

MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1958

XIII. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР.
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE
HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN
AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor

Szerkesztőség: Budapest, V. Szemere utca 10. Telefon: 120—243

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) Távbeszélő: 180—850
Előfizetési díj: egy évre 72,— Ft, félévre 36,— Ft, negyedévre 18,— Ft. — Csekkszámamlaszám: 61.292
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztár-
saság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviselője

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

2-584265 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

Tartalommutató

a Jogtudományi Közlöny XIII. 1958. évfolyamához¹⁾

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

- Vas Tibor*: A szocialista jogalkotás főbb kérdései 427
Kučera, Eduárd: Megjegyzések az államforma fogalmához 331

Szemlecek

- Peschka Vilmos*: Cohn, Georg: Existenzialismus und Rechtswissenschaft. [Egzisztencializmus és jogtudomány.] Basel, Helbig u. Lichtenhahn Verl. 1955. [Könyvism.] 311

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

- Ádám Antal*: A Népköztársaság Elnöki Tanácsának külügyi hatásköre 189
Beér János: Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának államjogi és államigazgatási-jogi problémái 25
Beér János: Az államjog tárgya és rendszere 413
 [Braude] *Braugye, I. L.*: A törvényhozási technika kérdései 112
Gedvilasz, M. A.—Novikov, Sz. G.: A Szovjetunió Legfelső Szovjetje Törvényelőkészítő Bizottságainak tevékenységéről 46
Halász József: A burzsoá választási rendszerek népeellenes jellegéről 367
Joffe, O. Sz.—Sargorodszkij, M. D.: A jogszabályok rendszerezése és kodifikálása 241
Kučera, Eduárd: Megjegyzések az államforma fogalmához 331
Schmidt Péter: Hatályos választási rendszerünk kialakulása 357
Szentpéteri István: A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása és a tanácsok 73

Szemlecek

- Anghene, Mircea*: Az államhatalom helyi szerveinek fejlődése a Román Népköztársaságban 399

Államigazgatási jog

Tanulmányok

- Beck Salamon*: Államigazgatás és igazságszolgáltatás 19
Beér János: Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának államjogi és államigazgatási-jogi problémái 25
Névai László: Az államigazgatási per néhány alapkérdése 37
Petrov, G. I.: A szovjet államigazgatási jog kodifikációjának feladata 377

Szemlecek

- Beér János*: Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. [Könyvism.] 405
Toldi Ferenc: Az államigazgatási eljárási törvény hatálybalépéséhez 62
Török Lajos: Törvény az állami ellenőrzés új rendszeréről 230

Polgári jog

Tanulmányok

- Bacsó Jenő*: A jogképesség és a cselekvőképesség kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében 80
Beck Salamon: A szabadalmi kényszerengedély fejlődése 432
Csanádi György: A teljesítés szabályai a Polgári Törvénykönyv Tervezetében 151
Csanádi György: A szerződésesség a Polgári Törvénykönyv Tervezetében 206
Eörsi Gyula: A Polgári Törvénykönyv Tervezetének vitájához 1
Éliás József: A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyv-tervezetének felelősségi rendszeréről 468
Farkas József: Eljárásjogi észrevételek a Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez 106
Hegyháti István: Megjegyzések a Polgári Törvénykönyv Tervezetének öröklési jogához 95
Kertész István: Vagyoni kárpótlás nem vagyoni hátrányért 89

¹ Az évfolyam a 12. számmal (487. oldalszám) zárul.

<i>Kiss Géza</i> : Észrevételek a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének bevezető rendelkezéseire	198
<i>Kiss Géza</i> : Észrevételek a magyar Polgári Törvénykönyv Tervezete kötetmi jogának általános részéhez	261
<i>Kraszavcsikov, O. A.</i> : A szovjet polgári jog tudományának tárgya és tartalma	272
<i>Lakatos Andor</i> : A Polgári Törvénykönyv Tervezetének biztosítási jogáról	215
<i>Mádl Ferenc</i> : A méltányosság két oldala és a Polgári Törvénykönyv Tervezete	159
<i>Világhy Miklós</i> : Az öröklési jog kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében	142

Szemlecikkek

<i>Pap Tibor</i> : A Ptk. Tervezetének vitája az Állam- és Jogtudományi Intézetben	129
--	-----

Munkajog

Tanulmányok

<i>Weltner Andor</i> : A munkajog fogalma (I—II.)	118, 171
<i>Weltner Andor</i> : Az üzemi tanács és a vállalati kollektíva	249

Szemlecikkek

<i>Garancsy Mihályné</i> : A munka ismételt nem megfelelő végzésére alapított felmondás a T[erületi] E[gyeztető] B[izottságok] gyakorlatában	176
<i>Nagy László</i> : A prágai egyetem jogi karának munkajogi tudományos konferenciája [1958. ápr. 21—23.]	350

Mezőgazdasági jog

Tanulmányok

<i>Medve Zsigmond</i> : A termelőszövetkezetek jogi helyzete Kínában	225
<i>Medve Zsigmond</i> : A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony	478

Szemlecikkek

<i>Medve Zsigmond</i> : A csehszlovák termelőszövetkezeti jogászok tudományos üléséről	128
<i>Medve Zsigmond</i> : A kolhozjog fejlődésének új állomása	296

Családjog

Tanulmányok

<i>Rex-Kiss Béla</i> : ABO-alcsoport és Rh-vércsoport vizsgálatok atyasági ügyekben	327
---	-----

Szemlecikkek

<i>Mádai Lajos</i> : A válás. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. 180 p. [Könyvism.]	238
--	-----

<i>Pap Tibor</i> : Családjogi tanulmányúton Csehszlovákiában	65
--	----

Büntetőjog

Tanulmányok

[<i>Busuev</i>] <i>Busujev, I. A.</i> : Javítónevelő munka mint büntetőintézkedés a szovjet büntető jogban	137
<i>Gerő Tamás</i> : Az okozati összefüggés a büntetőjogban	56
<i>Theiss Ede</i> : A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata	441

Szemlecikkek

<i>Molnár József</i> : A fiatalok bűnözésének okairól	300
---	-----

Törvénykezési szervezeti jog

Tanulmányok

<i>Névai László</i> : A burzsoá magyar bírósági és ügyészségi szervezet fejlődésének fő vonásai	452
---	-----

Büntető eljárási jog

Tanulmányok

<i>Király Tibor</i> : Az ártatlanság védelme	277
<i>Móra Mihály</i> : Az ítélet és jogereje a büntető perben	390
<i>Viktorov, B. A.</i> : A szovjet büntető eljárás néhány tételének bírálatáról	220

Szemlecikkek

<i>Móra Mihály</i> : Büntető eljárási jogunk új kommentárja. Összeáll. és magy. Molnár László és munkaközössége. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. [Könyvism.]	410
<i>Nagy Lajos</i> : Békéltetőbizottsági eljárás a Román Népköztársaságban	354
<i>Neményi Béla</i> : Tényállásváltoztatás a büntető felbevezési eljárásban	303
<i>Viski László</i> : Vinberg, A. I.: A szovjet kriminalisztikai szakértői vizsgálat alapelvei. Moszkva, Goszjurizdat 1949. [Könyvism.]	133

Polgári eljárási jog

Tanulmányok

<i>Farkas József</i> : Eljárásjogi észrevételek a Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez	106
<i>Rex-Kiss Béla</i> : ABO-alcsoport és Rh-vércsoport vizsgálatok atyasági ügyekben	327
<i>Névai László</i> : A törvényesség, az igazságosság és a nevelő feladat a polgári eljárásban	383

Nemzetközi jog

Tanulmányok

- Ádám Antal*: A Népköztársaság Elnöki Tanácsának
külügyi hatásköre 189
Hajdu Gyula: Az Egyetemes Postaegyesület, mint
a hidegháború színtere 423

Szemlecek

- Haraszi György*: Egy hasznos kezdeményezéshez.
[Nemzetközi szerződések gyűjteménye. Bp.
Közgazd. Kiadó, 1958. c. munka ismertetése] 486
Vida Sándor: A Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióval
kapcsolatos reformtörekvések 344
Vitányi Béla: Hajdu Gyula: A semlegesség. Bp.
Közgazd. Kiadó, 1958. [Könyvism.] 184

Állam- és jogtörténet

Tanulmányok

- Sarlós Márton*: Magyar jogtörténetírásunk jelenlegi
helyzete és feladatai 321

Szemlecek

- Horváth Pál*: Az egyetemes állam- és jogtörténet
tankönyve. Szerk. Sarlós Márton. Bp. Tan-
könyvkiadó, 1957. [Könyvism.] 69

- Horváth Pál*: Az MTA Az Állam- és Jogtudományi
Bizottságának vitaülése jogtörténetírásunk
jelenlegi helyzetéről és legközelebbi feladatai-
ról 343

Jogtudomány. Tudományos élet

Tanulmányok

- Pavlov, I. V.*: A szovjet jogtudomány negyven
éves fejlődése 5

Szemlecek

- Békés Imre*: A joghallgatók IV. Országos Diákköri
Konferenciájáról. [1958. április 24—26.] 181
Patkós Lajos: A Magyar Jogász Szövetség V. kong-
resszusa 290
• *Podonyi András*: Nagy Lajos: Állam- és jogtudomá-
nyi bibliográfia. 1945—1951. Bp. Közgazd.
Kiadó, 1958. /ÁJI. tud. ktára 12./ [Könyvism.] 316
Tudományos fokozatok odaítélése 317, 355

Mellékletek

- Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és
Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. 1958.
2. szám. Bp. Ath. ny. 1958. 83 p. [A 6. számhoz.]
A Jogtudományi Közlöny 1957. évi tartalom-
mutatója. [A 3—4. számhoz.]

Névmutató

a Jogtudományi Közlöny XIII—1958. évfolyamához

A számok az évfolyam ama lapját jelölik, amelyen az illető szerző cikke található

<i>Ádám Antal</i> 189	<i>Medve Zsigmond</i> 128, 225, 296, 478
<i>Anghene, Mircea</i> 399	<i>Molnár József</i> 300
<i>Bacsó Jenő</i> 80	<i>Móra Mihály</i> 390, 410
<i>Beck Salamon</i> 19, 432	<i>Nagy Lajos</i> 354
<i>Beér János</i> 25, 405, 413	<i>Nagy László</i> 350
<i>Békés Imre</i> 181	<i>Neményi Béla</i> 303
<i>[Braude] Braugye, I. L.</i> 112	<i>Névai László</i> 37, 383, 452
<i>[Busuev] Busujev, I. A.</i> 137	<i>Novikov, Sz. G.</i> 46
<i>Csanádi György</i> 151, 206	<i>Pap Tibor</i> 65, 129
<i>Eörsi Gyula</i> 1	<i>Patkós Lajos</i> 290
<i>Éliás József</i> 468	<i>Pavlov, I. V.</i> 6
<i>Farkas József</i> 106	<i>Peschka Vilmos</i> 311
<i>Garancsy Mihályné</i> 176	<i>Petrov, G. I.</i> 377
<i>Gedvilasz M. A.</i> 46	<i>Podonyi András</i> 316
<i>Gerő Tamás</i> 56	<i>Rex-Kiss Béla</i> 327
<i>Hajdu Gyula</i> 423	<i>Sargorodszkij, M. D.</i> 241
<i>Halász József</i> 367	<i>Sarlós Márton</i> 321
<i>Haraszi György</i> 486	<i>Schmidt Péter</i> 357
<i>Hegyháti István</i> 95	<i>Szentpéteri István</i> 73
<i>Horváth Pál</i> 69, 343	<i>Theiss Ede</i> 441
<i>Joffe, O. Sz.</i> 241	<i>Toldi Ferenc</i> 62
<i>Kertész István</i> 89	<i>Török Lajos</i> 230
<i>Király Tibor</i> 277	<i>Vas Tibor</i> 427
<i>Kiss Géza</i> 189, 261	<i>Vida Sándor</i> 344
<i>Kraszavceikov, O. A.</i> 272	<i>Viktorov, B. A.</i> 220
<i>Kučera, Eduárd</i> 331	<i>Világhy Miklós</i> 142
<i>Lakatos Andor</i> 215	<i>Viski László</i> 133
<i>Mádai Lajos</i> 238	<i>Vitányi Béla</i> 184
<i>Mádl Ferenc</i> 159	<i>Weltner Andor</i> 118, 171, 249

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

T A R T A L O M:

EÖRSI GYULA :	
A polgári törvénykönyv tervezetének vitájához	1
PAVLOV I. V. :	
A szovjet jogtudomány 40 éves fejlődése	6
BECK SALAMON :	
Államigazgatás és igazságszolgáltatás	19
BEÉR JÁNOS :	
Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatá- nak államjogi és államigazgatási jogi problémái	25
NÉVAI LÁSZLÓ :	
Az államigazgatási per néhány alapkérdése	37
GEDVILASZ M. A.—NOVIKOV Sz. G. :	
A Szovjetunió Legfelső Szovjetje törvényelőkészítő bizottságainak tevékenységéről	46
<i>Szemle :</i>	
GERŐ TAMÁS :	
Az okozati összefüggés a büntetőjogban	56
TOLDI FERENC :	
Az államigazgatási eljárási törvény hatályba lépéséhez	62
PAP TIBOR:	
Családjogi tanulmányúton Csehszlovákiában	65
<i>Jogirodalom :</i>	
HORVÁTH PÁL :	
Az egyetemes állam- és jogtörténet tankönyve	69

СОДЕРЖАНИЕ : *Дюла Эрши* : К дискуссий о проекте гражданского кодекса. — *И. В. Павлов* : О развитии советской правовой науки за сорок лет. — *Шаламон Бек* : Государственное управление и юстиция. — *Янош Бэр* : Государственно-правовые и административно-правовые проблемы судебного пересмотра актов государственного управления. — *Ласло Неваи* : Некоторые основные вопросы административного процесса. — *М. А. Гедвилас—С. Г. Новиков* : О деятельности Комиссий законодательных предположений Верховного Совета СССР. — *Обзор : Тамаш Гере* : Причинная связь в уголовном праве. — *Ференц Толди* : О вступлении в действие закона об административном процессе. — *Тибор Пап* : На поездке в Чехословакию в связи с изучением семейного права. — *Юридическая Литература : Пал Хорват* : Учебник всеобщей истории государства и права.

SOMMAIRE : *Gyula Eörsi* : Au sujet de la discussion du projet du Code Civil hongrois. — *I. V. Pavlov* : Quarante années de développement de la science juridique soviétique. — *Salamon Beck* : Administration publique et justice. — *János Beér* : Les problèmes de la révision des actes administratives par les tribunaux du point de vue du droit constitutionnel et du droit administratif. — *László Névai* : Quelques questions fondamentales du procès administratif. — *M. A. Gedvilas—Sz. G. Novikov* : Sur l'activité des commissions préparatoires des lois du Soviet Suprême de l'U. R. S. S. — *Revue : Tamás Gerő* : La causalité dans le droit pénal. — *Ferenc Toldi* : A propos de l'entrée en vigueur de la loi sur la procédure administrative. — *Tibor Pap* : Le droit de famille en Tchécoslovaquie. Compte rendu d'un voyage d'étude. — *Littérature juridique : Pál Horváth* : Le manuel de l'histoire universelle de l'Etat et du droit.

INHALT : *Gyula Eörsi* : Zur Diskussion über den neuen Entwurf des ungarischen Bürgerlichen Gesetzbuches. — *I. V. Pawlow* : Die 40 jährige Entwicklung der sowjetischen Rechtswissenschaft. — *Salamon Beck* : Staatsverwaltung und Rechtspflege. — *János Beér* : Staatsrechtliche und verwaltungsrechtliche Probleme der richterlichen Überprüfung von Verwaltungsakten. — *László Névai* : Einige Grundfragen des Verwaltungsverfahrens. — *M. A. Gedvilas—S. G. Nowikow* : Über die Tätigkeit der Gesetzentwurfskommissionen bei dem Obersten Sowjet der UdSSR. — *Rundschau : Tamás Gerő* : Kausaler Zusammenhang im Strafrecht. — *Ferenc Toldi* : Zum Inkrafttreten des Gesetzes über das Verwaltungsverfahren. — *Tibor Pap* : Familienrechtliche Studienreise in der Tschechoslowakei. — *Rechtswissenschaft : Pál Horváth* : Das Lehrbuch der allgemeinen Staats- und Rechtsgeschichte.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Polgári Törvénykönyv Tervezetének Vitájához

A Magyar Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány határozata alapján az Igazságügyminisztérium nyomtatásban közzétette és vitára bocsátotta a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének tervezetét, valamint a törvénytervezet terjedelmének mintegy háromszorosát kitevő miniszteri indokolást. Ez népi demokratikus jogalkotásunknak és szocialista jogtudományunknak egyaránt fontos eseménye.

Mindenekelőtt rá kell mutatni a tervezet elkészítésének és közzétételének nagy *politikai* jelentőségére. A társadalom szétágazó gazdasági viszonyainak átfogó kodifikációja ugyanis annak a jele, hogy a hatalom kiépült, megszilárdult; hogy kialakultak legfontosabb jogelvei és ezek a gyakorlatban érvényesülnek; hogy továbbá megvan a bizalom a kialakult berendezés jövőjét illetően. A hatalom kiépítésének első időszakát a jogi berendezés bizonyos kiforratlansága szokta jellemezni. Az átfogó kódex elkészítése azt mutatja, hogy a kiforratlanságnak ez a szakasza lezárul, és eljön az ideje a továbbfejlődést biztosító jogrendszer teljes, részletes kiépítésének; hogy a mindennapi kemény harcok során már jut energia és idő a napi feladatokon túl nemcsak átfogó politikai és gazdasági koncepciók kidolgozására, amelyek nélkül szocialista építés elképzelhetetlen, de ilyen átfogó kodifikációs munkálatokra is.

Különös jelentőséget ad e tényeknek a tervezet keltezése: „Budapest, 1957.” Ez a vaskos kötet nem lényegtelen bizonyítéka a magyarországi konszolidációnak, és a Kormány helyes politikájának. Fontos következtetéseket enged arra nézve, hogy milyen viszonyok vannak Magyarországon és milyen tevékenységet folytat a Kormány, ha nem is egészen egy évvel az ellenforradalom után polgári törvénykönyv-tervezetet bocsát vitára.

A Kormány az 1956. októberét követően kialakult rendkívüli súlyos politikai és gazdasági helyzetben is fontosnak és időszerűnek tartotta a polgári törvénykönyv elkészítését. Az ellenforra-

dalom teljes leverését, majd felszámolását szolgáló rendkívüli átmeneti jogszabályok előkészítése, meghozatala mellett nem szorultak háttérbe a békés jövőnk életét szabályozó törvényalkotások sem. 1957 jogalkotása a proletárdiktatúra ügyét nemcsak a rendkívüli intézkedésekkel szolgálta: az államigazgatási eljárásról szóló törvény, az új állampolgársági törvény és a polgári törvénykönyv tervezete is fémjelzi ennek az évnek a jogalkotását. Ez pedig először azt jelenti, hogy a félrevezetettek és megbolydultak kijózanodása, társadalmunk népi demokratikus alapokon való konszolidálódása olyan mérvű volt, hogy lehetővé tette ilyen hosszú időre szóló, konszolidált viszonyokat feltételező törvényalkotások elkészítését, illetőleg törvényerőre emelését. Másfelől pedig azt jelenti az 1957. évi törvényalkotásnak ez a tendenciája, hogy a párt- és államvezetés szilárdan a szocialista demokratizmus alapján áll, és az 1953 júniusi, valamint az 1956. júliusi párthatározatok helyes vonalát mai viszonyainknak megfelelően továbbfejlesztve végre is hajtja. Ezt tükrözi az 1957. évi pártkonferencia, ezt mutatják pl. a párt agrártézisei, és erre vall a jogalkotásnak és törvényelőkészítésnek az említett iránya is. A polgári törvénykönyv elkészítése ugyanis az 1953 júniusi párthatározatok nyomán került napirendre, az 1956 júliusi párthatározatok pedig a népi demokratikus jogrendszer teljes kiépítését, az állampolgárok, valamint az állami szervek jogai és kötelességeinek átfogó, szilárd elveken alapuló kódexekben való lefektetését írták elő, annak a programnak a keretében, amely a hibák kijavítására, a szocialista demokratizmus továbbfejlesztésére irányult. Végül a „Budapest 1957.” keltezés arra is figyelmeztet, hogy a hibák kijavítására irányuló tervszerű munkát 1956 októbere megszakította ugyan, de nem véglegesen: ezen a területen az alkotó munka már akkor újra megindult, amikor figyelmünket még a legközvetlenebb politikai és gazdasági kérdésekre kellett összpontosítanunk, amikor még nem egy területen védekező állásokba szorultunk,

amikor az osztályharc élessége és napirenden levő eszközei még ostromállapothoz hasonló helyzetet tartottak fenn Magyarországon.

Nem volna helyes szó nélkül elmenni a tervezet *kulturális* jelentősége mellett sem. A kultúra szintjét természetesen nem elsősorban törvénykönyveken mérik és a törvényhozás sem törekszik kifejezetten arra, hogy törvények alkotásával a kultúra színvonalát tükröző műveket létesítsen. Tagadhatatlan azonban, hogy egy olyan törvényalkotás, amely az élet úgyszólván minden anyagi vonatkozású viszonyát legalább kereteiben szabályozza, szocialista kultúránknak is része. Aligha kétséges, hogy pl. a Code civil hozzátartozik a francia burzsoá kultúrához. A magyar polgári törvénykönyv tervezetének is megvan a kulturális jelentősége. Újabb cáfolata annak a vulgáris ellenséges beállításnak, amely tagadja a jogi kultúra lehetőségét a proletárdiktatúra viszonyai között, amely valamiféle nyers és lidolgozatlan parancsok halmazának tekint a proletárdiktatúra jogát.

A Tervezet olyan szocialista alkotás, amely rendszerében és megoldásaiban hasznosítani törekszik a szovjet és népi demokratikus tapasztalatokat és ugyanakkor megfelelően értékelve és átalakítva népi demokratikus viszonyaink szolgálatába állítja a régi magyar jog bizonyos intézményeit, megoldásait, a régi magyar bírói gyakorlat és jogtudomány egyes eredményeit. Ilyenformán a Tervezet a felszabadulás tizenkét éve által átalakított, továbbfejlesztett magyar jogból nő ki, és felszívja magába a szocialista civilisztika sok eddig nálunk még nem hasznosított, a Szovjetunióban és egyes népi demokráciákban bevált eredményét is. Létrejötté pedig arra mutat, hogy jogászai kultúránk emelkedőben van. Dokumentálja — és a vitában résztvevők nagy száma és a vita színvonala további bizonyítékokat szolgáltat erre —, hogy a kor színvonalának és a szocializmus építése magasfokú igényeinek megfelelő új szocialista civilisztika jött létre Magyarországon, részint azok köréből, akik szocialista egyetemünk neveltjei, részint pedig azok köréből, akik régi tudásuk átértékelése és fejlesztése útján tették magukat alkalmassá ilyen feladatok megoldására.

Számunkra, jogászok számára azonban természetesen a Tervezet *jogi* jelentősége a legnagyobb. A polgári joganyag jelenlegi állapota közismert. Az anyag javarésze évszázados bírói gyakorlat kazuisztikáján alapul. Ez a bírói gyakorlat sok változáson ment keresztül, jogtételei sok vonatkozásban bizonytalanok, más vonatkozásokban ellentmondók vagy elavultak. A bírói gyakorlat mellett megvolt és hatott az 1928. évi magánjogi törvénykönyvjavaslat, amelynek nagyszámú rendelkezését a bírói gyakorlat átvette, további rendelkezéseivel kapcsolatosan pedig vitás volt az, hogy élő jogunkká váltak-e. A kötelmi jog területén az így létrejött, önmagukban is bizonytalan szabályok mellett a kereskedelmi törvény szabályai is fennállnak és nemegyszer vitássá teszik az alkalmazandó szabályt. E szabályokat egészítik ki az utolsó évszázad más részletjogszabályai, amelyek más-más jogszemléletet tükröznek, egymásnak

ellentmondó elveken alapulnak. A liberálkapitalizmus szülöttei mellett ott vannak a monopolkapitalizmus termékei, a kapitalizmusban létrejött szabályok mellett a felszabadulást követően hozott és a fordulat évét követő években keletkezett jogszabályok. Ilyen körülmények között nemcsak bizonytalan az, hogy mi tekinthető élő jognak, de nem alakíthatók ki a polgári joganyag egyes részeinek és egészének helyes arányai, elvi keretei, átfogó, egységes, az egész anyagot uráló jelölvei. Egyes részletszabályok, mint pl. a lakásbérlet szabályai az egységes polgári jogi kötőanyag hiányában elszakadnak a polgári jog egészétől és úgy tűnnek, mintha önmagukban zárt töredékei volnának a jogrendszernek. Ez arra vezet, hogy a jogalkalmazók egy része csupán e részletszabályok körében mozog otthonosan; ez megnehezíti az ilyen szűk körökben a kulturált jogalkalmazást; gátolja azt, hogy a nehézségeket az egész joganyagban érvényesülő jogelvek segítségével, a szocialista törvényességnek megfelelően oldja meg a bíróság. A Tervezet törvényerőre emelése ezeket a bonyodalmakat megszünteti.

A tervezet jogi jelentősége azonban nemcsak ebben áll. Egy polgári törvénykönyv jogi jelentőségét ma még aligha tudjuk egészében felmérni. A bírói alkotta jog többévszázados hagyománya után a jogalkalmazás egész beállítottságát és szemléletét meg kell hogy változtassa az átfogó kódex alapjára helyezkedés. A bírói alkotta jog lényegéhez tartozó kezdetlegesség kazuisztikus szemléletre, spekulatív módszerekre, bizonytalanabb jogalkalmazásra nevelt. A törvénykönyvvel a „kalandozások kora” lezárul. A törvénykönyv alapján való jogalkalmazás kevesebb teret enged a spekulatív módszereknek, a bírói kevésbé lehet az igazság „létrehozó”-ja és sokkal kizárólagosabban lesz az igazság „kimérő”-je; a jogalkalmazás talán veszít intellektuális romantikájából. A bírósági gyakorlat eddigi legfőbb módszere az egyes esetekből leszárt tételek általánosítása volt; a jövőben a törvény tipikus tényállásaira szabott tételeit kell majd az egyes esetekre alkalmaznia. Az indukció a dedukció javára háttérbe szorul, a merész analógia a fegyelmezett szubszumpciónak enged. Hogy ez távolról sem vezet holmi automatikus, léleknélküli ítéletszolgáltatásra, arról még lesz szó, de erről a polgári törvénykönyv tervezetének terjedelme is azonnal mindenkit meggyőz. A Tervezet nem kazuisztikus jogtételek-gyűjtemény, hanem a tipikus tényállások szabályozásával a polgári jog körébe tartozó jogok és kötelezettségek átfogó rendszerét adja; a bíróság, ha jogalkotó nem is lehet, értelmező, az atipikus tényállások problémáit megoldó tevékenységével jogfejlesztő tényező lesz, anélkül, hogy az ítéletek jogforrásokká válnának. Ezért — megfelelő célok szolgálatában és megfelelő módszerek igénybevétele esetén — igen hasznosnak fog továbbra is bizonyulni az a elmélyedő hajlam, amit a polgári ügyekben eljáró bíróságaink körében az említett körülmények kifejlesztettek.

Ugyancsak figyelemre méltó az a mód, ahogyan a Tervezet elkészült. Az irányítás, szervezés, szövegezés, valamint az indokolás az Igazságügyminisz-

térium munkája volt; a Tervezet rendszerének kidolgozását, elveinek megállapítását, tematikáinak előkészítését, és mindezek, valamint a szövegrészek vitáját azonban csak szervezte az Igazságügyminisztérium. E munkálatok előkészítésében a polgári jogászok legszélesebb körei vettek részt, a döntés pedig a polgári törvénykönyv tervezetének elkészítésére létrehívott kormánybizottság kezében volt. Ez a módszer lehetővé tette egyfelől azt, hogy a Tervezet az elmélet és a gyakorlat területén működő magyar polgári jogászok legszélesebb köreinek kollektív munkája legyen és ezek tudását, tapasztalatait, leleményét magába olvassza, másfelől hogy ennek ellenére se szoruljon háttérbe az elvi, szerkezeti és szövegezési egység követelménye. Ilyen módon el lehetett kerülni egyfelől azt a hibát, hogy a „több szem többet lát” elv érvényesülését a jogszabály merőben hivatali előkészítése megghiúsítsa, értékes tapasztalatok menjenek veszendőbe és a szakértők szélesebb körei megkérdésük elmaradása miatt ne érezzék magukénak a létrejött jogszabályt, másfelől a „kollektív jogszabályelőkészítés”-nek azt a veszélyét is, hogy az előkészítést anarchia uralja, hogy az végnélküli vitákba fulladjon és a kérdések dűlőre ne juthassanak. Tapasztalatból tudjuk, hogy fejlődésünk különböző időszakaiban hol az egyik, hol a másik veszély nagyonis fenyegetett.

A Tervezet előkészítése során továbbá az egyes részeket a bíróságok is megkapták hozzászólásra. Ez is egyrészt nagymértékben megnövelte a Tervezet előkészítésében résztvevők számát, másrészt hasznos hozzájárulást jelentett a Tervezet megjavításához, harmadrészt a gyakorlat előzetes kontrollját jelentette. Most pedig a Kormány határozata alapján újból folynak a viták. Nem lesz haszontalan néhány olyan tapasztalatot összefoglalni, amelyek az előzetes hozzászólásokból és a most folyó vitákból — a végleges értékelés igénye nélkül — leszűrhetők.

Kedvező jelenség, hogy igen nagy az érdeklődés a Tervezet iránt. Az előzetes észrevételek száma igen nagy volt. Az ankétokon általában a várakozást meghaladó számban jelennek meg, a többórás vitát javarészt végighallgatják, a hozzászólók száma is kielégítő. A könyvtári forgalomba került példányokat napok alatt megvásárolták és mindenütt újabb és újabb példányokat igényelnek. Ebből le lehet vonni azt a következtetést, hogy a bírák, ügyészek, ügyvédek, vállalati jogászok nagy megterhelésük ellenére sem váltak közömbösekké napi munkájukkal szoros kapcsolatban nem álló jogi problémák iránt és felismerték azt, hogy a jövőben általuk alkalmazásra kerülő joganyag felépítésében való közreműködés saját jövőbeli munkájukra nézve is hasznos lesz. A vita már eddig is megmutatta, hogy nem bizonyultak valószínűleg az olyan borúlátó hangok, amelyek szerint a jogászság fásult és közömbös minden iránt, ami napi munkájukkal nincs a legszorosabb kapcsolatban.

A bőséges gyakorlati tapasztalatok arra az eredményre vezettek, hogy különösen a részletrendelkezéseket illetően igen sok hasznos javas-

latot tettek. Ezeket vagy beledolgozzák a Tervezetbe vagy az indokolásban hasznosítják, vagy pedig a Tervezet életbeléptetését, végrehajtását célzó jogszabályok előkészítése során fogják őket figyelembe venni. Ezek az észrevételek arra vallanak, hogy a jogászok széles rétegei a részletkérdésekben otthon vannak; gyakran igen jól ismerik a területükön kialakult gyakorlatot, a dolgozók jogfelfogását (pl. szomszédjogi ügyekben), jogi igényeiket; reálisan látják a mindennapi élet kisebb bonyodalmaival.

A részletkérdésekre vonatkozó értékes bíráló megjegyzések és javaslatok színvonalát azonban nem érik el a Tervezet elvi kérdéseire és rendszerére vonatkozó, átfogóbb igényű észrevételek. Sajnálattal kellett megállapítani, hogy a polgári jogi szemlélet egészét tekintve a múlthoz képest nem sok változás történt. Ez részben visszavezethető a polgári jog tárgyára — arra, hogy túlnyomórészt áruviszonyokat és ezzel kapcsolatos vagy ezekhez hasonló viszonyokat szabályoz a polgári jog, és így az alapvető változások kevésbé szembeötlőek, kevésbé parancsolóan lépnek fel; részben visszavezethető a bírói alkotta jog hagyományának szükségképpen kazuisztikus szemléletére, amely nem nevel az átfogó jogelvek és rendszeri keretek iránti figyelemre; részben visszavezethető végül arra is, hogy a szocialista polgári jog elmélete sinces még eléggé kidolgozva. Mindez azonban nem menti a gyakorlati jogászokat, akik viszont szűkebb szakmájuk elméleti kérdései iránt a kívánatosnál ritkábban tanúsítanak komolyabb érdeklődést, és e téren nemegyszer csak abból merítenek, amire saját tanulmányaikból még emlékeznek; akik közül egyesek az elvi alapokat csak olyan munkahipotéziseknek tekintik, amelyek alapján a tételek jogot ugyanúgy lehet alkalmazni, mint másfajta elméleti konstrukciók alapján. Így azután az idevágó javaslatok jelentős része a magánjog és közjog régmódi szétválasztásának elvi alapján áll. A legpregnansabb példa erre az a sok helyütt hangoztatott igény, hogy a polgári törvénykönyv tartalmazza a családjogot és a munkajogot is, akárcsak a régi magánjog. Ezeket az igényeket csak elméleti megfontolások szülhetik, mert hiszen mindkét jogterület kodifikálva van. Ezek az elméleti megfontolások azonban nem helytállóak. A szocialista polgári jog az áruviszony, az áruforma jogágazata, ez áll szabályrendszerének középpontjában, ha periférikusan egyes más intézményeket is szabályozási körébe von. A családjog azonban ma már az uralkodó osztály számára sem a vagyonszerzést, vagyonszerzést, vagyonszerzést, vagyonszerzést szolgáló jogi terület, mint volt a kapitalizmusban, hanem a család társadalmi viszonyai köré csoportosuló, alapjában személyi vonatkozásokat szabályozó külön jogágazat, amely ha szabályoz is vagyoni jogi kérdéseket, ezeket a személyi viszonyoknak alárendelten és nem az áruviszonyok ridegebb érték-ellenérték egyensúlyának szellemében szabályozza. Ugyanígy külön jogágazattá vált a munkaviszonyokat szabályozó munkajog is; a munkaviszony ma már nem a munkaerő árubabocsátását jelenti, hanem a népi demokra-

tikus népgazdaság termelésében való részvételt, és ehhez igazodik az a nagyszámú új jogintézmény is, amely teljesen idegen akár a régi magánjogtól, akár új polgári jogunktól. Akik a családjognak és a munkajognak a polgári törvénykönyvbe való beemelését javasolják, az ellentétes megfontolásokat gyakran bélyegzik „merőben elméletiek”-nek, és egyfelől nem gondolnak arra, hogy az ő állásfoglalásuk ugyancsak elméleti alapon, egy általuk megszokott és ezért az egyes esetekben újból végig nem gondolt elméleti alapon, nevezetesen a magánjog és közjog objektív okokból alapjait vesztett szétválasztásán alapul, másfelől pedig nem számolnak azzal, hogy a társadalmi rendszer megváltozásának következtében a családjog és munkajog önálló jogágazattá alakulása többé nemcsak szintelen elméleti állásfoglalás, de szükségesség: gondoljanak csak arra, milyen szét-esővé válnék egy törvény, amely a házasságot, a biztosítást és a munkaerőgazdálkodás elveit egyaránt tartalmazná.

Különösen a Tervezet korábbi szövegének a bíróságok általi megvitatása során sok javaslat irányult további részletszabályok felvételére, vagyis a Tervezet kazuisztikusabbá tételére. Nem állítjuk, hogy teljesen alap nélkül. Mégis ez az általános tendencia nemcsak a Tervezet esetleges fogyatékoságaira figyelmeztet, de a bíróságok olyan szemléletére is, amely eddigi helyzetükből fakad, de amelynek megváltozása üdvös volna. Ez a kazuisztikára irányuló igény párosul az olyan szabályokhoz való ragaszkodással, amelyek teljesen szabad bírói mérlegelést engednek, általános klauzulák alapján (pl. a Mtj. 1737. §-ában foglalt méltányossági felelősség). E kétféle igény látszólag ellentétes, mert az egyik minél több „előregyártott elemet” igényel a törvénytől, a másik pedig az igazság bírói megállapítása „útjában álló korlátoktól” igyekszik szabadulni; csökkenteni kívánja a bírót kész helyzet elé állító előzetes és kötelező törvényi mérlegelést az eseti bírói mérlegelés javára. A kétféle igény azonban ugyanannak a jelenségnek a terméke. Mindkét jelenség elsősorban azt jelenti, hogy sok jogásznak a tipikus jelenség a kelleténél kevesebb gondot okoz, az atipikus, kivételes azonban annál többet. Emögött pedig a bíró alkotta jog hagyományai vannak.

Ami először a *kazuisztikára* irányuló igényt illeti, a jogalkalmazás minden esetben — a kódexen alapuló jogalkalmazás esetében is — együtt jár az egyes esetek némileg elszigetelt, atomizált szemléletével, és ez magában hordja annak veszélyét, hogy a jogalkalmazó a fáktól az erdőt, az egyes esetektől a társadalmi viszonyok egészét ne lássa meg. Ezt a veszélyt a bíró alkotta jog csak fokozza, mert ez nemcsak a társadalmi szemléletet atomizálja, de a jogszemléletet is: a jogásznak nemcsak társadalmi, de normatív oldalról nézve is egyes elszigetelt esetekkel, tételekkel van dolga, nem pedig jelenségek vagy normák rendszerével. Ez alapvetően kazuisztikus szemléletre vezet. Arra a módszerre nevel, hogy az egyes elszigetelt döntésben rejlő tételt terjesszék ki más tényállásra, de nem szoktat hozzá a tipikus kereséséhez, az átfogó

jogelvek és jogpolitikai irányok kidolgozásához, követéséhez. Innen az igény a kazuisztikára.

A Tervezet előkészítése során is minduntalan találkozni lehetett olyan igényekkel, amelyek egészen ritka és kivételes tényállásokra figyelemmel kívánták a szabályokat vagy éppenséggel egy-egy fejezet rendszerét, szabálykörét megalkotni, nem törődve azzal, hogy így a szabályozás elvi vonala, jellege, az állam intenciója kerül háttérbe, és ahelyett, hogy a jogalkalmazó előtt világossá válnék a megoldás elvi-politikai-jogi vonala, több, de mégsem az összes felmerülhető tényállásra kap a törvényben kész választ. Valóban úgy tűnik, hogy a kazuisztika fokozása esetén a jogalkalmazó több ügyben boldogul a megfelelő szakasz egyszerű felhívásával, de az ilyenfajta előnyök egyrészt csak látszólagos előnyök, másrészt még az ilyen látszólagos előnyök is megszűnnek a kazuisztika növelése során. A nagymérvű kazuisztika ugyanis elhalványítja az elvi törvényi iránymutatást a kifejezetten nem szabályozott tényállások és törvényi tényállások számának növelésével szükségszerűen megnövelt számú határozatok megoldása tekintetében.

Másfelől az említett hagyományok eleve magukban foglalják a *bíró jogalkotó tevékenységét*, és ami ebből következik, a bírósághoz címzett törvényi keretfelhatalmazások iránti előszeretetet. A bíró alkotta jog alapjában feudális jellegű — nem szükségképpen az tartalmában, de abban mindenestre feudális, hogy még a burzsoá áruviszonyok által megkívánt jogbiztonságot sem elégíti ki. Ehhez járul az, hogy a monopolkapitalizmus számára nyűg lett a burzsoá legalitás, és ennek folytán nemegyszer éppen a bírói jogkör kiterjesztésével igyekszik megteremtteni annak lehetőségét, hogy formálisan a fennálló törvények keretei között, a jogalkalmazással szemben az uralkodó osztályok érdekeinek megfelelően támasztott igényektől meghatározottan ellentmondó ítéletek születhessenek; elegendő, ha itt a jogalkotás terén a generálklauzulákra, kaucsukfogalmakra vagy a jogalkalmazás síkján a szabadjogi iskolára utalunk. Végül táplálták a bíróságoknak a törvényességhez való ezt a laza viszonyát a fel szabadulást követő évek is. Amíg az új jogrendszer ki nem épült, addig a bíróságok jogalkotó tevékenységére nálunk szükség volt, másképpen a fennálló jog napirenden levő tartalmi átalakulása nem volt végrehajtható, márpedig a jogrendszer teljes kialakításával célszerű addig várni, míg némileg ki nem kristályosodnak az új jogelvek és bizonyos próbát ki nem álltak. Ez az átmeneti időszak azonban a polgári törvénykönyv életbeléptetésével meg fog szűnni, és ezzel végképp megszűnik a bíróság jogalkotó tevékenysége is. Ebben az új helyzetben pedig törvényességünk, amely a népi demokratikus fejlődés korábbi éveiben széles körben megkívánta a polgári ügyekben eljáró bírák számára a „szabad kéz” biztosítását, most azt kívánja meg, hogy a bíró a törvényből általában ne tág felhatalmazásokat kapjon, hanem átfogó és világos, szilárd elvi, politikai és jogi alapokra helyezett útmutatást. A törvénynek tehát szakí-

tania kell a bíró alkotta jog módszere által kitermelt atipikusra irányozottság következtében kialakult és más tényezők által is táplált kazuisztika és korlátlan bírói felhatalmazás együttes alkalmazásának ellentmondó módszerével.

Mindezekre nem azért mutattunk rá, hogy megkíséreljük a vitát bármilyen vonatkozásban korlátozni, hanem azért, hogy a Tervezet egyes részeinek hivatali úton lebonyolított korábbi észrevételezéséből és eddig lefolyt nyilvános vitájából levonható tanulságok ne menjenek veszendőbe és azokat a vita során hasznosítani lehessen.

*

A vitára ugyanis nagy szükség van. Jelentősége nemcsak formális, és nem is csak a Tervezet kontrolljául szolgál. A Tervezet jónéhány megoldását a szerkesztők sem tekintik véglegeseknek, hanem a vitától várják a megoldások végleges megérlelődését.

Így pl. vannak olyan kérdések, amelyek megoldásánál talán túlságosan nyomatékot kapott a megszokás szempontja, az a szempont, hogy a hosszabb ideje követett gyakorlat megváltoztatása átmeneti nehézségeket okozhat. Ezt a szempontot bizonyos mértékig kétségkívül figyelembe kell venni, de nem az elvi megoldások tisztaságának rovására. Két példát említünk, ahol felvethetőnek tartjuk azt a kérdést, hogy a beidegzettség nem kapott-e túlságosan nagy súlyt. Az egyik a veszélyes üzem három „klasszikussá vált” kimentő körülménye: az erőhatalom, a harmadik személy elháríthatatlan cselekménye és az önhiba. Érdemi cáfolat nem hangzott el azzal a megállapítással szemben, hogy e három kimentő körülmény elégtelen, pl. azért, mert ilyen szabályozás mellett a veszélyes üzem a felelősség alól mentesül, ha egy gyerek egy másikat az autó elé lök, de nem mentesül, ha a gyerek maga ugrik az autó elé vagy ha egy állat rohan a járműnek és ez vezet elháríthatatlanul károkozásra. Nem tagadta senki, hogy elvileg valamilyen módon az elháríthatatlan „külső ok”-kal kellene operálni, de mégis sikeres volt az ellenállás ezzel a megoldással szemben, és pedig kizárólag azon az alapon, hogy a gyakorlatba beidegződött a kimentő okok említett „szentháromsága”, és a gyakorlat valahogyan eddig is megoldotta a hézagosságuk-okozta nehézségeket. Hasonlóan állott a helyzet a tervszerződések körében a vétkességen alapuló kötbér- és tárgyi alapon álló kártérítési felelősség kettőssége terén, illetőleg a tervszerződések felelősségi rendszerének a szerződésszegés másutt érvényesülő szabályozástól való alapvető eltérése kérdésében is. A túlnyomó többség elvi alapon helytelenítette a felelősségi alap kettősségét és részletes eltérést az általában érvényesülő szabályoktól. Ennek ellenére a Tervezet 368. §-ának (3) bekezdése fenntartotta a lehetőséget a mai jogi helyzetnek megfelelő eltérő szabályozásra, és pedig ismét a gyakorlat beidegzettségére hivatkozással.

Különös figyelmet érdemelnek továbbá a tartalmukban átalakítva fenntartott régi intézmények, és pedig különösen az öröklési jog terü-

letén. E téren ugyanis a Tervezet messzemenően figyelemmel volt a kialakult szokásokra, meggyökeresedett intézményekre. A Tervezet előkészítői abból indultak ki, hogy a családdal és magánélettel kapcsolatos viszonyokba eresztettek a legmélyebb gyökereket a hagyományok és szokások. Bőséges példát szolgáltat erre a szovjet jog is, amely pl. a kolhoztagok családi viszonyait, háztáji gazdálkodását a régi parasztudvar intézményének továbbfejlesztésével építette ki. Az öröklési jog jellege — bizonyos határok között — teljesen a tulajdoni berendezkedéstől függ; bizonyos határok között a tulajdoni berendezkedés határozza meg, hogy ez vagy az az öröklési jogi intézmény milyen funkciót tölt be. Ilyen megfontolások alapján tartotta fenn a Tervezet az özvegyi haszonélvezetet mint lehetőséget és ilyen megfontolások alapján hozta létre az ági öröklés átalakításával a hátrult vagyonban való öröklést. A vita alapján lehet majd véglegesen eldönteni azt a kérdést, hogy ezek az intézmények teljesen elvetendők-e pusztán azon az alapon, hogy családfájukat a feudális jogi megoldásokig lehet visszavezetni, amint azt az előkészítés során egyesek állították, vagy pedig a belőlük adott esetben nyerhető gyakorlati megoldások helyállósága indokolja megfelelő keretek között való fenntartásukat.

Alapos megvitátást igényel továbbá ebben a körben a Tervezetnek az az egyedülálló megoldása is, hogy a házastársaknak választási jogot enged kétféle örökösödési rend között; anélkül, hogy ezt így kimondaná, egy inkább a falusi lakosságra szabott és régi jogunkkal inkább egyező rendszer (a haszonélvezeti megoldás) és egy inkább városi típusú, és a szovjet jognak, továbbá a legújabb burzsoá fejlődésnek is inkább megfelelő rendszer (az állagöröklési megoldás) között választhat a Tervezet szerint az özvegyen maradt házastárs.

A Tervezet nagyszámú olyan rendelkezést is tartalmaz, amely a felszabadulás előtti jogunkhoz képest sokat fejlődött és tartalmilag nagymértékben átalakult, szocialista jogintézményeket és megoldásokat magába olvasztott, szocialista jellegű fennálló jogunkat szocialista irányban határozottan továbbfejlesztte; a szovjet s népi demokratikus jogok hatására, továbbá magyar jogászok kezdeményezéséből új jogintézmények és új jogi megoldások jelennek meg a Tervezetben. Példaképpen megemlítjük a szocialista együttműködéssel kapcsolatos számos új rendelkezést (pl. a 4. §-t, az 5. § (3) bekezdését, a felelős őrzés intézményét), a tulajdonjog körében a szocialista földhasználat intézményének bevezetését, az állami tulajdon védelmét, a kötelmi jogban a felelősség vétkességi alapon maradó, de szigorító tendenciájú újszerű megoldását, az öröklési jogban a házastársi állagöröklés lehetőségét stb. Mindezzel kapcsolatosan megvizsgálásra szorul, hogy sikerültnek látszik-e a kísérlet ezeknek az intézményeknek, illetőleg megoldásoknak a meghonosítására, milyen irányban volnának a bennük foglalt új elvek kiterjeszthetők, tovább általánosíthatók, milyen további javaslatok kecsegtetnek sikerrel ezen a téren.

*

A polgári törvénykönyv tervezetének eddigi előkészítő munkái sem voltak gyakorlati haszon nélkül valók jogunk fejlesztése szempontjából. Egyfelől kétségtelen, hogy a Tervezet előkészítése során a bíróságok jogfejlesztő tevékenységének eredményeiből sokat lehetett meríteni. Másfelől az is kétségtelen, hogy az előkészület során már résztörlesztés is történt a bíróságok részére. Egyre több jele van annak hogy a Tervezet előkészítésében számottevő szerepet betöltött Legfelsőbb Bíróság és Legfőbb Ügyészség már most magáévá teszi a Tervezet bizonyos megoldásait. Így pl. utalunk a XIV. számú polgári elvi döntésre, amely az állami tulajdon vélemények kimondása során a Tervezet előkészítő anyagára támaszkodott, vagy a XV. számú polgári elvi döntésre, amely szintén a polgári törvénykönyv előkészületei során szerzett tapasztalatok eredménye. A 309. § sokat vitatott alapvető felelősségi formulája már ez év februárjában megjelent a Legfelsőbb Bíróság ítékezésében. Ez igen biztató kezdet. A vita során pedig ez az együttműködés a jogalkotás és a jogalkalmazás szervei között még tovább fejlődhet. A Tervezet még közelebb kerülhet a gyakorlat helyesen felfogott követelményeihez, a bírák,

ügyészek, ügyvédek, vállalati jogászok pedig közelebb kerülhetnek egy-egy olyan javasolt megoldáshoz, amelytől ez idő szerint még idegenkednek. Nyilvánvalóan nem lehet elvárni azt, hogy a vita valamennyi vitázó teljes meglepődésével záruljon, hogy mindenki minden egyes rendelkezéssel elégedett legyen. Azt azonban el lehet érni, hogy a majdani törvényt még többen érezzék magukénak, hogy a majdani törvény rendelkezéseinek túlnyomó többsége találkozzék a civilisták többségének helyeslésével, jobban megfeleljen a gyakorlat igényeinek, a kialakuló és fejlődésünkkel összhangban álló szocialista jogi közfelfogásnak, szokásoknak. Ehhez pedig egyfelől arra van szükség, hogy a vita értékelése során igen nagy figyelemmel tanulmányozzák, hogy mi hasznosítható az észrevételekből, másfelől pedig arra, hogy a vita alkalmas legyen a joggyakorlat művelői jogászai látkörének tagítására, jogászai kultúrájának növelésére, elvpolitikai szemléletének fokozott kifejlesztésére.

A vita legfontosabb kettős célja tehát a Tervezet további csiszolása, javítása és a jogászai elviség és kultúra növelése. Mindkét cél a proletárdiktatúra erősítésének, a szocializmus építésének szolgálatában áll.

Eörsi Gyula

A szovjet jogtudomány negyven éves fejlődése*

A társadalomról szóló marxi—lenini tanítás alkotórészeként kialakult szovjet jogtudomány, korunk ez élenjáró világnézetének alapvető eszméire, a forradalmi átalakulások és a szocialista építés rendkívül gazdag tapasztalataira támaszkodva, a fejlődés nagy és bonyolult útját tette meg. Fejlődése során mindig egyetlen alapvető feladat lebegett előtte — tevékenyen elő kell segítenie az emberiség történetében először létrehozott szocialista államrend és szovjet jogrendszer minden eszközzel való megszilárdítását és tökéletesítését. Országunk a világ legerősebb államával, a legdemokratikusabb államrenddel, a legigazságosabb és legtökéletesebb jogrendszerrel érkezett el a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójához. Ebben az államrendben és ebben a jogrendszerben a leghaladóbb állami és jogi eszmék öltöttek testet, melyeket még a marxizmus—leninizmus megalapítói szövegeztek meg és amelyek eleve meghatározták a szovjet jogtudomány valamennyi különleges állami és jogi problémájának a megoldását — annak a szovjet tudománynak, melynek konkrét tételei az állami és jogi építőmunka gyakorlatában váltak konkrét valósággá.

A szovjet szocialista állam és jog fennállásának és fejlődésének negyvenéves évfordulója szükségszerűen megköveteli, hogy ha csak legfontosabb vonásaiban is, kövessük nyomon: ho-

gyan épült fel és alakult ki a szovjet jogtudomány, milyen nehézségeket és akadályokat küzdött le útján, mennyire tudta sikeresen megoldani az előtte álló feladatokat. Ezt nemcsak azért kell megtennünk, hogy felállíthassuk a szovjet jogtudomány fejlődésének mérlegét, hanem azért is, mert bizonyos fokig túlértékelték a jogi gondolat legfontosabb fejlődési szakaszainak néhány jellegzetes vonását és egyes olyan tudósoknak a műveit is, akik ezt a tudományt a múltban képviselték. Erre annál is inkább szükség van, mert a legutóbbi időkben véleményünk szerint ebben a vonatkozásban olyan végletekbe esnek, melyek megakadályozzák az igazság feltárását és csak gátolhatják a jogtudomány továbbfejlődését.

A tudományos múlt értékelésében megnyilvánuló szélsőségek egyrésztől az arra irányuló kísérletekben nyilvánulnak meg, hogy válogatás nélkül ócsárolják azt, ami a jogtudományban a legutóbbi időkig történt, anélkül, hogy kiválasztanák és helyesen megvizsgálnák mindazt a pozitívumot is, amit ez a tudomány a legutolsó 15—20 év alatt végzett. A szovjet jogtudomány komoly hibáit — melyek a személyi kultusz virágzásának a korával függtek össze — néha oly módon bírálják, hogy annak nyomán az a benyomás támadhat, mintha a legutóbbi években semmi hasznos nem történt volna, mintha más, mint hiba nem is léteznék és mindent, le egészen a gyökeréig felül kellene vizsgálni. Ez az állásfoglalás nem felel meg a valóságnak és csak kárt okozhat.

Másrésztől abban állnak ezek a végletek, hogy a szovjet jogtudomány néhány képviselőjé-

* Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. folyóirat 1957. évi 11. számában. Fordította: dr. Frank Ernő.

nek bírói rehabilitálásával kapcsolatban arra irányuló törekvés ütötte fel a fejét, hogy elhallgassák azokat az elméleti hibákat, amelyek valóban fellelhetők voltak tudományos tevékenységükben. Hallgatni kezdtek e hibák komolyságáról, arról a kárról, melyet a szocialista építés ügyének okoztak és hallgattak annak a nagy harcnak az egész élességéről is, melyet annak idején e hibák lényegének a feltárásáért és leküzdéséért kellett vívniuk. Meg kell jegyeznünk, hogy számos olyan tudós, aki a múltban komoly elméleti hibákat, néha pedig még ferdítéseket is követett el, később, amint a szocialista építés egyre sikeresebben fejlődött, meggyőződött nézeteik helytelenségéről, felülvizsgálta azokat és határozottan helyes álláspontra helyezkedett. Jogászai körökben e tudósok közül néhányan ma is széles körben népszerűségnek és megérdemelt tekintélynek örvendenek. Mindez természetesen távolról sem jelenti azt, mintha a jogi gondolat történetének ismertetése során el lehetne hallgatni azokat a komoly ideológiai töréseket, melyek bennük a múltban megfigyelhetők voltak. Általában a történelmet és ezen belül a tudomány történetét sohasem szabad a valóságnál sem jobbnak, sem rosszabbnak feltüntetni.

Márcsak azért is szükség van a szovjet jogi gondolat fejlődéstörténetének a megvilágítására, mert a külföldi jogi irodalomban olyan kísérleteket figyelhetünk meg, melyek általában a szovjet jogtudományt, különösen pedig fejlődésének történetét nyilván torzított alakban próbálják ismertetni.

*

Csak akkor értékelhetjük helyesen a szovjet jogtudomány fejlődését, ha azt egyes konkrét történelmi szakaszok alapján vizsgáljuk, ha figyelembe vesszük, milyen konkrét viszonyok között ment végbe e tudomány kialakulása és fejlődése, milyen nehézségek akadtak útjába, milyen káderekkel rendelkezett és milyen tényezők hatása alá került. Ezek a szakaszok teljesen nem eshetnek egybe a szocialista (elsősorban gazdasági) építés fő szakaszaival, ennek azonban az a magyarázata, hogy a társadalmi tudat, és ezen belül a jogi ideológia, valamennyire elmarad a társadalmi lét fejlődése mögött és fejlődésére a gazdasági tényezőkön kívül egyes szubjektív jellegű tényezők is lényeges hatással voltak és vannak még ma is.

A jelen cikk keretében lehetetlen részletesen megvilágítanunk a szovjet jogtudomány fejlődésének negyvenéves történetét és még kevésbé tehetjük azt meg ágazati síkon. Ezért ebben a cikkben a Szovjetunió jogi gondolatának fejlődését csak néhány, elsősorban metodológiai kérdéssel kapcsolatban világítjuk meg, a jogtudomány egyes ágait csak ebben az összefüggésben fogjuk érinteni.

A szovjet jogtudomány fejlődésének tanulmányozása során elsősorban abból kell kiindulni, hogy ez a fejlődés nem korlátozható csupán a hivatásos jogtudósok tevékenységére. Azokat a legfontosabb eszméket, tételeket és következtetéseket,

melyek e tudományt gazdagították, a párt kollektív bölcsessége, legkiválóbb vezetői és elsősorban V. I. Lenin dolgozták ki. A szovjet társadalom jogtudósainak a tevékenysége e társadalom fejlődésének egész tartama alatt csak akkor érthető meg helyesen, ha figyelembe vesszük ezt az alapvető és legfontosabb körülményt. A szovjet jogtudomány általános metodológiai alapjainak a kialakulása az egész negyven év alatt a Kommunista Párt eszméinek közvetlen vezető és irányító befolyása alatt ment végbe, mely a párt programjában, kongresszusainak, konferenciáinak és a KB plénumainak határozataiban, a párt szervezőjének, Leninnek és munkatársainak műveiben jutott kifejezésre. A Kommunista Párt különböző dokumentumai rendkívül fontos, közvetlenül az államra és a jogra vonatkozó elméleti tételeket is foglalnak magukban, melyek kiinduló tételekül szolgálnak a szovjet jogtudomány számára, annak metodológiáját állandóan gazdagítják. Ennek az az alapja, hogy a párt figyelembe veszi és általánosítja a Szovjetunióban folyó szocialista építésnek és a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének tapasztalatait.

Az egyes jogi problémák elméleti megoldásánál a jogtudósok rendszerint a párt irányító eszméiből indultak és indulnak ki, alkotóan alkalmazva azokat az egyes konkrét állami és jogijelenségek megmagyarázására és megvizsgálására. Ha pedig egyik-másik jogtudós hibát követett el (és ezek néha eléggé komolyak voltak) a jogtudomány fejlődésének egyes szakaszaiban, ha a jogtudomány elmaradt az élet követelményei mögött, ez nem az alapvető vezető eszmék téves voltában leli a magyarázatát, hanem elsősorban abban, hogy a jogtudósok nem tudták felhasználni a marxizmus-leninizmus halhatatlan tanítását az új, az élet által felvetett problémák megoldására, hogy e tudósok nem tudtak lépést tartani a szocialista építés gyakorlatával. Ezeknek a hibáknak és ennek az elmaradásnak a korrekciója később ugyancsak a Kommunista Párt alapvető eszméinek az alapján valósult meg.

A szovjet jogi gondolat fejlődésének fő szakaszai véleményünk szerint a következők: I. A forradalom kezdetétől 1925-ig; II. 1925-től 1930-ig; III. 1930-tól 1936-ig; IV. 1936-tól 1952-ig; V. 1953-tól napjainkig.

*

A szovjet jogi gondolat fejlődésének első szakaszát (1917—1925) az jellemzi, hogy a forradalmi átalakulások menetében V. I. Lenin közvetlen vezetésével éppen ebben az időben épült fel és erősödött meg a szovjetállam, alakult ki és vert gyökeret az új, szocialista jog és fejlődött ki vele egyidejűleg a történelmi tapasztalatok alapján a marxista—leninista jogelmélet.

Ennek az elméletnek az alapjait a proletariátus világnézetének megalapítói, Marx és Engels fektették le, akik tudományos alapokra fektetve mutatták ki a kapitalizmus pusztulásának és az új, szocialista társadalmi rend létrejöttének elkerülhetetlen szükségszerűségét, azzal, hogy az új rend

a proletárforradalom megvalósítása és a proletárdiktatúra megteremtése útján jöhet csak létre. Marx és Engels tanításának továbbfejlesztésével lényegében Lenin teremtette meg a szovjet jogelmélet szerteágazó alapját. A Lenin által különösen a forradalom után megfogalmazott elméleti tételek szolgálták kiinduló tételekül hazánkban a hivatásos marxi—lenini jogtudomány kialakításához. Ezek közé elsősorban az állam és a jog közötti szerves összefüggésről szóló tétele tartozik. Annak a marxi tételnek a szovjet jogra való alkalmazásával, hogy minden jog osztályjellegű, mutatott rá Lenin, hogy a proletárforradalom győzelmével új jog is keletkezik, mely már a dolgozók akaratát és érdekeit fejezi ki. A szovjet jog és a burzsoá jog közötti teljes ellentétet hangsúlyozva azonban lehetségesnek tartotta Lenin azt is, hogy a régi jogi formák az új viszonyok között is használhatók maradnak, ha ez a dolgozók érdekeinek a megvédését szolgálhatja.¹ Arra is rámutatott Lenin, hogy az új jogrend megteremtésében sajátos szerep vár az új, forradalmi törvényességre. Ő szövegezte meg a szovjet törvényesség legfontosabb elvét is — e törvényesség egységét és ismételten hangsúlyozta, hogy a törvényesség uralmát minden eszközzel meg kell szilárdítani hazánkban.

Lenin, aki a szocialista forradalom feladatainak megoldásában igen nagy jelentőséget tulajdonított a törvényeknek, minden lehetséges eszközrel igénybevett az új jogszabályok megteremtésére, tökéletesítésére és kodifikálására. Sok beszédben és írásában találunk rendkívül értékes kijelentéseket, melyekben a jogszabályok rendszerbe foglalásának és tökéletesítésének szükségességét hangoztatja. Nyomatékkal mutatott rá, hogy az új jognak új rendszere is van, hogy számára elvileg elfogadhatatlan a jogszabályok régi — magánjogra és közjogra való felosztása. Akkor, amikor az állam lett a legfontosabb gazdasági objektumok tulajdonosa, amikor az állam kezdte megszabni, hogy milyen irányban fejlődjen az ország gazdasági élete, az államjogi („közjogi”) elvnek felül kellett kerekednie és az egész jogrendszer irányítójává kellett válnia. A szovjetállamról, az államgépezet felépítésének és munkájának elveiről, a közte és a dolgozó tömegek között fennálló kapcsolatokról, a hatalmi és igazgatási szervek kialakításának elveiről és azokról a formákról szóló mélyenszántó lenini tanítás, melyeken keresztül a dolgozók az államgépezet tisztviselőinek tevékenységét ellenőrzik, volt az alapja a szovjet jog egyik legfontosabb ágának — az államjognak és vele együtt az igazgatási jognak.

Amikor Lenin a szovjet törvények legszigorúbb betartását követelte meg — ebben látta ugyanis az ország szigorú jogrendjének az alapját és az új élet sikeres építésének egyik feltételét — arra is felhívta a figyelmet, hogy a törvények végrehajtására helyes, a proletárdiktatúra elvének megfelelő szervezeti formákat kell létrehozni. Az ő érdeme azoknak az alapelveknek a felállítása és

megalapozása, melyek a szovjet ügyészségnek, mint a törvényesség felett a legmagasabb felügyeletet gyakorló és ehhez konkrét jogkörrel felruházott szervnek a megszervezését irányították. Lenin dolgozta ki a szovjet bírósági rendszer szervezetének és tevékenységének az alapjait is. Ő állította fel a bírói kar választhatóságának, munkája kollektív jellegének, a bírói tárgyalás nyilvánosságának stb. elveit, melyek a gyakorlatban is a legteljesebb mértékben beváltak.

Lenin, aki kellően megalapozta, hogy miért kell a legszigorúbban betartani a törvényeket és ezzel kapcsolatban felelősségrevonandónak tartott minden olyan hivatalos személyt, aki megszegi a törvényeket, ugyanakkor annak az elvnek hajthatatlan keresztülvitelét is megkövetelte, hogy felelősségrevonásnak csak a törvénytértek bűnös elkövetése esetén van helye.

Az államról és a jogról szóló marxi—lenini tanítás alapján már a szovjetállam fennállásának legelső napjaitól kezdve kibontakozott számos különleges jogi probléma elméleti kidolgozása, melyben hivatásos jogtudósok vettek részt. Nagy szerepet játszottak ebben akkor olyan jogtudósok, mint P. I. Sztucska és J. B. Pasukanisz. Számos művük jelent meg a szovjet jogelméleti kérdésekről, de ezekben igen komoly metodológiai jellegű hibák fordultak elő. Ezeket a hibákat a kollektív alkotó gondolat további fejlődése és a jogi valóság helyes felfogásáért vívott harc során sikerült fokozatosan leküzdölni és kijavítani. Sohasem szabad róluk megfeledkeznünk, de ezek a hibák nem csökkenthetik annak a pozitívnek és értékesnek a jelentőségét, amit ezek a tudósok a szovjet jogi gondolat fejlődésének legelső szakaszában végeztek, különösen a burzsoá elméletek elleni harcban és a jogszolgáltatás terén folyó tudományos munkának a marxizmus—leninizmus alapján való megszerzésében.

A szovjet jogról szóló tanítás fejlődésében, e jog gyakorlati alkalmazásában és propagandájában ezekben az években nagy szerepet játszott néhány olyan gyakorlati jogász, mint pl. D. I. Kurszkij, aki hosszú időn át az OSzFSzK igazságügyi népbiztoságán dolgozott, és N. B. Krilenko, aki ezekben az években a köztársaság ügyésze volt. D. I. Kurszkij számos művet írt, melyek leleplezték a burzsoá bíróság osztályjellegét, a népbíróság szervezetével és tevékenységével, a jogalkotás tökéletesítésének kérdéseivel foglalkoztak.

Műveikben, előadásaikban és felszólalásaikban a marxista jogászok ebben az időszakban megvédelmezték a materialista jogfelfogást, feltárták a jog osztályjellegét, rámutattak a szovjet törvényesség forradalmi lényegére és annak hajthatatlan megvalósítására hívták fel olvasóikat és hallgatóikat. Számunkra ma már ezek a tételek minden vitán felül állnak, azok között a viszonyok között azonban még fel kellett tárnunk, aktívan és tudományosan meg kellett védeni őket, mert éppen ezek ellen folyt elkeseredett harc abban az időben. E tudósoknak és gyakorlati dolgozóknak, valamint más marxista képzettségű jogászoknak egyik fontos érdeme éppen az volt ebben az időszakban, hogy

¹ Ld. V. I. Lenin művei 33. köt. 176—177. old. oroszul.)

tevékenyen vettek részt a kérdéses években erősen elterjedt burzsoá jogi nézetek elleni harcban.

Minthogy az első időben marxista képzettségű hivatásos jogtudós kádereink alig voltak és Leninnek azt az útmutatását követve, hogy a munkásosztály diktatúrájának viszonyai között a régi szakembereket is fel kell használni a gazdasági és kulturális építésben, a szovjetállam kezdetől fogva a régi professzori kar néhány képviselőjét is bevonta az állam és a jog területén végzendő pedagógiai és tudományos kutatómunkába. Amikor országunk a nagy kodifikációs munkák megvalósítására tért át, számos régi tudós vett részt a Polgári Törvénykönyv, a Büntető Törvénykönyv és más kódexek összeállításában. Sokan közülük nagy hasznára voltak akkor az állam jogalkotó tevékenységének és hasznos munkát végeztek a jogi építés egyes problémáinak elméleti megvizsgálásában is.

A régi tudósok elég tekintélyes része azonban akkor még nyíltan a szovjet államról és jogról vallott burzsoá nézetek hordozója volt. Néhány burzsoá jogtudós a forradalomnak és az új jogrend kialakulásának legelső pillanatától kezdve dühös támadásokat intézett a szovjet jogrendszer és a róla szóló tanítás ellen, magának az Októberi Forradalomnak és a forradalom által az állam- és jogrendszerben végrehajtott fordulatnak a jogellenességét igyekezett bebizonyítani. Amikor pedig már egészen nyilvánvalóvá lett, hogy a szovjetállam szilárdan áll a lábán, az új rend lényegének az elferdítésére fordították erőfeszítéseiket, azt a burzsoázia számára elfogadható szellemben igyekeztek értelmezni. Amikor azután az új gazdasági politikára (nep) tértünk át, megjelent a hazánk történetében szmenovehovec néven ismert irány, mely a jogtudományban is felütötte a fejét. Ekkor jelent meg a „Pravo i zsziny” c. lényegében szmenovehovec irányú jogi folyóirat, mely köré a burzsoá professzorok bizonyos része csoportosult. Ezek úgy próbálták a szovjet jogot és a forradalmi törvényességet feltüntetni, hogy azzal a szovjetállamnak rendes burzsoá állammá való szükség-szerű átnövését bizonyítsák.

A szovjet állam és jog lényegének ezt az elferdítését segítették elő akkor azok a tudósok is, akik marxistának tartották ugyan magukat, tényleg azonban revidiálták a marxizmust. Éppen ebben az időszakban figyelhetünk meg arra irányuló kísérleteket, hogy a legkülönbözőbb burzsoá jogi elméleteket, többek között a pszichológiai elméletet, a pozitivisták tételeit és a társadalmi funkciók elméletét ültessék át a szovjet jogtudományba. Néhány jogtudós ezeknek az elméleteknek a mi talajunkba való átültetésével akarta kiszorítani, felváltani a marxista jogelméletet, néhányan pedig ez elméletek egyikével vagy másikával akarták összekötni, közös nevezőre hozni a jogról szóló marxista tanítást.

Elégé aktívák voltak ebben az időben azok a kísérletek is, amelyek a pszichológiai jogelmélet eszméit akarták a szovjet jogtudományba átvinni. Ennek az iránynak egyik híve M. A. Rejsznyer professzor volt, a nagy jogtudós, aki sok érdekes

művet írt a jogelmélet különböző kérdéseiről és a politikai tanítások történetéről. Ez a professzor marxistának tartotta magát, de a marxizmust a pszichológiai jogelméletre próbálta alkalmazni. M. A. Rejsznyer minden jog osztályjellegének a megalapozására törekedett, a szovjet jog osztályjellegét azonban az intuitív pszichológiai elvből vezette le, „az intuitív osztályjog” gondolatát fejtette ki. Azt állította, hogy „a társadalmi jogrend tényleges alapja és a megfelelő társadalmi és jogi élet valóságos előjele lényegében nem a pozitív, hanem az intuitív jog”, amely már megvan és létezik, bár még semmiféle törvényhozó nem erősítette meg.² Rejsznyer professzor egy másik téves tétele abban állott, hogy a szovjet jogot mozaikszerű jelenségnek fogta fel, melyben mindegyik létező osztálynak megvan a maga külön-külön része. Véleménye szerint a szovjet jog proletárjogból, parasztjogból és burzsoájogból áll, melyek közül az első törvényhozásilag a Munkajog Törvénykönyvében, a második az Agrár Kódexben, a harmadik pedig a Polgári Törvénykönyvben jutott kifejezésre. A szovjet jog tartalmának ily módon való értelmezése elhomályosította a proletariátus vezető szerepét a társadalomban, elferdítette a munkásosztály diktatúrájának a lényegét.

Nagy elismerésre talált az új gazdasági politika éveiben a szovjet jogászok egy részénél a társadalmi funkciók Dewey által felállított elmélete. A jogtudomány terén dolgozó néhány tudós ebben az időben nyíltan hirdette, hogy ez az elmélet az egész szovjet jog elméleti alapja. Azt a tényt, hogy ebben az időben bizonyos, a törvény által megszabott keretek között túrtük a nepmanok a kereskedők és a kulákok magán-tevékenységét, ennek az iránynak a képviselői Dewey szellemében értelmezték — vagyis úgy, hogy ezek a proletariátussal és a dolgozó parasztsággal szemben osztály-ellenséggé váló jelentkező elemek bizonyos meghatározott, a szovjet társadalom számára igen hasznos társadalmi funkciót végeznek.

Ennek a koncepciónak egyik képviselője, A. G. Gojhbarg professzor volt. Mint a kor nagy civil-jogászáinak egyike, Gojhbarg professzor közvetlenül és a legaktívabb módon vett részt az első szovjet Polgári Törvénykönyv — az OSzFSzK 1922. évi Polgári Törvénykönyvének a kidolgozásában. Tollából terjedelmes művek kerültek ki a szovjet polgári (gazdasági) jog köréből, melyekben számos, a jognak ebbe az ágába tartozó intézmény tudományos feldolgozását nyújtotta. A. G. Gojhbarg professzor, A. L. Malickij professzor és még néhányan mások is azonban az OSzFSzK Polgári Törvénykönyve 1. és 4. szakaszainak helytelen értelmezésével azt az állítást kockáztatták meg, hogy a magánszektorosok (a nepmanok, kulákok) tevékenysége nem a saját önző, kizsákmányoló magánérdekeik kielégítésére, hanem kizárólag az ország termelőerőinek fejlesztésére irányul.³ Esze-

² Ld. M. Rejsznyer: A jog. Goszizdat. 1925. 20. old.

³ Ld. A. G. Gojhbarg: Az OSzFSzK gazdasági joga. I. köt. Goszizdat, 1923. 22—23. old.; „A szovjet köztársaságok Polgári Törvénykönyve”. A. L. Malickij szerkesztésében. Goszizdat Ukrajni 1923. 29. old.

rint az elmélet szerint azután arra az eredményre jutottak, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában nincs osztályharc, osztálybéke és teljes társadalmi szolidaritás uralkodik, a prolet-riátussal és a dolgozó parasztsággal szembenálló ellenséges osztályok társadalmilag hasznos missziót teljesítenek.

Ez az elgondolás azok között a konkrét történelmi viszonyok között nem volt egyéb, mint a jogtudomány területére való átvitele azoknak a káros jobboldali elhajló nézeteknek, hogy a kulák-ság, a nepmanok belenőnek a szocializmusba. Gojhbarg professzor rendkívül komoly elméleti tévedése annak a téves tételnek a felállítása, hogy a jog, ugyanúgy, mint a vallás, ópium a nép számára. Néhány teoretikus rokonszenvvel fogadta ezt a tézist, mely bizonyos fokig kiinduló tételül szolgált számukra a szovjet jog sorsát érintő kérdések eldöntésénél. Azért is meg kell most emlékeznünk erről a téves tézistről, mert a jog szovjet koncepciójának néhány burzsoá kritikusa még ma is ezzel a tétellel próbál büvéskedni, annak ellenére, hogy a szovjet tudomány és valóság régen megeáfolta.

A jogról alkotott burzsoá-pozitivisták nézeteknek a szovjet jogról szóló tanításba való átvitele — ami ugyancsak előfordult azokban az években — abban állott, hogy a jogot csak mint a jogszabályok összességét fogták fel, anélkül, hogy a jogszabályok társadalmi és gazdasági tartalmát is feltárták volna, ez pedig a jog osztályjellegének a tagadására vezetett. E kor számos tudósa kísérletezett annak a bebizonyításával, hogy általában a jog, különösen pedig a szovjet jog osztályfeletti jellegű. Egyesek közülük azt állították, hogy nincs se jó, se rossz, se jobboldali, se baloldali, se forradalmi, se reakciós törvényesség: a törvényesség a jogszabály győzelme az ösztön felett. Ennek a jog osztályfeletti jellegét hirdető metodológiai szempontnak megfelelően a marxizmussal szemben ellenséges koncepciók képviselői el akarták fordítani a szovjet jog lényegét, azt a burzsoá joggal azonosították, hogy így bizonyítsák be: a szovjet társadalmi rendnek elkerülhetetlenül burzsoá társadalmi rendbe kell átnőnie.

Az éles ideológiai harc viszonyai között rendkívül fontos volt a jogelméletben a marxizmus megvédelmezése. Éppen ebben játszottak nagy szerepet akkor P. I. Sztucska, J. B. Pasukanyisz, D. I. Kurszkij, N. V. Krilenko és mások művei. Ezek elsősorban a jog materialista, osztályszempontból kiinduló felfogását védelmezték meg. P. I. Sztucska, akinek számos mű került ki a tollából a szovjet jog általános kérdéseiről — többek között „A jog és az állam forradalmi szerepe” c. munkája — és elsőnek írt „A szovjet polgári jog tananyaga” címen tankönyvet, élesen bírálta a jogi jelenségek idealista, többek közt pszichológiai felfogását, mely szerint a jog nem más „kivülről jövő suggesztióknál, veleszületett eszméknél” és továbbfejlesztette azt a tételt, hogy a jog a társadalom gazdasági rendje által életrehívott jelenség.⁴ P. I.

Sztucska érvekkel alátámasztva védelmezte meg a jog osztályjellegéről szóló tanítást és erélyesen síkraszállt azok ellen a kísérletek ellen, melyek a szovjet jogot a burzsoá joggal próbálták azonosítani. Már 1922-ben azt írta, hogy „kíméletlenül ostorozni kell szovjet jogászainknak azt a próbálkozását, hogy olyan elméleteket hozzanak létre, melyek a mi jogunk és a burzsoá jog közelségét hirdetik...”⁵

A szovjet jog lényegének minden eltorzítása ellen vívott harc és a jogtudománynak a marxi-lenini tanítás alapján való továbbfejlesztése tette lehetővé ezekben az években, hogy mind az anyagi, mind az eljárási jog területén gyors fejlődésnek indulhatott a marxizmus—leninizmus eszméivel, a proletár-szocialista törvényesség alapjaival teljes összhangban levő szovjet jogalkotás. Éppen ezekben az években nagy kodifikációs munka folyt, mely igen nagy szerepet játszott a szovjet jogrendszer további megszilárdításában és fejlesztésében.

*

A szovjet jogi gondolat fejlődésének második részeként az 1925 és 1930 közötti időszakot jelöltük meg. Ezek voltak az első évei annak a harcnak, amelyet a Kommunista Párt a társadalom forradalmi átalakulásainak megvalósításáért Lenin nélkül, de az ő tanítása alapján vívott. V. I. Leninnek az államról és a jogról szóló tanítása ebben az időben a pártnak és Központi Bizottságának kollektív alkotásaiban, valamint Lenin munkatársainak a műveiben fejlődött tovább. Ezekben az években a párt éles, kitartó és engesztelhetetlen harcot vív a marxizmus—leninizmus elferdítései, a párt lenini irányvonalától való minden eltérés és a párton belüli ellenséges irányzatok és csoportosulások ellen is felveszi a harcot.

Nagy szerepet játszott ebben a harcban I. V. Sztálin, aki erélyesen megvédelmezte Lenin tanítását. Ebben az időszakban írt számos elméleti munkájában továbbfejleszti az államról és a jogról, többek között a proletárdiktatúra mechanizmusáról, a Kommunista Pártnak az államépítés és ezen belül a jogi építés valamennyi területén betöltött vezető szerepéről, az országban folyó osztályharc formáinak a jogi szabályozás módszereinek kiválasztására gyakorolt hatásáról stb. szóló marxi—lenini tanítást. Mindez irányító hatással volt arra a munkára is, mellyel a jogtudományt a tudomány hivatásos művelői fejlesztették tovább.

Ezekben az években a hivatásos marxista jogászok sorainak konszolidálása terén kibontakozott munka és azoknak a komoly hibáknak a kölcsönös bírálata közepette meg végbe a szovjet jogi gondolat további fejlődési folyamata, melyeket csaknem valamennyi jogásznak elkövetett. Míg ezt megelőzően még nem voltak olyan tudományos központok, melyek sikerrel meg tudták volna valósítani a jogtudósoknak a marxizmus—leninizmus alapján való egyesítését, addig ebben az

⁴ Ld. P. Sztucska: Materialista vagy idealista jogfelfogás („Pod znamenem marksizma,” 1923. 1. sz.)

⁵ P. Sztucska: Megjegyzések a jog osztályelméletéről. (Szovjetszkoje Pravo 1922. 3. sz. 5. old.)

időben már megtörténik ezeknek, az akkor nagy szerepet játszott centrumoknak a megszervezése is.

Fontos esemény volt a Kommunista Akadémia mellett működő jogi tagozat felállítása és a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága mellett a szovjet építés kérdéseivel foglalkozó intézet megszervezése, továbbá a „Revolucija prava” („A jog forradalma”) és a „Szovjetszkoje goszudarsztvo” („A szovjetállam”) c. folyóiratok kiadása, melyek körül a marxista gondolkodású szovjet jogászok képviselői csoportosultak. E központok legfontosabb elvi alapja a jogtudományban érvényesülő burzsoá ideológia ellen és az államról és jogról általában, különösen pedig a szovjet államról és jogról szóló marxi—lenini tanítás tisztaságáért vívott engesztelhetetlen harc volt. Ezeknek a centrumoknak a tevékenysége akkor nagy szerepet játszott abban, hogy a szovjet jogtudományban végleg szét lehetett zúzni a burzsoá koncepciókat. A jogtudomány területén működő marxista káderek sorainak megszilárdításában, különösen pedig az új tudományos káderek előkészítésében nagy szerepet játszott a RANION is, az akkor életre hívott aspirantúrán keresztül.

A jogról szóló marxi—lenini tanítás fejlődése, és az ez ellen a tanítás ellen intézett burzsoá támadások kivédésére irányuló harc során ebben az időben maguk a marxista tudósok, köztük P. I. Sztucska, J. B. Pasukanyisz is követtek el komoly metodológiai hibákat. Ezeket a hibákat nem szabad eltúlozni, vagyis nem szabad őket az ellenforradalmi cselekmények kategóriájába emelni — amint azt később néhány tudós, többek között A. J. Visinszkij is tette⁶ a szovjet jog és állam kérdéseiről 1938-ban tartott első összszövetségi értekezleten —, de nem szabad lekicsinyelni azt a kárt sem, amit azok a szovjet jogelmélet kialakulásának és további fejlődésének okoztak. E hibák lényege elsősorban abban állott, hogy a szóbanforgó tudósok a jogi jelenségek megmagyarázásának módszertani kérdéseiben a vulgáris materializmus álláspontjára süllyedtek. Ez abban jutott kifejezésre, hogy a jogot nem mint a felépítmény körébe tartozó kategóriát fogták fel, hanem az alappal, vagyis a társadalom termelési viszonyainak rendszerével azonosították.

P. I. Sztucska, aki a jog idealista felfogása ellen harcolt és azt materialista módon igyekezett megmagyarázni, három síkon vizsgálta a jogot — úgy amint a jogszabályokban jelentkezik, mint jogtudatot (absztrakt formák), és mint társadalmi viszonyokat (konkrét formák) — és azt állította, hogy a jog nem más, mint a társadalmi viszonyoknak az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő és szervezett erővel fenntartott rendszere.⁷ A jogot tehát az alappal azonosította, mert a társadalomban létező valóságos viszonyok elsősorban termelési viszonyok, melyek összessége

alkotja az alapot. Ismeretes azonban, hogy Marx és Engels, akik a jogot, mint az uralkodó osztály törvénné emelt és a társadalom gazdasági rendje által feltételezett akarátát határozzák meg, ezzel egyben a jogban érvényesülő akarati elemet és a jog felépítményi jellegét is hangsúlyozták. Azok a tudósok, akik a fenti vulgáris materialista metodológiai álláspontot foglalták el, elkerülhetetlenül torz elképzelést alkottak maguknak magáról a szovjet jog természetéről és további fejlődésének útjairól.

Ennek a koncepciónak logikus folytatása (nem pedig antipodusa, amint azt némelyek gondolták) volt J. B. Pasukanyisznak, akkor megjelent téves csereelmélete,⁸ melyet legteljesebben akkoriban napvilágot látott és három kiadást megért terjedelmes elméleti munkájában — „Általános jogelmélet és marxizmus” — fejtett ki. Ebben a művében teljesen helyesen alapozta meg a társadalomról szóló marxi tanításra támaszkodó általános jogelmélet létezésének és fejlődésének szükségességét, élesen bírálta a pszichológiai jogfelfogást, a jogban érvényesülő pozitívizmust, valamint a társadalmi funkciók elméletét, és marxista szempontból kiindulva mélyrehatóan tárta fel a burzsoá jog egyik legfontosabb intézményének, a magántulajdonnak és a kapitalista társadalom ebből született áruviszonyainak néppellenes, kizsákmányoló jellegét. Ugyanakkor azonban éppen ebben a könyvében és a jognak ugyan ebből a valósággal létező viszonyok rendszereként való felfogásából kiindulva dogmatikusan értelmezi Marxnak arra vonatkozó kijelentéseit, hogy a piaci dolog-áru viszonyokban, melyek szükségszerűen jogi jelleget öltenek, az árutulajdonosok akarata uralkodik. J. B. Pasukanyisz arra a következtetésre jutott, hogy a jog lényegét az árucseré viszonyokból kell levezetni. „A jognak, mint rendszernek a fejlődését — írta J. B. Pasukanyisz — nem az állam szükségletei, hanem az áruforgalom szükségletei idézték elő...”⁹ Véleménye szerint az állam, melyet dialektikus kapcsolat fűz a joghoz, bizonyos feltételek között jogi jelenségeket hívhat életre és a szükséges állandó jellegét is megadhatja a jogi viszonyoknak.¹⁰ Ez a vulgáris materialista nézőpont vezette ennek a téves koncepciónak a szerzőjét annak a tagadására, hogy a jog kialakításában az államnak döntő szerepe van. A jogviszonyok, mint a társadalmi viszonyok (a termelési és csereviszonyok) egyik formája, véleménye szerint önmagukban léteznek, az állam szerepe pedig mindössze abban áll, hogy a jogviszonyok számára a szükséges állandóságot biztosítja.

⁸ Amikor P. I. Sztucska és J. B. Pasukanyisz nézeteinek azonosságáról beszélünk, ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy mindegyikük a maga módján próbálta megmagyarázni a jogi jelenségeket. P. I. Sztucska pedig, aki kettejük közül a következetesebb marxista volt, éles kritikával fordult a csereelmélet ellen.

⁹ J. B. Pasukanyisz: Általános jogelmélet és marxizmus. 3. kiad. Kommunista Akadémia kiad. M. 1929. 54. old.

¹⁰ U. o. 53. old.

⁶ Ld. A. J. Visinszkij: A jog- és államelmélet kérdései. Goszjurizdat, 1949. 64. old.

⁷ Ld. P. Sztucska: A jog és az állam forradalmi szerepe. 1923. 13. old.

Ez a káros elgondolás rendkívül komoly következtetéseket vont maga után a szovjet jog lényegének és sorsának az értékelésével kapcsolatban. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy az áruforgalom szükségletei hozzák létre a jogot — melynek a magántulajdonosi viszonyok között a kapitalista árucserre a legfejlettebb formája — akkor ebből az következik, hogy a jog a burzsoá társadalom kategóriája. Minek kell lennie akkor a jognak a munkásosztály diktatúrájának időszakában, amikor a tőkés termelési mód és ehhez képest a csere is megsemmisül? J. B. Pasukanyisz és elgondolásainak követői elismerték, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszakban még szükség van a jogra, mert e korszak társadalmának gazdasági rendjében még léteznek a kisárutermelő és magánkapitalista szektorok. Minél jobban kiszorulnak azonban ezek a szektorok, minél jobban győzedelmeskednek a szocialista termelési viszonyok, a jognak is egyre inkább el kell halnia, a jogi felépítménynek — J. B. Pasukanyisz kifejezése szerint — szét kell málnia, a jogi szabályozás helyébe már a szocializmusban is a szervezeti és technikai szabályozásnak kell lépnie. A marxizmus-leninizmus klasszikusainak az állam és a jog elhalásáról szóló megállapításait teljesen helytelenül értelmezve, J. B. Pasukanyisz tagadta, hogy a szovjet jog lenne a jog új, magasabbrendű típusa — a szocialista jog. Azt állította, hogy a szovjet jog nem más, mint a halódó burzsoá jog, mely a szocialista építés sikereinek arányában egyre inkább összezsugorodik. Tagadta tehát, hogy lehetséges és szükséges lenne a szovjet jog rendszerének a felépítése.

A jog elhalásának az elméletével függött elválaszthatatlanul össze számos tudósnak az az állítása is, hogy a célszerűséget elsőbbség illeti meg a törvényszerűséggel szemben. Ilyen durván téves kijelentésekkel találkozunk N. V. Krilenkónál, A. Szolcnál és másoknál is. Mindez a jogtudomány sok konkrét ágában, elsősorban a polgári és a büntetőjog területén — mindenütt a maga sajátos formájában — éreztette hatását.

A polgári jog tudományában ebben az időszakban olyan elgondolások hangoztak el, hogy a polgári jog létezése csak azzal függ össze, hogy még túljük az országban a magántulajdonosi tevékenységet, a magán áruforgalmat. Ebből következik, hogy amily mérvben kiszorul és megszűnik majd a magánforgalom, a polgári jogot is ki fogja szorítani az igazgatási-gazdasági jog. (P. I. Sztucska), melyben a jogi elvet a szervezeti és technikai szabályozás váltja fel.

A büntetőjogi viszonyok területén a jog elhalásának az elmélete konkrétan abban jutott kifejezésre, hogy néhány tudósnak tagadta, hogy a büntetőtörvénykönyvekben pontosan meg kellene állapítani az egyes bűncselekmények törvényi tényállását. Olyan büntetőtörvénykönyvek kiadását sürgették, melyekben nincs különös rész, nincs pontosan körülírva az egyes bűncselekmények törvényi tényállása és az e bűncselekményekért járó büntetések „adagolása”. Azt is tagadták, hogy szükség lenne a szándékosság és a gondat-

lanság elhatárolására és hogy az egyéni bűnösség elvét kellene alkalmazni annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy van-e helye büntetőjogi felelősség alá vonásnak, vagyis megengedhetőnek tartották az objektív beszámítást. Ilyen téves állásfoglalásokat N. V. Krilenkónál is találunk.

A szovjet jognak, mint állítólag burzsoá jognak az elhalásáról felállított elmélet azért volt rendkívül káros, mert nem a törvényességnek az országban való megszilárdítására, hanem a törvényesség gyengítésére, nem a jogrend megerősítésére, az állampolgárok és a különböző szervezetek jogainak a legszigorúbb biztosítására, hanem a jogrend megszüntetésére irányult. Az elhalási elmélet lényegében ki akarta venni azokat a fegyvereket a munkásosztály diktatúrájának a kezéből, melyek lehetővé tették számára az új szocialista társadalmi viszonyok megszilárdítását. Az országunkban folyó szocialista építés kibontakozása során ez az elmélet teljesen tarthatatlannak bizonyult, szemelláthatóan ellentmondásba került az étellel, a szocialista építés gyakorlatával és mint káros és rendkívül veszélyes elmélet, már a 30-as évek elején is súlyos bírálatban, elutasításban részesült.

A szovjet jogelmélet fejlődése a most vizsgált időszakban, a hivatásos jogtudósok sorainak a marxizmus-leninizmus alapján történt konszolidálódása, az ebben az időben elkövetett hibák és torzítások kritikája nagy szerepet játszott a jogalkotás fejlődésében is és abban is, hogy a későbbiekben felvethettük és az eddiginél helyesebben oldhattuk meg a szovjet jog számos elméleti kérdését.

*

A szovjet jog fejlődése az általunk megjelölt harmadik időszakban (1930—1936) azokkal a mélyreható és rohamos gyorsasággal megvalósult társadalmi és gazdasági változásokkal függött össze, melyek országunkban ezekben az években mentek végbe. A szocialista iparosítás sikerei, a kolhozépítés rohamos fejlődése, a szocializmusnak az egész fronton széles kibontakozó támadása, a tőkés osztályok felszámolásának gyors és eredményes folyamata elválaszthatatlanul együttjártak a szovjet állam és jog további megerősödésével. Csak az erős proletárállam biztosíthatta ezekben, a szovjet társadalom társadalmi és gazdasági struktúrájában végbement mélyreható változásoknak a megvalósulását. I. V. Sztálinnak az ezekből az időkből származó művei (1930-ban a XVI. pártkongresszuson mondott előadói beszéde, valamint az SzK(b)P Központi Bizottságának és a Központi Ellenőrző Bizottságnak 1933-ban tartott együttes plénumán tartott beszámolója) a párt irányvonálával teljes összhangban azt hangsúlyozták, hogy a szocializmus felépítése nem az állam elhalását, hanem az állam megerősödését, a forradalmi törvényesség minden eszközzel való megerősítését kívánja meg.

A szocializmusnak az egész fronton kibontakozó támadása és a szovjet államnak és jognak ezzel összefüggő megerősödése elsősorban abban a vonatkozásban látszott meg a szovjet jogtudomány

helyzetén, hogy véglegesen és visszavonhatatlanul vereséget szenvedtek a jogról alkotott legkülönbözőbb burzsoá nézetek. Emellett komoly felülvizsgálat alá kellett vonni a jog területén számos olyan alapvető elméleti tételt is, melyek téves voltát a szocialista építés tapasztalatai bizonyították be. És végül: számos olyan fontos jogi probléma számára is meg kellett találni a tudományos megoldást, melyet a szocialista építés gyakorlata vetett fel először. Nagy szerepet játszott ebben az időben a szovjet jogtudomány fejlődésében a marxista államjogászoknak 1931-ben megtartott I. kongresszusa, mely megvitatta a szovjet jogtudomány helyzetének a kérdését. A kongresszus összegezte a szovjet jogtudomány fejlődésének és a burzsoá ideológia elleni harcnak az eredményeit.

A kongresszus előkészítése alatt, különösen pedig a kongresszus után kezdődött meg néhány korábban felállított elméleti tételnek — elsősorban a jog fogalmának kérdésével összefüggő tételeknek — átértékelése. 1930-ban és 1931-ben J. B. Pasukanyisz részletes kritikát gyakorolt korábbi nézetei felett, melyek szerint a szovjet jog elhaló jog és komoly bírálatban részesítette saját csere-elméletét is. Ekkor már felépítmény jellegű jelenségek, az állam által követett politika egyik formájának tekintette a jogot. A korábbi nézetek felülvizsgálása azonban ebben az időben meglehetősen lassú folyamat volt és nem is mindig végezték el mindvégig következetesen, gyakran még újabb hibákat is követtek el e felülvizsgálat során. Így pl. J. B. Pasukanyisz, bár elismerte, hogy a szovjet jog elhalására vonatkozó korábbi kijelentései tévesek voltak, mégsem beszélt szocialista jogról és továbbra is tagadta a szovjet jogrendszer felépítésének a lehetőségét. Az az új tétele pedig, hogy a jog az uralkodó osztály politikájának egyik megnyilvánulási formája, ha előre tett lépés volt is, mégsem tárta fel a jog specifikus jellegét. Míg előbb a gazdasággal azonosította a jogot, addig most a politikával tartotta azonosnak, ami ugyancsak helytelen volt. A jog elválaszthatatlan a politikától, de nem azonosítható vele. A politikának sokféle megnyilvánulási formája van. A jog — az uralmon levő osztály akaratkifejezésének sajátos formája.

A tudományos gondolat ebben az időszakban kutató szemmel kereste számos olyan jogi probléma megoldásának az útját, mely a szocialista építéssel kapcsolatban merült fel. Az ország gazdasági életében végbemenő mélyreható változások, a népgazdaság szocialista ujjaépítése, a már kibontakozott gazdasági építés — elsősorban ezek a kérdések vonták magukra akkor a jogtudósok figyelmét. Ezzel kapcsolatban jelenik meg a gazdasági jog elmélete, melynek egyik legfontosabb képviselője L. Ja. Gincburg professzor volt. Ennek az elméletnek a képviselői szükségesnek tartották, hogy a szocialista gazdasági szervezetek között kialakuló viszonyok jogi szabályozása a jog és a jogtudomány önálló ágát alkossa. A tudományos kutatómunka területén figyelmüket azoknak a problémáknak a kidolgozására összpontosították,

melyek az állami szocialista tulajdonjoggal, az önálló elszámolásnak az állami gazdasági szervezetek tevékenységében való felhasználására alkalmas jogi formákkal, a szocialista gazdasági szervezetek jogi helyzetével, a gazdasági szervek közötti szerződéses viszonyok szabályozásával és e viszonyok biztosításának jogi módjaival függtek össze. A jogi építés területén a Szovjetunió gazdasági jogát magában foglaló külön kódex kiadását javasolták, mely a szocialista gazdasági szervek között kialakuló összes alapvető vagyoni jogi viszonyokat szabályozná.

Az, hogy figyelmét a szocialista gazdasági szervezetek tevékenységének jogi szabályozására összpontosította, kétségtelenül ésszerű magva volt ennek az elméletnek. El kell ismerni, hogy később a szovjet polgári joggal foglalkozó egész sor munka foglalkozott azoknak a konkrét problémáknak a továbbfejlesztésével és tudományos megoldásával, melyeket ennek az elméletnek a képviselői vetettek fel. Sebezhető pontja az elméletnek az volt, hogy képviselői szerint a gazdasági jognak ki kellett szorítania a polgári jogot. Az ember, a polgár lényegében a gazdasági viszonyok mechanizmusának holmi függelékévé, valamiféle gazdasági „egységé” vált, ahelyett, hogy a szocialista rend által biztosított jogok teljességével ruházták volna fel. Az egész elgondolásnak ez a hibája volt az oka annak, hogy később a kritika hibásnak minősítette és elvetette.

A rohamos ütemű kolhozépítésre és a kulákságnak, mint osztálynak a teljes kollektivizálás alapján való felszámolására vezethető vissza a szovjet jogi gondolat számos képviselőjének az a törekvése, hogy a kolhozépítés jogi problémáinak a kidolgozásával foglalkozzék. Ezekben az években jelenik meg a kolhoz- agrárjog elmélete, melyet A. P. Pavlov professzor állított fel. A szovjet agrárjog tudományának azokat a képviselőit bírálva, akik a szovjet agrárjogi jogalkotás lényegét elferdítve, abban az állítólag a szocializmus építése érdekében társadalmi funkciót végző egyéni parasztgazdaságok megerősítését és fejlesztését célzó irányvonalat láttak (Rozenbljum), a kolhoz- agrárjog elméletének a képviselői teljesen helyesen mutattak rá: a szovjet agrárjogi jogalkotás arra irányul, hogy az egyéni parasztgazdaságok kollektivizálásának módszerével a falun is megvalósítsa a szocialista átalakulásokat. Helyes volt, hogy figyelmüket számos fontos olyan jogi kérdésnek a megvizsgálására és megoldására összpontosították, melyek egyrészt maguk a kolhozok között kialakuló viszonyokkal, másrészt azokkal a viszonyokkal függnek össze, amelyek a kolhozok és az irányításuk megvalósítására hivatott állami szervezetek között alakulnak ki. A most tárgyalt elméleteknek ezek a tételei is továbbfejlődtek és kifejezésre jutottak a szovjet kolhozjog tudományában — bár a kritika később negatívan értékelte a kolhoz- agrárjog elméletét, mert nem nyújtott lehetőséget valamennyi agrárjogi kérdés mélyreható megvizsgálására és a kolhozföldbirtoklás kérdéseire korlátozta az állami földtulajdonon alapuló agrár jogviszonyok egész gazdagságát.

Amint látjuk tehát, az ebben az időszakban felállított új, helyes elméleti tételeket — melyek elősegítették a szovjet jogtudomány fejlődését — logikailag nem vezették végig és így számos téves ráakódás nehezedett rájuk. Mindaz a pozitív és értékes, amit a szovjet jogi gondolat ezekben az években elért, jogtudósaink műveiben a szovjet jogtudomány történetének további fejlődési szakai-
ban öltött testet és fejlődött tovább.

*

A szovjet jogtudomány fejlődésének negyedik szakaszát az 1936 és 1952 közé eső időre tehetjük. 1935-ben és 1936-ban hatalmas, világtörténelmi jelentőségű győzelmek koronázták be a Kommunista Pártnak és a szovjet kormányának az országban folyó szocialista építés terén végzett óriási munkáját — a szocialista termelési mód és a szocialista társadalmi viszonyok teljes győzelmet arattak a városban és a falun egyaránt. A szocializmus fejlődését a szovjet jog továbbfejlődése és megerősödése kísérte. A Szovjetunió 1936-ban elfogadott új Alkotmánya, mely törvényhozásilag is megerősítette a szocializmusnak hazánkban kivívott győzelmét és a kormány további jogalkotó tevékenysége számára is megteremtette a jogi alapot, a szocialista jogrend további megszilárdulását és továbbfejlesztését jelentette.

A Kommunista Párt az Alkotmány maradéktalan megvalósítására, a törvényesség legszigorúbb betartására szólított fel mindenkit. A pártnak ez az irányvonala jutott félreismerhetetlenül kifejezésre I. V. Sztálinnak „A Szovjetunió Alkotmánytervezetéről” a Szovjetek VIII. Összszövetségi Kongresszusán (1936) mondott előadói beszédében, melyben az államról és a jogról szóló lenini tanítás továbbfejlesztéseképpen azt hangsúlyozta, hogy a szovjet jogrendszer súlypontja az állampolgárok jogainak a proklamálásáról azok biztosítására tevődött át. Annak a szükségességére is rámutatott I. V. Sztálin hogy pontosan el kell határolni az egyes államszervek jogkörét az ország jogrendjének megszilárdításában és feltárta, milyen nagy jelentőségű a törvények állandósága a szocialista építés sikere szempontjából. Azok a tételek, melyeket ebben a beszédében I. V. Sztálin a szövetséges köztársaságokról és azok jogairól, az államhatalmi és az államigazgatási szervek szerkezeti felépítéséről, alakításuk elveiről állított fel, a későbbiekben óriási szerepet játszottak, mégpedig elsősorban a szovjet államjog tudományának fejlődésében.

Ezek között a történelmi viszonyok között az alábbi feladatok álltak a maguk egész konkrétségében a szovjet jogtudomány előtt: minden eszközzel elő kellett segítenie a szocialista jogrend és a szocialista törvényesség megszilárdulását, olyan új jogi formákat kellett kidolgoznia, amelyek a lehető legnagyobb mérvben elősegíthették az új szocialista viszonyok továbbfejlődését. Ahhoz, hogy ezeket a feladatokat sikeresen megoldhassa, elsősorban a múltban elkövetett súlyos hibáktól kellett a jogtudománynak megszabadulnia. A restaurációs színezetű, nyíltan burzsoá elméleteket ebben az időben már szétzúzták és nem jelentettek

nagy veszélyt. Ehelyett azok az elméletek váltak most különösen veszélyessé, melyek a szocializmus jogával szembeni nihilista álláspont kialakulására adtak tápot. Erélyesen véget kellett vetni ezeknek az elméleteknek és helyesen meg kellett határozni a jövőben követendő irányvonalat. Ezt a feladatot a legradikálisabban a szovjet állam és jog kérdéseinek megvitatására 1938-ban megtartott összszövetségi értekezlet végezte el.

Most, hogy ennek az értekezletnek a szerepét értékeljük, rá kell mutatnunk természetesen arra is, hogy távolról sem volt helyes mindaz, ami ott elhangzott. Helytelenül nyilvánították kártékonynak J. B. Pasukanyisz, N. V. Krilenko és mások tevékenységét. Abban a fő referátumban alkalmazott kritikának a hangja, melyet A. Ja. Visinszkij tartott ezen az értekezleten, a tudomány fejlődése érdekében megengedhetetlen volt és bizonyos mérvben hátráltatta a jogi gondolat alkotó továbbfejlesztését. Az értekezleten felállított néhány elméleti tétel deklaratív jellegű volt, emellett erősen dogmatikus és szörszálhasogató színezetű. Mind e súlyos negatív jelenségek ellenére azonban most is el kell ismernünk, hogy ez az értekezlet pozitív szerepet játszott és komoly mérföldkövet jelentett a szovjet jogtudomány fejlődésében. Ezen az értekezleten zúzták szét döntő módon és véglegesen azt a felfogást, mely a szovjet jogban elhaló burzsoá jogot látott és vele együtt mindazt, ami ebből az elméletből folyt és annak kísérője volt. Itt vágták el ennek az elméletnek — a vulgáris materialista jogfelfogásnak a metodológiai gyökereit.

A szovjet jogtudománynak a burzsoá táborba tartozó kritikusai gyakran úgy ábrázolják a szovjet jogi gondolat fejlődésének a történetét, mintha a 30-as évek végén, amikor A. Ja. Visinszkij ragadta kezébe az irányítást a jogtudomány területén, különösen pedig a fenti értekezlet után — a szovjet jogtudomány fejlődésének új szakaszába lépett volna. Ennek az új szakasznak a lényege a burzsoá kritikusok szerint abban állott, hogy ez a tudomány kezdett eltérni a marxizmustól és hogy a szovjet jogászok elvetették a marxi állam- és jogelméletet — mert ez tarthatatlannak bizonyult. Ezeknek a badar állításoknak egy szemernyi közük sincs az igazsághoz. A 30-as évek végén, többek között a fenti értekezleten, nem arról volt szó, hogy jogászaink eltérnek a marxi koncepciótól, hanem ennek az elméletnek a helyes felfogásáról, arról, hogy a marxi elméletet meg kell tisztítani mindenféle téves, gyakran revizionista színezetű ráakódástól. Arról volt szó, hogy a marxizmus—leninizmus megalapítóinak tanításában rejlő mély értelem feltárásával azt a szovjet szocialista jogrendszer további megszilárdítására és tökéletesítésére kell felhasználni. Ebben az értelemben határozottan pozitív szerepet játszott az 1938 évi értekezlet.

Az értekezlet pozitív szerepe abban állott, hogy elméletileg sok-sok értékeset nyújtott mind az általános szocialista jogelmélet, mind a jog egyes ágainak alapjául szolgáló elmélet továbbfejlesztése szempontjából. Minthogy ezt megelő-

zően az alapvető viták és elméleti összecsapások magának a jognak a meghatározása körül folytak és éppen itt került sor komoly tévedésekre és torzításokra, az értekezlet külön foglalkozott ezzel az elméleti kérdéssel. Másféleképpen (az eddig kiemeltekhez viszonyítva) szövegezték meg a jog általános meghatározását: a jog az uralkodó osztály akarát kifejező, törvényhozási úton megállapított, vagy az államhatalom által szentesített magatartási szabályok összessége, melyek alkalmazását az állam kényszerítő ereje biztosítja az uralkodó osztály számára előnyös és megfelelő társadalmi viszonyok és rend fenntartása, megerősítése és fejlesztése érdekében.

Ezzel — a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanításával összhangban — a jog akarati eleme kapott hangsúlyt. A jog, mint felépítményi kategória jelentkezett, mely hatással van az alapra, abban az értelemben, hogy fenntartja, megerősíti és fejleszti az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő társadalmi viszonyokat. Hangsúlyozza ez a meghatározás a jog és az állam közötti szerves kapcsolatot is, mely abban áll, hogy az állam vagy maga szövegezi meg a jogszabályokat, vagy a már fennállókat szentesíti és ezzel jogszabályi jelleget ad azoknak. Az állam és a jog kapcsolatát hangsúlyozta továbbá az is, hogy az állam biztosítja a megfelelő jogszabályok alkalmazását. A szovjet jogtudományban alapjában ma is ezt a meghatározást használják.

Van azonban ennek a meghatározásnak néhány lényeges fogyatékosága is. Először: maga a meghatározás nem emeli ki, hogy a jogot a gazdasági rend határozza meg. Mindabból kiindulva, amiről az értekezleten és annak előkészítése során szó volt, a leghatározottabban állíthatjuk, hogy a jognak ezt a gazdasági rendtől való függését feltételezték, de célszerűnek tartották, hogy erre magában a meghatározásban, mint magától értetődő tényre ne utaljanak.

Másodszor: a meghatározás elsősorban a kényszerítő oldalra hívja fel a figyelmet akkor, amikor a jog alkalmazásának az állam részéről való biztosítását szögezi le, márpedig a szocialista társadalom viszonyai között — ahol már sikerült elérni a nép erkölcsi és politikai egységét — a jogszabályok végrehajtását elsősorban az állampolgárok magasfokú szocialista tudatossága biztosítja, akik az esetek túlnyomó többségében önként teljesítik ezeket a normákat. Teljesen helyesen mutatott rá erre a körülményre a szakfolyóiratokban 1950 után megjelent számos cikk is, mely kritikailag vizsgálta felül a jognak ezt a meghatározását.

Az 1938 évi értekezlet egy másik rendkívül fontos pozitív eredménye annak az elismerése, hogy a szocialista építés nemesak hogy nem vonja maga után a jogi felépítmény elhalását, hanem éppen ellenkezőleg — feltételezi a jognak és a törvényességnek minden eszközzel való megerősítését, továbbá annak az elismerése, hogy a szocializmus győzelmével megszilárdul és megerősödik az új szocialista jog. E határozat elfogadásának igen nagy szervező jelentősége van. Ez a határozat

ugyanis azoknak a kérdéseknek a kidolgozását célozta, melyek a jognak és a törvényességnek a szocialista valóság viszonyai közötti további megerősítésével függnek össze. Az értekezlet egyik legjelentősebb eredménye az volt, hogy feltétlenül szükségesnek nyilvánította annak a feltárását, hogy a szovjet jogrendszer a szocialista társadalomban objektíven létező és jogszabályokkal megerősített társadalmi viszonyok rendszerének tükrözője. Az értekezleten bebizonyítást nyert, hogy a szovjet jognak bizonyos konkrét ágai léteznek, hogy a szovjet jogtudomány egyes korábban megszüntetett ágait (pl. a közigazgatási jogot) újból fel kell állítani, egyes új jogágakat pedig (pl. a kolhozjogot) a többitől el kell különíteni. Fő vonásaiban körvonalazták azoknak a viszonyoknak a körét, melyeket a jog egyes konkrét ágai szabályoznak.

A szovjet jog és a szovjet jogtudomány rendszeréről akkor felállított tételek, alapjában még ma is érvényesek. El kell azonban ismernünk, hogy mindez akkor történt, amikor a szocialista társadalmi rend épp hogy kivívta a győzelmet. Később az élet szükségessé tette, hogy a szovjet jog egyes ágainak a szerkezeti felépítése pontosabb meghatározást kapjon, és pontosabban vonják meg közöttük a határvonalat. Ma már kétségtelenül megérlelődött az a szükséglet, hogy még tökéletesebbé tegyünk a jog tudományos rendszerét, de éppen azon van a hangsúly, hogy tökéletesíteni kell, nem pedig gyökerében szétzúzni, mert ami ezen a téren történt, kiállta az idő próbáját és alapjában életrevalónak bizonyult.

És végül az értekezlet egyik fontos eredménye volt az is, hogy meghatározta a szovjet jog egyes ágai előtt akkor állott feladatokat. E feladatok ma már nagyrészt a történelemre tartoznak, mert később vagy megoldást nyertek, vagy új feladatok léptek a helyükbe. Egyikük-másikuk azonban még ma is időszerű.

Meg kell jegyeznünk, hogy bár ennek az értekezletnek a megszervezésében és tevékenységének irányításában rendkívül fontos szerepet játszott A. J. Visinszkij akadémikus, az értekezlet során felvetett elméleti kérdések alkotó megoldását a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének tudományos dolgozói az ország más jogtudósainak a bevonásával kollektív munkával készítették elő. Az értekezlet eredményei tehát — melyeket az ország valamennyi alkotó munkát végző jogásza további elméleti és gyakorlati tevékenységének elvi alapjául fogadott el — a jogtudomány területén dolgozók kollektív erőfeszítéseinek köszönhetőek.

Mindannak a kritikai értékelése során, ami a jogtudomány területén az utolsó két évtizedben történt, néha olyan állításokat is megkockáztatnak, mintha a jogtudomány az 1937—1938 évek óta egy helyben állna és képviselői semmit sem tettek volna. Ezzel az értékeléssel semmiképpen sem érthetünk egyet, mert nem felel meg a valóságnak. Az objektív megköveteli annak az elismerését, hogy éppen az 1938 évi értekezlet után a jog egyes konkrét ágaiiban nagy elméleti munka kezdődött és hogy valamennyi jogterületen sok pozitív

értékűt is alkottak. Elsősorban: a jogi ismeretek csaknem valamennyi ágában új tankönyveket dolgoztak és adtak ki, melyek később újabb, kiegészített és javított kiadásban is megjelentek. Ezek a tankönyvek nemcsak a szovjet jogászok új kádereinek a felnevelését segítették elő, hanem bizonyos fokig ezek alakították ki a szovjet jogtudomány egyes ágainak tudományos elvi alapját is. Ebben az időszakban jelentek meg először marxista állam- és jogelméleti tankönyvek a főiskolák számára — Sz. A. Golunskij és M. Sz. Sztrogovics tankönyve 1940-ben, A. I. Gyenyiszové 1949-ben. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének szerzői közössége ugyanebből a tárgyból 1949-ben, a politikai elméletek történetéből pedig 1955-ben készített tankönyvet. Két tankönyv is jelent meg a nemzetközi jogból (1947 és 1951). Ekkor jelentek meg az első tankönyvek a kolhozjogból és államigazgatási jogból is.

Az 1938 évi értekezleten kitűzött konkrét feladatoknak megfelelően jogtudósaink számos, a szocialista építés gyakorlata számára fontos problémát vettek vizsgálat alá. Ennek eredményeként nagyon fontos elméleti és gyakorlati témákkal foglalkozó számos terjedelmes monografikus munka látott napvilágot. Az állami szocialista tulajdon kérdéseit dolgozták fel A. V. Venegyiktov professzor „Az állami szocialista tulajdon” (1948), A. V. Karassz professzor „Az állami szocialista tulajdonjog. Tárgyai és tartalma” (1954), G. A. Akszenyenko „Az állami földtulajdonjog a Szovjetunióban” (1950) c. munkái, melyek a szovjetállam tulajdonában levő vagyontárgyak lehető leghathatósabb felhasználását biztosító jogi szervezet igen fontos problémáinak a megoldásával foglalkoztak. A szocialista vagyoni jogviszonyokban résztvevő felek jogi helyzetére vonatkozó kérdésekről Sz. N. Bratusz professzor két könyve: „Jogi személyek a szovjet polgári jogban” (1947) és „A polgári jog alanyai” (1950) jelent meg. Szerző e műveiben egyrészt újszerű módon oldja meg a szocialista polgári forgalom résztvevői jogi természetével összefüggő kérdéseket, másrészt nagy elméleti és gyakorlati anyag alapján a szocialista vagyoni jogviszonyokban résztvevők jogképességének a kérdéseit elemzi. Számos mű jelent meg a szocialista társadalmi és gazdasági rendben kialakuló kötelmi jogviszonyok különböző kérdéseiről is. Ezek közé tartoznak M. M. Agarkov professzor „Kötelem a szovjet polgári jogban” (1940), I. B. Novickij és L. A. Lunc professzorok „A kötelem általános elmélete” (1950), J. A. Flejsic professzor „A károkozásból és az alaptalan gazdagodásból származó kötelek” (1951) c. könyvei és még más szerzők művei is. Számos munka jelent meg a Szovjetunió polgárainak személyi tulajdonjogáról és a személyi tulajdon örökösödési jogáról. Ilyenek voltak pl. P. O. Halfina „A Szovjetunió polgárának személyi tulajdonjoga” (1955), V. I. Szerebrovskij professzor „A szovjet örökösödési jog vázlatja” (1953) c. monográfiái. A szocialista társadalomban keletkező munkajogi viszonyokról szóló művek közül

N. G. Alekszandrov „Munka-jogviszony” (1948) c. nagy monográfiáját kell megemlítenünk, melyben a szerző érdekes kísérletet tesz: a szovjet állam- és jogelmélet általános tételeit a szovjet társadalom egy meghatározott fajtájú jogviszonyára — a munkajogi viszonyokra — próbálja alkalmazni és részletes elemzés alá vonja a munkajogviszony jogi természetét és annak megkülönböztető ismérveit. A polgári jog, munkajog, agrárjog és kolhozjog különböző kérdéseiről írt művek közül említésre méltók az alábbi szerzők tudományos kutató jellegű és pedagógiai munkái: P. J. Orlovskij, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, G. N. Amfityeatrov, B. Sz. Antyimonov, Sz. I. Aszknazij, Sz. I. Vilnyanszkij, D. M. Genkin, M. V. Gordon, K. A. Grave, L. I. Gyembo, V. M. Dogadov, N. D. Kazancev, Sz. N. Landkof, G. K. Matvejev, A. J. Pasersztnyik, A. A. Ruszkol, V. A. Rjaszencev, G. M. Szverdlov, B. B. Cserepahin professzorok, illetve a jogtudományok doktorai.

Terjedelmes tanulmányok foglalkoztak a büntetőjog kérdéseivel is, mégpedig a bűncselekmény elméletének általános kérdéseivel és a bűncselekmények egyes fajtáival egyaránt. 1946-ban jelent meg A. N. Trajnyin professzor terjedelmes tanulmánya — „A bűncselekmény törvényi tényállásának elmélete” —, mely később átdolgozott és megváltoztatott formában még két kiadást ért meg (1951-ben és 1957-ben). A bűncselekmény általános elméletével foglalkozott N. D. Durmanov „A bűncselekmény fogalma” c. nagy monográfiája (1948), mely arra tett kísérletet, hogy minden vonatkozásban megoldást találjon a szovjet büntetőjogtudomány e döntő fontosságú problémájára. A szovjet kriminalisták figyelmét a Nagy Honvédő Háború éveiben is és a háború utáni békés építés időszakában is a béke és a népek biztonsága ellen elkövetett bűncselekmények elleni, a háborús bujtogatók elleni harc problémáinak a kidolgozása köti le. Ebből a témakörből is számos terjedelmes és hasznos könyv jelent meg, köztük A. N. Trajnyin professzor „A hitleristák büntetőjogi felelőssége” (1944) és „A béke megvédése és az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények elleni harc” (1956) c. könyvei, valamint P. Sz. Romaskin professzornak „Az imperializmus háborús büntetetei” (1953) címen írt munkája. A szovjet büntető jogtudomány fejlődésében és az ebből a tárgyból készült kiváló minőségű tankönyvek előkészítésében nagy szerepet játszottak A. A. Gercenzon, M. M. Iszajev, V. D. Menyagin, A. A. Piontkovszkij, V. Sz. Utyevszkij, M. D. Sargorodszkij és B. M. Cshikvadze professzorok.

Nagy figyelmet fordítottak ezekben az években az eljárási jog kérdéseinek, vagyis azoknak a kérdéseknek a kidolgozására is, hogy milyen eszközökkel biztosítható az igazságnak a bírói eljárás során való megállapítása, de figyelmet szentelnek a bizonyítás elméletének és más elméleti kérdéseknek is. Az ebből a témakörből készült nagyobb tanulmányok közül ki kell emelnünk M. Sz. Sztrogovics professzor „Az anyagi igazság elmélete a büntetőeljárásban” (1947) c. művét, melyben

szerző az objektív igazság filozófiai problémájának a megoldására támaszkodva tárgyalja azt a kérdést, hogy mennyiben állapítható meg az igazság a bírói eljárás során. A. Ja. Visinszkij akadémikus ezekben az években teszi közzé a büntető eljárással foglalkozó egyik nagy művét — „A bírói bizonyítékok elmélete a szovjet jogban” —, mely több kiadást is megért (1941, 1946, 1950). Ez a mű számos komoly tévedése ellenére még ma is az evvel a témával foglalkozó nagy és sokoldalú tanulmányok közé tartozik. 1946-ban jelent meg N. N. Poljanszkij professzor „Bizonyítékok a külföldi büntetőjogban” c. műve, melyben szerzője a bizonyítékokkal kapcsolatban a burzsoá jogban és irodalomban a legutolsó negyedszázadban megjelent új irányokat veszi vizsgálat alá. Ugyanezekben az években számos értékes kutatójellegű és pedagógiai-metodológiai munka jelenik meg a büntető és polgári eljárás, valamint a kriminálisztika kérdéseiről. Szerzőik: A. N. Golunszkij, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, M. M. Grodzinszkij, A. I. Vinberg, D. Sz. Karev, M. V. Kozsevnyikov, A. F. Klejnman, Sz. P. Mitricsev, Sz. M. Potapov, N. V. Terzijev, K. Sz. Jugyelszon, M. L. Sifman, M. A. Cselcov és I. N. Jakimov professzorok.

A Szovjetunió és a külföldi államok államjogának kérdéseit, valamint az államigazgatási jog problémáit I. P. Trajnyin akadémikus, I. D. Levin, Sz. Sz. Sztugyenyikin és N. P. Farberov professzorok számos tudományos és pedagógiai munkája világítja meg elméletileg és fejleszti tovább.

Nagy tudósaink — a nemzetközi jogi gondolat képviselői — J. A. Korovin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, V. N. Durgyenyevszkij, F. I. Kozsevnyikov, V. M. Koreckij, Sz. B. Krilov — akiknek külföldön is széles körben ismerik nevét, ezekben az években monografikus tanulmányokkal és nagy elméleti cikkekkkel lépnek a nyilvánosság elé, melyekben feltárják a jelenlegi nemzetközi jogi viszonyok tartalmát, megvilágítják a szovjetállam külpolitikájának a lényegét, mely a békének és a népek közötti barátságunk minden eszközzel való megerősítésére és az új háborúk elhárítására irányul. Értékes és hasznos Grabar professzornak a nemzetközi jog történetével foglalkozó sokéves munkája. Rendkívül eredményesen dolgoznak a nemzetközi jog területén G. I. Tunkin, A. G. Kejljn professzorok, valamint a fiatal nemzetközi jogászok csapata is.

Az állam és jog, valamint az államjogi nézetek történetével foglalkozó kérdések feltárása szempontjából nagyon érdekesek M. N. Gernet professzor „A cári börtön története” (1940—1956), Sz. V. Juskov professzor „A Szovjetunió államának és jogának története” I. r. (1940) c. könyvei. A jogtörténet kérdéseivel kapcsolatban nagy kutatómunkát végeztek ezekben az években P. N. Galanza, Sz. P. Kecsekjan, I. Sz. Peretyerszkij professzorok.

Az általános jogelmélet kérdéseivel foglalkozó művek közül nagyon értékes volt P. M. Kareva

professzor „Jog és erkölcs a szocialista társadalomban” (1951) c. könyve, melyben a jogi építés egyik fontos problémájának elméleti megoldásával foglalkozik — hogyan viszonyulnak egymáshoz a jog és a szocialista erkölcs.

A jelen cikk keretében nem áll módunkban, hogy akár csak meg is említsünk és röviden jellemezzünk egész sor egyéb olyan elméleti munkát, melyek szintén ezekben az években jelentek meg és nagy pozitív szerepet játszottak a szovjet jogtudomány fejlődésében.

A most vizsgált időszak egyik rendkívül pozitív eredménye az, hogy számos szövetséges köztársaságban, különösen a közép-ázsiaiakban és a kaukázuson-túliakban a jogtudósok nemzeti káderei nevelődtek fel. Fiatal, sok reménnyel kecsegtető jogtudósokat neveltek fel a Kazah SzSzK-ban. Az Üzbég, Örmény, Azerbajdzsán és Grúz Köztársaságokban a jogtudományoknak számos olyan doktora, professzora működik, akik máris komoly tanulmányokkal tűntek ki. Ezek közé tartoznak: A. I. Isanov, V. P. Kagramanov, Sz. A. Radzsabov, H. Sz. Szulejmanova és T. V. Cereteli.

Az adott időszak bizonyos pozitív eredményei ellenére is be kell azonban ismernünk, hogy a szovjet jogtudomány ezekben az években nem tudta teljesíteni mindazokat a feladatokat, melyeket a szocialista építés követelményei sürgetően megköveteltek tőle. A szovjet jogtudomány elmaradása ebben az időszakban elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy a szocialista jog általános elmélete csak igen kevésbé fejlődött. Egyes nagy kutatómunkákat elsősorban a konkrét jogtudományokban végeztek, nem pedig az általános elmélet területén. Ez kétségtelenül hátráltatta az egyes konkrét jogtudományok fejlődését is, melyek számára az általános elméletnek kell kidolgoznia az általános elvi tudományos tételeket. Másodsorban: a szovjet jogtudomány igen kis hatással volt az állami és jogi építés gyakorlatára, nem nyújtott annak hatékony segítséget, minek következtében bizonyos szakadék támadt az elmélet és a gyakorlat között. A Szovjetunió 1936. évi Alkotmányának elfogadása után égetően szükségessé vált, hogy a jognak csaknem valamennyi ágában új törvénykönyveket dolgozzanak ki, hogy a szocialista építés új feladatainak megfelelően tovább tökéletesítsék és rendszerezék a szovjet jogalkotást. A szocialista jog kodifikálásának igen sok elméleti kérdése azonban kidolgozatlan maradt.

A személyi kultusz kedvezőtlen hatása a jogtudományban — csakúgy, mint minden más humán tudományban — ebben az időben a dogmatizmus és a szórszálhasogatás elburjánzásában nyilvánult meg. Az állam és a jog kérdéseivel foglalkozó tudományos művek az életben végbemenő folyamatok tanulmányozása és általánosítása helyett gyakran csak egy-egy megnyilatkozás vagy tétel előadására és kommentálására szorítkoztak, anélkül, hogy azokat alkotóan tovább próbálták volna fejleszteni. Abban is megnyilvánult ez a kedvezőtlen hatás, hogy a tudományos munkában megengedhetetlen kritikai módszereket

alkalmaztak, alaptalanul az antimarxizmus bélyegét sütötték egyes tudósokra, ami azt eredményezte, hogy sokan féltek alkotó módon hozzájárulni az egyik vagy másik társadalmi jelenség vizsgálatához és ez gátolta a tudomány haladását.

Néhány jogtudósunk, többek között A. Ja. Visinszkij akadémikus is, komoly elméleti hibákat követett el. Olyan tételek hangzottak el, melyek ellentmondásban voltak azokkal az érdekekkel, melyek a törvényességnek és jogrendnek országunkban való megerősödéséhez fűződnek. Ezeket a hibákat sajtónk a XX. Pártkongresszus után elég részletes kritikában részesítette.

Kedvezőtlen hatással volt jogtudományunk fejlődésére ezekben az években az is, hogy túlságosan központosították magát a tudományos munka megszervezését is. A vidéki városokban, a szövetséges köztársaságokban levő tudományos jogi intézmények fokozatosan összezsugorodtak és az egész kutatótevékenység rendszerint egyedül Moszkvában összpontosult. Megszüntették a jogtudományi folyóiratok kiadását olyan szövetséges köztársaságokban is, ahol azelőtt ilyenek megjelentek.

*

Az 1956 évi XX. Pártkongresszus — melynek történelmi jelentőségű határozatait a pártnak a megelőző két-három évben végzett nagy munkája készítette elő — mélyrehatóan elemezte a nemzetközi és a belföldi helyzetet, alkotó módon vetette fel és oldotta meg a marxi-lenini tudomány számos olyan fontos kérdését, mely elsőrendűen fontos a társadalom előtt a fejlődés jelenlegi szakaszában álló utak és perspektívák megértése szempontjából is. A kongresszus megteremtette az ahhoz szükséges feltételeket, hogy a gondolat a humán ismeretek minden területén valóban alkotó módon fejlődjék.

A Kommunista Párt valamennyi társadalomtudomány képviselőjét felhívta, hogy erélyesen szakítson a talmudizálással és a dogmatizmussal, mélyrehatóan tanulmányozza a társadalmi életben végbemenő folyamatokat, bátran vessen fel új, az élet által diktált kérdéseket és alkotó módon próbálja megoldani azokat. A XX. kongresszusnak ez az irányvonala vált országunkban valamennyi társadalomtudomány, köztük a jogtudomány vezérfonalává is.

A XX. Pártkongresszusnak ezen az általános irányvonalán kívül rendkívül fontos és iránymutató jelentőségű a jogtudomány számára a kongresszusnak az a direktívája is, hogy a törvényesség minden eszközzel való megszilárdítása a társadalom további sikeres fejlődésének egyik elengedhetetlen feltétele. A jogtudomány számára felbecsülhetetlen jelentőségű a kongresszusnak az az irányelve is, hogy tovább kell tökéletesíteni a szovjet jogalkotást és ki kell terjeszteni a szövetséges köztársaságokat a jogalkotó tevékenység területén megillető jogokat.

Szigorú kritikában részesült a kongresszuson a szovjet jogtudomány azért, mert megengedhetetlen módon elmaradt az élet követelményei mögött. A párt történetében most fordult elő

először, hogy ennek a legmagasabb szervének a szószékéről vetették fel a jogtudomány helyzetének a kérdését, ami egyrészt e tudomány komoly elmaradásáról, másrészt arról a nagy gondoskodásról tanúskodik, mellyel a párt a jogtudomány fejlődését kíséri.

Meg kell állapítanunk, hogy a XX. Pártkongresszus óta a jogi gondolat jelentős aktivizálódását figyelhetjük meg hazánkban. Sok jogtudós szaktított a jogi jelenségek talmudista és dogmatikus szemléletével, mélyrehatóbban kezdte tanulmányozni a gyakorlatot, most már valóban alkotóan kezdte felvetni az elméleti kérdéseket és megjelölni megoldásuk útját. Rendkívül fontos haladás, hogy a szovjet jogtudomány képviselői olyan tanulmányokkal kezdtek a nyilvánosság elé lépni és olyan tételeket kezdtek felállítani, melyek közvetlenül az állami és jogi építés gyakorlatával függtek össze: a szovjet jogalkotás kodifikációjának, a nyomozó munkának, javító-nevelő ügynek, a bírósági igazgatási szervezetnek stb. megjavításával kapcsolatos problémákkal. Aktívabbá és tevékenyebbé vált a szovjet jogtudósok részvétele az új törvényjavaslatok és más jogszabályok kidolgozásában, amire a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülészakán felszólalt küldöttek is rámutattak. Az államjog, az államigazgatási jog és a polgári jog képviselői ma teljes egészében olyan jogi kérdések kidolgozásával foglalkoznak, melyek az ipari és építési igazgatási szervezetünk átszervezésével függnek össze. Az 1957 áprilisában megtartott főiskolaközi értekezlet — mely az ország szocialista törvényességének megszilárdításával összefüggő kérdések megvitatására ült össze — arra irányult, hogy az ország valamennyi alkotó jogi dolgozóját a szovjet jogtudomány időszerű kérdéseinek további elméleti kidolgozására, valamint a jogelmélet és az állami szervek gyakorlati munkája közötti szoros kapcsolat megszilárdítására mozgósítsa.

Rendkívül értékesek és hasznosak a szocialista jogelmélet továbbfejlődése számára a Szovjetunió jogtudósai és a népi demokratikus országok jogászai között egyre jobban megszilárduló kapcsolatok. Ezekben az országokban ma már sok tehetséges jogtudós-káder nőtt fel és ezek műveikkel nemcsak saját országukban segítik elő a jog és a törvényesség megszilárdulását, hanem nagy mértékben hozzájárulnak a szocialista jog általános elméleti tételeinek a továbbfejlesztéséhez is.

Ugyanakkor azonban a leghatározottabban rá kell mutatnunk arra is, hogy ha ért is el a szovjet jogtudomány bizonyos haladást, még távolról sem teljesítette oly mérvben a XX. Pártkongresszus által számára kijelölt feladatokat, hogy az kielégíthetné az állami és jogi építés szükségleteit. Az elméleti munka számos részterületén még ma is nagy az elmaradás, még ma is fordulnak elő súlyos hibák. Nagyon gyengén halad előre az állam- és jog általános elmélete kérdéseinek a kidolgozása, ami a hivatásos jogtudósok feladata lenne.

Nem tekinthető normálisnak az a helyzet sem, hogy bár elég sok jogtudósunk van, mégis szinte az ujjainkon össze tudjuk számolni azokat, akik

általános állam- és jogelméleti kérdések kidolgozásával foglalkoznak. Teljesen helytelen az az elképzelés, mintha az általános jogelméleti problémákkal csak az általános jogelmélet szaktudósainak kellene foglalkozniuk, mintha valamiféle „tisztá jogteoretikusoknak” (amilyenek a valóságban nincsenek) kellene megoldaniuk az újra és újra felmerülő általános elméleti kérdéseket. Köztudomású, hogy az általános állam- és jogelmélet problémáival mindig és mindenütt a jogtudomány legkülönbözőbb ágainak a képviselői foglalkoztak. Ha a jog egyes ágaival foglalkozó jogászok tevékenyen vennének részt az általános elméleti kérdések megoldásában, ez a mi viszonyaink között jelentősen elősegítené az általános állam- és jogelmélet fejlődését. Az államjog, a polgári jog, a büntetőjog és a jog egyéb területein működő szakemberek azonban csak kivételképpen mutatnak érdeklődést az általános elmélet egyes problémái iránt és foglalkoznak azok megoldásával. Néhány olyan tudósunk is van, aki azelőtt eredményesen foglalkozott ezekkel a problémákkal, az utóbbi időben azonban nem tevékenykedik már ebben az irányban (Sz. A. Golunskij, A. I. Gyenyiszov), amit semmiképpen sem tarthatunk normális állapotnak.

Az általános állam- és jogelmélet sajátos jellegénél fogva csak akkor fejlődhetik eredményesen, ha a jogtudomány különböző ágainak a képviselői is tevékenyen résztvesznek, mégpedig nemcsak jogi, hanem filozófiai problémáinak a kidolgozásában is.

Emellett gyengén halad előre a szovjet jogtudomány területén folyó tudományos munka megszervezésének új alapokra fektetése is. Távolról sem minden szövetséges köztársaságban állították fel újra az állam és jog problémáival foglalkozó tudományos intézményeket, ill. létesítettek ilyeneket. A Szovjetunióban és az egyes köztársaságokban már működő jogtudományi intézmények munkája még nem elég intenzív, különösen nem az általános elméleti problémák területén. Azt sem tekinthetjük helyesnek, hogy a szövetséges köztársaságok tudományos intézményeiben gyakran csak olyan témák kidolgozásával foglalkoznak különös előszeretettel, melyek szűk helyi szempontokból jelentősek. Ezeknek az intézményeknek a munkatársai nem vesznek részt a nagy általános

elméleti problémáknak az ott helyben folyó szocialista építés gazdag anyagának tudományos általánosítására támaszkodó megoldásában.

A kongresszus utáni időszakban rendkívül fontos esemény volt általában az egész szovjet társadalom életében, és különösen fontos volt a jogtudomány további fejlődése számára az SzKP KB júniusi (1957) plénuma. Ez a plénum leplezte le Malenkov, Kaganovics, Molotov és a hozzájuk csatlakozott Sepilov pártellenes csoportját és szigorúan megróttá tevékenységüket. A szóbanforgó csoport aktív ellenállást fejtett ki a XX. Pártkongresszus határozatainak végrehajtásával szemben és újból hátrafelé igyekezett fordítani a társadalmi élet fejlődését, újból a politikai vezetés régi, a kongresszus által elítélt módszereihez és formáihoz igyekezett visszatérni. Az SzKP plénumának e csoport tevékenységét elítélő határozata azt mutatja, hogy a XX. kongresszus történelmi jelentőségű határozatainak a következetes végrehajtása nem megy magától: szívós és engesztelhetetlen harcot kell vívni megvalósításukért.

Ennek a következtetésnek a levonása igen fontos a jogtudomány előtt álló feladatok megvalósítása szempontjából is. Éppen ezeknek a feladatoknak a következetes végrehajtása szempontjából igen jelentős az SzKP KB plénumának az az útmutatása is, hogy a legerélyesebben fel kell számolni a dogmatizmust, talmudizálást, megmerevedettséget és homályosságot. Amikor az SzKP KB plénuma a pártellenes csoport tevékenységét leplezte, egyben azt is feltárta és arra is rámutatott, hogy a csoport képviselői talmudisták, dogmatikusok, szektánsok módjára nyúlnak hozzá számos kérdés megoldásához, a történelmileg megváltozott körülmények figyelembevétele nélkül próbálták a marxizmus—leninizmus tételeit alkalmazni. Ebben áll az adott csoport tevékenységének gyökerében hibás metodológiai oldala.

Az SzKP KB júniusi plénumán hozott határozatok megvilágításában a szovjet jogtudomány területén is fokozni kell a XX. kongresszus által számára kitűzött feladatok megvalósításáért vívott harcot, erélyesen harcba kell szállni azok ellen, akik gátolják e feladatok következetes és eredményes végrehajtását, bátran támogatni kell mindent, ami új, alkotó és előbbre viheti a tudományt.

Pavlov I. V.

Államigazgatás és igazságszolgáltatás*

Az államigazgatásnak és az igazságszolgáltatásnak (bíráskodásnak) egymáshoz való viszonya a jogelméletnek és a tételes jogoknak legalapvetőbb problémáit veti fel. A szocialista elmélet elveti Montesquieu híres tételét: az államhatalmak megosztásának tanát. Ma előttünk áll tényként, adottságként az államigazgatási és bírósági szer-

vezet különválása; de hát a híres francia filozófus polemikussá megjegyzése — a tétellel szembe szegezett tények ellenében: „Les faits ont tort” — a tényeknek nincs igazuk, nem vehető-e fel a mai adott helyzet, az államigazgatási és bíráskodási szervezet különválása, különléte ellenében is?

Lenin nagyjelentőségű, de valódi tartalmában nem tisztázott kijelentése: nem ismerünk el semmi „magán”-t, a tételtől levont másodlagos következtetés, mely elveti a közjog-magánjog meg-

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia jogi főbizottságának 1957. december 2-i vitáján.

különböztetését, sem a jogtudományban — ezúttal jogtudomány alatt a céhbeli tudósokat értem —, sem a gyakorlati jogászi széles közvéleményben, még kevésbé a társadalmi köztudatban távolról sem él azzal a világozottsággal, meghatározottsággal, amint az kívánatos volna. Helyes hirdetni a jog univerzalitását, egységét, amit a jognak ágazatokra osztása sem érinthet, — a jogágazatokból harmonikusan egybeolvadó jogrend létét. A jogrendnek a mindenkor alapul szolgáló társadalmi viszonyokat tárgyazó jogágazatokból való összetettsége az integrálódás és differenciálódás természeti törvényének a társadalomtudományi tükröződése. Az integrálódást jelenti Alkotmányunk 2. § (2) bekezdésének ismert szabálya: „A Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé”.

A hatalom egysége nyilván tudatosan hangsúlyozza Montesquieu híres tételének: a hatalmak megosztása elvének az elvetését. Montesquieu fejtegetéseit azzal kezdi, hogy „három rendbeli hatalom van minden országban: a törvényhozó hatalom, a végrehajtó hatalom és a bírói hatalom”. (A törvények lelkéről I. kötet, 239. old.) Montesquieu szükségesnek tartotta a három hatalom megosztását, mert „ahol egy személyben, vagy tisztviselői karban vagyon a törvényhozó és végrehajtó hatalom (Montesquieu beszél ugyan a külön bírói hatalomról is, de a végrehajtó hatalom kifejezést abban az értelemben is használja, hogy abban a bírói hatalom is bennfoglaltatik) egyesítve, ott szabadság nincsen” (uo. 240. old.). A megosztást úgy képzelte el, hogy a „törvényhozó hatalom ellészen osztva a főnemesi kar és azon gyülekezet között, melyet a nép maga helyett meghatalmazott (uo. 245. old.), míg „a végrehajtó hatalomnak a fejedelem kezében kell lenni” (u.o. 246. old.), végül „a bírói hatalmat nem állandó tanácsra, hanem a nép köréből vett személyekre kellene bízni” (uo. 242. old.). Montesquieu elképzelését erősen befolyásolta a különböző hatalmak egymás közötti ellensúlyozása, hogy egyik hatalom se kerekedjék felül — bár ez a gondolat ebben a stilizálásban nála nem juthatott kifejezésre. Az egyensúlyozás elmélete megkívánta volna a társadalom osztályokra tagozódásának, az osztályok közötti érdekellentétnek, az ebből folyó osztályharcnak felismerését, ameddig Montesquieu, aki minden felvilágosodottsága mellett telítve volt konzervatív ösztönökkel, nem juthatott el.

És ha a nép kezében összpontosított egyetlen hatalom elméletével szembehelyezzük a törvényhozó hatalom (országgyűlés), államigazgatási — végrehajtó hatalom (minisztérium és az alárendelt különböző hatóságok) és az igazságszolgáltatási hatalom (bíróóságok) létét és különváltságát, mi is a francia filozófussal felelünk: les faits ont tort. A tényeknek nincs igazuk — ez a mondat paradoxonnak, sőt blasphemiának hangzik, különösen a szocialista tudomány szempontjából, amely joggal igényli a maga számára a realista jelzőt, a tények tudomásul vételét, a tények alapul vételét. De vajon tény-e, hogy a szalmaszál, amelyet egy vizes edényben helyezünk el, elferdül-e a való-

ságban, tény-e a sugártörés. A szalmaszál elferdülését szemünkkel észleljük, de azért tudjuk, hogy a szalmaszál a vízben sem ferdül el. Ezt azonban csak azóta tudjuk, amióta a fizikai tudomány megismertette velünk a „sugártörés” jelenségét.

Ilyen megtévesztő látszatnak, ténynek külső észlelése a társadalom életében is megmutatkozik. Igenis van társadalmi sugártörés, amelyről a tudományos elemzésnek kell kimutatnia, hogy amit látni vélünk, az nem a valóság, hanem annak a megtörése, hogy amit észlelünk, az nem tény, nem valóság (mégcsak nem is a való égi mása, mint Vojtina ars poetica az irodalomra tanítja), hanem csak az értékelés, a megítélés ferdesége. A törvényhozó testület, a végrehajtó (államigazgatási) hatalom, a bírói szervezet különállóként való jelentkezése nem a hatalmak megosztása, hanem a hatalmat gyakorló szervek megosztása. A szervek megosztása a különböző feladatok ellátásának szükségszerű következménye, a munkamenet technikai jellegű megosztása mellett — szellemi munkamegosztás. A munkamegosztás kialakulására sokféle ok vezet. A feladatok sokasága (menyiségi oldala) nem látható el egy ember részéről és a feladatok sokfélesége (minőségi oldala) előbb-utóbb a munka eredményessége, a termelékenység növelése révén a feladatok részekre bontásán keresztül vezet a munkamegosztás felé, mert a tapasztalat győzi meg az embereket arról, hogy egy-egy részfeladattal való állandó foglalkozás a munkát eredményesebbé teszi. A termelés komplikálódása mindenütt a mesterségek különválására, szakosítására vezet. A kisebb társadalmi egység idején a törzsfő, a vezér mindent személyesen, egyénileg intézett (még ha tudjuk is, hogy a nemzetségfők, a vének tanácsa stb. formában már ezen kezdetleges korban is mutatja az alkotmányosságra való emberi törekvést). A társadalmi egységek lélekszámban, területnövekedésben megmutatkozó fejlődése az egyszemélyes intézkedést előbb-utóbb lehetetlenné tette. A városállamon keresztül a nemzetállamon, az államszövetségeik kialakulása az integrálódás útját jelzi. És minden integrálódás szükségszerűen differenciálódást is jelent, nemcsak a természet, de a társadalom világában is. A hatalom egyéni birtokosa (ez a kifejezés csak rövidség okából használatos, de nem szabatos, mert csak a kényúrura, a tiránusra mondható, hogy a hatalom egyedüli birtokosa; a szabátosság azt kívánná, hogy a hatalom egyedüli gyakorlójáról beszéljünk, holott még a legautokratább uralkodó is szívesen hirdeti, hogy ő az Isten és a nép akaratából kapta a hatalmat) már fejlettebb korban egymaga nem tudja tisztét teljesen ellátni.

A feladatok sokasága önmagában csak azt tenné szükségessé, hogy több ember lássa el a több feladatot. De a feladatok sokfélesége már nemcsak hogy több embert igényel, hanem többféle embert, akik más-más feladatot látnak el és a más feladatoknak természete lassanként más-más ügyességet, képességeket fejleszt ki. Az államélet terén is így következik be — a törvényhozástól eltekintve — az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elkülö-

nülése és ennek nyomán — kénytelen vagyok jobb, közelebb eső megjelölés helyett — az államigazgatási, illetve igazságszolgáltatási szervek sajátos, külön lelkisége. Távolról sem kívánok az államigazgatás és igazságszolgáltatás elhatárolásának sokat tárgyalt problémájába belebocsátkozni, csak azt az egyet kívánom kiemelni, hogy az államigazgatás vezető szempontja a célszerűség, amivel vele jár az életviszonyokba való belenyúlás, a működés erősebben konstitutív jellege, míg az igazságszolgáltatás terén — szemben az államigazgatás kreatív tevékenységével — dominál a deklaratív tevékenység. Más oldalról szemlélve: a törvényhez kötöttség elvének fokozatos érvényesülése is eltérő; úgy az államigazgatásra, mint az igazságszolgáltatásra kötelező a törvények betartása, de az államigazgatás számára a törvény nagyobb mozgási szabadságot engedélyez (és még ez is koronként változik: nő vagy csökken), míg az igazságszolgáltatásnál ez a mozgási szabadság jóval kisebb, erősebben van kötve a törvény által szorosabban kirajzolt úthoz. A tevékenységnek ez a túlnyomóbban kreatív — vagy deklaratív jellege más-más pszichét kíván meg és alakít ki. A kreatív jelleg verődik vissza azon is, hogy az államigazgatás „imperiumáról” többször történik említés, mint a bíróság „hatalmáról”. Ennek a kétféle lelkiségnek nyomán vált kívánatosná, hogy egészében is válják külön az államigazgatási és bírói szervezet. Közismert, hogy nálunk csak az 1869: IV. tv. választotta szét az államigazgatást és az igazságszolgáltatást és ezt megelőzően a megye urai egyszemélyben látták el az igazgatás és az igazságszolgáltatás feladatait. Igen jellemző Zsoldos Ignác megjegyzése. Zsoldos — Deák Ferenc földije és barátja — az 1848-at megelőző reformnemzedék érdemes kisebb csillaga — „A szolgabírói hivatalról” írott 1843-ban megjelent könyvében írja: „Ami már a szolgabírói hivatalnak valóságos fokozatait vagyis annak körét illeti, az törvénykezési (iuridica) és közrendtartási (politica) tárgyakra terjedvén” és jegyzetben hozzáfűzi: „megjegyzés méltó, hogy mindezen külön ágak más, kifejtettebb alkotmányú nemzeteknél megannyi külön szak embereire bízva lévén azt, amit a jórend, s a dolgok gyorsabb menete megkíván, hogy ti. a politicus a iuridicustól elválasztassék, — nálunk is annál inkább kell óhajtani, minthogy a dolgok mostani állása szerint a törvénykezési tárgyoknak a politicumok általi elnyomatását nem lehet szomorúság nélkül tapasztalni” (id. mű 9. old.).

A kétféle lelkiség illusztrálására legyen szabad egy történetre hivatkozni, amit ügyvédjelölt koromban hallottam. Egy tekintélyes ügyvéd — országgyűlési képviselő — a sommás eljárásról szóló törvény életbeléptetése után egy vidéki járásbíró előtt tartott tárgyaláson „pergátló kifogást” emelt, a bíróság illetéktelenségét vitatva. Az öreg járásbíró, aki pályáját még a közigazgatás és igazságszolgáltatás szétválasztása előtt kezdte meg és ennek levegőjét szívta magába, nem ismerte a pergátló kifogás műszavát és felvilágosítást kért felőle. Az ügyvéd egyszerűen magyarázta a kifogás lényegét, hogy ennek a bíróságnak nincs joga az

ügyben eljárni. A bíró dignitásának sérelmét látta és leszólt az ügyvédet azzal, hogy az eléje vitt ügyben neki van-e joga ítélni, azt majd ő szabja meg, nem az ügyvéd. A bíró a maga hatalomérzetének megbántását látta a kifogásban.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás elválasztása, a külön közigazgatási szervezet és bírói szervezet nemcsak a hatáskörök szétválasztását eredményezte, hanem érthetően kihangsúlyozta, hogy a két külön szervezet egymás körébe nem avatkozhatik, mindegyik szerv köteles a másik szerv hatáskörébe utalt ügyekben a másik szervezet részéről hozott határozatot tudomásul venni és felülvizsgálatra sem volt joga. Ez általános elv mégsem akadályozta meg, hogy egyes esetekben jogszabály ne teremtsen lehetőséget arra, hogy közigazgatási úton keletkezett határozattal szemben a bírósághoz fordulhasson a fél. Egyes árvaszéki határozatok, anyakönyvi ügyek a bíróság elé voltak vihetők a közigazgatási út kimerítése után. Ezek a szabályok, ha abból a szempontból értékeljük őket, hogy a közigazgatási úttal szemben mennyiben nyújtanak lehetőséget a bírói felülvizsgálatra, elvileg nem jelentősek. Hogy a magam elgondolását is érzékeltessem, olyan a helyzet, hogy ha a víz sodra letép egy földrészt a parti ingatlanból és azután a sodorvány-földet a tulajdonos visszaigényli. Valójában a szóban forgó esetekben polgári (magán) joginak minősülő ügyek kerültek, itt nem tárgyalandó okokból, közigazgatási útra és az a szabály, hogy ezek az ügyek a közigazgatási út (ennek kimerítése) után a polgári bíróság elé voltak vihetők, az úgy magánjogi természetének utólag feltámadó erejét mutatja: a bírói út a szabad emberből a közigazgatási alávetettségben rabszolgasorsra került ember rövid élettartamú Saturnalia ünnepe.

A XIX. század építette ki a „jogállam”, a Rechtsstaat gondolat rendszerét. Nem véletlen, hogy a Rechtsstaat legjelentősebb propagátora, Gneist, szűkebb szakmáját tekintve közigazgatási jogász volt. A sans souci-i molnár híres mondása: „il'y a des juges a Berlin” (érdekes, hogy a porosz molnár mondása nem német nyelvű szövegezésében került át a jogi anekdota-kincsbe), ami (a francia szöveg némi Voltaire-izt árul el) már Gneist kora előtt hangzott el. A mondás — még ha nem is volna történeti igazság abban, hogy egy egyszerű molnár-ember röpítette a világhír felé — társadalmi tükröknek is beválik. A bíróságokban való ez a bizalom csak olyan talajból fejlődhetett ki, ahol a bíróság felett úr volt a törvény szava. Fentebb már utaltam arra, hogy a közigazgatási ügyek intézése az egyéni hajlam nélkül is alkalmas kitenyészteni a hatalmi érzést, szinte a reá bízott hatalom gyakorlásának kényszerét. A közigazgatási jog művelői a közigazgatási működés tengelyébe állították a célszerűség szempontját, sőt Magyary Zoltán a közigazgatás eredményességét hirdette centrális gondolatként. Akár a célszerűség, akár az eredményesség a közigazgatási „szabad kéz” hirdetése, a kötetlenség nyitja tágira a legcélszerűbb, a legeredményesebb megoldás keresésének szabályát. Minden jogszabály a cselekvés szabadságát korlá-

tozza, a cselekvést, a szabad akaratelhatározást, a jogszabály által határolt keretek közé szorítja. A legcélszerűbb, a legeredményesebb megoldásnak — túlzó kifejezéssel élek — és az ösztintesebbnek ekkora foka talán nem is szólalt meg irodalmilag, de élt a gyakorlatban — kerékkötője, a jogszerűség, a jogszabályok kötelező betartása. A hatalmi érzésnek ez a hypertrófiája nyilván édestestvére annak a felfogásnak, amely az államban a társadalomtól különvált, sőt a társadalmon felülálló alakulatot látott. Harmadik testvérül jelentkezik a közigazgatásban élő „kincstári szellem”, az a hit, hogy a közigazgatási szervek feladata az állam (különösen az államkincstár) favorizálása. Egy fiatal árvaszéki jegyzőnek magyaráztam ügyvédkoromban valami jogtételt, amire ő kedves szerénységgel azzal felelt, hogy ügyvéd úr elfelejti, hogy az árvaszék „elfogult hatóság”. Az ilyen fajta elfogultság — ha nem vezet teljes vaksáig, némiképpen még sokszor szerencsés is, de már kevésbé fogadható el ilyenek az a múltban sokszor tapasztalt — sajnos ma is sűrűn fellelhető — jelenség, hogy a döntésre hivatott hatóság nem tud szabadulni a maga ügyfél-mivoltától és állásfoglalását az ügyfél egyoldalúsága befolyásolja, vezeti. Kezdő ügyvédkoromban ért az a megtiszteltetés, hogy valamilyen hivatalos ügyben fel kellett keresnem az akkor külön intézményként szervezett illetékkiszabási hivatal főnökét, aki ügyem elintézése után visszatartott, hogy az akkortájt megjelent örökjogi könyvemről velem vitakozzék. Egy idő múlva rájöttem, hogy a vélemények eltéréseinek oka az, hogy az ő örökjogi állásfoglalásait mindig az irányította, hogy melyik álláspont kedvezőbb az államra az öröklési illeték vonalán. Mikor emiatt szemrehányást tettem neki, jókedvűen felelt, hogy ő éppen azért foglalkozik örökjogi kérdésekkel, hogy a kincstárnak minél nagyobb illetékbevételt biztosítson. A közigazgatási hatalomgyakorlás súlyát az autonómia csökkentette (az autonómiát gyakorló osztály vagy réteg tagjai számára, ami az atyafiság-komaság tompított formájáig nőhetett fel), viszont növelte a hatalmi súlyt a „sáncon kívüliek” terhére. Főleg az olyan országokban volt ez érezhető, amelyben a közigazgatási apparátus emberei a politikai uralkodó osztályból kerültek ki, mint Poroszországban, vagy nálunk a 67-es kiegyezést követő korban és míg gazdaságilag egyre nőtt a polgárság ereje, de a földbirtokosok politikai uralmát megtörni nem tudta. Ez a polgárság gazdasági ereje tudatában nehezen tűrte a tőle idegen szellemű közigazgatási apparátus rendelkezéseit és talán nem tévedek, ha a polgárságnak a feudális nemesség ellen folytatott osztályharca egyik küzdő területének tekintem a közigazgatási bírászkodás intézményének kialakulását és ennek ideológiai hátterét a „Rechtsstaat” elméletét. Egy vázlatos áttekintésben — amelyre az előadásra nehezedő „tempus veritum” is korlátot szab, nem térhetek ki a közigazgatási bíróság és a vele összefüggő kérdések tárgyalására. Be kell érnem a mi mai problémánkkal, az államigazgatási ügyeknek bírói útra terelését megengedő törvénnyel való egybevetéssel. A cél közös: a törvényes-

ség biztosítása, de ezen a közösségen belül is megvan az eltérés, hogy a közigazgatási bíróság saját korának törvényességét (tehát a burzsoa jog uralmát) akarta biztosítani, míg az államigazgatási határozatnak bírói útra vitele a szocialista törvényesség érvényre juttatását célozza. Viszont a cél közössége mellett az eszköz, a törvényesség védelmét célzó megoldások eltérnek. A közigazgatási bíróság nem igazságszolgáltatási szervként nyert kiépítést, bár az elnevezés „közigazgatási bíróság” közeledést mutat efelé, — a bírói útra vitel kifejezetten igazságszolgáltatási szervet vesz igénybe. Arra is rá kell mutatni, hogy a közigazgatási bíróság bírói tagjainak fele a közigazgatás területén működött szakfériakból került ki, ami — minthogy ezt a kinevezést hosszas közigazgatási tevékenység után lehetett elérni —, olyanok közigazgatási bírói székbe jutását jelentette, akikbe éppen hosszas közigazgatási működésük alapján belerögződött az a szellem, amely ellen a közigazgatási bírászkodást életre kellett hívni. Az ügyvédből lett bíró az ítélkezésben sem tudja levetkőzni az ügyvédi hivatásában rárakódott nézőpontokat. Ettől az intézményes gyöngeségtől mentes a mai elrendezés, bár mint látni fogjuk, esetileg megtörténhet, hogy az ilyen ügyekben ítélő bíró a közigazgatási pályáról került a bírói székbe. A bíróság munkája lesz, hogy az egyoldalúsággal szemben érvényt szerezzen a közérdek és egyéni érdek között a szocialista társadalomban szükségszerűen megnyilvánuló harmónia elvének, mégpedig a nélkül a tompítás nélkül, amit sok szerzőnél olvasnunk. Ennek jellemző példája éppen Novickijnak a közérdek és egyéni érdek harmóniájáról írott könyve, amely visszatérően tesz kijelentéseket „az államérdek és közösségi érdek vezető jellegéről”. Ennek a vezető jellegnek a törvényben kell érvényre jutnia. De nem szabad egyoldalúságba esni és bizony meg kell látnunk azt is, hogy az egyéni érdek előtérbe tolása terén is erős az egyoldalúság. Önzés, elfogultság, a közösségtől kapott legkülönfélébb juttatásokról való elfeledkezés az egyén szemében az igazság dicsfényével szereti körülöveztetni a köz javával szembekerülő egyéni érdeket. Az a nevelő munka, hogy saját rovásunkra a közösség érdekét előbbre valónak tudjuk, még távolról sem fejeződött be és az egyénekben még nem él a kívánatos erővel a közérdek és egyéni érdek harmóniájának az a tudata, ami a helyes egyensúlyt kialakítja. Ebben a harmóniát tudatossá tévő nevelésben jelentékeny szerep jut majd a törvény nyomán most kialakuló bírói gyakorlatnak, amelynek meggyőző ereje esetenként és az eseteken keresztül fogja megmutatni az érdekek összeegyeztetésének, a harmóniának elérésére vezető helyes megoldást.

Ezek után rátérek az 1957. évi IV. törvény tárgyalására. A törvény az államigazgatás általános szabályait tartalmazza, amely nagy anyagból bennünket közelebbről a VI. fejezet érdekli, amelyhez erősebben kapcsolódik az ügyészi óvásról szóló VII. fejezet.

Martonyi János egy cikkében (Magyar Jog 1957. évf. 7. szám) helytállóan mondja a törvény-

ról, hogy az „mérőföldkő” az államigazgatási eljárás területén. Ezt a jelzőt még erősebben érdemli meg a törvény VI. fejezete (amellyel Martonyi cikke sajnálatosan nem foglalkozott), amely egyenesen alkotmányjogi jelentőségű. (Ennek bővebb kifejtése Bcér János előadótársam feladata.)

Az első (bár nem kizárólagosan az) perjogi kérdést: a törvényességet már fentebb tárgyaltam. A javaslat indokolása is utal arra, hogy „az államigazgatás területén a törvényesség érvényesülésének egyik biztosítója az, hogy a határozatok jogszerűségét bizonyos esetekben a bíróság is megvizsgálja”. Majd folytatja az indokolás: „A bírósági eljárás... az állampolgárok jogai és jogos érdekei védelmének hathatós eszköze”. A javaslat is tehát az állampolgárok jogos érdekei védelmének szánja a maga rendelkezéseit. Novickij hivatkozott tanulmánya — amelyet az állami érdekek elsőségének hangsúlyozása miatt idéztem — maga is felszólal igen helyesen a szűk hivatali szempontot és előjogokat érvényesítő törekvések ellen (id. munka 4. old.). A bírói gyakorlat feladata lesz a törvényesség megóvásának területén az „add meg a császárnak, ami a császáré és add meg az Istennek, ami az Istené” elvének érvényre juttatása, amit profanizálva akként stilizálhatunk, hogy add meg az államnak, ami az államé és a polgárnak, ami a polgáré. Ahol a törvényes rendelkezés ad jogot a polgárnak, annak életbeli realizálója — szükség esetére — az államigazgatási határozat ellen helyt foglaló bírói út. A bírósági határozatnak a törvényességet valóra váltó ereje teljessé teszi a törvény 59. §-a (3) bekezdésének szabályát, mely kimondja, hogy a bíróság jogerős határozata az államigazgatási szervet kötelezi és ennek megfelelően kell intézkednie.

A montesquieu-i tan éppen az államhatalmak szétválasztásának logikus folyománya gyanánt az államigazgatást és igazságszolgáltatást egyenrangú tényezőnek tartja és ezt az egyenrangúságot akarja kifejezni az a tétel is, hogy az államigazgatás és igazságszolgáltatás egymás ügyeibe nem avatkozhatnak. Az államhatalom egységének szocialista tanítása ezt a tételt nem tarthatja és nincs azon semmi kivetni való, hogy a törvényesség alapvető fontossága mellett az államigazgatási határozat ellenében jogrendünk megnyitja a bírósági utat.

A bírósági út megnyitásának két jellegzetességét emeli ki a javaslat indokolása. „A bírói út igénybevétele — mondja az indokolás — nem harmadfokú jogorvoslat, hanem annak célja kizárólag a jogszabálysértés fennállásának megállapítása”. Ennek az álláspontnak a félreértését jelentené, ha a bíróság előtt egyedül a jogvitát engednék meg, a tényállási vitát pedig kirekesztenék. Eltekintve attól, hogy elég kínos tapasztalatunk volt abban az irányban, hogy a jogvitát és tényvitát nem tudjuk egymástól szigorúan elkülöníteni, — sokszor abban a formában történt jogszabálysértés, hogy az államigazgatási úton nem nyert tisztázást a tényállás, ami pedig a jogszerű döntés előfeltétele és sokszor éppen az lesz a panasz tárgya, hogy az államigazgatási határozat ennek folytán jogszerűt-

len, amiért a döntésre releváns tényeknek az államigazgatási eljárás során nem tulajdonítottak jelentőséget. Az más lapra tartozik, hogy a bíróság által netán hiányosnak talált tényállást mely fórum tisztázza. Nehezebb kérdés, hogy mi történjék az olyan panasszal, amely az államigazgatási határozatban megállapított tényállást támadja, amikor tehát az államigazgatás foglalkozott ugyan az általa is relevánsnak tartott tényállással, de a panasz szerint a ténymegállapítás az eljárás során felmerült ténybeli adatokat helytelenül értékelte. A panasz ilyenkor a ténybeli adatból a ténymegállapításra való következtetés helyességét vitatja. Az ilyen vita lehet szorosabban tényvita jellegű — pl. a ténybeli adatnak bizonyítékul való elfogadása (valótlannak állított tanúvallomás alapulvétele) — de lehet a határok elmosódásával a jogvita felé közeledő, pl. a bemutatott okirat értelmének helytelenként támadott megállapítása, és a jogvitához közeledés lehet olyan magas fokú, hogy a ténybeli adatokat valóságuk szempontjából a panasz egyáltalán nem érinti; de a tényadatnak ténymegállapításra való előléptetése helytelen jogi értékeléssel történt, pl. helytelen jogi fogalom, jogügylet stb. alá vonás. A magam részéről valamennyi itt felsorolt változat esetére a jogszabálysértés vitatását elvileg megengedettnek, helyfoglalónak tartom. Függetlenül attól, hogy a panasz alaposnak fog-e bizonyulni vagy sem. Különösen a helytelen jogi értékelés bírói korrigálásának vonalán utalok arra a sokszor felmerült vitára, amely a Pp-novella kasszációs revíziós rendszere alkalmazása közben merült fel, hogy a fellebbezési bíróságnak van-e joga az általa helyesnek tartott értékelésnek engedve az elsőfokú ténymegállapítást korrigálni, megváltoztatni. Nem tartom helyesnek, a bírói meggyőződésen alapuló ítélet elvével összhangban állónak azt a felfogást, amely azt tanítja, hogy csupán az elsőfok lehet „ténybíróság”. Példaként említek egy kitalált esetet: a felperes kezesség címén perli az alperest, aki tagadja a kezesség vállalását. A tanúk azt adják elő, hogy amikor a felperes az adósnak azt mondta, hogy nem hajlandó neki hitelezni, mert nem ismeri, a jelenvolt alperes azt mondta, hogy ő többször adott már az adósnak hitelbe árut, aki ezt megfizette és azután mondta a felperes, hogy hajlandó az árut hitelbe eladni. Az elsőbíróság a kezességvállalást tényként megállapította. Kényszerűnek érzem, hogy a fellebbezési bíróság az elsőfok döntésével szemben arra az álláspontra helyezkedjék, hogy a tanúk által állított kijelentésben nem rejlik benne a kezességvállalás. A vita itt „tényállás vita”, hiszen az, hogy történt-e kezességvállalás, végsőleg ténykérdés. Mégis más a „kijelentés”, és más a kijelentés jogi tartalmának megítélése.

A másik jelentős tétele a törvénynek, hogy „a bírói út az államigazgatásban elkövetett jogszabálysértések orvoslásának nem általános útja” (javaslati indokolás). A törvénynek valóban az a tartalma, hogy nem minden államigazgatási határozat ellen vehető igénybe a bírói út, de akaratlanul hibás az indokolás idézett kijelentése, amiből az következik, hogy elkövethetők és vannak az

államigazgatási tevékenység során jogszabálysértések, amelyek — legalábbis bírói úton — nem kerülnek orvoslásra. Már enyhébb formájú a javaslat indokolásának egy másik mondata, hogy „a törvény csak azoknak az ügyeknek a bíróság elé vitelét engedi meg, amelyeknél az állampolgárok jogainak védelme ezt különösen indokolja”. A magam részéről úgy vélem, hogy ahol valamely jogszabály a polgár részére alanyi jogosultságot biztosít, ahol meg vannak szabva azok a feltételek, amelyeknek fennforgása a polgár alanyi jogosultságát megszüli — vagyis az ún. normatív szabályok esetén — a bírói út megengedhető volna. Ilyenkor az alanyi jogosultság megtagadása — persze feltéve, hogy a megkívánt feltételek adva vannak — „jogszabálysértés”. A normatív rendszer mellett természetesen sok a „szabad” terület, amelyen alanyi jogosultságként a polgárok érdekei kiképzést nem nyertek, amikor tehát a polgár valamely kérelmének — amely önmagában nem jogellenes, sőt teljesíthető is — elutasítása nem jelent „jogszabálysértést”, és különösen az a helyzet, amikor discretionarius hatáskörben dönt az államigazgatási hatóság. Ezúttal túlságosan messze vinne annak a fejtegetése, hogy a discretionarius hatáskörben meghozott határozat is felülvizsgálat alá vonható, ezzel azonban a mi kérdésünk keretében nem kell foglalkoznunk, mert a discretionariusan meghozott határozat megváltoztatásának alapja nem valamely elkövetett jogszabálysértés. A discretionarius döntés bírói felülvizsgálatának nem az az akadálya, hogy a discretionarius döntés kizárná a felülvizsgálat lehetőségét, hanem az, hogy discretionarius döntés felülvizsgálata csak olyan fórum részéről történhetik, amely maga is jogosult a discretionarius döntésre. Van lehetőség discretionarius döntés felülvizsgálatára is, mert ez a döntési jog sem jelenti az egyéni vélemény szerinti elintézés jogát, nem jelenti a teljes kötetlenséget, sőt sokszor elég világosan ki is rajzolódnak azok a szempontok, amelyek a discretionarius döntést irányítják, de a discretionarius hatáskör kötetlen az egyénnel, a polgárral szemben, kötetlen abban az értelemben, hogy jogi kötöttség állana fenn a hatóság döntésére. A netán helytelenül — az irányadó szempontok szerint nem indokolt — discretionarius határozat, noha helytelen, nem foglal magában jogszabálysértést, mert ilyenkor hiányzik a kötöttség, a jogszabály. Nem a döntés discretionarius jellege zárja ki a bírói felülvizsgálatot, hanem a jogszabálysértés hiánya, ami alapja a törvényesség védelmére szánt bírói útnak. De a jogszabálysértés mint elvi alap általánosítása nem igényelhető és el kell fogadni a törvény álláspontját, amely a taxatív felsorolt ügyekben engedi meg a bírói út igénybevételét. A taxációk szokásos merevsége ezúttal kevesebb zavart fog okozni. A törvény 57. §-a ugyanis utal arra, hogy „a jelen törvény alapján megtámadható” határozatokat sorolja fel, de már ezt megelőzően az 55. § akként rendelkezik a jövőre vonatkozólag, hogy a törvény, törvényerejű rendelet vagy minisztertanácsi rendelet megengedheti, hogy az államigazgatási szerv határozatát bíróság előtt keresettel meg lehessen

támadni. A törvény 57. §-ának taxációja tehát nem zárt, bővíthető. A taxáció minden jövőbeli tágitása ki fogja szélesíteni a törvényesség védelmének a bírói úton való igénybevételében mutakozó eszköze hatókörét. A gyakorlati élet fogja majd felvetni a kérdéseket, hogy mely területen van a bírói út oltalmát igénylő és azt megérdemlő állampolgári érdek. Egy ilyen érdeket máris kiemelendőnek tartok — nevezetesen az újtói díj meg szabását. Legfelsőbb Bíróságunk egy ízben kimondotta volt, hogy a bíróságnak nincs hatásköre az újtói díj iránti perre. Holott nemcsak az újtó egyéni érdeke, de az újtási mozgalom erősödésének érdeke is sürgeti az újtó fokozott védelmét. Az újtói díj példaként felhozott esete illusztrálja Novickij többször hivatkozott munkájának igen megszívlelendő tételét, hogy a „szocialista építő munka érdekeivel együtt jár az egyén érdekeinek kielégítése”. A bírói út körének várható tágitása előreláthatóan igazolni fogja a normatív rendszerhez fentebb fűzött észrevételünket, és azon államigazgatási határozatok ellen fog az újabb rendelkezéssel megnyílni a bírói út, ahol a jogszabály „igény”-ként képezte ki az állampolgárok érdekeit.

Helyeslendő a törvénynek az a rendelkezése, hogy a bírói út lehetőségének csak jogszabály adhat realizálást, amely törvényben, törvényerejű rendeletben vagy minisztertanácsi rendeletben szólal meg. Ez a rendelkezés biztosítja, hogy nagyobb, az államélet egészét áttekintő fórum teremthessen idevágó jogszabályt.

A törvény 55. §-ának (2) bekezdése azt rendeli el, hogy a bíróság — hacsak a törvény másként nem rendelkezik — az államigazgatási szerv határozatát nem változtathatja meg, hanem azt hatályon kívül helyezheti és az államigazgatási szervet új eljárásra kötelezheti. Ez a rendelkezés tehát általában kasszatorius hatáskört ad a bíróságnak. Már a törvény 57. §-a azonban tartalmaz kivételes szabályt, amikor a bíróság a határozatot meg is változtathatja, tehát revíziós hatáskörben járhat el. A bírói útra engedett ügyek taxációs megállapítása alkalmat nyújt arra a megfontolásra, hogy milyen további esetekben illesse meg a bíróságot a megváltoztatásra irányuló jogkör. A bíróság tehermentesítése, de a törvény alapgondolata — hogy t. i. a bíróság feladata a jogszabálysértés felderítése, megállapítása, a kasszatorius hatáskör mellett szól, de elkerülhetetlen lesz többször, hogy a bíróság a jogszabálysértés megállapítása esetén maga ejthesse meg pozitíve a jogszabálysértés reparációját. Hogy ez mikor történjék meg, az eseti témától függ, elvi meghatározásra — hacsak a bizonytalanságot nem akarjuk növelni — nincs hely. E körben kell visszatérni a fentebb már érintett kérdésre, hogy a tényállás vonalán a bíróság maga folytassa-e le a bizonyítást, vagy ezt bizzára az államigazgatási szervre. A magam részéről határozottan a bíróság bizonyítás felvételi joga mellett foglalkozok állást.

Visszanyúlok az 55. § (2) bekezdésének megszövegezésére, amely a kasszatorius jogkört az esetre korlátozza, ha „a törvény mást nem rendel”. Minthogy maga a törvény 55. §-a a bírói út elé

vihetőséget kimondó jogszabályra azt rendeli, hogy ez megtörténhetik törvényben, törvényerejű rendeletben, vagy minisztertanácsi határozatban — szabatosabb lett volna a „törvény” szót kiegészíteni a törvényerejű rendelet és minisztertanácsi rendelet szavakkal, bár állandó az az értelmezési szabály, hogy amikor a „törvény” „törvényt” említ, az alatt másfajta jogszabály is értendő, de éppen itt nem minden jogszabályi forrás (tehát

min. rendelet) sem teremthet bírói út elé vihetést kimondó rendelkezést.

A törvénynek, valamint a törvény végrehajtását szabályozó 1957. évi 58. sz. törvényerejű rendeletnek és a kapcsolatos 11/1957. I. M. sz. rendeletnek (megjelent a Magyar Közlöny 1957. évi szept. 29-i számában) részletes szabályaival a jelen előterjesztés elvi kereteiben nem kívántunk foglalkozni.

Beck Salamon

Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának államjogi és államigazgatási-jogi problémái*

I.

Beck professzor a vitát bevezető első előadásában, a tőle megszokott határozottsággal kijelentette, hogy az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásának törvényi szabályozása: „egyenesen alkotmányjogi jelentőségű.” És ehhez a következő megállapítást fűzte: „Ennek bővebb kifejtése Beér János előadótársam feladata”.¹

Kénytelen vagyok arra gondolni, hogy professzortársam ezt a — szinte ítéletszerűen megfogalmazott, ellentmondást alig tűrő — feladatkritikát az 1954. évi II. tv. 65. §²-ára alapozza. Erre a törvényhelyre figyelemmel véli ugyanis magát felhatalmazottnak arra, hogy mint perjogász — velem szemben mint államjogással, a mai témát nézve, mint államigazgatási jogással — a vita anyagát képező egyes kérdésekben a saját hatáskörét leszállítsa és az én hatáskörömet kötelező erővel megállapítsa.

Akárhogy is magyarázom az elhangzott tételt, nem kívánok ellene „fellebbezni”. Nem tekintélytiszteletből, hanem azért, mert magam is szükségesnek látom, hogy e kérdésnek ezzel a részével foglalkozzam. Mégis, minthogy mai megbeszélésünk a szóban forgó törvény életbeléptetését követően éppen csak 30 nappal zajlik, úgy gondolom, hogy az időszerű tudományos feladat elsősorban *de lege lata* elemezni a törvény végrehajtása során felmerülő problémákat, és csak e mellett foglalkozni azzal, hogy az alig újszülött jogszabályt miképpen kell továbbfejleszteni majd a jövőben. E szempont szerint választottam ki azokat a kérdéseket, melyekről ma szólni fogok.³ Hozzá kell tennem: nem volt könnyű ellentállani annak a csábításnak, hogy vitába szálljak Beck professzor néhány, ezen a körön különben túlmenő, általános jellegű következtetésével, amelyeket — mint

mindig — ezúttal is rendkívül érdekesen és szellemesen fejtett ki, de amelyekkel nem tudok egyet-érteni. Ezekre — remélem más alkalommal — mód lesz visszatérni.

Előre kell bocsátanom, hogy az államigazgatási eljárás általános szabályainak törvényi rendezését általában igen fontos eseménynek tartom állami munkánk megszilárdítása szempontjából. Ezen belül is különösen jelentősnek ítélem azt a lépést, amelyet a törvény az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának kifejlesztése irányában tett. Azokkal értek egyet, akik minden szükségszerűen várható nehézség ellenére helyesléssel fogadják e törvény életbeléptetését. Helyesnek tartják a szocialista alkotmányosság, a szocialista törvényesség további kibontakoztatása szempontjából. És helyesnek tartják azért is, mert e törvénnyel újabb jogi eszközt állítottunk sorom-póba államigazgatási munkánk színvonalának felemelése érdekében. Ez pedig szocialista társadalmunk további fejlődésének egyik kulcskérdése.

A törvény egészében sikerült alkotás. Tisztában vagyok ugyanakkor azzal, hogy megvalósulása során sok akadállyal kell majd megküzdeni. Elsősorban azért, mert az államapparátus dolgozói — akiknek munkájához a törvény végső fokon feltétlenül komoly segítséget ad — nem szerezhetik meg egyik napról a másikra azt az elméleti-gyakorlati felkészültséget — és tegyük hozzá rutint is —, amelyet az eredményes végrehajtás megkíván.

II.

Az első kérdés, amelyet vizsgállok kb. következőképpen fogalmazható meg: *Mi a helyzet akkor, ha a minisztertanács vagy az államhatalom helyi szervei — felülvizsgálati jogkörükben eljárva — olyan államigazgatási aktusokat érintenek (meg-*

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottságának 1957. december 2-i vitáülésén.

¹ Lásd 23. old.

² „A bíróságnak az a határozata, amellyel valamely ügyben hatáskörét, vagy hatáskörének hiányát megállapítja, az államigazgatási szervekre és a döntőbizottságokra kötelező.”

³ A témának ilyen jellegű körülhatárolásából folyik, hogy nem fogom vizsgálni azokat az államigazgatási aktusokat, amelyek quasi megtorló jellegűek (pl. bír-

ságok stb.), vagy amelyek az érintett személyeknek quasi „a társadalomra veszélyes cselekményeihez (magatartásához)” kapcsolódnak, — amelyek tehát inkább a büntetőjogi törvényes alapelvek figyelembevételével bírálhatók felül. Fejtegetéseimnek ez a bizonyos értelemben „polgári jogi szemlélete” folyik abból, hogy az 1957. évi IV. tv. (sem más jogszabály) az ilyen természetű aktusok bírói felülvizsgálását nem teszi lehetővé, sőt a szabálysértési eljárást (amely ilyenfajta joganyag) egészében ki is veszi a törvény hatálya alól (1. § (7) bek. b) pont).

erősítenek, megsemmisítenek, megváltoztatnak), amelyek a törvény értelmében bírói felülvizsgálat alá vonhatók?

A probléma szűkítése érdekében kirekesztem abból az országgyűlés és az Elnöki Tanács aktusait. Még akkor is, ha azok esetleg — amire lehetőség van — konkrét ügyekre vonatkoznak. A problémának ez a része is fontos elméleti tételeket érint, amelyek azonban már erősen túlnyúlnak mai témánkon és azért velük (az idővel való kellő gazdálkodás érdekében is) ez alkalommal nem foglalkozom. Megelégszem annak tételszerű lerögzítésével, hogy a népszuverenitást megvalósító legfelsőbb államhatalmi szervek (tehát mind az országgyűlés, mind az Elnöki Tanács) aktusai a szocialista állam konstrukciójának keretében elvileg kívül esnek a bírósági felülvizsgálat lehetőségének körén.

A felvetett kérdés ezek szerint úgy konkrétizálható, hogy a minisztertanácsnak és az államhatalom helyi szerveinek aktusait kell témánk szempontjából elemeznünk.

I. Előjáróban nézzük meg, melyek azok a jogtételek, amelyek lehetőséget adnak ahhoz, hogy az említett szervek államigazgatási ügyekben egyedi határozatokat hozhassanak.

Az Alkotmány 25. §-ának (4) bek.-e a következőképpen hangzik: „A minisztertanács az államigazgatási szervek által hozott minden olyan jogszabályt, határozatot vagy intézkedést megsemmisíthet, illetőleg megváltoztathat, amely az Alkotmányba ütközik, vagy a dolgozó nép érdekeit sérti.”

Az Alkotmány 31. §-ának (4) bek. értelmében: „A helyi tanácsok az alájuk tartozó tanácsoknak minden olyan rendeletét, határozatát, vagy intézkedését, amely az Alkotmányba, vagy alkotmányosan hozott jogszabályba ütközik megsemmisíthetik, illetőleg megváltoztathatják.”

Az utóbbi alkotmányos szabályhoz kapcsolódik a tanácstörvény⁴ 8. §-ának (3) bekezdése: „A tanács az alája rendelt tanácsnak az Alkotmányba, vagy egyéb jogszabályba ütköző határozatát és rendeletét megsemmisítheti, illetőleg megváltoztathatja.” Ezt kiegészíti a tanácstörvény 39. §-ának ekképpen hangzó (2) bekezdése: „A végrehajtó bizottság jogszabályt sértő határozatait a megválasztó tanács, a felettes államhatalmi szervek, a felettes tanácsok végrehajtó bizottságai és a minisztertanács megsemmisítheti, illetőleg megváltoztathatja.”

Idézniem kell végül a tanácstörvény 53. §-ának (4) bekezdését, amely megállapítja: „A végrehajtó bizottság szakigazgatási szerveinek rendelkezéseit a végrehajtó bizottság és a felettes szakigazgatási szervek megsemmisíthetik, vagy megváltoztathatják.”

Ezeknek a tételes rendelkezéseknek a figyelembevételével feltétlenül számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy a minisztertanács vagy az államhatalom helyi szervei által felülvizsgálat alá hozott határozatokkal szemben, az érdekelt

felek bírói jogsegélyt kívánnak majd igénybe venni azokban az esetekben, amikor a törvény a szóban forgó körben a bírói utat általában megnyitotta.

2. A minisztertanács által hozott egyedi aktusokat illetően e vonatkozásban, „de lege lata” nincs probléma. Az 1957. IV. törvény 55. §-ának (1) bekezdése ugyanis a bírói út igénybevételeének lehetőségeit tárgyalva „államigazgatási szerv határozatáról” szól, anélkül, hogy e fogalmat bármilyen irányban is szűkítené. Minthogy pedig a minisztertanács az alkotmány szóhasználata (és a szocialista tudomány egyértelmű álláspontja) szerint is államigazgatási szerv (az államigazgatás legfelsőbb szerve) nincs törvényes akadálya annak, hogy az általa hozott aktust — a megfelelő körben — a bíróság felülvizsgálja.

E kérdést nemcsak azért tartottam szükségesnek részletesebben elemezni, mert állami életünk gyakorlatában nyilván szokatlanoknak tűnik, hogy a kormány valamely határozatát a járásbíróóság felülvizsgálhassa, hanem azért is, mert e vonalon a törvényjavaslat indokolása ugyancsak kétségeket támaszthat. Az 56. §-hoz fűzött magyarázat ugyanis, más összefüggésben, de a következőket mondja: „Nem indokolja a megyei bíróság (vagy esetleg a Legfelsőbb Bíróság) hatáskörét az a körülmény sem, hogy a járásbíróiságnak esetleg olyan határozatot kell felülbírálnia, amelyet esetleg magasabb szinten működő szerv (megyei tanács szakigazgatási szerve, esetleg maga a miniszter) hozott.”⁵ Anélkül, hogy az indokolás ezen részének, a most tárgyalt kérdés szempontjából, alapvető jelentőséget tulajdoníthatnánk, mégis szembevetendő, hogy a felsoroló jellegű fogalmazás a „magasabb szerveket” példázva csak a miniszterig jutott.

Gyakorlatilag egyébként ez a probléma azért sem igen okozhat nehézségeket, mert a bírói felülvizsgálat számára megnyitott körben általában olyan ügyek szerepelnek, amelyekkel indokolatlan lenne a minisztertanácsnak közvetlenül foglalkozni. Elméletileg sem kifogásolható viszont az az álláspont, hogy amennyiben bizonyos típusú ügyekben a törvény bírói felülvizsgálatot enged, úgy ezek akkor is bíróság elé juthassanak, ha felülvizsgálati jogkörében a minisztertanács már foglalkozott velük. Ezek az ügyek ugyanis kivétel nélkül olyan jellegűek, hogy az azokkal való esetleges foglalkozás a minisztertanács szorosan vett igazgatási feladatkörébe esik.

Másként merülne fel a kérdés (de ez viszont csak de lege ferenda tárgyalható), ha arra kerülne sor, hogy az ún. „generális klauzula” alkalmazásával az államigazgatási ügyekben hozott aktusokkal szemben általában nyissuk meg a bírói felülvizsgálat lehetőségét. Ez esetben feltétlenül újból meg kell vizsgálni a megoldást. Kétségtelen ugyanis, hogy a minisztertanács igen széles területen végez nem szorosan vett államigazgatási jellegű tevékenységet is, s ezen belül nyilván széles körben hozhat olyan konkrét aktusokat, amelyek nem a szorosan vett államigazgatási, hanem e magasabb fokú (mondjuk röviden: kormányzati) tevékenység

⁴ 1954. évi X. tv.

⁵ Kiemelés tőlem — B. J.

körébe esnek. Ilyen típusú aktusokkal szemben viszont nézetünk szerint semmiképpen nem lehet a bírói felülvizsgálatot megengedni.⁶

3. A hatalmi szervek, helyesebben — amint az előbb már korlátoztuk — az államhatalom helyi szervei által hozott aktusokat illetően de lege lata ugyancsak nincsen probléma. A törvény 55. §-ának (1) bek. kifejezetten „államigazgatási szervek” határozatáról szól. Minthogy pedig ezt a félreérthetetlen fogalmi kört a törvényesség megsértése nélkül semmilyen értelmezés útján nem lehet bővíteni, a hatalmi szervek aktusaival szemben a bírói út nem áll nyitva. Vagyis a hatályos rendelkezések értelmében államhatalmi szerv által hozott határozatot bíróság előtt még akkor sem lehet megtámadni, ha olyan igazgatási szerv által hozott határozatot bírált felül, amellyel szemben különben helye lenne bíróság előtt indítható keresetnek. Más kérdés az, hogy ügyési óvás, vagy panasz alapján — esetleg hivatalból is — az ilyen határozatok a magasabb államhatalmi szervek által felülbírálhatók, s végső fokon az Elnöki Tanácshoz futhatnak fel.

Ez a tételes jogi megoldás azonban nem megnyugtató. A problémának ilyen erőszakolt lezárása lényegében szemben áll a törvényhozónak az 1957: IV. tv.-ben kifejezett koncepciójával is. Éppen ezért indokoltnak látom, hogy fejtegetéseimben újból átkapcsoljak a de lege ferenda tárgyalási módszerére és erről az oldalról is megvizsgáljam a helyzetet.

Előre kell bocsátanom, hogy a burzsoá tudományban is találunk olyan álláspontot, amely szerint a testületi szervek által hozott közigazgatási határozattal szemben a bírói út igénybevétele kizárt. Körülbelül ennek az elméleti álláspontnak a lecsapódása az osztrák megoldás. Az osztrák alkotmány 133. §-a szerint a bírói felülvizsgálat köréből ugyanis ki vannak zárva az olyan ügyek, amelyekben legfelsőbb fokon kollégialis hatóság döntött; — feltéve, hogy legalább egy bíró közreműködött a döntésben; feltéve továbbá, hogy a testület tagjai nincsenek utasításhoz kötve és határozataikat államigazgatási úton nem lehet érinteni.

Visszatérek a tanácsok által egyedi államigazgatási ügyekben hozott aktusokhoz.

Tanácsainknak — az államhatalom helyi szerveinek — tevékenysége legjellemzőbb vonásaiban államhatalmi tartalmú; helyileg valóban a tanács a néphatalom legmagasabbrendű letéteményese. Jellegüket nézve mégsem lehet egyenlőségi jelet tenni az államhatalom legfelsőbb szervei és az államhatalom helyi szervei közé. Az azonos vonások a jellemzők, ha az államigazgatási szervek munkájával állítjuk szembe tevékenységük tartalmát; alapvető különbségeket találunk viszont, ha abból a szempontból vizsgáljuk meg a kérdést, hogy az államhatalom legfelsőbb szervei

az ország egész területén fejtik ki államhatalmi tevékenységüket és a népszuverenitás megvalósítói — letéteményesei, míg az államhatalom helyi szervei partikuláris feladatokat látnak el, mégpedig a legfelsőbb szerveknek alárendelve; a helyi tanácsok semmiképpen sem tekinthetők tehát a szuverenitás hordozóinak. A különbség így nemcsak mennyiségi, hanem minőségi is.

Mindezek ellenére elvileg amellett vagyok, hogy általában semmiképpen ne engedjünk bírói felülvizsgálatot az államhatalom helyi szervei által hozott egyedi aktusokkal szemben. Ezek a szervek is a nép hatalmának közvetlen kifejezői és így más jellegű (az államszervezet egészét nézve alacsonyabb típusú) állami szervek általános hatásköri szféráját nem szabad velük szemben kiterjeszteni.

Mégis szükségesnek látom e kérdést is kicsit részletesebben megvilágítani:

a) Hatályos jogunk is teret enged az államhatalom helyi szerveit illetően más szervek felügyeleti tevékenységének: az ügyési szervezetről szóló 1953. évi 13. tvr. kifejezetten kiterjeszti az ügyészség általános (törvényességi) felügyeleti jogkörét az államhatalom helyi szerveire (1. §, valamint 7—11 §) és megengedi az ügyési óvást az államhatalom helyi szervei által hozott határozatokkal szemben. Igaz viszont, hogy óvás folytán ezek a határozatok kizárólag felsőbb államhatalmi szervek elé kerülhetnek.

b) Meg kell említenem, hogy a Szovjetunió államrendszerében az ügyészségnek jelenleg nincsen ilyen felhatalmazása, viszont egyes szovjet szerzők (a szovjet tudomány egyértelmű álláspontjaként) kívánják ennek a felhatalmazásnak a megadását.⁷ Hivatkoznak ezzel összefüggésben az 1922-ben elfogadott első ügyési szabályzatra és Leninnek ezzel kapcsolatosan kifejtett álláspontjára, amely szerint „az ügyész azért felelős, hogy egyetlen helyi hatóság egyetlen határozata se térjen el a törvénytől.”

c) Az egész anyagot áttekintve a megoldást a következő alapelvek érvényesítése útján kell kialakítani:

— A tanácsi tevékenységen belül el kell határolni a hatalmi és az igazgatási jellegű feladatköröket és ennek megfelelően a hatalmi és igazgatási jellegű aktusokat is. A tanács igazgatási jellegű aktusai ellen meg kell engedni a bírósági pert — természetesen csak abban a körben, ahol a szakigazgatási szervek aktusaival szemben is bírói felügyeletnek van helye.⁸

⁷ P. E. Nedbajlo: A szovjet jogszabályok megfelelő érvényesülésének jogi biztosítékai — Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo 1957. 6. sz. 20—29. old.)

⁸ Nézetem szerint ennek megfelelően felül kell vizsgálni azt az eddig általában — és általam is — elfogadott elméleti álláspontot, amelynek értelmében az aktusok jellegét — tartalmuktól teljesen függetlenül — az határozza meg, hogy milyen szerv alkotta őket. A helyes álláspontot abban az irányban kell keresni, hogy az aktus jellegét elsősorban tartalma határozza meg, — az, hogy milyen társadalmi viszonyt rendez. Erre a kérdésre azonban a mai vitát nem kívánom kiterjeszteni.

⁶ A bírósági felülvizsgálathól kizárt kormányzati aktusok fogalmával a burzsoá jogtudomány sokat foglalkozik. Vö. Eisenmann, Charles: „Gerichtsfreie Hoheitsakte im heutigen französischen Recht” (Jahrbuch des öffentlichen Rechts, 1953. Tübingen 1—34. old.)

— Mielőbb olyan értelmű tételes szabályozást kell keresztülvinni, hogy a hatalmi szervek felügyeleti jogkörükben jogszabálysértés esetében csak kasszációs (megsemmisítési) határozatokat hozhassanak, ami elvileg-gyakorlatilag egyébként is indokoltnak látszik. Ez a rendezés ugyan nem oldaná meg teljességében a felmerült kérdést, azonban azt gyakorlatilag igen szűk, szinte elhanyagolható körre szorítaná.

— Elvileg a leghatározottabban *el kell vetni* mind azt a lehetőséget, hogy a *hatalmi szerveket teljesen kirekesszük az egyedi igazgatási aktu sok felülbírlásának vagy megalkotásának jogából*, (ez hatalmi jellegükkel sem fér össze), mind azt a megoldást is, hogy mereven (dogmatikus okokból) *állatában kizárjuk az államhatalom helyi szervei által hozott minden akttal szemben a bírói felülvizsgálat lehetőségét*.

III.

Az előzőkben kifejtettekhez szorosan kapcsolódik az a kérdés, hogy *mi a sorsa a bíróság előtt folyó igazgatási pernek, ha annak folyamata alatt, a megtámadott akttal szemben felülvizsgálatra jogosult magasabb államhatalmi vagy államigazgatási szervek, felügyeleti jogkörükben, a konkrét ügyre vonatkozóan új határozatot hoznak*.

Ez a problémakör is eléggé sokrétű. Elemzésénél figyelemmel kell lenni az 1957. IV. törvény VI., VII. és VIII. fejezeteire, valamint az 1957. évi 58. sz. törvényerejű rendeletre, sőt a 11/1957. (IX. 29.) I. M. rendeletre is.

1. *Az alaptétel.* Ha a jogszabály a bírói felülvizsgálat útját megnyitotta és a konkrét bírói eljárás során ítélet született, az végleges helyzetet teremt: beáll az „anyagi jogerő”, amelyet már állami szerv sem bonthat meg.

Ezt az álláspontot a törvény 59. §-a, és ezen belül is az (1) bekezdés, fejezi ki a legpregnansabban: „Ha a bíróság az ügy érdemében hozott határozatot, az államigazgatási szerv előtt ugyanabban az ügyben azonos tényállás mellett új eljárásnak helye nincs.”

Ez az intézkedés de lege ferenda is indokolt. A hivatkozott törvényhely megfogalmazásával összefüggésben mégis két megjegyzést kell tennem:

a) Nem szerencsés az első mondatban „az államigazgatási szerv” kitétel.⁹ Az „az” szócskát elhagyva, pontosabban hangzanék a szöveg: „Ha a bíróság az ügy érdekében hozott határozatot államigazgatási szerv előtt...” stb. Az „az” szócska alkalmazása folytán ugyanis a szöveg nem fejezi ki világosan, hogy ilyen esetben *semmilyen* államigazgatási szerv nem hozhat azonos tényállás mellett új határozatot.

b) A törvény szövege hiányos is, mert nem szól arról, hogy ilyen adottságok mellett a konkrét ügyben *államhatalmi szerv sem* hozhat új határozatot: ez pedig a jogszabály egész koncepciójából félreérthetetlenül megállapítható.

2. Világosan rendezi a törvény a bírói út és a panasz-lehetőség közötti összefüggést. Helyesen

mondja a 64. § (2) bekezdése: „Ha a jogszabály a határozat bíróság előtt való megtámadását lehetővé teszi, panasz eljárásnak helye nincs”. Vagyis: a panaszt érdemi vizsgálat nélkül lélekre kell tenni.

3. A törvény nem zárja ki, a végrehajtásaként kiadott törvényerejű rendelet pedig egyenesen megengedi,¹⁰ hogy amíg az igazgatási perben ítélet nem született, a felügyeleti jogkörben eljáró szervek hozzányúlhassanak a bíróság elé vitt aktushoz és — hangsúlyozom: ítélet előtt — felülbírlhassák azt.

Ebből a tételből több irányban ágaznak ki problémák.

A) Amennyiben magasabb *igazgatási* szerv nyúl a határozathoz:

a) Ha a magasabb államigazgatási szerv egyetért a megtámadott határozattal, de nem hoz új döntést, akkor nincsen probléma. Ha azonban egyetért és megerősíti azt, felmerül a kérdés, változik-e az alperes személye. Ez nézetem szerint tisztára eljárásjogi, sőt inkább csak eljárás-technikai kérdés, amelyet (— szabadjon idegen jogterületre átlátogatnom —) akként kell megoldani, hogy a régi alperes helyett, a magasabb igazgatási szerv lépjen be alperesként a perbe.

b) Nagyobb bonyodalom támad, ha a magasabb igazgatási szerv korrigálja a határozatot; mégpedig akár egészben, akár részben, de olyan értelemben, ahogyan a felperes keresetében kérte.

A hivatkozott tvr. 15. §-ának (2) és (3) bekezdései értelmében ilyen esetben a pert meg kell szüntetni, mégpedig abban a terjedelemben, amelyben a keresleti kérelem tárgytalanná vált.

E megoldást azonban nem látom teljes egészében kielégítőnek: a felperesként fellépő érdekelt ugyanis ezen megoldás mellett hátrányosabb helyzetbe kerül, mint ítélethozatal esetén. Nem áll be pl. a törvény 59. §-ának (1) bekezdése alapján bekövetkező feltétlen nyugalmi helyzet, mert a hozott igazgatási határozattal szemben újabb felügyeleti intézkedés lehetséges. Ezt az ellentmondást ki kell küszöbölni — mégpedig megfelelő jogszabályi intézkedés útján.

B) Amennyiben *államhatalmi* szerv nyúl a határozathoz:

a) Ha a megtámadott aktust az államhatalmi szerv megerősíti, az az ütközés merül fel, amelyet az előzőkben már kifejtettem. A problémának ilyen összefüggésben való jelentkezése csak megerősíti azt a már indokolt álláspontomat, hogy a *mielőbbi jogszabályi rendezés nélkülözhetetlen*.

b) Ha a megtámadott aktust az államhatalmi szerv megváltoztatja, az 1957. évi 58. sz. tvr. 15. §-át kell megfelelően alkalmazni.

IV.

A bírói út további kiszélesítése folyamán elvileg olyan igazgatási ügyek is a bíróság elé kerülhetnek, amelyekben egymással ellentétes érdekű felek szerepelnek (pl.: lakáskiutalás, üzlethelyiségek kiutalása stb.).

⁹ Kiemelés tőlem — B. J.

¹⁰ 1957. évi 58. sz. tvr. 15. §

Ilyen esetekre nem látszik kielégítőnek a törvény 56. §-ának (2) bekezdése. Tételezen biztosítani kell ugyanis azt, hogy ezekben az ügyekben a határozatot megtámadó féllel ellenérdekű fél is hallathassa szavát, hiszen közvetlenül az ő érdekében áll a megtámadott határozat megvédése.

Megfelelő megoldásnak látszik annak kimondása (a törvény ilyen értelmű kiegészítése), hogy ezekben az esetekben :

a) a bíróság az ellenérdekű felet is értesíti a kereset beadásáról és felhívja nyilatkozattételre (v. ö. 1957. év 58. tvr. 11. §, 11/1957. (IX. 29.) I. M. sz. rendelet 5. § (1) bek. b) pontja).

b) tárgyalás esetén a bíróság az ellenérdekű felet is meghívja, hogy a perbe beavatkozhassek (v. ö. 1953. évi III. tv. 54. §).

V.

Az államigazgatási per talán legdőntőbb elméleti-gyakorlati problémája a törvény 55. §-ának (1) bekezdéséhez kapcsolódik. E törvényhely állapítja meg ugyanis azt, hogy az államigazgatási szerv határozatát bíróság előtt akkor lehet megtámadni, ha az „*jogszabálysértéssel*” született.

A kérdés elméletileg az, hogy általában mi tartozik a „*jogszabálysértés*” fogalmi körébe. Mai témánkkal összefüggésben *viszont nem ezt az általános tételt*, hanem kizárólag azt szeretném elemezni, hogy a tárgyalat *államigazgatási peren belül mit kell jogszabálysértésen érteni*; mit kell a bíróságnak az államigazgatási perben vizsgálnia annak eldöntése céljából, fennforog-e a jogszabálysértés vagy sem.¹¹

I. A probléma egyik része, hogy a jogszabálysértés fogalmába — a megjelölt összefüggésben — beleértendő-e a ténykérdés, a *tényvita*. Ezzel részletesebben foglalkozott Beck professzor. Az általa elfoglalt álláspontot magamévá téve, szeretném néhány további gondolattal megerősíteni azt a nézetét, hogy a bíróságnak a felülvizsgálat körében — ilyen értelmű támadás esetén — feltétlenül vizsgálnia lehet és kell, hogy az ügy eldöntése

szempontjából releváns tényállás megállapításánál nem történt-e jogszabálysértés. Nem lehet tehát figyelmen kívül hagyni a jogaiban sértett félnek azt az állítását sem, hogy az ügy eldöntésénél irányadó tényállás téves megállapítását az eljárási jogszabályok megsértése okozta. Ennek nem mond ellent a törvény 56. §-ához fűzött indokolásnak az a része sem, amely szerint: „nem érdemi, (pl. az eljárás vezetésére, a kizárásra, idézésre, a hatáskör vagy az illetékesség megállapítására vonatkozó) határozat ellen bírói út igénybevételenek helye nincs.” Ez csak azt jelenti, hogy a közvetlen támadásnak érdemi határozat ellen kell irányulnia, de annak mögöttes alapja lehet a garanciális eljárási szabályok megsértése is.

Beck professzor helyesen mutatta be, hogy a ténykérdés és a jogkérdés határa elméletileg is mennyire bizonytalan, a gyakorlatban pedig a két téma legtöbbször alig választható széjjel. Amint mondani szokták „a jogkérdés gyökerei belenőnek a ténykérdésbe és a ténykérdések gyökerei szükségszerűen összefonódnak a jogkérdések gyökereivel”.

A burzsoá jogtudomány is sokoldalúan tárgyalja ezt a problémát, annál is inkább, mert a szóban forgó jogterületen nemegyszer találkozunk olyan tételes rendelkezéssel, amelynek értelme szerint a bíróság ezekben a perekben csak a jogkérdésekkel foglalkozhat. Jellemző az idevonatkozó álláspont megoldatlanságára egyes amerikai szerzők által — szinte közmondásszerűen — hangoztatott az a megjegyzés, hogy a gyakorlatban a bíróság akkor tekinti a vitát jogvitának, ha foglalkozni akar vele, és akkór állapítja meg, hogy tényvitáról van szó, amikor az ügygel — más okból — nem akar foglalkozni.¹²

Az 1957. évi IV. törvény alkalmazásában annál kevésbé lehet olyan álláspontot elképzelni, amely a tényvitát ki akarná rekeszteni a felülvizsgálat köréből, mert maga a törvény is megengedi a bírói felülvizsgálatot olyan típusú ügyekben, ahol a lényegét nézve, az esetek túlnyomó többségében, éppen csak a tények felülvizsgálatáról lehet szó. Gondolok itt az 57. § (1) bek. e) pontjára, amely az adó- és illetékkötelezettség jogalapja tekintetében nyitja meg a bírói pert. Ebben a körben pedig egyáltalán nem, vagy csak a legtrikább esetben fog jogkérdés felmerülni, hanem rendszerint azt kell majd elbírálni, hogy a kivetés alapjává tett *tények* megfelelnek-e a valóságnak, vagy nem.¹³

¹² Az amerikai gyakorlat a ténykérdések vizsgálatát a közigazgatási perből elvileg kizárja.

¹³ Az 1957. évi V. tv. 18 §-ának (2) bekezdése ugyanis csak elsősorban az aktust megalapozó tényekkel összefüggésben teszi lehetővé a bírói felülvizsgálatot. Ezzel kapcsolatban viszont szükségesnek látom megjegyezni, hogy a hivatkozott törvényhely szövegezése nem pontos. A megindult per eredményeként ugyanis a bíróság nemcsak a „*ténymegállapításokat*” korrigálja, hanem a megtámadott aktust egészében is megváltoztathatja. A törvény fogalmazása folytán viszont tisztázatlan marad az a kérdés, hogy a bíróságnak joga van-e ezekben a perekben az igazgatási aktusoktan helyesen rögzített tényekhez fűzött helytelen jogi következtetést korrigálni. Minthogy ez nyilvánvaló jogszabálysértés, alig hiszem, hogy a korrigálás elől el lehetne zárkozni.

¹¹ A kérdésnek ilyen módon történő fetétele már magában foglalja azt az álláspontomat, hogy a „*jogszabálysértés*” olyan jogi kategória, amelynek minimális tartalmát a jogrendszer különböző területein (esetleg még az egyes jogágakon belül is) különböző mértékkel mérve kell meghatározni. Anélkül, hogy ezúttal ennek a jogelméleti témának bővebb kifejtésébe belemehetnék, meg kell elégednem annak tételszerű kijelentésével, hogy nézetem szerint a jogszabálysértés legdurvább tartalma a tételes jogszabály közvetlen semmibevétele (tételes rendelkezésbe ütközés, azzal ellenkező aktus), legkifejezettebb tartalma pedig az olyan aktusokban valósulhat meg, amelyek a tételes rendelkezés törvényhozói céljával ütköznek össze. Az első eset olyan határt jelez, amelyen átlépve a jogszabálysértés feltétlenül bekövetkezett; az utóbbi eset a jogszabálysértés alsó határa, amelyen kívül jogszabálysértés nincs. A különböző jogterületek jellegéhez képest, e határokon belül számos változattal jelentkeznek a „*jogszabálysértés*”-fogalom különböző elemei. A jogtudomány felelősségteljes feladata a problematika olyan teljesértékű és átfogó kidolgozása, hogy a jogalkalmazó a konkrét jogszabályok érvényesítése során — tételes rendelkezések hiányában is — biztos eligazítást kapjon abban a kérdésben: a konkrét jogszabály szempontjából milyen terjedelemben kell a „*jogszabálysértés*” fogalmát felfognia.

2. Több irányú megfontolást követel annak eldöntése, hogy az államigazgatási perben csak azt vizsgálja-e a bíró, vajon „kontra legem” járt el az igazgatási szerv (vagyis szembe került-e tételes rendelkezéssel), vagy azt is, hogy a határozat nem született-e „extra legem” (vagyis nem került ugyan szembe tételes rendelkezéssel, de nincsen olyan jogszabály, amelyre döntését közvetlenül alapozhatná). E problémát sem általában akarom jellemezni, hanem kizárólag a mai témára szűkítve. Ez esetben viszont a kérdés megoldásánál abból kell kiindulni, hogy az 1957. évi IV. tv. a bírói utat csak zárt körben engedélyezte: olyan esetekben, amikor — az indokolás szerint — a bírói felülvizsgálatot az „állampolgárok jogainak védelme különösen indokolja”.

Amikor pedig arról van szó, hogy az állampolgárok alkotmányos jogait kell megvédeni, amikor annak az elvnek az érvényesítése a feladat, hogy az állampolgárok alapvető jogait, vagy kötelességeit csak alkotmányos jogszabály alapján és keretében lehet érinteni — feltétlenül szélesen kell megvonni a jogszabálysértés fogalmi körét. E területen tehát az „extra legem” született aktust is jogszabálysértőnek kell tekinteni. Nem fogadható el törvényesnek a megtámadott határozatnak valami olyanféle indokolása, hogy „nincsen tiltó rendelkezés, amely a megtámadott határozat meghozatalát gátolná.”¹⁴

3. Ugyancsak sokrétű kérdés, hogy az igazgatási perben elzárkózhat-e a bíró a felülvizsgálatól azon az alapon, hogy az aktus kibocsátásánál az államigazgatási hatóság „diszkrecionális” jogkörében járt el. Más szóval: a bírói felülvizsgálat során „érinthesetlen területet” képezhet-e az államigazgatási szervnek „szabad mérlegelés” alapján megszületett bármely állásfoglalása, e címen a szóban forgó határozat egészét vagy annak egy részét ki lehet-e rekeszteni a felülvizsgálat köréből.

Fel kell vetnem ezt a kérdést is, mert a gyakorlati munka során e probléma gyakran felvetődik és elméletileg is e körül zajlik a legélesebb vita.

Fel kellett vetnem azért is, mert a burzsoá szerzők többsége azon az állásponton van, hogy a diszkreció körében tett intézkedés kívül esik a szoros jogalkalmazási tevékenységen¹⁵ és a tételes

¹⁴ Kétségtelen, hogy amíg az állampolgári jogokba belenyúló államigazgatási aktus bírói felülvizsgálata körében a jogszabálysértés fogalmát ilyen szélesen kiterjesztő értelemben kell felfogni, az államigazgatás alkotószervező tevékenységének körében megszülető — más jellegű — aktussal összefüggésben más mértéket kell alkalmazni: a jogszabálysértés fogalmát a „kontra legem” tilalom átlépésére kell szűkíteni.

¹⁵ Ugyanakkor egyes burzsoá szerzők hangoztatják, hogy a mérlegelési felhatalmazás nem jelenthet felhatalmazást az önkényre: hangoztatják, hogy minden közalkalmazott tartozik tevékenysége keretében hivatali kötelességeit pontosan és gondosan teljesíteni. A közalkalmazottat terhelő „közigazgatási morál” normáinak közhíjhatóságával — arra a következtetésre jutnak, hogy a hibás mérlegelés útján született határozat egyben ezeknek a kötelességeknek a megsértése is és így jogszabálysértést valósít meg. (Vö. Antonioli, Walter: Allgemeines Verwaltungsrecht. Wien, 1954. 111. old.)

burzsoá jogban is legtöbbször ilyen értelmű rendezéssel találkozunk; igaz gyakran nagyon messze menő és már a lényegét érintő lazításokkal.¹⁶ E kérdés körül különben — amint a közigazgatási diszkreció intézményének más problémái körül is — tengernyi terjedelmű vita folyik a burzsoá irodalomban.¹⁷

Fel kellett vetnem végül a témát azért is, mert Beck professzor azzal összefüggésben elfoglalt — a bírói felülvizsgálat lehetőségét szűkítő és a bíróság által érinthesetlen diszkreciót elvileg általánosan megengedő — álláspontjával semmiképpen nem érthetők egyet.

A szocialista elmélet helyesen utasítja el a szocialista jogrendszeren belül a felülbíráhatatlan diszkreció lehetőségét. Helyesen választja el a határozottan a diszkreció (a „szabad mérlegelés”) fogalmát, a sokféle típusú, de mindig jogszabályon alapuló, elenyésző kivételtől eltekintve jogilag szabályozott, mérlegelés fogalmától. Ezt a tételt — mint alapvető jelentőségű követelményt — e témakörrel összefüggésben élesen ki kell emelnünk még akkor is, ha a gyakorlatban találunk olyan kivételes eseteket, amelyekben a jogalkalmazás mérlegelési lehetősége kötetlenebb, látszólag „szabad”. Szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy az elméletnek harcolni kell a szóban forgó tétel törésmentes érvényesítéséért, oda kell hatni, hogy a kivételek minél szűkebb körre szorítkozzanak, és minél előbb teljesen megszűnjenek. Ugyanakkor rá kell világítanom arra is, hogy a látszólagosan „szabad” mérlegelés a szocialista állam tevékenységén belül, még sem jelenthet valóságos kötetlenséget, nem jelenthet önkényt, mert ezen a címen (ti. a diszkreció címen), a felülvizsgálat lehetőségét nem lehet kizárni. Mindehhez a szocialista elmélet helyesen fűzi azt a további — gyakorlatban is megvalósuló — következtetést, hogy az igazgatási szerveknek, minden érdemi intézkedésre kiterjedően, indokolniuk kell aktsaikat; azt is ki kell fejteniük, hogy az aktus meghozatala során alkalmazott mérlegelés eredménye milyen feltételezések alapján született meg.

Amennyiben a jogszabály az államigazgatási szervek számára a konkrét ügy eldöntése tekintetében több lehetőség között enged választást (mérlegelési lehetőséget) — véleményem szerint —, köteles a jogalkotó a szocialista törvényesség megvédése érdekében legalább a mérlegelés körében érvényesítendő alapvető szempontokat rögzíteni. Biztosítania kell azt, hogy a jogszabályt alkalmazó, a jogszabály megalkotásában megnyilatkozott államvezetési elhatározásban kifejezett célnak megfelelően foglalhasson állást a konkrét

¹⁶ A Német Szövetségi Köztársaságban, a Szövetségi Közigazgatási Bíróságról 1952-ben kiadott törvény 15. §-ának (2) bek. pl. a következőket mondja: „Mérlegelés útján hozott határozatok csak azon az alapon támadhatók meg, hogy a mérlegelési határt túllépték, vagy a mérlegelési lehetőséggel visszaélték.”

¹⁷ Széles összefoglalást ad ezekről Klein, Rüdiger „Die Kongruenz des verwaltungsrechtlichen Ermessensbereichs und des Bereichs rechtlicher Mehrdeutigkeit.” Archiv des öffentlichen Rechts, Tübingen, 1957. 82. köt. 1. füzet, 75—122. old.

esetben,¹⁸ mégpedig azzal a következménnyel, hogy az ettől való eltérés jogszabálysértést valósít meg. Nézetem szerint ennek a követelménynek a figyelmen kívül hagyása beleütközik a szocialista törvényesség elveibe és sérti a szocialista alkotmányosságot is. E gondolatokat továbbfűzve: megvizsgálándónak tartom, hogy milyen jogi garanciákat lehetne igénybe venni az e téren jelentkező hibák orvoslásának biztosítása érdekében. Megvizsgálándónak tartom továbbá, hogy milyen szerep vár e körben az ún. végrehajtási jogszabályokra.¹⁹

Amint már az előzőkben hangsúlyozottan kiemelt: a szocialista jogban az államigazgatási aktust, vagy annak valamely részét nem lehet a felülvizsgálat köréből azon a címen kirekeszteni, hogy nincs jogszabálysértés, mert a következtetés mérlegelés útján született meg, ami pedig kívül esik a jogalkalmazás szféráján. További kérdés, hogy az aktus felülvizsgálata bírói úton vagy más vonalon zajlik-e le; — ebben a hatályos jogszabályok rendelkezései az irányadók. Nyilvánvaló végül, hogy megfelelő jogszabály kizárhatja akár a fellebbezést, akár a jogorvoslás más módjait is (mégpedig akár az aktus egészére, vagy pedig annak valamely részére vonatkozóan), függetlenül attól, hogy az aktus mérlegelési alapon vagy másként született. Nincs jogi akadály annak sem, hogy a tételes szabály a jogorvoslás valamely speciális módját engedje meg, pl. megsemmisítést igen, de megváltoztatást nem, stb.

A főkérdés szempontjából nyilvánvalóan alapvető tényező, hogy az állampolgárok jogait és kötelességeit közvetlenül érintő aktusokról, vagy pedig más aktusokról beszélünk.

Az állampolgárok jogait és kötelességeit közvetlenül nem érintő aktusokkal összefüggésben elvileg és gyakorlatilag helyesnek látszik pl. a „jogszabálysértés” fogalmának szűkebbre vonása, szorosabb megítélése. Ezekben az esetekben ugyanis általában, az államigazgatási szervek

¹⁸ Az 1952. évi 23. sz. tvr. 4. §-a a családjogi törvény 8. §-ának (2) bekezdésére utalással alként rendelkezik, hogy „a testvér és testvérenek vér szerinti leszármazója közt fennálló, valamint a házasuló és volt házastársának egyenesági rokona közt fennálló házassági akadály alól a járási (városi), városi kerületi tanács végrehajtóbizottsága ad felmentést”. Nem meggyugtató, hogy sem a családjogi törvény, sem a most hivatkozott törvényhely, sem az anyakönyvi utasítás nem tartalmaz semmiféle rendelkezést arra vonatkozóan, hogy milyen szempontok szerint kell ezt a felmentést megadni, vagy meghatározni. (Megjegyzem, hogy a „felmentést ad” kitélet nyelvtanilag sem szerencsés; a mérlegelési lehetőséget pontosabban kifejezné: „felmentést adhat.”)

¹⁹ A jogtudományra váró feladat kikutatni az államigazgatási aktusok hozatalánál igénybe vehető mérlegelési folyamatok különböző típusait. Egyrészt azon az alapon vizsgálva a kérdést, hogy az államigazgatási tevékenység különböző területeken zajlik, másrészt azon az alapon is, hogy azonos területeken tevékenykedő államigazgatási szervek különböző jellegű aktusokat hoznak, lehet pl. az aktus jellege szerint „megengedő”, „rendező”, „jogvitát eldöntő”, „kreatív” stb. Az egyes aktustípusok különböző sajátosságai fogják megszabni, hogy a mérlegelés szempontjait, irányát meghatározó irányelvek milyen részletességgel kapjanak helyet az adott jogszabályban.

alkotó-szervező tevékenységéről van szó, amelyeknek síkján pedig mind a hatáskörük megóvása, mind a helyi szervek önállóságának biztosítása érdekében is, valóban csak a szorosabb értelemben vett jogszabálysértés esetén szükséges felülvizsgálatot engedélyezni.

A mai téma felé fordulva megint csak azt kell kiemelnem, hogy az 1957. évi IV. tv. alapján kizárólag olyan ügyekben lehet az államigazgatási aktusokat bírósági felülvizsgálat útján orvosolni, amelyekben az állampolgárok jogainak különösen indokolt védelme áll az előtérben. Ilyen körülmények között pedig nincs semmi indok amellett, hogy a jogszabályoktól bármi módon függetlenül mérlegelési lehetőségre hivatkozással, a bírói felülvizsgálat körét akár csak a legkisebb mértékben is korlátozzuk.²⁰

4. Teljesen külön kell tárgyalni azokat az eseteket, amikor a jogszabályalkotó un. „határozatlan” („általános”, „keret”) fogalommal operál, mint pl.: „a lakosság szükségleteinek megfelelő kielégítése érdekében”, „helyi szükséglet”, „indokolt szükséglet”, „családi vagy egészségügyi körülmények”, „indokolatlan hátrány”, „méltányosság” stb. (Ide sorolom azokat az eseteket is, amikor a jogszabályalkotó látszólag a jogon kívül

²⁰ Érdekes probléma merül fel azokban az esetekben, amikor egyes jogszabályok arra adnak felhatalmazást a jogalkalmazónak, hogy a jogszabály által *általánosan megengedett határon túl, egyesek javára*, jogilag látszólag nem kötött mérlegelés alapján különleges kedvezményeket adjon. Idézek néhány ilyen esetet:

A munkaügyi miniszter és a pénzügyminiszter a 27/1957. (IX. 15.) M. Ü. M. számú együttes utasításban szabályozták a tanácsi és egyes államigazgatási szervek alkalmazottainak bérrendezését. E jogszabály 19. pontjában találjuk a következőket: „kivételes esetben a megállapítható fizetési fokozatnál magasabb fizetési fokozatokat állapíthat meg”.

Az 1954. évi 28. tvr. 32. §-a a következőket mondja: „Különleges méltánylást érdemlő kivételes esetben a minisztertanács, illetőleg a minisztertanács által megállapított keretben a pénzügyminiszter a jelen törvényerejű rendelettel eltérően is megállapíthat ellátást.

Az 1957. évi 28. sz. tvr. 11. §-a a következőképpen hangzik: „A fővárosi, megyei és a megyei jogú városi tanács vb. méltánylást érdemlő vagy indokolt esetben — egyéni elhíralás alapján — mentesítheti az állami tulajdonra vétel alól azokat a házingatlanokat, (tulajdonilleteket is), amelyek a jelen törvényerejű rendelet 1. és 2. §-ában meghatározott mértéknél nagyobbak, vagy amelyeknél a jelen törvényerejű rendelet 3. § (1) bek. a) és b), valamint a (2) bek. a) pontjában foglalt kizáró okok állanak fenn.”

Mindezek a felhatalmazások az állampolgárokat általában kötelező korlátozások alól, az egyes állampolgárok javára adnak kivételesi lehetőséget. Vitakozni lehet azon, hogy az ilyen megoldás helyes-e; szolgálja-e a szocialista törvényességet és az ebből fakadó szocialista jogbiztonságot; — a magam részéről elvileg hírsznak találok az ehhez hasonló szabályozást. Azt azonban minden esetre meg kell állapítanunk, hogy mindenképpen helytelen lenne az állampolgárok terhére történő kivételezéshez bármely államigazgatási szerv részére ilyen, jogilag kötetlenebb lehetőséget biztosítani.

A hasonló aktusok felülvizsgálatával összefüggésben egyébként arra az álláspontira kell helytünk, hogy jogszabálysértést valósíthat meg a konkrét esetben a kivételezés nem kellőképpen megalapozott alkalmazása, de nem lehet jogszabálysértést panaszolni azon a címen, hogy a vélt indokoltság ellenére a hatóság nem adta meg a kivételes kedvezményt.

eső szabályokra utal, mint például: „tisztesség”, „szocialista együttélés”, „helyi szokás” stb.)

Az ilyen határozatlan törvényi fogalmaknak a konkrét jogesetekre történő alkalmazása során a jogalkalmazó funkcionálisan ugyan mérlegelési folyamatot végez, azonban mégsem választhat több megoldás között, hanem éppen lehetőséget kapott a változatosan felmerülő különböző életjelenségek legmegnyugtatóbb figyelembevételére.

A mérlegelés mindenkor bizonyos *cselekvési szabadságot* jelent, a határozatlan törvényi fogalom konkrét kitöltése viszont sohasem jelent cselekvési szabadságot, hanem kizárólag a konkrétan adott tényállásnak a jogszabály alapján és szempontjából történő *értékelő megítélését*.²¹

Szocialista jogszabályaink sohasem vagylagos eredmények létrehozására irányulnak; a szocialista jogszabályok mindenkor *egyetlen meghatározott törvényes* cél érvényesítését szolgálják. Ennek megfelelően kell a jogalkalmazónak a határozatlan fogalmat konkrét tartalommal kitöltenie. Ha e tevékenység során hibát követ el — szándékosan, vagy szándéktalanul —, „jogszabálysértést” valósít meg; ennek felülbírálása tehát mindenkor beletartozik a felülvizsgálat körébe; akár a bírói eljárás keretein belül, akár azon kívül zajlik le a felülvizsgálat.

Az 1957. évi IV. törvény által meghatározott kereteket betartva, az 57. § (1) bek. b) pontjához kapcsolódva két példát hozok fel:

A 35/1956. (IX. 3.) M. T. rendelet 12. § (4) bek. értelmében: „A munkakörüknél fogva magasabb szellemi munkával foglalkozók részére *indokolt esetben* külön szoba juttatható. Külön szoba biztosítható akkor is, ha *családi, vagy egészségügyi körülmények* ezt megkívánják.”

Ugyane témakörben a lakáscserével összefüggésben e rendelet 11. §-ának (2) bek. azt mondja: „... a lakásügyi hatóság a csere jóváhagyását megtagadhatja, ha a) a társbérlő *lényegesen hátrányosabb* helyzetbe kerül... stb.”²²

Amikor a jogalkotó ezekben az ügyekben megengedte a bírósági keresetet, semmiképpen nem gondolt arra, hogy elzárja a bíróságot annak a kérdésnek a felülvizsgálatától, vajon helyesen mérlegelte-e az államigazgatási szerv az először említett esetben „*az indokoltságot*”, a „*családi vagy egészségügyi körülményeket*”, a másodsor említett esetben pedig a kialakuló helyzet „*lényegesen hátrányosabb mértékét*” megvalósító tényeket. Az ügyben eljáró bírónak először nyilván azt kell megvizsgálania, hogy vannak-e olyan jogszabályi rendelkezések, amelyek e fogalmak kitöltésénél irányadóak. Ha nincsenek, akkor abból a szempontból kell felülbírálnia az aktust, hogy az állam-

igazgatási szerv az alkotmány elvei és a jogszabály egész tartalma szerint helyesen végezte-e el a megítélési folyamatot.

VI.

1. Vitánk anyagához feltétlenül hozzátartozik az a kérdés is, hogy a bírói szerveknek van-e (és ha igen, milyen keretben) törvényes felhatalmazásuk államigazgatási aktusok „indirekt” felülvizsgálására.

Ezúttal csak a kérdés azon részével akarok foglalkozni, amely közvetlenül hozzátartozik az államigazgatási aktusok ellen irányuló bírói per problematikájához. Azzal ugyanis, hogy az igazgatási per keretében a bíró köteles-e az *államigazgatási szervek normatíváit* figyelembe venni, vagy a konkrét ügyre vonatkoztatva figyelmen kívül hagyhat-e egyes — szerinte jogsértő — normatívákat. A kérdés azon részében, vajon a bíróság előtt folyó perekben felmerülő egyedi államigazgatási aktus mennyiben kötelező a bíróságra, elsősorban polgári — illetőleg büntető eljárásjogi jellegű, amely csak azzal az oldalával fordul közvetlenül a ma tárgyalt téma felé, hogy ilyen módon kizárólag a peren belüli hatállyal, vagy mindenkire nézve kötelezően („inter omnes” hatályosan) dönthet-e a bíróság. Ezt az egész témakört (amely egyebekben a hazai jogirodalomban is állandóan vita tárgya, de sem elméletileg, sem tételes jogilag nem tisztázott) kénytelen vagyok anyagomból ezúttal ugyancsak kikapcsolni, annyit azonban — legalább összefoglalóan — szeretnék lerögzíteni, hogy nézetem szerint a bíróság inter omnes hatállyal indirekt módon is csak olyan aktus ügyében hozhat döntést, amelyet direkt módon ugyancsak jogában áll felülvizsgálni. Ezzel összefüggésben is rendezendőek azonban tételesjogilag az eljárási szabályok.

Utalok egyebekben mindezzel kapcsolatban azokra a tanulmányokra, amelyek hazánkban eddig különösen Szamel Lajos professzor tollából láttak napvilágot.^{23 24}

2. *A törvényt, törvényerejű rendeletet, minisztertanácsai és a miniszteri rendeleteket* illetően úgy gondolom nem lehet vita. Ezeket az alkotmányos jogforrásokat a bírónak mindenképpen respektálni kell. Az alkotmányon túlmenően, világos helyzetet teremt ebben az 1949. évi 9. számú törvényerejű rendelet 10. §-ának (2) bek., amely az 1869: IV. tv. vonatkozó rendelkezéseit hatályon kívül helyezve kifejezetten kizárja, hogy a bíró a rendeletek törvényessége felett — akár egyes jogesetekre vonatkoztatva is — ítéljen. Véleményem szerint tételesjogi szempontból kibővíthetjük ezt a kört NET és a minisztertanács határozataival

²¹ A burzsoá írók között még ma is nagy vita folyik abban a kérdésben, hogy a határozatlan törvényi fogalomnak mi a viszonya a „szabad” mérlegelési lehetőségekhez. Egységes álláspont nem alakult ki. Érdekes összefoglalását adja ennek a témának: Jesch, Dietrich: „Unbestimmter Rechtsbegriff und Ermessen in rechtstheoretischer und verfassungsrechtlicher Sicht.” (Archiv des öffentlichen Rechts, 82. köt. 2/3. füzet, Tübingen, 1957. 163—249. old.)

²² Kiemelés tőlem — B. J.

²³ Szamel Lajos: „Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai.” Bp. 1957. különösen 202—209. oldal.

²⁴ Érdemes ezzel a témával kapcsolatban megemlíteni a bíróságok részére az államigazgatási szervek irányában biztosított „bírálati lehetőséget”, amelyet a szovjet jogrendszer is ismer és amely tételes szabályozást nyert a Német Demokratikus Köztársaság 1952. évi büntető eljárási törvényében (4. §).

is. Az 1954. évi 26. tvr. 2. §-a értelmében ezeket mai jogrendszerünkbe tételesjogilag is beilleszkedő jogforrásnak kell tekintenünk.²⁵

3. A többi normatívát sorra véve:

a) A *tanácsi rendeleteket* illetően az az álláspontom, hogy a bíróság azokat sem vizsgálhatja felül. Nemcsak a tételes szabályok egyszerű grammatikai értelmezése alapján (hogy ti. mint „rendeletek nem bírálhatók felül bírói úton). Nemcsak azért, mert az alkotmányban konkrétan megjelölt jogforrások (Alk. 31. § (3) bek.), hanem elsősorban azért, mert a tanácsoknak, *mint államhatalmi szerveknek specifikus feladatkörük éppen a jogszabályalkotás*, államhatalmi tevékenységüket pedig nem szabad bírói felülvizsgálat alá helyezni.

b) Más a tényállás a *miniszteri utasítást* (mint normatívát) illetően.

Az 1954. évi 26. sz. tvr. 4. §, az I. §-al összevetve, félreérthetetlenül magában foglalja, hogy miniszteri utasításba nem lehet olyan rendelkezéseket felvenni, „*amelyekből az állampolgárokra közvetlen jogok származnak, amelyek az állampolgárokra kötelezettséget rónak, egyébként széles körben közvetlen befolyással vannak az állampolgárok jogviszonyaira, vagy amelyek széles körben való ismerete az állampolgárok jogai és jogos érdekei védelme szempontjából jelentős.*”

Ilyen törvényi állásfogalás mellett nem lehet elzárkózni attól, hogy az ítélkező bíró az eléje utalt ügyben jogot kapjon a miniszteri utasítás mellőzésére abban az esetben, ha az ellenkezik felsőbb jogszabályokkal, vagy olyan rendelkezéseket foglal magában, amelyek a törvényesen megengedett körön kívül esnek.

c) Még sokkal alátámasztottabb az az álláspontunk, hogy amennyiben valamelyik tanácsi vb. ad ki a tanácstörvény 37. § (2) bek-ének megfelelően „*általánosan kötelező rendelkezéseket*” úgy a bíró azokat a törvényesség szempontjából feltétlenül felülvizsgálhatja. Annál is inkább, mert a tanácstörvény idézett rendelkezése szerint ezek az általánosan kötelező rendelkezések úgyis csak „*jogszabályok végrehajtásaként*” szülehetnek meg, s így a bírónak azt is vizsgálnia kell, hogy az adott általános kötelező rendelkezés nem megy-e túl ezen a felhatalmazáson.

4. Azokkal az esetleges ellenérvekkel szemben, hogy ilyen értelmezés mellett lényegében megnyitjuk az utat az államigazgatási normatívák bírói felülvizsgálata előtt, már eleve szeretnék — legalább egész röviden — néhány megjegyzést tenni:

a) A konkrét adottságokat figyelembe véve csak olyan esetben adódik lehetőség államigaz-

gatási normák bírói felülvizsgálatára, amikor azok az állampolgárok különösen fontos jogait érintik.

b) Ebből folyóan e körben a szocialista törvényesség feltétlen érvényesítésének elve az a döntő érv, amellyel szemben a többi szempontnak el kell halványodnia.

c) Semmiképpen *nem* arról van szó, hogy általában utat nyissunk a normák felülvizsgálatához, hanem csak arról, hogy törvényileg meghatározott körben és az adott konkrét eseteken belüli érvénnyel vizsgálják a bírák ezt a kérdést.

d) A Legfelsőbb Bíróságnak a bíróság ítélkezési tevékenysége felett gyakorolt ellenőrzése úgy gondolom feltétlenül megnyugtató biztositékot ad e tételek ésszerű kereteinek túlhajtásából eredő veszéllyel szemben.

VII.

A törvény 55. §-ának (1) bekezdése értelmében államigazgatási aktusokkal szemben törvény, törvényerejű rendelet, vagy minisztertanácsi rendelet útján lehet megnyitni a bírói felülvizsgálat útját. Ez a rendezés elvileg-gyakorlatilag megalapozott.

A törvény 57. §-ának (1) bekezdése felsorolja (a), e) pontok alatt) azokat az ügyköröket, amelyekben belül hozott konkrét aktussal szemben éppen e törvény erejénél fogva a bírói per megindítható. Ennek a rendelkezésnek a törvénybe való felvételét jogpolitikai szempontból helyeselni kell, bár kétségtelen, hogy elméletileg ez a szabályozás kívül esik a törvény általános tartalmán.

A törvény (az 57. § (4) bek. szerint) „nem érinti azokat a külön rendelkezéseket, amelyek lehetővé teszik államigazgatási határozatoknak bíróság előtti megtámadását.” Ehhez kapcsolódva az indokolás a következőket mondja: „Az a szabály, hogy a javaslat a külön rendelkezésekben foglalt megtámadási jogot nem érinti, egyben azt is jelenti, hogy bár az 55. § értelmében legalább minisztertanácsi rendelet szükséges ahhoz, hogy az államigazgatási ügy bírói útra vihető legyen, a korábbi jogszabályokat a törvény nem módosítja. Bíróság előtt megtámadható tehát az államigazgatási határozat akkor is, ha ezt a javaslat hatálybalépése előtt akár miniszteri rendelet, akár miniszteri utasítás vagy tanácsi rendelet tette lehetővé.”

Felmerül a kérdés, hogy ilyen rendezés mellett ezekben az esetekben a *törvény életbeléptetése után* milyen jogszabállyal lehet *elvonni* a már régebben megadott bírói utat.

Formálisan nézve: nincs tételes-jogi akadály annak, hogy mondjuk a miniszteri rendeletben megnyitott bírói utat ugyancsak a miniszter — eredeti rendeletének módosításával — elvonja. Tartalmilag vizsgálva azonban a kérdést, ezt a megoldási lehetőséget el kell vetnem. Az 1957. évi IV. törvény egészéből következik, hogy a bírói út indokoltsága olyan kérdés, amelyben legalább minisztertanácsi rendeletnek kell intézkedni. Ez a korlátozás nemcsak újabb utak megnyitására vonatkozik, hanem az eddigiek csökkentésére is. A már meglévő lehetőségek megszüntetése ezért legalábbis minisztertanácsi rendeletbe foglalt intéz-

²⁵ Ez az álláspont viszont nem jelenti azt, hogy a szocialista törvényesség szempontjából közömbösek lehetünk a felsorolt normatívákban esetleg megvalósuló törvénytérítésekkel szemben. Szükség lesz az ilyen értelmű törvénytérítések orvoslásának elvi alapjait és módszereit is mielőbb tisztázni. Vö. Kovács István „Hozzászólás Világhy Miklós előadásához” Bp. 1954. (Különnyomat) 266. old. Szerző — ha csak utalásszerűen is — a szocialista irodalomban elsőként foglalkozik érdemi módon ezzel a problémával.

kedést kíván; — még akkor is, hogyha az út megnyitása eredetileg más jogszabállyal történt.

VIII.

Foglalkoznom kell egy olyan megállapítással, amely ugyan nem vétetett fel a törvény szövegébe (és így nem tekinthető jogszabályi jellegűnek), mégis helyet kapván az indokolásban azt a veszélyt hordozza, hogy a gyakorlat során mint „hiteles értelmezés” fog érvényesülni.

A törvény 55. §-ához fűzött indokolás a következőket állapítja meg: „... a bírói út igénybevétele nem harmadfokú jogorvoslat, hanem annak célja kizárólag a jogszabálysértés fennállásának megállapítása.”

Az indokolás ehhez a magyarázathoz nem fűz semmi tartalmi konzekvenciát, de nem is indokolja azt. Egyébként a megállapítás nem is következetes, és nem felel meg a törvénybefoglalt tételes rendelkezéseknek. A törvény rendelkezései szerint ugyanis a bíróság nemcsak megállapítja (deklarálja) az esetleges törvénysértéseket (az elmélet ismert ilyen megoldásokat is!), hanem ezek megállapítása esetén határozottan intézkedik: jogi következményeket fűz a megállapításhoz. Egyes esetekben a törvény egyenesen a határozat megváltoztatását is lehetővé teszi a bíróság számára, vagyis a jogszabálysértő igazgatási aktusnak a saját aktusával való pótlását. E mellett nem is pontos a fogalmazás, mert a bíró nem minden esetben harmadfokon avatkozik bele az ügybe, hanem esetleg másodfokon is — akkor ugyanis, amikor az igazgatási fellebbezés ki van zárva.

Meggyőződésem szerint a bírói pert megindító kereset jogorvoslatra irányuló kezdeményezés és a bíróság előtt lefolyó államigazgatási per — funkcióját és mechanizmusát nézve — jogorvoslati eljárás. Mégpedig rendkívüli jogorvoslati eljárás, melynek erejében — törvényességi óvás útján — a Legfelsőbb Bíróságot is foglalkoztathatja.²⁶

²⁶ Felmerül a kérdés, hogy az államigazgatási perekben kialakuló bírói gyakorlat mennyiben fogja az államigazgatási szervek jogalkalmazó tevékenységet befolyásolni. Kétségtelen, hogy — bár a bírói ítélet az igazgatási szervek csak a konkrét ügyten kötelező — az egyes jogszabályok értelmezését illetően, az államigazgatási szervek által elfoglalt állásponttal szemefutó bírói álláspont — általánossá válása esetén — arra fogja rálni az igazgatási szerveket, hogy maguk is annak megfelelően járjanak el, hogy azt fogja eredményezni, hogy a szóbanforgó jogszabály módosítását kezdeményezzék. Mindkét megoldás előmozdítja az egységes gyakorlat kialakulását, a szocialista törvényesség megszilárdulását.

A konkrét vitaponthoz kapcsolódó kérdés, hogy amennyiben elfogadjuk a bírói per jogorvoslati jellegét, kötelezőeké válnak-e a Legfelsőbb Bíróság által e körben esetleg hozott irányelvek (elvi döntések) az „alsóbb fokozat” eljáró államigazgatási szervekre is. Az alkotmány tételes rendelkezései e kérdést eldöntik. A 38. § e vonatkozásban kifejezetten a bíróságról szól és azon alapszik, hogy a Legfelsőbb Bíróság „elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítékezése tekintetében”. E rendelkezést — alkotmánymódosítás nélkül — nem lehet (még az igazgatási per keretében sem) az igazgatási szervekre kiterjeszteni. Hozzátehetem: éppen a megjelölt indok folytán az ilyen kiterjesztést de lege ferenda sem helyeselném.

Tisztán elméleti okokból is szükséges lenne az indokolásnak ezt a tételét behatóbban megvizsgálni annál is inkább, mert gyakorlatban is zavart okozhat jelenlegi megfogalmazásában.²⁷

IX.

A bevezető szavakban általam vállalt kötelezettséghez képest, befejezésül legalább röviden foglalkozom a téma alkotmányos jelentőségével, bár úgy gondolom — és ez egyben újabb kötelezettségvállalást is jelent —, hogy a problémakör ezen részét majd adandó alkalommal (de mielőbb) önálló tanulmányként is ki kell dolgozni.

1. Először arra a kérdésre kell választ adni, hogy az un. államigazgatási per elvileg beleilleszthető-e a szocialista állam működési és szervezeti kereteibe? Meggyőződésem szerint igen. Szabadjon a marxista klasszikusok állásfoglalásából kiindulni:

Engels Bebelhez intézett 1875 márciusában kelt levelében a góthai programot bírálva a következőket jegyzi meg: „... éppúgy hiányzik minden szabadság első feltétele, az, hogy minden tisztviselő, minden polgárral szemben a rendes bíróságok előtt és a közérvényű jog alapján felelős hivatali ténykedéséért...”²⁸

Lenin ugyanezt a problémát más oldalról megközelítve, ugyancsak határozottan e megoldás mellett érvel: „az államügyésznek csak egy joga és kötelessége van: ügyelni arra, hogy az egész köztársaságban valóban egységesen értelmezzék a törvényességet, tekintet nélkül minden helyi különbségre és minden helyi befolyásra. Az államügyész egyedüli joga és kötelessége abban áll, hogy az ügyet bíróság elé vigye.”²⁹

A szovjet szerzők — és a többi szocialista országok jogtudósai is — szinte egybehangzóan az intézmény mellett harcolnak, s azt az államigazgatási munka területén a szocialista törvényesség egyik elsőrendű garanciájának tekintik.^{30 31}

²⁷ Szabadjon e helyütt a Polgári Törvénykönyv előkészítésével összefüggő megjegyzést tennem. A tervezet nyilvánosságra hozott szövege szerint, a 316. § (2) bekezdése úgy intézkedik, hogy államigazgatási körben kártérítési felelősséget többek között csak akkor lehet megállapítani, „ha a kár rendes jogorvoslatlalt nem volt elhárítható”. Kérdés, hogy a kártérítést igénylőnek ki kell-e merítenie a nyitva álló bírói felügyeleti lehetőséget is. Nézetem szerint igen. Ebben az esetben viszont a tervezet szövegét megfelelően módosítani kell.

²⁸ Marx—Engels válogatott levelek. Szikra, 1950. 348. old.

²⁹ Lenin Válogatott Művei II. köt. Bp. 1949. 970. old.

³⁰ Vö. Litvin, Josef: „A közigazgatási bíráskodás problematikája.” (Nowe Prawo, 1956. 10. sz. 3—19. old.)

³¹ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban az államigazgatási munka minden területén megnyitották a bírói felülvizsgálat lehetőségét. Az igazgatási eljárásról 1953-ban kiadott törvény a „generális klauzula” alapján áll és csak a döntőbizottsági, a fegyelmi és a kihágási ügyekben zárja ki a bírói utat. Nincs továbbá bírói felülvizsgálat, ha azt egyes ügyekben törvény kifejezetten kizárja és azon aktusok ellen sem, melyeket a szövetségi vagy köztársasági skupszinák, illetőleg azok végrehajtó-rendelkező szervei hoztak. Az igazgatási perekben a rendes bíróságok járnak el. (Forrás: Krbek, Ivó: „A Jugoszláv Népköztársaság államigazgatási joga.” Belgrád, 1955.)

A szocialista bírósági szervezet felépítését is figyelembe véve az igazgatási per a szocialista demokratizmus ügyét is messzemenően szolgálja. A bírósági eljárás alapelvei (ezek között a nyilvánosság biztosítása és a népi ülnököknek az ítékezésben való kötelező részvétele) feltétlenül azt eredményezik, hogy a bíróság elé kerülő igazgatási ügyekben sokoldalúan megvalósul a nép közvetlen részvétele és ellenőrzése az államügyek intézésében.

Mindezeket egybevetve úgy gondolom, nemcsak azt állapíthatom meg, hogy az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának intézménye beleilleszthető a szocialista állami szervezetbe, hanem azt is, hogy ennek az intézménynek a létrehozása és fejlesztése egyenesen szükségszerű, nélkülözhetetlen része a szocialista államapparátus további fejlesztésének, tökéletesítésének.

2. Szeretném hangsúlyozni, hogy amikor az egyes államigazgatási aktusokkal szemben — mégpedig széles körben — feltétlenül helyeselem a bírói felügyelet megengedését, ugyanakkor semmiképpen nem gondolok arra, hogy bármilyen formában helyes lenne a szocialista állam keretein belül valamiféle *alkotmánybíróságnak* a létrehozatala.

Az alkotmánybíróság alapvető jellegében különbözik a most tárgyalt intézménytől. Lényege az, hogy normatívákkal szemben, ezek között a törvényekkel szemben is bírói ellenőrzést, illetve felülvizsgálatot enged. Ez pedig élesen beleütközik abba a marxista-leninista alapelvbe, hogy az egységes szocialista állam legmagasabb fóruma a népszuverénitást megvalósító, korlátlan hatáskörű legfelsőbb államhatalmi szerv. Hazánkban semmilyen állami szervnek nem lehet olyan felhatalmazása, amelynek alapján az országgyűlés vagy az Elnöki Tanács bármely aktusát, akár csak részben is, megerősíthetné. Az ilyenféle konstrukció sértené általában is az államhatalmi szervek elsődlegességének elvét, amely pedig a szocialista államszervezési alapelvek között előkelő helyet foglal el.

3. Ezzel a kérdéssel összefüggésben legyen szabad arra is kitérnem, hogy az államigazgatási bíráskodás kérdéseit a felszabadulás után közvetlenül követő időben tárgyaló viták során, magam is többször állást foglaltam a közigazgatási bíróság megszüntetése mellett.

Anélkül, hogy most ezeket a vitákat újraidezném és felülvizsgálnám akkori állásfoglalásaimat, — amelyek a részleteket illetően talán valóban felülvizsgálatra szorulnak — szükségesnek tartom kiemelni, hogy az akkor adott korszakban és az akkor konkrétan felmerülő kérdéssel összefüggésben, mai gondolataim szerint is helyes volt a közigazgatási bíráskodás megszüntetése. Többek között azért, mert:

a) A közigazgatási bíróság sok vonatkozásban alkotmányjogi bíróságként működött, amit pedig fenntartani elvileg is hibás lett volna. Különösen hibás lett volna akkor, amikor ezt a lehetőséget gyakorlatilag a szocialista fejlődés irányában ható

újabb jogszabályokkal szemben akarták felhasználni.³²

b) Az államigazgatási jogszabályok abban az időben még igen folyékony állapotban voltak és elkerülhetetlen volt az államigazgatási szerveknek a közvetlen forradalmi átalakulás idejére méretezett kötetlenebb cselekvése.

c) Az akkori káderhelyzetben, a fiatal államapparátus megszerveződése idején, ilyen intézmény fenntartása feltétlenül a forradalmi átalakulás követelményeivel szemben érvényesült volna.

d) Közigazgatási bíróságunk hatásköre, szervezete egyébként is önmagában véve torz volt, és működésétől — az akkor létező keretekben — nem volt eredmény várható;

e) Elvileg hibás lenne bármiféle külön államigazgatási bíróság megszervezése és az állami igazgatási pernek a rendes bíróságok köréből való elvonása.³³

Mindezen túlmenően tény, hogy abban az időben még nem tekintettük át kellőképpen az államigazgatási tevékenység törvényességének a szocialista viszonyok közötti jelentőségét és emellett túl gyors eredményeket vártunk az államigazgatási munka szocialista törvényességének biztosítása területén a társadalmi és állami ellenőrzés egyéb formáitól.

4. A szovjet szocialista állam fejlődésében is a kezdettől fogva — ha változó terjedelemben is — igénybe vették az államigazgatási per intézményét. A többi szocialista államban sem ismeretlen a jogorvoslásnak ez a módszere, bár eddig elég szűk körben vették gyakorlatba. A mi állami fejlődésünkben sem szorult ki teljesen az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata a közigazgatási bíróság megszüntetése után sem. Gondoljunk csak arra, hogy éppen a közigazgatási bíróság megszüntetésével egyidejűleg egyes területeken egyenesen bővítettük azt a kört, amelyen belül államigazgatási ügyekben bírósági eljárás módjára lehet jogorvoslást keresni.³⁴

5. További kérdés, hogy a *bírói felülvizsgálat igénybevételének lehetőségére vonatkozó tételek belekiváncokoznak-e az alkotmányba, és ha igen, milyen mértékben?*

Meggyőződésem szerint az eddig kifejtettekből nyilvánvaló, hogy a bírói út igénybevételének

³² Vö.: „A közigazgatási bíróság reformja.” (Jogszegyleti Szemle. Bp. 1947. 2. sz.)

³³ A tőkés államokban az igazgatási bíráskodás szervezetének általában két fő formája alakult ki: az ún. *angol* rendszer, amely szerint ezekben az ügyekben is a rendes bíróságok járnak el és az ún. *francia* rendszer, amely szerint erre a célra speciális bírósági szerveket kell létrehozni.

³⁴ Az 1949. évi II. tv. miniszteri indoklásából: „Ehhez képest szükségessé vált a közigazgatási bíróság megszüntetése és az eddig a közigazgatási bíróság hatáskörébe tartozó ügyek elbírálásának gyökeres új szabályozása. Ami az utóbbi illeti, a törvényjavaslat — bár megszünteti a közigazgatási bíráskodás eddigi rendszerét — a mindaddig közigazgatási bírói útra tartozott jogviták jelentős csoportjának végérvényes elintézését nem utalja a kormányhatóságok hatáskörébe, hanem ezek eldöntése céljából olyan szervet létesít, amelyhez a jogkeresők teljes megnyugvással fordulhatnak és amely egyben megfelel a népkormányzat alapelveinek is.”

lehetősége az állampolgári jogok védelme szempontjából *garanciális jelentőségű*. Mint ilyen pedig *alkotmányos megállapítást kíván*.³⁵

Ezen álláspontnak megfelelően a szocialista alkotmányosság fejlődésének folyamatában szükség lesz az alaptörvényben a következő kérdéseket rendezni:

a) Az állampolgárok az őket megillető alapvető jogok védelme érdekében milyen keretben vehetnek igénybe bírói védelmet államigazgatási aktusokkal szemben. (Elvileg nem vagyok a „generális klauzula” híve, hanem csak az állampolgárok jogait és kötelességeit közvetlenül érintő államigazgatási aktusok ügyében látom a bírói felülvizsgálatot általában megengedhetőnek. Ennek megfelelően is az 1957. évi tv. mai kerete nagymértékben bővíthető és mielőbb bővítendő is.³⁶ Nem lenne szerencsés az alkotmányba ezzel összefüggésben valamiféle taxációt felvenni, de megfogalmazhatónak tartom a bírói per körébe vonandó államigazgatási ügyek elvi körvonalainak alkotmányos biztosítását.)

b) Az alkotmányba kívánkozik annak lerögzítése, hogy ezekben az ügyekben milyen bíróságok járjanak el. (Nézetem szerint elvi és gyakorlati okokból a rendes bíróságok hatáskörébe kell e témakört utalni.)

c) Az alkotmányba kívánkozik annak elvi tisztázása, hogy a bírói felülvizsgálat kövesse az államigazgatási utat, tehát csak az államigazgatási jogorvoslatok kimerítése után legyen lehetséges.

d) Helyeselem annak alkotmányos lerögzítését, hogy a bírói szervek az államigazgatási aktusokat csak megsemmisíthessék, tehát ne legyen reformatórius jogkörük; ez alól kivételt csak törvény állapíthatson meg.

6. Az eddig megszületett írott alkotmányok igen különböző módon foglalnak a szóbanforgó intézménnyel. Azokban a tőkés országokban is, ahol eléggé széles körben jelentkezik a bírói felülvizsgálat lehetősége, az alkotmány rendszerint mellőzi a probléma tárgyalását. Az Északamerikai Egyesült Államok alkotmánya sem szól erről a kérdésről, hanem konkrét precedensek alapján, szokásjogi alapon fejlődött ki az intézmény. Egyes alkotmányokban az állampolgárok jogainak konkrét tárgyalásával összefüggésben tesznek említést a bírói út igénybevételéről. Mások egyszerűen felveszik az alkotmány által tárgyalt intézmények sorába „a közigazgatási ügyekben” eljáró bíróságokat, azok szervezetét stb. Talán legszélesebb körben az Osztrák Szövetségi Köztársaság alkotmánya öleli fel a közigazgatási törvényszék problematikáját, de az sem fogja át mindazokat a kérdéseket, amelyekről fentiekben szóltam.

³⁵ Ugyanilyen értelemben foglal állást Szamel Lajos már hivatkozott könyvében. (211—212. old.)

³⁶ Nem szorosan ehhez a gondolathoz kapcsolódik, de lényegében mégis a bíróság hatáskörének hasonló irányú kiszélesítése jelentkezik abban a koncepcióban, amelynek alapján a Szovjetunióban általában a bíróságok hatáskörébe tartozik a bíróság kiszabása az államigazgatási határozatok végrehajtásának elmulasztása miatt. (Vö.: Sz. Sz. Sztugyenyikin „Szovjet államigazgatási jog.” Bp. 1951. 123—130. old.)

Ez a kiragadott és csak ötletszerű példatár is világosan mutatja, hogy a kérdés alkotmányos megoldásához — épp úgy, mint a szocialista állam felépítésének más kérdéseiben sem — formailag sem adnak átfogó eligazítást a burzsoá fejlődés eredményei. Meg kell ismernünk a fejlődés eddigi összes tapasztalatait, de új utakon kell járnunk. A szocialista állam alapvető tartalmi különbsége a burzsoá állammal szemben, formai (szervezeti, működési) kérdésekben is merőben új utakat kíván. Magunknak kell ebben a vonatkozásban is a megfelelő megoldásokat kimunkálni.

7. Kétségtelen, hogy a szóbanforgó kérdések az eddigi szocialista alkotmányokban általában ugyancsak nem nyertek szabályozást.³⁷ Ez önmagában még nem okozna nehézséget, mert a marxizmus-leninizmus álláspontja szerint a szocialista alkotmányok sem örökéletűek, hanem a fejlődés különböző szakaszaihoz képest egyre magasabb szinten tölthetik be alaptörvényi feladataikat, szolgálati szerepüket. Mégis meg kell vizsgálni, hogy a problémakör alkotmányban történő rendezésének a hiánya nem jelenti-e azt, hogy valami az alkotmány rendelkezéseivel szemben futó intézményt hoztunk létre, illetve tartottunk fenn és fejlesztünk tovább.

Alkotmányunk alapján erre is könnyű felelni.

Az alkotmány 71. §-ának (2) bekezdésétől indulok ki, amely a szocialista törvényesség alkotmányos alaptétele: „Az alkotmány, valamint az alkotmányos jogszabályok az államhatalom valamennyi szervére és az állam minden polgárára egyaránt kötelezőek.”

Az alkotmány 41. §-a a bíróság feladatairól szólva többek között megállapítja, hogy: „védik és biztosítják a dolgozók jogait...”

Végül a bírói szervezetről szóló VI. fejezetet bevezető 36. § (1) bekezdésében az alkotmány ezt mondja: „A Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróság és a járásbíróság gyakorolja.”

Ezeknek az alkotmányos rendelkezéseknek az egybevetéséből félreérthetetlenül következik, hogy a bíróságok „igazságszolgáltatási tevékenységük” körében — külön alkotmányos szabályozás nélkül is — jogosan hoznak olyan aktusokat, amelyekkel a dolgozók jogait és kötelességeit

³⁷ Kivételnek tekinthetők ezzel a megállapítással szemben:

a) A Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya (1949), amely 138. §-án a következőket mondja: „A polgárokat az államigazgatás jogsértő határozataival szemben a népképviselők által megvalósított ellenőrzés és az igazgatási bíróságnak védi. Az igazgatási bíróság szervezetét és hatáskörét törvény fogja rendezni. Az igazgatási bíróság tagjainak választására és visszahívására a rendes bíróságokra vonatkozó alapelvek irányadók.”

b) A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság hatályos alkotmánya, amely több helyütt is szól az „igazgatási perekről”. A 98. § első bekezdése így hangzik: „Az államtitkárságoknak és az államigazgatás más önálló szövetségi szerveinek aktívái ellen, külön törvény rendelkezéseivel összhangban, bíróság előtt igazgatási per indítható.”

közvetlenül érintő egyes ügyekben államigazgatási aktusokat felülbírálnak.

Az e pontban kifejtettek nem jelenthetik azt, hogy lemondhatnánk szocialista alkotmányunknak a fentiek irányában történő továbbfejlesztéséről.

Előadásomat „*abbahagyom*”. Megfontolva mondtam, hogy „*abbahagyom*” és nem azt, hogy „*befejezem*”. A befejezés ugyanis azt jelenthetné, hogy kimerítettem a témát, vagy legalábbis elmondtam mindazokat a gondolataimat, amelyek a témához kapcsolódnak.

A jelen esetben azonban nem ez történt. Nem a témát és nem ahhoz kapcsolódó gondolataimat merítettem ki, hanem a rendelkezésemre bocsátott időt, és az Önök figyelmét. — Talán túl is mentem a megengedett határon. Abbahagyom tehát az előadást, abban a biztos reményben, hogy egyrészt a mai ankét további folyamán számos olyan gondolat fog felmerülni, amelyről én is szerettem volna beszélni, — másrészt még alkalmam lesz a mai ankét tárgyát képező problémakörben gondolataimat kifejteni.

Beér János

Az államigazgatási per néhány alapkérdése*

Ankétunkat meglehetősen nagy várakozás előzte meg jogász körökben, sőt bizonyos fokig általában az egész magyar közvélemény körében is. Ez — úgy gondolom — tulajdonképpen visszénye annak a várakozásnak, a közvélemény ama felcsigázottságának, amely magát a szőnyegen levő jogszabályt, az 1957. évi IV. törvényt előzte meg. A közvélemény — nem minden ok nélkül — ezt a törvényt a szocialista törvényesség megszilárdítása és a szocialista demokratizmus fejlesztése egyik jelentős újabb eszközének tekintette. Éppen ezért ennek a törvénynek az államigazgatási határozatok ellen igénybe vehető bírói útról szóló rendelkezéseket tartalmazó VI. fejezetét sokan egyenesen új jogintézményt bevezető törvényrészletként fogták fel.

Az említett várakozást megmagyarázza ennek az ankétnak a meghívóban ugyan ki nem fejezett, de mindenki előtt többé-kevésbé tisztán álló célja is. Ennek a mai előadás-sorozatnak és vitának elsősorban nyilvánvalóan az államigazgatási határozatok bírói úton való megtámadásával kapcsolatos problémák *elvi gyökereit* kell megvizsgálnia, az elvi alapkérdéseket kell tisztáznia. Másodsorban bizonyos útmutatást vár a jogász közvélemény a *gyakorlat* számára ettől a mai tudományos üléstől. A magam előadását szeretném e második követelmény megvizsgálásával kezdeni. Azért ezzel, mert e kérdéssel — sajnos — viszonylag röviden lehet végezni.

1.

Nem tekinthető véletlennek az, hogy előadótársaim a törvény VI. fejezetével kapcsolatos *bírói gyakorlatról* nem szóltak. Nem szóltak pedig azért, mert nem tudhattak róla mit mondani. Ilyen bírói gyakorlat t. i. eddig jóformán még nincs. A törvény 32 napja van csupán életben, és egyelőre rendkívül gyér az az anyag, ami ebben a vonatkozásban rendelkezésünkre áll; általánosító megállapításokra, ilyen tapasztalatok levonására nincs még mód. Ebből a szempontból talán azt is lehetne mondani, hogy ennek az ankétnak az időpontja korai. Korai azért, mert a gyakorlat számára hasz-

nos útmutatásokat nagyon korlátolt mértékben tud csak adni, csupán abban a keretben, amelyet maga a törvény és végrehajtási utasításai megszabnak.

Budapestten például az V. kerületi bírósághoz vannak koncentrálni az ügyek — a járásbírói hatáskörbe utalt ügyekről beszélek — és mindössze 40—50 ilyen ügy indult meg október hónap folyamán. A tapasztalat eléggé lehangolónak tekinthető. Bármennyire is tisztában vagyunk vele, hogy az 1957. évi IV. törvény nem *általában* nyitja meg a bírói utat az államigazgatási határozatok megtámadására, hanem csupán a sokat emlegetett *taxáció* módszerét követi, mégis furesálni, helyteleníteni kell azt, hogy ezek az ügyek — a beszerzett értesülés szerint — valamennyien *kizárólag egyetlenegy tételét* érintik, és pedig a lakás vagy lakásrész igénybevitelével kapcsolatosan alkalmazható bírói utat. Nincs más ügy! Sőt, az ügyek egy részéből még az a tanulság is levonható, hogy a perindító felek nem is ragaszkodnak a törvénynek ahhoz a szövegrendelkezéséhez, mely szerint a lakás vagy lakásrész *igénybeviteléről* szóló határozatot lehet bírói úton megtámadni, hanem — önkényesen kiterjesztve ezt a rendelkezést — a hatósági lakás-*kiutalásokat* próbálják valamilyen tényállásmódosítással vagy elferdítéssel ez alá a rendelkezés alá vonni és így maguknak a bírói út lehetőségét biztosítani.

A magam részéről nagyon sajnálatosnak tekintem — bár távol áll tőlem, hogy egy hónap gyakorlatából általánosított tapasztalatokat akarjak levonni —, ha a törvénynek, ennek az elvileg is rendkívül fontos törvénynek az alkalmazása a jövőben nemhogy kizárólag (mert erre nem is gondolok!), hanem akárcsak túlnyomó részt is ezen a vonalon haladna. Azt hiszem, mindenki előtt világos, hogy a törvény elsősorban az állampolgárokat ért egyes államigazgatási természetű jogsérelmeknek bírói úton való orvoslását célozza. Más szavakkal: főleg olyan ügyekről van szó, amelyekben az egyéni érdek, a magánérdek jelentkezik mint sérelmet szenvedett, és az orvoslás alapját abban találjuk meg, hogy a törvény által felsorolt magánérdekű ügyeknek a törvényes módon való elintézése egybevág a közérdekkel, a törvényesség

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia jogi főbizottságának 1957. december 2.-i vitáján.

érdekével.¹ Az ilyen természetű ügyeknek a köre azonban még az új törvény enumerációs rendszerében is sokkal tágabb és a garanciális jelleg bennük sokkal fokozottabban jelentkezik, semhogy bele lehetne nyugodni az államigazgatási ügyek terén a lakásügyi bíráskodás ilyen módon túlnyomóvá való válásába. Ez természetesen komoly társadalmi jelzés egy olyan területen, amelynek problémái amúgy is ismeretesek, de mindenesetre azzal is tisztában vagyunk, hogy a lakásprobléma ily módon még nem fog megoldódni. Attól még nem lesz több lakás, ha bíróságaink a lakás vagy lakásrész igénybevételéről szóló államigazgatási határozatok egy részét megsemmisítik, legfeljebb a meglévő lakástér elosztása válik igazságosabbá, aminek persze szintén nagy jelentősége van.

Vidéken szintén hiányoznak még a gyakorlati tapasztalatok. Egyelőre — ahogy mondják — szélcsend uralkodik ezen a területen; a törvényadta lehetőségekkel nemigen élnek még az állampolgárok.

Az *ügyészség* ezekben az ügyekben egyelőre a szemlélő szerepét tölti be. Ügyészségi keresetek nem indultak még az 1957. évi IV. törvény alapján, amit — különösképpen eleinte — kifogásolni nem is lehet, mert hiszen az ügyészségnek az általános felügyelet jogi eszközei képében számos egyéb lehetősége is van államigazgatási határozatok megtámadására. Egészen biztos, hogy az ügyészség rövidesen bele fog kapcsolódni ezeknek a kérdéseknek bíróság elé vitelébe, annál is inkább, mert hiszen éppen az ügyészség dolgozói vetettek fel első ízben igen fontos elvi és eljárási természetű kérdéseket az új törvénnyel kapcsolatban a bírói út egyes problémáinak tisztázása érdekében.²

Mindezek alapján azt a tanulságot már most is le lehet vonni a gyakorlati tapasztalatokból, hogy a törvény — annak a várakozásnak ellenére, amely megelőzte — egyelőre még — úgyszólván — nem hatolt be kellő módon a tömegek tudatába, a dolgozók nem élnek vele kellőképpen és meglehetősen egysíkú a törvényadta eszközök felhasználása.

Úgy gondolom, ez mindenekelelt a megfelelő törvény-propaganda feladatát rója ránk, a jogászai foglalkozások valamennyi képviselőjére. Ugyanakkor világos az is, hogy egymagával a törvény-propagandával az ilyenfajta kérdések meg nem oldhatók. Feltétlenül szükség lesz arra, hogy bizonyos idő elteltével általánosítsuk a gyakorlat tapasztalatait, és a belőlük levonható következtetéseket magára a törvényszövegre, a törvény-

¹ Az 1957. évi IV. törvény a bírói út igénybevételének lehetőségét nem korlátozza az állampolgárok egyéni érdekeit sértő államigazgatási határozatok körére, bár elsősorban ezeket tartja szem előtt. Mindamelllett elképzelhető, hogy a törvény 57. §-a (1) bekezdésének alapján (pl. az államigazgatási eljárás során lefoglalt vagy lefoglalva tartott vagyontárgyak feloldását elutasító határozat, valamint a földnek vagy más vagyontárgynak tulajdonba, illetőleg használatba vételét elrendelő határozat vagy intézkedés esetében) állami vállalatok vagy társadalmi szervezetek (pl. szövetkezetek) is fognak felperesként jelentkezni a bíróság előtt.

² Vö. dr. Szilbereky Jenő: Vitás kérdések az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadása köréből. Magyar Jog, 1957. évi 8. szám 234. old.

szöveg esetleges módosítására, a bírói útra terelhető ügyek kategóriáinak megállapítása terén teendő módosító javaslatokra vetítsük.

*

Rátérve most már az *elvi* kérdésekre, két körben szeretném csoportosítani azokat a problémákat, amelyekről szólni kívánok. Először a *bíró-sági szervezetet*, azután pedig az *ügyészségi munkát* érintő két kérdést szeretnék megvilágítani, az új törvény kapcsán.

II.

Az első kérdés, amely a *bíró-sági szervezet* témakörében felvetődik, így hangzik: vajon az új törvény rendelkezéseivel a *közigazgatási bíráskodás* intézményesítéséről, újrabevetéséről van-e szó? A kérdésben foglalt feltevést állító módon és kissé módosított formában sokan úgy fogalmazzák meg, hogy az 1957. évi IV. törvény VI. fejezete révén lényegileg diadalmaskodott az a felfogás, amely körül évtizedeken keresztül folyt a vita a magyar burzsoá jogirodalomban, hogy t. i. decentralizálni kell a közigazgatási bíráskodást. Az elmúlt évtizedekben ezt — mint ismeretes — haladó természetű törekvésnek állították be az egyfórumú közigazgatási bírósággal szemben. Most ennek a nézetnek a képviselői azt állítják, hogy íme itt van a decentralizált közigazgatási bíráskodás!

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnék, egy pillantást kell vetnünk magára a közigazgatási bíráskodásra.

A burzsoá jogtudományban megfigyelhető az a törekvés, hogy a közigazgatási bíráskodást az un. „jogállam” követelményének állítsák be.³ Nem túlzás azt mondani, hogy a jogállam burzsoá elméletének egyik alappillére a közigazgatási bíráskodás követelése, és — miként az egész elméletnek — ennek a nézetnek is igen határozott (bár leplezett) szolgálati szerepe van a mai burzsoá állam rendszerének védelmében.

Teljesen hamis az a beállítás, mintha az elkülönített közigazgatási (és alkotmányjogi) bíráskodás bevezetése az állampolgári jogok garanciáinak betetőzése, a jogállam, a Rechtsstaat, sőt Justizstaat végső attributumának intézményesítése lenne.⁴ A történeti valóság ezzel szemben az

³ Az ilyen tendenciájú kiterjedt burzsoá jogirodalomból ld. legutóbb pl. Dr. Felix Ermacora: Die Lückenlosigkeit des Rechtsschutzes in der Verwaltung und die Effektivität des Rechtsstaates c. tanulmányát (Juristische Blätter 1956. évi 6. sz. 142. old.).

⁴ Miként ezt pl. a nyugat-németországi Otto Koellreuter állítja (Deutsches Staatsrecht, Stuttgart-Köln, 1953. 131. old.). Jellemző, hogy ugyanő, aki a hitleri korszakban a müncheni egyetem tanára volt, 1938-ban megjelent közigazgatási jogi tankönyvében helyeslőleg azt hirdette, hogy a Führerprinzip uralma mellett szó sem lehet a törvény elsőbbségéről és a közigazgatási szervektől elkülönített közigazgatási bíróságokról, mert ezek gátolják a Führerstaat közigazgatási tevékenységét. El kell ismerni, hogy Koellreuter csak formailag lett hűtlen a hitlerizmus alatt vallott felfogásához, mert a közigazgatási és alkotmányjogi bíráskodást magasztaló mai panegiriszai annak a közjogi bíráskodásnak szólnak, amely felhasználható volt egyebek között a Németországi Kommunista Párt bírósági betiltására 1955-ben.

— és ezt nagyon szeretném aláhúzni —, hogy az ilyen *elkülönített közigazgatási bírászkodás bevezetése* mind a francia típusban, mind a germán típusban — az angol típusról külön szöveg — *lényegileg a közigazgatási ügyeknek a függetlenség bizonyos korlátozott kellékeivel még rendelkező rendes bíróságok hatásköréből való elvonását és a kormány egyenes befolyása alatt működő állami szervek elé való terelését jelentette a burzsoá államban.* Ez a célzat vezette Napoleont, amikor az „ancien régime” *Conseil du Roi*-ját a *Conseil d'État* képében élesztette fel és ez vezette Bismarckot is, amikor megszervezte a német birodalom tagállamaiban a közigazgatási szakbíróságokat.

Ismeretes, hogy a *francia rendszerben* — amellyel a magyar államigazgatási jogi szakirodalom igen sokat foglalkozott — a közigazgatási bírászkodást a *Conseil d'État* végzi, amelynek elnöke az igazságügyminiszter. Ez vegyes összetételű bíróság, amelynek tagjai részben állandó jellegű ún. tanácsosok (ezeket tekinthetnők bizonyos értelemben bírának), másrészt pedig magas állású aktív közigazgatási tisztviselők, akárcsak a mi volt közigazgatási bíróságunknál. Ennek az államtanácsnak két osztálya van: a közigazgatási és a jogvítás (kontenciózus) osztály.

Ennek a rendszernek a lényege a közigazgatás és az igazságszolgáltatás bizonyos keverése. A közigazgatási bíróság az igazságügyminiszter vezetése alatt működik. Az igazságügyminiszter személye azonban egyáltalán nem teszi ezt a rendszert igazságszolgáltatási jellegűvé: inkább az eljárás bizonyos kellékeiben jelentkezik az igazságszolgáltatási jelleg, ugyanakkor azonban szervezetileg — és ez a működésre is kihat — alapvetően közigazgatási jellegű a közigazgatási tisztviselők részvétele folytán.

A *német rendszer* szintén sok hasonlóságot mutat a régebbi magyar közigazgatási bírászkodási rendszerrel. Mivel német viszonylatban a múltban is, sőt a jelenben is több államról, államszövetségi tagokról van szó, meglehetősen vegyes képet találunk, a fővonal azonban eléggé egységes.

Eredetileg a mai német birodalom államaiban közigazgatási, sőt államjogi ügyekben is a rendes bíróságok döntöttek. Ez körülbelül a XVIII. századig volt így, amikor a fejedelmi abszolútizmus nagyobb fokú megerősödésével, majd a XIX. század elejétől a napoleoni példa nyomán is visszacsúszás következett be a vitás ügyek közigazgatási úton történő elbírálása irányában. A század közepén az 1849-es frankfurti alkotmány éppen ezt a rendszert akarta megszüntetni akkor, amikor újból a rendes bíróságok hatáskörébe utalta a közigazgatási jogvitákat. Ez haladó, demokratikus jellegű reform volt abban az időben.

A rákövetkező évtizedekben a német birodalom létrehozásának, centralizálásának harcá idején (részben a jogtudományának, elsősorban *Gneist*nek tevékeny közreműködésével) a közigazgatási ügyeknek a rendes bíróságok elől való elvonási folyamata az akkori szinten be is fejeződött. 1863-ban létesültek az első közigazgatási szakbíróságok (Baden nagyhercegségben), 1871 után

pedig Bismarck birodalomszerte bevezette az egyes államokban az elkülönített közigazgatási bíróságokat.

Még az *angol rendszerrel* szeretnék egy-két szót szólni, mert ez nem nélkülözi az érdekességet éppen a mi megoldásaink szempontjából.

Angliában ugyanaz volt a helyzet, mint a legtöbb feudális államban: kezdettől fogva a rendes bíróságok jártak el a közigazgatási ügyekben is. A Magna Charta óta így volt ez. Később a királyi hatalom erősödésével kezdték elvonni a bíróságok elől a közigazgatási ügyeket és a közigazgatási hatóságok, sőt legfelső fokozat a minisztérium (*Privy Council*) elé utalták őket.

A polgári forradalom (1688) visszaállította ezekben az ügyekben a rendes bírói hatáskört. Ez így is maradt majdnem két évszázadon keresztül, mígnem a XIX. század közepe óta ellentétes irányú fejlődés indult meg Angliában. Az akkor kezdetüket vett centralizációs törekvésekkel párhuzamosan egyre szűkebb térre szorult a burzsoá értelemben független, rendes bíróságok közjogi bírászkodási hatásköre: a közigazgatási vitás ügyeknek eléggé jelentős részét közigazgatási hatóságok elé utalták. E fejlődés eredményeként ma Angliában a vitás közigazgatási ügyeknek igen nagy csoportja már nem tartozik rendes bírósági hatáskörbe; ezek a függetlenség kellékével nem rendelkező közigazgatási szerveknél nyernek eldöntést: részben a „quasi bírói hatáskörrel” felruházott minisztériumoknál és az önkormányzati jellegű *boardok*nál, részben pedig egyes intézmények (társadalombiztosítás stb.) belső döntőbizottságai (*domestic tribunals*), valamint egyéb közigazgatási szervek előtt.

A feudális *magyar jog* fejlődéséből is az állapítható meg, hogy a múlt század közepéig egyes vitás közjogi kérdésekben a rendes bíróságok jártak el. A magyarországi kapitalizmus kibontakozása hozta magával az uralkodó osztályoknak azt az igényét, hogy a közigazgatási ügyeket általában elvonják a rendes bíróságok elől, és egyeseket kizárólag közigazgatási szervek elé utaljanak, másokat pedig — korlátozott számban — az újonnan szervezett közigazgatási bíróság elé. *Lényegileg tehát ilyen módon mindezekben az ügyekben megszünt a rendes bíróságok előtti jogvédelem lehetősége.*

Az első lépés ezen az úton — mint ismeretes — a pénzügyi közigazgatási bíróság felállításával volt 1883-ban (1883. évi XLIII. törvény) és ezt követte 1896-ban (1896. évi XXVI. törvény) a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság megszervezése, amelybe beolvadt a pénzügyi közigazgatási bíróság is. A mi közigazgatási bíróságunkat francia mintára, de német-osztrák közvetítéssel szervezték meg. Egyfokú bíróság volt — mint tudjuk — rendkívül szűk hatáskörrel. Létesítésével a monopolkapitalista fejlődés útjára lépett Magyarországon a kormány elérte, hogy az 1848 előtt a rendes bíróság elé tartozott vitás közjogi és közigazgatási természetű ügyeknek a legnagyobb része nem került újból bírói hatáskörbe, hanem végleges eldöntést a közigazgatási szakszerveknél nyert, s az ügyeknek egy kisebb, jelentéktlenebb csoportjára nézve az új szakbíróság, a közigazga-

tási bíróság nyert jogorvoslati hatáskört. Hogy ez mennyire látszat-jogorvoslati jog volt csupán, azt az a közismert tény is bizonyítja, hogy a közigazgatási bíróság összetételében a kormánytól közvetlenül függő közigazgatási tisztviselőknek megfelelő szerep (50%-os létszámarány) volt biztosítva. Csupán érintőleg jegyzem meg, hogy a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság hatáskörének és szervezetének megállapításánál az az Európa-szerthe észlelhető törekvés is megmutatkozott, hogy „a nép zömétől különvált közhatalmat” (Engels) megtestesítő állami alkalmazottak saját legfontosabb vitás ügyekben, az illetmény- és nyugdíjúgyekben a maguk számára lényegileg az *önbíráskodás* jogát biztosítsák.

A rendes bírósági eljárás kiküszöbölésére irányuló törekvés a XX. században a legdurvábban a *hitleri Németországban* nyilvánult meg. A náciizmus uralmának éveiben fokozatosan szűkítették a közigazgatási bíróságok hatáskörét, anélkül azonban, hogy a közigazgatási bíróságok elől elvont ügyeket visszabocsátották volna rendes bírósági hatáskörbe. Az 1939. augusztus 28-i Führererlass gyakorlatilag megszüntette a közigazgatási bíráskodást, miután csak arra az esetre engedélyezte közigazgatási bírósági panasz benyújtását, ha ahhoz a megtámadott határozatot hozó közigazgatási szerv „elvi okokból” (vagyis a Hitler-rezsim érdekeinek mérlegelése alapján) előzetesen hozzájárult. Ilyenformán attól a szervtől magától függött a közigazgatási ügyben bírósági út engedélyezése, amelynek a ténykedése ellen éppen irányult a panasz.

A bírósági jogvédelem felszámolási folyamatának a betetőzését jelentette az 1941. április 3-i Führererlass, amely — miután az alsófokú pénzügyi és közigazgatási bíróságokat szervezetileg megszüntették — felállította a Birodalmi Közigazgatási Bíróságot (*Reichsverwaltungsgericht*). Ennek hatáskörébe utalták a rendes bíróságoktól elvett kisajátítási ügyeket, a közalkalmazotti viszonyból folyó vagyoni jogi vitákat, a hivatali kötelességszegésből eredő kártérítési igényeket és néhány más hasonló ilyen ügyet. Ilyen módon a közigazgatási ügyekben való bírósági jogvédelem körének kiszélesítése nélkül, sőt lényegileg ennek megszüntetése mellett még tovább szűkítették a rendes bírósági hatáskört. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a Birodalmi Közigazgatási Bíróság bírúinak „függetlenségét” az biztosította, hogy áthelyezésükre vagy elbocsátásukra csak a költségvetési év végén lehetett intézkedést tenni. A náci jog képmutatásának ez a rendelet valóban betetőzése volt, legalábbis ezen a területen.

A mai helyzetet a *Német Szövetségi Köztársaságban* részben az egyes Land-ok törvényei szabályozzák — és a szabályozás meglehetősen tarka képet mutat, részben pedig az 1952. szeptember 23-i törvény, amely a *Bundesverwaltungsgericht*-et állítja fel a bonni alkotmánytörvény 96. szakasza alapján. Tudni kell, hogy a Bundesverwaltungsgericht (Szövetségi Közigazgatási Bíróság) kinevezett bírákból áll és a bonni belügyminiszternek van egyenesen alárendelve, tehát a közigaz-

gatási bíráskodás ama kiindulópontjának a szellemében van megszervezve, amely szerint a *közigazgatási bíráskodás a közigazgatás része és a közigazgatás szervezetében helyezkedik el*. Egyebek között ezért is nehezen lehetne egyet nem érteni a Német Eljárásjogászok Egyesületének 1951 évi kongresszusán elhangzott azzal a megállapítással, mely szerint az elkülönített közigazgatási bíróságok bíróságjellege „részben”(?) kétséges.⁵ Nyilván ugyanez a gyakorlat sugallja egyes nyugatnémetországi közigazgatási bírák függetlenülési, „a bilincsekből való megszabadulás” iránti törekvését is.⁶

Ennek kapcsán szeretnék reflexiókat fűzni Beck Salamon előadótársam két megállapításához. Ő igen részletesen és szellemesen tárgyalta az államhatalmi ágak elválasztása elméletének a mi témánkkal való összefüggését. Én úgy vélem, hogy ennek a témának a szemszögéből a lényegét nem a közigazgatásnak, a végrehajtásnak az igazságszolgáltatástól való elválasztásában, mint államszervezési rendszerben kell keresni (mivel ez magában véve — mint ismeretes — a vitás közigazgatási ügyek eldöntésének nagyon sokféle szerkezeti megoldását teszi lehetővé), hanem közelebbről a közigazgatási bíráskodásnak az igazságügyi bíráskodástól való megkülönböztetésében. *A szocialista államokban nincsen külön közigazgatási bíráskodás, nincsen olyan bíráskodás, amelyik az államigazgatás szervezetén belül helyezkednék el és bizonyos értelemben annak alá is lenne rendelve, hanem csak igazságügyi bíráskodás van az egységes igazságszolgáltatás képében, amelynek keretében eldöntést nyerneik egyes vitás államjogi és államigazgatási természetű ügyek is.*

Másodsorban: Beck professzornak azt a megállapítását, amely szerint a közigazgatási bíráskodás kialakulása a polgári osztály és a feudális nemesség osztályharcainak az eredménye, szerintem meg kellene toldani még egy másik megállapítással is, hogy tudniillik ezt nem abban az értelemben kell felfogni, mintha a közigazgatási bíráskodás megteremtésével valaminő komoly új jogi biztosíték teremtődött volna, hanem akként, hogy *a kapitalizmus közigazgatási centralisztikus törekvéseinek, a rendes bíróságok hatásköre szűkítésére irányuló tendenciának az eredményeként jelent meg a közigazgatási bíráskodás a burzsoá államokban.*

Az elmondottakból adódik a válasz arra az első kérdésre, hogy a közigazgatási bíráskodás újra-bevezetésével állunk-e szemben. Nézetem szerint erre a kérdésre határozottan nemleges választ kell adnunk. Nem közigazgatási, hanem igazságügyi, rendes bíróságok előtt folyó bíráskodással állunk szemben, amely a jelen esetben — mint a múltban is már több esetben — államigazgatási ügyekre is kiterjed.

Az 1957. évi IV. törvény is példázza azt a megállapítást, hogy a „polgári ügy” minősítés, amely a polgári eljárásra tartozó ügyek csoportját

⁵ Vö. Wilhelm Sauer: Allgemeine Prozessrechtslehre. Berlin, 1951. VII. old.

⁶ Vö. Paulus van Husen: „Die Entfesselung der dritten Gewalt” (Archiv des öffentlichen Rechts. 78. kötet, 49. old.).

jelöli meg, rendkívül széles értelmű, mondhatnám teljesen felhígult fogalom, amennyiben már régen nemcsak a polgári anyagi jogra utal, hanem a munkajogra, a családjogra, a termelőszövetkezeti jogra és egyebekre is, sőt magában foglalja — nem is mától vagy egy hónappal ezelőttől fogva, hanem már régebbi idő óta az államigazgatási, sőt államjogi ügyeknek egyes kategóriáit is: az államjogi ügyek közül például a választói névjegyzékkel kapcsolatos jogvitákat és legújabban, az 1957. évi IV. törvény 18. §-a alapján egyes állampolgársági tényvitákat.

Az 1957. évi IV. törvény, amely számos államigazgatási határozatot sorol a bírói úton is megtámadható döntések kategóriájába, csupán bővíti ezt a kört — jelentősen bővíti, és elvi alapon is bővíti —, de jól tudjuk, hogy már eddig is több olyan ügykategória tartozott a polgári eljárásra, amely még az orthodox értelemben vett magánjog körén is kívül esett.⁷

Az igazságügyi bíráskodásról kifejtett álláspontunkat egyáltalán nem gyengíti az 1957. évi IV. törvényben bírói hatáskörbe utalt ügyek intézése kapcsán kibocsátott igazságügyminiszteri tájékoztatónak az a megjegyzése, amely szerint kívánatos, hogy azokban az ügyekben, amelyek az új törvény alapján indulnak, egy bíróságon belül ugyanaz a tanács, illetőleg fellebbezési fokon ugyanazok az előadók járjanak el.⁸ Ez a követelmény egyáltalán nem jelenti a közigazgatási bíráskodásnak valaminő elismerését. A szakszerűség szempontja nem áll ellentétben sem az igazságügyi bíráskodás kizárólagosságával, sem a területi bíráskodás elvével. Nem véletlen, hogy maga a miniszteri tájékoztató felhívja a figyelmet arra, hogy ezt a követelményt az ítélezés, a bíráskodás egyöntetűségének és szakmai helyességének a szempontjai indokolják.

A másik kérdés, amely a szervezeti problémák körében felmerül, úgy fogalmazható meg, hogy *melyik bíróságnak kell eljárnia ezekben az államigazgatási perekben.* A hatáskörnek és az illetékeségnek a problémái tartoznak ide.

Ami a hatáskört illeti: nem egységesek az új szabályozás következtében az államigazgatási vitás ügyek esetén igénybevehető bíróságokra vonatkozó rendelkezések. Az 1957. évi IV. törvénnyel bírósági útra terelt államigazgatási ügyekben a járásbírói hatáskör van megállapítva; ugyanakkor az 1957. évi V. törvény szerinti állampolgársági ténymegállapítási perekben a Fővárosi Bíróság hatásköre, egyben kizárólagos illetékesége szerepel, a már régebben bírói útra terelt államigazgatási ügyek közül pedig a kisajátítási, kártalanítási összeg kérdésében a megyei bíróságokhoz lehet fordulni.

Némileg más szerkezetű megoldást valósít meg az államigazgatási jogviták bírósági eldönté-

sére a *Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság* törvényhozása. Ott a törvényileg bírói hatáskörbe utalt államigazgatási jogvitákban nem a rendes alappokú bíróságok, hanem a köztársasági legfelsőbb bíróságok (és a Vajdasági Autonóm Terület Legfelsőbb Bírósága), valamint a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság járnak el.⁹

A végleges igazgatási aktusok ellen — külön törvényi rendelkezés alapján — az államigazgatásról szóló jugoszláv törvény értelmében ún. adminisztratív kereset, tehát államigazgatási per indítható.¹⁰ Ezek az ügyek első fokon a köztársasági (és vajdasági) legfelsőbb bíróságok elé, tehát a bírói szervezetben középfokú helyen elhelyezkedő bíróságok elé tartoznak. A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság másodfokon bírálja el azokat a kereseteket, amelyek a szövetségi törvénybe ütköző államigazgatási aktus semmissé nyilvánítására irányulnak.¹¹

A járásbírói hatáskör kérdése már Beér János előadótársam előadásában is felvetődött. Én az 1957. évi IV. törvény indokolásából szeretnék utalni még arra a kitételre, amely szerint a járásbírói hatáskör bevezetését szükségessé tette az a körülmény is, hogy ezekben az ügyekben a lakossághoz legközelebb eső bíróság járjon el. Hivatkozom továbbá az indokolásnak arra a részére is, amely szerint még a miniszter által hozott határozat megtámadása esetén sem szükséges a megyei bíróság hatáskörébe utalni az ügyet.

A végrehajtás során megvalósult rendezés fényében a miniszteri indokolásnak ezek a megállapításai meglehetősen elerőtlenednek. Tudvalevő, hogy jogszabály további rendelkezéséig a megyei bírósági székhelyeken levő járásbíróiak (városi bíróságok) nyertek kizárólagos illetékeséget az 1957. évi IV. törvény alapján indított államigazgatási perek eldöntésére. Az 1957. évi 58. számú törvényerejű rendelet indokolása ezt a rendelkezést az egységes joggyakorlat kialakításának szükségességével magyarázza.

Úgy gondolom, hogy legfőképpen bizonyos szükséghelyzet következményeinek a levonásával kell itt számolnunk, olyasféle megfontolással, amely a törvény életbeléptetésének kezdeti időszakára elégségesnek tartja az ügyeknek már csak szakszerűségi és káderokokból is megyénként egy járásbíróihoz való koncentrálását. A joggyakorlat egységének biztosítása nem olyan szempont, amely miatt ilyen intézkedésre szükség lenne, hiszen a joggyakorlat egységét — ha ilyen magától nem alakul ki — éppen a fellebbezési fokon eljáró megyei bíróságnak kellene biztosítania.

A járásbírói hatáskört alátámasztó miniszteri indokolásnak a megyei bírósági hatáskört még miniszteri döntés megtámadása esetén is feleslegesnek minősítő második érve fényénél szembeötlővé válik az Országgyűlés egyazon ülészakán

⁹ Törvény a bíróságokról („Szluzsbeni list FNRJU”, 1954. évi 30. szám) 21—22., 24. §.

¹⁰ Törvény az államigazgatásról („Szluzsbeni list FNRJU” 1956. évi 13. szám) 17. §.

¹¹ Vö. N. Srzentšić: Der Aufbau des Gerichtswesens in Jugoslawien (Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1956. évi 10. sz.).

⁷ Pl. a 69/1954 (XI. 2.) M.T. sz. rend. alapján a nyugdíj (baleseti járadék) iránti igényt elbíráló határozat a jogalap tekintetében (68., 70. §), az 1955. évi 39. sz. törvényerejű rendelet alapján a betegségi biztosítási szolgáltatásokra vonatkozó határozat (28., 30. §) stb.

⁸ Igazságügyi Közlöny 1957. évi 19. szám 241. old.

meghozott 1957. évi V. törvény 18. § (2) bekezdésének a rendelkezése, amely a magyar állampolgárság fennállását, elvesztését vagy hiányát tanúsító belügyminiszteri határozat (bizonyítvány) elleni kereset elbírálását a Fővárosi Bíróság hatáskörébe (és kizárólagos illetékessége alá) utalja.

III.

Rátérve most már az új törvény kapcsán az *ügyészségi munkával* összefüggő kérdésekre, mindenekelőtt szeretnék néhány szót szólni az ügyészi *általános törvényességi felügyelet* jelentőségének azokról az új tényezőiről, amelyek a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa után jelentkeznek.

A szocialista országokban mindenütt észlelhető az a törekvés, hogy tovább fejlesszék a *demokratikus centralizmust* az állami, társadalmi és gazdasági szervezetben. A demokratikus centralizmus továbbfejlesztésének módjai: a túlzott központosítás megszüntetése, a központi ágazati igazgatás rendszere helyett a területi elv alkalmazása stb. Egészen nyilvánvaló, hogy amikor növekedik a helyi államhatalmi és államigazgatási szervek hatásköre — például a mi kormányunk is számos intézkedést tett már ebben az irányban és kilátásba helyezett még további intézkedéseket — s amikor a gazdálkodó szervek, vállalatok önállósága is fokozódik, akkor a központi államszervezést és irányítást képviselő, a törvényességi felügyelet központi feladatát ellátó ügyész és ezen belül az általános ügyészi felügyelet intézményének jelentősége megnövekszik. Megnövekszik azért, mert a demokratikus centralizmusnak azt az elemét van hivatva képviselni, amelynek az eltúlzásából eredő hibákat kiküszöböli ugyan az újabb fejlődés, de amelynek mint a demokratikus centralizmus egy-egy fogalmában rejlő alapvető tényezőnek mégis feltétlenül meg kell maradnia.

De van még egy másik tény is, amely az általános felügyelet fokozott jelentőségét húzza alá mai viszonyaink közepette, és pedig a *központi állami ellenőrzés* rendszerének az elmúlt időszakban bekövetkezett felszámolása, az Állami Ellenőrzés Minisztériumának 1956 decemberében végrehajtott megszüntetése. Ez a magában véve helyes intézkedés nem válhatott volna hibák forrásává abban az esetben, ha rögtön vagy legalábbis rövid időn belül nyomon követte volna az állami ellenőrzés új rendszerének a megteremtése. Ez azonban nem következett be. És nem hiába hangzanak el most már egyre sürgetőbb követelések a dolgozók részéről is az állami ellenőrzés új rendszerének a felállítására, olyan rendszer kiépítésére, amelynek a bevezetéséről a kormány már több bejelentést is tett, tudniillik az állami ellenőrzés szélesebb társadalmi bázisra támaszkodó rendszerének intézményesítésére.*

Ebben az időszakban azonban, amidőn még nem létezik központi állami ellenőrzés és továbbmenően, amikor fog is létezni, de a jelek szerint

sokkal kisebb apparátussal, mint a múltban, és sokkal nagyobb mértékben a társadalmi ellenőrzés erőire támaszkodva, feltétlenül szükség van és lesz arra, hogy a törvényességi felügyeleti szerepét az ügyészség, az ügyészi apparátus fokozottabb mértékben töltsse be.

Emlékezzünk rá, hogy az elmúlt évek során rengeteg vita folyt a központi állami ellenőrzés és az általános ügyészi felügyelet elhatárolásáról. Azt hiszem, hogy ez a vita — legalábbis a pillanatnyi helyzetben — erősen tárgyaltanává vált. A központi állami ellenőrzési tevékenység egyelőre szünetel. Az ügyészi apparátus semmiképpen nem veheti ugyan át ezt a feladatot, de az nyilvánvaló, hogy ilyen helyzetben a maga törvényességi felügyeleti feladatait mindenképpen fokozott hatékonysággal kell megoldania. Az ügyészi apparátus felelőssége ebben a vonatkozásban feltétlenül megnövekedett.

Az első elvi természetű kérdés az új törvény kapcsán az ügyészség vonatkozásában úgy fogalmazható meg, hogy *milyen helyet foglal el az államigazgatási per az ügyészség munkájában*. Elsősorban szervezeti jellegű problémáról van itt szó, arról nevezetesen, hogy melyik felügyeleti ágnak a feladatkörébe tartozik tulajdonképpen az államigazgatási perekkel való foglalkozás: vajon a bírósági vagy az általános felügyeleti ághoz-e? A Legfőbb Ügyészség májusban megjelent új szervezeti és működési szabályzata első pillantásra kihúzta ennek a kérdésnek a méregfogát. Felállították t. i. a Legfőbb Ügyészség keretében az államigazgatási és polgári jogi főosztályt, amelyen belül helyezkedik el az általános felügyeleti osztály és a polgári jogi osztály. Ennek megfelelő tagolódás érvényesül a megyei (fővárosi) ügyészségeknél is.

Mindamellet az új szervezeti megoldáson belül is megmarad a probléma, habár éppen az államigazgatási perek szempontjából nem lehet nem szerencsésnek minősíteni az új szervezeti beosztást. Az ügyészség gyakorlatában az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásával kapcsolatos ügyek intézése a polgári jogi osztályok, csoportok feladata. Mindjárt meg kell jegyezni, hogy az ügyészség — igen helyesen — semmiféle kizárólagosságot ezen a vonalon keresztül vinni nem akar, hanem — tudomásom szerint — az általános felügyeleti ügyészeket is (már ahol egyáltalán személyileg el van választva ez a két funkció) bevónja ebbe a munkába, sőt majd a perek indításába is.

Mindazonáltal szembeötlő ennek a megoldásnak az elvi alapja, az tudniillik, hogy az adott esetben a hatáskörrel bíró ügyészi felügyeleti ág kijelölésénél *nem az ügy természetéből*, jellegéből (államigazgatási ügyről van szó!) indultak ki, *hanem a formából*, abból az eljárásból, amelynek során ezek az ügyek eldöntést nyernek. Én a magam részéről ezzel a megoldással egyetértek, de ugyanakkor hangsúlyozottan szeretném aláhúzni annak a törekvésnek a helyességét, amely a polgári felügyeleti osztály (vagy csoport, illetőleg ügyész) és az általános felügyeleti munkát végző

* Időközben megjelent „a népi ellenőrzés”-ről szóló 1957. évi VII. tv. — Szerk.

ügyészi szerv (ügyész) közötti együttműködés fontosságára hívja fel a figyelmet. Ennek az együttműködésnek már eddig is meg volt a jelentősége és az általános felügyelet kérdéseinek tanulmányozása során már nem egy alkalommal rá is mutatunk erre.¹² Úgy gondolom, hogy az 1957. évi IV. törvény ma már nem csupán törvényhozási alapot teremt a kétféle ügyészi felügyeleti ág közötti szoros kapcsolatra, egymás munkájának figyelemmel kísérésére, hanem ezt mindkettőjüknek egyenesen kötelességévé is teszi.

A másik kérdés, amely ebben a keretben felvetődik, az *államigazgatási kereset és az általános felügyeleti óvás egymáshoz való viszonyában* jelentkezik. Van azonban itt egy előkérdés, amely megvilágítást igényel, és pedig az *államigazgatási per jellegének a problémája*. Vajon — és itt érintkezem előadótársaim fejtegetéseivel — az államigazgatási per esetében jogorvoslati eljárásról, vagy pedig úgynevezett speciális juriszdkciónál, külön eljárásról van-e szó? Megállapítható, hogy ezt a két fogalmat a gyakorlatban számos esetben összekeverik, sőt a tudományban is találunk példát a kettő összekeverésére. Saját tapasztalatomból is beszélhetek az összekeverés hátrányairól.

A két évvel ezelőtt tartott általános felügyeleti ankéton azt az álláspontot hangsúlyoztam, hogy általános felügyeleti óvást speciális juriszdkcióra tartozó ügyekben az ügyészség ne alkalmazzon, illetve csak akkor alkalmazzon, ha a külön eljárás végetért, már amikor egyáltalán helye van a speciális juriszdkciónak után általános felügyeleti óvásnak vagy egyéb jogi eszköznek (bírói eljárás után ugyanis már nem kerülhet sor az általános felügyeleti óvárra).¹³ Ez az álláspont a többség helyesléssel találkozott a két év előtti ankéton, mindamelllett egyesek olyan szemszövegből vitatták ennek helyességét, hogy a jogorvoslati eljáráshoz kapcsolták ezt a felfogást, mondván, hogy nem helyes az ügyészséget az általános felügyeleti munka területén elzárni valamely államigazgatási ügynek a jogorvoslati stádiumban vagy az előtt való érintésétől, az abba való beavatkozástól.¹⁴ Ez nyilvánvalóan félreértés, a fogalmak összekeverése. Nagyon fontosnak tartom éppen az államigazgatási per szempontjából a pontos különbségtételt a kétféle fogalom között. Ebből a szempontból eseti módon a Legfőbb Ügyészségnek egyik állásfoglalását szeretném elemzés alá venni.

Ez év márciusában tette közzé a Legfőbb Ügyészség a szóbanforgó ún. „állásfoglalást” vagy „iránymutatást”, — ilyen közös címmel publikálták ti. ezeket az anyagokat. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ezeknek a jogi természetére az irodalomban egyáltalán nem tisztázott és nem tudjuk,

¹² Ld. szerző: Az ügyészi általános felügyelet elvi alapjai. Jogtudományi közlöny, 1955. évi 12. szám 736. old.

¹³ Vö. Sz. G. Berezovszkaja: A tudomány szerepe az ügyészi általános felügyelet fejlődésében a Magyar Népköztársaságban. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1956. évi 8. szám. 146. old.

¹⁴ Vö. Bihari Ottó: Ankét az ügyészi általános törvényességi felügyeletről. Állam és Igazgatás 1955. évi 11. szám 688. old.

hogy ügyészségi vonalon tisztában vannak-e ezeknek az iránymutatásoknak és állásfoglalásoknak a kötelező jellege problémájával. Én ezt feltétlenül tisztázandónak tartanám. A Legfőbb Ügyész utasítási jogköréből folyik természetesen a felsőbb ügyészi rendelkezések kötelező jellege az alsóbb ügyészi apparátusra. De miért nem lehet akkor ezt utasításnak nevezni, miért kell iránymutatásnak vagy állásfoglalásnak címezni? Ezek az elnevezések kifejezetten a tájékoztató jellegre utalnak, oly módon, mint ahogy a Legfelsőbb Bíróság kollégiumainak az állásfoglalásai is tájékoztató jellegűek lényegileg, mivel jogszabályi eredetű kötelező erejük nincsen, azonban — hogy úgy mondjam — a tények (a tekintély) erejével mégis kötelező hatályra tesznek szert. Nyilvánvalóan ez a helyzet a legfőbb ügyészi iránymutatások és állásfoglalások esetében is. A magam részéről — hogy ezt a kis exkurziót befejezzem — azt tartanám helyesnek, ha a Legfőbb Ügyészség a maga olyan természetű állásfoglalásait, amelyekben az ügyészi munka szempontjából *normatív tartalom* van, utasítás formájában adná ki, az olyan természetű anyagokat pedig, amelyek csupán az ügyészségi *gyakorlatot* tükrözik, de egyben nem hivatottak kötelező módon hatni az ügyészségi szervek munkájára, „ügyészségi gyakorlat” elnevezés alatt tenné közzé.

Az állásfoglalás, amelyről most szólok, szintén az említett módon került közzétételre azzal a címmel, hogy „ügyészi óvárra általában csak a rendes jogorvoslati eljárás kimerítése után kerülhet sor”.¹⁵ Egyet kell érteni ezzel a nézettel. Mindazonáltal a Legfőbb Ügyészség érdemben helyes álláspontja nincs teljesen szerencsés módon és szabatosan megkövetelve.

Aki elolvassa ezt az iránymutatást (állásfoglalást), először is látni fogja, hogy a cím nem egészen felel meg a tartalomnak, és ezáltal nem is tárja fel kellő módon azt. Tudniillik a cím csak a rendes jogorvoslati eljárás kimerítése előtti ügyészi óvást tilalmazza, holott az állásfoglalás szövegében szó esik éppen a speciális juriszdkciónak elé utalt ügyekben (például az egyeztető bizottság elé utalt munkaügyi jogvitákban) bejelenthető ügyészi óvás kérdéséről is.

Másodszor: a jogi elemzés szempontjából kifogásolható a Legfőbb Ügyészségnek éppen az a felfogása, hogy nem tesz különbséget az említett két fogalom: a rendes jogorvoslati eljárás és a speciális juriszdkciónak között, holott ezek egyáltalán nem azonosak.

Ennek az előadásnak a keretei nem engedik meg a különbségek részletes kifejtését. Röviden mégis utalok arra, hogy lényeges *szervezeti és eljárási* eltérések vannak a rendes jogorvoslati eljárás és a speciális juriszdkción alapuló eljárás között. Közös mindkettőben az, hogy valamilyen határozat felülbírálására irányulnak, de a rendes jogorvoslati eljárás azonos szervezeti kereteken belül (például a tanácsok és végrehajtó-rendelkező szervek rendszerében vagy az egymásnak alá-fölé-

¹⁵ Ügyészségi Közlöny 1957. évi 3. szám 46. old.

rendelt egyeztető bizottságok rendszerében) bonyolódik le, míg a külön eljárás során éppen a sérelmezett határozatot hozó államigazgatási szerv (például a végrehajtó bizottság) rendszerén kívül első szerv (pl. bíróság vagy egyeztető bizottság) bírálja felül a határozatot.

Ami az eljárást illeti, az speciális juriszdikciónak külön kérelemre (keresetre vagy panaszra) újonnan indul meg, rendszerint kontradiktóris jellegű és a maga rendjén átfogja a megfelelő jogorvoslati lehetőségeket is. A külön eljárásra utalt ügyekben a külön eljárás lefolytatása előtt alkalmazott ügyészi óvás eltereli ezeket az ügyeket arról a (külön) útról, amelyet a törvény éppen megnyitott számukra. A rendes jogorvoslati eljárás folyamán benyújtott (egyébként szintén általában elkerülendő) óvás azonban nem ezt az eredményt vonja maga után, mivel éppen hogy megmarad az eredeti apparátus szervezeti rendszere keretében az ügy elbírálása.

Elméletileg tehát nem helyes, gyakorlatilag pedig nem célszerű ennek a két fogalomnak az összekeverése. Más kérdés az, hogy a speciális juriszdikciónak alá tartozó ügyekben már meghozott bírósági, egyeztető bizottsági stb. határozatok esetén az ügyészség milyen jogi eszközt alkalmazzon.

Milyen jogi természetű mármint az államigazgatási kereset, illetőleg per és hogyan viszonylik az általános felügyeleti óváshoz, illetőleg az annak elbírálására irányuló eljáráshoz?

Már történt utalás az előadások során arra, hogy az 1957. évi IV. törvény indokolása kiemeli: nem harmadfokú jogorvoslatot rendszeresít az államigazgatási perek bevezetésével a törvény. Ugyanakkor a már említett igazságügyminisztériumi tájékoztató az anyakönyvi ügyekre vonatkozó egyik mondatában — amelynek semmi esetre sem akarnék nagy jelentőséget tulajdonítani — arra utal, hogy mégis jogorvoslati lehetőségnek fogja fel az államigazgatási pert.¹⁶ Ismétlem, nem tulajdonítok ennek különös jelentőséget, viszont annál fontosabbnak tartom a törvény miniszteri indokolásának megállapítását.

Ezzel a nézetrel szemben foglal állást az irodalomnak nem egy képviselője. Szamel Lajos például az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékairól szóló nemrég megjelent könyvében (200. old.) — nem ezzel a törvénnyel foglalkozva ugyan, hiszen akkor még ez a törvény nem volt meg — olyan nézetet képvisel, hogy az államigazgatási aktus bírósághoz való megtámadása államigazgatási jogorvoslat, tekintet nélkül elnevezésére, valamint az e tárgyban folytatott eljárás peres vagy nem peres voltára. Az imént elhangzott előadásában Beér János is lényegileg ugyanezre az álláspontra helyezkedett.

Az államigazgatási eljárás általános szabályait ismertető kommentár — Toldi Ferenc szerkesztésében — az ezzel a kérdéssel kapcsolatban keletkező különféle nézeteket még megtoldja egy másik elágazó állásponttal is, amikor az ügyészi

óvás kérdéseiről szól. Megállapítja, hogy a törvény nem vonja ki az ügyészi általános felügyelet alól azokat az ügyeket, amelyekben jogszabály bírói utat tesz lehetővé. (Ez igaz!) Ilyen esetben — mondja a kommentár — az óvást, ha az államigazgatási szerv a törvény 61. § (2) bekezdésének értelmében az óvás alapján a határozatot nem helyezi hatályon kívül, vagy nem módosítja és az ügyben a fellebbezési jog ki van zárva, vagy pedig ha az óvás a fellebbezés elbírálására jogosult szerv határozata ellen irányul, a bíróság bírálja felül. (!) Az államigazgatási szerv ez esetben is köteles a törvény (3) és (4) bekezdése szerint eljárni, azzal a különbséggel, hogy ez esetben felettes szervnek — tudniillik amelyhez a törvény szerint fel kell terjeszteni az ügyet — értelemszerűen a hatáskörrel rendelkező illetékes bíróságot (!) kell tekinteni.¹⁷ Egyszóval — a kommentár szerint — ezekben az esetekben az általános felügyeleti óvás elbírálása a bíróság hatáskörébe tartozik.

Ezzel az állásponttal szemben meg kell állapítanom, hogy annak legjobb tudomásom szerint semmiféle törvényi alapja nincs.

Ami az alapkérdést illeti, az a nézetem, hogy az államigazgatási keresettel olyan megtámadási per indul meg, amely a speciális juriszdikciónak az egyik esetét mutatja. A megtámadott határozatban foglalt sérelem, pontosabban (1957. évi IV. törvény 55. § (1) bek.) „jogszabálysértés”, illetőleg az annak megszüntetésére irányuló célzat még nem teszi a keresetet jogorvoslattá és az államigazgatási pert jogorvoslati eljárássá. Az ellentétes álláspont — nézetem szerint — csak a „jogorvoslat” fogalmának teljes felhívításán alapulhat.¹⁸

Ezzel kapcsolatban az az ellenvetés, amire Beér János az új polgári törvénykönyv tervezetének szövegéből hivatkozott, hogy ti. az állammal szemben az államigazgatási jogkörben okozott kár miatt a kártérítési felelősség érvényesítésének az államigazgatási rendes jogorvoslati út kimerítése az egyik feltétele,¹⁹ meggondolásra készíthet bennünket, de nem abban az irányban, hogy helytelenítsük az államigazgatási pert külön eljárásnak minősítő felfogást, hanem abban az irányban, hogy

¹⁷ Az államigazgatási eljárás általános szabályai. Budapest, 1957. 111. old.

¹⁸ Az államigazgatási keresetre még fokozottabban áll az, amit Plósz a polgári perteli ítélet megerősítésére és érvénytelenítésére szolgáló semmisségi és „visszahelyezési” keresetre mond, hogy ti. azok csak annyiban nevezhetők jogorvoslatoknak, „amennyiben pl. a végrendelet érvénytelenítési vagy a szerződésnek csalás vagy felén túli sérelem alapján megerősítésére irányuló keresetet, azaz a keresetet általában jogorvoslatnak nevezük” (Összegyűjtött dolgozatai, Budapest, 1927. 350. old.).

¹⁹ A tervezet kimondja: „Államigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette”... stb. (316. § (2) bek.). Kár, hogy a tervezet indokolása semmivel sem támasztja alá azt a felfogást, mely a károsultnak a károkozó intézkedés jogi megtámadására irányuló kötelezettsége köré a rendes jogorvoslatokra korlátozza. Ez a felfogás — nézetem szerint — helytelen. Még az államigazgatási keresetet jogorvoslatnak minősítő álláspont sem fogja azt rendes jogorvoslatnak tekinthetni.

¹⁶ Igazságügyi Közlöny 1957. évi 19. sz. 239. old.

szorgalmazzuk a polgári törvénykönyv tervezetének a kiegészítését, illetve célszerű szöveg módosítását erre való tekintettel is.

Lényegileg tehát az államigazgatási per a speciális jurisdikciónak az egyik faja. Az ilyesajta külön eljárásnak két fő típusát lehet megkülönböztetni. Az egyik éppen az ilyen ügyekben alkalmazott *bírósági eljárás*, amelyet az igazságszolgáltatással kapcsolatos viszonylagos véglegesség jellemez, a másik pedig maga is *államigazgatási eljárás*, például az egyeztető bizottság eljárása a jogerő mérsékeltbb fokával.

Ami a bírósági eljárást mint speciális jurisdikciót illeti, ismeretes, hogy annak már előző jogszabályi rendelkezések alapján is számos esetben helye volt. Így pl. a már említett eseteken kívül a Munka Törvénykönyve 118. § (3) bekezdése alapján az alacsonyabb munkakörbe helyezést vagy azonnali hatályú elbocsátást kimondó vagy jóváhagyó egyeztető bizottsági határozat ellen a járásbíróshoz lehet fordulni. Ezúttal az 1957. évi IV. törvény VI. fejezete adja meg a kérdés aktualitását. Ebben az eljárásban a bíróság előtti, a polgári perrendtartás szabályai szerint lebonyolódó eljárással állunk szemben, amelynek során az ügyész részéről is a Pp. szerinti eljárási cselekményekre, egyebek között fellebbezési óvárra, megfelelő esetben törvényességi óvárra kerülhet sor. Ha a bíróság döntött, az ügy bírósági vonalon be van fejezve, ha a „curia — esetleg csak a szerényebb járásbíróshoz — locuta, causa finita”. Ebben az esetben tehát általános felülvizelési óvárról már nem lehet szó.

A speciális jurisdikció másik típusában, az államigazgatási speciális jurisdikciós eljárásban azonban általános felülvizelési óvárról lehet szó ennek a külön eljárásnak a befejezése után is. Sőt az alapelv itt éppen az, hogy előbb kell kimeríteni a külön eljárásnak — az államigazgatási külön eljárásnak — a lehetőségét és azután kell igénybe venni az általános felülvizelési jogi eszközöket.

Ezzel összefüggésben szeretnék Beér János előadótársam most elhangzott előadására néhány észrevételt tenni és ellenkező felfogásomat kifejteni. Én a magam részéről azt az álláspontot, amely szerint a helyi tanácsok és az államhatalom központi szervei között egyebek mellett abból a szempontból van különbség, hogy az előbbiek — az államhatalom két központi szervétől, az Országgyűléstől és az Elnöki Tanácstól eltérően — nem hordozói a népszuverenitásnak, nem tudom elfogadni. Nem tudom elfogadni még annak alátámasztásául sem, hogy az Országgyűlés és az Elnöki Tanács által meghozott határozatok bírói úton való megtámadásának a kizártságát ezzel indokolják és ellenkezőleg: de lege ferenda indokolni próbálják a másik szervecsoport (helyi tanácsok) népszuverenitáshordozói minőségének a tagadásával a bírói út megnyitását az ő határozataik megtámadására. Nincs alapja — nézetem szerint — ennek a nézetnek, mivel az államhatalom helyi szervei helyi vonatkozásban éppen úgy hordozói a népszuverenitásnak, mint országos vonatkozásban az Országgyűlés, vagy az Elnöki Tanács.

A másik észrevétel, amely szintén ezzel a kérdéssel függ össze, a helyi tanácsi határozatok ellen alkalmazható általános felülvizelési ügyészi óvást érinti. Én legalábbis a magam részéről nem tapasztaltam, hogy a szovjet tudománynak ma lenne olyan egyöntetű álláspontja, amely szerint kívánatos az általános felülvizelési óvás megengedése a helyi tanácsi határozatok ellen is. Ebben a kérdésben korábban is megoszlottak a vélemények a szovjet irodalomban, bár a szerzők többsége elismerte azt a tényt, hogy az ügyészség felülvizelt a helyi tanácsok aktusainak törvényességére. 1955 óta azonban, mióta új ügyészi felülvizelési szabályzat van a Szovjetunióban, ezzel a nézetrel nemigen találkozunk.²⁰ Nem találkozunk egyebek közt azért sem, mert ez contra legem felfogás lenne, mivel az új ügyészi felülvizelési szabályzat kizárja az államhatalom helyi szerveinek a határozataival szemben alkalmazható ügyészi óvás lehetőségét. Leninnek „A „kettős” alárendeltségről és a törvényességről” szóló nevezetes levelében említett helyi hatalmi szervek, helyi hatóságok²¹ egyébként nem azonosak a mai felfogás szerinti helyi államhatalmi szervekkel. Abban az időben (1922-ben) ti. a szovjet államszervezetben az államhatalmi és államigazgatási szervek hatáskörét még egyál-

²⁰ Itt jegyzem meg, hogy P. J. Nedbajlo docens Beér elvtárs által hivatkozott cikke („A szovjet jogszabályok helyes megvalósításának jogi biztosítékairól”, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1957. évi 6. sz. 20—29. old.) csupán a *múltra nézve* teszi azt a megállapítást, amely szerint „a szovjet tudomány egyöntetű volt abban a tekintetben, hogy az ügyészi felülvizelés kiterjed a helyi szovjetekre is”. Újabb — 1955 utáni — ilyen tudományos véleményekre Nedbajlo nem hivatkozik. Egyébként 1955 előtt is voltak más irányú felfogások. Így pl. V. J. Popova azon a nézetet volt, hogy a helyi szovjetek, mint a nép által közvetlenül választott államhatalmi szervek felett az ügyészség nem gyakorolhat törvényességi felülvizelési (tehát aktuálisokkal szemben nem is rendelkezik az óvás jogával) és adott esetben a felsőbb államhatalmi szerv előtt kell felvetnie a törvénysértő határozat megváltoztatásának vagy megsemmisítésének kérdését (A szocialista törvényesség a helyi szovjetek működésében, Moszkva, 1954. 97—108. old.). V. Sz. Tadevoszjan megállapította 1951-ben a helyi tanácsok aktusai feletti törvényességi felülvizelési tényletét, de leszögezte, hogy az 1936. évi Alkotmány nem vonja be az ügyészi általános felülvizelés körébe az államhatalom helyi szerveit és ezért törvényi alátámasztásra szorul ez a gyakorlat. Mint ismeretes, ennek az ellenkezője következett be: az 1955. május 24-i szovjet ügyészi felülvizelési szabályzat — az Alkotmánnyal összhangban — az államhatalom helyi szerveit mellőzi az ügyészi általános felülvizelés körébe tartozó szervek felsorolásánál. Ehhez képest Tadevoszjan legutóbb megjelent tankönyvében arra a következtetésre jut, hogy az ügyészségnek nincs joga törvényességi felülvizelési gyakorlati a központi és helyi államhatalmi szervek aktusai felett (Ügyészi felülvizelés a Szovjetunióban, Moszkva, 1956. 125. old.). Ugyanez a felfogás sürhető le Sz. G. Berevoszskaja fejtegetéséből is (Die Aufsicht der Staatsanwaltschaft in der sowjetischen staatlichen Verwaltung. Staat und Recht 1956. évi 2. szám 159—160. old.). Ld. még A. Panjushin: Pontosan hajtsuk végre a Szovjetunió ügyészi felülvizelési szabályzatát (Szocialiszticeszkaja zakonnosztvy, 1956. évi 12. szám 53—55. old.) stb. Nedbajlo ezekkel ellentétes nézete tehát egyelőre még eléggé egyedülálló a szovjet irodalomban, bár nem tagadható álláspontjának ésszerű magja, különös tekintettel az egyes népi demokratikus államokban bevezetett ilyen megoldásra.

²¹ Lenin Művei, 33. köt. Budapest, 1953. 362. old.

talán nem különítették el olyan módon, mint ahogy ez az 1936. évi alkotmány után következett be. Hozzá kell mindehhez fűzni, hogy egyes népi demokratikus államokban — közöttük Magyarországon is — éppen ellenkező a helyzet: jogszabályilag van biztosítva, hogy a helyi államhatalmi szervek törvényességi szempontból releváns aktusai megtámadhatók legyenek az általános ügyészi felügyelet rendjén.

Ami már most az általános felügyeleti óvás és az államigazgatási kereset konkurrenciájának a kérdését illeti, úgy gondolom, helyes egy olyan kialakuló álláspontja a Legfőbb Ügyészségnek, amely szerint abban az esetben, ha valamely államigazgatási határozat bírói úton is megtámadható, az ügyész ne óvást adjon be ez ellen a határozat ellen, hanem pert indítson.

Miért lehet ezt helyes álláspontnak tekinteni? Nem csupán annál a *gyakorlati* szempontnál fogva — és talán nem is éppen azért —, mert a kereset általában hatásosabb eszköz, mint az általános felügyeleti óvás, amely — tudjuk jól — rendszerint csak tovább görgeti az ügyet (illetve esetleg ugyanannál a hatóságnál hagyja, ha elfogadják, és akkor eredményes volt, de tovább görgeti, ha nem fogadták el), és az általános felügyelet rendjén nincs kötelező erejű eszköz az ügyész kezében a törvénysértés megszüntetésének a kieszközlésére, míg a bírósági eljárás mégiscsak feltétlenül erre vezet, hanem azért, mert *elvileg* is kívánatosabb ilyen esetekben per indítása, mivel — mint a korábbiak során már kifejtettem — a speciális jurisdikeció sorrendi primátusa magára az ügyészségre is kötelező tétel.

Végezetül néhány részletkérdés az államigazgatási perekben kifejtendő ügyészi tevékenység problémáinak küszöbön álló rendezése kapcsán.

Ismeretes, hogy az 1957. évi IV. törvény módot ad arra, hogy az államigazgatási kereset ne csupán az illetékes járásbíróságnál, hanem a határozatot hozó államigazgatási szervnél is benyújtható legyen. Én a magam részéről nem helyeselném ha ezzel a joggal az ügyész is élne keresetindítás esetén. A keresetnek az államigazgatási szervnél való benyújthatása lényegileg a magánfélnek nyújtott méltányos kedvezmény, egyszerűsítés, amely könnyebbé akarja tenni az ő számára az államigazgatási határozatnak bírói úton való megtáma-

dását azért, hogy ott mindjárt helyben, ahol a határozatot hozták, előterjesztheti kereseti kérelmét. Ezt az indokot semmiképpen sem látom fennforogni az államigazgatási határozatnak ügyészi megtámadása esetében.

Úgy gondolom, hogy az ügyészség az államigazgatási perek során szerzett tapasztalatait rendkívül gyümölcsözően használhatja fel az egész államigazgatási munka megjavítására. A magam részéről teljes mértékben egyetértek azzal a törekvéssel, amely éppen az államigazgatási perek tapasztalatait kívánja felhasználni arra, hogy az ügyészségi vizsgálatoknak ezáltal bizonyos irányt szabjon az államigazgatásban. Egészen kézenfekvő az a gondolat, hogy azoknál az államigazgatási szerveknél kell elsődlegesen általános felügyeleti vizsgálatot tartani, amelyeknek határozatait sorozatosan kénytelenek a bíróságok megsemmisíteni.

Ugyanakkor helyeselni kell azt a törekvést is, amely az államigazgatási perek tapasztalatait arra is felhasználná, hogy a megfelelő államigazgatási, sőt államhatalmi szerveket ezek alapján tájékoztassa az egyes államigazgatási szerveknél folyó munkáról. Itt elsősorban a megyei tanácsok és a megyei vb-k jönnek figyelembe, amelyek ily módon az ügyész segítségével is igen értékes anyaghoz juthatnak alsóbb szerveik munkáját illetően.

Végül pedig helyes az a törekvése is az ügyészségnek, hogy a bírói határozatok eredményeként az államigazgatási szervek egységes gyakorlatának kialakítását mozdítsa elő. Nem a bíróságok egységes gyakorlatáról van most szó, amelynek előmozdítása elsősorban a felsőbb bírósági szervek feladata (és amelynek elérésében szintén eredményesen működhetik közre az ügyészség), hanem arról, hogy az államigazgatási szerveknél alakuljon ki egységes gyakorlat azokban a kérdésekben, amelyekben bírói döntések születtek meg. Ebben a tekintetben az ügyészségnek igen komoly, fontos szerepe lehet.

Befejezésül szeretnék annak az óhajnak kifejezést adni, hogy az a nagy várákozás, amely ezt az igen fontos törvényt megelőzte, és amely lényegileg azon nyugodott, hogy a törvényben foglalt rendelkezések garanciális jellegét ismerte fel jogászságunk és egész országos közvéleményünk, a gyakorlatban is igazolódjék a törvény végrehajtása során.

Névai László

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje Törvényelőkészítő Bizottságainak tevékenységéről*

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Szövetségi Szovjetje és Nemzetiségi Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságokat első ízben

* Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. folyóirat 1957. évi 9. számában. Fordította: dr. Pap Tibor. A szovjet eredetiben „Komisszii zakonodatvelnih predpolozsenyij” szözszerinti fordításban „törvényhozási javaslatok bizottságai”, amit azonban értelemszerűen „törvényelőkészítő bizottságok” kifejezéssel fordítottunk — a ford. megjegyzése.

1938 januárjában alakították meg az első alkalommal egybehívott Legfelső Szovjet első ülészakán. Ezt követően a minden egyes alkalommal egybehívott Legfelső Szovjet első ülészakán megalakították a Legfelső Szovjet mindkét Háza törvényelőkészítő bizottságát. A törvényelőkészítő bizottságok tehát, már mintegy húsz éve működnek. Ez alatt az idő alatt a bizottságok tevékenysége meghatározott tapasztalatokat eredményezett, amelyek tanulmányozása jelentőséggel bírhat a tör-

vénytervezetek előkészítése terén végzett munka további szervezése tekintetében.

Ezért egészen időszerű az a kísérlet, amely arra irányul, hogy elemezze a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok tevékenységének egyes vonatkozásait és vitára bocsásson e bizottságok munkájának további tökéletesítésével kapcsolatos néhány kérdést.

Milyen jelentőséggel bír a Legfelső Szovjet házai mellett működő törvényelőkészítő bizottságok munkája a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének tevékenysége szempontjából? Milyen szerepük van a bizottságoknak a törvények előkészítésében és azoknak a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által történő elfogadásában.

A felgyülemlett tapasztalat alapján meg kell állapítani, hogy a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok munkája nagy jelentőséggel bír a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének tevékenysége szempontjából. Jelentőségüket az a körülmény határozza meg, hogy a Szovjetunió Legfelső Szovjetje nem csupán az ország legfelső államhatalmi szerve, hanem az egész Szovjetunióra kiterjedően az egyetlen olyan képviselői szerv, amely a törvényhozó hatalmat gyakorolja. Eképpen határozza meg a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének törvényhozási jogosultságait a Szovjetunió Alkotmányának 32. cikkelye, amelynek megfelelően az SzSzkSz törvényhozó hatalmát kizárólag az SzSzkSz Legfelső Szovjetje gyakorolja. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ez az össz-szövetségi törvények kibocsátására irányuló kizárólagos joga kivételes kötelezettséget statuált számára arra, hogy idejében és magas színvonalon biztosítsa a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ülésszakai elé elbírálás és jóváhagyás végett benyújtott törvénytervezetek előkészítését.

Természetes, hogy a törvénytervezetek előkészítésére irányuló munka feltételezi azt, hogy a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindegyik Háza rendelkezzen olyan kisegítő szervekkel, amelyek arra hivatottak, hogy előzetesen megvizsgálják a Legfelső Szovjet elé jóváhagyás végett benyújtott törvénytervezeteket, továbbá, hogy előzetesen előkészítsék a saját törvényhozói tevékenység alapján készített törvénytervezeteket. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ilyen szervei a Szövetség Szovjetjének törvényelőkészítő bizottsága, valamint a Nemzetiségek Szovjetjének törvényelőkészítő bizottsága, amelyeket mint a két ház állandóan működő kisegítő szerveit hozzák létre.

Amidőn N. Sz. Hruscsov 1938-ban javaslatot tett a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének első ülészakán a Szövetség Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottság megalakítására, hangsúlyozta, hogy e bizottságot állandóan működő bizottságként kell megalkotni. N. Sz. Hruscsov annakidején rámutatott, hogy mennyire szükséges és fontos a külön állandóan működő törvényelőkészítő bizottság létezése, amelynek feladata lesz, hogy előzetesen kidolgozza a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által megvitandó és elfoga-

dandó különböző törvényeket. „Nagyon figyelmes munkát kell kifejtteni a törvények kibocsátásával kapcsolatban, hogy törvényeink továbbra is szigorúan védelmezzék az Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak sérthetlenségét... , hogy törvényeink továbbra is eszközüül szolgáljanak a milliós néptömegek szocialista szellemében, a szocialista fegyelem szellemében való neveléséhez.

A törvények előzetes kidolgozása céljából, amelyeket most már csupán a Szovjetunió Legfelső Szovjetje fog elfogadni, javasolom a törvényelőkészítő bizottság megalkotását”.¹

Hasonló indokokat hoztak fel a törvényelőkészítő bizottság megalkotásának alátámasztására a Nemzetiségek Szovjetjében is.

A Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő első törvényelőkészítő bizottságokat a Házak a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének tagjai közül választották és azok elnökből, valamint kilenc bizottsági tagból állottak.

Jelenleg mindegyik törvényelőkészítő bizottság elnökből, elnökhelyettesből, titkárból és 16 bizottsági tagból tevődik össze. A bizottság elnökét a Ház választja; az elnökhelyettest és a titkárt a bizottságok.

A Szövetségek Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok a Legfelső Szovjet megfelelő Házainak felelnek, a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének két ülészaka közötti időben pedig a megfelelő Házak elnökeinek vannak alárendelve.

Mik a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok feladatai és melyek szervezési elveik?

A törvényelőkészítő bizottságok szabályzatai amelyeket 1947. február 25-én fogadott el megfelelően a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Szövetségi Szovjetje és Nemzetiségi Szovjetje, meghatározzák a bizottságok tevékenységének feladatait és szervezési elveit.

Így a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottság feladata a bizottságról szóló szabályzat első szakasza értelmében először is abban áll, hogy előzetesen megvizsgálja a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé benyújtandó törvénytervezeteket (kivéve azokat a törvénytervezeteket, amelyek a Legfelső Szovjet más állandó bizottságainak hatáskörébe tartoznak), másodsor pedig abban, hogy saját törvényhozói kezdeményezéséből kifolyólag készítsen elő törvénytervezeteket. Hasonlóan hangzik a Szövetség Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottság szabályzatának első szakasza.

A Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottság szabályzatának harmadik szakasza és a Szövetség Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottság szabályzatának megfelelő szakasza utalnak arra, hogy a bizottságok a Nemzetiségek Szovjetjének, vagy a Szövetség Szovjetjének nem csupán véleményezik a törvénytervezeteket, amelyeket a Legfelső Szovjet

¹ „A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének első ülészaka. Gyorsírói jegyzet”. 1938. 21. old. (oroszul).

elé kívánnak benyújtani jóváhagyás végett, de a Ház megbízásából saját törvényhozási kezdeményezés során ki is dolgoznak törvénytervezeteket.

A törvényelőkészítő bizottságok törvényhozási kezdeményező tevékenysége azonban nem merül ki ebben. Ha a bizottságok szükségesnek tartják valamely törvénytervezet kidolgozását és annak a Legfelső Szovjet elé történő benyújtását, úgy nem feltétlenül szükséges, hogy ők maguk dolgozzák ki a tervezetet. A szabályzat negyedik szakasza értelmében a Házak elnökeivel egyetértésben a Szovjetunió Minisztertanácsa elé javaslattal élhetnek a törvényhozásban kívánatosnak mutatkozó módosítások tekintetében, vagy a fennálló törvények hatályon kívül helyezése, vagy pedig új törvények tervezeteinek előkészítése tekintetében. A bizottságok, vagy ezek egyike ennek során rámutathat arra, hogy külön kormánybizottságok létesítése látszik kívánatosnak a megfelelő törvénytervezetek kidolgozása érdekében. Így például 1946-ban a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok azzal a javaslattal fordultak a Szovjetunió Minisztertanácsához, hogy külön kormánybizottságokat létesítsen azon össz-szövetségi törvénytervezetek előkészítése céljából, amelyek meghozatala a Szovjetunió Alkotmánya 14. cikkelyének akkori szövegezéséből kifolyólag szükséges volt. A Szovjetunió Minisztertanácsa megvizsgálta a bizottságok javaslatát és határozatot fogadott el arra vonatkozóan, hogy külön kormánybizottságokat létesítsenek az össz-szövetségi büntetőtörvénykönyv, büntető eljárásjogi törvénykönyv, a polgári törvénykönyv és a polgári eljárásjogi törvénykönyv tervezeteinek előkészítése céljából, továbbá a művelődésügy kérdéseivel foglalkozó alapvető jogszabály, a munkaügyi törvényhozás alapvető elvei, valamint a földhasználat alapvető elveit tartalmazó tervezet kidolgozására. 1948-ban ugyancsak a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok javaslatára a Szovjetunió Minisztertanácsa létrehozta a házasságról és családról szóló törvényhozás alapvető elveit tartalmazó tervezetet előkészítő kormánybizottságot.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindkét háza mellett működő törvényelőkészítő bizottság munkája szempontjából nagy jelentőséggel bír az a körülmény, hogy a bizottságoknak jogukban áll a megfelelő minisztériumoktól, intézményektől és hivatalos személyektől okmányokat és anyagokat, valamint írásbeli véleményeket bekérni azon kérdések tekintetében, amelyek összefüggenek a kidolgozandó törvénytervezetekkel.

Ezeknek az anyagoknak és véleményeknek a bekérése és ezek tanulmányozása a bizottságok által, lehetővé teszik a benyújtott törvénytervezet mélyreható, sokoldalú és magasszintű megvizsgálását, avagy a saját kezdeményezésből benyújtott törvénytervezet ugyancsak mélyreható, sokoldalú és magasszintű előkészítését, lehetővé teszik, hogy a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé elbírálás céljából megalapozott véleményeket nyújtsanak be a törvénytervezetekkel kapcsolat-

ban, vagy megalapozott törvénytervezet kerüljön benyújtásra, ha azt maga a bizottság dolgozza ki.

A törvényelőkészítő bizottságoknak jogukban áll a törvénytervezetek megvizsgálása során, hogy meghallgassák a kormány, és a megfelelő minisztériumok képviselőit, valamint a hatóságok vezetőit azon kérdések kapcsán, amelyek az elbírálás alatt álló vagy előkészületben levő törvénytervezetekkel függenek össze. Ez lehetővé teszi az ügy állásának kritikai értékelését az élet gyakorlati szükségleteinek a legmesszebbmenő figyelembevételét, továbbá azt, hogy ezek tükröződjenek a törvénytervezetekben.

Ugyanakkor az, hogy a törvénytervezetek bizottsági megvitatása során meghallgatják a minisztériumok és hatóságok képviselőit, a bizottságok — a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének szervei — által gyakorolt ellenőrzés közvetett formáját is alkotja e minisztériumok és hatóságok gyakorlati tevékenysége felett.

A bizottságoknak jogukban áll, hogy konzultáljanak az állami intézmények képviselőivel, valamint a tudományos és társadalmi szervezetek képviselőivel. Amint a gyakorlat bizonyítja, e képviselők bevonásának különböző formái alakultak ki: e képviselőket vagy egyénenként vették be a munkába, a törvénytervezetek egyes szakaszainak kidolgozására irányuló munka során egyénileg konzultáltak velük, vagy bekapcsolódtak az albizottságok tevékenységébe és kollegiálisan dolgoztak az egész törvénytervezet elkészítése során, vagy részt vettek a bizottságok elnökei által szervezett vitákon és értekezleteken, amelyeken a törvénytervezetek előkészítésével kapcsolatos munka megszervezésének elvi kérdései kerültek szónyegre. Ennek során a munkába úgy az össz-szövetségi intézmények képviselőit, mint a szövetséges és autonóm köztársaságok intézményeinek képviselőit bevonták, továbbá a helyi hatalmi szervek képviselőit is. Így a földhasználat alapvető elveinek kidolgozása során a Házak bizottságai az össz-szövetségi és köztársasági minisztériumok munkatársai mellett a helyi hatalmi szervek képviselőit, a járási szovjetek végrehajtó-bizottságainak képviselőit, valamint a falusi szovjetek elnökeit is meghívták az albizottságokba.

A bizottságok sikeres munkájának fontos biztosítója a bizottságokról szóló szabályzat 13. szakaszában foglalt elv. Ezen elvnek megfelelően mindkét Ház törvényelőkészítő bizottságának tagjai mentesülnek a bizottsági ülések tartamára főmunkájuk alól. Csak természetes, hogy a bizottságok tagjainak ez a joga, nevezetesen az, hogy a bizottsági ülések tartamára mentesülnek főmunkájuk alól, lehetővé teszi számukra, hogy a legmélyrehatóbban és a legtevékenyebben részt vegyenek a törvénytervezetek kidolgozásában és megvitatásában.

A bizottságok szabályzatai meghatározzák a törvényelőkészítő bizottságok egybehívásának idejét. A bizottságokat a szabályzat 7. szakasza értelmében szükség szerint hívják egybe, de három havonként legalább egy ízben. A bizottsági ülések

idejének tartama néhány naptól néhány hétig terjed. Így például az állami nyugdíjakról szóló törvény tervezetének elbírálása alkalmával a törvényelőkészítő bizottságok ülései több, mint egy hónapig tartottak. Mintegy egy hónapig üléseztek a bizottságok azon törvénytervezetek végleges előkészítése alkalmával is, amelyeket a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülészsaka elé nyújtottak be elbírálás végett. Más esetekben a bizottságok ülései háromtól hét napig terjedtek.

Ahhoz, hogy a bizottság határozatképes legyen, a bizottsági összlétszám legalább kétharmadának jelenléte szükséges. A bizottságban minden kérdésben az ülésen résztvevő bizottsági tagok egyszerű szótöbbségével döntenek. A bizottság szabályzatának nyolcadik szakasza azonban rendelkezik arra vonatkozólag, hogy azok a bizottsági tagok, akik nem értenek egyet a döntéssel, álláspontjukat a Házban képviselhetik.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének azon küldöttei, akik nem tagjai a törvényelőkészítő bizottságoknak, jelen lehetnek e bizottságok ülésein és részt vehetnek a törvénytervezetek megvitatásában, nem vehetnek azonban részt a vita alá bocsátott törvénytervezetek kapcsán a bizottság által hozott határozat meghozatalában.

A törvényelőkészítő bizottságok elnökei szervezik és irányítják a megfelelő Házak bizottságainak munkáját. Ők érintkeznek a bizottság nevében a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének küldötteivel, az állami és társadalmi szervezetekkel.

Minden törvényelőkészítő bizottságnak van bizottsági titkársága. A titkárságok kötelessége a megfelelő bizottság elé kerülő anyagok előzetes tanulmányozása és általánosítása, ezeknek az anyagoknak a bizottság üléseire való előkészítése, a kidolgozás alatt álló törvénytervezetekhez az állampolgároktól beérkezett javaslatok összefoglalása és ezek referálása a bizottságnak. A bizottságok titkárságai végzik a bizottságok ügyvitelét.

A törvényelőkészítő bizottságok egybehangolják tevékenységüket a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének munkájával, amely mint ismeretes, egybefoglalja mindkét Ház tevékenységét.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének két ülészsaka között irányítja a törvényelőkészítő bizottságok által törvénytervezetek kidolgozására irányuló tevékenységet és bevonja a bizottságokat azon törvényerejű rendeletek tervezeteinek kidolgozásába, amelyeket az elnökségnek kell jóváhagynia, nem is szólván azokról a törvényerejű rendeletekről, amelyeket később a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé kell jóváhagyás végett terjeszteni. Ezekben az esetekben a törvényelőkészítő bizottságok a törvényerejű rendeletek tervezeteivel kapcsolatos megjegyzéseiket és javaslatokat vagy közvetlenül adják elő a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének ülésein, vagy tájékoztatják ezekről az Elnökséget írásbeli közlések formájában.

Ezek a feladatai és jogai a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Szövetségi Szovjetje és Nemze-

tiségi Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságoknak.

Hogyan folyik a törvényelőkészítő bizottságok gyakorlati munkája a törvénytervezetekkel kapcsolatban? Milyen törvénytervezeteket dolgoztak ki a Házak törvényelőkészítő bizottságai, vagy melyeket bírálták el a bizottságok részvételével, amelyeket ezt követően a Szovjetunió Legfelső Szovjetje jóváhagyott? Mely feladatok állanak a továbbiak során a törvényelőkészítő bizottságok előtt? Ha vizsgáljuk a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok által az eltelt 19 év alatt kifejtett tevékenység történetét, úgy a bizottságok munkájában négy időszakot követhetünk nyomon.

A törvényelőkészítő bizottságok tevékenységének első szakasza akkor kezdődött, amidőn az első összehívású Legfelső Szovjet Házai megválasztották őket, azaz 1938. januárjában és a Nagy Honvédó Háború kezdetéig tartott. Ezt a szakaszt mindkét Ház törvényelőkészítő bizottságának messzemenő aktivitása jellemzi.

A törvényelőkészítő bizottságok a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének első ülészsakán elfogadott határozatokból kiindulva, hatalmas munkát fejtettek ki. A bizottságok már 1938-ban megvizsgálták a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által benyújtott, a Szovjetunió, a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezetéről szóló szabályzat tervezetét (amelyet a Legfelső Szovjet ülészsaka 1938. augusztus 16-án fogadott el, mint a Szovjetunió, a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezeti törvényét).

A Szövetségi Szovjet törvényelőkészítő bizottsága e törvénytervezet huszonkét szakaszhoz tette meg módosító indítványát: a Nemzetiségek Szovjetjének törvényelőkészítő bizottsága pedig harminc szakaszán eszközölt változtatást. A két bizottság által javasolt módosítások egy része azonosnak bizonyult. Végeredményben a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindkét Háza a bírósági szervezetről szóló törvény tervezetét olyan szövegezésben hagyta jóvá, amely mellett a törvény huszonhét szakaszát egészítették ki és módosították mindkét bizottság észrevételeinek megfelelően.

Meg kell jegyezni, hogy a törvényelőkészítő bizottságok által a törvénytervezettel kapcsolatban tett számos kiegészítés és helyreigazítás elvi jellegű volt. Így a törvényelőkészítő bizottságok javaslatára kiegészítették a törvénytervezet harmadik szakaszát azzal a tétellel, hogy az igazságszolgáltatás célja a Szovjetunióban az állampolgárok nevelése „a szovjet törvények pontos és maradéktalan végrehajtásának szellemében”. A törvénytervezet ötödik szakaszát a bizottságok javaslatára azzal az utalással egészítették ki, hogy az igazságszolgáltatást a Szovjetunióban az összes állampolgárok számára egységes és egyenlő bíróság gyakorolja, függetlenül az állampolgárok „nemzeti vagy faji hovatartozásától”. A bizottság általi szövegezésben fogadták el a törvény hetedik szakaszát a bíróság előtti eljárás nemzeti nyelvére vonatkozóan, azaz arra vonatkozóan, hogy az

eljárás „a szövetséges vagy autonóm köztársaság, illetve autonóm terület nyelvén folytatják, amikor azon személyek számára, akik ezt a nyelvet nem bírják, biztosítják, hogy tolmács útján teljes mértékben megismerhessék az ügy anyagát, továbbá biztosítják, hogy a bíróság előtt anyanyelvüket használhassák”. A törvényelőkészítő bizottságok javaslatára egészítették ki a törvénytervezetet a huszonkilencedik szakasszal, amely a népbírák azon kötelezettségéről szól, hogy munkájukról és a népbíróságok munkájáról be kell számolniuk választóiknak. A bizottságok más kiegészítő és módosító javaslatokat is tettek a törvénytervezethez.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok más olyan törvénytervezetek kapcsán is fejtettek ki tevékenységet, amelyek meghozatalát a Szovjetunió Alkotmánya tette szükségessé. Mindkét Ház törvényelőkészítő bizottsága ebben az időben munkálkodott az általános hét- és tízéves oktatás bevezetéséről szóló törvény tervezetének előkészítésén. Ebben az időben kezdték meg a bizottságok a küldöttek visszahívásának rendjéről szóló törvény előkészítését. Az 1941. júniusában kezdődött Honvédő Háború azonban megszakította ezt a munkát. Az egyes törvénytervezetek előkészítése a bizottságok által abban az időben nem fejeződött be. Ezek kidolgozását a későbbiek során folytatták a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének később egybehívott törvényelőkészítő bizottságai.

A törvényelőkészítő bizottságok ülésezésének második időszaka a második világháború idejére esik. Csak természetes, hogy ebben a szakaszban a törvényelőkészítő bizottságok nem fejthettek ki széleskörű tevékenységet. A bizottságok munkája azonban ez alatt az időszak alatt sem szünetelt. A törvényelőkészítő bizottságok részt vettek az egyes törvénytervezetek, valamint a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége által elfogadott fontos törvényerejű rendeletek tervezeteinek kidolgozására irányuló munkálatokban.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok tevékenységének harmadik időszaka 1946-tól (a második összehívású Legfelső Szovjet megválasztásának időpontjától) 1956 februárjáig terjed. A Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok hatalmas munkát fejtettek ki a Szovjetunió 1936 évi Alkotmányában felállított követelményekből folyó törvénytervezetek előkészítése terén. Ki kell emelni, hogy a Szovjetunió Alkotmányából folyó össz-szövetségi törvények tervezeteinek előkészítését még a Nagy Honvédő Háború előtt kezdték meg, amit bizonyít az, hogy 1938-ban, s az azt követő években fogadták el a Szovjetunió, a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezetéről szóló törvényt, a szovjet állampolgárságról szóló törvényt, a Szovjetunió nemzetközi szerződéseinek ratifikálásáról és felmondásáról szóló törvényt és más törvényhozási aktusokat. A háborút követő években mindkét Ház törvényelőkészítő bizottsága komolyan aktivizálta azon törvények terve-

zeteinek előkészítésére irányuló tevékenységét, amelyek meghozatalának szükségessége a Szovjetunió Alkotmányából folyt.

Amit arról már szó volt, a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok javaslatára a Szovjetunió Minisztertanácsa 1946—1948 években az össz-szövetségi törvényhozási aktusok tervezeteinek előkészítése érdekében külön kormánybizottságokat létesített, amelyek hatalmas munkát fejtettek ki. Néhány év alatt előkészítették a rájukbízott törvénytervezeteket, amelyeket bár a különböző fokban is a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok is megvizsgáltak. E törvénytervezetek közül egyesekkel ugyanakkor a bizottságok több ízben is foglalkoztak. Ezt követően a bizottságok a törvénytervezeteket tanulmányozás végett megküldték a szövetséges és autonóm köztársaságoknak. A köztársasági szervek által tett javaslatokra és megjegyzésekre figyelemmel a bizottságok a törvénytervezeteket újolag megvitatták. E törvénytervezetek közül többet, így pl. a Szovjetunió büntetőtörvénykönyvének tervezetét, a Szovjetunió büntető eljárásjogi törvénykönyvének tervezetét, a Szovjetunió polgári törvénykönyvének tervezetét mindkét Ház törvényelőkészítő bizottsága gondosan megvizsgálta. 1955 végén, 1956 elején az említett törvénytervezetekkel kapcsolatos munka már a befejezés stádiumába jutott. A szövetséges köztársaságok jogainak további kiszélesítésével azonban felmerült az a kérdés: célszerű-e össz-szövetségi büntető-, polgári- és eljárásjogi törvényeket alkotni? Nem lenne helyesebb ahhoz a korábban érvényes alkotmánytételhez visszatérni, amelynek értelmében ezeket a törvénykönyveket a szövetséges köztársaságok hozták meg? Az SzKP XX. Kongresszusa után a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindkét Háza mellett működő törvényelőkészítő bizottság sokoldalú vizsgálat tárgyává tette ezt a kérdést és arra az egyöntetű véleményre jutott, hogy az említett törvénykönyvek meghozatalát a szövetséges köztársaságok hatáskörébe kell utalni. A bizottságok ezek során abból indultak ki, hogy a szovjet állam jelenlegi fejlődési szakaszában a kommunista építés terén adódó új feladatok fényénél jelentősen megnövekszik a szövetséges köztársaságok szerepe és felelősségük számos olyan, a gazdasági és kulturális építés területéhez tartozó kérdés megoldása tekintetében, amelyek korábban össz-szövetségi szervek hatáskörébe tartoztak, ezért fokozni kell a szövetséges köztársaságok szerepét a törvényhozás területén is.

Az említett előfeltételekből kiindulva, a törvényelőkészítő bizottságok kidolgozták és a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülésszaka elé bocsátották elbírálás végett azon törvények tervezeteit, amelyek értelmében a szövetséges köztársaságok hatáskörébe kell utalni a szövetséges köztársaságok bírósági szervezetére vonatkozó törvényhozást, a polgári-, büntető- és eljárásjogi törvénykönyvek megalkotását, valamint a területi és járási közigazgatási-területi berendezés

kérdéseinek megoldását. Ezen kívül a szövetséges köztársaságok bírói szerveit illető jogok kiszélesítése érdekében a törvényelőkészítő bizottságok a Legfelső Szovjet hatodik ülészaka elé bocsátották jóváhagyás végett a Szovjetunió Legfelső Bíróságáról szóló új szabályzat tervezetét, valamint a közlekedési bíróságok megszüntetéséről szóló törvény tervezetét. A Szovjetunió Legfelső Szovjetje mindezeket a tervezeteket, mint ismeretes, egyhangúlag elfogadta.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülészakán elfogadott fentemlített törvények a szovjet törvényhozás rendszerét tökéletesebbé, befejezettebbé teszik, így az nagyobb mértékben felel meg a kommunista építés által megérlelt feladatoknak. A szovjet törvényhozás rendszerének alapvető vonásai a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülészaka által meghozott határozatok tükrében abban áll, hogy a Szovjetunió meghatározza a törvényhozás alapvető elveit, amelyek azon elvi tételeket tartalmazzák, amelyek az összes szövetséges köztársaságok számára kötelezőek. Ezek az elvi tételek alkotják a jogi alapot a köztársasági törvényhozás felépítése és további fejlesztése számára, többek között a köztársasági kódexek kidolgozása számára is. A köztársasági törvényeknek és kódexeknek tartalmazniuk kell azon jogi normák rendszerét, amelyek az összszövetségi alapokra épülnek, egyben pedig a megszemenően tekintettel vannak minden szövetséges és autonóm köztársaság helyi sajátosságaira.

A törvényhozás e rendszerében kifejezésre jutó elhatárolása a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok törvényhozási hatáskörének teljes mértékben megfelel a szovjet állam struktúrájának és a szocialista törvényesség egységére vonatkozó lenini követelménynek. A legmesszebbmenően tükrözi a demokratikus centralizmus elvét, amely a szovjet törvényesség sajátja és amely a szovjet törvényhozás politikai magvát alkotja, annak egységét. A törvényhozói hatáskörnek ilyen elhatárolása a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok között ugyanakkor meghatározza a törvényelőkészítő bizottságok további munkájának tartalmát és formáját is.

Megállapítható, hogy az SZKP XX. Kongresszusa után a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok munkájában egy új — negyedik szakasz kezdődött. A bizottságok munkájának ezt a szakaszát azok a kezdetben csak kirajzolódó, később pedig a Legfelső Szovjet hatodik ülészakájának határozataiban megvalósulást nyert lényeges változások jellemzik, amelyek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok törvényhozói hatásköre közötti elhatárolás terén mutatkoztak. Ezek a határozatok, amelyek az SZKP XX. Kongresszusának direktíváit valósítják meg a szövetséges köztársaságok jogainak kiterjesztése vonatkozásában, lényeges változásokat idéztek elő a törvénytervezetek előkészítésére irányuló munkálatok szervezetében, a törvényelőkészítő munka szervezetében.

A párt XX. kongresszusa rámutatott, hogy az országunk előtt álló hatalmas feladatok meg-

követelik, hogy tovább erősítsük a szovjet államot és megszilárdítsuk a szocialista törvényességet az államapparátus valamennyi láncszemének tevékenységében". Ugyanakkor a kongresszus a párt-szervezetek figyelmét felhívta arra, hogy meg kell élnükíteni a dolgozók küldöttjei szovjetjeinek tevékenységét.

A Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok munkájuk során abból indulnak ki, hogy „a szovjet törvényhozás, más fontos tényezőkkel együtt, a szovjet népet mindig a kommunista párt által hazánk elé tűzött feladatok teljesítésére mozgósította” és hogy meg kell gyorsítani „a Szovjetunió Alkotmányában előírt olyan törvényhozási intézkedések előkészítését, amelyek alaposan rendet teremtenek törvényhozásunkban és fontos eszközei lesznek a szocialista törvényesség további erősítésének.”²

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindkét Háza mellett működő törvényelőkészítő bizottság a törvénytervezetek előkészítésére irányuló munkáját a Kommunista Párt útmutatásainak fényénél kell, hogy megszervezze. A bizottságok a Párt ezen határozatainak és útmutatásainak szempontjából készítették elő azokat a törvénytervezeteket, amelyeket később a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülészaka elé terjesztettek elbírálás végett és amelyek a szövetséges köztársaságok törvényhozói tevékenységének lényeges kibővítéséről rendelkeznek.

Meg kell jegyezni, hogy az említett törvénytervezetek kidolgozására irányuló munka a törvényelőkészítő bizottságokban 1956 második felétől kezdődően a Szovjetunió Legfelső Szovjetje hatodik ülészakájának kezdetéig, 1957 februárjáig folyt. A bizottságok által a későbbiek során a hatodik ülészaká elé terjesztett törvénytervezetek első variánsait megküldték véleményezés végett a szövetséges köztársaságokba és azokkal kétszer foglalkozott a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége. Az említett törvénytervezeteket a Szovjetunió Legfelső Szovjetje abban a végső szövegében fogadta el, ahogy azokat a törvényelőkészítő bizottságok megfogalmazták, figyelemmel e törvénytervezeteknek a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége előtti, valamint a szövetséges köztársaságok általi megvitatására.

A törvényelőkészítő bizottságok által az utóbbi időben kidolgozott egyéb törvénytervezetek közül mindenekelőtt az állami nyugdíjakról szóló törvény tervezete körül kifejtett bizottsági munkával kell foglalkoznunk.

Az állami nyugdíjakról szóló, a Szovjetunió Minisztertanácsa által előkészített törvény tervezetét a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok elé terjesztették megvizsgálás céljából. A bizottságok a törvénytervezettel kapcsolatos munka során a következő eljárást követték: a

² K. E. Vorosilov beszéde az SZKP XX. Kongresszusán, Az SZKP XX. Kongresszusa. Szikra 1956. 466—470. old.

tervezetet szétküldték mindkét bizottság tagjainak munkahelyeikre, a szövetséges és autonóm köztársaságokba. A bizottság tagjai megvitatták a törvénytervezetet munkahelyükön, s a vitában résztvettek a szövetséges és autonóm köztársaságok állami és társadalmi szervezeteinek dolgozói. A törvénytervezethez fűzött javaslatokat és megjegyzéseket, amelyeket a törvénytervezetnek a szövetséges és autonóm köztársaságokban lefolytatott megvitatása során állítottak össze, a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságokhoz továbbították. Ezen felül a bizottságokhoz több mint tizenkétezer levél érkezett az állampolgároktól, intézményektől, szervezetektől, a törvénytervezethez fűzött javaslatokkal és megjegyzésekkel. Ezeket a megjegyzéseket és javaslatokat a bizottság titkársága összefoglalta, rendszerezte és a bizottság elé terjesztette. Mindkét Ház bizottsága határozatot fogadott el arra vonatkozólag, hogy együttesen foglalkozik úgy a törvénytervezettel, mint a hozzá fűzött javaslatokkal és megjegyzésekkel. A két bizottság közös határozattal egységes albizottságot létesített a törvénytervezet és a hozzá fűzött megjegyzések előzetes megvizsgálására.

Az albizottság tagjai között voltak a bizottságok tagjai, a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének küldöttein kívül a Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsának képviselői, a Komszomol Központi Bizottságának képviselői, a népjóléti minisztérium és más minisztériumok, hatóságok és szervezetek képviselői, valamint számos tudományos dolgozó. Az albizottság szakaszonként foglalkozott a tervezettel, valamint a tervezet kapcsán tett összes megjegyzésekkel és a törvényelőkészítő bizottságok elé terjesztette a maga javaslatait. A Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok együttes üléseiken körültekintően és szakaszonként foglalkoztak a törvénytervezettel és a hozzá fűzött megjegyzésekkel és egyöntetűen támogatták a tervezetet. Ugyanakkor számos lényeges elvi és szövegezési jellegű módosítást is javasoltak a törvénytervezettel kapcsolatban. A törvényelőkészítő bizottságok elnökei, a bizottságok elnökei a bizottságok véleményét a törvénytervezettel kapcsolatban referálták a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének megfelelő Házai előtt.

A Legfelső Szovjet a törvénytervezet és a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok által hozzáfűzött kiegészítő javaslatok megvitatása eredményeképpen elfogadta a törvényt a bizottságok által javasolt harminc módosítással együtt, amelyek a tervezet tizenhét szakaszának lényeges módosítására és tizenkét új szakasz felvételére vonatkoztak.

A bizottságok által javasolt és a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által elfogadott leglényegesebb módosítások az állami nyugdíjakról szóló törvénytervezete kapcsán a következőkben foglalhatók össze: A törvénybe rendelkezést vettek fel arra vonatkozólag, hogy azok az asszonyok, akik öt, vagy ennél több gyermeket szültek és azokat nyolc

éves korukig nevelték, kedvezményes feltételek mellett tarthatnak igényt öregségi nyugdíjra — akkor, ha ötvenöt éves koruk helyett elérték ötvenedik életévüket és húsz év helyett tizenöt évet töltöttek munkában. Azon személyek számára, akik hosszú időt töltöttek munkában vagy megszakítás nélkül legalább tizenöt évig dolgoztak, tíz százalékkal felemelt nyugdíj folyósítható. A bizottságok javasolták rokkantsági nyugdíj folyósítását azon munkásoknak és alkalmazottaknak is, akik a munka megkezdése előtt váltak rokkanttá. Ezt a javaslatot szintén elfogadták és most rokkantsági nyugdíjat attól függetlenül folyósítanak, hogy mikor következett be a rokkantság; a munka tartama alatt-e, a szolgálat megkezdése után-e, avagy a szolgálati viszony megszűnése után. A bizottságok javaslatára a törvényt kiegészítették egy olyan utalással, hogy azon katonai szolgálatos első és második csoportba tartozó nem dolgozó rokkantak számára, akik munkaképtelen családtagokat tartanak el, felemelt nyugdíj folyósítandó. A bizottságok javaslatára a tervezet számos utaló jellegű normáját olyan szabályokkal helyettesítették, amelyek a kérdés megoldását magában a törvényben tartalmazzák.

Hangsúlyozni kell, hogy a törvényelőkészítő bizottságok által tett módosítások elfogadása a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által pótlólagos állami ráfordításokat tett szükségessé a nyugdíjak tekintetében évente több mint félmilliárd rubel erejéig.

Mindkét Ház törvényelőkészítő bizottsága 1954—55-ben résztvett a Szovjetunió ügyészi felügyeletről szóló szabályzat előkészítésében, amelyet a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének 1955. május 24-i törvényerejű rendelete hagyott jóvá. E szabályzat első tervezetét a Szovjetunió ügyészsége dolgozta ki. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége a tervezet megvizsgálása során megbízta a törvényelőkészítő bizottságokat, hogy vegyenek részt annak előkészítésében. A törvényelőkészítő bizottságok különös jelentőséget tulajdonítottak az ügyészi felügyeletről szóló szabályzatnak, amely igen fontos szerepet hivatott játszani a törvényesség biztosítása terén, gondosan megvizsgálták a törvénytervezetet és azt számos vonatkozásban elvileg egészítették ki és módosították. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége ezeket a kiegészítéseket mind magáévá tette és azokat belefoglalta a szabályzat végleges szövegébe.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindkét Háza mellett működő törvényelőkészítő bizottság munkájában jelentős helyet foglalt el az utóbbi két évben az a tevékenység, amelyet a Szovjetunióba érkező külföldi parlamenti delegációkkal kapcsolatban fejtettek ki. A delegációk a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének meghívására érkeztek az országba, s e meghívás megfelelt a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által 1955. február 9-én kibocsátott deklarációnak, amely a világ minden népéhez és parlamentjéhez szólott és a parlamentek közötti közvetlen kapcsolatok létrehozására és parlamenti delegációk kölcsönös kicserélésére hívott

fel. Így például a legutóbbi időkben a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének állandó bizottságai (ezek között mindkét Ház törvényelőkészítő bizottsága is) tizennégy alkalommal találkozott külföldi parlamenti delegációkkal. A Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok tagjai találkoztak az összkínai népképviselői gyűlés küldötteivel, a Csehszlovák Köztársaság nemzetgyűlésének képviselőjével, a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének képviselőjével, a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarájának képviselőjével, a Brazil Egyesült Államok Nemzeti Kongresszusának képviselőjével, a Dán Folketing képviselőjével, a Pakisztáni Izlám Köztársaság nemzetgyűlésének képviselőjével, az Uruguayi Keleti Köztársaság közgyűlésének képviselőjével, a Norvég Sporting küldötteivel, a görög és az indonéz parlament képviselőjével, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Legfelső Népgyűlésének küldötteivel, a Vietnami Demokratikus Köztársaság nemzetgyűlésének képviselőjével és a Burmai Szövetség parlamentjének küldötteivel. E találkozások során a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének állandó bizottságai, és ezek között a törvényelőkészítő bizottságok, tájékoztatták a külföldi parlamenti delegációkat a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének tevékenységéről, munkájuk formáiról és módszereiről és így tovább.

A külföldi parlamenti delegációk találkozása a Házak állandó bizottságaival és ezek között a törvényelőkészítő bizottságok elnökeivel és tagjaival, lehetővé tették a külföldi parlamenti képviselők számára azt, hogy közvetlenül megismerkedjenek a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének tevékenységével, struktúrájával, funkcióival és ügyrendjével.

Meg kell jegyezni, hogy a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok számos tagja látogatta meg a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által kiküldött delegáció tagjaként a külföldi államokat, ismerkedett ott meg a parlamentek állandó bizottságainak tevékenységével, valamint a törvénytervezetek előkészítésének és elfogadásának rendjével. Ezek a találkozások előmozdították a népek és államok közötti mélyebb megértést és a barátság további fejlődését.

A törvényelőkészítő bizottságok jelenleg az össz-szövetségi törvényhozási alapelvek tervezeteinek előkészítésén dolgoznak, amelyek elfogadása a Szovjetunió Alkotmányából folyik és amit a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülészakája által elfogadott határozatok is megkövetelnek. Ezek mindenekelőtt a büntető törvényhozás össz-szövetségi alapelvei, a bírósági szervezetre vonatkozó törvényhozás alapelvei, valamint a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntető törvénykezésére vonatkozó törvényhozás alapvető elvei.

E törvénytervezetek előkészítése és a Legfelső Szovjet elé való benyújtása nagyfontosságú és halaszthatatlan államügy. E mellett figyelemmel kell lenni arra a javaslatra, amelyet a küldöttek a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik

ülésszakán tettek arra vonatkozólag, hogy meg kell gyorsítani más össz-szövetségi törvények előkészítését és a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé terjesztését is, nevezetesen a polgári törvényhozás, a földjogi törvényhozás, a házasságra és családra vonatkozó törvényhozás, a művelődésügyi törvényhozás alapjainak előkészítését, valamint a Szovjetunió törvénytárának megalkotását is.

Az Össz-szövetségi törvényhozás alapjainak elkészítésére irányuló munka halaszthatatlanságát az indokolja, hogy mindaddig, amíg ezeket az alapokat a Szovjetunió Legfelső Szovjetje nem hagyja jóvá, a szövetséges köztársaságok nem hozzák meg köztársasági törvényeiket. A törvényelőkészítő bizottságok előtt tehát az a feladat áll, hogy gyors ütemben egyidejűleg több össz-szövetségi törvény alapjait dolgozzák ki, ami szükséges ahhoz, hogy biztosíttassék azon kiinduló tételek egysége, amelyeknek át kell hatniuk a jog olyan kölcsönösen egybefonódó ágazatainak alapjait, mint aminő a büntetőjog, a büntető eljárásjog és a javító-nevelés kérdéseinek szabályozása.

Természeteszerű, hogy ezt a munkát — mint terjedelmét, mint jellegét illetve — nem tudják egyedül a törvényelőkészítő bizottságok elvégezni. A bizottságok bevonják ebbe a munkába a Szovjetunió ügyészségét, a Szovjetunió Legfelső Bíróságát, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Jogi Bizottságot, a Szovjetunió belügyminisztériumát, valamint más minisztériumokat és hatóságokat, továbbá a szövetséges és autonóm köztársaságokban dolgozó személyek széles körét. Így a törvényelőkészítő bizottságok a Szovjetunió ügyészségével és a Szovjetunió Legfelső Bíróságával együttesen több hónapon keresztül dolgoztak a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok bírósági szervezetére vonatkozó törvényhozás alapelveivel kapcsolatos tervezet előkészítésén. Ez lehetővé tette, hogy már 1957 májusában megvitassák az alapelvek tervezetét a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mindkét Háza mellett működő törvényelőkészítő bizottságokban.

A tervezettel kapcsolatos munkálatokban és a bizottságban történő megvitatásában részt vettek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok Legfelső Szovjetjeinek küldöttei, a minisztériumok és hatóságok képviselői, továbbá számos jogtudós, valamint a bíróság és az ügyészség gyakorlati munkatársai.

A legutóbbi hónapokban mindkét Ház törvényelőkészítő bizottsága a Szovjetunió büntető törvényhozásának alapelveiről szóló tervezetek előkészítésén dolgozik. Továbbá a büntető perrendtartásról szóló alapelvek, az államellenes bűncselekmények össz-szövetségi szabályzatának, a katonai bűncselekmények és a hadbíróságok össz-szövetségi szabályzatának tervezetén. A legközelebbi időben tervezik megkezdeni a munkát a polgári perrendtartás össz-szövetségi alapjainak, a polgári törvénykezés alapjainak, a javító-nevelő munkára vonatkozó törvényhozás alapjainak kidolgozása terén, valamint újra megkezdik a munkát a földhasználatról szóló törvényhozás

alapjainak, a házasságról és családról, a művelődés-ügyről szóló, valamint a munkaügyi törvényhozás alapjainak előkészítését illetően.

Természetszerűleg felmerül a kérdés, hogyan kell az e törvénytervezetek kidolgozására irányuló munkát a SzKP XX. Kongresszusa által hozott határozatokra tekintettel, valamint a Szovjetunió Legfelső Szovjetje hatodik és hetedik ülészaka által hozott határozatokra tekintettel megszervezni, hogy biztosíttassék az említett törvénytervezetek idejében történő és magasszintű előkészítése? Úgy véljük, hogy azok a lényeges változások, amelyeket a Szovjetunió Legfelső Szovjetje az SzKP XX. Kongresszusa által megadott direktíváknak megfelelően a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok hatáskörének megosztásában eszközölt, szükségessé teszik a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindkét Háza mellett működő törvényelőkészítő bizottságok számára is, hogy bizonyos mértékig módosítsák a törvénytervezetek kidolgozására irányuló tevékenységük megszervezését. A törvényelőkészítő bizottságoknak mindenképp nagyobb mértékben kell munkájukat a Legfelső Szovjet Házai mellett működő egyéb állandó bizottságok: a költségvetési bizottságok, a külügyi bizottságok, a nemzetiségek Szovjetje mellett működő gazdasági bizottság tevékenységével koordinálni. Úgy véljük, hogy be kell vezetni az egyes törvénytervezetek együttes megvitatását a Házak különböző állandó bizottságai által. Továbbra is folytatni kell azt az eddig is kialakult és bevált gyakorlatot, amelynek értelmében mindkét ház törvényelőkészítő bizottsága együttesen vizsgálja meg és együttesen készíti elő a törvények tervezeteit, nagyobb mértékben kell koordinálni a Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottság munkáját a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége által kifejtett tevékenységgel.

Sürgősen be kell fejezni a Szovjetunió Legfelső Szovjetje ügyrendjének kidolgozására irányuló munkát és a tervezetet a Legfelső Szovjet elé kell benyújtani jóváhagyás végett. Ez azért fontos, mivel az ügyrend jóváhagyása révén szabatosabb meghatározást nyerne a törvénytervezetek előkészítésének és megalkotásának folyamata a Legfelső Szovjet összes állandó bizottságaiban és a Legfelső Szovjet törvényhozói tevékenysége határozottabb formában kapcsolódna az egyéb-irányú tevékenységéhez.

A Legfelső Szovjet törvényelőkészítő bizottságai előtt álló újabb feladatokra tekintettel, meg kell szilárdítani a szövetséges köztársaságok Legfelső Szovjetjei mellett működő törvényelőkészítő bizottságokkal való kapcsolatot annál is inkább, mivel ez a kapcsolat egészen a legutóbbi időkhöz nyilvánvalóan elégtelennek bizonyult. Ennek a kapcsolatnak egyik formája lehetne az, hogy a szövetséges köztársaságok Legfelső Szovjetjei mellett működő törvényelőkészítő bizottságok elnökei részt vennének a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok munkájában. A szövetséges köztársaságok törvényelőkészítő bizottságai elnökeinek részvétele külön-

nösen most, az össz-szövetségi törvényhozás alapelveinek kidolgozására irányuló munkálatok elvégzése során látszik rendkívül célszerűnek. Ez lehetővé tenné mindenképp az elnökök számára, hogy kicseréljék a különböző szövetséges köztársaságok Legfelső Szovjetje mellett működő bizottságok munkája során szerzett tapasztalatokat és ennek során magukévá tegyék azokat a pozitívumokat, amik más szövetséges köztársaságok törvényelőkészítő bizottságainak munkájában található. Részvételük az össz-szövetségi törvényhozás alapelveinek kidolgozása során másodszor lehetővé teszi a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok számára, hogy felhasználják azokat az értékes tapasztalatokat, amelyeket a törvények kidolgozása folyamatában a szövetséges köztársaságokban szereztek. Harmadszor a szövetséges köztársaságokban működő bizottságok elnökeinek részvétele az össz-szövetségi alapelvek tervezetének kidolgozásában lehetővé teszi a Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő bizottságok számára, hogy mélyrehatóbban vegyék figyelembe a szövetséges és autonóm köztársaságok helyzetében mutatkozó azon sajátosságokat és különlegességeket, amiknek feltétlenül tükröződniük kell a törvényhozás össz-szövetségi alapjaiban.

Ily módon a szövetséges köztársaságok Legfelső Szovjetjei mellett működő törvényelőkészítő bizottságok elnökeinek közvetlen részvétele az össz-szövetségi alapelvek és össz-szövetségi kormányzati aktusok tervezeteinek előkészítésében nagymértékben fogja előmozdítani a szovjet törvényhozás további tökéletesítését.

A Szövetség Szovjetje és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok, figyelemmel a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé benyújtandó törvénytervezetek össznépi megvitatásának rendkívül nagy jelentőségére, a legfontosabb törvénytervezeteket össznépi megvitatás céljára közzé is tehetnék.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje mindkét Háza mellett működő törvényelőkészítő bizottság által az össz-szövetségi törvények tervezetével kapcsolatban kifejtett tevékenységbe széles körben kell bevonni a szövetséges és autonóm köztársaságok bírói, ügyészi és más szerveinek képviselőit. A tapasztalat azt mutatja, hogy e képviselők részvétele a törvényhozás egyes ágazataival kapcsolatos össz-szövetségi alapelvek megvitatásában rendkívüli értékkel bír. Elegendő megemlíteni, hogy amidőn a Szövetségi Szovjet és a Nemzetiségek Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságokban 1957 áprilisában megvitatották a bírói szervezeti törvény alapelveit, valamint a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának alapelveire vonatkozó tervezetet, a szövetséges köztársaságok ügyészei és a szövetséges köztársaságok Legfelső Bíróságainak elnökei számos értékes észrevételt tettek. Az össz-szövetségi törvénytervezetek vitájába bevont szövetséges és autonóm köztársasági képviselők körének kibővítése elő fogja mozdítani a törvényelőkészítő bizottságok tevékenységének demokratizálását és

kétségkívül emelni fogja az össz-szövetségi törvények minőségét, következésképpen tehát a szövetséges és autonóm köztársaságok törvényeinek minőségét is.

A törvényelőkészítő bizottságok munkájukban a tudományos élet képviselőinek széles körére támaszkodnak. Ez természetes és szükségszerű, mivel a szovjet törvényhozás további tökéletesítése megköveteli tudományos tartalmának fokozását, logikai következetességének, rendszerességének és határozottságának fokozását. Másrészt a tudományos körök képviselőinek részvétele a törvénytervezetek előkészítésében véleményünk szerint nem csupán egyik elengedhetetlen feltétele a törvényhozás tökéletesítésének, a törvényhozás új, magasabb fokra való emelésének, de szükséges előfeltétele annak is, hogy a jogtudomány is tökéletesebbé váljék, hogy újabb magasabb színvonalra emelkedhessen. A törvénytervezetek kidolgozásában résztvevő jogtudósok abban kell, hogy segítsék a törvényhozó szerveket, hogy elméletileg helyesen fogalmazzák meg a törvényhozási normákat. A törvénytervezeteknek gyakorlati dolgozók részvételével való megvitatása során a jogtudósok újabb elméleti problémákat fedezhetnek fel és kell is felfedezniök és ezeket meg is fogalmazhatják, s e problémák megoldására a jogtudománynak további erőfeszítéseket kell fordítania. Meg kell jegyezni, hogy a törvénytervezetek kidolgozásával kapcsolatos munkában sok éven keresztül nem csupán Moszkva és Leningrád legkiemelkedőbb tudósai vettek részt, de más városok, Tbiliszi, Kiev, Harkov, stb. tudósai is.

A törvénytervezetek kidolgozására irányuló munkába bevont jogtudósok körét most még tágabbra kell vonni olyaténképpen, hogy az össz-szövetségi törvénytervezetek előkészítésére irányuló munkálatokban részt vehessenek az összes állami egyetemek és a szövetséges köztársaságok tudományos akadémiainak képviselői.

Figyelemre méltó az a körülmény, hogy az utóbbi időben a tudományos közvélemény dícséretes kezdeményezést fejtett ki a törvényhozással összefüggő kérdések kidolgozása terén. 1957 kezdetén az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézetben tudományos konferencia volt a szovjet köztársasági törvényhozás kodifikálásával összefüggő kérdésekkel kapcsolatban. 1957 márciusában a Szovjetunió felsőoktatási minisztériuma a felsőoktatási intézmények bevonásával értekezletet tartott a következő témáról: „A szocialista törvényesség és a szovjet jogtudomány feladatai”. A konferencián és az értekezleten a törvénytervezetekkel kapcsolatos munkákkal összefüggő néhány kérdést vetettek fel. El kell azonban ismerni, hogy egyik értekezlet sem volt mentes komoly fogyatékoságtól. Az értekezletek résztvevőinek figyelmére nem irányult kellő mértékben a jelenlegi törvény-

hozási munka fontosabb, problematikus kérdéseinek megvitatására, következésképpen nem irányult a jelenlegi jogtudomány fontosabb problémáinak eldöntésére. Ezért az értekezleten elhangzott előadások és felszólalások jelentős, ha nem is nagyobb része vagy nem lényeges, vagy úgy az elméletben, mint a bírói-ügyészi szervek gyakorlatában régen megoldott kérdésekkel foglalkozott, amelyek tükrözése a jövő törvényhozásában semmi nemű nehézséget sem okoz. Egyes előadásokból és felszólalásokból hiányzott az általánosító, újszerű megoldásokra törekvő tartalom és nem adtak csak valamennyire is elméletileg vagy gyakorlatilag lényegeset a most folyó törvényalkotó munka előtt álló hatalmas feladatok megoldása szempontjából.

A törvényelőkészítő bizottságokban megelégedetten könyvelik el azt a tényt, hogy a szovjet időszaki jogi irodalom mind gyakrabban foglalkozik az össz-szövetségi törvényhozás előkészítésével kapcsolatos kérdésekkel. A „Szovjet állam és jog”, a „Szocialista törvényesség”, a Szovjet igazságszolgáltatás” című folyóiratok, úgyszintén számos újság az utóbbi időben számos cikket közölnek olyan javaslatokkal, amelyek az össz-szövetségi törvénytervezetek és a köztársasági kódexek tervezeteinek előkészítésével kapcsolatosak.

Úgy véljük, hogy e javaslatok legtöbbje alapján helyes, elfogadható, mivel a szovjet törvényhozás további tökéletesítésére irányulnak. Ugyanakkor azonban már most meg kell azt is jegyezni, hogy a folyóiratokban és újságokban közzétett egyes cikkekben a szerzők csupán arra szorítkoznak, hogy túl általános formában jelzik a kívánatos intézkedéseket, de számos esetben nem veszik maguknak a fáradságot, hogy részletekbemenően is megindokolják az eljövendő törvényhozásban eszközzendő újabb megoldások szükségességét és célszerűségét.

Helyénvaló lenne kifejezésre juttatni azt az óhaját, hogy az elméleti front dolgozói, nevezetesen a jogtudomány művelői bátrabban vessék fel az új törvénytervezetek előkészítésével összefüggő kérdéseket, és elméletileg mélyrehatóbban alapozzák meg a problémák megoldásait.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje mellett működő törvényelőkészítő bizottságok az intézmények és szervezetek széles körének kvalifikált véleményére, a szovjet tudósok, mindenekelőtt pedig a szovjet jogtudósok elméletileg és gyakorlatilag megindokolt javaslataira támaszkodva, figyelemmel a dolgozók számos előterjesztésére, sikeresen teljesíthetik a szovjet törvényhozás további tökéletesítése terén rájuk váró feladatokat és ezzel megvalósítják az SzKP XX. Kongresszusának határozatait, a szocialista törvényesség minden eszközzel való megszilárdítására, a szovjet állam megerősítésére vonatkozóan.

M. A. Gedvilasz—Sz. G. Novikov

MARTON GÉZA

77 éves korában, 1957. december 27-én elhunyt dr. honoris causa Marton Géza, Kossuth-díjas egyetemi tanár, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem tanszékvezető professzora, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Marton Géza — akinek életművét lapunk a díszdoktori cím adományozása alkalmával méltatta — a magyar jogásztársadalom egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Halála mindannyiunk számára súlyos veszteség.

SZEMLÉ

Az okozati összefüggés a büntetőjogban

Az okozati kapcsolat a büntetőjog elméletének egyik legbonyolultabb kérdése. Olyan bűncselekmények elkövetésénél, amelyeknél maga a tevékenység, vagy mulasztás bír bűnös jelleggel, a törvényi tényállás megvalósításának megállapítása tekintetében közömbösek a létrehozott következmények (ún. formális bűncselekmények). Más cselekményeket viszont a jogalkotó úgy minősít befejezett bűncselekményekké, hogy a törvényi tényállásba belefoglalja a külvilágban okozott változást, az eredményt. Ezek az anyagi (materiális) bűncselekmények. A materiális bűncselekmény csak akkor tekinthető befejezettnek, ha a tevékenység következtében a káros eredmény létrejött.

Az alany tevékenysége és az általa létrehozott eredmény közti okozati kapcsolat fennállása tekintetében gyakran nem merül fel kétség. Igen gyakori azonban, amikor az alany magatartása és a bekövetkezett káros eredmény közti okozati láncolatot olyan körülmények teszik bonyolulttá, melyeket nem az alany hozott létre közvetlenül.

A tételes büntető törvényhozás nem határozza meg, hogy mit kell a bűnös eredmény okának tekinteni. Az eredmény és a bűnös magatartás közti okozati kapcsolat kérdését nem a büntetőtörvénykönyv, hanem a bírói gyakorlat és a büntetőjog elmélete dönti el. Azt, hogy miképpen döntik el az okozatosság kérdését a büntetőjogászok, filozófiai világnézetük határozza meg. Nézzük meg e kérdés történeti előzményeit.

I.

Rövid történeti visszapillantás

Az okozatosság tudományos vizsgálatáról csak a múlt század közepe óta beszélhetünk. A probléma felvetődésének és gyakorlati megoldásának nyomait azonban megtalálhatjuk egyes korábbi törvényekben.

1. A hűbériség kora

A büntetőjogi felelősség megállapításánál az okozati kapcsolat jelentősége az emberi élet és egészség elleni bűncselekményekkel kapcsolatban merült fel először. Középkori olasz jogászok egy sor olyan szabályt dolgoztak ki, amelyek hivatottak voltak arra, hogy segítségükkel meg lehessen állapítani az olyan emberölésért való felelősséget, amely a sértetten ejtett seb következménye volt. Nézetük szerint az okozati kapcsolat megállapításához szükséges volt a közvetlen halálokozás (kizárólagos okozatosság elmélete). Megkívánták, hogy a megsebesítés és a halál beállta közti idő ne haladja meg a 40 napot. Különbséget tettek kétségtelenül halálos sebek és olyan sebek között, melyek önmagukban véve nem halálosak. Ettől függően döntötték el az emberölés miatt való felelősségrevonás lehetőségének a kérdését is, akkor ha a sértett halála a sebesülés után nem közvetlenül állott be. Tehát a felelősség megállapítása szempontjából az időt tekintették döntő tényezőnek. A „kritikus idő” alatt beállott eredmény jelentette számukra az okozati kapcsolat fennforgását.

A feudális korszak büntetőjog-elméleti felfogására jellemző I. Péter cár Katonai Artikulációjának néhány tétele is. Az egyik cikkely fejvesztéssel bünteti azt, „aki akarattal és

szándékosan szükséges és halálos ijedtség nélkül mást megsebez, vagy öldököl és ez ettől meghal”. És a továbbiakban „... ha megállapítatik, hogy a megölt nem a sérüléstől halt meg, hanem más esettől, amely ezzel egybeesett, akkor a gyilkost nem halálra, hanem a bíróság belátása szerint... kell ítélni”. Tehát külön vizsgálat tárgyává tették az elkövető tevékenysége és a sértett halála közti okozati kapcsolat kérdését.

I. Péter tengerészeti szolgálati szabályzata is tartalmazott ilyen rendelkezéseket: „Ha valaki úgy öl meg mást, hogy az nem azonnal, hanem csak egy idő múlva hal meg, akkor szigorúan meg kell állapítani, hogy ennek következtében halt-e meg, vagy valamely betegség játszott közre és ezért nyomban a halál után az orvosok boncolják fel a holttestet és állapítsák meg, hogy a sértett halála mitől következett be.”

2. A kapitalizmus kora

Az okozati kapcsolatnak a büntetőjogban való jelentőségével általános formában a XIX. század burzsoá büntetőjogi irodalma foglalkozott.

A burzsoá büntetőjogi elmélet kiterjedt szakirodalmat hozott létre. Az okozatosság kérdését idealista elvi álláspontból kiindulva próbálták megoldani. Míg régebben magukban a törvényekben találkoztunk az okozatosság problémájával, addig az újabb törvényhozás e kérdést a kódexből kiküszöbölte és az irodalomnak engedte át. A burzsoá büntetőjogi irodalomban állandó harc folyt abban a kérdésben, hogy a büntetőjog átvegye-e változtatás nélkül az okozatosság általános természet-tudományi törvényeit, vagy külön

büntetőjogi elmélet kidolgozása szükséges-e.

a) „*Conditio sine qua non*” elmélete

Az iskola, amely az okozatosság természettudományi fogalmát változtatlanul akarja bevinni a büntetőjogba, a következő tételeket állítja fel:

— ok az, ami az eredményt szükség-szerűen létrehozza,

— valamely eredmény létrejöttének számos feltétele van, melyeknek bármelyikétől ha eltekintünk, az eredmény nem állhat be, így a feltételek mindegyike oka az eredménynek,

— tehát ok és feltétel azonosak,

— valamennyi ok egyenlő erejű, mert ha bármelyik elmarad, az eredmény nem jöhet létre, tehát az eredmény oka — a feltételek (antecedentiák) összessége,

— mindaz, aki a feltételek bármelyikét létesítette — az eredmény egyik okozója.

Ennek az iskolának megalapítója, Buri, képviselői pedig Liszt, Frank, Glaser, stb. Ezt az elméletet alkalmazták a német Reichsgericht bírói tanácsai. Ez az elmélet, melyet a büntetőjogi irodalom *conditio sine qua non* néven ismert, teljesen figyelmen kívül hagyja a véletlent, mint objektív kategóriát és elmosza a határvonalat a tettesség és részesség között.

Buri és követői nem veszik figyelembe, hogy ez az elmélet milyen ferde következményekre vezet. Buri és Liszt vezetése alatt álló német bírói gyakorlat az eredmény okozójának, vagyis testtársnak minősíti azt, aki őrt állott, amíg társai a bűntettet elkövették, valamint azt, aki az eszközöket adta a tetteseknek, mert ezek is egy feltételét létesítették az eredmény beállításának. (Extensiv tettesség). Vagy befejezett ölést állapítanak meg, ha a tettes megsebesítette a sértettet, a sértés azonban nem volt halálos, de a kórház, melyben a sértett feküdt, véletlenül meggyült és a sértett a tűz áldozata lett.

Másik veszélye e burzsoá elméletnek az, hogy a tettesek köre nem határolható el. Bárki tettes lehet, aki az okozati kapcsolaton belül az eredmény bármely feltételét létrehozta. (Regressus in infinitum.)

b) *Okkiválasztási elmélet*

Kohler metafizikai alapon tesz különbséget ok és feltétel között, ellentétben a *conditio sine qua non*

elmélettel. Nézete szerint az ok az a feltétel, amely megteremti az eredményt. (Causa efficiens.) Az okkiválasztási elméletek megalkotói igyekeztek megtalálni a jog számára a leghatásosabb, legdöntőbb feltételt. Arra törekedtek, hogy a feltételek között bizonyos súly szerinti megkülönböztetést tegyenek. Ilyenek az ún. generalizáló elméletek.

Wlassich, Finkey, Feuerbach, Bar, Binding és mások tagadták, hogy az eredményt létrehozó feltételek mind egyenlő erejűek. Nézeteik lényege a következő:

— feltétel és ok nem azonosak,

— számos feltétel közül egy kiemelkedik az eredmény okává,

— a többi feltétel az okozatosság vizsgálatán kívül esik,

— a döntő okot a törvényi tényállás alapján kell megállapítani,

— tehát az eredmény okozója az, aki a tényállás ismérveit létesíti.

Ez az elmélet a *Conditio sine qua non*-nal, a feltételegyenlőségi elmélettel szemben ellenkező végletet képvisel. Azzal a következménnyel jár, hogy az egyetlen döntő ok kiválasztása, szimplifikálja az okozati kapcsolat megállapítását. Arra hív fel, hogy kevésbé döntő, de mégis jelentőséggel bíró, más körülmények az okozati kapcsolat elbírálásánál figyelmen kívül maradjanak.

c) *Adekvat okozatossági elmélet*

Az okozatossággal kapcsolatos idealista felfogások egyike, amely a büntetőjog burzsoá irodalmában szélesesen elterjedt, az adekvat okozatosság elmélete. Kries által felállított adekvat okozatossági elmélet képviselői Merkel, Liehmann, Rümelin, stb. Főbb tételeik a következők:

— a konkrét lefolyásnak adekvatnak, megfelelőnek kell lenni általában a tényleg beállott eredmény előidézésével,

— a tipikus okozás tekinthető büntetőjogi okozásnak,

— a tipikus esetnek az általános tapasztalatból kialakult képpel egyezni kell.

Az elmélet a személynek csupán azt a cselekvését tekinti a bűnös eredmény okának, amely általában a kérdéses bűnös eredmény beállítására vezet. Ez az eredmény tipikus. Tehát ha egy aránylag könnyű ütés-től a sértett meghal — mert agybetegségben szenvedett —, ezen elmélet követői az okozati kapcsolat hiányát állapíthatnák meg, mert a könnyű

ütéstől beállt halál nem tipikus. (Más probléma e vonatkozásban a bűnösség megállapíthatósága.)

Az adekvat okozatosság elméletének két fő formája terjedt el: az objektív és szubjektív forma. Ez a különbségtétel attól függ, hogy milyen ismérvet — tárgyat, vagy alanyt — alkalmazunk a bekövetkezett káros következmény tipikus voltának értékelésére. Az adekvat okozatosság szubjektív elmélete megköveteli, hogy a bekövetkező „tipikus” eredmény káros jellege az elkövetéskor tudatos legyen. Az objektív elmélet viszont azt követeli, hogy a tipikus eredmény káros jellegét a bíróság az adott körülmények mérlegelés alapján állapítsa meg, akkor is, ha ezek a körülmények a bűncselekmény elkövetője előtt nem voltak ismeretesek.

d) Végül említésre méltó *Kelsennek*, a mai burzsoá jogtudományban a normatív iskola vezetőjének *nézete az okozatosság vonatkozásában*. Kelsen azt állítja, hogy az akarat kategóriája csupán a „létező” megismerésének területén alkalmazható, nem pedig a „szükséges” területén, amelynek egy része a jog egész területe. Ezért a büntetőjogi felelősség megállapításánál tagadja az okozatosság kategóriájának jelentőségét. Az okozati kapcsolatnak a büntetőjogi felelősség tekintetében való megállapítását az alany normatív kötöttsége határainak megállapításával helyettesíti.

Ez azoknak a burzsoá elméleteknek egyike, amelyek az okozatosság kategóriájának a jog területén való alkalmazását általában és a büntetőjog területén különösen is tagadják. Mindezek a nihilista elméletek felépnek az okozati kapcsolat fogalmának a büntetőjog területén való „természettudományos”, vagyis alapjában véve materialista módon értelmezett használata ellen.

II.

Az okozati kapcsolat vizsgálatának alapja a dialektikus materializmus

1. A dialektikus materializmusnak az okozatosság fogalmáról szóló általános tételeiből kell kiindulnunk, ha helyesen akarjuk eldönteni az okozati kapcsolat kérdését a büntetőjogban. A szocialista büntetőjog elméleti problémáinak eldöntésénél a dialektikus materializmus módszertanából kell kiindulnunk.

Az egyes jelenségek között meghatározott törvényszerű összefüggés van, amely abban nyilvánul meg, hogy az egyik jelenség bizonyos körülmények között szükségszerűen egy másik jelenséget idéz elő. A jelenségek oksági összefüggése abban áll, hogy az egyik jelenség szükségszerűen egy másik jelenséget vált ki. Minden hatásnak (okozatnak) megvan a maga oka. Ok nélkül jelenségek nincsenek. Semmiféle jelenség sem keletkezhet semmiből, „önmagától”, ellenkezőleg, minden jelenséget valamilyen ok idéz elő.

A természettudományból ismertes, hogy pl. a felmelegedés a test térfogatának megváltozását előidéző ok. A felmelegedésnek viszont szintén megvan a maga oka: ez az ok lehet más testek hőhatása, a sűrűlő, vagy elektromos áram hatása.

Objektív oksági összefüggés érvényesül a társadalmi élet valamennyi jelenségében is. Ha pl. megváltozik és megszűnik a társadalom gazdasági alapja, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye. (Ha nem is egyidejűleg minden vonatkozásban.)

A tárgyak és jelenségek nem tetzés szerinti körülmények között, hanem csak meghatározott feltételek fennforgása esetén kerülnek egymással ok-okozati viszonyba. Meghatározott okozatok csak meghatározott feltételek esetén lépnek fel, elkerülhetetlenül törvényszerűen.

Minél bonyolultabb a tanulmányozott jelenség, annál bonyolultabbak az oksági kapcsolatok is. A jelenségek közötti oksági összefüggés megállapítása azt jelenti, hogy meghatározzuk, melyik jelenség oka valamely más jelenségnek.

Ha meg akarjuk ismerni valamely jelenség okát, ki kell emelnünk az általános összefüggésből, a jelenségek összességéből, hogy csak egy bizonyos jelenséggel való kapcsolatát vizsgáljuk, amelyről feltehető, hogy az adott jelenség oka. A két jelenséget elszigetelten kell vizsgálnunk és meg kell állapítanunk, melyik ezek közül az ok és melyik az okozat.

Hogy eligazodhassunk a különböző jelenségek egymásbafonódásánál kialakuló kapcsolatokban, elsősorban különbséget kell tennünk a lényeges és nem lényeges kölcsönös összefüggések között. A jelenségeket meghatározó feltételek nem töltenek be egyforma jelentőségű szerepet, nincs mindegyiknek ugyanolyan

hatása. Mindig vannak fontos, döntő feltételek és mellékes, lényegtelen feltételek. A lényeges és nem lényeges kölcsönös összefüggések megkülönböztetése elősegíti a folyamat szükségszerűségének és törvényszerűségének feltárását.

A szükségszerűség az egymással összefüggő jelenségeknek, vagy ugyanazon jelenség láncszemeinek szigorúan meghatározott kibontakozási rendje. A reális valóságban azonban a jelenségekben rejlő szükségszerűség korántsem nyilvánul meg mindig közvetlen, tiszta formájában. Vannak véletlen jelenségek, amelyek adott feltételek mellett a jelenségek adott összefüggése mellett bekövetkezhetnek, de el is maradhatnak, vagy másféleképpen is lejátszódhatnak.

A véletlent is meghatározott okok idézik elő, de a véletlen nem tartozik a jelenségek lényegi összefüggéséhez, hanem csak mellékes összefüggésűkhez. (A magból szükségszerűen fejlődik a növény, de előfordulhat, hogy nem nő fel, mert a jégeső elpusztítja. A növény fejlődéséhez viszonyítva — a jégeső véletlen.) A véletlen csupán a szükségszerűség kiegészítése és megjelenési formája. Mindenfajta megismerés csak akkor tudományos, amennyiben a jelenségeket a maguk szükségszerűségében ismeri meg, a megismerés nem épülhet a véletlenre. A tudomány a véletlen ellensége.

2. A szovjet büntetőjogi tankönyv szerint a jog területén is meg kell különböztetnünk egymástól az okozati szükségszerű és az okozati véletlen kapcsolatokat a jelenségek között. A büntetőjog területén a személy meghatározott cselekménye és a káros eredmény között levő okozati kapcsolatot kutatjuk. A büntetőjogi felelősségrevonás csupán a cselekmény szükségszerű következményeire való tekintettel állhat elő. A személy cselekményének összes véletlen következményei a büntetőjog érdeklődési körén kívül esnek. Tehát a büntetőjog szempontjából csupán az okozati szükségszerű kapcsolatoknak van jelentőségük.

A bűnös cselekmény következményeinek vizsgálatánál mindig meg kell állapítanunk az objektíve fennálló kapcsolatot az elkövető magatartása és a társadalomra veszélyes következmény között, melyet a világban létrehozott. Ezért minden konkrét esetben legelőször is azt a kérdést kell eldöntenünk, hogy fennáll-e egyáltalában objektív kapcsolat

az emberi magatartás és azon események között, amelyekkel kapcsolatban a kérdéses személyt felelőségre vonják.

Az emberi magatartás (tevés, vagy mulasztás) az eredménnyel nemcsak akkor áll kapcsolatban, ha ezeket közvetlenül a kérdéses személy hozta létre, hanem akkor is, ha azok csupán az adott konkrét esetben fennállott különös előfeltételek (concausae) mellett következhetnek be. Pl. A. könnyen megüti B.-t és ez meghal, mert nemrégiben agymegbetegedésben szenvedett. Ha az ütés nem történt volna meg, B. halála sem következett volna be.

A különös feltételek másik fajtájára például szolgál, ha A. könnyen megüti B.-t, aki orvosi műhiba folytán kezelés alatt vérmergezésben meghal. Itt is van okozati kapcsolat, ha A. nem üti meg B.-t, a halál nem következett volna be.

E példák alapján kimutatható az objektív különbség, az elkövető tevékenységének szükségszerű és véletlen következményei között.

A bekövetkezett eredmény akkor szükségszerű következménye a cselekménynek, ha az elkövetés konkrét előfeltételei között megvolt az eredmény bekövetkezésének objektív — reális lehetősége, tehát ha az eredmény bekövetkezése törvényszerű volt. (Pl. súlyos sebesítés következtében állott be a sértett halála, vagy a könnyű sebesítéstől agybetegség miatt állt be a halál.)

A szovjet büntetőjogi tankönyv szerint a káros eredmény az elkövetett cselekmény véletlen következménye akkor, amikor a cselekmény — az elkövetés konkrét előfeltételei közepette — nem tartalmazta a káros eredmény bekövetkezésének reális lehetőségét. Tehát az eredmény nem volt törvényszerű következmény. (Pl. a könnyen megsebesített sértett orvosi műhiba folytán meghal. A belső szükségszerű okozati kapcsolat hiányzik, mert az eredmény a cselekményen kívül álló, önálló okozati láncolat következtében állott be, így a személy nem vonható felelőségre e következményért.)

3. A szovjet szocialista büntetőjogban több büntetőjogász között vita folyt le az okozati összefüggés kérdéseiről. E vita során V. N. Kudrjavcev, T. L. Szergejeva és Trajnyin bíralták Piontkovszkijnak azt a tanítását, hogy a személy cselekményének véletlen következményei miatt bün-

tetőjogilag nem felel és hogy a személy bűnösségének felvetését csak szükségszerű következmények esetén tartja lehetségesnek.

Kudrjavcev bírálataiban kifejti, hogy a véletlenszerűség nem zárja ki a felelősséget. Helytelen az, hogy valamely esemény, vagy cselekmény reálisan látható következménye, minden esetben csak szükségszerű következmény lehet. Szerinte véletlenszerűséggel, tehát az eredmény beállásának valószínűségével is lehet előre számolni.

Piontkovszkij elméletének gyakorlatban való megvalósulása azt jelentené, hogy a bíróságnak a bűnösség vizsgálata nélkül kellene felmentenie a vádlottat, minden olyan esetben, amikor a cselekmény objektív — véletlenszerűen okozta az eredményt. Nem volna helyes, ha a bíróság a bűncselekmény szubjektív oldalának elemzését mellőzné.

Piontkovszkij arra alapítja az állítását, hogy az alany előrelátása által soha nem veszi számba az objektíve véletlen következményeket, ezért feltétlenül mentesül a felelősség alól. Tehát szerinte csak a szükségszerű következményeket kell előreláthatók gyanánt elfogadni.

Ezzel szemben Kudrjavcev kifejti, hogy van lehetőség arra is, hogy a valószínűen beállható véletlenségeket a cselekmény alanya előre lássa, azokat felhasználja, vagy ellenük harcoljon. „Sok olyan tényálladékot sorolhatnánk fel, amelyekben az inkriminált eredmény véletlenszerűen következik be. Ha az ilyen ügyekben Piontkovszkij professzor elméletét alkalmaznánk, úgy a vádlottat minden esetben — esetleg alaptalanul fel kellene menteni.”

Megítélésem szerint Kudrjavcev fejtegetése a helyesebb. Ő ugyanis nem alkalmazza mechanikusan a filozófiai véletlen fogalmát a büntetőjog területére és a bűnösséggel összhangban — nem pedig attól elszakítottan — elemzi a felelősségrevonás feltételeit. Pl. A. lelőki az álló villamosról az úttestre B.-t és egy arra haladó gépkocsi B.-t halálra gázolja. Kétségtelen, hogy a gépkocsi által okozott halál szubjektíve véletlenül következett be. Mégis ez egy olyan véletlen, melyet A.-nak előre kellett volna látnia, így a halál közvetett okozásában való büntetőjogi felelősségét meg kell állapítani. (Gondatlanságból okozott emberölés.)

III.

Az okozati összefüggést a bűnösséggel összhangban kell vizsgálni

Büntetőjogunk, büntetőtörvényhozásunk nem ismeri el a tárgyi felelősség intézményét. Így a cselekmény és a káros eredmény közötti okozati összefüggés fennállása a büntetőjogi felelősségrevonásnak csak egyik előfeltétele. Másik előfeltétel a bűnösség valamely alakjának, a szándékosságnak, vagy a gondatlanságnak — megállapítása.

Miután minden egyes bűncselekmény a tényállás tárgyi és alanyi oldalainak meghatározott egysége, következésképpen a büntetőjogi felelősség nélkülözhetetlen feltétele, hogy az elkövető előre lássa, vagy legalábbis előre láthassa a magatartásából következő eredményt.

A materiális bűncselekmények miatt a büntető felelősségrevonás alapja kizárólag a bűnösen előidézett okozatos eredmény lehet. Az előbbiekben ismertetett kétfajta okozatos eredmény (szükségszerű és véletlen) vizsgálatának megítélésében olyan nézetekkel is találkozunk, amelyek „véletlen” esetén a felelősség hiányát minden további nélkül megállapítják, anélkül, hogy a vizsgálatot a bűnösségre is kiterjesztenék.

Az ilyen nézet abból indul ki, hogy az ismeretelmélet által feltárt kétfajta okozatos eredmény fogalma mechanikusan alkalmazható a büntetőjogban. Azonban a filozófiai és büntetőjogi „véletlen” fogalmainak azonosítása káros gyakorlathoz vezethet. Ami az ismeretelmélet szerint véletlen okozat, a felelősség szempontjából csak akkor nem róható fel az elkövető terhére, ha annak lehetőségéről nem tudott, és nem is kellett tudnia.

A büntetőjog számára a szükségszerű és véletlen eredmény közti megkülönböztetésnek annyiban van jelentősége, hogy a szükségszerű okozat esetén könnyebb előre látni az eredmény beálltának lehetőségét, míg a véletlen esetben nehezebb előre látni. Utóbbi esetben a magatartás rendszerint nem bűnös, de szerény nézetem szerint ez a megállapítás még nélkülözi a bírói gyakorlat statisztikai elemzését.

Nyilvánvaló tehát, hogy akár szükségszerű, akár a véletlen eredménynek, az elkövető magatartásával való okozati kapcsolatát a bűnösséggel összhangban dönti el a bűn-

tetőjogi felelősség kérdését. Ennek vizsgálata három irányban történhet: a) A szándékos elkövetés a káros eredmény előrelátását jelenti. Az elkövető tudatában az okozati láncolat egésze felmerült.

b) A gondatlanság megállapítása akkor helytálló, ha az elkövető nem látta tettének következményeit, de látnia kellett volna előre, vagy nem helyesen látta cselekményének kimenetelét, de a körülmények alapján megállapítható, hogy az eredmény az elkövető számára felismerhető volt.

(Ha az eredmény bekövetkezésében a sértett gondatlansága is közrejátszott, sőt anélkül meg sem történt volna — ez az okozati összefüggést nem zárja ki — Legfelsőbb Bíróság elvi határozata.)

c) Az eredményt az elkövető nem látta előre és nem is kellett látnia. Az elkövető tudata tehát az okozati kapcsolat egészét nem fogja át és nem is kellett átfognia. Ez esetben a cselekménye nem esik büntetőjogi értékelés alá.

Mind ezt egybevetve, az okozati kapcsolat mindhárom esetben lehet szükségszerű, vagy véletlen. Tehát az okozati kapcsolatnak vizsgálata az alábbi kérdésben történik:

— Fennáll-e objektív kapcsolat az elkövető magatartása és a bekövetkezett káros eredmény között?

— ha igen, az okozatosság szükségszerű volt-e, vagy véletlen.

— A következmények tekintetében hogyan jelentkezett az okozati láncolat az elkövető tudatában (bűnösség kérdése) meg volt-e az elkövető pszichikus viszonya a bűnösség valamely formájában, a bekövetkezett okozatos eredményhez?

(Kádár: Magyar Büntetőjog általános része.)

IV.

Mulasztással elkövetett materiális bűncselekmények okozatossága

I. Régebbi törvényhozások a mulasztás által létesített bűncselekményt enyhébb elbírálásban részesítették, mint a tevészel megvalósított bűncselekményt. Abból indultak ki, hogy a mulasztó tulajdonképpen „nem cselekedett”. Így a Theresiana (87. Art. 5.) az anyára, aki pusztán mulasztás által okozta a gyermeke halálát, mellőzni rendeli a minősített halálbüntetést, és az illetőt egyszerűen karddal végezteti ki.

Az 1852. osztrák BTK 130. §-a is enyhébb büntetést rendel az anyára, aki mulasztás által okozta gyermeke halálát. A XIX. század első felében hozott büntetőtörvénykönyvek szerint megemlítették a „cselekvés” mellett a mulasztást, mint a tevékenység másik általános alapját. Így az 1843. évi javaslat is. A mai büntetőtörvénykönyvek az általános részben már nem említik meg a mulasztást — önként érve ez alatt — hogy a mulasztás egyenlően bírálható el a tevessel megvalósított bűntettekkel. A Curia megállapította az okozatosságot, midőn a vasúti őr elaludt és nem zárta le a sorompót, s a vonat egy átmenő kocsit legázolt. Ugyancsak elítélte a szülésznőt, aki nem figyelmeztette a férjet, hogy neje a rendellenes szülés folytán veszélyben forog. A férjet ellenben felmentette. (BJT. XXXIX. 20.)

2. Finkey Ferenc büntetőjogi tankönyvében kifejti, hogy a mulasztási cselekményeknél az okozatosság tekintetében különbség teendő a tiszta mulasztási és a mulasztás által elkövetett büntetendő cselekmények között:

a) A tiszta mulasztási cselekményeknél az okozatosság vizsgálatára nincs szükség, mert az eredmény itt pusztán a törvény iránti engedetlenségben áll.

b) A mulasztás által elkövetett cselekményeknél elvileg az a szabály, hogy a mulasztás akkor van okozati összefüggésben az eredménnyel, ha az eredmény bekövetkezésének oka, döntő tényezője maga a mulasztás volt. A sajátosság azonban e cselekményeknél abban áll, hogy az eredmény a döntő tényezőnek itt nem közvetlen, hanem mindig közvetett hatása. Az eredmény közvetlenül valami más külső (természeti, vagy idegen emberi) okból áll be, de ez az idegen ok a mulasztás által válik hatályossá, s így a döntő ok nem az idegen tényező, hanem mindig maga a mulasztás. (Okkiválasztási elméleti felfogás.)

c) Kétségtelen azonban, hogy nem bárminő mulasztás okozatos, csak az öntudatos, az akaratra visszavezethető (szándékos, vagy gondatlan) és a jogtalan mulasztás. A mulasztásnál különösen az utóbbi tényező (a jogtalanság) nagy jelentőségű, mert gyakran fordul elő, hogy egy jogilag jelentős eredmény nem következett volna be, ha valaki nem marad

tétlenül, ha „mulasztást” nem követ el.

Pl. vasúti hivatalnok, vagy őr kötelessége a vasúti rendszabályok betartása, szülő a gyermek gondozására, orvos a beteg gyógyítására köteles. A „mulasztót” ha ilyen jogi kötelességet sértett meg, ha jogilag köteles lett volna valamit tenni és azt nem tette meg, az eredményért büntetőjogi felelősség terheli.

3. Barna Péter „Az okozati összefüggés problematikájához” című 1955. évi munkájában leírja, hogy a burzsoá irodalomban az objektív beszámítás tanát használták fel a mulasztással elkövetett bűncselekmények okozatosságának megállapításához. Az objektív beszámítási tan hívei tagadták a mulasztás okozatosságát, hiszen a mulasztás miatti felelősségrevonás lehetőségét éppen az okozatosság kikapcsolásával próbálták magyarázni.

Az objektív beszámítás tana szerint a felelősségrevonás alapja az elkövetőnek az a képessége, hogy az eredményt elháríthatta volna. A büntetésnek nem feltétele, hogy a bűncselekmény és az eredmény között okozati kapcsolat legyen, hanem annak a megállapítása, hogy a cselekmény eredménye objektíve az elkövető terhére róható — elegendő.

A mulasztás okozatosságának vitája főleg akkor kezdett élénkülni, és az irodalomban mind szélesebb érdeklődést kelteni, amikor a társadalmak élete a természettudományok fejlődése folytán nehezebben áttekinthetőbbé vált azáltal, hogy egyre inkább szaporodott a materiális dologi elem. A gépesítés általánossá válása, a technikai találmányok tökéletesítése egyre inkább vetette fel a gyakorlati életben azt a problémát, hogy mulasztással is lehet káros eredményt előidézni, még hozzá rendkívül sokféle formában.

A burzsoá irodalom többnyire úgy foglal állást, hogy tagadja a mulasztás okozatosságát. Azok pedig, akik tudományos érvekkel nem képesek ezt bizonyítani, azok pusztán spekulatív, logikai, vagy praktikus következtetéseket vonnak le egyes elismert büntetőjogi elvek alapján.

A burzsoá okozati elméletek közül a legveszélyesebbnek a nihilizáló elméleteket kell tekinteni, amelyek utat nyitnak az objektív beszámítás tana érvényesülésének elméletben és gyakorlatban pedig a bűnösség nélkül való felelősségrevonásnak.

4. A szovjet büntetőjogi tankönyv szerint a mulasztás útján elkövetett materiális bűncselekmények (delictum commissio per omissionem) tekintetében az okozati kapcsolat kérdését éppen úgy kell eldönteni, mint a tevőleges cselekmény útján elkövetett materiális bűncselekményeknél. A személy mulasztásának szükségszerű okozati kapcsolatban kell állnia a bekövetkezett káros eredménnyel. Ez akkor állapítható meg, ha a konkrét körülmények folytán éppen a mulasztás következtében jött létre a káros eredmény beálltának reális lehetősége.

A szovjet tankönyv kifejti, hogy a társadalmi viszonyok bonyolultságánál fogva nemcsak az egyes ember aktív ténykedése, hanem a személy mulasztása is kiválthat a külvilágban bizonyos változásokat. Pl. a gyári futószalag munkájának szükséges eredménye nemcsak akkor marad el, ha valamely személy tevőleges cselekménnyel elrontja azt, hanem akkor is, ha valaki a dolgozók közül nem teljesíti idejében azt a műveletet, amellyel megbízták. Vasúti szerencsétlenséget nem csupán azzal okozhatnak, ha a síneket megrongálják, hanem úgy is, hogy a váltóór nem teljesíti kötelességét és nem állítja át a váltót a szükséges irányban.

Bűncselekménynek mulasztás útján történő elkövetésénél a személy bűnös magatartása abban jut kifejezésre, hogy nem teljesíti a reá rótt különleges kötelezettséget.

Következtetések

Cikkem csupán rövid leírása az okozatosság problémája néhány fontosabb kérdésének. Nem léphetek fel azzal az igénnyel, hogy jelentősebb következtetéseket fűzzek az elmondottakhoz. Azonban az irodalom tanulmányozása során feltűnt néhány fonákság, amely arra enged következtetni, hogy a filozófiai okozatosság elméletének felhasználása a büntetőjog területén nem vezet végső és megnyugtató megoldáshoz.

Az egyetemi oktatás és az irodalom különböző módon és más-más oldalról rávilágít arra, hogy a filozófiai okozatosság és ennek büntetőjogi értelmezése sok vonatkozásban különbözik egymástól. Az okozati véletlen és okozati szükségszerűség vitaproblémája is számos felfogás és magyarázat lehetőségét tárja elénk.

Önként felvetődik az a követelmény, hogy hasznos volna egy olyan egységes büntetőjogi elméleti megoldás, amely ezeket a kettősségeket kiküszöbölne és lehetőséget nyújtana a szocialista büntetőjogban az elkövető magatartása és a káros eredmény közötti összefüggésnek helyes feltárásához.

1. A mulasztás okozatosságának tanulmányozása arra a következtetésre ad lehetőséget, hogy itt a filozófiai okozatossági tan ténylegesen és tudományos értelemben véve nem használható. Ha valaki „semmit nem tesz” és ezzel a társadalomra veszélyes magatartást valósít meg, továbbá káros eredményt idéz elő, akkor az eredménynek nem a magatartás a filozófiai értelemben vett oka, hanem csak jogtalan mulasztásáért tartozik büntetőjogi felelősséggel.

Pl. ha a vasúti ór elalszik és vonatserencsétlenség történik, akkor az ór büntetőjogilag felelősségre vonható, de tudományos értelemben vett oka a szerencsétlenségnek nem az ó magatartása, hanem azok a fizikai tényezők, melyek a vonatot felborították. Legfeljebb a feltételét teremtette meg a felborulásnak, lehetővé tette azt, de nem ő borította fel a vonatot.

Az a fejtegetés, melyet Piontkovszkijnál találunk meg, és amely arra törekszik, hogy a mulasztást mint okot tudományosan kimutassa, szerény véleményem szerint nem helytálló. A mulasztás csak köznapi értelemben vett oka lehet a következőknek. Márpedig ha a dialektikus materializmus okozatossági elméletét a büntetőjogban kívánjuk alkalmazni, ezt csak úgy tehetjük, hogy az okozati kapcsolatokat ott keressük, ahol tényleg van. Ahol pedig nincs, ott egyéb összefüggés megállapítására kell csak törekedni. Ez az objektív összefüggés, tekintet nélkül arra, hogy a szorosán vett kauzalitás megállapítható-e, vagy sem.

E tekintetben tehát az objektív kapcsolat fogalma felöleli a tudományos értelemben vett okozati kapcsolatot is, másrészt azokat az összefüggéseket, melyek az elkövető magatartása és az eredmény között feltárhatók, és amelyeknek alapján kerülhet sor azután a szubjektív kapcsolat vizsgálatára.

2. Az okozati szükségszerűség és okozati véletlen közti különbség vizsgálata nem jelentős kérdés és megfelelő elméleti és gyakorlati meg-

oldás esetén teljesen kiküszöbölhető a cselekmény és eredmény közti összefüggés feltárása tekintetében. A felelősségrevonás szempontjából nem az a lényeges, hogy az összefüggés a cselekmény és következmény között véletlen volt-e vagy szükségszerű, hanem az, hogy volt-e összefüggés, vagy sem. Ha nem volt semmiféle összefüggés, akkor a felelősségrevonásnak nincs alapja. Ha volt, akkor úgyszólván a bűnösség vizsgálata dönti el a felelősségrevonás lehetőségét.

A. indulatos veszekedés során leöli B.-t a villamosról az úttestre. Az éppen arra haladó gépkocsi, melynek közeledését A. nem látta, B.-t halálra gázolja. Itt két szükségszerű okozati láncolat metszette egymást. A. szempontjából a gázolás véletlen volt, nem akarta B. halálát és a gépkocsit sem látta. Ez esetben az ok, amely a halált előidézte, a gépkocsi volt. De A. cselekménye összefüggésben volt az eredménnyel, feltétele volt annak. A. magatartása és B. halála között van objektív összefüggés és a bűnössége is megállapítható.

3. Tekintve, hogy olyan szükségszerű okozati kapcsolatot is tapasztaltunk már nem egy esetben, amikor az elkövető a következményt nem látta előre, de nem is kellett látnia, másrészt számos esetben az okozati véletlen esetében az elkövetőnek lehetősége volt előre látni a véletlenül beállható következményt, tehát a szükségszerű és véletlen vizsgálata teljesen mellőzhető, ha az objektív összefüggés és a bűnösség tényleges megállapíthatósága egyébként fennáll.

B. és C. házastársak a lakásukban gázzal megmérgezték magukat. A házfelügyelő tejesüveg beadása céljából becsöngetett a lakásba. A csengőből kivágódó szikra a gázzal telített lakást felrobbantotta. (Megtörtént eset.) Kétségtelenül az elkövető magatartásának szükségszerű következménye volt a robbanás. Viszont az is kétségtelen, hogy A.-nak előre nem kellett látnia tettének következményét. Tehát van objektív összefüggés a magatartás és az eredmény között, de bűnösség nem áll fenn.

Felvethetné valaki, hogy az objektív összefüggés alábbiakban következő meghatározása a feltétel megvalósítóját is „okozónak” tekinti. E szerint tehát az a villanszerelő is objektív összefüggésben áll az eredménnyel, aki a csengőt rosszul szige-

telte és lehetővé tette a szikra kipattanását és a robbanást. Ez megfelel a valóságnak. De ebből még nem származhat igazságtalan marasztaló ítélet, miután a szubjektív kapcsolat vizsgálatánál rögtön kiderülne, hogy a villanszerelőnek sem kellett előre látnia hiányos munkájának káros eredményét, illetve annak lehetőségét.

4. Az a körülmény, hogy a tudományos okozati viszony a mulasztásnál nincs meg, továbbá az a körülmény, hogy a véletlen, mint objektív kategória a büntetőjogi felelősség szempontjából nincs megítélés alá esik — szinte követel egy olyan egységes büntetőjogi megoldást, amely ezt az ellentmondást feloldaná és mégis tudományos alapon tenné lehetővé a kérdés eldöntését.

5. Véleményem szerint az emberi magatartás és a káros következmény között csak az objektív összefüggést kell vizsgálni a bűncselekmény tárgyi oldalát tekintve. Meg kell határozni, hogy mi tekintendő objektív összefüggésnek. Ha ez az objektív összefüggés fennáll — a megalkotandó meghatározás alapján —, akkor kerülhet sor a szubjektív oldal, illetve a bűnösség vizsgálatára.

Az objektív összefüggés meghatározása feleslegessé tenné a szükségszerű, vagy véletlen okozati viszony vizsgálatát, vagy azt a szerintem nem helytálló próbálkozást, amely tudományosan akarja bebizonyítani, hogy a mulasztás valamely káros eredménynek az oka lehet.

6. Az objektív összefüggés meghatározása elveiben a következőket tartalmazhatná:

Objektív összefüggés van az elkövető magatartása és a bekövetkezett káros eredmény között, ha a magatartás közvetlen oka, lényeges feltétele vagy elősegítője volt az eredmény megvalósulásának, valamint akkor is, ha a káros eredmény jogellenes mulasztás miatt valósult meg.

E kezdetleges és erősen vitatható meghatározás — tudományos igényű átdolgozás után — a materiális bűncselekményeknél az összefüggés vizsgálatára alkalmas lehetne, akár véletlen okozati láncolatról, akár mulasztásról van szó. Ugyanakkor mellőzhető volna a dialektikus materializmus okozatossági elmélete alapján a filozófiai értelemben vett „véletlen” megkülönböztetése a „büntetőjogi véletlentől” — ami egyébként tudománytalan, továbbá

a mulasztás okozatosságának kérdése is megoldást nyerhetne.

Az objektív összefüggés megállapítása után a szubjektív kapcsolat vizsgálata eldönthetné végül, hogy az elkövető látta-e előre cselekményének káros következményét, vagy volt-e lehetősége arra, hogy előre lássa azt.

7. E szerint a tankönyv 164. oldalán (Kádár Miklós: Magyar büntetőjog általános része) a 7. pontban eszközölt összefoglalás ekként módosulna: A materiális büncselekményeknél az elkövető magatartása és a káros eredmény közti összefüggés vizsgálata két kérdéskörben történhetik:

a) Fennáll-e az objektív kapcsolat a magatartás és az eredmény között, b) ha igen, a következmények tekintetében hogyan jelentkezett az eredmény beállásának lehetősége az elkövető tudatában.

Tehát eltekinthetnénk attól, hogy az objektív összefüggés szükségszerű vagy véletlen voltát vizsgálják. A véletlen objektív kategória a filozófiában és a büntetőjogban egyaránt.

A „véletlen” tudományos fogalma egy és ugyanaz a büntetőjogban és a filozófiában, azonban a büntetőjogban az elkövető bűnösségének fokától függ a felelősségrevonás.

8. Összefoglalva

A burzsoá irodalom ismeretében fejtegetéseimmel kapcsolatban felvethető, hogy az „objektív” összefüggés elve vajon nem a burzsoá „objektív beszámítás” tanának egyik újabb változata-e? Szerény véleményem szerint a különbség alapvető. Az objektív beszámítás elmélete alapján egyedül a tárgyi kapcsolat vizsgálata elegendő a felelősség megállapításához. Az „objektív összefüggés” elve nem elégszik meg a pusztán tárgyi kauzalitás vizsgálatával, mert *ennek hiányában* is megállapíthatónak véli a reális összefüggés kimutatását a magatartás és a káros eredmény között. Emellett a felelősség szempontjából *kizárólagos jelentőséget* kell tulajdonítani a cselekmény szubjektív oldalának.*

Gerő Tamás

* Felhasznált irodalom:

* Kádár Miklós: Magyar büntetőjog általános rész; Szovjet büntetőjogi tankönyv — általános rész; Pinky Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve (IV. kiadás); Friedmann Ernő: Okozatosság. (Magyar Jogi Lexikon V. kötet); Balázs P. Elemér: Az okozatosság büntetőjogi problémája; Barna Péter: Az okozati összefüggés problematikájához; Kudrjavcev: Hozzájárulás az okozati összefüggés kérdéséhez a büntetőjogban (Szovjetjogi Cikkgyűjtemény); I. Oancea: Az okozati viszony a büntetőjogban (fordítás).

Az államigazgatási eljárási törvény hatálybalépéséhez

Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező 1957. évi IV. törvény 1957. október hó 1-én hatályba lépett. A törvény mind az államigazgatási szervek munkakultúrájának emelése, mind az állampolgárok jogainak védelme szempontjából alapvető jelentőségű. Az államigazgatási eljárás általános szabályainak meghatározásával az államigazgatási szervek és az állampolgárok viszonya jogilag rendezetté vált, lényeges eljárási kérdésekben megszűnt a joghézag is. A törvény eredményeként az államigazgatási eljárásban az államigazgatási szerveknek egyes ügyekben tapasztalt indokolatlanul nagymérvű kötetlensége jogilag megszűnt. Az államigazgatási szervek működése ügyfeleik ügyeiben anyagi és alaki vonatkozásban egyaránt jogszabályok alapján, azok által megszabott korlátok között valósul meg. Az államigazgatási eljárás általános szabályainak meghatározásával az államigazgatási szervek nagymérvű kötetlenségét viszonylagos kööttség váltja fel. Ez a kööttség — minthogy az államigazgatási szerveknek és ügyfeleiknek, valamint az eljárásban résztvevő más személyeknek (tanúk, szakértők stb.) kölcsönösen fennálló jogai és kötelezettségei szabályozása folytán áll elő — csökkenti az államigazgatási eljárás egyoldalúságát, előnyösen hat az államigazgatási szervek és a hozzájuk forduló személyek között, az ügy helyes elintézése szempontjából feltétlenül szükséges együttműködési viszony kialakítására.¹

Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező törvény jelentőségét elsősorban a törvény megalkotásához alapul szolgáló koncepcióban: a törvényesség megszilárdításában és megtartásában kell látnunk. A törvény a törvényesség megtartásához, az államigazgatási szervek által ügyfeleiket érintően kiadott aktusok törvényességének értékeléséhez nélkülözhetetlen eszköz. Az államigazgatási szervek működése anyagi vonatkozásban eddig is általában rendezett volt. Általában rendezett volt, hogy az említett szervek milyen életviszonyok körében léphetnek fel és az egyes konkrét kér-

dések rendezése körében mit tehetnek. A törvényesség szempontjából azonban nem kevésbé jelentős kérdés eljárásuk alaki rendje. Ez pedig egyes ügyekben egyáltalán, az államigazgatási eljárás egészét érintően pedig átfogóan nem volt rendezve. A törvényesség érvényesüléséhez és értékeléséhez a jogalkalmazás folyamatában mindkét elemre — az anyagi jogira és az alaki jogira is — egyaránt szükség van. E két elem szolgál alapul a tárgyi, illetőleg az alaki törvényességhez. A jogalkalmazás körében a tárgyi és az alaki törvényesség együttvéve alkotja a törvényesség egységes rendszerét. Bármelyik elem torzulása a törvényesség torzulását, a törvényesség társadalomformáló hatásának csökkentését eredményezi.

Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező törvény megalkotása része annak a kodifikációs folyamatnak, amelynek célja a jog eszközeivel a szocialista demokrácia szilárdítása és fejlesztése. Ezt a folyamatot több nagyfotosságú, elkészült és készülő jogszabály határozottan mutatja.²

Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező törvény megalkotása csupán része, egyik eleme államigazgatási rendszerünk továbbfejlesztése terén fennálló feladatainknak. E téren számos lényeges feladat áll előttünk. Így ki kell alakítanunk a gazdaság irányításához megfelelő szervezeti és működési formákat, felül kell vizsgálni az államigazgatási szervek által alkalmazott anyagi jogot, ennek során egyesebek között rendeznünk kell az államigazgatási szervek hatáskörét, fokozva a tanácsi szervek önállóságát, stb. Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező törvénynek az említett, még megoldatlan problémák rendezésére ösztönző hatása van. A törvény ösztönöz azoknak a feltételeknek a megoldására, amelyek fokozottabb érvényesülését teszik lehetővé.

Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező törvény kielégítő gyakorlati érvényesüléséhez hosszabb idő szükséges. Ennek szubjektív és objektív okai vannak. A tör-

¹ Ld. e. kérdésben szerző: Az államigazgatási eljárás általános szabályai c. tanulmányát. Bp. 1957. 21. és köv. old.

² E kodifikációs folyamatnak egy-egy Állomást jelezte egyesebek között az 1954. évi II. tv. a Magyar Népköztársaság bírói szervezetéről, az 1954. évi X. tv. a tanácsokról, az 1954. évi IX. tv. a tanácsotagok választásáról stb. A készülő jogalkotások közül kiemelkedő jelentőségű a polgári törvénykönyv elkészült tervezete.

vény új és a törvényesség érdekében bizonyos kötöttségeket tartalmaz. Az átfogó eljárási törvényhez az államigazgatási apparátus nem szokott hozzá. A törvény alapos eljárási módjának, továbbá a kötöttségek mellett is gyors és eredményes, lényegében új államigazgatási gyakorlat kialakítása időt igényel. Emellett — mint fentebb említettük — a törvény fokozottabb érvényesüléséhez további kodifikációs és más feladatok elvégzése is szükséges. A törvény nagymértékben járul hozzá államigazgatási kultúránk emeléséhez, de az e téren fennálló hiányosságok megoldására önmaga nem elégséges.

A kormányzati szervek a törvény ismertetésére és fontossága kiemelésére az államigazgatási apparátus ügyintéző dolgozói részére különböző szintű és formájú tanácskozással tartottak, illetve tartattak. Ezek a tanácskozások vitákban, problémákban gazdagok voltak. Maguk a tanácskozások azt mutatták, hogy a törvény rendelkezéseinek megértése és alkalmazása körül vannak ugyan nehézségek, de ezek egyáltalán nem leküzdhetetlenek. E problémák főként a törvény hatályát, továbbá a törvényben szabályozott panaszjogot és a bírói utat érintően merültek fel. E szemleciikk keretében e problémák megoldásához szeretnénk hozzájárulni, az alkalmat felhasználva a bírói út igénybevétele tárgyában megjelent kiegészítő rendelkezések fő vonásainak bemutatására is.

I.

A törvény hatályát érintően a következő főbb problémák merültek fel: 1. szükséges-e a törvényhez végrehajtási jogszabály kiadása, továbbá 2. a törvény hatálya a hatálybalépése előtt folyamatba tett ügyekre kiterjed-e, végül 3. a bírságolásra vonatkozó rendelkezések általános érvényűek-e.

1. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól rendelkező törvényvel kapcsolatban elhangzott az az észrevétel, hogy ennek egyes rendelkezései keretszerűek, s azt olyan eljárásban is alkalmazni kell, amelyben eljárási szabályok, egy-két alapvető előírástól eltekintve, nincsenek. Az ebből adódó hiányosságok kiiktatása céljából végrehajtási jogszabályt kellene kiadni. Ebben taxatív hatályon kívül kellene helyezni a tör-

vénynek ellentmondó rendelkezéseket is.³

Az államigazgatási eljárás általános szabályait tartalmazó törvényünk csak az államigazgatási eljárás általános szabályait rendezi. A törvény nem lép fel azzal az igénnyel, hogy valamennyi államigazgatási szerv valamennyi eljárását teljes részletességgel szabályozza. Ilyen jogszabály megalkotható ugyan, értéke azonban — figyelemmel az államigazgatási ügyek arányaira és különbözőségére, az eljárás sajátosságaira — nagymértékben vitatható, alkalmazása pedig a terjedelmes és bonyolult szabályozás folytán rendkívül nehézkes lenne. A törvény a valamennyi államigazgatási eljárásban egyaránt követendő egységes alapvető eljárási normákat kívánta rögzíteni. A törvény tehát nem olyan általános jogforrás igényével lép fel, amely mellett és amellyel szemben a különös jogforrás (a *ius specialis*) szabadon érvényesülhet. A törvény tehát elsődleges jogforrás. A törvényben szabályozott eljárási kérdéseket illetően a kifejezetten megadott néhány lehetőségtől eltekintve, a különös normák csak kiegészítő szabályokat tartalmazhatnak. A törvény alapjaiban átfogja az államigazgatási eljárás egészét. A különös eljárási szabályok ezekre épülhetnek, azokat kiegészíthetik és a nem rendezett eljárási kérdésekben is rendelkezhetnek a szabályozásuk tárgyát képező életviszonyok sajátosságaira figyelemmel. A törvénytől azonban csak azokban az eljárási kérdésekben térhetünk el, amelyekben az ezt kifejezetten lehetővé teszi. Az eltérés pedig csak olyan jogforrásban eszközölhető, amilyenben azt a törvény a konkrét rendelkezést illetően megengedi. Részletes eljárási szabály megalkotásával, vagy a törvény végrehajtása tárgyában részletes végrehajtási jogszabály kiadásával a törvény, illetőleg a végrehajtási jogszabály szükségképpen általános államigazgatási kódex-szé válna. Ezzel, mint *ius generalis*-szal szemben a speciális eljárási normák szabadabban, esetleg korlátlanul érvényesülhetnek. A kevésbé részletes, de minden eljárásra egyaránt kötelező, az alapokat rendező törvény hatását, társadalmi funkcióját tekintve tehát többet jelent, mint a részletes jog-

szabály. A törvény ugyanis egyes kivételektől eltekintve, az államigazgatási eljárás egészét tekintve szigorú (*cogens*) jogszabály. Részletes rendezés esetén e jellegéről le kellene mondanunk, valamint arról is, hogy az államigazgatási eljárást egészében egységes elvi alapokra helyez-zük.

A törvénnyel követett megoldással egyszrűbbé, áttekinthetőbbé és egységesebbé vált az államigazgatási eljárás. Az államigazgatási szervek a különböző életviszonyokat rendező anyagi jogszabályokat a törvényben megállapított eljárási rendben alkalmazzák. Ettől csak a már említett esetben térhetnek el. A törvény az államigazgatási szervek jogszabályalkalmazása tekintetében az esetek túlnyomó többségére feleslegessé teszi a kiegészítő és a törvényben biztosított eltérő normák alkotását. A jogszabályban adott rendezés ugyanis az ügyek többségében mind az államigazgatási szervek, mind az állampolgárok részére az eljárás eredményes lefolytatásához elégséges.

Az ellentmondó rendelkezések taxatív módon történő hatályon kívül helyezésére a jogalkalmazás biztonsága és egysége szempontjából általában törekedni kell. Ez esetben azonban erre nézetem szerint egyáltalán nincs szükség, de technikailag is nagyon nehezen lenne megoldható.

A törvény az államigazgatási eljárási normák körében tiszta helyzetet teremt. A törvényt minden eljárásban alkalmazni kell. Különös eljárási normák pedig csak a már tárgyalt vonatkozásban jöhetnek figyelembe. Az ellentétes szabályok taxatív módon történő hatályon kívül helyezése gyakorlatilag az államigazgatási szervek által alkalmazott teljes joganyag felülvizsgálatát és az ellentétes rendelkezések kiemelését, rendszerezését és közlését jelentené. E munkának az elvégzése, minthogy sok ezer jogszabályról van szó és az a törvény eredményes alkalmazása szempontjából különösebb haszonnal nem járna, feleslegesen rendkívül nagy energiát vonna el egyéb munkától. Ez a feladat egyébként jól elvégezhető az államigazgatási szervek által alkalmazott jog egyéb szempontokból történő felülvizsgálása és rendezése során.

2. A törvény hatálybalépése előtt folyamatba tett ügyekben a törvény hatályának problémája, a törvény 1. és 90. §-ának egybevetése és az

³ Szamel Lajos: Megjegyzések az államigazgatási eljárási törvényhez. Jogtudományi Közlemény, 1957. 137. old.

általános kodifikációs gyakorlat alapján dönthető el.

A törvény 1. §-a szerint államigazgatási ügyekben a törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. A törvény 90. § (1) bekezdése szerint ez a kötelezettség október hó 1-ével megnyílt. Ez a kötelezettség vonatkozik az október hó előtt keletkezett, de még be nem fejezett ügyekre is. Ha a jogalkotó a törvény hatálybalépése előtt keletkezett ügyeket a törvény hatálya alól ki szándékozná emelni, akkor kodifikációs gyakorlatnak megfelelően erről kifejezetten kellene rendelkeznie.

3. A törvény az eljárás eredményességének biztosítása céljából kivételesen lehetővé teszi bírság kiszabását is. Arról, hogy milyen esetben és milyen összegben szabható ki bírság, a törvény kifejezetten intézkedik. A törvény 86. § (1) bekezdésében meghatározza azokat a szerveket is, amelyek bírság kiszabására jogosultak. A törvénynek ez a rendelkezése kizárólag csak államigazgatási eljárás keretében, az eljárási cselekmények kapcsán kiszabható bírságra vonatkozik. Korábbi jogszabályok ilyen jellegű ellentétes rendelkezései hatályukat veszítik. Nem érinti a törvény azoknak a jogszabályoknak a hatályát, amelyek bírságot nem eljárási cselekmények körében, hanem valamely anyagi jogszabály megsértése miatt állapítanak meg. Nem érinti e jogszabályokat a bírság kiszabására jogosultakat illetően sem.

II.

Nagyfontosságú, elvi jelentőségű probléma a törvényben rendezett panaszjoggal összefüggésben a felügyeleti jog és az ügyészi óvás megfelelő érvényesülésének biztosítása.

A törvény által szabályozott panaszjog lényegét tekintve halasztó hatály nélküli fellebbviteli jogorvoslat, amelynek a fellebbezési jog kimerítése után akkor van helye, ha az ügyben hozott határozat ellen jogszabály bírói utat nem tesz lehetővé és a végrehajtható határozat közlésétől egy év még nem telt el. A törvény rendelkezése folytán, ha a panasszal megtámadott határozatot a fővárosi, megyei vagy megyei jogú városi tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerve hozta, a panasz elbírálása az említett tanács végrehajtó bizottságának hatáskörébe tartozik. Tisztázandó kérdés,

hogy ilyen esetben 1. panasz alapján az ügy érdemében a szakminiszter, illetőleg más országos hatáskörű szakigazgatási szerv eljárhat-e, továbbá 2. mely szerv jogosult érdemben intézkedni, ha az ügyész óvást terjeszt elő.

1. A törvény rendelkezése a miniszternek, illetőleg az országos hatáskörű szakigazgatási szervnek jogát korlátozza. A panasszal megtámadott ügy ugyanis a panasz folytán a szakigazgatási szervek érdemi hatásköréből átkerül az általános hatáskörű államigazgatási szervek hatáskörébe. E szervek határozatait az említett szakigazgatási szervek nem semmisíthetik és nem változtathatják meg. Azok irányában utasítási jogkörük nincs.

Hasonló a jogi helyzet akkor, ha egyedi ügyben hozott határozat, sérelmes intézkedés ellen közérdekűnek nem tekinthető bejelentést terjesztenek elő. A törvény 67. § (2) bekezdése szerint ilyen esetben ugyanis az ügyet a panaszeljárásra vonatkozó szabályok szerint kell elbírálni. A bejelentés tehát, ha a fővárosi, megyei és megyei jogú városi tanácsok szakigazgatási szerveinek egyedi ügyben hozott határozata ellen irányul, az érdemi felülvizsgálás szempontjából az említett tanács végrehajtó bizottságának hatáskörébe tartozik. Ily módon a miniszter és más országos hatáskörű szakigazgatási szerv jogköre a korábbi gyakorlattal szemben ebben a vonatkozásban is szűkül.

A törvénynek ezek a rendelkezései a legfelsőbb szakigazgatási szerveinknek azt a törekvését juttatja kifejezésre, mely szerint azok egyedi panaszokkal érdemben nem kívánnak foglalkozni. A rendezés eredményeként kettősség alakult ki. A kizárólag függőleges alárendeltségben működő szakigazgatási szervek határozatai ellen előterjesztett panasz és bejelentés tárgyában az országos hatáskörű szakigazgatási szervek joga csorbítatlan, a kettős alárendeltségben működő (tanács) szakigazgatási szerveknél pedig a fővárosi, megyei, és a megyei jogú városi tanács szakigazgatási szerveknél megtörik. Nézetem szerint ez a megoldás elvileg erősen vitatható. A végrehajtó bizottságok rendeltetése más. A jelzett végrehajtó bizottságokat indokolatlanul terheli egyedi ügyekkel. A végrehajtó bizottság döntése után is fennmaradó vagy éppen azzal

keletkező jogsérelem orvoslását pedig rendkívüli módon megnehezíti. Az országos hatáskörű szakigazgatási szervet pedig felügyeleti jogának leglényegesebb elemétől fosztja meg.

2. Az államigazgatási eljárásban az említett tanács szakigazgatási szervek határozatait az ügyész megóvhatja. Ha az ügyben az érdekelt panasszal, vagy harmadik személy bejelentéssel nem élt, az ügy egyszerű. Ilyen esetben az ügyész óvásának eredményeként a döntés az ügy tárgya szerint illetékes legfelsőbb szakigazgatási szervet illeti meg. A probléma lényegesen bonyolultabb akkor, ha az ügyben panaszbeadványt vagy bejelentést is előterjesztettek. Ez esetben ugyanis a panasz és a bejelentés tárgyában a végrehajtó bizottság, ügyészi óvás kapcsán pedig a tárgy szerint illetékes országos hatáskörű szakigazgatási szerv az illetékes. Nézetünk szerint ilyen esetben az ügy érdemi eldöntésének az ügyészi óvás után kell igazodnia. Az ügyészi óvás ugyanis hatékonyabb, a törvényesség biztosítása szempontjából garantáltabb, mint a panasz, illetve bejelentés. Az ügyészi óvás előnyére szolgál, hogy annak eredményeként magasabbszintű, adott esetben országos hatáskörű államigazgatási szerv bírálja el az ügyet. Emellett az ügyészi óvás elintézéséhez közvetlenebbül érvényesíthető szankciók is fűződnek. Az ügy érdeme szempontjából kézenfekvő tehát a hatékonyabb eszköz számára meghatározó jelentőséget tulajdonítani.

III.

Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező törvény kiterjedt körben megnyitja az államigazgatási szervek egyes aktusai ellen a bírói utat. A törvény kapcsán elhangzottak olyan megjegyzések, hogy az államigazgatási ügyekben a járásbíróóságok általános I. fokú bíróságként való kijelölése horizontálisan túl tagoltta teszi az ítélkező tevékenységet, továbbá nehézségekbe ütközik a szakszerű bírósági megfelelő biztosítása. Minthogy az államigazgatási perekben a polgári per szabályai az irányadók, jogosnak látszott az aggály, hogy az indokolatlanul megnehezíti a jelzett ügyekben az eljárást, a per költségkihatása pedig visszatartó erőként hat a bírói út igénybevételére.

A fenti aggályokat a bírói útra vonatkozóan kiadott kiegészítő jogszabályok: az 1957. évi 58. sz. tvr. és az ennek végrehajtása tárgyában megjelent 11/1957. (IX. 29.) I. M. sz. rendelet feloldotta. E jogszabályok együttes hatása arra irányul, hogy az államigazgatási ügyekben igénybevett bírói út eredményes, egyszerű, olcsó, az állampolgárok számára hozzáférhető legyen.

1. Nagyjelentőségű az 1957. évi 58. sz. törvényerejű rendeletnek a bírói szervek illetékességére vonatkozó rendelkezése. E rendelkezés szerint további rendelkezésig államigazgatási perekben Budapest területén kizárólag a budapesti V. kerületi bíróság, a megyék területén pedig kizárólag a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság (városi bíróság) az illetékes. Ez a megoldás az államigazgatási pereknek első fokon bizonyos mérvű összpontosítását jelenti. Ez az összpontosítás lehetővé teszi az egységes joggyakorlat fokozottabb mértékű kialakítását, továbbá azt, hogy az igazgatási perekkel ugyanazok a bírák foglalkozzanak. Ez a rendezés nagymértékben hozzásegíti a bíróságokat ahhoz, hogy az államigazgatási perekben gyorsan, eredményesen, a szakszerűség követelményei messzemenő szem előtt tartásával járjanak el.

A törvényerejű rendeletbe és a miniszteri rendeletbe foglalt eljárási rendelkezések általában a polgári perrendnek az államigazgatási perben mellőzhető kötöttségeit feloldja és nyújt e perek sajátosságainak megfelelő szabályozást.

2. A 11/1957. (IX. 29.) I. M. sz. rendelet az illeték és a költségviseléssel kapcsolatban az állampolgárok számára rendkívül előnyös rendelkezéseket tartalmaz. A rendelet a születési, házassági, halotti anyakönyvi bejegyzés megtagadása, törlése, illetőleg a kiigazítás megtagadása miatt indított perekben, továbbá a magyar állampolgárság fennállását, elvesztését tanúsító vagy olyan bizonyítvány ténymegállapításai ellen indított perben, amely azt tanúsítja, hogy a bizonyítványban megnevezett személy a rendelkezésre álló adatok szerint nem magyar állampolgár, a fél kereseti és vagyoni viszonyaira tekintet nélkül teljes költségmentességet állapít meg. A jogszabály értelmében a felet kereseti és vagyoni viszonyaira tekintet nélkül illetékmentesség illeti meg a

nyugdíj (baleseti járadék), valamint a betegségi biztosítási jogviszony fennállásának megállapítása iránt indított perben. A felet kereseti jövedelme és vagyoni viszonyaira tekintet nélkül illetékfeljegyzési jog illeti meg minden olyan, a tvr. hatálya alá tartozó perben, amelyben az illetékfizetési kötelezettség egyébként fennáll. A jogszabály nem korlátozza a bíróságot abban, hogy a felperes vagyoni, illetőleg jövedelmi viszonyaira tekintettel milyen mértékű költségmentességet engedélyez. A jogszabály tehát lehetővé teszi, hogy az állampolgár jogszabálysértés esetén jogai érvényesítésére keresetet indíthasson.

3. Külön ki kell emelnünk az igazságügyminiszternek az államigazgatási perekkel kapcsolatban a bírói szervek részére közölt tájékoztatóját. A tájékoztató kiterjed mindazokra a felmerülő lényeges problémákra, amelyekben már eleve biztosítani kell a bíróságok egyöntetű állásfoglalását, illetőleg eljárását. Külön alá kell húznunk, hogy a tájékoztató az állampolgárok érdekeit messzemenően szem előtt tartva, a törvény egyes rendelkezéseit az állampolgárokra legelőnyösebben, kiterjesztően értelmezi. A törvény 57. §-ának (1) bekezdése e) pontjához adott tájékoztató az adó és az illeték fogalmát pl. nemcsak szorosan az adókra és az illetékekre vonatkoztatja, hanem minden olyan köztartozásra is, amely a kivetés módjára és a szolgáltatás jellegére tekintettel ide sorolható. Ide sorolja tehát a lakáshelyreállítási hozzájárulást, a kislakásépítési váltáságot, továbbá a földbirtokrendezés során juttatott ingatlanok árelőlege, illetve megváltási árára vonatkozó problémát, végül az illeték módjára levondó díjakat is. Az adóknál és az illetékeknél a kivetés „jogalapja” tekintetében a jogalap vizsgálatát is tág értelemben teszi lehetővé. E szerint a bíróság vizsgálhatja a kötelezettség alanyát és tárgyát is egyaránt, figyelembevéve a mentességeket, az egyetemlegességet és az elévülést is. Vizsgálhatja tehát a bíróság például azt, hogy az, akire az adót kivetik, rendelkezik-e az adó tárgyával, nincs-e kizáró körülmény, gazdaságához tartozik-e olyan kiterjedésű földterület, mint ami után az adót kivetették stb.

*

Az államigazgatási apparátus ügyintézői munkájuk megkönnyítését

és eredményesebbé tételét, az államigazgatási szervekhez fordulók pedig jogaik és jogos érdekeik megfelelő érvényesülését várják a törvénytől. Ahhoz, hogy a törvény szerepét kielégítően tölthesse be, feltétlenül szükséges a törvényt alkalmazó személyek folyamatos oktatása és segítése a felmerülő nehézségek leküzdésében. Fontos feladat a gyakorlat folyamatos figyelemmel kísérése, elemzése, a hasznos tapasztalatok általánosítása és a hiányosságok nyesegetése. E feladat megoldását a minisztertanács titkárságánál vagy az igazságügyminisztériumban erre a célra létrehozott megfelelő részleg nagymértékben mozdíthatná elő.

Toldi Ferenc

Családjogi tanulmányúton Csehszlovákiában

1957. november 19-től két hétig a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében tanulmányúton jártam Csehszlovákiában. A tanulmányút célját részben meghatározta az, hogy az Állam- és Jogtudományi Intézetben folytatott munkám során a népi demokráciák családjogával, nevezetesen a *házasság érvénytelenségének*, valamint a *házastársak közötti személyes és vagyoni viszonyoknak* a kérdésével foglalkoztam, ezen belül pedig részletekben emelő is a csehszlovák jog vonatkozó szabályozásával és a csehszlovák jogirodalomban e problémákkal kapcsolatban kifejtett nézetekkel s több tekintetben célszerűnek látszott bizonyos vitás kérdések tisztázása. Ezen túlmenően a *házasság felbontásával* összefüggő problémák megoldása felől kívántam tájékozódni, mivel egyrészt a családjog gyakorlati problematikájának ez az egyik legfontosabb területe, másrészt további kutatómunkám homlokterében a házasság felbontásának alapjául szolgáló alapos és komoly okok vizsgálata áll. E vonatkozásban az iránt tájékoztattam, gyakori jelenség-e a házasság felbontása Csehszlovákiában, statisztikailag megfoghatóan mire vezethető vissza a házasságok felbomlása és milyen eszközökkel, ezen belül elsősorban milyen jogi eszközökkel küzdenek Csehszlovákiában a házassághoz és a családhoz való könnyelmű viszonyulás ellen.

A tanulmányút célkitűzéseinek ismertetéséből kitűnőleg elsősorban nem az egyes csehszlovák jogi intéz-

mények szervezetével kívántam megismerkedni, mivel ezekről a magyar jogászság már tájékoztatást kapott Eörsi Gyula beszámolójából,¹ s amennyiben mégis foglalkozom két intézmény behatásos tárgyalásával, úgy ez azzal függ össze, hogy nálunk ismeretlen, mondhatni hiányzó intézményekről van szó, amelyek hasznos szerepet töltenek be a családi viszonyokkal kapcsolatos kérdések megfelelő rendezése tekintetében.

Csehszlovákiai tartózkodásom alatt meglátogattam a *Csehszlovák Legfelsőbb Bíróságot*, ahol főleg a házasság felbontásának, s a házastársi tartásnak kérdéskörébe tartozó problémákat vitattam meg és ugyanilyen céllal jártam a *Csehszlovák Legfőbb Ügyészségen*, a *prágai polgári ügyekben eljáró járásbírószágon*, valamint a *prágai*, a *české budejovicei és a brünni*, továbbá a *pozsonyi* és a *nyitrai megyei bíróságokon*. Ugyancsak a házasság felbontásának problematikája alkotta a megbeszélések tárgyát a *Csehszlovák Igazságügyminisztérium Jogi Intézetében* is. A *prágai Károly-egyetem jogi karának* polgári jogi tanszékén főleg a házasság érvénytelenségének és a házastársak közötti vagyoni viszonyoknak a kérdései kerültek szóba. A *Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetében* a tétélesjogi ágazatokat felölelő osztály tagjaitól mindhárom problémakört illetően értékes tájékoztatást kaptam és az Intézet igazgatója, dr. Knapp Viktor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja alkalmat adott arra, hogy különösen a házasságkötéskor fennforgó akarathibák, mint a házasság érvényességét befolyásoló körülmények tekintetében kérjem ki véleményét.

A prágai, illetve a cseh- és morvaországi program lebonyolítása két hetet vett igénybe és Szlovákiában, ahol a már említett két megyei bíróságon kívül meglátogattam a *Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetjét*, a *bratislavai egyetem polgári jogi tanszékét* és a *Csehszlovák Igazságügyminisztérium Jogi Intézetének pozsonyi leányintézményét*, saját költségemen tartózkodtam.

Az előbb említett intézményeken kívül tanulmányoztam Prágában a *Szociális-jogi iskola* munkáját, továbbá Brünnben az *Ijjság Nemzetközi Jogi Oktalmát Ellátó Központi*

Intézmény tevékenységét, Pozsonyban részt vettem a *Právny Obzor* c. folyóirat szerkesztőbizottságának ülésén.

*

A házasság érvénytelenségével kapcsolatos kérdések érintése során előre kell bocsátanom, hogy a csehszlovák bíróságoknál tett látogatások egyöntetűen azt a tanulságot szolgáltatották, hogy e kérdések főleg elméleti és kodifikációs jelentőséggel bírnak, mivel a bírói gyakorlatban csak kivételesen fordulnak elő esetek, amikor a házasság érvényességének, vagy érvénytelenségének kérdésében kell döntenie, amit a csehszlovák elvtársak a személynyilvántartás jól kiépített rendszerére vezetnek vissza.

E vonatkozásban mégis gyakorlati jelentőséggel bírt, különösen a csehszlovák családjogi törvény 1950-ben történt életbeléptetését követő időkből a 16 éves életkor elérése előtt megkötött házasságok érvényességének kérdése. Különösen Szlovákiában volt gyakori a mezőgazdasági lakosság körében a 16 évesnél fiatalabb korban kötött házasság, s itt felmerült az a probléma, ezek semmis, vagy semmi házasságnak tekintessenek-e? A csehszlovák családjogi kódex ugyanis — a Csjt.-vel egyezően — elért 18. életévben állapítja meg a házasságkötési korhatárt és csupán a 16. életévüket betöltött személyek számára teszi lehetővé, hogy a bíróság előzetesen megadott engedélye alapján házasságot kössenek. Ma már a 16. életév elérése előtt megkötött házasságok nem fordulnak elő és így ez a kérdés is elvesztette gyakorlati jelentőségét. A korengedély megadásával kapcsolatban arról tájékoztattak, hogy a bíróságok a terhesség tényét önmagában nem tekintik elegendő oknak arra, hogy engedélyezzék a házasság megkötését a házasságkötés 18. életévének betöltése előtt, bár ezt nyomós indoknak tekintik. Szükségesnek tartják azonban a házasságkötés közötti érzelmi kapcsolat szilárdságának, a házasságkötés családi körülményeinek és a fiatalok életre való felkészültségének a vizsgálatát is. A bíróság gyakorlata e vonatkozásban inkább minősíthető szigorúnak, mint liberálisnak, amivel kifejezésre kívánják juttatni azt, hogy általánosságban nem helyeslik a túl fiatal korban kötött házasságokat, ami kitér abból is, hogy amennyiben a járásbírószágon engedélyezi a házasság megkötését a 18. életév

betöltése előtt, úgy az ügyész rendszerint megtámadja az engedély megadására irányuló döntést, s ennek alapján az a megyei bíróság elé kerül felülvizsgálat céljából.

Ez a kérdés azért bír számunkra is érdekességgel, mivel összefügg a fiatalok között kötött házasságok felbontásának problematikájával és Csehszlovákiában is találkoztam egyes bírák részéről olyan nézetekkel, hogy a házasságkötési korhatárt fel kellene emelni, mivel 18 éves korban az emberek nem mindig tudják megnyugtatóan megválasztani azt az élettársat, akivel családot alapítva egy életen keresztül együtt élnek.

*

A házastársak közötti vagyoni viszonyoknak a csehszlovák családjogi kódex szabályozása tükrében rendkívül bonyolultnak mutatkozó problematikája köréből csak arra kívánok utalni, hogy míg a magyar családjogi törvény a házastársak egymás adósságaiért való felelőssége tekintetében a családi vagyont, illetve a házastársakat a házastársi vagyonközösségből megillető vagyoniilletőség védelmét célozza (a hitelező jogos érdekeinek sérelme nélkül), addig a csehszlovák kódex — egyedülállóan — a hitelező érdekeit védelmezi messzemenően, ami pl. megnyilvánul abban is, hogy a házastársak által a házasság fennállása alatt szerzett közös vagyont felel a házastársak egyikének házasságkötés előtről származó, harmadik személyekkel szemben fennálló adósságáért is. E súlyos törvényi rendelkezés enyhítésére irányuló szándék készítette többek között a csehszlovák bíróságokat arra, hogy olyan álláspontot foglaljanak el, amely értelmében a házastársak fizetése még annak kézhezvétele után sem része a vagyonközösségnek, annak csak forrásává válhat, s így a házastársak akaratelhatározásától függ, hogy keresményükkel a családi vagyont, vagy különvagyont kívánják-e gyarapítani. (Amit lehetővé tesz a csehszlovák kódex azon rendelkezése, amely szerint a házastársak személyes használatára és a foglalkozásuk folytatására szolgáló tárgyak az egyes házastársak külön vagyont alkotják.) Ugyancsak a csehszlovák törvény bizonyos mértékig vagyonközösségellenes tendenciáját mutatja az a rendelkezés is, hogy a házastársak a házasság létrejöttkor kiköthetik, hogy a vagyonközösség csupán

¹ Ld. Eörsi Gyula: Beszámoló csehszlovákiai tanulmányutamról. Jogtudományi Közlöny, 1956. 3. sz. 189. s. köv. old.

a házasság megszűntekor áll be, a házasság fennállása alatt tehát mindegyik házastárs szabadon rendelkezhetik szerzeménye felett. A törvénynek ez a rendelkezése egyébként emlékeztet a Csehszlovákia egy részében korábban érvényben volt Optk. szabályozására, amely a vagyoni elkülönítés alapján állott. A kapott tájékoztatások szerint azonban a házastársak nem élnek a törvény által adott ezen lehetőséggel.

*

A következőkben a házasság felbontásával, illetve a csehszlovák bíróságok bontóperes gyakorlatával kapcsolatos kérdésekről számolok be.

A válások számaránya Csehszlovákiában az ország felszabadulását követően fokozatosan emelkedő tendenciát mutat. Míg 1945-ben 100 000 lakosra országos átlagban 70 válás esett, addig a családjogi kódex életbelépésének évében, 1950-ben ez a szám 95-re emelkedett és átmeneti csökkenés után ma már 110 felé közeledik (ami természetesen összefügg azzal is, hogy a lakosság szélesebb körű foglalkoztatása következtében több házasságot kötnek). A válások számarányának emelkedésén belül különösen figyelemreméltó az a tény, hogy a felbontott házasságok 40%-a azon házasságok köréből kerül ki, amelyekben a házastársak 5 évnél nem éltek hosszabb ideig együtt.²

Hogyan küzd a könnyelmű válások ellen a csehszlovák bírói gyakorlat és milyen eszközöket biztosít ehhez számára a törvény?

A csehszlovák családjogi kódex mindenekelőtt, eltérően a Csjt-től, a házasság felbontása szempontjából igen komoly jelentőséget tulajdonít a házasság feldúltságát előidéző fél vétkeességének. A törvény eredeti szövege egy 1955-ben megalkotott novelláig úgy rendelkezett, hogy a kizárólagosan vétkes fél kérelmére a házasság nem bontható fel. Ha tehát a véten fél ellenezte a házasság felbontását, úgy a bíróságnak a bontás iránti keresetet el kellett utasítania. Ezen, a konkrét esetekben esetleg méltánytalan helyzetben, a bíróságok úgy igyekeztek segíteni, hogy a másik házastárs oldalán is keresték a vétkeesség ismérveit, illetve olyan objektív okokat kutattak, amelyeket a vétkeességtől függetlenül olyanokká

minősíthettek, amelyek előidézték a házasság feldúltságát, hogy így a ténylegesen házasságnak semmiképpen sem minősíthető kapcsolatot felbonthassák.

E téren változást hozott az említett novella, amely kivételesen, a társadalmi érdek szem előtt tartásával lehetővé teszi a házasság felbontását a kizárólagosan vétkes fél kérelmére is akkor, ha a házastársak hosszú ideje nem élnek együtt. A novellának ezen rendelkezését azonban a bíróságok igen óvatosan alkalmazzák és csak az összes körülmények gondos vizsgálata alapján bontanak a kizárólagosan vétkes fél kérelmére (aki az esetek túlnyomó többségében a férfi). A novella alapján indított bontóperes száma viszonylag nem magas (így pl. a csekszlovák budejovicei megyei bíróság területén a benyújtott bontókeresetek 2 $\frac{1}{2}$ —3%-a). A kizárólagosan vétkes fél által benyújtott bontókereset elbírálásánál figyelemmel vannak a bíróságok a közvélemény állásfoglalására is és arra, milyen hatással lehet a kereset elutasítása esetén kialakuló, vagy már fennálló tényleges együttélése valamelyik házastársnak harmadik személlyel a környezetre. Így pl. konkrét esetben tanító vagy bíró által létesített házasságon kívüli együttélést nyomós társadalmi oknak tekintették és a házasságot felbontották.

A hosszantartó különélést a bíróságok általában úgy értelmezik, hogy annak legalább 3 éve kell már tartania, de figyelemmel vannak arra is, hogyan arányul a különélés ideje az együttélés időtartamához, amiből az következik, hogy hosszantartó házasság együttélése esetében hosszabb különélési időszakot kívánnak meg.

A bíróságok gyakorlata a házasság felbontása tekintetében meglehetősen szigorú és hallottam olyan esetről, hogy egymás után három ízben is elutasították az egyik házastárs bontás iránti keresetét, sőt olyan konkrét ügyről is tájékoztattak, ahol rövid megszakításokkal 12 éve különélő házastársakat sem választott el a bíróság, mivel a feleség ragaszkodott a házasság fenntartásához. Ebben azonban közre játszik még egy körülmény is. A csehszlovák kódex ugyanis magasabb összegű tartásdíj megállapítását teszi lehetővé arra az esetre, ha a házastársak csak különölnek, de a kötelek még nem szűnt meg (ilyenkor ugyanis lehetőleg a közös háztartásban élvezett életszínvonalat

kell a jogosult házastárs számára biztosítani), míg az elvált házastársak részére csak a tartás szempontjából legszükségesebb eszközök nyújtását rendeli.

Felvetődött az a kérdés is, ismeri-e a csehszlovák bírói gyakorlat a házasság felbontását a felek közös megegyezése alapján. A csehszlovák Pp. ugyanis elvben lehetővé teszi azt, amidőn 239. §-ában úgy rendelkezik, hogy amennyiben a felek a bontóperben közösen kéri a bíróságot: tekintsen el valamelyikük vétkeesség nyilvánításától, akkor a bíróság arra szorítkozhatik, hogy csupán a felek előadásait hallgatja meg és eltekint további bizonyítás felvételétől. Jelenleg a gyakorlat túl teszi magát a Pp. említett szakaszán és abból kiindulva, hogy a bíróság feladata az objektív igazság felderítése, ilyenkor is törekszik annak megállapítására, fennforog-e olyan komoly és alapos ok, amely a házasság tartós feldúltságát eredményezte.

A csehszlovák bíróságok bontóperes gyakorlata tehát jóval szigorúbb, mint a mi bírói gyakorlatunk e vonatkozásban. Knapp professzor adatai szerint egy 1956-ban készített statisztikából kitűnőleg a bíróság férfiakkal a vizsgált esetek 13.46%-ában, nőknél pedig 31.86%-ában nem talált olyan nyomós okokat, amelyek a házasság felbontását indokoltá tették volna.³

A bíróságok általában azon a nézeten vannak, hogy ez a szigorú gyakorlat többek között alkalmas eszköz arra, hogy a feleket visszatartsa a meg gondolatlan válástól. Olyan véleménynel is találkoztam azonban, amely szerint az a gyakorlat, amely a bontás kérdésének szigorú kezelése révén kívánja a házasságot megszilárdítani, hasonlít ahhoz az esethez, amidőn a krematóriumba hívják az orvost.

Nagy jelentőséget tulajdonítanak a csehszlovák elvtársak a *békéltető eljárásnak* is (amely Csehszlovákiában soha sem szakadt el az ügy

² Vö. Radványová, S.: Házasság és válás a szocialista társadalomban. Nová Mysl, 1957. 7. sz. 636. s. köv. old.

³ Vö. Marusiak: A család a kapitalizmusból a szocializmusig vivő átmeneti időszakban. Universitas Carolina Vol. 2. 1956. (X) Philosophica No. I.

A szovjet bíróságok bontóperes gyakorlatára vonatkozólag támpontokat nyújt Osztruhova, az OSZFSzK Legfelsőbb Bíróságának tagja, aki a moszkvai városi bíróság statisztikai adatainak megállapítása alapján megállapítja, hogy 1956-ban a bontásra irányuló keresetek 96%-ában adott a bíróság helyt a kereseti kérelemnek, az elmúlt évekre vonatkozó statisztikai adatok szerint pedig az elutasító ítéletek száma sohasem haladta meg a 10%-ot. Osztruhova, V. M.: A házasság felbontására vonatkozó eljárásjogi törvényhozás néhány fogyatékoságáról. SZGP 1957. 12. sz. 97. old.

érdemi intézésétől). A bíróság az első tárgyaláson tesz kísérletet a felek kibékítésére és ugyanez a bíróság tárgyalja elnapolás után érdemben az ügyet. Még fontosabbnak vélik azonban, hogy a kereset benyújtását megelőzően az ügyvéd kísérelje meg a felek békéltetését és a csehszlovák ügyvédek a kapott tájékoztatás szerint e feladatnak eleget is tesznek. (Ehhez azonban meg kell jegyezni, hogy Csehszlovákiában az ügyvédek jövedelmének jelentős része fix fizetésből adódik és csak kisebb mértékben alakul az általuk vitt perek számától függően.)

A válások elleni küzdelem s a család megszilárdításáért folyó harc kérdése tekintetében a csehszlovák elvtársak egyetértének azonban abban, hogy a jogi eszközök önmagukban nem képesek biztosítani a család stabilitását, mivel a családi kapcsolatok megszilárdítása elsősorban társadalmi probléma, amelynek megoldásában a családi kapcsolatok jogi szabályozása bár fontos, de mégis csak másodlagos szerepet tölt be.

Érdekes kísérletet tesz az említett probléma vonatkozásában a Csehszlovák Igazságügyminisztérium Jogi Intézete, amely a rádióval együttműködve orvosok és más szakemberek (pedagógusok, lakásszakértők, nőszervezet képviselői) közreműködésével előadásokat tart a családi problémákkal, elsősorban a házasság felbomlásával összefüggő kérdésekről. Ma már elérték, hogy sokan keresik fel levélben a rádiót, illetve az intézetet és kérnek tanácsot házasságuk problémáit illetően. Az orvoslás eszközeit elsősorban társadalmi szinten keresik és úgy látják, célravezető lenne valamiféle *házassági tanácsadó szerv* létesítése, elsősorban a nagyobb ipari központokban, ahol a válások arányszáma a legmagasabb.

Említettem, hogy a csehszlovák törvényhozó a házasság feldúltságának előidézésében vétkes házastársat különböző szankciókkal sújtja. E szankciók körébe tartozik az is, hogy a *házastársi tartás* tekintetében is jelentőséget tulajdonít a törvény a házasság felbontására kiható házastársi vétkességnek. Így a vétlen házastárs, egyéb feltételek megléte esetében, mindig igényt tarthat a vétkessé nyilvánított házastársától tartásra, míg a vétkes házastárs a vétlennel szemben ilyen igényt nem érvényesíthet. Amennyiben a bíróság mind-

két házastársat vétkesnek találta a házasság feldúltságának előidézésében, úgy bármelyikük részére megíthet tartást, anélkül azonban, hogy a jog e vonatkozásban igényt biztosítsa számukra. Ezzel is kifejezésre juttatják azt az erkölcsi értéktétel, amelyben a házasság felbontásához vezető vétkes házastársi magatartást részesítik. További ilyen represszió, illetve szankció jellegű reagálása a bírói gyakorlatnak a házastárs vétkes magatartására az is, hogy a házasság felbontásakor vétkessé nyilvánított házastársra lehetőleg nem bízzák a házasságból született *gyermek nevelését*. Az elvált házastársnak továbbá csak akkor van igénye volt férje után *nyugdíjra*, ha a férjével szemben tartás iránt is igényt támaszthatott volna, már pedig ilyen igényt csak a vétlen házastárs formálhat ugyancsak vétlen, vagy vétkessé nyilvánított, volt házastársával szemben.

Nem ismeri a csehszlovák jog és bírói gyakorlat a tartás problematikája körében az *érdemtelenség* intézményét. Így az a tény, hogy a bíróság a házasság felbontásakor valamely házastársat vétlenné, vagy vétkessé nyilvánította, egyszer s mindenkorra eldönti a tartás iránti igény támaszthatóságának lehetőségét is, bár élére állított esetekkel alátámasztott kérdéseimre, nevezetesen, hogy a házasság felbontását követő hosszú idő múltán, amely alatt a vétlenné nyilvánított házastárs oly magatartást tanúsított volt házastársával szemben, amely a mi bírói gyakorlatunk szerint kétségtől kimeríti az érdemtelenség fogalmát, ugyancsak megítheti a bíróság tartást, azt a választ kaptam, miszerint kirívó esetekben a bíróság törekedne arra, hogy a szocialista együttélés szabályainak megsértése címén üsse el az „érdemtelenség” bizonyult házastársat a tartás iránti igény érvényesítésének lehetőségétől, illetve ha pl. az igényjogosult volt házastárs házasságon kívül együttélne valakivel, úgy azzal utasítanak el tartás megállapítása iránti keresetét, hogy a vele együttélő személy amúgy is gondoskodik háztartásában tartásáról.

*

Előljáróban említettem, hogy két intézmény munkájával részletesebben kívánok foglalkozni. Ezek egyike a prágai *Szociális-jogi iskola*, amely 4 éves szakközépiskolaként működik és három irányú képzést

ad: a) az ifjúság szociális-jogi védelmével, b) az üzemi dolgozókról való gondoskodással, végül c) a rokkantokról, betegekről és öregekről való gondoskodással kapcsolatos feladatok ellátására nevel.

A családi viszonyokkal összefüggő problematika szempontjából az elsőként említett feladatkör bír elsődleges jelentőséggel és e vonatkozásban az iskola mintegy gyámügyi előadóképzőként működik. Az ifjúság szociális-jogi védelmének feladatát jelenleg Csehszlovákiában a nemzeti bizottságok oktatási osztályai látják el, amelyekbe 1957-ben olvastották be az addig önállóan, az igazságügyminisztériumnak alárendelt szerveként működő ifjúságvédelmi intézményeket (amit többen a jelenlegi-nél helyesebb és célravezetőbb megoldásnak tartottak, mivel a nemzeti bizottságok kevésbé alkalmasak e speciális feladatkör ellátására).

Az iskola végzett növendékei — túlnyomó részben nők, akik az általános iskola 8. osztályának elvégzése után pályázhatnak felvétel iránt — többek között éppen a nemzeti bizottságokon, az említett munkakörben találnak alkalmaztatásra. (A csehszlovák elvtársak tájékoztattak arról, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban hasonló jellegű intézmény működik, amelyre hallgatóként azonban csak oktatómunkában részt vett tanítókat vesznek fel.)

Az iskolán előadott és az általános középiskolai képzést szolgáló tantárgyak mellett döntő jelentőséget tulajdonítanak a megfelelő *jogi ismeretek* nyújtásának. Ennek megfelelően az óraszámot (és a gyakorlati foglalkozásokat) tekintve is a két legjelentősebb tárgy a csehszlovák jog, valamint a szociális-jogi védelem szakanyaga. A jogi tárgyak keretében pl. a II. évfolyamon államigazgatási jogot (54 óra) és államigazgatási eljárást (16 óra); a III. évfolyamon családjogot (53 óra), polgári jogot (38 óra), valamint munkajogot (26 óra); a IV. évfolyamon pedig büntető jogot és eljárást (41 óra), végül polgári eljárási jogot (38 óra) hallgatnak a növendékek. Jogi jellegű szakismeretek előadása szerepel a szociális-jogi védelem tantárgy keretében is. (55 órában társadalombiztosítással, 50 órában pedig a nemzeti bizottságok szociális-jogi feladataival foglalkoznak.)

A szaktantárgyak előadását (amelyek között szerepel továbbá egész-

ségtan, pszichológia és pszichopatológia, pedagógia, logika) részben saját szaktanárokkal (pl. volt legfelsőbb bírósági bírő), részben meghívott előadók útján biztosítják.

A másik intézmény, amelyről röviden szólni kívánok, az *Ifjúság Nemzetközi Jogi Öltalmát Ellátó Központi Intézmény*, amelynek vezetőjét az igazságügyminiszter nevezi ki és amely a brünni megyei bíróság mellett működik. Ez az intézmény egyedül hivatott arra a köztársaság területén, hogy biztosítsa az ifjúság védelmét a külfölddel való kapcsolatban.

Feladatkörébe tartozik a Csehszlovákiában élő kiskorúak részére tartásdíj kieszközlése és ezzel összefüggésben az apaság megállapítása oly esetekben, amidőn a kötelezett külföldön él, valamint közreműködés hasonló jellegű feladatok megoldásában külföldön élő kiskorú érdekében akkor, ha a kötelezett személy él Csehszlovákiában. Ennek során külföldi testvérintézményekkel, vagy a kérdéses feladatok lebonyolításával megbízott szakszervekkel együttműködve megállapítja a külföldi tartásra kötelezett személyi-, vagyoni és kereseti viszonyait, hogy biztosítható legyen a jogosult érdekeinek megfelelő védelme. Közreműködik az intézmény a tartásdíjak kölcsönös folyósításának lebonyolításában és e célra saját devizakerettel is rendelkezik. Az említett feladatokon túl-

menően közreműködik gyermekek örökbefogadásánál, hagyatéki ügyekben, amennyiben külföldi elemet is tartalmaznak. Dokumentációs munkát is végez, amennyiben nyilván tartja külföldi államok családjogi törvényhozását.⁴

Az intézménnyel, amely tehát Csehszlovákiában egységes *áttevő és áttevő hatóságként* működik, azért foglalkoztam részletesebben, mivel a tartásdíjak külföldön való behajtása tárgyában New Yorkban 1956. június 20. napján kelt nemzetközi egyezményhez való csatlakozásunk (1957. évi 53. sz. tvr.) következtében Magyarországra is az a kötelezettség hárul, hogy a tartásdíjakkal kapcsolatos, külföldi elemet tartalmazó ügyek lebonyolítása érdekében megfelelő intézményt hozunk létre és az igazságügyminiszter 9/1957. (IX. 13.) I. M. sz. rendelete értelmében ilyen áttevő hatóságként, illetve áttevő intézményként az Igazságügyi, illetve Művelődésügyi Minisztérium jár el. Úgy vélem, hogy az itt említett és már hosszú ideje működő csehszlovák intézmény gyakorlata hasznos tapasztalatokkal szolgálhat a nálunk beinduló hasonló jellegű munka helyes megszervezése szempontjából.

*

Csehszlovákiai tanulmányutam igen sok értékes tapasztalatot ered-

⁴ Vö. Juda, M.: Az ifjúság nemzetközi jogi oltalma a Csehszlovák Köztársaságban. Szocialistická Zákonnost, 1956. 3. sz. 172. s. köv. old.

ményezett számomra, amelyek a családjog problémáinak további vizsgálata során hasznosan vehetők figyelembe a nálunk adódó kérdések megoldására irányuló törekvések során. Megmutatkozott a tanulmányút alkalmából az is, hogy a szocialista építés során a családjog területén is, nevezetesen annak egyik legjelentősebb kérdéskörében: a házasság felbontásával kapcsolatos problémakomplexum tekintetében a két ország azonos társadalmi rendjéből és társadalmi viszonyaiból folyóan a megoldandó feladatok is lényegében hasonló módon vetődnek fel. Ez megteremtí a kérdések elméleti szinten történő kidolgozására, de esetleg a célra vezető jogi szabályozás megalkotására és a megfelelő bírói gyakorlat kialakítására irányuló törekvések vonatkozásában is a *szorosabb együttműködés lehetőségét*. A csehszlovák elvtársak — akiknek csak köszönettel adózhatom azért a segítő készségükért, amellyel tanulmányutamcélkitűzéseinek minél sikeresebb megvalósítása érdekében támogattak —, ugyancsak hasznosnak tartanák, ha a szocialista társadalom szempontjából oly fontos kérdés: a családi kapcsolatok megszilárdítása terén szorosabbra fűznénk az ezzel összefüggő elméleti problémák feltárására és ennek alapján a szükséges társadalmi és jogi intézkedések megtételére irányuló erőfeszítéseinket.

Pap Tibor

JOGIRODALOM

Az egyetemes állam és jogtörténet tankönyve.

(Szerk. Dr. Sarlós Márton egyetemi tanár, Tankönyvkiadó, Bp. 1957.)

A legutóbbi hazai jogirodalmunk egyik legjelentősebb terméke közé sorolhatjuk a most megjelent „Egyetemes állam- és jogtörténet” c. tankönyvet, melynek tartalma három társadalmi formáció állam- és jogintézményének ismertetését öleli fel. A studium, melynek anyagát a megjelent tankönyv tartalmazza, a marxista jogi oktatás gyakorlati követelményei alapján csupán néhány éve keletkezett. A marxista állam- és jogtörténeti oktatás a jogintézmények történeti összefüggésének fel tárásában széles területét nyitotta

meg a történeti források elemzésének, és a különböző népek intézményeinek fejlődésében számtalan összefüggés felismerésével, újszerű megvilágításával hozzájárult a társadalom, az állam és a jog történetének megértéséhez. Az államoként hosszabb múltra visszatekintő jogtörténeti kutatás, a történeti és jogtörténeti emlékek gyűjtésének eredményei és számos kapcsolódó tudományág termékei, de főként a marxista történet-szemlélet igen nagy lehetőségeket nyújt az egyetemes állam- és jogtörténet számára. Az első magyar marxista egyetemes állam- és jogtörténet tankönyve ilyen körülmények között különös figyelmet érdemel.

A didaktikai követelményeken túl annak a megítélése, hogy a könyv tudományos feladatát miként teljesítette egyértelmű a kritikával. A kritikai elemzésre azonban alig vál-

lalkozhatnák, nemcsak azért, mert a hely erre nem elegendő, hanem mert a tankönyv a történeti és jogtörténeti kutatás oly nagy témakörét öleli fel, hogy önmagában szerénységre int. Mégis, ha a könyv pusztá ismertetésének határát megjegyzéseim túllépnek, az abból folyik, hogy a tankönyv gondolkodásra tanít, önálló véleményre készítet.

A munkaközösségben készült könyv alapon átgondolt és első sorban az oktatás feladatait szem előtt tartó szerkezeten nyugszik. A történetkutatás tapasztalatait és a marxista történet-szemlélet alapvető követelményeit sikeresen párosították a szerzők az anyag felépítésében és ezzel a tanulhatóság szempontjából eredményes munkát végeztek. A szerkezetében mégis felvethető hiányosságok a jogtörténelem elemzői számára jelenthetnek megoldandó

problémát, de a tanulást alig akadályozzák. A szerzők érdeme, hogy alig néhány éves oktatás után az állam- és jogtörténet gazdag forrását tudták nyújtani. A magyar polgári tudomány nem tudta megteremteti az egyetemes állam- és jogtörténet alapját. A különböző népek állam- és jogintézményeinek alakulását elhanyagolták a polgári történetkutatók. Nyugateurópa egyes népeinek jogintézményei bár esetenként gyakorlati következtetésekre készítették a polgári jogtudomány kiemelkedőbb képviselőit, mégis az ilyen irányú törekvés is egyoldalú maradt. Egyoldalúan vették figyelembe főleg a német jogfejlődésből levonható következtetéseket, megalapozatlan összefüggéseket véltek felfedezni hazai jogintézményeink és az eszményített Nyugat egyes kiemelkedő jogemlékeinek összevetéséből. Az egyetemes állam- és jogtörténet tankönyve az ilyen sommás hiányosságokat törekedett kiküszöbölni, bár maga sem mentes teljesen a korábbi egyoldalú szemlélet residuumaitól. Még mindig előfordul egyoldalú ismétlése a régi gondolatnak a frank birodalom államszervezetének és a Közép- és Kelet-Európa államfejlődésének összefüggésére vonatkozóan, mely a részigazságot az általánosítás rangjára emeli; „A frank comitatus egyébként erősen hatott a X—XI. századi középeurópai államok helyi igazgatására. (Lengyelországban, Csehországban és nálunk).”¹ Itt alig marad lehetőség a comitatus hatásának tudományos elemzésére, miként a szerző sem tudta kifejteni a gondolat részigazságát a tankönyvben. Mindenesetre a hallgatókat aránytalanul megterhelni vele felesleges, mert ők már az új szemlében megírt középkorai történetoktatásban a környező népek intézményeinek hatását tanulták. Hasonlóan a romanizált Gallia nagybirtokszervezetének a frank birtokviszonyok alakulásával való kapcsolatára utaló egyetlen mondat is talán még a Wittich-Knapp-féle földesúri teória rezonanciája.² Hosszú évtizedek irodalmi küzdelme vonul el a német irodalomban járatos olvasó előtt, mely a nyugati polgári irodalomban még ma sem vitte nyugvópontra a „földes-

uraság keletkezésének” hosszú vitáját.³ Ismeretes a frank uralkodók, de főleg Nagy Károly „hatalmas, de csaknem nyomtalanul eltűnt kísérletei a híres császári villabirtokokkal”. Még mindig hasznosnak tűnik Engels figyelmeztetését idézni, hogy a római birodalom összeomlása után hosszú ideig „teljességgel lehetetlen volt akár a rabszolgamunkára alapozott római nagybirtokgazdálkodást, akár a robotmunkára alapított újabb nagyüzemeket folytatni”.⁴ Az ilyen hiányosságok mégis alig rontanak le valamit a tankönyv értékéből, csupán a kollektív tankönyvírás később felvetendő problémájához tapadnak. Ennek ellenére joggal mondhatjuk Pauler szavával, hogy a szerzők a „legnehezebb feladványra” vállalkoztak az egyetemes állam- és jogtörténet tankönyvének megírásával.⁵ Hazánkban az egyetemes állam- és jogtörténet művelésének előzményéhez tartozik a XIX. század második felében Wenzel Gusztáv és Hajnik Imre munkássága az akkor „általános jogtörténetnek” nevezett studium megteremtésében.

Az általános jogtörténet rendszeres művelésének hiányát pótolni kívánta sok tekintetben a XIX. század polgári pozitívizmusa: tulajdonítható fordításirodalom is, valamint az 1906-tól a „Magyar alkotmány és jogtörténetbe” egyesített nyugat-európai jogfejlődés.⁶ Századunk sokkal inkább elhanyagolta a környező népek intézményeinek megértésében rejlő jogtörténet jelentőségét. Az egyetem falain belül fejlődő közel három évszázados jogi műveltségünknek ezért az utóbbi évtizedben sok adósságot kellett törlesztenie. Wenzel—Hajnik tevékenysége természetesen nagy lépést jelentett előre, szemben a nagyszombati egyetem korával, mikor a nemes ifjak még csak a Hármaskönyv alapján építhették jogi műveltségüket. De a kalapos király 1784. évi rendelkezései

alapján megreformált jogi oktatás sem igényelte, hogy a jó állami tisztviselőkké nevelendők más népek jogintézményeinek történetével is megismerkedjenek. A gyakorlati célokra túl a jogi műveltségnek ezt az akadályát kívánta elmozdítani Wenzel Gusztáv, miként maga is írta: „Csak akkor fogjuk saját jogtörténetünket alaposan érteni, ha azon viszontagságokat és változásokat is ismerjük, melyek a többi Európa jogtörténetében találtak”.⁷ Wenzel szavai még ma sem vesztek el értelmüket. A megjelent tankönyv ezt a feladatot is elősegíteni kívánja, sőt ezen túl a környező népek állam- és jogtörténete felé fordította a figyelmet. Jogi műveltségünk korábban egyoldalúan Nyugat jogintézményei felé vonzódott. Az elnyomott kis népek környező társadalma nem talált megértésre és nem keltette fel figyelmét a polgári jogtörténetkutatásnak. A hazai jogtörténetkutatás legjobbjai ugyan gyakran figyelmeztettek a szláv népek társadalmának fejlődésére, de általános jogtörténeti elemző kutatásra már nem telt. A megjelent marxista egyetemes jogtörténet most tekintélyes helyet biztosított a környező kis népek állam- és jogtörténetének. Mégis itt kell megemlíteni a könyv szerkezetének egyik sokat vitatott problémáját. — Államoként, vagy intézményenként történő tárgyalási mód és szerkezet — a marxista egyetemes állam- és jogtörténetoktatás rövid néhány éve alatt ismételtelen változott. A tankönyv végül az államokéni tárgyalást választotta, melyhez sok egyéb argumentumon kívül valószínű az „Isztorija gosudarsztva i prava, Tom. I—IV.”⁸ ismerete is hozzájárult. A megjelent tankönyv természetesen elsősorban a felsőoktatás céljait szolgálja. Ezért ha az ilyen szerkezet a tanulhatóságot ténylegesen megkönnyíti, úgy az ellenérv máris elesik. Mivel az utóbbi érvben még nem lehetnek mértékadó tapasztalataink, csak azt lehet megemlíteni, hogy az egyébként szerencsésen megválasztott szerkezet a szerzőket gyakran a teljességre készítette. Ez a törekvés pedig nem teljesíthető és nem is célravezető. Ennek a törekvésnek a látszatát kelti a VIII—X. fejezet, különösen pedig az összefüggő alponthoz sűrített

¹ Ld. W. Wittich: Die wirtschaftliche Kultur der Deutschen zur Zeit Cäsars, 1901.; u.a.: Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland, 1896. Valamint Max Weber, R. Hildebrand, Fleischmann, A. Dopsch, R. Kötzschke és mások irodalmi polemiját, vagy akár az angol „villaelmélet” hosszú historiográfiáját.

² Engels: „A család, a magántulajdon és az állam eredete.” Marx—Engels: Vél. Műv. II. köt. 301. old.

³ Pauler, Wenzel Gusztáv „Általános jogtörténetére” vonatkozóan hangoztatta az 1860/61-es tantervviták során. Ld. Eckhart F.: A Jog- és Államtudományi Kar története. Bp. 1936. 454. oldal.

⁴ Ld.: Király J.: „Magyar alkotmány és jogtörténelem. Különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre. 1908.

⁷ Eckhart F.: i.v.m. 453. old.

⁸ Pod. ved. Csernilovszkij, Moszkva, 1949.

¹ Egyetemes állam- és jogtörténet. Szerk. Sarlós M. Bp. 1957. 95. old. A továbbiakban a tankönyvre történő hivatkozásnál csak az oldalszámot tüntetjük fel.

² Ld. o.u. 92. old.

„Történeti áttekintések”.⁹ Hasztalan a teljességre törekvés, mégsem nyert megnyugtató ábrázolást az elbamenti, — balti szlávok társadalma, a német kolonizáció és hatása a szláv jogintézmények fejlődésében stb. A tárgyalási módnak a szerkezetből eredő hibáját mutatja a „soltészések”-re vonatkozó utalás.¹⁰ Az átfedés veszélyének elkerülésével mindkét helyen jelentőségén aluli értékelést és magyarázatot kapott a német kolonizáció és a soltészesség intézménye. A történeti áttekintések jóval szerencsésebb elhelyezését találjuk számos helyen, amikor a lényeges történeti összefüggések megértése érdekében rövid apróbetűs szedés tartalmazza a legfontosabb történeti eseményeket. Ezt a módszert ki kellett volna terjeszteni a tulajdonképeni jogtörténetet tárgyaló részekre is; és az állam- és jogintézmények fejlődésében kevésbé jelentős tényeket szintén apróbetűs szedésben adni. Így talán hely maradt volna a litván jogfejlődés egyes szakaszainak, a rendiség spanyol és skandináv sajátosságainak, a török hódoltság hatásának stb. Ez lehetővé tenné az újabb irodalom eredményeinek figyelembe vételét. A bolgár szlávok birtoklási viszonyairól újabban N. Sz. Gyerzavin a török uralom korára vonatkozóan figyelemre méltó adatokat közölt.¹¹ A balkáni szlávok jogintézményei is mikénti maga az etnikai elem életerős konstans elemeket őrzött meg amiről az olasz Bracciolini éposza a „Bulgheria convertita” is megemlékszik. Vagy akár többek közt a Policaí társadalom tipikus szláv intézményei, melynek újabban B. D. Grekov állított maradandó emléket, kíváncsognak megemlékszik.¹² A példálódzó megjegyzéseket csupán didaktikai megfontolások alátámasztásaként lehet itt megemlíteni. Hasonló hiányosságok azonban éppen az államonkénti tárgyalás szerkezetéből származnak. A feudális állam- és jogtörténetet tartalmazó II. rész összefüggő anyagában a korábban alkalmazott merev elválasztása Kelet és Nyugat történetének, csak formálisan tűnt el. A más szempontokból bevált szerkezet

alig adott lehetőségeket a különböző népek jogintézményeinek összehasonlítására. Az alap és felépítmény kölcsönhatása, a jogintézmények útján történő tükröződés alapvető törvényeit és törvényszerűségeit a hallgató nem találja meg.

A tankönyv egyik kiemelkedő eredménye a marxista történetiszemlélet gyakorlati alkalmazása. A szerzők számtalan sikeres megoldást találtak az állam- és jogtörténet marxista magyarázatára, a tudományos elemzésre és a marxista nevelésre. Mégis szintén csak módszerbeli megfontolások alapján is látható hiányosságok figyelhetők meg a tankönyvben. A marxizmus klasszikusait gyakran totum factumként szóltatták meg. A marxizmus klasszikusai koruk tudományos eredményeinek legmagasabb szintjét tudták elérni, éppen ezért a történelmet érintő megjegyzéseik legtöbbször ma is tanulságosak. Az erőltetett idézgetés az idézetek önkényes kiválasztását eredményezi és a hallgatót csak „vak hitre” nevelheti.¹³ Jelentős feladatot vállalt magára a tankönyv a különböző népek állam- és jogintézményeinek leginkább megnyugtató kifejezése megalkotásában. Ebben a tekintetben csak részleges segítséget jelenthettek a korábbi hazai kísérletek. A magyar terminológia kialakítása rendkívüli segítség a tanulhatóság szempontjából, de még mindig sok a hallgatót terhelő kiemelt idegennyelvű kifejezés.

A tankönyv több szerencsés megoldást talált jelentős gazdaságtörténeti, kultúrtörténeti, politikatörténeti összefüggés beépítésére. Egyes helyeken azonban ez a törekvés a tulajdonképeni jogtörténelem rovására érvényesült.¹⁴ Hasonló módon törtéte le a XIX. század második felében a történetkutatás egyes kiváló képviselőinek szárnyait a „komplex kutatásra” való törekvés. Századunk történetkutatása, amidőn a vizsgálódás szertelen módját elvetette egyidejűleg még magasabb szintre emelte a kapcsolódó tudományágak, az archeológia, etnográfia, a közgazda-

ságtan, kultúrtörténet, gazdaságtörténet stb. eredményeinek összekapcsolását. Rendkívül termékeny talajt teremtett ennek a szovjet történetkutatásban immár általánosan alkalmazott munkaközösségi alkotás. Túl ezen ma már Nyugaton is „egyetlen komoly történész nem veheti tagadásba a gazdaságtörténet, a társadalomtörténet, a kultúrtörténet és politikai történet közötti összefüggéseket”.¹⁵ Ez a felismerés azonban nem vezethet a konkrét tudományág jellegének háttérbeszorítására.

Az egyetemes állam- és jogtörténet tankönyve hat részben csoportosítja az i. e. IV. évezretdől figyelemmel kísért állam- és jogfejlődést. Az első három rész az egymást követő társadalmi formációknak megfelelően alakult. A IV. rész cím nélkül a Párizsi Kommun fejezetét, az V. rész a burzsoá állam és jog fejlődését a Párizsi Kommuntól a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig, a VI. rész cím nélkül — az imperialista államok fejezetét tartalmazza.

Az első rész a rabszolgatartó állam és jog története. Benne az ókori Kelet társadalmának legfontosabb momentumai, a görög és a római állam- és jogfejlődés történetileg kiemelkedő intézményei kaptak helyet. Különösen a tanulhatóság szempontjából hasznos anyagnak tekinthető. A figyelmes olvasó látja azonban, hogy a szerzőket mind anyagban, mind terjedelemben korlátozta a célszerűség, s talán eredeti elgondolásaikat a tankönyvszerkesztés követelményei nagyon is megrövidítették.

A II. rész egészében a feudális állam- és jogtörténetet öleli fel. Tartalmában, mondanivalójában gazdag és a célnak megfelelően sikerültnek tekinthető. A feudális állam és jog, államonként kiemelkedő intézményei mellett a sajátos nemzeti fejlődés is hangsúlyozást nyert. Hibája, hogy a feudális állam- és jogintézményekben uralkodó általános tendenciákat háttérbe szorították a jogtörténet kevésbé jelentős tényei. Főként ebben a részben figyelhető meg a szerzők értékes törekvése a marxista egyetemes állam- és jogtörténet helyes fogalmainak megteremtésére. Nehézséget okozhatnak mégis

⁹ Ld. „Tankönyv” 161–165., 189–191. 201–204. old. stb.

¹⁰ Ld.: 194–195., 207–208. old.

¹¹ N. Sz. Gyerzavin: Istorija Bolgarii. Bolgarszkij narod pod tureckim vlagyicsesztvom. Moszkva, 1947. 8., 10., 13–15., 18–20. stb. old.

¹² B. D. Grekov: Polica. Opit izucsenija obscesztvennik otnosenij v police XV–XVII. v. v. Moszkva, 1951.

¹³ Szabó Ervin találóan írta erről, hogy „Bennem legalább mind erősebb meggyőződésé érelődött meg éppen Marx és Engels ismételt tanulmányozásából, hogy mi nincs annyira ellentétben éppen a marxizmussal, s a marxizmus módszerével és lényegével, mint bizonyos elméletekben ugyancsak éppen a marxizmus bármely elméleti tételében való vak hit...” Ld.: Marx–Engels Válogatott Tanulmányai. Szocialista Könyvbarátok Kiadó, 189. old.

¹⁴ Ld.: Főként az V., VI. részben. „Tankönyv” 410–490. old.

¹⁵ G. Manacorda: A mai történetírás fő irányzatai a X. Nemzetközi Történet Kongresszuson. A MTA Történettud. Int. Értesítője. VII. évf. 1–2. sz. 156. old.

a jogi szakkifejezések.¹⁶ A jogi alapismeretekben járatlan joghallgató segítségére lehetne ilyen esetekben is aprószedesű szöveg, vagy utalás. Sikertelen fogalomnak tartom a „közszabadokat”. A közösségi szabadok érthetőbben közelhozná a Markközösségi viszonyokban élők megjelölését. Az országonként tárgyalt intézmények kapcsán érezhető az összehasonlítás hiánya. Látható ez ott, ahol történetileg kíváncsozánk. Így a feudális tulajdonjog főbb intézményeinél, a szláv jogintézmények kölcsönhatásánál stb. Többszörös átfedéssel sem kapott megfelelő értékelést a római jog recepciója és annak általános sajátosságai. Egyébként is gyakori átfedéseket eredményezett az államoként történő tárgyalás. Hiányosnak tűnik Bizánc és a Balkán-félsziget országainak állam- és jogfejlődése. Az újabb bizantológia rendkívül gazdag forrásokat tárt fel a parokoszok helyzetére vonatkozóan.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy a jobbság viszonyaiban gazdag sajátosságok találhatóak az új kutatások fényében, és nem nevezhető a parokosz „tipikusan robotoló és adóztató jobbágyoknak”.

A könyv III. része a burzsoá állam és jog történetét tartalmazza a szabadversenyos kapitalizmus korával bezárólag. Marxista egyetemes állam- és jogtörténeti oktatásunk szempontjából a leglényegesebb anyagot jelenti, melyben bemutatásra kerül a feudális felépítmény forradalmi megsemmisítése is minőségileg új, burzsoá állam- és jogintézmények megteremtése. A történetileg, jogtörténetileg gazdag anyag a hallgatóság figyelmét is magárvonja és igen hasznos nevelő, oktató jellege van. Egyes fejezetek azonban túl előadásszerűek és az adott keretek között alig bővíthetők még az előadások során. Az előadásszerűséget fokozza, hogy a történeti eseményeket az előadásban bevált, a leírást szolgáló jelenidőben adják.

A burzsoá állam- és jogfejlődés tankönyvi anyaga még kevésbé igényli a teljesség látszatát, és csak

¹⁶ „Vádely”, „nyomozati elv”, „kötött bizonyítás rendszere” stb. példaként ld. 127. old. Más megfontolás alapján az „use”, „trust” stb. ld. 156. old.

¹⁷ Dölger, Lemerle, G. Rouillard — O. Collomp. L. Petit, Uzpenszkij, Heisenberg, Osztrogorzskij, és mások munkássága a XX. század idevágó irodalmából.

a legfontosabb és leginkább tipikus fejlődés nyert részletes megvilágítást. (Anglia, Franciaország, U.S.A. és Németország.) Az oktatás célkitűzését ez a kiválogatás több vonatkozásban kielégíti, de számos kibővítési igényt is fel lehetne vetni. A történeti részletek terhére szerencsésebb lett volna a tárgyalt államok határán túllépni pl. a Holland Köztársaság államberendezkedésének kialakulása terén. Hasonlóan a környező kis népek állam- és jogfejlődésének eredményei, legalább a nagy történeti fordulópontok status quo-jaként megemlítsékre kíváncsozánk. Nagy polgári jogalkotások során a jogi elméletek tárgyalása mutatkozna szükségesnek. A legnagyobb részleteséggel tárgyalt francia burzsoá állam- és jogtörténet sem adott teret a polgári államelmélet eszméi előkészítőinek, Voltaire, Bayle, Meslier, Montesquieu és Rousseauaknak. Ezt a hiányt a III. részt bevezető XIII. fejezet sem tudja pótolni.¹⁸ Ennek ellenére pedagógiai szempontból rendkívül hasznos anyagnak tűnik a III. rész, mely a részletes elemzéssel kimutatható hiányosságai ellenére is színvonalas anyagnak tekinthető.

A burzsoá állam- és jogtörténet következő szakára történő áttérést a Párizsi Kommunnek szentelt IV. rész szakítja meg, mely tartalmában sok tekintetben a szocialista állam- és jogtörténet körébe tartoznék. Az V. rész ugyan tartalmaz egy alapot a szocialista állam- és jogtörténet kezdetét jelző Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak, mégis összefüggő fejlődést a tankönyv egyéb okok következtében erről nem adhatott.

A tankönyv V—VI. része alkalmas politikai-történeti áttekintés, mely jogtörténeti szempontból még alig ad kidolgozott anyagot és szerkezetet. Ennek ellenére az általános tájékozottság megteremtése érdekében hasznosnak mutatkozik.

A tankönyv tartalmának részletes elemzése előtt is megállapítható, hogy a szerzők fokozott nehézségeket küzdöttek le és eredményes munkával járultak hozzá a marxista jogi kultúra fejlesztéséhez. Az egyetemes állam- és jogtörténet gazdag történeti hagyatékát tudták sikeresen

továbbítani egy felkészültségben nagyon különböző szinten álló hallgatóságnak. Túl ezen a tankönyv megjelenésének körülményei azt bizonyítják, hogy a nem közvetlenül tanuló jogászság figyelmét is felkeltette. Ez a körülmény azonban újabb igényeket is támaszt az első marxista egyetemes állam- és jogtörténet tankönyve elé. Miként a német jogtörténet nagy „Lehrbuch”-jai¹⁹ nem egyszerűen a tanszükségletet szolgálhatja. A levonható tapasztalatok és a szovjet és népi demokratikus államok egyetemes állam- és jogtörténeti oktatásának tanulságai további előrehaladást fognak hozni a tankönyv tudományos színvonalában. A jelenlegi kiadás alapján is nyilvánvaló, hogy a jogásznevelésben jelentős színvonalemelkedést jelent, amit ha a tankönyv egyes hiányosságai esetenként meg is nehezítenének, a marxista kiművelt emberfő kialakításához nagy hozzájárulást jelent.

Az ezen túlterjedő érdeklődés az egyetemes állam- és jogtörténet gazdag forrásainak elemzését, a legfontosabb források és monográfiák intézményekkénti jelzését, a kapcsolódó tudományágak számára is hasznosítható forrásszövegek marxista elemzését igényeli. Ilyen hatalmas feladat megoldására természetesen még az egyetemes állam- és jogtörténelem munkásainak összefogása sem elegendő. Teljesen igaz, miként a német polgári jogtörténetírás is felismerte már közel három évtizede, hogy „die Einmann-Arbeit auf diesem Gebiet, vörüber sei”.²⁰ Ez a felismerés a német jogtörténeti irodalomban Hans Planitz—Thea Buyken szinte egyedülálló bibliográfiai munkáságukban is jelölést alkotott,²¹ és tanulságot szolgáltat. A szovjet egyetemes állam- és jogtörténetírás pedig módszerében és a források sokoldalú tudományos elemzésével számunkra még kiaknázatlan lehetőségeknek tűnik.

Horváth Pál

¹⁹ Ld.: H. Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte, I. 1887. 2. Aufl. 1906, II. 1892. 2. Aufl. Schwerin feldolgozásában 1928, R. Schröder: Lehrbuch..., 1892. 7. Aufl. Künnsberg feldolgozásában 1932.

²⁰ Karl S. Bader: Zu einem neuen Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Zeitschrift für schweizerisches Recht. Neue Folge Band, 1957. Heft 1. 54. old.

²¹ „Bibliographie zur deutschen Rechtsgeschichte” I—II. Frankfurt am Main, 1952.

¹⁸ Ld. 261. old.

E lapszámok (XIII. új évfolyam 1—2.) szerzői: *Dr. Eörsi Gyula*, egyetemi tanár. — *Pavlov, I. V.*, a jogi tudományok doktora (Moszkva). — *Dr. Beck Salamon*, egyetemi tanár. — *Dr. Beér János*, egyetemi tanár. — *Dr. Névai László*, egyetemi tanár. — *Gedvilasz, M. A.—Novikov, Sz. G.* (Moszkva). — *Dr. Gerő Tamás*, őrnagy. — *Dr. Toldi Ferenc*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Pap Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Horváth Pál*, aspiráns.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: *Dr. Kádár Miklós*

Szerkesztőségi titkár: *Dr. Pap Tibor*

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328—727

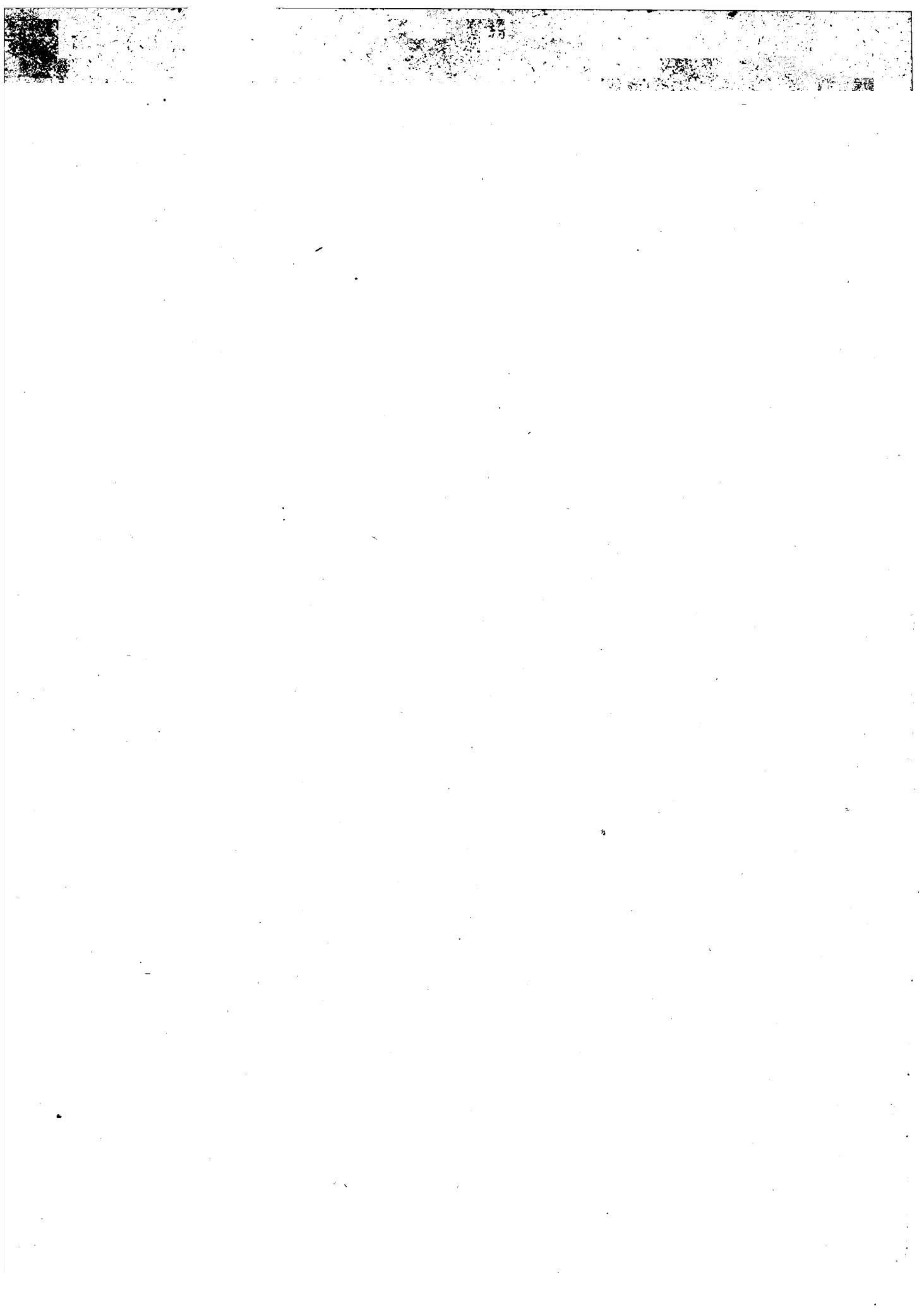
Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távbeszélő: 180—850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft. — Csekk számlaszám: 61 292

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760), vagy a KULTÚRA külföldi képviselői

1958 MÁJ 6

XIII. új évfolyam

Bölcselet

3-4. szám

Budapest, 1958. március—április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZENTPÉTERI ISTVÁN :

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása és a tanácsok 73

BACSÓ JENŐ :

A jogképesség és a cselekvőképesség kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében 80

KERTÉSZ ISTVÁN :

Vagyoni kárpótlás nem vagyoni hátrányért .. 89

HEGYHÁTI ISTVÁN :

Megjegyzések a Polgári Törvénykönyv Tervezetének öröklési jogához 95

FARKAS JÓZSEF :

Eljárásjogi észrevételek a Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez 106

BRAUGYE, I. L. :

A törvényhozási technika kérdései 112

WELTNER ANDOR :

A munkajog fogalma. (I.) 118

Szemle :

MEDVE ZSIGMOND :

A csehszlovák termelőszövetkezeti jogászok tudományos üléséről 128

P. :

A Ptk. Tervezetének vitája az Állam- és Jogtudományi Intézetben 129

Jogirodalom :

V. L. :

A. J. Vinberg : A szovjet kriminalisztikai szakértői vizsgálat alapelvei 133

Mellékelve: A Jogtudományi Közlöny 1957. évi tartalom mutatója

СОДЕРЖАНИЕ : *Iштван Сентпетери* : Учреждение Венгерской Советской Республики и народные советы. — *Ене Бачо* : Вопросы правоспособности и дееспособности в проекте Гражданского Кодекса. — *Иштван Кертес* : Имущественное вознаграждение за неимущественный ущерб. — *Иштван Хедьхати* : Заметки к наследственному праву согласно проекту Гражданского Кодекса. — *Йозеф Фаркаш* : Процессуальные замечания к проекту Гражданского Кодекса. — *И. Л. Брауде* : Вопросы законодательной техники. — *Андор Велтнер* : Понятие трудового права. (I.) — *Обзор* : *Жигмонд Медве* : О научном заседании работников чехословацкого сельско-хозяйственно-кооперативного права. — *П.* : Дискуссия об проекте Гражданского Кодекса в Институте Государства и Права. — *Юридическая литература* : *Л. В.* : А. И. Винберг : Принципы советской криминалистической экспертизы. — *Приложение* : Указатель статей журнала «Вестник Юридических Наук» за 1957 год.

SOMMAIRE : *István Szentpéteri* : La formation de la République Hongroise des Conseils et le rôle de ceux-ci. — *Jenő Bacsó* : Les questions de la jouissance des droits et de la capacité de les exercer dans le projet du Code civil hongrois. — *István Kertész* : Indemnisation pécuniaire pour des préjudices non matériels. — *István Hegyháti* : Remarques sur le droit des successions au projet du Code civil hongrois. — *József Farkas* : Le projet du Code civil du point de vue de la procédure civile. — *J. L. Braude* : Les problèmes de la technique législative. — *Andor Weltner* : La notion du droit de travail (I.). — *Revue* : *Zsigmond Medve* : Sur la conférence des juristes tchécoslovaques des coopérations de production agricole. — *P.* : La discussion du projet du Code civil à l'Institut des Sciences politiques et juridiques. — *Littérature juridique* : *L. V.* : A. J. Vinberg : Les principes fondamentaux de l'expertise criminalistique soviétique. — *Annexe* : Tables des matières du volume 1957 de *Jogtudományi Közlöny*.

INHALT : *István Szentpéteri* : Die Bildung der Ungarischen Räterepublik und die Räte. — *Jenő Bacsó* : Die Fragen der Rechts- und Handlungsfähigkeit im Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *István Kertész* : Die Vergütung für nicht materielle Schäden. — *István Hegyháti* : Bemerkungen zum Erbrecht im Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *József Farkas* : Verfahrensrechtliche Bemerkungen zum Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *J. L. Braugye* : Die Fragen der Gesetzgebungstechnik. — *Andor Weltner* : Über den Begriff des Arbeitsrechts. (I.) — *Rundschau* : *Zsigmond Medve* : Die wissenschaftliche Tagung der tschechoslowakischen Produktionsgenossenschaftsjuristen. — *P.* : Die Diskussion über den Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches im Institut für Staats- und Rechtswissenschaften. — *Rechtswissenschaften* : *L. V.* : A. J. Vinberg : Die Grundprinzipien der sowjetischen kriminalistischen Sachverständigerprüfung. — *Beilage* : Inhaltsverzeichnis der „Rechtswissenschaftlichen Mitteilungen“ für das Jahr 1957.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása és a tanácsok

A magyar nép huszadik századi történelmének — marxi kifejezéssel élve — robusztus mozdonya, a Tanácsköztársaság, 39 éve robbant bele a magyar feudálkapitalizmus rendszerébe. Rövid ideje alatt is hatalmas történelmi távlatokat nyitott meg népünk életében. A Tanácsköztársaság kikiáltása minőségi ugrás volt az egyik társadalmi formából a másikba, s mint történelmi csomópont magába olvasztotta az elmúlt korok pozitív tendenciáinak fonalait. A munkáshatalom megteremtése Szovjet-Oroszországban az európai államok forradalmasodó munkásosztálya előtt kézzelfoghatóan bizonyította, hogy megvan a lehetőség az imperialista világ végsőkéig kielezett ellentmondásainak forradalmi feloldására.

I. A magyar proletariátus már 1917. november 25-én, az Iparcsarnokban megtartott demonstratív nagygyűlésen hitet tett az első szocialista állammal való szolidaritása mellett. A novemberi szimpátia-gyűlést 1918 januárjában a magyar proletariátus széleskörű háború- és rendszerellenes megmozdulása követte. Nem véletlen, hogy ebben az akcióban született meg Magyarországon a szocialista forradalom harci szervezeti formája, a *munkástanács*. Ez annak felismerését jelentette, hogy a forradalmasodó tömegeknek olyan új harci szervet kellett teremteniök, ahol a forradalmi kezdeményezésnek, a tömegaktivitásnak szélesebb keretei vannak, mint a proletariátus hagyományos szerveiben. Másrésztől nem szabad elsikkadni a fölött a tény fölött, hogy a januári sztrájk a magyar munkásmozgalom forradalmi és opportunistá szörnnyának elválásában és ezáltal a forradalmi ág külön szerveződésében, fontos állomás volt.

A januári általános sztrájk tüzét a kormány, szociáldemokrata segítséggel, hamu alá tudta ugyan szorítani, de júniusban ez a tűz újra fellobbant. Ettől kezdve egyre gyorsabb lett az államapparátus és az elnyomó szervezetek bomlása, és az októberi polgári demokratikus forradalom megbuktatta a régi kormányrendszert. A polgári demokratikus forradalomban is a prole-

tariátus által alakított tanácsok voltak a forradalom sikerének fő részesei.

II. A munkástanácsok¹ megalakultak az októberi polgári demokratikus forradalom napjaiban. Ha nem is képviselték mindig hűen a proletár osztálypolitikát, mégis, hibáik ellenére is, a forradalmi proletariátus szervezetei voltak, amelyeket feltétlenül el kellett ismerni és meg kellett védeni az új kormány felszámolási akcióitól. Arra kellett törekedni, hogy minél több helyen megalakuljanak a munkástanácsok, s állandó bázisai legyenek a tömegek spontán forradalmi megmozdulásainak.

A polgári demokratikus forradalom munkástanácsainak működése azonban bebizonyította azt is, hogy a munkástanácsok, ha nincsenek teljesen felvértezve forradalmi ideológiával, utat téveszthetnek s legfeljebb csak ösztönösen fejezik ki híven a proletárosztály politikáját. A munkástanácsok irányítását ekkor lényegében a szociáldemokrata párt tartotta a kezében. A kommunistáknak lett az a feladata, hogy a tanácsokat a szocialista forradalmi célkitűzések megvalósítására alkalmassá tegyék, szervezetenként megacélozzák. A proletár forradalom sikerének feltétele nálunk is az volt, mint Szovjet-Oroszországban: meg kellett nyerni a tanácsokat a szocialista forradalmi útnak, azaz le kellett bennük számolni az opportunistá irányzattal. A polgári demokratikus forradalom után tehát a *tanácsokon belüli harc* központi helyre való állítása nálunk is éppen olyan szükségszerűség volt, mint a szovjet forradalomban.²

¹ Az elnevezés nem volt mindig mérvadó a szerv osztálytartalmára nézve. Sokszor néptanács vagy esetleg nemzeti tanács néven is lényegében proletár osztályérdekeket kifejező szervekként működtek.

² Az oroszországi polgári demokratikus forradalom, és az azt követő események is azt bizonyították, hogy a szovjetek az opportunistá szocialista pártok vezetésével nem képesek a proletariátus forradalmi vívmányait, a megszerzett hatalmi pozíciókat megtartani, még kevésbé arra, hogy a forradalmat tovább fejlesszék. A szociál-

A munkástanácsokon belüli vezetésért folyó harc különösen a KMP megalakulása után élesedett ki — bár az igazi forradalmi erők és az opportunisták közötti ellentét a munkástanácsok előtörténetébe is mélyen beleágyazódott. A szociáldemokrata pártvezetőség az októberi polgári demokratikus forradalom tanácsait *személyileg és szervezetenként* is igyekezett magához kapcsolni. A tanácsok vezetését az általa a tanácsokba delegált konzervatívabb beállítottságú, ún. parlamentáris nevelésen átesett pártvezetőségi tagok kezébe összpontosította. Sajátos fényt vet a szociáldemokrata párt tanácsokban folytatott taktikájának megváltozására az, amit Hevesi Gyula megállapít: 1918 januárjában „a legnépesebb gyűlésen ugyanaz a Preusz Móric képviselte a legerőszakosabban a párt álláspontját a munkástanácssal szemben, és bizonygatta annak teljes feleslegességét a már meglevő jó öreg pártfórumok mellett, akit mintegy tíz hónap múlva a mégis megalakítani kényszerült munkástanácsra *elnökül* oktrojált a pártvezetőség.³ Taktikai okokból a tanácsokat „támogatják” ugyan, de a jobboldali szociáldemokratáktól ezután is teljesen idegen maradt az a gondolat, hogy a proletariátus diktatúráját e szerveken keresztül lehet és kell is

forradalmárok és szociálreformerek eszer és mensevik munkás-, katonai- és paraszttanácsai „szabadon engedik át a hatalmat a burzsoáziának” — figyelmeztet Lenin. (Lenin Művei, 24. köt. Bp. 1952. 29. old.) Általában ismert, hogy a bolsevik párt 1917 júliusában kénytelen volt visszavonni a jelszót: „minden hatalmat a szovjeteknek”, mert az opportunisták pártok vezetésébe álló szovjetek ahelyett, hogy a burzsoázia ellen vezették volna a körükbe tömörült dolgozókat, a Kerenszkij-kormány támaszaivá váltak. Lenin már az „Áprilisi tézisek”-ben leszögezte, hogy a „munkás küldötték szovjetje a forradalmi kormány egyetlen lehetséges formája s ezért mindaddig, amíg ez a kormány enged a burzsoázia befolyásának, a mi feladatunk csakis a szovjetek taktikai tévedéseinek türelmes, rendszeres, kitartó és különösen a tömegek gyakorlati szükségleteihez alkalmazkodó megmagyarázása lehet.” (Lenin Művei, 24. köt. Bp. 1952. 5. old.) Lenin visszatért az Áprilisi tézisek ezen szakaszának pontosabb magyarázatára és hangsúlyozta, hogy „a tézisekben a legteljesebb határozottsággal a munkás-, béresparaszt- és katonaküldöttek szovjetjein belüli befolyásért folyó harcot helyeztem előtérbe. Hogy erre vonatkozólag a legkisebb kétség sem merülhessen fel, kétszer is hangsúlyoztam a tézisekben a türelmes, állhatatos, „a tömegek gyakorlati szükségleteihez alkalmazkodó”, „felvilágosító” munka szükségességét.” (Levelek a taktikáról, Lenin Művei, 24. köt. Bp. 1952. 31. old. — kiemelés az eredetiben.)

Lenin útmutatását híven követték az orosz kommunisták, s felvilágosító munkájuk nem volt eredménytelen. 1917 júliusában még az eszereket és mensevikieket támogatta a szovjetek többsége, de már a következő hónapban, a Kornilov-lázadás leverésétől kezdődően tömegesen álltak a kommunisták oldalára s az októberi forradalmat megelőző napokban a kommunisták vezetése érvényesült már a szovjetek túlnyomó többségében. A szovjetek „bolsevizálódása” után a kommunisták újra egyre több erőt igyekeztek a szovjetek kezébe összpontosítani és ismét kiadták a jelszót: „minden hatalmat a szovjeteknek.” (A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Története, Bp. 1951. 6. kiadás, 246. old.)

³ Hevesi Gyula: A kommunista internacionálé c. tanulmánya, megjelent az Internacionálé 1919. február 1. sz., 42. old.

ebben a történelmi helyzetben megalapozni. A szociáldemokrata pártvezetőség a munkástanácsok vezetésének kézbe kaparintása után sem akarta a tanácsok hatalmi jellegét fejleszteni, hanem kitartott parlamentáris elképzelései mellett. A jobboldali szociáldemokraták a tanácsok forradalmi aktivitásának fejlesztése helyett, döntő feladatnak a parlamenti választásokon kivivandó győzelmet látták. Számos megnyilatkozásban állást foglaltak a parlamentarizmus mellett a tanácsrendszerrel szemben.⁴ Tanácsrendszer helyett alkotmányozó gyűlés, a proletariátus konkrét forradalmi harcának szélesítése helyett választási hadjárat — így gondolja a proletariátus diktatúrájának megvalósítását a jobboldali vezetőség.

A kommunista propagandamunka rendkívül élesen felszínre hozta a szociáldemokrata magatartás ellentmondásosságát. Bebizonyították, hogy a magyar munkásmozgalom nagy forradalmi fellendülése idején nem szabad a parlamenti választásokra bazírozva háttérbe szorítani a valódi forradalmi módszereket, nem szabad a tanácsok perspektíváját kitérni. „Aki az alkotmányozó gyűléssel hitegeti a proletariátusokat, ahelyett, hogy *tanácsainak* a jövőbeni proletár-államszervezet hatalmi szerveinek kiépítésére hívná fel, a hatalom elfoglalásának előkészítésére szólítaná fel őket, az a burzsoázia ellenforradalmának szervezkedését szolgálja.”⁵ Parlamenti úton a proletariátus diktatúrájának megteremtése ebben az időben lehetetlennek látszik. A kommunisták általános elvi alapon éles bírálat alá vették a parlamentarizmus rendszerét és rámutattak arra, hogy a parlamentarizmus a polgári állam olyan sajátos szervezeti formája, amely a burzsoázia számára mindig biztosítja hatalmának fenntartását.

A parlamentarizmus általános elvi bírálatának alátámasztására az események éppen akkor szolgáltattak kézzelfogható bizonyítékot és igazolták azt, hogy a burzsoá népképviselő szervezeti formáin belül bármennyire a munkásosztály javára billennek is az erőviszonyok, forradalmi intézkedések nélkül a retrográd erők ismét hatalomra jutnak. Németországban a szociáldemokrata vezetésű munkástanácsok, bár a proletárdiktatúra megvalósítására minden lehetőségük meg lett volna, választásokon keresztül akarták a hatalmat legalizálni s a nemzetgyűlési választásokon a burzsoázia megszerezte a többséget. Ezekből az eseményekből vonja le a tanulságot a Vörös Újság: „Ha valaha azt hihette a szociáldemokrata párt, hogy a parlamenti többség útján egyszerű szavazással kisajátíthatja a kapitalista osztály-

⁴ Vö.: Népszava, 1918. december 1-i szám. Garami Ernő memoárjaiban szintén kifejezésre juttatta azt, hogy a szociáldemokrácia alapjaiban elutasította a tanácsdiktatúra gondolatát. „A diktatúra gondolata szöges ellentétben van a szociáldemokrácia egész elvi alapjával és gyakorlatának egész múltjával.” Garami Ernő: Forrongó Magyarország, Leipzig—Wien, Pegazus kiadás, 1922. 230. old.

⁵ Pusztuljon a nemzetgyűlés c. cikk, Vörös Újság, 1918. december 14.

államot, és kiépítheti a szocialista államot, ennek a nagy ábrándnak az orosz, most pedig a német és osztrák példa után vége.”⁶

A parlamentarizmus ilyen egységes visszautasítása a magyar kommunisták részéről a belső politikai helyzet tapasztalatainak vizsgálatán nyugodott. Az első világháború végén fellépő forradalmi helyzetben a proletár és reakciós erők polarizálódtak, teljesen valószínűtlennek tűnt az a lehetőség, hogy a proletár hatalmat a burzsoá állam hagyományos szervein belül megvívott legális harc eredményeképpen meg lehet teremteni. A magyar dolgozó tömegek előtt a Tisza—Lukács-féle parlament annyi negatív tényt produkált, s emiatt a parlament iránti bizalom általánosságban annyira megingott, hogy nem volt nehéz a parlamentarizmussal szemben a tanácsrendszer magasabbrendűségét bizonyítani. Ezért Magyarországon, a szovjet állammal szemben, a kommunisták körében nem kellett arra gondolni, hogy mivel a tömegek szélesebb rétegei számára a parlamentarizmusnak még van hitele, valami-féle alkotmányozó gyűlést támogatni kell. A kommunisták álláspontja tehát a tömegek tudatának fejlődésével kapcsolatban maradt és nem ugrott annak elébe.⁷

A II. világháború után a nemzetközi erőviszonyok lényegesen megváltoztak s ebben a helyzetben a marxizmus—leninizmus új tétele kimondja, hogy nem lehet a parlamentarizmust eleve elutasítani, s nincs kizárva annak lehetősége, hogy a proletariátus parlamenti úton, az erőviszonyok fokozatosabb megváltoztatása mellett kerüljön hatalomra. Ez a tézis is annak bizonyága, hogy a társadalmi fejlődés régi tételek módosítását szükségessé teheti és a marxizmus—leninizmus elméletének mindig hűen kell követnie az új viszonyok teremtette helyzeteket.⁸

A kommunisták a kettős hatalom idején világosan leszögezték álláspontjukat a tanácsok általános politikai jelentősége tekintetében: a tanácsok a proletariátus *harci szervei*, ezeken keresztül szerzi meg a munkásosztály a hatalmat, a proletárdiktatúra kikiáltása után pedig a tanácsok az új állam *politikai alapjává* válnak. „A hatalom megszerzésének, a hatalom elfoglalásának szervei a munkások és földműves szegénység küldött tanácsai.” A munkásosztály fő feladata a kettős hatalom alatt „előkészülni az *utolsó döntő harcra a tanácsok kereteiben*.”⁹ E cél megvalósítása érdekében széles körben propagálták a tanácsok fejlesztése vonalán követendő

⁶ A proletariátus és a nemzetgyűlés c. cikk, Vörös Újság, 1919. március 8.

⁷ Lenin viszont joggal vethette a német „baloldaliak” szemére, hogy előreugrottak a parlamentarizmus teljes elutasításával, mert a tömegek Németországban még nem ábrándultak ki a burzsoa népképviselőt hagymányos szervezeti formájából. L.: Lenin Művei, 31. köt. Bp. 1951. 44. s. köv. old.

⁸ Vö.: Pecze Ferenc: A tanácsok jelentősége és szerepe a Magyar Tanácsköztársaság’ megteremtésében. Jogtudományi Közlöny, 1956. márc. sz. 131. old.

⁹ Vörös Újság, 1918. december 11. — Kiemelés az eredetiben.

elveket.¹⁰ A tanácsoknak állandó harcot kell folytatniuk a burzsoá állami szervekkel a dolgozók érdekeinek védelmére. A tanácsoknak szélesíteniük kell hatáskörüket a régi állami szervek rovására, mintegy előiskolát kell venniük a közügyek intézésének új módszereiből. A tanácsok, mint a proletariátus legszélesebb tömegszervezetei, csak úgy tudják megoldani a rájuk váró feladatokat, ha a tömegekkel kapcsolatukat állandóan erősítik. Akkor válhatnak valóban forradalmi tömegszervekké, ha az ország minden helységében összefogják és vezetésük alatt egyesítik a dolgozók különböző burzsoáellenes szervezeteit. A munkástanács, a proletariátus „legáltalánosabb és legfelsőbb képviselői szerve”; a munkástanács feladata az, hogy az „anarchikusan működő erőket a proletárhatalom elfoglalásának céljaira egyesítse”.¹¹ A munkástanácsoknak táplálniuk, élesíteniük kell a tőkés hatalom, a kizsákmányoló társadalmi gazdasági rend megdöntésére vagy korlátozására irányuló akciókat. A gyári munkástanácsoknak egyik legalapvetőbb feladata az üzem termelésének ellenőrzése. Vigyázniuk kell arra, hogy a tőkés ne szabotálhassa a termelést, ne okozhasson zavart a termelés folyamatosságában és hogy ne vonja ki tőkét az országból. „Ha majd a proletariátus megvívja utolsó nagy forradalmát a burzsoáziával és magához ragadja a politikai hatalmat, akkor a proletariátus diktatúrája ezekre a gyári munkástanácsokra támaszkodva veszi kezébe a termelést és szervezi az új termelési rendet.”¹²

A munkástanácsok szervezeti fejlesztése terén egyik fő teendő az, hogy a testületi szervekből megfelelő végrehajtó szerveket (bizottságokat) válasszanak. Bár 1918 végén a tanácsok még nem hálózták be az ország egész területét, mégis felállítják a követelményt: a tanácsokat az egész országot átfogó, összefüggő rendszerre kell kiépíteni. A tanácsok szervezetségének jelentőségét helyesen értékelték, tudták, hogy minél akcióképesebbek a tanácsok, minél nagyobb tömegeket tudnak mozgósítani, annál inkább átütő erejű lesz megmozdulásuk a forradalom pillanatában. „Akik útjában állanak a munkástanácsok szervezeti kiépítésének, azok nemcsak útjában állanak a proletár forradalomnak, de azt akarják és akarva nem akarva azt idézik elő, hogy ez a forradalom véres legyen . . . Minden csepp proletár vér drága; ha meg akarjuk kímélni, építsük ki a valódi munkástanácsokat.”¹³

III. A kommunisták és szociáldemokraták közötti nagy elvi vitákat nagyon kézzelfogható konkrét csatározások kísérték a tanácsokon belül. A legélesebb harc fő színtere a *budapesti központi*

¹⁰ Szembeötlő az, hogy míg a Népszava a Tanácsköztársaság előtt alig közölt a tanácsok munkájával kapcsolatos elvi cikket, addig a Vörös Újság nap mint nap feladatokat állított a tanácsok elé, elemezte, értékelté működésüket.

¹¹ Vörös Újság, 1918. december 21.

¹² Le a hajsáv választmányokkal! Éljen a gyári munkástanács. Bp. 1919. 4. old.

¹³ Vörös Újság, 1918. december 21-i sz.

munkástanács volt. A szociáldemokrata pártvezetőség, a proletártömegek sürgető követelésének engedve, november 2-án megalakította a budapesti munkástanácsot. 1918 januárjában a munkástanács mint a szociáldemokrata pártvezetés béklyói alól való kiszabadulás szervezeti formája működött, az októberi polgári demokratikus forradalom budapesti központi munkástanácsára ezeket a béklyókat újra gondosan rárakták és jól meg is szorították. A szociáldemokrata pártvezetőség a megalakuló tanácsok közül különösen a budapesti munkástanácsot tette a pártmechanizmus függvényévé. A megalakulás után pár nappal — november 5-én — a Népszavában közzétett szervezeti szabályzat jól dokumentálja, hogy milyen gondosan magához láncolta a budapesti munkástanácsot a pártvezetőség. Egy szervezet irányításának egyik legfőbb biztosítéka a szerv megalakítására vonatkozó módszerek gondos összeválogatásában rejlik. A szociáldemokrata pártvezetőség igen alaposan körülbástyázta érdekeit a munkástanács szervezeti szabályzatának megalkotásánál. A tanács tagja, eszerint, csak a szociáldemokrata párt olyan tagja lehetett, aki legalább egy éve működött politikai és szakmai szervezetekben, és egy éve előfizet a pártsajtóra. A párt és munkástanács viszonylatában kimondotta a szabályzat, hogy a munkástanácsok a szervezett munkásság képviselői szerveként működnek, a pártvezetőség azonban megőrzi önálló hatáskörét és a munkásmozgalom vezetésében elfoglalt irányító szerepét. A szabályzat eleve elejét vette annak, hogy a helyi tanácsok közreműködésével a tanácsok országos képviselői szerve létrejöheszen, kimondotta a szabályzat ugyanis, hogy a helyi tanácsok képviselőit központilag kizárólag a pártvezetőség jogosult.

A szociáldemokrata párt — akárcsak a polgári „forradalmi” kormány — nem kívánt a munkástanácsoknak tényleges hatalmi jogkör adni. Nagy Vince belügyminiszter szerint a tanácsoknak „véleményező” szerveknek kell lenniök a közigazgatási hatóságok mellett. A szociáldemokraták szerint a munkástanácsoknak „útmutató” szerepük van a pártvezetőség elé kerülő ügyek előkészítésében. Lényegbeli különbség a két felfogás között nyilvánvalóan nincs. Igen jellegzetes a szabályzat kidolgozásának és életbeléptetésének „demokratikus” módja is: a budapesti munkástanácsot meg sem kérdezték, hanem egyszerűen kihirdették a szabályzatot.¹⁴

Az ilyen feltételek között összeállított — és nem választott — tanács kezdetben nem okozott különösebb gondot a szociáldemokrata párt jobboldali vezetőinek. A tanács nagy többsége a szociáldemokrata párt feltétlen hívének vallotta magát s a párt iránti bizalma még töretlen volt. Ebben az összetételben is meg volt azonban a pártvezetés ellenzékének a magja. A szociál-

demokrata pártvezetőségtől elszakadni nem óhajtó, de a forradalmi munkásság érdekeit a pártvezetőség akarata fölé helyező munkás küldöttek és baloldali szociáldemokrata vezetők (köztük elsősorban Landler Jenő és Varga Jenő stb.) már megütötték azt az őszinte bíráló hangot, amely a szociáldemokrata jobboldal tekintélyét és befolyását egyre inkább vitássá tette. Különösen nagy léptekkel haladt előre a forradalmi és opportunisták közötti álláspontok elhatárolódása 1918. december 13-tól kezdve, amidőn a munkástanácson belül megkezdte működését a kommunisták frakciója. Ezen a napon a budapesti munkástanács épp a földkérdés megoldásának módjaival foglalkozott, és a szociáldemokrata párt földreform-tervezetét vitatta meg. A javaslat az érdekelt paraszti tömegek között nagy felháborodást eredményezett, mert — hogy csak egy megbotránkoztatást keltő gondolatát említsük: a kisajátított földeken alakuló termelészövetkezetek két nemzedéken át járadékot fizettek volna a földesuraknak a kisajátítás ellenértékéért. A kommunista frakció elvetette a kisajátított földekért fizetendő járadék gondolatát. A kommunisták ellenjavaslata a földkérdés megoldását a proletárforradalom érdekeivel hozta összefüggésbe. Általános szempontként azt javasolták, hogy a földkérdést a proletariátus és a parasztság osztályszövetsége alapján kell megítélni. A földkérdést úgy kell megoldani, hogy az ösztönzőleg hasson „a földműves szegénység (proletár és félig proletár mezőgazdasági népesség) tanácsainak megszervezésére, a paraszti rétegeknek a parasztok kispolgári rétegeitől való elszakítására, a köztük levő osztályellentét kiélesítésére és a proletár osztályharcba való bekapcsolásuk céljából.”¹⁵ A földkérdés megoldásának itt javasolt módszere rendkívül helyes gondolatokat tartalmazott, mert ez a parasztság, különösen pedig a szegényparasztság aktivizálódását, tanácsokba való szerveződését nagymértékben elősegítette volna. Sajnálatos módon e javaslat szempontjairól a Tanácsköztársaság kikiáltása után az egyesült munkáspárt megfeledezett.

A földkérdésben lefolyt vita csak egy a sok közül, amely a két párt nézetei közötti gyökeres különbséget tükrözi. A kommunista javaslatokat ugyan rendszerint leszavazták, de lehetetlen volt fel nem ismerni, hogy végső soron kik a forradalmárok és kik miatt került útvesztőbe a munkástanács munkája. Nagyban hozzájárult a szociáldemokrata jobboldal önlepleződéséhez az a hosszú vita, amely a polgári kormánnyal szemben tanúsítandó állásponttal kapcsolatban folyt le a budapesti munkástanácsban. A radikális polgári pártok és a szociáldemokrata párt koalíciós kormánya egyre nagyobb nehézségekkel küzdött s

¹⁴ A budapesti munkástanács szervezeti szabályzatát pontok szerint értékeli Hajdu Tibor: A tanácsok szerepe a magyar októberi polgári demokratikus forradalomban. Századok, 1954. 2—3. sz. 254—255. old.

¹⁵ A javaslat szempontjait a Vörös Újság 1918. december 18-i száma közli. Érdekes a javaslatnak az a pontja, amely szerint a földműves szegénység előtt két lehetőség áll: nagyüzemi termelés és egyéni munkán alapuló kisüzem. Ez azt bizonyítja, hogy ekkor még nem volt eleve elvetve a föld parasztságotól való felosztásának gondolata.

nem talált kiutat a tornyosodó problémákból. 1919 január elején a szociáldemokrata pártvezetőség a munkástanács elé vitte a kormány válságának kérdését. A munkástanács napokig vitatta a kérdést s maguk a szociáldemokrata párttagok is három csoportra szakadtak álláspontjaik szerint. Az egyik csoport szerint a szociáldemokratáknak át kellett volna venniük az egész kormányt. A másik nézet szerint viszont ilyen válságos helyzetben az a leghelyesebb, ha a szociáldemokrata párt nem vállalja a kormányzás felelősségét és teljesen kivonul a kormányból. Végül kompromisszumos megoldás született és egy harmadik nézet győzött: a koalíciót is fenn kell tartani, de a szociáldemokrata miniszterek számát is növelni kell. Ez a vita ismét kitűnő alkalmat szolgáltatott arra, hogy a kommunisták kézzel foghatóan szemléltessék a szociáldemokrata jobboldal opportunizmusát. A munkástanács egyik szavazásán 169 szavazattal 101 ellenében tiszta szociáldemokrata kormány alakítása mellett döntöttek. A szociáldemokrata pártvezetők „maguk is megijedtek a szavazás eredményétől” és azzal indokolva, hogy a „szavazatok többsége nem megnyugtató”, új szavazást rendeltek el.¹⁶ A kommunisták élesen kipellengéreztek a jobboldali vezetők gyávaságát és tehetetlenségét. A munkástanács 1919. január 8-i ülésén Vágó Béla a kommunisták álláspontját a következőképpen foglalta össze: „Nem a kormányválság megoldása a legfontosabb, hanem az, hogy a munkástanács kérdése hogy oldódik meg. A munkástanács az egyetlen szervezett hatalom az országban. Az egész ország jövője attól függ, hogy a munkástanács tudatára ébred-e saját erejének, az egész ország sorsát eldöntő nagy hatalmának. A kormányraléppéssel a politikai hatalmat nem veszi át a szociáldemokrata párt, sőt ezzel erősíti a polgári társadalmat.” Ugyanakkor határozati javaslatot is előterjesztett: „A tanács hatalom létesítése oldhatja meg a munkásosztály szempontjából a tőkés termelőrend keretében megoldhatatlan és immár teljesen lehetetlenné vált ellentéteket.”¹⁷

A kommunista frakció működésének hatására a szociáldemokrata pártvezetőség egyrésztől mind több és több hívét veszítette el a budapesti munkástanácsban belül, másrésztől ezeknek a vitáknak a szociáldemokrata pártra nézve rendkívül kedvezőtlen visszhangja volt a proletariátus széles tömegei között. A szociáldemokrata pártvezetőség latolgatta: „türelmesen kell-e szemlélődni, vagy vadul ellene kell-e törni?” a kommunista frakciónak.¹⁸ Január vége felé eldőlt a kérdés és a szociáldemokrata párt az utóbbi eshetőséget választotta. „A balszárnyat egyesülésre szólították fel”,¹⁹ azzal a szankcióval fenye-

getve meg őket, hogy ellenkező esetben kizárják a tanácsból. A kommunisták természetesen nem adták fel álláspontjukat. A szociáldemokrata pártvezetőség a budapesti munkástanács 1919. január 28-i ülésén javaslatot terjesztett elő a kommunistáknak a tanácsból való kizárására. A szervezeti szabályzatra hivatkoztak és Garbai azzal indokolta a kizárást, hogy „a munkástanács tiszta szociáldemokrata alkotás és ezért a kommunistáknak nemcsak a pártban, de a munkástanácsban sincs helyük.”²⁰

A kommunisták tudták, hogy a munkásmozgalom előbb-utóbb feltétlenül elégtételt fog nekik szolgáltatni. Létre fognak jönni azok az igazi forradalmi harc szervek, amelyek mentesek lesznek minden ingadozástól, parlamentarizmus felé való hajbókolgatóstól, kispolgári szocialista tehetetlenségtől. A kommunisták egyenesen büszkeséggel vették tudomásul, hogy kizárják őket a munkástanácsból, mert látták, hogy ez a forradalmi mozgalom erőit megtöbbszörözi, s az ingadozók újabb ezreit szakítja le a szociáldemokraták táborából. „Ebből a munkástanácsból kizárni nem szégyen, de tisztesség. Ez a kizárás az osztályegyüttműködésből való kizárás, amelyet a munkástanács képvisel és hirdet, ezzel a kizárással a forradalmi szellemet, a forradalmi lendületet zárták ki a munkástanácsból és ezzel a munkástanács önmagát zárta ki a proletariátus kikerülhetetlenül, megakadhatatlanul előretörő forradalmából.”²¹ Lesz munkástanács! — kiáltják válaszként a szociáldemokrata vezetőség kizáró határozatára. Ez a munkástanács azonban nem szociáldemokrata és szakszervezeti bizalmi testület lesz, nem meghamisított imitációja a szovjet formának, hanem olyan szerv, amely a kommunisták által mutatott úton az orosz példa nyomdokain halad.²²

A budapesti munkástanácsban belül a viták ezután elcsitulnak, de ez nem jelenti azt, hogy a tanács egysége helyreállt volna. Az erőszakos lépést sok, szervezeti keretek szerint még szociáldemokrata párttag fenntartással fogadta, s nem-hogy a pártvezetőség iránti bizalma, hanem inkább kételye nőtt.²³

A budapesti munkástanács történetének e néhány eseménye mellett végül rá kell mutatni arra, hogy a szociáldemokrata párt által alkotott szervezeti szabályzat milyen lényegesen akadályozta a forradalmi erők kibontakozását. A kommunistáknak a munkástanácsból való eltávolítását is — mint láttuk — a szervezeti szabály-

²⁰ Pesti Napló, 1919. január 29.

²¹ Vörös Újság, 1919. február 1.

²² Vö.: uo.

²³ Ennek egyik tanújele volt Hartenstein Nándor felszólalása is a szociáldemokrata párt 1919. február 9-i rendkívüli ülésén: „Az eddig elkövetett hibák egyike az, hogy a forradalmat még jóformán meg sem kezdtük, amikor már ott volt a fék. Kár volt a féket olyan hamar kibocsátani. Ne kövessünk el még több hibát, ne zárjuk ki a kommunistákat, mert bizonyúan meg fogjuk keserülni.” Ellenjavaslatában kérte a kommunistáknak a munkástanácsból való kizárására tett előterjesztés elutasítását. Népszava, 1919. február 16.

¹⁶ Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Cserépfalvi, 1945. 409. old.

¹⁷ Népszava, 1919. jan. 10.

¹⁸ Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért. II. Októberi Forradalom — Emigráció. Népszava, 43. old.

¹⁹ Böhm Vilmos: A Magyar Tanácsköztársaság keletkezése és összeomlása. New York, 1920. 24. old.

zatra hivatkozással vitték keresztül. A demokratizmust már eleve igen szűk korlátok közé szorító szabályzat azon pontjait viszont, amelyek a tanács demokratizmusának elmélyítését kívánták volna meg, sem eddig, sem ezután nem ültették át a valóságba. A budapesti munkástanácsnak mint testületnek pl. csak elvben volt maga által választott végrehajtó szerve, amely az ülészakok között a tanácsot helyettesíthette volna. A szervezeti szabályzat szerinti központi végrehajtó bizottság egyetlen egyszer sem ült össze, a pártvezetőség „helyettesítette” mindig önhatalmúlag. Ugyanígy megvalósulatlan maradt a szakbizottságok alakításának terve is.

A vidéki munkástanácsok forradalmi fejlődése igen sokszínű, de általában egyenletesebben felfelé ívelő tendenciát mutatott. A vidéki munkástanácsokon belül nem éleződött ki a harc annyira, mint Budapesten. Ennek több oka volt. A vidéki munkástanácsokban dolgozó szociáldemokrata vezetők kevésbé estek át a szociáldemokrata párt „parlamentáris nevelésén”. Számukra a parlamentbe való bekerülés olyan rendkívül távoli lehetőségnek tűnt, hogy alig volt varázsa. A vidéki szociáldemokrata vezetők közvetlenebb kapcsolatban voltak a munkástömegekkel, úgyhogy jelentős részük — távolról sem taktikai húzásként, hanem teljesen őszintén — a forradalmi tömegek követeléseinek szószólója volt. A városi és falusi munkásság és parasztság akcióiban a proletariátus közvetlen érdekeltsége is jobban kifejezésre jutott. Ezekben a dolgozók napi életét közvetlenül érintő ügyekben teljes volt az egység kommunista és szociáldemokrata között, mindnyájan szemben álltak a reakciós közgazgatással, a kizsákmányolással. A vidéki tanácsmozgalmak eredményességét legdöntőbben az a körülmény segítette, hogy az októberi polgári demokratikus forradalom csapását a vidéki apparátus ezt követően nem tudta teljesen kiheverni, a burzsoázia nem tudott regenerálódni. Sok vidéki városban és faluban már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt ténylegesen megvalósult a munkáshatalom és ezzel a vidék a központ előtt mintaképpé vált.²⁴ A vidéki forradalmi mozgalom előrelendülése a központ harcára is visszahatott és vele kölcsönhatásban aknázódnak alá a burzsoá ellenállás bázisai.²⁵

A vidéki munkástanácsok által elért ered-

mények között a gazdasági természetű vívmányok a politikai erőviszonyokra is befolyásoló hatással voltak. A városok és falvak munkástanácsai maguk köré tömörítették a dolgozókat és sok területen öntevékenyen korlátozták a kizsákmányolókat. Már 1918 utolsó napjaiban számos gazdasági részletköveteléssel léptek elő, és céljukat el is érték. A munkástanácsok — amint a Vörös Újság 1918. december 21-i száma beszámolt róla — sok helyen arra kényszerítették a kereskedőket, hogy szállítsák le az árucikkek árát. Ennek eredményeként napokon belül 25 százalékkal csökkentek az ellenőrzött cikkek árai. A szegedi munkástanács is pl. „ultimátumot” intézett a kereskedőkhöz, amelyben felszólította őket, hogy három napon belül az árakat 50%-kal szállítsák le. A határozat végrehajtásának ellenőrzésére hét munkást delegáltak, akik kereskedelmi áganként felülvizsgálták, hogyan hajtják végre az ár leszállítását.

Több vidéki városban a munkástanácsok hozzáálltak az élelmiszer megszervezéséhez is. A piacra hozott élelmiszerek felvásárlását ellenőrző bizottságok figyelték, az elrejtett élelmiszercikkek felkutatására, a halmozók leleplezésére pedig kutató bizottságokat alakítottak.

A vidéki üzemekben is megalakultak a munkáellenőrző tanácsok. Kezdetben csak kisebb mértékben avatkoztak a termelésbe, később azonban az üzem jóformán teljes irányítását kezükbe ragadták: meghatározták, mit termeljen a gyár, intézték az anyagbeszerzést, a termékelosztást stb. Februártól kezdve a vidéki munkáellenőrző tanácsok több üzemet szocializáltak.

A parasztságot mindenekelőtt a földkérdés érdekelte, s mozgalmának középpontja a földszerzés volt. A föld felosztásáért vívott harc sokszor véres eseményekbe torkollott, de ezek sem lohasztották a parasztság földszerző-éhségét.

Rengeteg akcióról lehetne beszámolni, ahol a munkástanácsok mozgalmának középpontjában valamilyen politikai részletkövetelés szerepelt. Külön csoportot alkothat ezen belül a régi reakciós apparátus népellenes alkalmazottainak eltávolítására irányuló mozgalom. A belügyminisztérium hiába próbálta megszilárdítani a visszahelyezett régi hivatalnokokat, állandóan napirenden voltak olyan akciók, amelyek során egy-egy falu elzavarta a főjegyzőt, főszoigabíró stb. Debrecenben a munkásság egyszerűen elcsapta a polgármestert. Szegeden egy városi tanácsnok „vörös”-ellenes felszólalása indította el a lavinát. A kormánybiztos e tanácsnokot — aki mint a közéletvezető hivatal vezetője nemcsak szóban volt munkáellenes, hanem a proletariátus közellátásának elhanyagolásában is kitűnt — késlekedett felelősségre vonni. A munkástanács által szervezett hatalmas tüntetés azután „meggyőzte” a kormánybiztost a hivatalvezető gyors eltávolításának szükségességéről. A munkásság egyik küldötte figyelmeztette a kormánybiztost, hogy „ha a jövőben a munkástanács bár-

²⁴ Ugyanez a folyamat játszódott le előzőleg Oroszországban is. Lenin állapította meg, hogy mivel vidéken szélesebb skálában „kibontakozik a tömegek forradalmi energiája... a helyi, municipális forradalom előre halad” és ezáltal a „vidék mintaképpé válik”. Lenin Művei, 24. köt. Bp. 1952. 257. old.

²⁵ Persze, nem szabad ebből azt a következtetést levonni, hogy a vidéki proletariátus öntudatosabb, szilárdabb, mint a fővárosi proletariátusa. A legszervezettebb és legképzettebb proletariátus a fővárosi üzemeiben nevelkedett és az ő hivatása, hogy a reakció legvédelemesebb bástyáját, a központot, meghódítsa, s ezáltal a kettős hatalom állapotában a döntő fordulatot meg hozza. A központokban a harc mindig bonyolultabb és sokrétűbb, mert a régi rend ide összpontosítja minden energiáját.

mit kér, a lehető leggyorsabban és formaságoktól mentesen teljesítse azt”.²⁶

A munkástanácsok kezdetben sokszor a régi burzsoá önkormányzati testületekbe, közigazgatási hivatalokba küldötték delegálása útján hatoltak be. Sok helyen pl. a munkástanács meghatározott számú tagja részt vett a törvényhatósági bizottságok, képviselőtestületek ülésein.

A munkástanácsok bátran felvették a harcot a vidéki ellenforradalmi mozgalmakkal szemben. A koalíciós kormány által jóindulatú nemtörődomséggel kezelt reakciós megmozdulások a tanácsokban találták meg igazi ellenfeleiket. Székesfehérváron a megyei reakció a feudális „ellenállási jog” címén megtagadta a bizalmat a kormánytól. A kormány és megbízottai helyett itt is, épp úgy mint Gyöngyösön, a munkástanács volt az, amely szétszórta a vármegye reakciós urait, az ellenforradalmi földbirtokosok tüntetéseit.

A politikai részkövetelésekért vívott harcok hol gyorsan, hol lassan a városon (falun) belüli egész hatalomért folyó küzdelembe csaptak át. Az ország egyes területein — pl. a „Viharsarokban” — különösen bátran kezdtek a dolgozók a helység teljes politikai hatalmának megszerzésére irányuló harcokba. Egyes helyeken a burzsoázia kiszorítása békés eszközökkel történt meg — itt a burzsoázia egyszerűen visszavonult és fokozatosan átadta a helyét a proletariátusnak —, máshol azonban a proletariátus fegyveres harcban hódította meg a hatalmat.

A salgótarjáni munkástanács 1919 első napjaiban erélyes intézkedések megtételére készülődött a városban. A város élmezési helyzete ugyanis katasztrofális képet mutatott; a bányászproletárság a legnagyobb nélkülözések mellett tengődött, s az állami önkormányzati szervek nem tettek érdemleges intézkedéseket a helyzet megjavítására. Fokozta a munkásság izzó forradalmi hangulatát az is, hogy míg a munkásság szó szerint éhezett, a város burzsoá elemei a legnagyobb pazarlással, pocsékolással hívták magukra a figyelmet.

A munkástanács január első napjaiban megszervezte a proletariátust a város főbb pontjainak a megszállására és az ügyek intézésének az átvételére. Január 3-án éjszaka Salgótarján és vidékének proletariátusa megkezdte akcióját, megszállta a tárnákat, a városi vasútállomást, a postát stb. Ugyanekkor az üzemekben is munkástanácsok vették át az irányítást. A munkásság megmozdulásának letörésére Hatvanból négy gépfegyveres osztagot rendelt ki a kormánybiztos. Peyer Károly, a kormány helyi képviselője fegyveres osztagokkal sortűzet nyitott a munkásságra és letörte a salgótarjáni proletariátus mozgalmát.

A salgótarjáni eseményekkel szemben a makóiak már januárban arra statuáltak példát, hogy a munkásság egy helységben fegyverrel is eldöntheti maga javára a hatalmi erőviszonyokat.

A makói, január 30-i forradalmi proletármozgalom eredője, a január 13-án Földeákon le-

játszódo eseményekig vezethetők vissza. E napon a földeáki parasztok a faluba látogató főszolgabíró megfutamították. A Földeákról elűzött főszolgabíró a csanádmegyei közigazgatási apparátuson keresztül kezdte meg bosszúját a földeákiak ellen. A Makón állomásozó csendőrség több földeákit elfogott és lezárt. A makói munkástanács nyomban kikelt a reakciós intézkedések ellen s több gyűlésen éles hangon követelte a földeáki parasztok szabadonbocsátását és a csendőrségnek a városból való eltávolítását.

1919. január 30-ra virradó reggel a munkástanács megszállta a város jelentősebb pontjait. A délelőtt 9 órára összehívott népgyűlésen elhatározták, hogy a csendőrséget a város elhagyására és fegyvereinek átadására szólítják fel. Amidőn a határozat közlésével megbízott küldöttség a csendőrök által megszállott épület felé közeledett, a csendőrség gépfegyvertűzet nyitott. Több sebesülés és haláleset történt, s maga a munkásságot vezető munkástanács elnöke is első volt a sebesültek között. A munkásokat és parasztokat a csendőrtűzelés nem riasztotta szét, hanem a fegyverraktárakból széthordott fegyverekkel a munkástanács vezetésével megindították a támadást a csendőrök ellen. A csendőrség az állandó tűz alatt kénytelen volt a proletárok előnyomulása elől meghátrálni és kivonult a városból.

Az események közben a rend helyreállítására, illetőleg a városban harcoló csendőrség megsegítésére Mezőhegyesről is elindítottak nyolcvan csendőrt. A munkástanács a proletárokat a város felé közeledő csendőrök elé vezette és ott azokat is lefegyverezte. Délutánra a munkástanács proletárjai a még meg nem szállt intézményeket, üzemeket is irányításuk alá vették.

A „hivatalos” vizsgálat után annak ellenére, hogy az a csendőrség fegyverhasználatát „jogszerűnek” ítélte, a kormány kénytelen volt a tényeket tudomásul venni és meghajolva a város felfegyverzett proletariátusának akarata előtt, formáság kedvéért hivatalosan is „visszarendelte” a városból már kivert csendőröket. 1919. január 30-án tehát, a makói dolgozók a munkástanács vezetésével olyan erővel söpörték el a burzsoá kormány hatalmát képviselő fegyveres erőt, hogy a kormány kénytelen volt elismerni a tanács által teremtett helyzetet. Ettől az időtől kezdve Makón nem a burzsoa állami, illetőleg önkormányzati szervek irányították a város ügyeinek intézését, hanem a munkástanács. „Február havától kezdve — ismerte el a vármegye egyik tisztviselője — Makó város közigazgatását teljesen a munkástanács vette kezébe, főtisztviselői közül nem működtek: a polgármester, főjegyző, rendőrkapitány, főügyész, adóügyi tanácsos.”²⁷

A munkástanács győzelme után rögtön megtette a legszükségesebb intézkedéseket hatalma megszilárdítására. Letartóztatta és pár napig

²⁶ Szegedi Friss Újság, 1918. december 17.

²⁷ Magyar városok monográfiája. Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Bp. 1929. 66. old.

fogva tartotta azokat a személyeket, akikről az ellenforradalmi megmozdulás kiindulhatott volna. A városi, illetőleg megyei hivatalokból eltávolította a proletárelles tisztviseleket. Az állásukban megmaradt tisztviseleők munkáját is bizalmi férfiakon keresztül ellenőriztette stb.

A makói munkástanács győzelme nem maradt hatás nélkül Makó környékére, egész Csanád megyére sem. A munkástanács ún. propaganda bizottságokat szervezett és küldött a falvakba. Ezek a bizottságok döntő módon hozzájárultak ahhoz, hogy a falvakban is megalakuljanak a paraszt, illetőleg szegényparaszt bizottságok. E tanácsok irányításával, a propaganda bizottságok agitációja nyomán egymásután indították meg a falvak dolgozóit a támadást a burzsoá hatalom helyi képviselői ellen és naponta érkezett hír a vármegye különböző falvaiból, hogy a lakosság elkergette a jegyzőt, főszolgabírókat stb.

A proletárhatalom megteremtése egy helységen belül januárban még csak kivételes esete volt a forradalmi mozgalomnak. Ritka még az olyan határozat, mint amelyet a Zemplén megyei tanácsok kongresszusa hozott: „Zemplén vármegye munkás-, paraszt- és katonai tanácsainak 1918. december 26-án tartott közgyűlése egyhangúan kimondotta csatlakozását a kommunisták pártjához. A közgyűlés a mai kormányt nem tartja a nép igazi képviselőjének, elveti a nemzetgyűlést, a föld meg a gyár megváltásának gondolatát, követeli a proletárdiktatúrát, az összes termelőeszközök birtokbavételét, a munkások és

parasztok tanácshatalmának kiépítését és a vörös hadsereg megszervezését.”²⁸

Februárban és márciusban már viszont a vidéki munkástanácsok nagyon jelentős része részkoövetelések helyett a hatalom kizárólagos birtoklására törekedett. A vidéki munkástanácsok mind erőteljesebben léptek a forradalmi útra és tömegmérétekben vették kezükbe a hatalom gyakorlását. Márciusban az alföldi munkástanácsok kongresszusának állásfoglalása már a vidék tanácsai többségének véleményét fejezi ki, amidőn a budapesti munkástanácstól a pártközi (szociáldemokrata és polgári pártok közti) béke megszüntetését, a szocializálás meggyorsítását követeli.

A kommunistáknak a munkástanácsok megnyeréséért folytatott harca ebben az időben tehát alapjában véve eredménnyel zárult. A fővárosi és vidéki munkástanácsok márciusban már feltartóztathatatlanul haladtak a proletárdiktatúra felé. Ezt a körülményt jól igazolja az, hogy legalább tizenegy megyében és a legnagyobb városokban a munkástanácsok elűzték a kormánybiztosokat és a hatalom valódi gyakorlóivá nőttek ki magukat. 1919 márciusában a munkástanácsok készek voltak arra, hogy fegyverrel harcolják ki a tanácshatalmat, s az események más irányú alakulásának, a burzsoázia kapitulálásának tudható be, hogy a fordulat nagy napja általános forradalmi felkelés nélkül köszöntött be.

Szentpéteri István

²⁸ Vörös Újság, 1919. január 4.

A jogképesség és a cselekvőképesség kérdései a Polgári Törvénykönyv tervezetében

A Ptk. vitája során több jelentős észrevétel hangzott el, amelyet indokolt közelebbről megvizsgálunk már azelőtt, hogy azzal a Ptk. végleges szövegét előkészítő bizottság is foglalkozik. Ez a vizsgálat egyébként azért is érdekes, mert a felvetett problémák több esetben a fennálló jognak a jogképességről és a cselekvőképességről szóló egyes rendelkezéseit is érintik. E cikk keretében a személyekkel, közelebbről a jogképességről és a cselekvőképességről szóló rendelkezések néhány problémájával kívánok foglalkozni (Ptk. 7—24. §-ai). Nem foglalkozom azokkal a vitás kérdésekkel, amelyek inkább szerkezeti jellegűek (pl. hogy a jogképesség korlátozásának kizárását ne a 74., hanem a 7. § mondja ki), vagy amelyek a jogszabály szerkesztésére vonatkoznak (így pl. az az észrevétel, hogy a 7. § (2) bekezdése felesleges, mert az (1) bekezdésnek abból a rendelkezéséből, hogy minden ember jogképes, következik, hogy a jogképesség terjedelme szempontjából az emberek között nincs különbség, amire egyébként az indoklás is rámutat), hanem olyan kérdéseket kívánok felvetni, amelyek a Ptk. megoldásait érdemben érintik.

I. A jogképességre vonatkozó szabályok között szinte általános visszhangja támadt a *születendő ember jogképességére* vonatkozó rendelkezésnek, jöllehet az indokolás utal azokra a szempontokra, amelyek a Csjt. és a Ptk. szabályainak eltérő megszövegezésére vezettek. Nem utal azonban az indokolás minden eltérésre, és ezért indokolt megvizsgálunk, mi tette a Ptk. eltérő rendelkezését szükségessé, illetőleg, szükséges-e a két rendelkezés összehangolása.

A Ptk. az ember részére a jogképességet fogamzásának időpontjától kezdődően adja meg és ebből a célból meg is határozza a fogamzás időpontját. A Csjt. viszont a származás megállapítása szempontjából ad meghatározást ugyancsak a fogamzás idejére nézve. Mind a jogképesség, mind a származás megállapítása a fogamzáshoz fűződik, ami ugyanannál az embernél *csak egy lehet*. Ilyen körülmények mellett pedig kétségesé válik az eltérő meghatározások létjogosultsága. Mégis a két jogszabályban a fogamzás időpontjára eltérő meghatározást találunk.

Az eltérés két vonatkozásban mutatkozik.

A Ptk. ui. a fogamzás időpontjaként határozott időpontot állapít meg (a születéstől visszafelé számított háromszázadik napot), szemben a Csjt. által megállapított időtartammal (a születéstől visszafelé számított 182—300 nap). Másrészről a Ptk. a bizonyítást abban a tekintetben, hogy a fogamzás a megjelölt időpontnál korábban vagy később történt, korlátozás nélkül, bármelyik fél részére megengedi, a Csjt. azonban ilyen bizonyítást csak a gyermek érdekében enged meg. A Ptk. indokolása szerint a Csjt.-ben azért volt szükség mindkét időpont megállapítására, mert ezt az apaság eldöntése szükségessé teszi, a Ptk.-ban viszont a jogképeség kezdő időpontjának a megállapításáról van szó, és a fogamzás legkésőbbi időpontja megállapításának nem volna értelme. Az indokolás szerint a kérdés érdemét tekintve nincs is különbség a kétféle vélelem között. Az indokolás helytálló annyiban, hogy a jogképeség beállása szempontjából közömbös, mennyi lehet a fogamzás legrövidebb ideje. Ha egyszer a törvény megjelöli a legtávolabbi (ellenbizonyítással megeáfolható) időpontot, akkor a törvényben a fogamzás időpontjaként megjelölt és a születés időpontja közé eső határidőn belül bármilyen időpontban fogant ember részére a törvény adja meg a feltételes jogképeséget (ez az időpont a Ptk. szerint természetesen ellenbizonyítással szintén megdönthető). Más kérdés azonban, hogy a Ptk.-nak kell-e foglalkoznia a fogamzás időpontjának a megállapításával és ha foglalkozik, akkor miért éppen csak a jogképeség szempontjából kell azt meghatározni, holott annak a jelentősége a szintén a Ptk.-ban szabályozott öröklési jog területén a legtöbb esetben szorosan összefügg a származás megállapításának a kérdésével, aminek az alapja szintén a fogamzás.¹ Kétségtelen azonban, hogy míg az időpont eltérő meghatározása egymagában nagyobb zavart nem okozna, addig az ellenbizonyítás egyik részről való korlátlan megengedése, a másik részről pedig csak bizonyos korlátok között való lehetővé tétele komoly zavarokat okozhat. Ilyen tekintetben tehát van különbség a kétféle vélelem között, és ezt az eltérést ki kell küszöbölni akár úgy, hogy a Csjt. szabályai módosulnak, akár pedig úgy, hogy a Ptk. fog új szabályt adni. Eldöntendő kérdés viszont, hogy melyik rendelkezés volna az, amelyik mind a két szempontot kielégíti.

Az ember jogképeségének a fogamzás idejére visszamenő elismerése a gyakorlatban a legtöbbször az örökléssel kapcsolatban merül fel (bár élők közötti ügyleteknél is előfordulhat). Ha pedig nem az anya, hanem az apa, illetőleg az apai rokonok után való öröklésről van szó, az öröklésnek a feltétele nemesak a fogamzásnak a halál bekövetkezésekor való megléte, hanem az is,

hogy az apaságot (a rokonságot) a Csjt. alapján meg lehessen állapítani. Apának (gyermeknek) ui. nem lehet mást tekinteni, mint akinek a származását a Csjt. alapján eldöntötték. Hiába van tehát az „örökös-jelöltnek” jogképesége a Ptk. alapján, a meghatározott konkrét személy (apa, rokon) után nem fog örökölni addig, amíg a rokonság a Csjt. alapján nem állapítható meg. Ennek folytán az a helyzet áll elő, hogy míg a Ptk. szerint bárki bizonyíthatja, hogy a fogamzási időpont nem az, mint amit a törvény megállapít (tehát, hogy az illető személy örökös vagy nem örökös), a Csjt. szerint csak a gyermek *érdekében* lehet bizonyítani, hogy a fogamzás más időpontban történt, mint amit a törvény megállapít, amiből következik, hogy az örökös minőség cáfolása — mivel az nyilván nem áll a gyermek érdekében — a Csjt. származást megállapító szabályai alapján nem volna lehetséges. Ez a kettősség annál inkább fennáll, mert a Ptk. az öröklőképesség szempontjából a jogképeség *általános szabályaira* (vagyis a Ptk. 7—8. §-ára),² a leszármazás megállapítása kérdésében pedig a Csjt. szabályaira utal.³

Nézzük meg a következő példát. Ha a fogamzás időpontja a 304. nap, akkor egyik vélelem sem áll, tehát bizonyításnak van helye mind a jogképeség, mind a leszármazás tekintetében. A Ptk. szerint lehet bármelyik félnek bizonyítani, hogy az a személy, aki az örökhagyó halála után a 304. napon született, még az örökhagyó halála előtt fogant. Ilyen bizonyítást a Csjt. is megenged, *ha ez a gyermek „érdekében” áll.*⁴ Ha a gyermek a 270. napra született, amely időpont mindkét jogszabály által megállapított vélelemnek megfelelő, bizonyításra nincs szükség. A jogképeség bizonyítására nincs szükség azért, mert őt már a 300. naptól kezdődően megillette a jogképeség, a származásának a bizonyítására pedig azért nem lesz szükség (és lehetőség, ha a származás a gyermek érdekében áll), mert születésének az időpontja beleesik a 182—300 napos határidőbe. Viszont a Ptk. szerint semmi akadályja annak, hogy érdekei ellen lehessen bizonyítani azt, hogy a fogamzás

² Indokolás a 630—631. §-hoz, 1. pont, 437. old.

³ Indokolás az 548—551. §-okhoz, 7. pont 396. old.

⁴ Azt, hogy a mi gyermek „érdeke”, természetesen nem lehet jogszabályban meghatározni, hiszen az is lehet „érdeke”, hogy ne tekintessék az örökhagyó leszármazójának, jóllehet reá örökség várna. Ezt konkrét esetben kell a törvényes képviselőnek eldöntenie. Viszont a Ptk. szabályai szerint arra is volna lehetőség, hogy adott esetben, ha a gyermek „érdekében” kívánják bizonyítani a 304. napos fogamzási időt, *ellen* bizonyítsák azt, hogy a fogamzási idő nem a 304. nap. A bizonyítás ilyen esetben a megjelölt fogamzási időpont cáfolására, nem pedig arra irányul, hogy a gyermek „érdekében” áll-e ennek az időpontnak fogamzási időpontként való megállapítása. Egyébként is azt, hogy mi áll a gyermek érdekében, csak arra a gyermekekre nézve lehet vizsgálni, akinek a származásáról van szó. Ha tehát pl. a családban van egy idősebb gyermek is, ez az idősebb gyermek nem mondhatja, hogy *neki* érdekében áll az eltérő fogamzási időpont megállapítása, mert ő többet örökölné. Az „érdek”, amiről a törvényben van szó, mindig annak a gyermeknek az érdeke, akinek a származását kell vizsgálni.

¹ A Mtj. a méhmagzattal kapcsolatban nem határozza meg a fogamzás időpontját, csak a törvényes származással kapcsolatos rendelkezések között van elhelyezve az erre vonatkozó vélelem két időponttal, amelyek a „származás törvényessége” érdekében megdönthetők (182. §).

időpontja nem a 270. nap, és így öröklési joga nincs. Az ellentét tehát ilyen esetben is fennáll, aminek az eredménye egy olyan ítélet, amely a származás szabályait, az anyakönyv közhitelesességét (!) nem érinti, mégis kimondja, hogy a gyermek az anyakönyvben apaként megjelölt személy után nem örököl, jöllehet érdemtelenység vagy más kiesési ok nincs bizonyítva.

A jogképeség megállapításának természetesen nemcsak az örökléssel, hanem az élők közötti jogügyletekkel kapcsolatban is jelentősége van. Itt azonban éppen úgy, mint az öröklés esetében, felmerülhet a származás megállapításának a kérdése is, vagyis a jogképeség vizsgálata össze lehet kötve egy konkrét rokoni kapcsolat vizsgálatával, amikor is a születendő embert érintő jogok csak úgy érvényesülnek, ha mindkét feltétel megvalósul. Ha ugyanis az ajándékot valamely apa születendő gyermekének adják, akkor nem elég a születendő gyermek jogainak érvényesítése érdekében a születendő gyermek jogképeségének az igazolása, hanem felmerül az is, hogy vajon a megszületett gyermek attól a bizonyos személytől (apától) származik-e, amely személy gyermekének az ajándékot juttatni kívánják. Ez pedig a Csjt. szabályainak az alkalmazását kívánja, és hasonló helyzeteket eredményezhet, mint amire fentebb, az örökléssel kapcsolatban már utaltam.

A Ptk. és a Csjt. szabályai közötti kettőséget tehát nem szabad fenntartani, bármennyire is különböző jogkérdés szabályozásáról van szó. Mindkét jogkérdésben ugyanis a kiindulási alap, a feltétel — a fogamzás időpontja — azonos, és ennek az eltérő módon való megállapítása az, ami zavart okozhat.

Véleményem szerint a két szabályozást közelebb kell egymáshoz hozni. Elsősorban a Csjt.-nek az a szabálya kell hogy felülvizsgálatra kerüljön, amely szerint a Csjt. 35. §-ában foglalt vélelemtől csak a gyermek *érdekében* lehet eltérni. A gyermek érdekeinek a védelme kétségtelenül igen fontos és méltánylandó szempont és a jogszabályoknak mindent el kell követniük, hogy a gyermek családi jogállását lehetőleg nyugvópontra hozzák, ne engedjenek meg szükségtelen vitákat ezen a téren. Ennek az elvnek a fenntartása azonban kétségessé válik akkor, amikor nem annyira a családi nevelés, a családi otthon biztosítása a fő szempont, hanem az örökség megszerzése. Ez ui. a kérdést más megvilágításba helyezi. Ezért megfontolandó lehet a Csjt. ama szabályának a mellőzése, amely a vélelem megdöntését csak a gyermek érdekében engedi meg. Ez a rendelkezés nem felel meg az igazság kiderítésére irányuló törekvéseknek és ennek folytán már túlmegegy azon a mértéken, amelyben a gyermek érdekeit védelemben kell részesíteni. A rendelkezés mellőzése kétségtelenül azzal járna, hogy más személyek részéről is lehetőség nyílna az apaság vélelmének a megdöntésére, mint akiket a Csjt. 43. §-a felsorol. Minden örökösnek módjában állana ui. az eltérő fogamzási időpont bizonyítása. Elképzelhető volna ugyan az a megoldás is, hogy az ilyen per a származást nem érintené, csak az öröklési képességet szüntetné meg az említett

örökhagyó hagyatéka tekintetében, ez azonban nem volna összeegyeztethető öröklési jogunk alapelveivel, amely a rokoni kapcsolaton épül fel és a származási kérdések eldöntését ennek megfelelően a családjogi jogszabályokra bízta.

Az a kérdés, hogy maradjon-e a 300 nap, vagy pedig 182—300 napi időköz kell a jogszabálynak tartalmaznia, végeredményben a bizonyítási teher kérdését veti fel. Ebből a szempontból a származást megállapító jogszabályok nem tehetnek kivételt, mert ezeknek a valószínű fogamzási időpontot kell vélelemként megállapítaniuk. Véleményem szerint tehát ezt az időpontot kell megtartani. Ez a határidő nem okozna zavart a Ptk.-ban sem, mert itt nem a jogképeség kezdő és végső idejéről, hanem a fogamzás időpontjának megállapításáról lenne szó. Ezért ha a Ptk. szabályai szerint az embert a jogképeség születésétől visszafelé számított 300. napon már megillette, még inkább megilleti az őt a 181. napon (kivéve, ha az ellenkezőt bizonyítják), és ugyanígy, ha a 182—300. napok között vélelmezi a jogszabály a fogamzási időt, akkor is megilletné őt a jogképeség a 181. napon, mert már a 182. naptól kezdve jogképes volt (kivéve, ha az ellenkezőt bizonyítják).

Véleményem szerint tehát nem volna semmi akadály annak, hogy a Ptk. is a 182—300 napot állapotáná meg vélelemként, a Csjt. pedig azáltal biztosítaná az összhangot, hogy mellőzné a bizonyítás korlátozására vonatkozó rendelkezést.

Felvetődik természetesen az a kérdés, szükséges-e egyáltalán a fogamzás időpontjának a Ptk.-ban való szabályozása (mint arra fentebb utaltam, a Mtj. a fogamzás időpontját a származás megállapításával kapcsolatban tisztázza). Véleményem szerint ez a szabály a 8. §-ból mellőzhető volna, azonban a Csjt. szabályát ebben az esetben is indokolt volna akként módosítani, hogy a vélelem megdöntésének nemcsak a gyermek érdekében lehet helye.

A születendő ember jogképeségére vonatkozó rendelkezésekkel kapcsolatban kell felemlíteni azt a problémát is, amely az élveszületésre vonatkozik. A Ptk. 8. §-a szerint ui. jogképeség az embert csak *élveszületés esetére* illeti meg fogamzása időpontjától kezdve. Arra nézve, hogy mi tekintendő „élveszületésnek”, a Ptk. nem tartalmaz vélelmet. Az indokolás szerint ezt kétség esetében bizonyítani kell. Ilyen vélelemre azonban gyakorlatilag nincs szükség, mert a születés anyakönyvezésére vonatkozó jogszabályok a vitát megoldják.⁵ Ezek szerint ui. élveszületettnek kell tekinteni, és születését a születési anyakönyvbe (ha pedig meghalt, halálát a halotti anyakönyvbe is) be kell jegyezni annak a magzatnak, aki az anya testétől történt elválasztása után *életnek jelét adta*. Ez az életjel pedig lehet légzés, szív működés stb. Ennek a rendelkezésnek azért van különös jelentősége,

⁵ Az természetesen más kérdés, hogy a születésnek anyakönyvi kivonattal — közokirattal — történő bizonyítása esetében is helye lehet ellenbizonyításnak, ahol éppen az anyakönyvi jogszabályok által megállapított vélelem megdöntésére kerülhet sor.

mert nem állapít meg semmilyen határidőt arra nézve, hogy hány hónapos terhesség után született magzatot lehet elveszületettnek tekinteni. Elég az életjel adása, bármilyen idős is a magzat. Közömbös, hogy orvosi szempontból az ilyen magzat nem életképes és esetleg a születés után azonnal meghal. Az anyakönyvi szabályok szerint ahhoz, hogy valakit a születési anyakönyvbe bejegyezzenek, elegendő az életjel adása, nem szükséges az életben maradás. Ugyanígy a Ptk. (és a fennálló jogunk is) az elveszületéshez fűzi a jogképességnek a fogamzási időre visszaható hatállyal való beállását, nincs szükség az életben maradásra, tehát az életképes-ségre. A nem életképes magzat is lehet elveszületett ember. Az igazgatási és a polgári jog szabályai itt tehát összhangban vannak. Ez pedig az elveszületés vélelmét nagy mértékben megkönnyíti. Élveszületettnek kell tekinteni tehát mindenkit, akinek a születését születési anyakönyvi kivonattal igazolják. Ha ilyen kivonat nincs, vagy a születési anyakönyvben foglalt adatok nem felelnek meg a valóságnak, a vélelem megdöntésének van helye. A vélelem megdöntése után természetesen sor kell hogy kerüljön a helytelen anyakönyvi bejegyzés törlésére, illetőleg az anyakönyv kiigazítására.⁶

A Ptk. indokolása egyébként azzal a megállapításával, hogy a jogképesség nem a méhmagzatot, hanem — feltételesen — az embert illeti meg, eldönti azt a vitát is, amely abban állott, hogy a jogképesség az embert vagy a méhmagzatot illeti-e meg. Nyitva áll a kérdés azonban a még meg nem fogant ember esetében. Itt gyakorlatilag senki sincs, mégis a jog védelmet biztosít az ilyen örökös szerzésének. Ennek az „örökösnek” a joga azonban inkább váromány jellegű, ezért ilyen esetre vonatkozóan még inkább helyesebbnek látszik a Ptk. indokolásának a méhmagzatra vonatkozó megoldása, amely szerint minden jog — feltételesen — csak az embert illeti meg.

2. A Ptk. a lakóhely vonatkozásában az indokolás szerint „nem ad részletes szabályokat”. Lényegében azonban a 9. § egyáltalán nem ad semmilyen szabályozást. Így hiányzik annak megjelölése, hogy a polgári jog szempontjából mit kell lakóhelynek tekinteni. Nem meggyőző az indokolásnak az a megállapítása, hogy ilyen szabályozást azért nem lett volna helyes adni, mert akkor ellentétbe került volna a Csjt. szabályaival, vagy az államigazgatási jog lakóhelyre vonatkozó megállapításaival. Ami a Csjt. szabályait illeti, azok (25. §, 76. § (3) bek.) csak az érdekeltek (25. §: házastársak, 76. § (3) bek.: gyermek és szülő) közötti vita esetére szabályozzák a lakóhely — helyesebben a lakás, illetőleg a tartózkodóhely — megválasztását. Nem mondja azonban meg a Csjt. azt, hogy végeredményben mi tekinthető

tehát lakóhelynek (ahogy azt pl. a Mtj. 37—38. §-ai tartalmazzák).

Ennek a meghatározására annál inkább szükség volna, mert pl. a Pp. is csak a lakóhelyhez fűz bizonyos jogkövetkezményeket (illetékesség megállapítása) anélkül azonban, hogy meghatározná, mi az a „lakóhely”. A Pp. 29. §-ának az a kifejezése, hogy illetékes az a bíróság, amelynek területén az alperes „lakik” nemcsak hogy a kérdést nem dönti el, hanem éppen viták forrásává is válhatik. Annál inkább zavaró lehet a meghatározás hiánya, mert pl. a be- és kijelentésről szóló rendelkezések (1/1954. (I. 9.) B. M. sz. rendelet 18—19. §) meghatározzák, mit kell „állandó” és mit kell „ideiglenes” lakásnak tekinteni.⁷ Ilyen fogalmakat pedig sem a polgári jog, sem pedig az eljárásjog nem ismer. Ezek a jogok a „lakóhely” és a „tartózkodóhely” kifejezéseket használják, amelyek tartalmukban megfelelnek az igazgatási jogszabályokban megjelölt „állandó” és „ideiglenes” lakóhely fogalmának. A zavar azonban akkor keletkezik, ha a Pp. 29. §-ának a kifejezését valaki úgy kívánna értelmezni, hogy a „lakik” szó szempontjából közömbös, hogy „állandóan” vagy „ideiglenesen” lakik ott az alperes. Ennek a magyarázatnak a kiküszöbölése csak hosszás magyarázattal, utalásokkal (pl. a Pp. 29. § (2) bek., 32. § rendelkezéseire) lehetséges. Sokkal helyesebb volna tehát, ha a Ptk. döntene a lakóhely fogalmáról, és egyben kiküszöbölné azt a kettősséget, amely jelenleg a polgári anyagi és eljárási jog, valamint a be- és kijelentésre vonatkozó jogszabályok között fennáll. Elképzelhető volna olyan megoldás is, hogy a Ptk. a lakóhely meghatározásánál zárójelben utalna arra, hogy ezt kell állandó lakóhelynek, a tartózkodási helyet pedig ideiglenes lakóhelynek tekinteni.

3. A cselekvőképességre vonatkozó rendelkezések körében a Ptk. a jelenlegi jogszabályokat általában fenntartotta és így megmaradtak azok a korhatárok, amelyek betöltésével a cselekvőképtelen kiskorú korlátozottan cselekvőképes, illetőleg nagykorú lesz. Régebbi keletű már az a vita, hogy vajon indokolt-e a 12. életév betöltésének a korlátozottan cselekvőképesség kezdő időpontjaként való megjelölése, vagy pedig ezt a korhatárt fel kell emelni. Ez a korhatár jogunkban régóta így van, jölehet egyes vonatkozásban a gyakorlatban talán sohasem érvényesült. Így nem valószínű a házasságkötés 12. életév betöltésével, holott erre a Csjt. lehetőséget ad, nem valószínű a közbérendelet alkotása a 12. életév betöltésével, holott erre az 1876: XVI. tv. alapján van mód, viszont gyakorlati a cselekvőképesség — ha csak korlátozottan is — a 12. életév betöltésével olyan esetben, amidőn a kiskorú a mindennapi élet szükségleteinek fedezésére körébe tartozó kisebb jelentőségű ügyleteket köt meg (bár a kis-

⁶ Elképzelhető, hogy már magát a születési anyakönyvi bejegyzés vagy kiigazítás megtagadását támadja meg az érdekelte — az erre nyitvaálló határidő alatt — az 1957: IV. tv. 57. §-a alapján. Mivel ilyen esetben a bíróság az ügy érdemében dönthet, a bírói ítélet egymagában el fogja dönteni a vélelem fennállását vagy fenn nem állását, külön államigazgatási határozat hozatalára vagy új államigazgatási eljárásra nem lesz szükség.

⁷ „Állandó lakásnak kell tekinteni azt a helyet, ahol valaki állandó tartózkodási szándékkal telepedik le” (18. § (1) bek.). „Ideiglenes lakásnak kell tekinteni azt a helyet, ahol valaki 24 órát meghaladó ideig állandó letelepedési szándék nélkül ténylegesen tartózkodik.” (19. § (1) bek.)

korú ilyenkor rendszerint nem saját nevében köti az ügyletet, hanem mint képviselő jár el szülei nevében). A 14. életév betöltése, amely az önálló munkaszerződés megkötésére jogosítja fel a korlátozottan cselekvőképes kiskorút, szintén fennálló jogunk szabálya, amelynek komoly gyakorlati jelentősége van. Ha abból indulunk ki, hogy a korhatárokat egységesítsük, nagyon kézenfekvő volna olyan megoldás, amely a korlátoltan cselekvőképes alsó határát a 14. életév betöltésében állapítaná meg. Így a két időpont egybeesnék⁸ és maradna a 18. életév, mint a nagykorúság korhatára. Az ilyen csoportosítás azonban meglehetősen mesterkelt volna. A 12. éves korhatár sem a házasságkötésnél, sem a közvégrendelet tételénél nem zavar, az előbbinél azért, mert ilyen esetben ugyanis külön gyámhatósági engedélyre van szükség (aminek viszont a feltétele az orvosi vizsgálat), az utóbbinál pedig a kérdés egyáltalán nem gyakorlati. Ahol viszont a 12. életév gyakorlati jelentőségű lehet (ügyletkötés stb.), ott nem volna helyes annak módosítása. Ilyen körülmények között pedig nem indokolt már fennálló és közismert rendelkezéseknek a megváltoztatása.

A nagykorúságnak 18. életév betöltésével való elérése ellen több észrevétel hangzott el. Azok az indokok azonban, amelyek a nagykorúság korhatárának a felemelését (20–22 évre) megalapozhatnák, nem meggyőzőek. Voltak olyan észrevételek — ezek a kevesebb számúak —, amelyek azt hangoztatták, hogy a 18. életévét betöltött gyermeknek még nincs meg a szükséges belátása ahhoz, hogy vagyoni ügyeit önállóan intézze, és így sokszor meggondolatlan cselekményekre ragadtatja magát. Ez azonban nem felel meg a valóságnak. A tapasztalatok éppen azt mutatják, hogy a 18. életévét betöltött gyermeknek van annyi belátása és fejlettsége, hogy vagyoni ügyeit önállóan tudja intézni, és nem szükséges evégből még gyámkodás, szülői felügyelet alatt állania. Egyébként is azok a korhatárok, amelyeket az észrevételt tevők ajánlottak, szintén nem adnak megoldást. Ki biztosítja, hogy annak a gyermeknek, akinek 18. életévé betöltésekor nem volt meg a szükséges belátása, 20 vagy 22 éves korában meglesz? A kérdés nem is ezen múlik. Az esetek zömében a fiataloknak már 18. éves korban megvan a szükséges fejlettségük ahhoz, hogy ügyeiket önállóan intézzék, és ezt az 1952 : 23. tvr. hatálybalépése óta eltelt öt év megnyugtatóan igazolta.

Sokkal nagyobb probléma azonban a másik indok, amelyet a nagykorúság korhatárának a felemelése érdekében felemlítenek. Ez a házasságkötéssel függ össze. Aki nagykorú ui., az minden szülői, gyámhatósági stb. beleegyezés, jóváhagyás vagy engedély nélkül köthet házasságot. Ezen a téren viszont a tapasztalatok már nem kedvezők. Igen magas a fiatalokban, könnyelműen kötött házasságok száma. Ezek nem sikerülnek, a házastársak kapcsolata feldúlttá válik és a bíróság a

házasság felbontása alkalmával rendszerint már csak azt állapíthatja meg, hogy a házasság fenn tartásához már semmilyen érdek nem fűződik. Nagy problémát okoz az is, hogy a fiatalokban kötött házasság első éveit után a fiatal férj bevonul katonának és közben — okkal-ok nélkül — a házastársak elhidegülnek egymástól. Ezek élő problémák és kétségtelenül kapcsolatosak azzal, hogy a nagykorúság korhatárát a jogszabályok a betöltött 18. életévben állapították meg. Azonban véleményem szerint ezt a kérdést, mivel kizárólag a házasságkötés terén felmerült problémáról van szó, nem a személyi jog rendelkezéseinél, hanem a házassági jogban, a családi jog keretében kell megoldani (más kérdés, hogy a megoldás módzata mi lehet). Egyébként az egész problémán vajmi keveset segítene az, ha a Ptk. a nagykorúság korhatárát 20 vagy 22 évben állapítaná meg. Könnyelműen kötött házasságok akkor is lesznek, és ezt a jogszabály tiltó rendelkezésével aligha lehet kiküszöbölni. Ez társadalmi probléma, amelynek megoldását is társadalmi úton kell keresni.

4. A Ptk. 11. §-ának (2) bekezdése — legalább is szövegezésében — új rendelkezést tartalmaz. Eszerint ui. a házasságkötéssel nagykorúvá válik az a kiskorú, aki *érvényes* házasságot köt. Ilyen feltételt korábban egyik jogszabály sem tartalmazott.⁹ Kérdés azonban, hogy mi volt a gyakorlat álláspontja az érvénytelen házasságokkal kapcsolatban, illetőleg lehet-e olyan következtetést levonni, hogy a nagykorúsítást csak az *érvényes* házasságkötés vonhatja magával.

A gyakorlat ebben a kérdésben nem volt egységes, a rendelkezések sok vitára adtak alkalmat. Az egyik kérdés ugyanis az volt, hogy lehet-e és helyes-e egyáltalán egy érvénytelen (semmis vagy megtámadható) házassághoz joghatásokat fűzni, a másik pedig az volt, hogy a jogszabályok szövege az érvényes házasságkötést sehol feltételül nem állította. Különösen érdekes ebből a szempontból a legelső jogszabály — az 1874 : XXIII. tv. — szövege, amely különbséget tesz a bírói „elválasztás” és a házasság „földoldása” között. Ebből nagyon alaposan lehet arra következtetni, hogy a „földoldás” a bontáson kívül álló okokat, és így a semmisség vagy a megtámadás alapján történő érvénytelenítést is magában foglalja. E magyarázat szerint tehát a nagykorúságot nem érintette volna a házasság érvénytelenítése.

⁹ A nők teljes korúságáról szóló 1874 : XXIII. tv. 2. §-a :

„Minden nő, tekintet nélkül életéveire, férjhezmenetelével teljeskorúvá lesz, s e jogot akkor is megtartja, ha az 1. §-ban meghatározott életkor betöltése előtt özvegyiségre jut, férjétől bíróilag elválasztatik, vagy házassága földoldatik.

10.470/1945. (XI. 6.) M. T. sz. r. 1. § (2) bekezdése : „Házasságkötéssel mind a férfi, mind a nő nagykorúvá lesz és nagykorúságát nem vesztí el abban az esetben sem, ha a házassága huszadik életévének betöltése előtt megszűnik.”

1952 : 23. tvr. 21. §-ának (3) bekezdése : „Aki házasságot köt, tizennyolcadik életévének betöltése előtt is nagykorúvá lesz.”

⁸ Ilyen körülmények között természetesen felvethető pl. a személyi igazolványok kiállításának az időpontját is 14 életévben meg állapítani.

A többségi vélemény szerint azonban az 1894: XXXI. tv. (Ht.) hatálybalépése óta nem lehet olyan álláspontot elfoglalni, mintha az érvénytelen házassághoz is hozzáfűződik a nagykorúság mint az egyik joghatály. Ez az álláspont utal a Ht. 133. §-ára, amely az érvénytelen házasságban élők részéről jóhiszemű harmadik személyekkel szemben kötött ügyletek hatályát ismeri el.¹⁰

Észerint az álláspont szerint az érvénytelen házasságnak csak az lenne az egyetlen joghatása, hogy a fennállása alatt — érvénytelenné nyilvánításig — kötött ügyleteket a jóhiszemű szerződő fél nem támadhatja meg azon az alapon, hogy az ügyletkötő házaspár nem volt teljeskorú.

Ha ez a gyakorlat így is volt, mindenesetre igen érdekes, hogy az 1945. évi jogszabályalkotás amely a házasságkötés nagykorúsító hatályát a férjre is kiterjesztette, szintén nem beszél az „érvényes” házasságról, mint a nagykorúsítás feltételéről. Lehetséges, hogy helyénvalónak tartotta a gyakorlatot, de az is lehet, hogy más állásponton volt. Ezt ma már nem lehet megállapítani. Ugyancsak nem ismeri az „érvényes” házasságkötést feltételként az 1952: 23. tvr. 21. §-a sem.

Ezt a feltételt a Ptk. tervezete hozta be és nem éppen szerencsés szövegezéssel. Ha el is fogadjuk azt az álláspontot — ami elvileg helyesnek látszik —, hogy ti. egy érvénytelen jogcselekményhez nem lehet semmilyen joghatást fűzni, akkor sem lehet a Ptk. 11. §-a (2) bekezdését a jelenlegi szövegezésében fenntartani. Az érvényes házasságkötésnek mint feltételnek a megkövetelése ugyanis a gyakorlatban nem valósítható meg. A házasság ui. a Csjt. 14. §-a szerint mindaddig érvényes, míg azt a bíróság az arra jogosult kérése folytán érvénytelennek nem nyilvánította. Akármilyen házasságot köt tehát a kiskorú (feltéve, hogy az létező házasság), őt nagykorúnak és cselekvőképesnek kell tekinteni mindaddig, amíg a bíróság a házasságot érvénytelenné nem nyilvánította. Ha ez nem így volna, akkor a 18 éven aluli házaspárral való ügyletkötés előtt azt kellene megvizsgálni, nincs-e érvénytelenségi ok és csak azután lehetne az ügyletet megkötni. A nagykorúság fennállása azonban nemcsak az ügyletkötések esetében jelentős, hanem a jog minden vonatkozásában. Így különösen a családjogi viszonyokban is (pl. a szülői felügyelet gyakorlása szünetelne a nagykorúság nélkül: Csjt. 92. §). A kérdést ezért nem lehet a Ptk.-nak az indokolásban¹¹ említett 216. §-ával megoldani.

Helyesebbnek látszanék tehát egy olyan rendelkezés, hogy az ilyen kiskorú nagykorú lesz mindaddig, amíg a bíróság a házasságot érvénytelennek nem nyilvánította.

További kérdés azonban, hogy vajon érdem-

ben helyes-e ez a rendelkezés, helyes-e, hogy az érvénytelenítéssel megszűnjék a házasság nagykorúsító hatása is.

Itt két szélsőséges esetet kell megvizsgálnunk. Az egyik az, amikor pl. egy 10 éves kiskorú köt házasságot (a példa kétségtelenül erőltetett, nem valószínű, hogy ilyen eset előforduljon). Nyilvánvalóan helytelen volna a 10 éves kiskorút nagykorúnak tekinteni akkor, ha meg is kötötte a házasságot és nem lehet a nagykorúságot neki megadni, ha a bíróság a házasságot még 12. életévének betöltése előtt érvénytelenítette. Ha viszont a 16—17 éves nő köt házasságot és azt — pl. férjé kettős házasságának okából — a bíróság érvényteleníti, indokolatlan volna tőle a nagykorúság elvonása. Nemcsak azért, mert 1—2 éven belül úgyszólván nagykorúvá válik, hanem azért is, mert a házasságából született gyermekei feletti szülői felügyeleti jogától és így gyermekei ügyének intézésétől is megfosztanánk.

Az utóbbi esetben a Ptk. rendelkezése folytán bekövetkező joghatás — a nagykorúság elvesztése — büntetés jellegű lenne és kidomborodnék az intézkedés *formális* jellege. Abban az álláspontban ui., amely az érvénytelen házassághoz nem kívánja a nagykorúsítás joghatályát fűzni, van bizonyos formalizmus. Ez ui. abból indul ki, hogy ami érvénytelen, ahhoz nem fűződhetik joghatály. Ezért a házastárs, aki érvénytelen házasságot kötött, kiskorú marad, legfeljebb a jóhiszemű harmadik érdekeit kell megvédeni (a jóhiszemű kiskorú házastárs érdekeit egyáltalán nem). Ez pedig méltánytalan, ha azt vesszük, hogy a 16 éves házastárs házasságának *felbontása* esetében már megmarad a házastárs nagykorúsága. A nagykorúság megadása vagy elvonása tehát nem a házastárs személyében (életkorában) rejlő okokból következett be, hanem pusztán abból a formából, hogy érvényes vagy — esetleg tudta ellenére — érvénytelen házasságot kötött. Ha házasságát érvénytelennek nyilvánítják, akkor a Ptk. visszairányítja őt a kiskorúság korlátai mögé és megfosztja a rendelkezési jogától.

Még inkább kitűnik ennek az álláspontnak a merevsége akkor, ha azt vesszük, hogy az érvénytelen házassághoz jogszabályaink fűznek joghatásokat és ezek a joghatások azokban az esetekben is megmaradnak, ha a bíróság az érvénytelenséget kimondja. Ilyen joghatás pl. a névviselés és a vagyoni jogi hatások, hogy a gyermekek származását érintő kérdésekről ne is tegyünk említést. A gyakorlatban tehát az a furcsa helyzet fog előállni, hogy a nő a házasság érvénytelenné nyilvánítása után is viselni fogja tovább a férje nevét a házassági viszonyra utaló toldattal és közben kiskorú lesz, mert ettől (és csupán ettől) a joghatástól a törvény őt megfosztotta. Ugyanakkor pedig az ugyanolyan korban házasságot kötött másik személy — mivel annak felbontották a házasságát — nem veszti el a nagykorúságát. Különösen viszsza ez olyan esetekben, amikor a felbontás valamilyen akarathiba következménye, de amely nem eredményez érvénytelenséget (pl. kényszer, tévedés, megtévesztés). A Csjt. szerint — szemben a

¹⁰ 1894: XXXI. tv. 133. §:

„Azon jóhiszemű harmadik személyek előnyére, akik érvénytelen házasságban élő házastársakkal az érvénytelenné nyilvánításig jogügyletekbe bocsátkoztak, az érvénytelen házasság az érvényes házasság joghatásával bír.”

¹¹ Indokolás a 11—13. §-hoz, 2. pont, 121. old.

korábbi jogunkkal — ilyen esetben felbontásnak van helye, nem pedig érvénytelenné nyilvánításnak. Míg tehát a korábbi gyakorlat szerint ilyen esetekben a nagykorúság megszűnt, az újabb törvényi rendelkezések szerint a nagykorúság ezekben az esetekben megmarad.

Véleményem szerint tehát az érvénytelenség esetében ugyanúgy, mint az egyéb joghatásokat, a nagykorúságot is fenn kellene tartani. Az a valóban kirívó eset, hogy egy 10 éves korban kötött házasságot utólag a bíróság érvénytelenné nyilvánít, olyan időben, amikor a kiskorú még a 12. életévét sem töltötte be, nem gyakorlati. Éppen ezért ki lehet hagyni a számításból, mint ahogy erre a névviselést vagy a vagyoni jogi hatásokat megállapító rendelkezések (Csjt. 26., 33. §) sem térnek ki.¹²

5. A Ptk. a fennálló jogszabályokkal lényegében egyezően szabályozza a *gondnokság alá helyezést* is. Megkülönböztet cselekvőképességet kizáró és korlátozó gondnokság alá helyezést, ami szintén megfelel a fennálló jognak. Eltér azonban annyiban, hogy a cselekvőképességet *nem érintő* gondnokságot (távollevő, szabadságvesztés-büntetésüket töltő személyek gondnokság alá helyezése) nem az emberre vonatkozó fejezetben, hanem a képviselőre vonatkozó rendelkezések között (XIX. fejezet, 204. §) szabályozza. Ezzel kapcsolatos az a rendelkezés, hogy a gondnokság alá helyezést a Ptk. ezekben az esetekben a gyámhatóság hatáskörébe utalja. A Ptk. azonban csak félig vonta le a következtetést abból az elgondolásból, amely a 204. § megalkotásához vezetett. A gondnokság alá helyezés — ha a cselekvőképességet nem érinti — a gondnokot lényegében a képviselő jogállásába hozza azzal az eltéréssel, hogy a

¹² Fel lehet ugyan vetni, hogy a Csjt. 26. §-a szerint a feleség csak úgy viselheti a férj nevéét, ha a bíróság erre őt feljogosította, tehát a bíróság belátása szerint dönti el, hogy — a példában említett esetben — a 10—11 éves kiskorúnak ad-e névviselési jogot. A vagyoni jogi hatások bekövetkezésénél azonban a Csjt. már ilyen rendelkezést nem tartalmaz. Egyébként is igen sok körülménynek kellene közrejátszani ahhoz, hogy egy ilyen házasság létrejöhessen. Ez ugyanis megkövetelné a gyámhatósági engedély (Csjt. 10. §) törvényellenes kiadását, az anyakönyvvezető törvényellenes eljárását stb., aminek az előfordulása nem valószínű. Éppen így nem valószínű az az eset, hogy pl. a 12. életévét betöltött kiskorú gyámhatósági engedély nélkül köt házasságot, midőn pedig azt érvénytelenné nyilvánítják, már mint nagykorú újból megkötötte a házasságot azzal a személlyel, akivel kötött házasságát korábban érvénytelenné nyilvánították, és így „kijátszotta a gyámhatósági engedélyt”. Ez sem gyakorlati. Azt hiszem senki nem szándékszik ilyen körülmönfent módon házasságot kötni.

Az érvénytelen házasság nagykorúsító hatálya viszont éppen azokban az esetekben visszaszűnik, midőn a kiskorú a gyámhatóság engedélye nélkül kötött házasságot. Megfontolandó lehet ezért egy olyan megoldás is, hogy a nagykorúság általában a házasság érvénytelenítése után is maradjon meg, de ne maradjon meg abban az esetben, ha a kiskorú gyámhatósági engedély nélkül kötött házasságot.

Ilyen esetben a kiskorúnak a házasság fennállása alatt kötött szerződéseit megfontolandó volna érvényeseknek tekinteni azzal azonban, hogy azokat a kiskorú törvényes képviselője — ha a szerződés ellenkezik a kiskorú érdekeivel — megátadhatja.

gondnok-képviselő jogállása nem a képviselt személy valamilyen jognyilatkozatán, hanem a hatóság intézkedésén alapul. Annak idején ezek az ügyek azért kerültek a bíróság hatáskörébe, mert személyállapotot érintő kérdésekről volt szó.¹³ Márpedig a személyállapotot érintő kérdésekben a bírói út megállapítása a helyes. De miben állt itt a személyi állapot „érintése”? Gyakorlatilag csak abban, hogy az intézmény még mindig a „gondnokság alá helyezés” nevet viselte, annak szabályai szerint bonyolódott le, tehát kifelé ugyanúgy jelentkezett, mint pl. egy elmebeteg gondnokság alá helyezése, csak a tartalma volt más. A Ptk. az ilyen ügyeket a gyámhatóság hatáskörébe utalta vissza. Nem volna helyesebb ezek után, ha egyúttal megszűnne az a rendelkezés, hogy a távollévő, illetőleg a szabadságvesztés-büntetését töltő személyt „gondnokság alá” kell helyezni? Itt lényegében: *gondnok* vagyis egy *képviselő* kirendeléséről van szó, akinek a *törvény* adja meg a jogkörét (anélkül, hogy a „gondnokolt” cselekvőképességét bármilyen vonatkozásban korlátozná). Ugyanolyan konstrukciót találunk itt, mint az eseti gondnok kirendelésénél, ahol meghatározott ügyről van szó, amelyet az illető személy akadályoztatása folytán nem tud ellátni. A távollévő, illetőleg a szabadságvesztés-büntetését töltő személy esetében azonban nem egy ügyről, hanem egy eseti feladat teljesítéséről, hanem határozatlan ideig tartó képviselőtről, ügyek viteléről van szó. Véleményem szerint tehát olyan rendelkezést kellene a Ptk.-nak tartalmaznia, hogy a gyámhatóság a távollévő, vagy a szabadságvesztés-büntetését töltő személyt nem gondnokság alá helyezi, hanem gondnokot rendel ki *ügyeinek ellátására*, olyan jogkörben, ahogy azt a Ptk. 204. §-ának (2) bekezdése tartalmazza. A gondnokság alá helyezés elrendelésére a jövőben is csak a bíróság lenne jogosult, de a gondnokság alá helyezés egyúttal minden esetben érintené a gondnokolt cselekvőképességét is.

Ezzel kapcsolatban vetődik fel a probléma, hogy az 1952:23. tvr.-ben szabályozott eseti gondnokság (37—40. §) is gyakorlatilag a képviselő jogállását biztosítja az eseti gondnok részére meghatározott ügyek ellátása tekintetében. A Ptk. ezt — a méhmagzat gondnoka kivételével (Ptk. 8. §, 1952:23. tvr. 38. §) — nem szabályozza, a szabályozást nyilvánvalóan a hatálybalépésre és végrehajtásra vonatkozó jogszabálynak tartja fenn. Külön kérdés, hogy az eseti gondnokságot *kell* szabályozni, és külön kérdés, hogy *hol* kell azt szabályozni. Véleményem szerint helyesebb volna, hogy — ha már a képviselő szabályait a Ptk. összefogja — egy helyen legyenek az állandó jellegű és az eseti jellegű képviselőre vonatkozó szabályok.

Eddigi jogszabályaink azt a gyakorlatot követték, hogy az anyagi jogszabályok tartalmaztak rendelkezést arra, hogy ki jogosult valamely jogigény iránt a bíróság előtt fellépni (keresetet indítani) és az eljárási jogszabályok tartal-

¹³ 162/1950. (VI. 24.) M. T. sz. rendelet 4. §.

mázták azt, hogy ki ellen kell az igényt érvényesíteni (a keresetet megindítani). Ennek megfelelően a Csjt. állapította meg, hogy ki indíthat bontókeresetet, a házasság érvénytelenítése iránti keresetet (Csjt. 18., 16. §) stb., az 1952: 23. tvr. (28., 31., 38. stb. §) állapította meg, hogy ki kérheti a gondnokság alá helyezést és a Pp. szabályozta, hogy a házassági pereket vagy a gondnoksági pereket ki ellen kell indítani (Pp. 281. stb. §). A Ptk. nem tartalmaz rendelkezést arra nézve, hogy a gondnokság alá helyezést ki kérheti. Nyilvánvalóan ezt is a hatálybaléptetésre és a szükséges végrehajtási rendelkezésekre vonatkozó jogszabálynak tartotta fenn. Felmerül a kérdés, nem volna-e indokoltabb, ha az egy témakörre vonatkozó jogszabályok egy helyen lennének megtalálhatók, és ne kelljen azok után több jogszabályban kutatni. Így ui. a gondnokságra vonatkozó és jelenleg egy jogszabályban található rendelkezések a Ptk. II. és XIX. fejezeteiben, valamint a hatálybaléptetésre és a végrehajtásra vonatkozó rendelkezések között lesznek feltalálhatók. Ez nem könnyíti meg a jogszabályokban való eligazodást.

6. A *cselekvőképesség tartalmára* vonatkozó rendelkezéseknél is több kérdésben merült fel vita. Rámutattak arra, hogy a 13. § (3) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint a törvényes képviselő megteheti mindazokat a jognyilatkozatokat, amelyeknél a törvény a korlátozottan cselekvőképese személy közreműködését nem kívánja meg, nem pontos. A korlátozottan cselekvőképese személynek ugyanis vannak olyan jognyilatkozatai, amelyeket csak saját nevében tehet meg. Ilyen pl. a végrendelet tétele, amelyre nézve egyébként a Ptk. 567. §-a is kimondja, hogy a törvényes képviselő hozzájárulására nincs szükség, vagy ilyen a kiskorú házasságkötése stb. Ezeket azért szükséges külön kiemelni, mert ilyen esetben a kiskorú nem „közreműködik”, hanem önállóan tesz nyilatkozatot.¹⁴ A 13. § (3) bekezdésének a rendelkezése tehát úgy volna pontos, ha a Ptk. kizárná a törvényes képviselő nyilatkozattételét minden olyan esetben, amikor a korlátozottan cselekvőképese személy önállóan, saját nevében tehet jognyilatkozatot.

Egyébként is a 13. § (1) és (2) bekezdése csak azt állapítja meg, hogy a törvényes képviselő közreműködésére mikor van szükség, nem pedig azt, hogy a korlátozottan cselekvőképese személy közreműködése mikor szükséges. Erre nézve csak az indokolás tartalmaz utalást,¹⁵ és kifejezetten kiveszi a (2) bekezdés d) pontjában felsorolt ügyleteket (keresménnyel való rendelkezés). Helyesebb volna természetesen, ha ezek a rendelkezések magában a törvény szövegében lennének, nem pedig az indokolásban.

¹⁴ Az indokolás (indokolás a 11—13. §-hoz, 2. pont, 121. old.) utal arra, hogy ezek az ún. „legszemélyesebb” nyilatkozatok. De viszont az ilyen nyilatkozatokat élesen meg kell különböztetnünk azoktól a nyilatkozatoktól, amelyek pl. valamely ügylet megkötésére irányulnak, ahol a kiskorú valóban „közreműködik”.

¹⁵ Indokolás u o.

A 17. § (3) bekezdése két vonatkozásban jelent problémát. Először is a Ptk. szövege nem említi meg külön, hogy milyen cselekvőképtelenekekről van itt szó. Ugyanis gondnokság alá helyezés nélkül is cselekvőképtelenek a 12. életévet be nem töltött kiskorúak és ilyenek lehetnek a korlátozottan cselekvőképtelenek, valamint a nagykorúak is. Márpedig a törvény — az indokolásból is megállapíthatóan — nem a cselekvőképtelen kiskorúak, hanem a cselekvőképtelen nagykorúak vonatkozásában kívánta ezt a szabályt megalkotni. Csak egy nagykorú — de gondnokság alá nem helyezett — cselekvőképese személy jognyilatkozatához lehet az érvényesség jogkövetkezményét fűzni. Nem pontos elnevezéssel úgy lehetne ezt fogalmazni, hogy a 12 éven aluli kiskorú ügyletei abszolút semmiek, a nagykorú, de cselekvőképtelen személyek ügyletei pedig relatíve semmiek, azaz bizonyos feltételek mellett érvényességüket el lehet ismerni.

Egyébként nemcsak a kiskorúakat, hanem a korlátozottan cselekvőképeseket is ki kellene venni ez alól a szabály alól, mert ez azt jelentené, hogy ha a korlátozottan cselekvőképese személy valamilyen — akár baleset, akár itasság, akár más ok következtében — cselekvőképtelenné válik és ebben az állapotában köt szerződést, ez érvényes lehet, mert indokolt volt és nem kell hozzá törvényes képviselőjének a hozzájárulása, míg ha mint korlátozott cselekvőképese kötötte volna (tehát egy fokkal „cselekvőképesebb állapotban”), akkor az ügylet semmis lett volna (feltéve ha a törvényes képviselő nem járul hozzá).

Ezt a rendelkezést tehát csak olyan nagykorúakra lehet vonatkoztatni, akik valamilyen oknál fogva a cselekvőképtelenség állapotába jutottak, de gondnokság alá helyezve nincsenek.

Külön probléma, hogy ez a szabály áll-e minden szerződésre, vagy pedig csak a visszterhes szerződésekre vonatkozik. A Ptk. szövege szerint ez a rendelkezés egyaránt vonatkozik az ingyenes és a visszterhes szerződésekre, a Ptk. nem tesz különbséget. Abból a rendelkezésből, hogy a szerződés megkötésének indokoltságát vizsgálni lehet, következik, hogy ingyenes szerződésnél is meg lehet állapítani annak érvényességét.

Nem ilyen egyszerű azonban a probléma a végrendekezés kérdésében. A Ptk. 596. §-a szerint ugyanis a végrendelet érvénytelenségére a szerződéses jognyilatkozatok érvénytelenségének a szabályait kell alkalmazni. A § a XXI. fejezetre utal ugyan, de a szerződéses nyilatkozatok érvényességének eldöntésénél kétségtelenül irányadó a 17. § (3) bekezdése is. Ez pedig azt jelentené, hogy adott esetben egy végrendeletet is érvényesnek lehet minősíteni ezen az alapon. Ez azonban nem volna helyes, és a Ptk.-nak kifejezetten ki kellene venni a végrendeletet a 17. § (3) bekezdésének szabálya alól. Igaz ugyan, hogy ilyen esetben is előfordulhatnak olyan végrendeletek, amelyek fenntartása indokolt lehet, azonban halál esetére szóló egyoldalú intézkedések nem annak a vizsgálatát kívánják, hogy megkötésük „indokolt”

lehet-e, hanem azt, hogy cselekvőképes állapotában vajjon a végrendelező megtette volna nyilatkozatát.

A 19. § felhatalmazást ad arra, hogy a jogszabály a gyámhatóság engedélyéhez köthesse bizonyos jognyilatkozatok érvényességét. A Ptk. valóban nem sorolhatja fel azokat az ügyleteket, amelyekhez gyámhatósági hozzájárulás kell. Ilyen rendelkezést jelenleg a Csjt. 87., 103. §-a, illetőleg az 1952:23. tvr. 34. §-a tartalmaz. A felhatalmazás alapján kiadandó jogszabály sem térhet el azonban a Ptk., így főként a 18. § rendelkezéseitől, amely semmisnek nyilvánít minden olyan jognyilatkozatot, amellyel a cselekvőképtelen, vagy korlátozottan cselekvőképes személy ellenérték nélkül lemond a szerzett jogokról. Ennek a kérdésnek igen nagy gyakorlati jelentősége van az öröklés visszautasításánál. Visszautasításnak a jelenlegi jogszabályok szerint is helye van és azt a Ptk. csak annyiban módosítja, hogy lehetőséget ad földingatlan esetében a hagyatéék részleges visszautasítására. Mind a mai gyakorlatban, mind pedig a Ptk.-ban megoldatlan az a kérdés, mi történik akkor, ha a szülő (esetleg majd a Ptk. alapján) a földingatlant visszautasítja és az a visszautasítás folytán a gyermekére száll. A kiskorú gyermek azt nem utasíthatja vissza, mert az részéről ellenérték nélkül történő lemondást jelentene, jóllehet a Ptk.-ban szabályozott feltételek (nem foglalkozik mezőgazdasági termeléssel életvitásszerűen — 636. § stb.) vele szemben is fennállanak. A kérdést csak úgy lehet megoldani, hogy ha a Ptk. — a közcélra történő felajánláshoz hasonlóan — lehetővé teszi a visszautasítás gyámhatósági jóváhagyását olyan esetben, amidőn a földingatlan tekintetében a visszautasításnak a Ptk. szerint helye van. Ha természetesen az egész hagyatékot kívánná a kiskorú visszautasítani, akkor ennek nem lehet helyt adni még gyámhatósági jóváhagyás esetében sem, legfeljebb annyiban, amennyiben ez részéről nem jelentene ellenérték nélküli lemondást (a passzív hagyatéék visszautasításának ma sincs semmi akadálya).

7. A *holtnaknyilvánításra* vonatkozó szabályokat a Ptk. — némi eltérésekkel — a fennálló jognak megfelelően vette át. A 22. §-ban megállapított időpontokat tartalmazza a 105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. rendelet 10. §-a is. Mind a fennálló joggal, mind pedig a Ptk. rendelkezésével szemben fel lehet tehát vetni azt, hogy a háború idején eltűnteknél a három éves határidő számításának a kezdőpontját másként kell szabályozni. Nem bizonyos ugyanis, hogy azok, akik a háborúban életjelt magukról nem adnak, valóban meghaltak-e vagy pedig hadifogságba estek, esetleg kórházban vannak. Háború esetében ezért helyesebb a határidőnek a háború befejezésétől való számítása, viszont ezzel szemben rövidebb (pl. 1 éves) határidőt is lehetne megállapítani. A § (1) bekezdésében megállapított — az eltűnéstől számított öt éves — határidőt ugyanezekből az indokokból háború esetére szintén nem lehetne fenntartani.

Külön kérdés az is, hogy kiket lehet „háborúban” eltűnteknek minősíteni. Ez ugyanis egy-

aránt vonatkozhatik a hátorszáiban és a hadműveleti területen eltűntekre. A hátorszáiban eltűntekre is gyakorlati jelentőségű lehet a holtnaknyilvánítás akkor is, ha közvetlen harcok a hátorszáiban nem is folynak (de van légitámadás). Viszont ilyen esetben megfelelő lehet a határidőnek az eltűnéstől, nem pedig a háború befejezésétől számítása. Megfontolandó volna ezért az említett kivételes szabályt csak a hadműveleti területen eltűntekre fenntartani.

A holtnaknyilvánítás azt a vélelmet foglalja magában, hogy aki eltűnt és bizonyos hosszabb idő óta nem adott magáról életjelt, az meghalt. Ennek megfelelően a bíróság határozatának a halál napjaként is azt az időpontot kell megállapítania, amelyik a halál bekövetkezésére nézve a legvalószínűbb. Ilyen lehet pl. az eltűnés napja, az ütközet, a közvetlen fenyegető veszély időpontja stb. Ennek az időpontnak a megállapítása igen fontos, mert a halál vélelmezett időpontjához jogunk ugyanolyan jogi hatásokat fűz, mint a halál valószínű időpontjához. A legfontosabb következmények az öröklésjogiak és a családjogiak, és az utóbbiak közül is a legjelentősebb a leszármazás kérdésének a bizonyítása. A bíróságnak ezért mindent el kell követnie, hogy a halál napját a valóshoz legközelebb álló időpontban állapítsa meg. Zavaró ezért a Ptk. 23. §-a (1) bekezdésének az olyan szövegezése, hogy a bíróság a halál napját „megállapíthatja”. Ez ugyanis nemcsak arra utal (amit az indoklás is kifejez), hogy *ha* vannak megfelelő adatok, akkor a bíróság megállapítja a halál napját, ha pedig nincsenek, akkor a (2) bekezdés alkalmazására kerül sor. Ez azt is jelenti, hogy a bíróság belátása szerint dönt, megállapítja-e a halál napját, vagy pedig a (2) bekezdésben foglalt szabályt alkalmazza. Ezért véleményem szerint az (1) bekezdésben a Ptk.-nak ki kell mondani, hogy a bíróság a halál napját a határozatában megállapítja és csak ha annak megállapítására nincs megfelelő adat, akkor kerül sor egy másik szabály alkalmazására.

Ez a szabály jelenleg a 23. § (2) bekezdése, amellyel szemben igen súlyos aggályok merülnek fel. Az eljárás célja a halál *valószínű* (a valóshoz legközelebb álló) napjának a megállapítása. A (2) bekezdésben megállapított időpontot lehet bizonyos szempontból egyszerűbbnek tekinteni, de valószínűnek egyáltalán nem. Ennek az időpontnak az alkalmazása egészen különös megállapításokat eredményezhet. Így pl. mivel a halál időpontja a jogerőre emelkedés napja, a holtnaknyilvánítottak az egész eljárás folyamán élnie kellett, hiszen a vélelem csak a jogerővel áll be, ebből viszont következik, hogy az egész eljárást nem is lehetett volna sem megindítani, sem lefolytatni. Nem sokat segít ezen a helyzeten az sem, ha a halál napjának a határozat meghozatalának a napját kellene tekinteni, mert ez is azt jelentené, hogy az egész eljárás alatt élt a holtnaknyilvánítandó személy. De nemcsak az eljárás szempontjából lesznek különösök ezek a határidők, hanem igen súlyos következményekkel járnak a halál tényéhez fűződő öröklési és családi jogi joghatások

tekintetében. A magyar öröklési jog szabályai szerint a hagyatéka a halál tényével minden jognyilatkozat nélkül átszáll az örökösökre. Ha tehát az örökös pl. az 1944. évben eltűnt, azóta életelt nem adott magáról, de holtaknyilvánítására csak 1959-ben kerül sor, akkor a Ptk. szabályai szerint a halál napjának 1959. év valamelyik napját kell tekinteni és eszerint állanak be az öröklési joghatásai is. Ennek megfelelően, ha a holtaknyilvánított fia pl. 1958-ban halt meg, akkor ő utána a holtaknyilvánított fog örökölni, jóllehet mindenki úgy tartja nyilván, hogy a holtaknyilvánított még 1944-ben meg is halt. A holtaknyilvánított után pedig — a törvényes öröklés rendje szerint — egészen más személyekre jut az öröklés, mint pl. a holtaknyilvánított leszármazói után. Így pl. örökölni a holtaknyilvánított házastársa, holott egyébként a vagyont az oldalági rokonokra szállt volna. Ebből pedig az következik, hogy végeredményben a felek határozzák meg a halál bekövetkezésének időpontját, mert az akkor fog bekövetkezni, amikor kérelmükre a bíróság meghozza a holtaknyilvánító határozatát. A 23. § (2) bekezdésének a szabálya tehát amellet, hogy a halál valószínű bekövetkezésének időpontjával merőben ellentétes megállapítást tartalmaz, igen sok visszaélésnek válnak forrásává.

Még jobban kitűnik a (2) bekezdés rendelkezésének a tarthatatlansága a leszármazás megállapítása esetében. A halál bekövetkezésének a holtaknyilvánítás során megállapított időpontja a származás tekintetében is ugyanolyan joghatással jár, mint a halál valódi időpontja. Ezt a bírói gyakorlat több ízben kifejezésre juttatta (így legutóbb a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 331. sz. állásfoglalásában). Ennek megfelelően — az előbbi példából kiindulva — az 1944-ben eltűnt, de csak 1959-ben holtaknyilvánított személy gyermekének kellene tekinteni azt, aki a holtaknyilvánító határozat jogerőre emelkedésétől szá-

mított 182—300 napon belül született. Ezt a vélelmet pedig csak a gyermek, valamint a holtaknyilvánított dönthetné meg (Csjt. 43. §), ami nyilvánvalóan nem fog megtörténni. Nem hiszem, hogy a Ptk. ilyen joghatást kívánt volna fűzni ehhez a rendelkezéshez. Nem is lehet nyilvánvalóan senkinek sem megmagyarázni, miért helyesebb a 23. § (2) bekezdésének a rendelkezése és az ehhez fűződő joghatások, mint az a természetes és mindenki által elfogadott, a valószínűségnek is megfelelő vélelem, hogy az eltűnt személy halála napja az eltűnésének napjához, nem pedig a holtaknyilvánító határozat jogerőre emelkedésének a napjához áll közelebb. Itt éppen úgy, mint az öröklési igények megállapításánál, visszaélések történhetnek. Az egész rokonság tudja, hogy a gyermek nem a férjtől származik, de hiába indíthatnák meg a Ptk. alapján a holtaknyilvánítási eljárást, a hozandó határozat egy olyan későbbi időpontot fog a halál napjaként megjelölni, amely a származás vélelmét már nem fogja megdönteni.¹⁶ Ez a rendelkezés tehát sértené a jogerőzetet és ellentétben állana az igazsággal. Ebben a vonatkozásban tehát a Ptk.-t módosítani kell, és sokkal helyesebb a jelenlegi jogszabályokban megállapított vélelmet alapul venni. Ha tehát a bíróság a halál napját adatok hiányában nem tudja megállapítani, akkor a halál napjának az eltűnést követő hónap 15. napját kell megállapítani. Ez az időpont áll a legközelebb a valóshoz, és ez fogja a legkevesebb súrlódásokat okozni.

Bacsó Jenő

¹⁶ Ezen vajmi keveset segít, hogy a 23. § (1) bekezdése alapján a valószínű időpontot kell a bíróságnak megállapítania, mert az ellenérdekű fél nyilvánvalóan azt fogja bizonyítani, hogy ilyen időpont megállapítása egyáltalán nem lehetséges, ezért a (2) bekezdést kell alkalmazni. A (2) bekezdés túlságosan rugalmas és a felek által irányítható rendelkezése ösztönözni fogja a feleket a rendelkezésnek a saját céljaikra való felhasználására. Erre pedig a Ptk.-nak nem szabad módot nyújtania.

Vagyoni kárpótlás nem vagyoni hátrányért

A nyomorék, a testi vagy szellemi javaiban fogyatékos ember látása mindig különös, megmagyarázhatatlan belső megrendülést okoz. Az akadályoknál, melyeket végzete az ilyen ember boldogulása, személyiségének érvényesítése elé gördít, talán csak a szenvedése nagyobb. Megragadóan fejezi ki Shakespeare¹:

„Viselje bár, mint természet jegyét,
Vagy vakszerencse foltját és különben
Erénye lenne tiszta, mint az üdv,
S oly végtelen, mint embertől telik —
Ez egy hibáért, a közvéleményben
Süllyedni, veszni tér: a cseppnyi rossz
Eloltja benne a nemesb valót,
Önnön gyalázatára”.

¹ Hamlet, Arany János fordításában, első felvonás.

A személyiségi jog megsértése gyakran idéz elő olyan helyzetet, amelyben a sértettet vagyoni károsodás nem éri, de egyéb (erkölcsi, szellemi stb.) javaiban maradandó hátrányt szenved. Úgy érzem tehát, a jogász közvélemény érdeklődésére is számottartó feladatnak teszek eleget azzal, hogy kritikai vizsgálódás tárgyává teszem azt a megoldást, amelyet a nem vagyoni kár megtérítésének kérdésében a Polgári Törvénykönyv tervezete megakérvá tesz.

*

I. A Ptk. és a III. sz. polgári elvi döntés szemlélete.

Súlyának megfelelő jelentőséget tulajdonít a tervezet a személyiségi jognak (a tervezet szó-

használata szerint: a személyhez fűződő jogoknak).² A 68. § (1) bekezdése kimondja: „A személyhez fűződő jogok³ a törvény védelme alatt állanak.”

A tervezet a személyhez fűződő jogok körének megjelölése után a 72. §-ban szabályozza a személyhez fűződő jogok védelmét. Kimerítően felsorolja, hogy akit személyéhez fűződő jogában megsértettek, milyen polgári jogi igényeket támaszthat. A vizsgált kérdés szemszögéből a felsorolás e) pontját kell kiemelnünk: „ha... a személyhez fűződő jog megsértésével kapcsolatban vagyoni károsodás is történt, a polgári jogi felelősség (309—327. §) szabályai szerint kártérítést követelhet.” Ezzel a tervezet a Legfelsőbb Bíróság III. számú polgári elvi döntésének álláspontját teszi magáévá, amely szerint erkölcsi vagy más nem vagyoni természetű hátrány kiegyenlítésére kártérítést megítélni nem lehet.

Az elvi döntés abból a felfogásból indul ki, hogy a kapitalista szellem az erkölcsi értékeket is áruvá változtatja át és pénzben fejezi ki. Ebből azt a következtetést szűri le, hogy a szocialista jogszemlélet szerint kártérítés csak vagyoni kárért jár, mert az olyan érdeksérelem, amely nem fejezhető ki pénzzel, nem is kárpótolható azzal, így a kártérítés címen pénzben való marasztalás csak alaptalan nyereséget jelentene.

Az elvi döntés gondolatmenetének kiindulópontja feltétlenül helyes. A nem vagyoni javakban támadt veszteséget: a fájdalmat, a gyászt, a megaláztatást, a szegényt nem lehet pénzzel megváltani, az ilyen sérelemért pénzbeli juttatás elégtételt nem szolgáltatathat. Az emberi méltóság követelményét tartja szem előtt az elvi döntés, amikor ezt leszögezi. Kérdéses azonban, helytálló-e az a végkövetkeztetés, amit ebből az elvi döntés általános, kivételt nem tűró érvennyel von le: hogy olyan érdeksérelem esetén, amely pénzzel nem fejezhető ki, a marasztalás mindig „csak alaptalan nyereséget” jelent. A fogyatékos, elesett ember számára e negatívumnak kivétel nélkül való megállapítása bizonyos keserűségnél nem nyújt egyebet. Az elvi döntés, illetőleg a Ptk. ezzel éppen az emberi méltóság nevében gyakran azt hagyja magára, aki pedig a jogrend különös oltalmára szorul.

Bizonyos fokig érzékelték ennek veszélyét a

² Kifejezőbbnek tartom a „személyiségi jog” elnevezést a tervezet által használt megjelölésnél. Minden jog valamilyen személyhez fűződik; az elnevezésnek éppen hogy külön kell választania a jogalany legsajátabb, legszemélyesebb, tőle elválaszthatatlan jogait az egyéb (pl. vagyoni stb.) jogosítványoktól. A személyiségre való utalás ezt a különbségtételt kifejezi.

³ Balás P. Elemér szerint a személyiségi jog oltalmának általános elismerésével nem beszélhetünk személyiségi jogokról, hanem csak személyiségi jogról. Az oltalom egységes, csak a vonatkozásai különfélék. „Az elméletben megkülönböztetni szokott u. n. személyiségi jogok csak ilyen vonatkozásban jelentkeznek. Helyes felfogás szerint nem beszélhetünk becsületjogról, hanem a személyiség jogi oltalmáról a becsület vonatkozásában stb.” (Balás P. Elemér: Személyiségi jog; Magyar Magánjog Szladits K. szerkesztésében, Budapest, 1941. I. köt. 634. old.)

Legfelsőbb Bíróság is, mert az elvi döntés indoklásában — mintegy kiigazításként — arra mutat rá, hogy ez a felfogás „még fokozottabban előtérbe helyezi annak beható vizsgálatát, hogy a keresetsökkenésen, dologkárokon, gyógykezelési, művégtag és hasonló kiadásokon felül van-e a károsultnak még valami további vagyoni természetű kára is”. A továbbiakban — azzal összefüggésben, amikor valaki több végtagját elveszíti vagy feltűnően eltorzul — az indokolás hozzáteszi: „Adott esetben az élettapasztalat szerinti bizonyossággal számításba kell venni azt is, hogy a sérült élete során különböző többletkiadásokra fog kényszerülni, illetve, hogy az ép testű ember által jogos úton-módon megszerezhető bizonyos anyagi előnyöktől el fog esni.”

Az ilyen esetre megítélhető „általános kártérítés” intézményével, amelyet a Ptk. is magáévá tesz, az elvi döntés azokat az eseteket tartja szem előtt, amelyekben vagyoni károsodás megállapítható, csak az összegét nem lehet kiszámítani, kizárja azonban a sérelem anyagi orvoslását, ha az vagyoni kárral nem jár.

Ez a kiigazítás azonban nem elegendő. Nem oldja meg azokat az eseteket, amikor a sérelem vagyoni kárt nem idéz elő, de a sértettnek esetleg egész életére kiható, maradandó hátrányt okoz, érvényesülését, boldogulását megnehezíti, a társadalmi közfelfogásban személyének értékelését csökkenti. Ilyen eset például, amikor a sértett a baleset következtében nemzőképességét veszti el, vagy a sérelem hibátlan beszédképességétől fosztja meg. A szocialista igazságosság — amelynek érvényesülését az elvi döntés szolgálja kívánja — ilyenkor a sértett támogatását követeli meg. Az elvi döntés középpontjában álló jogelv viszont a bírót ilyenkor is arra kényszeríti, hogy az igazságérzete által sugallt marasztalás alátámasztása érdekében mesterkélten erőfeszítést tegyen valamilyen anyagi természetű kárnak a megállapítására. Nyilvánvaló, hogy hasonló esetekben a jogrendnek nem a vagyoni károsodás fogalmában kell a megoldást keresnie. Az alapvetést csak olyan elv adhatja meg, amely őszintén megállapítja, hogy az igazságosság a nem vagyoni károsodás bizonyos eseteiben indokoltta teheti a hátrányt okozó és azért felelős személy marasztalását.

A továbbiakban — a tanulmány szűk keretei folytán csak vázlatosan — ennek az elvnek a körvonalait kívánom megrajzolni.

2. Belső törekvés a hátrányos helyzet enyhítésére (kompenzáció)

Marton Géza⁴ igen találóan állapította meg, hogy a nem vagyoni kárnak pénzbeli egyenértéke nincs is, így szoros értelemben vett megtérítéséről nem is lehet szó, csupán az elszenvedett rossz hozzávetőleges kiegyenlítéséről oly vagyoni (pénzbeli) szolgáltatás nyújtásával, amely a sérelmet szenvedőnek az elszenvedett sérelemért, fájda-

⁴ Marton Géza: Kártérítés; Magyar Magánjog Szladits K. szerkesztésében, III. köt. 395. old.

lomért körülbelül egyenértékű másnemű előnyt nyújt s ezzel egyúttal az államhatalom szolidaritását hozza kifejezésre a sérelmet szenvedett mellett, reprobációját a sérelem okozójával szemben.

E felfogás lényege, hogy a nem vagyoni kár esetében a jogrend a pénzbeli szolgáltatás útján viszonylag egyenértékű másnemű előnnyel kívánja a sértett által elszenvedett hátrányt kiegyenlíteni.⁵ Ez az elmélet a nem vagyoni természetű hátrányt a pénzbeli szolgáltatással az egyenértékűség viszonylata útján kapcsolja össze; ezért ütközik azzal az elvvel, hogy szocialista viszonyok között az erkölcsi javak nem bocsáthatók áruba, pénzben nem fejezhető ki. Úgy tűnik tehát, hogy a nem vagyoni kártérítésnek e felfogása éppen az elvi döntés végkövetkeztetését igazolja, amelynek általános érvénye felől pedig alapos kétségeink támadtak.

A két elv ütközése azonban a nem vagyoni hátrányok jelentős körében csak látszólagos. Feloldódik az ellentét, ha az egyenértékűség elméletét csak a vizsgálódás egyik állomásának tekintjük, és az elemzésben mélyebbre hatolunk.

Természetes dolog, hogy ha valakit olyan hátrány ér, amely személyének megítélését hátrányos megvilágításba helyezi, megbecsülését, értékelését csökkenti, akkor e hátrány megszüntetésére törekszik. Ha a hátrány vagyoni természetű, akkor megszüntetésének végső soron pénzbeli megtérítés útján rendszerint nincs akadálya. A személyiségi jog sérelmével okozott nem vagyoni természetű hátránynál más a helyzet; ezt meg nem törtéنتé tenni aligha lehet. Az elvesztett látás, külső megjelenés, beszédképesség, végtag, nemi képesség vissza nem adható; rendszerint ugyanez a helyzet az erkölcsi, illetőleg szellemi javakban szenvedett veszteség esetén.

Mégis, a természet a legjobb orvos. Ilyen helyzetben az ember a körülmények adta lehetőség keretei között a veszteség pótlására (kompenzálására) törekszik. A vak kifejlesztí hallását, tapintását; az egyik végtag elvesztése esetén a másik végtag fokozottabban ügyessé válik. És ami a tárgyalt kérdés szempontjából igen lényeges: e kompenzációs törekvés a fogyatékoság testi megnyilatkozásának pótlására irányuló folyamattal párhuzamosan a lélekben is végbemegy. E lelki kompenzáció a fizikai kompenzációtól függetlenül is fellép, ha a sérelem okozta hátrány egyedül az erkölcsi javakban mutatkozik. A hátrányt szenvedő a fogyatékoságát, pontosabban személyének a hátrány következtében csökkent értékelését más javak megszerzése útján törekszik meg-

szüntetni, amelyek csökkentett megbecsülését helyreállítják. A nemi képességét veszített férfi a munkájában keres menedéket — esetleg magasabb képzés megszerzésére törekszik —, vagy képességeitől, hajlamaitól függően, például a művészetben, esetleg a zenében igyekszik lelki egyensúlyát megtalálni. Az eltorzult arcú nő öltözködésének fokozott izlésével, szellemes társalgásával vagy egyéb szunnyadó szellemi, művészi képességével kívánja fogyatékoságát feledtetni.

E kompenzációs törekvés megvalósítása, ha maradandó, tartós hátrány kiegyenlítését célozza, rendszerint anyagi eszközöket is igényel. A magasabb szakmai képzés, a művészi készség kifejlesztése (pl. a zongorajáték elsajátítása útján) a szokásosnál izlèsebb öltözködés vagyoni áldozatot követel meg. Szabad-e vajjon a jogrendnek e többnyire anyagi erőfeszítést is igénylő iparkodásában a sértettet minden támogatás nélkül hagynia, nem nyilvánvaló-e, hogy a hátrányos helyzet okozóját méltányos arányú vagyoni hozzájárulásra kell köteleznie?

3. *A marasztalás nem alaptalan nyereség, ha a kompenzációs törekvés anyagilag elősegíthető*

Úgy vélem, ennek felismerése alaposá teszi a III. számú polgári elvi döntéssel összefüggésben támasztott kétségeket. Az elvi döntés téved abban a következtetésében, hogy a nem vagyoni kárral összefüggésben a pénzbeli marasztalás minden esetben alaptalan nyereséget jelent. Ezt a következtetést legfeljebb azzal az érvénnyel lehet leszűrní, hogy a vagyoni juttatás egyes esetekben alaptalan nyereség, más esetekben nem. Hogy a határvonal hol húzható meg, azzal később foglalkozom. Az mindenesetre kétségtelen: a személyiségi jog megsértésével okozott súlyos, maradandó vagy legalább is tartós jellegű nem vagyoni hátrány más téren történő kiegyenlítésére irányuló törekvés vagyoni feltételeit biztosító szolgáltatást semmiesetre sem lehet „alaptalan nyereségnek” tekinteni.

Ugyanerre az eredményre jut a vizsgálódás, ha más oldalról, a kártérítés módjának régi eszméjéből: az eredeti állapot helyreállításából indulunk ki. Az in integrum restitució középpontjában az a gondolat áll, hogy az elpusztult, megsemmisült dolgot magát kell újból létrehozni. Csak a pénzgazdálkodás kialakulásával került az eredeti állapot helyreállítása mellé a pénzbeli megtérítés. Jóllehet a gyakorlatban túlnyomórészt ez utóbbi kerül alkalmazásra, a Ptk. a kártérítés módjaként első helyen az eredeti állapot helyreállítását említi (323. §).

Az erkölcsi vagy más nem vagyoni javakban szenvedett károsodás rendszerint belső, lelki természetű hátrányt is okoz, a csökkent értékűség nyomoztó érzetét. A sértettnek az eredeti állapot helyreállítására való törekvése — mint fentebb utaltam rá — külső úton rendszerint nem valósítható meg. A hátrány azonban ilyen esetben nem is az eltorzult arc, az elvesztett beszédképesség vagy végtag, hanem az ennek következtében fel-

⁵ *Gierke* szerint „a pénz sok eszmei érték megszerzéséhez szolgálat kulcsot”. *Henri és Leon Mazeaud* szerint: „ámbr „bizonyára a pénz nem mindenható”, mégis „az ember gyakran kénytelen megelégedni az egyenértékkel. A legalkalmasabb egyenérték pedig rendszerint a pénz; az, akinek pénze van, úgy szólván korlátlan cselekvési szabadsággal bír”. (*Traité de la responsabilité civile*, Paris, 1948. 329—333. old.) Az idézeteket *Maria Wawilowa*: „Az erkölcsi kártérítés a lengyel jogtan” című tanulmányából vettem át (*Cikkgyűjtemény a külföldi jogirodalom köréből*, 1954. szeptember-október hó, 547. old.).

lépő hiányérzet: szégyen, megaláztatás, elkese-
redés, szenvedés, illetőleg ezek hosszantartó,
maradandó hatása. Az ember társas lény: Robin-
son nem tulajdonítana különösebb jelentőséget
ilyen fogyatékoságoknak, de a társadalomban
élő ember lelkiállaga érzékeny műszerként reagál
a környezetének felőle alkotott értékítéletére.
Ha magát a hátrányt kiváltó külső fogyatékos-
ságot megszüntetni nem is lehet, a hátrányos lelki
következmények elhárítása vagy tompítása mindig
lehetséges. Az ezt célzó kompenzációs törekvések
eredménye mintegy a sérelem okozta lelki hátrány
in integrum restitúciója, a sértett megrendült lelki-
állapotának, lelki egyensúlyának helyreállítása.
Ez a belső restitúció különbözők a külsőleg helyre-
állítható hátránytól: kizárólag a sértett saját-
maga valósíthatja meg, ebben legfeljebb támogatni,
a kompenzációs törekvés sikerét elősegíteni lehet.
Ezért a sérelem okozóját e sajátos in integrum
restitúcióra nem lehet kötelezni. Nem tartozik a
jogrend feladatkörébe a belső kompenzációs folya-
mat erkölcsi támogatásáról való gondoskodás sem;
ez a sértettel rokonszenvező barátok, munkatársak,
hozzátartozók erkölcsi kötelessége, kóros esetben
pedig a lélekgyógyász feladata. A belső kompen-
zációhoz bizonyos esetekben szükséges anyagi
erőfeszítésekben való arányos teherviselés azonban
már nem ütközik akadályba. A marasztalás ilyen
esetben nem erkölcsi javak áruvá süllyesztését,
pénzbeli megváltását jelenti s így nem is tekint-
hető alaptalan nyereségnek, hanem a sértett saját
maga által kifejtett helyreállítási törekvés támo-
gatását szolgálja, ha e törekvés valóraváltásához
anyagi eszközök is szükségesek.

A nem vagyoni kárpótlás alkalmazása ebben
a körben távol áll attól a cinizmustól, amelyet
Maria Wawilowa⁶ egyes burzsoá jogászok⁷ terhére
ír, mert ezek a sértettet megvetésre méltónak
tekintik azáltal, hogy a kézhezvett pénzösszeg
feletti vulgáris örömet egyenlővé teszik emberi
méltóságának megsértésével vagy a gyermek
halála felett érzett fájdalommal. Amennyire találó

⁶ Id. tanulmány, Cikkgyűjtemény 548. old.

⁷ I. *Namíkiéwicz* szerint: „... az érzelmekben
vagy a hitben okozott kárt meg lehet és meg is kell térí-
teni úgy, amint a vagyonunkban okozott kárt szokták
megtéríteni, sőt még nagyobb mértékben, mert érzel-
meinknek sok ember számára még nagyobb értéke van.”
(Kötelmi törvénykönyv. Kommentár a gyakorlat szá-
mára. Lodz, 1949. I. köt. 286. old.) Ernest *Till* a követ-
kezőket írja: „Az a gyakran nagy nyomatékkal hangsú-
lyozott alapelv, hogy a nem vagyoni jellegű kárt nem
illik pénzzel kártalanítani, az emberek nagy részénél
megalapozás nélküli. Az emberek nagy része nem annyira
tisztán anyagi szempontokból érzékeny az ilyen jellegű
kártalanítással kapcsolatosan, mint inkább azért, mert
ennek megítélésében az elszenvedett fájdalom vagy
erkölcsi jellegű kár leghatásosabb rekompencióját látja,
mintegy bizonyos formájú elismerését tekinti annak, hogy
a károsultat sérelem érte. Bizonyos társadalmi rétegeknek
ezt az érzetét nem lehet számításon kívül hagyni. Azt a
károsultat, aki ezt a kérdést másképpen ítéli meg, a kár-
talanítás megszüntetése elkészerítheti.” (Lengyel kötelmi
törvény [általános rész] első tervezet indokolással, Lwów,
1923. 125. old.) Az idézeteket Maria Wawilowa hivatko-
zott tanulmányából vettem át (Cikkgyűjtemény 547—548
oldal.).

ez a megállapítás azokban az esetekben, amikor
az erkölcs a pénzbeli kárpótlást el nem fogadhatja,
szégyenteljesnek, gyakran még visszataszítósnak
is találja, annyira téves abban a vonatkozásban,
hogy kellő alap nélkül általánosít. Pusztán amiatt,
mert a nem vagyoni hátrány pénzbeli kárpótlása
az esetek széles körében ellentétben áll a szocia-
lista erkölcsi felfogással, nem lenne helyes a kár-
pótlástól a hátrányt szenvedőknek azt a szűkebb
körét is megfosztani, akik az anyagi támogatásra
erkölcsi megítélésünk szerint is reászorulnak.

4. A hátrányos helyzet enyhítéséhez szükséges kiadások természete

Mielőtt a gondolatmenetet folytatnánk, köz-
bevetőleg tisztázásra szorul az a kérdés: nem
minősíthető-e a hátrány okozta vagyoni károsodásnak az az anyagi teher, amelyet a sértetnek a
belső kompenzáció valóraváltásához viselnie kell.
Igenlő válasz esetében a kérdés megoldható a
III. számú elvi döntés, illetőleg a Ptk. rendelkezé-
seinek fenntartása mellett — a keretek bizonyos
tágításával — hiszen az elvi döntés, mint utaltam
reá, kiigazításként éppen a vagyoni károsodás⁸
beható, messzemenő vizsgálatára hívja fel a
figyelmet.

A vagyoni kár a Ptk. rendszerében a tény-
leges kárt (danum emergens) és az elmaradt hasz-
not (lucrum cessans) öleli fel. Ebben a fogalomba
beleillik az elvi döntés által említett többletkiadás,
amelyre a sértett élete során kényszerülni fog,
továbbá az a károsodás, amely a sértettet „az
éptestű ember által jogos úton-módon megszerz-
hető bizonyos anyagi előnyök” elvesztésével éri.
Nem szorítható azonban e keretek közé az esetek
jelentős köre. Vizsgáljuk meg a már említett pél-
dákat. A feltűnően eltorzított arcú 40 éves, két-
gyermekes, munkaviszonyban nem álló asszony
— az elvi döntés által is megítélhető gyógykezelési
költségeken felül — nem „kényszerül” többlet-
kiadásokra és semmiféle olyan anyagi előnytől
nem esik el, amit egyébként jogos úton-módon
megszerezhetett volna. Az az aggodalom azonban,
hogy házassága megrendülhet, továbbá a rosszul
leplezett idegenkedés és sajnálkozás, melyet isme-
retkörében fogyatékosága kivált, belső igényt,
törekvést támasztanak benne olyan javak meg-
szerzésére, melyek a hátrányt ellensúlyozhatják,
enyhíthetik. Az ehhez szükséges kiadások és az
eltorzulás között megvan az összefüggés, a marasz-
talás mégsem minősíthető vagyoni kártérítésnek.

⁸ „Abban a kérdésben, hogy vagyoni vagy nem-
vagyoni kárral állunk-e szemben, nem a sértés által közvet-
lenül érintet jogtárgy minősége lesz... a döntő, hanem
a sértés által előidézett káros visszahatás természete.
Anyagi vagyontárgyon elkövetett sérelem éppúgy hozhat
létre nem vagyoni kárt is (pl. a dologhoz fűződő előszerze-
teti érték sérelmét), mint megfordítva a testi épségen,
becsületen, üzleti hírnéven elkövetett támadás nem
csupán szellemi, érzelmi, de valóságos vagyoni kárt is
(gyógyítási költségek, elmaradt kereset, üzleti haszon
stb.) idézhet elő.” (Marton Géza: Kártérítés; Magyar
Magánjog Szladits K. szerkesztésében, Bp., 1941. III.
köt. 395. old.).

A különbséget igen jól világítja meg, ha összehasonlítjuk a keresőképeségcsökkenést okozó hátrányt az említett másnemű hátránnyal, pl. az eltorzulás okozta helyzettel. A keresetkiesést a károsult viselni kénytelen akár akarja, akár nem. Ez annyit jelent, hogy anyagi javai csökkennek. Az eltorzult arcú asszony ilyen értelemben nem „kényszerül” többletkiadásokra; anyagi javaiban sem következnek be csökkenés, márcsak azért sem, mert egymaga rendszerint nem is lenne képes a kompenzációs törekvés sarkallta javak megszerzésére. A marasztalásnak éppen a célja az, hogy ezt lehetővé tegye. Amíg tehát a keresőképeségcsökkenés és a sérelem között okozati összefüggés van, az eltorzulás és a többletkiadások között ilyen összefüggés nem állapítható meg; a többletkiadásokra a jogrend beavatkozása nélkül fedezet hiányában többnyire sor nem kerülhet. Ehelyett az eltorzulás és a pénzbeli marasztalás szükségessége között mutatkozik bizonyos célszerűségi (teleológikus) kapcsolat.

Még élesebben: a baleset közvetlenül okozza a félkar elvesztését⁹, e fogyatékoság pedig ugyancsak közvetlenül idézi elő a keresetcsökkenést. A baleset és az eltorzulás között ugyancsak közvetlen okozati kapcsolat mutatkozik, de az eltorzulás nem vagyoni hátrányt okoz, hanem az említett kompenzációs folyamatot váltja ki. Ebből következők:

a) a sértettnek rendszerint nincs anyagi módja a kompenzáció által célul tűzött vagyoni javak megszerzésére,

b) ha van is lehetősége, a kiadás a vagyonában csökkenést nem okoz, mert a beszerzett vagyontárgyak (a példázott esetben a megvásárolt ruhák) a kiadásait ellensúlyozzák. Ebben az esetben azonban a sértettnek ahhoz, hogy a ruhákat megszerezhesse, más vagyoni szükségleteiről kell lemondania.

A nem vagyoni hátrány pénzbeli kárpótlásának magva tehát: egyfelől, hogy a jogsértő magatartás hátrányos helyzetet okozott (bár a vagyonban csökkenést nem idézett elő), másfelől pedig, hogy a hátrányos helyzet enyhítésére irányuló törekvés elősegítése — *mint cél* — a sértettnek az ehhez szükséges *vagyoni előnyhöz* juttatását teszi indokolttá. Ha pedig a sértett a saját vagyoni eszközeivel a törekvés sikeréhez már hozzájárult, a marasztalás célja, hogy kiadásai fejében ne legyen kénytelen más anyagi szükségleteiről lemondani.

Nem vagyoni hátrány esetén tehát a juttatás — eltérő természete miatt — nem kártérítés. Ezért nevezem kárpótlásnak.

5. Céljuttatás

Az elvi döntés, illetőleg a Ptk. által választott megoldás keretei közé a fentiek szerint nem illeszthető be a személyiségi jog megsértéséből

⁹ A félkar elvesztésével összefüggésben az egyszerűség kedvéért figyelmen kívül hagyom, hogy a sértettnek a keresetcsökkenésen túl nem vagyoni kára is van.

eredő számos olyan hátrány, amelyek esetében az igazságérzet vagyoni támogatást követel. E hátrányok vagyoni kárként való megjelölése megerősített volna. A fentebb említett célszerűségi kapcsolat a sérelem és az anyagi támogatás szükségessége között felveti a kérdés céljuttatás útján való megoldásának gondolatát. Ennek alapulvételével a bírót arra lehetne feljogosítani, hogy ha a személyiségi jog sérelmével okozott hátrány kompenzálására irányuló helyeseltető törekvést észlel a sértett fél részéről és meg tudja állapítani azt is, hogy ennek megvalósításához anyagi eszközök szükségesek, a hátrányt okozó felet megfelelő arányban kötelezze az anyagi teher viselésére azzal, hogy a jogosított a juttatást kizárólag a megjelölt célra fordíthatja. Ez a megoldás kielégítő lenne abból a szempontból, hogy nyilvánvalóvá teszi: a vagyoni szolgáltatás nem az elvesztett erkölcsi javak megváltását, hanem a hátrányos helyzetbe jutott sértett támogatását szolgálja lelki egyensúlyának visszaszerzésére irányuló törekvésében.

Ez a gondolat azonban gyakorlatilag nem hasznosítható. Közvetlenül a sérelem után még nem bontakozhattak ki a sértett elképzelései és fenti törekvései, vagy ha kialakultak is, módosulhatnak, megváltozhatnak. A per során tehát a hátrányt szenvedő fél még a keresés, kutatás szakaszában van, nem tudná megjelölni, milyen úton-módon törekszik a fogyatékosága által okozott hátrányok kiegyenlítésére. Ha a bíró határozott nyilatkozatra szólítaná fel, ez az esetek jórésztében színlelésre készítené, ami a jogi szabályozásnak nem lehet célja. A kár okozója viszont minden eszközt arra használna fel, hogy kimutassa: a hátrányt szenvedő fél a megítélt szolgáltatást vagy annak járadékos részleteit nem a bírói ítéletben megjelölt célra fordítja.

A céljuttatás helyett ezért a jogi szabályozásnak olyan kárpótlásról kellene rendelkeznie, amelyet a sértett fél *saját belátása szerint használhat fel*. A cél gondolatát ez a megoldás csak abban a vonatkozásban őrizné meg, hogy a kárpótlás előfeltétele, a marasztalás kritériuma: hogy a nem vagyoni hátrány a józan felfogás szerint az eset körülményeire tekintettel olyan belső kompenzációs törekvés kiváltására nyújt alapos okot, amelynek valóraváltásához az anyagi eszközök szükségessége feltételezhető.

6. A kárpótlás indokolt és indokolatlan esetei

Ebben a megvilágításban, ennek az elvnek a figyelembevételével különbséget lehet tenni a személyiségi jog megsértésével okozott nem vagyoni hátrány pénzbeli kárpótlásának indokolt és indokolatlan esetei között. Míg a korábbiakban megjelölt feltételek mellett a marasztalás nem csak hogy összeegyeztethető az erkölcsi szabályokkal, a szocialista együttélés követelményeivel, de azok azt meg is kívánják, a másik esetben — mint említettem — éppen az erkölcsi felfogás ítéli el a vagyoni kárpótlást.

A különbségtétel alapja nem annyira az eset

típustényállása, mint a konkrét tényállás, hiszen az a kérdés, hogy a sérelem súlyos és tartós hátrányt váltott-e ki, s a hátrány enyhítésére irányuló törekvés valóra váltásához az anyagi eszközök szükségessége feltételezhető-e, a típustényállás alapján nem dönthető el. Erre a bírónak csak az egyedi eset körülményei szolgáltathatnak alapot. Nem lehet tehát kategorikusan kijelenteni, hogy példának okáért a testi sértés mindig okot ad a marasztalásra, a közeli hozzátartozó halála viszont sohasem.

A típustényállások vizsgálata mindazonáltal bizonyos mértékben eligazít. Képet ad arról, hogy a személyiségi jog megsértésével okozott nem vagyoni hátrány különféle tipikus eseteiben gyakori vagy ritka-e a marasztalás szükségessége.

Így csak kivételes esetekben tartom indokolhatónak a sértett halála alapján a közeli hozzátartozó kárpótlását, ha az elhunyt halálával vagyoni károsodás (pl. a tartás elvesztésével) nem érte. Nem kétséges, hogy a szeretett gyermek, szülő vagy házastárs elvesztése lelki megrázkódást, gyakran fájdalmas sebet ejt. Ez azonban a tapasztalat szerint általában nem olyan természetű, hogy a hozzátartozók érvényesülését, boldogulását tartósan megnehezítené, másfelől pedig erkölcsi felfogásunk tiltakozik az ellen, hogy ilyenkor a pénz enyhítheti a fájdalmat. Ilyen esetekben is fellép bizonyos kompenzációs folyamat a lelki megnyugvás érdekében, de ez rendszerint nem olyan természetű, hogy anyagi eszközökkel elő lehetne mozdítani.

A marasztalást ilyenkor tehát felfogásom szerint csak a konkrét eset olyan sajátos körülményei tehetik indokolttá, amelyek az említett erkölcsi aggályt eloszlatják, s kellő alappal keltik azt a meggyőződést, hogy a hozzátartozónak az elhalálozott elvesztésével elszenvedett súlyos csapás enyhítésére valóban anyagi eszközökre lehet szüksége. Ilyen eset például, amikor a vilamos az apát az egyetlen gyermek szemeláttára halálra gázolta; a gyermekben a lelki megrázkódás idegbetegséget nem vált ki, de depressziós lelkiállapotot okoz s az anya mindent elkövet, hogy ebből pl. utazások révén, a környezetváltozás segítségével felrázza. (Ha a haláleset a gyermekben kifejezetten idegbetegséget idéz elő, a gyógykezelési költség már vagyoni kárnak tekinthető.) Semmi esetre sem lenne helyes elhelyezhető azonban a halál pusztá ténye alapján az a gyakorlat, amely a belga, francia és olasz bíróságok ítélkezésében mutatkozik. Egyik francia bíróság például 1931-ben az áldozat 16 rokonának, illetőleg sógorságához tartozó személynek az igényét ismerte el, és pedig a négy gyermekét, az egy vőét, a három menyéjét és a négy unokáét.¹⁰ Aligha képzelhető el, hogy a

haláleset mind a tizenhat rokon számára olyan súlyos csapást jelentett volna, amelynek enyhítése a jogrend ilyen beavatkozását követelte volna meg. Ellenkezőleg: az objektívizáló szemlélet ellen ebben a körben erkölcsi felfogásunk tiltakozik.

Teljesen indokolatlan lenne a nem vagyoni kárpótlás példának okáért a házastársi becsületben esett sérelem miatt. Azok a francia, olasz és belga bírói ítéletek, amelyek a megcsalt férj javára erkölcsi kártérítést állapítanak meg, nem különbözik a komikum vonásait.¹¹ A becsületen esett egyéb sérelmek esetében is nehezen képzelhető el olyan helyzet, amikor a sérelem okozta vagyoni kár megtérítésén, a jogsértővel szemben alkalmazott büntetőjogi szankción, illetőleg a becsületsértő magatartás jogsértő voltának bírói megállapításán s ennek nyilvánosságra hozásán túl még nem vagyoni kárpótlás is indokoltnak mutatkoznék. Kétségtelen, hogy a becsületsértés súlyosabb esetei alkalmasak a sértett érvényesülésének, boldogulásának megnehezítésére és így a belső kompenzációs törekvés kiváltására is. Ez a kompenzáció azonban csak igen ritka esetben olyan természetű, hogy azt anyagi eszközökkel elő lehetne segíteni. Hasonló a helyzet a névhez és a képmáshoz való jog, illetőleg a levéltitok és a magánlakáshoz fűződő jog megsértése esetén.¹²

Már mélyrehatóbb megfontolást igényelnek a nő erkölcsisége ellen intézett támadások. Kétségtelen, hogy a női egyenjogúságnak a társadalmi tudatban is mindinkább kibontakozó körvonalai a múlttal szemben bizonyos fokig csökkentik az ilyen sérelmek hátrányos erkölcsi következményeit. A közfelfogás ma már nem sújtja olyan megvetéssel az erőszakos nemi közönség áldozatául esett nőt, mint régente, és enyhébb a házassági ígérettel elcsábított nő társadalmi elíté-

feleség férjének az eset folytán szenvedett lelki megrázkódás miatt (sőt az ezzel járó munkaképességcsökkenés miatt sem! IIIDt. III. 555.), valamint a szülők halála folytán férjhezmenési esélyeiben hátrányosabb helyzetbe jutott leánygyermek javára sem (Grill XXII. 780.).

¹¹ Francia, belga és olasz bíróságok a házasságtöréssel okozott kár megtérítésének címén számtalan alkalommal jelentős összegben marasztalták a feleséget és szeretőjét a megcsalt férj javára. A marasztalás néha házasságtörés hiányában is megtörténik a házastársi becsület megsértése alapján. Marasztalnak abban az esetben is, amikor a megcsalást a házastárs halála után állapították meg. Egyik francia bíróság kártérítést ítelt meg a feleség terhére, aki gyermekével együtt elhagyta férje házáat. (Az adatokat Maria Wawilowa hivatkozott tanulmányából merítettem.)

¹² A korábbi bírói ítélkezés a becsületsértés, rágalmazás, hatóság előtti rágalmazás, meghalt ember emlékének meggyalázása, hitelrontás, valamint hamis vád esetében a becsület védelméről szóló törvény (1914: XLI. tc.) 28 §-a alapján a vagyoni kár megtérítésén felül a nem vagyoni kárért pénzbeli elégtételt állapított meg. A név-jog, ideértve az írói és művészi álnévet, valamint a névvel egyenlő cég, továbbá a képmáshoz való jog megsértése a vagyoni kár megtérítésén felül ugyancsak nemvagyoni elégtételre is alapot nyújtott a bírói ítélkezés szerint (Marton Géza: Kártérítési kötelek jogellenes magatartásért; Magyar Magánjog Szladits Károly szerkesztésében, Grill 1941. IV. köt. 896. old.)

¹⁰ Belgiumban a bírói gyakorlat állandó tarifákat határozott meg a közeli rokonok halála által okozott fájdalomért; így például a férj haláláért 2000 frankot, az apa haláláért 1000 frankot stb. (Az adatokat Maria Wawilowa hivatkozott tanulmányából merítettem.)

A Kuria gyakorlata az erkölcsi kártérítés kérdésében sokkal szűkebb határok között mozgott. Így például nem ítelt meg nemvagyoni elégtételt a megölt

lése is. Olyan társadalomban, amely a nő számára az érvényesülésnek a férfiével azonos lehetőségét nyújtja, ez természetes. A dolgozó nőre, aki érvényesülését elsősorban munkájára alapítja, a sérelem nem gyakorol olyan végzetes megrázkódtatást sem, mintha boldogulását egyedül az eltartott feleség szerepében látja. Nem téveszthetjük szem elől azonban, hogy a jog a társadalmi tudatot csak lassan formálja s ezért a női egyenjogúság szemléletének teljes társadalmi érvényrejutásához még hosszú idő szükséges. Ezért a nő erkölcsisége elleni sérelemnek ma még gyakran lehet igen súlyos hatása; kiválthat tehát olyan kompenzációs folyamatot is, amelynek anyagi elősegítésére szükség lehet.

A testi sértésekből származó súlyos, marandandó, illetőleg hosszantartó nem vagyoni hátrányokról a korábbiakban már részletesen szóltam. Ezeknél a kifejtettek alapján a nem vagyoni hátrány vagyoni kárpótlására rendszerint alapos ok van.¹³

¹³ A régebbi bírói gyakorlat ezekben az esetekben eléggé mostohán ítélkezett. A testi sértésekből eredő károkozásoknál kialakult gyakorlat szerint az egészség állapotának olyan romlásáért, amely a keresőképesség csökkenését nem eredményezte, rendszerint egyáltalán nem jár kártérítés (Grill XXXIII. 812., 1939-ből). Van ítélet, amely nem látott okot a kártérítésre félszem kiütése miatt, minthogy a sértett földművest foglalkozásában nem gátolja (Szladits—Fürst II. 645.).

Ha már Hamlet pesszimista hangját idéztem a bevezetésben, legyen szabad befejezésként Madách nagy művének egy optimista sugarát felelevenítenem:

„... a végzetnek örökös betűit
Nyugodtan nézi, és nem zúgolódik
Miattuk az erős, azt nézve csak,
Hogy állhatand meg még alattuk is.”

Az emberi természetnek ez a törhetetlen optimizmusa nyilatkozik meg a személyiségi jogának megsértése következtében fogyatékosná vált ember törekvésében is, amellyel sorsát enyhíteni igyekezik. Ennek a törekvésnek a támogatása a szocialista társadalom erkölcsi kötelessége.

Mindezek alapján — anélkül, hogy a beillesztés részletkérdéseivel e helyütt foglalkoznánk — a Ptk. VII. fejezetének kiegészítését javaslom a következő rendelkezéssel:

„A személyhez fűződő jog megsértéséből származó nem vagyoni hátrányért felelős személytől méltányos összegű vagyoni kárpótlást lehet követelni, ha

a) a hátrány súlyosan és tartósan megnehezíti a sértett érvényesülését és

b) a kárpótlás az eset körülményei alapján a sértettet elősegítheti hátrányos helyzetének enyhítésére irányuló törekvésében.”

Kertész István

Megjegyzések a Polgári Törvénykönyv tervezetének öröklési jogához

Kormányzatunk országos viszonylatban, széleskörű, nyilvános megvitatás alá bocsátotta a Ptk. tervezetét. E jogszabály megalkotásával egy évszázad mulasztását kívánja pótolni, és egy évszázad sok meddő próbálkozását akarja tető alá hozni és megvalósítani.

Az öröklési jog szerényen meghúzódik a tervezet végén, mint annak ötödik és egyben utolsó része. Bár ez a szokásos elhelyezés, és ez felel meg az általánosan elfogadott rendszerezésnek, mégis érdekesen jellemző, hogy az öröklési jog — mint a jogrendszer hamupipőkéje — mindig az utolsó helyre szorul. Pedig nincs a jogrendszernek még egy ága, amelynek olyan általános lenne az érvényesülési területe, és amely a társadalom minden rétegét annyira egyformán érdekelné, mint éppen az öröklési jog. Az életben többet vagy kevesebbet valamennyien örökölnünk, és előbb-utóbb valamennyiünk után örökölni fognak. A jogrendszer többi része a társadalomnak csupán különböző kisebb nagyobb körét érinti, az öröklési jog viszont mindenkit érdekel.

Ez a magyarázata annak, hogy a Ptk. megvitatása során az öröklési jognak támadt a legáltalánosabb visszhangja, és az öröklési jog tervezetével nemcsak a jogászok, hanem a nép széles rétegei is foglalkoznak.

Az a körülmény, hogy az öröklési jog az egész társadalmat érinti, fokozott felelősséget ró a jogalkotóra. S ez a fokozott felelősség még jobban megnehezíti az ő amúgy is nehéz munkáját. E fokozott felelősségnek lelkiismeretes átértéze szemmel láthatóan fékezően hatott a törvényszerkesztésre. A tervezetnek egyik része sem mutat a fennálló joggal szemben olyan kevés lényeges és elvi változtatást, mint az öröklési jog. Vannak elnevezésbeli különbségek a jelenlegi jog és a tervezet között, vannak a részletekben és a részletmegoldásokban eltérések, de a régi jogintézmények lényegükben továbbra is megmaradnak. Nem vitatom, hogy különböző szempontokból célirányos lehet a megszokott jogintézményeket fenntartani. Azt sem vitatom, hogy szeretünk a régihez ragaszkodni, és idegenkedünk a megszokottat újjal felcserélni. Mégsem tagadhatjuk, hogy a tervezet öröklési joga ebben a vonatkozásban csalódást okozott.

A tervezet indokolása szerint: „... az öröklési jog jellege államunkban alapvetően megváltozott” (391. old.) Ez kétségtelenül így igaz. Ellentmondásként hat azonban, hogy az öröklési jog megváltozott jellege ellenére, az öröklés jogintézményei nagyrésztben változatlanok maradtak.

I.

Magának a tervezetnek mint egésznek nincs külön „általános része”. Az egyes részeknél és címeiknél viszont külön fejezetben tárgyalja az illető jogág általános szabályait. Amit tehát az tervezet elhagy az egészről, azt megadja az egyes részeknél.

A törvénykönyveknek nem lényeges kelléke az „általános rész”. Nyugodtan elhagyható, ha a tartalma máshová beilleszthető. S ez egyformán vonatkozik a törvénykönyv egészére és az egyes részeire. Ha azonban mégis készül „általános rész”, akkor annak tartalmaznia kell mindazokat a rendelkezéseket, amelyek a szabályozott jogban általánosnak tekintendők és a különböző részletkérdésekben közöseknek jelentkeznek. Ha pedig nincsenek ilyen szabályok, vagy olyan kis számban vannak, hogy nem töltenek ki egy külön fejezetet, mellőzni kell az „általános részt”.

A tervezet öröklési jogi része e megoldások egyikét sem követi. Az I. cím általános szabályokat ígér, de ígéretét nem váltja be. Ez a cím bizony igen vérszegény. Egyrészt nem tartalmazza az általánosnak jelentkező valamennyi szabályt (pedig ilyenek nagy számban vannak), másrészt olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek nem általános jellegűek. Helyesebbnek látnám vagy teljesen elhagyni ezt az egész Címet — és az itt felvett rendelkezéseket a megfelelő helyeken beiktatni —, vagy kellőképpen kiegészítve átdolgozni.

Nem általános rendelkezések az 547. § (2—4) bekezdéseiben foglaltak. Ezeknek inkább a törvényes öröklésről, illetve a végrendeleti öröklésről szóló részben lenne a helyük.

Vannak viszont olyan rendelkezések, amelyeknek — ha van általános rész — az általános részben lenne a helyük. A tervezet ilyen általános jellegű rendelkezéseket másutt helyezt el, de vannak olyanok is, amelyek a tervezetből teljesen hiányoznak. Így például az általános részbe kívánkoznak az öröklési képességre vonatkozó szabályok (a tervezetben „Az öröklés jogi hatásai” címben a 630—631. §-okban vannak szabályozva). Nem osztom azt az álláspontot, hogy az öröklési képességre vonatkozó szabályoknak nem az általános részben van a helyük, hanem az örökség megszerzéséről szóló fejezetben (indokolás 393. oldal). Igaz, hogy az öröklési képesség kérdése gyakorlatilag többnyire az örökség megszerzése alkalmával kerül elbírálásra. De hol található olyan jog, vagy igény, amelyet nem az érvényesítése alkalmával, hanem már korábban bírálnak el? Ilyen elgondolás mellett a jogokkal csak az érvényesítésük kapcsán kellene foglalkozni, mert a gyakorlatban ilyenkor kerülnek elbírálásra.

Az öröklési képesség független az örökség megszerzésétől. Az öröklési képesség az embert már születésétől kezdve megilleti, sőt a méhmagzatot — élve születése esetén — már korábban is. A méhmagzatra vonatkozó szabályozás is — például — az általános részbe kívánkozik.

Ki kellene a többi fejezetből emelni az általános érvényű és közös jellegű rendelkezéseket, és ki

kellene azokat bővíteni a hiányzókkal. Például nem lenne talán haszontalan munka az általános részben tárgyalni: a) az örökösökre, b) a hagyatéokra, c) az öröklés módjára vonatkozó általános szabályokat.

II.

A tervezetnek a törvényes öröklésre vonatkozó szabályozása jelenlegi jogunkkal szemben tulajdonképpen csak egy elvi eltérést tartalmaz. Ez az elvi különbség: a házastárs öröklése.

Általában nem helyeslem a régi — véleményem szerint nem nagyon használható — intézmények átvételét, a házastárs öröklésével kapcsolatosan mégsem tudom magamévá tenni a tervezet elvi változtatását.

A különböző jogrendszerek a házastárs öröklését — arra az esetre, ha az örökhagyónak leszármazói maradnak — lényegileg kétféleképpen szabályozták: a) állagöröklést nyújtanak, b) a hagyatéokra haszonélvezetet biztosítanak a túlélő házastársnak. A mi jelenlegi öröklési jogunk az utóbbi megoldást fogadja el: a házastárs az állagból nem örököl, de az egész hagyatéokra haszonélvezeti jog illeti meg.

Mindkét megoldásnak vannak előnyei, és vannak hátrányai. Mindkét megoldás mellett és mindkét megoldás ellen egyaránt lehet érveket és ellenérveket felsorakoztatni. Mindkét megoldás hívei esküsznek saját jogelvük csalhatatlanságára.

Abban talán valamennyien egyetértünk, hogy a politikai, társadalmi és gazdasági változás során a család és a házasság szemlélete is komoly változások ment keresztül. Talán az sem vitás, hogy a mélyreható változások következményeként a vagyoni viszonyok, a vagyoni jogi kérdések határai lényegesen eltolódtak: a keretek tárgyilag szűzsgorodtak, a személyek körét illetően azonban erősen kibővültek.

Vannak akik a házastárs öröklésének a megváltoztatását a gazdasági változások szükség szerű velejárójának tekintik, és ebből vezetik le a házastárs állagöröklésének az időszerűségét.

Sokan vagyunk viszont, akik az állagöröklés helyett a haszonélvezet további fenntartása mellett foglalunk állást. A mi álláspontunk szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a jogintézmények és a szemléletek változása folytán mind a családjogi, mind az öröklési vonalon a jogviszonyok rendezésének fokozott célja: a család egységének megóvása, a szülők tekintélyének és megbecsülésének a fokozása. Úgy gondolom, hogy ezt a célt jobban szolgálja, és a kívánt eredmény könnyebben érhető el, ha fenntartjuk a haszonélvezetet, mint ha állagöröklést vezetünk be.

A probléma (a hátrált vagyon öröklését kivéve) csak olyankor fordulhat elő, amikor az örökhagyónak leszármazói maradtak, és velük együtt kell a házastársnak örökölnie. A leszármazók az esetek túlnyomó részében általában a házastársak közös gyermekei, vagy unokái. Ez a tipikus eset, és a szabályozás során ezt kell szem előtt tartani. Bármilyen gyakran fordul elő, hogy a házastárs mos-

toha leszármazókkal marad vissza, az ilyen eset mégiscsak kivételként jelentkezik.

Ma már nagy hagyatékok, nagy öröklések alig fordulnak elő. S ez a megállapítás — az 1957: 9. tvr. rendelkezései folytán — most már a mezőgazdasági ingatlan hagyatékokra is vonatkozik.

Ha ilyen körülmények között a túlélő házastársnak a hagyatékból állagöröklést adunk, ez a rendezés azt fogja eredményezni, hogy az amúgy sem nagy hagyatékok elaprózódnak és az osztozkodás során elkerülhetetlenül vita és veszekedés támad. Ez pedig megbontja a családi egységet és lejárhatja a szülői tekintélyt.

Nehezíti a helyzetet a tervezet 563. §-a, amely a házastársnak az állagöröklésen felül még életfogytiglani használati jogot is juttat. Az esetek túlnyomó részében a hagyatékok csak lakóházból, háztartási, berendezési stb. tárgyakkal áll. A házastárs azáltal, hogy egyrészt állagot örökl, másrészt ezen túlmenően használati jogot is kap — kedvezőtlen helyzetbe hozza a gyermekeit anélkül, hogy saját magának többet szerezne, mint amennyit a jelenlegi haszonélvezeti jogánál fogva közmegelegedésre kapna. Természetes, hogy a gyermekek az újfajta rendezésnél elégedetlenek lesznek és a családi harmóniát ok és cél nélkül ellenségeskedés váltja fel. A civakodás veszélye fokozottan forog fenn, ha nagyobb hagyatékról van szó, vagy ha a házastárs nem a saját, hanem mostohagyermekével kerül szembe.

Álláspontunkat erősíti, hogy az esetek túlnyomó részében a házastársak vagyona házastársi vagyontársaságot képez, minek folytán a vagyon fele amúgyis a túlélő házastársat illeti. Ez a vagyontársaság még bonyolultabbá teszi a kérdés rendezését, ha az állagöröklés fogadtatnék el. Mennyivel egyszerűbb a jelenlegi megoldás, hogy a vagyon fele a vagyontársaság alapján illeti a túlélő házastársat, a hagyatékhhoz tartozó másik felét pedig haszonélvezheti.

Öröklési jogunknak a felszabadulás óta bekövetkezett nem túlzottan számottevő fejlődése történetesen éppen a túlélő házastárs jogi helyzetét vitte előre. Megmaradt ugyan a régi forma (bár az elnevezések több irányban is megváltoztak), de a bírói gyakorlat és az időközben meghozott jogszabályok öröklési jogunkban sehol sem hoztak olyan szocialista tartalmú komoly változást, mint éppen a házastárs öröklése tekintetében. Miért ne haladhatna a fejlődés a megkezdett úton, amikor ez az út jól bevált, a nép rövid idő alatt megszokta és megkedvelte.

A haszonélvezettel történő megoldás a házastárs számára azt az életszínvonalat és azt a vagyoni helyzetet biztosítja, amelyben az örökhagyó életében élt. Ennél többet a házastársak általában nem is szoktak kívánni. De a leszármazók szempontjából is ez a helyes megoldás. A leszármazók természetesnek találják, hogy az egységes egészet képező szülői vagyon az egyik szülő elhalálózása után továbbra is együtt marad. Természetesnek találják a leszármazók, hogy az öröklésük a gyakorlatban tulajdonképpen csak mindkét szülőjük

halála után valósulhat meg. Ekkor azonban az egész vagyont öröklük meg.

A tervezet 564. §-a kielégíteni törekszik a különböző igényeket, és mindkét álláspont figyelembevételével próbálja megoldani a kérdést. A házastárs választás joga azonban csak látszólag hoz megnyugtató megoldást. Az életben a választási jognak önző módon és a helyzet kihasználásával történő gyakorlása sok méltánytalanságot, bajt és keserűséget fog okozni. Ennek a törvényszerű következménye pedig ismét az ellenségeskedés, a szülő és a gyermek közti viszony megromlása lesz.

Úgy gondolom, hogy célszerű lenne a tervbe vett utóbbi megoldás mellett is lehetőséget adni, hogy a kirívó méltánytalanságok bírói úton orvosolhatók legyenek.

III.

A tervezet öröklésjogi intézkedései között az ági öröklés kérdését fogadja a legnagyobb érdeklődés. A probléma nem újkeletű, születésétől kezdve szenvedélyes vita, éles harc kíséri. S ha ennek a harcnak a történetét tanulmányozzuk, arra a sajátos megállapításra jutunk, hogy ebben a vitában hosszú évtizedekig az ági öröklés ellenzői voltak többségben, többnyire az ő álláspontjuk győzött, ennek ellenére legfeljebb csak egy-egy tervezetig, törvényjavaslatig jutottak el, és soha sem jutottak el a kérdés törvényi rendezéséig. Így történt azután, hogy minden ellenzés, harc és győzelem ellenére az ági öröklés továbbra is életben maradt.

A tervezettől sokan az ági öröklés megszüntetését vártuk, bár tárgyilagosan elismerem, hogy ma az ági öröklés fenntartásának a hívei vannak többségben.

Mindenesetre érdekes, hogy száz évvel ezelőtt és a következő évtizedek folyamán — amikor még a feudális és félfudális eszmék uralkodtak — az ági öröklés megszüntetésének a hívei voltak többségben. Ma pedig, a mi időnkben, a szocializmus építésének az idejében az ági öröklés fenntartásának van többsége. Mi ennek a magyarázata?

Deák Ferenc szerint a feudalizmus minden nemzetnél elnyomta a szabad tulajdon tisztá eszméjét. Nálunk a feudalizmusból és a szabad tulajdon eszméjéből „egy káros vegyület támadt: az ősiség”. „Más nemzettek már régen lerázták a feudalizmusnak bilincseit”, de „házánk még most is viseli az ősiség súlyos jármát” (1840. évi követjelentés).

Ha Deák Ferenc — a megalkuvás réalpolitikusa — ilyen élesen elítélte az ősiséget, természetesnek vehetjük, hogy Széchenyi, Szemere, Eötvös és a többi haladószellemű hazafi még élemben harcolt ellene. Kossuth Lajos pedig az ő lángoló szabadságszeretetével, lankadatlan lendülettel küzdött az ősiség eltörléséért.

A szabadságharc előtt ez a harc, ez a küzdelem nem járt, de nem is járhatott eredménnyel. Mindössze annyit sikerült elérni, hogy az ősiség eltörléséről két javaslatot terjesztettek az 1843. évi országgyűlés elé. Az országgyűlés tárgyalta is

e javaslatokat, de törvény belőlük nem lett. A szabadsgharcnak kellett elkövetkeznie, hogy a maga forradalmi légkörében eltörölje az ősiséget (1848: XV. tv.).

Az ősiség öröklési joga évszázadokig volt uralmon, és így nagyon érthető, hogy a nép megszokta ezeket az öröklési szabályokat, mert meg kellett azokat szoknia. Ez természetes, amint természetes volt, hogy a nép például a maga idejében a rabszolgaság rendszerét is megszokta. Nem azért szokta meg, mert jó volt, hanem azért, mert meg kellett szoknia.

Amikor az ősiséget eltörölték, az ország öröklési szabályok nélkül maradt, mert megelégedtek az ősiség eltörlésével anélkül, hogy egyidejűleg új szabályokról gondoskodtak volna. A forradalmi időkben nem hiányoztak az öröklési szabályok, mert öröklési kérdésekkel foglalkozni a harcok alatt alig lehetett, de nem is lett volna érdemes. A szabadsgharc leverése után már megmutatkozott az öröklési jog hiánya. Az elnyomó hatalom oktroy-intézkedéssel visszaállította ugyan az ősiséget, de azt teletűzdelte az osztrák jog öröklési szabályaival. Ez azután lehetetlen bonyodalmakra és ellentmondásokra vezetett. A nép meggyűlölte a rákényszerített törvényeket, meggyűlölte mind az ősiséget, mind az osztrák öröklési szabályokat. S amikor 1861-ben az Országbírói Értekezlet összeült, a reakció minden törekvése ellenére sem jöhetett komolyan szóba az ősiség visszaállítása, de nem látszott népszerűnek meghagyni az osztrák jog ágiság nélküli szabályait sem. Ezek az okok és az uralkodó köröknek az a törekvése, hogy megmentsék az ősiségből a menthetőt, eredményezték az ági öröklés megszületését.

Az ági öröklés tulajdonképpen annak köszönhetette a létét, hogy azok, akik az ősiség eltörléséért harcoltak (majd később ezt ki is vívták), nem gondoskodtak az új rendezésről, hanem megelégedtek a régi rendszer egyszerű eltörlésével.

Az ági öröklés hívei az 1848: XV. tv. szófukarságából azt a következtetést vonták le, hogy a törvényhozói akarat nemcsak hogy nem szándékolta megszüntetni az ági jelleget, hanem azt továbbra is az öröklés alapjául tekintette. Mint-hogy pedig idevonatkozóan a szűkszávú törvényből bizonyítékot vagy érvet nem meríthettek, álláspontjuk alátámasztására az 1843. évi országgyűlés elé terjesztett javaslatokra hivatkoztak. E javaslatok kritikus tartalma a következő volt: „2. § . . . Ha végrendelet által az elhunyt nem intézkedett, az örökösödés eddigi rendje megtartván a törvényes örökösök az egész örökségben, legyen az a megholtak akár szerzeménye, akár nem, királyi adományból származott, akár nem, nő és fivérek egyaránt osztoznak . . .” (a két javaslatnak majdnem azonos a szövege, a szó szerint közölt rendelkezést a II. javaslatnak 11. §-a tartalmazza).

Az ági öröklés hívei e szövegből azt olvasták ki, hogy a javaslatok kifejezetten fenn akarták tartani az örökösödés eddigi rendjét. Szerintük „az eddigi rend” a vagyon eredetére vonatkozik, tehát az ősiség eltörlése nem célozta a vagyon megkülönböztetése szerinti öröklési rend elejtését.

Ez a magyarázat igen kétséges. A következő mondat ugyanis már azt tartalmazza, hogy a *törvényes örökösök egyformán örökölnek a vagyonban akár szerzeményi, akár nem.*

A vita tehát akörül forgott, hogy az örökösödés eddigi rendje alatt a törvényes örökösök körének és sorrendjének a meghatározását kell-e érteni, vagy pedig a hagyaték eredetét. A világosan ki nem dolgozott szöveg sok vitára adott alkalmat. Ma már nehéz lenne eldönteni, hogy melyik értelmezés a valódi, és még kevésbé lehetne választ adni arra a kérdésre, hogy annak idején az ősiség eltörlésére irányuló törekvések fenn kívánták-e tartani a vagyon ági (ősi) jellegét? Csak a javak forgalmát akarták-e szabaddá tenni, vagy pedig az ősiséget minden feudális tulajdonságával együtt a maga egészében akarták-e megszüntetni? Az Országbírói Értekezleten az ági öröklés sorsa mindenestre a kérdés ilyen ingatag értelmezésén múlt, és ha nem is nagy szótöbbséggel, de győzött az ági öröklés, és a „nemző elődtől az ivadékra szállott ősi jószág” jogintézményének a fenntartásával az Országbírói Értekezlet átmentette az ősiség egyik alaptételét.

Az ági öröklés ezzel letörölhetetlenül feudális jelleget kapott.

Az új társadalmi és gazdasági rend a XIX. század második felében nálunk még mindig lassan és vontatottan kezdett kialakulni. Az új törekvések még nem jártak teljes sikerrel, a tényleges hatalomhoz a régi uralkodóosztály még görcsösen ragaszkodott. Ezért győzhetett az ági öröklés a többség akarata ellenére.

Múltak az évtizedek, és a nép kezdte megszokni az új öröklési szabályokat. S amit megszoktunk, ahhoz többnyire ragaszkodunk is, mert idegenkedünk minden újtól. A megszokásban rejlő erő ellenére azonban azt látjuk, hogy az Országbírói Értekezletet követő évtizedekben az ági öröklés elleni harc fokozódott, és a harcban az ági öröklés ellenzői nagy sikereket értek el.

Az ági öröklés körüli harc ebben az időben érte el a csúcspontját, ettől kezdve már kevesebb siker kíséri, pályája már nem felfelé, hanem lefelé haladt. Az ági öröklésnek születése pillanatától kezdve komoly, számban és tekintélyben jelentős ellenzéke volt. Mégis megszületett, mert a polgári osztálynak ekkor még nem volt meg a kellő súlya és hatalma, és fennmaradt azért, mert a burzsoázia később e jogintézményt saját szolgálatába állította, és saját hatalmának a megerősítésére használta fel. A kapitalizmusnak ekkor kezdődött a fénykora. A burzsoázia kezében volt a hatalom, a törvények már az ő akaratát fejezték ki, de csak annyira, amennyire azt saját osztályérdeke megkívánta és megengedte.

Az 1900. évi és az 1915. évi törvénykönyv-tervezetek már nem az ági öröklés megszüntetését javasolják, hanem a fenntartását. Igaz, hogy e javaslatok az ági öröklést nem az eredeti korlátlanágában akarták fenntartani, hanem az alkalmazását a nagyszülőkre és a nagyszülői leszármazottakra kívánták korlátozni. Ezekből a tervezetekből sem lett törvény.

Az ági öröklés körüli harc az első világháborút követő időkben teljes fordulatot vett: a harc elült, és lassanként a vita is abbamaradt.

Újból hozzáfogtak a törvénykönyv kodifikálásához. A bizottság 1922-ben kezdte meg munkáját és 1928-ra készült el a javaslata. E tervezet öröklésjogi része minden elődjével szemben reakciós, retrográd alkotásként jelentkezik.

Ezek után természetes, hogy az 1928-as javaslat nem veszi át elődjének az ági öröklés korlátozására tett szabályozását, hanem az ági öröklést a maga teljes korlátlanóságában érvényesíti.

Most már nincs szükség az ági öröklés fenntartását különböző érvekkel alátámasztani. Nincs szükség hivatkozni a megszokottságra, és arra, hogy „a nép a régi jogintézményt szentnek tiszteli”. Ellentmondást nem tűrően egyszerűen megállapítják, hogy: „Az ági öröklés a magyar családi felfogásnak megfelelő, *évszázadok óta meggyökeresedett* öröklési rend, melynek fenntartását *belső igazságossága* is támogatja” (MTJ indoklás). E megállapítással szembeszállni nem vallott volna hazafiúi érényekre.

Nem volt most már vita, nem harcolt senki, és ennek az lett a következménye, hogy az emberek elhitték a meg nem cáfolt állításokat. A hosszú idő alatt megszokott öröklési rend így ment át teljesen a nép tudatába.

Ez adja a magyarázatát annak, hogy tizenhárom évvel a felszabadulás után a többség az ági öröklés fenntartása mellett van. Nem akarnak változást, mert évtizedekig egyebet sem hallottak, csak azt, hogy az ági öröklés a magyar nép évezredes nemzeti sajátossága. Három évtized hosszú idő, az emberek sokat megszoknak és sokat el is felejtnek. Az utolsó három évtizedben alig próbálta valaki magyarázni, hogy az ági öröklés nem évezredes hagyomány, az nem magyar sajátosság, hanem a feudalizmus maradványa, amely a feudalizmus idejében valamennyi országban közös és egyforma volt. Ezt a maradványt a többi állam már régen elvetette, és alig van ma még európai állam, amely a vagyontárgyak közötti megkülönböztetés szerint szabályozná az öröklést.¹

A felszabadulás óta meglehetősen elhanyagoltuk az öröklési jogot. Kétségtelen, hogy voltak fontosabb és elsőbbsérendű feladatok, de mindenképpen hiba volt, hogy meg sem kíséreltük az öröklési jog haladó szellemének a tudatosítását. Ezért maradtunk vissza, és ezért népszerű még mindig az ági öröklés.

Az ági öröklés feudális jellege a felületes szemlélő előtt is nyilvánvaló. A feudalizmus joga a minden irányú megkülönböztetésnek volt a joga. Különbséget tett ember és ember között foglalkozás, származás, vallás, lakhely, nem stb. szerint. Különbséget tett a vagyontárgyak között aszerint, hogy a vagyon szerzeményi vagy ősi eredetű volt. E megkülönböztetésből nyerte alapját az ági

öröklés. „Az Országbírói Értekezlet a magánjog terén mindössze arra szorítkozott, hogy a családi és az örökösödési jog terén igyekeztek a régi magyar felfogást az új jogállapottal összehangzásba hozni.” (A képviselőház által kiküldött külön bizottságnak 1192. sz. alatt előterjesztett jelentése a polgári törvénykönyvre vonatkozó 886. sz. törvényjavaslatról 1915.)

Igaza van a tervezet indokolásának (398. oldal), hogy valamely „jogintézményt nem mindig az az erő tartja fenn, amely azt életre hívta, és ugyanaz a jogintézmény más-más időben más célokat is szolgálhat.” De milyen célokat szolgálhat a szocializmusban az ági öröklés?

Nem vitatom, hogy meg lehet tartani valamilyen jogintézményt akkor is, ha az a korábbi jogrendszerek terméke. A megtartásnak azonban előfeltétele, hogy a jogintézmény *jól bevált, jól felhasználható és megfelelően átalakítható* legyen.

Jól bevált az ági öröklés? Nem tudom. Legálább annyi a kifogás ellene, mint a dicséret mellette. Sőt, éppen a probléma jellemzője, hogy minden érv az ági öröklés fenntartása mellett — ellenérv a megszüntetése mellett, és megfordítva. Beksics Gusztáv jegyezte meg: „ha igaz, hogy az ági öröklés a családi vagyont fenntartja, akkor az ági öröklést el kell vetni, mert a modern társadalmi, politikai és gazdasági érdekekkel ellenkezik. Ha pedig ez a vagyonfenntartó hatása nincs, akkor felesleges” (Magyar Jogász Egylet kiadványai 1882. év 126. oldal).

Jól felhasználható az ági öröklés? Nem hiszem. Az ági öröklés fenntartásának legnépszerűbb érve, hogy az érdemetlen házastárs bármilyen rövid házasság után is elviszi a családi vagyont. Ez valóban nem igazságos. De ugyanilyen igazságtalan, ha egy hosszú és harmonikus házasság után valamilyen olyan oldalági rokon viszi el a házastárs elől a hagyatékot, akit az örökhagyó talán nem is ismert, vagy esetleg rossz viszonyban volt vele. Nincs olyan jogszabály, amely az objektív igazságot minden előfordulható esetre érvényesíteni tudná. Kivételek mindig lesznek, de meg kell elégednünk, ha a jogszabály a tipikust rendezi. Márpedig nem a rossz házasság, nem az érdemetlen házastárs a tipikus, hanem ezek csak kivételek, mert az általános a jó házasság és az érdemes házastárs. Mindkét rendszerrel lehetnek kirívó esetek. Egyik megoldás sem fog minden igényt kielégíteni. Úgy gondolom azonban, hogy az ági öröklés megszüntetése nem fog hátrányosabb helyzetet teremteni, sőt, éppen az ági öröklés eltörlésével lesz az öröklés egységesebb és kiegyensúlyozottabb. Erre igen tanulságos összehasonlítást azok az államok nyújthatnak, ahol — bár régen megszüntették az ági örökést — a hagyatékok megöröklése mégis megnyugtatóan és zavartalanul bonyolódik le. Egyébként (és ez ismét érv és ellenérv) a végrendekezés van hivatva korrigálni a kirívó esetekből adódható joghátrányokat, amelyeket bármilyen törvényes öröklési forma elkerülhetetlenül okozhat.

Arra a kérdésre pedig, hogy megfelelően átalakítható-e az ági öröklés, határozott nemi kell

¹ Dr. Eörsi Gyula élesen mutat rá, hogy az ósiség mennyire befolyásolta a tulajdoni viszonyokat és maradványai mennyire éreztették hatásukat az öröklés területén (Dr. Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. Budapest, 1951. II. köt. 282—290. old.).

felelnem. Hiába adunk új nevet az intézménynek, hiába korlátozzuk az érvényesülését, a lényeg azonos marad: megkülönböztetés a vagyontárgyak eredete szerint, és az öröklési rendnek ebből folyó kétféle, megkülönböztetett alkalmazása. Nem hinném, hogy az öröklésnek ez a kétfélesége következetesen és őszintén beilleszthető lenne az új jogrendszerünkbe.

Abban igaza van a tervezet indokolásának (398. oldal), hogy az ági öröklés a parasztság körében megszokott, „paraszti szokásjoggá vált”. Sőt, ezt a megállapítást azzal egészíthetnénk ki, hogy az ági öröklés nemcsak a parasztság körében vált megszokottá, hanem az ország egész lakossága körében. Nem kétséges, hogy a megszokás komoly tényező és azzal számolnunk kell. Az ember minden jogintézményt igyekszik megszokni, de a megszokás még soha nem képezte annak akadályát, hogy valamely jogintézmény — ha lejárt az ideje — ne kerüljön a lomtárba.

Az ági öröklés a tervezet egyik legnehezebb problémája. A múltban sem tudta egyik javaslat sem kellőképpen megindokolni az ági öröklés fenn tartását, a mostani tervezet indokolása sem meggyőző. Átmeneti intézkedésnél a tervezet indokolása mégcsak elfogadható lenne. A Ptk. azonban nem rövid átmenetre, hanem hosszú időre készül. Nem hiszem, hogy helyes úton járunk, amikor az ági öröklést végleges jogintézményként foglaljuk törvénybe.

IV.

A tervezet a végrendeletnek két formáját teszi lehetővé: közvégrendelet és írásbeli magánvégrendelet alkotását.

A tervezet a jelenlegi jogunkhoz képest lényegesen leegyszerűsíti a végrendelet alaki kellékeit, és a vonatkozó szabályokat nagyban és egészben a Pp.-nek az okiratokra vonatkozó szabályaival azonosan állapítja meg.

Vitatható azonban, hogy helyes-e a tervezetnek a túlzott egyszerűsítésre irányuló törekvése? Úgy gondolom, hogy ez a törekvés távolról sem szolgálja az elérni kívánt célt. Ellenkezőleg: a hagyatékok egyszerű és zavartalan lebonyolítása helyett a bonyodalmak és viták, az el nem kerülhető perek lavináját fogja megindítani, nem is beszélve arról, hogy a végrendelet készítése következtében illuzóriussá válhat az objektív igazság érvényesülése.

Igaz, hogy a végrendelet mai szigorú alakszerűsége sem mindig biztosítja az örökhagyó valódi végakaratainak az érvényesülését. Akárhányszor előfordul, hogy kétségtelenül megállapítható az örökhagyó végső rendelkezése, tisztán és világosan kimutatható, hogyan akart az örökhagyó vagyona felett rendelkezni, de ez a nyilvánvaló végakarata nem érvényesülhet, mert hiányoznak a végrendelet alaki kellékei. Érvénytelen lesz a végrendelet, mert a készítője járatlan volt a jogban, és nem ismerte a vonatkozó szabályokat. Ilyen sajnálatos esetek kétségtelenül előfordulnak, de ezek az esetek csak kivételek. Egyes kivételek

esetekben a jogszabály szigorúsága valóban kárt okozhat (summum ius, summa iniuria), de mennyivel nagyobb veszélyt jelent, ha az ellenkező végtelbe esünk át. Amikor azért nem érvényesülhet az örökhagyó valódi végakarata, mert misztifikációval állunk szemben, és a kellékek hiányában meg sem tudjuk állapítani az örökhagyó valódi végakaratait. A végrendelet alakszerűségének megállapításánál végtelenül nagy óvatosságra van szükség. A lazaság több bajt okozhat, mint amennyi előnyt a legjobb esetben jelenthet.

Úgy gondolom, hogy a megoldást más irányban kellene keresni. A legmegnyugtatóbb a szovjet jog megoldása: végrendeletnek csak közvégrendeletben lehet. A végrendeletnek ez a szovjet jogi formája igen egyszerű. Nem jár különösebb nehézséggel, és nem jár nagyobb költséggel: a fél a végrendeletet sajátkezűleg aláírja, és hitelesítés végett bemutatja a közjegyzői szervnek (OSZSZT Ptk. 425. §).

A közvégrendelet mellett kiküszöbölhetőnek látszanak a különböző fajtájú visszaélések, és a közvégrendelet a legnagyobb biztosíték arra, hogy a végrendelet körüli viták, bonyodalmak és perek elkerülhetők lesznek. A közvégrendeletnél alig lehet vitás a végintézkedés megtörténte és valódisága. A közvégrendeletben megnyugtató módon jut kifejezésre a végrendeletkészítő valódi akarata, de megnyugtatót nyújt a közvégrendeleti forma az érdekeltek számára abban az irányban is, hogy a jogszabályoknak megfelelően készült a végrendelet.

Nem osztom az indokolásnak azt az aggályát, hogy „... a közvégrendelet tételének a lehetősége nincs minden esetben biztosítva. Különösen falun előfordulhat, hogy a súlyosra forduló betegség alkalmával nem sikerülne közjegyzőt hívatni...” (408. old.).

Ez az aggály nem alapos. Elsősorban igen ritkán fordul elő, hogy valaki az utolsó perceiben akarna végrendeletet készíteni. A végső órák többnyire már egyébként sem alkalmasak a végrendelet készítésre. Hosszú gyakorlatom alatt alig találok olyan esetet, hogy az örökhagyó a végrendelet tételének napján, vagy a végrendelet készítését követő napon halt volna el.

Továbbmenően pedig — a közlekedés és a hírközlés állandó fejlődése mellett — ma már nincsenek „istenhátamögötti” falvak, ahová nem jut el a közjegyző. De ha valamilyen rendkívüli körülmény folytán mégsem sikerülne közjegyzőt szerezni, még mindig megvan a lehetőség, hogy a rendkívüli körülményre való tekintettel örökhagyó szóbeli végrendeletet alkosson (legfeljebb ilyen értelemben kellene átdolgozni az 580. §-t).

Mindenképpen aggályosnak és veszélyesnek látom az írásbeli magánvégrendeletnek a tervezet szerinti szabályozását.

A tervezet tulajdonképpen az írásbeli magánvégrendeletre szó szerint átveszi a Pp. 196. § (1) bekezdés a) és b) pontjainak a teljes bizonyítékú magánokiratra megállapított rendelkezéseit. Véleményem szerint azonban nem helyes, ha ugyanazt

az alakszerűséget írjuk elő a végrendeletre, mint az élők közti jogügyletre.

Az alakszerűségek egyrészt a jogügylet érvényességi kellékei lehetnek, másrészt az esetleges bizonyításnak az eszközei. Ahol az alakszerűség érvényességi kellék, ott szigorúbban kell azt előírni és betartani. A végrendeletnél az alakszerűség érvényességi kellék, tehát a szigorúbb szabályozás az indokolt. Ez egyébként a kétféle jogügylet eltérő természetéből is következik. A Pp. által szabályozott okiratokat többnyire a jogügyletet létesítő felek maguk használják fel, vagy érvényesítik azokat. Ezért általában nincs akadálya annak, hogy a felek valódi akarata közvetlenül az ő közreműködésük mellett megállapíttassék. Az ügyletet létesítő fél maga védekezhet, állíthat, cáfolhat és bizonyíthat. A végrendelet érvényesítése azonban már a végrendeletkezés halála után történik. A végrendeletet már nem lehet meghallgatni, ő már nem állíthat, nem cáfolhat és nem bizonyíthat semmit. Ezért kell fokozottabban arról gondoskodni, hogy valóban az örökhagyó végakarata, és az ő valódi végakarata érvényesüljön, és a visszaélések, a megtévesztések és a tévedések lehetősége minél szűkebb térre korlátozassék.

Az írásbeli magánvégrendeletek között a holográf végrendelet a legmegnyugtatóbb forma. Hajlandó is lennék az írásbeli magánvégrendelet egyedüli és általános alakjául elfogadni. Mégis egy korrektívummal: örökhagyó két tanú előtt jelentse ki, hogy az okirat az ő végrendeletét tartalmazza, azt ő sajátkezűleg írta és írta alá. A tanúk pedig e ténykörülmenyeket a végrendeletre vezetett záradékban igazolják.

A holográf végrendeletet annál is inkább lehetne az írásbeli magánvégrendelet általános formájává megtenni, mert a tervezet az írástudatlan és írásra-olvasásra képtelen személyt amúgy is közzévégrendelet alkotására szorítja. A végrendelet megírása nem vitásan komoly terhet ró még az írástudó félre is. Azt hiszem azonban, hogy megéri a fáradságot annak a tudata hogy a végrendelet megnyugtató módon létesült. Ha pedig a fél nem akarja, vagy nem tudja sajátkezűleg megírni a végrendeletét, rendelkezésre áll a közzévégrendelet alkotásának a lehetősége.

A holográf végrendelet általános formája annál is inkább megfontolást érdemel, mert gyakran találkozunk olyan jelenséggel, hogy a fél írástudónak mondja magát, pedig csak a nevét tudja inkább lerajzolni, mint leírni. Egyébként sem írni, sem olvasni nem tud. Az ilyen személy tulajdonképpen — a tervezet szerint — nem is alkothatna írásbeli magánvégrendeletet, hanem csak közzévégrendeletet. Az ilyen személy írásbeli magánvégrendelete tulajdonképpen érvénytelen. Persze az esetek túlnyomórésztében ez az érvénytelenség ritkán fog kiderülni, mert a végrendeleten ott van az örökhagyó aláírása, és kinek jutna eszébe, hogy a végrendeletet aláíró örökhagyó a valóságban írástudatlan volt. A holográf végrendelet minden esetre kiküszöbölné ezt a visszásságot.

A tanúk alkalmazása és az ő nyilatkozatuk eloszlata a holográf végrendelethez fűződő aggá-

lyokat: hogy az írás és aláírás valóban örökhagyótól származik, és hogy az irat az örökhagyó tényleges végintézkedését tartalmazza, nem pedig csak „olyan közlést, amelynek az örökhagyó nem tulajdonított végrendeleti hatályt”.

Végtelenül aggályosnak tartom a tervezetnek a nem sajátkezűleg írt írásbeli magánvégrendeletre vonatkozó rendelkezéseit. Ez a végrendeleti forma egyébként is igen veszedelmes: az örökhagyóval egy kész okiratot íratnak alá. Rengeteg a visszaélés, és még több a lehetőség a visszaélésre.

Jelenlegi jogrendszerünk tényleg szigorú alakszerűségekhez köti a végrendeletnek ezt a formáját. E szigorú megkööttségekre azonban szükség is van. Ezek az alakszerűségek némileg csökkentik a végrendelet e formájához kapcsolódó veszélyt, és némileg megnyugtatót adnak, hogy az örökhagyó valódi akarata érvényesülhet.

Fennálló jogunkkal szemben a tervezet igen lazán kezeli ezt a fontos kérdést. A tervezet szerint elegendő, ha a végrendeleten két előttemező tanú aláírása szerepel. A gyakorlatból tudjuk, hogy mennyire komolytalan az előttemező tanúk szerepe.

A Pp.-ben szabályozott teljes bizonyítékú okiratnál a tanúk szerepe nem érvényességi kellék. Mégis szükségesnek látta a Pp. a korábbi jog még nagyobb fokú lazaságát legalább úgy megszorítani, hogy előírta a tanúk lakcímének a feltüntetését. A Pp. e rendelkezéssel azt kívánta elérni, hogy valamilyen adat legyen legalább arra, hogy a tanúk tényleg létező személyek, hiszen az okiraton az aláírások többnyire olvashatatlanok is. Persze ez a rendelkezés alig tekinthető szigorításnak, és távolról sem gondolok arra, hogy ezt biztonsági kellékként átvegyük a végrendeletnél.

A végrendelet szabályozásának lényegileg arra kellene törekednie, hogy a végrendeleti tanúk szerepe ne üres formalitás legyen, hanem a tanúk tényeket tanúsítsanak. A tanúk szerepe az, hogy igazolják örökhagyó személyazonosságát, és azt a körülményt, hogy az általuk is aláírt okirat az örökhagyó végrendeletét tartalmazza, és azt örökhagyó előttük írta alá. A tanúknak tehát bizonyítaniuk kell, hogy sem az örökhagyó személyében, sem az okirat végrendeleti jellegében nem forgott fenn tévedés.

Milyen formában bizonyítsák a tanúk e ténykörülmenyeket? A forma sokféle lehet. A sokféle lehetséges forma között talán még mindig a jelenlegi jogunk záradéka a legegyszerűbb és a legelfogadhatóbb forma. Véleményem szerint a záradékot lehetne a végrendelet el nem engedhető kellékévé megtenni. Mindenképpen szükségesnek látom azonban, hogy a tanúk önállóan és egyidejűleg bizonyítsák a történeteket. Ezt a tanúsítást, a bizonyításnak ezt a közvetlen módját nem pótolhatja a tanúk későbbi kihallgatása, mert a tanúk aligha emlékezhetnek esetleg évek múlva a számukra nem is jelentős eseményekre. Ezért látom aggályosnak elvileg az 578. §-nak azt a rendelkezését, hogy az alakszerűségek megtartása nemcsak a végrendelettel, hanem egyéb módon is bizonyítható.

Sikerültnék látom a tervezetnek a szóbeli végrendeletre vonatkozó szabályozását. Helyes, hogy a szóbeli végrendelet legfeljebb mint kiváltságos végrendelet érvényesülhet. A szóbeli végrendelet helyes konstrukcióját azonban megerősítik a 601. § (4) bekezdésében foglalt rendelkezések.

E szakasznak már az elhelyezése sem szerencsés. Senkinek sem jut eszébe, hogy a szóbeli végrendelet érvényességi kellékeit a „Hatálytalan végrendelet” fejezetben keresse, és még kevésbé gondol arra, hogy olyan intézkedést talál a „Hatálytalan végrendelet” fejezetben, amely a kiváltságosként jelentkező szóbeli végrendeletet általános érvényűvé teszi.

A szóbeli végrendeletnek, mint a végintézkedés kivételes formájának a természetében rejlik, hogy csak kivételes körülmények között korlátozott időtartamra érvényesülhet. Helyes tehát a tervezetnek az az intézkedése, hogy a szóbeli végrendelet a kivételes helyzet megszűnése után három hónapig marad érvényben (601. § (3) bek.). Szerencsésebb lett volna ezt a rendelkezést is az 580—581. §-ok mellé iktatni, mert e rendelkezés lényegileg nem a hatálytalanságot szabályozza, hanem a szóbeli végrendelet érvényességére szab határidőt. E helycserével a szabályozás egységesebb és könnyebben áttekinthető lenne.

Semmiképpen sem helyeselhetem azonban a 601. § (4) bekezdésének a rendelkezését. Ez a rendelkezés felesleges, céltalan, és mindenképpen zavart keltő. Ez a rendelkezés lerontja a szóbeli végrendelet egész konstrukcióját. A tanúknak az az önálló, többnyire ellen sem őrizhető ténykedése, hogy a végrendelező nyilatkozatát *bármely* hatóság előtt jegyzőkönyvbe foglaltathatják, a kivételes hatályú szóbeli végrendeletet egyenlő értékűvé és hatályúvá teszi a végrendelet bármely más formájával. A tervezetnek ez a rendelkezése megsemmisíti azt az eredményt, amellyel a szóbeli végrendeletet — mint a végrendelezésnek igen megbízhatatlan formáját — a végintézkedések köréből kiküszöböli.

Van azonban a 601. § (4) bekezdésének egyéb hibája is. Ez a rendelkezés sérti a végrendelezési szabadságot, mert a végrendelet érvényben maradását kiveszi a végrendelező elhatározásából és azt a végrendelező tudtától és akaratától függetlenül a tanúk elhatározására bízta. Megtörténhet, hogy a szóbeli végrendelet tanúi — anélkül, hogy erre a végrendelezőtől utasítást kapnának, vagy egyáltalában megkérdeznék idevonatkozóan a végrendelezőt — saját spontán elhatározásukból elmennek az ország bármelyik hatóságához, és ott felvételnek egy jegyzőkönyvet. A végrendelező a tanúknak erről a ténykedéséről talán soha nem fog tudomást szerezni, és könnyen élhet és meghalhat abban a tudatban, hogy szóbeli végrendelete a határidő elmúltá folytán amúgy is érvényét veszítette, tehát nincs szükség azt visszavonni, vagy egyéb intézkedést tenni. Már késő lesz, amikor kiderül, hogy az ő tudta nélkül tett intézkedés folytán a szóbeli végrendelet végleges érvényűvé vált.

Úgy gondolom, hogy a 601. § (4) bekezdését teljes egészében el kellene hagyni.

V.

A tervezet — várakozásunk ellenére — továbbra is fenntartja az öröklési szerződés jogintézményét. Pedig a létjogosultsága már nagyon régóta vitás.

A végrendeleti öröklés alapját és indokát a végrendelezési szabadság adja meg, mégpedig az a jogelv, hogy halála esetére vagyonáról mindenki szabadon rendelkezhet, végrendeletét bárkikor visszavonhatja, vagy megváltoztathatja. A végrendelezési szabadságnak ez az elve fokozottan érvényesül a szocialista jogrendszerben. A tervezet ellentétbe jut ezzel a jogelvvvel, amikor a régi jogból átveszi és megtartja az öröklési szerződés intézményét.

Az 1876: XVI. tv. 33. §-a mindössze pár szóval intézkedik az öröklési szerződésről: az öröklési szerződés akkor érvényes, ha rendelkezik a végrendeletre megállapított alakszerűségekkel. Fennálló jogunknak az öröklési szerződésre vonatkozó egyéb szabályozása a bírói gyakorlat műve. A bírói gyakorlat kénytelen volt fenntartani és érvényesnek elismerni az öröklési szerződést, mert annak léte tételes jogszabályon alapul. De észrevehetően igyekezett „a szerződéses öröklés” érvényesülését mind jobban korlátozni.

Érdekes megfigyelni, hogy a mindenkori korsszellem mennyire érezte hatását az öröklési szerződés megítélésénél. Az 1915. évi törvényjavaslat — híven a kapitalizmus klasszikus szakának haladó szelleméhez — nem ejti ugyan el az öröklési szerződést, de alkalmazásának lehetőségét olyan szűk körre szorítja, hogy jelentősége úgyszólván teljesen összezsugorodott. E javaslat szerint az örökhagyó öröklési szerződést csak jegyeseivel, házastársával, vagy egyeneságú rokonaival köthet. Az öröklési szerződést közokiratba kell foglalni. A korlátoltan cselekvőképes öröklési szerződést nem köthet.

Az idők változtak, és az 1928. évi javaslat az öröklési szerződést már minden korlátozástól mentesen engedi hatályosulni. Kifejezetten kihangsúlyozza, hogy az örökhagyó bárkivel köthet öröklési szerződést.

A felszabadulás után az a vélemény alakult ki, hogy öröklési szerződésre nincs szükség. Sőt a bírói gyakorlat több ízben meg is kongatta a jogintézmény felett a lélekarangot. Ilyen előzmények után érthető a meglepetés, hogy a tervezet fenntartja az öröklési szerződést.

A tervezet szabályozása kétségtelenül megfelel fennálló jogunknak. Az öröklési szerződés fennmaradásának tulajdonképpen ez az egyetlen jogcíme, mert azok az érvek, amelyeket a tervezet indokolása az intézmény fenntartása mellett felhoz, aligha alaposak, mégkevésbé meggyőzőek. Nem hiszem, hogy „az öröklési szerződés kiküszöbölése oda vezetne, hogy az örökhagyó a vagyontárgyat holtig tartó haszonélvezetének fenntartá-

sával élők között idegeníti el, ami részére hátrányosabb helyzetet jelent”. (Indokolás 425. old.)

De nem szerencsés az öröklési szerződést az eltartási szerződéssel kapcsolatba hozni. A jogkereső közönség soha sem kötne eltartási szerződést, ha tudná, hogy az mind a két fél részére kölcsönösen mennyi veszélyt rejt magában. Az egyik fél mindig sokallja amit ad, a másik mindig kevesli amit kap. Ritka az olyan eltartási szerződés, amelyet mindkét fél megelégedésére huzamosabb időn át zavartalanul teljesítenek. És még ritkább, amelyet a bírói döntés után nehézség nélkül likvidálni lehet. Az eltartási szerződésnek megnyugtatóan meg nem oldható intézménye aligha indokolhatja az öröklési szerződés létjogosultságát.

Helyeselhető a tervezetnek az az álláspontja, hogy „az öröklési szerződés nem külön öröklési kategória a törvényes és végrendeleti öröklés mellett, hanem a végintézkedés egyik formája” (indokolás 425. old.). Korábban a jogirodalomban és a különböző javaslatokban az öröklési szerződést az öröklés szerződéses formájának tekintették. Helytelen lenne az öröklési szerződéssel egy harmadik öröklési kategóriát felállítani, mert az öröklési szerződés kelleit és tartalmát tekintve végintézkedés. A tervezet azonban akkor vezetne volna következetesen végig a helyes elgondolását, ha az öröklési szerződést „a végrendelet fajai” között tárgyalja, nem pedig a végrendeleti öröklés után önálló fejezetben. Csak így jutott volna felismerhetően kifejezésre a tervezetnek az indoklásban olvasható ide vonatkozó álláspontja.

Köthet-e öröklési szerződést a korlátoltan cselekvőképes személy? A tervezet intézkedést nem tartalmaz.

A 606. § szerint öröklési szerződést az köthet, aki halála esetére vagyónáról végrendelettel rendelkezhet. Az 567. § (2) bekezdése szerint pedig a korlátoltan cselekvőképes személy csak közvégrendeletet tehet, végrendelete érvényességéhez azonban nem szükséges törvényes képviselőjének a hozzájárulása. E rendelkezések szerint a korlátoltan cselekvőképes személy közokiratban foglaltan törvényes képviselője nélkül köthetne öröklési szerződést. Ámde az öröklési szerződés szerződéses jellegéből következik, hogy együttesen kell rá alkalmazni mind a végrendeletre, mind a polgári jogi szerződésre megállapított általános szabályokat. A szerződés általános szabályai szerint a korlátoltan cselekvőképes személy jognyilatkozatának érvényességéhez — ha a törvény kivételt nem tesz — törvényes képviselőjének a beleegyezése szükséges (13. § (1) bek.).

A végrendeletnél a tervezet kivételt tesz (567. § (2) bek.). De vonatkozhat-e ez a kivétel az öröklési szerződésre is? Az öröklési szerződésnél a kiskorú például ellenszolgáltatást nyújtó örökösként szerepelhet, vagy visszteher mellett teheti meg végintézkedését. Nem hiszem, hogy a jogalkotónak szándékában állott volna a kiskorú dolgát ilyen lazán kezelni. Helyesebbnek látnám a korlátoltan cselekvőképes személyt kizárni az öröklési szerződésből.

A tervezet az öröklési szerződés mellett a

halál esetére szóló ajándékozás jogintézményét is megtartja. A két intézmény békésen megfér egymás mellett a korábbi javaslatokban, úgy látszik a tervezet nem akarta ezt a harmóniát megbontani. Állítom azonban, hogy sok évtized óta egyáltalában nem jött létre halál esetére szóló ajándékozás, sőt, általában nem is tudják, hogy ilyen jogintézmény létezik.

VI.

A tervezet az ipso iure öröklés elvét fogadja el: az öröklés az örökhagyó halálával nyílik meg (629. §). Az öröklés minden nyilatkozat, cselekmény, ténykedés vagy eljárás nélkül önmagától következik be. Ez a jogelv nem a tervezet új alkotása, hanem a magyar öröklési jognak valóban régi, sok évszázados intézménye.

Az Árpád-házi királyok öröklési rendelkezései nem maradtak eredetben fenn. Azokat csak az évszázadokkal később írt, és nem mindenképpen hiteles kódexekben találhatjuk meg. Szent István, Kálmán dekrétumaiból, II. Endre aranybullájából kikövetkeztethető az ipso iure öröklés elvének a létezése. Nagy Lajos ősiségi dekrétuma ugyancsak az ipso iure öröklésre utaló háramlásról intézkedik. Ha ezek a szabályok nem is rendelkeznek kifejezetten az ipso iure öröklésről, az a körülmény, hogy abban az időben nem volt hagyatéki eljárás, és az örökléshez nem kívántak meg jognyilatkozatot vagy jogcselekményt, arra enged biztosan következtetni, hogy az öröklés ipso iure történt. Werbőczy Hármaskönyvében (I. rész 67. cím) már kifejezetten olvashatjuk, hogy a túlélő atyafi az elhalt jószágait minden törvényes iktatás és eljárás nélkül közvetlenül magának követelheti. Werbőczy Hármaskönyvében jelenik meg először az ipso iure öröklés konkrét, kifejezett formában. Werbőczy pedig nem alkotott jogot, csak kodifikálta az élő jogelveket.

Az ipso iure öröklés szilárdságára mi sem jellemzőbb, mint hogy nem tudta azt az osztrák jog minden közvetlen befolyása ellenére sem kiszorítani. Pedig az osztrák jog adicionalis rendszere és a magyar jog ipso iure elve évszázadokon keresztül egy időben, egymás mellett — sokszor egymást keresztezve — érvényesült.

A különböző államok különböző jogelvekre alapítják öröklési jogukat. Vannak jogrendszerek, amelyek az ipso iure öröklés elvét követik, és vannak jogrendszerek, amelyek az adicionalis rendszert valósítják meg.

A népi demokráciák túlnyomó részében az ipso iure öröklés a kiinduló pont. Talán a bolgár jog az egyetlen, amely az öröklést elfogadási nyilatkozathoz köti.

A szovjet jog bizonyos vonatkozásban vegyes rendszert valósít meg. Általában az ipso iure elvet alkalmazza, de a távollevő örökös tekintetében az adicionalis módszert követi: a távollevő csak általtal vállal örökössé, ha hat hónap alatt kifejezett elfogadó nyilatkozatot tesz.

Az ipso iure öröklés a magyar jogrendszernek kétségtelenül sok évszázados ősi intézménye. De

nem eredeti magyar sajátosság. Már a római jog ismerte és alkalmazta, a külföldi jogok túlnyomó része ezt a jogelvet követi, és igen kivételes, ha egyik vagy másik államban egyéb öröklési rendszerrel találkozunk.

Az ipso iure öröklés elve kétségtelenül azok közé az intézmények közé tartozik, amelyek a korábbi jogrendszerekből átvehetők, felhasználhatók, és változott tartalommal (sokszor változott formában) hasznosan szolgálhatják az új alapot.

Az ipso iure öröklés elvéből következik, hogy az örökhagyó halálával szükségszerűen bekövetkezik az öröklés, sokszor az örökös tudta nélkül, esetleg akarata ellenére is. Ez a szükségszerűség megkívánja, hogy rendelkezésre álljon olyan jogi eszköz, amely — a jogintézmény korrektségének — lehetővé teszi, hogy az örökös ne legyen kénytelen akarata ellenére örökölni. Az öröklési szabadság azt jelenti, hogy az öröklés nem kényszer és nem kötelezettség, és senki sem köteles akarata ellenére az örökséget elfogadni.

A tervezet két ilyen jogeszközt ad: lemondást az öröklésről, és az örökség visszautasítását. Mindkét jogeszköz jogunkban ez idő szerint is megvan.

A lemondás is, a visszautasítás is lényegileg azt jelenti, hogy az örökös nem kíván az örökhagyó után örökölni, és ezt az akaratát jognyilatkozatban jutattja kifejezésre.

A tervezet — fennálló jogunknak megfelelően — mind a lemondást az öröklésről, mind az örökség visszautasítását az *öröklésből való kiesésnek* fogja fel. A lemondás vagy visszautasítás folytán kieső örökös úgy tekint, mint aki nem élte túl az örökhagyót (632. §).

A tervezet jelenlegi jogunkkal azonos módon a lemondás és a visszautasítás problémájának megoldásához egy fikciót állít fel, hogy tudniillik a lemondó és a visszautasító örökös úgy tekintendő, mint aki az örökhagyót megelőzően már elhalt. Ez a fikció elkerülhetetlenül a képviselői elv alkalmazását vonja maga után. Nem lehet csodálni, hogy a tervezet ezen az úton, igen komplikált módon olyan eredményhez jut, amelynek a helyessége kétséges.

A sok nehézség, és az eredmény kétségességének láttára felmerül a kérdés, helyes-e ez a konstrukció? Nem juthatnánk el egyszerűbb úton, fikció nélkül, kevesebb nehézség árán elfogadhatóbb eredményhez?

Az öröklési szabadság és az ipso iure öröklés közti ellentét kiküszöbölésére megfelelő jogeszköznek látszik a lemondás és a visszautasítás. Az örökhagyó életében történő lemondás, és az örökhagyó halála után igénybe vehető visszautasítás megfelelő korrektségként mutatkozik, csak — véleményem szerint — nem megfelelő az alkalmazásuk módja.

Arra kellene törekedni, hogy a lemondás és a visszautasítás valóban azt a jogintézményt jelezze, amelyet e két elnevezés alatt mindenki mindenütt ért. Nem hiszem, hogy a lemondás és a visszautasítás mögött bárki is olyan tartalmat tételne fel, hogy ezek a jognyilatkozatok csak a lemondó vagy visszautasító örökös személyére vonatkoznak,

és az igény változatlan terjedelemben fennmarad és tovább él a lemondó vagy visszautasító örökös leszármazói javára. Azt hiszem viszont, hogy a lemondás és a visszautasítás alatt mindenki a jogigényt véglegesen megszüntető jognyilatkozatot ért.

Ahhoz, hogy az elnevezés a jognyilatkozat tartalmának megfelelően, el kellene ejteni a korábban elhalás fikcióját. Ha nem kell fikcióval dolgoznunk, akkor nem lehet akadálya annak, hogy az örökös a lemondó vagy visszautasító akaratát, mint saját cselekményét saját jogügyletében juttassa kifejezésre. A lemondáshoz kétoldalú jogügylet van a tervezetben előírva, a visszautasítás jogcselekménye pedig bármilyen formában megnyilvánulhat. A fikció elejtésével nem lesz akadálya annak, hogy ezeket a jogügyleteket ténylegesen jogügyletnek tekintsük. Ha ezt a módszert követjük, akkor nem lesz szükség arra, hogy szemet hunyjunk a jogügyletek fölött, és a lemondó vagy visszautasító örökös jogügyleti nyilatkozatát úgy tekintsük, hogy az illető örökös már az örökhagyót megelőzően, korábban elhalt.

A kieső örökös helyét a képviselői elv alapján az ő leszármazói foglalják el, mégpedig automatikusan, a nyilatkozatot tevő örökös érdeke, vagy akarata ellenére is.

Ez a jogkövetkezmény fennálló jogunkban csak a visszautasításnál következik be; mert a lemondás a leszármazókra kiterjedő hatállyal is történhetik. Jelenlegi jogunkban tehát a lemondó örökös bár „kiesett” az öröklésből, de a kiesése nem feltétlenül vonja maga után a képviselői elv érvényesülését, mert a lemondó örökös leszármazóival együtt kieshet úgy, mintha ez az ág nem is létezett volna. A visszautasításnál viszont maradéktalanul érvényesül jelenlegi jogunkban is a korábbi elhalalozás fikciója és a képviselői elv.

A tervezet lényegileg megszünteti a lemondás és a visszautasítás között jelenlegi jogunkban mutatkozó ezt a különbséget. S úgy rendelkezik, hogy „a lemondás nem hat ki a lemondó leszármazóira, kivéve, ha a lemondás a lemondó köteleességét elérő, vagy azt meghaladó kielégítés fejében történt, és ellenkező megállapodásra utaló adat nincs” (634. § (2) bek.).

Úgy gondolom, hogy a tervezet változtatása nem szerencsés, és még jobban megnehezíti a megoldást.

A tervezet szerint az örökös hiába mond le az öröklésről, hiába utasítja vissza az örökséget, e jogi ténye csak saját személyére hatályosul. Leszármazóira nem hat ki, hanem működésbe lép a fikció, és az örökös e saját jogi ténye folytán úgy tekintendő, mint aki az örökhagyó előtt elhalt.

A tervezetben illuzóriussá válik az öröklési szabadság azáltal, hogy az öröklésről való rendelkezési jog olyan korlátozáshoz van kötve, amely lényegileg az egész rendelkezési jogot tárgyaltanná teszi.

Az öröklésről való lemondás és az örökség visszautasítása a tervezetben tulajdonképpen erősebb korlátozáshoz van kötve, mint a végrendekezés. A végrendelet egyedüli korlátja: a köteles-

rész. A lemondás és a visszautasítás a leszármazók viszonylatában teljes egészében hatálytalan. Pedig a végrendelet halálesetre szóló rendelkezés, amelynél a végrendelezőnek számolnia kell a kötelesrészre jogosított örökösivel, de nem kell számolnia a saját érdekével. A lemondás és a visszautasítás viszont az örökös élők közti jogügylete, amellyel bizonyos javakat elhárít magától. A gyakorlatban tehát a lemondás és a visszautasítás egyáltalában nem valósítja meg a kitűzött célt, mert a lemondó vagy a visszautasító örökös helyébe az ő leszármazói lépnek, nem pedig a többi örökös ág, mint ahogy az értelemszerűen várható lenne. Ha pedig a lemondó vagy visszautasító örökös leszármazói kiskorúak, az úgy menthetetlen: a kiskorú leszármazóknak meg kell örökölniük azt, amit felmenőjük nem akart elfogadni. A Csjt. 87. § (1) bekezdése ugyanis kimondja, hogy a „szülő olyan jognyilatkozatot, amely a kiskorúra nézve ellenérték nélkül kötelezettségvállalást, vagy jogról ellenérték nélkül való lemondást jelent — kiskorú gyermeke nevében még a gyámhatóság jóváhagyásával sem tehet érvényesen”. — A Csjt. e rendelkezése azt eredményezi, hogy ha az örökösnek kiskorú leszármazói vannak, csak a megfelelő ellenérték melletti lemondásnak, illetve a ténylegesen túlterhelt hagyatéok visszautasításának van célja és értelme. Pedig az örökösnek számtalan egyéb jó oka lehet az ellenérték nélküli lemondásra, vagy a nem túlterhelt örökség visszautasítására. Ezek a jó okok többnyire a leszármazók tekintetében is fennállanak. De hiába mond le és hiába utasítja vissza az örökséget az örökös, amit magától el szeretne hártani, azt elkerülhetetlenül megkapják a kiskorú leszármazói. Végeredményben tehát ismét ő kapja meg azt, amitől mindenképpen szabadulni akart.

Elgondolásom szerint helyesebb lenne a lemondást és a visszautasítást értelmüknek megfelelően a leszármazókra is kiható jognyilatkozatnak tekinteni. Ez a megoldás talán újszerűnek tűnik fel, ezzel a gondolattal a Ptk. előkészítése során sem találkoztunk. A megoldás azonban csak nálunk szokatlan, a külföldi jogrendszerek túlnyomó részében a lemondás és a visszautasítás jogügyletként érvényesül.

A szovjet jogban: „... ha az örökösök a hagyatékot visszautasítják, ... ezeknek örökösre a többi törvényes örökösre száll át...” (USzSzk Ptk. 433. §).

A bolgár jogban: „... a visszautasított hányad a többi örökös örökrészét növeli” (Az öröklésről szóló 1949: 58. sz. tvr. 53. §).

A jugoszláv jogban: „... az örökös, aki nem kíván örökölni, az örökléshez való jogcíméről a saját nevében és lemenői nevében lemondhat...”

„Az örökség visszautasítása szabály szerint akkor érvényesül, ha az örökhagyó halála utáni időben történt. Kivételesen helye van annak is, hogy a leszármazó szerződést kössön felmenőjével, amelyben már előre lemond arról a vagyronról, amely felmenője halálával rászállna...” „Az ilyen lemondás joghatálya... a jövőbeni örökös leszármazóira is kiterjed” (1955. ápr. 25-én kelt 9. sz. dekrétum az öröklésről).

A szocialista tábor államai között Csehszlovákia talán az egyetlen, amely a visszautasítást a mi jogunkhoz hasonlóan rendezi (Ptk. öröklési jog. 1950. okt. 25.). A lemondásnál lehetővé teszi ugyan, hogy az a leszármazókra is hatállyal birjon (516. §), a visszautasítás tekintetében azonban kimondja, hogy a visszautasító örökösöt úgy kell tekinteni, mint aki az örökhagyót nem élte túl (524. §).

A tőkés államok között: az osztrák jog is kimondja, hogy ha a szülő visszautasítja az örökséget, ezzel kizárja a leszármazóit is (Ptk. 732. §). Pedig az osztrák jog nem az ipso iure öröklés elvi alapján áll, hanem az adiciónális rendszert valósítja meg.

A francia jog szerint a visszautasításnál nem a képviseleti elv érvényesül, hanem a növedékjog nyer az örökösök között alkalmazást (Code Civile 786. §).

A francia joghoz hasonlóan intézkedik a zürichi polgári törvénykönyv is, amely kimondja (1995. §), hogy a visszautasító részét nem a leszármazók öröklik, hanem mindig az örökösök.

Talán csak a német polgári törvénykönyv áll a mi jogrendszerünk álláspontján, és az örökség visszautasításának a kérdését fennálló jogunkhoz hasonlóan szabályozza.

A különböző jogrendszerek túlnyomó része — mint látjuk — a nálunk még újszerűnek és szokatlannak látszó megoldást valósította meg. E megoldás gondolatát nem most vetem fel először. Több ízben próbálkoztam a gondolattal, de próbálkozásaim nem hoztak sikert, és nem jártak eredménnyel. Az eredményt illetően most sincsenek illúzióim, de ismertetnem kellett álláspontomat, nehogy úgy tekintessem, mintha a tervezet idevonatkozó szabályozását helyeselném.

Az elmondottakban néhány elvi kérdésre kívántam a figyelmet felhívni. Részletekbe nem bocsátkoztam, és részletkérdésekkel, stílári problémákkal nem foglalkoztam, mert úgy vélem, hogy a kisebb hiányosságok, és a kevésbé világos fogalmazások a nyilvános megvitatás során amúgy is felszínre fognak kerülni. Több elvi kérdésben nem osztom a tervezet álláspontját. Ennek ellenére készséggel elismerem, hogy a tervezet alkotói minden elismerést kiérdemlő, szép munkát végeztek.

Hegyháti István

Eljárásjogi észrevételek a Polgári Törvénykönyv tervezetére

1. A Polgári Törvénykönyv tervezetét múlt év szeptember hó 13-án kelt kormányhatározat széleskörű vitára bocsátotta. E nagy jelentőségű alkotás tervezetének vitájában elsősorban a polgári jog elméleti és gyakorlati művelői vesznek részt, akiket a széleskörű vita még jó néhány hónapig foglalkoztat. A Polgári Törvénykönyv tervezete azonban nemcsak a polgári jogászokat, hanem a rokon jogágak művelőit is érdekli. Egyrészt azért, mert a rokon jogágak művelőinek is — így elsősorban a polgári eljárásjogászoknak — ismerniük kell a polgári anyagi jogot, másrészt ezen túlmenően azért is, mert a Ptk. tervezete olyan rendelkezéseket is tartalmaz, amelyek a rokon jogágakra is kihatással lehetnek.

A fenti elgondolásból kiindulva teszek néhány észrevételt a Ptk. tervezetének olyan rendelkezéseire, amelyek a polgári eljárásjogot is érintik, vagy azzal egyébként kapcsolatosak. E megjegyzések nagy része arra szolgál, hogy a kódex szerkesztőinek figyelmét felhívja néhány eljárásjogi szempontra is, amelyek a végleges szövegezésnél figyelmet érdemelnek. Nem terjeszkedhetem ki természetesen valamennyi kérdésre és nem is kívánok fellépni az eljárásjog szempontjából sem a teljesség igényével. Az eljárásjog szempontjából lényeges kérdések köréből nem tárgyalom a bizonyítási teherrel kapcsolatos kérdéseket, mert ez túlfeszítené e cikk kereteit, hiszen e kérdéssel jelentőségének megfelelően — és a bizonyítási teher általános tanainak vizsgálatát is elvégezve, amely a kialakítandó álláspont előfeltétele — külön, nagyobb igényű és terjedelmű tanulmány keretében lehetne csak foglalkozni.

2. Az első, a polgári eljárásjogot is érintő kérdést a tervezet 6. §-ának rendelkezése veti fel. Észereint a törvényben foglalt *jogok érvényesítése* — ha jogszabály másként nem rendelkezik — *bírósági útra* tartozik.

A tervezet a polgári bírósági útra, másnéven a polgári bírósági hatáskörre vonatkozóan kimondja tehát a jogunkban ma szokásjogi alapon élő szabályt. A kifogás a § ellen éppen az, hogy a mai jogunkban fennálló jogszabályt kodifikálja, holott annak megváltoztatására feltétlenül szükség lenne már.

A polgári bírósági hatáskört jogfejlődésünk további során a polgárok jogainak védelme szempontjából, mint garanciális jellegű kérdést, jogszabállyal részletesen kellene rendezni. Közismert, hogy e téren nagyon sok a megoldandó probléma. E kérdés rendezése nehéz és azt a jelenlegi hatásköri szabályok pontos felmérésének meg kellene természetesen előznie. Első lépés lehetne azonban a kérdés jogszabályi rendezéséhez, ha a Ptk. 6. §-a *a jövőre nézve a polgári jog területén a bírósági út kizárását nem engedné meg bármilyen jogszabállyal, hanem csak törvény, vagy törvényerejű rendelet útján*. Ezért helyes lenne, ha a 6. § második mondatában a közbeszúrt mondat elmaradna. Azt, hogy e § szabálya alól későbbi törvény vagy tör-

vényerejű rendelet kivételt tehet, külön kimondani felesleges.

Jelenleg több esetben törvénynél vagy törvényerejű rendeletnél alacsonyabb rendű jogszabály és gyakran csak a bírói gyakorlat rendezi a bírósági út kérdését. A jelenlegi szabályozást addig, amíg a polgári bírósági hatáskör általános rendezése meg nem történik — a jogéletben nem kívánatos zökkenők elkerülése végett — fenn kellene tartani úgy, hogy a 6. § javasolt szövege csak a jövőre nézve rendelkezne. Ez pedig úgy lenne megoldható, hogy a Ptk-t életbeléptető jogszabály vagy tételesen felsorolná a hatályukban fenntartandó jogszabályokat — amely minden esetre a jelenlegi helyzet pontos felmérését kívánná meg — vagy pedig egyszerűen kimondaná, hogy hatályban maradnak a továbbiakig mindazok az életbeléptetés napjáig kibocsátott jogszabályok, amelyek a polgári bírósági hatáskörre vonatkoznak.

3. A tervezet 172—173. §-ai a *birtokvédelem* új intézményét vezetik be. Eszerint a birtokháborítás megszüntetése, illetőleg a birtokba visszahelyezés iránti eljárás egyrészt államigazgatási hatáskörbe, másrészt bírósági hatáskörbe tartozik. Államigazgatási úton birtokvédelemért folyamodhat az, akit birtokától megfosztanak, vagy birtoka gyakorlásában megzavarnak, attól számított 8 nap alatt. Mindaddig, amíg a dolog visszakövetelésére, illetőleg a birtoklás akadályozásának megszüntetésére irányuló jog meg nem szűnik, vagy el nem évül, a bírósághoz is lehet birtokvédelemért fordulni. Az államigazgatási birtokvédelmi eljárás nem előfeltétele a bírósági birtokvédelemnek.

Ez a szabályozás gyakorlati szempontból nagyon előnyös, hiszen az esetek nagy részében gyors és hathatós birtokvédelmet nyújt majd. A tervezet érintett §-ai azonban felvetnek néhány problémát.

Az államigazgatási birtokvédelmi eljárásban a végrehajtó bizottság lényegében *sommás birtokvédelmi eljárást folytat le*, ezzel szemben a bíróság a birtokperben a 173. § (2) bekezdése szerint *a birtokláshoz való jogosultság alapján dönt*.

A tervezet e megoldása a jövőre nézve rendezzi az irodalomban és a gyakorlatban egyaránt vitatott azt a kérdést, hogy van-e sommás birtokvédelem jogrendszerünkben,¹ megoldása azonban nem tekinthető minden szempontból kielégítőnek.

A sommás birtokvédelem szükségességét belátva intézkedik úgy a tervezet 172. §-a, hogy az államigazgatási eljárásban nem a jogosultság alapján, hanem a tényleges birtokállapot alapján

¹ Vö. Magyar Andor: „A Sommás birtokper és az új Polgári Perrendtartás.” Magyar Jog, 1955. 10. sz.; Beck Salamon: „Van-e sommás birtokper új perrendünkben?” Magyar Jog, 1955. 11. sz.; Bernáth Zoltán: „A sommás birtokvédelemről és az 1957. évi 10. sz. tvr. 14. § (1) bekezdéséről.” Magyar Jog, 1957. 7. sz.; Beck Salamon: „A sommás birtokvédelemről.” Magyar Jog, 1957. 11. sz. c. cikkeket.

dönt a végrehajtó bizottság. A bírósági eljárásra vonatkozóan a törvényhozó szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy aki sommás védelmet igényel, az forduljon a végrehajtó bizottsághoz, aki ennek elhagyásával közvetlenül a bírósághoz fordul, annak nyilván azonnali védelemre szüksége, tehát a bíróság nyugodtan lefolytathatja a rendes birtokper.

Csak hogy itt — úgy tűnik — két kérdést figyelmen kívül hagyott a tervezet. Az egyik, hogy az államigazgatási eljárásban a birtokháborítás-megszüntetési eljárás megindítására 8 napos határidő áll rendelkezésre; ha az érdekelt személy e határidőt elmulasztotta, már csak bírósághoz fordulhat. Jelenlegi jogunkban levő egyéves határidőhöz viszonyítva ez *igen rövid*. Sok esetben — különösen mezőgazdasági ingatlannál stb. — azt hiszem nem is kell bővebben magyarázni, hogy a határidő elmulasztására és ezzel a sommás birtokvédelem lehetőségének elvesztésére igen gyakran sor kerülhet. Ezért vagy e 8 napos határidőt kellene lényegesen hosszabb határidővel felcserélni, vagy — ami más okból is helyesebb volna — megadni a lehetőséget arra, hogy a *bíróság előtt* nem csak rendes birtokper, hanem *sommás birtokper is folyhasson*, amely szükség esetén a gyors és hathatós birtokvédelmet biztosítja.

A másik kifogás a bíróság előtt folyó birtokper tervezett jellege ellen akkor merül fel, ha az államigazgatási szerv határozatának hatályon kívül helyezése iránt indít pert valamelyik fél. Ilyen esetben a bírósági eljárás lényegét tekintve quasi jogorvoslatnak tekintendő ugyanúgy, mint ahogy annak volt tekintendő a községi bírósági eljárást követő járásbíró előtt folyó per is. Márpedig ilyen esetben, amikor a megelőző eljárásban az államigazgatási szerv sommás eljárást folytatott le és a birtokhoz való jogosultságot nem vizsgálta, akkor az államigazgatási szerv határozatát felülvizsgáló bírósági eljárásban is *helyesebb csak ugyanazokra a kérdésekre kiterjeszketni*.

Meg kell jegyeznem, hogy ha a tervezet 173. §-a jelenlegi formájában kerül a törvénybe, akkor is lesz rendes birtokperen kívül sommás birtokper a bíróság előtt is, mert e § (1) bekezdését nagyrészt illuzorikussá teszi a (2) bekezdésben foglalt az a vélelem, hogy a békés birtoklásban megzavart fél jogosultságát vélelmezni kell. Ennek megfelelően, ha az ellenfél a jogosultságot nem támadja meg és erre bizonyítékokat nem produkál, illetőleg bizonyítási eszközöket nem nevez meg, a vélelem folytán a bíróság nem fog a jogosultság kérdésének vizsgálatába bocsátkozni. Nem tudom, erre irányul-e a tervezet szerkesztőinek akarata, ha igen, akkor elfogadható lenne az a javaslat, hogy adott esetben a 173. §-ban foglalt peres eljárás sommás birtokvédelmet is nyújthasson, mert hiszen a sommás birtokperben sem volt soha kizárt, hogy az ellenfél a birtokos jogosultságát, a birtokláshoz való jogot vonja kétségbe, azt támadja, ennek folytán a bíróság mindig is belebocsátkozott a jogosultság kérdésének vizsgálatába. (Más és nem ide tartozó kérdés, hogy a jogkérdés felvetése viszontkereset vagy egyszerű kifogás útján tör-

ténhet-e és hogy ilyen esetben mi a helyes eljárásjogi megoldás a részítélet hozatala vagy az ideiglenes intézkedés stb.)

A 173. § szövegezése ellen még más kifogás is felmerül. A szöveg azt mondja, hogy a végrehajtó bizottság határozatának hatályon kívül helyezéséért lehet a bírósághoz fordulni. Véleményem szerint nemcsak ezért lehet, hanem a határozat *megváltoztatásáért* is. A hatályon kívül helyezés kifejezés alkalmazása olyan képzeteket kelthet, mintha itt mintegy kasszációs eljárás lenne, holott erről szó sincs. Ha a megváltoztatást valamely határozat részbeni hatályon kívüli helyezésének fogjuk fel — ami nagyon erőtetett felfogás és végeredményben játék a szavakkal —, még akkor sem áll meg a használt kifejezés, mert hiszen a végrehajtó bizottság a hasznok, károk és költségek kérdésében is határozatot hozhat. Márpedig pl. a költség tekintetében nyilvánvaló, hogy nemcsak a határozat hatályon kívül helyezését lehet kérni, hanem annak megváltoztatását és a költség más összegben való megállapítását is.

Ha a törvényben is megmaradna netán az az álláspont, hogy a bíróság előtt csak rendes birtokper folytatható le, akkor szükséges lesz ebből a szempontból a Pp.-nek a birtokháborítás megszüntetési perekre vonatkozó különös szabályait külön megvizsgálni, mert hiszen e szabályok mind a sommás birtokperre vonatkoznak, mint hogy e szabályok léte adja a legfőbb érvet amellet, hogy jelenlegi jogunkban — bár a Legfelsőbb Bíróság közismert határozatában más álláspontot vall — van sommás birtokper.

Végül helyes lenne, ha az *államigazgatási jogászok* is megvizsgálnák e §-t, különösen abból a szempontból, hogy helyes-e az államigazgatási úton történő sommás birtokvédelmi eljárást mind a községekben, mind a városokban, mind a megyei jogú városok (a főváros) városi kerületeiben a tanács *végrehajtó bizottságának hatáskörébe utalni*; nem lenne-e helyesebb legalább a városokban és a városi kerületekben a *szakigazgatási szerve* (igazgatási osztályra) bízni e feladatot. Vigyáznunk kell arra, hogy a törvényben tervezett eljárás az eljáró fórum helytelen megválasztása folytán ne váljék nehézkessé, lassúvá, mert ez az elérni kívánt célt esetleg meghiúsíthatja.

4. Mind a bírósági hatáskör általános szabályát kimondó §-sal, mind a birtokvédelem fentebb tárgyalt szabályozásával kapcsolatban felmerültek már az eddigi viták során is olyan nézetek, hogy e szabályok lényegében nem anyagi jogi, hanem *eljárásjogi szabályok*, nem valók tehát a Ptk-ba.

Az eljárásjog és az anyagi jog határterületeinek kérdése, ugyanúgy, mint általában a jogrendszer tagozódásának egész kérdése, azok közé a problémák közé tartozik, amelyeknek megoldásával állam- és jogelméletünk ma még adós. E rövid és főként praktikus célt szolgáló cikk nem vállalkozhat arra, hogy a felvetett problémát általánosságban megoldja, csak arra szorítkozhat, hogy a konkrét kérdésre vonatkozóan dióhéjban állást foglaljon.

A bírósági út szabályai azok közé a Janus-

arcú szabályok közé tartoznak, amelyek az anyagi jog és az eljárásjog határmeggyéjén helyezkednek el. E szabályok bizonyos oldala az eljárásjog, más oldala az anyagi jog területére esik. A polgári jogi jogszabály szerkezetéhez tartozik a polgári alanyi jognak, helyesebben az igénynek, illetőleg az igény szurrogátumának érvényesítésére vonatkozó rendelkezés is. Az akciók tana nemcsak a római jogban volt az anyagi jog szerves része, hanem a modern polgári jogokban is, ahol már nem egyedi, speciális akciók vannak, hanem generális akciókat biztosít a jogrend az alanyi jog védelmére. Annak meghatározása, hogy hol érvényesíthető az igény, e szempontból még az anyagi jog területére tartozik, az a kérdés, hogy a kijelölt fórumon hogyan érvényesíthető, az tartozik az eljárásjogra: Csakhogy magának az érvényesítés fórumának a kijelölése is elvezet már bennünket az eljárásjog területére. A hatásköri szabályoknak van tehát olyan oldala is, amely az eljárásjog körébe tartozik. E szabályok határolják ugyanis körül az eljárás tárgyát, az eljárási jogszabály alkalmazási körét. Valamely jogszabály alkalmazási körét meghatározó szabály e szempontból ahhoz a jogághoz is tartozik, amelyhez a kérdéses jogszabály.

A bírósági út kétarcú szabályai elméleti megfontolások alapján tehát ugyanúgy elhelyezhetők az anyagi jogban, mint az eljárásjogban. Gyakorlati szempontok azonban az anyagi jogban való elhelyezés mellett szólnak. Az eljárási jogszabály, a Pp. legfeljebb a polgári bírósági hatáskör általános szabályait tartalmazhatná, az összes hatásköri szabály Pp.-ben való elhelyezése gyakorlatilag kivihetetlen. Ezért a 6. § elhelyezésével kapcsolatos kifogások nem helytállóak. Utalni kell még arra is, hogy jogunkban az eljárási szabályok sohasem tartalmazták a bírósági útra vonatkozó szabályokat, a polgári jogra vonatkozóan a bírósági hatáskör általános szabályát pedig jelenlegi jogunkban is az anyagi jog szokásjogi tétele mondja ki.

A tervezet birtokvédelmi szabályai egyrészt hatásköri szabályok, másrészt a birtokvédelem anyagi szabályai. E szabályok hatásköri rendelkezéseire a fentebb mondottak állanak. Azok a kérdések viszont, hogy a birtokvédelem az érdekelt személyt a tényleges birtoklás alapján vagy a birtokláshoz való jog alapján illeti-e meg, milyen határidőig illeti meg az egyik, meddig a másik stb. semmiképpen sem eljárásjogkérdések, így az erre vonatkozó szabályok vitán felül anyagi jogi jellegűek.

5. A Ptk. tervezetének néhány rendelkezése közelebbről érinti a polgári peres eljárást. Ezeknél a kérdéseknél fontos lesz, hogy a Ptk. és a Pp. rendelkezései közt összhang legyen, mert ha ez nincs meg, a divergencia a gyakorlatban bonyodalmakhoz, esetleg a törvényhozó által elérni nem kívánt eredményhez vezethet.

Az ilyen rendelkezések közül különösen az alábbi négy érdemél figyelmet.

a) A tervezet 182. §-ának (3) bekezdése kimondja, hogy ha valamelyik szerződésnél kikötött szolgáltatás és ellenszolgáltatás közt — anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné — a szerződéskötés időpontjában feltű-

nően nagy az értékkülönbség, és ha a feltűnően aránytalan előnyt a sérelmet okozó fél rosszhiszeműen kötötte ki, a megtámadási perben a bíróság a rosszhiszemű félnek visszajáró szolgáltatást az állam javára ítélteti meg. Ehhez hasonló rendelkezést tartalmaz a 216. § (1) bekezdése, amely kimondja, hogy érvénytelen szerződés esetén a szerződés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani, a bíróság azonban az állam javára ítélteti meg azt a szolgáltatást, amely a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződéskötő, a megtévesztő vagy a jogtalanul fenyegető, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza.

Ez az anyagi jogi szabály azonban kellő perjogi szabályozás nélkül nem fog az életben érvényesülni. A tervezet nem vetett számot azzal, hogy a polgári perben általános szabályként a ne eat iudex ultra petita partium elve uralkodik és a Pp. 215. §-a kifejezetten kimondja, hogy a döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, illetőleg ellenkérelmen. Ez alól csak törvény tehet kivételt és adott esetben tesz is, mint ahogy néhány ilyen kivétel van magában a Pp.-ben is.² Kereseti kérelem hiányában a bíróság nem ítélteti meg az állam részére a visszajáró szolgáltatásokat a fenti esetekben, ilyen kereseti kérelmet pedig nem valószínű, hogy a fél előterjesztene. Ezért, ha a törvényt ezt az intézményt meg akarja honosítani, akkor magában a törvényben (vagy az életbeléptető jogszabályban, ha ez legalább tvr. lesz) azt is ki kell mondani, hogy ilyen esetekben erre irányuló kereseti kérelem hiányában is az állam javára ítélteti meg a megfelelő szolgáltatás.

Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, hogy esetleg az ügyész nem terjeszthet-e elő ilyen, az állam javára irányuló kereseti kérelmet. A Pp. 2/A. §-a az ügyészt ugyanis általában feljogosítja a keresetindításra, kivéve, ha a jogszabály értelmében valamilyen jog kizárólag meghatározott személy által érvényesíthető. Az uzsora új szabályozásánál a tervezet szakítva az eddigi jogunkban meghonosodott rendszerrel, a megtámadhatóság konstrukcióját vezette be. Megtámadhatóság esetén viszont a törvény kifejezetten megjelöli a megtámadásra jogosultat, ezzel kizárja az ügyész keresetindítási jogát. Ezért mindazon esetekben, amikor megtámadási kereset folytán kellene az állam javára történő marasztalást alkalmazni, az ügyész perbeli részvétele a probléma megoldásán nem segít. Éppen ezért lenne talán megfontolandó uzsora esetén a megtámadási konstrukció helyett a semmisségi konstrukció visszahozatala³ vagy

² Így a Pp. 290. § (1) bekezdése kimondja, hogy házasság érvénytelenítése vagy felbontása esetén a bíróság a közös kiskorú gyermek elhelyezése, eltartása felől szükség esetén erre irányuló kereseti kérelem hiányában is határozhat. A Pp. 78. § (2) bekezdése szerint a perkölttség felől a bíróság erre irányuló kérelem nélkül is határoz, kivéve, ha a pernyertes annak mellőzését kéri.

³ Ezt javasolja más szempontból is Kemenes Béla: „Az uzsorás szerződések szabályozásának vitás kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében” c. cikkében. J. K., 1957. 4—6. sz.

legalábbis annak kimondása, hogy uzsora esetén ügyész is jogosult legyen keresetet indítani.

b) A tervezet 271—272. §-ai rendelkeznek a *beszámításról*. A 272. § sorolja fel azokat az eseteket, amikor beszámításnak nincs helye, illetőleg amikor beszámításnak csak korlátozottan van helye. A felsorolás majdnem teljesen megfelel mai jogunknak, attól csak néhány kérdésben tér el,⁴ azonban éppen ezen eltérések érintik az eljárásjogot.

A 271—272. §-okhoz fűzött indokolás kimondja, hogy a 272. § „kimerítő jelleggel sorolja fel egyrészt a be nem számítható követeléseket, másrészt azokat, amelyeknek beszámításához külön feltételeket kíván meg”. Ebből arra lehet következtetni, hogy a külön törvényekben levő szabályozást sem fogja a törvény fenntartani. Az alábbi indokokból helyes lenne megengedni, hogy beszámításnak akkor se legyen helye, illetőleg csak korlátozottan legyen helye, ha azt külön törvény így rendeli, és a jelenleg hatályos ilyen rendelkezéseket pedig továbbra is hatályban kellene tartani. Az eljárásjogot is érintő három ilyen, a beszámítást korlátozó rendelkezés van ugyanis más törvényekben, amelyeket hatályukban a továbbiakban is nyilván fenn kell tartani. Így az 1937: IV. tv. 102. §-a kimondja, hogy az ügyfélnek az ügyvéd kezébe befolyt pénz iránti követelésével szemben az ügyvédi munkadíj és készkiadás csak akkor számítható be, ha azt jogerős bírói határozat állapította meg, okiratban kötötték ki, vagy azt a fél számszerűleg is elismerte és esedékes. Ugyanígy, a váltótörvény 94. §-a kimondja, hogy váltóperben csak váltókövetelés vagy jogerősen megítélt követelés számítható be, végül különleges szabályokat tartalmaznak a beszámításra a csődtörvény 38—41. §-ai is, amelyek szintén fenntartandók.⁵

Megfontolandó lenne az is, hogy a viszontkereset előfeltételeit azonosítsuk a beszámíthatóság előfeltételeivel, legalábbis ebben a vonatkozásban, azaz *nem szabadna kizárni, sem pedig korlátozni, olyan követelések beszámítását, amelyek viszontkereset útján érvényesíthetők*. A Pp. 147. § (1) bekezdése értelmében a beszámításra alkalmas követeléseken kívül viszontkereset indítható akkor is, ha az érvényesíteni kívánt jog a felperes keresetével azonos, vagy azzal összefüggő jogviszonyból ered. Ezért helyes lenne kimondani, hogy a 272. §-ban foglalt korlátozások és beszámítási tilalmak nem vonatkoznak az azonos jogalaphoz származó követelésekre, vagy az eredeti követeléssel összefüggő jogalaphoz származó követelésekre. (Pl. szándékosan okozott kárkövetelésbe szintén szándékosan okozott kárkövetelést be lehet számítani.)

⁴ Az alább felhozottakon kívül nem tartalmazza a tervezet azt a szabályt sem, hogy a letétbe vagy a használatban adott dolog visszaadására irányuló, illetőleg az eredeti szolgáltatás helyett értékmegtérítésre vagy helyébe lépő kártérítésre irányuló követeléssel szemben sincs beszámításnak helye. E szabály elejtésének oka nem található meg az indokolásban.

⁵ Miatán csődeljárás még az 1957. évben is folyt a fővárosi bíróság előtt, ma még a csődjogot is élő jognak kell tekintenünk.

A tervezet 272. §-ának (3) bekezdése kimondja hogy „jogerős határozattal vagy végrehajtható egyezséggel megállapított követelésbe csak ugyanilyen ellenkövetelést lehet beszámítani”.

Ez a szabály eltér hatályos jogunktól, amelyben jelenlegi jogunk szerint a jogerősen, helyesebben végrehajtható határozattal megítélt követelésbe csak ugyanilyen megítélt vagy olyan ellenkövetelést lehet beszámítani, amely az ítélet meghozatala után vált beszámíthatóvá; azaz lényegében csak azokat az ellenkövetéseket nem engedi mai jogunk beszámítani, amelyeket az ellenfélnek a perben is módjában állt volna beszámítania.

Hogy érdemben melyik megoldás a helyesebb, az kevésbé tartozik az eljárásjogászra, bár szerintem jelenlegi jogunk álláspontja praktikusabb és perökönómiai szempontból helyesebb. (Adott esetben ui. egy külön per helyett végrehajtás megszüntetési vagy korlátozási pert tesz lehetővé, amely illetékességi szabálya és a végrehajtás felfüggesztési lehetőség folytán jobb megoldást nyújt.) A fenti szabálynak nem is ezzel az oldalával kívánok foglalkozni, hanem egy másik, az eljárásjogot közelebbről érintő oldalával. Az idézett törvényhely jogerős határozatról vagy végrehajtható egyezségről beszél. Márpedig a jogerős határozat kategóriája túl szűk. Ratione legis nyilván nemcsak jogerős, hanem mindenféle végrehajtható határozatról van itt szó, ide tartozik tehát az előzetesen végrehajthatóvá nyilvánított ítélet vagy végzés is. Ezért a „jogerős” jelző helyett a „végrehajtható” jelzőt kellene a törvénynek használnia, az egyezés előtt viszont felesleges a „végrehajtható” jelző kitétele, mert hiszen minden bírói egyezés végrehajtható arra való tekintet nélkül, hogy az egyezséget jóváhagyó végzés jogerős-e, vagy sem.

A tervezet szóhasználatát valószínű az MTJ. 1274. §-ából vette át, amelynek (2) bekezdése azonban kimondta, hogy a jogerősen megítélt követeléssel egy tekintet alá esnek azok a követelések, amelyek a jogerős ítélettel egyenlő hatályú egyéb határozatban vannak megállapítva. Az egyezés előtt a „végrehajtható” jelzőt az MTJ. is tartalmazta, ez azonban ma hatályos jogunk rendelkezései folytán felesleges.

c) A tervezet 204. §-a *a cselekvőképességet nem érintő gondnokság alá helyezési eljárást* bírósági hatáskorból gyámhatósági hatáskörbe utalja.

A cselekvőképesség érintése nélküli gondnokság alá helyezés is igen lényeges kérdés, mert végeredményben ennek alapján a gondnokot felhatalmazzák arra, hogy az érintett személy vagyont kezelje. Ezért indokoltabb lenne e kérdés bírói hatáskörben tartása különösen abból kiindulva, hogy a Pp. 309. § (3) bekezdése szerint a bíróság betűsoros névjegyzéket vezet a gondnokság alá helyezettéről, mégpedig a Pp. 311. §-a értelmében a cselekvőképességet nem érintő gondnokság alá helyezettéről is. Ha tehát az ilyen eljárás kikerül a bírósági hatáskorból, vagy ezt a nyilvántartást kell megszüntetni a cselekvőképességet nem érintő gondnokság alá helyezettéről —

ami szerintem helytelen volna —, vagy akkor intézkedni kellene, hogy a gyámhatóság keresse meg névjegyzékbe vétel céljából az illetékes bíróságot. Ez a megoldás sokkal komplikáltabb lenne, mintha az egész, egyébként is egyszerű nem peres eljárást továbbra is bírósági hatáskörben tartanánk.

Ha a törvénybe mégis a tervezetben vázolt megoldás kerülne, akkor feltétlenül intézkedni kell, mégpedig vagy magában a törvényben, vagy az életbeléptető jogszabályban (ha az legalábbis törvényerjű rendelet lesz) arra nézve, hogy az ilyen eljárásban a korlátozott cselekvőképes személy teljesen cselekvőképes lesz. Ezt a szabályt jelenleg a Pp. tartalmazza; ha ez az eljárás kikerül a Pp. hatálya alól, akkor e kérdést másutt kell rendezni. Ez azonban olyan kérdés, amelyet nem lehet alsóbbrendű jogforrással, pl. a gyámhatósági utasítással szabályozni.⁶

d) Az *elévülés* új szabályozásánál az általános elévülési idő 3 évben való megállapítása érdeklí a polgári eljárásjogot. Nem lenne helyénvaló ezzel kapcsolatban feléleszteni azt a vitát, hogy a 3 év rövid-e, vagy sem, csak megjegyzem, hogy a perújítás objektív határideje a Pp. 261. § (1) bekezdése szerint az ítélet jogerőre emelkedésétől⁷ számított 5 év. *Helyesebb lenne az elévülési időt és a perújítás objektív határidejét azonos időtartamban megállapítani.* Ellenkező esetben problémák adódhatnak különösen a Ptk. 298. §-ára való tekintettel.

Jelenlegi szokásjogi tételünk értelmében a perújítással kapcsolatban az elévülés problémája nem merül fel, mert az állandó bírói gyakorlat szerint a perújítás megengedésével, ha az alapper megindításáig a kereseti jog nem évült el, akkor az elévülés a törvényben előírt perújítási határidő alatt sem állhat be. A perújítás tehát az alapper félbeszakító hatályát feléleszti, ha az elévülési határidő csak az alapperbeli ítélet hozatala után járt le.⁸

Csak hogy ez az állandó bírói gyakorlatban kifejezésre jutott szokásjogi tétel a Ptk. hatálybalépése után aligha maradhat fenn, mert a tervezet 298. § (3) bekezdése kifejezetten azt mondja, hogy „Az elévülés megszakadása, illetőleg az elévülést megszakító eljárás befejezése után az elévülés újból megkezdődik.” Ehhez az indokolás hozzáteszi, hogy az elévülés az elévülést megszakító eljárás *jogerős* befejeztével kezdődik el újból. Ezen rendelkezésből és a hozzá fűzött indokolásból nyilvánvaló, hogy egy per jogerős befejezése után az elévülés újra elkezdődik és ha 5 év múlva vagy akár csak 4 év múlva a fél perújítást kezdeményez, már erősen vitatható lesz, hogy a követelés elévült-e, avagy sem.

⁶ A nagy kodifikációs munkák kapcsán felvethető lenne már az a kérdés is, hogy általában a gyámhatósági eljárás szabályozása is a jogszabályok közzétételéről szóló tvr.-nek megfelelő jogszabályban történhetne meg. A miniszteri utasítás semmi esetre sem megfelelő jogforrás e célra.

⁷ Ha fellebbezési eljárás is volt, a jogerős ítélet érdekelte félnek való kézbesítésétől számít e határidő.

⁸ Vö. Kovács Marcell: A polgári perrendtartás magyarázata. 2. kiad. Bp. 1927., 487. old.

Helyesebbnek mutatkozik már ez okból is az elévülési időnek 5 évben való megállapítása a tervezetben levő 3 év helyett, amely egyező lenne a perújítás objektív határidejével, mely utóbbi már a dolgozó nép tudatába átment és jól bevált, tehát ez utóbbinak megváltoztatása helytelen lenne. *Ha a 3 éves általános elévülési idő mégis fennmaradna, helyes lenne a 298. § (3) bekezdését úgy módosítani, hogy a perújítással kapcsolatos jelenlegi állandó bírói gyakorlat ez esetben továbbra is fennmaradhasson.*

A tervezet 296. § (2) bekezdése szerint az elévülést hivatalból kell figyelembe venni. Nem lenne szükséges felmelegíteni azt a vitát, hogy helyes-e ez a szabály, vagy sem, hiszen az ezzel kapcsolatos vitát a tervezet alkotói is figyelembe vették, arra utaltak is az indokolásban.⁹ Az eljárásjogot azonban ez a kérdés a perökonómia szempontjából érinti. A Pp. 130. § f) pontja az elévülés esetét kiveszi azon okok közül, amikor a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítja. Ennek megfelelően a Ptk. hivatkozott rendelkezése folytán a bíróság hivatalból fogja észlelni az elévülést, és ha ezt észlelte, érdemben fogja a keresetet elutasítani. Sokkal helyesebb lenne — ha a hivatkozott szabály a törvénybe bekerül — a Pp. 130. § f) pontját megfelelően módosítani.¹⁰

Az elévülés kérdésével kapcsolatos megjegyzések azonban már átvezetnek bennünket a Vht. körébe tartozó kérdésekhez.

6. *A bírósági végrehajtásról* szóló 1955: 21. tvr. 49. §-a szól a bírósági végrehajtási jog elévüléséről, helyesebben elenyészéséről.¹¹ E § kimondja, hogy a végrehajtási jog — az azonnali beszédési megbízással érvényesíthető követelések kivételével — a polgári jogban meghatározott általános elévülési határidő alatt évül el. Ezt sem a végrehajtási cselekmények, sem más körülmények nem szakítják félbe.

E § addig, amíg az általános polgári jogi elévülés 32 év, nem okoz zavart, mert ilyen hosszú elévülési idő mellett még akkor is, ha egyáltalán nem szakítható félbe, elegendő idő áll rendelkezésre.

⁹ Megjegyzem azonban, hogy a tervezet egész rendszerét figyelembe véve, e téren nem teljes a következetesség. A fent hivatkozott rendelkezésben az elévülés hivatalból való figyelembevételét rendeli el, ugyanakkor az örökjogi részben a 603. § kimondja, hogy a végrendeletnek vagy egyes rendelkezéseinek érvénytelenségét, illetőleg hatálytalanná válását nem kell hivatalból figyelembe venni, hanem csak annak a kérésére, aki az érvénytelenség, illetőleg hatálytalanság megállapítása esetén maga örököl vagy teheről mentesül; a 633. § (3) bekezdése pedig ugyanazt mondja ki az érdemtelenségre vonatkozóan.

¹⁰ E kérdés nem is a keresetlevél idézés kibocsátása nélkül való elutasíthatásával jelent a pergazdaságosság szempontjából egyszerűsítést, mert hiszen a keresetlevélből rendszerint nem tűnik ki, vagy legalábbis aggálytalanul nem állapítható meg az elévülés, hanem inkább azáltal, hogy a Pp. 157. § a) pontja értelmében a bíróság a pert — ha már folyamatban van — megszünteti.

¹¹ „A végrehajtási jog elévülése” kifejezést használja a tvr., azonban ez helytelen, mert a végrehajtási jog nem évül el, hanem megszűnik, elenyészik. Az elévülés nem jelenti ugyanis valamely jog megszűnését, hanem csak a jog érvényesíthetőségének megszűnését.

zésre a végrehajtási jog gyakorlására. A tervezet 295. §-a azonban a 3 éves általános elévülési időt vezeti be. Ennek életbelépésekor már komoly problémát fog okozni az az inkongruencia, amely a végrehajtási jog elenyészése és a követelés elévülése között fennáll. A 3 éves elévülési idő nyugvása a 297. § (2) bekezdésében felsorolt esetekben bekövetkezhet, de ami ennél még jelentősebb, a 298. § kimondja, hogy félbeszakítja az elévülést a követelés teljesítésére irányuló felszólítás, annak bírósági vagy hatósági érvényesítése, továbbá a megegyezéssel való módosítás, végül a tartozás elismerése. Tehát egy egyszerű felszólítás is félbeszakítja az elévülést, gyakran elő fog tehát a 3 éves elévülési időnél adódni, hogy egy követelés nem évült el, de a végrehajtási jog elenyészett. Ebben az esetben az a furcsa eredmény áll elő, hogy el nem évült követelés érvényesíthetetlen lesz. A Vht. rendelkezése szerint ugyanis a végrehajtási jog elenyészése után semminemű végrehajtási cselekmény nem foganatosítható. Új per szintén nem indítható, mert annak a res iudicata akadályát képezi. Éppen ezért helyes lenne a rövidebb elévülési idő bevezetésével egyidejűleg, azaz a Ptk. életbeléptetésekor a Vht. 49. §-át úgy módosítani, hogy a végrehajtási jog elenyészését azonosan szabályozza a polgári jogi elévüléssel, azaz kimondani, hogy mindazok az okok félbeszakítják, illetőleg nyugvást idéznek elő, amelyek a polgári jogi elévülést félbeszakítják vagy annál nyugvást idéznek elő.¹²

A végrehajtási jog kapcsán még egy probléma vetődik fel, amelyről a Ptk. és a végrehajtási eljárás jogszabályait egységesíteni kellene. A tervezet 239. § (1) bekezdése kimondja, hogy „Ha a kézizálog szerződést közokiratba foglalták vagy írásban erre nézve megállapodtak, az okirat alapján — bírósági határozat nélkül — végrehajtásnak lehet helye.”

Ilyen esetben nyilvánvalóan végrehajtási záradék alapján indulna meg a végrehajtási eljárás. Csakhogy a Vht. egész rendszerével és szellemével ellenkeznek az, hogy valamely magánokirat, mégpedig olyan, amelyik nem állami vállalatból származik, hanem állampolgárok közt magánúton jött létre, végrehajtási záradékkal legyen ellátható.

Ha a kézizálog szerződést közokiratba foglalták, helyesebben szólva közjegyzői okiratba foglalták — mert hiszen más közokirat alapján sincs általában helye végrehajtási záradékkal való ellátásnak —, akkor a szabály természetesen a Vht. jelenlegi szabályai mellett is megállhat és a Vht. 12. §-a alapján elláthatja azt a közjegyző végrehajtási záradékkal.

Ha a Ptk. tárgyalásánál a megfelelő törvény-előkészítő szervek arra az elvi álláspontra helyez-

kedtek, hogy magánokirat alapján is legyen helye végrehajtásnak, azaz ha a felek az okiratban ezt külön kikötik, ellátható legyen végrehajtási záradékkal, akkor viszont ezt az elvet keresztül kellene vinni a maga teljességében és nemcsak a kézizálog szerződésre vonatkozóan, hanem általában olyan magánokiratra, amelyben megjelölik a jogosult és kötelezett felet, a szolgáltatás tárgyát, mennyiségét és jogcímét, a teljesítési határidőt és külön kikötik, hogy ennek alapján bírósági határozat nélkül bírósági végrehajtásnak legyen helye. Ezt is keresztül lehetne vinni, és ennek bevezetése sok szempontból helyeselhető lenne, azonban kizárólag a kézizálog szerződéssel kapcsolatban megadni ezt a kedvezményt elvileg helytelen, nem következetes megoldás.

7. A polgári perrendtartással és a végrehajtási eljárással való összhang megteremtését célzó megjegyzések után rátérek végül egynéhány nem kifejezetten eljárásjogi, a jogképességgel kapcsolatos kérdésre,¹³ amelyek már csak azért is érdeklődésre tartanak számot az eljárásjog szempontjából, mert hiszen a perbeli jogképesség az anyagi jogi jogképességhez igazodik.

A tervezet 8. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy az ember jogképes, ha élve születik fogamzásának idejétől kezdődően s hozzáteszi, hogy „A fogamzás időpontjának a születéstől visszafelé számított 300. napot kell tekinteni, kivéve, ha bizonyítják, hogy a fogamzás korábban vagy későbbben történt.”

Rá kell mutatnom, hogy a fogamzás időpontjának ez a megállapítása nincsen összhangban a Csjt. 25. § (2) bekezdésében foglalt vélelmezett fogamzási idővel. A Csjt. az orvosi szakszempontok figyelembevételével¹⁴ a fogamzás idejét a születéstől visszafelé számított 182—300. nap közti időre teszi, mindkét határnap hozzászámításával. A tervezet 8. § (1) bekezdése viszont a fogamzás időpontját a születéstől visszafelé számított 300. napon állapítja meg, nem téve hozzá, hogy mindkét határnapot hozzá kell számítani. Ennek megfelelően a tervezetben meghatározott fogamzási időpont *egy nappal már éppen kiesik a Csjt. szerinti vélelmezett fogamzási időből.*

¹³ A nemperes eljárások közül a hagyatéki eljárásban találunk olyan szabályt, amely ellentétes a tervezet álláspontjával, nevezetesen: a 105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 53. § (2) bekezdése szerint az örökhatóság végrendeletképeségének és a végrendelet alaki kellékeinek hiányát hivatalból is figyelembe kell venni. Ugyanazt megismétli a hagyatéki eljárásról szóló 38/1954. (IX. 1.) I. M. sz. utasítás 38. §-a is. Ezzel szemben a tervezet 603. §-a értelmében ezt nem kell hivatalból figyelembe venni, s arra csak az hivatkozhat, aki az érvénytelenség, illetve hatálytalanság megállapítása esetén maga örököl vagy tőhertől mentesül. A tervezet álláspontja véleményem szerint helyesebb.

¹⁴ Más kérdés, hogy a vélelmezett fogamzási időnek a Csjt.-ben történt megállapítása éppen az orvosi statisztika alapján vitatható. Magyarországon a gyermekeknek több mint 60 százaléka a 261. és a 271. napok között születik, a 201. napon csak 0,2 százaléka, de a 301. napon még 2 százaléka születik a gyermekeknek. (Vö. Fehér Miklós — Farkas József: „Szakértői bizonyítás a származásmegállapítási és a gyermektartási perekben”. Bp., 1956. 96. old.)

¹² A Vht. 49. §-ával kapcsolatban felmerül még az a probléma is, hogyha az alapul szolgáló anyagi jogi követelés nem az általános, hanem valamilyen különös elévülési idő alatt évül el, akkor a végrehajtási jog elenyészésénél ezt a különös elévülési időt kell-e figyelembe venni, vagy az általánosot. A Vht. szó szerinti értelmezése az utóbbi megoldásra utal, a Legfelsőbb Bíróság viszont az előbbi mellett foglalt állást.

Helyes lenne a két időpontot egyezően megállapítani márcsak azért is, mert szépséghiba, ha a jogrendszerben a fogamzás idejét egy olyan időpontban állapítják meg, amelyre adott esetben a házasságból születés vélelme már nem terjed ki.

A tervezet hivatkozott §-a a Csjt. 25. § (2) bekezdésének rendelkezésétől abban is eltér, hogy az megengedi az ellenbizonyítást, míg a Csjt. csak a gyermek érdekében engedi meg az ellenkező bizonyítását. A tervezet megoldása a helyesebb, kiküszöböl egy igazságellenes tényezőt és a Pp. módosított 6. §-ával is összhangban van. Ezért az egységesítést e kérdésben úgy kellene megoldani, hogy a Csjt. rendelkezését módosítsuk a tervezetnek megfelelően.

A jogképeség a halállal szűnik meg, mellyel nagyrészt azonos hatályt biztosít a tervezet a holtaknyilvánításnak.

A 23. § (1) bekezdése szerint a bíróság az összes körülmények mérlegelése alapján állapítja meg a halál napját a holtak nyilvánító határozatban. A (2) bekezdés viszont kimondja, hogy ha a bíróság nem állapítaná meg a halál napját, akkor a holtak nyilvánító határozat jogerőre

emelkedésének napját kell a halál napjának tekinteni. Ez a rendelkezés rendkívül furcsa. Önmagában az, hogy a halál napjának későbbi napot kell tekinteni, mint amikor a bíróság határozatát meghozta, amelyben az érintett személyt holtak nyilvánították, már eleve is kifogásolható lenne. *Ha e szabályt azonban összevetjük a 24. § (2) bekezdésével, amely szerint ha a holtak nyilvánított hírt ad magáról, vagy előkerül, úgyszintén ha bebizonyosodik, hogy túlélte a halála idejéül megállapított napot, a holtaknyilvánító határozat hatálytalan lesz, beláthatjuk a szabály tarthatatlanságát.* Ebből az következik, hogy ha a bíróság nem állapította meg a holtak nyilvánító végzésben a halál napját és a holtak nyilvánítottól az bizonyosodik be, hogy a határozat jogerőre emelkedését megelőző napot túlélte, akkor a határozat továbbra is hatályban marad. Ez nyilvánvalóan ellentétes a törvény szellemével és a tervezet 22. §-ával, amely anyagi feltételként azt szabja meg, hogy az eltűnéstől számított 5, illetőleg 3 év teljen el anélkül, hogy a holtak nyilvánított életbenlétére bármilyen adat ismeretes lenne.

Farkas József

A törvényhozási technika kérdései*

A törvényhozási technikára nálunk még igen kevés figyelmet fordítanak. Nem jelentek meg a normatív aktusok előkészítésének, egyeztetésének, elfogadásának és közzétételének gyakorlatát általánosító művek. Nem merül fel a törvényhozási technika problémáival összefüggő számos elméleti kérdés. A jogi tankönyvirodalomban és a főiskolai oktatás során nem szentelnek ezeknek figyelmet.

Ha V. I. Lenin a szovjet állam kialakulásának kemény éveiben megkövetelte, hogy kellő gondossággal szövegezzék meg és tegyék közzé a jogszabályokat, úgy ez a győzedelmes szocializmus körülményei között különösen fontos. Mennyi felesleges bírósági és döntőbíróági jogvitának volt okozója egyes normatív aktusok nem megfelelő szövegezése. Mennyi alkalmat adott a szocialista törvényesség megsértésére az, hogy a normatív aktusok szövegezésénél fogyatékokosságok mutatkoztak. Mennyire akadályozta azt, hogy az állampolgárok helyesen értsék meg az egyes törvényhozási aktusokat, az említett aktusok technikai tökéletlensége.

Közismert például az a jogi tévedés, amelyet az élmunkás kolhozparasztok II. össz-szövetségi kongresszusa által elfogadott és a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa, valamint az SZK(b)P Központi Bizottsága által 1935. február 17-én jóváhagyott mezőgazdasági termelőszövetkezeti minta-alapszabály 4. cikke tartalmazott, ahol is arról volt szó, hogy „nem társadalmasítják, hanem

a kolhozudvar személyes használatában maradnak: a lakóépületek, a személyes állatállomány és a baromfi”. Márpedig ezek a tárgyak a kolhozudvarnak nem személyes használatában, hanem személyi tulajdonában állanak.

Ismeretes, hogy egyes normatív aktusok, amelyek a földek állami és társadalmi szükségletek céljára történő átadásáról szólnak, földterületek „átadásáról” rendelkeznek a kolhozföldről, bárha ahhoz, hogy a kolhozok rendelkezésére bocsátott földeket át lehessen adni, azokat előbb ki kell venni a kolhozok használatából. A földek állami és társadalmi szükségletek céljára való igénybevételének jogintézménye közel áll a földátadás intézményéhez, de nem azonos azzal.

Jogi pontatlanság található például a kolhozközi villanyerőművek és áramfejlesztők építésének és üzemeltetésének rendjére vonatkozó szabályzatban, amely kimondja, hogy nem maga a vállalat (a kolhozközi villanyerőmű) a jogi személy, hanem annak szerve: az erőmű tanácsa. Márpedig a kolhozerőmű tanácsának sem az erőmű egészétől különböző céljai, sem elkülönült vagyona és mérlege, sem pedig a villanyerőműtől különálló bankszámlája nincsen. A tanács az erőmű igazgatását látja el. Következésképpen nem az erőmű tanácsa, hanem a villanyerőmű (az önálló gazdaságos számvetés rendszerében működő vállalat) a jogi személy.

Az ilyen hibák nemritkán annak következményei, hogy a normatív aktus kidolgozását nem jogász-szerkesztőkre bízák, akik ismerik a gazda-

* Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. folyóirat 1957. évi 8. számában.

sági, vagy művelődési terület adott ágazatát, hanem közgazdászokra, a termeléssel foglalkozó, vagy gazdasági szakemberekre. Utóbbiak viszont a tervezet elkészítése után csak sebtiben „tárgyalják meg” azt a szakjogással, s gyakran kellő időt sem biztosítanak számára ahhoz, hogy a tervezetet mélyrehatóan és minden vonatkozásában tanulmányozza.

Az ilyen és az ezekhez hasonló fogyatékoságok a normatív aktusok előkészítésével kapcsolatos megfelelő szervezeti intézkedések révén küszöbölhetők ki. A jogász-szerkesztőnek ahhoz, hogy a normatív aktus tervezetét kidolgozza, vagy átgondoltan megszövegezze: 1. ismernie kell a kérdés lényegét, azaz azokat a viszonyokat, amelyeket a tervezett normatív aktus szabályoz; 2. ismernie kell a kérdésre vonatkozó hatályos jogszabályokat; 3. ismernie kell a törvényhozás kérdéses ágazatának fejlődését; 4. rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy kifejtse az egyes szabályokat és az adott normatív aktust egészében.

A kérdés lényegére vonatkozó ismeretek hiánya megfosztja a tervezetet készítő, vagy szövegező személyt attól a lehetőségtől, hogy átgondolja annak szerkesztését, átgondolja a tervbevetett szabályok összefüggéseit, hogy felfedje az ellentmondásokat és eltéréseket stb. De a jogász számára sem elegendő egymagában a kérdés lényegének ismerete. Járatosnak kell lennie a törvényhozási technikában is.

*

A jogi technika kérdéseivel 1927-ben L. Uzpenszkij külön munkában foglalkozott.¹ E mű tárgyalja azokat az általános jogelméleti kérdéseket, amelyek a jogforrások tanával, a jogalkalmazással, a jogrendszerrel, a jogalanyokkal és jogtárgyakkal, a jogi szabályozás típusaival kapcsolatosak. A jogi technika közvetlen meghatározására azonban L. Uzpenszkij nem tért ki, nem határozta meg szabatosan e fogalom tartalmát és kereteit.

Mi értendő jogi technika alatt? A jogi technika véleményünk szerint nem csupán a jogi normák nyelvezetére vonatkozó szabályokat öleli fel, de a jellegükre és szerkezetükre vonatkozó szabályok is beletartoznak. A jogi technika nem választható el a jogforrásoktól,² a jogforrás-fogalomból, a jogforrások elhatárolásából (a jogalkotás formáiból), a normatív aktusok fajaiból indul ki. A jogi technikának figyelemmel kell lennie a normatív aktus alkalmazásával és jövőbeli eshetőleges értelmezésével összefüggő kérdésekre is.

A törvényhozási technikát (mint a jogi technika részét) nem lehet az adott jogrendszerből elszakítva vizsgálni. A szocialista törvényalkotás nem leplezi, hanem feltárja az osztályviszonyokat — a munkások és parasztok két baráti osztályának

viszonyait. Nyíltan megmutatja azokat a valódi célokat és feladatokat, amelyeket a törvényhozási aktusok maguk elé tűznek, mozgósítja az állami szervek, a hivatalos személyek és minden egyes állampolgár figyelmét a normatív aktusok helyes, pontos, szabatos végrehajtására, a szocialista törvényesség megtartására. Ebben különbözik a burzsoá törvényalkotástól. Törvényhozási technikánk ugyanakkor ismer számos olyan tételt, amelyek hasonlítanak a burzsoá törvényalkotási technika tételeihez. Vannak a társadalmi viszonyok szabályozásának olyan technikai módozatai, amelyek csakúgy, mint az „alkotmány”, „jogi személy”, „alapszabály”, „szerződés”, „öröklés”, „bíróság”, „tanú” stb. általános fogalmak, alkalmazásra kerülnek a szocializmust megelőző formációkban és a szocializmusban is. Ezek az általános fogalmak azonban a szocialista államban elvileg új tartalommal telítődnek, amely a szocialista jog rendszerének egészéből folyik.

Téves lenne a törvényhozási technika olyan értelmű felfogása, hogy az csupán az arra vonatkozó szabályok összessége, hogy hogyan kell megszövegezni a törvénytervezeteket. A törvényhozási technika nem vezethető vissza sem a törvénytervezetek külső egyöntetőségének elérését biztosító metodikára, sem pedig a törvénytervezetek megszövegezésének formai szabályaira, bárha természetesen hasznos lenne az ilyen tapasztalatok általánosítása a normatív aktusok szövegezéséről szóló szabályzat alakjában.³ A törvényhozási technika a jogelméleten alapszik és meg kell oldania a jogelmélet olyan speciális kérdéseit is, mint aminő a normatív aktusok osztályozása tartalmuk és meghozataluk szempontjából, mint aminő a törvényhozás különböző ágazataihoz tartozó aktusok elhatárolása, aminők a különböző jogágazatok körébe tartozó normák komplex kifejtésének kérdései, a normatív aktusok közzétételének módjai és formái stb. A törvényhozási technika elméleti kérdései között különösen meg kell említeni azt a kérdést, hogy a jelentőségüket tekintve különböző aktusokban foglalt szabályoknak milyen az egymáshoz való viszonyuk.

A szövetségi és köztársasági törvényhozás egymástól való elhatárolásának kérdéseit külön kell választani és e kérdéseket a normatív aktusok előkészítése során felmerülő legáltalánosabb, legmélyrehatóbb kategóriák körébe kell sorolni. Ezek megoldása a törvényhozási technikának mintegy előfeltételét alkotja. Amidőn ezeket első helyre állítjuk, nem lehet ugyanakkor csökkenteni annak fontosságát sem, hogy komplex módon kell őket vizsgálni, egyetemben a normatív aktusok előkészítése kapcsán felmerülő minden egyéb kérdéssel.

Az összes törvényi normák egyenlőségéről szóló, elméletileg és gyakorlatilag fontos kérdést irodalmunkban még a húszas évek folyamán vetették fel. P. I. Sztucska fejtette ki azt a gondo-

¹ Ld. L. Uzpenszkij: Vázlatok a jogi technikáról, „Szredazknyiga” Taskent, 1927.

² Jogforrás alatt itt az állam szerveinek, valamint a szövetkezeti rendszerek és szakszervezeti egyesületek központjainak jogalkotó tevékenységét értjük.

³ 1913-ban az állami iroda és az állami Duma irodája dolgozóinak értekezlete kidolgozta a törvénytervezetek kifejtésének ilyen szabályait és azokat irányelvekként megküldötték az egyes hatóságoknak.

latot, hogy a kódexeket két részre kell osztani — alapelvekre és technikai utasításokra, valamint vezérfonalakra.⁴ Ezt a gondolatot lényegében támogatta I. Sz. Peretyerszkij, aki 1928-ban azt írta, hogy a forradalom előtti jogból átszármazott hozzánk az a nézet, miszerint a törvény minden rendelkezése formálisan egyenlő, hogy azonban ezt a nézetet revidálni kell, mivel hívei figyelmeztetést csupán a formára összpontosítják és elhanyagolják a lényegét. I. Sz. Peretyerszkij úgy vélte, hogy az OSZFSZK 1922. évi polgári törvénykönyve minőségileg különböző jellegű szabályok gyűjteménye.⁵ Ezt a kérdést újfólag meg kell ma vitatni, amidőn folyamatban van új szovjet kódexek előkészítése, többek között új polgári törvénykönyvek előkészítése is. Kétségtelen, hogy a polgári törvénykönyvben, akárcsak minden más ágazati törvénykönyvben, vannak alapvető normatív tételek, valamint ezeket tovább fejlesztő normák. Lehet-e azonban azt állítani, hogy az ilyen — az általuk felölelt jogviszonyok körét tekintve különböző — normák minőségileg eltérőek? Elméletileg eltérőek abban a tekintetben, hogy milyen mértékben fogják át a jogviszonyokat, a viszonyok mely körére vonatkoznak, de nem térnek el kötelező erejük vonatkozásában. Azonosan kötelező mivoltuk nem vonható kétségbe. Más kérdés az imperatív és diszpozitív jellegű szabályok minőségi különbsége. Magától értetődik, hogyha a törvény csak arra az esetre tartalmaz rendelkezést, amikor a jogviszonyok résztvevői az adott kérdésben nem nyilvánítják akaratukat, (diszpozitív, vagy hiánypótló norma, például az OSZFSZK 1922. évi polgári törvénykönyvének 159. cikke), úgy az ilyen norma különbözik egyéb, feltétlen erejű normáktól.

Fontos kérdés, hogy mely törvényeket kell a kódexek kategóriájába sorolni. Közismert tény, hogy a kódex egységes törvényhozási aktus, amely rendszeresen összefoglalja egy jogágazat körébe tartozó normákat. Ilyen kódexek: a polgári törvénykönyv, a polgári eljárási törvénykönyv, a büntető- és büntetőeljárási törvénykönyv, a munka törvénykönyve stb., amelyek a jog meghatározott ágához tartozó normákat egyesítenek és rendszereznek. A hatályos jogszabályok között vannak azonban olyan kódexek is, mint a Szovjetunió 1928. évi vámkódexe. Bármily magasra értékeljük is a vámügy és a vámszabályok jelentőségét az állam szempontjából, ezek mégis csupán egyik csoportját alkotják az államigazgatási normáknak. A normák e csoportja tartalmát tekintve a vámellenőrzés alá eső árúk megtekintésére vonatkozó szabályokból tevődik össze. A külkereskedelmi monopólium következtében e normák háromnegyed részükben, ha még nem nagyobb mértékben, állami intézmények és vállalatok közötti kölcsönös kapcsolatokra vonatkoznak. Nincs elegendő elméleti vagy gyakorlati alapja annak, hogy a normák e csoportját a

kódexek kategóriájába soroljuk.⁶ Hasonló helyzet alakult ki az egyes közlekedési ágazatok által kifejtett tevékenység szabályozásának területén, ahol a szabályzatok mellett (a Szovjetunió 1954. évi vasúti szabályzata, a Szovjetunió 1955. évi belvízi közlekedési szabályzata), megtaláljuk a Szovjetunió 1929. évi kereskedelmi tengerhajózási kódexét, a Szovjetunió 1935. évi légügyi kódexét. Azok a motívumok, amelyek alapján az egyes egyes szabályokat szabályzatokba foglalják, más szabályokat pedig a kódexekbe, nem világosak. Következetesebb lenne mindezen speciális törvényeket a szabályzatok körébe sorolni. Ez az egyike azon elméleti kérdéseknek, amelyek a törvényhozási aktusok kidolgozása során felmerülnek.

A normatív aktusnak egységes belső manggal kell rendelkeznie. Azoknak a normáknak, amelyeket egy normatív aktus tartalmaz, szoros kapcsolatban kell egymással állaniuk a szabályozás tárgyát illetően. Kétségtelenül ilyen törvényhozási aktus volt az OSZFSZK 1922. évi polgári törvénykönyve. Voltak hibái a rendszerezés szempontjából, így például nem volt sikerült dolog, hogy a részvénytársaságokra vonatkozó részt a kötelmi jogban (nevezetesen a szerződésekről szóló részben) helyezték el; voltak egyéb hiányosságai is, egészében azonban megfelelt a forgalom szükségleteinek és mindmáig megőrizte érvényét (bárha az Összorosz Központi Végrehajtó Bizottság, amely a Ptk.-t jóváhagyta, már 1925. január 1-re tervbevette egy új kódex előkészítését).

A szocialista törvényesség megszilárdításának feladata megköveteli a törvényhozásban mutatókozó hézagok megelőzésével, a törvényben kifejtésre kerülő jogszabályok részletezésének fokával, a különböző törvényerejű aktusokban foglalt magyarázó szabályok részletezésének fokával összefüggő kérdések sokoldalú megvizsgálását.⁷

A törvényhozási technika számos esetben többféle módozatát teszi lehetővé a normatív aktus felépítésének. Így az OSZFSZK polgári törvénykönyve tervezetének előkészítésével kapcsolatban újfólag felmerült a kérdés, tartalmazzon-e a Ptk. általános része az ügyletekkel foglalkozó külön fejezetet. (Az OSZFSZK 1922. évi polgári törvénykönyvének 26—431. cikkei.) A. V. Vene gyiktov egy ilyen fejezet felvételét helyteleníti, mivel az ügyletekkel foglalkozó cikkek általában a kétoldalú ügyletekre, azaz a szerződésekre vonat-

⁶ 1924-ben jóváhagyták a Szovjetunió vámügyi szabályzatát, később azonban az 1928. évi novellizálása alkalmával kódexnek nevezték el.

⁷ Amidőn a szovjet törvényhozás nem ismeri el a jog hézagnélküliségét, ugyanakkor nem rendelkezik úgy sem, hogy a törvényben mutatókozó hézagokat csupán törvényhozási aktussal lehet kitölteni. Ezen az állásponton van például a hatályos osztrák polgári törvénykönyv, amely 8. §-ában megállapítja, hogy „csupán a törvényhozó jogosult arra, hogy mindenki számára kötelezően értelmezze a törvényt”. Ezt a szabályt 1812-től egész a mai időkig egyetlen egyszer sem használta fel az osztrák törvényhozó (ld. E. Jennerwein: Authentische Interpretation — ein Akt der Gesetzgebung oder der Vollziehung. — „Juristische Blätter” 1956. 24. sz. 638. old.).

⁴ Ld. D. P. Sztueska: Osztyáállam és polgári jog. Moszkva, 1924. 72. old.

⁵ Ld. „Szovjet Jog” c. f. 1928. 6. sz. 50—51. old.

koznak.⁸ Az egyoldalú ügyletek közül a végrendeletek bírnak a legnagyobb jelentőséggel, ahhoz azonban, hogy a szerződésekre vonatkozó egyes normák a végrendeletekre is kiterjesztést nyerjenek, nincs szükség arra, hogy a kódex egy külön fejezetet tartalmazzon az ügyletekről, elegendő a végrendeletekkel foglalkozó fejezetben egy megfelelő utaló norma felvétele. Azok az ellenvetések, amelyek szerint a szocialista társadalomban az egyoldalú ügyletek száma állítólag jelentős (egyoldalú rendelvevények megléte a szállítási szerződésekben), kevéssé meggyőzőek, hiszen az ügyletekről szóló fejezet oly fontos tételei, mint aminők a feltételes ügyletek, a törvényellenes és uszorás ügyletek, valamint oly ügyletek tilalmazása, amelyeket kényszer vagy fenyegetés hatása alatt kötnék, nem vonatkoznak az olyan egyoldalú ügyletekre, mint aminők a rendelvevények. Az ügyletekre vonatkozó tételek lényegében a szerződéses kötelekre vonatkoznak. Helyük ezért a kötelmi jog általános részében van és a végrendeletekről szóló fejezetnek megfelelő utalást kell tartalmaznia. Ez az említett normákat érthetőbbé teszi a gazdasági szakemberek (nem-jogászok) és az összes polgárok számára.

A törvényhozási technika lehetővé teszi a polgári törvénykönyv megalkotásának mindkét módozatát. Közülük a választást véleményünk szerint abból a feladattól kiindulva kell megejteni, hogy a polgári törvényhozásnak e nagyobbára absztrakt normái a lehető legérthetőbbek legyenek.

A törvényhozási technika és a jogtudomány között nincs és nem is lehet éles határvonalat vonni. A törvényhozási technika a jogtudományra épül, a jogtudomány pedig a törvényhozási technika körébe tartozik, mint annak elválaszthatatlan eleme. A termelés terén a tudomány és a technika elválaszthatatlanok egymástól. A tudományt szembe lehet állítani a gyakorlattal, nem lehet azonban a technikát a tudománnyal szembehelyezni, amely nem fejlődhet a technika megfelelő fejlődése nélkül csakúgy, mint ahogyan a technika sem fejlődhet a tudomány megfelelő fejlődése híján.

Ezek az általános tételek értelemszerűen alkalmazhatók a törvényhozási technikára is. A szocializmus tervszerűen épül, a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek a dolgozó tömegek érdekében való tudatos felhasználása alapján, többek között azon törvények tudatos felhasználása alapján, amelyek a társadalmi alap és a kérdéses alapon keletkező felépítmény közötti kölcsönös kapcsolatot és kölcsönhatást juttatják kifejezésre. A felépítmény nem passzívan tükrözi az alapot. Tevékenyen visszahat gazdasági alapjára, előmozdítja védelmét és megszilárdítását. A szovjet állam, amely felismerte és szolgálatába állította a társadalmi fejlődés törvényeit, jogi törvények kibocsátása útján irányítja a szocialista

társadalom fejlődését a kommunizmus felé való haladás útján. Amidőn az előkészületben levő normatív aktust abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mennyiben felel meg a szocialista gazdasági viszonyok fejlődésének, figyelmesen elemeznünk kell gazdasági megalapozottságát. Ez a tudomány területére tartozik.⁹

A normatív aktusokban találunk tisztára tudományos következtetéseket, amelyek a természettudományok vívmányaira, a felfedezésekre és találmányokra épülnek. Ilyenek például az atomenergia békés célokra történő felhasználására, a szűzföldek megművelésére, a vízierőművek építésére stb. vonatkozó kormányhatározatok. A tudomány és a technika vívmányain alapszanak az összszövetségi szabványok és a technikai feltételek, amelyeknek az iparvállalatok termékei meg kell hogy feleljenek; ezeken alapszanak az építkezési és egészségügyi szabályok, a tűzvédelmi intézkedések, a munkavédelmi intézkedések stb. Amidőn a jogász-szerkesztő ellenőrzi azt, hogy megfelelnek-e az előkészületben levő normatív aktus szabályai azon tudomány következtetéseinek, amelyre a kérdéses aktus épül, akkor nem szorítkozhat a tervezet külső szerkesztésének kérdéseire, hanem be kell hatolnia lényegébe, meg kell ismerkednie indokolásával és más anyagokkal is és azokat egybe kell vetnie a tervezet bevezető részének szövegezésével és az egyes normák szövegével is.

Elképzelhetőek ezzel kapcsolatban olyan ellenvetések, hogy egyetlen jogász sem ismerheti a tudomány és a gyakorlat összes kérdéseinek lényegét és hogy amidőn ilyen kötelezettséget rónak a jogászra, akkor kísérletet tesznek arra, hogy felületes, dilettáns szerepét róják rá. Az ilyen ellenvetések adott esetben indokolatlanok lennének. A normatív aktus szerkesztője nem köteles és nem is tudja önállóan teljes egészében ellenőrizni az aktusban foglalt minden egyes szabály tudományos és gyakorlati megalapozottságát. Erre a Legfelső Szovjet vagy a helyi szovjet egyes küldöttei sem képesek, amidőn a törvény (a határozat, rendelet) tervezetét vizsgálják. Általában a miniszter, vagy a végrehajtó bizottság elnöke sem tud önállóan minden egyes tervezetet részletekben kidolgozni. Az új normatív aktus tervezetének vizsgálata során tanulmányozzák a hozzá mellékelt anyagokat (indokolást, véleményeket, szakértői véleményeket stb.) és ezeket az adatokat egybevetik a benyújtott tervezetben foglalt javaslatokkal. Homályosságok és kétségek esetén kiegészítő adatokat kérnek. Ugyanilyen helyzetben kell lenni a normatív aktust szerkesztő jogásznak is.

A gyakorlat sajnos azt mutatja, hogy a jóváhagyás végett benyújtott bonyolult normatív aktus tervezete tartalmaz ugyan számos megjegy-

⁸ Ld. „Szovjet Állam és Jog” 1954. 2. sz. 37. old. Vö. úgyszintén Ö. Sz. Ioffe: A szovjet polgári jog általános részének kodifikálásával kapcsolatos kérdések. („A szovjet jog kodifikálásának kérdései”, 1. füzet, a Lenin-grádi Állami Egyetem kiadványa, 1957. 30—31. old.)

⁹ Jelen cikk nem érinti azt a kérdést, fel kell-e osztani az összes tudományokat elméleti és gyakorlati tudományokra. Nem létezhet olyan tudomány, amely elszakad a gyakorlattól. Ha egy ilyen felosztást valaminő megfontolásból meg is kell ejteni, úgy a jogtudományokat gyakorlati tudományoknak kell tekinteni.

zést a maguk szűk területén illetékes hivatalos személyektől, de ezek mindegyike csak egyes szabályokért felel, nem pedig a szabályok összességéért. Ennek következtében előfordulhat, hogy az egyes szabályok nincsenek egymással összhangban (különösen módosítás vagy pontosabb szövegezés esetén, más hatóságokkal való koordinálás alkalmával), előfordulnak hiányok, javítatlanul maradt elírások stb. A jogász-szerkesztő nem bízhat annak a személynek a tekintélyében, aki láttamozta a normatív aktus tervezetét; közvetlenül meg kell ismernie az összes anyagokat és át kell gondolnia, megfelel-e a tervezet ezeknek az anyagoknak. Különbözőségek, ellentmondások, hiányosságok stb. fennforgása esetén köteles a normatív aktus tervezetét láttamozó személy figyelmét felhívni ezekre a körülményekre.

Rendkívül fontos jelentőséggel bírnak a normatív aktus előkészítése során a jogtudomány tételei, nevezetesen a jogforrásokra vonatkozó megállapításai, az alkotmányi elvek, a kodifikáció elméleti kérdései, a jogalkalmazás, a jogszabályok felosztása kötelező erejük természete szerint, a felelősség formái a jogszabályok megsértéséért, stb. Ebben áll a törvényhozási technika tudományos oldala.

*

A törvényhozási technika ugyanakkor megköveteli a hozzáértő, mondhatni művészi szövegezést is. A művészet a szó tág értelmében bármely magasszínvonalú szakmai hozzáértést is magában foglal. A jogszabályoknak kapcsolódniuk kell más jogszabályokhoz (ismétlések és hézagok nélkül), egyszerűen, szabatosan, érthetően és nyelviileg szépen kell azokat megszövegezni. Az ilyen szövegezés hozzáértést kíván, amit tapasztalat és nagy erőfeszítések árán lehet elérni. A hozzáértő szövegezés hiánya a normatív aktust színtelenné, kevésbé hatásossá teszi.

A jogtörténet ismer olyan terjedelmes törvényhozási aktusokat, amelyek elkészítésére évtizedeket fordítottak és amelyek ennek ellenére szürkék, nehezen érthetőek. Például szolgálhat erre az 1896. évi német polgári törvénykönyv, amelynek tervezetén 20 évig dolgoztak, amelynek szövege azonban azonnal kiváltotta az elméleti és gyakorlati szakemberek komoly bírálatát. Az 1907. évi svájci polgári törvénykönyvet szintén hosszú ideig (14 évig) készítették elő, szövegezésének technikáját azonban a jogászok általánosságban oly magasra értékelték, hogy Németországban kibocsátása után hangoztak el olyan hangok, amelyek szerint a német polgári törvénykönyv szövegét a svájci polgári törvénykönyvvel kell helyettesíteni. Az OSZFSZK 1922. évi polgári törvénykönyvét igen rövid idő alatt (kb. 2 hónap alatt) készítették el. Ez a törvénykönyv mintaképpül szolgált a többi szövetséges köztársaságok polgári törvénykönyvei számára, egyes fogyatékosai ellenére előmozdította a szocialista gazdasági rendszer megszilárdítását és fejlődését, és jelenleg is változatlanul érvényben van.

A normatív aktus nyelvének egyszerűnek és

világosnak kell lennie. A szóhasználat művészete, amelynek segítségével a normatív aktus kifejtésére kerül, annak egyszerűsége, közérthetősége és világossága mély szociális értelemmel bír. A normatív aktus megalkotásánál nem csupán a kérdések helyes gazdasági-politikai megoldása a fontos, hanem a szerkezet szabatosága, a gondolatok világos volta, azok kifejezésének rövidege és pontossága is lényeges. A normatív aktusok nyelvének egyszerűnek és közérthetőnek kell lennie. P. I. Sztucska a maga idejében úgy vélte, hogy a kódexeket kérdések és feleletek formájában helyes megalkotni.¹⁰ A kifejezés közérthetősége azonban nem lehet öncél, és a törvényhozási aktust nem szabad valamiféle zsebkönyvvé alakítani. A magyarázatokat és a gyakorlatból vett példaeseteket nem a normatív aktusnak, hanem a kommentároknak, a zsebkönyveknek és más segédleteknek kell tartalmazniuk. A normáknak nem az életben lehetséges, vagy felmerülhető kérdésekre kell választokat adniuk, hanem csak azon tipikus ismerveket kell tartalmazniuk, amelyek a társadalmi viszonyok csoportjait jellemzik. Ezért a normában nem kérdések és feleletek kazuisztikus formájának, hanem tipikus tényállások világos feltüntetésének és azok szabályozásának kell kifejezésre jutnia. A szövegezésnek ezt a módját alkalmazták sikeresen az 1922. évi kódexek készítésénél, bárha egyes szakaszok szövegezése nem is volt mindig könnyen érthető. A tényállásokat a lehető legvilágosabban kell megszövegezni, a szövegnek a mindennapi beszédhez kell hasonlítania.

Nem szabad a szabályt egyetlen bonyolult mondatdal kifejezni. Az ilyen sikertelen szövegre például szolgálhat az Összorosoz Központi Végrehajtó Bizottság és az OSZFSZK Népbiztosai Tanácsának 1927. november 14-i „A munkás lakásépítés előmozdítását szolgáló intézkedésekről” szóló határozatának 1. §-a, amely egyetlen, 99 szót tartalmazó bonyolult mondatból áll.

A normatív aktusoknak pontos terminológiát kell alkalmazniuk. Terminus alatt olyan szót, vagy több szóból álló kifejezést kell érteni, amelynek szigorúan meghatározott fogalom felel meg. „A törvényben alkalmazott terminusok — írta 1938-ban N. N. Poljanszkij — körülbelül ugyanazt jelentik, mint a mechanizmus szabvány alkatrészei”.¹¹ Ismeretes, hogy egy egyszerű fogalmat néha nehezebb pontosan és világosan szavakkal kifejezni, mint egy bonyolultabb fogalmat.

Ismeretesek azok a tévedések a terminológia terén, amelyeket a „tulajdon” szó említésénél követtek el, amidőn azt vagyon értelmében használják. Így például az OSZFSZK házasságról, családról és gyámságról szóló törvénykönyvének 10. szakasza megállapítja, hogy „a házastársak által a házasság fennállása alatt szerzett vagyon a házastársak közös vagyonának tekintendő”. Ugyanilyen fogalmazásban szerepelnek az Azerbajdzsáni és Turkmén SZSZK házasságról,

¹⁰ Ld. „A jog forradalma” 1929. 5. sz. 19. old.

¹¹ Ld. „A szocialista jog problémái”, 1938. 5. füzet 120. old.

családról és gyámságról szóló törvénykönyvének megfelelő szakaszai. Ettől eltérően az Ukrán SZSZK, valamint a Belorussz, Üzbek és Tadzsik SZSZK házasságról, családról és gyámságról szóló törvénykönyveinek megfelelő szakaszai nem a házastársak közös vagyonáról, hanem közös tulajdonáról tesznek említést. A terminusok tekintetében jelentkező ez a különbség következtetéshez vezetett a bírói gyakorlatban, a házastársak közötti olyan vagyontárgyakkal kapcsolatos jogviták eldöntése során, amelyek a házastársakat nem tulajdon jogán, hanem kötelmi követelésekből kifolyólag illette meg. Hiszen a kötelmi követelések nem minősülnek tulajdonnak. Az OSZFSZK házasságról, családról és gyámságról szóló törvénykönyvének 10. szakaszában használt „közös vagyon” kifejezés elegendő alapot szolgáltat ahhoz, hogy a házastársak közös vagyonának minősüljenek azok a kötelmi követelések is, amelyekhez a házastársak valamelyike a házasság fennállása alatt szerzett jogot.¹²

Nem szabad ugyanazt a kifejezést tartalmukat tekintve különböző fogalmakra alkalmazni. Így például a „vagyon” kifejezést az OSZFSZK polgári törvénykönyve használja dolog (22., 23., 68. szakasz), dolog és kötelmi követelés (87. szakasz), aktív és passzív (432. és 434. szakasz) értelmében. Ha egyazon kifejezésnek többféle jelentőséget tulajdonítunk, ez homályosságokat, véleménykülönbségeket, vitákat okozhat. Nem célszerű különböző kifejezések alkalmazása egyugyanazon fogalomra sem. Például a hatályos törvényhozásban idegen vagyon ellenértékért való használatát hol bérletnek, hol árendának, hol használatnak nevezik. Emellett nem állapítható meg, milyen ismérvek alapján alkalmazzák ezeket a különböző elnevezéseket. Nem szabad a normatív aktusban mesterkélten (kitalált, kinstári) kifejezéseket használni. Így például lényegében helytelen a „lakóterület használata” kifejezés, mivel lakóházakat építenek és tartoznak, nem pedig „lakóterületet”, az állampolgárok pedig házakban, lakásokban és szobákban laknak, nem pedig „lakóterületen”. Csupán az építkezési tervekben és a statisztikában lehet „lakóterületről” szó a felépítendő helységek megállapítása és a lakóházak használatba vétele alkalmával. Amidőn azonban magáról a használatról van szó, akkor csupán a „lakóhelyiségek használata” és nem a „lakóterület használata” kifejezés alkalmazható. Éppen ezt a terminológiát használja az alapvető hatályos lakástörvény: a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának és Népbiztosai Tanácsának 1937. október 17-i rendelete „a városi

lakásalap megőrzéséről és a lakásgazdálkodás megjavításáról”. Ennek ellenére számos normatív aktus alkalmazza a lakásgazdálkodási dolgozók zsargonját, használja a „lakóterület” kifejezést.¹³

A gyakorlatból közismert mennyi vitát váltanak ki a törvény által használt homályos kifejezések. Elegendő arra emlékeztetni, mennyi ellentmondó értelmezést váltott ki a „jelenlevő” örökös fogalma (OSZFSZK Ptk. 429. szakasz). A Szovjetunió Legfelső Bíróságának gyakorlatában máig sines szilárdan kialakult nézet arra vonatkozóan, mely örökösöt kell a „jelenlevő” és melyet a „távollevő” örökösök körébe sorolni.¹⁴

Technikai terminusok a normatív aktusban csak az esetben hasznosak, ha világosabbá teszik a szabályt, ha nélkülözhetetlenek.

A szövegezés művészetének körébe nem csupán a jó nyelvezet, hanem a normatív aktus egyszerű és rövid megszövegezése is beletartozik. A törvényhozási technika megkívánja a törvényhozási anyagok lehetőség szerinti csökkentését úgy a kiadott aktusok számát, mint azok terjedelmét tekintve. Az aktusok mértéken felüli sokasága és kifejtésük felesleges terjengőssége megnehezíti, bonyolulttá teszik megértésüket és alkalmazásukat. Az állam szervei azért, hogy hozzáértéssel kerülik el a normatív aktusok felhalmozódását, idejében eszközlik a szükséges módosításokat a (teljesen vagy részben) elavult aktusok tekintetében, előmozdítják az anyagtakarékosságot a törvényhozási technika terén.

A tudománynak és hozzáértésnek ebben az egyesítésében rejlik a törvényhozási technika alapja.

A törvényhozási technikához igen közel áll a normatív aktusok rendszerezése. A törvényhozási technika megköveteli a törvényhozási aktusoknak, valamint az ezek végrehajtása és továbbfejlesztése során kiadott egyéb normatív aktusoknak pontos nyilvántartását. Nyilvántartásuk feltétlenül szükséges ahhoz, hogy feltárhatóak legyenek a törvényhozásban mutatkozó ellentmondások és hézagok. Ezért a normatív aktusok rendszerezésének kérdései nagy jelentőséggel bírnak a törvényhozási technika szempontjából. Az ilyen nyilvántartásra szükség van a normatív anyagok ismerete és helyes alkalmazása céljából is.

I. Sz. Peretyerszkij helyesen és világosan mutatott rá, hogy majd minden mai jogász „kodikátor a maga számára”. Ki kell vágnia a törvényeket az újságokból, fel kell azokat ragasztania,

¹² Ez a kérdés gyakorlatilag merült fel például személygépkocsinak előzetes megrendelés alapján történő megvásárlása alkalmával a kereskedelemügyi minisztérium szaküzletében, amidőn a vevő a szerződés megkötéséről fizeti ki a vételárat, a gépkocsit pedig a kifizetéstől számított egy éven belül kapja meg. (Ld. B. V. Pokrovszkij és B. M. Sztjepanyenko: A gépkocsi személyi tulajdonjoga és a gépkocsikra vonatkozó ügyletek. „Az Sz. M. Kirovról elnevezett kazah állami egyetem tudományos dolgozatai. Jogi sorozat” 1956. 2. köt. 120—121. old.)

¹³ Ld. például az OSZFSZK Igazságügyi és Község-gazdálkodási Népbizottságának utasítását „Lakóterület fenntartásáról olyan személyek számára, akik munkavégzés céljából külföldre, a Kola félszigetre, a Távolkeletre és a Sarkvidékre utaznak” 1939. november 29-éről („Az OSZFSZK Község-gazdálkodási Népbizottságának közlönye” 1939. 21. sz. 374—375. old.).

¹⁴ Ld. B. Sz. Antyimonov és K. A. Grave: Örökési jog, Goszjurizdat, Moszkva, 1955. 206—213. old.; V. I. Szerebrovskij: A szovjet örökési jog vázlata, Moszkva, 1953. 156—159. old.

mutatókat kell készítenie és e feladatok elvégzésére sok időt és energiát kell fordítania.¹⁵

A jogász munkáját hivatottak megkönnyíteni a törvényhozás egyes ágazatai terén kiadott gyűjtemények és mutatók, amelyeket idejében kell új kiadásban közrebocsátani és kiegészíteni. Létezésük azonban nem teszi a jogászok számára feleslegessé, hogy figyelemmel kísérjék az újonnan kibocsátott normatív aktusokat és azt, hogy azonnal keresztül vezessék a szükséges kiegészítéseket (pótlásokat, megjegyzéseket) ezekben a mutatókban és gyűjteményekben, továbbá

¹⁵ Ld. „Szovjet Jog” 1928. 6. sz. 54. old.

azt, hogy haladéktalanul egészítsék ki és módosítsák a normatív aktusokra vonatkozó kartotékokat.

E kartotékok vezetését sajnos egyelőre még nem szabványosították és a feljegyzések rendszere különböző. Számos intézménynél és vállalatnál vannak ilyen kartotékok, de azokat különbözőképpen vezetik. A normatív aktusok ésszerű, elméletileg megalapozott és a gyakorlatban kipróbált rendszerezésnek megalkotása megkönnyíti a jogászok munkáját és elő fogja mozdítani a szocialista törvényesség meghonosítását.

I. L. Braugye

A munkajog fogalma (I.)

I. Előzmények

A történelmi fejlődés általában, ezen belül pedig különösen a munkaviszony jogi szabályozásának a történelmi fejlődése, szükségképpen hatással volt a munkajog fogalmának a kialakulására, meghatározására és további fejlődésére is.

A munkajog fogalmának a meghatározására irányuló törekvések — sajátos módon — sokkal később kezdődtek, mint a munkaviszony szabályozása. Önmagában az, hogy egy új jogágazat fogalma csak akkor alakulhat ki, miután egy társadalmi viszonyra vonatkozó jogszabály-anyag sajátos alapvelei, szolgálati feladatai és ezeknek megfelelő megoldási módszerei kibontakoztak, és felismerhető módon elkülönültek a jogrendszer egyéb területeitől, — természetes jelenség. A munkajog tekintetében azonban ennél lényegesen több történt. A munkaviszony jogi szabályozásának ugyanis sajátos osztálytartalma van annyiban, hogy a munkaviszonyra vonatkozó szabályok túlnyomó többségét az osztályharc során elért sikerek, a munkásmozgalom eredményei kényszerítik rá a tőkés osztályra, a burzsoa jogalkotásra. Az utóbbiak tehát — ameddig csak lehet — ellenállnak minden olyan újabb szabályozásnak, amely — a kapitalizmus viszonyai között ugyan magát a kizsákmányolást megszüntetni nem tudja, de — legalább annak a korlátozására törekszik. Ez az ellenállás nemcsak a jogalkotás, hanem a jogelmélet területén is érvényesült, sőt sok országban még ma is megakadályozza a munkajognak mint önálló jogágazatnak, vagy akár csak mint önálló diszciplinának az elismerését is. A Rivero-Savatieur féle francia munkajogi tankönyv szerint például „a munkajog csak a XIX. század végén bontakozott ki, mint a magánjogtól független és sajátos vonásokkal rendelkező jogág.”¹

Különbséget kell tennünk azonban „kibontakozás” és „elismerés” között. Más ugyanis az, hogy a munkajog utólag megállapítható módon

valójában már a XIX. század végén kibontakozott, és más az, hogy a jogalkotás, a bírói gyakorlat és a jogelmélet hajlandó volt-e ezt a tényt már akkor is felismerni és elismerni. Jellemző, hogy éppen a hivatkozott tankönyv szerint is csak a jogi licen-ciátusról szóló 1954. évi július 27-én kelt dekrétum tette az eddig fakultatív tárgyként előadott munkajogot kötelezővé, de a szerzők szerint a reform „ezzel lényegesen nem módosította a tanítási rend eddigi tárgyát, az »iparügyi törvények« (législation industrielle) című stúdiumot.”²

Németországban a munkajog nem mint önálló jogágazat, hanem csak mint önálló „stúdium”, mint önálló „diszciplína” nyert polgárjogot, mégpedig csak az 1920-as években. A weimari alkotmány 157. szakasza ígéretet tett ugyanis egységes munkajog megalkotására, de a munkajogi bizottság, amely 1919-ben kezdte meg tevékenységét, kénytelen volt később a munkáját beszüntetni. Ha egységes kódex nem is jött létre, egymásután jelentek meg a munkajogi tankönyvek és kézikönyvek, főleg 1923 óta. Németországban tehát a munkajog jogelméleti elismerése lényegében erre az időszakra tehető.

Magyarországon az egyetlen monografikus jellegű feldolgozás, amelyet Vincenti Gusztáv írt 1942-ben, „A munka magánjogi szabályai” címét viseli és együtt tárgyalja a „munkabéri”, valamint a „szolgálati” szerződést a vállalkozási és az alkuszi szerződéssel, továbbá a díjkitűzéssel. A „Bevezetés”-ben pedig kifejti a szerző, hogy „a munka jogviszonyainak összefoglaló elnevezésével azokat a magánjogi viszonyokat szokás megjelölni, amelyeknek közös jellemzője az, hogy az ellenérdekű felek közül — akik egymásnak kölcsönös szolgáltatásokkal tartoznak — legalább az egyik fél kötelezettségének a tárgya munka végzése, vagy még elvégzendő munka eredményének a szolgáltatása.”³ Vincenti tehát — a Mtj. — rendszerének megfelelően — arra törekszik, hogy egy-

² Jean Rivero—Jean Savatieur, i. m. „Tájékoztató” c. bevezetése.

³ Vincenti Gusztáv: A munka magánjogi szabályai, Budapest, 1942. 1. old.

¹ Jean Rivero—Jean Savatieur: Munkajog, Paris, 1956. II. cím, 2. § A) pont

séges rendszerben tárgyalja a munka jogviszonyait, anélkül, hogy jogágazati, rendszerbeli különbséget tenne a munkajogviszony és a munka végzésére irányuló egyéb jogviszonyok között. Mindezeket a jogviszonyokat egységesen magánjogi jogviszonyoknak tekintik, ami nyilvánvaló tagadása a munkajognak mint önálló jogágazatnak.

Az angol jogrendszer még ma is a „common law”-n belül szabályozza a munkaviszonyt, és csak ennek a keretei között tesz különbséget a „contract of service” és a „contract of services” között. Az első esetben „a munkást mint a vállalat egy részét (as part of a business) alkalmazzák, aki a munkáját mint a vállalat integráns része végzi; a contract of services alapján is végezhetnek munkát a vállalat részére, de ilyenkor a munka nem válik a vállalat integráns részévé (not integrated into it), hanem csak járulékos része annak (accessory to it) . . . A contract of service alapján a „servant (szó szerinti fordítás szerint: szolga) alá van vetve a „master” parancsainak (command) a munka végzésének a módját illetően.”⁴

Az angol jogban is találkozunk azonban számos közigazgatási szabállyal, főleg a munkavédelem területén. Ezért az egyes szerzők rendszerint együtt tárgyalják ezeket a szabályokat a „common law”-nak a munkaviszonyra vonatkozó „magánjogi” szabályaival, de nem munkajog, hanem rendszerint „industrial law” elnevezés alatt.⁵ Az angol jogrendszerben tehát még nem alakult ki a munkajog, mint önálló jogágazat, sőt valójában még csak önálló diszciplinának sem tekinthető.

Az Egyesült Államokban a munkaügyi jogalkotás csak a századforduló idején lendült fel. Munkajogi kódex azonban az Egyesült Államokban sincs, és a munkajog (labor law) kifejezéssel is csak általában 1939 óta találkozunk⁶ anélkül azonban, hogy azt állíthatnánk, hogy a munkajog mint önálló jogágazat már elismerést nyert.

Svájcban Gysin még 1943-ban is a svájci munkajog jövőbeli kialakításának a problémáiról és nehézségeiről ír.⁷

Schweingruber, ugyancsak svájci szerző szerint a szociálpolitika a munkaviszonyok területén . . . az utóbbi 10–20 évben fáradtságos, felmorzsoló guerillaháború volt . . . Lehetetlen volt a munkaviszony újjáalakítását a kapitalista beállítottságú polgársággal, vagy ellene megoldani. Ez szükségképpen arra a taktikára készítette a munkásság képviselőit, hogy végül is minden alkalmat megragadjanak, hogy a munkavédelem régóta esedékes követelményeit itt vagy ott olyan speciális jogszabályokba vigyék be, ahová azok nem is tar-

toznak. Ez oda vezetett, hogy szinte lehetetlen a munkavédelem jelenlegi mozaikjait . . . áttekinteni, és azok felett uralkodni”.⁸ „Azóta — írja Schweingruber — a szociális jogalkotás hatalmas lendületbe jött. Különböző nagy törvénymódosítások és új törvények vannak előkészületben. Ezek az összképet még nem változtatták meg, de azt — ha egyszer érvényes joggá válnak — lényegesen megjavíthatják.”⁹

Egyébként nemcsak a munkajognak mint önálló jogágazatnak, hanem a különböző munkajogi intézményének a kialakulását, majd — kialakulását követően — jogi elismerését is ugyanaz a tőkés érdekekből fakadó társadalmi erő akadályozza. Számos országban hosszú időn át kötöttek már tarifaszervezeteket, így például Magyarországon is, anélkül, hogy a jogalkotás, a bírói gyakorlat, vagy a jogelmélet elismerte volna a tarifaszervezetek jogi létét.¹⁰ Ugyanez vonatkozik számos országban a szervezkedési szabadságra, a szakszervezeti jogokra stb.

A munkaviszony megfelelő szabályozását, a munkajog kibontakozását és elismerését másodsorban a dogmatikai konzervativizmus is akadályozza, amely mögött nem nehéz felismerni a már említett társadalmi erő közvetett megnyilvánulását is. A munkaviszonyt ugyanis eredetileg, sőt a legtöbb kapitalista országban még ma is, a magánjog szabályozza. Ez megfelel a tőkés érdekeknek, mert a magánjognak a dologárúk viszonyait szem előtt tartó megoldásai és kategóriái kedveznek a korlátlan kizsákmányolásnak.¹¹ Amidőn a munkásmozgalom a jog területén változásokat követel, ez — többek között — arra is irányul, hogy a munkaerőnek dologárúként, vagy akár sajátos árúként történő szabályozását korlátozzák. Ez azonban a kapitalizmus viszonyai között csak az érvényes magánjogi, vagyoni jogi kategóriák megváltoztatásán keresztül következhet be. Nyugat-Németországban például a BGB hatálya továbbra is kiterjed a munkaviszonyokra és az egyes problémákkal kapcsolatban az elméleti kérdések mindig úgy merül fel, hogy a BGB szabályai minden változtatás nélkül, vagy esetleg csak bizonyos eltérésekkel alkalmazhatók-e. Így a burzsoa magánjogok hosszú történelmi múltra visszatekintő merev dogmatikai rendszerei szükségképpen korlátozó erőt jelentenek. A munkásmozgalom jogi követeléseit viszont egyben forradalmat is jelentenek a burzsoa magánjog kategóriái ellen, amellyel szemben azonban a burzsoa magánjog ellenállást fejt ki.

A történelmi fejlődés során tehát a tőkés érdekekből fakadó társadalmi erők és a magánjog dogmatikai konzervativizmusa erőteljesen akadályozzák a munkaviszony jogi szabályozásának az

⁴ W. Mansfield Cooper: *Outlines of industrial law* London, 1954.

⁵ Így például: W. Frank: *The new industrial law*, London, 1950; J. L. Gavler: *Industrial law*, London, 1955; F. Roberts: *Guide to industrial and social legislation*, London, 1931; H. Samuels: *Industrial law*, London, 1949.

⁶ A. Rotwein: *Labor law*, Brooklyn, 1939; J. Landis—M. Manoff: *Cases on Labor Law*, Chicago 1942; A. G. Taylor: *Labor Problems and Labor Law*, 2. kiadás New-York, 1950.

⁷ Arnold Gysin: *Arbeitsrecht*, Zürich, 1943.

⁸ Edwin Schweingruber: *Berner Tagwacht*, 1941. január 30.

⁹ Edwin Schweingruber: *Das Arbeitsrecht der Schweiz*, Zürich, 1951.

¹⁰ Lásd Weltner: *A magyar munkajog*, 1955, 28. old.

¹¹ Lásd: Weltner: *A magyar munkajog*, 1955, 17. és köv. old.

alakulását, a munkajognak mint önálló jogágazatnak vagy akár csak mint önálló jogi diszciplinának a kibontakozását, aminek következtében a munkajog fogalmának a meghatározására irányuló törekvések is csak kevés ország jogirodalmában és viszonylag későn alakultak ki.

Jellemző egyébként arra, hogy a munkajognak mint önálló jogágazatnak a kialakulása a kapitalizmus viszonyai között milyen nehézségekbe ütközik, az a tény, hogy a felsorolt országok egyikeben sem jött még létre egységes munkajogi kódex.

II. A kapitalista munkajogra vonatkozó fogalmak

1. Főleg a francia és a német jogtudományban találkozunk a munkajog fogalmára vonatkozóan kialakított különböző elméletekkel, vagyis a tőkés országok közül azokban, amelyekben a munkaviszony szabályozása — legalább is a szabályozás intenzitását, dogmatikai színvonalát és tudományos művelését illetően — a legfejlettebb.

Nagyon nehéz ezeket az elméleteket rendszerezni, mert a különböző szerzők a munkajog fogalmát különböző oldalokról közelítik meg, helyesebben a munkajog különböző oldalaira építik fel a meghatározást. Ennek megfelelően különbséget tehetünk jogi (nominalis vagy névleges) jellegű, történelmi (genetikus) és végül társadalmi-gazdasági (reális vagy tárgyi) jellegű meghatározások között. A jogi jellegű meghatározások a munkaviszonyra vonatkozó szabályozásból indulnak ki, és csak azt vizsgálják, hogy melyek azok a jogszabályok, amelyek a „munkára”, a „munkaszerződésre” vagy a „munkaviszonyra” vonatkoznak és a munkajogot lényegében mint a munkaviszonyra vonatkozó jogi szabályok összességét határozzák meg, anélkül azonban, hogy közelebbről megvizsgálnák egyfelől azt, hogy milyen történelmi folyamat vezetett e jogszabályok kialakulására, másfelől pedig azt, hogy tartalmilag mi is a munkajog. A történelmi jellegű meghatározások már mélyebbre nyúlnak, azt vizsgálják, hogy melyek voltak azok a történelmi folyamatok, amelyek a munkajog kialakulására vezettek és ezen az alapon keresik a fogalom meghatározásának az útját. A társadalmi-gazdasági jellegű meghatározások pedig abból a megfontolásból indulnak ki, hogy a munkajog fogalma csak akkor felelhet meg a fogalom meghatározással szemben támasztott követelményeknek, ha annak a vizsgálatára épül fel, hogy mi a munkajog lényege, milyen társadalmi-gazdasági viszonyokat szabályoz a munkajog.

A munkajogra vonatkozó fogalmak további rendszerezésére szolgálhat alapul, hogy egyes szerzők elsősorban a munkajogviszony alanyait helyezik a meghatározás előterébe, mások a munkaviszony tárgyát, vagyis az emberi munkát, vannak végül olyan szerzők, akik a szabályozás tárgyára, tehát a munkaviszonyra építik fel a meghatározást. Növeli a nehézségeket, hogy egyes meghatározások kombinatív jellegűek, mert két-három többé-kevésbé lényeges elemre támaszkodnak.

Végül az egyes meghatározások tartalmát igen nagy mértékben befolyásolja az is, hogy a kérdéses szerző milyen ideológiai alapon áll. Különösen a francia irodalomban találkozunk a legkülönbözőbb ideológiai alapokon álló meghatározásokkal.

2. Minthogy a burzsoá munkajog a magánjogból bontakozott ki, helyes, ha megismerkedünk Lotmarnak a munkaszerződésre vonatkozó meghatározásával, éppen azért, hogy lássuk, milyen tudományos álláspont alakult ki, mielőtt sor került volna annak a felismerésére, hogy a munkajog a jogrendszernek legalább is egy viszonylag önállósult része. Lotmar szerint „a munkaszerződés az a kétoldalú szerződés, amellyel a szerződő felek megegyeznek abban, hogy az egyik fél munkát, a másik pedig ellenértéket szolgáltat.”¹²

Lotmar még teljesen a kötelmi jog kategóriáiban gondolkodott. Szerinte pl. a munkaadó és a munkavállaló a szociális és gazdasági helyzetüktől függetlenül állhatnak egymással szemben. Mind-egy, hogy kereseti tevékenységük során önállóak vagy nem, vagy hogy melyik önálló, melyik nem, „mindkettő lehet kapitalista vagy proletár, vagy az egyik ez, a másik az, vagy egyik sem . . . Nem szükséges, hogy a munkaadó vállalkozó legyen és a vállalkozó lehet munkavállaló; nem szükséges, hogy a munkavállaló munkás legyen, és a munkás munkaadó is lehet. Munkaadó és munkavállaló kizárólag jogi, mégpedig magánjogi fogalmak, míg vállalkozó és munkás gazdasági fogalmak, mégpedig hol kizárólag, hol társadalmi.”¹³

Lotmar hatalmas munkája annak a tisztára individualista, liberális ideológiának a hatyúdala, amely nem vesz tudomást a munkaviszony szabályozása területén már akkor Németországban is kibontakozóban levő fejlődési folyamatról, amely csakhamar a munkajog kialakulására vezetett. Felfogása kirívóan formalisztikus és mereven dogmatikus, mert teljesen elvonatkoztat a munkaviszony társadalmi és gazdasági tartalmától, kizárólag a munkaviszony jogi oldalát tartja szem előtt és ezzel lényegében saját magával, máshol kifejtett nézeteivel is, ellentétbe kerül. Nem veszi észre, hogy a jogi szabályozásnak, adott esetben a BGB-nek, a dolog-árakat szem előtt tartó vagyoni jogi jellegű megoldási módozatai és kategóriái — már a kapitalizmus akkori viszonyai között is — szűkké váltak a munkaerő mint sajátos áru megszerzésével és elfogyasztásával kapcsolatos társadalmi és jogi problémáknak a megoldására. Nem érzékeli, hogy már megindult az a folyamat, amely a munkásmozgalom harcai alapján lázadást jelent a fennálló vagyoni jogi szabályozással szemben, amely a jog területén főleg abban nyilvánul meg, hogy a burzsoá jogalkotás kénytelen engedelményeket tenni, rákényszerül arra, hogy egyre több kérdésben a BGB vagyoni jogi kategóriáitól eltérő módon szabályozza a munkaviszonyt. Jellemző, hogy a fogalom meghatározásban nem tesz különbséget egyfelől

¹² Philipp Lotmar: Der Arbeitsvertrag, Leipzig, 1932. I. k. 33. old.

¹³ Ph. Lotmar: i.m. 63. old.

a munkaviszony, másfelől a munka végzésére irányuló, de egészen más társadalmi-gazdasági tartalommal rendelkező egyéb jogviszonyok, illetőleg szerződéses között. A munkaszervezőnek ilyen messzemenően túlzott általánosítása már megfosztja a fogalmat attól a lehetőségtől, hogy jellemző legyen és a valóságnak megfeleljen.

Lotmaréhoz lényegében hasonló felfogással egyéb jogrendszerek területén is találkozunk. Így például azonos elméleti alapon állt a Mtj. is, amely a magánjogon belül, együtt kívánta szabályozni a munka végzésére irányuló valamennyi jogviszonyt.

3. Fejlődést jelent már az a felfogás, amely munkajogról beszél, bár abban még csak a munkaszerződést szabályozó jogot látja.¹⁴ Helyesen állapítja meg G. Lyon—Caen, hogy az ilyen meghatározás ma már elavult, mert a munkajogot csak a szerződési jog egyik ágának tekinti, ami talán a XIX. század kezdetén helytálló volt, de ma már kétségtelenül nem az.¹⁵

Alig jut tovább a lényeg felismerésében az a meghatározás, amely a munkajogot „a munka jogának”,¹⁶ vagy mindazon jogszabályok összességének tekinti, amelyeknek munka a tárgya.¹⁷

Ez a meghatározás lényegében idem per idem, csak éppen a szavak sorrendjét fordítja meg.

A lényegét illetően pedig mind a két felfogásnak alapvető hibája, hogy abból a feltevésből indulnak ki, mintha minden munka egyforma lenne. Munkát azonban az emberek különböző jellegű és tartalmú társadalmi viszonyok között végezhetnek és ennek megfelelően lényeges jellegbeli, tartalmi és formai különbségek állanak fenn az emberek által végzett munkák különböző fajtái között. A vállalkozó, a megbízott, az ügynök, a kisiparos, a magánorvos, a művész, a gyári munkás stb. ugyanis a munkát nem azonos, hanem éppen ellenkezőleg, egymástól annyira különböző társadalmi viszonyok között végzik, hogy ezek egységes jogi szabályozás alá nem is vonhatók. Helyesen állapítja meg tehát Hueck, de rajta kívül számos más polgári munkajogász is, hogy a munkajog nem lehet általában az emberi munka joga, vagyis nem lehet mindazoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek az emberi munkát szabályozzák.¹⁸

4. Jellemző, hogy a munkajog fogalmának a meghatározására irányuló további kísérleteket már az a törekvés hatja át, hogy különbséget tegyenek a munka végzésére irányuló különböző fajta társadalmi viszonyok között. Ezzel meg is kezdődik a munkajog fogalmának a meghatározására irányuló törekvések második szakasza, amely már a munkajog tartalmi ismérveit is feltárni törekszik és így szükségképpen felismeri és

megkülönbözteti a munka végzésére irányuló jogviszonyok között fennálló lényeges eltéréseket.

5. Ezeknek az újabb elméleteknek magas színvonalú rendszerezését, elemzését és bírálatát tartalmazza a német jogterületre vonatkozóan először Lutz Richter¹⁹, majd Erwin Jacobi feldolgozása,²⁰ a francia jogterületre vonatkozóan pedig G. Lyon—Caen már hivatkozott könyve.

Németországban lényegében az elméleteknek három csoportjával találkozunk a már eddig ismertett elméleteken felül.

a) Az első csoportba az ún. „külön-jog” elméletek tartoznak. Így pl. Sinzheimer szerint a munkajog az olyan személyek viszonyait szabályozza, akik munkát végeznek.²¹ Erwin Jacobi megállapítása szerint a Németországban akkor uralkodó elmélet álláspontja az, hogy a munkajog meghatározott személycsoport külön joga, mégpedig egyes szerzők szerint a gazdaságilag gyengébbek, vagyis a proletáriátus, a munkásosztály, — más szerzők szerint pedig a munkavállalók hivatásrendjének a külön joga,²² vagy más szavakkal szakmai külön joga.

Jacobi ellenvetései szerint igaz ugyan, hogy a munkajog szabályai a tipikus proletár életviszonyokból indulnak ki, de szabályai mégsem a munkásosztályhoz való tartozáshoz, hanem egyéb ismérvekhez fűződnek. Használhatatlannak tartja a „hivatásrend” kifejezést is, amely vagy magában foglalná a munkaadókat és a munkavállalókat egyaránt, vagy csak a munkavállalók osztályát jelentené. A kifejtettek szerint azonban — bármelyik jelentést is fogadjuk el — a hivatásrendhez való tartozás nem lehet a munkajog fogalmának az alapja.²³

Erwin Jacobi végső következtetése az, hogy minden kísérlet, amely a munkajogot mint egy meghatározott személycsoport külön jogát akarja meghatározni, megghiúsul azon a tényen, hogy nincs a személyeknek olyan társadalmi csoportja, amelyről azt lehetne állítani, hogy az ahhoz való tartozás a munkajogi jogszabályok alkalmazásának előfeltétele lenne.²⁴

Jacobinak igaza van annyiban, hogy munkajogviszony létre jöhet akkor is, ha valaki nem tartozik a munkásosztályhoz, például ha az egyénileg dolgozó paraszt rövid időre munkaviszonyra lép. Sőt, egy kapitalista bank vezérigazgatója esetleg egész életén át munkaviszonyban áll, mégsem tartozik a munkásosztályhoz. Ezek azonban a kivé-

¹⁹ Richter: *Arbeitsrecht als Rechtsbegriff*, Leipzig, 1923.

²⁰ Erwin Jacobi: *Grundlehren des Arbeitsrechts*, Leipzig, 1927.

²¹ Sinzheimer: *Grundzüge des Arbeitsrechts*, Jena, 1921. 3. old.

²² Erwin Jacobi és más német szerzők is a „Berufsstand” kifejezést használják. Ennek „hivatásrend”-re való fordítása nem elég szaktos, a „szakmai külön-jog” elnevezés pedig nem elég kifejező. Zavarólag hat, hogy a fasiszta Németország ideológiájában viszont a „Berufsstand” valóban már „hivatásrendet” jelentett. Jacobi értelmezésében még „szakmai külön-jogról” van szó, más kifejezés nem áll rendelkezésre a magyar nyelvben.

²³ Erwin Jacobi, i. m. 40—46. old.

²⁴ Erwin Jacobi, i. m. 42. old.

¹⁴ Capitaint és Cuhe: *Précis de législation industrielle*, Dalloz, 1939, 5. kiadás (idézi G. Lyon—Caen, *Manuel de droit du travail et de la sécurité sociale*, 17. old.

¹⁵ G. Lyon—Caen, i. m. 17. old.

¹⁶ Silberschmidt: *Das deutsche Arbeitsrecht*, 1923. 12. és köv. old.

¹⁷ Potthoff: *Wörterbuch des Arbeitsrechts*, Stuttgart, 1920. 27. old.

¹⁸ Hueck—Nipperdey: *Lehrbuch des Arbeitsrechts*, 1955. 1. köt. 3. old.

teles esetek. A „külön-jog” elméletek lényegében helyesen ismerik fel azt a társadalmi realitást, hogy munkaviszonyban általában a munkásosztály tagjai állnak. Hibája inkább az, hogy kizárja a fogalomból a munkaadókat, és ezzel a munkajogviszonyt ketté hasítja, sőt mellőzi a fogalomba való felvételét, holott egy jogágazat fogalma semmit, vagy csak nagyon keveset mond, ha nem beszél a lényegről, az általa szabályozott társadalmi viszonyról.

A magyar jogirodalomban Perneczky Béla foglalkozott a munkajog fogalmával.²⁵ Lényegében az Erwin Jacobi féle csoportosítást alkalmazta, de a „külön-jog” elméleteket „privilegium elméleteknek” nevezi. Különbséget tesz a privilegium elméletek két változata között, amelyek — megállapítása szerint — egymástól eltérnek, fogalmazásukban nem ugyanazt jelentik. „Más a jelentése a privilegium-elmélet alkotta fogalomnak, ha munkavállaló alatt azokat értjük, akik szolgálati szerződések alapján hivatásszerűleg bérmunkát teljesítenek, akik önállóan munkára vannak utalva és ismét más a jelentése, ha munkavállalónak olyan személyeket tekintünk, akik munkaadóval munkajogi jogviszonyban állanak”. Perneczky Béla mindkét változatot elutasítja. Az elsőt azért, mert a munkavállalónak társadalmi és gazdasági értelemben vett megjelölésére épít, holott a tételes munkajog szabályainak igen nagy részét alkalmazni kell akkor is, ha a munkavállaló nem hivatásszerűen teljesít bérmunkát, nem a munkásosztályhoz tartozik. A másik változatot helytelennek tartja azért, mert circulus viciosus tartalmaz. Ez az elmélet ugyanis a munkajog fogalmát a munkavállaló fogalmára alapítja. A munkavállaló fogalmában viszont ismertnek tekinti a munkajog fogalmát. Mindkét változatot ezen felül kifogásolhatónak tartja azért is, mert kizárja a munkajog köréből az olyan jogviszonyokat, amelyekben munkavállaló nem szerepel, márpedig a közjogi munkásvédelem és a társadalombiztosítás is olyan jogszabályokat tartalmaz, amelyek nem a munkavállaló és a munkaadó, hanem a munkaadó és az állam közötti jogviszonyokat szabályozzák.

Egyes szerzők a munkajogot a munkavállalók jogának tekintik. Ez azonban — Jacobi helyes megállapítása szerint — nem jelent fogalom meghatározást, hanem csak a kérdésfeltevést helyezi át a munkajog fogalmáról a munkavállalók fogalmára, eltekintve attól, hogy a munkaadók jogviszonyai is a munkajogba tartoznak.²⁶

b) A Németországban kialakult elméletek második csoportjába a szociálpolitikai elméletek tartoznak. Ezeknek az elméleteknek a lényege az, hogy a munkajog az állam szociálpolitikai tevékenységének a jogi megnyilvánulása, jogi lecsapódása. Ezek az elméletek mint a „külön-jog” elméletek is, más polgári munkajogászok részéről is bírálóban részesültek. Így például, ha egyé-

érveivel nem is lehet egyetérteni, helyesen mutatja ki Kaskel a szociálpolitikai elméletek téves voltát, amidőn kifejti, hogy a munkajog csak egyik eszköze a szociális kérdés megoldásának, még ha a leglényegesebb is. S a szociálpolitika, vagyis az a tudomány, amely a szociális kérdéssel és megoldásának az eszközeivel foglalkozik, nem korlátozódik a munkajogra, és nem is azonos azzal... A munkajog legfeljebb egy meghatározott kor szociálpolitikai munkájának a lecsapódása, eredménye... Munkajog és szociálpolitika testvértudományok, amelyek különböznek egymástól, de kölcsönösen egymásra vannak utalva, érintkeznek egymással és kölcsönösen megtermékenyítik egymást.²⁷

Lényegében hasonló elutasító álláspontot foglalt el a magyar irodalomban Perneczky Béla is, aki szerint a jogszabály motívuma a jogszabály értelmezésénél igen értékes támpontot szolgáltat, de nem tartozik szorosan magához a jogszabályhoz, nem része ennek, még kevésbé lényeges része. Helyesen utal arra is, hogy ilyen tág fogalom elfogadása esetén a jogszabályok olyan halmazát kapnánk, amely összefüggő egységet nem mutat, másfelől e fogalom szűk is lenne, mert nem ölelné fel azokat az intézményeket, amelyek a szociálpolitika érvényesülése előtt jöttek létre.²⁸

A szociálpolitikai elméletek a történeti jellegű meghatározások körébe tartoznak. Hasznosak lennének, ha rámutatnának a burzsoá munkajog kialakulásának a valódi történelmi, társadalmi okaira. Helyesen mutat rá azonban G. Lyon-Caen is arra, hogy a burzsoá munkajog „szociálpolitikai” jellegű szabályait az állam szociálpolitikai beavatkozása nem önmagától hozza létre, hanem az osztályharc, a munkásmozgalom nyomására. Ennyiben tehát a burzsoá munkajog sokkal inkább az osztályharc joga lehetne.

c) Végül a német jogirodalomban kialakult elméletek harmadik csoportjába tartoznak azok, amelyek lényegében azt vizsgálják, hogy mi az a munka, illetőleg munkaviszony, amelyre a munkajog szabályai vonatkoznak, melyek azok a tényállások, amelyekhez a munkajog szabályai fűződnek. A tényállásemeltek kialakulásában jelentős szerepet játszó Richter a német irodalomban akkor már uralkodóvá váló különjog elméletekkel²⁹ szemben abból indul ki, hogy eltérő szabályozásra ott van szükség, ahol a tényállás valami sajátosságot mutat, amely az általános szabályok szerint nem oldható meg. Éppen ezért azt vizsgálja, hogy a munka miben különbözik a szabályozás egyéb tárgyaitól. A német irodalomban addig kialakult elméletek és fogalmak bírálóiban, valamint a munkának mint technikai folyamatnak és mint társadalmi viszonynak az elemzésén át arra a következtetésre jut, hogy egy jogrendszer, amely a tulajdoni rendet és az értékek mozgását, tehát dolgok vagy immateriális javak forgalmát szabályozza, nem alkalmas a munka szabályozására. Ezt a tételt a szerző elsősorban azzal indokolja, hogy a

²⁵ Perneczky Béla: A munkajog fogalma. (A magyar jogélet időszéri kérdései) 161. és köv. old.

²⁶ Jacobi, i. m. 43. old.

²⁷ Kaskel, Arbeitsrecht, Berlin, 1928. 3. old.

²⁸ Perneczky Béla, i. m. 161. és köv. old.

²⁹ Lásd a következő d) pontot.

munka nem állapot, hanem folyamat, nem lehet tehát mint „állapot” a jogi szabályozás tárgya. Másodsorban arra hivatkozik, hogy a munka jogi értelemben sem lehet dolog, nem lehet áru.³⁰ A munka tehát elkülönített szabályozást igényel, nem kényszeríthető a számára idegen tulajdonjogi rend alá, mert már „természetes tényállása” is egy munkajog rendszerbeli szükségességére utal.³¹

Itt — bővebb elemzés és bírálát nélkül — csak azt jegyzem meg, hogy a polgári irodalomban nagyon gyakran találkozzunk olyan kifejezésekkel, hogy a munka „nem áru”, „nem lehet áru”, „nem tekinthető árunak” stb. E szerzőknek igazuk van annyiban, hogy a dologárakra vonatkozó szabályok — még a kapitalizmus viszonyai között is — vagy csak bizonyos eltérésekkel vagy egyáltalában nem alkalmazhatók a munkára mint sajátos árura, bár a kezdeti kapitalizmusban éppen ez történt, ami szükségképpen ellentmondásokra vezetett a munkaerő mint sajátos áru és a reá vonatkozó jogi szabályozás között. A munkásmozgalom egyik törekvése éppen ezeknek az ellentmondásoknak a megszüntetése, ami lényeges szerepet játszik abban hogy a burzsoá munkajog a burzsoá magánjog kereteit áttörve, egyes országokban kialakul. Tévednek azonban e szerzők, amidőn a munkát, helyesebben a munkaerőt egyáltalában nem tekintik árunak, szem elől tévesztve, hogy a munkaerő a kapitalizmus viszonyai között áru, de nem dologáru, hanem sajátos áru. Téved tehát Richter, amidőn azt állítja, hogy a munka nem áru. Érdeme viszont annak a felismerése, hogy a burzsoá tulajdonjogi rend és a dolgok forgalmát szabályozó kötelmi jog nem alkalmas a munka szabályozására. Helyesen ismeri fel azt is, hogy „a jogi függőség, amelybe egy ember a munka útján jut... nem kívülről járul a munkához, mint további ismérv, hanem mint sajátos jogi hatás szükségképpen össze van kapcsolva az olyan munkával, amelyet valaki az egyik jogi szférából a másikba szolgáltat.”³²

Végül arra a következtetésre jut, hogy: a munkajogba azok a jogszabályok tartoznak, amelyek egy jogképes ember által idegen munkatárgyra vonatkozóan — egy egyébként fennálló személyes függőségi viszonyon kívül — végzett munkaszolgáltatás tényállásához jogkövetkezményeket fűznek.³³

Erwin Jacobi szerint abból kell kiindulni, hogy minden esetben emberi munka-szolgáltatásról van szó. A helyes fogalom kialakítása érdekében azonban szükség van a munkaszerződés fogalom-meghatározására és annak más szerződéstípusoktól való elhatárolására.³⁴

Az elhatárolás érdekében kétféle ellentétet kell figyelembe venni.

Elsősorban ellentét áll fenn egyfelől az olyan munkaszolgáltatás között, amelyet folyamatosan egy időbeli határig végeznek, másfelől olyan munkaszolgáltatás között, amelyet az eredmény, a munkafeladat határoz meg és határol el. Másodsorban ellentét áll fenn egyfelől a konkrét, individualizált szolgáltatás, másfelől pedig a csak fajta szerint meghatározott munkaszolgáltatás között, vagyis különbséget kell tenni egyfelől az olyan munkaszolgáltatások között, amelyeket eleve mint meghatározott egyes szolgáltatásokat elhatárolnak, másfelől olyan munkaszolgáltatások között, amelyeknél nincs szó határozottan elhatárolt egyes szolgáltatásokról. Az utóbbi esetben egy ember valójában a munkaerejét bocsátja rendelkezésre, és az, hogy milyen konkrét szolgáltatásokat kell teljesítenie, a munkaviszony során kerül megállapításra.³⁵

Az eredmény által meghatározott munkaszolgáltatások, mivel eleve éppen az eredmény által meghatározásra kerülnek, szükségképpen az előre meghatározottan elhatárolt egyes szolgáltatások alfajait alkotják, viszont egy munkaszolgáltatás, amely nincs eleve meghatározottan elhatárolva, amellyel kapcsolatban egy ember a munkaerejét bocsátja rendelkezésre, szükségképpen egy időre szóló munkaszolgáltatás, amely sohasem lehet eredmény által meghatározott munkaszolgáltatás, mert akkor a szolgáltatás már előre individualizált lenne. Ezen az alapon — Jacobi szerint — a munkaszerződés az a szerződés, amelynek az alapján időre szóló munkaszolgáltatásra vállal valaki kötelezettséget anélkül, hogy az elvégzendő szolgáltatások eleve és mint egyesek meg lennének határozva. Ezeknek a munkaszerződéseknek a lényegét Jacobi abban látja, hogy azok alapján uralmi vagy hatalmi viszonyok jönnek létre, mivel az egyes munkaszolgáltatásokat a huzamos jogviszony folyamán kell meghatározni. Ezek az uralmi vagy hatalmi viszonyok abból a rendelkezési jogból fakadnak, amely a munkát elfogadót a szerződés alapján munkát szolgáltató ember munkaereje felett megilletik.³⁶

A fogalom-meghatározáshoz azonban nem elég a személyi alárendeltségi viszonyból kiindulni, mert ilyenkor minden esetben találkozunk, ha egy ember más személy részére munkát köteles végezni. Nem elég, ha jelentős alárendeltségről beszélünk, mert ez alapján a kérdésfeltevés megismétlése. Logikailag hamis olyan jogkövetkezményekre is utalni, amelyek egy munkaszerződés létezéséből fakadnak, mint pl. — a munkaadó utasítási és irányítási joga. Nem felel meg az a gyakran alkalmazott ismérv sem, amely szerint a munkavállaló szervezeti beiktatásra kerül egy idegen üzembe, mert ez már ismét a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony következménye. Nem lehet elfogadni a gazdasági függőségre való utalást sem,

³⁰ Richter: i. m. 6. old. Hivatkozik a szerző Gierke-re is, aki szerint „A jogrend nem tekintheti a munkát olyan dolognak (Sachgut), amely alkalmas arra, hogy használata ártengedjék” (Otto v. Gierke: Die Wurzeln des Dienstvertrags, Berliner Festschrift für Heinrich Brunner, München—Leipzig, 38. old. idézi Richter: i. m. 7. old., 10. lábjegyzet.)

³¹ Richter, i. m. 7. old.

³² Richter, i. m. 19. old.

³³ Richter, i. m. 23. old.

³⁴ Erwin Jacobi, i. m. 43—45. old.

³⁵ Erwin Jacobi, i. m. 47. old.

³⁶ Erwin Jacobi, i. m. 47. és 48. old.

mert ez előfordulhat más szerződéseknél is, viszont nem áll fenn szükségképpen a munkaszerződésnél.³⁷ Ezzel szemben Erwin Jacobi szerint lényegesnek tekinthető az az ismérv, hogy a munkaszolgáltatás időbelileg van meghatározva, viszont az egyes szolgáltatások nincsenek eleve elhatárolva, amiből szükségképpen egy fokozottabb alárendeltség fakad. Ennek alapján a munkaszerződés — Erwin Jacobi szerint — olyan szerződés, amely időbelileg meghatározott munkaszolgáltatásra irányul, amellyel kapcsolatban az egyes szolgáltatások eleve meghatározottan elhatárolva nincsenek, aminek következtében fokozott alárendeltség alakul ki a munkát szolgáltató és a munkát elfogadó között.³⁸

Ez tehát Erwin Jacobi szerint az a tényállás, amely az egész munkajog számára lényeges. E tényállások közül azonban Erwin Jacobi szerint ki kell rekeszteni azokat, amidőn a munkát szolgáltató személy egy különös jogi függőségi viszonyban áll és a munkát e jogi függőség alapján szolgáltatja úgy, hogy a munkaszolgáltatásból fakadó alárendeltségi viszony felszívódik ebbe a már fennálló különös jogi függőségi viszonyba. Ilyen esetben a személyi függőség nem a munkaszolgáltatásból fakad, hanem ettől függetlenül alakul ki. Ilyen munkaszolgáltatások pl. amelyeket a feleség vagy a gyermek családjogi kötelezettség alapján végez, továbbá azok, amelyeket valaki mint egy jogi személy tagja teljesít, a büntetőintézetekben és a javítóintézetekben végzett munkák stb.

A korábban megjelölt tényállást Erwin Jacobi „az alkalmazottság tényállásának” nevezi. Az ebből fakadó jogviszonyt pedig munkaviszonynak.

A fentiek alapján Erwin Jacobi a következő módon határozza meg a munkajog fogalmát: „a munkajog mindazon jogszabályok összessége, amelyek az alkalmazottság tényállásához fűződnek. A munkavállaló az a jogképes ember, aki egy munkaviszonyban munkát végez, munkaadó pedig az a személy, aki számára munkaviszonyban munkát végeznek.”³⁹

Lényegében a tényálláselméletekhez csatlakozik Perneczky Béla is, a már hivatkozott munkájában. De szükségesnek tartja, hogy az emberi munkatípusok közül kikeresse azt, amely a munkát végző személy számára indokoltá teszi a munkajogban megnyilvánuló védelmi rendszert. Ezért elsősorban különbséget tesz a saját érdekkörben teljesített és a forgalomba hozott emberi munka között, az utóbbiból pedig kihatja az ellenszolgáltatás fejében teljesített emberi munkát. Végül következtetése az, hogy „a munkajog alaptényálladékanak az olyan emberi munkát kell tekintenünk, amely forgalomba került, ellenszolgáltatás fejében teljesített és időbelileg meghatározott, vagyis egyszerűen: a szolgálatot.” Erre, illetőleg erre és egyéb járulékos tényekre vonatkoznak a munkajog szabályai. A munkajog pedig „azoknak

a jogszabályoknak az összessége, amelyek joghatást végelemzésben a szolgálat tényállásához fűznek”.

Nagy érdeme a tényállás-elméleteknek, hogy megkísérelték a fogalmat az alapul szolgáló társadalmi viszonyra felépíteni. Helyesen ismerik fel azt is, hogy a munkás a munkaviszonyban munkajogát rendelkezésre bocsátja, forgalomba hozza és olyan szolgáltatásokat teljesít, amelyek mint egyes szolgáltatások eleve meghatározva nincsenek, hanem a munkaszolgáltatás az, amelyet időbelileg meghatározhatnak. Mindezek következtében pedig fokozott alárendeltség alakul ki. A „tényállás-elméletek” sem hatolnak be azonban a lényegig. Nem képesek, vagy nem akarják felismerni, hogy a munkaszerződés a munkaerő megszerzésének, a munkaviszony pedig a munkaerő elfogyasztásának a szükségképpen jogi formája a kapitalizmus viszonyai között az értéktöbblet elsajátítása érdekében. A tőkés ugyanis értéktöbbletet csak úgy képes elsajátítani, ha nem a munka eredményét, hanem magát a munkaerőt, mint sajátos árut, sajátos módon, tehát dologjogi tulajdonátruházási forma nélkül, kötelmi jogi szerződéssel megvásárolja. A munkaerőt, mint sajátos árut sem fogyaszthatja el úgy, mint egy dolgot, tehát sajátos jogi formára van szükség, a munkajogviszonyra, amelyben utasítások formájában rendelkezhetik a munkaerő elfogyasztása felől, mégpedig értéktöbblet elsajátítása érdekében. Éppen ez az a jellemző sajátosság, amely a kapitalizmus viszonyai között a munkajogviszony lényege, amely egyben meg is különbözteti a munkajogviszonyt egyfelől azoktól a polgári jogi, helyesebben magánjogi jogviszonyoktól, amelyek munka végzésére irányulnak, másfelől azoktól a jogviszonyoktól, amelyekről a tényálláselméletek megállapítják, hogy más alapon, eleve a személyi függőség viszonyai és csak másodsorban, hozzátehetjük, hogy csak esetlegesen munka végzésének a viszonyai is.

d) Az újabb német irodalomra az jellemző, hogy kombinálni igyekeznek különösen a „különjog elméletet” a „tényállás-elmélettel”. Így pl. Hueck szerint a munkajog az önállóan munkavállalók joga, de Hueck is különbséget tesz az emberek nagy tömege között, akik más számára munkát végeznek. Az első csoportba tartoznak, akik ezt a munkát mások szolgálatában egy sajátos függőségi viszonyban végzik. A másik csoportba azok tartoznak, akik a munka szolgáltatását illetően önállóak. Azt vallja azonban, hogy éles megkülönböztetésre nincs lehetőség és hogy számos átmeneti fokozat van a kétféle munkaviszony között.⁴⁰

A munkajog Nikisch szerint is a függőségi viszonyban álló munkavállalók külön joga. A függőség azon alapszik, hogy a munkavállalók a munkaadók szolgálatába, és ezzel közösségi viszonyba lépnek, amelyet a munkaerő teljes rendelkezésre bocsátása, de már egyedül a munka-

³⁷ Erwin Jacobi, i. m. 48—52. old.

³⁸ Erwin Jacobi, i. m. 53—54. old.

³⁹ Erwin Jacobi, i. m. 54—59. old.

⁴⁰ Hueck—Nipperdey: Lehrbuch des Arbeitsrechts, 1955. 1. k. 3. és 4. old.

vállalónak a munkaadó üzemébe vagy háztartásába való felvétele (beiktatása) is létrehoz.⁴¹

Herschel szerint a munkajog a függőségi viszonyban végzett munka külön joga, vagyis külön joga az olyan munkának, amelyet egy munkaorganizmusba (üzembe) beiktatott munkavállaló munkajogviszony keretei között ellenérték fejében végez a munkaadó részére.⁴²

Schnorr szerint „a munkajogba azoknak a millióknak a jogviszonyai tartoznak, akik ún. függőségi viszonyban végeznek munkát, vagyis akik a munka elvállalásával egy másik személynek alárendelik magukat, és a munkát ellenérték fejében szolgáltatják. E helyzetből, a mindkét oldalon fennálló teljesen különböző hatalmi helyzetből, már tisztára jogi szempontból is, feszültségi viszonyok jönnek létre, amelyek sajátos kiegyenlítést igényelnek... a munkajog... nagy részében azok védelmének a joga, akik egyedül nem képesek segíteni magukon.”⁴³

Mind a négy szerző megegyezik tehát abban, hogy a munkajog valamiféle külön jog. Eltérés közöttük csak annyiban van, hogy a munkajogot Hueck, Nikisch és Schnorr a munkavállalók, Herschel pedig a munka külön jogának tekinti.

Mind a négy szerző álláspontjára jellemző az is, hogy a „külön-jog” koncepcióján túl, szükségesnek tartják a fogalomnak egy bizonyos tényállás segítségével való konkretizálását, helyesebben elhatárolásra törekvő szűkítését. Hueck különbséget tesz önálló és önállótlan munka között és — legalább is a fogalomban — megelepszik az önállótlan munka tényállásával, és külön fejt ki részletebben az önállótlan munka fogalmát. Nikisch, Herschel és Schnorr azonban magában a fogalomban is utal arra, hogy a munkajogviszony függőségi viszony. A „tényállást” mind a négy meghatározásban lényegében a függőségi viszonyban állás valósítja meg, de eltérnek a szerzők abban a kérdésben, hogy ez a függőség miből fakad.

Elfogadhatók-e ezek az újabb meghatározások a kapitalista jellegű munkajogra vonatkozóan?

Vizsgáljuk meg először a kérdést abból a szempontból, hogy a munkajog „külön-jog”-nak tekinthető-e? Utaltam már arra, hogy a polgári jogtudományban is számos ellenvetéssel találkozunk a „külön-jog” elmélettel szemben.

A „külön-jog” elméletével szemben újabban főleg azt szokták felhozni a polgári irodalomban is, hogy túl egyoldalúan a munkavállalókat tartja szem előtt. Valóban az ilyen szemlélet kirekeszti a munkajog fogalmából a munkaadókat és a két alanyú munkajogviszonyt mesterségesen és természetellenesen kétfelé bontja. Maga Hueck is elismeri, hogy a munkajogban a munkaadók is szerepet játszanak, de arra hivatkozik, hogy „bizonyos fokig nem saját maguk, hanem a munkavállalók miatt. A munkaadók azonban nem alkotnak

külön hivatásrendet, és a munkaadói minőségnek nincs semmiféle önálló jelentősége. A munkavállalók foglalkoztatása nem öncél, hanem a vállalkozó azért foglalkoztat munkavállalókat, hogy a maga egyébkénti gazdasági céljait elérje: a munkaadó elsősorban vállalkozó és csak amennyiben a vállalkozói célok elérése érdekében munkavállalókat foglalkoztat, annyiban munkaadó is... A munkavállalók állnak tehát az előtérben, a munkajog tulajdonképpeni tárgya: a munkavállalók munkaviszonyainak a szabályozása és érdekeinek a védelme.”⁴⁴

Végül arra a következtetésre jut, hogy a munkajog rendszerbeli vonatkozásban a kereskedelmi joghoz áll közel, a munkajogi szabályok akkor kerülnek alkalmazásra, ha a tényállásban a munkavállaló szerepel.

Hueck érvei is azonban a felületen mozognak, formális ismérvekre épít és nem veszi figyelembe a munkaviszony lényegét. Az igaz, hogy a munkaadó rendszerint vállalkozó és elsősorban a vállalkozói érdekeket tartja szem előtt. A munkaadó személyének a munkajog fogalmából való kirekesztése azonban teljesen eltorzítja a munkajog lényegét, vagyis azt, hogy munkajogviszonyokat, mégpedig az értéktöbblet elsajátítására irányuló munkajogviszonyokat szabályoz. Megtévesztő persze, hogy a modern burzsoá munkajogban valóban nagyon sok olyan szabállyal találkozunk, amelyek a munkásmozgalom harcainak az eredményeként a kizsákmányolás korlátozására törek-szenek. Ez azonban legfeljebb csak annyit jelent, hogy a munkajog a kizsákmányolás korlátozására törekszik, de mit sem változtat azon a tényen, hogy a munkajogviszony alapvetően és lényegileg megmarad az értéktöbblet elsajátítási viszonyának. Alapvetően téves tehát minden olyan felfogás, amely a fogalomból kirekeszti éppen azt a személyt, aki az értéktöbbletet elsajátítja. Nem is szólva arról, amire helyesen mutat rá a Rivero—Savatier-féle tankönyv, hogy „a munkajog a dolgozók érdekében kötelezettségeket ró a munkaadóra, de az utóbbinak is biztosít jogokat... ezért nem vagyunk szabatosak ha azt mondjuk, hogy a munkajog csupán a dolgozókra nyer alkalmazást...”⁴⁵

6. A francia irodalomban G. Lyon-Caen ismer-teti a kialakult elméleteket.⁴⁶

a) A tisztán individualista és liberális felfogás a munkajogban a munkaszerződést szabályozó jogot lát.

b) Főleg munkaadói szempontból a munkajogot a tőke és a munka közötti együttműködés jogának tekintik. Ennek egyik ága a paternalista felfogás.⁴⁷

c) A keresztény szocialista irányzat a gyengébbek védelmének a szükségességét hangsúlyozza, és a munkajog céljává a szociális igazság megvalósulását tűzi ki. Ezen az irányzaton belül

⁴¹ Nikisch: *Arbeitsrecht*, 1955. I. k. 12. old.

⁴² W. Herschel: *Arbeitsrecht*, Düsseldorf—Stuttgart, 1954. 5. old.

⁴³ Ludwig Schnorr: *Arbeitsrecht*, Göttingen—Vandenhoeck—Ruprecht, 1954. 1. és 2. old.

⁴⁴ Hueck—Nipperdey: i. m. l.k. 4—5. old.

⁴⁵ Jean Rivero—Jean Savatier, i. m. I. cím, 2. §.

⁴⁶ G. Lyon—Caen, i. m. 17. és köv. old.

⁴⁷ Folliet: *Megjegyzések a paternalizmusról*, *Droit Social*, 1949. 67. old. (Id. G. Lyon—Caen.)

Durand, valamint Durand és Rousant meghatározása szerint a munkajog a más részére történő munka végzéséből keletkezett jogviszonyokkal foglalkozik, amennyiben a munka elvégzése együtt jár a munkaadónak való alárendeltséggel. A munka jog az alárendelt munka joga.⁴⁸

Közel áll Durand meghatározásához a Jean Rivero—Jean Savatier tankönyv által adott fogalom is, amely szerint a munkajog azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek olyan egyéni és kollektív viszonyokra vonatkoznak, amelyek magán — vagy hasonló elbírálás alá eső munkaadó és olyan személyek között keletkeznek, akik e munka folytán azzal kapcsolatban a munkaadónak alárendelten dolgoznak.

d) A reformista szocializmus irányzata szerint a munkajog lényegében a munkások érdekeit szolgáló törvényhozói, illetőleg állami beavatkozás joga.⁴⁹

e) Az anarcho-szindikalista irányzat szerint a munkajog nem más mint osztály-törvényhozás.⁵⁰

E szerzők is különbséget tesznek független és mások szolgálatában végzett munka, valamint gazdasági és jogi függőség között. A munkajogban a jogi függőség viszonyai tartoznak, vagyis az olyan viszonyok, amelyekben a munkaadónak rendelkezési joga (autorite) van a munkavállaló felett.⁵¹

A weimari és nyugatnémet elméletekkel szemben, amelyek elsősorban dogmatikai alapokra építik fel a munkajog fogalmát, az eddig ismertett francia elméletek inkább a munkajog céljának, társadalmi feladatainak társadalomtudományi alapon történő feltárására törekszenek és így határozzák meg a munkajog fogalmát. Az a felfogás azonban, amely a munkajogban „a munkaszerződést szabályozó jogot” látja, nemcsak történelmileg meghaladott, de semmitmondó is. Nem lehet a munkajog „a tőke és a munka együttműködésének a joga” sem, hanem legfeljebb a tőke és a munka harcának a joga lehetne. Ez a beállítás azonban elhomályosítaná azt a tényét, hogy a burzsoá munkajog — a munkásosztály harcainak az eredményeként elért sikerekkel együtt is — alapvetően és elsősorban mégis csak a burzsoá jogrendszer egy része, tehát végső fokon a tőkésosztály viszonylagos érdekeit szolgálja. A „szociális igazság megvalósulása” és „a munkások érdekeit szolgáló törvényhozó törekvések” lényegében

egyenes pártok politikai célkitűzései, de semmiképpen sem a burzsoá munkajog megvalósult alapelvei, hanem éppen ellenkezőleg, csak a burzsoá jogrendszer által elsősorban szolgált feladat, a kizsákmányolás korlátozására törekszenek, anélkül azonban, hogy azt meg tudnák, vagy esetleg meg akarnák szüntetni. Ugyanezen az alapon a burzsoá munkajog „osztály-jognak” sem tekinthető, semmiképpen nem a munkásosztály jogának. Ezek az elméletek tehát a társadalmi realitásoktól elfordulva, helytelen társadalomtudományi és ideológiai alapon állnak, mert végső fokon feltételezik, hogy a kapitalizmus viszonyai között, a tőkésosztály érdekeivel szemben olyan munkajog létezhet, amely — ezekre az érdekekre való tekintet nélkül — megvalósíthatja a „szociális igazságot”, a „munkások érdekeinek az érvényesülését”, sőt a „munkásosztály jogát”.

Nagy figyelmet érdemel viszont a francia irodalomban G. Lyon-Caen meghatározása, aki a marxizmus talaján áll. A következő általános meghatározást javasolja: „a munkajog azoknak a szabályoknak az összessége, amelyek

a) az emberi munkának a tőkés rendszerben való kizsákmányolását;

b) a dolgozóknak e kizsákmányolás elleni harc eszközeit;

c) a kizsákmányoló rendszernek a harc folytán bekövetkező folytonos korlátozásait szabályozzák.⁵²

Kétségtelen, hogy G. Lyon-Caen meghatározása túl bő, mert a felsorolt hármas célt egyéb jogszabályok is szolgálják. Nem utal a meghatározás a szabályozott társadalmi viszonyokra sem. Igen nagy érdeme viszont, hogy feltárja a munkajog osztálytartalmát és társadalmi szerepét.

7. Éppen G. Lyon-Caen meghatározásának a tartalma, amely egymással antagonisztikus ellentétben álló szolgálati feladatokra utal, felveti azt a kérdést, hogy a kapitalista munkajog önálló jogágazatnak tekinthető-e?

A weimari német és a modern nyugatnémet irodalomban uralkodó elmélet nem tekinti a munkajogot önálló jogágazatnak. Richter ugyan először önálló jogterületnek minősíti a munkajogot a személyjog és a dologi jog között, de kifejti, hogy a munkajog nem szünteti meg, nem törli át, nem szorítja a háttérbe a jogrendszer legmagasabb beosztását közjogra és magánjogra, tehát különbséget kell tenni közjogi és magánjogi munkajog között.⁵³ Kaskel is csak önálló diszciplinának tekinti a munkajogot. „A munkajogon belül... magánjogi és közjogi szabályok is vannak, anélkül, hogy ez a diszciplína egységét mint ilyen megbontaná”.⁵⁴ Lényegében azonos álláspontot foglal el az újabb irodalomban Hueck,⁵⁵ Nikisch⁵⁶ és Herschel is⁵⁷ Schnorr viszont a munkajogviszony

⁵² G. Lyon—Caen, i.m. 20. old.; Fundements historiques et rationnels du droit du travail, Dr. ouvrier, 1951. 1. old.

⁵³ Richter, i. m. 25. old.

⁵⁴ Kaskel, i. m. 4. old. és 3. old. 2. lábjegyzet.

⁵⁵ Hueck—Nipperdey, i. m. 1. k. 6. old.

⁵⁶ Nikisch, i. m. 41. old., aki inkább az egyes intézmények közjogi és magánjogi oldaláról beszél.

⁵⁷ I. m. 5. old.

⁴⁸ Traité du droit du travail, Dalloz, 1947. Précis Dalloz de législation industrielle, vö. egyben Levasseur cikkét a G. Ripert tiszteletére kiadott tanulmánykötetben (Le droit privé au milieu du XXe siècle.) Id.: G. Lyon—Caen.

⁴⁹ Beveridge : Du travail pour tous dans une société libre, Paris, 1945 ; Pic : Traité élémentaire de législation industrielle, Paris, 1922 ; Larogne : Les rapports entre patrons et ouvriers, Paris, Aubier, 1937. Réflexions sur le problème social, Paris, 1953. (Id.: G. Lyon—Caen.)

⁵⁰ Scelle : Le droit ouvrier, Paris, Colin, 2. kiadás, 1929 ; Précis élémentaire de législation industrielle (Sirey, 1927) ; Charlie : Le droit constitutionnel de greve, J. C. P. 1948. I. 729. (Id.: G. Lyon—Caen.)

⁵¹ Jean Rivero—Jean Savatier, i.m. I. cím, 1. §

magánjogi természetét emeli ki, mert szerinte a munkajog szabályainak a túlnyomó része a magánjogba tartozik, amin az sem változtat, hogy ezek gyakran kényszerítő erejű jogszabályok.⁵⁸

A lényeg mindenesetre az, hogy a weimari illetőleg a nyugatnémet irodalom semmiképpen sem tekinti a munkajogot önálló jogágazatnak.

A francia irodalomban a Rivero—Savatier-féle tankönyv álláspontja nem elég határozott. A szerzők ugyan arra a következtetésre jutnak, hogy a munkajog szétfezti a magánjog és a közjog hagyományos elhatárolását, és hogy a munkajog egyikbe sem sorolható. De a nehézséget abban látják, hogy nem lehet éles határvonalat húzni a közjog és a magánjog között. Végül is megállapítják, hogy a munkajog olyan jogágazathoz áll közel, amelyet még nem sikerült jól körülírni, és amelyet szakmai jog (droit professionnel) elnevezés alatt igyekeznek egységessé tenni.⁵⁹

Önálló jogágazatnak tekintik tehát a munkajogot, de helyét a közjog és magánjog között jelölik ki, helyesebben a közjog és a magánjog területén is, és úgy látják, hogy olyan kölcsönvett vonásai is vannak, amelyek az egyikkel is, a másikkal is közösek. Az általuk „szakmai jognak” nevezett jogágazat tehát lényegében mégsem önálló jogágazat, hanem „vegyes szakjog”.

G. Lyon-Caen szerint a munkajogra nem alkalmazható a magánjog és a közjog közötti megkülönböztetés, a munkajog egyikbe sem tartozik, hanem „kollektív magánjog”, mert a munkajogban nem egyének, hanem csoportok állnak egymással szemben. „A munkajogban ma a munkaadók magánérdekei és a dolgozók magánérdekei állnak szemben egymással, amely utóbbiak egyre jobban összevegyülnek a nemzet általános érdekeivel. A munkajog magánjog, amennyiben az előbbieket védi, viszont közjoggá válik, amennyiben az utóbbiakat biztosítja”.⁶⁰

Érdekes, hogy mind a két francia szerző igyekszik megszabadulni a közjog és a magánjog kategóriáitól, de végül is kénytelenek ezekhez visszatérni. Ennek oka az, hogy — véleményem szerint — a burzsoá jogrendszer nem is képes ezeket a kategóriákat kiküszöbölni, még ha ezek egy meghatározott társadalmi viszonytal kapcsolatban össze is vegyülnek.

Kibontakozhatik-e ugyanis a kapitalizmus viszonyai között a munkajog mint önálló jogágazat?

Egységes jogágazatról csak azon az alapon még nem beszélhetünk, hogy a jogszabályok meghatározott köre egy bizonyos társadalmi viszonyra vonatkozik. Ez legfeljebb csak formális, vagy helyesebben csak mesterkélt egységet valósít meg, viszont az egységes jogágazat léte a tartalmi egységességet is feltételezi. Ez pedig csak akkor valósul meg, ha valóban egységes alapelvek és ezekből fakadó egységes megoldási módszerek

fognak össze egy bizonyos joganyagot. Létre jöhetnek-e azonban egységes munkajogi alapelvek a kapitalizmus viszonyai között? Az alapelvek egyfelől a gazdasági alap törvényszerűségeit, másfelől a jogágazat szolgálati feladatait tükrözik.⁶¹ A burzsoá munkajogi szabályok tehát szükségképpen kifejezik a munkaerő kizsákmányolásának, az értéktöbblet eljasátításának a viszonyait. De nem csak kifejezik, hanem szolgálják is az értéktöbblet elsajátítását. Ugyanakkor a burzsoá munkajogi szabályozás kénytelen a kizsákmányolás korlátozására irányuló jogszabályokat is magába fogadni a munkásmozgalom hatására. Bármennyire is elsődleges és meghatározó erejű az értéktöbblet elsajátítását szolgáló feladat, és bármennyire is a kapitalista alapot, a tőkés osztály érdekeit szolgálja a burzsoá jogrendszer és a burzsoá munkajog a maga egészében, mindez nem változtat azon a tényen, hogy a burzsoá munkajogon belül egy társadalmi viszonyra két — egymással antagonisztikusan ellentétes — feladatot szolgáló jogszabályok vonatkoznak.⁶²

Márpedig egységes alapelvek ellentétes szolgálati feladatok érdekében nem alakulhatnak ki. Egységes alapelvek érvényesültek a kezdeti kapitalizmus idején, amíg a munkásmozgalom eredményeket nem ért el, de ezek nem a munkajog, hanem a burzsoá magánjog alapelvei voltak. Egységes alapelvek alakulhatnak ki a szocializmusban is, ahol a munkajog feladatait nem állítják szembe egymással a kizsákmányolás és az abból fakadó antagonisztikus tartalmú gazdasági, társadalmi és politikai ellentétek. De éppen a modern burzsoá jogrendszerben nem alakulhatnak ki a munkaviszonyra vonatkozó jogszabályok egységes alapelvei, tehát a munkajog sem válhat önálló jogágazattá, hanem tartalmában antagonisztikus jellegű marad.

8. Összegezve az eddigieket: a burzsoá munkajog fogalmára vonatkozó elméletek közül a „tényállás-elméletek” érdeme, hogy a kapitalista munkaviszony elemzésére építik a fogalmat, és kiemelik annak leglényegesebb jogi megnyilvánulását, a függőségi, alárendeltségi viszonyt. Alapvető hiányossága viszont ezeknek az elméleteknek, hogy nem veszik fel a fogalomba a munkaviszony társadalmi-gazdasági lényegét, vagyis azt, hogy a kapitalista munkaviszony lényegében az értéktöbblet elsajátításának a viszonya. G. Lyon-Caen meghatározásának viszont igen nagy érdeme, hogy feltárja a munkajog keletkezésének és létének gazdasági és társadalmi okait, rámutat a kizsákmányolás tényére és a burzsoa munkajog antagonisztikus tartalmára. Meghatározása viszont túl tág és mellőzi a munkajog által szabályozott társadalmi viszonyok körülírását, legalább is a fogalomban, amely ennek következtében hiányos marad.

Weltner Andor

(Folytatjuk)

⁵⁸ Lásd: Weltner, i. m. 54. old.

⁶² Nagyon élesen fejezi ki ezt az antagonizmust G. Lyon—Caen már idézett meghatározása, aki éppen ezért a kapitalista munkajogot átmeneti alakzatnak tekinti.

⁵⁸ Schnorr, i. m. 10. old.

⁵⁹ Jean Rivero—Jean Savatier, i. m. II. cím, 1. §. A. 4. pont.

⁶⁰ G. Lyon—Caen, i. m. 28. old.

SZEMLE

A csehszlovák termelészövetkezeti jogászok tudományos üléséről

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a termelészövetkezeti mozgalom szükségszerűen magával hozta a jogrendszer új ágának, a mezőgazdasági termelészövetkezeti jognak a kialakulását. Így van ez valamennyi népi demokratikus országban. A termelészövetkezeti jog elméleti és gyakorlati kérdéseinek felvetése és megoldása azonban nem minden népi demokráciában egyszintű. A csehszlovák köztársaság jogászai a termelészövetkezeti jog több alapvető kérdésének megoldása terén eddig is komoly eredményeket értek el, amit a tanulmányok száma és komolysága is bizonyít. További lépést jelent e téren az a konferencia, amelyet 1957 novemberében rendezett Smolenicen a *Szlovák Tudományos Akadémia*.

Az ülésen az elmélet és a gyakorlat képviselői vettek részt. A jogág tudományos művelőin kívül jelen voltak a kerületek és a járások szakigazgatási szerveinek és a termelészövetkezeteknek kiküldöttjei is. Ott voltak a rokon szakok művelői, a legjobb polgári jogászok, az államigazgatási-, a munkajogászok stb. A vitában ez utóbbiak is részt vettek és öröm volt látni, hogy az összes jogtudósok kötelességüknek tartják segíteni a legfiatalabb jogág tudományos kérdéseinek feldolgozását. Igazi tudóshoz méltóan tették ezt, akinek szívügye a tudomány művelése és a szocialista haza építése.

Összesen öt előadás hangzott el, és pedig a következők: 1. A termelészövetkezeti jogtudomány néhány kérdése (előadó: dr. Valér Fábry, a prágai Károly egyetem docense), 2. A termelészövetkezet és a begyűjtési, valamint felvásárló vállalatok közötti jogi kapcsolatok (előadó: dr. J. Spisiák, a jogi tudományok doktora), 3. Az öröklési jog kérdései a termelészövetkezetben (előadó: dr. K. Plank, a bratislavai Komensky egyetem docense), 4. A termelészövetkezeti dolgozók anyagi felelőssége (előadó: dr. J. Éliás, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének munkatársa), 5. A termelészövetkezet és a gépalomlás közötti szerződéses kapcsolatok jogi kérdései (előadó: dr. L.

Košťa, a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetjének vezetője).

A konferencia igen tanulságos volt, ezért megérdemli, hogy a magyar jogászok is megismerjék az anyagát. Előtérbe kerültek közös — a népi demokráciákat egyformán érintő — kérdések is, de persze elsősorban a sajátos csehszlovák viszonyok elemzésére szorítkoztak.

A közös problémák sorában mindegyiknek azt a megállapítást kell megemlíteni, hogy eddig cikkek és tanulmányok uralták a jogágban a tudományos feldolgozás formáját, ezentúl főleg az elméleti kérdések monografikus publikálására kell törekedni. Ezzel együtt folytatni, sőt erősíteni kell a termelészövetkezeti jog ismeretterjesztő feldolgozását, aminek napjainkban azért van különös jelentősége, mert most dolgozzák ki a termelészövetkezetek saját alapszabályukat. Erre a mintaalapszabály ad lehetőséget és a vezetőség kötelességévé teszik, hogy az év végéig ezt fejazzék be és regisztrálják a járási tanácsnál. Az alapszabály a mintaalapszabály normáira épül fel, attól eltérésre csak annyiban van lehetőség, amennyiben azt a mintaalapszabály megengedi. Nálunk a mintaalapszabály nem ad lehetőséget a saját alapszabály elkészítésére, arra csak napjainkban kerül először sor, alacsonyabb jogforrás alapján, részletes jogi rendezés nélkül. Miután ilyen eltérés van a két ország termelészövetkezeti alapszabályának kidolgozásában és regisztrálásában, jogászaink részéről fel sem vetődik a konferenciának az a központi kérdése, hogy a közgyűlés által elfogadott és a járási tanács végrehajtó bizottsága által megerősített alapszabály jogszabály jellegű-e vagy nem. A vélemények megoszlottak. Elfogadottnak látszott Valér Fábrynak az az érvelése, hogy az ilyen alapszabály igenis jogszabálynak tekinthető.

Sok szó esett az elmélet és a gyakorlat egységéről. Rámutattak a hiányosságokra, helyesen taglalták a kivezető utat, amely arra irányul, hogy a jog segítse a falu szocialista átalakítását. Éppen ezért tanulmányozni kell — állapították meg — a kolhozjog vonatkozó szabályozását, és fel kell azokat használni a tudományos munkákban. Felismerni az eltéréseket, de felismerni a közös vonásokat is, felhasználni azokat,

mert bő lehetőség van rá — foglalta határozatába a konferencia.

Nemcsak csehszlovák viszonylatban elengedhetetlen — ezért is említtem meg — a konferenciának az az állásfoglalása, hogy a termelészövetkezetek jogi kérdéseivel való foglalkozást járási szinten ki kell szélesíteni. Biztosítani kell, hogy a járási mezőgazdasági osztályokon jogász részére rendszeresítsenek állandó státust. A résztvevők főleg a gyakorlatból vett példákkal bizonyították ennek szükségességét.

Előtérbe került a termelészövetkezet gazdasági tevékenységének jogi szabályozása, amely a konferencia megállapítása szerint az eddigénél részletesebb rendezést kíván. Ugyanis több olyan területe van a termelészövetkezetek gazdasági tevékenységének, amelyek jogilag csak részben szabályozottak, és ez azzal jár, hogy több területen egymással szembenálló gyakorlat alakul ki. Ez természetesen sérti a szocialista törvényesség követelményét, és ezért a konferencia azt javasolta a jogalkotó szerveknek, hogy részletesen szabályozza a termelészövetkezetek gazdasági tevékenységét. Részben ezzel függ össze a konferenciának az a követelése is, hogy a földművelésügyi minisztérium mellett létesítsenek jogi tanácsadó testületet.

A termelészövetkezeti tagok öröklési jogi kérdéséről folyó vitában is megmutatkozott, hogy a megoldandó jogi problémák nálunk is időszertűek. Csehszlovák viszonylatban külön specialitást ad az öröklési jognak a mezőgazdasági birtokok elaprózódását tiltó törvények szlovákiai végrehajtásának nehézsége. Éppen ezért a konferencia megállapította, hogy az 1947. évi 139. számú törvénynek idevonatkozó rendelkezései részben túlhaladtak és nem segítik a falu szocialista átszervezését.

A termelészövetkezeti dolgozók anyagi felelősségének tárgyalása során az előadó és a hozzászólók egyaránt hangsúlyozták, hogy e téren több tekintetben jogi vákuum észlelhető. Mindaddig, amíg kitöltésére sor kerül, az analógia juris et legis interpretációját kell alkalmazni — állapította meg a konferencia. A polgári jog szabályait csak szubsidiárius módon lehet figyelembe venni, hiszen a termelészövetkezetben sajátos viszonyokról van szó, amelyek önálló szabályozást kívánnak. A termelészövetkezeti dolgozók anyag i

felelőssége nem érinti a fegyelmi felelősséget.

A gépállomás és a termelőszövetkezet közötti szerződéses kapcsolat vitájáról egy közös problémát kell kiemelni. Nevezetesen, hogy a falu szocializálása szempontjából a gépállomásokkal kötött szerződésnek rendkívül nagy jelentősége van, elsősorban a termelőszövetkezet gazdasági fellendítése, termelékenységének növelése szempontjából.

A *sajátos csehszlovák viszonyok* elemzése természetesen túltett a többi népi demokráciákat is érintő kérdések tárgyalásán. A leglényegesebbek összefoglalását azzal kell kezdeni, hogy a konferencia megállapította, miszerint a termelőszövetkezeteknek a járási mezőgazdasági osztályon való nyilvántartása nem pótolja a vállalati nyilvántartásba való bejegyzésüket. Ezért javasolták az igazságügyminisztériumnak, hogy adjon utasítást a termelőszövetkezeti alapszabálynak a vállalati nyilvántartásba való bejegyzésére. A bejegyzés magával hozza a bíróság ellenőrző tevékenységét, amelyre a konferenciának az volt a válasza, hogy az csak annak megállapítására szorítkozhat, vajon a termelőszövetkezetek alapszabálya összhangban van-e a mintaalapszabállyal. Eltérés esetén felhívja erre a termelőszövetkezet és a járási mezőgazdasági osztály figyelmét.

Javaslatot tett a konferencia arra, hogy a termelőszövetkezet vezető szervei — elsősorban az elnök — képviselheti és kötelezettségvállalási jogkörét jogilag pontosan szabályozzák. Természetesen a közgyűlés jogkörének csorbítatlanságára való tekintettel, hiszen a szövetkezeti demokrácia elvéből folyóan a termelőszövetkezetet érintő minden ügyben végső fokon a közgyűlés jogosult határozni.

A termelőszövetkezet és a begyűjtési valamint felvásárlási szervek közötti kapcsolatok jogi kérdései sajátos problémákat tükröznek. Tekintve, hogy nálunk az ottani forma ismeretlen, a konferenciának ezzel kapcsolatos megállapításaira csak azért térek ki, hogy részletesebben ismerjük a Csehszlovákiában felvetődő jogi kérdéseket. A konferencia javasolta a szerződéses rendszer kiszélesítését a falu és a város viszonylatában. A jogi kapcsolatok haladó formáját képviselő szerződéses rendszer egyben a központi irá-

nyítás erősödését is maga után vonja. Ami pedig ezeknek a szerződéseknek jogi jellegét illeti, sajátos elemei lépnek előtérbe, melyek segítenek megerősíteni a termelőszövetkezeti gazdálkodást. Javaslatot tett a konferencia arra, hogy a jogalkotó szervek részletesen dolgozzák ki a bizományi értékesítés termelőszövetkezetekre vonatkozó szabályait. Ugyanis ez a jogi forma Csehszlovákiában nem terjedt el, holott — az elhangzottak szerint — alkalmas lehet arra, hogy elősegítse a város és a falu közötti árucseré kiszélesedését.

A termelőszövetkezeti dolgozók anyagi felelősségének tárgyalása során felmerült mind a termelőszövetkezeti tagok, mind a nem termelőszövetkezeti tagok, de ott dolgozók (időlegesen vagy állandó jelleggel) anyagi felelőssége. Az alapszabályban foglalt kötelezettségek megszegéséből származó kár a polgári törvénykönyv 307. §-ába ütközik, ami egyben a bizonyítási kötelezettséget is megszabja. A termelőszövetkezeti jog a fokozott felelősséget ismeri. Ez a Csehszlovák Kommunista Párt és a kormány 1952. évi május 26-i és július 3-i határozatából következik, mely szerint a termelőszövetkezet vezetősége a kárösszeget a dolgozó jövedelméből levonja. Több személy okozta kár esetében egyetemleges felelősségnek van helye. A vezető szervek, illetve a képviselheti joggal felruházott személyek által okozott kárért a termelőszövetkezet felel. Ilyen esetekben a polgári törvénykönyv 348. §-a szerinti kármegosztásra kerül sor.

A gépállomás és a termelőszövetkezet közötti szerződéses kapcsolat Csehszlovákiában sok esetben más jogi kérdéseket vet fel, mint Magyarországon. Ez a gépállomásokra vonatkozó eltérő jogi szabályozásból ered. A konferencia határozatilag megállapította, hogy a típusszerződés több pontja nem felel meg a fokozott termelési-szervezési feladatoknak, ezért javasolja a jogalkotó szerveknek, hogy változtassanak a típusszerződésen, mégpedig olyan irányban, hogy az elősegítse a termelőszövetkezet további gépesítését, azonkívül a hivatalos közlönybe tegyék közzé a típusszerződést. Javaslatot tettek a gépállomás statutumának a kidolgozására is, valamint a községi tanács ellenőrző szerepének kiszélesítésére.

Az elmondottakon kívül még szá-

mos javaslat hangzott el. Csak a legfontosabbnak vélt előterjesztéseket kívántam összefoglalni, hogy a konferencia jelentőségét kellőképpen dokumentálhassam. A teljes anyag megismerése sok kérdésben hasznosan segítheti hazai termelőszövetkezeti jogunk tudományos feldolgozását.

A konferencia záróaktusa a csehszlovák jogászokhoz intézett felhívást tartalmazta, amelyben kéri, hogy a termelőszövetkezeti alapszabály elkészítéséhez nyújtsanak segítséget. Olyan időben történt ez, amikor Csehszlovákiában már 11 135 termelőszövetkezet működik, 650 ezer taggal. A termelőszövetkezetek az ország területének kétharmad részén gazdálkodnak.

Végül meg kell emlékezni a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének kitűnő szervező készségéről és összes dolgozójának áldozatkész munkájáról.

Medve Zsigmond

A Ptk. tervezetének vitája az Állam- és Jogtudományi Intézetben

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos kollektívája 1958. febr. 14-én vitatta meg a Polgári Törvénykönyv Tervezetét és az Intézet munkatársai részben a tervezet egészét érintően, részben az általuk művelt jogtudományi ágazatok szemszögéből tették meg a tervezettel kapcsolatos észrevételeiket.

1. A kódex egészét illető fejtegetések során Kovács István a tervezet azon rendelkezéseivel foglalkozott, amelyek egyéb jogszabályokra hivatkoznak és szükségesnek vélte ezen utalások indokoltságának felülvizsgálását. Az utalások jellegével kapcsolatban rámutatott, hogy helyesebb lenne pontosan meghatározni azokat a jogszabályokat, amelyeket a tervezet utaló rendelkezéseiben felhív. A „jogszabály” szó használatát nem látja megfelelőnek, mivel különböző fokozatú jogszabályokat ölel fel és így tág skálája nyílna az értelmezésnek. Nincs tisztázva, hogy a tervezet egyes vonatkozásokban hatályban levő, vagy a jövőben megalkotandó jogszabályokra kíván-e utalni. Az esetleges korábbi jogszabályokra való utalásban veszélyt lát a régmúltban hozott normatív

aktusok, valamint a bírói „szokás-jog” behatolásának lehetővé válására. Ezzel a tervezet megalkotójának akarata ellenére kazuisztikussá válhat.

Szabó Imre a tervezet indokolásával kapcsolatban kifogásolta annak túl terjedelmes történelmi háttérét, nevezetesen azt, hogy az számos vonatkozásban túlzottan támaszkodik a múlt jogára; ezt elvileg is helytelennek tartja, de ez azért sem indokolt, mivel a fiatal jogalkalmazók számára a múlt joga mindinkább ismeretlenné válik, a Kúria joggyakorlata olyan jogtörténeti emlékké alakul át, amelytől el kell szakadnunk. A kódexnek továbbá deklarálni kell, hogy a polgári jog területén tiszta lapot nyitunk és a továbbiakban az új Ptk. kell hogy kiindulási alapul szolgáljon. E szempont kidomborítása érdekében szükségesnek tartja, hogy az életbeléptető jogszabály rendelkezék arról, miszerint a törvény nem értelmezhető a felszabadulás előtti jogszabályok és bírói gyakorlat segítségével; ezzel kifejezést nyerne az értelmezés jogpolitikai iránya. Célszerűnek látszanék az életbeléptető jogszabályban az értelmezést illető e negatív rendelkezés mellett olyan, ugyancsak jogpolitikai jellegű pozitív rendelkezést is felvenni, hogy a törvényt a népi demokrácia rendjének megfelelően kell értelmezni. Az indokolás, nézete szerint, eltúlozza a tervezet bevezető rendelkezéseinek fontosságát, amidőn azokat mintegy a polgári jog alkotmányának tekinteti és a tervezetben nem szabályozott kérdéseknek az alapelvek alapján való eldöntésére utalással a jog hézagmentességének álláspontját látszik magáévá tenni. Ezzel összefüggésben rámutat arra is, hogy a bevezető rendelkezések contra legem alkalmazása a törvényesség sérelmét jelentené. Az indokolást úgy kellene módosítani, hogy abból az alapvető rendelkezéseknek a többi rendelkezések értelmezését illető jelentősége tűnjék ki. A kódexnek a szerződési nyilatkozat értelmezésére vonatkozó rendelkezésével kapcsolatban megjegyzi, hogy értelmezésre nemcsak kétes esetekben kerül sor, hanem elvileg mindig; továbbá a szocialista felfogásnak az akarati és a nyilatkozati elv szintézisét kell megteremtenie, amire egyébként a szöveg törekszik is. Új szöveggént javasolja a következőket: „A szer-

ződési nyilatkozatot a nyilatkozó kijelentésének és az abból, valamint az eset körülményeiből megállapítható akaratának egybevételével kell értelmezni.” Végül javasolja a lemondó nyilatkozat szoros értelmezésére vonatkozó rendelkezés elhagyását; ez egyrészt értelmezés formájában jelentkező jogalkalmazási elv, másrészt nincs szükség ennek az egy elvnek külön kiemelésére; hasonlókat még lehetne összegyűjteni.

Trócsányi László felhívta a figyelmet Tadevoszjan szovjet szerző egyik cikkére, amelyben kifejezésre jut az a gondolat, hogy a Ptk. nem állhat heterogén elemekből, annak a polgároknak jogaival és kötelességeivel kell foglalkoznia. E felfogás tükrében a tervezet anyagának jelentős részét mellőzni kellene és az arra vonatkozó szabályozás rendszerbe foglalása a gazdasági jog feladatkörébe tartozna. Utalt ezzel kapcsolatban arra is, hogy Csehszlovákiában külön kódexet készülnek alkotni a gazdasági szervezetek közötti kötetmi kapcsolatok szabályozására. A tervek szerint a Ptk. rendelkezései az e kódex által szabályozott kérdésekre csak kiegészítően lennének alkalmazhatók. A továbbiakban foglalkozott a munkajogi és a polgári jogi kodifikáció viszonyával, rámutatván arra, hogy a munkajognak továbbra is támaszkodnia kell a polgári jogra és bár a munkajogi kodifikáció során megalkotják a Munka Törvénykönyvének általános részét, a munkajog továbbra sem nélkülözheti a polgári jogban tükröződő elveket és azokat analógia útján alkalmazni kell.

2. A tervezet egyes konkrét rendelkezéseivel kapcsolatos észrevételek során *Kovács István* az alkotmányjog oldaláról a tulajdoni formák szabályozásának mikéntjét vizsgálta és utalt arra, hogy a kizárólagos állami tulajdonról szóló rendelkezések nem megnyugtatóak, mivel nincsenek összhangban az alkotmánnyal. Utóbbi ugyanis gazdasági tevékenységi formákat is tárgyal e tárgykörben. (Pl. nagykereskedelem, közlekedés, bányaművelés, banktevékenység). A Ptk. ezekre, mint vagyonközösségre, avagy kifejezetten, mint tevékenységi formákra vonatkoztathatná rendelkezéseit. Nem ad a tervezet arra a kérdésre sem választ, hogy a kizárólagos állami tulajdont lezártnak tekinti-e, avagy az tovább szélesít-

hető és ha igen, milyen jellegű rendelkezésekkel. Kifogásolja, hogy a tervezet értelmében a kisárutermelő tulajdon jogilag osztja a magántulajdon sorsát (pl. a kisajátítás tekintetében); már pedig utóbbi tőkés eredetű, míg előbbi alapja a munka. A két tulajdoni kategória ilyen egybefoglalása jobbról is, balról is veszélyt rejt magában. Hiányolta a kisárutermelő tulajdon tárgyainak meghatározását és helyteleníti, hogy a tervezet értelmében minden állampolgár alanya lehet a személyi tulajdonnak; ami végül a szövetkezeti tulajdont illeti, homályosnak és a szövetkezet lényegével ellentétben állónak tartja azt a rendelkezést, miszerint a szövetkezet megszűnése után a szövetkezet vagyónát szövetkezeti célra kell felhasználni, mivel ebből kevéssé derül ki, hogy mi is legyen a vagyon sorsa. A tervezet 54. § (3) bekezdése kifogásolt szabályozása révén a szövetkezetet egy szintre helyezi az egyesülettel. Elismeri, hogy a tagok tulajdoni jogainak védelme, különösen az állam általi juttatásokra tekintettel nem lehet túlzottan mérv, mégis helyesnek látszana a kérdés újból való megvizsgálása az általa felvetett szempontból is. Az 51. §-al kapcsolatban jogszabályszerkesztési problémára hívja fel a figyelmet, amennyiben a kérdéses § a szövetkezet gazdálkodásának eredményeiben való részesedés tekintetében egyenértékűvé teszi az általános elvet (a szövetkezeti tagok alapszabály rendelkezései értelmében végzett munkáját) a kivétellel (a szövetkezetben való egyéb részvétellel). Az 55. § vonatkozásában utal arra, hogy az ott általánosságban megjelölt szervezetek a hivatkozott alkotmányi tételekkel nem állnak összhangban. A 132. § vonatkozásában pedig kétségesnek tartja, szükséges-e abban büntető rendelkezést konstruálni.

Pap Tibor a családjog szabályait szem előtt tartva vizsgálta a jogképességgel kapcsolatos rendelkezéseket. Foglalkozott a tervezet 8. § (1) bekezdése és a Csjt. 35. § (2) bekezdése között mutatkozó eltérésekkel. Kifogásolta, hogy a tervezet a fogantatás vélelmezett időpontjától való eltérés bizonyítását egyrészt nem csupán a gyermek érdekében, másrészt a jogosultak széles köre számára teszi lehetővé, ami tág körben nyithat lehetőséget az

anya meghurcoltatására. Ezzel összefüggésben utalt arra, hogy a Csjt. a házasságon kívüli születés esetében is csak szűk körben biztosítja a vélelem megdönthetésének kezdeményezését és úgy vélte, hogy az örökjogi joghatások beállásának biztosítása céljából nem indokolt a gyermek érdekeinek ilyen háttérbe szorítása. A 11. § (2) bekezdésével kapcsolatban utalt arra, hogy a Csjt. általában a házasságtörésnek és nem az érvényes házasság megkötésének tulajdonít nagykorúsító hatályt. A korengedély megadására irányuló hatályos szabályozásra hivatkozással vitatta az indokolásnak azt a megállapítását, hogy a 18. év alatti nagykorúsítás lehetősége csak szorosan értelmezendő kivételes lehetőség. A tervezet vonatkozó rendelkezése lényegében a forgalom biztonságát szem előtt tartva fűz szankciókat a házasság érvénytelenségéhez, míg ugyanakkor a Csjt. egyéb vonatkozásokban (névviselés, tartás, a házasságból folyó vagyoni jogi joghatások) kevésbé rigorózus és eltekint az érvénytelen házasságot kötő kiskorú megbüntetésétől, ami által meghiúsítja a tervezetnek a forgalom biztonságának megóvására irányuló célzatát. E célzatot, megítélése szerint, nem a következmények, de az előzmények vonalán kell védelmezni és arra a korengedély megadására irányuló eljárás megszigorítását látni például alkalmasnak. Foglalkozott végül az örökbe fogadott gyermek örökjogi jogállásának rendezésével és helyeselve a tervezet megoldását utalt a Csjt. 51. § (3) bek. megfelelő módosításának szükségességére.

Farkas József a polgári eljárásjog szempontjából tette meg észrevételeit. Helyeselte, hogy a 6. § kimondja a polgári jogviszonyokból eredő vitákra a bírói hatáskört. Helyteleníti azonban, hogy kivételek megtételére bármely jogszabályt felhatalmaz. Nézete szerint erre csak tv. vagy tvr. jogosítható fel. A birtokvédelemmel kapcsolatban javasolja, hogy a bíróság előtt is folyhasson sommás per, ne csak az államigazgatási bíróság előtt. Megjegyzi, hogy a 173. § szerinti vélelem úgysis lerontja a törvényhozói ellenítés intencióját. Az államigazgatási eljárásnál a 8 napos határidő rövid és a vb. helyett legalább városokban a szakigazgatási szervet kellene az eljárás lefolytatására kijelölni. A

Pp. és a Ptk. egyes rendelkezései között összhangot kell teremteni. Így az állam javára szóló marasztalás perjogi lehetőségét biztosítani kell oly módon, hogy a 182. és 216. §-ok esetében a törvény engedje meg az ultra petitum ítélet hozatalát. A beszámításnál javasolja a 271—272. §-okba fel nem vett, de ma fennálló korlátozó szabályok hatályban tartását, általában a beszámíthatóság és a viszontkereset előfeltételeinek egyeztetését, a 272. § (3) bek. szövegének megváltoztatását. Az elévülési időt a perújítás határideje miatt 5 évben javasolja megállapítani, vagy a 298. § (3) bekezdését úgy megváltoztatni, hogy az elévüléssel kapcsolatos gyakorlat a perújítás esetén továbbra is fenntartható legyen. Helyesebbnek tartaná, ha az elévülést sem venné a bíróság hivatalból figyelembe. Az elévülés új szabályozása folytán a Vht. 49. §-át módosítani javasolja úgy, hogy mindaz a körülmény, ami az elévülés nyugvását vagy félbeszakadását idézi elő, a végrehajtási jog elenyészésére is ilyen hatással legyen. Végül javasolja a holtnaknyilvánítási időpont más meghatározását és a fogamzás időpontjának a fogamzás vélelmi ideje utolsó napjával való azonosítását.

Szabó Imre a második rész címében helyteleníti a személyek három típusának (ember, állam, jogi személy) megkonstruálását és ezek közül „az ember” kategóriát, ami természetjogias megfogalmazás; alkalmatlannak tartja arra, hogy politikai szervezetben megjelölésként szerepeljen. Anélkül, hogy belemenne az állam jogi személyisége kérdésének taglalásába, az esetleges eltérő megoldási módzatok között felveti az állam jogalanyiségára vonatkozó rendelkezések teljes elhagyását, vagy azoknak a rész elején való elhelyezését. Kifogásolja végül, hogy az indoklás értelmében a tervezet lehetőséget ad alapítványok további létesítésére (amit helytelenít) anélkül, hogy feltárná, milyen célt kíván ezzel a törvényhozó szolgálni. Az alapítványok intézményét nem tartja a továbbiakban fenntarthatónak; ennek az intézménynek jellege ellenkezik a szocialista jogfelfogással, de nincs is rá szükség, sőt esetleg nem kívánatos alapítványok létesítéséhez vezethet.

Toldi Ferenc a költségvetési elő-

irányzat alapján gazdálkodó szervezetek jogi személyiségének kérdéseihez (39—41. §§) szólott hozzá az államigazgatási jog vonatkozásait szem előtt tartva. Ilyen értelemben túl tág és erősen differenciált az említett szervek kategóriája (beletartoznak államhatalmi és állami gazgatási szervezetek, az alájuk rendelt különböző intézmények). Mindezek jogi személylé nyilvánítása és a jogi személyiséggel kapcsolatosan a szocialista jogirodalomban általánosságban érvényesülő fogalom meghatározás elfogadása több problémát vet fel. Így nem látja tisztázottnak, mi értendő szervezet alatt, mik ennek ismérvei és határai. Bonyodalmaikat okoz az elkülönített vagyon fogalma is (elegendő-e a szerv részére költségvetésben kötött rendeltetésű, külön nyilvántartott hitelek feletti rendelkezés, vagy kisebb jelentőségű kiadások fedezésére határidőhöz kötötten elszámolandó ellátmány rendelkezésre bocsátása). Kétségbe vonja, hogy elismerhető-e a tervezetben foglalt széleskörű önálló vagyoni felelőssége a tárgyalt szervezeteknek. A tervezet tételes rendelkezéseit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az a költségvetési előirányzat alapján gazdálkodó szervezeteket a legszélesebb körben érinti, így jogi személynek minősülnek, egyebek között a rendőrség, az ideiglenes napközi otthon, de annak tekinthető adott esetben az államigazgatási szervezet valamely dolgozója is állami szervi minőségében, mivel a tervezet szempontjából elegendő, ha a kérdéses szerv a polgári forgalomban az anyagi eszközökkel kapcsolatosan látszólag rendelkezésre jogosultként jelentkezik. Hiányolja, hogy a tervezet nem veszi figyelembe a tárgyalt szervek állam-, illetve államigazgatási jogi státusát és ezzel önálló jogi személyekre bontja fel, atomizálja az államigazgatási apparátust. Míg tehát e szervezetek az említett státusukat tekintve gazdálkodásuk vonatkozásában nagyrészt önállótlanak, addig a polgári jogi forgalomban messzemenő önállóság illeti meg őket. Utalt arra, hogy számos költségvetési szervnél, illetve intézménynél nincsenek meg jogi személyiségük elismerésének személyi feltételei, ami egyebek között megnehezíti gazdálkodási tevékenységük ellenőrzését. A tervezet megoldása veszélyezteti az állam vagyoni ér-

dekeit, az állami eszközökkel való gazdálkodás megszigorítására, ellenőrizhetővé tételére irányuló törekvéssel ellentétes irányban hat. A Szovjetunió és egyes népi demokráciák vonatkozó jogi szabályozásának ismertetése után oda konkludált, hogy csupán a költségvetést alkotó szervek jogi személyiségét ismerheti el a Ptk., bár alternatív megoldásként elfogadhatónak tartja azt is, hogy a költségvetésben közvetlenül utalványozásra jogosult szervek jogalanyisága ismertessék el. Elképzelhető a javasolt két megoldás együttesen is, valamint azok kombinációja.

Zöldy Miklós a tervezet rendelkezési és a büntetőjog szabályai közötti összefüggéseket tárgyalta. Utalt arra, hogy a X., XI. és XII. fejezetek rendszerében a szabatos büntetőjogi értékelés szempontjából szükségesnek látszana az ingó és ingatlan dolgok közötti éles megkülönböztetés. Ugyancsak jelentősnek tartja a 213—217. §-okkal kapcsolatban az uzsora-cselekményekre vonatkozó polgári jogi és büntetőjogi rendelkezések egybehangolását és ennek során az uzsorás-szerződés semmissé és büntetőjogilag üldözhetővé nyilvánítását. Hiányolja az állami szocialista tulajdonban levő vagyon kezelésével megbízott személyek jogkörének világos meghatározását és annak leszögezését, hogy a kérdéses személyek e tevékenységi körükben ugyanolyan gondossággal tartoznak eljárni, mint saját ügyeikben.

3. Az elhangzott észrevételekre *Eörsi Gyula* válaszolt a felszólalások sorrendjében.

Kovács István felszólalásával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a tervezet nem csupán utaló, de felhatalmazó szabályokat is tartalmaz és ezáltal a nyitvahagyott problémák megfelelő szinten való megoldását kívánja lehetővé tenni. Közölte, hogy a tervezet a hatályos jogszabályok vonatkozásában úgy a múltban hozott, mint a jövőben alkotandó törvényhozási aktusokat szem előtt tartja, továbbá, hogy mindazok a polgári jogi szabályok, amelyekre a tervezetben utalás történik, tüzetes átvizsgálásra kerülnek. Ugyanez vonatkozik a múltbeli bírósági gyakorlatra is és e téren a Legfelsőbb Bíróság új elvi döntések meghozatalával szab gátat a régi bírói gyakorlatban kialakult jog-

tételek továbbélésének. Ami azt a megjegyzést illeti, hogy a tulajdoni formák meghatározása nincs összhangban az alkotmány idevonatkozó rendelkezéseivel, utalt arra, hogy utóbbiak nem a tulajdonjog alanyát ragadják meg. A jogi személy, mint a tulajdonjog alanya nem szerepelhet a tervezetben egyben a tulajdonjog tárgyaként is. Nem tekinti a polgári jogra tartozó kérdésnek, hogy az egyes polgárok milyen irányú gazdasági tevékenység kifejtésére jogosultak. A kizárólagos állami gazdasági tevékenység körének meghatározását alkotmányi, illetve más, nem a polgári jog területére tartozó jogszabályok feladatának tekinti. A kisárutermelő tulajdonnal kapcsolatos megjegyzéssel összefüggésben kifejti, hogy a Ptk. a politikai gazdaságtannak azon kategorizálását veszi alapul, amely szerint megkülönböztendő a termelési eszközök és használati javak és ennek megfelelően utóbbiak, mint a tulajdonjog tárgyai a tulajdonjog alanyaitól függetlenül a személyi tulajdon kategóriájába sorolandók, annak jelenlegi, népi demokratikus fejlettségi fokán. A kisárutermelő tulajdont — a fejlődő személyi tulajdonnal szemben — elhaló tulajdoni formának minősíti. A megszűnő szövetkezetek vagyonának hováfordítását illetően egyetért azzal, hogy a tervezet megoldása javítható olyan irányban, hogy ezek vagyonát magasabb szövetkezeti szervek rendelkezéseinek megfelelően kell felhasználni.

Pap Tibor észrevételeit illetően a házasságkötés nagykorúsító hatálya tekintetében tett megjegyzéssel egyetért, míg a fogamzási idő megállapítására vonatkozó szabályokkal kapcsolatban kifejti, hogy a tervezet rendelkezései nem a Csjt. által átfogott tényállásra vonatkoznak. Az örökbefogadott öröklési jogának rendezése terén módosítandónak véli a Csjt. vonatkozó tételeit.

Farkas József észrevételeihez fűzött reflexióiban említette, hogy azok többségükben olyanok, amelyeket egyéb alkalmakkor már megvitattak, így azokkal behatóbban nem foglalkozik.

Szabó Imre észrevételével összefüggésben a 187. § (1) bek.-ben foglalt „kétség esetén” szavak elhagyására vonatkozó javaslatot magáévé teszi. Ami a nyilatkozati és akarati elv problémáját illeti az értelmezés tekintetében, úgy a ter-

vezet a két elv egyeztetésére tett kísérletet, amikor is elsőbbséget biztosít a nyilatkozat jelentőségének. Az a contrario következtetések indokolatlanságának hangsúlyozása mellett meggondolandónak véli a 107. § (2) bekezdésének elhagyását. Ami az indoklással kapcsolatos megjegyzéseket illeti, felhívja a figyelmet arra, hogy az indoklás abban a tekintetben kíván magyarázattal szolgálni, hol ad a tervezet a fennálló joggal szemben új megoldásokat és hol teszi magáévá a hatályos jogot. Egyetért azonban azzal, hogy a Kúria gyakorlatára vonatkozó utalások terjedelmét csökkenteni kell. A második rész tagolására vonatkozó megjegyzéseket illetően nem lát a tervezetben adottnál jobb megoldási lehetőséget, mivel a természetes személy is biológiai fogalom. Nem javasolja ebben a körben az állam jogalanyiságára vonatkozó rendelkezések elhagyását, s e szabályoknak a rész élére állításával sem tud egyetérteni, mivel a személyek természetes sorrendje az emberrel kezdődik. Az általános rendelkezések jelentőségével kapcsolatos észrevételekkel nem ért egyet, mivel azok derogative is hathatnak és a tervezet esetleg bizonyos síkon ütköző szabályai közötti kontraverzió megoldását célozzák. Az alapítvány kérdésében tett megjegyzéseket teljesen osztja, mivel azt védhetetlennek és szocialista jogunk szellemétől idegen jogász konstrukciónak tartja.

Ami a Toldi Ferenc által tett észrevételeket illeti, utal arra, hogy a tervezet az 1953 óta fennálló hatályos jogi rendezést veszi át. Megítélése szerint nem rejt magában veszélyt, ha pl. a napközi otthont is jogi személynek tekintjük, mivel rendelkezik költségvetési eszközök felett és ez esetben csupán a képviselő mikéntjének kérdése merülhet fel. E tekintetben sem lát azonban problémát fennforogni, mivel ilyenkor megfelelő utasítások esetén a magasabb szerv jogi képviselője fog eljárni. Semmiképpen sem csökkenti a tervezet megoldása az ellenőrzés lehetőségeit, de növeli a ténylegesen beszerzéssel is foglalkozó alsófokú egységek felelősségérzetét.

Trócsányi László észrevételével kapcsolatban megjegyzi, hogy Tadevoszjan fejtegetései ellenére is álláspontja szerint meg kell maradni az eredeti tematika mellett.

JOGIRODALOM

A. I. Vinberg

A szovjet kriminalisztikai szakértői vizsgálat alapelvei*

Vinberg professzor 1949-ben megjelent művének előszavában a szovjet kriminalisták előtt álló jelentős feladatokból kiindulva, leszögezte, hogy a bűnügyi nyomozás tudományos technikájának és metodikájának egyes kérdéseit a szovjet tudomány eredményesen oldotta meg és dolgozta ki. Ez a körülmény azonban nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a kriminalisztika általános elméleti kérdéseinek kimunkálásában bizonyos elmaradás mutatkozik a szovjet tudományban. Ezért sürgető feladatként jelölte meg az általános elvi kérdésekkel való fokozottabb foglalkozást és hangsúlyozta, hogy e kérdések megoldása a szovjet kriminalisztikai tan- és kézikönyvekben egy külön fejezet beiktatására kell vezessen, amely a kriminalisztikai szakértői vizsgálat elméletével foglalkozik. A szakértői véleményadás alapelveinek meghatározása képezhet egyedül kiindulópontot az egyes szakértői ágazatok speciális kérdéseinek további tudományos kidolgozásához. Ezzel lehet végérvényesen véget vetni az egyes területeken mutatkozó nem tudományos, primitív munkamódszereknek. Véleménye szerint csak az alapelvek kimunkálása és tudatosítása révén kerülnek a kriminalisztikai szakértők abba a helyzetbe, hogy helyesen értsék meg a modern technika, a természettudományok újabb eredményeit és hogy ezeket a felismeréseket a bizonyítékok vizsgálatánál a gyakorlatban is képesek legyenek alkalmazni. E feladat megoldásához mintegy első lépésként a szerző azt a feladatot tűzte maga elé, hogy művében kidolgozza a legfontosabb módszertani és szervezeti-taktikai alapelvek rendszerét, amely a szakértői vélemények minden egyes ága számára irányadó, közös elvi kiindulást képez.

A munkát nagy érdeklődéssel fogadták mind a Szovjetunió, mind pedig a népi demokratikus országok kriminalistái és eljárás-jogászai. Megállapításai a tudományt sok vonat-

kozásban előbbre vivő vitákat is eredményeztek és ösztönzést adtak több, hasonló kérdésekkel foglalkozó elméleti munka megírásához. A mű hatását és értékét mutatja, hogy a közelmúltban a Német Demokratikus Köztársaságban teljes fordításban tették hozzáférhetővé a szakemberek és más érdeklődők számára. A szerző egyébként 1949 óta művét lényegesen átdolgozta és azt kibővítve, egyes álláspontjait felülvizsgálva 1956-ban új könyvet adott ki „Kriminalisztikai szakértői vizsgálat a szovjet büntető eljárásban” címen. Addig is, amíg az új kiadás is hozzáférhető lesz számunkra, indokolt, hogy az 1949-ben megjelent könyv tartalmával és alapvető tételeivel is — egy szűkre szabott ismertetés keretében — megismertessük a magyar jogász-közönséget.

A könyv I. fejezete a kriminalisztikai vizsgálatok alapvető elveivel, ezen belül elsősorban a kriminalisztikai azonosítás problémájával foglalkozik. A szerző 4 pontban foglalja össze az azonosítás elméleti alaptételeit. Elsőnek megállapítja, hogy az azonosítás tárgyait az azonosítandó és az azonosításra szolgáló tárgyak osztályába kell sorolni. Minden azonosítás nem más, mint több összehasonlító ismérvek az azonosítandó tárggyal történő összetett vizsgálata. Az azonosítandó tárgynál az azonosítás megállapítása a feladat. Az azonosításra alkalmas (azonosító) tárgyak a maguk sajátosságaival és tulajdonságaival ezzel szemben csak megjelenési formát, ismérvet és összehasonlító anyagot képeznek, s csupán arra szolgálnak, hogy az azonosítandó tárgy azonosságát meg lehessen állapítani. Így pl. az ujj, amely különböző tárgyakon nyomokat hagyott hátra, az az azonosítandó tárgy. A nyomok, ez esetben az ujjlenyomatok az azonosító „tárgyak”. A szerző rámutat arra, hogy a gyakorlatban gyakran összeeszerelik az azonosság fogalmát az azonosító tárgyak hasonlóságának fogalmával. Így pl. a szakértői véleményekben sűrűn olvasható, hogy a helyszínen talált és az összehasonlítás céljára szolgáló ujjlenyomatok egymással „azonosak”, holott különböző ujjnyomokról van szó, amelyek különböző időben és körülmények között keletkeztek. Ezért azok nem is azonosak egymással, hanem egybevágó ismérveik csupán azt bizonyítják, hogy mindkettő ugyanattól

az azonosítandó tárggytól, jelen esetben azonos ujjtól származik.

A kriminalisztikai azonosítás második alaptétele értelmében az azonosítás tárgyait viszonylag változó és viszonylagosan változatlan tárgyak szerint kell osztályozni. Az utóbbiba tartozik pl. az ujjlenyomatok rajzolata. A szerző hangsúlyozza, hogy a szakértő végkövetkeztetései az azonosság vagy különbözőség kérdésében csak akkor lehetnek helyesek, hogyha mindazok a körülmények, amelyek a tárgy változóságát befolyásolják, továbbá a változhatóság foka és az előbbiektől által létrehozott tényleges változások ismertek előtte. Ez az oka annak, hogy a kriminalisztikában sok tudományos-technikai eljárás fejlődött ki, amelyek a tárgyak változóságára figyelemmel a nyomok konzerválásával és a tárgyi bizonyítékok csomagolásával foglalkoznak.

Az azonosító tárgyak összehasonlító vizsgálata analízis és szintézis útján történik, és minden összehasonlításra váró azonosítási ismérv mozgásában, változásában vizsgálandó — ez a harmadik és a negyedik alapelv. Az utóbbinak az a jelentősége, hogy szem előtt tartása az okozatoság törvényeire figyelemmel lehetővé teszi a szakértő számára az ismérvek keletkezési mechanizmusának felismerését és hasznosítását. Az azonosításnak e négy alapelve, amelyek egymással összefüggnek és egymást kölcsönösen feltételezik, képezi megfelelően továbbfejlesztve az azonosítás tulajdonképpeni eljárását, módszerét. Vinberg a továbbiakban ennek a módszernek a részletkérdéseivel is foglalkozik és megállapítja, hogy az összehasonlító vizsgálat módszere a megfigyelés és a kísérlet. E módszerek segítségül hívásával, pontos és következetes gondolkodással és a végkövetkeztetések alapos indokolásával végezhet csak a kriminalisztikai szakértő eredményes munkát. Különös figyelmet érdemel e fejtegetések körében Vinbergnek az a tétele, hogy a tudományosan megalapozott, logikailag helytálló szakértői vélemény minden esetben határozott, tehát kétértelmű vagy bizonytalan fogalmazásmódot elkerülő vélemény legyen, függetlenül attól, hogy a feltett kérdésre igenlően vagy nemlegesen válaszol. Ez persze nem zárja ki a valószínűség meghatározott fokára támaszkodó feltevések lehetőségét a szakértői véleményekben,

*Goszjurizdat, Moszkva, 1949. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin, 1957. 160 o ld.

azonban az ilyen valószínűségi véleménynek is határozottnak és kellőképpen indokoltnak kell lennie. Vinberg itt helyesen fellép egyes szovjet szerzők olyan álláspontja ellen, hogy a szakértőnek meg kell tagadnia a véleményadást minden olyan esetben, amikor nem képes kategorikus állásfoglalásra. Hangsúlyozza természetesen, hogy ha viszont a szakértő számára nem lehetséges sem kategorikus, sem valószínűségi formában határozott következtetésekhez jutni, megfelelő indokolással meg kell tagadnia a véleményadást és sohasem szabad a fogalmakkal zsonglórösködni. Bizonyos mértékig nyitva marad az a kérdés, hogy mikor tekinthető a valószínűségi vélemény kellően határozottnak.

Ugyanebben a fejezetben Vinberg részletesen foglalkozik a szakértői vélemény indokolásának és illusztrálásának kérdésével. Megállapítja, hogy a szakértőnek minden esetben bizonyítani kell a tényeknek és jelenségeknek azt a belső összefüggését, amelyik számára kellő alapot szolgáltatott az azonosság kimondására. Nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a szakértői vélemény tudományos megalapozottságának problémáját semmi esetre sem szabad összecserélni a vélemény szemléltető voltával és nem szabad csupán ez utóbbival megelégedni.

A munka II. fejezete a bizonyítékok kriminalisztikai vizsgálatának metodikájával foglalkozik. E fejezetben Vinberg a kriminalisztikai vizsgálatok sajátos módszereiről és feladatairól szólva egyúttal meggyőző bizonyítékokat szolgáltat a kriminalisztika önálló tudományág jellege mellett is és kifejti, hogy a szakértői tevékenység fő feladata éppen a bizonyítékok vizsgálata a kriminalisztikai tudomány különleges, saját eljárásai és módszerei alapján.

Vinberg több más kriminalista véleményével, így pl. Sevcenkoéval szemben annak a többek által merevnek tartott nézetének ad hangot, hogy a vizsgálati stádiumok meghatározott sorrendjének pontos betartása képezi a szakvélemények jó minőségének egyik szükséges garanciáját. Első stádiumként a bizonyítékoknak szakértői megszemlélését („szakértői szemle”) tekinti. Az ilyen szemle Vinberg szerint abban áll, hogy a szakértő megvizsgálja és leírja a szemletárgyat tájékoztató céllal,

annak tisztázása érdekében, hogy a továbbiakban milyen eszközök igénybevételevel, milyenfajta vizsgálatokat kell lefolytatnia. (Horoszowski rámutatott arra, hogy a szakértői szemle fogalmának pusztán az ilyen megszemlélésre szűkítése a fogalom korlátozását jelenti és kirekeszteni a szakértői szemle fogalmából pl. a szakértőnek a helyszíni szemle megtartásában való, egyébként rendkívül fontos közreműködését.) A szemrevételezésen belül Vinberg a szokásos két szakaszt különbözteti meg, az első a tárgy általános statikus szemléje, míg a második a dinamikus szakasz, ez képezi az átmenetet a további vizsgálathoz és ezért gyakran előzetes vizsgálatnak is nevezik. Az első stádiumban kerül sor annak megállapítására, hogy milyen nyomokat kell majd megvizsgálni. Itt határozza meg a szakértő a külön-külön sorra kerülő azonosító ismérvek analízisének sorrendjét, figyelmét csupán a lényeges ismérvekre összpontosítva. A második stádium során állapítja meg a szakértő a vizsgálandó tárgy fajlagos és egyedi ismérveinek meglétét és jelentőségét az azonosítás számára. A szakértői szemle mozzanatai lerögzítésének kérdésével foglalkozva, a szerző kifejti azt a tételét, hogy a vizsgálat tárgyának leírásánál a számtalan ismerv közül a szakértői vélemény számára csak azokat kell kiválasztani és leírni, amelyek közvetlenül a vizsgálandó tényekre vonatkoznak.

A fejezet további részeiben a szerző az analízis és szintézis kérdéseivel, valamint a kriminalisztikai azonosítás fajtáinak és a kriminalisztikai osztályozások, rendszerezések elvi kérdéseivel foglalkozik. A szakértői véleményről általánosságban szólva, hangsúlyozottan leszögezi, hogy a szakértői vizsgálat egész lefolyásának, véghezvitele és megszerzése feltételeinek pontos leírása a szakértői véleményben előfeltételét képezi annak, hogy a szakértői vélemény megnyugtató bizonyítékot képezhessen és egyúttal a szakértő végkövetkeztetéseinek legbiztosabb támaszát képezi.

Az összehasonlító vizsgálat alapelveinek tárgyalása során Vinberg kiemeli, hogy a szakértő durva hibát követ el, ha különböző tárgyak azonos keletkezési sajátosságait tövesen individuális ismérveknek tekinti, mert ezáltal az egyedi azonosítást összecseréli a fajlagos azonosítással.

Különösen veszéllyel jár ez a szerzők és más, ipari úton létrejövő eszközök azonosítása terén, ahol a keletkezési körülmények és gyártási technológia ismerete nélkül csoportos vagy fajlagos ismérveket könnyen lehet tévedésből egyedi azonosító ismérveknek tekinteni. Egy hazánkban is sokat vitatott kérdéssel is behatóan foglalkozik Vinberg munkája. Megállapítja ugyanis, hogy a szakértő eredményes tevékenysége szempontjából döntően fontos, hogy a büntető vagy polgári ügynek mindazokat a körülményeit, amelyek a vizsgálandó kérdésekkel bármilyen összefüggésben állnak, behatóan ismerje és ismerhesse. E tétel igazolására érdekes gyakorlati példákat olvashatunk, ahol a helyes szakvélemény megadását kizárólag az tette lehetővé, hogy a szakértő az ügynek olyan mozzanatait is megismerte, amelyek ugyan esetleg már az iratokból is kitűntek, de amelyeknek a szakvélemény megadásához szükséges voltát éppen csak a szakértő és nem a szakvéleményt kérő szerv volt képes felismerni. Ezzel kapcsolatban Vinberg indokoltan fellép egyes szerzők, így pl. Rachunov olyan nézetei ellen, hogy a szakértőket osztályozni kellene abból a szempontból, vajjon ismerniük kell-e az egész tényállást vagy pedig arra nincsen szükségük. Ezzel szemben azt követeli, hogy minden szakértőnek a nyomozó hatóságok által összegyűjtött teljes tényanyagot rendelkezésére kell bocsátani, mert sohasem lehet előre megállapítani, hogy a szakvélemény megadása szempontjából mely körülményeknek van vagy lehet jelentőségük.

A munka III. fejezete a szakvélemény megszerkesztésével foglalkozik. A leggyakrabban előforduló hibákként a következőket jelöli meg: 1. az önkényes terminológia; 2. a szakvélemény rendszeres felépítésének hiánya; 3. a vizsgálati leíró rész sablonos felépítése, vagyis az azonosító ismérvek indokolás és analízis nélküli pusztá felsorolása; 4. a szakvéleményben jogi minősítésre való törekvés; 5. a végkövetkeztetések nem kellő konkrétsága. De a hibákkal egyenként is foglalkozva, a munka hasznos szempontokat nyújt a hibák elkerülésére és a szakvélemények helyes és egységes felépítésére nézve. Jogi szempontból különös figyelmet érdemelnek azok a fejezetek, amelyek a szakvélemény

megbízhatóságával és valószínűségének kérdésével foglalkoznak. A polgári agnoszticizmus bírálatán keresztül jut el a szerző annak leszögezéséhez, hogy a szovjet kriminalisztikai szakértői tevékenység módszertani alapja a marxista—leninista ismeretelmélet, amely eleve kizárja az idealista-szubjektivistá ismeretelmélet érvényesülését a szakvélemények megbízhatósága és bizonyító ereje tekintetében.

Hasznos gondolatok találhatók a szakvélemények illusztrálásával és a bíróság előtti demonstrálással foglalkozó részekben is.

A munka IV. fejezete a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok egyes eljárásjogi kérdéseivel foglalkozik. Vinberg itt fellép a szakértői tevékenység fétisizálása ellen és a szovjet processzualisták megállapításával összhangban fejti ki a szakértő szerepét és helyét a bizonyítási eljárásban. Hangsúlyozottan elutasítja ennek során a vád és védelmi szakértői vélemények kategóriáját. Megállapítja, hogy éppen úgy, mint ahogy elméletileg elfogadhatatlan a tanúk osztályozása „a vád és a védelem tanúi” szempontjából, éppen így a szakértők ilyen megkülönböztetése összeegyeztethetetlen a szakértők szigorú tudományos objektivitásával és ezért teljesen idegen a szovjet bírósági szakértői intézmény jogi természetétől. Megszívlelendő ez a tétel mindazok számára, akik az ellenőrző szakértőben csupán a védelem egy eleve elfogult eszközét látják.

A fejezet keretein belül a szerző külön teret szentel a kriminalisztikai szakértő eljárásjogi helyzete sajátosságainak. Behatóan foglalkozik a szovjet kriminalisztikai és eljárásjogi irodalomban sokat vitatott azzal a kérdéssel, vajon a szakértő a vizsgálat vezetőjének, esetleg a bírónak a segítője vagy tanácsadója-e. Rahunovval egyetértve megállapítja, hogy a szakértő szerepének ilyen felfogása összeegyeztethetetlen a

szakvélemény eljárásjogi természetével és vitába száll ezért Nyikiforov nézetével, akinek ellenkező véleménye szerinte arra vezethető vissza, hogy összetéveszti a szakértő fogalmát a büntető eljárásban igénybe vett szakképzett, de nem szakértő személyek fogalmával. Ez utóbbiak a törvényszéki ballisztika, a dakti-loszkópia, a bírósági fényképészet stb. specialistái, akiket, mint segéd-személyeket és tanácsadókat a vizsgálat vezetői a legkülönbözőbb eljárási fázisokban igénybe vesznek. Ezek azonban, bár a legtöbbször nélkülözhetetlenek, mégsem szakértők és jogilag helytelen így nevezni őket. Vinberg fejtegetéseit a hazai tudománynak is hasznosítania kell a bűnügyi technikuskok feladata és perbeli jogállása kérdésében. Vinberg egyébként gondolatának következetes keresztülvitelében odáig megy, hogy helyesnek tartaná a kriminalisztikai intézményeknek elvi felosztását szakértői és tanácsadói részekre, amely felosztás megítélése szerint növelné a szakvélemények bizonyító erejét. A fejezet további részeiben a szerző a szakértői jogállás más fontos kérdéseivel is foglalkozik, így pl. a szakértői testületek által adott és az egyedi szakvélemény viszonyával, a komplex vagy bizottsági szakvélemény kérdésével, a bíróságok és vizsgálatot vezető szakértő-választási jogával stb. Különösen tanulságos a magyar eljárásjogászok és kriminalisták szempontjából is az a sok gyakorlati példával illusztrált rész, amelyben a szakértői vélemények felülbírálatával, annak módszereivel és határaival foglalkozik. Megjegyezzük egyébként, hogy a szovjet irodalomban vitát váltott ki Vinbergnek nem egy, ebben a részben foglalt megállapítása. Cselcov és mások nézete szerint ugyanis Vinberg fejtegetései során nemcsak azt akarja elérni, hogy a bíróság ne helyettesítse a szakértőt, hanem egyúttal azt is követeli, hogy a bírósá-

gok a szakvélemény érdemi kérdésibe se igen szóljanak bele, mert ez „a szakértők hatáskörébe való avatkozás” volna. Vinberg nézetei azonban ebben a vonatkozásban nem igen érthetők félre és csak helyeselni lehet azt a véleményét, hogy egyedül a bírák és ügyészek kellő kriminalisztikai képzettségét kell még megkívánni a szakértői vélemények jogilag kétségtelenül biztosított megfelelő értékeléséhez.

A munka utolsó fejezete az írásszakértői vélemények problematikájával foglalkozik, itt is természetesen az elvi alapokra korlátozva. A burzsoá kriminalisztikában kialakult különböző írásvizsgálati irányzatok bírálatán keresztül jut el a szovjet írásszakértői vizsgálat komplex módszereinek kifejtéséhez és nyújt áttekintést a szovjet írásszakértők munkájának tudományos és módszertani alapjairól.

Vinberg professzor a mű utolsó fejezetét a kriminalisztikai szakértői intézmények ismertetésére és a szakvélemények készítésének egyes szervezeti kérdéseire fordítja. A szovjet kriminalisztikai és szakértői intézmények természetéről, szervezeti felépítéséről és munkájáról írottak sok megszívlelendő tanulságot nyújtanak a megfelelő szervezeti formákat régóta nélkülöző magyar kriminalisták számára is.

Különösen emeli a mű értékét, hogy az elvi fejtegetései gyakorlati példákkal illusztrálásra kerülnek és ezáltal is könnyen érthetővé válnak. A példák tárgyalása során Vinberg professzor nem fukarkodik sokéves kriminalisztikai praxisából merített gyakorlati tapasztalatainak átadásával sem és sok részletkérdésben nyújt hasznos, praktikus tanácsot is.

Vinberg professzor művének megismerése, tételeinek megvitatása mindebből következően sok hasznot nyújthat elméleti és gyakorlati kriminalistáink, a szakértők, igazságügyi dolgozók számára. V. L.

A MAGYAR JOGÁSZ SZÖVETSÉG
1958. MÁJUS 17—19-ÉN TARTJA SIÓFOKON
V. KONGRESSZUSÁT

A kongresszuson, amelyet *dr. Nezvál Ferenc* igazságügyminiszter nyit meg, *dr. Benedek Jenő*, a Magyar Jogász Szövetség főtitkára „*A magyar jogászok társadalmi helyzetének időszerű kérdéseiről*” tart előadást. Az előadás *korreferensei*: *dr. Ágoston Pál*, legfőbb ügyészségi főosztályvezető, *dr. Bajor László* ügyvéd, *dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár, az ELTE állam- és jogtudományi karának dékánja, *dr. Kiss György*, a Fővárosi Tanács VB igazgatási osztályának vezetője, *dr. Lázár Bertalan* vállalati jogtanácsos, *dr. Tóth Matild*, a Pesti Központi Kerületi Bíróság elnöke.

A kongresszuson a következő *szakosztályi előadások* hangzanak el:

1. A *büntetőjogi* szakosztály részéről: „*Fellebbezési rendszerek a büntető eljárási jogban*”, előadó *dr. Neményi Béla*, a Fővárosi Bíróság tanácsvezetője; „*A büntetés kiszabása*”, előadó *dr. Kádár Miklós*, egyetemi tanár; „*A gazdasági bűncselekmények*”, előadó *dr. Fonyó Antal*, adjunktus.

2. A *polgári jogi* szakosztály részéről: „*A Ptk-tervezet és a polgári eljárási jog*”, előadó *dr. Beck Salamon*, egyetemi tanár; „*A Ptk-tervezet és a bírói gyakorlat*”, előadók *dr. Ghéczy Kálmán*, legfelsőbb bírósági tanácsvezető és *dr. Zalán Kornél*, ügyvéd; „*A Ptk-tervezet és a mezőgazdasági jog*”, előadó *dr. Seres Imre*, egyetemi adjunktus.

3. A *munkajogi* szakosztály részéről: „*A társadalombiztosítási bírói gyakorlat*”, előadó *dr. Matyasovszky Pál*, legfelsőbb bírósági bíró; „*Munkajogunk legújabb fejlődésének főbb irányai*”, előadó *dr. Nagy László*, egyetemi tanár.

4. Az *államjogi és államigazgatási jogi* szakosztály részéről: „*Államapparátusunk fejlődésének elvi és gyakorlati problémái*”, előadók *dr. Bihari Ottó*, egyetemi tanár és *Tatár Kiss Lajos*, a Hajdú-Bihar megyei Tanács VB elnöke.

5. Az *állam- és jogelméleti* szakosztály részéről: „*Írottjog és szokásjog a kodifikációs munka tükrében*”, előadó *dr. Vas Tibor*, egyetemi tanár.

6. A *nemzetközi jogi* szakosztály részéről: „*Az általános szállítási feltételek egységesítése*”, előadó *dr. Katona Péter*, a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője.

Az egyes előadásokhoz korreferátumok kapcsolódnak, majd vita követi őket.

A BÜNTETŐ PERRENDTARTÁS KOMMENTÁRJA

Összeállította: *dr. Molnár László* és munkaközössége

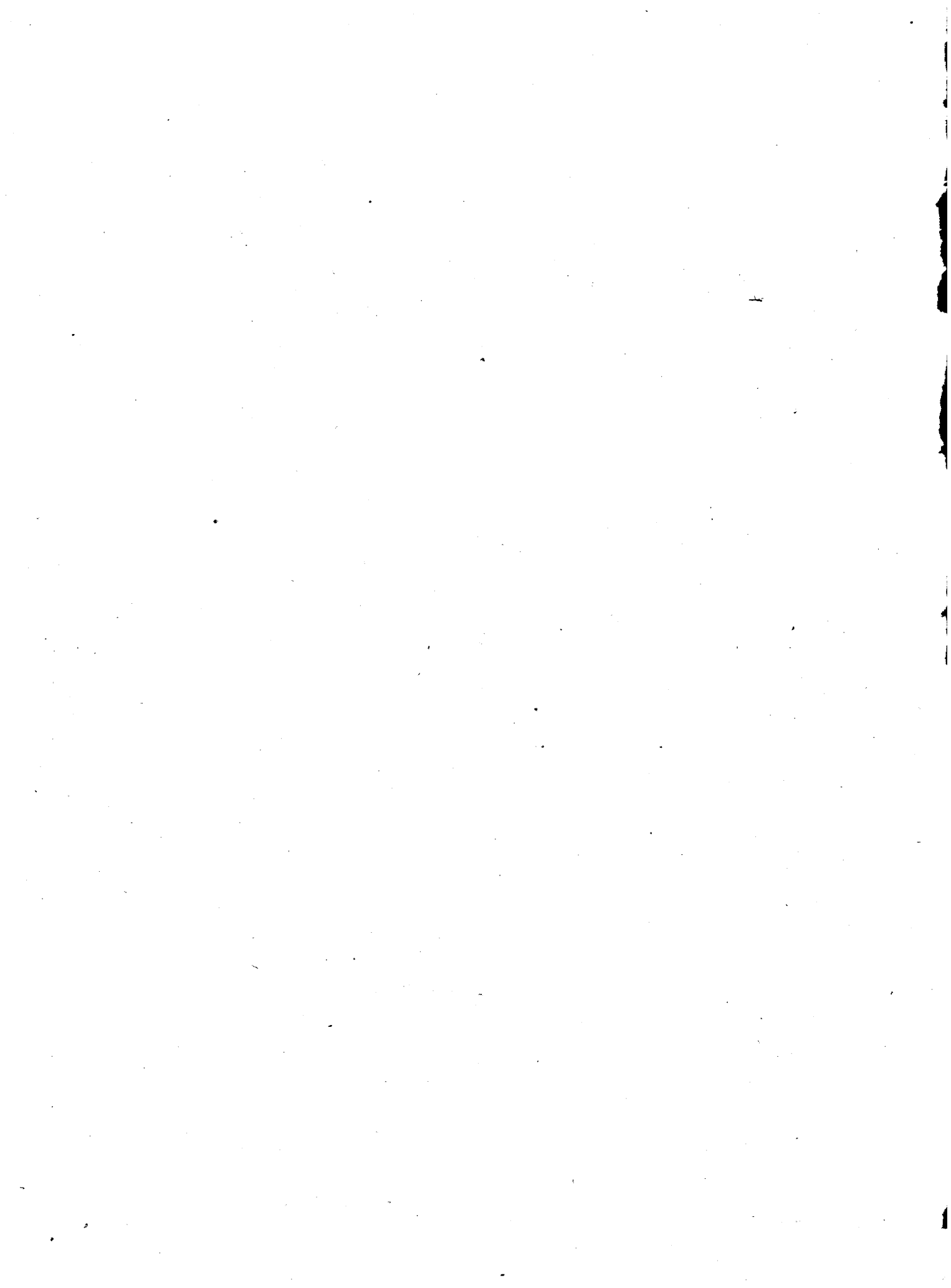
Tartalmazza a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvénynek az 1954. évi V. törvénnyel és az 1957. évi 8. számú törvényerejű rendelettel módosított és egységes szerkezetbe foglalt szövegét és ennek egyes szakaszaihoz fűzött magyarázatokat, amelyek ismertetik a bírói határozatokat, a bírósági (kollégiumi), a miniszteri és legfőbb ügyészi állásfoglalásokat.

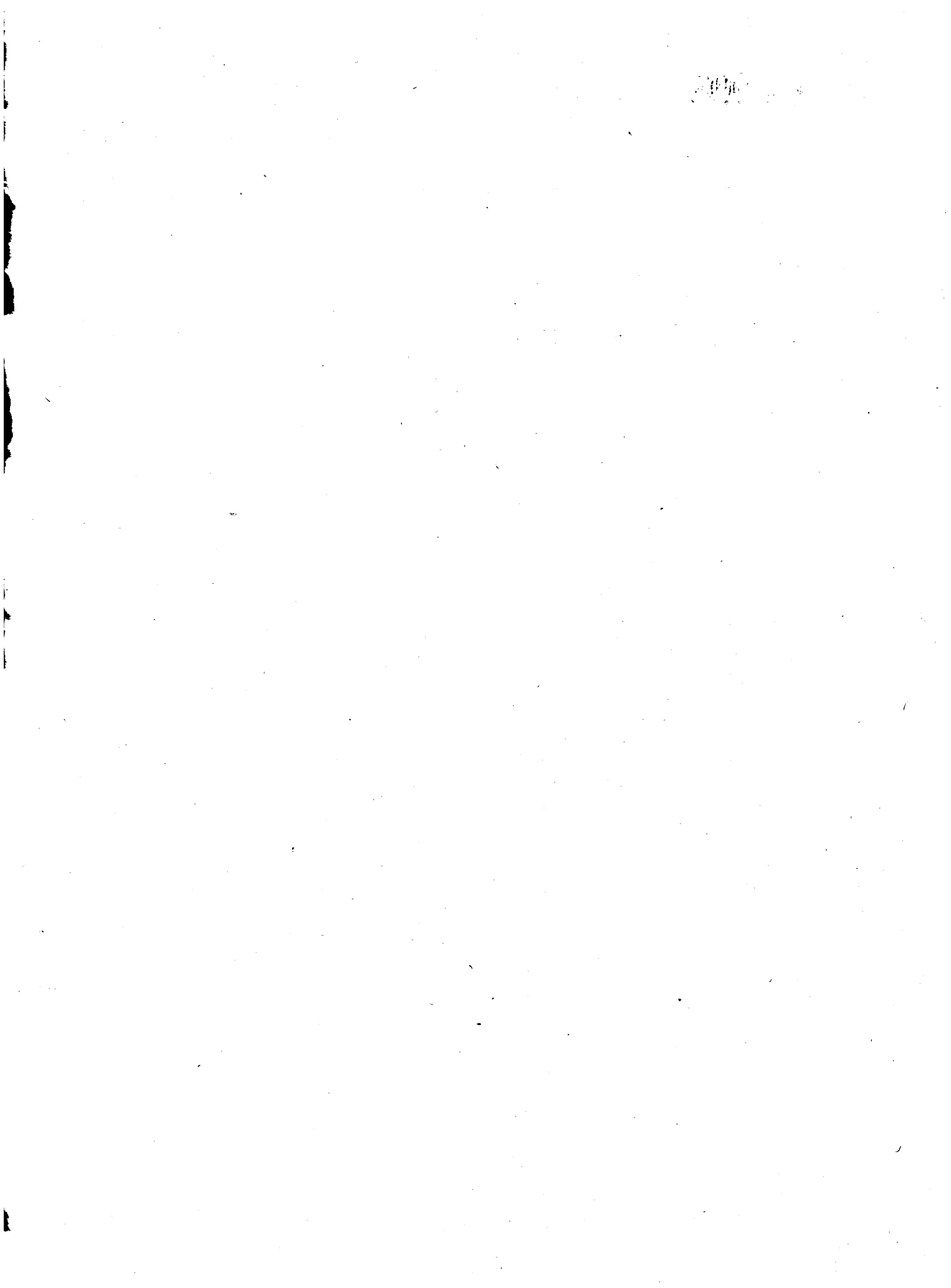
Az 1957. március 31-ig lezárt anyag függeléke a büntető perrendtartásról szóló törvény legfontosabb végrehajtási és kiegészítő jogszabályait öleli fel.

888 oldal. Ára félvásznon-kötésben 70,— Ft

A kötetet jogszabálymutató és betűsoros tárgymutató egészíti ki.

Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BUSUJEV, I. A.:
Javítónevelő munka mint büntetőintézkedés a szovjet büntető jogban 137

VILÁGHY MIKLÓS:
Az öröklési jog elvi kérdései a Polgári Törvénykönyv tervezetében 142

CSANÁDI GYÖRGY:
A teljesítés szabályai a Polgári Törvénykönyv tervezetében 151

MÁDL FERENC:
A méltányosság két oldala és a Polgári Törvénykönyv tervezete 159

WELTNER ANDOR:
A munkajog fogalma. (II.) 171

Szemle:

GARANCSY MIHÁLYNÉ:
A munka ismételt nem megfelelő végzésére alapított felmondás a TEB gyakorlatában ... 176

BÉKÉS IMRE:
A joghallgatók IV. Országos Diákköri Konferenciájáról 181

Jogirodalom:

VITÁNYI BÉLA:
Hajdu Gyula: „A semlegesség” 184

СОДЕРЖАНИЕ: *И. А. Бусуев*: Исправительно-трудовые работы как мера наказания в советском уголовном праве. — *Миклош Вилаги*: Основные вопросы наследственного права в проекте Гражданского Кодекса. — *Дьердь Чанади*: Положения об исполнении в проекте Гражданского Кодекса. — *Ференц Мадл*: Две стороны справедливости и проект Гражданского Кодекса. — *Андор Велтнер*: Понятие трудового права (II.). — *Обзор*: *Габриелла Реву Гаранчиова*: Увольнение на основе повторного ненадлежащего исполнения работы в практике Территориальной Конфликтной Комиссии. — *Имре Бекеш*: IV. Всесоюзная студенческая конференция Юридических факультетов. — *Юридическая литература*: *Бела Витани*: Дюла Хайду: «Неутралитет».

SOMMAIRE: *I. A. Busujev*: Le travail éducatif comme peine dans le droit pénal soviétique. — *Miklós Világhy*: Les questions de principe du droit des successions dans le projet du Code civil hongrois. — *György Csanádi*: Les règles de l'accomplissement des obligations dans le projet de notre Code civil. — *Ferenc Mádl*: Les deux aspects de l'équité et le projet du Code civil. — *Andor Weltner*: La notion du droit du travail. (II.) — *Revue*: *Mme Mihály Garancsy*: Le congédiement à cause de l'accomplissement défectueux réitéré du travail selon la jurisprudence des Commissions territoriales de Conciliation. — *Imre Békés*: Sur la IVème Conférence Nationale des étudiants du droit. — *Littérature juridique*: *Béla Vitényi*: Gyula Hajdu: La neutralité.

INHALT: *I. A. Busujev*: Die erzieherische Besserungsarbeit als Strafmassnahme im sowjetischen Strafrecht. — *Miklós Világhy*: Prinzipielle Fragen des Erbrechtes im Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *György Csanádi*: Die Regeln der Erfüllung im Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *Ferenc Mádl*: Die zwei Seiten der Billigkeit und der Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *Andor Weltner*: Der Begriff des Arbeitsrecht (II.). — *Rundschau*: *Gabrielle Garancsy*: Die auf die wiederholt nicht entsprechend ausgeführte Arbeit begründete Kündigung in der Praxis der Schlichtungskommission. — *Imre Békés*: Die IV. Landeskonferenz der wissenschaftlichen Studentenvereine an den rechtswissenschaftlichen Fakultäten. — *Rechtsliteratur*: *Béla Vitényi*: Gyula Hajdu: „Die Neutralität“.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Javító-nevelő munka mint büntetőintézkedés a szovjet büntető jogban*

A büntetés kiszabásával és végrehajtásával kapcsolatos kérdések vizsgálatának igen nagy jelentősége van a szovjet javító-nevelő politika érvényesülése, a társadalomra veszélyes cselekedeteket elkövető személyek nevelése és átnevelése, s a bűnözés megszüntetése szempontjából.

Amikor a Kommunista Párt Központi Bizottsága felhívta a javító-nevelő intézetek figyelmét arra, hogy emelni kell az elítéltek körében végzett nevelőmunka színvonalát, többször hangsúlyozta, hogy a szovjet javító-nevelő rendszernek arra kell irányulnia, hogy a bűnözőt nevelje és átnevelje. A büntetés nevelő eleme jelenleg teljesen előtérbe került.

A szovjet büntetőjog egyik olyan alapvető büntetőintézkedése, amelyben a legteljesebben megnyilvánul a büntetés nevelő jellege, a szabadságvesztés nélkül kiszabott javító-nevelő munka. Ez a büntetőintézkedés a bírósági gyakorlatban jelenleg igen jelentős helyet foglal el és számos bűncselekmény elkövetése esetén alkalmazzák. Elegendő rámutatni arra, hogy a Szovjetunióban az 1952-ben elítéltek 40,9%-át, 1953-ban az elítéltek 35,4%-át (leszámítva a kegyelemben részesítetteket), javító nevelő munkára ítélték, 1954-ben pedig a javító-nevelő munkára ítélték százaléka ismét növekszik és eléri a 38,4%-ot.

A büntetőintézkedések rendszerébe a szabadságvesztés nélküli javító-nevelő munkát a Szovjet állam fennállásának első napjától kezdve önálló büntetési nemként vették fel.

V. I. Lenin már 1917 decemberében az élelmiszer-válság, a spekuláció, a tőkés és hivatalnokok szabotázsja által előidézett éhínség és általános összeomlás veszélyének leküzdéséhez szükséges rendkívüli forradalmi intézkedések között a börtönbüntetés, a vagyonelkobzás és a frontra-

küldés mellett megemlíti a kényszermunkára küldést is.¹

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának jelenleg is hatályos 1924. évi alapelvei a javító-nevelő munka maximális időtartamát egy évben állapították meg. Az alapelvek egyben megállapították azokat a következményeket is, amelyek az elítélt számára ennek a büntető intézkedésnek a kiszabása következtében beállnak. A javító-nevelő munka megszervezése, jellegének a meghatározása, valamint annak a módjának a meghatározása, hogy hogyan változtatható át szabadságvesztés-büntetésre, a szövetséges köztársaságokra van bízva. Az a maximális időtartam, amelyre a javító-nevelő munkát ki lehet szabni, valamennyi köztársaság büntetőtörvénykönyve szerint egy évet tesz ki. A javító-nevelő munka minimális időtartama a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyvei szerint különböző: „egy naptól” — az OSZFSZK, az Ukrán SZSZK, Azerbajdzsán SZSZK, Üzbek SZSZK és Tadzsik SZSZK büntetőtörvénykönyvei szerint, „három napnál nem kevesebb” — a Belorussz SZSZK Btk-ja szerint, „legfeljebb egy évig” a Grúz SZSZK Btk-ja szerint. Azokat a következményeket, amelyek a javító-nevelő munkára elítélt személyek számára az OSZFSZK, az Ukrán, Belorussz, Üzbek és Turkmén SZSZK Btk-ai szerint bekövetkeznek, ezek a törvénykönyvek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának 1924. évi alapelveiben foglaltaknak megfelelően szabályozzák.

A hatályos szovjet büntetőjog és bírósági gyakorlat kétféle javító-nevelő munkát ismer: a munkahelyen vagy a szolgálat helyen eltöltött javító-nevelő munkát és az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkát (a javító-nevelő intézetek rendelkezéseinek megfelelően).

* Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. folyóirat 1957. évi 12. számában. Fordította: dr. Márkus Ferenc.

¹ L.: V. I. Lenin, Művei, 26. köt. 354. old.

A munkahelyen letöltött javító-nevelő munka, jelenleg jelentős helyet foglal el a javító-nevelő munka alkalmazásának gyakorlatában és az elítélt irányában hatékony eszközként szolgálja a munkára nevelést. Elegendő rámutatni például arra, hogy a Szovjetunióban 1954-ben a javító-nevelő munkára ítélték közül — akik az elítéltek 38%-át tették ki —, 36,7%-ot a munkahelyükön letöltendő javító-nevelő munkára ítélték.

A jogi irodalomban olyan véleményt is találunk, amely szerint a munkahelyen letöltött javító-nevelő munka nem főbüntetés, hanem nem más, mint részletekben fizetett rejtett pénzbüntetés. Ez kételyeket vont maga után abban a kérdésben, hogy főbüntetés-e ez a büntetőintézkedés. Ugyanakkor egyes szerzők, mivel helytelenül fogták fel a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munka jogi természetét és lényegét, azt javasolták, hogy el kell ettől a büntetőintézkedéstől tekinteni, mert az nem célirányos és nem hatékony. Ilyen álláspontot, amely elferdítette a javító-nevelő munka, mint kényszernevelési intézkedés igazi értelmét, M. M. Iszajev professzor foglalt el, aki azt állította, hogy a munkahelyen végzett munka „vagyoni büntetés (rejtett pénzbüntetés) és semmi köze nincs a kényszer-munkához”.²

Később is vallottak ehhez hasonló nézeteket. Egyes szerzők, pl. V. Sz. Tagyevoszjan, V. D. Menyagin és mások, kétségbe vonták általában ennek a büntetőintézkedésnek a realitását.³ Így V. D. Menyagin azt állította, hogy a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munkára ítélet esetén az elítélttel szemben nem érvényesül társadalmi nevelőráhatás, mert a munkadíjból való levonásokat úgy eszközözik, hogy gyakran még azok sem tudnak a levonásokról, akik közvetlenül az elítélt mellett dolgoznak, s ezért a javító-nevelő munka letöltésének a ténye is észrevétlen az elítélt környezete számára. Ezenfelül azt állították, hogy a munkahelyen letöltendő javító-nevelőmunka, azzal, hogy tulajdonképpen részletekben fizetett pénzbüntetéssé változik, enyhébb büntetés a pénzbüntetésnél, mert ez utóbbi esetében azonnal és teljes egészében ki kell fizetni a bíróság által megszabott pénzösszeget.

Rá kell azonban mutatni arra, hogy az említett szerzők nem elvi megfontolásokból indultak ki, hanem csupán megállapították ennek a büntetőintézkedésnek a végrehajtásával kapcsolatos hiányosságokat, ami teljesen indokolatlanul ahhoz a következtetéshez vezette őket, hogy maga a büntetőintézkedés sem célszerű.

Miben áll hát a munkahelyen, vagy a szolgálat helyén letöltendő javító-nevelő munka lényege? Megtálaljuk-e ennél a nevelő ráhatás

szükséges tulajdonságait és megvalósítja-e a büntetési feladatokat?

A munkahelyen letöltendő javító-nevelő munka, mint büntetés lényege abban áll, hogy az általa tanúsított nevelő ráhatás nem szabadságvesztéssel kapcsolatos, és egyben feltételezi, hogy annak a vállalatnak vagy intézménynek munkasaiból és tisztviselőiből álló kollektíva, ahol az elítélt tovább folytatja a munkát, a legaktívabban és legközvetlenebbül részt vesz az elítélt átnevelésében, megjavításában. Azonfelül, hogy a munka a szovjet társadalom viszonyai között neveli és fegyelmezi az embereket, a munkának ehhez a nevelő ráhatásához az adott esetben még hozzájárul az a kötelezettség is, hogy a munkát meghatározott feltételek mellett és a kollektíva szigorú ellenőrzése alatt kell elvégezni.

A munkahelyen letöltendő javító-nevelő munka említett sajátossága a szocializmus viszonyai között ezt a büntetést meghatározott bűncselekmények elkövetői számára a leghatékonyabb és legcélirányosabb büntetőintézkedéssé teszi.

A bűnösök átnevelésének szovjet rendszere a munka folyamán történő megjavítás politikáján alapul és ezért nevezték el javító-nevelőmunka politikának. Ahhoz, hogy elérhessük a munka folyamán való átnevelés célját, szükséges, hogy a munka két vonatkozásban termelékeny legyen: egyrésztől az elítélteknek látniuk kell, hogy a munkájuk hasznos a társadalom számára, másrésztől érezniük kell, a maguk számára is a munka közvetlen hasznát. Tekintettel az új minőségére, a a szovjet javító-nevelő rendszerben a munka egyik legfontosabb módszere az átnevelésnek.

A munkahelyen letöltendő javító-nevelő munkára ítélt személy irányában a kollektíva javító-nevelő ráhatása igen jelentős lehet. Igen sokrétűek azok a formák, amelyek felhasználásával a közösség ráhat a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munkára ítélt személyre. A következőket lehet ide sorolni: az elítéltek meghallgatása a munkájukról közgyűléseken és termelési értekezleteken, munkájuk és magatartásuk megvitatása a faliújságokon, az elítéltek bevonása a szocialista munkaversenyekbe, egyéni nevelőmunka stb.

Éppen az a körülmény, hogy a munkahelyen letöltendő szabadságvesztésre ítélt személyre a munkások és tisztviselők közössége ráhatást gyakorol és őt a munka folyamán neveli, az az alapvető ismérv, amely jellemzi ezt a büntetőintézkedést és amelyben megmutatkoznak a jellemző sajátosságai. Ahol az elítélt irányában nem érvényesül az ilyen javító-nevelő ráhatás, ott, annak ellenére, hogy az elítélt munkadíjból levonásokat eszközölnek, tulajdonképpen nincs végrehajtva ez a büntetőintézkedés.

Ezért teljesen világos, hogy helytelen az a gyakorlat, hogy a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munkára történő elítélésnél az ítéleteket csak a vonatkozó intézmény vagy vállalat könyvelőjének küldik meg. Valamely személynek a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munkára történt elítéléséről annál az intézménynél vagy

² M. Iszajev: A büntetőpolitika alapjai. Goszizdat, Moszkva—Leningrád 1927. 165. old. Ugyanezt a gondolatot juttatta kifejezésre Sz. V. Poznisev a büntetőjogi tankönyvben (Általános rész, Jurizdat Moszkva, 1923. 257. old.)

³ L.: Za szocialiszticheszkiju zakonnoszty c. folyóirat 1935. évi 3. sz. 17—22. old.; Szocialiszticheszkaja zakonnoszty c. folyóirat 1938. évi, 12. sz. 72—73. old.

vállalatnál, ahol az elítélt dolgozik, az összes dolgozóknak tudniuk kell. A Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülése helyesen mutatott rá már az 1933. november 23-i 45. sz. határozatában, hogy a bíróságok kötelesek megküldeni az ítéletek másolatait azoknak a vállalatoknak és intézményeknek a vezetői és társadalmi szervezetei számára. ahol az elítélt a javító-nevelő munkát letölti, azzal a felhívással, hogy az elítéltek munkájára gondosan felügyeljenek.

Annak a javító-nevelő munkára ítélt személynek, akit társadalomellenes magatartásáért a szovjet bíróság azzal büntetett, hogy kötelezte őt, miszerint meghatározott helyen és meghatározott munkakörben dolgozzon a kollektíva felügyelete alatt, feltétlenül éreznie kell, hogy minél jobban dolgozik, annál hamarabb és erősebben győződik meg a kollektíva arról, hogy megjavult. Ennek pedig feltétlenül fegyelmezően kell hatnia rá és meg kell őt javítania.

Az elítéltek átnevelésében rendkívül nagy szerepet hivatottak betölteni a szakszervezetek. A Szakszervezetek Moszkvai Városi Tanácsa már 1933-ban felhívással fordult azoknak a gyáraknak, üzemeknek és szervezeteknek szakszervezeti kollektíváihoz, ahol vannak erre a büntetőintézkedésre elítéltek. Ebben a felhívásban rámutatott arra, hogy feltétlenül nevelő munkát kell kifejteni irányukban. Ez a felhívás rámutatott arra, hogy a javító-nevelő munkának a munkahelyen való letöltése nem lehet megfelelően eredményes, ha nem vonják be az elítéltek átnevelésére irányuló munkába a közösséget, mindenekelőtt a szakszervezetet. Az az állapot — mutatott rá ez a felhívás —, amelynek következtében ez a büntetőintézkedés teljesen a részletekben fizetendő pénzbüntetés színvonalára süllyed, mindaddig nem számolható fel, amíg azoknak az intézményeknek vagy vállalatoknak a szakszervezetei, ahol az elítéltek dolgoznak, nem fognak a legközvetlenebbül részt venni az ítélet végrehajtásában.⁴

Hogy a szakszervezeti szervek figyelmét ráirányítsa erre a kérdésre, a javító-nevelő munkával foglalkozó moszkvai városi osztály a szakszervezetek moszkvai tanácsával karöltve 1933-ban felhívással fordult mindazokhoz a gyári-üzemi bizottságokhoz és helyi bizottságokhoz, ahol az elítéltek büntetésüket töltötték, s ebben feladatul tűzte ki a szakszervezeteknek, hogy mozgósítsák a közösséget a javító-nevelő munkára ítélték átnevelésére.

A felhívás megmagyarázta ennek a büntetőintézkedésnek az értelmét, kifejtette, hogyan kell kitölteni a javító-nevelő munkát a munkahelyen, s felvázolta, milyen korlátozásoknak van kitéve a javító-nevelő munkára elítélt személy. A továbbiak során a levél a következőkre mutat rá: „Ezeknek a feltételeknek a megtartása egymagában nem elegendő azoknak a céloknak az eléréséhez, amelyeket a szovjet törvényhozó

a javító-nevelő munkánál szem előtt tartott. A javító-nevelő munkának a munkahelyen való letöltését a társadalom nem kísérte mindeddig kellő figyelemmel... A szakszervezetek mindeddig, sajnos, a javító-nevelő munkának a munkahelyen való letöltését olyan intézkedésnek tekintik, amely kimerül azzal az anyagi büntetéssel, hogy az elítélt munkabéréből levonják a megállapított százalékot, bár ezek a levonások nem képezik a büntetés lényegét, hanem csupán kiegészítik a munkával kapcsolatos nevelő ráhatási intézkedést.”⁵

A szakszervezet és a vállalat közössége, — mitután állandóan figyelemmel kísérte, a javító-nevelő munkára ítélt személy munkáját és magatartását, tájékoztatta a javító-nevelő munkával foglalkozó osztály akkor fennálló felügyelő bizottságát az ellenőrzés eredményeiről, — jogosult volt arra, hogy a felügyelő bizottság előtt eljárás tegyen folyamatba.⁶ Ez az eljárás kétféle lehetett. Az esetben, ha az elítélt fegyelmezetlenül viselkedett, megsértette a munkafegyelmet stb., a vezetőség és a társadalmi szervezetek előterjesztéssel élhettek az iránt, hogy az elítéltet el kell távolítani az adott munkakörből. Viszont az esetben, ha az elítélt a javító-nevelő munka letöltése folyamán kellő társadalmi öntudatot mutatott, aktívan részt vett a szocialista versenyben, a társadalmi szervezetek és a vállalat vezetősége előterjesztést tehetett az iránt, hogy rövidítsék le a javító-nevelő munka időtartamát vagy teljesen mentseik fel alóla az elítéltet.

Amikor a javító-nevelő munka nevelő hatásáról beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a büntetés represszív hatását sem. A javító-nevelő munkára ítélttel szemben alkalmazott kényszerkövetkezmények egyben a nevelését és átnevelését is elősegítik. Azzal a ténnyel, hogy valakit a munkahelyén letöltendő javító-nevelő munkára ítélnék, meghatározott anyagi korlátok is járnak annak a személynek az irányában, aki ezt a büntetést tölti. Mindenekelőtt a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munkára ítélt személy munkadíjából 25%-ig terjedő összeget le kell vonni. De a javító-nevelő munkának mint büntetőintézkedésnek represszív jellege nem szorítkozik erre a levonásra. Ez a büntetési nem egy sor egyéb következményt is maga után von. A javító-nevelő munka letöltésének tartamát nem lehet beszámítani a szabadságra feljogosító időtartamba, a javító-nevelő munka letöltésének ideje alatt nem lehet kiadni a rendes szabadságot. A javító-nevelő munka idejét, ideszámítva a munkahelyen letöltött javító-nevelő munkát is, nem lehet beszámítani a képesítéshez szükséges

⁵ Uo.

⁶ A felügyelő bizottságoknak 1939-ben történt felhasználásáig az olyan személyekre, akik a munkahelyükön töltötték le a javító-nevelő munkát, kiterjedtek a feltételes szabadságrabocsátás szabályai. A gyakorlatban a bíróságok az elítéltek feltételes mentesítésük érdekében beadott kérelmeinek elbírálásánál nagy jelentőséget tulajdonítottak a vezetőség és a szakszervezetek által az elítéltek termelő- és társadalmi munkájára vonatkozóan adott közléseknek.

⁴ L.: Szovjetszkaja jusztyicija c. folyóirat 1933. évi 18. sz. 12. old.

szolgálati időbe (a minősítő bizottság elhalaszthatja az osztályozás megadását), továbbá nem számít be abba a szolgálati időbe, amely a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok törvényei szerint jogot biztosítanak a nyugdíjhoz, s egyéb előnyökhöz és kedvezményekhez. A korpótlék fizetését a javító-nevelő munka ideje alatt fel kell függeszteni.

A javító-nevelő munkára történt elítéléssel járó itt felsorolt következmények arról tanúskodnak, hogy ez a büntetőintézkedés távolról sem azonos a pénzbüntetéssel. A javító-nevelő munkára ítélt személyekkel szemben alkalmazott ráhatási intézkedések összessége, nevezetesen a termelőmunka és a közösség nevelő ráhatása, anyagi hátrány a munkabér meghatározott része levonásának formájában, a szolgálati idő félbeszakadása, kedvezményektől és előnyöktől való megfosztás stb., teljes mértékben biztosítja az elítélt irányában a szükséges javító-nevelő ráhatást annak nevelése és átnevelése érdekében. Teljesen nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között sikeresen megvalósul az elítélt társadalmi nevelésének a feladata.

*

Az általános szabályok szerint (a javító-nevelő intézetek rendelkezésének megfelelően) végrehajtott javító-nevelő munka sok vonása közös a munkahelyen letöltött javító-nevelő munkával. Ha valakit a javító-nevelő intézetek rendelkezéseinek megfelelően letöltendő javító-nevelő munkára ítélnék, a munkadíjából szintén le lehet vonni 25%-ig terjedő összeget, ugyanúgy, mint a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munka esetében. Egyben az elítéltet más anyagi következmények is sújtják, amelyek azonosak a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munka esetében bekövetkező következményekkel.

De az általános szabályok szerint végrehajtott javító-nevelő munka büntetési hatása nem merül ki csupán a fent említett anyagi korlátozásokkal. Az általános szabályok szerint végrehajtott javító-nevelő munka ezenfelül azzal jár, hogy az elítéltet elmozdítják eddigi munkaköréből és az ítéletben megszabott időre ahhoz a vállalathoz küldik, amelyet a javító-nevelő intézet kijelöl.

Az olyan bíról ítélet, amely az elítéltre a javító-nevelő intézetek rendelkezése szerint letöltendő javító-nevelő munkát szab ki, arról tanúskodik, hogy a büntetés nevelő feladatainak sikeres teljesítése érdekében az elítéltet más vállalathoz kell munkára küldeni, mert ugyanannál a vállalatnál való meghagyása az általános és speciális megelőzés szempontjából nem kívánatos. Ezért a bíróság olyan döntése, amely szerint nem célirányos az elítéltet meghagyni az eddigi munkahelyen, azt jelenti, hogy erkölcsi-politikai szempontból kedvezőtlenebbül ítéli meg a bíróság az elítéltet, mint a munkahelyén letöltendő javító-nevelő munka esetében.

Egyben rá kell mutatni arra is, hogy amíg a munkahelyén letöltendő javító-nevelő munkára

ítélt személy rendszerint a saját szakmájában dolgozik, addig az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkára ítélt személyeket nem a szakmájukban használják fel, hanem képzettséget nem igénylő testi munkát végeznek. Ezenfelül az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkára ítélt személyt más helységbe is lehet munkára küldeni; ilyenképpen az elítélt elszakad a foglalkozásától, állandó lakhelyétől, családjától stb.

A fentebb kifejtettek arról tanúskodnak, hogy a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munka enyhébb büntetőintézkedés, mint az általános szabályok szerinti javító-nevelő munka. Nem véletlen ezért az, hogy a másodfokú bíróság nem jogosult átváltoztani a munkahelyen letöltendő javító-nevelő munkát általános szabályok szerint végrehajtott javító-nevelő munkára.

Az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkát töltő személyek munkafeltételei alapján véve nem különböznek országunk összes dolgozó számára megállapított szokásos munkafeltételektől.⁷ Így az összes szövetséges köztársaságokban az ilyen javító-nevelő munkát töltő személyek számára a munkanap ugyanolyan időtartamban van megállapítva, mint a hasonló munkát munkaszerződés alapján végző munkások és alkalmazottak számára. A munkanap időtartamában való változások eszközlése — miként az összes többi munkások tekintetében — a munka törvénykönyve és a Szakszervezetek Központi Tanácsának határozatai alapján lehetséges. Jelenleg a javító-nevelő munkára ítélt személyek napi munkaidejének tartama az összes szövetséges köztársaságokban 8 órát tesz ki.⁸

Minthogy azonban a javító-nevelő munkára ítéltre nézve érvényesek a munkaügyi törvényhozás általános szabályai (az OSZFSZK javító-nevelő törvénykönyvének 19. szakasza), azok a személyek, akik káros munkafeltételek között dolgoznak, egészen 6 órára csökkentett napi munkaidővel dolgoznak. A munka törvénykönyvének mindazok a szakaszai, amelyek a dolgozó nők munkájának védelmével kapcsolatosak, teljes mértékben kiterjednek a javító-nevelő munkát töltő nőkre is. Nevezetesen tilos a nők alkalmazása a különösen nehéz és az egészségre káros munkánál. A javító-nevelő munkára ítélt nőkre vonatkozik az a szabály is, hogy mentesülnek 8 hétig a szülés előtt és 8 hétig a szülés után a munka alól, valamint joguk van a szoptatási szünethez (az OSZFSZK javító-nevelő törvénykönyvének 18. szakasza és a munkatörvénykönyvének 134. szakasza). Ezenkívül a terhes nőket

⁷ Ezek csupán a munka jellegét illetően különbözhetnek, mert az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkára ítélték nem a szakmájukban és nem a képzettségüknek megfelelően dolgoznak.

⁸ A Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének a 16—18 éves korban levő munkások és tisztviselők hat órás munkanapjáról szóló 1956. május 29-i törvényerejű rendelete, továbbá a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének a szombati, valamint ünnepnap előtti hat órás munkanapról szóló 1956. március 8-i törvényerejű rendelete kiterjed az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkára ítélt személyekre is.

és szoptató anyákat az OSZFSZK javító-nevelő kódexének 18. szakasza értelmében nem lehet a lakóhelyüktől távol eső javító-nevelő munkára irányítani.

Jelenleg az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkát olyan gazdasági vállalatoknál töltik ki, amelyekkel a javító-nevelő munkafelügyelőségek megfelelő szerződéseket kötnek. Sok olyan példáról tudunk, amikor a javító-nevelő munkafelügyelőségek és a gazdasági szervezetek megfelelő nevelőhatást értek el az általános szabályok szerinti javító-nevelő munkára ítélt személyeknél, ami e büntetési nem hatékonyságáról tanúskodik.

*

Az OSZFSZK Btk-e, valamint a többi szövetséges köztársaságok Btk-ei tervezeteinek előkészítésére tekintettel szükségesnek látszik a javító-nevelő munkával kapcsolatban néhány következtetés és megállapítás megtétele.

Mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy a javító-nevelő munkával — amelyben a legteljesebben nyilvánul meg a szovjet büntetési rendszer nevelő ereje — az OSZFSZK megalkotandó büntető törvénykönyvében külön szakaszokban kell foglalkozni.⁹ Ezt a büntetőintézkedést részletesebben és kimerítőbben kell a törvényben szabályozni, mint ahogyan az OSZFSZK és a többi szövetséges köztársaságok jelenleg hatályos büntető törvénykönyvei szabályozzák.

Az OSZFSZK Btk-ének 30. szakaszában, és a többi szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei megfelelő szakaszaiban, a javító-nevelő munkával kapcsolatban megállapított egy napos minimális időtartam nem látszik reálisnak. Véleményünk szerint a javító-nevelő munka időtartamát egy hónaptól egy évig terjedően lenne célszerű megállapítani.

A jelenleg elítéltek munkadíjából való százalékos levonás minimumát a törvényhozás 1%-ban állapítja meg, ami nem elegendő. A bíróságok rendszerint a levonást 10%-nál nem állapítják meg alacsonyabban. Ezért kívánatosnak látszik, hogy az OSZFSZK jövőbeli Btk-ében a javító-nevelő munkára való elítélés esetén a százalékos levonás minimumát 10%-ban állapítsák meg. A levonások maximuma megmaradhatna ugyanolyan, mint amilyen korábban volt, tehát 25%.

Célirányosnak látszik, hogy az OSZFSZK jövőbeli Btk-e meghatározza a javító-nevelő munka egyes fajtáit, rámutatva arra, hogy a javító-nevelő munkát a bíróság vagy úgy szabja ki, hogy azt az elítélt munkahelyén kell letölteni, vagy úgy, hogy letöltésének helyét a javító-nevelő munkát irányító intézmények jelölik ki. Ugyanakkor ki kellene mondani a törvényben, hogy a javító-nevelő intézmények útmutatása szerinti javító-nevelő munka letöltési helyét csupán az elítélt állandó lakhelyének járásán belül lehet kijelölni.

⁹ Itt — miként a továbbiak során is — a többi szövetséges köztársaság Btk.-jének megfelelő szakaszaira is gondolunk.

Rá kellene továbbá mutatni az OSZFSZK jövőbeli Btk-ében arra, hogy az olyan személyek számára, akikre egészségükre, életkorukra tekintettel vagy más oknál fogva nem szabható ki javító-nevelő munka, a bíróság azt más büntetőintézkedéssel helyettesíti, nevezetesen pénzbüntetéssel vagy társadalmi megrovással.

Helytelen, véleményünk szerint, az a jelenleg hatályos szabályozás, amely szerint, ha a munkahelyén letöltendő javító-nevelő munkára ítélt személy rosszhiszeműen kivonja magát a munka alól, a javító-nevelő munkafelügyelőség az ilyen javító-nevelő munkát az általános szabályok szerint letöltendő javító-nevelő munkára változtatja át. Ilyen átváltoztatást csupán a bíróság eszközölhet, amit az OSZFSZK Btk-ének megfelelő szakaszában ki kell mondani.

A javító-nevelő munkára való elítélést kiszabó ítéletek végrehajtásánál a fő figyelmet arra kell fordítani, hogy az ítéleteket végrehajtó intézmények ne csak arra törekedjenek, hogy az elítéltek munkadíjából kellő időben és pontosan levonják a megállapított százalékokat, hanem legfőbb feladatuknak azt tekintsék, hogy a javító-nevelő munka az elítélt nevelését és megjavítását szolgáló hatékony eszköz legyen. E célból tovább kell javítani a javító-nevelő munkára elítélt személyekkel kapcsolatban végzett nevelőmunkát, fokozni kell a kollektíva, a társadalom figyelmének ráirányítását arra, hogy hogyan vesz részt az elítélt a vállalat, vagy intézmény munkájában és társadalmi életében.

Ezzel kapcsolatban helyesnek látszik bevezetni a feltételes, határidő előtti felmentést a javító-nevelő munkára ítélt személyek vonatkozásában is. Jelenleg a feltételes, határidő előtti szabadságra bocsátást csupán a szabadságvesztés-büntetésre ítélt tekintetében alkalmazzák. Ugyanakkor a feltételes, határidő előtti mentesítésnek a javító-nevelő munkára ítéltre való kiterjesztése jelentős mértékben fokozná az elítéltekre gyakorolt nevelő hatást, elősegítené a munka termelékenységének fokozását, szilárdítaná a fegyelmet és növelné a munka eredményeiben való érdekeltséget. Az a kívánság, hogy az elítélt határidő előtt mentesüljön a javító-nevelő munka alól, nemcsak a rábízott munkával szemben tanúsított lelkiismeretes magatartást fogja elősegíteni, hanem egyben javítani fogja a munka minőségét is.

A javító-nevelő munkára ítélt személynek feltételes, határidő előtti mentesítése természetesen nem lehet olyan rendszabály, amelyet tisztán mechanikusan alkalmaznának. Ezt a rendszabályt csak olyan elítéltekkel szemben kell alkalmazni, akik valóban a megjavulás útjára lépnek. Ezért a javító-nevelő munkára elítéltek feltételes, határidő előtti mentesítése a legkisebb mértékben sem csökkentheti sem a büntetés általános megelőző hatását, sem a bíróság által nyilvánosan kihirdetett büntető ítélet jelentőségét.

Az öröklési jog elvi kérdései a Polgári Törvénykönyv tervezetében

Nem könnyű átlátni azon a sűrű, összehogozott ideológiai fátylon, amelyet az öröklési jog öröklött tudománya a polgári jog ez ágának elvi kérdései köré szőtt. Az 1945 előtti magyar magánjog reprezentatív jellegű összefoglalásában, a Szladits-szerkesztette kézikönyvben például így elmélkedik az egyik szerző az öröklés elvi alapjairól: „Családi és közgazdasági szempontok egyaránt ellentmondának olyan jogrendszernek, amely az elhunyt vagyonával nem törődne. Vajon lehetne-e elképzelni családot, ha az előd nem gondoskodhatnék ivadékairól, s lehetne-e elképzelni gazdasági életet, ha a vállalt kötelezettségnek végső határt szabna a bizonytalan idejű halál!”¹ Egy másik helyen ugyanez a szerző így kommentálja az Országbírói Értekezletnek az ági öröklésre vonatkozó határozmányait: „Erre zsgorodott össze az ősiségnek a magyar családokat fenntartó sok évszázados intézménye. Az O. É. 4. §-a ugyan megadta a lehetőséget az ősi vagyon védelmének, de a bírói gyakorlat nem hogy tovább épített volna ezen a lehetőségen, hanem az ellenkező irányba terelődött. Újabban világszerte kezdik felismerni, hogy a társadalmi és állami élet alapja nem az egyén, hanem a család, s mesterkélnt intézményekkel (Erbhof, Bauerngut, családi birtok, paraszt hitbizomány stb.) igyekeznek a család vagyoni létét támogatni. Hiábavaló törekvések, mert mindezek a családnak csupán egy tagját és egy ágát emelik ki, a család többi tagjával, többi ágával nem törődnek, sőt mostohább sorsba döntik. Az ősiség ezzel szemben az egész családot felölelte és megtartotta a vérs és jogközösségben.”²

Ez a két magyar forrásból származó idézet, amelyet tetszés szerinti számban lehetne külföldi, sőt legmodernebb külföldi forráshelyekkel szaporítani,³ jól mutatja azokat a fő gondolatokat, amelyek a burzsoá jogtudománynak az öröklés elvi kérdéseiben elfoglalt álláspontját meghatározzák. Az öröklés eszerint minden, vagy legalábbis minden fejlettebb gazdasági rend szükségszerű velejárója, természetadta intézmény, amelyet legfeljebb korlátozni lehet, de nem lehet eltörölni. Az öröklés továbbá a legszorosabban összefügg a család intézményével, az öröklésnek mintegy családfenntartó sze-

repe van, öröklés nélkül nincs család, vagy szét-hull a család. Végül — s ez már inkább magyar specialitás — az öröklési jognak vagy legalábbis az öröklési jog bizonyos formáinak, intézményeinek szorosabban nemzeti, sőt nemzetfenntartó jelentősége van, az öröklési jog — mint szokás mondani — a polgári jog legnemzetibb része. Mielőtt készül a polgári törvénykönyvünk tervezetének most vita alatt álló öröklési jogi részét vizsgálónk, szembe kell néznünk ezekkel a hagyományos tételekkel, mert egészükben s főleg nyíltan talán nem élnek már nálunk, mégis sok tekintetben, sokszor tudat alatt is befolyásolják állásfoglalásunkat az öröklési jog kérdéseiben.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy felfogásunk szerint az öröklés s az öröklési jog középponti problémája nem az, hogy *kik* örökölnek, hanem az, hogy *mit* örökölnek. Az öröklési jog egész hagyományos irodalmán megfigyelhető az a vonás, hogy *az örökös személyének kérdését helyezi előtérbe s nem az öröklés tárgyát*. A ködösítés pedig éppen itt kezdődik. Számunkra egyáltalában nem mindegy az, hogy az öröklés ipari üzemre, kereskedésre, földre vonatkozik-e, vagy a legtágabb értelemben vett fogyasztási javakra, személyes használati cikkekre, berendezési tárgyakra.

„Az öröklési jognak — mondotta Marx — csak annyiban van szociális jelentősége, amennyiben az örökös számára meghagyja azt a hatalmat, amellyel az elhunyt rendelkezett életében, és pedig azt a hatalmat, hogy tulajdoni segítségével idegen munka termékeit kisajátítsa.”⁴ Ez más szóval annyit jelent, hogy az öröklési jog alapvető kérdése egyáltalában nem az öröklési jog területére, hanem azon kívül esik s a tulajdoni rendben, a tulajdonjog formáiban és tárgyaiban keresendő. Nem az öröklési rend az, amely az örököszt, s ezúton a tulajdonos személyét meghatározza, hanem fordítva: a tulajdonjog határozza meg az öröklést s bizonyos értelemben az örökös személyét is. Ebből folyik, hogy az öröklést nem tartjuk minden gazdasági rend szükségszerű velejárójának. Már mai társadalmi rendünkben is kiesnek az öröklés köréből az állami és a szövetkezeti tulajdonjog tárgyai, tehát a termelési eszközök zöme. Az öröklés csak a még magántulajdonban álló — főleg mezőgazdasági jellegű — termelőeszközökre s a személyi tulajdon tárgyaira terjed ki — ebben a körben viszont az Alkotmány rendelkezése értelmében elismerés és védelem illeti. Világos mégis, hogy a magántulajdon, s a személyi tulajdon tárgyaira ilyen értelemben korlátozódó öröklés merőben más jellegű, mint az a hajdani, amelynek döntő, jellemző tárgyai gyárak, bankok,

¹ Magyar magánjog (szerk. Szladits Károly) VI. köt. Öröklési jog. Budapest, 1939. 1—2. old. (Az idézet szerzője Vladár Gábor.)

² U. o. 33—34. old.

³ Példákként a legmodernebb burzsoá álláspontra vö. Kipp-Coing: Erbrecht. Tübingen. 1953. 1—3. old. (a szerző szerint az öröklés az ember egyéni szabadságának egyik biztosítéka); Colin—Capitant—Morandière: Cours élémentaire de droit civil français. Tome III. Paris. 1956. 441—442. old. (a szerző teljesen hiábavalónak tartja az öröklés elvi alapjai körüli vitát, mert az öröklés elve — mondja — sok évszázad óta meggyökeresedett gondolatvilágunkban és erkölcsi felfogásunkban).

⁴ Marx—Engels művei XIII. köt. I. rész, 336. old. (oroszul). Idézi a Szovjet Polgári Jog II. köt. (szerk. Bratusz) Budapest, 1953. 358. old.

földbirtokok voltak. Nem hisszük azt sem, hogy az öröklés úgy függenék össze a család intézményével, hogy a kettő egymás nélkül nem léteznék. Az emberek évezredekig éltek a család különféle formáiban, nagycsaládi, nemzetségi, törzsi közösségekben anélkül, hogy örökölték volna. Sőt: az akkor örökléssel nem járó családi kötelék sokkal elemibb feltétele volt az emberi életnek, tehát sokkal szorosabb köteléket jelentett, mint ma az örökléssel járó családi kötelék. Viszont igaz, hogy a család mindenkor uralkodó formájának, amelyet végső fokon ugyanúgy a tulajdoni rend határoz meg, mint az öröklést, jelentős hatása van ez utóbbira. Ebből az következik, hogy leendő öröklési jogunk elvi kérdéseinek tárgyalásánál a családnak nálunk ma uralkodó formájából, a dolgozó emberek családjából s az erre nézve nálunk kialakult felfogásból kell kiindulnunk. Ami végül az öröklési jog nemzeti jellegét illeti, a nemzeti sajátosságoknak, hagyományoknak az öröklési jog területén éppen úgy van szerepük — bár végső fokon nem meghatározó szerepük —, mint a jog egyéb részeiben. Ezt figyelembe kell vennünk. A nemzeti sajátosságok szerepe azonban az öröklési jogban aligha erősebb, mint másutt. Az öröklési jog körül Magyarországon folyó viták egyik sajátossága az, hogy a vitázók egy része állandóan vitézkötésben járt. Úgy gondoljuk, ideje — sok minden egyéb mellett — a vitézkötéstől is megszabadulni.

Az elvi alapok ilyen előrebocsátása mellett három fő kérdést, vagy helyesebben kérdés-csoportot választottunk ki Polgári Törvénykönyvünk tervezetének öröklési jogi anyagából. Ezek: 1. az ági öröklés problémája, 2. a házastárs öröklésének kérdései, végül 3. a végintézkedés fajtáinak, tartalmának és alakszerűségeinek kérdései.

I.

Azt hiszem, nem volt még egy vonása Polgári Törvénykönyvünk tervezetének, amely a magyar polgári jog történetének ismerőiből akkora meglepetést, sőt meghökkenést váltott volna ki, mint az a javaslat, hogy elvileg tartsuk fenn az ági öröklés intézményét. A tervezet az ági öröklés jelenlegi szabályait — amelyek egyébként az utolsó évek bírói gyakorlatában meglehetősen bizonytalanokká váltak —, a következő főbb eltérésekkel veszi át: a) korlátozza az ági öröklés tárgyait, különösen kiveszi az ági öröklés köréből a személyes szükséglet mértékét meg nem haladó háztartási és berendezési tárgyakat, b) szűkíti az ági örökösök körét oldalágon a szülőktől le származókra, c) az öröklésnek új nevet ad: háruult vagyons öröklésének nevezi. Bármennyire nyilvánvaló a tervezetnek az a törekvése, hogy az ági öröklést korlátozza, az e tárgyban közel száz éve folyó viták után mégis fennmarad az elvi kérdés: indokolt-e egyáltalában az ági öröklést fenntartani? Mivel ebben a kérdésben gyakran hivatkoznak történeti érvekre, vázoljuk mindenekelőtt röviden az ági öröklés intézményének kialakulását Magyarországon.

Ismeretes, hogy az ági öröklést az 1861. évi Országbírói Értekezleten alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 10—12. §-ai vezették be. A Szabályok egészében, de különösen most érintett részükben is kompromisszumot fejeztek ki az értekezleten túlsúlyban lévő feudális erők s másfelől nem is annyira a szinte alig képviselt polgárság, mint inkább az 1848-as forradalom még elevenen élő emléke, s az azt fenntartó, progresszív nemzeti tömegek között.⁵ Az az ideológiai forma pedig, amelyben a szembenálló osztályerők ezt a harcot megvívták, az ősiség eltörléséről szóló 1848: XV. tv. értelmezése körül kialakult vita volt. Az Értekezleten kisebbséget alkotó progresszív erők — híven a törvény szelleméhez — azt vitatták, hogy a törvény az ősiséget egészében és minden részében kívánta eltörölni, tehát semminemű különböztetést nem kívánt fenntartani a vagyons eredete szerint. A feudális érdekeket védő többség ezzel szemben azt állította, hogy a törvény az ősiségből csak azt kívánta eltörölni, ami a „közhitellel és a birtok-biztonsággal”, a „nemzetgazdászati szempontokkal” ellenkezett. A kompromisszum a feudális érdekek túlsúlya alapján az ági öröklés intézményében jött létre, amelyet eszerint *keletkezésében* az 1848-as forradalmi vívmányok csendes revíziójának kell tekinteni.

Alig zárultak be a kapuk az Országbírói Értekezlet résztvevői után, kitört az elméleti és gyakorlati vihar az ági öröklés újszülött intézménye körül.⁶ A vitát, amely tulajdonképpen azóta is folyik, a felszabadulást megelőző időben három, eléggé világosan látható szakaszra lehet osztani. Az első szakaszt 1861-től körülbelül a 80-as évek elejéig, talán a Teleszky-féle törvényjavaslat megszületéséig s megvitatásáig lehet számítani. Ebben a szakaszban az ági öröklés ellenzői voltak túlsúlyban, ami egyet jelent a burzsoázia növekvő befolyásával, s még meglevő harci készségével a feudálisok ellen. A 80-as évek elején a vita észrevehetően második szakaszába, a kompromisszum megkeresésének és megtalálásának szakaszába lép. Nehéz nem látni ebben a fordulatban a Párisi Kommün, az ezt követő megtorlás, a burzsoázia megtorpanása, a Bismarck-féle szocialistaellenes törvényhozás áttételes hatását a magyar politikai életre. Az ági öröklés erőteljes ellenzői egyre csendesebbek, az érvek és ellenérvek mérlegelése egyre hűvösebb. E szakasz csúcspontja Szász-Schwarz Gusztáv monumentális bíráló véleménye az ági öröklés kérdéséről, valamint a polgári törvénykönyv első tervezetének ugyancsak általa készített öröklési jogi része. A kompromisszum megtalálásának szakasza az első világháború végéig tart. A harmadik szakasz a Horthy-korszak, az ági öröklés híveinek túlsúlyát jelenti. Bár ellenvélemények ebben a kor-

⁵ Az Országbírói Értekezlet anyagát ld. Ráth György: Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában. Pest, 1861.

⁶ A vita anyagának igen részletes ismertetését ld. Schwarz Gusztáv: Codificationalis dolgozatok. Budapest, 1902. I. Az ági öröklés kérdése. 123—331. old.

ban sem hiányoznak, a hatalom, a feudálkapitalista érdekszövetség szilárdan az ági öröklés mellett áll.

Melyek voltak azok a legfontosabb érvek, amelyek ebben a vitában az ági öröklés mellett és ellen elhangzottak? Az ági öröklés védelmezőinek mindvégig legsúlyosabb és leggyakrabban hangoztatott érve az volt, hogy ez az intézmény nemzeti eredetű, a sajátosan magyar jogi gondolkodást, a nemzeti géniuszt megnyilatkozását fejezi ki az öröklési jog területén. A másik, ezzel összefüggő, sokszor teljesen egybefonódó érv a családiasság érve, az, hogy az öröklött vagyon, amíg megvan, a szerző családjának fenntartására szolgáljon, vagy — ahogyan ezt a gondolatot utóbb, jellegzetesen polgári magántulajdonosi szövegben Szász-Schwarz fogalmazta — „...amit szerzünk, az halálunk után gyermekeinké mindaddig, míg közülük valamelyik életben van”.⁷ Felhoztak emellett különféle, az előbbiekkal jórészt összefüggő politikai, nemzetgazdasági, etikai, művelődési érveket is, amelyek ma már különösebb figyelmet nem érdemelnek. — Az ági öröklés ellenzői mindvégig elsősorban az intézmény középkori, feudális eredetét hangoztatták, s rámutattak arra, hogy az intézményből szükségképp folyó tulajdoni kötöttség nem fér össze a modern (mármint a számunkra modern, tehát burzsoá) tulajdon egyéni, kötetlen jellegével.

Aligha lehet kétséges, hogy ezek az érvek számunkra, akiknek az a feladatunk, hogy 1958-ban a szocializmus építésének viszonyai között döntsünk az ági öröklés évszázados perében, semmit, vagy majdnem semmit sem jelentenek. Hogy az ági öröklés egyáltalában nem nemzeti intézmény, már múlt századi elődeink kimutatták. Az ágiság elvének keletkezése korábbi ugyan a feudalizmusnál, de mindenesetre a feudalizmus az, amelynek tulajdoni rendszerére, s ebből folyóan öröklési jogára is éppen ez a vonás a döntő. Nem jelent sokkal többet a családiasság eszméje sem. Mi ugyan mellette vagyunk annak, hogy azt, amit az ember személyes munkájával szerzett, gyermekeire is átörökíthesse, de egyáltalában nem igaz, hogy a vagyonnak a mi családjainkra nézve valamiféle fenntartó ereje volna. A személyes munkán alapuló javak leszármazottainkra való átörökítése, pedig egyáltalában nem követeli meg, hogy a leszármazóknak szánt vagyon, leszármazók hiányában a szerző felmenőkre, illetőleg az oldalrokonokra szálljon. Az ági öröklés mellett felhozott érvek, tehát számunkra súlytalanok. Nem járunk azonban sokkal jobban az ági öröklés ellen felhozott érvekkel sem. Hogy ez az intézmény száz évvel ezelőtt feudális erők nyomására s feudális intézmények csendes felújításaképp keletkezett, az világos. De már Szász-Schwarz is tudta, hogy „...a jogi intézményeket nem mindig azon erő tartja fenn, amely életbe hívta.”⁸ Ezt a gondola-

tot mi pontosabban és tudatosabban úgy fejeznék ki, hogy a jogintézmények, a jogi formák értelme nem önmagukban van, hanem a mögöttük rejlő, általuk csupán kifejezett társadalmi viszonyokban. Ági öröklés, amely túlnyomórészt nagybirtokokra és kapitalista tulajdonra vonatkozik, merőben mást jelent, mint ági öröklés a népi demokrácia viszonyai között a még létező magántulajdonban s az egyre fejlődő személyi tulajdonban. Azok, akik mai viszonyaink között az ági öröklés feudális eredetével érvelnének, valójában önmagából próbálnának megmagyarázni egy jogi formát. A keletkezéskori tartalom, a keletkezéskori társadalmi viszonyok ugyanis már régen nincsenek: a nagybirtokokat felosztották, a tőkés tulajdon túlnyomó részét államosították. Az ági öröklés jogintézményének ma is van ugyan tartalma, ez azonban merőben más tartalom s erre nézve a feudális eredet nem mond semmit. Aki ezt a más tartalmat nem veszi figyelembe, az valójában elvonatkoztat minden tartalomtól (mert másféle tartalom, a hajdani tartalom nincsen), tehát idealista-irracionalista útra téved. Végül a modern tulajdon egyéni, kötetlen jellegéről szóló tétel annyira a múlt századé, hogy még egy mai kapitalista ideológus sem tartaná fenn, hiszen a tulajdon kötetlenségét már ő sem tanítja, sőt éppen az ellenkezőjét tanítja. Még kevésbé lehet érv a népi demokráciában, — bár itt a személyi tulajdonra nézve sokkal inkább lehet a tulajdon kötetlenségéről beszélni. A hagyományos érvekkel eszerint nem érünk semmit, a hagyományos érvek alapján nem jutunk döntéshez.

Forduljunk most a magyar vitától a törvényhozás nemzetközi tapasztalataihoz. A jelentősebb burzsoá törvénykönyvek közül az ági öröklés intézményét egyedül a francia Code civil ismeri. A törvénykönyv 732. cikke ugyan — elvileg fenntartva a forradalmi törvényhozás álláspontját — kifejezetten kimondja, hogy öröklés szempontjából nincs különbség a vagyon természeté és eredete szerint, ugyanakkor azonban átvesz a forradalom előtti, tehát feudális francia jogból egy intézményt, amely ennek ellentmond. Ez az intézmény a droit de retour. A törvény 747. cikke szerint a gyermektelen örökhagyó után azok a vagyonrészek, amelyeket ő ingyen kapott felmenőjétől, ez utóbbira, illetőleg ennek leszármazóira szállnak, ha természetben megvannak s az örökhagyó nem rendelkezett róluk. Az elidegenített vagyontárgy helyébe értéke lép. Mi más ez, mint az állítólag magyar nemzeti eredetű ági öröklés francia változata? A többi burzsoá jogrendszerek — kivéve természetesen azokat, amelyek a Code civil közvetlen hatását tükrözik — az ági öröklés intézményét nem ismerik. Sem a hozzánk történetileg legközelebb álló osztrák ptk., sem a német BGB, sem a svájci ZGB nem tartalmaz ilyen természetű rendelkezést. Még kevésbé ismerik az ági öröklést a szocialista országok jogrendszerei. Közülük a szovjet 1945. március 14-i törvényerejű rendeletet, a csehszlovák 1950. évi polgári törvénykönyvet, a bolgár 1949. évi öröklési törvényt, a lengyel

⁷ Id. m. 226. old.

⁸ Id. m. 222. old.

1946. évi öröklési törvényt, végül a jugoszláv 1955. évi öröklési törvényt vizsgáltam át, az ági öröklésre utaló gondolatot egyikükben sem találtam.

A külföldi törvényhozás eredményeinek áttekintése eszerint súlyosan kedvezőtlen eredménnyel jár az ági öröklés intézményére. Az ági öröklés az európai jogfejlődés egészét és általános képét tekintve régen eltűnt intézménynek mondható. Kérdés azonban, vajon alapja lehet-e ez az ági öröklés eltörlésének nálunk is? Már láttuk, hogy a feudális eredet — bár nem mondható jelentéktelen körülménynek — önmagában nem elégséges ellenérv, mert az ági öröklés, ha feudálisnak keletkezett is, *ma és nálunk* semmiesetre sem feudális intézmény többé. Ugyanezt lehet megállapítani a külföldi törvényhozás áttekintésére alapított érvre is. A burzsoá országok többsége, de a szocialista országok többsége is megszüntette az ági öröklést vagy az ehhez hasonló intézményeket — még a polgári átalakulás időszakában. Azok a szocialista országok például, amelyeknek öröklési jogát a szóban forgó kérdésben érintettük, a szocialista forradalom idejében már nem ismerték az ági öröklést, a nép köztudata, a jogi gyakorlat régen elfeledkezett róla. Ezzel szemben nálunk az ági öröklés a szocialista átalakulást követő tíz év múlva is élő intézmény, s akár hogyan is keletkezett s akármennyire nem is ismerik másutt, nálunk a nép köztudata bevette, számon tartja s a jogi gyakorlat is átitatódott vele. Azokban az országokban, amelyek az ági öröklést még a polgári átalakulás szakaszában elvetették, a szocialista öröklési rend kialakításánál legfeljebb úgy vetődhetett volna fel a kérdés, indokolt-e *visszaállítani* az ági öröklést —, ami nyilvánvaló képtelenség. Nálunk azonban ugyanebben az időszakban a kérdés éppen fordítva áll: indokolt-e ma, keletkezése után száz évvel s feudális jellegének megszűnése után *megszüntetni* az ági öröklést?

Az eddigiekben az ági öröklés problémáját mintegy negatív vizsgáltuk. Igyekeztünk kimutatni, hogy nem segít megnyugtató döntéshez bennünket sem az intézmény eredete, sem a százéves jogtudományi vita anyaga, sem a külföldi törvényhozás. Mindezek lehetnek támogató érvek, de nem felelnek a kérdés lényegére, arra a kérdésre, amely a mi társadalmi viszonyaink között ma felmerül. Államunk szocializmust építő állam, jogunk szocialista jog, államunk és jogunk feladata az, hogy hatékony erő legyen a szocializmus építésében. A kérdést tehát ma nálunk így kell feltenni: segíti-e vagy hátráltatja nálunk a szocialista átalakulást az ági öröklés? Ha segíti, meg kell hagynunk, ha hátráltatja, el kell vetnünk. Mindenesetre azonban *erről* kell vitatkoznunk s nem száz év előtti eseményekről, száz éve elhangzott érvekről vagy olyan törvényekről, amelyek a miénktől lényegesen eltérő viszonyok között jöttek létre.

Ha egyetértünk a kérdésnek ilyen feltevésében, menjünk egy lépéssel tovább s konkréti-

záljuk kissé jobban a problémát. Melyik társadalmi osztály az, amelyet az ági öröklés kérdése ma nálunk elsősorban, sőt szinte kizárólag érdekel? Azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy ez az osztály a parasztság, amely ma nálunk óriási többségében dolgozó parasztság. Még pontosabban a dolgozó parasztságnak az a része, amely egyelőre még kívül van a termelőszövetkezeteken. A kérdés tehát így áll: mit szólnának az egyénileg dolgozó parasztok az ági öröklés eltörléséhez? Közelebb hozná-e őket ez az intézkedés a szocializmushoz vagy távolítaná tőle? Minden tapasztalat, amelyet parasztságunk jogi gondolkodásáról szerezhetünk, arról győz meg, hogy parasztságunk tudatában igen erős az ősihez, az öröklőthöz, mondhatnók az ágihoz való ragaszkodás. Ezt erősítik meg azok a kollégáink is, akik a falusi ítékezésben, közjegyzői, ügyvédi, ügyészi vagy igazgatási gyakorlatban működnek. Parasztságunk ma nehéz történelmi folyamaton megy át, amely hagyományos életformáját alapjaiban érinti. Fő gondja az: belépni a közösbe vagy kint maradni? Mondanunk sem kell, hogy ez a kérdés alapvető az öröklési rend szempontjából is, hiszen a tsz-be bevitt földekre nézve az öröklés jelentősége korlátozódik, perspektivikusan pedig megszűnik. Ilyen körülmények között pedig *az ági öröklés megszüntetésének semmi pozitív jelentősége nem volna, sőt bizonyos fokig akadályozólag hatna.* Nem volna pozitív jelentősége azért, mert az ági öröklés megszüntetése egyetlen dolgozó parasztot sem hozna közelebb a szocializmushoz, a termelőszövetkezeti mozgalomhoz. Sőt károsan hatna, mert nyugtalanságot keltene olyan területen, ahol erre semmi ok nincs, bizonytalanságot és félelmet attól, hogy az állam, amely ma a megszokott öröklési rendet változtatja meg törvénnyel, holnap másik törvénnyel a földtulajdont is elveheti. Az ági öröklés eltörlése ezért nekünk ma nem segítene, hátrálna bennünket. Elvileg helyeselni kell tehát a tervezetnek azt az elgondolását, hogy az ági öröklés intézményét alapjaiban fenntartja.

Ez a helyeslés mindamellet csupán az alapokra, az intézmény fenntartásának elvi kérdésére vonatkozik s nem feltétlenül a részletkérdésekre. Ezért a következőkben röviden tekintsük át elsősorban azokat a változtatásokat, amelyeket a tervezet az ági öröklés jelenlegi szabályaihoz képest javasol. Mint említettük ezek a változtatások részben *tárgyak*, az ági öröklés alá eső vagyontárgyakra vonatkozó, részben *személyiek*, az ági örökösök körére vonatkozó s végül *elnevezésbeliek*.

A tervezet 552. és 554. §-ai az ági öröklés alá eső vagyontárgyak körét általában a jelenlegi joggal egyezően határozzák meg. Az 554. § (2) bekezdése mindamellet kiveszi az ági öröklés alól a személyes szükséglet mértékét meg nem haladó háztartási és berendezési tárgyakat, a szokásos alkalmi ajándékokat, továbbá a tartásra és nevelésre fordított kiadásokat. A főszabály tehát az ingyenesen háruult vagyon ági öröklése,

ez alól kivétel a három most említett eset. A kivételeket véleményem szerint feltétlenül helyeselni kell, közülük a háztartási és berendezési tárgyakra vonatkozó különösen fontos és egészséges újítás. Kérdés azonban, vajon kimeríti-e ezzel a tervezet az indokolt kivételek körét? A magam részéről nem tartom indokoltnak az ági öröklés alkalmazását általában az alkalmazható dolgokra, — akkor is, ha azok nem esnek a háztartás körébe. Az el nem használható dolgok közül a tervezet maga veszi ki a háztartási és berendezési tárgyakat, amennyiben azok a személyes szükséglet mértékét nem haladják meg. A magam részéről elejteném ezt az utóbbi korlátozást s a háztartási és berendezési tárgyakkal, amelyek mai viszonyaink között egyébként is ritkán haladják meg a személyes szükséglet mértékét, nem alkalmaznám az ági öröklést. Mindez annyit jelentene, hogy a szorosabb értelemben vett használati javakra az ági öröklés nem volna alkalmazható. Az el nem használható dolgok között eszerint a föld, az épület, továbbá ezek tartozékai: gazdasági felszerelés, állatállomány, végül a kisiparban használt kisebb termelőeszközök maradnának az ági öröklés körében. Én még ez utolsó helyen említett kisipari termelőeszközök ági öröklését sem látnám elengedhetetlennek. Végső fokon tehát az ági öröklés körében maradna a föld, az épület és ezek tartozékai. Ha azonban így van, nem tudom, nem lehetne-e az ági öröklés szabályozásának jelenlegi konstrukcióját megfordítani. Jelenleg a főszabály elvontan, tárgyilag konkretizálatlanul van kifejezve s a kivétel a konkrét. Ha gondolatmenetem helyes, a főszabályt tárgyilag konkretizálni kellene s az 552. §-ban azt kellene kimondani, hogy az ági öröklés arra a földre, épületekre és ezek tartozékaira terjed ki, amelyeket az örökhagyó közvetlenül vagy közvetve öröklés vagy ingyenes juttatás útján szerzett. Az ági vagyontárgy változása esetére helyesnek tartom a tervezetnek azt a rendelkezését, hogy csak az minősül áginak, ami nyilvánvalóan a háruult vagyontárgy helyébe lépett. Ebből azonban egyáltalában nem következik az, amit az indokolás mond, hogy az ági öröklés nem terjedhet ki a vagyontárgy értékére. Teljesen illogikusnak látszik, hogy az ági öröklés — a tervezet szerint — kiterjed arra a pénzre, amelyet az örökhagyó örökölt vagy ingyenesen kapott, de nem terjed ki arra a pénzre, amelyet ági vagyontárgy elidegenítése útján szerzett. Nem lehet egy szájból hideget és meleget is fújni. Ha az ági öröklést fenntartjuk, ennek következményeit ésszerű körben vállalnunk kell.

További megjegyzéseim a tervezetnek az ági örökösök körét érintő rendelkezéseire vonatkoznak. Ellentétben a tervezet 550. §-ával, amely az oldalrokonok közül öröklésre jogosultak körét — jelenlegi jogunknak megfelelően — a nagyszülők leszármazóival zárja le, az 556. § a háruult vagyonban való öröklést az oldalrokonok körében csak a szülők leszármazóinak engedi meg. Ezzel függ össze viszont a 623. §-nak az a rendelkezése,

amely szerint ha az örökhagyó valamely ági vagyontárgyat végintézkedéssel a nagyszülői parentélabá tartozó oldalrokonoknak juttatott, ezt az intézkedést a szülő köteleSRész sérelme címén nem támadhatja meg. A most szóban forgó személyi korlátozást nyilvánvalóan a tervezet készítőinek az a törekvése hozta létre, hogy az ági öröklésnél a házastárs s az oldalrokonok között jelentkező érdekösszeütközést csökkentés, s különösen hosszabb házasság után a házastárs terhére jelentkező sérelmet lehetőleg kiküszöböljék. Kérdéses azonban, hogy a kétségkívül jelentkező problémát meg lehet-e oldani ezzel az eszközzel? Egyrészt a házastársak s az oldalrokonok vitájában rendszerint csak hosszabb házasság után billen a mérleg a házastárs javára, másrészt az örökhagyó és testvérei, valamint unokatestvérei, továbbá ezek leszármazói közötti viszony nagyon is eltérően alakulhat. *Az ági öröklést véleményem szerint nem a személyek körének, hanem a tárgyak körének megfelelő szűkítésével lehet új jogrendszerünkben helyesen felhasználni.* Ugyanilyen vitathatónak tartom az ági örökösödésre hivatott személyek körét illetően az 553. § a) pontjában foglalt korlátozást. Ez a szabály ugyan, amelyet elsőnek az 576. sz. E. H. mondott ki, nem új jogunkban, de már a felszabadulás előtt is sokan támadták. Annak megkövetelése, hogy az örökhagyó a háruulás időpontjában a vagyoneIődnek egyben törvényes örököse is legyen, rendkívül esetlegessé, véletlentől sokszorosán függővé teszi a szabályozást, emellett nyilvánvalóan ellentétes az ági öröklés alap gondolatával.

Legyen szabad végül a tartalmi megjegyzések után megjegyzést tennem az intézmény új elnevezésére is. A tervezet az ági öröklést „háruult vagyon öröklése”-nek nevezi azzal az indokolással, hogy a jellegében megváltozott intézmény új elnevezést kíván. Az intézmény jellege valóban új, ebből azonban a javasolt elnevezés semmit sem fejez ki. Emellett nyelvtanilag nehezkesebbre s főleg szokatlanra változtatja azt, amit megszoktunk. Ha tartalmilag az intézmény fenntartásának nyomós oka az, hogy népünk megszokta, nem tudom, miért kellene éppen az elnevezésben szokatlant választani.

Véleményemet összefoglalva tehát elvileg egyetértek az ági öröklés intézményének fenntartásával. Az ági öröklés tárgyait a földre, épületekre és ezek tartozékaira, valamint a nyilvánvalóan ezek helyébe lépő vagyontárgyakra korlátoznám, az ági örökösök körére nézve azonban az általánosan túlmenő korlátozást nem alkalmaznám, az intézményt pedig meghagynám régi elnevezésében.

II.

A túlélő házastárs öröklése talán a legvitatottabb kérdése az öröklési jognak. Míg az ági öröklést inkább csak magyar problémának lehet tartani, a házastárs öröklése valóban nemzetközi probléma. Mint ismeretes, jelenlegi jogunk leszármazó örökös mellett a házastársat

az egész hagyaték hasznélvezetére jogosítja, ugyanakkor lehetőséget biztosít e hasznélvezet korlátozására. Leszármazók hiányában a házastárs tulajdonul örökli a szerzeményi vagyont s nem korlátozható módon hasznélvezi az ági vagyont. Kötelesrésze a házastársnak nincs igénye. A tervezet a jelenlegi jogon a következő lényegbevágó módosításokat javasolja: *a)* a házastárs a leszármazói csoportban is állagöröklésre legyen jogosult, és pedig egy gyermekrészt erejéig, *b)* a házastárs örökrészét elsősorban a háztartási és berendezési tárgyakkól, továbbá a lakóházból kell kiadni, e tárgyakra nézve azonban a házastársat használati jog illeti meg annyiban, amennyiben a neki örökrészül kiadott vagyontárgyak személyes szükségleteit nem fedezik, *c)* a házastárs leszármazókkal együtt öröklés esetében állagöröklés helyett az egész hagyaték hasznélvezetét választhatja, ez azonban az indokolt mértékre korlátozható, *d)* új házasságkötés esetében a hasznélvezet az örökrész kiadásával, az ági vagyontárgyakra vonatkozó hasznélvezet esetében pedig a háztartási berendezési és felszerelési tárgyakra vonatkozó használati jog biztosításával megszüntethető, *e)* a házastársat kötelesrész illeti meg, és pedig a törvényes örökrész egynegyede, ha pedig állagöröklés helyett hasznélvezetet választott, az indokolt személyes szükségletig terjedő hasznélvezet. Mielőtt ennek az elgondolásnak a bírálatába bocsátkoznánk, éppen a probléma nemzetközi jelentőségére tekintettel vizsgáljuk meg a házastárs öröklési jogállását a külföldi jogrendszerekben.

A burzsoá jogrendszerek közül⁹ az osztrák jog éppen a házastárs öröklési jogállása tekintetében eredeti állapotához képest változáson ment keresztül. Az Optk. 757. és következő §-ainak eredeti szövege szerint a túlélő házastárs három vagy több gyermek mellett egy gyermekrészt, ha kevesebb gyermek van, a hagyaték negyed-részét hasznélvezetül örökli. Felmenő vagy oldalági örökösök mellett a házastársat a hagyaték negyedrésze tulajdonul illeti, ha pedig más törvényes örökös nincs, az egész hagyaték az övé. Kötelesrésze a 796. § szerint nincs igénye, de illő tartásra igényt formálhat. Az Optk. 1914. évi résznovellája megváltoztatta ezt az eléggé bonyolult rendszert. A házastárs leszármazók mellett a hagyaték negyed-részét, felmenők mellett a hagyaték felét tulajdonul örökli, sőt ha a nagyszülői parentélára kerül sor, a kiesett nagyszülő része is neki jut. Ezen felül előhagyományként őt illetik a közös háztartáshoz tartozó ingó dolgok, ha azonban gyermekek vannak, csak személyes szükséglete erejéig. A kötelesrészt pótló illő tartásra való jog a házastársat csak akkor illeti, ha törvényes örökrészből nem kerül ki. Árnyalatnyi eltérésekkel ugyanez a szabályozás található a német BGB 1931. és

következő §-aiban. Az eltérés annyi, hogy a BGB a törvényes előhagyományt csak a felmenői és oldalági öröklés mellett biztosítja, továbbá, hogy a házastársat (2303. §) kifejezetten kötelesrészre jogosítja, A kötelesrész a törvényes örökrész fele. Közel áll az eddig ismertetett két burzsoá törvénykönyvhöz a svájci ZGB 462. és következő §-ainak szabályozása is. A túlélő házastárs leszármazó örökösök mellett választása szerint a hagyaték negyed-részét tulajdonul vagy felét hasznélvezetül örökli. Szülői parentéla mellett negyed-rész tulajdonába, $\frac{3}{4}$ rész hasznélvezetébe kerül. Nagyszülői parentéla mellett felét tulajdonba, felét hasznélvezetbe kapja. A 471. § a házastársat kötelesrészre jogosítja. A kötelesrész mértéke az, amit a házastárs az egyes esetekben tulajdonul kapna, ha pedig ő az egyedüli törvényes örökös, a hagyaték fele. A burzsoá törvénykönyvek közül a jogfejlődés irányát legjobban a francia Code civil 767. cikkének átalakulásán lehet lemérni. Eredeti alakjában ez a törvényhely csak akkor juttatta a hagyatékot a túlélő házastársnak, ha sem lemenők, sem öröklésre hivatott felmenő és oldalági rokonok nem voltak, tehát csak az állam végső fokon való öröklésért megelőzően. A XIX. és XX. század folyamán ez a törvényhely számos alkalommal került módosításra. A legáltalánosabb közülük az 1891. március 9-i törvény, amelyet azonban azóta is, legutóbb az 1930. december 3-i törvénnyel módosítottak. A jelenlegi jog szerint a túlélő házastárs általában hasznélvezetet örököl, amelynek mértéke egy gyermekrésztől a hagyaték egészéig terjedhet. Ha azonban az örökhagyóknak egyik oldalon nincsenek öröklésre hivatott szülei, a házastárs ezt a vagyontörzset tulajdonul örökli. — Ha mindezek után összegezni próbáljuk a burzsoá jogfejlődés irányát, azt állapíthatjuk meg, hogy a fejlődés kétségtelül a túlélő házastárs öröklésének szélesítése felé haladt. Ez elsősorban az állagöröklés kiterjesztésében, a hasznélvezet háttérbe szorításában nyilvánul meg, amire az osztrák és a francia jog változása jellegzetes példa. Az állagöröklés mértékére nézve általában szűkmarkúbbak, ha a házastárs gyermekek mellett örököl, mintha felmenők mellett. Igen figyelemre méltó az osztrák és a német jog törvényes előhagyományja a háztartási berendezési és felszerelési tárgyakra nézve.

Vizsgáljuk meg ezek után a szocialista törvényhozás eredményeit. A szovjet jogban az 1945. március 14-i törvényerejű rendelet szerint a házastárs a gyermekekkel, a munkaképtelen szülőkkel és az elhunyt által halála előtt legalább egy éven át eltartott munkaképtelen személyekkel együtt az első csoportban fejenként egyenlő részt örököl. A házastárs kötelesrészre is jogosult, ha munkaképtelen, kötelesrésze azonban ilyenkor a teljes törvényes örökrész. — A csehszlovák polgári törvénykönyv 526. és következő szakaszai szerint a túlélő házastárs leszármazókkal együtt egy gyermekrészt, felmenőkkel együtt legalább a hagyaték felét örökli. Az örökrészen felül a házastárséi lesznek

⁹ A részletesebb összehasonlító anyagot ld. Rodière: Evolution comparative des droits successoraux de conjoint survivant. Bulletin de la société de législation comparée. 1937. 295. s. köv. old.

az örökgyó szokásos berendezési tárgyai. Kötelesrésze a házastárs nem jogosult. Az 1949. évi bolgár törvény 9. §-a szerint a házastárs egy gyermekrészt örököl. Felmenőkkel vagy oldalági rokonokkal együtt öröklés esetében a házastárs — különféle feltételek szerint — a hagyaték $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ részét kapja. A 29. § szerint a házastárs kötelesrésze is jogosult. Az 1946. évi lengyel öröklési törvény szerint a házastárs lemenők mellett a hagyaték negyedrészt, szülők és lemenők mellett a hagyaték felét, egyébként egészét örökl, köteles azonban elhunyt házastársa esetleg életben levő nagyszüleit eltartani s e kötelezettség alól csak akkor szabadul, ha a hagyaték negyedrészt nekik tulajdonba adja. Törvényes hagyományként kapja továbbá a házastárs felmenői vagy oldalági öröklés esetén a közösen használt berendezési és felszerelési tárgyakat. A házastárs kötelesrészt a lengyel jog nem ismeri. Végül az 1955. évi jugoszláv öröklési törvény szerint a házastárs leszármazókkal együtt egy gyermekrészt, a szülői parentálába tartozó örökösökkel együtt a hagyaték felét, ha pedig a szülői parentála üres, az egész hagyatékot örökl. A házastárs kötelesrésze is jogosult. — Összegezésül azt állapíthatjuk meg, hogy a szocialista országok öröklési rendszerei a házastárs állagöröklésének elvi alapján állanak. Egyetlen olyan jog sincs a vizsgált jogrendszerek közül, amely a házastárs haszonélvezetét ismerné. Az állagöröklés mértéke a leszármazói csoportban rendszerint fejenként egyenlő vagy egynegyed-rész, a felmenői csoportban ennél nagyobb. A házastársat a legtöbb szocialista ország kötelesrésze jogosítja. Több jogrendszerben ismeretes a közös háztartáshoz tartozó berendezési és felszerelési tárgyak külön kezelése is a túlélő házastárs javára.

Visszatérve mindezek után a tervezet elgondolásaira, elsősorban a házastárs állagöröklésének kérdésével kapcsolatban kell állást foglalnunk. A nemzetközi tapasztalatok, különösen pedig a szocialista országok törvényhozásának eredményei egyhangúan támogatják ezt a javaslatot. Amennyire látom, a házastárs állagöröklése ellen nálunk csak a leszármazói öröklés esetére vannak ellenvetések, mert jogunk eddig az állagöröklést itt nem ismerte. Ezek az ellenvetések azonban véleményem szerint nem elég súlyosak.

Az az ellenérv például, hogy a házastárs a közös vagyontól úgyis kap, indokolatlan őt még öröklés címén is részesíteni, két különböző dolgot hoz kapcsolatba egymással. A házastársi vagyontársaság alapja az együttélés, a közös munka, egymás támogatása, egyszóval az az elgondolás, hogy abban, amit az egyik házastárs ellenérték fejében szerez, közvetlenül vagy közvetve mindig benne van a másik házastárs magatartása. A vagyontársaságból részesítést azért kapja a házastárs, mert együttél a másikkal, mert részese a másik konkrét munkájának. Meg kell különböztetni ettől azt a kérdést, hogy mi legyen bármelyik házastárs vagyontával,

ha meghal. Az öröklés alapja a család közössége mintegy elvontan, a szerzésben való közreműködésre tekintet nélkül. Ha nem így lenne, a gyermekek nem örökölnének a szüleik után. A családi közösséghez pedig a házastárs ugyanúgy hozzátartozik, mint a vérrokonok. Még kevésbé súlyos véleményem szerint az a sokszor hangoztatott ellenérv, hogy a házastárs újabb házassághoz kötés esetén vadidegen családba viszi tovább a vagyont. A túlélő házastárs állagöröklésének az az elvi alapja, hogy az örökgyónak házastársa volt, egyáltalában nem szűnik meg azzal, ha újabb házasságot köt, miután első házastársa meghalt. Emellett nehéz fel nem fedezni ebben az ellenérvben az ágiság eredetileg vitán felül feudális gondolatának lappangó továbbélését. Ha — a kifejtett okokból — mellette is vagyunk az ági öröklés korlátozott mértékű fenntartásának, azt már semmiképp sem helyeselnénk, ha az ágiság gondolata új öröklési jogunk kialakításában valamiféle irányító elvvé válnék. Le kell számolni azzal, hogy a házastárs halálával a túlélő házastárs eddigi élete mintegy lezárult, s az öröklés kérdése is — az eddigi házasságra tekintettel — rendeződött. Az új házassághoz kötés mintegy új élet kezdődik, amelyre a korábbi megszűnt házasságnak vagyontörvényileg sem lehet elvi kihatása.

A házastárs állagöröklésének elvi elismerése mellett más kérdés, hogyan kell megszabni az állagöröklés mértékét és kielégítésének módját. A tervezet szerint a házastárs egy gyermekrészt örökölné, ennek fejében pedig elsősorban a közösen használt berendezési és felszerelési tárgyakat, valamint a lakóházat kellene részére kiadni. A tervezet eszerint élesen elválasztja az örökös részének meghatározását (mondhatjuk: „kirovását”) a kielégítés módjától (mondhatjuk: „a lerovástól”). Én közelebb hoznám a kettőt egymáshoz s azt mondanám, hogy a házastárs egy gyermekrészt örökölné, de *legfeljebb a közösen használt háztartási és berendezési tárgyak, illetőleg a lakóház értékét, az örökös részének kiadása pedig kizárólag ezekből a tárgyakból történhet.* E tárgyakat tehát kirovó mértékű is felhasználom s egyúttal kizárólagos lerovó eszközül jelölöm meg. Ha pedig ez a megoldás túlságosan bonyolultnak látszanék, másodsorban elfogadhatónak tartanám azt a — házastársra valamivel kedvezőtlenebb — megoldást, hogy *egy gyermekrészt örököljön a közösen használt háztartási és berendezési tárgyakból, valamint a lakóházból.* A többi vagyontárgyak, különösen a föld és a gazdasági felszerelés eszerint nem esnének házastársi állagöröklés alá. Szerintem e megoldások bármelyike elhárítaná azokat a különben is kevésbé dokumentálható érveket, hogy az állagöröklés bevezetését népiünk ellenkezéssel fogadná. Városban bizonyosan nem fogadná ellenkezéssel, falun pedig a javasolt szabályozás bármelyik változata meghagyná a földre vonatkozólag az eddigi öröklési rendet.

Nem tudom helyesléssel fogadni a házastárs választási jogát az állagöröklés és a haszon-

élvezet között, továbbá a háztartási és berendezési tárgyakra, valamint a lakóháza mindenképp javasolt használati jogot (563—564. §). Ez a megoldás egyrészt mértéktelenül bonyolítja öröklési rendszerünket, másrészt végső fokon kedvezőtlenebb helyzetbe hozza a házastársat, mint amilyenben jelenleg van. Jelenleg ugyanis — bár korlátozható módon — az egész hagyaték a kezén marad haszonélvezetűl, a választási jog, főleg ha főszabálynak az állagöröklést tekintjük, ennél kedvezőtlenebb. Emellett a választási jog bizonytalanságot teremt a hagyaték sorsát illetően, nem is igen fér meg az ipso iure öröklés elvével, felesleges hagyatéki eljárásokat, vitákat teremt. Véleményem szerint az állagöröklés javasolt szabályozása *mellett*, az állagöröklésen *túlmén* kellene a túlélő házastárs részére haszonélvezeti jogot biztosítani, fenntartva természetesen a leszármazó örökösök javára a korlátozás kérésének lehetőségét. Ez a megoldás valóban kedvezőbb helyzetbe hozza a túlélő házastársat a jelenleginél, a leszármazó örökösökre pedig lényeges sérelmet nem jelent, hiszen a házastárs örökrésze a közös háztartás tárgyából s a lakóházból kerül ki, az ezen túlmenő haszonélvezeti jogot pedig ha indokolt, korlátozhatják. Ugyanakkor ez a megoldás elkerülhetővé teszi a használat és a haszonélvezet mesterkéltségek megkülönböztetését, a választás jogát pedig, amely nemcsak nálunk idegen, — de amint láttuk, egyedül a burzsoá svájci jog ismeri, kiküszöböli. Leszármazók hiányában, — ha ági és szerzeményi vagyon is van, — a tervezettel egyezően biztosítanám az ági vagyonra a nem korlátozható haszonélvezeti jogot. Viszont nem látok okot arra, hogy új házasságkötés esetén változtassunk a jelenlegi jognak a haszonélvezet megszűnését kimondó szabályán, amint ezt az 565. § (3) bekezdése teszi. Azt az érvet ugyanis, hogy a haszonélvezet megszüntetése az új házasságkötés akadálya lesz s nem kívánatos illegális kapcsolatok fenntartására vezet, mai viszonyaink között nem látom elég súlyosnak. Végül egyetértek azzal az elgondolással, hogy a házastárs kötelesrészre legyen jogosult. Az állagöröklés elismerése ezt majdnem szükségszerűvé teszi, a külföldi törvényhozás tapasztalatai is ezt támogatják. Azt hiszem azonban, hogy a házastársi öröklés általam javasolt szabályozása mellett nincs szükség a házastárs kötelesrészének az általánostól eltérő megállapítására, amint ezt a 621. § (2) bekezdése teszi. Maradjon a házastárs kötelesrészre is tulajdonként járó törvényes örökrészének fele.

III.

A végintézkedések jogát érintő harmadik kérdéscsoportban a tervezet következő főbb vonásait kívánom vizsgálat alá venni: *a)* a végintézkedések formáira vonatkozó elgondolást, *b)* a végintézkedések tartalma köréből az utóöröklés kérdését, *c)* végül a végintézkedések alakszerűségeinek problémáját.

A végintézkedések fajtái tekintetében a tervezet elgondolása háromféle irányban válthat ki megjegyzéseket. Mint ismeretes, a tervezet fenntartja a jelenlegi két fő végrendeleti formát: a közvégrendeletet és a magánvégrendeletet. Felmerült olyan elgondolás, nem volna-e helyesebb a szovjet jog mintájára minden végrendeletet közjegyzői közreműködéshez kötni. A tervezet másfelől fenntartja ugyan a szóbeli végrendelet intézményét, de azt lényegében azonosítja a kiváltságos végrendelettel. Kérdés, hogy ez helyes-e. Végül a tervezet fenntartja általában a jelenlegi jognak megfelelően szabályozott további két végintézkedési formát, nevezetesen a közös végrendeletet és az öröklési szerződést. Mindkettő komoly ellenvetéseket válthat ki.

Ami elsősorban a köz- és a magánvégrendelet szétválasztásának problémáját illeti, nem hiszem, hogy sokan támogatnák akárcsak a jogászság körében is azt az elgondolást, hogy minden végrendeletet közokirati alakhoz kössünk. Igaz, hogy a szovjet jogban ez így van, de ismeretes, hogy a szovjet öröklési jog fejlődése — sok tekintetben azért, mert elsőnek kellett utat törni az öröklési jog szocialista formáinak kidolgozása felé, — sok egyéb tekintetben is igen sajátos vonásokat tartalmaz. Nálunk — mint a többi népi demoráciában is — a kérdés úgy merül fel, indokolt-e *megszüntetni* a nem közvégrendeleti formákat s ami ezzel egyet jelent, indokolt-e ezzel a végrendelezés lehetőségét a formákon keresztül *szűkíteni*. Ha abból a tárgyi szemléletről indulunk ki, amelyet bevezetőben az öröklési jogi kérdések kulcsának jelöltünk meg, akkor a felmerült probléma megoldása attól függ, mire vonatkozik nálunk — különösen perspektivikusan — az öröklés? Ha a kérdést így tesszük fel, nyomban világossá válik, hogy a végintézkedési formák kérdése végső fokon s különösen perspektivikusan a személyi tulajdonnal való szabad rendelkezés kérdését érinti. Minél szűkebben vonjuk meg a végintézkedési formák körét, annál kevesebb jogi formát teremtünk a személyi tulajdonnal való rendelkezés számára. Ez pedig nyilvánvalóan nem indokolt. Egyébként azt hiszem, hogy még azok is, akik a végrendeleti formáknak a közvégrendeletre korlátozása mellett vannak, ezt elsősorban az alakszerű biztonság és a viták lehető kiküszöbölése érdekében teszik. Ezt a kérdést tehát véglegesen a végintézkedések alakszerűségeinek problémájánál kell eldönteni. Meg kell itt jegyezni végül, hogy a szovjet jog kivételével valamennyi általam ismert szocialista ország joga fenntartja a közvégrendelet mellett a magánvégrendeleti formát is.

A szóbeli végrendeletnek a kiváltságos végrendelettel való azonosítása megítélésem szerint a tervezet sikerült elgondolásai közé tartozik. A két forma jelenlegi jogunkban is közel áll egymáshoz, külön tartásukat semmiféle különösebb érdek nem kívánja, sőt ellenkezőleg, az egyszerűsítés szempontja feltétlenül mellette szól. Itt legfeljebb azt lehet megjegyezni, hogy a szóbeli végrendelet intézményét rajtunk kívül —

a jugoszláv jogot kivéve — egyetlen más szocialista ország joga sem ismeri. Ezzel szemben áll az, hogy szóbeli végrendelet alkotására — a tervezet által is szem előtt tartott rendkívüli esetekben — szükség lehet. Emellett itt is felmerül az a fentebb említett szempont, hogy a személyi tulajdonnal halál esetére való rendelkezés formáinak szűkítése nem lehet célunk. Végül a szóbeli végrendelet időbeli hatályának korlátozása tartalmilag is megfelelő biztonságot nyújthat. Ez utóbbi kérdést illetően nem felesleges megemlíteni, hogy pl. a jugoszláv 1955. évi öröklési törvény a szóbeli végrendelet hatályát, amely a jugoszláv jogban is az ún. rendkívüli végrendeleti formák közé tartozik, még rövidebb időre, 30 napra korlátozza.

A végrendeleti formák legproblematicusabb oldala véleményem szerint a közös végrendelet és az öröklési szerződés. Mielőtt kialakítanók a magunk álláspontját, tekintsük át a szocialista országok törvényhozását. A közös végrendelet intézményét egyetlen szocialista ország sem ismeri, sőt egyes országok — mint pl. Csehszlovákia a polgári törvénykönyv 535. §-ában, vagy Bulgária az öröklési törvény 15. §-ában, — a közös végrendelet alkotását kifejezetten tilalmazzák. Nálunk viszont a közös végrendelet intézménye eddig megvolt, s ezért megszüntetése — legalább is elvontan szemlélve — a végintézkedési formák szűkítésének ellenérvébe ütköznék. Mindamellett azok a bonyodalmak, amelyek a közös végrendelet intézményéből szükségszerűen származhatnak s az a bonyolult szabályozás is, amelyet a közös végrendelet szükségessé tesz, erős kétségeket ébresztenek aziránt, vajon van-e valóban gyakorlati szükség e végrendeleti forma fenntartására. Ha nyomós érvek nem szólnának a fenntartás mellett, inkább el kellene törölni. A házastársaknak amugyis módjukban van külön-külön — akár korrespondív tartalmú — végrendeletet is tenni. Még a közös végrendeletnél is problematikusabb az öröklési szerződés fenntartása. Az öröklési szerződés a szocialista jogrendszerek többségében ugyanúgy ismeretlen, mint a közös végrendelet. Van azonban egy ország, amely kivétel, s ez Jugoszlávia. Az 1955-ös jugoszláv öröklési törvény általános szabályként kimondja ugyan az öröklési szerződés érvénytelenségét, e szabály alól azonban kivételt tesz az eltartási szerződéssel egybekötött halál esetére szóló vagyónáruházasokkal kapcsolatban. Amennyire az öröklési gyakorlatról tájékozódnom sikerült, nálunk is azt mondják, hogy az öröklési szerződésre azért van szükség, hogy idősebb emberek, főleg parasztok ilyen módon juthassanak tartáshoz, s ugyanakkor biztosítékot is szerezhessenek abban, hogy vagyonuk csak haláluk esetén kerül az eltartók tulajdonába. Mivel eszerint az öröklési szerződés e formájának fenntartása úgy látszik gyakorlati célokat szolgál, nem volna helytelen a tervezetnek az öröklési szerződést általában fenntartó elgondolását olyan módon megváltoztatni, hogy *az öröklési szerződés csak eltartási szerződéssel végesen legyen érvényes.*

A végintézkedések tartalma köréből egyedül az utóöröklés problémáját kívánom kiemelni. Az intézményt a tervezet lényegileg a fideicommissum eius quod supererit formájában tartja fenn. Véleményem szerint azonban még így is nagyon kérdéses, hogy ennek a formának jogrendszerünkben helye van-e vagy sem. Azt mondanom sem kell, hogy semmiféle hasonló formát egyetlen szocialista állam joga sem ismer, sőt a burzsoá országok jogrendszereinek jelentős része sem. Nem nagyon tudok az intézmény fenntartása mellett gyakorlati érveket sem felhozni. Tudomásom szerint ez az intézmény az utolsó tíz év öröklési gyakorlatában szinte nem fordult elő. Ilyen körülmények között úgy gondolom, hogy öröklési jogunk egyáltalán nem szenvedné azzal, ha ezt az intézményt még a tervezet által javasolt módosított formában sem tartanók fenn, hanem véglegesen a történelmi lomtárba helyeznők.

Befejezésül a végintézkedések alakszerűségének sokat vitatott problémájához érünk. Azt hiszem itt is hasznos lesz némi kitekintés a törvényhozás korszerű eredményeire. A szovjet jogban ez a probléma azért nem merül fel, mert ott csak a közvégrendelet ismeretes. A csehszlovák polgári törvénykönyv 542—543. §-ai szerint a holográf magánvégrendelet tanú nélkül, az allográf magánvégrendelet pedig két tanú aláírásával érvényes, a törvény semmiféle külön záradékot nem kíván meg. Csak olyan esetben, ha az örökhagyó nem tud olvasni vagy írni, emeli fel az 544. § a tanúk számát háromra. Ugyanez a rendelkezés kimondja azt is, hogy ilyenkor a végrendelet tartalmát fel kell olvasni, a végrendelezőknek ki kell jelentenie, hogy a felolvasott okirat az ő végrendeletét tartalmazza, s mindennek az okirat szövegéből (és nem valamiféle záradékból) ki kell tűnni. A bolgár öröklési törvény 24—25. §-ai a közvégrendelethez is két tanú alkalmazását írják elő, a magánvégrendeletek közül csak a holográf formát ismerik, ez viszont tanúk nélkül is érvényes. A lengyel és jugoszláv jog ezirányú rendelkezéseiről nem tudtam biztos meggyőződést szerezni, mert a lengyel öröklési törvény szövege a végrendeleti alakszerűségeket nem szabályozza (lehet, hogy erre külön törvényük van), a jugoszláv öröklési törvényre nézve pedig nem a szöveg, hanem bő, jugoszláv forrásból eredő tartalmi kivonat állt csak rendelkezésemre, ez pedig erre a részletkérdésre nem tér ki. Az mindenesetre megállapítható, hogy azok a szocialista országok, amelyek ismerik a magánvégrendeleti formát, a mi jelenlegi jogunknál lényegesen kevesebb számú tanút kívánnak meg és a tanúk közreműködésének valamiféle záradékos formáját általában nem ismerik. Ugyanebben az irányban haladt, mint ismeretes, a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata is, amely az utolsó években mindent megtett annak érdekében, hogy a végintézkedések alakszerűségeiről szóló nyilvánvalóan elavult törvény lehetőleg ne kösse meg túlságosan az örökhagyó kezét és ne adjon alapot az örökhagyó tartalmilag nyilvánvaló

végakarátának alaki okokból való érvénytelenítésére. Azt hiszem, hogy a tervezet alakszerűségi elgondolása teljesen belevág ebbe a helyesnek tartható törekvésbe, ezért azzal alapjában és általában egyet kell érteni. Nem tartom súlyos ellenérvnek azt, hogy a tanúk alkalmazása a magánokiratokon a gyakorlatban — különösen élők közötti ügyleteknél — erősen formális jellegű szokott lenni és biztonságot nem nyújt. Abban az esetben ugyanis, ha valaki ki akarja játszani a törvényt, ha valamiféle manipulációt akar végrehajtani az öröklés körül, erre akkor is módja van, ha a tanúk közreműködését valamilyen záradékkal kötnék össze. Emellett azt hiszem, hogy ha élők közötti ügyleteknél sokszor formális is lehet a tanúk közreműködése, a halál esetére szóló intézkedéseknél önmagában az alkalom ünnepélyessége fokozni fogja a tanúskodás jelentőségét s ezzel az alaki úton egyáltalán elkerülhető visszaélések a tervezet elgondolása alapján is elkerülhetők lehetnek. Egyáltalában nem hiszek abban, hogy a visszaéléseket tanúk vagy záradék alkalmazása útján lényegesen lehet csökkenteni. Az alakszerűségek kérdése legfeljebb a holográf végrendeletnél eshet különösebb megfontolás alá. A holográf végrendeletnél sok gyakorlati tapasztalat arra mutat, hogy az ilyen végrendelet teljes mentesítése a tanúk közreműködésének követelménye alól, bizonyos veszélyekkel jár. Ezért lehetségesnek látnék olyan rendelkezést, hogy a holográf végrendelet is csak két tanú aláírásával legyen érvényes.

Ilyen módon megszűnnék a magánvégrendeletek e két formája között az alakszerűségi eltérés s ezzel a megkülönböztetés jogosultsága is.

*)

A felvetett elvi kérdéseken túlmenően polgári jogi törvénykönyvünk öröklési jogi tervezete természetesen számos egyéb területre eső részletkérdés felvetését és megvitatását is indokolta teheti. Ezek közül csak példálózva emelném ki azt a kérdést, vajon indokolt-e az öröklési képességről, a kiesésről, az érdemteleniségről, a lemondásról és a visszautasításról szóló rendelkezéseket az öröklési jogi rész V. címébe helyezni, nem volna-e helyesebb átvinni az I. címbe, s az V. címben csak az öröklés megnyíltára és az örökös jogállására vonatkozó szabályokat összefoglalni. Kérdés az is, hogy az öröklési jogi rész egyik-másik szabálya nem túlságosan kazuisztikus-e. Úgy tűnik, mintha az öröklési jogi rész az e körbe vágó kérdéseket sokkal részletesebben kívánná szabályozni, mint a Ptk. egyéb részei. Ez lehet érdem, de lehet hiba is. Az mindenesetre bizonyos, hogy a tervezetnek a szabályozás egyforma szintjén kell mozognia mindegyik részben.

Ezek a részletkérdések, de méginkább talán a felvetett fő elvi kérdések arra a végkövetkeztetésre indítanak, hogy indokolt lesz azt az egyébként magas színvonalú munkát, amelyet a tervezet öröklési jogi része tükröz, még egyszeri tartalmi és formai átvizsgálással tökéletesebbé tenni.

Világhy Miklós

A teljesítés szabályai a Polgári Törvénykönyv tervezetében

I.

1. A szerződés teljesítésének két elvi szabálya: a *reális teljesítés* és a *felek együttműködése*.

A reális teljesítés elve fejezi ki azt, hogy a szerződés rendeltetése valamely *szükséglet kielégítésének* és nem a szerződés teljesítésével elérhető profitnak, pénzbeli előnynek biztosítása. A reális teljesítés elvét a jogszabályok többféleképpen szolgálhatják. Egyrészt azzal, ha biztosítják, hogy a szerződés valóban valamely szükséglet kielégítésére *alkalmas szolgáltatásra* vonatkozzék, másrészt azzal, hogy a teljesítést a szerződés *természetbeni tartalmának megfelelően* teszik kötelezővé, végül, hogy szerződésszegés esetén a természetbeni teljesítés kikényszerítését *csak végső esetben váltják fel kártérítéssel*. Összefoglalva: *a szolgáltatás használati értéke és nem a csereértéke áll előtérben*.

2. Ami az első követelményt illeti, helyesen mutat rá *Eörsi Gyula*,¹ hogy a szerződéskötéskor másképpen vetődik fel a kérdés a tervszerződések körében és e körön kívül. A tervszerződéseknek a terv megadja a támpontot azoknak a szükségleteknek meghatározására, amelyeknek

kielégítése céljára a szerződést kötik; a tervvel közvetlen jogi kapcsolatban nem álló szerződéseknek² viszont csak a felek szerződési nyilatkozatából állapíthatjuk meg, hogy milyen szükséglet kielégítését tartották szem előtt. A személyi tulajdon körében nem bírálhatjuk felül a szerződő fél értékelését, hogy ő milyen szükséglete kielégítésére fektetett súlyt. A szerződések *általános szabálya* tehát — a meg nem engedett vagy komolytalan célú szerződések kivételével — nem tartalmazhat olyan útbaigazítást, amely a szerződés, mint akarati viszony mögött a kielégítésre váró *szükséglet vizsgálatára* módot adna.

A szerződés megkötése után a felek érdekvizonyaiban bekövetkezett *eltolódásokat* azonban a reális teljesítés jegyében fokozottabban kellene figyelembe venni, mint ahogy ezt a tervezet teszi. A bírói *szerződésmódosítást* ugyanis a tervezet 220. § (2) bek. — az eddigi bírói gyakorlat által kitaposott úton — csak huzamos szerződéseknek engedi meg, aminthogy valóban rendszerint ezeknek a jogviszonyoknak körében fordulnak elő figyelembevételre igénylő érdek-

² A tervszerződéseknek a terv jogi alapja abban az értelemben, hogy a terv alapján a szerződéskötés kikényszeríthető.

¹ Eörsi: Tervszerződések, Budapest, 1957. 385. old.

eltolódások. Ezt a szabályozást szűkmarkúnak tartjuk; bizonyos esetekben figyelembe kell vennünk az érdekelteket az egyszeri szolgáltatásra irányuló szerződéseknél is.

Világos, hogy ennek vannak komoly veszélyei is: a szerződések komolyságát, szervező erejét nem szabad meggondolatlanul fellazítanunk. Azt, ha valamelyik fél — a megtámadásra alapul szolgáló tévedés, megtévesztés esetét kivéve — helytelenül ítélte meg saját érdekeit, vagy ha az ő mulasztása miatt következett be érdekhelyzetében változás, ezt figyelembe vennünk nem szabad; a szerződések biztonsága éppen a szükségletkielégítés, a szervezett termelés zavartalanága érdekében sokkal nagyobb súllyal esik latba. A véletlenszerűen bekövetkezett értékváltozásokat azonban nem értékeljük ilyen közömbösen.

Aktualitása ennek azoknál a szerződéstípusoknál van, amelyeknek alapján járó szolgáltatás, a szerződéses tartalommal, *csak egy bizonyos személy*, a jogosult részére használható. Egyébként bátran mondhatjuk: ha valaki rádiót vett és a szerződéskötés után a tárgysorsjátékon nyert egy másikat is, eladhatja a felesleges készüléket; ha a bolti árnál valamivel alacsonyabban tudja csak értékesíteni, ezt a kockázatot nem vehetjük le válláról és nem háríthatjuk eladójára. Általános szabályként tehát nem indokolt az egyszeri szolgáltatásra irányuló szerződések bírói módosítását megengedni érdekelteket címén, — de azoknál a szerződéseknél, ahol a szolgáltatást az egyik fél speciális igényei szerint kell elvégezni, ez a kérdés joggal merül fel. Ilyenek nevezetesen: a megbízás és a vállalkozási szerződés.

A megbízásnál a megoldást megadja a 441. § (3) bek., mely alapos okból szankciómentesen engedi meg a visszavonást. *A vállalkozási szerződésnél* azonban az utólagos értékváltozás figyelembevételére nincs lehetőség. A megrendelő speciális méretű bútorokat rendel lakása számára, szerződés után áthelyezik az ország más részébe, olyan lakásba, ahol a megrendelt bútor használhatatlan. A megrendelő elállhat ugyan a szerződéstől (357. §), ami eddigi jogunknak is megfelel, de a vállalkozót — az elmaradt nyereségre is kiterjedő — kártérítés illeti meg. A kártérítés összegét a bíróság le sem szállíthatja a 309. § (3) bek. értelmében. Nincs tehát semmi különbség az elállás következményeiben aszerint, hogy mi volt az elállás indoka: ugyanúgy fizet kártérítést a megrendelő a fenti tényállás esetén, mint akkor, amikor meggondolatlanul kötött szerződéstől kíván szabadulni vagy amikor a szerződéstől egy kedvezőbb lehetőség kiaknázása végett áll el.

Helyeseljük a tervezet okos, mértéktartó módszerét, amely szerint az általános elvi tételeket csak a kikristályosodott esetekben önti tételes szabályokba és a bírói gyakorlat feladatkörébe utalja az elvek további konkretizálását. A vállalkozásnál azonban úgy hisszük, a helyzetet a törvényi szabályozásra megérett. Más

szóval, javasoljuk a 337. §-t olyképpen módosítani, hogy a megrendelő elállása esetén *a bíróság a kártérítést mérsékelheti, ha a megrendelőnek a felmondásra oly alapos oka volt*, amelynek bekövetkezése neki nem róható fel, — vagy egyenesen úgy állítani fel a szabályt, hogy ha a megrendelőnél utólag következett be érdekműködés, a szerződéstől a biztatási kár megtérítésével szabadulhat. Az előbbi megoldás jobban illik a tervezet rendszerébe, mely a biztatási kárral érdemtelenül mostohán bánik³; a bíróság részére adott felhatalmazás a kártérítés mérséklésére megadja a keretet a helyes gyakorlat kialakítására.

3. A reális teljesítés elvének második vonatkozása: a szerződést természetben úgy kell teljesíteni, *amint ezt a szerződés előírja*: „a szerződés tartalmának megfelelően, a megszábotott helyen és időben, a megállapított mennyiség, minőség és választék szerint” (253. § 1. bek.). Ez a szabály, ha önmagában nézzük, nem valamilyen újdonsága a szocialista polgári jognak; a burzsoa jogban is szerződészegő az az eladó, aki — bár értékben a szerződéses kikötéseknek megfelelő árut szolgáltat — a szerződéstől minőségben, választékban eltér, hiszen a vevő illetékes elbírálni, hogy ő milyen terméket tart legalkalmasabbnak profitja realizálására. Természetesen számításba veszi ennek során azokat a szükségleteket is, amelyeknek kielégítésére a kikötött termékek alkalmasak, hiszen az áruk kelendősége, értékesítési lehetősége ettől nagymértékben függ; de mindez csak eszköze az értékesítés, profit-realizálás céljának.

A szocialista jogban ugyanez a szabály azt a célt szolgálja, hogy a szolgáltatás alkalmas legyen a szerződésben meghatározott és akkor nyilván jól megfontolt szükségletek kielégítésére. Mindez nem változtat azon, hogy a szabály ugyanaz, de más jellegűek lesznek a szerződészegés következményei. Megváltozott rendeltetéssel, ez a szabály áll a szerződés-teljesítés középpontjában; és fokozott hangsúlyozása a szocialista jogban azért szükséges, mert a szocialista gazdasági rend építésének egyes szakaszaiban fellépnek olyan tendenciák is, amelyek hajlamosakká teszik a vállalatokat a szerződészerű természetbeni teljesítés elhanyagolására.⁴

³ Nehezen érthető például, hogy a szerződés érvénytelenségénél miért idegenkedik a tervezet a biztatási kárigény elismerésétől. Ez különösen kirívó a 189. § (2) bek. esetében; e bekezdés jogi tévedés címén akkor is lehetőséget ad a megtámadásra, ha a tévedést a másik fél nem ismerhette fel. Függetlenül attól, hogy ilyenkor a biztatási kárigény elismerését feltétlenül meg kell követelnünk, e bekezdés rendelkezése a megtámadási jog szempontjából sem helyes; jogi tévedésre is csak akkor szabad megengednünk a megtámadás alapozását, ha a másik fél előtt a tévedés felismerhető volt. Úgy hisszük, a tervezet tollhibájáról van csak szó.

⁴ Ilyen tényezők voltak: azok a tervezési módszerek, melyek a tervteljesítést kizárólag vagy főleg mennyiségileg mérték és premizálták, tehát ösztönözték a termelő vállalatokat arra, hogy a legkisebb erőfeszítéssel előállítható cikkeket igyekezzenek termelni, — másfelől nyersanyaghiány, ami azzal járt, hogy a természetben a termelő vállalatok hibáján kívül is fennakadások

4. A lényeg a forma alól akkor bukkan ki, amikor a szerződés megszegésére kerül sor, ilyenkor derül ki, hogy a jogszabály az értéktöbblet megszerzéséhez, vagy a szükséglet kielégítéséhez való jogot védi-e akkor, amikor a szerződés szerű teljesítést követeli. A burzsoá jogra jellemző, hogy gyorsan átviszi a felek jogviszonyát pénzbeli kártérítésre és szűk térre szorítja azt a lehetőséget, hogy a felek — különösen a szerződésszegő — ragaszkodhassanak a természetbeni teljesítéshez. Jelentkezik ez mind az adóskésedelem, mind a hibás teljesítés szabályainál, természetesen gazdag árnyalati eltérésekkel az egyes tőkés jogok közt.⁵

A szocialista jogban ezzel szemben arra törekszünk, hogy a szerződés megszegése esetén is lehetőség szerint kielégítést is nyerjen — a konkrét szerződéses viszony útján — az a szükséglet, aminek céljára a szerződést kötötték: és ne csak a teljesítést pótló kártérítés adjon lehetőséget a szerződésszegő ellenfelének, hogy esetleg más úton gondoskodhassék a szóban forgó szükséglet kielégítéséről.

A tervezetnek a szerződésszegésre vonatkozó szabályaival más helyütt foglalkozunk és ott érinteni fogjuk azt, vajon e szabályok kielégítően szolgálják-e a reális teljesítés követelményét. A legjelentősebb lépést e téren a tervezet a hibás teljesítés szabályainál teszi. Mindenekelőtt a szavatossági jogokat teszi a hibás teljesítés jogkövetkezményeinek alapjává, és pedig azokra a szerződésekre vonatkoztatva is, melyek nem dolog-szolgáltatásra irányulnak; továbbá a szavatossági jogokat a vállalkozás és nem az adásvétel szabályai alapján emeli általános szabályokká; végül még a vállalkozás szokásos szabályaihoz képest is gazdagítja azokat a lehetőségeket, amikkel a szerződésnek megfelelő természetbeni teljesítés kikényszeríthető.

A kötelezetti késedelem körében a tervezet ebből a szempontból nem ad újat, nevezetesen fenntartja a fix határidős szerződéseknél az elállási jogot érdekmúlás igazolása nélkül is. Emiatt a tervezettel szemben az országos vita során hangzott is el bírálat, amivel azonban nem értünk egyet.

Az elállási jog második vonalba szorítása helyes, de ezt túlhajtani már a reális teljesítés érdekével is ellentétes lenne, mert csökkentené

azt a szorító hatást, amit az elállás fenyegető réme a kötelezettre kifejt, a minden tekintetben — tehát határidő szempontjából is — reális teljesítés érdekében. A tervezet elég széles körben elismeri a szerződésszegésre alapított elállást; de két lényegbevágó különbséggel a burzsoá joggal szemben.

Az egyik az, hogy míg a tőkés jog hibás teljesítés esetén csaknem mindig, adóskésedelem esetén pedig gyakran a jogosult szabad választása szerint adja meg az elállási jogot, addig a tervezet ezt hibás teljesítés esetén csak végső orvosszerként ismeri el.

A másik különbség — ami legalább oly fontos — nem a jogszabályokban, hanem azokban a gazdasági viszonyokban van, amelyek közepette a szerződéses viszonyok lefolynak. Ha a jogszabály bizonyos feltételek mellett megadja az elállási jogot a szerződésszegő ellenfelének, ez utóbbitól függ, hogy e joggal él-e vagy sem, ezt pedig jogn kívüli, gazdasági indítékok határozzák meg. A tőkés anarchia viszonyai közt a jogosult, a „szerződésszegést szenvedő” gyakran ujjongva fogadja a szerződésszegést, mert az elállással megszabadul olyan kötelezettségétől, mely rá nézve terheessé vált. A megvásárolt áru árcsökkenése a piaci viszonyokból folyó természetes kockázata a tőkésnek, — örömmel ragadja meg, sőt eszeli ki ilyenkor a lehetőséget a szerződésszegés címén való elállásra. A „szerződésszegést szenvedő” felet nem hátrány éri a szerződésszegés folytán, hanem előnyt szerez vele. Ez a lehetőség a szocialista gazdaságban vagy teljesen kizárt, vagy minimumra csökken. A legfontosabb termékek ára hatóságilag meg van állapítva és a számlázásnak a teljesítéskor — nem pedig szerződéskötéskor — érvényes áron kell történnie; erre utal a tervezet 220. § (1) bek., a szerződés tartalmának jogszabály által való módosítása. A 334. § (1) bek. szerint, ha vételárként piaci árat kötöttek ki, a teljesítéskor érvényesülő piaci ár lesz a vételár.

Ha tehát a tervezet a kötelezett késedelme körében lényegében az eddigi szabályokat tartja fenn, érdekmúlás igazolása nélkül is elismeri az elállást a fix határidő vagy póthatáridő lekésése esetén, ez nem jelenti azt, hogy az indokolatlan elállásoknak nyitottunk kaput.

5. Végül: a reális teljesítést szolgálják azok a jogszabályok is, melyek a hitelező és adós viszonyát megváltoztatva, a teljesítés érdekében a jogosult és kötelezett együttműködését írják elő. Térjünk át ennek kifejtésére.

II.

1. A felek együttműködése: a teljesítés módszere. Alapja a társadalmi tulajdon, amelynek talaján a szocialista társadalom polgárai közt alapvető érdekközösség alakul ki. Az érdekközösségből folyó együttműködési kötelezettség nem szorítkozik a szerződéses viszonyra; a tervezet 4. § (2) bek. az együttműködés szabályát a bevezető elvi rendelkezések közt említi fel.

fordultak elő és így a megrendelők örültek annak, ha egyáltalán kaptak árut, — végül az, hogy a vásárlóalap az árualapot gyakran meghaladta, áruhiány állt elő és így eladhatók voltak oly fogyasztási cikkek is, amik közel sem feleltek meg annak a választéknak, ami az adott feltételek közt optimálisan elégíthette volna ki a dolgozók szükségleteit.

⁵ A legszélösebb az angol jog, mely a teljesítés megtagadása vagy nem szerződés szerű teljesítés esetén általában kizárólag a kártérítési igényt ismeri el. A kontinentális jogok a fix határidős adásvételnél nemcsak elismerik a vevő elállási jogát a késedelmes eladóval szemben, hanem ezt tekintik elsődlegesnek: ha a vevő a késedelem beálltakor nem nyilatkozik, ez az elállással egyértelmű. Hibás áru szállítása esetén a vevőt az elállás joga indokolás nélkül megilleti (e téren vannak kivételek, pl. a svájci jog), — a kijavítás nem szerepel az adásvételnél alkalmazható szavatossági jogok közt.

Minthogy az együttműködés pozitív kapcsolatot jelent a felek közt, megfogható tartalma csak akkor van, ha ki tudjuk jelölni azokat a személyeket, akiknek bizonyos módon együtt kell működniük. A kötelmi viszony körén kívül, az abszolút szerkezetű jogok védelmének területén tehát az együttműködés általános szabálya úgy vetődik fel, hogy kötelezővé teszi-e a segítségnyújtást a törvény, ennek előzetes elvállalása nélkül is?

Mindenesetre lehetővé teszi, a negotiorum gestio keretében. Ez a jogintézmény nem a szocialista jog találmánya, de ez is egyike azoknak a jogviszonyoknak, amiknek jelentősége a szocialista jogban sokkal nagyobb, mint a korábbi jogrendszerekben volt: nem a jogi szabályozás folytán, hiszen a negotiorum gestio nem kötelező, hanem azért, mert az együttműködés, elvtársi segítség a szocialista erkölcsi döntő szabálya és ez oda hat, hogy az önkéntes segítségre nyújtott jogi lehetőséggel a szocialista állam polgárai sokoldalúan éljenek.

A kódex igen óvatosan, az együttműködési kötelezettség szabályát általánosságban kimondja, de a szerződéses viszonyon kívül *csak a felelős őrzés esetén* ad ennek konkrét jogi formát — nyilván azért, mert nem akarja a megbízás nélküli ügyvitel kötelező eseteinek szaporításával a jogi kényszer adminisztratív erejével pótolni azt, amit elérni az erkölcsi nevelés feladata. A tervezet mértéktartását általában helyeselni lehet; a segítséget nem kell kötelezővé tenni minden oly esetben, mikor azt jó néven vesszük, — hanem csak olyankor, mikor a segítség elmulasztása, megtagadása a szilárdan kialakult erkölcsi felfogás szerint felháborító. Nehezen érthető azonban, hogy ha a tulajdon, védelmében kötelezővé tesszük a felelős őrzést, miért nem teszi kötelezővé a tervezet az *életveszélyben való segítségnyújtást*, holott itt sokkal nagyobb érdekről van szó és az erkölcsi felfogás a segítségnyújtást ilyen esetekben sokkal élesebben követeli meg.⁶

2. Az együttműködés szabálya *elsősorban a szerződéses viszonyra jellemző*. A 253. § (2) bek. ezért itt megismétli az elvi szabályt, éspedig

⁶ Nem nyomós ellenérv, hogy a baleset áldozatainak cserbenhagyása büntetendő és így a legfontosabb esetekben a büntetőjogi szankció elegendő erővel motiválja a segítségre képes személyeket. Ha a felelős őrzés tárgya: társadalmi tulajdon, itt is halmozódik a polgári jogi és büntetőjogi szankció. A pönalizálás különben sem jelent kárpótlást az elhalt személy hozzátartozóinak. A büntetőjogra való hivatkozás éppen álláspontunk mellett szól: olyan esetekben, amikor van kár, amikor tehát egyáltalán aktualitása lehet a polgári jogi szankciónak, a polgári jogellenesség küszöbe rendszerint jóval alacsonyabb a büntetőjoginál. Ha már a büntetőjog levonta az életveszélyben elhagyás legkirívóbb esetének következményeit, nincs okunk ettől tartózkodni a polgári jogban sem. Persze, probléma a szankció; ez csak kártérítés lehet, tehát csak akkor jöhet számításba, ha az elhagyás közreható a kárban. Ilyenkor is óvatosan kell a szabályt felállítani, nehogy a baleset okozójának felelőségét csökkentjük akkor, amikor az életveszélyben elhagyást kártérítéssel akarjuk megtorolni. (Lehetne az „elhagyó” felelősége másodlagos olyankor, amikor a tettes ismeretes.)

igen éles fogalmazásban: „A felek a szerződés teljesítésében együttműködésre kötelesek. A kötelezettnek mindent, ami elvárható, meg kell tennie a szerződés teljesítésére, a jogosultnak pedig ugyanilyen módon elő kell segítenie a teljesítést.”

A felek együttműködése, mint a teljesítés módjának alapvető szabálya, mindenekelőtt annyit jelent, hogy más a két fél viszonya, mint az eddigi jogban volt. A hagyományos szabályozás szerint a jogosult *csak* jogosult és ebben a minőségben kötelezettségei nincsenek; ha akár a szerződésben kikötött közreműködést, akár a teljesítés elfogadását elmulasztja, ez nem felelősséget hárít rá, hanem a kötelezett helyzetét enyhíti. *A jogosulti késedelem következménye, hogy a kötelezettség szerződészerű mértékéből teljesítünk levonást.* A szerződés célzta profit-biztosítás magánügye a jogosultnak, — a kötelezett számára is közömbös (legalább jogilag az), hogy a jogosult a szolgáltatást rendeltetésszerűen felhasználja-e, vagy — Eörsi kifejezésével — „úri kedvtelésből” veszni hagyja.

Az együttműködés szabálya szerint viszont mindkét fél, *a jogosult is köteles* megtenni a magáét a szerződés normális lebonyolítására, természetesen abban a szereposztásban, amit a szerződés a felek számára kijelöl. Még a személyi tulajdon körében mozgó szerződéseknél sem engedhető meg, hogy a kötelezett kénytelen legyen elnézni, hogyan gátolja munkája eredményének észszerű felhasználását a jogosult hanyagsága. Ennek következménye az, hogy a jogosult mulasztásának következménye elsősorban: *nem a felelőség-oldó* vagy lazító hatás a kötelezett számára, hanem fenntartva az adós változatlan kötelezettségét a teljesítésre, ösztönző, előrehajtó, *propulzív jellegű*: szorítja a jogosultakat arra, hogy a jogszerű magatartással segítsék elő a teljesítést. Hogy ez a reális teljesítést milyen erősen szolgálja, arra felesleges részletesebben rámutatni.

Ez az elvi változás bizonyára megtermékenyítőleg fog hatni a bírói gyakorlatra, ugyanakkor néhány tételes szabályban konkrétan testet is ölt a tervezetben. Az egyik a jogosult késedelemének újszerű szabályozása, amelynél a tervezet a tárgyalt elvet következetesen keresztül viszi; ezzel más helyütt részletesen fogunk foglalkozni. A másik a 257. § 1. bek.: a jogosult köteles az átvételkor meggyőződni arról, hogy a teljesítés megfelelő-e?

Helyesebb lett volna mindenekelőtt azt kimondani, hogy a jogosult *köteles a szolgáltatást átvenni* — vagyis általánossá tenni azt a szabályt, ami az adásvételre eddig is irányadó volt; ennek a kötelezettségnek megszegését a jogosulti késedelem következményei szankcionálják. De a megvizsgálási kötelezettséget „kötelezettségnek” minősíteni nézetünk szerint nem helyes, miután ezt a terminológiát azokra az esetekre szoktuk fenntartani, amikor a kötelezettség megsértése kártérítési felelőséggel jár. Ilyenről beszélni pedig a megvizsgálási „kötelezettségnél” nyilvánvalóan nem lehet.

A felek együttműködése nem homályosíthatja el azt a szereposztást, amit a szerződés a felek közt megvalósít, — és nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a vagyoni viszonyok mechanizmusát még a tervszerződések körében is jórészt, az egyéni tulajdon körében pedig kizárólagosan a vagyoni érdekeltségre kell felépítenünk, amelynek mérlegelője, őre elsősorban maga az érdekelt. A megvizsgálás gyors, lelkiismeretes elvégzése a jogosult érdeke és társadalmi érdek is, de arra nem alkalmas, hogy polgári jogi kötelezettségeként konstruáljuk meg, amelynek alapján a kötelezett a jogosulttal szemben kárigényt támaszthasson. A kötelezett együttműködésre számíthatja a jogosultat annak érdekében, hogy a teljesítést elősegítse, mert a teljesítés a kötelezetteknek is érdeke; de nem fog ellene fellépni amiatt, mert a teljesítés hibáját nem észlelte és nem perelte emiatt a kötelezettet. A kötelezettet a jogosult hanyagsága folytán nem kár érte, hanem megmenekült attól, hogy a jogosult a hibás teljesítés miatt üldözőbe vegye. A megvizsgálást felállíthatjuk államigazgatási kötelezettségeként az állami tulajdon körében, de polgári jogi kötelezettségeként nem.

A jogosultat tehát csak azzal szoríthatjuk a megvizsgálás lelkiismeretes, gyors elvégzésére, ha mulasztás esetén megfosztjuk attól a jogától, hogy a kötelezett ellen felléphessen. Ezt a szabályt tartalmazza a 280. §, amely jogvesztő következményt fűz ahhoz, ha a jogosult záros határidőn belül nem lép fel a hibás teljesítés miatt szavatossági igényével. A megvizsgálási kötelezettség elmulasztásához a tervezet sem tud propulzív következményt fűzni, hanem csak feloldó következményt, úgy, mint ahogy ezt a burzoá jog is tette. A megvizsgálás a kifejezés pontos értelmében nem kötelezettség, hanem a minőségi hibára alapított igény előfeltétele; hogy ez a jellege önmagában is igen erősen szorítja a a jogosultat a gyors és lelkiismeretes megvizsgálásra, az nyilvánvaló.

Van azonban a megvizsgálásnak egy másik oldala is. A kifogásolás nemcsak a jogosult érdekvédelmi eszköze, hanem egyben kritika a másik féllel szemben; a kötelezetteknek pedig ez a kritika érdekében állhat akkor is, ha a hibás teljesítés számláját az adott esetben fájó szívvel fizeti meg. Ez már átvezet az együttműködési kötelezettség további vonatkozásaihoz.

3. Az együttműködési kötelezettség *többet jelent*, mint a szerződéses kooperációban *kiszabott feladat becsületes elvégzését*; jelenti a kölcsönös segítség olyan eseteit is, amikre a szerződés nem prevideálhatott. Ezeket az eseteket két csoportra osztanánk: a *tájékoztatás* és az ezen túlmenő, „*effektív segítség*” csoportjaira.

a) A tájékoztatási kötelezettség legnyilvánvalóbb, kikristályosodott esete: a kötelezett *szakértelmi* kötelezettsége. A kötelezett rendszerint szakembere annak a munkának, amit a teljesítéssel elvállal, jobban ismeri szolgáltatásának tulajdonságait, mint a jogosult. A szakértelmi kötelezettség *elsősorban a szerződéskötésnél* jelent-

kezik: tételesen kimondja ezt a tervezet, a hagyományos szabályoknak megfelelően, a vállalkozási szerződésnél (354. § (1) bek.) és a megbízásnál (436. § (2) bek.). E körben a legfontosabb szabály a 279. § (3) bek.: a kötelezett a szavatolsi felelősség alól csak akkor szabadul, ha a jogosult a hibát *ismerte*. A kötelezett, saját érdekében, kénytelen tehát figyelmeztetni a jogosultat a termék hibájára; ha arra nem is köteles, hogy *más áruhoz* képest ócsárolja áruját, de az *elkötelezett termék átlagmértékéhez képest* kénytelen az elmaradást feltárni.

A szakértelmi kötelezettség jelentkezik a *teljesítéssel* kapcsolatos mellékkötelezettségeként is; a kötelezett tájékoztassa a jogosultat a szolgáltatott dolog lényeges tulajdonságairól, azokról a további teendőkről, amiket a jogosultnak el kell végeznie, hogy a szolgáltatást rendeltetésszerűen felhasználhassa. A tervezet ezt csak az adásvételnél teszi az eladó köteleességévé (335. § (1) bek.); nézetünk szerint ezt bátran kimondhatjuk tételesen a teljesítés általános szabályai közt, *minden szerződésre* vonatkozólag.⁷

b) A tájékoztatási kötelezettség másik, közismert esete: az értesítés a teljesítés körüli *előrelátható zavarokról*. Az akadályértesítés a szállítási szerződések körében kötbérterhes és általános — minden szerződészegési fajtára kiterjedő — kötelezettség.⁸ Az akadályértesítésnek — az esetleges kötbértől eltekintve — természetesen csak akkor van jelentősége, ha a szerződészegő a szerződészegés kártérítési következményei alól ki tudja menteni magát, hiszen ellenkező esetben kártérítési kötelezettsége amúgy is magában foglalja annak a kárnak megtérítését is, amit partnerének tájékoztatása esetén el lehetett volna kerülni.

A tervezet, érthetetlenül, csak a lehetetlenné válásra állítja fel az akadályértesítési kötelezettséget (283. §); nyilván ugyanilyen létjogosultsága van ennek a késedelem, esetleg a hibás teljesítés körében is. *Az akadályértesítési kötelezettséget* tehát nézetünk szerint a *szerződészegés közös* szabályai körébe kell átvinni.⁹

c) A tájékoztatási kötelezettség eddig tárgyalt, kikristályosodott esetein túl, elképzelhetőek további esetek is, amikor a tájékoztatás

⁷ A Borsodmegyei Döntőbizottság 177—500/1952. sz. határozatában hibás teljesítésben marasztalta el a szállítót, mert nem figyelmeztette a megrendelőt arra, hogy a szállított konzervált hal különleges kezelést igényel és emiatt a szállítmány megromlott.

⁸ 155/1955. KDB. utasítás 86. §. Megjegyzendő, hogy a döntőbizottsági gyakorlatban az akadályértesítés elmulasztásának csekély kötbérszankciója áll előtérben, — holott fontosabb lenne, ha a felek abból származó kárigényüket érvényesítenék, hogy az akadályértesítés elmulasztása miatt nem tudtak a szerződészegésből eredő kár csökkentéséről gondoskodni. Nyilvánvalóan ennek az az oka, hogy a szállítási szerződések körében ritka eset, mikor a szerződészegő a kártérítési felelősség alól ki tudja menteni magát.

⁹ Ezáltal feleslegessé válik az akadályértesítési kötelezettség kimondása a termelési szerződésnél (380. §), — hacsak nem kívánja azt a kódex önálló kötbéralapként kezelni. Ez utóbbi kérdésben a 380. § (2) bek nem világos.

elvi tétele lehetőséget ad a bíróságnak arra, hogy az elvtársi együttműködés erkölcsi szabályát a szerződésben és törvényben konkrétan meghatározott eseteken felül is jogi erőre emelje. Nézetünk szerint ennél sokkal fontosabbról is szó van; az együttműködési kötelezettség *ritkán jog önálló kötelezettségként* jelentkezi, hanem a törvényes és szerződéses előírások *értelmezését* fogja jelentős sávokkal szélesíteni az együttműködés irányában.¹²

6. A felek együttműködésének szerepe a valóságban sokkal nagyobb, mint ahogy ezt a szerződési jogszabályok kifejezésre juttathatják. A szocialista gazdaságban a szerződő felek közt rendszerint tartós kapcsolat alakul ki; a tőkés anarchia *véletlenszerű* piaci kapcsolatai helyére a *szervezett* kapcsolat lép. Vonatkozik ez elsősorban a szocialista szervezetek, továbbá a szocialista szervezetek és dolgozó parasztság kapcsolataira. E kapcsolatok lebonyolítása során kötött szerződésekben a felek gyakran kikötik az együttműködés különböző formáit, olyankor is, amikor ez nem tartozik az illető szerződésfajta lényegéhez. A rendszeres szállítási kapcsolatban álló felek berendezkedhetnek egymás célszerű segítésére, nincsenek üzleti titkaik egymás előtt. Így gyakorivá válik a gazdasági kooperáció elvállalása szerződéses kötelezettségként — elsősorban a szállítási szerződések körében.

Jogszabályaink az ilyen kooperációs kötelezettségek megszegését nem ismerték el a szerződésszegés önálló válfajának és követi ezt az utat a tervezet is. Ennek az útnak azonban sok kutatója van; a kooperáció a főszolgáltatásnak van alárendelve, így a kooperációs mulasztás nem vonható egyszerűen a szerződésszegés szokásos típusaiba, — másfelől a szerződéssel kikötött kooperáció fejlődő jelenség, és így érdemes lenne a kooperációs szerződésszegéssel önállóan is foglalkozni.

III.

1. Átérve a részlet-megjegyzésekre, hibája a tervezetnek, hogy nem tartalmazza a vizsonos teljesítés, a *visszatartási jog* szabályát. Bizonyára nincs többről szó kodifikációs lapszusnál, de ez nem ment fel az alól, hogy szóvátegyük.

Látszólag a 255. § (1) bek. pótolja a visszatartási jog szabályát: „ha a teljesítés ideje nincs meghatározva, bármelyik fél a másik egyidejű teljesítését követelheti”. Az indokolás ehhez magyarázatként hozzáfűzi, hogy e rendelkezésből következik a visszatartási jog, és pedig nemcsak olyankor, mikor a felek nem határozták meg a teljesítési időt, hanem olyankor is, amikor a szerződés a teljesítés idejét úgy határozta meg, hogy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egy időben esedékes.

A tervezetnek az a kísérlete azonban, hogy

¹² Pl. sokkal tágabb jelentést lehet adni a 189. § (1) bekezdésének: mikor ismerhette fel, mikor volt kötelessége felismerni az egyik félnek a másik tévedését a szerződéséskor.

a visszatartási jog szabályát a teljesítési idő szabályozásába olvassza bele, nem kecséget sikerrel; két különböző kérdéstről van szó. A visszatartási jog az ellen véd, hogy valaki akarata ellenére hitelezésbe essen, vagy — ha hitelezést vállalt — reménytelen hitelezésbe; kézen-közön való teljesítésnél az ellenszolgáltatás követeléséhez fűződő jogot megtetelzi azzal a gazdasági nyomással is, hogy a másik fél a szolgáltatáshoz csak az ellenszolgáltatás teljesítésével juthat hozzá. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás kölcsönös összefüggése részben egybeesik a teljesítési idő szabályozásával, — de csak részben és a kettőt egybeolvasztani így nem lehet.

Ha elfogadjuk is, hogy a 255. § (1) bek. idézett szabálya — egybevetve az indokolással — magában foglalja a visszatartási jogot („egyidejű teljesítést követelhet”), semmi esetre sem magyarázhatjuk bele a szövegbe a visszatartási jogot oly esetekben, amikor a *szereződés a teljesítés idejét meghatározza*. A visszatartási jog mégis ugyanúgy aktuális ilyenkor is, mint amikor a szerződés a teljesítés időpontjáról nem szól. A 255. § (1) bek. első szavai szerint a törvény csak arra az esetre vonatkozik, ha a teljesítés ideje a szerződésben nincs meghatározva. Az indoklás tehát olyan jelentést tulajdonít a törvénynek, ami annak világos szavaival ellentétes; *nem magyaráz, hanem korrigál*.

A visszatartási jognak van végül olyan esete is, amiről még az indoklás sem szól és amelyben a szolgáltatások kölcsönös feltételezettsége az egyidejű teljesítéstől *teljesen elszakítva* jelentkezik: ha az előreteljesítésre kötelezett fél az ellenszolgáltatás veszélyeztetettsége miatt tartja vissza szolgáltatását. Semmi okunk nincs arra, hogy ezt a szocialista jogban ne ismerjük el, — az állami vállalatok szerződéseinél a visszatartási jognak ez a válfaja intézményesítve is van (akkreditív-nyitás elmulasztása esetén).

2. A visszatartási jog esetei közt felvetődik egy további eset is. A 258. § (1) bek. szerint a kötelezett a teljesítésről *nyugtát* követelhet és követelheti a tartozásról kiállított okirat visszaadását. Ne térjünk ki arra, hogy „az okirat visszaadása” túlságosan tág fogalmazás¹³ — beszéljünk a továbbiakban a nyugta adásának követeléséről. Ha a jogosult nem adja a kívánt nyugtát, ezt a 277. § (1) bek. a jogosulti késedelem egyik esetének minősíti; a 258. § indoklása pedig azt a magyarázatot fűzi ehhez, hogy a nyugtaadás elmulasztását *súlyosabban* kell szankcionálni, mint amit a visszatartási jog nyújthat. Ezt a megjegyzést nehéz megérteni és problemati-

¹³ Az okirat visszaadását csak akkor helyezhetjük egy sorba a nyugta adásával, ha az okirat: értékpapír. Ha más okiratról van szó, amely csak a tartozás bizonyítására szolgál, a nyugta a kötelezett helyzetének biztosítására elegendő. A tervezet alapján oda jutnánk el, hogy minden kötelezvény értékpapírrá minősülne, legalább abban a vonatkozásban, hogy az okirat nélkül a követelés nem érvényesíthető. Ezért a 258. és 277. §-ban az „okirat” szót helyes lenne „értékpapír”-ra felcserélni.

kussá teszi, milyen összefüggést teremt a tervezet a visszatartási jog és a jogosulti késedelem közt.

Mindenekelőtt: visszatartatja-e a kötelezett a teljesítést, ha a jogosult nem hajlandó nyugtát adni? Nyilván igen, bár a tervezet erről nem szól.¹⁴ A nyugta szükséges a kötelezett helyzetének biztosításához; a jogosulti késedelemnek a 277—278. §-ban részletezett következményei teljesen üresek lennének, ha az adós már teljesített volna. Ha pedig így áll a helyzet: vajon nincs-e jelen mindig jogosulti késedelem, valahányszor a kötelezett visszatartási jogával él? Mert ha igen, úgy az indokolás hivatkozott szövege téves; a nyugtaadás elsődleges következménye a visszatartási jog és a jogosulti késedelem csak annyiban, amennyiben a visszatartási jog *mindig* ezzel jár.

Korlátozzuk figyelmünket arra az esetre, amelyben a tervezet a visszatartási jogot kétségkívül elismeri: ha a felek a teljesítés időpontját nem határozták meg. Mi a következménye itt a visszatartási jognak? Az ellenszolgáltatásra mindenesetre *kötelezetti késedelem* van jelen, hiszen ez a visszatartási jog gyakorlásának alapja; de beáll-e a visszatartott szolgáltatásra a *jogosult késedelme*?

A tervezetnek a jogosult késedelmére vonatkozó szabályaiból úgy tűnik fel, hogy *nem*. A 277. § (1) bek. szerint akkor áll be a jogosult késedelme, ha a jogosult a teljesítést nem fogadja el, elmulasztja kooperációs feladatait vagy nem ad nyugtát. Az ellenszolgáltatás teljesítése a szavak értelmének kitekerése nélkül nem minősíthető olyan kooperációs tevékenységnek, amely szükséges ahhoz, hogy a kötelezett teljesíteni tudjon; a nyugta adásának elmulasztása külön fel van említve. Egybevetve ezt a 258. § indokolásának hivatkozott részével, mely a nyugta adásának szigorú szankcionálásáról beszél, úgy tűnik fel, hogy a nyugta megtagadása esetén jogosulti késedelem van, — ha pedig a kötelezett az ellenszolgáltatás megtagadása miatt él visszatartási joggal, akkor nincs. *A nyugta megtagadását szigorúbban szankcionáljuk, mint az ellenszolgáltatás elmulasztását.*

Nézetünk szerint a visszatartási jog gyakorlása esetén a kódexnek minden esetben el kell ismernie a jogosulti késedelmet. Az ellenszolgáltatásra beállott adóskésedelem szankcióival azért nem elégedhetünk meg, mert helyes szabályozás mellett a visszatartási jognak olyankor is lehet helye, amikor az ellenszolgáltatás még nem esedékes. Továbbá, ha az ellenszolgáltatás már esedékes, akkor sem kívánhatjuk a kötelezettől, hogy a jogosan visszatartott dolog kárveszélyét, őrzési költségeit viselje; márpedig gondolnunk kell arra, hogy ha a másik

fél az ellenszolgáltatás késedelmét kimentí, e terheket nem tudjuk az adóskésedelem miatt járó kártérítés keretében a másik fél vállára áthárítani. Ha a jogosult, aki a fuvarszközökről önhibáján kívül nem tud gondoskodni, viseli a kárveszélyt, — mivel lehetne megindokolni, hogy ne viseljen kárveszélyt az a jogosult, aki a teljesítést az ellenszolgáltatás (bár vétlen) elmulasztásával gátolja meg?

3. Összefoglalva a visszatartási joggal kapcsolatban elmondottakat, nézetünk szerint a tervezeten a következő módosításokat kellene végrehajtani:

a) Önállóan szabályozni kell a visszatartási jog eseteit, beleértve azt is, amikor a kötelezett a nyugta adásának vagy a tartozásról kiállított értékpapír visszaadásának megtagadása miatt él e joggal;

b) a visszatartási jog következtében beáll a jogosult késedelme, amivel a kötelezett késedelme is halmozódik olyankor, amikor a visszatartási jog gyakorlásának alapja az esedékes ellenszolgáltatás elmulasztása.

4. A visszatartási jognak a 255. § (1) bek. ben elbujtatott szabályozása, úgy tűnik, a *teljesítési idő* szabályozását is kiterítette medréből. A bekezdés a) pontja visszerhes szerződésekre az azonnali egyidejű teljesítést mondja ki szabályként, az ingyenes szerződéseknél pedig a b) pont a teljesítést akkor teszi esedékesé, amikor a jogosult felhívása után eltelt a felkészüléshez szükséges idő.

A felkészülési idő kétoldalú szerződések-nél épp úgy aktuális lehet, mint az ingyenesek-nél. Ha valaki egy könyv megírására szerződik, nem követelhető tőle másnap a kézirat. Szerződéses kikötés hiányában tehát úgy szólna helyesen a teljesítés idejének szabálya, hogy kétoldalú szerződésnél azonnal, ingyenes szerződésnél felhívásra kell teljesíteni; ha a teljesítéshez a szolgáltatás természeténél fogva felkészülés szükséges, úgy a teljesítés csak a megfelelő idő elteltével követelhető.

5. Végül megjegyezzük, hogy a tervezet indokolása a 263. § kapcsán helytelenül használja a fedezeti vétel kifejezést, nyilván elnézés folytán.¹⁵

Csanádi György

¹⁴ Legfeljebb a 255. § (1) bekezdését próbálkozhatnánk úgy értelmezni, hogy a nyugta beletartozik a másik fél „teljesítésébe”. Ez azonban a „teljesítés” értelmének hamisítása; a jogosult a nyugtát mint jogosult és nem mint az ellenszolgáltatásra kötelezett adja, ami világos abból is, hogy a nyugta adása épp úgy felvetődik az egyoldalú szerződéseknél is.

¹⁵ A 263. § szerint, ha valaki maga-termelte dolgok szolgáltatására szerződik, de azokat nem képes szolgáltatni, a hiányt nem köteles máshonnan beszerezni; ez a zártfajú kötelem helyes kiterjesztése. Az indokolás a 219. oldalon ehhez azt a megjegyzést fűzi, hogy a 263. § fenti szabálya „a jogunkban eddig meghatározott körben elismert fedezeti vétel esetét küszöböli ki”. Ez a téves megjegyzés az országos vita során zavart keltett. Fedezeti vétel alatt a bevett terminológia nem azt érti, amikor a kötelezett szerzi be máshonnan azt a terméket, amit ő nem volt képes a szolgáltatás céljára előállítani, — hanem amikor a jogosult fedezi máshonnan azt, amit a kötelezettől kellett volna megkapnia. Ez utóbbi nem más, mint a kártérítés mértékének bizonyos meghatározási módja, és jelentősége — a 263. § utolsó mondata alapján is — nyilván megmarad. A tervezet bizonyára a fedezeti vételt abban a nem használatos értelemben veszi, amikor a kötelezett fedezi más forrásból a szolgáltatást.

A méltányosság két oldala és a Polgári Törvénykönyv Tervezete

A Polgári Törvénykönyv Tervezetének országos vitájában, de a jogi sajtóban is a Tervezet egyik — a szó szoros értelmében vett — *legvitatottabb* része a jogellenes károkozásért való felelősséget szabályozó II. cím lett. Ezen belül is két kérdéskomplexum került a vita középpontjába; egyrészt a *felelősség alapja általában* (a szubjektív, ill. az objektív felelősség) és más részről — ami ezzel szorosan összefügg — a *méltányossági felelősség* kérdése. Az előző kérdésben a két pólus mind elméleti szempontból, mind gyakorlati vonatkozásai tekintetében világos és általában pontosan látható. Aki az objektív felelősség álláspontján van, tudatában van szemlélete mindazon elméleti és gyakorlati sajátosságának, esetleges, ill. tényleges hatásának, amelyeknek ismerete a vitában való bárminemű részvételre egyáltalán feljogosít. De tisztában van az ellentétes álláspont lényegével is.

Nem egészen világos a helyzet az utóbbi kérdés, a méltányossági felelősség tekintetében. A gondos és figyelmes szemlélő, aki a vitatott kérdést és az ellentéteket is rendszerezetten, tisztán kívánja látni — nemcsak a Tervezet vitái során az e kérdéshez kapcsolódó észrevételek, de a méltányosság magyar és külföldi gyakorlata és irodalma alapján is —, bizonyos fokú határozatlanság „áldozata” lesz. Nem egészen világos és nem elég szabatos a megkülönböztetés, illetve az összefüggés kifejezése juttatása már az alapfogalmaknál: a méltányosságnál és a méltányossági felelősségnél. Ezeket a jog sajátos világában nem „lokalizáltuk” eléggé oda, ahova tartoznak. Különösen nem tártuk fel azokat a társadalmi, gazdasági viszonyokat és eredőket, amelyeknek kifejezésére és védésére szolgáltak, ill. szolgálnak. Épp ezért a vitában mind a méltányossági felelősség mellett, mind pedig az ellene elmondott érvek tulajdonképpeni céljukat illetően nem mindig egyértelműek. Ha igaz az — mint ahogy igaz —, hogy a méltányosság elve *általában*, ahogyan az a burzsoá jogban az elmúlt fél évszázad folyamán kialakult, a burzsoá törvényesség kényelmetlen terhe elhárításának egyik formája volt, ha igaz az — mint ahogy igaz —, hogy a méltányosság elve *általában* a monopolkapitalizmus egy tipikus kaucsukfogalma, hogy abban „objektíve alapvetően reakciós koncepcióról” van szó (és a szabad-jogi iskola által a bírónak juttatott, illetve juttatni kívánt szabad kézben — az adott körülmények között — nem nehéz felfedezni a kötöttségektől szabadulni kívánó tőke kezét), akkor ezeket a megállapításokat a *méltányossági felelősség* vitájában minden lényegesebb megkülönböztetés nélkül a méltányossági felelősség intézménye ellen ellenérvként is helyesnek vélni, elszakadást jelent attól a társadalmi valóságtól, amelynek kifejezésére a kérdéses kategóriák szolgálnak. Mert míg a méltányosság elve az említett értelmezésben a polgári jog egészét átszövi, és a burzsoázia saját kezének, a tőke, az áru forgalmának —

vulgárisan szólva — osztályon belüli szabadságát volt és van hivatva szolgálni, addig a méltányossági felelősség a szerződésen kívüli felelősség területére korlátozódik kisebb-nagyobb terjedelemben. Továbbmenve pedig — ha a tőke általános érdekeinek védelmére is — az objektív felelősséghez hasonlóan a gazdaságilag védtelen tömegek részére adott koncesszió volt.

Ellentétes irányú, de formailag hasonlóan „átfedő”, a szándékolt célon túlmenő, és legalább is nem egészen egyértelmű érvek hangzanak el a méltányossági felelősség fenntartása mellett is. Erről tanúskodik maga a bírói gyakorlat és a gyakorlat oldaláról elhangzott észrevételek egy jó része. Méltányossági felelősséget alkalmaz a gyakorlat nemegyszer ott is, ahol tételes jogszabály amúgyis konstituálja a kártérítési felelősséget. A méltányossági felelősség védelmében olyan igényeket is hangoztatnak, amelyek már alig, vagy egyáltalán nem igények. Ilyen természetűek azok az észrevételek is, amelyek a vétkességi rendszert helyeslik és mégis sürgetik a méltányossági felelősség általános szabályának a törvénykönyvbe való felvételét. A kérdés tisztázatlanságára utal egyebek között az is, hogy a méltányossági felelősséget indokolt keretben fenntartani kívánó szemlélet nem határolja el magát határozottan a méltányosság fent említett más természetű és egészen más társadalmi tartalmú konstrukciójától.

Mindent egybevetve úgy hisszük, nem alaptalan az a megállapítás, hogy részben maga a tervezet vonatkozó része is, különösen azonban a méltányosság, ill. a méltányossági felelősség körül folyó irodalmi vita általában és a Tervezethez de lege ferenda kapcsolódó vita e tekintetben konkrétan is nemegyszer kissé voluntarisztikus jelleget ölt. Ha számításba is veszi a társadalmi fejlődés adott szakaszának, és jelen esetben a magyar társadalmi fejlődésnek mai, törvénybe kívánkozó igényeit, ezt nem mindig teszi következetesen. A kérdés történelmi fejlődésének feltárásával és a konkrét feladat megoldásának mikéntjével kapcsolatos állásfoglalások, érvek és észrevételek sok esetben elvonatkoztatnak a társadalmi-történelmi valóságtól. A súlypontot a jog sajátos világába, a jogelvi és a politikai tényezők irányába tolták el, elhanyagolva közben a méltányosság, illetve a méltányossági felelősség alakulása gazdasági-társadalmi meghatározóinak feltárását, ill. e meghatározók mai szerepének és igényeinek fokozottabb számbavételét.

Legyen szabad ezért a méltányosság és a méltányossági felelősség elhanyagoltabb vonatkozásainak feltárásával a kérdés egész komplexumának megoldásához is hozzájárulni.

I.

Ahhoz, hogy a méltányossági felelősség tekintetében a ma igényeit reálisan felmérjük, szükségszerűen a tegnaptól, a múltból kell kiindulni.

Nemcsak azért, mert a méltányosság, ill. a méltányossági felelősség sok ma is élő jelensége a tegnap itt felejtett árnyéka; hanem azért is, mert e jogintézmény társadalmi, gazdasági eredőit, létrejöttének és további alakulásának a gazdasági alappal, a mindenkor adott társadalmi viszonyokkal és azok fejlődésével való kapcsolatát szükség-szerűen csak történelmi összefüggésben lehet feltárni. Tulajdonképpen tartalma és bizonyos terjedelemben ma is megőrzendő része csak ezáltal válhatik egyértelműen ismertté, elismerhetővé vagy elvetendővé.

I. A magyar és külföldi jogfejlődés, valamint a hozzákapcsolódó magyar és külföldi irodalom ismerete alapján mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy a méltányosságban nem egységes tartalmú kategóriával állunk szemben. Jogilag is más határfokú és kiterjedésű a *méltányosság elve* és más a *méltányossági felelősség*. Gazdasági, társadalmi tartalmukat tekintve különbözőségük — vitán felül meglevő közös, döntően formai sajátosságai ellenére — még inkább nyilvánvaló.

A polgári forgalom jogbiztonságát, a burzsoá legalitás csúcspontját kétségtelenül a pacta sunt servanda elvének egykori kikezdetlensége jelentette. A méltányosság egyébként humánus és szociális kategóriájának szűrője kellett ahhoz, hogy az első világháborúból és annak következményeiből kilábaló kapitalista társadalmi rendszer általános megrendülését, egyre éleződő ellentmondásait a jog a saját testében levezesse és a pacta sunt servanda elvének klasszikus törvényét feladja. Amilyen nagy hatalmat kapott a bíró a különböző jogviszonyok és jogügyletek módosítására — a méltányosságra hivatkozással —, olyan nagymértékben kerültek lomtárba a kapitalista magánjog addig nagyon tisztelt jogtétélei és elvei. A magyar jogfejlődés a méltányosság elvének tartalmát illetően világosan beszél. Az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat 1150. §-a ezt a tartalmat expressis verbis kifejezésre juttatja: „Ha kétoldalú szerződés esetében a szerződés megkötése után az *általános gazdasági viszonyokban* a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó... *mélyreható változás állott be...*, a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a *méltányosságnak megfelelően módosíthatja...*” (kiemelés tőlem — M. F.). Tartalmilag ugyanez a jelenség jut kifejezésre a Javaslat 1149. §-ában. A válság teljes valóságának a jogba való benyomulását, más szóval a pozitív jog eddig legfontosabb tételeinek lehetetlenülését a bírói gyakorlat a javaslatnál is jobban példázza. „Ha a kötelezettség alapjául szolgáló vagyon a követelés megnyitától addig az időpontig, amíg a kötelezettséget teljesíteni kell — mondja egy 1934. évi kúriai ítélet¹ — a *rendkívüli gazdasági viszonyok* következtében lényeges értékcsökkenést szenvedett, a kötelezettség mértékét ennek az

értékcsökkenésnek *méltányos* figyelembevételével csökkenteni lehet.” (Kiemelés tőlem — M. F.) Ilyen és ehhez hasonló ítéletek tömegét produkálta abban a korban a bírói gyakorlat. De a méltányosságra hivatkozva ítélt ott is, ahol erre — alkalmazható jogszabály rendelkezésre állása folytán — nem is volt szükség.

Míg a méltányosságnak a magyar jog fejlődésében a fenti formában történő megjelenése sokakban némi jogosultsággal kelthette azt az illúziót, hogy a bírói kéznek a méltányosság címén adott ez a szabadság csak időlegesen elviselendő szükséges rossz, a rendkívüli körülmények által teremtett átmeneti kényszerhelyzet — más jogrendszerek nem gazdasági válságból eredt hasonló, sőt még messzebbmenő rendelkezései ezt az illúziót már alaptalanná teszik. Másutt a bírói mérlegelés szabadsága már egy iskola cégére és célja. Másutt a méltányosság elve átfonja a polgári jog egész rendszerét, az általános és speciális szabályokat egyaránt. A monopolkapitalizmus korszakának egy kódexére, a svájci polgári törvénykönyvre (továbbiakban ZGB), illetve a svájci kötelmi jogi törvényre (továbbiakban OR) gondolunk. Ha a klasszikus kapitalizmus korának törvénykönyvei tartalmazzak is általában érvényesítendő, a bíróság kezébe letett, pontosan meg nem határozható tartalmú elveket, mint például a német „Treu und Glauben” a „Verkehrssitte” a BGB 157. és 242. §-ában, vagy a magyar „jóhiszeműség” és „tisztesség” kategóriája, ezek a pozitív jogtétélek mindenkor alkalmazásának biztonságát és egyenletességét lényegében nem befolyásolták. A svájci polgári törvénykönyv és a hozzákapcsolódó kötelmi jogi törvény azonban már általában a tételesjogilag meghatározatlan, rugalmasabb és szabadabb generál-klausulák alapjára helyezkedik. Ez már a ZGB 1. §-ában² is kifejezésre jut. Miután a törvény a bíró mérlegelési szabadságát a törvényhozói jogosultságig terjesztette ki, szükségesnek mutatkozott a bírónak ezt a tág lehetőségét valamilyen konkrét szabállyal, elvvel, valamilyen eligazító tétellel megkötni, de indokolni is. Ez az indok, ez a szabály, ez az elv, egyszóval ez — a törvény erejénél fogva jogivá vált — kategória a *méltányosság* lett. „Ha a törvény a bírót szabad mérlegelésre, a körülmények méltánylására, vagy a fontos alapokra utalja — mondja a törvény 4. §-a —, határozatát a jog és a *méltányosság* alapján hozza meg.” (Kiemelés tőlem — M. F.).

Ez az általános érvényű rendelkezés — mint már utaltunk rá — kiterjed az egész kódex speciális rendelkezéseket tartalmazó szakaszainak nagy sorára is. Sőt a bírói gyakorlat és az elmé-

² 1. § 1. bek.: „A törvény alkalmazandó minden jogi kérdésben (Rechtsfrage, matiere), amelyre vonatkozóan — szó szerinti vagy értelmezés útján megállapítható szabályt tartalmaz. (2.)

Megfelelő tételes jogi rendelkezés (disposition légalé applicable) hiányában a bíró a szokásjogot alkalmazza, amennyiben szokásjogi szabály sincs, a bíró olyan szabályt alkalmaz, amelyet akkor alkotna, ha törvényhozóként járna el.” (Kiemelés tőlem — M. F.)

¹ Kuria: P. T. 5062/1934. Mjog Tára: XVI. 99/92. Ld. továbbá: Kuria P. T. 6026/1934. Mjog Tára: XVI. 159/133; Kuria: P. V. 5508/1934. Mjog Tára: XVI. 171/145, stb.

let az 1. §-ban biztosított jogánál fogva mintegy törvényszövegeként veszi fel már a 4. §-hoz a kódex azon szakaszait is, amelyekre a 4. § rendelkezései a kódex intenciója szerint csak értelmezés útján alkalmazhatók.³ A kommentált törvényszövegek speciális rendelkezéseket tartalmazó, 4. § alatt felhívott szakaszai pedig a maguk helyén visszautalnak a 4. §-ra. Bár konkrét szabályt, illetve tényállást kimondó szabály rendszerint tartalmaz olyan záradékot, hogy „a bíró saját mérlegelése és belátása szerint dönt („Le juge apprécie”, vagy a német szöveg szerint „Der Richter entscheidet hierüber nach seinem Ermessen”, ZGB, 717. §), mégis a kiadott törvényszövegekben és a bírói gyakorlatban ez már kifejezetten így hangzik: „A bíró saját mérlegelése és belátása szerint dönt. ZGB 4. §” („Le juge apprécie. C. 4.”).⁴ Csak a jelenség lényegére utal, hogy a bíró mérlegelési szabadságának ezt a rendkívül tág alkalmazását lehetővé tevő szakasz — méltányosságra és a körülményekre való hivatkozással — a kötelmi jogi törvény III. részében, a társaságok és az egyesületek jogvitás ügyeiben kerül leginkább alkalmazásra.⁵ Későbbi következtetések céljára már most célszerű megállapítani, hogy a méltányosság — kereskedelmi és ipari társaságokról lévén szó — itt vitathatatlanul a tőke forgalma, a burzsoázia belső ügyei zavartalan intézésének lehetőségét hivatott biztosítani.

A méltányosságnak és a bíró szabad mérlegelésének ezek a klauzulái természetesen a szerződésekre vonatkozó szabályok rendszerébe is beleépültek.⁶

És végül meg kell állapítani, hogy a méltányosság a magyar és a külföldi jogfejlődésben néhány olyan területen is jelentkezett, ahol annak jelenléte és deklarálása közömbös, és megjelenésének okai is többnyire esetlegesek voltak.⁷

Hogyan tükröződött a tudományban a méltányosság, a jognak ez az új jelensége?

Ami a történelmi vizsgálódásokat illeti, helyesen állapította meg az irodalom, hogy — az etimológiai azonosság ellenére is — nem a méltányosság mai jelenségét kell látni sem a római „ius aequum”-ban, sem pedig az angol „equity”-ben. Mindkettő pozitív jogrendszert, ill. pozitív jogrendszerek egy részét jelentette a „ius strictum”, ill. a „common law” mellett. A két ágazat megkülönböztetésénél a méltányosság modern fogalma nem játszott szerepet.⁸ Külön tanulmányt érdemelne, hogy a korábbi jogrendszerek, így elsősorban a római jog tartalmazott-e a méltányosság

tányosság modern kategóriájával tartalmilag egyenemű rendelkezéseket. Marton Géza az olasz Ratti nyomán utal ilyen szabályokra.⁹

Ha azoknak a jogtudósoknak a modern jog méltányossági kategóriájára vonatkozó értékelését vizsgáljuk, akik születni és fejlődni látták a méltányosság elvét, és azzal legalább utalásszerűen foglalkoztak, két dolgot állapíthatunk meg. Először azt, hogy a méltányosság gondolatát — eltekintve a szabad jogi iskola követőitől — mint bizonytalan, a tárgyi joggal szembenálló és szembenható jelenséget nem látták jó szemmel. Windscheid azt mondja híres tankönyvében, hogy „a méltányosság fogalma természetéből folyóan meghatározhatatlan”.¹⁰ Ehhez kapcsolódva Burns-Eck-Mitteis közös munkájukban már azt is leszögezik, hogy a méltányosság a joggal ellentétes, kialakulása a jog rovására van.¹¹ Lényegében az előzőt tanítja Szladits¹² és az utóbbit juttatja kifejezésre Kauser, amikor azt mondja: „Annyit... megtudhatunk a misztikus »méltányosság« tulajdonságairól, hogy a jogra diametrálisan, ellentétesen hat, a pozitív jogszabály féltreteletét képes előidézni”.¹³ Ha ezekhez a megállapításokhoz még számításba vesszük olyan jogfilozófusok véleményét — legyen szabad őket most ilyen minőségben idézni —, mint Kant („A méltányosság erőszak nélküli jog = Ein Recht ohne Zwang”¹⁴) és Hegel („A méltányosság jogon kívüli szempontokra támaszkodik”¹⁵), akkor a második megállapításunk is jogosultnak mondható. Nevezetesen, hogy a polgári jogirodalom a méltányosság tulajdonképpeni lényegét nem értette meg, mert érthető óvatossággal tartózkodott a kérdés társadalmi hátterének feltárásától. Érezte, hogy a probléma „jogon kívüli szempontokra” utal s hogy ezek a jogon kívüli szempontok a társadalom szerkezetéből, meghatározott társadalmi viszonyokból erednek, tovább azonban nem ment.

És ezzel eljutottunk ahhoz a ponthoz, ahol már önkéntelenül felvetődik: mi a szocialista jogtudomány álláspontja a méltányosság elvének fentvázolt szerepét illetően? Ha e kérdés megválaszolásához hiányoznak is még monográfiák vagy monografikus tanulmányok, a kérdés lényegére adandó válasz nem jelent megoldhatatlan feladat-

⁹ Az adós, a hitelező bőséges anyagi helyzete figyelembe jött pl. a dologra fordított költségek megtérítésénél, a rei vindicationál — mondja Marton. (D. 6. I. 38.: „... bonus iudex varie ex personis causisque constituet.”) Ld. ehhez Marton Géza: Tervezet egy Polgári Jogi Törvénykönyv kártérítési fejezetéhez (Ig. Min. Irattára, kézirat 19 old.).

¹⁰ Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts. VII. Ausg. I. köt. 66. old.

¹¹ Burns—Eck—Mitteis: Das Pandektenrecht. Holtzendorf, Encyclopedie der Rechtswissenschaft, VI. Ausg. I. 299. old.

¹² Szladits Károly: Glossza Grosschmied Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből c. művéhez, II. köt. 548. s. köv. old.

¹³ Kauser Lipót: i. m. 390. old.

¹⁴ Idézve Kauser Lipót szerint: i. m. 405. old.

¹⁵ Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. 1911. 179. old.

³ Ld. a Kodex Virgile Rossel-féle kiadását: Code Civil et Code des Obligations (edition 1948) 4—5. old.

⁴ Ld.: V. Rossel: i. m. 243. old.

⁵ Ld. a ZGB Rossel kiadásában a Kodex 4. §-a alatt hivatkozott és az OR I/III. fejezetébe felvett szakaszokat; V. Rossel: i. m. 28. old.

⁶ OR 2. §. 26. §. 39. §, MTJ 995. §, 1084. §.

⁷ Ld. az MTJ 981., 983., 1611., 2134., illetve a BGB 315., 317., 319., 660. és 2048. szakaszait.

⁸ Ld. ehhez Kauser Lipót „A méltányosság fogalma” című tanulmányát. (Magyar Jogász Egyleti Értekezések és egyéb tanulmányok, IV. évf. 1936. 3. szám 380—411. old.)

tot. A problémára konkrétan is utaló megállapítások és értékelések, de általában a szocialista jogtudomány egészének szelleme a kérdés megoldását — ha nem is a teljesség és a véglegesség igényével — lehetővé teszi.

Kapcsolódjunk mindjárt Hegelnek ahhoz a megállapításához, hogy „a méltányosság jogon kívüli szempontokra támaszkodik”. Nem kell mást tennünk, mint következetesen továbbmenni ezen az úton, és pontosan nevének nevezni a gyermekét. Mi volt a méltányosság megjelenéséig a jog, amin a méltányosság túlmúlt? Az, hogy a klasszikus kapitalizmusban kialakult a burzsoá törvényesség, amely szerint a bíró csak jogalkalmazó. Az, hogy minden jogvitában a jogszabály szava irányadó. A *pacta sunt servanda* elve, stb. S mi az, ami ezen a jogon túl van, ahonnan a méltányosság elve jön? Az, hogy „a monopolkapitalizmus számára nyűg lett a burzsoá legalitás”¹⁶. A *pacta sunt servanda* elve „elavulttá” lesz; szabad kéz kell! Jobbiztonságot jelentő meghatározott szabályok helyett „a jogalkotás terén generál klauzulákra, kaucukfogalmakra”¹⁷ van szükség, mondja Eörsi Gyula találóan. Az, hogy a kapitalizmus rendszere — agonikus válsága idején — nem akart belepusztulni saját legalitásába és ezért feloldott minden köteleket, a jogiakat is, amely számára kényelmetlen volt. Ezek azok a jogon kívüli szempontok, amelyekre a méltányosság mint a szabad kéz szabad klauzulája támaszkodik. Ha Kant nemcsak filozófiai kategóriáiban mozgott volna, ha később, a méltányosság elve gyakorlati érvényesülésének korában élt volna, akkor láthatta volna, hogy a méltányosság is jog, amögött is van kényszerítő erő. Egy objektív társadalmi törvény kényszerítő ereje általában, és egy rendszer — a monopolkapitalizmus —, egy osztály — a burzsoázia — érdeke különösen. És amit még Kant nem láthatott, teljes súlyával odaállt mögéje a bíró, a bírói gyakorlat is.

Végül — a címre visszautalva — legyen szabad a méltányosság jelenségének eddig vázolt megjelenési formáit a méltányosság *egyik oldalának* minősíteni.¹⁸

Arról pedig, hogy a Polgári Törvénykönyv Tervezete a méltányosságnak ezt a kategóriáját nem ismeri, a fentiek után szükségtelen szólni.

2. Már most mi az, ami a méltányossági *felelősséget* a méltányosság általános jelenségével szemben, illetve mellett jellemzi, attól megkülönbözteti?

mi az, ami miatt a méltányosság egy *másik* oldalának tekintjük?

Ehhez mindenekelőtt röviden utalnunk kell a méltányossági felelősség intézménye kialakulásának történelmi processzusára.

Ismeretes, hogy a múlt század közepéig minden európai jogrendszer kártérítési joga — a klasszikus kivételektől eltekintve — a tiszta szubjektív felelősség alapján áll. A felelősség alapja kizárólag a károkozó emberi magatartásnak a beállott eredményhez való morális, felróható viszonya volt. A szubjektív felelősségnek ezt a feltétlen egyeduralmát azonban a modern kapitalizmus termelési módja, az új termelőeszközök és az új termelési viszonyok már a múlt század közepén áttörték. A modern nagyüzemek tömérdek káreset szülője lettek. A kár szenvedői döntően az üzem dolgozói voltak, akik munkájukkal az üzemeltető gazdasági potenciálját növelték. Minthogy azonban az üzemeltető nagyüzemében keletkező károkat szubjektíve a legtrikábban marasztalható el, a munkások kártalanítása a szubjektív felelősség mellett gyakorlatilag a lehetetlenségig zsugorodott. Ez a valóságos társadalmi helyzet potenciálisan már első pillanatában magában rejtette a szubjektív felelősségi rendszer — certus an, incertus quando — áttörésének objektív szükségszerűségét. Ennek bekövetkezése kizárólag a társadalmi fejlődés ütemétől függött: hogy mikorra alakul ki az az erő, amely képes lesz a tőkét arra kényszeríteni, hogy viselje nagyüzemi termelésének minden költségét, az ezzel a termelési móddal szükségszerűen járó károk költségeit is. Ez az erő — a munkából és bérből élők, a proletariátus és a vele legalább időlegesen azonos célban érdekelt rétegek ereje — a XIX. század harmadik harmadában már kiharcolta ezt a koncessziót a tőkéttől. S ennek jogi formája: a szubjektív felelősségen túlmenő objektív felelősség volt. Ha megvizsgáljuk a méltányossági felelősség azóta kialakult szabályait, látni kell, hogy társadalmi tartalmát illetően a méltányossági felelősség az objektív felelősséggel teljesen egy síkban van.¹⁹ A túlzott vagyoni egyenlőtlenség egyrészt, az osztályharc éleződésének kerülése és a tőkés rendszernek áldozatok árán is történő védelme másrészt, — kártérítési kötelezettségek vállalását rótták a kapitalista üzem fenntartójára, általában a burzsoáziára akkor is, ha az általa okozott vagy az érdekkörében bekövetkezett kárért szubjektíve nem is volt elmarasztalható. Ennek egyik jogi formája volt a méltányossági felelősség is.

Ha más eredőkkel együtt is, ha még nem is ilyen egyértelműen és nem is ilyen élesen, de csírájában már ez a gondolat jutott kifejezésre a Landrecht I. 6. 41–44. szakaszaiban is, amikor kimondják, hogy a vagyonos örült vagy gyermek vétlensége esetén is felelőssé tehető az általa okozott kárért.

¹⁶ Eörsi Gyula: A Polgári Törvénykönyv Tervezetének vitájához. Jogtudományi közlöny. XIII. Új évfolyam (1958). 1–2. sz. 4. old.

¹⁷ Eörsi Gyula: i. m. 4. old.

¹⁸ Hogy mennyire két különböző jelenségről van szó, ahhoz a legjobb példát a Svájci Polgári, ill. Kötelmi-Jogi Törvény szolgáltatja. Míg ui. a bíró szabad mérlegelési jogát — a méltányosságra való hivatkozással — e törvénynek megszámlálhatatlanságig sok rendelkezése lehetővé teszi (lásd erre különösen a Ptk. 4. és az abban felhívott további szakaszokat) a polgári jog egész területén, addig a felelősségre, ill. a kártérítésre vonatkozó részben a méltányossági felelősségnek, csak szűk, a mi Tervezetünkkel azonos tér jut. (Ptk. Tervezet 319. § (2), ZGB (OR) 54. §.)

¹⁹ Így fogta fel ezt az objektív felelősségi rendszer minden követője, illetve harcosa is. Ld. ehhez például Marton Géza: „Az objektív felelősség elve a Magánjogi Törvénykönyv javaslatában” c. tanulmányát. (Magyar Jogász Egyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok. 1933. I. évf. 1. sz. 53. és köv. old.)

zott kárért (mindazonáltal „rangszerű” ellátása biztosításának veszélyeztetése nélkül). Ez a gondolat lényegében a legtöbb modern polgári törvénykönyvben fellelhető (OPTK 1310. §, BGB 829. §, ZGB—OR 54. §, a belga, a lengyel stb. törvénykönyvek vonatkozó szakaszai). A kártérítés megállapítását ezek a szakaszok a méltányosságra alapítják.

Több kódex — vagyoni különbségre és méltányosságra hivatkozással — a vétkes magatartással okozott kárért járó kártérítés *mértékének* csökkentését is lehetővé teszi.²⁰ (A magyar jog azonban nem! A Tervezet indoklása e vonatkozásban — 250. old. — javítandó.)

A tiszta szubjektív felelősség rendszerének a méltányosság címén való áttörése, illetve terjedelembeli szűkülése a fenti szabályokban csak előre vetette árnyékát. Mind társadalmi tartalmát, mindpedig a felelősség rendszerére vonatkozó jogi következményeit illetően a legtisztább méltányossági felelősségi szabályok azok, amelyek nem nevesített esetekre korlátozottan, de *általában* kimondják: a felek *vagyoni viszonyaira* tekintettel — méltányosság címén — az is kötelezhető kártérítésre, aki a kárt véletlenül okozta, illetve a keletkezett kárért fennálló kártérítési kötelezettsége alól magát kimentette.

A méltányossági felelősségnek ez az intézménye először a BGB előkészületeinek során jelent meg (II. Entwurf 752. § 1. bek.),²¹ törvény azonban nem lett belőle. Bár Magyarországon sem lett belőle törvény, de — mint az MTJ legtöbb rendelkezése — élő jog igen! Mielőtt azonban az MTJ-be került volna, a gyakorlatban már utat tört magának.²² Így az 1928. évi MTJ 1737. §-a a méltányossági felelősség intézményét tulajdonképpen már készen kapta: „Aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen, de véletlenül sérti meg (véletlen kártétel), a sértettnek ebből eredő vagyoni kárát, ha máshonnan meg nem térül, annyiban köteles megtéríteni, amennyiben ezt tekintettel a körülményekre, a méltányosság megkívánja.” Annak vizsgálatától, hogy a méltányossági felelősség az MTJ mely rész-szabályiban jutott még kifejezésre, most eltekintünk. Az 1737. §-al azonban „a véletlen felelősség most már nemcsak kazuisztikusan, egyenként megnevezett kivételes esetekben — állapítja meg Marton Géza —, hanem principaliter vonul be a szerződésen kívüli felelősségbe.”²³ Először a kapitalista jogrendszerek történetében. Ez a jogtétel a magyar magánjognak a bírósági gyakorlatban sűrűn alkalmazott szabálya lett.

Hogy a méltányossági felelősségnek ebben az intézményében milyen társadalmi érdekekről, illetve milyen társadalmi érdekellentétek viszonylagos feloldásáról van szó, arról a már vázoltakon túl nem kell külön beszélni. De látni kell,

hogy a mereven alkalmazott vétkeességi elvnek a méltányossági felelősséggel való fellazítása a tőkével szembenálló erők részére adott engedmény volt. Ha a magyar történelem nem is annyira, a német jogfejlődés²⁴ azonban meggyőző adatokat szolgáltat arra nézve, hogy — mint Lenin mondja — ezek az engedmények a burzsoázia részéről „sohasem őszinték, mindig felemások, gyakran egészen hazug és látszólagos engedmények, amelyeket rendszerint többé-kevésbé agyafúrtan leplezett csapdák sora vesz körül”.²⁵ Nincs most lehetőség ennek dokumentálására. Azonban ettől függetlenül is nyilvánvaló, hogy — Eörsi Gyula szavaival szólva — ezekben az intézményekben, így a méltányossági felelősség intézményében is, „a burzsoázia kényszeredetten barátságos arcúlatát mutatja a néptömegeknek.”²⁶ Szociális tartalmát illetően pedig felhasználható volt a munkásosztály tömegházásának bomlasztására, osztálytudatának gyengítésére.

A méltányosság második oldala történelmi alakulásán és társadalmi tartalmának fenti szemléje után csak érthető, hogy az első szocialista polgári-jogi kódex, az 1922. évi szovjetorosz polgári törvénykönyv — a törvény 406. §-ában — honorálta azt a társadalmi igényt, amely a méltányossági felelősségben kifejezésre jutott.²⁷ Honorálta a bírói gyakorlat is mindaddig, amíg a) az állampolgárok közötti vonatkozásban a vagyonos kizsákmányoló osztályok kisajátítása meg nem történt, aminek következtében a polgárok közötti vagyoni erőviszonyok eltolódottsága általában megszűnt. b) Honorálta az állampolgárok közötti, de az állampolgárok és az állami, társadalmi intézmények közötti vonatkozásban is mindaddig, amíg a fejlődés során létrejött társadalombiztosítási hálózatnak általában mindenkire kiterjedő rendszere útján az egész társadalom át nem vette azokat a terheket, amelyek kártérítési kötelezettség formájában egyébként az állami intézményekre hárultak volna. Így kb. a 20-as évek végétől — amikor ez a „mindaddig, amíg” történelmileg bekövetkezett — a 406. § gyakorlatilag talaját veszítette és a szovjet bíróságok ettől kezdve általában nem alkalmazzák.²⁸

Ismeretes végül, hogy a magyar bírói gyakorlat a méltányossági felelősséget — új társadalmi célok szolgálatába állítva, a felszabadulás után is mindmáig fenntartotta.

Röviden vázolván: ez volt az a múlt, az az örökség, amelyből a Polgári Törvénykönyv vitára bocsátott tervezete kilépett.

²⁴ Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Schuldrecht — Besonderer Teil, Berlin. 1956. 526. s. köv. old.

²⁵ Lenin Művei VI. köt. 464. old. (oroszul).

²⁶ Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. (Sajtó alatt lévő monográfia). Kézirat 127. old.

²⁷ E szakasz kimondja, hogy ha a károkozó a jog parancsa (403—405. §) szerint nem esik kártérítési kötelezettség alá, „a bíróság mégis kártérítésre kötelezheti vagyoni helyzetétől, nem különben a károsult vagyoni helyzetétől függően” (406. §).

²⁸ I. d. „A Szovjet Polgári Jog” Budapest, (I. köt. 1952., II. köt. 1953.), II. köt. 259. s. köv. old.

²⁰ ZGB (OR) 43—44, Lengyel Kötelmi Jogi Törvény 158. §.

²¹ Hedemann: Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert. I. 114. old.

²² P. VI. 9267/1926. M. D. XX. 64.

²³ Marton Géza: i. m. 53. old.

II.

Valóban: a Tervezet a szó szoros értelmében is *kilépett* abból a vonalból, amit a történelem a méltányossági felelősség tekintetében elénk rajzolt. Az eddigi helyzetet ugyanis reciprok értékére fordította, amennyiben: *a)* az egyébként megállapított felelősség alól méltányosság címén részleges vagy teljes mentesítést tesz lehetővé (309. § 3. bek.) — szemben az eddigi joggal, amely ilyen szabályt nem ismert; *b)* a méltányosságot mint felelősségalapító tényezőt *általában* nem ismeri el — szemben az eddigi joggal, amelynek ez a szabály (MTJ 1737. §) fontos eleme volt.

Az eddigi jogot a tervezet csak egy helyen hagyta érintetlenül. Nevezetesen: lehetővé teszi az egyébként vétőképtelen károkozó személyek kártérítési kötelezettségének megállapítását, ha ezt a méltányosság: az eset körülményei, a felek anyagi helyzete indokoltá teszi (MTJ. 1717. §, Tervezet 319. § 2. bek.).

Nem véletlen ezek után, hogy a méltányossági felelősség kérdése a PTK-vita egyik góciává vált. Szélesen elfogadott és hangoztatott álláspont, hogy a méltányossági felelősséget — kb. az MTJ. 1737. §-ának megfelelő tartalommal, tehát *általános szabályként* — az új Polgári Törvénykönyvbe fel kell venni.

Melyek azok az érvek, amelyeket ezen álláspont indoklására és elfogadtatására felsorakoztattak?

Röviden a következők: a helyes jogszemlélet azt kívánja, hogy a vétkesen keletkezett kárt az okozó, és ne a kárt szenvedő viselje; a méltányossági felelősség elejtésével a kódex jelentékeny szociális vonástól fosztja meg magát; vagyoni különbségek ugyanis ma is vannak még az egyének között is elegendő fokon arra, hogy a kártérítési felelősségtételnél érvényesülésre juszanak; bíróságaink nem tudnak elszakadni a méltányossági felelősségtől; azt mintegy „biztonsági szelep”-nek tekintik, olyannyira, hogy nemegyszer a tényállás módosításához folyamodnak a méltányossági felelősség megállapításának lehetősége végett; a Tervezet a méltányosság általános szabályának elejtésével megmaradt a kapitalista állásponton, sőt azzal szemben visszafelé mutat; szerkezetileg is visszacsúszik a BGB taxációjába; be kellene látnia, hogy nem tud minden olyan esetet taxatív szabályozni, amelynél a szubjektív felelősségen túl kell menni; a méltányossági felelősség felvétele nem jelentené a Tervezet vétkességi rendszerének felborítását, illetve feladását, hiszen a Tervezet az objektív felelősség intézményét is magáévé tette; a három felelősségi alakzat egy kódexben történő felvételének jogosultságát és lehetőségét indokolja végül a Szovjet Polgári Törvénykönyv is.²⁹

A fenti érvek számításba vételével lássuk már most a Tervezet álláspontjának kiindulását,

illetve azokat az érveket, amelyek a Tervezet mellett szólnak.

A Tervezet indoklása megállapítja, hogy „a felelősség az állampolgárok felróható magatartásán alapul, és nem pusztán az okozás tényén; a jognak az ember magatartására kell reagálnia, az emberi magatartásokat kell befolyásolnia és ennek következtében nem tekinthet el az emberi magatartás értékelésétől sem” (246. old.). E megállapítás helyességét vitatni ott, ahol *emberi magatartás van*, aligha lehet. Következésképp erről az állásponttól letérni és teljes felróhatatlanság esetén is pusztán az okozás alapján kártérítési kötelezettséget megállapítani, minden felelősségi rendszer elvi alapjának feladását jelenti. Olyan követelmény joggá emelését, amit az erkölcs is legfeljebb csak helyesel és nagyrabecsül, de nem parancsol meg. A vétkes kártételnél a *casus nocet domino* elvről való letérést, ami voltaképpen már a felelősség fogalmi körének elhagyása, két körülmény indokolhatja. *a)* Tágabb tekintetben az a gazdasági politikai célszerűség vagy szükség-szerűség, hogy — különböző érdekek mérlegelése alapján — a vétkesen okozott kárt, társadalmi méreteket véve, a nagyobb vagyontömegek letéteményesei, birtokosai terhére számlázzák; nem elsősorban azért, mert a kárt okozták, hanem mert annak megtérítését könnyen elviselik. *b)* Szűkebb vonatkozásban pedig az, hogy a kérdéses tevékenység, ill. létesítmény természeténél fogva a károkozás veszélyét rejti magában és az emberi magatartás értékelése helyett (ami egyébként gyakran hiányzik is!) a prevenció gondolata teszi indokoltá a kártérítési kötelezettség megállapítását.

Ha tehát ez a két körülmény teheti lehetővé és szükségessé a felelősség tulajdonképpeni körének átlépését, ha tetszik, kiterjesztését s így az objektív felelősség mellett a méltányossági felelősség törvénybeiktatását is, akkor az igent, vagy a nemet attól függően kell kimondanunk, hogy ezek a körülmények ma Magyarországon mit parancsolnak.

Csak a kérdés első feléről szólva: van-e ma Magyarországon az állampolgárok vagyoni helyzetében olyan méretű különbség, amely indokoltá teszi, hogy erre a méltányossági felelősség intézményét építsük, ill. hogy a méltányossági felelősséget az állampolgárok egymás közötti viszonyaira is kiterjedően generális szabályként felvegyük? (Az állampolgárok és állami-társadalmi intézmények közötti jogosultságára, valamint a kérdés második felére alább visszatérünk.) Van-e ma munka nélkül szerzett hatalmas jövedelmek, vagyonos és szegény osztályok? Erre a kérdésre csak nem lehet válaszolni. (Más volt természetesen a helyzet 1945-től kb. 1948–49-ig, amikor ilyen osztály- és vagyoni különbségek voltak. Ez érthetően indokoltá tette, hogy a bíróságok, élve a tág mérlegelési lehetőségekkel, a méltányossági felelősséget a vagyonosabb elemek terhére alkalmazzák.) Fejlődésünk mai szakaszát számításba véve gazdasági teherbírás tekintetében csak olyan népen belüli különbségről beszélhetünk —

²⁹ Hely hiányában nem térünk ki azokra az észrevételekre, amelyek a Tervezet 309. § 3. bekezdése és 319. § (2.) bekezdése ellen irányultak, illetve irányulnak.

miután nem munkából származó jövedelem általános szabály szerint nem megengedett —, amely például egy általános bérű munkás és egy jól kereső orvos között van. Ez a különbség abszolút számokban talán igen, de relatíve nézve perspektívikusan sem fog fokozódni. Ha számításba vesszük még, hogy ez a különbség is egyrészt a nagyobb szorgalommal és nagyobb személyi képességekkel végzett munka, másrészt pedig egyéb személyi körülmények (például kisebb és takarékosabb család) eredménye, akkor a méltányossági felelősségnek állampolgárok közötti viszonyokban történő mindenáron való alkalmazni akarása végső soron a szorgalom és az egyéni képességek, valamint egyéb jogilag nem érinthető személyi tények és családi sajátosságok büntetés alá helyezését jelenti. Így nagyon is érthető Eörsi Gyulának az az érvelése, hogy „nem könnyű megérteni, hogy valaki kizárólag azon az alapon legyen jogilag kötelezhető kártérítésre, hogy jól kereső művész, orvos, sztahánovista, a károsult pedig nem az”.³⁰ Nem szabad tehát szem elől téveszteni azt a tényt, hogy amikor a méltányosság „jelentékeny szociális vonást” (Marton Géza megfogalmazása) jelentett a jogrendszerben, akkor ez igaz és követelése helyes volt, mert a kizsákmányolt tömegek bizonyos fokú védelmét jelentette a teljes kiszolgáltatottság és létbizonytalanság ellen. (Íme megint egy példa arra, hogy Marton Géza a kapitalizmus viszonyai között mennyire a haladás útján járt). Ma azonban a méltányossági felelősség ilyen szerepet nem tölthet be. Sőt hatása ellentétes irányú lehetne.

Ez a ma már alapját vesztette szociális szempont volt az amely miatt bíróságaink a méltányossági felelősséget, 1945 után — ha lehet — még a szükségesnél is jobban alkalmazták, mert abban a „rég Magyar magánjog szociális mivoltát látták igazolva”. Olyannyira, hogy a méltányosságra „nemegyszer még akkor is hivatkoztak (sőt hivatkoznak ma is³¹) amikor szigorúan a teteles jog elvi alapján ítélték”.³² Általában eluralkodott, hogy a méltányosságra egyéb causa esetén is célszerű hivatkozni. Ez azonban nem szükségszerű jelenség és — amint arra a fent elmondottak is következtetni engednek — a méltányosságnak és a méltányossági felelősségnek állandóan szükséges „biztonsági szelep”-ként való felfogása és elfogadása ma minden alapot nélkülöz. Társadalmi méretekben gondolkozva: biztonsági szelepre a halódó kapitalista társadalmi rendnek volt és van szüksége. Kétségtelen, a méltányossági felelősség e rendszer egyik ilyen biztonsági szelepe volt annak a gondolatnak a nyomása ellen, amely ma egy új társadalmi rendszer valóságával bír. Ha ez így van, márpedig így van, akkor a méltányossági felelősségnek ebben az értelemben ma aligha lehet létjogosultsága. Amennyiben mégis volna, ill. van létjogosultsága, az bizonyára egé-

szen más alapokból származik. Annak a kérdésnek a súlya pedig, hogy bíróságaink az elszakíthatatlanságig összenöttek volna a méltányossági felelősséggel, a kérdés érdemi elbírálásában aligha játszhat szerepet, és különben is eltúlzott feltételezés.

Ami az 1922. évi szovjet orosz ptk. 406. §-ára való, a méltányossági felelősség mellett szóló gyakori hivatkozást illeti, azt kell mondanunk, hogy ez a hivatkozás a Tervezet álláspontja ellen ebben az összefüggésben alaptalan. A szovjet jog — mint már említettük — ismeri a méltányossági felelősséget, ma is benn van a törvényben (406. §), de, és itt ez a de a fontos: a szocialista átalakulás során csak addig alkalmazták állampolgárok közötti vonatkozásban, ameddig a kizsákmányoló osztályok kisajátítása meg nem történt, illetve — állampolgárok és állami-társadalmi szervek közötti vonatkozásában — amíg a társadalombiztosítás általánosság nem lett. A szovjet jogászoknak a kártérítésre vonatkozó vitájával kapcsolatos szemléje során helyesen állapítja meg Pap Tibor, hogy a méltányossági felelősség „jog- és szociálpolitikai szerepe, amely az osztályok közötti kirívó gazdasági ellentétek orvoslására tette volna alkalmassá, a szocialista társadalomban elvesztette jelentőségét”.³³ Ugyanezt az utat járta és járja a magyar jogfejlődés is, amikor a Tervezet a méltányossági felelősséget ma általában időszerűtlennek és szükségtelennek tartja; elismerve azonban, hogy a felszabadulás utáni években nemcsak nagy, de progresszív szerepet töltött be.

És végül még egy reflexió a méltányossági felelősség melletti érvekre. Nevezetesen arra, hogy a méltányossági felelősség általános szabályként való felvétele nem jelentené a Tervezet vétkességi rendszerének feladását,³⁴ hiszen az objektív felelősség intézményét is magáévá tette (veszélyes üzem stb.). Azt hiszem, a kérdésnek ez a felvetése önmagában hordja a választ, ha számításba vesszük, hogy a vétkességi felelősség *generális* szabálya mellett az objektív felelősség csak *szinguláris* szabály, amely csak az ún. nevesített esetekre terjed ki. Ez azt jelenti, hogy a generális, a főszabályt *általában és minden* jogellenes magatartással kapcsolatos kártérítési ügyben alkalmazni kell. Kivéve mégis az olyan, pontosan meghatározott eseteket, amelyeknek elbírálására a jog más, kivételes — az általános szabály szempontjából kivételes — szabályokat ad. A szinguláris szabály a főszabállyal való tartalmi ütközése miatt tehát csak meghatározott és kivételes lehet, és kiterjesztőleg nem értelmezhető. Nem lehet kétséges, ha heterogén szabályok vonatkoznak pl. kártérítési viszonyokra, akkor a heterogén szabályok rendszere jellegének elbírálásánál abból kell kiindulnunk, hogy van-e köztük

³³ Pap Tibor: A szovjet kártérítési jog az elméletben és a gyakorlatban. Jogtudományi Közlöny 1948. 9—10. szám. Különlényomat. 12. old.

³⁴ Ld. pl. Dobos Sándor „A kártérítési kötelelem a Tervezetben” c. cikkét a Magyar Jog 1958 évi 3. számában.

³⁰ Eörsi Gyula: i. m. 128. old.

³¹ Ld. például B. H. 1958. 1. sz. 1833. sorszámú ítéletét.

³² Eörsi Gyula: i. m. 127. old.

átfogó jellegű főszabály. Ha ilyen van, akkor a többi szabály már csak kivételes jellegű lehet és az egész rendszer jellegét a főszabály határozza meg. A főszabállyal párhuzamosan egy vele ellentétes tartalmú szabály generális jelleggel történő felvétele szükségszerűen egyet kell, hogy jelentsen a főszabály egyes elemeinek, vagy akár egészének feladni akarásával. Gyakorlatilag: egy új — a két generális szabály elemeiből alkotott — főszabály megkonstruálásával. Ha tehát ezt kívánjuk tenni, ha a vétkességi felelősség főszabálya mellett a méltányossági felelősséget általános szabállyá kívánjuk emelni, akkor logikusan nem lehet azzal érvelni, hogy ez a vétkességi rendszer változatlan fenntartása mellett is lehetséges. Nem lehet egy egyenlet egyik oldalát mínusz eggyel beszorozni és azt mondani, hogy ennek értéke változatlanul azonos a másik oldallal.

És utolsó gondolatként meg kell állapítani, hogy a méltányossági felelősség, mint általános szabály lényegénél fogva a szélső esetek elbírálására adott szabály, — azzal a gondolattal, hogy amibe a szélső eset belefér, azáltal fedve van a tipikus eset is. Ha viszont vannak szélső esetek, és a tipikus esetek — a mai társadalmi igényeket véve számításba — szubjektív felelősség alapján bírálандók el helyesen, akkor nem a tipikus esetekre szóló szabályokat kell a jogbiztonság rovására a meghatározatlanságig lazítani, a szélső esetekig tágítani, hanem a szélső esetekre kell — ha ezt az alapul fekvő társadalmi viszonyok indokolják — kivételes jellegű szabályokat alkotni. Ellenkező esetben úgy járnánk el mint az a családapa, aki azzal az elgondolással vesz pl. öt kivételes, nagy méretű öltönyt, hogy azok mérete megfelel hórihorgas fiának, és ami neki jó az a többieknek sem lesz kicsi. (Erre azonban alább még visszatérünk.)

Egybevetve most már a méltányossági felelősség igaza mellett és ellen felsorakoztatott érveket és bizonyítékokat, a tárgyilagos bírónak aligha marad más hátra, minthogy sine ira et studio megállapítása: *a méltányossági felelősség, mint a kódexbe felveendő általános szabály a fejlődés mai szakaszában perverztes lett.*

III.

Felvetődik most már a kérdés, hogy ha a méltányossági felelősség mint általános szabály perverztes lett, perverztes lett-e mint szinguláris szabályis. Anélkül, hogy ezt itt részletesebben indokolnánk azt kell mondanunk, hogy nem; erre egyébként — mint ismeretes — a „kereset” sem terjedt ki. A méltányossági felelősséget *meghatározott esetekre* a Tervezet is fenntartja (319. § 2. bek. pozitív formában, a 309. § 3. bek. negatív formában). Hogy elegendő mértékben-e, azaz, hogy nem kell-e még egy-két vonatkozásban szinguláris szabályként felvenni, annak megvizsgálásánál egy, a méltányossági felelősség mint általános szabály mellett említett érvből indulunk ki. Nevezetesen, hogy a Tervezet a méltányossági felelősség általános szabályának

elejtésével nemhogy megmaradt a kapitalista állásponton, hanem visszafejlődést mutat; szerkezetileg visszacsúszik a BGB taxációjába. Be kellene látnia, hogy nem tud minden olyan esetet taxatív szabályozni, amelynél a szubjektív felelősségen túl kell menni.

Ami a kérdés első felét illeti: alig valószínű, hogy pl. a svájci polgári törvénykönyv fejlettebb volna a Tervezetnél, mert belátta, hogy nem tud minden kérdést előre szabályozni és ezért tág kaput nyitott a különböző keretszabályok előtt. Hogy ez a tág kapu valójában mit jelentett és jelent, azt fentebb — a méltányosság elvéről, mint a méltányosság egyik oldaláról szólva — már vázoltuk. Anélkül, hogy a kérdés részletes taglalásába bocsátkoznánk, legyen szabad csak annyit mondani, hogy egyfajta normarendszer progresszív jellegét végül is nem az dönti el, hogy feladatát tisztán taxációval, vagy tisztán keretszabályokkal, illetve ezek kombinációjával oldja-e meg. A progresszív jelleget az adja, hogy a jogi szabályozás az alapul fekvő társadalmi viszonyokat — a társadalmi haladás irányába nézve — megfelelően szabályozza, illetve tükrözi-e.

A már elmondottakból kifolyóan az az álláspontunk, hogy a Tervezet a méltányossági felelősség általános szabályának elhagyásával ezt a követelményt nem sérti meg. A társadalmi viszonyokról adott ez a tükrözése helyes. De helyes-e, nem torz-e a Tervezetnek a tükrözése a méltányossági felelősség szinguláris, taxatív alkalmazása tekintetében? S ez már a fenti érv második fele: felvette-e a Tervezet a méltányossági felelősség szinguláris, kiegészítő szabályát mindenütt, ahol ez szükséges? Erre a megfelelő választ az alapul fekvő társadalmi viszonyok e tekintetben jelentkező igényei adják meg.

Korábban azt mondtuk, hogy az emberi magatartás értékelését figyelmen kívül hagyó kártérítési szabály voltaképpen már túlesik a felelősség fogalmi körén, és ezt két körülmény indokolhatja. Egyrészt az a politikai-gazdasági célszerűség, hogy a vétklenül okozott károk a nagyobb vagyontömegek birtokosai terhére számláztassanak; nem elsősorban azért, mert a kárt okozták, hanem mert annak megfizetését könnyen elviselik. Másrészt pedig az, hogy a kérdéses tevékenység természeténél fogva a károkozás veszélyét rejti magában és a károkozásnál azért kell eltekinteni az emberi magatartás értékelésétől, mert a megelőző gondolata a kártérítési kötelezettség megállapítását ettől függetlenül teszi szükségessé. (Az esetek nagy részében nincs is emberi magatartás; és ha van is, nem azé, akit a jog a kár reparálására kötelez.)

Kétségtelen, hogy a taxatív felvett méltányossági felelősség is ilyen, az emberi magatartás értékelését figyelmen kívül hagyó szabály. Csak nem minden esetre kiterjedő, hanem az esetek meghatározott körére korlátozott érvénnyel. A törvénykönyvbe való felvételét tehát szingulárisan is az előbb említett körülmények indokolhatják. A kérdés tehát az marad, van-e ma nálunk lehetőség olyan káresetek bekövetkezésére, ame-

lyeknél e körülmények számításba vétele a Tervezet 319. §-a 2. bekezdésén túlmenően is szükséges? Ahol tehát a kárt az esetek nagy többségében nem emberi magatartás keletkezteti és a károsult és károkozó (az okozást itt nem fizikailag értve!) anyagi teherbírása között olyan különbség van, hogy a véletlenül okozott kárt is célszerű a károkozóra hárítani? Erre a kérdésre helyesen csak azt lehet válaszolni, hogy ez a lehetőség megvan. Így nevezetesen akkor, ha állami, társadalmi szerv, tehát jogi személy, különösen azonban ha objektív felelősségre is kötelezett jogi személy abbéli természetéből kifolyólag okoz állampolgároknak kárt, amely miatt az objektív felelősség intézményével való megterhelése szükséges volt és ebbeli kártérítési kötelezettsége alól magát kimenti. Ha pedig ez így van — márpedig így van —, akkor a méltányossági felelősségnek ebben a körben helye van. Helye van nemcsak a lehetőség, de a szükségesség oldaláról is.

A Tervezet vitája alapján azonban ismeretes, hogy a méltányossági felelősségnek ebben a körben történő lehetővé tétele is élénk ellenzéssel találkozott. De ezen túlmenően: e gondolat ellen más keretben is számos állásfoglalás jutott publicitásra.

Milyen érvekre támaszkodik ez az ellenzés? Mindenekelőtt azokra, amelyeket korábban a méltányossági felelősség általános szabályként történő felvétele ellen nagyjából magunk is helyeseltünk. Nevezetesen:

Hogy a kártérítési szabálynak nem lehet elvonatkoztatnia az emberi magatartástól.

Hogy a Tervezet vétkességi rendszerének gyengítését, sőt felborítását jelentené, és a feladata tudatában levő törvényhozóban a „horror vacui” jogos érzését kelti, hisz egy vonatkozásban csak üres lapot adna a bíró kezébe és őt köteleznék annak megtöltésére.

Hogy ez a szélső esetekre adott szabályozás, ez az „üres-lap-megoldás” szükségszerűen gyöngítene a jogbiztonságot a tipikus esetekben is. Ez pedig feltétlenül a „laza törvényesség jelensége” lenne. Ha van a méltányossági felelősségre vonatkozó igény, az a burzsoá ideológia bizonyos elemeinek továbbéléséből adódik. Abból, hogy a méltányossági felelősség rugalmas klauzulájában szociális elemeket láttak érvényesülni. Valójában ezek a szociális elemek arra voltak jók, hogy a burzsoá legalitás felszámolását könnyebbé tegyék a méltányossági felelősség által is, amelyben a burzsoázia — bár kényszeredetten — igyekezett „barátságos arcot mutatni a tömegeknek.”³⁵ „Objektíve alapvetően reakciós koncepció” tehát ez, amely a szovjet jog kezdeti szakaszában is éreztette hatását.

Hogy nincs már különbség a véletlen károkozó és a károsult vagyoni teherbíróképessége között. Hogy ennek következtében a méltányossági felelősség szociális szerepe tartalmát veszítette. Törvényesen megállapítható alamizsnára nincs szükség. Ha nagyobb mérvű károk keletkeznek, a

kártalanítást nem kártérítési perekkel, hanem államsegéllyel kell megoldani. Az államot csak azért, mert gazdasági teherbíró képessége nagyobb az állampolgároknál, nem lehet elmarasztalni. Az állam ui. ebből a szempontból mindig erősebb lesz az állampolgároknál. Egyébként is az állampolgárok nagy többsége személyi károk esetén existenciájában biztosítva van a társadalombiztosítás révén. A dologi károknak teljes felróhatatlanság esetén való megtérítése pedig nálunk, ahol az élet alapja a munka, minden elvi alapot nélkülözne. Akik pedig nincsenek a társadalombiztosítás védelme alatt, perspektívikusan azok is átfejlődnek ebbe a kategóriába és szükségtelen volna egy elhaló jelenségre törvényi szabályozást adni. Ez csak a kódex korai módosításának szükségét eredményezné.

Hogy a szocialista jognak nincs szüksége biztonsági szelepre.

Hogy a szovjet jog kártérítési rendszerének fejlődéstörténete szerint nálunk is időszerű e jogintézmény felszámolása, ill. a Tervezetbe felvett terjedelmre való korlátozása. Ott is csak a népmunkások és a kulákok elleni harc tette kezdetben indokoltta; azok kiszajátítása után nem alkalmazták.^{35/a}

Nyilvánvaló, hogy ezeknek az érveknek egy jó része már az eddigiek ismeretében is eszik, ha számításba vesszük, hogy itt nem általában a méltányossági felelősségről van szó, hanem a méltányossági felelősségnek *szinguláris, kivételes* szabályként való felvételéről. Mégis az alábbiakban megkíséreljük kissé részletesebben feltárni, hogy — a fenti érvekkel szemben — miért és pontosan milyen körben látjuk szükségesnek a méltányossági felelősség alkalmazásának lehetővé tételét. Ehhez viszont célszerű lesz mindenekelőtt a gyakorlatból, az életből kiindulni. Íme két olyan példa, amely a kérdés lényegét és talán a méltányossági felelősség e körben való alkalmazásának helyességét is láttatja:

A) X. Y. üzemi munkás halálos kimenetelű baleset áldozata lett. A baleset minden kétséget kizáróan az üzem veszélyes jellegével összefüggésben történt. Az áldozat ellátásra szoruló felesége és három kiskorú gyermeke az üzem tárgyi felelősségére hivatkozással kártérítési pert indított. A bíróság azonban — a balesetekre vonatkozó jogszabályokra hivatkozással (195/1951. (XI. 11. M. T. sz. rendelet 37. § (2). bekezdése) — az objektív felelősséget nem állapította meg.

B) A vihar leszakítja egy magasfeszültségű áramvezeték huzalait. N. N. egyénileg dolgozó paraszt sötétben lovaskocsijával ráhajt az úton fekvő veszélyes huzalra és lovaival együtt halálra leli. N. N. is egy négytagú ellátásra szoruló család egyedüli fenntartója.

Az áramszolgáltató vállalat az objektív felelősség terhe alól a kétségtelenül fennforgó vis maior-ra hivatkozással kimenti magát.

Jelenlegi jogunk szerint a bíróságnak — ha ezt az eset összes körülményeire tekintettel indo-

³⁵ *Eörsi Gyula*: i. m. 127—129. old.

^{35/a} Ld. u. o.

koltnak látja — módjában áll a vállalatot a méltányossági felelősség alapján kártérítésre kötelezni. De a kereseteket el is utasíthatja, ha a család fennmaradását, megélhetését egyéb körülmények folytán biztosítva látja.

Mi történik azonban, ha a két esetre a Tervezet szabályait kell alkalmazni? X. Y. és N. N. keresetét egyformán el *kell* utasítani. Ha csak arra az álláspontra nem helyezkedünk, hogy pl. a B) példa esetében az áramszolgáltató vállalat nem tett meg mindent a kár elhárítására, nem erősítette meg eléggé a huzalokat vihar előtt, és ezért a 309. § 1. bekezdése alapján marasztaljuk el. Ez azonban hasonlítana arra a képtelenségre, amikor valamely német bíróság a villámcsapást mint vis maior-t azért nem fogadta el kimentő oknak, mert a vasút köteles lett volna minden kocsiját villámhárítóval felszerelni.³⁶

Vizsgáljuk meg, hogy ez a két, jogi természetére azonos aktus, már mint az objektív felelősségnek kimentő ok folytán beállt alkalmazhatatlanságát kimondó bírói ítélet, milyen igényeket hagy kielégítetlenül az A), illetve a B) példa esetében.

Az A) példánál az ítélet indoklását idézhetjük (Pf. IV. 20224/1956/31. sz.): A bíróság a keresetben feltüntetett kártérítési igényt egyébként a következő okok miatt sem tartja indokoltnak: a) X. Y. özvegye a társadalombiztosítás révén özvegyi nyugdíjat, három kiskorú gyermeke után pedig árvaellátást kap. b) A perelt vállalat a balesetet követően azonnal nagyobb pénzbeli segítyt folyósított az áldozat családjának, majd lakást és alkalmaztatást biztosított részükre.

A B) példánál az ítélet ilyen indoklását szükségszerűen nem tartalmazhat, mert N. N. egyénileg dolgozó paraszt. Munkaviszonyban nem állt, sem termelőszövetkezeti tag nem volt. Ennek következtében hátramaradt családja sem az SZTK-tól, sem a nem létező munkaadótól semmiféle juttatásban nem részesül. A család a teljes létbizonytalanságba kerül.

Lehet erre azt mondani, hogy lépjen be az özvegy a szövetkezetbe és akkor problémája legalább részben megoldódik, mert a termelőszövetkezet révén kaphat olyan természetű juttatásokat, amilyeneket fentebb az A) példánál b) alatt említettünk (megfelelő munkát, gyermekeinek bölcsődét, stb.). Özvegyi nyugdíjat és árvaellátást azonban sehogyan sem fog kapni.

Nem lehet azonban helyeselni, hogy a törvényhozó ma ezt a kérdést így oldja meg. A termelőszövetkezeti agitációnak vannak indirekt módszerei, mégpedig helyesen alkalmazható indirekt módszerei. Nem hisszük azonban, hogy az indirekt agitációnak ez az eszköze az esetleg szándékolt cél helyesen szolgálná. Sokkal inkább az ellenkező hatás várható tőle. Ha ez volna a helyes út,

³⁶ Bár a kérdéses helyzetben már a Tervezet szabályaira utalással éppen így járt el a bíróság. Mindez azonban csak azt igazolja (mind a német, mind pedig a magyar példában), hogy bizonyos igények elől akkor sem lehet kitérni, ha a törvényhozó ezen igényeket nem is kívánta honorálni.

akkor még több rendelkezést törölni lehetne a Tervezetből (gondoljunk itt pl. az ági öröklés intézményére). Látni kell, hogy a gazdasági-társadalmi viszonyok, ill. azok fejlődéstörvényei nem tűrik figyelmen kívül hagyásukat. Voluntariztikus kezelésük nem kívánt eredményekre vezethet. Ha a szocializmushoz vezető út falun az önkéntesség alapján nyugvó kollektivizálás, ami hosszabb-rövidebb ideig a paraszti magántulajdon és a szövetkezeti tulajdon, valamint az ezekhez kapcsolódó társadalmi viszonyok koexistenciáját jelenti; ha ezt a fejlődés objektív törvényszerűségeinek tartjuk és helyesnek tartjuk, akkor ennek — erre a hosszabb-rövidebb időre — le kell vonnunk a jogi következményeit is. Megtette ezt jogrendszerünk alapvető törvénye, az alkotmány (a magántulajdonnak az ismert keretben történő elismerésével és védelmével), meg kell tennie a Polgári Törvénykönyvnek is. Mindenütt, ahol ez szükségesnek mutatkozik.

A szóban forgó kérdés lényegéhez és alapjához visszatérve: Ha el is ejtjük a méltányossági felelősségnek a dologi károkra való kiterjesztését (azzal az utalással, hogy az élet alapja nálunk a munka, hogy ez csak apró, jelentéktelen perek tömegét zúdítaná a bíróságokra), mindenképpen szükséges a méltányossági felelősségnek a személyi károkra való kiterjesztése.

Látni kell, hogy ma majdnem kizárólag csak jogi személyek, állami vállalatok (elsősorban az utóbbiak) folytatnak olyan tevékenységet, ill. tartanak fenn olyan létesítményeket, amelyek súlyosabb személyi károk előidézésére alkalmasak (lásd az említett példákat).

Látni kell, hogy ma Magyarországon van még egy viszonylag nagyszámú réteg (főleg az egyénileg dolgozó parasztság), amely még nem áll a társadalombiztosítás védelme alatt. Az egész ország célját szolgáló nagyüzemi termelés folytán viszont ki van téve olyan károk lehetőségének, amelyek e réteg egy-egy tagját konkrét esetben a kapitalizmusra emlékeztető kilátástalanságra, a teljes egzisztencia-pusztulásra kárhoztathatják. Ezt már csak azért sem helyes megengedni, mert a burzsoá jog, ha sehol másutt, itt — a már említett hasonlattal élve — az állandó durva arca helyett a szebbik arcát mutatta a tömegeknek: méltányosság címén a károsult mellé állt. Idéztük már azt az ellenvetést, hogy a méltányossági felelősségben a burzsoázia kényszeredetten a szebbik arcát mutatta a tömegeknek, hogy alapvetően reakciós koncepcióról van szó stb. Ebben sok igazság lehet a múlta, a méltányossági felelősség eredetét, különösen pedig eredeti politikai tartalmát illetően (de ebben a tekintetben sem olyan súlyal, mint a méltányosság általános kategóriájánál, amint ezt a tanulmány első részében a méltányosság egyik oldalára vonatkozóan kifejtettük). Igaz lehet úgy is, hogy ma sokan múltban való gyökerezése miatt helyeslik és védik, de nem lehet igaznak elfogadni mai rendeltetésének társadalmi tartalmát illetően. Ha megszűnnek azok a gazdasági-társadalmi viszonyok, amelyek miatt a méltányossági felelősségnek a törvénykönyvbe

való felvétele a kérdéses körben indokolt, ha a társadalombiztosítás mindenkire kiterjed — a méltányossági felelősség valóban felesleges intézménnyé fog válni. Szükségessége a fejlődés méreteivel és ütemével fordítva arányos. Addig azonban szükségünk van rá. Minden áron való kiszorítani akarása ma még egyet jelent azzal, hogy a munkásosztály és parasztság államának arcára kényszerítsünk egy olyan idegen és durva vonást, amit már a burzsoázia is túl durvának tartott, és áldozatok árán is inkább a szebbik arcát mutatta a tömegeknek.

Nem tekinthetjük elég súlyos ellenérvnek azt a körülményt, hogy ezáltal a törvénykönyv olyan rendelkezést vesz fel, amely előbb-utóbb holt teher lesz saját testében. Anélkül, hogy e vonatkozásban a szovjet ptk-ra utalnánk, azt hisszük, helyes az a feltételezés, hogy a fejlődés során a törvénykönyv bizonyos fokú revíziója mindenhogyan szükséges lesz. Egy törvénykönyv végül is nem arra hivatott, hogy egy jövőbeli állapotot a jelenbe vetítsen vissza, ha alapvonalában a fejlődés irányába is néz, ha vissza is hat és kell hatnia az alapul fekvő gazdasági-társadalmi viszonyok fejlődésére. „Az első magyar polgári törvénykönyv... a szocializmus építése során *elért* vívmányokat szögezi le” — állapítja meg Szabó Imre is egy a PTK-val kapcsolatos tanulmányában.³⁷ (Kiemelés tőlem — *M. F.*)

Ami azt az ellenérvet illeti, hogy az állam nem készfizető keze a hatalmi körében véletlenül keletkezett károknak, hogy az állam nem mindenki bankja, azt kell felelni, hogy igenis az állam bankja is annak a mindenkinek, akiket megtestesít, akikért van és akik fenntartják. A kérdés csak az, hogy a „bank” pénzt szabad-e, lehet-e és kell-e részben arra is fordítani, hogy azzal a méltányossági felelősség passzív-rovatát fedezzük. Ha ez a passzív-rovat az egész társadalom érdekét szolgáló gazdasági tevékenység következtében keletkezik, akkor nem lehet kétséges, hogy ezt a passzív-rovatot is valamilyen módon ki kell egyenlíteni, illetve kiadásaink költségvetésébe fel kell venni. Ennek formáját és határát a fejlődés adott szakaszában érvényesülő gazdasági, társadalmi és politikai szempontok határozzák meg. Ha pedig a fejlődés mai szakaszában érvényesülő gazdasági, társadalmi és politikai szempontokat helyesen értelmezzük, akkor ez a forma csak a méltányossági felelősség lehet, határa pedig tárgyi és alanyi korlátozottságában vonandó meg.

Nem elég súlyos az az ellenérvként hangoztatott szempont sem, hogy amennyiben az állampolgárokat, vagy azok egy csoportját elemi csapás-szerűen érik ilyen vétlen, valamilyen állami szerv hataimi körében álló létesítményből, illetve tevékenységből eredő károk, célszerűbb megoldás, ha az ilyen bajokon állami segéllyel segítünk. Másutt ui. ugyanez a szemlélet azt mondja, hogy a méltányossági felelősség alapján elérhető repa-

ráció túlzottan alamizsna jellegű. Nehéz belátni, hogy ami jog szerint és bírói ítélet alapján jár, hogyan lehet inkább alamizsna, mint az, ami semmi esetre sem járna. A helyzet sokkal inkább fordítva igaz.

Végül az egyik leggyakrabban hangoztatott ellenérv: A méltányossági felelősségnek a szovjet jogba való átszarmazása is a szociális jog alapvetően reakciós irányzatának a számlájára írható, amely az 1922. évi szovjet-orsz ptk. megalkotásának idejében a szovjet jogra is érezett hatását. Továbbá: Ha alkalmazták is a méltányossági felelősséget, annak élet a kulákok és a nepmanok ellen fordították. E rétegek felszámolása óta pedig nem alkalmazzák. Az ismeretes 406. § azóta holt teher a törvénykönyvben.

Az érv második felére reflektálva. Az igaz, hogy a nepmanok és egyéb kizsákmányoló elemek felszámolása egyidejűleg lehetségessé és szükségessé tette a méltányossági felelősség eltörlését. De csak az állampolgárok (kizsákmányoló és dolgozók) közötti vonatkozásban, mert kizsákmányolók nem voltak többé. Épp ezért — minthogy kizsákmányoló rétegek nálunk sincsenek már — a méltányossági felelősséget mint általános szabályt magunk sem tartjuk szükségesnek. De ez a kérdésnek csak az egyik oldala. Ha a szovjet bírói gyakorlat ma már egyáltalán nem ismeri a méltányossági felelősséget, ha tehát az állampolgárok és a társadalmi-állami szervek (elsősorban vállalatok) közötti vonatkozásban is elejtette, akkor ezt bizonyára nem azért tette, mert már nincsenek nepmanok, kulákok és egyéb kizsákmányoló rétegek, hanem azért, mert a dolgozók rovására az állami (társadalmi) termelés során véletlenül keletkezett károk, elsősorban személyi károk, reparációjának kérdése más úton megoldást nyert. Ez a más út pedig a mindenkire kiterjedő társadalombiztosítás. Az OSZFSZK Legfelső Bíróságának Polgár Semmitő Kollégiuma a kérdésnek erre az oldalára utal, amikor azt mondja, hogy a 406. §-nak állami szervekkel szembeni alkalmazása ma már nem indokolt, „mert az állam külön társadalombiztosítási szervek útján biztosítja a dolgozókat, nem róható tehát rá ugyanennek a funkcionak a teljesítése egyéb szervei útján.”³⁸

A fenti ellenérv tehát számításon kívül hagyta azt a tényt, hogy arra az időre, amikortól kezdve a 406. § gyakorlatilag alig kerül alkalmazásra, nemcsak a kizsákmányoló osztályok kisajátítása történt meg, de a szövetkezeti mozgalom is anynyira általánossá vált, hogy a véletlenül keletkezett személyi károk szükséges reparációja a társadalombiztosítás útján realizálódott. Nálunk azonban — mint ismeretes — nem ilyen a helyzet. Az ország lakosságának jelentékeny részére még nem terjed ki a társadalombiztosítás.

A méltányossági felelősségnek a szovjet jogban való további fenntartása a reparáció duplicitását jelentette volna. Ez pedig nyilván nem kívánatos. A bírói gyakorlat által történt elejtése tehát nem jelentette valamiféle komoly társadalmi-

³⁷ Szabó Imre: A Polgári Törvénykönyv Tervezete és a jogértelmezés. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei VIII/3. sz. 197—216. lapig. 197. old.

³⁸ A Szovjet Polgári Jog. II. köt. 260. old.

igény figyelmen kívül hagyását, sőt használaton kívül helyezése a tényleges társadalmi viszonyok számításba vétele alapján történt. Nálunk azonban más a helyzet. Tilalom alá helyezése lényeges igények kielégítetlenségét jelentené és ez szintén nem kívánatos. A méltányossági felelősség elejtése a tényleges társadalmi viszonyok figyelmen kívül hagyását, nem pedig helyes számításbavételét jelentené. Nyilvánvaló, hogy különböző gazdasági, társadalmi viszonyok különböző, nem pedig azonos jogi megoldásokat kívánnak. Azonos jogi megoldások lényegében azonos társadalmi viszonyokat is feltételeznek.

Ami az ellenérv első részét illeti, bizonyos megkülönböztetést látunk helyesnek. Nevezetesen: igaz az — amit már eddig is mondtunk —, hogy a méltányossági felelősség egyik eleme volt az ún. szociális jogi irányzatnak, amely a burzsoá jog osztályjellegét volt hivatva elkendőzni. Igaz az, hogy a méltányossági felelősség is azt a látszatot kelthette a tömegekben, hogy a jog tulajdonképpen az ő érdekeiket is szolgálja, hogy a jog esetleg valóban osztályon felüli kategória. Mindez igaz a kapitalizmus viszonyai között. De ilyen értelemben is csak a kérdés egyik oldala. A másik az, hogy a méltányossági felelősség a dolgozó tömegek olyan kiáltó igényeinek kielégítését jelentette, amelyek termelési viszonyoktól függetlenül a statisztikai valószínűség biztonságával mindig és nagy számban jelentkeznek. Kielégítésük a kapitalizmus viszonyai között az osztályharc adott szakaszának megfelelő kompromisszummal, engedménnyel, a szocializmus viszonyai között a szocialista állam és jog lényegéből folyóan természetesen történik. Hogy a burzsoázia az egyáltalán nem önként adott engedményét, a méltányossági felelősséget ideológiai célra is kihasználta, nem jelentheti még azt, hogy a szocialista jog ezt az intézményt — a kérdésnek más formában történő megoldásáig — nem veheti át. Épp ezért azt a megállapítást, hogy a méltányossági felelősség csak azért került az 1922. évi szovjetországi polgári törvénykönyvbe, mert a „szociális jog” burzsoá koncepciója éppen a méltányossági felelősség formájában a szovjet jogba is átszivárgott, nem látjuk teljesen megalapozottnak. Úgy hisszük ez a kérdés általában is részletesebb tanulmányozást igényelne. Ebben a vonatkozásban azonban talán nem lesz célszerűtlen röviden utalni arra, hogy Lenin, aki közreműködött az 1922. évi szovjet polgári törvénykönyv létrehozásában, harcolt az ellen, hogy az első szocialista törvénykönyv a szocializmustól és a szocialista jogtól idegen kategóriákat vegyen át.³⁹ Céltudatos volt azonban abban is, hogy — amint Szabó Imre már említett tanulmányában is hangsúlyozza — feltétlenül át kell venni a szocialista jogrendszerbe mindazt, ami a nyugat-európai országok irodalmában és gyakorlatában a dolgozók védelmét szolgálja.⁴⁰ Csak természetes, hogy ebben a céltudatos tudományos harcában is,

amely a dolgozók érdekét szolgáló kész intézmények átvételére irányult, elválasztotta az elhaló, a retrográd jelenségeket a pozitív és felhasználható jogintézményektől.⁴¹

A szovjet jogra hivatkozó fenti ellenérvre tehát azt lehet mondani, hogy a szovjet jogfejlődés ebben a tekintetben nem javaslatunk ellen, de inkább mellette szól.

Egybevetve most már a méltányossági felelősség szinguláris szabályának az említett körre való kiterjesztése ellen és mellett felsorakoztatott érveket, nem lehet nem helyeselni azt az igényt, hogy a méltányossági felelősség állami szervvel, különösen azonban veszélyes létesítményeket fenntartó és veszélyes tevékenységet folytató állami szervvel (vállalattal) szemben az objektív felelősségen túl is alkalmazható legyen. Azzal a fenntartással azonban, hogy a dologi károk reparálására nem terjeszthető ki, és megállapítására csak akkor kerülhet sor, ha a vétenül keletkezett kár indokolt és lehetséges reparálása más úton nem történik, ill. nem is történhetik meg. Amennyiben a kárt kizárólag a sértett fél felróható magatartása okozta, a méltányossági felelősségnek nincs helye.

Végül idézzük a Tervezet indoklását: „A méltányosság szempontja elsősorban akkor jön figyelembe, ha az az elv vezet kivételesen vizsaszásokra, hogy az okozott kárt teljes egészében meg kell téríteni.” (250. l.) Ennél még súlyosabb visszásokra vezet, ha bizonyos esetekben az okozott kárt nem kell megtéríteni, mert túlzott szigorral ragaszkodunk a vétkesség elvéhez. Ha a Tervezet egy lépést a méltányosság jegyében negatív irányban tett, nem sérti meg következetességét, ha ugyanezt a lépést pozitív irányban is megteszi. Nem kell túlzottan félni attól, hogy ezáltal a bíróságnak túl nehéz feladatot és túl tág mérlegelési lehetőséget adunk. A nem kodifikált joghoz szokott bíróra támaszkodva megengedheti a Tervezet, hogy az igazságos eredményt nem ejti el tudatosan a szabály pontossága és mérlegelést nem engedő meghatározottsága kedvéért.⁴²

Ha látjuk azokat az igényeket, amelyeket a méltányossági felelősség vázolt kiterjesztésével kielégíteni szükségesnek tartunk, akkor elkerülhetjük a helyesen felfogott vétkességi elv merev alkalmazásának „fiat iustitia, pereat mundus” veszélyeit.

Befejezésül, nem hisszük, hogy a méltányosság kérdését a Tervezettel összefüggésben csak egy része tekintetében is teljesen kimerítettük. Erre nem is törekedtünk. De a tervezet tökéletesítését szolgáló vitához kapcsolódva valamennyire talán sikerült ráirányítani a figyelmet a polgári jog egy fontos kérdésére, illetve a kérdés szükséges megoldásának egyik lehetséges útjára.

Mádl Ferenc

³⁹ *A Szovjet Polgári Jog*. I. köt. 15. old.

⁴⁰ Szabó Imre: i. m. 197. old.

⁴¹ *A Szovjet Polgári Jog*. I. köt. 15. old.

⁴² Így értékelte a méltányossági felelősség intézményét Nizsalovszky Endre már az MTJ vonatkozásában (1737. §). A gondolat lényege ma is helyes. (Nizsalovszky Endre: *Az objektív felelősség a Magánjogi Törvénykönyvben*. Jogállam XXXII. évf. 1933. 142. old.)

A munkajog fogalma (II.)

III. A szocialista munkajog fogalma

Milyen elemeket tartalmazzon a szocialista munkajog fogalma?

1. Elsősorban ki kell emelnie, hogy a szocialista munkajog a burzsoá munkajoggal szemben önálló jogágazat.^{62a}

2. A szocialista munkajog nem értéktöbblet elsajátítását szolgáló, hanem kizsákmányolástól mentes társadalmi viszonyokat szabályoz.^{62b}

3. Lényeges kérdés, hogy a munkajog fogalmában szerepeljenek-e a munkajog társadalmi funkciói, vagyis szolgálati feladatai. Az alapba tartozó jelenségek és folyamatok leírásával, illetőleg meghatározásával kapcsolatban ez a probléma egyáltalában nem merül fel. Ezzel szemben a felépítménybe tartozó jelenségek lényegéhez — véleményem szerint — feltétlenül hozzá tartozik az a hatás, amelyet az alap irányában gyakorolnak, különösen akkor, ha a felépítménynek egy olyan eleméről és hatásáról van szó, amely a társadalom, illetőleg egy ország legfőbb államhatalmi szervének, a törvényalkotónak akarati tevékenységén keresztül tudatosan kerül felhasználásra: eszköz szerepét tölti be meghatározott társadalmi feladatok megvalósítása érdekében. Ha ebből indulunk ki, a munkajog fogalmába mint lényeges tartalmi elemet fel kell vennünk a munkajog társadalmi feladatait. A munkajog társadalmi feladatai a munkajog alapelveiben jutnak kifejezésre. A munkajognak azonban viszonylag sok alapelve van és mindezek felsorolása igen nagy mértékben megterhelné a fogalom tartalmát. Az alapelvek között — jelentőségüknek megfelelően — fokozati különbségek tehetők és éppen erre vezethető vissza az, hogy a szocialista irodalomban is egyes szerzők bővebben, mások szűkebben vonják meg az alapelvek körét. Úgy gondolom, hogy a fogalom meghatározás szempontjából a helyes megoldás az, ha a fogalom először általában csak utal arra, hogy a munkajog a munkajog alapelveinek a megvalósulása érdekében szabályoz bizonyos társadalmi viszonyokat és másodsorban csak kiemeli ezek közül a legfontosabbakat, tehát a munkához való jogot, a társadalom munkájában való részvétel követelményét, a szocialista díjazás elvét és az anyagi ellátáshoz való jogot. Ehhez képest a fogalom meghatározás bevezető része így hangzik: „a szocialista munkajog a munkajogi alapelveknek, különösen a munkához való jognak, a társa-

dalom munkájában való részvétel követelményének, a szocialista díjazás elvének és az anyagi ellátáshoz való jognak a megvalósítása érdekében a következő, kizsákmányolástól mentes társadalmi viszonyokat szabályozza: . . .”^{62c}

4. A munkajog szabályai elsősorban a társadalmi munkaviszonyra vonatkoznak, azt szabályozzák. Kérdés, hogy a meghatározás megelégelhető-e azzal, hogy egyszerűen csak utal arra, hogy a munkajog a társadalmi munkaviszonyt szabályozza, vagy pedig a munkajog fogalmában ki kell-e fejteni magának a társadalmi munkaviszonynak a fogalmát is. N. G. Alexandrov nem magában a fogalomban fejt ki a munkaviszony fogalmát, hanem lényeges ismérveit és elhatárolását a fogalmon kívül nyújtja.

N. G. Alexandrov szerint ugyanis „A szovjet munkajog a szovjet jognak az a ága, amely a Szovjetunió társadalmi munkaviszonyaira vonatkozó és még más olyan jogszabályokat foglal magában, amelyek a társadalmi munkaviszonyokkal elválaszthatatlanul összefüggő viszonyokat szabályozzák. Ez utóbbiak közé tartoznak: a) az öregség, betegség, rokkantság esetére stb. szóló biztosítási viszonyok; b) a munkavédelem ellenőrzésével kapcsolatos viszonyok; c) a munkügyi jogviták felülvizsgálásával kapcsolatos viszonyok; d) a szakszervezetek és az üzem (intézmények, kolhozok) vezetősége közötti viszonyok.”⁶³ Ezután következik az elhatárolás és a további fogalom-szűkítés. Először kifejti, hogy „A munkaviszonyok a polgári jog által szabályozott egyéb viszonyoktól abban különböznek, hogy a munkaviszonyban a dolgozó a szocialista üzem (intézmény, gazdaság) dolgozóinak a kollektívájához tartozik, s éppen ezért az ott érvényes belső munkarendnek megfelelően köteles dolgozni.”⁶⁴

N. G. Alexandrov az 1954-ben megjelent újabb tankönyvében kifejti továbbá, hogy a kollektívát nem szabad a státussal, vagyis az állománnyal azonosítani, és hogy a kollektívához átmenetileg állományon kívüli dolgozók is tartozhatnak.

A. J. Pasersztnyik szerint azonban sokkal pontosabb lenne, ha a meghatározás a „kollektívához tartozás” kifejezés helyett a vállalat tevékenységébe való belépést emelné ki, éppen N. G. Alexandrov kiegészítő magyarázata alapján is, mert több szovjet szerző hajlamos arra, hogy a kollektívát az állománnyal azonosítsa. A magam részéről a „munkáltató tevékenységébe való belépés” kifejezést más okból tartom jobbnak. A dolgozó valóban a kollektíva tagja, de nem annak

^{62/a} A szocialista jogelmélet szerint a munkajog a társadalmi viszonyok meghatározott körét szabályozza, önálló alapelvekkel, és megoldási módszerekkel rendelkezik, tehát önálló jogágazat.

^{62/b} A népi demokratikus országok munkajoga szűkebben még kapitalista jellegű munkaviszonyokat is szabályoz, amelyek, ha korlátozva is, de kizsákmányolást közvetítenek. Ennek ellenére a lényeg az, amelyet a fogalomnak ki kell fejeznie, hogy már a népi demokratikus viszonyok között is, az uralkodó munkaviszony-típus a szocialista jellegű munkaviszony, amelynek a keretei között értéktöbblet elsajátítására nem kerül sor.

^{62/c} Ha mégis megkülönböztetést kívánunk tenni a népi demokratikus országok tekintetében, akkor a társadalmi viszonyok kizsákmányolástól való mentessége helyett az alapelvek közé vehetjük fel a kizsákmányolás teljes megszüntetését, mint a munkajog egyik fontos feladatát.

⁶³ N. G. Alexandrov: Szovjet munkajog, Bp. 1953. 13. old.

⁶⁴ N. G. Alexandrov: A szovjet munkajog, Bp. 1953. 13. old.

következtében áll munkaviszonyban, mert a kollektíva tagja, hanem éppen fordítva, azért tartozik a kollektívához, mert részt vállalt a vállalat tevékenységéből és ezzel munkaviszonyra lépett.

Alexandrov ezt követően további elhatárolást hajt végre, kiemelve, hogy „a munkaviszonyra — szemben a polgári jogviszonnyal — jellemző, hogy legalább a következő két kötelezettséget foglalja magában :

a) A dolgozó nem valamely egyéni-konkrét feladatot köteles teljesíteni, hanem bármely rábízott munkát, amely megfelel az ő hivatásának, szakmájának, vagy beosztásának.

b) A dolgozónak meghatározott idő alatt az adott üzem (intézmény, gazdaság) kollektívájához tartozó dolgozók megfelelő kategóriái számára megállapított munkamennyiséget kell elvégeznie.”⁶⁵

A. J. Pasersztnyik ugyan elsősorban a szovjet munkajog hatályának a kérdésével foglalkozik, de e probléma során szükségképpen érinti a munkajog fogalmának a lényeges kérdéseit is, elsősorban a munkajog tárgyát, és a munkajogviszonyt egy másik oldalán határolja el. Abból indul ki, hogy a munka sokféle, tartalmukra és alakjukra nézve különböző jogviszonyokat hoz létre, amelyek közül a munkajog nem mindegyiket szabályozza. Vannak azonban olyan viszonyok is, amelyek nem csak kapcsolatosak a munkával, hanem közvetlen tárgyuk is a munka. Ilyenek az emberek munkaképességének az alkalmazásával kapcsolatos viszonyok, amelyeknek a munka nemcsak alakjuk, hanem lényegük is. Ezeket szabályozza a szovjet munkajog.⁶⁶

A továbbiakban arról az oldalról vizsgálja Pasersztnyik a kérdést, hogy e viszonyok milyen vonatkozásban, milyen okból és milyen tartalommal keletkeznek, mert e tényezőknek differenciálól jelentőséget tulajdonít. „Ezek a viszonyok, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a munkával és amelyeknek tartalma a munka, a Szovjetunióban rendszerint a polgárok munkához való jogának érvényesülése és a polgárok munkakötelezettségének a megvalósítása során keletkeznek. És éppen ezek a viszonyok alkotják annak a jogágazatnak legfőbb és legalapvetőbb tárgyát, amely a munkajog rendszerét alkotja.”⁶⁷ Ezeket a munkaviszonyokat határolja el A. J. Pasersztnyik az olyan társadalmi viszonyoktól, amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban a munkával, bár kereteik között munka végzése is folyik. A munka e viszonyok egyik leglényegesebb tényezője és kísérő eleme, de nem a társadalmi viszony tartalma. Ilyenek pl. Pasersztnyik szerint a tanulóviszonyok, a katonai szolgálattal, a szerzői és találmányi joggal kapcsolatos viszonyok, amelyeket éppen ezért nem a munkajog, hanem más jogágazatok szabályoznak.

Ami a munkajogviszonyt illeti, Pasersztnyik lényeges sajátosságának azt tekinti, hogy keletkezése egybekapcsolódik valamely meghatározott vállalat tevékenységébe való bekapcsolódással, és hogy a munka meghatározott vállalat keretein belül folyik, megállapított munkarend szerint.⁶⁸

Jelentőséget tulajdonít A. J. Pasersztnyik annak is, hogy a munkajogviszony vonatkozásában a szabályozás magára a munkafolyamatra is kiterjed, ellentétben az egyéb olyan jogviszonyokkal, amelyek munka végzésére irányulnak.⁶⁹

Nemcsak a munkajogviszony elhatárolását, de tartalmát és ismérveit illetően is tehát nézeteltérés áll fenn a szovjet irodalomban.⁷⁰

Mindenesetre tény, hogy maga a társadalmi munkaviszony bonyolult tartalmú és több irányú elhatárolást igénylő fogalom. Ehhez járul még további nehézségként, hogy a szocialista munkajog egyfelől nem mindenfajta társadalmi munkaviszonyt szabályoz (így pl. a mezőgazdasági termelészövetkezeti munkaviszonyokat) másfelől pedig szabályozási körébe vonja a nem szocialista jellegű munkaviszonyokat is, mint pl. a magánmunkáltatóval fennálló, korlátozás alá vont, de lényegében mégis csak kapitalista jellegű munkaviszonyokat is. Bizonyos fokig kiterjednek a munkajog szabályai olyan társadalmi viszonyokra is, amelyek nem a munkaerő alkalmazása érdekében jönnek létre, hanem más okból, de e társadalmi viszonyok keretei között a munkaviszonyokhoz hasonló feltételek között munka végzésére is sor kerül. Ilyenek pl. az egyes államigazgatási, büntetőjogi, családjogi stb. viszonyok keretei között folyó munkák. Mindezek alapján nem tudok más megoldást elképzelni mint olyant, amely a munkajog fogalmába csak a munkaviszonyra utal, mégpedig a szocializmus viszonyai között tipikus, uralkodó jellegű munkaviszonyra, kiemelve annak leglényegesebb vonásait, de mellőzve a fogalom bővítésére és szűkítésére jellemző ismérveket. A munkajogviszony fogalmának a részletes meghatározását pedig a munkajog fogalmán kívül kell elvégezni, ide értve a fogalomnak már említett bővítését, illetőleg szűkítését is.

Melyek legyenek a munkajogviszonynak azok a lényeges ismérvei, amelyek felvételre kerülnek a munkajog fogalmába? A következő ismérvekre gondolok.

a) A szocialista munkajogviszony — tartalmilag — a társadalom munkájában való közvetlen részvétel és a nemzeti jövedelemből való közvetlen részesedés viszonya. Formáját illetően azonban a szocialista munkajogviszony is mindig egy meghatározott gazdálkodó, igazgatási, társadalmi stb. szervvel áll fenn, mert a társadalom és az állam gazdálkodó és igazgatási tevékenysége meghatározott, jogilag önálló szervek keretei között folyik.

⁶⁸ V. ö. Pasersztnyik, i. m. 20. old.

⁶⁹ A. J. Pasersztnyik, i. m. 23. old.

⁷⁰ A különböző nézetek részletes ismertetését és bírálatát nyújtja A. J. Pasersztnyik a már idézett monográfiájában. Bármennyire is hasznos lenne ezek elemzése, ez külön tanulmányt igényelne.

⁶⁵ N.G. Alexandrov : i. m. 1953. 13—14. old.

⁶⁶ A. J. Pasersztnyik : Az össz-szövetségi munkajog kodifikálásának elméleti kérdései, Moszkva, 1955. 13. és 15. old.

⁶⁷ A. J. Pasersztnyik, i. m. 20. old.

(Itt is egyenlőre elhanyagolom a magánmunkáltatóval fennálló munkajogviszonyokat.)

b) A. J. Pasersztnyik sem tartja tartalmilag helytelennek A. G. Alexandrovnak azt a tételét, hogy a dolgozó bekapcsolódik a vállalat kollektívájába, de a már kifejtettek szerint helyesebbnek tartja a „vállalat tevékenységében való részvétel” kifejezését. A magam részéről is helyesnek tartom ennek az elemnek a fogalomba való felvételét, mégpedig lényegében A. J. Pasersztnyik szövegében, mert a munkajogviszony — a munka végzésére irányuló polgári jogviszonyokkal szemben — jogi formáját illetően a munkáltató tevékenységében való részvétel viszonya.

c) N. G. Alexandrov által alkalmazott azzal az ismérvvvel szemben, hogy „a dolgozó nem valamely egyéni — konkrét feladatot köteles teljesíteni, hanem bármely rábízott munkát, amely megfelel az ő hivatásának, szakmájának vagy beosztásának”, helyesebbnek és elegendőnek tartom az arra való utalást, hogy a dolgozó köteles a munkakörébe tartozó feladatokat elvégezni. A „munkakör” fogalma ugyanis lényegében megfelel a „beosztás” fogalmának, viszont a szakmának vagy hivatásnak megfelelő munka végzése követelmény ugyan, de nem meghatározó, mégkevésbé elhatároló ismérv a polgári jogi viszonyokkal szemben. Szükségesnek tartom viszont ezt az ismérvet — N. G. Alexandrovvval ellentétben — magába a fogalomba felvenni.^{70a}

d) A dolgozó — egyes határesetektől eltekintve — feltétlenül személyesen köteles a munkát végezni, szemben a munka végzésére irányuló polgári jogi viszonyokkal, amelyek körében a személyes munkavégzés kötelezettsége számos kivételt ismer.

e) A kapitalista munkaszerződés a munkaerőnek mint sajátos árunak a megvásárlását, megszerzését, a dolgozó részéről pedig „forgalomba helyezését” szolgálja, a kapitalista munkajogviszony alapján pedig a dolgozó rendelkezésre bocsátja és rendelkezésre tartja a munkaerejét, amely felől a munkáltató utasítások formájában rendelkezik. A szocialista munkaszerződés tartalmilag, de formailag sem a munkaerő megvásárlásának jogi formája.⁷¹ A dolgozó azonban a szoci-

alista munkajogviszony keretei között is rendelkezésre tartja munkaerejét, afelől a munkáltató utasítások formájában rendelkezik, sőt a dolgozó ebben a körben és jogi értelemben függőségi és alárendeltségi viszonyba is kerül. Az azonosság a kapitalista munkajogviszonnyal azonban a vonatkozásokban csak formai, (egy-egy vonatkozásokban formai sem), de semmiképpen sem tartalmi. Az utasítások formájában történő rendelkezési jog korlátolt és feltételes annyiban, hogy csak a munkakörön belül történő munka végzésére vonatkozhat és a dolgozó panasszal élhet az utasítás ellen. A függőség és alárendeltség jogi jellegű, és nem tartalmaz egyben társadalmi függőséget és alárendeltséget is, mint a kapitalista munkajogviszonyban.⁷² Éppen ezért a „munkaerő rendelkezésre bocsátása” kifejezés helyett, amely tulajdon-átszállásra vagy legalábbis jogi értelemben vett használatra utal, jobbnak tartom a „munkaerő kifejtés” kifejezését. A jogi függőség és alárendeltség kiemelésére pedig elég az utasítási jogra történő utalás.

f) A munkajogviszony másik oldalán a munkáltató lényeges kötelezettsége, hogy köteles a munka elvégzéséhez szükséges feltételeket megteremteni, az ezért járó díjazást megfizetni és a munkajogviszonyból folyó munkavédelmi, jóléti, kulturális és egyéb szolgáltatásokat teljesíteni. Ezeket az elemeket is fel kell tehát venni a fogalomba.^{72a}

Ezek szerint a szocialista munkajog elsősorban azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyek alapján egy meghatározott személy (a dolgozó) egy meghatározott gazdálkodó, igazgatási, társadalmi stb. szerv (munkáltató) tevékenységébe bekapcsolódva, köteles a munkakörébe tartozó feladatokat személyesen, munkaerejének rendszeres kifejtésével, a munkáltató utasításai szerint elvégezni, a munkáltató pedig köteles a munka elvégzéséhez szükséges feltételeket megteremteni, a munkáért járó díjazást megfizetni és a munkaviszonyból folyó munkavédelmi, jóléti, kulturális és egyéb szolgáltatásokat teljesíteni.

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a meghatározás fogyatékos. Nem utal arra, hogy magánmunkáltatókkal fennálló munkaviszonyok is vannak. Az sem derül ki, hogy vannak olyan átmeneti alakzatok a munka végzésére irányuló polgári jogviszonyok és munkajogi viszonyok között, amelyek hovatarozása problematikus, de a munkajog szabályainak egy része mégis vonatkozik rájuk. Ezeket a kérdéseket azonban vagy a munkajogviszony fogalmával, vagy a fogalom egyéb elemeivel kap-

^{70/a} Nem tartom viszont lényegesnek, tehát fogalmi ismérvnek sem, hogy a dolgozó „meghatározott idő alatt... megállapított munkamennyiséget köteles elvégezni”. Egyfelől ugyanis számos esetben a munkamennyiség nincs meghatározva, másfelől pedig a „munkakörbe tartozó feladatok elvégzésének a kötelezettsége” körülírás is elegendő ebben a vonatkozásban a polgári jogviszonyoktól való elhatárolásra, mert kifejezésre juttatja azt, hogy a dolgozó nem egyéni-konkrét feladatot köteles elvégezni, de utal arra is, hogy a dolgozó munkavégzési kötelezettségének a terjedelme másképpen, mégpedig a munkakör által eleve meg van határozva. Sajátos probléma ezzel kapcsolatban a meghatározott munka elvégzésére irányuló jogviszony, ha csak egy vagy két meghatározott feladatról van szó, például egy vagon kirakásáról. Anélkül, hogy e kérdéssel itt részletesebben foglalkoznék, véleményem az, hogy ez nem is valóságos munkaviszony, hanem csak a munkajog hatálya alá vont megbízási viszony. Ezzel a megoldással egyébként más esetekben is találkozunk.

⁷¹ L.: Weltner, i. m. 160. és köv. old.

⁷² L.: Weltner, i. m. 163. és 364. old., valamint „A szocialista munkajogviszony jellege” c., a Magyar Tudományos Akadémia jogi bizottsága előtt megtartott előadás.

^{72/a} Véleményem szerint ugyanis nem elég, ha a fogalom csak a munkaviszony politikai-gazdaságtani, helyesebben csak a materiális oldalára utal, hanem ki kell emelnie a jogi oldal lényeges vonásait, vagyis az alapvető jogokat és kötelezettségeket, még pedig nemcsak a dolgozó, hanem a munkáltató oldalán is.

csolatban lehet kifejtetni. Ha a fogalom csak a lényeges ismérveket akarja felsorolni, egyes részletkérdéseket, atipikus jelenségeket szükségszerűen el kell hanyagolnia.

5. A munkajog nemcsak az egyéni munkaviszonyokat szabályozza a munkajog alapelveinek a megvalósulása érdekében, hanem számos olyan egyéb társadalmi viszonyt is, amelyek nem a dolgozó és a munkáltató között állanak fenn és nem is munka végzésére irányulnak. Ezek olyan társadalmi viszonyok, amelyek egyfelől a vállalat, másfelől államigazgatási szervek, szakszervezetek, a dolgozók és a dolgozók kollektívái között jönnek létre. Ezek a társadalmi viszonyok a munkaviszonyok szabályozására, konkrét kérdések eldöntésére, munkaügyi viták elintézésére, a munkafeltételek ellenőrzésére, a kollektívának a vállalat irányításában való részvételére, valamint a vállalati nyereségben való részesedésre stb. irányulnak. Ezeket a társadalmi viszonyokat az egyes polgári szerzők általában mint „közjogi jogviszonyokat, vagy mint „kollektív viszonyokat” a munka „közjogába” vagy az „individuális munkajoggal” szemben a „kollektív munkajog” fogalmi körébe utalják, más szerzők viszont ilyen rendszerbeli megosztást nem hajtanak végre, hanem ezeket a viszonyokat is együtt tárgyalják az egyéni munkaviszonnyal, ott ahol az összefüggés a legszorosabb.

A szocialista munkajog elmélete nem fogadhatja el a munkajognak köz- és magánjogra tagolását, de individuális és kollektív munkajogra való felbontását sem. Kollektív jellegű jogviszonyok ugyan létrejönnek a munkáltató és a vállalat kollektívája között, azonban a polgári jogászok a kollektív munkajogba olyan jogviszonyokat is besorolnak, amelyek még a jogi forma szempontjából sem kollektív jellegűek. Így például Nipperdey szerint a kollektív munkajogba tartoznak: 1. a szervezetek (munkáltatói és munkavállalói szervezetek) joga; 2. a tarifaszervezetek joga; 3. az egyeztetés joga; 4. a munka-harc joga; 5. az üzemi alkotmány joga.⁷³ Kollektív munkajognak pedig a munkajognak azt a részét tekintti, amely a munka-szervezetek jogait, szerződéseit és harcait szabályozza a szakma (Beruf) és az üzem területén.⁷⁴ Kétségtelen, hogy e jogviszonyok és intézmények a dolgozók kollektív fellépésének az eredményeként jöttek létre, de e jogviszonyokban a dolgozók kollektívája kivételesen szerepel csak mint jogalany, mert e jogviszonyokban a szakszervezet vagy az üzemi tanács áll, mint jogi személy. Ha pedig a keletkezést nézzük, az egyéni munkaviszonyok jogi tartalmának túlnyomó része éppen úgy a dolgozók kollektív fellépésének az eredménye, mint a felsorolt jogviszonyok és intézmények. Az egyik tehát éppoly kevésbé kollektív jellegű, mint egyéni jellegű a másik.

A szovjet irodalom — helyesen — ilyen megkülönböztetést nem tesz.

Az ilyen társadalmi viszonyokat pl. N. G. Alexandrov a munkajog egységes fogalmában sorolja fel. Úgy gondolom azonban, hogy egy ilyen fajta felsorolás nemcsak túlzott mértékben terheli meg a fogalmat, de teljességre nem is törekedhet. Azt sem tartom elegendőnek, hogy e társadalmi viszonyokat csak azon az alapon kapcsoljuk a munkajog fogalmához, hogy „elválaszthatatlan összefüggésben állanak a munkaviszonnyal”. Ami mindezekre a társadalmi viszonyokra jellemző, az végeredményben két ismérv:

a) az egyik az, hogy ezek a társadalmi viszonyok lényegében mind a munkaviszonyok megszerzésére irányulnak;

b) a másik pedig az, hogy e társadalmi viszonyokra vonatkozó szabályok is a munkajogi alapelvek megvalósítását szolgálják.

A munkajog tehát „másodsorban azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyek az egyéni munkaviszonyok és e munkaviszonyok alapján járó szolgáltatások megszerzése érdekében az államigazgatási szervek, a szakszervezetek, a munkáltatók, a dolgozók, és a dolgozók kollektívái között állanak fenn”. E társadalmi viszonyok részletes felsorolására pedig ismét csak a munkajog fogalmán kívül kerülhet sor.

6. Sajátos problémát jelentenek a társadalombiztosítási jogviszonyok, amelyek a társadalombiztosítási szervek és a dolgozók, a társadalombiztosítási szervek és a vállalatok, valamint bizonyos keretek között a vállalatok és a dolgozók között állanak fenn. A polgári jogirodalomban vitás, hogy a társadalombiztosítási jogviszonyok a munkajogba tartoznak-e. Lényegében háromféle álláspont alakult ki. Az egyik szerint a társadalombiztosítás viszonyai is a munkajog fogalmi körébe tartoznak. A másik felfogás szerint e társadalmi viszonyok kívül esnek a munkajog fogalmi körén. Végül van egy harmadik álláspont, mely szerint a társadalombiztosítás viszonyai nem tartoznak ugyan a munkajog szűkebb értelemben vett fogalmi körébe, de a társadalombiztosítást mint diszciplínát együtt kell tárgyalni a munkajoggal.

Valóban a helyzet az, hogy a társadalombiztosítási jogviszonyok elsősorban a társadalombiztosítási szervek és a dolgozók között alakulnak ki és egyik fajta társadalombiztosítási jogviszony sem irányul munka végzésére. Ehhez járul, hogy a legtöbb társadalombiztosítási rendszerben, így a magyarban is, a társadalombiztosítás hatálya nemcsak olyan személyekre terjed ki, akik munkajogviszonyban állnak, vagy munkajogviszonyban álltak, hanem olyan személyekre is, akik még egyáltalában nem álltak munkajogviszonyban, vagy munkát végeznek ugyan, de nem munkajogviszonyban, hanem polgári, államigazgatási vagy büntetőjogi jogviszony keretei között. Ha azonban megvizsgáljuk a társadalombiztosítási rendszer elveit, megállapíthatjuk, hogy ezek nagyon szoros összefüggésben állanak a munkajog alapelveivel, sőt nem egy esetben a társadalombiztosítás jogi intézményei és megoldási módzatai egyenesen a munkajogi alapelvek megvalósulását szolgálják. A társadalombiztosítási rendszerben

⁷³ Hueck—Nipperdey: i. m. 2. köt. 14. old.

⁷⁴ Hueck—Nipperdey: i. m. 2. köt. 5. old.

is igen nagy szerepe van a szakszervezeteknek; a társadalombiztosítási jogviszonyok tartalma is túlnyomórészt mellőzhetetlen tartalom; a munkajogviszonyból fakadó egyes kötelezettségek megszegése társadalombiztosítási jogi szankciókat vonhat maga után és fordítva, és ami nagyon lényeges, a társadalombiztosítási jogviszonyok túlnyomó többsége mégis éppen azon az alapon keletkezik, hogy egy személy munkajogviszonyban áll vagy állt. Bár a társadalombiztosítási jogviszonyok jogilag önálló jogviszonyok, mégis szinte azt lehet mondani, hogy ezek a munkajogviszony fennállása alatt — járulékos módon — a munkajogviszony keretei között jönnek létre, a munkajogviszonyok megszűnése után pedig egyenesen folytatásai a megszűnt munkajogviszonyoknak. Ezekre való tekintettel véleményem szerint a társadalombiztosítás jogviszonyai a munkajogba tartoznak, tehát a munkajog harmadsorban a társadalombiztosítási jogviszonyokat is szabályozza, sőt hozzá tehetjük, a munkajogi alapelvek megvalósítása érdekében.

7. A kifejtettek alapján a munkajog fogalma a következőképpen határozható meg.

A szocialista munkajog a szocialista jogrendszernek az az önálló ága, amely a munkajogi alapelveknek — különösen a munkához való jognak, a társadalom munkájában való részvétel követelményének, a szocialista díjazásnak és az anyagi ellátáshoz való jognak a megvalósítása érdekében a következő, kizsákmányolástól mentes társadalmi viszonyokat szabályozza:

a) azokat a munkaviszonyokat, amelyek alapján egy meghatározott személy (a dolgozó) egy meghatározott gazdálkodó, igazgatási, társadalmi stb. szerv (munkáltató) tevékenységébe bekapcsolódva köteles a munkakörébe tartozó feladatokat személyesen, munkaerejének rendszeres kifejtésével, a munkáltató utasításai szerint elvégezni, a munkáltató pedig köteles a munka elvégzéséhez szükséges feltételeket megteremteni, a munkáért járó díjazást megfizetni és a munkaviszonyból fakadó munkavédelmi, jóléti, kulturális és egyéb szolgáltatásokat teljesíteni;

b) azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek a munkaviszonyok és a munkaviszonyok alapján járó szolgáltatások megszervezése érdekében az államigazgatási szervek, a szakszervezetek, a munkáltatók, a dolgozók és a dolgozók kollektívái között állanak fenn;

c) a társadalombiztosítás jogviszonyait.

IV. A munkajog mint disziplina

Felmerül a munkajog mint önálló jogágazat és a munkajog mint disziplina között fennálló viszony kérdése is, bár — nagyobb súllyal — csak a polgári munkajogban. Számos polgári szerző ugyanis a munkajogot nem önálló jogágazatnak, hanem csak önálló disziplinának tekinti, amely egyesíti magában a munkaviszonyra vonatkozó közjogi és magánjogi szabályokat. A szocialista munkajog rendszerében a kérdés ilyen módon fel sem merülhet, ugyanígy a szocialista irodalomban

sem. A munkajog önálló, sajátos alapelvekkel, intézményekkel és megoldási módszerekkel rendelkezik, amelyek jogágazati önállóságát kétségtelenné teszik. Ugyanakkor viszont elkerülhetetlen, hogy a munkajog oktatása ne foglalkozzék olyan államigazgatási szervek szervezetével, és feladataival, amelyekre vonatkozó jogszabályok már a munkajog fogalmi körébe nem tartoznak. Ugyanez vonatkozik az államigazgatási szervek mellett pl. a szakszervezetekre is mint szervezetekre. Semmiféle elméleti akadályát nem látom annak, hogy a munkajog mint tudományos disziplina vagy mint oktatási anyag ne foglalkozhassék ilyenfajta szervezetekkel, feladatokkal, illetve az ezekre vonatkozó jogszabályokkal. Egyszerűen elkerülhetetlen az, hogy nemcsak a munkajog, hanem bármely más jogágazat is adott esetben olyan jogi intézményeket is tanulmányozzon, amelyek lényegében egy másik jogágazatba tartoznak, de bizonyos vonatkozásban kapcsolatban állanak egy másik jogágazattal. Rendszerint éppen ezeket az összefüggéseket mind a két jogágazattal foglalkozó disziplina feldolgozza, mégpedig a saját oldaláról. Így például a közszolgálati munkaviszonnyal a munkajog, de az államigazgatási jog is foglalkozik a maga oldaláról, anélkül, hogy az előbbi kétségbe vonhatná, hogy a közszolgálati munkaviszonyok az államigazgatási funkciók teljesítésének az eszközei, vagy az utóbbi vitássá tehetné, hogy az államigazgatási funkciókat ellátó személyek munkajogviszonyban állnak.

Egy egységes jogrendszeren belül ugyanis — bármennyire jogágazatokra tagozódik — ilyenfajta kapcsolatok szükségképpen adódnak abból, hogy a jogrendszer meghatározott társadalmi feladatokat többféle jogágazat intézményeinek a segítségével is megvalósítani törekszik. Így pl. a szakszervezet bizonyos kérdéseivel foglalkozik vagy foglalkozhatik az államjog, illetőleg az államigazgatási jog. Ha viszont a munkajog csak azokat a kérdéseket tárgyalná, hogy a szakszervezetek milyen funkciókat látnak el a munkaviszonyokkal kapcsolatban, egyik jogágazat sem foglalkoznék a szakszervezetek szervezeti felépítésével, alapszabályaival stb. Ezekkel a kérdésekkel tehát a munkajognak foglalkoznia kell.

V. A munkajogi szabályok hatálya

További problémát jelent a munkajog fogalma és a munkajogi szabályoknak, különösen pedig a munkajogi kódexeknek a hatálya között fennálló viszonykérdése. Fedi és fedheti-e teljes egészében a munkajog fogalma a kódex hatályának a területét? Ez ugyan elsősorban a munkajogviszony fogalmának, illetőleg a munkajogviszonynak olyan más jogviszonyoktól való elhatárolásának a kérdése, amely jogviszonyok munka végzésére irányulnak, de polgári jogi jogviszonyok, vagy átmeneti alakzatok a munkajog és a polgári jog határterületén. Ez a probléma mint elméleti kérdés a munkajog fogalmával kapcsolatban is szükségképpen felmerül. Ebben a vonatkozásban két tendencia jelent nehézséget. Az egyik az, hogy a

munkajogi szabályozás, különösen pedig a munkakódexek csak a tipikus munkaviszonyokat képesek szem előtt tartani és szinte meghaladja a jogi szabályozás, főleg pedig a munkakódexek rendszerező és dogmatikai lehetőségeit a munkaviszonyok számos fajtáinak az egységes szabályozása. A másik nehézség abból fakad, hogy már a burzsoá jogrendszerben, de még inkább a szocialista munkajog rendszerében egyre inkább az arra irányuló törekvés érvényesül, hogy egészben vagy részben a munkajog szabályai szerint kerüljenek rendezésre olyanfajta jogviszonyok is, amelyek munka végzésére irányulnak, de nem munka-

viszonyok vagy legalábbis atipikus munkaviszonyok. Úgy vélem, hogy a munkajog fogalmi meghatározásával szemben csak azt az igényt lehet támasztani, hogy a tipikus, uralkodó jellegű munkaviszonyokat tartsa szem előtt, ezek lényegét és társadalmi ismérveit tárja fel, a munkajogi szabályok hatályának a kérdését pedig a munkajog fogalmán kívül kell megoldani.⁷⁵

Dr. Weltner Andor

⁷⁵ Lásd erre vonatkozóan Tóth Imre „A munkaviszony elhatárolása” c. tanulmányát (M. J. Sz. Kiskönyvtára, 1956. I. sz.) és a szerzőnek ehhez fűzött hozzászólását.

SZEMLE

A munka ismételt nem megfelelő végzésére alapított felmondás a TEB gyakorlatában

A Munka Törvénykönyve 29. § (1) bekezdés c) pontja értelmében a vállalat a határozatlan időre szóló munkaviszonyt felmondással megszüntetheti, ha „a dolgozó munkáját ismételt nem végzi el megfelelően, vagy annak ellátására nem alkalmas”. Megjelenése óta sokat vitatott rendelkezése ez a Munka Törvénykönyvének, melyről a munkajogászok egyöntetű véleménye az, hogy valójában két egymástól különböző felmondási okot foglal egy pontba, sőt egy mondatba. Nem kívánom részletezni e két ok egymástól eltérő voltát, csupán arra a lényeges különbségre utalok, hogy amíg a c) pont 2. fordulata alapított felmondás történhet a dolgozó hibájából, de lehet oka olyan alkalmatlanság is, mely nem róható fel a dolgozónak, addig az 1. fordulatra alapított felmondásnak minden esetben előfeltétele a dolgozó vétkessége.¹

A c) pontra alapított felmondás elleni panasz elbírálása mint minden felmondással kapcsolatos munkaügyi vita, a Mt. értelmében kizárólagosan egyeztető bizottsági hatáskörbe tartozik. Ennél fogva a törvény alkalmazása és az egymondatos, illetve félmondatos törvényhely kapcsán fel-

vetődött kérdések tekintetében a helyes és egységes gyakorlat kialakítása jelenleg az egyeztető bizottságok feladatát képezi.

A következőkben, többszáz TEB határozat feldolgozásának eredményeként, azoknak a kérdéseknek megvilágítására törekszünk, amelyek a gyakorlatban a legélesebben vetődtek fel s a legtöbb vitára adtak alkalmat a Mt. 29. § (1) bekezdés c) pont 1. fordulata alapján történt felmondások elleni panaszok elbírálásánál.

A törvény szövege és az ehhez fűzött — ma már általános gyakorlattá vált — magyarázat szerint e pont alapján való felmondásnak előfeltétele a munka nem megfelelő végzése miatti előzetes ismételt figyelmeztetés. A gyakorlat ezzel kapcsolatban az alábbi három kérdéscsoport körül vetette fel a megoldandó problémákat: 1. a munka meg nem felelő végzése; 2. az emiatti figyelmeztetés; 3. a figyelmeztetés ismételtsége.

1. A munka meg nem felelő végzésének megállapításánál abból kell kiindulnunk, hogy a dolgozó a munkaviszony keletkezésekor kötelezte magát a vállalat igazgatójának utasítása szerinti rendszeres munka végzésére meghatározott munkakörben. Ezt a rendszeres munkát — legyen az akár szellemi, akár fizikai munka — a dolgozó természetesen a legjobb tudása szerint, az üzemi munkarendnek, vagy az ügyviteli szabályoknak, utasításoknak és a kialakult gyakorlatnak megfelelően meghatározott időben, módon és helyen köteles elvégezni. Ettől eltérő módon való munkavégzés, ha azt nem a dolgozónak fel nem róható ok idézte elő, a vállalat munkakötelezettség megsértését jelenti.

A munkaviszonyból folyó kötelezettség megsértése igen változatosan jelentkezik. Megnyilvánulhat a

munkakörből folyó feladatok hiányos, hanyag teljesítésében, az utasítások végre nem hajtásában és a munkavállalóra kötelező munkafegyelmi szabályok megszegésében.

Ennek megfelelően a dolgozó hibája vagy mulasztása lehet szorosan a munkakörében meghatározott munkák — vagy ahogy a TEB határozatokban többször nevezik — az „érdemi munka” meg nem felelő teljesítése, amely természetesen mindig a munkakörtől függ. Így pl. a munkásnál a sorozatos selejtes termelés, a könyvelési dolgozóknál a tételek pontatlan vezetése, a takarítónőnél a helyiségek tisztán nem tartása stb. Lehet azonban az elkövetett hiba nem a munkakörből folyó, hanem a bármilyen munkakörben dolgozóra egyformán kötelező munkafegyelmem megszegése. Mindkét jellegű kötelezettség-sértés sorozatosság esetén alkalmat ad a c) pont 1. fordulata alapján felmondására, de minden esetben feltétlenül vizsgálni kell, hogy ezek a hibák olyan mérvűek-e, amelyek indokolják az ilyen súlyos kihatású következményt. Így pl. nem lehet felmondási oknak tekinteni, ha a munkáját egyébként jól végző dolgozó néhány esetben pár percet késik, vagy mondjuk egy gépíró több-kevesebb figyelmeztetés ellenére sem takarékoskodik a papírral. Az ilyen hibák ugyanis — bár kétségtelenül sértik a munkafegyelmet — de csak csekélyebb fokban és a munka végzésére nem hatnak ki.

Ennek megfelelően még akkor is, ha a vállalat az ismételt figyelmeztetés kötelezettségének eleget tett, a kérdéses pont alapján a felmondás nem lenne indokolt, annál is inkább, mert ilyen kisebb hibák esetén, ha a figyelmeztetés nem használna, egy helyesen lefolytatott fegyelmi eljárással és megfelelő kisebb súlyu fe-

¹ A dolgozó vétkessége az alapja a fegyelmi határozattal történő elbocsátásnak is, éppen úgy, mint a c) pont 1. fordulatra alapított felmondásnak. E körülményen alapuló kétféle munkaviszony-megszüntetési mód közötti különbségre, illetve mindkettő fenntartásának szükséges vagy nem szükséges voltára, e cikk keretében nem térek ki, mert e kérdést a Magyar Jogász Szövetség munkajogi szakosztálya által 1957. október 29-én rendezett ankét résztvevői részletesen megvitatták és e vita anyaga a „Magyar Jogász Szövetség Kiadványai” sorozatában rövid időn belül meg fog jelenni.

gyelmi határozattal a kellő nevelő és visszatartó hatást még el lehet érni.

A munkaköri kötelezettségek hiányos, rossz teljesítése viszont nagyobb jelentőségű, mert ezzel a dolgozó a munkaszerződés lényegét sérti.

Az elkövetett hibák azonban különböző elbírálás alá esnek abból a szempontból is, hogy milyen volt a dolgozóval szemben támaszthatott követelmény. Ha a vállalat egy munkakörben olyan dolgozót alkalmazott, akiről tudta, hogy ilyen munkakörben még nem dolgozott, és ez a dolgozó a gyakorlatlanságából kifolyóan hibákat követ el, az ezekre vonatkozó figyelmeztetések felmondást megalapozókként nem jöhetnek számításba mindaddig, míg a gyakorlat megszerzésére az általános felfogás szerinti idő el nem telik. Úgyszintén más az elbírálás az egyes beosztások és munkakörök közötti igen nagy különbségeknek megfelelően aszerint, hogy milyen beosztásban levő dolgozó végzett nem megfelelő munkát. Magától értetődően szigorúbban bírálendő el a felelősségteljesebb munkakörben dolgozó által elkövetett hiba, mert éppen munkaköréből folyóan magasabbak a vele szemben felállított követelmények, és a helytelen munka végzésével nagyobb kárt okoz, illetve okozhat.

E különbségtételek mellett, amelyek — hogy úgy mondjam minősítő körülmények — minden esetben az elbírálási alap, a munkakörből folyó kötelezettségek nem megfelelő teljesítése. Hogy e nem megfelelő teljesítés alatt milyen magatartás értendő, arra vonatkozólag — éppen a munkakörök sokiélesége, és eltérő volta miatt — még megközelíthetőleg sem adható valamilyen fogalom meghatározás. Mindenestre felállítható követelmény, hogy a hibáknak, illetve mulasztásoknak olyan mérvűeknek kell lenniük, hogy azok arányban álljanak a munkaviszony megszüntetése révén a dolgozót érő hátránnyal, illetőleg a vállalat érdekeinek sérelmével.

Az átvizsgált TEB határozatok általában ez állásponttal egyező felfogású döntést tartalmazznak, amiből az tűnik ki, hogy a területi egyeztető bizottságok vizsgálják határozataik hozatalánál a felmondás alapjául szolgáló egyes hibák súlyát is.

Figyelemreméltó e szempontból a budapesti fővárosi TEB 138/To—57/1956. sz. határozata. Ebben az ügyben a panaszos gépkocsivezetőnek a vállalat c) pont első fordulata alapján azzal az indokolással mondott fel, hogy egy ízben karambolozott, majd miután figyelmeztették a fokozottabb gondosság követelményére „újabb hibát követett el, mikor egy gépkocsi átvételénél nem győződött meg a kocsizemképes állapotról, mely miatt csapágyolvasás következett be”.

Eltekintve attól, hogy a kialakult gyakorlat szerint legalább két figyelmeztetés után elkövetett hiba szolgálhat csak felmondási okul (harmadik eset pedig nem szerepelt a határozatban), a felmondás a dolgozó által elkövetett olyan hibákat jelölt meg, amelyeket valódiságuk esetén felmondásra okot szolgáltatónak kell mondanunk, figyelemmel arra, hogy a panaszos mindkét esetben súlyosan sértette meg a munkaköréből folyó kötelezettségét. A TEB azonban igen helyesen, tisztázta a vállalat által „karambolként” megjelölt első okot, s megállapította, hogy a „karambol” mindössze egy jelentéktelenebb közlekedési szabálysértés volt, melyért a rendőrség 40 forint pénzbírságot szabott ki. A TEB igen helyesen e kisebb szabálysértést felmondásra alapul szolgáló oknak nem tekintette. A második eset tekintetében pedig megállapította, hogy a panaszost felelősség nem terheli, így kötelezte a vállalatot a panaszos munkaviszonyának helyreállítására.

E határozatban tehát a TEB egyrészt az elkövetett kötelezettség-sértés mérvét, másrészt a dolgozó véttségét vizsgálta. Némely TEB-határozat indokolása mutatja a TEB arra kiterjedő vizsgálatát is, hogy a dolgozó terhére rótt hiba vagy mulasztás valóban terheli-e a dolgozót és azt vajon nem külső és az általa kifejtett gondossággal sem elhárítható körülmények okozták.

Hogy ennek vizsgálata mennyire célszerű, azt szemléltetően mutatja a Budapesti Városi Tanács TEB 138/Ka—32/1956. sz. határozatában történt megállapítás is. Ez ügyben ugyanis a munkáltató KÖZÉRT a gondnoki állást betöltő panaszosnak azért mondott fel, mert az, a hozzátartozó árudák javítási munkálatait többszöri figyelmeztetés ellenére sem végeztette el a meg-

adott határidőre. A TEB-tárgyalás során azonban megállapítást nyert az a körülmény, hogy a javítást végző vállalatok csak távolabbi határidőre tudták vállalni a munkálato- kat, amelyeket esetenként még anyag- hiány is késleltetett. Ezenkívül a megígért és a munka végzéséhez szükséges gépkocsit a vállalat csak kéthavi késedelemmel bocsátotta a panaszos rendelkezésére.

Ez esetben tehát a panaszos a munkaköréből folyó feladatait késedelmesen oldotta meg és ezért kétségtelenül több ízben figyelmeztették is. Ennek ellenére a TEB a fenti számú határozatában helyesen kötelezte a munkáltatót a panaszos munkaviszonyának helyreállítására, mert a késedelmességet nem a dolgozó hanyagsága, hanem rajta kívül álló és neki fel nem róható okok idézték elő, minek folytán a c) pont 1. fordulatának alkalmazásához szükséges vét- kesség nem állt fenn. (Meg kívánom itt említeni, hogy e határozat indok- olási részében — mint igen sok más TEB-határozatban is a c) pont 1. és 2. fordulatát helytelenül azono- sította, mondván „... felmondás nem indokolt, tekintettel arra, hogy a panaszos hibájául felrótt mulasztás túlnyomó részben hibáján kívül mutatkozott, amely miatt nem minősül *alkalmatlannak* munkakörének ellátására”).

A „nem megfelelően végzett munka” vizsgálatánál eljutottunk tehát odáig, hogy az erre alapított felmondás csak akkor alapos, ha a dolgozót olyan mérvű hiba vagy mulasztás terheli, amely arányban áll a súlyos következmény alkalmazásával és amely hiba kizárólag vagy túlnyomórészt neki felróható.

A törvény szövege csak a nem megfelelően végzett munkáról szól, így az e pont alapján létrejövő felmondásnak ez az alapja és nem a rosszul végzett munka esetleges káros következménye. Mégis egyes — különösen vállalati egyeztető bizottságok — helytelenül azt a gyakorlatot folytatták, hogy kizárólag a rossz munka következményét vették alapul, elte- kintve a dolgozó munkavégzésének vizsgálatától. Ebből kiindulva csak a már káros következményre veze- tett hibákra alapított felmondást hagyták helyben.

Minden munka bizonyos eredmény elérése érdekében történik. A munka- vállaló azonban mikor munkavi- szonyba lép, nem eredményszolgál-

tatásra vállal kötelezettséget, hanem a munkakörére megállapított minőségű és mennyiségű munka elvégzésére. Előfordulhat az, hogy az utasításoknak megfelelő és általa jól végzett munka hibás eredményre vezet, mert rosszak voltak az utasítások, helytelen a technológiai előírás stb. Az ilyen okból bekövetkező rossz eredmény nem hathat hátrányosan a dolgozó munkájának megítélésénél. Az elbírálás alapja mindig maga a dolgozó munkája, annak megfelelő vagy meg nem felelő végzése. Természetesen ez a munka mindig eredményekben, munkaproduktumokban nyilvánul meg, ezen keresztül azonban nem mindig könnyen mérhető a jó vagy rossz munkavégzés. Van olyan munka, amelynek milyensége a munka közvetlen eredményével mérhető, mint a termelő munkánál. Hogy pl. egy munkás melyik munkanapon milyen munkát végzett, azonnal megállapítható az aznapi termelvényei minőségéből és mennyiségéből. (Normatjelzésítés, selejtszázalék).

Nehezebb és többnyire rövid időn belül nem is lehet a munka eredményén keresztül vizsgálni a hivatali munkát, ahol a rossz munkavégzés eredménye nem mutatkozik meg mindig közvetlenül és feltűnően. Például: egy vállalatnál alkalmazott előadó az ügydarabjait rendetlenül kezeli, az előírt vagy a vállalatnál szokásos nyilvántartást nem vezeti, rendszer nélkül, ötletszerűen intézi el ügydarabjait, nyilvánvaló, hogy nem végzi el megfelelően munkáját, még akkor sem, ha a rendszertelenségből eladdig még súlyosabb következmény nem származott. Ha ez a dolgozó többszöri figyelmeztetés ellenére sem változtat rossz munkamódszerén, felmondás esetén nem hivatkozhat arra, hogy rossz munkája addigi eredményében nem mutatkozott meg. E magatartása ugyanis, a munkakörből folyó kötelezettség megsértése, és ez már alapot ad a felmondáshoz, mert a vállalat nem köteles bevárni, hogy a rossz munkából bármikor bekövetkezhet kár valóban be is következzenek.

Így helyes volt pl. a Hajdú-Bihar megyei TEB 138/162/1956. sz. határozata, mellyel elutasította a panaszt, mivel a becsatolt okmányok, valamint a meghallgatott tanúk vallomásai alapján megállapította, hogy a panaszos járási gazdálkodási előadó a munkakörébe tartozó jelenté-

seket és kimutatásokat többszöri figyelmeztetés ellenére — határidő-hosszabbítási kérelem nélkül —, határidő lejártá után és akkor is hibásan, nyújtotta be. E TEB határozatból nem tűnik ki, hogy a hibás, illetőleg határidőn túl készült jelentéseknek milyen kihatása volt az egész hivatal, illetve az egyes osztályok munkájára, s így nyilvánvaló, hogy a TEB a hibásan végzett munka kihatásait nem vizsgálta. Az ügy elbírálásához ez valóban nem is szükséges, mert a felmondás oka a többszöri megintés ellenére rosszul végzett munka.

További kérdés az, hogy csak azonos jellegű hiba többszöri elkövetése, illetőleg az azonos hibára való többszöri figyelmeztetés szolgál-e alapul felmondás alkalmazására, vagy ezek a hibák különböző jellegűek is lehetnek.

Az egyszerűbb eset az, amikor a dolgozó ugyanazt a hibát többszöri figyelmeztetés ellenére sorozatosan követi el. Ilyen található pl. a Budapesti Fővárosi TEB 138/D-52/1956. sz. határozatában tárgyalt ügyben, ahol a tényállás szerint a panaszos a gyapjúválogatási munkát ismételt figyelmeztetés ellenére nem végezte el megfelelően. Ugyanígy azonosak a panaszost terhelő mulasztások és a munkálatok részéről történt figyelmeztetések a Győr-Sopron megyei TEB 138/26—1/1956. sz. határozatával eldöntött ügyben, amelyben a munkavállaló több alkalommal elhangzott figyelmeztetés ellenére nem hajtotta végre felettesei utasítását. Igen gyakori azonban az olyan eset, amikor a dolgozó a munkaköri kötelezettségeit különböző módon sérti meg, illetőleg a munkaviszonyából folyó különböző kötelezettségeinek nem tesz eleget és ezekért a „különmű” hibákért, mulasztásokért adott figyelmeztetés után kerül sor a munkaviszony megszüntetésére.

Kétségtől nagyobb makacságot árul el és a kijavítási szándék hiányára mutat az azonos hiba többszöri megismétlése, azonban nem mentheti a dolgozót a törvény következményeitől az sem, ha munkája során egymástól különböző hibákat követ el. Ha például egy hivatali dolgozó egyik esetben egy határidőt mulaszt el, másik esetben helytelen államigazgatási határozatot hoz, mert az ügy elbírálásához szükséges rendeletet nem olvasta el, a harmadik esetben egy kimutatást hibásan ké-

szít el, bár a második és harmadik esetben nem azonos hibát követett el az elsővel, mégsem védekezhet azzal, hogy azt a hibát, amelyre első ízben figyelmeztették, nem ismételte meg, mert a három különböző hiba közös okozója a dolgozó hanyagsága, mindháromban egyaránt megállapítható a munkavállaló vétkeisége.

A különmű hibáknak ott van jelentőségük, ahol a hibák elkövetése nem egy okra vezethető vissza. Ha egy dolgozó az első hibát gyakorlatlanságból követi el, a második hiba felületességére vezethető vissza, míg a harmadik hiba (rövid időközű elkövetést véve alapul) még mindig munkaköri járatlanságból származik, úgy nyilvánvaló, hogy a dolgozónak csak egy mulasztása tekinthető vétkesnek, ezért a másik két hiba miatti figyelmeztetés a felmondás szempontjából irreleváns.

2. A TEB gyakorlatban helyesen alakult ki az előzetes többszöri figyelmeztetés követelménye annak megállapításához, hogy „a dolgozó ismételtelen nem végezte el megfelelően a munkáját”. Lehetséges ugyanis az, hogy a dolgozó nem is veszi észre az elkövetett hibát és ugyanazt többször megismétli, aminek folytán a törvény szövege szerint ok nyílhat felmondásra. Ez nyilvánvalóan indokolatlanul súlyos intézkedés lenne, úgyszintén az is, ha csak egy figyelmeztetés után, mindjárt a második hiba elkövetésekor mondanának fel a dolgozónak.

Ettől eltekintve a c) pont 1. fordulataira alapított felmondás tipikus alanya a munkáját sorozatosan hanyagul végző dolgozó. Ez a felmondási ok ugyanis arra szolgál, hogy a folyamatosan hibás, felületes munkavégzés esetén szüntesse meg a munkaviszonyt. Ezzel szemben, ha a munka nem megfelelő végzésének oka a dolgozó alkalmatlansága, úgy ez szolgál felmondási okul a c) pont 2. fordulata alapján, amelyhez nem szükséges az előzetes figyelmeztetés. Ezen túlmenően a dolgozó valamely magatartása vagy egyetlen elkövetett hibája is lehet olyan, amely indokoltá teszi a munkaviszony megszüntetését fegyelmi határozattal történő elbocsátással. A munkáltató tehát megszüntetheti a munkaviszonyt más okok alapján, ha a dolgozó nem alkalmas a munkája ellátására vagy hibát követ el, de a c) pont 1. fordulatra alapított felmondásnál a hangsúly a nem megfelelő

munkavégzés *ismételtségén* van, tehát minden esetben követelmény az előzetes többszöri figyelmeztetés.

A figyelmeztetés e szerepe folytán feltétlenül tisztázandó, hogy milyennek kell annak lennie. Véleményem szerint az első követelmény az, hogy a figyelmeztetés komoly, a hiba lényegére és súlyára rámutató legyen. Nyilvánvaló az, hogy egy tréfás utalás, vagy egy odavetett megjegyzés nem vehető figyelmeztetés számba, a dolgozó sem annak fogja fel, és nem várható el tőle nevelő hatás.

A következő kérdés: szükséges-e az írásbeliség, vagy elegendő a szóbeli figyelmeztetés is és annak hol kell elhangzania?

Erre vonatkozóan a Mt. nem ad útbaigazítást és sajnos a TEB határozatok sem alakítottak ki egységes gyakorlatot. Természetesen — a mindennapi életet ismerve — nem ragaszkodhatunk formálisan az írásbeliséghez. A gyakorlatban a figyelmeztetés úgy történik, hogy egy konkrét munka helytelen elkészítésénél közlik a munkavállalóval, hogy a munka nem megfelelő, vagy a munkát visszaadják, mint selejtet stb. A hanyag, rossz munkát végző dolgozó felettese, amikor bírálja a munkát, nem gondol arra, hogy ő most figyelmeztet, sőt ilyen eset ismétlésekor sem mindig gondol a törvényszövegre — még ha ismeri is —, hogy ő most „ismételten figyelmeztet.”

Mégis helyes volna a figyelmeztetéseknel bizonyos formalitást megkívánnunk, mert a munkavállaló s egyzersmind a munkáltató érdekét is szolgálná. Az írásbeli figyelmeztetést ugyanis mindig nagyobb súlyúnak érzi a dolgozó, mint a szóbelit, ösztönzőbben hat tehát a hibák kijavítására. Egyenértékű az írásbeli figyelmeztetéssel, ha a figyelmeztetés szóban — de a vállalatoknál szokásos módon — termelési értekezleten hangzik el. E két módon történő figyelmeztetésnek összehasonlíthatatlanul nagyobb a nevelő hatása a dolgozóra, a nyilvánosan elhangzónál a többi dolgozóra is, mint a négy-szemközti szóbeli figyelmeztetésnek. Ezenkívül az ilyen módon adott figyelmeztetés felmondás esetén egyszerűvé teszi a bizonyítás kérdését.

Éppen a figyelmeztetések nem írásban való közlése, illetve nem nyilvánosság előtti elhangzása miatt, gyakran kötelezte a TEB a vállalatokat a munkaviszony helyreállítására és ezek között az esetek között nyilván-

valóan nagy számban voltak olyanok, amikor a vállalat csak azért volt kénytelen tovább foglalkoztatni a munkáját rosszul végző dolgozót, mert a felmondáshoz megkívánt előzetes figyelmeztetések megtörténtét nem tudta bizonyítani. Gyakori az olyan TEB-határozat, mint a Budapesti Fővárosi Területi Egyeztető Bizottság 138/P—58/1956. sz. határozata, melynek indokolása leszögezi: „a TEB nem látja igazoltnak azt a körülményt, hogy panaszos . . . fogyatékoságaira ismételten figyelmeztetve lett volna.”

Megjegyzem még, hogy figyelmeztetésként tekintendő a dolgozóval szemben lefolytatott fegyelmi eljárás is, amennyiben jogerős fegyelmi határozattal fejeződött be.

3. A vállalat e figyelmeztetési kötelezettségét a gyakorlat alakította ki. A törvényszöveg csak az ismételtelen nem megfelelően végzett munkáról szól, ezt fejlesztette — a törvényszöveg magyarázata nyomán — az egyeztető bizottságok gyakorlata olyképpen, hogy a nem megfelelő munkavégzés ismételtését csak akkor állapítja meg, ha a dolgozót a hiba elkövetésekor figyelmeztették és a felmondás előtt legalább két ilyen figyelmeztetés történt.

A Mt. nem szól a figyelmeztetésről, így természetesen a figyelmeztetések közötti időközről, a felmondás alapjául szolgáló figyelmeztetésben részelt hibák elévüléséről sem rendelkezik.

Az egyeztető bizottságok nem alakítottak ki egységes gyakorlatot a tekintetben, hogy a dolgozót, a hiba illetve a mulasztás megállapítása után, mennyi időn belül kell figyelmeztetni és hogy milyen időközön belül elkövetett hibák és ezért történt figyelmeztetések szolgáltatnak okot a c) pont 1. fordulatra alapított felmondáshoz. A területi egyeztető bizottságok határozatai gyakran hivatkoznak ugyan elévülésre, de ötlet-szerűen, a különböző időpontok elfogadása, vagy el nem fogadása okainak elvi kifejtése nélkül.

A kérdés vizsgálatánál abból kell kiindulnunk, hogy maga a figyelmeztetés nem a később esetleg bekövetkező felmondás igazolása érdekében történik, hanem az a célja, hogy a dolgozót jobb, hibátlanabb munka végzésére bírja, felhívja az elkövetett hiba kijavítására, vagy a nagyobb gondosságra.

Éppen ezért e cél elérése érdekében a dolgozót a hiba elkövetése után azonnal figyelmeztetni kell. Ha azonban a hiba felfedezése, illetőleg kivizsgálása nem egyszerű, hanem hosszabb időt vesz igénybe, a vizsgálat befejezésétől számított néhány napon belül a dolgozó tudomására kell hozni, milyen kifogások vannak munkája ellen. Nem lehet elfogadni nemcsak a felmondás alapjául, de a dolgozó munkájának megjavítása érdekében sem az olyan figyelmeztetést, amely a hiba felfedezése után 1—2 hónappal hangzik el, amikor a dolgozó esetleg már nem is emlékszik teljes részletességgel akkori munkájára és nem érezheti igazságosnak az utólag kapott dorgálást. A figyelmeztetésnek tehát mindig a hiba elkövetése — illetőleg ha a két időpont nem esik egybe — annak felfedezése után közvetlenül kell megtörténnie.

A következő kérdés az, hogy az egyes figyelmeztetésre okot adó hibáknak milyen időközben kell egymást követniük ahhoz, hogy a felmondáshoz alapul szolgáljanak. Pontos időpontokat természetesen nem lehet megadni, nem lehet határidőt megállapítani a tekintetben, hogy a második figyelmeztetés mennyi idővel később kövesse az első és mennyi időköznek kell eltelnie a hibák elkövetése között ahhoz, hogy a nem megfelelő munkavégzés ismételtége megállapítható legyen. Nem lenne helyes megkötni a vállalat kezét túlságosan merev határidőkkel, mert ha a dolgozó hibái mondjuk a megszabott határidő lejáta után egy-két nappal ismétlődnének meg, mentesülne hibái következményeitől, ami helytelen lenne, mert a munkáltatótól nem lehet megkívánni, hogy a munkáját ismételten rosszul végző dolgozó munkaviszonyát ilyen formális okokból fenntartsa.

Az elbírálási alap ugyanis elsősorban a munka mikénti végzése. Ha pedig a többször előforduló hanyagság, mulasztás stb. valóban fennáll, a figyelmeztetések és egyéb körülmények a folyamatos rossz munkavégzést igazolják, nem köthetik merev határidők az egyeztető bizottságot sem.

Egyik oldalról tehát nem célravezető megszabni az egyes hibák elévülésének határidejét, a másik oldalról viszont annak hiánya is veszélyt rejt magában. E veszély a munkáltató részéről jelentkezik a felmondási joggal való visszaélésben. A

jjoggal való visszaélés az ilyen felmondásnál úgy jelentkezhethet, hogy a munkáltató nem javítási céllal figyelmezteti munkavállalóját, hanem jelentéktelenebb hibáknál is — mintegy keresve az alkalmat — csak azért él figyelmeztetésekkel, hogy a c) pont 1. fordulatos felmondáshoz formális alapot teremtsen. Ez megnyilvánulhat úgy, hogy gyors egymásutánban többször figyelmeztetésben részesíti a dolgozót, majd felmond; de jelentkezhethet úgy is, hogy a többször figyelmeztetett dolgozónak az utolsó figyelmeztetés után hosszabb idő elteltével mond fel. Természetesen ezeken a könnyebben felismerhető eseteken kívül más megnyilvánulási módjai is lehetnek a joggal való visszaélésének, de mindenesetre a gyakorlatban a túl hosszú vagy a túl rövid határidők utalhatnak erre leginkább. Éppen ezért az egyeztető bizottságoknak a munka mikénti végzésének elsőrendű vizsgálata mellett figyelemmel kell lenniük az egyes hibák között eltelt időközökre is. Hogy az egyes hibák között eltelt időköz olyan-e, amelyből a munka meg nem felelő végzésének ismételtsége megállapítható, arra elsősorban a munkakör jellegéből lehet következtetni. Van pl. olyan munkakör, ahol egy bizonyos jelentősebb munka csak nagyobb időközben ismétlődik (pl. félévi mérlegbeszámoló) és ha azt több alkalommal figyelmeztetés ellenére hibásan, pontatlanul végzi a dolgozó, nyilvánvalóan okul szolgálhat a c) pont 1. fordulatos felmondásra. Más munkakörben viszont az ugyanilyen távú időközben elkövetett hibáknál nem indokolt megállapítani az ismételtséget, így az erre alapított felmondást nem hagyhatja helyben az egyeztető bizottság. A hibák elkövetése közötti időköz nem lehet tehát közömbös a c) pont 1. fordulatra alapított felmondás elbírálásánál, de annak megfelelő voltát csak a munkakör és az eset összes körülményeinek vizsgálatával lehet eldönteni.

Az időköz túl rövid voltára a munkakör jellegén kívül a konkrét hiba természetéből is lehet következtetni. Lehet a dolgozó hibája vagy mulasztása olyan, hogy a figyelmeztetés után azonnal kijavítható, illetőleg a figyelmeztetéstől elvárható a dolgozó magatartásának azonnali megváltozása, mint pl. egyes munkafegyelemsértéseknél. Van azonban olyan hiba, melynek javi-

tása hosszabb időt vesz igénybe, pl. ha egy dolgozónak az egész munkamódszere rossz, a figyelmeztetés után — minden igyekezete mellett is — még hosszabb időt vesz igénybe, míg a helyes munkamódszerre áttér. Ezért az olyan ügy elbírálásánál, amelyben a figyelmeztetések túl gyorsan követik egymást, alaposan meg kell vizsgálni, hogy az egyes hiba kijavítására mennyi idő volt szükséges, illetve a figyelmeztetéstől számítva, reálisan, mennyi időn belül volt elvárható a dolgozótól, hogy munkáját megjavítsa. Sajnos a TEB határozatok — túlnyomó részükben — nem adnak pontos tényállást és így nem lehet megállapítani, hogy a benyújtott panaszokat ilyen szempontból is megvizsgálják-e? Így pl. a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei TEB 138/1159/1955. sz. határozata feltünteti a figyelmeztetések időpontjait (amely nagyon sok TEB határozatából hiányzik), de nem tér ki arra, hogy vajon a rövid időközön belül a dolgozó hibáját kijavíthatta volna-e, és ez a következő szövegezésből sem derül ki: „A vállalat a dolgozót 1955. szeptember 15-én, 28-án és 30-án kelt leveleiben figyelmeztette. A felmondást a vállalat elsősorban azért eszközölte, mert a fellebbező által felvett leltárak hibásak voltak, amit bizonyít az is, hogy az 56. sz. cukrászdában felvett leltárból 256,— Ft értékű göngyöleget, míg a 18. sz. cukrászdában felvett leltárból 5 liter pálinkát hagyott ki a leltár felvétele alkalmával.”

Ennél az ügynél feltűnően rövid időközök teltek el az egyes figyelmeztetések között és az indokolásból nem tűnik ki, hogy a TEB vizsgálta-e azt a körülményt, miszerint a vállalat egyszerre beküldött három leltározás eredményére adott-e három figyelmeztetést, vagy pedig az első figyelmeztetés után a dolgozó másodszor is hanyagul készítette el a leltárt, majd a második figyelmeztetés utáni újbóli leltározásnál követte el a harmadik hibát. Nyilvánvalóan csak az utóbbi esetben lehet a túl rövid figyelmeztetéseket ismételtnek elfogadni.

Megjegyzem azonban, hogy a c) pont 1. fordulatos felmondás miatt létrejött munkaügyi viták között viszonylag ritka az olyan ügy, ahol a figyelmeztetések túl rövid időközben ismétlődnek, az esetek többségében hosszú, sőt gyakran túl hosszú időköz telik el a figyelmeztetések

között. Ilyen pl. a Bács-Kiskun megyei TEB 138—178/V/1956. sz. határozatában tárgyalt ügy, ahol a vállalat felmondásában egy évvel azelőtt elkövetett hibákat hoz fel indokul. E TEB határozat elrendeli a munkaviszony helyreállítását azzal az indoklással, hogy „a munkaviszonyt megszüntető határozat... tartalmilag teljesen szabálytalan, mert már elévült hibákat hoz fel a dolgozó ellen”.

Összegezve az eddig mondottakat: mindenekelőtt nem megfelelő a Mt. 29. § c) pontja, mert két egymással össze nem függő (különböző körülményen alapuló) felmondási okot foglal egybe, és az egymondatos szöveggel megzavarja az egyeztető bizottságokat, melyek a c) pont két fordulát gyakran azonosítják határozataikban. Szükségesnek látszik ezért a két fordulat különválasztása és az 1. fordulat szövegének kiegészítése az előzetes figyelmeztetés követelményével. Ez utóbbi módosítás csak a már helyesen kialakult gyakorlat jogszabályi rendezését jelentené. A TEB gyakorlat ugyanis a c) pont 1. fordulata alapján történő felmondás előfeltételül legalább kétszeri figyelmeztetést követel meg. Helyesen alakult különösen az utóbbi évek TEB gyakorlata a tekintetben is, hogy a lényegtelen, a munka jó vagy rossz végzésére kihatással nem bíró hibákat, illetve az ezek miatt adott figyelmeztetéseket nem tekinti a felmondást megalapozóknak. Nem alakult ki azonban egységes gyakorlat a többi kérdésben. Legtöbbször azt sem lehet megállapítani, milyen alapossággal vizsgálták a TEB-ek a felmondási okok valódiságát és a dolgozónak való felróhatóságát. Igen keveset foglalkoznak a figyelmeztetéssel, így pl. a több száz megvizsgált határozat közül egyik sem hivatkozott a figyelmeztetés komolyságára vagy komolytalanságára, a figyelmeztetés módjára (tehát írásbeli vagy szóbeli voltára stb.) is csak igen rapszodikusán történik utalás. A határozatok igen eltérő módon veszik figyelembe a figyelmeztetések időpontjait. Egyetlen olyan határozattal sem találkoztam, amely a felmondási jog elévülését — amelyre egyébként sok határozat hivatkozik — (helyesebben mondván a felmondási jog elenyészését, mert hiszen itt maga a jog szűnt meg, nem pedig annak érvényesíthetősége, mint elévülés esetén), akárcsak egy mondat-

ban is indokolta volna. A határozatokban rögzített tényállások általában hiányosak, pontatlanok, túlnyomó részükből nem lehet megállapítani, hogy pl. a bizottság mire nézve és milyen bizonyítást vett fel, továbbá, hogy milyen bizonyítékokat és miért fogadott el.

A c) pont 1. fordulatára alapított felmondásra vonatkozó TEB határozatok átvizsgálása során az a vélemény alakult ki bennünk, hogy a törvényhely megváltoztatásán és esetleg egy, azt jobban megmagyarázó, végrehajtási utasításban foglalt rendelkezésen túlmenően az ilyen jellegű munkaügyi vitákat helyes lenne bírói hatáskörbe utalni. Azok a perrenli biztosítékok, amelyek a bíróság előtt folyó perben érvényesülnek, nincsenek és nem is lehetnek meg az egyeztető bizottságok eljárásában. Az egyeztető bizottságoknak nincsenek eljárási szabályai és ilyen eljárási szabályokat a gyakorlat sem alakított ki. Úgy a munkavállaló, mint a munkáltató, tehát mindkét fél részére, kétségkívül csak az olyan határozat lehet megnyugtató, amely a mindkét fél által előadott bizonyítékokat alaposan megvizsgálja, az egyes bizonyítékok elfogadását, mások elutasítását indokolja, indokolásában foglalkozik a panaszos védekezésével és így tovább. Ilyen határozatok hozatala pedig csak a bíróságoktól várható, ahol a garanciális eljárási elvek törvényi szabályozás folytán érvényesülnek. Az a körülmény is, hogy igen sok fontos kérdésben évek során sem alakult ki egységes gyakorlat, szintén a bírói hatáskörbe való utalás mellett szól. Elsősorban az egyes megyei bíróságok területén várható egységes gyakorlat kialakulása, ezek ellentétes gyakorlatát pedig a Legfelsőbb Bíróság egységesítheti.

Egyébként hasonló, a bírói hatáskörbe utalást célzó javaslatok — bár nem minden ellenvetés nélkül — az előbbieken már hivatkozott és a Jogász Szövetség munkajogi szakosztálya által rendezett ankéteken is felmerültek. Az ellenérvek egyáltalán nem elvi, hanem elsősorban célszerűségi és főleg a bírósági szervezeti feltételek síkján mozogtak. Ezek kétségtelenül olyan figyelemre méltó és további részletes elemzést igénylő kérdések, amelyek jelentősen befolyásolhatják a fenti javaslat elfogadását.

Garancsy Mihályné

A joghallgatók IV. Országos Diákköri Konferenciájáról

A közelmúltban: 1958. április 24—25—26 napjain került sor a joghallgatók IV. Országos Diákköri Konferenciájának a megtartására — az „Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Hallgatóinak Tudományos Egyesülete” (röviden: Joghallgatók Tudományos Egyesülete) rendezésében. A Konferenciát nagy érdeklődés előzte meg azoknak a körében, akik előtt a diákköri tudományos munka eddigi szóp eredményei nem ismeretlenek.

I. A diákkörök szervezése ország-szerte 1952-ben kezdődött; ekkor alakultak meg az első diákkörök az ELTE Állam- és Jogtudományi Karon is és váltották fel a korábbi szemináriumi rendszert. A diákköri munka gyors fejlődésének az eredményeképpen 1954-ben Budapesten a diákkörök tagsága megalapította a Joghallgatók Tudományos Egyesületét. (Ez volt az első ilyen jellegű tudományos diákegyesület az országban.) Az Egyesület az egyetem főhatóságának a felügyelete alatt azóta is folytatja működését, a művelődésügyi miniszter, mint felügyelő szerv az Egyesület feletti felügyeletét az Egyetem rektora útján gyakorolja. Az Egyesület munkáját a rektor által megbízott oktató, mint tudományos tanácsadó segíti. Az Egyesület ügyintéző szerve az Egyesület Tanácsa, amely elnökből, titkárból, szervezőtitkárból, tanácsagokból, valamint a párt és a KISZ (korábban DISZ) egy-egy kiküldöttjéből áll. Az Egyesület tagjai kötelesek tudományos munkát folytatni a Karon előadott tudományokat művelő megfelelő tanszékek mellett működő tudományos diákkörökben. Minden egyes diákkör munkáját az illető tanszék egy-egy oktatója, mint a rektor által megbízott tudományos tanácsadó segíti. A diákkörök rendszeresen tudományos üléseket tartanak, ezek megszervezése az adott diákkör titkárának a feladata. Az egyes (szak) diákköröket az Egyesület patronálja. Az Egyesület tagja (tehát egyszerűsített diákköri tag) lehet minden olyan hallgató, aki legalább „jó” tanulmányi eredményt ért el, és aki érdeklődési körének megfelelően valamely tudományos diákkör keretében tudományos kutatómunkát kíván végezni, elismeri

az Egyesület alapszabályát s felvételét az illető diákkör titkára, valamint a KISZ szervezet javasolja.

A szegedi és a pécsi Állam- és Jogtudományi Karon a diákkörök tagsága még nem alapította meg tudományos egyesületét. A diákköri munkák azonban — egyes szervezeti vonatkozásoktól eltekintve — lényegében azonos módon folyik.

A diákkörök célja, hogy az egyetem tudományág iránt érdeklődést mutató hallgatókat megismertesse a választott tudományág alapvető szakirodalmával; a hallgató által vizsgálni kívánt speciális területnek lehetőleg a rendelkezésre álló teljes irodalmával; rávegye a hallgatót az anyaggyűjtés helyes módszerére, a rendelkezésre álló anyag rendszerezésének a szisztemájára; ösztönözze az összegyűjtött és rendszerezett anyag önálló írásbeli feldolgozására; a kritikai szemléletre; fejlessze gondolkodását, előadó és vitakészségét, stílusát; megismertesse az alkotómunka örömeivel és megserettesse vele a tudományos munkát. A diákköri munka tehát nem korlátozódik a tananyag (a vizsgatananyag) területére, tartalmilag éppen ez határolja el a gyakorlati órától és a speciálkollégiumi jelleggel tartott praktikumoktól. Formájukat tekintve a diákköri ülések ugyancsak elhatárolódnak az említettekétől, hiszen éppen a hallgatók önállóságára és vitakészségére épülnek, a jelenlevő oktatóknak (elsősorban a tudományos tanácsadóknak) is más a feladatuk, mint a tanrendi foglalkozások alkalmával.

A szervezeti kérdések ismertetése után vessünk egy pillantást arra az eredményes múltra, amelyről a bevezetőben szó volt.

A diákkörökben nevelődött fel a budapesti jogi kar fiatal oktató garnitúrája. Dr. Hámori Éva, Dr. Pintér Jenő, dr. Sárándi Imre, dr. Peschka Vilmos, dr. Tóth János, dr. Bobor György, dr. Bodgál Zoltán, dr. Diósy György, dr. Kovács Károly, dr. Molnár József és dr. Németh János azok a fiatal oktatók (adjunktusok, tanársegédek és gyakoronokok), akik néhány évvel ezelőtt mint diákköri tagok kezdték első lépéseiket tenni a jogtudományok területén. A diákkörök azonban nemcsak az Egyetem számára neveltek utánpótlást; a felsoroltakon kívül számos más diákköri tag ért el szép eredményt egyéb területeken, a tudományos, a

bírósági, ügyészégi, minisztériumi, tanácsai, vállalati jogtanácsosi és ügyvédi munkában.

Az 1958. évben „Felsőoktatási tanulmányi érdemérem”-mel kitüntetett őt — délelőtti tagozaton végzett — jogász mindegyike korábban diákköri tag volt.

Végül: a több évi tapasztalat szerint a díjat nyert pályamunkák elkészítői többségükben diákköri tagok voltak.

II. A diákköri munka részben egyéni (a dolgozat, a korreferátum elkészítése és készülés a hozzászólásra), részben közös (egy-egy dolgozat megvitatása a diákkör ülésén). Általában a diákköri munka nem emelkedik ki egy-egy diákkör, illetőleg az egy-egy diákkört patronáló tanszék kereteiből. Az országos diákköri konferenciák jelentőségét éppen az adja meg, hogy ilyen alkalmakkor a diákkör a nyilvánosság előtt (a többi diákkör nyilvánossága — ideértve más egyetemek jogi karai diákköri nyilvánosságát is — és általában széles hallgatói közönség előtt) ad számot munkájáról. Az együttes fellépés szükségképpen maga után vonja az összehasonlítás lehetőségét az egyes diákkörök munkája között egyfelől és más egyetemek jogi karai megfelelő diákköreinek munkájával való egybevetés lehetőségét másfelől; végül módot ad a diákköri munka értékelésére vertikálisan; fejlődés vagy hanyatlás következett-e be az előző országos diákköri konferencia megrendezése óta eltelt időben. A konferencián az egyes diákkörök a folyó tanév során elkészített dolgozatok közül a legjobbnak tartott egy-egy munkát bocsátják nyilvános vitára. A konferencián, a hallgatók legmagasabb tudományos fórumán előadóként (a vitára bocsátott dolgozat szerzőjeként) vagy akár korreferensként részt venni kitüntetés, a hallgató élvezi diákköri társainak a bizalmát és az illető diákkört patronáló tanszék megbecsülését.

A IV. Országos Diákköri Konferenciát megelőzően 1954-ben és 1955-ben Budapesten, 1956-ban pedig Szegeden rendeztek hasonló konferenciát.

A diákköri munka az 1956/57. tanév jelentős részében szünetelt. 1957 tavaszán Budapesten részben Dr. Eörsi Gyula professzornak, a diákegyesület tudományos tanácsadójának (aki a Joghallgatók Tudom-

ányos Egyesületének megalakulása óta nagy szakértelmével és szeretettel tényleges segítője), részben Dr. Samu Mihály tanársegédnek, részben pedig az egyes tanszékeknek a szorgalmazására a diákköri munka újból megindult. Az egyesületi munkát azonban még 1957 őszén is gátolta az a körülmény, hogy az 1955/56 tanévben választott vezetőség (a Tanács) tagjainak nagy része már mint végzett jogász elhagyta az Egyetemet. Az új Tanács megválasztására, a félévi vizsgaidőszak után, 1958 februárjában került sor. A Tanács nyomban hozálátott a IV. Diákköri Konferencia megszervezéséhez, felvette a kapcsolatot a vidéki karok diákköreivel és a vitákat április 24—26 napjaira tűzte ki.

(A Joghallgatók Tudományos Egyesülete keretében jelenleg a következő diákkörök működnek: Büntetőjogi, Polgári jogi, Munkajogi, Állam- és jogelméleti, Államjog- és államigazgatási jogi, Szovjetjogi és törvénykezési jogi, Egyetemes jogtörténeti. Az egyesület (a diákköri tagság) létszáma 96, kb $\frac{1}{5}$ -e a Kar nappali tagozata hallgatószámának. A kitűnő rendű hallgatók három kivételével, a jeles rendű hallgatóknak pedig több mint a fele diákköri tag.)

III. A IV. Országos Diákköri Konferenciára megvitatásra a következő dolgozatokat küldték az egyes diákkörök: „Az okozatosság jelentősége a büntetőjogban” (szerzője: Biró Lukács IV. évf. hallgató, a budapesti Büntetőjogi Diákkör tagja); „A helyi szervek hatáskörének bővítésére irányuló törekvések a szocialista államokban” (szerzője: Nagy Péter III. évf. hallgató, a szegedi Államjog- és államigazgatási jogi diákkör tagja); „A magyar állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályozása és a többi szocialista ország állampolgársági jogának néhány kérdése” (szerzője: Kiss István II. évf. hallgató, a budapesti Államjog- és államigazgatási jogi diákkör tagja); „A kereskedelmi dolgozók anyagi felelősége a lettáridnyért” (szerzője: Hegedűs Teodóra IV. évf. hallgató, a budapesti Munkajogi diákkör tagja); „Kellékszavatosság az egyedi vétel körében” (szerzője: Harmathy Attila III. évf. hallgató, a budapesti Polgári jogi diákkör tagja); „A munkajogviszony megszűnése” (szerzője: Bá-

lint Tamás IV. évf. hallgató, a szegedi Munkajogi diákkör tagja) és „Államigazgatás feletti ügyész felügyelet” (szerzője: Pájer Vincze III. évf. hallgató, a pécsi Államjog- és Államigazgatási jogi diákkör tagja). Az említett dolgozatok vitáját — a dolgozateímekek felsorolásának megfelelő sorrendben — Dr. Kádár Miklós, Dr. Martonyi János, Dr. Beér János, Dr. Nagy László, Dr. Világhy Miklós, Dr. Weltner Andor és Dr. Szamel Lajos egyetemi tanárok vezették. A Konferenciát Dr. Kádár Miklós egyetemi tanár, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, illetőleg Czili Gyula II. évf. hallgató, a KISZ titkára nyitották meg; a zárszót Harmathy Attila III. évf. hallgató a Joghallgatók Tudományos Egyesületének elnöke tartotta.

a) „Az okozatosság jelentősége a büntetőjogban” c. dolgozat ismerteti az okozatosság kérdésében a szovjet büntetőjogászok körében néhány évvel ezelőtt folyt vitát. Bírálja Piontkovszkij professzornak azt a nézetét, amely szerint az objektív véletlenszerű oksági kapcsolat esetében a büntetőjogi felelősségrevonást minden esetben mellőzni kell, tekintve, hogy az eredmény bekövetkezésének a reális lehetősége nem látható előre. A szerző szerint olykor nem kizárt a véletlenszerű kapcsolat előrelátása, s ha ez az adott esetben fennáll, az elkövetőt büntetőjogi felelősség terheli. Szerinte a Piontkovszkij-féle „reális lehetőség” fogalom közeledés az adequat teoriához. A dolgozat a szükségszerű és a véletlenszerű okozati kapcsolatok megkülönböztetését a büntetőjog területén szükségtelennek és mellőzendőnek tartja, mivel a felelősséget úgy is az dönti el, van-e okozati kapcsolat az emberi cselekvés és a beállott — törvényi tényállási elemként megfogalmazott — eredmény között, s ha igen, ez a kapcsolat jelentkezett-e az elkövető tudatában, vagy — a kellő körültekintés és előrelátás tanúsítása esetén — jelentkezhetett volna-e.

A szerző foglalkozik továbbá a mulasztás okozatosságának (a megindult okozati lánc továbbfejlődése meg nem akadályozásának) a problémájával. Tagadja a mulasztás okozatosságát, szerinte az okozati lánc elindítója csak aktív magatartás lehet; mozgást, változást pedig csak mozgás idézhet elő. Más kérdés,

hogyan az ú. n. vegyes mulasztásos bűncselekmények esetében a jogszabály a passzivitást is büntetni rendeli. A kapcsolat ebben az esetben csak jogi és nem okozati, alapja nem az okfolyamat elindítása, hanem a jogilag releváns kötelesség nem teljesítése.

A vitában heten szólaltak fel. Egyesek szerint a szerző félreértette Piontkovszkij tételeit, mások egyetértettek a dolgozat megállapításával és helyesbítés helyett inkább kiegészítő jellegű hozzászólásokat tettek. A felszólalások általában kifogásolták, hogy a szerző nem ismerteti a szovjet büntető jogtudomány reprezentásainak a kérdéssel kapcsolatos legújabb megnyilvánulásait. A vitában kitűnt a két pécsi és a szegedi korreferens kulturált hozzászólásával és nagy anyagismeretével.

b) Az államjog és az államigazgatási jog köréből három dolgozat került megvitatásra.

„A helyi szervek hatáskörének bővítésére irányuló törekvések”-ről szóló dolgozat, széles problémakört ölel fel (erre a bírálók is kitértek). Tekintve a téma szerteágazását, az ismertetés e helyütt nem lehetséges. A szerző számos gyakorlati megoldást javasolt, ezek tekintetében a vita során a vélemények megoszlottak. A dolgozat hiányosságául rótták fel a hozzászólók, hogy a szerző az 1956 előtti vonatkozó szakirodalom felhasználását mellőzte és ehelyett inkább a napilapok cikkeire támaszkodott. A vitában kiemelkedett a pécsi korreferens kitűnő felszólalásával.

„A magyar állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályozása és a többi szocialista ország állampolgársági jogának néhány kérdése” c. dolgozat ismertető jellegű munka, amely több problémát vet fel anélkül, hogy azok megoldására törekednék. Az említett jellegénél fogva széleskörű vita kiváltására volt alkalmas. A vita lényegében két probléma köré összpontosult: az eskü jelentősége az állampolgárság elnyerésének a vonatkozásában és a honvédelmi miniszter jogköre a hadköteles személyek magyar állampolgárság megszerzése iránt folyamatba tett ügyei kapcsán. A vita során felmerült nézetek nem voltak egységesek.

Az „Államigazgatás feletti ügyészi felügyelet”-ről a konferenciára nem

dolgozat, hanem csak a dolgozat tézisei érkeztek. A szerző munkáját előadás formájában ismertette. Az előadás problematizáló jellegű volt. A vita szelésebb kibontakozását gátolta, hogy a tézisek alapján a hozzászólók kevésbé tudtak felkészülni.

c) A Konferenciára küldött dolgozatok közül kétségtől az egyik legjobb a polgári jogi („Kellékszavatosság az egyedi vétel körében”). A szerző négy nyelvű szakirodalmi anyag felhasználásával összehasonlító jogi tanulmányt készített. A dolgozat lényegében két részből áll; az első rész a római jogban szabályozott kellékszavatossággal foglalkozik a rabszolga edictum alapján; második része az egyedi dologra vonatkozó kellékszavatossággal kapcsolatban vallott szakirodalmi nézeteket és a kérdés törvényhozói szabályozását ismerteti, — az utóbbit összehasonlító jogi módszerrel. A szerző végül két önálló következtetést von le: a) az egyedi dologért való kellékszavatosság felelősségi forma s az a sajátossága, hogy a felelősség tekintetében nincs szerepe az okozatosságnak és a vétkességnek. (A dolgozat e következtetésével Világhy professzor egyetért, Eörsi professzor nem, de az említett álláspontot védhetőnek tartja.) b) A szerző másik következtetése: a jótállás, a kárveszélyviselés és a szavatosság azonos jogi jelenségek. A vita az utóbbi álláspontot kimunkálандónak tartotta. A felszólalók kifogásolták, hogy a szerző az összehasonlító módszert „területi összehasonlító” jelleggel használta, s nem vette eléggé figyelembe az egyes jogrendszereket egymástól tartalmilag elhatároló társadalmi formát. A vita bőven foglalkozott a rabszolga edictum problémájával; élenkségére jellemző, hogy elhúzódsága miatt a hozzászólók számát korlátozni kellett. Mindent egybevetve, a kellékszavatosságról írott munka az utóbbi esztendő egyik legjobb polgári jogi diákköri dolgozata.

d) „A kereskedelmi dolgozók felelőssége a leltárhiányért” c. dolgozat a leltárhiány és a leltárhiányért való felelősség fogalmával, a leltárhiányért felelős személyek körével és a felelősség fajtáival, a felelősség alapjával és előfeltételeivel, valamint mértékével, továbbá a felelősség érvényesítésével foglalkozik. A vita a custodia felelősség, a kármegosztás

és kármérséklés problémája körül alakult ki, de sor került a címbeli témával kapcsolatos irodalmi álláspontok bírálatára is.

„A munkaviszony megszűnése” c. dolgozat a vállalati munkajogviszonyok a vállalat és a dolgozó részéről való megszüntetésének az eseteivel, a meghatározott időre szóló munkajogviszony megszűnésével és a munkajogviszony jogellenes megszüntetésével foglalkozik. A vita az alkalmatlanság problémája, a terhességre alapított felmondási tilalom és a munkajogviszony megszüntetése alaki feltételei körül alakult ki.

IV. Ami a Konferencián megvitatott dolgozatokat illeti, egyesek jók, mások kevésbé sikerültek. Ha az átlagos képet vizsgáljuk, meg kell állapítani, hogy a dolgozatok színvonalában a korábbi diákköri konferenciákhoz képest nem mutatkozik lényeges emelkedés. Határozottan fejlődés állapítható meg azonban a témák kiválasztásának a tekintetében. Míg a korábban vitára bocsátott dolgozatokban bizonyos idegenkedést lehetett tapasztalni a gyakorlat felvetette problémáktól, ha végignézzük a IV. Országos Diákköri Konferencia dolgozatait (leltárhiány, munkajogviszony megszűnése, kellékszavatosság, helyi szervek hatáskörével kapcsolatos problémák, állampolgárság) megállapítható, hogy ez az időszak elmúlt. Fejlődés mutatkozik abban a tekintetben is, hogy a frázisokban megnyilvánuló állásfoglalásokat az okfejtés módszere váltotta fel.

Ami a vitákat illeti, határozottan színvonalemelkedés tapasztalható. Az 1954-ben és 1955-ben rendezett konferenciákon a korreferenseket kivéve nem hangzottak el hozzászólások; lényegében tehát nem volt vita. Az 1958 évi Konferencián öten, hatan, s még többen szólaltak fel egy-egy dolgozat vitájában. A viták arról tettek tanúságot, hogy a felszólalók részleteiben is jól ismerik a dolgozatot, hozzászólásukra lelkiismeretesen készültek és önálló álláspont kialakítására törekedtek. A felszólalásokat az elviség igénye jellemezte. A viták szelleme, hangneme és a felszólalók kulturált, igényes fellépése is dicséretes.

Öröndetes az az új jelenség is, hogy a Konferencia kezd kilépni az Egyetem kereteiből. A munkajogi s az államjog és államigazgatási jogi

vitákon a vonatkozó szakterületen tartózkodtak a megjelenéstől. Ennek dolgozó jogászok közül is jelen voltak, sőt felszólaltak néhányan.

Mindent egybevetve a IV. Országos Diákköri Konferencia színvonalasabbnak mondható, mint a korábbiak. A bemutatkozó diákköri tagság, az utánpótlás általában reményteljes képet mutatott. Azoknál, akik már az 1956. évi konferencián is részt vettek, határozott fejlődés figyelhető meg. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a büntetőjogi dolgozat szerzőjére, Bíró Lukácsra, akinek Szegeden elhangzott, körmondatokban elvesző hozzászólása után most, két évvel később, szabatos, tárgyilagos, kulturált előadás-módját lehetett dicsérni.

Többen a Konferencia hibájaként róják fel, hogy a nem diákköri taghallgatók általában nagy számban

partózkodtak a megjelenéstől. Ennek egyik oka, hogy a dolgozatok — helyesen — nem a tananyag ismétlésére épültek, hanem messze meghaladták egy-egy részterületen annak a kereteit. A magasabb színvonalú munkák kapcsán felmerült viták érdeklődésteljes meghallgatásra csak azok számára volt lehetséges, akik a dolgozatokat áttanulmányozták. A diákkör a fokozott szakmai érdeklődést tanúsító hallgatók továbbképzésére szolgáló intézmény; a színvonalnak az átlagos vizsgaszínvonalra való leszállításával az általános érdeklődés felkeltése helytelen volna.

A távolmaradás másik oka a vizsgaidőszak „fenyegető” közeldése. Minden bizonnyal a jövő tanévben nem lesz akadálya az V. Országos Diákköri Konferencia idő-

pontja március hónapra történő kitűzésének.

A Konferencia impozáns megrendezéséért Dr. Kádár Miklóst, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dékánját, Dr. Eörsi Gyulát, a Joghallgatók Tudományos Egyesülete tudományos tanácsadóját és Dr. Samu Mihályt, a Joghallgatók Tudományos Egyesületének titkárát illeti elsősorban köszönet. A KISZ kari szervezetének igen értékes volt a támogatása.

Végezetül: a Konferencián megvitattott dolgozatok sokszorosított kiadványait a Joghallgatók Tudományos Egyesülete rövidesen a nagyobb könyvtáraknak megküldi, hogy az érdeklődők azokhoz hozzáférhessenek.

Békés Imre

JOGIRODALOM

Hajdu Gyula: „A semlegesség”*

I.

A „klasszikus” értelemben vett semlegesség jogintézményét a nemzetközi jognak a kollektív biztonság alapjára való helyezésére irányuló kísérletek (a Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya, az Egyesült Nemzetek Alapokmánya) mélyrehatóan érintették, anélkül, hogy a semlegesség korábbi szabályait tételesen módosították volna. Ennek következtében a semlegesség mai értelme körül mind a nemzetközi jogi irodalomban, mind a publicisztikában nagy a zavar, sok a felületes, téves és ellentmondó megítélés, amit fokoz az a körülmény, hogy a publicisztika gyakran azonosítja a nemzetközi jog két különböző intézményét: a háború idején való (tehát alkalmi) semlegességet és az egyes államok állandó semlegességét. A nemzetközi jogi irodalom művelői pedig a semlegesség „klasszikus” fogalmától megigézve visszariadnak attól, hogy hátor és mélyreható elemzéssel tárják fel azokat a változásokat, amelyeket a semlegesség nemzetközi jogi intézménye tekintetében az Egyesült Nemzeteknek a kollektív biztonság eszméjén alapuló chartája elő-

idézett. Pedig kétségtelen, hogy az érdeklődés a semlegesség és az állandó semlegesség kérdése iránt, különösen Ausztria „örökké tartó semlegességének” kinyilvánítása óta világszerte megnövekedett. Ami a hazai érdeklődőket illeti, érdeklődésüknek magyar nyelvű tudományos munka által való kielégítésére egyáltalán nincs mód, azonban még az idegen nyelven tudó olvasó is nehezen talál erre vonatkozó újabb monográfiát, mert az utolsó évtized külföldi nemzetközi jogi irodalma is alig foglalkozott a semlegesség kérdésével. Kétségtelen, hogy az alakilag hatályban levő normák tekintetében annak megállapítása, hogy mely részben váltak meghaladottá, illetőleg szorulnak szűkebb alkalmazási keretek közé, valamint az Alapokmány folytán felvetődő, korábban nem szabályozott jelenségek kielemezése és azok tekintetében való állásfoglalás az élvonalbeli nemzetközi jogászok számára is nem mindennapi feladatot jelent.

Hajdu Gyula professzor igényességét bizonyítja, hogy ennek a nemzetközi jogász számára rendkívül érdekes, szinte izgalmas, egyúttal azonban végtelen nehéz feladatot jelentő témának monografikus feldolgozására vállalkozott. Ugyancsak a szerző igényességéről tesz tanúságot az a mód, ahogyan feladatát megoldotta. Hajdu professzor nem elégszik meg a nemzetközi egyezmények, a nemzetközi gyakorlat, valamint a

tárgykörbe vágó egyes részletekkel foglalkozó külföldi nemzetközi jogi írók véleményének ismertetésével, rendszerezésével és kommentálásával, hanem a vonatkozó szakirodalom széleskörű feldolgozása mellett, önálló utakon járva mélyreható tudományos elemzés alá veszi magukat a jelenségeket. Vizsgálódásai nyomán problémákat vet fel és azokat megoldani igyekszik. A jelenségek jogi oldalán felül feltárja a politikai és gazdasági összefüggéseket és mindezek tekintetbevételével alkotja meg önálló véleményét.

A szemlélet és a feldolgozás elsősorban jogászai. A szerző a nemzetközi jog szabályait, az államok gyakorlatát és a nemzetközi jogászok véleményét tekinti kiindulási alapnak, azokat jogászai eszközökkel elemzi, azonban a dialektikus szemléletnek megfelelően felfedi a jogi jelenségek mögött rejlő, illetőleg azokat előidéző politikai és gazdasági hatókokokat, ami gazdagítja, többértévé teszi szemléletét és elősegíti a helyes álláspont kialakítását, azonban sohasem megy a feldolgozás jogászai jellegének rovására. A munka értékét fokozzák, a feldolgozás tudományos jellegét pedig aláhúzzák a gazdag irodalmi utalások.

Ami az előadás módját illeti, az mindenkor fordulatos, érdekes, könnyed, anélkül, hogy a tudományos rovására menne. Hajdu professornak egyéb műveiben is megmu-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1958. 353 old.

tatkozó azon képessége, hogy tudományos tárgyat könnyed, érdekes és fordulatos stílusban ad elő, a jelen munkában a legszerencsésebb és a legkiegyensúlyozottabb módon nyilvánul meg. Az előadás szigorúan jogászai, de ez sohasem megy az értettség, a magyarosság vagy a könyvedesség rovására.

II.

A munka két részből áll. Az első rész a semlegesség jogintézményének történeti fejlődését tárgyalja az Egyesült Nemzetek Alapokmányának létrejöttéig. A második rész a semlegességnek az Egyesült Nemzetek Alapokmánya által előidézett átalakulását, a semlegesség jogintézményének jelen helyzetét elemzi és világítja meg.

Az I. rész I. fejezete „A háború ellenszere a semlegesség” címen (7–21. old.¹ a semlegesség kialakulásának folyamatát tárgyalja kb. a XIX. század végéig. A fejezet bőséges adatokkal dokumentált, szemléltető képet ad arról a folyamatról, melynek során a semlegesség a nemzetközi jog intézményévé vált.

E fejezet kapcsán logfeljebb az hiányolható, hogy a szerző nem foglalkozik az igazságos háború tana változásainak a semlegesség jogintézményének fejlődésére gyakorolt hatásával. Bár érinti az igazságos háború tanát (11–12., majd a 83–84.) és megemlíti, hogy a kanonisták és maga Grotius sem ismerte el az igazságos háborúban a semlegességet, azonban behatóbban nem foglalkozik ezzel a kérdéssel.

Úgy véljük, hogy nem lett volna érdektelen ezzel a kérdéssel foglalkozni. Az igazságos háborúnak Aquinoi Tamás által megállapított ismérveit évszázadokon át mértékül fogadták el. Ezen elmélet szerint a háború igazságos voltát (bellum iustum) a következő feltételek együttes fennforgása állapítja meg: a) igazságos jogcím (iustus titulus, pl. a másik fél jogsértő magatartása); b) helyes célzat (intentio recta, pl. a sértett jog helyreállítása); c) az uralkodó tekintélye (auctoritas principis, mely ismérve alapján a hűbériesség korában mindennapos magánháborúk kívül estek az igazságos háború körén). Az igazságos háború-

ban a kanonisták felfogása szerint valóban nem volt semlegességnek helye, a többi fejedelmeknek is közre kellett működni a sértett jog helyreállításában és a jogtalanság megtorlásában.

Az uralkodói abszolútizmus kialakulásával a harmadik feltétel lassanként magába olvasztotta, abszorbeálta az első kettőt. Az uralkodói hatalom korlátlanlásának felfogásával ugyanis nem fért össze az uralkodó ténykedései igazságos vagy igazságtalan voltának elbírálása s az uralkodó minden ténykedését már eleve helyesnek és igazságosnak tekintették. E felfogás következményeit az igazságos háború tanára nézve elsőnek a XVI. század végén Baldassare de Ayala vonta le, aki szerint az uralkodó által indított háború mindenkor igazságos s így két uralkodó összeütközése esetén a háború mindkét részről igazságos lesz. Ezzel szemben, ha nem uralkodó indítja a háborút (pl. hűbérurak láznak fel), a háború az ő részükről igazságtalan. Így az igazságos háború eszméje a háborúindítás jogosultságának kérdésébe torkollott, a bellum iustum a iustus hostis eszméjébe fordult át. A mindkét oldalról igazságos háborúba való beavatkozásra már elméletileg sem lehetett harmadik uralkodókat, illetőleg államokat kötelezni. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a semlegesség, mint a nemzetközi jog intézménye elismerést nyert.

A II. fejezet „A semlegesített semlegesség” (22–48.), első olvasásra szinte paradoxul hangzó cím alatt szerző pontosan azt adja, amit a címben ígér. Rendkívül plasztikus előadásban, meggyőző okfejtéssel mutatja ki, hogy a kapitalista fejlődés során a semlegesség miként vált — a hadi szállítások útján — mások háborúinak táplálójává. „A háború ellenségéből annak elősegítője lett” (42.). A munka legsikerültebb fejezeteinek egyike.

Az állandó semlegesség jogintézményét ismertető III. fejezet (48–72.) pontosan elhatárolja egyfelől az állandó semlegesség, másfelől a semlegesség fogalmát, továbbá ismerteti a semlegesített területek jogi helyzetét. Részletesen tárgyalja Svájc, Belgium és Luxemburg állandó semlegességének létrejöttét, megcáfolja a nemzetközi jogi elméletben előforduló azt a helytelen nézetet, mely szerint az állandó semlegesség sta-

tusa a szuverenitás feladását jelenti, végül taglalja az állandó semlegességgel járó jogokat és kötelezettségeket. Az előadás mindentől világos, instruktív és áttekinthető.

A IV. fejezet „A semlegesség válsága” címen a semlegesség jogintézményének a XIX. század végétől a második világháború kitéréséig terjedő fejlődését, illetőleg a nemzetközi jognak ezen időszakban végbe ment fejlődése folytán a semlegesség joga tekintetében előállott problémákat elemzi (72–130.).

Szerző alapos érveléssel bizonyítja be, hogy az első világháború azok számára, akik a semlegesek jogállásának az 1899. és az 1907. évi hágai „békeértekezlet”-eken történt megszilárdításától a béke fenntartására kedvező hatást reméltek, csalódást hozott. Az első világháború tanulsága tehát az volt, miszerint a békefenntartásának érdekében nem a semlegesek jogainak további kiépítésére, hanem a háborúindítás jogának megszüntetésére vagy legalább is (az akkori viszonyok között) erős korlátozására kell törekedni.

A fejezet kiválóan sikerült része a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának igen mélyreható analízise abból a szempontból, hogy az mely esetekben engedett teret a semlegességnek (78–90.). A továbbiakban a szerző — véleményünk szerint — a kelleténél csekélyebb jelentőséget tulajdonít az 1932 január havában kihirdetett Stimson doktrínának, amelyet nem is említ ezen az elfogadott néven (119.). Bár kétségtelen, hogy a Stimson elv, amely szerint az Amerikai Egyesült Államok nem ismer el semmiféle de facto állapotot, szerződést vagy más megegyezést, amely a Kellogg paktumban foglalt kötelezettségek ellenére jön létre, valamint a Nemzetek Szövetségének ezen az alapon nyugvó 1932 februári határozata létrejöttének hátterében a Kínára vonatkozólag a „nyitott kapu” elvét kimondó 1922. évi washingtoni kilenc hatalmi megállapodással biztosított amerikai gazdasági érdekek védelme állott, amelyeket a japán hódítás komolyan veszélyeztetett, valamint nyilvánvaló az is, hogy mindezek a határozatok önmagukban nem voltak elegendők a mandzsúriai japán terjeszkedés megállítására, azonban mégis bizonyos jelentőségük van a nemzetközi jog fejlődése szempontjából (a debellationnak és az annexiónak a terü-

¹ A zárójelben közölt számok a továbbiakban a könyv megfelelő lapszámaikat jelzik. — Szerk.

letszerzés jogeímei közül való kiküszöbölését illetőleg).

Nemzetközi jogi szempontból vitathatónak látszik a szerzőnek a 123. oldalon foglalt ama megállapítása, amely szerint a Nemzetek Szövetségének egységokmánya, valamint a Kellogg paktum „az addigi értelemben vett semlegességet, bár nem kifejezetten, de tartalmuk szerint jogilag megszüntették, mert hisz e nemzetközi szerződések megkötésével arra kötelezték magukat az államok, hogy nem maradnak semlegesnek, hanem szembefordulnak a támadóval...”. Ugyanez a felfogás jut kifejezésre a 129. oldalon foglalt ama megállapításban is, mely szerint: „Érvényes nemzetközi szerződések kötelezték az államokat, nem maradhatnak semlegesek, ha támadó cselekmények megbontják a békét.”

Ezek a megállapítások a Nemzetek Szövetségének Egységokmányát illető részükben legalább is túlzottan egyszerűsítik a jogi helyzetet, mert hiszen szerző maga mutatta ki (78—90.), hogy az Egységokmány számos esetben lehetővé tette a semlegességet és csak minden egyes konkrét esetben szoros feltételekhez kötött eljárás lefolytatása útján kerülhetett sor a tagállamoknak beavatkozásra való kötelezésére. A Kellogg paktum főhiányossága pedig éppen elvi deklaráció jellegében állott, amely semmiféle szankciót nem helyezett kilátásba a vállalt kötelezettség megszegése esetére. *Lex imperfecta*. Az aláíró hatalmak részére nem írt elő semmiféle (sem pozitív, sem negatív) magatartást a kötelezettséget megszegő állammal szemben.

Kétségtelen, hogy a Nemzetek Szövetségének a kollektív biztonság elvére épülő rendszere — ennek az elvnek az Egységokmányban való következetes érvényesítése esetén — kizárta volna a semlegességet. A Kellogg paktumban foglalt elvi deklaráció is azzal kapott volna súlyt, ha annak betartását az aláíró államok kollektív garanciája alá helyezték volna. Ez azonban nem történt meg. Márpedig a nemzetközi jogban az államokat csak a saját maguk által vállalt kötelezettségek terhelik, kötelezettségek vállalását sohasem lehet vélelmezni. A jelenkori nemzetközi jogban, amely az egyenjogú szuverén államok iuxtaposícióján alapul, a szabály mindig az államok szuverenitásának korlátozatlansága, a szuverenitás korlátozása mindig

a kivétel. Ebből következően az államok által, szuverenitásuk önkorlátozásával vállalt kötelezettségeket is szorosan kell értelmezni. A nemzetközi kötelezettségek értelmezésénél a Nemzetközi Bíróság által is állandóan alkalmazott szabály a *restrictiv interpretatio*. Kétség esetén az államok által vállalt kötelezettségeket oly módon kell értelmezni, hogy az szuverenitásukat minél kevésbé korlátozza, hogy abból reájuk a megkötöttségnek a szöveggel összeegyeztethető minimuma háruljon. A szerződés által elérni kívánt cél megvalósítása érdekében az ún. „*effet utile*” elv alapján való kiterjesztő értelmezés, valamint a valószínű vagy vélt hézagokat kitöltő teleologikus értelmezés alkalmazásának a nemzetközi jogban nem lehet helye, mert ezek alapján az államokra oly kötelezettségeket lehetne kiróni, amelyeket azoknak a szerződés megkötésekor nem volt szándékukban vállalni. Hogy a Nemzetek Szövetségének tagállamai, valamint a Kellogg paktum aláíró államai nem úgy fogták fel ezekben az okmányokból reájuk háruló nemzetközi kötelezettséget, hogy az háború esetén kizárja a semlegességet, azt a tételes nemzetközi jog síkján éppen szerző által idézett nagyszámú kétoldalú semlegességi egyezmény (124.), valamint a többoldalú egyezményeknek a semlegességgel, mint élő jogintézménnyel számoló rendelkezései bizonyítják.

A fent kifejtettek alapján e részben kielégített volna az Egységokmány, valamint a Kellogg paktum nem elégséges voltának feltárása és annak kifejtése, hogy ezek az instrumentumok összehasonlíthatatlanul hathatósabban szolgálták volna a béke fenntartásának ügyét, ha az Egységokmány a kollektív garancia elvét feltételek és kibúvók nélkül, következetesen érvényesítette volna, a Kellogg paktum pedig a kinyilvánított elv betartását az összes aláíró államok kollektív garanciája alá helyezte volna. Az ilyen szabályozás, legalábbis a Nemzetek Szövetsége tagállamait, valamint a Kellogg paktum aláíróit illetőleg, valóban kizárta volna a semlegességet, erre azonban az említett okmányok hiányosságai nélkül fogva nem nyújtottak nemzetközi jogi alapot.

A II. rész I. fejezete az Egyesült Nemzetek és a háború kérdését tárgyalja (131—169.).

A fejezet első része (134—143.) ismerteti a nemzetközi jogi irodalomban és az államok gyakorlatában a háború fogalmának meghatározására irányuló kísérleteket.

A második részben (143—157.) szerző tesz igen eredeti és nagyon figyelemreméltó kísérletet a háború fogalmának az ENSZ Alapokmánya alapján való meghatározására. Kimutatja, hogy: *a)* az Alapokmány alapján elavultnak tekinthető a korábbi nemzetközi jogi tétel, miszerint a háború alanyai csak az államok lehetnek, mert ez ellentétben áll a nemzetek és a népek önrendelkezési jogának az Alapokmány által elismert elvével; *b)* a háború célja nem befolyásolja annak nemzetközi jogi tilalmát; *c)* a fegyveres és nem fegyveres, a katonai és nem katonai erőszaktételek egyaránt a háború fogalma alá esnek; *d)* semmiféle formai feltétele nincs annak, hogy valamely állam magatartása háborúnak minősíthessék. Alapos nemzetközi jogi indokolással alátámasztott okfejtésével a legnagyobb részben egyetértünk, két megjegyzés azonban felmerül:

1. Az Alapokmány (eltekintve a bevezetéstől, amelyben a lefolyt világháborúk borzalmaira utal) sehol sem operál a háború fogalmával. Az Alapokmány (2. cikk 4. pontja) a háborúnál szélesebb körű „erőszak” fogalmát használja, amely természetesen a háborút is magában foglalja. Az Alapokmányt követően létrejött, quasi universalis nemzetközi jogot alkotó nemzetközi okmányok, mint az 1949. évi genfi és az 1954. évi hágai egyezmények, a „háború” fogalma helyett a „fegyveres összetűzés” fogalmát alkalmazzák, éppen a háború fogalmának megszorító értelmezésével korábban üzött imperialista visszaéléseknek (hadüzenet nélküli fegyveres támadást nem tekintették háborúnak és megtagadták a hadviseléssel kapcsolatos nemzetközi egyezmények alkalmazását; ugyancsak megtagadták ezeknek az egyezményeknek az alkalmazását a gyarmati népek ellen viselt hadjáratokban, mert azokat nem tekintették a nemzetközi jog alanyának) jövőbeni lehetséges kiküszöbölése céljából. A „fegyveres összetűzés” fogalma magába foglalja az államon belüli, ún. nem nemzetközi háborút (amely nem esik a háborúnak a nemzetközi jogban elfogadott fogalma alá) is. A „fegyve-

res összeütközés" fogalmának a nemzetközi jogba való bevezetése kétségtelen haladást jelent, mert ez kiküszöbölheti az államok közötti háború és az államon belüli forradalom, polgárháború megítélése között korábban az emberbaráti jellegű egyezmények alkalmazása tekintetében is fennállott megkülönböztetést.

2. Szerző, okfejtéseiből kitűnően (151—156.), a nem fegyveres támadást is a háború fogalma alá vonja. Véleményünk szerint erre sem az Alapokmány előtti nemzetközi jogban, sem az Alapokmányban (amely egyébként a fentiekből kitűnően nem is használja a háború fogalmát), sem pedig az 1949. évi vagy 1954. évi egyezményekben nem lehet tetemes alapot találni. Kétségtelen, hogy a nemzetközi békét és biztonságot nemcsak fegyveres támadás útján, hanem fegyverek használata nélkül is lehet veszélyeztetni. Az sem vitás, hogy a nemzetközi békének és biztonságának nemcsak fegyveres támadás útján való, hanem fegyverek felhasználásával nem járó veszélyeztetése is az Alapokmány megsértését jelenti. Mindez azonban nem változtat azon, hogy egyfelől a háború, másfelől a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetése két különálló kategória. A háború a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének egyik módja, a két fogalom közé azonban semmi esetre sem lehet egyenlőségi jelet tenni. Nem vitás az, hogy az Alapokmány értelmében mind a fegyveres, mind a nem fegyveres és általában minden módon gyakorolható erőszak alkalmazása tilos cselekményt képez, azonban — véleményünk szerint — mindez azt jelenti, hogy az Alapokmány a fegyveres erőszakon (illetőleg a háborún) felül még az erőszaknak bármely más módon való alkalmazását (sőt az ezzel való fenyegetést is) tilalmazza. Az Alapokmány által tilalmazott minden cselekménynek, amelyeket az Alapokmány az „erőszak” fogalmában összegez, a háború fogalma alá való subsumálása következményeiben — a szerző intencióival éppen ellentétben — az Alapokmány tilalma alá eső cselekmények körének nem kívánatos megszorító értelmezéséhez vezethet.

Ezután szerző igen alaposan tárgyalja a Szovjetunióknak az agresszió fogalmának nemzetközi egyezményben való pontos meghatározására irányuló erőfeszítéseit és kimutatja,

hogy a támadás megelőzésére, illetőleg a bekövetkezett támadás felfszámolására kötelező kollektív biztonsági rendszer alapvető kérdése, hogy mely cselekmény minősül támadásnak, vagyis összeütközés esetén melyik felet kell támadónak tekinteni (157—165.).

A következőkben szerző az ENSZ által elrendelt, fegyveres erők alkalmazásával járó kollektív fellépés jogi jellege megítélésének kérdésével foglalkozik és arra a teljesen helytálló megállapításra jut, hogy „az Egyesült Nemzetek elrendelte kollektív fellépés, legyen az fegyveres vagy fegyver nélküli, semmi esetre sem háború” (165.). A továbbiakban felveti a kérdést, hogy vajon az ilyen fegyveres szankció esetén a háború törvényei és szabályai kötelezők-e az ENSZ fegyveres erőire. Szerző álláspontja szerint — bár erre jogi kötelezettség nincs — e szabályok közül azokat, amelyeket „az emberiség szempontjai írnak elő abból a célból, hogy a fegyveres összeütközések mentől kevesebb szenvedéssel és vérontással járjanak”, ebben az esetben is alkalmazni kell (166.). Szerző álláspontjához csatlakozva legfeljebb azt tartom hozzáfűzendőnek, hogy a háború joga teljes egészében a háború okozta rossz lehetőleg csökkentésére, enyhítésére irányuló, tehát humanitarius szabályokat foglal magában, azok között ebből a szempontból való válogatásnak tehát aligha van helye, hanem azokat ilyen esetben is teljes egészükben alkalmazni kell. Ezt az álláspontot alátámasztja szárazföldi háború törvényeiről és szabályairól szóló hágai IV. egyezmény bevezetésébe beiktatott Martens féle formula, amely szerint az egyezmény szabályai „csupán rendszerbe foglalják és megerősítik azokat a kötelezettségeket, amelyeket a nemzetközi jognak a korábbi egyezmények rendelkezéseiből, a nemzetek között kialakult szokásokból, az emberiség törvényeiből folyó általános elvei értelmében az összeütköző felek amúgy is teljesíteni tartoznak”. Hasonló rendelkezést tartalmaznak az 1949. évi genfi egyezmények is (I. egyezmény 63. cikke, II. egyezmény 62. cikke, III. egyezmény 142. cikke, IV. egyezmény 158. cikke). A háborús egyezmények fejlődésének egész története az arra való törekvést mutatja, hogy az egyezmények ne relatív jellegű, hanem ab-

szolút kötelezettséget jelentsenek, vagyis az azokban foglalt rendelkezések bármilyen felek közötti összeütközésre mindenkor alkalmazást nyerjenek. Kétségtelen, hogy éppen az ENSZ, amelynek a célok és elvek szerint kiemelkedő feladatai közé tartozik az emberiség minden téren való előmozdítása, semmiképpen sem vonhatja ki magát ezen emberieségi szabályok alkalmazása alól.

A II. rész II. fejezete az ENSZ Alapokmányának a semlegesség jogintézményéhez való viszonyát vizsgálja (169—199.). Bevezetőben (169—175.) megállapítja, hogy az Alapokmány, bár nem helyezte hatályon kívül a semlegességre vonatkozó korábbi szabályokat, a tagállamokra nézve mégis megszüntette a „klasszikus” értelemben vett semlegességet. A korábbi semlegességi jog szabályai tehát az ENSZ tagállamaira nézve csak annyiban tekinthetők hatályosoknak, amennyiben nem ellenkeznek az Alapokmány rendelkezéseivel.

Fejtegetéseinek konkretizálásképpen három kérdést vet fel: 1. Mennyiben érvényesek még a semlegességre vonatkozó hágai egyezmények rendelkezései? 2. Van-e helye a semlegességnek azokban az esetekben, amelyekben a hágai egyezmények nem alkalmazhatók? 3. Miként változott meg az Alapokmány nyomán a semlegesség tartalma.

Szerző a felvetett kérdésekre a vonatkozó nemzetközi jogi szabályok igen mélyreható clemzésével a következő megoldásokat adja:

ad 1. A hágai egyezmények továbbra is szabályozzák a nem ENSZ tag államok magatartását, valamint az ENSZ tagállamok magatartását a nem tag államok közötti háborúban (175—186.)

ad 2. Megállapítja, hogy a jövőben az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja csak abban a kivételes helyzetben maradhat semleges, ha két nem tag között tör ki háború, vagy ha az Egyesült Nemzetek maga úgy ítéli meg a helyzetet, hogy nincs szükség valamely tagnak a támadóval szemben való fellépésére. Más esetben — miután az agresszió nemzetközi büncselekménnyé vált — a semlegesség a bűnrészesség egyik formája. Annak a tagállamnak a jogi helyzete, amelynek a Biztonsági Tanács a szankciók foganatosításában nem juttat semmiféle szerepet — bár a támadóval szemben való fellépéstől

tartózkodni köteles —, mégsem azonos a „klasszikus” értelemben vett semlegesek jogi helyzetével. Semlegességének tartalma tehát nem az lesz, mint amelyre nézve az államok a hágai egyezményben megállapodtak (186—191.).

ad 3. Kifejti, hogy a modern háborúban a semlegesség gazdasági oldala egyre inkább előtérbe nyomul. A semlegeseknek tehát „tartózkodniuk kell minden olyan cselekménytől is, amely a nem katonai jellegű erőforrások gyarapítását eredményezheti” (194.). Rámutat arra, hogy a „klasszikus” semlegességi jog a gazdasági szabadság elvére épült fel, s ennek következtében éles különbséget tett a semleges államot és a semleges állam polgárait terhelő tartózkodás kötelezettsége között. Ma már az állam gazdasági tevékenysége és az államilag nem ellenőrzött magánkereskedelem tevékenysége közötti megkülönböztetés még a kapitalista államok viszonylatában is lehetetlen (191—199.).

Az egész fejezet az eredeti szempontok felvetése, a pontos és logikus okfejtések, valamint a jelenségek mélyreható jogi elemzése által tűnik ki. Megállapításai úgyszólván vitathatatlanul helytállóak. A munka legjobban sikerült részei közé tartozik.

A II. rész III. fejezete „Gazdasági háború — gazdasági semlegesség” cím alatt érdekes, újszerű és találó fejtegetéseket tartalmaz a semlegeseknek az ún. „gazdasági háború”-val (értve alatta a béke idején gyakorolt gazdasági nyomást és megkülönböztetést) kapcsolatban felmerülő problémáiról (199—217.).

A II. rész IV. fejezetének címe: „A kollektív biztonság és az állandó semlegesség” (217—167.). A fejezet első részében (217—251.) Svájnának főleg a második világháború utáni magatartását elemzi az állandó semlegesség szempontjából, bő forrásokra támaszkodó, nagy eredeti anyagot feldolgozó, rendkívül világos előadásban. Csak egyetérteni lehet szerzőnek azzal a konklúziójával, misze-

rint az állandó semlegesség, bár a történeti fejlődés szempontjából tekintve lényegileg katonai fogalom, azonban a katonai vonatkozású kötelezettségek a jelenkorban egymagukban már nem merítik ki az állandó semlegesség tartalmát, hanem az bizonyos keretek között a gazdasági, sőt a világnézeti semlegességet is magában foglalja. Az utóbbit abban az értelemben, hogy az állandó semlegesség fogalmával összeegyeztethetetlen, miszerint az állandóan semleges állam ideológiai okokból a nemzetközi érintkezésben más magatartást tanúsítson oly állammal szemben, amelynek társadalmi rendszere nem egyezik meg az övével, mint az oly állammal szemben, amelynek ideológiai rendszere az övével jobban egyezik. A semlegesre vonatkozó pozitív jogi szabályok lényegükben továbbra is kötelezik a Svájci Köztársaságot, kötelezik az állandó semlegesség tekintetében kifejlődött gyakorlat is, de éppen úgy kötelessége, hogy azokat az ENSZ Alapokmánya teremtette új rendszer követelményeihez alkalmazzza.

A fejezet II. részében (251—267.) Ausztria öröklé tartó semlegessége létrejöttének körülményeit ismerteti, s az osztrák kormánynak ebben a vonatkozásban azóta tanúsított magatartását taglalja. Ennek kapcsán foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az öröklé tartó semlegesség mennyiben egyeztethető össze az ENSZ tagsággal és arra a teljesen helytálló eredményre jut, hogy a Biztonsági Tanácsnak az Alapokmány 41. és 42. cikke alapján joga van mind a fegyveres erők felhasználásával nem járó, mind pedig a fegyveres erők felhasználásával járó rendszabályok foganatosításánál tekintettel lenni valamelyik tag állandó semlegességi statusára (256—257.). A fejezet végén részletes adatokkal dokumentálja Ausztriának a magyarországi ellenforradalom kapcsán tanúsított — a semlegességgel nehezen összeegyeztethető — magatartását.

A II. rész V. és egyben a mű utolsó fejezete, (267.—309.) amely „Hidegháború és neutralizmus” címet viseli, a munka többi részétől eltérő jellegű, inkább publicisztikai modorban megírt részlet. Az ázsiai-afrikai államok neutralizmusának vázolója, bár nem a nemzetközi jog síkjára tartozó jelenségről van szó — amire különben szerző is rámutat — hasznosan egészíti ki a semlegesség minden vonatkozását feldolgozni kívánó, tehát teljességre törekvő monográfiát. A hidegháború keletkezésére és mi-benlétére vonatkozó hosszadalmas és a tárgy által nem feltétlenül indokolt fejtegetések azonban a fejezet terjedelmét a szükséges mértéken felül növelik.

A munkát hasznosan egészíti ki a téziseket összefoglaló kb. egy-egy ív terjedelmű orosz és francia nyelvű tartalmi kivonat, amely elősegíti, hogy a munka eredményeit a külföldi szakkörök is minél hamarabb megismerhessék.

III.

Összefoglalásul meg kell állapítani, hogy Hajdu Gyula professzor újabb monográfiája eddig nem vizsgált, nemzetközi jogi területen végzett kutatások alapján igen fontos új eredményekkel gazdagítja a nemzetközi jog irodalmát. Megállapításai a legszigorúbb kritikát is kiállják. A munka nemcsak Hajdu professzor tudományos működésében jelent újabb csúcst, hanem a nemzetközi jog irodalmának — a szegényes magyar nyelvű szakirodalomról nem is szólva — világviszonylatban számottevő gazdagodását jelenti. Kívánatos volna, hogy ez a nagyjelentőségű munka mielőbb valamely világnyelven jelenjék meg, hogy annak teljes gazdagsága hozzáférhetővé váljék a nemzetközi jog külföldi művelői előtt, s egyben méltóan reprezentálja a társadalomtudományok ezen ágának magyarországi művelését.

Vitányi Béla

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

- ÁDÁM ANTAL:**
A Népköztársaság Elnöki Tanácsának külügyi hatásköre 189
- KISS GÉZA:**
Észrevételek a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének bevezető rendelkezéseihez 198
- CSANÁDI GYÖRGY:**
A szerződésszegés a Polgári Törvénykönyv tervezetében 206
- LAKATOS ANDOR:**
A Polgári Törvénykönyv tervezetének biztosítási jogáról 215
- VIKTOROV, B. A.:**
A "szovjet" büntető eljárás néhány tételének bírálatáról 220
- MEDVE ZSIGMOND:**
A termelőszövetkezetek jogi helyzete Kínában 225
- Szemle:*
- TÖRÖK LAJOS:**
Törvény az állami ellenőrzés új rendszeréről.. 230
- Jogirodalom:*
- MÁDAI LAJOS:**
„A válasz” 238

Mellékelve: Dokumentációs Szemle

СОДЕРЖАНИЕ: *Антал Адам*: Компетенция Президиума ВНР по иностранным вопросам. — *Геза Киши*: Замечания к вводным распоряжениям гражданского кодекса ВНР. — *Дьердь Чапади*: Нарушение договора в проекте гражданского кодекса. — *Андор Лакатос*: Страхование право в проекте гражданского кодекса. — *Б. А. Викторов*: О критике некоторых положений в теории советского уголовного процесса. — *Жигмонд Медве*: Правовое положение колхозов в Китае. — *Обзор*: *Лайош Тёрёк*: Закон о новой системе государственного контроля. — *Юридическая литература*: *Лайош Мадаи*: «Развод». — *Приложение*: Документационный Обзор.

SOMMAIRE: *Antal Ádám*: Les fonctions du Conseil Présidentiel de la République populaire relatives aux affaires étrangères. — *Géza Kiss*: Remarques sur les dispositions préliminaires du Code civil hongrois. — *György Csanádi*: La rupture du contrat dans le projet du Code civil. — *Andor Lakatos*: Le droit des assurances dans le projet de notre Code civil. — *B. A. Viktorov*: A propos de la critique de quelques règles de l'instruction criminelle soviétique. — *Zsigmond Medve*: La situation juridique des coopératives de production agricole en Chine. — *Revue*: *Lajos Török*: Loi sur le nouveau système du contrôle étatique. — *Littérature juridique*: *Lajos Máday*: «La divorce.» — *Annexe*: Revue documentaire.

INHALT: *Antal Ádám*: Die Befugnisse für auswärtige Angelegenheiten des Präsidialrates der Volksrepublik. — *Géza Kiss*: Bemerkungen zu den Einführungsbestimmungen des Bürgerlichen Gesetzbuches der Ungarischen Volksrepublik. — *György Csanádi*: Der Vertragsbuch im Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *Andor Lakatos*: Das Versicherungsrecht im Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *B. A. Wiktorow*: Über die Kritik einiger Thesen des sowjetischen Strafverfahrens. — *Zsigmond Medve*: Die Rechtslage der Produktionsgenossenschaften in Kina. — *Rundschau*: *Lajos Török*: Gesetz über das neue System der staatlichen Kontrolle. — *Rechtsliteratur*: *Lajos Máday*: „Die Scheidung.“ — *Beilage*: Rundschau für Dokumentation.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának külügyi hatásköre

1. Az állami szuverenitásnak más államok, államközösségek, nemzetközi szervek irányában való képviselétére, a szuverén állami akarat államközi kinyilvánítására az adott állam tárgyi joga által meghatározott szervek jogosultak. A Magyar Népköztársaság alkotmánya az Elnöki Tanácsra bízta a más országok felé irányuló állami akarat végső kialakításának és kinyilvánításának jogát. Az alkotmány 20. § (1) bekezdés f), g), h) pontja értelmében az Elnöki Tanács „a Magyar Népköztársaság nevében nemzetközi szerződéseket köt, megerősíti a nemzetközi szerződéseket, megbízta és fogadja a követeket”. Az országgyűlés tagjai sorából választott, az országgyűlésnek felelős legfelsőbb államhatalmi szerv látja el ennek alapján Népköztársaságunk külügyi feladatainak legfontosabbjait. Felelősségteljes mérlegelésre van bízva, hogy végső sorban döntsön a magyar állam nemzetközi jogosultságaira és kötelezettségeire kiható nemzetközi szerződések kialakításában és megerősítésében. Tőle kapják megbízatásukat az országot külföldön képviselő követeink és nyerik el a külállamok hazánkba küldött diplomáciai képviselői követi megbízatásuk ellátásának felvételéül szolgáló legfelsőbb hozzájárulást. E rendkívül nagyjelentőségű feladatok elvégzése az állam külügyi megnyilvánulásainak élén állanak és a megjelölt feladatokon kívül több részletfeladatot is magukban foglalnak. Mégsem állíthatjuk, hogy hazánk külügyi kapcsolataiból eredő teendők teljes egészükben az Elnöki Tanács hatáskörébe tartoznak.

Népi demokratikus államunk külügyi funkcióiból eredő feladatok ellátásának legfelsőbb irányítása és ellenőrzése, a kormány külpolitikájának meghatározása és jóváhagyása a népszuverenitás teljességét gyakorló országgyűlés hatáskörébe tartozik. Az Elnöki Tanács a külügyi tevékenységet az országgyűlés által meghatározott irányban végzi. Ténykedései e területen sem szo-

rulnak egyetlen állami szerv előzetes vagy utólagos jóváhagyására.¹ Külügyi természetű aktusai az államhatalom más országok felé irányuló legfelsőbb megnyilvánulásai. Az Elnöki Tanács külügyi természetű döntéseinek előkészítésében és e határozatok végrehajtásáról való gondoskodásban komoly feladatok hárulnak az államhatalom legfelsőbb végrehajtó-rendelkező szervére, a kormányra, amely önállóan is jelentős szerepet tölt be hazánk külpolitikájának megvalósításában.

Az Elnöki Tanács jogi helyzete, az állami szervek rendszerében elfoglalt helye lényegesen eltér bármelyik polgári államfő alkotmányos helyzetétől. Létrejöttének módját, az országgyűléshez fűződő viszonyát, az egyéb állami szervekhez való kapcsolatát, az elnöki tanácsi tagság elnyerésének feltételeit tekintve az országgyűlés szervének nevezhető, amely az alkotmányszabta keretekben helyettesíti az országgyűlést, amikor az nem ülésezik és ellátja azokat az egyéb nagy jelentőségű állami feladatokat, amelyeket az alkotmány és külön törvény hatáskörébe utal. Mindkét feladatkörének betöltése során az államhatalom egyik legfelsőbb szerveként működik.

Mint ahogy az államok közötti érintkezés hasonló szintű szervek között szokott lebonyolódni és az Elnöki Tanács által gyakorolt külügyi jogosultságok nagy része a polgári államok többségében és néhány szocialista államban is az államfő személyéhez kapcsolódik, annak érdekében, hogy a nemzetközi érintkezés terén az Elnöki Tanács államszervi jellege és külügyi ténykedéseinek jogszerűsége körüli viták elkerülhetők legyenek, megengedhetőnek tartjuk, hogy az Elnöki Tanácsot ilyen vonatkozásban a Magyar

¹ E tétel nem zárja ki, hogy az Elnöki Tanács a legfontosabb külügyi kérdésekben hozandó döntése előtt meghallgassa az országgyűlés külügyi bizottságának véleményét.

Népköztársaság kollektív államfőjének nevezzük.²

2. A nemzetközi jog szabályai elismerik az államfők általános külképviseleti jogosultságát. Több szocialista állam alkotmánya is lerögzíti az államfőnek, illetőleg a legfőbb népképviseleti szerv elnökségének e jogát.³ A magyar alkotmány az Elnöki Tanács külügyi jogosultságainak meghatározásakor nem rendelkezik a NET általános külképviseleti jogáról. Az Elnöki Tanács hatáskörébe utalt külügyi feladatok különös fontossága, kiemelkedő jelentősége azonban természetesen vonja maga után, hogy azok megoldása számos megnyilvánulásban jelentkezhessen. Megállapíthatjuk ennek alapján, hogy az Elnöki Tanács a nemzetközi érintkezés terén általános külképviseleti jogot élvez. Az Elnöki Tanács külképviseleti jogának általánosságából véleményünk szerint az alábbi főbb következtetések vonhatók le.

1/ Az Elnöki Tanács külképviseleti jogának tartalma nincs kimerítően meghatározva. Az alkotmány az általános külképviseleti jog legfontosabb elemeit fogalmazza meg.

2/ Az Elnöki Tanács általános külképviseleti jogának konkrét tartalmát rajta kívül egyedül az országgyűlés szabhatja meg.

3/ A nem általános jogú külképviseleti szervek nem gyakorolhatják azokat a külügyi jogokat, amelyeket az alkotmány kifejezetten az Elnöki Tanács hatáskörébe utal.

Mivel hazánkban az országgyűlés a népszuverenitásból folyó összes jogokat gyakorolja, sem elvileg, sem ténylegesen jogilag nem lehet akadálya annak, hogy az országgyűlés az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozó valamely külügyi feladat tekintetében határozzon. Az alkotmány két igen nagy fontosságú külügyi kérdésben kifejezetten az országgyűlésre bizza a döntést. A háború és béke ügye az egész dolgozó népet legközvetlenebbül érintő körülmény. Garanciális jelentősége van annak, hogy ezekben az országgyűlés fejezze ki akaratát. Népünknek az éltető békére van szüksége, hogy zavartalanul építhesse, nyugodtan fejleszthesse szocialista gazdasági, társadalmi, állami rendjét, növelhesse jólétét, viragoztathassa kultúráját. Országunk elítél minden agresszív háborút. Következésképpen tartózkodik más népek belügyeibe való beavatkozástól. A Magyar Népköztársaság az alkotmány elfogadásakor még nem volt tagja az ENSZ-nek, de a békeszerződésre hivatkozva mindig küzdött az ENSZ tagság elnyeréséért, amit csak 1955. december 15-én érhetett el. Ennek alapján magára nézve kötelezőnek ismerte és ismeri el az ENSZ alapokmányának előírásait. Ezt az elkötelezettséget alkotmányunk rövid kifejezése, amely szerint az országgyűlés „dönt a hadüzenet

kérdésében”, nem tükrözi hűen. A békés egymás mellett élés elveit és az ENSZ alapokmányának előírásait követő szocialista békepolitika folytatása közepette nem képzelhető el más állam területi épsége, politikai függetlensége ellen irányuló háborút kezdő hadüzenet.

A hadüzenet kifejezés a Szovjetunió és a legtöbb népi demokratikus ország alkotmányában nem is fordul elő. A háborúra vonatkozó alkotmányos szabályokban az ENSZ alapokmányában is elismert (51. c.) egyéni vagy másokkal közös önvédelem joga jut kifejezésre.⁴ Az elmondottak alapján egyetértünk Sebestyén Pállal abban, hogy a magyar alkotmány idézett kifejezése alatt „a támadás elleni egyéni vagy kollektív védekezés tekintetében hozandó döntést és a hadiállapot ennek folytán történt bekövetkezésének a megállapítását kell érteni”.⁵

Az Elnöki Tanács az alkotmány 20. § (4) bekezdésében megfogalmazott általános helyettesítő jogánál fogva az országgyűlés nem ülésezése esetén gyakorolhatja a hadiállapot megállapításának jogát. Alkotmányos rendünk továbbfejlesztése esetén az Elnöki Tanács általános helyettesítő jogkörének megszüntetésével egyidejűleg indokolt lenne előírni, hogy ha az Elnöki Tanács az országgyűlés helyettesítésében kinyilvánítja a hadiállapotot, ezt követően köteles összehívni az országgyűlést, hogy az végleg meghatározhassa az ország kül- és belpolitikai irányvonalát, az adott körülmények között meghozandó legfontosabb intézkedéseket.⁶

Amíg a hadiállapot kinyilvánítására a NET általános helyettesítő jogának megszüntetése után is feltétlenül helyettesítő jogot kell biztosítani az Elnöki Tanács számára, hiszen az országgyűlés együtt nem létezik az országot ért támadás idején, vagy ha az agresszió elleni kölcsönös védelemre vonatkozó nemzetközi szerződéses kötelezettség teljesítése válik szükségessé, elodázhatatlan a hadiállapot kinyilvánítása és az ahhoz kapcsolódó intézkedések meghozatala, addig a békekötés kérdésében való döntés jogát alkotmányunk továbbfejlesztése esetén az országgyűlés kizárólagos hatáskörébe kellene sorolni. Az alkotmány mai tételei alapján az Elnöki Tanács az országgyűlés nem ülésezésekor a békekötés kérdésében is dönthet. Az országgyű-

⁴ A szovjet alkotmány 49. c. m) pontja a Legfelsőbb Szovjet Elnökségét jogosítja fel arra, hogy „a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének ülészekai közötti időben kihirdeti a hadiállapotot, abban az esetben, ha a SZSZKSZ-t háborús támadás éri, vagy ha agresszió elleni kölcsönös védelemre vonatkozó nemzetközi szerződéses kötelezettségének teljesítése válik szükségessé”. Hasonlóan rendelkezik az albán alkotmány 58. c. 12., a bolgár alkotmány 35. c. 10., a kínai alkotmány 31. c. 16., a lengyel alkotmány 28. c. 1. pontja.

⁵ Ld.: Sebestyén Pál: Az állami szuverenitásból folyó külügyi funkciók tartalma és gyakorlásuk a magyar alkotmány szerint. Jogtudományi Közlemény 1955. 168. oldal.

⁶ Több szocialista alkotmány a hadiállapot kinyilvánításán kívül a háborús állapotnak az ország egészére vagy egyes területeire való elrendelésének és az általános és a részleges mozgósításnak a jogát is az elnökségre ruházza.

² A Népköztársaság Elnöki Tanácsától, mint „a magyar államfőtől nyert” felhatalmazásra hivatkozott a magyar ENSZ delegáció az ENSZ XII. ülészekának 1957. december 10-i ülésén a magyar delegáció mandátumáról folytatott vita során. Ld.: Népszabadság 1957. december 12-i sz.

³ Ld.: pl. Bolgár Népköztársaság alkotmánya 35. c. 8. pont, Csehszlovák Köztársaság alkotmánya 74. §, Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya 105. §.

lésnek a békekötésre vonatkozó döntési joga egyébként nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy az Elnöki Tanács általános szerződéskötési jogát gyakorolva az országgyűlés döntése alapján megkösse és megerősítse a békeszerződést.

3. Az Elnöki Tanácsot az alkotmány szerint megillető külügyi jogok egyik része a nemzetközi szerződések megkötésével, másik része pedig a diplomáciai képviselők megbízásával, illetőleg fogadásával kapcsolatos.

A nemzetközi jogtudomány által széleskörben elismert meghatározás szerint „a nemzetközi szerződés két vagy több állam közötti megállapodás nemzetközi jogi kapcsolatokat érintő ügyekben”.⁷ A nemzetközi szerződés megkötése több mozzanatból álló folyamat. E folyamat egyes láncszemeiként szerepelhet a meghatalmazottak megbízása, a szerződés tartalmának megállapítása, a szerződés szövegének a meghatalmazottak általi parafálása, illetőleg aláírása, a szerződésnek az alkotmányban meghatározott központi állami szerv (parlament) részéről történő jóváhagyása, a szerződés ratifikálása, a ratifikációs okmányok kicserélése, illetőleg letétele. A szerződéskötés bizonyos mozzanataiban a felek együttesen vesznek részt, más aktusainál pedig elkülönülten.

A nemzetközi szerződéskötési folyamat mozzanatainak vizsgálatakor első kérdésként az vetődik fel, hogy mely nemzetközi szerződések kötése tartozik az Elnöki Tanács hatáskörébe. Milyen jellegű és tárgyú nemzetközi szerződések kötésére adhat, illetőleg adjon az Elnöki Tanács meghatalmazást. A problémát fokozza az a körülmény, hogy a legtöbb szocialista állam alkotmánya a magyar alkotmánytól eltérően szűkebben fogalmazza meg a legfelsőbb népképviselői szerv elnökségének teendőit a nemzetközi szerződések kötése körül. Az albán, bolgár, kínai, lengyel, román és szovjet alkotmány csupán a nemzetközi szerződés megerősítését bízza az elnökségre. Ha figyelembe vesszük ezenkívül, hogy az említett alkotmányok a kormány feladatai között azt is megemlítik, hogy a kormány megszabja a külföldi államokkal való kapcsolat általános irányvonalát, akkor meg kell állapítanunk azt a gyakorlat által is igazolt tételt, hogy a Szovjetunióban és a legtöbb népi demokratikus államban a nemzetközi szerződéskötés körüli teendőket a ratifikálás és a ratifikált nemzetközi szerződés felmondásán kívül főleg a kormány, illetőleg a kormány által megbízott személyek végzik. A bolgár alkotmány expressis verbis utal arra, hogy a nemzetgyűlés elnöksége „a kormány által kötött nemzetközi szerződéseket erősíti meg vagy mondja fel”. (Alk. 35. c. 9. pont.)⁸

⁷ Ld.: Nemzetközi jog (Egyetemi tankönyv). Szerkesztette: Hajdu Gyula, Budapest, 1954. 226. old.

⁸ Nem érthetünk egyet ezért Sebestyén Pállal, aki abból kiindulva, hogy „a Szovjetunió és a népi demokráciák álláspontja szerint a tárgyalások fogalmilag beletartoznak a szerződések megkötésébe, amelynek joga legfőbb államhatalmi szerveiket illeti”, azt a további következtetést vonja le, hogy ezek az államok „ezért szükségesnek tartják, hogy már a tárgyaló kiküldöt-

A nemzetközi szerződések kötésének gyakorlatában a felek törekszenek arra, hogy azonos szintű állami szervek működjenek közre a szerződések létrehozásában. A nemzetközi szerződések között ennek következtében az államfők vagy a jelentősebb külügyi jogokat gyakorló legfelsőbb hatalmi szervek által kötött szerződések mellett megtalálhatók a kormányok és más központi állami szervek által kötött nemzetközi szerződések is. Alkotmányunk ugyan nem rendelkezik a kormány nemzetközi szerződéskötési jogáról, a Magyar Népköztársaság kormánya azonban az alkotmány életbelépése óta igen gyakran él e jogosultsággal. A kormányok közötti nemzetközi szerződések szükségességét a kialakult gyakorlat kétségtelenül tanúsítja.

A szocialista alkotmányosság követelménye ezek után azt a feladatot állítja elénk, hogy elméletileg feltárjuk az Elnöki Tanács által köthető és a kormány által köthető nemzetközi szerződések tárgyi ismérveit és az elméleti vizsgálódások, a gyakorlati tapasztalatok eredményeit alkotmányos szabályokba rögzítsük. Vizsgálódásunk közben nem feledkezhetünk meg arról, hogy a nemzetközi szerződéskötés alkalmával hazánk más állammal, illetőleg államokkal kerül kapcsolatba és ezért az általánosan elismert nemzetközi jogi szabályokra és a külállamok alkotmányos előírásaira is figyelemmel kell lennie. Azt a célt az Elnöki Tanács és a kormány szerződéskötési jogkörének elhatárolása terén túlzott lenne magunk elé tűzni, hogy kimerítően felsoroljuk, milyen tárgyú szerződések megkötésére kell elismerni a kormány jogosultságát. Annak megállapításán kívül, hogy a kormány külügyi tevékenységét végezve sem lépheti túl alkotmányos hatáskörét, az Elnöki Tanács és a kormány által gyakorolható nemzetközi szerződéskötési jogosultságot illetően a jövőben az alábbi pozitív és negatív követelményeket javasoljuk érvényesíteni.

1/ Feltétlenül az Elnöki Tanácsnak kellene megkötni az országgyűlés döntése alapján köthető békeszerződésen kívül az olyan nagy jelentőségű nemzetközi szerződéseket, mint a megnevezési szerződés, a barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés, valamint az ország területét érintő nemzetközi szerződés.⁹ A viszonyosság követelményére tekintettel az Elnöki Tanácsnak kell megadni a meghatalmazást a nemzetközi szerződés tárgyalására és aláírására akkor is, ha a másik fél meghatalmazottja az államfőtől vagy az Elnöki Tanáccsal azonos szintű állami szervtől kapja megbízatását.

2/ A fenti nemzetközi szerződések kötésének az Elnöki Tanács kizárólagos hatáskörébe utalása rájuk nézve kizárná a kormány szerződéskötési jogát. Emellett továbbra is fenntartandó

teket a legfelsőbb államhatalmi szerv lássa el meghatalmazással”. Ld.: Sebestyén: i. m. 169. old.

⁹ Megfontolandó, hogy nem kellene-e az országgyűlés hatáskörébe utalni a döntés jogát a békekötés mellett az ország területi változását előidéző nemzetközi szerződések vonatkozásában is.

az az alkotmányos rend, amely szerint a kormány nem köthet olyan nemzetközi szerződést, melynek rendelkezései törvénnyel vagy törvényerejű rendelettel ellentétben állanak. Ha a másik fél kívánása vagy egyéb szempont a kormányok közötti szerződési forma mellett szólna, a kormány csak az országgyűléstől vagy az Elnöki Tanácstól nyert felhatalmazás alapján válhat jogosulttá az ilyen nemzetközi szerződés megkötésére.

A nemzetközi szerződéskötési jog javasolt rendezése esetén tehát a kormány az Elnöki Tanács számára az 1. és 2. pont alatt fenntartott nemzetközi szerződések kivételével bármely nemzetközi szerződést megköthetne. E kikötéseket tartalmazó szabályozás nem zárná le az Elnöki Tanács szerződéskötési jogát, hanem lehetőséget adna arra, hogy indokolt esetben kizárólagos szerződéskötési hatáskörébe utalt nemzetközi szerződésekön kívül általános szerződéskötési joga alapján egyéb tárgyú nemzetközi szerződéseket is köthessen az általános külképviseleti jog alanya.

Az Elnöki Tanácsnak az általa köendő szerződés tartalmának megállapítására és aláírására irányuló meghatalmazás kibocsátásáról plenáris ülésen kell döntenie.¹⁰ Döntésének meghozatalában a kormánynak, illetőleg a külügyminiszternek a szerződés megkötésére irányuló, a szerződés megkötésének indokolását is tartalmazó javaslatára támaszkodik. A határozat meghozatala után törtenik a meghatalmazó levél kibocsátása, amelyet mint az Elnöki Tanács bármely aktusát a NET elnöke és titkára írnak alá és az Elnöki Tanács pecsétjével látnak el.

A többoldalú nemzetközi szerződést kötő államok igen gyakran „nyílt”-nak mondják ki a megkötött egyezményt és ezáltal minden állam vagy az államoknak az egyezményben meghatározott csoportja számára lehetővé teszik az egyezményhez való csatlakozást, amely a csatlakozási okiratnak az egyezményben megjelölt szervezh való benyújtása révén történik. Az utólagos csatlakozás esetén tehát nem különül el a szerződés aláírása és a szerződés megerősítése. A csatlakozási okirat kiállítása mindkettőt magába foglalja. A nemzetközi szerződések kötésére vonatkozó vázolt követelmények elfogadása esetén az Elnöki Tanácsnak kellene döntenie végső fokon a csatlakozás kérdésében és a NET nevében kelene kiállítani a csatlakozási okmányt:

1/ ha a többoldalú nemzetközi szerződés tárgya az Elnöki Tanács kizárólagos szerződéskötési hatáskörébe tartozik, vagy

2/ ha a többoldalú nemzetközi szerződést a felekként szereplő államok államfői, illetőleg a legfelsőbb államhatalmi szerveinek elnökségei kötötték, vagy

3/ ha a kormányok közötti többoldalú nemzetközi szerződés a megkötő felek részéről megerősítésre szorult, vagy

4/ ha a többoldalú nemzetközi szerződés olyan tárgyú, amelyre nézve a magyar államjog szabályai az Elnöki Tanács megerősítését írják elő.

A nemzetközi jog általános szabályai, amennyiben az adott egyezmény nem zárja ki, lehetővé teszik az államok számára, hogy a többoldalú nemzetközi egyezményekhez csatlakozva az egyezmény egyes rendelkezéseivel szemben fenntartással éljenek. Az Elnöki Tanács által gyakorolt csatlakozási jog egyik elemének kell tekinteni a NET-nek azt a jogát, hogy a Magyar Népköztársaságnak valamely többoldalú nemzetközi egyezményhez való csatlakozását kinyilvánító elhatározásában és az erről kiállított okmányban a kormány javaslatára megjelölje azokat a fenntartásokat, amelyek megtételével a nemzetközi egyezmény egyes rendelkezéseit a csatlakozás ellenére sem fogadja el kötelezőnek a Magyar Népköztársaságra nézve.

4. Az Elnöki Tanács külügyi ténykedései között igen jelentős helyet foglal el a nemzetközi szerződések ratifikálása. A ratifikálás belső tevékenység. A belső államjog határozza meg, hogy melyik állami szerv és milyen eljárási rendben végzi ezt a feladatot. Csak a ratifikáció jogi hatása jelentkezik nemzetközi jogi szinten, ha találkozik a másik szerződő fél hasonlóan megerősített akaratával. A ratifikáció tehát az adott állam tárgyi joga által feljogosított szervnek az az aktusa, amellyel a ratifikálandó nemzetközi szerződést megerősíti és ezáltal végleg kinyilvánítja, hogy állama teljesíti a nemzetközi szerződésnek reá vonatkozó előírásait.¹¹

¹¹ F. I. Kozsevnyikov szerint a ratifikáció „az aláírt szerződésnek az adott állam legfőbb hatalma általi megerősítése. a ratifikációs okmányoknak a felek közötti utólagos kicserélésével”. Ld. F. I. Kozsevnyikov: Szovjetszkoje goszudartszvo i mezsdunarodnoje pravo, Moskva, 1948. 227. old.

Kozsevnyikov a ratifikáció fogalmába tartozónak tekinti a ratifikációs okmányoknak a felek közötti kicserélését is. Ezt az állítást azért nem fogadhatjuk el, mert a ratifikáció egyoldalú állami tevékenység, a szerződéskötés része, de nem azonos magával a szerződéskötéssel, amely nem egyetlen alany, hanem legalább két félnek az egybehangzó akaratnyilvánítása. A ratifikációs okmányok kicserélése már magában foglalja a másik fél megerősített akaratának a kinyilvánítását, sőt ezen kívül a két fél akaratkijelentésének kölcsönös elfogadását kifejező együttes tevékenységét, a kicserélés aktusát is.

Sebestyén Pál megfogalmazása szerint „a megerősítés az államfőnek vagy legfőbb államhatalmi szervnek az az aktusa, amellyel a nevében meghatalmazottja által aláírt szerződést a maga részéről jóváhagyja, azáltal tehát „megerősíti” s azt az államra nézve kötelezőnek és megtartandónak jelenti ki”. Ld.: Sebestyén: i. m. 170. old.

E meghatározás értelmében az Elnöki Tanács csak a saját meghatalmazottja által aláírt nemzetközi szerződéseket erősítheti meg. Sebestyén véleménye szerint az Elnöki Tanács szerződéskötési jogkörének alkalmazási körén kívüleső, a kormány, a minisztériumok és más önálló államigazgatási szervek által kötött nemzetközi szerződések nem tartoznak az Elnöki Tanács megerősítése alá, „minthogy azok tekintetében az egyöntetű nemzetközi gyakorlat szerint, amelyet a mi alkotmányjogi gyakorlatunk is követ, az államfői megerősítést a Minisztertanács által eszközölt jóváhagyás pótolja”. (Ld.: uo.) A minisztériumok vagy egyéb központi államigazgatási

¹⁰ A NET ügyrendje 19. §-a (1) bekezdése értelmében „a nemzetközi szerződés megkötésére a NET saját tagjait, a minisztertanács tagjait vagy a szükséghez képest más személyeket hatalmazhat fel”.

Arra a kérdésre, hogy általában milyen természetű nemzetközi szerződések kerülnek ratifikálásra, nem lehet valamennyi állam közötti szerződésekre egyaránt érvényes választ adni. Először is nem minden állam jogrendje határozza meg a ratifikálandó nemzetközi szerződések körét. Másrészt e kérdést szabályozó országoknak a társadalmi fejlődés különböző szakaszán létrejött alkotmányos szabályai eltérő tartalommal szabják meg a megerősítésre szoruló nemzetközi szerződések katalógusát.

Hazánkban sem az alkotmány, sem más jogszabály nem határozza meg, hogy mely nemzetközi szerződéseket kell megerősíteni, melyek a nemzetközi szerződéseknek azok a rendkívül jelentős csoportjai, melyek végső megerősítését az ország érdekvédelme feltétlenül megkívánja. Az alkotmány megfogalmazásából, amely szerint az Elnöki Tanács „megerősíti a nemzetközi szerződéseket”, arra lehetne következtetni, hogy e rendelkezés mind a NET, mind a kormány meghatalmazásából aláírt valamennyi nemzetközi szerződés ratifikálását előírja. A ratifikációs jog alkalmazási körének eme kiterjesztő értelmezése azonban elvileg nem volna indokolt és egyéb szempontból sem lenne célszerű. A gyakorlatban nem is érvényesül ilyen értelmezés.

A szocialista törvényesség követelménye a legfelsőbb állami szervek életében a szocialista alkotmányosság igényében testesül meg, amely a központi állami szervektől is megkívánja, hogy működésüket alkotmányos mederben, az államjogi normák által meghatározott keretekben és eljárási rendben fejtsék ki. E célkitűzés megvalósítása feltételezi a központi állami szervek rendeltetésének, jogosultságainak, működési rendjének tudományos alapokon nyugvó, a fejlődés követelményeit szem előtt tartó szabályozását.

A békés egymás mellett élés elvén alapuló, a jószomszédi és baráti viszony ápolását célzó szovjet külpolitika gyakorlatát a központi állami szervek külügyi tevékenységének szabályozása révén már a szovjet állam fejlődésének első periódusában jelentős normák segítették elő, amelyek a második fejlődési szakaszban még tovább finomodtak. A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának a nemzetközi szerződések kötése és ratifikálása rendjéről szóló, 1925. május 21-én hozott határozata értelmében ratifikálás alá estek a békekötésről, a Szovjetunió határainak megváltoztatásáról szóló szerződések, valamint azok a szerződések, amelyeknek ratifikálását azoknak az országoknak a törvényei előírták, amelyekkel a Szovjetunió szerződést kötött.¹²

A nemzetközi szerződések ratifikálásának

szervek közötti nemzetközi megállapodások valóban nem szoktak ratifikálásra kerülni. A kormányok közötti nemzetközi egyezményekről azonban nem állíthatjuk ugyanezt. A gyakorlatban ismételen találkozunk az adott szerződések ratifikálását előíró kormányok közötti nemzetközi szerződésekkel. Ld. pl. 1954. évi 1., 1955. évi 6., 1958. évi 1. sz. tvr-t.

¹² Ld.: Isztorija szovjetszkoj konsztytucii (v dokumentah) 1917–1956. Moszkva, 1957. 557. old.

és felmondásának rendjéről szóló ma is hatályos 1938. augusztus 20-i törvény pedig a békeszerződéseknek, az agresszió elleni különös védelemről szóló, valamint a kölcsönös megemlékezési szerződéseknek és azoknak a nemzetközi szerződéseknek ratifikálását írja elő, amelyek utólagos ratifikálását a felek kikötik.¹³

A ratifikáció kötelező előírása a belső jog által azzal a jogkövetkezmennyel jár, hogy az ország szerződéskötésre jogosult állami szervei felelősséggel tartoznak azért, hogy a jogszabályban meghatározott nemzetközi szerződések megkötése során a szerződő féllel, illetőleg felekkel a ratifikálás szükségességét elfogadtassák és a szerződésben közös elhatározással kikössék. A ratifikálásról szóló államjogi normák megvalósítása érdekében a nemzetközi szerződés tartalmának megállapítására és aláírására adott meghatalmazásban ki lehet kötni a létrejött megállapodás ratifikálásának követelményét.¹⁴

A ratifikálás kötelező voltát kimondó államjogi normák az állam jogrendjének részét képezik, de nem elemei a nemzetközi szerződés érvényességét és hatályosságát szabályozó nemzetközi jognak. A ratifikációnak nemzetközi jogi szempontból akkor van jelentősége, a ratifikáció az adott nemzetközi szerződés érvényessége és hatályossága szempontjából akkor releváns, ha maga a nemzetközi szerződés írja elő a ratifikálást. A ratifikáció meghatározott nemzetközi szerződésekre vonatkozó államjogi előírása nem teszi lehetővé, hogy a nemzetközi szerződéskötésre jogosult állami szervek a belső jog által megszabott körön kívül is megállapodjanak az utólagos megerősítésben.

Az államjog rendelkezései szerint ratifikálandó nemzetközi szerződések körét hazánkban nem indokolt túl tágan megszabni. A szerződéskötési jogot gyakorló szerveink országgyűlés iránti felelőssége, beszámolási kötelezettsége kellő lehetőséget nyújt a külügyi tevékenység legfelsőbb irányítására és ellenőrzésére. A ratifikáció szükségességének túlzott kiterjesztése fékezően hathat a nemzetközi kapcsolatok bővítésére irányuló törekvésre, különösen ha más államok belső joga nem tartalmaz hasonló előírásokat.

Ratifikálandó nemzetközi szerződéseink meghatározásánál mindenekelőtt figyelembe kell vennünk az Elnöki Tanács kizárólagos szerződéskötési hatáskörébe utalando nemzetközi szerződések körét. Ezeket feltétlenül ratifikálandóknak kellene kimondani. Elő kellene írni a ratifikálását a kormány által kötött azoknak a nemzetközi szerződéseknek is, amelyek az állami költségvetés kereteit meghaladó pénzügyi terhet rónak az államra, valamint amelyek az állampolgárok

¹³ Ld.: i. m. 804. old.

¹⁴ A Szovjetunióban a ratifikálás alá eső nemzetközi szerződések megkötésére vonatkozó meghatalmazásokban az alábbi kikötést szokták felvenni: „A jelen meghatalmazás alapján aláírt megállapodások a Szovjetunió törvényei által megállapított módon ratifikálás alá esnek”. Ld.: O. E. Polenc: Ratifikacija mezdunarodnih dogovorov. Moszkva, 1950. 52. old.

alapjogait és alapkötelességeit közvetlenül érintik. Csak instruktív szerepe lehet ama tétel törvénybe foglalásának, hogy ratifikálás alá esnek azok a nemzetközi szerződések is, amelyek megerősítését a felek kikötik.

Nemzetközi szerződéseink ratifikálása az Elnöki Tanácsnak saját megítélésétől függő, kollektív elhatározásán nyugvó tevékenysége. A ratifikációra vonatkozó határozat meghozatalát a kormány idevágó javaslata segíti elő. A kormány javaslatát a külügyminiszter továbbítja az Elnöki Tanácshoz. A nemzetközi szerződéseknek a ratifikáció előtt történő kormány általi jóváhagyása a Szovjetunióban is érvényesülő gyakorlat. A ratifikációról szóló ukázok szövegében külön utalás tanúsítja, hogy a ratifikált szerződést a kormány korábban jóváhagyta.¹⁵

A ratifikáció teljesítésének határidejét az adott szerződésben vagy az e tárgyban létrejött külön megállapodásban lehet meghatározni. Ha az Elnöki Tanács a megszabott határidőn belül a szerződést nem ratifikálja, az a még nem érvényes megállapodás elvetését jelenti. A határidő előzetes kikötésének hiányában az Elnöki Tanács belátásától függ, hogy mikor ratifikálja a megerősítendő szerződést.

A nemzetközi szerződés megerősítéséről az Elnöki Tanács egyedi határozatban dönt. A ratifikálásról szóló határozat megszületése után történik a ratifikációs okmány kiállítás. A ratifikációs okmány formája és szövegezése különböző lehet. A Magyar Népköztársaság ratifikációs okmányaiban a megerősítő szöveg nem különül el a szerződés szövegét megelőző és bezáró részre, hanem egészében a szerződés szövegét követi. A nemzetközi szerződés szövege és a hozzákapcsolt ratifikációs okirat alkotja együttesen a Magyar Népköztársaság ratifikációs okmányát. Szövege egyszerű és világos, csak a legszükségesebbet tartalmazza. Lerögzíti a Magyar Népköztársaság ratifikáló szervének nevét, a ratifikálás tényét, a ratifikált szerződés címét, a szerződés aláírásának keltét. Ezt követi új bekezdésben annak megállapítása, hogy az Elnöki Tanács elnökének és titkárának aláírásával, valamint a NET pecsétjével ellátott megerősítő okiratot kiadja. Az okiratot a keltezés, az aláírások és a lepecsételések teszi teljessé.

A ratifikációs okirat szövegéből ki kell tűnnie annak, hogy az okirat az Elnöki Tanács megbízásából vagy a kormány meghatalmazásából kötött nemzetközi szerződés megerősítését tartalmazza-e. A ratifikáció megtörténte után a megerősítő okmányok kicserélését, illetőleg letétbe-

helyezését a szerződő felek külügyminiszterei, diplomáciai képviselői, illetőleg e feladat elvégzésére feljogosított személyek végzik.

A nemzetközi szerződés felmondásának joga a szerződés kötésére, illetőleg megerősítésére jogosult szervet illeti meg. Az alkotmány nem tesz említést az Elnöki Tanácsnak a nemzetközi szerződések felmondására irányuló jogáról.¹⁶ Az alkotmány vonatkozó rendelkezéseinek logikai értelmezése alapján azonban nem lehet kétséges, hogy az Elnöki Tanács jogosult a saját megbízása alapján kötött, de ratifikálás alá nem eső, valamint a NET vagy a kormány meghatalmazásából létrejött és az Elnöki Tanács által ratifikált nemzetközi szerződések felmondására. A kormány által kötött és ratifikálás alá nem tartozó nemzetközi szerződéseket a kormány mondhatja fel. A felmondási joggal felruházott állami szerveinket e joguk gyakorlásában a szerződések előírásai, a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai, a szocialista külpolitika alapelvei, az ország érdekeinek védelme kell hogy vezéreljék.

5. A nemzetközi szerződéskötési jog néhány elvi és gyakorlati problémájának átfogó taglalása után indokoltnak látjuk, hogy kiterjesszük figyelmünket a nemzetközi szerződések belső jogszabályba iktatásával, illetőleg kihirdetésével kapcsolatos fontosabb kérdésekre. Hazánkban a felszabadulás előtt és azt követően is az alkotmány elfogadásáig a fontosabb nemzetközi szerződések törvénybeiktatása összefüggött azokkal a törvényi rendelkezésekkel, amelyek szerint meghatározott tárgyú, illetőleg a törvényhozás tárgyaira vonatkozó nemzetközi szerződések megkötéséhez az országgyűlés hozzájárulása volt szükséges.¹⁷ Az országgyűlés a hozzájárulást a nemzetközi szerződés szövegét tartalmazó törvényjavaslat elfogadásával juttatta kifejezésre. Buza László a szerződés nemzetközi jogi és államjogi hatályát elemezve találóan emelte ki azokat a fonákságokat, amelyek a nemzetközi szerződés egész szövegének törvénybeiktatásából adódnak. Nemcsak az állami szervekre és az állampolgárookra nézve érdektelen szövegrészek jelennek meg ezáltal törvényi formában, hanem a törvény mezét öltik a szerződésnek azok a rendelkezései is, amelyek a másik szerződő félre állapítanak meg bizonyos kötelezettségeket. Ez pedig nyilván jogi lehetlenség. Fejtegetéséből az tűnik ki, hogy véleménye szerint helyesebb, ha nem magát a nemzetközi szerződést foglalják belső jogforrásba, hanem a szerződés végrehajtására szolgáló jogparancsokat külön törvényben vagy rendeletben bocsátják ki.¹⁸

Alkotmányunk megszületése után a nemzet-

¹⁵ A Szovjetunióban egyes nagyjelentőségű nemzetközi szerződéseket ratifikálásuk előtt a Legfelsőbb Szovjet házainak külügyi állandó bizottságai is megvitatták. A bizottságok helyeslő álláspontja ugyancsak kifejezést nyer az adott szerződés ratifikálásáról szóló ukázban. Ld.: Harald Riedel: Das Präsidium des Obersten Sowjets der Union der Socialistischen Sowjet-republiken. Wissenschaftliche Zeitschrift der Deutschen Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht“ 1955/56. 2. sz. 95. old.

¹⁶ A szovjet alkotmány 49. c. o), a kínai alkotmány 31. c. 12. pontja kifejezetten feljogosítja az Elnökséget, illetőleg az Állandó Bizottságot a nemzetközi szerződések felmondására.

¹⁷ Ld.: az 1867. évi XVI., az 1878. évi XX., az 1899. évi XXX., az 1908. évi XII., az 1917. évi XVII., az 1920. évi I. és az 1946. évi I. törvény vonatkozó rendelkezései.

¹⁸ Ld.: Buza László: A parlament szerepe az államszerződések kötésénél. Budapest, 1914. 8. old.

közi szerződések belső jogszabályba foglalását, illetőleg kihirdetését nem rendezte jogszabály. A kialakult gyakorlatban alkalmazott megoldások körvonalai pedig eléggé elmosódtak. A nemzetközi szerződés megkötését lehetővé tevő, a szerződés szövegének becikkelyezése révén kifejezett országgyűlési hozzájárulásra alkotmányunk értelmében sem az Elnöki Tanács, sem a kormány szerződésalkötési jogának gyakorlásához nincs szükség.¹⁹

Indokolt-e ma egyáltalán hazánkban valamely nemzetközi szerződés belső jogszabályba iktatása? Hogy a feltett kérdésre válaszolhassunk, meg kell vizsgálnunk, mit értünk az alatt, hogy valamely nemzetközi szerződés csak az államot kötelezi, az állampolgárokat és a hatóságokat azonban közvetlenül nem érinti. Melyek azok a központi állami szervek, amelyek az államot kifelé képviselve kötelesek gondoskodni arról, hogy a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségeket az egyéb állami szervek és az állampolgárok végrehajtsák. Mely központi állami szervek kötelesek kibocsátani a nemzetközi szerződések hazánkra vonatkozó rendelkezéseinek megfelelő, azok végrehajtását szolgáló belső normákat.

Ez utóbbi kérdésre nem adhatunk minden nemzetközi szerződés tekintetében helytálló, egységes feleletet. A különböző állami szervek által kibocsátható jogforrások hierarchiája nem csupán formai alá- és fölérendeltséget jelent, hanem a jogszabályoknak az államjog által meghatározott bizonyos tartalmi különülését is kifejezi.²⁰ Ezt a követelményt nemcsak a nemzetközi szerződések végrehajtására szolgáló jogszabályok kibocsátásánál, hanem esetleg a nemzetközi szerződés egészének az alább vázolt kivételes esetekben történő belső jogforrásba iktatásánál is szem előtt kell tartani. Általánosságban mégis lerögzíthetjük, hogy hazánk központi kormányzati szervei, az országgyűlés, az Elnöki Tanács és a kormány kötelesek gondoskodni alkotmányos rendeltetésüknek megfelelően a nemzetközi szerződésekben az országra háruló feladatok végrehajtásához szükséges normák kibocsátásáról.

Kizártnak, illetőleg feleslegesnek tekintsük-e ezek után a nemzetközi szerződések törvénybe vagy egyéb jogforrásba iktatását. Egyértelmű tagadó válasszal nem dönthetjük el a kérdést. A törvénybe vagy más jogforrásba foglalás lehet viszonyossági kötelezettség teljesítése is. Valamely nemzetközi szerződés jelentőségére tekintettel az országgyűlés, illetőleg az Elnöki Tanács enélkül is elhatározhatja, hogy a szerződés egészét törvényi, illetőleg törvényerejű rendeleti köntösbe öltözteti. E kivételes esetektől eltekintve a nemzetközi szerződések egész szövegének törvénybe

vagy más jogforrásba iktatása alkotmányos rendünkben nem követelmény, sőt mivel a becikkelyezés szükségképpen számos olyan szövegrészt is belső jogszabályba foglal, amely csak a másik felet kötelezi, illetőleg amely érdektelen a magyar hatóságok és állampolgárok szempontjából, nem helyes.

Alkotmányunk életbelépése óta az országgyűlés mindössze két nemzetközi szerződést iktatott törvénybe.²¹ A majd kilenc év alatt törvénybe iktatott nemzetközi szerződések csekély száma nem abban gyökerezik elsősorban, hogy az Elnöki Tanács e téren is rendszeresen helyettesítette az országgyűlést,²² hanem abban, hogy a nemzetközi szerződések kihirdetésének, ha nem is következetesen végigvitt, de a korábbi rendszertől lényegesen eltérő rendje alakult ki.

Nemzetközi szerződéseink az alkotmány elfogadása óta jelentős többségükben nem becikkelyezés, de mégis törvényerejű rendeleti közvetítéssel jelennek meg. E törvényerejű rendeletek rendszerint három részből, sőt legtöbbször három szakaszból állanak. A törvényerejű rendelet első szakasza a címben megjelölt nemzetközi szerződésnek nem törvényerejű rendeletbe iktatását, hanem csak kihirdetését vagy közzétételét rendeli el. A második szakasz foglalja magában azután rendszerint a kihirdetett nemzetközi szerződést. A harmadik szakaszban pedig az Elnöki Tanács általában megjelöli azt a központi állami szervet, amelynek feladatává teszi a nemzetközi szerződés végrehajtásáról való gondoskodást. Hogy az ilyen törvényerejű rendelet normái csak a kihirdetés elrendelésére és esetleg a szerződés végrehajtásáról gondoskodó szerv kijelölésére irányulnak, különösen érzékelhetően tűnik ki azokból a törvényerejű rendeletekből, amelyek nem is közlik az adott nemzetközi szerződés szövegét, hanem a közzétételt meghatározott állami szerv (miniszter) feladatává teszik.

A különböző minisztériumok által váltakozó kiállításban közzétett nemzetközi szerződések nehezen hozzáférhetőek, nem képeznek egységes kiadványsorozatot. Összegyűjtésük és kezelésük körülményes. Hozzá kell ehhez számítani azt is, hogy egyes nemzetközi szerződések továbbra is a kihirdetést elrendelő törvényerejű rendeletekben látnak napvilágot. Arra nézve, hogy mely nemzetközi szerződések kerüljenek közzétételre külön kiadványokban, és melyek a kihirdetést elrendelő törvényerejű rendeletekben, nincs lerögzítve semmilyen útmutatás.

Hogyan lenne megoldható a nemzetközi szerződések kihirdetése körül tapasztalható bizonytalanság? A nemzetközi szerződések kihirdetésének milyen rendszere segítené elő azok hozzá-

¹⁹ A békeszerződés kötése tekintetében fennálló alkotmányos követelményekre már rámutattunk.

²⁰ Új büntett megállapítására vonatkozó nemzetközi szerződésből fakadó kötelezettségnek például csak az országgyűlés vagy az Elnöki Tanács lehet eleget. Az 1954. évi 26. sz. tvr. 3. § (1) bekezdése értelmében ugyanis új büntetést csak törvény vagy törvényerejű rendelet állapíthat meg.

²¹ Ld.: a varsói szerződés törvénybeiktatásáról szóló 1955. évi III. és az Egvesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának törvénybeiktatásáról szóló 1956. évi I. törvény.

²² Az alkotmány elfogadása óta az Elnöki Tanács ugyancsak kétszer iktatott törvényerejű rendeletbe nemzetközi szerződést. Ld.: az 1954. évi 15. és az 1954. évi 32. sz. törvényerejű rendeletet.

férhetőségét, egységes kezelést? Véleményünk szerint a nemzetközi szerződések kihirdetésére szánt külön orgánium létesítése tenné lehetővé a kívánt cél elérését. Technikai kivitelezés szempontjából különféle megoldás képzelhető el. Kézenfekvő lenne például, ha a Magyar Közlöny mellékleteként — takarékosági okokból esetleg kisebb példányszámban — megjelenne a „Nemzetközi Szerződések Tára”, amelynek példányaikat évenként kötetbe lehetne foglalni. Ennek az elképzelésnek a valóraváltása esetén indokolt lenne Magyarország eddigi hatályos nemzetközi szerződéseit összegyűjteni és kiadni.

A Nemzetközi Szerződések Tára a szerződés-kötésre jogosult szervek külön normatív rendelkezései nélkül közölné hatálybalépésük napján a Magyar Népköztársaság nemzetközi szerződéseit. Ha pedig a közzététel megelőzné a hatálybalépés napját, a hatálybalépés tényét utólag (a hatálybalépés napján) hozná nyilvánosságra a lap. Ugyancsak értesítést adna a hatályát veszített nemzetközi szerződésekről is.

A nemzetközi szerződések kihirdetésével kapcsolatos vizsgálódásunkat nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne térjünk ki a ma használatos kihirdetési rendszerben fellelhető néhány gyakorlati problémára. Ezt annál is inkább el kell végeznünk, mert kívánatos, hogy ezek a többnyire formai fogyatékoságok addig is kiküszöbölődjenek, amíg az általunk fentebb javasolt kihirdetési rendszer megfontolást, illetőleg elfogadást nem nyer.

Az első probléma a nemzetközi szerződések hatálybalépésével kapcsolatos. Nem célszerű megítélésünk szerint olyan nemzetközi szerződés kihirdetését elrendelni, amelynek hatálybalépését eredményező jogi tény (ratifikációs okmányok kicserélése, kellő számú ratifikációs okmány, illetőleg csatlakozási okirat letétbe helyezése) még nem következett be. Előfordulhat ugyanis, hogy az a másik fél, illetőleg felek tartózkodása következtében nem is történik meg. Nem merülhet fel természetesen ez az aggály azokkal a nemzetközi szerződésekkel szemben, amelyek hatálybalépésének feltételül előírt tevékenység már megtörtént, csak az attól számított meghatározott idő nem telt meg el. Nem szabad megfélekezni ugyanakkor arról sem, hogy a hatályba lépett és kihirdetni szándékolt nemzetközi szerződés kihirdetése a hatálybalépés után lehetőleg ne kessen.

A másik megjegyzésünk a kihirdetett nemzetközi szerződés kiállításának formájára vonatkozik. Mivel a nemzetközi szerződések életbelépése nem belső életbeléptető aktusnak, hanem a nemzetközi szerződésben meghatározott tevékenységnek és gyakran attól számított bizonyos idő elteltének a jogkövetkezménye, rendkívül fontos a kihirdetés során a hatálybalépés szempontjából releváns tényeknek és esetleg magának a hatálybalépésnek is a pontos közlése, hogy a nemzetközi szerződés olvasója könnyen megtudhassa az életbelépés napját. Nemzetközi szerződéseinket kihirdető jogszabályok váltakozó szer-

kezeti megoldásban közlik ezeket az adatokat.²³ Mi legcélszerűbbnek tartanók a nemzetközi szerződések jelenlegi kihirdetési rendszerében, ha mind a hatálybalépés szempontjából jelentős tényeket, mind a hatálybalépés idejét a kihirdetést elrendelő jogszabály címe és szövege között zárójelbe téve közölné a hivatalos lap. E tények közlésének a jogszabály valamely¹ bevezető vagy záró szakaszába való foglalását azért nem helyeseljük, mert ezek a jogszabály normatív tartalmától független adatok.

Bármilyen szerkezeti megoldást választanak is a jogszabályok, illetőleg a hivatalos lap szerkesztői, nem téveszthetik szem elől a következtetés és az egységesség követelményét. Az állami akarat kinyilvánításának, illetőleg kihirdetésének fórumán nem engedhető meg formai tekintetben sem az esetlegesség, az alkalmi formulák használata. Törekedni kell az egyszerű, közérthető szerkezeti megoldások következetes alkalmazására.

6. Az Elnöki Tanács által gyakorolt követési jog hármas tagozódású jogosultságot foglal magában.

1/ Az Elnöki Tanács dönt a külügyi szervek előkészítése és a kormány javaslata alapján a magyar nagykövetségek, követségek külföldön történő felállításáról, illetőleg megszüntetéséről. Valamely államban magyar követség felállítását elrendelő határozat fontosságára, következményeinek tartósságára tekintettel indokolt, hogy az Elnöki Tanács azt normatív határozati formába foglalja és tegye közzé a hivatalos lapban.²⁴

2/ Aktív követési jogánál fogva az Elnöki Tanács dönt a magyar nagykövetek és követek, valamint a magyar ENSZ delegáció tagjainak megbízása és visszahívása kérdésében. A NET ügyrendjének 21. §-a értelmében az Elnöki Tanács a követek megbízása tekintetében a minisztertanács javaslatára határoz. Nyilvánvaló — bár az ügyrend kifejezetten nem mondja ki —, hogy a kormány javaslatára születik a követek visszahívására irányuló döntés is.

Nem egyöntetű a gyakorlat a megbízó, illetőleg visszahívó határozatok külső formája tekintetében. Előfordult már, hogy követi megbízás normatív határozati formában jelent meg.²⁵ Véleményünk szerint mivel a megbízó, illetőleg visszahívó határozat tartalmában és jogkövetkezményében nem általános jellegű, nincs szükség normatív határozati formára. Indokolt lenne azonban ezeket az egyedi megbízó, illetőleg visszahívó határozatokat is a hivatkozhatóság meg-

²³ Egyes törvényerejű rendeleteknél a jogszabály 1. §-ában (1953. évi 8., 1954. évi 2. sz. tvr.), másoknál a törvények kihirdetéséről szóló 1881. évi LXVI. tv. 2. §-ának megfelelően a kihirdetést elrendelő tvr. címe és szövege között zárójelben (1956. évi 12., 16. sz. tvr.) találjuk meg ezeket az adatokat.

²⁴ Így járt el az Elnöki Tanács, amikor elhatározta Athénben és Montevideóban magyar követség felállítását. Ld.: az 1956. évi 21. és 23. sz. NET határozatot.

²⁵ Ld.: például az 1956. évi 22. sz. NET határozatot.

könnyítés érdekében megfelelő, a normatív határozatokétól eltérő számozással ellátni.

A követi megbízást, illetőleg visszahívást az Elnöki Tanács elnöke és titkára által aláírt, a NET pecsétjével ellátott, a fogadó állam államfőjéhez, illetőleg az államfői külügyi teendőket ellátó szervéhez címzett megbízó-, illetőleg visszahívólevél dokumentálja. A megbízó- és visszahívólevél szövegezési formulája előre nem meghatározott. Hangjának szívélyessége függ a két állam kölesönös viszonyától. Tartalmát pedig a megbízást, illetőleg visszahívást indokoltta tevő körülmények határozzák meg.

Az államok többségénél alkalmazott gyakorlat szerint a küldő vagy fogadó állam államfőjének személyében beállott változást a külképviseletek vezetői megbízóleveleik kikiszerelése szokta követni. A „Nemzetközi jog” c. egyetemi tankönyv megállapítása szerint „olyan államokban, amelyekben az államfői teendőket testületi szerv látja el (Szovjetunió, Lengyel Népköztársaság, Magyar Népköztársaság, Román Népköztársaság, Bolgár Népköztársaság, Albán Népköztársaság, valamint Svájc), e szerv elnökének személyében bekövetkezett változás nem teszi szükségessé új megbízólevél átadását”.²⁶ E negatív következtetés után helyes lett volna azt is megvizsgálni, hogy a testületi szerv egészének változása esetén szükség van-e a követi megbízólevelek kikiszerelésére. Véleményünk szerint nem szükséges, hogy az Elnöki Tanács újonnan való megválasztása maga után vonja a külföldre akkreditált magyar követek, illetőleg a NET mellé akkreditált külföldi követek megbízóleveleik kikiszerelését, mivel a magyar követi megbízólevelek kibocsátója, illetőleg a NET mellé akkreditált külföldi követek megbízóleveleik címzettje nem névszerint meghatározott személy, hanem a személyi változásoktól függetlenül funkcionáló szerv.

Röviden foglalkozunk a konzulok kinevezésével. A konzulok kinevezését sem az alkotmány, sem más jogszabály nem sorolja az Elnöki Tanács feladatai közé. Több állam belső joga azonban a konzulok kinevezését és az idegen konzulok részére a működési engedély (exequatur) megadását is az államfőre bízta. Minthogy a konzulátusok, a konzulok jogi helyzetét rendszerint az államok között kötött konzuli egyezmények határozzák meg, elképzelhető, hogy az olyan állammal kötött konzuli egyezményünkben, amelynek belső joga az államfőt ruházza fel a konzulok kinevezésének és az idegen konzulok részére a működési engedély megadásának jogával, a magyar konzulátus megfelelő tekintélyének biztosítása érdekében abban állapotnak meg a felek, hogy a magyar konzult az Elnöki Tanács bízta meg és az egyezményt kötő állam konzulja részére a NET adja meg a működési engedélyt.

3/ A passzív követségi jog az Elnöki Tanács mellé akkreditálandó diplomáciai képviselő kine-

vezésébe való beleegyezés (agrément) megadásának vagy megtagadásának, továbbá a megbízott követ fogadásának, megbízólevele átvételének, valamint a kinevezett diplomáciai képviselő persona non grata-vá nyilvánításának jogát foglalja magában. A megbízólevél átvételét nem az Elnöki Tanács egész testülete, hanem rendszerint a NET elnöke és titkára végzi. Az Elnöki Tanács 1949-ben elfogadott ügyrendje az elnökből, a helyettes elnökből és a titkárból álló elnökséget bízta meg azzal, hogy a NET nevében fogadja a külföldi követeket. A gyakorlatban azonban nem valósult meg ez a rendelkezés. A külföldi követek fogadása, megbízó és visszahívóleveleik átvétele jellegzetes reprezentatív tevékenység, amelyet az Elnöki Tanács nevében a NET elnökének kell végeznie.²⁷ Nincs természetesen kizárva, hogy ünnepélyesebb fogadások alkalmával az Elnöki Tanács más tisztségviselője, illetőleg valamely tagja is jelen legyen e feladatok elvégzésénél.

7. Az Elnöki Tanács külügyi jogainak és tevékenységének vizsgálatát az új államok elismerésére irányuló jogosultság megemlítésével fejezzük be. A Magyar Népköztársaság kormányzati szervei baráti érülettel viseltetnek az önálló állami életet kivívó, a haladás útjára lépő népek iránt. E népek és országok irányában kialakult vagy kialakulóban levő kapcsolatainknak megfelelően különböző formában juttatják kifejezésre az új államok elismerését. Az elismerésnek ezek a formái általában magukba foglalják a külügyi kapcsolatok kialakításának valamilyen módját vagy közvetlenül együttjárnak vele. Ezek az elismerést kifejezésre juttató külügyi megnyilvánulások nemcsak az Elnöki Tanács külügyi jogainak gyakorlásaként szülehetnek meg, hanem a kormány vagy más központi állami szerv külügyi tevékenységének eredményeként is.

Az elismerésnek az a formája, amelyről külön kívánunk szólni, valamely új államnak a Magyar Népköztársaság nevében nyilatkozattal, határozattal kifejezett elismerése. A magyar állam nevében jelentkező erre a legfelsőbb akaratkijelentésre az Elnöki Tanács jogosult. Az elismerő nyilatkozat megtétele még nem jelenti a diplomáciai kapcsolatok felvételét az elismert állammal, de indokolt esetben követheti az elismerést a diplomáciai kapcsolatok felvétele. Az elismerő nyilatkozatnak, a diplomáciai kapcsolatnak a nyilatkozatot közvetlenül követő felvétele nélkül is igen nagy jelentősége van. Nyilvános állásfoglalást jelent az egész világ színe előtt az önálló állami életre lépett ország mellett. Az Elnöki Tanács a nemzetközi szintre irányuló nyilatkozatában nemcsak új államok elismerése tekintetében fejezheti ki a legfőbb állami akaratot, hanem egyéb vonatkozásban is.²⁸

²⁷ Az Elnöki Tanács elnöke ellát több egyéb külügyi természetű reprezentatív teendőt is. Külföldi államfőket fogad, üdvözlő táviratokat küld a NET és saját nevében más államok nemzetközi ünnepei, külhatalmak államfőinek személyi ünnepei alkalmából stb.

²⁸ Nyilatkozati formában ismerte el például az Elnöki Tanács 1955. november 24-én az Osztrák Köztár-

²⁶ Ld.: Nemzetközi jog (Egyetemi tankönyv). 202. old.

Az Elnöki Tanács külügyi természetű nyilatkozatainak közlése különböző módon történhet. A diplomáciai út mellett, illetőleg annak kiegészítéseként a sajtó, rádió hírközlése is igénybevehető. Több esetben előfordult, hogy a NET ilyen természetű nyilatkozatát a Magyar Közlöny közölte.²⁹ A hivatalos lapban közzétett nyilatko-

saságnak az 1955. évi október 26-i szövetségi alkotmány-törvényben nyilvánított örökös semlegességét. Ld.: Magyar Közlöny 1955. évi november 26-i sz.

²⁹ Ld.: a Szudáni Köztársaság független állami-ságát elismerő nyilatkozatot, valamint az Egyesült Arab Köztársaság elismeréséről szóló 1958. évi 1—8. sz. NET határozatot. Magyar Közlöny, 1956. január 7-i és 1958. február 23-i sz.

zatot a Magyar Közlönyben kihirdetett jogszabályoktól eltérően keltezéssel kell ellátni. A nyilatkozat közlésének, illetőleg nyilvánosságra hozatalának ugyanis mint említettük, nem egyedüli és nem is elsődleges formája a hivatalos lapban való közzététel, az egyéb közlési formák megelőzhetik a Magyar Közlönyben való kihirdetést. A nyilatkozat megszületésének időpontját tanúsító keltezés ezért itt nem mellőzhető.³⁰

Ádám Antal

³⁰ Kár, hogy az Egyesült Arab Köztársaság elismeréséről szóló 1958. évi 1—8. sz. NET határozat már nem viseli az előző alkalmakkor használt formát és keltezés nélkül jelent meg.

Észrevételek a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének bevezető rendelkezéseihez *

A. A javasolt szöveg

1. §

A jelen törvénykönyv az állampolgárok, valamint az állami, társadalmi és gazdasági szervezetek vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek egyre növekvő mértékű kielégítése és a szocializmus építése érdekében.

2. §

(1) A törvénykönyv védi az állampolgárok személyi és vagyoni jogait s törvényes érdekeit. Biztosítja e jogok rendeltetésszerű szabad gyakorlását.

(2) A törvénykönyv nem nyújt oltalmat a jogok oly gyakorlásának, amely e jogok gazdasági és társadalmi rendeltetésével nem fér össze; különösen, ha az a népgazdaság megkárosítására, az állampolgárok ok nélküli zaklatására vagy illéktelen előnyök szerzésére irányul.

3. §

A polgári jogok gyakorlása és a köteleességek teljesítése során a feleknek a közösség érdekében álló és a szocialista együttélés követelményeinek megfelelő magatartást kell tanúsítaniuk, kölcsönösen összeműködve mind a jognak rendeltetésszerű gyakorlása, mind a kötelezettségek pontos teljesítése terén.

4. §

A jelen törvénykönyvben foglalt jogok védelme az állam minden szervének kötelessége. Érvényesítésük, ha jogszabály másképpen nem rendelkezik, bírói útra tartozik.

* E tanulmányt Kiss Géza professzor (Bólyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Román Népköztársaság) a Jogtudományi Közlöny számára írta. — Szerk.

5. §

Ha a jelen törvénykönyv az elbírálás alá kerülő esetre nézve kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, a kérdést hasonló esetre szóló rendelkezés alapján kell — a 2. és 3. §§-ban foglalt alapelvek figyelembevételével — eldönteni.

B. A javasolt szöveg indokolása

1. Általános észrevételek

I. A „Bevezető rendelkezések” átfogó alapelvszerű jellegűek, amint ezt az Indokolás azok háromszoros funkciójának megállapítása kapcsán jelzi (114—115. old.):

a) *elvi keretül* szolgálnak a Codex II—V. részeiben szabályozott anyagok számára;

b) útmutatást adnak a Codex alkalmazása során felmerülő *hézagok* kitöltésére nézve;

c) lehetőséget nyújtanak — a törvényesség keretében — a „*summum ins summum iniuria*” kiküszöbölésére, ami azt jelenti, hogy a rendelkezések hivatva vannak a szocialista törvényesség elvét összeegyeztetni annak *módszertani lehetőségével*, hogy egyfelől az *egyéniesítő igazságosság* érvényesüljön, másfelől a jogalkalmazás — a népi demokrácia gyorsütemű gazdasági, politikai és társadalmi fejlődésével mindenkor lépést tartva — a Codex rendelkezéseit az elavulástól megóvja.

Annak megítélésére, hogy a célkitűzések elérése mennyiben sikerül, különbséget kell tennünk a Tervezet *elvi* — *rugalmas* és *kazuisztikus-mechanikus* természetű rendelkezései között.

A Tervezet *alapjelleget* az előbbieket adják meg. (Indokolás 113—114. old.) Ez a törvény szerkesztési mód rugalmassága, általánosságban mozgó rendelkezéseinek, *clausula generalis*-ának tág értelme, egyszóval: a törvényhozó által a törvény szerkezetébe illesztett *üres keretek* révén okoz nehézséget a jogalkalmazó számára. A nehézség gyakorlati és elméleti síkon egyaránt jelentkezik.

Ezúttal csupán az utóbbi¹ szempontot érintjük: megtalálni annak *módszeri* lehetőségét,² hogy a *föltétlen* törvénytiszteletre kötelezett bíróság — az Indokolás szavaival élve — eléggé „önálló”-nak bizonyuljon arra, hogy *a*) az említett üres kereteket megfelelően kitöltve, *b*) hogy a jogrendet tovább fejlessze, sőt *c*) hogy egyes rendelkezéseket (a formáló-bürokratikus kötöttség okozta igazságtalanság kiküszöbölése céljából) adott esetben mellőzhessen is.

A másik csoport (a kazuisztikus — merev rendelkezések csoportja) a Tervezetben aránylag háttérbe szorul, de azért — a dolog természeténél fogva egyes materiák körében nélkülözhetetlen lévén — jelentős szerephez jut. Ennek a szerkesztési módnak jellegzetes hiányossága az ún. *technikai értelemben vett hézag*, amely e szerkesztési típus elkerülhetetlen velejárója, a forgalmi élet folytonos mozgása és fejlődése következtében felmerülő új viszonyok, fordulatok révén, amely utóbbiakra a törvény kazuisztikus és merev rendelkezése nem terjed ki. Hogyan oldható meg *itt* a jogalkalmazás fentjelzett problémája, az említett (a—c) feladatok teljesítése keretében?

II. A „Bevezető rendelkezések”-ben kifejezésre jutó alapelvek a következőkben összegezhetők:

1. a jogviszonyokban szereplő felek jogaik gyakorlása és kötelezettségeik teljesítése során a közösség érdekével s a szocialista együttélés követelményeivel összhangzó viselkedésre kötelesek,

2. minden jogosultsággal úgy kell élni, hogy annak társadalmi és gazdasági rendeltetése tiszteletben tartassék,

3. a Codex a jogosultságokat csupán a fenti (1—2)* feltételek alatt védi. Visszaélés számára nincs védelem.

Lássuk, milyen viszonyban állanak ezek az alapelvek a II—V. részek rendelkezéseivel; mennyiben alkalmasak arra, hogy az individualizáló igazságosság érvényesülését előmozdítsák, továbbá hogy akár mint értelmezések, akár mint hézagpótló motívumok a szóban forgó célkitűzéseket

¹ A század elején ezt a problémát a kontinentális jogi szakirodalom bőven megtárgyalta, különös tekintettel az angol—amerikai bíróságok eltérő helyzetére. Vö. *Mendolssohn-Bartholdy*: Das Imperium des Richters 1910. (u. o. bibliogr.). A kontinentális bíróságokra nézve: *Gmür*: Gegenwart u. Zukunft, berni rectori székf., 1913. 22. old.

² A *burzsoa* „módszervita” kimerítő bibliográfiáját adja. *Alf. Ross*: Die Theorie der Rechtsquellen. Ein Beitrag zur Theorie des positiven Rechts. Leipzig—Wien, 1929. A *szovjet* jogtudományban a probléma a „Szovjetunió teljes ülési határozatai jogi természete” elemzésének keretében merült föl. Tájékoztatót nyújt (bibliográfiával) a Szovj. Gosz. i Pravo hasábjain közölt részletes vita (1955 és köv. évf.; ld. alább az 5. § részletes indokolásánál is); u. o. kül. *Tyiskevics*, *Hodunov*, *Jurkevics*, *Matvicsenko*, *Volozsanin*, *Kirov*, *Orzik* hozzájárulásai és a folyóirat álláspontja. Vö. még *Vünyavszkij*: A joggyakorlat szerepe a polg. jogban (id. a „Probleme de drept socialist” c. román nyelvű bukaresti folyóirat VII. 70. old. után), *V. I. Kaminszkaja*, Szov. G. i. Pr. (1948) 43. old. — Ld. még *Visinszkij*: A szovj. áll. és jogtud. kérdései. Bp., 1950. 48. old. és Bizonyítási eszközök (Bp. 1951.) 242. old.

megvalósítsák. És pedig mindenekelőtt az elvirugalmas, ún. *keretrendelkezéseket* illetően.

III. Amikor a „keretrendelkezés” — az Indokolást idézve — „néhány fogalmak megértését a közfelfogásra bízta”, továbbá „kerüli a túlságosan merev szabályokat és a bíróságra bízta, hogy az eset mindenkor körülményei szerint döntson a törvényben megadott (általánosságban mozgó) útmutatások alapján”, ezt oly módon teszi, hogy vagy a *tényállást*, vagy a *jogkövetkezményt* (joghatást) *rugalmasan* (elasztikus módon) határozza meg. Szemben a merev, „sematikus” móddal (pl. Terv. 14. §: *cselekvőképtelen* az a kiskorú, aki *12-ik életévét nem töltötte be*), ez az elasztikus mód a konkrét eset körülményeihez simuló *keretet* ad, amelyet a bírónak kell konkrét tartalommal kitöltenie; (pl. Terv. 619. § (1) d.: „kitagadásnak van helye, ha a köteles részre jogosult *erkölcstelen* életmódot folytat”, Terv. 110. § „a talált *méltányos összegű* találat díj illeti meg”) az előbbi esetben a tényállás, az utóbbiban a joghatás van elasztikusan meghatározva.

1. Eme elasztikus fogalmak közül igen fontos szerepet játszik a Terv-ben a *forgalmi szokás*, (13. § b, 108—109. §§, 186. § (3), 187. § (1), 262. §, 430. §, 534. § (4) bek. főleg a *szerveződések* értelmezése és a *kötelmek teljesítési módja* körül felmerülő fontos problémák terén, amelyekről részletesebben a *kötelmi jogra* vonatkozó észrevételeink kapcsán emlékezünk meg.

2. Más, ilyen természetű fogalmak magukkal a „Bevezető rendelkezések”-ben szereplő kifejezésekkel kapcsolatosan szerepelnek; így 27. § (2), 52. § d, 78. § (3), 181. § (2), 217. § b, 265. § (2), 312. §, 333. § (2), 367. § (2), 369. § (1), 397. § (1) („a szocialista együttműködés együttes követelményei”, „a dolgozó nép érdeke”, „közérdek”), valamint 136. §, 279. § b, 385. § (2), 536. § (2) („rendeltetészerű használat”), 121. §, 135. §, 413. § (1) („rendes gazdálkodás”). Végül számos *simulékony*, „*elmosódó*” fogalom, megjelölés, körülírás, stb.; így pl. 114. §, 138. §, 181. § (2), 224. §, 541. § (2) („arányos, aránytalan”, „tetemes”, „túlzott”, vagy 88. §, 110. §, 313. §, 352. § (2), 354. § (1), 355. § (1), 356. §, 398. § (3), 423. § (2), 425. § (2), 434. § (1), 435. §, 437. §, 451. § (3), 480. § (2), 527. § (3), 532. § (1), 533. § (1), 534. § (1), 541. § (2) „alapos”, „fontos”, „megfelelő” ok, „alkalmas állapot”, „megfelelő határidő”, „lényeges körülmény”, „célszerűtlen”, „szakszerűtlen”, „gazdaságos, méltányos”, hasonlóan 314. § (2), 417. § (2), 509. § d, 619. § (1)—(2) („súlyos gondatlanság”, „súlyos veszélyeztetés”, „erkölcstelen életmód”) stb.

IV. Ami a *forgalmi szokásra* vonatkozó részletrendelkezéseket illeti, megállapítható, hogy ezekre vonatkozóan az Indokolás által említett célkitűzések érvényesítése a bevezető rendelkezések alkalmazásával kellőképpen sikerül.

A 4. és 5. §§-ban* kifejezett alapelvek oldják

* A Tervezet (változatlan) §-ai (nem az én javaslatom §-ai) értendők.

meg a 186. § (3)-ban kimondott jogszabály értelmezésének alapját. Amikor a Codex szoros kapcsolatba hozza a forgalmi szokásokat a szocialista együttélés követelményeivel (186. § (3) bek.), akkor ez nemcsak azt jelenti, hogy a bírónak mindenekelőtt konstatálnia kell: létezik-e az illető kérdésben valamely kialakult forgalmi szokás, hanem annak elbírálását is a bíró kötelességévé teszi, hogy az illető szokás megfelel-e a szocialista erkölcs említett kívánalmainak. A 4. § (2)-ben foglalt útmutatás ugyanis determinálja ama forgalmi szokások szocializáló jellegét, amelyeket a 186. § (3) *közvetett törvénytartalom* joghatályával ruház fel.³ Következésképpen kizártnak az e § értelmében vett „szokások” fogalmi köréből mindama társadalmi osztályok, érdekcsoportok, foglalkozási ágak stb. szokásai (életfelfogásai, hagyományai stb.), amelyek a dolgozók etikai elveivel ellentétben állanak (ez a megkülönböztetés a szocializmus építésének mai stádiumában még aktuális, sőt fontos; idővel — az osztálykülönbségek fokozatos összezsugorodásával, illetve eltűnésével — csökkenni fog, sőt meg is szűnik annak jelentősége).

A 2. § 2., a 4. § 1–2. és az 5. § 1–2. további fontos elvi keretet adnak a 186. § 3-ban a konkrét *tényállás* tisztázása szempontjából.

Végül — amit talán legelső sorban kellene említeni — mindezen elvi rendelkezések valóban megadják annak metodikai lehetőségét, hogy a szokások alkalmazása révén a Codex mindazon rendelkezései, amelyeket a *szerezési szabadság* vezérelve kormányoz (179–308., 322–544. §§)⁴, hézagtól mentesekké és fejlődésre képesekké válnak.

a) Hézagtól mentesekké azáltal, hogy a bíró az alkalmazandó forgalmi szokásból *konkrét* jogszabályt formuláz a felmerült eset eldöntésére. Ha tehát *létezik* ilyen szokás, akkor már nem lehet szó hézagról, mert a „törvény” — ha nem is közvetlenül, de közvetett tartalma (a szokás) útján intézkedik. Ha *nem* létezik, akkor a bevezető rendelkezésekben kifejezett általános tételek adják meg az útmutatást, amely ezekben a helyzetekben, amikor ti. a bírónak *elasztikus természetű keretrendelkezéseket* kell alkalmaznia, sikerrel is jár. A törvényhozó itt szándékosan illeszti be a rendelkezés szövegébe a kitöltetlen keretet, a bíróra bízva, hogy azt (nem ugyan önkényesen, „szabadon”, hanem a 2, 4–5. §§-ban meghirdetett elvek alkalmazásával) a szocialista erkölcs vonatkozó parancsait követve, megfelelő tartalom-

mal töltsé ki.⁵ Ezeket az *etikai* (bár a jogszabály közvetett tartalmát tevő) elemeket a bíró — természetesen — nem *jogforrásokban* és nem is kizárólagos *jogi* elemzés útján találja meg, hanem a szocialista erkölcs tan alapjaitól megvilágításában, amely körülmény rámutat arra, hogy a népi demokrácia bírójának megfelelő ideológiai-felkészültséggel is bírnia kell.⁶

b) Fejlődésképesekké azáltal, hogy a forgalmi szokás a társadalmi élet, a gazdasági berendezések, a termelési viszonyok stb. fejlődésével, módosulásával, haladásával karöltve változik. Ez a dialektikus elem adja meg a forgalmi szokásokra utaló keretrendelkezések jogfejlesztő jelentőségét. A Codex *szó szerinti* szövege akár évszázadokon át is változatlanul maradhat érvényben, mégis együtt halad az élettel a Codex valódi tartalma: *idevágó rendelkezései* sohasem avulnak el, mert a szóban forgó közvetett tartalom révén *automatikus* módon halad együtt a folyton fejlődésben levő alépitménnyel.

V. Az imént mondottak megfelelően állanak az összes elasztikus fogalmakra, ugyanúgy, mint azok legtipikusabb képviselőjére: a szokásra.

A burzsoá és szocialista jogszemlélet között — a most tárgyalt probléma szempontjából — épp az a lényegi különbség (és egyben ellentét), hogy az *előbbi* (ideértve a haladó burzsoá elméletet is) eme elasztikus fogalmak értelmezése és alkalmazása terén a bírói *szubjektív* elbírálásnak úgyszólván *korlátlan* (vagy a mérsékeltebb irányzat — legalábbis igen tágkörű) érvényesülést engedélyez, míg ellenben az *utóbbi* a jogalkalmazót ugyancsak a *szocialista etika alapjaitól* köti (Terv. 2, 4–5. §§). Így pl. annak megítélésénél, hogy „alapos ok” forog-e fenn?, hogy „súlyos”-e a gondatlanság? „aránytalan”-e a különbség a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közt? stb.

Ott pedig, ahol a (haladó) burzsoá jogelmélet ugyancsak bizonyos objektív értéktételekhez köti a bíró mérlegelését, a szocialista jogszemlélet — természetesen — nem fogadhatja el azt az *objektivist* álláspontot, mely szerint „a forgalomban szereplő érdekcsoportok, foglalkozási ágak stb. felfogásainak méltányos egybehangolása”

³ Példa: A bérbeadó havonta betekintést kíván nyerni a bérlő háztartásába a „rendeltetés- és szerződés-szerű” lakáshasználat ellenőrzése végett. A Terv. szerint ezt „a bérlő szükségtelen háborítása nélkül foganatosíthatja”; de az „ellenőrzés és szükségtelen háborítás” nincs definiálva. A bíró első feladata a) megállapítani, létezik-e ide von. *forgalmi szokás*; Ha igen, akkor meg kell vizsgálnia, hogy ez a szokás megfelel-e a szocialista erkölcsi felfogásnak?. Ha a felelet erre is *pozitív*, akkor ebből a forgalmi szokásból formuláz *konkrét* jogszabályt (*jogkérdés*). b) Ezután tisztázza a *tényállást*: megfelel-e egyfelől a bérbeadó, másfelől a bérlő a Terv. 2, 4–5 §§-ban előírt követelményeknek; c) A megállapított tényállást a formulázott konkrét, ad hoc jogszabály alá vonja (subsumptio).

⁴ A bíró ideológiai felkészültségének fontosságát tanulságosan magyarázza. L.: *Vasziljev*: A jognormák interpretációja c. előadásában (a Román N. K. igazságügyminisztériumában, 1955. nov. 15-én; idézve a bukaresti „Justitia Noua” c. folyóirat XI. (1955.) 6. f. 859. sk. old. kül. 871–879. old.).

³ A közvetett törvénytartalom „elméletének kifejtését megkíséreltem” A jogalkalmazás módszeréről” (Bp. 1908.) és főleg Gesetzsammlung u. ungeschriebenes Recht (Iherings Jahrb.). 58. sz. 469. és köv. old.; hozzá vö. *Danz, Oertmann*, Rechtsordnung und Verkehrssitte, Leipzig, 1914. 130. old. és köv. *Ross* i. m. 184., 187., 190. és 322. old. L.: azonban már *Szászy-Schwarz*, Jogállam VI. (1907. 99. old.)

⁴ A szerződési szabadság uralmán kívül eső jogterület egészen más természetű megítélés alá esik (tervszerződések, termelési szerződések). Ld.: *Eörsi*: Tervszerződés. Budapest. 1957. 88. s köv. old.

adná meg az elbírálás alapját.⁷ Ez az álláspont lényegileg az állam és jogrend „osztályfeletti” koncepciójának felel meg. A szocialista jogrendnek kizárólag „a szocialista erkölcsből kell táplálkozni” azaz a szóhajövő értékítéletek megalkotására szintén a Tervezet 2., 4., 5 §-aiban kifejezett vezérelvek irányadók.⁸

Végeredményben itt is a forgalmi szokások egyik legnagyobb jelentőségű válfajának, a *nyelvhasználatban* megnyilvánuló szokásnak (consuetudo loquendi, Terv. 187. §) szerepéről van szó. Ebből folyik az elasztikus fogalmak hézagkitöltő és jogfejlesztő szerepe — mutatis mutandis —, ugyanúgy, mint azt fentebb a forgalmi szokásokra nézve általában láttuk.

A Codex tehát — a maga egészében — ebben a tekintetben is „hézagtalanná” válik. Hogy az Indoklásban felhozott példával éljünk (114. old.): amikor „megfelelő határidő” van előírva, akkor ezzel a „blanketta”-megjelöléssel a törvényhozó a maga szerepét betöltötte. A többi a bíró dolga: az ő kötelessége az így megadott keretet, a bevezető rendelkezések értelmében, az eset körülményei szerint tartalommal kitölteni.

Ami pedig a jogrend továbbfejlesztését illeti, a szavak „szokásos jelentésére” ugyanaz áll, amit a forgalmi szokásokra vonatkozóan általánosságban mondtunk. A szavak szokásos jelentése a termelési viszonyok módosításával, a társadalmi élet fejlődésével, a tudomány, technika és kultúra előrehaladásával automatikusan módosítja a szavak értelmét. Ezért bár a jogszabály szó szerint változatlan, *értelme* folyton változik. Ezt a jelenséget tanulságosan szemlélteti *Oertmann* példája,⁹ amelyet kitűnően lehet alkalmazni a Terv. 114. § 1. bekezdésében foglalt rendelkezésre is: „Ha több személy dolgai úgy egyesülnek, hogy azokat csak *aránytalan károsodás* árán, vagy *egyáltalán nem lehet széjjelválasztani*...”. Amit *tegnap* még „egyáltalán nem” lehetett széjjelválasztani, azt *ma* már bizonyos „áldozattal” lehetséges, *holnap* pedig (a technika tökéletesedése folytán) minden értékesökkenés nélkül lehetséges lesz: ugyanaz a szó mást jelentett tegnap, mint jelent ma s mint jelenteni fog holnap. Íme, a bevezető rendelkezések sikeresen oldják meg a feladatokat az összes blankettafogalmak értelmezése és az ezekkel megformulázott keretrendelkezések kitöltése terén is.

VI. Másképp áll a dolog a mechanikus szerkezetű *merev* jogszabályok alkalmazása terén. E szabályok elkerülhetetlen velejárója a *technikus* értelemben vett hézag; tehát az a *valódi hézag*, amely a törvényhozó intenciója *ellenére* bukkan fel, a dolog természeténél fogva, lépten-nyomon.

Minthogy pedig ezúttal nem elasztikusan megformulázott fogalmakról, clausula generali-

sokról, keretrendelkezésekről van szó, hanem mereven megrögzített és jogtechnikai módon körvonalozott sematikus jellegű szigorú jogszabályokról, itt már nem áll a bíró rendelkezésére ugyanaz a lehetőség, amelyet a fentiekben láttunk, amikor ti. a szükséges útmutatást a forgalmi szokások és a bevezető rendelkezések megadták. Sőt, ezúttal rendszerint kazuisztikus módon felsorolt kategorikus rendelkezésekkel áll a bíró szemben, amely rendelkezések pontosan megszövegezett *tényállástípusokra* vonatkoznak. Ezzel szemben az élet, a maga előre kiszámíthatatlan változatosságával, egyre-másra vet fel oly eseteket, amelyekre a fent említett rendelkezések nem találnak.

Kiszakítva hozunk fel példaképpen oly részt a Tervezetből, amelynél a „hézag” korántsem a törvényszerkesztők hibájából vagy elnézéséből, hanem a dolog természetéből következik.

A Tervezet kazuisztikus-merev módon szabályozza a *kötelezett szerződés-szegésének* kérdését (IV. rész 1. cím, XXV. fej.), amellyel ez alkalommal csupán a *hézagkitöltés* szempontjából foglalkozunk; *érdemben* a megfelelő tárgy (kötelmi jog) keretében. Négy esettípus van hivatva az összes felmerülő lehetőségeket kimeríteni.

1. Mora debitoris (273. §): a kikötött teljesítési idő eltelte teljesítés nélkül.

2. Hibás teljesítés synallagmatikus szerződés esetében (279. §).

3. A teljesítés lehetetlenülése a kötelezett hibájából (284. §).

4. A teljesítés előzetes megtagadása jogos indok nélkül (87. §).

Felmerülő eset, amely e 4 kategória egyikébe sem sorozható (csak 2 példát említünk): a) *hibás* teljesítés oly szerződés esetében, amely *nem kölcsönös* szolgáltatásokról szól; b) *Non facere*-re irányuló *folytatólagos* szolgáltatási kötelezettség megsértése. Ez utóbbit elemezzük, mint jellegzetesebbet. Konkrét példa: A (szücsmester) vállalkozási szerződést köt B-vel (szücsáru kereskedő) szukcesszive szállítandó 20 télibunda elkészítésére (Terv. 351. §), annak kikötésével, hogy A e szerződés érvénybenlétének ideje alatt másval szemben hasonló munkát *nem* vállalhat. A e pontot megszegi: C-nek (aki ugyancsak szücsáru kereskedő, B konkurrens) két bundát szállít, mindjárt a B-vel kötött szerződés megkötése után. Quid iuris?

A szerződésszegés *kétségtelen*, a Tervezet *szellemében* is, de nem annak *kifejezett* rendelkezései, azaz *szövege* értelmében. A szabályozás *alap gondolata* tágabb, mint a szabályozás szövegének *redakcionális formulája*: nem forog fenn sem *adóskésedelem*, sem *hibás* teljesítés, sem a szolgáltatás *lehetetlenné* válása, sem annak előzetes *megtagadása*.

Amde ezúttal a 2., 3. és 4. §-ok csak *nagy általánosságban* szolgálnak útmutatásul: annyiban, hogy a vállalkozó vétett a *szocialista együttélés* követelményei ellen és megszegte az *együttműködés* követelte kötelességét, ami korántsem elegendő támaszpont a bíró számára, akinek pontosan *meg kell állapítania*: a szerződésszegés,

⁷ Vö. e. kérdésre nézve *Oertmann*, i. m. 359. és köv. old.

⁸ *Hensel*: Hauptprobleme der Etik, 66. old. „az erkölcs az, amelyből a jog állandóan merít”. Természetes, hogy ez — mutatis mutandis — áll a szocialista jog és erkölcs viszonyára is.

⁹ I. m. 378. old.

mely válfaja forog fenn a 4 közül? (A joghatás ti. más és más épp ehhez képest: módosított teljesítés, kártérítés, visszalépési jog, egymagában, alternatíván vagy kopulatíván, stb.) E megállapítás hiányában nem hozhat ítéletet. Viszont a bevezető rendelkezések általános tételeiből épp úgy nem lehet levezetni azt a konkrét jogszabályt, amely pontosan előírja, hogy a Codex értelmében mi a felmerült esetben a szerződésszegés következménye, mint ahogy a justiniánusi kodifikáció élén álló hármastétel („honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere”) nem nyújthatott jogilag használható konkrét szabályokat a Corpus Juris körébe tartozó részletkérdések eldöntésére.

Ha azonban a célhoz vezető útmutatást ilyen módon megkapni nem is tudjuk, megtaláljuk azt akkor, ha nem általános erkölcsi értékítéletek, hanem a Codexben a szóban forgó materiára közvetlenül vonatkozó speciális jogszabályok alapján tájékozódunk. Éspedig: épp ama jogszabály alapján, amelynek tényállás-eleme a felmerült (és nem szabályozott) konkrét jogeset tényállásához olyan nagymértékben hasonlít, hogy nyilvánvaló, miszerint az illető §-ban előírt jogkövetkezményt erre az in concreto felmerült esetre is alkalmazni kell.

Így, a fent felhozott példánkban, nem lehet ugyan (erőltetett rabulisztika és a tényállás tudatos denaturálása nélkül) a „teljesülés lehetetlenüléséről” beszélni (hiszen mi sem áll útjában annak, hogy a vállalkozó a vállalt 20 bundát pontosan szállíthassa), tehát a 284. és köv. §§-ban körülírt tényállás nem forog fenn, mindazonáltal B számára, aki az általa kiszemelt kiváló szűcs-specialista (A) által készített árut konkurrenciára mentesen akarja elárusítani — és a szerződésben épp ezért kötötte ki a tilalmat —, az elkövetett kötelemszegés következtében az egész szerződés elvesztette értékét, annyival inkább, mert a jövőben további kötelemszegő magatartásra számíthatni. Tehát az előállott helyzet annyira hasonlít a Terv. 284. § és köv. §-ban szem előtt tartott helyzethez, hogy ugyanazt a joghatást kell előidéznie.

Nézetünk szerint tehát helyénvaló volna, hogy az idevágó utasítást a Codex a bíró számára megadja, mégpedig kifejezett delegáció formájában. Ugyanúgy, amint a keretrendelkezések esetében a Tervezet vonatkozó szakaszai (lásd fent, III. 1.) — kombinálva a bevezető rendelkezésekkel — arra utasítják a bírót, hogy a forgalmi szokásokból, mint a törvény közvetett tartalmából, konkrét jogszabályokat alkossanak a felmerült eset eldöntésére, a most szóbanforgó technikus értelemben vett hézagok esetében hasonlóképpen fel kell hatalmazni, illetőleg utasítani kell őt arra, hogy az analógiát igénybe vegye. Ez okból javasoljuk, hogy a bevezető rendelkezések közé egy új paragrafus iktattassék, amely a Bolgár Népköztársaság kötelmi jogi törvényének 2. §-ával megegyező értelmű rendelkezést tartalmazzon.

Anélkül, hogy az e problémára vonatkozó vitakérdéseket érintenők, csupán annyit tartunk szükségesnek e helyen leszögezni, hogy a javasolt § — természetesen — sem a „hagyományos” (a glosszátoroktól a pandektistákig terjedően kul-

tivált) skolasztikológiai exegezist, sem a „Begriffsjurisprudenz” mesterkelt jogi konstrukcióit nem kívánja életrekelteni. De épp úgy távol áll az „ultramodern” szociológiai irányzatok elgondolásaitól is („szabad érdekmérlegelés”, stb.). A szocialista jogszemléletnek megfelelő koncepciót és módszert követő törvényértelmezésnek kell érvényesülnie, amely a két tényállás (ti. a Codex által megformulázott absztrakt esettípus és a felmerült jogeset tényállása) közötti „hasonlóságot” dialektikus és materialista alapon ítéli meg, a jogeset összes körülményeinek tekintetbe vételével; mind az alkalmazandó részletrendelkezések, mind a 2., 4. és 5. §§ szellemében.

A javasolt § részletes indokolását alább (az egyes §-ok indokolása során, lásd 5. §) adjuk. Ott terjeszkedünk ki értelmében arra a kérdésre, miért tartjuk szükségesnek, hogy a Codex kifejezetten adjon delegációt a bírónak az analógia alkalmazására és ugyanott tárgyaljuk — röviden — e kérdés jogelméleti ágát.

VII. Szóltunk az elvi-rugalmas és a kazuisztikus-merev törvényszerkesztésről. Szükséges még — ebben a gondolatmenetben — megemlítenünk a törvényszerkesztésnek azt a hybrid módját, amely a két formát mintegy egyesíti magában azáltal, hogy a lényegileg elvi-rugalmas (rendszerint clausula generalis útján formulázott) rendelkezést kazuisztikus elemekkel kombinálja. Azokra a felsorolásokra gondolunk, amelyeknek utolsó tétele nyilvánvalóvá tenné a jogszabály clausula generalis-jellegét, ha ugyanakkor nem szerepelne ugyanazon rendelkezésben néhány példás módon részletező (a clausula generalis-szal mintegy egyenrangú) pont, amely a törvényhozó kazuisztikus elgondolású szerkesztésére vall.

Így pl. a Tervezet 205. § (1) bek., amelyre a kötelmi jogra vonatkozó észrevételekben még visszatérünk:

„A szerződésben kikötött szolgáltatás valamely dolog adására, tevékenységre, tevékenységtől való tartózkodásra vagy más magatartásra irányulhat.”

Hasonlóan pl. a 90. § (1): „más fontos ok”, a 402. § d: „más alapos ok”, vagy éppen a 140. § (2), amelyben a felsorolt 5 pont közül négy szigorúan merev kazuisztikus szövegezésű, az ötödik az elképzelhető legelasztikusabb clausula generális; ugyanis a telki szolgálat — e § szerint — a következő esetekben engedélyezhető: a) átjárás, b) vízellátás, c) pince biztosítása, d) épület megtámasztás és e) más cél.

Önkéntelenül is vissza kell emlékeznünk Zitelmann-nak ötvenhárom év előtt tartott előadására a Magyar Jogász Egyletben, amelyben az in integrum restitutio eseteinek felsorolását (egyes pandekta-tankönyvekben) ezzel a régi német diáknótával jellemezte: „Öt ok van az ivásra: vendéglátás, szomjúság, ezutáni szomjúság megelőzése, jó bor és végül minden egyéb ok.”^{9/a}

^{9/a} Zitelmann: Törvényhez kötöttség és bírói szabadság. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 34. k. 272. sz. 322. (18.) old.

Alig lehet kétséges, hogy — amint említettük — mindezen esetekben lényegileg *clausula generalis*-okkal állunk szemben. Ennélfogva a hozzáillesztett felsorolás nemcsak fölösleges, hanem zavartkeltő is; hacsak a felsorolt kazuisztikus pontok *különösen kiemelkedő példaszzerű jellege* nincs kifejezetten hangsúlyozva (pl.: „alapos ok, így különösen...”).

Ezért javasolnánk a jelzett §-ok átszövegezését ebben az értelemben. Ebben az esetben ezek a rendelkezések is ugyanabban a viszonyban vannak a bevezető 2., 4., 5. §-ok elvi útmutatásaival, amelyet fentebb (IV—V.) elemeztünk.

VIII. Ennyit óhajtottunk javaslatunk indokolásául *általánosságban* megemlíteni. Az alábbiakban az egyes §-okra vonatkozó észrevételek és a javasolt szöveg speciális indokolása következik, megjegyezvén, hogy a pusztán csak szövegezés szempontjából tett módosítások indokolását — rövidség okából — mellőzzük.

Mielőtt az általunk javasolt egyes §-ok részletes indokolására térnénk át, még azt az általános jellegű észrevételt óhajtanánk tenni a Tervezet szövegére, hogy az I. rész *kettéosztását* (1. „a törvény célja” = 1–3 §§ és 2.; az „a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése” = 4–6 §§) mellőzendőnek véljük, az anyag szűk tárgykörére való tekintettel és a következő okokból:

a) A címek nem fedik a kettéválasztott *tartalmat*. A „törvény céljára” voltaképpen csak az 1. § vonatkozik; a 2. és 5. §§-ra nézve 1. alább. A 3. § és az 5. § (3) nem ebbe a részbe való (1. alább). A 6. § nem vonatkozik sem a „jogok gyakorlására sem a kötelezettségek teljesítésére”.

b) A 3. §-t ebben a részben *fölszemesnek* tartjuk. Az (1.) bek. lényegileg ugyanazt mondja, amit a 75. §. A (2) bekezdés, amit a 77. § (2), ill. amit a 76. § egyik bekezdésében kellene kimondani. A (3) bek. a 78. § (1) bekezdés élére illik.

c) Az ún. „*utaló magatartás*” következményeként statuált helytállási kötelezettségnek ugyancsak nincs helye ebben a részben. A 309. §-ba való, mint kizárólag a *kártérítést* illető általános szabály (XXIX. fej.)

d) Az 5. § (1)—(2) a 2. §-ba volna olvasztandó (1. alább ad 2. § b).

2. Az általunk javasolt szakaszokhoz

1. §

Nincs érdemleges megjegyzésünk

2. §.

a) Az általunk javasolt § (1) bekezdése azonos a Tervezet 2. §-ával. Ehhez tehát nincs megjegyzésünk.

b) A javasolt szakasz (2) bekezdésébe bele van olvasztva a Tervezet 5. §-ának (1)—(2) bekezdése. Nézetünk szerint ez az egész complexum együvé tartozik. A Tervezet 5. § (1)—(2) bek. nem egyéb, mint *negatív* oldala ugyan annak, amit a 2. § (1)—(2) bek. kifejez *pozitív* irányban.

c) Elegendő, ha a § csak *rendelkezik* és nem *definíál*. Tehát adja meg a *tényállást* (= 5. § (2) bek.) és a *jogkövetkezményt* (5. § (1) = a jogvédelem megtagadása). Minden egyéb a tankönyv és kommentár tárgykörébe tartozik. Ezeket a megfontolásokon alapul a mi szövegezésünk.

d) A joggal való visszaélést ún. „*chicane-paragrafus*”, mint más Codexek példája is mutatja, legcélszerűbben *clausula-generalis*-szal formulázható. A Tervezet — követve az OSzFSzK Ptk. 1. §-ának rendelkezését —, a leghelyesebb és legalkalmasabb szövegezését érvényesítette „*a jog gazdasági és társadalmi rendeltetésével* össze nem férő” célra irányuló joggyakorlás formulájában. Valóban ez a *clausula* nemcsak azokat az eseteket foglalja magában, amelyekben a jogosult csupán azért és egyenesen oly módon gyakorolja jogát, hogy másnak bajt, kárt, hátrányt stb. okozzon, azaz, hogy mást bosszantson, zaklasson, hanem ezenfelül (tehát túlmenően a burzsoa codexek célkitűzésén) visszaélésnek tekinti nemcsak az *egyesekeknek*, de magának a *kollektivitásnak megkárosítását is*.

Hogy tehát ez a *clausula* a „*népgazdaság megkárosítását célzó joggyakorlásra*” is kiterjed, az minden kétségen felül áll: a *propositio maior*ban a *propositio minor* bennefoglaltatik. Ezért az idézett tétel vagy mellőzendő, vagy mint *különösen fontos példa* emelendő ki.

e) Ugyanez áll az olyan magatartásra is, amelynek kizárólagos célja másnak „*zaklatása*”, mert hiszen az ilyen viselkedés sem fér össze a jog — imént vázolt — „*rendeltetészerű gyakorlásával*”. Következőleg ez is mint különösen kiemelt *példa* említendő a rendelkezés szövegében.

Viszont, a „*zaklatás*”, *magában véve*, tehát ha az formai szempontból jogszerű és ha nem *kizárólagosan* irányul más bosszantására, nem bélyegezhető „*chicane*”-nak, habár „a szavak általánosan elfogadott jelentése szerint” *zaklatásnak* szokás tekinteni pl. azt, ha a hitelező „*tapintatlan módon szőlítgatja fel a makacsul késedelmes adóst kötelezettségének teljesítésére*”, vagy ha a bérbeadó ugyanily módon ellenőrzi (Tervezet 385. §) a bérbeadott lakás használatának szerződésszerűségét, stb. Mindaddig, míg ez a *zaklatás* csupán „*nevetlen*”, vagy „*illetlen*” módon, de nem jogellenesen történik, legfeljebb az illemdocxet, de nem a polgári codexet sérti, tehát semmi esetre sem szolgálhat okul a jogvédelem megtagadására! Ezért javasoltuk a „*zaklatás*” kifejezés elé megfelelő *jelző* („*jogellenes*”, „*indokolatlan*”) illesztését.

f) „Az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek csorbítása” vagy a jogosultság *rendeltetészerű* gyakorlásának, vagy e törvényes keret *túllépésének* következményeként állhat elő. Az előbbi esetben *jogszerűen* és *törvényesen*, az utóbbi esetben szükségképpen *rendeltetésellenesen*.

Ennélfogva a fent mondottak erre a passzusra is állanak: vagy kihagyandó, vagy mint kiemelt példa sorolandó fel.

3. §

(= Tervezet 4. § (1)–(2) bek.)

Nincs érdemleges megjegyzés (csupán szövegezési módosítás)

4. §

(= Tervezet 6. §; változatlan)

Nincs érdemleges megjegyzés.

5. §

(Részletes indokolás a javasolt paragrafushoz)

I. A javasolt § legfőbb célja nem annyira (szorosán vett) *gyakorlati*, mint inkább *elméleti* (módszeri) szempontokat tart szem előtt. A hivatása magaslatán álló igazságszolgáltatás a gyakorlatban mindig meg tudta oldani azokat a problémákat, amelyeket a törvény rendelkezéseinek (technikai értelemben vett) hézagai okoztak; ebben a tekintetben a szocialista típusú államok jogszolgáltatása — a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe utalt effektív irányító szerep révén — különösképpen kedvező helyzetben van. Kétségtelen tehát, hogy a jogalkalmazásra háruló feladatot ezen a téren a mi új paragrafusunk nélkül is megoldaná a Legfelsőbb Bíróság által irányított gyakorlat.

Nem ez a helyzet *elméleti* szempontból: amit a technikus értelemben vett hézagok kitöltésére irányuló bírói tevékenység *módszeri* minőségét illeti. Arról van szó, hogy a bíróságnak el kell döntenie „a törvényben kifejezetten nem szabályozott kérdéseket” (Indokolás 115. old.), mégpedig oly módon és olyan megalapozással, amely a *szocialista törvényesség* követelményeinek minden tekintetben maradéktalanul megfeleljen. E problémával kapcsolatosan — mint említettük — a szocialista jogirodalomban nagy jelentőségű szakvita folyik, amely — méreteit és színvonalát tekintve — a század elején a burzsoá szakirodalom terén folytatott ún. „módszervitával” (lutte pour la méthode, Methodenstreit) hasonlítható össze. Egységes vélemény mind a mai napig nem alakult ki. (Vö. Szov. Gosz. i Pravo 1955. VI.; Cikkgy. V. (1955) 536. s. köv. lapok)¹⁰ A konklúzióként leszögeezett „végkövetkeztetések” a legjobban bizonyítják, hogy a két „szélsőséges” követelményt (egyfelől szigorú törvénytisztelet és törvényhez kötöttség, másfelől „kreatív”, „jogfejlesztő”, „kiegészítő”, sőt „javító” judikatúra) mennyire nem sikerült „közös nevezőre levezetni” és „egybehangolni.”

II. Ez a helyzet — a tervezet szempontjából — csupán a *technikus* értelemben vett hézagok esetében forog fenn. Mint láttuk, elvileg rugalmas jellegű szabályozás uralma alá tartozó jogmateriaikra nézve a Tervezet *kifejezett* rendelkezést tartalmaz: egyfelől — általánosságban — az 1–2., 4–5. §§-ban meghirdetett elvek, másfelől — az ügyleti szabadság körébe eső szerződéseket

¹⁰ A vita folytatását illetően a 2. j-ban id. szovjet folyóirat román verziója (Statul si Dreptul Sovietic, Bucuresti) VIII. és köv. évf. szolgált forrásul.

illetően — a 186. § (3) és 187. § (1), valamint a szokásokra kifejezetten hivatkozó §-ok révén. Ezen az alapon igyekeztünk fentebb megállapítani, hogy *ezen a téren* (az elasztikus keretrendelkezések és blanketta-fogalmak szabályozta kérdésekben) a Tervezet igen szerencsésen oldotta meg az idevágó elvi problémát is: a bíró a számára adott utasítás, illetőleg delegáció alapján jár el (alkalmazza a forgalmi szokást, belőle konkrét jogszabályt alkotva; kitölti a „blankettaforgalom” keretét, stb. stb.): amikor ezt teszi, voltaképpen a törvény rendelkezését hajtja végre; amit ő a törvényszöveghez hozzátesz, az mód-szeri szempontnál nem egyéb: mint a törvény *közvetett tartalma*. Így történik, hogy — mint fentebb kimutatni igyekeztünk — a Codexnek ez az anyaga végeredményben szükségképp *hézagtalan*, épp azáltal, hogy rugalmas. De egyben fejlődés-képes is, anélkül, hogy joggyakorlat bármit is „változtathatna”, vagy „javítana” rajta, amit tesz, az a törvényhozó akaratából mint a törvény *alkalmazása* történik.

Láttuk azonban, hogy ugyanez a megoldás abban az esetben, ha a Codex valamely mereven (mechanikus-jogi precizitással) és kazuisztikus részletezéssel megformulázott rendelkezése valamely felmerülő konkrét esetre nézve sem közvetlenül, sem közvetve nem tartalmaz megoldást, *nem jöhet tekintetbe*. Csak két szélsőség nyerhet alkalmazást:

1. vagy a hagyományos „joglogikai”, helyesebben kifejezve *skolasztikus* módszert kell elővenni, úgy amint azt a glosszátoroktól kezdve egészen a „Begriffsjurisprudenz” lénykoráig bezárólag igénybe is vették a jogelmélet művelői és ennek ismert logikai kínzóeszközeivel (a különböző „argumentumok”, erőltetett „konstrukciók”, a tényállás elferdítése stb. segítségével) belepréselni a felmerült gyakorlati jogesetet a rendelkezés szövegének Prokrustes-ágyába „a törvényben bennrejlő gondolat konstrukciója”, illetőleg a rendelkezés „önmagából való kiegészítése” útján (Savigny).¹¹

Jellemző példát nyújt e jogalkalmazási módszerrel a századbeli németországi szakirodalom álláspontja az ún. „pozitív szerződésszégések” kérdésében, amikor is a legerőszakosabb logikai mesterfugasokkal próbálták „megtalálni” a BGB-ben a hön keresett törvényes rendelkezést, amely a hibás teljesítést szabályozná, de amely — természetesen — sehol sem volt megtalálható, amint-hogy nem is létezett. (Vö. Magy. Jog. Egl. Ért. XXXV. 1. füz.) Hogy ilyen természetű megoldáshoz *szocialista jogász* nem folyamodhat, azt e helyen bizonyára fölösleges volna fejtegetni; a „törvényesség” elvének *effajta* érvényesítése homlokegyenest ellentétben állván a marxista jogdroktina vezérelveivel.

¹¹ System der röm. Rechts, I. 213., 219. old. — Vö. (már) *Donellus*: Commentarii I. 1. c. 13. §§ 1–4, *Suarez*, S. J.: De legibus VI. c. 7., *Agu. Tamás*: Summa theologica I. 2. gn. 96. a. 6. Pracht Berlin XXXVIII. 214. s. köv. old. Az *angol-amerikai* jogelméletre nézve ugyanazon folyóirat XXXIX. 265. és köv. old.

2. Marad tehát a *másik* szélsőséges megoldás, amely a realitással számol ugyan és így nem tanít olyasmit, ami nem létezik, de viszont feláldozza a jogalkalmazó (speciálisan: a bíró) *törvényhez* kötöttségét (még ha „elvben” el is ismeri azt) és egy a „törvényjog”-gal parallel érvényesülő „bírói jogot” ismer, mint önálló jogforrást. Hogy ez a koncepció mennyiben talál a római „praetori jogra” egyfelől és az angol-amerikai „judiciary law”-ra másfelől, e kérdés a jelen tanulmány tárgykörén kívül esik.¹² Elég legyen annyit leszögezni, hogy e koncepció modern kontinentális verziójának különböző megnyilvánulásai (az „új természetjog”, a „szociológiai jogtudomány”, a „szabadjogi irányzat” egyes változatai stb.), még bizonyos vonatkozásokban tudományos tekintetben sem eléghetnek ki a probléma kutatójának elméleti igényeit, addig — és legfőképpen — már *ab ovo elvetendők* azért, mert a törvényen (illetőleg az állami jogalkotáson) kívülálló tényezőket is elismernek hivatalos „jogforrások” gyanánt, tehát teljességgel túlteszik magukat a törvényesség parancsán és így a *szocialista törvényesség* elvének szigorú követelményeivel sehogysem egyeztetetők össze.

III. *Quid nunc?* Csak egy megoldás marad hátra: a technikus értelemben vett törvényhézagokat kitöltő bírói jogszolgáltatás olyan minősítése, amely a jogalkalmazó funkcionális műveletet a *törvény parancsán alapulónak* tekinti. Már a burzsoá jogelmélet egyes kiemelkedő, haladóbb képviselőinél is találunk helyes utalásokat arra, hogy magának a törvényhozónak kell megadnia a jogalkalmazó számára azt a módszert, amelyet, amely a hézag törvényszerű kitöltésére vezet. Így *Gmür* a hézagpótló jogalkalmazás által alkotott egyedi jogszabályra, amely a felmerült konkrét esetet eldönti, azt mondta, hogy „az már szubstanciájánál fogva” benne van a törvényben, csupán nincs megformulázva.”¹³ Talán a *kifejezőmód*, amellyel ez a jeles jogtudós élt, valamennyire a konstruktív jogtudomány terminológiájára emlékeztet, de a *lényegben* igen fontos realitásra figyelmeztet, amelynek jelentőségét — természetesen egészen más szempontból és anélkül, hogy *Gmürtől* befolyásolva lett volna, sőt, akinek idevágó művét talán nem is ismeri — tanulságosan mutatja a szocialista bolgár jogásznak, *Vasziljev*-nek a törvényhézagokról szóló fejtegetése, amelynek rendjén rámutatott arra, hogy a törvényszöveg által sem közvetlenül sem közvetve nem szabályozott esettípus a *törvényhezó intenciója értelmében* mégis eldönthető, ha megállapítást nyer, hogy a törvényszöveg tartalmaz — ha nem is expressis verbis — de elvben „egy olyan általánosabb szabályt, amely a mi esetünk szabályozására van hivatva.”¹⁴

¹² Legyen szabad idevágó munkáimra hivatkozni; a római jogra nézve: Archiv für bürgerliches Recht (Berlin) XXXVIII. 214. és köv. old., az angol-amerikai jogelméletre nézve ugyanazon folyóirat XXXIX. 265. és köv. old.

¹³ *Gmür*: Die Anwendung des Rechts, 77. old.

¹⁴ *Vasziljev* i. m. 889. old.

Hogy tehát a technikus értelemben vett törvényhézagok kitöltését illetően is ugyanaz az eredmény legyen módszertől szempontból elérhető, amely az elasztikus rendelkezések alkalmazásakor fennáll, ezért szükséges a Codex kifejezett általános érvényű rendelkezése, amely a bírónak ebben a jogmatériában is megadja a *delegációt* az *analógia* igénybevételére. Ez az általános utasítás azt jelenti, hogy a bíró a *törvény rendelkezését alkalmazza* akkor is, amikor olyan esetet dönt el, amelyre nézve a törvényszövegben megformulázott jogszabály sem közvetlenül, sem közvetve nem tartalmaz intézkedést. Ez a megoldás tehát összeegyezteti jogelméleti síkon a *szocialista törvényesség* követelményeit az *egyéniesség* kívánalmaival és lehetővé teszi azt a *jogfejlesztő* bíraskodást, amelynek célkitűzéseit az Indokolás (1. sz. 113—114. old.) oly helyesen ismerteti. A bíró nem kényszerül sem mesterkéltségre és erőszakolt szofizmákhoz folyamodni, hogy a „törvényesség” látszatát fenntartva, de viszont nem is „kreál új jogot, nem lesz formai értelemben vett jogforrássá”. Amikor pl. a bírói ítélet kimondja, hogy a fenti (...) példánkban említett szűcsmeister szerződésszegése (a Terv. 275. (1) és 284. §-ainak analógiájára) azzal a jogkövetkezménnyel jár, hogy a megrendelő a szerződéstől elállhat és kártérítést követelhet, akkor ő a Codex parancsát (az általunk javasolt 5. § alapján) hozta létre ezt a csupán ezen esetre szóló konkrét jogszabályt (ius fecit inter partes). Ebből következik: 1. a bíró a Codex idevágó általános érvényű vezértételét (5. §) alkalmazta, 2. nem „egészítette ki”, vagy éppen „javította meg” a Codexet, mert hiszen ő nem mondott ki valamely *normatív* (azaz *generáliter* kötelező jogszabályt, hanem csupán a konkrét esetet döntötte el. 3. Ugyanez áll elvileg a Legfelsőbb Bíróság ugyanilyen értelmű teljesülési döntvényére is: ez sem mond ki *normatív* jogszabályt, amely — jogforrási erővel — egészítené ki a Codex általánosan érvényes szövegét, hanem csupán kötelező utasítást ad az ország összes bíróságainak, hogy (mindaddig, míg nem talán ugyanezen Legf. Bíróság más értelemben nem adna utasítást) ebben az értelemben ítéljenek.

IV. A jelen indokolás számára szükségképpen megszabott terjedelemben — természetesen — e helyen nem kerülhet sor a probléma háttérül szolgáló nagy elvi vita elemzésére. Elég legyen csupán annyit leszögeznünk, hogy az ajánlott megoldás a felmerült vitakérdések jó részét tárgyalatanná teheti, ideértve mind a burzsoá jogelmélet többször említett „módszer-vitáját”, mind a szovjet jogtudomány ugyancsak jelzett kontraerzióit.

Ami az *előbbi* illeti, legyen szabad hivatkoznom arra az összefoglaló „standard”-munkára, amely — tudomásom szerint — a burzsoá jogelmélet idevágó eredményeit minden részletkérdést kimerítő pontossággal dolgozta fel, úgy, hogy a probléma *legújabb* állását teljes hűséggel tünteti fel: *Ross* a 2. jegyzetben idézett művében (vö. különösen 40—74, 95—109, 184—192, 270—289,

321—422 old.) Az ismert dán jogtudós, aki pedig (különösen az angol—amerikai jogelmélet szempontjából, l. 105—108., 126—127. old., 187. old.) meglehetősen rezervált álláspontot foglal el ezzel az elméleti koncepcióval szemben, végső konkluzióként (a kontinentális jogrendszereket illetően) mégis azt állapítja meg, hogy „amennyiben maga a törvénykönyv ilyen tartalmú (t. i. a bíró számára delegációt tartalmazó) jogszabályt mond ki, akkor a kérdés tisztázva van”, vagyis akkor a bírói hízagkitöltés törvényen alapuló tevékenységének módszerei lehetősége igazolva van”, (106. old., 332. old. 14. j.) (A kiemelés tőlem van.)

Ami pedig a szovjet jogtudomány szakirodalmában folyó nagy vitát illeti, a felmerült ellentétes álláspontok közös nevezőre hozhatók, mihelyt — az analógia igénybevételére utaló általános elvi rendelkezés alapján — a törvény közvetett úton való alkalmazásáról beszélhetünk. A bíró ugyanis az analógia igénybevételét a Codex bevezető — az egész törvénykönyvet átfogó és általános elvi jelentőségű — vezérelve alapján fogatosítja, de csakis az „inter partes” érvényesül. A törvény szövegén mitsem változtat és épp úgy nem módosítja annak általánosan kötelező, generaliter hatályos *normaliv értelmét* sem. Mégis kitölti a törvény hízagát az eldöntendő speciális (konkrét) jogeset szempontjából és teljesíti a valóban reális igazságszolgáltatásnak mindazon célkitűzéseit, amelyekre az indoklás többször idézett fejtegetései oly helyesen mutatnak rá (115. old.) ezek között különösen a „summa ius summa iniuria” káros eseteinek kikerülését is.

V. Hogy az „analógia” nem skolasztikus, hanem marxista—leninista jogszemléletnek megfelelő reális értelemben veendő, ezt bizonyára nem szükséges közelebbről magyarázni. A „hasonlatosság” megállapításának alapjául szolgáló értékítéletek szempontjából tehát kizárólag a bevezető rendelkezések többi alapelvei (Terv. I—2., 4—5. §§) irányadók: a bíró nem formálislogikai „hasonlatosságot” keres, hanem azt vizsgálja, hogy a két esetípus (a Codexben szabályozott és a konkrét esetbeli) a szocialista együttélés követelményei szemszögéből nézve azonos módon ítélandók-e meg, azaz „hasonlók”-e. Más szóval: mintegy felbontja a törvénysszövegben közvetlenül kifejezett jogszabályt és azt a hozzá legközelebb álló általánosabb jogtételekre vezeti

vissza, amely implicite magában foglalja azt a szabályt is, amely a felmerült és elbírálandó konkrét eset szabályozására hivatva van (*analógia legis*). Ha ez sem segít, akkor még tovább megy és a szóban forgó jogmateria — a Tervezet *vonatkozó* fejezete — egészének elvi alapjául szolgáló még általánosabb jogtételekre fog támaszkodni és ezekből (a most már elasztikusakká vált) elvi normákból vezeti le a megfelelő (a fent említett szocialista szempont alapján értékelt) konkrét jogszabályt (*analógia iuris*). Ez az a *végső határ*, ameddig elmehet, mert e határon belül még megtudja találni azokat a *jogászai* támaszpontokat, amelyekre *jogi* következtetéseit alapíthatja.

Ezen túlmenni azonban nem szabad. Helytelen tehát az a felfogás, amely szerint az *analógia iuris* révén „az egész jogrend általános elveiből” is levezetheti a jogalkalmazás a kívánt konkrét szabályt, amely a felmerült esetre talál.¹⁵ Hogy erről szó sem lehet, arra már fentebb, a technikus értelemben vett hízagok elemzése kapcsán rámutattunk, amikor is jeleztük, hogy merev mechanikus szerkezetű és kazuisztikusan részletezett jogi szabályozás ilyen „kiegészítése” egészen általános „alapelvekből” nem lehetséges (idézttük a justinianusi „honeste vivere, neminem laedere stb.” vezérelveket). Ha a kérdéses *részletmateria* (a vonatkozó „fejezet”) összességében komprimált speciális alapelvekből, mint a legtágabb jogi bázisból nem lehet megfelelő (analog) jogszabályt levezetni, akkor ez a negatív eredmény azt jelenti, hogy a Codex ezt a kérdést *nem tekintette a jogrend keretébe tartozónak*.

Ilyen esetekre a „jogrend általános elvei” címén holmi jogászilag ellenőrizhetetlen „általános vezérelveket” alkalmazni és ezt a „jogászai” műveletet „analógia iuris”-nak minősíteni: annyit jelentene, mint visszatérni a „természetjogra” (lásd Osztr. Ptk. 7. §), illetőleg azt — egyes modern reakciós kísérletek (modern „ész”-vagy „természetjog”, „isteni jog” stb.) mintájára feléleszteni.

VI. A paragrafus az analógia alkalmazását elrendelő delegáció kimondására szorítkozik. Az ezzel kapcsolatos összes további kérdések megoldása az elmélet feladata.

Kiss Géza

¹⁵ Így Vasziljev i. m. 890. old.

A szerződésszegés a Polgári Törvénykönyv tervezetében

I.

I. A tervezet fenntartja eddigi jogunknak azt az álláspontját, hogy a szerződésszegés *eredmény-fogalom*: szerződésszegés az is, ha a felek bármelyikének fel nem róható módon, objektíve elmarad a szerződéssel előirányozott teljesítés. A vétkes szerződésszegés csak a szerződésszegő *káriérítési* felelősségének előfeltétele (szubjektív szerződésszegés), a szerződésszegés egyéb következményei objektívek.

A szerződésszegési következmények e két válfajában a szerződésnek, mint felépítményi intézménynek a cseréhez, mint az alapul fekvő gazdasági jelenséghez való kettős viszonya jut kifejezésre. A szerződés egyrészt közvetítője, „jogi ruhája” a cserének, másrészt — főleg — befolyásolja, erősíti a csereviszonyt. A szerződészegés legfontosabb objektív jogkövetkezményei nem jelentenek mást, mint a csere lefordítását jogi nyelvre. A cserében az ellenszolgáltatáshoz

csak a saját szolgáltatásom teljesítésével juthatok hozzá; a cserének ez a szabálya nem tűr meg mentegetőzést vagy szentimentalizmust és a benne rejlő gazdasági ösztönzés legalább olyan erővel hat a szerződések teljesítésére; mint a jogi kényszer. A jogszabályok ezt úgy fordítják le a jog nyelvére, hogy az ellenszolgáltatás megtagadására, illetve csökkentésére adnak jogot, ha a szolgáltatás elmaradt (visszatartási jog), értéktelen (elállás) vagy csökkent értékű (részleges lehetetlenülés, quanti minoris). E jogkövetkezmények egyszerűen a *cserearányok objektív megsértésének* következményei.

A jog azonban nemcsak „lefényképezi” a cserét, nemcsak azt szögezi le, hogy az ellenszolgáltatáshoz való jogot csak a szolgáltatás teljesítése árán ismeri el, — hanem felállítja azt a *magatartási szabályt* is, hogy a felek kötelesek minden tőlük telhetőt megtenni a teljesítés érdekében. Ennek a magatartási szabálynak megsértése: a vétkes, általánosabban: felróható szerződésszegés, amely a szerződésszegő kártérítési felelősségét vonja maga után.

Ez a szerződésszegés következményeinek két főcsoportja. Az elsőben a jogkövetkezmények szükségszerűen objektívek, a másodikban szükségszerűen szubjektívek.¹

2. A szerződésszegésnek e fő következményeihez járul a jogkövetkezmények két további csoportja, amiket — nézetünk szerint — objektíveknek kell kezelni, noha a tervezet nem foglal el e téren egészen következetes álláspontot. E két csoport alapjában arra vezethető vissza, hogy a szerződésszegés ne idézhessen elő a szerződésszegő javára indokolatlan vagyoneltolódásokat a felek közt — tehát ugyanarra az elvre, amin a *jogalap nélküli gazdagodás* visszatérítésének szabálya is nyugszik.

a) A jogkövetkezmények egyik csoportja: a *szerződésszegő nem gazdagodhat* a másik fél terhére. Ennek felel meg a 276. § (1) bek., mely szerint pénztartozás késedelme esetén a kamatfizetési kötelezettség objektíve beáll, — míg a kamatot meghaladó kárát a jogosult a kártérítési felelősség szabályai szerint keresheti. Ha a kötelezett a pénz elküldésében önhibáján kívül — pl. postai szünetelés, hadiesemények miatt — akadályozva volt, mégis használatában maradt a pénznek.

Hiba azonban ezt a pénztartozás speciális szabályaként kezelni, mint a tervezet teszi; ugyanez a helyzet egyéb tartozásoknál is fennáll. Az eladó vis maior folytán nem tudja átadni az eladott tehenet, mely azonban az adóskésedelemre tekintet nélkül szorgalmasan tejel. A szabály tehát általánosabb, mint a 276. § tartalma: a kötelezett köteles kiadni a késedelem ideje alatt szedett hasznokat, sőt a beszedni elmulasztott hasznokat is. A pénztartozás specialitása csak az,

hogy megdönthetetlen törvényi vélelem folytán a hasznokat a kamat összegében minimaljuk. A gazdagodási tilalom leszűkítése a pénztartozásra különösen akkor válik szembeötlően helytelenné, ha a kötelezett a késedelemért nem felelős és a vételár csak későbbben esedékes; ilyenkor a vételár használata sem nyújt némi kárpótlást a vevőnek az elmaradt hasznokért.²

b) A másik csoport mintegy homorítja az előbbinek: a szerződésszegés nem eredményezheti azt, hogy a szerződésszegő a *másik félre hárítson oly terhet*, amit szabályos teljesítés esetén neki kellett volna viselnie. Ez az elv jelentkezik azokban a szabályokban, melyek a jogosult késedelme esetén a kárveszélyt a jogosultra feltétlenül átviszik, még ha a késedelem nem is róható fel (177. § 3. bek.) és ugyanígy hárítják rá a kezelési, őrzési költségeket: a jogosult késedelme esetén ugyanis a kötelezett a szolgáltatás tárgyát a felelős őrzés szabályai szerint őrzi a jogosult terhére (177. § (1) bek.).³

3. A szerződésszegés következményeinek utolsó csoportja: a *teljesítés kikényszerítése*. Talán inkább az első csoportnak kellett volna említenünk, hiszen a reális teljesítést ez szolgálja a legközvetlenebbül; a szerződésszegési jogkövetkezmények közt szerepe mégis alárendelt.

A teljesítés *követelése* nem a szerződésszegés következménye, hanem a kötelelem elsődleges hatása, ami a szocialista jogban mindenesetre, de a burzsoá jogban is széles körben tovább él szerződésszegés esetén is. A tervezet, mint magától értődt, nem is mondja ki, hogy késedelem esetén a jogosult teljesítést, a kötelezett átvételt stb. követelhet, hiszen ez nem olyan többlet, amit a szerződésszegés tesz hozzá a sértett fél jogaihoz. Hogy a burzsoá törvények ezt adóskésedelemnél többnyire kimondják, az arra vezethető vissza, hogy a tőkés jogban ez egyáltalán nem magától értődtő általános szabály. A tervezet a teljesítés követelését szerződésszegési szankcióként csak a hibás teljesítésnél említi fel (kicsérés, kijavítás követelése), minthogy a teljesítés, bár hibásan.

² A késedelmes kötelezett a hasznok és a dolog kárveszélye szempontjából azonos helyzetben van a rosszhiszemű birtokossal, ha a késedelem felróható. Ha a késedelem nem róható fel, helyzete a hasznok szempontjából akkor is hasonló. A tervezetnek a szövegben említett hiányát azonban a jogalap nélküli birtoklás szabályai (174—176. §) nem pótolják, hiszen a késedelmes kötelezett nem „jogalap nélkül” van birtokban. De nem oldaná meg ezt a kérdést az elnevezés átalakítása sem, mert a jogalap nélküli birtoklás szabályai a késedelem különböző válfajaira más-más módon és mindenesetre csak részlegesen alkalmazhatók. Pl. átvételi késedelem esetén a kötelezett helyzete a jóhiszemű birtokoséhoz áll közel — de persze, ő is nagyon jól tudja, hogy a dolog nem őt illeti, ebben az értelemben „nem jóhiszemű”. Ennek következménye az, hogy a hasznos költségek megtérítésére nem tarthat feltétlenül számot.

³ Persze, az csak in abstracto áll, hogy a jogosult késedelme alatt „gazdagodnék”, ha a kárveszélyt a törvény nem hárítaná rá. Egyáltalán nem valószínű, hogy a jogosultnál is elérte volna a mennyköcsapás a dolgot, amibe az átvételi késedelem alatt az Isten haragja beleütött és nincs arra sem biztosíték, hogy a jogosultnak felmerült volna hasonló raktározási, kezelési stb. költsége, mint a kötelezettnek.

¹ A „szubjektív” szót abban az értelemben használjuk, hogy nemcsak a szerződésszegés ténye jön figyelembe, hanem az is, hogy mi volt a szerződésszegés oka; más szóval, lehet helye kimentésnek. Az objektív jogkövetkezmények szempontjából viszont a szerződésszegés oka közömbös.

megtörtént és a jogosultnak választási joga van a pótlás és a *quantum minoris* közt.

A teljesítés kikényszerítését nincs értelme megkísérelni besorolni az objektív-szubjektív szerződészegési jogkövetkezmények csoportjaiba; ez a szerződés eredeti tartalma, és ennyiben objektív. Érvényesítésére végrehajtási jogunk rendelkezésre bocsátja a bírságolási eljárást. Határa azonban: a lehetlenné válás és itt szubjektív elemek kapcsolódnak bele; a teljesítés a kötelezett (vagy jogosult) magatartása útján valósul meg, és így a kikényszerítés lehetősége elesik, ha a szerződészegő a szerződés szerű magatartásra az elvárhatóság határain belül nem képes. (Ettől függetlenül természetesen a lehetlenné válás járhat kártérítési felelősséggel, ha a szerződészegő magatartása egy korábbi fázisban nem felelt meg az elvárható követelményeknek.)

Kivételesen mégis előfordul, hogy — mintegy *megbízás nélküli ügyvivőként* — a szerződészegő költségére a másik fél végzi el a teljesítéshez szükséges cselekményeket, helyesen szolgálva ezzel a reális teljesítést. Ilyen szabályok:

a) A 155/1955. KDB. utasítás 42. §-a szerint a megrendelő átvételi késedelmé esetén a szállító a terméket a megrendelő címére és költségére feladhatja vagy elfuvarozhatja. Ez az okos szabály a megrendelőre is kedvező és célszerű lenne, ha a tervezet a jogosult késedelmének jogkövetkezményeit ezzel a szabállyal kiegészítené.

b) A jogosult hibás teljesítés esetén a kötelezett terhére maga is kijavíthatja a dolgot, ha a kötelezett a kijavítást megfelelő határidőre nem vállalja vagy nem végzi el (279. § 2. bek.).

Ezek a jogkövetkezmények nézetünk szerint objektívek, hiszen a szerződés eredeti tartalmát valósítják meg: az egyik fél elvégzi azt, amire a másik köteles lenne.

4. Áttekintve az elmondottakat, a szerződészegés objektív jogkövetkezményei azt biztosítják, hogy a felek közti vagyoni mozgás ne történhessék a szerződésben előirányzott arányoktól eltérően; részben defenzív eszközök a szerződészegővel szemben, melyek a másik fél szolgáltatásához való jogát korlátozzák, részben pedig a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének elveit vetítik át a szerződésekre. A kártérítési felelősség viszont, a szerződészegés másik tipikus (szubjektív) jogkövetkezménye, nem a csere belső arányainak megbontását torolja meg, hanem a szerződés szerű teljesítést kiindulópontnak véve, azt a kárt hárítja a szerződészegőre, mely a szerződészegés folytán partnerének egyéb vagyonában következett be.

A szerződészegés objektív jogkövetkezményeinek természetes határát rendszerint megszabja az ellenszolgáltatás, — a kártérítési következmények kiszámíthatatlanok. Mégsem mondhatni, hogy az objektív jogkövetkezményeknek ne lenne kellő preventív hatása. Ez a hatás persze nem olyankor bír jelentőséggel, mikor a szerződészegés nem róható fel, hiszen ilyenkor a prevenció tárgyaltalan; nem is főleg olyankor lép előtérbe, amikor szubjektív szerződészegés esetén a kár-

térítéssel halmozódva jelennek meg, mert a kártérítésbe gyakran beleolvadnak; hanem elsősorban azokban a — nem ritka — esetekben, amikor a fél az eset körülményeihez képest reménykedik abban, hogy a kártérítési felelősség alól szabadulhat, de az objektív jogkövetkezmények Damokles-kardja olyan erőfeszítésekre sarkallja, amiknek elmulasztását a perbeli bizonyítás, illetve az *exculpatio* ellenőrzésének nehézségei miatt a bíró nehezen olvashatná fejére.

Eppen e preventív hatás miatt joggal vetődik fel, hogy az elállást — mely egyike a tipikus objektív jogkövetkezményeknek — bizonyos szerződéseknél ismerjük el olyankor is, amikor a szerződéses kapcsolat felszámolása objektíve nem lenne szükséges, de a szerződészegőt súlyos vétkesség terheli.⁴

II.

1. A szerződészegés részletes szabályaira térve át, a kötelezett késedelmének (273—276. §), a lehetlenné válásnak (283—286. §) és a teljesítés megtagadásának (287. §) szabályai nem jelentenek lényeges változást eddigi jogunkkal szemben. Nagyjából ugyanez áll a szerződészegés közös szabályaira is (288—289. §). E szabályok körében egy vitatható kérdést már érintettünk (276. §); problematikus két további kérdés lehet.

2. Megfelel-e a reális teljesítés elvének a 275. § (2) bek., amely adóskésedelem esetén érdekmúlás nélkül is megadja az elállási lehetőséget a jogosultnak, ha a szerződés *fix határidőre* szólt vagy a kötelezett *a póthatáridőt is lekészte?* Hogy az elállási jog ilyen megadása lehetőséget ad az értelmetlen, szükségletkielégítést sértő elállásra is, azt el kell ismerni; de rámutattunk korábbi cikkünkben,⁵ hogy a szocialista gazdaság viszonyai között ennek veszélye csekély. Megkíséreljük most a tervezet álláspontját további érvekkel megvédeni.

A *fix határidő* lekésése alapján az elállási jogot el kell ismernünk, hiszen gyakran fordulnak elő olyan esetek, amikor a jogosult részéről az *érdekmúlás igazolása igen nehéz*. Ha a bizonyítási nehézségek elhárítását megengedjük a kötbér szerződéses kikötésével — pedig emögött sincs mindig reális kár —, ezzel analóg érdek megköveteli a *fix határidős* ügyletek elismerését is. Ami pedig a póthatáridőt illeti: a szerződéses kapcsolatban rendszerint fontos szerepet játszik a bizalom eleme is. Ha a szerződészegő ismételtén megbízhatatlan volt, miért zárnánk el a jogosultat attól, hogy más, megnyugtatóbb partner útján tudjon gondoskodni szükségletének kielégítéséről?

⁴ Így nevezetesen a kötelmi jog különös részének tárgyköréből megtartott budapesti anketon javasolták egyes felszólalók az 540. § (2) bek. módosítását: a bíróság szüntesse meg a tartási szerződést, ha a tartásra kötelezett súlyosan vétkesen szegi meg kötelezettségét — noha egybként a szerződés célja életjáradékká való átváltással is megoldható lenne.

⁵ A teljesítés szabályai a Ptk. tervezetében, Jogtudományi Közlöny 1958. májusi számában.

Ettől eltekintve, társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában csak helyeselni lehet a *kötelezetekkel* — rendszerint: szállítókkal — *szemben alkalmazott szigort*. Sokkal nagyobb a veszélye annak, hogy a jogosult nem fog élni elállási jogával olyankor, amikor a késedelem miatt a felhasználás lehetősége komolyan veszélyeztetve van, mint az, hogy indokolatlanul dobjon vissza olyan terméket, amit még fel tudna használni. Jó lenne, ha már ott tartanánk, hogy az elállás réme hatá- sos fenyegetés lenne a szállítók felé!⁶

Inkább fogalmazási, mint érdemi megjegyzésünk, hogy a fix határidős ügyletekkel nem vonhatók egy kalap alá azok a szerződések, melyekben a szolgáltatást, felismerhető rendeltetésénél fogva, meghatározott időpontban kellett volna teljesíteni. Az indokolás példának a kirándulásra megrendelt autóbust hozza fel. Ilyenkor azonban a késedelem fogalmilag kizárt; ha a szolgáltatás a kijelölt időpontban nem történik meg, lehetetlenülés következett be. Fix határidős ügyleteknél a jogosult bírálja el, hogy eláll-e a szerződéstől; a fix határidő letelte önmagában nem szegi el a szolgáltatást, csak a jogosult nyilatkozata. Az autóbusz-példában viszont késedelem esetén elállási nyilatkozatra nincs szükség, sőt a jogosultnak még az a lehetősége sincs meg, hogy az autóbust másnapra követelje; a szerződés lehetetlenülésre fordult. A 275. § szövegét tehát megfelelően korrigálni kellene.

A 274. §-ban foglalt kártérítési kötelezettségre egyébként a következő részben visszatérünk, a kötelezetti és jogosulti késedelem kártérítési következményeinek összehasonlításánál.

3. A másik megemlíthető kérdés: a tervezet 288. §-a érthetetlenül tág teret enged a vétkes felelősség alóli mentesülésnek. E szakasz szerint a szándékos, vagy bűncselekménnyel okozott, vagy pedig a társadalmi tulajdont megkárosító szerződésszegésért való felelősséget kizárni nem lehet. Miért tűrjük meg, hogy a szerződésszegő mentesüljön a *súlyos gondatlanság következményei alól*, a szerződés kikötésére hivatkozva? Nem engedi ezt meg a modern burzsoá jog sem: a svájci kötelmi törvény 100. §-át ebben a vonatkozásban hátran követheti kódexünk.

III.

1. A tervezet egyik legérdekesebb újítása: a *jogosult késedelmének* újszerű szabályozása. A jogosult késedelmé — a hagyományos hitelező-

⁶ Mégis előfordulnak szórványosan olyan helyzetek, amikor a megrendelő szívesen szabadul a szerződéstől, éspedig nem valamiféle tényleges, de nehezen bizonyítható érdekmúlás vagy a partnerbe vetett bizalom megingása miatt, hanem azért, mert átvételi kötelezettsége a szerződésszegéstől függetlenül terhesnek bizonyult számára. Olyankor, mikor a raktárkészletek feltöltődtek, esetleg túltöltődtek, mutatkozik ilyen tendencia a kereskedelem részéről. A döntőbizottságnak azonban megvannak az eszközei a visszaélések kiküszöbölésére: a póthatáridő megállapítása során, továbbá azzal, hogy a szerződés kötési vitáknál nem engedi meg a fix határidő indokolatlan kikötését. (A szállítók ebbe önként rendszerint nem hajlandók belemenni.)

késedelmi jogkövetkezményeken felül — maga után vonja a *kártérítési kötelezettséget is*, amely utóbbi alól azonban magától értődően kimentésnek lehet helye; ezzel szemben a *kötelezett gondosági mértéke* a jogosult késedelmé alatt *változatlan* marad, nem száll le a súlyos gondatlanság és szándékosság tilalmára. Ennek a szabályozásnak elvi jelentőségét már korábban érintettük; a hitelezőkésedelem eddigi, kötelezettség-oldó hatásai helyébe a teljesítés felé előrehajtó jogkövetkezmények léptek. A mérleg két serpenyőjét a hagyományos magánjogi szabályoknál úgy egyenlítettük ki, hogy a hitelező szerződésszegése felmentette az adóst az enyhe gondatlanság következményei alól, — most a felróható késedelembe esett jogosult kártérítési kötelezettsége állítja helyre a késedelemmel megzavart egyensúlyt.⁷

2. A jogosult késedelmének egyes szabályozási kérdéseit hivatkozott korábbi cikkünkben már érintettük. Rámutattunk arra, hogy a 277. § (1) bekezdésében a jogosulti késedelem eseteinek felsorolása nem helyes; a nyugta adásának, okirat visszaadásának elmulasztása helyett a visszatartási jog gyakorlását kell a késedelem egyik esetének tekinteni. Megemlítettük fentebb azt is, hogy helyes lenne a késedelem jogkövetkezményeit kiegészíteni olyan szabállyal, aminek útját a szállítási szerződésekre vonatkozó rendeletek már kitaposták, hogy a kötelezett a jogosult költségére és címére elküldheti a terméket, ha ez a szerződés céljával, a jogosult érdekével nem áll nyilvánvaló ellentétben.

A kárveszély a jogosultra a késedelem folytán objektív hatásként átszáll (227. § 3. bek.). Helytelen azonban az a fogalmazás, hogy a jogosult a kárt csak akkor viseli, ha azért *más személy* felelőssé nem tehető; a jogosult késedelmének következményeinél a *felek közötti* viszonyt szabályozzuk, függetlenül a harmadik személyekkel szemben esetleg támasztható kártérítési igényektől. A tételnek tehát úgy kell szólnia, hogy a kárt a jogosult akkor viseli, ha azért a kötelezett nem felelős. Ha a kárért harmadik személy felelős, a jogosult dolga, hogy vele szemben lépjen.

3. Közlelbbi megvizsgálásra szorul a *jogosult kártérítési kötelezettségének szabályozása*, összevetve a kötelezett késedelmé esetén járó kártérítéssel. A kártérítési felelősség egyik esetét a kétféle szerződésszegésnél egyformán szabályozza a 274. § (1) bek., illetve a 277. § (1) bek.: ti. azt, hogy a szerződésszegő a késedelemből eredő kárt

⁷ Nyilván téves az indokolásnak az a megállapítása, hogy a tervezet a jogosult kártérítési felelősségének bevezetésével szemben azzal könnyített jelenlegi jogunkhoz képest a jogosult helyzetét, hogy késedelmét kimenthetővé tette. Azok a jogkövetkezmények, amiket eddigi jogunk a hitelezőkésedelemhez fűzött, a tervezet szerint sem háriható el a késedelem kimentésével; kimentésnek csak a most bevezetett kártérítési felelősség alól van helye. A tervezet semmi vonatkozásban nem könnyített a jelenlegi joghöz képest a jogosult helyzetén, hanem a szerződésszegő hitelező helyzetét súlyosbította, — viszont eltörölte azt a könnyítést, amit eddigi jogunkban a hitelezőkésedelem az adós számára jelentett.

köteles megtéríteni, ha késedelmét kimenteni nem tudja.⁸

A továbbiakban a kétféle késedelem kártérítési következményei kettéválnak. Adóskésedelem esetén, ha a kimentés nem sikerül, a kötelezett felel a szerződés tárgyában a késedelem alatt bekövetkezett minden kárért, kivéve ha bizonyítja, hogy az késedelem hiányában is bekövetkezett volna (277. § 2. bek.), — ez a perpetuatio obligationis közismert szabálya. Ki nem mentett jogosult késedelem esetén viszont a jogosult felelős „a késedelem ideje alatt bekövetkezett minden kárért”, kivéve ha bizonyítja, hogy azért a kötelezett felelős (277. § 2. bek.).

Előrebocsátjuk, hogy ez utóbbi szabály nyilván tüzetesbítésre szorul, mert nem mondja meg, hogy mi a jogosult felelőssége alá utalt károk okozati fűzőpontja. Minthogy nem azokról a szoros értelemben vett károkról van szó, amiknek a jogosult késedelem az oka (pl. hogy az el nem szállított áru helyfoglalása akadályozza a kötelezett termelő tevékenységét), másra nem gondolhatunk, mint vagy a szerződés tárgyában bekövetkezett károkra, vagy azokra, amiket az át nem vett termék ottléte valamely véletlen folytán a kötelezett vagyonában okoz. Az előbbi károkat a jogosult a kárveszély-viselés szabálya alapján rendszerint akkor is viseli, ha késedelmét kimentette; alább tárgyalt kivételtől eltekintve tehát nem lehet másról szó, mint a második esetről.

Továbbmenve, a két összehasonlított kártérítési szabály közt indokolatlan részlet-eltérések vannak, amik inkább szövegezési, mint szándékolt tartalmi eltéréseknek látszanak. Mindenkor ki nem mentett késedelmet feltételezve, a kötelezett a 274. § (2) bek. szerint akkor szabadul a felelősség alól, ha a szerződés tárgyát ért kár késedelem hiányában is bekövetkezett volna, — a 277. § (2) bek. viszont akkor menti fel a jogosultat, ha a kárért a kötelezett felelős. Nem kétséges, hogy ha a kötelezetti késedelem tartama alatt a jogosult okoz kárt a szerződés tárgyában, e kárért ő felel, — pl. ha a szállító üzemében eljárva, gondatlanul kísérletezik a félig kész géppel. Fordítva, a jogosult sem tehető felelőssé olyan kárért, amiket az át nem vett dolog a kötelezett vagyonában okoz, ha ez a kár késedelem hiányában is bekövetkezett volna (pl. a megállapodás szerint a gépet a megrendelő átveszi, de az a vállalkozónál marad letétben, — vagy ha a vállalkozó megsérült dolga másnap éjjel leég, kártérítési igénye tehát „megüresedik”).

A 274. § (2) bek. és a 277. § (2) bek. lényegében ugyanazt a szabályt fejezi ki. A ki nem mentett késedelem fokozza a szerződésszegő felelősségét; felelős lesz nemcsak a késedelem közvetlen következményeiért, hanem azokért a véletlen, sőt vis maior folytán beállt kárért is, melyek a szer-

ződés tárgyában vagy annak közvetítésével a késedelem tartama alatt következtek be. Tágabb értelemben ezek is a késedelem következményei. A szabadulás feltételei mindkét esetben elvileg azonosak: ha a kárt a másik fél felrhatóan okozta, vagy ha a kár bekövetkezett volna késedelem hiányában is. Kívánatos lenne ezért a két bekezdés fogalmazását egységesíteni.

A tervezet szabályozási módját az teszi értehetővé, hogy rendszerint az a helyzet, hogy a teljesítéssel a szolgáltatás a kötelezett birtokából a jogosult birtokába kerül és ezzel egyidejűleg átszáll a dolog kárveszélye a jogosultra. Így kötelezetti késedelem alatt a kötelezetteknek amiatt való felelőssége aktuális, hogy a szerződés tárgyát éri kár, — jogosult késedelme esetén pedig az, hogy a jogosult térítse meg a kötelezett egyéb vagyonában az át nem vett dolog közvetítésével előállott kárt. Ez a kép azonban csak a rendszerinti eset, amely alól vannak kivételek; maga a tervezet is kénytelen ilyen kivételeket tenni a különös részben.

Nevezetesen: a szerződés tárgyában előállott kár megtérítése a jogosult késedelme esetén is aktuális azoknál a szerződéseknel, amelyekben a dolog kárveszélye teljesítés után is a kötelezeten marad: amikor a kötelezett csak a dolog használatát ruhazza át a jogosultra. A bérlő a megállapodott időpontban nem viszi el a bérelt ingóságot és az tüzetet folytán leég. Elismerjük, hogy a bérlőt e kárért felelőssé tenni merész dolog, begyökeresedett jogi gondolkodásunknak szokatlan; de ezt a merész lépést teszi meg a 277. § (2) bek.!

Fordítva, a kötelezetti késedelem esetén is lehet jelentősége oly károk megtérítésének, amiket véletlen esemény a szerződés tárgyának közvetítésével a jogosult vagyonában okoz. Ez áll mind azokra a szerződésekre, amelyekben a kötelezettség — vagy annak egyik lépése — éppen az, hogy a kötelezett a dolgot a jogosulttól átvegye, elvigye. Tipikus esete ennek a fuvarozás; a 450. § (3) bek. szerint a fuvarozó az őt terhelő berakás késedelme, a fuvarozó késedelmes kiállítása vagy a fuvarozás késedelmes megkezdése esetén (ez nyilván a kötelezett késedelme) a jogosult késedelem szabályai szerint tartozik kártérítéssel, vagyis felel a „késedelem alatt bekövetkezett minden kárért”. Csakhogy ez nem a fuvarozási szerződés speciális kérdése: ugyanezt vonatkoztatnunk kell minden olyan szerződésre, ahol a kötelezettségbe a dolog elvitele is beletartozik. Pl. a vállalkozó vagy letéteményes nem veszi át a kijavításra vagy őrzésre elvállalt dolgot.

Ha ezek a megjegyzéseink helyesek, ebből két következtetést kell levonni. Az egyik az, hogy a jogosult és kötelezett késedelmi kártérítési felelősségének szabályai azonosak, legfeljebb az egységes szabálynak az esetek többségében más-más oldala bír gyakorlati jelentőséggel a kétféle késedelem esetén; a másik pedig, hogy ha következetesen járunk el, a késedelmes adós kártérítési felelősségét is ki kell terjesztenünk. Az egységes szabály tehát úgy szólna, hogy ki nem mentett késedelem esetén a késedelmes fél — a késedelem-

⁸ Nem változtat a szabályozás lényegbeli egységén az, hogy a két szakasz szóhasználata nem azonos; a 277. § (1) bek. szabálya, mely szerint a jogosult „késedelmeért kártérítéssel tartozik”, nem érthető másképpen, mint hogy a késedelemről eredő kárt köteles megtéríteni. Célszerű lenne így alakítani át a fogalmazást.

ből eredő károk felül — felelős a szerződés tárgyában, vagy a szerződés tárgyának közvetítésével a másik fél vagyonában bekövetkezett kárért, kivéve ha ezért a másik fél felelős vagy ha e kár késelem hiányában is bekövetkezett volna.

IV.

1. Igen érdekes újításokat tartalmaz a tervezetnek a *hibás teljesítés* szankcióiról szóló része (279—282. §). Ezeknek az újításoknak lényege abban foglalható össze, hogy a kellékszavatossági szabályokat áthelyezi a szerződések általános szabályai közé és ezeket tekinti alaptípusnak a hibás teljesítés szankcionálásában; másodsorban a szavatossági jogoknak a termékszolgáltatásokra közösen megállapított sémáját nem az adásvétel, hanem a vállalkozás alapján képezi ki; végül a szavatossági jogok változatait sorrendbe állítja és gazdagítja a vállalkozási szerződés hagyományos szabályaival szemben is.

2. Az újítás első része igen öröndetes. Az eddigi kódexekben joggal keltett hiányérzetet, hogy az egyik legfontosabb — talán legfontosabb — szerződésszegési fajta szabályai az általános részben nem szerepelnek. Ha csak a dologszolgáltatások hibás teljesítésére — a minőségi hibára — tudunk felállítani egységes szabályokat, már ezeknek is az általános részben van a helyük.⁹

A tervezet ennél tovább megy: a 282. § (1) bek. szerint a hibás teljesítésnek a dologszolgáltatásra vonatkozó szabályait „megfelelően alkalmazni kell” azokra a visszerthes szerződésekre is, amelyek *nem dologszolgáltatásra* irányulnak. Ezeknél a szerződéseknél a hibás teljesítés jogkövetkezménye eddig a kártérítés volt. Az új elv tehát az, hogy elsősorban *hiánypótlás* követelhető, de erre az adós köteles is; *elállásnak csak érdek-műlás esetén* van helye. Hogy ezek az elvek hogyan fognak konkretizálódni a különböző szerződés-fajtáknál, az nagyon eltérő lesz és helyes, hogy a tervezet általános utalása itt megmarad az elvek kijelölésénél. Arra azonban ügyelni kell, hogy a „megfelelő alkalmazás” során óvatosak legyünk; a személyes szolgáltatásokra irányuló szerződések-nél, melyekben a szolgáltatás nem ölti egy dolog minőségileg pontosan körülírható testét, az érdek-műlásnak nemcsak az időműlás, hanem a kötelezettbe vetett *bizalom elvesztése* is oka lehet.¹⁰

3. A szavatossági jogok szabályozásának jellegzetessége, hogy a tervezet ezeket alapján

⁹ Csak szövegezési hibaként kell megemlíteni, hogy a 279. § (1) bek. a szavatossági jogok érvényesülési területét a visszerthes szerződésekben jelöli meg, nem pedig a visszerthes és dologszolgáltatásra vonatkozó szerződésekben; a 282. § (1) bek.-ből derül ki, hogy a nem dologszolgáltatásra irányuló szerződések-nél csak e szabályok megfelelő alkalmazásának van helye.

¹⁰ Ezt a problémát részben megoldják a különös rész szabályai; a megbízásnál, amely a személyes szolgáltatásra irányuló szerződés fő típusa, az „alapos ok” lehetőséget ad a megbízás szankcionálatos visszavonására (441. § (3) bek.) és a hibás teljesítés mindenestére alapos oknak számít. Szövegbeli megjegyzésünknek inkább azokra a vállalkozási szerződésekre van jelentősége, amelyeknél a „mű” nem termékszolgáltatás.

vége a vállalkozás hagyományos szavatossági jogai alapján építi ki, helyesebben: összeolvasztja az adásvétel és vállalkozás szavatossági jogait. A gyarapodást a szavatossági jogok gyűjteményében az adásvételhez képest a kijavítás, a vállalkozáshoz képest a kicserélés jelzi.

Ami a *kijavítást* illeti, azt a felfogást, hogy az eladó csak a dolog szolgáltatását vállalja, de kijavítását nem, — hogy kötelezettsége: *dare* és semmiképpen sem: *facere*, már régóta dogmatikusnak tartjuk. A szállítási szerződések jogszabályai kezdettől fogva elismerték a kijavítást szavatossági igényként és az 1953: 12. tvr. ezt kiterjesztette az adásvételre is. A kötelezettre ez nem lehet sérelmes; ha a kijavítás lehetséges, az árendgdmény amúgy is a kijavítási költségekhez igazodnék. Az eladónak egyébként is előnyös, ha maga végeztetheti el a kijavítást, hiszen fajlagos cikkeknél vagy ő a termelő, vagy a termelővel állandó kapcsolatban van.

A vállalkozási szerződéssel szemben a szavatossági jogok — fajlagos szolgáltatás esetén — a *kicseréléssel* bővültek. Ez felveti a kérdést, hogy van-e itt valóságos hűvülés, más szóval: a vállalkozó szolgáltatása lehet-e fajlagos? Egyedi szolgáltatás alatt a szó „klasszikus” jelentése szerint azt értjük, hogy a szerződés meghatározza azt a konkrét dolgot, amire a szerződés vonatkozik: „una est in obligatione”; fajlagos meghatározásnál viszont a szerződés csak faji, minőségi, mennyiségi mértéket jelöl ki és csak teljesítéskor konkretizálódik a szerződés egy bizonyos dologra. A vállalkozás alapján elkészült mű valahol középuton van az egyedi és fajlagos szolgáltatás közt. Az egyedihez rokonul annyiban, hogy itt a termelési folyamat is beletartozik a jogviszony keretébe; a termelési folyamat kezdetétől fogva végig kísérhető, hogy mi a szolgáltatás konkrét tárgya és ezen alapul a vállalkozási szerződés két fontos eltérő szabálya az adásvételtől: a megrendelő közbenső ellenőrzési és beavatkozási joga, az anticipált szerződésszegés következményeinek alkalmazási lehetősége, másfelől (a magyar jogban) a veszélyviselés sajátos megosztása a felek közt. A fajlagosság elemeit mutatja viszont a mű annyiban, hogy a szerződés itt is csak elvont mértékkel írhatja körül a vállalkozó kötelezettségét; a szerződés nem „erre”, hanem „ilyenre” köttetik. Ha a mű: valamely dolog előállítása, melyhez az anyagot a vállalkozó adja (akkor is, ha nem helyettesíthető dologról van szó), a szerződés inkább a fajlagos szerződésekkel mutat rokon vonásokat; hiszen a vállalkozó többször is előállíthat egy bizonyos fajta dolgot.

Amikor a tervezet (279. § 1. bek. c) és d) pont) a fajlagos termék minőségi hibájának következményeiről rendelkezik, nyilván a tömegtermelést tartja szem előtt, ahol a kicserélés céljára mindig rendelkezésre áll egy másik termék és a termelő számára lényegében közömbös, hogy kijavítja-e a hibás árut vagy kicseréli és a visszavett terméket egy héttel később új, hibátlan áruként hozza forgalomba. Ezért szerepel a kicserélés a szavatossági jogok első vonalában. A vállalkozó

szolgáltatása viszont rendszerint „mérték után készüül”, csak egy bizonyos megrendelő részére használható.

Mindent összevéve, nézetünk szerint a vállalkozási szerződést mindenképpen az egyedi kötelelem szabályai szerint kell kezelni. Ha tehát, a kielezett példában, a vállalkozó saját anyagából készíti el a megrendelt dolgot (tehát a szolgáltatás megismételhető) és annak kijavíthatatlan minőségi hibája van, amely azonban a rendeltetészerű használatra nem teszi alkalmatlanná: kicserélést kívánni nem lehet.

4. Ha mármost a szavatossági jogokat részletesen vizsgáljuk, az első fontos elv, hogy a kodex „sorolást” végez: az *elállást csak ultima ratio-ként ismeri el*. Mind egyedi, mind fajlagos szolgáltatás esetén csak akkor kerülhet sor elállásra, ha a dolog a rendeltetészerű használatra alkalmatlan és az enyhébb szavatossági jogok gyakorlásával a jogosult érdekséreleme nem egyenlíthető ki: a dolog javíthatatlan, illetve a kijavítás vagy kicserélés csak érdekmulással járó időtartam alatt lenne elvégezhető. A reális teljesítés logikus következménye ez; a szállítási szerződések jogszabályai és az 1953. 12. tvr. már kitaposták útját.¹¹

E szabállyal szemben csak azzal a fenntartással élünk, hogy nemkívánatos eredményre vezetne, ha a bírói gyakorlat az „alkalmatlanságot” túl szűkeklően értelmezné. A termelő fogyasztás tárgyainál objektíve lemérhető az a határ, amin alul pl. egy gép már alkalmatlan a rendeltetészerű használatra; ha pedig a dolog ezt a küszöböt eléri, a vevő finnyáskodása ne okozzon termékpazarlást. *A személyes fogyasztás tárgyainál* azonban nem kényszeríthetjük rá a fogyasztóra, hogy ő — bár csökkent áron — megvásároljon egy használható, de szerződéssel biztosított igényeinek meg nem felelő árut. Úgy hisszük, helyes lenne, ha az indokolás ebben az irányban bátorítást adna a bírói gyakorlatnak; a személyes fogyasztás tárgyainál minden esetben el kell ismerni a fogyasztó jogát, hogy *kifogástalan termékhez* jusson és elállhat, ha ez az igénye kijavítás vagy kicserélés útján nem valósítható meg. Az állam vállára a jogszabály ilyen értelmezése nem hárítana terhet, hiszen e cikkek tömegeikkel, amelyeknél a kicserélésre való igény nem vitás; a problémának az egyedi vásárlásnál és az előbb tárgyalt vállalkozási szerződésnél van jelentősége.

5. Igen fontos újítás, amit az 50/1955. M. T. sz. rendelet már előkészített, de a tervezet tovább visz: hogy nemcsak a jogosultnak ad választási lehetőséget a szavatossági jogok közt, hanem a kötelezettnek is módot ad arra, hogy a jogosult választotta kárpótlási módot másikkal helyettesítse. Fajlagos termékeknél a jogosult választhat a kijavítás, kicserélés és árszállítás közt; a kötelezett azonban *kicserélés helyett kijavíthatja, árszállítás helyett kicserélheti* a terméket (279. §

1. bek. d) pont). A tervezet itt részben túlfeszíti, részben nem elég következetesen alkalmazza a helyes alap gondolatot: hogy a jogosult szükséges érdekvédelme a kötelezett számára legelőszérűbb módon valósuljon meg.

Az árengedmény a jogosultra azzal az előnyvel jár, hogy a dolgot nem kell visszaadnia, *azonnal használatba veheti*; a kijavítás és kicserélés *hibátlan* dologhoz juttatja, de rendszerint mindkettő (főleg a kijavítás) jár bizonyos késedelemmel. A jogosultnak mindkét érdeke figyelemreméltó: vagy az azonnali használatot tartja fontosabbnak, vagy a dolog kifogástalan állapotát. A törvény a reális teljesítés érdekében, helyesen, korlátozza az elállás gyakorlását; arra azonban nincs ok, hogy a jogosult értékítéletét az enyhébb szavatossági jogok körében is felülbíráljuk. Árengedmény helyett tehát nézetünk szerint csak akkor ajánlhatja fel a kötelezett a kicserélést, ha ez azonnal megtörténhet,¹² ezzel a feltétellel viszont meg kell engednünk a kijavítás felajánlását is.

Továbbá: a kijavítás és kicserélés egyenértékű annyiban, hogy mindkettő a dolgot a szerződésszerű, kifogástalan állapotba hozza.¹³ A kettő közül mégis a kicserélés az, ami a jogosult számára rokonszenvesebb: nem javított árut kap, hanem „gyári újat”. Érthetetlen tehát, hogy a tervezet a cserét miért csak az egyik — a jogosultra kedvezőtlenebb — irányban engedi meg: a kötelezett kicserélés helyett felajánlhat kijavítást; sokkal indokoltabb ezt fordított irányban megengedni, kijavítás helyett kicserélést felajánlani, amint ezt az 50/1955. M. T. sz. rendelet 23. §-a megengedi.¹⁴

Végül megjegyezzük, hogy egyedi szolgáltatásoknál ennek a gondolatnak megvalósítása hiányzik, holott itt is meg kellene adni a lehetőséget arra, hogy a kötelezett árengedmény helyett kijavítást ajánljon fel.

Összefoglalva a szavatossági jogok sorrendjét, a tervezet az elállást második vonalba szorítja; a többi jogok közül a jogosult választ, de a kötelezett az árengedményt átválthatja a szerződésszerű teljesítésre (kicserélés, kijavítás), ez utóbbinak két változatát pedig egymás közt válthatja át. Ezt a helyes vonalvezetést a tervezetnek következetesebben kellene végig vinnie; a személyes fogyasztás tárgyainál — és bizonyára az

¹² Vagy ha hozzájárul ahhoz, hogy a jogosult a dolgot vegye használatba, és így is vállalja, hogy azt utóbb kicseréli. Természetesen, ha a jogosult továbbadás céljára vásárolta a dolgot, úgy ez a változat élesik.

¹³ Helyesebben: a rendeltetészerű használatra alkalmas állapotba, ami alatt fogyasztási cikkeknel fent kifejtett álláspontunk szerint a kifogástalan állapot értendő.

¹⁴ Ott, ahol a „nem alkalmatlan” nem azonos a „kifogástalan”-nal, a szavatossági jogok felcserélése a kötelezett részéről komoly problémát okozhat. A kijavítás jelenthet „nem alkalmatlan” színvonalra kijavítást, a kicserélés nyilván hibátlan termékre való kicserélést jelent. Ez is mutatja, hogy a szállítási szerződésekről szóló rendelet ésszerűbb; elsősorban a „kijavítás helyett kicserélés” átváltást engedhetjük meg a kötelezettnek és csak alapos kétségekkel küzdve a fordítottját.

¹¹ Vannak ennek bizonyos — csekély — előzményei a tőkés jogban is. A svájci kötelmi törvény szerint jelentéktelen hiba esetén a bíróság elállás helyett árengedményt ítélhet meg.

exportcikkeknek is — „rendeltetésszerű használatra alkalmasnak” csak a teljesen kifogástalan dolgot szabad tekinteni; végül az árengedmény átváltása cserére vagy kijavításra csak akkor engedhető meg, ha ez utóbbiak azonnal megtörténhetnek, a jogosultat a szerződéses szolgáltatás azonnali felhasználásában nem akadályozzák.

6. Érdekes része a szavatossági szabályoknak az, amit a „minőségvizsgálatért való felelősség” néven nevezhetnénk. Ez a kérdés a jogviszony két fázisában vetődik fel: a szerződéskötésnél és az átvételnél.

a) Szerződéskötésnél ez a „felelősség” egyedi szerződések esetén, vagy a minta szerinti vételnél vetődik fel. A tervezet a termelő — a kötelezett — felelősségének növelése irányában halad; a burzsoá jog „caveat emptor” elvét „caveat venditor”-ra cseréli fel. A szavatossági jogok gyakorlásától a jogosult csak akkor esik el, ha a hibát a szerződés kötésekor *ismerte* — de nem akkor, ha a hiba előtte a kellő gondosság elmulasztása folytán maradt ismeretlen. A burzsoá jog álláspontja az volt, hogy az eladónak nem szabad csalárdul eljárnia, de ezen túl nem köteles a dolog felismerhető hibáit közölni a vevővel, hiszen köztük a korrekt játékszabályok szerint folytatandó érdek-harc áll, — helyesen fejezi ki viszont a szocialista felfogást az a szabály, mely a kötelezettet —, aki a jogosultnál nyilván jobban ismerheti a termék hibáit — arra kényszeríti, hogy az általa ismert hibákra hívja fel a jogosult figyelmét, sőt saját érdekében e hibák kiderítésére ösztönzi.

b) A tervezet a szolgáltatás átvételét követő minőségi kifogásolásra *jogvesztő* határidőt állapít meg; a K. T. szigorát viszi be polgári jogunkba és így a jogosult felé a túlzott szigor, a kötelezett felé a liberalizmus látszatába esik. Miért szabaduljon a felelősség alól a selejtgyáros azért, mert a másik fél olyan, többnyire adminisztrációs jellegű mulasztást követett el, amely a szerződés sorsát édes-kevésé befolyásolja?

E kérdésben, mely a szállítási szerződések jogszabályainak kialakulása során többféle változatban nyert megoldást, a tervezet nézetünk szerint ugyancsak a helyes szabályozást választja, — ugyanazt, amire az 50/1955. M. T. sz. rendelet is eljutott. Ha a jogosult az átvételtől számított 8 nap alatt nem kifogásolja a nyílt hibát, elvesztette a minőségi hibára alapított szavatossági jogait. Látszatra liberalizmus a kötelezettel szemben és ellentétes a tervezet elvi álláspontjával, mely a jogosulti késedelemnél elveti a hitelezőkésedelem lazító, feloldó hatásait. Valóságban pedig ez az egyetlen mód arra, hogy a kötelezettel szemben kemények lehessünk. A minőségi hibára alapított jogok érvényesítésének feltétele: e hibák feltárása, a minőségvizsgálat gondos megszervezése a jogosult részéről. Ha a rövid jogvesztő határidővel nem kényszerítjük erre a jogosultat, az átvétel körül a lazaságnak olyan légrétege alakulna ki, amelyben a termékek jó részénél a minőségi vizsgálat egyszerűen elmaradna; másrészt, ha utóbb ki is derülne a hiba, alig lehetne bizonyítani, hogy a hiba a dologban eredetileg is meg-

volt. A hiba-feltárás társadalmi érdeke csak ezen a paradox módon biztosítható. Amellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy a minőségi átvétel gyors lebonyolítását kívánja a kötelezett érdeke is: hasznosítani tudja a kifogásolás szignalizáló hatását, aminek különösen folyamatos szállításkor van jelentősége.

A tervezet álláspontját azonban nem helyeseljük abban a vonatkozásban, hogy nem emeli ki a minőségi kifogásolás jogvesztő határideje alól azokat a jogviszonyokat, amelyekben *egyéni fogyasztó* áll szemben *szocialista szervezet*tel. A polgár, aki állami vagy szövetkezeti boltban vásárol, joggal számolhat azzal, hogy a termék már többszörös szakszerű minőségi ellenőrzésen ment keresztül, — sokkal alaposabb vizsgálatokon, mint amire ő képes lehet. Nem kell okosabbnak tartania magát a kiskereskedelmi vállalat hivatásos átvevő szervénél, amely a szervezetlen fogyasztóközönség érdekében a minőségi vizsgálatot már megejtette. Másfelől a fogyasztó nem „vállalat”, amelynek részéről számottevő mulasztás lenne, ha a megvásárolt cipőt beteszi szekrényébe és csak két hónap múlva veszi elő. A tőkés jog, amely a felek érdekellentétének talaján állott és szerette a jogvesztő határidőket, csak a kereskedelmi vételre állította fel az azonnali megvizsgálás kötelezettségét¹⁵; a szocialista jogban a polgár építhet a szocialista szervezet gondosságára és nem kell árgus-szemekkel figyelnie működését. Javaslatunk tehát az, hogy a kiskereskedelmi vásárlásnál, amennyiben az eladó szocialista szervezet, valamint az ehhez hasonló jogviszonyokban ejtsük el a kifogásolás 8 napos határidejének jogvesztő hatályát; a hibákat felismerés után azonnal, legfeljebb 6 hónapon belül lehessen kifogásolni, de természetesen 8 napon túli kifogásolás esetén hárítsuk a bizonyítás terhét a vevőre.

7. A tervezet nem tesz kivételt a jogvesztő határidő alól a kötelezett „*csalárd eljárása*” esetén sem. A jogosultat a kötelezett csalárdjárása ellen — mint erre az indokolás rámutat — a 281. § védi: a hibás teljesítés, a szavatossági jogokon felül, kártérítési igényt is biztosít a jogosultnak és a 280. §-ban foglalt 8 napos, illetve 6 hónapos kifogásolási idő elmulasztásának *jogvesztő hatálya a kártérítési kötelezettségre nem vonatkozik*. A tervezet azonban nézetünk szerint nem kellően átgondolt.

A 281. § ugyanis a kötelezett kártérítési kötelezettségét csak ahhoz a feltételhez köti, hogy a kötelezett ne tudja igazolni, hogy mindent megtett, ami elvárható volt. A 281. § tehát *egyképen* állítja fel a kártérítési kötelezettséget *az adós vét-kességének minden esetére*. Márpedig minőségi hibánál — mint ezt a döntőbizottsági gyakorlat is mutatja — egészen kivételes esetektől eltekintve

¹⁵ A svájci Obligationenrecht, amely a „magán-jogot” és „kereskedelmi jogot” együtt szabályozza, 201. § (1) bek.-ében a megvizsgálást és kifogásolást „a szokásos üzletmenet szerint” követeli meg. A kommentár (Guhl, 239. old.) hozzáfűzi, hogy ennek alapján kereskedők közt sokkal szigorúbban kell kezelni a kifogásolás határidejét, mint nem kereskedők vásárlásainál.

a kötelezett nem tudja magát kimenteni a kártérítési (kötér) felelősség alól; vagy ő maga bizonyul vétkesnek vagy a teljesítési segéd, közreműködő, akiért a kötelezett a 288. § (2) bek. alapján felel. Ebből az következik, hogy a kötelezett kártérítési felelőssége a tervezet szerint gyakorlatilag mindig beáll, akkor is, ha a jogosult szavatossági igényeit a jogvesztő határidők lekésése miatt nem érvényesítheti.

Az első korrekció, amit meg kell tenni (és amit a 281. § jelenlegi szövege alapján is nyilván megtenne a bírói gyakorlat), hogy ez a kártérítési igény *nem ölel fel olyan károkat*, amiknek orvoslására a szavatossági jogok vannak hivatva. A kijávitási költségeket vagy árengedményt a jogvesztésbe esett jogosult kártérítésre átfestve sem követelheti. Maradnak tehát a jogosult *egyéb vagyona*ban bekövetkezett károk; nagyon vitatható azonban, hogy helyes-e ezeknek a károknak sorsát a szavatossági igényektől elválasztani? Hiszen a kifogásolási határidők lekésése esetén azért töröljük a szavatossági igényeket, mert úgy tekintjük, hogy a jogosult szerződészerű teljesítésként elfogadta a szolgáltatást. Ha pedig a szolgáltatás hibás voltára a szavatossági igények szempontjából nem hivatkozhat, egyáltalán nem világos, hogy miért hívhasa fel kártérítési igénye jogalapjául? Következetesebb lenne, ha a jogvesztő határidők lekésése a jogosultat a hibás teljesítésre alapított kártérítési igényétől is megfosztaná. Elismerjük azonban, hogy a tervezet megoldása is járható; hiszen a kifogásolási határidő jogvesztő hatását azért ismerjük el, mert a minőségi átvétel megszerzése érdekében akarunk a jogosultra nyomást gyakorolni és ebben a vonatkozásban elegendő erejű az is, ha a főszerepet játszó szavatossági jogok elvesztésével fenyegetjük.

Míg a 281. § általános szabályként a jogosultnak túlzottan is előnyös helyzetet biztosít, a *kötelezett csalárdsága* esetén ugyanez a szabály túlságosan *keveset* nyújt számára. Igaz, terheli a jogosultat itt is mulasztás abban, hogy nem kifogásolt a törvényes határidőben, de ezt a mulasztást a kötelezett csalárdsága elnyomja: nem szabad megfosztanunk a jogosultat a szavatossági jogok gyakorlásától sem, vagy ha úgy tetszik, kártérítési igényét el kell ismernünk arra a kárra is, hogy a szavatossági jogok gyakorlásától, túlnyomóan a kötelezett csalárdsága miatt, elesett.

Összefoglalva, a tervezet hibáját abban látjuk, hogy a 281. § megáll annál, hogy a szokásos kártérítési szabályt megismétli a hibás teljesítésre vonatkozóan is, és *nem emeli ki külön szabályba a dolus jogkövetkezményeit*. Márpedig a vétkes szerződésszegésért való kártérítési felelősség sablon szabálya itt nem elegendő, hanem szabályozni kell azt is, hogy a kötelezettnek milyen fokú vétkessége alkalmas arra, hogy elnyomja a jogosult kifogásolási késedelmének jogvesztő következményeit.

8. Végül megemlítjük, hogy kívánatos lenne, ha a tervezet a *bizonyítási teher* alakulását is szabályozná.

V.

1. Befejezésül néhány szót az ún. *kooperációs kötelezettség megszegéséről* — értve ezalatt azt az esetet, mikor a jogosultnak a szerződés vagy jogszabály parancsa alapján közre kellene működnie ahhoz, hogy a kötelezett a teljesítés *gazdasági folyamatát* elvégezhesse, és a jogosult e kötelezettségét szegi meg.¹⁶ Ilyen kötelezettség egyes szerződéstípusoknál (pl. fuvarozás, termelési szerződés) szükségképpen terheli a jogosultat; más szerződéseknél (pl. vállalkozás) gyakran szerepel a szerződésben; de a szerződéssel elvállalt kooperáció a felek közt, a szerződés teljesítése érdekében, oly fejlődő jelenségnek látszik, amely a termék-szolgáltatásra irányuló szerződéseknél is bizonyára gyakran fog előfordulni. Ennek ellenére eddig tudomásunk szerint fel sem vetődött, hogy ez voltaképpen a szerződésszegésnek egy külön, sajátos típusa.

A szállítási szerződések jogszabályai „közbeneső intézkedések elmulasztása” elnevezés alatt kezdettől fogva ismerik ezt a szerződésszegési fajtát és önálló kötbéralapként kezelik. Az 50/1955. M. T. sz. rendelet 21. §-a, a kötbérbüvülethől kilépve, ezekre az esetekre nemcsak kötbér-, hanem egyéb szempontból is a szállítási késedelem szabályait rendeli alkalmazni. A tervezet a különös részben két helyen szól kooperációs kötelezettség megszegéséről: fuvarozásnál (450. § (3) bek.) és a vállalkozási szerződésnél (354—355. §); sajátos, hogy a termelési szerződésnél, amelynek fogalmához pedig a kooperáció hozzátartozik, erről a kötbérről nem beszél.

Egyetértünk a tervezet eljárásával abban, hogy olyan új általános fogalmakat, amelyeknek alapos elméleti előkészítése hiányzik, nem szabad a szerződések általános szabályai közé felvenni. Törjének utat maguknak ezeknek az új jelenségeknek szabályai a különös rész „keskeny vágányain”; ha a kooperációs szerződésszegés csak egy-két olyan szerződéstípus keretében nyer szabályozást, amelyre a felek kooperációja jellemző, ez megadja az analóg kiterjesztés lehetőségét a bírói gyakorlatnak. Ehhez azonban az szükséges, hogy abban a szűk körben, ahol a szabályozást elvégezzük, igyekezzünk mélyre hatolni és megteremtteni az analóg kiterjesztés elvi alapjait. Ezért a továbbiakban a vállalkozási szerződés hivatkozott szakaszaihoz fűzünk néhány megjegyzést.

2. A 355. § (2) bek. a jogosult kooperációs késedelmének egyetlen esetét szabályozza: ha a

¹⁶ A kooperációnak ez persze leszűkített fogalma. Lényegében minden szerződés a munkamegosztáson alapuló társadalmi kooperációt közvetíti. Továbbá minden szerződésben kooperálnak a felek a teljesítés lebonyolításában is: ez a jogosult együttműködése a kötelezettel (lásd: jogosult késedelme). Szoros értelemben azt értjük kooperáció alatt, mikor a jogosult közreműködése a szolgáltatás teljesítésének gazdasági folyamatához, és nem csupán annak jogi záróaktusához szükséges. — Azért beszélünk csak a jogosult kooperációs szerződésszegéséről, mert a kötelezett részéről az ilyenfajta mulasztások beleolvadnak a főkötelezettség megszegésébe.

megrendelő a munkahelyet nem bocsátja rendelkezésre. A vállalkozó ilyenkor *elállhat* a kötelezetti késelem szabályai (275. §), *kártérítést követelhet* a jogosult késelemének szabályai (277. §) szerint. Lényegében tehát itt is a kötelezetti késelem szabályai nyerne alkalmazást, mint-hogy a kártérítési kötelezettség szempontjából a kétféle késelem közt — mint a III. rész 3. pontjában kimutattuk — voltaképpen különbség nincs.

Csak-hogy a kooperációs késelem *nem önmagában lezárt valami*. A jogosult itt „kötelezett”, — de ez a kötelezettsége alá van rendelve annak a főkötelezettségnek, aminek szempontjából viszont ő a jogosult.

A tervezet szabályozása éppen arra a kérdésre ad hiányosan választ: *hogyan hat ki a kooperációs szerződésszegés a szerződés további sorára, a főkötelezettség teljesítésére?*

a) Ennek egyik oldala: köteles-e a vállalkozó a szerződést az eredeti határidőre — és jogosult-e ezt esetleg költségtöbblet, túlórázás árán — teljesíteni? A tervezet itt mindent az elállással, illetve az elállással fenyegetőző vállalkozó és a megrendelő megállapodására bíz; ha a megrendelő nem járul hozzá az indokolt határidő-hosszabbításhoz vagy költségtöbblet-hez, a vállalkozó álljon el a szerződéstől. A kódexnek ebben a zugában a feloldó-szankció túlságosan előtérbe lép. Nézetünk szerint nem tagadhatni meg a vállalkozótól a jogot, hogy követelje a szükséges határidő-hosszabbítást, és ha ez az adott helyzetben a jogosultra érdekesvéstéssel járna, álljon el a szerződéstől a megrendelő (356. §); ha pedig a vállalkozó számára a határidő kitolása más munkáinak megzavarását jelentené, elállhasson. Ennyiben a tervezet szabályai helyes megoldást adnak. De ha a vállalkozónak a határidő-hosszabítás nem felel meg és az eredeti határidő költségtöbblettel betartható: ennek viselését a megrendelő néze-

tünk szerint nem tagadhatja meg, legalábbis akkor, ha ez a többlet nem aránytalanul nagy. Erre pedig a tervezet szabálya szerint csak akkor van mód, ha a megrendelő kooperációs késelemre felróható volt (a kártérítés ilyenkor e költségekre keretül szolgál), de kimentett késelem esetén nem. A 355. §-t tehát kiegészítenénk azzal a szabállyal, hogy a munkahely késelemes rendelkezésre bocsátásából eredő, nem aránytalan, *költségtöbblet mindenképpen a megrendelőt terheli*.

b) A kérdés másik oldalának a *kockázatviselést* tartjuk. A vállalkozási szerződés speciális veszélyviselési szabálya itt általában megnyugtató eredményt ad, hiszen a megrendelő érdekkörében bekövetkezett kockázat a megrendelőt terheli. Legfeljebb azt kellene tisztázni, hogy az az idő, amivel a vállalkozó a megrendelő — bár kimentett — kooperációs késelemre miatt az eredeti határidőt túllépte, *jogosult késelemnek* számít.

Ugyanakkor, amikor a vállalkozás veszélyviselési szabálya megoldja a megrendelő kooperációs késelemének legtöbb kockázatviselési kérdését, *elzárja az analógia útját* más szerződések felé. Mit tegyünk egy szállítási szerződésnél, ahol a megrendelt gép egy fontos alkatrészét a megrendelőnek kell szolgáltatnia és ez, fel nem róható okból meghíúsul? Viselje-e a szállító az eddig elvégzett, kárbavesztett munkák költségeit? Vég-eredményben: ha a jogosult kooperációs mulasztása nem is róható fel, a jogosultnak kell viselnie azokat a költségeket, amik az ő késelemre miatt veszttek kárba, akár vállalkozásról, akár más szerződésről van szó. Ezért az a második javaslatunk, hogy a 359. §-t — a vállalkozás veszélyviselési szabályát — egészítse ki a kódex azzal, hogy ennek a szabálynak (1) bek. d) pontját — *a megrendelő veszélyviselését* az érdekkörében bekövetkezett meghíúsulási okért — alkalmazni kell *a jogosult kooperációs késelemére más szerződés-típusoknál is*.

Csanádi György

A Polgári Törvénykönyv Tervezetének biztosítási jogáról

A Polgári Törvénykönyv Tervezete általában rövid tömörséggel öleli fel a polgári jogterület alapelveit. Ehhez képest viszonylag jelentős helyet kap és részletesen nyer szabályozást a biztosítás joga. A részletesebb törvénykönyvi szabályozás nyilvánvalóan azért szükséges, mert a biztosítási jogviszony alakulása — feladatánál fogva — nagymértékben véletlenszerű eseményektől függ. Ez a tagadhatatlan aleatorius jelleg¹ igényli — a felek jogbiztonsága érdekében — a kimerítő tételes szabályozást.

Előljáróban meg kell állapítanunk, hogy a törvénykönyvi tervezet biztosítási joga haladó.

¹ A biztosítási jog elméleti művelői ezt általában megállapítják. (Ld.: dr. Gróh: A biztosítási szerződés és a biztosítási kockázatviselés kezdete és vége 9. old.)

Eddig a kereskedelmi jogba épített, régi merkantil jogintézmény itt közelebb kerül a biztosítás alap-gondolatához, az egyéneket érő hátiányos események következményeinek közösségi megoldásához. E fejezetben végig felismerhető, hogy a jogi megoldásoknál vezérfonal az az elv volt, hogy a biztosítási jogviszonyba kerülő felek egyenlősége, paritása a lehető legteljesebben megvalósuljon. Ez nem kis feladatnak mutatkozik, ha élesen megfigyeljük, hogy a biztosításnál a díj-fizetés ellenszolgáltatása nem a biztosítási összeg kifizetése, hanem sokkal nehezebben mérhető érték: a biztosító veszélyviselése (kockázatviselés).

A törvénykönyv tervezetének általános és részletes indokolása a Biztosítás című fejezettel kapcsolatban is általában rámutat a törvényi

megoldásoknak elvi indokaira, azok előnyeire és a régi jogtól való lényegesebb eltéréseire. Így ebben az irányban — az ismétlés mellőzése folytán — csak kevés a mondanivalóm. Céloom sokkal inkább az, hogy a tervezet — általam kisebb-nagyobb mértékben helytelennek, vagy elégtelennek vélt — egyes megoldásaival kapcsolatos elgondolásaimat fejtssem ki és tegyem ezt — a jövő biztosítási jogának lehető tökéletessége érdekében — vita és megfontolás tárgyává.

A biztosítási jog egyik fontos kérdése, hogy mi lehet biztosítási esemény. Ezt a Tervezet a 494. § (2) bekezdésében határozza meg és a b) pontban biztosítási eseményként többek között „a munkaképesség elvesztésének, vagy csökkenésének” fogalmát említi. Ez a fogalom azonban nem teljesen fedi a balesetbiztosítási gyakorlatban eddig kialakult „rokkantság” fogalmát. Az előbbi lényegében társadalombiztosítási kategória, amely nem alkalmas az általános balesetbiztosítás körében történő alkalmazásra. A két fogalom egymástól való eltérését eléggé megvilágítja a következő példa: öreg koránál fogva munkaképtelen, vagy nagyfokban csökkent munkaképességű aszszony lakásban elszendetett baleseténél nagyfokú rokkantság következett be annak ellenére, hogy munkaképességében számottevő változás nem áll elő. Helyesebbnek mutatkozik tehát az általános balesetbiztosításnál kialakult biztosítási esemény fogalmát valóban kifejező rokkantság kifejezést alkalmazni a törvénykönyvben is.

A biztosítási esemény tervezetbeli meghatározása egyébként igen szűk, mert az eddig kialakult gyakorlatban is van olyan biztosítási esemény (pl. házasságkötés), amely a tervezet meghatározásába nem fér bele. Ezenfelül valószínű az is, hogy később más hasonló események (pl. szülés) biztosítási eseménnyé válhatnak. Szükségesnek látszik tehát a biztosítási esemény tágabb törvénykönyvi meghatározása. A felhozott példák lényegében a biztosított személyi állapotában bekövetkező változások és így a 494. § (2) bek. b) pontjában felvett eseményekkel (halál bekövetkezése, meghatározott életkor elérése) rokon természetűek, tehát felvételük ide kívánczok. Ezzel szemben ugyancsak a b) pontban levő munkaképesség elvesztés, vagy csökkenés, illetve a már kifejtettek szerint, helyesebben rokkantság a c) pontba felvett balesetbiztosítási események egyike és így ezt is indokolt volna a c) ponthoz áttenni.

A Tervezet 495. §-ával kapcsolatban először is ki kell emelnem azt a megfigyelendő körülményt, hogy a jogi szabályozás helyesen éles különbséget tesz a biztosítási szerződés létrejötte (1. bek.) és a biztosítás hatálybalépése (4. bek.) között. Az utóbbi nem más, mint a biztosító veszélyviselésének, vagy másként kifejezve kockázatviselésének kezdete. Ezt az elméletileg is igen fontos megkülönböztetést a biztosítási jog felépítésénél és értelmezésénél nem lehet szem elől téveszteni.

A biztosítási szerződés létrejöttének feltételül a Tervezet 495. § (1) bekezdése általában a felek írásbeli megállapodását írja elő és ez alól csak azt a kivételt teszi, hogy az egyoldalú írás-

beliség a szerződés létrejöttéhez akkor elegendő, ha az ajánlatra a biztosító meghatározott időn belül nem nyilatkozik. Amde ez idő szerint is fennállnak olyan biztosítási módozatok (és a jövőben továbbiak is keletkezhetnek), amelyeknél írásbeli ajánlat egyáltalán nincs és a szerződést a biztosító írásbeli okiratának kiadása hozza létre. Ez az okirat lehet biztosítási kötvény, de helyette több esetben bélyeg, vagy egyéb igazoló jegy. (Pl. utasbaleset, árupoggyász, vadász szavatossági biztosításnál.) Mindezekből következik, hogy a jogszabálynak lehetőséget kell adnia arra is, hogy a biztosítási szerződés akkor is létrejöjjön, ha az írásbeliség csak a biztosító oldalán áll fenn.

A 495. § (1) bekezdésének második mondata az ajánlat elfogadására, illetve annak visszautasítására 15 napi határidőt ad. Ez a határidő az esetek egy tekintélyes részénél indokolatlanul rövid. Különösen áll ez az olyan biztosításokra, ahol a biztosító az ajánlat elfogadása tekintetében csak azt követően tud állást foglalni, ha kívülálló személyek (orvosok, állatorvosok) vizsgálatot folytattak és véleményt adtak. A rövid határidő a biztosítót arra kényszerítené, hogy az ilyen biztosítási fajtáknál (pl. élet- és állatbiztosításnál) rendszeresen formális halasztó jellegű nyilatkozatokat igazolható módon az ajánlattevőknek kiküldjön. Mindezekkel szemben több esetben a 15 napi határidőre sincsen szükség, mert a biztosító az elfogadás tekintetében rövidebb időn belül is állást foglalhat. A felhozottak arra mutatnak, hogy az egységes szabályozásra törekvés mellett is e kérdés megoldásánál rugalmasabb szabályozás, vagy különbségtétel (bifurcálás) szükséges. A rugalmasság követelményének az felelne meg, ha a törvény a nyilatkozattételre általában 8 napi határidőt jelölne meg, de egyben felhatalmazást adna arra, hogy az ajánlat ezt meghaladó (esetleg 30 napban) maximált határidőt jelölhessen meg. A másik megoldás a bifurcálás volna akként, hogy a törvény általában 15 napot, az élet- és állatbiztosításnál kivételként 30 napot jelöljön meg.

Hiánya a most említett szabályozásnak az is, hogy a biztosító nyilatkozattételére megállapított határidő kezdőpontja bizonytalan. E kérdés tételes szabályozást igényel különösen azért, mert az ajánlat a biztosító több egymás fölé rendelt szervéhez különböző időpontokban érkezik be és így vitás lehet, hogy melyik beérkezéstől kell a határidőt számítani. Nyilvánvalóan a helyes megoldás az, hogy ahhoz a szervhez történő beérkezést tekintsük a kezdő időpontnak, amely a kötvény kiállítására és így a biztosítás elfogadására jogosított. Célszerűnek tartom ezt magában a törvénykönyvben kimondani és nem az életbeléptető, vagy egyéb részletszabályozásra hagyni.

A biztosítás hatálybalépését, vagyis a biztosító veszélyviselése kezdetének kérdését a Tervezet 495. § (4) bekezdése akként oldja meg, hogy a szerződő egyoldalú ténye (díjfizetése) esetén — a visszaélesi lehetőségek kirekesztése érdekében — csak a következő (díjfizetést követő) napon, más tényeknél pedig (a díj bírósági úton való érvénye-

sítése, halasztás adás) már ugyanazon a napon kezdődik a biztosítás hatálya. Ha alaposan szemügyre vesszük a hatálybaléptető tényeket, úgy azt kell megállapítanunk, hogy a halasztásadás, illetve pontosabban a halasztáskérés is olyan természetű, amely — a visszaélési lehetőség kirekesztése érdekében — ugyancsak igényli, hogy hatálybaléptető hatása csak a következő napon legyen. A Tervezet szerinti szabályozás ezért a biztosítót arra kényszerítené, hogy halasztáskérés esetén azt csak későbbi napon adja meg. Nem lehet cél a biztosítót minden esetben az említett formális magatartásra kényszeríteni, hanem indokolt, hogy a halasztásadással is már a törvény erejénél fogva csak a következő napon lépjen hatályba a biztosítás.

Hasonlóan az ajánlat beérkezésével kapcsolatban fentebb kifejtettekhez, itt is szembetűnik az a kérdés, hogy a díj megfizetésének mi tekintendő. Különböző magyarázatok képzelhetők el, miért is e tekintetben ugyancsak szükséges a tételes szabályozás. Álláspontom szerint biztosítási hatálybaléptető jogkövetkezménye — ugyancsak a visszaélési lehetőség kiküszöbölése érdekében — csak a biztosító számlájára vagy pénztárába történő díjfizetésnek lehet.

A Tervezet 496. § (3) bekezdése szerint, ha a biztosított a közlésre, illetőleg a változás-bejelentésre irányuló kötelezettségét megsérti, a biztosító kötelezettsége általában nem áll be, kivéve többek között, ha bizonyítják, hogy az elhallgatott, vagy be nem jelentett körülmény a biztosítási esemény bekövetkezésében nem hatott közre. Ámde a biztosítási esemény meghatározása (494. § (2) bek.) azt mutatja, hogy a biztosítási esemény fogalmában nem mindég van benne az előállott eredmény (pl. az a) pontban). Márpedig nyilvánvaló, hogy a közlési és változásbejelentési kötelezettség megsértésének akkor is a biztosító kötelezettség-megszűnését kell maga után vonnia, ha ez az előállott eredmény bekövetkezésére hatott közre. Szükségesnek mutatkozik tehát a törvény szövegét itt akként kiegészíteni, hogy a biztosítási esemény mellett annak eredményét is említsük.

A Tervezet 499. § (1) bekezdése általában csak az első évi biztosítási díjat engedi bírói úton érvényesíteni. A biztosítási szerződések tudvalevően legtöbb esetben hosszabb időtartamra, több évre köttenek. A szerződési hűség (pacta sunt servanda) elvét látszik tehát sérteni, az a törvénykönyvi megoldás, hogy a szerződő minden indok nélkül a szerződésből folyó kötelezettségének teljesítését jogkövetkezményektől mentesen mellőzheti. A Tervezetnek ez a rendelkezése tehát elméletileg igen helytelen és ezért alaposan megfontolandó, hogy nem kell-e az idevonatkozó korlátozó rendelkezést (1. bekezdést) a törvénykönyvből teljesen elhagyni. (Ezzel kapcsolatban még az a gondolat merül fel, hogy a 499. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés elhagyása esetén nem kellene-e a biztosított szerződés-felmondási jogát megfelelően szabályozni.) — Egyébként arra kell rámutatnom, hogy e rendelkezés (499. § (1) bek.) szerint az első évet követően a biztosító a díjat

bírósági úton akkor érvényesítheti, ha a biztosított a díjfizetésre halasztást kapott, vagy ebben az évben a díjfizetést már megkezdte. Az utóbbi feltétel álláspontom szerint különösen hibás, mert legtöbb esetben a biztosított akaratlan magatartásához fűz joghatást. Miért legyen ugyanis annak különös jogkövetkezménye, ha a biztosított pl. havi díjfizetés mellett a 13. hónapi, negyedévi díjfizetés mellett az ötödik negyedévi díjat megfizeti anélkül, hogy számon tartaná a biztosítás kezdetétől számított évfordulókat. Nem elég indok erre az évi díj oszthatatlanságának elve sem.

A 499. § (2) bek. értelmében a biztosítási szerződés az esedékességtől számított harmincadik napon megszűnik, ha addig a díjhátralékot nem fizették meg és a biztosított halasztást sem kapott, illetőleg a biztosító a díjkövetelést bírói úton nem érvényesítette. A (3) bek. értelmében ezt a 30 napi határidőt a biztosító 15 nappal hosszabbíthatja meg, ha a 30 nap eltelte előtt ezt a körülményt a biztosítottal írásban közli és őt a fizetésre felszólítja. E 15 napi meghosszabbítási határidőt rövidnek tartom. Elsősorban a biztosított érdekeit sérti, mert arra kényszeríti a biztosítót, hogy a díj iránti igényt már oly időben bírói úton érvényesítse, amikor még egyáltalán nem tisztázódott a biztosított nemfizetési szándéka. Ugyanis a biztosító a (2) bek. szerinti 30 napos türelmi idő utolsó szakaszában fogja közölni a további 15 napi meghosszabbítást, de nem várhatja be, hogy e felszólítás milyen eredményre vezet, mert közben a díjat bírói úton történő érvényesítésre kell adnia. Ez az eljárás pedig a biztosított szempontjából túlzottan szigorú és így sérelmes volna. Ezért szükségesnek mutatkozik ezt a meghosszabbítási határidőt legalább 30 napban megállapítani, amely esetben mód nyílna arra, hogy a biztosító az esedékességtől számított 30 nap letelte előtt elküldött nyilatkozattal a teljesítésre 15 napot adjon, annak leteltét bevárja és a további még rendelkezésre álló legalább 15 nap alatt tegyen intézkedést a díj érvényesítésére. E 15 napi meghosszabbítási határidő 30 napra történő felemelése a biztosítottra nézve semmiféle hátránnyal nem járna, mert a szerződés erre a további 30 napra hosszabbodna meg.

A Tervezet nem rendelkezik arra a nemritkán előforduló esetre, ha a szerződő az esedékes díjből csak részfizetményt teljesít. Ennek joghatását kétféleképpen lehet megoldani, nevezetesen a teljes kockázatviselés a kiegyenlített részdíjjal arányosan fedezett időtartam alatt (időarányosság elve), vagy a kiegyenlített részdíjjal arányos kisebb mérvű kockázatviselés a teljes biztosítási időszakon át (összegarányosság elve). A két megoldás közül azonban előre választani kell, mert ennek hiányában a felmerülő esetekben bármelyik elv alkalmazása önkényes lesz, illetve a felek, — ellentétes érdekeiknek megfelelően — a két elv közül más-más elv figyelembevételét kívánhatják. A két megoldás közül a biztosítási gyakorlatban az időarányosság elvének alkalmazása mellett szól az érvek túlnyomó része. Ennek az elvnek az alkal-

mazása a közfelfogást is jobban kielégíti és nemcsak a vagyonbiztosításnál, hanem a személybiztosítás tekintetében is alkalmazható. Az időarányossági elv rövid törvénykönyvi deklarálását szükségesnek tartom, éspedig a tervezet 499. §-ánál mert ennek tárgyköréhez tartozik.

A Tervezet 505. §-a a vagyonbiztosítás tekintetében a túlbiztosítás tilalmát tartalmazza. — A (2) bek. helyesen akként rendelkezik, hogy a vagyontárgy valóságos értékét meghaladó részében a biztosítási összegre vonatkozó megállapodás érvénytelen. A mondat további része a díj leszállítását és a díjkülönbözet visszakövetelését szabályozza. Ez utóbbiak közül a díjkülönbözet tekintetében azt a megoldást választja, hogy a díjkülönbözetet csak a rosszhiszemű biztosított nem követelheti vissza. E kérdés megoldása körül eddig is sok vita merült fel. Egy másik elképzelhető megoldás ugyanis az volna, ha alapelveként a díjkülönbözet visszakövetelését kizárnánk, amely alól kivétel a tévedés esete volna. A két megoldás közül gyakorlatilag az utóbbi látszik helytállóbbnak, mert abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a biztosítások megkötésénél a vagyontárgy értékének meghatározása az azt ismerő biztosítottnak a feladata. Ha tehát a biztosított jelöli meg a vagyontárgy értékét és esetleg azt túlértékeli, úgy általában nem indokolt, hogy ennek következményeit a biztosító akként viselje, hogy a díjtöbbletet visszaadni tartozik. A Tervezet szerinti megoldás viszont a biztosított visszakövetelési jogát állapítja meg és ez alól rosszhiszeműsége esetén tesz kivételt. A gyakorlatban a rosszhiszeműség bizonyítása — álláspontom szerint — alig volna lehetséges és így ennek a kivételnek törvényi alkalmazása szükségtelennek és elhagyhatónak látszik.

A vagyonbiztosítás szabályai között az 507. § engedi meg, hogy a biztosított — ha a szerződést nem ő kötötte — a biztosítóhoz intézett írásbeli nyilatkozattal bármikor a szerződő fél helyébe lépjen. Ennek a lehetőségnek azonban nemcsak a vagyonbiztosításnál, hanem az életbiztosításnál is meg kell lennie, de a törvénykönyv életbiztosítási szabályai között ilyen rendelkezés nem található. A hiányosság helyesen úgy volna kiküszöbölhető, ha az 507. §-ban foglalt szabály a közös szabályok közé — esetleg az 503. § további bekezdéseként — vétetne fel és ezzel úgy a vagyon, mint az életbiztosítás tekintetében alkalmazandóvá válna.

A Tervezetnek a kárenyhítési költségek viselésére vonatkozó 510. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezését gyakorlati megfontolások alapján nem látom kielégítőnek. Eszerint általános és cogens szabály, hogy a kárenyhítés költségei annak eredményétől függetlenül a biztosítót terhelik, amennyiben a biztosított azokat szükségesnek tarthatta. A Tervezet indokolása rámutat arra, hogy ez a megoldás — hasonlóan más esetekhez — itt is objektívan rendeli megítélni a kárenyhítés szükségességének egyébként szubjektív kérdését. Ez nem azonos ugyan azzal az abszolút objektív mértékkel, hogy ezek a költségek tény-

leg szükségesek voltak, de álláspontom szerint a különbség nem olyan lényeges, hogy ez a gyakorlatban nehézségeket okozzon. Általában ugyanis a biztosított is csak azokat a költségeket tartalmazhatja szükségesnek, amelyek objektíve azok. — E rendelkezéssel kapcsolatban aggályom az, hogy a kárenyhítés fogalmi köre bizonytalan és túlzottan kiterjesztő magyarázatra van lehetőség. Az egyes biztosítási fajtáknál — gondolok itt főként az állat- és jégbiztosításra — esetleg kárenyhítésnek magyarázhatók a jó gazda gondosságának követelménye folytán elvégzendő munkálatok is. E tekintetben számos vitás kérdés merülhet fel; pl. a jégverés után végzett mezőgazdasági munkálatok, vagy a járványos állatbetegség továbbterjedésének megakadályozására tett intézkedések a biztosítót terhelő kárenyhítésnek legyenek-e tekintendők. Nyilvánvaló, hogy ilyen széleskörű értelmezés a biztosítás céljával és lehetőségeivel ellentétes volna. Ezért szükségesnek tartom felvenni a törvénykönyvbe olyan felhatalmazást, hogy a szabályzat meghatározhasson olyan ténykedéseket, amelyek kárenyhítésnek nem minősülnek. Esetleg ezt a felhatalmazást az állat- és jégbiztosításokra lehetne korlátozni.

A felelősségbiztosítás meghatározását lényegében az 514. § (1) bekezdése tartalmazza. A meghatározást annyiban tartom hiányosnak, hogy nincsen tekintettel arra a körülményre, mely szerint e biztosítási fajtánál meghatározott keretösszeg erejéig, esetleg önrészesedéssel is csökkentett összegig viseli a biztosító a kockázatot. Tehát nemcsak meghatározott körülmények között okozott, hanem a szerződés keretéig viseli a kárt a biztosító. Ugyanis „meghatározott körülmények” lényegében a biztosítási esemény konkretizálását, vagyis minőségi határt jelentenek, azonban ezenfelül e biztosításnál mennyiségi korlát is van.

Különleges újítása a Tervezetnek, hogy a felelősségbiztosításnál az 514. § (2) és (3) bekezdéseiben foglaltakkal közvetlen jogviszonyt teremt a szerződési viszonyon kívülálló harmadik személy károsult és a biztosító között. Nyilvánvalóan — a Tervezet indokolásából is kiténik — ezt a megoldást a károsultak érdekében elképzelt szolgálata hozta létre. Ezt a célt azonban álláspontom szerint a közvetlen jogviszony alig szolgálja, de ugyanakkor perttechnikai nehézségek miatt a károsultakra hátrányos is. Ugyanis az önkéntes felelősségbiztosítás egyrészt csak a károkozási esetek egy töredékénél áll fenn, másrészt itt sem mindig fedezi a keletkező teljes kártérítési felelősséget, hanem annak csak a szerződés korlátai szerinti részét. A károsultak szem előtt tartott érdekét tehát csak biztosítási telítettség és korlátlan biztosítás szolgálja, amely helyzet csak a kötelező felelősségbiztosítás keretében képzelhető el. A károsultak érdekeit jelentős mértékben tehát nem az önkéntes felelősségbiztosítás közvetlen jogviszonyával, hanem csak az egyes kötelező felelősségbiztosítási fajták létrehozásával lehetne elérni. A károsult és a biztosító közötti közvetlen jogviszony emellett perttechnikai nehézséget azért okoz, mert a károsult által a biztosító ellen, vagy ellene is

indított perben nemcsak a kárt okozó biztosított kártérítési kötelezettségének fennállását, mértékét és a kár összegszerűségét, hanem ezeken felül azt is vizsgálni kellene, hogy a károkozás a biztosítási szerződésben meghatározott körülmények között történt-e és ezért a biztosító a szerződés keretében mennyiben felelős.² — A közvetlen jogviszony létrehozása helyett célravezetőnek és elegendőnek azt tartanám, ha a biztosított nem kifogásolhatná, hogy a biztosító közvetlenül a károsultnak fizethessen. Ez kizárná a károsultak érdekét sértő azt a veszélyt, hogy a biztosított a biztosítási összeget tőlük elvonja. Ezzel kapcsolatban rámutatok arra, hogy az állami gépjárművek által okozott károk rendezésére vonatkozó jogszabályok (legutóbb a 220/1957. (P. K. 53.) P. M. sz. utasítás 2. § (2) bek.) is azonos módon rendezik a kérdést. — Az elmondottak alapján az 514. § (2) és (3) bekezdésének elhagyását tartom célszerűnek és helyette csupán olyan értelmű rendelkezést kellene felvenni, hogy a biztosító a megállapított kárösszeget közvetlenül a károsultnak fizetheti, a biztosított pedig csak annyiban követelheti a biztosítótól, hogy az ő kezéhez fizessen, amennyiben károsult jogos követelését ő egyenlítette ki.

A Tervezet 515. § (2) bekezdése az életbiztosítás vonatkozásában a kedvezményezett megváltoztatásának kérdését szabályozza és ehhez a kötvény felmutatását csak abban az esetben köti ki, ha bemutatóra szóló kötvényt állítottak ki. Nem tagadhatjuk azonban, hogy a kötvénynek minden esetben bizonyos értékpapír jellege van és a kedvezményezettet név szerint megjelölő kötvény esetében sincsen kizárva a kötvény elzálogosítása. Ha ilyen esetben a kötvény bemutatását a kedvezményezett megváltoztatásánál nem kívánjuk meg, úgy a záloghitelező érdekei is sérelmet szenvedhetnek. Célszerű tehát a kötvény bemutatását a kedvezményezett megváltoztatásánál minden esetben előírni.

Már a Kereskedelmi Törvény indokolásából kitűnt, hogy a jogrendszer erkölcsi okokból ki-

² Nagyon valószínűnek látom, hogy a bíróságok számtalan esetben úgy küszöbölnék ki a pert késleltető nehézséget, hogy egyszerűen átsiklanának a biztosítási szerződés vizsgálatának kérdésén és annak korlátaira tekintet nélkül akként marasztalnák a biztosítót is, miként a kárfelelős biztosítottat. Ez nyilvánvalóan nem lehet cél, mert a károsultak érdekeinek szolgálata nem vezethet arra, hogy a biztosító a szerződésen túlnövő kockázatviselésre, vagy a biztosítottaktól való rendszeres visszakövetelésre kényszerüljön. A kifejtett feltevésem nem csupán elvi megfontoláson alapul, hanem ez már is bekövetkezett az eddigi egyetlen olyan perben, ahol jogerős ítélet (a Legfelsőbb Bíróság 1958. március 13-án kelt Pf. I. 23 416/1957. — 11. sz. ítélete) a biztosítót a biztosítottal együtt egyetemlegesen elmarasztalta. Ezt az egyetemleges marasztalást az említett ítélet a Polgári Törvénykönyv Tervezete 514. §-ának figyelembevételével és arra is hivatkozással indokolja. Ugyanakkor azonban egyáltalán nem tér ki a biztosítási szerződés rendelkezéseire és annak figyelmen kívül hagyásával ugyanolyan összegben marasztalja a biztosítót, mint a kárfelelős biztosítottat, annak ellenére, hogy a fellebbezés többek között kifejezetten arra is rámutat, hogy a biztosítási szerződés kikötése szerint minden kárból 10%-ot önrészesedés címén a biztosított maga visel.

zárni kívánta, hogy az életbiztosítási szerződés nyereszkesedés, viszálykodás, emberek halálában való érdekeltség forrásává válhasson. Ugyanezt az erkölcsi célt a Tervezet is szem előtt tartja. A Kereskedelmi Törvény azonban a 499. §-ban nem szerencsésen szabályozta a kérdést, amikor az életbiztosítási szerződést egy harmadik személy halála esetére — ennek vagy törvényes képviselőjének beleegyezése nélkül — általában érvénytelennek jelentette ki. Figyelemmel ugyanis a biztosítási szerződés természetére, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás (a biztosító veszélyviselése) különlegességére, a huzamosan fennállott szerződés érvénytelenné nyilvánítása nem volt megoldható. A bírói gyakorlat is más megoldásokra jutott és az egész szerződést érvénytelennek nem tekintette.³ A Tervezet e hibák kiküszöbölésével és a helyes jogi megoldásnak a megtalálásával az 516. § (2) bekezdésében az életbiztosítás esetében — és e szempontból azonosan megítélendő bal-életbiztosításnál az 519. § (1) bek. b) pontjában — a biztosított hozzájárulása nélkül kötött biztosítási szerződésnek csak a kedvezményezett kijelölését tartalmazó részét nyilvánítja semmisnek.

Ha a jogszabály — mint láttuk — helyesen előírja a biztosított hozzájárulását a nem általa kötött életbiztosítási szerződéshez, úgy a biztosítottnak arra is kell, hogy joga legyen, hogy a megadott hozzájárulását a szerződés tartama alatt megvonhassa. A hozzájárulás megvonása tekintetében a Tervezet semmiféle rendelkezést nem tartalmaz, miért is ezt a rendelkezést az 516. § és 519. §-oknál felvenni tartom szükségesnek. — Életbiztosításnál a teljesség kedvéért a jogszabály arra is utalhat, hogy a hozzájárulás visszavonásának ugyanaz a joghatása, mint a biztosítási összeg kifizetése nélküli szerződésmegszűnésnek. (Lásd 518. § (2) bek.)

Az életbiztosítás vonatkozásában a Tervezet 517. §-a akként rendelkezik, hogy lényeges körülmények elhallgatásából és a közlési kötelezettség megsértéséből származó 497. § és a 496. § (3) bekezdése szerinti jogokat (a szerződés felmondása, a biztosítási összeg kifizetésének megtagadása) a biztosító csak a szerződés fennállásának első két évében gyakorolhatja. E szabályozás megítélés szerint számottevő visszaélési lehetőséget rejt magában, mert sok olyan betegség van, amelynek fennforgása mellett általában a beteg két évet meghaladó ideig életben marad. E szabályozás tehát arra indítaná a betegeket, hogy betegségük elhallgatása mellett kössenek életbiztosítást, mert két év után a biztosító nem mentesülhet és így számukra csupán az a kockázat, hogy két évben belüli esetleges elhalálozásuknál nem kerül kifizetésre a biztosítási összeg. E megfontolás alapján nem látszik célszerűnek, hogy a törvény a biztosító jogait két évben korlátozza. Ha a Tervezet 517. § (1) és (2) bekezdése teljesen elmaradna, úgy az életbiztosításra is a közös szabályok között felvett 496. § (3) bek. és a 497. §

³ Ld.: pl. a volt Kuria 2879/1904. és 613/1910. sz. ítéleteit.

rendelkezései nyernének változatlanul alkalmazást, amelynek megfelelően a biztosító e jogai az életbiztosításnál is csak akkor állnának fenn, ha az elhallgatott, vagy be nem jelentett körülmény közrehatott a biztosítási esemény bekövetkezésében, tehát valamilyen oksági kapcsolat megállapítható.

Az 518. § (1) bekezdése szerint a biztosítási összeg kifizetése nélkül szűnik meg az életbiztosítási szerződés akkor is, ha a biztosított szándékosan elkövetett súlyos bűncselekménye folytán, vagy azzal összefüggő módon halt meg. Ezt a kizáró körülményt a tervezet indokolása azzal magyarázza, hogy a biztosítottnak ehhez a magatartásához előnyök ne fűződjenek, illetve jogsultság alapjává ne válhasson. E kérdés megítélésénél azonban álláspontom szerint figyelemmel kell lenni arra, hogy a Tervezet szerinti rendelkezés nem a biztosítottat, hanem a kedvezményezettet, esetleg az örökösöket rövidíti meg. Ha a biztosított magatartása nem jár a bírói ítéletben kimondott vagyonekobjással, úgy az örökösnek a biztosítási összegtől való elütése méltánytalannak mutatkozik. Egyébként is az a) pont két feltétele: a súlyos bűncselekmény és az azzal összefüggő módon történő elhalálozás olyan általános kategóriák, amelyek a gyakorlatban nehezen volnának alkalmazhatók és bizonytalan ítélkezésre vezethetnek. — Megfontolandónak tartom tehát, hogy nem kell-e az 518. § (1) bek. a) pontját teljes egészében elhagyni?

Ha az életbiztosítási szerződés bármely okból a biztosítási összeg kifizetése nélkül szűnik meg, az 518. § (2) bekezdésének rendelkezése szerint a biztosító köteles a befizetett díjaknak a szabályzatban megállapított részét (visszavásárlási összeget) kifizetni. E fogalmazásból nyilvánvaló, hogy a biztosító minden életbiztosítás esetében köteles a befizetett díj egy részét (visszavásárlási összeget) kifizetni és a szabályzat csupán azt állapíthatja meg, hogy e rész mekkora legyen. E bekezdés Tervezet szerinti szövege nézetem szerint nem magyarázható úgy, hogy a visszavásárlási összeg kifizetésének csak akkor van helye, ha a szabályzat is ezt előírja. A Tervezet indokolásának ide vonatkozó része már másként szövegez, amelyből a visszavásárlási összeg kifizetése feltételének tűnik az, hogy a biztosítási szabályzat erre a biztosítót kötelezze. — Az életbiztosításnak úgynevezett

tiszta haláleseti kockázati, továbbá tiszta elérési formái is vannak. Ezeknél az életbiztosításoknál a biztosító szolgáltatási kötelezettsége nem áll be feltétlenül és így a visszavásárlási összeg alapjául is szolgáló díjtartalék nem képződik. A Tervezet indokolása ebben a vonatkozásban téves, mert azt tartalmazza, hogy az életbiztosításnál kivétel nélkül a biztosító szolgáltatási kötelezettsége feltétlenül beáll. Minthogy pedig semmi esetre sem zárható ki, hogy a jövőben az életbiztosításnak ezek a meglévő különleges fajtái is létrejöjjenek, ezért feltétlenül szükségesnek mutatkozik, hogy a törvénykönyv szövege és annak indokolása között teljes összhang létrejöjjön, éspedig egyrészt azért, hogy a jogszabály szövege is feltétlenül írja elő a biztosítási szabályzat rendelkezését, másrészt az indokolásból megfelelően tűnjön ki az említett különleges életbiztosítási fajták fennmaradásának lehetősége.

A Tervezet következő (3) bekezdése akként rendelkezik, hogy a díjfizetés elmulasztása esetében az életbiztosítási szerződés megfelelően csökkentett biztosítási összeggel marad fenn. Ebben a tekintetben sem tartalmaz semmiféle kivételt a törvény, de itt már az indokolásból sem lehet kivételes esetek fennforgására következtetni. A visszavásárlási összeg vonatkozásában előbb kifejtettek azonban erre az ún. tőkésítés esetére is mindenben vonatkoznak, mert az életbiztosításnak azoknál a fajtáinál, amelyeknél a fentiek szerint díjtartalék nem képződik, tőkésítésről sem lehet szó. Itt is kiegészítésre szorul tehát a Tervezet szövege oly értelemben, hogy a szerződésnek a csökkentett biztosítási összeggel történő fennmaradása csak a szabályzat rendelkezése esetén következhet be.

Végül a biztosítási rendelkezések utolsó, „Vegyes rendelkezések” című 520. §-a a (3) bekezdésben azt a felhatalmazást adja, hogy a kötelező vagyonbiztosítást a Minisztertanács a törvény rendelkezéseitől szükséges mértékben eltérően is szabályozhatja. E rendelkezéssel kapcsolatban fel kell figyelni arra a körülményre, hogy nemcsak a vagyonbiztosításnál, hanem a személybiztosítás eseteiben is kötelező alakzatok jöhetnek létre (pl. kötelező utas baleset biztosítás stb.) és eltérő szabályozás itt is szükséges lehet. Így tehát e bekezdésben foglalt felhatalmazást általában a kötelező biztosítás tekintetében kellene megadni.

Lakatos Andor

A szovjet büntető eljárás néhány tételének bírálatáról*

Az utóbbi időben a jogi folyóiratokban egy sor cikk jelent meg, amelyekben a szovjet büntető eljárás elméletének A. Ja. Visinszkij és más jogtudósok műveiben foglalt néhány tételét bírálták. A leközölt cikkek szerzői egy sor esetben helyesen mutattak rá arra, hogy az eljárási elmélet néhány tételét hibásnak kell minősíteni, mert a szocia-

lista törvényesség megszilárdítása feladatának nem felelnek meg. Azonban ebben az alapjában véve hasznos bírálatban, véleményünk szerint, az eljárási elméletre és gyakorlatra káros tévedések és túlzások is előfordulnak.

I. M. Sz. Sztrogovics professzornak „A szovjet törvényesség elméleti kérdései” című cikke azt a megállapítást tartalmazza, hogy „néha a jogkérdéseiről szóló munkákban a törvényalkalmazás formalizmusa elleni harc, vagy a törvényhez való

* Megjelent: Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. f. 1958. 3. számában. Fordította: Dr. Alapi Gyula

dialektikus viszony ürügyén, olyan tételeket szögeznek le, amelyek határozottan összeegyeztethetetlenek a törvényesség tényleges megvalósulásával. Ezekben az esetekben a jogtudomány a törvényesség megszilárdításáért folytatott harc helyett arra a veszélyes útra csúszik, amely lehetővé teszi a törvényektől való eltérés elméleti indokolását.¹ Ennek az állításnak bizonyítására M. Sz. Sztrogovics A. I. Gyenyiszov professzor „Állam és jogelmélet” könyvének egy tételét hozza fel, de hogy még milyen egyéb „a jog kérdéseiről szóló munkákra” gondolt, — számunkra nem ismeretes. A. I. Gyenyiszov könyvéből ezt a tételt szintén szükségesnek tartjuk ismertetni, tekintettel arra, hogy ennek tartalma nem támasztja alá M. Sz. Sztrogovics következtetéseit.

„A sablon elleni harc, a rugalmas taktika — írja A. I. Gyenyiszov — kell jellemezze magának a szovjet államnak egész tevékenységét, valamint az intézményeknek a tevékenységét is, mint bíróság, az államhatalom végrehajtó és rendelkező szervei, az ügyészség. A szovjet törvény — helyes törvény. A társadalmi fejlődésre gyakorolt hatása a végrehajtóitól, ezeknek rugalmasságától, a törvény hozzáértő értelmezésétől, alkalmazása konkrét feltételeinek felismerésétől függ.”²

Mi itt a helytelen, a törvényesség tényleges megvalósításával összeegyeztethetetlen? Csak azzal lehet egyetérteni, hogy a törvény és jogi normák alkalmazásában a „rugalmasságra” való utalást, tényleg helytelenül is lehet értelmezni, azonban az összes többi részét az idézett kitételnek nem lehet helytelennek és tévesnek minősíteni.

A bírálatot főképpen az ebben a kitételben foglalt „rugalmasság” szóra összpontosítva, M. Sz. Sztrogovics arra következtet, hogy nekünk nem „rugalmas”, hanem éppen „hajthatatlan” ügyészekre és bírákra van szükségünk. Ezzel az állítással szintén nem lehet egyetérteni, ha figyelembe vesszük, hogy M. Sz. Sztrogovics teljes mértékben elveti A. I. Gyenyiszovnak a törvény és a jogi normák alkalmazásának kérdésében elfoglalt helyes álláspontját.

Állítható-e vajon, hogy A. I. Gyenyiszovnak valóban nincs igaza, amikor a törvény alkalmazásánál harcra hív a sablonosság és a formalizmus ellen, mert hiszen ezt nem a „törvényhez való dialektikus viszony ürügyén” teszi, amint M. Sz. Sztrogovics értelmezi a megállapításait, hanem azért, mert a gyakorlatban, az életben a törvényt dialektikus szemlélet alapján kell alkalmazni.

A szovjet állam törvényeit, a párt és a kormány határozatait nem lehet mechanikusan alkalmazni, ezeket hozzáértően kell végrehajtani, sok tényező s ezek között a helyi viszonyoknak számbevétele mellett is. Másképpen, amint ezt a gyakorlat cáfolhatatlanul igazolja, elkerülhetetlenek a politika eltorzításai és éppen ellenkező eredmény következik be, mint amire ez vagy az a törvény, az egyik vagy másik állami rendelkezés

irányult. A helyi viszonyok, sajátosságok és különbségek számbavételét V. I. Lenin az ésszerű helyi munka alapjának tekintette. Egyenesen kihangsúlyozta, hogy nálunk „Minden egyes gyár, minden egyes falu egy-egy termelő és fogyasztási kommuná, amelynek joga és kötelessége, hogy a maga módján alkalmazza az általános szovjet rendeleteket (a „maga módján”, nem olyan értelemben, hogy megszegheti őket, hanem úgy, hogy végrehajtásukban a legkülönbözőbb formákat alkalmazhatja.”³) Az sem tagadható, hogy a törvény helyes értelmezése és alkalmazása, amire A. I. Gyenyiszov utal, éppen az emberektől, a gyakorlati végrehajtóktól függ, attól a képességüktől, hogy elmélyedjenek a törvény lényegében (és ne csak a törvény betűjét lássák) és alkalmazásának konkrét feltételeiben. Nincs-e ellentétben A. I. Gyenyiszovnak a törvény és jogi normák alkalmazásának alkotó és dialektikus módjáról szóló tétele a szovjet törvények pontos és ingadozásmentes szem előtt tartásával és végrehajtásával, amiben V. I. Lenin a szovjet törvényesség lényegét látta? Úgy véljük, hogy ebben semmiféle ellentmondás sincs. V. I. Lenin határozottan követelte: „ügyni arra, hogy az egész köztársaságban valóban egységesen értelmezzék a törvényességet, minden helyi különbség és minden helyi befolyás ellenére.”⁴ De azt is megkövetelte, hogy a szovjet hatalom törvényeit okosan és ésszerűleg hajtsák végre, hogy a törvények alkalmazásában ne legyen sablonosság és formalizmus s amikor ez szükséges, vegyék figyelembe a konkrét feltételeket, a helyi körülményeket.

Így „A »kettős« alárendeltségről és a törvényességről” szóló levelében, amelyben V. I. Lenin azt követelte, hogy a törvényesség egységes legyen — a következőket írta: „Az a hatóság tehát, amelynek az ügyész az általa folyamatba tett törvénysértési ügyet döntés végett átadja, helyi hatóság, amely köteles egyrészt feltétlenül megtartani az egész föderációra egységes törvényeket, másrészt viszont a büntetés mértékének megállapításához köteles minden helyi körülményt figyelembe venni és emellett joga van azt mondani, hogy bár ebben és ebben az esetben kétszertelenül megszegték a törvényt, a helyi emberek előtt jól ismert ilyen és ilyen körülmények azonban, melyeket a helyi bíróság kiderített, a bíróságot arra készítetik, hogy enyhítse ilyen és ilyen személyek büntetését, sőt esetleg arra, hogy ilyen és ilyen személyeket felmentsen.”⁵ V. I. Lenin véleménye szerint ez nemcsak hogy nem ellent az egységes törvényesség megvalósításának az egész föderációban, hanem ennek olyan elemi föltétele, ami nélkül, véleménye szerint, szó sem lehet a törvényesség védelméről.

A törvény és a jogi normák alkalmazásának kérdésében a formális és sablonos módszer károssága nyilvánvaló. Erről tanúskodik az a nagyszámú tévedés, amelyet a közelmúltban a nyomo-

¹ Szovjetszkoje goszudrsztvo i pravo, 1956. 4. sz. 20. old.

² A. I. Gyenyiszov: Állam- és jogelmélet. Jurizdat, 1948. 481. old.

³ V. I. Lenin Művei 27. köt. 255. old.

⁴ V. I. Lenin Művei 33. köt. 361. old.

⁵ U. o.

zási és bírósági gyakorlatban a jogos védelemről szóló törvényhelyek alkalmazásánál következtek el (az SZSZSZK és a szövetsége köztársaságok büntetőjogi alapelveinek 9. szakaszáról és az OSZFSZK büntető törvénykönyvének 13. szakaszáról s a többi szövetséges köztársaság büntető törvénykönyvének ennek megfelelő szakaszáról van szó). Ismeretes, hogy a közvélemény és a sajtó lényegesen előbb felfigyelt arra, mint a jogászok (az elméletiek és a gyakorlatiak), hogy a jogos védelemről szóló jogszabályok értelmezésénél és alkalmazásánál megengedhetetlen formalizmus jut kifejezésre és egyes ügyészek és bírák, a józan ész ellenére, olyan cselekmények miatt állítják az állampolgárokat bíróság elé, amelyeket azok a jogos védelem helyzetében követtek el.

Az e kategóriába tartozó ügyekben követett bírósági gyakorlat tanulmányozása alapján az SZSZSZK Legfelső Bíróságának teljes ülése 1956. október 23-án tájékoztatót adott ki a bíróságok számára „A jogos védelemmel kapcsolatos jogszabályok alkalmazásának hiányosságairól a bírósági gyakorlatban” cím alatt. Ebben a tájékoztatóban a teljes ülés felhívta a bíróságok figyelmét arra, hogy a jogos védelem határai áthágása fennforgásának vagy fenn nem forgásának kérdésében a bíróságok nem foglalhatnak mechanikusan állást és nem követelhetik meg minden esetben a támadás és védekezés eszközeinek arányosságát s kötelesek számbavenni mind a védekezőt fenyegető veszély fokát és jellegét, mind pedig a támadás elhárítására szolgáló erőt és lehetőségeket. Számításba kell venni azt a körülményt is, hogy a támadás, annak váratlansága által kiváltott izgalomra tekintettel, a védekező gyakorta nem képes pontosan mérlegelni a veszély jellegét és megválasztani a védekezés arányos eszközeit, ami természetesen néha olyan súlyosabb következményeket is vonhat maga után, amelyek miatt felelőssége nem állapítható meg. Ennek a határozatnak a jelentőségét nem lehet eléggé értékelni a törvény értelmezésénél a jogos védelmet és annak gyakorlati alkalmazását illetően, ami különösen fontos a bűnözés ellen, az országunk jogrendjének megszilárdításáért folytatott sikeres harc szempontjából.

Még sok más példa is felhozható, amelyek szintén arról tanúskodnak, hogy a törvény értelmezésénél nagyon káros a sablonos és formális módszer s hogy a nyomozási szervek dolgozóitól, ügyészekről és bíráktól (amint az államapparátus más dolgozóitól is) meg kell követelni, hogy képesek legyenek a törvény helyes értelmezésére és annak alkalmazásánál vegyék figyelembe a konkrét körülményeket.

2. Számos cikkben alapján véve helyesen állapítják meg, hogy az „ártatlanság vélelmének” elvét feltétlenül érvényesíteni kell a szovjet büntető eljárásban.

Ismeretes, hogy az 1946–1947. években a szovjet jogtudomány jelentős teoretikusai hangoztatták ezt a követelményt, de A. Ja. Visinszkij határozottan fellépett ez ellen. Bár helyesen állapította meg, hogy ennek a burzsoá bíraskodási

elvnek a szovjet büntető eljárásba való mechanikus átvétele megengedhetetlen, mégis „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban” című munkájában egy sor hibás állítást is vétett. Például egy ilyen téves következtetése: „az onus probandi átszállásának szabályát csak abban az értelemben lehet megfogalmazni, hogy a) a vádat alátámasztó körülmények bizonyítása a vádló kötelessége; b) a vádat megdöntő körülmények bizonyítása a vádlott kötelessége”.⁶ Ebből a következtetésből folyik, hogy a vádlott köteles alibijét bizonyítani és előterjeszteni az általa állított tétel bizonyítására szolgáló tényeket, valamint bebizonyítani, hogy a bűncselekményt nem követte el.

Természetesen semmiképpen sem lehet egyetérteni A. Ja. Visinszkijel abban, hogy a vád megdöntésére irányuló körülmények bizonyítása a vádlott kötelességei közé tartozik s amennyiben állításait bizonyítani nem tudja, úgy ez bizonyítatlan és semmis.

Viszont nem lehet egyetérteni az „ártatlanság vélelmének” elvének olyan értelmezésével sem, mint amilyennel néhány cikkben találkozunk s különösen nem R. D. Rachunov cikkével.⁷ Bírálna J. O. Motovilovker „A vádlott vallomása és előadása, mint a védelem eszköze a szovjet büntető eljárásban” című könyvét, R. D. Rachunov így ír: „A vádlottban a »lehető« büntettest látni annyit jelent, hogy nem az ártatlanság vélelméből, hanem a bűnösség vélelméből indulunk ki, ami természetesen rányomja bélyegét a nyomozónak és a bírónak a vádlotthoz való viszonyára, amely ilyen feltételek mellett feltétlenül az üldözés jellegét fogja magán viselni.”⁸ V. V. Lukasevicznek „A büntető felelősségrevonás kérdéséhez a szovjet büntető eljárásában” című munkáját bírálva, R. D. Rachunov idézi a szerző következő — véleménye szerint — téves fejtegetéseit: „A szovjet büntető eljárásban a büntető felelősségrevonás akkor foghat helyt, hogyha a nyomozóban a gyanúsított bűnösségéről belső meggyőződés alakul ki.” Majd pedig ezt a következtetést vonja le: „Így tehát a nyomozónak már a büntető felelősségrevonás előtt meg kell győződnie lennie a gyanúsított bűnösségéről. Ez nem más, mint az elfogultság és a vádoló elhajlás propagandája a nyomozó munkája terén.”⁹

R. D. Rachunovnak ezekkel az állásfoglalásaival aligha lehet egyetérteni. Természetesen az „ártatlanság vélelmének” annyit jelent, hogy senkit sem lehet bűnössé nyilvánítani, amíg a bíróság ennek vagy annak a személynek a bűnösségét a bűncselekmény elkövetésében meg nem állapította, bűnösnek nem nyilvánította. De vajon ez azt jelenti-e, hogy sem a nyomozó, sem az ügyész nem lehet meggyőződve annak a személynek a bűnösségéről, akit megalapozottan felelősségre vontak s hogy az ilyen meggyőződés a büntető

⁶ A. Ja. Visinszkij: „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban.” Budapest, 1952. 275. old.

⁷ Ld.: Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo. 1956. 8. sz. 34–43. old.

⁸ U. o.: 35. old.

⁹ U. o.: 39. old.

eljárásban az „ártatlanság véelme elvének” a „bűnösség elvével” való felcserelését jelenti. Ez szemelláthatólag nem így van s a hasonló állításokat határozottan el kell utasítani.

A hatályos büntető eljárási törvény kifejezetten megengedi bármely elkövetett és büntetendő bűncselekmény miatt a büntető eljárás folyamatba vételét (az OSZFSZK büntető törvénykönyvének 4. és 9. szakasza s a többi szövetséges köztársaság büntető törvénykönyveinek ezeknek megfelelő törvényhelyei). Következésképpen a büntető eljárás folyamatba vételét egy meghatározott személlyel szemben semmiképpen sem lehet úgy felfogni, mint az „ártatlanság véelmének megsértését” és senki sem fogja fel így.

Azzal sem lehet egyetérteni, hogy a nyomozó, miután megfelelő és vitathatatlan bizonyítékokat szerzett be arra nézve, hogy egy meghatározott személy bűncselekményt követett el, ne lenne köteles arra a meggyőződésre jutni s nem alakíthatná ki magában azt a meggyőződést, hogy ez a személy bűnös. Nyilvánvaló, hogy ezt a nyomozó megteheti és köteles is megtenni, mégha a leghatározottabban törekszik is arra, hogy a nyomozás tárgyilagosságát és elfogulatlanságát megtartsa. Hogyan is hozhat teljes felelőssége mellett határozatot a tettesnek a tárgyalásig való előzetes leartóztatásáról, terhelte nyilvánításáról, hogyan szerkeszthet vádiratot, hogyha — R. D. Rachunov véleménye szerint — a nyomozó szemében minden esetben a bűncselekmény elkövetésében ártatlan emberről van szó?

Természetes azonban, hogy ezekben az esetekben a nyomozónak és az ügyésznek a büntető felelősségre vont személy bűnösségére vonatkozó következtetései feltétlenül előzetesek. A tárgyilagos, részrehajlatlan szovjet ügyész és nyomozó (s ez az elsőprő többség) mindenkor képes arra, hogy megváltoztassa az egyén bűnösségéről alkotott következtetéseit, amennyiben az ügy további nyomozása során, vagy az ügy bírósági tárgyalásakor arról győződik meg, hogy ez a személy ártatlan. Erről tanúskodik az a számos eset, amikor a nyomozók megszüntetik a nyomozást, bár az előzetes adatok alapján a büntető eljárást helyesen tették folyamatba, azok az esetek, amikor az eljárást a terhelte nyilvánítás és a vád közlése után szüntetik meg, bár az eljárásra minden alap megvolt, de a további nyomozás során megállapították annak a személynek az ártatlanságát, akivel szemben a büntető eljárás megindult, és akivel egy meghatározott bűncselekmény elkövetésével kapcsolatban közölték a vádat.

Az is előfordul, hogy az ügyészek a bíróság előtt ejtik el a vádat, bár ezekben az ügyekben az ügyészek, amikor a vádiratot megerősítették és az iratokat áttették a bírósághoz, a legteljesebb mértékben meg voltak győződve a büntető eljárás alá vont személy bűnösségéről. Ez annak következtében történt, mert a bíróság előtt új körülmények merültek fel és kerültek megállapításra, elvetették vagy megcáfolták azokat a bizonyítékokat, amelyeket a nyomozás során összegyűjtöttek s nyilvánvalóvá lett, hogy ez a személy

ártatlan vagy az ellene emelt vádat nem lehet vitathatatlanul bebizonyítottak tekinteni.

A bíróság hasonló előzetes megállapításokat tesz a büntető eljárás alá vont személy bűnössége tekintetében, amikor az előkészítő ülésen végzést hoz a felelősségre vont ügyének tárgyalásra való kitézéséről. Vajon a bíróság, amikor egyik vagy másik személy ügyében tárgyalást tűz ki, nem abban a meggyőződésben dönt-e így, hogy a felelősségre vont személynek a bűnössége a nyomozás adatai szerint a terhére rótt bűncselekményben megállapítást nyert? Ellenkező esetben, mint tudni való, a bíróság az ügyet vagy nyomozás kiegészítésre köteles visszaadni vagy az eljárást meg kell szüntetnie.

R. D. Rachunov téves értelmezése az ártatlanság véelmének elvéről, megítélésünk szerint nem alkalmas arra, hogy elmélyítse a nyomozók, ügyészek és bírák felelősségérzetét abban a tekintetben, hogy az állampolgárokat csak megalapozottan és helyes döntés alapján vonják büntető felelősségre. Ha egyetérténék R. D. Rachunovval, akkor teljesen kizárnánk azt a lehetőséget, hogy megkülönböztessük, mikor vonták ezt vagy azt a személyt a nyomozó szervek, ügyészek, bírák megalapozottan büntető felelősségre, vagy állították bíróság elé, és mikor megalapozatlanul — mert hiszen véleménye szerint minden esetben ártatlan emberrel volt dolguk.

3. Az ártatlanság véelmének kérdésével szorosán összefügg a terhelt beismerésének kérdése is, amelyről az utóbbi időben önálló cikkek jelentek meg, vagy más kérdésekkel kapcsolatban ezt a kérdést is tárgyalták. Ezek közül a cikkek közül némelyik egyoldalúan és helytelenül világítja meg a terhelt beismerésének jelentőségét a bűncselekmény feltárásának vagy a gyanúsított átnevelésének a szempontjából s általában az olyan kihallgatás taktikai megengedhetőségét, amely a terhelt beismerését eredményezheti.

Mindenekelőtt M. Sz. Sztrogovicsnak „A terhelt beismerése” című cikkére gondolunk,¹⁰ amelyben élesen bírálta A. Vasziljevnek: „A terhelt kihallgatásának taktikája” című cikkét.¹¹

Ennek során A. Vasziljev cikkéből csak néhány téves kitétel került kiemelésre. Mint például: „milyen erkölcsi elégtétellel szerkeszti meg a nyomozó a vádiratot, amikor rendelkezésére áll a terhelt beismerése.” — „A terhelt beismerte a bűnösségét, hatalmas eredmény ez, különösen az olyan ügyben, ahol a terhelt ellen közvetlen bizonyíték nincsen.” — „Az ügy sikeres lefolytatása szempontjából szükséges, hogy a terhelt beismerése még további bizonyítékokat is adjon a nyomozó kezébe, ezek a bizonyítékok támasszák alá a beismerését, s ennek folytán a terhelt érezze megkötve magát ezzel a vallomással, ne vonhassa azt vissza a további nyomozás során a nyomozónál vagy a bíróság előtt; ez utóbbi különösen tragikus lehet az ügy kimenetelére.”

¹⁰ Ld.: Szocialiszttyicseszka zakonnoszty, 1956. 6. sz. 13—18. old.

¹¹ Ld.: Szocialiszttyicseszka zakonnoszty, 1950. 4. sz. 13—22. old.

Nem vitás, hogy ezekből a megfogalmazásokból némelyik szemelláthatóan balkezes, mégis ezek bírálata sem lehet egyoldalú, különben megtevesztheti a nyomozás dolgozóit. Magától értődődőleg nem foghat helyt más vélemény, mint az, hogy a terhelt vallomása ezen belül a bűncselekmény elkövetésének beismerése is, csak mint egy átlagos bizonyíték értékelhető. A büntető eljárási törvény ezt a kérdést mindig ilyen módon oldotta meg és a múltban előfordult és ismeretessé vált azok a tények, hogy az állampolgárokat csupán a törvénytelen módszerekkel folytatott nyomozás során kiszédett vallomásaik alapján ítélték el, azoknak a törvénysértéseknek voltak közvetlen következményei, amelyeket a nyomozó szervek munkájában Berija bűnös bandája és cinkosai munkosítottak meg.

A párt és a kormány által foganatosított ismert intézkedések eredményeképpen már teljesen kiküszöbölték mindazokat a körülményeket, amelyek módot adtak a törvénytelen ségek elkövetésére a nyomozó szervek tevékenységében és megteremtették a nyomozási és bírósági munka szilárd és megingathatatlan törvényességének megnyugtató biztosítékait. De semmi okunk sincs arra, hogy lemondjunk a nyomozás során és a bíróság előtt a terhelt kihallgatásának taktikájáról, amelynek eredménye a valóban elkövetett bűncselekmények beismerése lehet. Ez sohasem állott és most sem áll ellentétben a szocialista törvényesség egyetlen alapelveivel és a szovjet igazságszolgáltatással.

A terhelt kihallgatásának hosszú évek során kidolgozott taktikája, a büntető eljárási törvény követelményeinek alapul vétele mellett lehetővé teszi és néha pedig szükségessé teszi, hogy a terheltet rávezessék az általa valóban elkövetett cselekmény beismerésére. Annak bizonyítására, hogy milyen nagy jelentősége van a terhelt hozzáértő és ügyes kihallgatásának, amely rávezeti a beismerésre és végső soron egy veszélyes bűncselekmény felderítését eredményezi, konkrét példára hivatkozunk.

A „Szocialiszttyicseszka zakonnoszty” 1956. évi 6. számának a „Nyomozási gyakorlat” rovatában megtaláljuk annak leírását, hogy V. Vera sérelmére Lejfer által elkövetett gyilkossági bűnügyet milyen sikeresen oldotta meg Romanov elvtárs, az OSZFSZK ügyésze mellett a különösen fontos ügyekben eljáró nyomozó. Lejfert ügyes kihallgatásával rávezette a beismerésre s egyben egy sor tárgyi bizonyítékot is biztosított a nyomozó számára a bűnösség igazolására és így a bűncselekmény feltárására vezetett. Mi hát ebben a rossz, ha a nyomozó célul tűzte maga elé, hogy a kihallgatás során Lejfert rávezeti a beismerésre. Az, aki alaposan ismeri a nyomozási és bírósági gyakorlatot, még nagyon sok hasonló példát hozhat fel.

A terhelt hozzáértő kihallgatása, amelynek eredményeként megtörténik a beismerés, nemcsak arra szolgál, hogy alátámassza a már összegyűjtött bizonyítékokat, hanem arra is, hogy újabb bizonyítékokat lehessen szerezni és az ügyek egész

sorában lehetővé teszi a bűncselekmény indítékainak, az elkövetése céljainak a megvilágítását és a bűncselekmény valamennyi résztvevőjének a felderítését. Ennek az állításnak a bizonyítására is sok tényre lehet utalni a nyomozási gyakorlatból.

Végül pedig nem lehet megfelekedezni arról, hogy a nyomozónak nemcsak az a kötelessége, hogy tárgyilagosan feltárja az ügyet, a bűncselekmény fennforgása esetén felkutassa a tettet, a valóban bűnös személy ellen összegyűjtse a cáfolhatatlan és kétségbevonhatatlan bizonyítékokat, hanem egyben segítenie is kell a terheltnek abban, hogy már a nyomozás során elinduljon a javulás útján.

Ennek kapcsán figyelemre méltó a Moszkva város Scserbakov kerület ügyésze főnyomozójának: Bergyicsevskinek „A bűnösség beismerése, mint enyhítő körülmény” című cikke,¹² amelyben gyakorlati tapasztalatok alapján, helyesen és meggyőzőleg ír arról, hogy a terhelt beismerése, őszinte vallomása, egyúttal már átnevelésnek kezdetét is jelenti. Mindennek ellenére, ezt a körülményt a büntetés kiszabásánál gyakorta szem elől tévesztik s ilyen közvetlen rendelkezést a törvény sem tartalmaz. Figyelmet érdemel Bergyicsevskinek az a javaslata, hogy ezt a kérdést törvényben kell rendezni.

A kifejtettek alapján úgy gondoljuk, hogy semmi okunk sincs arra, hogy — a törvényi követelmények feltétlen és legszigorúbb megtartása mellett — lemondjunk a terhelt kihallgatásának aktív formájáról s annak szükségességéről, hogy a terheltet (természetesen mindennemű törvényileg tiltott ráhatás nélkül) rávezessük az általa valóban elkövetett bűncselekmény beismerésére.

4. A terhelt vallomásának értékelése kérdésében a bírálóat már olyan messze ment, hogy M. P. Salamov cikkében már annak a véleményének ad kifejezést, hogy a terhelt vallomását egyáltalán nem lehet bizonyítékként figyelembe venni.¹³ A cikket leközölve, a folyóirat szerkesztősége hozzáfűzte, hogy M. P. Salamov álláspontját vitathatónak tartja. Véleményünk szerint M. P. Salamov álláspontja szemelláthatólag téves és elfogadhatatlan. Mindenekelőtt ellentétes hatályos büntető eljárási törvényünkkel, amely a terhelt vallomását és ennek keretén belül az elkövetett bűncselekmény beismerését is, mint a perbeli bizonyítékok egyikét fogadja el. Ennek a büntető eljárási törvényi szabálynak a hatályon kívül helyezésére M. P. Salamov a kérdés felvetése során semmiféle komoly érvet sem hoz fel.

M. P. Salamov állásfoglalásával márcsak azért sem lehet egyetérteni, mert a terhelt vallomása bizonyító erejének teljes tagadása a terhelt perbeli helyzetének meggyengítését eredményezné, ugyanis a bíróság következtetései a bűnösség fokát, szerepét, az elkövetés indítékait és célját, a bűnös környezettel való szakítási törekvéseit, a bűnös

¹² L.: Szocialiszttyicseszka zakonnoszty, 1956. 9. sz. 57—59. old.

¹³ Ld.: Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1956. 8. sz. 45. old.

szándéktól való elállást illetőleg nagyon gyakran helyesen és meggyőzőleg a beismerésben levő terhelt vagy terhelték vallomásain alapulnak.

Végül is M. P. Salamov fejtegetései az elemi logikának is híjával vannak. Elvetve a terhelt vallomásának bizonyítási értékét, ugyanakkor egyáltalán nem tiltakozik a tanúvallomások, mint a bizonyítékok egy neme ellen. Ugyanis a gyakorlatból nemcsak olyan esetekről tudunk, amikor a terhelték hamis vallomást tettek, ami M. P. Salamov alapvető érve arra, hogy a kérdést ilyen módon vesse fel, — hanem számos példa akad a hamis tanúvallomásokra is. Azonban a gyakorlatban ismert esetek sohasem adtak és most sem adnak alapot arra, hogy a terhelték és a tanúk vallomásai általában ne képezhessenek bizonyí-

tékot. Más kérdés az, hogy az ilyen vallomás a tárgyi bizonyítékokkal szemben nem mentes a szubjektívizmustól s hogy az ilyen vallomás egy sor okból kifolyólag téves, sőt hamis is lehet. Viszont a mi feladatunk az, hogy kritikusan vizsgáljuk és helyesen értékeljük a vallomásokat.

*

Egy cikknek a keretein belül nem lehet részletezni mindazokat a tévedéseket és túlzásokat, amelyek a büntető eljárási elmélet néhány tételének bírálata során előfordultak. E cikk célkitűzése: ráirányítani a figyelmet arra, hogy bizonyos elméleti tételek bírálata nem lehet elvonni, elszakítani a gyakorlattól, hanem az csak a gyakorlat határain belül maradhat.

Viktorov B. A.

A termelőszövetkezetek jogi helyzete Kínában

Kevés esett jogirodalmunkban a népi demokratikus országok mezőgazdaságában kialakult termelőszövetkezetek jogi helyzetéről. Pedig bizonyosra vehető, hogy nálunk is széles körű érdeklődés nyilvánul meg e kérdés iránt, mint ahogy a külföldi jogászok is állandóan érdeklődnek a magyar termelőszövetkezetekkel kapcsolatos jogi szabályozás felől. Időszerű a kérdéssel foglalkozni azért is, mert éppen most készül a mezőgazdasági szövetkezeti törvény, megvan tehát a mód, hogy ennek megalkotásához felhasználjuk a kínai termelőszövetkezetek jogi szabályozásának tapasztalatait. Jól tudjuk, hogy mélyreható különbségek vannak a két ország társadalmi-gazdasági fejlődése között, következésképpen a termelőszövetkezetek tevékenységének jogi szabályozásában is, de azért a kínai ismeretek mégis hasznosak lehetnek. A két országban végbement forradalom ugyanis mind osztálytartalmában, mind pedig céljában egy típusú, ezért a mezőgazdaság átszervezése is sok azonos problémát vet fel nálunk és Kínában. A társadalmi fejlődés eltérő vonásai meghatározzák az átszervezés fázisbeli differenciáit s vele együtt a jogalkotást, azaz a mi jogalkotásunkhoz képest sajátosat, a politikai célkitűzés pedig azokat az általános vonásokat, amelyek az összes szocialista államokban azonosak.

A termelőszövetkezeti mozgalom Kínában a földreform végrehajtásának idején indult meg. Ez az időszak az újjáépítés korszaka volt. A földhöz jutott parasztság ekkor munkasegélyesoportokat létesített, mert a földjét csak úgy tudta megművelni, hogy egyesítette a termelési eszközeit. Ezzel egy időben alakultak termelőszövetkezetek és másféle szövetkezetek is, úgymint beszerző-, értékesítő- és hitelszövetkezetek. Az ipar szocialista fejlődése stabilizálta és kiszélesítette egy új típusú mezőgazdaság alapjait. Ennek tudható be, hogy 1955-ben már általánosítani lehetett a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén szerzett tapasztalatokat, és széles körben át lehetett térni a szocialista mezőgazdálkodásra.

Mao Ce-tung „A szövetkezés kérdése a mezőgazdaságban” címmel 1955. július 31-én elmondott beszédében általánosítja mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket addig a falu szocialista átalakítása terén szereztek. A beszédet — az ottani módszerekhez híven — széles körben megvitaták, majd még ugyanazon év októberében megtárgyalta a párt Központi Bizottságának plénuma is. Ismerve a falu problémáit, lehetségesnek találták a szövetkezés kiszélesítését. A Központi Bizottság határozata kimondotta, hogy a paraszti gazdaságok termelőszövetkezetbe tömörítése objektív történelmi szükségesség, és elérkezett az ideje a tömeges szövetkezésre való áttérésnek. Ugyanakkor feltárták azokat a jobboldali tendenciákat, amelyek eddig lassították a szövetkezés menetét, nemkülönben azokat a baloldali hibákat, amelyek akadályozták az egészséges irányban való fejlődést. Mindkét elhajlást elítélték, és felszólították a kommunistákat, hogy tegyenek meg mindent a Központi Bizottság által megjelölt helyes irány érvényesítése érdekében. Az általánosított tapasztalatok közül különösen jelentős „a tömegvonal” iránya, mely a párt munkamódszerének is alapja. A „tömegvonal” azt jelenti, hogy a szövetkezés kérdéseit meg kell tárgyalni az érdekeltekkel úgy, hogy a vita során „obulusaival” mindenki hozzájáruljon a jó határozathoz. Ez egyben a végrehajtás sikerét is biztosítja. Így érték el a kínaiak, hogy 1955 második felében a tömeges szövetkezés országos jellegűvé vált, és az év végére 70 millió parasztgazdaság (60 %) társult alacsonyabb fokú termelésre. A kedvező adottságoknak köszönhető, hogy 1956 végére már a parasztgazdaságok 85%-át egyesíthették, és hogy 1957-ben egyes helyeken már teljes kollektivizálást hajtottak végre. Ettől kezdve a párt törekvése arra irányult, hogy az alacsonyabb fokú formákról minél többen térjenek át a legmagasabb termelési formára. A Kínában létező 121 millió parasztgazdaságból napjainkban mintegy 117 millió folytat közös termelést, és ebből több

mint 100 millió az olyan parasztgazdaság (83%), mely a legmagasabb fokú formában szövetkezett.¹ Az alacsonyabb típusú szövetkezetek átlagban 57 parasztgazdaságot, a magasabb fokúak pedig 206 gazdaságot egyesítenek. A kínai termelőszövetkezet sajátosságához hozzátartozik az is, hogy — mivel a termelőszövetkezeti mozgalom már sikert aratott — a volt földesurak és kulákok is beléphetnek a termelőszövetkezetbe. A jelentkezőket egyénileg bírálják el, de ha felvették őket, biztosítják számukra az egyenlő munkáért járó egyenlő díjazást. Ez a politika is hozzájárult ahhoz, hogy a kínaiak nem egészen négy évvel a földreform befejezése után lényegében befejezheték a mezőgazdaság szocialista átalakítását.²

A szövetkezeti formák mindenkor a társadalmi-gazdasági fejlődés függvényei. A társadalmi rendszerek a maguk képeire alakítják a szövetkezeteket, és hogy adott időben ezeknek milyen feladatokkal kell megbirkózniuk. Kínában a párt Központi Bizottsága azt javasolja az érdekelteknek, hogy a formák kialakításakor tartsák tiszteletben a helyi hagyományokat és hasznosítsák a parasztság tapasztalatait.

A formák megválasztását végső fokon a parasztság érettségére bízták. Végül is a párt összegezte a falu elképzeléseit a termelési szövetkezés terén, és három típus elterjesztése mellett foglalt állást.

A munkasegélycsoportok már a népi demokratikus forradalom győzelme előtt kialakultak a felszabadított területeken, a forradalom győzelme után pedig elterjedtek szerte az egész országban. Ezeknek a csoportoknak két típusa ismeretes: az egyik állandó, a másik ideiglenes jellegű. Az ideiglenes csoportokba rendszerint 3–5 család egyesül, leginkább a tavaszi és nyári munkák elvégzése céljából. Ez időre igavonó állataikat és munkaeszközeiket is egyesítették. Az állandó csoportok 7–10, néha 20 családból alakultak azzal az elhatározással, hogy egyesülésüket tartósan fenn tartják. Ezek nemcsak termelési eszközeiket egyesítették, hanem közösen kötötték géphasználati szerződéseket, sőt egyesek melléküzemeket is létesítettek. Az alapszabály lehetőséget adott a munka megosztására, sőt közös tervek készítésére is.

A munkasegélycsoportok a szövetkezeti forma alacsonyabb típusát képviselik. A kisárutermelő parasztgazdaság alapjaiban gyökeres változást nem idéznek elő, hisz a termelési eszközök továbbra is magántulajdonban maradnak. Ennek ellenére is nagy szerepet játszanak a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, mert elősegítik a paraszt átnevelését, és megvetik az alapját a magasabb termelési fokra való áttérésnek.

Fejlettebb típust képvisel a termelési szövetkezetek második (félszocialista) csoportja. Egy-

egy ilyen szövetkezet 40–200 parasztesaládot egyesít. A földet a szövetkezők közös használatba adják, és ezzel kialakítják a szövetkezet egységes földterületét.

A közgyűlés határozza meg, hogy a tagoknak be kell-e vinniük igavonó állataikat és egyéb termelési eszközeiket is. Ha a szegényparaszatok nem tudják részjegyüket befizetni, kölcsönt kérhetnek erre a célra az államtól. A félszocialista szövetkezeteknek átlagban 500 mu (1 mu = 1/15 ha) szántóföldjük van. A legnagyobb szövetkezetek 4 ezer mu területet is elérnek.

A jövedelmet a végzett munka, a bevitt földterület és a részjegy arányában osztják szét. A jövedelem elosztásában tehát tekintettel vannak a részjegyekre is, az alapelv azonban az, hogy a jövedelem zömét nem a részjegyek, hanem a munkaegység arányában kell szétosztani. Az átmeneti jelleg ebben a csoportban ütközik ki leginkább, ezért nevezi a kínai irodalom ezt a típust „félszocialista típusnak”. Idegen munkaerőt az alapszabály értelmében nem szabad alkalmazni, kivéve, ha külön szakképzettséghez kötött funkcióról van szó. A szövetkezet háromféle alapot létesít: vetőmag-takarmány, szociális és fel nem osztható alapot. Az utóbbiba a jövedelem 5%-a, a szociális alapba annak 1%-a helyezhető el.

A szövetkezetek legmagasabb típusa a mezőgazdasági termelőszövetkezet. Ez a forma 1956-ban kezdett elterjedni. Az alacsonyabb típusú termelőszövetkezetek tömegesen ekkor alakultak át magasabb típusúakká. Ekkor fogadták el a ma hatályos mintaalapszabályt is. A továbbiakban ennek alapján főleg azokat a mozzanatokat ismertetjük, amelyek a mi alapszabályunktól eltérnek, amelyek tehát leghívebben tükrözik a kínai sajátosságokat, s így legtöbb lehetőséget nyújtanak a hasznos összehasonlításra.

A mintaalapszabály tizenegy fejezetből áll. Az általános részt a tagság jogairól és kötelezettségeiről szóló fejezet követi. A továbbiakban a mi alapszabályunk rendszerétől leginkább abban mutatkozik eltérés, hogy a politikai munkával és a szociális problémákkal külön fejezet foglalkozik. Az utolsó előtti rész a termelőszövetkezet igazgatási szervezetét taglalja. A termelőszövetkezetek ennek a mintaalapszabálynak alapján készítik el a maguk alapszabályát. Eltérés attól csak a minta keretein belül lehetséges.

A termelőszövetkezetnek tagja lehet minden 16 évet betöltött dolgozó paraszt. A felvételi eljárás azonos a mi eljárásunkkal. Fel kell venni a termelőszövetkezetbe a forradalomban elhalt harcosok hozzátartozóit, a hadsereg tagjainak hozzátartozóit, a rokkantakat, a leszerelt katonákat. Ha tehát ezekbe a kategóriákba tartozó személy jelentkezik, a termelőszövetkezetbe való felvételi kérelmét a közgyűlés nem utasíthatja el. Ugyanez vonatkozik a telepésekre is. Olyan politikai és gazdasági okok keverednek ebben a szabályozásban, amelyek az ottani sajátos viszonyokkal magyarázhatók. Ugyanez áll az alapszabálynak arra a rendelkezésére is, amely a volt földbirtokok termelőszövetkezeti tagságáról intézkedik.

¹ V. A. Zsamin: A mezőgazdaság szocialista átszervezése a Kínai Népköztársaságban. Moszkva, 1957. 32. old. oroszul.

² Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa. Budapest, 1956. 26–27. old.

Ezek felvételéhez a járási tanács hozzájárulása szükséges. A falun lakó volt ellenforradalmárok, feltéve, hogy csak jelentéktelen bűncselekményt követtek el, vagy ha viszonylag nagyobb bünt követtek is el, de büntetésüket már letöltötték, és azóta „jó oldalukat” is megmutatták, az alapszabály szerint felvehető a termelőszövetkezet tagjai közé. Azok a volt földbirtokosok, kulákok és ellenforradalmárok, akik ezeknek a feltételeknek nem mindenben felelnek meg, csak munkára vehetők fel a termelőszövetkezetbe a járási tanács engedélyével. A szabályzat ezzel az intézkedéssel arra kíván nekik módot nyújtani, hogy a szövetkezetben átnevelődjenek, „rendes emberré” váljanak. Termelési eszközök társadalmosítása a tagokra vonatkozó szabályok szerint történik, és ha munkájukat rendszeren végzik és politikai kifogás nem merül fel ellenük, a járási tanács engedélyével rendszeres tagokká válhatnak. Az említettek családtagjai, ha maguk sem kizsákmányolók, sem ellenforradalmárok nem voltak, termelőszövetkezeti tagok lehetnek.

Ami a tagság jogait és kötelességét illeti, eltérés a mi szabályainktól csak egy vonatkozásban jelentkezik. Ez az eltérés az előbb említettből következik, s abban áll, hogy a volt földbirtokosok, kulákok és ellenforradalmárok a termelőszövetkezetben sem tisztséget nem viselhetnek, sem pedig szavazati joggal nem rendelkeznek.

Az alapszabálynak ezek a rendelkezései összhangban vannak a népköztársaság alkotmányának azzal a megállapításával, mely szerint Kínában a kulákság korlátozása és fokozatos felszámolása folyik. Mao Ce-tung erre vonatkozólag azt mondja, hogy azokban a járásokban, amelyekben a szövetkezés jórészt már befejeződött, meghatározott feltételek mellett közös munkára átnevelés végett a megerősödött szövetkezetekbe fel lehet venni azokat a volt földbirtokosokat és kulákokat is, akik már régen felhagytak a kizsákmányolással, hosszabb ideje becsületesen dolgoznak, és megtartják a törvényeket, valamint a kormány rendeleteit. Kínában „ellenőrzés alatt álló személyeknek” nevezik az ilyeneket, és fokozott gondot fordítanak átnevelésükre.

A termelőszövetkezetből a gazdasági év végén lehet kilépni. A kilépő azonos értékű földet kap vissza és visszakapja a jegyzett részjegyek árát. Az intézkedés első része egyezik a mi alapszabályunkban meghatározott eljárással.

Figyelemre méltó sajátossága a kínai helyzetnek, hogy a magántulajdonba visszaadott föld ott korábban — a kilépett személy termelőszövetkezeti tagsága idején — szövetkezeti tulajdon volt. A belépő tag ugyanis minden földjét a szövetkezet közös tulajdonába adja, s azzal a tagság ideje alatt a termelőszövetkezet mint jogi személy rendelkezik. A rendelkezési jog gyakorlásának az alapszabály szab korlátokat. A termelőszövetkezet földjára adékot nem fizet és a tagokkal és harmadik személyekkel szemben úgy lép fel, mint a föld tulajdonosa. A föld célvagyonai rendeltetésének meghatározása közvetlenül a termelőszövetkezet hatáskörébe tartozik, ellentétben a Szovjetunió-

val, ahol ez a jogkör állami hatáskör. A rendelkezési jog gyakorlásában megnyilvánuló jogkör-differencia a tulajdonjog formájával van összefüggésben.

A föld visszateher nélkül kerül a termelőszövetkezet tulajdonába. Ha azonban a tag betegsége folytán nagymértékben rászorul a termelőszövetkezetre, a közgyűlés engedélyezheti a föld megvásárlását. Erre rendszerint akkor kerül sor, ha a szociális alapból juttatott ellátás nem fedezi a szükségleteket. A termelőszövetkezet használatba vehet olyan földet is, amelyet a tulajdonos nem művel, vagy — mert lakóhelye másutt van — mással műveltet meg. Ez utóbbi esetben, ha a tulajdonos rászorul, a szövetkezet a használatért térítést fizet. Ha az ilyen tulajdonos visszaköltözik a föld fekvése szerinti helységbe, s a termelőszövetkezetbe való felvételét kéri, a szövetkezet köteles őt tagjai sorába felvenni; ha pedig egyéni gazdálkodást akar folytatni, a szövetkezet azonos értékű földet ad neki vissza.

A háztáji földhasználat intézménye Kínában éppúgy ismeretes, mint a többi népi demokratikus országokban. Az alapszabály szerint zöldségkert jár minden tagnak. A kert nagyságát a családtagok száma határozza meg. A szabály az, hogy az egy személynek e célra kiutalt föld legfeljebb 5⁰/₀-a lehet a határban elterülő földből a falu egyes lakosaira eső terület középarányosának.

Nem kerül társadalmi tulajdonba a termelőszövetkezeti tag temetkezési területe és lakótelke. Ez utóbbinak mentesítése nem okoz gondot, az előbbié azonban sokszor nem csekély nehézségbe ütközik, de mivel ez a jog hagyományban gyökerezik, mégis tekintetbe kell venni. Az alapszabály a termelőszövetkezeti gazdálkodás érdekében úgy intézkedik, hogy szükség esetén a termelőszövetkezet az egész tagság érdekének megfelelően, de egységesen oldja meg a temetkezési terület problémáját. Amennyiben a tagság e tekintetben nem tudna megegyezni, igénybe veheti a járási tanács közvetítő segítségét.

A termelési eszközök társadalmosításának szabályai elűtnek a föld társadalmi tulajdonba vételének szabályaitól. A termelési eszközökért ugyanis a szövetkezet megfelelő ellenértéket tartozik fizetni. Az árat becsléssel állapítják meg, s azt 3—5 év alatt kell kiegyenlíteni. Ezzel szemben a föld közös tulajdonba vételért térítés általában nem jár. Tavak, kutak társadalmosítása esetén a termelőszövetkezet csak a beruházási összeget téríti meg. Ha a belépő dolgozó paraszt erdőterületet is ad a közös tulajdonba, a termelőszövetkezet ezért a befektetés erejéig ugyancsak térítést fizet. Az erdőért járó megváltási ár megállapítására újabban különös gondot fordítanak. Sok helyen ugyanis régebben olyan alacsony árat állapítottak meg térítésként, hogy a parasztok inkább kivágták az erdőt, s csak a pusztta földet adták át a szövetkezetnek. Ezt a helytelen eljárást megakadályozni csak úgy lehetett, hogy a forgalmi ár pontos megállapítására és kifizetésére kötelezték a szövetkezeteket.

Az alapszabály értelmében minden belépő tag részjegyet köteles jegyezni. Ennek nagysága

mindig a termelőszövetkezet szükségleteihez és a tag anyagi körülményeihez igazodik. Éppen ezért a részjegy nagyságát nem a mintaalapszabály, hanem az alapszabály határozza meg. A részjegyet a belépő vagyontárgyakkal, vagy pedig pénzben fizeti. Ha a termelőszövetkezet alacsonyabb fokú társuláshól alakul, újabb részjegy jegyzésére nincs szükség. Ha a bevitt vagyontárgyak értéke a részjegy nagyságát meghaladja, a különbséget a termelőszövetkezet megtéríti. A föld, illetve más termelési eszköz nélkül belépő személyek a részjegyzésre halasztást kapnak, illetve — ha ehhez elegendő anyagi eszközzel nem rendelkeznek — e célra kölcsönt vehetnek fel az államtól. Volt földbirtokosok és kulákok felvétele esetén termelési eszközei értékének az a része, amely a részjegy nagyságát meghaladja, a fel nem osztható szövetkezeti alapba kerül. Ha még ezután is vagyontöbblet mutatkoznék, a különbség kiegészítő részjegy jegyzésére szolgál.

Évi bevételének egy részét a termelőszövetkezet a fel nem osztható és a társadalmi alap létesítésére, illetve kiegészítésére fordítja. Az előbbi részét képező takarmány- és vetőmag alappal együtt az újratermelés biztosítására szolgál, az utóbbi a szociális és kulturális igények kielégítését van hivatva biztosítani. Rendeltetésétől eltérő célra egyik alap sem használható fel. Az ide elhelyezett értékek a termelőszövetkezet megszűnése esetén sem adhatók ki a volt tagnak. De ha a volt tag újból belép a termelőszövetkezetbe, vagyonából az alapokat újból nem egészítik ki.

A kínai termelőszövetkezetek tevékenysége pusztán a tagság erejére támaszkodik. Mutatja ezt az alapszabálynak az az intézkedése is, amely módot nyújt arra, hogy tökehiány esetén önként és tehetségükhöz mérten maguk a tagok járuljanak hozzá a termelőszövetkezet beruházásaihoz. Az ilyen önkéntes hozzájárulást a termelőszövetkezet a tagoknak visszafizeti. A visszafizetés határidejét a tag és a termelőszövetkezet közösen állapítja meg. A termelőszövetkezet az önkéntes hozzájárulásért kamatot is fizet; ennek nagysága egyenlő a hitelszövetkezet által fizetett kamattal. Ha a helyi szokás úgy követeli, a kamatot a termelőszövetkezet természetben is fizetheti. A visszafizetésre a termelőszövetkezet akkor is köteles, ha időközben más termelőszövetkezettel olvadna egybe.

A termelőszövetkezet gazdálkodása Kínában is terveken nyugszik. A kínai termelőszövetkezetek jó részének jövedelme azon múlik, hogy mennyire sikerül az öntözéses gazdálkodást kiterjeszteni. Az éghajlati viszonyokkal van összefüggésben a mintaalapszabálynak az az intézkedése, mely kötelezővé teszi a gyapottermelés fokozását mindenütt, ahol ennek a feltételei adva vannak. Jellemző vonása a mintaalapszabálynak, hogy a sokoldalú gazdasági tevékenység kibontakoztatására az esetek többségében csak javaslatot tesz. A cél az, hogy az állami érdekek a termelőszövetkezetek érdekeivel összhangba kerüljenek. Ezt a célt szolgálja a termelőszövetkezetek perspektívikus terve is, amelyet az alapszabály szerint legalább három

évre kell elkészíteni és évekre felbontani. A kisparaszti gazdálkodáshoz szokott kínai parasztszámára ez éppoly új és szokatlan valami, mint a mi parasztjainknak, ámde az évszázados hűbéri maradványok felszámolása csakis ezen az úton lehetséges. Micsoda eredménye a kínai népi hatalomnak az a tény, hogy ma már senki sem hal éhen abban az országban, amelyben azelőtt évente milliók pusztultak el az éhségtől. Ezt az eredményt alig 10 esztendő alatt érték el, és ebben nagy része van éppen a termelőszövetkezeti mozgalomnak, annak a sokoldalú gazdálkodásnak, amely nemcsak a tagságnak, hanem az ország egész lakosságának élelmiszer-szükségletét biztosítja.

A munkamegszervezés brigádokban folyik. Ez az alapvető termelési egység, melyet állandó létszámmal alakítanak meg. A brigád számára meghatározott földterületet, igavonó állatokat és felszerelést biztosítanak. Ha szükséges, a brigádot munkacsapatokra osztják fel. A növénytermelő brigád 20—40 parasztgazdaságból, a munkacsapat 7—8 gazdaságból alakul.

A jövedelemelosztás alapja a munkaegység. A brigád, ha a helyi viszonyok szükségessé teszik, eltérhet a központi munkanormától. A brigád egészének viszonylatában azonban a munkavégzésnek és a normateljesítésnek ki kell egyenlítődnie. Így az eltérés nem érintheti a termelőszövetkezet többi tagjainak munkavégzését és jövedelmét. Minden termelőszövetkezeti tagnak, akárcsak nálunk, Kínában is meghatározott munkaegység-minimumot kell teljesítenie. Ennek a minimumnak nagyságát azonban a mintaalapszabály nem állapítja meg. A megállapítást a mintaalapszabály a termelőszövetkezetekre bízza, azok foglalják azt alapszabályukba. Ez az intézkedés is azt a célt szolgálja, hogy a termelőszövetkezet gazdálkodása teljes egészében a helyi viszonyokhoz idomuljon. Előfordulhat ugyanis, hogy egyes helyeken több munkaegységet, másutt viszont kevesebbet kell kötelezővé tenni, mint amennyit a mi mintaalapszabályunk is előír, és tény, hogy ezt legjobban mindig a termelőszövetkezet tudja megállapítani és évszakonként elosztani. Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy Kína nagy ország és változatos az éghajlata. Számolni kell azonkívül azzal is, hogy a termelés iránya is több vagy kevesebb munkaegység-teljesítést követelhet, azaz a munkaigényesség is befolyásolhatja a munkaegység minimumát, illetve maximumát. Ebben a kérdésben tehát ezért is a helyi viszonyok figyelembevételével lehet a legjobban dönteni. A munkaegységek megállapításában tekintettel vannak a premizálásra is. Az újításokért többletmunkaegységet számolnak el. Ha a munka természete úgy követeli, egyes munkák elvégzésére a vezetőség szerződést is köthet a brigádokkal. Ilyet rendszerint olyan többletmunkára kötnek, melyet a brigád a munkaegység teljesítés után végez el.

A termelőszövetkezet vezetői munkaegység-jóváírásban részesülnek. Ennek mérvét a mintaalapszabály nem állapítja meg. A jóváírás teljes egészében a termelőszövetkezetre van bízva. A

mintaalapszabály elvként mindössze annyit mond ki, hogy a termelőszövetkezeti elnök jóváírott munkaegységének meg kell haladnia a szövetkezeti tagok által teljesített munkaegységátlagot. A termelőszövetkezet adminisztratív dolgozóinak illetménye a termelőszövetkezeti tagok által teljesített munkaegységek 20%-át nem haladhatja meg. Ez az intézkedés egyben az adminisztratív személyzet létszámának is határt szab. A bürokrácia ellen állami vonalon folytatott harcra így kapcsolódik bele a maga vonalán a termelőszövetkezet is.

A mintaalapszabály kötelezővé teszi a termelőszövetkezetnek, hogy az üzemben belül munkaversenyt szervezzen. Az eredmények azt mutatják, hogy ez a törekvés nem hiábavaló. A munkaverseny rendszerint kapcsolatban van a premizálással. A munkaversenyt az alapszabály eszköznek tekinti a munkafegyelem megszilárdítására, ezért is javasolja megszervezését.

A szövetkezetek megszervezésével, még azok megszilárdulása esetén is fennmaradnak egyes ellentmondások az állam és a szövetkezetek között, valamint ellentmondások magán a szövetkezetben belül. Ezeket az ellentmondásokat a párt a mezőgazdasági termelés kiszélesítésével és a szövetkezetben belüli helyes elosztással igyekszik megszüntetni. A termelőszövetkezetek figyelemmel vannak terveik összeállításában az egységes állami tervre, de ugyanakkor önállóságot is élveznek a gazdaság megszervezésében és vezetésében. Így aztán a jövedelemelosztásban az állami, a szövetkezeti és az egyéni érdekek egyképpen érvényesülnek. Mao Ce-tung ezzel kapcsolatban ezt mondja: „Meg kell állapítanunk az állam által szedett adók, a szövetkezeti felhalmozás, s a parasztek egyéni jövedelme közti helyes arányt, hogy rendezzük az e területen meglévő ellentmondásokat. Az államnak gondoskodnia kell a felhalmozásról, a szövetkezeteknek is, de ezek a felhalmozások nem lehetnek mértéktelenek. Fel kell használnunk minden lehetőséget, hogy a normális termésű években a termelés növekedése révén a parasztek évről évre növeljék egyéni jövedelmüket.”³ Ebből az elvi megfontolásból következik, hogy a termelőszövetkezetek jövedelméből elsősorban az állam iránti köteleiséget kell teljesíteni, ezután kerül sor az alapok feltöltésére. Ez a feltöltés a jövedelem 80%-át csak akkor haladhatja meg, ha a termelőszövetkezet főleg ipari növények termelésével foglalkozik. Ez esetben 120% csatolható a fel nem osztható alapba. A szociális alapba 20%-ot hasítanak ki. Előfordulhat, hogy a termelőszövetkezet jövedelme túlságosan alacsony. Hogy a tagság igénye még ez esetben is biztosítható legyen, az alapszabály megengedi, hogy ilyenkor a fel nem osztható alapot egyáltalán ne, vagy csak kis mértékben töltsék fel,

A termelőszövetkezetek igazgatása a szövetkezeti demokrácián alapszik. A legfelső szerv a közgyűlés, két közgyűlés között egyes helyeken a küldöttgyűlés. Küldötteket akkor választanak, ha a termelőszövetkezet túlságosan nagy, vagy

ha a tagok nagyon távol laknak egymástól, úgy-hogy emiatt a közgyűlés évenként csak egyszer tud összeülni. Rendszerint 10–10 tag választ egy küldöttet. A közgyűlést, illetve a küldöttgyűlést általában a brigádok gyűlése előzi meg. Itt tárgyalják meg a közgyűlés napirendjét, és így a közgyűlés minden termelési kollektíva érdekeit egységesen tudja érvényesíttetni. A küldöttgyűlés tagjai értesíteni kötelesek a termelőszövetkezet tagjait a hozott határozatokról, így tehát az álláspontok kicserélődnek.

A vezetőség 9–19 tagból, egy-egy évre alakul. Az alapszabály szükségesnek tartja, hogy a vezetőségnek legalább egy nőtagja is legyen. A brigádvezetőket a termelőszövetkezet vezetősége jelöli ki, de ehhez előzőleg meg kell szereznie a brigád tagjainak beleegyező nyilatkozatát. Ez az intézkedés is azt szolgálja, hogy a döntésben a vezetőség és a tagság közös akarata nyilvánuljon meg.

A termelőszövetkezet jogi helyzetének ismeretéhez hozzátartozik az ott végzett politikai munka bemutatása is, amelynek irányelveit ugyan-csak a mintaalapszabály tartalmazza. Az idevágó rendelkezések szerint a termelőszövetkezetnek a párt, az ifjúsági szövetség és a nőtanács irányításával olyan politikai tevékenységet kell kifejtene, hogy a terv teljesítése előbbre jusson, fokozódjék a társadalmi tulajdon védelme, biztosítva legyen a munka szerinti elosztás elve, megvalósuljon a közösségi és az egyéni érdekek összhangja, és a termelőszövetkezet mindezzel ideológiailag és szervezeten is megszilárduljon. A politikai munka megszervezésével kapcsolatban kimondja a mintaalapszabály azt is, hogy a termelőszövetkezetnek a pártpolitika szolgálatában kell állnia, tagjait a hazafiság és a kollektívizmus szellemében úgy kell nevelnie, hogy a munkás-paraszt szövetség megszilárduljon, a parasztság öntudata növekedjék és a kapitalista maradványok mielőbb elhaljanak. Itt esik szó arról is, hogy a termelőszövetkezeteknek kölcsönösen ki kell cserélniük tapasztalataikat és szüntelenül erősíteniük kell kapcsolataikat másféle szövetkezetekkel is, meg az egyénileg dolgozó paraszttal is.

A sok nemzetiségű Kína sajátos viszonyai tükröződnek a mintaalapszabálynak abban a rendelkezésében, mely a nemzetiségek békés együttélésének biztosítását követeli a termelőszövetkezetektől. A termelőszövetkezetnek tekintettel kell lennie a nemzetiségi sajátosságokra és hagyományokra. Ott, ahol külföldről hazatelepült személyek is vannak a termelőszövetkezetben, külön gondot kell fordítani ezeknek a közösségbe való mielőbbi beilleszkedésére.

Mint már említettük, külön fejezetben foglalkozik a mintaalapszabály a termelőszövetkezet kulturális és szociális tevékenységével. Leginkább általános természetű irányelveket tartalmaz ez a fejezet. A termelőszövetkezetek alapszabályának a feladata a tennivalók részletezése és konkretizálása. A mintaalapszabály csak annyit mond ki, hogy a termelőszövetkezet köteles ügyelni pl. a munkavédelemre. Nincsenek egységes szabályok

³ Népszabadság. 1957. június 21.

az orvosi ellátásra sem. A termelőszövetkezetek ezt a kérdést is saját alapszabályukban, anyagi erejükhöz mérten rendezik. Csak általánosságban szól a mintaalapszabály a tagok kulturális szükségleteinek kielégítéséről is. A részleteket e tekintetben is az alapszabálynak kell megállapítania. A mintaalapszabály csak irányelveket szab meg. A fejezet azzal zárul, hogy a termelőszövetkezet inspirálni tartozik tagjait, hogy több évre tartalékoljanak maguknak gabonaneműeket. Ennek az intézkedésnek az a célja, hogy a termelőszö-

vetkezet tagjai az esetben se legyenek kénytelenek nélkülözni, ha valamelyik évben a rossz termés miatt a termelőszövetkezet nem tudná őket megfélemlően ellátni.

Az összes lehetséges következtetések levonására a folyóirat terjedelme nem ad lehetőséget. Ebből a rövid összefoglalásból is megállapítható azonban, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom Kínában szilárd alapon nyugszik. A mintaalapszabály a hazai viszonyok és a szovjet, valamint a népi demokratikus országok tapasztalataira is épül.

Medve Zsigmond

SZEMLE

Törvény az állami ellenőrzés új rendszeréről

I.

A szocialista állami ellenőrzés az államigazgatási szervek tevékenységének szerves része, a vezetés és irányítás elengedhetetlen feltétele. A szovjet állam szervezői és vezetői éppen ezért óriási jelentőséget tulajdonítottak a szocialista állami ellenőrzés megteremtésének. Még a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme előtt elméletileg kidolgozták és megalapozták az új, szocialista állami ellenőrzés alapvető elveit. Lenin például a javak termelése és elosztása fölötti munkásellenőrzés megteremtését a szocialista forradalom győzelme egyik legfontosabb feltételének tekintette. A forradalom győzelme után a javak termelése és elosztása fölötti munkásellenőrzés kiépítése és fejlesztése továbbra is elsőrendű feladatként jelentkezett. E mellett és ennek helyébe ugyanakkor fokozatosan olyan ellenőrzési, mégpedig állami ellenőrzési rendszert kellett szervezni, amelyben az egész dolgozó nép részt vesz, „... megszervezni a felügyeletet és ellenőrzést alulról, demokratikusan, közvetlenül a nép, a hivatalnokok, a munkások, a fogyasztók stb. szervezetei részéről”.¹ A szovjet állam fejlődésének 40 éve alatt létrejött a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyoknak megfelelő — szervezeti felépítését tekintve ugyan gyakran változó — tartalmában és formájában szocialista állami ellenőrzés.

Az ellenőrzés feladatát, célját és módszerét tekintve, visszatükrözi

azokat a sajátos termelési viszonyokat, amelyeknek érdekében az ellenőrzés történik, és pedig a mindenkori uralkodó osztály érdekeinek megfelelően. Éppen ezért mindig meg kell határozni, hogy milyen ellenőrzésről van szó, milyen az ellenőrzés osztálytartalma, célja, feladata és módszere. „Ha tisztázni akarjuk az »ellenőrzés« fogalmát — írta Lenin —, valamint azt a kérdést, hogy mikor és ki fogja gyakorolni az ellenőrzést, egyetlen perere sem szabad figyelmen kívül hagyni a jelenlegi államot — amely nem más, mint az osztályuralom szervezete —, osztályjellegét”,² mert „... az ellenőrzés kérdésének voltaképpen az a lényege, hogy ki kit ellenőriz, vagyis, hogy melyik osztály az ellenőrző és melyik az ellenőrzött”.³ „Mikor mi azt mondjuk: »munkásellenőrzés«, és ezt a jelszót mindig a proletárliktatúra mellett, mindig *nyomban* utána adjuk ki, ezzel meg is magyarázzuk, milyen államról van szó...”⁴

A szocialista állami ellenőrzés osztálytartalmát, célját és feladatát, továbbá az ellenőrzési tevékenység formáját és módszerét stb. tekintve, elvileg különbözik a burzsoa állami ellenőrzéstől. Az állami ellenőrzés a burzsoa államban a burzsoa állam mechanizmusának szerves része, s mint ilyen, a kapitalisták és földesurak érdekeit védi a kizsákmányolt munkásokkal és parasztokkal szemben. Az állami ellenőrzésből a dolgozó tömegeket ugyanúgy kirekesztik, mint az állami tevékenység egyéb területéről. A szocialista állami ellenőrzés a szocialista állam mechanizmusának alkotó része. Az egész dolgozó nép érdekeit szolgálja és harcol minden olyan törekvéssel szemben, amely

ezzel ellenkezik. A dolgozóknak az állami ellenőrzésbe való bevonása nélkül nincs is szocialista állami ellenőrzés. A szocialista államban „a felülről” szervezett állami ellenőrzést — írta Lenin — határozottan támogatja a valóban demokratikus, azaz „alulról jövő ellenőrzés”.⁵

A burzsoa állami ellenőrzés lecsúszkál a pénzügyi ellenőrzésre, és pedig az állami szervek formális pénzügyi ellenőrzésére. Alapvető és legfontosabb feladata éppen az állami költségvetés teljesítésének utólagos, formális ellenőrzése. Egész tevékenysége arra irányul, hogy a burzsoa államkincstárt védelmezze. Operatív ellenőrzésről nem is beszélhetünk, de nem is érdeke a tőkés államnak. A szocialista állami ellenőrzés feladata pedig éppen az operatív, mindenre kiterjedő állami ellenőrzés megvalósítása, amely ténylegesen ellenőrzi a törvények és más jogszabályok végrehajtásának helyességét és időbeni teljesítését, harcol az állami tulajdon és egyéb anyagi javak megőrzéséért, az állami fejelem megszilárdításáért és segítséget nyújt az államapparátus fejlesztéséhez. Elsősorban feladata nem a hibák, hiányosságok utólagos feltárása, hanem az államapparátus munkájának állandó javítása. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a szocialista állam elhanyagolja a pénzügyi ellenőrzést, vagy kevesebb gondot fordít rá.

II.

Az új, szocialista államapparátus kiépítése és fejlődése szükségképpen nem töretlen, egyenesvonalú, folyamatos, hiszen amikor „a társadalom vezetőjeként és irányítójaként új osztály lép a történelem színpadára, ennek mindig elmaradhatatlan vele-

¹ U. o. 24. köt. Bp. 1952. 533. old.

² U. o. 25. köt. Bp. 1952. 368. old.

³ U. o. 26. köt. Bp. 1952. 91–92. old.

⁵ U. o. 21. köt. Bp. 1951. 388. old.

¹ Lenin művei 26. köt. Bp. 1952. 367. old.

járója egyrészt az igen erős »bukdacosolás«, a megrázkódtatások, a harc és vihar időszak, másrészt az új, objektív helyzetnek megfelelő új módszerek kiválasztása terén tett bizonytalan lépések, próbálkozások, tétovázások, ingadozások időszaka”.⁶ Az új, szocialista állami ellenőrzés megteremtése hazánkban is szerves részét képezte az új, szocialista államapparátus kiépítéséért vívott harcnak. A felszabadulást közvetlenül követően a központi állami ellenőrzést egyrészt a régi ellenőrzési szervek, a LÁSZ és a Fővárosi Számszék látták el, másrészt alakultak olyan új szervek is, amelyek bizonyos irányú ellenőrzési funkciókat gyakoroltak (Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága, Jóváítéleti Hivatal, Anyag- és Árhivatal, Pénzintézeti Központ stb.).⁷ A felszabadulás után a mi viszonyaink között nem alakult ki a munkáellenőrzésnek az a formája sem, amely a Szovjetunióban a szocialista állami ellenőrzés kezdeti intézménye volt. Az ujjaépítésért, majd az államosításért folyó harcban az üzemi bizottságok és a Gazdasági Főtanács végeztek bizonyos fajta ellenőrzési tevékenységet a magánszektor területén.⁸ A szocialista szektor erősödésével párhuzamosan az üzemi bizottságok és a Gazdasági Főtanács ellenőrzési tevékenysége és jelentősége csökkent. Az üzemi bizottságok fő feladata a szocialista szektorban a termelés felendítésére, előmozdítására és fejlesztésére irányult. A tervgazdálkodás megindulásával a Gazdasági Főtanács feladatát pedig a Népgazdasági Tanács vette át, amely az ellenőrzést már a neki közvetlenül alárendelt speciális ellenőrzési szervekkel látta el.

A hatalom átvételéért, a főbb gazdasági magaslakok meghódításáért, a szocialista szektor növeléséért

és vezető szerepének megerősítéséért indított harc felvetette az egységes, szocialista állami ellenőrzés megteremtésének szükségességét. Az egységes, szocialista ellenőrzési rendszer kiépítése két lépcsőben ment végbe.⁹ Sajátos viszonyainknak megfelelően az első lépcsőben a szocialista gazdasági rendszer megteremtése érdekében a gazdálkodás ellenőrzésének szocialista szervét kellett létrehozni. Olyan ellenőrzési szervet, amely egyrészt a gazdálkodó egységek tevékenységét a termelési feladatok megoldásának oldaláról is vizsgálta, másrészt amely az ellenőrzési munkán keresztül segítette a szocialista építés feladatainak megoldását általában és a szocialista államapparátus kiépítését, fejlesztését különösen. Az első lépést ezen az úton az 1620/1948. (II. 10.) Korm. sz. rendelettel létrehozott Közérdeklő Vizsgálatok Nyilvántartója (továbbiakban: Nyilvántartó) jelentette.¹⁰ A Nyilvántartónak az volt a feladata, hogy a vizsgálat tartására jogosult hatóságok, hivatalok és intézmények ellenőrzési tevékenységét a többszörös ellenőrzés elkerülése érdekében összegegyeztesse és az egyes vállalatok belső ügykezelésére és ügyvitelére vonatkozó vizsgálatokat, valamint az ezekről készített jelentéseket kezelje és irattározza (I. § (1) bek.). A vizsgálatok koordinálására, az együttműködés biztosítására és az azonos munkák ésszerű megosztására a Nyilvántartó mellett állandó bizottságot is létesítettek.¹¹ A Nyilvántartó tehát valójában ellenőrzési tevékenységet nem végzett, hanem csak a már ellenőrzésre jogosított hatóságok vizsgálatának nyilvántartását intézte. Az állandó bizottság összetétele pedig azt bizonyítja, hogy már ebben az időben is megkísérelték a dolgozók

bevonását az állami ellenőrzés munkájába.

A hároméves terv sikeres végrehajtása és a népi demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet szükségletei új ellenőrzési szervezet létrehozását követelték meg. Ennek érdekében a kormány megszüntette a Közérdeklő Vizsgálatok Nyilvántartóját és helyébe létrehozta az Állami Ellenőrzési Központot.¹² Az Állami Ellenőrzési Központ már nemcsak nyilvántartó és koordináló szerv, hanem a pénzügyminiszter megbízása alapján széleskörű ellenőrzési feladatokat látott el. A rendelet értelmében az ÁEK hatásköre végeredményben minden gazdasági vállalatra kiterjedt, amely az állam tulajdona volt, vagy pedig valamiféle formában tevékenysége kapcsolódott az államhoz. Ezen felül közérdeklő vizsgálatokat azoknál a vállalatoknál, gazdasági intézményeknél is tarthatott, amelyeknek rendszeres felülvizsgálatát jogszabályok, más hatóságok vagy intézmények részére biztosították. Az ÁEK köteles volt minden vállalatnál éventenként legalább egyszer általános vizsgálatot tartani. A szövetkezeteknél csak esetenkénti vizsgálatot tarthatott. A vizsgálat eredményéről jelentést¹³ kellett készíteni. A jelentésnek a hibák megállapításán túl azok kijavítására szolgáló konstruktív javaslatokat is tartalmaznia kellett. A rendelet meghatározza azokat a szervezeti-jogi biztosítókat is, amelyek az ellenőrzés eredményességét, hatékonyságát segítették elő (pl. okiratbetekintési jog, nyilatkozatkérés, büntető feljelentés megtétele stb.). Az ÁEK létrehozásával kialakult a gazdálkodás állami ellenőrzésének szocialista szervezete, amely eredményesen működött közre a szocialista gazdasági rend kialakításáért és megerősítéséért, a hároméves terv sikeres befejezéséért vívott harcban.

Az alkotmány (1949:XX. tv.) megalkotásával népi demokratikus fejlődésünk első szakasza lezárult. Az alkotmányban foglalt elveknek megfelelően tovább fejlődött az államszervezet egésze, ezen belül az

⁶ U. o. 27. köt. Bp. 1952. 256. old.

⁷ A LÁSZ az országgyűlés szerve volt és a költségvetési szervek pénzügyi gazdálkodásának utólagos, számszerű, formai ellenőrzését végezte. A Fővárosi Számszék pedig a főváros speciális szerveként annak gazdálkodását ellenőrizte.

⁸ A munkaadók kötelesek voltak az üzemi bizottságnak negyedévenként jelentésben beszámolni a vállalat helyzetéről, a termelés állásáról; a szokásos üzletmenetet meghaladó kötelezettséget tartalmazó iratokat az üzemi bizottsággal láttamoztatni és az üzleti könyvekbe betekintést kellett engedni. Az üzemi bizottság tagjai tanácskozási joggal a vállalat igazgatóságai ülésein és közgyűlésein is részt vehettek. A Gazdasági Főtanács a magánszektor feletti felső ellenőrzést gyakorolta, joga volt rendeletek kibocsátására és ezek végrehajtása érdekében közvetlen intézkedéseket lehetett, ellenőrizhette az ár, hitel, beruházás és finanszírozásra stb. vonatkozó határozatok végrehajtását. (12 090/1945. M. E. sz. rendelet.)

⁹ Káldor Gyula: A Legfőbb Állami Számvevőszéktől — az Állami Ellenőrzési Minisztériumig c. cikkében (Állam és Igazgatás, 1955. 9. sz. 497—506. old.) a népgazdaság fejlődése alapján ezt a folyamatot négy szakaszra osztja fel. Gál Tivadar pedig „A központi állami ellenőrzés egyes jogi kérdéseiről” írt cikkében (u. o. 1955. 10. sz. 584—598. old.) két szakaszra. A Gál által használt felosztás csak indokolásában tér el az általam alkalmazott felosztástól.

¹⁰ Míg a LÁSZ az országgyűlés szerve volt, annak felügyeleté alá tartozott, addig a Nyilvántartó a miniszterelnök segédszervezetként működött, aki a felügyeletét a Gazdasági Főtanács főtítkáran keresztül gyakorolta, szervezetét és ügyrendjét pedig a Gazdasági Főtanács határozta meg. (Ld. 282/1948. G. F. sz. r.)

¹¹ Az állandó bizottságban az egyes érdekelt miniszterek és országos főhatóságok vezetőin, a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyminisztérium vezetőin kívül helyet kaptak a Szakszervezeti Tanács, a Magánalkalmazottak Szakszervezete és a Mérnök Szakszervezet, továbbá a Hites Könyvvizsgálók Országos Szövetségének egy-egy kiküldötte is.

¹² 4870/1948. Korm. sz. rendelet. Feladatát, hatáskörét, működésének szervezeti és jogi biztosítókat a 7410/1948. Korm. sz. r.; szervezetét és ügyvitelét pedig a 7660/1948. Korm. sz. r. szabályozta.

¹³ A jelentést az illetékes miniszternek, a pénzügyminiszternek, a Gazdasági Főtanács főtítkáranak és az Országos Tervhivatal elnökének küldte meg.

állami ellenőrzés intézménye is. Ezt a feladatot az állami ellenőrzés vonatkozásában a 393/1949. Mt. sz. határozat indította el, amely egyrészt értékelte a 7410/1948. Korm. sz. rendelettel létrehozott ÁEK munkáját, alapvető hibáit és fogyatékoságait,¹⁴ másrészt megjelölte az új ellenőrzési szervezet kiépítésének elvi alapjait.

Ebből kiindulva a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949 végén újra szabályozta a központi állami ellenőrzés rendszerét. (1949. évi 17. sz. tvr.) Megszüntette a LÁSZ-t és az Állami Ellenőrzési Központot s új szervként az Állami Ellenőrző Központot hozta létre.¹⁵ Az új szabályozás értelmében az ÁEK ellenőrzése alá kerültek az államigazgatási, gazdasági, szövetkezeti, kulturális és egészségügyi szervezetek is.¹⁶ Ezzel alapjában lezárult az állami ellenőrzés kiépítésének második szakasza is és létrejött a szocialista állami ellenőrzés egységes központi szervezete.

A törvényerejű rendelet az ÁEK feladatainak jogi szabályozásában is lényeges fejlődést hozott. Az eddigi szabályozástól eltérően feladatát úgy rendezte, hogy képes és alkalmas legyen a minisztertanács részére az államapparátus munkájának megjavításához, a párt- és a kormányhatározatok maradéktalan végrehajtásához hathatós segítséget nyújtani.¹⁷ Az ellenőrzés hatékonyságának pedig további jogi biztosítását szolgálta az ÁEK elnökének pénz-

bírság kiszabására irányuló joga.¹⁸ Rendkívül jelentősek azok a rendelkezések is, amelyek lehetővé teszik a dolgozó tömegek bevonását az ellenőrzési munkába. A rendelkezések szerint alkotmányból folyó joga és kötelezettsége minden magyar állampolgárnak, hogy az ÁEK figyelmét a közérdekű hibákra, hiányosságokra, vagy szabálytalanságokra felhívja.¹⁹

Az ötéves tervben meghatározott feladatok végrehajtása állami ellenőrzési rendszerünk elé is fokozottabb követelményeket állított. Az addigi kötelező évenkénti általános ellenőrzés helyett — az államapparátus munkájának tökéletesítése érdekében — figyelmének egyre inkább a főhibák feltárására, a dolgozó tömegekkel való kapcsolat kiszélesítésére kellett irányulnia. Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan és szükségszerű következményeként megindult az ellenőrzésnek, mint államigazgatási tevékenységnek a differenciálódása, az állami szerveken belüli, szakirányú ellenőrzés kifejlődése. A tervgazdálkodás és az új költségvetési rendszer követelményeinek megfelelően elválasztották egyrészt az államigazgatási szervek szakigazgatási tevékenységét az államigazgatási szervek gazdálkodási, számviteli tevékenységétől, másrészt az államigazgatási szervek gazdálkodási, számviteli tevékenységét e tevékenység belső ellenőrzésétől.²⁰ A belső ellenőrzés hatékonysága érdekében megszüntették a kizárólag alaki ellenőrzést végző számvetéseket és a gazdálkodó szervtől független, érdemi ellenőrzést végző belső ellenőrző szervezettel, külön erre a célra szervezettel — közvetlenül a miniszter, illetve az államigazgatási szerv vezetőjének alárendelt — ellenőrzési osztályokkal (csoportok, előadók) váltották fel.²¹

A belső ellenőrzés kiépítése terén további lépést jelentett a végrehajtás ellenőrzésének fejlesztése.²² A rendelet szerint az államigazgatási szervek vezetői, a vállalatok igazgatói figyelemmel kísérték a jogszabályok, a tervutasítások, határozatok végrehajtását, a gyakorlati tapasztalatok alapján ellenőrizték azok helyességét, állandóan javították és támogatták a végrehajtással megbízott szervek munkáját. A végrehajtás ellenőrzése elsősorban a vezetők feladata volt, a fontosabb jogszabályok végrehajtásának ellenőrzését személyesen végezték. A végrehajtás ellenőrzésére az engedélyezett létszámkereten belül ellenőrzési osztályokat (csoport, előadó) szerveztek. Az ellenőrzési osztályok (csoportok, előadók) ket-tős alárendeltségben nem állottak, kizárólag a vezető utasításai szerint jártak el, tevékenységükkel a vezető munkáját támogatták.²³

A végrehajtás ellenőrzése terén további differenciálást jelentett a terv-végrehajtás ellenőrzésének szabályozása.²⁴ A tervck végrehajtásának ellenőrzése a terv végrehajtására kötelezett üzem, vállalat, vagy egyéb szerv vezetőjének feladatát képezte. Emellett az ellenőrzés helyes megszerzéséért és hatékonyságáért a közvetlen irányító szerv vezetőjét is felelőssé tették.²⁵

A belső ellenőrzés kifejlődése, a szakirányú ellenőrzés differenciálódása lehetővé és egyben szükségessé tette a központi állami ellenőrzés feladatának és működésének — az új feltételeknek megfelelő — további szabályozását. Ennek megfelelően az országgyűlés 1952-ben az ÁEK feladatát és működését stb. újból szabályozta (1952. évi II. tv.). A rendszeres évi ellenőrzés helyett fő feladata most már az állami élet és a népgazdaság fejlődése szempontjából legidősebb kérdések és legfontosabb párt- és kormányhatározatok végrehajtásának tervszerű el-

¹⁴ Legfőbb fogyatékosága abban állott, hogy: a) a központi állami ellenőrzésnek nem volt egységes szerve, tevékenysége ugyanis az állami szervekre (gazdálkodással nem foglalkozó hatóságok) nem terjedt ki; b) nem tudott megfelelő kapcsolatot teremteni sem az ellenőrzött szerv dolgozóival, sem pedig a dolgozók széles tömegeit nem tudta bevonni az ellenőrzési tevékenységbe; c) az ellenőrzésnél a vagyon- és pénzkézelési szabályok megtartásának ellenőrzése volt a legfontosabb feladat és nem helyezték kellő súlyt azoknak a kérelmeknek a vizsgálatára, amelyek a szervek jó vagy rossz működését valóban jellemezték (pl. határozatok végrehajtása, tervszerűség, takarékosság stb.); d) ellenőrzési tevékenységében sok volt még a formális vonás és a módszer sem felelt meg a követelményeknek.

¹⁵ Az ÁEK a minisztertanács szerve volt és a Népgazdasági Tanács útján gyakorolta felette a felügyeletet.

¹⁶ Hatásköre az ítélkezési és vád képviselők kivételével a bíróságokra és ügyészségekre is kiterjedt.

¹⁷ Az ellenőrzés során vizsgálni kellett, hogy: a) az ellenőrzött szerv szervezetét helyesen méretezték és tagolták-e, érvényesülnek-e az egyéni felelősség követelményei; b) működése megfelel-e a népgazdasági tervnek, a költségvetésnek, a gazdaságosság és takarékosság főbb követelményeinek; c) megfelelően vezeti-e a számadást és ezek híven tükrözik-e a szerv működését; d) az ügyintézés bürokratikus-e és az ügykezelés megfelelő-e az éberség követelményeinek; e) végrehajtotta-e az ellenőrzött szerv a minisztertanács, valamint a Népgazdasági Tanács határozatának teljesítését. A minisztertanács külön utasítására az ÁEK ellenőrzési tevékenységét egyéb kérdésekre is ki lehetett terjeszteni.

¹⁸ Az illetékes miniszter egyidejű értesítése mellett fegyelmi vétség esetén pénzbírságot szabhatott ki.

¹⁹ E cél érdekében a 393/1949. Mt. h. 17. pontja a közérdekű bejelentések intézményét rendszerezte. Ugyanakkor a tvr. 16. §-a lehetővé teszi az ÁEK ellenőrzési feladatainak a dolgozók minél szélesebb körének bevonásával való ellátását. Ennek érdekében az ellenőrző osztályok szerveinél a dolgozók önszervezését kezdeményezhette és azon — ha az ellenőrzés sikerét nem veszélyeztette — tájékoztathatta az észlelt hibákról, hiányosságokról és javaslatokról. Az ÁEK elnöke ugyanakkor a Népgazdasági Tanács elnökének hozzájárulásával sajtó útján is közölhette azokat a jelenségeket, amelyek a népgazdaság érdekeit szélesebb körben érintették.

²⁰ 1950. évi 2. sz. tvr. Az államigazgatás gazdálkodásának, számvitelének és a gazdálkodás ellenőrzésének reformjáról.

²¹ Abban az esetben, ha valamely alsófokú államigazgatási szervnél ellenőrzési osztály nem

volt, akkor az ellenőrzési feladatot közvetlenül a felettes hatóság ellenőrzési osztálya végezte. ²² 75/1951. (III. 17.) M. T. sz. r. a belső ellenőrzésről.

²³ A rendelet szabályozta az ellenőrző szervek felelősségét. A felelősség pontos megállapítása érdekében az ellenőrző szerv megállapításait irásbeli bizonylatokkal dokumentálta, és az ellenőrzés megtörténtéről ellenőrzési naplót vezetett.

²⁴ 162/8/1951. N. T. sz. határozat.

²⁵ A 121/8/1951. N. T. sz. határozat szerint a népgazdasági terv átfogó ellenőrzését az Országos Terhivatal, iparigancékt és územenként az Országos Terhivattal egyeztetett munkaterv alapján az ÁEK, a Pénzügyminisztérium a Magyar Nemzeti Bank és az egyéb pénzügyi szervek tervehelyezését végezte. A tanácsok a felügyeletük alá tartozó vállalatok és helyi jelentőségű szervek tervteljesítését.

ellenőrzése volt. Fontos rendelkezéseket tartalmazott a törvény a szocialista demokratizmus kiszélesítése érdekében is. A dolgozó tömegek kezdeményezésének elősegítése érdekében büntetőjogi védelemben részesíti azokat, akik az ÁEK-t tájékoztatják a hibákról, szabálytalanságokról. A dolgozó tömegek tapasztalatainak, észrevételeinek hasznosítására az ÁEK-n belül megszervezték a Közérdekű Bejelentések Hivatalát. Az ÁEK ugyanakkor feladatát ellátására széles jogkört kapott. (Fegyelmi eljárás kezdeményezése, büntető feljelentés megtétele stb.) Az eddigiektől eltérően az ÁEK elnöke — a társadalmi tulajdon fokozottabb védelme érdekében — kártérítést is kiszabhatott.

Az Állami Ellenőrző Központ az előző ellenőrzési szervekhez viszonyítva hathatósabban segítette a vezetés színvonalának emelését, az államapparátus munkájának tökéletesítését. A szocialista építés előtt álló feladatok további megoldásához mégsem tudott elég segítséget adni a kormánynak. Éppen ezért a NET 1955 végén megszüntette az ÁEK-t és helyébe létrehozta az Állami Ellenőrző Minisztériumot (1955. évi 28. sz. tvr.). A tvr. az eddigiektől sok tekintetben eltérően szabályozta az ÁEM feladatát, hatáskörét és az ellenőrzés eredményességét és hatékonyságát biztosító jogokat és kötelezettségeket.

Az eltérés lényege abban van, hogy az új szabályozás részletesebben és világosabban határozta meg az ÁEM ellenőrzési feladatának elvi kifejtését. Az ÁEM tevékenysége most is a főhibák feltárására, a jelentősebb kormány- és párhatalmazatok végrehajtásának ellenőrzésére irányult, ezt a tevékenységet azonban össze kellett kapcsolnia az igazgatási, gazdasági szervek szervezeteinek és működésének tökéletesítésével és a szocialista termelés fokozásával. Az alapvető feladatok konkrét meghatározásánál nagy jelentőségű az a tény is, hogy az ÁEM mint minisztérium, már nem kizárólagosan a minisztertanács ellenőrző szakapparátusa, hanem az országgyűlés és az elnöki tanács szerve is.²⁶ Bővült az ÁEM hatásköre is. Az eddigiektől eltérően feladata volt a fegyveres erők és fegyveres testületek — a minisztertanács által meg-

állapított különleges szabályok szerinti — ellenőrzése is. Az ellenőrzés hatékonyságának fokozása érdekében szabályozta az ÁEM és a tanácsok kapcsolatát, egymáshoz való viszonyát. A megbízható tájékoztató érdekében az ÁEM ellenőreinek egyrészt szoros kapcsolatot kellett kiépíteniük az illetékes tanácsi szervekkel, másrészt a tanácsi szerveket kötelesek voltak tájékoztatni a területükön lefolytatott vizsgálatok eredményeiről, a szükséges intézkedések megtétele végett. A jogalkotók ugyanakkor megfelelő rendelkezésekkel biztosították az ellenőrzés objektivitását, a provincializmus érvényesülésének gátat szabtak.²⁷

Alapvető eltérést hozott a tvr. az ÁEM ellenőrzését biztosító jogok és kötelezettségek szabályozásában is. Az ÁEM-et vezető miniszter közvetlen utasítási jogot kapott a jogszabályellenes eljárás megszüntetésére. Az ellenőrzött szerv vezetője és a felügyeleti szerv köteles volt az utasításnak eleget tenni. Az állami ellenőrzés minisztere ugyanakkor közvetlenül fegyelmi büntetést is kiszabhatott a jogszabályok megszegésében, a bürokratikus eljárásban, a pazarlásban, valamint az állami fegyelem megsértésében vétkek személyekre.²⁸ Az ellenőrzés eredményeinek biztosítása érdekében az ellenőrzött szerv vezetői — minden előzetes kérés nélkül — kötelesek voltak a hibák, hiányosságok stb. kiküszöbölésére tett intézkedéseket az ÁEM-hez felterjeszteni.²⁹

A központi állami ellenőrzéssel párhuzamosan tovább fejlődött és differenciálódott a szakirányú (belső) ellenőrzés is. A NET az ellenőrzési munka hatékonyságának emelése érdekében 1955-ben szabályozta az állami szervek és szervezetek gazdálkodásának ellenőrzését, valamint a bankellenőrzést. (1955. évi 23. sz. tvr.) A szabályozás értelmében az irányító szervek hatáskörébe tartozott a gazdálkodás évi rendszeres

ellenőrzése.³⁰ A bankellenőrzés szervei pedig esetenként a helyszínen ellenőrizték a pénzforgalomra, a hiteligazdálkodásra, a beruházások pénzügyi lebonyolítására és az államkölcsönökre vonatkozó rendelkezések végrehajtását.³¹ Az ellenőrzést végző és az ellenőrzött szervek jogait és kötelezettségeit szabályozó rendelkezések ugyanakkor hatékonyan segítették az ellenőrzési munka eredményességét.

III.

Ahogy egész államapparátusunk felépítésében és fejlődésében érvényesülnek a hazai tapasztalatok mellett a Szovjetunió és a velünk egy utat járó népi demokráciák munkájának tapasztalatai is, úgy állami ellenőrzésünk fejlődésének és jelenlegi rendszerének cleinzése is szükségessé teszi az állami ellenőrzés fejlesztése és tökéletesítése terén elért eredmények figyelembevételét és sajátosságainak megfelelő felhasználását. Új állami ellenőrzési rendszerünk kialakulása szempontjából is nagyon jelentős az SzKP XX. kongresszusa, amely a szocialista államépítés továbbfejlesztésében különösen aláírta a szovjet állam ellenőrző szerveinek szerepét és jelentőségét, megszabta további fejlődésének irányát. Az SZKP XX. kongresszusa határozata nyomán jelentkező új feladatoknak megfelelően szükségessé vált a szovjet ellenőrzési szervezet átszervezése. A Szovjetunió, valamint az egyes szövetséges köztársaságok legfelsőbb szovjetjeinek elnökségei újból szabályozták az állami ellenőrzés rendszerét.³² Az új szabályozás különösen két vonatkozásban jelentős. Megváltozott az ellenőrzési rendszer struktúrája; megszűntek a Szovjetunió és az egyes szövetséges köztársaságok állami ellenőrzési minisztériumai és a Szovjetunió, valamint az egyes szövetséges köztársaságok minisztertanácsai mellett — azok speciális ellenőrzési szerveként — a Szovjet Ellenőrző Bizott-

²⁶ A tanácsi szervek nem avatkozhattak be az ellenőrök munkájába, számukra semmiféle utasítást vagy megbízást nem adhattak, munkájukat teljesen függetlenül végezték.

²⁷ A fegyelmi büntetés ígelmzettetésén, megrováson és szigorú megrováson túl — a minisztertanács elnökének vagy illetékes elnökhelyettesének hozzájárulásával — a vétkes személynek munkaköréből való elmozdítását is lehetővé tette.

²⁸ Az ÁEK-nak ez a joga nem volt meg, minden alkalommal külön kellett kérnie. Ugyanakkor az ÁEM az illetékes minisztert vagy az egyéb irányító szerv vezetőjét csak a vizsgálat azon anyagáról tájékoztathatta, amely még további intézkedést igényelt.

³⁰ A pénzügyminiszter ellenőrizte, hogy az irányító szervek a saját területükön az ellenőrzést szabályszerűen hajtják-e végre.

³¹ A rendszeres ellenőrzés és a bankellenőrzés irányelveit, módszereit, valamint az ellenőrzés végrehajtásának szabályait a pénzügyminiszter állapította meg. Az ellenőrzés részletes feladatait pedig az egyes minisztériumok területére — a pénzügyminiszter által megállapított irányelvek alapján — az illetékes miniszterek állapították meg.

³² 474/1957. (VIII. 23.) tvr. a Szovjetunió minisztertanácsa mellett szovjet ellenőrzési bizottság létesítéséről. Vedomosztij Verhovnogo Szovéta SZSZSZR 1957. szeptember 14. 18. sz. 563. old.

²⁹ Ez a szervezeti konstrukció nagyban hozzájárult az ÁEK megszűnéséhez is. Ld. részletesebben a III. részt.

ságokat hozták létre. (Tvr. 1. pont.) Másrészt az ellenőrzés új rendszere szervezeti biztosítékokkal is alátámasztja a dolgozók széles rétegeinek bevonását az ellenőrzés munkájába. Ez kifejezésre jut például többek között abban is, hogy a Komszomol megfelelő Központi Bizottságának és a Szakszervezeti Tanácsnak egy-egy képviselője is helyet kapott a szovjet ellenőrző bizottságokban. E mellett az új szabályozás kötelezően írja elő az állami ellenőrzés szervei számára a helyi szovjetekkel és társadalmi szervekkel való szorosabb kapcsolat kiépítését. (Tvr. 2. pont.)

A szocialista demokratizmus ki szélesítése, az államapparátus munkájának tökéletesítése a népi demokratikus országokban is felvetette az állami ellenőrzés továbbfejlesztését. Például Romániában 1956 elején minisztertanácsi határozat szabályozta az állami ellenőrzés szervezetét, rendszerét, feladatát és működésének alapvető elveit.³³ Lengyelországban 1957-ben indult meg az állami ellenőrzés átszervezése stb. Hazánkban már 1956 első felében felismerhető az állami ellenőrzés átszervezését célzó törekvés. Már ekkor nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az állami ellenőrzés adott rendszere nem alkalmas fejlődésünk jelenlegi szakaszán a szocialista építés előtt álló feladatok megoldására. ÁEM szervei elszigetelődtek, ellenőrzéseik során nem támaszkodtak a dolgozó tömegekre és nem tudták a dolgozókat bevonni az ellenőrzés munkájába. Ez a hiányosság részben az ellenőrzési rendszer konstrukciójából folyt. Az elszigeteltséggel szorosan együtt járt az ellenőrzési munka bizonyos fokú elbürokratizálódása. Az ÁEM munkája elveszett a részletekben, képtelenné vált a tapasztalatok magasszintű általánosítására, így a gyakorlati ellenőrzést nem tudta összekapcsolni megfelelő tudományos igényű következtetések levonásával. Így nem is tudta alátámasztani az államapparátus szervezeti és munkamódszerbeli tökéletesítéséért folytatott harcot. E mellett az ÁEM közvetlen utasítási jogán keresztül ténylegesen a többi minisztériumok (országos főhatóságok) fölé nőtt, lényegében kis-minisztertanácsként működött. A többi minisztériumok (országos főhatóságok) éppen ezért idegenkedtek az ÁEM tevékenységétől,

az ellenőrzés sikeréhez nem nyújtottak támogatást és igyekeztek gátolni működését.³⁴ Az állami ellenőrzés átszervezésének folyamatát az 1956 őszén kitört ellenforradalom átmenetileg megállította. Már az ellenforradalmat előkészítő politikai hadjáratban adáz harcot kezdtek az egész szocialista állami ellenőrzési rendszer ellen, a kétségtelenül meglévő hibák kijavítása helyett megakarták fosztani a proletárdiktatúrát egyik hathatós eszköztől. Az ellenforradalom alatt ez a harc méginkább fokozódott. Az ellenforradalom leverése után az államapparátus racionalizálása érdekében több minisztériummal együtt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az ÁEM-et megszüntette.³⁵ Közél egy évi előkészítő munka után került ismét sor az állami ellenőrzés újjászervezésére. Az országgyűlés 1957 decemberi ülészakán fogadta el a népi ellenőrzésről szóló törvényt,³⁶ amely új alapokon szabályozza állami ellenőrzési rendszerünket, a hazai és nemzetközi tapasztalatok clemzése alapján a dolgozók széles tömegeire támaszkodó népi ellenőrzési rendszert hozott létre.

Az új ellenőrzési rendszer alapvető sajátosságai népi jellegének, felépítésének, valamint feladatainak bemutatásával érzékeltethetők. A törvény következetesen érvényesíti a szocialista állam felépítésének lényegéből folyóan azt az alapvető elvet, hogy az összes állami szerveket a hatalmi szervek hozzák létre, felelősséggel tartoznak azoknak és 'szükség esetén' általuk vissza is hívhatók. A népi ellenőrzési bizottságokat — a legfelsőbbtől a legalsóbbakig — államhatalmi szerveink választják és visszahívhatják. (Tv. 4. § (1) és (2) bek.) A népi ellenőrzési bizottságok testületi szervek. Tagjaik között a társadalom legszélesebb rétegei vannak képviselve. A bizottságok tagjai és a népi ellenőrök nem állnak munkaviszonyban a népi ellenőrzési bizottságokkal, térítés nélkül, társadalmi munkában végzik feladataikat.³⁷ A törvény azáltal, hogy lehetővé teszi a különböző társadalmi szervek közvetlen bekapcsolódását a népi

ellenőrzési bizottságok tevékenységébe, a közvetlen demokrácia intézményét iktatja be állami mechanizmusunk rendszerébe, és ezzel lehetővé válik a legkülönbözőbb foglalkozási és érdeklődési körű dolgozók bevonása az ellenőrzésbe, a dolgozók tíz- és százazeinek megtanítása az igazgatás gyakorlati munkájára.

A bizottságok kvázi társadalmi jellegét nem törli meg az, hogy az elnök — huzamosabb ideig történő akadályoztatása esetén az ált. elnökhelyettes is — függetlenített, közszolgálati alkalmazott, sem az, hogy a jogszabályokban kifejezetten részükre biztosított jogosítványokon túl (a népi ellenőrök megbízóleveleinek aláírása és a megbízás soron kívüli visszavonása, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság által rendelkezésre bocsátott költségvetési ellátmány terhére utalványozási jog stb.) halasztást nem tűró sürgős esetekben a népi ellenőrzési bizottság hatáskörébe tartozó kérdésekben is eljárhatnak, mert az ilyen esetekről az elnök, illetve az ált. elnökhelyettes a népi ellenőrzési bizottság legközelebbi ülésén beszámolni köteles. (6/1958. (I. 18.) Korm. sz. r. 12. § (1) bek.)³⁸ A Népi Ellenőrzési Bizottság testületi jellegének biztosítására tehát megvannak a megfelelő jogszabályi rendelkezések.

A népi ellenőrzés legfelsőbb szerve a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (tv. 3. § (1) bek.), mely a minisztertanács közvetlen irányítása alatt fejt ki tevékenységét (tv. 5. § (1) bek.). A Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak alárendelten működnek a területi (fővárosi, megyei, megyei jogú városi, járási, fővárosi kerületi és városi) népi ellenőrzési bizottságok (tv. 5. § (2) bek.). A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság és a területi ellenőrzési bizottságok a szervezetnek csak a vázat képezik, feladataikat az általuk megbízott népi ellenőrök bevonásával oldják meg. Ugyanakkor a népi ellenőrzési bizottságokat ügyvitelük ellátásában kislétszámú hivatali apparátus, iroda segíti (tv. 24. § (1) bek.).

A törvény anélkül, hogy a teljesség igényével lépne fel, a népi ellenőrzési bizottság feladatait csak általánosságban említi, „hiszen a feladatok oly sokrétűek, mint maga az

³³ Vö. Kukučka János, Szabó Piroška országgyűlésen elhangzott felszólalásai.

³⁴ 1956. évi 33. sz. tvr.

³⁵ 1957. évi VII. tv.

³⁶ A törvény 26. §-a ugyanakkor megfelelő rendelkezéseket tartalmaz a nem függetlenített népi ellenőrzési bizottsági tagok feladatait ellátása közbeni kész kiadásainak és esetleg kieső keresetének megtérítésére.

³⁸ A népi ellenőrzési bizottság elnökének jogosítványait részletesen az ügyrendek szabályozzák.

élet" — állapítja meg a törvény indokolása, kifejezésre juttatva egyben azt is, hogy az ellenőrzés az állami, társadalmi, gazdasági élet majdnem minden megnyilvánulására kiterjed. A taxatív felsorolás helyett a törvény az ellenőrzés oélját és irányát határozza meg, azaz azokat a kérdéseket, amelyek az ellenőrzés tartalmát adják. Ezek szerint az új állami ellenőrzésnek a népi demokratikus államrend további erősítése céljából: a) segítséget kell nyújtani az állami szerveknek az állami és állampolgári fegyelmegszilárdításában, a társadalmi tulajdon védelmében és a visszaélések leleplezésében; b) aktívan kell harcolnia — személyekre és az általuk betöltött állásokra való tekintet nélkül — az ellenséges, korrupt elemek leleplezéséért és eltávolításáért; c) közre kell működnie a hibák megszüntetésében és a hibákat előidézők felelősségrevonásában (tv. 2. § (1) bek.). Az egyes népi ellenőrzési bizottságok munkatervei határozzák meg azokat a konkrét feladatokat, amelyeket egy-egy adott időpontban el kell látniuk. Az alkotmány rendelkezései szerint a minisztertanács, mint az államigazgatás legfelső végrehajtó-rendelkező szerve, köteles évenként az országgyűlésnek a költségvetést és az évi zárszámadást megállapító törvényjavaslatot benyújtani, továbbá a népgazdasági terv végrehajtásáról és egyéb tevékenységéről beszámolni. Ezzel összhangban a törvény 2. § (2) bekezdése a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság meghatározott feladataként jelöli meg a minisztertanács részére való szakvéleményadást. A Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak és a területi népi ellenőrzési bizottságoknak a törvény rendelkezései módot és lehetőséget adnak arra, hogy az egyes ellenőrzési feladatokat alaposan, az összes körülmények figyelembevételével oldják meg és az ellenőrzés során ténylegesen hozzájáruljanak a vezetés színvonalának emeléséhez.

Az állami ellenőrzési rendszer egész felépítése szempontjából jelentős a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság és a területi népi ellenőrzési bizottságok hatáskörének jogi szabályozása. A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság nemcsak a területi népi ellenőrzési bizottságok irányító szerve, hanem közvetlenül is ellát ellenőrzési vizsgálatokat és a hatáskörébe tartozó vizsgálatok lebonyo-

lításával — a jogszabályokban meghatározott kivételekkel — az egyes területi népi ellenőrzési bizottságokat is megbízhatja (Vhr. 14. § (2) és (3) bek.). A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság hatásköre végeredményben a fegyveres testületek, a bíróságok és ügyészségek kivételével (tv. 27. §) minden állami szerve, vállalatra, társadalmi egyesületre, szövetkezetre, szövetkezeti vállalatra kiterjed (tv. 8. § és Vhr. 14. § (1) bek.). Ennek során ellenőrzi a minisztériumokat (a közvetlenül a minisztertanácsnak alárendelt országos hatáskörű szerveket), valamint a közvetlen irányításuk alá tartozó vállalatokat, intézményeket, hivatalokat, szövetkezeti vállalatokat stb. Ezzel szemben a területi népi ellenőrzési bizottságok hatásköre kiterjed: a) a területileg illetékes tanács államigazgatási szerveire (a végrehajtó bizottságra is), a tanács irányítása alatt álló hivatalokra, vállalatokra, intézményekre, szövetkezetekre, ezek területi szerveire, továbbá a területükön működő magánkisipar és magánkereskedelem tevékenységére; b) azokra a területükön működő, minisztériumi irányítás alatt álló vállalatokra, intézményekre, hivatalokra stb., amelyek a terület lakosságát árukkal vagy szolgáltatásokkal látják el (tv. 9. § (1) bek. b. pont).³⁹ Ebben a vonatkozásban a törvény rendelkezése teljes, semmiféle kétséget nem hagy maga után. c) Ezen felül kiterjed az előzők alá nem eső, területükön működő más szervekre is (tv. 3. § (2) bek.). Ezeknél a szerveknél azonban vizsgálatai azok rendeltetésszerű tevékenységére, valamint a minisztériumok (minisztertanácsnak alárendelt országos főhatóságok) működésére nem terjednek ki (tv. 3. § (2) bek. b. pont).

Igen jelentős és a megelőző szabályozásokkal szemben új a törvénynek az a rendelkezése, amely az ellenőrzési bizottságok hatékony és eredményes működése érdekében a népi ellenőrzési bizottságok tagjai és a népi ellenőrök részére a fokozott büntetőjogi védelmen túlmenően (tv. 20. § (1) bek.) az ellenőrző munkájukat gátló tevékenység vagy magatartás elhárítására szükség esetén karhatalom igénybevételét is

³⁹ A törvény 9. § (1) bekezdésének b) pontja alá a végrehajtási rendelet 18. § (1) bekezdése szerint azok a vállalatok, intézmények, hivatalok, kirendeltségek, üzemegek, boltok tartoznak, amelyek legalább 50%-ban helyi igényeket elégítenek ki.

lehetővé teszi. Az esetleges visszaélések elkerülése végett a rendőri közreműködés igénybevételéről a népi ellenőrzési bizottság mint testület határoz. Az ellenőrzések során viszont előfordulhatnak olyan esetek is, amikor a rendőri közreműködés igénybevételének szükségessége a helyszínen merül fel, amikor nincs idő és lehetőség a népi ellenőrzési bizottság ezirányú határozatát megvárni. A törvény rendelkezései ilyen esetekben is biztosítják, hogy a vizsgáló csoport vezetője, illetve a népi ellenőr a rendőrség közreműködését kérhesse. A népi ellenőrzési rendszer jellegéből egyenesen következik a törvénynek az a rendelkezése, amely a népi ellenőrzési bizottságok nem függetlenített tagjai és a népi ellenőrök részére munkajogi védelmet biztosít (tv. 20. § (2) bek.). A törvényben szabályozott büntetőjogi védelem ugyanis csak az ellenőrzési tevékenység idejére vonatkozik. Márpedig a népi ellenőrzési bizottságok nem függetlenített tagjai és a népi ellenőrök éppen ellenőrzési tevékenységükből folyóan a munkahelyükön ki vannak téve az esetleges bosszúállásnak, zaklatásnak stb. Ennek elkerülése végett a népi ellenőrzési bizottság nem függetlenített tagjainak, a népi ellenőröknek a munkaviszonyát a népi ellenőrzésben viselt tisztség betöltése alatt, illetve a népi ellenőri megbízás tartama idejére a tisztség megszüntetést követő egy éven belül felmondással, vagy fegyelmi határozattal csak a felettes népi ellenőrzési bizottság hozzájárulásával lehet megszüntetni (6/1958. (I. 18.) Korm. sz. r. 39. § (1) bek.).

Az egész ellenőrzési rendszer szempontjából jelentősek azok a rendelkezések, amelyek az ellenőrzésben résztvevők köteleseit, az ellenőrzött szervekhez való viszonyt szabályozzák. Az ellenőrzésre jogosult személyek fokozott büntető és fegyelmi felelősséggel tartoznak az államtitok megőrzéséért (tv. 22. §), a közhivatalnokokkal azonos büntetőjogi felelősség terheli őket a megállapított adatok valódiságáért, és helyességéért (tv. 25. § (1) és (2) bek.). A népi ellenőrzési bizottság tagjai és a népi ellenőrök függetlenek az ellenőrzött szerv vezetőitől, dolgozóitól. Azok számukra megbízásokat, javaslatokat vagy utasításokat nem adhatnak. A rendelkezések azt is megtiltják, hogy az ellenőrzött szerv vezetőjétől vagy alkalmazottaitól bármilyen

féle jutalmat, kedvezményt elfogadjanak. A vezetés szilárdságának biztosítása érdekében — eddigi ellenőrzési rendszerünk tapasztalataiból kiindulva — a népi ellenőrzési bizottságok és a népi ellenőrzésben résztvevő személyek sem adhatnak utasításokat az ellenőrzött szerv vezetőinek vagy dolgozóinak. A hibák, hiányosságok megszüntetésére csak felhívhatják figyelmüket. (T.v. 13. §)

Nem új, de jelentőségénél fogva mégis említésre méltó a törvénynek az a rendelkezése, amely gondoskodik azok büntetőjogi védelméről is, akik a népi ellenőrzési bizottságnál vagy népi ellenőrzésnél közérdekű bejelentést vagy javaslatot tesznek. A törvény ezek részére az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény 68. §-ában megállapított büntetőjogi védelmet nyújtja.

IV.

Az új ellenőrzési rendszer elvi alapjainak tárgyalásán túl, nem vállalkozhatunk a törvény összes rendelkezéseinek részletes ismertetésére is. E helyett néhány olyan elvi jelentőségű kérdést emelünk ki, amely problémát okozhat a törvény gyakorlati alkalmazása, egyes intézményeinek egyöntetű értelmezése során.

Elvi jelentőségű és az egész állami ellenőrzési szervezetnek az államapparátusban elfoglalt helye szempontjából fontos kérdés az állami ellenőrzés területi szerveinek a tanács szervezethez való viszonya. A Központi Ellenőrzési Bizottságnak az országgyűléshez (elnöki tanácshoz), illetve a minisztertanácshoz való viszonya világos. Elméletileg nem vitás az sem, hogy az állami ellenőrzési szervezetnek lényegében centralizálnak kell lennie. Az ellenőrzés során elsősorban az egész állam fejlődése szempontjából jelentős országos érdekekre van figyelemmel és mentes az egészségtelen partikuláris törekvésektől. Ugyanakkor az állami ellenőrzés népi rendszere feltétlenül megköveteli, hogy kapcsolata legyen a lakossággal, elsősorban annak helyi hatalmi szerveivel és hogy ezek a kapcsolatok szervezetenként is kifejezésre jussanak. A törvény mind a centralizált szervezet, mint a helyi kapcsolatok kialakítására megfelelő intézményeket tartalmaz (tv. 5–6. § § stb.). Ebbe az utóbbi körbe esik a törvény azon rendelkezése, mely a területi népi ellenőrzési bizottságok

megválasztását,⁴⁰ visszahívását az államhatalom helyi szerveire bizza (tv. 4. § (2) bek.), anélkül, hogy ezt a szervezetet egész tevékenységében alárendelné a tanácsoknak, hiszen a választás és visszahívás, a munkaterv jóváhagyásának joga (Vhr. 16. § (1) bek.), valamint a népi ellenőrzési bizottságoknak a tanácsok irányában érvényesülő felelőssége (tv. 5 § (2) bek.) csak a kapcsolat intézményessé és szorosabbá tételét biztosítja. Van olyan nézet, mely a tanácsnak a népi ellenőrzési bizottságokra vonatkozó jogosítványaiából olyan konzekvenciát kíván levonni, hogy a területi népi ellenőrzési bizottságok a tanácsnak kettős alárendeltségben álló szervei.⁴¹ Ennek ellentmond az, hogy a tanácsnak a már elmondottakon kívül nincsenek olyan jogosítványai, amelyek az általa választott népi ellenőrzési bizottság működése tekintetében az utasítás, illetve irányítás jogai terjednek és így a főle-, illetve alárendeltség kritériumait is kimerítenék. A népi ellenőrzési bizottságok egész tevékenységükben, működésükben a minisztertanács centrális alárendeltségű szervei.⁴² Ez iránt semmi kétséget nem hagy a törvény és a végrehajtására kiadott kormányrendelet, mely szerint a minisztertanács közvetlen irányítása alatt álló Központi Népi Ellenőrzési Bizottság a népi ellenőrzés legfelsőbb szerve; központilag összefogja és elvileg irányítja a népi ellenőrzés egész szervezetét (Vhr. 1. § (1) bek.). A területi népi ellenőrzési bizottságok közül — a megyei, a fővárosi, a megyei jogú városi népi ellenőrzési bizottság a Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak, — a járási, a városi népi ellenőrzési bizottság a megyei népi ellenőrzési bizottságnak, — a fővárosi kerületi népi ellenőrzési bizottságok a fővárosi népi ellenőrzési bizottságnak köz-

⁴⁰ Czírczel György a népi ellenőrzés kérdéseiről írt cikkében (Belpolitikai Szemle, 1958. 1. évf. január 28. 86. old.) a népi ellenőrzési bizottságok tisztségviselőinek megválasztásával kapcsolatosan a tanács jogköré szűkíteni igyekszik. Szerinte ugyanis a tanácsülés csak a v. b. által javasolt személyeket választhatja meg. Tény, hogy a népi ellenőrzési tisztség komoly, felelőségteljes munkát igényel és feltétlenül biztosítani kell, hogy megfelelő személyek kerüljenek be. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a tanácsnak, mint hatalmi szervnek a jogkörét, választás helyett jóváhagyásra korlátozzuk.

⁴¹ Vö. Kukučka János országgyűlésen elhangzott exozója.

⁴² Nem lehet éppen ezért egyetérteni Huszár István: A népi ellenőrzésről (Társadalmi Szemle, 1958. 3. sz. 45–50. old.) c. cikkében ezzel kapcsolatban tett megállapításával. Szerinte ugyanis a tanácsok általi választás lehetővé teszi, hogy minden tanácsnak önálló, az államigazgatási szervezettől, a végrehajtó bizottságtól független ellenőrző szerve legyen.

vetlenül alárendelve működik. A törvény a tanácsok végrehajtó bizottságainak a népi ellenőrzési bizottságokhoz való viszonyát illetően kétséget nem hagy maga után. A területi népi ellenőrzési bizottság ellenőrzési hatásköre a végrehajtó bizottságra is kiterjed. Ez már önmagában is kizárja a végrehajtó bizottságnak való alárendeltséget. Ezt támasztja alá a törvénynek az a rendelkezése is, mely szerint a népi ellenőrzési bizottság elnökévé, elnökhelyettesévé vagy tagjává nem lehet megválasztani azt, aki a végrehajtó bizottság tagja (tv. 4. §. (3) bek.). Ennek ellenére vannak olyan nézetek, amelyek a végrehajtó bizottságot a népi ellenőrzési bizottság viszonylatában a tanácsot helyettesítő szervként fogják fel. Részben ezt az álláspontot tükrözi a bizottságok megválasztásával kapcsolatosan a végrehajtó bizottság kizárólagos javaslatvételi jogát hirdető, előbb már hivatkozott tanulmány is. Az ilyen nézetekkel nem lehet egyetérteni. Az 1954. évi X. tv. nem ismeri a végrehajtó bizottságnak a tanácsot helyettesítő általános jogkörét, így ilyen joga a népi ellenőrzési bizottság viszonylatában sem illetheti meg a végrehajtó bizottságot.

Nem annyira elméleti, mint inkább fontos gyakorlati probléma a területi népi ellenőrzési bizottságoknak a tanács állandó bizottságaihoz való viszonyának kérdése. Elvileg világos, hogy az állandó bizottságoknak kiegészítő, javaslattevő, ellenőrző funkciója más természetű, mint a területi népi ellenőrzési bizottságoké, még akkor is, ha sokszor azonos területen látnak el ellenőrző tevékenységet. A területi népi ellenőrzési bizottságok munkaszervezési kérdéseit kell úgy alakítani, hogy működésük az állandó bizottságok sajátos területét ne veszélyeztesse. Ugyanilyen gyakorlati probléma a belső ellenőrzés szerveihez való viszony kérdése is. Ha megfelelő gyakorlati tapasztalatok állnak rendelkezésre, esetleg sor kerülhet egyes munkaszervezési problémák jogszabályi rendezésre is.

A népi ellenőrzési bizottság tisztségviselői megválasztásával kapcsolatos jogszabályok semmi félreértésre nem adnak okot. A népi ellenőrzési bizottságban viselt tisztség megszüntetésének jogi szabályozása viszont már problémákat okozhat. A törvény rendelkezései szerint ugyanis

a bizottságban viselt tisztség lemondással, visszahívással és bírói ítélettel szűnik meg.⁴³ A tisztségről való lemondás abban az esetben lehetséges, ha a tisztségviselő körülményeiben olyan lényeges változás következik be, amely tisztségének ellátására képtelenné teszi (pl. tartós megbetegedés, áthelyezés stb.). Bírói ítélet alapján pedig akkor szűnik meg, ha a bíróság jogerős ítéletében a népi ellenőrzési bizottság tisztségviselőivel szemben közügyektől való eltiltást is kimond (Vhr. 6. §, 8. §). Annak megakadályozására, hogy a területi népi ellenőrzési bizottság tisztségviselőit különböző helyi intrikák alapján ne lehessen visszahívni, a végrehajtási kormányrendelet a végrehajtó bizottság visszahívására irányuló javaslatához a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság egyetértését is megköveteli (Vhr. 7. §). A népi ellenőrzési megbízatás a népi ellenőrzési bizottság részéről történő visszahívással szűnik meg. (Nem jelentős, de mégis meg kell említeni, hogy a megszűnési okok között a tisztségviselő halálát meg sem említi, pedig nyilvánvaló, hogy ilyen esetben a törvényben szabályozott megszűnési okok egyikét sem lehet alkalmazni.) A törvény a megszűnési okok között az összeférhetlenség intézményét sem ismeri, bár az összeférhetlenség intézményét más vonatkozásban szabályozza (pl. tv. 4. § (3) bek. és 10. § stb.). Úgy tűnik, hogy a jogalkotó a törvényben az összeférhetlenség intézményével is megoldható kérdéseket a visszahívás keretében kívánja rendezni. Mégis felvethető az a kérdés, hogy amennyiben jogrendszerünk fejlődésének jelenlegi szakaszán ismeri az összeférhetlenség intézményét, mint a választott szervben viselt tisztség megszűnésének egyik — ha nem is leglényegesebb — okát, nem lehetett volna-e néhány kérdést ezzel megoldani (pl. a törvény 4. § (3) bekezdésében említett esetet stb.).⁴⁴

További problémát jelent a kormányrendelet 8. §-ában foglalt rendelkezés is. Bírói ítélet alapján ugyanis csak abban az esetben szűnik meg a népi ellenőrzési bizottságban viselt tisztség, ha a tisztségviselővel

szemben a bíróság közügyektől való eltiltást is kimond. A jogerős büntető ítélet tehát a tisztség megszűnésére nem elegendő. Ez a szabályozás nincs összhangban a törvény 16. §-ában foglalt rendelkezéssel sem, mely világosan kimondja, hogy „a népi ellenőrzési bizottság elnökévé, elnökhelyettesévé és tagjává csak az választható meg... aki nagykorú, büntetlen és feddhetetlen előéletű...” Ebből világosan következik, hogy a büntetett előélet nemcsak a választhatóság kizárásának abszolút oka lehet, hanem a tisztség megszűnésének egyik oka is. A helyes megoldás az lenne — és ez a törvény rendelkezéseiből is következik —, ha meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén jogerős bírói ítélet alapján szűnne meg a tisztség, még akkor is, ha a közügyektől való eltiltás mint mellékbüntetés a bírói ítéletben kimondva nincs. Az összeférhetlenség intézménye ebben a vonatkozásban is segítene. A törvény jelenlegi intézményei alapján azonban ilyen esetben is csak a visszahívás intézményével oldható meg a kérdés, ami nem kielégítő.

Nagyon lényeges a területi népi ellenőrzési bizottságok hatáskörének szabályozása szempontjából a hatásköri lista létesítéséről szóló rendelkezés (Vhr. 18 § (2) bek.). A törvény 9. § (1) bekezdésének b) pontja ugyanis lehetőséget ad a hatásköri összeütkezésekre. Ezek elkerülése végett az említett kormányrendelet a megyei (fővárosi) népi ellenőrzési bizottság hatáskörébe utalja azoknak a szerveknek a kijelölését (Vhr. 18. § (1) bek.), amelyek ellenőrzése a járási (fővárosi kerületi), illetőleg városi népi ellenőrzési bizottságok alá tartoznak (Vhr. 18. § (2) bek.). Már a törvényjavaslat országgyűlési tárgyalásán is éles vita folyt a törvény 9. § (2) bekezdésének rendelkezésével, különösen pedig a (2) bekezdés d) pontjában említett rendeltettségű tevékenység tartalmának meghatározásával kapcsolatban.⁴⁵ A probléma sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem tisztázódott. Az ezzel kapcsolatosan elhangzott viták és a gyakorlati tapasztalat alapján két ellentétes tendencia bontakozik ki. Az egyik ezt a határt nagyon szűken igyekszik megvonni. A termelési tervek elkészítésének végrehajtásán túl

minden más tevékenységet kívül rekeszt a rendeltettségű tevékenység formái körén és ezeket a népi ellenőrzési bizottság hatáskörébe tartozónak tekinti. A másik — éppen fordítva — arra törekszik, hogy a rendeltettségű tevékenység fogalmát kitágítsa és ennek megfelelően a területi népi ellenőrzési bizottságok hatáskörét e szervek vonatkozásában minél szűkebbre vonja, szinte csak az ún. segédtevékenység területére szorítsa. Mindkét tendencia káros következményekre vezethet. Ennek elkerülése végett helyes és szükséges lenne elméletileg tisztázni és azután jogszabályban is meghatározni a rendeltettségű tevékenység fogalmi körét.

A népi ellenőrzési bizottságok működésével kapcsolatosan az elmondottakon kívül még számos probléma merül fel. A továbbiakban még csupán egy kérdésre térünk ki. A népi ellenőrzési bizottságok megszervezését és működését a dolgozó tömegek nagy rokonszenvvel fogadták és fogadják. Ennek következtében fennáll annak a veszélye, hogy a panaszok ezreivel árasztják el és elvonják alapvető feladatai ellátásától. Ennek megakadályozására a törvény és a végrehajtási rendelet megfelelő rendelkezéseket tartalmaz, amennyiben kimondja, hogy a közérdekű bejelentéseket és panaszokat az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény 67. §-a alapján kell elbírálni. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló törvény a panasznak mintegy jogorvoslati intézményként való felfogásával bizonyos vonatkozásban gátat szab a panaszáradatnak.⁴⁶ Nem lehet vitás viszont az sem, hogy a népi ellenőrzési bizottságoknak — éppen jellegükből, feladatukból adódóan — ezeken túlmenően is foglalkozni kell a dolgozók panaszaival. A törvény 5. § (3) bekezdésében adott felhatalmazás alapján a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság által elkészített ügyrendek a panaszügyek helyes elbírálására megfelelő rendelkezéseket tartalmaznak.

A népi ellenőrzési bizottságok a dolgozó tömegekre támaszkodva, a törvényben biztosított jogokkal élve, ténylegesen megoldhatják azokat a feladatokat, amelyeket a párt és a kormány eléjük tűzött.

Török Lajos

⁴³ A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság tisztségviselői visszahívására javaslatot a minisztertanács tesz, a területi népi ellenőrzési bizottság tisztségviselőire pedig az illetékes végrehajtó bizottság vagy a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság.

⁴⁴ Vö. Szentpéteri István: Visszahívás — összeférhetlenség. Állam és Igazgatás, 1955. 338–346. old.

⁴⁵ Vö. Kukučka János országgyűlésen elhangzott exposéja.

⁴⁶ Vö. Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai. Bp. 1947. 91–92. oldal.

JOGIRODALOM

A válás*

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó „Reflektorfényben” c. 1957-ben megindított könyvsorozata időszzerű és az általános érdeklődés homlokterébe tartozó társadalmi jelenségek népszerű tudományos feldolgozását és többoldalú megvilágítását kívánja az olvasók elé tárni. E sorozat közelmúltban megjelent kötete a válás kérdésével foglalkozik. A válások számának alakulásával, a házassági perek jogi, valamint demográfiai tényezőinek megfigyelésével foglalkozó hivatalos igazságügyi statisztikai adatgyűjtések eredményei csak az utóbbi években váltak ismeretessé. Ebből a fontos ismeretanyagból lett ma már közismert az a folyamat, hogy a válások száma nagymérvben emelkedett. A bíróságok ugyanis az elmúlt évek folyamán közel háromszor annyi házasságot bontottak fel, mint a második világháborút megelőző évek átlagában. A válás társadalmi problémájáról széleskörű vita indult meg nemcsak a jogászok körében, hanem a sajtó és irodalom területén is élénk visszhangra találtak a házasság intézményéről és a válás megítéléséről alkotott vélemények.

A válások társadalmi megítélésével kapcsolatban ellentétes nézetek kialakulásához kétségtelenül e probléma tudományos elemzésének alapját képező statisztikai anyag nem ismerése is hozzájárult, de előidézője volt az is, hogy e folyamat tanulmányozását, a ható tényezők dialektikus összefüggéseinek vizsgálatát a különböző területeken folyó tudományos kutatások is elhanyagolták.

A Jogtudományi Közlöny hasábjain ismertetett munka — a könyv jellegéből kitűnően — nem a válás tudományos monográfiája, hanem e problémakör megvilágításához legközelebb álló tudományos és gyakorlati szakemberek közös, az általános társadalmi érdeklődés igényeit szem előtt tartó munkája.

A könyv első tanulmánya a válások statisztikájának elemzésével foglalkozik. A második tanulmány a válások okainak társadalmi hátterét

vázolja fel, s a társadalmi fejlődés azon tényezőit taglalja, amelyeknek következménye a házasságok gyakori felbomlása. Ezt követően a néprajzi kutató számol be arról, hogy a válás a primitív népeknél is változatos formákban megtalálható. A negyedik fejezetben a gyermekpszichológus élményszerű példákkal világítja meg az elvált szülők gyermekeinek helyzetét és a felmerülő nevelési feladatokat.

A demográfiai, szociológiai, etnográfiai és pszichológiai fejezetek után a jogtudomány elméleti és gyakorlati művelőinek tanulmányai egészítik ki e könyvet. Az elméleti jogi cikk a társadalomnak a jogi szabályozás útján megnyilvánuló véleményét és ennek fejlődését kíséri figyelemmel. A gyakorlati jogi tanulmány a bírósági joggyakorlatból merített példák és tapasztalatok alapos elemzése nyomán fejtegeti a válások okait és hatótényezőit.

I. *Mit mutatnak a tények az elválókról és a válások okairól* (Dr. Klinger András.)

Ebben a fejezetben a szerző a házassági perek statisztikájának nem annyira jogi, hanem sokkal inkább demográfiai vonatkozásait veszi részletes elemzés alá, különös tekintettel az 1955. és 1956. évek feldolgozott adatanyagára. A demográfiai elemzés a következő fontosabb kérdéseket vizsgálja meg: 1. a válások dinamikája Magyarországon és a külföldi országokban; 2. a válási gyakoriság eltérő arányai a városokban és községekben; 3. az elválók kormegoszlása, foglalkozási tagozódása, a házasságok időtartama; 4. a gyermekes és gyermektelen házasságok felbomlása; 5. a házasság felbontásának okai és hatótényezői.

A válások számának alakulása összefüggésben van a házasságkötések dinamikájával. A házasságkötések száma és a lakosság lélekszámához viszonyított aránya hazánkban a második világháború óta eltelt évtizedben rendkívül kedvezően alakult. A házasságkötések 1000 lakosra számított nyers arányszáma az 1945—1955. évek átlagában 26%-kal volt magasabb, mint az 1930—1939-es évek átlagában. A házasságkötések nagy gyakoriságára jellemző, hogy Európában a Szovjetunió és Románia után Magyarországon legnagyobb a házasságkötések arányszáma. Ennek

következtében a házasságban élő népesség arányszáma (a 15 évesnél idősebb népesség %-a) magasabb, mint eddig bármikor és nincs egyetlen európai ország sem, ahol ez a mutatószám magasabb lenne.

A válások alakulásának történeti fejlődését 1876-tól 1956-ig tükrözik vissza az idősorok és grafikonok. Hazánkban a válások 1000 lakosra számított nyers arányszáma a századforduló elején még csak 0,18 volt, az első világháború után azonban ez az arányszám az 1921—25. évek átlagában 0,79-re emelkedett. Ebben az időszakban a bíróságok évente átlag 6479 házasságot bontottak fel jogerősen. 1925 és 1940 között a válások száma stagnált. A válások alakulásának fejlődését legújabbban az alábbi adatok világítják meg.

Évi átlag, év	Válások száma	1000 lakosra jutó válás
1936—38	5745	0.63
1946—50	10496	1.14
1951—55	12386	1.29
1955	15989	1.63
1956	12479	1.27

A válásoknak 1946—1950 között megfigyelt nagymérvű emelkedését jelentékenyen előidézte a 6800/1945. M. E. sz. rendelet, mely a régi házassági törvénnyel szemben több vonatkozásban megkönnyítette a házasságok felbontását. A válások száma 1952-ben hirtelen felszökött 13 476-ra, mely jelenség azzal volt összefüggésben, hogy az új családjogi törvény (1952. IV. tv.) életbelépése előtt rendkívül nagyszámú kereset érkezett a bíróságokhoz. Ezeknek a pereknek túlnyomó része az elválók számára a kedvezőbb régi jogszabályok alapján került tárgyalásra és emelkedett jogerőre. 1953-ban a válások száma csak átmenetileg csökkent, amit tulajdonképpen a házassági perekben bevezetett előkészítő eljárás intézménye s annak a peres eljárás befejezését késleltető hatása idézett elő. A válások száma 1955-ben elérte a maximumot, 1956-ban az ellenforradalmi események miatt az ítélkezés szünetelt s ennek következményeképpen számos peres eljárás csak 1957-ben nyert jogerős befejezést. (Megjegyezzük, hogy e könyv megjelenése óta rendelkezésre állnak az 1957. évi országos adatok. A válások száma — 1876 óta — ebben az évben érték el a maximumot, 17 853

* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1957, 180 old. A könyv munkatársai: Dr. Klinger András, Dr. Kulcsár Kálmán, Andrásfalvy Bertalan, Dr. Gergely Károlyné, Dr. Beck Salamon, Dr. Simor Antal.)

volt a felbontott és érvénytelenített házasságok száma).

A nemzetközi összehasonlításból kitűnik, hogy a nyers arányszámot tekintve, a magyar válási arány a legutóbbi években a legnagyobbak között volt európai viszonylatban és csupán Románia, Egyiptom és az USA haladja meg azt.

Az 1955. és 1956. évi házassági perek adatai megerősítik a statisztika által már régóta feltárt azon törvényszerűséget, hogy a válások jóval gyakrabban fordulnak elő a városokban, különösen a nagy városokban, mint a községekben. Budapesten 1956-ban 1000 lakosra számítva a válási arányszám háromszor akkora volt, mint a községekben, a vidéki városokénak pedig közel kétszerese. Lényeges különbség van az egyes megyék és az egyes városok elválási mozgalmá között. Az ipari jellegű megyékben (pl. Komárom m.) általában többen válnak el, mint a mezőgazdasági jellegű megyékben. Szembetűnő jelenség viszont, hogy a mezőgazdasági jellegű Csongrád és Bács-Kiskun megyék községeiben a válások arányszáma nagyobb, mint az ország községeiben általában. Érdekes bepillantást nyújtanak azok az adatok is, melyekből megfigyelhető, hogy 1956-ban a bányászvárosok válási arányszáma (Salgótarján, Tatabánya, Oroszlány) a főváros elválási gyakoriságával volt csaknem azonos. A dunántúli megyékben (Zala, Vas) jóval kevesebben válnak el, mint az ország más részein.

Az elválók kormegoszlásának többoldalú csoportosítása azt a törvényszerűséget mutatja, hogy úgy a férfiak, mint a nők körében legnagyobb gyakorisággal 25 éven aluli korban bomlanak fel a házasságok. 1956. évben a válási statisztika azt mutatja, hogy amíg 1000 25 éven aluli házaférfi közül 11,72 volt elvált, addig ez az arányszám pl. a 35–39 évesek csoportjában csak 6,48 volt. A nőknél leggyakoribb a válás a 20–24 éves korban, a tisztított válási arányszám 1956-ban 10,29, 1955-ben pedig még ennél is nagyobb — 12,45 volt ebben a korcsoportban. — Rendkívül érdekes jelenség, hogy az 1930–31-es évek átlagához képest 1955-ben — mind a két nemnél egyaránt — a két szélső pólus, a legfiatalabb és a legidősebb házások elválási gyakorisága emelkedett a legnagyobb mértékben. A 25 éven

aluli elvált férfiak 1000 házas férfira eső arányszáma 25 év leforgása alatt 493%-kal emelkedett. Nagyságrendben ezt követően legnagyobb az emelkedés arányszáma az 50 évesnél idősebb férfiak körében (304%). Szembetűnő jelenség, hogy a nők körében az 50 évesnél idősebbek korcsoportjában 370%-kal emelkedett a válások előfordulásának gyakorisága, ugyanekkor ez az emelkedés a 20–24 évesek kategóriájában 309, a 20 évesnél fiatalabb házas nők körében pedig 275%.

Az elválók foglalkozási megoszlásának elemzése során a szerző azt a következtetést vonja le, hogy leggyakrabban válnak el az alkalmazotti és értelmiségi foglalkozásúak, legritkábban pedig a mezőgazdasági foglalkozásúak. A két foglalkozási ág között foglalnak helyet a válási gyakoriság tekintetében az ipari, közlekedési stb. munkások, akiknek elválási hajlandósága az utóbbi években egészen megközelítette az alkalmazottak és értelmiségiek válási arányszámát. A mezőgazdasági népesség körében a munkások jóval gyakrabban bontják fel házasságukat, mint az önállók, ill. segítő családtagjaik.

A keresőkön belül — a fenti három rétegnél — a nők elválásának gyakorisága magasabb, mint a férfiaké. A kereső nők általában ötször olyan gyakran válnak el, mint az eltartott nők. A nem mezőgazdasági fizikai dolgozók válási aránya legmagasabb az ipari munkások körében (6,1⁰/₁₀₀), valamennyi 1000 14 éven felüli kereső és eltartott nem mezőgazdasági fizikai munkás válási arányszáma 1956-ban csak 4,6 ezrelék volt.

A felbontott házasságok időtartamának tanulmányozása során az a törvényszerűség szűrhető le, hogy a felbontott házasságok 57%-a 8 évnél rövidebb ideig tartott. Legkritikusabb a házasságok 3. esztendeje, ugyanis amíg 1000 fennálló házasság közül 5 bomlik fel bírói ítélet alapján, addig ez az arányszám a fennálló házasságok 3. évében 13 elválással a maximumot éri el.

1956-ban a válások 55%-ában született a felbontott házasságból gyermek. Ez az arányszám a század elején még csak 44–46% volt. 1000 gyermektelen házasságra általában több mint háromszor annyi válás jutott, mint ugyanannyi gyermekre. De amíg az 1930–31. évek átlagához viszonyítva a gyermekes

házasságokra jutó válások aránya közel 2 és félszeresére emelkedett, addig a gyermektelen házasságoknál ez a növekedés csupán 26%-os.

A szerző — a Központi Statisztikai Hivatal reprezentatív vizsgálata alapján — közli a válások okainak megoszlását. Maga a reprezentatív felvétel az 1956. évi válások 7%-ára terjedt ki. A periratok adatainak feldolgozása során a válások 62%-ában állapították meg a „tulajdonképpen okot”, míg 42%-ban csak látszólagos okokat, mint pl. hűtlenség (22,8%), elhidegülés (15,3%) stb. eredményezett ez a kísérlet. Megjegyezzük, hogy ez a statisztikai felvétel még nem volt tudományos alapon kellőképpen előkészítve, a mintaválasztás módja az egyszerű véletlen kiválasztás elvén alapult s nem vették figyelembe a kormegoszlás eltérő arányain felépülő ún. réteges mintaválasztási módszer elméleti követelményeit. E kísérleti fogyatékoságok miatt a nyert eredmények csupán általában jelzik olyan okok hatását a válásra, mint pl. a férj katonai szolgálata (a válások összességének 5,4%-a), szülőkkel való együttélés (6,8%) stb. A demográfiai fejezet megvilágítja továbbá a hűtlenség és különélés problémáját a tények tükrében, foglalkozik a többszöri elválók adatainak elemzésével s végül a bírósági eljárás néhány fontosabb mutatószámát hosszabb időre visszatekintve közli.

II. *A válás és a társadalom.* (Dr. Kulcsár Kálmán.)

Ez a tanulmány a válás szociológiai fejtegetésével foglalkozik. A család a társadalom legfontosabb alapsejtje, jóllehet a párválasztás az egyének belső ügye, mégis fontos közösségi érdek fűződik annak elismeréséhez és védelméhez. A család gazdasági egység, melynek tartalma a társadalmi, gazdasági viszonyok fejlődésével változik. A válás nemcsak hazánkban, hanem nemzetközi viszonylatban is a XIX. század vége, s különösen az első világháború befejezése óta vált égető társadalmi kérdéssé, amire a statisztika hívta fel a figyelmet.

A válások okainak elemzése során központi helyet foglal el a *nő társadalmi helyzetének megváltozása*. Engels a monogám-házasságról írva megállapítja, hogy az új társadalmi

rendben a nő családon belüli gazdasági függősége megszűnik, mert egyre több nő vállal munkát s ezzel házasságában a korábbi gazdasági érdekek helyett egyre inkább előtérbe nyomulnak a nemi kapcsolatok és érzelmi változások. A monopolkapitalizmus korszakában a nők különösen az iparban rendkívül nagy számban léptek a termelőerők közé s már a polgári társadalomban megindul a nő egyenjogúsítása. Ezzel a nő felszabadul a gazdasági függőség alól, ami nagymérvben hozzájárul a válások elszaporodásához. Ez a folyamat döntő súllyal a városokban ment végbe, ezért is gyakoribbak a válások itt, mint a községekben, ahol a paraszti foglalkozás, a föld szilárdabb összekötő erő a házastársak között és jobban érvényesülnek a család termelési egységének jellegzetes sajátosságai. Hazánkban a nők egyenjogúsítása a népi demokráciában vált teljessé, jelentékenyen növekedett a kereső nők száma, s a falukban is egyre több nő vesz részt nemcsak a gazdasági, hanem az államigazgatási, kulturális stb. munkában is. A falvakban nálunk is a közös föld, a hagyományok, a vallás visszatartó erőként hatnak a válással szemben, azonban ezek a tényezők — ha lassúbb ütemben is — de észrevehetően halványulnak.

A mai házasságkötések, a dolgozó férfi és dolgozó nő életközösségei egyre inkább az érzelmi és a nemi vonzódási kapcsolatokon épülnek fel, kevesebb bennük a gazdasági érdek, viszont ugyanakkor az érzelmi és nemi vonzódások elmúlása hatékonyan elősegíti a házasság felbontását. A társadalmi fejlődésnek megvannak a maga negatív jelenségei is, ilyen pl. a különböző munkahelyeken dolgozók új szerelmi kapcsolatai stb. A válások gyakoriságát előidéznek olyan tényezők is, mint pl. a világnézetű különbségek, a kulturális színvonal különbsége. A válással szemben visszatartó tényezőként hatnak — különösen falun — a vallás, a hagyományok, s különös súllyal a gyermek, mely összekötő kapocs a lazuló házastársi viszonyban.

A válás társadalmi megítélésével kapcsolatban arra a megállapításra

jut e fejezet szerzője, hogy a válás szükségesség, ugyanakkor azonban az erkölcsi nevelés, a család intézményének védelme szabja meg az irányt a házasság intézményének szilárdsága érdekében.

III. Beck Salamon „*Elmélkedés a bontóperrel*” c. tanulmányában végigvezeti az olvasót a házassági jogfejlődés egész területén. Rámutat arra, hogy a régi házassági törvény a vétkességi elven alapult, melynek áttörését jelentette a felszabadulás után hozott 6800/1945. M. E. sz. rendelet, mely bevezette a vétlenségi elvet. Az új családjogi törvény teljesen szakított a vétkességi elvvel és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a házasság alapos és komoly ok esetén felbontható. Ez az elv azonban korántsem jelenti azt, hogy a házasság felbontása kizárólag a felek közös megegyezésén alapul, mert a bíróság konkrét tények alapján esetenként vizsgálja meg — a felek vétkességétől függetlenül — azokat a körülményeket, melyek a válóperben fennfóroganak. Az Alkotmány védi a házasság és a család intézményét, ez az alapelv azonban nem áll ellentétben a házasság felbonthatóságának elvével.

IV. A házasság felbontásának bírói gyakorlata. (Dr. Simor Antal.)

Ebben a fejezetben a szerző a bírói joggyakorlatból merített számos példával világítja meg a bíróság álláspontját a válás különböző okai-val, tényezőivel kapcsolatban. Ezek között részletesen foglalkozik a hűtlenség kérdésével, továbbá az izsakosság, az ezzel kapcsolatos tetlegesség házasság bomlasztó hatásával. Utal arra is, hogy a lakásviszonyok nehézsége miatt számos olyan peres ügyet tárgyalnak a bíróságok, amelyeknek előidézője a lakáshiány volt. A szülőkkel vagy rokonokkal való együttélés — a megvizsgált esetekből kitűnően — sürűlődt: idéznek elő, ez azonban nem jelenti azt, hogy a kölcsönös megértés és alkalmazkodás ne tegye lehetővé a házasság fenntartását. Gyakori az olyan bontóperes száma is, melyekben gyermekáldás hiánya miatt kérik a házasság felbon-

tását. A fiatal korban kötött házasságok igen gyakran bomlanak fel. Ezek egyrészt arra vezethetők vissza, hogy az át nem gondolt párválasztás, különösen ha a férj katonai szolgálata előtt nősül meg, gyakran zátonyra viszi a kötött házasságot. Simor Antal a bíró szemével vizsgálja a perek társadalmi áttérét s tényként állapítja meg azt is, hogy társadalmi, gazdasági rendszerünk mélyreható változásai a pozitív eredmények mellett átmenetileg negatív eredményekkel is járnak. Ilyen pl. bizonyos erkölcsi lazulás, ami arra vezethető vissza, hogy a szocialista erkölcs tudata még nem hatotta át eléggé a házas népesség egy részét. Megjegyzi, hogy a bíróság csak akkor bontja fel a házasságot, ha semmi remény sincs annak fenntartására és különösen figyelemmel van a gyermekek helyzetére és további nevelésének szociális, erkölcsi körülményeire. Leszögezi végül azt a tényt is, hogy a házasságok felbontásának növekedését folyamatosan tükrözi vissza az igazságügyi statisztika, viszont igen jelentős azoknak a házasságoknak a száma is, amelyekben a felek külön élnek és törvényesen nem váltak el. Ezeknek a számát csak hosszabb időközönként, a népszámlálás alkalmával lehet megállapítani.

Összefoglalva, a könyv többoldalú megvilágításban kereshetmetét adja a válás társadalmi problémájának. Legszélesebben kidolgozott fejezete a statisztikai tanulmány, melynek megállapításait, a feltárt törvényszerűségeket a további fejezetek más-más oldalról teszik tanulmányozás tárgyává. A könyvnek ez a szerkesztési módja ugyanakkor az egység rovására megy, mert számos megállapítás ismétlődik a különböző fejezetekben. Ezért az olvasó további feladata, hogy végső fokon szintézist alkosson a válás általános és speciális okairól, társadalmi megítéléséről. Véleményünk szerint jobban kellett volna hangsúlyozni és illusztrálni a válás problematikájának nemzetközi viszonyait, rámutatni arra, hogy a válás a világ legtöbb országának társadalmi problémája.

Mádai Lajos

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

1958. JÚLIUS 24

Tudományos folyóirat mellékletekkel

T A R T A L O M :

JOFFE, O. SZ.—SARGORODSZKIJ, M. D. :	
A jogszabályok rendszerezése és kodifikálása	241
WELTNER ANDOR :	
Az üzemi tanács és a vállalati kollektíva	249
KISS GÉZA :	
Észrevételek a Magyar Polgári Törvénykönyv tervezete kötetmi jogának általános részéhez	261
KRASZAVCSIKOV, O. A. :	
A szovjet polgári jog tudományának tárgya és tartalma	272
KIRÁLY TIBOR :	
Az ártatlanság véelme	277
<i>Szemle :</i>	
PATKÓS LAJOS :	
A Magyar Jogász Szövetség V. Kongresszusa	290
MEDVE ZSIGMOND :	
A kolhozjog fejlődésének új állomása	296
M. J. :	
A fiatalok bűnözésének okairól	300
<i>Vitafórum :</i>	
NEMÉNYI BÉLA :	
Tényállás változtatás a büntető fellebbviteli eljárásban	303
<i>Jogirodalom :</i>	
PESCHKA VILMOS :	
Egzisztencializmus a jogfilozófiában	311
PODONYI ANDRÁS :	
Az állam- és jogtudományi bibliográfia soroza- tának újabb kiadványáról	316
<i>Tudományos élet :</i>	
— — : Tudományos fokozatok odaítélése	317

СОДЕРЖАНИЕ: *О. С. Иоффе—М. Д. Шаргородский*: Систематика и кодификация законодательства. — *Андор Велтнер*: Заводский совет и коллектив предприятия. — *Геца Киш*: Замечания к общей части обязательственного права проекта Венгерского Гражданского Кодекса. — *О. А. Красавчиков*: Предмет и состав науки советского гражданского права. — *Тибор Кираль*: Презумпция невиновности. — *Обзор*: *Лайош Паткош*: Пятый конгресс Ассоциации Венгерских Юристов. — *Жигмонд Медве*: Новый этап в развитии колхозного права. — *И. М.*: О причинах преступности несовершеннолетних. — *Дискуссия*: *Бела Немени*: Изменения в установлении фактических обстоятельств при рассмотрении обжалований в уголовном процессе. — *Юридическая литература*: *Вилмош Пешка*: Экзистенциализм в философии права. — *Андраш Подони*: О новом выпуске серии библиографии по вопросам государства и права. — *Научная жизнь*: О присуждении научных степеней.

SOMMAIRE: *O. S. Joffe—M. D. Sargorodskij*: Systématisation et codification des règles juridiques. — *Andor Weltner*: Le conseil et la collectivité de l'entreprise. — *Géza Kiss*: Remarques sur la partie générale du projet du Code civil hongrois. — *O. A. Krasavtchikov*: L'objet et le contenu de la science du droit civil soviétique. — *Tibor Király*: La présomption de l'innocence. — *Revue*: *Lajos Patkós*: Le 5e Congrès de l'Association des Juristes Hongrois. — *Zsigmond Medve*: L'étape nouvelle du développement du droit des kolchozes. — *M. J.*: Sur les causes de la délinquance juvénile. — *Discussions*: *Béla Neményi*: Réforme des constatations de fait pendant l'appel en procédure pénale. — *Littérature juridique*: *Vilmos Peschka*: Existentialisme dans la philosophie du droit. — *András Podonyi*: Le nouveau volume de la série bibliographique des sciences juridiques et politiques. — *Vie scientifique*: — —: Attribution des degrés scientifiques.

INHALT: *O. S. Joffe—M. D. Schargorodskij*: Die Systematisierung und Kodifizierung der Rechtsnormen. — *Andor Weltner*: Der Betriebsrat und das Betriebskollektiv. — *Géza Kiss*: Bemerkungen zum Vertragsrecht im Entwurf des Ungarischen Bürgerlichen Gesetzbuches. — *O. A. Krasavtchikov*: Der Gegenstand und der Inhalt der sovjetischen Zivilrechtswissenschaft. — *Tibor Király*: Die Vermutung der Unschuld. — *Rundschau*: *Lajos Patkós*: Der V. Kongress des Ungarischen Juristenverbandes. — *Zsigmond Medve*: Eine neue Etappe in der Entwicklung des Kolchosrechts. — *J. M.*: Über die Ursachen der Jugendkriminalität. — *Diskussion*: *Béla Neményi*: Sachverhaltsänderung im Berufungsverfahren bei Strafsachen. — *Rechtsliteratur*: *Vilmos Peschka*: Existentialismus in der Rechtsphilosophie. — *Andor Podonyi*: Über den neusten Band der Bibliographie für Staats- und Rechtswissenschaften. — *Wissenschaftliches Leben*: — —: Verleihung wissenschaftlicher Grade.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A jogszabályok rendszerezése és kodifikálása*

A szovjet jogszabályok kodifikálásához számos bonyolult általános jogelméleti kérdést kell tudományosan kidolgozni, amelyek közül első helyen állnak a jogrendszernek és a jogszabályok rendszerezésének a kérdései.

A jogrendszer és a jogszabályok rendszerezése között feltétlenül éles megkülönböztetést kell tenni.

Ahhoz, hogy megoldhassuk a jogszabályok rendszerezésének gyakorlati kérdését, el kell dönteni, hogy mit értünk jogrendszeren. A jogrendszer nem a jogszabályokban kifejezésre jutó életviszonyok alaktalan összességét jelenti.

A rendszer tudományos fogalma bizonyos differenciálódást követel meg és pusztán valaminek az összessége még nem rendszer. *A jogrendszer a jogágak összessége: a jogrendszeren belül a jogágak megkülönböztetése a bennük reálisan (objektíve) meglévő és a különféle társadalmi és gazdasági formákban más és más sajátosságok alapján történik. A jogrendszer minden egyes történelmi korszakban immanensen következik a társadalomban létező társadalmi viszonyokból. Az ember gyakorlati tevékenységének, a kifejtése érdekében ezt a rendszert tudatosítani lehet és kell is.*

A jogszabályok rendszerezése ugyan szintén objektív tulajdonságokra figyelemmel történik, az osztályozás alapjául szolgáló ismérvet azonban a megoldásra váró feladatok jellegétől függően szubjektíve választják meg. Ezért a rendszerezés során ugyanazok a jogszabályok különböző csoportokba attól függően kerülhetnek együvé, hogy valamely rendszerezésnél mi az osztályozás ismérve és hogy a rendszerezés milyen gyakorlati célok érdekében történik.

Például az OSZSZSZK Btk. 98. szakasza, amely a lakásspekulációt bűncselekménnyé nyilvánítja,

büntetőjogi jogszabály. Az 1937. október 17-én kelt törvény 24. szakasza viszont, amely a lakótér használati jogára vonatkozó szerződéskötésről rendelkezik, polgári jogi jogszabály. Ezeket a szabályokat nem lehet más jogágba sorolni, hanem csakis a büntetőjogba az első esetben és csakis a polgári jogba a második esetben. E szabályok közül bármelyiket csak akkor lehetne egyik jogágból a másikba átsorolni, ha ezt tartalmának a megváltozása tenné szükségessé. Így például ha a felelősség a lakásspekulációért nem büntetésben, hanem kártérítésben jutna kifejezésre, a szóbanforgó szabály többé nem lenne büntetőjogi jogszabály, hanem polgári jogi jogszabállyá válnék. Ennek a kérdésnek az eldöntése a jogrendszer körébe vág, márpedig a jogrendszer objektív alapokra támaszkodik és ezért nem lehet a jogszabályok tartalmának a megváltoztatása nélkül átrendezni.

A rendszerezés során egészen más jelenségekkel találkozunk. Tegyük fel, hogy össze kell állítani a lakásügyi jogszabályok gyűjteményét. Ebbe nyilvánvalóan bele fog kerülni a Btk. 98. szakasza is és az 1937. október 17-én kelt törvény 24. szakasza is. A lakásszerződésekre vonatkozó jogszabályok gyűjteményébe csak az 1937. október 17-én kelt törvény 24. szakasza fog belekerülni, a Btk. 98. szakasza azonban nem. Az utóbbi egyébként feltétlenül belekerülne az igazgatás rendjének a védelméről szóló jogszabályok gyűjteményébe, ahová azonban nem volna szabad felvenni az 1937. október 17-én kelt törvény 24. szakaszát. Viszont — például — e szakaszok közül egyik sem kerülne be a közlekedési jogszabályok gyűjteményébe, noha ebbe a gyűjteménybe sok más polgári jogi és büntetőjogi jogszabályt is fel kellene venni. Ilyen esetben a jog rendszerezése a feladatunk, ami szubjektíve kiválasztott objektív ismérven alapul és ezért belátásunktól függően különféle változtatásoknak vethető alá.

* E tanulmányt O. Sz. Ioffe és M. D. Sargorodszkij professzorok (Tudományegyetem, Leningrád) a Jogtudományi Közlöny számára írták. — Szerk. Fordította: Dr. Kádár Miklós egyetemi tanár.

Igen termékeny gondolatot vetett fel V. K. Rajher¹ a komplex jogágak elméletével. Minthogy véleménye szerint a komplex jogágak a jogrendszerben is szerephez juthatnak — szerintünk pedig ez lehetetlen — nem minden tekintetben értünk vele egyet. Mindazonáltal az a véleményünk, hogy a hatályos jogszabályok helyes rendszerezése szempontjából a komplex jogágak fogalma rendkívül fontos. A jognak a tudomány által felismert objektív törvényszerűségeit alapul kell venni mind a jogszabályok rendszerezésénél, mind pedig a jogismeretek különféle ágainak a rendszerezésénél. Itt kiderül a komplex jogágak, a komplex törvénykönyvek és a komplex jogtudományok egész jelentősége. A jogrendszer úgy foglalja magába az egész hatályos jogot, hogy benne minden jogintézménynek megvan a maga objektív, őt megillető helye. Minden jogintézmény csakis azon a helyen lehet a jogrendszerben, ahová tartozik és sehol másutt. A jogszabályok rendszerezése viszont célszerűségi szempontok alapján történik. Ehelyütt tehát teljes mértékig lehetségesek, sőt egyenesen szükségesek is olyan csoportosítások, amik különféle jogtárgyakat ölelnek fel, vagy azok szabályozásával kapcsolatban különféle módszereket alkalmaznak.

A rendszerezés olyan konkrét és gyakorlati célt is tűzhet például maga elé, hogy az állami szervek, a társadalmi szervezetek és az egyes állampolgárok tevékenységének különféle területein az arra vonatkozó jogszabályokról megfelelő kézikönyvet adjon az azt igénylők kezébe. Ezért a jogágak szerinti törvénykönyvek mellett létrejöhetnek komplex törvénykönyvek és szabályzatok is, amelyek rendszerezési elveken épülnek fel (ilyenek például a szállítási szabályzatok). Végül a jogágaknak megfelelő jogtudományok mellett kialakulhatnak a rendszerezés elvei alapján komplex jogi diszciplinák is. Egyáltalán nem akarunk tehát fellépni a specializáció ellen akár például a munkajogi, a kolhozjogi, illetőleg a földjogi jogszabályok vonatkozásában, és pedig sem a tudományos kutatás, sem pedig az oktatás szempontjából. Ugyanígy megengedhető például a tengeri, a légi, vagy a gépkocsi-szállítási jogszabályok önálló tanulmányozása, ahol pedig arra szükség van (mondjuk például a szállítási szakembereket képző főiskolákon) előadhatók ilyen tematika alapján kidolgozott tantárgyak, sőt ezeknek az előadása egyenesen kívánatos.

Az azonban kétségtelen, hogy bármilyen célokra tekintettel történik is a jogszabályok rendszerezése, ennek a rendszerezésnek mindig szem előtt kell tartania a szovjet jogrendszer felépítésének az alapelveit.

¹ Lásd V. K. Rajher: A biztosítás társadalmi és törvényelméleti típusai. 1947, 189—190. old.; I. L. Braude: A szovjet jogrendszer néhány kérdése. A Szovjetunió Jogtudományi Intézetének tudományos feljegyzései, 1955. 4. kiadvány, 3—27. A kolhozjog és az igazgatási jog elhatárolásával kapcsolatos kérdés megvitatása a Szovjetunió Jogtudományi Intézetében. Szovjet állam és jog, 1955. évi 6. sz. 109—112. old.

A kodifikálás szempontjából ez azt jelenti, hogy a jogágak szerinti törvénykönyveknek kell alapvető jelentőségüknek lenniük, ezek alapelveit azután tovább lehet fejleszteni és részletesebben ki lehet fejteni komplex törvénykönyvekben és szabályzatokban. Így például a vasúti szabályzat feladata a vasúti szállítás igazgatási rendjének a szabályozása (igazgatási jog) és a vasúti teher- és személyfuvarozással kapcsolatos jogviszonyoknak a szabályozása (polgári jog). Az igazgatási jogi és a polgári jogi törvénykönyvekben e problémának a szabályozása csak a legáltalánosabb tételek megadásának a formájában történhet meg. Tekintettel azonban a vasúti szabályzat komplex jellegére, e szabályzat megfelelő részeinek feltétlenül alárendelt viszonyban kell lenniük az igazgatási jogi és a polgári jogi törvénykönyvekkel, ahol pedig a szabályzat nem rendelkezik, ott a szállítási jogviszonyokra is az igazgatási jogi, illetőleg a polgári jogi törvénykönyv általános tételeit kell alkalmazni, attól függően, hogy milyen jellegű a felmerült és eldöntésre váró kérdés.

A tudományos kutatás és az oktatás területén ez azt jelenti, hogy a komplex jogi diszciplinák általános megállapításait kapcsolatba kell hozni a jogágak szerinti tudományok általános megállapításaival. Például: a kolhozjog tudománya tanulmányozza a kolhoztulajdon jogát és a kolhozok állami irányításának a kérdését. A szocialista tulajdonjogról szóló általános tanok azonban a polgári jogi jogághoz tartoznak, a szocialista társadalom állami irányításának a kérdését pedig legáltalánosabb formájában az államjog tanulmányozza. Ezért a kolhozjog tudományának az említett problémákkal kapcsolatos következtetéseit össze kell hangolni e tudományok általános következtetéseivel. Erre nemcsak azért van szükség, hogy kiküszöböljük a parallelizmust az egyes jogi diszciplinák oktatásánál, hanem azért is, hogy a komplex tudományok következtetéseit felemeljük az elméleti általánosítások megfelelő és minden tudományág számára kötelező színvonalára.

A jogrendszer és a jogszabályok rendszerezése közötti különbség tisztázásának lényeges jelentősége van a törvénytár kidolgozása szempontjából is, márpedig ez a hatályos jogszabályok rendezése szempontjából egyike a legfontosabb és leghalaszthatatlanabb feladatoknak.

A törvénytárt nem lehet úgy összeállítani, hogy kizárólag a jogrendszer alapelveiből induljunk ki, mert a jogágak szerinti törvénykönyvek jelenleg sem fogják át és a jövőben sem fogják majd át az összes jogszabályokat. A jogágak szerinti törvénykönyvek mellett és azokkal párhuzamosan vannak komplex törvénykönyvek és olyan hatályos törvények is, amelyek elég gyakran ugyancsak komplex elvek alapján épülnek fel. A törvénytár felépítésének azonban nem lehet egyedüli alapja a jogszabályok rendszerezési módszere sem, minthogy ilyen esetben ugyanannak a jogág szerinti törvénykönyvnek a rendelkezései a törvénytár különböző fejezeteibe kerülnének.

Következésképpen a törvénytár összeállításánál össze kell egyeztetni a jogrendszer alapelveit a jogszabályok rendszerezésének a mód-szereivel. A törvénytárnak a jogágak szerinti törvénykönyvek rendszerét kell visszatükröznie (jogrendszer), kiegészítve a komplex törvénykönyvek és a komplex hatályos törvények rendszerével, amiket témájuknak megfelelően kell a törvénytárban elhelyezni (a jogszabályok rendszerezése). Az ilyen törvénytár, tartalmazván a felvett törvényhozási aktusok teljességét, képes lesz arra, hogy átfogja az összes hatályos jogszabályokat, biztosítsa bármely törvény lehető leggyorsabb megtalálását és ugyanakkor jelezni fogja annak a szükségességét, hogy a komplex törvénykönyvek és a hatályos törvények alkalmazása során szem előtt kell tartani a megfelelő jogág szerinti törvénykönyv általános tételeit, minthogy a szovjet jog bármely ága szempontjából ez jelenti az alapvető törvényhozási aktust.

A kodifikálás biztosítja a jogszabályok egységességét, összhangját és teljességét. Az egységességét biztosítja azért, mert a törvénykönyv szervesen összefüggő törvény, aminek minden egyes alkotórésze szoros egységben kapcsolódik egymáshoz. Az összhangot biztosítja azért, mert a törvénykönyv egységes törvény, ami következképpen kevesebb lehetőséget enged az ellentmondások számára, mint amikor ugyanazokat a társadalmi viszonyokat több törvényhozási aktussal, elaprózottan szabályozzák. A teljességet biztosítja azért, mert a törvénykönyv természeténél fogva arra irányul, hogy a társadalmi viszonyok valamely területét a maga teljességében szabályozza. A kodifikálás elősegíti a törvények állandóságának a megszilárdulását is. A törvények állandósága természetesen egyáltalán nem jelenti, hogy a törvények egyszersmindenkorra megváltoztathatatlanok. Kétségtelen azonban, hogy ha ugyanazt a törvényt állandóan módosítják, akkor a törvények állandóságáról szó sem lehet. Ha egy törvénykönyvben akár csak egyetlen módosítást is akarunk végrehajtani, ehhez arra van szükség, hogy a törvénykönyv megfelelő más szakaszaiban az e módosítás következtében szükségessé váló „periferiális” módosítások egész rendszerét hajtsuk végre. Ezért a törvénykönyv módosításához a törvényhozó csak akkor folyamodik, ha erre valóban lényegbevágóan szükség van. A kodifikálásnak végül megvan a jelentősége is, hogy megteremti a törvények lehető legkönnyebb alkalmazásának a feltételeit, minthogy ilyen esetben a szükséges jogszabály keresése egyetlen, emellett a tematikus elv alapján felépített jogalkotási aktusra korlátozódik.

A kodifikálást említett tulajdonságai a szocialista törvényesség megszilárdításának és fejlesztésének fontos eszközévé teszik. Ezért tulajdonított olyan nagy jelentőséget a kodifikálásnak annakidején V. I. Lenin, aki sürgette az első kodifikáló munkák minél gyorsabb ütemben történő végrehajtását; rendkívül fontos elvi jelentőségű útmutatásokat adott az első szovjet törvénykönyvek összeállítóinak, maga szövegezte meg

a törvénykönyvekbe felvett több igen fontos szakasz rendelkezéseit és tevékenyen résztvett a törvénytervezeteknek a szovjet törvényhozó szervek kebelén belül történt megvitatásában. Ugyanez volt az oka annak, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, az 1919. évi első kodifikálási kísérletektől kezdve, már az első években megkezdődtek a szovjet jog kodifikálásának a munkái (a polgári jogállásra, a házassági, családi és gyámsági viszonyokra vonatkozó szabályok törvénykönyve, munkajogi törvénykönyv) és ez a munka az 1922—23. években be is fejeződött (polgári törvénykönyv, büntető törvénykönyv, büntető perrendtartás, földjogi törvénykönyv az 1922. évben és a polgári perrendtartás az 1923. évben) és ugyanezért következett ezután, és pedig már 1926-ban a részleges módosító kodifikálás is. (Az OSZSZSZK új büntető törvénykönyvének és az új házasságjogi, családjogi és gyámjogi törvénykönyvének a megalkotása.)

Ennek a kodifikáló munkának az a történelmi jelentősége, hogy az emberiség történetében a *szocialista* jog első kodifikálása, amellel olyan kodifikáló munka volt, ami sohasem látott gyors ütemben ment végbe. Az első szovjet törvénykönyvek valóban az Októberi Forradalom győzelme után egy éven belül jelentek meg (1918), a kodifikáló munkák befejezéséhez mindössze öt évre volt szükség, ha pedig ezt az időszakot egészen néhány törvénykönyv 1926. évi felújításának az időpontjáig számítjuk, így is az első szovjet kodifikálás végrehajtásához is mindössze kilenc évre volt szükség. Ezeket az adatokat egyáltalán nem lehet összehasonlítani azokkal az időbeli adatokkal, amelyek azt mutatják, hogy a legkiemelkedőbb kapitalista országokban mennyi időt fordítottak a burzsoá jog kodifikálására. Franciaországban a burzsoá forradalom 1789-ben fejeződött be, a francia polgári törvénykönyvet pedig 1804-ben fogadták el (tehát 15 év múlva), ha pedig a kodifikálási időszakot egészen addig számítjuk, amíg 1810-ben kibocsátásra került a francia büntetőtörvénykönyv is, akkor ez az időszak 21 évre terjed. Németország egyesülését — rendszerint — az 1866. évi sadowai csatától számítják. A kereskedelmi törvénykönyvet pedig, amivel befejeződött a német jogszabályok kodifikálása, csak 31 év múlva: 1897-ben fogadták el.

A húszas évek kodifikálási munkáinak a történelmi jelentősége abban is megnyilvánult, hogy kialakította a szocialista jog újonnan létrehozott rendszerét. Tudott dolog, hogy az új szocialista jogrendszer megteremtése, valamint az új szocialista államiság felépítése hosszú folyamat. A jogrendszer nem testesíthető meg különálló, elaprózott normatív aktusokban, hanem a jogszabályalkotás teljességét előfeltételezi. Amint azt már láttuk, a jogszabályalkotás teljességét a legmagasabb fokon biztosítja a jogszabályok kodifikálása. A szovjet jog már az Októberi Forradalom győzelme utáni első években törvénykönyvekben testesült meg és ez a tény tanúskodik arról, hogy a Szovjetunióban már ezekben az években létrejött az új, szocialista jogrendszer.

Az első szovjet kodifikálási munkák történelmi jelentősége megnyilvánult továbbá abban is, hogy elvégzésük eredményeként hasznos tapasztalatok gyűltek össze, amiket azután jelentős mértékben használtak fel más, szocialista típusú országok is kodifikálási munkáiknak a végzése során. Ezzel kapcsolatban meg kell különböztetni a mi kodifikációs tapasztalataink felhasználásának két lehetséges formáját.

E tapasztalatok felhasználásának az első formájára az a jellemző, hogy hasznosítják a mi törvényalkotási technikai mintáinkat, ami olykor azt eredményezi, hogy a megfelelő jogi aktusok szövegei azonosak lesznek. Ebben a vonatkozásban elég, ha összehasonlítjuk az OSZSZSZK büntető törvénykönyvét a koreai büntető törvénykönyvvel és részben az albán büntető törvénykönyvvel. A felhasználásnak azonban nem ez a fő és legfontosabb formája. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ma már a népi demokráciáknak megvannak a saját törvényalkotási technikai eredményeik, amiket az új szovjet törvénykönyvek kidolgozásánál is figyelembe kell venni. Úgy véljük például, hogy a csehszlovák polgári törvénykönyv, vagy a bolgár kötelmi jogi törvény gondos tanulmányozása igen komoly hasznot jelentett volna a Szovjetunió polgári jogi alapelveinek és a szövetségi köztársaságok polgári törvénykönyveinek az összeállításánál.

Jóval nagyobb jelentősége van a szovjet tapasztalatok másik felhasználási formájának, ami abban nyilvánul meg, hogy átveszik tőlünk az általában a szocialista jog természetével szervesen összefüggő általános elvi jogtételeket. Ezzel kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a népi demokráciák polgári jogalkotásaiban, az OSZSZSZK Polgári törvénykönyvének első szakaszában foglaltak analógiájára, visszatükröződik az a szabály, amely kimondja a szocialista tulajdon fokozott védelmének az elvét, illetőleg az osztályszempontok szem előtt tartásának az elvét olyan társadalmi viszonyok szabályozásánál, amelyekben kapitalista elemek is foglaltatnak; és az sem kerülheti el a figyelmet, hogy a népi demokráciák büntető jogalkotásaiban is megörögződött a bűncselekmény materiális felfogása, a bűnösség alapján való felelősség elve, a büntetés humanista végrehajtása stb.

A Szovjetállam belső viszonyai szempontjából az első törvénykönyvek jelentősége abban is megnyilvánult, hogy ezek váltak a megfelelő eseti szabályozás alapjává. Tudni kell ugyanis, hogy a törvénykönyv, bár magában foglalja valamely jogágra vonatkozó jogszabályok tömkelegét; mégis elég teret hagy arra, hogy illetékes állami szervek mindennapos jogalkotó tevékenységük során sok konkrét kérdést szabályozhassanak. Ez a tevékenység törvénykönyvekre támaszkodhatván, szervezettebbé, céltudatosabb jellegűvé vált.

Az első szovjet törvénykönyvek hatalmas életerőről tanúskodnak, minthogy most már több mint harmincöt éve léteznek és vannak hatályban. Természetesen tudjuk, hogy ebben nincsen semmi

különös, hiszen például Napóleon törvénykönyvei már több mint száz éve vannak hatályban. Ez tény, ez igaz. A dolog azonban úgy áll, hogy a történelmi korszakokat nem szabad kizárólag az időtartamuk alapján, azon az alapon összehasonlítani, hogy mennyi ideig tartottak. Sokkal fontosabb az, hogy milyen fokú e korszakok telítettsége társadalmi szempontból. Ebben a vonatkozásban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Napóleon törvénykönyveit a kapitalizmus körülményei között fogadták el és hatályuk továbbra is kapitalista körülmények között var meg. A kapitalizmus ezalatt csupán annyiban változott, hogy fejlődésének imperialista szakaszába lépett. Ezzel szemben a szovjet törvénykönyveket a kapitalizmusból a szocializmusba való áttérés időszakának a körülményei között fogadták el, e törvénykönyvek a szocializmus körülményei között és a kommunista társadalom felépítésének a körülményei között hatályosulnak tovább.

Mindez alapot ad annak a következtetésnek a levonására, hogy az első szovjet törvénykönyvek megteremtésének az eredményeként összegyűjtött hatalmas, az élet által alátámasztott és igazolt tapasztalatokat kellő óvatossággal és gondossággal alkalmazni kell a szovjet jogszabályok új kodifikálása során, a mai körülmények között is.

Helytelen volna azonban figyelmen kívül hagyni az első kodifikálási munkák időközben kiderült hibáit.

Ezek a hibák elsősorban az első kodifikálási munkák teljességének a hiányára vezethetők vissza, és pedig a teljesség eredeti és később beálló hiányára egyaránt.

Ami a kodifikálás egészét illeti, a teljesség eredeti hiánya abban jelentkezett, hogy a szovjet jog egyes területein egyáltalán nem készültek törvénykönyvek. Ilyen volt a helyzet kivált a szovjet igazgatási jogban. Ezen a tényen egyáltalán nem változtat az sem, hogy Ukrajnában — például — van igazgatási törvénykönyv. Ez a törvénykönyv ugyanis csaknem kizárólag az igazgatási jogterületének a szabályozására korlátozódik, márpedig a valóban igazgatási törvénykönyvnek szabályoznia kell a szovjet állam szervei által kifejtett végrehajtó és rendelkező tevékenység talaján kialakuló társadalmi viszonyok egész területét.

A teljesség hiányára találunk akkor is, amikor megvizsgáljuk az egyes törvénykönyvek felépítését. Így a polgári törvénykönyvbe eredetileg sem kerültek be a polgári jognak olyan igen fontos részei, mint amilyen a szerzői- és a feltalálói jog, valamint a szállítási jogviszonyokat, továbbá néhány egyéb szerződéses jogviszonyt szabályozó rendelkezések.

Ami a teljesség későbbi hiányát illeti, ennek az volt az oka, hogy már a kodifikálási munkák befejezése után jött létre a szovjet jognak számos igen fontos új intézménye, amelyek azonban kívül maradtak azoknak a törvénykönyveknek a keretein, amelyekbe tartalmuknál fogva be kellett volna kerülniök. Például: a polgári törvény-

könyvbe nem kerültek be a gazdasági tervszerződések újonnan létrejött intézményei, a büntető törvénykönyvből hiányoznak a szocialista tulajdon fosztogatásának általános tényállását meghatározó szabályok, stb. Ennek az eredményeként néhány törvénykönyv szükségképpen elveszítette korábbi, mindent átfogó jellegét és mellettük ugyanolyan jellegű életviszonyok jogi rendezése során, ugyanúgy, sőt olykor szélesebb körben kezdtek alkalmazni törvénykönyvbe nem foglalt normatív aktusokat.

Másik igen lényeges hiányosság forrása volt az, hogy a törvénykönyvekbe fel nem vett újabb jogszabályok alkotását, maguknak a törvénykönyveknek a szövegével kapcsolatos egyes módosításokat sem megfelelően, a már meglévő kodifikált szabályoknak és a későbbi új jogszabályoknak az összeegyeztetésével vitték végbe. Márpedig ez okvetlenül szükséges lett volna. Ennek következtében mind az egyes törvénykönyveken belül, mindpedig az egyes törvénykönyvek között az összhang hiányára mutató elemek jelentkeztek.

Ugyanazon a törvénykönyvön belül az összhang hiányának a példájaként a büntető törvénykönyvre hivatkozhatunk. A büntető jogszabályok területén véghezvitt egyes módosítások nem voltak tekintettel arra, hogy szükségszerűen más módosításokat is maguk után kellett volna vonniok. Ez — például — azt eredményezte, hogy a hatályos jogszabályok értelmében kevésbé szigorúan kell elbírálni annak a tolvajnak a cselekményét, aki a villamoskalauz táskájából lop ki ötven rubelt, mint aki ugyanezt az összeget utastól lopja el. Ha valaki egy nőnek kiszúrja a szemét, az kissébb büntetést kap, mint aki erőszakot követ el vele szemben. A gyermekrablás enyhébb büntetéssel jár, mint ha valaki ugyanannak a gyermeknek a kabátját rabolja el.

A különféle jogalkotási ágak között az összhang hiányának a példájaként a következőkre hivatkozunk. A polgári törvénykönyv 60. szakaszában foglalt általános szabály értelmében a tulajdonos a jóhiszemű szerzőtől csak abban az esetben követelheti vissza a vagyontárgyát, ha azt a tulajdonostól jogtalanul eltulajdonították vagy a tulajdonos maga elveszítette. A polgári törvénykönyv azonban nem határozza meg a jogtalanul eltulajdonítás fogalmát. Ezt a fogalmat a büntető jogszabályok határozzák meg. A szocialista tulajdon vonatkozásában azonban, és így a szövetkezeti kolhoztulajdon vonatkozásában is, a jogtalan eltulajdonítás korábbi fogalmát a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége által 1947. június 4-én kibocsátott törvényerejű rendelete megváltoztatta. (A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Közlönye, 1917. évi 19. szám.) Az új fogalom szerint ugyanis csaknem minden olyan eset a szocialista tulajdon jogtalan elsajátításának minősül, amikor valaki jogellenesen szerez meg szocialista tulajdonban levő vagyontárgyat. Vajon azt jelenti-e ez, hogy ettől kezdve a szövetkezeti kolhoztulajdonban levő vagyontárgyat minden esetben vissza lehet követelni, függetlenül attól, vajon a szerző jóhiszemű-e, avagy nem? A bün-

tető jogszabályok szempontjából erre a kérdésre igenlően kellene válaszolni. Az ilyen válasz azonban ellentmondana a polgári törvénykönyv 60. szakaszának, ami a korlátlan visszakövetelés elvét csak a szocialista állami tulajdon vonatkozásában mondja ki.

Az ilyen hibákat ki kell küszöbölni és arra kell törekedni, hogy a jövőben ilyesmi ne forduljon elő. Ennek az érdekében ki kell dolgozni *első-sorban* az új törvénykönyvek teljes jegyzékét és külön-külön mindegyiküknek kimerítően a felépítési rendszerét. *Másodszor*: ki kell dolgozni azokat az eljárásokat, amelyeknek a pontos szem előtt tartása biztosíthatja a kodifikáció egységét és összhangját, még a törvénykönyvek kibocsátása után kiadásra kerülő új törvényalkotási aktusok ellenére is. *Harmadszor*: meg kell állapítani azoknak a szabályoknak a rendszerét, amelyeknek megfelelően az újonnan létrejövő jogszabályoknak, jogintézményeknek helyet kell kapniok a törvénykönyvekben. *Negyedszer*: szervezetten is tudatosítani kell az életben e szabályokat. Mindezzel nemcsak a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett szervezett jogi bizottságnak, hanem a megfelelő ösztályosági és köztársasági hatóságok mellett külön szervezett törvényelő-készítő osztályoknak is feladatukként foglalkozniok kell.

A korábban összegyűlt tapasztalatok felhasználása mellett a jelenlegi körülmények között a szovjet jogszabályok kodifikálása során számos lényegbevágóan új feladatot kell megoldani.

Ezeknek a feladatoknak a tartalmát az határozza meg, hogy míg korábban a szocialista építés időszakának a törvénykönyveit a kapitalista környezet körülményei között alkották meg, addig most olyan ország törvénykönyveinek a megalkotásáról van szó, amelyben a szocializmus már győzött és épül a kommunizmus, egyszersmind már más országok is tartoznak a szocialista táborhoz. Magától értetődik tehát, hogy ilyen körülmények folytán a kodifikációs munka során az egész hatályos jogszabályanyagot lényegbevágóan fel kell újítani. Illemben azonban, ha a kodifikálás a ma hatályos jogszabályok felújításában merülne ki.

A Szovjetunió — ismételjük — olyan ország, ahol már győzött a szocializmus és épül a kommunizmus. Egyébként az új társadalom építése nem úgy történik, hogy nincsenek még meg a szükséges törvények, hanem éppen ellenkezőleg, szilárdan lehet támaszkodni a szocialista törvényesség elvére. Ezért természetes, hogy a jelenleg hatályban levő normatív aktusokat gnoszeológiai alapként széles körben fel kell használni az új szovjet törvénykönyvek megalkotása során.

Ez nemcsak a szó tulajdonképpeni értelmében vett törvényekre vonatkozik, hanem a törvényerejű rendeletekre, a törvény alá rendelt aktusokra, valamint a bírói gyakorlat anyagára is. Világos például, hogy a tervszerződésekre vonatkozó jogszabályok jelentékeny részét fel kell venni a szövetségi köztársaságok kidolgozás alatt levő polgári törvénykönyveibe, noha e jogszabá-

lyokat jelenleg kormányrendeletek tartalmazzák. A beszámításra képtelen állapotban bűncselekményt elkövető személyekkel szemben alkalmazandó rendszabályokra vonatkozó jogszabályokat jelenleg elsősorban a kormányservek utasításai tartalmazzák, e jogszabályok egyes részei azonban okvetlenül megkívánják azt, hogy bekerüljenek a szövetségi köztársaságok új büntető törvénykönyveibe. A kolhozok és a kolhozparasztok mezőgazdasági termékeinek bizományi eladásával kapcsolatos szabályokat nem állami szervek dolgozták ki, hanem a Szövetkezeti Központ, azonban ezeket sem lehet mellőzni az egyes köztársaságok polgári törvénykönyveinek a megalkotásánál és a megfelelő részbe ezeket is fel kell venni. A bírói gyakorlat alakította ki azt az elvet, hogy az elévülés általános szabálya állami tulajdonban levő vagyontárgy vonatkozásában nem alkalmazható. Kétségtelen azonban, hogy ezt az elvet a szovjet polgári jogi jogszabályok új kodifikálása során át fogják venni.

Ez csak néhány és nem is nagyszámú példa, mégis bizonyítja, hogy az új szovjet törvénykönyvek megalkotása szempontjából milyen gazdag és tartalmas forrást jelentenek a Szovjetunióban jelenleg hatályban levő jogszabályok, valamint a szovjet bírósági, gazdasági és egyéb állami szervek gyakorlati munkája során gyűjtött tapasztalatok.

Ott azonban, ahol maga az élet követeli meg, ahol ennek a szükségességét alátámasztják a gyakorlati igények és megalapozzák a jogtudomány következtetései is, új jogszabályok, és jogintézmények megalkotásának az útjára kell lépni. Teljesen indokolt tehát, hogy felvegyük a polgári törvénykönyvekbe a kár elhárításából származó kötelezettségek intézményét, vagy a büntető törvénykönyvekbe a szocialista tulajdon védelmével kapcsolatos bűnös gondatlansággért a személyes tulajdonban gondatlanul okozott kárért, a nemzeti egyenjogúság elvének megsértéséért, a női egyenjogúság megvalósításának akadályozásáért, a levéltitok megsértéséért és a magánlaksértésért stb. való felelősséget megállapító jogszabályokat.

A kodifikálási munkák elvégzése során a szovjet törvényhozó előtt álló bonyolult feladatokat meghatározott jogi formában kell megvalósítani. Amint az ismeretes, a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének hatodik ülészakán ezt a formát újszerűen határozták meg. Ez a forma nem csupán a Szovjetunió 1936. évi alkotmányának korábbi szövegezésében meghatározott formától különbözik, hanem különbözik e kérdés korábbi megoldási módjától is. Az alkotmány megváltoztatásával ugyanis az ülészak a legfontosabb törvénykönyvek kibocsátását valójában a szövetségi köztársaságok hatáskörébe utalta, csupán azt hagyta meg szövetségi hatáskörben, hogy a Szovjetunió legfőbb törvényhozási szerve a megfelelő törvényhozási ágak tekintetében megállapítsa az alapelveket. A Szovjetunió egészének és a szövetségi köztársaságoknak a hatáskörét hasonlóan osztotta meg annakidején a Szovjetunió 1924. évi alkotmánya. Az 1924. évi alkotmány 1. szakaszának *p)*

pontja értelmében a Szovjetunió állapítja meg a peres eljárásnak, a polgári és a büntető jogszabályoknak az alapelveit, a megfelelő törvénykönyvek kibocsátása azonban a szövetségi köztársaságok hatáskörébe tartozik. Ez a szabály azonban a gyakorlatban soha sem valósult meg teljesen, ugyanis szövetségi hatáskörben csupán a büntető jogszabályok és a büntető eljárás alapelveit állapították meg 1924-ben; a polgári jogszabályok és a polgári eljárás alapelvei ilyen módú megállapítására egyáltalán nem került sor.

Ezek szerint a büntető jogszabályok alapelveibe és a büntető törvénykönyvekbe, valamint a büntető eljárás alapelveibe és a büntető perrendtartásokba felveendő anyag elhatárolásánál jelenleg fel lehet használni az e kérdésben már korábban szerzett tapasztalatokat. Sőt a polgári eljárás alapelveinek és a polgári perrendtartásoknak a tartalmi elhatárolásánál is figyelembe lehet venni a büntető eljárási jogszabályok területén szerzett megfelelő tapasztalatokat. A polgári jogszabályok alapelveinek és a köztársasági polgári törvénykönyveknek az elhatárolásánál azonban lényegbevágóan új gyakorlati feladatot kell megoldanunk, ami éppen ezért különleges vizsgálódást igényel.

Ma már világosan kialakult két irányzat a Szovjetunió polgári jogszabályainak az alapelvei és a szövetségi köztársaságok polgári törvénykönyvei közötti kölcsönös viszony értékelése tárgyában.

Az első irányzat az alapelveket deklaratív törvénynek tekinti, amelyeknek csaknem kizárólag társadalmi és politikai jellegű általános tételekre kell szorítkozniuk. A deklaratív szabályok összessége azonban nem törvény és ha ezen az úton haladnánk, akkor nem az történnék, amit a Szovjetunió IV. összehívású Legfelső Szovjetjének 6. ülészakája akart, hiszen így a Szovjetunió hatásköre a polgári jogalkotást illetően nemcsak szűkülne, hanem semmivé válnék.

A másik irányzat szerint az alapelveknek sajátos törvénytervezeti jellegük van és ezt a törvénytervezetet a köztársasági polgári törvénykönyveknek kell konkretizálniuk és részletesen kidolgozniuk. E felfogás mellett azonban az alapelvekbe feltétlenül bekerülnének részletkérdésekre vonatkozó szabályok is, ez meg ellentmondana annak, hogy a kérdéses normatív aktusnak a jogszabályok vonatkozásában csupán az alapelvek meghatározása a feladata, másrésről pedig a legteljesebb homály fedné azt, vajon milyen elv alapján kell meghatározni, hogy mely jogszabályokat kell felvenni az alapelvekbe és melyeket a törvénykönyvekbe.

Úgy gondoljuk, hogy a polgári jogi jogszabályok alapelvei közé azokat az állandó jellegű jogszabályokat kell felvenni, amelyeknek elvi jelentőségük van, nevezetesen az olyan jogszabályokat, amelyek *a)* a polgári jogalanyiség elveit, *b)* Szovjetunióban fennálló tulajdoni fajtákat és formákat, valamint a szovjetunióbeli tulajdonjogvédelmi elveket, *c)* a polgári jogok érvényesítésének elveit, *d)* a polgári jogi felelősség elveit határozzák meg. Ennek a során pedig jogszabályoknak,

nem pedig pusztán deklaratív tételeknek a megszövegezéséről van szó. Mindezeket a jogszabályokat majd kiegészítik, továbbfejlesztik és konkretizálják a köztársasági polgári törvénykönyvek.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a jogalkotási alapelvek kibocsátásának a Szovjetunió hatáskörébe utalása egyáltalán nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy — szükség esetén — ösztövségi törvények kerüljenek kibocsátásra olyan jogágak tekintetében, amelyeknek a kodifikálása egyébként köztársasági szinten történik. Elképzelhető például, hogy a szállítási viszonyokat és a gazdasági tervszerződésekkel kapcsolatos viszonyokat ösztövségi polgári jogi törvényekkel kell szabályozni. De elképzelhető az is, hogy az állam elleni, vagy a katonai bűncselekményeket, továbbá azokat a bűncselekményeket, amelyeknek a büntető jellegét a Szovjetunió által is elfogadott nemzetközi egyezmény állapítja meg, ösztövségi büntető törvényekkel kell majd szabályozni. Következésképpen az alapelvek konkretizálása és részletes kidolgozása nemcsak a szövetségi törvénykönyvekben történik meg, hanem a megfelelő ösztövségi törvényekben is. A törvénykönyvek teljességének a biztosítása érdekében mindazonáltal célszerű volna, ha a törvénykönyvek egyes ösztövségi törvényeket teljes egészükben átvennének. Ez használhatóságukat is növelné.

A kodifikálási munkák elvégzésével kapcsolatban lényegbevágó jelentőségre tesznek szert a jogalkotásnak korábban nem kellő figyelemben részesített technikai problémái. A jogalkotás technikai követelményeinek a szem előtt tartása nemcsak a törvények szerkezetének a szempontjából fontos, hanem azért is, hogy biztosítsuk a törvényben szükséges logikát, amely azután a normatív aktusok gyakorlati alkalmazásának a során is érvényesül. Éppen ezért, ha a törvényalkotásánál a logika sérelmet szenved, a gyakorlatban téves döntések hozatalának a lehetőségét teremti meg. Példa erre, hogy a Ptk. 60. szakaszában foglalt általános szabály értelmében a jóhiszemű szerzőtől nem lehet a birtokában levő vagyontárgyat visszakövetelni, a Ptk. 191. szakasza mégis lehetővé teszi az ilyen vagyontárgy visszakövetelését, ha a vételi szerződést a felperes előbb kötötte meg, mint az alperes. Ez az ellentmondás alapul szolgál arra, hogy a bíróság ugyanazt a keresetet a Ptk. 60. szakasza alapján elutasítsa és arra is, hogy a Ptk. 191. szakasza alapján helyt adjon neki.

Az ilyen és ehhez hasonló hibák kiküszöbölése érdekében a törvénytervezetek és az egyéb normatív aktusok kidolgozásánál szorgos figyelemmel kell lenni a jogalkotás technikai szabályaira.

Ezzel kapcsolatban még arról is szó van, hogy a törvényben, bár jogi konstrukciókat alkalmazunk, azonban a jogszabályokat közérthető formában fogalmazzuk meg. A jogi konstrukciók nélkülözhetetlenek, minthogy ezek biztosítják a törvény rövidségét és pontosságát. Például: ha a törvény nem konstruálná meg valamilyen módon a lopást, a gyakorlatban e fogalomnak igen gyak-

ran a legkülönbébb jelentőséget tulajdonítanak. Abban az esetben azonban, ha a jogi konstrukció bonyolult formában jut kifejezésre, a megfelelő szabály gyakorlati alkalmazása jelentékeny nehézségekkel fog járni. Így például a szovjet polgári jognak igen fontos tételét a Ptk. 1. szakasza a következőképpen fejezi ki: „A polgári jogokat a törvény védi, kivéve azokat az eseteket, amikor érvényesítésük társadalmi és gazdasági rendeltetésükkel ellentétben történik.” E szövegben azonban sok minden homályos maradt. Nem világos, hogy mit kell érteni a jog „társadalmi és gazdasági rendeltetésén”. Az sem világos azonban, hogy az ilyen jog érvényesítésével kapcsolatban a társadalmi és gazdasági rendeltetésével összefüggő minden ellentét jogellenes-e és hogy a védelem megtagadása magának a szubjektív polgári jognak az elvesztését jelenti-e? Hosszú évekig kellett alkalmazni a Ptk. 1. szakaszát, amíg igazi értelme teljesen világossá vált. Ha ennek a szakasznak a szövegezése kezdettől fogva közérthető lett volna, mindez nem így alakul.

Továbbá szólni kell arról is, hogy a jogszabályokat helyesen kell felosztani általános, konkrét és kivételes szabályokra. Mellesleg megjegyezve a törvénykönyvek olykor nem tartalmazzák a szükséges általános szabályokat. Így a Btk. nem tartalmaz a bűnösség alapján való felelősség elvét kimondó általános szabályt. A Ptk.-ban nincs olyan általános szabály, amely meghatározná a polgári jogok anyagi jogi védelmének a formáit. Olykor általános jelentőséget tulajdonítanak olyan szabályoknak, amelyek valójában konkrét jellegűek. Így a Ptk. 30. szakasza konkrét szabály, ugyanis csak az érvénytelen ügyletek bizonyos fajtája tekintetében rendelkezik. Minthogy azonban a polgári törvénykönyvben a kérdésre vonatkozólag nincsen általános szabály, a bíróság nem ritkán minden olyan érvénytelen ügyletet a Ptk. 30. szakasza alapján minősít, amely nem esik az érvénytelen ügyletről szóló más konkrét jogszabályok hatálya alá; ez pedig komoly nehézségeket okoz annak a kérdésnek az eldöntésénél, vajon mik a következményei az ilyen ügylet teljesítésének. Olykor nem megfelelő a viszony a konkrét normák között, ami joghézagot eredményez. Így a Btk. 142. szakasza a súlyos testi sértésért való felelősségről szól, a Btk. 143. szakasza viszont az életveszélyt nem jelentő testi sértésért való felelősséget rendezi. A büntető törvénykönyv azonban egyáltalán nem tartalmaz rendelkezést az életveszélyes testi sértésre vonatkozólag. Előfordul, hogy a konkrét szabály kivételes szabály formájában jut kifejezésre. Minthogy azonban a kivételes szabályokat nem lehet kiterjesztően értelmezni, a gyakorlatban ez is jelentős nehézséget okoz. A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége által 1953. szeptember 10-én hozott törvényerejű rendelet lehetővé teszi a házkezelőségek kapusainak igazgatási úton történő kilakoltatását. Továbbra sem világos azonban, hogy mi legyen a házkezelőségek többi dolgozóival, akik munkájukkal összefüggően ugyancsak természetben kaptak lakást.

Ezenkívül szólni kell még arról is, hogyan biztosítsuk a pontosságot a törvényszakaszokra és az egyes szakaszok részekre bontását illetően. Ugyanazt a szakaszt több részre osztani csak akkor lehet, ha az általánostól a különös felé haladunk, valamint akkor, ha a szakasz egyik részének szabályát további részeiben pontosabban kívánjuk kifejtetni. Teljesen helytelen azonban egy szakaszt különböző részekre osztani, ha egymással párhuzamos, sőt esetleg egymást kizáró szabályokat tartalmaznak; ezt példázza a polgári törvénykönyv 413. és néhány más szakasza is.

Végül szólunk még arról, hogy a törvénykönyv egyes szakaszaival kapcsolatban megfelelően és ésszerűen kell alkalmazni a megjegyzéseket. Vannak, akik egyáltalán a megjegyzések mellőzése mellett vannak, aminek legnagyobb részét komoly alapja van. Így például semmivel sem lehet megmagyarázni, hogy a büntetőjogi felelősséget kizáró körülményeket meghatározó igen fontos szabály hogyan került a Btk. 6. szakaszához írt megjegyzésbe. A megjegyzéseket azonban mégsem kell teljesen mellőzni. A törvények gyakran használnak külön magyarázatot igénylő különféle terminus technikusokat. Ezenkívül a normatív aktus rövidségének a biztosítása és az ismétlések elkerülése érdekében hivatkozni lehet ugyanannak a törvénynek más szakaszaira, illetőleg még más normatív aktusokra is. Minden ilyen és más hasonló esetben megengedhető és egyben igen célszerű a megjegyzések alkalmazása.

A jogalkotási technikának csak néhány problémájával foglalkozunk. Ezeknek a problémáknak a hatalmas gyakorlati jelentősége teljes mértékben indokoltta és valóban szükségessé teszi mindenre kiterjedő külön tanulmányozásukat.

A kodifikálási munkák végzése során meg kell fontolni azt is, hogy milyen sorrendben kell megalkotni az új törvénykönyveket. Ebben a vonatkozásban lényeges segítséget tudna nyújtani a jogágak szerinti törvénykönyveknek (Btk., Ptk., Bp., Pp. stb.) és a komplex törvénykönyveknek (szállítási törvénykönyvek, vámtörvénykönyv stb.) egymástól való elhatárolása. A tapasztalatok azt mutatják, hogy komplex szabályzatok és törvénykönyvek kibocsátására a jövőben is okvetlenül szükség lesz. E törvénykönyvek alkotórészeit azonban alá kell rendelni a megfelelő jogágak szerinti törvénykönyvek általános szabályainak. Így például a szállítási törvénykönyveket a szállítás vonalán a polgári törvénykönyv általános szabályainak, a szállítás igazgatását illetően pedig az igazgatási törvénykönyv általános szabályainak kell alárendelni. Az e fajta alárendeltség érvényesüléséhez azonban szükséges, hogy előbb a jogágak szerinti kodifikálás történjék meg és csak azután térjünk át a komplex kodifikálásra; legújabbán elfogadott komplex törvénykönyveket és szabályokat pedig (például a szállítási szabályzatokat) a megfelelő jogágak szerinti törvénykönyvek elfogadása után okvetlenül vizsgáljuk felül.

A szovjet jogszabályok kodifikálásának a végrehajtásával egyidejűleg meg kell kezdeni a

munkát a Szovjetunió törvénytárának, valamint a szövetségi köztársaságok törvénytárainak az összeállításával kapcsolatban.

A törvénytár *elsősorban* azért nélkülözhetetlen, mert így biztosítható a törvényhozási aktusok közzétételének a teljessége. Bár ebben a vonatkozásban az utóbbi időben jelentékeny eredményeket értünk el, még mindig elég sok a hiba. Semilyen elvi megfontolással sem lehet magyarázni például azt, hogy az 1956. december 16-án a serdülők mnukavédelmének a fokozása tárgyában kibocsátott törvényerejű rendeletet közzétették az újságokban, de nem közölték a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Közlönyében; vagy azt, hogy a Közlöny nem tartalmazza az 1956. április 24-én kelt és az 1953. szeptember 10-én kelt törvényerejű rendeleteket, amelyek közül az első a büntető törvénykönyv, a második pedig a polgári törvénykönyv melléklete. Ha van törvénytár és szigorúan megtartjuk azokat a szabályokat, amelyek előírják az újonnan kibocsátott törvényhozási aktusok felvételét a törvénytárba, akkor ilyen jelenségek nem fordulhatnak elő.

A törvénytárra szükség van — *másodszor* — azért, hogy a lehető legjobban biztosítsa valamely törvény megtalálásának a lehetőségét annak a számára, aki a törvényt a gyakorlatban alkalmazni kívánja. Ehhez a törvénytár anyagának nem időrendi sorrendben, hanem téma szerinti összeállítása szükséges. Az egyes normatív aktusokat viszont a törvénytárba való felvétel során nem szabad elaprózni. Ezért a törvénytárat úgy kell összeállítani, hogy az a jogágak szerinti törvénykönyvek rendszere legyen és egyben megfelelően (azaz téma szerint) rendszerezze az összes többi, így a komplex törvénykönyveket is.

A törvénytár szükséges — *harmadszor* — azért, hogy biztosítsa a hatályos jogszabályokból az ellentmondások és az ismétlések kiküszöbölését. E feladat megvalósításához a törvénytár létrehozásával kapcsolatos munkákat elvileg és úgy kell megszervezni, hogy azok ne csak a törvénytárba való felvétel szabályaira legyenek tekintettel, hanem bizonyos mértékig kodifikálási elemeket is tartalmazzanak. A törvénytár megalkotásának együtt kell haladnia néhány hatályos normatív aktus átdolgozásával és néhány új jogszabály megszerkesztésével.

Az elmondottakból világos, hogy a törvénytár megalkotásának a munkája nagyobb terjedelmű és jóval több fáradozást igényel, mint az egyes törvénykönyvek kidolgozása. E munka végrehajtásának a meggyorsítása érdekében célszerű volna, ha először az időrendi sorrendre tekintettel tennék közzé a Szovjetunió törvénytárát és a szövetségi köztársaságok törvénytárait és csak ezt követően térnének át a témák szerint csoportosított törvénytárak megalkotására. Ezenfelül azonban eljött az ideje, annak is, hogy rendezzük és az általános felhasználás céljaira is megfelelő rendszerbe foglaljuk a Szovjetállam szervei által kibocsátott összes többi normatív aktusokat is.

O. Sz. Ioffe és M. D. Sargorodszkij

Az üzemi tanács és a vállalati kollektíva

A) Az üzemi tanács és a részvételi jogok

I. Az üzemi tanács intézménye, melyet a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a Szakszervezetek Országos Tanácsának Elnöksége a 1086/1957. (XI. 17.) számú közös határozatával szabályozott, csak része egy sokkal szélesebb körű kérdés-komplexumnak, mégpedig a dolgozók részvételi jogának. A részvételi jogok körébe azok a jogosítványok tartoznak, amelyek alapján a dolgozók, a kollektíva, az üzemi tanács és a szakszervezetek részt vehetnek a vállalati tevékenység, megszervezésében és ellenőrzésében.

II. A részvételi jogokat eddig a vállalati dolgozók összessége, vagyis a kollektíva nevében és képviselőjében általában a vállalati szakszervezeti alapszerv vezetősége, vagyis az üzemi bizottság gyakorolta. A Mt. által meghatározott esetekben azonban a dolgozók üzemi gyűlésén vagy termelési tanácskozáson közvetlenül élhetnek részvételi jogaikkal. Az üzemi tanácsról szóló határozat ezeket a lehetőségeket a jövőre nézve sem szüntette meg. Az üzemi bizottság tehát a számára biztosított jogkörben továbbra is eljár a kollektíva nevében és képviselőjében, a Mt. által meghatározott esetekben pedig továbbra is közvetlenül a kollektíva gyakorolja a részvétel jogát. Így pl. az üzemi gyűlésen kell megvitatni a kollektív szerződés és a vállalati munkarend tervezetét és a végleges szöveget a dolgozók észrevételeinek és javaslatainak a figyelembevételével kell elkészíteni. A jövőben is egyes kérdésekben a dolgozók kollektívája dönt a termelési tanácskozáson.

Vizsgáljuk meg tehát először a dolgozók részvételi jogát általában, hogy ezen belül kijelölhesük az üzemi tanács jogkörét, elhatárolva egymástól az üzemi tanács, az üzemi bizottság, az üzemi gyűlés, valamint a termelési tanácskozás jogkörét. Ezzel egyidejűleg fel kell tárnunk a jogkörök között fennálló összefüggéseket is, mert egészen nyilvánvaló, hogy e megosztott jogköröknek végső fokon egységes rendszert kell alkotniok a társadalom, a vállalat, a kollektíva és az egyes dolgozók egyéni érdekeinek az összehangolása érdekében.

III. *A részvételi jog gyakorlásának különböző szintjei.* A dolgozók magas fokú érdekvédelméért és a szakszervezetek történelmi érdemeinek a honorálásáért jelenti, hogy a dolgozók szakszervezeteik útján nemcsak vállalati, hanem magasabb szinten is részvételi jogokat gyakorolnak. A részvételi jog gyakorlása ugyanis a következő szinteken történik: 1. országos szinten a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT); 2. iparági szinten a különböző iparági szakszervezeti központok (szakszervezet); 3. vállalati szinten az üzemi tanács, a szakszervezeti alapszerv vezetősége (üzemi bizottság), vagy közvetlenül a dolgozók gyakorolják a

részvételi jogot üzemi gyűlésen vagy termelési tanácskozáson.

Az üzemi tanács jogköre tehát — a szakszervezet lépcsőzetes felépítésével szemben — csak vállalati szinten érvényesül. Ebből is következik, hogy az üzemi tanácsnak az üzemi bizottsággal és az igazgatóval szoros kapcsolatot kell tartania, mert az üzemi tanács a vállalati szinten meg nem oldható kérdéseket csak az igazgató, illetőleg az üzemi bizottság útján terjesztheti magasabb szinten működő szakszervezeti, illetőleg állami szervek elé. Ezt a kapcsolatot egyébként a határozat szervezetiileg is biztosítja, mert az üzemi bizottság elnöke egyben az üzemi tanács elnöke is, az igazgató pedig tagja az üzemi tanácsnak.

IV. *A részvételi jog tárgya általában.* A Mt. V. 2. §-a a szakszervezetek jogkörét az egyes feladatok köré csoportosítva sorolja fel. Meghatározza ugyanis, hogy a szakszervezetek a dolgozók képviselőjében és érdekében milyen intézkedésekre jogosultak: 1. a kollektív szerződések megkötése és végrehajtásuk ellenőrzése; 2. a termelés és a termelékenység emelése; 3. a dolgozók munkafeltételeinek a megjavítása és anyagi helyzetük emelése; 4. a dolgozók testi épségének és egészségének fokozott biztosítása; 5. a dolgozók ellátásának állandó javítása; 6. a társadalombiztosítás fejlesztése; 7. az üdültetés megszervezése és 8. a kulturális és sportélet fejlesztése érdekében.

E felsorolás azonban csak a leglényegesebb feladatokat emeli ki, tehát következő fejtegetéseimben arra törekszem, hogy a Mt. és a Mt. V. egyéb rendelkezéseinek a figyelembevételével lehetőleg teljes képet adjak a szakszervezet jogköréről és feladatairól.

A dolgozók a szakszervezeteik útján: 1. részt vesznek az életkörülményeiket érintő kérdések szabályozásában; 2. részt vesznek az életkörülményeiket érintő egyes konkrét kérdések eldöntésében; 3. részt vesznek a vállalat gazdasági, szociális és kulturális tevékenységének a konkrét megszervezésében és irányításában, a tervek teljesítése, jogaik megvalósulása és kötelezettségeik teljesítése érdekében; 4. ellenőrzik a jogaikat és törvényes érdekeiket biztosító jogszabályok megtartását; 5. felhívják a felelős szervek figyelmét, hogy megszabott határidőn belül szüntessék meg a hibákat, vagy pótolják a mulasztásokat; eredménytelenség esetén megfelelő hatósági eljárás megindítását kezdeményezhetik; 6. a munkavédelem érdekében megteszik a szükséges intézkedéseket.

V. *A részvételi jog tartalma és jogi formája.* A magyar munkajog a részvételnek következő formáit ismeri: 1. önálló szabályozás vagy döntés joga; 2. közös szabályozás vagy közös döntés joga; 3. tanácskozási jog, amelynek az állami szerv, illetőleg a vállalat oldalán a meghallgatási kötelezettség felel meg; 4. javaslattételi jog; 5. ellenőrzési jog, ideértve a vizsgálat, az adatszerzés és a tájékozódás jogát is; 6. közvetlen intézkedési jog.

¹ A magyar szakszervezetek új alapszabálya az üzemi bizottságot szakszervezeti bizottságnak nevezi.

Vizsgáljuk meg, hogy a részvételi jognak az előző, IV. pontban felsorolt tárgyaihoz a részvételi jognak milyen formái, fokozatai kapcsolódnak.

VI. *A dolgozók részvétele az életkörülményeik szabályozásában.* A magyar munkajog széles és sok vonatkozásban az államigazgatási szervekkel egyenrangú szerepet biztosít a szakszervezeteknek a dolgozók életkörülményeinek a szabályozásában, hogy a szakszervezetek minden korlátozás nélkül betölthessék szerepüket, valóban a dolgozók érdekvédelmi, érdeképviseleti szervei legyenek.

E követelmény megvalósulását szolgálja a Mt. 4/A §-a, amelynek értelmében az állami szervek a dolgozók életkörülményeit, így különösen a munkafeltételeket, a munkabérek, a munkavédelmet, a munkásellátást, a munkaversenyt, a társadalombiztosítást, a kultúrát és a sportot érintő kérdéseket — a SZOT és a szakszervezetek részvételével szabályozzák. A részvételi jogot biztosító egyes rendelkezések a következők:

1. *Tanácskozási jog.* Munkajogunk a Minisztertanácsra vonatkozóan állapít meg tanácskozási jogot, illetőleg meghallgatási kötelezettséget, mert elrendeli, hogy a Minisztertanács — a dolgozók életkörülményeivel kapcsolatos kérdésekben — a SZOT véleményének a meghallgatásával határoz.

2. *Közös szabályozás joga.* Általános szabály, hogy a miniszterek a dolgozók életkörülményeivel kapcsolatos kérdéseket csak a szakszervezetekkel egyetértésben, közösen szabályozhatják.

3. *Javaslattelevi jog.* A szakszervezetek feladatköréből folyik, hogy bármilyen kérdésben javaslatot tehetnek a megfelelő szabályozásra.

Vannak azonban olyan szabályozásra váró kérdések, amelyekben a Mt. egyenesen a szakszervezettől várja a javaslattelevit és ezért a szakszervezet hatáskörébe utalja, hogy önállóan vagy az állami szervvel egyetértésben javaslatot tegyen. Ezek a kérdések a következők: a) A szakszervezetek — a dolgozók munkafeltételeinek megjavítása és anyagi helyzetük emelése érdekében — a munkabérek és a munkafeltételek szabályozására javaslatokat készíthetnek és ilyen rendelkezések kidolgozására a minisztereket felkérhetik, valamint a munkabérek és a munkafeltételek szabályozására a miniszterekkel együtt a Minisztertanácsnak is javaslatot tehetnek. b) A dolgozók testi épségének és egészségének fokozott biztosítása érdekében a szakszervezetek javaslatot tehetnek az egészségvédelem és a balesetelhárítás fejlesztésére. c) Az egészségre ártalmas munkát, a tudományos vagy nevelőmunkát végző, valamint a vezető állású dolgozók pótszabadságának mértékét munkakörönként a SZOT javaslatára a Minisztertanács határozza meg. d) A munkák és a munkások besorolási útmutatóit és példatárait, valamint ezek módosítását és kiegészítését a miniszternek a szakszervezettel egyetértésben előterjesztett javaslatára a Minisztertanács hagyja jóvá.

4. *Önálló szabályozás joga.* A szakszervezeteket két fontos területen illeti meg az önálló szabályozás jogköre, mégpedig a társadalombiztosítás és az üdültetés területén. a) Az állami társadalom-

biztosítás igazgatását a szakszervezetekbe tömörült dolgozók látják el a SZOT irányítása mellett. A társadalombiztosítás megszervezése, irányítása és ellenőrzése érdekében a SZOT, valamint a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja és a Vasutasok Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központja — a hatáskörükbe tartozó kérdéseket — hatósági határozattal szabályozhatják. b) A Magyar Népköztársaság a szakszervezetek közreműködésével biztosítja a dolgozók üdültetését. Erre való tekintettel az üdültetés szabályait a SZOT állapítja meg.

5. *Az üzemi tanács hatásköre.* A kifejtettek-ből megállapítható, hogy a dolgozók életkörülményeit érintő szabályozás területén a szakszervezeteket nem vállalati, hanem magasabb szinten illeti meg a részvételi jog a dolgozók képviselőiben. Az üzemi tanács hatásköre viszont csak vállalati szinten érvényesül, amiből következik, hogy az üzemi tanács részére biztosított hatáskör a szabályozás tekintetében egyáltalában nem érinti a szakszervezetek eddig ismertett hatáskörét.^{1/a} Nincs viszont akadálya annak, hogy az üzemi tanács e kérdésekben is javaslattal fordulhasson az illetékes állami vagy szakszervezeti szervekhez.

VII. *A dolgozók részvétele az életkörülményeiket érintő egyes konkrét kérdések eldöntésében.* A megelőző, VI. pontban ismertettem a szakszervezetek jogkörét a dolgozók életkörülményeire vonatkozó szabályozással kapcsolatban. Vannak azonban olyan kérdések, amelyeket előre, teljes részletességgel szabályozni nem lehet, hanem amelyekben a vállalat vagy a hivatal konkrét szükségleteinek és lehetőségeinek, továbbá a vállalat és a dolgozók érdekeinek a mérlegelésével lehet csak dönteni. A Mt. ezekben az esetekben, amidőn a döntés a dolgozók érdekeit érinti, részvételt biztosít a dolgozóknak a döntés kialakításában.

1. *Önálló döntés joga.* A hatáskörükbe utalt esetekben a szakszervezetek önállóan döntenek a túlmunkában, a heti pihenőnapokon, és a munkaszüneti napon végezhető munka kérdésében.

2. *Közös döntés joga.* A Mt. és a Mt. V. nagyon széles körben biztosítja a szakszervezetek részére azt a jogkört, hogy az állami szerv csak velük egyetértésben, közösen dönthet. A legfontosabb esetek a következők: a) A munkavédelmi ellenőrzés érdekében új üzemek, létesítmények, gépek és berendezések üzembehelyezése csak a szakszervezet hozzájárulásával történhet; b) Olyan dolgozók részére, akiknek munkakörükben rendszeresen megismétlődő időszakos munkatorlódás fordul elő (pl. bérelszámolók, könyvelők stb.), a túlmunka elkerülése érdekében a vállalat igazgatója az üzemi bizottsággal egyetértésben állapíthat meg a rendes havi (heti) munkaidőkereten belül egyenlőtlen munkaidőt; c) Osztott munkaidő bevezetését a miniszter személyes hatáskörben engedélyezheti a szakszervezet elnökségével egyetértésben; d) Egy személy egy hónap alatt legfeljebb nyolc órát dolgozhat túlmunkában. A miniszter

^{1/a} A kollektív szerződés és a vállalati munkarend kérdésével később foglalkozom.

a túlmunkaórák számát kivételes esetben és személy szerinti indokolás alapján — de csak a vállalat igazgatója és az üzemi bizottság közös kérésére és a szakszervezet hozzájárulásával — havi tizenkét órára felemlheti. A felemlés legfeljebb negyedévi időtartamra szólhat. *e)* A vállalat igazgatója túlmunkát — a Minisztertanács által engedélyezett kivételektől eltekintve — a havi 8, illetőleg 12 órás kereten belül is csak az üzemi bizottság előzetes hozzájárulásával rendelhet el. *f)* A szakszervezet területi bizottsága, járási bizottsága, az üzemi bizottság és a műhelybizottság megválasztott tagjának és póttagjának, valamint a területi, a vállalati és a műhelyi egyeztető bizottság szakszervezeti tagjának a munkaviszonyát a vállalat felmondással csak a közvetlen felsőbb szakszervezeti szerv hozzájárulásával szüntetheti meg. Ilyen dolgozó áthelyezése is csak a felsőbb szakszervezeti szerv hozzájárulásával történhet.

3. Tanácskozási jog. Az állami szerv a döntés előtt a következő esetekben köteles a szakszervezettel tanácskozni: *a)* A dolgozó munkakörének és munkabérének meghatározása előtt az üzemi bizottság véleményét általában ki kell kérni. *b)* A szakszervezetek részt vesznek a szabadságolási tervek elkészítésében. *c)* A vállalat igazgatója — kivételesen fontos érdekből is — a dolgozó már megkezdett szabadságát csak az üzemi bizottság meghallgatása után szakíthatja félbe. *d)* A norma megállapítása ellen beadott panaszt végső fokon a vállalat igazgatója dönti el, de az üzemi bizottság meghallgatása után. *e)* Részt vesznek a szakszervezetek a vállalati dolgozókat érintő kulturális és sportcélokat szolgáló beruházási tervek kidolgozásában és az igazgatói alap felhasználási tervek elkészítésében is. *f)* A segélyt vagy előleget a vállalat igazgatója engedélyezi, de köteles előzetesen az üzemi bizottságot meghallgatni. *g)* A szakszervezetek közreműködnek a munkavédelmi beruházási keretek megállapításában és felosztásában.

4. Javaslatétel joga. A szakszervezeteket lényegében minden vonatkozásban megilleti a javaslatétel joga. Ezért a Mt. csak kiemeli azokat az eseteket, amelyekben helyes, hogy a szakszervezet tegyen javaslatot, így például a munkavédelem fejlesztése, a lakások felosztása érdekében stb.

5. Az üzemi tanács hatásköre. A dolgozók életkörülményeit érintő egyes kérdések eldöntésében való részvétel alkotja azt a kört, amelyen belül a határozat II. 9. pontja döntési jogkört biztosít az üzemi tanácsnak.

E pont szerint az üzemi tanács a következő kérdésekben dönt: *a)* a vállalati nyereségrészesedés felosztásának irányelvei; *b)* a Minisztertanács — SZOT Vándorzászlóval, illetve az Élüzem címmel járó pénzjutalom összegének felosztása; *c)* a szociális beruházásokra szánt összegek felhasználása; *d)* az igazgatói alap szociális és kulturális célokra fordítható részének felhasználása; *e)* a munkaruha elosztása, a törvényes rendelkezések keretén belül; *f)* külön jogszabályok által hatáskörébe utalt kérdések.

Ha e felsorolást megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az üzemi tanács jogköre nem csor-

bítja a dolgozók, illetőleg a szakszervezetek számára már eddig biztosított részvételi jogokat, sőt éppen ellenkezőleg, a határozat kibővítette a dolgozók részvételi jogát, mert a felsorolt kérdésekben eddig az igazgató egyedül döntött, és a dolgozókat vagy a szakszervezetet csak tanácskozási jog illette meg.

Nem csorbítja-e azonban az üzemi tanács döntési joga a tanácskozási jogot abban az értelemben, hogy e tanácskozási jogok most már feleslegessé váltak, hiszen úgyszólván az üzemi tanács dönt. Véleményem szerint az üzemi tanács döntési jogának ilyen következménye nincs és nem is lehet, mert az üzemi tanács éppen akkor hoz majd helyes döntéseket, ha e kérdéseket a dolgozók kollektívája vagy a szakszervezet — az eddig is már biztosított jogkörben — előzetesen megvitatja és ezzel a helyes döntést előkészíti.

Az üzemi tanács döntési jogkörével kapcsolatban inkább az a kérdés merül fel, hogy nem lenne-e helyes egyes kérdéseket is az üzemi tanács döntési jogkörébe utalni, amelyekben eddig — magasabb szinten — a szakszervezetet illette meg a részvételi jog. Erre a határozat II. 9. pontjának *f)* alpontja a lehetőséget megadja. Az üzemi tanács döntési jogkörének a lehetőségekkel józanul számoló fokozatos bővítése pedig előmozdítaná a vállalat önállóságának a fokozását is, ha egyes — eddig magasabb szinten eldöntött — kérdések az üzemi tanács döntési jogkörébe kerülnek.

Itt utalok arra is, bár ez a megállapítás nemcsak az üzemi tanács döntési, hanem ellenőrző és véleményező jogkörére is vonatkozik, hogy az üzemi tanács jogkörébe nem egyes dolgozók konkrét ügyeinek az eldöntése, vagy ezekkel kapcsolatos ellenőrzés, illetőleg döntés tartozik. Egyes dolgozók konkrét ügyeivel való foglalkozás továbbra is az üzemi bizottság és az egyeztető bizottság feladata. Az üzemi tanács jogköre ezzel szemben arra terjed ki, hogy az egész kollektívát, illetőleg a vállalatot érintő általános jellegű kérdésekkel foglalkozzék.

VIII. A dolgozók részvétele a vállalat gazdasági, szociális és kulturális tevékenységének a konkrét irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében. A dolgozókat már eddig is részvételi jog illette meg a vállalat belső gazdasági, szociális és kulturális tevékenységének a területén. E részvételi jogokat a dolgozók általában három intézmény, a kollektív szerződés, a vállalati munkarend és a termelési tanácskozás keretei között gyakorolják.

1. Magyarországon jelenleg az üzemi kollektív szerződés intézményét szabályozza a Mt. A Mt. 7. §-a szerint a Magyar Népköztársaság a kollektív szerződés rendszerével lehetőséget nyújt a dolgozóknak arra, hogy közvetlenül is részt vehessenek munkafeltételeik és munkakörülményeik megállapításában. Biztosítja továbbá a dolgozóknak azt a jogát, hogy a szocialista üzem működése felett társadalmi ellenőrzést gyakorolhassanak.

Az üzemi kollektív szerződés általában nem normatív jellegű szabályokat, hanem konkrét kötelezettségvállalásokat tartalmaz, éppen a vállalat

belső gazdasági, szociális és kulturális tevékenységére vonatkozóan. A kollektív szerződésben ugyanis a vállalat igazgatója a vállalat képviselőjében, de a saját nevében is kötelezi magát azoknak a konkrét műszaki, szervezési stb. feltételeknek a biztosítására, amelyek lehetővé teszik a terv teljesítését, illetőleg túlteljesítését, a dolgozók munkafeltételeinek a megjavítását, a vállalat jóléti és munkavédelmi feladatainak a megvalósítását, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának az emelését. A dolgozók pedig a tervek teljesítésére, illetőleg túlteljesítésére vállalnak kötelezettséget.

A Mt 8. §-a szerint a kollektív szerződést a vállalat dolgozói nevében az üzemi bizottság köti a vállalat igazgatójával. A 9. § szerint pedig a kollektív szerződés tervezetét a vállalat dolgozóinak a gyűlésén meg kell vitatni. A végleges szöveget a dolgozók észrevételeinek és javaslatainak a figyelembevételével kell elkészíteni. A kollektív szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítéséről pedig a vállalat igazgatója és az üzemi bizottság köteles negyedévenként üzemi ülésen beszámolni, a beszámolót a dolgozók megvitatják. A határozat a kollektív szerződés intézményét és megkötésének a rendjét nem érinti. Megfontolást érdemel mégis, nem lenne-e helyes, ha az üzemi tanács ellenőrizné a kollektív szerződés végrehajtását általában is. Az üzemi tanács ellenőrzési jogkörébe ugyanis több olyan kérdés is tartozik, amelyek végrehajtását éppen a kollektív szerződés szabályozza.

2. *A vállalati munkarend.* A Mt. 11. §-a szerint a vállalat belső rendjét a vállalati munkarend szabályozza. A 13. § értelmében pedig a vállalati munkarendet az igazgató állapítja meg az üzemi bizottsággal egyetértésben. Előzetesen azonban a tervezetet a dolgozók elé kell terjeszteni és észrevételeiket figyelembe kell venni. A határozat szerint a munkarend módosítása esetén az üzemi tanács véleményét ki kell kérni. Ez a rendelkezés azonban nem érinti a vállalati munkarend megalkotásának jelenlegi módját, hanem csak tanácskozási jogot biztosít az üzemi tanácsnak a munkarend módosításával kapcsolatban.

3. *Termelési tanácskozás.* A gazdálkodás irányítására és ellenőrzésére vonatkozó részvételi jog folyamatos gyakorlásának egyik legfontosabb főruma a termelési tanácskozás. A kormány és a SZOT által közösen kiadott 1068/1957. (VIII. 4.) sz. határozat szerint ugyanis minden vállalatnál termelési egységenként negyedévenként tervismertetéssel, félévenként mérlegbeszámolóval egybekötött termelési tanácskozást kell tartani.

A termelési tanácskozáson: a) Megvitatják az adott termelési egység előtt álló közvetlen tervfeladatokat és az ezzel kapcsolatos problémákat, valamint kialakítják a feladatok megvalósításához szükséges feltételeket, műszaki és szervezési intézkedéseket, valamint módszereket. b) A dolgozókkal megtárgyalva kialakítják a célok eléréséhez a helyi sajátosságoknak legjobban megfelelő versenyformát, azok módszereit és szervezeti kerekeit. c) Értékelik a célkitűzések megvalósítását.

A munkaversenyben jó és kiváló eredményeket elérő dolgozók anyagi és erkölcsi megbecsüléséről, a kitüntetések és jutalmak odaítéléséről az igazgató és az üzemi bizottság javaslata alapján maguk a dolgozók döntenek. d) A dolgozók által a termelési tanácskozásokon tett javaslatok nyilvántartásáról és megvalósításáról az érintett egység műszaki és gazdasági vezetője köteles gondoskodni. A javaslat sorsáról pedig köteles a javaslattevő dolgozót 8 napon belül értesíteni.

4. *Az üzemi tanács hatásköre.* A határozat II. 6. pontja szerint az üzemi tanács ellenőrzi a vállalat gazdaságos működését, ezen belül a) a termelő berendezések, a nyersanyag, a pénzügyi eszközök és a munkaerő tervszerű felhasználását; b) a műszaki fejlesztés feladatainak végrehajtását; c) a minőségi ellenőrző szervezet működését; d) a munkafegyelem megtartását; e) a társadalmi tulajdon védelmére hozott rendelkezések végrehajtását.

A határozat II. 7. pontja pedig elrendeli, hogy az üzemi tanács véleményét ki kell kérni az alábbi ügyekben: a) a minisztérium keretszámai alapján elkészített vállalati tervjavaslat; b) a vállalat saját eszközeiből, illetőleg a rövidlejáratú hitelek-ből történő beruházásainak meghatározása, valamint a felújításokra szánt összegek felhasználása; c) a meghatározott vállalati szervezeti felépítés és munkarend módosítása; d) a főbb bérezési formák kialakítása; e) az alkalmazotti létszám meghatározása; f) a nagyobb jelentőségű újítások és találmányok bevezetése; g) a mérlegbeszámolóból adódó feladatok.

Végül a II. 8. pont szerint a vállalat igazgatója illetőleg az üzemi bizottság olyan kérdésekben is kikérheti az üzemi tanács véleményét, melyre nézve a jelen határozat 7. pontja ezt nem írja elő.

Kétségtelen, hogy az üzemi tanács ellenőrző és tanácskozási jogköre sok vonatkozásban érintkezik a kollektívának a kollektív szerződés megkötésével, a vállalati munkarend megalkotásával és a termelési tanácskozással kapcsolatban gyakorolt részvételi jogaival. De ebben a vonatkozásban is azt állapíthatjuk meg, hogy e jogkörök nem egymást csorbítják, hanem egymást erősítik, és végeredményben más-más oldalról, de ugyanazt a célt, a vállalat gazdaságos működését és a dolgozók érdekeit hivatottak szolgálni. Sőt — ha a határozat erről kifejezetten nem is tesz említést — az üzemi tanács munkája szükségképpen kiterjed arra is, hogy jó kollektív szerződések és munkarendek jöjjenek létre, és hogy azokat meg is tartásák, továbbá az üzemi tanács jó munkája nagymértékben elősegítheti a termelési tanácskozások eredményességét is.

IX. *A dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartásának az előmozdítása.* A SZOT és a szakszervezetek a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartása érdekében a miniszterektől és a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt szervektől a jogszabályok végrehajtásáról tájékoztatást kérhetnek és a végrehajtás ellenőrzése érdekében helyszíni vizsgálatot tarthatnak.

A vállalat igazgatója köteles a vizsgálathoz szükséges felvilágosításokat megadni és az adatokat rendelkezésre bocsátani.

Ezenfelül a SZOT és a szakszervezetek a dolgozók életkörülményeire vonatkozó rendelkezések végrehajtásával kapcsolatos hibákra és mulasztásokra a végrehajtásért felelős személyek figyelmét felhívhatják, határidőt szabhatnak a hibák és mulasztások megszüntetésére, és ha azok a szükséges intézkedést ennek ellenére sem teszik meg, a megfelelő hatóságnál eljárhatnak, az ügyészséghez fordulhatnak és szükség esetén feljelentést is tehetnek.

A munkavédelem területén pedig a szakszervezeti munkavédelmi felügyelő felhívhatja az üzem igazgatóját, hogy a balesetek előidézésére alkalmas körülményeket záros határidőn belül küszöbölje ki. Ha az igazgató a felhívást nem teljesíti, a felügyelő a vállalatot irányító szervhez fordul, amely 8 napon belül dönteni köteles.

Ha az igazgató valamely baleset előidézésére alkalmas körülményt felhívásra nem küszöböl ki, a szakszervezeti munkavédelmi felügyelő — az illetékes miniszter előzetes hozzájárulásával — a veszély elhárításáig a munkát felfüggesztheti. Közvetlenül fenyegető veszély esetén a munka felfüggesztését azonnali hatállyal is elrendelheti, de a miniszter e rendelkezést feloldhatja.

A munkavédelmi felügyelő az üzem igazgatóját szabálytalanság vagy mulasztás esetén pénzbírsággal sújthatja.

A határozat ezekkel a kérdésekkel nem foglalkozik. Egészen biztos azonban, hogy az üzemi tanács munkája nagymértékben hozzájárulhat a jogszabályok megtartásához általában, és a munkavédelem hiányosságainak a felszámolásához különösen, anélkül, hogy ezzel magára vállalná az üzemi bizottság feladatait.

Az üzemi tanács ülése alkalmas arra, hogy az üzemi bizottság elnöke, a tanács tagjai, a vállalati MSZMP és a KISZ titkára előtt felhívja az igazgató figyelmét a legsúlyosabb hiányosságokra.

X. *Összefoglalás.* Az üzemi tanács jogköre és a részvételi jog intézménye között fennálló viszony tekintetében tehát megállapítható, hogy

1. Az üzemi tanács jogköre nem korlátozza a szakszervezetnek és a vállalati kollektívának eddig kiadott jogszabályainkban biztosított részvételi jogait, sőt az üzemi tanács hatáskörének a keretei között a részvételi jog kibővült.

2. Az üzemi tanács jó működése előmozdíthatja a részvételi jogok gyakorlásának az eredményességét.

3. A határozat lehetőséget teremt a részvételi jogok további bővítésére és a vállalat önállóságának a fokozására.

B) A kollektíva és az üzemi tanács jogi természete

I. A részvételi jogok bizonyos, de mindig csak nagyon szűk keretek között érvényesülő formáival egyes tőkés országokban is találkozunk. A munkásmozgalom ugyanis a tőkés országokban arra is törekszik, hogy megfelelő részvételi jogok biztosí-

tásával ellenőrizhesse a vállalat gazdaságpolitikáját és beleszólhasson a vállalat szociálpolitikájába, a kizsákmányolás korlátozása, valamint a munkakerő árujellegéből fakadó egyéb hátrányos és káros hatások enyhítése érdekében. Ezen az alapon egyes tőkés országokban a vállalat dolgozói jogot nyernek arra, hogy képviseleti szervet válasszanak, amely nevükben és képviseletükben gyakorolja a részvételi jogokat.

A korábbi polgári irodalomban is már a legkülönbözőbb nézetekkel találkozunk. Mélyrehatóan elemzi ezeket a különböző nézeteket Erwin Jacobi a „Grundlehren des Arbeitsrechts” c. alapvető munkájában.² A modern nyugatnémet burzsoá irodalomban is eltérő elméletekkel találkozunk. Ezek a korábbi és újabb elméletek a következő csoportokba oszthatók:

1. A „szociál-jogi kötelék” elmélete szerint kétféle köteléket kell megkülönböztetni, egy szűkebbet és egy bővebbet. A szűkebb szociál-jogi köteléket a dolgozók összessége alkotja, a bővebb szociál-jogi köteléket pedig a munkaadó és a dolgozók közösen. Ennek a bővebb köteléknek két szerve van, a munkaadó és a dolgozókat képviselő üzemi tanács.³

A „szociál-jogi kötelék” elmélete kísértetiesen emlékeztet a fasiszta Olaszországban és Németországban kialakult elméletekre, amelyek — a valóságban fennálló gazdasági, társadalmi és politikai ellentétek tagadásával — a tőkést és a dolgozókat egybevéve, az egész üzemet mint szervezett érdek-közösséget fogták fel. Ennek az elméletnek a célja az volt, hogy megteremtse a munkásmozgalom felszámolásához az ideológiai és jogelméleti alapot. Ha ugyanis az egész üzem nem más mint érdek-közösség épülő szociál-jogi kötelék, akkor a tőkés és a dolgozók között érdekellentét nincs, tehát indokolatlan, sőt jogellenes a munkások politikai és gazdasági harca is a tőkessel szemben.⁴ Minthogy ez az elmélet a kapitalizmusban fennálló társadalmi viszonyokkal szöges ellentétben áll, és tagadja az osztályharc törvényszerűségét, alapvetően hamis.

2. Az „üzem-közösségi” elmélet szerint, ha a munkaadó az üzemben munkavállalókat is foglalkoztat, köztük üzem-közösség jön létre. Ez azonban nem vagyonszövetség, mert a munkavállalók nem részesei az üzem vagyónak, hanem az üzemben folytatott közös munkán alapuló természetes érdekközösség, amelynek jogi jelentősége is van. Ez főleg a közösségi viszonyokra jellemző, hűség-kötelezettségben nyilvánul meg.⁵ Ez az elmélet közelállónak tartja azt az elképzelést, hogy az üzem önálló szociális léttel rendelkezik, és hogy a munkaadó és a dolgozók képviseleti szerve az üzem szervei. Meggondolásra javasolja azonban, hogy az

² Leipzig, 1927, 290. és köv. old.

³ Siebert: Betriebsberater, 1952. 832. old.

⁴ Helyesen állapítja meg Vincenti, hogy „a fasiszta állam az osztályharc ellen a munkaadók és munkavállalók szolidaritása, valamint az állam legfőbb tekintélyének feltételre juttatása mellett foglalt állást” (A munka magánjogi szabályai, Bpest, 1942, 19. és 22. old.).

⁵ Nikisch: Arbeitsrecht, Tübingen, 1955. I. köt., 127. old.

üzem nem lép fel cselekvőleg a jogi forgalomban, nem rendelkezik jogokkal és kötelezettségekkel, tehát a jogképes szervezetnek szerveire kialakított fogalom nem alkalmazható minden további nélkül.⁶ Más szerzők ide sorolható elméletei szerint az üzemi tanács az üzem szerve a szociális tevékenység területén,⁷ vagy a vállalkozó és a dolgozók között fennálló üzemközösség szerve.⁸

Mértéktartóbb már a francia jog szabályait elemző Ehrenberg, aki szerint az a szellemi-gazdasági kötelék, amely az üzemhez tartozókat összefoglalja, alapul szolgál ahhoz, hogy az üzemhez tartozókat üzemi munkaközösségnek vagy üzemközösségnek lehessen nevezni. Véleménye szerint azonban hiányzik még a lánc utolsó szeme, mégpedig az üzemi eszközök tulajdonosa, akinek az érdekei semmiképpen sem szokták fedni az üzemhez tartozók érdekeit. Az érdekek ellentéte azonban áthidalható lenne — tételezi fel Ehrenberg —, ha az üzemhez tartozók és az üzem tulajdonosa közös cél érdekében összefognának. A közös célt pedig annak a gondolatnak kellene meghatároznia — és ezzel kapcsolatban már Duguit-re⁹ utal —, hogy az üzemi tevékenység szolgálat legyen a szociális egész érdekében. Ilyen módon — állapítja meg Ehrenberg — megvalósulna a tett és a gondolat közössége. Hozzáfűzi azonban, hogy amíg az individualizmus gondolata érvényesül, ezt a fejlődést sem előmozdítani, sem pedig e fejlődés gazdaság- és szociálpolitikai jelentőségét tagadni nem lehet.¹⁰ Ehrenberg is elképzelhetőnek tartja, hogy az üzemhez tartozók (Betriebsangehörige) jogképes egységgé tömörüljenek, amely esetben az üzemhez tartozók összességét bírólag is érvényesíthető alanyi jog illeti meg, ha a törvény vagy az üzem tulajdonosa a részvétel jogát jogilag kötelező módon biztosítja.¹¹

Az „üzem-közösség” elméletének is lényegében ugyanaz az ideológiai alapja és célja, mint a „szociál-jogi kötelék” elméletének. Az „üzem-közösség” elméletének az ideológiai alapját is az érdekközösség feltételezése alkotja, a vállalkozó és a dolgozók között. Célja pedig ugyancsak az osztályharc jogellenessé minősítése. Az üzem-közösség koncepciójából következne ugyanis a hűség-kötelezettség, ami abban nyilvánul meg, hogy a dolgozók kötelesek a munkaadó iránt hűséggel viseltetni, tehát az osztályharc eszközeiről lemondani.

3. A „jogi személyiség” elmélete az üzem dolgozóinak az összességét jogi személynek tekinti, megfelelő szervekkel, a közös akarat végrehajtása

érdekében.¹² A hozzá közel álló „részleges jogi személyiség” elmélete szerint pedig a dolgozók összessége ex lege részleges jogi személy, az üzemi tanács pedig ennek képviselői szerve. A dolgozók a részvételi jogokat csak közösen gyakorolhatják, és ennek érdekében szükség van egy önálló, kizárólag erre a célra szervezett jog-hordozóra, amelynek a jogképességet olyan mértékben kell elismerni, amilyen mértékben erre a részvételi jog gyakorlása érdekében szükség van. Az üzemi tanács pedig e jogi személy vezetősége, amelynek önálló jogai nincsenek, hanem csak a dolgozók nevében és képviselőletében jár el.¹³

A „teljes” és „részleges jogi személyiség” elmélete is téves, mégpedig a burzsoá jogrendszer szemszögéből is. A burzsoá munkajog tudományának egyik képviselője, Nipperdey is, meggyőző érveket sorol fel ezekkel az elméletekkel szemben. Kifejti ugyanis, hogy a dolgozók összességének nincs olyan szervezete, amely közös akaratot alakíthatna ki, hiányzik a dolgozók összességének autonómiája is, vagyis a jog arra, hogy saját belső viszonyait szabályzattal meghatározhassa; a dolgozók összessége a vagyoni jog területén jogképességgel egyáltalában nem rendelkezik és azt az üzemi tanács meg nem engedett cselekményeiért felelősség nem terheli. Ha pedig a dolgozók összessége ezekkel — a jogi személyiség létéhez szükséges — tulajdonságokkal nem rendelkezik, akkor jogi személynek sem tekinthető.¹⁴

4. A „Gesamthand” elmélete a dolgozók összességét Gesamthandnak tekinti, mert a dolgozók összessége egy meghatározott üzem munkáján alapuló olyan közösség, amelyet az üzem javának az előmozdítása érdekében a közös érdekek egyesítenek. Ez a közösség független az őt mindenkor alkotó személyektől, azonosságát tehát a személyek változása nem érinti. Jogképességgel azonban általában nem rendelkezik, hanem csak egyes kérdésekben van részleges jogképessége. Mérsékelt jogi szemlélet mellett a dolgozók összességének tulajdonjoga is lehet.¹⁵ Ugyancsak Nipperdey fejti ki, hogy ez az elmélet sem fogadható el. A BGB ugyanis a Gesamthandra vonatkozóan általános szabályokat nem tartalmaz, hanem csak három esetben kerülnek alkalmazásra a Gesamthand szabályai, mégpedig az örökösök összessége, a házassági vagyoni közösség és a BGB által szabályozott társaság esetében. Mindhárom esetben egy bizonyos vagyoni közösség a Gesamthand alapja, viszont a dolgozók összességének közös vagyona nincs. A Gesamthand és a dolgozók összessége között tehát a hasonlóság legfeljebb csak formai, mert mindkettő független a személyek változásától.¹⁶

⁶ Nikisch, i. m., I. köt., 128. old.

⁷ Nuzsbaum: Neues deutsches Wirtschaftsrecht, 2. kiadás, 101. old. (Idézi: Jacobi, i. m., 294. old. 11. lábjegyzet.)

⁸ Schuldt: Die Betriebsvereinbarung, 1925. 13. és köv. old. (Idézi: Jacobi, i. m., 294. old. 11/a. lábjegyzet.)

⁹ Duguit, Léon: Les transformations générales du droit privé depuis de Code Napoléon, Paris, 1920.

¹⁰ Dr. Ehrenberg, Ernst: Die betrieblichen Mitspracherechte der Arbeitnehmer in Frankreich, Zürich und St. Gallen, 1952, 18. és köv. old.

¹¹ I. m., 31. old.

¹² Freisler: Grundsätzliches über die Betriebsorganisation, Schriften des Instituts für Wirtschaftsrecht, 3. füzet, Jena, 1922. 127. old. (Idézi: Jacobi, i. m., 291. old. 1. lábjegyzet.)

¹³ Kaskel: Arbeitsrecht, Berlin, 1928. 286. és köv. oldalak.

¹⁴ Hueck-Nipperdey: i. m. 2. köt. 684. és 685. old. Ld. még: Jacobi, i. m. 293. old.

¹⁵ Schnorr: Arbeitsrecht, Göttingen, 1954. 414. old.

¹⁶ Vö. Hueck-Nipperdey, i. m., 2. köt., 685. old.

5. A „társasági” elmélet a dolgozók összességében társaságot lát.¹⁷A „társasági” elmélet is abba a hibába esik, hogy egy egészen más társadalmi-gazdasági viszonyok alapján keletkezett, eltérő tartalommal rendelkező és eltérő célokat szolgáló jogi formába kívánja szorítani a dolgozók összességét, holott a burzsoá jogrendszerben semmiféle tételes alapja nincs annak, hogy a társaságra vonatkozó szabályokat lehessen alkalmazni a dolgozók összességére és a részvételi jogok gyakorlására.

6. A „gazdasági-parlamentáris”, „önkormányzati”, illetőleg „állami szerv” elméletei inkább az üzemi tanács oldaláról vizsgálják a kérdést és az üzemi tanácsot gazdasági-parlamentáris szervnek¹⁸, önkormányzati szervnek, sőt állami szervnek¹⁹ tekintik.

Ezek az elméletek teljesen figyelmen kívül hagyják — tévedésből vagy szociális demagógiából —, hogy az üzemi tanácsoknak a kapitalizmus viszonyai között ilyen jogkörük nincs, és nem is lehet. A kapitalizmus viszonyai között egyetlen vállalkozó sem lenne hajlandó eltérni, hogy az üzemi tanács parlamentáris, önkormányzati vagy államigazgatási jogkört gyakoroljon a vállalaton belül. Azokban a tőkés országokban, amelyekben üzemi tanács működik, ezeknek a tanácsoknak ilyen jogköre nincs is. Ezek az elméletek is tehát kódos elképzelésekből vagy demagóg törekvésekből fakadnak, mert ellentétben állnak a fennálló tételes joggal.

7. A „jogközösségi” elmélet szerint a részvételi jogok az üzem minden egyes dolgozóját megilletik. E részvételi jogok azonban közös célra irányulnak és ezért csak közösen gyakorolhatók. Ilyen értelemben az egyes dolgozók között e jogokra korlátozott jogközösség jön létre, amely azonban jogi egységgé, jogi személyé, sőt részleges jogi személyé sem válik, hanem a dolgozók összessége megmarad a személyek közösségének, amelyet jogilag csak az köt össze, hogy a jogközösség általános szabályai szerint, részvételi jogaikat közösen gyakorolják. Az üzemi tanács pedig a jogszabály által létrehozott képviselői szerv, az egyes dolgozókat megillető, de csak közösen gyakorolható részvételi jogok érvényesítése érdekében.²⁰ A modern nyugatnémet irodalomban Nipperdey arra a következtetésre jut, hogy a kollektív egyszerű jogközösség, amely nem önálló hordozója a részvételi jogoknak, hanem sokkal inkább megmarad a személyek többségének (Personenvielheit), a munkavállalók közösségének (Arbeitsgemeinschaft).²¹ Végső következtetése pedig az, hogy a részvételi jogok hordozója ugyan

az üzem dolgozóinak a közössége, részükre azonban a részvételi jogot az üzemi tanács gyakorolja, mert a nyugatnémet tételes jog az üzemi gyűlésnek még azt a jogot sem biztosítja, hogy saját magára vagy az üzemi tanácsra kötelező határozatot hozzon, sőt az üzemi tanács az üzemi gyűlés akarata ellen is eljárhat. Az üzemi gyűlés tehát lényegében csak javaslatokat terjeszthet elő az üzemi tanács részére és véleményt nyilváníthat az üzemi tanács döntéseivel kapcsolatban.²²

A jogközösségi elmélet a valóban fennálló tételes jog alapján a realitásoknak megfelelően igyekszik a minősítés kérdését megoldani, mellőzi az olyan misztikus és a tételes szabályozást teljesen figyelmen kívül hagyó kísérleteket, mint amilyenekkel már foglalkoztam. Hibája viszont, hogy csak a probléma formai oldalát vizsgálja, a lényegét illetően viszont semmit sem mond, hanem teljesen mellőzi a részvételi jogok mögött álló társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok figyelembevételét, vagyis azt, hogy a részvételi jogok — ha nagyon korlátozott keretek között is —, de lényegében az osztályharc jogi formái. Helyesen állapítja meg G. Lyon-Caen, hogy az 1945—1946-os francia jogalkotás olyan üzemi bizottságot kívánt létrehozni, amelyet csupán tájékoztatni kell a munkaadó határozatairól és esetleg meg kell hallgatni azokra vonatkozólag. Ezen túlmenően semmilyen egyéb jogot nem akartak az üzemi bizottságoknak biztosítani. Csúpan szociális téren ruházták át a jogszabályok a vállalat vezetőjének egyes jogait az üzemi bizottságra, tehát a francia vállalatok kapitalista struktúráján nem esett változás.²³ Az üzemi bizottságokat és a személyzeti megbízottakat, éppen úgy, mint a szakszervezetet vagy a sztrájkot, a dolgozók védelmét szolgáló jogi eszközöknek kell tekinteni, nempedig strukturális reformoknak.²⁴

8. Találkozunk végül olyan felfogással is, amely szerint a dolgozók összessége mint ilyen, magánjogi jogi személynek nem tekinthető, sőt jogok hordozója sem lehet.²⁵

A polgári irodalom tehát általában arra törekszik, hogy a dolgozók összességét és annak képviselői szervét a burzsoá magánjog vagy közjog valamelyik már korábban kialakult jogi kategóriájába szorítsa be.

Azok a megoldási kísérletek, amelyek a dolgozók összességét magánjogi intézménynek tekintik, szükségképpen hajótörést szenvednek, mert a burzsoá magánjognak a személy- és tőke egyesülésekre, a vagyonszövetségekre vagy a személyek közösségére vonatkozó jogi kategóriái egészen más társadalmi-gazdasági viszonyok jogi formájaként, eltérő szolgálati feladatok végrehajtása érdekében alakultak ki. Egészen más célokat szolgálnak a kereskedelmi és magánjogi társaságok, az egyesületek és alapítványok, a személy- és jogközösségek,

¹⁷ Herzfeld: Arb. R., 1921. 139. és köv. old. (Idézi Jacobi, i. m. 294. old., 12. látjegyzet); Naegeli: Tarifgemeinschaft, Abschluss und Reversvertrag, in „Individuum und Gemeinschaft”, Festschrift, St. Gallen, 1949. 397. és köv. old.

¹⁸ Flatow, BRG., 16. és köv. old. (Idézi Jacobi, i. m., 294. old. 13. látjegyzet)

¹⁹ Stier-Somló, BRG., (Idézi Jacobi, i. m. 294. old. 14. látjegyzet).

²⁰ Jacobi, i. m. 295. és köv. old.

²¹ Hueck-Nipperdey: Lehrbuch des Arbeitsrechts, 1955. 2. köt. 682. és köv. old.

²² Hueck-Nipperdey: i. m. 2. köt. 751. és köv. old.

²³ G. Lyon-Caen: Traité du droit du travail, Paris, 1958. 146. és köv. old.

²⁴ G. Lyon-Caen, i. m. 135. old.

²⁵ Königsberg, RArbBl, 1921. 492. old. (Idézi: Jacobi, i. m. 291. old. 1. látjegyzet.)

nemcsak a vállalaton kívül, hanem a vállalaton belül is szükség van egy olyan jogkörre és e jogkört hordozó és ellátó szervre, illetőleg személyre, akinek elsősorban az a feladata és hatásköre, hogy a termelési eszközök társadalmi tulajdonából és a tervgazdálkodásból folyó kötelezettségek teljesítését szorgalmazza, és ezek teljesítéséért feleljen. Ez azonban csak a kérdés egyik oldala. Az állami szocialista tulajdon ugyanis társadalmi tulajdon, amelynek alanya maga a dolgozó nép, az állammá szervezetség formájában. Ebből következik elsősorban az, hogy a dolgozó nép e tulajdonjog alapján állampolgári jogok formájában — közvetve, felülről és a vállalaton kívül álló államhatalmi és államigazgatási jogviszonyok alapján — különböző államhatalmi és államigazgatási szervek útján részt vesz az állami vállalatok tevékenységének a megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében.

Az egyes állampolgárok azonban nemcsak az ismertetett módon gazdái az állami vállalatoknak, hanem a vállalatokkal munkajogviszonyban álló dolgozók is, akiknek a jövedelme és életszínvonala azon múlik, hogy az egyes vállalatok eredményesen, gazdaságosan működnek-e. Ezen felül a dolgozók az életük jelentős részét a vállalatoknál munkában töltik el, ott fejtik ki kezdeményező készségüket és alkotó erejüket, számos szál fűzi őket a vállalatokhoz, azokon belül részesülnek többféle jóléti és kulturális szolgáltatásban, szakmai képzésben stb. Nagyon lényeges tehát, hogy közvetlenül is beleszólhassanak a vállalatok életébe, részt vehessenek annak a kialakításában, és előmozdíthassák olyan vállalati légkör kibontakozását, valamint olyan munkafeltételek megteremtését, amelyek a munka végzését eredményesebbé, gazdaságosabbá, biztonságosabbá, könnyebbé, sőt örömmé teszik. Szükség van tehát olyan belső jogviszonyokra is, amelyek lehetővé teszik, hogy az egyes állampolgárok — most már mint munkaviszonyban álló dolgozók — részt vehessenek annak a meghatározott vállalatnak a megszervezésében, belső életében és ellenőrzésében, amellyel munkajogviszonyban állnak. Míg tehát egy kapitalista vállalat esetében a tulajdonosi és munkáltatói jogok kizárólag a vállalat magántulajdonosát illethetik meg, és a dolgozók részvételi jogai legjobb esetben is csak korlátozhatják ezek gyakorlását, addig egy szocialista vállalat esetében a vállalat olyan külső és belső jogviszonyok alanya is, amelyek biztosítják, hogy a dolgozók felülről és alulról, külső és belső jogviszonyok alapján is, részvételi jogokat gyakorolhassanak. Itt már nem a tulajdonosi és munkáltatói jogosítványok korlátozásáról van szó, hanem a hatáskörök egy bizonyos megosztásáról, vagyis arról, hogy a jogszabály a társadalmi érdekek, vagyis az állami tulajdon és a tervgazdálkodás elsődleges jelentőségét szem előtt tartva, hatáskört biztosít a kollektívának, éppen annak az érdekében, hogy a vállalaton belül megvalósulhasson a társadalom, a kollektíva és az egyének érdekeinek az összhangja.

Nem jelent-e azonban zavart, sőt esetleg kibékíthetetlen ellentétet e kétféle részvételi jog?

A felülről érvényesülő irányítás, szervezés és ellenőrzés ugyanis elsősorban az egész társadalom érdekeit tartja szem előtt, míg az alulról ható részvételi jogok elsősorban az egyes dolgozók, illetőleg egy meghatározott vállalati kollektíva érdekeit szolgálják. Ez igaz, de ezek az érdekek nem kibékíthetetlenül ellentétes, hanem egymást kölcsönösen feltételező és egymásra kölcsönösen ható érdekek abban az értelemben is — hogy nemegyszer konkrét feszültségek és ütközések ellenére, sőt ezek megoldásán keresztül — a társadalmi érdek megvalósulásáról csak akkor beszélhetünk, ha azon belül az egyének és a kollektívák érdeke érvényesül és az egyének és a kollektívák érdekei is — megalapozottan és tartósan — csak a társadalmi érdekekkel összhangban valósulhatnak meg. A vállalaton belül érvényesülő részvételi jogok ebben az értelemben éppen a konkrét érdekütközések feloldásának, az összhang megteremtésének az eszközei. Az elsődleges azonban mindig a társadalmi érdek, amiből következik, hogy a dolgozók, illetőleg a kollektívák részvételi joga mindig csak addig a határig terjedhet, ameddig azt a társadalmi érdek, vagyis az összes többi dolgozó, illetőleg kollektíva érdekeinek a szem előtt tartása megengedheti.

Mindezek alapján felmerül a kérdés, hogy a szocialista vállalat kollektíváját nem lehet-e most már valóban szociál-jogi köteléknek vagy üzemműködésnek tekinteni, annál is inkább, mert az az antagonisztikus ellentét, amely egy kapitalista vállalatra jellemző, a szocialista vállalat keretei között nem létezik. Eltekintve attól, hogy ezek a kifejezések önmagukban semmit sem mondanak, feltehető értelmük is ellentétben állna a szocialista vállalat szerkezetével. A szociál-jogi kötelék vagy az üzemműködés koncepciója ugyanis feltételez vagy egy vállalat felett álló jogi egységet, amelynek egyik eleme a vállalat és egyik szerve az igazgató, felruházva a munkáltatói jogokkal, másik eleme pedig a dolgozók kollektívája az üzemi tanácsal mint képviseleti szervvel — vagy pedig a vállalatot kellene kétféle bontani, egyfelől annak állami oldalára, ideértve az igazgatót, másfelől az összes többi dolgozóra, vagyis a kollektívára. Mindkét koncepció azonban nemcsak a tételes szabályozással, hanem a szocialista vállalat belső jellegével is ellentétben állana. A szocialista vállalat ugyanis társadalmi-gazdasági, és egyben jogi egység is, amelyben különböző jogkörök és jogviszonyok egyesülnek: 1. a vállalat rendelkezésére bocsátott termelési eszközök, az azokra vonatkozó operatív igazgatás jogaival és kötelezettségeivel; 2. a vállalattal munkaviszonyban álló személyek, egyfelől egyéni dolgozói jogaikkal és kötelezettségeikkel, másfelől kollektív jellegű részvételi jogaikkal; 3. az igazgató, az egyszemélyi vezetés jogkörével és felelősségével.

Ezt az egységet megbontani nem lehet, mert ha bármelyik elem is hiányzik, szocialista vállalatról beszélni nem lehet. Égészen más lapra tartozik viszont, hogy ezen az egységen belül, és az egység megbontása nélkül, belső jogviszonyok alakulnak ki az egyes jogkörök, az egyes jogok és kötelezettségek hordozói között.

Ezzel kapcsolatban fel kell idézni azt a vitát is, amely a Szovjetunióban A. V. Venediktov kettős kollektíva elméletével kapcsolatban alakult ki. A. V. Venediktov szerint minden szocialista vállalat mint jogi személy mögött ott áll egyfelől a szocialista állam, másfelől a kérdéses jogi személy munkásainak és tisztviselőinek a felelős vezető által irányított kollektívája.²⁷

Mikolenko, aki az erre vonatkozó vita anyagát összefoglalja, maga is elismeri a kollektíva szerepét és jelentőségét, de a hibát abban látja, „ahogyan” Venediktov a szocialista állam és a kollektíva kölcsönös viszonyát meghatározza. Mikolenko szerint ugyanis a kollektívát a vállalattal azonosítani nem lehet. A kollektíva jogi természetének az elemzésével azonban Mikolenko sem foglalkozik.²⁸

Venediktov és Mikolenko is más oldalról vizsgálják ezt a kérdést, mégpedig elsősorban az állam és a vállalat viszonyában az állami tulajdonjog alapján. Ugyanez a kérdés azonban felmerül a vállalat és a kollektíva viszonyában is, de nem a tulajdonjog, hanem elsősorban a részvételi jogok alapján. Lehet-e a kollektívát a részvételi jogok alapján a vállalattal mint jogi személlyel azonosítani? Erre valóban nincs lehetőség, mert a vállalat és a kollektíva jogai és kötelezettségei nem azonosak egymással, sőt éppen ellenkezőleg, a kollektívának állanak fenn jogai és kötelezettségei a vállalattal szemben. Éppen ezért a megoldást a már kifejtett irányban kell keresnünk, vagyis különbséget kell tennünk a szocialista vállalat külső és belső viszonyai között. A kollektíva viszonyai a vállalat belső viszonyai közé tartoznak, mert a kollektíva nem azonos a vállalattal mint jogi személlyel, hanem éppen a vállalaton mint jogi személyen belül létezik mint annak egyik tényezője. Egészen világosan kifejezésre jut ez éppen az üzemi tanácsról szóló jogszabályban, amelynek I. 2. pontja kimondja, hogy termelő üzemek túlnyomó többsége társadalmi tulajdonként az állam tulajdona, és az állami vállalatokat az állam nevében az igazgató vezeti, akinek egyszemélyi vezető hatáskörét és felelősségét az üzemi tanácsok alakítása nem érinti.

A szocialista kollektíva tekintetében a „Gesamthand” elmélete sem fogadható el, mert a „Gesamthand” szabályai közös vagyont tételeznek fel, a kollektívának, illetőleg a dolgozóknak azonban ilyen értelemben közös vagyona nincs. Más az, hogy vállalat vagyonán belül vannak olyan elkülönített vagyonrészek, amelyeket a dolgozók között fel kell osztani, így például az igazgatói alap jutalmazási részét. Ilyen esetben a kollektíva csak a felosztást igényelheti, de tulajdonosi jogokat nem gyakorolhat. Felosztás után pedig a jutalom a dolgozó személyi tulajdonává válik, és „közösség” már nincs. Vannak olyan elkülönített vagyonrészek is, amelyek mindvégig a vállalat vagyonában maradnak, de rendeltetésük az, hogy őket a dolgozók

használják. Ilyenek például az egyes jóléti és kulturális berendezkedések. Ezek tekintetében a kollektíva csak a berendezkedést és a használat lehetőségét igényelheti, és a dolgozókat nem tulajdonjog, hanem csak használati jog illeti meg, mégpedig valamennyi dolgozó használatára rendelt berendezkedést is lényegében egyénileg használva.

A társasági elmélet sem alkalmazható a szocialista kollektívára, mert a vállalatnak „társasági” vagyona nincs, és a dolgozók csak a társadalmi tulajdon intézményén keresztül, közvetve részesei a vállalati vagyonnak is, közvetlenül azonban nem tulajdonostársak a vállalati vagyonban, és „tagsági” jogaik sincsenek.

Azokkal a burzsoá elméletekkel, amelyek az üzemi tanácsot „gazdasági-parlamentáris”, „önkormányzati” vagy „állami szervnek” tekintik, valójában nem is itt, hanem az üzemi tanács jogi természetének a vizsgálatával kapcsolatban kellene foglalkoznunk. Mégis már most megjegyezhetjük, hogy a szocialista kollektíva képviselői szerve nem lehet államigazgatási jellegű szerv, mert nem államigazgatási funkciókat lát el, mégpedig akkor sem, ha esetleg egy — eredetileg államigazgatási szerv hatáskörébe tartozó — feladatot végez. A szocialista fejlődés során ugyanis előfordul, hogy egyes államigazgatási funkciók a szakszervezet vagy az üzemi tanács hatáskörébe kerülnek át. Ennek következtében azonban nem a szakszervezet vagy az üzemi tanács válik államigazgatási szervvé, hanem a funkció válik szakszervezeti vagy üzemi tanács feladattá, vagyis munkajogi funkcióvá.

A „jogi személyiség”, a „jogközösség”, illetőleg „személyközösség” elméletével nem külön, hanem most már a szocialista kollektíva jogi természetének a vizsgálatával kapcsolatban a következőkben foglalkozunk, mert a szocialista kollektíva jogi természetét illetően bármelyik elmélet felhasználhatónak látszik.

Vizsgáljuk meg tehát a szocialista kollektíva egyes sajátosságait.

1. Kétségtelen, hogy a kollektívát a jogszabály alapján olyan jogok illetik meg, amelyek nem azonosak az egyes dolgozókat egyéni munkajogviszonyaik alapján megillető részvételi jogok számtani összességével, mert a dolgozó „egyéni” részvételi joga nem arra irányul, hogy egyénileg és közvetlenül vegyen részt „jogi hatállyal” a munkaviszony jogi szabályozásában, konkrét kérdések eldöntésében stb., hanem „jogi hatály” csak a kollektíva, illetve a kollektívát képviselő szerv tevékenységéhez, akaratához és jognyilatkozatához fűződik, és a dolgozónak egyénileg csak arra van joga, hogy — mint a kollektíva tagja — részt vegyen a kollektíva akaratának és ezen az alapon, a jognyilatkozatának a kialakításában. A kollektíva részvételi jogköre tehát minőségileg más, mint a dolgozók egyéni részvételi jogainak az összessége, mert a kollektíva részvételi jogköre a dolgozók egyéni részvételi jogától „elkülönült” jogkör, ugyanúgy, mint ahogyan a polgári jogi jogi személy vagyona is elkülönül a jogi személy tagjainak egyéni vagyonától. A különbség az, hogy nem

²⁷ A. V. Venediktov: Az állami vállalatok jogi természetéről, 1928. és Az állami szocialista tulajdon, 1948.

²⁸ Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1951. 7. sz.

vagy az, amely elkülönül, hanem egy jogkör, a kollektíva részvételi jogköre. Ez az egyéni részvételi jogoktól elkülönült, és elkülönültségében minőségileg más jelleget nyert jogkör hordozója viszont önálló jogalanyiságot feltételez, mert ahogyan tárgy és tartalom nélkül jog nem létezhet, ugyanúgy jogalany nélkül sem képzelhető el semmiféle jog. A jogalanyiság a maga legáltalánosabb fogalmát illetően azt jelenti, hogy ember, vagy valamilyen szervezet, jogok hordozója, jogok alanya lehet. Maga a Polgári Törvénykönyv tervezetének az indokolása is helyesen ismeri fel, hogy e jogok nemcsak vagyoni jogok lehetnek. Nincs tehát akadálya annak, hogy a kollektívát jogalanynak tekintsük, sőt más megoldás nincs is. Miért nem tekinthetjük azonban a kollektívát jogi, vagy legalábbis részleges jogi személynek? A jogrendszer és a jogelmélet öncélú jogi kategóriákat nem ismer, és a jogrendszer egyben logikai, dogmatikai rendszer is, amely nem tűri, hogy túlzott általánosítások elmosásák az egyes intézmények, illetőleg kategóriák között a lényeges különbségeket, és ezzel az elmélet és gyakorlat számára is zavart keltve, azonosítsanak a valóságban egymástól tartalmilag eltérő és egymástól lényegesen különböző joghatásokat kiváltó intézményeket, illetőleg kategóriákat. A kapitalista szabályozásra vonatkoztatva Nipperdeynek lényegében igaza van, amidőn megállapítja, hogy nincs értelme jogi személynek minősíteni valamit, amely nem rendelkezik a jogi személy tulajdonságaival. A magyar tételes szabályozás szerint azonban a kollektívának nemcsak arra van joga, hogy a képviselői szervet megválassza, hanem valóságos részvételi jogköre van. Ebből következik, hogy a Nipperdey által szem előtt tartott burzsoá szabályozási megoldással szemben egy lényeges azonosság mégis fennáll a szocialista kollektíva és a jogi személy között, mégpedig az, hogy mindkettő jogok hordozója. Ez azonban csak annyit jelent, viszont ennnyit jelent is, hogy mindkettő jogalany, vagyis a polgári jogi jogi személy és a kollektíva az általánosításnak nem a jogi személyiség alacsonyabb, hanem a jogalanyiság magasabb szintjén találkoznak. A jogalanyiság fogalmi körében tehát — e kérdést nem kizárólag a polgári jog, és nem kizárólag a munkajog ágazati keretei között, hanem — az egész jogrendszer területén szemlélve, az ember, az állam és a polgári jogi jogi személy mellett helyet foglal a kollektíva is, mint sajátos munkajogi jogalany. A burzsoá szabályozással és Nipperdeynek azzal a megállapításával szemben tehát, hogy a kapitalista kollektíva nem jogalany, hanem csak jog-, illetőleg személyközösség, a szocialista kollektíva több az egyszerű közösségnél: jogalanyisággal rendelkezik.

Dogmatikai szempontból persze semmi akadálya sem lenne annak, hogy a kollektíva vagyonnal, önálló belső szervezettel, autonómiával, aktív és passzív perkepeséggel rendelkezzen, és hogy a kollektívát önálló vagyona alapján anyagi felelősség terhelje.

Ezek azonban mind olyan jogi tulajdonságok, amelyek általában valamely vagyonnal való gaz-

dálkodáshoz szükségesek. A kollektíva feladata azonban nem az, hogy vagyonnal gazdálkodjék, hanem az üzemi demokrácia eszköze. Elképzelhető lenne az is, hogy egyes szociálpolitikai feladatok megoldásához szükséges vagyonnal a kollektíva gazdálkodjon. Ebben az esetben elkerülhetetlen lenne, hogy a kollektíva jogi személyiséggel rendelkezzen. De ebben az esetben is, a jogi személyiség csak erre a vagyonra terjedhetne ki. Éppen ez az elméletileg felvetett lehetőség is mutatja, hogy a kollektíva jogalany, de nem jogi személy. Ha ugyanis a kollektíva vagyonnal is gazdálkodnék, kiderülne, hogy a kollektíva jogi helyzete egészen más lenne egyfelől a részvételi jogok, másfelől a vagyon tekintetében. Így például a kollektívát a részvételi jogok gyakorlásával kapcsolatban az általa kezelt vagyonra kiterjedő anyagi felelősség nem terhelhetné. A vagyonnal kapcsolatban azonban aktív és passzív perkepeséggel kellene felruházni, viszont a részvételi jogok vonatkozásában erre lehetőség nem lenne. A kollektíva tehát megmaradna továbbra is kollektívának, és csak a vagyon tekintetében lenne jogi személy. Hasonló a helyzet ma az üzemi bizottsággal kapcsolatban. Az üzemi bizottság vagyonnal gazdálkodik, és ennyiben polgári jogi jogviszonyok alanya, perelhet, perelhető, anyagi felelősséggel tartozik stb. Mindez nem vonatkozik arra az esetre, amidőn az üzemi bizottság a „szakszervezeti”, a „részvételi” jogokat gyakorolja. Más lenne a helyzet, ha a kollektívát illetné meg az egész vállalati vagyon, és ezen belül a szociálpolitikai célokra rendelt vagyon felett is az operatív igazgatás joga. Ebben az esetben viszont átalakulna a szocialista vállalat struktúrája is, és az ösztöni tulajdonban álló vállalat lényegében egy csoporttulajdonban álló szövetkezetszerű szervezetté alakulna át.

Lényegében azonos okból nem lenne helyes ennek az ellenkezője, vagyis az sem, hogy a vállalat mint jogi személyen belül a kollektíva mint jogi személy működjen. Dogmatikailag ennek sincs akadálya, hiszen a trösztön belül vállalatok, a szövetkezeti központon belül szövetkezetek, a Szakszervezetek Országos Tanácsán belül szakszervezeti központok, üzemi bizottságok működnek jogi személy formájában. De a jogi személyiség mindegyik esetben egy viszonylag önálló feladat, és az ennek teljesítése érdekében rendelkezésre bocsátott vagyoni eszköz jogi formája, lépcsőzetes felépítésben. A vállalaton belül azonban a kollektíva a vállalattal szemben ilyenfajta viszonylagos önállósággal nem rendelkezik, lépcsőzetes felépítésről szó sincs, hanem éppen ellenkezőleg, azonos szinten, a vállalat területén, sőt kizárólag a vállalat keretei között működik a kollektíva. A szocialista vállalaton belül ugyanis sajátos szerepe van az igazgatónak, a kollektívának, az üzemi bizottságnak, és az üzemi tanácsnak, e szerepek megfelelő jogkörrel. Az ezek alapján közöttük kialakuló jogviszonyok együtt alkotják a szocialista vállalatnak azokat a bonyolult belső jogviszonyait, amelyek az egyszemélyi vezetés és az üzemi demokrácia egybehangolásával biztosítják a vállalat helyes működését.

Ez a megoldás vezet az üzemi tanács jogi minősítéséhez is. Üzemi tanácsot többféleképpen lehet szervezni. El lehet képzelni olyan megoldást, hogy az üzemi tanácsban kizárólag a dolgozók által választott dolgozók vesznek részt, tehát az üzemi tanács a dolgozók képviselői szerve.

A magyar szabályozás más megoldást követ. A dolgozók képviselői szerve továbbra is az üzemi bizottság maradt, viszont az üzemi tanács elnöke az üzemi bizottság elnöke, és a tanács tagjai között helyet foglal a vállalat életében szerepet játszó valamennyi tényező. Ebből következik, hogy az üzemi tanács a maga egészében nem képviselői szerv, hanem a vállalatnak egy olyan belső testületi szerve, amely gazdaságpolitikai kérdésekben ellenőrző, illetve tanácsadó, szociálpolitikai kérdésekben pedig ügydöntő hatáskörrel rendelkezik.

2. A kollektíva második lényeges sajátossága, hogy személyi összetétele állandóan változhat. A polgári jogi jogi személy intézményével kapcsolatban sajátos jogi megoldásokra van szükség, ha számolni kell a jogi személy tagjainak ilyen viszonylag gyakori változékonyságával, sőt — többek között — ez a változékonyság is egyik oka, hogy az állandóság biztosítása érdekében a jogi személy intézményére szükség lehet. A kollektíva vonatkozásában az állandóságot a vállalat jelenti, és mivel a kollektíva szerepe a vállalat tevékenységének a megszervezésében való részvételre korlátozódik nincs szükség az állandóságot biztosító ilyen sajátos megoldásra, tehát többek között a kollektívának jogi személyé szervezésére sem.

3. A kollektíva harmadik sajátossága, hogy jogköre kizárólag a vállalatban belül érvényesül, a kollektíva a vállalatban kívül jogviszonyra nem lép.

4. A kollektíva további sajátossága, hogy a jogviszonyoknak a tárgyát, amelyeknek a kollektíva az alanya, sohasem olyan szolgáltatások alkotják, amelyek közvetlenül az egyes dolgozókat illetik meg, hanem mindig olyan szolgáltatások, amelyek közvetlenül az egész kollektíva számára teljesítendő szolgáltatások. Más lapra tartozik, hogy ezek közvetve az egyes dolgozók javára szólnak. Itt most csak a részvételi jogokkal foglalkozom, de röviden utalnom kell arra, hogy a kollektíva nemcsak a részvételi jogok alanya, hanem a vállalatot a jogszabály, de különösen az üzemi kollektív szerződés alapján számos olyan általános „kollektív” jellegű kötelezettség is terheli, amelyekkel szemben mint közvetlen jogosított nem egy-egy dolgozó, hanem a kollektíva áll. Így például, ha a vállalat kötelezettséget vállal valamely általános jellegű munkavédelmi, jóléti vagy kulturális intézmény megszervezésére. Ilyen kötelezettség terheli a vállalatot az igazgatói alap felhasználására is stb. Ilyen kollektív jellegű jogok és kötelezettségek tekintetében az egyes dolgozók jogosultként nem is szerepelhetnek, mert a legtöbb esetben azt sem lehet előre tudni, hogy konkrétan kik lesznek azok a dolgozók, akik e szolgáltatásokban majd részesülnek, vagy az ilyen berendezéseket majd használják. A burzsoá jogrendszer ilyen esetekben az államigazgatási jogviszony konstrukcióját alkal-

mazza: a vállalatot csak az állammal szemben terheli e szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége. A szocialista jogrendszerben — bár még csak kezdeti formák között, de feltehetőleg a további fejlődés során egyre nagyobb mértékben fog kibontakozni az a haladást szolgáló sajátosság, hogy — az erre irányuló államigazgatási jogviszony mellett — e szolgáltatások a vállalat és a kollektíva között fennálló belső jogviszony tárgyát is alkotják majd. Ennek a gyakorlati jelentősége igen nagy. Ha ugyanis e szolgáltatások csak államigazgatási jogviszonyok tárgyai, a teljesítés érdekében egyedül az állam léphet fel. Nagyon fontos azonban, hogy e szolgáltatások érdekében ne csak az állam, hanem a dolgozók is felléphessenek. Az egyes dolgozók azonban a szocialista szabályozás alapján sem léphetnek fel, mert a szolgáltatások nem egyéni, hanem általános, kollektív jellegűek, nem az egyes dolgozókat, hanem az egész kollektívát illetik meg. A jogok hordozója és érvényesítője tehát csak a kollektíva lehet. Ez a fontos érdek is szükségessé teszi a kollektíva jogalanyiségének az elismerését.

A kollektíva azonban a részvételi jogok és az itt említett egyéb kollektív jellegű jogok folyamatos gyakorlására nem alkalmas, mert nem lehet a kollektívát állandóan üzemi gyűlésre összehívni. Üzemi gyűlést, termelési tanácskozást csak időnként, a legfontosabb jogok gyakorlása érdekében lehet szervezni. A kollektíva 2. pontban tárgyalt személyi változékonysága is szükségessé teszi, hogy a kollektívának állandó képviselői szerve legyen. A kollektívának ez az állandó képviselői szerve az üzemi bizottság, amin az üzemi tanács intézményének a bevezetése sem változtatott. Az üzemi tanács mint testületi szerv határozataiban azonban konkretizálódhat a részvételi jogok és az egyéb kollektív jellegű jogok gyakorlása, mégpedig gyakorlatilag annál is inkább, mert az üzemi tanács elnöke az üzemi bizottság elnöke, és a tanács tagjainak a kétharmad része egyben az üzemi bizottság tagja is.

A jelenlegi tételes jogi szabályozás szerint tehát a szocialista kollektíva — jogi formáját illetően — kollektív jellegű jogalany, az ember, az állam és a jogi személy mellett. A kollektíva olyan jogviszonyok alanya, amelyek kizárólag a vállalat keretei között mint belső jogviszonyok jönnek létre és kollektív jellegű szolgáltatásokra irányulnak. A kollektíva jogalanyiségének az elismerése tehát nem érinti a szocialista vállalat jogi személyiségét, és nem változtatja meg annak jogi struktúráját sem, mert a kollektíva jogalanyiségének az elismerése nem jelenti sem azt, hogy a vállalat a kollektívával azonos, sem azt, hogy a vállalat belsőleg ketté válik és egyfelől a vezetésre, másfelől a kollektívára bomlik. Éppen ellenkezőleg: a kollektíva olyan belső jogviszonyok alanya, amelyek más belső (és külső) jogviszonyokkal együtt alkotják a szocialista vállalat mint jogi személyi egységes belső felépítését és meghatározzák belső életének, mozgásának és működésének az összhangját. A kollektíva jogalanyiségát a dolgozók személyi állományának a változása nem

befolyásolja. A kollektíva képviselői szerve ex lege az üzemi bizottság.

Az üzemi tanács pedig a vállalat belső testületi szerve, amely a jogszabály által meghatározott gazdaságpolitikai kérdésekben ellenőrző, illetőleg tanácsadó, szociálpolitikai kérdésekben pedig ügydöntő hatáskörrel rendelkezik. Az üzemi tanács tagjai között helyet foglal a vállalat életében szerepet játszó valamennyi tényező, illetőleg ezek képviselője, túlsúlyal az üzemi bizottság tagjai.

*

Kétségtelen, hogy az üzemi tanács intézménye számos és bonyolult elméleti és gyakorlati problémát vet fel. A lényeg azonban az, hogy az üzemi tanács intézménye, az üzemi demokrácia fejlesztésének az eszköze, lehetőségét nyújt arra, hogy a vállalat életében szerepet játszó tényezők a szocialista együttműködés szellemében előmozdítsák a dolgozók részvételi és egyéb jogainak a megvalósulását a társadalom, a kollektíva és a dolgozók érdekében, végső fokon a társadalmi és az egyéni érdek összehangolása érdekében.

Weltner Andor

Észrevételek a Magyar Polgári Törvénykönyv tervezete kötelmi jogának általános részéhez

A) Szerkesztés, rendszer; a joganyag elrendezése

I. A Tervezet megszerkesztésének elvi jellege, amelynél fogva mind a mechanikusan merev, mind a kazuisztikus szerkezetű szabályozást kerüli, talán a kötelmi jog részben érvényesül a legnagyobb haszonnal. Főlölesleg ismétlések elkerülése érdekében elég legyen ezúttal első közleményünknek¹ ama fejtegetéseire utalnunk, amelyek során a rugalmas természetű elvileg rendelkezések (illetőleg fogalmak, kifejezések, körülírások stb.) és a Terv bevezető rendelkezéseiben foglalt alapvető szocialista vezérelvek egymáshoz való viszonyát vázoltuk. Rámutatunk ennek kapcsán arra, hogy a Tervezet szerencsés megoldása a szabályozott joganyag igen nagy területére nézve nyújt biztos alapon nyugvó, átfogó útmutatást a jogalkalmazó számára, anélkül, hogy a korlátlanul szabad bírói mérlegelésnek teret engedne.

Ezt a minden tekintetben kedvező helyzetet látjuk a tervezet IV. részében érvényre jutni. Az aránylag igen rövidre szabott, szűk keretbe foglalt joganyag (összesen 365 paragrafus, szemben az 1900-i Terv. 879, az 1914-i 808. és az 1928-i Mtj. 819. paragrafusával²) végeredményben mégis kimerítőbben, „hézagtalanebb” módon foglalja magában a kötelmi jog körébe tartozó nélkülözhetetlenül szükséges jogszabályokat. Ez a kedvező eredmény annak tulajdonítható, hogy — amint annak rendjén kifejtettük — e simulékony keretrendelkezéseket a bíró, a bevezető vezérelvek figyelembevételével, a konkrét eset egyedien igazságos eldöntésére alkalmas módon tölti meg reális tartalommal.

Ilyenformán a Codex megszabta vezérelvek (a „közösség érdeke”, a „kölcsonös együttműködés elve”, a „társadalom anyagi, kulturális szükségleteinek kielégítése a szocializmus építése érdekében”, a „szocialista együttélés követelményei”, a

„jogok rendeltetésszerű gyakorlása”) értelmében alkalmazott törvényértelmezésről és nem a bíró korlátlan szubjektív „jogérzete” szerint irányított igazságszolgáltatásról van szó.

Amint a klasszikus római jogtudósok híres „aequum et bonus”-a nem a szubjektív jogérzet diktálta (és már a régi időkben méltán „secundum equum et bovem”-nek gúnyolt) szabadságot jelentette, hanem a (természetesen az egykori rabszolgatartó) jogrend alapvető vezérelvei szellemében realizált törvénylisztelő jogalkalmazást, éppen úgy gondoskodnak az imént felsorolt (tervezetbeli) vezérelvek arról, hogy a legelasztikusabb blankettafogalmak is mindenkor e vezérelvek szellemében értelmeztessenek és sohase szolgálhassanak holmi „szabadjogi”, „szociológiai” vagy más hasonló jellegű („Gefühlsjurisprudenz”, „érdekmérlegelés” stb.) jogalkalmazás alapjául.³

Csupán egyetlen egy példát hozunk fel az imént általánosságban mondottak illusztrálására: a „diligentia” (kötelmi jogi gondosság) szabályozását. A római jog — egyébiránt bölcs elgondolású és elmés — szabályozási módjának mintájára az összes burzsoá törvénykönyvek a gondosságnak különböző színőrmértékeket állítják fel, illetőleg az egyes kötelmi viszonyok keretében többféle kisebb-nagyobb fokú gondosságot írnak elő. Ezáltal a joganyag szabályozásának meglehetősen bonyolult hálózata szövődött, amelynek rendjén hol a kötelezett „saját ügyeiben kifejtetni szokott” gondosság (diligentia quam quis suis rebus adhibere solet), hol az absztrakt értékelés mérőskálájának különböző fokozatai (diligentia cuiusvis hominis, diligentia diligentis patris familias etc.) nyerneik alkalmazást ahhoz képest, ahogy a jogrend a gondatlanság (negligentia) egyes fokozatait (culpa lata, levis, levissima) szankcionálni kívánja.

Ezzel szemben a Tervezet a problémát az egész joganyagra kiterjedő clausula generalisszal

¹ Kiss Géza: Észrevételek a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének bevezető rendelkezéseire, Jogtudományi Közlöny, 1958., 6. sz.

² Ehhez járul még a kereskedelmi jogra és a szocialista szektorra vonatkozó többlet (360—382., 453—479. §§); szemben a csupán a 29. §-ra terjedő munkajogi mínusszal.

³ Nem lehet eléggé hangoztatni ezeket a szempontokat gyakorlati jogászaink előtt, akik a hagyományos doktrínák hatása alatt hol a kazuisztikával, hol a „méltányos” szabályozással rokonszenveznek. Vö. Eörsi Gyula cikkével, Jogtudományi Közlöny, 1958. 1—2. sz., 4—5. old.

oldja meg, amikor egyfelől a „szerződő feleket” (helyesebben — mint alább látni fogjuk — a kötelelem alanyait) *együttműködésre* kötelezi, másfelől azt az átfogóan általános jogszabályt tartalmazza, amely szerint „a kötelezettnek *mindent, ami elvárható*, meg kell tennie a szerződés teljesítésére, a jogosultnak pedig ugyanilyen módon elő kell segítenie a teljesítést” (253. § (2) bek.). A Tervezet az elképzelhető legrugalmasabb rendelkezést tartalmazza: az obligáció kötelezettjének „minden elvárható” meg kell tennie a szolgáltatás teljesítésére, a jogosultnak ugyanezt a teljesítés elősegítésére. „Ez az »elvárhatóság« olyan elvont fogalom, amelyet konkrét tartalommal a bíróság az adott objektív és ennek korrekciójaképpen szubjektív körülmények szerint tölt meg.” Tehát ez az „elvárhatóság” az *egész kötelmi jog* rendszerét átfogó általános elvi *keretfogalom*: „a kötelezettől tehát általában a kötelezettekől elvárható eljárást kell megkívánni, a jogosulttól pedig azt, ami általában az együttműködésre köteles jogosultaktól elvárható (Indokolás 216. old.). Következésképpen adott esetben a bíróságnak kell megtalálnia azt a zsinórmértéket, amelyhez „a magatartást a mindenkori társadalmi követelményeknek megfelelően méri”. (Indokolás 248. old.)

Szó sem lehet azonban arról, hogy ez a rendkívüli tág értelmű keretrendelkezés a korlátlan szubjektív szabad mérlegelésnek adjon teret, vagyis, hogy az objektív mérték félretételét jelentse. Ellenkezőleg: az egyéniesítést előmozdító rendelkezés „éppen az objektív mérték teljes értelemben való felhasználását, a *minden elvárható* formula konkrét tartalommal való kitöltését jelenti”. (Indokolás 248. old.) Annak megállapítása során, hogy az a bizonyos „kellő gondosság” kifejtett-e, mindenkor az lesz vizsgálándó, hogy a kötelelem alanya (az „adós” a köteleesség teljesítésében, a „hitelező” a teljesítés elősegítésében) maradéktalan kifejtette-e azt a gondosságot, amely *hasonló esetben, hasonló adottságok között* a társadalom tagjától „elvárható”. Amint az Indokolás tanulságosan magyarázza: „fokozottabb követelményeket kell pl. támasztani a kollektívakkal, mint az egyénekkal szemben. Ezen belül — a gazdasági szervezetek körében — az állami vállalat lehetőségei és a rábízott vagyoni értékek indokoltta teszik a legmagasabb zsinórmérték alkalmazását és . . . a felelősségcsökkentő egyéni körülmények igen szűk körre szorítását. Általában magasabb követelményeket kíván meg a társadalmi tulajdon kezelése, ápolása, megóvása . . . , mert fontos erkölcsi követelmény az, hogy fokozott körültekintéssel és gondossággal kell eljárni, ha a közösről, a társadalom vagy egy kollektíva vagyonáról van szó”. (Indokolás 249. old.)

Nyilvánvaló tehát, hogy a most tárgyalt keretrendelkezés a szocialista értelemben vett „*aequum et bonum*”-ot szolgálja, és pedig a Codex általános vezérelveinek (bevez. rend. 1—2., 4—5. §§) és más idevágó utasításainak (3. § (2) bek., 77. § (2) bek.) alkalmazásával kapcsolatban; szigorúan betartva tehát a szocialista törvényesség követelményeit. Ezen a téren fölülte áll pl. az 1928. évi

Mtj-nak, amely — talán más kérdésekben túlságosan kedvezményezett kazuisztikus szabályozási mód ellensúlyozásául — az ún. „méltányossági felelősség” gondolatát a kelleténél jóval nagyobb mértékben érvényesítette,⁴ amely körülmény igen gyakran — és különösen ebben az esetben — „Gefühlsjurisprudenz”-re vezet, mégpedig abban a veszedelmes (és a szocialista törvényesség elvével homlokegyenest ütköző) értelemben, amelyet már Thomasius találóan jellemzett azzal, hogy „*ex ratione cerebri . . . sine lege decidere allaborat*”. Ezzel szemben a Tervezet megoldása a „gondatlanság”-nak szigorúbb, a mai társadalmi és gazdasági viszonyoknak inkább megfelelő szabályozást eredményezi akkor, amikor végeredményben *magasabb* követelményt is állít fel a gondosság zsinórmértékéül, mint aminőt a különböző absztrakt és konkrét mértékek eredményeztek. Joggal mondja az Indokolás (248. old.): „a bizonyos *minden* (ti. elvárható) lényegesen többet jelent”, mint a hagyományos „diligenciák” kifejtése bármely fokon; nem feledve a gondolatmenetben azt sem, hogy hiszen lényegileg a kazuisztikaszerűen részletezett *diligentia*-fokokozatok szintén *clausula generalisszerű* blanketta-fogalmak.

Végül — és nem utolsósorban — a Tervezet szabályozási módja lényeges egyszerűsítést és rövidítést jelent a polgári Codexek bonyolult és tárgykör szerint quasi kazuisztikus módon részletezett megoldásaival szemben.⁵

II. A joganyag szisztematikai elrendezése kérdésében — tehát a *rendszer* szempontjából — a következő kritikai megjegyzésem van:

I. A Tervezet a kötelmi részt illetően — igen helyesen — *kivételt tett* az alól az általánosságban ugyancsak helytálló koncepció alól, amely (a szocialista kodifikáció rendszereit követve) nem a jogszabályok *szerkezeti* megkülönböztetéséből indul ki, és nem elméleti absztrakciókkal operál, hanem az alapul fekvő valóságos *társadalmi viszonyokat* tartja szem előtt (Indokolás, 111. old.). A Tervezet szerkesztői ugyanis e fontos és alapvető rendszerelméleti probléma kiértékelése során felismerték a kötelmi jog szociális jellegét, amely abban áll, hogy e joganyagra vonatkozó kötelmi *jogviszony* szerkezeti sajátossága az irányadó attributum, tehát szükségképpen ebből kell kiindulni. (Indokolás, 118. old.)

Ebből a felismerésből azonban az is következik, hogy a kötelmi jogi résznek *valóban a kötelemből* (obligatio), illetőleg a kötelmi *jogviszonyból* kell kiindulnia. Következésképpen a Tervezet IV. részének élén a „kötelelem”-re, vagyis az egész rész elnevezéséül szolgáló *jogviszonyra*, nem pedig az ezen jogviszonyt előidéző *egyik* (bár legjelentősebb) *okra*: a szerződésre (mint jogi tényre) vonatkozó általános szabályoknak kellene helyet foglalniuk. A kötelmi jogi rész első címének a *kötelemmel általában* kellene foglalkoznia, e jogviszony lényegét és joghatásait kellene meghatároznia,

⁴ Mtj. 1937. § és még számos más esetben (983. § (2), 995., 1006., 1084., 1149., 1113., 1114., 1157., 1722. §§).

⁵ Vö. pl. az 1900-iki Terv, 1370., 1385., 1542., 1664., 1607., 1780., 1779., 1789. §§, hozzá Indokolás IV. sz. 19.

mert hiszen az egyértelműen elfogadott jogelméleti álláspont értelmében a *kötelem* az a *jogviszony*, amelynek alapján a jogosult a kötelezettől *szolgáltatást* követelhet, a mindmai napig mindennemű típusú jogrendre nézve fennálló klasszikus definíció szerint: „obligatio est iuris vinculum quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei.”

Ennélfogva sem általános jogelméleti, sem rendszertani, sem törvényszerkesztési szempontból nem tudom helyeselni, hogy a Tervezet az idevágó átfogó karakterű vezértételeket a „szereződés”-re, tehát a kötelemfakasztó *tényezők* egyikére vonatkoztatja és nem az obligációra, mint az egész joganyag központjául szolgáló *jogviszonyra*. Holott — szerény véleményünk szerint — a kötelmi jogviszonyt illetik mindama normák, amelyek az obligáció tényállására és joghatásaira általában vonatkoznak, tekintet nélkül arra, hogy a kötelem szerződésből vagy szerződésen kívüli tényből keletkezett. Tehát mindama jogszabályoknak, amelyek a Tervezet IV. részében (akár egybefoglaltan, akár szétszórtan) *voltaképpen* a kötelemnek, mint jogviszonynak tartalmára, alanyaira, átszállására, módosulására, megszűnésére stb. vonatkoznak, mint ilyeneknek kell szerepelniük, nem pedig mint a „szereződés”-re vonatkozó általános rendelkezéseknek. Úgy vélem ugyanis, hogy az obligáció és a kötelemfakasztó tényezők szóban forgó összefüggései nemcsak *jogelméleti* és *didaktikai* szempontból bírnak jelentőséggel, hanem a *törvényszerkesztés* számára is irányadók. Az egyes fejezetek keretében — a későbbi közlemények során — kifejtendő megfontolásokból ki fog világlni, hogy a tárgyalt joglogikai kategóriák közötti viszony hangoztatásának gyakorlati jelentősége is van. A jogviszony és az azt létrehozó tény tekintetében teendő disztinkció szem elől tévesztése nemcsak rendszeri pontatlanságok, de érdembeli zavarnak, bonyodalomnak is szülőoka lehet.

2. Ezúttal csupán a kötelem fogalmának, keletkezésének és joghatásainak általános megjelölésére vonatkozó néhány észrevételre szorítkozom.

Amit a 179. § kimond, hogy ti. „a szerződésből kötelezettség keletkezik meghatározott szolgáltatás teljesítésére... stb.”, alapjában *helyes* ugyan, de a „Kötelmi jog”-ról szóló rész bevezető tételének szerepében még sem *helyénvaló*. A szerződésből egyelőre (közvetlenül) *kötelem* keletkezik és majd csak ebből a jogviszonyból származik az a bizonyos szolgáltatási kötelezettség. Ezért — és a fentebb kifejtett okokból — a Codexnek a *kötelem* definícióját kell helyesen adnia; és pedig egy- és ugyanazon bevezető §-ban e fogalom *teljes* törvényes definícióját, a szolgáltatás meghatározásával egyetemben. A szisztematika szempontjából tehát ide tartozik a 209. § (1) bek. rendelkezése is, de kiküszöbölve belőle a „vagy más magatartás” passzust, amely (ezúttal egészen fölösleges, sőt zavaró) *clausula generalis* a rendelkezést a már más helyen (Bevezető rendelkezésekhez fűzött észrevételek, V. 4.) kifogásolt hibrid szerkesztésű elasztiko-kauzisz-

tikus szabállyá teszi. Erre semmi szükség, mert hiszen a „dare”, „facere” és „nonfacere” a legkimerítőbb felsorolás, amit csak a *Codex* adhat. (A „praestare” különböző variációinak kifejtése a jogelmélet, kommentár és tankönyv feladata.)

Ezt közvetlenül követően következnek az „obligáció” keletkezési okainak” meghatározása, azaz a kötelemfakasztó tényezők megállapítása, és pedig talán legegyszerűbben és egyben (törvényszerkesztési szempontból) legegyszerűbben a francia civil-jogtudomány legmodernebb formulázását véve át, amely szerint minden olyan esetben, amikor valakinek kötelezettsége *nem* szerződésből folyik (tehát amikor valaki *nem jószántából* kötelezte magát és mégis kötelezve van valamely szolgáltatásra), e kötelezettség eredetét a *törvény* rendelkezésére kell visszavezetnünk (ún. „törvényes kötelek — obligations légales”).

A módosított és a 209. § (1) bekezdésével egyesített 179. § tehát így szólna „a *kötelemről általában*” szóló első cím első fejezetének (bevezető szabályok) élén:

„179. § (1) A kötelem alapján a jogosult a kötelezettől szolgáltatást követelhet.

(2) A *szolgáltatás* valamely dolog adására, valamint tevéseire avagy valamely tevékenységtől való tartózkodásra irányulhat.

(3) Kötelem keletkezhet szerződésből vagy törvény rendelkezéséből.”

Ez az utóbbi (3) bekezdés esetleg külön §-ba foglalható.

3. Maga az „Első cím” első fejezete esetleg még néhány átfogó jelentőségű bevezető szabályt tartalmazhatna a *kötelem* problémáját illetően.

Egészben véve pedig az „Első cím” (A kötelek általában) a következő fejezeteket tartalmazná: XVII. fejezet: *Bevezető szabályok* (az imént jelzettek szerint, tehát a kötelmi jogviszonyra nézve). XVIII. fejezet: *A kötelem tartalma* (a 209—211., 247., 270., 323—325. §§, mind ezek, mind az alábbiak a megfelelő szövegezési módosítással). XIX. fejezet: *Több jogosult és több kötelezett a kötelemben* (305—308. §§). XX. fejezet: *A kötelem átszállása* ((209—304. §§). XXI. fejezet: *A kötelem megszűnése* (254—261., 272—273., 293(2), 294., 295—298. §§).

Nyilvánvaló ugyanis, hogy az idevágó — és megfelelően átszövegezett — rendelkezések — valamennyien — a kötelekre (jogviszony) vonatkoznak. És pedig *minden* kötelemre, tekintet nélkül arra, hogy szerződésből, avagy szerződésen kívüli tényből származik. Éppen ezért *e cím* keretében volnának csoportosítandók azok a jogszabályok, amelyek tulajdonképpen a kötelmi *jogviszony* tartalmát, alanyait és módosulásait, illetőleg megszűnését illetik, amelyek a Tervezet mai rendszerében nagyrészt a „Szerződés” (I.) és kisebb részben a „jogellenes károsodásért stb. való felelősség” (II.) címe alatt (pl. a jelenlegi XXXI. fejezetben) szerepelnek.

4. Miután az I. cím („A kötelek általában”) utolsó rendelkezése megállapította a kötelemfakasztó tényezőket (l. fent, 179. § (3) bek. módosítva), következnek az ez utóbbiakat illető

két cím : a „szerződés”-re (II. cím) és a „törvényen alapuló okokra” (III. cím) vonatkozó fejezetekkel ; körülbelül ilyenformán :

Második cím. A szerződés

XXII. fejezet: *Bevezető szabályok* (181(1), 180(1), 183., 212.); XXIII. fejezet: *A szerződés létrejötte* (186. § (1), 191—197. §§); XXIV. fejezet: *A szerződés tárgya* (181. (2), (3), 182). (2—3) §§; XXV. fejezet: *A szerződés értelmezése és hiányosságai* (186. § (2—3), 187—190. §§); XXVI. fejezet: *Feltétel. Időhatározás* (206—208. §§); XXVII. fejezet: *Semmiség és megtámadhatóság* (213—217. §§); XXVIII. fejezet: *Képviselet* (198—204. §§); XXIX. fejezet: *Szerződésszegés* (273—289. §§); XXX. fejezet: *A szerződést biztosító mellékkikötések* (222—250. §§); XXXI. fejezet: *A szerződés módosítása* (218—221. §§); XXXII. fejezet: *A szerződés megszűnése* (290—294. §§).

Harmadik cím. Törvény rendelkezésén alapuló kötelemszerű okok

XXXIII. fejezet: *Jogellenes károkozás általában* (309—313. §§, 322. §); XXXIV. fejezet: *A felelőség egyes esetei* (314—321. §§); XXXV. fejezet: *Jogalap nélküli gazdagodás* (328—331. §§).

Negyedik cím. Egyes szerződések

XXXVI. és következő fejezetek. (= XXXVII. —L.).

5. A *második és harmadik* címre vonatkozó egyes rendszerbeli kérdésekre még visszatérünk, az illető fejezetet illető érdemi észrevételekkel kapcsolatban.

III. Legyen szabad végül, a kötelmi jogi részre vonatkozó általános — a rendszert és tárgykört érintő elvi — észrevételek kapcsán egész röviden felvetnem a kérdést: nem volna-e helyénvaló és egyben célszerű is a lakásbérletre vonatkozó alfejezetet (XXVII. 12.) a Codex tárgyköréből kirekeszteni és ezt a joganyagot a speciális törvényhozásra bízni?

Ezt az anyagot már az első világháború óta különleges átmeneti jellegű törvények rendezik Magyarországon és a szomszédos országokban egyaránt, a jól ismert rendkívüli adottságok következtében. Természetes, hogy ez a szabályozás időről időre, „ad hoc” módon történik. Így volt ez már a két nagy háború közötti periódusban; annál inkább a fasizmus alóli felszabadulás következtében beállt korszakalkotó fordulat (1944—45) utáni közvetlen években, amelyek a mi országainkban a népi demokrácia definitív megalapítását megelőzték.

Természetes, hogy a véglegesen konszolidálódott népi demokráciának szocialista típusú jogrendjében a szóban forgó jogmateria az új társadalmi és gazdasági berendezésnek megfelelő jogi szabályozást igényel. Amde a még mindig kialakulóban levő gazdasági alapnak egyes tényleges konstitutív elemei (ezek között legelső sorban

az építkezés egyre javuló lehetőségei) folytonos fejlődésben vannak. Sok, ma még létező tényleges helyzet, amely ez idő szerint egyelőre átmenetileg speciális szabályozást igényel, holnap már nem fog létezni és így a kizárólag rá vonatkozó „lex specialis” több rendelkezése tárgyalanná fog válni. Főleges volna részletekbe bocsátkoznom: az a kazuisztikus jellegű szabályozási mód, amely ma elkerülhetetlen, valóban „átmeneti”-nek tekintendő, mert hiszen az azt igénylő kényszerhelyzetek szülte részletkérdések (a lakhelyiségek „közös használatából”, az áldásos „bérletárs”-i minőségéből, az „albérletek” komplikált változataiból és általában az egészségtelen túlszűfoaltságból kifolyóan sűrűn felmerülő „botránys, türehtetlen magatartásokból”, „rendeltetésellenes” lakáshasználatból, „rongálásból és egyéb a szocialista együttélés”-nek kevésbé megfelelő viselkedésekből folyó mindennapi jogviták) semmi esetre sem fognak „aktuálisak” maradni oly hosszú időn át, mint aminőre az új Polgári Törvénykönyv szólni fog.

Ezért mertem felvetni a kérdést és megfontolásra ajánlani, hogy a Tervezet XXVII. fejezetének 2. része (394—410. §§) teljesen kiküszöböltessék, illetőleg ezen alfejezet néhány (az ingatlanbérletre általában vonatkozó) rendelkezése (pl. 396. § (1), 398. §, 411. § (2)) a fejezet első részébe tétessék át, azzal a végső rendelkezéssel (a 411. § befejezéseül), hogy „az ingatlan bérletére vonatkozó jogszabályok a lakásbérletre is alkalmazást nyernek”, valamint a „lakástörvényre” és egyéb azzal összefüggő intézkedésekre való utalással.

B) *A szerződés létrejötte és értelmezése*

I. A Tervezet 186. § (2) bekezdése szerint „a szerződés létrejöttéhez a feleknek a lényeges, valamint a bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben való megállapodása szükséges”.

A 191. § (1) bekezdése szerint: „aki szerződés kötésére ajánlatot tesz, ajánlatához kötve marad, kivéve, ha kötöttségét az ajánlat megtételekor kizárta.”

A 192. § (1) bekezdése értelmében „a szerződés abban az időpontban jön létre, amikor az ajánlatot elfogadják, távollevők között pedig akkor, amikor az elfogadó nyilatkozat az ajánlattevőhöz megérkezik”.

Ez utóbbi rendelkezés kategorikusan mondja ki, hogy az ajánlat elfogadásával a szerződés érvényesen létrejött. Akár változatlanul fogadtatott el az ajánlat, akár bizonyos módosításokkal, az ajánlat megtétele és annak elfogadása közötti időszakban lefolyt alkudozások végleges eredményeként bekövetkezett consensus alapján.

A fentidézett 191—192. §§ azon a megfontoláson alapulnak, hogy az ajánlattevő, ha ajánlata komoly, akkor abba minden általa lényegesnek tekintett pontot belefoglalt. Az elfogadó viszont hasonlóképpen számot vetett mindazzal, amit saját érdekében lényegesnek tartott. Ez volt az indító oka az esetleg közbejött alkudozásoknak is, amelynek rendjén tisztázódott minden előrelátható

lényeges pont és eshetőség. Amíg ez meg nem történt, addig nem is jöhetett létre megegyezés.

Mindezekből szükségképpen következik, hogy a Tervezet 186. § (2) bek. rendelkezésének alkalmazására sem a szerződés „megkötésekor” (a fejezet címe), sem „a szerződési akarat kijelentésekor” (az alfejezet címe) nincs szükség, mert hiszen ezeknek a jogi tényeknek időpontjában a felek között teljes egyetértés van minden kérdésben, amit ők akkor lényegesnek látnak.

A probléma akkor kezdődik, amikor a felek a consensus-a helyébe utóbb dissensus lép, amikor is ti. a szerződés érvényesítésére kerül a sor. Csak-hogy ekkor már nem lehet arról vitatkozni, hogy a szóban forgó szerződés létrejött-e vagy sem. Igenis létrejött (192. §): annak idején. Utóbb állott be a „komplikáció”. Olyan újabb körülmény jött közbe, amelynek következtében valamelyik fél hátrányosnak tartja magára nézve a szerződést. Szeretne kibúvót találni avégből, hogy szerződéses kötelezettségétől megszabaduljon. Arra hivatkozik tehát, hogyha ez utóbb bekövetkezett fordulatot előre sejtette volna, a szerződést nem kötötte volna meg; következésképpen a szerződés nem is jöhetett létre, mert ezen „általa lényegesnek minősített kérdésben” nem volt alkalmuk megegyezni.

Most már az a kérdés, a 186. § (2) bek. alapján helytálló-e a félnek ez az álláspontja? igen vagy nem?

1. Ha igen, tehát ha az ő nézete a törvényhozó intenciójával megegyezik, akkor a) elsősorban is éles ellentét forog fenn a 186. § (2) és a 192. § (1) bek. között (nyilvánvaló antinómia); b) másodsorban a 186. § (2) rendelkezése igazságtalanságot támogat; lehetővé teszi a rosszhiszemű tisztességtelen fél számára, hogy a jóhiszemű, tisztességes felet kijátszhassa (ha ti. két egyaránt rosszhiszemű csirkefogó áll egymással szemben).

2. Ha nem, tehát ha a törvényhozónak nincs ilyen szándéka, akkor a 186. § (2) bek. egyrészt fölösleges, mert alkalmazására sohasem kerül a sor, másrészt — és ez a nagyobbik baj — zavartkeltő, amennyiben téves útra vezetheti a jogalkalmazást.

II. Láttuk, hogy a Tervezet az ajánlat elfogadásával a szerződést érvényesen megkötöttnek tekinti. (192. §.)

Nem lehet tehát arról szó, hogy a felek utólagosan bekövetkezett dissensusa folytán megindult perben a szerződés érvényes létrejöttének kérdése vita tárgya lehessen. Ezúttal már csupán a létrejött szerződés egyes pontjainak értelmezéséről lehet szó, a felek jogainak és kötelezettségeinek meghatározását illetően.

Hogy a Tervezet is voltaképpen ebből a szempontból kívánja a kérdést szabályozni, kitűnik a 186. § (3) bek.-ből, amely szerint „ha a felek megállapodása valamely nem lényeges kérdésre nem terjed ki . . ., a bíróság a szerződést a felek érdekében a forgalmi szokások és általában a szocialista együttélés követelményei alapján kiegészítheti”. Még inkább megerősíti ezt az Indokolás minden tekintetben helyes érvelése (188. old.): „a felek szerződési akaratát nem szolgálja, ha a szerződés (e pontban való megegyezés hiányában) megghiúsulna,

sőt, a jogos ok nélkül visszalépni kívánó fél kibúvókat kereshetne a szerződéstől való megszabadulása érdekében”.

Ámde ez a megítélés nem korlátozható a szerződés „lényegtelen” (vagy „nem lényeges”) pontjaira. Az ilyen korlátozásnak annyival kevésbé lehet helye, mert a kibúvót kereső rosszhiszemű fél mindig „lényeges”-nek minősíti azt a kérdést, amelyre hivatkozik. A „lényeges” és „nem lényeges” közötti disztinkciónak csupán a szerződés megkötésekor lehetett jelensége. A perben, amikor már az annak idején érvényesen megkötött szerződés értelmezése forog szóban, az érvényesség kérdésre többé visszatérni nem lehet.

III. Ellenvethetné netalán valaki, hogy a perben mégis hivatkozni lehetne a megállapodás (192. §) érvénytelenségére a Tervezet 213. §-a alapján azon a címen, hogy nem jött létre szerződés, mert hiányzik az érvényesség egyik előfeltétele: a megegyezés a szerződés lényeges alkotóelemei tekintetében.

Ez az ellenvetés azonban csak olyan jogrend szempontjából volna helytálló, amely a típuskénszer elvi alapját fogadta el.

1. Valóban a római jog (kezdetben szűkre lezárt, majd utóbb fokozatosan tágított) „contractus-rendszere” a „szerződés” fogalmát a jogrend által megállapított típusokra korlátozta (verbalis, literális, realis, consensualis contractusok később a „contractus innominati”, stb.). Ezért az olyan megállapodás, amely a megrögzített kötelmi típusok keretébe nem volt sorolható, nem is volt „szerződés”-nek tekinthető. Viszont minden egyes szerződéstípusnak meg voltak a megszabott lényeges elemei (essentialia negotii): ahhoz, hogy valamely típusba tartozó szerződés (pl. adásvétel, kölcsön, stb.) érvényesen megkötéssék, szükséges volt, hogy a szerződő felek az ezen lényeges elemeket képező pontokban (pl. adásvétel esetében: az áru és az ár) megegyezzenek. Ez utóbbi hiányában az elismert „contractusok” egyike sem jöhetett létre, tehát egyáltalán nem lehetett szó semmiféle „szerződésről”.⁶

Nagyon természetes ennélfogva, ha az ilyen jogrend a szerződés érvényes megkötésének előfeltételéül szabja az ajánlat elfogadásán kívül még azt is, hogy a felek az illető szerződés lényeges pontjaiban (essentialia negotii) megegyezzenek, vagyis hogy a megállapodás föltétlenül kiterjedjen ezen „essentialia”-ra.

2. Ezzel szemben a Tervezet, csakúgy mint az összes modern Codexek, a típus-szabadság álláspontjára helyezkedik, aminek következtében bármely (egyébiránt lehetséges és megengedett tartalmú) ajánlat elfogadása „szerződést” eredményez. Tehát a „szerződés” fogalmi köre nincsen a Tervezet XXXIII—L. fejezeteiben törvényileg szabályozott és „megnevezett” szerződéstípusokra korlátozva: létrejöhet ezeken teljesen kívül álló, avagy ezek legkülönbözőbb variációján alapuló bármilyen „szerződés” (Indokolás 184. old.), pl.

⁶ Vö. sok más helyett Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts, I. 85. §, hozzá: Arndts: Lehrbuch der Pandekten, 65. §, Dernburg: Pandekten, I. 93. §

az ún. autógarázs-szerződés, a turista megállapodása a hegyi turistavezetővel, az ún. „fizető vendég”-vadász megállapodása a tulajdonossal (állami erdőgazdasággal vagy szövetkezettel) ellátás és a vadászat feltételei tekintetében; a kiscgazda egy mázsa búzát ad a tanítónak és kertjét rendben tartja annak fejében, hogy ez utóbbi a fiát a vizsgára előkészítse stb., stb. Nyilvánvaló tehát, hogy az egyes szerződések „lényeges alkotóelemei ma már” többé — ebben az értelemben — nem játszanak szerepet. Ez okból az újabb polgári törvénykönyvek (pl. a Code Napoléon, az Osztr. Ptk. és a Schw. ZGB.) nem is tartottak szükségesnek semminemű idevágó hasonló intézkedést.

3. Hogy került a 186. § (2) bekezdése a Tervezetbe? Kétségtől a korábbi kodifikációsális előmunkálatok (I. Tervezet, 932. §, II. Tervezet) és 1914-es törvényjav. (726. §, Mtj. 949. §) hatása alatt (vö. BGB. 154. §).

Ámde az akkor aktuális „occasio legis” ma már nem áll fenn.

Az első Tervezetet előkészítő — hatvan év előtti — szerkesztő bizottsági tárgyalások rendjén a probléma az ún. *előszerződések, pontozatok* (Punktionen) stb. kötelező erejének kérdésével kapcsolatban merült fel (l. Jegyzőkönyvek, IV. 187. s. köv. old.).

Hivatkozással az osztrák Ptk. 885. §-ára, valamint az annak alapján kialakult joggyakorlatra, szükségesnek látszott ebben a kérdésben határozott állást foglalni. A törvényelőkészítő bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy ezek az előkészítő jellegű megegyezések lehetőleg ne bírijanak kötelező erővel, mert hiszen az e fajta „pontozatokat” a felek „azzal a fenntartással állapítják meg, hogy a megegyezés a szerződés lényegéhez tartozó minden pontban létrejön” (Indokolás III. 30—31. old.).

Az 1900-i Tervezetre vonatkozó bírálati anyag feldolgozása és a további tárgyalások előkészítése rendjén, amely munkálatokban magam is részt vettem (l. Főelőadmány VI. köt. 17. old.) megállapítást nyert, hogy a 932. § szövege félreértésekre vezethet, sőt „nagyon megkönnyítheti a kicsinyes ürügyek alatt való visszaléphetést”⁷, ezért kívánatosnak jeleztetett annak kifejezésre juttatása, hogyha valamelyik fél bizonyos pontokat lényegesnek tart, akkor a (végleges) szerződés esakis úgy jöhessen létre, ha a felek ezekre a pontokra nézve is megegyeztek; egyébként pedig a szóbeli *részmegállapodást* csupán a felek kifejezett kikötése ruházhatja fel kötelező erővel. (Vö. Főelőadmány 50. old.) Ezek alapján szövegeztetett meg a II. Tervezet (1914) 726. §-a és a Mtj. 949. §-a. Látható mindezekből, hogy mindvégig oly *előzetes* „részmegállapodásokról” volt szó, amelyek a majd megkötendő (tehát nem a már megkötött)

szerződésre vonatkoznak. (Vö. még Indokolás az 1914-i Ptk. Jav.-hoz, 13. old.) Ilyen értelemben (és csakis az *előkészítő* pontozatokkal szemben) vált szükségessé annak kiemelése, hogy a feleknek a lényeges kérdésekben való megegyezése kívánatik meg a szerződés létrejöttéhez.

Mindezekből következik, hogy a MNK Ptk.-ében a 186. § (2) bek.-nek csak akkor volna létjogosultsága, ha ez a rendelkezés a *pontozatokra*, avagy hasonló *előszerződéses részmegállapodásokra* vonatkoznék. Minthogy azonban a Tervezet ez utóbbiakról egyáltalán nem intézkedik (amint-hogy ezt a 191. és köv. §§ fölöslegessé is teszik), ezért „cessante racione cessat et lex”; következésképpen „*censeo delendam esse*”. (Valóban nem Cato-i jellemű szerződő fél venné hasznát!)

IV. A 186. § feladata a szerződés *értelmezésének* szabályozása. Olyan feladat ez, amely az egész Codex legfontosabb célkitűzéseinek egyikét szolgálja. A gyakorlati élet felvetette kötelmi jogviták túlnyomó többségében a kérdés eldöntése „azon múlik, hogy hogyan kell a vitás szerződést értelmezni, úgy hogy a kérdéses szerződés helyes értelmezésével az egész per el is van döntve”⁸.

Térjünk vissza a fenti (I—II. pont) gondolatmenetre. A felek — bármilyen nagy körültekintéssel fontolták meg nyilatkozataikat és bármennyire számot vetettek mindazzal, amit saját érdekükben lényegesnek tartottak a megkötendő szerződés tartalmát illetően, a szerződéskötéskor mégsem láthattak a *jövőbe* és így nem gondolhattak előre minden felmerülő eshetőségre és az élet kiszámíthatatlan módon változatos fordulataira. Amikor aztán a szerződés teljesítésére kerül a sor, *vita* merül fel az előre nem látott kérdésben, amelyre nézve semmi kifejezett intézkedés nem történt a szerződésben. Láttuk, hogy a jogrend (a tisztességes fél érdekében) nem engedheti, hogy ezáltal hátrányba jutott rosszhiszemű fél kiugorhasson a szerződésből azon az alapon, miszerint a szerződés megegyezés hiányában nem jött létre. Ezért kell a szerződést *értelmezni*. Ebben áll a 186. § jelentősége.

A cél ugyanis nem lehet a szerződés *hatálytalanítása*; sőt éppen ellenkezőleg annak megóvására kell törekedni (favor negotii; l. a Code Napoléon 1157. art). Ennek a célnak megvalósítására szolgálnak mindenekelőtt a törvény kiegészítő (diszpozitív) szabályai, valamint egyes *konvencionális* szabályok, de legfőképpen és még sokkal kiadósabb módon a *forgalmi szokásokból* a bíró által alkotott (és in concreto alkalmazott) *kiegészítő szabályok*: ellenkező kikötés hiányában és kétség esetében az a *kötelező, ami szokásos*. Ez utóbbi jogelv jelentőségével részletesen foglalkoztam a bevezető rendelkezésekről szóló közleményben, különös tekintettel éppen a Tervezet 186. és 187. §-aira. Legyen szabad tehát az ott kifejtettekre utalnom. Ezúttal e kérdéssel kapcsolatban a következő végső konklúziók kiemelésére szorítokozom:

⁷ Fülöp Zs. Szegedi Jogászlapok, 1091. évf. 18. sz., I. Főelőadm., i. h., 42—48. old.; I. ua. Bolla Árpád (Jogállam, 1903. évf. 4. sz.) kifogását az ellen, hogy a Terv a szóbeli részmegállapodások hatályát minden esetben kizárja, és Forbáth Fr. észrevételét, mely szerint a Terv nem határolja eléggé el a punktkációt a pactum de Contrahendo-tól (Jog, 1905. évf. 8. és 9. sz.).

⁸ Danz: Die Auslegung der Rechtsgeschäfte, 3. kiad. 1. old.

1. A szocialista együttélés követelményei arra utalnak, hogy a szerződéseket tisztességesen kell teljesíteni. Ez a posztulátum többek között azt is jelenti, hogy a szerződés nemcsak arra kötelez, ami abban kifejezetten vagy szó szerinti ki van kötve, hanem mindarra, ami a vállalt kötelezettségből annak természete, a szocialista etika értelmében vett *egyéniesítő igazságosság*, valamint a helyi *forgalmi szokások* alapján következik.

2. A szerződéses kötelezettségeihez hűen ragaszkodó tisztességes fél érdekében és a rossz-hiszemű fél kibúvási lehetőségének biztosabb megakadályozása céljából a szerződést kétség esetén érvényének fenntartása javára kell értelmezni.

3. A szerződés a felek akaratának egybehangzó kifejezésével jön létre az ajánlat elfogadása által. A Pandektajog „akarat-dogmáját” ma már egy modern Codex sem teszi magáévá (vö. Indokolás, 187—188. old.). Igen helyesen járt el tehát a szerkesztő bizottság, amikor mellőzte a korábbi Tervezetek ama rendelkezését, amelynek értelmében „a feleknek a szerződés megkötésekor volt akaratuk irányadó”. Ez a tétel ugyanis csak akkor fejez ki reális megállapítást, ha a felek közötti consensus mindvégig teljes és tökéletes. Viszont ebben az esetben nincs vita, sem per, tehát nincs szükség értelmezésre. Mihelyt azonban *eltérés* mutatkozik a felek álláspontjai között (dissensus), csupán az *objektív nyilatkozat* lehet irányadó; a felek belső akaratuk gyakorlatilag irreleváns.

4. A szerződés — a mondottakhoz képest — ezen utóbb bekövetkezett akaratellentét ellenére is — fennáll, mégpedig abban az értelemben, amely egyfelől a forgalomban szokásos nyelvhasználat szerint értendő, másfelől pedig, amely a fent (1. pont) jelzett követelménynek is megfelel. Így kell érteni a felek „feltehető akaratára” való hivatkozást (187. §), figyelembe véve az eset körülményeit, azaz a jognyilatkozatot a maga milieu-jében téve vizsgálat tárgyává.⁹ Röviden: a nyilatkozatnak azt az értelmet kell tulajdonítani, amelyet két normálisan gondolkozó, és a szocialista együttélés követelményeit betartó tisztességes ember ért az illető nyilatkozat alatt. Ebből szükségképpen következik, hogy a szerződés tartalmának elbírálása szempontjából mind a titkos fenntartás (reservatio mentalis), mint a rejtett indok közömbös. (188. § (1) bek.) A Tervezet ide-

vonatkozó rendelkezései minden tekintetben helyeselhetők.

5. A szerződésértelmezésre vonatkozó fent kifejtett álláspont a legkevésbé sem jelentheti a bírói szubjektív mérlegelés korlátlan érvényesülését az ún. szociológiai vagy szabadjogi elméletek szellemében. Utalva az e kérdésben a bevezető rendelkezésekről szóló észrevételekben mondottakra, ez alkalomból csak annyit óhajtok megjegyezni, hogy igen helyesen jártak el a Tervezet szerkesztői, amikor a rendelkezések szövegében mellőzték az ún. „méltányosság”-ra való hivatkozást, amely (a német BGB-től befolyásoltan) a korábbi Tervezetekben (I. Terv 768. §, II. Terv. 760., 786. §§, M. Tj. 995. § (2)) oly fontos szerepet játszik.

A „méltányosság” — természetesen a szocialista etika értelmében felfogva — csupán a törvényhozási *indítókot* (ratio legis) jelentheti. Annak következtében ugyanis, hogy „bonae fidei iudicium”-ról van szó, tehát a (szocialista tartalommal megtöltött) aequum et bonumnak (jóhiszeműség, egyéniesítő igazságosság) kell érvényesülnie, a szerződési szabadság körébe tartozó megállapodásoknál — e méltányosság követelményeként — kell a szerződéseket — kétség esetében — a *forgalmi szokások* alapján értelmezni, illetőleg tartalmilag kiegészíteni. A „méltányosság” momentumának tehát nem a Codexben — azaz nem a vonatkozó rendelkezés szövegében —, hanem csupán a rendelkezés *indokainak magyarázatában* kell szerepelnie; továbbá a jogi oktatás rendjén kell kifejteni, hogy a forgalmi szokás kétség esetén azért irányadó, mert tisztességesen gondolkodó és a szocialista együttélés etikai elveit követő józan emberek között a *méltányosság* követelményének tekintik, miszerint az, ami szokásos, hallgatólagoosan ki van kötve. Mint már az első közleményünkben jeleztük, a szokásból levezetett tétel olyan diszpozitív szabály, amely az ellenkező kikötés hiányában kötelező. Ugyanez különösen áll a forgalmi szokás egyik legjelentősebb válfajára, a szóhasználatra (Consuetudo loquendi; Sprachgebrauch). Joggal helyezi tehát a 187. § (1) bekezdése „a nyilatkozat értelmezésének középpontjába a szavak általánosan elfogadott jelentését”, ami azt jelenti, hogy a szerződés értelmezésénél a szokásos szóhasználat irányadó, tehát a Codex „kétség esetében nem azt részesíti védelemben, aki akaratát rosszul vagy szokatlanul fejezte ki”. (Indokolás, 188. old.) Mindez valóban a méltányosság és jóhiszeműség követelménye.

Ámde, ha maga a törvény *rendelkezése* minősíti a „méltányosságot” értelmezési princípiumnak, akkor ez a rendelkezés — különösen kellő tapasztalattal nem bíró jogalkalmazó részéről — félreértéseknek lehet kitéve, amint ez a jelenség annak idején a német joggyakorlatban (a BGB. 157. és 242. §§ alkalmazása kapcsán) sok zavart is okozott. Sokan akadtak, akik a „méltányosság” szabados felfogásával „az egész jogrendszert sarkai-ból igyekeztek kiforgatni”.¹⁰

⁹ Danz: i. m., 42. old.; ugyanő: Richterrecht, 172. old. és Deutsche Juristen Zeitung XVI., 566. old.; hozzá: Schey: az osztrák Ptk. 100 éves jubileumára írt „Festschrift”-ben I., 502. old. — A polgári szakirodalom köréből hasznosíthatók a francia doktrina idevágó eredményei; külön: Planiol: Traité élémentaire de droit civil, n°1165. és köv.; Colin-Capitant: Cours élémentaire de droit civil, I. 52., 60., II. 309—310.; Laurent: Principes de droit civil fr. XVI., 181.; Dereux: Del'interprétation des actes privés, 1905., egész terjedelmében; hozzá: Revue Trimestrielle IV. köt. 103. old. Vö. még Főelőadomány VI. köt., 112. és 125—126. old., valamint a Magyar Jogász Egylet Ért. VIII. köt. (1914. 85. old.) közölt cikkemmel, amelynek egyes túlzott „elméleti” nézeteit (90—91. old.) ma — harminc évi utólagos praxis után nem vallom.

¹⁰ Oertmann: Rechtsordnung und Verkehrssitte, 377. old.

Mindezeknél fogva a Tervezetnek nagy érdeme, hogy a korábbi törvényhozási előkészítő munkálatok imént említett álláspontjával szakított.

V. E konklúziók alapján és az alább még mondottak figyelembevételével a fent tárgyalt kérdéseket illetően a következő javaslataim volnának:

1. A 186. § (2) bekezdésének rendelkezését — a már említettekhez képest — *teljes egészében kiküszöbölendőnek* vélem.

2. Ugyanezen § (3) bekezdéséből a második sorban szereplő „nem lényeges” szavak *törlését* javaslom.

3. „A szerződés megkötése” című XVIII. fejezet első alcíme: „A szerződési akarat és kijelentése” ugyancsak *mellőzendő* volna, minthogy a keretébe tartozó „módosított” 186., valamint a 187—190. §§ a „Szerződések értelmezése. A szerződés akarathányai” című fejezetbe (ld. az előző közleményben javasolt anyagbeosztást) volna átteendő.

4. A joglemondó nyilatkozat értelmezéséről szóló 187. § (2) bekezdés — amennyiben teljesen nem mellőztetik — mindenesetre módosítandó volna oly értelemben, hogy a szóban forgó nyilatkozatot csak *kétség esetében* nem szabad extenzíve értelmezni. A jelenlegi szövegezésben ugyanis ez az értelmezési szabály — mint *ius cogens* — tartahatatlannak volna, mert hiszen olyan betűértelmezést írna elő, amely ma már régen túlhaladott álláspont, és amely ellentétben is állana az első rendelkezések (186. § (3) és 187. § (1) bek.) szellemével. Ha pl. a kert vagy park bérlője a szerződés tartamának meghosszabbításáról szóló megállapodásban arra kötelezi magát, hogy ezentúl nem hoz kutyát a kertbe vagy parkba (tehát „lemond”, illetőleg „enged” eddigi jogköréből), akkor teljes joggal hozhat magával szelidített farkast, medvét, rókát vagy (mint Mikszáth főispánja a „Noszti fiú”-ban) *kost*.¹¹

Úgy vélem azonban, hogy amint a Tervezet — helyesen — mellőzte egyes codexek részletező értelmezési szabályainak átvételét, hasonlóképpen erről az egész szabályról is nyugodtan le lehet mondani.

C) A szerződésszegés

I. Minden rendszernek alapelve, hogy a kötelezettnek a magára vállalt szolgáltatási kötelezettségénél fogva a jogosítottat ki kell elégítenie, és pedig a szerződésileg meghatározott módon.

Ha a kötelezett ennek a kötelezettségnek meg nem felel, *szerződésszegést* követ el. Ez utóbbi magatartás következményeit mind a pandektajog, mind a legtöbb polgári törvénykönyv egységesen, elvi alapon, és épp e megoldási mód következményeként, kimerítő teljességgel szabályozta. Ki volt mondva, hogy a szerződés nemteljesítése, illetőleg nem kellő teljesítése, továbbá a szerződési kötelezettségek ellen irányuló bármely magatartás a

szerződésszegőt kártérítésre kötelezi a jogosulttal szemben. Ez volt a „negatív” vagy „pozitív interesse” megtérítése a római jogban.¹²

A tőkés áruforgalom igényeihez alkalmazkodó polgári törvényhozás szempontjából ez az úgyszólván jogi saroktétellel vált szabályozás a problémát sok időre (úgyszólván az imperialista időszak kezdetéig) meg i- oldotta. A törvényhozói cél nem irányult egyébre, mint hogy a jogügylet (szerződés) ura, a „dominus negotii” vagyoni hátrányt ne szenvedjen. A célkitűzés tehát megvalósult, ha a törvénykönyv olyan *általános* tartalmú és az összes (mindenfajtajú) szerződésszegésekre egyaránt vonatkozó jogszabályt tartalmazott, amely a jogosítottnak (hitelező) a fent vázolt „elégítelt” megadta. (Pl. Code Napoléon 1147. és köv. art., Osztrák Ptk. 1295. §)

A német BGB. szerkesztői — főként Friedrich Mommsen alapvető jogelméleti tanulmányainak hatása alatt¹³ eltértek ettől az *elvéleges* szabályozási módtól és a kazuisztikus megoldást választották. Abból a feltevésből indultak ki, hogy a szolgáltatás teljesítésének ún. lebonyolítási akadályai közül csupán két momentum bír jelentőséggel, úgymint a *késedelem* (mora debitoris) és a szolgáltatásnak a kötelezett hibájából utólagosan bekövetkező *lehetetlensége*. Következésképpen — úgy vélték — e két tényállás tüzetes szabályozása az összes elképzelhető és felmerülhető szerződésszegéseket magába fogja foglalni, mert hiszen e kettőben minden kötelemszegés bennfoglaltatik. Ennek megfelelően a BGB. a szerződésszegéseknek csak azon eshetőségeiről intézkedik, amelyek vagy a *késedelem*, vagy a szolgáltatásnak az adós vétkeiségből kifolyólag beállott utólagos *lehetetlensége* kategóriái alá vonhatók (BGB. 276., 280., 283. és köv. §§).

Ennek a kérdésnek szabályozása egyike ama jogmatériáknak, amelyeket az 1900-i magyar Tervezet minden módosítás nélkül, úgyszólván szóról szóra, vett át a BGB.-ből. Az 1162. § (= BGB. 276. §) a „magánjogi vétkeiség” törvényes fogalom meghatározását adja, az 1168. és köv. §-okban (= BGB. 280. § és köv.) a szolgáltatás lehetetlenné válásának, az 1180. és köv. §§-ban pedig az adós késedelmének következményeit szabályozza.

Csakhamar kitűnt azonban (két esztendő eltelte sem kellett hozzá a BGB. életbeléptetése óta), hogy a törvénykönyv a jogosultat sok esetben védtelenül hagyta; és pedig olyan — gyakorlatilag igen számottevő — esetekben, amikor az adós sem késedelembe nem esik, sem lehetetlenné nem teszi a teljesítést, hanem egyéb ténykedésével sérti meg szerződésszerű kötelezettségét. Staub jeles berlini ügyvéd praxisában merültek fel ezek az esetek, amelyekre ő a szakkörök figyelmét már 1902-ben

¹² Vö. Arndts: Lehrbuch des Pandentenrechts, 250—252. §§; Windscheid: Lehrbuch der Pandekten, II. 40—44. §§, a „dommages-intérêts” megtérítése a francia jogban stb.

¹³ Die Unmöglichkeit der Leistung, Beiträge zum Obligationenrecht, I. 1853. Vö. hozzá Windscheid: Heidelberger Kritische Zeitschrift II., 106. old.; Brinz: Kritische Übersicht, V. 278. old.; F. Mommsen: Lehre von der Mora, 407., 422. old.

¹¹ Vö. Oertmann: Gesetzeszwang und Richterfreiheit, 29. old.

felhívta (a XXVI. német jogászkongresszuson ; I. Festschrift, 31. és köv. old.) ; magát a problémát utóbb behatóan elemezve.¹⁴

Ámbár a „Begriffsjurisprudenz” nyomasztó hatása alól csak nehezen felszabadulni tudó német doktrina és joggyakorlat (beleértve magát Staubot is) mindent elkövetett annak kimutatása végett, hogy mindezek az esetek a konstruktív jogtudomány különböző fogásaival — „a törvény önmagából való kiegészítésének elvénél fogva” (Savigny) — a BGB. §-ainak Prokrustes ágyába beerősíthetők,¹⁵ végül mégis utat tört magának az a józan elbírálás, hogy a törvénykönyv ezt a joganyagot hiányosan szabályozza.¹⁶

E felismerés eredményeként vélte helyenvalónak a magyar Tervezet további tárgyalását előkészítő bizottság annak kifejezett kimondását, hogy az adós minden kötelemellenes magatartása elvben maga után vonja a hitelező javára azokat a jogosítványokat, amelyek — az első szövegezés szerint — csupán az adóskésedelem és a szolgáltatásnak az adós vétkeességéből kifolyóan bekövetkezett lehetetlenné válása esetére érvényesíthetők. „Erőszakolt konstrukciók megelőzése végett” mondja a törvényelőkészítő bizottság javaslata — „gondoskodni kell kifejezett szabályról, amely az ún. pozitív szerződészségekre is kiterjedjen”, továbbá célszerűnek véli a bizottság, hogy a Tervezet minden kazuisztika mellőzésével mondja ki, hogy kétoldalú szerződés esetében bármely kötelemellenes viselkedés az adós részéről (tehát felróható lehetetlenülés, nemteljesítés, cselekvés az abba hagyási kötelezettség ellenére, rossz teljesítés, késedelmes teljesítés) „elvben háromfelé ágazó jogosultságot (ti. kártérítésre, teljesítésre plus kártérítésre és ellátásra irányuló jogot) biztosítson a követelésében sértett hitelezőnek”.¹⁷

Mindezen megfontolások hatását tükrözi vizsgálva a Mtj. (1914) 920. §-a és annak indokolása : „a nemteljesítésen és késedelmen kívül az adós „pozitív” kötelemszegő cselekményekkel is megsértheti köteletségét oly módon, hogy a szolgáltatás ennek következtében a hitelezőre nézve értéketelenné válik, vagy a hitelezőnek ilyen kötelemszegő ellenes viselkedéstől kára származik” (Indok. III. p. 105. old.). Hasonlóképpen a Mtj. (1928) 1148. § (1) bek. és különösen ugyanezen § utolsó bek. : „ha az adós vétkeesen másként szegi meg kötelezettségét, a hitelező ebből eredő kárát megtéríteni köteles”. (Vö. hozzá Indokolás i. h.)

Szükségesnek gondoltuk a Tervezet XXV. fejezetének ezeket a kodifikáció-történeti előzmé-

nyeit röviden vázolni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a fejezet keretében a kötelezett szerződészségeire vonatkozó szabályozás egész felépítése, struktúrája, rendszere a fentebb érintett törvényelőkészítési előmunkálatok ökonómiáját és technikáját követte, természetesen mutatis mutandis, az alább még említendő érdemi és lényeges (részben a szocialista típusú alépítmény által követelt) eltérésekkel. — Következésképpen a fentebb vázolt „előtörténet” egyes mozzanatai jelentőséggel bírnak nemcsak a Tervezet egész szabályozási módjának elbírálása szempontjából, de akárhányszor egyes jogszabályok helyesen felfogott értelmének és intenciójának megállapítása végett is.

II. Itt mindenekelőtt az a kérdés merül fel, vajon helyes volt-e a probléma megoldásánál az eddig általában alkalmazott *clausula generalis* helyett a kazuisztikus szerkesztési módot választani annak ellenére, hogy nemcsak a fentidézett régebbi Codexek (Code Napoléon, Osztr. Ptk.), valamint az angol—amerikai (angolszász) jogok („breach of contract”), de a modernebb svájci ZGB. is (110. §) lényegileg az előbbi megoldási módot érvényesítették.¹⁸

Már a Tervezet bevezető rendelkezéseire vonatkozó közleményünkben megfeleltünk erre a kérdésre : igenis, *helyes* volt.

A *clausula generalis*, amely lényegileg mindenemű szerződészséget egyaránt kártérítési kötelezettséggel szankcionál, a mai forgalmi élet igényeit nem elégítheti ki. Legnagyobb fogyatékosága, hogy nem tesz különbséget *nemteljesítés* és *hibás teljesítés* között, holott a mai komplexált forgalom érdekei más-más elbírálást követelnek az egyik és a másik esetben. Éppen ebből az okból ez a megoldás már a századforduló korabeli *kapitalista* áruforgalom követelményeit sem elégítette ki.¹⁹ A német BGB. szerkesztői tehát, amikor (eredetileg pusztán elméleti jogdogmatikai spekulációtól vezéreltetve) a kazuisztikus szerkezetet választották, önkéntelenül is a haladást szolgálták azáltal, hogy a *differenciálódást* megvalósító szabályozásnak nyitottak utat, amelyet más modern polgári kodifikációk (Osztrák Novella 918—920. §§, svájci Kötelmi jogi Novella 97., 102. §§), valamint — természetesen — a szovjet Ptk. (118., 120. §§) is követték.²⁰

Fokozott mértékben kívánja meg a szerződészségek differenciálódására támaszkodó szabályozást a *szocialista gazdasági* rend áruforgalma. Így mindenekelőtt a *tervezdálkodás* keretébe tartozó különböző szerződések elbírálása tekintetében. Helyesen mutat rá az Indokolás (222—223. old.) arra, hogy mennyire fontos, általános népgazdasági szempontból is, az e keretbe tartozó szerződések *realizálódása*. E szerződések jelentékeny része, jele-

¹⁴ Die Positiven Vertragsverletzungen, 1904 ; vö. műről írt recenziómmal ; Grünhut's Zeitschrift XXXII. sz. 184. és köv. old.

¹⁵ A mesterkéltn konstrukciók részletes ismertetését l. „Die positiven Vertragsverletzungen” c. értekezésemben. (Arch. f. bürgerliches Recht, XXXI. sz. 175. és köv. oldalak.)

¹⁶ Mindazonáltal annak határozott konstatálására, hogy a BGB-ban *hézag* van, tehát a *hézagkitöltés* (és *nem* a *jogi konstrukció*) útját kell követni, annak idején csak egyetlenegy „fehér holló” vállalkozott az összes német szakírók közül (Stampe : Deutsche Juristen Zeitung, C. köt., 419. old., 718. old. és 1040. old.).

¹⁷ Főelőadmány, VI. köt., 295—296. és 306. old.

¹⁸ Vö. Szász István : A kötelmi jog általános tanai egyetemi előadások összefoglalása, 1943., 204—229. old. ; uo. értékes összehasonlító jogtud. adatok.

¹⁹ M. Jogászegylet Ért. (régi folyam), XXXVI. köt. 277. szám, 18—19. old. rámutattam erre.

²⁰ Vö. Szladits : Magyar Magánjog (1941.), III. köt., 468. old. A szovjet jogra nézve l. Lunc : A kötelmek általános elmélete, XXIII. fej. (A szovjet polgári jog, Budapest, 1952. I. köt., 353. és köv. old.)

sül a *szocialista intézmények, állami vállalatok és üzemek* szerződéseai ugyanis egyszersmind az érdekelt gazdálkodás zavartalan menetének biztosítására, és így végeredményben a népgazdasági tervek megvalósítására irányulnak. Ilyen körülmények között a kötelezett szerződésszegése nemcsak a jogosult rovására jelent anyagi kárt (ami a kártérítéssel orvosolható), hanem az országos tervek teljesítését is akadályozza, mert hiszen „a tervgazdálkodás egyes láncszemeinek szoros összefüggése folytán az egész népgazdaságra igen messzemenő következményekkel járhat” (és azt már a kártérítés sem orvosolja). Sőt a szocialista termelési rend keretében még a *magánfelek* egymás között kötött szerződése is elsősorban a szükségletek kielégítésére irányulnak, amely célkitűzéssel szemben a magánérdeknek (és különösen a magányerészkedés szempontjának) háttérbe kell szorúlnia.

Ebből a sajátosságból folyik, hogy a szocialista jogrendnek különbséget kell tennie a különböző nemű szerződésszegések között. Ahol csak lehetséges, a szerződésszegés következményeit oly módon kell megállapítani, hogy a tervteljesítés akadálytalan megvalósítása csorbát ne szenvedjen, tehát a szolgáltatás teljesítésének reális megvalósítása segítessék elő. Megkülönböztetett elbírálás alá esnek továbbá a kötelezettnek ama szerződésszegései, amelyek esetében a jogosult kára az utólagos teljesítéssel nem egyenlíthető ki teljes mértékben, tehát amelyek esetében olyan szankciókra van szükség, amelyek a „teljes elégtétel” megadására alkalmasak. Végül — hogy csak a legjellegzetesebb variációkat említsük — felmerülnek olyan szerződésszegések, amelyek az egész szerződés célját meghiúsítják (a késedelem egyes esetei, a szolgáltatás lehetetlenné válása), amikor is — mint az indokolás helyesen mondja — az eredetileg megkötött szerződés „nemcsak feleslegessé, hanem egyenesen károsá válik”. Ezért kell a jogosult számára az elállás (visszalépés) jogát biztosítani.

Mindezek a megfontolások bőségesen igazolják a kazuisztikus megoldás létjogosultságát. Helyesen jártak tehát el a Tervezet szerkesztői, amikor a korábbi magyar kodifikacionális munkálatok által fokozatosan kiépített struktúrát és törvényszerkesztési technikát érvényesítve, az adósi szerződésszegés „legtípikusabb esetei”-ként a *késedelmet*, a *hibás teljesítést*, a szolgáltatásnak a kötelezett vétkességéből kifolyó *lehetetlenülését* és a *teljesítés jogtalan megfogadását* szankcionálták (Indokolás, 222. old.).

III. Ami a kötelezett *késedelmét* (273—276. §§) és a szolgáltatás teljesítésének a kötelezett hibájából bekövetkező *lehetetlenülését* illeti (283—286. §§), a joganyagok szabályozásához, amely részben a jelenleg fennálló, illetőleg ténylegesen gyakorolt magyar joggal egyezően, de főként a századeleji kodifikacionális előmunkálatok, valamint a szocialista törvényhozás és doktrina eredményeinek érvényesítésével vitetett keresztül, nincsen észrevételünk. Minden tekintetben helyeslést érdemel a szerződésszegések szigorított szankcionálása, amelynek

célja, hogy a szerződő feleket kötelezettségeik pontos teljesítésére hathatósan sarkallja, a szerződés megsemmisítésétől visszatartsa; ha pedig a szerződésszegés mégis megtörténik, az érdeksérelmeket a legmészebbmenően kiegyenlítsé (Indokolás, 223. old.). Az idevágó rendelkezésekkel szoros összefüggésben állanak — az említett célkitűzések megvalósítása érdekében — a XXIII. fejezet 2. alfejezetének a *kötbérre*, mint legfontosabb és a termelési és tervszerződések törvényes tartalmát képező kötelembiztosítékokra²¹ vonatkozó rendelkezéseivel (225—226. §§).

IV. 1. A *hibás teljesítésről* szóló alfejezetet illetően ugyancsak helyeselnünk kell, hogy a Tervezet szerkesztői túltették magukat a német „Begriffsjurisprudenzia, rediviva” által annyira propagált és divatba hozott „oltalmi érdekvédelmi” elméleten. (Indokolás, 223. old., 2., b). Stoll, e konstrukció szerzője, e felfedezése kapcsán nemcsak a „pozitív szerződésszegésektől” búcsúzott el²², hanem a reális célokat követő jogelmélet követelményeitől is. Merőben skolasztikus ízű megkülönböztetése az adós „teljesítési” és „oltalmi” kötelezettsége („Leistungsverbindlichkeiten” és „Schutzverbindlichkeiten”) között nemcsak gyakorlati haszon nélkül való, de egyenesen káros következtetésre is vezet, amikor a „szolgáltatás körén kívül álló hitelezői érdekkör” mesterkélt konstrukciója révén a nem kellő teljesítés számos nagy jelentőségű válfaját a kötelemszegés kategóriájából kizárja, illetőleg „mellékkötelezettség” megsértésévé fokozza le.

Ezzel szemben a Tervezet „hibás teljesítés”-nek nevezett kategóriája — igen helyesen — a rossz vagy nem megfelelő teljesítés *minden* variációját magában foglalja; hiszen éppen ezáltal küszöböldik ki a BGB. fentemlített hízaga.²³

2. Észrevételünk van mindazonáltal a Tervezet által keresztülvitt *törvényszerkesztési-technikai* megoldásra nézve. Ahelyett ugyanis, hogy az ebben az esetben egyedül célszerű *elvi formulázást* vette volna e kategória körén belül igénybe, a kazuisztika útját folytatta, de a feleúton (helyesebben már az út kezdetén) megállott. Azt kellett volna kimondania, hogy *minden hibás* (nem megfelelő, rossz, fogyatékos, hiányos stb.) *teljesítés szerződésszegésnek minősül* és (az alább megjelölendő és részletezendő) következményekkel jár.

²¹ A kötbér szerepére és jelentőségére vonatkozóan (a tervszerződések keretében a szerződéses szankciók funkciója szempontjából) l. Eörsi: A tervszerződések, Budapest, 1957., 49., 410—413., 449., 485. és köv., 500., 548. és köv. old. L. még Nizsalovszky idevágó fejtegetéseit is, Fragen der Lieferungsverträge, Staat und Recht, 1955. évf. 4. füz., 588., 590—591., 594. old.

²² Értekezésének címe: „Abschied von den positiven Vertragsverletzungen” (Archiv für ziv. Praxis, 1932. évf. 257. és köv. old.) Az értekezés károsan befolyásolta Szladits művének idevonatkozó szakaszát. (Magyar Magánjog III. köt. 44. §, 498—550. old.) A terminológiára nézve l. a köv. jegyzetet

²³ A lehetetlenülés és késedelem *negatív* jellegű tényállásaival szembeállítva nevezte el Staub „pozitív” szerződésszegéseknek az amazokon kívül esőket; az elnevezésnek tehát csak *alkalmi* és *lokális* (a BGB-re és az 1900-i magyar Tervezetre szorítkozó) jelentősége van.

A Tervezet ehelyett a hibás teljesítés kimeríthetetlenül változatos és sokféle jelenségei közül *egyetlenegyet* ragadott ki: a szolgáltatandó *dolog minőségi hibáját*, minden *további* kazuisztika mellőzésével, és ennek az egyetlenegy esettípusnak szabályozásával vélte az egész kérdés jogi szabályozását megoldhatónak. Ennek a csonka, illetőleg félben maradt kazuisztikának következtében az egész alfejezet a *kellékszavatosság* szabályozására korlátozódik. Történik pedig ez a szabályozás részint (és főleg) a *vállalkozási*, részint az *adásvételi* szerződés szabályozása keretében szokásos szavatossági normáknak a jelen alfejezetbe való áttétele útján (275. és köv. §§, vö. 355. §, valamint Indokolás, 223., 267., 275. és köv. old., lásd még Mtj. 1382. és köv., 1584. és köv. §§-at).

Eltekintve most már ez utóbbi (rendszerbeli és tartalmi) újítások indokoltságának kérdéséről, amire alább még visszatérünk, a Tervezet törvény-szerkesztési technikáját azért nem tudjuk magunkévá tenni, mert a jogalkalmazás feladatát tetemesen megnehezíti. Kizárólag a *dologszolgáltatást* tartja szem előtt, de még ezt is csupán olyan szerződésekre vonatkozóan, amelyekben a felek egymásnak *kölcsönös* szolgáltatásokkal tartoznak (279. § (1) bek.), tehát az egész szabályozás a színallagmatikus szerződésekre korlátozódik. Ez már ab ovo jelentős technikai értelemben vett *hézagot von* maga után (l. első közleményünk VII. pontját). Ezenfelül a gyakorlati életben az esetek ezrei jelentkeznek, amelyekben a „facere”-re, vagy „praestare”-ra irányuló szolgáltatás megsértésére alig-alig lehet a csupán a dologszolgáltatást szem előtt tartó normatívumot „megfelelően” alkalmazni. Minden hosszadalmasságot kerülve, elég legyen csak azokra a gyakorlati példákra hivatkoznunk, amelyeket egyfelől Staub²⁴, másfelől Szladits²⁵ felsoroltak, és máris be kell látnunk, hogy igen merész interpretációs „salto mortale”-kat kell végezni avégből, hogy a szóban forgó tényállást a kellékszavatosságra szabott jogi normák alapján bírálhassuk el. A 282. § (1) bekezdése delegációt ad a bírónak az *analogia legis* igénybevételére. Felmerül azonban a kérdés, vajon az analógia alapjául szolgáló *hasonlatosság* minden esetben fennáll-e és oly mértékben és oly módon, hogy a kérdés törvényszerű és egyben az egyéniesítő igazságosság szempontjából is helytálló megítélését kielégítően irányítsa. Alig vonható kétségbe, hogy sok esetben csak igen laza összefüggés lesz található a dologszolgáltatásra vonatkozó (kellékszavatosságot szabályozó) rendelkezések törvényhozói alap gondolata és az in concreto felmerült szerződésszegés között. Ez okból állítjuk azt, hogy a Tervezet szabályozási módja aránytalanul súlyos feladattal terhelné meg különösen a kellő elméleti felkészültséggel és gyakorlati

tapasztalattal még nem mindenütt rendelkező alsóbíróóságokat és nagyon is sok munkát fogna adni a Legfelsőbb Bíróságnak, amelynek idevágó „irányító utasításaira” lépten-nyomon szükség lenne.

3. Visszatérve a fentemlített *rendszerbeli* elhelyezés kérdésére, azt nézetünk szerint sem lehet kifogásolni, hogy a Tervezet a szolgáltatás minőségére vonatkozó elvi jelentőségű és általános érvényű rendelkezéseket ennek a fejezetnek körébe vonta (279—281. §§). Az Indokolás ide vonatkozó érvelése (223—224. old.) helytálló. Hasonlóképpen indokoltak egyes tartalmi módosítások is, úgy az eddig fennállott rendezéssel, mint a korábbi Tervezetek, illetőleg Törvényjavaslatok rendelkezéseivel szemben. Így a szavatossági felelősség jogalapjának szigorítása, valamint a szavatossági jogok érvényesítésére nyújtott időtartam lényeges megrovidítése tekintetében; az Indokolásban felhozott érvek (223. old.) más szocialista törvényhozásokat is hasonló álláspont elfoglalására készítettek (vö. különösen a Bolgár NK kötelmi jogi tv. 112. § (2) bek.-vel.²⁶

4. Levonva az előrebocsátottak konkluzióit, a XXV. fejezet 3. alfejezetének tartalmára vonatkozóan a következő javaslatunk volna (a szöveg megformulázását mellőztem):

A) Az alfejezet élére (a 279. § (1) bek. első mondata *helyébe*) elvi (általános, clausula generalis jellegű) rendelkezés jöjjön oly értelemben, hogy *hibásan* (rosszul, nem kellő módon) *teljesített szolgáltatás esetében* a jogosultat, az eset körülményeinek és a tervgazdálkodás (állami terv) érdekeinek figyelembevételével, a következő jogok illetnek meg:

a) amennyiben a teljesítés akár a jogosult, akár az állami terv teljesítése érdekében még kívánatos: *kártérítés*, és pedig (az eset körülményeihez képest) a teljesítésen *felül*, avagy annak *helyébe*;

b) az a) alatt említett érdek hiányában a *visszalépés* (elállás joga).

B) A 279. § következő bekezdése ezt a *bevezetést* tartalmazná:

„Ami *különösen* a dologszolgáltatással járó szerződéseket illeti, a jogosultat, ha jogszabály eltérően nem rendelkezik, a következő szavatossági jogok illetik meg”, ami után következnenek a 279. § (1) bek. a)—d) pontok, (2) és (3) bek.

C) A 279. § (2) bek. *első* mondata és a 282. § (1) bek. *töröltetnék*.

V. Legyen szabad végül néhány észrevételt tennem az ötödik alfejezetre („a teljesítés megtagadása”, 287. §) vonatkozóan:

Az a „differentia specifica”, amely a kötelemszegésnek ezt a nemét az összes másnemű kötelemszegésektől lényegileg megkülönbözteti, abban áll, hogy a kötelezett a szolgáltatás teljesítését már anticipative (tehát mielőtt még a késedelembeesés ténye beállt volna) *megtagadja*. Innen a szerződésszegés e nemének elnevezése az angol jogi terminológiában: „anticipatory breach of contract”, amelynek az angol kereskedelmi életben

²⁴ Staub: Die positiven Vertragsverletzungen, 6. old.: a kereskedősegéd hanyagságból az előállítási áron alul adja el a portékákat, az ügynök valótlan információt ad valakiről, a főnök alkalmazottjának helytelen és valótlan bizonyítványt ad.

²⁵ Szladits: Magánjog, III. köt. 498. példáiából: a fürdőszolga a vendéget leforrázza, a könyvelő hibás mérleget készít, a sebész a csipeszt a paciens gyomrában felejtí.

²⁶ Vö. L. Vasziljev érdekes fejtegetéseivel (a bukaresti „Iustitia Noua” c. folyóirat XI. (1955.) évf. 6. füz., 876. old.).

gyakori megnyilvánulása a vagyonszünet bejelentése, amely ti. az adósra nézve már a lejárat előtt bekövetkezett.

Ebből következik, hogy a késedelem beállta után ennek a kategóriának semmi létjogosultsága nincs, hiszen ott van a másik szerződészegés: a mora debitoris, amelynek joghatásai alkalmazást nyernek (273—276. §§). A „teljesítés megtagadása”, mint *sui generis* szerződészegés nem analógonja, hanem ellenpárja („pendant”-ja) a késedelemnek: minden egyéb lehet, csak éppen „késedelem” nem.

Éppen ezért — nézetünk szerint — a szerződésszegésnek ezt a válfaját a késedelemmel asszimilálni nem szabad. A „teljesítés megtagadása” nem abban különbözik a késedelemtől, hogy „a kötelezett a szolgáltatást a jövőben sem kívánja szolgáltatni” (Indokolás, 232. old.), hanem a kötelezettség teljesítésének előre megtagadásában — természetesen minden jogos ok nélkül —, ami által

(feltéve, hogy a megtagadás bejelentése komoly és végleges) a jogosítottra nézve minden tekintetben ugyanaz a helyzet áll be, mintha a szolgáltatás teljesítése a kötelezett hibájából lehetetlenné vált volna.

Mindezek folyamánaképpen a szerződészegésnek ez a válfaja a lehetetlenülés analógiájára bírálható el, aminthogy ez is a *communis opinio* mind a törvényhozás, mind a jogelmélet terén (vö. Mtj. 1148. § (1) bek.).²⁷

Javasoljuk tehát a 287. § olyértelmű módosítását, hogy: ha a kötelezett a teljesítést jogos ok nélkül megtagadja, akkor a szolgáltatás teljesítésének a kötelezett hibájából való lehetetlenülésére vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni (tehát a késedelemre utalás mellőzendő).

Kiss Géza

²⁷ Vö. Szász István: i. m., 216. old.

A szovjet polgári jog tudományának tárgya és tartalma*

I.

A jogtudomány valamely ágazatának tárgyára vonatkozóan a legerősebb nézet az, mely szerint a jogtudomány tárgya a jog.

M. M. Agarkov professzor 1940-ben a polgári jognak, mint a jog ágazatának tárgyával és rendszerével foglalkozó cikkében élesen elhatárolta a tudomány tárgyát a jogágazat tárgyától. „A szovjet polgári jog tudományának tárgya — írta M. M. Agarkov professzor — a szovjet polgári jog mint a szovjet jog egyik ágazata.”¹

A polgári jog 1944. évi tankönyve teljesen hallgatással mellőzi a polgári jog tudományának kérdését, az 1950. évi tankönyv pedig, amely egy teljes paragrafust szentel a polgári jog tudományának, egy szóval sem tesz említést sem fogalmáról, sem tárgyáról, sem pedig rendszeréről.²

Az ösz-szövetségi jogi levelező oktatási intézet polgári jogi jegyzete (1955) megemlíti, hogy „a szovjet polgári jog tudománya a szovjet jog egyik ágazatát, a polgári jogot tanulmányozza, ezt az ágazatot keletkezésében és fejlődésében vizsgálja, kutatja a szovjet polgári jog szabályainak gyakorlati alkalmazását és a polgári jogviszonyokat”.³

Hogyan oldották meg ezt a problémát más jogtudományi ágazatok képviselői? A szovjet bün-

tető jog irodalmában kifejezésre jutott az a nézet, mely szerint a tudomány tárgya a büntető törvény és alkalmazásának gyakorlata.⁴ A büntető eljárásjogi és polgári eljárásjogi irodalomban nem alakult ki egységes nézetek a jogtudományi ágazat tárgya tekintetében. Egyes eljárásjogászok úgy vélik, hogy a tudománynak csupán a jog a tárgya, mások a tárgy körébe sorolják a jog által szabályozott tevékenységet is, néhányan pedig egyéb jelenségeket is a tárgy körébe tartozónak vélik.⁵

⁴ A. A. Piontkovszkij professzor a szovjet büntető jog különös részéről írt tankönyv első kötetében a következőképpen határozza meg a büntető jog tudományát e részének tárgyát: „A szovjet büntető jog különös részének elmélete tanulmányozza a szovjet büntető törvényeket, amelyek meghatározzák az egyes büntetési tényállások ismérveit, valamint ezek gyakorlati alkalmazását, összefüggésben e törvények politikai feladatainak, valamint a megfelelő büncselekmények elkövetésében rejlő társadalmi-politikai célnak a feltárásával.” (A. A. Piontkovszkij, V. D. Menyagin: A szovjet büntető jog tankönyve. Különös rész. I. köt. Moszkva, 1955. 40. old.) Anélkül, hogy a felhozott tétel részleteibe hatolnánk, rá kell mutatni, hogy a büntető jog tudományának tárgya körébe sorolja (legalábbis annak különös részéhez) a szovjet büntető törvényt és annak gyakorlati alkalmazását. A büntető jog irodalmáról szólva említeni kell, hogy a büntető jog általános részének legutóbbi tankönyve (1952) a tárggyal összefüggő kérdés tényleges megoldását a büntető jognak mint tantárgynak a tartalmára vonatkozó fejtegetésekkel helyettesítette (ld. Szovjet büntető jog, Általános rész, Tankönyv jogi főiskolák számára, Moszkva, 1952. 13. és köv. old.).

⁵ A. F. Klejnman professzor a polgári eljárásjog tudományának tárgyával foglalkozó cikkében (1940) a következőképpen javasolta meghatározni e tudomány tárgyát: „A szovjet eljárásjog tudományának tárgya — a szocialista igazságszolgáltatás gyakorlásának rendjéről és elveiről szóló tanítás.” (A. F. Klejnman: A szovjet polgári eljárásjog tudományának tárgya. Szovjet Állam és Jog c. f. 1940. 3. sz. 67. old.) A polgári eljárásjog tankönyvében azonban (1954) A. F. Klejnman professzor más meghatározást javasol a tudomány tárgya számára:

* Megjelent az „Izvesztija Vüszsich Ucebnüch Zavegyenyij, Pravovegyenyije” c. folyóirat 1957. évi 1. számában. Fordította: Dr. Pap Tibor.

¹ M. M. Agarkov: A szovjet polgári jog tárgya és rendszere, Szovjet Állam és Jog c. f. 1940. 8—9. sz. 70. old.

² Szovjet polgári jog. Tankönyv a jogi főiskolák számára. I. köt. 1950. 18. és köv. old.

³ Szovjet polgári jog. Jegyzet az Ösz-szövetségi Jogi Levelező Oktatási Intézet hallgatói számára, Moszkva, 1955. I. rész, 16. old.

A jogtudományi ágazat tárgyának problémájával a legbehatóbban M. A. Gurvics professzor foglalkozott. Ő a következőképpen veti fel a polgári eljárásjogi tudomány tárgyának kérdését: „Léteznek-e a polgári eljárásjog tudományának *egységes és egyedüli* tárgya — a polgári eljárási jog, avagy két ilyen (bár egymással kapcsolatban álló és egymást kiegészítő) tárgy van: a polgári eljárásjog, valamint a polgári ügyekben való bíraskodásra irányuló tevékenység gyakorlása.”⁶

M. A. Gurvics a következőképpen oldja meg az általa felvetett kérdést: „El kell vetni a szocialista jogtudomány tárgyának felosztását jogra és tevékenységre, ez a dualizmus nem felel meg a szocialista jog fogalmának, a szocialista törvényességnek és a jog kutatása előtt álló feladatoknak. *A szovjet jogtudomány egységes és egyedüli tárgyát a jogban (a jogi normákban, a jogviszonyokban) kell látni*, amely a szovjet állam normatív aktusai és utóbbiaknak a bírói gyakorlatban történő alkalmazása alapján *tanulmányozható*.”⁷

A jogtudományi ágazat tárgyával kapcsolatos kérdés ilyen megoldásával a következő okokból nehéz egyetérteni:

„A szovjet polgári eljárásjog tudományának tárgya a polgári eljárásjog mint a szovjet jog egyik ágazata, valamint a bíróság és az ügyben résztvevő felek között létrejövő polgári eljárási jogviszonyok.” (A. F. Klejman: Szovjet polgári eljárás. Tankönyv jogi főiskolák számára, Moszkva, 1954. 8. és köv. old.)

K. Sz. Jucyelszon professzor a polgári eljárásjog tankönyvében úgy véli, hogy „A szovjet polgári eljárási jog tudománya által tanulmányozott tárgy a bírói szervek és a polgári eljárás más résztvevői által kifejtett tevékenységet szabályozó jogi normák rendszere, amely normák alkalmazásuk gyakorlatában táruznak fel.” (K. Sz. Jucyelszon: Szovjet polgári eljárás. Tankönyv jogi főiskolák számára, Moszkva, 1956. 26. old.) A büntető eljárás tudományának szakemberei lényegében hasonló nézeteiket vallanak, amikor is a tudomány tárgya körébe sorolják a jog megfelelő ágazatának normáit, valamint a büntetőpért mint a büntetőügyben résztvevő szervek és személyek tevékenységét. Ilyen nézetet fejtett ki M. Sz. Sztrogovics professzor (M. Sz. Sztrogovics: Büntető eljárás. Tankönyv jogi főiskolák számára, Moszkva, 1946. 10—11. old.). Némileg sajátos módon javasolta meghatározni a büntető eljárás tudományának tárgyát M. A. Cselcov professzor, aki a büntető eljárás 1951. évi tankönyvében a következőket írja: „A szovjet büntető eljárás tudományának alapvető tárgya a szovjet büntető eljárás, mint a szocialista igazságszolgáltatás megvalósításának módszere, mint a szovjet valóság élő jelensége.” Szerző a jogtudomány adott ágazatáról adott további fejtegetései során tárgya körébe sorolta a büntető eljárási jogi normákat is (M. A. Cselcov: Szovjet büntető eljárás. Tankönyv jogi főiskolák számára, Moszkva, 1951. 24. old.).

⁶ M. A. Gurvics: A szovjet polgári eljárás tudománya tárgyának kérdéséhez. A Szovjetunió igazságügy-minisztériuma mellett működő Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet tudományos közleményei, 4. füzet, Moszkva, 1955. 33. old.

⁷ M. A. Gurvics, id. cikk, 39. old. M. A. Gurvics professzor ugyanezen az oldalon a következő meghatározást javasolja a polgári eljárás tudományának tárgya számára: „A szovjet szocialista polgári eljárásjog-tudomány tárgya a szovjet szocialista jog azon ágazata, amely a polgári ügyekkel kapcsolatban szocialista igazságszolgáltatás terén jelentkező társadalmi viszonyokat (tevékenységet) szabályozza.” A felhozott meghatározásból kitűnik, hogy a polgári eljárás tudományának tárgya körébe *csak a jogot* sorolja.

Először is nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szocialista jognak az a fogalma, amelyből M. A. Gurvics a tudomány tárgyának meghatározása során kiindul, nem felel meg a szocialista jogról jogtudományunkban kialakított fogalomnak. M. A. Gurvics szerint a jogot jogi normák és jogviszonyok alkotják, amelyek olyannyira összefonódnak, hogy sem el nem választhatók, sem elkülönítve nem vizsgálhatók, és hogy e két jelenség alkotja a jogot.

A szocialista jog lényegét illetően a mi jogirodalmunkban uralkodó nézet, mint ismeretes, azt vallja, hogy a jog az állam által létrehozott vagy szankcionált normák (magatartási szabályok) meghatározott összessége. A jogviszonyok viszont a jog normáitól különböző jelenséget alkotnak, azok meghatározott, törvényen alapuló ideológiai viszonyok, amelyek annak eredményeképpen jönnek létre, hogy az állam meghatározott társadalmi viszonyokat jogilag szabályoz. A jogviszonyok e társadalmi viszonyok jogi formáját alkotják. Habár a jog és a jogviszonyok összefüggő és egymással kölcsönösen kapcsolatban álló jelenségek, mégis ennek ellenére *két különböző jelenségről van szó*. Ennek folytán valamely jogtudományi ágazat tárgyával kapcsolatban nem lehet csupán ezek egyikéről (a jogról) beszélni és a másikat (a jogviszonyokat) hallgatással mellőzni.

A vizsgált szempontból (M. A. Gurvics professzor nézete szerint) a tárgy felosztása elemekre: dualizmus, amennyiben például a jogtudományi ágazat tárgyának elemeként a jogi normák mellett a tevékenységet is figyelembe veszik. Ha azonban a tárgy körébe két *másik* jelenséget sorolnak, nevezetesen a jogi normákat és a jogviszonyokat, úgy ez nem jelenti a tárgy kettős felfogását. Aligha lehet ezt az álláspontot következetesnek tekinteni.

Másodszor a vizsgált nézet véleményünk szerint a tudomány tárgyának egységét illető felfogását tekintve is több mint vitatható.

A tudomány tárgyát, függetlenül a tudomány ágazati hovatartozásától, a mozgásban levő anyag különböző formái, valamint ez utóbbiaknak az ember tudatában való meghatározott visszatükröződései alkotják. A társadalmi tudományok tárgyának körébe a társadalmi élet jelenségei tartoznak. Érthető tehát, hogy valamely jogtudományi ágazat tárgyával kapcsolatban nem korlátozhatjuk magunkat csupán a felhozott általános tételekre. Meg kell mutatni az adott tudomány tárgyának specifikus, jellegzetes vonásait, mindezekelőtt pedig meg kell vonni azon jelenségek körét, amelyek tanulmányozásával az adott tudománynak foglalkoznia kell.

A jogtudomány tárgyának egysége alatt nem azt kell érteni, hogy tárgyaül egy meghatározott jelenség szolgál. Ez nem a tárgy egysége, hanem annak egyértelműsége, egységisége. Bármely jelenség egységének fogalma feltételezi az adott jelenség különböző oldalainak, elemeinek létezését, melyeknek (oldaloknak, elemeknek) lényeges kapcsolatai kifejezésre juttatják a jelenség belső egységét. Ha nincsenek *különböző* oldalak, ha nincsenek *különböző* elemek, úgy nem is beszélhetünk

egységről. Az egység a *különbözőség lényeges kapcsolata*. Amidőn azt állítjuk, hogy valamely jogtudományi ágazat tárgya *egységes*, akkor abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ennek a tárgynak különböző oldalai, különböző elemei vannak, amelyeknek lényeges összefüggései alkotják a kérdéses tárgy egységét. Ha ilyen különböző elemek nincsenek, úgy nem is áll rendelkezésre megfelelő „anyag” az egységbefoglalás számára, nincs megfelelő alap a tudomány tárgyának egységéről alkotandó ítélet kialakításához.

Következésképpen önmagában az a fogalom, hogy valamely ágazati jogtudomány tárgya egységes, megköveteli, hogy az egész tárgyat ne csupán a jog normáiban lássuk, hanem ellenkezőleg, megkívánja az említett tárgy különböző oldalainak, elemeinek feltárását.

Nem véletlen, hogy a különböző jogi tudományok képviselői a jogtudományi ágazat tárgyát különböző elemek egységében látják. Ezek az elemek a jogi normák és a jogviszonyok; a jogi normák és a jog által szabályozott tevékenység; a jogi normák és gyakorlati alkalmazásuk; végül a gyakorlati alkalmazásuk során feltáruló jogi normák rendszere stb. Az a kísérlet, hogy a jogtudományi ágazat tárgyának kereteit csupán a jogi normákra korlátozzuk, odavezet, hogy a jogi normákat elszakítva vizsgálják azoktól a reális társadalmi viszonyoktól, amelyek szabályozására e normák irányulnak, elszakítva vizsgálják a jogi normák bíróság, döntőbizottság, ügyészség és a szovjet állam más illetékes szervei általi alkalmazásának széles és változatos gyakorlatától. Ezért, ha az ágazati jogtudomány tárgyának körébe tartozónak tekintjük a jog normáin kívül egyéb jelenségeket is, úgy ez nem minősül dualizmusnak, hanem olyan törekvés, amely arra irányul, hogy az említett tárgy körébe soroljuk mindazt, ami annak valóban tartalmát alkotja.

II.

A szovjet polgári jog tudományának tárgya — nézetünk szerint — a következő fő elemekből tevődik össze:

1. *A szovjet szocialista polgári jog* (magatartási szabályok meghatározott összessége mint a szovjet szocialista jog ágazata) és a társadalmi viszonyok polgári jogi szabályozásának *objektív törvényszerűségei*. Tekintettel arra, hogy az adott jogágazat normáinak a polgári jogtudomány tárgyaként való felfogását senki sem vonja kétségbe vagy tesz ellene bárminő ellenvetést, úgy nem látszik különösebben szükségesnek, hogy a probléma ezen oldalával külön foglalkozzunk. Csak azt kell hangsúlyozni, hogy a tudomány nem csupán a polgári jog normáit tanulmányozza, hanem azokat az objektív törvényszerűségeket is, amelyek a polgári jog egészében és annak legfontosabb jogintézményeiben tükröződnek. Az említett törvényszerűségeket szociális törvényszerűségeket, azaz társadalmi jelenségek fejlődését tükrözik.

2. *A szovjet polgári jog normái által szabályozott vagyoni és személyes nem vagyoni társadalmi*

viszonyok, úgyszintén azok a viszonyok, amelyek jelenleg nem esnek szabályozás alá, de amelyeket a tudomány nézete szerint a kérdéses ágazat normáinak kell szabályoznia. Miért kell az említett viszonyokat a polgári jog tudományának tárgyát alkotó elemek körébe sorolni?⁸

Ahhoz, hogy egy meghatározott tudomány foglalkozhassék olyan jelenségek tanulmányozásával, amelyeket egy másik tudomány már vizsgál, nézetünk szerint elegendő előfeltételül szolgál az, hogy létezik a megfelelő jelenségek tanulmányozása szempontjából (az adott tudományra jellemző) *sajátos* aspektus, továbbá, hogy a kérdéses tudomány előtt, álló *kutatási feladatok sajátos jelleggel bírnak*. A politikai gazdaságtan, a filozófia és más szociális tudományok tudományos feladataik megoldásának folyamatában szükségszerűen meghatározott szempontból foglalkoznak a termelési viszonyokkal (más jelenségekkel egyetemben), mivel meg akarják érteni a társadalmi fejlődés értelmét és okait. Ugyanez vonatkozik a polgári jog tudományára is, amely a vagyoni viszonyokat a termelési viszonyok által a felépítmény egészére gyakorolt elhatároló szerep és elhatároló visszahatás szempontjából vizsgálja, nevezetesen vizsgálja az állam által létrehozott polgári jogi szabályokat abból a célból, hogy megállapítsa, mennyiben felelnek meg a jog normái a jogi szabályozás tárgyának, hogy megállapítsa ezek visszahatását a társadalmi viszonyokra. A polgári jog tudománya feltárja például, milyen jogi norma felel meg leginkább a társadalmi viszonyok egyik vagy másik fajtájának, mi gátolja ezek fejlődését és milyen utakon lehet a jogi normák elmaradását leküzdíteni. (Mivel kell nevezetesen felváltani az elavult törvényt stb.) Más szociális tudományok a társadalmi viszonyokat nem éppen ebből a néző-

⁸ Ismeretes, hogy a szovjet szocialista polgári jog mint jogágazat által adott jogi szabályozás tárgyának fő része a vagyoni viszonyok meghatározott komplexuma (amelyek a termelési-gazdasági viszonyok egyik válfaját alkotják), azaz olyan viszonyok, amelyek úgy tartalmukat, mint természetüket tekintve túlnyomórészt a szocializmus politikai gazdaságtanának tárgykörébe tartoznak. Ennek folytán természetesen felmerül a kérdés: tanulmányoznia kell-e a polgári jog tudományának azt, amit már egy másik szociális tudomány tanulmányoz, nem lesz-e ez felesleges ismétlés, és nem egyszerűbb-e az említett történeti tudomány kész vívmányait átvenni? A kérdésre válaszolva egyet kell érteni azzal, hogy a polgári jog tudománya kiindulási tételként valóban felhasználja a politikai gazdaságtan számos módszertani tételét és kategóriáját, nevezetesen olyanokat, mint aminő a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye a szocializmusban, a munka szerinti elosztás törvénye, a tulajdon, az önálló gazdaságos elszámolás kategóriái stb. Amidőn a politikai gazdaságtan tanulmányozza a termelés társadalmi oldalát, amidőn foglalkozik „... Az emlekek társadalmi viszonyait a termelés folyamatában, a termelés társadalmi rendjével” (V. I. Lenin, művei, III. köt. 40—41. old.), nincs tekintettel arra a feladatra (és nem is tűzi azt maga elé), hogy tanulmányozza a termelési viszonyok *társadalmi jelentőségének és szerepének: összes aspektusait a szociális fejlődés során*. Emellett nem szabad megfeledkezni arról, hogy a termelési viszonyokat nem csupán a politikai gazdaságtan tanulmányozza, azokat az ágazati gazdasági tudományok egész komplexumai vizsgálja (az ipargazdaságtan, a közlekedés gazdaságtana stb.), továbbá a filozófia és a történettudomány.

szögből vizsgálják, és ezért természetszerűleg nem tehetik azt (és nem is kell azt tenniük), ami a jogtudomány kötelessége.

Foglalkozunk példaként egy olyan kérdéssel, mint aminő a bűnözés okainak és a polgári jogi jogsértések okainak a kérdése. Adható-e a feltett kérdésre többé-kevésbé kielégítő válasz az esetben, ha a jogtudomány csak a büntető és polgári törvényeket fogja tanulmányozni, azon reális feltevélektől elszakítva fogja őket értelmezni és kommentálni, amelyek között alkalmazásra kerülnek, elszakítva a kérdéses törvények által szabályozott társadalmi viszonyoktól. Kétségtelen, hogy maga a törvény néha nehezen tudja megállapítani, miért sértik meg. Ehhez vizsgálni kell olyan jelenségeket, amelyek, hogy úgy mondjuk, „a törvényen kívül” esnek, mindenekelőtt pedig a törvény által szabályozott viszonyokat csakúgy, mint azokat a feltevéleket, amelyek között ezek a viszonyok kialakulnak.

Az a kísérlet, amely valamely jogtudományi ágazat tárgyát egyedül a jogi normákra, a polgári jog tudományának tárgyát pedig csupán a kérdéses jogágazat normáira kívánja leszűkíteni, a marxi—lenini szociológia azon tételének elfeledésén alapszik, hogy sem a jogi normák, sem a jogviszonyok nem érthetők meg önmagukból. Az előforduló megállapításoknak megfelelően azonban úgy néz ki a dolog, hogy a jogtudomány a jog normáit és a jogviszonyokat önmagukból megismerheti, figyelmen kívül hagyván azoknak a társadalmi viszonyoknak a tanulmányozását, amelyeket a jog szabályoz.

A kifejtetteknek megfelelően helytelenítenünk kell azokat az állításokat, melyek szerint a jogtudománynak, nevezetesen a polgári jog tudományának csupán a jogi normákat kell tanulmányoznia. Nem csupán a jogi normákat lehet és kell tanulmányoznia, hanem a jog által szabályozott viszonyokat is, abból a szempontból, hogy a jogi szabályozás milyen kölcsönös kapcsolatban áll ezekkel és mennyiben felel meg nekik.

3. *A szovjet szocialista polgári jogviszonyok.* Az a tény, hogy jogirodalmunkban számos pozitív megállapítással találkozhatunk, amelyek szükségesnek vélik valamely jogtudományi ágazat tárgya körébe sorolni a megfelelő (ágazati) jogviszonyokat, mentesít bennünket az alól, hogy megfelelő érveket sorakoztassunk fel a kérdés illetően megoldása mellett. Jelen cikkben elegendő lesz hangsúlyozni azt, hogy amennyiben a tudomány csupán a törvényt elemzi és nem tanulmányozza a jogviszonyokat, úgy legjobb esetben dogmatikus álláspontokat foglalhat el konstrukcióiban.

4. *A jogi tények.* A polgári jog tudomány a polgári jogviszonyokat csakúgy, mint a jogi normákat nem statikájukban, hanem fejlődésükben, keletkezésükben, változásukban és megszűnésükben vizsgálja. Ahhoz azonban, hogy helyes ítéletet alkothasson a polgári jogviszonyok mozgásának szakaszáról, fejlődésükről, nézetünk szerint nem mellőzheti azoknak az *okoknak* a tanulmányozását, amelyek a megfelelő jogi kapcsolatok egészének, különösen pedig a polgári jog jogi tényeinek fej-

lődését előidézik. Ellenkező esetben a jogtudomány nem fogja tudni, hogyan és miért keletkezett a jogviszony, mikor és milyen okból kifolyólag változott, milyen körülmények következtében szűnt meg. A legmeggyőzőbb érv amellet, hogy a polgári jog tudomány a valóban tanulmányozza a jogi tényeket, nézetünk szerint az, hogy az adott jogtudományi ágazat megalkotta a jogi tények egyes fajtáival foglalkozó tanításokat és elméleteket. Ilyenek a jogügyletekről (szerződésekről), a jogellenes magatartásokról (különösen a deliktumokról) stb. szóló tanítások.

A polgári jog tudomány a emberek (jogi jelentőséggel bíró) magatartását tanulmányozza abból a szempontból, hogy e tevékenységek jogi következmények elérésére irányulnak, megfelelnek-e e tevékenységek a jog normáinak stb. Ami az olyan jogi tényeket illeti, mint aminők a jogi események, úgy a polgári jog tudomány a adott esetben főleg annak a jelentőségnek a tanulmányozására korlátozódik, amelyet a törvény az adott tényeknek tulajdonít, vagy amilyen jelentőséget az adott tényeknek tulajdonítania kellene.

5. *A polgári törvény alkalmazásának gyakorlata (tapasztalata).* Arra a kérdésre, hogy a jogtudomány tárgyának körébe kell-e sorolni a törvény alkalmazásának gyakorlatát, az irodalom tartalmaz mind pozitív, mind negatív válaszokat. Ez nyilvánvalóan annak a következménye, hogy az említett kérdés ilyen vagy amolyan megoldásának hívei különböző tartalmat tulajdonítanak a törvényalkalmazási gyakorlat fogalmának. A kérdéses fogalom nézetünk szerint két egymással kölcsönös kapcsolatban álló, ugyanakkor azonban különböző kategóriát tartalmaz: *a) a polgári törvény alkalmazásának folyamatát* (azokat a normákat, amelyekben a törvény alkalmazására illetékes szervek tevékenysége megvalósul, pl. az igazságszolgáltatás folyamata); és *b) azt a tapasztalatot*, amelyre az állami szervek tesznek szert a polgári törvény alkalmazásának folyamata során. Helyenként a gyakorlat körébe sorolják az állami szervek tevékenységének *dokumentális formáját*.

Az említett kategóriák közül az elsőt a polgári eljárás tudományának tárgyához kell sorolni, mivel éppen az „eljárási”, de nem az „anyagi jogi” tudomány tanulmányozza (egyéb jelenségekkel egyetemben) az eljárási formákat, a törvény alkalmazásának folyamatát.

Másként kell megoldani a kérdést az *anyagi* polgári törvény alkalmazásának *tapasztalata* tekintetében. Mint ismeretes, éppen a törvény alkalmazásának gyakorlata során nyilvánulnak meg legelőször előnyei és fogyatékoságai, hibái és pozitív vonatkozásai. A gyakorlat jelzi elsőként, hogy elavult-e egyik vagy másik törvény, jelzi kiegészítésének és további tökéletesítésének szükségességét. Nyilvánvaló, hogy a jog meghatározott normájának egyszeri alkalmazása még nem adhat teljes képet arról, hogy a kérdéses törvény megfelel-e a társadalmi viszonyoknak. Ehhez legalábbis az adatok meghatározott összességével kell rendelkezni, utóbbi pedig a polgári törvény illetékes

állami szervek általi alkalmazásának gyakorlatában gyülemlik fel.

A törvény alkalmazásának tapasztalata a törvény többszöri alkalmazásának eredményeként gyülemlik fel. A tapasztalat nem jelenthet és nem jelent sem egyetlen bírósági vagy döntőbizottsági ügyet, sem pedig az ügyek meghatározott kategóriáját. A törvény alkalmazásának tapasztalata nem önmagában a törvény alkalmazásának folyamata, hiszen például az anyagi törvény alkalmazásának folyamatát az eljárási jog normái szabályozzák. A tapasztalat a törvény alkalmazásának folyamatában tükröződik meghatározott módon, de nem folyik egybe ezzel a folyamattal. A törvény alkalmazásának tapasztalata kétfajta tényező hatása alatt jön létre: függ először is az alkalmazott törvény tartalmától és jellegétől, annak szellemétől, és függ másodsor, azon konkrét történelmi feltételektől, amelyek közepette a kérdéses törvényt alkalmazzák és amelyeket nem szabad összetéveszteni az egyes ügy konkrét körülményeivel.

A szovjet törvény alkalmazásának gyakorlatát abban az értelemben, hogy az az állami szervek tevékenységének tapasztalata, feltétlenül a jogtudományi ágazat tárgykörébe kell sorolni, nevezetesen a polgári jogtudomány tárgyának kell tekinteni. Azért kell ezt tenni, mivel a jog önmagában semmi olyan apparátus nélkül, amely képes kikényszeríteni a jogi normák megtartását. A jogot az állami apparátus alkalmazza, amelynek tevékenysége során meghatározott tapasztalat gyülemlik fel. Ez a tapasztalat az, amit a jogtudománynak tanulmányoznia kell. A kérdés más-kénti megoldása, azaz a gyakorlat elkülönítése a jogtudományi ágazat tárgyának köréből helytelenül tájékoztat a tudomány konkrét kérdéseinek feltevéséhez és megoldásához való *hozzáállás* tekintetében, azt eredményezi, hogy a tudományos kutatások elszakadnak a szovjet polgári törvény alkalmazásának gyakorlatától.

Amidőn a gyakorlatról a fentebb vázolt értelemben szövegeztünk, és azt a polgári jogtudomány tárgyának elemei körébe soroljuk, nem szabad azt hinni, hogy azt kimeríti a bírói, döntőbizottsági és más jogi szervek gyakorlata. A polgári jogászoknak nem csupán a bírói gyakorlatot kell tanulmányozniuk, de tanulmányozniuk kell vállalatunk és szervezeteink szocialista gazdálkodásának gyakorlatát is.

Ami az állami szervek tevékenységének *dokumentális formáit* illeti, a polgári törvény alkalmazása terén (a konkrét bírósági és döntőbizottsági ügyek, az illetékes szervek ítéletei és véleményei stb.), úgy az nem jelenti a szó tulajdonképpen vett értelmében a törvény alkalmazásának gyakorlatát, hanem csupán a megfelelő szervek ilyen vagy amolyan aktusai (ténykedései) *híttelérdemlő rögzítésének eszköze*. A dokumentális forma (ugyanúgy, mint a különböző statisztikai adatok, normatív aktusok önmagukban) egyike azon forrásoknak, azon eszközöknek, amelyeket a tudomány tárgyának tanulmányozása folyamatában felhasznál.

III.

Ismeretes, hogy a tudomány a tárgyat alkotó jelenségek körére vonatkozó ismeretek történelmileg kialakult és szakadatlanul fejlődő összessége.

A tudomány, amely a társadalmi tudat egyik formája, számos specifikus mozzanattal, ismérvel rendelkezik. Ezek különböztetik meg a társadalmi tudat egyéb formáitól, mint például a művészettől, a vallástól stb. A tudomány a társadalmi tudat egyéb formáitól nem csupán társadalmi jelentőségét és tükröződésének, megismerésének tárgyát tekintve különbözik, hanem a reális valóság tükrözési formáinak módját tekintve is. A reális valóságot absztrakt fogalmak, általánosított tételek, hipotézisek, elméletek, törvények stb. közvetítésével tükrözi. Mégis, mielőtt a tudomány megalkotná ezeket az absztrakt fogalmakat, feltárná a törvényeket, amelyek a vizsgált jelenségekben rejlenek, tudományos tényekkel, a valóság ellenőrzött jelenségeivel kell rendelkeznie. De már a reális valóság tényeinek összegyűjtésére és ellenőrzésére irányuló folyamat önmagában is feltételezi a jelenségek kutatásának meghatározott tudományos módszertani alapját csakúgy, mint a jelenségek tudományos magyarázatát.

A *módszertani alap* a polgári jog tudományának állományában külön helyet foglal el annak folytán, hogy a helyes megközelítés és a vizsgált jelenségek tudományos, általános elméleti értelmezése az említett folyamat összes szakaszaiban mellőzhetetlen: kezdve a valóság tényeinek gyűjtésétől és osztályozásától a konstrukciók, felépítésétől, ilyen vagy amolyan fogalmak kidolgozásától egészen a gyakorlati következtetések megfogalmazásáig. Következésképpen tehát a módszertani alapnak át kell hatnia a tudomány tartalmának minden láncszemét.

Ismeretes, hogy a jogtudomány nem alkotja meg saját jogfilozófiáját, hanem a dialektikus és történelmi materializmus, valamint más szociális tudományok (politikai gazdaságtan, történelem stb.) tételeiből indul ki. A tudomány tartalmával kapcsolatos probléma kérdéses oldalát irodalmunkban már megvilágította Sz. N. Bratusz professzor.⁹

A *tudományos anyag — a tartalom első láncszeme*. A polgári jog tudományának tartalmához tartozó tudományos anyag tárgyának és kutatási feladatainak megfelelően különböző és sajátos. Társadalmunk anyagi és szellemi életének különböző tényeit foglalja magába. Az előkészítő munka önmagában — a tények gyűjtése, mégha azok a legvilágosabbak és legkülönbözőbbek is — nem jelent tudományt, nem jelenti az igazság megismerését. Ahhoz, hogy a tényből ki lehessen fejteni értelmét, ahhoz, hogy a tények tudományos anyaggá váljanak, ezeket a tényeket tudományosan kell *feldolgozni*. Az elsődleges feldolgozás állhat különböző ellenőrző ténykedésekben, abban, hogy a különböző tényeket, körülményeket megfelelő

⁹ L. Sz. N. Bratusz professzor: Az állam és jogelmélet, annak tárgya és helye a társadalomtudományok között. Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet tudományos közleményei, 2. füzet, 1955-3. és köv. old.

fajokhoz, nemekhez, típusokhoz soroljuk (osztályozás), jelentheti a korábban előfordult tényekkel való kapcsolat formáinak és jellegének meghatározását stb. Ennek során természetesen nem csak és nem is annyira jogi tényekről van szó. Adott esetben olyan tudományos tényekre gondolunk, mint újabb jogszabályok kibocsátása, a gazdasági kapcsolatok új formáinak megjelenése vagy régi formáinak megszűnése stb.

A tudományos anyag azonban, bárminő lelkiismeretességgel és szorgalommal gyűjtötték is azt egybe és rendszereztek azt, nem jelent még tudományt a szó tulajdonképpeni értelmében. A tudományos anyag a tudomány egész tartalmát tekintve az első és egyben kiinduló láncszemet jelenti. Jelenti a további következtetések és konstrukciók tényleges alapját, ténybeli bázisát.

A jogtudomány tárgyának tanulmányozása során csakúgy, mint „... a gazdasági formák tanulmányozásánál sem mikroszkópot, sem vegyi hatószereket nem vehetünk igénybe. Mindkettőt az elvonatkoztatási képességnek kell pótolnia”.¹⁰ A tudomány ennek a képességnek a felhasználásával dolgozza ki a tudományos fogalmakat.

Az absztrakt fogalmak, az elméletek, a jogi eszmék — a tartalom második láncszeme. A polgári jog tudományához tartozó tartalom adott láncszeme absztrakt fogalmakból és rendszerezett összességekből — nézőpontokból, véleményekből, jogi elméletekből és tanításokból — tevődik össze. Ilyenek például a polgári jog tudományában a tulajdonjogról, a jogi személyekről, a kötelekekről stb. szóló elméletek és tanítások. Maguk ezek az elméletek, tanítások és konstrukciók a legegyszerűbb jogi kategóriákból, fogalmakból tevődnek össze, amelyek elméletileg (absztrakt módon) fejezik ki a jogi és egyéb szociális jelenségeket, aminők például a szerződés, a jogszabály stb. A jogtudományi ágazat tartalmának ezen láncszemében külön helyet foglalnak el a jogi eszmék. Bennük jutnak kifejezésre általánosított formában a tör-

vényhozás alapelvei, valamint további fejlődésének iránya. Új jogi eszmék és nézetek kialakulásában nem annyira a hatályos jogszabályok bírnak döntő jelentőséggel, mint inkább a társadalmi fejlődés reális szükségletei, amelyek megkövetelik a különböző legfontosabb jogi tételek, jogintézmények rögzítését vagy hatályon kívül helyezését.

A gyakorlati következtetések és javaslatok a tartalom harmadik láncszeme. A polgári jog tudományának tartalma nem korlátozódik a fentebb említett két láncszemre — a tudományos anyagra és az absztrakt fogalmakra (elméletekre, tanításokra). Az ilyenfajta tudomány csupán önmagáért, mint tudomány a tudományért létezik.

A tudománynak, többek között a polgári jog tudományának is legfontosabb vonása a hatékonyság, a kapcsolat a gyakorlati tevékenységgel, a szocialista építés gyakorlatával. A polgári jog tudományának kapcsolata a gyakorlattal két aspektusban mutatkozik meg: először abban, hogy a tudománynak konstrukcióiban figyelemmel kell lennie és figyelemmel is van a való életre, a valóság tényeire. Másodsorban a polgári jog tudományának hatékonysága abban mutatkozik meg, hogy a törvényhozási gyakorlatot és a szovjet törvény alkalmazásának gyakorlatát szolgálja.

A polgári jogtudomány tartalmának harmadik láncszeme éppen a *gyakorlati következtetésekben*, a különböző de lege ferenda javaslatokban áll (miután a tudomány nem élhet csak a mának), továbbá a szovjet polgári törvény gyakorlati alkalmazására és értelmezésére vonatkozó javaslatok tartoznak e körbe.

Némileg összegezve a kifejtetteket, még egyszer hangsúlyozni kell, hogy a módszertani alap a tudomány egész tartalmának tudományos fundamentumát képezi, mely utóbbi a fentebb említett három láncszemből tevődik össze. E láncszemek mindegyike kapcsolatban áll a módszertani alappal és a polgári jogtudomány állományának más láncszemeivel, ami kifejeződik a tudomány állományának belső egységében.

O. A. Kraszavcsikov

Az ártatlanság vélelme

1. Irodalmi vita az ártatlanság vélelméről

Az ártatlanság vélelme felé a szocialista országok jogászainak elmélyültebb figyelmét elsősorban M. Sz. Sztrogovicsnak „Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban” c. munkája fordította. Ez a munka ui. részletesen foglalkozik az ártatlanság vélelmével is, mint az igazság megállapításának egyik biztosítékával, és állásfoglalásra készítet. A munka magyar fordításának a megjelenése után (1951) a magyar jogászörökben is felújult a figyelem e kérdés iránt. Az ártatlanság vélelme nálunk nem volt azelőtt sem ismeretlen; egyes hatásait a bűntető eljárás elmélete fenntartás nélkül elismerte. A Sztrogovics munkájában azonban az ártatlanság

vélelme olyan centrális alapelvként tűnik elő, amely megmagyarázza az egész büntető eljárás elvi felépítését. Elsősorban a kérdésnek ez a határozott megfogalmazása vonja magára a figyelmet. Sztrogovics az ártatlanság vélelmének a formuláját következőképpen fogalmazta meg: „Minden egyes emberről azt kell feltételeznünk, hogy ártatlan mindaddig, amíg bűnössége a törvény által megszabott rendben be nem bizonyult.”¹ A tovább-

¹ M. Sz. Sztrogovics: Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban (magyar ford.), Budapest, 1951. 306. old. Sztrogovics munkája alapján ismerteti nálunk az ártatlanság vélelmét Horváth Tibor: Az ártatlanság vélelme a büntető perben, Jogtudományi Közlöny, 1951. 8. sz.

¹⁰ Marx: A tőke, Bp. 1948. 10. old.

biakban kifejti az elvnek a tartalmát és jelentőségét a büntető eljárásban.

Sztrogovics fellépése után a szocialista irodalomban — főként a szovjet és a lengyel irodalomban — vita indult az ártatlanság védelmének a kérdéseiről.² A vita négy főkérdésről folyt:

a) szükség van-e az ártatlanság védelmére; b) mi a tartalma, illetőleg jelentése; c) milyen eljárási szakaszban, s mennyire érvényesül és kit köt; d) összeegyeztethető-e a nyomozás elrendelésével, a vádemeléssel, egyes kényszerítő intézkedések alkalmazásával?

a) A szerzők többsége elfogadta Sztrogovics álláspontját; elismerték, hogy a szocialista büntető eljárásban érvényesül az ártatlanság védelme, s hogy szükség van rá.³

Ha a büntető eljárás valamely esemény vagy tény személytelen vizsgálatát jelentené, ha az valamiféle laboratóriumi vizsgálat volna, semmilyen vélelemre szükség nem volna. A büntető eljárásban azonban valamely személy — a terhelt — bűnösségét kell vizsgálni, és fontos, hogy ez a személy milyen pozíciót foglal el az eljárásban. A pozícióját — az eljáró szervekhez való viszonyban — jogok és köteleességek jellemzik. Amennyiben a büntető eljárásnak az a szerkezete, hogy annak a szervnek, amely a terheltet a büntető eljárásba bevonta, kell bizonyítania a terhelt bűnösségét, és ennek bizonyításáig a terhelt ártatlannak számít — akkor érvényesül az ártatlanság védelme. Az ártatlanság védelme biztosítja az igazság megtalálását, mert arra ösztönzi az eljáró szerveket, hogy bizonyítsák a bűnösséget. Ha ezt megtenni

nem tudják, a terhelt nem lesz bűnösnek elismerhető.⁴

Az ártatlanság védelmének a szükségességét és létjogosultságát Tagyevoszjan és Szerer tagadják. Tagyevoszjan szerint a szocialista államban a társadalom és az egyén érdekei között összhang van, amiből következik, hogy a büntető eljárásba bevont terheltnek éppúgy bizonyítania kell az ártatlanságát, mint a társadalomnak és az államnak a bűnösséget.⁵ Igaz, hogy a polgárok tisztességének, fegyelmességének általános feltételezése létezik ugyan, de ez nem jelenti még az ártatlanság védelmének az alkalmazását.

Szerer nézetei lényegében megegyeznek Tagyevoszjan nézeteivel. Úgy véli, hogy némely esetben a bizonyítás a terheltől követelhető meg (pl. az alibi bizonyítása), habár általában a bizonyítási teher nem a terheltet nyugszik. Ha a terhelt nem védekezik, nemcsak magának árt, hanem a közérdeknek is. Kétségbe vonva az ártatlanság védelmének a létjogosultságát nem mentjük fel a vádlót az állításai bizonyításának kötelessége alól. Hiszen a bíróság nem köteles az ügyész pusztá állítását elhinni, de épp úgy nem köteles hinni a vádlottnak sem, ha ő az ügyész minden állítására csak fejrázással felel. Sem az ártatlanság, sem a bűnösség védelmére nincs szükség, de mindenki tegye, ami a jog szerint kötelessége. Az ártatlanság védelme mítosz, amelynek vissza kell vonulnia oda, ahonnan azt a fekete magia elővarázsolta.⁶

b) A másik kérdés — mi az ártatlanság védelmének a tartalma — azokat a szerzőket foglalkoztatta, akik e vélelem mellett vannak. Akik a védelmet tagadják, azok annak tartalmáról természetesen nem sokat mondhattak. A kérdés főként akörül mozgott: vajon az ártatlanság védelme az eljáró szervek szubjektív véleménye-e, vagy pedig valami más, nevezetesen a terhelt számára kedvező objektív jogi helyzet-e az?

A kérdésnek ily módon való feltevését úgy gyanítom, az is szükségessé tette, hogy a szláv nyelvekben a vélemény a feltevés és a vélelem fogalma ugyanazokkal a szavakkal jelölhető, ami különböző félreértésekre vezethetett.⁷

Az ártatlanság védelme objektív helyzet, amelynek jogi természete van: amíg nem bizonyul be a vádlott bűnössége a törvénytiszta rendben, ártatlannak kell őt tekinteni, mint ártatlant kell őt számbavenni. Az ártatlanság védelme nem szubjektív vélemény, nem kívánja, hogy az, aki vádol, ártatlannak tekintse azt, akit vádol. Azt

² Az ártatlanság védelmével foglalkozó jelentékenyebb dolgozatok: V. I. Kaminszkaja: Ucsenyje o pravovich prezumpciach v ugolovnom processze. Moszkva—Leningrád, 1948.; V. Sz. Tagyevoszjan: K voproszu ob usztanovlenii matyerialnoj isztyni v szovjetszkom processze. Sz. G. P. 1948. 6. sz.; N. N. Poljanszkij: K voproszu o prezumpcii nyevinovnosti v szovjetszkom ugolovnom processze. Sz. G. P. 1949. 9. sz.; Voproszi tyeorii szovjetszko ugolovno processza, Moszkva, 1956. (182—193. old.); Leon Schaff: Problematyka domniemania niewinności w postępowaniu przygotowawczym, Nowe Prawo, 1954. 9. sz.; W obronie domniemania niewinności, Nowe Prawo, 1955. 7—8. sz.; Marian Cieślak: O „Zasadzie domniemania winy” czyli splot nieporozumień, Nowe Prawo, 1955. 3. sz.; Mieczysław Szerer: O niepotrzebie „domniemania niewinności”, Nowe Prawo, 1955. 3. sz.; Sztrogovics még egyszer foglalkozik az ártatlanság védelmével: Matyerialnaja isztyna i szugvebnije dokazatylisztva v szovjetszkom ugolovnom processze — c. munkájában (Moszkva, 1956. 183—216. oldalak)

³ Ezen az állásponton vannak idézett munkáikban: Kaminszkaja, Poljanszkij, Schaff, Cieślak. Ez álláspont hívei továbbá: Rolf Helm (Zum Recht auf Verteidigung und zur Stellung des Verteidigers, Staat u. Recht, 1956. 6. sz.); František Poláček (Obviner i a obhájca, Lidové Soudnictví, 1952. 3. sz.); V. N. Szuchodrjev: K projektu Osznov ugolovno szudoproizvodszta Sz. Sz. Sz. R. i szojuznich respublik, Sz. G. P. 1957. 5. sz. 89. old.; A magyar szerzők közül az ártatlanság védelmét igenlik: Horváth T. (i. m.); Móra Mihály (Az ügyfél problémájának elvi kérdései a büntető perben, Jogtudományi Közlemény, 1956. 6. sz.); Molnár László (és munkaközössége: A büntető perrendtartás kommentárja, Budapest, 1957. 14. old.); Román Dezső és Fodor Sándor (A védekezés a bűnperekben, Bukarest, 1957. 37. old.)

⁴ Sztrogovics: Matyerialnaja isztyna, 195. old., Kaminszkaja, i. m. 97. old., Schaff: Problematyka, 23. old.

⁵ Tagyevoszjan: i. m., 71. old.

⁶ Szerer: i. m. — különösen 69., 74., 75. old. Sztrogovics megjegyzi, hogy eredetileg Cselcov sem ismerte el az ártatlanság védelmét, de ma már álláspontját részint megváltoztatta. A Karev szerkesztésében megjelent tankönyv viszont említést sem tesz e vélelemről (L. Sztrogovics: Matyerialnaja isztyna, 193—194. old.)

⁷ Oroszban a predpolozsenyje, lengyelben a domniemanie, szlovákban a domniemka szavaknak a jelenése többféle lehet. Erre utal Sztrogovics fejtegetése is (Matyerialnaja isztyna, 201—202. old.) és Schaff is (W obronie, 90—91. old.)

kívánja azonban, hogy a vádló bizonyítsa a vádat. A terhelt — az ellenkező bebizonyításáig — a törvény szerint ártatlan. Ebből következik, hogy őt ügyfélként kell kezelni, úgy kell vele bánni, mintha ártatlan volna. Az ártatlanság véelme végső fokon a büntető eljárás egyik alapelve.

Ez álláspontot tagadja Poljanszkij, aki szerint az ártatlanság véelme nem elv, hanem feltevés (feltételezés).⁸

Az ártatlanság véelmének mint objektív jogi helyzetnek a következményei: 1. fel kell menteni a terheltet, ha a bűnössége kétségtelen bizonyítást nem nyert; 2. a bűnösség bizonyításának a kötelessége a vádlót, illetőleg a bíróságot terheli, a vádlott nem köteles bizonyítani az ártatlanságát; 3. in dubio pro reo (a kétséges eseteket a vádlott javára kell eldönteni).⁹

c) A harmadik kérdést, nevezetesen azt illetően, hogy milyen eljárási szakaszban érvényesül az ártatlanság véelme és kit köt, azoknak az álláspontja sem egységes, akik egyébként hívei e véelmeinek.

Sztrogovics és Schaff azon a nézeten vannak, hogy e véelme a büntető eljárás megindulásának pillanatában keletkezik és áthatja az egész büntető eljárást. Olyan elv az, amelynek csak a büntető eljárásban van helye és jelentősége, azon kívül nem létezik. Az ártatlanság véelme viszont az egész büntető eljárásra nézve megszabja a terhelt helyzetét. Valamennyi eljárási garancia, amelyeket a törvény a terhelt jogainak a védelmére hívott életre, az ártatlanság véelmével függ össze. Az ártatlanság véelme a bűnüldöző és az igazságszolgáltató szervek számára irányvonal, amely meghatározza a tevékenységük módját (de nem a véleményüket).¹⁰

Az ismertett nézettől eltér Poljanszkij és Cieślak álláspontja.

Poljanszkij eredetileg (az 1949-ben megjelent cikkében) kétségbevonta, hogy az előkészítő eljárásban érvényesül az ártatlanság véelme. Később ezt az álláspontot feladta ugyan, de tagadva az ártatlanság véelmének elv-jellegét, és azt feltevésnek tekintve, arra az eredményre jutott, hogy az előkészítő eljárás bizonyos pillanataiban és az eljárás más szakaszában is az ártatlanság véelme elhallgat vagy megdőlt.

Lehetségesek ugyanis esetek, amikor a terhelt bűnösségét az eljárásban teljes joggal feltételezik, erre minden alap megvan, s nincs semmi alap kételkedni a bűnösségében, amelyet esetleg a terhelt maga sem von kétségbe. Ilyenkor csak a bűnösség fokának a megállapítása marad hátra, mert az ártatlanság véelme már megdőlt. Formálisan ugyan az ítéletig a terhelt ilyenkor sem szá-

mít bűnösnek, de ez a „nem számít bűnösnek” nem is jelenti már az ártatlanság feltételezését, s nem egyértelmű az ártatlanság véelmével, mint elvvel. Az ártatlanság véelmének — eltekintve az említett esettől — jelentősége van az előkészítő eljárásban is, különösen akkor, amikor arról kell dönteni, hogy megszüntetik-e a nyomozást, vagy vádiratot bocsátanak-e ki.¹¹

Poljanszkij nézeteihez több tekintetben közel állnak Cieślak nézetei. Ő is megengedi, hogy az eljárás egyes pillanataiban az eljáró szervet a bűnösségre vonatkozó szubjektív vélemény vezérli, de ez — szerinte sem — azonos a bűnösség véelmével mint elvvel.

Az ártatlanság véelme, mint elv azt a szervet köti, amelyiknek a döntése alatt áll az ügy. Így pl. az ügy bírósági szakaszában az ártatlanság véelme nem köti többé az ügyészt, de köti a bíróságot egészen az ítélethozatalig. Ez a helyzet nem hátrányos a terheltre nézve, mert az a szerv, amelyik mentes az ártatlanság véelmétől, már nem határozó szerv.¹²

d) Az ártatlanság véelmének az ellenzői érveleikben hivatkoztak arra, hogy az ártatlanság véelmével nem egyeztethető össze pl. az előzetes letartóztatás, a vád alá helyezés. Furcsa helyzet ui., ha az ártatlannak számító személlyel úgy bántanak, hogy őt letartóztatják, vád alá helyezik, s általában, hogy ellene folytatják a büntető eljárást.

Ezzel az érveléssel a véelme azon híveinek kellett megbírkóznuk, akik a véelmet az egész eljárásban változatlanul érvényesülő elvnek tartják. Azokban viszont, akik szerint e véelme csupán feltevés, amely itt-ott elhallgat, e kérdés fel sem merül. Hisz maguk sem vallják, hogy az ártatlanság véelme minden szituációban érvényesül.

Akik szerint az ártatlanság véelme elv, a feltevésként lényegében a következőket válaszolják: Valamely embert akkor vonják büntetőjogi felelősségre, amikor rendelkezésre állnak a bűnösséget bizonyító alapos bizonyítékok. A vizsgáló (nyomozó) akkor jár el valaki ellen mint terhelt ellen, ha őt a bizonyítékok alapján joggal tekinti bűnösnek. Ezzel azonban még nem dőlt el a kérdés, hogy a bíróság hoz-e majd bűnösséget megállapító ítéletet. Ezzel még nem dőlt meg az ártatlanság véelme, mert ez nem kívánja azt, hogy az eljáró szerv higgyen a terhelt ártatlanságában, hanem azt kívánja, hogy bizonyítsa a terhelt bűnösségét. A nyomozó szubjektív meggyőződése alapján rendeli el tehát a nyomozást, előzetes letartóztatást stb.-t, de ugyanakkor fennmarad a bizonyítási kötelessége és tiszteletben kell tartania a terheltnek törvényileg biztosított jogait.¹³

Ez volt az összefoglaló ismertetése annak a vitának, amelyet az ártatlanság véelméről a szocialista irodalomban lefolytattak.

Szükséges még azt is megjegyezni, hogy az ártatlanság véelme, amint arra több szovjet szerző is rámutatott, a kapitalista országok jogrendszerei-

⁸ Sztrogovics: *Matyerialnaja isztyina*, 193., 201—203. old.; Schaff: *Problematyka*, 19—20., 23—24. old.; *W obronie*, 89. old.; Poljanszkij: *Voproszi*, 182., 185. oldalak.

⁹ Sztrogovics: *Matyerialnaja isztyina*, 205—206.; 211—213. old.; Poljanszkij: *Voproszi*, 191—192. old.; Schaff: *W obronie*, 91. old.

¹⁰ Sztrogovics: *Matyerialnaja isztyina*, 183., 193. old.; Schaff: *Problematyka*, 21. old.; *W obronie*, 90. old.

¹¹ Poljanszkij: *Voproszi*, 186—188. old.

¹² Cieślak: i. m., 67—68. old.

¹³ Sztrogovics: *Matyerialnaja isztyina*, 201—202. old.; Schaff: *Problematyka*, 23. old.

ben sem ismeretlen. Szélesebb körben elismerésre azután talált, hogy azt az 1789. évi Emberi és Polgári Jogok Deklarációjának 9. cikke megfogalmazta. Talán a vélelemnek a kapitalista jogban való elismerésével is magyarázható, hogy az ártatlanság véelmének az ellenzői a vélelem híveinek a szemére vetették: az ártatlanság véelmével liberális burzsoá szemléletet akarnak becsempészni a szocialista büntető eljárásba. Sztrogovics elhárítja ezeket az ellenvetéseket: nem liberális törekvésekről van szó, hanem a büntető eljárásban szükséges igazság-keresés módszeréről, amely nem lehet más, mint amilyet a törvény megállapít, s amelyből éppen az ártatlanság véelme olvasható ki.¹⁴

Az ártatlanság véelme valóban nem a rossz hangzású liberális jelzővel illehető eljárási elv, hanem nagymúltú demokratikus jogi nézet éppúgy, mint a szocialista alkotmányokban is ismert számos szabadságjog vagy a büntető eljárás számos alapelve, amelyeknek valóraváltásáért az emberiség régóta küzd és naponta újra vívja a csatát. A szocialista jog nem dobálhatja ki az ablakon a demokratikus intézményeket és elveket azzal a felkiáltással, hogy liberális szaguk van. Ilyen eljárással az egész büntető eljárási jogot meg lehetne fosztani mostani demokratikus és ezzel szocialista jellegétől is. Ezt pedig nyilvánvalóan senki sem kívánja. A büntetőeljárási jogba és a szervezeti jogszabályokba foglalt garanciák képesek biztosítani azt, hogy a büntető eljárás demokratikus legyen anélkül, hogy liberálisá válnék, nem is szólva arról, hogy az igazságszolgáltatás liberalizmusa elsősorban az anyagi büntetőjog alkalmazásában nyilvánulhat meg.

Az ártatlanság véelmét ismerik tehát a kapitalista országok jogrendszerei is, és általában elismeri azt az ottani jogtudomány is. Az elismerés mértéke azonban különböző. Voltak törekvések, amelyek elméleti megfontolások alapján igyekeztek az ártatlanság véelmének a létjogosultságát kétségbevonni, s voltak törvényalkotási munkálatok is, amelyeknek során politikai okokból ugyanazt tették. A gyakorlat szintén nem mindig igazodott, illetőleg igazodik az ártatlanság véelméből adódó követelményekhez.¹⁵

A polgári jogtudományban az ártatlanság véelmének többnyire az in dubio pro reo hatását ismerik el, valamint azt, hogy a bizonyítás az ügyész dolga. Az ártatlanság véelméről mint átfogó szabályozó elvről azonban ritkán esik szó.¹⁶

Az ártatlanság véelmének újabb történetéhez még két említésre méltó mozzanat tartozik.

Az ENSZ által 1948. december 10-én elfogadott deklaráció — Az Emberi Jogok Általános

Deklarációja — a 11. pontba foglalta az ártatlanság véelmét: „Mindenkit ártatlannak kell tekinteni, amíg olyan eljárás során, amelyben a védelmét biztosíthatja, el nem ítélik.”

Az 1953. évi római 6. nemzetközi büntetőjogi kongresszus a határozatait a rendőrség visszaéléseiről, az előkészítő eljárásról és az előzetes letartóztatásról az ártatlanság véelmének az alapján állva fogadta el. „Tudatában vagyunk annak a szükségességnek, hogy az eljárási jogban és alkalmazásában megteremtessék a szükséges egyenlőség egyfelől a társadalom jogai között, amely megköveteli a bűncselekmények felderítését és az elkövetők elítélését a köz érdekében, és másfelől egészen addig, míg az igazságszolgáltatás rendes menete során öt bűnösnek nem nyilvánították, ártatlannak tekintett terhelt jogai között, nevezetesen a személyi szabadsághoz és az emberi méltósághoz való jog között.”

„A harmadik pontot illetően a kongresszus úgy véli, hogy a következő elveket ajánlhatja:

12. p. Az előzetes letartóztatás kérdése fontos és kényes, minthogy minden terheltet a jogerős (végleges) ítéletig ártatlannak kell tekinteni.”¹⁷

A két határozat, amelyet két különböző jellegű és szintű nemzetközi szervezetben hoztak, mutatja, hogy az ártatlanság véelme ma is még elevenen élő és ható gondolat. Sokan vannak, a nyugati országokban is, tisztességesen gondolkodó olyan jogászok, akik az ártatlanság véelmétől mint elvi követelménytől várják a gyakorlat visszafogóit és a lenyesegetését és a visszaélések kiküszöbölését. Az elvektől a gyakorlatig azonban messzi az út, s menetközben sok szép gondolat és remény elhervad. Lehet, a valóraváltás pillanatában nem marad meg más az elvből, mint üres szólam. Mégis sokan szívósan ismételtetik az emberek javát szolgáló hivatott gondolatokat, remélve, hogy egyszer talán minden jó gondolat valósággá lesz. Persze nem kevesen vannak, akik azt is csak képmutatásból teszik.

Az ártatlanság véelmének a kérdései a szocialista irodalomban a lefolyt viták után sem te-

¹⁴ A legújabb összefoglaló munkák, tankönyvek is csak az in dubio pro reo-szabályról tesznek említést, s arról, hogy a bizonyítás az ügyész kötelessége. Lásd pl. Eduard Kern: Strafrechtslehre, München—Berlin, 1956., 58—59., 90—91. old.; Ursula Westhoff: Über die Grundlagen des Strafprozesses mit besonderer Berücksichtigung des Beweisrechts, Berlin, 1955., 159—162. old.; Donnedieu de Vabres Précis-éből (Précis de droit criminel, Paris, 1953.) csak következtetni lehet, hogy elismeri az ártatlanság véelmét (380. old. lábjegyzet); Jean Graven viszont egy cikkben az ártatlanság véelmét szentnek nevezi (Les droit de l'accusé dans le procès pénal — Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1956. 2. sz. 123. old.). A régebbi polgári írók összefoglaló munkáikban szintén nem tárgyalják külön az ártatlanság véelmét, de szólnak az ügyész bizonyítási kötelességéről és az in dubio pro reo-szabályról. — A magyar irodalomban az ártatlanság véelmét elismerik. Kifejezetten e névvel jelölve fogadják el Angyal Pál (A magyar büntető eljárásjog tankönyve, Budapest, 1915. I. kötet, 273. old.), Hacker Ervin (A magyar büntető eljárásjog rövid vázlat, Miskolc, 1943., 10. old.) és Lukács Adolf (A főtárgyalás, Kolozsvár, 1902, 45. old.).

¹⁷ Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 66. kötet, 1954. évf., 15—17. old.

¹⁴ Sztrogovics: Az anyagi igazság tana, 322. és köv. oldalak; Matyerialnaja isztvina, 194. old.

¹⁵ Sztrogovics: Az anyagi igazság tana, 306—308. old., 313—314. old.; Kaminszkaja: i. m., 92—93. old.; A magyar irodalomban azzal a kérdéssel, mennyire hajlik el a bírói gyakorlat az in dubio pro reo-szabálytól Dombóvári (Schulhof) Géza foglalkozott behatóbban (A favor defensionis elve és a Kir. Curia, Bpest, 1903. M. Jogászegyleti Értekezések, XXVII. köt. 3. füzet). A munka szabad előadásnak írásba foglalása; kissé rendszertelen, kazuisztikus, erősen polemikus jellegű.

kinthetők teljesen lezártak. A további vizsgálódás még indokoltnak látszik, ha nem is annyira arra kiterjedően, hogy van-e ok a szocialista jogrendszerben e vélelem elismerésére, mint inkább arra, hogy mi a tartalma és alkalmazási területe e vélelemnek.

A kérdések helyes megértése érdekében a legelőjén tisztázni kell, mi is a vélelem, vagy legalábbis állást kell foglalni e sokat vitatott tárgyban. Az állásfoglalás a vélelem fogalmát illetően hozzásegíthet ahhoz, hogy az ártatlanság vélelmének a vélelem-jellegét jobban szemügyre vehessük.

2. A vélelem logikai szerkezete

Szokás megkülönböztetni egyszerű és törvényes vélelmeket.

Az egyszerű vélelem a köznapi életben nyer alkalmazást. Az általános emberi tapasztalaton alapszik, amely szerint bizonyos jelenségek között rendszerint kapcsolat van, s ha tapasztalható az egyik jelenség, akkor lennie kell vagy kellett a másiknak is. Az egyszerű vélelem igen gyakori, a gondolkodásnak és következtetésnek szinte elengedhetetlen eleme, s az életben való eligazodásnak fontos eszköze. Az egyszerű vélelemnek szerepe van a jogalkalmazásban is. A bíró a tényállás megállapításánál támaszkodik a saját, a bíróságok, az emberek általános tapasztalatára, s innen tudja, hogy bizonyos jelenségek tipikusan együtt fordulnak elő. Erre is támaszkodva dönt az ügyekben. Így pl. ha a bíró megállapítja, hogy valaki mélyen áron alul vásárolt meg egy dolgot az eladótól, vélelmezi saját tapasztalata vagy az általános tapasztalat alapján, hogy a vevő tudta: a dolog lopásból stb.-ből származik. Ez az egyszerű vélelem sok esetben igaz lehet, de előfordulhat, hogy a vevőnek sejtelve sem volt a dolog valódi értékéről, s ez esetben az ilyen vélelem nem segít, hanem félrevezet. Az egyszerű vélelem könnyítheti a jogalkalmazó munkáját, de ha az nélkülözi a kritikai ellenőrzést, megalapozatlan ítélekezéshoz vezet.¹⁸

A törvényi vélelemnek leggyakoribb meghatározása így hangzik: A vélelem olyan jogtétel, amely a bíróságot arra kötelezi, hogy valamely tényt valóként fogadjon el, mihelyt egy másik tény bizonyítást nyert.¹⁹

¹⁸ Sztrogovics elveti az egyszerű (természetes) vélelmeknek a jogalkalmazásban való felhasználhatóságát (Az anyagi igazság tana, 246. old.). Azt viszont hangsúlyozza, hogy általános tapasztalatok felhasználásának a következtetés terén is nagy szerepe van a jogalkalmazásban (217—222. old.). Úgy értem, hogy Sztrogovics e kérdésben csak terminológiai vitát folytat. Amely pillanatban ugyanis valamely egyszerű vélelem alkalmazását kogens jogszabály írja elő, akkor az már nem egyszerű, hanem törvényi vélelem. Az egyszerű vélelem viszont igen sokszor úgy jelentkezik a logikai következtetésben mint felső tétel, s így nélkülözhetetlen. Más kérdés az, hogy a felső tételnek elégséges alappal kell bírnia. — Sztrogovics ez álláspontjával nem ért egyet Kaminszkaja (i. m., 88. old.), hasonlóan Farkas József sem (Bizonyítás a polgári perben, Budapest, 1956., 104. old.)

¹⁹ Vö. Sztrogovics: Az anyagi igazság tana, 222. old.; Westhoff: i. m., 161. old.; Szilágyi László: A vélelmek és rokonjelenségek, Budapest, 1944., 14. old.

A vélelem fogalmának elemzése szükségessé teszi annak a *logikai folyamatnak* a megvizsgálását is, amelynek során a törvényhozó eljut a vélelem megalkotásához.

A vélelem logikai szerkezetét Sztrogovics a *feltételes* (hipotetikus) *logikai ítéletben* véli megtalálni. Eszerint a vélelem logikai szerkezete ez: Ha van A, van B is.²⁰

Ha a vélelemnek egyik-másik elismert esetét szemügyre vesszük, megállapíthatjuk, hogy valóban vannak ilyen logikai szerkezettel bíró törvényi vélelmek. Ilyen vélelem pl. a Mtj. 39. § (2) bekezdésében megállapított az a vélelem, amely szerint a hajó hajótörést szenvedett, ha elindulásától számított egy év óta nyoma veszett; a Csjt. 35. § (1) bekezdésében megállapított az a vélelem, amely szerint a gyermek apjának azt kell tekinteni, akivel az anyja a fogantatási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő vagy annak legalább egy része alatt házassági kötelékben állott. Ilyen logikai konstrukcióval bíró vélelem a büntetőjogban a BHÖ. 428. pontjának a rendelkezése: „Ha az ellopott villamosáram mennyisége nem állapítható meg, azt akként kell számításba venni, mintha a lopás elkövetője a lopás felfedezésekor általa üzemben tartott minden egyes fogyasztási berendezés után évi 1500 órai használatnak megfelelő árammennyiséget fogyasztott volna.”

A példaként felhozott mindhárom esetben — jöllehet a 2. és 3. példa nyelvi megfogalmazása ezt nem juttatja elég plasztikusan kifejezésre — a logikai konstrukció a feltételes ítélet. Az utolsó példában meghatározott vélelem logikai oldalról tekintve így hangzanék: Ha valaki lopott árammal egy fogyasztó berendezést egy éven át tartott üzemben, akkor a lopott árammennyiség 1500 órai használatnak megfelelő mennyiség. — (A törvénynek az a kitétele: „Ha az ellopott villamosáram mennyisége nem állapítható meg...” — nem a feltételes ítélet első eleme, hanem a vélelem megdönthetőségére való utalás.)²¹ Hasonló módon a második példában idézett szabály is kifejezhető a feltételes logikai ítélet formájában.

A vélelemben tehát valóban legalább két ténynek az összekapcsolása történik meg oly módon, hogy az egyik tény — a vélelmező tény — valósága esetén a másik tényt — a vélelmezett tényt — valósnak kell tekinteni.

Milyen logikai alapon hozhatja kapcsolatba egymással a törvényhozó a különböző tényeket?

A vélelemnek számos meghatározása ismert. Glaser hét meghatározást ismertet (Julius Glaser: Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprozess, Leipzig, 1883., 43—44. old.). Egyelőre a vélelem legáltalánosabbnak tekinthető meghatározásából indulok ki.

²⁰ „A vélelem mindig az ún. hipotetikus ítélet logikai struktúrájával bír (ha van A — van B is) ...” (Az anyagi igazság tana, 223. old.) Fogarasi a feltételes ítélet logikai formuláját így fejezi ki: Ha S—P, akkor S¹—P₁ (Logika, Budapest, 1953., 176. old.)

²¹ Megjegyzem, hogy a BHÖ. 428. pontjába foglalt szabály nem fikció, habár esetleg annak is látszanék. A fikció két semmiképpen sem azonos ténynek a jogi hatás szempontjából való azonosítása. Itt ilyesmiről nincs szó,

Olyan tényeket kapcsol össze, amelyek között az összefüggés a tapasztalat szerint általában megvan. A módszer, amellyel a törvényhozó a vélelmet megalkotva eljár, tulajdonképpen a *nem-teljes indukció* módszere.

A nem-teljes indukció esetében az általános tételt, a következtetést nem valamennyi figyelembe vehető egyedi eset megvizsgálása alapján állapítjuk meg, hanem csak ezek bizonyos részének a vizsgálata alapján. A nem-teljes indukció főként a tudományos kutatás módszere, habár a köznap gondolkodást is átszövi. A természettudományok és a társadalomtudományok is számos tudományos tételt a nem-teljes indukció útján állapították meg. A nem-teljes indukció azonban magában viseli a tévedés lehetőségét, és ezért az annak révén megállapított tétel csak bizonyos fokú valószínűségnek a hordozója.²²

A példaként felhozott vélelmekben a törvényhozó a nem-teljes indukció útján tehát számos, de nem valamennyi eset megfigyelése alapján jutott ahhoz a tételhez, hogy a hajó eltűnésének oka általában a hajótörés; a gyermek apja többnyire a férj; a villamosgépet egy évben a meghatározott ideig tartják üzemben stb. Az indukció útján nyert tételek alapján fogalmazza meg aztán a törvényhozó jogi formában a vélelmet.²³

A vélelem-alkotás alapjául szolgáló következtetések (tételek) azonban nem-tudományos tételek. Egyfelől azért nem, mert nem a jelenségek között fennálló *lényeges* összefüggéseket tárják fel, vagyis nem adnak magyarázatot a jelenségek mélyebb kapcsolatára (pl. az apasági vélelem esetében a nemzés, a megtermékenyülés, a magzatfejlődés stb. folyamatára), hanem csak felszíni jelenségek összefüggését állapítják meg. Másfelől azért sem, mert — amint erről még szó lesz — egyes vélelmek megalkotásának alapjául szolgáló tételek valószínűségük a valószínűsége igen alacsony.

A törvényhozó sok esetben nagyon jól tudja, hogy a vélelem-alkotás alapjául szolgáló tétel (pl. az, hogy a gyermek apja a férj), számos esetre nem áll, és magában (pro foro interno) az indukció útján nyert tételt *különös ítélet* formájában kell megfogalmaznia.²⁴ Ezt nyilvánvalóan megteszi akkor, amikor megdönthető vélelmet állít fel. Az ellenkező bizonyításának a megengedésével ui. elismeri hallgatólágoosan, hogy egyes esetekre a vélelem nem áll, vagyis, hogy a vélelem alapjául szolgáló tétel (ítélet) nem általános, hanem különös.

Ha viszont a törvényhozó a különös ítéletre alapított vélelmet megdönthetetlen vélelemmé teszi, akkor azokra a konkrét esetekre, amelyekben a különös ítélet nem bizonyul igaznak, fikciót

állít fel. Ilyen volt pl. a törvény ismeretének a vélelme, míg megdönthetetlen vélelem volt.

A vélelem fogalmilag igen megközelíti a fikciót, még akkor is, ha a vélelem-alkotás alapjául szolgáló tétel valószínűsége igen kicsiny. Ilyenkor ui. az olyan esetek többségében, amelyekben a vélelmet megdönteni nem sikerül, a vélelemnek megfelelő joghatás áll be, jöllehet a valóság és a vélelmezett tény többnyire nem azonos. A BHÖ. 428. pontjában meghatározott vélelmet ilyennek tartom, mert igen kicsiny a valószínűsége annak, hogy egy évben pont 1500 órán át üzemeltetnék az áramfogyasztó berendezést. Mégsem tekinthető a konstrukció fikciónak, mert a fikcióban a sohasem azonos tényeknek az azonosítása történik meg a joghatás szempontjából (pl. a Mtj. 1768. § (2) bek. szerint az öröklés megnyiltakor a méhmagzat olyan jogállásban van, mint a megszületett ember). A BHÖ. 428. pontja esetében valamilyen minimális valószínűsége annak mégis megvan, hogy tényleg 1500 órán át történt az áramfogyasztás.²⁵

Induktív logikai úton nyert következtetések (konklúziók) akkor igazak, ha a valóságot fejezik ki. A következtetésnek a valóságot, a jelenségek között fennálló *objektív összefüggést* kell tükröznie. Az induktív következtetés fő feladata az oksági összefüggések megállapítása, habár nem korlátozódik csak erre. Érthető ezért, hogy a vélelem alapjául szolgáló induktív úton szerzett tételek igen gyakran okozati összefüggést fejeznek ki, noha kifejezhetnek más objektív összefüggést is.²⁶

Amennyiben a vélelem okozati összefüggést kifejező logikai tételen alapszik, úgy a vélelem hipotetikus ítélet formájában nyerhet megfogalmazást. A törvényhozó a vélelmező tény valósága esetére valónak nyilvánítja a vélelmezett *tényt* is (ha van A, van B is). Ezt a törvényhozó azért teheti meg, mert az A és a B tény között az általános tapasztalat szerint okozati összefüggés van. Ha tehát a bizonyítás alapján valónak bizonyult az A (vélelmező) tény, akkor valónak, megtörténtnek kell tartani bizonyítás nélkül a B (vélelmezett) tény is. A törvényhozó az ilyen vélelmet inkább a szükségszerű kapcsolatra alapíthatja, mint a véletlenre. Az objektív véletlen ui. a jelenségek között atipikus kapcsolat, s nem szolgálhat alapul két jelenség összekapcsolására a vélelemben. Ha a törvényhozó a vélelemben két olyan jelenséget kapcsolna össze, amelyek között az általános tapasztalat szerint szükségszerű okozati összefüggés nincs ugyan, de előfordulhat véletlen összefüggés, akkor a ritka kivételt tenné főszabállyá, ami hamis ítélkezésre vezetne.

A törvényhozó az okozati összefüggésre alapított vélelmek megalkotása esetében kétféleképpen járhat el: *a)* vagy az okot nyilvánítja vélelmező tényé és ennek alapján az okozatot vélelmezett tényé, vagy *b)* megfordítva, az okozatot nyilvánítja vélelmező tényé és ennek alapján az okot vélelmezett tényé.

²⁵ A fikció fogalmát illetően Szilágyi László (i. m., 32—33. old.), valamint Kaminszkaja (i. m., 45. old.) megállapításaira támaszkodtam

²⁶ Fogarasi: i. m., 78., 235., 237. old.

²² A nem-teljes indukcióról ld. Fogarasi: i. m., 231—233. old.

²³ Az, hogy az indukció a vélelem-alkotás alapja, általában elismert (vö. R. Garraud: *Traité théorique et pratique d'instruction criminelle et de procédure pénale*, Paris, 1909., II. köt., 254—255. old.; Glaser: i. m., 42. old.; Kaminszkaja: i. m. 6. old.)

²⁴ A különös ítélet logikai formulája: bizonyos S-ek — P, pl. egyes tanítványok szorgalmasak (Fogarasi: i. m., 164. old.)

A felhozott példák közül az apasági vélelem részben az *a*) alatt említett konstrukciónak felel meg. A házassági kapcsolat, illetőleg a nemi kapcsolat a házastársak között az ok; az apaság, a nemzés az okozat. Az, hogy a vélelmező tény a házasságon belüli nemi kapcsolat is, a Csjt. 43. § (1) bekezdéséből világosan kitűnik.²⁷

A hajótörési vélelem szintén okozati összefüggésben levő két tényt kapcsol össze. Itt azonban az okozat a vélelmező tény, az ok pedig a vélelmezett. Abból a tényből, hogy a hajó rendeltetési helyére nem futott be, illetőleg, hogy nyomaveszett, következtetünk a lehetséges okra: arra, hogy a hajó hajótörést szenvedett.

A hipotetikus ítélet formájában kifejezett vélelem nemcsak okozatilag összefüggő tényeket foglalhat össze, hanem olyan tényeket is, amelyek között másféle objektív összefüggés van. Így pl. a BHÖ. 428. pontjában meghatározott vélelem a cselekmény és a cselekmény tárgya közötti bizonyos kapcsolatra alapul.

A vélelem, amely a hipotetikus ítélet logikai konstrukciójával bír, oly sokféle összefüggésre alapulhat, amilyen sokfélék az objektív összefüggések. Alapulhat az alap (a feltételek) és a következmény összefüggésére, az időbeli egymásutániságra stb.

Azok a vélelmek, amelyek a hipotetikus (feltételes) ítélet formájában jelennek meg, akár az okozati összefüggés, akár más objektív összefüggés alapján kapcsolnak össze két (esetleg több) tényt, abban mind megegyeznek, hogy szerintük a vélelmező tény alapján kell a további tényt — a vélelmezett tényt — valónak tekinteni. A vélelmező ténynek valónak, bizonyítottanak kell lennie, s erről mint alapról történik a következtetés a vélelmezett tényre. A következtetést a jogszabály végzi el akkor, amikor a vélelmet megalkotja, amikor azt rendeli, hogy az egyik tény valósága esetén egy másik tényt is valónak kell elfogadni.

Vannak azonban törvényi vélelmekként ismert olyan szabályok, amelyek *nem a feltételes logikai ítélet* formájában jelennek meg. Ezekre nem áll Sztrogovics megállapítása a vélelem logikai természetéről és nem illik rájuk az a meghatározás sem, amelyet mint legelterjedtebb meghatározást közöltem (6. oldal). Ide sorolhatók pl. a törvény ismeretének a vélelme, a jogerős bírói határozat igazságának a vélelme. Ezeknek a vélelmeknek a logikai formája a *kategorikus ítélet*. A vélelem egyszerűen valamit állít, esetleg tagad.²⁸ Így az egyik

vélelem pl. így hangzik: az állampolgárok ismerik a büntető törvényeket; a másik: a jogerős ítéletben megállapított tények igazak (Res indicata pro veritate habetur).

Az ilyen vélelmek a feltételes ítélet formájában meghatározott vélelmekhez képest részint egyező, részint eltérő tulajdonságokkal bírnak.

A két különböző logikai szerkezetű vélelem megegyezik abban, hogy valamely tényt (a vélelmezett tényt) bizonyítás nélkül valónak fogad el. Megegyeznek abban is, hogy a vélelem-alkotás alapja itt is, ott is a nem-teljes indukció. A kategorikus ítélet formájában kifejezett vélelem az általános tapasztalat alapján nyer megfogalmazást, akárcsak a hipotetikus ítélet-formájú vélelem.

A vélelem-alkotás alapjául szolgáló kategorikus ítélet is csak bizonyos fokú valószínűség hordozója, s csak mint különös ítélet igaz, mint általános ítélet viszont nem volna igaz. A törvényhozó a nem-teljes indukció útján jutott arra az eredményre, hogy az emberek ismerik a büntetőtörvényeket, természetesen azt is tudja, hogy sokan nem ismerik azokat. Ezért a vélelem alapja tulajdonképpen a különös logikai ítélet (egyes emberek ismerik a törvényeket) volna. A vélelemben ugyan a törvény ismerete általános kategorikus ítéletként jelentkezik, de ha a törvény megengedi az ellenkező bizonyítását, kitűnik ebből, hogy a vélelem alapja mégsem általános ítélet. Ha a törvényhozó olyan tételt, amely különös ítélet formájában igaz, általános ítéletként fogalmaz meg, és az ellenkező bizonyítását kizárja, hamis ítéletet tesz a jogalkalmazás és az ítélkezés alapjául.

A kategorikus logikai ítélet is objektív valóságot, objektív összefüggéseket fejez ki, mint bármely igaz logikai ítélet. Ennyiben is hasonlít a feltételes ítéletre. Míg azonban a feltételes ítéletre alapított vélelem a vélelmezett tény valóságát valamely más bizonyított konkrét tény valóságától teszi függővé, a kategorikus ítélettel kifejezett vélelem szerint a vélelmezett tény feltétlenül való, azaz valósága nem függvénye valamely törvényileg megjelölt más tény valóságának. A jogalkalmazónak az ilyen vélelem valóságának elfogadásához nem kell valónak, illetőleg bizonyítottanak elfogadni semmilyen más tényt.

A kategorikus ítélet-formájában kifejezett vélelmeket a jogi irodalomban ideiglenes igazságnak vagy előzetes valóságnak szokás nevezni.²⁹

3. A vélelem jogi természete

A törvényi vélelmek jogi természete az irodalomban igen vitatott kérdés. A vita részletes ismertetését és a kérdés beható elemzését a tanulmány tárgya szempontjából nem tartom szükségesnek. A vita legfőképpen arról folyik, hogy a vélelem bizonyítási szabály-e vagy pedig anyagi jogi szabály-e.

²⁷ Az apasági vélelem bonyolult konstrukció, mert két vélelem van benne elrejtve. Az egyik vélelem ui. az, hogy a házasságban élő nő a férjével nemileg közösül, s a másik, az erre alapuló tulajdonképpeni apasági vélelem, hogy ti. a férj az apa. Az apasági vélelmet, amint ez a Csjt. 43. § (1) bek.-ből kiderül, akár az első vélelem megcáfolásával (hogy ti. a nő a férjével közösül), akár az erre alapított második vélelem megcáfolásával, hogy ti. a feleségével nemi életet élő férj nemzette a gyermeket, meg lehet dönteni. A tulajdonképpeni apasági vélelemben okról kell az okozatra következtetni.

²⁸ A kategorikus ítélet logikai formulája: S—P, (S est P), vagy S nem P (S non est P). Vö. Fogarasi: i. m., 168., 176. old. Természetesen a vélelemben mint normában kifejezést nyer a jogi parancs is (pl. ... kell tekinteni), de ez a logikai konstrukción nem változtat,

²⁹ Plósz Sándor: A törvényes vélelem természete (Összegyűjtött dolgozatai, Budapest, 1927., 164. old.); Szilágyi: i. m., 24—26. old.; Móra Mihály: A bizonyítás (A magyar polgári perjog főbb kérdései c. kötetben), Budapest, 1953., 149. old.

Elég elterjedtnek mondható az a felfogás, hogy a vélelem bizonyítási szabály, amely a bizonyítási terhet különös módon határozza meg. Aki mellett szól a vélelem, annak a vélelmezett tény bizonyítása nem kell; az ellenkezőt az bizonyíthatja, akinek az érdekében áll.

Nem hiányoznak azonban azok a nézetek sem, amelyek szerint a vélelem az anyagi jog szabálya, az anyagi jogi szabály megfogalmazásának különös módja.

Ismeretes végül az az álláspont, amely a vélelmet több arculatú jogi jelenségnek ismeri el, vagy megengedi, hogy egyes vélelmek anyagi jogi, mások pedig eljárási jogi természetűek.³⁰ Magam is az utóbbi állásponton vagyok. Plószszal egyetértve főként abban, hogy egyes vélelmek peren kívül is hatnak, s tehát nemcsak a bíróhoz intézett felhívások azok, elismerem, hogy vannak anyagi jogi természetű vélelmek. Ugyanakkor azt gondolom azonban, hogy egyes vélelmek aligha sorolhatók az anyagi jog körébe.

A büntetőjog, illetőleg a büntető eljárási jog tudományának a területén a vélelmek kérdése akként is jelentkezik, hogy megengedhető-e a büntető eljárásban a vélelem, különösen az anyagi jogi vélelem.

A kérdés első részere a szocialista eljárási jog tudománya általában azt feleli, hogy a vélelmek gyakorisága veszélyeztetné az igazság megállapítását. A bírónak nem a valószínűséget kifejező vélelemre kell alapítania az ítéletét, hanem a bizonyosságra. Ezért a büntető eljárásban csak kevés eljárási vélelemnek van helye, így pl. a törvény ismerete, a jogerős bírói ítélet helyessége és az ártatlanság vélelmének. Anyagi jogi vélelem viszont meg nem engedhető³¹. Ez utóbbi nézet azonban nem mondható általánosan elfogadottnak, sem helyesnek. Egyet kell érteni ui. azokkal, akik vélelemnek — anyagi jogi vélelemnek — tartják pl. a 12 évnél fiatalabb személyek büntetlenségére vonatkozó szabályt. (E rendelkezés alapja ui. a

törvény nem-ismeretének és a büntetőjogi beszámíthatóság hiányának a megdönthetetlen vélelme.)³² Más anyagi büntetőjogi vélelmek is kimutathatók, pl. a törvény ismeretének a vélelme, a magyar jogban a BHÖ. 428. pontjának a rendelkezései is. Azt hiszem, a rágalmas törvényi tényállásában kimutatható lenne az állított, híresztelt tények valótlanságának a vélelme. Helyesnek kell elismernünk tehát azt a nézetet, hogy élnek még anyagi büntetőjogi vélelmek is. Ezek egy része az elkövető javát szolgálja, mások viszont a terhelt helyzetét nehezítik.

Vitatott kérdés az is, hogy egyfelől a feltételes logikai ítélet formájában, s másfelől a kategorikus logikai ítélet formájában kifejezett vélelem jogi természete között van-e különbség? Más szóval: más jogi fogalom-e a vélelem és az ideiglenes igazság? A nézetek e kérdésben is eltérőek, egyesek igennel, mások nemmel válaszolnak, s van olyan nézet is, hogy egységes jogi kategória a kettő, de az ún. ideiglenes igazságnak vannak megkülönböztető jegyei is.³³ En az ideiglenes igazságot jogi szempontból a vélelem körébe tartozónak tekintem. Ami az ún. ideiglenes igazságot megkülönböztetné a többi vélelemtől, az csak a logikai szerkezet különbözőségének a következménye. A különbségek abból adódnak, hogy az ún. ideiglenes igazság kategorikus logikai ítélet, nincs benne tehát vélelmező tény, a többi vélelmek pedig hipotetikus logikai ítéletet tartalmaznak, tehát vélelmező tény. Más vonatkozásokban azonban a vélelem és az ideiglenes igazság azonosak: egyaránt lehetnek megdönthetők vagy megdönthetetlenek, egyaránt könnyítik a bizonyítás folyamatát stb.

A törvényi vélelemalkotással a törvényhozó különféle célokat követhet. A vélelem-formával megkerülhet szövegezési nehézségeket, könnyítheti és rövidítheti a bizonyítás menetét,³⁴ szabályozza a bizonyítási terhet, illetőleg köteleességet.

A vélelemalkotásnak azonban — elismerve az említett szempontokat is — fő célját másban találom. A vélelemmel a jog a felmerülő kétséges tényeket meghatározott módon dönti el. A jog kénytelen ui. bizonyos joghatások beálltát megállapítani; már arra az időre is, amikor a tényállásnak még csak egyes mozzanatai ismertek és amikor még a tényállásról vita sem kezdődött. Kénytelen egyes jogviszonyokat szabályozni arra az esetre is, ha a pontos tényállást konkrét esetben kideríteni nem is sikerülne. A jognak állást kell foglalnia pl. abban

³² Vö. M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás (magyarul), Budapest, 1954., 125. old.

³³ Plósz a két kategóriát azonosítja, de bizonyos megkülönböztető jegyeket elismer (i. m., 171. old.); Szilágyi a két fogalmat külön tartja (i. m., 24. old.), hasonlóan Farkas (i. m., 105. old.); Móra a két jelenséget jogi szempontból lényegében azonosnak tartja (Bizonyítás, 149. old.; Magyar polgári eljárási jog II., 312. old.); a szovjet szerzők szintén nem tartják külön az ún. ideiglenes igazságot.

³⁴ Móra a vélelemnek főként azt a jegyét domborítja ki, hogy az könnyíti a bizonyítást, s ezért a vélelmet, illetőleg a vélelmezett tényeket az egyszerűbben bizonyítható tények közé sorolja, pl. a beismert, nem-vitány tények mellé (Magyar polgári eljárási jog II., 312—313. old.)

³⁰ Eljárási jogi természetűnek tartja a vélelmet pl. Szilágyi (14—15. old.); Farkas (103., 128—129. old.). Megemlíthető, hogy a vélelmet kizárólag a büntető eljárási tankönyvek tárgyalják, az anyagi jogi tankönyvek nem. Ebből erős következtetés vonható le arra, hogy a kriminalisták a vélelmet eljárási jogi természetűnek tartják. Anyagi jogi természetűnek tekinti a vélelmet Plósz (i. m.-ban, különösen a 167—169., 173., 179. old.-ak). Glaser szerint is a vélelem anyagi jogi szabály (44—45. old.). Több arculatú jelenségnek tartja: Sztrogovics (Az anyagi igazság tana, 229. old.); Kaminszkaja (i. m., 4. old.); nálunk Móra Mihály (Magyar polgári eljárási jog — egyetemi jegyzet — Budapest, 1958., II. köt., 312—314. old.). Móra a cáfolhatatlan vélelmet tartja anyagi jogi szabálynak. Ld. még tőle: A bizonyítás, 150—155. old.

³¹ Sztrogovics: Az anyagi igazság tana, 229., 270. old.; Kaminszkaja az ártatlanság vélelme mellett még a bírói határozat igazságának vélelmét tárgyalja külön. Megjegyzem, az a véleményem, hogy a jogerős bírói határozat helyességének a vélelme nem a szó igazi értelmében vett vélelem. Ez — mint pl. a közokirat hitelességére vonatkozó vélelem is — törvényes (formális) bizonyítási szabály. A jog a jogerős ítéletnek, illetőleg a közokiratnak mint bizonyítási eszköznek a hitelt érdemlenségéről, a bizonyító erejéről állít fel szabályt ez állítólagos vélelmekben. Ez tehát nem a bizonyítandó tényre vonatkozik!

a kérdésben, ki tekintessék a gyermek apjának, s minthogy számol sok bizonytalansági tényezővel — vélelmeket állít fel. Ezekkel aztán a kétséges esetek is megoldást nyernek. Ha a törvénynek nem kellene számolnia a kétséges esetekkel, akkor annyit mondhatna, hogy a gyermek apja az, aki őt nemzette. Hasonló a helyzet a BHÖ. 428. pontjában meghatározott vélelemnél, amely szintén a kétséges eseteket akarja eldönteni. Más kérdés az, hogy a büntetőjog terén nem való vélelmezni, különösen a terhelt terhére nem.

A tövényi vélelemalkotás alapja, amint már arról szó volt, az általános tapasztalat, amely két jelenség között a kapcsolatot rendszerintinek, illetőleg valamely jelenséget tipikusnak mutat. A vélelemben kifejezett tétel igazságának nagy a valószínűsége, vagyis a vélelem az esetek többségében igaznak bizonyulhat. A jog a kétséges eseteket tehát a vélelem révén úgy kívánja eldönteni, ami megfelel a dolgok rendszerinti, tipikus menetének. A kétséges esetek többségében is a tényleges helyzetnek megfelelő lesz a joghatás. És ez indokolja a vélelem létjogosultságát.

Ha a jog a vélelmet megdönthetlenné nyilvánítja, akkor ugyanannak a joghatásnak a bekövetkezését rendeli, mind a dolgok rendes, megszokott menetének esetére, mind a rendestől eltérő esetekre. Ugyanaz a joghatás áll be, akár S azonos P-vel, akár nem azonos. Ezért említettem, hogy a megdönthetetlen vélelem egyes konkrét esetekben fikcióvá válik, amennyiben ugyanaz a joghatás következik, ha való a vélelmezett tény, s ha nem való. A megdönthetetlen vélelem végeredményben a jogszabályalkotás különös módja: közömbös, hogy S azonos-e P-vel, vagy nem azonos, így is, úgy is, úgy is ugyanannak a joghatásnak kell bekövetkeznie.³⁵ Mégis, minthogy a vélelem alapja nagy valószínűséget kifejező tétel, a konkrét esetek többségében a joghatás a valóságos helyzetnek megfelelően következik be, még a megeáfolhatatlan vélelem esetében is. Ez az eset pl. a gyermekkorúak büntetlenségének alapjául szolgáló vélelem esetében.

Vannak azonban vélelmek, amint erről már ugyancsak szó esett, amelyek a valószínűségnek igen alacsony fokán állnak. Nem állítható pl., hogy olyan országban, ahol az írni-olvasni tudás ritka jelenség, a törvény ismerete tipikus volna. Azokban a kizsákmányoló vagy gyarmati országokban, ahol igen nagyok az elnyomorodott és tudatlan tömegek, a törvény ismeretére vélelmet felállítani csak nagy fantázia segítségével lehetséges, még hozzá olyan fantáziával, amelyet nem zavarnak a tények. A tények ui. biztosan azt mutatnák, hogy csak a törvény nem ismerésének a vélelmezésére van alap. Ha olyan országban mégis a törvény ismeretének a vélelmére, s különösen a megdönthetetlen vélelmére alapítják a

büntetőjogi felelősséget, ezt határozott osztályérdek miatt teszik.

Az olyan vélelmek, amelyek kiskokú valószínűséget fejeznek ki, a konkrét esetek többségében nem bizonyulnak helytállóknak. Az esetek többségében a vélelmezett tény ellenkezője lesz az igaz. Az ilyen vélelem nem bír elégséges logikai alappal, s ezért az ilyen vélelmet *quasi*-vélelemnek nevezhetjük. Azért *quasi*-vélelem, mert a logikai megjelenési formája és a jogi formája is hasonló a vélelemre, de tartalmilag eltér a valóságos vélelemtől. A valóságos vélelem alapja logikai oldalról tekintve, olyan különös ítélet, amely az esetek többségében igaz, a *quasi*-vélelem alapjául szolgáló ítélet csak kivételesen igaz³⁶

4. Az ártatlanság vélelmének logikai és jogi szerkezete ; a jelentése

Az ártatlanság vélelmének a szokásos formulája így hangzik: „A terheltet ártatlannak kell tartani mindaddig, amíg a bíróság a törvényes eljárás során a bűnösségét jogerősen meg nem állapította.”

Az ártatlanság vélelme, logikai szerkezetét tekintve, *kategorikus ítélet*. Azt jelenti, hogy a vélelmezett ténynek — a terhelt ártatlanságának — valóként való elfogadása nem függvénye valamely más tény valóságának.

Látszatra úgy tűnhetnék, mintha az ártatlanság vélelmének formulájában szereplő: „... mindaddig, míg a bíróság törvényes eljárás során a bűnösségét jogerősen meg nem állapította” — kitétel az ártatlanság vélelmezésének a feltétele lenne. Eszerint tehát az ártatlanság vélelme feltételes logikai ítélet formáját viselné. Valójában azonban nem erről van szó. Az idézett kitétel azt fejezi ki, hogy az ártatlanság vélelme megeáfolható vélelem, hogy e cáfolásnak törvényes eljárás keretében kell lefolytania, s hogy e vélelem megdőlését egyedül a bíróság hivatott megállapítani. Az idézett kitétel az ártatlanság vélelmének az időbeli hatályát és a megeáfolásának a módját határozza meg. Nem arról van szó tehát, hogy az ártatlanság vélelmezése ahhoz a feltételhez van kötve: „Ha a bíróság a terhelt bűnösségét jogerősen meg nem állapította...” Ilyen konstrukció mellett egyébként az ártatlanság vélelme csak azt a ténymegállapítást tartalmazná, hogy jogilag nem bűnös, akit el nem ítétek. Ez a ténymegállapítás minden esetben igaz, tehát nem vélelem. Különben is használhatatlan lenne a büntető eljárásban. Ha már van ui. jogerős ítélet, nincs az ügyben nyomozás és per, amelyekben érvényesülhetne az ártatlanság vélelme. És fordítva: míg folyik a nyomozás vagy a per, nincs még jogerős ítélet, amelynek alapján az ártatlanság vélelmezhető lenne.

Az ártatlanság vélelmét tehát kategorikus, s nem feltételes logikai ítéletként kell felfogni. Ez azt jelenti, hogy az ártatlanság vélelme az ideiglenes igazságok körébe tartoznék (azok szerint, akik ezt a kategóriát a vélelemtől megkülönböztetik).

³⁵ Fikció ui. — mint már említettem — két nem-azonos ténynek a joghatás szempontjából való azonosítása. Vö. Mórának a praesumptio iuris et de iure — konstrukcióról vallott nézetét (Magyar polgári eljárási jog II., 314. old.). A nézetéhez közel áll a most említett nézet.

³⁶ Vö. Kaminszkaja : i. m., 89. old.

A vélelem általában olyan tételen alapul, amely a konkrét esetek többségében igaznak bizonyul, vagyis a valószínűségnek magas fokán áll. Ez azonban nem mondható az ártatlanság vélelméről. Az ártatlanság véelme az esetek többségében alaptalannak bizonyul.

Nem ismerem ugyan a magyar statisztikai adatokat, amelyek a megindított büntető eljárások és a felmentő ítéletek viszonyát fejeznék ki, de enélkül is — az ismert esetek alapján — joggal következtethetünk arra, hogy az ügyeknek jóval kisebb száma végződik felmentő, mint bűnösséget megállapító ítélettel. Sőt azt hiszem, a bűnösséget megállapító ítéletek száma felülmúlja a megszüntető határozatok és a felmentő ítéletek együttes számát is. Joggal feltehető, hogy a büntető eljárás — amennyiben megtartják a büntető eljárás megindítására vonatkozó törvényeket — az esetek többségében nem ártatlan, hanem éppen bűnös emberek ellen indul, s hogy ez általános jelenség, amely nemcsak a mi országunk sajátossága.³⁷ Ha ez igaz, akkor pedig igaz az is, hogy az ártatlanság véelme a valószínűségnek alacsony fokán áll. Nem valószínű vélelem tehát az, hanem csak *quasi-vélelem*.³⁸

Az ártatlanság véelmét néhány más vélelemtől az ismertetett két jegy különbözteti meg: az, hogy az ártatlanság véelmezéséhez nincs szükség véelmező tényre (kategorikus ítéletjellege), és az, hogy az ártatlanság véelme kis valószínűséggel bír (quasi-vélelem-jellege). Megemlíthető még egy harmadik tulajdonság is, amely összefügg az elsővel, és amely ugyancsak számos más vélelemtől megkülönbözteti, ez pedig a *vélelem általános jellege*.

A véelmek többsége egy-egy törvényi tényállásra, egy-egy jogviszonyra vonatkozik vagy legfeljebb ezeknek egy csoportjára. Az apasági vélelem pl. meghatározott családi jogi kérdések tisztázására való; az állítás valótlanságának a véelme a rágalalmazásnál érvényesülhet stb. Vannak azonban véelmek, amelyek olyan igénnyel lépnek fel, hogy minden törvényi tényállással, bármilyen jogviszonyban alkalmazást nyerjenek. Az ilyen véelmek a jogág általános részébe valók és többnyire a kategorikus ítélet logikai struktúrájával bírnak. Ilyen jellegű pl. a törvény ismeretének a véelme, a gyermekkorúak büntetőjogi beszámíthatatlanságára vonatkozó vélelem és ilyen az ártatlanság véelme is.

Az ártatlanság véelme nemcsak egyféle törvényi tényállásra, s nemcsak egy eljárási jogviszonyra vonatkozik, hanem valamennyire. Énnyiben az ártatlanság véelme több, mint vélelem: az eljárást irányító szabállyá válik, eljárási elv jellegét nyeri.

Az ártatlanság véelmét vajon minek tartjuk: egyszerű vagy törvényi véelemnek-e? Az egyszerű

vélelem alkalmazása nem kogens, a jogalkalmazó akkor él vele, ha megítélése szerint az is egy lépés az igazsághoz. Alkalmazása azonban rajta és a logika szabályain múlik. Az ártatlanság véelme azonban nem lehet ilyen a jogalkalmazó, kényétőlkedvtől függő vélelem. Az ártatlanság véelme az ügy eldöntésére és a terhelt helyzetére jelentékeny befolyással bírhat. Ezért vele szemben minden ügyben egységes álláspontra kell helyezkedni: vagy elfogadjuk, vagy nem. Az ártatlanság véelme ezért csak *törvényi vélelem* lehet, amelynek alkalmazása a törvényen, és nem a jogalkalmazó belátásán múlik. Ha ez nem így volna, akkor az eljárás jellege attól függően változna az egyes ügyekben, hogy a bíró az ártatlanság vagy a bűnösség véelméből indulna-e ki.

Ha az ártatlanság véelmét törvényi véelemnek tartjuk, ebből az következik, hogy e vélelem nem csupán valakinek a szubjektív véleménye, s nem is egyszerűen feltevés, amit el lehet fogadni a bizonyítás alapjául, hanem kötelező magatartási szabály. Az ártatlanság véelme — mint minden törvényi vélelem — az objektív jog szabálya, amelynek van címzettje, meghatározott tartalma, és amelyből jogok és köteleességek származnak. Egyet kell érteni tehát lényegében azokkal, akik az ártatlanság véelmét a terhelt számára kedvező objektív jogi helyzetnek tartják.

Ha az ártatlanság véelmének a magyar jogban a törvényi alapját keressük, elsősorban a Bp. 180. § a) pontjára kell gondolnunk, amely azt mondja: „A bíróság a terheltet a vád alól felmenti, ha a) nem nyert bizonyítást, hogy a terhelt a vád tárgyává tett bűncselekményt elkövette...” A terheltet e törvényhely alapján különösen a következő esetekben kell felmenteni: 1. ha bizonyítást nyert, hogy a büntettet nem a terhelt követte el, hanem esetleg más személy; 2. ha bizonyítást nyert, hogy a büntettet sem a terhelt, sem más el nem követte, vagyis, hogy a vád tárgyává tett tényállás egyáltalán nem valósult meg; 3. ha a cselekmény bizonyítást nyert ugyan, de nem nyert bizonyítást az, hogy a terhelt követte el azt, és az sem látszik bizonyíthatónak, hogy azt más követte el.

Az utolsó esetben nem kétséges tehát, hogy a cselekmény megvalósult, de kétséges az, ki az elkövető. Az ilyen kétséget a magyar jog szerint felmentő ítélettel kell megoldani, vagyis a kétséget a terhelt javára kell értelmezni (in dubio pro reo).

Ha a jogban érvényesül az in dubio pro reo szabály, ez azt jelzi, hogy a jog az ártatlanság véelme alapján áll. Az ártatlanság véelmének ellenére ui. a bűnösséget megállapítani csak akkor lehetséges, ha a vélelem megdőlt. A vélelem viszont — s az minden véelemre áll — csak akkor dől meg, ha az ellenkezőjét kétségtelenül bizonyítják. Ha pedig kétségtelenül nem bizonyítják, akkor marad a véelmezett tény — az ártatlanság, s ennek következménye, a felmentő ítélet. Ez a magyarázata a felmentő ítéletnek a kétséges esetekben.

Ha a jog nem állna az ártatlanság véelmének alapján, akkor a kétségeket kétféleképpen lehetne

³⁷ Egészen más és a vizsgálódásaim szempontjából elhanyagolható kérdés az, hogy a kizsákmányoló, elnyomó országokban bűnösnek mondott emberek a népi jogtudat szerint éppen ártatlanok. Itt csak a jogi normák és formák szerint való ártatlanságról, illetőleg bűnösségről beszélünk.

³⁸ I.d. Kaminszkaja: i. m., 89., 91. old.

megoldani: vagy meghagynák a terheltet a gyanú állapotában, ami tulajdonképpen nem döntés, hanem a dönteni nem-tudásnak az elismerése, vagy megállapítanák a terhelt bűnösségét. Ez utóbbi esetben a jog a bűnösség vélelmének az alapján állna. A bűnösség megállapításának alapja ui. az volna, hogy a kétséges esetben nem nyert bizonyítást a terhelt ártatlansága, tehát megmaradna a bűnösség vélelme.

A büntetőjog történetében a kétséges esetek mindhárom megoldási módjával találkozunk. A szocialista jogrendszerekben a kétséget a terhelt javára kell eldönteni, tehát az ártatlanság vélelmét fogadják el.

A Bp. 180. § a) pontjának jelentése megfogalmazható még a következőképpen is:

A terhelt bűnösségének a megállapításához kétséget kizáró módon bizonyítani kell a bűnösséget, de a felmentéshez nem szükséges az ártatlanság bizonyítása. (A felmentéshez ui. elég, ha a bűnösség nem nyert bizonyítást.) — A törvény rendelkezéseinek ez az értelme szintén az ártatlanság vélelmének a kifejezése, és a jelentősége abban áll, hogy meghatározza a bizonyítási kötelezettséget.

A bűnösség megállapításához bizonyítani kell a terhelt bűnösségét. Ez a köteleesség természetesen nem a terheltet nyugszik, tőle ezt elvárni fizikailag, és tehát jogilag is lehetetlen volna. A bűnösség bizonyítása annak a kötelezése, aki annak bírói megállapítását kívánja, akinek feladata vagy kötelessége az ártatlanság vélelmének a megdöntése. Ha a bűnösséget nem bizonyítják, a terheltet felmentik. A bűnösség megállapítása a nyomozó, az ügyész és a bíró részéről aktivitást követel; csak a bizonyításban kifejtett aktivitásuknak lehet az eredménye a bűnösség megállapítása. A terhelt felmentése viszont bekövetkezhetik a bizonyítás terén tanúsított teljes tétlensége mellett is. — Mindez következik az ártatlanság vélelméből, amelyet a magyar jogban a Bp. 180. §-ának a) pontja fejez ki.

Az ártatlanság vélelmének a törvényi alapja a mi jogunkban rejtett, csak következtetésekkel mutatható ki. Egyes országok törvényei azonban kifejezetten deklarálják az ártatlanság vélelmét, így pl. a bolgár Bp. 8. cikke. A szovjet törvényhozás előkészítő munkálataiban tapasztalható az a komoly törekvés, hogy az ártatlanság vélelme alapelvként törvényi megfogalmazást nyerjen.³⁹ Idővel nálunk is megérhetnek annak a feltételei, hogy a törvény félreérthetetlenül foglaljon állást az ártatlanság vélelme mellett.

Az irodalomban felmerültek olyan nézetek, amelyek szerint a terheltnek kell bizonyítania a javára szóló körülményeket, vagy legalábbis egyes ilyen körülményeket. Így pl. az alibit, büntethetőséget kizáró körülményeket.⁴⁰ Ezt a nézetet az ártatlanság vélelme ellen való érveként is felhozták.

Aki minden büntető ügyre nézve megállapítaná a terhelt exkulpáló köteleességét, az menthetetlenül a bűnösség vélelmének az alapjára helyezkednék. Ilyesmit ma senki sem akar magára vállalni, s ezért nem is állítja senki, hogy a terheltnek általában kell bizonyítania az ártatlanságát. Csak arról van szó: ha már a terhelt ellen komoly bizonyítékokat hoztak fel, a felmentést úgy lehet elérni, hogy ő nemcsak hivatkozik a mentő körülményekre, hanem azokat bizonyítja is. Ez ellene szól állítólag az ártatlanság vélelmének, mert íme, bizonyítják az ilyen esetek, hogy a terheltnek kell bizonyítania az ártatlanságát.

Az a nézetem, hogy az érvelés nem helyes, az ártatlanság vélelme ellen az semmit sem bizonyít. Az említett nézet szerint sem kapott ui. felmentést az ügyész a bizonyítási köteleesség alól, az alól, hogy döntse meg az ártatlanság vélelmét. A helyzet valójában ez: Az ügyész terhelő bizonyítékokat hozott fel, amelyeknek alapján az ártatlanság vélelme megdönthetőnek látszik; eleget tett a köteleességének, bizonyította a bűnösségét. Ezzel azonban még nem keletkezett bűnösség vélelme. A bíróság dolga a terhelő bizonyítékok felvétele után is változatlanul az, hogy mérlegelje, megdönt-e a bizonyítás alapján az ártatlanság vélelme. A terhelt érdeke, hogy a terhelő bizonyítékokat erőtlenné tegye. Ez azonban nem jogi kötelessége, csak tényleges helyzet. Ha befolyásolni akarja a bíróság kialakuló meggyőződését, akkor többnyire nem elég pl. csak állítania az alibit. Ezzel aligha támaszthatna kétségeket a terhelő bizonyítékok iránt. Vagyis: az ügyész bizonyítékai kétségtelen maradnak, s az ártatlanság vélelmének a megdöntése majd az ítéletből, a bűnösség megállapításából kétségtelenként kitűnik. — Az egész felvetett probléma — nézetem szerint — a bizonyítékok megerősítésének a kérdése, s nem az a kérdés, mit kell megdönteni: az ártatlanság vagy a bűnösség vélelmét-e?

Az ártatlanság vélelme végleg csak a jogerős bűnösséget kimondó ítélettel dől meg. Ebből következik, hogy egészen addig, tehát az egész büntető eljárásban érvényesül. Számos olyan körülmény van azonban, amelyik úgy látszik, logikailag kizárja, hogy az ártatlanság vélelme az egész büntető eljárásban érvényesülhessen.

Az ártatlanság vélelme szempontjából a büntető eljárásban kritikus pillanatok különösen: a terheltté nyilvánítás (Bp. 91/B. §); a vádirat kibocsátása; a vádirat elfogadása a bíróság részéről előkészítő ülésen; egyes kényszerítő intézkedések alkalmazása a terhelttel szemben (pl. az előzetes letartóztatás). Amikor a nyomozó hatóság, az ügyész vagy a bíróság az említett határozatok valamelyikét meghozza, vajon nem a bűnösség törvényi vélelme irányítja-e?

Ha a bűnösség törvényi vélelmén az illető szerv szubjektív meggyőződését értenénk, akkor el kellene ismernünk, hogy valóban a bűnösség vélelme érvényesült. Nem kétséges ui., hogy a terheltté nyilvánításra, a vádirat-kibocsátásra, az előzetes letartóztatás elrendelésére azért kerül sor, mert a döntésre hivatott szerv meg van győződve

³⁹ Szuchodrjev: i. m., 89. old.

⁴⁰ Glaser: i. m., 90. old.; Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban, magyarul, Budapest, 1952., 273—274. old.; Tagyevoszjan: i. h.; Szerer: i. m., 75. old.

a terhelt bűnösségéről, vagy legalábbis alapos gyanú él benne a terhelt bűnössége iránt és feltételezi, hogy a bűnösség az adatok alapján kétségtelenül bizonyítható lesz. Ha ilyen meggyőződés nélkül vagy legalábbis alapos feltételezés nélkül hozná meg a határozatokat: terheltté nyilvánítaná, rendelnék el előzetes letartóztatást, ez cinikus törvénysértés volna. Az említett határozatok meghozásához szükséges a tényeken alapuló szubjektív meggyőződés a bűnösségről, vagy annak alapos feltevése — és a törvény éppen ezeknek tulajdonít relevanciát.

Mindez azonban nem a bűnösség védelme, s különösen nem a bűnösség törvényi védelme, amelynek elismerése esetén a Bp. 180. § a) pontja nem szólhatna úgy, ahogyan szól. Az említett esetekben egyáltalán nincs szó vélelemlről, hanem konkrét esetben, konkrét tények alapján keletkezett meggyőződésről, amely természetesen alapulhat következtetésen is. A törvényi vélelem általános tapasztalatokra (nem-teljes indukcióra) támaszkodva rendeli valaminek valóként elfogadását. A vizsgált esetekben viszont nem általános tapasztalatokra támaszkodó törvényi rendelkezés alapján kell hinni vagy feltételezni a terhelt bűnösségét, hanem konkrét tények alapján. Ezeknek értékelését az eljáró szerv szabadon végzi. Igaz, a meggyőződés kialakításában közrejátszhatnak egyszerű vélelmek is (pl. hogy a terhelt orgazda, mert áron alul vásárolt), de ezek nem azonosak a bűnösség törvényi védelmével.

Más dolog a törvényi vélelem, és más dolog a tényekből levont következtetés, amely szubjektív meggyőződéssé válhat. A terheltté-nyilvánítás, s ezzel összefüggően az előzetes letartóztatás, a vádirat kibocsátása tehát konkrét bizonyító tényeket, objektív tényeket kíván, amelyek a döntésre hivatott személyben a bűnösségről való szubjektív meggyőződést keltik. Hogy ilyen tények szükségesek, bizonyítják a nyomozás elrendelésének a törvényi feltételei, a nyomozás intézménye, amelyeknek során a szubjektív meggyőződés kialakítására alkalmas tényeket kell összegyűjteni. Az említett határozatok meghozatalakor azonban számolni kell az ártatlanság védelmével, mint jogszabályi paranccsal. Ez nézetem szerint a Bp. 2. § (1) bek.-ből és a 133. §-ból (különösen az (1) bek. b) pontjából) kitűnik. Ha ui. kétséges a terhelt bűnössége oly értelemben, hogy alapos gyanú sem keletkezhetik, illetőleg az nem áll meg, terheltté nyilvánítani, illetőleg a nyomozást folytatni nem lehet. (Más kérdés, hogy másfokú meggyőződés kell a bűnösség ítéleti megállapításához, mint pl. a terheltté nyilvánításhoz.)

Ha a nyomozó hatóság terheltté nyilvánított, vádiratot bocsátott ki, ezzel az ügy még nem nyert befejezést. E határozatoknak nincs jogerőhatása, a terhelt bűnösségéről a nyomozóban kialakult meggyőződésnek csak ideiglenes eljárási jogi relevanciája van. E meggyőződés alaposságát a bíróság ellenőrzi, és csak a bíróság meggyőződése a terhelt bűnösségéről bír majd anyagi jogi relevanciával, s ez döntheti meg majd végleg az ártatlanság védelmét.

A terheltté nyilvánítás és a vádirat kibocsátása után is hat az ártatlanság védelme: ezután is áll a szabály, hogy a kételyeket a terhelt javára kell eldönteni, s ez után is, sőt éppen ezután kell bizonyítania a nyomozónak, az ügyésznek a terhelt bűnösségét. Az ártatlanság védelme tehát nem dől meg meg, és továbbra is köti az eljáró szerveket, mert bizonyításra kötelezi őket.

Nehéz és talán a legtöbb kétségre okot adó kérdés az, vajon maradéktalanul hat-e az ártatlanság védelme az esetben, ha a bíróság előkészítő ülésen a vádiratot módosítással vagy anélkül elfogadta és az ügy tárgyalását elrendelte. Nem látszik vitásnak az, hogy a bíróságnak, amikor arról határoz, megszüntesse-e az eljárást vagy elfogadja-e a vádiratot, az ártatlanság védelmére kell tekintettel lennie. Ha az eljárást a 145. § (1) bek. c) pontja alapján megszünteti, akkor ezt az ártatlanság védelmének engedve teszi meg. De mi van akkor, ha a vádiratot elfogadta? Megdőlt-e vajon ilyenkor az ártatlanság védelme?

A kérdésekre azt lehet válaszolni, hogy vádirat elfogadása és a tárgyalás elrendelése a bíróság részéről nem dönti meg az ártatlanság védelmét, mert e határozat sem a bűnösségről való jogerő hatású döntés. Csupán ideiglenes eljárási jogi hatásokot vált ki. E döntés után is a tárgyaláson bizonyítani kell a terhelt bűnösségét, enélkül a bűnössége megállapítható nem lesz. Más szóval: a vádirat elfogadása nem egyértelmű a bűnösség megállapításával, s nem alap a bűnösség ítéleti megállapítására. Ezután is a tárgyalás adatai alapján felmerülhetnek kétségek, amelyek — ha ezeket eloszlatni nem sikerül — a terhelt felmentéséhez vezetnek.

Ha a bíróság a vádiratot elfogadta, jelentheti ez azt, hogy a bíróságban meggyőződés keletkezett a terhelt bűnösségéről. Ezt a lehetőséget meg kell engednünk, már csak azért is, mert nem lehet előírni, kiben, milyen meggyőződés lakjék, s elképzelhető, hogy a bíróság a nyomozati iratok áttanulmányozása után hisz a terhelt bűnösségében. Ilyen esetben a bíróság további feladata, és éppen az ártatlanság védelme által előírt feladata az lesz, hogy ellenőrizze a tárgyaláson a bűnösségre vonatkozó meggyőződését. Vajon a bíróságnak az a meggyőződése egyértelmű-e a bűnösség törvényi védelmével? Ugyanazt felelhetem, amit a terheltté nyilvánítással és a vádirat kibocsátásával kapcsolatban: Konkrét tények alapján és nem az általános tapasztalatokon alapuló törvényi parancs folytán valóként elfogadott tény nem törvényileg vélelmezett tény. Az erre vonatkozó szubjektív meggyőződés nem törvényi vélelem. Lehet, hogy a ténynek valóként elfogadásához nincs elégséges alap, s az később kellő ellenőrzés után valótlannak bizonyul. Ez esetben kiderül, hogy a meggyőződés hamis meggyőződés volt. De ez esetben sem vált a bűnösségről alkotott meggyőződés törvényi vélelemmé.

Ahhoz azonban, hogy a bíróság a vádiratot elfogadja, nem is kell meggyőződve lennie a terhelt bűnösségéről. Elég az, ha a bíróság a vádiratot megalapozottnak tartja, vagyis ha az a meg-

győződése, hogy a terhelt bűnössége megállapítható lesz, feltéve, hogy a nyomozati adatok a tárgyaláson valóknak bizonyulnak. Ez még kevésbé lesz azonos a bűnösség törvényi véelmével, mint a bűnösségről alkotott határozott meggyőződés.

El kell ismerni, hogy a terhelt számára a tárgyaláson igen kedvezőtlen helyzetet teremt az a körülmény, ha a bíróság szubjektíve meg van győződve a terhelt bűnösségéről. Az ebből származó nehézséget nem oldják meg a bírák kizárására vonatkozó rendelkezések (elfogultság), mert a többnyire ki nem nyilvánított és ellenőrizhetetlen ilyen meggyőződés aligha szolgálhat okul a kizárásra. Bele kell nyugodni, hogy a bírónak már a tárgyalás elején lehet az a meggyőződése, hogy a terhelt bűnös. E meggyőződés ellensúlyozására azonban — a büntető eljárási jog több más intézményével együtt — szolgál az ártatlanság véelme.

Az elmondottakból következik, hogy az ártatlanság véelme nemcsak az ítélethozatal egyes eseteiben hat, hanem az egész büntető eljárásban meghatározott szerepe van.

Több szerző olyan nézetre jutott, hogy az ártatlanság véelme a büntető eljárás egyik *centrális jellegű elve*, amely megmagyarázza szinte az egész büntető eljárást, annak szerkezetét és különböző intézményeit. „E vélelem jelentősége — írta Sztrogovics — olyan nagy, hogy — a dolog lényegét tekintve — itt nem csupán egyik, jóllehet felettebb fontos perrendi jogintézményről van szó, hanem az egész peres eljárásjogi ténykedésnek olyan nagy horderejű alapelvéről, amely közvetlenül összefügg a peres eljárás kontradiktórius voltával és a vádlottnak a védelemhez való jogával. Valóban az ártatlanság véelmére vonatkozó kérdésnek ilyen vagy amolyan értelemben történő eldöntésétől függ a bűnvádi eljárás egész elvi felépítményének, a perrendi jogviszonyok egészének valóságos tartalma.”⁴¹ Schaff még tovább menve állítja: az ártatlanság véelméből következik, hogy a terheltet, mint az eljárás alanyát, mint ügyfél-t kell kezelni.⁴² Ő tehát tulajdonképpen a büntető eljárás kontradiktórius jellegét az ártatlanság véelmére vezeti vissza. Ezeket mind messzemenő következtetésnek tartom.

Az ártatlanság véelme a büntető eljárás igen fontos szabálya, elve, vagy akár alapelve, de nem lehet a büntető eljárás szerkezetét és egész elvi felépítését vele magyarázni.

Sztrogovicsnak akkor van igaza, amikor azt állítja, hogy az ártatlanság véelme másodlagos vagy származékos az igazságszolgáltatás feladataihoz képest,⁴³ s nem akkor, amikor szinte költői túlzással írja le a vélelem jelentőségét.

Az ártatlanság véelmének jelentősége két irányban nyilvánul meg: a) meghatározza a bizonyítási köteleességet; b) a kétségeket a terhelt javára rendeli eldönteni.

Az ártatlanság véelmére eszerint a bizonyítás, illetőleg a bizonyítékok mérlegelésének bizonyos területei tartoznak. Az utóbbi csak annyiban, hogy az ártatlanság véelme határozza meg a mérlegelés eredményéhez képest hozandó határozatot.

A bizonyításban érvényesülő elvekkel, a bizonyítás egész rendszerével összefügg az egész büntető eljárás szerkezete. Ennyiben igaz, hogy az ártatlanság véelmével, mint a bizonyításban érvényesülő egyik elvvel, összefügg az egész büntető eljárás felépítése. Biztos, hogy pl. az ügyészre, a terheltre más feladatok hárulnak, ha a büntető eljárási jog az ártatlanság véelmét fogadja el, s mások, ha a bűnösség véelmét. Az a kérdés azonban pl., hogy a terhelt ügyfél-e a büntető eljárásban vagy sem, nem függ az ártatlanság véelmétől, mert a bűnösség véelmére felépítő eljárásban elvileg éppúgy el lehetne ismerni a terhelt ügyféli jogait, mint a hatályos büntető eljárásban. Megszűnik-e a terhelt ügyféli jellege a rágalmaszasi perben, ahol neki kell bizonyítani az állított tények valóságát, ahol tehát a valótlanság, s ezzel a bűnösség véelmét igyekszik cáfolni? A felmentő ítéletnek is pl. csak egyes esetei következnek az ártatlanság véelméből. Ha ui. akár az ártatlanság, akár a bűnösség biztos, ugyanazt a határozatot kell hozni az ártatlanság véelme alapján és a bűnösség véelme alapján is. Elismerve tehát azt, hogy az ártatlanság véelmével összefügg a büntető eljárás felépítése, kétségbe kell vonni, hogy az ártatlanság véelme volna az alapok, amely meghatározza az egész büntető eljárás jellegét és intézményeit, vagy az az alapelv, amiből minden más levezethető.

Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy az ártatlanság véelme mellett eljárási jogi relevanciája van az eljáró szervek meggyőződésének a terhelt bűnösségéről. Vannak határozatok, amelyek az ártatlanság véelmének a leküzdésével kialakult ilyen meggyőződés alapján hozhatók. Más kérdés az, hogy ezek nem semmisítik meg az ártatlanság véelmét, hogy a hatóságok az ártatlanság véelmének, mint normának ezután is kötelesek engedelmeskedni: ha el nem osztható kételyek merülnek fel, ezeket a terhelt javára kell értelmezniük, s bizonyítaniuk kell a bűnösséget. Nem tagadható azonban a bűnösségről tények alapján szerzett meggyőződés ideiglenes eljárási jogi relevanciája.

Azzal, hogy igyekszem az ártatlanság véelmének a hatásterületét meghatározni, bizonyítani, hogy e vélelemmel nem magyarázható meg a büntető eljárás minden jelensége, távolról sem akarom tagadni az ártatlanság véelmének a garanciális jelentőségét. Arra törekedtem, hogy megtaláljam e vélelemnek a valóságos tartalmát és a helyét a büntető eljárás többi jogintézménye között.

Király Tibor

⁴¹ Sztrogovics: Az anyagi igazság tana, 305. old.; ld. még Matyerialnaja isztyina, 183. old.

⁴² Schaff: Problematyka, 19. old.

⁴³ Sztrogovics: Matyerialnaja isztyina, 198. old.

SZEMLE

A Magyar Jogász Szövetség V. Kongresszusa

I.

A Magyar Jogász Szövetség 1958. május 17—19-én tartotta meg 2000 jogász részvételével V. kongresszusát Siófokon. Ilyen nagy létszámú kongresszust Magyarországon sem jogászok, sem más értelmiségi foglalkozásúak még nem rendeztek. Ezen a kongresszuson ott volt szinte minden szakmáját szerető bíró, ügyész, ügyvéd, a minisztériumok, a tanácsok és vállalatok jogásza és jogtanácsosai. Külön ki kell emelni azt az öröndetes tényt, hogy jogtudósaink, az egyetemek jogi karának professzorai, a Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai szinte kivétel nélkül jelen voltak és aktívan résztvettek a kongresszus szakmai tanácskozásain. A kongresszuson elhangzott 14 előadás felét elméleti jogászaink tartották meg, de, ahol az előadók kiváló gyakorlati szakemberek voltak, ott is az elmélet, a jogtudomány művelői hozzászólásaikkal segítették a komoly tudományos értékű vita kialakulását.

A kongresszus munkájában igen nagy aktivitást fejtett ki szakosztályaink vezetőségei mellett Szövetségünk újonnan alakult fiatal szerve, a Tudományos Bizottság is. A Tudományos Bizottság több ülésen foglalkozott a kongresszusi tárgysorozattal és jól átgondolt javaslataival segítette a szakosztályok vezetőségeit abban, hogy a kongresszuson a különböző jogágak legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseit vitassák meg.

A kongresszus tehát nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az évek óta tartó elkülönülés elméleti és gyakorlati jogászaink között feloldódjék és ha a Magyar Jogász Szövetség ennek érdekében az elkövetkező időkben további lépéseket tesz úgy a magyar jogi élet fejlődésének ez az évek óta tartó hátráltató jelensége minden bizonnyal megszűnik.

A kongresszus másik nagy eredménye volt az a tény, hogy az előző kongresszusokkal ellentétben minden jogász foglalkozási ág kellő számban vett azon részt. Bírák és ügyészek — közel 200 bíró és 100-nál több ügyész — részvétele a kongressz-

szuson azt mutatja, hogy a Magyar Jogász Szövetséget bíróságaink és ügyészségeink ma már magukénak érzik. Érdekes és új színfoltja volt a kongresszusnak a tanácsi jogászok és tanácsi funkcionáriusok nagy számban való megjelenése. Államjogi és államigazgatási jogi szakosztályunk aktív tevékenységének köszönhető az, hogy ez a jogász réteg, amely a múltban teljesen távol tartotta magát Szövetségünk munkájától, de a jogász közélettől is, a kongresszuson több mint 150 részvevővel szerepelt. Az ott megtartott vita államapparátusunk fejlődésének elvi és gyakorlati kérdéseiről minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy tanácsi szerveink jogászaiknak szakmai képzettsége emelkedjen.

A siófoki kongresszus jelentőségét és sikerét emelte a kongresszus munkájában résztvevő külföldi jogászbarátaink nagy száma is. A szovjet jogász küldöttségen kívül *Kína, Románia, Bulgária, Lengyelország, Cseh szlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Albánia és Belgium* küldöttségei vettek részt a kongresszus munkájában. Külföldi jogászbarátaink nemcsak a magyar jogászok társadalmi helyzetének időszerű kérdéseiről szóló fő referátumhoz szóltak hozzá, hanem részt vettek a nemzetközi jogi, a polgári jogi, a munkajogi és a büntetőjogi szakosztály által rendezett vitákban is.

A külföldi jogászok részvétele a kongresszus munkájában, elmélyítette hazánk és a többi szocialista országok jogászaik közötti kapcsolatot. Ennek eredményeképpen a jövőben lehetőség nyílik arra, hogy a magyar jogászok más szocialista országok jogászaiknak találkozzin, tudományos ülésein és kongresszusain részt vegyenek. A magyar jogászok nagy örömmel fogadták a szovjet delegáció vezetőjének, Gorsenyin elvtársnak azt a bejelentését, hogy a közeljövőben szívesen látják vendégül a Szovjetunióban a Magyar Jogász Szövetség 7 tagú küldöttségét, amely időközben már eleget is tett a meghívásnak.

A siófoki kongresszus munkáját értékelve elmondhatjuk, hogy az előző kongresszusainkhoz képest mind, szakmai, mind politikai eredményeiben jelentősen nagyobb sikerrel zárult.

A magas szakmai színvonal jellemzője ennek a kongresszusnak. Ugyanakkor iránymutatást és prog-

ramot adott jogászaiknak a további munkájukhoz. A kongresszuson részt vevő jogászok nagy száma, aktivitása azt mutatja, hogy jogászaink a népi demokratikus rendszerünket magukénak érzik és tudják, hogy a munkás-paraszt forradalmi kormány mindent megtesz azoknak a hibáknak a kijavítása érdekében, amelyek a múltban a jogászok és a jogi munka lebecsülésében nyilvánultak meg.

II.

A kongresszust *dr. Nezvál Ferenc* igazságügyminiszter, a Magyar Jogász Szövetség elnöke nyitotta meg. Beszédében a kongresszus részvevőit üdvözölve rámutatott azokra az eredményekre, melyeket az ellenforradalom leverése után a magyar jogászok a párt, a munkás-paraszt forradalmi kormány segítségével elértek. Vázolta azokat a feladatokat, amelyek az elkövetkező időben a törvényalkotás és az igazságszolgáltatás területén a jogászokra várnak.

Ezután *dr. Benedek Jenő* főtitkár tartott beszámolót „A magyar jogászok társadalmi helyzetének időszerű kérdései” címen. Az előadó vizsgálat tárgyává tette a magyar jogászok társadalmi helyzetének néhány vonását az elmúlt 10 év alatt bekövetkezett változások társadalmi összefüggéseiben. Ennek megfelelően az alábbi tételeket elemezte: a) Az értelmiség, közöttük a jogász értelmiség szociális összetételének, társadalmi szerepének változásai, illetve fejlődése; b) A jogász értelmiség belső rétegződési viszonya a népi demokratikus állami és társadalmi rendhez, valamint egymáshoz. Megállapította az előadó, hogy a régi jogászok jelentős része becsületes munkával szolgált és szolgálja ma is a munkásosztály ügyét. Tudását a szocializmus építésének szolgálatába állítja, segít a munkásosztály célkitűzéseinek valóra váltását. Fontos feladatunk — állapította meg az előadó — a polgári értelmiség ezen rétegének világnézeti átnevelése. Rámutatott, hogy a munkásokból és parasztokból lett jogászok száma egyre inkább növekszik és egyre nagyobb szerepet töltenek be a társadalmi életben. A régi és az új jogászok közötti megkülönböztetés megszüntetésének feltételei ma már megérlelődtek; a közös célok érdekében folytatott közös munka, amelyben mindkét

réteg felismerte egymás értékét, elősegíti a két réteg teljes összeolvadását. c) Ezután felvázolta azokat a következtetéseket, amelyeket a jogászoknak a párt politikájának elvi és gyakorlati állásfoglalásaiból le kell vonni. Rámutatott arra, hogy az MSZMP felismerve az elmúlt évek hibás politikai gyakorlatának következményeit, a szocialista törvényesség megszilárdításával, az állami és társadalmi rend demokratizmusának továbbfejlesztésével megteremtette azokat az előfeltételeket, amelyek a jogászság társadalmi értékének az elismeréséhez, a társadalmi életben elfoglalt helyzetének megszilárdításához vezetnek. Az októberi ellenforradalom után a párt és a kormány orvosolta a jogászok régi sérelmeit. A munkaviszonyban álló jogászok anyagi helyzete javult. A gazdasági konszolidáció pedig megteremtette az ügyvédség számára is a becsületes munka anyagi elismerésének előfeltételeit. Kifejtette, hogy a jogászoknak milyen kötelezettségeik vannak a munkásosztállyal, a párttal, a társadalommal szemben. Ezek a kötelezettségek a következők: politikai szilárdság és hűség a munkásosztályhoz, a párthoz és a kormányhoz. A marxista—leninista elmélet elsajátítása és alkalmazása különösen annak érdekében, hogy leküzdhetők legyenek a joggyakorlat területén mutatkozó dogmatikus és revizionista befolyások. Megállapította, hogy a politikai nevelő munka fokozására elsősorban az ügyvédség körében van szükség. Az októberi ellenforradalomban ugyanis a jogászok közül — számarányukhoz képest — a legnagyobb számban ügyvédek vettek részt. Az ügyvédségnek fontos szerepe van a lakosság véleményének formálásában. Ezért is fontos feladat az ügyvédség eszmei, politikai nevelésének fokozása és velük pártunk politikájának a marxizmus—leninizmus elméletének megértetése.

Rátért a továbbiakban a szakmai műveltség állandó fejlesztésének a kérdésére. Ennek kapcsán az alábbi problémákat fejtette ki: 1. Az egyetemi oktatás, mint a szakmai képzettség alapja. 2. Milyen támogatást ad a gyakorlati jogászok munkájához az elmélet. 3. Mennyire segíti elő a jogászok általános szakmai fejlődését a jelenlegi továbbképzési rendszer.

E három kérdés kapcsán az előadó vázolta az egyetemi oktatás ered-

ményeit és hibáit, megállapítva, hogy az eredmények mellett az egyetemi oktatás legfőbb hiányossága az, hogy a gyakorlati képzés nem megfelelő. Megállapította azt is, hogy a kellő színvonalú oktatást és a gyakorlat megismerését akadályozta a jogszabályok gyakori változása is. Leszögezte a referátum, hogy a jövőben gyakorlatibbá kell tenni a képzést az egyetemen és a két évi joggyakorlat, melyet a vizsga letétele követ, biztosítani fogja a megfelelő színvonal elérését. A gyakorlati idő felemelését az előadó nem látta indokoltnak.

A tudomány és a gyakorlat kérdéseinek taglalásánál elemezte az előadó a tudományos tevékenység fejlődését. Értékelése szerint az eredmények csak részben kielégítőek. Pozitív jelenséggént értékelte a gyakorlati kérdések megoldását elősegítő elméleti törekvéseket (pl. előmunkálatok folytatása alapvető kodifikációkhoz). Hiányossággként emelte ki a monografikus irodalom hiányát, majd összehasonlítva az 1930. és 1950-es években megjelent jogi folyóiratok cikkiróinak foglalkozását, megállapította, hogy a felszabadulás után nagy mértékben emelkedett a Jogtudományi Közöny cikkirói között a tudományos dolgozók száma. Ugyanakkor a gyakorlati jogászoknak a tudományos munkában való részvétele csökkent. Különösen feltűnő az ügyvédek passzivitása.

A gyakorlati jogászok között folytatott rendszeres továbbképzést feltétlenül szükségesnek és hasznosnak tartotta. Rámutatott azonban arra, hogy az egyes állami szerveknél rendszerezett továbbképzésnek hiányossága, hogy csak praktikus kérdésekkel foglalkoznak. A szakmai továbbképzés tematikájának összeállításánál magasabb követelményeket kell támasztani.

Ezután megállapította a referátum, hogy az ellenforradalmi időszakban és azután fellépett és jelenleg is tapasztalható bizonyos fokú morális lazulás; kispolgári nihilizmus hatott és hat a jogászságra is. Az állami alkalmazásban levő jogászok rétegnek személyi állományából azonban az ilyen befolyástól leginkább megfertőzött elemek kikerültek. Jelenleg a bírák, ügyészek és a többi munkaviszonyban álló jogászok erkölcsi magatartását illetően a helyzet megnyugtató. Ez azonban nem állapítható meg az ügyvédek

egy része tekintetében. Az ügyvédek között érezhető a legjobban az ellenség politikai és erkölcsi befolyása. A munkaközösségeknek is csak egy része vált a szocialista típusú ügyvédi működés megfelelő formájává. Ilyen körülmények között — szögezte le az előadó — a többséget kitevő becsületes ügyvédeknek kötelessége támogatni az ügyvédi kar megtisztítására irányuló törekvést.

Rátért annak a kérdésnek az elemzésére is, hogy támaszthatnak-e a jogászok bizonyos igényeket a társadalommal szemben. Ezt a kérdést az előadó pozitívan döntötte el azaz, hogy a jogászok általános társadalmi megbecsülésének alapvető feltétele a határozott és tiszta politikai és erkölcsi magatartás, a munkásosztály politikájának elfogadása és gyakorlati támogatása.

Feladatként jelölte meg az ügyvédség munkájának társadalmi elismerését és megbecsülését, mely még nem következett be, továbbá fontosnak tartotta a bírósági és ügyészségi dolgozók munkafeltételeinek a javítását. Majd kiemelte a különböző jogász-kategóriák közötti együttműködésnek a jelentőségét, mint a jogászok egymás iránti megbecsülésének kifejezését.

A főtitkári beszámoló végezetül kifejtette, hogy a Jogász Szövetség fontos feladatának tekinti a referátumban kitűzött célok megvalósításának elősegítését.

A széles problémakört felölelő, jól tagolt, világos érvelésű előadás a jogász hallgatóság között nagy hatást váltott ki s minden bizonnyal hozzájárult a meglévő és feltárt problémák megoldásához.

Az előadáshoz *dr. Ágoston Pál*, legfőbb ügyészségi főosztályvezető *dr. Bajor László* ügyvéd, *dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár, *dr. Kiss György*, a Fővárosi Tanács vb. igazgatási osztályának vezetője, *dr. Lázár Bertalan* vállalati jogtanácsos és *dr. Tóth Matild*, a Pesti Központi Kerületi Bíróság elnöke szolt hozzá.

A vitában elhangzottakra *dr. Szénássy Géza*, a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyésze válaszolt. Ezután az összegyűlt 2000 jogász egyhangúlag elfogadta az elnökség által beterjesztett határozati javaslatot, amely kinyilvánítja a magyar jogászok azon elhatározását, hogy fenntartás nélkül elhatározzák a magyar békemozgalom célkitűzéseire, részt kívánnak vállalni feladatainak meg-

valósításában. A magyar jogászok elítélik azokat a bűnös imperialista csoportosulásokat, amelyek a népek akarata és érdekei ellenére a világot a háború szélére sodorják. A határozat megbélyegezte a háborús propagandát és a hidegháború minden formáját. Tiltakozik az atom- és hidrogénbomba kísérletek folytatása ellen és felhívással fordul a világ haladó jogászhöz, hogy indítsanak harcot azért, hogy a nagyhatalmak kormányai tartsák meg az Egyesült Nemzetek Szövetségének alapokmányába foglalt azon pontokat, amelyek a békés együttélés biztosítását célozzák. A határozat felhívta a világ haladó jogászait arra is, hogy követeljék saját kormányaiknál a hidegháborús állapot, az atom- és hidrogénbomba kísérletek megszüntetését és a vitás nemzetközi kérdéseknek legmagasabb szintű tárgyalások útján történő rendezését.

Az elfogadott határozat végül leszögezte, hogy a Magyar Jogász Szövetség V. kongresszusán részt vevő magyar jogászok szolidárisak a munkások, a parasztok, a haladó értelmiségiek által vezetett nemzetközi békemozgalommal és felhívják minden jószándékú s jóakarátú embert, küzdjenek közös erővel a háború ellen, az életért, a békéért.

III.

A kongresszus második és harmadik napján 6 szakosztály párhuzamos előadásait, ankétjait tartották meg. A büntetőjogi és a polgári jogi szakosztály 3—3 témakört felölelő előadásorozatot rendezett. A munkajogi és a nemzetközi jogi szakosztály 2—2 témakört dolgozott fel a kongresszuson. Az államjogi és államigazgatási szakosztály egy és fél napig tartó ankétot rendezett államapparátusunk fejlődésének elvi és gyakorlati kérdéseiről. A jogelméleti szakosztály a kongresszuson rendezte első nyilvános szakosztályi ülését.

Dr. Símor Pál legfelsőbb bírósági tanácsvezető előadásában „A büntetés kiszabásáról”* szökött. Bevezetőben megállapította, hogy bár a büntetékiszabás az ítékezés központi kérdése, mégis ez a büntetőjogtudománynak egyik igen elhanyagolt területe. A továbbiakban a

büntetékiszabási szint ingadozásairól beszélt az 1950—1956 közötti években. Megállapította, hogy ugyanakkor, mikor egyes, abban az időszakban hozott törvényeink (pl. az 1950. II. tv.) a büntetékiszabás enyhítésének tendenciáit mutatják, ugyanakkor a bírói gyakorlat a súlyosítás, a súlyosabb büntetés kiszabása felé fejlődött. Igen érdekes volt az előadónak a fejtegetése, hogy mikor indokolt a büntetékiszabási szint változása. Álláspontja szerint minél közelebbi a kapcsolat a büntetékiszabás tárgya és a gazdasági alap között, annál inkább változhat a gazdasági politikai helyzetnek megfelelően a cselekmény társadalmi veszélyessége. Az olyan büntetési kategóriáknál azonban, ahol a társadalmi veszélyesség viszonylag konstans, ott a büntetékiszabás változása nem indokolt.

Előadásának második részében az előadó a bűnözés okairól, majd a büntetési típusokról beszélt. Vázolta a megrögzött és a szokásos bűnözők közötti különbséget, tisztázta az alkalmi elkövetők fogalmát, majd tárgyalta az osztályhelyzet és az említett típusokhoz tartozás kihatását a büntetés kiszabására.

A büntetőjogi szakosztály második előadását *dr. Neményi Béla* fővárosi bírósági tanácsvezető bíró tartotta meg „Perorvoslati rendszerek a büntetőeljárás jogban” címmel. Az előadó először perorvoslati rendszerünket vizsgálta oly módon, hogy azt más perorvoslati rendszerekkel és azok egyes intézményeivel hasonlította össze, majd kifejtette, hogy egy perorvoslati rendszer szocialista jellege nem azon mérhető le, hogy mennyire érvényesül benne a kassatorius elem a reformatóriussal szemben, hanem, hogy mennyiben felel meg azoknak az alapvető céloknak, amelyeket a szocialista büntetőjog meg akar valósítani, továbbá az ezek eszközéül szolgáló eljárásjogi alapelveknek. Ezek az alapvető célok: a szocialista törvényesség érvényre juttatása, az objektív igazság felderítése, s az igazságszolgáltatás demokratizmusa. A legfontosabb eljárásjogi alapelv pedig a népi ülnökök részvételének és a közvetlenségnek az alapelve. Tehát nem a kasszáció, illetőleg reformáció elvét kell mérlegre tenni, hanem a fellebbviteli rendszer egészét kell értékelni az említett két alapelv szempontjából. Ezután az előadó a népi

ülnökök részvételét és az esküdt rendszert összehasonlítva az előbbinek magasabbrendűségét állapította meg. Az előadás további részében a közvetlenség elve érvényrejuttatásának kérdésével foglalkozott, majd leszögezte, hogy büntetőperrendtartásunk helyes úton jár, amikor elvileg kizárja a fellebbezési fokot való tényállásváltoztatást. Befejezésül hangoztatta, hogy fellebbezési rendszerünk szocialista jellegű és e jellegét akkor sem veszítené el, ha a gyakorlat érdekében a reformációnak az előadásában vázolt keretek között további teret engednénk.

A büntetőjogi szakosztály harmadik előadását *dr. Fonyó Antal* egyetemi adjunktus „A gazdasági büntetékiszabás általános elvi kérdései” címmel tartotta meg. Bevezetőben a gazdasági büntetékiszabás fogalmi körét határozta meg, majd jellegüket tekintve öt csoportra osztotta azokat. Előadásának második részében a hatályos jog alkalmazásának egyes vitás kérdéseit vetette fel. Behatóan foglalkozott az üzérkedéssel, mely ma a gazdasági büntetékiszabás közül kétségtelenül a legveszélyesebb a társadalomra. Igen érdekesen és újszerűen foglalt állást a kereskedelemmel kapcsolatban, hogy a megrendelő (vevő) jogos igényét a munka elvégzésére, illetőleg az árucikk beszerzésére csak az állami, vagy szövetkezeti alkalmazottnak nyújtott külön juttatás ellenében elégítheti ki. Álláspontja szerint — eltérően a Legfelsőbb Bíróság álláspontjától —, ha a hivatalos személy körén kívül eső állami, vagy szövetkezeti alkalmazott az áruforgalom területén maga, vagy más számára külön juttatást követel, voltaképpen az áru szabályszerű forgalmi útjába ékelődő közvetítővé válik, ennél fogva cselekménye az üzérkedés valamennyi jellegzetes vonását magán viseli.

A munkajogi szakosztály rendezésében tartotta meg *dr. Nagy László* egyetemi tanár előadását munkajogunk legújabb fejlődésének főbb irányairól. E téma napirendre tűzését a készülő új Munka Törvénykönyve tette aktuálissá. Az előadó referátumának első részében történelmi visszpillantást adott munkajogunk elmúlt 13 éves fejlődéséről. Álláspontja szerint szocialista jellegű munkajogunk az 1950—1951-es években alakult ki. Kiemelte, hogy

* Lapunk májusi számában a téma előadójaként tévedésből *dr. Kádár Miklóst* jelöltük meg. — Szerk.

az ellenforradalom utáni első időben munkajogunk fő feladata a rendesinálás segítése volt. Előadásának második részében néhány gondolatot vetett fel munkajogunk további fejlesztésére vonatkozólag. Így említette, hogy a munkaerő stabilitásának biztosítása érdekében szükséges a hosszabb időn keresztül egy helyben dolgozók esetében a munkaviszony megszüntetési módozatainak korlátozása, ugyanakkor a dolgozók részére más előnyök biztosítását is kívánatosnak látta. Az előadó álláspontja szerint a munkaviszonyok szabályozásánál, illetve a szabályok végrehajtásánál és a végrehajtás ellenőrzésénél fokozottabb szerepet kell biztosítani a szakszervezeteknek, illetőleg a dolgozók kollektívájának. A vállalati igazgatók hatáskörének növelésével kapcsolatban szükségesnek tartotta a vállalatban belüli munkaviszonyok jogi szabályozásának rendezését, s ennek megfelelően a kollektív szerződés, illetve a vállalati munkarend átalakítását.

A munkajogi szakosztály második előadását *dr. Mattyasovszky Pál* legfelsőbb bírósági bíró tartotta a társadalombiztosítás bírói gyakorlatának kérdéseiről. E témakörben foglalkozott az elvált, illetve különélő nő özvegyi nyugdíjra való jogosultságával, a tartásra rászorultság fogalmával az elvált nő özvegyi nyugdíjra jogosultsága szempontjából. A munkaviszonyban eltöltött idő kérdéskörével kapcsolatban tárgyalta többek között a mezőgazdasági alkalmazott munkaviszonyának bizonyításával és beszámításával összefüggő problémákat, a korpótlék és a szabadságidő szempontjából figyelembe vett idő beszámítását. Foglalkozott az ellátások összegének, a nyugellátás folyósításának kérdéseivel s a jogorvoslat problematikáján belül vizsgálta, mennyiben tartozik az ellátás összegszerűsége bírói hatáskörbe és taglalta az üzemi balesetknél felmerülő hatásköri kérdéseket. Érintette végül előadásában a munkaviszony fennállása alatt érvényesített nyugdíjigényt, valamint a baleset okozójának kártérítési, megtérítési kötelezettségeivel összefüggő gyakorlati problematikát.

A polgári jogi szakosztály előadásainak középpontjában a Polgári Törvénykönyv tervezetével kapcsolatos kérdések állottak.

Dr. Beck Salamon egyetemi tanár „A Ptk. tervezet hatása a polgári

eljárásjogra” címen tartotta referátumát, amelyben utalt a polgári jog és az eljárásjog szoros összefüggésére, foglalkozott a polgári jog és az eljárási jog határterületeivel: a vélelem, a bizonyítási teher, a beszámítás és az elévülés problémáival; az ellenbizonyítás és az ellenkező bizonyítása közötti különbségekkel. A továbbiakban a Ptk. néhány vélelmi szabályát vizsgálta, taglalta a zálogos követelés elévülését és az elévülés hivatalból való észlelésének kérdését. Kitért a beszámítás jogosságának és összezszerőségének megállapításával kapcsolatos eljárásra, a Ptk. felfogására a bírói hatalomkörrel. Rámutatott a kodifikáció antikazuisztikus elvére és a bírói gyakorlat ezzel összefüggő szükség szerű alakulására. Végezetül a bírói mérséklés jogával, valamint a bírói „alakító” joggal foglalkozott. Tárgyalta a rendező ítéletet, mint a konstitutív ítélet új válfaját és ennek viszonyát a kereseti kérelem határozottsága és a kereseti kérelmen való túlterjeszkedési tilalom elvéhez. Említette a rendező ítélet egyes Ptk.-beli eseteit és a Ptk. kihatását a telekkönyvi rendtartásra, valamint a végrehajtási jogra.

Dr. Géczy Kálmán Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető „A Ptk. tervezet és a bírói gyakorlat” címmel három kérdéskörrel foglalkozott. Vizsgálta, hogy melyek a bírói gyakorlatnak azok a kimagasló jelentőségű állásfoglalásai, amelyeket a Ptk. tervezete átvett, melyek azok az elvi állásfoglalások, amelyek átvételének mellőzése, illetőleg melyek azok a problémák, amelyek szabályozásának hiánya kifogásolható, végül, hogy hogyan igyekszik a bírói gyakorlat a Ptk. tervezetében felvetett újabb jogelvekhez alkalmazkodni.

Az első kérdéskörön belül tárgyalta az állami szocialista tulajdon vélelmét, a gazdasági rend védelmével kapcsolatos kérdéseket, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányosságának biztosítását, az államigazgatási jogkörben okozott károkról való felelősséget és a kártérítési felelősség mértékének csökkentését.

A második kérdéskörben a méltányossági alapon való kártérítés, a kereset családi házak bérleti viszonyának problémáival és a különélő házastárs öröklésének kérdéseivel foglalkozott.

Mint harmadik kérdéskörbe tartozó témát említette az állam javára való marasztalás problémáját.

Dr. Zalán Kornél ügyvéd az előbbi témához kapcsolódva referátumának bevezetőjében a nem tulajdonostól való tulajdonszerzés és a birtokvédelem kérdéseit taglalta. Kitért a sommás és a rendes birtokper intézményére és vizsgálta, hogy mennyiben tér el a tervezetben szabályozott államigazgatási birtokvédelem a sommás birtokpertől, majd értékelte a birtok államigazgatási védelmének jelentőségét. Referátumának további részeiben a kiszákmányoló ügylet fogalmát tárgyalta és felvetette a kérdést, feltétlenül alkalmas-e a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között mutatkozó feltűnő aránytalanság a kiszákmányoló jelleg megállapításához, vagy pedig csak az alanyi elem bizonyítását teszi feleslegessé, továbbá, hogy lehet-e feltűnő aránytalanság esetén arra hivatkozni, miszerint az ügylet megszorult stb. helyzet hiányában nem kiszákmányoló jellegű.

Foglalkozott a szerződés alakiságaival és a megszabott alakiság hiányának következményeivel, a teljesítés konvalidáló hatásával, valamint az írásba foglalt szerződés utólagos módosításának és megszüntetésének formájával. Az öröklési jog területén az ági vagyontól való átadásnak: a redintegrációnak és a szurrogációnak a problémájával, a végintézkedés alakiságaival és azzal a kérdéssel, mellőzheti-e a bíró valamely adott esetben lényegtelen alaki hiba figyelembe vételét. Befejezésül a végintézkedések megtámadásának jogáról szólott.

A polgári jogi szakosztály negyedik előadásaként *dr. Seress Imre* egyetemi adjunktus „A Ptk. tervezet és a mezőgazdasági jog” címmel tartott referátumot.

Előadásában a földjogi és öröklési jogi problémákon keresztül érintette a mezőgazdasági szövetkezeti jogi kérdéseket. A földtulajdon szempontjából foglalkozott a termelőszövetkezeti földtulajdonnal, a magántulajdon tartalmával, különös tekintettel a rendelkezési jog olyan irányú kibővítésére, amely elősegíti vagy mutatja a magántulajdon társadalmi tulajdonná való átalakításának perspektíváját és útját. Tárgyalta a dolgozó és az alkatrész jogi kapcsolatát, felvetette a kisebb, de a lakótelkek vonatkozásában nagy gyakorlati jelentőséggel bíró használati jogok részletes szabályozásának igényét, a vízmeder tulajdonjogi helyzetének

szabályozását. A földhasználati jog vonatkozásában egyes tartalmi konzekvenciákat is involváló terminológiai kérdések mellett a Ptk. tervezettel kapcsolatban bizonyos kiegészítéseket hozott javaslatba. A továbbiakban úgy vélte, hogy népi demokráciánkban a földjogi viszonyok különálló jogi szabályozást igényelnének, mivel a földjogi viszonyok nálunk olyan sajátos, különálló jogviszonyrendszert alkotnak, amelyek jogrendszerünkben az önállóvá lett földjog keretében helyezkednek el. Népi demokráciánk jelenlegi átmeneti gazdasági viszonyai között azonban polgári jogi jogviszonyként is jelentkeznek, s e kettős arcú földjogi viszonyok jogi szabályozása — különösen a földjogi kódex hiányában — a Ptk.-ban is indokolt. Végül az öröklési joggal kapcsolatban felhívta a figyelmet a birtokmaximum kihatásaira a földmagántulajdon öröklése, valamint a házastárs haszonélvezeti joga vonatkozásában; az öröklés megnyíltával kapcsolatban felvetette a termelőszövetkezet használatában levő örökölt föld birtokbavételének problémáját és az örökség visszautasításával kapcsolatban lehetőséget kíván biztosítani arra, hogy az örökös a termelőszövetkezet használatában levő földet is visszautasíthassa.

Az államjogi, államigazgatási jogi szekcióban *dr. Bihari Ottó* egyetemi tanár és *dr. Tatár Kiss Lajos* Hajdú-Bihar megyei tanács vb. elnöke tartottak előadást.

Dr. Bihari Ottó előadásában államapparátusunk fejlődésének elvi és gyakorlati problémáival foglalkozott. Az előadás nem tért ki a témát felölélő minden kérdésre. Csupán az állami szervezet egészének néhány fontos problémáját emelte ki és arra igyekezett választ adni, hogy 1. milyen szervi munkamegosztásnak kell létrejönnie az államhatalom és az államigazgatás helyi szervei, valamint a központi, illetve a középfokú és az alsófokú helyi szervek között; 2. melyek azok a szervezeti egységek, amelyekben a szocialista demokratizmus és a célszerűség szempontjából közvetlenül a lakossággal együttműködve legjobban tudjuk megoldani hatalmi feladatainkat.

Az alkotmány tételeiből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy az alkotmány által meghatározott négy szervtípus (államhatalom, államigazgatás, bíraskodás és ügyészi felügye-

let) mindegyike — a szó tág értelmében — hatalmi tevékenységet fejt ki. Ebből a szempontból tehát nincs különbség az alkotmány által „államhatalminak” nevezett és egyéb szervek között. Ugyancsak ez a magyarázata annak, hogy sem az elmélet, sem pedig a jogszabály még eddig nem állapított meg olyan funkciókat, amelyeket az állami tevékenység keretén belül — a többitől megkülönböztetve, éppen hatalmi jellegüknél fogva — az államhatalmi szervek hatáskörébe lehetne utalni. Véleménye szerint a szocialista államban az egyes szervtípusok között éppen ezért csak technikai munkamegosztás jön létre. Az államhatalom legfelső szervének ugyan jogában áll bármely kérdést magához vonni, tevékenységi körét mégis önmaga korlátozza azzal, hogy törvényben egyes feladatköröket más szervek hatáskörébe utal általában. Tehát az államhatalom legfelső szerve önmaga állapítja meg, mely hatásköröket tart fenn az államhatalmi szervek aktusai és melyeket ad át az államigazgatás központi szervei részére. Következésképp a helyi szervek munkája során nem lehet megkülönböztetni a „tipikusan államigazgatási” feladatköröket a kifejezetten hatalmi ténykedésektől.

Az államhatalom és államigazgatás helyi szervei hatáskörének elhatárolásánál a szocialista demokratizmus és célszerűség elvének kell érvényesülnie. Éppen ezért azokban a területi egységekben, ahol a lakosság érdeklődése jobban kiterjed a mindennapi élet problémáira, a tanács hatáskörét az eddig tipikusan államigazgatásinak vélt feladatokra (pl. fontosabb engedélyezési eljárások, lakáskiutalások stb.) is ki terjeszteni. Ezek rendezését azonban feltétlenül a törvényhozásnak kell elvégeznie.

Az állami szervek hatáskörével foglalkozva arra a megállapításra jut, hogy az elmélet nem adhat pozitív választ arra, hogy vajon tértől és időtől függetlenül milyen hatásköröket kell a központi, illetve centralizált, melyeket pedig a helyi szervekre bízni. Az előadó véleménye szerint ugyanis a szocialista államhatalom egységéből adódóan a helyi szervek csak delegált (átruházott) hatalommal rendelkeznek. Az, hogy az államhatalom legfelső szerve — az állami szuverenitás megtestesítője — milyen jogosítványokat ad

át a helyi szerveknek, a mindenkori politika függvénye. Az olyan időszakokban, amikor a szocialista állam különböző (politikai-gazdasági) nehézségekkel küzd, a hatalom átruházásának mértéke alacsonyabb, mint a viszonylag békés fejlődés időszakában. A demokratikus centralizmus elvének megfelelően átruházott hatásköröknek egyrészt a helyi lakosság gazdasági-kulturális ellátottságát kell szolgálniuk, másrészt azokba a feladatokba is beleszólást kell engedni, amelyeket ugyan a központi szervek valósítanak meg, de a helyi lakosság érdeklődését nagyban felkeltik.

Az előadás részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy milyen alapfokú területi egységeket kell létrehozni államhatalmi és államigazgatási szerveink számára. A községek vonatkozásában — a hazai és nemzetközi tapasztalatok elemzése alapján — arra az eredményre jut, hogy az államapparátust nagyobb egységekbe kell összevonni. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az államapparátus összpontosításával az igazgatási apparátus irányítása és ellenőrzése érdekében a megfelelő hatalmi szervek létesítéséről is gondoskodni kell. A városok vonatkozásában egyrészt a járási jogú városok, másrészt a nagyobb városok környékén levő községek problémáit elemezte. Megállapította, hogy a járási jogú városok közül azokat, amelyek adottságuknál és gazdasági-kulturális, népességi szempontból kinőttek a megye joghatósága alól, további fejlődésük érdekében megyei jogú várossá kellene szervezni. A nagyobb városok környékén levő községek egy részét pedig a városok joghatósága alá kellene rendelni. Röviden érintette a meglévő megyei jogú városok kerületi rendszerét is.

Dr. Tatár Kiss Lajos „A járási tanácsok szerepe, jelentősége, hatáskörének néhány problémája” címmel tartott előadást. Bevezetőben rövid visszapillantást tett a felszabadulás előtti járási közigazgatási szervek szerepére (feladat, hatáskör, irányítás a községek vonatkozásában), foglalkozott a felszabadulás után létrejött járási főjegyzőségekkel, valamint az 1950. évi I. törvényben létrehozott tanácsok (járási) feladatával, hatáskörével stb. és fejlődésük alapvető jellemvonásával. A történeti fejlődés bemutatása után részletesen és alapos elmélyültséggel foglal-

kozott a járási tanácsok és szakigazgatási szerveik jelenlegi problémáival. Elemezve a járási tanács és szakigazgatási szervei jellegét, feladatát, megállapította, hogy a járási tanács államigazgatási rendszerünkben kettős feladatot lát el, egyrészt operatív tevékenységet végez (mint gazdasági és kulturális egység maga végez olyan feladatokat, amelyeknek a községekben nincs, vagy nem is lehet szakigazgatási szerve, például tervezés, iparügyek), másrészt a községek felé irányító, ellenőrző tevékenysége is érvényesül. A járás van legközelebb, mint irányító szerv az államigazgatás alapegységeihez, a községekhez. Így lehetősége van arra, hogy szerencsésen egyesítse a rendelkező-végrehajtó tevékenységet. Éppen ezért a járás a legjobb gyakorlati iskola az államigazgatási szakemberek kinevelésére, az itt dolgozóknak alkalmuk van megtanulni az operatív munkával együtt az irányítást is. A továbbiakban gyakorlati tapasztalatok felhasználásánál feltárta azokat a hiányosságokat, amelyek a legfőbb akadályozói annak, hogy járási tanácsaink maradéktalanul betölthessék feladatukat. Ezeket a hiányosságokat három kérdés köré csoportosította: 1. szervezeti, 2. hatásköri, és 3. személyi. Kimutatta, hogy a járási tanácsnál valójában csak két szakigazgatási szerv — pénzügyi és mezőgazdasági — van, amelyek szervezettel is beilleszkednek államigazgatási rendszerünk mechanizmusába. Ennél a két szervnél érvényesül csak maradéktalanul a kettős alárendeltség elve. A többi szakigazgatási feladatok egyrészt elaprózódtak (fél, negyed státusok), másrészt vannak olyanok, amelyeknek megfelelőjük a járásnál egyáltalán nincsenek (pl. a művelődésügy). A jelenlegi helyzet megoldására konkrét javaslatot tesz, és pedig feltétlen szüksége lenne az elaprózott szakigazgatási feladatköröket egy általános osztály keretén belül összevonni. Ez szervezettel biztosítaná a kettős alárendeltség elvének érvényesülését, megkönnyítené az irányítás munkáját. A másik hiányosság a hatáskörök jogi rendezetlenségében keresendő. Elemzése során arra a megállapításra jut, hogy a szervezeti kérdésekkel párhuzamosan végre a hatáskörök jogi szabályozását is meg kellene oldani, mert enélkül a járási tanácsok és szak-

igazgatási szerveik feladatukat nem tudják ellátni. Ezzel kapcsolatosan két probléma vár megoldásra. Egyrészt növelni kellene a járási tanács hatáskörét úgy, hogy azok a feladatok (operatív-irányító), amelyek jelenleg a megye intéz, a járáshoz kerüljenek, másrészt feltétlen meg kellene vizsgálni, a községi tanácsok vonatkozásában is, hogy a jelenleg járásnál levő hatáskörök közül melyeket adják le a községi tanácsokhoz, amelyeknek az elvégzése ott gazdaságosabb és célszerűbb. A harmadik kérdés az ún. személyi állomány problémájával foglalkozott. Határozottan foglalt állást amellett, hogy a járási tanácsok hatáskörének bővítésénél a tárgyi feltételek biztosításán kívül különösen fontos a személyi feltételek megteremtése, mert enélkül kultúrált, magasszintű igazgatás el sem képzelhető. A személyi feltételek biztosítása terén két alapvető kérdésre hívta fel a figyelmet. Egyrészt képzésről minimum bevezetése, azaz előírni, hogy egy-egy állás elnyeréséhez milyen legkisebb iskolai és szakképzés szükséges, másrészt a gyakorlati rendszer bevezetése megfelelő univerzális képzettségű emberek nevelésére. Ez módot adna az iskolákból kikerült fiatalok elhelyezésére is.

Befejezésül a járási és megyei tanács viszonyával, a két szerv közötti munkamegosztással és a viszony fejlődésének helyes tendenciájával foglalkozott.

Az állam- és jogelméleti szakosztály részéről *dr. Vas Tibor* egyetemi tanár foglalkozott „Az írott jog és szokásjog a kodifikációs munka tükrében” c. témával. Ennek keretében tárgyalta a szokásjog és az írott jog kialakulásának menetét, különös tekintettel a magyar viszonyokra. Válaszolt és bírálta a szokásjogra vonatkozó főbb burzsoá elméleteket. Reámutatott, hogy a társadalom felfelé ívelő szakaszában általában az írott jog, míg hanyatló szakaszában a szokásjog a dominál. Kiemelte, hogy a szocialista társadalom alapvető jogforrása az írott jog. Erőteljes tendencia nyilvánul meg a szokásjog korlátozására és visszaszorítására, bár az teljesen nem kizárható ki. Foglalkozott a jogszabály szerepével a szocializmus fejlesztésében; a jogtudat és jogforrás viszonyával; a kodifikáció jelentőségével hazánkban, ennek keretében pedig azzal, milyen szerepet

játszanak a törvény alapelvei és indokolása. Befejezésül rámutatott, hogy az írott jog és a szokásjog megtartása a törvényesség megerősítését szolgálja és feladatként említette az írott jog kiszélesítését, a szokásjog visszaszorítását.

A nemzetközi jogi szakosztály részéről a kongresszuson két előadás hangzott el.

Dr. Vitányi Béla egyetemi tanár: „Tiltott fegyverek és tiltott célpontok a nemzetközi jogban” címmel tartott referátumot.** Bevezetőben foglalkozott a háború tárgyi jogának (jus in bello) a hadviselés humanizálását célzó szabályaival, azok történeti előzményeivel. Megállapította, hogy a hadviselés eszközeinek nagyarányú technikai fejlődése mellett is érvényes az a hágai egyezményekben rögzített alapelv, amely kimondja, hogy a hadviselőknak nincs korlátlan joguk az ellenségnek ártó eszközök megválasztására. A konvencionális fegyverek tekintetében fennálló és elismert tiltó jogszabályok (1907. évi IV. hágai egy., 1925. évi genfi jkv.) e tilalom konkretizálását jelentik anélkül, hogy valamely fegyver újszerű jellege ezeket jogszerűvé tenné. Utalt a Martens, orosz nemzetközi jogtudósról elnevezett és az 1907. évi IV. hágai egyezménybe felvett formulára, amely szerint azokban az esetekben, amelyekről az egyezmény nem rendelkezik, a lakosság azoknak a nemzetközi jogi elveknek oltalma alatt marad, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, a humanitás törvényeiből és a közlelkiismeret követelményeiből folynak. A tömegpusztító fegyverek alkalmazása a nemzetközi jogba ütközik elsősorban azért, mert a katonai célpontok és a polgári lakosság közt nem lehet alkalmazásuk szempontjából különbséget tenni. Foglalkozott végül az atombomba kísérletek nemzetközi jogi kihatásaival és a Szovjetunió ismeretes lépésének nagy jelentőségével az atomfegyverek eltiltása szempontjából.

Dr. Katona Péter minisztériumi főosztályvezető, az általános szállítási feltételek egységesítéséről tartott előadást. Előljáróban ismertette az adásvétellel kapcsolatos kollíziós normák, nemkülönben az adásvételre vonatkozó jogszabályok nem-

** A kongresszus előadásait ismertető májusi számunkból *dr. Vitányi Béla* előadása sajnálatos módon kimaradt. — Szerk.

zetközi egységesítésére irányuló törekvések történetét 1896-tól a mai napig, különös tekintettel a KGST-ban részt vevő államok közötti folyt ezirányú munkára. Kifejtette azt, hogy az Általános Szállítási Feltételek államközi megállapodásnak tekintendők. Megindokolta azt az álláspontját, mely szerint az Általános Szállítási Feltételek a nemzetközi magánjog körébe tartoznak, mert a kollíziót nemcsak egységes kollíziós normákkal, hanem egységes jogszabályokkal is ki lehet küszöbölni. Ezzel kapcsolatban a nemzetközi magánjog tartalmának új meghatározását fogalmazta meg. Ismertetette az Általános Szállítási Feltételek legfontosabb szabályait és hangsúlyozta, hogy egyes fontos kérdések szabálytalanul hagyása ellenére az ÁSZF kerek egésznek alkotnak és a kollíziók kiküszöbölésére irányuló szerepüket jól betöltik.

Patkós Lajos

A kolhozjog fejlődésének új állomása

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének „A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gép- és traktorállomások átszervezéséről” hozott törvénye¹ új állomást jelent a kolhozjog fejlődésében. A törvény a lenini szövetkezeti terv alkotó alkalmazása a szovjet viszonyokra, annak bizonyossága, hogy a kolhozjog a lenini szövetkezeti terv alapján fejlődik tovább. Érdemes ennél a ténynél egy pillanatra megállnunk és kissé elgondolkoznunk, hiszen mi is a lenini szövetkezeti terv alkalmazásával építjük szocialista mezőgazdaságunkat. A kommunizmus építésének időszakában tehát éppúgy érvényesek Lenin szövetkezeti tételei, mint a szocializmusba való átmenet idején.

A kolhozrendszer győzelme a Szovjetunióban a szocializmus egyik legnagyobb vívmánya, melyet a szovjet nép a kommunista párt vezetésével elért. A mezőgazdaság nagy átalakulási folyamatát Lenin alapozta meg szövetkezeti tervével.

A lenini szövetkezeti terv Marx és Engels eszméin alapul. Amit azonban sem Marx, sem Engels nem látott előre, azt az ő terveik alapján gyakorlatilag Lenin oldotta meg; kidolgozta a milliós paraszti töme-

geknek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetét, a kisüzemi gazdálkodásról a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérést. Lenin volt az, aki felfedte a mezőgazdaság szocialista átszervezésének objektív törvényszerűségeit az új körülmények között, s közérthetővé tette, hogy a parasztságot előbb kereskedelmi (fogyasztási és beszerzési) alapon kell bevonni a szövetkezésbe, majd pedig ezeken az alacsonyabb fokú termelési formákon keresztül elvezetni a kolhozformához. A lenini terv tehát a szövetkezeti fokozatok láncolata, a legalacsonyabbtól és legegyszerűbbtől kezdve a legmagasabbig és legösszetettebbig.

A lenini szövetkezeti terv megvalósításának alapfeltétele a munkásosztály hatalomra kerülése, a munkásosztály vezető szerepének biztosítása az élet minden területén. Lenin azt tanította, hogy a paraszti szövetkezés eredményességéhez a szövetkezetek állami szabályozása, a munkásosztály anyagi, politikai és erkölcsi támogatása szükséges.

A lenini szövetkezeti terv a mezőgazdaság szocialista átszervezésének elméleti és gyakorlati alapja a Szovjetunióban. A kommunista párt ennek alapján készítette elő és szervezte meg a parasztság szövetkezeti mozgalmát, amely a falu termelési viszonyainak megváltozására vezetett. A szovjet hatalom a szocialista iparra támaszkodva, mindenben segítette a szövetkezeteket, olyan gazdaságpolitikát folytatott, amely fokozatosan szocialista vágányra terelte a kisüzemi gazdaságot. Nagy szerepet játszottak ebben a folyamatban az állam által létesített gép- és traktorállomások. Nemcsak a termelési szövetkezésre való áttérésben segítették a dolgozó parasztságot, hanem megerősödésükben is hathatósan közreműködtek. Így jött létre a Szovjetunióban a gépesített, szocialista nagyüzemi gazdálkodás.

A kolhozok megerősödésében különösen szép eredményeket ért el a szovjet hatalom az utóbbi években. A Központi Bizottság plénumainak és a XX. pártkongresszusnak határozatai tartalmazzák azokat az irányelveket, amelyek a mezőgazdasági termelés gyors növelését és a kolhozok megszilárdítását szolgálják. A kommunista párt politikája nyomán olyan intézkedésekre került sor, amelyek mind arra irányultak, hogy

egyre kétségbevonhatatlanabbá tegyék a szocialista mezőgazdaság fölényét. Legjelentősebb ezek között az intézkedések között a mezőgazdasági termelés technikai bázisának kiszélesítését és a szövetkezetek kádereinek növelését szolgáló határozatok. De a párt politikájának irányvonalába tartozónak kell tekinteni a kolhozok és a kolhoztagok anyagi érdekességének növelését célzó intézkedéseket, valamint a mezőgazdasági üzemek demokratikus alapon nyugvó igazgatásának kibővítését elősegítő intézkedéseket is. Ezek a határozatok mind a lenini szövetkezeti terv szellemében fogantak: annak újabb sikeres alkalmazásai a szovjet viszonyokra. Sikerességük bizonyossága, hogy hatásukra minőségi változások következtek be a kolhozrendszerben: a kolhozok többségében növekedett a termelés, gyarapodott a kolhoz vagyona, mind nagyobb mértékben terjedt a tudomány legújabb eredményeinek hasznosítása a mezőgazdaságban. A kolhozok megnövekedtek, a kolhoztagok gazdagabbá váltak, ezekkel nőtt a kolhozbeli szakemberek száma, s még az egyszerű kolhoztagok is magasabb agronómiai és műszaki ismereteket sajátítottak el. Így jutottak el oda, hogy megfogalmazhatták a kolhozrendszer továbbfejlesztéséről, s a gép- és traktorállomások átszervezéséről szóló határozatot, mely új feladatok elé állította a kolhoz jogi jogalkotást.

Az új körülményeket mérlegelve, a párt Központi Bizottságának februári plénuma arra a megállapításra jutott, hogy a kolhoztermelés továbbfejlesztése érdekében újjá kell szervezni a gép- és traktorállomásokat: el kell adni a gépeket a kolhozoknak. Nem kétséges, hogy a kollektivizálás befejezése óta ez a legjelentősebb lépés a szocialista mezőgazdálkodás fejlődésében. Sokoldalúan és mélyrehatóan indokolta ezt a lépést a februári plénum határozata és N. Sz. Hruscsovnek a Legfelsőbb Szovjet márciusi ülésén elmondott beszéde. A lenini szövetkezeti terv alapján új elméleti tételeket állít fel ez a határozat és ez a beszéd, azért mondjuk, hogy annak alkotó továbbfejlesztése.

E törvény kibocsátásával egyértelművé vált a szocialista körülmények közötti két tulajdoni formáról szóló ismeretes lenini tanítás. Elvetették azt a helytelen nézetet,

¹ Vedomosztyi Verhovnoho Szovjeta SZSZ-SZR 1958. 7. sz.

amely szerint az állami és a szövetkezeti tulajdon szembenáll egymással. Feltárták a két tulajdoni forma fejlődésének dialektikáját és rámutattak fejlődésük irányára.

Az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon szembeállítását a szövetkezeti-kolhoztulajdon jellegének fel nem ismeréséből fakadt. Egyes közgazdászok egyoldalúan közelítették meg a szövetkezeti-kolhoztulajdon lényegét, túlzottan hangsúlyozták, hogy ez a tulajdoni forma csoport jellegű.

Igaz ugyan, hogy a szövetkezetek kollektív üzemek, hiszen a dolgozók kisebb-nagyobb csoportjai egyesülnek bennük, a fő azonban mégsem ez, hanem az, hogy milyen célokat szolgál a szövetkezeti tulajdon. A kapitalizmus viszonyai között a szövetkezetek, ha kollektív egységek is, mégsem szocialista szervezetek. Más a szövetkezeti tulajdon jellege a proletárdiktatúra körülményei között, amikor a termelési eszközök döntő többsége a proletariátus kezében összpontosul. Lenin azt mondta, hogy „a szövetkezetek helyzete elvileg gyökeresen megváltozik attól a pillanattól kezdve, hogy a proletariátus kivívja az államhatalmat, hogy a proletár államhatalom hozzáfog a szocialista rend követekeztes megteremtéséhez. A mennyiség itt minőségbe csap át. A szövetkezet, mint kicsiny sziget, a tőkés társadalomban —holt. A szövetkezet, ha felöleli az egész társadalmat, amelyben szocializálva van a föld és államosítva vannak a gyárak — szocializmus”.² A lenini tétel ránk is érvényes, még ha a föld egésze nincs is szocializálva.

Mindent összevetve, egyértelműen megállapítható, hogy a szövetkezeti vállalatok — nálunk és a Szovjetunióban egyaránt — szocialista típusúak. Tevékenységük nemcsak a parasztek érdekeit szolgálja, hanem az összes dolgozókét. Lenin ezzel kapcsolatban azt írja, hogy „ebben megtaláltuk a magánérdeknek, a magánkereskedelmi érdeknek s ez utóbbi állami felügyeletének és ellenőrzésének azt az egyesítését, a magánérdeknek, a magánkereskedelmi érdeknek azt az alárendelését a közérdeknek, amely azelőtt sokak szocialista számára nagy fejtörést okozott.”³

Mit is jelent ezután az egyéni és a közösségi érdekek összeegyeztetése a szövetkezetben, az egyéni érdekek termelőségben való érvényesülésének állami ellenőrzése? A kérdés hazai vonatkozásban is felvetődik, hiszen anyagi és nem anyagi sikon egyaránt ez kerül előtérbe, mikor a dolgozó paraszt a termelőségben való lépésről medítál. Azt mondhatjuk — éppen a kolhozok példája nyomán —, hogy a közös gazdálkodás szervezeti felépítésében a tag elhelyezkedése, a jövedelem elosztása és a háttáji gazdaság együttesen a közös és az egyéni érdekek összeegyeztetését eredményezi. Az egyéni érdek, ahogy Lenin mondta, azzal elégtül ki, hogy a tag számára közös gazdálkodásban való részvétel előnyös, a társadalmi érdek pedig azzal, hogy a parasztság a szövetkezésen keresztül bekapcsolódik a szocialista gazdaság rendszerébe, és így nemcsak saját szükségleteit képes kielégíteni, hanem az egész nép szükségletét is.

Ha a kolhoztulajdon csak csoporttulajdon volna, ez azt jelentené, hogy csak egy szövetkezeti csoport érdekeit szolgálhatja. Ámde a kolhozok egyben a lakosság élelmiszer-szükségletét is biztosítják, ellátják az ipart nyersanyaggal, növelik az ország gazdasági erejét, nemcsak saját érdekeikre vannak tehát tekintettel, hanem az országos érdekekre is. Ez pedig azt jelenti, hogy a kolhoztulajdon az egész nép érdekeit, azokat az általános célokat szolgálja, amelyeket a szovjet állam a kommunizmus építésében követ. Hruscsov azt mondja, hogy a kolhozgazdaság fejlődésének útja a fel nem osztható alap növelésének vonalán halad, minőségileg minőség válik, struktúráját és társadalmi jellegét illetően fokozatosan megközelíti az egész nép termelési alapjait. Ebben — hangsúlyozza Hruscsov — a kolhoz-csoporttulajdonnak össznépi tulajdonba való áttérését kell látni.⁴ Ennek a körülménynek a hangsúlyozása, mely az élet tanulmányozásából, a kolhozgazdaság beható ismeretéből fakad, elméleti továbbfejlesztése a szocialista tulajdon két formájáról ismert tanoknak.

A kolhoz-csoporttulajdon az össznépi tulajdonra jellemző elemek szaporodásával fejlődik. Így nő át

a kolhoztulajdon össznépi tulajdonná. Bizonyosságul szolgálhat erre a fel nem osztható alapok növekedésének folyamata. Az eddig eltelt 25—30 év alatt nemcsak mennyiségben nőtt a fel nem osztható alapok értéke (1932-ben 4,7 milliárd volt, 1958. január 1-én már 100 milliárdot tett ki), hanem minőségben is. Korábban a fel nem osztható alap vagyona csak a parasztság által bevitt értékekből állott, napjainkban a tagsági munkáján kívüli ott van az anyagi érték is, amelyet az állam juttatott a kolhozoknak. Ez pedig azt jelenti, hogy a munkás és a többi dolgozó is hozzájárul a kolhoz tulajdonának gyarapodásához. Ha tehát ez idő szerint a kolhoztulajdon még sok vonatkozásban a csoporttulajdon jellegét tükrözi is, amiről nem szabad megfeledkeznünk, lépésről lépésre mégis az össznépi tulajdon felé közeledik. A folyamat elméleti tényezőihez tartozik a munka társadalmisítása. A kapitalizmusban is találkozunk ezzel, de mint Lenin rámutatott, ott a munka növekvő társadalmisítása sem eredményezhet társadalmi, azaz szocialista elsajátítást. Ehhez proletárforradalomra van szükség. A munkának a magántulajdonon nyugvó társadalmisítása a magántulajdon nem változtatja társadalmivá. Ezért, még ha az egész nép munkájából származik is a kapitalista tulajdon, ezzel még nem válik szocialista tulajdonná. Más a helyzet, ha a munka társadalmisítása a termelési eszközök szocialista tulajdonba vétele, a mezőgazdaság és az ipar közötti kapcsolatok fejlesztése útján megy végbe. Ez erősíti a kolhoztulajdon össznépi jellegzetességeit. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kolhoz eredményeibe egyre jelentékenyebben belejátszik az egész nép termelő munkája.

A kolhoztulajdon fejlődésének másik iránya a tulajdonjog tárgyainak kibővülése. Az új törvény értelmében a gép- és traktorállomások gépeit eladják a kolhozoknak. Erre azért van szükség, mert a kolhozok gépesítése nem felel meg többé a szükségleteknek, s ez a meg nem felelés a gépállomások és a kolhozok között eddig divott helytelen gépellátási módnak következménye. Persze, ehhez szakítani kellett azzal a dogmatikus felfogással, hogy a kolhoztermelés gépesítésének egyetlen formája a gép- és traktorállomások fenntar-

² Lenin, Művei 27. 210—211. old.

³ Lenin, Művei 33. 468. old.

⁴ N. Sz. Hruscsov: A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről, s a gép- és traktorállomások átszervezéséről. Kossuth könyvkiadó 1958. 37. old.

tása. Ha azt a helyzetet vesszük alapul, mely termelési szempontból a Szovjetunió mezőgazdaságában eddig uralkodott, látnunk kell, hogy a termelő erők jelenlegi helyzete az iparban és a mezőgazdaságban ellentétbe került az állami és a kolhoztulajdon viszonyának korábbi formáival. Innen ered az állami és a kolhoztulajdon közötti viszony formájának megváltoztatása, vagyis a gép- és traktorállomások újjászervezése. Meggyőzően bizonyította N. Sz. Hruscsov a Legfelsőbb Szovjet előtt monlott beszédében, hogy a termelőerők jelenlegi állásának az felel meg, ha a két tulajdoni forma közötti kapcsolatokat nem a gépállomásokon keresztül, hanem a gépeknek a kolhozoknak való eladása után fogják mélyíteni.

A gépállomások újjászervezése nem gyengíti a szocialista tulajdon két formája közötti kapcsolatokat, hanem éppen ellenkezőleg, erősíti azokat. A mezőgazdasági gépipar szoros kapcsolatokat fog kiépíteni a kolhozokkal. De a két tulajdoni forma közötti kapcsolatok tovább bővülnek majd a hitelezéssel keresztül is.

Azok az aggályok, melyek szerint a gépállomások újjászervezése csökkenti majd az állami tulajdon vezető szerepét, nem megalapozottak. A kolhozoknak eladott gépek ugyanis viszonylag kis részét teszik az ország termelési eszközei összességének. Az állami tulajdon csak rugalmasabb formát ölt ezzel a folyamat: közelebb kerül egymáshoz a szocialista tulajdon két formája. Ebbe a folyamatba tartozik bele a kolhozok hitelezésének kiszélesítése is.

Ennek kapcsán vetődött fel az a kérdés, hogy nem csökkenti-e a gépállomások átszervezése az állam irányító szerepét a kolhozokban. N. Sz. Hruscsov elvtárs azt felelte, hogy ez az aggodalom oktalan és alaptalan, mert az ipar és a föld az állam kezében van, az a tény pedig, hogy a párt irányítja az egész szocialista építést, és hogy az állam rendelkezik a gazdaság irányításának minden tényezőjével, amellet szól, hogy a gépállomások átszervezése miatt az állam irányító szerepe a kolhozok felé nem fog csökkenni.

A gépállomások gépeinek a kolhozok részére való eladása a szövetkezeti tulajdon koncentrációját eredményezi. Ennek következménye lesz a kolhozok közös tulajdoni tárgyai-

nak bővülése. Ilyenek már eddig is voltak, de a jövőben a kolhozok e közös tulajdoni tárgyainak köre — feltehetően — méginkább bővülni fog. Most már a kolhozok kezében összpontosul a munkaerő, a technika és a föld, s ez a mezőgazdasági termelés növekedésével, a kolhozok bevételeinek emelkedésével, a fel nem osztható alap bővülésével jár majd együtt. Mindez a kolhozépítkezések szükségzerű elszaporodásához, az iskolák, a bölcsődék stb. hálózatának bővítéséhez vezet. A tulajdoni jog tárgyainak bővülése ilyenformán a kolhozgazdálkodás széleskörű kibontakozására ad lehetőséget, aminek természetes következménye lesz a fel nem osztható alap feletti rendelkezési jog kiszélesítése.

A kolhoztulajdonnak össznépi tulajdon színvonalára való emelése egyenes összefüggésben van a kolhozbeli munka termelékenységének növelésével. N. Sz. Hruscsov erről azt monlja, hogy minél inkább nőnek a termelőerők a szocialista mezőgazdaságban, annál gyorsabban következik be az a pillanat, amikor lényegében eltűnnek a különbségek az össznépi és a szövetkezeti tulajdon között. Ehhez arra van szükség, hogy az összes kolhozok élenjáró kolhozok legyenek.

A fontosabb mezőgazdasági gépeknek a kolhozok részére való eladása, az önálló elszámolás rendszerének kiszélesítése maga után vonja a kolhozok szerződéses viszonyainak kiterjesztését. Ez idő szerint még kevés idevonatkozó szabállyal találkozunk, de a tulajdon-szerzés kibővítése megmutatja a jövő jogalkotásának irányát.

A szerződéses viszonyok kiterjesztése kapcsán előtérbe kerül a termelőszövetkezeti közgyűlés hatáskörének kibővítése. A kérdés az, hogy a kolhoz által kötendő minden szerződéshez szükséges legyen-e a kolhoz közgyűlésének jóváhagyása, vagy nem. A jelenlegi gyakorlat csak a legfontosabb szerződéseknel kívánja meg a közgyűlés előzetes hozzájárulását. Minthogy azonban a gépvásárlások következtében a szerződések száma megnő, és a kolhoz pénzhozamának egy részét éppen a gépvásárlások fogják lekötni, feltehető, hogy a közgyűlésnek kell majd döntenie a nagyobb összegű befektetést igénylő gépek megvételéről. Ezzel fokozódik a tagság felelőssége a kolhoz ügyeinek viteléért.

A kolhozjog fejlődésének vonalába tartozik a kolhozok állami irányításának megváltoztatása is. A gépállomás nem tölti be többé korábbi szerepét, rajta keresztül nem érvényesülhet tehát a kolhozok irányításának eddigi sajátos formája. A gépállomások helyébe lépő műszaki és javító állomások politikai irányításra nem képesek. Igen ám, de az állam sem mondhat le a kolhozok irányításáról, hisz azok továbbra is változatlanul beletartoznak a nép gazdaság egészének rendszerébe. A fejlődés iránya nem lehet más, mint az ár- és hitelpolitikán keresztül való befolyásolás és az államigazgatási szervek elvi irányításának fokozódása.

Ami az államigazgatási szervek jövő szerepét illeti, a szovjet szakemberek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a járási szovjet végrehajtó bizottságában megfelelő szervet kell létrehozni a mezőgazdasági termelés irányítására.⁵ Az ide vonatkozó irodalom nem egyöntetű a javasolt szerv hatáskörének megállapításában, de abban minden szerző egyetért, hogy szakemberekből álló olyan apparátust kell létrehozni, amely politikai és szakmai szempontból egyformán képes a kolhozok problémáit vizsgálni. Egy ilyen szerv egyben biztosíték volna a helyes irányú állami vezetés kialakítására is. Voltak olyan nézetek is, hogy a gépállomásokon működő szakemberek egy részét kell bevinni az államigazgatási apparátusba: így okvetlenül emelkednék az államigazgatás színvonala, erősödnék mind a szakmai, mind a politikai irányítás.

A párt Központi Bizottságának februári plénuma után értekezletre gyűltek össze a kolhozjog tudományos művelői és gyakorlati szakértői és meg tárgyalták „A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről, s a gép- és traktorállomások átszervezéséről” szóló párt határozatot. Az elnöklő I. V. Pavlov szerint az értekezletnek az volt a célja, hogy tisztázza a párt határozatokkal kapcsolatos jogi feladatokat s megteremtse az elméletnek és a gyakorlatnak az elmúlt időszakban nemegyszer nélkülözött egységét.⁶

A vitában résztvevő N. D. Kazancev, a jogi tudományok doktora,

⁵ Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo, 1958. 4. sz. 71. old.

⁶ Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo, 1958. 4. sz. 85—91. old.

elmondotta, hogy korábbi munkáiban nem mindig szentelt elég figyelmet az állami (éssznépi) és a kolhoztulajdon közös vonásainak, inkább a kolhoztulajdon sajátosságait hangsúlyozta. Persze, nem lehet ezeket a sajátosságokat figyelmen kívül hagyni, hisz ebből a kolhozjog tudománya számára sok minden következik, de szembe sem lehet őket egymással állítani, mint ahogy a szovhoz sem állítható szembe a kolhozzal, lévén mindkettő szocialista. Azt javasolta, hogy ejtsék el a „csoporttulajdon” megjelölést, mert nem fejezi ki a szóban forgó intézmény lényegét. Többet kell foglalkozni a gazdasági szerződések tartalmi kérdésével, és meg kell szervezni a kolhoz részére az állandó jogi tanácsadást. Szorgalmazta a kolhoztulajdon védelmének megváltoztatását, tekintettel a tartalmi változásokra. Végül javaslatot tett az alapszabály megváltoztatására. E célból bizottságot kellene létrehozni, amely kidolgozná és egyben országos vitára is bocsátaná az új alapszabályt.

Azzal a javaslattal, hogy a „csoporttulajdon” megjelölést ejtsék el, P. V. Szukacs, a pártfőiskola docense, nem értett egyet. A legfontosabb feladat szerinte napjainkban a termelőerők növelése és ennek érdekében a kolhoztulajdon, a csoporttulajdon erősítése. A csoporttulajdon erősítésével növekednek a termelőerők, erre kell tehát törekedni, nem pedig felesleges terminológiai fejtegetésekbe bocsátkozni. Bíráltta Kazancev álláspontját az alapszabály rendszerét illetően, majd a gépállomások átszervezésével kapcsolatban kifogásolta a kolhoz és a gépállomás eddigi viszonyát, és kiemelte a gépkezelők fizetésrendezésének szükségességét. A munkaszervezést illetően olyan javaslatot tett, hogy ott, ahol a kolhoz nem vásárolja meg a gépállomás gépeit, egyesítsék a traktoros és a növénytermelő brigád vezetését.

A „csoporttulajdon” elnevezés kérdésével kezdte hozzászólását M. I. Kozir kandidátus is, aki ugyancsak ellenezte Kazancev javaslatát. Kifejtette, hogy a „csoport” szóval az éssznépi től való elkülönültséget jelöljük. Sürgette egy olyan jogszabály megjelenését, amely megjelöli a kolhoztulajdon tárgyainak körét. Helytelenítette a jogászok konzervativizmusát, mert nem követik nyomon a kolhozgazdálkodásban végbemenő

változásokat. Szerinte ezért marad el a jogalkotás. Példaképpen a fel nem osztható alapról szóló tanításokat hozza fel. Bár különbséget teszünk a természetbeni és a pénzbeli alap között, a jogászok mégis mindig csak ez utóbbival foglalkoztak. Az előbbieket jogi helyzetét, amelyben pedig lényeges változások mentek végbe, nem vizsgálták. Ezért maradtak el az élettől. Befejezésül a kolhoztagok anyagi felelősségét tárgyaló jogszabály megalkotását sürgette.

A jövelemelosztás kérdéseivel A. L. Uszenko, a „Mezőgazdaság” című lap szerkesztője, foglalkozott. Progresszív jelentőségűnek ítélte azt a ténnyt, hogy egyes kolhozok a munkaegységet pénzben fizetik, mert ez lehetőséget ad a termelési költségek kiszámítására, ami jelenleg a kolhozgazdálkodás alapkérdése.

P. P. Pjatnickij a kolhoz és a javító-műszaki állomás viszonyával foglalkozva azt emelte ki, hogy ezek között nem tisztán polgári jogi viszonyok létesülnek, hiszen ezekre az állomásokra hárul majd a kolhozok műszaki irányítása: a kolhozok műszaki instruálása, a traktorosok kiképzése, a vezetői jogosítványok kiadása stb. Nézete szerint a köztük levő viszony inkább kolhozjogi természetű lesz, mint tisztán polgári jogi jellegű. A gyakorlat — mondotta — azt mutatja, hogy a kolhozban helyet kapnak az ipari munkamódszerek, a munkabért sok kolhozban az ipari szövetkezetek mintájára fizetik, ezért egységesíteni kell a kolhozi és az ipari szövetkezeti normákat. Ez, szerinte, összhangban áll az alkotmánnyal is. Javasolta, hogy terjesszék ki a hatályos munkavédelmi jogszabályokat a kolhoztagokra, és teremtsék meg az egységes társadalombiztosítási alapot.

Az előbbi nézettel szemben A. I. Volkov, a jogi tudományok kandidátusa azt vallotta, hogy a javító-műszaki állomások és a kolhozok közötti anyagi-technikai kapcsolatok polgári jogi jellegűek lesznek. Ott, ahol a gépállomások megmaradnak, a kolhozokkal való kapcsolataik ugyancsak polgári jogi jellegűek maradnak. A gépjavításból származó viszonyok jogi jellege szerint vitatható, de végső fokon ezekben is a polgári jogi elemek lesznek túlsúlyban.

A javító-műszaki állomások és a kolhozok közötti kapcsolatokat A.

A. Ruzskol, a jogi tudományok doktora is polgári jogi jellegűnek ítélte. Felhívta a jogtudósokat az elavult, idejétmúlt gyakorlat bírálatára. Hangsúlyozta, hogy a jogászoknak az újat kell keresniük, azt, amely minden eszközzel a termelőerők növelését szolgálja. Ezért van szükség a kolhoz tulajdonjog tárgyainak körének bővítésére is.

A jogtudomány művelőivel és a gyakorlati jogászokkal szemben N. I. Rafienko, a Szovjetunió mezőgazdasági minisztériumának képviselője azt a követelményt támasztotta, hogy harcoljanak a szocialista törvényességért a kolhozok gyakorlatában, és ne tőrjenek többé olyan törvénytöréseket, amelynek a gépállomások és a kolhozok kapcsolataiban eddig előfordultak. Hiányolta a kolhoztulajdon védelmi eszközeit és azt ajánlotta, hogy a kolhoztulajdon is az állami tulajdon védő jogi eszközökkel kell védni. Felrótta a jogászoknak, hogy nem propagálták eléggé a jogi tennivalókat a kolhozokban; ennek tulajdonítható, hogy sem a tagok, sem a vezetők nem ismerik jogaikat és kötelezettségeiket. Szorgalmazta a kolhoztagok társadalombiztosításának megvalósítását legalább a kisipari termelőszövetkezetek tagjait megillető mértékben.

A kolhoztulajdon védelmének az állami tulajdonnal egy szintre emelését sürgette G. A. Akszenyov, a jogi tudományok doktora is. A szándékolt változások — mondotta — elkerülhetetlenné teszik az állami irányítás megváltoztatását. Az állami szervektől meg kell követelni, hogy tartsák meg a szocialista törvényességet a kolhozok irányában, és az államigazgatási szervek mellé létre kell hozni egy olyan szervet, amely a kolhozokkal foglalkozik. Sürgeti a mintaalapszabály megváltoztatását és a kolhozok jogkörének kibővítését.

V. Sz. Tadevcszjan tagadta azt a tételt, hogy a javító-műszaki állomások irányítani fogják majd a kolhozokat. Szerinte új irányítási módszerekre és ezeknek megfelelő jogi formákra van szükség. A kolhozoknak statutumot kell adni, mert az felel meg a törvényességnek.

L. N. Bachovkina, a jogi tudományok kandidátusa, úgy nyilatkozott, hogy a kolhoz és a javító-műszaki állomás közötti kapcsolatok jogi jellegét illetően Pjatnickijnak

van igaza, vagyis ezek a kapcsolatok nem tisztán polgári jogi természetűek.

Ennyit a lezajlott vitákról. A hozott jogszabályoknak a gyakorlatba való átültetése nyilván még újabb vitákat fog eredményezni és ezzel elősegíti majd a tudományos élet fellendülését.

Végül jegyezzük meg, hogy a kolhozjog fejlődésének irányára befolyással van a kötelező beadás megszüntetése is. A párt Központi Bizottságának februári plénuma, amikor a kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gép- és a traktorállomások átszervezéséről tárgyalt, úgy foglalt állást, hogy meg kell változtatni a begyűjtés eddigi rendjét. A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről szóló jogszabály megjelenése után került sor a párt Központi Bizottságának júniusi ülésére, amely alapvető változást javasolt a begyűjtés rendjében, és pedig a kötelező beszolgáltatás megszüntetését. Helyébe a felvásárlás rendszere lép. Egy korszak zárult le ezzel a kolhozjog történetében, olyan korszak, amely a kolhozrendszer keletkezésével egyidős.

A szovjet állam begyűjtési rendje a múltban is több ízben változott. Az elv mindig az volt, hogy a begyűjtésnek a termelődörök növelését és a tartalékok biztosítását kell szolgálnia. A legutóbbi érvényben volt forma 1940-ben alakult ki. A kolhozok továbbfejlesztése és a gép- és traktorállomások átszervezése most együttesen azt követeli, hogy a szovjet állam végleg szakítson az eddigi formával és térjen át a felvásárlási rendszerre, amely jobban biztosítja a termelődörök fejlődését, és amely mellett helyes árpolitikával a tartalékok is jobban növelhetők. N. Sz. Hruscsov ezt úgy fejezte ki, hogy a párt mindig az osztálypolitikának megfelelően határozta meg a begyűjtési politikát, arra törekedve, hogy ez a politika maximális mértékben segítse elő a termelődörök emelkedését.⁷ Most is az ország körülményeit mérlegelte a párt, erre való tekintettel határozott úgy, hogy megszünteti a kötelező beadás rendszerét. Ezzel szűlesedik a termelési és felvásárlási szerződések köre, az a joganyag, amely a legszorosabb kapcsolatban áll a kolhozok életével.

A Szovjetunióban ez idő szerint nemcsak a jogtudomány, hanem a közgazdaságtudomány érdeklődésének központjában is nagyrészt a kolhozok kérdése áll. Érthető ez, hiszen hosszú időn keresztül nem foglalkoztak olyan alapvető gazdasági és jogi kérdésekkel, amelyek ennyire szorosan összefüggöttek volna a fejlődéssel. Annál inkább foglalkoznak velük mostan. Új elvi megalapozások és kategóriák születnek annak a legfőbb felismerésnek alapján, hogy minden elmélet annyit ér, amennyire a gyakorlatot a fejlődés segíti. A lenini szövetkezeti terv továbbfejlesztésével fejlődnek a kolhozok, az idevonatkozó jogszabállyal a kolhozjog. Ezért jelent a kolhozrendszer továbbfejlesztéséről, s a gép- és traktorállomások átszervezéséről szóló párthatározat és törvény új állomást a kolhozjog fejlődésében.

Medve Zsigmond

A fiatalok bűnözésének okairól

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága a közelmúltban „A fiatalok bűnözésének okai”-ról ankétot rendezett, amelyet dr. Losonczy István egyetemi tanár, a pécsi kar Tudományos Bizottságának elnöke nyitott meg. Kiemelte, hogy az alkotmánytörvény 12. §-a szerint kötelességünk fokozott figyelemmel fordulni ifjúságunk nevelésének az ügye felé. E szempont vezette a Kari Tudományos Bizottságot — mondotta —, amikor a fiatalok bűnözésének kriminológiai és egyéb actiológiai vizsgálatát választotta ez év II. ankétjának a tárgyául és az előadót, a korreferenseket, hozzászólókat az elmélet és a gyakorlat legkülönbözőbb területeiről kérte fel.

Az ankét előadója dr. Tamásfy József járásbíró, a fiatalok bírója, a pécsi Tudományegyetem büntetőjogi tanszéke mellett szervezett munkaközösség tagja volt. Az előadó bevezetőjében utalt arra, hogy a fiatalok kriminalitásának világszerte tapasztalható növekedésével az ENSZ szociális és jóléti szakosztálya is foglalkozott és a fiatalok bűnözése fékezésére intézkedéseket dolgozott ki. Hazánkban is mind több intézkedést teszünk a gyermek- és fiatalok kriminalitás csökkentésére, különösen a legfontosabb területen:

a megelőzés területén. A prevencióért folytatott munka azonban csak akkor lesz eredményes, ha kriminológiai kutatások segítségével sikerül megállapítani, majd pedig megszüntetni azokat az okokat, tényezőket, amelyek a fiatalok bűnözést előidéznek.

Az előadó a pavlovi kutatások eredményeire támaszkodva tért rá annak a fejlődésnek a biológiai-pszichológiai vázolására, amelyen az ember születésétől kezdve a 18 éves életkorig átmegy. Hangsúlyozta, hogy meggyőződése szerint született bűnöző nincs; bár — egyfelől — bizonyos alkati ártalmak, másfelől a hosszú időn át beidegződött ún. feltételes reflexek átöröklődhetnek, de ezek *önmagukban* nem vezethetnek bűnözéshez.

A következőkben saját hírói tapasztalatának a felhasználásával a gyermekek és a fiatalok züllésének a családi környezettel összefüggő egyes főbb okaival foglalkozott.

a) Első okként említette meg a fiatalok életében a családi környezet teljes hiányát. Az ilyen fiataloknál a nevelés, különösen az érzelmi nevelés, teljesen hiányzik. Átnevelésük igen nehéz, mert ellenségesen nyilvánulnak meg minden szabállyal szemben és náluk van meg a legnagyobb lehetőség ahhoz, hogy szokásos vagy hivatásos bűnözőkké váljanak.

b) A csonka család volt a második ok, amelyet az előadó megjelölt. Az ilyen családban az egyik szülő a gyermek születésétől kezdve vagy későbbtől, különféle tényezők miatt hiányzik. Hangsúlyozta, hogy igen gyakori eset az is, amikor a különvált szülők egyike sem veszi magához a gyermeket. Ilyenkor sok fiatal inkább csavargásra adja magát, mintsem mostoha szülők környezetében maradjon.

c) A teljes családi környezet is válhat kriminogén környezetté, ha a szülők maguk is züllött, alkoholista, prostituált egyének vagy nevelésre egyébként alkalmatlanok. Ilyen családi környezetben a rossz példa vagy a nevelés hiánya miatt kerülhet a züllés útjára a fiatal. Az előadó tapasztalatára utalva állította, hogy szerfelett nagy a kriminogén hatása a szülői felügyelet lazaságának, elmulasztásának, ami gyakran fordul elő sokgyermekes és olyan családban, ahol minikét szülő ugyanabban a napszakban dolgozik.

⁷ Pravda, 1958. június 21.

Ezután a 14—16 éves fiatakorúak foglalkoztatásának a problémájáról szólott és kifejtette, hogy a minisztertanács határozata a négy órás foglalkoztatás bevezetéséről javulást hozott e téren. Kitért az otthonról távol dolgozó fiatalok nem kielégítő helyzetére és az ilyen állapotnak a bűnözésre való hatásaira. Alapos elemzést adott az alkoholizmus bűnözést növelő szerepéről. A fiatalok körében az alkoholizmus terjedésének fő okai: az alkoholista szülőktől rájuk hárult örökség, a munkahelyen levő idült alkoholista züllesztő példaképe; helytelen kondicionálás (pl. bizonyos ünnepek lerészegedéssel megünneplése) és nevelési hiányosságok. Hangsúlyozta, hogy az erőszakos bűncselekményeket, különösen a garázdaságot, a fiatalok ittas állapotban szokták elkövetni. Befejezőként az előadó a következő javaslatokat terjesztette az ankét céljára:

1. Olyan új intézeteket kellene létrehozni, amelyekben hely jutna a szülők által nevelésben nem részesített fiatalok elhelyezésére; különösen fontos a fogyatékos gyermekek szakszerű elkülönítése és nevelése.

2. Ki kellene terjeszteni a bírói hatáskört a züllesztés veszélyébe kerülő, de még bűncselekményt el nem követett fiatalok ügyeire is. Ennek érdekében speciális intézeteket kellene létesíteni.

3. Ki kellene alakítani a büntetőjogi vonatkozású és az utógondozást szolgáló hivatott pártfogói rendszert.

4. A 14—16 évesek ügyében szükséges lenne az általános iskolai tanulmányi idő meghosszabbítása, esetleg ehelyett — egyelőre — kiegészítő iskolai foglalkoztatás bevezetése.

5. Az alkoholizmus leküzdése érdekében törvénnyel elvonó kúra alkalmazását kellene bevezetni.

Ezután dr. Jakab Irén korreferens a Pécsi Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elmeklinikájának az adjunktusa „a fiatalok bűnözésének pszichiátriai okai”-val foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a pszichiátriai vizsgálat tárgyát a betegségek és a környezeti ártalom képezik. Ezek a betegségek *endogén* vagy *szerezett* eredetűek lehetnek. Az *endogén* tényezők közül a fiatalkori bűnözés szempontjából nagy jelentőségű oligophreniával és epilepsiával foglalkozott részletesebben, majd rátért a *szerezett* tényezők ismertetésére. Rámuta-

tott arra, hogy a mérgezések közül elsősorban az alkoholmérgezés hajlamosít agresszív cselekedetek elkövetésére.

A környezeti ártalmak között az elme-idegbeteg szülő szerepével foglalkozott, amelynek részben mint *példának*, részben mint *neurotizáló faktornak* van jelentősége.

Ezután a kórjelölés felállításához szükséges körök tisztázásáról szövegezte és kiemelte, hogy a *pszichés exploratio* mellett szükség esetén *narco-analysist* is kell végezni, de ezt sohasem a nyomozati adatok kiegészítése céljából, hanem kizárólagosan orvosi szempontból a gyermekeknél fennálló *neurotikus conflictus* kiderítésére. Gyermekeknél a vizsgálati módszerek között a rajzoltatás is szerepel. Korreferátuma végén a megelőzésre hívta fel a figyelmet. Előadta, hogy a megelőzés orvosi szempontból is igen lényeges és annak két formáját különböztetik meg: 1. a *tiszta prevenciót*, amely abban áll, hogy a bűncselekmény elkövetésére hajlamosító tényezők felismerése alapján még az elkövetés előtt kezelésbe veszik, illetőleg az ártalmas környezetből kiemelik a fiatalokot; 2. a *redaptációt*, amely a már bűncselekményt elkövetett személynek a társadalmi rendbe való újra beilleszkedését segíti elő.

Dr. Molnár József, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara büntetőjogi tanszékének tanársegéde volt a következő korreferens, aki „a fiatalok bűnözésének egyes társadalmi okai”-val foglalkozott. Bevezetőben hangsúlyozta, hogy a bűnözés okai vizsgálatának különös jelentősége van a fiatalok ügyeiben, mert a valódi okok felismerése az esetek többségében jelentős tényezője, nemegyszer biztosítéka a fiatalkorú bűnöző átnevelésének. Ennek az a magyarázata, hogy a fiatalkorú ezer szál köti környezetéhez. Ez a környezet az ellenőrző ideg működésének a fejletlensége folytán olyan külső behatásokat jelent a fiatalkorú számára, amelyek a különféle cselekvések közvetlen előidézését váltják ki. Ezért — bár a fiatalkorú bűnözés okait komplex jelenségnek kell tekinteni, mégis — a felismert okok felhasználásával a társadalmi preventio sokkal megoldhatóbb, mint a környezetüktől jelentősen elkülönülni tudó felnőttek esetében.

Arról is beszélt, hogy az elmúlt évben az Eötvös Loránd Tudomány-

egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a büntetőjogi és a statisztika tanszékek munkaközösségében a fiatalok kriminalitásának okait kutató tudományos munka indult meg. Javasolta a különböző szinten megindult ilyen jellegű kutatómunkák összefogását és irányítását. Foglalkozott a bűnözés okait kutató egyes burzsoá iskolák nézeteivel, majd rátért a kapitalista társadalom bűnözésre serkentő, egyes társadalmi sajátosságainak az ismertetésére. Kiemelte, hogy a tőkés kizsákmányolás és az ebből fakadó nyomor — a kapitalista iparosítás, amely alapjaiban rázza meg a társadalmat és az egyes családok életét is — bűnözést növelő hatású.

Elemzte a háborúk hatását, amelyek önmagukban is a komplexusba illeszkedő okai a bűnözés növekedésének, majd a nevelés hiányáról szövegezte. Kiemelte, hogy a kapitalista társadalomban ható bűnözést növelő okok ismerete fontos a szocializmust építő társadalom szempontjából is, mert a kapitalista környezet mellett még gazdasági rendszerünkben is léteznek bizonyos méretű kapitalista termelési viszonyok, méginkább ilyen tudati maradványok.

Egyik konklúzióként kifejtette, hogy a társadalmi okok önmagukban sohasem hatnak; valamely bűncselekmény elkövetése a vázolt külső körülmények és az elkövető belsejében levő pszichikai, biológiai, morális sajátosságok kölcsönös találkozásától függ.

Ezután dr. Bodgál Zoltán, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara büntetőjogi tanszékének tanársegéde „a fiatalok bűnözésének okai az átmeneti társadalom időszakában” címen tartotta meg korreferátumát. Előjáróban hivatkozott azokra a nehézségekre, amelyek miatt nem lehetséges átfogó képet nyújtani a témáról, és megállapította, hogy a szocialista büntetőjogtudománynak egyik legelhagyottabb területe a bűnözés okainak és szociális természetének a vizsgálata. Az általánosan elfogadott tétel mellett, hogy a bűnözés okai a kapitalista környezetből és az emberek tudatában meglévő kapitalista maradványokból fakadnak, kevés erőfeszítés történt arra, hogy felfedezzük azokat az ideiglenesen ható bűnözést előidéző okokat, amelyek a szocializmus építésének bizonyos időszakában — ha csak átmenetileg

is — fellépnek. A továbbiakban elemezte a társadalmi okok és a kapitalizmusban ható bűnözésre indító okok közötti alapvető különbséget, majd rátért az ilyen átmeneti okok ismertetésére. Megemlítette az ellenforradalom utáni disszidálási hullámot, amelynek előidézője jelentős részben a hazafias nevelés „szempontszerűségében”, a nyugati életforma misztifikálásában kereshető. Szólt a szocialista iparosítás hibáiról, amelyek munkásszállások rendezetlenségén, a városba került parasztfiatalok ellenőrzésének a hiányán és egyéb konkrét hiányosságokon keresztül szintén a bűnözés — átmeneti — növekedésére vezettek. Beszült a prostitúcióról, amely felé a munkanélküli élet hamis ideálja kergeti — különösen — a faluról feljött fiatal parasztlányokat. (Az ilyen faluról feljött leányok számára semmiféle ideiglenes otthon nem áll rendelkezésre.) Statisztikai adatok azt bizonyítják — mondotta —, hogy a keresők száma Budapesten az 1949—1956-ig terjedő években 15 %-kal emelkedett. Az előadó véleménye szerint e növekedés jelentős részét a munkát vállaló asszonyok teszik ki. Az ily módon elfoglalt anyja hiánya a családban igen negatív tényezőként hat és különösen nehezíti a helyzetet, hogy az iskolába járó fiatalok részére nem áll rendelkezésre napközi otthonokhoz hasonló intézmény.

Azzal fejezte be fejtegetéseit, hogy e jelenségek tekintetében sem lehetünk borúlátók, a fiatalkori bűnözés helyzete a társadalmunkban nem katasztrófális és a probléma minden bizonnyal megoldható.

A következő korreferens: *dr. Vigh József*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara statisztikai tanszékének tanársegéde „a kriminalstatisztika szerepének néhány kérdése a bűnözés okainak a feltárásában” címmel először a kriminalstatisztikai adatoknak az átmeneti korszakban meglevő sajátosságával foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy ezek az adatok a bűnözés mértékének gyakori és jelentős módosulása következtében úgy alakulnak, hogy a társadalmi, politikai és a büntetőpolitikai változások figyelembevételével nélkülözhetetlenek, illetőleg félrevezetőek. Az egyes kiragadott adatok citálása s az egész sokaságra vonatkozó adatok nélkül ezek felismerése magában rejti

annak veszélyét, hogy a tényleges összefüggések homályban maradnak. A bűnözésre, annak okaira vonatkozó adatok is csak együttesen, s minden oldalra kiterjedő vizsgálat eredményét rögzítve használhatók.

A továbbiakban a kriminalstatisztikai kutatás módszereiről szólván a reprezentatív módszer jelentőségével foglalkozott és kifejtette, hogy e módszer a bűnügyi statisztikában is több területen alkalmazható. Előnye az, hogy segítségével (bizonyos határok között) az egész országra általánosítható, részletes statisztikai adatok birtokába juthatunk a vizsgált jelenség viszonylag kis hányadának a tanulmányozásával. Nem szabad azonban a reprezentatív módszer alkalmazását jelentősége mellett sem túlbecsülni, nagy figyelmet kell fordítani az így nyert összefüggések ellenőrzésére, illetőleg fontos az ún. kontroll-csoportok vizsgálata. E kriminalstatisztikai eszközök és eljárások lényegét nagy érdeklődést keltve ismertette.

A referátumokat számos hozzászólás követte.

Elsőként *dr. Márai Lajos*, a Főváros egyik statisztikusa vett részt a vitában és számadatokkal bizonyította, hogy a fiatalkorúak kriminalitása a második világháború után növekedett. Megemlítette azt a feltűnő jelenséget, hogy a fiatalkorú bűnözők zömét a *nem* iskolakötelesek (15—17 évesek) teszik ki (az összes fiatalkorú bűnöző mintegy 67 %-át). Az iskolakötelesek bűnöző fiatalok túlnyomó része is a tanulmányaikat elhanyagoló, ismétlő, iskolakerülő elemekből kerül ki. Az alkoholizmus káros hatásáról is közölt statisztikai adatokat, végül javasolta: megfelelő erkölcsi és anyagi támogatás nyújtását ahhoz, hogy a fiatalkorúak bírái kérdőívek alapján feldolgozhasák ítélezési gyakorlatuk (nyilván hasznos) tapasztalatait.

Dr. Kelemen László, a pécsi pedagógiai főiskola tanszékvezető tanára, a neveléstudományok kandidátusa a fiatalkorú bűnözés pszichológiai és neveléstudományi egyes fontos problémáira hívta fel a figyelmet. Így: mi az ösztönök és az öröklött alkat szerepe a véghezvitt cselekvésben? Mi az alkalom szerepe az egyes bűnözésekben? Óvni kell-e a fiatalkorút az alkalmtól vagy hozzáadni? Milyen környezeti tényezők segítik és milyenek akadályozzák a fiatalkorút a bűnözésben? Állította, hogy az

egyes emberek bűnözésének az okát nem „öröklött gonosztevő” voltukban, hanem az őket ez irányba eltérítő társadalmi körülményekben kell keresni. Utalt ezzel összefüggésben arra is, hogy mindez nem jelenti bizonyos örökletes tényezők tagadását, csupán a helyes nagyságrendet hangsúlyozza.

A társadalom azonban nemcsak fő oka, de fő orvossága is a bűnözésnek — folytatta. Fontos szerepet tölt be a céltudatos nevelőmunka. Részletesen foglalkozott a nevelés egyes feladataival, és kiemelte, hogy a fiatalkorú bűnözés kérdését azzal az optimizmussal és humanitással kell kezelni, ahogyan azt Makarenko is tette.

A következő felszólaló *Berényi Ü. Sándor*, a Gyógynevelési Intézet igazgatója volt. Közölte, hogy a Baranya-megyei gyógynevelési intézetben kevés a férőhely, ennek folytán kb. 200 értelmileg fogyatékos gyermek elhelyezéséről nem tudnak gondoskodni. E, következményeiben — esetleg — súlyos probléma megoldását sürgette.

A városi Gyermekideggonászó és Nevelési Tanácsadó munkatársa, *dr. Kelényi Szarkássy Györgyi* a pszichopátiás gyermekek tulajdonságait elemezve arról szólt, hogy a rossz környezeten nemcsak a szociálisan rossz környezetet kell érteni, hanem a *helytelen nevelést* is. Ezért fontos a szülőknek nyújtandó nevelési tanácsadás megszervezése.

Ezután *dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a büntetőjogi tanszék vezetője szólalt fel. Az ankét fölöttébb pozitív vonásaként értékelte, hogy az előadók és hozzászólók csaknem kivétel nélkül a szükséges optimizmussal kezelik a tárgyalt nagyfontosságú kérdést. Ez az optimizmus teljesen jogos — mondotta —, mert valóban megoldható feladatokról van szó és a megoldáshoz szép számú jó javaslat tal ez az ankét jelentős mértékben már eddig is közelített. Felhívta a fiatalkorúak ügyeivel foglalkozók, köztük különösen a fiatalkorúak bíráinak a figyelmét arra, hogy nem elég csak az ítélelhozatalig foglalkozni az egyes bűnöző fiatalkorú ügyével, hanem nagy szükség van arra is, hogy az átnevelés egész időszakában (ide értve a büntetésiállás időszakát is) nyomon követhessék a fiatalkorú fejlődését és az alkalmazott intézkedések végrehajtását is.

Ehhez képest fontos, hogy a bírák megismerjék a bűnöző fiatalokrák intézeteit. Nem lehet ugyanis a repressziót sem megfelelően alkalmazni anélkül, hogy az erre hivatottak ne ismerjék az általuk — a bűnözés megállítására végett — alkalmazott intézkedés (büntetés) mikénti végrehajtását. Különösképpen felhívta a figyelmet a fiatalokrák börtönének a viszonyaira. Számos káros körülmény kiküszöbölésével fokozni kell az átnevelés eredményességét. Használóan nagy figyelmet kell fordítani az utógonolozás megszervezésére és biztosítani kell, hogy a fiatalokrák bírái részt vegyenek ebben a munkában. Ehhez persze szükséges, hogy a fiatalokrák bírái teljes munkacerejüket és illejküket a fiatalokrákkal való foglalkozásnak szentelhessek és ne terheljék meg őket egyéb szakmai feladatok ellátásával. Hasznosnak tartott a munka megjavítására vonatkozó több előterjesztett javaslatot. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a javaslatok egynémelyikének a megvalósítása igen jelentős anyagi kihatású, ezért ezek csak fokozatosan, államunk egyéb lehetőségeihez mérten lesznek megvalósíthatók. Az elmélet és a gyakorlat egységének a szükségességéről olyan vonatkozásban is szólt, hogy a különféle területeken a fiatalokrák problémáival foglalkozók közül különösen a pedagógiai, az orvostudományi és az igazságügyi dolgozók szoros együttműködése ki-

vánatos egymással és a kriminalistákkal.

Dr. Theiss Ede egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a statisztikai tanszék vezetője felszólalásában a statisztikusok szerepét körvonalazta a kriminalanthiológiai kutatás munkájában. A statisztikai módszereket érintve kiemelte, hogy megfelelő statisztikai vizsgálatot csak a reprezentatív megfigyelés alapján lehet nyerni. Az ilyen munkát azonban feltétlenül össze kell kapcsolni az olyan esetvizsgálattal, amely felleleli a bűnöző egész élettörténetét. E szempontból is előnyösen értékelte a bevezető referátumot. Az igazságügyi statisztikán belül a még nem megfelelő büntetés statisztika további kiépítését igényelte.

Dr. Dávid Imre, az Igazságügy-minisztérium dolgozója a pártfogói intézmény létrehozását égető fontosságúnak monlotta és novelláris intézkedést sürgetett. Szintén utalt egyes javaslatok megvalósításának gazdasági kihatására.

Dr. Szalmási Lajos, a Baranya megyei ügyész helyettese — egyebek között — javasolta, hogy az Országos Ifjúságvédelmi Tanács a nagyobb központokban szervezzen kooperációs lehetőségeket a fiatalokrák nevelésével foglalkozók részére.

Dr. Tomszer Ferenc, a fiatalokrák bírása a környezet-tanulmányok szerepéről beszélt. Javasolta, hogy ki-

sebb helységekbén a környezet-tanulmányokat ne a rendőrség, hanem a községi tanács készítse.

Dr. Schafhauser István, Baranya megye ügyésze, a rendőrségnek, a pedagógusoknak, az illetékes tanácsai és társadalmi szervezeteknek a jó összeműködésében és a tudomány megfelelő művelésében látta az eredményes preventio megvalósulását.

Kiss András, a fiatalokrák ügyével foglalkozó rendőrfőhadnagy Kádár Miklós professzor felszólalása erre vonatkozó részével egyetértve jelentette ki, hogy ő is képesnek tartja a rendőroket környezet-tanulmány készítésére, különösen, ha segítséget kapnak a fiatalokrák bíráitól is. Ezután saját tapasztalatai alapján a fiatalokrákkal foglalkozás jónéhány bevált gyakorlati módszerére mutatott rá.

Makai Istvánné pécsi gyámügyi előadó a tartási kötelezettségét elmulasztó szülő szigorú felelősségrevonását is a fiatalokrák bűnözési alkalmak csökkentőjeként említette meg.

Ezután *dr. Tamásfy József* és *dr. Jakab Irén* reflektált egynémely felszólalásra, majd az elnöklő *dr. Losonczy István* egyetemi tanár azzal zárta be a száznál is több elméleti és gyakorlati szakembert mozgósított vitát, hogy az anketon kimunkált értékes anyag felhasználásával jelentős lépéssel lehet a kiemelkedően fontos probléma megoldása felé közeledni.

M. J.

VITAFORUM

Tényállás-változtatás a büntető fellebbezési eljárásban*

I.

A büntető eljárás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló, nemrég kihirdetett 1958. évi 16. sz. tvr. számos figyelemre méltó újítással gazdagította büntető eljárásjogunkat.

Az újítások Büntető Perrenltartásunk legkülönbözőbb fejezeteinek egymástól merőben eltérő tárgyú rendelkezéseit érintik (a bírák kizárása, a hatáskör, az előkészítő ülés, a tárgyalás folytonossága, a fellebbezés, a törvényességi óvás, a végrehajtás, a bűnügyi költségek). Mégsem véletlen, hogy az egymással semmiféle

tartalmi közösséget nem mutató új normák egyetlen jogszabály keretében láttak napvilágot. Nem nehéz felfelezni bennük a rokonvonást: valamennyi a büntető igazságszolgáltatás *gyakorlatának* méhében fogant, valamennyit a gyakorlat diktálta szükségyszerűség hívta életre.

Örvenletes dokumentum ezért az 1958. évi 16. tvr., amely jogszabályalkotásunk új irányvonalára vet világot. Megmutatja, hogy az illetékes helyek, elsősorban az igazságügy-minisztérium, ma már kellően méltányolják a bírói gyakorlat hétköznapijának lassan kijegecesedő, de éppen ezért étellel teli igazságait. Elsősorban a gyakorlati jogászok számára jelent ez jóleső elismerést, de megnyugvással tölti el a jog elméleti művelőit is, mert a tudomány is csak akkor reális értékű, ha a gyakorlati tapasztalatok fundamentumára épül.

A legmélyebb, elvi jelentőségű vál-

tozásokat fellebbezési rendszerünk kapcsán hozta a tvr. E változások két főirányban jelentkeznek. Egyrészt a tényálláshoz kötöttség kivételét nem tűró merevségének áttörésében, másrészt abban, hogy anyagi jogszabálysértés esetére a másodfokú bíróságnak teljes reformatórius jogkört biztosítanak.

Ha a *gyakorlati* jelentőség szempontjából mérjük össze fellebbezési rendszerünk e két módosítását, kétségtelenül az utóbbit kell nagyobb horderejkének minősítenünk. Közismert tény ugyanis, hogy a hatályon kívül helyezések jelentős hányada a tvr. előtt annak az állapotnak volt a következménye, hogy a fellebbezési bíróság még a vádlott terhére bejelentett perorvoslat esetén sem súlyosbíthatta a büntetést. Ennek az akadálynak az elhárítása tehát érezhetően fogja gyorsítani a büntetőbíráskodást.

* *Vitacikk.* Szerzőnek az MJSZ V. Kongresszusán elmondott előadása alapján. — Szerk.

Lényegesen kisebb gyakorlati következményekkel jár a tényállás-változtatás megengedése. A Bp. 203. §-ának új szövege ugyanis igen szűk keretet szab e vonatkozásban. Csak az iratok (okiratok) alapján és csak a hiányos, iratellenes vagy helytelen ténybeli következtetéssel megállapított tényállást lehet a jövőben is másodfokon kiegészíteni, illetve helyesbíteni. S ezt a lehetőséget is korlátozza az a rendelkezés, amely szerint a másodfokú bíróság „az elsőfokú bíróság által mérlegelt bizonyítékokat az elsőfokú bíróságtól eltérően nem mérlegelheti”.

Nem tartozik e cikk keretébe annak vizsgálata, hogy mennyiben szabatos a most idézett új törvény-szöveg „mérlegelt” kifejezése, mégsem lesz érdektelen néhány szóval erre is kitérni. A tvr. hivatalos indokolásából kitűnően ugyanis mérlegelés alatt a törvényhozó nem általában a bizonyítás anyagának az ítéleti tények megállapítása céljából való értékelését érti, hanem ennek az értékelő logikai műveletnek csupán azt az esetét, amikor az ítéleti tény megállapítása — egészen vagy részben — *ellentmondó vagy hiányos bizonyítékok* egybevetése alapján történik. Erre kell következtetni abból, hogy az indokolás a mérlegelés fogalmának megvilágítása céljából kifejezetten szembeállítja egymással azt az esetet, amikor „az elsőfokú bíróság valamely tényt pl. egészben vagy részben ellentmondó vagy hiányos bizonyítékok mérlegelése alapján állapított meg”, azzal az esettel, amikor a bíróság a tényt „*nem a fentemlített mérlegelő tevékenység*, hanem az elsőfokú eljárásban még egyöntetű, ott nem vitatott adat alapján állapította meg”. (A magyarázat ilyen szembeállító módon való stilizálása minden kétséget kizár abban a vonatkozásban, hogy az idézett szöveg a „pl.” szó használata ellenére sem példálódzó utalás kíván lenni, hanem fogalom-meghatározás.)

A mérlegelés fogalmának tudományosan általában elfogadott értelmezése nem egyezik a tvr. indokolásában foglalttal. Az előbbi megvilágítására idézzük Nagy Lajost: „A bizonyítékok mérlegelése a bíróságnak az a tevékenysége, amellyel az eljárásban megállapított bizonyítékokat egyenként és más bizonyítékokhoz való kapcsolatukban — ideértve a további bizonyításra nem szoruló tör-

mányok közismert és általánosan elfogadott tételeihez való viszonyukat is — megvizsgálja, értékeli és ennek alapján egyes bizonyítékokat megállapításai alapjául elfogad, másokat pedig elvet.”¹

Ez az értelmezés sokkal tágabb, mint a tvr. indokolásé, mert nemcsak az ellentmondó bizonyítékok egymással való összemérését foglalja magában, hanem *minden* bizonyítéknak, tehát a nem vitatott és más bizonyítékkal ellentétet nem mutató bizonyítéknak az értékelését is — mind önmagában, mind pedig az egyéb bizonyítékokhoz való viszonyában.

A tvr. 15. §-ának a szövegezése tehát ebben a vonatkozásban pontatlan s így a bírói gyakorlatban bizonytalanságra vezethet. Helyesebb lett volna a Bp. 203. §-a új (3) bekezdésének második mondatát az indokolás szövegéhez hasonló félreérthetetlen módon megfogalmazni, hogy magából a tvr.-ből tűnjék ki kétséget kizáró módon a törvényhozó akarata. Nem egy példára hivatkozhatnánk ugyanis annak igazolásaképpen, hogy a miniszteri indokolás nem pótolja tökéletesen a jogszabály szövegezésbeli hiányosságait.

A hivatalos indokolás egyébként a tényállás-változtatás lehetőségét a megalapozatlanságnak csak három esetében látja lehetségesnek (hiányosság, iratellenesség és helytelen ténybeli következtetés). A tvr. szövege ennél alighanem többre jogosít, s nem kell jóstehetség annak előrelátásához, hogy a bírói gyakorlat ki is fogja terjeszteni a tényállás-változtatást a megalapozatlanság további esetére, a felderítetlenségre is anélkül, hogy ezzel akár a törvényerejű rendelet nyelvtant értelmezése, akár pedig a törvényhozó intenciója ellen vétene s fellebbezési rendszerünk elvi irányvonalától eltérne. A törvényhozó valódi szándéka ugyanis — magából a 15. §-hoz fűzött hivatalos indokolásból kitűnően — az volt, hogy azonos feltételek mellett a felderítetlenség következményeit is kiküszöbölhetővé tegye másodfokon. Csak erre lehet következtetni azokból a példák közül, amelyeket az indoklás az új rendelkezés gyakorlati megokoltságának szemléltetése végett felhoz. A magánindítványra üldözendő büncselekmény miatt indult

¹ Nagy Lajos: Ténymegállapítások felülbírlata a büntetőperben.

ügyekben az elkövetés időpontja tekintetében, vagy a testi épség elleni bűntett miatt folyó eljárásban a gyógytartam tekintetében hiányzó tényadatot — az indoklás szerint — a fellebbezési bíróság pótolhatja (kiegészítheti, helyesbítheti), ha „az elsőfokú tárgyaláson lefolytatott bizonyítás, illetőleg a felek által benyújtott okirati bizonyítékok ilyen tény megállapítására megfelelő alapot adnak”. Ez a példa félreérthetetlenül fenti állításunkat bizonyítja. Hiszen a hiányosságot éppen az különbözteti meg a felderítetlenségtől, hogy az ítéleti tényállásból hiányzó ténykörülmény tekintetében az elsőfokú tárgyalás produkált-e elégséges adatot vagy nem. Az előbbi eset a hiányosság, az utóbbi pedig a felderítetlenség. Ebből következik, hogy a tvr. indokolásában felhozott példák közül abban az esetben, amikor az elsőfokon lefolytatott bizonyítás eredménye a hiányzó ténymegállapítás megtételét önmagában lehetővé teszi, a másodfokú bíróság a kiegészítéssel (helyesbítéssel) az elsőfokú ítélet tényállásának *hiányosságot* fogja korrigálni. Ha azonban a hiányzó ténymegállapítás pótlására csupán a fellebbezési eljárás során benyújtott okirat (a Bp. 196. §-ának új (3) bekezdése) alapján kerül sor, akkor a tényállás-változtatás *felderítetlenség* okából történik.

Ahogy az elmondottakból kiderül, a tényállás-változtatás megengedése viszonylag kis mértékben fog az igazságszolgáltatás munkájának gyorsításához hozzájárulni. Hiszen a büntetőperben alig találkozhatunk olyan ítéleti ténymegállapítással, amely — legalább részben — nem „mérlegelés” eredményeképpen született (még akkor is, ha a mérlegelés fogalmát a tvr. indokolásának megfelelően konstruáljuk meg). Természetes tehát, hogy a megalapozatlanság eseteinek egész jelentéktelen hányadában nyúlhat majd ezután is a reformálás eszközhöz a másodfokú bíróság. Ennek hatását az eljárás gyorsulásán, a bíróságok munkaterhének csökkenésén alig lehet majd lemérni.

Mégsem járunk talán messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy az 1958. évi 16. sz. tvr. legfontosabb újításának a ténybeli reformáció megengedését kell tekinteni. Ennek az új szabályozásnak a jelentőségét ugyanis elsősorban *elvi* síkon kell keresni, s valódi horderejét csak akkor tudjuk felmérni, ha visszagondo-

lunk a kasszatórius és reformatórius megoldás hívei között évek óta folyó harcra, amelyet az 1954. évi V. tv. megalkotása óta a legmerevebb kasszáció képviselőinek túlsúlya jellemzett. Egyes igen tekintélyes jogászok már-már a szocializmus ügyéhez való viszony próbakövének tekintették a kasszáció—reformáció vitájában való állásfoglalást. Szerintük az egyfokú perorvoslati rendszer tisztán kasszációs alapon való felépítése ugyan nem felelne meg a gyakorlat követelményeinek, de egy vegyes megoldás annál értékesebb, annál inkább szocialista jellegű, minél több benne a kasszatórius elem és minél kevesebb a reformatórius. Egy ponton pedig a legkisebb megalkuvásra sem voltak hajlandók e felfogás képviselői: a tényálláshoz kötöttség maradéktalan érvényesülését elengedhetetlennek tartották. Ez a nézet diadalmaskodott az 1954. évi V. tv.-ben. S hiába jelezték a gyakorlat szakemberei a veszélyt: az elv mindenáron való érvényre juttatása az élettől való elszakadást eredményez, akadályozza sokkal fontosabb elveknek és érdekeknek az érvényesülését. A törvényhozásig nem jutottak el azok a józan hangok, amelyek a tényállás-változtatás tilalmának elvként való meghagyása mellett az elv merev alkalmazásából folyó gyakorlati hátrányok kiküszöbölését sürgették.

Az 1958. évi 16. sz. tvr. igazi jelentősége tehát az, hogy végre megtörte a varázst: a Bp. 203. §-ának új megszövegezésével — legalább egy vonatkozásban — megszüntette a perorvoslati rendszerünket egy alapvetően téves szemlélettől, amely az életet akarta a jogelvéhez idomítani, nem pedig fordítva.

II.

Tegyük mérlegre az 1958. évi 16. sz. tvr.-nek a tényállás-változtatás tekintetében hozott újítását. Vizsgáljuk meg, helyes-e az új rendelkezés, amely — a tvr. javaslatának indokolása szerint — a tényálláshoz kötöttség elvben való fenntartása mellett az eddigi szabályozás merevségeit kívánja feloldani. Nem azoknak van-e igazuk, akik a tényálláshoz kötöttséget előbbi merevségében kívánják fenntartani, akik szerint a kasszáció e vonatkozásban maradéktalan érvényesülése annyira fontos, hogy az igazságszolgáltatás gyakorlatában jelentkező nehézségek

enyhítéséhez fűződő érdek nem áll arányban azokkal a hátrányokkal, amelyek a legkisebb elvi engedménnyel is együttjárának? Vajon a merev tényálláshoz kötöttség nem mellőzhetetlen ismerve-e a szocialista perorvoslati rendszernek, nem éppen ez teszi-e szocialistává a perorvoslati rendszert?

Ha — mintegy vizsgálódásunk bevezetéseképpen — egészen rövid visszapillantást teszünk a perorvoslati rendszerek történetére, azt látjuk, hogy a kasszációs fellebbviteli rendszer nem a szocialista eljárásjog produktuma, hanem a nagy francia forradalomnak, tehát a polgári társadalomnak a vívmányaként jelenik meg az igazságszolgáltatás történetében. A francia forradalom a feudális társadalom osztályviszonyai között természetes nyomozó-elv alapján működő régi bíróságokat esküdt-bíróságokkal változtatta fel, amelyekben maga a nép ítélkezett a forradalom céljainak megfelelően diadalra vitt új eljárásjogi alapelvek — a nyilvánosság, közvetlenség, szóbeliség és kontradiktórium tárgyalás — messzemenő érvényesítése mellett. Nem lett volna logikus, hogy az új, népi összetételű és jelentős eljárásjogi garanciák mellett működő elsőfokú bíróság által megállapított tényállást a lényegesen kevesebb biztosítékot nyújtó másodfokú eljárásban meg lehessen változtatni. Ezért épült fel a francia perorvoslati rendszer úgy, hogy a másodfokú bíróság a ténymegállapítás tekintetében teljes mértékben kötve volt az elsőfokú ítélethez, ha pedig a jogkérdés kapcsán észlelt törvénysértést, az ítélet megváltoztatása nélkül, csak *megsemmisíteni, hatálytalanítani* (casser) volt joga. Ez a konstrukció vált alapjává úgyszólván egész kontinensünkön a perorvoslati rendszerek fejlődésének. Később kialakult az úgynevezett revizionális perorvoslati rendszer, amely lehetővé tette a másodfokú bíróságnak, hogy a tényállás érintetlenül hagyása mellett jogkérdésben *megváltoztassa* az elsőfokú ítéletet. Ez utóbbinak első jellegzetes példája az 1874. évi német birodalmi eljárási törvénykönyv.

A szocialista államok eljárásjoga tehát már készen kapta a polgári államoktól a perorvoslati szakra vonatkozó legfontosabb elveket, s azok továbbfejlesztése és szocialista tartalommal való megtöltése útján alkotta meg a maga fellebbezési rendszerét. A Szovjetunió a kasszatórius meg-

oldás elvi alapjain építette azt fel és a reformációnak csak kevés teret enged. Nagyon hasonlít ehhez a bolgár, az albán és a román megoldás; a lengyel, a német és a logújabb — az 1956. decemberében hatályba lépett — csehszlovák büntető perrendtartás viszont erőteljes reformatórius elemeket tartalmaz (bizonyos esetekben megengedi a fellebbezési bíróság előtt a bizonyításfelvételt és az elsőfokú ítélet tényállásának megváltoztatását).

A magyar büntető eljárásjog történetében korán jelentkezett a kasszáció gondolata. A francia forradalom e vívmányát először a reformkor haladó jogászai — élükön Szalay Lászlóval — kívánták megvalósítani. Később, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat a kasszáció mellett foglalt állást, s a múlt század második felének inkább a bírói gyakorlaton, mint tételes jogszabályokon nyugvó fellebbezési rendszere bizonyos mértékben kasszációs volt. Az 1896. évi XXXIII. tv. azonban — amely büntető eljárásunk első átfogó törvényi rendezését jelenti — szakított a francia hagyományokkal s a német — osztrák revíziós rendszert tette magáévá. A kétfokú perorvoslat bevezetése mellett a fellebbezési bíróság számára teljes reformatórius jogkörrel biztosított, a harmadfokú bíróság viszont, amelyhez semmisségi panasz folytán került az ügy, már csak a jogkérdést bírálhatta felül s az alsóbíróságok ténymegállapításaihoz kötve volt. Még tovább lendítette fellebbezési rendszerünket a reformáció irányában az 1928. évi X. tv. (az ún. II. Bn.) 33. §-ának az a rendelkezése, amely a semmisségi panasz bíróságának lehetővé tette a hiányos, homályos, iratellenes vagy a helytelen ténybeli következtetésen alapuló *tényállás* helyesbítését. A felszabadulás utáni törvényhozás első jelentős eljárásjogi alkotása, az 1949. évi XI. tv. bevezette ugyan az egyfokú perorvoslat intézményét, de a perorvoslat revíziós jellegén nem változtatott. Az 1951. évi III. tv. — jelenleg hatályos Büntető Perrendtartásunk — eredetileg kifejezetten reformatórius jellegű fellebbezési eljárást létesített, amelynek helyébe az 1954. évi V. tv. módosító rendelkezései folytán a kasszációs-revíziós rendszer lépett.

Mint láthatjuk, e rövid történelmi áttekintés egyáltalán nem arról győzt meg, hogy a kasszációs perorvoslati rendszert — amely több, mint egy

évszázados története során különböző társadalmak, különböző osztályérdekek büntetőbíráskodásának szolgált eszközül — a szocialista per-jog sine qua non-jának kell tekinteni.

Ugyanehhez a következtetéshez vezet el az a tény, hogy a szocialista államok perjoga napjainkban sem foglalja el egyértelműen a kasszációs rendszert, vagy — pontosabban — a kasszációs-revizíós rendszernek azt a formáját, amelyre a feltétlen tényálláshoz-kötöttség, tehát a kasszációs elem túlsúlya a jellemző. Elég rámutatni, hogy — amint már említettük — a csehszlovák, a lengyel büntető perrendtartás és a Német Demokratikus Köztársaság eljárásjoga bizonyos esetekben a tényállás kérdésében is reformációt enged, lehetővé téve a másodfokú bíróságnak a bizonyítás-felvételt és új tényállás megállapítását. A szocialista jogtudomány a problémát egyáltalán nem tekinti véglegesen lezártnak. Éppen ezért tekintélyes szocialista perjogászoknak azt a véleményét és a gyakorlatban dolgozó bírák, ügyészek, ügyvédek el nem hanyagolható részének azt az állásfoglalását, amely szerint a reformatórius elemnek a kasszációsrendszerrel szemben való előnyben részesítése lenne kívánatos — eleve politikai tévételnek, nem-szocialista álláspontnak minősíteni nem lehet. Az ilyen szemlélet legalább annyira helytelen és irreális, mint pl. annak feltételezése, hogy Vargha Ferencnek, Baumgarten Izidornak, Degré Miklósnak vagy Zehery Lajosnak a kasszációs rendszert sürgető egykori munkái valamiféle „szocialista intuición” ihletében fogantak.

Kísérjük meg azonban mélyebb, elvi igényű megalapozást adni annak a véleményünknek, hogy egy perorvoslati rendszer szocialista vagy nem-szocialista jellegének nem elsőleges ismérve a kasszációs elemek érvényesülésének foka. (Még akkor sem, ha a tapasztalat azt mutatja, hogy a legtöbb szocialista állam eljárásjoga ez idő szerint túlsúlyt biztosít ennek a megoldásnak.)

Induljunk ki abból, hogy hibásnak kell tartani a probléma olyan megközelítést, amely a perorvoslati rendszert a büntető eljárás egészéből kiszakítva, a perorvoslati szakra irányadó elveket pedig a büntető eljárásjog generális céljaitól és alapelveitől elkülönítve vizsgálja.

Ahhoz, hogy a perorvoslati rendszer jó vagy rossz voltát, szocialista

vagy nem-szocialista jellegét le tudjuk mérni, elsősorban meg kell szabálnunk az idevonatkozó elvek merev, dogmatikus, egyoldalú szemlélésétől. Tudomásul kell vennünk, hogy a perorvoslat elintézése nem öncél, hanem csupán eszköz azoknak az alapvető céloknak a megközelítéséhez, amelyeket a büntetőjog — a mi esetünkben a szocialista büntetőjog — meg akar valósítani. Következésképpen a kérdés azon dől el, hogy a vizsgált perorvoslati rendszer mennyiben felel meg ezeknek a céloknak, közelebbről: a büntető eljárásjog egészének fundamentumát képező azoknak az alapelveknek, amelyek e célok elérését elsősorban biztosítani hivatottak.

Mik azok az alapvető célok, amelyek a büntető igazságszolgáltatás előtt állnak, amelyek tehát végső fokon eligazítanak abban a kérdésben, hogy egy perjogi intézmény helyes-e vagy téves?

Visinszkij erre a következőképpen válaszol: „A bíróság alapvető kötelessége abban áll, hogy az eljárás tárgyát tevő történésre vonatkozó tényeket végérvényesen megállapítsa, hogy az így tisztázott tények segítségével megrogzítse bizonyos szemléveknek (a büntető eljárásban a vádlottnak, a polgári perben a felperesnek vagy az alperesnek) a kérdéses történéshez való viszonyát, hogy ezeket a tényeket a jogigénynek és az anyagi jog elveinek szemszögéből értékelje —, mihez a bűnvádi eljárásban ezenfelül még az is járul, hogy a vádlott cselekményeit e cselekmények társadalmi veszélyességének nézőpontjából értékelje és ehhez képest vele szemben büntető és más intézkedéseket alkalmazzon, a társadalmi és állami rend védelme, a polgárok jogainak és érdekeinek védelme szempontjából.”²

Röviden tehát: a büntető eljárás alapvető céljaként a szocialista törvényesség maralektalan érvényre juttatását kell felfognunk, amely magában foglalja a másik két átfogó célt, az objektív igazság felderítésének és az igazságszolgáltatás demokratizmusának követelményét.

A büntető eljárásnak azokat az általános érvényű irányvonalait, amelyeket a gyakorlat és az elmélet, hosszú idő tapasztalatait leszűrve, kitermelt mint a fentemlített kardi-

nális célok elérésének legbiztosabb eszközeit, a büntető eljárásjog alapelveinek nevezzük. Móra professzor ezekről a következőket mondja: „A büntető eljárási alapelvek a népi demokratikus társadalom alapjának megfelelő szocialista jogi nézeteket fejeznek ki, amelyek büntető eljárásunk megfelelő jogintézményeiben kerülnek megvalósulásra. A szocialista büntető eljárás alapelveinek és az azokat megvalósító konkrét jogszabályainak ilyen értelmű egysége megvilágítja a szocialista büntető eljárás szolgálati, segítő, aktív, védelmi és alkotó szerepét — alapja, a szocialista gazdasági rend irányában.”³

Nem lehet tehát kétséges, hogy egy perjogi intézmény — a mi esetünkben a fellebbezési rendszer — megítélésénél azt kell elsősorban vizsgálni, hogy mennyiben esik egybe az eljárásjogi alapelvekkel, mennyiben segíti vagy akadályozza az azok által célbavett feladatok megvalósulását.

De a perorvoslati rendszerek történetének előbbi rövid áttekintése s a mindennapi igazságszolgáltatási gyakorlat egyformán arról győz meg, hogy vizsgálódásunk akkor sem lehet eredményes, ha a kasszációs vagy a reformációs rendszert mint olyant kívánjuk az eljárásjogi alapelvek választóvízébe helyezni. A gyakorlatban ugyanis tisztán kasszációs fellebbezési rendszer éppúgy nem létezik, mint kizárólag reformatórius megoldású perorvoslati eljárás. A mi Büntető Perrendtartásunk perorvoslati rendszere pedig vegyes, amelyben a két ellentétes típus igen jól megfér egymás mellett. Hogy tehát reális értékű és gyakorlati hasznú legyen vizsgálódásunk, úgy vélem, mellőzhetjük a két alaptípus szocialista szempontból való értékelését és egyetlen helyes módszernek az igérkeznek, ha a fellebbezési eljárást szabályozó legfontosabb tételes-jogi rendelkezéseinket tesszük mérlegre és annak megállapítására törekszünk, hogy azok külön-külön és összességükben mennyire valósítják meg az alapelveket.

Egyesek ezt a felfogást nyilván kazuisztikusnak fogják minősíteni. Véleményem szerint azonban csak akkor lennének e hibában elmarasztalhatóak, ha vizsgálódásainkat a perjogi alapelvek összefüggő rendszeré-

² Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. 3. old.

³ Móra Mihály: Büntető eljárási jog. I. köt., 1957. 78. old.

től elvonatkoztatva, nem pedig éppen ezeknek zsinórmértékül használásával folytatnók. Aligha járunk egyébként messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a kasszáció és a reformáció hívei között évek óta folyó vita már eddig is lényegesen több hasznot hajtott volna eljárásjogunk számára, ha nem merült volna ki ennek a két másodrendű fontosságú perjogi elvnek a mikroszkopikus vizsgálatában, hanem fellebbezési eljárásunkat az említett módon, egy tágabb perspektíva természetesen fényénél szemlélte volna.

Melyek is azok az alapelvek, amelyek témánk szempontjából figyelembe jönnek, s amelyek érvényesülésének szolgálatába kell állítani mindig a kevésbé átfogó jellegű egyéb eljárásjogi elveket, amilyenek pl. a kasszáció vagy a reformáció?

Úgy gondolom, mindezenelőtt a népi ülnökök részvételének s a közvetlenségnek az alapelve.

Fellebbezési rendszerünknek e két alapelv szempontjából való értékelése járulhat hozzá elsősorban azoknak a legnagyobb problémáknak a felszámolásához, amelyek ma a vitakozó felek tisztánlátását akadályozzák. Ha vizsgálódásunk eredményeként azt állapíthatjuk meg, hogy a szocialista eljárásjog e két legerősebb pillére nálunk sértetlen, akkor — minden egyéb megfontolástól függetlenül — nyugodtan elmondhatjuk: perorvoslati rendszerünk épülete szilárd szocialista alapokon nyugszik.

A Bp. 11. §-a úgy rendelkezik, hogy az elsőfokon eljáró bíróságok egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből, a másodfokú bíróságok pedig három hivatásos bíróból álló tanácsban ítélik meg. A bírósági szervezeti törvény 8. §-a ezt azzal egészíti ki, hogy az ítélezésben a hivatásos bírakat és a népi ülnököket ugyanazok a jogok illetik meg és ugyanazok a köteleességek terhelik.

E rendelkezések demokratizmusának érzékeltetése végett egész röviden utaljunk arra a különbségre, amely a munkapad vagy az eke szarva mellől behívott, tehát valóban és közvetlenül a nép hangját megszólaltató, teljes jogú bíróként eljáró népi ülnök és az 1897. évi XXXIII. tv. által létesített egykori esküdtisékek laikus tagjai között van. Az utóbbiakat ugyanis szigorú vagyoni, nyelvi, műveltségi cenzus alapján választották ki s a törvény kifejezetten is deklarálta, hogy nem lehet

esküdt, aki napszámos vagy szolgálja. Ezeknek a legszélesebb népi tömegek kizárásával kiválasztott személyeknek a büntető eljárásban játszott szerepét a burzsoá állam egyébként is igen szűkre szabta: verdíktjüket csak igennel és nemmel való szavazás útján hozhatták meg s a büntetés kiszabása tárgyában a szakbírák maguk határoztak. Horthyék ellenforradalma azután a laikus elemnek még ezt a lényegében formális közreműködését sem tűrte el: a 6898/1919. M. E. sz. rendelettel az esküdt-bíróságok működését „ideiglenesen felfüggesztette”. Bár a rendeletet a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912: LXIII. tv. alapján hozták, huszonöt évi uralmuk alatt — nyilván merő „felelősségből” — soha nem került sor az esküdtisékek visszaállítására.

A népi ülnökök részvételének elve fellebbezési eljárásunkban közvetlenül nem érvényesül. Hogy tehát a büntető eljárás eredményességét ez a kettősség ne veszélyeztesse, mászóval, hogy a népi ülnökök szerepét a csak szakbírák részvételével lefolyó másodfokú eljárás ne tegye formálissá, elengedhetetlen követelmény, hogy a büntetőper súlypontja az elsőfokú bíróság elé kerüljön. Ezt a szocialista államok eljárásjoga azzal biztosítja, hogy az elsőfokú bíróságot teszi meg ténybíróvá. S itt találkozzunk azzal a megbonthatatlan egységgel, amely a népi ülnökök részvételének alapelve és a vizsgálódásunk alapjául szolgáló másik eljárásjogi alapelv, a közvetlenség között a szocialista eljárásjogban feltétlenül fennáll.

A közvetlenség elvét hatályos Büntető Perrenitartásunk a másodfokú eljárásban szintén csak korlátozott formában juttatja érvényre. A bizonyítási eljárást — vagyis az ügy eldöntéséhez szükséges tényadatok összegyűjtését — kizárólag az elsőfokú bíróságra, a ténybíróvá bízta s a fellebbezési bíróságnak a bizonyítékok közvetlen észlelése nélkül, az elsőfokon megállapított tényálláshoz kötötten kell határozatát meghoznia. A közvetlenségnek a perorvoslati szakban ily módon való korlátozása a modern értelemben vett eljárásjog kialakulása óta általános jelenség. Főleg pergazdaságossági szempontok indokolják. Az elsőfokú bíróságot az eljárásjogi alapelvek nyújtotta biztosítékok mellett képesnek kell tartani arra, hogy a bűnügy szempont-

jából releváns történéseket megnyugtató módon, az objektív valóságnak megfelelően rekonstruálja. Az elsőfokú eljárás előnye a perorvoslati eljárással szemben, hogy a bűncselekményhez időben közelebb esik s — a szocialista bíraskodásban ehhez hozzátehetjük még — népi ülnökök részvételével folyik le. Felesleges lenne tehát a bizonyításnak a fellebbezési bíróság előtt újból való lefolytatása, de nem is lenne célravezető, mert az időmúlás folytán a bizonyítékok (elsősorban a tanúvallomások) hiteltérlemelése csökken. Ezért a különböző fellebbezési rendszerek abban általában megegyeztek, hogy a perorvoslati bíróság tevékenységét főként a jogkérdés felülbírálására korlátozták és csak kivételképpen tették lehetővé a *tényállás* felülvizsgálatát s ennek során az esetleges bizonyítás-felvételt. A ténykérdés felülbírálatára általában külön perorvoslati fokot iktattak az elsőfokú és a csak jogkérdésre korlátozódó harmadfokú bíróság közé. Lényegében ilyen volt az 1896. évi Bp. által életre hívott fellebbezési rendszer is. Amikor azután az eljárásjog további fejlődése majlnem minden államban az egyfokú perorvoslat rendszerére tért át, a törvényhozók azzal a problémával találták magukat szemben, hogy az egyetlen perorvoslat megmaradjon-e a jogkérdés korlátai között, vagy lehetővé tegye a tényállás-változtatást is. Lényegében itt vált gyakorlati jelentőségűvé a kasszáció és a reformáció problémája.

E roppant nehéz elvi kérdés két táborra osztotta a jogászokat: a tényálláshoz kötöttség híveire és ellenzőire.

A tényálláshoz kötöttség védelmezői a közvetlenség elvének töretlensége mellett szállnak síkra. Érvelésük szerint a bíróság tényállást megállapító tevékenységének, nevezetesen a bizonyítékok észlelésének és mérlegelésének mólja, kizárja annak lehetőségét, hogy a csak iratok alapján ítélező felsőbíróság ebben a vonatkozásban megbízható döntést hozhasson.

Minthogy a mi perrenitartásunk és a szocialista államok többségének perjoga a tényálláshoz-kötöttség elvi alapján áll, vizsgáljuk meg közelebbről ezeket az érveket.

A bíró magát a bűncselekményt, amelyet el kell bírálania, közvetlenül nem észleli. Kénytelen ezért azt bizonyítás felvételével rekonstruálni.

Az ő észlelésének közvetlen tárgya tehát a bizonyíték: a tanúvallomás, a szakértői vélemény, a tárgyi bizonyíték. A múltban lejátszódott történeti tényeknek ilyen módon való megállapítása igen komplikált logikai művelet. Ennek során a bíró elsősorban igyekszik megragadni mindazokat az adatokat, amelyekre nézve a bizonyító-eszköz felvilágosítást nyújthat. Eközben figyelemmel kell lennie azokra a körülményekre, amelyek a bizonyíték megbízhatóságát befolyásolják. Ilyenek pl. a tanú fel-fogóképessége, emlékezetének megbízhatósága, előadókészsége, szavahihetősége, tárgyilagossága, műveltségi foka, az, hogy tudomását milyen forrásból meríti stb. Hogy ezeknek a körülményeknek a megállapítása tekintetében milyen döntő jelentősége van a közvetlen észlelésnek, azt mindenki tapasztalta, aki az igazságszolgáltatás munkájában bármilyen minőségben tevőlegesen részt vesz. Nem kell hangsúlyozni, hogy adott körülmények között mekkora súllyal eshet latba a vádlottnak vagy a tanúnak egy-egy spontán „elszólása” vagy gesztusa, egy arcfintora, gúnyos mosolya, magatartásának hirtelen megzavarodása, a szembesítéskor tanúsított viselkedése, raffinált vagy primitív előadásmódja, következetes „mellébeszélése” vagy egyenes, nyílt vallomástétele, erőszakos cselekmények esetén a vádlott és a sértett fizikai adottságainak egymáshoz való viszonya stb. (Nem véletlen az a közismert tény, hogy a jó bíró egyik legfontosabb tulajdonsága a mélységes emberismeret.) A bizonyítás anyagának összegyűjtése tehát szintetikus tevékenység.

De ezzel egyidőben a bírónak egy éppen ellenkező irányú, analitikus tevékenységet is ki kell fejtenie. Ennek során a vallomást intellektusának ítélőszéke elé vonja, szigorú kritikának veti alá, leválasztja róla mindazt, amit az objektív észlelésen túl tartalmaz, mindazt, ami a tanú egyéniségéből, szubjektív adottságai-ból tapadt a bizonyítéokra, s ami így az objektív valóságra való következtetés szempontjából használhatatlan.

Ennek a kétirányú, de egymástól csak logikailag elkülöníthető, ténylegesen egy időben kifejtett szellemi műveletnek az eredménye még mindig nem használható fel teljes egészében az ítéleti ténymegállapítás munkájában. A felmerült tényadatok közül ki kell válogatni a konkrét bün-

ügyben releváns tényeket, azaz a bizonyításvétel során reprodukált történeti tényeket a bűncselekmény absztrakt törvényi tényállása szempontjából meg kell szűrni. Ez a művelet időben természetesen ugyancsak egybeesik az előbb említettekkel.

Az egyes bűncselekmények historikuma sokszor igen komplikált. Természetes tehát, hogy a tárgyalás legtöbbször nem produkál minden releváns ténykörülményre nézve közvetlen bizonyítékot. Már pedig az egyes ítéleti ténymegállapításokat tökéletesen zárt oksági kapcsolatnak kell egybefűznie, különben az ítélet nem nyugszik biztos alapon, nem „megalapozott”.

Ezeket a hézagokat a bíró úgynevezett ténybeli következtetés útján igyekszik kitölteni úgy, hogy a valóságban megtörtént eseménysorozat hiányzó adataira a bebizonyított más tényekből von le következtetést az általános tapasztalat, a köztudomás és a tudományos igazságok figyelembe vételével. Ez a szellemi művelet a logika terminus technikusaival kifejezve: szillogizmus, amelynek promisszából deklukció útján jutunk el a konklúzióhoz. Cselcov a következtetésnek ezt a módját a következő példával világítja meg. Az orvostudomány megállapítása szerint a fagyás folytán bekövetkezett halál minden esetben ún. Visnyevszkij-féle foltok figyelhetők meg a gyomor nyálkahártyáján. Ha tehát a sértett boncolása ilyen foltokat mutat ki, bizonyítottan kell venni, hogy a halál oka megfagyás volt.

Lényegében a bírói ítélet szillogizmusok egész komplikált rendszere. Nemesak a bűncselekmény törvényi tényállását kitöltő tényekhez, hanem a bűnösség, a minősítés vagy a büntetés kiszabás szempontjából lényeges ténykörülményekhez is gyakran következtetés útján jut el a bíróság. A ténymegállapító munka persze nem korlátozódik a formális logika szabályainak egyszerű alkalmazására. Jelentős szerepet játszik benne a bíró szubjektív törekvése, képessége, egyénisége is.

Sztrogovics így ír erről: „Az igazság keresésére irányuló eljárás a büntetőperben feltételezi az annak keresésére irányuló szabadságot és megköveteli azt, hogy a vizsgálat szervei és az ítélőbíróság minden lehető bizonyítási anyagot egybegyűjtsenek, a legkülönbözőbb változatokat — verziókat — is ellenőrzésk és kellő

tájékozódást szerezzenek az olykor igen bonyolult és ellentmondó körülmények, tények és értesülések felől. Hiszen a büntető eljárás tárgyát az emberek cselekedetei, eljárása, magatartása, valamint azok az indítékok és szándékok alkotják, amelyek az embereket ennek vagy annak a cselekedetnek a végrehajtására ösztönözték, annál vezették. Ezeknek a cselekedeteknek — és ezek indító-okainak — a megállapítása, a büntetőügyben résztvevő személyek tekintetében való tájékozódás, valamint annak az élethezvetetnek helyes megértése, amely a bűnügy tényálladékanak egyéni alakját öltötte fel —, bonyolult és nehéz munka, amely az ítélőbírák minden belső, szellemi erejének a megfeszítését követeli. Más szavakkal kifejezve: a büntetőügyben szereplő objektív igazságot csak akkor lehet megtalálni, ha annak felderítésére határozott irányt vesz mind a vizsgálati szerveknek és az államügyészségnek, mind az ítélőbíróságnak mindennemű szubjektív erő kifejtése.” Itt kell arra is rámutatni, hogy a nép képviselőinek részvételével működő szocialista bíróságok esetében az igazságos ítélet meghozása nemesak a *szakbíró* egyéniségének aktív szerepétől függ, hanem a *népi ülnökök* ítélkezési tevékenységétől is, amely a dolgozó nép józan igazságérzetének, osztályöntudatának érvényesülését is biztosítja.

A fentiek talán kissé hosszadalmas kifejtése azért látszott szükségesnek, hogy érzékelhető legyen a bíróság ténymegállapító tevékenységének rendkívül bonyolult volta. E körülmény jelentőségének helyes felmérése nem hagyhat kétséget az iránt, hogy az ítéleti ténymegállapítások megtételét csak olyan bíróságra szabad bízni, amely a bizonyítékokat a nép képviselőinek aktív részvétele mellett, közvetlenül észlelte. Az ellenkező megoldás nem nyújt megnyugtató biztosítékot arra, hogy a megállapításra kerülő ítéleti tények az elbírált bűncselekmény történeti tényeivel meg fognak egyezni. Más szóval a közvetlenség elvének mellőzése ez esetben a büntetőeljárás egyik legfontosabb célját, az objektív igazság felderítését veszélyeztetné s az igazságszolgáltatás demokratizmusa követelményének sem felel meg.

Ha ezek után saját házunk táján tekintünk körül, joggal elmondhatjuk, hogy Büntető Perrendtartásunk 1954. évi novellája a tényálláshoz

kötöttség elvként való elfogadásával olyan jellegű fellebbezési rendszert honosított meg, amely alkalmas a szocialista igazságszolgáltatás alapvető céljainak előmozdítására.

Mégis azt kellett tapasztalunk úgyszólván a novella hatályba lépése óta, hogy napról napra erősödik azoknak a tábora, akik a fellebbezési eljárást szabályozó egyes rendelkezések módosítását követelik. (Nem azokra gondolok itt, akik eleve a reformatórius megoldás hívei, hanem éppen azokra, akik a fenti okfejtést elfogadják s elvileg helyeslik a tényálláshoz kötöttséget.) Különösképpen jellemző tünet volt az, hogy a reformért kiáltó hangok legnagyobb erővel a gyakorlati jogászok táborából hallatszottak. Mi volt ennek az oka?

A sokszor nagyon megfontolásra érdemes ilyen nézeteket számos újságcikk, nyilvános és nem nyilvános vita hozta felszínre, legutóbb pedig az 1958. évi 16. sz. tvr. széleskörű előkészítése a pro és kontra felhozható érvek tömegével ismertette meg az érdeklődőt. A vélemények divergálása alapjában arra volt visszavezethető, hogy a gyakorlati szakemberek, elsősorban a bírák, úgy érezték, hogy a törvényi rendelkezések több olyan esetben is megkötik a fellebbezési fórum kezét, amikor ez nem feltétlenül szükséges a közvetlenség elvének a fenti értelmezése szerint való érvényesüléséhez, s ezzel indokolatlanul nehezítik, lassítják a büntető eljárást. Ugyanakkor az ellentábor hívei mereven ragaszkodtak az 1954. évi V. tvr. szerinti rendezéshez, amely szerintük megfelel a szocialista ügyintézés követelményeinek, s amelyet a gyakorlat által javasolt módosítások — különösképpen a tényálláshoz kötöttségnek akár csak legcsekélyebb mértékű áttörése is — alapvetően változtatnának meg s fellebbezési rendszerünkben ilyen változtatások esetén megszűnnék a kasszatórikus elem túlsúlya, ami — szerintük — egyet jelentene a szocialista jelleg feladásával. Az utóbbi állásponttal kapcsolatos nézetemet már előljáróban kifejtettem, amikor elhatárolni igyekeztem magamat azoktól, akik a kasszációban fetist, de legalábbis dogmát látnak s a reformáció elleni harcot egy „szocialista ellenreformáció” pátozával folytatják. A másik tábor apróbb-nagyobb jelentőségű, indokolt vagy kevésbé indokolt módosító javaslatának boncolgatása viszont meg-

haladná e cikk kereteit. (Az idevonatkozó kívánságok és elképzelések a Magyar Jog hasábjain megjelent számos írásból s a jogászok különféle összejöveteleinek vitaanyagából amúgy is közismertek.)

Ezen a helyen elvi igényű érveléssel szeretném kimutatni azt, hogy az 1958. évi 16. sz. tvr.-nek a tényállásváltoztatást korlátozottan megengedő rendelkezése nem veszélyezteteti fellebbezési rendszerünk szocialista jellegét, s egyúttal támogatni szeretném azokat, akik a tényálláshoz kötöttséget akarják fellebbezési rendszerünk alapjaként meghagyni, de a gyakorlati élet követelményeinek megfelelő engedményekkel.

Az imént vizsgáltuk meg a bírói ténymegállapítás komplikált logikai folyamatát s vontuk le belőle azt a következtetést, hogy az objektív valóságnak megfelelő tényállás megállapítására csak az a bíró lehet képes, aki a bizonyítékokat közvetlenül észlelte, akinek tehát módjában van a vádlott vagy a tanú pusztá szavain túl mindazokat az egyéb jelenségeket is mérlegre tenni, amelyek csak a kihallgatott személy magatartásának közvetlen észlelése útján tapasztalhatók.

Ez a tétel mindenképpen helytálló *személyek* kihallgatásával kapcsolatban, hiszen a legjobb tárgyalási jegyzőkönyv sem tartalmaz sokkal többet a vádlott vagy a tanú által vallott szavaknál, úgyhogy a másodfokú bíróság számára az elsőbírói észlelés anyagából lényegében csak ezek maradnak meg. A szóbeli vallomásokkal kapcsolatos közvetlen benyomásokat tehát az ügyintézés jelenlegi technikai módszerei mellett pótolni nem lehet.

Teljességgel más azonban a helyzet az egyéb bizonyítékok, nevezetesen a szakértői vélemény, a szemle és a tárgyi bizonyíték esetében. A szakértői szubjektívumának nincs jelentősége a szakvélemény megbízhatósága szempontjából, hiszen az ő személye gyakorlatilag nem egyéb, mint a bíró számára szükséges speciális szakismeretek megtestesülése. A szakértői vélemény legfeljebb a szakszerűség szempontjából, azaz kizárólag objektív szempontból értékelhető, s erre az értékelésre az iratok alapján — a kihallgatás közvetlen benyomásai nélkül — eljáró másodfokú bíróság éppen úgy képes, mint az elsőfokú. Sőt az sem jelenti a közvetlenség elvi szempontjainak szám-

bavehető sérelmét, ha a fellebbezési tárgyaláson a szakértő meghallgatásának megismétlésére, esetleg új szakértő meghallgatására kerül sor. (A szakértő perbeli szerepének „személytelen” volta érdekesen tükröződik tételes törvényünkben. A Bp. 94. és 160. §-a a vádlott, a 109. § (3) bek. és a 163. § (3) bek. pedig a tanú kihallgatásával kapcsolatban arra kötelezi a bírót, hogy a kihallgatás kezdetén nyomban győződjék meg az illető személy fontosabb személyi adatairól. Ezzel szemben a Bp. 111. §-ának (1) bekezdése, illetve a 163. § (3) bekezdése a szakértő meghallgatásánál csupán a személyazonosság megállapítását kívánja meg — természetesen a perbeli érdekelttség tisztázása mellett.)

Fejtegetésünk vonatkozásában a szakértői bizonyítással egyező a helyzet a szemlével és a tárgyi bizonyítékkal kapcsolatban. A közvetlen megismerés a másodfokú bíróság által is elvégezhető s a közvetlen érzékelés minden előnyét — legtöbbször az időmúlásra való tekintet nélkül — a másodfokú bíróság ugyanúgy élvezi, mint az első. A közvetlenség elvének érvényesülése tehát nem szenved csorbát akkor sem, ha a szakértői vélemény, a szemle és a tárgyi bizonyíték kapcsán a másodfokú bíróságot nem köti az elsőfokú megállapított tényállás.

Itt nyomban le kell szögeznünk, hogy ezek az elgondolások kizárólag a *felülbírálat* módjának meghatározására vonatkoznak, de semmiképpen nem kívánják módosítani a bizonyítás általános szabályait. Olyan tény tehát, amelyet általában vagy in concreto csak tanúvallomással lehet bizonyítani, a másodfokú bíróság sem állapíthat meg pl. okirat (nevezetesen a tudomással bíró személy írásbeli nyilatkozata) alapján.

De gombolyítsuk tovább az iménti logikai fonalat! Kifejezetten mellőzhetőnek látszik a közvetlenség-nyújtotta biztosíték olyan tények megállapítása esetén is, amelyek bizonyítása általában nem szükséges (köztudomású, a tudomány által elfogadott és olyan tények, amelyekről a bíróságnak hivatalos tudomása van). Ezek másodfokon való megállapításának sem lehet akadály a, hogy a fellebbezési bíróság csak az iratok alapján ítélkezék.

Ha a kifejtettek szerint elfogadjuk, hogy a szakértői vélemény, a szemle, a tárgyi bizonyíték, továbbá a bizo-

nyításra nem szoruló tények figyelembe vétele alapján másodfokon való ténymegállapítás nem sérti a közvetlenség alapelvét, egy igen nehéz újabb kérdés tornyosul elénk: az ilyen módon megállapított új tényeket miként használhatja fel a másodfokú bíróság a felülvizsgálat során?

Kétféle helyzet adódhat aszerint, hogy a másodfokon megállapított új tény tekintetében az elsőfokú bíróság tett vagy nem tett ténymegállapítást.

Az előbbi esetben — ha tehát az újonnan megállapított tényről eltérő ténymegállapítás található az elsőfokú ítéletben — fenti okoskodásunknak megfelelően megint két lehetőség között kell különbséget tennünk. Ha az elsőfokú bíróság az eltérő tényről olyan bizonyíték közvetlen észlelése alapján állapította meg, amelylyel kapcsolatban a közvetlen észlelésnek pótolhatatlan jelentősége van (személyek kihallgatása), akkor a fellebbezési bíróság számára csak a kasszálsági lehetősége engedhető meg. Ha azonban az elsőfokú bíróság az eltérő tényről egyéb bizonyíték alapján (szakértő meghallgatása, tárgyi bizonyíték megismerése stb.) állapította meg, a fellebbezési bíróságnak meg kell adni a lehetőséget arra, hogy az új tényeket bevonja a mérlegelés körébe s a vonatkozó elsőbírói ténymegállapítást — kialakult meggyőződésének megfelelően — esetleg megváltoztassa.

Abban a második esetben, ha az elsőfokú bíróság ítéletében eltérő ténymegállapítás nincsen, szintén indokolatlan lenne a fellebbezési bíróságot megfosztani annak lehetőségétől, hogy az általa megállapított tényekkel az ítéleti tényállást maga kiegészítse.

Ezeknek az elgondolásoknak a korlátlan érvényre juttatása azonban nem lenne összeegyeztethető a Bp. 177. §-ában foglalt azzal a kardinális jelentőségű tétellel, hogy a bizonyítékokat a maguk *összességében* kell értékelni. (E szabály egyébként megtalálható valamennyi szocialista eljárásjogban s helyessége aligha vitatható.)

A másodfokon a fentiek szerint megállapított, illetve megváltoztatott tényeket ugyanis össze kell vetni a bűnyűgyben már előbb megállapított releváns tényekkel s a jogi elbírálás megalapozására szolgáló ítéleti tényállást csak valamennyinek együttes mérlegelése útján lehet megállapí-

tani. Feltétlenül sértené az elsőfokú bíróság mérlegelési szabadságát, ha a másodfokú bíróság bármilyen okból úgy változtatná meg, illetve egészítené ki az ítéleti tényállást, hogy közben olyan ténymegállapítás is módosításra kerülne, amelyet az elsőfokú bíróság — legalább részben — tanú vagy vádlott vallomásának mérlegelése alapján állapított meg, ha mindjárt csak ténybeli következtetéssel is. Ha pl. az elsőfokú bíróság a tanúvallomásokat is mérlegelve állapított meg a vádlott terhére lopás büntetést megvalósító magatartást, idevonatkozóan a tényállás fellebbezési fokon való megváltoztatásának semmiképpen nem lehet helye.

Meg lehetne viszont engedni azt, hogy az ítéleti tényállásnak olyan részei tekintetében, amelyeket az elsőfokú bíróság kizárólag szakértői vélemény, szemle, tárgyi bizonyíték vagy bizonyításra nem szoruló körülmény figyelembe vételével állapított meg, a fellebbezési bíróság a tényállást *megváltoztathassa*, illetve *új tényeket* rögzítsen, amennyiben a megváltoztatás, illetve kiegészítés nem vezet olyan eredményre, amely az elsőfokú bíróság által közvetlenül észlelt tanúvallomás vagy vádlotti előadás mérlegelésének eredményével ellenkezik.

Ha pl. az elsőfokú bíróság az említett bűnyűgyben kizárólag szakértő útján vagy okirat alapján állapította meg a kárérték szempontjából lényeges azt a körülményt, hogy az eltulajdonított ingószágnak mi volt a vádbeli időben a forgalmi ára, a fellebbezési bíróságnak meg kellene engedni, hogy új szakértői bizonyítás vagy új okirat alapján e vonatkozásban tényállást *változtasson*. Ha pedig elsőfokon idevonatkozó tények megállapítására egyáltalán nem került sor, lehetővé kellene tenni, hogy a fellebbezési bíróság e körülmények tekintetében szakértő meghallgatása vagy okirat beszerzése alapján *kiegészítse* a tényállást. (Okirat alapján ezt a 16. sz. tvr. már meg is engedi.) Ezeknek az új bizonyítékoknak, illetve új tényeknek a figyelembe vétele ugyanis semmiképpen nem változtatja meg az elsőfokú bíróság mérlegelését, sem a tanúvallomások alapján megállapított *egyes tények* tekintetében, sem pedig a tanúvallomásoknak az *összes bizonyítékokkal együtt* való mérlegelése vonatkozásában.

Meg kell természetesen fontolni az ellenvéleményt is, amely szerint még

a most említett viszonylatban is megnyugtatóbb a tényállás megállapítása, ha azt az a bíróság teszi, amely az egész bizonyítás anyagát együttesen észlelte. Zehery így beszél erről: „A szakértői vélemény pl. mint az érzéki észlelés (lelet) eredményének értékelése, a ténymegállapító bíró szempontjából rendszerint csakugyan az *értelmi* észlelés körébe tartozik, de csak a maga *egyediségében*. Márpedig a bírói ténymegállapítás nem *egyes részleteiben*, hanem *egész teljességében* szintetikus, illetőleg (az ítélezési funkciói kritikai vonatkozásában) analitikus működés. A szakértői véleményi, a szemletárgyat a tanúvallomással vagy az egyéb bizonyítékokkal összevetve, egybefüggően kell a történeti valóság megállapítása érdekében felhasználni. A szemletárgy vagy a szakértői szemle tekintetében tehát az érzéki és értelmi észlelés irányában divergáló lelki művelet csak a logika sikerében válik ketté, a valóságban azonban — figyelemmel arra, hogy a történeti igazság híuen és teljesen csak a bizonyítékok egybefüggő mérlegelésével állapítható meg — össze-folyik.”

Nehéz lenne tagadni ennek az érvelésnek a helytálló voltát. Mégis úgy látom, helyesebb az olyan tételes-jogi szabályozás, amely a fent kifejtetteknek megfelelő, szűkebb körre korlátozott reformációt enged a másodfokú bíróság számára. Az elvi, elméleti szempontból végsőkéig következetes Zehery-féle állásponttal ugyanis — amelynek lényegében megfelel ma Szabó Imre akadémikus és Móra Mihály professzor nézete — szemben áll a gyakorlat érdeke.

A másodfokú bíróság ugyanis általában nagyobb tapasztalattal, magasabb képzettséggel rendelkezik, mint az elsőfokú. Természetes tehát, hogy csak oly mértékben szabad az ügy felülbírálásában korlátozni, amennyire ezt a büntetőeljárás alapvető célkitűzései feltétlenül megkövetelik. Hogy a tényállás tekintetében hol kell keresnünk ezeket a határokat, arra előbbi hosszás fejtegetéseinkből választ kaptunk. Úgy érzem, hogy azokban az esetekben, amelyek tekintetében a közvetlenség elvének sérelme nélkül megengedhetőnek találjuk a tényállás-változtatást, a gyakorlati előnyök sokszorosán ellensúlyozzák azt az inkább csak teoretikus jelentőségű aggályt, amit az új bizonyítéknak az egész bizonyítási

anyagot közvetlenül nem észlelő másolbíróóság által való mérlegelése a Bp. 177. §-ában foglalt említett rendelkezés vonatkozásában kelt. A ténybeli reformálás számára általunk kijelölt keret ugyanis a gyakorlatban renki kívül szűk, hiszen a büntetőítélet ténymegállapításai között elenyészően csekély azoknak az aránya, amelyek legalább részben nem alapulnak vádlott vagy tanú vallomásának mérlegelésén, minthogy a vádlottat és a tanút az elsőfokú bíróság a bűnügy min len releváns körülményére kihallgatja. A másodfokú bíróság számára ténykérdésben biztosított mérlegelési lehetőség tehát mind mennyiségileg, mind érdemi jelentőség szempontjából általában elenyésző lenne az elsőfok mérlegeléséhez képest és ez utóbbihoz viszonyítva csupán kiegészítő, járulékos jellegű lenne. Hogy pedig a fentiekben helyesnek talált nem jelentős elvi engedménnyel mekkora gyakorlati előnyök járnának együtt az ügyintézés gyorsasága, az állampolgárok zaklatásának csökkenése, sőt az ítélkezés érdemi megjavítása s nevelő hatásának fokozása terén, az — mint már utaltunk rá — írásban és szóban közölt vélemények tömegéből közzismert.

Különböző elvek és érdekek keresztezik egymást ezen a ponton, valamely irányban tehát meg kell alakulni. Hogy melyik ez az irány, arra az utolsó évek bírói gyakorlata s a gyakorlati jogászok úgyszólván egy-

öntetű kívánsága félreérthetetlenül rámutatott.

Állásfoglalásunkkal megközelítően egyező nézetet vallott egyébként a régi jogászok közül Finkey, Balás P. Elemér és Szolnok Jenő, újabban pedig igen alapos és elmélyült tanulmányában Nagy Lajos.⁴

Utaljunk arra is, hogy a másodfokon való tényállás-változtatás egyáltalán nem ismeretlen a hatályos szocialista eljárásjogi törvényekben.

Az igaz, hogy a szovjet és bolgár büntető perrendtartás ugyanúgy kizárja a tényállás-változtatást, mint a mi 1954. évi V. tv.-ünk. Ezzel szemben a német, a lengyel és a csehszlovák büntető perrendtartás az általában vázolt elvi megoldásnál is tágabb reformatórius jogkört biztosít a fellebbezési bíróság számára.

A csehszlovák Bp. 278. §-a pl. ezt mondja: „Ha a fellebbezési bíróság szükségesnek tartja, — az olyan ténymegállapítások helyességével és teljességével kapcsolatos kétségek eloszlatása végett, amelyekre az elsőfokú bíróság határozatát alapítja, továbbá az ügy kielégítő felderítése céljából — a fellebbezési tárgyalás során megismételheti az elsőfokú bíróság által felvett bizonyítást és további bizonyítást is felvehet.”

A lengyel Bp. leszögezi, hogy a felülvizsgálati bíróság (ott az elsőfokú perorvoslat neve felülvizsgálat)

⁴ Nagy Lajos: Ténymegállapítások felülbíráta a büntetőperben.

„az ügy lényegére” nem folytathat le bizonyítást. Megengeji azonban hogy kivételesen, ha ezt szükségesnek tartja, a tényállás kiegészítése végett bizonyítást folytathasson, de az elsőfokon fogatosított bizonyítást „egészen vagy jelentős részében” nem ismételheti meg.

Tudni kell, hogy a másodfokú bíróság Csehszlovákiában két laikus bíró közreműködésével, Lengyelországban pedig három szakbíróból álló tanácsban működik.

Végső konklúzióként tehát hadd szögezzem le: örömmel üdvözlöm az 1958. évi 16. sz. tvr.-nek a tényállás-változtatást lehetővé tevő rendelkezéseit s igen nagy elvi jelentőséget tulajdonítok azoknak. Egy dogma omlott itt össze az élet pergőtűzében és jogszabályalkotásunk új módszere garancia arra, hogy a jövőben ne szülessenek újabb dogmák. Nemcsak nem osztom Móra professzornak a Magyar Jog 1958. évi 1. számában közölt „Szempontok a büntető perorvoslati rendszerünk revíziójához” című cikkében foglalt aggályokat, hanem — amint az elmondottakból kitűnik — elvi törés nélkül kiterjeszhetőnek tartom a ténybeli reformálás lehetőségét — az ismertett korlátok között — a szakértői vélemény, a szemle és a tárgyi bizonyíték alapján megállapított tényekre, valamint a bizonyításra nem szoruló tényekre is.

Neményi Béla

JOGIRODALOM

Egzisztencializmus a jogfilozófiában
(Georg Cohn: Egzisztencializmus és jogtudomány*)

A modern burzscá jogbölcselet jelenlegi helyzetének és alakulásának egyik jellemző sajátossága: az egzisztencialista filozófia ismeretelméletére és ontológiájára épülő, új jogfilozófiai irány megjelenése, egyre szélesebb elterjedtsége és befolyása a burzscá jogfilozófiára s az egész burzscá jogtudományra általában. Az egzisztencialista jogelmélet behatolását a jelenkori burzscá jogtudományba nemcsak az utóbbi években megjelent számos egzisztencialista jogfilozófiai tanulmány és mo-

nográfia¹, hanem e művek és az egzisztencialista felfogás hatásának a burzscá tételes jogtudomány egyes ágaiban (pl. a büntetőjogra²) kétség-telenül fellelhető nyomai is szemmel láthatóan tanúsítják. S hogy az

¹ Ld.: W. Maihofer: Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie. Vittorio Klostermann, Frankfurt/a M. 1954.; G. Husserl: Recht und Zeit. Frankfurt, Klostermann, 1955.; E. Fechner: Rechtsphilosophie. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1956. Naturrecht und Existenzphilosophie. Arch. für Rechts- und Sozialphilosophie 1955. 305-325. old.; J. Thyssen: Staat und Recht in der Existenzphilosophie. Arch. für Rechts- und Sozialphilosophie. 1954. XI/1/1.; Zur Rechtsphilosophie des Als-Seins. Arch. für Rechts- und Sozialphilosophie. 1957. XLIII/1.; G. Quadri Gius naturalismo o paradossia come problema per la filosofia dell'esistenza e per l'eudemonismo dei valori. Rivista Internazionale Fil. del diritto. 1955. 327. old.; G. di Robilant: Richiami all'esistenzialismo nella recente filosofia del diritto tedesca. Riv. Int. Fil. del diritto. 1957. I. 18-39. old. stb.

² Ld.: Th. Württemberg: Défense sociale. Ziele und Wege einer neuen kriminalpolitischen Bewegung. Monatsschrift für Kriminalogie und Strafrechtsreform. Sonderheft zum IV. Congrès International défense sociale vom 2-6. April 1956 in Milano, 65. old.; J. Sawicki: Vom „irrenden Gewissen“ im Strafrecht. Rechtswiss. Inf. 1954. August, 395. old.

egzisztencialista jogfilozófia nemcsak Nyugat-Európa egyes országaiban, így különösen Nyugat-Németországban hódított tért — bár kétségtelen, hogy itt a legelterjedtebb —, hanem hatása ez országok határain kívülre is eljutott s így a jelenkori burzscá jogelmélet alakulására általában jellemzőnek látszik, azt a tengerentúli államok jogfilozófiájára gyakorolt befolyásának — egyelőre ugyan még szórványos és csekélyebb — jelei is jól mutatják.³ Az egzisztencialista filozófia tételeire és megállapításaira épülő jogbölcseleti irodalom egyik kiemelkedő, standard műve: Georg Cohnnak „Egzisztencializmus és jogtudomány” c. 1955-ben megjelent munkája. A továbbiakban megkíséreljük Cohn könyvét néhány

³ W. Dallmayr: Integrierung und Differenzierung in der nord- und südamerikanischen Rechtslehre. Arch. für Rechts- und Sozialphilosophie. 1957/3. 399-417. old.

* Existenzialismus und Rechtswissenschaft. Kommissionsverlag, Helbing et Lichtenhahn, Basel, 1955. 191 old.

kritikai megjegyzés kíséretében bemutatni.

1. Az új jogelmélet ismeretelméleti alapjai

Cohn munkájának bevallott és nyíltan hirdetett célja az ún. Begriffsjurisprudenz megsemmisítése és felváltása az egzisztencialista jogtudománnyal. De Cohn a Begriffsjurisprudenzben nem a burzsoá jogfilozófiának eme elnevezéssel jelölt, meghatározott irányát érti, hanem minden eddigi olyan jogfilozófiát, beleértve a marxista jogelméletet is, amely a jog lényegét a racionális fogalmi gondolkodás útján próbálja megragadni s a jogot mint normát, magatartási szabályt fogja fel. Az ekképp felfogott Begriffsjurisprudenz bűne tehát a racionális fogalmi gondolkodás és a jognak normaként való felfogása. Cohn könyvének jelentős részében arra törekszik, hogy az eddigi jogfilozófia e két alapvető tételének téves voltát és tarthatatlanságát kimutassa. Ezért mindenekelőtt a racionális megismerést és fogalmi gondolkodást semmisíti meg. A racionális megismerés és a logika fogalma elleni hadakozása kétféle módon történik.

A racionális gondolkodás elleni küzdelem első változatánál a diszkurzív, metafizikus gondolkodás és a dialektikus ellentmondásokkal telített, dinamikus változó valóság ellentmondásából indul ki. Minthogy a valóság dinamikus változó, állandó, eleve mozgásban és fejlődésben van, míg a fogalmak által ezzel szemben nyugalom és rend jön gondolkodásunkba és életünkbe, hitünkbe, a tudományba és a jogba, ezért a fogalmak nem alkalmasak arra, hogy ezt az állandóan változó és fejlődő, eleven valóságot megragadják. „Általában a logikai gondolkodás statikus világképet feltételez, ami a dinamikus valóságnak nem felel meg.” (21. old.) Abból a valóságos tényből és helyes megállapításból, hogy a fogalomban van bizonyos merevség, nyugalom, tartósság, állandóság a szakadatlanul változó és fejlődő dinamikus valósággal szemben, valamint hogy a diszkurzív, metafizikus gondolkodás nem képes ezt a nyugtalan, örökké mozgó valóságot megragadni, nem hogy a dialektikus fogalomalkotás-hoz jutna el, hanem ellenkezőleg, a dialektikus ismeretelmélet előtt az ajtót becsapva, arra a következtetés-

re jut, hogy a dinamikus valóság a racionális fogalmi gondolkodás számára megismerhetetlen, ezt ésszerű gondolkodás útján egyáltalán nem ragadhatjuk meg, csak egzisztencialista módon átélhetjük. Az egzisztencialista jogfilozófia tehát tagadja a racionális megismerés lehetőségét, általában a valóság megismerhetetlenségét és előre nem láthatóságát állítja, kétségesse téve ezáltal nemcsak a jogtudomány, hanem minden tudomány létét és irracionális, intuitív megismerés talajára helyezkedik. Hogy itt is — mint az irracionális filozófiáknál általában — egy valódi dialektikus ellentmondásnak abszolúttá való felfújásáról, az ésszerű megismerés korlátainak a megismerésnek általában korlátaivá merevítéséről, s ekként a probléma észfelettivé, irracionálissá mitizálásáról van szó, nyilvánvaló.⁴

A logika fogalmai és az ésszerű gondolkodás elleni támadás másik módjának alapjául az objektív idealizmus, különösen Platon és Hegel filozófiájának azon hibás elméleti tétele szolgál, mely szerint az a priori „fogalom” és „eszme” megelőzi a valóságot, s nem a fogalmat vezetik le a valóságból, hanem fordítva, a valóság csak a fogalom megvalósulása. „A fogalmi gondolkodás a Dasein súlypontját, az igazit és valóságost a fogalomban, a „lényegben”, a normában keresi, míg az egyes tárgyakat, a konkrét helyzeteket csak mint múlt, meglehetősen különböző példákat fogja fel, amelyek az alapot képező elveket vagy fogalmakat mindig csak megközelítően valósítják meg”. (13. oldal.) Cohn az objektív idealista filozófiának ezt a helytelen és a valóságos összefüggésekkel szemben álló megállapítását és alapvető gondolatát abszolutizálva, érvényességi körét jogtalanul és megengedhetetlenül a racionális fogalmi gondolkodásra általában kiterjesztve, minden racionális gondolkodást és megismerést elmarasztal és mindenféle fogalmat száműz a gondolkodásból.

De az említetteken túlmenően a racionális fogalmi megismerés gondolata akkor is lehetetlen és tarthatatlan, ha mint a dialektikus materializmus teszi, azt feltételezzük, hogy „ismereteink ugyanazokat a törvényeket követik, mint a dolgok lefolyása”. (18. old.) A megismerésnek ezt a módját, amelyet Marx, Lenin

és Sztálin elméleteként ismertet, szociológiai és etikai szempontok miatt kifogásolja és veti el. „Az elmélet lehetővé teszi, hogy uraljuk a valóságot. Ezért az egyén és a szabadság csekély értékelése. Előre tudjuk, hogy a fejlődés milyen irányban halad és ezért nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, amit az egyes polgárok akarnak vagy hiszik, hogy akarják.” (18. old.) A marxista ismeretelméletnek ez a vulgarizálása és a dialektikus materializmus elméletével szembeni ez az ellenvetés nem újkeletű a burzsoá filozófiában. A marxizmus csaknem minden polgári bírálója, a dialektikus materializmus álláspontját vulgarizálva azzal vádolja a marxizmust, hogy a szubjektumnak, a szubjektivitásnak, az egyén szabadságának és az individuális cselekvésnek jelentőségét lebecsüli és nem értékeli kellőképpen. Cohn is e kritikusok sorában áll és elferdíti, meghamisítja a marxizmus felfogását, amely kezdettől fogva mindig hangsúlyozta, hogy az emberek mindig maguk csinálják történelmüket mind a magán-, mind a közéletben. Itt tehát Cohn a marxizmusnak tulajdonított hibás elméleti tétel bírálatával igyekszik általában a racionális megismerés elleni támadását megalapozni.

A racionális megismerés és gondolkodás megsemmisítésére irányuló mindkét okfejtés — mind a diszkurzív gondolkodás és a dinamikus valóság dialektikus ellentmondásának abszolutizálása, mind az objektív idealista „fogalom” kultusz megengedhetetlen általánosítása — az objektív valóság megismerése egyetlen módjának, a dialektikus materializmus visszatükrözési elméletének meg nem értéséről tanúskodik. Ez az egzisztencialista filozófia ismeretelméletének általános gyengesége. A dialektikus materializmus visszatükrözési elméletével szemben Cohn mindkét ellenvetése célt tévesztett és hatástalan. A dialektikus materialista visszatükrözési elmélet szerint ugyanis a dolgok objektív dialektikája a fogalmak dialektikájában adekvát módon visszatükröződik, azaz az ésszerű emberi gondolkodás képes az ellentmondásokkal telt, állandóan változó és fejlődő, örökké mozgó valóságot megismerni és dialektikus fogalmakban kifejezni. Az eleven dialektikájú valóságnak a racionális fogalmi megismerésben való ez a tükröződése pedig materialista módon történik, a való-

⁴ Lukács: Az ész trónfosztása. Bp. 1954. Akadémiai Kiadó, 75. old.

ság megelőzi a fogalmat, a fogalom a valóság kifejezése és nincs feltételezve és megengedve semmiféle a priori, a valóságot teremtő „eszme” vagy „fogalom”.

A Begriffsjurisprudenz racionális fogalmi megismerését és a dialektikus materializmus visszatükrözési elméletét elvetve, az ún. esszenciális fogalmi felfogással Cohn az állítólagos új felfogást, az egzisztencialista ismeretelméletet állítja szembe. „Ezt az új felfogást *egzisztenciálisnak* jelölhetjük, szemben a szokásos fogalmi (esszenciális) felfogással. Eszerint az élő valóság és így a jog is olyan dolog, amely végül a normák és fogalmak által nem érthető meg és győzhető le, hanem beláthatatlan fejlődésben van.” (13. old.) „A valóság mindig aktuális, új és előre nem látható. Nem absztrakt, hanem konkrét, nem általános érvényű, hanem egyszeri.” (35. old.) Ezért a valóságot „fogalmakban nem tudjuk megragadni, de átélhetjük”. (26. old.) Kierkegaard filozófiájához csatlakozva kifejti, hogy az egzisztencialista elmélet érdeme, hogy a megismerést nem passzív regisztrálásként, hanem egészen másként fogja fel. A „tapasztalati és megismerő gondolati tevékenységünk is valami aktív és pozitív, életünk és az önmagát kibontó Dasein része. Valamit behelyezünk a dolgba, sőt bizonyos mértékben teremtjük azt, ha vizsgáljuk és megértjük”. (27. old.) A racionális megismerést tehát a szabad és kötetlen kibontakozásban levő valóság intuitív, irracionális átélése, az önkényesen teremtő, pozitív, aktív megismerő tevékenység helyettesíti. Nem kétséges, hogy ez az agnosztikus, irracionális ismeretelmélet a legszélsőségsébb szubjektívizmust, az objektív valóság tudományos megismerésének lehetetlenségét jelenti.

2. A jogi normáknak a jogból való származása

Az eddigiekben tárgyalt filozófiai, ismeretelméleti alapvetés Cohn könyvének lényeges és jelentős része, ugyanis ezen ismeretelméleti fejtegetések képezik jogfelfogásának és egész művének alapját. Cohn a racionális fogalmi gondolkodás elleni támadása során felhozott érveket és kifogásokat használja fel a továbbiakban a „rég”, „hagyományos” jogtudomány, a Begriffsjurisprudenz jogfelfogásának kritikájánál, és az

„új” egzisztencialista filozófiát a jogelmélet egyes problémáinak általa történő megoldásánál.

Cohn könyvének jelentős és túlnyomó részét arra szenteli, hogy a Begriffsjurisprudenz jogfelfogásának azt a tévedését, hogy a jogot normának, magatartási szabálynak tartja, kimutassa. A jogi normáknak a jogból való kirekesztésére és száműzésére irányuló kritikai tevékenységét Cohn arra a filozófiai alapra és érvelésre építi, amellyel a racionális fogalmi megismerést és gondolkodást megsemmisítette. Hogy erre a kedvező alkalmat megteremtse — ebben is követve a modern irracionalista filozófusok, többek között az egzisztencialista gondolkodók jól bevált módszerét — nem riad vissza a formális logika alapvető tételeinek megsértésétől és a hamis azonosítás — a modern burzscá gondolkodásban oly elterjedt fogásának — alkalmazásához folyamodik. E módszer segítségével a fogalmat és a normát helytelenül és megengedhetetlenül azonosítja egymással. Cohnnak azért van szüksége a norma és a fogalom hamis azonosítására, hogy ezáltal megteremtse az alapot a normáknak a jogból való kirekesztése számára. Míg ugyanis a racionális fogalmi gondolkodás elleni támadása során a fogalmat mint hasznavehetetlent az egzisztencialista ismeretelméletből és jogfilozófiából felesleges ballasztként kiveti, addig a norma és a fogalom hamis azonosítását elvégezve, arra a következtetésre jut, hogy amint nincs szükség fogalomra, éppúgy az ezzel azonos norma is felesleges a jogfilozófiában. Hogy a norma és a fogalom hamis azonosítása segítségével a normát a jogból mint lényegtelen száműzze, ahhoz a továbbiakban az ismeretelméleti polémia során felhasznált érvekhez fordul.

Jogosan bírálva azokat az idealista, elsősorban objektív idealista jogfilozófiákat, amelyek a jogot egy a priori, elképzelt eszméből, fogalomból vagy normából vezetik le, arra a következtetésre jut, hogy a normát általában nem lehet a jog forrásaként és lényegként felfogni. Az idealista módon felfogott a priori normák elvetésével egyúttal a jogból mindenféle normát és jogszabályt kirekeszt. A régi Begriffsjurisprudenz — mondja Cohn — a normából, a fogalomból vezeti le a jogot, holott ez fordítva van. A tényállás és a norma viszonyát tehát a valóság és a foga-

lom viszonyaként fogja fel. Miután ezt a hamis tételt felállította, hozzáfog annak kimutatásához, hogy miként a fogalom nem tudja megragadni az állandóan változó és dinamikus mozgó valóságot, ugyanígy az absztrakt, általános magatartási szabály, a norma sem fejezheti ki és foghatja át az egyedi, individuális sajátosságokkal rendelkező, mindig új és aktuális, egyszeri és meg nem ismétlődő egyes eseteket, az ún. „valóságos” jogot. Cohn a normát a fogalommal azonosítva, azt állítja, hogy a norma mellett vagy pontosabban a normát megelőzve, létezik az igazi, „valóságos” jog, amelyet a normának, mint a fogalomnak a valóságot, kellene kifejeznie, de erre általános, absztrakt jellegénél fogva nem képes, mert a valóságos jog mindig új, egyedi, esetleges, individuális, egyszeri. Miután a tényállás és a norma viszonyát hamis analógiával mint a valóság és fogalom relációját feltételezi, a normát azért rekeszti ki a jog köréből, mert az éppúgy, mint a fogalom, absztrakt és általános jellegénél fogva nem tudja a konkrét, egyedi, esetleges, individuális sajátosságokkal rendelkező, dinamikus mozgásban levő jogi valóságot megragadni. Hogy az absztrakt, általános normának és a konkrét, egyedi esetnek szerinte megoldhatatlan, antinomikus ellentmondását még jobban kimutassa és ezáltal a normának jogi jelentőségét teljesen megsemmisítse, a jogi normát a jogalkalmazás szempontjából is vizsgáltnak veti alá. A norma általános, a jogi konfliktus konkrét, egyedi; „nincs két teljesen azonos szituáció, e körülmények mellett teljesen lehetetlen, hogy általános normákat vagy szabályokat alkalmazzanak, a »helyes« megoldás kétségkívül más kell hogy legyen, mint a törvényben előírt”. (101. old.) Ezért a jogalkalmazásnál a normából sohasem vonható le a konkrét jogesetet megoldó döntés. Az általános, absztrakt normák sohasem foghatják át az előre nem látható, mindig új és állandóan változó esetek individuális sajátosságait. Így konfliktus támad az általános norma és a konkrét jogeset között, amit a Begriffsjurisprudenz erőszakolt interpretációs tevékenységgel igyekszik áthidalni. „A törvény, a konstrukció, a fikció általánosított konkrét szituációk, és ezért a jogi metódus egészen egyszerűen abból áll, hogy az új esetet

minden zavaró különösség és konkrét sajátosság megszüntetésével úgy készítik el, hogy az valamely „érdektelen”, felületes szemlélet számára ugyanannak az esetnek tűnhet, mint amelyet a törvény tartalmaz.” (103. old.) A jogalkalmazásnál eltekintenek a konkrét eset sajátosságaitól, holott a konkrét szituációk különbözőnek egymástól és ezért azonos módon nem oldhatók meg. A normának a jogalkalmazás folyamatában való vizsgálata tehát azt mutatja, hogy az általános, absztrakt normák alapján nem lehet a konkrét, egyedi jogeseteket eldönteni. A jogalkalmazás elemzése is igazolja az általános norma és az individuális, egyedi eset között fennálló megoldhatatlan ellentétet, ami egyben újabb érvelés alapul szolgál Cohn számára, hogy a normát a jogból kirekessze és a Begriffsjurisprudenz jogfelfogásának tarthatatlanságát kimutassa.

Cohnnak a jogi normákkal szemben felhozott érvei azonban egyáltalán nem meggyőzőek, vagy pontosabban csak a felületes szemléltől tévesztik meg az igazság látszatával. Közlebből megvizsgálva, kitűnik, hogy a jogi normáknak Cohn által való elvetését az objektív tények és viszonyok egyáltalán nem igazolják. Az egyik kifogás, hogy nincsenek a priori, elképzelt normák, amelyekből a jog levezethető, helyénvaló és jogosult azokat az idealista, elsősorban objektív idealista jogfilozófiákat illetően, amelyek valóban feltételeznek egy ilyen ideális, a priori normát vagy eszmét, amely a jognak alapját jelenti. De az objektív idealizmus hibás szemléletéből fakadó jogfelfogás találó bírálata arra felhasználni, hogy ezáltal a jogban mindenféle norma létét tagadjuk, megengedhetlen és helytelen. Márpedig Cohn ezt a módszert követi; az a priori, elképzelt jogi normák tarthatatlanságából azt a következtetést vonja le, hogy a normát általában nem lehet a jog forrásaként felfogni és az idealista módon felfogott jogi normák elvetésével egyúttal a jogból mindenféle normát és magatartási szabályt kirekeszt. Itt egy meghatározott, valóban hibás idealista normafelfogás elleni jogosult kifogását megengedhetlenül érvényességi körén túlfeszíti, olyképpen abszolutizálja, hogy ezáltal arra a helytelen következtetésre jut, hogy a jogi normának általában nincs helye és szerepe a jogban.

De az objektív idealista normafelfogással szembeni bírálataból még egy helytelen elméleti következtetést von le. A régi Begriffsjurisprudenz — mondja Cohn — a normából, a fogalomból vezeti le a jogot, tehát a fogalom, a norma megelőzi a tényeket, a valóságot, holott ez a valóságban fordítva van. A norma és a valóság viszonyát illetően Cohn felfogása és ellenvetése két szempontból is hibás. Helytelen annyiban, hogy az objektív idealista normafelfogás hibás szemléletét, amely szerint a norma megelőzi a valóságot, megengedhetlenül úgy általánosítja, hogy a norma és a valóság kapcsolatában mindig ilyen idealista módon felfogott relációt feltételez. Kifogása pozitív részében viszont azt állítja, hogy a norma és a tények viszonyának olyannak kell lennie, mint a fogalom és a valóság kapcsolatának, azaz a normának, mint a fogalomnak a jogi valóságot kell kifejeznie. S bár itt egy valóságos összefüggésről van szó, arról, hogy a valóság, a tények valóban megelőzik a fogalmat, ezt a jogra, pontosabban a jogi normára vonatkoztatva ismeretelméleti és ontológiai kérdéseket zavar össze, mert a tény és a norma viszonyát is a tény és a fogalom viszonyának fogja fel. A jogi norma és a jogi konfliktus, a tényállás viszonya ugyanis nem a fogalom és a valóság relációja. Igaz, hogy a priori, ideális normák nincsenek, de az is igaz, hogy a jogi normák, a termelési viszonyok által való meghatározottságukban nem a valóságnak a fogalomban való logikai visszatükröződését jelentik. Az állam a tényleges társadalmi viszonyoknak és szükségleteknek, az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően, az objektív társadalmi törvényszerűségek ismeretének alapján és ezek figyelembevételével szabályozza az emberek magatartását a társadalmi viszonyokban azáltal, hogy állami kényszerrel biztosított parancsokat, normákat, jogszabályokat bocsát ki, amelyek az állam által megkövetelt magatartást tartalmazzák. A társadalom tagjai önként vagy állami kényszer hatására követik a normák előírásait, jogszerű cselekedeteket végeznek s az esetleg előálló konfliktusokat, melyek valamely konkrét magatartás és a fennálló normák között előállnak e normák előírásainak megfelelően rendezik. S bár a konkrét társadalmi viszonyok bizonyos vonatkozásban elsődlegesek,

meghatározóak a jogi normák szempontjából, s ez a meghatározottság logikai, fogalmi, racionális gondolkodás és megismerés útján fejeződik ki, ez mégsem jelenti a jogi normának a fogalommal való azonosítását, mert a jogi norma, bár racionális úton áll elő, nem tisztán fogalmi, logikai visszatükröződés, hanem sajátos jogi visszatükröződés, kifejeződés, amelynek specifikus lényeges vonását éppen a normativitás jelenti. Itt tehát egy ismeretelméleti tétel helytelen alkalmazásáról, egy ontológiai kérdésre való önkényes vonatkoztatásáról van szó; nevezetesen a jog megismerése valóban fogalmi, logikai úton a jognak (a jogi normáknak) a tudatban való visszatükröződése útján történik (ez az ismeretelméleti kérdés); a másik probléma, amelyre Cohn az előbb említett ismeretelméleti tételt alkalmazza az, hogy hogyan jön létre és mit fejez ki a jog, ez a folyamat pedig más, mint ahogy azt az egzisztencialista jogfilozófia kifejti, azaz nem a fogalmi visszatükröződésnek említett folyamata.

A norma és a jogi konfliktus, a tényállás viszonyának a fogalom és a valóság relációjaként való felfogásából Cohn arra a megállapításra jut, hogy amint a fogalom nem képes a dinamikus mozgó valóságot megragadni, ugyanúgy az absztrakt, általános norma sem képes a konkrét, egyedi jogi valóságot kifejezni. Mint-hogy a norma és a konkrét jogeset viszonyának a fogalom és a valóság viszonyaként való felfogását mint hibásat és tarthatatlant elvetettük, a norma ellen irányuló ezen ellenvetéssel már nem kell foglalkoznunk. De időznünk kell ama normaellenes okfejtésénél, amelynek során a normát a jogalkalmazás szempontjából elemzi és úgy találja, hogy az absztrakt norma általánossága és a konkrét jogeset egyedisége között olyan megoldhatatlan ellentét van, amely a normának a jogesetre való alkalmazását lehetetlenné teszi, miért is a normát a jog fogalmából ki kell rekeszteni. Cohnnak ezt az ellenvetését azonban az objektív tények nem támogatják. Mint általában, fejtegetései során, ezáltal is egy dialektikus ellentmondásba ütközik, ezt abszolutizálja és antinómiaként, megoldhatatlan ellentétként állítja be és ebből helytelen megállapításokra következtet. A norma és a jogeset viszonyának a jogalkalmazás folya-

matában való vizsgálata során az egyes és az általános dialektikus ellentmondásossága válik Cohn számára megoldhatatlan, antinómikus ellentété. Cohn nem tudja megérteni, hogy az egyes és az általános, az általános norma és az egyedi, individuális jogeset ellentmondásossága nem olyan ellentét, amely kizárja az általánosnak az egyesre vonatkoztatását. Az általános normát és az egyedi esetet mereven elválasztva, a konkrét jogeset egyedi, az általános körén kívül eső, esetleges, véletlen sajátosságainak lényeges jelentőséget tulajdonítva, nem tudja megérteni, hogy az egyes, a különös és az általános átmennek egymásba, hogy „az általános csak az egyesben, az egyes által létezik”, hogy „minden egyes (így vagy amúgy) általános”, hogy „minden általános az egyesnek (részcskéje vagy oldala vagy lényege)”.⁵ Ezért az általános normának a konkrét, egyedi jogesetre való alkalmazását lehetetlennek tartja, s ebből azt a helytelen következtetést vonja le, hogy a jogalkalmazás folyamata is azt bizonyítja, hogy a jogban normára semmi szükség nincsen.

3. Mi a jog az egzisztencialista jogfelfogás szerint?

Cohn, jogfilozófiája elméleti alapjainak ismertetése, valamint a Begriffsjurisprudenz, a norma és a jogszabály elleni támadása után kifejti a jognak az egzisztencialista filozófia alapján való felfogását.

Cohn agnosztikus módon arra az álláspontra helyezkedik, hogy nem lehet előre tudni, egy adott esetben mi lesz a jog, mi lesz a helyes megoldás. „Ehhez nincs semmiféle definíciónk vagy mértékünk. Hogy mi a jog valamely konkrét szituációban, azt nem lehet előre látni. Ez általában nincs meghatározva.” (150. old.) Minden valóságos jog a pillanathoz kötött és a konkrét helyzet, a jogi konfliktus vagy szituáció eldöntéséből ered. „A jogi valóság... a konkrét, egyes esetben, a jogi konfliktusban és annak megoldásában él.” (35. old.) Azok az elemek, amelyek segítségével egy konfliktus megoldható, nem a törvényből vagy általános érvényű előírásaiból, hanem végső fokon magából a jogi konfliktusból fakadnak, a konkrét szituáció és nem a törvény tartalmazza ezeket,

mert a „valóságos jog” forrásai nem a törvényben, hanem magában a konkrét, egyes esetben található. A valóságos jog tehát a konkrét szituációban van. Így válik az egzisztencialista filozófiából átvett szituáció Cohn jogfelfogásának központi, lényeges elemévé. „És ez a szituáció éppen konkrét, egyszeri, előreláthatatlan, ezért szabad és kiszámíthatatlan.” (38. old.) A jog ebben a konkrét szituációban mint az élő valóság alkotó része jelenik meg. Miként az ortodox egzisztencialista felfogás szerint minden szituációban úgyszólván a semmiből, tökéletesen új döntés jön létre, ugyanúgy az egzisztencialista jogfelfogás is a konkrét jogi konfliktus, a szituáció önkényes, kötetlen, mindig új és aktuális eldöntését tartja a jog autoritativ súlypontjának. Cohn hivatkozva Sokrates esetére, Antigonera, Ibsen Puppenheim c. drámájára, Sartre-nak arra a híres egzisztencialista példájára, melyben a szülői és a hazaszeretet között kell hősének döntenie, kifejti azt az álláspontját, hogy mindig a szituáció dönt és nem az általános normák. „És a megoldás személyes helyettesítést, rizikót és felelősséget követel, amely az illetőket örökre köti, hasonlóan, mint azt Kierkegaard a vallási választás vonatkozásában megállapítja.” (39. old.) Ezt a jogi valóságra vonatkoztatva kifejti, hogy „a jogi konfliktus, a jogilag jelentős szituáció magától jön létre. Ez az eredeti és elsődleges. Provokációként hat, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni, megoldást igényel akár akarják, akár nem. »Tolakodó« jellege sem a törvényből, sem a szokásjogból nem ered, hanem magából az életből, amely az ilyen szituációkat létrehozza...” (48. old.) A jogot Cohn szerint a szituációnak a bíró által való kötetlen, szabad eldöntésében találjuk. „A döntő kiindulási pont számunkra az a jog, amelyet a konkrét szituáció maga alkot.” (74. old.) Ez a valóságos jog független mindenféle parancstól és állami kényszertől. „A jog, parancs és hatalom, három különböző dolog, amelyek ugyan külsőleg össze lehetnek kapcsolva, de a valóságban semmit sem tudnak kezdeni egymással. A jog parancs és hatalom nélkül keletkezik és az utóbbi kettő a jogszerűséget is szolgálhatja.” (75. old.) Ezért „nyilvánvaló, hogy nem a parancs, hanem amire a parancs irányul, tartalmazza

a tulajdonképpeni jogot.” (76—77. old.) Az állami kényszer és a normák jelentőségének a jog vonatkozásában való tagadása a konkrét szituációban rejlő „valóságos jog” egzisztencialista felfogásához vezet, mely valóságos jog a maga előre nem látható, kiszámíthatatlan egyediségében, az élet egzisztenciális szituációiból fakad s így — Kelsenel szölvá — nem más, mint a természetjognak egy új variánsa, egzisztenciális természetjog. A konkrét szituáció kötetlen bírói eldöntése jelenti a jogot; „a konkrét szituáció részesének kell lenni, hogy a tény, amelyet jognak nevezünk, megérthessük”. (150. old.) „Hogy megtudjuk mi a jog, azt magát kell vagy kellett átélni. Csak aki jogtalanságot szenved vagy szenvedett, tudja, hogy mi a jog és csak a konkrét körülmények és emlékek által magyarázhatja meg.” (151. old.) A jogi szituáció átélésénél egészen egyszerűen a meglévő szituációban való beható és mindenoldalú elmélyülésről van szó. A széles gyakorlati tapasztalattal és emberismerettel rendelkező egyénnek a jogi szituációban való ilyen elmélyülése szükséges ahhoz, hogy a helyes és ésszerű döntés, ami a jogot jelenti, létrejöjjön. De hogyan jön létre a helyes döntés? Hogyan találhatjuk meg a jogot a konkrét esetben jogszabályok és normák nélkül? A felelet egészen egyszerű; a nagy emberi tapasztalattal és szakértelemmel rendelkező, a legkülönbözőbb specialistákból és szakértőkből (jogász, gyermekpszichológus, idegyógyász stb.) álló társas bíróság a konkrét szituáció „átélése” s az abban való elmélyülés során fantáziájában végig gondolja az egymásnak ellentmondó lehetséges megoldásokat, míg végül olyan eredményhez nem jut, amelynek csak kismértékben vagy egyáltalán nem lehet ellentmondani, s amelyet így mint helyes megoldást lehet kihirdetni. A konkrét szituáció ilyen átélése hozza létre a helyes döntést s e helyes döntés nem pedig a norma, a parancs, a jogszabály jelenti a jogot. Végső fokon tehát a jog a bíróság normáktól és jogszabályoktól kötetlen, önkényes, szabad, individuális ítéletében, döntésében van.

Ez a jogfelfogás lényegében meg egyezik a szabadjogi felfogással, hisz a jogszabályok és normák elvetésével a jogot — miként a szabadjogi iskola — a bírónak a konkrét jogesetet eldöntő ítéletében látja. Cohn azonban

⁵ Lentin: Filozófiai füzetek. Bp. 1954. 341. old.

tiltakozik egzisztencialista jogelméletének a szabadjogi iskola felfogásával való azonosítása ellen, mert a szabadjogi iskola „a normát még mindig, mint külső, autoritatív jogforrást fogja fel, amelynek a döntés alapjául kell szolgálnia”. (156. old.) A szabadjogi iskola a bírót arra akarja felhatalmazni, hogy új, a régi jogszabálytól eltérő normát állítson fel, új jogszabályt találjon ki. Itt különösen a svájci Ptk. híres I. §-ára hivatkozik, amely úgy rendelkezik, hogy a bírő, mintha jogalkotó volna, szabályt állítson fel. De ez — Cohn szerint — tisztán formális feltétel, amely a legkülönbözőbb módokon teljesíthető és a döntés helyességét illetően semmi biztosítékot nem nyújt. „Az itt képviselt felfogás ettől a követelménytől eltekint. A helyes döntéshez nincs szüksége semmiféle normára, sem régre, sem újra. Az önmagán nyugszik és minden feltétele és éppúgy vége célja önmagában van.” (156. old.) Cohn tehát a szabadjogi felfogást azért veti el, mert nem elég szabad, mert még bizonyos jelentőséget tulajdonít a normának, a jogszabálynak, míg az egzisztencialista felfogás a jogi döntésnél a normának még ennyi szerepet sem engedhet meg.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a konkrét szituáció egzisztencialista módon történő eldöntéséből fakadó „igazi”, „valóságos” jog a legszélsőségesebb szabadjog, amely szabad teret nyit a bírói önkénynek és lehetetlenné tesz minden jogbiztonságot és törvényességet. Cohn azzal utasítja vissza ezt a jogelméletét ellen irányuló kifogást, hogy „a normák és a fogalmak többet ártnak, mint használnak, amikor a jogbiztonságról és az önkény elleni védelemről van szó. Ma már nagyon is jól tudjuk, hogy a törvény írott rögzítése egyáltalán nem véd az önkényes magyarázat és az osztályérdekek egyoldalú figyelembevételét ellen.” (140. old.) A jogbiztonságot ezért sokkal biztosabb és célszerűbb módokban kell keresni. Olyan biztonság azonban nincs, amely változatlanságból és következetességből áll, vagy amelyben az újonnan előálló eseteket ugyanolyan módon döntik el, mint a korábbiakat. „De van olyan biztonság, amely abból áll, hogy — jobban, mint általában lehetséges — a döntés számára mértéket találunk, amely minden pártosságot, illetéktelen magán- vagy politikai

érdekek vagy intrikák behatását, a napi sajtó szenzációhajászatával, a bírő hivatali előléptetésével, közvetlen vagy közvetett vesztegetéssel való kacérkodást kizár. Ehhez jönnek még garanciaként a bírő élettapasztalata, szabadgondolkodása és a konkrét eset helyes megoldásának megtalálására irányuló jóakarata és mindenekelőtt az ügyismeret átfogó képviselése azon a különös területen, amely megítélésre vár.” (141. old.) Az azonos döntést, következetességet és stabilitást kizáró „jogbiztonság” garanciái tehát a bírő bizonytalan és kétes értékű szabadgondolkodása, élettapasztalata és jóakarata, amelyek az önkényes jogi döntésnek semmiéle határozott és biztos korlátot nem állítanak. Az egyetlen szervezeti garancia pedig a társasbíráskodás, amely önmagában még nem biztosítja a jogesetek mindig helyes és jogszerű eldöntését, szilárd és tartós jogbiztonság megteremtését.

Cohnnak az eddigiekben ismertett egzisztencialista jogfilozófiai elméletére azért van szüksége, hogy ezáltal — új elméleti köntösben, az egzisztencialista filozófiára támaszkodva — jogfilozófiailag megindokolja a tőkés társadalom történelmi alkonyán felmerülő és az egzisztencialista jogfilozófia által nyíltan hirdetett jogpolitikai követelményeket: a jogszabályok félretételét, a jognak a konkrét esetben való keresését; azt, hogy a bírói jogalkotás szabadságát nem szabad a törvény által korlátozni s ezért a jogrendszer súlypontját a törvényhozásról a jogszolgáltatásra kell áthelyezni. Cohn jogfilozófiájának eme jogpolitikai követelményei s az ezek megalapozására szolgáló egzisztencialista jogfilozófiai okfejtések arról tanúskodnak, hogy Cohn könyve és a benne kifejtett jogelmélet nem más, mint az imperializmus szakaszában levő kapitalista társadalom törvényessége homlásának egyik új elméleti megalapozása és igazolása.

Peschka Vilmos

Az Állam- és jogtudományi bibliográfia sorozatának újabb kiadványáról

Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára sorozatban megjelent az 1945—1951 közötti

¹ Nagy Lajos: Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1945—1951. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Athenaeum ny. 1958. 244 p. 19. cm. (Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 12.) Ismerteti Gombóc István: A Könyvtáros c. folyóirat, VIII. évf. 1958. 6. sz. 431—432. oldal.

időszakra vonatkozó Állam- és jogtudományi bibliográfia. Ezzel a felzárkózástól 1955-ig terjedő jogi irodalom bibliográfiája teljessé vált. A most 7 év anyagát összefoglaló bibliográfiát nem kell külön bemutatni a magyar jogásztársadalomnak, mert előzményeit is szívesen fogadták és rendszerét is jól ismerik.

A sorozat összeállításában bizony — gyakorlatias szempontból megfelelően indokolt — törés jelentkezik azáltal, hogy az első kötet az 1952. év anyagát tartalmazta, majd folyamatosan haladt előre 1955-ig. A most megjelent rész a már kiadott kötetek előzményeit ismerteti. Ez a „törés” azonban nem csökkenti a bibliográfiák hasznosságát és használhatóságát, mivel a gyűjtés tárgya, formája és szerkezete egyaránt egységes, ami a jó szerkesztési tervet, a helyes előre való elgondolást jellemzi. A szerkesztő megfontoltan alkalmazta ezáltal is az elhangzott bírálatokat, amelyek különben is csak az összeállítás csiszolását s nem lényeges módosítások keresztülvitelét célozták.

A gyűjtés tárgya a felszabadított Magyarországon 1945. január 1-től 1951. december 31-ig terjedő időközben bármely nyelven megjelent állam- és jogtudományi anyag. Az önálló bibliográfiai egységként közlött anyag mellett a jogi jellegű folyóiratok anyagát is lehető teljesség igényével, a nem jogi jellegű folyóiratok jogi vonatkozású anyagát válogatva közli. A sorozatban előzőleg megjelent füzetektől eltérően, a munka nem tartalmazza az ebben az időszakban külföldön megjelent, a magyar állam- és jogtudományra vonatkozó anyagot, tehát előzményeinél csak szűkebb értelemben vett hungarika. A gyűjtés elsősorban a tudományos anyagra terjed ki, de nem mellőzi teljesen a jogi tárgyú népszerűsítő irodalmat sem. A hiányokon a bősséges lábjegyzet-anyag segít. A sokszorosított anyagból csak az egyetemi jegyzeteket és az áttekintő jellegű segédanyagot (bibliográfiai összeállítások, jogszabálymutatók stb.) foglalja magában. Az előző évek gyakorlatának megfelelően nem szerepel a gyűjtésben a marxizmus-leninizmus klasszikusainak jogi vonatkozásokat is tartalmazó anyaga, minthogy ezekről más bibliográfiák adnak tájékoztatást.

A bibliográfia az eddigi szerkezetet adja. A bibliográfia előzményeire,

gyűjtési és rendezési szempontjaira, s általában feldolgozási módszereire általános tájékoztatást adó három nyelvű (magyar, orosz, francia) bevezetés után az általános rész formai felosztás szerint tagolódik, a szakbibliográfiai rész pedig az ismert jogágazati felosztást követi s ezáltal tartalmilag mutat rá az ismertetett művekre.²

Az összeállítással kapcsolatos észrevételek nagyjából a következőkben foglalhatók össze:

A jogágazati elhatárolások logikus volta mellett a szerkesztő érdeme, hogy ügyes csoportosításával és nagy tárgyi ismeretével az egyes műveket a megfelelő helyre sorolta be. Az átfedések igen ritkák, s csak olyan esetekben kerül rájuk sor, amikor a többszöri besorolást a mű gyakorlati használhatósága feltétlenül megkívánja. Helyes és a gyakorlatban is bevált az a módszer, hogy a belföldi és külföldi anyagot, ezen belül az összefoglaló és részlelmunkákat különválasztja, majd tárgy szerint csoportosítja. A Bevezetésben azonban szükséges lett volna rámutatni arra, hogy a külföldi anyag alá a gyűjtemény a külföldi jogrendszerrel foglalkozó hungarikákat sorolta, mert ilyenek hiányában a cím megtevésztő. Vitatható az is, hogy he-

lyes-e egyes címeket külön fenntartani, még akkor is, ha az ahhoz a címhez tartozó tárgykörben a gyűjtési idő alatt nem jelent meg említésre méltó mű. Megfontolandó lett volna a nyilvános könyvtárakban őrzött kéziratok anyag feldolgozása.

Helyes az Egyetemes Tizedes Osztályozás nemzetközileg ismert számjelzeteit a tárgymutatóban alkalmazni, de fenn kellett volna tartani azt a régi módszert is, hogy az anyagon belül, a szakbibliográfiában is közli a gyűjtemény ezeket a jelzeteiket. Ez különösen abban az esetben könnyíti meg az eligazodást, ha egy-egy lapra több szak kerül, s így a tartalommutató utalásai nem világosan igazítják el, különösen a magyar nyelvet nem ismerő s a számjelzetek alapján tájékozódni kívánó kutatót. Fokozott felelősséget jelent ebben a vonatkozásban, hogy a sorozat már a világ jogi bibliográfiáinak nyilvánításába is belekerült,³ aminck következtében az idegennyelvű olvasók szempontjainak figyelembevételét nem lehet teljesen alárendelni a terjedelmet korlátozottan megszabó lehetőségeknek.

Hiányolható, hogy az összeállítás nem dolgozza fel a tárcaközönyöket. Ezt az eddigi bírálatok is kifogásolták.

A szerkesztő a közlési lehetőségekre s a nagyterjedelmű gyűjtésre tekintettel helyesen válogatott. Ilyen körülmények között viszont el lehetett volna hagyni a nem jogi jellegű folyóiratok, mint pl. a Válasz, Valóság, Fórum stb. anyagának figyelését és közlését.

³ Ld. Catalogue des sources de documentation juridique dans le monde, 2. éd. Paris, Unesco, 1957. 242–243. old.

A bibliográfiai, címléírasi, átírási szabványok előírásait a szerző általában követi. Vannak azonban a szabványoktól indokolt és indokolatlan eltérései is.⁴

A bibliográfia új füzetének kiadásában néhány — bár lényegtelen — eltérés van az előbbi kiadványokkal szemben. Ezek rendszerint indokoltak, de a szerkesztő adós marad ezzel az indokolással s az eltérésekre a Bevezetésben nem mutat rá.

Ki kell emelni végül azt is, hogy a bibliográfia szerkesztéstechnikailag is érzékelhető fejlődést jelent az eddig megjelent számokhoz képest. Külön dicséret illeti meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadót és szerkesztőségét, hogy a kiadványt jó papíron, tetszősebb és főleg olvasásra igen alkalmas betűtípussal adta ki.

Az említett hiányok elenyészőek a bibliográfia érdemei mellett. A felszabadulást követő teljes magyar jogi irodalom bibliográfiájának közvételéte jelentős teljesítménye jogi könyvészetünknek, s a további, fel nem dolgozott területek feldolgozására is kötelez. Tudományos kutatóink, a gyakorlati jogászok éppen úgy, mint a könyvtárosok s a továbbképzésük érdekében tanulmányokat folytató egyetemi hallgatók ennél fogva örömmel fogadják Nagy Lajos újabb összeállítását.

Podonyi András

⁴ A többszerzős műveknél valamennyi szerző, továbbá a szerkesztők minden esetben történt feltüntetésre szabványellenes ugyan, de gyakorlatilag hasznos lehet. A cirillbetűs átírási szabvány előírásait a munka nem mindig követi pontosan (pl. néha Batirev, Batirjev, Pasertsznik — Batürev és Pasertsznik helyett). Eltér a munka a szabványtól néha a keretjelzések (pl. sorozatok címeinek) felvétele tekintetében is.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Tudományos fokozatok odaitélése

Doktori fokozat:

Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. doktori értekezését 1956. szeptember 5-én védte meg. Az értekezés opponensei: Marton Géza, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Nizsalovszky Endre és Szabó Imre akadémikusok voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Eörsi Gyula disszer-

tációja a magyar polgári jogtudomány jelentős alkotása. A disszertáns a polgári jog egyik alapvető, s a szocialista jogrendszerre sajátos intézményét magasfokú igényességgel, a bel- és külföldi tudományos irodalom, s a nemzetközi törvényhozás és döntőbírói tapasztalatok mélyreható elemzésével vizsgálja. Gondolatokban gazdag fejtegetései során új, a valóságot általában híven tükröző kategóriákat állít fel, s különösen a jogi szabályozás komplex módszerére, s polgári jogi és államigazgatási jogi módszerek alkalmazásának arányára vonatkozó törvényszerűségek megállapításával,

valamint a kötelmi jog általános kérdéseinek a tervszerződések körében való kidolgozásával lényegesen tovább fejleszti a szocialista polgári jog elméletét. A jelenleg érvényes magyar szabályozás, valamint a döntőbizottsági gyakorlat módosítására vonatkozó javaslati értékes hozzájárulást jelentenek a magyar polgári törvénykönyv anyagának előkészítéséhez, állami gyakorlatunk javításához. A disszertáció természetesen számos olyan tételt is tartalmaz, amelyek helytállóságának elbírálásához további kutatásokra, tanulmányokra, tudományos vitákra van szükség. Ilyenek pl. az állami akarat

és a vállalati akarat viszonyával, a kötbér és a kártérítés jogalapjával, a polgári jogi felelősség általános kérdéseivel kapcsolatos megállapítások. Bizonyos azonban, hogy a disszertáció még ezekben a vonatkozásokban is lényeges hozzájárulást jelent a szóbanforgó kérdések teljes kidolgozásához. A disszertáns tanulmányának tételeit az opponensek és a hozzászólóknak adott válaszában magas színvonalon, sikerrel védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Eörsi Gyulát a jogi tudományok doktorává nyilvánította.

*

A Tudományos Minősítő Bizottság nyilvános vita lefolytatásától eltekintve, eddigi tudományos munkásságuk elismeréseképpen *Beck Salamont, Hajdu Gyulát és Harrer Ferencet* a jogi tudományok doktorává nyilvánította.

*

Kandidátusi fokozat:

Schmidt Péter „A demokratikus centralizmus elve és érvényesülése a Magyar Népköztársaság államhatalmi és államigazgatási szerveinek rendszerében” c. kandidátusi értekezését 1956. július 12-én védte meg. Aspiránsvezetője Beér János, a jogi tudományok kandidátusa, az értekezés opponensei Kovács István és Szamel Lajos, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző által választott téma az államjog és államigazgatási jog elmélete és gyakorlata számára egyaránt nagy jelentőséggel bír. A szocialista állam szerveinek felépítése és működése alapelveit illetően nemcsak monografikus munkák hiányoznak, hanem a rész kérdésekkel foglalkozó tanulmányok száma is kevés. A disszertáció első jelentősebb munkának tekinthető a jogi irodalomban e fontos probléma átfogóbb feldolgozásához. A bírálóbizottság a disszertáció jelentős értékének tartja, hogy a XX. kongresszusnak a szocialista államszervezet demokratizmusának elmélyítésére vonatkozó útmutatásait a szerző nagyon gondosan, tudományos alaposan és következetességgel vezeteti végig munkájában. A demokratikus centralizmuson, mint a szocialista államszervezet felépítése és mű-

ködése alapelveinek elméleti megvilágításában és gyakorlati alkalmazásában jelentkező hiányosságokat nemcsak megállapítja a szerző, hanem helyes elméleti következtetésekkel segítséget nyújt az irodalomban gyakran előforduló téves nézetek eloszlatásához, valamint a gyakorlati államépítő munkához. A szerző disszertációjában gazdag anyag tudományos elemzése alapján, több fontos új megállapításra jut, amelyeknek legnagyobb része helytálló, s alkotó elemzését, fejlesztését jelenti fontos államjogi kérdéseknek. Ugyanakkor ezek a helyes következtetések határozottan figyelembe vehetők a jelenleg folyó államjogi és államigazgatási kodifikációs munkában. A disszertáció tartalmaz vitatható megállapításokat. Ezeknek jó része szerkesztési munkával kijavítható, míg néhány megállapítás továbbhi tudományos vitákban tisztázható. A disszertáció tudományosan megalapozott önálló kutató munka eredménye. Módszereiben is megfelel a XX. kongresszus által támasztott követelményeknek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Schmidt Pétert a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kulcsár Kálmán „A jogszociológia problémái” c. kandidátusi értekezését 1956. szeptember 10-én védte meg. Aspiránsvezetője Szabó Imre akadémikus, az értekezés opponensei Vas Tibor és Világhy Miklós, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt időszerű és jelentős témát választott értekezése tárgyául. A felvetett kérdések jó részét helyesen oldotta meg. Megállapítható, hogy a jelölt jól ismeri témáját, annak irodalmát meglehetősen széles körben dolgozta fel, levont következtetései is — túlnyomórészt — megállják helyüket. A disszertáció azt bizonyítja, hogy a jelölt komoly eredményeket ért el a tudományos munkában, eredményei azonban még továbbfejlesztésre várnak. Egyes problémák megvilágítása többoldalú vizsgálatot igényelt volna. Összevetve az opponensek bírálatát és a jelölt tudományos szinten mozgó választát, a bizottság megállapítja, hogy a jelölt önálló tudományos kutatómunkára való készségét bebizonyította.

A Tudományos Minősítő Bizottság Kulcsár Kálmánt a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

A Tudományos Minősítő Bizottság nyilvános vita lefolytatásától eltekintve, eddigi tudományos munkássága elismeréseképpen *Mártonffy Károlyt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bihari Ottó „A tanácsok bizottságai” c. kandidátusi értekezését 1957. február 12-én védte meg. Az értekezés opponensei: Beér János és Szamel Lajos, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző, aki a tanácsok tárgykörében már több jeles tanulmányt tett közzé, sok fontos elvi problémát tartalmazó témáját gondos kutatások és bő irodalmi anyag, valamint hazai és külföldi joganyag alapján dolgozta fel. A szocialista irodalom alapos feldolgozása mellett figyelemmel volt a polgári jogirodalom idevágó legjelentősebb munkáira is. A burzsoá demokrácia egyes intézményeinek értékelésénél tételei nem minden oldalról megalapozottak. Válaszában azonban a kérdésekre vonatkozólag is figyelemre méltó és széles tudományos apparátusra támaszkodó megállapításokat tett. A dialektikus és történelmi materializmus fejlett kutatási módszerével és a marxizmus-leninizmus világnézeti alapján állva végezte munkáját. Számos elméleti problémát vet fel, az irodalomban eddig nem található eredményekre jutott. A munka egyik pozitívuma, hogy eredményesen törekszik a kérdés jogi oldalának kidolgozására. Munkája a jövőbeli jogalkotás számára is hasznos forrás. Szerkezetileg és stílusbelileg is megfelel a követelményeknek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bihari Ottót a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Halász Pál „Az államelmélet alapkérdései: állam, államtypus, államforma” c. kandidátusi értekezését 1957. március 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Beér János és Kovács István, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy szerző a szocialista államelmélet három alapvető fontosságú kérdését: az állam lényegét, az államtípust és az államformát a marxizmus-leninizmus világnézeti alapján állva, mélyreható elemzéssel, új utakat keresve és új eredményekre jutva dolgozta fel. Irodalmi apparátusa teljes, a mű szerkezetileg kifogástalan. Nem egy megállapítása szakít az eddig quasi alapdogmaként kezelt tételekkel. Munkája meghaladja a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztható követelményeket, érett, egyetemi szintű kutató műve, amely a szocialista államelmélet tudományában nemzetközi viszonylatban is érték.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Halász Pált a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Haraszi György „A nemzetközi bíróság gyakorlata” c. kandidátusi értekezését 1957. március 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Buza László akadémikus és Beck Salamon, a jogi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció az eredeti források szerves tanulmányozásával, széleskörű bel- és külföldi szakirodalom felhasználásával készült. A disszertáció felépítése helyes, az egyes részek feldolgozása egyenletes. A munka tükrözi a szerző széleskörű nemzetközi jogi felkészültségét, beható irodalmi tájékozottságát és önálló tudományos munkára való alkalmasságát. Az értekezés színvonala meghaladja a disszertációk szokásos színvonalát. A disszertáció nemzetközi jogi irodalmunk örvendetes gyarapodását jelenti, témája a külföldi irodalomban sincs ilyen módon feldolgozva.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Haraszi Györgyöt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Herczeg István „Az agresszió eltiltása és meghatározása” c. kandidátusi értekezését 1956. szeptember 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Buza László akadémikus és Réczei László, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Herczeg István „Az agresszió eltiltása és meghatározása” c. átdol-

gozott disszertációjáról a bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a bírálóbizottság első határozatában foglalt hiányosságokat és az opponensi véleményekben foglalt észrevételeket jelentős mértékben figyelembe vette. Így pl. a jogalkotás anyaga mellett fokozottabban tekintettel volt a joggyakorlatra, csökkentette a dolgozat leíró jellegű részeit, általában figyelemmel volt a nemzetközi politikai és jogi nézetek, valamint a tételes jog közötti határvonalra, az eredeti dolgozattal szemben nagyobb mértékben dolgozta fel a vonatkozó magyar irodalmat is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Herczeg Istvánt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

György Ernő „A szerződések jogi szabályozásának átalakulása a magyar jogrendszerben” c. kandidátusi értekezését 1957. június 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Benkő Gyula és Réczei László, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció olyan fontos és időszerű kérdéskört tárgyal, amelynek anyagából elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt lényeges és fejlődésünket előmozdító következtetéseket lehet levonni. A disszertáció nagy anyagot ölel fel, a magyar és külföldi joganyag és irodalom széleskörű felhasználásával. Különös érdeme a kapitalista jogviszonyok mélyreható elemzése és bírálata, a fennálló jogszabályok és joggyakorlat minden részletének feltárása, mégpedig a gazdasági viszonyok medrébe beágyazva. A disszertáció egyébként nagyjából a gyakorlati vonatkozásokat fejti ki, az elméleti kérdések tárgyalásánál némi bátortalanság volt észlelhető. Fogytékossága, hogy helyenként bizonyos általánosan elfogadott tételeket szükségtelen terjedelemben fejteget és ez a disszertáció arányait is hátrányosan befolyásolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján György Ernőt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Csanádi György „A megbízási jogviszony egyes kérdései” c. kandidátusi értekezését 1957. június 11-én

védte meg. Az értekezés opponensei Eörsi Gyula, a jogi tudományok doktora és Weltner Andor, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns a polgári jog egyik fontos, némileg háttérbe szorult szerződésfajtájának leglényegesebb kérdéseit dolgozta fel. A feldolgozás az irodalom és a tételes jogok széleskörű ismeretéről és kritikai szellemről tett tanúságot. A tanulmányt határozott marxista-leninista igénnyel készítette el, a megbízás intézményének, valamint általában a szerződéseknek szocialista irányban való továbbfejlesztésére törekedett. E törekvése sok tekintetben eredményes is volt — ugyanakkor azonban a vulgarizálás elkerülésére irányuló erőfeszítései egyes esetekben ellenkező irányú túlzásokra, életidegen megoldásokra vezették. A munka részleteiben gondolatgazdag, ötletes megoldásokat tartalmaz. Az egyébként egységes szerkezetet megbontják a szocialista szerződésekben megvalósuló érdekszolidaritásra és együttműködésre vonatkozó — a tárgyhoz kevésbé tartozó — fejtegetések. Ezek tartalmilag is a disszertáció leginkább kifogásolható részei. A disszertáció stílusa gördülékeny, a bonyolult kérdéseket is a lehetőséghez képest egyszerűen tárgyalja. Az oppozíciókra adott színvonalas válasz is bizonyította a jelölt tudományos felkészültségét és jogászai kultúráját.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Csanádi Györgyöt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Sarlós Bélát „Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga” c. átdolgozott disszertációját alapján — az átdolgozott disszertáció opponensei Varga János, a történelemtudomány kandidátusa és Sarlós Márton egyetemi tanár voltak — a Tudományos Minősítő Bizottság a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Vitányi Béla „A diplomáciai asyllum” c. kandidátusi értekezését 1957. október 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Buza László akadémikus és Hajdu Gyula, a jogi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt tudományos

apparátussal, szinte teljes kifejtését adja választott témájának. A disszertáció rendszere áttekinthető, stílusa világos. Módszere megfelel a tudományos követelményeknek. Eredményei túlnyomórészt helyesek, de az opponensek által felhozott kifogásokat nem minden esetben tudta meggyőző módon megcáfolni, bár válasza egészében a tudományos igényeknek megfelel. Kifogásolja a bizottság, hogy a disszertációban egyes kérdések tárgyalásánál a társadalmi indítókakat nem kellő alapossággal tárta fel. Hiányosság továbbá, hogy a kérdés magyar vonatkozásaival konkrétan nem foglalkozik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Vitányi Bélát a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Seres Imre „A földtulajdon a magyar mezőgazdasági termelészövetkezeti jogban” c. kandidátusi értekezését 1957. október 29-én védte meg. A disszertáció opponensei Világhy Miklós és Medve Zsigmond, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns a magyar mezőgazdaság szocialista fejlődése szempontjából nagyfontosságú kérdést dolgozott fel és úttörő munkát végzett azzal, hogy a témakört elsőnek dolgozta fel monografikus módon. Eredeti megoldásokra törekszik és bátran felveti a mezőgazdasági termelészövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatos problematikus jogi kérdéseket; nagy érdeme, hogy meg-

kísérli az ezzel kapcsolatos jogi fogalomrendszer kiépítését és ez a törekvése több tekintetben sikeres. Ugyanakkor a disszertáns a fogalomképzéssel kapcsolatosan hajlamos a túlzott kategorizálásra és polgári jogi megalapozottsága kívánnivalót hagy maga után. A bizottság megállapítása szerint a disszertáció a maga egészében a jelölt nagy felkészültségéről és komoly tudományos értékéről tanúskodik. Az opponensi véleményekre adott válasza ugyan nem juttatta megnyugtató megoldáshoz az összes vitatott kérdéseket, de a jelölt tudományos képességeiről és önálló gondolkodásáról ez is bizonyosságot tett.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Seres Imrét a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Peschka Vilmos „A jogviszonyelmélet fő kérdései” c. kandidátusi értekezését 1958. január 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Vas Tibor és Világhy Miklós, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a dolgozat és az adott válasz magas tudományos színvonalon, tárgyát marxista-leninista módon dolgozza fel. A disszertáció meghaladja a kandidátusi dolgozatok átlagos színvonalát. Ismeri és helyes kritikával dolgozza fel a szocialista irodalmat és a burzsoá irodalom jelentős részét. Hiányossága a munkának, hogy a burzsoá irodalom perjogi jogviszony-elméleteivel nem foglal-

kozott behatóan. A dolgozat szerkezete világos, áttekinthető.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Peschka Vilmost a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kauszer Lipót „Az alanyi jog funkcionális elmélete” c. kandidátusi értekezését 1958. február 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Csánádi György és Névai László, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns a magyar haladó jogtudomány kiváló képviselője, aki önálló gondolkodóként a magyar jogi irodalmat már korábbi munkáival is gazdagította. Megállapítja továbbá, hogy mind a szerző korábbi munkásságát, mind kandidátusi disszertációját egyaránt jellemzi az éles logikai készség és a fejlett kritikai szellem. Ugyanakkor megállapítja, hogy a disszertáns a történeti szemléletet nem mindig egyesíti sikeresen logikai módszerével. Az opponensek véleményeivel egyezően a bizottság is azon a nézeten van, hogy az értekezés címét a szerző az értekezés tartalmánál szélesebb körben tüntette fel és a szerző válaszában előterjesztett cím-módsítással egyetért.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kauszer Lipótot a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

T A R T A L O M :

SARLÓS MÁRTON :

Magyar jogtörténetírásunk jelenlegi helyzete
és feladatai 321

REX KISS BÉLA :

ABO-alcsoport és Rh-vércsoport vizsgálatok
atyasági ügyekben 327

KUCSERA EDUÁRD :

Megjegyzések az államforma fogalmához 331

Szemle:

HORVÁTH PÁL :

Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságá-
nak vitáülése jogtörténetírásunk jelenlegi hely-
zetéről és legközelebbi feladatairól 343

VIDA SÁNDOR :

A Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióval kap-
csolatos reformtörekvések 344

NAGY LÁSZLÓ :

A prágai egyetem jogi karának munkajogi
tudományos konferenciájáról 350

N. L. :

Békéltetőbizottsági eljárás az RNK-ban 354

Tudományos élet:

— — :
Tudományos fokozatok odaítélése 355

СОДЕРЖАНИЕ: *Мартон Шарлош*: Положение и задачи нашей истории права в настоящее время. — *Бела Реке Киси*: Исследование групп АВО и кровных групп в делах об установлении отцовства. — *Эдуард Кучера*: Примечания к понятию формы государства. — *Обзор*: *Пал Хорват*: Дискуссия на заседании Комиссии по вопросам государства и права АН Венгрии о положении и ближайших задачах нашей истории права в настоящее время. — *Шандор Вида*: Стремления к реформам в связи с Международным Союзом на защиту промышленных прав. — *Ласло Надь*: О научной конференции по вопросам трудового права на юридическом факультете пражского университета. — *Л. Н.*: Производство перед РКК в Румынской НР. — *Научная жизнь*: — — : Присуждение научных званий.

SOMMAIRE: *Márton Sarlós*: La situation actuelle et les tâches de l'historiographie du droit hongrois. — *Béla Rex Kiss*: L'examen des groupes sanguins ABO et Rh dans les procès pour la constatation de la paternité. — *Eduard Kucsera*: Remarques sur la notion de la forme de l'Etat. — *Revue*: *Pál Horváth*: L'enquête de la Commission des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie Hongroise des Sciences sur la situation actuelle et les tâches imminentes de l'historiographie du droit hongrois. — *Sándor Vida*: Tendances de réforme dans l'Union Internationale pour la protection de la propriété industrielle. — *László Nagy*: Sur la conférence du droit de travail à la faculté du droit de l'Université de Prague. — *L. N.*: Procédure de conciliation dans la République Populaire Roumaine. — *Vie scientifique*: — — : Attribution des degrés scientifiques.

INHALT: *Márton Sarlós*: Die gegenwärtige Lage und Aufgaben der ungarischen Rechtsgeschichtsschreibung. — *Béla Rex Kiss*: Untersuchungen der ABO-Untergruppe und Rh-Blutgruppe bei Vaterschaftsermittlungen. — *Eduard Kucsera*: Bemerkungen zum Begriff der Staatsform. — *Rundschau*: *Pál Horváth*: Die wissenschaftliche Diskussion des Ausschusses für Staats- und Rechtswissenschaft über die gegenwärtige Lage und nächste Aufgaben der Rechtsgeschichtsschreibung. — *Sándor Vida*: Reformbestrebungen bezüglich der Internationalen Union für Gewerbeschutz. — *László Nagy*: Über die arbeitswissenschaftliche Konferenz der juristischen Fakultät der Universität zu Prag. — *L. N.*: Das Verfahren der Schlichtungsausschüsse in der Rumänischen Volksrepublik. — *Wissenschaftliches Leben*: — — : Die Verleihung wissenschaftlicher Grade.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Magyar állam- és jogtörténetírásunk jelenlegi helyzete és legközelebbi feladatai*

Egy tudományág helyzetének felmérése és a közvetlen célok kitűzése: roppant feladat. Önkéntlenül felvetődik a kérdés: miért vállalkoztam erre? A kérdést felvettem és válaszoltam is önmagamnak: *mert kell*. És mert nem volt jele annak, hogy más vállalkoznék. Állam- és jogtörténetünk helyzetét fel kell tárni, meg kell vitatni. Marxista jogtudományunkban nem maradhat egyetlen üres lap sem. A feladat nehézsége kényszerít korlátozásokra is: megmaradok a látlet-felvétel és a feladatkitűzés körében — nem terjeszkedve ki sem értékelésre, sem az okok kutatására, amelyek folyománya a jelenlegi helyzet. Az így korlátozott feladatkörben sem igényelem a magam részére a föltétlen megoldást. Megelégszem avval, hogyha a helyzet feltárásával sikerül azt megvitátásra bocsátani és ezzel az orvoslást elindítani.

Különböző kiinduló szempontból lehetne a vizsgálatot megkezdeni. Szükségszerűen megadja azonban ezt a szempontot, hogy fennáll és legutóbb is hangot kapott — mondhatnám — hivatalos helyről — az a balhit vagy illúzió, hogy marxista magyar jogtörténetünk „alapjainak a lerakása” megtörtént. (Jogtud. Közl. 1957. 224. old.) Az illúziókból való kibontakozás nélkül nincs haladás és ezért ebből a fő szempontból kiindulva kísérlem meg a jelenlegi állapot vizsgálatát. Így fölöslegessé válik az 1945 előtti helyzet vizsgálata — ami önmagában is régen teljesítésre váró feladat, és nem szükséges az összehasonlítás sem. A vizsgálat alá veendő anyag e szerint: 1. az 1945 óta megjelent tanulmányok, kandidátusi értekezések; 2. nagyobb munkák; 3. az 1956/57. tanévben használt egyetemi jegyzet¹ és e mellett az 1946. évben megjelent tankönyv.²

* Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága által szervezett vitaülésen elhangzott előadás. A vitáról lapunk „Szemle” rovata közöl beszámolót. — Szerk.

¹ *Magyar Állam- és Jogtörténet Egyetemi Jegyzet. 1956/57. tanév.* (Lit. kézirat) Bp. 1956. I—II. Rész. Szerk.: Eckhart Ferenc. A munkaközösség tagjai: Eckhart Ferenc, Bónis György, Degré Alajos.

² *Eckhart Ferenc: Magyar Alkotmány és Jogtörténet.* Bp. 1946.

A módszer, amellyel e vizsgálatot az alábbiakban megkísérlem: mellőzni az ellenőrizhetetlen elvont megállapításokat, és e helyett a döntő területeken konkrétan elemezni, miképpen ábrázolja jogtörténetírásunk a lényeges jogintézményeket, a jogfejlődést, úgyhogy e konkrét elemzés alakítsa ki a helyzetképet.

1. Az 1945 óta megjelent *egyed-egy tanulmányok* különböző területekről adnak kutatási eredményeket, de ezenfelül jogtörténetünk marxista szemléletét alig viszik előbbre. (Nem szólok a Tanácsköztársaságot tárgyaló tanulmányokról; szerzőik sem a magyar jogtörténettel foglalkozók közül kerültek ki.)

A magyar jogtörténeti tárgyú kandidátusi disszertációk közül egyik (Degré a feudális gyám ságról) legalább kijelenti, hogy kísérletet tesz a tárgy marxista megvilágítására. Egy másik (Sarlós Béla) korlátozott területen — az 1848—49-i forradalom büntető jogán — alapvető módon fejtette ki feudális büntetőjogunk burzsoá átalakulásának a forradalom alatti mozzanatait. A többi jogtörténeti kandidátusi értekezés nem árult el még csak hajlamot sem marxista szemléletre.

2. A nagyobb munkák közül *Eckhart Ferencnek* a földesúri bíraskodásról írott műve³ jöhetne számításba. Erről Degré Alajos bírálata (Jogtud. Közl. 1955) megállapította, hogy:

„fordulópontot jelent jogtörténetírásunkban... mert az *első könyv*, amely szoros értelemben vett jogtörténetet, tehát egy jogintézmény kereteit... eredeti forráskutatás alapján *materialista történelemszemlélettel mutatja be*”. (Az aláhúzások az eredeti szövegben.)

Ebből annyi helytálló, hogy a munka szemlélete: elfogadja a földesúri-jobbági viszonyt kizsákmányoló viszonynak. Ámde evvel szemben — vagyis helyesebben: emellett ki-kiütözik a polgári, idealista történelemszemlélet. A polgári történetírás osztályfeletti állama tűnik fel előttünk,

³ *Eckhart Ferenc: A földesúri bíraskodás a XVI—XVII. században.* Bp. 1955.

amikor e mű a XVIII. századbeli állami jobbágyvédelemről szól (3. old.); hasonlóképpen a jelenségek idealista szemlélete, amikor leírja az úrszéki boszorkányüldözést — amelynek eredete a „boszorkánymánia” —, és amely megszűnik a felvilágosodással (132., 138. old.). De ha ilyen és hasonló — hogy úgy mondjuk „kisiklások” — előfordulhatnak egy egyébként marxista szellemű munkában is — az egész műnek a földesuraságról vallott felfogását mutatja egy XVII. századbeli földesúr tisztartói utasításának a megítélése. Kapy Zsigmond 1620. évben pontokra felosztott hosszú levélben utasította tisztartóit, miképpen kell a jobbágyait eskü alatt elszámoltatni, tartózáikat kíméletlenül behajtani, „a szófogadatlant, koszos” jobbágyokat pedig megkötözéssel és fejvesztéssel fenyegetni. Mióta ez utasítás a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében megjelent (1895, 196—200.), azóta nem szűnt meg gazdaság-, köz- és most jogtörténetünket is foglalkoztatni. Természetes, hogy más következtetéseket vont le ebből Acsády jobbágytörténete 1908-ban és más Másképp beszél a Kapy-levéllel kapcsolatban — amelyet ő is bőven idéz — Szekfű Gyula. Szerinte „nálunk is vannak durva, kegyetlen földesurak, akik embertelen hangon beszélnek jobbágyaikkal, ilyen ... Kapy Zsigmond ... Ilyen végletek nálunk is csak kivételek.” A jobbágyokkal való bánásmódban „sok volt a patriarchális jóindulatból... a földesúri viszonylatban általánosan érvényesül (a) humánus patriarchális szemlélet... Az ellenkező jelenségek azok, amelyeket ekkor kivételeknek kell tartanunk” — mondja Szekfű Gyula.⁵ Eltelik újabb két évtized és jogtörténetírásunk is előveszi a Kapy-levelet. Eckhart Ferenc bőven idézi és az ő megítélése szerint „a földesúr a gazdasági utasításban gyakran maga hagyta meg tisztjének, hogy ne éljen vissza hatalmával... de nem minden földesúr gondolkozott így” — volt olyan is, mint Kapy Zsigmond.⁶ Ez a felfogás távol áll a marxista szemlélettől, még az osztályharc megítélésében is elmarad Acsády-tól és közelebb van Szekfű Gyulához. Ezen nem változtat sem az úrszéki anyagnak értékes és gazdag feltárása — amely anyagnak a jelentős voltára Acsády félévszázaddal ezelőtt már rámutatott —, sem pedig a marxista terminus technikusok bő használata — és legkevésbé a bírságjövendelmeknek, habár csak egy fejezet-

címbe és nem a szövegben, az eredeti tőkefelhalmozással való téves összekapcsolása.

3. Összképet a helyzetről, amint az az eddigiekből is látszik — végeredményben csak az *összefoglaló munkák* adhatnak: az *egyetemi jegyzet és az 1946. évi tankönyv*. Az utóbbi az alább ismertetett jegyzetbeli szövegátvételek folytán a mai helyzet képébe közvetlenül beletartozik, bár tíz év óta használatban nincsen. Tartalmi és célszerűségi szempontokból a vizsgálat céljából ezt az egész anyagot kettéválasztom az elsősorban köztörténeti jellegű és az elsősorban jogtörténeti, jogászai jellegű részekre. Feltételezem, hogy ez a kettéválasztás nem okoz olyan félreértést, mintha az előbbi részeknél a jogászai szemlélet — az utóbbiaknál pedig a történetkutatói módszer fölélegessé válhatnék. A köztörténeti (társadalom-, alkotmánytörténeti) részek a jegyzetben az 1946. évi tankönyv óta a marxista történetíráshoz és az előfordult bírálatokhoz némileg alkalmazkodva lecsiszolódtak, sok helyen átalakultak. Ilyen átalakulásra példák: a tankönyv szerint „az ősi demokráta egyenlőség a magyarságnál ép úgy a mesék birodalmába tartozik, mint más nemzeteknél,” viszont a jegyzet szerint az ősközösség állapotában „az ősi társadalom demokratikus lehetett”. (Tkv. 56, Jzt. I. 13). A tankönyv a XI—XII. századbeli magyar királyi hatalmat az 1945 előtti történettudományi tanításokkal egyezően mint ősi tekintélyuralmi jellegű hatalmat mutatja be Freisingi Ottóra és Dzsingisz kán törvénykönyvére való hivatkozással. Ezt a felfogást az 1952. évig az egyetemi jegyzetekben is megtalálhatjuk, de a későbbi jegyzetek már eljéjtik — bizonyos körülírásokkal. (Tkv. 25, Jzt. I. 56.) Nagy terjedelemben került tárgyalásra a tankönyvben a szentkorona-eszme, kihangsúlyozva ennek a területi integritást jelentő irredenta tartalmát. A legutolsó jegyzetben a szentkorona „tana” alig két oldalra zsugorodott és teljesen elmaradt az irredenta szimbolizálás. (Tkv. 114. és köv. és 254—256. old.; Jzt. I. 85.) A szellem-történeti iránynak három tanév folyamán a jegyzetben történt földicsérését a legutolsó jegyzet valamelyest korigálta. (Jzt. I. 8—9.) Hasonló csiszolódás, átalakulás éppen a par excellence jogtörténeti jellegű jegyzetrészekben nem mutatkozott, a jogintézményeknek, feudális jogunknak ismertetése a jegyzetben nagyrészt teljesen, vagy majdnem teljesen a tankönyv szövegének az átvétele. A főképp történeti jellegű anyagrészt tekintetében tehát a mai helyzet jellemzéséről a jövőben feldolgozandó területeknek, a fennálló hiányoknak teljességre igényt nem tartó felsorolását használok fel. Az 1946 óta megmerevedett jogászai részek tekintetében azonban szükségesnek tartom ezenfelül egyes döntő kérdések tartalmi analízisét is az alábbiak szerint.

4. Az elsősorban történetkutatói jellegű teendők terén bőséges igényfelsorolással lépett fel jogtörténetünkkel szemben Szekfű Gyula 1912-ben.⁷

⁴ Acsády Ignác: A magyar jobbágyok története. Bp. 1908. 286. old.

⁵ Szekfű Gyula: Magyar Történet, Bp., 1935., III. köt. 516., 517., 532. old.

⁶ Eckhart: A földesúri bíráskodás. 182. old.

⁷ Szekfű Gyula: Serviensek és familiárisok. Bp. 1912, 103. old.

Az a csekély megbecsülés, amelyet jogtörténetünkkel szemben a tudományos érték szempontjából Szekfű már ebben a munkájában éreztetett, a negyvenes években fokozottabban nyilvánult meg. A Domanovszky-féle Magyar Művelődéstörténetben (1943) a jogtörténeti vonatkozású kérdéseket, az alkotmányjogi, jobbágyi-földesúri viszonyt stb. tárgyzó részeket az egyes történettudományi ágazatok művelői dolgozták fel — de kizorult e reprezentatív munkából a jogtörténelem és mellőzték a jogtörténelem művelőit is. Egy, a „Jogbölcselet feladatáról és módszeréről” szóló 1942. évbéli tanulmány,⁸ sokalta a jogász szemléletet a jogbölcseletben is és felállította azt a követelményt, hogy a jogbölcsestnek el kell feledkeznie jogász mivoltáról. Nincs mód arra e helyütt, hogy kutassuk jogtörténettudományunk hasonló értékelésének az okait — de a megbecsülés mértékét nyilván az kell hogy megadja, milyen mértékben teljesíti jogtörténetünk éppen a par excellence jogtörténeti feladatokat, miképpen jut érvényre a jogtörténeti kutatásban és problémák megoldásában éppen az a jogtudományi szemlélet, az a jogász felfogás, amely más tudományok művelőinél munkájukban szükségszerűen hiányzik.

Szekfű szerint (1912): monografikus vizsgálatot igényelnének jogtörténetünk részéről az igazságszolgáltatás központi szervei, a nádor, az országbíró, a személynöki, tárnokmesteri hivatalok, a pénzügyigazgatás szervei, a Nagy Lajos korabeli kamaragrófi bíraskodás, a királyi kincstartói hivatal, a királyi kamarák.

Szekfűnek ezt a régi jogtörténeti igénybejelentését ma is szinte vég nélkül folytathatjuk. Történészeink dolgoznak a Hunyadi és Jagellokorabeli kincstartói hivatal teljes történetén. („Csepp a tengerben” — illetékes felfogás szerint.) Hiányzik és fontos lenne a kancelláriatörténet marxista feldolgozása a XV—XVI. században és a nemzeti függetlenségi harcok államberendezkedésében. (Az idei jegyzetben *Szekély György* először taglalja a Rákóczi-államszervezet e kérdéseit.)

Monografikus feldolgozás kellene az állam és egyház kapcsolatairól, a kegyúri jog új megvilágításáról. Az igazságszolgáltatás terén Hajnik műve nem kapott megfelelő folytatást. Feldolgozandó lenne a kúria, a kerületi táblák története, a járásbíróságok, telekkönyv eredete, az ügyészi szervezet. Elavult és elfogult ügyvédség-történetek lennének pótlándók. Feldolgozatlan a hurzsoá igazságügyi szervezet 1867 utáni alakulása.

E tárgykörök egy részében szinte állandóan folyik a történész-kutatók munkája, amely sokszor átcsap a különlegesen jogtörténeti területekre is. A Budai Jogkönyvet művelődéstörténeti tanulmányban dolgozta fel évtizedekkel ezelőtt *Relkovic Neda*. A római jognak XII—XIII. századbeli behatolását joggyakorlatunkba legutóbb fejtegette *Gerich József* történész tanársegéd —

⁸ *Händel Béla*: Miskolci Jogászélet, 1942 nov.

aki a folyó évben a XIII—XV. századbeli magyar királyi kúriai bíraskodásról hirdetett szakkollégiumot. Ugyancsak a történészkaron dolgoznak a Budai Jogkönyv új kritikai kiadásán. A jobbágybirtokviszonyoknak társadalmi, gazdasági és jogtörténeti szempontokból egyaránt alapvetően fontos tárgykörét a felszabadulás óta egyedül *Szabó István* vette kutatás alá az örökös jobbágytság korabeli viszonyokról írt tanulmányában; magyar jogtörténetünk e tárgykörhöz évtizedek óta nem nyúlt hozzá. Csak helyeselni lehet, ha az elhagyott jogtörténeti területekre más tudományok iparkodnak behatolni — de a különlegesen jogtörténeti feladatok elhanyagolása összefüggésben lehet az olyan jelenségekkel, mint 1943-ban jogtörténetünknek az elhanyagolása más szakok részéről a Domanovszky-féle művelődéstörténetben.

5. Áttérve a különlegesen jogtörténeti kutatói feladatokra, kiemelek egyet, amelynek a szükségessége hosszú évtizedek óta kísért tudományos körökben, de csak kísért. Ez pedig a *Hármaskönyv szokásjogi forrásainak* a felkutatása. *Illés József* így írta körül ezt a feladatot: „Fel kell kutatni a Hármaskönyv előtti jogfejlődés okmányait és ezekkel kell megmérni az egyes tételek... hűségét... Hosszú és fáradságos munka... az oklevelek százainak és ezreinek összevetésével a jogélet hű képét nyerjük és ezt összehasonlítjuk a Werbőczy korabelivel... A hazai irodalom még mindig adós azzal a jogtörténeti monografikus munkálkodással, amelynek alapján végleges ítéletet lehetne alkotni a Hármaskönyv anyagának forrásairól.”⁹ Majdnem egy félévszázad eltelt azóta és megállapíthatjuk *Illés Józseffel* együtt: még mindig adós. Miért? Wenzel és Tagányi évtizedek előtt rámutattak, hogy a jobbágybirtoklás tekintetében a Hármaskönyv előtti szokásjog a jobbágyra kedvezőbb volt, mint ahogy azt Werbőczy írásba foglalta.¹⁰ Ez a kérdésfelvetés nem volt új Wenzel idejében sem, — *Schwartner Márton*¹¹ éppen 160 esztendeje vetette fel olyan formában, hogy számosan hibáztatják Werbőczy túlnagy elfogultságát a nemesség irányában, más osztályok hátrányára, és hogy egy, a Werbőczy előtti magyar jogtudományban jártas férfinak érdemes volna megállapítani, mennyit vett át Werbőczy e helyett a római és a feudális jogból. És hogy a kérdés aktualitása ma is fennáll, azt saját igényeinken kívül érdekesen demonstrálja *Szaskzinnak* legújabbban megjelent tanulmánya, amelyben rámutat arra, hogy nagy figyelmet kellene fordítani a közép- és keleteurópai kutatóknak, de különösen a népi demokráciákbelieknek a „második jobbágytság” kialakulásával kapcsolatban a

⁹ *dr. Illés József*: Bevezetés a magyar jog történetébe. Bp. 1910. 152. és 153. old.

¹⁰ *dr. Wenzel Gusztáv*: A magyar magánjog rendszere, I. köt. Bp., 1872, 383; *Tagányi Károly*: A földközösség története Magyarországon, Athenaeum kiadás, 57. old., továbbá: Falu és faluközösség, Közgazdasági Lexikon, I. 616. old.

¹¹ *Schwartner Márton*: Statistik des Königreichs Ungarn, Pest. 1798, 440. old.

paraszság helyzetének rosszabbodására és rámutat arra is, hogy e korban a kelet európai írott jog megalkotásánál általában iparkodtak a római jog formuláit a régi feudális viszonyokkal szemben a paraszság hátrányára felhasználni.¹² Népi demokráciánk jogtörténete eddig nem tért rá a Schwartnertől Szkazkinig szükségesnek vallott kutatások útjára; ez is a jövő feladata.

6. Ha *feudális jogunk* jogtörténeti feldolgozásának jelenlegi helyzetét kívánjuk vizsgálni, a tankönyv és az 1956/57. tanévi egyetemi jegyzet anyagát együttesen kell szemlélnünk. Együttesen azért, mert a jegyzetben a „*A késői feudalizmus kora*” (1526—1848) c. III. Résznek „D) *Intézmények*” c. fejezete (állami és helyi szervek, bíróság, jogforrások stb.), továbbá „*A feudális jog intézményei*” című IV. Résznek B) „*A jobbágyság jogviszonyai*” c. fejezete csaknem szó szerint azonos, néhány kihagyástól és toldástól eltekintve, a tankönyv vonatkozó szövegrészeivel. Nyilvánvaló, hogy ez a feudális jogintézményekről szóló rész, és abban különösen a jobbágyság jogviszonyairól szóló fejezet anyaga, a par excellence jogtörténeti feladatok körébe esik és jogtörténetünk jelenlegi helyzetét döntően ennek az anyagnak a feldolgozásán keresztül mérhetjük le.

Az Egyetemi Jegyzetben, hasonlóképp mint a Tankönyvben, külön fejezet a *nemesi magánjog*, és ettől elkülönített rész tárgyalja a *jobbágyság jogviszonyait*. Ez a rendszer megfelel feudális jogtudományunk rendszerének. A Hármaskönyv rendszerének megfelelően, feudális jogászaink túlnyomóan a De Personis, De Rebus, De Actionibus hármas felosztásból indultak ki és a „Személyekről” szóló első részben, „Az Úri Hatalom”-ról szóló fejezetben tárgyalták a jobbágyságviszonyokat. (Igy: Huszty, Kelemen, Kövy, Georch stb.) Frank Ignác ettől annyiban tért el, hogy elválasztotta a jobbágyságviszonyoktól és a személyi jogok közt tárgyalta az úri hatóság kérdését — a jobbágyság kérdéseit pedig a vagyoni jogok részébe helyezte. A Jegyzetnek és Tankönyvnek a feudális jogtudományunkból eredő hasonló kettéválasztó rendszerében a *feudális földtulajdonjog*nak mibenléte, fejlődése, megszűnése homályban marad, az pedig teljesen eltűnik, hogy a paraszti földek jogviszonyai a földesúri tulajdonjogot befolyásolták és mennyiben befolyásolták. Néhány allúzió arra, hogy a nemesi tulajdonnak kötöttségei vannak a család és a király irányában: mindössze ennyi az, amit a feudális földtulajdonjogról a Jegyzet tanít. Egyébként Frank Ignác nyomán hibátlanul ismerteti az adományozás formáit, jogcímeit, a beiktatás stb. kérdéseit — de elmarad Frank Ignác mögött, aki jogász elemzés alá vetette az adományozás hatályát, megállapította, hogy a nemesi tulajdonjog nem a „római törvény — hanem a magyar törvény” szerinti tulajdonjog, és hangsúlyozta, hogy megszakadás

esetén a fiscus nem örököl — hanem az eredeti királyi jog alapján visszaveszi az adományos ingatlant.¹³ A Jegyzet e részben a Frank előtti jogászkhoz fordul és a fiscus örökösödéséről szól. Így a királyi földtulajdonjog kérdése a Jegyzetben teljesen földolgozatlan marad — amiből következik, hogy egyáltalán említés sincs arról a Jegyzetben, hogy ez a királyi földtulajdonjog mikor és milyen módon szűnt meg.

7. A *földtulajdonjog feudális jellege* szempontjából a Jegyzet a *jobbágysági viszonyoknak* nem tulajdonít jelentőséget. E viszonyokat is feudális jogtudományunk rendszerében tárgyalja: a jobbágyság, a földesúri juttatások, a földesúri jogok, a jobbágyságtartozások, a földesúri joghatóság alcímek alatt. A Jegyzet szerint a jobbágyság a telek *haszonélvezője* — a földesúr a *tulajdonos*. A Jegyzet ezt mint tételt tanítja, de e tétel kifejtésébe, a földesúri-jobbágysági tulajdonviszonyok jogász elemzésébe nem bocsátkozik. Ugyanígy tanítottak a XIX. század eleji összes feudális jogászkaink Werbőczy alapján, Kelemen, Georch, Kövy, Pfahler, Pauly stb. Pfahler a római jogi terminológiát a feudális tulajdoni viszonyokra ugyanígy alkalmazta, de legalább megkísérelte ezt jogtudományi fejtegetéssel igazolni,¹⁴ amitől a Jegyzet tartózkodik. Feudális jogászkainknak ez a jobbágyságviszonyokról tanított szintizta Werbőczy-felfogása már a maga korában is kétes értékű volt. Szegedi Tyrociniuma 1736-ban a haszonélvezetnél többet tulajdonított a jobbágynak, *dominium utile*-nek tekintette a jobbágyságot, és *emphyteusis*-hoz hasonlóan mondta¹⁵ — Frank Ignác pedig ezt is megtagadta — szerinte a jobbágyság nem *emphyteusis*nek, sem *usufructus*nak nem mondható.¹⁶ Frank Ignácot a hivatalos tanítás a nemesi tulajdonról visszatarthatta attól, hogy e negatív megállapításon és a jogszabályok ismertetésén túlmenően elemezze a jobbágysági-földesúri tulajdonviszonyokat — mai jogtörténetünknek azonban elsőrendű feladata a földtulajdonjog feudális jellegének ezt a tartalmát felderíteni és meghatározni.

Az egyetemi jegyzet (és tankönyv) nemcsak nem bocsátkozik e viszonyok taglalásába, hanem mellőzi azokat a reformkori jogszabályokat is, amelyek a feudális földesúri tulajdonjogot közvetlenül jelentősen érintették. A jobbágyság adásvevése és öröklése tekintetében a Jegyzet a tankönyvvel egyezően a Mária Terézia-féle Urbárium anyagát tanítja, ugyanúgy, mint Pfahler 1820-ban, sőt szinte szó szerint Pfahler könyvének a szövegét adja. Bemutatom a szövegeket, egymás mellé állítva Pfahler 1820. évbéli könyvének eredeti latin szövegét és az 1946-i tankönyv és az 1956/57. tanévi jegyzet egymással egyező magyar szövegét a következőkben:

¹³ Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarországon. Buda, 1845. I. köt. 277., 255., 539. old.

¹⁴ Pfahler Károly: Ius Georgicum Regni Hungariae, Viennae (1820), I. 18—30. old.

¹⁵ Szegedi János: Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium, Zágráb, 1736, 401. old.

¹⁶ Frank Ignác: i. m. 382. old.

¹² Szkazkin: Osznovnnye problemü tak nazüvájemo vtorovo izdannyija krjeposztznicesztva v srednyej i vasztocnoj Jivropje. Voproszü Isztorii, 1958. 2. sz. 96—97. old.

Pfahler: *Jus Georgicum* 1946. évi tankönyv és 1956/57. évbéli jegyzet (II. R.)
I. k. (Vienna 1820)

I.

A jobbágytelek adásvételéről

Alienatio omnis fundorum colonialium... tam inter vivos, quam mortis causa... sine annutu Domini terrestriis... Colonis... vetitae et ipso jure nullae sunt... Si tamen fundum urbariale vendere velit, indultum Domini terrestriis impetrare et emtorem eidem sistere tenetur, ut videlicet hic diducicare possit, an ille oneribus publicis (contributionalibus) et dominalibus ferendis par sit. (31–32. old.)

A jobbágy telkét sem élők között, sem halál esetére ideiglenesen vagy örökletesen nem idegeníthette el a földesúr beleegyezése nélkül. Ha telkét el akarta adni, a vevőt a földesúr elé kellett állítania, hogy az megítélhesse, vajon a vevő képes-e a köz- és a földesúri terheket viselni. (Tk. 214., Jzt. 107.)

II.

A jobbágyörökösödségről

Si plures sint successores legitimi aequae apti, ... arbitrium penes Dominum terrestrem erit, quem ex haeredibus naturalibus pluribus Fundo praeficere velit. (37)

Ha több a telek megművelésére alkalmas törvényes örökös maradt (a telket köztük felosztották, illetőleg) a földesúr választotta ki azt, aki a telket tényleg megkapta. (Tk. 215., Jzt. 106.)

(A szöveg általam zárójelbe tett része a tankönyvben nem fordul elő.)

Jogtörténetírásunk tehát sem 1946-ban, sem 1956-ban nem tanította azokat a töréseket, amelyeket a Hármaskönyv- és az Urbárium-beli földesúri tulajdonjogon az 1836: IV. tc. a szabad adásvevéssel és az 1840: VIII. tc. a jobbágyörökösödségi szabályokkal ejtett. A *nemesi magánjogot* — adományrendszert, iktatást, fiúsítást stb. ugyan javarészt Frank Ignác 1845. évi kézikönyve alapján tárgyalja a Jegyzet, de a jobbágyviszonyoknál visszatér Pfahlerhez és az Urbáriumhoz. Úgy látszik nem is véletlenül, hanem elvi álláspont alapján, mert az 1836. évi és 1840. évi jobbágy-törvényhozásról a reformkor tárgyalásánál megemlékezik a Jegyzet, de hallgat e két jelentős törvényről. Az 1836. évi törvényekről pedig ki is emeli: „A jobbágyokra vonatkozó cikkeik tulajdonképpen az Urbáriumot iktatták törvénybe” (Jzt. I. rész, 194. és 218. old.), holott a szabad adásvevés elvileg messze túlhaladt az Urbáriumon. Így azután e reformkori törvények nem zavarják a feudális tulajdonjogi viszonyokat a római jogi fogalmakkal — (tulajdonos: haszonélvező) — eltakaró jegyzetbeli megállapítást —, amellyel a múlt század eleji feudális jogászaink tudományosan őrizni kívánták a nemesi földtulajdonjog teljességét, úgy, amint azt a Hármaskönyv szabályozta.

8. Ezekben a jelentős kérdésekben tehát jogtörténetírásunk állapota: a XIX. század eleji állapot. Még ennek az állapotnak az ismertetése is hiányos, mert elmaradt az irtások, dézsmás szőlők (*fundi industriales*) jogviszonyainak az ismertetése, amelyeket régi feudális jogunk (Pfahler,

I. 37.; Frank, I. 378.) a *jobbágytelek* (fundi sessionales) mellett a *jobbágyföldek* közé sorolt. (Érthetetlen módon a jegyzet a földesúri regálék közé sorozza egy helyütt a szőlődézmát (II. 198.).

Mint hogy jogtörténetünk nem foglalkozott ezeknek a jobbágytelken kívüli parasztföldeknek 1848 előtti jogviszonyaival, szükségképpen hiányzik annak tárgyalása is, miképpen nyertek ezeknek és a majorsági zsellérföldeknek a kérdéseiről rendezést 1848 után — az abszolútizmus alatt és 1867. után.

9. Elhanyagolta jogtörténetünk az ún. *királyi kisebb haszonvételek* kérdését. Ezekről Hajnik már 1874-ben megállapította, hogy „a jobbágyterhek legsúlyosabbjai közé tartoztak”.¹⁷

Köztörténetíróink a felszabadulás után eléggé részletesen tárgyalták minde kérdéseket — de a jogtörténetírás segítsége nélkül. Következésképp az 1848 utáni földrendezési törvények ismertetésénél a jogász megalapozás és jogtörténeti kutatás hiányában *történetírásunk megakadt*, elmosódó, bizonytalan, gyakran hibás megállapításokra jutott. Így például Szabó István úgy látja, hogy az 1873. évi törvény szerint a telepítvényes falvakban a belső földek is, a külső földek is a telepítvényesek tulajdonába mentek át megváltással, a kúriális zsellérek ügye pedig az 1896. évi törvénnyel „nyugvópontra jutott” — amennyiben megváltás alá került minden majorsági föld. A regálejogokról ugyancsak Szabó István azt írja, hogy ezeket az abszolút kormány „fokozatosan vonta el a nemesi birtoktól”.¹⁸ Mit várhatunk azonban e téren köztörténetíróinktól, ha jogtörténettudományunk például a regálék 1848 utáni sorsát mindössze két *merőben hibás sorral* intézi el (Jzt. II. 198.). Jogtörténetírásunk feladata lett volna föltárni, hogy a parasztföldek, irtások, telepítvények, majorsági zsellérbirtokok kérdéseit 1867 után rendező törvények miképpen jöttek létre, mennyi kibúvót hagytak a volt földesuraknak, és e törvények segítségével a lassú és csöndes parasztkisajátítás, a telepítvényfalvak szétkergetése, a volt zsellérek megváltási jogának a kijátszása milyen mértékben folyt a század végéig, sőt azon túl is. Ugyanez áll a regálejogokra, amelyekről jogtörténetünk nem vette tudomásul Hajnik régi figyelmeztetését és amelyek vagyoni jelentősége vetekedett az úrbéri kártérítés mértékével, sőt túlhaladta azt. Jogtörténetünk nem foglalkozott azzal sem, hogy e regále jogok miképpen nyertek megerősítést az 1867 utáni jogszabályokban és a bírói és közigazgatási gyakorlatban, milyen mértékben és jogeszközökkel kapott a volt földesúri réteg támogatást e parazitikus feudális jövedelmei megvédésében, esetleg megváltással állami segítséget. Mindezek jövő jogtörténetírásunkra várnak.

10. *Feudális büntető anyagi és eljárási jogunk* XVIII—XIX. századbeli helyzetének tárgyalása

¹⁷ Hajnik Imre: Egyetemes Európai Jogtörténet, Bp., 1874, 311. old.

¹⁸ Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948; 353. és 384. old.

jogtörténetünkben messze mögötte marad annak, amit e tárgykörből a század eleji egyetemi büntetőjogi tankönyvek (Fayer, Balogh stb.) nyújtottak. E korbéli büntető igazságszolgáltatásunk jogtörténeti tárgyalása teljesen hiányzik. Az 1848 előtti büntető eljárási jogról jogtörténetünk azt az általános jellemzést adja, hogy a „nem nemes vádlott... jogorvoslati lehetőségeit erősen korlátozták.” (Jzt. II. 138.) Talán nem tévedek a jegyzetbírálat ütvesztőjébe a jogtörténeti lát-leletfelvétel keretéből, ha rámutatok ennek az általános szólamnak — („erősen korlátozta”) a magjára: az 1790 : 43 amaz intézkedésére, hogy ezentúl a nem nemesek is fellebbezhetnek a királyi ítéletáblához, illetve a hétszemélyes táblához, de csak abban az esetben, ha az ítélet halált, vagy „ezzel egyenértékű” három évi börtönt vagy egyszerre elszenvendő 100 bot- vagy korbácsütést szabott ki. Ezt már nem tanítja jogtörténetünk — de nem jutott hely arra sem, hogy ez az intézkedés József császár 1787. évbéli rendeletének a törvénybeiktatása, avval a változtatással, hogy a császári pátensben megállapított 50 botütésnyi határt a rendi gyűlés keveselte és százra emelte. Megyei bíraskodásunk pedig még az 1840-es években is kiszabott olyan büntetéseket, hogy 2 év és 9 hónapi börtön mellett negyedévenként kiosztandó a parasztnak 25—25 botütés — alkalmazva a büntetés mértékét ehhez a fellebbezési jogot korlátozó törvényhelyhez. Ez az egyetlen példa szolgáljon illusztráció gyanánt, mit jelent az, hogy tartalom nélküli általános szólam intézi el büntető jogtörténetünkben a feudális kor utolsó fél évszázadának jellemzését. Történettudományunk elvégezte a magyar jakobinusok perével kapcsolatos forrásanyag publikációs munkáját — de hiányzik ez anyag jogászai feldolgozása. Hiányzik a XVIII. századbeli és a XIX. század első felében indított egyéb politikai pereknek a feldolgozása is; jogtörténeti feladat lenne e perek eljárási szabályainak a taglalása. Arra pedig legutóbb egy kandidátusi disszertáció (Sarlós Béla: Az 1848—49-i forradalom büntetőjogáról) mutatott rá, hogy burzsoá büntetőjogunk kialakulásának története fehér folt volt eddig jogtörténetünkben.

11. Feltáratlan a polgári szabadságjogok és a törvényelőtti egyenlőség állapota az 1848-i törvények szerint. Ugyanúgy feltárára vár ezek további alakulása az országbírói értekezlet és az 1867. évi kiegészítés után. A nemesi privilégiumok számos területen való továbbélése, a rendi különbségek egyéb maradványai, a vallásszabadságnak, lelkiismereti szabadságnak tételes jog szerinti sérelmei, a vallási jogegyenlőtlenség, a katolikus egyház néhány feudális privilégiumának fennmaradása (pl.: házassági peres eljárás, másvallásúaknak kegyúri terhekkel, párbérral való megterhelése stb.) — minde tárgykörök alakulása 1848-tól a felszabadulásig: feltárára váró jogtörténeti feladat.

12. Amidőn ezek szerint a XIX. század első és második felének jogtörténeti feldolgozatlanságára a fővonásokban rámutattam — egyúttal

megjelöltem néhány elsősorban megoldásra váró jogtörténeti feladatot is. Áttérek e feladatok további felsorolására. Földolgozandó az előbbi hiányokon felül:

a) A feudális földtulajdonjog XVIII—XIX. századbeli alakulása, éspedig a király és a földesúr — a földesúr és a család —, a földesúr és jobbágy viszonylatában; — a kapitalista fejlődés befolyása a Hármaskönyv tételeire 1848-ig, mindezek társadalmi kihatásai az ingatlanforgalom, a tulajdonbiztonság, a feudális pereskedés tekintetében;

b) az úrbéri telkeken kívüli parasztföldek sorsa az 1848-i törvényekben, és azokat követően;

c) az úrbéri kártérítés kérdései 1848-tól kezdődően a század végéig. Jogtörténetünk ama felfogása, hogy a földesúr az úrbéri telek tulajdonosa, marxista történetkutatásunkat is befolyásolta az úrbéri kártérítés megítélésénél. E kérdés nemesi szemszögből való elterjedt szemlélete revízióra szorul. Az úri Magyarországnak olyan különlegességét, hogy a XIX. század végén külön törvényt hoztak a földesúrnak adandó újabb úrbéri kárpótlásról, az osztrák történetíró Friedjung is észrevette — 1908-ban —, de jogtörténetírásunk nem észlelte;

d) az 1848-ban fennmaradt földesúri haszonvételek törvényhozási sorsa; — vagyoni jelentőségük; e feudális földesúri jövedelmek hatósági védelme, biztosítása, sőt kiterjesztése az 1867 utáni jogszabályokban;

e) polgári és büntetőjogunk, igazságügyi szervezetünk alakulása 1848 után, a második világháborúig.

Mindezek különösképpen jogászai, jogtörténeti feladatok. Nem várhatjuk ezeknek köztörténeti kutatóktól való megoldását — bármennyire is kiterjeszkedtek a jogtörténetírásunk által elhanyagolt néhány területre a köztörténetírók, gazdaságtörténészek, különösen a centennáris évben szükségszerűen aktuálisá vált néhány probléma tekintetében, amelyekről jogtörténetírásunk alig, vagy egyáltalán nem vett tudomást. Sorrendben az első közé sorozom jogtörténetünknek ezeket a feladatait. Meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy az utolsó két század jogtörténetünkben szinte légüres teret mutasson. Az úri Magyarország tudománya nem politikai megfontolások nélkül térítette más irányokba jogtörténetünk kutatási munkáját és elégedett meg jelszavas általánosságokkal a feudális-kapitalista átmenet korszaka tekintetében.

13. Végül a legfontosabb közvetlen feladat: a magyar jogtörténeti tankönyv megalkotása. Elfogadom, sok jogosultsága van annak a felfogásnak, hogy a tankönyvi összefoglalást meg kellene előznie feltáratlan területek monografikus földolgozásának. Az adott helyzetben azonban ennek a követelménynek a felállítása időtlen-időig elodázná a tankönyv megjelentetését. Márpedig ez marxista jogtudományunknak olyan tartozása a jogászvilággal szemben, amelyet teljesíteni kell, nem is sürgősen, hanem azonnal. A felszabadulás utáni tizennegyedik esztendőben nem lehet tovább töprengeni azon, hogy az első éves joghallgatónak

tankönyvet kell a kezébe adnunk. Wenzel Gusztáv hét évtized előtt bátran fogott hozzá minden előzmény nélkül, hogy Magyarország mezőgazdasági történetét megírja, anélkül, hogy bármilyen mezőgazdaságtörténeti résztanulmány megelőzte volna munkáját. Művét kezdeményezésnek és kísérletnek tekintette, a források felkutatását és összegyűjtését a jövő feladatként jelölte meg ő maga is. Jogtörténetünk kedvezőbb helyzetben van. A meglévő és kiegészítendő anyag alapján, az újabb köztörténeti kutatások felhasználásával, a fentebb ismertetett jogtörténeti fehér foltok legszükségesebb betöltésével, a tankönyv megalkotása parancsolóan szükséges.

14. Végül: elemi előfeltétele jogtörténetünk haladásának a *publikációs lehetőség* megteremtése. A „lehetőség” alatt értendő: publikációhoz-jutás nemcsak a hatalmi pozíciókhoz közelíteni tudó vagy az elhelyezésben „ügyes” szerzők számára,

hanem ilyen támaszoktól távoleső szerzők arra érdemes munkái részére is. A mai állapot az, hogy évekkal ezelőtt felkérésre megírt tanulmányok kiadatása elmaradt. További feladat: *fiatal marxista jogászokat* bevonni a jogtörténeti munka egyes területein kutató munkára, teret adva működésüknek előadások, publikáció útján — másrészt megvalósítani az ELTE jogi karáról kiindult azt a kezdeményezést, hogy ugyancsak fiatal marxista *történészek* térjenek át a jogászai szakképzettség megszerzésére és a jogtörténet művelésére.

Befejezem avval, amit kezdetben mondtam: nem igényelem a magam részére, hogy a helyzetfelmérés és a feladatkijelölés — a diagnózis és a terápia — feladatait mindezekkel megoldottam. Ehhez marxista jogászaink összefogása, tartós együttműködése, és történetíróink segítsége szükséges. De a munkát meg kell kezdeni.

Sarlós Márton

ABO-alcsoport és Rh-vércsoport vizsgálatok atyasági ügyekben

Mióta bebizonyosodott a vércsoportok öröklődő volta (v. Dungern és Hirschfeld, 1910) és a Bernstein-féle öröklődési elmélet általános elfogadást nyert, azóta az emberi örökléstan közvetlen tanulmányozása céljára megfelelő eszköz áll rendelkezésre a vércsoportvizsgálatokban. E felfedezések előtt az örökléstan nem rendelkezett exact módszerrel embereken a szülői tulajdonságok gyermekekre való átöröklésének demonstrálására, és az öröklési faktorok ismerete csupán az állat- és növénykísérletek analógiájára, ill. összehasonlításokra volt utalva. Az emberi vércsoport tulajdonságoknak a tanulmányozása az elmúlt 3 évtizedben számos, egymástól teljesen független vércsoportrendszer létezését bizonyította be és tisztázta ezeknek öröklési szabályait. Ezek az eredmények ahhoz vezettek, hogy a vércsoportmeghatározásokat alkalmazni kezdték az egyes egyének közötti vérrokonság megállapítása céljából is. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeképpen azután az antropológiai és etnológiai kutatásban is polgárjogot nyertek a vércsoportvizsgálatok. Bevezették e vizsgálatokat a bírósági bizonyító eljárások közé is, és igen nagy jelentőségre tettek szert a vitás származás kiderítésében.

Hazánkban — mint ismeretes — 1947 óta a vércsoportvizsgálatok a bírósági származási, ill. atyasági ügyekben mind nagyobb jelentőségre tesznek szert, aminek egyik bizonyítéka az a tény, hogy a bíróságok ezekben az ügyekben csaknem kivétel nélkül elrendelik a vércsoportvizsgálat útján való bizonyítást. A magyar bíróságok a vércsoportvizsgálat atyaság kizárási eredményét ma már teljes értékű bizonyítéknak fogadják el az atyaság „nyilvánvaló lehetetlenségének” bizonyítására.

A bírósági ügyekben végzett vércsoportvizsgálat nálunk ma még csak az ABO- és MN-vér-

csoportrendszer vizsgálatára szorítkozik. Ennek oka elsősorban az, hogy e két vércsoportrendszer öröklési szabályai általános elismerést nyertek és így az ABO és MN vércsoportvizsgálat atyaság kizárási eredménye örökléstanilag kellőképpen meg van alapozva. E két vércsoportrendszer vizsgálatának segítségével az atyasággal hamisan vádolt férfiak közül kb. minden harmadik atyaságának kizárása válik lehetővé.

Természetesen a vércsoportvizsgálatok bírósági alkalmazásánál a végső cél (akár bűnvádi, akár polgári perről van szó), az egyén szerológiai identifikálása, vagyis annak a régi Landsteiner-féle elképzelésnek a megvalósítása, amely szerint az egyén a vér vizsgálata alapján ugyanúgy azonosítható, mint pl. az ujjlenyomat vizsgálata alapján. Ma már tudjuk, hogy ez a cél megfelelő nagyszámú, szerológiai vizsgálatokkal öröklés jelleg vizsgálata segítségével nem is elérhető. Ugyanis minél jobban bővíti a kizárás, ill. kizárhatóság köre, annál közelebb jutunk az egyén szerológiai identifikálásához.

A vércsoportkutatás legújabb eredményeként ma már több helyen nyert alkalmazást az ABO vércsoportrendszer ún. alcsoportjainak és az Rh vércsoportrendszer különböző tagjainak vizsgálata bírósági ügyekben is, mint bizonyító eljárás. Az általam végzett bírósági vércsoportvizsgálatok kapcsán néhány esetben alkalmam volt alcsoport- és Rh-vércsoportvizsgálatokat is végezni. E vizsgálatokkal kapcsolatos tapasztalataimról és eredményeimről kívánok e közleményben beszámolni. Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom, hogy rövid ismertetést adjak az alcsoportokról és az Rh vércsoportokról.

Az alcsoportok. — Ismeretes, hogy az ABO vércsoportrendszerben a 4 fő vércsoporton (O, A, B, AB) belül ú. n. alcsoportokat különböztetünk

meg. Legelőször v. Dungern és Hirschfeld írták le az A vércsoportnak 2 alcsoportját, az A_1 -et és az A_2 -t. Az alcsoportok létezése irányában végzett kutatások odavezettek, hogy ma már az A csoporton belül 5 (A_1 -től A_5 -ig), az AB csoporton belül pedig 3 (A_1B -től A_3B -ig) alcsoport létezését tekinthetjük bizonyítottak. Mivel minden A vagy AB vércsoport (egészen szórványos kivételtől eltekintve) valamelyik fenti alcsoportozatba tartozik, ezért az alcsoportokat jelző index-számok nélkül ma már nem is helyes A vagy AB vércsoportokról beszélni.

Az alcsoportok megoszlására vonatkozó vizsgálatokból kiderült, hogy az európai A és AB csoportú embereknek kb. 80%-a tartozik az A_1 , ill. A_1B alcsoportokba és kb. 20%-a az A_2 , ill. A_2B alcsoportokba. Az A_3 , ill. A_3B ritkább, míg az A_4 és A_5 alcsoportot eddig csak néhány esetben írták le. Tehát gyakorlatilag az A_1 , A_2 , A_1B és A_2B alcsoportok előfordulásával kell számolnunk. Bizonyos nehézséget jelent olykor az ún. intermediaer típusok előfordulása, amelyre az újabb vizsgálatok hívták fel a figyelmet. E típus alatt azokat az A vagy AB csoportokat értjük, amelyek nem adják sem az A_1 , sem az A_2 típusra jellegzetes reakciókat, vagyis a két típus között állónak bizonyulnak. Ilyen intermediaer típus esetén az alcsoportokat jelző index-számot nem használjuk, hanem egyszerűen csak az A vagy AB vércsoportjelzést.

Az alcsoportok öröklési elmélete (Thomsen, Friedenreich és Worsaae) szerint az A_1 és A_2 alcsoportok öröklődését 2 öröklési tényező (gén) szabályozza (ezeket ugyancsak A_1 és A_2 -vel jelölik), amelyek közül az A_1 az A_2 -höz viszonyítva, viszont mindkettő a O-hoz viszonyítva domináns. Az A vércsoportot a két újabb öröklődési tényező tekintetbevételével 5, az AB vércsoportot pedig 2 genotípusra bonthatjuk fel, 2—2 fenotípussal. Ezzel az ABO vércsoportrendszer genotípusainak száma az eddigi 6-ról 10-re emelkedik, a fenotípusok száma pedig 4-ről 6-ra: OO (O), A_1O (A_1), A_1A_1 (A_1), A_1A_2 (A_1), A_2A_2 (A_2), A_2O (A_2), BB (B), BO (B), A_1B (A_1B), A_2B (A_2B). (Zárójelben a fenotípusok).

Az alcsoportok átöröklésével kapcsolatos ismereteink az alábbi két törvényben foglalhatók össze:

1. Az A_1 vagy A_1B alcsoportú gyermek szülei közül legalább egyiknek ugyancsak fenti alcsoportok valamelyikéhez kell tartoznia.

2. A_1B csoportú szülőknél nem lehet A_2 alcsoportú, és A_2 alcsoportú szülőknél nem lehet A_1B alcsoportú gyermeke.

Fenti öröklési elmélet és törvények helyességét ma már több ezer családra kiterjedő vizsgálat igazolja.

Meg kell azonban említenünk, hogy az alcsoportvizsgálatok eredményein alapuló atyaságkizárásoknak ma még nem tulajdoníthatunk 100%-os bizonyító erőt. Ennek oka egyrészt az, hogy az alcsoportok öröklésmentének tanulmányozása máig sokkal kisebb anyagon történt, mint az ABO vércsoportrendszer fővércsoportjaié vagy az MN vércsoportoké, másrészt pedig az alcso-

portok meghatározásában több hibaforrással és nehézséggel találkozunk. Ilyenek pl. az intermediaer típusok előfordulása, az A jellegnek csecsemőkorban való gyengébb volta stb. Éppen ezért, ha egy származási ügyben a férfi atyasága az alcsoportok szabályaiba ütközik, akkor az atyaságot nem mondhatjuk lehetetlennek, mint az ABO rendszer 4 főcsoportja vagy az MN vércsoportok alapján történő kizárás esetében, hanem csak *legnagyobb mértékben valószínűtlennek*. Ez a valószínűtlenség azonban gyakorlatilag nagyon közel áll a lehetetlenséghez (kb. 99,2%). Ilyenkor tehát lehetőség van arra, hogy a bíróság a szakértői vélemény mellett egyéb körülményeket is mérlegeljen.

Eddig csupán egy eset ismeretes, amely az alcsoportok fenti öröklési szabályai ellen látszik szólni. (Dahr és Bussmann). Ebben az esetben egy A_1B típusú anyának A_2 típusú gyermeke született. Ez ellentétben áll a fent ismertetett öröklési szabályokkal, mivel az anya a B jellegén kívül csak A_1 -et örökíthet át, amelynek a gyermekben felismerhetőnek kell lennie. Ez az eset kellően felderítve és magyarázva máig sincsen, azonban megértéséhez tudnunk kell, hogy fiatal csecsemőknél vagy fiatal korban az A_1 -et sokszor nem lehet biztosan felismerni, ill. ez a tulajdonság olyan gyenge lehet, hogy nehezen vagy egyáltalán nem lehet az A_2 -től elkülöníteni. Mivel fenti esetet eddig más oldalról nem ellenőrizték és hasonló eset eddig nem fordult elő, ezért fenti öröklési szabályok alóli „kivételek” előfordulásáról nem beszélhetünk.

Lássunk néhány példát a kizárási lehetőségekre az alcsoportok alapján.

Ha egy anyánál, valamint gyermekénél A vércsoportot állapítunk meg és a vélelmezett atya O csoportú, ebben az esetben az atyaság alcsoportmeghatározás nélkül nem zárható ki, mert a gyermek az A tulajdonságot az anyjától is örökölhette. Ha azonban megállapítjuk, hogy az anya A_2 , a gyermek pedig A_1 alcsoportú, akkor minden O csoportú férfi kizárható, mert a gyermeknek az A_1 jelleget atyjától kellett örökölnie, mivel az anya ezt nem tartalmazza. — Ha az anya O, a gyermek A_2 , a férfi pedig A_1B csoportú, akkor ez a férfi szintén nem lehet a gyermek atyja, mert csak A_1 -et vagy B-t örökíthet át gyermekére; jelen esetben pedig a gyermek ezeket a tulajdonságokat nem tartalmazza.

Bizonyos körülmények között a vélelmezett atya szüleinek vizsgálata segítségével az anya halála után is lehetséges a kizárás. Pl. ha a gyermek A_2B , a vélelmezett atya A_1 csoportú, a férfi atyasága kizárható, ha szüleinek vizsgálata eredményeként genotípusa A_1O -nak bizonyul. — Ha pl. egy családban a gyermek A_1 , a férfi pedig O csoportú, az atyaság nem zárható ki. Ha azonban a meghalt anya gyermekének ugyanezen férfitől testvérei is vannak, akik részben A_2 , részben B tulajdonsággal rendelkeznek, akkor az A_1 csoportú gyermek nem származhatik a szóbanforgó férfitől. Ugyanis az anyának, ha férje O típusú, a másik két testvér vércsoportjai alapján A_2B csoportúnak kellett lennie és ez esetben a O csoportú

férjtől nem származhatnak A_1 csoportú gyermekek (Magától értetődően, ha a férfi atyaságához a másik két gyermek tekintetében nem férhet kétség).

Az eddigiekből is láthattuk, hogy az A és AB csoportok alcsoportjai közül gyakorlatilag csak az A_1-A_2 és A_1B-A_2B alcsoportok vizsgálatáról lehet szó a bírósági vércsoportvizsgálatok kapcsán. Előfordulhatnak azonban esetek, amikor egy ritka alcsoport előfordulása nemcsak atyaságkizáráshoz, hanem az atyaság pozitív bizonyításához is vezethet. Ennek egyik ritka szép példáját írta le Hirsfeld és Amsel. Egyik esetükben a gyermek a ritka A_4 alcsoportba tartozónak bizonyult. A vélelmezett atyában ugyancsak ki lehetett mutatni az A_4 tulajdonságot. Mivel annak a valószínűsége, hogy a ritka A_4 alcsoport két egyénnél előforduljon, kb. 1 : 1 000 000, nem tekinthető véletlennek, hogy az adott esetben mind a gyermeknél, mind a vélelmezett atyánál előfordult ugyanaz a gyenge A-tulajdonság, és ebből kifolyólag ez a körülmény az illető férfi atyasága melletti bizonyítékként fogható fel.

Az alcsoportmeghatározások gyakorlati jelentőségét és értékét illetően a számítások és az ezirányú tapasztalatok szerint az atyaságkizárások számának csupán 1–2%-os emelkedésével számolhatunk, azokra az esetekre számítva, amelyekben a szóban forgó férfi valóban nem nemzője a gyermeknek. Mivel pedig az ügyek nagyobb részében a perben szereplő férfi nemzője is a szóbanforgó gyermeknek, az alcsoportokkal elérhető kizárási % még fenténél is kisebb.

Tudnunk kell azt is, hogy alcsoportmeghatározásokra csak a peres ügyek kis részében kerülhet sor, nevezetesen csak azokban az ügyekben, amelyekben az anya és a gyermek, vagy a gyermek és a perben szereplő férfi, vagy a férfiak közül valamelyik A vagy AB csoportú. Az ilyen ügyek száma pedig elég kevés.

Magam 30 olyan bírósági ügyben végeztem alcsoportmeghatározásokat, amelyekben sem az ABO-, sem pedig az MN vércsoportok alapján nem sikerült az atyaságot kizárni. *A 30 ügy közül mindössze egyben vezetett az alcsoport-meghatározás az atyaság kizáráshoz.* Ebben az ügyben a következő vércsoport-kombináció volt jelen: anya A_2 -MN, gyermek A_1 -MN, vélelmezett atya O-MN. Mint látható, az alcsoportmeghatározás nélkül a férfi atyasága nem lett volna kizárható.

*

Az Rh vércsoportok. Az Rh vércsoportrendszer megértését nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy mindezekig nem sikerült egységes nomenklaturát kialakítani, ill. a Wiener-féle és a Fisher-féle öröklési elméleteket és elnevezéseket közös nevezőre hozni. A Fisher-féle elmélet és megjelölési mód a mi véleményünk szerint is elfogadhatóbb és emellett egyszerűbb és szemléltetőbb is, ezért ennek alapján tárgyaljuk mi is az Rh vércsoportrendszert. — A Fisher-féle elmélet szerint az Rh vércsoportrendszer 3 allelomorf génpar (C és c, D és d, E és e) hatásának ered-

ményeképpen jön létre. A géneknek megfelelően az emberi vörösvérsejtekben 6 különböző (ugyan csak fenti betűkkel jelölt) vércsoport-specifikus anyag, ún. Rh-antigén mutatható ki. Ezeknek kombinálódásából jönnek létre az Rh vércsoportrendszer különböző típusai. (Ahogyan az ABO vércsoportrendszerben az A és B kombinálódásából a 4 vércsoport). Mind a 6 Rh antigén képes bizonyos körülmények között megfelelő, specifikusan reagáló (homolog) ellenanyag termelésének kiváltására. (A C-antigén ellenanyagát anti-C-vel, a D-ét anti-D-vel stb. jelöljük). Kezdetben az embereket a leggyakrabban előforduló és legelőször kimutatott D-antigén jelenléte vagy hiánya alapján (az anti-D, ill. anti-Rh₀ szérum segítségével) 2 csoportba, az Rh (D) pozitívek (kb. 85%) és az Rh (D) negatívek (kb. 15%) csoportjába osztották. Később, amint sikerült megtalálni a többi Rh-antigének ellenanyagait (így legelőször az anti-C-t és anti-E-t), ezeknek segítségével lehetőségessé vált a további felosztás is.

Hogy az Rh vércsoportrendszer öröklési szabályait és az Rh típusok felosztását megérthessük, kissé részletesebben kell foglalkoznunk az alapismeretekkel is. Az emberben 24 különböző chromosoma van. Minden egyén a 24 különböző fajta chromosomából egy-egy párral, tehát összesen 48 chromosomával rendelkezik. Mindegyik pár egyik tagja az apától, a másik az anyától származik. Ennélfogva minden embernek két olyan chromosomája van (egy chromosoma pár), amely Rh-gént tartalmaz. Aszerint hogy a chromosomapárban azonos (pl. DD vagy dd) vagy különböző (pl. Dd) Rh-gének vannak, megkülönböztetünk homozygota és heterozygota egyéneket. Ha az egyén homozygota DD vagy heterozygota Dd genotípusú, mindkét esetben a fent említett (Rh/D) pozitív csoportba tartozik, ha viszont homozygota dd genotípusú, akkor az Rh (D) negatív csoportba.

Az Rh génpárok közötti viszony (pl. D és d) egyik szemléltető példája az ún. genetikai allelomorfizmusnak. Ez többek között azt jelenti hogy ugyanazon chromosomában a génpárok tagjai közül csak egy (jelen példában tehát D vagy d) lehet jelen, egyszerre mindkettő nem. Az emberi test valamennyi maggal bíró sejtjének, kivéve az érett ivari sejtet, kettős chromosomatelepe van, ennélfogva 2 Rh-chromosomája is. Ha mindkét chromosomában D-gén van, akkor a genotípus DD (homozygota), míg ha az egyikben D, a másikban d, akkor a genotípus Dd (heterozygota). Az ivarsejtekben azonban csak egy chromosomatelepe van, ennélfogva az Rh-chromosomából is csak egy. Ez a chromosoma (a petében vagy spermatozoonban) tartalmazhat pl. D-t vagy d-t, de kettőt együtt sohasem. Hogy melyiket tartalmazza a kettő közül, az a szülő genotípusától függ. Ha a genotípus DD, akkor az összes ivarsejt tartalmaznak D-t. Ha Dd, akkor az ivarsejt fele D-t, fele d-t. Ha dd, akkor az összes ivarsejt d-t tartalmaznak. A megtermékenyített petesejt két chromosomateleppel rendelkezik és így DD-t, Dd-t vagy dd-t fog tartalmazni, aszerint, hogy milyen gének voltak a két

egyesülő ivarsejtben. — Hasonló a helyzet a C és c, valamint az E és e Rh-gének esetében is.

C, D, E és c, d, e — mint már mondtuk — egyben Rh vércsoport-antigéneket is jelentenek. Ezek és a többi vércsoportrendszer antigénjei között semmiféle rokonság vagy összefüggés nem áll fenn, mert sem szerológiai, sem klinikai tulajdonságaik nem egyeznek meg a többiekével. A C vagy c, D vagy d, E vagy e, gének közül 3 mindig együtt helyezkedik el ugyanabban a chromosómában. Ezt onnan tudjuk, hogy ha egy egyén pl. az egyik szülőtől cde-t, a másiktól CDe-t örökölt, akkor gyermekeire vagy cde-t, vagy CDe-t örökít át. (Tehát a gének elrendezése nem változik meg.)

Azzal, hogy sikerült a c, d és e antigének megfelelő ellenanyagait is megtalálni (anti-c, anti-d és anti-e, anti-Rh szérumokat) és velük vizsgálatokat végezni, lehetővé vált a pontos genotípus meghatározása az összes Rh-antigének figyelembevételével. A 6 Rh-antigének elméletileg összesen lehetséges 36 kombinációja közül a jelenleg rendelkezésünkre álló anti-Rh szérumokkal 27-et sikerült is kimutatni.

Az Rh vizsgálatok céljaira csak 4 anti-Rh szérum állott rendelkezésre: anti-C, anti-D, anti-E és anti-c. Ennek következtében a bírósági vizsgálatokban is meg kellett elégednem a fenti 4 szérummal való vizsgálattal és az ezek eredményeiből levonható következtetésekkel. E 4 anti-Rh szérummal végezve a vizsgálatokat, 11 féle reakciócsoportot figyelhetünk meg. E reakció-csoportokat és az ezeken belül leggyakrabban előforduló genotípusokat táblázatban állítottam össze. (L. táblázat.)

Tehát az Rh genotípusok meghatározása anti-d és anti-e szérumok nélkül csak megközelítőleg lehetséges. Pl. a táblázatban feltüntetett első reakció-típus genotípusáról mindössze annyit tudunk biztosan, hogy tartalmaz C-t, c-t, és D-t, valamint (mivel az anti-E-vel nem adott reakciót) ee-t. Nem tudjuk azt, hogy a 6. gén D vagy d, ennél fogva a chromosoma elrendeződés, ill. genotípus lehet CDe/cde, CDe/cDe vagy Cde/cDe. A családtagok Rh genotípusainak ismerete hiányában feltehető, hogy az egyén CDe/cde genotípusú, mivel tudjuk, hogy e típus gyakorisága a legnagyobb (34—35%), míg a CDe/cDe gyakorisága kb. 2%, a Cde/cDe-é, pedig csak kb. 0,05%. E feltevésünkben a tévedés valószínűsége 100 eset közül 6.

Nézzünk meg egy másik példát. A táblázatban szereplő 2. reakció-típusról mindössze annyit tudunk biztosan, hogy tartalmaz CC-t, D-t és ee-t, de nem tudjuk, hogy a 6. gén D vagy d. Feltehető, hogy a genotípus CDe/CDe (gyakorisága 18,5%) és nem CDe/Cde, mely utóbbinak csak 0,8% a gyakorisága.

Fenti 4 anti-Rh szérummal való vizsgálattal (vagyis a C, D, E és c antigénekre való vizsgálattal) az atyaság kizárásának lehetőségét a következő két törvény szabja meg.

1. C, D, E és c antigének nem lehetnek jelen egy gyermeknek a vérében, csak akkor, ha egyik vagy mindkét szülőnek a vérében is kimutathatók.

A vér reakciója anti-C anti-c anti-D anti-E szérumokkal	Rh-típusok * (gyakoriság sor- rendjében)	% -os gyakoriság **	
		Angliában	Magyar- országban
+ + + -	CDe/cde = Rh ₁ rh	34,9	34,5
+ - + -	CDe/CDe = Rh ₁ Rh ₁	18,5	18,0
- + - -	cde/cde = rhrh	15,1	15,5
- + + +	cDE/cde = Rh ₂ rh	14,1	16,0
+ + + +	CDe/CDe = Rh ₁ Rh ₂	13,4	10,5
- + + -	cDe/cde = Rh ₀ rh	2,1	2,0
- + - +	cdE/cde = rh''rh	0,9	1,0
+ + - -	Cde/cde = rh'rh	0,8	2,5
+ - + +	CDe/CDe = Rh ₁ Rh ₁ Rh ₂	0,2	0
+ + - +	cdE/Cde = rh''rh'	igen kicsi	0
+ - - -	Cde/Cde = rh'rh'	igen kicsi	0

* A Fischer-féle nomenklatura szerint és a rövidített jelzéssel.

** Az angliai adatok Mollison—Mourant—Race 1948-ban megjelent munkájából (The Rh Blood Groups) vannak véve, a magyarországi adatok saját (eddig nem közölt) vizsgálataim eredményei. (200 Rh meghatározás alapján számítva).

2. c-negatív szülőknél nem lehetnek Rh₂ (cdE), rh'' (cdE), Rh₀ (cDe) és rh (cde) típusú gyermekeik, valamint Rh₂ (cDE), rh'' (cdE), Rh₂ (cDe) és rh (cde) típusú szülőknél nem lehetnek c-negatív gyermekeik.

Ismerve az anya és a vélelmezett atya Rh genotípusát, fenti szabályok alapján meg lehet mondani, hogy az utód milyen Rh genotípusú lehet és nem lehet.

Wiener és Levine alkalmazták bírósági ügyekben az atyaság megállapítására az Rh genotípusok meghatározását is. Vizsgálataik a C, D, E és c Rh-antigének meghatározására terjedt ki. 450 ügyben végeztek komplett ABO alcsoport, MN és Rh vércsoport-meghatározást és ezek közül 31 ügyben sikerült az atyaságot kizárni. Mégpedig 14 esetben az ABO vagy MN (vagy mindkettő) vércsoportok, 17 esetben pedig az Rh genotípus meghatározás segítségével. Ez a kizárási arány is bizonyítja az Rh vércsoportok nagy jelentőségét a származás megállapításában. Mint látjuk, 17 esetben nem sikerült volna az atyaságot kizárni, ha nem állott volna rendelkezésre az újonnan felfedezett Rh-próba. A számítások alapján az Rh

vércsoportok vizsgálatának beiktatásával a hamisan vádolt férfiak atyaságának kizárási lehetőségei az eddigi kb. 30%-ról az 50% fölé emelkedtek, ami azt jelenti, hogy ma már minden második hamisan vádolt férfi atyaságát ki tudjuk a vércsoportvizsgálat segítségével zárni.

Ha mármost annak az okait vizsgáljuk, hogy miért fokozza olyan nagymértékben az Rh vércsoportrendszer a kizárási lehetőséget, Moreau megállapítását kell elfogadnunk, aki szerint elméletileg az atyaság-kizárási lehetőségeinek mindig magasabbnak kell lennie akkor, ha a kizárást recessiv faktorok nélküli domináns tulajdonságok vizsgálatán alapszik, mert ott, ahol az öröklésben recessiv gének is részt vesznek, a tulajdonság hiánya a domináns, de heterozygota szülők leszármazottaiiban semmiféleképpen sem vezet kizáráshoz. Ez az oka annak is, hogy annak ellenére, hogy az ABO vércsoportrendszerben 4 csoport van, a kizárási lehetőségei mégsem jobbakként, mint a 3 csoportot tartalmazó MN vércsoportrendszerben. Az Rh vércsoportrendszerben — mint tudjuk — mind a 6 gén domináns, és ha rendelkezünk az ezeknek kimutatásához szükséges megfelelő anti-Rh szérumokkal, a kizáráásoknak szükségképpen gyakoribbakként kell lenni, mint akár az ABO, akár az MN vércsoportrendszerben.

A rendelkezésemre álló korlátolt mennyiségű, külföldi eredetű négyféle (anti-C, anti-D, anti-E és anti-c) anti-Rh szérummal 50 bírósági ügyben végeztem az ABO és MN vércsoportok mellett Rh vércsoport-meghatározásokat. A vizsgálatok eredményeit az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Vizsgált ügyek száma	Ügyek száma, amelyekben nem történt kizárási	amelyekben kizárási történt	Kizáráások vércsoportok szerint		
			ABO	MN	Rh
50	32	18	5	2	11

Az 50 ügy közül 18-ban sikerült kizárást elérni az ABO, MN és Rh vércsoportok alapján. A 18 ügy közül csupán 7-ben történt a kizárási az ABO és MN vércsoportok alapján. Vagyis az ügyek 1/5-ében eredménytelen maradt volna a vércsoportvizsgálat az Rh vércsoportok vizsgálata nélkül. Ha %-osan vizsgáljuk a dolgot, azt látjuk, hogy míg az ABO és MN vércsoportokkal az ügyek 14%-ában értünk el kizárást, addig az Rh vércsoportokkal együtt az ügyek 36%-ában. Tehát a kizárási számát az Rh vércsoportvizsgálat az ABO

és MN kizárási számához viszonyítva 2 és félszeresére emelte.

Ha azt is megvizsgáljuk, hogy az Rh kizárási melyik öröklési törvény alapján történtek, megállapíthatjuk, hogy a 11-ből 6 ügyben az 1., 5. ügyben pedig a 2. törvény alapján történt az ügyekben szereplő férfiak atyaságának kizárási.

Vizsgálataink eredményei — mint látjuk — akárcsak Wiener és Levine eredményei, azt bizonyítják, hogy az Rh vércsoportvizsgálatok a gyakorlatban igazolták a hozzájuk fűzött reményeket és nagy lépéssel vittek bennünket közelebb az egyén szerológiai identifikálásához. A bírósági vércsoportvizsgálatok terén a kizárási körének jelentős kiszélesítéséhez vezetett az Rh vércsoportok vizsgálata, ami miatt ajánlatos a bírósági származás megállapítási ügyekben végzendő vércsoportvizsgálatok kapcsán az ABO és MN vércsoportok mellett az Rh vércsoportrendszer vizsgálatát is. E vizsgálatok elterjedése szempontjából gátló körülmény az, hogy a szükséges szérumok beszerzése jelenleg még nehéz és költséges. (E szérumok közül hazánkban még mindig csupán az anti-D készül.)

Összefoglalás: Bírósági atyasági ügyekben végzett alcsoport és Rh vércsoport meghatározások eredményeiről számoltam be. A 30 gyermektartási, ill. atyaság megállapítási ügyben végzett alcsoport-meghatározás eredményeképpen csupán 1 esetben sikerült az atyaságot kizárni. — Az alcsoport-meghatározások segítségével az atyaság-kizárási lehetőségei csak egészen kismértékben (kb. 1%-kal) fokozódnak. — Az 50 gyermektartási, ill. atyaság megállapítási ügyben végzett ABO, MN és Rh vércsoport-meghatározások eredményeképpen 7 ügyben sikerült az atyaságot kizárni az ABO vagy MN vércsoportok alapján, 11 ügyben pedig az Rh vércsoportok alapján. Tehát az ABO, MN és Rh vércsoportok vizsgálata segítségével az 50 ügy közül 18-ban (az ügyek 36%-ában) sikerült az atyaságot kizárni. Az Rh vércsoportok vizsgálata segítségével az atyaság-kizárási lehetősége azon ügyekben, amelyekben a férfit hamisan vádolják, 30%-ról 50%-ra fölé emelkedett. — Megállapítható, hogy az Rh vércsoportok vizsgálatának a bevezetése nagy előrehaladást és segítséget jelent, amennyiben az atyaság-kizárási lehetőséget nagymértékben fokozza és így sokkal több lesz azoknak a peres ügyeknek a száma, amelyekben a vércsoportvizsgálat döntő bizonyítékot fog szolgáltatni az atyaság tekintetében a bíróságok számára.

Rex-Kisa Béla

Megjegyzések az államforma fogalmához*

Az általános állam- és jogelmélet legfontosabb feladatainak egyike az állam és jog valamennyi tudományága számára közös alapfogalmak kidolgozása. Ezek egyike az államforma fogalma.

* Megjelent a Právník c. f. 1958. évi 3. számában. Fordította: Dr. Trócsányi László.

Ami az államformára vonatkozó problematikát illeti, ezzel kapcsolatban még sok a tisztázatlan kérdés. A fogalom igen csekély mértékben van kidolgozva. Az egyes teoretikusok nézetei különbözők. Hiányzik a teljes monografikus feldolgozás (ami nyilvánvalóan alapos történeti munkáktól függ). Eddig többé-kevésbé csak az álta-

lános állam- és jogelméleti tankönyvek egyes bekezdéseire (esetleg oldalaira) vagyunk ráutalva, ahol a szerző felfogásának kellő megindokolását rendszerint nem találjuk meg.

Ennek ellenére igen fontos fogalomról van szó, mind általában az állam- és jogelmélet, mind a politikai gyakorlat szempontjából. Az államforma fogalmának pontos meghatározásától nem csupán a történeti és jelenlegi anyag helyes tudományos osztályozásának lehetősége függ (elsősorban az államjog területén), hanem a politikai taktika meghatározása is. Nem minden államforma teremt egyforma feltételeket az osztályharc megszervezéséhez és vezetéséhez. Ezért nem lehet a proletariátus számára a kapitalista társadalomban az államforma kérdése közömbös, ugyanúgy, ahogyan nem közömbös magának a burzsoáziának sem. Amíg a burzsoázia arra törekszik, hogy olyan államformát hozzon létre, amely legjobban tudja biztosítani osztályuralmát, a proletariátus olyan formát védelmez és olyan formáért harcol, amely a legkedvezőbb feltételeket teremti a szocialista forradalom előkészítéséhez. És annak ellenére, hogy a kapitalizmusban az állam osztálylényege nem lehet más, mint a burzsoázia diktatúrája, a burzsoá állam nem minden formája teremt azonos feltételeket a proletariátus osztály harca számára (például az állam fasiszta és polgári demokratikus formája).

Ugyanígy a szocialista társadalom építésének folyamatában a szocialista állam formájának is rendkívüli jelentősége van. A proletariátus az állam olyan formáit igényli, amely a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásának leghatékonyabb elnyomását biztosítja, ugyanakkor az országban politikai-szervezési feltételeket teremt a dolgozó népnek az államigazgatásba való teljes bekapcsolásához és a burzsoázia politikai elszigeteléséhez.

Ez a tanulmány nem tartja feladatának, hogy az államforma igen bonyolult problematikáját kimerítő módon megoldja. Az idevonatkozó nézeteket kívánjuk bemutatni és elsősorban a bírálatukkal azokra az új szempontokra kíván rámutatni, amelyeket a szerző e kérdés további feldolgozásánál fontosnak tart. Emellett több helyen csupán a probléma felvetéséről lesz szó, annak megvitatása érdekében, ami lényegében véve a tanulmány célja is, figyelemmel az általános állam és jogelméleti tankönyv előkészületi munkálataira, amelyek a prágai egyetem jogi karának általános állam- és jogelméleti tanszékén vannak folyamatban.

I.

Mindenekelőtt az államforma általános fogalmával kívánunk foglalkozni. Ez a problematika nézetünk szerint lényegében véve négy kérdésre oszlik; ezek: az államforma általános fogalma, az államforma feltételezettsége, az államforma elemei, az államforma elemeinek kölcsönös viszonya.

a) *Az államforma általános fogalma:* Az általános állam- és jogelmélet körében ez idő sze-

rint fellelhető anyagok ezt a kérdést igen kis mértékben érintik, illetve egyáltalában nem oldják meg. Gyenyiszov A. I.: „Állam- és jogelmélet” című könyvében csak arról van szó, hogy „minden adott államnak két formája van: kormányformája és az államszerkezet formája”.¹ Azt, hogy általában mit kell érteni az államforma fogalma alatt, Gyenyiszov A. I. nem oldja meg, ellenkezőleg a konkrét állam két formájáról beszél (erre a kérdésre még visszatérünk). Hasonlóan állunk az 1955. évi „Állam- és jogelmélet” új szovjet tansegédlettel, amiben azt olvashatjuk, hogy bármely történeti típusú állam lényegét meghatározott formában nyilatkoztatja ki, és az „államforma” kifejezés szűkebb és tágabb értelemben használatos.²

A két említett munka szerzői mellőzik az államforma általános fogalmának a megoldását. Más munkákban viszont találkozunk olyan törekvésekkel, hogy ezzel a kérdéssel is tisztába jöjjenek. A nálunk a közelmúltig használatos szovjet állam- és jogelméleti tankönyv az államforma fogalmát így határozza meg: „Ha az állam formájáról beszélünk, arra gondolunk, hogy miként van megszervezve az államhatalom (kiemelés tőlem: K. E.), hogyan van az állam felépítve. Ennél a kérdésnél az illető állami szerkezetnek azokat a legfontosabb oldalait és vonásait kell figyelembe venni, amelyeknek elvi, politikai jelentőségük van, nem pedig a technikaiakat.”³ A Juridiceszkij Szlovar az államforma fogalmát így határozza meg: „... az államhatalomnak az állam osztálylényegével múlhatatlan kapcsolatban álló szervezete...”⁴

Petrov V. Sz.: „A szocialista típusú állam formájának alapvető ismérvei” című cikkében az állam formáját mint az állam szervezetét (szerkezetét) jellemzi.⁵

Az államforma fogalma mindezen meghatározásainak közös vonása az, hogy az *államhatalom szervezetről* van szó. Ahhoz, hogy megítélhessük helyes és kimerítő meghatározásról van-e szó, meg kell állnunk a forma általános fogalmánál (filozófiai kategóriájánál). A dialektikus materializmus azt mondja, hogy a forma az a *mód*, amely által a tartalom kifejezésre jut, hogy a forma a tartalom *kifejezése*. Ez azt jelenti, hogy a formát a tartalom határozza meg, hogy abból nő ki, de ugyanakkor aktívan vissza is hat a tartalomra (azzal, hogy lehetővé teszi vagy fékezi annak fejlődését). A forma a tartalomnak nem csupán külső burka, annak nem „csupán” megfelel (nem passzív), hanem aktív erő tartalma vonatkozásában, amelynek meghatározott értelmet és irányt ad. „A fej-

¹ Gyenyiszov: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1948. 240. old.

² Kareva, M. P.: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1955. 56. p.

³ Arszanov, M. A. és társai: Állam- és jogelmélet. Budapest, 1951. 120. p.

⁴ Juridiceszkij Szlovar: „Államforma” címszó 2. rész. Goszjurizdat, Moszkva, 1956. II. kiadás 588. old.

⁵ Voproszi szovjetszkovo goszudarsztva i prava. Leningrád, 1955. 28. old.

lett és állandó forma hiánya lehetetlenné teszi, hogy további komoly lépéseket tegyünk a tartalom fejlesztése végett”, írja Lenin.⁶ A formánál — úgy mondhatnánk — két oldalt kell megkülönböztetni, amelyek egységet alkotnak, a „passzív” és az „aktív” oldalt. A forma a tartalom megnyilatkozása (struktúra, belső szervezet), ugyanakkor azonban realizálásának előfeltétele is (közvetítésével valósul meg a tartalom, stb.). És amennyiben a forma nem felel meg ennek az utóbbi célnak, a tartalom leveti a régi formát és új formát ölt. Ezzel szemben az új forma aktívan vesz részt a tartalom átalakításában. „15. A tartalom harca a formával és megfordítva. A forma levétele, a tartalom átalakítása.”⁷ (Kiemelés tőlem: K. E.). Így fejezi ki Lenin a tartalom és a forma viszonyát.

A forma és a tartalom viszonyának rövid jellemzése (ami természetesen nem kimerítő) már lehetővé tesz számunkra bizonyos következtetéseket az államforma általános fogalmát illetően.

Az állam osztálytartalmát az osztályok közötti uralmi és alárendeltségi politikai viszonyok alkotják (az uralkodók és az elnyomottak közötti viszonyok; illetve a szocialista államban a vezetés és a közreműködés viszonya), amelyeknek bizonyos rendje alakul ki. A viszonyoknak ez a rendje *első-sorban* a fölérendeltségi oldal, az államhatalom szervezetében jut kifejezésre (nyilatkozik meg). Ennek a rendnek a realizálása, *első-sorban* az alárendeltségi oldal, az államhatalom megvalósításának metódusaiban (módjaiban) jut kifejezésre, amelyek útján az uralkodó osztály a társadalom állami vezetését véghez viszi. Az államhatalom szervezete a politikai viszonyok rendjéből nő ki és ezek a viszonyok benne öltenek formát. Egyszermind az államhatalom tevékenységével a viszonyoknak ezt a rendjét megvalósítja és biztosítja.

Úgy véljük, hogy az államforma fogalmának meghatározásánál nem érhetjük be annak az államhatalom szervezeteként való meghatározásával. Az államhatalom szervezete a jelenségnek csupán egyik oldala. A másik nem kevésbé fontos oldalt az államhatalom megvalósításának metódusai és módjai jelentik. Ezért megfontolandónak tartjuk, nem lenne-e megfelelőbb az államforma fogalmát mint az *államhatalom szervezetét és megvalósulásának módjait (metódusait)* meghatározni. Úgy gondoljuk, hogy ily módon az államforma fogalma *körének* pontosabb meghatározásához jutunk el.

b) *Az államforma feltételezettsége*: Az államforma feltételezettségének kérdésében nincsen sok tisztázatlan kérdés. Ennek ellenére itt is hangsúlyozni kell néhány igen fontos szempontot és jelenséget.

Az említett szerzők mindegyike azt mondja, hogy az államforma az államon belüli osztályerők viszonyától és az osztályharc élességének fokától függ. A „Juridiceszkij Szlovar” szerzőin

kívül a nemzetközi helyzet jelentőségét is hangsúlyozzák. Gyenyiszov, A. I., valamint az 1951-ben lefordításra került állam- és jogelméleti tankönyv szerzői a gazdasági alap és az állam osztálylényegének jelentőségét is kiemelik. Gyenyiszov, A. I. és a Juridiceszkij Szlovar szerzői hivatkoznak még az osztályok (mindenekelőtt az uralkodó osztály) aktív részvételére az államformának a már említett tények által feltételezett kialakításában.⁸

Már első tekintetre látszik, hogy kétfajta tényről van szó: általánosról és konkrétól. Az állam osztálylényege és ezen keresztül *minőségi* oldalával a gazdasági alap is bizonyosan *döntőek* lesznek az államforma jellegének meghatározása szempontjából. *Nem fogják* azonban meghatározni az illető állam formájának *konkrét* ismérveit és elveit, hanem csak *általános* ismérveit és elveit. Egy meghatározott történeti típusú konkrét állam minden formájára bizonyos ismérvek és elvek jellemzőek, amelyek ugyanazon típusú többi államnak is sajátosságai. Ha azonban államformáról beszélünk, nem arra gondolunk, mi a közös valamennyi forma számára, hanem arra, hogy az egyes formák miben különböznek kölcsönösen egymástól. Egyébként az állam formáiról szóló tanítás felesleges lenne, mert az ugyanazon osztálylényegű valamennyi államot, amelyeknek azonos gazdasági alapjuk van, egyformán kellene megszervezni, és azokban az államhatalom realizálásának azonos módjai érvényesülnének. A valóságban nem ez a helyzet. Egy bizonyos történeti típushoz tartozó államra az államhatalom különböző szervezeti formái és az államhatalom megvalósításának különböző módjai és metódusai jellemzőek. Az általános ismérveken és elveken kívül, amelyek valamennyi formánál közősek, az államformákat egyes különös ismérvek és elvek is jellemzik. És éppen ezeknek a különleges ismérveknek és elveknek a tanulmányozása alkotja az államforma problematikájánál a vizsgálat tárgyát. Ezzel szemben, ami az általános ismérveket és elveket illeti, amelyek egy meghatározott típushoz tartozó valamennyi államnak sajátosságai, álláspontunk az, hogy azok nem tartoznak az államforma problematikájának körébe, hanem az állam történeti típusa fogalmának körébe.⁹

Az államforma specifikus ismérveinek és elveinek keletkezése és tartalma azoktól a *konkrét* feltételektől függ, amelyek között az uralkodó osztály diktatúráját az illető országban megvalósítja. Az államformát meghatározó konkrét feltételeket két csoportba oszthatjuk: objektív és ideológiai feltételekre.

Az objektív feltételeket a gazdasági alap és az állam osztálylényege *menyiségi* fejlődésének

⁸ Ld. Gyenyiszov, i. m. 214—245. old.; Arszanov, M. A., és társai: i. m. 124—126. old.; Kareva, M. P., és társai i. m. 60. old. Juridiceszkij Szlovar, 2. rész. 588. old.

⁹ Közelebből ld.: Boguszak, J.: Az állam, a jog és a jogintézmény a társadalmi felépítmény rendszerében. Acta universitatis Carolinae, Praha, 1954. 10. sz. 41. old.; Kučera, E.: Az állam szocialista típusa. I. Universitas Carolina, Praha 1. sz. 1957.

⁶ Lenin Művei 7. köt. Budapest, 1953. 415. old.

⁷ Lenin: Filozófiai füzetek. Budapest, 1954. 197. old.

megnyilvánulásaképpen jellemezhetjük. Ezeket elsősorban az illető államban levő osztályerők különböző viszonya, az osztályharc különböző élessége stb. határozza meg. Az objektív feltételek kérdése eléggé ki van dolgozva, úgy hogy elegendő a következőkre utalni. Az eddig rendelkezésre álló források nem emelték ki, avagy egyáltalában nem említették a hatalomért folyó harc jelentőségét az uralkodó osztályon belül egyes csoportok és rétegek között. Úgy véljük, hogy ennek a ténynek is nagy jelentősége van az illető állam formájának kialakulása szempontjából, amint ezt számunkra nemcsak a rabszolgatartó állam (Görögország és Róma) története bizonyítja, hanem a jelenlegi burzsoa állam is.

Így pl. az állam fasiszta formájának létrejötte (és e folyamat „sikeressége”) nemcsak a burzsoázia és a munkásosztály közötti osztályharc következménye (habár ez a legfontosabb momentum). Az eredményre jelentős befolyást gyakorol a burzsoázián belüli harc is, mindenképp a finánc-oligarchia és a monopol helyzettel nem rendelkező burzsoázia közötti harc. Különösen fontos helyet foglalnak el a középrétegek. E két réteg elnyomása nélkül a finánc-oligarchia nem juthatna el a fasiszta diktatúra megteremtéséhez, amely számukra csak elszegényedést és kisajátítást eredményez. A történelemből hivatkozhatunk az 1848–1852. évi eseményekre Franciaországban, ahol a júniusi felkelés veresége (és a szociális köztársaság felszámolása) után a burzsoázia egyes rétegei ütköznek össze egymással. A hatalomban való részvesztésükből fokozatosan szorítják ki a kispolgárságot, az ipari burzsoáziát stb., ami a kormányformák váltakozásában tükröződik: demokratikus köztársaság, parlamenti köztársaság. A folyamat III. Napóleon „villák és kések” diktatúrájának uralomra jutásában éri el csúcspontját a második császárságban.¹⁰

Ami a nemzetközi helyzetet illeti, hangsúlyozni kell, hogy elsősorban közvetett hatásról van szó, vagyis a belső erők és feltételek közvetítésével érvényesülő hatásról (a nemzetközi helyzet megváltozása élesebb teheti vagy enyhítheti az osztályharcot, megváltoztathatja az osztályerőviszonyokat stb.). A nemzetközi tényezők közvetlen hatását sem lehet kirekeszteni, jóllehet ez ritkábban jelentkezik (pl. agresszió).

Az első esetet illetően példaképpen hivatkozhatunk arra a hatásra, amelyet a Szovjetunió-nak a legagresszívabb imperialista nagyhatalmak felett aratott második világháborúbeli győzelme, és az általuk megszállott országoknak a vörös hadsereg által történt felszabadítása gyakorolt a proletárdiktatúra új formájának — a népi demokráciának keletkezése szempontjából. A második esetre tipikus 1939. március 15. és annak következménye — a „Protectorátus” és a „Szabad állam” [Szlovákia].

Ami az ideológiai feltételeket illeti, elmond-

hatjuk, hogy az eddigi irodalom ezeknek csaknem semmiféle figyelmet nem szentelt. Ennek ellenére úgy véljük, hogy igen fontosak és azokat nem szabad alábecsülni. Világos, hogy az objektív tények által feltételezettek. De minden forma, minden ideológiai jelenség, mihelyt egyszer létrejön, viszonylag önálló életet él, és az objektív oldal benne nem érvényesül közvetlenül, hanem végeredményképpen „Ami a társadalomban történik, mindazt emberek csinálják... Az embereknek, mielőtt valamit tennének, az objektív valóság alapján meghatározott eszméket, tétéleket, nézeteket kell kidolgozniok, terveket kell összeállítaniok, meg kell határozniok, hogy milyen vonalat, politikát, stratégiát, taktikát fognak követni, mert csak így lehet eredményes az, amit tesznek. Az eszmék, a tétélek, stb. szubjektív jelenségek, a cselekedetek vagy tettek pedig — a szubjektív megnyilvánulásai az objektívban. Az eszmék és cselekedetek alkotják az embert jellemző tevékenységet.”¹¹

Maga az állam felépítményi (ideológiai) jelenség. Az uralkodó osztály közvetlenül és tudatosan szervezi meg politikai hatalmát a konkrét történeti feltételek között. Érthető, hogy e tevékenysége során nemcsak az objektív helyzet fogja befolyásolni, hanem saját ideológusainak nézetei és elképzelései is arra vonatkozóan, hogyan szervezzék meg legjobban a társadalmat, mi az igazságos, és mi az igazságtalan, stb. Emellett hangsúlyozni kell, hogy ezek a nézetek és elképzelések is egyfelől tolmácsolóik osztály-álláspontjától, másfelől attól az időszaktól feltételezettek, amelyben kialakultak, úgyszintén a további ideológusok nézeteitől és elképzeléseitől is.

Az állam szervezete, az államhatalom gyakorlására vonatkozó ezek az elképzelések különösen az újonnan fellépő osztály számára fontosak, mert a hatalom megragadása után arra törekszik, hogy ezeket a gyakorlatban realizálja. A történelem ezeket a tényeket tejjességgel igazolja. A Montesquieu-féle „hatalom megosztási” elmélet az Amerikai Egyesült Államokban valósul meg. A francia burzsoázia is arra törekedett, hogy ezt valóra váltsa. A rossz politikai tapasztalatok azután ennek az elméletnek az elvetéséhez és a „parlamentáris köztársaságról” szóló új teória megalkotásához vezettek. Rousseu nézeteit a jakobinusok kísérelték meg megvalósítani a konventi kormányzás időszakában, stb. Végül (még ha itt minőségileg eltérő tényről van is szó) a munkásosztály sem teremti meg államát ösztönösen, de tervszerűen és szervezeten az osztályharcról és az államról szóló tudományos tanításnak a konkrét történeti feltételekre való alkalmazása alapján.

E „tudatosnak” mondható tényező mellett az államformára „ösztönös” feltételek is hatnak, mint amilyenek a történeti tradíció és a szokások (ami a múlt osztályharcból merített tapasztalatok stb. következménye). A tradíciók és a szokások hatása különösen a régi államforma bizonyos elemeinek megtartásában jut kifejezésre (elsősorban

¹⁰ Marx: „Osztályharcok Franciaországban 1848–1850. „és „Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája”, Ld. Marx—Engels Válogatott művek.

¹¹ Mao Ce-tung Válogatott művei 2. köt. 1953. 279. old.

a kormányformában). Így pl. a nemzeti és a demokratikus tradícióknak nálunk befolyása volt az egyedi államfő magatartására és a parlamentarizmus egyes formáinak felújítására.

Úgy véljük, hogy amennyiben helyesen akarjuk megérteni azt, miért van az egyes országokban ilyen vagy olyan államforma, ezeket a szubjektív feltételeket is ismernünk kell. Az állam formáinak számos vonását nem sikerülne ugyanis megvilágítani ezek ismerete nélkül, vagy azokat helytelenül világítanánk meg.

Az illető állam formáját megkülönböztető azokon a feltételeken kívül — amelyekről már említést tettünk —, még egyre kell figyelemmel lenni, amely irodalmunkban eddig egyáltalában nem szerepelt, mégpedig az állami szuverenitásnak az államformára gyakorolt hatására. Úgy gondoljuk, hogy a szuverenitás befolyásolja az állam formáját. Így pl. a federációban ez egyik igen fontos kritérium a föderáció realitásának megítélése szempontjából. A tagállamok szuverenitásának hiánya a föderációt fiktívvá teszi, és lehetővé teszi egy központi államháttér átalakulásukat a tagállamok szélesebb vagy szűkebb körű (politikai, politikai-igazgatási) autonómiájával. Hasonló a helyzet a protektorátusnál, vagy fordítva a konföderációnál, illetve az államszerkezet formáinak más jelenségeinél is.

Úgy véljük továbbá, hogy nem lehet alábecsülni a szuverenitásnak az államformára gyakorolt befolyását a szuverenitás hordozója szempontjából az államon belül sem. Még ha ez a problematika szorosan össze is függ az állam osztálylényegének és mennyiségi fejlődésének kérdésével, ennek ellenére az államban a szuverenitás osztályhordozójának közelebbi meghatározása elősegíti számunkra az államhatalom szervezete számos specifikus vonásának és a hatalom realizálási módjainak megvilágítását. Vizsgáljuk meg e kérdést a burzsoá állammal kapcsolatban. A burzsoá államnál más kormányformával találkozunk (esetleg más politikai rendszerrel is), ha a szuverenitás hordozója az államban formailag az egész „nép” (pl. a burzsoa demokratikus köztársaság), vagy csak a burzsoázia mint osztály (pl. a burzsoá köztársaság a kapitalizmusnak abban az időszakában, amikor a szabad verseny uralkodik), vagy a burzsoáziának csupán egyik része, pl. a finánc-oligarchia (az állam fasiszta formája). Ahhoz, hogy ebben a kérdésben a döntő szót kimondhassuk (a szuverenitás hordozójának kérdését illetően), szükség lenne az állami szuverenitás problematikájának alapos feldolgozására, ami sajnos mindeddig hiányzik.

Az e csoportba tartozó utolsó kérdés az államforma fejlődése törvényszerűségének kérdése. Elmondhatjuk, hogy ebben a kérdésben tényleg a vizsgálódás kezdeti szakaszában vagyunk. Általánosan elismert dolog, hogy az állam formája nemcsak az állam történeti típusának változásával módosul, hanem az adott történeti típusú állam keretén belül is a konkrét helyzet megváltozásának következményeképpen. Az említett törvényszerűségekből további következmény folyik. Ha a dikta-

túra realizálásának feltételei egyes országokban azonosak, azokban az állam formája is azonos. A feltételek különbözősége az államformák különbözőségeit vonja maga után, a feltételek egyezősége pedig az államformák egyezőségét.

A levont következtetés további törvényszerűséghez vezet el hennünket. Minthogy az állam valamennyi formája osztálylényege és gazdasági alapja által feltételezett, egy meghatározott történeti típusú állam valamennyi formája tekintetében meghatározott közös vonások és elvek sajátosak. Ezek az általános vonások és elvek minőségileg túlsúlyban vannak az államformák specifikus ismérveivel és elveivel szemben. Ez a tény abban jut kifejezésre, hogy egy meghatározott történeti típus tekintetében az államnak csak bizonyos formái sajátosak, amelyek más típusban már nem fordulnak elő (pl. a feudális típusú állam számára sajátosak a hűbéri felaprózottság jellegével bíró monarchia, a rendi és az abszolút monarchia, a nemesi-patríciusi városi köztársaság. Ezek más államtípusnál nem fordulnak elő).

Mind ez ideig többet az állam fejlődésének törvényszerűségéről nem mondhatunk. A tudományos kutatásnak azonban itt széles tere nyílik. Jelenleg azonban a további törvényszerűségeknek csupán a „sejtését” tolmácsolhatjuk, de nem tudjuk tudományosan alátámasztani és bizonyítani.

c) *Az állam formájának elemei*: Rámutatunk arra, hogy a konkrét történeti helyzet különbözősége az uralkodó osztály diktatúrájának megvalósításánál az illető országban az állam különböző formáinak létét feltételezi egy meghatározott történeti típus keretében. Ha azt kérdezzük, miben áll az ugyanazon típusú államok közötti ez a különbözőség, azt a választ kapjuk, hogy az államhatalom különböző szervezeti formáiban és realizálásának különböző módusaiban. Az állam formáinak specifikus ismérvei és elvei a kormányforma, az államszerkezet és a politikai rendszer, vagyis azon elemek sajátosságaiban nyilvánul meg, amelyek az államformát alkotják.

Az említett felfogás kezd uralkodó lenni az általános állam- és jogelméletben. A Juridiceszkij Szlovar első kiadásában az államformát alkotó elemeknek következő jellemzését találjuk: „Minden konkrét állam formájának megvilágítása érdekében a következőket kell tisztázni: 1. a legfelső államhatalom szervezetének jellegét és annak a lakossággal való kölcsönös kapcsolatait (kormányforma); 2. a kormányzás olyan módjainak és módszereinek összességét, amelyek útján megvalósul az osztály politikai hatalma (politikai rendszer); 3. a központ és vidék kapcsolatainak rendszerét, az állam részeinek kölcsönös viszonyait (államszerkezet). E három elem egysége alkotja az államforma tartalmát a szó tág értelmében.”¹² A második kiadásban azután ezt olvashatjuk: „Minden konkrét állam formájának megvilágításához multhatatlanul tisztázni kell: 1. a legfelső államhatalom szervezetének jellegét és annak a

¹² Juridiceszkij Szlovar, „Állam” címszó, 1. kiadás. Moszkva, 1953.

lakossággal való kölcsönös kapcsolatait — a *kormányformát*; 2. a központ és a vidék kapcsolatainak rendszerét, az állam részeinek kölcsönös viszonyát — az *államszerkezetet*; 3. azoknak a kormányzási módoknak és módszereknek az összességét, amelyek útján megvalósul az uralkodó osztály politikai uralma (politikai rendszer).¹³ Hasonló a kiinduló pontjuk az új állam- és jogelméleti tansegédlet szerzőinek is. „Kétféle értelemben használatos „az államforma” kifejezés, és pedig szűkebb értelemben, vagyis a kormány formájának értelmében, valamint tágabb értelemben, amely nem csupán a kormányformát öleli fel, hanem az államszerkezet formáját és a politikai rendszert is.¹⁴ Petrov, V. Sz. is ezeket írja a már említett tanulmányában: „... abból indulunk ki, hogy az államforma az állam szervezete (szerkezete), amely három fő oldalban vagy ismérvekben nyilatkozik meg: 1. az államhatalmi szervek szervezétének elveiben, 2. az uralkodó osztály diktatúrája megvalósítása módszereinek összességében, 3. az állam területi megszervezésének elveiben. Mindezeket az ismérveket a szovjet jogirodalomban egyértelműen „kormányformának”, „politikai rendszernek” és az „államszerkezet formájának” nevezik.¹⁵

Az államforma három elemének e koncepcióján kívül még két másik felfogás is van, még ha ezek egyre inkább háttérbe is szorulnak. Meg kell róluk emlékezni, minthogy nemcsak az irodalomban találkozunk velük, hanem az új általános állam és jogelméleti tankönyvvel kapcsolatos vita során is felsmerültek.¹⁶

Az első csoportba azoknak a teoretikusoknak a felfogása sorolható, akik államforma alatt csak a kormányformát és az államszerkezet formáját értik. Ami a politikai rendszert illeti, azt a kormányformába *bele foglalják*. E kiinduló pont következményeit azonban nem fogadják el (legalább is egyesek). Erre példaképpen hozhatjuk fel bizonyos fokig Arszanov következő megállapítását: „Nem ritkán ugyanannak a kormányformának különböző változatai lehetnek, és vannak is a politikai rendszer változásaitól függően, amely utóbbi gyakran más és más... *ugyanazon* kormányformán belül is.¹⁷ (Kiemelés tőlem: K. E.) A megfogalmazásban bizonyos ellentét állapítható meg. Egyfelől a politikai rendszer a kormányforma része, másfelől meghatározhatja és meghatározza a kormányforma „változatát”.¹⁸ Úgy véljük, hogy

az ilyen kiinduló pont nem helyes. Ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a politikai rendszer a kormányforma része, ez a következtetés végső sorban annak a feltételezéséhez vezetne, hogy amilyen a kormányforma, olyan a politikai rendszer is. A történeti fejlődés azonban másról tanúskodik. A liberális rendszer a burzsoá államban mind a burzsoá demokratikus kormányforma, mind az alkotmányos monarchia mellett előfordult. Mindkét esetben terrorista rendszer váltotta fel olyankor, amikor a burzsoázia hatalmát a forradalmi munkásmozgalom közvetlenül fenyegette. Emellett a politikai rendszer megváltozásának nem kellett közvetlenül érintenie a kormányforma „változatát” (különösen ha csak ideiglenes volt). Végül a burzsoa állam igen gazdag kormányformákban. De ami a politikai rendszert illeti, lényegében véve csak kétféleképpen fordul elő (liberális és terrorista, amelynek különleges formája a fasiszta rendszer is). A két politikai rendszer nem a kormányformák megváltozása következtében váltakozik, hanem az osztályerők viszonyában bekövetkezett változás, az osztályharc élessége stb. folytán. Nem lehet tehát a politikai rendszert a kormányformába beleszorítani, mert az az államforma önálló eleme. Maga a szövegezés azt is mutatja, hogy a szerző ingadozik a politikai rendszernek a kormányforma alá rendelése és annak „önállósága” között. (A kormányforma és a politikai rendszer kölcsönös viszonyát l. alább.)

A második csoportot azok a teoretikusok alkotják, akik a politikai rendszert az államformából teljesen kirekesztik. A politikai rendszernek az államformából való kirekesztése annak elismerésének szükségességéhez vezet, hogy az állam osztálytartalmának, vagyis az állam lényegének a részét alkotja. Ezt a következtetést azonban elvetik, és a politikai rendszer így kívül esik mind az állam osztálytartalmán, mind az államformán is. Az államforma általános meghatározásából következik, hogy az államhatalom megvalósításának módjai és metódusai az államforma organikus részét alkotják. Végül a kormányforma és az államszerkezet formája, vagyis az államhatalom szervezete, üres szólam lenne az uralkodó osztály diktatúrájának megvalósításához szükséges olyan kormányzás módok és metódusok összessége nélkül, amelyeknek segítségével megvalósul az államhatalom a társadalomban, vagyis a politikai rendszer nélkül. Ezeket az elemeket nem lehet egymástól elválasztani, ha nem akarjuk, hogy egyfelől az államhatalom szervezete a tevékenységtől el legyen szigetelve, másfelől pedig a tevékenység az azt megvalósító szervek nélkül létezzék. Az az érv, hogy ugyanaz a politikai rendszer többféle államformában fordul elő, nem elégséges ok a politikai rendszernek az államforma fogalmából való kirekesztéséhez, ellenkezőleg, éppen ez a tény mutat rá teljességgel arra, hogy a politikai rendszer az államformának ugyan „önálló” eleme, de attól nem választható el.

A második álláspontot például Gyenyiszov, A. I. foglalja el. Már fentebb említettük az államformára vonatkozó meghatározását. Abban a

¹³ Juridicseszki Szlovar, „Államforma” címszó, 2. kiadás, Moszkva, 1956. 588. old.

¹⁴ Kareva, M. P.: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1955. 56. old.

¹⁵ A szovjet állam és jog kérdései. Leningrád, 1955. 23. old.

¹⁶ Ld.: Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1954. 1. sz. 137—138. old.

¹⁷ Ld.: Arszanov: Állam- és jogelmélet, mint fent 121. old.

¹⁸ A „változat” fogalma nincsen közelebről megvilágítva és így nem lehet pontosan megállapítani, mit ért a szerző alatta. A kormányforma „változatának” módosulása bizonyosan a kormányforma megváltozását is jelenthetné, jóllehet úgy gondolom, hogy a szerző épp erre a tényre nem gondol.

politikai rendszert nem találjuk meg. Ellenkezőleg Gyenyiszov a konkrét állam két formájáról beszél.¹⁹ A kormányformát és az államszerkezet formáját az állam önálló formájának tekinti. Objektíven azonban meghatározott tartalom meghatározott időben csak egy formával rendelkezhetik, nem pedig kettővel. Valamely államnak egy meghatározott időben csak egy államformája lehet és van. Ezért úgy véljük, hogy nem beszélhetünk egy adott állam két formájáról, hanem olyan formáról, amelyet három elem alkot: a kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer.

Az említett okokra tekintettel úgy véljük, hogy a kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer formája egységeként felfogott államforma az általános állam és jogelmélet fejlődésének mai fokára figyelemmel leginkább közelíti meg az objektív igazságot.

II.

Mielőtt rátérnénk az államforma általános fogalmát érintő utolsó kérdésre (vagyis az államforma elemeinek kölcsönös viszonyára), a kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer fogalmának tisztázása szükséges.

a) *A politikai rendszer*: A politikai rendszer fogalmát lényegileg valamennyi szerző egyformán magyarázza (még ha van is bizonyos árnyalati szövegezési különbség meghatározásukban). Ezt mint azoknak a kormányzási metódusoknak és módoknak az összességét fogják fel, amelyek által az uralkodó osztály diktatúráját realizálja.²⁰ Nem mindig hangsúlyozzák azonban a fogalom magyarázatánál, hogy nem csupán jogi metódusokról van szó, hanem *nem jogiakról* is; hogy politikai rendszer alatt a kormányzás valamennyi használatos (vagyis jogi és nem jogi) metódusának és módjának összességét kell érteni.

Továbbá fel kell hívni a figyelmet arra a körülményre, hogy a politikai rendszer (minthogy a hatalomnak az uralkodó osztály általi realizálásáról van szó) az államformát befolyásoló valamennyi feltétellel a legközvetlenebbül összefügg (mindenekelőtt az osztályerők viszonyával és az osztályharc élességével és lefolyásával), és hogy azok leglényegtelenebb változásaira is reagál. Éppen ezért a politikai rendszerre úgy tekinthetünk, mint az államforma legdinamikusabb elemére.

b) *A kormányforma*: Bonyolultabb már a helyzet a kormányforma problémájával kapcsolatban. Tisztázatlan kérdések vannak mind a fogalom meghatározása, mind a kormányformák osztályozása körül.

Már rámutattunk arra, hogyan határozzák meg a kormányformát a Juridicseszkiy Szlovar szerzői. Ebben a meghatározásban nem világos fogalom „a legfelső államhatalom szervezetének jellege . . .” Ezt a fogalmat azonban így magyaráz-

zák: „Valamely állam kormányformájának elemzése felöleli az államhatalom legfelső szervei megalkotása rendjének (az államhatalom szerveinek fogalmát bizonyosan a tág értelemben veszik — E. K.), a hatáskörük megoszlásának és kölcsönös viszonyaiknak vizsgálatát, a legfelső államhatalom és a lakosság kölcsönös kapcsolatainak tisztázását.”²¹ Hasonlóképpen, ha nem is ennyire pontosan, határozzák meg a kormányforma fogalmát az új állam és jogelméleti tansegédlet szerzői is: „Kormányforma alatt a legfelső államhatalmi szervek rendes összetételét, megalkotásuk rendjét, a hatáskörnek közöttük való megoszlását szoktuk érteni.”²²

A nálunk lefordított állam- és jogelméleti tankönyvben ezeket olvashatjuk: „A kormányformája függ az államhatalom legfelső szerveinek jellegétől, valamint attól, hogy a lakosság milyen mértékben és módon vesz részt az államügyek intézésében stb.”²³ Az államhatalom legfelső szerveinek „jellege” alatt a szerző azt a tényt érti, kit illet meg az államban a legfelső hatalom ténylegesen vagy névlegesen.

Petrov, V. Sz. a kormányformát mint az államhatalmi szervek szervezeti elveit határozza meg. „Az államhatalmi szerv” fogalmát szűk értelemben fogja fel és az így meghatározott fogalmat csak a szocialista kormányformára alkalmazza. „Az államhatalmi szerv” szűk koncepcióját azonban *nehezen* lehet a többi típusú állam kormányformáira alkalmazni. Nincs megnyugtatóan tisztázva a kormányforma ekként megszüvegezett meghatározása a további magyarázat során sem, amely szerint a szocialista kormányformák általános elvei a következőkben merülnek ki: a) a legtömegesebb, a legszilárdabb és következetesen demokratikus államhatalmi szervek és a dolgozó nép hasonló szervezetei, b) a demokratikus centralizmus, c) a kommunista párt vezető szerepe. Úgy véljük, hogy a vázolt elvek nem adnak kimerítő módon képet a szocialista állam kormányformáinak általános ismérveiről és elveiről, nem is tekintve azt a körülményt, hogy a demokratikus centralizmus nem csupán a kormányformának sajátossága, hanem az államszerkezet formájának is (ahol különösképpen teret talál teljes érvényesüléséhez), és hogy a kommunista párt vezető szerepének elve a szocialista állam egész formáját áthatja. Petrov, V. Sz. meghatározását homályosnak, pontatlannak és ezáltal problematikusnak tartjuk. Legalább is a szerző részéről közelebbi felvilágosítás lenne szükséges, minthogy „az államhatalmi szervek szervezeti elvei” az állami mechanizmus felépítésének, az államszerkezet formájának és a kormányformájának szempontjából is megvilágíthatók.

Gyenyiszov, A. I. a kormányforma fogalmát ekként határozza meg: „A kormányforma az államhatalom szervezete, amelyet jogilag e hatalom

¹⁹ Gyenyiszov: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1948. 240. old.

²⁰ Id.: a már fentebb említett meghatározást, vagy Arszanov említett művét, 121—122. old.

²¹ Juridicseszkiy Szlovar, „Kormányforma” című, 2. rész. Moszkva, 1956. 588. old.

²² Kareva, M. P.: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1955. 56. old.

²³ Arszanov: Állam- és jogelmélet, 120. old.

alaki forrása jellemez. Az államhatalom alaki forrása alatt vagy egy egyedileg meghatározott fizikai személy akaratát (monarcha), vagy a nép akaratát, avagy egyidejűleg mindkettőnek az akaratát kell érteni.²⁴ A meghatározás első részét igen tágnak tartjuk, mert az államhatalom szervezete nem csupán a kormányformát öleli fel, hanem az államszerkezet formáját is. Ezért a meghatározás második része leszűkíti az első részt „a hatalom alaki-jogi forrására”. Az ilyen megszorítás azonban túlságosan szűk, és csak az állam legfőbb szervei és a lakosság közötti meghatározott viszonyra mutat. Legjobb esetben a törvényhozó „hatalom” „alaki forrására” utal. A „kormányzás” azonban az államban nem merül ki a törvényhozás által. „Az államhatalom alaki forrását” úgy is magyarázhatjuk, mint a nép szuverenitásának kérdését az államban, vagy az egyén szuverenitásának kérdését (stb.), akinek a többiek alá vannak rendelve. De a kérdés ilyen magyarázata sem oldja meg a „kormányzás” szervezetének kérdését az államban egészen, mert az „a nép szuverenitása mellett” különböző lehet (pl. prezidenciális vagy parlamenti köztársaság, illetve parlamenti monarchia). Ellenkezőleg, az ilyen eljárás a kérdést csak új problémákkal terhelné, mint amilyenek pl. az, hogy ki a szuverenitás „hordozója” a rendi monarchiában (a monarcha-e, vagy a rendek), az alkotmányos monarchiában (a monarcha-e, vagy a nép), vagy a prezidenciális köztársaságban és így tovább. Végül újból megfontolásra kerülhet az a kérdés, hogy a szuverenitás egységes-e, vagy osztható, stb. Gyenyiszov további fejtegetéseiből kitérünk, hogy a kormányformára vonatkozó meghatározásában nem annyira e fogalom megvilágítására törekszik, hanem inkább arra, hogy már a definícióban megjelölje a kormányformák osztályozásának kritériumát. „Az államhatalom alaki-jog forrása” kritériumul szolgál arra, hogy valamennyi kormányformát monarchiára és köztársaságra osszuk. Arra, hogy mennyire megalapozott ez, a továbbiakban térünk ki.

A kormányforma fogalmának megvilágítását tehát csak az első helyen említett meghatározások adják. Amennyiben kormányformáról beszélünk, a kormányzás egész szervezetét tekintetbe kell venni. Ennek legfontosabb elemei az állam legfőbb szervei. Ezek az egyes államokban különbözőek. Különbözőek szoktak lenni hatáskörükből és feladataikból folyó kölcsönös viszonyaik is. A kormányforma helyes megértéséhez azonban szükséges ismerni azt a módot is, hogy ezek a szervek hogyan jönnek létre, és egyáltalában milyenek a közöttük és a lakosság közötti kapcsolatok.

Világítsuk meg a problémát közelebbről a burzsoá állam (burzsoá köztársaságok) egyes kormányformáin. A burzsoá köztársaságokban az állam legfőbb szervei (vagyis azok a szervek, amelyek az állami szuverenitás hordozói és képviselői) a parlament, a kormány, az elnök és a

legfelső bíróság. A kormányforma pontos meghatározásához azonban nem elég ismerni az állam legfőbb szerveinek összetételét, mert tudjuk, hogy a burzsoá köztársaságok különbözőek lehetnek. Meg kell vizsgálni az e szervek közötti kölcsönös viszonyokat is. Ebből a szempontból a burzsoá köztársaságokat, legalábbis két csoportra oszthatnánk fel: parlamenti köztársaságokra, amelyekben a vezető szerv a parlament, amely az elnököt megválasztja, és amelytől bizonyos mértékben függ a kormány is (bizalmi kérdés), és a prezidenciális köztársaságokra, amelyekben az elnök a „végrehajtó hatalom” feje, amely lényegileg független (vagy kis mértékben függő) a parlamenttől. Az elnököt vagy közvetlenül a választók választják, vagy elektorok közvetítésével. (A szerző tudatában van annak, hogy e két „szélső” csoport között számos átmeneti fokozat van, és példaképpen hivatkozik az állam legfőbb szervei közötti kölcsönös kapcsolatokra az első köztársaságban).

Már a mondottakból következik, hogy a két kormányforma közül melyik a demokratikusabb. De a kormányforma demokratikus voltának teljes megítéléséhez döntő ismerni harmadik elemét is — az állam legfőbb szervei és a lakosság közötti kölcsönös kapcsolatokat —, mert csak ennek segítségével határozhatjuk meg a nép részvételének fokát az államigazgatásban, és ezzel a demokrácia fokát is az államban (mindenekelőtt a választójogról, stb. van szó).

A szocialista típusú államban is megtaláljuk ennek hasonmását. Az állam legfőbb szervei és a legfőbb hatalmi, igazgatási, bírói és ügyészégi szervekből és az államfőből állnak. Az első különbséget azonban már e szervek összetételében megtaláljuk. Így pl. az államfő lehet kollektív (a Legfőbb Szovjet prezidiuma — Szovjetunió) vagy egyedi (Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság). Különbözőek az e szervek közötti kölcsönös viszonyok is. A Szovjetunióban az összes többi szervet közvetlenül a legfőbb hatalmi szerv — a Legfőbb Szovjet létesíti, ellenőrzi, és esetleg visszahívja. Csehszlovákiában a kormányt a köztársaság elnöke nevezi ki (de a nemzetgyűlés bizalmát kell élveznie). Az elnök nevezi ki a kormány javaslatára a Legfőbb Bíróság bíráit és a legfőbb ügyészt is. A Jugoszláv Népköztársaságban viszont a prezidenciális köztársaság „maradványait” észlelhetjük, mert az elnök egyben a kormány elnöke — „a végrehajtó hatalom” feje. Elteréseket találunk azonban a szocialista állam legfőbb szerveinek a lakossággal való kölcsönös viszonya terén is. Elegendő emlékeztetni a választójog időleges, szükségképpen megszorítására egyes szocialista államokban (a Szovjetunió fejlődésének első fő időszakában, a Kínai Népköztársaságban és átmenetileg Romániában is).

Az említett példák azt igazolják, hogy a kormányforma egyik oldalának figyelmen kívül hagyása azzal járhat, hogy adott esetben ezt helytelenül értékeljük. Úgy véljük ezért, hogy a kormányforma jellegzetességét három oldal adja meg: az állam legfőbb szerveinek összetétele, az

²⁴ Gyenyiszov: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1948. 240. p.

e szervek közötti kölcsönös kapcsolatok, e szerveknek a lakossággal való kölcsönös kapcsolatai, és hogy azt úgy határozhatjuk meg, mint a *legfelső állami szervek összetételét, azoknak kölcsönös kapcsolatát és e szerveknek a lakossággal való kölcsönös kapcsolatait.*

Csak az így felfogott kormányforma szolgál a kormányformák helyes osztályozásának az alapjául. Rámutat arra, hogy a kormányformák értékelésénél figyelembe kell venni a legfelső állami szervek egész rendszerét (nem pedig csak egy szervet, pl. az államfőt). De ez nem elegendő, minthogy a legfelső állami szervek rendszere formálisan több államban azonos lehet, és mégsem beszélhetünk azonos kormányformákról (pl. a burzsoá államban a parlamentáris és a prezidenciai köztársaság). Ezért a legfelső szervek közötti kölcsönös kapcsolatokat is vizsgálni kell. Ha el akarjuk bírálni a kormányforma demokratikus vagy nem demokratikus voltát, egyik legjobb mutató idevonatkozóan a legfelső állami szerveknek a lakossággal való kapcsolata. Ebből a szempontból nézve megállapítjuk, hogy sok burzsoá monarchia demokratikusabb lehet és van szervezve, mint számos köztársaság.

Ezáltal azonban eljutunk a kormányformák osztályozásához. Általánosan elismert a marxista állam- és jogelméletben, hogy a kormányformák csak egy meghatározott történeti államtípus keretében osztályozhatók. Ennek ellenére azonban még a mai napig is a burzsoá jogtudománynak adózunk, minthogy teoretikusaink többsége a köztársaságról és a monarchiáról mint *alapvető* kormányformákról beszél. „A kizsákmányoló állam minden történeti típusában alapvető kormányformák a monarchia és a köztársaság, amelyek közül mindegyiknek megvannak a maga változatai”²⁵ írják az 1955. évi tankönyv szerzői. Hasonlóan ír az 1949. évi tankönyv (l. az 1951. évi fordítást), és Gyenyiszov munkája is.

Gyenyiszov megkísérli továbbá a monarchia és a köztársaság általános (formális) ismérveinek meghatározását. Arra törekszik, hogy a monarchia és köztársaság általános fogalmát kialakítsa. A monarchiát ezek a formális ismérvek jellemzik: „1. A legfelső hatalom egyedi hordozójának — az élethossziglan uralkodó monarchának létezése; 2. a legfelső hatalom öröklése az államfő által; 3. az államnak a monarcha általi képviselése saját, mástól le nem vezetett joga alapján, tehát nem mandátum alapján...; 4. az államfő jogi felelősségének hiánya.”²⁶ A köztársaságot a következők jellemzik: 1. Egyedi vagy kollektív államfő létezése, 2. az államfő meghatározott időre való választása, 3. az államhatalomnak nem saját joga alapján való gyakorlása, hanem megbízás alapján, minthogy a jog eredetileg a népet illeti, 4. az államfő felelőssége a törvényben meghatározott esetekben.”²⁷ Vajon ezeket az ismérveket alkal-

mazhatjuk e valamennyi monarchiára? Úgy véljük, hogy nem. Elsősorban nem minden monarchia kizárólagos hordozója a legfelső államhatalomnak az államban (formális szempontból sem), amit bizonyít számunkra nemcsak a szétaprózott korai hűbéri monarchia, a rendi monarchia, hanem az alkotmányos és különösképpen a parlamentáris monarchia. Az öröklési renden nyugvó monarchiákon kívül olyan monarchiák is ismeretesek, amelyekben a monarchát választották vagy választhatták. Számos esetben a monarchát legalábbis megerősítették.²⁸ Az esetlegesválaszthatóság azonban problematikussá teszi a „saját, mástól le nem vezetett jog” kérdését. Ami a jogi felelősség hiányát jelenti, ezt a köztársasági alkotmányok is ismerik (nemcsak a monarchikusok), nem tekintve azt a tényt, hogy sok monarchiában az ellenjegyzés alapján a közvetett felelősségnek bizonyos módja alakult ki. Az 1949. évi állam és jogelméleti tankönyv szerzői (csak a Gyenyiszov által a monarchia tekintetében említett első két ismérvről beszélnek) az öröklődés mellett a választhatóságot is hangsúlyozzák, de az élethossziglan történő választhatóságot.²⁹ Vannak azonban olyan köztársasági alkotmányok is, amelyek ugyan az elnök funkcióját meghatározott választási időszakra korlátozzák, de azzal, hogy lehetővé teszik ismételt megválasztását, az elnöki tisztségből „élethossziglani” funkciót teremtenek. (Ebből a szempontból érdekes az Egyesült Államok föderaliztikus alkotmánytervezetének bírálata Jefferson, T. részéről.) Még ha itt van is formális különbség, a tényleges egyezés nem kizárt. Még inkább lemondanak az általános ismérvek meghatározásáról mind a monarchiát, mind a köztársaságot illetően az 1955. évi állam és jogelméleti tankönyv szerzői. E rövid áttekintésből is látható bizonyos ingadozás a monarchia meghatározott általános ismérvei, és ezáltal közvetve a köztársaság általános ismérvei tekintetében is.

De ha ez nem is állna fenn, idevonatkozóan még további és lényegesebb ellenvetéseknek lenne helye. Ha monarchiáról és köztársaságról beszélünk, nem vizsgáljuk a kormányformát a maga teljességében, hanem figyelmünket csupán az államfőre összpontosítjuk. (Ez kitűnik az említett jellegzetességekből is). Az államfő azonban a legfelső szerveknek csupán egyike, és pedig olykor csak igen kismértékben van jelentősége (pl. a burzsoá parlamentáris köztársaságban vagy monarchiában). Az egész további problematika, amely a kormányforma tulajdonképpeni tartalmát alkotja, elsikkad. Ellenvetésként felhozható, hogy az említett művek szerzői a monarchiák és köztársaságok fajairól beszélnek. Ez igaz. De a kormányforma értékelése szempontjából valójában az a döntő, amit másodlagosként jelölnek meg. Avégből, hogy képet alkothassunk az illető kormányformáról, nem érthetjük be a „köztársaság-

²⁵ Kareva és társai: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1955. 56. old.

²⁶ Gyenyiszov, A. I.: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1948. 245—246. old.

²⁷ Uo. 255. old.

²⁸ Bizonyítékul szolgál idevonatkozóan saját történelmünk is.

²⁹ Arszanov, M. A. és társai: Állam- és jogelmélet, mint fent. 120. old.

gal" (vagyis az elnökkel), vagy a „monarchiával” (monarchiával). A kormányformát csak az arra vonatkozó közelebbi megjelölés jellemzi, hogy milyen „köztársaságról” vagy „monarchiaról” van szó. A „parlamentáris” kifejezésben a burzsoá típusú állam adott kormányformáinak csaknem valamennyi ismérve benne van, kivéve egyet — az államfőt. Konkrét elemzés alapján azonban megállapíthatjuk, hogy egy adott burzsoá „monarchia” közelebb áll a „köztársasághoz”, mint az utóbbi egy másik „köztársasághoz”. (Így pl. Franciaország kormányformájának több egyező vonása van Anglia kormányformájával — és pedig a fő ismérveket illetően, mint az Amerikai Egyesült Államokkal.) A „monarchiának” vagy „köztársaságnak” kormányformaként való fel-fogása e fogalom indokolatlan összeszűkítését jelenti az államfőre. Sokkal helyesebb a kormányforma *monarchisztikus vagy köztársasági elvről* beszélni, amely az államfőt jellemzi, mint e kettőről a kormányforma sok egyéb szervezési elvei közül (abban a tudatban, hogy ez az elv sincs eddig tudományosan kellőképpen megalapozva — l. a fenti fejtegetéseket).

Végül tisztában kell lenni azzal, hogy vannak kormányformák (pl. a fasiszta kormányforma), amelyekben a köztársasági vagy monarchisztikus elv kérdése teljességgel alárendelt és nincs jelentősége osztályozásuk szempontjából.

Befejezőképpen megállapíthatjuk, hogy az államoknak a kormányforma szerinti konkrét megkülönböztetése szempontjából nem érhetjük be csupán a „monarchiával” vagy „köztársasággal”, hanem a kormányformát alkotó valamennyi oldalt figyelembe kell vennünk.

c) *Az államszerkezet formája*: Ami az államszerkezet formáját illeti (avagy az állami gépezet* formáját, ahogyan egyes teoretikusaink az utóbbi időben az államrendszer formáját nevezik — ez terminológiai kérdés, amelyben e helyen nem lenne megfelelő álláspontot elfoglalni), utalok „Az államszerkezet formájának fogalmáról” című tanulmányomra. E helyen elegendő, ha a tanulmánynak csupán fő gondolatait foglaljuk össze, és utalunk az utóbb megjelent művek új megoldásaira. A tisztázatlan kérdések inkább a fogalommeghatározást, mint az osztályozást érintik.

A már említett tanulmányban a szerző az államszerkezet formájának következő megfogalmazásához jutott el: „Az államszerkezet formája az államforma elemeinek egyike és alatta az állam mint egész és annak részei, valamint az állam egyes részei között kölcsönösen fennálló viszonyok rendszerét értjük, amely előbb vagy utóbb az állam e szerkezetnek megfelelő területi szervezési struktúrájában nyilvánul meg.”³⁰

* Az eredeti cseh szövegben itt *státní ústroj* kifejezés található a másutt használt *státní řízení* helyett, amit a fordításban államszerkezetként adunk vissza. Mivel a vonatkozó fogalom terminológiája nálunk sincs teljesen tisztázva, a szerző zárójelbe tett megjegyzése nálunk is teljes mértékben helytálló. (Szerk.)

³⁰ „Állam és Jog” I. NCSAV. Prága, 1955. 170. és 185. old.

A meghatározásból következik az államszerkezet formájának két oldala: az állam és részei közötti viszonyok rendszere és az állam területi szervezési struktúrája, vagyis a tartalmi és a formai oldal. Magyarázzuk meg ezt röviden.

Az állam mint egész és a részei közötti viszonyok rendszere alatt az állam legfelső szerveit és az állam részeinek szerveit megillető hatáskör *meghatározásának módját* kell érteni, az állam központi szervei és az állam részeinek szervei *megalkotásának módját*, az utóbbiak *alárendeltségének módját*, az önállóság fokát és a saját kezdeményezés kifejtésének lehetőségét az állam részeinek szerveit megillető hatáskör gyakorlása során, és azt, mennyiben léphetnek fel közvetlenül a központi állami szervek az állam részeinek területén az utóbbiak szerveinek tudomása nélkül (ami az állam részei szerveinek hatáskörét illeti.)

A jelleget tekintve *igazgatáspolitikai viszonyok* rendszeréről (ami az összetett államra jellemző) vagy csupán *igazgatási viszonyok* rendszeréről (amely az egyszerű államok sajátossága) lehet szó. Ami az állam részei egymásközti viszonyainak rendszerét illeti, ez az államszerkezet formájának nem önálló oldala, mert ez az állam mint egész és annak részei közötti viszonyok rendszeréből következik és annak van alárendelve. De nagy jelentősége van mindenekelőtt az összetett államokban a tagállamok egyenlősége, stb. kérdésének vizsgálata szempontjából.

A területi szervezési struktúra alatt az állam *megosztásának módját* értjük, vagyis azt, hogy az állam *igazgatási* egységekre oszlik-e, *politikai alakulatokra*, amelyek igazgatásilag tovább tagozódnak.

Miért szükséges az államrendszer formájának meghatározásában mindkét oldalt meghatározni? Ennek szüksége a forma és tartalom dialektikus viszonyából ered. A formát, amint láttuk, tartalma határozza meg, abból nő ki, stb. De a forma, mihelyt egyszer létrejött, „relatív” önálló. Ez a „relatív” önállósága odavezet, hogy visszamarad a tartalom fejlődése mögött, sőt éppenséggel az is előfordul, hogy a régi forma, ha időlegesen is, új tartalmat ölt és annak szolgál. „A baloldali doktrinérség csökönyösen el akar vetni bizonyos régi formákat és nem látja, hogy az új tartalom bármely formán át utat tör magának...” vagy „a szocialista mozgalom összes régi formái új tartalommal teltek meg...”³¹ Egyszersmind tudatában kell lenni annak, hogy az állam ideológiai és osztályjelenség, ezért a régi formákat az uralkodó osztály mesterségesen megőrizheti és megtarthatja, ha az érdekeit jobban szolgálják, mint az új formák. És így az államszerkezet formájánál találkozzunk olyan jelenségekkel, ahol a kapcsolatok rendszere szerint unitárius államról van szó, de a területi szervezési struktúra szerint föderatív államról. Az államszerkezet formájának csupán az egyik oldallal való meghatározása megnehezítené (ha egyáltalában nem hiúsítaná meg) a

³¹ Lenin: Válogatott művek 2. köt. Budapest, 1949. 757—758. old.

rendes osztályozást. A korábbi meghatározások hiányossága az volt, hogy az említett oldalaknak csupán egyikét határozták meg. Arszanov az említett tankönyvben az államszerkezet formáját csak a kapcsolatok (vagyis tartalmi) oldaláról határozza meg. Ezzel szemben Gyenyiszov, A. I. az államszerkezet formáját csak a szervezési formális oldalról határozza meg.

„Szlovenszko autonómiájának és jogállásának néhány kérdése a Csehszlovák Köztársaság keretén belül” című tanulmányomban³² e két meghatározást mechanikusan összekapcsoltam. Ezt a meghatározásomat Grospič, J. bírálóknak vetette alá a Právník 1955. évi 8. számában. Úgy vélem azonban, hogy helytelen oldalról (lásd: „Az államszerkezet formájának fogalmáról” II. rész). A hiba éppen e két meghatározás mechanikus összekapcsolása volt, egymás mellé állítsuk, ami ahhoz a következtetéshez vezethetett, hogy két egymás mellett álló jelenségről van szó, nem pedig ugyanannak a jelenségnek tartalmi és formális oldaláról.

Most hasonlóképpen határozzák meg az államszerkezet formáját a Jurigycseszkij Szlovar második kiadásában és az 1955. tansegédletben. „Az államszerkezet formája alatt az állam belső felosztását értjük (mind igazgatási területi egységekre, mind a megfelelő autonóm politikai alakulatokra vagy éppenséggel szuverén tagállamokra), és a központi szervek által képviselt és annak részei közötti kölcsönös kapcsolatokat”.³³ A Jurigycseszkij Szlovarban (második kiadás) az államszerkezet formája az állam nemzetiségi-területi vagy területi szervezatként, valamint az állam és annak részei közötti kölcsönös kapcsolatokként van jellemezve.³⁴ Még ha ezekben a meghatározásokban haladást is látunk, amelyet örömmel elfogadunk, mégis megmaradt bennük mind ez ideig a fent említett „dualizmus”.

El kell utasítanunk azonban az államszerkezet formája fogalmának azt a meghatározását, amelyet Petrovnál találunk. Az államszerkezet formáját szerinte . . . „az állam területi szervezétének elvei alkotják”.³⁶ Ez a meghatározás nem vitásan lépés hátrafelé. Az „elvek” konkrét elemzése során Petrov nem oldja meg a szocialista állam államszerkezetét valamennyi formájának általános elveit, hanem csak a soknemzetiségű államokét (és sok jel arra mutat, hogy csak a föderációra gondol, amelyet elengedhetetlennek tart a soknemzetiségű szocialista állam számára . . . l. 40—41. p. — ami természetesen helytelen).

Ami az államszerkezet formáinak osztályozását illeti, úgy véljük, hogy helyes osztályozás lenne (amennyiben burzsoá és szocialista típusú államról van szó) egységes államokra és a meghatá-

rozott politikai alakulatot képező állandó jellegű államszövetségekre való felosztás (mint amilyen pl. a konföderáció), amely utóbbi esetben azonban még nincsen egységes államról szó. Az egységes állam fogalma alá kellene vonni az egyszerű és összetett államokat (föderációkat, reáluniókat, az anyaország és a volt gyarmatok közötti uniókat). Az összetett államok egysége adva van egyfelől az államszövetségi szervek imperatív jogköre révén, másfelől azáltal, hogy a szövetségi szervek mindig az állami szuverenitás hordozói (tekintet nélkül arra, hogy a tagállamok szuverenitása megmaradt-e vagy sem).

Ami a második esetet illeti, a konföderációban a tagállamok teljesen szuverének maradnak. Vannak ugyan közös szervek, amelyeknek azonban sem imperatív jogkörük nincsen, sem saját alsóbb szerveik a tagállamok területén, és nem is hordozói az állami szuverenitásnak. Ezért határozataink és intézkedéseinknek végrehajtása minden egyes tagállamtól függ. Ebben az értelemben csupán államszövetségről van szó és nem szövetségi (egységes) államról. A kapcsolatnak ez a „szabadsága” még inkább nyilvánvaló a perszonálunióban, amelyben az egyesítő tényező egyedül a monarcha személye.

A szocialista állam szempontjából az egységes államot illetően ki kell rekeszteni az államszerkezet olyan formáit, mint amilyenek a reálunió és az anyaország és a gyarmatok közötti unió. Hasonló a helyzet a perszonálunió esetében (az indokolás kézenfekvő). Úgy véljük azonban, hogy a jövőre nézve bizonyos konkrét esetekben nem lehet kizárni már előre a konföderáció lehetőségét.

III.

Az államforma elemei közötti kölcsönös viszonyok kérdése, „új” problematika. Ez az államformáról, mint a kormányformának, az államszerkezet formájának és politikai rendszer formájának egységéről alkotott új nézettel kapcsolatban merült fel.³⁶ A további fejtegetések ezért egyáltalában nem kívánnak kimerítő képet adni ezek kölcsönös viszonyáról (ami ki is esik a cikk keretei közül), hanem arra törekszenek, hogy ezeket a leghívebben eseteljük és bizonyos következtetéseket vonjanak le, amelyeket a szerző helyesnek tart.

Amint már kifejtettük, az államformát három elem alkotja: a kormányforma, az államszerkezet formája, és a politikai rendszer. Mind e három elemnek közös nevezője van: azokat az állam osztálylényege (az osztálylényeg mennyiségi fejlődésének foka) határozza meg, amely végső sorban a társadalom gazdasági alapja által feltételezett (fejlődésének foka által is). Az államforma elemei azonban nem határozzák meg kölcsönösen egymást. Ennek bizonyítéka elsősorban az a körülmény,

³² Acta Universitatis Carolinae, 6. Juridica, Prága, 1954.

³³ Kareva és társai: Állam- és jogelmélet. Moszkva, 1955. 57. old.

³⁴ Juridiceszkij Szlovar, „Államgépezet”. címszó, 1. rész, 2. kiadás, Moszkva, 1956. 190. old.

³⁵ A szovjet állam és jog kérdései. Leningrád, 1955. 23. old.

³⁶ Szakirodalmunkban ezzel a kérdéssel részben „Az államrendszer formáinak fogalmáról” című tanulmányomban foglalkoztam. Lásd: I. 5; Állam és jog, I. NCSAV, Prága, 1955. 172—178. old.

hogyan különböző kormányformák (pl. a burzsoá államban a prezidenciális köztársaság, parlamentáris köztársaság, parlamentáris monarchia, fasiszta kormányforma) az államszerkezet ugyanazon formája mellett (pl. unitárius forma mellett) fennállanak. Ugyanaz a helyzet a kormányforma és a politikai rendszer kapcsolata (így pl. az alkotmányos monarchisztikus kormányformával bíró államforma együtt járhat mind a liberális, mind a terrorista rendszerrel) és a politikai rendszer és az államszerkezet formájának kapcsolata terén (így pl. előfordult liberális rendszer unitárius államszerkezeti formával bíró olyan államban, amely a bürokratikus centralizmus vagy a decentralizáció elve alapján épült fel, úgyszintén a föderációban is). Hasonló helyzettel találkozunk a demokratizmus kérdésénél is. A demokratikus kormányforma eltűri maga mellett az államszerkezet nem demokratikus formáját (Nagy-Britannia gyarmati rendszere) és (időlegesen vagy helyenként) terrorista kormányzási módszereket is alkalmazhat. Mindezek a tények azt mutatják, hogy egyedül a konkrét objektív és ideológiai feltételek azok (l. I. b.), amelyek az illető államban a kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer szövegében levő egységének létrejöttét, vagyis a konkrét állam formáját meghatározzák.

Azt jelenti talán ez, hogy a kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer egymástól teljesen függetlenek és hogy egymással kölcsönösen nem függenek össze, és egymást nem befolyásolják? Nem, éppen ellenkezőleg. Mind-ezek az elemek összefüggnek, egymást kölcsönösen befolyásolják, ami egymáshoz való kölcsönös alkalmazkodásukban tükröződik, még ha döntőnek nem is tekinthető ismérvekben vagy elvekben.

Így pl. az államszerkezet föderatív formája bizonyos módon kifejezésre jut a kormányformában (pl. a központi szervek kettős rendszerében, a legfelső hatalmi szervnek két kamarába való megosztásában, amelyek különböző módon jönnek létre, stb.), emellett a szövegben levő hasonlással az illető kormányforma nem változik át mássá (pl. a parlamentáris demokratikus köztársaság továbbra is megmarad, akár unitárius államról, akár föderációról van is szó, de a belső összetétel ezekben az esetekben felmutat bizonyos sajátosságokat). Ezzel szemben az államszerkezet unitárius formája nem engedi meg a központi szervek kettős rendszerét a kormányformában stb.

Vagy ellenkezőleg, ami a kormányformának az államszerkezet formájára gyakorolt hatását illeti. A kormányforma említett meghatározásából következik, hogy a kormányforma fogalma alá kell vonni az állam legfelső szervei rendszerének és a lakosság kölcsönös kapcsolatait is. Ezek a kapcsolatok közvetlenek vagy közvetettek lehetnek. És éppen ez a rendszer és a lakosság közötti közvetett kapcsolatok terén fűződik az államszerkezet formája a kormányformához.

Az állam mint egész és a részei közötti kapcsolatok rendszere egyesítő kapocs az állam legfelső szervei és a helyi szervek között. Érthető, hogy az állam legfőbb szerveinek összetétele szükség-

képpen befolyásolja e rendszer egyes oldalait. Az állam, mint egész és a részei közötti kapcsolatok rendszerének a legmegfelelőbb feltételeket kell teremtenie az állam helyi szervei (az állam részeinek szervei) vezetéséhez és irányításához, ami előbb vagy utóbb az állam területi szervezeti struktúrájában nyilatkozik meg. Így pl. az állam legfelső szerveinek összetételében bekövetkezett azok a változások az angolszász államokban (új állami szervek keletkezése és a törvényhozó és kormányzó szervek közti viszonyban beállott változások az utóbb említettek javára), amelyeket a szabad verseny alapján álló kapitalizmusból az imperializmusba való átmenet váltott ki, és az osztályerők viszonyában beállott változások befolyásolták és gyorsították ezeken az államokon belül a decentralizált államokból a bürokratikus centralizmus alapján álló államokká való átalakulás folyamatát. Hasonló a helyzet a fasiszta államban, ahol a kormányformában annak folytán következett be változás, hogy a burzsoázia hatalmát a forradalom közvetlenül veszélyeztette, ami elősegíti a bürokratikus centralizmus megerősödését, és az esetleges burzsoá „önkormányzat” utolsó maradványainak felszámolását, aminek következtében bizonyos mértékben módosul az állam mint egész és annak részei közötti kapcsolatok rendszere is.

A kölcsönös befolyásolás folyamata nem nyilatkozik meg elkülönülten (a kormányformának az államszerkezet formájára való egyoldalú hatásában és fordítva), hanem a kormányforma és az államszerkezet formája *egyidejű kölcsönös hatásáról és befolyásolásáról* van szó. Ez jól figyelhető meg a nemzeti szocialista Németország példáján, ahol a kormányforma egyidejű változásával az államszerkezet formájának változása is végbe megy az egymásra gyakorolt kölcsönhatás és befolyásolás mellett (jóllehet ennek az egész folyamatnak a feltételezettségét a fent vázolt okokban kell keresni). A volt tagállamoknak körzetekre való átalakulásával egyidejűleg a legfelső állami szervek összetételében is változás megy végbe (a szövetségi szervek átalakulása), emellett a tagállamoknak körzetekre való átalakulására bizonyosan befolyása volt az állam központi szervei közötti kapcsolat terén a nemzeti szocialista diktatúra uralomra jutása után bekövetkezett változásoknak.

Hasonló, de mégis csak bizonyos irányban eltérő az egyfelől a politikai rendszer, másfelől a kormányforma és az államszerkezet formája közötti kapcsolat. Mert amíg az első esetben az államhatalom szervezetének két eleme közötti kapcsolatról van szó, ebben az esetben ezeknek az államhatalom realizálásához való viszonyáról beszélhetünk.

A politikai rendszer, jellegénél fogva, szoros kapcsolatban áll az osztályerők közvetlen helyzetével és az osztályharc fejlődésével. Ezért a leggyakoribb változásoknak van alávetve, amelyek az azokat kiváltó jelenségek jellegétől függően, nagyobb vagy kisebb fokú állandóságra tesznek szert. Természetes, hogy a kormányzás változó módszerei és metódusai egyfelől a nekik már nem megfelelő szervezeti formák (kormányformák és

államszerkezeti formák) ellenállásába ütköznek, másfelől hatásukkal elősegítik, hogy részleges változások következzenek be a kormányformában és az államszerkezet formájában.

Ezek a változások, amelyek kifelé gyakran nehezen észlelhetők, elősegítik a régi kormányforma és államszerkezet belső szétbomlását. Ezért kezdetben csupán az állam legfelső szerveinek rendszere és a lakosság közötti kölcsönös kapcsolatok megváltozásában nyilatkoznak meg (bizonyos mértékben az állam legfelső szervei közötti kapcsolatokban is), valamint az állam mint egész és a részei közötti kapcsolatok rendszerében. Ezeknek a változásoknak azonban egyáltalán nem kell megnyilatkoznia és nem is nyilatkoznak meg az állam legfelső szerveinek összetételében, és az állam területi szervezeti struktúrájában.

És így a politikai rendszer terén beállott változások elősegítik és meggyorsítják a kormányformának és az államszerkezet formájának megváltozását. Másfelől ahhoz, hogy a politikai rendszer megváltozása viszonylag tartós legyen, azt a kormányforma és az államszerkezet formája megváltozásának kell biztosítania (vagyis mind a kapcsolati, mind a formális szervezeti oldalt tekintve). E folyamat dialektikájának példájaképpen hivatkozhatunk az abszolutisztikus monarchia vagy a fasiszta kormányforma keletkezésére.

Ami az utóbb említett példát illeti, minden imperialista államban (a gazdasági és osztályváltozások alapján) sor kerül a politikai rendszer fokozatos fasiszálódására. A nyílt fasiszta rendszer uralomra jutására (amely objektíven feltételezett) és annak teljes „kifejlődésére” azonban nem kerülhet sor korábban, mint a fasiszta kormányforma és a fasizmusnak megfelelő államszerkezeti forma megteremtése után. Az új, fasiszta kormányforma elemei azonban már a fasiszálódás folyamata alatt létrejönnek a kormányzás új metódusai és módszerei bevezetésének hatása alatt.

Ami a kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer közötti kapcsolatot illeti, befejezésképpen elmondhatjuk, hogy nem a meghatározó és a meghatározott közötti kapcsolatról van szó. A kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer egy és ugyanazon jelenségnek — az államformának — különböző elemei, amelyek egymást kölcsönösen csupán befolyásolják és kiegészítik, minthogy ezek együttesen a gazdasági alap által meghatározottak és így ezek mennyiségi változásai által is feltételezettek és meghatározottak, amely utóbbiak konkrétan az osztályerők állapotában, az osztályharc lefolyásában stb. jutnak kifejezésre.

Kučera Eduard

SZEMLE

Az M. T. A. Állam- és Jogtudományi Bizottságának vitaülése jogtörténetírásunk jelenlegi helyzetéről és legközelebbi feladatairól*

A jogtudományok fejlődésében, de jelenleg főként a jogi felsőoktatásban különös jelentősége van a magyar állam- és jogtörténetnek. A tudományág a fiatal joghallgatók nevelésében komoly szerepet tölt be. A magyar állam- és jogtörténet tudományos művelése és eredményeinek a jogi felsőoktatásban történő felhasználása a világnézeti, politikai nevelés területén ma olyan lehetőségeket nyújt, amelyeknek megfelelő kihasználása súlyos mulasztás volna a szocialista jogtudomány művelői részéről. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága ezért fontos kezdeményezést tett, amidőn a magyar jogtörténetírás jelenlegi helyzete és legközelebbi feladatai tárgyában vitaülést szervezett. Az állam- és jogtudományi bizottság által szervezett vitaülés lehetőséget teremtett arra, hogy

a magyar jogtörténetírás hivatás-szerű művelőin kívül más jogágak művelői és a nem hivatásszerűen jogtörténettel foglalkozók is jelentős számban képviselthessék magukat. A jogtudományok számos területén igény jelentkezik a magyar jogtörténetírás eredményei iránt, sőt nagyon gyakran a tételes jog tudományos művelői is kénytelenek az el nem végzett, tulajdonképpen jogtörténeti feladatokból törleszteni. A vitaülés is azt mutatta, hogy a szocialista jogtörténettudomány további előrehaladásához az egész magyar jogtudomány közreműködése, sőt sok vonatkozásban a marxista magyar történetírás segítsége is szükséges. A magyar jogtörténetírás előtt álló nagy feladatok megoldásában az 1958. május 10-én megtartott vitaülés feladata az volt, hogy a jelenlegi helyzetet felmérje és kijelölje a legfontosabb feladatokat. A M. T. A. Állam- és Jogtudományi Bizottsága ezzel a jogi felsőoktatás egyik legjelentősebb kérdésének jobb megoldásához teremtett lehetőséget. Az előadás a magyar állam- és jogtörténetírás helyzetének igényes felméréssel azt a gyakorlati célkitűzést kívánta megvalósítani, hogy vázolja azokat a feladatokat, amelyek szük-

ségesek a marxista alapon történő magyar jogtörténetíráshoz. A vitaülés megállapította, hogy a tudományág hazai művelésében az elmúlt évtized, a feladatokhoz mérten rendkívül kevés hozzájárulást hozott. Az egyes részterületeket feldolgozó tanulmányok, értekezések pedig egy-két kivételtől eltekintve a marxista történetiszemlélet hiányával születtek. Az elmúlt évtized jogtörténeti irodalmában gyakran jelentkezett az idealista szemlélet és a pozitív forrásfeltárás is végkövetkeztetéseiben gyakran a liberális kor megállapításai mögött maradt. Súlyos megállapítása a vitaindító előadásnak, miszerint téves volna azt gondolni, hogy a magyar jogtörténetírás a marxista alapok lerakásáig már eljutott. A vitaülés egészében is azt bizonyította, hogy a feudális földtulajdonjog, a jobbágy-földesúri viszonyok alakulásában, de főként az 1848 utáni jogfejlődés marxista módon történő feldolgozásában igen nagy lemaradás észlelhető. A lemaradást súlyosbítja az a körülmény, hogy sajátosan jogtörténeti jellegű témák feldolgozása maradt el és a jogtörténetírás a jogtörténeti vonatkozások marxista leírása mögött maradt. Ez főként a jogi felsőoktatásban használt segéd-

* *Sarlós Márton* professzor vitaindító előadását lapunk más helyén közöljük. — *Szerk.*

letek anyagában mutatkozik. A köztörténeti összefüggések jobb megoldása természetesen elsősorban a marxista magyar történetírás eredményeinek érdeme, amit a jogtörténet helyesen figyelembe vett.

A vitaülés azonban azt is bizonyította, hogy a lemaradás már a századfordulóval megkezdődött és a köztörténetírás gyakran kénytelen volt jogtörténeti feladatok megoldására is vállalkozni. A magyar történetírás ilyen irányú tevékenysége örvendés, de elengedhetetlen követelmény, hogy a marxista alapokra helyezett magyar jogtörténetírás is segítséget tudjon nyújtani a köztörténetírásnak, a gazdaságtörténetnek stb. A vitaülés bőven vázolta a feladatokat, amelyek sürgős megoldásra várnak mint sajátosan jogtörténeti feladatok. A részletek monografikus feldolgozását igényli a feudális földtulajdonjog története általában, különös súllyal mégis a XVIII–XIX. század változásaira. Hasonlóan az úrbéri telken kívüli parasztföldek és a majorsági zsellérföldek sorsa 1848. után, az úrbéri kártérítés a XIX. század végéig, a földesúri haszonvételek kései maradványai, az 1848 utáni polgári és büntetőjog fejlődése, az igazságügyi szervezet és sok más a vitában elhangzott témakör igényli sürgősen a marxista szemlélettel történő feldolgozást. Az előadás jelentős törekvése volt a sajátosan jogtörténeti feladatok megjelölése, amelyeknek feltárásában nem várhatjuk a magyar történetírás közvetlen segítségét. A levéltári munkában dolgozó tapasztalt jogászok a leghatékonyabb segítségükkel biztosították a magyar jogtörténet aktív kutatóit. A vitaülésen a jogtudományok számos ágának képviselői is megjelentek és a jogtörténet-kutatás eredményes előrehaladásához fűződő érdek megnyilvánulásaként dr. Beck Salamon, dr. Móra Mihály, dr. Névai László egyetemi tanárok fűztek értékes megjegyzéseket a vitaindító előadáshoz. A vitában hozzászóltak még dr. Maday Pál, dr. Csizmadia Andor egyetemi docensek, dr. Pecze Ferenc, dr. Both Ödön, dr. Sági Vilmos, dr. Horváth Pál egyetemi adjunktusok.

A vitában részt vevők örömmel üdvözölték a M. T. A. Állam- és Jogtudományi Bizottságának kezdeményezését, amivel vitát nyitott a magyar jogtörténetírás helyzete és feladatai felett. Az előadás által felvetett feladatok kijelölése egyöntetű

helyeslésre talált és a hozzászólók számos területen új témák megemlékezésével bővítették a halaszthatatlanul megoldandó feladatok körét.

Már az előadás, de a hozzászólások is felvetették a magyar állam- és jogtörténet egyetemi tankönyve megteremtésének szükségességét. A marxista szemlélettel megírt tankönyv e téren is természetesen elsőrendű politikai kérdés. A világnézeti, politikai nevelés a magyar állam- és jogtörténet eszközeivel különösen fontos ma a jogi felsőoktatásban. Mégis a tankönyv megalkotásának kérdésében két alapvető felfogás látszik meggondolandónak. Az egyik felfogás szerint a megalkotandó tankönyvnek marxista történetiszemlélettel feldolgozott résztanulmányok teljesítésén kell nyugodnia. E felfogás szerint a jogtörténet marxista művelőinek előbb a magyar jogfejlődés kidolgozatlan kérdéseit kell tisztázni, és a régi jogtörténetkutatás alapvető eredményeit kell átértékelni. A másik felfogás szerint a részfeladatok monografikus feldolgozásának teljesítésétől — mely a vitaülés tapasztalatai alapján évtizedeket is igénybe vehet — nem szabad függővé tenni az egyetemi ifjúság szocialista nevelését szolgáló magyar állam- és jogtörténet tankönyvének megalkotását. E felfogást erősíti az egyetemi oktatás színvonalassá tételén túl az is, hogy a magyar állam- és jogtörténet tankönyve már megkésett tartozása a marxista jogtudománynak. A vitában kialakult közfelfogás főként ez utóbbi szemléletet tette magáévá, figyelembe véve azt, hogy a fiatal jogásznevelés terén a világnézeti tisztázódást a tankönyv eredményesen szolgálhatná.

A magyar jogtörténetírás helyzetét és feladatait tárgyaló vitaülés azonban számos más kérdést is felszínre hozott. Így megemlékezésre tart számot a jogtörténeti kutatás eredményei számára a publikációs lehetőség megteremtése. Jogi folyóirataink gyér lehetőségét biztosítsanak a jogtörténeti vonatkozású munkáknak. Nem egy jogtörténeti jellegű munka maradt a közelmúltban kiadatlan, vagy éppen helyi, vidéki kiadványok nyilvánosságát alig nyert részei. A publikációs lehetőség megteremtésének követelményeivel természetesen a minőségi munka követelménye is együtt jár. Remélhető, hogy a publikációs lehetőségek ilyen felismerése után a Magyar Jogászszövetség Jogtörténeti

Szakosztálya, az Állam- és Jogtudományi Intézet és nem utolsósorban az ELTE módot fognak találni, hogy a kiadásra érett jogtörténeti munkáknak megadják azt az éltető nyilvánosságot, amely a marxista jogtörténeteseket a közös feladatok teljesítésében összeköti a magyar történelem hivatásszerű kutatóival és a jogtörténettudomány eredményei iránt érdeklődő szocialista értelmiség széles köreivel.

A vitaülés azt mutatja, hogy a jogtörténetesek érzik felelősségüket a jogi felsőoktatás politikai feladatainak megoldásában. A vita biztató jel arra, hogy a marxista jogtörténettudomány az új jogászertertlemiség nevelése érdekében több és maradandóbb eredményeket hoz, mint a polgári jogtörténetírás.

Horváth Pál

A Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióval kapcsolatos reformtörekvések¹

I.

Az ipari tulajdonjogok: a szabadalmi-, mintaoltalmi- és védjegyjog a polgári jog fiatalabb hajtásai közé tartoznak. Mai értelemben vett ipari tulajdonjogokról csak a múlt század közepe óta beszélhetünk, amikor is a gyáripar kibontakozása folytán a gazdasági fejlődés a különböző államokban szükségessé tette az ipar és a kereskedelem fejlesztését szolgáló szellemi alkotások védelmét. A nemzetközi kereskedelem rohamos fejlődése következtében azonban ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy az ipari tulajdonjogok számára egy-egy állam törvényhozása által nyújtott oltalom az oltalom területiális természete folytán nem kielégítő. Erre való tekintettel az egyes államok belső törvényeik megalkotásával jóformán egyidejűleg kétoldalú nemzetközi szerződéseket is kötöttek egymással az ipari tulajdonjogokra nyújtandó oltalom viszonyos biztosítására. Ezek a kétoldalú nemzetközi szerződések általában az alaki viszonyosság elvén alapultak. Még egy olyan iparilag fejletlen állam is, mint amilyen a múlt század végén Magyarország volt, 11 kétoldalú nemzetközi szerződéssel biztosította alattvalói számára külföldön az ipari tulajdonjogok védelmét. Ilyen kétol-

¹ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Munkaközösségének 1958. február 21-i vitaülésén elhangzott előadás.

dalú nemzetközi szerződésünk volt Ausztriával, Németországgal, Szerbiával, Svájjal, Oroszországgal, Belgiummal, Hollandiával, Dániával, Svédországgal, Norvégiával és Spanyolországgal.

A kétoldalú nemzetközi szerződések sokfélesége és az egyezmények évről évre növekvő száma azonban az ipari tulajdonjogokban érdekelt természetes és jogi személyek számára lassanként egyre nehezebbé tette a tájékozódást. Ezekre a körülményekre való tekintettel az iparfejlesztés és a jogbiztonság szempontjai szükségessé tették ezeknek a kétoldalú nemzetközi szerződéseknek egy területileg és időbelileg meghatározott, tartalmilag egységes kollektív nemzetközi egyezményrel való felcsereését. Ilyen történeti előzmények után alakult meg 1883. március 20-án a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió, mely jellegére nézve nemzetközi igazgatási unió.

Az ipari tulajdonjogok tehát, mint láttuk, jóformán születésüktől fogva a nemzetközi jog tárgyaivá váltak, maga a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió pedig a nemzetközi jog történetében egyike a legrégebbi nemzetközi igazgatási unióknak. A technika fejlődése folytán ez a jogterület azóta is évtizedről évtizedre termeli az új polgári jogi intézményeket, amelyek viszont egymás után fakasztják a különböző nemzetközi egyezményeket, melyekből nemzetközi intézmények nőnek ki, ami viszont a nemzetközi jog hatálya alá tartozó terület állandó bővülését eredményezi.

Az 1883. évi Uniói Egyezmény az alaki viszonság elvén alapul, amely elv egyenlő elbánást biztosít a külföldiek számára. Az egyezmény létrehozásakor ugyanis nem a tárgyi jog kibővítése, hanem az oltalomban részesülők személyi körének kiterjesztése volt a szerződő államok célja. — Az Uniói Egyezmény által nyújtott másik legfontosabb jogosítvány az elsőbbségi jog.² Az Uniói Egyezmény különféle rendelkezései közül a jelen tanulmány szempontjából figyelemre méltó még a revíziós cikk, mely szerint az egyezményt időszakonként felül kell vizsgálni s azon olyan javításokat kell eszközölni, melyek az Egyezmény tökéletesebbé tételére alkalmasak. Ezzel a cikkel

kívánták a szerződő államok az Uniót az „előregedés” ellen biztosítani, ami különös jelentőséget nyer azáltal, hogy az Uniói Egyezmény célja a szerződő államok kulturális és technikai továbbfejlődésének biztosítása, s maga a nemzetközi jogi szabályozás tárgyát képező terület is állandóan változik, fejlődik. Az Uniói Egyezmény ezen revíziós cikke szolgáltatja a nemzetközi jogi alapot azon reformtörekvések számára, melyek ismertetése a jelen tanulmány célja.

A szerződő államok által időről időre megtartott revíziós konferenciákat követően azonban nem minden szerződő állam ratifikálta az egyezménynek a konferencián elfogadott új szövegét és így ma a szerződő államok között háromféle szöveg van hatályban. Azon államokra nézve, amelyek a későbbi egyezmények szövegeihez nem járultak hozzá, a többi szerződő államokkal való viszonylatukban a korábbi és általuk jóváhagyott egyezmény szövege a hatályos. Így nálunk az 1929. XVIII. tc.-kel törvénybe iktatott hágai egyezmény szövege az érvényes. Ugyancsak a hágai szöveg alapján állnak a demokratikus államok közül Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia, míg Románia és Bulgária viszonylatában még az 1911. évi washingtoni egyezmény szövege a hatályos. A demokratikus államok közül az 1934. évi londoni egyezmény szövege egyedül a Német Demokratikus Köztársaság tekintetében hatályos. Megjegyzendő viszont, hogy szabadalmi novellánk (1932. XVII. tc.) a szabadalmi kényszerengedély intézményének bevezetésével lényegileg hasonló változtatásokat hozott szabadalmi jogunkba, mint amelyeket az 1934. évi Londoni Konferencia elhatározott, így tehát belső jogfejlődésünk nem ellentétes a nemzetközi jog fejlődésének irányával.

A teljesség kedvéért meg kell még emlékeznünk arról is, hogy az Uniói Egyezményben részes államok egy része különféle részletek megvalósítása érdekében különmegállapodásokat kötött, mely különmegállapodások folytán különleges uniók alakultak. Ilyen különleges uniók alakultak a védjegyek nemzetközi lajstromozására, továbbá a külföldi termékek származási helye hamis megjelölésének megakadályozására, valamint az ipari minták nemzetközi

lajstromozására. Ezen különmegállapodások közül Magyarország csupán az első kettőt ratifikálta, míg a nemzetközi mintalajstromozási egyezményhez nem csatlakoztunk.

II.

Az Uniói Egyezmény az 1883. márc. 20-án történt aláírást követően a revíziós konferenciákon elhatározott javítások következtében állandó fejlődésen ment keresztül. Az Egyezmény szövegének ilyen irányú korszerűsítésére utoljára az 1934. évi Londoni Konferencián került sor.

A második világháború és az annak folytán bekövetkezett politikai átalakulások, valamint a technika rohamos fejlődése azonban jelentős mértékben megváltoztatták az egész világ gazdaság képét. A második világháború befejezése óta eltelt időben a nemzetközi jog által szabályozott területet nem egy olyan nemzetközi egyezmény gyarapította, amelynek a műszaki fejlődés szempontjából döntő szerepe van. Hogy csak a legjelentősebbet említsük, ilyen pl. a New Yorkban 1956. okt. 26-án a Nemzetközi Atomerő Hivatal felállítására vonatkozólag kötött egyezmény.

A mélyreható gazdasági változások és a technika fejlődése következtében az iparjogvédelem terén is szükségessé vált az Uniói egyezmény és a hozzá tartozó különleges egyezmények továbbfejlesztése. A továbbfejlesztés leghathatósabb módja az egyezmények területi hatályának olyan mérvű kiterjesztése volna, amelynek eredményeképpen azok univerzális, vagy legalábbis quasi univerzális jellegű nemzetközi egyezményekké válhatnának. Az Uniói Egyezménynek ez időszakra csupán 45 tagállama van, tehát az univerzalizációtól igen messze áll. A szó szoros értelmében vett univerzális jellegű nemzetközi szerződések, melyek megkötéséhez a nemzetközi jogközösség valamennyi tagja kifejezetten hozzájárult volna, nem igen vannak, azonban a nemzetközi igazgatási uniókra vonatkozó egyezmények közül tágabb értelemben véve mégis univerzális nemzetközi egyezményeknek tekinthetjük az Egyetemes Postaegyezményt, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetre vonatkozó Egyezményt és az Egészségügyi Világszervezetre vonatkozó Egyezményt.

Akkor, amikor a különböző nemzetközi igazgatási uniók osztályozá-

² Erről részletesen lásd: Dr. Beck Salamon: Magyar védjegyjog, Budapest, 1934. 336–348. old. — Dr. Hoff György: Szabadalmi jog, Budapest, 1939. 381–391. old.

sának eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió nem tekinthető univerzális nemzetközi egyezménynek, összehasonlításképpen egy másik, hasonlóképpen az ipari tulajdonjogok védelmét szolgáló, célkitűzéseiben is hasonló és ugyancsak többoldalú nemzetközi egyezményről kell megemlékeznünk, amely Pánamerikai Egyezmény néven ismert. Ezen egyezménynek kizárólag amerikai államok a tagjai, az tehát ugyancsak nem univerzális, ellenben regionális jellegű. A Nemzetköz-Iparjogvédelmi Unió és a Pánamerikai Egyezmény közötti kategóriabeli különbség ellenére a két egyezmény között sok rokonvonás fedezhető fel, ilyenek pl. a keletkezés időpontja, a revíziós konferenciák rendszere, a szerződő államok belső jogfejlődésére gyakorolt hatások. A két egyezmény közötti egyik legfontosabb különbség viszont az, hogy a Pánamerikai Egyezmény lényegesen több általános érvényű anyagi jogi rendelkezést tartalmaz, mint az Unió Egyezménye.³ Az a körülmény, hogy ezek a jogintézmények egymástól függetlenül is párhuzamosan fejlődnek azt igazolja, hogy az iparjogvédelmi kérdéseknek az egész világra kiterjedő, univerzális nemzetközi szabályozására irányuló törekvésnek reális alapja van. Ugyanezt mutatja az a tény is, hogy több olyan amerikai állam van, amely mindkét egyezménynek részese, ami ugyancsak egy univerzális nemzetközi szabályozásra vonatkozó igényként értékelhető.

A második világháború óta több ízben merültek fel az Unió Egyezmény területi hatályának kiterjesztését, valamint az egyezmény tartalmát érintő reformokra vonatkozó gondolatok. Eme gondolatok túlnyomó része az AIPPI⁴ kongresszusain hangzott el és az egyesület évkönyveiben nyert rögzítést.

Az Unió Egyezmény továbbfejlesztését célzó különböző reformgondolatok közül az egyik legérdekesebb ilyen természetű megnyilvánulás Dr. Stojan Pretnar ljubljani professzorának az Unió hivatalos lapjában megjelent cikke, amely élesen mutat rá az iparilag fejlett és a gazdaságilag elmaradott államok közötti érdekösszeütközésekből fakadó jogi prob-

lémákra. Pretnar munkássága az iparjogvédelmi kérdéseknek gazdasági szempontból való feldolgozása terén⁵ egyébként is úttörő jelentőségű. Az általa megindított vita⁶ anyagát az Unió három nyelven (francia, angol, német) kiadta, s az ott elhangzott egyes érvek az Unió Egyezményrel kapcsolatos reformmunkálatok során is erőteljesen éreztették hatásukat, sőt az 1958. évi Lisszaboni Konferencia előkészítő okmányába is bekerültek. A vita lényege a következő volt:

Pretnar abból indult ki, hogy minden államnak, tekintet nélkül arra, hogy nagy vagy kicsiny, kapitalista vagy nem kapitalista, technikailag fejlett vagy fejletlen állam, egyaránt a termelés és a kereskedelem fejlesztése a célja. Ebből az következnek, hogy az ipari tulajdonra vonatkozóan a világ összes népei egy univerzális jogi szabályozást teremtsenek az egész világot átfogó szervezet keretében. A világgazdaság jelenlegi struktúrája azonban, tekintettel arra a nagy különbségre, amely az erősen iparosított országokat a fejletlen iparú országoktól elválasztja, ezt nem teszi lehetővé.

Az Unió Egyezmény létrejöttének időpontjában a nemzetközi kapcsolatok a szabadversenyen és a javak kötetlen forgalmán alapultak. Napjainkban azonban már néhány erősen iparosított állam helyett, mely a többiek felett direkt vagy indirekt módon ellenőrzést gyakorolna, egy egész sor olyan állam létezik, amely ipari és gazdasági életében önálló. Ezenkívül ma már a közületi vállalkozások jelentősége egész sor államban messze meghaladja a magánvállalkozások jelentőségét. A második világháború óta az iparilag fejletlen és gazdaságilag elmaradott ázsiai államok a világgazdaság terén szemünk láttára fejlődnek fel a többi államokkal egyenrangú partnerekké. Ezek a körülmények jelentős mértékben hozzájárulnak az Unió Egyezmény elöregedéséhez.

A továbbiakban Pretnar rámutat arra, hogy a szabadalmakban leggazdagabb két állam Németország és

az Egyesült Államok. Németországban az évente bejelentett szabadalmak száma mintegy 30 000. Ebből a mennyiségből a külföldi szabadalmak mintegy 14–20%-ot tesznek ki. E külföldi szabadalmaknak a német ipar javára történő hasznosítása nem ütközik akadályokba, s a német ipar elegendő erős is ahhoz, hogy ne kelljen attól tartania, hogy a külföldi szabadalmak elárasztják.

Egészen más a helyzet egy iparilag fejletlen országban, pl. Jugoszláviában. Itt az 1921–1939. közötti időszakban összesen 15 796 szabadalmat jelentettek be, s ezek közül csak 2626 volt belföldi eredetű, vagyis 16,2%, szemben a 83,8% külföldi szabadalommal. Így tehát az arány a németországinak éppen a fordítottja. Mindkét állam tagja az Unió Egyezménynek. Papiroson egyenlő jogai vannak tehát, míg azonban a fejlett iparú Németországban az Unió Egyezmény adta lehetőségek folytán az ország ipara védelemben részesül és fejlődik, addig a fejletlen iparú Jugoszláviában lényegileg a külföldi ipar részesül védelemben. Ugyanez a helyzet a szuverén állam és a protektorátus vagy gyarmat viszonylatában is. Ezen felül minthogy az Unió Egyezmény értelmében a találmány vagy védjegy valamennyi szerződő államban oltalomban részesül, az az állam, amelyben évente 40 000 szabadalmat jelentenek be, százszorta esélyesebb a gazdasági felemelkedésre, mint az az állam, amelyben a szabadalmi bejelentések száma évente csak 400. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a gyakorlatbavételi kényszer elve folytán abban az államban, ahol egy szabadalmat bejelentenek, azt gyakorlatba is kell venni, ami az illető állam iparának fejlődését eredményezi. Felmérve tehát a szabadalmakban gazdag államok előtt nyitva álló lehetőségeket, megállapítható, hogy az Unió Egyezmény oly eszköz, amely a technikailag és gazdaságilag fejlett államok expanzióját teszi lehetővé.⁷ Mindezekből Pretnar azt a következtetést vonja le, hogy az Unió Egyezmény ma már nem képes a világgazdasági helyzet teremtette követelmények kielégítésére és a jövő fejlődés biztosítására. Alátámasztja megállapítását azzal is, hogy a volt gyarmati és félgymarmati országok

³ M. M. Boguslavskij: Nemzetközi magánjogi kérdések, Moszkva, 1956.

⁴ Association Internationale pour la Protection de la Propriété Industrielle (Nemzetközi Iparjogvédelmi Egyesület).

⁵ Az iparjogvédelmi kérdéseknek gazdasági szempontból történő feldolgozására Pretnar megelőzően a világirodalomban csupán egyetlen példát találunk, a francia Louis le Grand: Étude économique de la propriété industrielle (Paris, 1937.) c. tanulmányában.

⁶ Pretnar első cikkére az Egyesült Államok legtekintélyesebb szakembere, Dr. Stephen Ladas New York-i ügyvéd válaszolt, mely válasza Pretnar viszontválaszt adott. La Propriété Industrielle 1953. 213. old.; 1954. 93. old.; 1955. 9. old.

⁷ A német ipar viszonylatában ezt Kohler pr ofessor már régebben elismerte Handbuch des deutschen Patentrechts c. könyvében (9. old.).

közül egyetlenegy sem csatlakozik az Unió Egyezményéhez, mert úgy látja, hogy abból semmi előnye nem származhatik.

Pretnar gazdasági fejtegetéseit két jogi példával támasztja alá: a szabadalmak gyakorlatba vételi kényszerével kapcsolatos; valamint a közismert védjegyre vonatkozó rendelkezésekkel.

Az Unió Egyezmény 5. cikke értelmében a szabadalom gyakorlatba vételének elmulasztása, meghatározott feltételek bekövetkezése esetén a szabadalom megvonását eredményezi. A szabadalommegvonás intézménye az elmúlt fél évszázad egyik leghévesebben vitatott jogi kérdése volt. Ez a kérdés minden revíziós konferencia napirendjén szerepelt és a szabadalommegvonás lehetőségét konferenciáról konferenciára mind több feltételhez kötötték, minek következtében az intézmény alkalmazási köre egyre jobban szűkült. Hasonlóan alakult a helyzet ugyanezen cikknek a szabadalmi kényszerengedélyre vonatkozó rendelkezéseivel kapcsolatban is. Pretnar szerint az 5. cikk mai fogalmazásában az iparilag fejlett államok helyzetét erősíti és monopolisztikus pozíciót biztosít számukra, s ily módon az Unió Egyezmény ahelyett, hogy a gazdasági fejlődést emelő tényező volna, retrográd eszközzé lehet. Ugyanez a helyzet az iparilag fejlett és fejletlen államok viszonylatában is.

Ezután a közismert védjeggyel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Tudott dolog ugyanis, hogy a közismert védjegyek a magasan fejlett ipar velejárói, s alig képzelhető el, hogy egy iparilag fejletlen ország polgára ilyen védjegy tulajdonosa legyen. Az Unió Egyezmény 6bis cikke szerint a közismert védjegy lajstromozás nélkül is jogi oltalomban részesül. A közismert védjegy oltalma tehát nagyobb terjedelmű, mint a közönséges védjegyé, mert azon felül, hogy lajstromozás nélkül is oltalomban részesül, egy egész piacot, így a nemzetközi piacot is blokádlá helyezheti. Minthogy pedig a közismert védjegyeknek az ipari nagyhatalmak a tulajdonosai, a közismert védjegy szükségszerűen az iparilag fejlett államok érdekeit szolgálja.

Pretnar szerint tehát az Unió Egyezményen időnként eszközölt módosítások nem tartottak lépést a gazdasági és történelmi fejlődéssel,

és inkább a privilegizált államok amúgyis erős pozícióinak további erősítését szolgálták. A történelem jelenlegi szakaszában, amikor a gazdaságilag elmaradott államok komoly erőfeszítéseket tesznek felemelkedésük érdekében, az Unió Egyezmény radikális átdolgozása így előbb vagy utóbb elkerülhetetlenné válik. Az Unió Egyezmény eddig nagymértékben járult hozzá a világ gazdaság fejlesztéséhez. Napjainkban pedig az volna a feladata, hogy hozzájáruljon a különböző nemzetek egyenlő gazdasági életfeltételét biztosító jogi lehetőségek megteremtéséhez.

Ladas a Pretnar cikkére adott felütőn és hangú válaszában főként Pretnar két példájával foglalkozik.

A szabadalmak gyakorlatba vételi kényszerével kapcsolatosan az Egyesült Államoknak ezen intézmény eltörlésére irányuló törekvését azzal indokolja, hogy az USA a szabadalmak gyakorlatba vételi kötelezettségét nem ismeri. Az amerikai állampolgárok tehát külföldön kötelesek szabadalmaikat gyakorlatba venni, ugyanakkor viszont a külföldi szabadalomtulajdonosokat az Egyesült Államokban nem terheli ilyen kötelezettség.

A közismert védjeggyel kapcsolatban azon a véleményen van, hogy ez a példa alkalmatlan az iparilag fejlett és a gazdaságilag elmaradott államok közötti érdekösszeűtközések szemléltetésére. Az utánzás jogi megítélése szempontjából ugyanis teljesen közömbös, hogy az olyan közismert védjegyek, mint a „Lucky Strike”, „Fiat” vagy „Odol” utánzása Németországban vagy a Dominikai Köztársaságban történik.

Ladas tagadja, hogy az Unió Egyezmény jobban szolgálja az iparilag fejlett államok érdekeit, mint a gazdaságilag elmaradottakét, és ezért annak radikális átdolgozását feleslegesnek tartja.

Pretnar második cikkében azt hangsúlyozza, hogy a nemzetközi jog újabb fejlődési iránya az ENSZ Gazdasági Bizottságának 180. határozatából tűnik ki. Ez a határozat az összes tagállamokat felhívja, hogy minden eszközzel segítsék elő a műszaki ismereteknek nemzetközi síkon való kicserélését, és ehhez vegyék igénybe az ENSZ-et és annak intézményeit. Pretnar véleménye szerint ezt az irányzatot kellene a többi nemzetközi szerződésekben és az Unió Egyezményben is követni.

Az Egyezmény 5. cikkével kapcsolatosan a szabadalom gazdasági funkciójával foglalkozva megállapítja, hogy a szabadalom mai formájában a monopóliumok eszközévé vált. Megállapításának alátámasztására idézi az Egyesült Államok volt legfőbb ügyészhelyettesének, Berge-nek⁸ megállapításait.

A közismert védjegy problémájával kapcsolatban felteszi a kérdést, hogy miért annyi és oly hosszú vita, miért az a nagy gond akkor, mikor ez a kérdés az egész világon csak párszáz vállalkozást érint. Itt is fenntartja álláspontját, hogy a közismert védjegy csak versenyjogi, nem pedig védjegyjogi oltalomban volna részesíthető. Amennyiben pedig annak mégis védjegyjogi oltalmat kívánnának adni, úgy ez valami speciális jogi szabályozást tenne szükségessé, mint pl. különleges lajstrom, felémelt illetékekkel.

Pretnar tézisei az irodalomban nem egyedülállóak. Lunc szovjet professzor tankönyvében ugyancsak utal rá, hogy a fejlett iparral rendelkező tőkés államok az Unió Egyezményt arra használják fel, hogy a technikailag visszamaradt államoknak csak ellenérték fejében engedjék meg a találmány felhasználását.⁹ Ezzel szemben az ipari fejlettség különböző fokán álló demokratikus államok a Tudományos-Műszaki Együttműködési Egyezmények értelmében ingyenesen adják át egymásnak találmányaikat és műszaki tapasztalataikat. A demokratikus államok között kötött ezen egyezményeknek egyrészt olyan vezető ipari államok tagjai, mint a Szovjetunió vagy a Német Demokratikus Köztársaság, másrészt olyan kevésbé fejlett iparú államok, mint az Albán Népköztársaság vagy a Vietnami Demokratikus Köztársaság.

Pretnar álláspontjához hasonló megállapításokkal a kapitalista irodalomban is találkozunk. Így pl. az olasz Rotondi már másfél évtizeddel ezelőtt rámutatott arra, hogy az Unió Egyezmény csak a „technikailag és gazdaságilag egyenlően fejlett államok” részére biztosítja a jogi egyenlőséget.¹⁰ Ez teszi érthetővé az éles amerikai szembefordulást Pretnar téziseivel.

⁸ Wendel Berge: Cartels, Challenge to a free world. Washington, 1946. 36. old.

⁹ L. A. Lunc: Nemzetközi Magánjog, Budapest, 1951. 174. old.

¹⁰ Rotondi: Diritto Industriale. Milano, 1942. 266. old.

III.

A gazdasági és műszaki fejlődés, valamint a szakemberek különböző reformjavaslatainak eredményeképpen majdnem negyed évszázaddal a Londoni Konferenciát követően 1958. őszére Lisszabonba kitűzték az Unió Egyezmény következő revíziós konferenciáját. A Lisszaboni Konferencia előzetes okmánya¹¹ az ipari tulajdonjog jóformán valamennyi területére kiterjedő számos változtatási javaslatot tartalmaz, amelyek jelentős része irodalmi szempontból feldolgozást nyert már¹². ehelyütt csupán a nemzetközi jog fejlődése szempontjából jellegzetes, néhány még fel nem dolgozott példát szeretnék kiragadni. Ezek: a nyilvánosságra hozatal mint újdonságrontó ok, a kémiai termékek szabadalmazhatósága, a szabadalmmegvonás, valamint a Nemzetközi Bíróság hatáskörének való alávetés.

A nyilvánosságra hozatalnak mint újdonságrontó oknak szabatos meghatározásával kapcsolatos problémák az anyagi szabadalmi jog legfontosabb kérdései közé tartoznak. Ezidőszert az a visszás helyzet áll fenn, hogy ugyanaz a nyilvánosságra hozatal az egyik államban az elsőbbségi jog kiterjesztését eredményezheti, a másik államban pedig újdonságrontó tényezőként érvényesülhet. Már a Londoni Konferencián javaslat hangzott el e kérdés egységes, valamennyi szerződő államra kiterjedő nemzetközi szabályozására. A lisszaboni szövegtervezet egy új 4/f. cikk beiktatásával kizárja a szabadalom visszautasításának lehetőségét abban az esetben, ha a szabadalom elemeit a bejelentést megelőző 6 hónapon belül a feltalálón kívüli harmadik személy hozta nyilvánosságra. Az ilyen publikáció tehát nem újdonságrontó. A feltaláló vagy képviselője részéről történő nyilvánosságra hozatal lényegileg ugyanilyen elbírálás alá esik, ebben a vonatkozásban azonban az egyes szerződő államok felfogásaitnak bizonyos megszorítások alkalmazására. Amíg tehát a harmadik személyek részéről történő nyilvánosságra hozatal esetében a nemzetközi szabályozás abszolút hatályú, addig a feltaláló részéről tör-

tendő nyilvánosságra hozatalnál a nemzetközi szabályozásnak fakultatív jellege van.

Minthogy a magyar jog a javasolt szabályozást nem ismeri, a nemzetközi egyezmény ilyen irányú rendelkezése szabadalmi jogunk vonatkozó szabályainak megváltoztatását eredményezné. A javaslat azonban alapjában véve nem ellenkezik a magyar jogfelfogással, Ladoméri-Szmertnik¹³ már két évtizeddel ezelőtt, de lege ferenda javasolta szabadalmi törvényünknek ilyen irányban történő megváltoztatását, mely javaslathoz Hoff¹⁴ is csatlakozott. Ladoméri-Szmertnik és Hoff még tovább is mentek: azt javasolták, hogy ne csak a feltaláló érdekeit védjük a 6 hónapos határidővel, hanem az iparfejlesztés érdekeit is; nevezetesen, hogy az az eset is újdonságrontó nyilvánosságra hozatalnak minősüljön, amikor a bejelentő vagy jogelődje a jogosulatlan nyilvánosságra hozatal előtt találmányát titokban ipari használatba vette. Valóban indokolatlan volna méltányosságot gyakorolni egy olyan feltalálóval szemben, aki találmányának iparfejlesztő hatását igyekezett megakadályozni. Tekintettel arra, hogy a lisszaboni szövegtervezet a szabadalmi oltalmat a kémiai termékekre is kiterjeszti, és a különböző iparágak közül éppen a vegyipar az, melynél az üzemi titkok alkalmazása a legelterjedtebb, a joggal való visszaélésre a kémiai találmányoknál nyílnék a legnagyobb lehetőség. Erre való tekintettel véleményem szerint a Lisszaboni Konferencián a nyilvánosságra hozatal újdonságrontó hatásának a Ladoméri-Szmertnik által javasolt formában való meghatározására tehetnénk javaslatot. Ladoméri-Szmertnik egyébként az angol jogból merítette javaslatát, s mint-hogy az 1949. december 16-i új angol szabadalmi törvény 50. §-a is megtartotta ugyanezt a szabályozást, elképzelhető, hogy egy ilyen tárgyú magyar javaslat az angolszász jogrendszerbe tartozó államok részéről helyesléssel találkozánk.

Ugyancsak anyagi szabadalmi jogi intézkedéssel kívánja az egyezmény szövegét bővíteni az a javaslat, mely a kémiai termékek szabadalmazhatóságára vonatkozólag javasol univer-

zális nemzetközi szabályozást. Jelenleg ui. csak egyes országokban részeseülnek a kémiai termékek szabadalmi oltalomban, más országokban (mint pl. nálunk) csupán az eljárások, vannak végül is olyan országok is, ahol sem kémiai termékekre, sem kémiai eljárásokra nem adnak szabadalmi oltalmat. Bár a tervezetnek ez a javaslata éppenséggel ellentétben áll a magyar jogi szabályozással, vegyész körökben ezt az intézkedést nagyrészt örömmel üdvözlnek és mint szabadalmi jogunk régóta szükséges korszerűsítését fogják fel. Ez a módosítás a technika fejlődése következtében valóban szükségesnek látszik.

Az itt ismertetett két példánál azt látjuk, hogy az Unió Egyezmény a szabadalmi jogok egységesítésére irányuló mozgalom szolgálatába állt. Bizonyosra vehető, hogy a kémiai termékekre vonatkozó unifikációs szabályozás elfogadása után sor fog kerülni a gyógyszerek, élelmiszerek és italok szabadalmazhatóságával kapcsolatos unifikációs szabályozásra és még számos más anyagi jogi kérdés egységes szabályozására is. Nemzetközi jogi szempontból érdekes példák tükrében megfigyelni a nemzetközi igazgatási unió funkcióinak fejlődését. Míg ugyanis az Unió Egyezmény létrejöttékor csupán az alaki viszonyosság biztosítása lebegett a szerződést kötő államok szeme előtt, ma már sokkal messzebb tartunk; a nemzetközi igazgatási unió quasi törvényhozói funkciókat vett fel, nevezetesen a szerződő államok megegyezése alapján azok nemzeti törvényhozásának pótlását, módosítását, vagy hatálytalanítását kezdeményezheti az uralma alá tartozó jogterületen.

A nemzetközi jog fejlődésének e kétségtelenül pozitív példáival szemben álljon itt egy véleményem szerint negatív példa is: a szabadalmmegvonás intézményének az Unió Egyezmény szövegéből való törlésére irányuló javaslat. Ezen javaslat értelmében a megvonási szankciónak a nemzetközi egyezményből való törlése folytán az egyes nemzeti törvényhozásokra volna bízva, hogy a nemzetközi jogból kivett ezen intézményt saját államukra nézve fenn tartják-e vagy sem. Az előzetes okmány ezzel kapcsolatosan hivatkozik a Pretnar által képviselt álláspontra is, azzal a megjegyzéssel, hogy vannak államok, amelyek a szóbanforgó

¹¹ Conférence de Lisbonne. Documents préliminaires. Bureau International de l'Union Industrielle. 1957.

¹² Bernauer Magda: Időszzerű védjegy jogi problémák. Az MNB Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Munkaközösségében 1957. máj. 15-én elhangzott előadás (sajó alatti).

¹³ Ladoméri-Szmertnik István: A bejelentést megelőző, a bejelentőtől vagy jogelődjétől eredő közlések. Szabadalmi Közlöny, 1936, 135. old.

¹⁴ Hoff: i. m. 81. old.

érdekeket nem úgy fogják fel, mint a többiek. Nyilvánvaló, hogy ez a megjegyzés demokratikus államokra utal. A továbbiakban említés történik még arról is, hogy ugyanez a javaslat már a Londoni Konferencia napirendjén is szerepelt, ott azonban Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Spanyolország azon az állásponton voltak, hogy a kevésbé fejlett iparú államoknak jelentős érdeke fűződik a szabadalmegvonás szankciója fenntartásához egyrészt, mert ezekben az államokban sokkal nagyobb a külföldiek szabadalmainak száma, mint a saját állampolgárok részére megadott szabadalmaké, másrészt, mert a külföldiek részéről mindig tapasztalhatók olyan törekvések, hogy a nemzeti ipar kárára kiaknázatlanul hagyják szabadalmaikat.

A középeurópai államok által a Londoni Konferencián kifejtett érveket, valamint Pretnar professzor téziseit két észrevétellel kívánom kiegészíteni: elsősorban szabadalm jogi szempontból általánosan elfogadott tétel, hogy a szabadalmegvonás intézménye alkalmas a szabadalomtulajdonos és a kényszerengedélyes összejátszásának megakadályozására. Bár ezt a szankciót olyar ritkán alkalmazzák a szabadalmi jogban, mint a büntetőjogban a halálbüntetést, azonban mint végső szankcióra véleményem szerint feltétlenül szükség van rá a nemzetközi szabályozásban is. Másodsorban a már megvalósított nemzetközi szabályozást nemzeti szabályozással felváltani, visszafejlődést jelent. Különösen éles megvilágításba kerül ez a kérdés akkor, ha szembe állítjuk olyan javaslatokkal, amelyek igen helyesen új anyagi jogi rendelkezések felvételével kívánják a nemzetközi egyezmény szövegét tartalmasabbá tenni. Az itt tárgyalt kérdéssel kapcsolatban arra az elvi következtetésre kell jutnunk, hogy bár Magyarországnak a Lisszaboni Konferencia munkájában való részvétele feltétlenül kívánatos, semmiestre sem volna helyes más államok által felvetett olyan javaslatokat kritika nélkül elfogadnunk, melyek számunkra, egy iparilag fejlejlődő, de nem vezető ipari állam számára esetleg nem kedvezőek.

Az eddigiekben ismertetett javaslatok anyagi jogi rendelkezések felvételére vagy törlésére vonatkoztak. Új eljárásjogi rendelkezés felvételét javasolja a lisszaboni szövegtervezet

13bis cikke, mely a Nemzetközi Bíróság számára biztosít hatáskört az egyezmény szövegének értelmezése és alkalmazása kapcsán az egyes szerződő államok között felmerülő viták esetére. Az utóbbi időben a nemzetközi egyezményekben mind gyakrabban fordul elő a Nemzetközi Bíróság hatáskörének kikötésére vonatkozó kitétel. Az Iparjogvédelmi Unió édesestvére az Irodalmi és Művészeti Művek Védelmére Alakult Unió 1948. évi Brüsszeli Konferenciáján a szerződő államok szintén elhatározták a Nemzetközi Bíróság hatáskörének biztosítására vonatkozó rendelkezés felvételét.

Említésre méltóak az előzetes okmányoknak az Unió berni Nemzetközi Irodája perbeli szerepével kapcsolatos fejtegetései. Az előzetes okmány azon általánosan elfogadott elv alapján, hogy a Nemzetközi Bíróság előtt csak államnak van perképesége, megállapítja, hogy sem az Unió, sem annak végrehajtó szerve nem lévén állam, a Nemzetközi Bíróság előtt egyik sem bír aktorátussal. A Nemzetközi Iroda azonban az Unió központi szerve lévén, nem mindig elégedhetik meg a passzív szemlélő szerepével, a Nemzetközi Bíróság előtt folyó perekben. A Nemzetközi Bíróság Szabályzatának 34. cikke módot ad a nemzetközi intézményeknek arra, hogy a Nemzetközi Bíróság számára a folyamatban levő ügyekben felvilágosításokat adjanak, ezek az intézmények saját kezdeményezésükből is elláthatják a Nemzetközi Bíróságot felvilágosításokkal. Ez a kötelezettség terheli, ill. ez a jog illeti meg az Unió Nemzetközi Irodáját is. A lisszaboni szövegtervezet ezt az általános rendelkezést azzal egészíti ki, hogy a Nemzetközi Bíróság előtt jogvitát elindító uniós állam köteles a Nemzetközi Irodát tájékoztatni, ez utóbbi viszont a többi uniós államot tájékoztatja. E tájékoztatások eredményeképpen elképzelhető, hogy a felek köre ki fog szélesedni, mivel a Nemzetközi Bíróság Szabályzatának 62—63. cikkei szerint bármelyik szerződő állam beavatkozhatik a folyamatban levő perbe. A beavatkozással kapcsolatos ezen rendelkezések felvétele talán éppen itt, egy ilyen többoldalú nemzetközi egyezmény esetében fog konkrét perbeli cselekmények alapjául szolgálni, egyébként ugyanis a Nemzetközi Bíróság eddigi működése során beavatkozásra alig került sor.

Gyakorlatibb jellegű probléma a Nemzetközi Bíróság hatásköre kizárólagosságának, valamint a ratifikációnak ehhez kapcsolódó kérdése. A demokratikus államok a Nemzetközi Bíróság hatáskörének kiterjesztésére irányuló törekvésekkel szemben hosszabb ideig tartózkodást tanúsítottak. Ennek a tartózkodásnak Hajdu professzor¹⁵ szerint az volt az oka, hogy a Nemzetközi Bíróság határozatai több esetben nem voltak pártatlanok. Erre való tekintettel pl. a Szovjetunió rendszerint kívánatosnak tartotta a sokáig elhúzódó bírói eljárások helyett a jogvitáknak diplomáciai úton történő rendezését. Éppen a Nemzetközi Bíróság hatáskörének kikötése miatt nem ratifikálta Magyarország az Irodalmi és Művészeti Művek Védelmére Alakult Unió Egyezményének brüsszeli szövegét.

A népi demokratikus államok — Albánia kivételével — valamennyien tagjai úgy az ENSZ-nek, mint a Nemzetközi Iparjogvédelmi Uniónak. Így tehát az ENSZ Alapokmánya 93. cikke értelmében a Nemzetközi Bíróság Szabályzatának hatálya ipso facto valamennyiükre kiterjed. Ez a körülmény azonban önmagában még nem eredményezi a Nemzetközi Bíróság hatáskörének kizárólagosságát. Ezért a legutóbbi időkig a demokratikus államok, s így hazánk is a fakultatív obligatórium elvének alkalmazásával általában olyan fenntartással csatlakoztak a nemzetközi egyezményekhez, hogy a Nemzetközi Bíróság hatáskörének eleve történő kikötését nem veszik tudomásul és a konkrét ügyekben esetenként döntenek el, hogy alávetik-e magukat a Nemzetközi Bíróság hatáskörének, vagy sem.

Az utóbbi években — mióta az ENSZ tagállama lettünk — a Nemzetközi Bírósággal szembeni ezen tartózkodás enyhült, s több nemzetközi egyezményhez való csatlakozás alkalmával fogadtuk el a hatásköri kikötést. Ilyen egyezmények voltak a Genfben 1956. szeptember 6-án a rabszolgaság eltörléséről szóló egyezmény, melyhez 1957. december 27-én csatlakoztunk,¹⁶ a New Yorkban 1956. június 20-án a tartásdíjak külföldön való behajtásáról szóló egyezmény, melyhez 1957. július 23-

¹⁵ Dr. Hajdu Gyula: Nemzetközi Jog, Budapest, 1954. 358. old.

¹⁶ 1958. évi 18. sz. tvr. 10. cikk. Magyar Közlöny, 1958. jún. 6.

án csatlakoztunk¹⁷; valamint a New Yorkban 1956. október 26-án a Nemzetközi Atomerő Hivatal felállításáról szóló egyezmény, amelyhez 1957. június 25-én csatlakoztunk.¹⁸ Megjegyzendő, hogy ezen egyezmények közül az elsőhöz nem lehetett fenntartással csatlakozni, a másik két egyezménynél mód lett volna fenntartással élni, ezekben az esetekben azonban a korábbi joggyakorlattal szakítva nem éltünk a fenntartás lehetőségével. Mindezekre való tekintettel az a véleményem, hogy a Nemzetközi Bíróság hatáskörének kikötése önmagában ma már nem olyan ok, amely — a csatlakozás egyéb feltételeinek fennforgása esetén — a lisszaboni egyezmény szövegéhez való csatlakozásunk útjában állana. Ugyanez a véleményem az Irodalmi és Művészeti Művek Védelmére Alakult Unió Egyezményének brüsszeli szövege ratifikálásával kapcsolatosan is.

Befejezésül említsük még meg, hogy a nemzetközi igazgatási uniók olyan intézményei a nemzetközi jognak, amelyeknél a megalakulás és a továbbfejlődés clemi előfeltétele az államok békés együttműködése. Hinni szeretnénk, hogy a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióval kapcsolatos széleskörű reformtörvények a különböző államok békés együttműködési szándékának megnyilvánulásaként értékelhetők.

Vida Sándor

A prágai egyetem jogi karának munkajogi tudományos konferenciája

A prágai Károly Egyetem Jogi Kara 1958. április 21. és 23. között munkajogi tudományos konferenciát rendezett.

A konferencián, amelyet *dr. František Štajgr*, a jogi kar dékánja nyitott meg, tudományos dolgozók és gyakorlati szakemberek vettek részt.

A konferencia napirendjén az alábbi kérdések szerepeltek: 1. *A dolgozók díjazásának jogi rendezése.* 2. *A munkáltató felelőssége a munkából származó balesetek által előidézett kárért.* 3. *A dolgozók betegségi biztosításával kapcsolatos jogi kérdések.*

Az egyes napirendi pontok tárgyalása során élénk és színvonalas vita alakult ki. A vita alapján a

konferencia az egyes kérdésekről határozatokat hozott.

Az első napirendi pont — „*a dolgozók díjazásának jogi rendezése*” — vitaindító előadását *dr. Karel Witz* tartotta. Bevezetésként a munkabér gazdasági jellegét fejtegette és megállapította, hogy a népi demokratikus Csehszlovákiában a munkabér: a) a termékek elosztásának szférájába tartozik; b) a társadalmi össztermék azon hányada, amelyet a dolgozó a társadalom részére végzett munka ellenértékéért kap; c) összszegszerűségét mindenekelőtt a társadalmi összterméknek az a része határozza meg, amely az adott időszakban felosztható az egyes dolgozók között; d) meghatározásánál döntő jelleggel bír a végzett munka mennyisége és minősége, valamint annak jelentősége a társadalom szempontjából.

A munkabérek jogi szabályozásával kapcsolatban megállapította, hogy 1945-től kezdődően érvényre jutott a béreknek az államigazgatás szervei által történő szabályozása, és pedig egyrészt általános bérügyi előírások kiadásának formájában, másrészt a munkabérről szóló egyességek jóváhagyásaként. 1950—51-ben felújították ugyan a kollektív szerződéseket, azonban ezeknek más iránya van, mint a kapitalista időszak kollektív szerződéseinek. A kollektív szerződésekkel kapcsolatos előírások a bérkérdéseket nem tüntetik fel a szabályozás tárgyaként, azonban ennek ellenére nem egészen világos a kollektív szerződések és a bérügyi előírások viszonya. Így például a kollektív szerződések tartalmaznak a teljesítménynormák megszigorítására vagy a teljesítménynormák teljesítésére vonatkozólag rendelkezéseket és a Szakszervezetek Központi Tanácsa az általa kiadott irányelvekben is javasolta, hogy a kollektív szerződésekbe foglalják be a munkabérről vonatkozó kötelezettségeket. 1958-ban bevezették az ún. szektorbeli kollektív szerződéseket, amelyeket a szakszervezetek központi bizottságai és a minisztériumok kötnék egymással. A Szakszervezetek Központi Tanácsa e kollektív szerződésekkel kapcsolatban szintén javasolta, hogy azok tartalmába többek között fel kell venni a munkabérekre vonatkozó főbb rendelkezéseket. (Az előadó közbevetőleg megjegyezte, hogy véleménye szerint a szakszervezetek

központi bizottságai és a minisztériumok közti megállapodást helytelen szektorbeli kollektív szerződéseknek nevezi. A szerződő felek: a szakszervezet — saját nevében — és a minisztérium, tehát egyik oldalon sem lép fel a dolgozók kollektívja. A szerződés kifejezést két vagy több oldalú jogi ügyletek megjelölésére alkalmazzuk, amely ügyletek a jog által kikényszeríthető kötelezettségeket alapoznak meg. Ezekben az egyezményekben nincs szó ilyen kötelezettségekről. Helyesebb tehát kollektív szerződések helyett egyezményekről vagy egyességekről beszélni.) Az előadó szerint helytelen az a rendelkezés, amely szerint a kollektív szerződésbe bele kell foglalni a bérügyi rendelkezéseket. A jogi előírásokat legfeljebb csak az egyesség mellékleteként lehetne feltüntetni. Téves az a felfogás is, amely szerint a kollektív szerződések kötelezően szabályozhatnának bizonyos bérügyi kérdéseket. Az érvényes törvények szövegéből kitűnik, hogy a dolgozók bérének kötelező szabályozása az állami szerveket illeti meg még akkor is, ha e szervek kötelesek ennek során a szakszervezeti szervvel egyetértésben eljárni. Felmerülhet ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy cz a felfogás nem áll-e ellentétben a gazdasági fejlődés szükségleteivel és nem szoruló-e a kollektív szerződések javára módosításra. Az előadó véleménye szerint a szocialista állam nem mondhat le arról, hogy irányítsa a munkavállalók bérezésének alapvető kérdését. A munkabérek és fizetések nemcsak a dolgozók életszínvonalát érintik, hanem nagy jelentőséggel bírnak a munkaerők elosztása és ezáltal a népgazdaság egyes ágainak fejlesztése tekintetében is, valamint lényeges hatással bírnak a termelékenység emelésére. A bérügyi kérdéseknek kollektív szerződésben történő szabályozásánál nem juthatnak eléggé következetesen érvényre az országos szempontok. Ennél sokkal erősebben domborodna ki a bérekre gyakorolt önkényes nyomás. Ki kell tehát tartani a bérek állami szabályozásának elve mellett, amelynél azonban nagyobb rugalmasságot kell biztosítani és növelni kell a gazdasági szervezetek vezetőségének jogkörét.

A konferencia vita után bizonyos változtatásokkal az előadó álláspontját tette magáévá és megállapította, hogy az alkotmány szelleméből és az állami

¹⁷ 1957. évi 53. sz. tvr. 16. cikk. Magyar Közlöny, 1957. szept. 4.

¹⁸ Nemzetközi szerződések gyűjteménye. Budapest 1958. 318. old.

béripolitikára vonatkozó érvényes törvényes előírásokból következően a dolgozók díjazásának szabályozása a központi hivatalok és szervek feladata az illetékes szakszervezeti szervekkel egyetértésben. A bérügyi előírások keretében célszerű azonban nagyobb jogkört biztosítani a vezető gazdasági vagy más szervnek a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben. A gazdasági szerv hatáskörébe tartozó kérdéseket a kollektív szerződésben lehet szabályozni.

A következőként az előadó azt a kérdést vetette fel, hogy csak szorosán a munkabérek szabályozása tartozik-e az állami béripolitika keretébe vagy ide tartoznak-e a munkáltatónak a dolgozóval szemben eszközölt egyéb bérrel összefüggő teljesítési is, így például a munkabér megtérítése a munkánál előforduló akadályoztatás esetén. E kérdés rendezetlen. Véleménye szerint együttesen és egységesen kellene szabályozni az összes munkabér helyett fizetendő térítéseket annak ellenére, hogy egyesekre, így például a katonai szolgálatra behívott személyek esetére, jelenleg is van már szabályozás. Az új szabályozás az állásidő esetén fizetendő bérré is terjedjen ki. Az állásidőre vonatkozó díjazást ki kell terjeszteni azokra a dolgozókra is, akiket más munkára irányítanak át.

Az elhangzott vita alapján a konferencia elfogadta az előadó javaslatait.

A következő kérdésként az előadó a munkabér jogi fogalmát tárgyalta. A csehszlovák jogszabályok a munkabér jogi fogalmát nem határozzák meg. Az alkotmány III. fejezetéből és 27. §-ából kitűnik, hogy a munkabér a munka utáni díjazás, mégpedig a munka minősége és társadalmi jelentősége szerint. Ebből következik, hogy a munkabér a végzett munka utáni díjazás szocialista formája és csak a ténylegesen elvégzett munka után folyósítható. Amennyiben tehát a rendelkezések egyes esetekben arra az időre is biztosítják a dolgozónak a munkabért, amely alatt munkát nem végez, úgy nem munkabérről, hanem a munkabér megtérítéséről van szó. Az alkotmány 27. §-a a munka utáni díjazással kapcsolatban dolgozókról beszél, azonban munkabér csak az a díjazás, amelyet munkaviszonyban álló személyek részére fizetnek ki. Ugyancsak a munkabér jellemző vonása, hogy azt előre megszabott díjtételek sze-

rint fizetik és folyósítása nem áll közvetlen összefüggésben a munkaadó által folytatott gazdálkodás eredményével. Az alkotmány előbb említett rendelkezései szerint a dolgozóknak joguk van az igazságos díjazásra. Ez alanyi jognak tekintendő. A szakirodalomban olyan vélemény alakult ki, hogy az alanyi jog elve csupán az alapbérrre vonatkozik, nem pedig a munkabér kiegészítő formáira. Az előadó véleménye szerint ez nem helyes. Az alanyi jog vonatkozik a bér mindazon részeire, amelyek szabályosan ismétlődő szolgáltatások jellegével bírnak. A nem kötelező — tehát a vezető akaratától függő — díjazás csak olyan esetekben áll fenn, ahol a bérügyi elemek mellett kifejezésre jutnak a munkával kapcsolatos kötelezettségek példás teljesítésére irányuló ösztönzés momentumai. Helytelen lenne azonban ezt a fakultatív jelleget a munkabér egyes formáira, így például tervteljesítésért járó prémiumokra vagy teljesítménypótlékokra kiterjeszteni.

Az elhangzott vita alapján a konferencia a munkabér alábbi fogalmát fogadta el: *A bér díjazás az elvégzett munkáért, amelyet a munkáltató a dolgozónak a munka mennyisége és minősége, valamint a munka társadalmi fontossága szerint és előre meghatározott díjtételek alapján köteles nyújtani. A bérnek ez az értelmezése megfelel az elosztás gazdasági törvényének és a dolgozók anyagi érdekességét kifejező szocialista elvnek.*

A következőkben az előadó a bérendszerral kapcsolatos egyes jogi kérdésekkel foglalkozott. Ennek során megemlítette, hogy a munkások béreinek szabályozásával kapcsolatban rendezetlen kérdés a teljesítménymérvény normáinak viszonya az egyéb bérügyi szabályokhoz. Amíg az 1945–46-os években a bérügyi rendelkezések közvetve szabályozták a munka normázását, addig az 1953–54. években kiadott bérügyi rendelkezések már mellőzik a darabbéres bértételek, illetve a teljesítménymérvény megállapításának szabályozását. A bérekkel foglalkozó közgazdasági irodalom sem foglalkozik még főbb vonásokban sem a munka normázásának problémájával és azt olyan technikai kérdésnek tekinti, amely nem tartozik a bérhez. Ez a felfogás helytelen. Annak ellenére, hogy a teljesítménymérvénynek műszaki oldala is van és fontos a tervezésnél,

igen nagy jelentősége van a bérek meghatározásánál is. Ezért az új bérügyi szabályozásnak ki kell fejeznie a teljesítménymérvény jelentőségét a bérek megszervezésének szempontjából és meg kell határozni a teljesítménymérvény megállapításának elveit is.

A konferencia az előadó javaslatát magáévá tette.

A következő kérdés, amellyel az előadó foglalkozott, az alacsonyabb munkára való átirányítás. A legújabb bérügyi rendelkezések szerint a vállalat köteles az üzemi lehetőségek keretén belül a munkás részére szakképzettségének megfelelő munkát biztosítani, a munkás pedig köteles szükség esetén alacsonyabb szakképzettségű osztályba sorolt munkát is elvégezni. Ez az előírás így nem helyes, mert azt a látszatot kelti, mintha felhatalmazná az üzemet a munkásnak más, a szerződésben kikötött munka nemétől eltérő, munkára történő önkényes és tartós átirányítására. Ezzel szemben a Polgári Törvénykönyv 1153. §-ából* illetve az alkotmány 30. és 32. §-ából következik, hogy a munkaszerződésnek kell meghatározni azt a munkát, amelyre a dolgozót alkalmazták, és bár a dolgozó fontos üzemi oknál fogva köteles átmeneti ideig más munkát elvégezni, a tartós jellegű átirányításnál szükséges a munkáltató és a dolgozó megegyezése.

A konferencia az előadó javaslatát elfogadva kimondotta, hogy úgy kell megfogalmazni az alacsonyabb kategóriájú munkára áthelyezett dolgozó díjazására vonatkozó szabályokat, hogy nyilvánvaló legyen, ezek nem helyettesítik az áthelyezésre vonatkozó rendelkezéseket.

A következő probléma, amelyet az előadó említ, az ún. „fizetési levél” jogi természetű. A műszaki és adminisztratív alkalmazottakra vonatkozó fizetési szabályzat szerint ugyanis a munkáltató a munkaszerződés megkötésén túlmenően köteles a dolgozót írásban értesíteni besorolásáról és béréről. Egyesek szerint ez az értesítés a munkaszerződés kiegészítő része és így módosítására a szerződésmódosításra vonatkozó rendelkezések alkalmazandók. Mások szerint a „fizetési levél” a munkáltató egyoldalú intézkedése, amelyet jogosult saját maga módo-

* Csehszlovákiában még nincs Munka Törvénykönyve és így a munkaszerződés alapvető kérdéseit még a Ptk. szabályozza.

sítani is. Az előadó szerint a „fizetési levél” nem a munkaszerződés kiegészítése, hanem a munkaszerződés végrehajtását jelentő intézkedés. Ebből következik az is, hogy ha a munkáltató a besorolást módosítja, akkor lényegében új „fizetési levelet” ad ki, amelynek meg kell felelnie a munkaszerződésben a munkakörre vonatkozó megállapodásnak. Ha ennek nem felel meg és előzőleg nem állapodtak meg a munkaszerződés munkakörre vonatkozó részének módosításában, akkor a „fizetési levél” tulajdonképpen ajánlat új munkaszerződés megkötésére, illetve a munkaszerződés módosítására és amennyiben a dolgozó ezt elfogadja, úgy konstitutív jelleggel bír.

A konferencia a kérdésben nem tudott egyöntetű álláspontra jutni és lényegében fennmaradt az előadó által ismertett két eltérő álláspont.

Utolsó kérdésként az előadó a prémiumok fizetésének szabályozásával kapcsolatos kérdéseket vetett fel.

A konferencia ezzel kapcsolatban javasolta, hogy az ipar irányításának, tervezésének és finanszírozásának új szervezetével kapcsolatban jogszabálytalán tisztázzák a prémiumalapból jutandó prémiumra való igény és az ezen alapon belül létező anyagi eszközök közötti viszony kérdését.

A 2. napirendi pont a munkából származó balesetek által előidézett károkért való felelősség néhány kérdése volt. Ennek bevezető előadását dr. Josef Fiala tartotta. Bevezetőként vázolta a munkából származó balesetekért fizetendő kártérítés jogi szabályozásának a fejlődését, majd rátért a kérdést jelenleg szabályozó 58/1956. S. b. számú törvény alkalmazásával kapcsolatos egyes vitás kérdések tárgyalására. Megállapította, hogy a munkából származó baleset problémáját a most említett törvény és a társadalombiztosításról szóló törvény eltérően határozza meg. A baleseti kártérítésről szóló törvény szerint az a baleset származik munkából, amelyet a dolgozó munkája teljesítésekor vagy más olyan tevékenység kifejtésekor szenvedett el, amely időbeli és helybeli összefüggésben állt munkája teljesítésével és a munka teljesítése szempontjából célszerű volt. Ezzel szemben a társadalombiztosításról szóló törvény a munka teljesítésével közvetlen összefüggésben elszenvedett baleseten kívül kártalanítja a munkahelyre vezető úton és onnan visz-

szatérőben elszenvedett baleseteket is. Vitás kérdés, hogy mit kell a munka teljesítése alatt érteni. Erre vonatkozólag általában a munkaszerződés tartalma irányadó. Egyes foglalkozásoknál, így például a kézbesítőknél, pénzbeszedőknél azonban még így is nehéz annak meghatározása, hogy mit kell a munka teljesítése alatt érteni. Azt az utat, amelyet a vállalat telephelyétől a kézbesítés vagy behajtás helyére megtesznek, a munka teljesítéseként kell figyelembe venni. Még nagyobb nehézséget okoz a kiküldetés során bekövetkezett balesetek kérdése. E dolgozók helyzete hasonlít az előbb említett kézbesítők helyzetéhez, azonban az előadó véleménye szerint itt a feladat teljesítéseként nem lehet a teljes időt figyelembe venni. Így például, ha éjjeli szállást kell a dolgozónak igénybevennie, az éjjeli szállás alkalmával bekövetkezett baleset már nem tekinthető a munkából származó balesetnek.

A konferencia ezzel kapcsolatban a következő határozatot fogadta el: Szűkebb értelemben véve az a baleset üzemi baleset, amely a dolgozót munkájának teljesítésével közvetlen kapcsolatban érte. A baleset a munka teljesítésével közvetlenül kapcsolatos, ha: 1. a dolgozót közvetlenül munkája végzése közben érte; (nem minősül a munka végzésének, ha a dolgozó túllépte a munkakörének határait, vagyis olyan tevékenységet végez, amely egyáltalában nem vállalati munka.) 2. a baleset ugyan nem közvetlenül a munka végzése közben történt, hanem a dolgozó más tevékenysége közben, de a munka végzése és a dolgozó más irányú tevékenysége között helyi és időbeli összefüggés áll fenn, és a tevékenység összhangban állt a vállalat és a dolgozó érdekeivel. A helyi összefüggés feltételezi, hogy a dolgozó tevékenységét az üzemen vagy munkahelyén végezze. Az időbeli összefüggés abban az esetben áll fenn, ha a dolgozó tevékenysége abban az időszakban játszódott le, melyben munkája végzésének általában történnie kell. Szolgálati utakon előforduló balesetek akkor tekintendők munkából eredő baleseteknek, ha azok a dolgozót a rendeltetési helyre vagy visszavezető úton, vagy a munka tényleges végzése közben értik.

Sok vitára ad okot az üzemeltető fogalmának kérdése. A törvény szerint üzemeltető az, aki azon a helyen, ahol sor került a balesetre,

ebben az időpontban az üzemeltetést megvalósította. Ez a meghatározás általában helyesnek látszik. Kételemek merülnek fel azonban akkor, ha azon a helyen, ahol a baleset bekövetkezett, egy időben több üzemeltetést folytattak oly módon, hogy szervezetenként egyik függött a másiktól és nem csupán véletlen belső összefüggésről volt szó. Például az A. vállalat dolgozói szerelték a gépi berendezést a B. vállalatnál, amely ugyanebben az időben üzemeltetés alatt állt. Felvetődik éppen ezért olyan megoldás, amely szerint üzemeltetőnek azt a vállalatot kellene tekinteni, amelynek üzemeltetésében a munkából származó baleset okának eredete kereshető. Felmerülhet viszont az a megoldás is, hogy ilyen esetben elsősorban az idegen üzemeltető legyen a felelős. Ez alól kivételt képezne, ha a baleset okának eredete a munkaadó üzemeltetésében keresendő, amikor csak ez felelős; míg ha a kárnak több oka van és ezen okok egyikének eredete a munkáltató üzemeltetésében keresendő, akkor a munkáltató együttesen felel az idegen üzemeltetővel. E megoldások mindegyike hiányos. (Nem kielégítő a foglalkozási megbetegedések esetére és akkor sem, ha a baleset a dolgozót olyan helyen érte, ahol egymással szervezetenként függő két üzemeltetés valósult meg anélkül, hogy üzembről lenne szó, vagy például, ha a baleset a dolgozót külföldön érte.) Ezért helyesebbnek látszik olyan megoldás, amely szerint minden munkából származó baleset szükségszerűen a munkáltató üzemeltetésében fordul elő. Amennyiben a munkából származó baleset a dolgozót idegen üzemen érte, a balesetért ez az üzem felel, ha a baleset okának eredete az ő üzemeltetésénél kereshető. Ebben az esetben az idegen vállalat egyetemlegesen felelős a munkáltatóval.

A konferencia ezzel kapcsolatban azt a határozatot fogadta el, hogy üzemeltető mindig az a munkáltató, illetve az a vállalat, amely részére a dolgozó munkakötelezettségét teljesíti. Ha a baleset a dolgozót idegen üzemen érte, ez az üzem csak akkor felel, ha a baleset oka nála keresendő. Ilyenkor a munkáltatóval egyetemlegesen felel. Ha ilyen esetben a felelősséget csupán a munkaadóval szemben érvényesítik, lehetősége van arra, hogy igényelje, hogy az idegen üzemeltető mentesítse a reá eső résztől.

További vitás kérdéseket vet fel a felelősség alól való mentesítés kérdése. Mentésül a munkáltató a felelősség alól, ha a kárt olyan elháríthatatlan esemény idézte elő, amelynek eredete nem kereshető az üzemeltetésben. Így például a dolgozó munkája közben történő elájulása eredetét illetően szintén az üzemeltetésben keresendő. Amennyiben azonban az ájulás olyan körülmények között következett be, amelyek nem minősíthetők közvetlenül összefüggőnek a munka teljesítésével, az esemény eredete nem keresendő az üzemnél. Az sem elegendő, hogy az esemény bármely üzemeltetés megvalósításánál váltódjon ki. Amennyiben a dolgozót a munka teljesítésével közvetlenül összefüggésben a bányában előforduló gázrobbanás révén baleset érte, az esemény eredete a bánya üzemeltetésében keresendő. Amennyiben azonban egy gyár felrobbanása során a szomszédos üzem dolgozói megsérülnek, olyan eseményről van szó, amelynek eredete nem kereshető azon vállalat üzemeltetésében, amelyhez a megsérült dolgozók tartoznak. Az esemény elháríthatatlansága szempontjából három csoportot különböztethetünk meg: a) azok a természeti jelenségek, amelyek a tudományos kutatás és technika jelenlegi állása szerint nem akadályozhatók meg (például földrengés), b) azok a természeti jelenségek, amelyek csak teljesen kivételes feltételek mellett akadályozhatók meg (például megduzzadt folyók által okozott árvizek), c) azok az események, amelyek a jelenlegi tudományos és technikai feltételek mellett megakadályozhatók (például tűzveszély). Az 1–2. csoportba tartozók mindig elháríthatatlanok, elháríthatóságról csak a 3. csoporttal kapcsolatban beszélhetünk.

A konferencia állásfoglalása szerint eseményeken a természeti erőket értjük, de nem tartoznak ide a szabad emberi megnyilvánulások. Az esemény oka az üzemben keresendő, ha azt bármilyen módon az üzem megvalósítása közben váltották ki. Az eseményt elkerülhetetlen, ha magát az eseményt vagy legalábbis az abból származó káros következményeket átlagos gondossággal nem lehet megakadályozni.

Mentesül a munkáltató akkor is, ha a kárt kifejezetten a károsult dolgozó idézte elő az általa ismert munkavédelmi előírások megsértésé-

vel, vagy azért, hogy elmulasztotta a foglalkozásához tartozó valamely kötelességét. A törvény nem rendelkezik arról, hogy a dolgozó minden magatartása vagy pedig csak vétkes magatartása mentesíti a munkáltatót. Az előadó véleménye szerint csak vétkes magatartás esetén lehet szó mentesítésről. Vitás az is, hogy munkavédelmi előírások alatt mit kell érteni.

A konferencia határozata szerint biztonsági és egészségvédelmi előírások alatt kell érteni a munkáltató részéről kiadott konkrét biztonsági előírásokat és utasításokat is.

A harmadik mentesítő ok, ha a kárt harmadik személy elháríthatatlan cselekménye idézte elő. A törvény szerint nem tekinthető harmadik személynek az üzemeltetésben foglalkoztatott személy. Nemcsak az üzem dolgozóit kell ilyennek tekinteni, hanem mindazon személyeket, akik az üzemeltető akaratából vagy tudtával valamilyen módon részt vesznek az üzemeltetésben.

A konferencia határozata szerint az üzemeltető alkalmazottjának kell tekinteni minden olyan személyt, aki az üzemeltető akaratából és tudtával bármilyen módon az üzemeltetésben részt vesz. Ilyenek például a meghívott szakértők, brigádtagok, de ilyenek az üzemlátogatók részvevői is, akiknek a munkáltató lehetővé tette a belépést az üzem területére. Nem tekinthetők azonban ilyeneknek azok a hatósági személyek, akik az üzemben hivatalos munkájukat végzik.

A 3. napirendi pont az alkalmazottak betegségi biztosításával kapcsolatos jogi kérdések tárgyalása volt, amelynek referátumát dr. Jiri Hromada tartotta. Előadásában ismertette a csehszlovák betegségi biztosítás felszabadulás utáni fejlődését, majd a jelenlegi betegségi biztosításról szóló törvény (54/1956. szám) rendelkezésével kapcsolatos néhány vitás kérdést említett meg. Az első probléma a biztosított személyek körének meghatározása. A törvény nem határozza meg a munkavállaló fogalmát. Egyrészt megemlékezik a személyek bizonyos csoportjairól (a) munkavállalók, b) bedolgozók, c) az állami munkaerőtartalékok tanintézetinek tanulói, d) ipari tanulók), akikről a továbbiak folyamán mint munkavállalókról beszél. Másrészt a törvény alkalmazása szempontjából munkavállalónak nyilvánítja az állami szocialista szektor részére tény-

kedést kifejtő olyan személyeket, akiknek jogviszonya tartalmában megegyezik a munkavállalói munkaviszonnyal, azonban azt mégsem minősítik annak és nem is bír a munkavállalói munkaviszony keletkezéséhez előírt összes kellékekkel (pl. hatósági jóváhagyás). A törvény ezáltal a tulajdonképpeni munkavállalók köréből kiemel egyes csoportokat (pl. a fegyveres testületek tagjait, vagy az alkalmi munkát végzőket), ugyanakkor bizonyos csoportokat (művészek stb.) a munkavállalókkal egyenértékűként kezel, holott munkaviszonyban nem állnak.

A konferencia ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy a dolgozók betegségi biztosításáról szóló törvény a dolgozó, illetve a biztosított személyek további körének fogalmát saját céljainak megfelelően alakítja ki. Ezért minden további nélkül nem tekinthetők munkaviszonyban álló dolgozóknak azok a személyek, akik a hivatkozott törvény 1. §-ában szerepelnek. Ugyanakkor a dolgozó fogalmát nem lehet mindazon esetekre kiterjeszteni, amelyeket a munkabér utáni adózásról szóló előírások vagy más különleges előírások a munkaviszonyhoz közelálló viszonyként jelölnek meg. Ilyenkor minden esetben egyedileg kell megvizsgálni, hogy milyen viszonyról van szó.

A következő kérdés, amelyet az előadó tárgyalt, a betegségi biztosítási törvény járadékrendszere. Megállapítja ezzel kapcsolatban, hogy a törvényben a betegségi biztosítási természetbeni szolgáltatások felsorolásából az eddigivel szemben kimaradtak azon szolgáltatások, amelyeket a biztosítottak és családtagjaik a megelőző gyógykezelés keretében kapnak. Ugyanakkor a betegségi biztosítási szolgáltatások rendszerét kiterjesztették olyan szolgáltatásokra is, amelyeknél kétséges a szolgáltatás betegségi biztosítási jellege. Így például a természetbeni szolgáltatások közé felvették a szakszervezeti üdültetést is, a készpénzbeli szolgáltatások közé pedig a családtag gondozásánál nyújtott támogatást is, valamint a gyermek születésénél nyújtott segélyt és a temetkezési segélyt is. Ezek meghaladják a betegségi biztosítás kereteit.

A konferencia e kérdéssel kapcsolatban leszögezte, hogy az 54/1956. sz. törvény szerinti járadékrendszer egyes olyan járadékokat is magában foglal, melyek jellegüket tekintve semmiféle kapcsolatban nem állanak a betegségi

biztosítással, illetve bizonyos személyek körére való korlátozás miatt nincs általános járadékjellegük. A jövőre vonatkozólag ajánlatos, hogy a járadékok rendszerét egységes szemszögből felülvizsgálják.

Vitás kérdéseket vet fel a törvénynek a biztosítás időtartamára vonatkozó rendelkezése is. Így a törvény szerint a biztosítás a munkába lépés napjával keletkezik. Kérdéses azonban, hogy mely nap tekintendő a munkába lépés napjának. Az előadó szerint ezt esetenként kell megítélni. Így például egyes esetekben a tényleges munkába lépés napját kell megjelölni, más esetekben (például olyan baleset esetén, amely a munkakezdést megakadályozza, vagy amikor a munkaviszony munkaszüneti napon kezdődik és a dolgozó emiatt a következő napon kezdi meg ténylegesen a munkát) ehhez nem lehet ragaszkodni.

A konferencia ezzel kapcsolatban szükségesnek tartotta, hogy a jövőben jogszabályilag kétséget kizáróan rögzítsék a biztosítási viszony keletkezésének időpontját, illetve határolják körül a munkába lépés napjának fogalmát.

Végül az előadó az elévüléssel, táppénzek fizetésével és bejelentéssel kapcsolatos néhány kisebb kérdést említett fel.

Ezt követően ismertette a szabályozásnak a szolgáltatások adómentességére, a táppénz megvonására és a gyógykezelés alatt állók felmondási tilalmára vonatkozó intézkedéseit.

A konferencia az elhangzott vita alapján leszögezte, hogy a jövőre nézve ajánlatos, hogy a betegségi biztosításra, a dolgozók szociális ellátására és a munkajog egyéb ágazataira vonatkozó előírások kiadásánál ügyeljének arra, hogy az előírásokat összehangolják és a jogi rendezés harmonikusan egészlet képezzen.

A fentiekben próbáltam röviden tájékoztatást adni a konferencia anyagáról. Megállapíthatjuk, hogy a konferencia igen érdekes és hasznos témákat vetett fel, s maga a vita is mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából jelentős eredményekre vezetett. Azt hiszem, hogy a konferencia anyagának ismertetése képet nyújt a csehszlovák munkajogi tudomány magas színvonaláról, ugyanakkor sok hasznos szempontot ad a magyar munkajog művelőinek is.

Nagy László

Békéltetőbizottsági eljárás a Román Népköztársaságban

1. Az emberi méltóságot és a szocialista együttélés szabályait sértő bűncselekmények esetében követendő eljárás rendezése a szocialista eljárásban is jelentős és több szempont figyelembevételével megoldandó feladat. Az ilyen természetű bűncselekmények jelentősége ugyanis megkívánja, hogy az elkövetőket a kellő eljárási formák szerint felelősségre vonják és bűnösségük esetében a megfelelő büntetést kiszahják. Ezzel szemben az ilyen természetű cselekmények viszonylag nagy száma akadályozza azt, hogy a túlterhelt bíróságok egyéb jelentős ügyekre a kellő időt és figyelmet fordítsák. Jelentős szerepet játszik a szabályozásban az a körülmény is, hogy az ilyen természetű ügyek legtöbbször magánvádas vagy magánindítványra üldözendő bűncselekmény és ezeknél az eljárás megindításában olyan szubjektív tényezők — felindultság, harag stb. — is érvényesülnek, amelyek az idő múltával fokozatosan csökkennek. Az időmúlás következtében ugyanis a magánvádat igen sokszor elejtik és ezzel utólag feleslegessé teszik az egész megelőző és igazságügyi szervek munkáját sokszor túlságosan is nagy mértékben igénybevevő eljárást. Gyakran azonban ennek ellentéte is bekövetkezik: a látszólag jelentéktelen, eredetileg könnyen elsimítható ügyek egy váratlan fordulat következtében elmergesednek és széles körben hullámokat vernek fel, amelyek azután az emberi sorsokra is döntő befolyással vannak. A feladat tehát egy olyan eljárási szakasz kiépítése, amely az ilyen természetű bűncselekmények esetében — még mielőtt sértett az igazságügyi hatóságok munkáját igénybevenné — egyrészt az előbb említett szubjektív tényezők részbeni kikapcsolásával, másrészt pedig az elkövetett cselekmény súlyának objektív mérlegelésével az ügyeket mintegy megszűrje és csupán azokat az ügyeket juttassa a bíróságok elé, amelyek az emberi méltóságot, illetve a társadalmi együttélést védő olyan rendelkezést sértenek meg, hogy ennek következtében az igazságügyi apparátus munkájának igénybevétele feltétlenül szükséges és célravezető. Különösen nagy szerepe van itt a társadalmi tényezők bevonásának, amelyek nevelőmunkával, az elkö-

vető és sértett kibékítésével a merev alakosságokat mellőző eljárás során igen sokszor oda tudnak hatni, hogy a büntető eljárás megindítása szükségtelen lesz.

2. A felvetett kérdéssel kapcsolatban legutóbb a Román Népköztársaság hozott figyelemre méltó új rendelkezést. A büntetőeljárás törvénykönyv módosításáról szóló törvényerejű rendelet¹ a társadalmi békéltetőbizottságok felállításával egészen új módját kíséri meg az ilyen természetű bűncselekmények esetében követendő eljárásnak. A tvr. értelmében a községi, városi és városi kerületi népi tanácsok végrehajtó bizottságai mellett békéltetőbizottságokat kell szervezni. A békéltetőbizottság két tanácsagból és egy pedagógusból (tanító vagy tanár) áll, akiket ezzel a tisztséggel a népi tanács végrehajtó bizottsága bíz meg. A bizottság elnöke az egyik népi tanácsi tag. A bizottság mellett ugyancsak a végrehajtó bizottság által kirendelt titkár működik.

Békéltetőbizottsági eljárásnak van helye a jogszabályban pontosan felsorolt, általában az emberi méltóságot és a társadalmi együttélés szabályait sértő bűncselekmények esetében.² A békéltetőbizottságok feladata a hatáskörükbe tartozó bűncselekmények esetében az elkövető és a sértett kibékítésének megkísérlése. E célból a feleket meghallgatják, a kibékülés érdekében tanácsokat adnak nekik és arra törekednek, hogy a felmerült ellentéteket kölcsönösen megmagyarázva, a felek kibékítésével a büntető eljárás megindítását szükségtelenné tegyék. A békéltetőbizottságok hatáskörébe tartozó bűncselekmény által sértett fél, mielőtt az illetékes bírósághoz fordulna, köteles írásban vagy szóban a községi, városi vagy városi kerületi tanács végrehajtó bizottságának titkára útján a békéltetőbizottsághoz fordulni az előzetes békéltető eljárás lefolytatása végett.

¹ 132. sz. tvr. megjelent az RNK Nagy Nemzetgyűlése 1957. márc. 13-i Hivatalos Lapjában.

² A büntetőeljárás törvénykönyv 230. § (2) bekezdésének felsorolásában ezek a bűncselekmények: hamis feljelentés (Btk. 269. §), titlegelés, a testi épség vagy az egészség megsértése (470–471. §§), a veszélyes fenyegetés enyhébb esetei (494. § (1) bek. és (2) bek. 3. pont), rágalmozás (507. és 510. §§), becsületsértés (508. és 512. §§), halott emlékének meggyalázása (511. §), sikasztás (537. §), határjel elmozdítása (556. §), határjel megsemmisítése (557. §), ingatlan birtokháborítás (558. §), idegen vagyon rongálása (560. §), lakbérzúszó (578. §).

A jogszabály egészen sommásan szabályozza a békéltetőbizottsági eljárást.³ A felek kibéküléséről jegyzőkönyvet kell felvenni. Ha felek egyike a kibékülést visszautasítja vagy a bizottság előtt nem jelenik meg, a békéltetőbizottság erről ugyancsak jegyzőkönyvet vesz fel. A kibékítési kísérlet sikertelenségéről felvett jegyzőkönyv alapján sértett most már közvetlenül a bírósághoz fordulhat. Ha a felek egyike a kibékülést visszautasítja vagy a bizottság előtt nem jelenik meg, a békéltetőbizottság erről ugyancsak jegyzőkönyvet vesz fel.

Részletes szabályokat tartalmaz

³ A békéltetőbizottság titkára a feleket kibékítés végett maga elé idézi. A bizottság lehetőleg vasárnapon vagy más munkaszüneti napokon dolgozik. A felek személyesen, fiataloknál törvényes képviselőjükkel együtt kötelesek megjelenni. Ha a sértett a békéltető bizottság előtt két egymást követő határnapon nem jelenik meg, ezt úgy kell tekinteni, mint a feljelentés visszavonását.

A békéltetési eljárást legkésőbb attól a naptól számított 30 napon belül kell befejezni, amely napon a sértett a békéltető bizottsághoz fordul. Ha a békéltetési eljárást ilyen határidő alatt nem fejezik be, sértett fél közvetlenül a bírósághoz fordulhat.

a tvr. az elkövető és a sértett között a békéltetőbizottság előtt a bűncselekményből származó polgári jogi igény rendezésével kapcsolatban kötött egyezségről is s biztosítja az egyezség végrehajtását.⁴

3. A békéltetőbizottság hatáskörébe tartozó és a büntetőeljárás törvénykönyv 280² §-ának (2) bekezdésében felsorolt bűncselekmények esetében a békéltetési eljárás megkísérlése kötelező. Ilyen bűncselekmények esetében ugyanis sértett csak akkor fordulhat az illetékes bírósághoz: a) Ha olyan bizonyítékot terjeszt elő, amelyből megállapítható, hogy az elkövető és a sértett a békéltetőbizottság előtt nem békült ki. Ennek bizonyítása a békéltetőbizottsági eljárás sikertelenségéről felvett jegy-

⁴ Ha a kibékülés olyan feltétel mellett jött létre, hogy az elkövető a bűncselekmény által okozott kárt megtéríti, vagy hogy a bűncselekmény előtti állapotot visszaállítja, de nem teljesíti az így vállalt kötelezettségeket, a sértett akár a bírósághoz fordulhat a büntető eljárás megindítása végett, akár pedig kérheti a kibékítési jegyzőkönyvnek a végrehajtási záradékkal való felruházását.

zökönnyvel történik; b) Ha az elkövető és a sértett olyan feltétel mellett békült ki, hogy az elkövető a bűncselekmény által okozott kárt megtéríti vagy a bűncselekményt megelőző állapotot visszaállítja, de ezt a kötelezettségét nem teljesítette; c) Ha a békéltető eljárást a törvény által meghatározott időben — 30 nap alatt — nem folytatták le.

4. Az új jogszabály gyakorlati eredményei még nem ismeretesek. Alaposan remélhető, hogy a békéltetési eljárás lefolytatása kedvező hatást fog gyakorolni a büntető igazságszolgáltatás menetére. Az elkövető és a sértett kibékítésével a békéltetőbizottság olyan nevelő feladatot lát el, amely elégségesnek mutatkozik az adott cselekménnyel megzavart társadalmi rend helyreállítására, és az igazságszolgáltatás munkájára csak akkor lesz szükség, ha ezt az elkövetett cselekmény társadalomveszélyessége megkívánja.

N. L.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Tudományos fokozatok odaítélése

Kandidátusi fokozat:

Horváth Pál „A középkori falusi fölközösség jogtörténeti vonatkozásai” c. kandidátusi értekezését 1958. február 24-én védte meg. Az értekezés opponensei Sarlós Márton egyetemi tanár és Csizmadia Andor, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző fontos témát választott, s azt széles forrásanyag és forrásértékű irodalom felhasználásával — marxista szemlélettel és módszerrel — dolgozza fel. Az úttörő munka legfőbb érdeme az, hogy sok és konkrét anyaggal dokumentálja az ősi nemzetiségi köztulajdon történeti elsőbbségét az úri földmagántulajdon kialakulásához képest, valamint hogy részletes ismeretét adja a feudális kori fölközösségek intézményének. Figyelemre méltó értéke a disszertációnak — többek között — a bevezető historiográfiai rész, amelyben szerző a kérdéssel foglalkozó külföldi polgári iro-

dalom első összegező és marxista értékelését kívánja adni. Fentiek hangsúlyozása mellett a bizottság felhívja a szerző figyelmét kisebb szerkezeti és stíláriis jellegű fogyatékokra. Ezek kiküszöbölése kívánatos.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Horváth Pált a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nagy László „A háztáji gazdaság a népi demokráciában” c. kandidátusi értekezését 1958. április 1-én védte meg. Az értekezés opponensei Erdei Ferenc akadémikus és Eörsi Gyula, a jogi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt olyan témát választott értekezésének tárgyául, amelynek területén az elméleti munka a szocialista jogalkotásnak különösen nagy segítséget adhat. A jelölt feladatát nagy marxista-leninista felkészültséggel, politikai, közgazdasági és jogi tudással, a vonatkozó szocialista jogi irodalom alapos ismeretével oldotta meg, a problémák éles szemű meglátásáról és jó polemikus készségéről téve tanúságot. Vizsgálódása során több fontos, átfogó és helyt-

álló tételt állapított meg; az elméleti hajlam és gyakorlati készség szerencsés egyesítésével sikeresen alkalmazza a magyarországi viszonyokra a szocialista jogtudomány eredményeit és a gyakorlatban kialakult intézmények tanulságait. A disszertáció a háztáji gazdaság témakörének feldolgozásával a magyar jogi irodalomban úttörő munkát végzett és így magától értetődően nem meríthette ki a probléma összes vonatkozásait. A disszertáció így több irányban további elmélyítésre szorul, különösen a háztáji gazdasággal kapcsolatos jogi dogmatikával és a háztáji gazdaság, valamint a közös gazdaság kölcsönös összefüggéséből adódó jogi kérdések kidolgozásával kapcsolatban. Az opponensek helyesen mutatnak rá a disszertáció egyes szerkezeti aránytalanságaira, valamint a de lege lata és de lege ferenda tett megállapítások következetes szétválasztásának hiányára. Az opponensi véleményekkel szemben a jelölt színvonalasan védte meg álláspontját. A bírálóbizottság megállapítja, hogy a kandidátusi értekezés az előírt színvonalat lényegesen meghaladja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Lászlót a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

Pap Tibor „A népi demokratikus országok családjogának néhány kérdése” c. kandidátusi értekezését 1958. május 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Beck Salamon, a jogi tudományok doktora és Rézei László, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt lelkiismeretes és tudományos szempontból is értékes munkát végzett az általa választott témára vonatkozó igen széleskörű irodalomnak és jogszabályi anyagnak marxista nézőpontból történt feldolgozásával. Nagymértékben megkönnyítette a jövő törvényhozási feladatok számára a helyes álláspont kialakítását, de a jelen számára is teljes értékű ismertetést és elemzést nyújt a népi demokratikus államok jogrendszerének megfelelő intézményeiről. A munka jellege hozza magával, hogy sok benne a leíró rész, de ez harmónikusan egészül ki a tudományos feldolgozással. Az elvi tudományos részek körében az opponensek számos vitatható és további elemzést igénylő problémára mutattak rá. E vitatható állásfoglalások ellenére jelentős érdeme a jelöltnek, hogy elsőként adott összehasonlító feldolgozást a szocialista házassági jogról, s ezzel helyes irányt mutatott más jogterületeken is hasonló munka elvégzésére. Jelölt a tudományos igényeket is kielégítő és bő tudományos apparátust igazoló választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Pap Tibort a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Halász Aladár „Szász Schwarz tanítása a jogalanyról” c. kandidátusi értekezését 1958. június 20-án védte meg. Az értekezés opponensei Beér János és Világhy Miklós, a jogi tudományok kandidátusai, valamint Erdei László, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság meg-

állapította, hogy jelölt értekezésében a szocialista jogtudomány minden ága számára jelentős témát dolgozott fel. A bizottság az opponensi vélemények egybehangzó megállapításával összhangban megállapította azt is, hogy az értekezés minden részében tükrözi szerzőjének magasfokú kulturáltságát, kivételes olvasottságát és tájékozottságát nemcsak a jogtudományokban, hanem más tudományágak területén is. Ez az általános kulturáltság előnyösen hat szerző tudományos tevékenységére. A téma feldolgozási módja széleskörű jogászai és filozófiai műveltségre utal. A munka rendkívül széles irodalmi apparátusa tükrözi, hogy szerző figyelemmel volt a polgári és szocialista jogtudomány témakörébe vágó összes eredményeire, köztük a legújabbakra is. Különösen jellemző a munkára a feldolgozás komplex jellege. Szerző jogi apparátusa kiterjed a különböző jogágak területére, mégis a római jogi vonatkozások különös hangsúllyal jelentkeznek. E téren a szerző az eredeti forrásokból újszerű tanulságokat merít. Jellemzik szerzőt az erős analitikai készség, szoros gondolatfűzés, tudományos módszeresség, bátor állásfoglalás és önálló kutatási eredmények. Munkája kétséget kizáróan a marxista-leninista elmélet talaján áll, elsősorban annak köszönheti tudományos eredményeit. A bizottság egyben leszögezendőnek tartja azt is, hogy bár a szerző általában szerencsésen oldja meg a történeti és logikai oldal egységbekapcsolását, mégis a munka egyes vonatkozásaiban a történeti oldal fokozottabb kidolgozását igényelné. Pozitíven kell értékelni szerző kiváló stilisztikai érzékét, amellyel sokszor a legelvontabb gondolatmeneteket is a lehetőséghez képest könnyebben érthetővé teszi. A jelölt viszontválasza is magas szintet képviselt. Az értekezés eredményeit és fogyatékoságait összevetve, a bizottság megállapította, hogy szerző ezzel a munkával nemcsak tudományos kutatói készségét, hanem ezen túlmenően azt is bizo-

nyította, hogy képes önálló tudományos eredmények elérésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Halász Aladárt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Ádám Antal „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa” c. kandidátusi értekezését 1958. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Bihari Ottó és Kovács István, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a magyar államjogi irodalom területén meglévő hiányt pótol, jelentős nyeresége államjogi irodalmunknak. Olyan kérdés monografikus feldolgozása, amelynek mind a tudományos irodalomban, mind a gyakorlati államépítési munkában és a jogszabályozás területén nagy jelentősége van. A jelölt feldolgozza a témához tartozó jogirodalmat, jogszabályokat; különösen sikeresnek tekinthető ebben a vonatkozásban a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségével kapcsolatos jogi irodalom és jogi szabályozás feldolgozása. Gondos és mindenre kiterjedő elemzéssel tárgyalja a NET helyét, szerepét, feladatait. E tekintetben több, elméletileg megalapozott javaslatot tartalmaz, amelyek a népi demokratikus államszervezet tökéletesítésére, a későbbi jogszabályalkotás során, ill. a NET gyakorlati tevékenységében egyaránt felhasználhatók. A disszertáció — amely kezdeményezően vet fel egyes, eddig a tudományos irodalomban nem kidolgozott problémát, illetve állást foglal több vitatott kérdésben — tartalmaz néhány, az opponensek által is vitatott állásfoglalást, amelynek kidolgozása a bizottság véleménye szerint is további tudományos munkát tesz szükségessé.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Ádám Antalt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SCHMIDT PÉTER:

Hatályos választási rendszerünk kialakulása .. 357

HALÁSZ JÓZSEF:

A burzsoá választási rendszerek népellenes
jellegéről..... 367

PETRÓV, I. G.:

A szovjet államigazgatási jog kodifikációjának
feladatai 377

NÉVAI LÁSZLÓ:

A törvényesség, az igazságosság és a nevelő
feladat a polgári eljárásban 383

MÓRA MIHÁLY:

Az ítélet és jogereje a büntető perben..... 390

Szemle:

ANGHENE, MIRCEA:

Az államhatalom helyi szerveinek fejlődése a
Román Népköztársaságban 399

Jogirodalom:

BEÉR JÁNOS:

Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényes-
ségének jogi biztosítékai 405

M. M.:

Büntető eljárási jogunk új kommentárja..... 410

СОДЕРЖАНИЕ: *Петер Шмидт*: Развитие нашей действующей избирательной системы. — *Йозеф Халас*: Об антинародном характере буржуазных избирательных систем. — *И. Г. Петров*: Задачи кодификации советского административного права. — *Ласло Неваи*: Законность, справедливость и воспитательная задача в гражданском процессе. — *Михай Мора*: Приговор и его правовая сила в уголовном процессе. — *Обзор*: *М. Ангэнэ*: Развитие местных органов государственной власти в Румынской Народной Республике. — *Юридическая литература*: *Янош Бер*: Лайош Самел: Правовые гарантии законности государственного управления. — *М. М.*: Новый комментарий нашего уголовно-процессуального права.

SOMMAIRE: *Péter Schmidt*: La formation de notre système électoral actuel. — *József Halász*: Le caractère antidémocratique des systèmes électoraux bourgeois. — *I. G. Petrov*: Les devoirs de la codification du droit administratif soviétique. — *László Névai*: La légalité, la justice et la tâche éducatrice dans la procédure civile. — *Mihály Móra*: Le jugement et l'autorité de la chose jugée dans la procédure pénale. — *Revue*: *Mircea Anghene*: Le développement des organes locaux du pouvoir d'Etat dans la République Populaire Roumaine. — *Littérature juridique*: *János Beér*: Lajos Szamel: Les garanties juridiques de la légalité de l'administration. — *M. M.*: Le nouveau commentaire de notre procédure pénale.

INHALT: *Péter Schmidt*: Die Entwicklung unseres wirksamen Wahlsystems. — *József Halász*: Über den volkswidrigen Charakter der bürgerlichen Wahlsysteme. — *I. G. Petrov*: Die Kodifikationsaufgaben des sowjetischen Staatsverwaltungsrechts. — *László Névai*: Die Gesetzlichkeit, die Gerechtigkeit und die erzieherische Aufgabe im Zivilverfahren. — *Mihály Móra*: Das Urteil und seine Rechtskraft im Strafprozess. — *Rundschau*: *Mircea Anghene*: Die Entwicklung der örtlichen Organe der Staatsgewalt in der Rumänischen Volksrepublik. — *Rechtsliteratur*: *János Beér*: Lajos Szamel: Über die rechtlichen Garantien der Gesetzlichkeit in der Staatsverwaltung. — *M. M.*: Ein neues Kommentar zu unserem Strafverfahrensrecht.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Hatályos választási rendszerünk kialakulása

A második világháború után létrejött népi demokratikus országok választójogának közös sajátossága, hogy viszonylagosan békés átmenet következményeként lépésről lépésre formáltak ki és valósították meg a szocialista képviselő általános követelményeit. A népi demokratikus fejlődés első szakaszában a megbukott társadalmi-gazdasági rend romjain széles, alulról jövő népi demokratikus mozgalom indul el. A választás terén ennek a folyamatnak adtak kifejezést a létrejövő demokratikus választási törvények, amelyek — a demokratizmus szélességét tekintve — tartalmukban és formájukban nemcsak az illető ország felszabadulása előtti választójogán, de a nyugati polgári demokratikus követelményeken is túlmutattak. A választójog ilyen demokratikus intézményei a népi demokratikus fejlődés második szakaszában is megmaradtak, sőt kiszélesedtek, mert a demokratikus fejlődés hajtóereje mindkét fejlődési szakaszban a munkásosztály és pártjai voltak. Ugyanakkor a proletárdiktatúra körülményei között ezek a demokratikus intézmények új rendelkezésekkel is bővültek, amelyeknek fő feladata a demokratikus képviselői rendszernek proletár képviselői, szocialista képviselői rendszerre való átforgalmazása volt. Éppen ezért pl. ebben az időszakban születnek meg azok a rendelkezések, amelyek a képviselőknél a választók irányában tartozó felelősségét domborítják ki (beszámolási kötelezettség, visszahívhatóság stb.) és azok a rendelkezések, amelyek a képviselői szervek vezető szerepét erősítik meg.

A népi demokratikus országokban a választójog e fejlődési szakaszai általában külön választási törvényekben is kifejezésre jutottak. A proletárdiktatúra kivívása után általában minden népi demokratikus országban új választási törvény született, amely jelezte a képviselői rendszerben beállott változásokat.¹ Hazánk az egyedüli ország,

amelynek hatályos választási rendszere jogilag az 1945-ös választási törvényhez nyúlik vissza. Népi demokráciánk az egyetlen szocialista ország, amely a szocialista képviselő követelményeit nem teljesen új választási kódexben fektette le, hanem a régi, a népi demokratikus fejlődés első szakaszában létrejött törvények módosításával, kiegészítésével valósította meg. Ez a tény egyrészt megnehezíti választási rendszerünk áttekinthetőségét, másrészt viszont sokkal inkább lehetővé teszi, hogy a választójog fejlődését egész átalakulásunk időszakában fokozataiban kísérhessük figyelemmel.

Választási rendszerünk fejlődésének e folyamatossága azonban nem jelenti és nem is jelentheti azt, hogy hazánkban ne lehetne és nem kellene különbséget tenni a fejlődés első szakaszának általános jellemvonásai és a második szakasz fejlődésének sajátosságai között. Az állam megváltozott jellege a képviselői intézményekben és a választási rendszerben nálunk is alapvető változásokat hozott.

Népi demokráciánk első fejlődési szakaszának választási rendszere

A Szovjetuniónak a fasiszta Németország felett aratott győzelme, a felszabadulás ténye hazánkban is elsősorban azokat a társadalmi rétegeket aktivizálta politikailag, amelyek eddig elnyomott sorban éltek. A reakciós elemek vagy elmenekültek, vagy dermedten szemlélték a végbemenő óriási változásokat. Az összes demokratikus erőket összefogó, a fasiszmus és maradványai ellen harcoló Függetlenségi Front — amely a Kommunista Párt kezdeményezésére jóval a felszabadulás előtt létrejött —, élesztője és szervezője volt ennek a folyamatnak. Ez az óriási, spontán, minden régít elsöpítő demokratikus mozgalom új helyzetet te-

¹ Az új kódexek megalkotásának ideje természetesen nem esik egybe a népi demokratikus fejlődés második szakaszára való áttéréssel. Ez abból következik, hogy a proletárdiktatúra államának kialakulása után — ennek viszonylagosan békés jellegének megfelelően — nem tartottak azonnal választásokat, csak a képviselői szervek mandátumának lejártá után. Így például Bulgáriában

az 1946. évi 679. törvényt az új választási kódex: az 1953. I. törvény helyezte hatályon kívül. Romániában az 1946-os törvényt az 1952. évi 9. törvény helyezte hatályon kívül. Csehszlovákiában 1946-ban, 1948-ban és 1954-ben hoztak új választási kódexeket. Lengyelországban az 1946. szeptember 22-i törvényt 1952-ben helyezték hatályon kívül.

remtett hazánkban és új osztálytartalommal töltötte meg a szerveződő új államot is. A spontánul, minden felső szervezés nélkül demokratikusan megalkuló nemzeti bizottságokból nőtt azután ki az új állam első központi szerve: az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjait ugyan formális választási szabályok nélkül, azonban valóban a legdemokratikusabb alapokon a nemzeti bizottságok és más társadalmi szervek gyűlésein választották meg.

Az új államszervezet létrejöttének ez a jellegzetessége ismét csak az új állam mély demokratikus vonását tükrözte: a nép által széles demokratikus alapokon választott képviseleti szerv hozta létre az első demokratikus kormányt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szövegében ki is emeli, hogy a népszuverenitás egyedüli birtokosának tekint magát. „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar *állami szuverenitás birtokosa*.”² A szöveg kiemeli az új állam legfontosabb jellemvonásait is, amikor hangsúlyozza: „Nem szabad többé megisméltódnie, hogy a magyar népről megkérdezése nélkül döntsenek olyanok, akik egy emberöltő alatt két ízben kormányozták összeomlásba az országot. Magyarországot a magyar nép országa legyen! Szabadságot, széleskörű politikai jogokat biztosítunk a *dolgozó tömegeknek*, hogy megvédhessék érdekeiket és hallathassák szavukat az ország ügyeinek eldöntésénél.”³

Az új állam népi jellegét emeli ki a megválasztott Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozata: „A magyar szabadságharc győzelmének, függetlenségünk és államiságunk helyreállításának elengedhetetlen feltétele Magyarország demokratikus átalakítása. Ennek megfelelően az Ideiglenes Nemzeti Kormány hatályon kívül helyezi az összes népellenes törvényeket és rendelkezéseket, valamint a zsidók elleni barbár rendelkezéseket. Biztosítja a demokratikus szabadságjogokat: a sajtó, gyülekezési és egyesülési szabadságot, az *általános, egyenlő, titkos választójogot*, a teljes vallásszabadságot. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány feloszlatja az összes nyilas és egyéb népellenes szervezeteket..., demokratikus alapokra fekteti a közigazgatást, visszaállítja a községek, városok és megyék önkormányzatát.”⁴

Az új állam létrejöttének ez a folyamata híven tükrözi vissza az új állam megváltozott osztálytartalmát. Hűen mutatja, hogy többé nem a burzsoázia elnyomó gépezete, de ugyanakkor mutatja azt is, hogy ez az állam még nem a proletárdiktatúra állama, hogy az állam vezetésében a magyar társadalom minden olyan osztálya és rétege részt vesz, amely híve a demokratikus átalakulásnak, részt akar venni az ország újjáépítésében és harcolni akar a fasizmus és a fasizmus maradványai ellen. Ebből viszont világosan követ-

kezik, hogy ez az állam csak átmeneti állam lehet, amelyből az osztályok harca eredményeként vagy burzsoá állam, vagy proletárállam fog kinőni. Ugyanakkor már ebben az időszakban is megvoltak azok a biztosítékok, amelyek lehetővé tették a szocializmus irányába való kibontakozást. Ezek között is elsőként kell megemlíteni a Szovjetunió felszabadító szerepét és létét. A világ első proletárállama — amely megerősödve került ki a második világháborúból — biztosította, hogy hazánkban mindenféle külső imperialista befolyás, illetve beavatkozás nélkül bontakozzon ki az osztályok harca és az a demokratikus átalakulás, amelynek törvényszerűen a munkásosztály volt a vezető ereje.

Mindezek a tényezők tehát magukba foglalják azt a lehetőséget, hogy a szocializmusba való átmenet viszonylagosan békés úton, véres forradalom nélkül is elérhető legyen. A munkásosztálynak a hatalomban való részvétele, a kommunista pártnak a kormányzásban meglevő súlya biztosította, hogy az állami szervezet is egyik eszközévé válhasson a szocializmusért folyó harcnak.

Világos, hogy ilyen körülmények között az állam demokratikus vonásai, köztük a választójog és az ennek alapján létrejött képviseleti szervek, az osztályharc szempontjából lényegesen nagyobb szerepet játszottak, mint a tőkés országokban játszanak általában. A választások és a képviselők parlamenti munkája most már a munkásosztály szempontjából nemcsak az erők felmérésére, a felvilágosító munka fokozására, a burzsoá állam leleplezésére szolgáltak, — mint ahogyan az általános választójogot eddig a marxizmus-leninizmus burzsoá viszonyok között értékelte — hanem az új körülményeknek megfelelően jelentőségük nő, hozzájárulhatnak a proletárállam viszonylagos békés kivívásához is.

A Magyar Kommunista Párt ennek megfelelően értékelte a választójog jelentőségét, és a fejlődés folyamán ezt az eszközt is felhasználta a proletariátus szervezése, a dolgozó népnek a szocializmus ügye mellé állítása érdekében.

Világos, hogy ilyen körülmények között a baloldali erők és ezek között is elsősorban a kommunista párt politikája a demokratizmus kiszélesítése irányában hatott. A kommunista párt előtt világos volt, hogy a szocializmusba való átmenetet csak a néptömegek aktív támogatásával lehet elérni: ehhez az út csak a demokratizmuson, a választójog demokratikus átalakításán át vezet. A visszahúzó, antidemokratikus, reakciós erők ezzel szemben egyre inkább a demokratikus intézmények, köztük a választójog demokratizmusának megszorítása felé mutattak, annak érdekében, hogy ezzel is megakadályozzák a dolgozók felvilágosítását és szervezését, valamint akadályozzák a képviseleti szervekben a munkásosztály erőinek növekedését. Az osztályok ilyen mozgása, ilyen törekvései a választójog létrejötténél és fejlődésénél mindig világosan megmutatkoztak.

A Magyar Kommunista Párt már 1945 májusában követeli a demokratikus választójogi törvény megalkotását és a választások kiírását. Ettől

² Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. 14. old.

³ Uo. 10. old.

⁴ Uo. 23. old.

az időtől fogva megindulnak a pártok között a választójogi törvény megalkotásának előcsatározásai, amelyben már megütköznek az egyre jobban éledező reakciós és a demokratikus erők.

A kommunista párt a többi koalíciós pártokkal egyetértve és az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózatára, valamint az Ideiglenes Kormány nyilatkozatára hivatkozva — az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójogért száll síkra. A párt ugyanakkor követeli, hogy a fasisztákat fosszák meg a választójogtól. „A Magyar Kommunista Párt szerint nem lehet beleszólást engedni a demokrácia ügyeibe, az új Magyarország felépítésébe azoknak, akik a nemzetet oda juttatták, ahol ma van. Mi tehát azt követeljük, hogy fosszák meg választójoguktól mindazokat, akik a nyilaspártokban, vagy a Magyar Élet Pártjában, vagy a Magyar Megújulás Pártjában és a többi felosztaltott fasiszta szervezetben vezető állást töltöttek be.”⁵

A kommunista párt volt az, amely a választójogi korhatár 20 évben való megállapítását követelte.⁶ A párt javaslatára került be a választójogi törvénybe az a rendelkezés is, hogy a koalíciós pártokon kívül más pártoknak is engedélyt kell adni a választásokon való indulásra, ha azok demokratikusak és ennek megfelelően a választásokon való indulásukat az Országos Nemzeti Bizottság engedélyezi.⁷

Az osztályérdekeknek ez az összeütközése az 1947-es választások előtt még élesebb volt. Ennek oka egyrészt az volt, hogy 1. az 1945-ös választásokon a kisgazdapártba tömörült jobboldali erők megbontották a Függetlenségi Front egységét, 2. hogy a reakció erre az időszakra felocsúdott és erőteljesen akcióba lépett a demokratikus kibontakozás megakadályozása érdekében, 3. a kisgazdapárt jobbszárnyának a Nagy Ferenc-féle összeesküvéssel történt lelepleződése után az ellenforradalmi erők nagyrészt kiszorultak a koa-

⁵ Szabad Nép, 1945. július 4. Lényegében a Függetlenségi Front más pártjaival együtt a kisgazdapárt is hasonlóan foglalt állást, amikor hangsúlyozta, hogy az antidemokratikus elemeknek a választójogból való kirekesztése a demokrácia fenntartásának alapfeltétele, a demokrácia szükségszerű önvédelme. (Magyar Nemzet 1945. június 24.)

⁶ Szabad Nép, 1945. augusztus 28.

⁷ A reakciós erők már ekkor is több oldalról támadták a demokratikus választási törvény megalkotását. Így pl. egyesek ellene voltak az új választójogi törvény megalkotásának, csak az 1938. évi XIX. tc. módosítását akarták. (Világ, 1945. június 21.) Mások ún. „szabad választásokat” követeltek, amely lényegében a kommunista pártnak a fasisztáknak a választójogtól való megfosztására irányuló javaslatával ment szembe. Felmerült az egyéni választási kerületek követelése is, amely az 1945-ös körülmények között az arányos képviselő megakadályozását szolgálta volna. Egyes csoportok a még meg nem reformált, megmaradt régi közigazgatásra akarták a választások egész levezetését bízni. (Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója, 148. old.) Még a kisgazdapárt is felvetette például, hogy a választási bíráskodást a régi rendszertől örökölt közigazgatási bíróságra kell bízni. (Szabad Nép, 1945. augusztus 28.) A Polgári Demokrata Párt a választójogi korhatár 24. évben való megszabását, a szavazás kötelező voltát stb. javasolta. (Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója, 125. old.)

licióból és mint ellenzéki pártok kezdenek szervezkedni. Ez nyilvánvalóan még jobban kiélezte az osztályharcot, a demokratikus fejlődést meggátolni akaró erők egyre nyitabban lépnek fel demokratikus intézményeinkkel szemben.⁸

Az állam osztálytartalma és az osztályok ilyen harca eredményeként jött létre első demokratikus választási kódexünk, az 1945. évi VIII. tc., majd az ezt kiegészítő első választási novellánk, az 1947. évi XXII. tc.

Lényegében e két választójogi törvény fektette le a választási rendszerünket a népi demokratikus fejlődés első szakaszában. E törvényeknek legfontosabb jelentősége az, hogy — a Tanácsköztársaság időszakától eltekintve — először teremtette meg az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójogot hazánkban. Ez a választójogi törvény adott lehetőséget először arra, hogy a széles nincstelen dolgozó tömegek is a szavazóurnákhoz járulhassanak és részt vegyenek az ország sorsának irányításában.

Anélkül, hogy e törvények minden lényeges rendelkezésére rámutatnánk, az egész választási rendszerünk jellegét meghatározó választási alapelveket és a választásokat lebonyolító szervezetét szeretnénk bemutatni.

1. A választójog *általánosságát* mutatja, hogy törvényünk nem ismerte a vagyoni, egyhelybenlakási, iskolai végzettségi és egyéb cenzusokat. A törvény egyrészt csak azokat az állampolgárokat zárta ki a választójogból, akik elmebetegek, akik szabadságvesztés büntetésüket töltik, vagy előzetes letartóztatásban vannak, akit a bíróság politikai jogainak felfüggesztésére ítélt, aki a törvény hatálybalépésekor rendőrségi őrizetben (internálva) volt. Másrésztől a demokrácia védelmére és a fasiszmus maradványai elleni harc jegyében az 1945. évi VIII. tc. kizárta a választójogból azokat a fasisztákat, akik népellenes bűnösöknek minősülnek, meghatározott fasiszta pártok vagy szervezetek tisztségviselői voltak (5. §). Az 1947. évi XXII. tc. az antidemokratikus elemek más kategóriájától is megvonta a választójogot. Így megfosztotta a választójogtól azokat, akik a felszabadulás után internálva voltak, akik a törvényben meghatározott fasiszta egyesületeknek vezető tagjai voltak, akiket politikai okokból B-listáztak

⁸ Az 1947-es választási novella megalkotásánál újból felvetődnek mindazok az antidemokratikus követelések, amelyek az 1947. évi választási kódex-szel kapcsolatban már akkor elhangzottak. Így újból felmerül a „szabad választások” jelszava, támadják az 1945-ös novellának a fasisztákat a választójogból kizáró rendelkezéseit stb. Általában a koalíción jórészt kívülrekedt reakció egész választási rendszerünk lejáratására törekedett. Követelik az 1945-ös választójogi kódexünk hatályonkívül helyezését. A „tisza demokrácia” jelszavával támadják, hogy bármilyen szerv megtagadhatta egyes pártok indulását a választásokon. Antidemokratizmussal vádolják a választójogi novellának azt a részét, hogy a választókerületi választási bizottságok a törvényesség szempontjából visszautasíthatják a törvényeknek meg nem felelő lajstromokat. Olyan abszurd követelményekkel is fellépnek, hogy mentelmi jog ne csak a megválasztott képviselőnek, hanem már a képviselőjelöltnek is legyen stb. (Nemzetgyűlési Napló, 463., 500. és 507. old.)

és végül azokat, akik a felszabadulás során a szovjet csapatok elől nyugatra menekültek és 1945. augusztus 1-ig onnan nem tértek vissza (1947. évi XXII. tc. 6. §). Jellemző azonban e kizáró okok második kategóriájára, hogy az 1947. évi választási novella mindezeket csak 1951. augusztus 1-ig zárta ki a választójogból, ezzel is hangsúlyozva e rendelkezések ideiglenes jellegét (6. § 6. bekezdés).

A választójog általános volta tette lehetővé, hogy hazánkban 1945-ben 5 164 661 állampolgárnak, 1947-ben pedig — a további korlátozások ellenére — 5 407 893 állampolgárnak volt választójoga, illetve ennyi állampolgárt vettek fel a választói névjegyzékekre. A Horthy-korszak 1938. évi XIX. tc. alapján a teljes értékű választójoggal rendelkezők száma csak mintegy 1 900 000 volt. Ezt az alacsony számot az uralkodó osztály úgy érte el, hogy különböző cenzusokat állított fel, amelyek elsősorban a munkásosztályt, a földmunkásokat és a szegényparasztságot sújtották. A magas választójogi korhatárral az ifjúságot teljes egészében kizsírították a választásokban való részvételből.

A Horthy-korszakban hozott választási törvények nyíltan kifejezésre juttatták a férfiak és a nők közötti jogegyenlőtlenséget, amennyiben a nőknél mindenkor nagyobb korhatárt és iskolai végzettséget követeltek meg, mint a férfiaknál.

Jellemző, a Horthy-rendszer választójogi törvényhozására az is, hogy a választójogosultak körét állandóan szűkítették, mind nagyobb választási cenzusokat állítottak fel. Így pl. a választójogi korhatár 1925-ben még férfiaknál 24 év, nőknél 30 év, 1938-ban pedig a lajstromos választási kerületekben férfiaknál 26, egyéni kerületben 30 év, nőknél mindkét esetben 30 év volt. Ugyanezt a szűkítést láthatjuk az egyhelybenlakási és iskolai végzettségi cenzusoknál is. Míg 1925-ben 2 évi helybenlakást és 4 elemi iskola elvégzését kívánta meg a törvény, addig 1938-ban már 6 elemi iskola elvégzését és 6 évi helybenlakást kívántak meg.

Míg egyfelől a Horthy-rendszerben általában szűkítették a választójogosultak körét, másfelől a vagyonosok, a „megbízható” állampolgárok tekintetében a már felállított cenzusok alól felmentéseket adnak.⁹

⁹ Ezeket a vagyoni jellegű engedményeket minden választási cenzusnál megtaláljuk.

Az életkor tekintetében pl. az 1925. évi XXVI. tc. elengedett mindenféle korhatárkötöttséget azoknál, akik főiskolai vagy egyetemi végzettséggel bírtak. Ugyanigy jár el az 1938. évi XIX. tc. is. Az 1938-as törvénycikk ezen túl 30 évről 26 évre szállítja le a nők választási korhatárát, ha középiskolát végeztek és állandó foglalkozásuk van. Egyéni választókerületekben úgy a férfiaknál, mint a nőknél 30 évről 26 évre szállítja le a választási korhatárt, ha középiskolai végzettségük van és férfiaknál, ha állandó jövedelemmel rendelkező családfenntartók, a nőknél pedig ha jövedelmükből eltartják magukat, vagy ha férjük választójoggal bír.

Az 1925. évi XXVI. tc. az egyhelybenlakási cenzus alól teljes egészében felmenti azokat, akik országgyűlési képviselők, köz- vagy magántisztviselők, lelkészek, tanárok, tanítók, állandó foglalkozással bíró középiskolát végzetek, a színezegyesület tagjai, nyugalmazott tisztviselők, a hadifogságból visszatértek közül pedig csak azokat, akiknek magatartását igazolták. E rendelkezés

Ha a Horthy-rendszer választójogi törvényeivel hasonlítjuk össze a választójogosultak körét, akkor világosan láthatjuk azt az óriási változást, amely egész választási rendszerünkben bekövetkezett. A választójogosultak ilyen széles köre azonban nemcsak a Horthy-rendszerhez viszonyítva nagy, hanem a burzsoá államokhoz viszonyítva is. Nem véletlen, hogy az 1945-ös választások idején a nyugati sajtó is szinte egyöntetűen kénytelen volt megállapítani, hogy Magyarország egész Európa egyik legdemokratikusabb választójogi törvényével rendelkezik.

2. Ugyanezt a széleskörű demokratizmust biztosítja a választójog *egyenlősége* is. Választási rendszerünk a választójog egyenlőségét egyrészt azzal biztosítja, hogy egyetlen állampolgárnak sem ad kettős szavazati jogot, minden választójogosultnak csak egy szavazata van. A Horthy-rendszerben ezzel szemben kettős szavazati jogot adtak az egyéni választókerületekben választójoggal bíró személyeknek, ahol a választójogi cenzusok magasabbak voltak, mint a lajstromos kerületekben. Ezek az állampolgárok az egyéni választókerületben és a lajstromos választókerületben is szavazhattak.

Azonban a választójog egyenlőtlenségét nemcsak a kettős szavazati jog elismerésével lehet elérni, hanem különböző nagyságú egyéni választókerületek kialakításával is. Ilyen esetben ugyan lehet mindenkinek egy szavazati joga, azonban a szavazat értéke éppen azért, mert egy képviselő megválasztásához területenként több vagy kevesebb szavazat szükséges, nem egyenlő. Ezzel a módszerrel úgyszólván minden burzsoá állam élt és él. Ebből a szempontból hirhedté vált az angol egyéni kerületi rendszer, ahol a választókerületek

nyilvánvalóan az Októberi Forradalomban részt vett katonáknak a választójogból való kirekesztését célozta. Az 1938. évi XIX. tc. lényegében ugyanezeket a kivételeket állapította meg, azonban mindezekhez még hozzávette a nyugállományú honvédeket és csendőröket.

Az 1938. évi XIX. tc. a hat elemi iskola elvégzése helyett csak írni-olvasni tudást követel meg azoktól, akik családfenntartók és vitézségi érdeméremmel rendelkeznek, altisztii rendfokozatot értek el, Károly csapatkereszt tulajdonosai, önálló iparosok vagy kereskedők. Csak írni-olvasni tudást követelnek meg azoktól a földművesektől is, akik 40 aranykorona tiszta jövedelmű földtulajdonnal vagy 2 kat. hold földdel és egy házzal vagy 2 kat. hold földdel és 2 kat. hold földbérlettel rendelkeznek, vagy hat éve ugyanazon a birtokon gazdálkodnak, amelynek tiszta jövedelme 100 aranykorona, de legalább 10 hold föld. Családfenntartó gazdasági cselédeknek az írni-olvasni tudás csak akkor elegendő, ha 4 éve ugyanabban a gazdaságban dolgoznak. Ha mindezekhez hozzátesszük, hogy „kétség esetén” — és ezt a „kétséget” a közigazgatás állapította meg — az írni-olvasni tudást a községházán működő bizottság előtt a hatodik elemi iskolai olvasókönyvből való olvasással igazolni kell, akkor még világosabbá válik e rendelkezések igazi osztálytartalma. Az egyéni választókerületekben az írni-olvasni tudást még erősebb feltételekhez kötötték. A földbirtoktulajdon itt 2 kat. hold helyett 5 kat. hold, a gazdasági cselédeknek 4 évig egy gazdaságban való béreskedés helyett 6 évit követeltek meg stb.

De ezen túl a választójogosultak körét a Horthy-rendszerben még jobban szűkítik azzal, hogy pl. kizárják a közbiztonságból, községélyből, valamint a szegényházakban élőket stb.

nagysága között többszörös különbségek vannak. A Horthy-rendszer is szívesen nyúlt a kettős szavazati jog biztosítása mellett a választókerületek aránytalan megállapításához. Így pl. az 1932-es választásokon a legkisebb választási kerületben 1108 választó választott egy képviselőt, míg a legnagyobb választókerület 22 250 választópolgárt foglalt magában.¹⁰

A választójog egyenlőségével vagy egyenlőtlenségével szorosan összefügg az egyéni, vagy a lajstromos kerületi rendszer is. Az egyéni kerületi rendszer általában nem adhat arányos képviselőt, hiszen egyéni választókerületben azt a képviselőjelöltet tartják megválasztottnak, amelyik több szavazatot kapott. Ha a két képviselő különböző pártokat képvisel, úgy a mandátumot nem kapó képviselőjelöltre eső szavazatok képviselet nélkül maradnak. A képviselet nélkül maradó szavazatok elvileg akár 49%-ot is elérhetnek.

Az 1945. évi VIII. tc. messzemenően biztosítja a választójog egyenlőségét ezen a területen is. A választójogi törvény ugyanis egyrészt megszabja — a feltehető választójoggal rendelkező állampolgárok számát figyelembe véve.—, hogy egy-egy választókerületben hány képviselőjelöltet lehet állítani (20. § (2) bekezdés). Egy-egy párt-lajstrom a lajstromra esett minden 12 000 szavazat után egy-egy mandátumot kap (50. § (1) bekezdés).¹¹

A törvény ezenkívül ismeri az ún. országos lajstromot is. Az 1945. évi választójogi törvény az országos lajstromot úgy rendeli elosztani, hogy a pártok országosan kapott szavazataik arányában osztoznak 50 mandátumon.¹²

A választójogi kódexet módosító 1947. évi XXII. tc. még demokratikusabbá teszi a mandátumok elosztását. A módosítás ugyanis kimondja, hogy az egyes pártok választókerületenkénti töredékszavazatait össze kell adni, és ahányszor ebben a mandátum elnyeréséhez szükséges szavazat bennfoglaltatik, annyi mandátumot kell a pártnak biztosítani azokban a választási kerületekben, ahol a töredékszavazatok a legnagyobbak.

¹⁰ Berecz Sándor: A tökéletes választójog. Bp. 1932. 54—55. old.

¹¹ A 12 000 szavazatot az 1947-es választási novella 14 000-re emelte fel.

¹² Az országos lajstrom felosztásának módját az 1947. évi XXII. tc. 20. §-ának (4) bekezdése részben módosítja. A törvény ugyanis a választási szövetségben induló koalíciós pártoknak juttatja az országos lajstrom mandátumainak 80 %-át, illetve 100 %-át, ha az országosan leadott szavazatok 60, illetőleg 75 %-át megkapják. Az ellenzékbe szorult reakció ezt az intézkedést is fel akarta használni az egész választási rendszer diszkreditálására. Ilyen törekvések teljes alaptalanságát misem bizonyítja jobban, mintha ezeket a százalékokat átvettjük a mandátumok konkrét számaira. A koalíciós pártok ugyanis a prémium alapján összesen tízzel növelhették a részükre arányosan jutó mandátumok számát. (Ez a növekedés 75 % esetén sem haladhatta volna meg a 12 mandátumot.) Az összes képviselői mandátumok 420-as számát alapulvéve, a maximális prémium igénybevétele is alig 2—3 %-kal növelhette volna a koalíciós pártok amúgy is meglévő többségét. Világos, hogy ezt a sokat emlegetett prémiumos rendszert, volumenét tekintve, össze sem lehet hasonlítani a burzsoá választásoknál ismeretes prémiumos rendszerekkel.

Mindezek az intézkedések azt jelentik, hogy hazánkban az 1945. évi kódex és az 1947. évi választójogi novella alapján minden állampolgárnak egy szavazati joga van és e szavazat értéke a fenti rendelkezések folytán valóban egyenlő értékű.

3. A választások *közvetlenségét* a törvény úgy biztosítja, hogy minden választó közvetlenül a képviselőjelöltek tartalmazó lajstromra szavaz; a törvény elektoros választásokat nem ismer. A közvetlenség elve az 1945-ös kódexben egyetlen törést szenved, amely azonban terjedelménél fogva az elv egészét nem érinti. A 2. § (1) bekezdése ugyanis a nemzetgyűlésnek jogot adott arra, hogy az ország szellemi és közéleti vezető személyiségei közül még 10 képviselőt válasszon meg első ülésén. Azonban ezt a rendelkezést már az 1947. évi XXII. tc. hatályon kívül helyezte.

4. A választások *titkosságát* a törvény egész sor rendelkezéssel biztosítja. Így többek között elrendeli, hogy minden szavazóhelyiségben külön szobát, vagy fülkét kell berendezni, ahol a választók szavazásukat megejthetik. Törvény írja elő, hogy a szavazónak a listákkal együtt borítékot is át kell nyújtani, amelyet lezárva, előre elkészített szavazóurnába kell dobni. A szavazatszedő bizottságnak a szavazatok összeszámlálása előtt jegyzőkönyvileg kell rögzíteni, hogy az urna sértetlen stb. De ezen túlmenően a szavazás titkosságát a törvény büntetőjogilag is védelmezte (68. §).

5. Általánosan ismert tény, hogy a burzsoá országok nagy részében a *választhatóságot* külön feltételekhez, cenzusokhoz kötik. Így volt ez nálunk a felszabadulás előtt is, amikor a választáhatóságot a szavazati joggal való rendelkezésén túl 30 éves korhatárhoz és öt évi élethivatásszerű állandó foglalkozáshoz kötötték.¹³

Választójogi kódexünk ilyen külön választáhatósági cenzust nem ismert, amennyiben kimondotta, hogy mindazok, akik választójoggal rendelkeznek, egyben választhatók is (6. §). 1947-ben a reakciós erők nyílt ellenforradalmi fellépése tette szükségessé, hogy az 1947. évi XXII. tc. ez alól kivételt tegyen. A törvény kimondotta: „Nem választható képviselővé az sem, aki a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalomnak, a Magyar Nemzeti Szocialista Pártnak, a Népakarat Pártjának, a Kaszáskeresztes Pártnak, a Magyar Megújulás Pártjának tagja, országgyűlési tagja, vagy képviselőjelöltje volt, valamint az sem, aki a Nemzeti Egység Pártjának vagy a Magyar Élet Pártjának országgyűlési tagja, vagy képviselőjelöltje volt, végül az sem, aki fasiszta irányú hírlapnak vagy folyóiratnak főszerkesztője, felelős szerkesztője, főmunkatársa, vagy kiadója volt.” (7. § (2) bekezdés.)

6. Választási eljárásunk messzemenő biztosítékot nyújtott a választójog demokratizmusának biztosításához. Ennek egyik szembeötlő jele volt ebben az időszakban, hogy a választások lebonyo-

¹³ Élethivatásszerű állandó foglalkozás alatt az 1938. évi XIX. tc. azt értette, hogy a képviselőjelöltnek foglalkozása után állami egyenes adót kell fizetnie, vagy vagyonából kell élnie, vagy valamelyik egyháznak élethivatásszerű tagja kell lennie.

lítását teljesen társadalmi szervekre bízta, a közgazgatási szerveknek csak kötelezettségei voltak, elsősorban a társadalmi szervek munkájának adminisztratív segítése területén. Ez természetesen 1945-ben annak következménye is volt, hogy a régi bürokratikus közigazgatási gépezet megvolt, amelyben még nagy számban voltak antidemokratikus, horthysta elemek, és így az nem lehetett alkalmas demokratikus választások lebonyolítására. Ezért a kódex már magánál a választójogosultak összeírásánál ún. összeíró bizottságokat hozott létre. Ezek a bizottságok alakultak azután át választási és szavazatszedő bizottságokká és e társadalmi bizottságok bonyolították le a szavazást, a szavazatok összeszámlálását, a választások eredményének megállapítását és kihirdetését, sőt ezek a bizottságok adták ki a megválasztott képviselőknek a megbízólevelet is.

*

Választási rendszerünk további fejlődésének új lépcsőfokát jelentette az 1949. évi IX. törvény, választási kódexünk második novellája. Ez a novella lényeges módosításokat nem hoz eddigi választási rendszerünkhöz képest. Egyetlen jelentős módosításként talán azt lehetne megemlíteni, hogy megszüntette az 1947. évi választási novellának azt a rendelkezését, mely szerint a szovjet csapatok elől nyugatra menekült és onnan 1945. augusztus 1-ig vissza nem tértek választójoggal nem bírtak.

Sokkal jelentősebbek azok a politikai változások, amelyek a választásokat és a választási novellát megelőzően az egész országban végbe mentek. Ez természetesen közvetve változásokat hozott a választási rendszer egész jellegén is.

E választási novellánkat ugyanis a fordulat éve, a két munkáspárt egyesülése, a Magyar Dolgozók Pártja létrejötte, a proletárdiktatúra kivívása előzte meg. 1949. február 1-én jött létre a Magyar Függetlenségi Népfront, amely elvileg különbözött a régi Függetlenségi Front laza koalíciós szervezetétől. A Függetlenségi Népfrontot alakító pártok¹⁴ ugyanis önként elismerték a munkásosztály és a munkásosztály pártjának vezető szerepét, önként vállalták, hogy alávetik magukat a népfront határozatainak, elismerték a munkás-paraszt szövetség szükségességét, és meggyőződéssel hirdették, hogy a parasztság felemelkedése csak a munkásosztállyal való szövetségben lehetséges.

Ugyanakkor erre az időszakra az ellenzékbe szorult reakciós erők teljesen felszámolódnak és

lelepleződnek. A fasiszta Pfeiffer-pártot szétverik, a Barankovics-párt pedig önként mondja ki feloszlását.

A demokratikus pártok szövetsége így jutott el a Népfront megalakításáig. 1945-ben e pártok még egymás ellen is harcolnak a választásokon, 1947-ben a koalícióban levő pártok már választási szövetségre lépnek egymással külön pártlisták fenntartása mellett és közösen lépnek fel a jobboldali erők ellen, 1949-ben pedig ez a fejlődés a népfront-választásokra való áttérésben jelentkezett.

Mindezek a tényezők azt jelentik, hogy 1949-re a politikai fordulat megtörtént, a proletárdiktatúra erői győztek és lassan elkezdődött a szocialista államapparátus kiépítése, a régi államapparátus megváltoztatása is. Ennek fontos állomása azonban, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, csak 1949. augusztus 20-án születik meg, melynek a választójoggal kapcsolatos rendelkezései is új fejlődési szakaszt nyitottak meg választási rendszerünk egész fejlődése előtt.

Választási rendszerünk fejlődése az alkotmány létrejötte után

Népi demokratikus rendszerünk fejlődésének első szakaszában létrejött választási rendszerünk fő jelentősége, hogy a kommunista párt harcának eredményeként megszületett és megszilárdult az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választási rendszer hazánkban. A választási rendszer ilyen jellege elválaszthatatlan volt a szocializmusba való átmenet követelményeitől, hiszen a proletárdiktatúráért folyó harc csak a dolgozók nagy többségének aktív támogatása mellett lehetséges, ami viszont elválaszthatatlan a burzsoá formák között működő állam demokratizmusának maximális kiterjesztésétől.

A proletárdiktatúra politikai előfeltételeinek megteremtése — többek között a munkásmozgalom egysége, a munkásosztály vezetőszerében és a munkás-paraszt szövetségen alapuló Népfront megteremtése — után szükségszerűen élesen rajzolódott ki a szocialista képviselő megteremtésének folyamata is. Ezen belül fontos helyet foglal el a szocialista választási rendszer megteremtése.

A szocialista képviselői rendszer irányában az első és döntő lépéseket *Alkotmányunk*, az 1949. évi XX. törvény teszi meg.

1. Az alkotmány IX. fejezete fekteti le a választások alapelveit. E fejezet ismét lerögzíti az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választási rendszert. Ugyanakkor kimondja, hogy a dolgozó nép ellenségeit meg kell fosztani a választójogtól. Az alkotmány hatályon kívül helyezi az 1947. évi XXII. tc. 7. §-ának (2) bekezdését azzal, hogy nem tesz különbséget az aktív és a passzív választójog között és kimondja: „Országgyűlési képviselővé mindenki megválasztható, akinek választójoga van.” (65. §)

Az alkotmánynak ezek a rendelkezései lényegében hatályban tartják és megerősítik a népi

¹⁴ A Magyar Függetlenségi Népfrontot a régi koalícióban levő pártokon kívül (Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt), a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége, a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége, a Magyar Nők Demokratikus Szervezete és a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége alakította meg. Néhány nappal később két újabb párt — a Független Magyar Demokrata (Balogh) Párt és a Magyar Radikális Párt — kérte a Népfrontba való felvételét. E kérelemnek az 1949. március 17-én összeült első Népfront-Kongresszus adott helyet, vette fel ezeket a pártokat is a Népfront keretébe.

demokratikus fejlődés első szakaszában létrejött választási rendszerünket.¹⁵

2. Alkotmányunk ugyanakkor több lépést tesz a szocialista képviseleti elv megteremtése felé. Ezek között is első helyen kell említeni a választók és a képviselők egymáshoz való viszonyának új alapokra való fektetését. Ez mutatkozott meg abban, hogy az alkotmány kimondotta a képviselők beszámolási kötelezettségét és visszahívhatóságát. Választási rendszerünk eddigi fejlődésében ilyen intézményeket nem ismertünk. Eddig a választók — a burzsoá parlamentarizmus elveinek megfelelően — csak abban a kérdésben dönthettek, hogy meghatározott időre ki képviselje őket az országgyűlésben. Az alkotmány a képviselőknek a választók alá rendelésével elvileg új intézményt vezetett be, amely a szocialista képviselet elveinek egyik fontos részét alkotja.

3. Ennél is fontosabbak a választások értéke szempontjából az alkotmány által az állami struktúrában bevezetett változások. Ezek a változások ugyan a választási rendszert közvetlenül nem érintették, de közvetve, a választások súlyán és értékén keresztül ugyancsak a szocialista képviselet elveit valósították meg.

Az alkotmány életbelépéséig ugyanis államszervezetünk felépítésére még kisebb vagy nagyobb mértékben rányomták bélyegüket a burzsoá köztársaságokat jellemző parlamentarizmus, az államhatalom megosztásának bizonyos elemei. Ez mutatkozott meg pl. abban, hogy az országgyűlést a köztársasági elnök a kormány előterjesztésére feloszlathatta, hogy a köztársasági elnök az országgyűlés által elfogadott törvényeket meggondolás végett visszaküldhette az országgyűlésnek, hogy a köztársasági elnök és ezzel együtt bizonyos mértékig a kormány is csak korlátozott felelősséggel tartozott az országgyűlésnek.

Az alkotmány ezzel szemben az összes állami szerveket minden vonatkozásban az országgyűlésnek rendelte alá. Így az országgyűlés hatáskörébe került a minisztertanács, a legfelsőbb bíróság megválasztása, beszámoltatása és visszahívása. Az új alkotmánnyal megszűnt a köztársasági elnök intézménye és lényegében ennek funkcióit — egyéb funkciókkal együtt — a Népköztársaság Elnöki Tanácsa vette át, amelyet ugyancsak az országgyűlés választott, beszámoltatott és visszahívhatott. Ezek és az ezekhez hasonló egyéb rendelkezések folytán az országgyűlés jogi helyzete, az államszervezetben elfoglalt helye alapvetően változott meg az előző időszakhoz képest. Ez a választójog szempontjából annyit is jelentett, hogy az országgyűlés a népszuverenitás egyedüli letéteményesévé vált, ténylegesen megkapta mindazokat a jogi biztosítékokat, amelyek segítségével

az ország vezetését kezébe vehette. Ezzel együtt nyilvánvalóan megnőtt a választások jelentősége, a választások súlya is.

Alkotmányunknak a szocialista demokracizmust kiszélesítő intézkedéseit fejlesztette tovább az 1953. évi II. törvény, *választási kódexünk harmadik novellája*. A szocialista demokracizmus kiszélesítése mindkét irányban megmutatkozott. Így ez az új választási novella egyrészt megszüntette a választójog korlátaira vonatkozó régi törvényi rendelkezések egy részét, másrészt továbbfejlesztette a szocialista képviselet új elemeit, amelyeket már alkotmányunk is megalapozott.

1. A választási novella újból szabályozta — és ezzel hatályon kívül helyezte — a *választójog általánosságát* biztosító rendelkezéseket.

A korábbi, a nagykorúság leszállításával kapcsolatos törvényi rendelkezéseknek megfelelően, az új novella a választójogosultság korhatárát 18. életévre szállítja le. Ezzel a rendelkezéssel az ifjúság széles rétegei jutottak szavazati joghoz.

A törvény alapvető módosításokat hozott a választójog korlátai tekintetében is. Ugyanis hatályon kívül helyezte az ezzel kapcsolatos összes rendelkezéseket és csak azt az állampolgárt zárta ki a választójogosultságból, aki 1. közügyektől eltiltásra szóló ítélet hatálya alatt áll, 2. szabadságvesztés büntetését tölti vagy előzetes letartóztatásban van, 3. rendőri őrizetben vagy rendőri felügyelet alatt áll, 4. elmebeteg. A választójogi korlátok leszállítását a végbement demokratikus átalakulás tette lehetővé és ez megfelelt az 1947. évi XXII. tc. 6. § (6) bekezdésének is, amely egyes választójogi korlátokat csak 1951. augusztus 1-ig rendelt fenntartani.

2. Újból szabályozza a törvény a választókerületenként megválasztható képviselők számát, mint a választójog *egyenlőségének* egyik biztosítékát. Mint láttuk, eddig ezt a számot a szavazatok arányában állapították meg. Az új törvény — részben a képviseletben beállt változásoknak megfelelően — a lakosság számához igazítja a képviselők számát. A törvény 3. §-a kimondja, hogy minden 32 000 lakosra egy képviselőt kell választani. Ha a megmaradt töredék a 16 000 lakost meghaladja, úgy a képviselők számát eggyel kell emelni.¹⁶

Az a tény, hogy a választásokon a Népfrent egy lajstrommal indul, szükségessé teszi a pótképviselő intézményének bevezetését is. Amíg egy-egy választáson több lajstrom indul, addig a mandátumot nem nyerő képviselők automatikusan pótképviselőkké váltak és ha a lajstromon szereplő képviselői mandátum megüresedett, akkor a soronkövetkező pótképviselőt hívta be az országgyűlés elnöke az országgyűlésbe. Mivel ilyen módon a

¹⁵ Ezt a konzekvenciát támasztja alá az 1949. évi XXI. tc. 1. §-a is, amely: „A Magyar Népköztársaság alkotmányának hatálybalépésével kapcsolatos egyes átmeneti rendelkezésekről”- szól. „Az 1949. évi május hó 15. napján megválasztott országgyűlés a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény rendelkezései szerint megválasztott országgyűlésnek kell tekinteni.”

¹⁶ Az 1953. évi II. törvény az országos lajstromot formailag nem helyezi hatályon kívül. Az a tény azonban, hogy e törvény a mandátumok elosztásának egész rendjét újból szabályozza és ebben az országos lajstromról nem beszél, arra enged következtetni, hogy az országos lajstromot hatályon kívül helyezi. Tény, hogy az 1953. évi országgyűlési választásoknál az országos lajstromot már nem állították fel.

népfront-választásoknál pótképviselők nem jelentkeztek, ezért mondja ki a törvény, hogy a megválasztható képviselők számán felül ennek felét kitevő pótképviselői jegyzéket is kell a lajstromhoz kapcsolni.

3. Újból rendezi a novella a választást lebonyolító szervek szervezetét és feladatait is. A választások lebonyolítását döntően továbbra is társadalmi szervekre bízta, de egy sor vonatkozásban feladatokat ad a helyi igazgatási szerveknek is. Így a tanácsi szervekre bízta a törvény a névjegyzékek összeállítását, a Népfront által javasolt választási bizottságok (országos, megyei — azaz választókerületi —, járási, városi, városi kerületi és községi választási bizottságok) megerősítését. Ez a változás elsősorban annak volt eredménye, hogy helyi igazgatásunk is demokratikusan fejlődött, létrejöttek az államhatalom helyi szervei, a helyi tanácsok.

4. A választások demokratizmusának továbbfejlesztését és különösen a szocialista képviselet elveinek érvényrejtését célozták a képviselőjelöltek jelölésének megváltozott szabályai is. Eddig a képviselőjelölteket a lajstromot indító párt — így 1949-ben a Népfront — állította össze egyedül a passzív választójogosultságra vonatkozó törvényes rendelkezések figyelembevételével. Az 1953. évi választási novella abból kiindulva, hogy a képviselők felelősségét választóik irányában fokozni kell és ezzel növelni a szocialista demokratizmust a választások területén, a jelölést az állampolgároknak bízta. A törvény ugyanis kimondja, hogy „A képviselők (pótképviselők) jelölésére a tömegszervezetek, továbbá az üzemek, a gépállomások, az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek, a hivatalok, intézmények dolgozói, valamint a fegyveres testületeknél szolgálatot teljesítők gyűlései tesznek javaslatot.” (7. § (1) bek.) A jelölőgyűléseken elhangzott javaslatok alapján a Függetlenségi Népfront megyei (budapesti) bizottsága állítja össze a jelöltek lajstromát, amelyet a Népfront országos tanácsán keresztül terjesztenek az Országos Választási Bizottság elé. Ha a jelölés a törvényeknek megfelel, úgy az Országos Választási Bizottság a választókerületi lajstromokat elfogadja.

*

Harmadik választójogi novellánk után született meg az 1954. évi IX. törvény, amely a helyi tanácsok választását szabályozza. E törvény rendelkezései is az alkotmányban lefektetett választási elveken nyugszanak.

A két választási rendszer között egyetlen nagyobb jelentőségű különbség van: amíg az országgyűlési képviselőket lajstromosan, addig a tanácsok tagjait egyéni választókerületben választjuk meg. Így a tanácsok tagjainak választásánál minden választókerületben egy tanácstagot választanak. Ez az eltérés a választási eljárás több vonatkozásában különbségeket teremt a két választási rendszer között, azonban úgy, hogy a két eljárás rendszer alapelvei ugyanazok maradnak. Így pl. a választást lebonyolító apparátust ugyanolyan

módszerrel hozzák létre, azonban a választási szervek felépítése az egyéni választókerületek miatt már különbségeket mutat. Elvileg ugyanaz a jelölési rendszer is, de az egyéni választókerület a részletekben ismét mutat eltéréseket szükségszerűen a lajstromos kerületekkel szemben stb.

A két választási eljárás közötti különbség történeti fejlődés eredménye. Mint az országgyűlési képviselők választásánál jeleztük, az egyéni választási kerület többpárt-rendszer esetében antidemokratikusabb, mint a lajstromos kerületi rendszer. Ugyanakkor az egyéni választókerületi rendszernek emellett mindenkor megvan az az előnye, hogy a választók és a képviselő között szorosabb és közvetlenebb kapcsolatot teremt, sokkal inkább megvalósítható a képviselők felelőssége választóik felé. Mint láttuk, szocialista viszonyok között a szocialista képviseleti elvek a képviseletnek ezt az oldalát erőteljesen kidomborítják. A nemzeti egységen alapuló népfrontpolitika viszont szükségszerűen háttérbe szorítja a lajstromos választási rendszernek azt az előnyét, hogy a többpárt-rendszernek megfelelően arányos képviselet jöjjön létre. Ezért szocialista viszonyok között aligha lehet úgy felvetni a kérdést, hogy melyik rendszer a demokratikusabb. A nemzeti egységen alapuló népfront-politika esetében a kérdés csak úgy merülhet fel, hogy melyik rendszer biztosítja jobban a választók és a képviselők közvetlen kapcsolatát, melyik rendszer ad nagyobb biztosítékot a képviselők szocialista felelősségének biztosítása érdekében. Kétségtelen, hogy szocialista viszonyok közepette e követelményeknek az egyéni kerületi rendszer felel meg jobban, ugyanakkor a lajstromos választókerületek esetében is kialakíthatók és kialakulnak azok a formák, amelyek a képviselet szocialista elveit érvényre juttathatják. Ezt mi sem mutatja jobban, mint országgyűlési képviselőnk eddig végzett munkája, a megyei képviselői csoportok létrejötte és fejlődése stb. A lajstromos választókerület mellett felhozható az az érv is az egyéni kerülettel szemben, hogy a választók lajstromba történő jelölésnél befolyásolhatják a megalakuló képviseleti szerv összetételét; gondoskodhatnak minden differenciáltabban dolgozó réteg képviseletéről.

A tanácsok tagjainak választásával kapcsolatos szabályok tehát általában megegyeznek az országgyűlési képviselők választásával kapcsolatos szabályokkal. Néhány eltérést csupán a választási eljárásban találunk, amelyek a tanácstagok speciális helyzetéből és az egyéni választókerületi rendszerből folynak.

*

Mint láttuk, alkotmányunk és az 1953. évi II. törvény legfontosabb jelentősége nem is a választójogosultság tovább fejlesztésében — bár ezen a területen is jelentős változásokat hoztak —, hanem elsősorban a szocialista képviseleti rendszer kialakításában jelentkezett. A szocialista képviselet fogalmi köre jóval szélesebb, mint a választási rendszer kérdése. E fogalmi körbe többek között beletartoznak a képviseleti szervek

vezető szerepét biztosító rendelkezések, de beletartoznak a képviselők és a választók egymáshoz való viszonyának problémái is, ami már szélesben érintkezik a választási rendszer problematikájával. A szocialista képviselő elvei és megvalósítási formái csak a szocialista állam megteremtésének és fejlődésének folyamatában merülhetnek fel. Amíg a választójogosultság és a választhatóság kérdésében a munkásmozgalom több évtizedes tapasztalatokkal rendelkezik, addig a szocialista képviselő választójogi vonatkozásait a munkásmozgalom a szocialista állam megteremtése előtt nem is vethette fel. A szocialista választási rendszer ilyen vonatkozásai ezért először a Szovjetunióban merülnek fel és e tapasztalatok alapján minden szocialista államnak sajátos viszonyai közepette kell megtalálni azokat a formákat, amelyekben a szocialista képviselő elvei teljes egészükben megvalósulhatnak. Hazánkban az alkotmány megjelenése után, de különösen 1955-től erőteljesen megindult ez a folyamat, amely az országgyűlés tényleges szerepének növekedésében, az országgyűlési képviselők egyéni munkájának fejlődésében mutatkozott meg. Ezt az egészséges fejlődést törte ketté 1956-ban az ellenforradalom. Nem véletlen, hogy az ellenforradalom az 1945-től tartó demokratikus fejlődésünkkel együtt, ennek egyik legpregnánsabb intézményét, az országgyűlést is meg akarta semmisíteni. Egyre-másra léptek fel azok a követelések, amelyek a különböző ellenforradalmi bizottságok valamiféle gyűlésével akarták helyettesíteni az országgyűlést.

Az ellenforradalomnak a szovjet csapatok segítségével történő leverése után országgyűlésünk életének demokratikus fejlődése tovább folytatódott. Országgyűlésünk ülései egyre gyakoribbakká, az országgyűlési állandó bizottságok, ugyanígy a képviselők munkája egyre aktívabbá vált.

Az 1953. május 17-én megválasztott országgyűlés mandátuma 1957. májusában járt le. Az ellenforradalmi események miatt az országgyűlés az alkotmány 18. § (2) bekezdése alapján kimondta mandátumának 2 évvel való meghosszabbítását. Így az országgyűlés mandátuma 1959. májusában járt volna le, viszont a helyi tanácsok mandátuma — amelyeket 1954. novemberében választottak meg — 1958 végén lejárt. Ezért az országgyűlés 1958. szeptember 26-i ülésén úgy határozott, hogy a tanácsok tagjainak választásával egy időben az országgyűlési képviselőválasztásokat is meg kell tartani és ezért az országgyűlés feloszlatta önmagát.

Az új választások lebonyolításával kapcsolatban az országgyűlés megalkotta az 1958. évi III. törvényt, az 1945. évi VIII. tc. negyedik novelláját. A törvény az eddig hatályos országgyűlési választójogi törvényhez képest új rendelkezéseket alig tartalmaz. Így változatlanok maradtak a választójogosultság szabályai, változatlanok maradtak a választhatóság szabályai is. Mivel azonban a két választást egy időben, azonos névjegyzékek alapján kell tartani, ezért az országgyűlés elrendelte a két választási eljárás egyeztetését úgy, hogy az országgyűlési képviselőket — a hatá-

lyos törvényeknek megfelelően — lajstromosan, a tanácstagokat pedig egyéni választókerületek alapján kell megválasztani. Megbízta a Népköztársaság Elnöki Tanácsát, hogy az 1954. évi IX. törvény választási eljárását alapulvéve, változtassa meg ott, ahol a választások egyszeri végrehajtása érdekében szükség van, az országgyűlési képviselők választásának eljárási szabályait. Másrészt az országgyűlés megbízta az elnöki tanácsot, hogy az országgyűlési képviselőválasztásokra hatályos törvényi rendelkezéseket egységes szövegezésben állítsa össze. Mindezek azt is jelentik, hogy a tanácstagok választását szabályozó 1954. évi IX. törvény — a választójogosultság részbeni módosításával — hatályban maradt.

Az 1958. évi III. törvény — a két választás eljárási részének egyeztetésén túlmenően — két lényeges változást hozott választási rendszerünkben.

Az egyik a választási bíraskodással kapcsolatos. Az 1945. évi VIII. tc-ben felállított Választási Bíróság — éppen, mivel a választásban résztvevő pártok képviselőtét biztosítja a bíróságban — erősen a többpárt-rendszerű választásokra volt méretezve. A választási bíraskodás ilyen rendje mai választásainknak már csak formailag sem felelhet meg. Másrészt az országgyűlésünk megváltozott helyzete, az államhatalom egységének elve, elvileg zárja ki azt, hogy az országgyűléssel kapcsolatos kérdésekben az országgyűlésen kívül más szerv is dönthessen.¹⁷ Ezért az új novella hatályon kívül helyezte a választási bíraskodás egész régi rendszerét és elrendelte, hogy a választások törvényességével kapcsolatos minden kérdésben kizárólagosan az országgyűlés dönthet. Ennek érdekében kimondta, hogy az Országos Választási Elnökség köteles a választások lefolyásáról az országgyűlésnek beszámolni. Ez a szabályozás elvileg megfelel államberendezkedésünk szocialista struktúrájának.¹⁸

A második módosító rendelkezés szerint mindazok a választással kapcsolatos feladatok, amelyeket eddig a törvények a belügyminiszter hatáskörébe soroltak, ezután a minisztertanács hatáskörébe tartoznak. Erre a rendelkezésre azért volt szükség, mert fejlődésünk folyamán a belügyminisztérium jellege alapvetően megváltozott, többek között nem vezető szerve a helyi igazgatási apparátusnak.

Az 1958. évi III. törvény tehát egyrészt módosította a választójogi törvények egyes rendelkezéseit, másrészt megbízta az elnöki tanácsot,

¹⁷ Ez a formai és tartalmi ellentmondás már az alkotmány megjelenésével előállott. Mindezeidig azonban választójogi novelláink ehhez a kérdéshez nem nyúltak.

¹⁸ A szocialista országok általában ugyancsak ezt az elvet követik. Így a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Románia választójogi törvényei kötelezik a központi választási bizottságokat, hogy a választás iratait a képviselői szerv mandátumvizsgáló bizottsága elé terjeszték. Még konkrétabb a Lengyel és az NDK választási törvénye, amelyek — a mi törvényünknek megfelelően — kimondják, hogy e kérdésekben kizárólag a képviselői szerv dönt.

hogy a tanácsstagok és az országgyűlési képviselők választásával kapcsolatos szabályokat egyeztesse össze, az esetleges ellentmondásokat szüntesse meg.

Az ilyen értelmű rendezés azt a jogi problémát veti fel, hogy a választási eljárás egyeztetéseként az országgyűlési képviselők választási eljárásában most bekövetkezett változások hatályon kívül helyezték-e a korábbi eljárási szabályokat. Kétségtelen, hogy a most elkövetkező választásokon az elnöki tanács által meghatározott választási eljárást kell alkalmazni. Azonban erre az egyeztetésre csak a választások egyszeri lebonyolítása érdekében volt szükség. Mindez arra enged következtetni, hogy az elnöki tanács felhatalmazása csak egyszeri választásra érvényes, tehát a régebbi eljárási szabályokat az elnöki tanács nem helyezte hatályon kívül, még akkor sem, ha az országgyűlést helyettesítő általános hatáskörében erre alkotmányos joga van. Ezt az álláspontot látszik igazolni az is, hogy az elnöki tanács a felhatalmazás alapján végrehajtott egyeztetéseket nem törvényerejű rendeletben adta ki, hanem határozatban. Az elnöki tanács ilyen aktusa viszont véleményünk szerint nem helyezhet hatályon kívül törvényi rendelkezéseket még akkor sem, ha erre külön felhatalmazása van. Ugyanezt az álláspontot látszik alátámasztani, hogy az országgyűlés azokat a rendelkezéseket, amelyek a mai viszonyok közepette nem felelnek meg a követelményeknek — mint pl. a választási bírászkodásra vonatkozó rendelkezések —, a törvényben magában hatályon kívül helyezte. Az elnöki tanács csak azoknak a rendelkezéseknek az egyszeri módosítására kapott felhatalmazást, amelyeknek hatályon kívül helyezésére általában — a két választás külön tartása esetén — nincs szükség.

Választási rendszerünk ilyen fejlődése törvényszerkesztési problémákat is felvet. Ez a fejlődés azt mutatja, hogy az 1945. évi VIII. tc. megjelenése óta minden választás alkalmával új választási novellát is kellett alkotni, mert a megváltozott társadalmi, politikai követelmények módosításokat tettek szükségessé. Ez azután maga után vonta, hogy minden választás alkalmával a választást lebonyolító apparátus részére egységes törvényi szöveget is közreboicsássunk. Ma ezt az egységes szöveget az Elnöki Tanács tette közzé, amit csak helyeselnünk kell. Lényegében ugyanilyen tapasztalatokon nyugszik a Szovjetunió gyakorlata is, ahol 1950-ig minden választás alkalmával új választási szabályzatot hoztak létre, pedig gyakran ezek a választási szabályok csak határidőket módosítottak és nem hoztak tartalmi változásokat.

Mindezekből több tanulságot vonhatunk le.

1. A több törvényi szabályozásból következően bonyolulttá vált választási rendszerünket új kódexbe kell foglalni. Ennek szükségességét már csak az Elnöki Tanács megjelent határozata is mutatja.

2. Az alkotmányon túlmenően szükség van választási törvényre, amely részleteiben szabályozza a választójogot, a választhatóságot és a választási eljárás legfontosabb, legalapvetőbb szabályait.

3. A szocialista államszervezet struktúrája, ezek között is elsősorban az Elnöki Tanács léte és szerepe szükségtelenné teszi nagy és a választási rendszer minden részletét szabályozó törvények megalkotását. A törvényi szabályozásnak teljes részletességgel kell szabályozni a választójogosultságot, a választhatóságot, de a választási eljárást és különösen annak határidős rendelkezéseit nem mindig kell törvénybe foglalni. Ehelyett a törvényben felhatalmazást kell adni az Elnöki Tanácsnak, hogy minden választás előtt törvényerejű rendeletben szabályozza a törvényben meg nem fogalmazott, másodrendű választási szabályokat. Ezzel elkerülhetővé válna a választási rendszer állandó módosítása és ugyanakkor ez erősítené a választási rendszer szükségszerűen megkívánt stabilitását.

*

Választási rendszerünk 13 éves fejlődése hűen tükrözi azokat a társadalmi, gazdasági és politikai változásokat, amelyeken hazánk a felszabadulás óta végbement. Világosan mutatja, hogy a munkásosztály minden erejével a fejlődés minden fokán a legkövetkezetesebben szállt síkra a demokratikus választójogért, a szocialista képviselő eszméiért. A fordulat éve előtti fejlődés legnagyobb eredménye, hogy a reakcióval szemben olyan demokratikus választójogot hoztunk létre, amelynek alapján tovább tudtuk építeni a szocialista demokrácia elveinek megfelelő államszervezetünket és választási rendszerünket. Ez a továbbépítés a választójogosultság még nagyobb mértékű kiterjesztésében és a szocialista képviselő egyedülálló demokratizmusában mutatkozott meg. A szocialista képviselő elvei alapján álló szocialista választójog kialakításának folyamata még nem zárult le, bár leglényegesebb alapköveit már az alkotmánnyal és az alkotmányt követő fejlődéssel leraktuk. Képviselői intézményeink és képviselőink gyakorlati munkáját és tapasztalatait figyelemmel kísérve, további lépéseket kell tennünk a képviselők felelősségének és az országgyűlés vezető szerepének fokozottabb kidomborítása érdekében.

Schmidt Péter

A burzsoa választási rendszerek népellenes jellegéről

A polgári államot már keletkezése pillanatában úgy igyekezett a hatalomra került burzsoázia beállítani, mint amelyik osztályok felett áll és az egész társadalom érdekeit őrzi. A modern burzsoa politikai elmélet új köntösben felújította és korszerűsítette a polgári állam osztályfelettségéről szóló elméleteket, a „népi kapitalizmus”, „demokratikus szocializmus”, „jóléti állam” új formuláival kísérli meg elleplezni a tőkés állam kizsákmányoló osztályjellegét.

A mai burzsoa állam „osztályfölöttiségének” elmélete legutóbb a Jugoszláv Kommunista Szövetsége programjában is helyet kapott, miszerint „A tőkés állam és államgépezet abban a törekvésében, hogy önálló funkciókra tegyen szert és a társadalom fölé emelkedjék, igyekszik nemcsak a munkásosztályt, hanem anélkül, hogy a kapitalista rend alapjait érintené — a magántőkét is egyre inkább korlátozni.”

Jelen cikkben tárgyalt egyik fontos intézménynek, a polgári demokráciák választási rendszerének és választójogának elmélete és gyakorlata a legfejlettebb kapitalista országokban ugyanakkor azt bizonyítják, hogy a burzsoázia legfelső körei, a nagy monopóliumok minden eszközt felhasználnak érdekeik szolgálatában, a széles néptömegek akaratának elfojtására. Erre a célra mind leplezetlenebbül felhasználják a burzsoa államszerveket is.

A tőkés állam „osztályok feletti”, demokratikus tartalmának alátámasztására gyakran hozzák a polgári politikai elmélet szakemberei, hogy a választásokon keresztül maga a nép részt vesz az ország vezetésében és dönt arról, hogy milyen kormány vezesse az ország ügyeinek intézését; hogy az általános választójog alapján megválasztott parlament fogadja el a törvényeket, ellenőrzi a kormány és más igazgatási, végrehajtási szervek tevékenységét stb. Ugyanakkor gyakran hangoztatják, hogy a polgári demokratikus országokban „szabad választások” vannak, ahol az állampolgárok általános választójog alapján, egyenlő joggal, titkos szavazás útján szabadon határozzák meg, hogy ki képviselje érdekeiket a legfelsőbb törvényhozó testületben és a helyi önkormányzat szerveiben. *A valóság azonban nem ez!*

A marxizmus—leninizmus klasszikusai munkáikban gyakran leplezték a burzsoa választójog csalásait, népellenes jellegét. A választási rendszerek és a választási jogszabályok — mindazon változtatások ellenére, amelyeket a burzsoa kormányok a néptömegek és a munkásosztály harcának eredményeként kénytelenek voltak megtenni — ma is a dolgozó tömegek akaratának visszaszorítását, a hatalmon levő kizsákmányoló osztályok érdekeinek biztosítását szolgálják.

A választójog osztálytartalmának vizsgálata a mai burzsoa államokban ismételtelen megerősíti azoknak a megállapításoknak a helyességét, amelyeket Lenin a burzsoa demokrácia dolgozó tömegek ellen irányuló tartalmára vonatkozóan tett.

„Ha a kapitalista demokrácia gépezetét jobban szemügyre vesszük, mindenütt, de mindenütt, mind a választójog „jelentéktelen”, állítólag jelentéktelen részleteiben (az egyhelybenlakás feltétele, nők kizárása stb.), mind a képviselői intézmények technikájában, mind a gyülekezési jog tényleges akadályjaiban (a középületek nem a „koldusoknak” épültek!), mind a napi sajtó teljesen kapitalista szervezetében stb. stb. — újra meg újra a demokráciát korlátozását látjuk. Ezek a korlátozások, mellőzések, kivételek és megszorítások, amelyek a szegényekkel szemben érvényesülnek, jelentékteleneknek látszanak, különösen olyasvalaki szemében, aki maga sohasem látott szükségletet és nem jutott az elnyomott osztályok tömegével érintkezésbe (s ez a polgári publicisták és politikusok kilenczetenkilenc százaléknál így van), de mindezek a korlátozások együttvéve mégis kizárják a szegényeket a politikából, a demokráciában való aktív részvételből.”¹

A kapitalista országok testvéri kommunista pártjai a dolgozó tömegek demokratikus jogaiért vívott harcukban ugyancsak gyakran feltárták és feltárják a burzsoa választási rendszerek antidemokratikus tartalmát, azokat a választási viszualéleteket és csalásokat, amelyeket a kizsákmányoló érdekeit szolgáló kormánykörök a választások előkészítésében és lefolytatásában elkövetnek. A szocialista államjogi irodalom a Szovjetunióban és a baráti országokban a burzsoa demokrácia válságának, a tömegek polgári demokratikus jogai korlátozásának vizsgálata alkalmával ugyancsak rendszeresen foglalkozik a burzsoa választójog elemzésével. Ezt a kérdést néhányszor a hazai marxista jogi irodalomban is többoldalúan feldolgozták.² A burzsoa választási rendszerekkel és a választójog alakulásával való ismételt foglalkozást ma különösen időszerűvé teszik azok a változások, amelyek az utóbbi években ezen a területen végbementek; de főként az, hogy *e változtatások tartalma és a jelenlegi gyakorlat is azt bizonyítják, hogy a polgári demokráciák legjellegzetesebb és legjelentősebb országaiban az uralmon levő reakciós burzsoázia, a nagy monopóliumok egyre nyitabb és durvább formában alárendelik a maguk érdekeinek az egész államszervezetet, úgy „fejlesztik” a választójogi rendszert és a választójogot, hogy minél eredményesebben és hatékonyabban tudják megvalósítani saját céljaikat és elnyomni, lehetetlenné tenni a dolgozó tömegek akaratának megnyilvánulását.*

*

A nyugati burzsoa országok államszervezetének osztálytartalmát — vagyis, hogy az államszervezet ezekben az országokban a nagytőkések,

¹ Lenin Művei. 25. köt. 494. old.

² L. Alkotmányosság és választási rendszer Franciaországban. Eötvös Lóránd Tudományegyetem alkotmányjogi tanszéke. Állam és Közigazgatás. 1951.; Kovács István: A burzsoa alkotmányosság válsága. Szikra, 1953. 180—200. old. A burzsoa választások az igazi népakarat meghamisításának eszközei.

a vezető monopolista körök érdekeinek szolgálatában áll — világosan mutatja a központi képviselői testületek (parlament, nemzetgyűlés, kongresszus stb.), illetve a helyi önkormányzati szervek megalkotásának szabályozása.

Minden állam osztályjellege szoros összefüggésben van a képviselői szervek megalakításával kapcsolatos választási rendszerrel. A burzsoá országokban érvényes választójogi törvények, az egész választási eljárás, a választójogosultság szabályozása, minden hangzatos megfogalmazás ellenére, a hatalmon levő uralkodó osztályok akaratát fejezi ki és érdekeinek biztosítását szolgálja. A burzsoá választójogi törvények megkötései, a választási rendszer „reformjai” annak biztosítására irányulnak, hogy a dolgozó tömegek ne tudják felhasználni a választásokat saját akaratuk szabad kifejezésére, a burzsoázia érdekeit szolgáló kormányok politikájának leleplezésére és hatékony bírálataira.

A burzsoá választási rendszer egyes polgári demokratikus vonásainak érvényesítése néhány kapitalista országban egyáltalán nem az utóbbi években különösen reklámozott burzsoá állam „népi fejlődésének”, állítólagos „osztályfelettivé alakulásának” a következménye, hanem a néptömegeknek a munkásosztály vezetése mellett nehéz küzdelemben elért eredménye. A munkásosztály számára ugyanis nem közömbös a burzsoá társadalom feltételei között a választási rendszer polgári demokratikus vonásainak kivívása és szélesítése, mert ez a dolgozó tömegek demokratikus jogainak biztosításáért folyik, ugyanakkor lehetővé teszi széles tömegek mozgósítását érdekeik védelmére, a burzsoá társadalmi rendszer visszataszításainak, a dolgozók elnyomásának és kizsákmányolásának, a burzsoá uralkodó osztályok és az őket kiszolgáló kormányok népellenes, háborús törekvéseinek leleplezésére.

A választási rendszer a burzsoá társadalom feltételei között soha nem megy el minden állampolgár választójoga olyan valóban demokratikus biztosításáig, amely ténylegesen megfelelne akaratuk kifejezésének, mert ez már veszélyeztethetné az uralkodó osztályok hatalmát. A burzsoá társadalom feltételei között az uralkodó osztályok a választási rendszerben csak olyan mértékben engednek a polgári demokratikus vonásokat is érvényesíteni, amennyiben a kialakult osztályerőviszonyok mellett az így megválasztott képviselői szerveket — a parlamentet és a helyi önkormányzatokat — mint intézményeket még megfelelőnek tartják hatalmuk biztosítására. De még a választási rendszer egyes polgári demokratikus vonásait is felszámolják, ha a munkásosztály és a dolgozó tömegek erejének, egységes fellépésének következtében úgy találják, hogy befolyásuk a képviselői szervekben meggyengült, már nem képesek a régi módon kormányozni. Mindez a választójogot a burzsoázia számára igen fontos tényezővé teszi hatalma megerősítésében.

Mivel a nyugati kapitalista országokban a reakciós uralkodó osztályok már nem tudnak a régi módon kormányozni, a legfelsőbb képviselői szervek, törvényhozó testületek hatáskörének

csökkentésével, szerepének formálissá tételével párhuzamosan nagy gondot fordítanak a választási rendszer olyan átalakítására, reformjára is, amelynek segítségével minél inkább korlátozható, vagy egyenesen lehetetlenné tehető a lakosság széles tömegei akaratának valódi kifejezése, a dolgozó milliók érdekeit képviselő küldöttek megválasztása a parlamentbe és a helyi önkormányzati szervekbe. A választási rendszerek „reformja”, „kiigazítása” a kapitalista országokban lényegében ennek biztosítására irányul.

A választási rendszerek különböző „tökéletesítése” a burzsoá uralkodó osztályok számára különösen azért fontos, mert annak segítségével a dolgozó tömegek által elért engedményeket, követeléseket sok tekintetben közömbösíteni vagy egyenesen ellensúlyozni tudják. A burzsoá politikai elmélet képviselői maguk is nyíltan megmondják, hogy milyen előnyöket és hasznot jelent a vezető monopóliumok számára „megfelelő” választási rendszerek és normák kialakítása és alkalmazása. L. Rougier francia egyetemi tanár azt írja, hogy az alkotmány a „nyugati demokráciák” mai modern államában csak az egyik tényezőt jelenti, amely a politikai valóságot meghatározza. Világosan megmondja, hogy a folyamatos törvényhozás normái — ezek között a választójog is — sokkal nagyobb jelentőségű lehet, mint az alkotmány. „A demokrácia feltételei között — írja Rougier — a választói törvény... ugyanolyan fontos jelentőségű, mint maga az alkotmány. A szavazás elfogadott módjától függően ugyanazon összetételű választók, ugyanazon időben előidézhetnek ellentétes összetételű parlamenti többséget.” — Majd cinikusan megjegyzi: „... ha igaz, hogy a nép hangja — Isten hangja, akkor a nép hangja hasonló Pythia hangjához: amely az őt megkérdező és magyarázó auguroktól függően változik.”³

Jellemző, hogy pl. Franciaországban és Olaszországban, ahol a munkásosztály szervezettsége, valamint befolyása a néptömegek állásfoglalásának alakításában különösen jelentős, minden választást megelőzően ismételt felmerül az uralkodó osztályok politikáját képviselő kormányzat részéről a választási rendszer felülvizsgálása és egyes részletekben való ún. „technikai tökéletesítése”. Ez érthető is, mert olyan választási rendszer kialakításában érdekeltek, amely szerint minél több korlátozással szűkíthetik a dolgozó tömegek választójogosultságát, akadályozhatják a választásokon való részvételt, nem utolsósorban semmisnek tekinthetik a baloldali képviselőkre — elsősorban a kommunistákra — jutó szavazatok jelentős részét stb.

A burzsoá politikusok és elméleti szakemberek a választások ún. többségi rendszerének⁴ alkalma-

³ L. Rougier: La France à la recherche d'une constitution. Paris, 1952. 188. old.

⁴ A többségi rendszerben minden mandátumot vagy a mandátumok abszolút többségét azok a pártok kapják, amelyek megszerezték a szavazatok viszonylagos többségét; a kisebbségben maradt pártok szavazatait gyakran egyáltalán nem veszik figyelembe. — A képviselői arányos rendszerben a parlamenti helyeket a választási kampányban részt vett pártok között, az e pártok listájára eső szavazatok számával egyenes arányban osztják el.

zásáért lépnek fel, gyakran nem is titkolják, hogy ebben a választási rendszerben nem a választásokon kapott szavazatok arányának megfelelően történik a parlamenti képviselő elosztása. A többségi rendszer alkalmazásának elve a burzsoá országokban ellentétben van az állampolgárok egyenlő választójogának elvével. L. Amery, ismert angol államjogász élesen ellenezve az arányossági elven felépülő választási rendszert, kijelenti, hogy egyáltalán nem kötelező „... a választók tömegei közötti ilyen vagy olyan mennyiségi erőviszonyok helyes visszatükrözése...”⁵

A különböző választójogi reformok és „technikai tökéletesítések” a burzsoá választási rendszerben mindig politikai jellegűek és a széles néptömegek választójogának korlátozására irányulnak. A burzsoá kormányok és elméleti szakemberek ugyanakkor a választójog gyakorlása „megkönnyítésének”, a gazdasági és társadalmi „fejlődésben” elért haladás követelte változtatásnak stb. akarják gyakran a választójogi reformokat feltüntetni. A valóságban azonban annyira nyilvánvaló a burzsoá kormányok törekvésének osztálytartalma, hogy gyakran maguk a burzsoá jogászok is elismerik a változtatások valódi okát. M. Duverger francia egyetemi tanár a többségi és arányossági elven alapuló rendszerek közötti választással kapcsolatosan elismeri, hogy: „... a valóságban egyiknek vagy a másiknak való bevezetése politikai megfontolásból történik, a szavazás módjának kérdése a választások leglényegét érinti.”⁶

A második világháború utáni években az arányossági képviselői rendszer törvényes elismerésének kérdése fontos szerepet töltött be a néptömegek politikai jogainak érvényesítéséért folyó harcban, a dolgozók parlamenti képviselőjének kiszélesítése érdekében. A fasiszmus leverése után, a néptömegek széles politikai aktivitásának feltételei között az imperialista burzsoázia kénytelen volt több nyugat-európai országban (Franciaországban, Olaszországban stb.) az arányossági képviselői rendszer elveit elfogadni és ennek megfelelő választási rendszert alkalmazni. A haladó erők sikerei, a kommunista pártok erősödése a kapitalista országokban, a választásokon elért jelentős eredmények megfélemlítették az uralkodó osztályokat, amelyek különböző „reformokkal” kezdték visszaszorítani a dolgozók demokratikus jogainak érvényesítését. Néhány év alatt (1951—1953-ig) ilyen reformokat valósítottak meg Franciaországban, Olaszországban, a Német Szövetségi Köztársaságban.⁷

Bár a legtöbb nyugati burzsoá állam alkotmánya kinyilatkoztatja az állampolgárok általános, egyenlő választójogát, a gyakorlatban azonban ez ténylegesen nem valósítható meg. Különböző feltételeket (cenzusokat) állapítanak meg

minden burzsoá államban, és az ezeknek meg nem felelő állampolgárokat kizárják a választójog gyakorlásából.

*

Az amerikai alkotmány elvben és fő vonásaiban szélesen határozza meg az állampolgárok választójogosultságát. A gyakorlatban és részleteiben azonban az egyes tagállamok törvényei nagyszámú, a legkülönbébb korlátozásokkal fosztják meg az állampolgárok tömegeit választójoguk gyakorlásától. Az egyes tagállamok a választójog olyan korlátozását alkalmazzák, amelyeknek az általános, az egész USA területére érvényes törvényben való kimondása világosan feltárná az amerikai választási rendszer antidemokratikus jellegét.⁸

Az Egyesült Államok 49 tagállamában több mint 60 különböző választási cenzust alkalmaznak, amelyekkel megakadályozzák az állampolgárok millióinak részvételét a választásokon. Egy állam kivételével, minden államban a választójogosultság korhatárát 21 évben állapítják meg. Egyidejűleg az államok többségében csak az az állampolgár nyerhet szavazati jogot, aki meghatározott idő óta (államonként változik, 3 hónaptól 2 évig) a tagállam területén lakott. Ez a korlátozás természetesen elsősorban a szellemi munkásokat, az ipari és mezőgazdasági munkásokat, közöttük is különösen a mintegy 17 millió néger sújtja, akik a munkafeltételek súlyosbodása, vagy a munkanélküliség miatt gyakran kénytelenek változtatni munkahelyüket. 22 államban a választóktól meghatározott képzettségi színvonalat követelnek meg, amely megint csak a dolgozó tömegek ellen irányul; ugyanis éppen részükre nehezíti meg a burzsoá társadalmi rendszer az iskolai képzettség megszerzését, megfelelő kulturális színvonal elérését. A képzettséget illetően ugyanakkor rendkívül változatosak a követelmények. Egyes államokban elegendő, ha a választópolgár a választási lapra megfelelő megjegyzést tud tenni, más államokban viszont megkövetelik, hogy tudjon angolul írni, olvasni és magyarázni tudja az alkotmány egyes pontjait (pl. Alabama). Köztudomású, hogy az Egyesült Államokban sok millió bevándorolt él — akik nem ismerik ezen a színvonalon az angol nyelvet —, ezeknek nincs választójoguk. Különböző módszereket alkalmaznak az egyes államokban, hogy a négereket megfoszassák választójoguktól. Pl. Georgiában külön erre a célra egy 50 pontból álló speciális kérdőívet állítottak össze. Mint a tapasztalat megmutatta, nemhogy a választók, de még a megfelelő magasabb képzettségű állami hivatalnokok sem tudtak a kérdésekre válaszolni.

A tagállamok többségében a katonák és tengerészek, a honvédelmi alkalmazottak nem vehetnek részt a választásokon. Egyes tagállamokban nem szavazhatnak az indiánok, a japán és kínai származású lakosok. Másutt külön-

⁵ L. Amery: Thoughts on the Constitution. London, 1946. 55. old.

⁶ M. Duverger: Droit constitutionnel et institutions politiques. Paris, 1955. 100. old.

⁷ L. Sz. Sz. Zivsz: A burzsoa törvényesség válsága a modern burzsoa államokban. Moszkva, 1958. 153. old.

⁸ L. A. A. Misin: Az USA államszervezete. Moszkva, 1958. 26—35. old.

böző vagyoni feltételektől függ a választójogosultság elnyerése. Eszerint szavazati joggal csak meghatározott földtulajdonnal rendelkező vagy egyéb, de legalább 500 dollár értéken felüli adó alá eső tulajdonnal rendelkező állampolgárok bírnak (emellett az összes adóknak a választások előtt hat hónappal való befizetését követelik meg).⁹

Különösen élesen megmutatkozik az amerikai választójogi törvények osztályjellege több államban (Alabama, Arkansas, Virginia, Texas, Mississippi), ahol a választójogosultság megfelelő összegű választási adó befizetéséhez van kötve. Az Egyesült Államok kongresszusában sokat vitatkoztak ennek a nyílt, antidemokratikus megkötésnek eltörlésére megfelelő törvény elfogadása felől. A gyakorlatban azonban az a jellemző, hogy azokban az államokban is, ahol eltörölték (pl. Georgina), a visszaállítására törekednek. Az amerikai sajtó adatai szerint az 1952. évi választásokon több mint hétmillió állampolgár nem szavazhatott, mert nem fizette be a választási adót. Ennek a következménye, hogy a választók részvétele azokban az államokban pl. az 1952. évi választásokon a választóknak átlag egyharmada körül mozgott.

Az Egyesült Államok 13 tagállamában a fentiek kívül a választójog korlátozásának még egyéb törvényben szabályozott megkötései is vannak. Így egyes államok törvényei szerint nem rendelkezhetnek szavazati joggal azok az állampolgárok, akik munkanélküli segítyt kapnak. Más államok eltiltják a szavazás jogától a demokratikus szervezetek tevékenységében részt vevő állampolgárokat, olyan meghatározhatatlan követelmények támogatásával, hogy pl. a választóknak „... ki kell tűnniük nyugodt és békés magatartásukkal...”, valamint „... jó erkölcsiséggel...” kell bírniuk stb. Egyes kerületekben a választóknak esküt kell tenniük, hogy nem kommunisták és nem tagjai semmiféle ún. „felforgató” (vagyis haladó) társadalmi szervezeteknek.

Ilyen és ehhez hasonló feltételek és megalapozatlan korlátozások támasztása széles lehetőségeket biztosít az uralkodó osztályok érdekei szempontjából nem megfelelő állampolgárok millióinak választójogból való kirekesztésére. Az 1953. évi elnökválasztások alkalmával még egyes amerikai szervezetek adatai szerint is több mint 13 millió állampolgár volt megfosztva választójogától.

A fentiekén túl a választói névjegyzékek összeállítására, a szavazás előkészítése és lebonyolítása, a szavazatok összeszámolása alkalmával elkövetett különböző machinációk, a választók megvásárlása, megfélemlítése is eredményezik, hogy a választójogosultsággal rendelkező állampolgárok nagy része is távol marad a választásoktól. A burzsoá politikai irodalom egyik nemzetközileg legtekintélyesebb képviselője azt írja az Egyesült Államokban lezajló választásokról, hogy azok a széles tömegek választási érdektelenségét fejezik ki, hogy a társadalmi körülmények súlya alatt a tömegek politikai érdeklődése egyre inkább csök-

ken.¹⁰ Az 1948. évi választásokon 45 millió amerikai, az ország felnőtt lakosságának majdnem fele, nem vett részt. A demokrata pártra, amely akkor „győzött” a választásokon, mindössze 25 %-a esett a nyilvántartásba vett választók szavazatainak! Az 1952. évi elnökválasztásokon és a kongresszusi választásokon az északi tagállamokban a választóknak kb. 70 %-a vett részt. A déli államokban a szavazók részvétele 42,8 % (Texasban) és 24,3 % (Mississippiben) között ingadozott. Az 1956. évi választásokon az amerikai sajtó hivatalos adatai szerint több mint 15 millió 21 éven felüli állampolgár volt megfosztva választójogától.

Az amerikai választópolgárok között egyre nő az ellenszenv a választások körüli machinációk miatt, amivel a két párt helyi emberei, a monopóliumok helyi ügynökei élnek. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a választók tizmilliói egyszerűen nem jelennek meg a választásokon. Az 1956. évi elnökválasztásokon a 100 200 000 választópolgárból 62 025 576 vett részt, míg a Kongresszus képviselőinek választásában 57 415 000 választó.¹¹

A rendkívül nagy zajjal járó választási harc az Egyesült Államokban a széles tömegek félrevezetésére irányul. A választásokig a propaganda és agitáció minden lehetséges eszközt — az újságokat, rádiót, televíziót stb. — felhasználják az elnökjelölt, szenátorok, képviselők népszerűsítésére, az ellenjelöltek kölcsönös „leplezésére”.

Ez az elkeseredettnek látszó és minden lehetséges eszközt felhasználó választási küzdelem ugyanakkor nem a választásokon fellépő két párt esetlegesen egymástól lényegesen eltérő bel- és külpolitikai vagy gazdasági célkitűzésein alapszik — mert ilyenek nincsenek. Ha a tényleges helyzetet vesszük csak figyelembe — közöttük pl. a választási rendszer kifejezetten a dolgozó tömegek milliói ellen irányuló osztályjellegét, a megválasztott kongresszus személyi összetételét és tevékenységét —, minden nehézség nélkül megállapítható, hogy azok sem a demokrata, sem a köztársasági párt győzelme esetén semmiféle változást nem mutatnak; legfeljebb a nagy választási hadjárat-tal megszedített, a tömegeket felületesen szemlélő emberekben keltik a „valódi demokrácia megnyilvánulását”, az amerikai választások „igazi szabadságát”. *A választási harc mögött a különböző tőkés monopóliumok, gazdasági érdekcsoportok egymással való versengése húzódik meg. A választási harcból győztesen kikerülő párt állami vezetői ugyanis az általuk képviselt monopóliumoknak juttatják a legtöbb nyereséggel járó állami megrendeléseket, be-ruházásokat stb.*

Az Egyesült Államok köztársasági és demokrata pártja között semmiféle elvi eltérés, különbség nincs, mindegyik párt szilárdan a kapitalista társadalmi rend alapján áll, egyformán az amerikai imperializmus, a nagy monopóliumok szolgálói, a munkásellenes, a demokratikus szervezetek műkö-

¹⁰ L. M. Duverger : A választási rendszerek befolyása a politikai életre. Paris, 1950. 135. old.

¹¹ M. Duverger : Constitutions et documents politiques. Paris, 1957. 263—264. old.

⁹ L. E. B. Csernyák : Az USA államszervezete és politikai pártjai. Moszkva, 1957. 35. old.

dését megakadályozó törvények kezdeményezői. Mindkét párt által alkalmazott választási módszerek egy közös célra: a hatalom megtartására irányulnak. Ezt nagyon világosan kijelentette egy alkalommal az USA jelenlegi elnökhelyettese, Nixon: „A mi pártjaink a hatalomra kerülés szerkezetei és ezeknek is kell lenniük; veszélyes lenne ugyanis két olyan párt létezése, amelyeknek elvei annyira különböznenek egymástól, hogy az egyik-től a másikhoz való átmenet gyökeres változásokat eredményezne.”¹²

Mindkét párt választási hadjáratát a nagy monopóliumok pénzelik, de esetenként a nagyobb gengszterek is juttatnak jelentős összegeket az egyes képviselő- vagy szenátor-jelöltek választási költségeire. Természetesen nem ellenszolgáltatás nélkül. O'Connor szenátor, a gengszter-bandák működését megvizsgáló szenátusi bizottság tagja, nyilvánosan kijelentette, hogy mindkét párt kapott pénzt gengszterektől.¹³ Ezek a módszerek nem újak. Régi gyakorlat ez, amit hivatalos kiadványok alapján a burzsoá szakemberek is elismertek. Ereky István egyetemi tanár, aki a felszabadulás előtt több könyvében részletesen foglalkozott az amerikai államszervezet kérdésével, azt írja, hogy: „... a választás költségeire hozzájárulásokat a nagyvárosok alvilágának szervezeteitől is elfogadtak, a támogatás ellenében korumpálták a rendőrséget és a kortesgépezetet támogató bűnösök részére büntetlenséget biztosítottak.”¹⁴ Hasonlóan nyilatkozott erről Magyar Zoltán is, aki pedig az amerikai államgépezet munkáját a burzsoá fejlődés követendő példájának tartotta.¹⁵

Az Észak-Karolina-i egyetem tanulmányozta az 1952. évi választások finanszírozását, amely mintegy 150 millió dollárba került. Ezt az összeget főként a nagy monopóliumok, vezető üzletemberek adták össze. A szenátorok többségének megválasztása többre került, mint hat éven keresztül fizetésük.¹⁶ Az amerikai politikai irodalom egyik tekintélyes burzsoá tudósa annak idején találóan úgy jellemezte az amerikai választásokat, hogy: „... itt az amerikai teória a demokratikus egyenlőségről a gyakorlatban teljesen csődöt mondott. Bár nem igaz, hogy mindig a legnagyobb pénztárca győz, mindenesetre kétségtelen, hogy egy polgár sem remélheti, hogy valamilyen pénztárca segítségével az elnöki állást vagy egy ülést a Kongresszusban elnyerhessen.”¹⁷ Pennsylvania demokrata és köztársasági párti szenátor-jelöltjei elismerték, hogy az 1952. évi választási kampány során mindegyikük megválasztása 800 000 dollárba került.¹⁸

A választási visszaélések gyakran annyira

¹² G. Stein: A dolláron felépülő világ. Moszkva, 1954. 81. old.

¹³ New-York Times, 1951. III. 25.

¹⁴ Dr. Ereky István: Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata. II. köt. Bp. 1936. 112. old.

¹⁵ Magyar Zoltán: Amerikai államélet. Bp. 1934. 92. old.

¹⁶ Times, 1956. II. 21.

¹⁷ C. Beard: The American Leviathan. 96. old.

¹⁸ L. Colliers. 1952. szept. 20. 250. old. Idézi A. Gromiko: Az USA kongresszusa. Moszkva, 1957. 73. old.

nyilvánvalóak, hogy a közvélemény felháborodásának hatására törvényt hoztak, amelyben megállapították, hogy egy szenátor vagy képviselőjelölt milyen összeget használhat fel saját maga megválasztásának előkészítése során. De ez a törvény is lehetővé teszi, hogy a jelöltek utazásaikra, propagandakiadványokra, posta-, rádió- stb. költségekre további összegeket használhassanak fel, amelyek sokszorosan meghaladhatják a jogszabályban előírt összeget. A szabályozás képmutató jellegét mutatja az is, hogy a jelölt helyett bárki korlátozás és elszámolási kötelezettség nélkül költessen, ezért a jelölt nem felelős. A megválasztott szenátort és kongresszusi képviselőt csupán arra kötelezték, hogy a választás után okmányszerűen igazolja, saját maga hova — milyen összegeket fordított. Ezt az elszámolást maguk az amerikai politikusok és a választásokkal foglalkozó szerzők is kétes értékűnek tartják. Az elszámolásokat a választás után a háznagy kapja meg, ezeket rendszerint nem hozzák nyilvánosságra, semmiféle bizottság azok hitelességét nem vizsgálja felül.¹⁹

Ebből következik, hogy az Egyesült Államok legfelsőbb törvényhozó testületébe — a kongresszusba — csak az államhatalmat kézben tartó állami monopóliumok, nagytőkések, nagyiparosok érdekeinek megfelelő képviselők, illetve szenátorok kerülhetnek. Egy kimutatás szerint az Egyesült Államok jelenlegi kongresszusának szenátorai közül 30 % bankár és nagyiparos, 21 % nagybirtokos. A többi helyet az egyes államok kormányzói, az ipari- és pénztőkét szolgáló jogtanácsosok, ún. „szabadfoglalkozásúak” foglalják el. Az 1952-ben választott képviselők évi átlagos jövedelme megválasztásuk előtt 22 ezer dollárt, a szenátoroké 47 ezer dollárt tett ki.²⁰ Találón jellemzi a kongresszus összetételét egy amerikai mondás, hogy: „... Egyesek azért szenátorok, mert gazdagok, mások azért gazdagok, mert szenátorok.”

Az amerikai kongresszus tagjainak — képviselőknél és szenátoroknál — megválasztási körülményei, e szerveknek az összetétele is azt mutatja, hogy e testületek tagjai kongresszusi tevékenységükben az őket nem önzetlenül támogató nagy monopóliumoknak érdekeit, saját anyagi érdekeiket tartják szem előtt.

*

Angliában — hasonlóan az Egyesült Államokhoz — a választási törvények formálisan biztosítják az állampolgárok választójogát, ténylegesen azonban itt is különböző — főleg a dolgozó milliók ellen irányuló — feltételektől teszik függővé a választójog gyakorlását.

Az angol választójog már csak azért sem lehet valóban demokratikus, mert a gyarmatok lakosságának tízmilliói meg vannak fosztva attól, hogy az angol képviselőházi választásokon részt vegyenek. Ugyanakkor az angol parlament törvényeket

¹⁹ L. D. Mac Kean: Party and Pressure Politics. Idézi: A. Gromiko: Az USA kongresszusa. Moszkva, 1958. 67. old.

²⁰ New-York Times Magazine, 1954. I. 10. 16. old.

hoz, amelyek a gyarmatok lakosságára kötelezőek, a kormány pedig, amelyet a parlamenti többség alakít, kormányozza a gyarmatok ügyeit.

Választójoggal csak a 21 éven felüli angol alattvalók rendelkeznek. A gyakorlatban jelenleg is érvényben van a választójog elnyerése feltételeként az egyhelybenlakás kikötése, mert minden évben egyszer kiigazítják a választói névjegyzéket, és az a személy, aki a jelentkezést elmulasztja, vagy a névjegyzék összeállítását követően megváltoztatja lakóhelyét, nem vehet részt az évben semmiféle választáson. Hasonlóan más burzsoá országokhoz, az egyes választói kerületek szavazóinak száma Angliában is az uralkodó osztályok érdekeit szolgáló pártok befolyása szerint van meghatározva. Rendszerint azokban a választókerületekben, amelyek lakosságának többségét munkások, bányászok vagy más dolgozó kategóriába tartozó emberek lakják, közel kétszer annyi szavazat szükséges egy mandátum elnyeréséhez, mint a vagyonosabb lakosságú mezőgazdasági vagy városi választókerületekben. Így pl. az Észak-Dorset-i és az Észak-Cornwell-i választókerületek, amelyek a konzervatív párt támaszai, mintegy 40—40 ezer szavazóval rendelkeznek, ugyanakkor London egyes munkáslakta választókerületeiben 79—80 ezer szavazó szükséges egy mandátum elnyeréséhez. Van olyan választókerület is, amelyben mindössze 14 ezer választó lakik. Minden választás előtt megvizsgálják a választókerületek határait. Legutóbb az 1955. évi választásokat megelőzően lefolytatott ellenőrzés után pl. jelentősen megváltoztatták a munkáslakta választókerületeket, hozzájuk kapcsoltak konzervatív, vagyonos rétegek lakta területeket, ugyanakkor a nagyvárosokban (London, Sheffield, Manchester, Leeds) megszüntettek egyes, elsősorban ipari munkáslakta választókerületeket.²¹

A fentiekből következik, hogy az angliai képviselőházi választásokat nem lehet minden állampolgárra nézve egyenlően demokratikus választásnak tartani, mert az egyes területek lakosságának számát tekintve ténylegesen nem egyenlő választói körzetek vannak.

Az angol választójogi törvények előírják ugyan a szavazás titkosságát, de annak gyakorlati megvalósulását maga a szavazás rendszere teszi lehetetlenné. A szavazólapon ugyanaz a szám szerepel, amely a választási bizottságnál visszamaradó, de a szavazó nevét is tartalmazó szavazótömb megfelelő lapján. A választások után így meg lehet állapítani, melyik választó kire szavazott, mert a szavazótömböket a választási bizottságok anyagával együtt megőrzik. Egyes esetekben engedélyezik a megbízás alapján és a posta útján történt szavazást is. Ez utóbbi esetben a szavazólapot alá kell írni. Ezek a rendelkezések természetesen nyomást jelentenek a választókra és kétségessé teszik a szavazás titkosságát.

A választásokat antidemokratikus eljárási rendszer alapján folytatják le. Az a jelölt, aki az

egy ellenjelöltekhez viszonyítva csak egy szavazattal is több szavazatot kapott, elnyeri a mandátumot, függetlenül attól, hogy ellenjelöltjei együtt több szavazatot kaptak. A választási eljárás antidemokratikus jellegét maguk a burzsoá szakemberek is kénytelenek elismerni. „Megjegyzendő — írja A. Mathiot —, hogy a szavazatok többsége szerinti választás eredménye végső soron a választóknak egy elég kis számától függ.”²² Az 1955. évi választásokon 30 képviselőjelölt nyert úgy mandátumot, hogy ellenjelöltjeire többen szavaztak, mint reá.

A választások egész rendszere a két párt — konzervatív és munkáspárt — monopóliumára épül, amelyet az angol uralkodó osztályok támogatnak. Az angliai választások a gyakorlatban nem szabadok, mert az egész választási eljárás azt biztosítja, hogy a két párt jelöltjét lehet csak megválasztani. Mint helyesen állapítja meg erről egy ismert angol alkotmányjogi szakember, I. Amery, a választó az általános választásokon „... nincsen olyan körülmények között, hogy megválassza azt a képviselőt vagy azt a kormányt, amelyet kívánna, ha választási szabadsága lenne. Létezik egy kormány, amelyet támogathat vagy elvethet a másik versenyző oldal érdekében... A választó funkciója — korlátozott és passzív funkció — elfogadni a neki ajánlott egyik vagy másik változatot.”²³

Az angol kommunista párt megalakulásától kezdődően éles harcot vívott ez ellen a választási rendszer ellen, amelyik a régi két párt monopolhelyzetének fenntartására irányul. A munkáspárt jobbszárnyának vezetői a konzervatív párttal együtt azonban minden eszközzel védelmezik ezt a választási rendszert. Mint a kapitalista társadalmi rend érdekeinek szolgáltói, egyformán tartanak az angol kommunista párt parlamenti részvételétől. Így az angol választási rendszer a munkásosztályra olyan veszélyt is eredményezett, hogy szavazatai megosztása eredményeként a konzervatív párt jelöltjeit segíti be a parlamentbe. A munkáspárti vezetők még ezt felismerve sem voltak hajlandók megegyezést kötni a kommunista párttal a választások előkészítésére. A baloldali, haladó erők legutóbb 1945-ben tudták bejuttatni képviselőiket a parlamentbe, az 1950-ben kialakult feszült politikai légkörben a kommunista párt újra elveszítette parlamenti képviselőjét.²⁴ „Ha Angliában az arányos képviselői rendszer bármilyen formája lenne is — írja John Gollan, az angol kommunista párt egyik vezetője —, a kommunista párt kétségtelenül képviselve lenne a parlamentben.”²⁵

A nyugati burzsoá demokrácia prófétái az angliai választások „igazi” demokratikus jellegét mégis a kétpárt létevel, választási versengésével

²² A. Mathiot : Le régime politique Britannique. Paris 1955. 67. old.

²³ L. S. Amery : Thoughts on the Constitution. London, 1947. 15—16. old.

²⁴ L. John Gollan : The British Political System. London. 1954. Moszkvai kiadás, 1955. 94. old.

²⁵ I. m. 95 old.

²¹ L. B. Sz. Krilov : Nagybritannia államszervezete. Moszkva, 1957. 29—33. old.

próbálják indokolni. Lényegében itt is arról van szó, mint az amerikai kétpárt versengése esetében. Bizonyos részletkérdésekben vannak ugyan eltérések a két párt között, de lényeges kérdésekben álláspontjuk azonos. A konzervatív párt nyíltan, a munkáspárt jobban kendőzve védi a kapitalista társadalmi rendet. Ezt egyébként maguk az angolok is elismerik. B. Wootton, angol szociológus professzor ezzel kapcsolatban írja, hogy „...nem egészen világos végső soron a programból semmi; miben is állnak e pártoknak végső céljai és különösen nem világos, mi bennük több — az azonosságok vagy a különbségek. Hevesen harcolnak egymás ellen, követve emellett nyilvánvalóan azonos célokat”.²⁶

Az angol választási rendszerre az is jellemző, hogy pl. minden képviselőjelöltnek a választás előtt jelentős összeget kell letétbe helyeznie és ha nem kapja meg a minimális szavazatot, a letétbe helyezett pénzt a kincstár kapja. A 150 fontsterling letétbe helyezése már a jelölésnél megnehezíti a dolgozók képviselőinek indítását az angliai képviselőválasztásokon és komoly előnyöket jelent a burzsoázia által pénzügyileg támogatott pártoknak.²⁷ Egyéb más korlátozások mellett ez is megnehezíti egyszerű állampolgárok jelöltként való fellépését. Azokban a választókerületekben, ahol csak egy jelöltet állítanak ki a pártok, az szavazás nélkül elnyeri a mandátumot. 1935-ben szavazás nélkül 40 képviselő került a parlamentbe, 1951-ben pedig három.

Maguk a választójog kérdéseivel foglalkozó angol szerzők is elismerik, hogy az a párt vagy jelölt, amelyik elegendő pénzügyi lehetőséggel rendelkezik (ez főként a konzervatív pártot és jelöltjeit segíti), mindig számíthat a sikerre.²⁸

Az angol kommunista párt elméleti folyóiratának egyik tanulmánya többoldalúan rámutat, hogy „különösen a kisebb pártok működnek jelentékeny pénzügyi terhekkel. A választásban való részvétel költséges üzlet. Az utolsó három általános választáson a konzervatív párt összesen 1 402 000 fontsterlinget, a munkáspárt 1 210 000 fontsterlinget, a liberálisok 317 000 fontsterlinget, a kommunista párt pedig 39 600 fontsterlinget költött el”.

Nem szorul részletesebb bizonyításra, hogy a dolgozó tömegek számára a különböző korlátozásokon kívül a választások nagy pénzügyi kiadásai is megnehezítik, hogy saját haladó, kommunista képviselői eljuthassanak a parlamentbe. Ebből következik az is, hogy az angol képviselőház — nem is szólva a lordok házáról — az angol uralkodó osztály érdekképviselőit megfelelő összetételt mutat. 1955-ben pl. több mint 150 képviselő valamilyen társaság igazgatója volt, 30 képviselő a nagy üzleteket, szállításokat lebonyolító körökhöz kapcsolódott, mintegy 40 kép-

viselő származás, vagyoni helyzet vagy házasság kapcsán az angol arisztokrata családokhoz tartozott, 85 képviselő a munkáspárt és az angol szakszervezeti kongresszus hiátusos funkcionáriusa volt.

Az angliai helyi önkormányzati szerveket — grófsági tanácsok, kerületi tanácsok, városi tanácsok stb. — hasonlóan a már ismertett anti-demokratikus választási rendszer alapján választják. A helyi önkormányzatok választásánál külön vigyáznak arra, hogy a dolgozók képviselőinek bekerülését az önkormányzati tanácsokba megakadályozzák, ezért jelenleg is érvényben tartják azt a feudális gyakorlatot, hogy a helyi önkormányzatok választott felelős vezetői nem kapnak fizetést. Ezek a beosztások éppen ezért a vagyonos osztályok — földbirtokosok és burzsoázia — képviselőinek fenntartott helyei, akik nem munkájuk utáni jövedelmükből élnek.

„Nagyon valószínűtlen — írja John Gollan már idézett munkájában —, hogy a tory-párt és a munkáspártiak vezetősége megegyezne a legközelebbi jövőben a választási rendszer bármilyen megváltoztatásában is. Éppen ezért a jelenlegi választási rendszer kereteiben szükséges elérni a kommunista képviselőt kiszélesítését... A kommunista küldöttek hiánya a parlamentben az éles politikai válság időszakában a munkásosztály egyik legkomolyabb gyengesége”.²⁹

A fontosabb ipari központokban — mutat rá John Gollan — szélesedik és erősödik a kommunista párt befolyása a választók között. Az angol munkásosztály növekvő politikai érettsége, a pártnak a nép érdekeiért folyó tevékenysége megteremti a választók közötti befolyás készítésének politikai feltételeit. Ugyanakkor a munkásosztály harca nap mint nap bizonyítja a kommunista képviselőt szükségességét a parlamentben. Az angol kommunista párt ezért úgy döntött, hogy résztvesz a helyi önkormányzati szervek választásaiban, hogy a fontosabb helyi szervezetekben kommunista képviselőt nyerjen, amelyet a parlamenti képviselőt kivívása szükséges előfeltételének tekint.

Az angliai választási rendszer — amely a két párt választási fellépése következtében kap ugyan bizonyos külső, demokratikus színezetet — a gyakorlatban az ország uralkodó osztályának folyamatos hatalmát támasztja alá, függetlenül attól, hogy az egyes választásokon a munkáspárt vagy a konzervatív párt kerül ki győztesen és alakítja meg a kormányt.

Az Egyesült Államok és Anglia választási rendszerében érvényesülő legkülönbözőbb korlátozások a dolgozó milliók választójogának szűkítésére — szemléltetően mutatják az ún. nyugati demokrácia osztályjellegét.

*

Több kapitalista országban, ha a jobboldali pártok egyedül, külön lépnének csak fel egy-egy választókerületben a képviselői mandátum elnye-

²⁶ B. Wootton: Testament for Social Science. 1950. 49. old.

²⁷ Reuben Falber: Britain's electoral system. Marxism Today. July 1958. 218. old.

²⁸ L. Gw. M. Carter: The Government of Great Britain. 1953. 91. old.

²⁹ John Gollan: I. m. 95. old.

réséért, gyakran nem tudnák maguknak biztosítani a szükséges szavazatok számát. Ezért a választójogi törvények olyan előírásokat is tartalmaznak, amelyek lehetővé teszik, hogy egy blokkban lépjenek fel a baloldali jelöltekkel szemben. Ennek megfelelően a kormánypártok különböző jobboldali csoportokkal egy-egy választási körzetben egységre lépnek és így, ha együtt megkapják a leadott szavazatoknak több mint felét, elnyerik a képviselői mandátumokat és a baloldali haladó pártokat teljesen kikapcsolják a mandátumok elnyeréséből. Így előfordulhat az a demokráciával egyáltalán össze nem egyeztethető eset, hogy pl. három vagy négy választási egységre lépő jobboldali párt együtt megkapja az érvényes szavazatok 51%-át, míg a kommunista pártra egyedül jut a szavazatok 49%-a, ennek ellenére a kommunisták az adott választási körzetben egyetlen mandátumot sem nyernek, viszont a választási egységben fellépő jobboldali pártok — esetleg negyedannyi szavazattal — több mandátumot is szereznek. Az elmúlt években Olaszországban és Franciaországban léptettek érvénybe ilyen jellegű választási rendelkezéseket, hogy a dolgozó milliók érdekeinek igazi képviselőit, a kommunistákat és más haladó embereket a parlamenti képviselőtlél kiszorítsák. Hasonló jellegű korlátozásokat alkalmaznak más burzsoá országokban (Anglia, Nyugat-Németország) is, a baloldali érzelmű, elsősorban ipari munkáslakta választási körzetekben.

A burzsoá többpártrendszer mellett a választások demokratizmusának egyik lényeges feltétele lenne, ha a képviselői mandátumok elnyerése az ún. arányos rendszer alapján történnék. Eszerint nem vesznének el szavazatok és nem lehetne a dolgozó tömegeknek baloldali jelöltekre adott szavazatát semmisnek tekinteni. Minden párt az elnyert szavazatok arányában kapna mandátumot. A reakciós uralkodó osztályok a dolgozó tömegek akaratát jobban kifejező választási rendszert éppen ezért ellenzik. Franciaországban pl. az arányossági képviselőlet jelentősen növelné a baloldali pártok, a kommunisták súlyát a parlamentben.

A burzsoá államok kormányai minden eszközzel, választási fogással, eljárási megkötésekkel biztosítani akarják, hogy az uralkodó osztályok érdekeinek maradéktalan megvalósítói és kiszolgálói kerüljenek a parlamentbe. Azt állítják, hogy sokkal fontosabb olyan jobboldali többség biztosítása a parlamentben, amely a „hatékony és erőskezü kormányzás” biztos támasza, mint az ország lakossága és választópolgárai közötti erőviszonyok megfelelő kifejezése. Ez az utóbbi időben különösen sokat hangoztatott álláspont is bizonyítja, hogy a burzsoá uralkodó osztályok nyíltan is feladták a „népképviselőt” elvét és a demokráciát kizárólag saját osztályérdekeik szerint értelmezve gyakorolják.

*

Az imperialista országokban a kommunisták és általában a haladó demokratikus erők harcolnak a választási rendszer demokratizmusának kiszé-

lesítéséért, a választási rendszer demokratikus vonásainak csorbítására irányuló kormányintézkedések ellen, mert így a választások során lehetőség nyílik a dolgozó tömegek felvilágosítására, az uralkodó osztályok és az érdekeiket szolgáló pártok népellenes politikájának leleplezésére. A parlamentben és a helyi önkormányzati szervek tevékenységében való részvétel pedig lehetőséget ad arra is, hogy ezen intézményekben a dolgozók érdekeinek védelmében fellépjenek.

Mint ismeretes, a legkülönbözőbb korlátozások ellenére Franciaországban az országgyűlési választások alkalmával a Francia Kommunista Párt ismételtelen az ország legnagyobb pártjaként került ki a választási küzdelemből. Több választás során általában a szavazatok egynegyedét kapta, vagyis minden negyedik francia választó kommunista jelöltre adta szavazatát. Ennek ellenére — különböző választási manőverekkel — sok mandátumtól megfosztották a pártot. Még az 1951. évi országgyűlési választások előtt a reakciós jobboldali pártok elfogadtattak egy olyan választójogi törvényt, amely szerint elégséges, hogy valamelyik választókerületben a közösen fellépő jobboldali pártok (a törvény mint említettük, megengedi a pártok listáinak összekapcsolását) a leadott szavazatok felénél egy százalékkal több szavazatot kapnak — ebben az esetben a választókerület összes parlamenti képviselői mandátumát megkapják.

Emellett figyelembe kell azt is venni, hogy az egyes választókerületeket úgy alakítják ki, hogy a jobboldali burzsoá pártok befolyása alatt levő körzetek jelentős előnyt kapnak. Más szóval: a kommunista pártot támogató munkáslakta választókerületekben több szavazat szükséges egy képviselői mandátum megszerzéséhez. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy pl. az 1951. évi választásokon a kommunista pártnak több mint 60 000 szavazatot kellett kapnia egy mandátum elnyerésére, a jobboldali szocialista pártnak ugyanakkor 30 000, a katolikus párt pedig 27 000 szavazattal szerzett egy mandátumot. A választókerületek beosztásával kapcsolatos csalások méreteire jellemző, hogy amíg pl. Basses-Alpes megyében egy radikális párti képviselőt 6978 szavazattal választottak meg, ugyanakkor Nord megyében a kommunista lista 106 086 szavazatot kapott, mégsem jutott mandátumhoz. Vienne megyében a kommunisták 35 951 szavazattal nem kaptak mandátumot, míg az ún. „függetlenek” 14 175 szavazattal mandátumot szereztek.

A helyi önkormányzati szervek többségébe: a megyei tanácsokba (conseil général) és a törvényhatósági tanácsok (conseil municipal) nagy részébe ugyancsak az ún. többségi elv alapján kétfordulós eljárással választják meg a tanácstagokat. A két forduló között rendszerint eltelik egy hét, ezt az időt a burzsoá pártok különböző manőverekre, választási blokkok kialakítására használják ki. Egy angol burzsoá jogász, B. Chapman megállapítása szerint: „... 1947. évtől kezdődően ezek a manőverek rendszerint arra irányulnak, hogy a jelöltek közül kit lehet legjobban a kommunisták-

kal szemben felléptetni.”³⁰ Bár a megyék és a községek nagy részében mind az első, mind a második fordulón leg több szavazatot a kommunista jelöltek kapták, a második forduló előtti manőverekkel a burzsoá pártok biztosítani tudják, hogy a kommunista tanácsstagok száma a megyei és a törvényhatósági tanácsokban jóval alacsonyabb legyen, mint az a rájuk eső szavazatoknak megfelelne.

Így pl. az 1949. évi megyei választásokon a Francia Kommunista Párt mind az első, mind a második fordulón a szavazatoknak mintegy 25 %-át szerezte meg. A burzsoá pártok második forduló előtti machinációi következtében mégis csak 2 %-át szerezte meg a megyei tanácsági helyeknek.³¹

A francia burzsoáziának és a reakciós kormányköröknek a munkásosztálytól és a dolgozó tömegektől való félelmét mutatja az is, hogy ahol a baloldali, haladó erők, a kommunisták erősek és nagy befolyással rendelkeznek a választópolgárok között, ott a választási rendszert az általában érvényes elvektől eltérően alkalmazzák. Ezt bizonyítja pl. Párizs és a környéki Szajna megye helyi önkormányzati szerveinek eltérő választási rendszere. Szajna megye egyes munkáslakta központjaiban ugyanis a kommunisták a szavazatoknak több mint 60 %-át szereztek meg. Világos, hogy ilyen feltételek között a többségi szavazati elv alapján jelentős kommunista többség kerülne a megyei tanácsba. Ennek elkerülésére Párizs és Szajna megye önkormányzati szerveinek megválasztására nem a többségi elven alapuló, hanem az arányossági elvet érvényesítő választási rendszert alkalmazták.

Mint ismeretes, De Gaulle tábornok, aki az 1958. májusi katonai puccs eredményeként a jobboldali szocialista vezetők segítségével hatalomra került, a szeptember 28-i népszavazáson súlyos csapást mért a francia demokráciára, a munkásosztályra, a kommunista párt erőire. A népszavazás útján elfogadott alkotmány jelentősen csökkenti a parlament szerepét és megnöveli a kormány mindenhatóságát. A kormány az alkotmány életbelépése után négy hónapig korlátlan teljhatalmat élvez, rendeleti úton kormányozhat. Rendeleti úton léptetheti életbe pl. a választások új szabályozását. E szerint a választási jogszabály szerint a választókerületenkénti egyjelöltes, kétfordulós többségi választási rendszert alkalmazzák az 1958. évi novemberi választásokon. A választókerületek átalakításával azt akarják biztosítani, hogy megszüntessék az olyan kerületeket, ahol kommunista pártra szavazó többség van. A választókerületek átszervezésének ürügyével azt hozzák fel, hogy jelentősen csökkenteni kell a parlamenti képviselők számát. Ez a választási rendszer a második fordulón tág lehetőségeket biztosít — mint erre a helyi szervek választásánál már utaltunk — a jobboldali és polgári pártok, csoportok alkudozásaira,

választási összefogására stb. Így a döntő második fordulón a jobboldali jelölt könnyebben szerezheti meg a többséget a kommunista jelölttel szemben.

Olaszországban a kereszténydemokrata párt a reakciós jobboldali erővel tömörülve évek óta mindent elkövetett, hogy megakadályozza az olasz népi tömegek akaratának választásokon való szabad kifejezését. A dolgozó tömegek és parlamenti képviselők nagy harcot vívtak az olasz kormány legutóbbi választójogi reformtervezete ellen, amely kimondott céllal a néptömegek elégedetlensége kifejezésének megakadályozására, az olasz baloldali haladó erők ellen irányult. A népi tiltakozás ellenére 1953-ban elfogadott választójogi reform szerint ugyanis a kormányt alakító tömbnek elegendő a választásokon egyetlen szavazattal többet kapnia, mint amennyi az összesen leadott szavazatok fele, és ekkor ezért az egy többlétszavazatért közel száz képviselői mandátumot szerez. Ezek szerint tehát, ha a kormányon levő kereszténydemokrata párt és a vele egy tömbben induló többi jobboldali párt a leadott szavazatok 50,01 %-át megszerzik, úgy az 590 képviselői hely legalább 66 %-át megkapják. Abból a célból, hogy törekvéseiket biztosan elérjék, a választójogi törvény reformjával több intézkedést léptettek életbe, amelyekkel korlátozzák a sajtószabadságot, a szakszervezetek legfontosabb jogait, a sztrájkjogot, a szólásszabadságot stb. Mivel az 1953. évi választójogi reform a haladó baloldali erők összefogása esetén veszélyes lehet az amerikai barát kormányzatra, ezért a kereszténydemokrata párt és a többi jobboldali erők olyan követeléssel is felléptek, hogy a választási rendszert minden választás előtt újra felül kell vizsgálni. 1954-ben hatályon kívül helyezték a többségi elven alapuló választási rendszert.

Az olasz jobboldali kormányzat azért folyamodott a választójog népi tömegek ellen irányuló megváltoztatásához, mert az 1951—52. évi községi önkormányzati választásokon megmutatkozott, hogy a dolgozó tömegek minden erőteljes klerikális befolyásolás ellenére elfordultak az amerikai háborús politikát kiszolgáló keresztény demokrata párttól. A községi választásokon a baloldali demokratikus erők, élükön a kommunista párttal, jelentős sikereket értek el. A baloldali pártok jelöltjeire leadott szavazatok száma 27 %-ról 33 %-ra emelkedett, ezzel szemben a kereszténydemokratákra leadott szavazatok száma 48 %-ról 29 %-ra csökkent. A kereszténydemokrata párt az 1948-ban tartott községi választásokhoz viszonyítva 4 millió szavazatot veszített.

Érthető, hogy a legutóbbi olasz képviselőválasztásokat nagy elővigyázattal készítették elő a jobboldali pártok és a kormányzat. Az előkészítés munkájába az Egyesült Államok vezetői is bekapcsolódtak, amennyiben az olasz sajtó közlése szerint több millió élelmiszer-csomagot küldöttek a választási kampány időszakában való „felhasználásra”. Az egész propaganda gépezet: a polgári sajtót, rádiót, televíziót a választók „megdolgozására” állították be, hogy az olasz baloldal

³⁰B. Chapman: L'administration locale en France. Paris, 1955. 70. old.

³¹L'Humanité, 1949. III. 28.

megerősödése a „kommunista veszély rémét” idézi fel stb.

Az olasz kormány a kommunista pártnak megtiltotta a rádió, televízió használatát a választások során. A kereszténydemokrata párt ilyen előkészületek után, mozgósítva az Actio Catholica polgári bizottságait is, monopolhelyzetet akart a maga számára teremteni az országban. Mindent megtettek, még a fasiszta erők aktivizálását is elősegítették, hogy a baloldali pártok szavazatait elhódítsák.

Mint ismeretes, az olasz uralkodó osztályok minden erőfeszítése, választási manővere ellenére, a baloldali haladó pártok megerősödve kerültek ki a választási küzdelemből. Az 1953. évi választásokhoz viszonyítva az olasz kommunista párt 588 890 szavazattal kapott többet, a választók 22,7 %-a, 6 700 812 választó adta szavazatát a párt jelöltjeire. A Nenni-féle szocialista párt az 1953. évi 12,7 %-hoz viszonyítva az 1958. évi májusi választásokon a választók 14,2 %-ának szavazatát szerezte meg. Ahogy Palmiro Togliatti jellemezte, a párt által elért választási eredmények „... az olasz kommunista párt nagy politikai és erkölcsi győzelmét jelentik...”. „Ezek a választások — mutatott rá Togliatti elvtárs — fontos szakaszt jelentenek azoknak az erőknek a fejlődésében és konszolidációjában, amelyek nyíltan harcolnak a nép munkájának, jólétének, a szabadságnak és a békének biztosításáért.”³² Az olasz nagytőkés és nagybirtokos érdekeket szolgáló kormányok kénytelenek számolni a baloldali, haladó népi erők millióinak és érdekeiket védő képviselőik véleményével.

Nyugat-Németországban a német nagyiparosok érdekeit kiszolgáló bonni kormány különböző intézkedésekkel teszi lehetetlenné a dolgozó tömegek demokratikus jogainak érvényesítését és elősegíti a vezető monopolista körök követeléseinek egyre nyíltabb fasiszta módszerekkel történő megvalósítását. Az egyik legjelentősebb hitleri mintájú intézkedése ezen a területen a Német Kommunista Párt betiltása és a baloldali haladó embekeknek egyre fokozódó üldözése. Ezen célokat szolgálja az 1956. márciusában megreformált választójogi törvény is, amely az 1953. évi választásokhoz viszonyítva különböző, elsősorban a dolgozó tömegek jogait csorbító korlátozásokat vezetett be. A burzsoá országokat jellemző választási megkötések Nyugat-Németországban is érvényesülnek. Adenauer ezzel kapcsolatban nyíltan ki is jelentette egy gyűlésen, hogy szerinte: „A választójog — elméleti tudomány. Gyengén igazodom el benne... Számomra a lényeges — győzni a választásokon, a választójogról majd azután is beszélgethetünk.”³³

Egyes burzsoá országokban a dolgozók választójogának korlátozása mellett, mint a választások befolyásolásának fontos eszköze, ma is érvényben van a vagyonos osztályok tagjainak többszörös

választójoga. Igaz, hogy a nagyobb nyugati imperialista országok uralkodó osztályai e helyett a nagyon is nyílt és primitív korlátozás helyett inkább más antidemokratikus megkötésekkel teszik lehetetlenné a választásokon való egyenlő részvételt, a szavazatok egyenlőségét és törekszenek a választások eredményeit a maguk javára fordítani. De több burzsoá országban, így pl. Új-Zélandban „A helyi választásokról és a szavazásról” 1953-ban kiadott és ma is érvényben levő törvény nemcsak vagyoni feltételeket szab meg a választójogosultság előfeltételeként, hanem egyenesen meg is mondja, hogy ezer fontsterling adó alá eső vagyonnal rendelkező személy egy szavazati joggal, a két-ezer fontsterling adó alá eső vagyonnal rendelkező személy pedig két szavazati joggal rendelkezik. Ha a vagyon értéke a kétezer fontsterlinget meghaladja, három szavazati joga van a tulajdonosnak. Az állattenyésztő járásokban a szavazati jog a nyáj, illetve a csorda nagyságától függ. Így az 5000 db bányát számláló nyáj tulajdonosának egy szavazati joga van; a szavazatok száma a bányák számának emelkedésével növekszik. A 30 000 vagy ennél több bányával rendelkező tulajdonosnak már öt szavazati joga van.

*

Amint az Egyesült Államok, Anglia és a jelentősebb burzsoá államok helyzete mutatja, ezekben az országokban a legkülönbözőbb törvényhozási eszközökkel, adminisztratív intézkedésekkel fosztják meg a dolgozó tömegek millióit választójoguk szabad gyakorlásától. Ha az uralkodó, kizsákmányoló osztályok érdeke úgy kívánja, akkor egyenesen semmibe veszik az állampolgárok akaratának a választásokon történő kifejezését és a legfelsőbb képviselői szervek félreállításával a fasiszta diktatúra módszereit igyekeznek alkalmazni (pl. Franciaország).

Különösen nagy az elnyomott és kizsákmányolt milliók jogfosztottsága az imperialista országok gyarmatain. „Elvben” ugyan ott is van választójog, de a lakosság döntő többségét még nem tartják elég „érettnek” annak gyakorlására, teljes joguk csak a fehér gyarmatosítóknak van. Ha pedig a gyarmatokon a választások az imperialistáknak kedvezőtlen eredményeket hoznak, nem a monopóliumok érdekeinek megfelelő kormányok alakulnak, eltávolítják a hadiflotta közreműködésével (ahogy az pl. Brit-Hondurasban végbement) vagy az Egyesült Államokból szervezett, onnan támogatott és pénzelt ellenforradalom segítségével, amint az 1955. évben Guatemala esetében történt. Jelenleg Libanonban és Jordániában ugyancsak amerikai és angol fegyveres beavatkozással kísérik meg biztosítani az őket kiszolgáló hatalmi klikkek népellenes uralmát.

Az imperialista országok kormányainak minden törekvése arra irányul, hogy egyre inkább lehetetlenné tegyék a dolgozó tömegek számára az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog megvalósítását, amelynek kivívását annak idején még a polgári demokrácia képviselői tűzték zászlajukra. Ehelyett egyes országokban nyíltan fel-

³² Elections dans divers pays de l'Europe „atlantique”. Cahiers du Communisme. 1958. 7. sz. 1070. old.

³³ Stuttgarter Zeitung, 1956. II. 4.

elevenítik a fasizmus módszereit, hogy a dolgozó tömegeket és érdekeik képviselőit kirekesszék a parlamentből és a helyi önkormányzati szervekből.

Az amerikai imperializmus szószólói unostalan azt hangoztatják, hogy az Egyesült Államok védi a „szabad világot”, az ún. „tisza demokráciát” a „totális kommunizmus” támadásától. A fenti példák is mutatják, hogy a hamis szövegek mögött a nagy amerikai monopóliumok üzleti érdekeltségei húzódnak meg, amelyek azonnal a legdurvább formában — minden szöveget felrúgva — nyílt színre lépnek, ha érdekeiket valami komolyabban veszélyezteti.

A mai nemzetközi helyzet feltételei között is érvényesek Leninnek az Egyesült Államokról írt megjegyzései, hogy: „... Wilson eszményített demokratikus köztársaságról a valóságban *kiderült*, hogy a leglégtelenebb imperializmusnak, a gyenge és kis népek legszemérmetlenebb elnyomásának és megfojtásának a formája.”³⁴

*

³⁴ Lenin Művei. 28. köt. Bp. Szikra, 1952. 186. old.

A polgári demokráciák legjellegzetesebb és legjelentősebb országai választási rendszerének elemzése, egy intézmény összefüggésében, de ugyanakkor nagyon világosan és egyértelműen mutatja a modern burzsoá állam osztályjellegét, alárendeltségét a nagy monopóliumok, a nagyiparosok, földbirtokosok érdekeinek. Számtalan konkrét adatot lehetne felsorakoztatni a többi kapitalista ország választási rendszeréről is, azonban az ismertett különböző burzsoá választási rendszerek lényegileg elég általános jellegű képet nyújtanak. Eltérés, sajátosság az egyes kapitalista országok választójogában legfeljebb annyi van, hogy a kevésbé fejlett, a dolgozók és a munkásosztály szervezethez képest tekintetében gyöngébben álló országokban a dolgozó tömegek demokratikus jogainak korlátozásai, az uralkodó burzsoázia, a monopóliumok és földesúri rétegek privilégiumai durvább és nyíltabb formában jelentkeznek, mint a modern imperialista országokban.

A dolgozó tömegek akaratainak és érdekeinek kifejezését biztosító választási rendszerek csak a szocialista társadalom feltételei között valósulhatnak meg, ahol megszűntetik a kizsákmányolókat uralmát és minden hatalam a dolgozó nép kezébe kerül.

Halász József

A szovjet államigazgatási jog kodifikációjának feladatai*

A szovjet államigazgatási jog egyike a szovjet szocialista jog legjelentősebb és legnagyobb ágazatainak, éppen a kommunizmus építése során általa szabályozott társadalmi viszonyok hatalmas jelentősége és nagy terjedelme folytán. Ezek: a szocialista termetes és elosztás, a szociális-kulturális építés, az ország védelmének, az állam biztonsága és a társadalmi rend védelmének stb. igazgatási viszonyai.

Az államigazgatási jog, mely a szovjet szocialista társadalom fejlődésének nagyszámú igazgatási területét szabályozza, egyike a szovjet szocialista jog leginkább összetett ágazatainak. Azok a társadalmi viszonyok, amelyek az ipar, a mezőgazdaság, a szállításügy, a népoktatás, az egészségvédelem, a honvédelem, az állam védelme, valamint a szovjet államigazgatás más nagyszámú ágazatainak szférájába tartoznak, közös igazgatási jelleget és ezzel együtt konkrét tartalmukban különbségeket mutatnak.

Az államigazgatási jog egyik leginkább mozgó, fejlődő ága a szovjet jognak. Ez az ország gazdasági és kulturális fejlődésének gyors üteméből és a szocialista társadalom életének ezzel kapcsolatos változásából következik. A szovjet jog minden ága társadalmunk fejlődésének mértéke szerint változásoknak van alávetve: a jognak azokat a normáit, amelyek nincsenek többé összhangban a

társadalom fejlődésének szükségleteivel, hatályon kívül helyezik, módosítják és ezzel együtt a jog új normái jönnek létre, az új társadalmi szükségletek következményeként. A szovjet jog más ágaihoz viszonyítva, az államigazgatási jogban a változások gyakoribbak, amit maga az igazgatási viszonyok jellege magyaráz.

Az államigazgatási jog sajátosságaihoz kell számítani a forrásait képező állami aktusok szerfelett széles körét is. Ezek: a legfelsőbb szovjetek törvényei, a legfelsőbb szovjetek elnökségeinek ukázai, a minisztertanácsok rendeletei és határozatai, a miniszterek, valamint az államigazgatás központi ágazati szervei vezetőinek utasításai és intézkedései, a népgazdasági tanácsok határozatai és rendelkezései, a helyi szovjetek határozatai, végrehajtó bizottságaik határozatai és rendeletei, a v. b.-ok osztályai és igazgatóságai vezetőinek, valamint a centrális alárendeltségű helyi osztályok és igazgatóságok utasításai és instrukciói.

A szocialista törvényesség lenini elvének megőrzésével kapcsolatban az SZKP XX. kongresszusa határozataiban kitűzött feladatok halaszthatatlan sürgősséggel követelik a szovjet jog szerfelett széles és bonyolult ágazatának kodifikációját. Az államigazgatási jog kodifikációja elő fogja mozdítani normáinak helyes végrehajtását és alkalmazását, a jogászok képzésének megjavítását és a szovjet államigazgatási jog tudományának továbbfejlődését.

A szovjet jog ez ága kodifikációjának szükségességét már korábban felismerték. 1923-ban meg-

* Megjelent a Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. f. 1958, évi 6. számában. Fordította: Dr. Kovács István.

kísérelték az OSZFSZK államigazgatási kódexe tervezetének kidolgozását. „A szovjetek hatalma” folyóirat hasábjain vitát folytattak a kódex rendszeréről és tartalmáról.¹ A kódex tervezetének alapjául az a kiindulási tétel szolgált, hogy az államigazgatási jog szabályainak alapvető csoportját „mindenekelőtt azok a normák alkotják, amelyek a társadalmi rend és biztonság elsősorban bíróságon kívüli rendszabályokkal való védelmét szabályozzák.”² A kódex tervezete 4 részre oszlott: 1. a forradalmi törvényesség biztosítása, 2. kötelező határozatok és államigazgatási büntetések, 3. a polgárok közjogai, 4. a rend és biztonság védelme. Az OSZFSZK államigazgatási kódexnek tervezetét nem erősítették meg.

Alapjaiban analóg kodifikációs munkálatok folytak Ukrajnában. Az Ukrán Szovjet Szövetséges Köztársaság államigazgatási kódexét az összukrajnai központi végrehajtó bizottság erősítette meg 1927. október 12-én. A kódex elfogadását vita előzte meg, amelyet a charkovi jogi társaság államigazgatási szekciója szervezett.³ A kódex az államigazgatási jog normáinak viszonylag nem nagy részét ölelte fel és ugyanakkor tartalmazta az államjog normáinak bizonyos részét is.⁴ Az Ukrán SZSZK államigazgatási kódexe már a maga szűk kereteivel is, annak ellenére, hogy csak kis részét ölelte fel az államigazgatási jognak, komoly szerepet játszott Ukrajnában a szovjet államigazgatás szocialista törvényességének biztosításában. 1956-ban újra kiadták néhány módosítással és kiegészítéssel — kivonatosan.⁵

Más szövetséges köztársaságokban az államigazgatási jogot nem kodifikálták. Össz-szövetségi méretekben 1939-ben⁶ kezdtek hozzá az államigazgatási jog területén a kodifikációs munkálatokhoz. Ezek a háború kezdetén megszakadtak és azóta nem folytatódtak.

¹ L. V. Ignatyev, G. L. Gurvics, A. Elisztratov, K. Archipov, A. Kolesznyikov cikkeit „A szovjetek hatalma” c. folyóiratban, 1923. 1–2., 3. szám.

² A. Turubiner: A szovjet államigazgatási jog alapelvei. Államigazgatási közlemények. 1925. 8. sz. 17. old.

³ L. „Szovjet igazságügyi közlemények” (az Ukrán SzSzk igazságügyi népbizottságának és jogi társaságának folyóirata). 1927. 9–10. sz. 351–354. old.

⁴ Ez a kódex 15 fejezetből áll: I. Általános rendelkezések. II. Államigazgatási aktusok. III. Az igazgatási beavatkozás eszközei. IV. Kényszerítő jellegű egyéb igazgatási szabályok. V. Munkakötelezettség az elemi csapatok megelőzésével kapcsolatban és az azok elleni küzdelem. VI. A lakosság kötelességei a társadalmi rend védelmében. VII. Az Ukrán SzSzk állampolgársága, az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének rendje. VIII. A népmozgalom számbavétele és nyilvántartása. IX. Társaságok, szövetségek, klubok, kongresszusok és gyűlések. X. A vallásgyakorlásra vonatkozó szabályok. XI. Nyilvános előadások, játékok és szórakoztató látványosságok. XII. Az SzSzkS. állami zászlajának és pecsétjének használata. XIII. Az államigazgatási szervek felügyelete az iparban. XIV. Az államigazgatási szervek felügyelete a kereskedelemben. XV. Az igazgatási szervek tevékenysége elleni panaszlás rendje.

⁵ „Az Ukrán SzSzk államigazgatási kódexe.” Ukrán állami politikai kiadó. Kiev, 1956. Ukrán nyelven.

⁶ L. I. Ananov cikkét „A szovjet államigazgatási jog kodifikációjáról”. („Szovjet Igazságügy”, 1939. 15–16. sz. 21–25. old.).

A szocialista törvényesség további erősítésének feladatai a szovjet államigazgatásban, különösen a szövetséges köztársaságok jogainak kiszélesítésével, az ipar és építőipar igazgatásának, valamint a kolhozok állami vezetésének átszervezésével kapcsolatban, ma újólaj előtérbe állítják az államigazgatási jog kodifikációjának szükségességét.

A kodifikáció feladatai abban állnak, hogy a hatályos államigazgatási jogot teljesen összhangba kell hozni az SZSZKSZ 1936. évi alkotmányával és az annak alapján elfogadott szövetséges és autonóm köztársasági alkotmányokkal, meg kell szüntetni az államigazgatási jog normáiban fennálló párhuzamosságokat és ellentmondásokat; az összes szövetséges köztársaságokban biztosítani kell az alapvető igazgatási viszonyok jogi szabályozásának egységét és ezzel együtt jobban figyelembe kell venni különleges sajátosságait; meg kell állapítani az államigazgatási jog olyan új normáit, amelyek összhangban vannak a szovjet államigazgatásnak — különösen a szövetséges köztársaságok szuverenitásának kiszélesítésével és a népgazdasági tanácsok létesítésével kapcsolatos — új követelményeivel. Az államigazgatási jog normáit gyakorlati megvalósításuk feladatainak és az államigazgatási jog tudományá által kidolgozott elméleti kérdések követelményeinek megfelelően kell rendszerezni.

Az államigazgatási jog kodifikációjának kereteit, a szovjet jog más ágai kodifikációjától való elhatárolását, a szovjet államigazgatási viszonyoknak az a köre határozza meg, amelyek a szovjet állam végrehajtó-rendelkező tevékenységének szférájába tartoznak és az államigazgatási jogi szabályozás tárgyát képezik. Ezeknek a viszonyoknak a köre változatlanul vitás. Különösen kitűnt ez „A szovjet állam és jog” hasábjain a szovjet jog rendszeréről folytatott vita során. Miután saját nézőpontunkat a kérdést illetően már publikált cikkben kifejtettük⁷, itt csupán azoknak a tételeknek a rövid vizsgálatára szorítkozunk, amelyeket a később publikált cikkek vetettek fel.

Mindenekelőtt I. G. Mrevlisvili álláspontja érdemel figyelmet, aki tagadja az államigazgatási jog önállóságát és azt állítja, hogy „államigazgatási jog nincs”, hogy „az államigazgatási jog léteéről szóló állítás... a rendészeti jog koncepciójának felújítása”⁸. Ezt az állítást szerző azzal indokolja, hogy „I. V. Lenin nem osztotta fel az állami szerveket igazgatási és hatalmi szervekre és mind a szovjeteket, mind állandóan működő szerveiket — a kormányt, a népbizottságokat, a végrehajtó bizottságokat stb. — hatalmi szervekként fogta fel. Lenin szerint a törvényhozó és a végrehajtó hatalom nem különül el...”⁹

V. I. Lenin munkáiban valóban az összes szovjet állami szervek osztálylányegének egységé-

⁷ L. G. I. Petrov: Az államigazgatási jog helye a szovjet jog rendszerében. SzGP. 1957. 1. sz. 91–101. old.

⁸ A szovjet szocialista jog rendszeréről. (Szemle.) SzGP. 1958. 1. sz. 105. old.

⁹ Uo. 105. old.

ből, rendszerük és tevékenységük szoros, kölcsönös kapcsolatának egységéből indult ki — a munkásosztály diktatúrája egységes céljainak és feladatainak teljesítésében.

Ezzel együtt V. I. Lenin figyelembe vette a szervek specifikus szerepét és konkrét rendeltetésük különbségeit a szovjet állam egységes tevékenységének általános rendszerében. Lenin különösképpen több ízben utalt az igazgatási szervek (népbiztosok tanácsa, népbiztosságok, végrehajtó bizottságok stb.), mint olyan szervek specifikumaira, amelyek kötelesek teljesíteni a gazdasági, kulturális élet, honvédelem építésének állandó operatív vezetését, gyakorlatilag szervezni a törvények végrehajtását. „A sikeres igazgathoz — írta Lenin — elengedhetetlenül szükséges a meggyőzés képességén kívül, a polgárháborúban való győzelem képességén kívül, a gyakorlati szervezés képessége is.”¹⁰ Az I. V. Lenin által személyesen írt és a szovjetek II. kongresszusán elfogadott „A Népbiztosok Tanácsának intézményéről” szóló dekretum ezt a szervet úgy jellemzi, mint a kormányhatalom szervét.¹¹ 1918. július 30-án V. I. Lenin a kormányzósági szovjetek elnökeinek kongresszusán mondott beszédében aláhúzza, hogy az igazgatási munka már akkor uralkodó helyet foglalt el a népbiztosok tanácsa munkájában. Ugyanebben a beszédében V. I. Lenin beszélt az igazgatási szervezet és igazgatási apparátus feladatairól.¹²

Az OSZFSZK 1918. évi alkotmánya a népbiztosok tanácsára bízta az OSZFSZK „ügyeinek általános igazgatását”, rendszabályok elfogadását, amelyek „az állami élet gyors és helyes vitele érdekében” szükségesek (37. és 38. cikkek), ellentétben a Szovjetek Összoroszági Kongresszusával és a Központi Végrehajtó Bizottsággal, amelyekre a legfelsőbb hatalom szerveinek szerepét hárította (24. és 30. cikkek). Az SZSZKSZ, a szövetséges és autonóm köztársaságok kormányai, a minisztériumok (korábban népbiztosságok), a helyi igazgatási szervek konkrét rendeltetésének specifikuma kifejezésre jutott és jut a szovjet alkotmányban és a folyó törvényhozásban. Erről különösen meggyőző bennünket az SZSZKSZ 1924. évi alkotmánya (37., 46. és 67. cikkek), az SZSZKSZ hatályos alkotmánya (64., 68., 72., 79., 84. cikkek) és a szövetséges, valamint autonóm köztársaságok azzal egybehangzó alkotmányai.

Ilyen formában azok a tételek, amelyek segítségével I. G. Mrevlsvili igyekszik bizonyítani a szovjet államigazgatási jog önállóságának elutasítását, nem megalapozottak. Úgyszintén nem indokolt a szovjet államigazgatási jog tárgya önállóságának elismerését azonosítani a rendészeti jog felújított koncepciójával.

Nem lehet egyetérteni az igazgatási viszonyok körének M. D. Sargorodszkij és O. Sz. Joffe által javasolt korlátozásával sem. M. D. Sargorodszkij

és O. Sz. Joffe, miután helyesen határozták meg az államigazgatási jogot, mint a jognak az igazgatás területén jelentkező társadalmi viszonyokat szabályozó ágazatát, önkényesen korlátozzák az igazgatási viszonyok körét, azáltal, hogy abba csak a társadalmi rend és a népgazdaság területén jelentkező igazgatási viszonyokat foglalják. Ha ez így van, vajon a jognak miféle ága foglalja magába azokat a normákat, amelyek az igazgatás más területeinek (szociális, kulturális, védelmi stb.) viszonyait szabályozzák? Vajon hova tegyük azokat a normákat, amelyek az igazgatás összes ágai számára jelentősek? Ezekre a kérdésekre a szerzők cikke nem felel. M. D. Sargorodszkij és O. Sz. Joffe az államigazgatási jogi szabályozás módszerét jellemezve azt írják, hogy „Az államigazgatás alárendeltséget követel azok részéről, akik viszonylatában létezik. Éppen ezért az államigazgatási jog a hatalmi előírások módszerével funkcionál és az államigazgatási jogviszonyok mint a hatalom és alárendeltség viszonyai épülnek fel.”¹³

A szovjet szocialista államigazgatás az igazgatás új, magasabbrendű típusa, mely nemcsak alárendelést követel, bár vitathatatlanul az alárendelés is nélkülözhetetlen eleme. Az államigazgatás szervei és azok hivatalos személyei nemcsak a parancsolás jogával rendelkeznek, hanem rájuk hárul az a kötelesség is, hogy kielégítsék az állampolgárok, állami és társadalmi szervezetek törvényes igényeit. Éppen ezért a szovjet államigazgatás szférájában nemcsak hatalmi és alárendeltségi viszonyok merülnek fel, hanem olyan viszonyok is, amelyek részvevői nincsenek egymással alárendeltségi kapcsolatban. Ide kell számítani pl. azokat a viszonyokat, amelyek a dolgozók panaszainak az igazgatási szervek általi elfogadásával és megvizsgálásával, a sokgyermekes és egyedülálló anyák részére járó anyagi eszközök kiutalásával, a lakás kiutalását célzó rendelkezésekkel, a felsőoktatási intézményekbe való felvétellel, a nyugdíjak kiutalásával kapcsolatosak, továbbá más olyan igazgatási viszonyokat, amelyekben az igazgatás szervei, a jog normáinak alárendelten kötelesek kielégíteni az állampolgárok törvényes igényeit.

E viszonyok egyik résztvevője nem alárendeltje a másiknak és egyenlőképpen alárendeltjei a törvénynek. A jognak azok a normái, amelyek ezeket a viszonyokat szabályozzák, csak az igazgatási szervekre nézve kötelezőek és nem az állampolgárok irányában; akik számára ezek jogosító normák. Az államigazgatási és polgári jogászok között elterjedt vélemény ellenére, igen sok igazgatási viszony nem hatalmi és alárendeltségi viszony. Ez az állítás nem új. Irodalmunkban már megfelelő támogatásban részesült.¹⁴ Ennek a tétel-

¹³ M. D. Sargorodszkij, O. Sz. Joffe, A szovjet jog rendszeréről. SzGP. 1957. 6. sz. 108. old.

¹⁴ L. pl. A. V. Dozorcev: A szovjet polgári jog tárgyról és az SzSZKSZ polgári kódexének rendszeréről. SzGP. 1957. 7. sz. 105–106. old.; V. M. Dogadov: A szovjet munkajog és annak tárgya. („Vesztnyik Leningradskovo Univerziteta”. 1956. 5. sz. 92. old.); Sz. I. Vilnyanszkij: A szovjet jog rendszerének kérdéséhez. SzGP. 1957. 1. sz. 105. old.

¹⁰ V. I. Lenin Művei. 27. köt. 214. o. oroszul.

¹¹ L. Az OSZFSZK rendeletgyűjteménye 1917. 1. sz. 1. cikk.

¹² L. I. V. Lenin Művei. Szikra, Bp. 1952. 28. köt. 20–23. old.

nek a tagadását ellenzői egyáltalán nem támogatják érvekkel és bizonyítékokkal. Így pl. Ju. K. Tolsztoj azt erősítgeti, hogy „ellenkező esetben ezek a viszonyok nem lennének igazgatási viszonyok”¹⁵, de mégcsak kísérletet sem tesz, hogy megmagyarázza ezt a következtetést.

Az elmondottakhoz még meg kell jegyezni, hogy a hatalom és alárendeltség viszonyai nem korlátozódnak csupán az államigazgatás és az államigazgatási jog szférájára. Bőségesen jelentkeznek az államjog hatásának szférájában. Nem mentes ezektől a munkajog, a kolhozjog stb. sem.

Azoknak az összes normáknak az államigazgatási jogba való utalása, amelyek a hatalom és alárendeltség viszonyait szabályozzák, a felismerhetetlenségig megváltoztatná e jogág képét és a valóságban a szovjet jog két ágazatra való felosztásához vezetne, aszerint, hogy a jogviszony egyik alanya alárendeltségi viszonyban van-e a másikkal, vagy sem. Az ilyen felosztás zavarná a szovjet jog kodifikációját és problémáinak elméleti kidolgozását.

A szovjet államigazgatási jog, mely az igazgatás viszonyait szabályozza, ilyen vagy olyan mértékben kapcsolatban van a szovjet jog összes más ágaival, többekkel szorosan összefonódik. Az elhatárolásnak ebből folyó jelentős nehézségei megkövetelik az összes jogágak tudományos munkásai és a szovjet államapparátus dolgozói közös erőfeszítését. Az államigazgatási viszonyok köréről folyó vitának nem kell szükségképpen zavarnia az államigazgatási jogi kodifikáció feladatainak megvalósítását. Egyben a kodifikáció kérdéseinek megvitatása és más előkészítő munkálatok megszervezése hozzásegíthet az államigazgatási jogi szabályozás tárgyát érintő nem eléggé világos kérdések eldöntéséhez.

Az államigazgatási jogi kodifikáció ugyancsak megoldásra váró alapvető kérdéseinek körébe kell sorolni mindenekelőtt négy másik fontos kérdést: az államigazgatási kódex méreteit, a kodifikációs munka terjedelmét, az államigazgatási jog anyagi és eljárási normáinak összefüggését és az államigazgatási jog kodifikációjának rendszerét.

Az államigazgatási kódex méreteit (hatályát) illető kérdés az SZSZKKSZ föderatív felépítéséből folyik. Milyen legyen az államigazgatási kódex: össz-szövetségi vagy köztársasági? E kérdés megoldásának kulcsa a demokratikus centralizmus lenini elve és annak a kommunista építés jelenlegi feltételei közötti fejlődése. V. I. Lenin szerint: „A demokratikus és szocialista centralizmussal sem az egykaptafára húzás, sem a felülről bevezetett egyformaság nem fér össze. Az egységet az alapvető, a fontos, a lényeges kérdésekben nemcsak nem zavarja, hanem biztosítja a változatosság a részletekben, a helyi sajátosságokban, az ügyek kezelésének módszereiben, az ellenőrzés megvaló-

sításának módjaiban, az elősdiék felszámolásának és ártalmatlanná tételének útjaiban...”¹⁶

A kommunista párt és a szovjet állam nemzetiségi politikájában mindig abból a lenini tételből indult és indul ki, hogy a szocializmus az összes nemzetek és nemzetiségek gazdaságának és kultúrájának minden irányú fejlődését biztosítja és emellett nem semmisíti meg a nemzeti különbségeket és sajátosságokat. A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa jóváhagyta az elmúlt években az SZKP Központi Bizottsága által elfogadott azokat a rendszabályokat, amelyek a gazdasági és kulturális építésben kiszélesítették a köztársasági szervek jogait és az alkotó helyi kezdeményezések még erőteljesebb kifejlesztése, valamint a szövetséges köztársaságok további erősítése és az SZSZKKSZ népei barátságának további szilárdítása céljából a köztársasági szervek jogainak további szélesítését javasolta. Az SZKP XX. kongresszusát követően a rendszabályok egész sorát vezették be, amelyeknek eredményeképpen a gazdasági és kulturális építésben jelentősen kiszélesedtek a szövetséges köztársaságok jogai. Ezzel együtt hatáskörükbe utalták a szövetséges köztársaságok bírói szervezetére vonatkozó törvényhozást, a büntető, polgári és eljárási kódexek elfogadását, az oblaszti, kraji államigazgatási területi beosztás kérdéseiben való döntést.

A szövetséges köztársaságok jogainak kiszélesedése és a gazdasági és kulturális építésben játszott szerepük megnövekedése különösen világosan jut kifejezésre az ipar és építőipar igazgatási szervezetének további tökéletesítéséről szóló törvényben, mely megállapította, hogy a népgazdaság e jelentős ágainak igazgatását a területi elv szerint és a szövetséges köztársaságok legfelsőbb szovjetjei által alakított gazdasági-igazgatási körzetek alapján kell ellátni. A gazdasági-igazgatási körzetek népgazdasági tanácsait, amelyek alapvető szervezeti formái az ipari és építőipari igazgatásnak, a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai alakítják meg és egész tevékenységükben közvetlenül azoknak vannak alárendelve.¹⁷

Az elmondottak megengedik annak a következtetésnek a levonását, hogy az államigazgatási kódexnek köztársaságinak kell lennie. Ugyanakkor ez semmilyen mértékben nem zárja ki, hanem feltételezi az SZSZKKSZ egészének viszonylatában a szovjet államigazgatás alapvető elveinek egységét. Ennek az egységnek — a mi véleményünk szerint — főként és elsősorban speciális össz-szövetségi aktusban, és pedig „az SZSZKKSZ államigazgatási törvényhozásának alapelvei”-ben kell kifejezést és megerősítést kapnia. Ez az aktus az SZSZKKSZ alkotmányát követően speciális jogi bázisa lenne a szövetséges köztársaságok államigazgatási kódexeknek.

A kodifikációs munka terjedelmét illető — második — kérdés a szovjet államigazgatási jog

¹⁶ V. I. Lenin Művei, Szikra, Bp. 1952. 26. köt. 422. old.

¹⁷ L. Határozat a gazdasági igazgatási körzetek népgazdasági szovjetjeiről. A Szovjetunió Rendeletára. 1957. 12. sz. 121. cikk.

¹⁵ Ju. K. Tolsztoj: A polgári törvényhozás kodifikációjának elméleti alapjairól. „Jogtudomány” 1957. 1. sz. 44. old.

összes normáinak nagy terjedelmével kapcsolatos. Fel kell-e ölelnie és felölelheti-e az államigazgatási kódex az államigazgatási jog összes normáit. Úgy hisszük, hogy ez nem lehetséges, de nem is szükséges.

Nem lehetséges és nem is szükséges egy dokumentumban összefoglalni az államigazgatási jog szabályait, a szovjet állam oly különböző országos és helyi szervei sokaságának rendelkezéseit, amelyek szerfelett eltérő konkrét jelentőséggel bírnak és az állami tevékenység viszonylatában is teljesen eltérő a hatókörük (a falusi szovjet területtől az SZSZKKSZ területéig).

Csak az államigazgatási jog normáinak alapvető formáit lehet és szükséges kodifikálni. Ennek érdekében az államigazgatási jognak azokat a hatályos normáit kell kodifikálni, amelyeket az SZSZKKSZ és a szövetséges köztársaságok államhatalmi szervei állapítottak meg, nevezetesen: a legfelsőbb szovjetek, a legfelsőbb szovjetek elnökségei, a minisztertanácsok, valamint az 1936-os alkotmányig azoknak megfelelő jogi helyzetű és tevékenységet ellátó szovjet kongresszusok, a KVB-ok, KVB-ok elnökségei és a népbiztosok tanácsai. Azokat a normákat, amelyeket az államigazgatás ágazati központi szervei állapítottak meg (állami bizottságok, minisztériumok, főigazgatóságok stb.) szabály szerint nem kell felvenni a kodifikáció keretei közé, mivel ezeknek nincs meghatározó jelentőségük az igazgatás számára. Kivételek lehetnek egyes általuk megállapított különösen fontos normák. A kodifikáció keretei közül ki kell hagyni az államigazgatási jog olyan normáit is, amelyeket az autonóm köztársaságok, krajok, oblasztok, autonóm oblasztok, körzetek, járások, városok, falvak és települések államhatalmi szervei állapítottak meg.

Magától értődik, hogy „Az SZSZKKSZ államigazgatási törvényhozásának alapelvei” megerősítése, valamint a szövetséges köztársaságok államigazgatási kódexeinek megerősítése után az államigazgatási jognak ezeket az összes normáit felül kell vizsgálni és összhangba kell hozni az „alapelvekkel” és a megfelelő szövetséges köztársaságok államigazgatási kódexeivel. Mint ismeretes, az államigazgatási szervek, a vállalatok, az intézmények tevékenységét a róluk szóló Szabályzatok és Határozatok szabályozzák. Az államigazgatási jog kodifikációja nem küszöbölheti ki azoknak a szabályzatoknak és alapszabályoknak a szükségességét, amelyek meghatározott konkrét igazgatási szervek, vállalatok vagy intézmények feladatait, kötelezettségeit, jogait és struktúráját rögzítik. Ami azokat a típusszabályzatokat és típusalapszabályokat illeti, amelyek az azonos államigazgatási szervek, vállalatok, intézmények sokaságának jogi helyzetét szabályozzák, ezeket a szövetséges köztársaságok államigazgatási kódexébe lehet foglalni. Ez a lehetőség általános jellegükből következik, abból, hogy ezek az államigazgatási jog anyai sokaságának jogi helyzetét határozzák meg. Például szolgálhat ehhez „A gazdasági igazgatási körzetek népgazdasági tanácsáról szóló szabályzat”.

Nagyon bonyolult az a kérdés, hogy a kodifikáció mennyiben ölelje fel az államigazgatási jognak azokat a normáit, amelyeket a több ágazatra kiterjedő kódexek — a tengeri kereskedelmi hajózás kódexe, az SZSZKKSZ légi kódexe és mások — tartalmaznak. Nem szabad lebecsülni ezeknek a kódexeknek gyakorlati jelentőségét és helytelen lenne azokat szétdarabolni a szovjet jog ágazatai szerint. Ezeknek a kódexeknek államigazgatási jogi normáit, különleges speciális rendelkezésekre és hatályuk speciális szférájára tekintettel mellőzni kell az államigazgatási jog általános kodifikációjánál. Azokat az alapszabályokat és szervezeti szabályzatokat, amelyek főként, vagy csak államigazgatási jogi normákat tartalmaznak, a kodifikációnak fel kell ölelnie.

A harmadik kérdés — az államigazgatási jog anyagi és eljárási normáinak viszonya — a jogi normák e két kategóriája közötti különbséggel kapcsolatban merül fel. Ez a viszony alapjaiban azonos a szovjet jog más ágai (polgári, büntető stb.) eljárási és anyagi normáinak viszonyával. A szovjet államigazgatási jog szocialista tartalmának megfelel a szovjet államigazgatási eljárás szocialista formája. Az utóbbi valóban demokratikus és biztosítja az államigazgatási jog normáinak a kommunista építés érdekeivel összhangban álló gyakorlati realizálását. A szovjet államigazgatási eljárást úgy lehet meghatározni, mint a szovjet államigazgatási szervek végrehajtó-rendekező tevékenységének megvalósításának rendjét; a szovjet államigazgatási eljárási jogot pedig mint olyan normák összességét, melyek a tevékenységnek ebbe a szférájába tartozó társadalmi eljárási viszonyokat szabályozzák.¹⁸

Az államigazgatási jog anyagi és eljárási normái között fennálló különbségből az a következmény folyik, hogy célszerű azok megosztott kodifikálása, azaz külön államigazgatási anyagi jogi kódexek és államigazgatási eljárási jogi kódexek létrehozása.

M. D. Sargorodszkij és O. Sz. Joffe az eljárási jogot egészeben mint a szovjet jog olyan egységes ágát vizsgálják, amely a büntető, polgári és államigazgatási jogi normák szankcióinak alkalmazásával kapcsolatos társadalmi viszonyokat szabályozza.¹⁹ Ezzel nem lehet egyetérteni. A büntető-eljárás nem áll csupán szankciók alkalmazásában (pl. a vádlott felmentésével kapcsolatos ügyekben). A polgári és az államigazgatási eljárási jog normái nemcsak és főként nem szankciók alkalmazásával kapcsolatos viszonyokat szabályoznak. A polgári jogi per gyakran nem szankciók alkalmazásával, hanem a felperes törvényes követelésének kielégítésével fejeződik be (pl. a lakáshoz való joggal kapcsolatos perek, a hagyatéki perek, a gyermekekkel kapcsolatos perek stb.).

¹⁸ L. Sz. Sz. Sztugyenyikin: Az államigazgatás szocialista rendszere és a szovjet államigazgatási jog tárgyának kérdése. (A szovjet államigazgatási jog kérdései. Szovjetunió Tudományos Akadémiája. Moszkva — Leningrád, 1949. 44. old.)

¹⁹ L. SzGP. 1957. 6. sz. 109. old.

Annál kevésbé helyes a szankciók alkalmazásának körével lehatárolni az államigazgatási eljárást. Ebben az igazgatási és fegyelmi vétségéért való szankciók alkalmazása viszonylagosan nem nagy helyet foglal el. Az államigazgatási eljárási normák alapvetően az igazgatás normatív aktusainak és az igazgatás egyedi aktusainak a hatalom végrehajtó-rendelkező szervei általi kiadásának rendjét szabályozzák. Az utóbbiak a hatályos jogi normákkal összhangban döntenek el a gazdasági, kulturális és honvédelmi építés különböző kérdéseit.

Az államigazgatási eljárási viszonyok és az azokat szabályozó jogi normák sajátos eljárási karakterük által különböznek az államigazgatási anyagi viszonyoktól és az azokat szabályozó jogi normáktól. Ezzel együtt különböznek a polgári eljárási és büntető eljárási viszonyoktól és normáktól is.

M. D. Sargorodszkij és O. Sz. Joffe véleménye szerint az eljárási jog szabályozásának specifikus módszere a jogi szankciók alkalmazásának sajátos procedurájában áll. Először, amint arra fentebb rámutattunk — az eljárás nem mindig vezet szankciók alkalmazásához. Másodsor, a különböző állami szervek tevékenységében a szankciók alkalmazásának rendje olyan igen lényeges különbségeket mutat, amelyek nem engedik meg az összes eljárási normáknak a jog egy ágába való egyesítését. Magától értetődik, hogy a szovjet állami szervek tevékenységének eljárása a demokratizmus általános szocialista elveire épül. Ezzel együtt az államigazgatási eljárásnak, a polgári eljárásnak, a büntető eljárásnak van néhány speciális elve és igen sok olyan konkrét különös jellegzetessége, amelyeknek az elméletben való figyelmen kívül hagyása az eljárási gyakorlattól való elszakadáshoz, a gyakorlatban való figyelmen kívül hagyása pedig a törvényesség megsértéséhez vezetne.

Igy nincs egységes eljárási jogágazat. Nem lehet sem egységes eljárási kódexet, sem egységes eljárási jogtudományt létrehozni. Az államigazgatási eljárási normákat sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem szabad összekeverni sem a polgári eljárási, sem a büntető eljárási szabályokkal. Úgy kell szemlélni, mint az államigazgatási jog normáinak specifikus részét és önálló köztársasági kódexben kell összefoglalni.

A negyedik kérdés az államigazgatási jog kodifikációjának rendszerével kapcsolatos. Az előzőekben elmondottakból következik, hogy az aktusok három fajának rendszeréről kell beszélni. Ezek: 1) az SZSZKSZ államigazgatási törvényhozásának alapelvei; 2) a szövetséges köztársaságok államigazgatási kódexei és 3) a szövetséges köztársaságok államigazgatási eljárási kódexei. „Az SZSZKSZ államigazgatási törvényhozása alapelvei” rendszerének alapjaiban a szovjet államigazgatási törvényhozás kialakult rendszerén és a szovjet államigazgatási jogtudomány annak megfelelő rendszerén kell alapulnia. Ebből kiindulva az „Alapelvek” következő rendszerét javasolhatjuk:

I. Általános rész.

1. A szovjet államigazgatás elveit rögzítő általános rendelkezések és szabályok.
2. Azok a szabályok, amelyek az SZSZKSZ polgárainak legfontosabb jogait és kötelességeit határozzák meg a szovjet államigazgatás szférájában.
3. Azok a normák, amelyek az államhatalom végrehajtó-rendelkező szervei szervezetének és tevékenységének általános kérdéseit szabályozzák, különösen azok tevékenységét az államigazgatási aktusok kiadásával, valamint a meggyőzés és az államigazgatási kényszer rendszabályainak alkalmazásával kapcsolatban.
4. Az állami és társadalmi intézmények, vállalatok igazgatása szervezetének és igazgatási tevékenységének általános kérdéseit szabályozó normák.
5. Az államigazgatási apparátusban való szolgálat általános kérdéseit szabályozó normák.
6. A szovjet államigazgatás szférájában a társadalmi szervezetek (önkéntes társulások és mások) megalakításának és tevékenységének általános kérdéseit szabályozó normák.
7. A szovjet államigazgatásban a szocialista törvényesség érvényesülését biztosító normák.

II. Különös rész.

1. A népgazdaság igazgatását szabályozó normák.
2. A szociális-kulturális építés igazgatását szabályozó normák.
3. Az adminisztratív-politikai igazgatást szabályozó normák.

Az „Alapelvek” különös részének minden fejezetében célszerű elkülöníteni azokat a normákat, amelyek az egész fejezetre vonatkoznak és azokat, amelyek az igazgatás egyes ágaihoz tartoznak. Fő vonásokban ez a rendszer elfogadható a szövetséges köztársaságok államigazgatási kódexei számára is, amelyek szükségszerűen különböznek az „Alapelvek”-től először is abban, hogy tükrözik minden szövetséges köztársaság szovjet államigazgatásának sajátosságait, másodsorban abban, hogy részletesen szabályozzák az igazgatási társadalmi viszonyokat. A szövetséges köztársaságok államigazgatási eljárási kódexének rendszere szükségszerűen eltér ettől.

Azzal kapcsolatosan, hogy az államigazgatási eljárás kérdései a mi jogtudományunkban nincsenek kidolgozva, ezek a kérdések az államigazgatási szakemberek külön figyelmét igénylik. Szoros kapcsolatban a szocialista törvényesség további erősítésével, a szovjet államigazgatási eljárás általánosításának és elemzésének az államigazgatási jogtudomány elsősorban feladatává kell válnia. Emellett szükséges a népi demokratikus országok államigazgatási eljárásjogi kodifikációjával kapcsolatos tapasztalatok tanulmányozása és felhasználása. Ezzel kapcsolatban nagy figyelmet érdemel a Csehszlovák Köztársaság kormányának 1955. március

22-i rendelete „Az államigazgatási ügyekben követhető eljárásról (államigazgatási rendtartás)”²⁰. Amint I. Turecsek professzor megjegyzi: „az államigazgatási rendtartás a szocialista törvényesség igen jelentős eszköze az államigazgatási eljárási jog területén.”²¹ A rendelet által megállapított normák nem terjeszkednek ki „az államigazgatási büntetésekkel kapcsolatos eljárásra” (Rendelet 2. szakasz), mivel a Csehszlovák Köztársaságban hatályban van az az államigazgatási büntető eljárási kódex, amelyet 1950. július 12-én erősítettek meg.²²

²⁰ L. „A csehszlovák jog bulletinje.” 1955. évf. 4. sz. 261—280. old. Ennek a rendeletnek a rendszere a következő: Első cím: Az eljárás elvei. 1. rész: Bevezető rendelkezések (az eljárás célja, a rendelet hatálya). 2. rész: Az eljárás fő szabályai. Második cím: Az eljárás lefolyása. 1. rész: Általános rendelkezések (az eljárás résztvevői, képviselő, hatáskör, illetékesség, elfoglaltság, beadványok, az eljárás költségei, az eljárás lefolyásának és céljának biztosítása, határidők). 2. rész: A határozathozatal alapjának megállapítása (a határozat alapja, iratokba való betekintés, bizonyítás, becsületszóra tett kijelentés). 3. rész: Egyezség. 4. rész: Határozatok (feltételek, a határozathozatal határideje, a határozat kellékei, a határozat közlése). 5. rész: Fellebbezési eljárás (a fellebbezés megengedhetősége, fellebbezési határidő, halasztó hatály, a fellebbezés kellékei, a fellebbezési szerv, fellebbezési eljárás). 6. rész: A határozatnak a fellebbezési eljáráson kívüli felülvizsgálása. 7. rész: Eljárás a legfőbb ügyész óvása tárgyában. Harmadik cím: Végrehajtási eljárás. Negyedik cím: Záró rendelkezések.

²¹ I. Turecsek: Csehszlovák rendelet az államigazgatási eljárásról. („A csehszlovák jog bulletinje”. 1955. 4. sz. 255. old.)

²² L.: A csehszlovák jog bulletinje. 1951. 2. sz. 265—288. old.

és amelyet az 1953. december 22-i törvény módosított, illetve kiegészített.²³

Véleményünk szerint azokat az össz-szövetségi és köztársasági normákat, amelyek az államigazgatási és a fegyelmi felelősséget szabályozzák a szovjet jog alapján, bele lehetne foglalni a szövetséges köztársaságok egységes államigazgatási eljárási kódexébe. Rendszerének kidolgozásánál sok vonatkozásban felhasználhatók a Csehszlovák Köztársaság említett aktusai. Értékes tapasztalatokat nyújthatnak más népi demokratikus országoknak az államigazgatási eljárást szabályozó törvényei is.

A szövetséges köztársasági eljárási kódexek rendszerével kapcsolatos kérdések vitájának előmozdítása érdekében e kódexek tekintetében a következő sémát javasolhatjuk: 1) a szovjet államigazgatási eljárás alapelvei, 2) általános rendelkezések, 3) az ügy kezdeményezése, 4) a döntés előkészítése, 5) a döntés meghozatala, 6) a döntés elleni panasz, 7) a döntés felülvizsgálata, 8) a döntés végrehajtása.

Véleményünk szerint az államigazgatási jogi kodifikáció fent tárgyalt általános kérdéseinek ezek a leginkább célszerű megoldási formái. A kodifikáció ilyen és egyéb más kérdései megvitatást és megoldást igényelnek. Aktualitásukat és állami jelentőségüket a törvényességnek a szovjet államigazgatás területén való további megszilárdítását érintő feladatokkal való közvetlen kapcsolat szabja meg.

G. I. Petrov

²³ Uo. 1954. évf. 2. sz. 200—204. old.

A törvényesség, az igazságosság és a nevelő feladat a polgári eljárásban

„Polgári” ügyekben¹ a szocialista igazságszolgáltatás a polgári eljárás rendjén valósul meg. A polgári eljárás feladatai ilyenformán benne rejlenek az igazságszolgáltatás feladataiban. A szocialista igazságszolgáltatás általános feladatai — amelyeket részletesebben a törvénykezési szervezeti jog tudománya vizsgál — a polgári eljárásnak mint az igazságszolgáltatás egyik útjának a feladataiban konkretizálódnak.

A szocialista magyar igazságszolgáltatás feladataira az Alkotmány 41. §-ának (3) bekezdése és — részletezve, egyben tovább is fejlesztve az alkotmányi tételeket — a bírósági szervezeti törvény 2. §-a mutat rá. A Bsz kimondja, hogy bíróságaink az igazságszolgáltatás gyakorlása során:

„a) védik és biztosítják a népi demokrácia

állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, valamint a társadalmi tulajdont;

b) védik és biztosítják az állampolgárok részére az Alkotmányban biztosított politikai, munkaügyi, lakásügyi és egyéb személyi, valamint vagyoni jogokat és törvényes érdekeket;

c) büntetik a dolgozó nép ellenségeit, a bűncselekmények elkövetőit;

d) a haza és a szocializmus ügye iránti odaadásra, a társadalmi tulajdon iránti gondosságra, az állami és társadalmi kötelezettségek becsületes teljesítésére, a törvények következetes végrehajtására, a munkafegyelem szigorú megtartására, valamint a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására nevelik az állampolgárokat.” (2. §)

E feladatok *tartalmának lényegét* röviden akként lehet *általánosítani*, hogy bíróságaink a *szocialista törvényesség* védelme és érvényre juttatása során az eléjük kerülő ügyek valóságos tényállásának feltárásával és meggyőző, jogszabályainknak és a szocialista jogtudatnak megfelelő ítélezésükkel megvalósítják a *szocialista igazságosságot*, s ez

¹ Processuális szemszögből „polgári”-nak minősülnek — az anyagi polgári jogból eredő ügyeken kívül — mindazok az ügyek, amelyek bírósági elbírálása a polgári eljárás szabályai szerint megy végbe. Ilyenek tehát a bírósági útra tartozó családjogi, munkajogi, termelőszövetkezeti jogi, államjogi, államigazgatási jogi, pénzügyi jogi stb. ügyek is.

által *nevelik* a dolgozókat. E hármask feladat áthatja a bírósági eljárás egész menetét, és összefoglaló megoldást nyer a büntető és polgári eljárás befejező aktusában, az ítéletben, illetőleg annak végrehajtásában.

1. A *szocialista törvényesség* megvalósítása a polgári eljárásban a bíróság elé került polgári ügyre vonatkozó *anyag*i jogszabályok érvényesülését és az *eljárás* törvényes rendjének megtartását jelenti. E vonatkozásban tehát az a feladata a polgári eljárásnak, hogy biztosítsa népi demokráciánk állami berendezésének, társadalmi rendjének, gazdasági rendszerének és a szocialista tulajdonnak, továbbá az állampolgárok személyi és vagyoni jogainak, törvényes érdekeinek, valamint a szocialista szervezetek vagyoni jogainak és törvényes érdekeinek védelmét. Ha e védelem valósággá vált, akkor a polgári eljárásban érvényesült a szocialista törvényesség. A szocialista törvényesség érvényesülése pedig a szocialista jogrend megvalósulását jelenti a polgári eljárás során. A szocialista törvényesség biztosítása ilyenképpen a szocialista jogrend megvalósulását mozdítja elő.

A szocialista törvényesség érvényre juttatása nem csupán igazságszolgáltatási feladat. Feladata ez a bíróság mellett az állam valamennyi szervének, nemkülönben az állam minden polgárának — a bíróság előtti eljárásán kívül is. A bíróságnak azonban — az állami szervek rendszerében elfoglalt helyénél és munkája jellegénél fogva — sajátos feladata a szocialista törvényesség érvényre juttatása. A bíróságnak egyenesen az a hivatása, hogy megszüntesse a *már kialakult* törvényellenes helyzeteket és maga orvosolja a jogsértéseket, vagy a jognak megfelelő helyzet megállapításával elejét vegye a jog megsértésének. Az állam egyéb szervei is kötelesek biztosítani a törvényességet. Ezek azonban (pl. az államigazgatás szervei) rendszerint valamely *még megoldandó* feladat (pl. a közlekedés fejlesztése) végrehajtásához keresik a legmegfelelőbb eszközöket — a törvényesség keretein belül. A szocialista ügyészség szintén a törvényesség biztosításának sajátos szerve. Az ügyészségi munka a törvénysértések megelőzésére és a már bekövetkezett törvénysértések kiküszöbölésére irányul ugyan, de az ügyész a törvénysértéseket — azoknak az eseteknek a kivételével, amelyekben utasítási joga van (mint pl. a nyomozás törvényessége feletti felügyelet során) — *nem maga orvosolja*, hanem a rendelkezésre álló jogi eszközök (fellebbezési óvás, törvényességi óvás, általános felügyeleti óvás, javaslat stb.) útján kieszközli a törvénysértés megszüntetését az erre hatáskörrel bíró szervnél.

Ebből mindenekelőtt az következik, hogy a bíróság köteles egyfelől maga következetesen és maradéktalanul alkalmazni a megfelelő anyagi-jogi és eljárási törvényeket stb., másfelől gondoskodni arról, hogy az eljárás egyéb résztvevőinek magatartása is megfeleljen a jogszabályoknak.

A polgári eljárás azonban nem csupán a bíróság eljárási cselekményeiből áll. Az eljárásban részvételre jogosult más személyek cselekményeivel

együtt alakul ki az az eljárási tevékenységláncolat, amelynek során létrejönnek és fejlődnek a bíróság és a többi résztvevő közötti eljárási jogviszonyok. E jogviszonyok tartalmának egyik eleme éppen a megfelelő anyagi és eljárási jogszabályok megtartására irányuló kötelezettség, illetőleg a megtartatásukra irányuló jog. Ehhez képest a jogszabályok érvényre juttatása nem csupán a *bíróságnak* joga és kötelessége, hanem — az eljárás során betöltött szerepüknek megfelelően — az eljárásban résztvevő *egyéb személyeknek* is.

Az eljárásnak — a bíróság pervezetési és az ügy eldöntésére irányuló joga mellett — ez az *együttműködést* mutató vonása a törvényesség megtartásával kapcsolatos jogok és kötelezettségek bizonyos fokú kölcsönösségét eredményezi. Nemcsak a bíróság köteles megtartani a jogszabályokat és jogosult, egyben köteles a rendelkezésre álló eszközök útján biztosítani megtartásukat az eljárás többi résztvevője részéről, hanem ez utóbbiak is kötelesek a jogszabályoknak megfelelő magatartást tanúsítani és jogosultak, sőt bizonyos esetekben kötelesek is jogi eszközökhöz folyamodni annak érdekében, hogy a bíróság érvényre juttassa a szocialista törvényességet.

Az eljárásban résztvevő személyek részére a törvényesség megvalósításával kapcsolatos jogkört többek között a *jogorvoslati jogosultság* biztosítja a polgári eljárásban is. A felek fellebbezése és az ügyész fellebbezési óvása rendszerint éppen arra irányul, hogy a másodfokú bíróság kiküszöbölje az elsőfokú határozatban fellelhető anyagi vagy eljárási jogszabálysértést. A törvény (a Bsz 14. §-ának (3) bekezdése) ezt akként fejezi ki, hogy „az óvások és fellebbezések következtében az elbírálásukra hivatott bíróság a rendelkezésre álló anyag alapján felülvizsgálja a megtámadott határozat *törvényességét* és megalapozottságát”. A jogszabály tehát egyenesen a törvényesség érvényre juttatása eszközének minősíti a jogorvoslatokat: a másodfokú bíróság mindenekelőtt anyagi és eljárási jogszabálysértés után kutat. (Émellett figyelemmel kell lenni arra, hogy a megtámadott határozat „megalapozottságának” vizsgálata, vagyis annak ellenőrzése, hogy az ítélet megfelelően alá van-e támasztva bíróságilag megállapított tényekkel, rendszerint szintén a törvényesség — leggyakrabban: a bizonyításra vonatkozó szabályok — megtartásának vizsgálatával egyértelmű.)

Alapjában véve a törvényesség megvalósítását célozza a perújítás is.

A törvényesség megtartása feletti őrködésben álló általános feladatánál fogva különleges, kiemelkedő szerepet játszik az *ügyész* a szocialista polgári eljárásban is. A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel a maga egészében a törvényesség érvényre juttatását szolgálja. Amikor az ügyész az állam, az állami, gazdasági és társadalmi szervezet vagy a polgár jogainak védelme céljából polgári eljárást indít, vagy annak bármely szakában fellép, mindig a szocialista törvényesség őrként szerepel, és tevékenységének *formáját* (pl. önálló perindítás vagy a polgári perben való fellépés), valamint *tartalmát* mindenkor a törvényesség érvényrejut-

tatásának követelménye szabja meg. Ez jellemzi az ügyész polgári eljárásbeli részvételét, tekintet nélkül arra, hogy az ügyészi közreműködést az egész nép, illetőleg az azt képviselő szocialista állam (állami, gazdasági stb. szervek) vagy a dolgozók kisebb közösségei (pl. szövetkezetek vagy egyéb társadalmi szervezet) jogainak, vagy a polgárok egyéni jogainak a védelme teszi szükségessé. (Pp 2/A. § (1) bek.)

Éppen ez a magyarázata annak, hogy a II. Ppn módosította a Pp-nek az ügyész polgári perbeli jogaira vonatkozó rendelkezéseit. A Pp 1952. évi eredeti szövege kifogásolható módon rendelkezett a polgári perbeli ügyészi részvétel tartalmáról, formájáról egyaránt: mindkettőt a per útján védelemben részesülő *érdekhez* és nem a *törvényességhez* kapcsolta. A Pp eredeti szövege szerint a polgári perbeli ügyészi közreműködés tartalma: az állam és az egyes dolgozók érdekeinek védelme, — formája pedig: az önálló perindítás vagy a más által indított perben való fellépés valamelyik fél érdekében. Az 1954. évi Ppn lényegileg fenntartotta ezt az érdekelméleti felfogást, mindamelllett azzal a kiegészítéssel, hogy részletesen szabályozta az ügyész polgári eljárásbeli jogait, és rendelkezett arról az esetről is, ha az ügyész nem lépett fel kifejezetten egyik fél érdekében sem. Az 1957. évi II. Ppn végül is elejtette ezt az indokolatlan kettőséget (a fél érdekében és az enélkül történő ügyészi fellépés), és kifejezetten is arra a helyes elvi alapra helyezkedett, hogy az ügyész perbeli fellépése sohasem az egyik vagy a másik fél, hanem mindig a szocialista törvényesség érdekét szolgálja (vö. az 1957. évi VIII. tv. 2. §-ának indokolásával). Ez az elvi tétel természetesen nem áll ellentétben azzal a gyakorlati ténnyel, hogy a szocialista törvényesség a polgári perben rendszerint valamelyik perbeli fél törvényes jogainak a védelmén keresztül realizálódik.

A törvényesség megvalósításának sajátos biztosítéka a szocialista igazságszolgáltatásban a *törvényességi óvás*. Törvényességi óvást éppen a törvényesség legfőbb óra, a Magyar Népköztársaság *legfőbb ügyésze*, valamint az összes bíróságok bírói működése és ítéltelése felett elvi irányítást gyakorló legfőbb bírói szervnek, a Magyar Népköztársaság *Legfelsőbb Bíróságának elnöke* nyújthat be bármely polgári és büntető ügyben hozott *jogerős* határozat ellen, ha a határozat törvényt sértő vagy megalapozatlan (Bsz 14. § (2) bek., Pp 270. § (1) bek.). A törvényességi óvás tehát azt célozza, hogy a szocialista törvényesség még jogerős bírói határozattal szemben is helyreállítható legyen.

A felsorolt jogintézményekkel természetesen nem merül ki a szocialista törvényesség biztosítékainak köre. A polgári eljárás *egész rendszere* a szocialista törvényesség megvalósítását szolgálja.

Hangsúlyozni kell, hogy nem csupán az *anyag jogi* szabályok megtartása és a polgári per lebonyolításának törvényes módja szolgálja a szocialista törvényesség érvényesülését, hanem erre irányul a *végrehajtás* folyamata is, amely nélkül — az ítéletnek megfelelő magatartás elmaradása esetén —

csonka lenne az eljárás. Ennélfogva gyakran éppen a végrehajtás segíti végső diadalra a szocialista törvényességet, valósítja meg a szocialista jogrendet. Egyebek között ezzel függ össze az a törvényi rendelkezés, amely kimondja, hogy a bírósági végrehajtónak a bírósági határozatok végrehajtásával kapcsolatos hatásköre keretein belül tett intézkedései az állam valamennyi szervére és minden polgárára egyaránt kötelezők (Bsz 61. § (3) bek.). E szabály a szocialista törvényesség megtartásának követelményét voltaképpen kiterjeszti a bírósági végrehajtó törvényes és kötelességszerű intézkedéseire, illetőleg ezeket is a szocialista törvényesség védelme alá vonja. Helyesen mutat rá a Bsz indokolása, hogy ez a rendelkezés „növeli a bírósági határozatok tekintélyét és szolgálja a törvényesség maradéktalan érvényesülését”.

2. A szocialista törvényesség érvényre juttatásának feladatához szervesen kapcsolódik a *szocialista igazságosság* megvalósításának a feladata. A szocialista igazságosság csak a szocialista törvényesség talaján valósulhat meg.

Az igazságosság történelmi kategória, amelynek egyik fő meghatározó tényezője mindenkor az uralkodó osztály jogtudata. A burzsoá tudomány a tőkés osztály igazságossági elképzelését „örök igazságosság”-ként állítja be. Ez azonban valójában nem egyéb, mint a magántulajdon rendszerét és a bérmunkás munkakerejének megvásárlását biztosító „szerződési szabadság”-nak, vagyis a tőkés kizsákmányolásnak az eszményítése.² Ez az eszmei alapja a burzsoá osztálybírakodásnak.

A szocialista állam igazságszolgáltatását új igazságossági elképzelés, a tőkés kizsákmányolás igazságtalanságáról alkotott felfogás, és a munka szerepének és jelentőségének új értékelése, a proletáriátus nézete az igazságosságról, a szocialista igazságosság irányítja. A szocialista igazságosság a szocializmus elvén alapszik: „Mindenki képességei szerint, mindenkinek munkája szerint.” Alkotmányunk is leszögezi, hogy hazánk ennek az elvnek a megvalósítására törekszik (9. § (4) bek.). A szocialista igazságosság eszméjének középpontjában a munka új felfogása áll: „A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka.” (Alkotmány 9. § (1) bek.) Ez az igazságosság a *szocialista jogtudatnak megfelelően* a dolgozók igazságossági elképzelését juttatja érvényre a bírakodás területén is.³

Ez a gondolat fejeződik ki a Legfelsőbb Bíróság III. sz. polgári elvi döntésében, amely elutasítja az ún. *eszmei* (nemvagyoni) kár megtérítésére való kötelezés gondolatát, de a valamely okból pontosan ki nem számítható összegű vagyoni károsodás megtérítése érdekében — a teljes kártalanítás elve alapján — *általános kártérítés* megállapítását teszi lehetővé. Ennek az elvi döntésnek az

² L. Engels: A lakáskérdéshez (Marx—Engels: Válogatott művek, I. köt. Szikra, 1949. 606. old.).

³ L. Névai: Az igazságszolgáltatás alapelvei Alkotmányunkban. Jogtudományi Közlemény 1950. évi 7—8. sz. 219., 221. és 224. old.

indokolása éles bírálatban részesíti a nemvagyoni kár megtérítésére vonatkozó burzsoá magyar jogi szabályozást, amelyről megállapítja, hogy „nem volt őszinte, sem igazságos”. Az elvi döntés éppen a baleset folytán beálló munkaképességcsökkenéssel kapcsolatos keresetvesztés és kiadások példájával támasztja alá az általános kártérítés megállapításának szükségességét és lehetőségét „abból a célból, hogy a károsult vagyoni kára teljes egészében megtérüljön, és így a *szocialista igazságosság* maradéktalanul érvényesüljön”.⁴

A felszabadulás előtti magyar jog egy másik visszassága tette időszerűvé a Legfelsőbb Bíróság IV. sz. polgári elvi döntésének meghozatalát. Ez az elvi döntés megállapítja, hogy az *özvegyi jog* régi szabályozása „nem felel meg a szocializmust építő népi demokrácia társadalmának, a dolgozó nép *igazságérzetének*”. Ehhez képest a Legfelsőbb Bíróság addig is, amíg a törvényi rendezés megtörténik, „a fejlődés mai szakasza” és „a férfi és nő teljes egyenjogúsága” szellemében újonnan szabályozta a túlélő házastársnak az elhunyt házastárs hagyatékán fennálló haszonélvezeti jogát.⁵

A szocializmus igazságossági elképzelését juttatja érvényre a Legfelsőbb Bíróság 1950. évi 9. számú elvi megállapítása, amely — egy havi 10 %-os kamatkikötést tartalmazó szerződés kapcsán — kimondja, hogy — ajándékozási szándék esetétől eltekintve — *uzsorás szerződésnek* minősül a magánfelek között létrejött minden olyan szerződés, amelyben a fél maga vagy harmadik személy javára ingyenes vagy feltűnően aránytalan előnyt köt ki vagy szerez.⁶

A szocialista igazságosság tartalmát alapvetően befolyásolja a *kommunista erkölcs* is. Bíróságainknak — egyebek között — családjogi ügyekben követett gyakorlata megfelelően illusztrálja e tételt.

Ebben a körben egy mellékkérdés (a fellebbezési költség viselése) tekintetében is helyes gyakorlatot kezdeményezett a Legfelsőbb Bíróság, midőn szembehelyezkedett az eljárás költség megállapításának formalisztikus rendszerével. Az adott házassági bontóperben az alperes eredménytelenül fellebbezett. Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság nem őt, hanem a pernyertes felperest kötelezte a fellebbezési költség megfizetésére, mert úgy látta, hogy „a házasság felbomlásáért felelőssé nem tehető” és fellebbezésével is csak a házassághoz való ragaszkodását kifejezésre juttató alperesnek a fellebbezési költségekben való marasztalása ellenkeznék a szocialista igazságérzettel.⁷

A bíróságnak polgári ügyben hozott ítélete akkor felel meg a szocialista igazságosság követelményének és akkor meggyőző hatású, ha a bíróság a felek viszonyát az ügy szempontjából jelentős valamennyi oldaláról megvilágítja, vagyis feltárja a *valóságos tényállást* osztályhátterével és

minden egyéb fontos jellemző körülményével együtt (azaz megállapítja az előtte levő ügyben az *objektív igazságot*), és érvényre juttatja a szocialista törvényességet. A szocialista igazságosság akkor valósul meg, ha a bíróság az ügy valóságos tényállásának kiderítése talaján alkalmazza a *proletáriátus államának jogszabályait, és belső meggyőződése alapján a dolgozó nép szocialista jogtudatával egybehangzó, meggyőző hatású ítéletet hoz.*

Azt a körülményt, hogy egyebek közt az ügyek osztályhátterének kiderítése is fontos feltétele a szocialista jogtudaton alapuló és a szocialista igazságosságot megvalósító ítélkezésnek, nyomtatékosan emeli ki a Legfelsőbb Bíróság Polgári kollégiumának több állásfoglalása. A 214. sz. állásfoglalás pl. rámutat arra, hogy a felek osztályhelyzetének tisztázása nélkül nem lehet megállapítani azokat a társadalmi és gazdasági összefüggéseket sem, amelyek a perben érvényesített igény hátterének feltárásához vezetnek. A Legfelsőbb Bíróság hangsúlyozza, hogy az osztályhelyzet vizsgálatának többek között jelentősége van a költségmentesség megadásánál (Pp 84—88. §), a tényállás megállapításánál, az alkalmazandó anyagi jogszabálynál (kulák — dolgozó paraszt haszonbérigénye), a vétkességi körülmények értékelésénél (közreható hiba — kármegosztás), a gyermek elhelyezésénél és tartásánál, a fegyelmi határozatok hatályon kívül helyezésére, továbbá a leltárhiany vagy a munkáltatónak okozott kár megtérítésére (mérséklésére) irányuló perekben, a teljesítés módjának, határidejének és az esetleges részletfizetési kedvezménynek a megállapításánál (Pp 217. §), a perújítási kérelmek és a végrehajtás során, valamint a törvényességi óvás emelése iránt beadott panaszok elbírálásánál.⁸

A szocialista igazságosság elemei közül külön megvilágítást igényel az objektív igazság (az irodalomban és egyes törvényekben előforduló elnevezéssel: „anyagi igazság”) kérdése is. Az anyagi igazság körül hosszas viták folytak a jogtudományban.⁹

A burzsoá jogtudomány „anyagi igazság” problémája eredetileg a filozófiai idealizmus agnoszticizmusából fakadt. A múlt század burzsoá, főként német processzualistáiba elsőként a kanti kritizmus csepegtetett kételyt aziránt, vajon képes-e a bíró felderíteni a valóságos tényállást. E kételyek az újkantiánus filozófia és az idealizmus egyéb irányzatai nyomán még fokozódtak; a perjogászok némelyike — szkeptikusan és bátortalanul ugyan — még hangoztatta olykor az anyagi igazság megállapításának követelményét, a burzsoá eljárástudomány más képviselői azonban (különösen polgári perjogászok) még azt is tagadták, hogy a pernek célja lenne az anyagi igazság kiderítése. A probléma magva abban a dilemmában rejlik, amely elé a burzsoá polgári

⁴ Bírósági Határozatok 1953. évi 3. sz. 82—83. old.

⁵ Uo. 1954. évi 1. sz. 16—18. old.

⁶ A Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsának határozatai I. köt. Budapest, 1951. 128—132. old.

⁷ Legfelsőbb Bírósági Pf. IV. 22 492/1953. sz. határozat. Bírósági Határozatok 1954. évi 1. sz. 31. old.

⁸ L. Bírósági Határozatok 1956. évi 2. sz. 61. old. Vö. még a 215—217. sz. állásfoglalásokkal (uo. 61—62. old.).

⁹ L. Névai: A szovjet polgári eljárás alapkérdései. A Szovjet polgári eljárás (Budapest, 1952.) c. kötetben, 5—9. old.

perjog állítja a bírót, midőn lényegileg a felek által összehordott anyagra, tényekre, bizonyítékokra szorítja, és ezáltal esetleg a valóságos tényállással ellentétes ítélet hozatalára kényszeríti. Az ilyen ítélet csupán formailag lehet összhangban a valósággal, tehát csak az ún. „alaki” igazságot tartalmazhatja.

Az imperializmus korszakában ismét felbukkan a burzsoá jogban az anyagi igazság kérdése, és tartalma eltolódik az „igazságosság” abszolútizált eszménye felé. A monopolkapitalisták államának antidemokratizmusa egyre nyilvánvalóbbá válik a dolgozó tömegek előtt. A tőkésosztály ezért újabb kísérleteket tesz a nép félrevezetésére és — egyebek között — saját bírósága tekintélyének helyreállítására is. E szálnalmas próbálkozás egyik eszközévé válik az anyagi igazság új burzsoá elmélete: a felfelé ívelő kapitalizmus korának jel-szavait megtoldják egyes szociális-klerikális szólamokkal, jobban igyekeznek leplezni a tőkés bíraskodás osztályjellegét, és az anyagi igazság „újszerű” felfogásában a burzsoázia igazságát ismét időtlen igazságnak, az egész társadalom érdekeit szolgáló igazságnak, „örök igazságnak” állítják be. Jól ismert szerepet töltött be e téren az újjáéledt természetjogi irányzat is.¹⁰

Egyike ez a jelenség a burzsoá jogtudomány egyre szélesebb körben jelentkező önellentmondásainak, amelyek jóformán megoldhatatlan feladat elé állítják. A filozófiai szubjektív idealizmusnak szükségképpen következménye az objektív valóság létének vagy megismerhetőségének tagadása. Ennek a tagadásnak a talaján kell a burzsoá bíróságnak „igazságos” ítéletet hoznia: a posztulátum nyilvánvaló ellentmondásban áll saját előfeltevésével. Kievíckelni ebből a helyzetből úgy próbál a burzsoá jogtudomány, hogy a ténymegállapítás vonalán engedelményeket tesz, és az elvont igazságosság ködfelhőjébe burkolja a kapitalista bíraskodást.

Az objektív igazság („anyagi igazság”) kérdése felvetődött a szocialista jogtudományban is a bírósági ítélkezés problémáinak vizsgálata kapcsán.¹¹ A terminológiai és tartalmi természetű széleskörű viták után kialakult az az egyedül helyes marxista álláspont, hogy a bíróság mind a büntető, mind a polgári ügyekben csak az objektív igazság megállapítása alapján hozhat helyes ítéletet. Mindamellettt egy ideig voltak elnevezésbeli és értelmi ingadozások az irodalomban. Nálunk a bírósági gyakorlat is mutat példákat az „anyagi igazság” téves értelmezésére, az „objektív igazság” és az „igazságosság” összekeverésére. A Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának törvényességi perorvoslat folytán 1952-ben hozott egyik határozata pl.

¹⁰ Vö. V. A. Tumanov: Mi rejlik a természetjog „újjáéledése” mögött a mai burzsoá jogtudományban. Cikkgyűjtemény a külföldi jogirodalom köréből. 1955. évi 2. sz. 81—82. old.

¹¹ Vö. egyebek között A. A. Pionkovszkij: A szocialista törvényesség erősítése és a szovjet jog elméletének néhány kérdése. Voproszki filozofii 1955. évi 1. sz. 23. old. és M. Sz. Sztrogovics: Az anyagi igazság és a bírósági bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban. Moszkva, 1955.

kimondja, hogy „a bíróság az egyezséget abból a szempontból is köteles megvizsgálni, hogy az egyik fél sérelmével nem szolgál-e a másik fél indokolatlan előnyére, nem sérti-e a felek vagy egyikük méltányos érdekét és általában az anyagi igazságot”.¹² Világos, hogy itt nem az objektív igazságról (a valóságnak megfelelő tényállásról) van szó, hanem valaminő „igazságosságról”, méltányosságról. — Visszatér ez a felfogás még az 1953. évi Legfelsőbb Bírósági határozatokban is.¹³

Általánosságban azonban meg lehet állapítani, hogy a Szovjetunióban lefolyt viták és a mi jogirodalmunk tanulságai alapján nálunk is megszilárdulóban van az objektív igazság ítélkezésbeli szerepének helyes felfogása.

A szocialista polgári eljárásjog kötelességévé teszi a bíróságnak, hogy aktív kezdeményező tevékenységet fejtson ki a felek valódi jogai és egymáshoz való viszonya, az objektív igazság kiderítése érdekében. A Pp egész rendszerét áthatja az objektív igazság¹⁴ kiderítésének feladata, sőt mindkét Ppn egynemely reformrendeletkezésének — a törvények indokolásából is kitűnően — éppen az volt a célzata, hogy tökéletesebben mozdítsa elő az objektív igazság megállapítását.

Már a Pp 1. §-a kiemeli, hogy a polgári jogvitákat a bíróságnak az igazság alapján kell eldöntenie. A 3—6. §-ok összefoglaló címe („Az igazság érvényesülésének biztosítása”) fontos eljárási alapelveket és módszereket (a bíróság kitanítási kötelessége, a rendelkezési és tárgyalási elv, alaposág, gyorsaság, a jóhiszemű eljárás elve, a szabad bizonyítás rendszere) az objektív igazság feltárásának biztosítékaiként állít be. A Pp 3. §-ának (1) bekezdése ezen túlmenően az igazság kiderítését a bíróság feladatává teszi, és az 5. § (1) bekezdése a jóhiszemű eljárás elvét külön is kapcsolatba hozza az igazság megállapításával. A Pp-nek és novelláinak indokolásai többször is rámutatnak az objektív igazság kiderítésének fontosságára.

Az igazság kiderítésének előmozdítását szolgálja a II. Ppn-nek az a módosító szabálya is, amely a Pp 6. §-a (2) bekezdésének eredeti szövegében a szabad bizonyítási rendszer korlátaiként felsorolt mozzanatok közül kihagyja az utalást azokra a jogszabályokra, amelyeknél fogva valamely körülményt megdönthetetlen vélelem (prae-

¹² 2595/1952. sz. határozat. A Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsának határozatai. III. köt. Budapest, 1953. 68. old. — Figyelemre méltó a határozat folytatása is, amely utal az akkor már kihirdetett, de hatályba még nem lépett Pp 148. §-ának (2) bekezdésére, amely szerint a bíróság csak a jogszabályoknak és a felek méltányos érdekeinek megfelelő egyezséget hagyhatja jóvá. A Pp hivatkozott rendelkezéséhez fűzött indokolás pedig szintén méltányossági, igazságossági tartalommal említi az anyagi igazság kifejezést: „A bíróság ugyanis, amelynek feladata, hogy az anyagi igazság érvényesüléséről gondoskodjék, nem nyújthat segédkezet olyan bírói egyezségkötéshez, amely jogszabályba ütközik vagy valamelyik fél méltányos érdekét sérti.” A hiba tehát ugyanaz, mint a 2595/1952. sz. elvi tanácsi határozatban.

¹³ Vö. pl. a P. törv. 21 406/1953/4. sz. határozattal. Igazságügyi Közlöny 1953. évi 14. sz. 152. old.

¹⁴ A Pp eredeti szövege „anyagi igazság”-nak nevezte. A II. Ppn alapján kibocsátott új Pp-szöveg melléli az „anyagi” jelzőt és egyszerűen „igazság”-ról szól.

sumptio iuris et de iure) erejével — az ellenbizonyítás lehetőségének a kizárása mellett — feltétlenül valónak kell tekinteni. Hasonlóképpen az objektív igazság megállapítása esetleges akadályainak az elhárítását célozza a II. Ppn is, amidőn kiiktatja a Pp szövegéből a 118. § (3) bekezdését, amely leszögezte, hogy a tárgyalás alakszerűségeinek megtartása csak a tárgyalási jegyzőkönyvvel és mellékleteivel bizonyítható. A bírói gyakorlat amúgy sem tartotta magát mereven ehhez a szabályhoz és olykor megengedte az alakszerűségek megtartására vonatkozó bizonyítást, illetőleg ellenbizonyítást a tárgyalási jegyzőkönyvvel mint közokirattal szemben is. Az említett szabály hatályon kívül helyezése — a II. Ppn indokolásának szavaival — „egy igazságellenes tényezőt távolít el a perből”.

A bírósági gyakorlat a törvényben kijelölt utat követi. Az eljárási formalizmus elleni harcban már a Legfelsőbb Bíróság 1950. évi 2. sz. elvi megállapítása leszögezte, hogy az eljárási szabályok az utat, módot jelölik meg az igények érvényesítésére, és nem engedhető meg, hogy merev alkalmazásuk elzárja az objektív igazság kiderítésének útját, különösen akkor, ha a bíróság tévedésének jóvátételéről van szó.¹⁵

A bíróság aktív kezdeményező szerepének fontosságára mutat rá a Legfelsőbb Bíróság egyik 1951. évi törvényességi perorvoslat következtében hozott határozata, midőn kiemeli, hogy az adott, a társadalmi tulajdont érintő perben nem lett volna szabad mulasztási ítéletet hoznia a bíróságnak, mert a polgári perekben a felek kérelmein és nyilatkozatain túl hivatalból is mindent el kell követnie az objektív igazság kiderítése érdekében.¹⁶

Különös jelentőséget tulajdonítanak bíróságaink az objektív igazság vizsgálatának a *családjogi* ügyekben. Így a Legfelsőbb Bíróság helyes álláspontja szerint a házassági bontóperekben az ítélet alapjául nem szolgálhatnak egyedül olyan szubjektív tényezők, mint pl. a felek érzelmeiben beállott változások. A nehezen ellenőrizhető szubjektív mozzanatok objektív körülményeknek kell meggyőzően támogatniuk.

„A tárgyi tényekkel alá nem támasztott érzelmváltozás — mondja a Legfelsőbb Bíróság 1954. évi egyik határozatának kiemelt címe — nem komoly és alapos ok a házasság felbontására.” A határozat indokolása rámutat, hogy a Legfelsőbb Bíróság az adott ügy kapcsán „elvi élel emeli ki az objektív körülmények döntő jelentőségét”. Valamennyi bírósághoz szól az intelem, hogy a házasság és család intézménye védelmének Alkotmányunkban kifejezett elvénél fogva a bíróságnak fel kell kutatnia „azokat az objektív körülményeket, amelyek támogatják vagy esetleg megerősítik az érzelmváltozásra hivatkozott házasság felbontását, illetőleg helyreállítására nincs remény”.¹⁷

Törvényességi óvás benyújtása gyakran éppen azért válik szükségessé, mert valamely bíróság nem tesz eleget az objektív igazság kiderítésére vonatkozó köteletségének. Így pl. az apaság vélelmének megdöntése iránti egyik perben hozott jogerős ítélet kellett a Legfelsőbb Bíróságnak a legfőbb ügyész törvényességi óvása folytán megváltoztatnia, mert az eljáró bíróság a tényállás megállapításakor „kritika nélkül elfogadta” a felek nyilvánvalóan célzatos előadását és az egyetlen, nagymértékben érdekelt tanú vallomását, s ugyanakkor nem szerezte be a büntető iratokat és nem hallgatta ki a bejelentett tanúkat. A bíróság tehát megszegte a Pp. 3. §-ában foglalt köteletségét, melynél fogva „általában, a jelen esetben pedig annak különleges körülményeire tekintettel fokozottan kötelessége lett volna, hogy az objektív igazság kiderítésére törekedjék és hivatalból gondoskodjék a per alapos tárgyalásáról”.¹⁸

A marxizmus—leninizmus klasszikusainak az emberi tudaton kívül, attól függetlenül létező objektív valóságra és annak megismerhetőségére vonatkozó tanítása minden tudományos és gyakorlati munkának nélkülözhetetlen alapja. A filozófiai idealizmuson alapuló burzsoá jogtudományban az ún. anyagi igazság szükségképpen problémává vált. A szocialista eljárásjogban azonban nincsenek olyan parancsok, amelyek formalisztikus módon a valóságos tényállással és az anyagi joggal ellentétes ítélet hozatalára köteleznék a bíróságot. A népi demokratikus magyar igazságszolgáltatás sem tűri az anyagi igazságnak eredetileg a mindenkori társadalmi rendtől elvonatkoztatott „örök igazságosságra” utaló absztrakt értelmezését, s helyette az objektív igazság és a szocialista igazságosság konkrét követelményét állítja.¹⁹

3. A szocialista államokban a bíróság az igazságszolgáltatás során jelentős munkát végez a dolgozók nevelésének és átnevelésének, a kapitalista tudati maradványok kiküszöbölésének és az új típusú kommunista ember kialakításának a terén is. A bírósági *nevelő feladat* betöltése a szocialista állam kulturális-nevelő munkájának a körébe tartozik.²⁰ A szocialista bíróságnak — a kapitalista állam bíróságától elvileg eltérően — intézményes nevelő szerepe van: nem szorítkozik egyedül és kizárólag az állami kényszer alkalmazására, hanem

¹⁸ P. törv. 22 233/1954. sz. határozat. Ld. Ügyészségi Közlöny, 1954. évi 9. sz. 157. old.

¹⁹ A szocialista törvényesség, igazságosság és nevelői feladat egységét, valamint az objektív igazság megállapításával való összefüggésüket nagyon szemléletesen szövegezi meg a csehszlovák polgári eljárási törvénykönyv (1950. október 25-i törvény) 1. §-ának (2) bekezdése: „A bíróság minden eszközzel gondoskodik az ügy valóságos tényállásának megállapításáról: igazságos ítélettel erősíti a szocialista törvényességet és állampolgári kötelességeik teljesítésének szellemében neveli a polgárokat.” A törvénysszöveg egésze nem hagy kétséget az iránt sem, hogy a szocialista igazságosság követelményét támasztja az ítélettel szemben.

²⁰ Az igazságszolgáltatási feladatok és a szocialista állami funkciók összefüggéséről részletesebben ld. *Névtelű*: Das Gerichtsverfassungsgesetz der Ungarischen Volksrepublik. Staat und Recht 1958. évi 1. sz. 36. old.

¹⁵ L. a Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsának határozatai. I. köt. id. kiadás 7—8. old.

¹⁶ L. id. mű II. köt. Budapest, 1952. 186—188. old.

¹⁷ Pf. III. 26 511/1954. sz. határozat. Bírósági Határozatok 1954. évi 6. sz. 184—185. old.

ezzel legalább egyenlő súlyt helyez a nevelő feladat betöltésére is.

Mind Alkotmányunk, mind Bírósági szervezeti törvényünk előtérbe helyezi a bíróság nevelő munkáját. Az Alkotmány 41. §-ának (1) bekezdése a bírósági nevelő munka tartalmát a szocialista társadalmi együttélés szabályaira utalással állapítja meg. A Bsz 2. §-ának d) pontja már részletesebb: a bíróságok hazaszeretetre, a szocializmus ügye iránti odaadásra, a társadalmi tulajdon gondos kezelésére, az állami és társadalmi kötelezettségek becsületes teljesítésére, a törvényesség megtartására, a munkafegyelmre és általában a szocialista társadalmi együttélés szabályainak tiszteletben tartására nevelik a dolgozókat.

Bíróságaink a polgári eljárás terén is egyre mélyebben ismerik fel nevelő feladatuk jelentőségét és sajátosságait. A veszprémi járásbíróság pl. már az igazságszolgáltatási nevelő feladat legelső magyarországi jogszabályi megszövegezését követően, az Alkotmány életbelépése után alig néhány héttel, figyelemre méltó és helyeslendő tekintélytudattal fűzte hozzá egy polgári (tulajdonközösség megszüntetési) ügyben hozott ítéletéhez: „A bíróság az ítélet kihirdetésekor nyomatékosan felhívta tanítói hatalmánál fogva a peres feleket a jövőben tanúsítandó magatartásra...”²¹

A szocialista társadalmi együttélés szabályai még fokozottabban érvényesülnek a Pp életbelépése utáni bírósági gyakorlatban.

Kiemelkedő jelentősége van a bírósági nevelő munkának a társadalmi tulajdonban okozott kár megtérítése iránti perekben, a munkaügyi perekben (amelyek során a bíróság a dolgozók jogainak védelme mellett érvényesíti a munka- és bérfejelem megtartására való nevelés követelményét is), a mezőgazdaság szocialista szektorát érintő perekben, a házassági bontóperekben stb.

A szocialista társadalmi együttélés szabályaira való hivatkozással vonta meg a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa a különleges jogi védelmet a bérbeadót vagy a hozzátartozóját durván sértő bérlőtől,²² helyezte hatályon kívül — mint a népi demokrácia viszonyai között magától értetődőt — a Kúria 457. sz. elvi határozatát („Jó erkölcsökbe ütköző cél elérhetésére és leplezésére kifejtett ténykedésért követelt díj iránt támasztott igény bírói oltalomban nem részesül”) stb.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma mindamellett figyelmezteti a bíróságokat a szocialista együttélés szabályainak sablonmentes, körültekintő, az ügy összes lényeges körülményeit értékelő alkalmazására. Ha a követelés a szocialista átalakulást megelőző időben vagy az átalakulás korábbi szakaszában az *akkori jogszabályoknak megfelelő módon* létrejött szerződésből ered, de *már az ügylet a szocialista együttélés szabályaiba ütközik*, a jogsegélyt nem lehet eleve megtagadni,

hanem a bíróságnak a felek viszonyai beható mérlegelése alapján kell eldöntenie, hogy az adós kötelező-e tartozása megfizetésére, vagy kötelezettsége alól részben vagy egészben mentesíthető-e. Ha pedig az ügylet *már keletkezésekor is beleütközött a szocialista együttélés szabályaiba*, s ennek folytán érvénytelennek minősült, a bíróságnak gondosan kell vizsgálnia, hogy a fél mennyiben tarthatja meg gazdagodását, vagy mennyiben indokolt, hogy ezt a gazdagodást a másik fél visszakapja, illetve esetleg az ügyész keresetileg az állam részére igényelje.²³

A szocialista társadalmi együttélés szabályaira való nevelés célzata különös élel jelentkezik a *családjogi ítélkezésben*.²⁴

A Legfelsőbb Bíróság óvatosságra inti a bíróságokat a házassági bontóperekben annak megítélésénél, hogy huzamos együttélés után a válni kívánó fél újabb házasság kötésére irányuló szándéka mennyire megfontolt. „Az elhamarkodott ítélkezés hasonló kérdésekben igen rossz nevelő hatást váltana ki” — mondja a Legfelsőbb Bíróság.²⁵

Elutasította a bontókeresetet és nevelő célzatú figyelmeztetést intézett a Legfelsőbb Bíróság a válni kívánó férjhez, aki elérte azt a fejlettségi fokot, hogy a községi tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettese lehetett, de nem nevelte elmaradt feleségét. Ez az ítélet azért is figyelemre méltó, mert az államigazgatás egyik dolgozóját jogosan részesíti megrovásban az őt családja körében is terhelő nevelő feladat elmulasztásáért, egyben — vele szemben való nevelő hatás kifejtése céljából — ki is oktatja a helyes magatartásra.²⁶

A bíróság felvilágosító tevékenységének tág tere van a szocialista szervezetek, elsősorban a vállalatok egymás közötti polgári jogvitáiban is. A körültekintő, jól megalapozott ítélkezés eredményes nevelő hatást gyakorol a vállalatok dolgozóira és ezáltal közvetve előmozdítja a szocialista tulajdon gyarapodását. Helyes pl. ha a bíróság a népgazdaság érdekeinek megvédésére, fokozott gon-

²³ L. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 218—219. sz. állásfoglalásait (Bírósági Határozatok 1956. évi 2. sz. 62—63. old.). — Az állásfoglalások egyébként érzékeltetik a szocialista együttélés szabályainak a szocialista igazságossággal való összefüggését is.

²⁴ Vö. Görner, G.: Die erzieherische Rolle der Gerichte bei der Behandlung von Zivilsachen und Familiensachen (Neue Justiz, 1953. 271. old.).

²⁵ A törvényesség érdekében hozott P. 24 125/1953. sz. határozat. Bírósági Határozatok 1954. évi 3. sz. 93—94. old.

²⁶ Pf. V. 21 011/1954. sz. határozat. Bírósági Határozatok 1954. évi 7. sz. 214—215. old. A határozat indokolása kimondja, hogy: „A jóérzésű és helyes felfogású, ítélőképességű városi vagy falusi lakosság több évtizedes házaselet után, elbetegesedve otthagyja és gyermekeiket tőle elveszi, csak azért, mert az vele a fejlődésben lépést nem tartott — ahelyett, hogy... igyekeznék házastársát, küszködéseinek osztályosát, a magasabb színvonalú új életre magához emelni és nevelni, a jobb helyzet és szebb életviszonyok előnyeit is vele megosztani.”

²¹ P. 931/1949. sz. határozat. L. Igazságügyi Közlöny 1949. évi 11. sz. 689. old.

²² L. uo. 1950. évi 7. sz. 181. old.

dosság kifejtésére és a szocialista együttműködés elvének megtartására hívja fel az állami vállalatokat.²⁷

A nevelő feladat betöltésekor bíróságaink abból indulnak ki, hogy a dolgozók tudatában élő

²⁷ Pf. II. 23 937/1953. sz. határozat. Bírósági Határozatok 1954. évi 4. sz. 123. old.

kapitalista maradványok a munkához, az állammal szemben fennálló kötelezettségekhez, a tulajdonhoz és a családhoz való viszony terén a legmakacsabbak. Ehhez képest elsősorban a munkafegyelmre, állami fegyelmre, a szocialista tulajdon megbecsülésére, a kommunista erkölcsre való nevelésre irányul a polgári ügyek elbírálása során kifejtett bírósági nevelő munka.

Névai László

Az ítélet és jogereje a büntető perben

1. A bíróság a tárgyalás befejezése után — ha sem áttételnek, sem bizonyítás-kiegészítésnek, sem az eljárás felfüggesztésének vagy megszüntetésének nincs helye, — ítéletet hoz. A törvény ezt úgy fejezi ki, hogy a bíróság a 175. § esetein kívül a tárgyalás befejezése után az ügy érdemében ítélettel határoz (176. §; a továbbiakban a §-ok számai külön jelzés nélkül a Bp §-aira vonatkoznak).

A tárgyalás az egész büntető eljárás legfontosabb szakasza. A tárgyalásnak az ezt lezáró ítélethozatal a legfelelősségteljesebb része. Az ítélet betetőzi a bíróság addigi munkáját. A bíróság a jogerős ítélet révén az anyagi büntetőjogban foglalt célkitűzéseknek megfelelően társadalmunkat megvédi a rosszalást érdemlő támadásokkal szemben, biztosítja a szocialista törvényesség érvényesülését és a nevelő funkcióját gyakorolja. A büntetőperben hozott ítéletek jelentősége nagy erkölcsi és társadalom-politikai súlyukban áll. A bíróság a büntető ítéletet az állam nevében hozza és hirdeti ki. A bírói ítéletnek olyannak kell lennie, amely meggyőző ereje révén nem ébreszt kétséget törvényessége és igazsága iránt.

Az ítélet a bíróságnak az általa eldöntendő főkérdésben, abban a kérdésben hozott határozata, hogy bűnös-e a terhelt,¹ hogy büntetőjogilag felelőségre vonható-e, igenlő esetben, hogy milyen büntetést kell rá kiszabni. E főkérdés során az ítéletet hozó bíróságnak a tárgyalás anyaga alapján el kell döntenie, hogy megtörtént-e a vádlott terhére rótt magatartás, a cselekményt vagy mulasztást a vádlott követte-e el, hogy ez magában foglalja-e a bűncselekmény tényállását. El kell döntenie továbbá, hogy büntethető-e a vádlott az általa elkövetett cselekményért és igenlő esetben milyen büntetést kell a vádlottra kiszabni és ki kell-e töltenie a büntetést. A büntető ítéletben ezenkívül más kérdésben is dönt a bíróság, így pl. a biztonysági őrizetbe helyezés, a polgári jogi igény, a bűnügyi költségek kérdésében.

A társadalmunk védelme nemcsak a büntetésekből áll, hanem azt is megkívánja, hogy az ártatlanok ilyen minősége közhitelességgel meg legyen állapítva. A büntető bírói ítélet — Balás P. Elemér találó kifejezésével élve — kettős

¹ Az eljárási jogban használt bűnösségfogalom tágabb értelmére v. ö. Király Tibor: A felmentő ítélet, Magyar Jog, 1958. 6. sz. 162. old.

arcú jelenség.² A bűnösséget megállapító ítélet szolgálva a bűnöző megfékezését és nevelését, egyúttal azt is kifejezésre juttatja, hogy az ilyen vádlott nem ártatlan. A felmentő ítélet pedig nemcsak azt jelenti, hogy a vádlott ellen nem lehet eljárni, hanem azt is megállapítja, hogy a vádlott nem bűnös.³

2. Az ítélet megalkotásának szellemi művelete gondos ténybeli és jogi elemzést követel meg.

A ténymegállapítás a bíróság ítélet alkotó munkájának nehéz és felelősségteljes része. A büntető eljárás alapelvei ennél a műveletnél is jelentős segítséget nyújtanak, de szolgálják a jogkérdés helyes eldöntését is. A törvény tudatosan az ítéletről szóló §-ok élére helyezi azt a szabályt, amely az objektív valóságnak megfelelő tényállás kiderítésének és így az ítéleti ténymegállapításnak egyik legfontosabb biztosítéka: A bíróság ítéletét kizárólag a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékokra alapíthatja, a bizonyítékokat pedig a maguk összességében értékelni és meggyőződése szerint bírálja el (177. §). Ez a bizonyítás tanának és az ítélettannak egyaránt fontos szabálya.

A 177. § egyben kifejezésre juttatja azt is, hogy a büntető eljárásnak súlypontja a tárgyalásra esik, a bírói ítékezésnek ez az egyedüli alapja s ezzel büntető perünket élesen elhatárolja az inkvizíciós eljárástól. A törvényességet és az igazságot nélkülözi az az ítélet, amely kizárólag a nyomozó hatóságoknak a tárgyaláson alá nem támasztott megállapításán alapul.

Az elmélet több mozzanatra bontja a bíróság ítéletalkotó tevékenységét, s ez alapon különböztethető meg a szorosan vett bizonyítási kérdés a bizonyított tények jogi minősítésének kérdésétől. Ezek azonban dialektikus egységben jelentkeznek nemcsak az ítékezésben, hanem már a bizonyítás során. A bizonyítás irányának meghatározása köréből a jogszabály ismeretét és értelmezését éppen oly kevésbé lehet kirekeszteni, mint az ítéletalkotás műveletéből az objektív valóságnak megfelelő tények gondos megállapítását. A vádlott által elkövetett cselekmények felderítése után a bíróságnak ki

² Reformgondolatok a bűnvádi perjog körében, kny. a Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok, 1933. júniusi sz.-ból, 24. old.

³ A régi Bp-re ellenkezően Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve 3. kiadás, Budapest 1916, 263. old.: „A felmentés nem jelent ártatlanságot”.

kell válogatni a büntetőjogilag lényeges vonásokat, azokat, amelyekhez az anyagi büntető törvény meghatározott jogkövetkezményeket fűz. Ez néha egyszerű művelet, sokszor azonban néhány további momentumnak (pl. a bűncselekmény indító okainak, az elkövető egyéniségének) elemzését is szükségessé teszi. Az igazságnak és a törvényességnek megfelelő ítélethez a logika és a pszichológia ismeretével felvértezett bíró biztosabban jut el. A tények megállapítása az ítéletalkotásnak mellőzhetetlen része. Az ítéletben kifejezésre jutó jogalkalmazás elvileg egyforma súllyal kívánja meg az alkalmazandó jogszabályok vizsgálatát is. A bűnösséget megállapító ítélet rendelkezései közül a helyes *büntetés kiszabásának* kiemelkedő jelentősége van. Az ítélet feladata, hogy az objektív valóságnak megfelelő ténymegállapításból a törvényességnek megfelelően vonja le a belső bírói meggyőződés alapján a szükséges büntetőjogi következményeket. A belső bírói meggyőződés és a szocialista világszemlélet szorosan összefügg. Mindkettő áthatja a bíróság ítéletalkotási tevékenységét.

A szocialista tudományban általánosan elismert, hogy az ítélező bírák *belső meggyőződése* nem lehet tisztán szubjektív, intuitív jellegű, hanem annak *objektíve megalapozottnak* kell lennie. Sztrogovics szerint a bírói meggyőződés a bíró jogtudatára támaszkodik, a jogtudat pedig nemcsak egyéni szubjektív jelenség. Ebben áll szerinte a bírói meggyőződés objektív alapja.⁴

Ezzel szemben újabban joggal támasztott kétséget Sz. A. Golunskij. Abban igazat ad Sztrogovicsnak, hogy a bírói belső meggyőződésnek kapcsolatba hozása a szocialista jogtudattal messze menő garancia mindenféle egyéni, elfogult bírói nézetnek a belső meggyőződésre gyakorolt hatása ellen. Ha azonban ezt úgy kellene érteni, hogy a belső meggyőződés és a szocialista jogtudat összhangja *alkotja, adja meg* a bírák következtetései igazságának kritériumát, vagyis hogy ezek a következtetések megfelelnek az objektív valóságnak, akkor Golunskij már nem tud egyetérteni az „objektív alap” ilyen értelmezésével. S ebben igazat kell adnunk neki. „A szocialista jogtudat kétségtelenül része a szocialista társadalom társadalmi tudatának. Mindamellet a bíróság vizsgálatának tárgyául szolgáló *tények*, mind az egyéni, mind pedig a társadalmi *tudattól függetlenül léteznek.*” „Az a körülmény, hogy a bírák belső meggyőződése a szocialista jogtudatra támaszkodik, kétségtelenül fontos jelentőségű, de egymagában nem szolgálhat annak kritériumául, hogy a bíróság következtetései megfelelnek az objektív valóságban végbement tényeknek.”⁵

Újabban a szovjet irodalomban a büntető bírósági *ítélet törvényessége és igazsága* között fennálló *összefüggéseket Rivlin* elemezte behatóbban.⁶

Törvényesnek azt az ítéletet tekinti, amelyet az eljárási és az anyagi törvények szigorú megtartásával hoznak meg. Az eljárási törvények végső soron arra hivatottak, hogy biztossítsák az ügyre vonatkozó igazság megállapítását. Utóbbinak egyik feltétele az eljárási jogszabályok megtartása. Az ítélet törvényességének és igazságának kapcsolata tehát mindenekelőtt abban áll, hogy az objektív valóságnak megfelelő tényállás megállapítását lehetővé tevő egyik előfeltétel nem más, mint a törvényességnek az eljárási szabályok megtartásában való megnyilatkozása.⁷

A szovjet eljárásjogi irodalomban a bírói tevékenység törvényességének fogalmát sokszor csak az eljárási jogszabályok megtartásának követelményére korlátozták. Cselcov, Rodzinszkij és Sztrogovics nézetével⁸ szemben Rivlin az igazság konkrét, *büntető eljárásbeli* tartalmából indul ki és szemelőtt tartja ennek specifikumát is. Ennél döntő szerepük van az *anyagi büntető törvényeknek*, mert ezek nézőpontjából állapítják meg az objektív valóság tényeit. „A tárgyi valóságnak meg kell felelnie nemcsak az ítélet ama részének, amelyben leírják a megállapított cselekményt, hanem annak a részeinek is, amelyekben ez a cselekmény jogi minősítés alá kerül, amelyek feltárják az elkövetett cselekmény társadalmi-politikai lényegét is. Ebből következik, hogy a bíróság által megállapított igazság tartalmába beletartozik az elkövetett cselekmény *jogi minősítése* is.”⁹ Az anyagi büntető törvények helyes alkalmazása és a bírói ítélet igazsága közötti kapcsolat abban nyilvánul meg, hogy a bíróság az objektív valóság tényeit állapítja meg, azaz az anyagi büntető törvények nézőpontjából felkutatja az ügybeli objektív valóságot és abban, hogy a megállapított ügybeli igazság tartalmába beletartozik a cselekmény jogi minősítése és e minősítéssel társadalom-politikai jellege, valamint a büntetés helyes kiszabása is.¹⁰

3. *Az ítélet jogi természete* kérdésének felvétele az ítélet legfontosabb eljárásjogi kritériumaira, lényegére keres választ, amelynek alapján az más, hasonló jelenségektől megkülönböztethető.

A büntető perbeli ítélet jogi természete vizsgálható *formális* ismérvek alapján is. Ilyen nézőpontból a büntető perbeli ítélet olyan perbeli cselekmény, amelyet a büntetőbírói szervezetbe foglalt, független, más állami szervektől eltérően és különlegesen szervezett bíróság tanácsa ilyen elnevezéssel hoz meg. A büntető perbeli ítéletet mindenekelőtt az a szervezeti gyökerű mozzanat különbözteti meg más határozatoktól, hogy az előbbit a bíróság éspedig különleges büntető perbeli szabályok alapján hozza meg. A büntető-

⁷ Im. 114. old.

⁸ M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás (1951-es orosz kiadás) 73. old. M. M. Rodzinszkij: A szocialista törvényesség... és a szovjet büntető eljárás kérdései, SzGP. 1955, 3. sz. 89. sz. köv. old. M. Sz. Sztrogovics: Anyagi igazság, és a perbeli bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban. Moszkva, 1955. 15. old. idézi Rivlin, i. m. 116. s köv. old.

⁹ Rivlin, im. 116. old.

¹⁰ Rivlin, im. 117. old.

⁴ Az anyagi igazság tana, 122–125. old., orosz kiadását idézi Golunskij, a köv. lábjegyzetben idézett munkája 19. oldalán.

⁵ Sz. A. Golunskij: A bizonyítékok értékeléséről a szovjet büntetőeljárásban, CGY. 1956, 1. sz. 19. old.

⁶ A. E. Rivlin: A büntetőbírói ítélet törvényessége és igazsága. SzGP. 1957. 7. sz. 114–118. old.

perbeli ítéletnek olyan szervtől kell származnia, amelyet államunk a büntető igazságszolgáltatás gyakorlásával felruházott. Ez pedig a büntető bíróság.

A további jellemzőkhöz akkor jutunk el, ha a *tartalmi* elemeket is figyelembe vesszük.

A büntető perbeli ítélelhozatal *főtárgya* a büntetőjogilag releváns magatartás, a vádlott bűnösségének, a bűnösség jogi következményeinek kérdése. Az ítélelhozatal tárgyát a *céljáról* felvilágosítást nyújtó teleológikus elemekkel kibővítve, azt a megfigyelést tehetjük, hogy az ítélelhozatal *jogvédelmi* célból, a *büntetőjog érvényesülése érdekében* történik.

A büntető perbeli ítélet tartalmi-szerkezeti felépítésének szemügyrevétele ahhoz a kérdéshez vezet el, hogy ez az ítélet megállapítás-e vagy pedig parancs.

A kérdés felvetése nagyobb hullámokat a polgári eljárási jog irodalmában vetett.¹¹ Mégsem hiányzik a büntetőeljárási jog irodalmából sem. Itt az érdeklődés középpontjába már azért sem kerülhetett, mert a *büntetést* kiszabó ítélet parancs jellege kevés kételynek hagyott helyet. De van felmentő ítélet is. Ez pedig egyesek szerint parancsolást nem, hanem csupán megállapítást tartalmaz arról, hogy a terhelt nem bűnös. A megállapítási elmélet hívei szerint az ítélet lényege egyedül a megállapításban gyökerezik, ez megtalálható mindegyik ítéletben, az ezt követő esetleges parancsolás pedig csupán adminisztratív-végrehajtási jellegű.

Ezzel szemben a felmentő ítélet is meghatározott magatartásra kényszerítő igazságszolgáltatási cselekmény. A büntetőbírói ítélet összetett jellegű, benne szükségszerű a megállapítási és parancsolási elemet összekötő kapcsolat. A puszta megállapítás, elszigetelve a parancsolástól, az ítéletet éppen a szándékolt hatásától fosztaná meg. A büntető igazságszolgáltatás rendeltetéséből következik, hogy az alkalmazandó jogszabály megállapítását ki kell egészíteni a törvényes szankciók alkalmazásával is. Ebből következik, hogy az akarati aktus, amely előírja a büntetőjogi sérelem következtében teendő intézkedéseket, az ítéletnek lényeges ismérve. Az ítélet a benne rejlő akarati elem folytán nem merül ki abban, hogy megállapítsa: megtörtént-e a büntetőjogi szabályokba ütköző magatartás és hogy ez az elkövetőnek felróható-e.

Az ítélet az objektív valóságnak megfelelő tényállás kiderítése után megállapítja ugyan — s ez lényeges része —, hogy a vádnak vagy a védelemnek van-e igaza az alkalmazandó anyagi jog szerint s ennek megfelelően a vádlottat felmenti vagy bűnösségét megállapítva, őt elítéli. Akaratának tartalma azonban egyszersmind parancsolás is, s parancsainak hatályosulására büntetés esetén hivatalból eljáró külön apparátus áll

rendelkezésre. A parancselmélet a jog kényszerjellegét jobban hangsúlyozza.

Az ítélet nem marad erőtlen vélemény felmentés esetén sem, hanem, mint a konkrét ügyben keletkezett kötelező erejű büntető igazságszolgáltatási aktus, meghatározott magatartásra (többszöri eljárás tilalmának megtartására) kényszerít, amelynek figyelmen kívül hagyása meghatározott jogi következményeket von maga után.

Van híve annak a felfogásnak is, hogy a büntető per megállapítási per lévén, a büntető ítélet is deklaratórius jellegű. A tőkés államok jogászai között Binding és újabban Sauer nyomán ezt emeli ki Balás P. Elemér¹² is. „A megállapításon túl semmi sem áll hatalmában a jognak. Ami azontúl van, már kényszer, tehát jogi alapú cselekvés, de nem maga a jog.” Ennek a nézetnek a tévessége a fentiekből is kitűnik.

Van azonban a jelenlegi büntető eljárásunkban olyan ítélet, amelynek megállapító jellege túlnyomó. Az alapeljárásban arról van szó, hogy a terhelt bűnös-e vagy sem. Van azonban kivételesen olyan eljárás is, amelyben hiányzik a bűnösség és az ártatlanság megállapíthatóságának a párhuzamossága. A terhelt halála esetén a büntetés nem valósítható meg. Perújítási eljárás azonban a terhelt javára akkor is indítható, ha az elítélt már meghalt (214. § (3) bek.). Ilyenkor a büntetés végrehajtásának már nem lehet helye, tehát a súlyosbítási tilalom (és a többszöri büntetés tilalma) is közömbös. Ha az ilyen perújítás során a halott elítélt ártatlanságát állapítják meg, ez az ítélet már túlnyomóan csak megállapítási ítéletnek tekinthető.

Az ítélet jogi természetéből következik néhány jelentékeny eljárásjogi *különbség* az ítélet és a végzés között.

A *büntetőjogi főkérdés eldöntése* ítélettel történik, ebben a vonatkozásban az ítélelhez közel áll a megszüntető végzés. Utóbbinak azonban csonka a jogköre és csak a felmentő ítélelhez hasonlítható, bár a megszüntető végzés rehabilitáló hatása a közzelfogás szerint csekélyebb a felmentésnél. Büntetést azonban csak az ítélet szabhat ki, végzés nem.¹³

Az ítélet csak a tárgyalás alapján hozható (egyetlen kivétel az utólagos összbüntetésbe fog-

¹² Karl Binding: Strafrechtliche und strafprozessuale Abhandlungen, 1915, II., 267. sköv. old. Wilhelm Sauer: Grundlagen des Prozessrechts, 2. kiadás Stuttgart, 1929. 251. old. Újabban is (némileg enyhítve): Allgemeine Prozessrechtslehre, Berlin-Detmold-Köln-München, 1951. 249. old. Heinrich Henkel: Strafverfahrensrecht, Hamburg, 1954, 414. s köv. old.

¹³ Marian Cieslak a teljes rehabilitáció érdekében megadná a vádlottnak a jogot arra, hogy a megszüntető végzést a felmentő ítélet hozatala érdekében megfellebbezhesse (A büntető eljárási jog kodifikációja és a perbeli garanciák kérdése, NP, 1953, 8—9. sz. 45. s köv. old.). Sztrógovics szerint az eljárás megszüntetése, akárcsak a felmentő ítélet, megállapítja, hogy a vádlott ártatlan a terhére rótt bűncselekményben (Anyagi igazság tana a szovjet büntető eljárásban, Moszkva 1947. az orosz kiadás 153. oldalát idézi Cieslak, im.). V. ö. Robert Hippel: Der deutsche Strafprozess, Marburg, 1941, 351. s köv. old.

¹¹ V. ö. Móra, a „Magyar polgári eljárási jog” c. egyetemi jegyzetben (szerk. Beck Salamon), II. Budapest. 1957, 360. s köv. old.

lalást kimondó elsőfokú ítélet, amelyet nem tárgyalás, hanem csak — esetleg a felek meghallgatása és az ezt követő — zárt ülés előz meg, 228. § (3) bek.) Végzést lehet a tárgyalás előtt és alatt is meghozni; csupán a megszüntető végzés fejezi be a büntető eljárást, de ennek is helye lehet a tárgyalás előtt is.

A kihirdetett ítélethez az azt hozó bíróság kötve van és csak a fellebbezési bíróság által változtatható meg, illetve helyezhető hatályon kívül (egyetlen kivételként a sikerre vezető igazolás esetén az eljáró bíróság saját ítéletét is hatályon kívül helyezheti, 70. § (3.) bek.). A végzésekhez általában nincs kötve a bíróság. Az ítélethez hasonló jellege folytán itt is kivételként jelentkezik a megszüntető végzés.

Az ítélet nagyobb jelentőségének megfelelően a törvény a formáját és a tartalmát is közelebbről szabályozza. A végzések formáját a törvény általában nem írta elő. A megszüntető végzés formája megis az ítélethez hasonló.

4. Különbség *egyszerű kötőerő* és *jogerő* között. A bírósági *határozatok* egy részéhez csak *egyszerű kötőerő* fűződik. Ez azt jelenti, hogy a bíróság a saját határozatától később nem térhet el, azt vissza nem vonhatja, hatályon kívül nem helyezheti.

A polgári perrendtartás erről külön megemlékezik (Pp. 227. §), bár több kivételt tesz, pl. az egyoldalú kérelemre hozott elutasító, s a pervezetésre vonatkozó végzésre nézve. A büntető perrendtartás erről általános szabályt nem állít fel, kifejezetten nem szól (csak kivételesen, pl. 63. § (3) bek.). De enélkül is kétségtelen az egyszerű kötőerő az *ítéletre*. Kifejezetten — bár közvetetten — rendelkezik erről az a szabály, amely a kijavítást és a kiegészítést csak meghatározott keretekben engedi meg (85. § 230. §).

Ez az egyszerű kötőerő az ítéletet hozó bírósággal szemben akkor is fennáll, ha az ítélete fellebbezéssel meg is támadható, és fellebbezéssel meg is támadták. Ez az értelme annak, hogy ez a hatás az ítélet megtámadhatatlanságától nem függ. Más kérdés, hogy a fellebbezési bíróság döntése alapján ez a bíróságot saját ítéletéhez igazodásra kötelező kötőerő elenyészhet. (Viszont a másodfokú bíróságot a saját hatályonkívül helyező végzése nem köti.)

A bíróság végzéséhez általában nincs kötve, ami a pervezető végzések esetén nyilvánvaló (BH. II. 6. sz. 165. sz.). Más a helyzet az ítélethez hasonló megszüntető végzés esetén.

Az elsőfokú ítéletnek egyik fontos — az előzőekkel részben összefüggő — *eljárásjogi hatása*, hogy meghozatalával az elsőfokú bíróságnak az adott ügy érdemi megvizsgálására vonatkozó jogai és kötelességei *megszűnnek*. Ugyanakkor a felek és más jogosultak számára *megnyílnak* az ítélet ellen fellebbezéssel kapcsolatos jogok. Az elsőfokú ítélet — fellebbezés esetén — lehetővé teszi a másodfokú bíróság eljárását is.¹⁴

További — a fellebbezési rendszer milyenségétől függő — eljárásjogi hatás, hogy fellebbezés esetén az elsőfokú bíróság ítéletében megállapított tényállás mennyiben irányadó a fellebbezési bíróságra.

Az elsőfokú ítélet nem végleges ugyan, mert a rendes perorvoslattal, a fellebbezéssel megtámadható és a fellebbezés során megváltoztatható, illetőleg hatályon kívül helyezhető. Mégis ennek ellenére nem jelentéktelen eljárásjogi hatásokkal rendelkezik. A nem helyes ítéletnek is megvan az a hatása, hogy ahhoz az elsőfokú bíróság kötve van, vele az elsőfokú bíróság említett jogai és kötelességei megszűnnek, megnyitja a fellebbezéssel kapcsolatos jogokat. Ha megalapozatlan vagy törvényellenes, ezen a másodfokú bíróság hivatott segíteni; ha nem segít, vagy fellebbezés hiányában meghatározott esetekben perújítás vagy törvényességi óvás útján orvosolható.

Az ítélet eljárásjogi hatásának foka a jogerőre emelkedés *előtt* és *azután* lényegesen *különböző*.

A fellebbezéssel a büntető eljárás tovább folyik, az ügyel egy másik, a másodfokú bíróság foglalkozik. A fellebbezést elutasító határozatát vagy az elsőfokú ítéletet megváltoztató ítéletét azonban már újabb fellebbezéssel nem lehet megtámadni. A büntető eljárás tehát elér egy olyan ponthoz, amelyben a hozott másodfokú határozat *tovább már nem fellebbezhetően végleges*. Erre szükség van, mert a korlát nélkül tovább folytatható, megismételhető eljárás a jogbiztonság sérelme mellett az egyes állampolgárok jogait is veszélyeztetné.

Az ítélet tehát vagy kezdetől fogva, ha t. i. ténylegesen nem fellebbezték meg, illetőleg a fellebbezés kizárt, vagy később elér a *fellebbezéssel megtámadhatatlanság* állapotába. Ez az ítéletnek igen fontos tulajdonsága és egyben előfeltétele további, fontos hatásoknak; tartalma nagyobb erővel, szélesebb körben válik irányadóvá. Az ilyen tulajdonsággal felruházott ítélet már *nem* csupán az *egyszerű* kötőerővel rendelkezik, hanem *minősített* kötőerővel.

Az ítélet, amikor fellebbezéssel meg nem támadható, „jogerőre emelkedik”, „jogerőssé válik”. Ettől kezdve fűződnék hozzá a jogerőhatások. A *jogerőhatás* a büntető eljárásban is *többlethatás*. Nemcsak azt jelenti, hogy a bíróság saját ítéletéhez kötve van, hanem azt is, hogy döntéséhez más bíróságoknak és hatóságoknak, valamint a magánszemélyeknek is igazodni kell. A jogerős ítélet *végleg lezárja* a büntető pert, *általánosan kötelező erejű, a többszöri eljárást kizárja*.

Jogerőre *csak a bírósági határozat képes*. Ebből következik, hogy nem bírósági határozat (pl. nyomozóhatósági, ügyészi határozat) jogerőhatással nem járhat.

Elsősorban az *ítélet* az a bírósági határozatok közül, amely jogerőre képes.

Kivétel ez alól az ún. ipso jure érvénytelen (semmis) ítélet. Ez olyan „jogilag lehetetlen” ítélet, amely az anyagi vagy az eljárási jogot leg súlyosabban sérti (pl. a tanács végrehajtó bizottsága által hozott büntető ítélet, gyermekre halál-

¹⁴ Karl Peters: Strafprozess, Karlsruhe, 1952, 365. s. köv. old.

büntetést kiszabó ítélet). Az ilyen csak formálisan ítéletnek nevezhető érvénytelen ítélet jogerőre nem képes.¹⁵

5. Az ítélet *fellebbezéssel meg nem támadhatósága* (ún. „alaki” jogerő). Az ítélet akkor válik jogerőssé, ha *rendes perorvoslattal* (fellebbezéssel és fellebbezési óvással) *meg nem támadták*, vagy *azzal meg nem támadható*.

A rendes eljárásban ez akkor áll be, ha az elsőfokú bíróság ítéletét a fellebbezésre jogosultak *elfogadják*. Ez történhet akár úgy, hogy az ítéletben való megnyugvásukat kifejezetten bejelentették, akár úgy, hogy az ítéletet nem fellebbezték meg, vagy a fellebbezési határidőt *elmulasztották*.

Ezekben az esetekben az elsőfokú bíróság ítélete azon a napon válik jogerőssé, amelyen a fellebbezésre jogosultak az ítéletben megnyugodtak vagy a fellebbezési határidőt elmulasztották. Az elsőfokú bíróság ítélete továbbá azon a napon válik jogerőssé, amelyen a fellebbező utólag a fellebbezését *visszavonta*, vagy a másodfokú bíróság a fellebbezést *elutasította*, illetőleg *megváltoztató ítéletet* hozott. A másodfokú bíróság ítélete és végzése (199. §) meghozatalával válik jogerőssé (239. §) és ha büntetést szab ki, végrehajthatóvá válik. (LFB. bünt. koll. 119. sz. állásfogl. BH. 1956. 2. sz.) A megítélt polgári jogi igény teljesítésére megszabott határidőre a polgári perrendtartás szabályai az irányadók.

Ha a Legfelsőbb Bíróság *elsőfokon* jár el, ítéletét nem lehet megfellebbezni, erre az alaki jogerő *kivételes* szabálya áll.

Az ítéletnek *rendes perorvoslattal meg nem támadottsága*, vagy *meg nem támadhatósága* az ítélet fontos *tulajdonsága* és még fontosabb további joghatások *fültétele*.

Az ítélet fellebbezéssel meg nem támadhatóságát szokás ún. „alaki jogerő”, míg az alább tárgyalandó jogerőhatásokat „anyagi jogerő” elnevezéssel megjelölni. A régmúltból, az ún. anyagi jogerőelméletek idejéből származó két jogi műszó használata azonban félrevezető. Azt a látszatot alkalmas kelteni, hogy az egyik esetben az eljárásjog, másik esetben az anyagi jog területére eső kérdésről van szó. Pedig az ítélet fenti értelemben vett megtámadhatatlansága (ún. „alaki jogerő”) előfeltétele nemcsak az alaki jognak is nevezni szokott eljárásjogi, de anyagi jog hatásoknak is. Viszont a jogerőhatások (ún. „anyagi jogerő”) nemcsak anyagi jogi, de jelentős mértékben eljárásjogi hatásokban is állnak. A megtámadhatatlanság előfeltétele olyan eljárásjogi hatásoknak is, amelyek nem a fellebbezés kizárt voltában jelentkeznek. Az „alaki” jogerő tehát az *anyagi* jogra is jelentős, az „anyagi” jogerőnek pedig „alaki”, *eljárásjogi* hatása is van.

Az „anyagi” jogerő elnevezés abból az elképzelésből származott, hogy a jogerőre emelkedett ítélet kialakítja a magatartás büntethetőségére

vonatkozó anyagi jogi helyzetet. A régebbi hurzsoá irodalomban, a polgári jogra támaszkodva azt tanították, hogy az elítélés megteremti az „állami büntetőigényt” „ex iudicato”, a felmentés pedig „felemészt”, „konzumálja” azt.¹⁶ Ez a helytelen, igazságtalan ítéletre alkalmazva azt jelenti, hogy a bűnöst felmentő ítélet megszünteti „az állami büntető igényt”, az ártatlant elítélő ítélet pedig „igényt teremtő erővel” rendelkezvén, „ex iudicato” megállapítja az „állam büntető igényét”. Ez a felfogás azonban túlhaladott. Helytelensége leginkább a téves ítélet tükrében mutatkozik meg. Ez ugyanis az anyagi jogi helyzetet a büntethetőség vagy nem büntethetőség vonatkozásában sem jogalapító-jogteremtő, sem jogmegszüntető irányban nem alakítja át. A téves ítéletekkel számolni kell, de ezek az anyagi jogot nem valósítják meg, hiszen annak éppen ellenkezőleg ellentmondanak. A való tény- és joghelyzetnek meg nem felelő téves ítélet az ártatlant nem teszi bűnössé és nem szünteti meg a bűnös bűnösségét és büntethetőségét. A büntethetőséget az alapozza meg, hogy valaki olyan magatartást tanúsít, amelyet az anyagi büntetőjog társadalomra veszélyességénél fogva büntetendőnek nyilvánít. Ha a terhelt ilyen magatartást nem tanúsított, nem bűnös és nem büntethető s ezen az anyagi jogi helyzetén nem változtat az sem, ha őt az anyagi joggal ellentétesen ítélték el. Ugyanígy a bűnöst felmentő ítélet sem teszi ártatlanná az ilyen vádlottat. Ezen semmiféle anyagi jogerőelmélet nem tud változtatni. Nem lehet a jogtalanságot, a jogellenességet a helyes jog terhére jogszerűvé nyilvánítani.¹⁷

Az ítélet *megtámadhatatlansága* azonban *nem abszolút*, hanem csak *relatív*.¹⁸ Ezt úgy kell érteni, hogy az ítélet jogerőre emelkedése csak a rendes perorvoslattal való megtámadhatóságot zárja ki. Az ítélet szilárdságát biztosító ez a szabály azonban nem zárja ki az ítéletnek a rendkívüli perorvoslatokkal, a perújítással és a törvényességi óvással történő megtámadását. Sőt ennek éppen az az előfeltétele, hogy az ítélet már jogerős legyen (213. §, 225. §).

A jogerő a büntető eljárásban nem pusztán a jogbiztonságot szolgáló *célszerűség* gondolatában gyökerezik, hanem a többszöri eljárás tilalmánál fogva egyenesen *alkotmányjogi* jelentőségű is, amely a felmentett állampolgárt az újabb zaklatásokkal szemben megóvni hivatott. Az ítélet igaz voltát a római jogi reminiscenciákból táplálkozó felfogás „vélelmezi” (res iudicata pro veritate habetur).¹⁹ Az, hogy a jogerős ítéletet igaznak

¹⁶ Pl.: *Birkmeyer*: Deutsches Strafprozessrecht, 1898, 680. old.

¹⁷ *Henkel*, im. 442. s. köv. old.

¹⁸ Egyesek, mint *Heller* Erik ezt relatív anyagi jogerőnek nevezik (A „ne bis in idem” elvé a büntető törvénykezési jogban. A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Baráti Egyesületének jog- és államtudományi szakosztályában tartott előadások, 4. sz. Szeged, 1932. 24. old.)

¹⁹ *Sztrogovics* a jogerős ítéletet megcáfolható vélelemnek tekinti (Az anyagi igazság tana, im. 212–224. old.) Ugyanígy V. I. *Kaminszkaja* (A jogi vélelmek tana a

¹⁵ *Balás P. Elemér*: Feltétlenül semmis ítéletek, JÁ, XIX. 370. s. köv. old. Hermann *Kriegsmann*: Die Nichtigkeit des Strafurteils, Kiel und Leipzig, 1907, Henkel, im. 306. old.

kell tartani, csak annyit jelent, hogy jogrendünk a kellő garanciákkal ellátott büntető eljárás rendezése révén megteremtette az igazságos bírói ítélkezés előfeltételeit és az ilyen ítéletet általában igazságos is. Az objektív valóságnak megfelelő tényálláson nyugvó ilyen ítéletet a törvény alapján hozzák, az az anyagi jognak az egyes konkrét esetre alkalmazott értelmét, akaratát tükrözi vissza. Mindez azonban nem jelenti, hogy szemet hunyjunk a tények előtt: vannak olyan jogerős ítéletek is, amelyek nem felelnek meg ennek a követelménynek, akár azért, mert a bíróság nem állapította meg az objektív valóságnak megfelelően a tényállást, akár azért, mert a büntető anyagi jogi következményeket nem helyesen vonta le.

Míg a polgári társadalom egyes jogászai azt hirdetik, hogy a téves jogerős ítélet irányadó volta kisebb rossz, mint a jogbiztonság elviselhetetlen sérelme, s hozzá teszik, hogy senki sem tud kezkeskedni az újabb döntésnek az előbbinél helyesebb tartalmáért,²⁰ addig a szocialista jogfelfogás szerint a jogerő az igazságos és törvényes ítélet követelményével szemben hátrább lép.

Szocialista jogunkban a jogerős ítélet meg nem támadhatóságának (és meg nem változtathatóságának) a követelménye alá van vetve az igazságos és törvényes ítélet követelményének. Jogrendünk az igazság és a törvényesség elérését kívánja meg az ítélettől, és ezért annak meg nem támadhatóságát és meg nem változtathatóságát is csak addig ismeri el, amíg nem bizonyos, hogy az ezekkel ellenkezik. A rendkívüli perorvoslatok lényegileg a törvényszabta feltételek mellett kivételt engednek a kétszeri eljárás tilalma alól az igazságos és a törvényes döntés érdekében, de az ítélet meg nem támadhatóságát bizonyos értelemben feltételessé, viszonylagossá teszik.

Kivételesen tehát a jogerős ítélet is *megtámadható*. De csak kivételes eljárás útján, megfelelő garanciák és korlátok között. *Ha* ez az elvileg kivételesnek szánt rendkívüli perorvoslat (különösen a törvényességi óvás) a gyakorlatban túl sokszor, tömegesen fordulna elő, eredményessége esetén jelzője lehet a büntető igazságszolgáltatás hibás működésének, vagy az egyfokú perorvoslati rendszer elégtelenségének. De ez más tekintetben sem feltétlenül egészséges jelenségre utal. Ilyen körülmények között ui. a jogerő jelentősége, szilárdsága csökkenő irányzatot mutat és a törvényességi óvás túl nagyszámú kezdeményezése azt a látszatot alkalmas kelteni, hogy — bár korlátozott hatásfokkal — de eredményében egy burkolt másodfokú perorvoslat kezd kialakulni, mint az elvileg egyfokúnak minősített perorvoslati

rendszer biztonsági szelepe vagy be nem vallott pótléka.

6. *A jogerőhatás (ún. „anyagi” jogerő)*. Ez a többlethatás — szemben az egyszerű kötőerővel — abból az igen jelentékeny különbözőségből származik, amely a jogerős és a nem jogerős ítélet között fennáll.²¹

A jogerőhatásokat negatív-pozitív hatásokra lehet felbontani.

A *negatív* hatás azt jelenti, hogy az *ítélet tárgyává* tett magatartásra nézve ugyanazon vádlottal szemben nem lehet új büntető eljárást indítani, *Ha* pedig ilyet indítanak, a nyomozást meg kell tagadni, illetve meg kell szüntetni, a büntető perben pedig a büntető eljárást már az előkészítő ülésen, illetőleg a tárgyaláson meg kell szüntetni. Ha ennek ellenére a vádlottal szemben ugyanazon bűncselekmény miatt több jogerős ítéletet hoztak, ez perújítással orvosolható. A negatív jogerőhatás eljárási akadály, de emellett közvetve védelem a kétszeres büntetéssel szemben is.

A *pozitív* hatás pedig azt jelenti, hogy az ítéletben foglalt döntés végleg irányadó, vitássá nem tehető. *Ha* pedig ez a döntés büntetést szab ki s annak végrehajtását rendeli el, az ilyen ítélethez a végrehajthatóság fűződik. Az ítélet pozitív hatása közé sorolható a bizonyítási hatás is. Különleges szabályozást igényel a büntető ítélet hatása a polgári perre.

a) A jogerő negatív *kizáró* hatása a *többszöri eljárás tilalmában* áll („ne bis in idem”, „non bis in idem”). A törvény tiltja a már jogerősen elbírált bűncselekmény miatt ugyanazon személy ellen — perújítást és törvényességi óvást kivéve — az újabb büntető eljárást (6., 145. § (1) bek. a) pont, 175. § (3) bek. e) pont, 213. § (1) bek. 3 pont.). Ez természetesen nemcsak a felmentő, hanem a bűnösséget kimondó ítéletre is vonatkozik. A büntető eljárási jogban a tilalom indoka jelentős mértékben az alkotmányban biztosított személyi szabadságjogok védelme. Senkit sem szabad újból büntetőjogi felelősségre vonni, ha a jogerős ítélet tárgya ugyanaz, mint amelyért újra büntető eljárást akarnak ellene indítani.²²

²¹ R. Garraud: Traité théorique et pratique d'instruction criminelle et de procédure pénale, III. Páris, 1912, 602. s. köv. old. J. A. Roux: Cours de droit criminel française, 2. kiadás, II. Páris 1927, 209. s. köv. old. Az újabb irodalomból: Vincenzo Manzini: Istituzioni di diritto processuale penale, 11. kiadás, Padova 1954, 248. s. köv. old. Rodrich Kralik: Recht, Rechtsschutz und Rechtskraft, JBl, 1956, 19. sz. 481. s. köv. old. 20. sz. 519. s. köv. old. Rudolf Pohle: Über die Rechtskraft im Zivil- und Strafprozess, JBl 1957. 5. sz. 113. s. köv. old.

²² A büntető eljárási jogban a kizáró hatás áll az előtérben. A modern jogok tettazonossági tana a francia jogban gyökerezik (IV. Brumaire 3-i codex 241, 255, artikulusa: „même fait”). Eszerint azt, akit felmentettek, nem lehet még egyszer büntetőjogi felelősségre vonni ugyanazok a tények miatt, amelyeken a vád nyugodott. A francia bírói gyakorlat 1812 óta a jogilag minősített tett azonosságára változtatta tettazonosságot (même fait qualifié). Eszerint a szándékos emberölés vádjára alól felmentettet később gondatlan emberölésért el lehetett ítélni. Oehler, ld. 23. jegyzetet, 145. old. Egyes államok

büntető eljárásban, 1948). Érveiket cáfolva ellenkezően V. Ja. Dorohov: A büntető ítélet jogereje a szovjet büntető eljárásban, SzGP, 1954. 6. sz. 84. s. köv. old. A vélelem eltérő szóhasználatára a büntető eljárási jogban v. ö. Király Tibor: Az ártatlanság védelme, JK. 1958 7—8. sz. 277. s. köv. old.

²³ Pl. Leo Rosenberg: Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, 6. kiadás München und Berlin 1954, 692. old. (7. kiadás: 1956.)

A kizáró hatást a személyi (alanyi) és a tárgyi terjedelem szempontjából kell vizsgálni, vagyis azt a kérdést, hogy *kire* és *mire* terjed ki a többszöri eljárás tilalma. A kizáró hatás terjedelmének a vizsgálata ad feleletet arra a kérdésre, hogy közelebről mikor áll fenn a többszöri eljárás tilalma, hogy tehát milyen esetekben zárja ki a jogerő az újabb eljárást. Mindkét kérdésre lényegileg a *tettazonosság* szabályai adnak választ.²³ A tettazonosság jelentősége büntető eljárás jogunkban változatlanul fennáll ma is az ítéleti jogerő kizáró hatásának, tehát a jogerős ítélet egyik legfontosabb *további* hatásának szabályozásánál, míg az ítéletnek és a vádnak viszonylatában *kivételesen* bizonyos törést szenvedett.

aa) A többszöri eljárás tilalma *alanyi* vonatkozásban általában személyazonosságot feltételez, csak azt a személyt védi, aki a megelőző büntető eljárás vádlottja volt (elítélte vagy felmentette). A kétszeres büntetés elhárítása érdekében az ítélet jogereje nemcsak azt zárja ki, hogy ugyanazért a cselekményért *ugyanaz a személy* (már egyszer felmentett) másodszor is büntetőjogi felelősségre vonható legyen, vagy a már egyszer elítélt ugyanazért a cselekményért másodszor is megbüntethető legyen, hanem azt is, hogy ugyanazért a cselekményért később egy *másik személy* se legyen büntetőjogi felelősségre vonható. Kivétel ez alól a korábban nem értékelhető társtettség, részesség esete. Nem akadályozza továbbá a kizáró hatás, hogy ha X vádlottat a részvétele *bizonyítottóságának* hiánya okából felmentették, később ugyanezért a bűncselekményért Y vádlottat (a valódi elkövetőt) felelősségre ne vonják. Ha tehát a vádlottat a bíróság azért mentette fel, mert nem bizonyult be, hogy az ítélet tárgyává tett bűncselekményt elkövette és később bizonyíték merül fel, hogy a cselekményt más követte el, a korábbi ítélet az új büntető eljárást nem akadályozza.²⁴ Más a helyzet, ha a felmentés oka az volt, hogy az ítélet tárgyává tett magatartás *nem bűncselekmény*. Ilyenkor más személy ellen sincs újabb büntető eljárásnak helye.

a többszöri eljárás tilalmát az alkotmányba is felveszik (pl. a nyugatnémet alaptörvény, 103. art. (3) bek.). — Azok a kivételes esetek, amelyek a polgári eljárásban az ismétlést megengedik, a büntető eljárásban nem játszanak szerepet. A büntetőper hátrányosabb következményekkel jár, mint a polgári, még akkor is, ha felmentéssel ér véget, mert a terhelt hírnevét veszélyezteti (*Pohle*, im. 119. old.). Ezért hangsúlyozza a büntető perrendtartásunk a többszöri eljárás tilalmát mindjárt a bevezető §-ában és kívánja meg, hogy már a büntető eljárás megindításánál, a nyomozás során figyelembevételessék s ezáltal a nyilvános bírói tárgyalás megakadályoztassék.

²³ A monografikus irodalomból *Schwinge*: Identität der Tat im Sinne d. Strafprozessordnung, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 4. old. *Keetsiu Liu*: Der Begriff der Identität der Tat im geltenden deutschen Strafprozessrecht, Breslau, 1927. *Dietrich Oehler*: Die Identität der Tat, Festschrift f. Ernst Heinrich Rosenfeld. Berlin, 1949, 139. s. köv. old.

²⁴ Ugyanilyen megfontolás az irányadó akkor is, ha a bíróság az előkészítő ülésen azért szüntette meg az eljárást, mert a vádirathban megjelölt adatok alapján a terhelttel szemben bűncselekmény elkövetését megállapíthatónak nem tartotta és az eljárás folytatásától sem várt eredményt (145. § (1) bek. c) pont).

A kizáró hatás alól említett kivételek nemcsak a személy különbségére, hanem részben a tett különbségére is utalnak és ezért átnyúlnak a többszöri eljárás tilalmának tárgyi terjedelmének területére.

A többszöri eljárás tilalmának alapja az új és a régi eljárásban a vádlott *személyazonossága* („eadem persona”) és az *eljárás tárgyának azonos-sága* („readem res”), vagyis az elkövető és a magatartása által meghatározott *azonos eljárástárgy*. A kettő közül az utóbbi veti fel a nehezebb kérdéseket.

bb) Az ítélt dolog (res judicata) *tárgyi terjedelme* megegyezik a *tettazonosság* körével. A kizáró hatás érvényesüléséhez a jogerős ítélettel befejezett és a később meginduló büntető eljárás tárgyának azonosnak kell lenni. Ha az előbbi jogerős ítélet *ugyanazt a történeti eseményt* öleli fel, mint amely az újabb eljárás tárgya, az utóbbi eljárásnak nincs helye. A többszöri eljárás tilalma csak akkor akadályozza meg az újabb eljárást, ha ennek ugyanaz a történeti esemény a tárgya, mint ami az előbbi jogerős ítéleté volt. Ha azonban más történeti eseményről van szó, ez már nem gátolja az újabb eljárást.

Nézetünk szerint a tettazonosságra nézve a korábbi jogerős ítélet tárgyává tett történeti eseménysorozat a jelentős. A törvény a többszöri eljárás tilalmával kapcsolatban „a *vád tárgyává tett cselekmény*” kifejezésével az *újabb* eljárásra utal, míg a korábbi jogerős ítélettel befejezett eljárásra a „már korábban jogerősen elbírált” megjelölést tartalmazza. Amit a bíróság előbb jogerősen elbírált, azt az ítélet tárgyává tette. Ez nem mindig volt azonos a korábbi *vád tárgyával* (178. § (4) bek.). A kizáró hatás terjedelme szempontjából nem a korábbi és az újabb *vád tárgya* a jelentős. Az összemérést az újabb eljárás (és esetleg *vád*) tárgyául és a korábbi ítélet tárgyául szolgáló historikum között kell elvégezni.

A többszöri eljárás tilalmának tárgyi terjedelmét tehát a tettazonosság szabályai szerint kell megvonni. Lényeges a történetileg lejátszódó eseménysorozat egészének az azonos-sága. Kizáró hatás érvényesül olyan tényekre, amelyeket a bíróság a korábbi ítéletében ténylegesen *elbírált* (6. §, 175. § (3) bek. e) pont). Új eljárás olyan tények alapján lehetséges, amelyek mint önálló tények, más történeti eseménysorozat elemei, kívül álltak a korábban már elbírált történeti eseménysorozaton. És persze akkor is, ha a történeti esemény a jogerős ítélet *után* játszódott le. A tettazonosságnak ez az eljárásjogi értelme nem azonos az anyagi büntetőjogi egység fogalmával. Lehetnek továbbá cselekmények, amelyek az anyagi jog szemszögéből nézve anyagi halmazat viszonyában állnak egymással, de azért az eset körülményei szerint mégis egy egységes eseményhez tartoznak. A tettazonosság ilyen felfogása a rendkívüli perorvoslatok igénybevitelének szükségességét csökkenteni alkalmas.

A *bírói gyakorlat* lényegileg az egység és a többség közti megkülönböztetés anyagi jogi kere-

teit használja fel a kizáró hatás terjedelmének a megítélésénél.²⁵

Amennyiben a *jogerős ítélet* meghozatala előtt történt, de az ítélet után ismertté vált cselekmény a már az ítéletben megvizsgált és elbírált cselekménnyel együtt belefér egy egységes bűncselekmény fogalmába, amilyen a természetes, folytatódó és a törvényi *egység* esete, akkor a jogerőre emelkedett ítélet általában ezt az újonnan felderített cselekvést is magában foglalja és ez a vádlott másodszori elítélését megakadályozza. A későbbi eljárás tárgyául szolgáló részecselekmények újabb elbírálását a korábbi elbírálás jogereje akadályozza. A törvényi és a bírói egységbe tartozó egyes részecselekményeket ugyanis a bírói gyakorlat szerint csak egységesen lehet elbírálni, az egyes részecselekmények tárgyában külön ítélet nem hozható.²⁶

A bűncselekményi *többség* esetében azonban a jogerőre emelkedett ítélet, amely a halmazatba beleférő egy vagy több bűncselekmény tekintetében döntött, már nem zárja ki ugyanannak a személynek olyan más bűncselekményért büntetőjogi felelősségre vonását, amelyet a jogerős ítélet még nem értékelt.

A gyakorlat a jogerő tisztelete érdekében a tettazonosság körét kitérítve és ezzel a kizáró hatás tárgyi terjedelmét is. A tettazonosság túl szűkre vont határa újabb eljárást tenne lehetővé, holott a büntető eljárás lezárásával számolni kellett. Ez pedig a vádlottat nyugtalanítaná, jogbizonytalanságot teremtene. A jelenlegi gyakorlat hátránya, hogy növeli a rendkívüli perorvoslatok számát. A gyakorlat szerint ugyanis jogerős ítélettel el nem bírált cselekmények figyelmen kívül hagyásával elkövetett hiba csak rendkívüli perorvoslattal orvosolható. (BH. 1425; B. törv. 2778/1953.)²⁷

A bírói gyakorlat a felmerült kérdésben több alkalommal foglalt állást.

Ha ugyanannak az elkövetőnek *egy cselekménye több büntetést* valósít meg, a bíróság azonban csupán egyik büntetést állapította meg a terhelt bűnösségét, az ítélet jogereje a másik büntetést való bűnösség megállapítását célzó újabb büntető eljárást a 6. §-a értelmében *kizárja*. Ha tehát pl. valaki a társadalmi tulajdonhoz tartozó élőfa jogosulatlan kivágásával társadalmi tulajdont sértő lopást és közellátási büntetést is elkövetett, de a bíróság csupán az előbbiben állapította meg a bűnösséget, úgy a közellátási büntetést miatt megindított újabb eljárást meg kell szüntetni. A téves

²⁵ V. ö. Hárs László: A bűnhalmazat eljárásjogi vonatkozásai, Kolozsvár, 1943, (ismertetve: MJSZ, 1943, 18. sz. 561. s. köv. old.)

²⁶ Molnár László és munkaközössége: A büntető perrendtartás kommentárja, Budapest, 1957, 50., 533. old. Dorohov, im 52. s. köv. old.

²⁷ Molnár, Kommentár, 50. old. — Oehler szerint a tettazonosság az ítélet és a vád viszonyának, valamint a jogerőnek a meghatározásánál különböző tartalmat azért nyer, „da Klageränderung und Rechtskraft in sich diametral entgegengesetzte Tendenzen tragen; jene strebt nach weitem, diese nach engem Umfang.” Im. 158. old.

minősítésben és esetleg a büntetés kiszabásánál megvalósult törvénysértést törvényességi óvással lehet ilyen esetben orvosolni. Ha pedig az első ügyben meghozott ítélet jogerőre emelkedése után derültek ki olyan tények, amelyek egy további büntetést megállapítását indokolják, *perújításnak* van helye. (A budapesti fővárosi bíróság büntető-kollégiumának a Legfelsőbb Bíróság büntető-kollégiuma által 153. szám alatt elfogadott álláspontja. BH. 1956. évf. 6. sz. 189—190. old.)

A vádlottat a bíróság korábban jogerősen elítélte, azon az alapon, hogy a vádlott 1955 márciusától kezdve különböző mozok előtt az előzőleg megvásárolt jegyeket drágábban árúsította. Az ítélet a konkrét eseteken felül megállapította, hogy a vádlott az 1955. évi nyár folyamán pontosan már meg nem állapítható időben és helyeken több ízben árult jegyeket a tényleges árnál magasabb áron. A második eljárásban ugyanazt a vádlottat a bíróság azért ítélte el, mert 1955. augusztus 20-án az egyik mozi előtt ugyanilyen módon árúsított jegyeket. A második ügyben fellebbezés folytán a másodfokú bíróság a büntető eljárást a következő indokolással szüntette meg. Az árdrágító üzérkedés — bár adott körülmények között egy eset kapcsán is megállapítható — rendszerint több azonos mozzanatu cselekményből tevődik össze. Ha utóbb derül ki egy vagy több ilyen részecselekmény, ezek miatt újabb büntető eljárás indul, ez az eljárás a 6. §-ában foglalt tilalomba ütközik, mert a *vádlottnak ezt a magatartását is már jogerősen elbírálták*. Ha ezek a részecselekmények olyan súlyúak, amelyek az alapjárás során kiszabott büntetést lényegesen befolyásolják, a vádlott terhére *perújításnak* van helye (BH. 1956. évf. 9. sz. 1425. sz.)

b) A *pozitív jogerőhatás* mindenekelőtt azt jelenti, hogy

aa) az ítélet döntése a büntetőjogi főkérdésben *végleg irányadó* nemcsak minden bíróságra, hanem más hatóságokra és az állampolgárookra is. Ezek azt vitássá nem tehetik. Ilyen értelemben jus facit inter omnes. Az ítéletben a polgári jogi igényre vonatkozó döntésnek csak annyi az ereje, mint a vagyoni jogi perben hozott polgári ítéletnek, általában tehát csak a felekre terjed ki (jus facit inter partes).

A *jogerő tárgya* a büntetőjogi főkérdésben hozott döntés, „a jogerősen *elbírált* bűncselekmény” (6. §), a „már korábban jogerősen *elbírált* cselekmény” (175. § (3) bek. e) pont). Ehhez a döntéshez, elbíráláshoz kötve van más büntető bíróság és általában minden más szerv is. A polgári perben eljáró bíróságra külön is kiemeli a törvény azt a két kérdést, amelyben az — kártérítési pereket kivéve — a büntető ítélet döntéséhez kötve van: hogy követtek-e el bűncselekményt és annak elkövetője a terhelt volt-e (9. § (1) bek.). A büntető ítélet irányadó volta ezzel azonban nem merült ki. Irányadó nemcsak a bűnösség megállapítására, de a büntetés kiszabására vonatkozó döntése is.

bb) Pozitív jogerőhatás az ítélet bizonyító hatása is. Ez azt jelenti, hogy a később eljáró

büntető bíróság a bizonyításánál figyelembe veheti a korábbi jogerős büntető ítélet bizonyítási anyagát, ténymegállapítását. Ez a bizonyító hatás a későbbi büntető perben mérlegelő bíróság számára igen jelentős. Túl messze vezetne azonban, ha azt minden esetben köteles volna elfogadni.

Mint hogy a jogerőhatás a döntéshez fűződik, nem fűződik sem a bíróságnak a jogszabályra vonatkozó fejtegetéseihez, sem pedig az ítéleti tényállás minden részletéhez.²⁸ A jogerőhatás tárgya a bírósági döntés következtetése a maga egészében, nem ennek elszigetelt elemei.

Ha ugyanis az ítéleti tényálláselemek minden későbbi büntető eljárás számára feltétlenül irányadóul szolgálnának, ez azt jelentené, hogy a később eljáró büntető bíróság előtti eljárásban a közvetlenség, szóbeliség, a kontradiktórius tárgyalás, a védelem és a bizonyítékok szabad mérlegelésének az elve korlátozást szenvedne. Azt jelentené továbbá, hogy a későbbi büntető perre irányadók lennének olyan tényálláselemek is, amelyek a korábbi büntetőperben mellékesek voltak vagy mint nem relevánsak, kellően nem értékeltek.²⁹

cc) A pozitív hatások közé tartozik a *végrehajthatóság* is, de csak azokban az esetekben, amelyekben az ítélet fel nem függesztett büntetést szabott ki. Ennyiben nem is általános jogerőhatás, mert nincs meg a felmentő és a büntetést felfüggesztő ítéleteknél (feltéve, hogy az utóbbiaknál a büntetés nem kerül végrehajtásra). Végeredményben azonban az elmebeteg terhelt biztonsági őrizetbe helyezését elrendelő felmentő ítélet is végrehajtást igényel.

Tekintve a büntetésnek az anyagi büntető jogban betöltött igen fontos szerepét, a végre-

hajthatóságot a jogerő hatások közé kell sorozni. A fel nem függesztett büntetést kiszabó jogerős ítélet megnyitja a büntető eljárásnak a következő, ítélet végrehajtási fő szakaszát.

Ez a jogerőhatás az ítélet rendelkező részéhez fűződik.

Míg a polgári perben szép számmal vannak ítéletek, amelyekhez hozzákapcsolódik a jogerőhatás, anélkül, hogy végrehajthatók volnának (megállapító, jogalakító ítéletek — nem beszélve az elutasítókról), vagy más okból nem kerülnek külön végrehajtásra (pl. a jognyilatkozat tételére irányuló perben maga az ítélet pótolja a marasztalt fél nyilatkozatát), — a büntető perben az ilyenek vagy hiányoznak, vagy a számuk jóval csekélyebb. Másfelől a polgári eljárásban a végrehajthatóság nem csupán a jogerős ítélethez kapcsolódik. Ott lehet az ítélet, nevezetesen a még nem jogerős ítélet előzetesen is végrehajtható. Ezen felül nem is csupán ítélet alapján van végrehajtásnak helye. A *büntető* eljárásban itt is *máshogy* áll a dolog. A büntető eljárás az ítélet előzetes végrehajtását nem ismeri. Az előzetes letartóztatás révén erre a súlyosabb esetekben nincs is szükség. A büntető eljárásban a büntetés végrehajtásának kizárólag az ítélet alapján van helye. S míg a polgári eljárás a végrehajtást átengedi a felek kezdeményezésének, a büntető eljárásban ez hivatalból indul meg.

Az a kérdés, hogy a büntető ítélet milyen hatást gyakorol a polgári perre, egyaránt érdekli az ítéleti jogerő és a bizonyítás tanát. Az előbbit azért, mert arról van szó, hogy a büntető bíróság ítélete milyen erejű legyen a később eljáró polgári bíróság előtti perben: kötelezően irányadó-e, avagy csak olyan, amelynek eredményei a polgári per bírósága által tetszés szerint felhasználhatók. Az utóbbit azért, mert a később eljáró polgári bíróság bizonyítási eljárásának korlátozása, megkötése forog szóban: ha ugyanis a büntető bírói ítéletnek kötelező erőt — mint mondani szokták, „hatályt” — tulajdonítunk a polgári perre, akkor a polgári bíróságot az előtte a közvetlenség és a szóbeliség elvének megtartásával lefolyt bizonyításban, a bizonyítékok szabad mérlegelésében korlátozzuk, bizonyos tények megállapításától elzárjuk. A kérdés azonban túlfekszik azon a körön, amely a jogerőnek a büntető eljárásban elfoglalt szabályait foglalja magában és a *büntető* meg a *polgári ítélet viszonyát* jelenti, amely külön tárgyalást igényel.

Móra Mihály

²⁸ Marian *Waligorski* (Az ítélet indokolásában foglalt ténymegállapítások bizonyító ereje, NP, 1953, 3. sz. 28. s. köv. old.) az ítéleti ténymegállapításnak kötelezően bizonyító erőt tulajdonít azzal a kiegészítéssel, hogy ellenbizonyításnak csak azok részéről van helye, akiknek nem volt lehetőségük az előző eljárásban résztvenni. Abból az indokból, hogy a gyakorlat nem érezte szükségesnek ilyen jellegű újítás bevezetését a lengyel jogba, ellenkező nézetet vall *Mieczyslaw Piekarski*: Az ítélet indokolásában foglalt ténymegállapítások bizonyító ereje NP, 1954, 12., 53. s. köv. old. — A kérdésre alapvető Piero *Calamandrei*: La sentenza civile come mezzo di prova, Rivista di diritto processuale civile, 1938 (XV), 108. s. köv. old.

²⁹ *Calamandrei* szerint a bizonyító hatás a kötelező erő esetén azzal a kockázattal járna, hogy bátorítaná a bírák szellemi tunyaságát, amely mások véleményén akar pihenni és a gyakorlatban a felelősség kérdésének ösztönző hatását semmissé tenné, im. 128. old.

SZEMLE

Az államhatalom helyi szerveinek fejlődése a Román Népköztársaságban

A Szovjetunió által a hitleri Németország felett aratott győzelme és a Szovjetunió nyújtotta sokoldalú támogatás eredményeként a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztálynak sikerült kiragadni a kizsákmányoló osztályok kezéből a politikai hatalmat, valamint a gazdasági hatalom túlnyomó részét és ezáltal megteremteni a népi demokratikus rendszert. Ez a rendszer adta — az ország történelmében első ízben — a széles népi tömegek kezébe azt a lehetőséget, hogy maguk döntsenek az ország ügyeiben. A Román Népköztársaság 1952. szeptember 24-i alkotmánya, hangsúlyozva a Szovjetunió döntő szerepét hazánknak a fasiszta iga alól történt felszabadításában és az új állam létrehozásában, megállapítja, hogy: „A Román Népköztársaság annak eredményeként jött létre, hogy a Szovjetunió a német fasiszmus felett történelmi jelentőségű győzelmet aratott s Romániát a dicsőséges szovjet hadsereg felszabadította és ez a felszabadítás tette lehetővé azt, hogy a dolgozó nép, élén a kommunista párt által vezetett munkásosztályal megdöntse az Antonescu-féle fasiszta diktatúrát, megsemmisítse a kizsákmányoló osztályok hatalmát és megalkossa a romániai népi tömegek érdekeinek és törekvéseinek mindenben megfelelő népi demokratikus államot”.

A Román Népköztársaság népi demokratikus állam, a proletárdiktatúra egyik formája. Lenin rámutatott arra, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában különféle politikai formák létezhetnek, de lényegük elkerülhetetlenül ugyanaz: „a proletáriátus diktatúrája” lesz.

A proletárdiktatúrának a népi demokratikus országokban kialakult új formája befolyással volt ezekben az országokban a politikai alap kialakulására is. Azok a történelmi feltételek, amelyek között a népi demokratikus országok létrejöttek, ezekben az országokban meghatározták az államhatalom szerveinek sajátosságait és következképpen

az államhatalom helyi szerveinek sajátosságait is.

Egyes népi demokratikus országokban, még a fasiszta haderők részéről történt megszállás idején a proletáriátus vezetésével megalakultak a népi hatalom szervei, amelyek illegálisban folytatták a harcot azért, hogy az országot a bitorlók alól felszabadítsák.

Ez volt a helyzet Albániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, ahol az országnak a fasiszmus alól történt felszabadulása után a nemzeti bizottságok államhatalmi szervek lettek.¹

Hazánkban, hasonlóan más népi demokratikus országokhoz (Bolgár Népköztársaság, Magyar Népköztársaság), az államhatalom helyi szervei csak a proletárdiktatúra bevezetése után, törvényhozási úton jöttek létre.

A dolgozók küldötteinek szovjetjei példájára különböző formákban így azután minden népi demokratikus országban működnek az államhatalom helyi szervei. Ezeknek a szerveknek az elnevezése a Bolgár Népköztársaságban: népi tanácsok (a Bolgár Népköztársaság alkotmányának 43. §-a), a Magyar Népköztársaságban: helyi tanácsok (a Magyar Népköztársaság alkotmányának 30. §-a), a Csehszlovák Köztársaságban és a Koreai Népköztársaságban: népi bizottságok (a Csehszlovák Köztársaság alkotmányának X., a Koreai Népköztársaság alkotmányának 2. §-a), a Mongol Népköztársaságban: a dolgozók küldötteinek huráljai (Mongol Népköztársaság alkotmányának 43. §-a).

E szervek lényege eltérő elnevezésük dacára is ugyanaz: olyan szervek, amelyeken keresztül a dolgozók államhatalma helyi viszonylatban megvalósul.

*

Amint erre fentebb is rámutattunk, az államhatalom helyi szervei hazánkban a népi demokratikus állam kialakulása után jöttek létre és először az 1948. április 13-i, első népi demokratikus alkotmány mondta ki létrehozásukat.

Eddig az időpontig az államapparátus a korábbi fennmaradt közigazgatási-területi egységekben (vármegye, járás, község) megtartotta a

burzsoá államtól örökölt régi formákat: megyei-, járási főnökség, községi (városi) előjáróságok. Élükön a központi hatalom által kinevezett megyei főnök (prefektus), járási főnök vagy községi bíró (polgármester) állott. Osztálytartalmukat tekintve, ezeket a szerveket már semmi közös vonás nem kötötte a burzsoá-földesúri érdekeket korábban kiszolgáló, azonos nevű szervekhez, megjelenési formájuk, továbbá hatáskörük és működésük módja azonban komoly akadályt jelentett az olyan államhatalomnak a gyakorlásában, amelyekben a széleskörű tömegek vesznek részt és ellenőrző tevékenységet fejtenek ki. Az államhatalom helyi szerveivel szemben az államigazgatási-területi egységekben ezek a követelmények állanak ugyanis fenn.

Az 1948. április 13-i alkotmány hozta létre a népi tanácsokat,* mint az államhatalom helyi szerveit és állapította meg szervezetük és működésük alapelveit.

Ezeket az elveket fejlesztette tovább a néptanácsokról szóló 1949. január 13-i törvény, amelyik az államhatalom helyi szerveit „néptanácsoknak nevezte el.”*

A néptanácsokat — a dolgozók küldötteinek helyi szovjetjei mintájára — a megfelelő államigazgatási-területi egységek teljes hatáskörű szerveiként hozták létre. Mint a dolgozók közvetlen képviselői szervei, az államhatalom létesítményei, a néptanácsok a Román Népköztársaságban teljes hatáskört kaptak a helyi problémák megoldásában.

A dolgozók helyi szovjetjeinek mintájára a néptanácsok mellett a törvény létrehozta a néptanácsok szerveit: a végrehajtó bizottságokat is.

Annak érdekében, hogy a néptanácsok végrehajthassák a rájuk bízott feladatokat — amelyeknek megoldásától a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának emelkedése és a szocializmus építése függött — az 1948. április 13-i alkotmány 85. §-a előírta, hogy a néptanácsoknál a tevékenységi ágazatoknak megfelelően osztályokat kell létesíteni.

* Az 1948. ápr. 13-i alkotmány a népi tanácsok megjelölésére a: „consiliu popular”, az 1949. január 13-i törvény viszont a: „sfat popular” elnevezést használja. Az R.N.K területén a magyar nyelven kiadott hivatalos jogszabályanyagban a „néptanács” megjelölés lett — kezdeti bizonytalanság után — az általános. A fordítás szövegében az alábbiakban így mindkét megjelölés fordítására a „néptanács” megjelölést használok. (A fordító megjegyzése.)

¹ T. Drăgan: A Román Népköztársaság államjoga, 1955–1956. 227. old. (Románul.)

Az osztályok egész tevékenységük tekintetében az illetékes néptanácsok és a végrehajtó bizottságok, a technikai irányítást illetően pedig a felsőbb tanácsok mellett szervezett megfelelő osztályok, valamint a hatáskörrel rendelkező központi államigazgatási szervek alárendeltségébe tartoznak.

Ez a szabályozás nagy jelentőségű, mivel a burzsoá közigazgatási törvények értelmében országunkban a közigazgatás helyi szervei majdnem kizárólag a központtól, a szakminisztériumtól függték és a választott helyi szerveknek nem voltak alárendelve. A helyi igazgatási szerveket tehát a központi apparátus külső, területi szerveinek tekintették.

A néptanácsokról szóló törvény hatálybalépésekor biztosítani kellett az államigazgatás működését a különböző igazgatási ágakban. Erre a minisztériumok meglévő, külső, területi szerveit használták fel, amelyeknek azonban új osztálytartalmat adtak, hogy a dolgozó tömegek érdekeit helyesen, igazságosan tudják kielégíteni. A néptanácsokról szóló törvény 74. §-a kimondta, hogy „a néptanácsok osztályaiként történő megszervezésükig, a központi szakigazgatási intézmények területi szervei a jelenlegi szervezetükben kerülnek az Ideiglenes [néptanácsi] Bizottságok vezetése alá.”

A néptanácsokról szóló törvény 76. §-ának c) pontja a néptanácsokról szóló törvény végrehajtására alakított állami bizottság feladatává tette, hogy a központi apparátus területi szerveit a néptanácsok keretén belül szervezze át.

Ezek a szervek központi szervekből a néptanácsok szerveivé váltak, a néptanácsok határozatait hajtották végre és a néptanácsok ellenőrzése alá kerültek.

A területi szerveknek a néptanácsi rendszerbe való átszervezése igazgatási ágazatok szerint történt. Eltérően a régi területi szervektől, amelyek kizárólag a központtól függték, az ügyosztályok mint az Ideiglenes Bizottságok szakigazgatási szervei, a kettős alárendeltség elve szerint kezdtek működni. Horizontális síkon az Ideiglenes Bizottság, vertikális síkon pedig az illetékes szakágazat központi államigazgatási szerveinek alárendeltségébe tartoztak.

A népi demokratikus hatalom által létrehozott néptanácsok és a régi megyei, illetőleg községi köz-

igazgatási bizottságok között alapvető különbség van.

A régi közigazgatási bizottságok a központnak a kizsákmányoló osztályok szolgálatában álló, egyszerű kirendeltségei voltak. A helybeli lakosság által választott tagok a közigazgatási bizottságokban a valóságban teljes mértékben a központ döntéseinek voltak alávetve, az úgynevezett közigazgatási decentralizációs szervek, a megyei és járási főnökök révén, akik a bizottságok tevékenysége felett ellenőrzést gyakoroltak és ezek határozatait felüggeszthették, sőt akár meg is semmisíthették.

A régi közigazgatási apparátus bürokratikus gépezet volt, nem vette figyelembe a tömegek szükségleteit és érdekeit. Ez a bürokratizmus nálunk tetőfokát a fasiszta rendszer idején érte el, amikor a helyi közigazgatási szerveknek még formális, korlátozott autonómiáját is megszüntették s a közigazgatás formailag és a valóságban is a központ által kinevezett tisztviselők útján történt igazgatássá alakult át.

A helyi szovjetek mintájára a néptanácsok is a városi és falusi dolgozók legátfogóbb, arra hivatott szerveiként alakultak meg, hogy az állami és községi ügyek vezetésébe a dolgozók széles rétegeit bevonják. Ezáltal a szocializmus építésének feladatait megoldani képes államapparátus jött létre.

„A néptanácsok — az államhatalom új típusú helyi szervei — államépítésünk terén az egyik legjelentősebb eredményt jelentik” — hangsúlyozza a Román Munkaspárt Központi Bizottságának a II. Pártkongresszusra készült beszámolója. Az államhatalom helyi szerveinek létrehozása és fejlődésük biztosítása gazdasági, politikai és társadalmi életünk valóságos helyzetének, továbbá a népi hatalom állandó szilárdulásának megfelelő, történelmi folyamat során következett be.

Mielőtt a néptanácsok megválasztására sor került volna, bizonyos előkészítő időszak volt szükség. Ez az időszak 1949 áprilisától 1950. december 3-ig tartott. Ez idő alatt a néptanácsok és végrehajtó bizottságaik feladatukról a Minisztortanács irányítása és ellenőrzése alá helyezett Ideiglenes Bizottságok látták el. (A néptanácsokról szóló törvény 72. és 73. §-a.) Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert a

néptanácsok megalakításának gazdasági és politikai feltételei még nem voltak meg.

Az Ideiglenes Bizottságok létrehozásával megszüntették a helyi közigazgatás régi szervezetét és előkészítették a néptanácsi választásokat. Az Ideiglenes Bizottságok feladata és hatásköre ugyanaz volt, mint amelyet az alkotmány és a néptanácsokról szóló törvény a néptanácsoknak adott. Ennek következtében az Ideiglenes Bizottságok helyi viszonylatban a jelentős eredmények egész sorát valósították meg és sikerült a közösségi munkába a dolgozók széles rétegeit bevonni. Ezzel megnyitották az utat ahhoz, hogy a néptanácsok keretében a dolgozók széleskörű tevékenységet fejthessenek ki.

Ebben az időszakban még fenn tartották a régi területi-közigazgatási felosztást (megyék, járások, községek), egészen 1950. szeptember 6-ig, amikor a Román Népköztársaság területe államigazgatási-gazdasági körzeteinek létrehozásáról szóló törvény megszüntette a régi közigazgatási-területi egységeket és azok helyett újakat létesített. Ezek a tartomány, járás (rajon), a város és a község. A néptanácsok tagjainak megválasztásáról szóló 1950. szeptember 7-i törvény szerint megválasztásra kerülő, új néptanácsoknak ezekben az új egységekben kellett működniük.

*

1950. december 3-án, a dolgozók által a helyi élet irányításában szerzett tapasztalatoknak és a népi hatalom megszilárdításának eredményeként, országunkban először választották meg a néptanácsokat, az államhatalom helyi szerveit a tartományokban, járásokban, városokban és községekben.

Figyelembe véve az Ideiglenes Bizottságok tapasztalatait és a néptanácsokról szóló törvény bizonyos hiányosságait, az 1950. december 28-i 259. sz. törvényerejű rendelettel a néptanácsok szervezetének és működésének új szabályozására került sor. A törvényerejű rendelet egyidejűleg hatályon kívül helyezte a néptanácsokról szóló, 1949. január 13-i törvényt.

Mind a néptanácsokról szóló törvény, mind pedig az 1950. december 28-i 259. sz. törvényerejű rendelet értelmében a néptanácsokat 4 éves időtartamra választják.

Figyelemmel arra, hogy a néptanácsok a legszélesebb tömegekre épülő állami szervek és annak érdekében, hogy az államügyek intézésében a dolgozók minél nagyobb számban vehessenek részt, az 1952. szeptember 24-i alkotmány 52. §-a kimondta, hogy a néptanácsokat — minden államigazgatási-területi egységben — 2 éves időszakra kell megválasztani.

Az államhatalom helyi szerveinek sajátosságai

A helyi szovjetek példájára és tapasztalatai alapján létrehozott néptanácsoknak számos közös vonása van a helyi szovjetekkel. Ezek a közös vonások ugyanazt az osztálylényegyet fejezik ki, mivel mind a néptanácsok, mind a helyi szovjetek olyan szervek, amelyekben a városi és falusi dolgozók az államigazgatási-területi egységeken belül az államhatalmat a maga teljességében gyakorolják. A néptanácsok képviselői szervek és ilyenként működnek. A Szovjetunióban „minden hatalom a városi és falusi dolgozóké, akiket a dolgozók küldötteinek szovjetjei képviselnek” (Szovjetunió alkotmánya 3. §), a Román Népköztársaságban pedig — az 1952. szeptember 24-i alkotmány 4. §-a szerint: A dolgozók államhatalma a Nagy Nemzetgyűlésben és a néptanácsokban valósul meg.

A néptanácsok hatalmának ezt a teljességét mondja ki az 1952. szeptember 24-i alkotmány 53. §-a. Eszerint: „A néptanácsok irányítják az alájuk rendelt államigazgatási szervek munkáját, vezetik a helyi tevékenységet gazdasági és kulturális téren, biztosítják a közrend megőrzését, a törvények megtartását és az állampolgárok jogainak védelmét, összeállítják a helyi költségvetést.”

A néptanácsok útján így megvalósul a helyi önkormányzat. A néptanácsok a helyi igényeket a helyi sajátosságoknak megfelelően elégítik ki, ami az államhatalom helyi szerveinek valódi demokratizmusát jelenti. Ezt a demokratizmust nemcsak az valósítja meg, hogy a néptanácsok államhatalma teljes, hanem megtaláljuk azt a néptanácsok egész szervezeti és működési rendszerében, amely hasonlatos a helyi szovjetek szervezési és működési rendszeréhez.

A néptanácsok tagjait kétéves időszakra, általános, közvetlen és titkos választás útján azok a dolgozók választják, akik 18. évüket betöltötték és a Román Népköztársaság állampolgárai. (A Román Népköztársaság alkotmányának 52. és 94. §-ai.) A megválasztott tanácstagokat a választók többségének a törvényben meghatározott eljárás szerint hozott határozatával bármikor vissza lehet hívni. A néptanácsokban minden társadalmi réteg dolgozói képviselve vannak. A törvény biztosítja, hogy a néptanácsokban a nemzeti kisebbségek teljesen egyenjogúak a román néppel, ami döntően hozzájárul a kisebbségek és a román nép testvériségének megerősítéséhez. Ugyancsak biztosítja a törvény a nők és férfiak egyenjogúságát a tanácsokban.

A néptanácsoknak jelenleg több, mint 135,000 tagja van, akik közül 18,500 munkás, 79,000 dolgozó paraszt és 14,800 értelmiségi. Több, mint 17,000 tanácstagot a nemzeti kisebbségek soraiból választottak meg és több, mint 3000 női tanács-tag van.

A néptanácsok keretében megvalósul a törvényhozó és végrehajtó hatalom egységesítése, minthogy a néptanácsoknak saját szerveik vannak a hozott határozatok gyakorlati alkalmazására. Ezek a sajátos szervek a néptanácsok végrehajtó bizottságai, amelyek elnökből, alelnökből és tagokból állanak (Alkotmány 56. §-a).

A néptanácsok demokratizmusának másik vonását az jelenti, hogy a rájuk bízott feladatok megvalósításában — minden tevékenységi területen — a népi tömegek széleskörű közreműködésére, a szakszervezeti szervekre, a szövetkezeti szervezetekre és más tömegszervezetekre támaszkodnak, de ugyanakkor a tömegeknek a közösségi ügyek intézésébe való szélesebbkörű bevonása érdekében különféle szervezési formákat — mint pl. az állandó bizottságok, az állampolgári bizottságok — használnak fel. Az Alkotmány 54. §-a szerint: „A néptanácsok megszervezik a dolgozók aktív részvételét az állami és közösségi ügyek vezetésében és a szocializmus építésében”.

A Szovjetunióban a dolgozók küldötteinek szovjetjei, a Román Népköztársaságban pedig a néptanácsok a legszélesebb tömegbázisú szervezetek.

A Román Munkáspárt Központi Bizottsága II. kongresszusának jelentése hangsúlyozza, hogy: „A néptanácsoknak ösztönözniük kell és minél szélesebb körben fel kell használniuk a dolgozók kezdeményezéseit, változatos formákban vonva be a dolgozókat a közügyek intézésében való aktív részvételbe. Mindenekelőtt ebben áll néptanácsaink erejének és kiapadhatatlan lehetőségeinek forrása”.²

*

Az államhatalmi helyi szervek szervezési rendszerének alapja hazánkban — ugyanúgy, mint a dolgozók küldötteinek szovjetjei esetében — a demokratikus centralizmus elve.

Olyan helyi vezetés megvalósítása, amelyik a szocialista építés követelményeinek hazánkban megfelelően, a centralizmus és a szocialista demokratizmus egyszéles összehangolását követeli meg. A túlzásba vitt centralizmus az államigazgatásnak a gyakorlati élet valóságaitól való elszakadásához vezet, elfojtja a dolgozók alkotó kezdeményezését és a bürokratizmus részére teremt kedvező körülményeket. Ezért ezzel erőlyesen szembe kell szállni. Chivu Stoicának, a Minisztertanács elnökének a Román Népköztársaság kormánya bel- és külpolitikájáról szóló nyilatkozata („Scînteia” 1957. március 20-i 3859. száma) megállapítja: „Államszervezetünk és államépítésünk során bizonyos hibák is jelentkeztek. A minisztériumokban és központi intézményeknél egyre nagyobb mértékben összpontosítottak olyan feladatokat, amelyeket alsóbb fokú szerveknek vagy az államhatalom helyi szerveinek kellett volna megoldaniuk és amelyeknek a központi szervek által való intézése fékezi az alsóbb fokú szervek kezdeményezését, kibebíti a néptanácsok felelősségét és kezdeményező erejét”.

A Román Munkáspárt Központi Bizottsága 1956. december 27—29-i teljes ülésének határozata a demokratikus centralizmus elvére támaszkodva, amely feltételezi az alsóbb fokú szerveknek a felsőbb szervek részéről történt határozott irányítását, és a központi iránymutatás kötelező végrehajtását összekapcsolja a

² Gh. Gheorghiu-Dej: Jelentés a Román Munkáspárt Központi Bizottságának tevékenységéről a Párt II. kongresszusán. Állami Politikai Irodalmi Kiadó, 1955. (románul) 149. old.

helyi problémák önálló megoldásával, a néptanácsok hatáskörének kiszélesítése érdekében bizonyos intézkedések megtételét tartotta szükségesnek.

Ezeknek az intézkedéseknek célja, hogy a tartomány, város, község gazdasági fejlődése, a dolgozók jobb ellátása érdekében a néptanácsok kezdeményező készségét és felelősségét fokozza és lehetővé tegye a helyi források erőteljesebb kihasználását.

Ugyancsak megállapította a teljes ülés határozata, hogy ki kell bővíteni a néptanácsok ülésszakainak tárgysorozatát, fokozni kell a néptanács ellenőrzési tevékenységét a végrehajtó bizottság tevékenysége és az apparátus felett, az állandó bizottságban működő tanácsokat minél szélesebb körben be kell vonni a néptanácsi ügyosztályok munkájának ellenőrzésébe, az ügyosztályok határozatainak meghozatalával és végrehajtásával, valamint gazdasági és társadalmi-kulturális intézkedések megtételével kapcsolatban.³ Az 1956. december 27—29-i teljes ülés határozata nyomán sok fontos intézkedést tettek a néptanácsok hatáskörének kibővítésével és feladataik növelésével kapcsolatban mind gazdasági, mind pedig társadalmi-kulturális téren. Így pl. a helyi ipari vállalatokat (közfogyasztási cikkeket előállító, építőipari és a lakosságot kiszolgáló szolgáltató vállalatokat) a minisztériumok felügyelete alól kivették és a néptanácsok felügyelete alá helyezték.

A néptanácsok azzal, hogy a helyi ipari vállalatok közvetlen irányító szerveivé váltak, nagyon fontos szerepet kaptak a helyi gazdálkodás megszervezésében és irányításában. A néptanácsoknak jogukban van a felügyeletük alá rendelt gazdasági egységek tevékenységi tervét jóváhagyni, munkáját irányítani és ellenőrizni, termékeit szétosztani, ami a vállalatok gazdaságosabb működését és a lakosság igényeinek jobb kielégítését teszi lehetővé.

Ezeknek a vállalatoknak a termékei közül csak kis mennyiség kerül szétosztásra központosítottan, a szállítandó mennyiségek tervszerű meghatározásával.

Minden más termék, valamint a központi alapba szállítandó meny-

nyiséget meghaladó többlet elosztását a néptanács végzi, a helyi terv alapján, a helyi lakosság ellátásának és kiszolgálásának megjavítása, továbbá a saját beruházások céljára szolgáló anyagi alapjuk kiszélesítése érdekében.

Ugyancsak megtették a szükséges intézkedéseket a szolgáltató kommunális vállalatok (víz, csatornázás, köztisztaság) decentralizálására. Ezek a vállalatok — bár tevékenységüket egy város területén fejtették ki és olyan kérdéseket oldottak meg, amelyekért az illető város néptanácsa viselte a felelősséget — megelőzően mégis a tartományi néptanácsnak voltak alárendelve.

Ezeket a vállalatokat most közvetlenül azok a városok ellenőrzik, amelyek a vállalatoknak el kell látniok.

Kiszélesítették a néptanácsok feladatkörét az oktatás és a kulturális tevékenység fejlesztése terén. A néptanácsok biztosítják a beiskoláztatási terv teljesítését, a népművelési munka megszervezését, az óvodai, általános- és középiskolai oktatás, valamint a kulturális-nevelő intézetek helyes működését és fejlesztését, végül a testnevelés és a tömegsport fejlesztését. A helyi kulturális intézményeket, színházakat, mozikat, múzeumokat, könyvtárakat ugyancsak a néptanácsok irányítása és gazdasági felügyelete alá helyezték.⁴

A feladatkörök kiszélesítésével párhuzamosan kibővítették a néptanácsok jogait a pénzügyi alapok kezelése terén is. Így például a néptanácsok végrehajtó bizottságainak hatáskörébe utalták a legtöbb hitelkeret folyósítását, anélkül, hogy a központi szerv jóváhagyására szükség lenne. Ezenkívül megkönnyítették a végrehajtó bizottságok számára a készpénzfizetést a folyó hitelek céljaira és megadták azt a jogot, hogy szociális-kulturális, építési és lakásépítési beruházások céljára a tervben meghatározott kereten felül felhasználhassák a terven felüli összebevételeknek legfeljebb 50%-át, valamint az igazgatási-gazdálkodási költségeknél elért megtakarításokat.

A nyereségek elosztásának új rendjét állapították meg, amely az államhatalom és államigazgatás helyi szerveit anyagilag érdekeltté teszi a terv teljesítésében, mégpedig jobb gaz-

dálkodás és a helyi termelés fejlesztése útján.

Az 1956. november 10-i 570. sz. törvényerejű rendelet szerint a város- és községgazdálkodási vállalatok és szervezetek terv szerinti nyereségeiből (az igazgatói alap képzéséhez, forgóeszközök növelésének finanszírozásához és a beruházások pénzügyi ellátásához szükséges összegek felosztása után) 25%-ot kell bevételteni a tartomány költségvetésébe a város- és községgazdálkodási vállalatok tartományi fejlesztési alapja javára, 75%-ot pedig annak a városnak a költségvetése javára, amelynek keretében a vállalat működik. Ezeket az összegeket a város- és községgazdálkodási ipari és szolgáltató vállalatok fejlesztésére fordítják.

*

A néptanácsok feladatkörének kiszélesítése és a gazdasági, valamint a szociális-kulturális élet fejlesztésében játszott szerepük megerősítése megkövetelte a tanácsok újraszervezését és ezzel kapcsolatban a korábbi jogszabályok (a 259/1950. sz. törvényerejű rendelet és a néptanácsok szervezeteire és működésére vonatkozó szabályzatok) módosítását, továbbá a néptanácsok szervezetének és működésének új, az 1956. december 27—29-i teljes ülés iránymutatásainak megfelelő szabályozását. Ez a néptanácsok szervezeteire és működésére vonatkozó 1957. március 28-i 6. sz. törvénnyel valósult meg.

Az új törvény először is az eddiginél részletesebben állapította meg a néptanácsokra minden igazgatási ágazatban háruló feladatokat. Ennél a szabályozásnál figyelembe vették azt a fejlődést is, amely a szocializmus építése során mindezekkel a tevékenységi területekkel kapcsolatban a társadalmi viszonyokban az utóbbi évek folyamán bekövetkezett. Így például a kollektív földművelő gazdaságok támogatásán kívül előírták a többi — az utóbbi években komoly fejlődést mutató — mezőgazdasági szövetkezési formák támogatásának feladatát. A kötelező beszolgáltatás rendszerének a mezőgazdasági termékek többségénél történt eltörlésével egyidejűleg a néptanácsokra komoly feladatok hárultak a mezőgazdasági termékekre vonatkozó szerződéskötések és felvásárlások tervének teljesítése terén, minthogy a mezőgazdasági termé-

³ A Román Munkáspárt Központi Bizottságának 1956. december 27—29-i teljes ülésén hozott határozat. Állami Politikai Irodalmi Kiadó, 22. old. (románul)

⁴ Chivu Stoica elvtárs nyilatkozata a Román Népköztársaság kormányának bel- és külpolitikájáról. „Scinteia” 1957. március 20-i, 3859. sz.

kekkel kapcsolatban az egész szerződésalkötési és felvásárlási tevékenység a néptanácsok vezetése alá és felelősségének körébe került.

Az új törvény — állami életünkben a tényleges demokratizmus megvalósítására törekedve — a tanácsai ülésszakok jelentőségét fokozza. Ezek az ülésszakok most már minden, az illető államigazgatási-területi egység gazdasági és szociális-kulturális életének fejlődésével kapcsolatos fontosabb kérdését meg kell vitatni.

A tanácsai ülésszakok szerepének fontosabbá tétele mindezen kérdések intézésében azt jelenti, hogy az államélet vezetése terén helyi viszonylatban a demokratizmus megszilárdul, mert a vezetést a dolgozók egyre szélesebb köre gyakorolja.

A néptanácsok működésének szervezeti formája a tanács ülésszaka. Minthogy a néptanácsok ülésszakai a dolgozók tízezrei számára a közügyek irányításának valóságos iskoláját jelentik, azok rendszeres összehívása lényeges feltétele a szocialista demokratizmus megvalósításának a néptanácsok tevékenységében.

A néptanácsok szervezésére és működésére vonatkozó 1957. március 28-i 6. sz. törvény (9. §-a) szerint a tartományi, a járási, továbbá a népköztársasági alárendeltségű városi néptanácsok rendes ülésszakai negyedévenként egyszer, a tartományi alárendeltségű városok, valamint a városi kerületek néptanácsainak ülésszakai kéthavonként egyszer, míg végül a járási alárendeltségű városok és a községek néptanácsainak ülésszakai havonta egyszer kell megtartani. Megjegyzendő, hogy a hatályon kívül helyezett 259/1950. sz. törvényerejű rendelet szerint a tartományi alárendeltségű városok és a városi kerületi néptanácsok ülésszakai csak évenként négyszer kellett összehívni.

A néptanácsokról szóló új törvény értelmében a fentiek szerint ezeknek a néptanácsoknak az ülésszakai is kéthavonként egyszer kell összehívni. Ennek a rendelkezésnek célja a néptanács és az illető egységben lakó tömegek szorosabb kapcsolatának kiépítése, továbbá a tanácstagok aktívabb bevonása a 6/1957. sz. törvénnyel lényegesen kibővült feladatkörű néptanácsok munkájába.

A Román Munkáspárt Központi Bizottsága 1956. december 27—29-i teljes ülésének iránymutatásai értel-

mében, amelyek szerint a néptanácsok feladatkörét bővíteni kell, a törvény rendkívüli jelentőséget tulajdonít a tanácsai ülésszakok előkészítésének és a tanácsok által az ülésszakokon kifejtett tevékenységnek. Így pl. részletesen szabályozták a néptanácsi ülésszakok összehívásának módját, az ülésszakok munkamódszerét, a határozatok meghozatalának módját stb. (11—17. §§).

A néptanácsok szervezési tevékenysége terén a szocialista demokratizmus kiterjesztésére vonatkozó további rendelkezést a törvény 16. §-a tartalmazza. Ez kimondja, hogy azokban az esetekben, amikor ezt a tanács szükségesnek tartja, határozatait titkos szavazás útján hozza meg.

A titkos szavazás bevezetése lehetővé teszi a tanácstagok számára, hogy a tanács ülésein megoldásra váró legfontosabb kérdésekben teljesen szabadon nyilvánítsák akaratukat.

Fentebb már rámutattunk arra, hogy a Román Népköztársaságban az államhatalom és az államigazgatás helyi szerveinek szervezési alapelve a demokratikus centralizmus elve.

A demokratikus centralizmus a néptanácsok szervezése és működése terén elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az alsóbbfokú tanácsok alá vannak rendelve a szervezeti felépítés szerint magasabbfokú néptanácsoknak, a tartományi néptanácsok pedig a Nagy Nemzetgyűlésnek.

Az alárendeltség abban áll, hogy a néptanácsok kötelesek megtartani a normatív jellegű rendelkezéseket, továbbá hogy a felettes néptanácsnak, illetőleg a Nagy Nemzetgyűlésnek jogában áll megsemmisíteni az alárendelt néptanácsok határozatai közül azokat, amelyek nem egyeztetettek össze a normatív jellegű rendelkezésekkel.

Egészen új rendelkezést tartalmaz az 1957. évi 6. törvény 18. §-ának utolsó bekezdése, amelynek értelmében: „A tartományi néptanácsoknak azokat a határozatait és rendelkezéseit, amelyek a normatív jellegű rendelkezésekkel ellentétesek, a Minisztertanács is megsemmisítheti.”

Ez a rendelkezés eltérést jelent a többi tanácsok tekintetében alkalmazott törvényes rendelkezésektől.

Az idézett törvény 18. §-a szerint a néptanácsoknak azokat a határo-

zatait és intézkedéseit, amelyek nincsenek összhangban a normatív jellegű rendelkezésekkel, a felérendelt néptanács végrehajtó bizottsága csupán felfüggesztheti, azonban csak a felettes néptanácsnak áll jogában az alárendelt néptanács határozatait és rendelkezéseit megsemmisíteni.

Ez a rendszer logikus, mert a néptanácsok államhatalmi szervek és szolgálatilag csak az államhatalom magasabb szerveinek vannak alárendelve, de semmi esetre sem ezek végrehajtó szerveinek.

A Minisztertanács már említett azon jogának magyarázatával kapcsolatban, hogy a tartományi néptanácsok határozatait és rendelkezéseit megsemmisítheti, két vélemény alakult ki. Az egyik vélemény szerint ezt a jogot nem lehet másként értelmezni, mint a legfelsőbb államhatalmi szerv: a Nagy Nemzetgyűlés bizonyos jogkörének az átruházását a Minisztertanácsra. A tartományi néptanácsok ugyanis a Nagy Nemzetgyűlésnek vannak alárendelve, elvileg tehát csak ennek lenne joga a határozatokat megsemmisíteni.

Egy másik magyarázat szerint — amelyet inkább megalapozottnak tartunk — ez a megsemmisítési jog olyan eszköz, amelyet a Minisztertanács a törvény erejénél fogva, a tartományi néptanácsok határozatainak és rendelkezéseinek törvényessége feletti ellenőrzés gyakorlása során alkalmazott. Ezt az ellenőrzést a Minisztertanács, szervezeti felépítésénél fogva inkább tudja gyakorolni, mint a Nagy Nemzetgyűlés, amelynek hazánkban nem áll rendelkezésére e határozatok és rendelkezések törvényességének ellenőrzésére megfelelően szervezett apparátus.

Ami a néptanácsok végrehajtó bizottságait illeti, a demokratikus centralizmus a kettős alárendeltség vonalán valósul meg. Horizontális síkon a végrehajtó bizottság annak a néptanácsnak van alárendelve, amely a végrehajtó bizottságot megválasztotta. Ez szervezeti alárendeltség, amennyiben a végrehajtó bizottságok a néptanácsok saját végrehajtó szervei. Vertikális síkon pedig a végrehajtó bizottság a szervezetszerűleg felérendelt néptanács végrehajtó bizottságának, a tartományi néptanács végrehajtó bizottsága pedig a Minisztertanácsnak van alárendelve. Ez funkcionális, működési alárendeltség, az államigazgatás egységes tevé-

kenységének biztosítása érdekében.

E kettős alárendeltségből következően a néptanácsi végrehajtó bizottságnak a normatív rendelkezésekkel ellentétes döntéseit a bizottságot megválasztó néptanács, vagy a szervezetszerűen fölé rendelt néptanács végrehajtó bizottsága, a tartományi és a népköztársasági alárendeltségű városi néptanácsok végrehajtó bizottságának ilyen döntését pedig a Minisztertanács semmisíti meg.

Az 1957. évi 6. törvény 27. §-ának megfelelően minden néptanács végrehajtó bizottságának tevékenysége felett az irányító és általános ellenőrzési jogkört a Román Népköztársaság Minisztertanácsa gyakorolja.

A néptanácsok végrehajtó bizottságainak szervezetében fontos módosítást jelent az a rendelkezés (22. §), amely szerint a titkár nem a végrehajtó bizottság tagja, hanem kinevezett közhivatalnok. Erre a szabályozásra azért volt szükség, hogy a titkári munkakör folyamatosságát és a titkár alapos szakmai felkészülését az államigazgatás területén biztosítsák. Mindez egyben biztosíték is a végrehajtóbizottság munkájának jobb lebonyolítása tekintetében.

Mint hogy az említett módosításig a néptanácsokat és azok végrehajtó bizottságait két éves időszakra választották, nem lehetett az államigazgatási munka folyamatosságát biztosítani. Márpedig ez a folyamatosság feltétlenül szükséges az illető államigazgatási-területi egység valószínű helyzetének és szükségleteinek alapos megismeréséhez. Jelenleg a végrehajtó bizottság titkára biztosítja ezt a folyamatosságot, mivel szerzett tapasztalatai alapján tájékoztatni tudja a végrehajtó bizottságot a megoldásra váró kérdések minden vonatkozásáról.

A törvény — megállapítva, hogy a néptanácsok feladatukat vagy közvetlenül a tanács ülészakon, vagy végrehajtó bizottságaik útján teljesítik — az ülészakok feladatkörének kiterjesztését is biztosítja. E célból előírja, hogy bizonyos, alapvető fontosságú kérdéseket a néptanácsok kizárólag a tanács ülészakain dönthetnek el (19. §). Ezek a kérdések:

a) a tanács végrehajtó bizottságának megválasztása és visszahívása; b) az állandó bizottságok megválasztása és megszervezése, valamint ezek tevékenységének értékelése; c)

a helyi terv és költségvetés jóváhagyása az erre vonatkozó törvényes rendelkezések keretében, valamint a költségvetés végrehajtásának jóváhagyása; d) a végrehajtó bizottság osztályainak megszervezése a törvény rendelkezéseinek megfelelően; e) a végrehajtó bizottság tevékenységének időszakos megvizsgálása.

A néptanácsok fonti kizárólagos hatáskörének megállapítása növeli a ülészakokon elődöntésre kerülő kérdések körét, fokozza a néptanácsok szerepét a helyi közügyek tényleges irányításában és a végrehajtó bizottságok, valamint ezeknek apparátusa, továbbá az alárendelt vállalatok és más egységek felett hatékony ellenőrzést biztosít. Ezáltal az államhatalom helyi szervei aktív szerephez jutnak és e vonásnak jellemzővé kell válnia ezekre az állami szervekre, amelyeket a helyi szövetek példájára alakítottak meg.

Az alkotmány módosításával összhangban, az 1957. évi 6. törvény megszünteti a tanácsi ügyosztályok kettős alárendeltségét és előírja, hogy azok — egész tevékenységüket illetően — csak annak a végrehajtó bizottságnak vannak alárendelve, amelynek keretében működnek (32. §).

A kettős alárendeltség, amely a néptanácsok működésének első szakaszában még szükségszerű volt, az államhatalom helyi szerveinek állandóan növekvő hatásköre mellett — amikor saját igazgatási apparátussal rendelkeztek s viselték annak munkájáért a teljes felelősséget — már nem felelt meg. Másrészt az, hogy az ügyosztályok, a végrehajtó bizottságok saját ügyintéző apparátusa, közvetlenül a minisztériumoknak voltak alárendelve, azt eredményezte, hogy bizonyos esetekben (pl. a pénzügyi osztályok esetében) az osztályok inkább mint a minisztériumok külső, területi szervei működtek.

Ez a továbbiakban arra vezetett, hogy a végrehajtó bizottságok felelőssége és tekintélye jelentősen csökkent saját szerveikkel szemben, valamint saját határozataik és rendelkezéseik végrehajtása terén.

A végrehajtóbizottsági ügyosztályok kettős alárendeltségének megszüntetésével biztosítani lehet helyi szinten a vezetés egységét és ki lehet küszöbölni azt a lehetőséget, hogy a demokratikus centralizmus elvét bürokratikus eltorzítsák.

A néptanácsokról szóló új törvény a végrehajtó bizottságok működésé-

nek támogatása érdekében úgy rendelkezik, hogy a minisztériumok és a központi szervek kötelesek azokat feladataik teljesítésében szakmai támogatással segíteni (28. §).

Az új törvény rendszerében az államigazgatási szervek egységes tevékenységének biztosításához szükséges centralizmus a 27. § rendelkezéseiben jut kifejezésre. Ez a törvényhely határozza meg a Minisztertanács irányítási és általános ellenőrzési jogát az összes néptanácsok végrehajtó bizottságainak működése felett. A 28. § pedig előírja, hogy az országos viszonylatban egységes megoldást kívánó szakkérdésekben vagy technikai kérdésekben a miniszterek és központi szervek vezetői adnak ki a kérdéses igazgatási ágazatban utasításokat és normatív rendelkezéseket, amelyek a néptanácsok végrehajtó bizottságai számára kötelező erejűek.

Ezenkívül a minisztériumok és a központi szervek szakellenőrzést gyakorolhatnak a végrehajtóbizottságok tevékenysége felett.

Az 1957. évi 6. törvény ugyancsak az egyes tevékenységi ágazaton belüli egységes eljárás biztosítása céljából, valamint a népi törvényesség megszilárdítása érdekében a miniszterek és a központi szervek vezetői részére azt a jogot is biztosította, hogy felfüggeszthetik a néptanácsok végrehajtó bizottságai által a kibocsátott normatív rendelkezések megsértésével tett intézkedések végrehajtását.

A végrehajtó bizottság akkor is köteles végrehajtani a felfüggesztést, ha azzal nem ért egyet, azonban a Minisztertanácstól a véleményeltérés okainak kivizsgálását kérheti.

A fent kifejtettekkel szemben, hogy ebben az esetben a felfüggesztési jogot úgy kell tekinteni, mint a néptanácsi végrehajtó bizottságok tevékenységének törvényessége feletti ellenőrzési jog szükségszerű következményét. Az államigazgatás központi szerveinek azonban — az ellenőrzési jog gyakorlása során — nincs joguk a törvényességet sértő aktusokat megsemmisíteni, mivel a megsemmisítési jog az államigazgatási szervek szervezetszerű alárendeltségét jelentené. A néptanácsok végrehajtó bizottságai azonban nem állnak a központi államigazgatási szervekkel szemben ilyen alárendeltségi viszonyban, minthogy a Román Népköztársaság államigaz-

gatási apparátusában ezek a szervek külön-külön rendszert alkotnak.

A törvény fontosabbá teszi emellett a tanácstag szerepét is és szabályozza a tanácstagnak azt a jogát, hogy kérdéseket, interpellációkat intézzon a végrehajtó bizottság és az ügyosztályok működésével kapcsolatban, bejelentéseket tegyen és kérje a polgárok által tett javaslatok megvitatását, a választókerületben ellenőrizze a néptanács határozatainak és a végrehajtó bizottság döntéseinek végrehajtását (36. §).

„A tanácstag — mondja a törvény — egész tevékenységéért felel válasz-

tói előtt. Legalább félévenként egyszer köteles beszámolni választói előtt az illető néptanács munkájáról, valamint saját képviselői tevékenységéről” (37. §).

E rendelkezések gyakorlati végrehajtásának eredménye az lesz, hogy a tanácstag és választói közötti kapcsolatok szorosabbá válnak, a tanácstagnak saját választóival szembeni felelősségérzete pedig fokozódik.

A helyi szovjetek példájára megalkotott néptanácsok, ha állandóan felhasználják a szovjeteknek a helyi jelentőségű kérdések megoldásánál szerzett gazdag tapasztalatait, érté-

kesen hozzájárulnak ahhoz, hogy országuk dolgozó népének anyagi és kulturális életszínvonala szakadatlanul emelkedjék.

A néptanácsokról szóló új törvény jelentős szakasz hazánkban az államhatalmi szervek munkájának megjavítása terén. A törvény hatálybalépésével biztosítani lehetett a dolgozó milliók aktívabb részvételét az állam- és más közösségi ügyek intézésében, ami kétségtelenül jelentős feltétele a szocializmus építésének a Román Népköztársaságban.

Anghene, Mircea

JOGIRODALOM

Dr. Szamel Lajos :

Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai*

I.

Több mint egy éve — 1957. augusztus 31-én — jelent meg Szamel Lajos egyetemi tanár fenti monográfiája, amely az államapparátus munkájának egyik legfontosabb, szocialista jogász számára talán legizgalmasabb, a jogi irodalomban legszélesebben tárgyalt problémakörével foglalkozik. Témája : hogyan vetődik fel a törvényesség kérdése az államapparátus (elsősorban a szocialista államapparátus) tevékenységében és milyen jogi eszközökkel biztosíthatja a szocialista állam e területen a legeredményesebben a törvénytörő határozatok elleni védekezést.

Szerző néhány általános jellegű tétel elvi kifejtése után („az államigazgatás törvényessége és az alkotmányosság”, — „a diszkréció az államigazgatásban”, — „a jogerő az államigazgatásban” stb.) gondosan elemzi a jogorvoslás különböző problémáit. Ezek közül is különösen a panaszjoggal, a fellebbezéssel, az államigazgatási szervek mulasztása folytán előálló jogsértésekkel, az irányító-felügyelő szervek idekapcsolódó jogkörével és az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálásával foglalkozik tudományos igényességgel és részletesen.

Szamel Lajos e munka megírásával elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentős eredményt ért

el. A hazai szocialista irodalomban szinte elsőnek nyúl komoly tudományos apparátussal ehhez a témakörhöz. Bátoran, invenciózusan és szellemesen bontja ki a felmerülő problémák elvi tartalmát, összefüggéseit. Elméleti fejtegetéscinek kereteiben egyben szilárd elméleti bázist nyújt az 1957. évi IV. törvény értelmezése és alkalmazása során felmerülő számos probléma megoldásához is s így gyakorlati jogászaink számára ugyancsak komoly segítséget ad. A monográfia minden része mutatja, hogy szerzője alapos ismerője ennek a jogterületnek, de tükrözi azt is, hogy tevékeny részt vett az eljárási kódexet előkészítő elméleti munkában.

A monográfiában kifejtett állásfoglalásokkal általában egyetértek s nem tekintem feladatommak, hogy azokat kivonatolva megismételjem. Inkább olyan gondolatokat töreksem felvetni, amelyekkel kiegészítendőnek tartom szerző elemzését. Ezzel kapcsolatban ki fogok térni néhány olyan problémára is, amelyet szerző nem tárgyalt, vagy meggyőződésem szerint nem tárgyalt kellő differenciáltsággal.¹

II.

I. Szamel Lajos helyesen látja az államigazgatási tevékenység törvényességének egyik legjelentősebb tényezőjét abban, hogy mennyiben kötik az államigazgatási szerveket a törvényes rendelkezések, vagyis : az államigazgatási szervek eljárá-

sát, aktusaik formáját, tartalmát, az általuk végzett cselekményeket mennyiben határozzák meg tételes jogszabályok. Ennek megfelelően külön fejezetben foglalkozik a törvényesség és a „szabad belátás” témakörével. (II. fejezet, 32—47. old.)

Szerző marxista elemzés alapján sokoldalúan bírálja azokat a burzsoá elméleteket, amelyek azt hirdették, hogy a közigazgatási hatóságok cselekvésének a „szabad belátáson”, a „szabad mérlegelésen” kell alapulnia és ezért nélkülözhetetlen a közigazgatási szervek diszkrécionális jogköre, sőt ennek kiterjesztése is. Talán nem lett volna felesleges sokrétűbben kimutatni ezeknek a törekvéseknek a „szabadjogi iskolával” való szerves kapcsolatát, valamint azt is, hogy az ilyenfajta jelenségek előtérbe kerülése a burzsoá jogrend felbomlását kísérő és kifejező folyamat. Jellemzően írja ezzel kapcsolatban Laun : „A szabad mérlegelés abból áll, hogy nem a törvényhozói, hanem a hatósági akarat határozza meg, mi közérdek...”² A hasonló nézetek leglényegesebb és közös célja az állami önkény ideológiai alátámasztása.

A tanulmány lényegében helyesen halad előre abban az irányban, hogy a „szabad mérlegelést”, a „diszkréciót”³ élesen elválassza a szocialista államigazgatásban sem nélkülözhető, de jogilag szabályozott kereteken tartott mérlegelési lehetőségtől, amelyet egyes szocialista szerzők „értékelési” folyamatnak neveznek. Helyesen vonja le azt a kö-

¹ Hasonló gondolatokkal bővebben foglalkozom „Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatainak államjogi és államigazgatási jogi problémái” c. cikkemben. (Jogtudományi Közöny, 1958. 1—2. sz. 25—37. old.) (L. uo. Beck Salamon : „Államigazgatás és igazságszolgáltatás”; Névai László : „Az államigazgatási per néhány alapkérdése.”)

² Laun, R. : „Das freie Ermessen und seine Grenzen.” Leipzig-Wien, 1910. 298. old.

³ E fogalom meghatározására az ún. osztrák iskola a „szabad mérlegelés”, a francia iskola pedig a „diszkréció” elnevezést használja.

* Budapest, 1957, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 219 old.

vetkeztetést, hogy ahol a szocialista államigazgatás „működésében mérlegelésnek helye van, ez nem jelent tetszés szerint döntést”, hanem a jogszabályok alkalmazását. Helyesen állapítja meg azt is, hogy a mérlegelés alapján született döntésekkel szemben sem lehet ez *alapon* a jogorvoslást korlátozni, vagy kizárni.

A szocialista jogalkalmazók számára nyitva álló mérlegelési lehetőségek jellege, határai, kötöttsége, a hibás mérlegelésből származó jogi és érdeksérelmek orvoslásának problematikája a szocialista államigazgatásnak egyik legérzékenyebb és tudományosan nem eléggé kidolgozott része.⁴ Szerző helyes alaptételek figyelembevételével vonja le összefoglaló következtetéseit, de azt is meg kell állapítani, hogy bár az eddigieknél kétségtelenül részletesebben fejtegeti ezt a fogalomköröt, újabb eredményei ellenére a felfedezett problémákat az ő megállapításai alapján sem lehet teljesen kidolgozottaknak és megoldottnak elfogadni.

2. E területen nézetem szerint mindaddig nem lehet megnyugtató tudományos eredményhez jutni, amíg nem végezzük el (legalább!) a következő feladatokat:

a) Fogalmilag tisztázni kell, hogy a szocialista államigazgatás jogalkalmazási tevékenységében mit jelent a mérlegelési folyamat. Ezen belül a tényállás megállapítása során jelentkező mérlegelési mozzanatoktól el kell választani az alkalmazandó jogtételek kiválasztásához szükséges mérlegelési mozzanatokot; továbbá mindezeket azokat a mérlegelési mozzanatokot, amelyek eredményeként a jogalkalmazó az általa hozandó aktus tartalmát, illetve az általa teendő intézkedéseket meghatározza. Elsősorban ezeket a legutóbbi mozzanatokot kell majd részletesen megvizsgálni, hiszen adott témánknak ezek a közvetlen tárgyai.

b) Fogalmi jegyeik szerint kell elhatárolni egymástól azokat az eseteket, amelyekben a jogalkalmazó választhat „különböző törvényesen nyitva álló megoldási lehetőségek

között”, (amikor tehát bizonyos *cselekvési szabadsága* van), azoktól az esetektől, amikor ún. „határozatlan (általános) jogfogalmakkal” operál és a konkrét tényállást ezen fogalmakhoz viszonyítva *értékel*, amikor tehát nincs cselekvési szabadsága, hanem az *általános jogfogalmat kell konkrét tartalomnak külténi*. Mind a két folyamat „mérlegelés”, de lényegében eltérő tartalmú funkcióval.

c) Ki kell kutatni a mérlegelési mozgásszabadság jogi kötöttségeinek különböző típusait. Egyrészt aszerint, hogy a szocialista államigazgatási tevékenység milyen területén merülnek fel, másrészt aszerint, hogy a születő aktus jellege szerint „megengedő”, „rendező”, „jogvitát eldöntő”, „kreatív” stb.

d) A mérlegelési mozgásszabadság határainak megszabása szempontjából elkülönítve kell megvizsgálni a hatósági és a megvalósító tevékenység sajátosságait.

e) Nem szabad kirekeszteni a vizsgálatból azt a mérlegelő tevékenységet sem, amely az államigazgatási szervek normaalkotó tevékenységében jelentkezik. Ez a problémakör eddig szinte teljes egészében elkerült az e kérdéssel foglalkozó kutatók figyelmét.

f) Végül részletes vizsgálatot igényel az a kérdés, hogy a különböző jellegű mérlegelési folyamatok alapján megszületett aktusokkal szemben milyen felülvizsgálási lehetőséget kell biztosítani. Ennek során az állampolgárok jogainak feltétlen védelme mellett figyelmet kell fordítani arra a szempontra is, hogy az egyes szervek a rájuk bízott feladatokat bizonyos mértékű önálló mozgási szabadság nélkül nem képesek megoldani.

III.

A szocialista államokban az államigazgatási törvénysértések orvoslása szempontjából alapvető jelentőségű a *panaszjog* intézménye. Szerző ezt felismerve, helyesen tárgyalja a könyv IV. fejezetében (71—92. old.) igen behatóan az ezzel összefüggő kérdéseket. Eredményesen határolja el a „bejelentés”, a „panasz” és a „jogorvoslat” fogalmi elemeit. Egyet-érték vele abban, hogy a panaszjogot, mint államjogi kategóriát kezelni és beilleszteni a szocialista alkotmányosság keretei közé. Jogosan

állapítja meg, hogy bár az eljárási kódex komoly lépéseket tett a panaszjog hazai rendszerének megoldásában és felszámolta az 1954. évi törvény nyomán keletkezett nehézségek nagyrészét, ebben az összefüggésben még lényeges „további finomításokra” van szükség. Vitatható viszont az eljárási kódex néhány e körbe tartozó rendelkezésének a szerző által adott értelmezése, illetve értékelése. Hiányolnom kell azt, hogy bár helyesen állapította meg a panaszjog fogalmi elemeit, nem tesz konkrét javaslatokat a fejlődés további irányát, a további szabályozást illetően.

Szerző szerint az eljárási kódex a panaszról „fellebbezésen túli újabb jogorvoslatot csinált”. Ezt a megállapítást nem lehet teljes egészében elfogadni. A panasz valóban a jogorvoslás egyik *módja*, helyesebben egyik *mozganata*. A szerző által kifejtettekből kiindulva (84—85. old.) a panaszt egyszerűen jogorvoslatnak tekinteni mégsem lehet. Ezt a kérdést sokkal részletesebben kell kibontani. Foglalkozni kell ilyen kérdésekkel is (pl.): mit jelent az, hogy a panaszokkal (— a kódexben megjelölt kivételektől eltekintve —) *érdemben* kell foglalkozni? Milyen mélységig kell a panaszban foglalt előadásoknak megfelelően a tényállást felülvizsgálni? A panasztevő által tett bizonyítási indítványnak milyen esetben kötelező helytadni? A panasz alapján hozott határozatra vonatkozóan mennyiben kötelező a 37—40. §-okban foglalt előírásokat alkalmazni stb. E vonatkozásokban is szerző alapvetően helyes tételéből kell kiindulni: a panasz jellegében *más*, *mint a jogorvoslat*; a panasz lényege szerint kötetlenebb jogi intézmény, mint a jogorvoslat.

Túlzott megállapítás, hogy a kódex alapján — kiinduló pontként — az érdekeltektől eredő mindenféle bejelentést mindig panasznak kell tekinteni és a panasz eljárással szemben elintézni. A 67. § (2) bekezdéséből éppen arra kell következtetni, hogy a kódex kifejezetten figyelemmel van az érdekelt által benyújtott olyan bejelentésre, amelyik közérdekű tartalmú, — mégpedig függetlenül attól, hogy konkrét aktus ellen irányul-e, vagy nem. A mulasztással szemben pedig csak panaszt nyújthat be az érdekelt. Ha viszont olyan bejelentést tesz, amely nem

⁴Vö. Lunev—Sztugenyikín—Jampolszkaja: „Szocialista törvényesség a szovjet államigazgatásban.” Moszkva, 1948.; dr. Jerzy Starosciak: „A közigazgatási hatóságok szabad mérlegelése.” Varsó, 1948.; dr. Toldi Ferenc: „Az államigazgatási aktusok megsemmisítéséről és megváltoztatásáról.” (Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. I. köt. 2. sz. Bp. 1953. 241—269. old.)

aktus és nem is mulasztás ellen irányul, és nem is közérdekű, akkor az nyilván az államigazgatási szervhez benyújtott egyszerű „kérelem”.

IV.

1. Teljesen indokoltnak látom, hogy szerző a törvényességet elemezve, kitér az államigazgatási szervek cselekvési köteletségének elmulasztásából (a burzsoá tudomány szóhasználatát szerint „a közigazgatás hallgatásából”) származó következményekre (VIII. fejezet, 136—148. old.). A közérdek és az egyes emberek is gyakran éppen az által szenvednek sérelmet, hogy a határozathozatalra (intézkedésre) kötelezett államigazgatási szerv nem intézkedik, vagy nem intézkedik az előírt határidő alatt. Mindenképpen szükséges ezért a mulasztással szemben megfelelő védelmet biztosítani. Szerző szemléltetően fejtegeti ezzel kapcsolatban a burzsoá tudomány álláspontját, a francia és az osztrák megoldásokat is. Megjegyezzük, hogy a Német Szövetségi Köztársaság új eljárási törvénye is a francia konstrukciót veszi át és „megtámadási keresetet” enged a mulasztás ellen. Mégpedig azon az elvi alapon, hogy abban az esetben, ha megfelelő idő után, alapos ok nélkül nem született határozat, a mulasztást elutasításnak kell venni (1952. évi szeptember 23-i törvény 15. § (3) bek.). Megállapítja e törvény azt is, hogy a mulasztásra alapított megtámadási kereset az alapkérelem előterjesztését követően általában három hónap után nyújtható be (19. § (2) bek.).

Teljesen egyetértek szerző azon álláspontjával, hogy az államigazgatási tevékenység szocialista szemlélete nemcsak megköveteli ennek a problémának a tételes megoldását, hanem a legszélesebb biztosítékokat indokolja a közérdek szempontjából is. Ugyanakkor legalábbis vitathatónak tartom szerzőnek azt a javaslatát, hogy mulasztás esetén fellebbviteli jog nyíljon meg és a fellebbviteli hatóság legyen köteles az ügyben érdemleges döntést hozni (143. old.). Olyan megoldást kell találni, amely lehetővé teszi, hogy a jogszabályok szerint eljárásra kötelezett állami szervet szoríthassuk döntésre. Arra is gondolok például, hogy a vétkes mulasztóval szemben a fegyelmi felelősségen felül még büntetőjogi felelősségrevonást is alkal-

mazni lehessen.⁵ Semmiképpen sem engedhető meg azonban, hogy a mulasztás eredményeként az egyébként határozathozatalra kötelezett szerv mentesüljön a számára valamilyen okból esetleg „kényelmetlen” állásfoglalástól.

A tárgyalat mulasztás nyilvánvaló törvénysértést valósít meg, a jogorvoslatnak ez az alapvető feltétele tehát ilyen esetben fennáll. Az azonban csupán feltételezés (elvileg és gyakorlatilag egyaránt), hogy ilyen körülmények között azért nem született döntés, mert a mulasztó szerv a saját hatáskörét illetően van kétségben. Egyébként pedig mi lenne a helyzet e megoldás mellett akkor, ha a fellebbezés ki van zárva.

A hatásköri rend lazítása irányában hathat az a további javaslat, hogy amennyiben a mulasztás alapján benyújtott fellebbezés folytán a magasabb szerv határozott első fokon, határozata ellen további fellebbezésnek legyen helye. Ilyen konstrukció mellett például mindazokban az ügyekben, amelyekben a normális menetrend szerint a minisztériumok másodfokon döntenek, a mulasztás miatt benyújtott fellebbezés eredményeként megszülető elsőfokú minisztériumi határozattal szemben további fellebbezés nyíljon meg.

2. Kétségtelen, hogy az eljárási kódexnek az a rendelkezése, amely a mulasztás esetén panasz előterjesztését teszi lehetővé (64. §), önmagában nem oldja meg e kérdést, bár jelentős fegyvert ad a jogaiban sértett fél számára. Az állami fegyelem megerősítése, a panaszjogi gyakorlat megszilárdítása, a panaszból folyó jogkövetkezmények széleskörű gyakorlati alkalmazása ezen a vonalon további fejlődési lehetőségeket nyújtanak.

Emellett további kiegészítő megoldásokat is ki kellene munkálni. Például olyasmire gondolok, hogy a mulasztó szervet kártérítési kötelezettség terhelje a mulasztással elkövetett esetleges károsodásért. Az egész problémakört még részletesen fel kell mérni, hogy a helyes megoldást kialakíthassuk.

Az államigazgatási szervek mulasztásával szemben adott jogorvoslással összekapcsolva tárgyalja szerző az ügyészség rendelkezésére álló jogi

eszközöket is (148—153. old.). Az ügyészi óvás témakörével viszont külön is foglalkozik s ezért a problémának ezt a részét annak kapcsán fogom érinteni.

V.

1. Az ügyészi óvást szerző a X. fejezetben (171—184. old.) dolgozza fel, mégpedig abból a helyes gondolatból kiindulva, hogy a szocialista ügyészség nem kis mértékben éppen abban különbözik a kapitalista országok ügyészségétől, hogy alapvető feladata az állami munka *minden területén* (így tehát az államigazgatási szervek tevékenységében is) a szocialista törvényességet, az állampolgárok jogát védeni és biztosítani. Helyesen látja meg szerző, hogy az államigazgatási szervek törvénysértő aktsaival, intézkedéseivel szemben mai tételes jogunk szerint az ügyész legerősebb fegyvere az óvás, hiszen csak az óváshoz fűződnek az 1953. évi 13. tvr. szerint határozott jogkövetkezmények. Helyesen látja szerző azt is, hogy a törvényerejű rendeletnek az általános törvényességi felügyeletre vonatkozó rendelkezései — az azóta kialakult gyakorlat figyelembevételével is — tökéletesítésre és további fejlesztésre szorulnak. Például gondosabban el kell határolni egymástól az ügyészi *javaslatot* és az *ügyészi óvást*; az előbbinek határozottabb tartalmat kell adni, jogkövetkezményeket kell hozzá fűzni stb.

2. Bár a törvényerejű rendelet nem tisztázza kellőképpen az ügyészi óvás és az ügyészi javaslat közötti tartalmi különbséget, indokolt és így jogosult szerzőnek az a nézete, hogy a probléma megoldásra szorul — úgy gondolom azonban, vitatható az a megállapítása, hogy a javaslat kizárólag *nem konkrét* jogszabálysértés kiküszöbölését célozza.

A konkrét jogsértéssel szemben igénybe vehető legerősebb ügyészi eszköz valóban az óvás. Ha azonban hasonló ügykörben szinte gyakorlat-szerűen követ el valamelyik államigazgatási szerv törvénysértéseket, a mai rendezés mellett sincs akadálya annak, hogy az ügyész *javaslatlalt kérje meghatározott ügykörbe tartozó több ügy felülvizsgálását és ennek alapján egyrészt az elkövetett törvénysértések kiküszöbölését, másrészt a törvénysértő gyakorlat megváltoztatását*. Így a javaslat eredményeként konkrét

⁵ Vö. OSZFSZK Btk. III. fejezete. 109., 111—113. §§.

ügyekben is megtörténhet a törvénysértések orvoslása. Más kérdés az, hogy a tételes rendelkezésekből hiányzanak — szerintünk is hibásan — az ügyészi javaslatához fűződő jogi konzekvenciák.

Az ügyészi tevékenységet szabályozó törvény továbbfejlesztésénél meg kell erősíteni az ügyészi javaslat súlyát. Emellett külön újabb eszközt kellene az ügyész kezébe adni olyan esetekre, amikor még nincs bekövetkezett törvénysértés, hanem az ügyész csak az adott helyzetből potenciálisan bekövetkező törvénysértésre hívja fel az érdekelt szerv figyelmét.

3. Szerző szerint ha az ügyész törvénysértést észlel, a tételes rendelkezések értelmében nemcsak jogosult, de köteles is óvni (180. old.). Az ügyészi tvr. 8. § (1) bekezdése azt tartalmazza, hogy az ügyész „a törvénysértés megállapítása esetén javaslatot tesz... az intézkedés hatályon kívül helyezése iránt”. E törvényhely (amelynek fogalmazása egyéb szempontból is kifogásolható) nem ad világos választ arra, hogy a törvénysértés esetén az ügyésznek kötelessége-e az óvást benyújtani. Ezt a kötelezettséget a törvénysszövegből nem tudom félreérthetetlenül kiolvasni. Egyébként is — szerzővel ellentétben — az az álláspontom, hogy ennek a kötelezettségnek a feltétlen megállapítása nem is lenne indokolt.

Az alkotmány kétségtelenül arra kötelezi az ügyészséget, hogy a törvényesség védelme érdekében minden kellő intézkedést idejében megtegyen. Az ügyészségnek a szocialista törvényességet óvó tevékenységéért a legfőbb ügyész az országgyűlés előtt is felel. Ez az általános és alapvető tétel azonban nem jelentheti azt, hogy minden konkrét ügyben elkövetett, bármiféle törvénysértés esetén az óvás eszközhöz kellene nyúlnia. Igénybe vehet az ügyész más jogi eszközöket is, sőt előfordulhatnak olyan esetek, amikor a törvénysértések jellege és súlya nem teszi indokolttá a közvetlen ügyészi beavatkozást. Az ügyészek számára ilyen értelemben adott mérlegelési jog semmiképpen nem jelentheti viszont azt, hogy eltűrhetik a törvényesség lazítását, az állam vagy az állampolgárok jogvédte érdekeinek mellőzését.

4. Nem helyeseljük azt a javaslatot, hogy az ügyészi óvás az aktust kibocsátó szerv felettes hatóságához

szóljon (178. old.). Az óvásnak minden más jogorvoslattal szemben egyik jelentősége éppen az, hogy gyorsan orvosolja a jogsértést. Ez pedig legeredményesebben a törvénysértő aktust kibocsátó szervnél érhető el. Ott ugyanis jól ismerik a szóban forgó ügyet és nemegyszer szinte minden további ténybeli vizsgálódás nélkül is módjukban áll orvoslást adni. Ezzel a megoldással szemben súlytalan érv, hogy ebben a rendszerben a felettes szervek nem kapnak kellő információt a nekik alárendelt szervek törvénysértéseiről. A legprimitívebb ellenőrzési rendszer is biztosíthatja, hogy a felettes szervek a beérkezett óvásokról és ezek elintézéséről megfelelően tájékozódhassanak.

5. Lényegében hasonló indokolással ellenezők olyan általános tétel kimondását, hogy olyan aktus ellen, amely ellen még fellebbezésnek van helye, az ügyész csak akkor éljen óvással, ha törvénysértést nem bejelentés alapján állapította meg (179. old.). Helyes a gyakorlatot olyan irányba terelni, hogy az ügyészek általában csak jogerős határozattal szemben nyújtsanak be óvást (akkor tehát, amikor más jogorvoslási mód már nincs); igen sok esetben előfordulhat azonban az, hogy a hangföld az orvoslás gyorsaságán van, éppen az látszik tehát célszerűnek, hogy az ügyész a határozat meghozatalát követően minél gyorsabban avatkozzék be.

6. Szerző kiterjeszteni gondolja az ügyészi óvást a minisztertanács törvénysértő aktusaira is. Ezt elvileg — gyakorlatilag szükségtelennek vélem. A minisztertanács speciális helyet foglal el állami szervezetünk rendszerében: tevékenysége felett közvetlenül az országgyűlés felügyel, az országgyűlés ülései közötti időben pedig, annak helyettesítésében az elnöki tanács. A minisztertanács az államigazgatás legfőbb vezetése mellett széles körben végez kormányzati teendőket és igen jelentős jogszabályalkotási hatásköre van. Az országgyűlés államvezető tevékenysége elsősorban a minisztertanács elvi és operatív munkájában realizálódik. Mindez persze nem zárja ki, hogy a minisztertanács konkrét ügyekben hozott aktusait ne lehessen a szocialista törvényesség szempontjából felülvizsgálni. Ez egyébként kötelessége is az Elnöki Tanácsnak és az országgyűlésnek, ahol a minisztertanács ülésein mindig résztvevő leg-

főbb ügyész adott esetben köteles is megfelelő előterjesztést tenni. Ezt azonban hiba lenne az ügyészi óvás formájába öltöztetni és ugyanolyan módon kezelni, mint az alárendelt szervek törvénysértő aktusaival szemben érvényesített ügyészi beavatkozásokat.

7. Sem az ügyészi tvr., sem az eljárás kódex nem köti határidőhöz az ügyészi óvás előterjesztését: törvénysértő határozattal szemben az ügyész bármikor (tehát évek múlva is) jogosult, sőt bizonyos értelemben köteles óvás útján orvoslást keresni.

Ezt a megoldást helyesnek kell elfogadnom, arra az elsődleges szempontra figyelemmel, hogy a felderített törvénysértés mellett (bármikor is történt a felderítés) nem lehet szó nélkül elmenni. Az állam érdeke, minden állampolgár érdeke, a szocialista törvényesség megkívánja, hogy az elkövetett törvénysértés legalább utólag kiküszöböltessék, s így a törvények uralma helyreálljon. Ezzel szemben viszont felmerül az az aggály, hogy a már foganatba ment intézkedésekhez további (a jogszabályoknak megfelelő) fejlemények kapcsolódhatnak, s így az alakilag jogerőre emelkedett államigazgatási aktusok későbbi megbolygatása a forgalom és a jogbiztonság fellazulását eredményezheti. (Ezt a szempontot figyelembe véve alakult ki általában az anyagi jogerő intézménye, ez hozta létre a különböző elévülési időket stb.)

Kérdés, hogy ilyen körülmények között célszerűnek látszik-e az ügyészi óvásnak valamilyen (nyilván hosszabb, pl. egy-kétéves) határidőhöz való kötése. Ilyen határidő bevezetése nem lenne helyes. Az ügyészi munka természete, a szocialista törvényesség megóvásának elsődleges szempontja, önmagában is kellőképpen indokolják ezt az álláspontot.

Mégis szükséges ezt a kérdést más oldalról is megvizsgálni. Az eljárás kódex 43. és 69. §-ait figyelembe véve a fellebbezési eljáráson kívül (tehát a jogerő bekövetkezésétől függetlenül) államigazgatási aktust csak akkor lehet megváltoztatni, vagy megsemmisíteni, ha ezzel nem sértjük meg „az állampolgárok által gyakorolt és jóhiszeműen szerzett jogokat”. A büntető eljárásról szóló törvény 227. § (5) bekezdése értelmében a jogerőt követő egy év után beadott óvás

alapján nem lehet az elítélt helyzetét súlyosbítani. A polgári eljárásról szóló törvény 293. §-a értelmében a jogerőtől számított egy éven túl benyújtott ügyészi óvás alapján hozott újabb ítélet nem hat ki a konkrét perre.

Feltétlen megalapozott kívánság, hogy az államigazgatási aktusoknak ügyészi óvás alapján történő felülbírálása körében is találjunk hasonló megoldást.

VI.

1. Szerző a szocialista államigazgatás törvényességének garanciáit tárgyalva maga is utal arra, hogy aláhúzott jelentősége van azoknak a szabályoknak, amelyek az államigazgatási cselekvéssel vagy mulasztással okozott *kártért való felelősséget* rendezik. Ennek ellenére a könyvben nem foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, hivatkozva egyrészt a közeljövőben várható tételes rendezésre, másrészt a terjedelmi korlátozottságra (30. old.). Minden szerzőnek csorbíthatatlan joga, hogy fejtegetései kereteit kijelölje — kivéve, ha az önkorlátozás tárgyilag hibás következtetéseket eredményez. Szamel Lajosnak ilyen szemrehányást nem tehetek, mégis adósnak érzem ennek a kérdésnek a részletesebb elemzésével, mert az államigazgatási szervek kártérítési felelőssége (és ezzel összekapcsolva az államnak ezekért a károkért fennálló szavatossága vagy esetleg elsődleges felelőssége) döntő jelentőségű tényező nemcsak a törvénysértésekkel okozott sérelmek orvoslása, hanem azok preventív elhárítása szempontjából is. Azért is hiányolom ennek a problémakörnek a bővebb megtárgyalását, mert e témakörben ugyancsak felmerül az államigazgatási aktusok indirekt bírói felülbírálásának az anyaga is, amelyet szerző különben egyéb vonatkozásaiban igen értékes és úttörő módon dolgozott fel, míg a kártérítést illetően sajnos megelégszik Carstens egyik megállapításának jegyzetben történő idézésével.⁶

Az igazgatási szervek kártérítési felelősségének jelentőségére már Engels is felhívta a figyelmet a gótai programot bírálva. E helyütt is idézem az általam más cikkekben már

⁶ L. a 203. oldalon levő 24. jegyzetet: „Indirekte a bíróságok további ellenőrzést gyakorolnak a közigazgatás felett azért, hogy eldöntik azokat a kártérítési pereket, amelyeket a hivatalnokok ellen tiszták hibás gyakorlása miatt helyeztek folyamatba.”

többször hivatkozott szavait: „... épp úgy hiányzik minden szabadság első feltétele, az, hogy minden tisztviselő minden polgárral szemben a rendes bíróságok előtt és a közérvényű jog alapján felelős hivatali tevékenységéért...”⁷

A szovjet jogfejlődésben is (éppen napjainkban) messzemenően hangoztatják ennek a kérdésnek a fontosságát. Az államigazgatási aktusok törvényességének ellenőrzése tárgyában Moszkvában 1957 novemberében tartott jogászai megbeszélésen Bratusz professzor emelte ki a kártérítési problematika szerepét. Hangsúlyozta, hogy a szovjet elmélet pártolja az államra vonatkozó általános érvényű felelősségi szabály kimondását — mégpedig olyan módon, hogy e tételek az alkalmazottak kiválasztásáért és megfelelő ellenőrzéséért való felelősséget is öleljék fel.⁸

Polgári törvénykönyvünk tervezete — annak nyilvánosságra hozott szövege szerint — ezzel a kérdéssel olyan értelemben foglalkozik, hogy az „államigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetve károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette, továbbá az eljáró alkalmazott bűnösségét, illetve vétkességét büntető vagy fegyelmi eljárás útján megállapították” (316. § (2) bck.). Megfontolást és bővebb vizsgálatot érdemel, hogy ez a tervezett megoldás megfelelő-e: kellő védelmet nyújthat-e az állampolgároknak a jogsértő cselekmények elhárítására és kiküszöbölésére. Nézetem szerint az elképzeltnél előbbre kellene lépniük ebben a vonatkozásban.⁹

2. Szerző túl szűk körben foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a *törvénysértő normatívákkal szemben* milyen jogi biztosítékok állnak rendelkezésre; elegendő-e ebben az összefüggésben a mai tételes jogi helyzet, nem kellene-e ebben az irányban is a törvényesség jogi garanciáit bőví-

teni. Egy-két helyen, különösen az ügyészi óvással kapcsolatban érinti ugyan a problémát, de korántsem olyan terjedelemben, amit az feltétlenül megkíván.

Szerző lényegében azon az elvi úton halad (ez ma a többségi álláspont), amely az államigazgatási szervek jogalkalmazói tevékenységének fogalmát az egyedi aktusok körére korlátozza és kirekeszti abból az államigazgatási szervek teljes normatív (rendelkező) tevékenységét. Ez a nézet a problémát túlzottan leegyszerűsíti. Az államigazgatási szervek rendelkezési tevékenysége is a felsőbb jogszabályok megvalósítása; az általuk kiadott normatívák többsége a felsőbb normatíváknak saját objektív és szubjektív sajátosságaikhoz mért alkalmazása. Vagyis döntő tartalmában jogalkalmazó tevékenység. Éppen ezért az államigazgatási normatívák törvényességének garanciáit közelebbről kell megvizsgálni.

Bratusz már említett felszólalásában ezt a kérdést is analizálta és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Szovjetunióban a bíróságok nem semmisíthetik meg ugyan az államigazgatási normatív aktusait, azonban — az alkotmány 112. §-a alapján — mind a büntető, mind a polgári perben mellőzhetik alkalmazásukat, abban az esetben, ha törvénysértőnek találják azokat. Fel is hoz néhány olyan példát, amikor a bíróság figyelmen kívül hagyott törvénysértő államigazgatási normákat.

A mi tételes jogi rendelkezéseink nem adnak a bíróságoknak ilyen széles jogkört. Az 1949. évi 9. sz. tvr. 10. §-ának (2) bekezdése kifejezetten kizárja, hogy a bíró (akárcsak az egyes jogesetekre vonatkoztatva is) felülbírálja a rendeleteket (amibe nyilván bele kell érteni a minisztertanács, a miniszterek és a tanácsok rendeleteit egyaránt). Indokoltnak látszik viszont nálunk is e problémakör újabb tudományos felmérése és átfogó analízise. A törvényesség garanciái valóban szűknek bizonyulnak e területen akkor, ha bíróságaink a konkrét perben a felülbírálati lehetőségtől teljesen el vannak zárva és kötve vannak az államigazgatási szervek minden normatívájához, tekintet nélkül arra is, hogy azok egyike-másika esetleg szembehelyezkedik az alkotmánnyal vagy az alkotmányos rendelkezésekkel.¹⁰

¹⁰ Vö. Kovács István: „Hozzászólás Világhy Miklós előadásához.” Bp. 1954. (Külön-nyomat.)

⁷ Marx — Engels: Válogatott levelek. Bp. 1950. 348. old.

⁸ „Le Droit au Service de la Paix.” Brüsszel. IV. évf. II. sz. (1957. december), 38. old.

⁹ Törvényszerkesztési szempontból mindenestre kifogásolható, hogy a törvény előkészítői a munkáltató felelősségét szabályozó 316. § (1) bekezdéséhez kapcsolták nemcsak azt a kivételt, amely szűkebb keretbe vonja az állam felelősségét az államigazgatási alkalmazottak által elkövetett jogsértésekért, hanem azt a tételt is, amely az alkalmazottak személyi felelősségét korlátozza az általános kártérítési felelősséggel szemben.

VII.

Cikkem bevezetőjében említettem : nem a könyv ismertetését tűztem ki magam elé célként, hanem inkább azt, hogy néhány kiegészítő — kapcsolódó — gondolatot vessek fel a tanulmány által tárgyalt problémakörben. Ebből folyik, hogy nem térhettem ki részletesebben a munka érdemeire. Pedig ez is hálás téma lenne : Szamel Lajos a töle megszkott gondolatbőszéggel és kezdeményezési bátorsággal dolgozta fel az anyagot. Könyve egész sor új szempontot, új összefüggést, új megoldást tartalmaz. Csak néhányat említek ezek közül : az anyagi és az alaki jogerő sokrétű elemzése (57—70. old.); az államigazgatási aktusok legfontosabb és leggyakoribb semmisségi okainak teljesen újszerű rendszerezése és kifejtése (167—168. old.); az államigazgatási aktusok indirekt bírói felülvizsgálatának úttörő módon történő megvizsgálása (202—209. old.). „Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai” című könyv mind az elméleti, mind a gyakorlati jogászok számára minden részében rendkívül tanulságos és amellett élvezetes olvasmány. Ezt nagyban előmozdítja a szerző könynyed és egyben szabatos stílusa, a gondos szerkezeti felépítés és a logikus gondolatmenet. Ezek az adottságok megmagyarázzák, hogy a könyv megérdemelt „közönség-sikert” aratott, bár a jogi sajtó nemigen foglalkozott a könyv ismertetésével.

Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény (amelyet 1957. július 9-én hirdettek ki) 1957. október 1. napján hatályba lépett. E törvény rendelkezései igen sok ponton érintik a szerző által tárgyalt kérdéseket és tétélesen rendezik azoknak a problémáknak a tekintélyes részét, amelyeknek megoldásával munkájában foglalkozik. Szerző ennek megfelelően fel is öleli az eljárási törvény megfelelő szakaszait, sőt gondolatébresztően értékeli is a törvény jelentős tétéleit. Mint a bevezetőben erre ugyancsak utaltam : munkájának egyik érdeme, hogy a törvény gyakorlati megoldásához és azok végrehajtásához széleskörű tudományos megalapozást és elemzést ad.

Helyesnek tartanám, konkrétan javasolom is, hogy Szamel Lajos — most már az eljárási kódex életbe-

léptetése után kialakult majd egy-éves gyakorlatot is figyelembe véve — készítse elő újabb kiadásra könyvének kéziratát. Örülnék persze, ha ennek során az általam kifejtett gondolatokat is hasznosítaná. Mindenesetre javasolom, hogy az esetleges újabb kiadásban mutassa ki azt is (konkrét tényanyag felmérése alapján), mennyiben mozdította elő új jogszabályunk az államigazgatási munka szocialista törvényességének megszilárdítását, mennyiben járult hozzá az általa felvetett követelmények reális kielégítéséhez ; fejtse ki, milyen további javaslatai és milyen további teendők vannak ezen a területen.

Beér János

Büntető eljárási jogunk
új kommentárja*

A felszabadulás óta több kisebb büntetőjogi és büntető eljárásjogi tárgyú kommentár jelent meg a magyar könyvpiacra (pl. Szabóky—Zalán—Nagy a rögtönbíráskodásról, 1947-ben, Szabóky—Zalán a gazdasági rend és a 3 éves terv büntetőjogi védelméről, 1948-ban, Kádár—Kálmán az 1949. évi XI. tc.-ről írt munkája, 1949-ben.) Ezek azonban inkább csak egy-egy törvény vagy kisebb jogterület magyarázatára vállalkozó kis vagy ún. zsebkomentárrok voltak, amelyek az új jogszabállyal egyidőben megjelenve vagy azt nem sokkal követve tettek jó szolgálatot a jogkereső közönségnek és a jogalkalmazásnak. Már kisebb mértékű volt a kommentátorok érdeklődése a büntető eljárási jog egésze iránt. Ennek számos oka közül nem a legutolsó volt, legalábbis 1951-ig, az új büntető eljárásjogi kódex hiánya, a szocialista szemléletű elmélet és gyakorlat kialakulatlan vagy kevésbé kialakult mivolta. Ezért örvendetes, hogy Alapy Gyula 1952-ben kiadott, kb. 400 oldalas kommentárja után, amely azonban az újabb jogszabályok és az újabb joggyakorlat folytán már jó ideje elavult és nem is kapható, újabb büntető eljárásjogi kommentár jelent meg, amelyet Molnár László, a büntető eljárásjog kiváló gyakorlati művelője és az általa vezetett munkaközösség készített el. A vasos, 1000 oldalt megközelítő kötet

* A büntető perrendtartás kommentárja. Összeállította és magyarázatokkal ellátta : dr. Molnár László és munkaközössége, Budapest, 1957. 888 old.

oldalszámra is jelentékenyen felülmúlja a korábbi kommentárt, kb. 70 szerzői A/5 ív terjedelmű, ami egymagában is a jelentősebbek közé emeli. Középheletet foglal el ekként a kis kommentárok, mint pl. Bernolák (1928), Angyal—Degré—Zehery (Anyagi és alaki büntetőjog, II. 1927, bár ez inkább rendszeres mutatója volt a Büntetőjog Tárának) kommentárja és a nagy kommentárok között, amilyen volt a burzsoá magyar irodalomban Balogh—Illés—Vargha 3 kötetes (2. kiadás, 1909—1910), Auer—Mendelényi 6 kötetes (1930—1934), vagy a jelenlegi nyugati irodalomban Löwe—Rosenberg 5 kötetes (1953—1954) büntető eljárásjogi munkálata.

Komentárookra a tankönyv és a monográfia-irodalom mellett is szükség van, méginkább akkor, amikor ezek hiányoznak vagy nem kielégítő számban állnak rendelkezésre. Míg a tankönyvvelsősorban a kezdő jogtanuló igényeit tartja szem előtt, túlnyomóan didaktikai-elméleti és szisztematikai szempontokat érvényesít, nem mondva le azért a gyakorlatiokról sem, s a joganyag egészének megismertetésére, összefüggéseinek feltárására helyezi a súlyt, addig a kommentár elsősorban a gyakorlatban dolgozó, ott már ismereteket szerzett jogászok igényeit tartja szem előtt, s lemondva az önálló rendszerről, a büntető perrendtartás sorrendjében, az egyes §-okhoz kapcsolódva közli mondanivalóit. (Ez magával hoz bizonyos módszerbeli különbséget is.) A rendszeres tankönyvek például a jogerőt a nyomozás és a tárgyalás után az ítélettanban, tehát az anyagnak a derekán jóval túl tárgyalják, akkor, amikor a bírósági határozatok és főleg az ítéletek anyagát vizsgálják, részben a perorvoslatokkal kapcsolatban. A kommentár viszont, mint ezt az adott esetben is látjuk, a Bp. 6. §-ához kapcsolódva, ahol is a büntető perrendtartásban elsőnek fordul elő a jogerő szó, mindjárt az elején foglalkozik ezzel (48. s köv. old.). A példát lehetne szaporítani. Ezen a bizonyos fokig a kommentár műfajából eredendően származó sajátosságon erőteljes utalási és bőrtárgymutatóval lehet segíteni, ez azonban a kommentár tanulhatóságán sokat nem változtat. Az egyetemi hallgató azonban nem kommentárból szokott tanulni, ami nem jelenti azt, hogy a kommentárból

nem is lehet tanulni. A gyakorló jogász viszont sokszor legkönnyebben az általa jól ismert §-hoz kapcsolódva keresi a választ s így jobban eligazodik. Ezért hasznos segítőtársa a gyakorlatnak a kommentár a szocialista viszonyok között is, mint az az ilyen irányú művek iránti szükségletet kielégítő cseh-szlovák (J. Šimák—J. Tolár—A. Tolár—A. Ruzek—A. Dolenský cseh nyelvű kommentárja, megjelent 1953-ban, lefordították szlovákra is, vö. Udvardy, Právny Obzor, 1954, 7. sz. 50. s köv. old.) és lengyel (Nisenson—Sievirski, 1947) büntető eljárásjogi kommentár mutatja.

A szóban forgó kommentár — előszavából is kitűnően — a gyakorlati jogászoknak kívánt segítséget nyújtani munkájuk végzéséhez. Sietek azonban hozzátenni, hogy jó szolgálatot tett az elméletnek is, amely számára így könnyen hozzáférhetővé vált a *bírói gyakorlatunk gazdag tárháza*. De nemcsak ezzel, hanem sokhelyütt értékes magyarázatával is. Ebben a tekintetben kiemelendő a perorvoslatokról írt, gondosan elemző, elméletileg is megalapozottnak mondható rész, de figyelemre méltó (néha kritikai jellegű, mint például a nyomozás kiegészítésére, 505. old., polgári jogi igényre, 551. old., bizonyítást kiegészítő végzésre, 469. old.) állásfoglalást máshelyütt is találunk, s erre nézve hivatkozom példaként a polgári és a büntető ítélet viszonyáról (61. s köv. old.), az eljárás előfeltételekről (38. s köv. old.), a tettazonosságról (49., 534. old.) írtakra. Viszont számos vitatható nézettel is találkozunk. Tekintettel arra, hogy az ilyen természetű művek recenziójának a feladatát csak az általános kép nyújtásában látom, csupán utalok példaként az „alakilag jogerős, azaz végrehajtható” kitételre (51., 53. old.), a vádelv értékelésére (517., 525. old.), a közbenszóló-véghatározat elnevezésre (499. old.).

A megbeszélés alatt álló kommentár *ereje* a gyakorlat bőséges összegyűjtésében és feldolgozásában áll. A szerzők feladatukat röviden abban jelölik meg, hogy könyvüknek a célja „a bírói határozatok, valamint a bírósági (kollégiumi), a miniszteri, a legfőbb ügyészi állásfoglalások összegyűjtése és a jogászok, a jogkereső közönség számára hozzáférhetővé tétele” (Előszó). Ezért törekedtek arra, hogy minél több állás-

foglalás, határozat eredeti szövegét közöljék. Ez a feladat nem csekély, fáradságot kívánt, de gyümölcsei érezhetőek lesznek, mert így jogász-közönségünk szélesebb köre számára is elérhetőek az olyan megnyilatkozások, amelyek sokszor — egyáltalán nem, vagy csak kisebb nyilvánosságot élvező lapokban közzétéve — csupán szűkebb kör előtt voltak ismeretesek. De még ennek a számára is könnyebben elérhetőek azáltal, hogy a törvény rendszerébe vannak foglalva s így feleslegessé teszik a sokféle helyen való keresést. A kommentár egyben meggyőzően bizonyítja azt is, hogy *milyen jelentős munkát végeztek a bíróságon, ügyészségen, minisztériumban dolgozó jogászaink*: feltárul azok munkája, akik a gyakorlat mindennapi tevékenysége során sok fejtörés, ötlet, gondolkodás révén fejlesztették, építették egy-egy téglával a büntető eljárási jogunk épületét.

A feldolgozott anyag zöme, amint várható is volt: a bírói gyakorlat. Valóban áll és ez részben a szerzők érdeme, hogy a perrend egyes területén a bírói határozatokból már zárt magyarázati rendszert tudtak összeállítani. Ilyen többek között a fellebbezési jog területe. A kötet szépen dokumentálja azt is, milyen következetes, fáradságos munkával iparkodott az LFB az 1954-es Bpn-el bevezetett új fellebbezési rendszert meggyökereztetni, törekedett áthidalni a nehézségeket, kitölteni a hézagokat, örködött a törvényességen, fejlesztette tovább a joganyagot. A „Habent sua fata libelli” mondása azonban olyan formában erre a könyvre is áll, hogy a legújabb jogfejlődés folytán ez a jól kidolgozott anyag részben meghaladottá vált.

A kötet a bírói határozatok nagy tömegéből mintegy másfélszáz *másutt nem közöltet* hoz, bár ez a kommentár egyes részei között nem egyenletesen oszlik meg. Ez igen jelentős, ha a nyomtatásban közölt és a kommentárban feldolgozott határozatokhoz viszonyítjuk. Kérdés, nem lett volna-e mód a nem közölt határozatokból többet hozni.

Azon a szerzők sem tudtak segíteni, hogy a perrendtartás egyes területein a bírói gyakorlat hézagossá, hiányos, ingadozó volt. Az sem ismeretlen jelenség, hogy egymásnak ellentmondó határozatok is születtek, bár az utóbbit nem könnyű észlelni a közzétett és általában írá-

nyításul szánt határozatok viszonylag csekély száma miatt. Ilyen és ehhez hasonló esetekben fokozottabb mértékben lépett előtérbe a szerzők interpretálási készsége, igyekezően magyarázatokkal a hézagokat pótolni, az ellentmondásokat feloldani.

A feldolgozás kb. egy évtized gyakorlati anyagára terjed ki, magában foglalván az 1951. évi III. tv. előtti joggyakorlatnak azt a részét is, amelyet a szerzők ma is hatályosnak tekintenek. Az anyag feldolgozását 1957. március 31-ével zárták le, de a Bírósági Határozatokat 1956 októberig, 1—1463. számig, az LFB büntető kollégiumi állásfoglalásait 1—177. számig dolgozták fel (837—838. old.). Imponáló nagy anyag ez is, amelyhez hasonlóknak összegyűjtésére, feldolgozására évtizedek óta nem vállalkozott magyar büntetőeljárás jogász.

Vitatható azonban, hogy helyes eredményre jutottak-e a szerzők, amikor a jogirodalmi anyag felhasználásának a kérdését mérlegelvé, az önkorlátozás álláspontjára helyezkedtek. Ezt az előszóban úgy fejezték ki, hogy elméleti alapvetést oly mértékben adtak, amennyire ez a gyakorlati jogász munkáinak megkönnyítéséhez szükségesnek látszott. Amellett, hogy ez a mérce meglehetősen bizonytalan határokat takar, egyben azt a látszatot is alkalmas kelteni, mintha a gyakorlati munka megkönnyítéséhez az elméleti alapvetés nem egészében, hanem csak bizonyos mértékben szükséges. Az irodalmi anyag csekély mértékű értékesítése mindenestre szembeűnő tény és az is kétségtelen, hogy az irodalom megjelenése terén a szerzők következetesen a saját munkáikra nézve sem tettek kivételt.

Tagadhatatlan, hogy a kommentártól általában inkább várjuk el a gyakorlat bemutatását, mint az elmélet feldolgozását. De az is igaz, hogy éppen a legjobb belföldi és külföldi kommentárok értékét növelte a feldolgozott irodalom is. Erről nem mondottak le az ismertetésem elején megjelölt, társszerzőségben készült s a büntető eljárásjog egészére kiterjedő kommentárok sem. A jó kommentár nem nélkülözheti a fogalmak meggyőző elméleti megvilágítását. Ehhez pedig az *elmélet* behatóbb tanulmányozása *nemcsak segítséget* nyújt, de egyben azt a kívánatos helyzetet is lehetővé teszi, hogy a

kommentár írói az *elméletet* a felmerült gyakorlati kérdés kapcsán *ellenőrizték, segítték, tovább fejlesszék*. A kommentár írói számára, akik a jogirodalom terén maguk is tevékenyen működtek közre, ez nem jelentett volna túlnagy fáradságot. Különösen fontos lett volna a szocializmust építő magyar népi demokráciában, hogy a sok kérdésben új elméleti felfogást, kifejtő hazai és külföldi szocialista tartalmú irodalomról már a gyakorlati jogászok továbbképzése érdekében is említés történjék.

Nem jobb helyzetben vannak azonban a gyakorlati irányú folyóirat-cikkek sem, s ez a gyakorlati irányú könyvben már nagyobb hiányosság. Ezekről sem történik említés, pedig ilyenek folyóiratainkban szép számmal jelentek meg az utóbbi években s éppen a büntető eljárási jog volt az ilyen irányú gyakorlati érdeklődés, viták egyik kedvelt területe.

Az elmélet és a gyakorlat sokszor hangoztatott egysége is megkívánja az említett figyelembevételt. Az elsősorban didaktikai célból készült egyetemi tankönyvpótló jegyzetek, továbbá az elméleti tanulmányok szükséges mértékben figyelembe veszik a gyakorlatot. Hasonló kívánalom fordítva sem felesleges. Ha az elmélet képviselőiből is választottak volna lektort, amint fordítva az elméleti munkák esetében a gyakorlat képviselői irányában a gyakorlati kívánalmak érvényesítése érdekében meg szokott történni, az bizonyára felhívta volna a figyelmet erre is és a szükséges segítséget megadta volna. Ez persze már nem a szerzőknek róható fel, akik erről nem tehetnek. Hivatkozva arra a kiadói oldalról elhangzott megállapításra, amely a könyvismertetések terén fennálló, szembetűnő közönyt és azt tette szóvá, hogy a könyvkiadást nyílt bírálat nem éri (Virágh Zoltán, Magyar Jog, 1956. 10. sz. 314. old.), legyen szabad a fenti körülményre a kiadó figyelmét újjól felhívnom.

Az természetesen nem állítható, hogy a szerzők — különböző mértékben és különböző mélységben — nem forgattak volna elméleti munkákat. Ez több helyen — a forrás megnevezése nélkül is — érezhető. De a kellő elméleti tájékozottság hiánya nem mindig kívánatos következményekkel járt és több helyütt egyenetlenségeket okozott. Nem is a leg-

szembetűnőbb, de jellemző példaként hivatkozom a következetesen használt „állami büntető igény” elavult kifejezésére, amely még abból a korból származott, amikor a burzsoá büntető eljárási irodalmunkban, főleg *Angyal* nyomán, bőségesen és mechanikusan másolták az ide nem való s a polgári eljárási jogból kölcsönzött fogalmakat. A „büntető igény”, „büntetéstűrsi köteleesség” civilisztikus csengésű műszavak használata a büntető eljárási jogban nem más, mint polgári jogi gondolatformák helytelen átvitele olyan eljárásra, amely eltérő anyagi jogánál fogva másként van berendezve s ezért erőszakoltság nélkül nem azonosítható a polgári jog által szabályozott igény érvényesítésével. A kifogásolt önkorlátozás következménye, hogy a szerzők sokszor nem foglalnak állást az irodalmunkban felvetett kérdésekben, s nem érzetik még a vita magvát sem, vagy ha igen, nem tüntetik fel, ki, hol vetette fel a kérdést, s miért helyes vagy helytelen az ajánlott megoldás.

Az már részben a munkaközösségben készült munkák jellegzetességéhez tartozik, hogy a szerzők a szórványos irodalmi utalásokkal sem élnek egységesen. A szovjet irodalmat *Cselcov* (30., 31., 33., 131., 182., 524. old.), *Sztrogovics* (32. old.) és *Visinszkij* (31. old.), a magyar eljárási jogi irodalmat *Balogh Imre* (68. old.), *Siklósi—Bernáth* (549. old.), a Magyar Jog 1955. 9. sz. 541. cikkére utalás és ha ez ide tartozik, a Bírósági Határozatok Szerkesztése c. kiadványra (553. old.) hivatkozás reprezentálja. S ha valahol elvétve még található ezenkívül irodalmi utalás, nem hiszem, hogy ez az általam adott képet lényegesen megváltoztatná.

A több szerző által készített munkánál, úgy látszik, szinte elkerülhetetlen, hogy a stílus, a feldolgozás módja nem egységes. Egyes részekben írt magyarázatok szabatos, tömör stílusával és feldolgozásmódjával szemben más helyütt ismétléseket is magukban foglaló terjengős fejtegetések olvashatók. Az egységes feldolgozást előmozdította volna, ha az egyes §-okhoz közösen megállapított egységes tematika, séma szerint következik az anyag. Mondjuk például úgy, hogy a § kövér betűtípussal szedett szövege után jön a törvényjavaslat miniszteri indokolása eltérő szedéssel, azután a magyarázó

szöveg talán ilyesforma sorrendben: *I.* A § fejlődéstörténete; *II.* Későbbi jogszabályi változtatások; *III.* Általános, elvi megjegyzések; *IV.* Részletkérdések; *V.* Összefüggés más anyagrésszel; *VI.* Eltérések a különleges eljárásokban; *VII.* Irodalom. Ha az ilyenfajta beosztást következetesen keresztülvisszik, nyomdatechnikailag is kiemelt módon, az az egységes feldolgozást előmozdítja és az áttekinthetőséget is növeli. Az egyes, fontosabb, összefüggő anyagrész előtt, kb. a Bp. egyes fejezeteink megfelelően, de szükség esetén azon belül is (pl. hatáskör, illetékesség, jogsegély, bizonyítás) helyesebb nem az ezen az anyagrészen belül sorra kerülő első §-hoz fűzni az illető anyagrész egészére általában vonatkozó elvi megjegyzéseket, magyarázatokat, hanem ezt, mintegy bevezetésként az anyagrész elé hozni. A törvéyszöveg megtalálása is könnyebb lenne, ha az *Alap*-féle kommentár mintájára minden egyes oldal alján vagy a tetején a § száma feltűnően (feti) szedéssel lenne feltüntetve. A nyomdatechnikát egyébként is jobban ki lehetett volna használni. Így például a magyarázatokon belül a vezér-szavak dőlt betűs kiemelése a használhatóságot fokozná.

A szerzők érdemes munkát végeztek a magyar büntető eljárási jog teljes gyakorlati anyagának összefoglalásával és magyarázatával. A gyakorlat számára nagy segítség, hogy nem kell ezt különböző, szétosztott lelőhelyeken, füzetekben, kiadványokban keresni, hanem az egy kötetben található meg. A joggyakorlat anyagának lelkiismeretes összegyűjtése mellett a gyakorlatra támaszkodó magyarázó szöveg is általánosságban elismerést érdemel (pl. 506., 544., 570. old.).

A *Molnár* László és munkaközössége által készített kommentár révén a büntető eljárási jog szakmailag gondosan előkészített művel gyarapodott, amely alkalmas megjavítani a gyakorlati jogászok mindennapi jogalkalmazó munkáját. A munka értékét növeli, hogy nemcsak jól eligazít a büntető perrendtartásban, meglehetősen teljes képet ad az utolsó évtized joggyakorlatáról, hanem egyben magyarázatai révén alkalmas a gyakorlatban felmerülő részletkérdések megoldását is előmozdítani.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

- BEÉR JÁNOS:
Az államjog tárgya és rendszere 413
- HAJDU GYULA:
Az Egyetemes Postaegyesület, mint a hideg-
háború színtere..... 423
- VAS TIBOR:
A szocialista jogalkotás főbb kérdései 426
- BECK SALAMON:
A szabadalmi kényszerengedély fejlődése..... 432
- THEISS EDE:
A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata.... 441
- NÉVAI LÁSZLÓ:
A burzsoá magyar bírósági és ügyvézségi szer-
vezet fejlődésének fő vonásai 452
- ÉLIÁS JÓZSEF:
A Magyar Népköztársaság Polgári Törvény-
könyv-tervezetének felelősségi rendszeréhez .. 468
- MEDVE ZSIGMOND:
A mezőgazdasági termelészövetkezeti jog-
viszony 478
- Jogirodalom:*
- HARASZTI GYÖRGY:
Egy hasznos kezdeményezéshez 486

Mellékelve: Dokumentációs Szemle

СОДЕРЖАНИЕ: *Янош Бер*: Предмет и система государственного права. — *Дьюла Хайду*: Всеобщий Почтовый Союз как поприще холодной войны. — *Тибор Вас*: Об основных вопросах социалистического правотворчества. — *Шаламон Бек*: Развитие института принудительного разрешения патента. — *Эде Тхеис*: Статистическое исследование причин преступности. — *Ласло Невай*: Главные черты развития организации венгерского буржуазного суда. — *Йозеф Элиаш*: О системе ответственности в проекте Гражданского Кодекса Венгерской Народной Республики. — *Жигмонд Медве*: Сельскохозяйственное кооперативное правоотношение. — *Юридическая литература*: *Дьердь Харасhti*: Об одной полезной инициативе. — *Приложение*: Документационный Обзор.

SOMMAIRE: *János Beér*: L'objet et le système du droit constitutionnel. — *Gyula Hajdu*: L'Union Postale Universelle comme terrain de la guerre froide. — *Tibor Vas*: Les questions principales de la législation socialiste. — *Salamon Beck*: Le développement de la licence obligatoire. — *Ede Theiss*: L'examen statistique des causes de la criminalité. — *László Névai*: Les traits principaux du développement de l'organisation judiciaire et du Parquet dans la Hongrie bourgeoise. — *Josef Éliás*: Le système de la responsabilité du Projet du Code civil hongrois. — *Zsigmond Medve*: Les rapports du droit des coopératives de production agricole. — *Littérature juridique*: *György Harashti*: A propos d'une initiative utile. — *Annexe*: Revue documentaire.

INHALT: *János Beér*: Gegenstand und System des Staatsrechts. — *Gyula Hajdu*: Die Weltpostunion als Schauplatz des kalten Krieges. — *Tibor Vas*: Die wichtigsten Fragen der sozialistischen Rechtsschaffung. — *Salamon Beck*: Die Entwicklung der Zwangslizenz im Patentrecht. — *Ede Theiss*: Die statistische Untersuchung der Ursachen der Kriminalität. — *László Névai*: Hauptzüge der Entwicklung in der Organisation der ungarischen bürgerlichen Gerichte und Staatsanwaltschaften. — *Josef Éliás*: Über das System der Verantwortlichkeit im Entwurf des BGB der Ungarischen Volksrepublik. — *Zsigmond Medve*: Das LPG-Rechtsverhältnis. — *Rechtswissenschaft*: *György Harashti*: Eine nützliche Anregung. — *Beilage*: Rundschau für Dokumentation.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az államjog tárgya és rendszere*

I. A magyar államjog tárgya és fogalma ; az államjogi jogviszonyok

1. Már a kérdés felvetésekor szükséges a vizsgálandó anyag elhatárolása érdekében lerögzítenünk, hogy „magyar államjogon” a jogi normák (tételes jogszabályok) meghatározott csoportját (összességét) értjük, nem pedig e jogtételekre vonatkozó, azokkal bármilyen szorosan is összekapcsolódott nézeteket.

A magyar államjog anyagát (tehát alapfogalmait is) vizsgálva, ezért mindig a jogszabályokra és az általuk kifejezett jogviszonyokra kell figyelmünket irányítanunk, élesen elkülönítve azokat a rájuk vonatkozó nézetektől, amelyek az állam és jogtudományok részét képezik. A jogszabályok ugyanis a rájuk vonatkozó nézetekkel együtt az adott társadalom egységes felépítményén belül helyezkednek el, de egymással az intézmények és a nézetek viszonyában állanak.^{1/a} A fentieknek megfelelően a magyar államjog sajátosságának kimunkálásához az államjogi jogszabályok, mint jogintézmények és az államjogi jogviszonyok, mint valóságos társadalmi viszonyok sajátosságai, jelenségei adják meg a kutatás területét.

Megjegyezzük : a jogviszonyoknak az egyéb ideológiai-társadalmi viszonyokkal szemben egyik sajátos ismertetőjegyünk éppen az, hogy jogviszonyokként csak akkor jöhetnek létre, ha a politikailag uralkodó (tehát a hatalmat gyakorló) osztály (osztályok) jogi norma formájában megfogalmazza rájuk vonatkozó akaratát, amely természetesen megfelel az adott uralkodó osztály gazdasági életfeltételeinek. A jogviszonyok létrejöttének elengedhetetlen előfeltétele tehát a rájuk vonatkozó tételes jogi szabályozás előzetes létezése.

* Előtanulmány a készülő tankönyvhöz.

^{1/a} Mind az államjogtól, mint jogágtól (tehát normák összességétől), mind az államjogtudománytól, mint nézetek összességétől, különböző kategória az államjog mint tantárgy (mint disciplina). Az államjog mint disciplina ismereteket közvetít: az államjognak mint jogágnak fontosabb normáit az államjogtudomány által kialakított nézeteknek megfelelően rendszerezi, tárgyalja és magyarázza.

Az államjog tárgyának vizsgálatánál arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy az államjogba, mint jogágba (mint meghatározott jogi normák összességébe) tartozó különböző jogszabályok tárgyában, mi az a közös vonás, közös jellegzetesség, amelynek alapján az egész norma-csoport együttes tárgyát meghatározhatjuk.

2. A magyar államjog tárgyának meghatározásánál a jogágak szocialista fogalmából kell kiindulnunk.

A jellegében és feladataiban egységes jogrendszer sokféle szabályát a szocialista állam- és jogtudomány elsősorban azoknak tárgya : vagyis azon társadalmi viszonyok különbözősége szerint osztja fel és csoportosítja, amelyeket az egyes adott jogszabályok kifejeznek, védenek és erősítenek és amelyek a jogi szabályozás alapján, mint jogviszonyok realizálódnak. Így jutunk el a jogszabályoknak és az általuk kifejezett jogviszonyoknak azon különböző csoportjaihoz, amelyeken belül a szabályozott társadalmi viszonyok egymáshoz hasonló jellege és ebből folyóan a szabályozás közös ismertető jegyei [így különösen a közös alapelvek és az állami befolyásolás (a szabályozás) közös módszere : az állami kényszer elviekben közös minősége (jellege és mértéke)] hoznak létre egységet és megkülönböztethetővé teszik az egységes jogrendszeren belül az adott jogszabály-csoportot, más jogszabály-csoportoktól.

A jogágakat megalapozó „egység” speciális kereteinek meghatározásánál ezek szerint a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyok hasonló — különböző jellege mellett az állami befolyásolás módszereinek hasonlósága — különbözősége is szerepet játszik. Néha egyedül a szabályozás tárgyának sajátossága alapján nem is dönthető el (nem ismerhető fel), hogy egyes jogszabályok a már kialakított csoportok melyikébe tartoznak. Vannak határesetek is, amelyek ugyan-csak nehezítik a jogszabályoknak kizárólag a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyok alapján történő rendszerezését. Ezért lépnek be a jogszabályok különböző csoportjainak kialakításánál, mint kisegítő eszközök, a szabályokban kifejeződő alapelvek és szabályozás mód-

szerei. Minthogy azonban mind az alapelveket, mind a szabályozás módszerét is végső soron a szabályozott társadalmi viszony jellege határozza meg, az azonos jellegű társadalmi viszonyok különbözőségei adják meg elsődlegesen a lehetőséget ahhoz, hogy a rájuk vonatkozó jogszabályokat különböző jogágazatokban különítsük el. Ez is igazolja, hogy a jogrendszer felépítésének a jellege (a jogrendszeren belül elkülöníthető jogágak és ezeknek egymáshoz való viszonya) a társadalom felépítményének része, amely a mindenkori alaphoz igazodik és annak irányában szolgáló szerepet tölt be.^{1b}

Az egységes jogrendszer ilyen értelmű tagolása ebből is kitűnően nem öncélú művelet. E feladat eredményes elvégzésének igen nagy elméleti és gyakorlati jelentősége van: segíti a jogszabályok áttekinthetőségét, megismerhetőségét, s egyben a jogrendszer által kifejezett általános alapelvek felismerhetőségét (ilyen módon a jogtudat kibontakozását is), előmozdítja a jogalkotás tudományos rendszerességét és mindezek útján megkönnyíti, biztosabbá teszi a jogalkalmazás munkáját. Mindez pedig hatásában azt jelenti hogy a társadalmi valóságnak megfelelő tagolás előre viszi, a hibás tagolás pedig fékezi az egyes jogágak és ezen keresztül az egész jogrendszer fejlődését.

Figyelmet kell fordítanunk arra a jelenségre is, hogy az egységes jogrendszerben elkülöníthető jogágak egymás közötti viszonya is felette különböző: egyes ágak a különbözőségeken belül nagyobb mérvű hasonló vonásokat mutatnak (tehát közelebb állnak egymáshoz), s ugyanakkor más jogágakhoz viszonyítva különbözőségeik élesebb körvonalúak, tehát távolabb esnek azoktól. Ennek megfelelően az egyéges jogrendszer tagolásának síkján nemcsak jogágakról, hanem a jogágak különböző csoportjairól is beszélhetünk (pl. államjog, államigazgatási jog és pénzügyi jog; polgári jog, családjog és munkajog stb.).

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az egységes jogrendszerben levő norma-tömeget, nemcsak jogágak szerinti helyük alapján rendszerezhetjük, csoportosíthatjuk, hanem ezen elsődleges csoportosítás mellett, a csoportosításnak több más hasznos módszere is elképzelhető, sőt van. (Így többek között csoportosíthatjuk a jogszabályokat pl. az őket létrehozó szervek és ennek megfelelően a jogforrások hierarchiájában elfoglalt helyük szerint: törvények, törvényerejű rendeletek, minisztertanácsi rendeletek, miniszteri rendeletek stb.; továbbá megjelölt dolgokhoz, társadalmi-, jogi intézményekhez, foglalkozáshoz való kapcsolataik alapján: bányákkal kapcsolatos jogszabályok, orvosokat érintő jogszabályok stb. —; ez utóbbi csoportosításnak a

jogszabályalkotás gyakorlatában is jelentős befolyása lehet.)

Utalnunk kell arra is, hogy az állam- és jogtudományok művelői, és ezen belül a szocialista állam- és jogtudományok művelői között is, a mai napig sem befejezett, széleskörű, sokágú és szenvedélyes vita folyik a jogrendszer tagozódásának elvi kérdéseiről.² Anélkül, hogy ez alkalommal e vita érdemi kérdéseihez részletesen hozzászólnánk, előrebocsájtjuk, hogy a tanulmányunkban kifejtett álláspontok kimunkálásában — nem érintve ezúttal az egyes „vítas jogágak” kérdéseit — a szocialista jogászok többsége által elfogadott abból a nézetből indultunk ki, hogy a szocialista jogrendszeren belül mindenestre külön jogágként jelentkeznek többek között az államjog, a polgári jog, a munkajog, a büntetőjog, az államigazgatási jog, a pénzügyi jog stb. Elfogadjuk továbbá — mint ezt fentebb kifejtettük — a szocialista állam- és jogtudományokban ez idő szerint uralkodónak nevezhető azt az álláspontot is, hogy a jogági elkülönülésnek alapja elsősorban a szabályozás tárgya (vagyis: a tényleges társadalmi viszonyok), ami mellett kiegészítő eszközként érvényesülnek a szabályozásban kifejeződő alapelvek és a szabályozás módszere.

3. Helytől és időtől függetlenül nem lehet megállapítani, hogy valamely konkrétan adott társadalom államilag szervezett életében felmerülő (és felmerülhető) végtelen nagyszámú jogviszonyok közül, melyek a meghatározó jellegűek a szóban forgó állam jogrendszerének egészére. Az osztályharc változó erőviszonyai között egy adott időben és helyen alapvető jelentőségű jogviszonyok, más időben vagy más helyen háttérbe szorulhatnak, esetleg mint jogviszonyok egyáltalán létre sem jönnek (jogi szabályozás hiányában társadalmi viszonyokból nem is alakulnak át jogviszonnyá). Vannak azonban olyan jogviszonyok, amelyeknek mikénti rendezettsége alapjaiban határozza meg az ember helyzetét a társadalom államilag szervezett életében, amelyeken keresztül tehát az uralkodó osztály (osztályok) politikai alapelvei az állami politika alapelveivé válnak, s amelyeket ezért alapvető jogi viszonyoknak kell minősíteni. A szocializmust építő államokban — melyek a tőkés berendezkedés helyén forradalmian új (új típusú) gazdasági-politikai rendet teremtenek — e síkon nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy az alapvető jogi viszonyokban kifejeződnek az új társadalmi és állami rend részletesebb jogi szabályozása számára kötelezően iránytszabó direktívák,

² L. többek között: L. I. Dembo: A jogrendszer felépítésének elveiről SZGP. 1956. 8. sz. V. Sz. Tadevoszjan: A szovjet jogrendszer néhány kérdése. SZGP. 1956. 8. sz. D. M. Genkin: A szovjet szocialista jog rendszerének kérdéséhez. SZGP. 1956. 9. sz. Sz. I. Vilnyanszkij: A szovjet jogrendszer kérdéséhez. SZGP. 1957. 1. sz. L. SZ. Galesznyik: A szovjet jogrendszer problémáiról. SZGP. 1957. 2. sz. V. P. Efimocskin: A jogrendszer felépítési elveinek kérdéséhez. SZGP. 1957. 3. sz. V. F. Masera: A szovjet jog ágazati tagolásáról. SZGP. 1957. 3. sz. V. Knapp: A jogrendszer vitához. SZGP. 1957. 5. sz. M. D. Sargorodszkij—O. Sz. Joffe: A szovjet jogrendszeréről. SZGP. 1957. 6. sz. Sz. Sz. Alekszejev: A szovjet jogágak osztályozásának elméleti alapjairól. SZGP. 1957. 7. sz.

^{1b} Vö. Arszanov stb.: Állam és Jogelmélet. Egyetemi tankönyv, Moszkva, 1949. (Magyar fordítás. Budapest, 1951. 345—368. old.); Világhy Miklós: a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről. (Jogtudományi Közlöny 1955. évi 8. szám. 475—480. old.); O. Sz. Joffe—M. D. Sargorodszkij: A jogszabályok rendszerezése és kodifikálása. (Jogtudományi Közlöny 1958. évi 7—8. sz. 241. old.)

amelyekkel a társadalom államilag szervezett, politikailag legfontosabb jogviszonyaira nézve a hatalmon levő dolgozó osztály szövetségesei fő vonatkozásaiban kinyilvánítják akarataikat. Az alapvető jogviszonyok körébe tartoznak különösen a *tulajdoni viszonyok*, az *osztályerők helyzetét kifejező politikai viszonyok*. Továbbá a *legfontosabb állami szervek felépítését, létrejöttét, végül ezeknek egymáshoz és az állampolgárokhoz való, valamint az állampolgárok (lakosság) egymáshoz való kapcsolatainak lényegét realizáló jogviszonyok is*. A *szocialista államban ezek a jogviszonyok: az államjogi viszonyok, az őket kifejező — rendező jogi normák: az államjog szabályai*. Ennek megfelelően az államjog szabályai által kifejezett és rendezett társadalmi viszonyok köre jellegében is szélesebb mint a szocialista jogrendszer más jogágazatai.³

4. A szocialista államjogi viszonyok közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy ezek alapvető jellegüket nézve, további két nagy csoportba sorolhatók:

a) Az egyikbe azok tartoznak, amelyek csak fő vonásaikat illetően épülnek államjogi szabályozásra (pl. a tulajdoni viszonyok, a munkához való jog stb.) és konkrét realizálásuk — további szabályozás útján — már valamely más jogágazat feladata. Ezek a jogviszonyok *kettős arculatot mutatnak: az egyik oldalról* (az alaptétel felől nézve) *államjogiak* és ugyanakkor a *másik oldalról nézve* (konkrét megvalósulásukat illetően) *más jogágazat jogviszonyai* is.

Ezeket a jogviszonyokat „*áttételes államjogi jogviszonyoknak*”, az őket kifejező — rendező — jogi normákat „*áttételes államjogi normáknak*” nevezzük.⁴

b) Az államjogi jogviszonyok *másik csoportját* azok a jogviszonyok adják, amelyek a társadalom államilag szervezett politikai-hatalmi rendje szempontjából olyan jelentősek, vagy olyan közvetlenül kapcsolódnak az állami szuverenitást megtestesítő szervek tevékenységéhez vagy az állam és az állampolgárok közötti alapvető jogi kapcsolat létrejöttének változásaihoz, hogy a rájuk vonatkozó, további — ha úgy tetszik részletekbe menő — szabályozás is ez okból esik az államjog körébe. Az ilyen jogviszonyok: „*tiszta államjogi*” jogviszonyok, az őket kifejező — rendező — jogi normák: a „*tiszta államjogi normák*”.

Az áttételes és a tiszta államjogi jogviszonyokban realizálódó társadalmi viszonyok együttesen képezik az államjog tárgyát.

Az áttételes és a tiszta államjogi jogviszonyokat kifejező — rendező államjogi normákat az foglalja egységbe, hogy egyrészt meghatározó jelentőségük van a társadalmi viszonyok

további jogi szabályozásának tartalmát illetően, másrészt megszabják a jogszabályalkotó és a jogalkalmazó szervek tevékenységének alapvető mód-szereit is.

Az áttételes államjogi jogviszonyok megalapozó és így általános jellegéből folyik, hogy az ezeket kifejező — rendező szabályoknak általában helyet kell kapniuk az alaptörvényben. E szabályok (már érintett) további sajátossága viszont, hogy címzettjeik rendszerint az állam jogalkotó szervei (kivételesen a jogalkalmazó szervek is) és konkrét érvényesülésük már más jogág rendelkezései útján történik (pl. a tulajdoni viszonyok — a polgári jogban, a munkához való jog — a munkajogban, a bírói tevékenység alapelvei a eljárási jogokban stb. realizálódnak).

5. Az államjog tárgyának ismeretében a *magyar államjogot*, mint a Magyar Népköztársaság egységes szocialista jogrendszerének egyik és pedig *alapvető ágát fogalmilag* így határozhatjuk meg: *A szocialista magyar államjog azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek társadalmunk államilag szervezett legfontosabb viszonyait rendezik; rendezik tehát a társadalmi rendünk alapjaival, valamint az államhatalmi szervekkel összefüggésben keletkező összes jogviszonyokat, továbbá az államhatalom gyakorlásában résztvevő egyéb szervek létrehozásának, felépítésének egymáshoz és az állampolgárokhoz fűződő kapcsolatainak alapját képező jogviszonyokat; rendezik végül az állampolgárok-
nak az államhoz való tartozására vonatkozó jogviszonyokat is.*

Megjegyezzük, hogy a Magyar Népköztársaság területén lakó, nem magyar állampolgárok alapvető helyzetét realizáló jogviszonyokat is áttételes államjogi jogviszonyoknak tekintjük és így álláspontunk szerint az ezeket rendező jogszabályokat ugyancsak be kell vonni az államjog fogalmába.

6. Meghatározásunk lényege az, hogy az *államjogot a szabályozási körébe vont társadalmi viszonyokra, vagyis az államjog tárgyára építve definiálja*. A szocialista jogirodalomban felfedezhető meghatározások szerzői többségükben lényegében hasonlóan járnak el.⁵ Mégis azzal a különbséggel, hogy az államjog tárgyának megvilágításakor az e körbe tartozó társadalmi viszonyokra inkább csak utalnak.

I. P. Trajnyin szerint a szovjet államjog szabályozásának tárgya a Szovjetunió szocialista gazdasági rendszere és államszervezete, a hatalom és igazgatás szerveinek struktúrája, ezek kölcsönös viszonya, a köztük és a polgárok között fennálló viszonyok, a polgárok jogai és kötelességei. Ennek megfelelően a szovjet államjogot azon jog-

³ Vö. Magyar államjog (kézirat, sajtó alatt), szerk. Beér János. XI. fejezet 2. §, írta Kovács István.

⁴ Az államjogi jogviszonyoknak ilyen csoportosításának és ennek alapján az államjog kettős jellegének gondolatát először e tanulmány szerzője vetette fel „Az államjog és a polgári jog határkérdései” címen, 1954. június 10-én tartott előadásában. Ennek nyomán Szamel Lajos foglalkozott e tétel szélesebb kifejtésével; ő az áttételes jogviszonyokat „vegyes államjogi jogviszonyoknak” nevezi.

⁵ Vö. A. J. Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Budapest, 1950. 45—48. old.; Trajnyin és társai: A szovjet államjog. Moszkva, 1948. (kézirat fordításból); M. A. Arszanov és társai: Állam- és jogelmélet. Budapest, 1951. 358. old.; Beér János: Az államjog tudományának és az államigazgatási jog tudományának feladata Sztálin elvtárs közgazdasági művének megvilágításában. Az állam és jog kérdései Sztálin elvtárs közgazdasági művében. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1953. 66. old.

szabályok összességének nevezi, amelyek a Szovjetunió társadalmi berendezkedését, a polgárok jogait és kötelezéseit határozzák meg, azaz a szocializmus politikai és gazdasági alapelveit és annak alapfogalmait, az állami berendezkedést, az állam szerveinek rendszerét és azokat, amelyek a Szovjetunió dolgozói részére megfelelő és előnyös rend megrerősödését, védelmét és fejlődését biztosítják. Ez a meghatározás a miénkhez képest bővebb, mert felöleli az államjogi szabályozás célját. Ennek az elemnek a felvétele a definíciót azonban nem teszi teljesebbé, mert ez a „célelem” az adott állam jogtípusnak megfelelően az adott állam *egész jogrendszerét egyenlően* jellemzi: a típus jellegéből folyik s így külön kiemelése szükségtelen.

Kevesbé részletesen, de ugyanazt fejezi ki az a definíció is, amely szerint: a szovjet államjog a szocialista társadalmi-gazdasági rendet és annak a szovjet politikai szervezetnek alapjait rögzíti és szabályozza, amely a munkásosztály diktatúrája idején a társadalom legcélszerűbb politikai szervezési formája.⁶

7. Az államjog tárgyának és fogalmának meghatározásánál abból indultunk ki, hogy a magyar államjog tárgyát és fogalmát kutatjuk; még pontosabban a *hatályos* magyar államjog tárgyát és fogalmát. Felvetődik a kérdés, hogy beszélhetünk-e általában vett államjogról („általános államjogról”); beszélhetünk-e államjogról anélkül, hogy vizsgálódásainkat valamely adott állam államjogára konkretizáljuk. Az erre a kérdésre adott válasz dönti el, hogy a magyar államjog tárgyának és fogalmának meghatározása mellett szükséges-e (és lehetséges-e) „általában” is kutatni az államjog tárgyát és fogalmát.

Az államjog mint jogág csak valamely konkrétan létező állam jogrendszerének részeként létezhet; tehát van szovjet államjog, francia államjog, magyar államjog, de nincs államjog általában. Esetleg beszélhetünk *egyetemes államjogtudományról* olyan értelemben, hogy párhuzamosan elemezzük valamely korszak legfontosabb államainak konkrét államjogi szabályait, de nem beszélhetünk sem általános, sem egyetemes, sem összehasonlító *államjogról*, mint norma-komplexumról, mint a jogrendszer egy részéről.

Az előbbi tételből adódik, hogy az elvi azonosságok mellett szükségszerűen adódnak különbségek azonos típusú, különböző államok államjogának tárgya és fogalma között — tehát még a

különböző szocialista államok államjoga között is. Így pl. a föderáció körében megvalósuló tényleges kapcsolatok alapvető viszonyai tárgyát képezik a szovjet államjognak és bele tartoznak annak fogalmi körébe, míg a magyar államjog tárgyából és fogalmából ezek az elemek hiányoznak — figyelemmel arra, hogy a Magyar Népköztársaság nem föderatív állam.⁷

8. Az *államjogi viszonyok* problémakörét az állam- és jogtudományok művelői még igen kevésbé dolgozták fel. Még azokat a sajátos vonásokat sem munkálták ki kellőképpen, amelyek az államjogi jogviszonyokat más jogviszonyoktól elhatárolják. Ezzel a hiányossággal számolni kell annak ellenére, hogy a szovjet irodalomban az utóbbi évek során elég széles körben foglalkoztak általában a jogviszonyok témakörével,⁸ és az államjogi jogviszony kérdéseit közelebbről érintő államigazgatási jogviszony ugyancsak gyakoribb témája a kutatásnak.⁹

Az államjogi jogviszonyok speciális kérdéseit a szocialista jogirodalomban először D. I. Levin veti fel 1947-ben (Moszkvában) megjelent tankönyvében. Sajnos csak nagyon röviden, szinte csak utalásszerűen foglalkozik a témával.

Újabban Sz. Sz. Kravcsuk tárgyalta a kérdést, bár ő is elég szűk körben: elsősorban a jogviszonyok alanyaiból kiindulva vizsgálta az anyagot. Fő tétele, hogy „az egyes államjogi jogviszonyok feleiként szereplő alanyok különbözősége meghatározza azok konkrét tartalmának sajátosságait.”¹⁰ Álláspontja eredeti és igen gondolatébresztő, azonban a problémakört csak egyik szelvényében érinti és ezért az érdemi megoldás szempontjából nem ad sok eligazítást. Hazánkban a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Karának Államjogi Tanszéke foglalkozott először behatóban e témával. Az e tárgy körben 1957-ben rendezett tanszéki műhelyértekezleten a témát bevezető Ádám Antal kandidátus tette meg e területen a megoldás felé az első lépéseket. Kravcsuk tételeit részben felhasználta, de tovább fejlesztette és kibővítette azokat: megkísérelte többek között az államjogi jogviszonyok tartalom szerinti csoportosítását és sajátosan jellemző vonásait is kimunkálta. Bár vitaindító előadásában és az ennek alapján lefolyt vita során nem sikerült a felmerülő kérdéseket egyértelmű eredménnyel megválaszolni (sőt az azóta lefolyt idő alatt sem született jogi irodalmunkban e tárgyban jelentős eredmény), megkíséreljük legalább vázlatosan össze-

⁶ Vö. Ljevin-Kotok-Kleinemann: A Szovjetunió alkotmányának alapelvei. Budapest, 1949. 3. old.

⁷ Más kérdés, hogy a magyar államjogtudomány körében foglalkozni kell-e föderáció témakörével.

⁸ Vö. M. P. Kareva és A. M. Apenberg: Jogszabályok és jogviszonyok. Moszkva, 1949.; O. Sz. Joffe: Jogviszony a szovjet polgári jog szerint. Leningrád, 1949.; C. A. Jampolszkaja: A jogszabályról és a jogviszonyról. Cikkgyűjtemény, 1953. 1—2. sz. 43. old. A. V. Venediktov: A szocialista jogviszonyok alanyairól. Cikkgyűjtemény, 1955. 12. sz. 525. old.; A. G. Sztalgevic: A szocialista jogviszonyok néhány elméleti kérdése. SZGP. 1957. 2. sz. 28. old.

⁹ Vö. Sz. Sz. Sztudenjikin: A szovjet államigazgatási jogszabályok és alkalmazásuk. Doktori disszertáció kézirat. Moszkva, 1949.; G. I. Petrov: Az államigazgatási jog elméleti kérdései. Cikkgyűjtemény. 1953. 1—2. sz. 59. old.; Szamel Lajos: Az államigazgatási jogviszony problémája. Állam és Jog, 1953. 43. old.; Berényi Sándor: Az államigazgatási jogviszony. Tanulmányok az állam- és jogtudomány köréből. Tanulmánykötet. Budapest, 1953. 153. old.

¹⁰ Sz. Sz. Kravcsuk, Államjogi jogviszonyok a szovjet szocialista államban. SZGP. 1956. 10. sz. 103. old.

foglalni, hogy *miben látjuk az államjogi jogviszonyok általában jellemző legfőbb vonásait* :

a) Eltérően a polgári jogviszonyoktól, az államjogi jogviszonyok túlnyomó részének tartalma előre meghatározott, olyan értelemben hogy annak módosítása (még kiegészítése is) kívül esik a jogviszonyban szereplő alanyok rendelkezési lehetőségén. (Meg kell jegyeznünk, hogy ez a vonás az eljárási és nagy részben az államigazgatási jogviszonyokra is jellemző.) A tanács végrehajtó bizottsága és állandó bizottságai például *közös megegyezéssel* sem szabályozhatják egymás közötti kapcsolataikat a törvénytől eltérően, de még annak kiegészítéseként sem; az ilyen értelemben esetlegesen létrejövő szabályozásnak nincs jogi hatálya.

b) Az államjogi jogviszonyok körében a kötelesek elmulasztása nem von szükségszerűen maga után közvetlen kártérítési, fegyelmi vagy büntetőjogi szankciót. A választójoggal bíró állampolgár ellen például sem fegyelmi, sem büntetőjogi úton nem lehet eljárni azon a címen, hogy nem szavazott. A beszámolási kötelezettségét nem teljesítő tanácstaggal szemben sincs e címen fegyelmi vagy büntető eljárásnak helye.

c) Az államjogi jogviszonyok keretében jelentkező egyes jogosultságok harmadik személyek támadásával szemben általában büntetőjogi védelemben részesülnek. Így pl. büntetőjogi védelemben részesül a szavazati jog titkossága az országgyűlési vagy tanácsi választáson, az országgyűlési képviselő munkájának zavartalansága az erőszakos befolyással szemben stb.

d) Az államjogi jogviszonyok egy része — elsősorban azok, amelyeket az előbbiekben áttételes államjogi jogviszonyoknak nevezünk —, a jogalkotó szervek számára adott keret jogviszonyok. Ilyen például a munkához való jog, a művelődéshez való jog, általában az állampolgári szabadságjogok stb. (Elméletileg külön vizsgálatot igényelnek ezeknek — mint alkotmányos alapelveknek — a sajátosságai.)

e) Az államjogi jogviszonyok alanyaik különbözősége szerint tartalmilag is különböző jegyeket viselnek. (Kravesuk az államjogi jogviszonyokat ilyen módon három csoportba osztja : — az állam mint egész és alkotó részei között fennálló jogviszonyok, — az állam különböző szervei között fennálló jogviszonyok, — az állam szervei és a polgárok között az államhoz való tartozás során keletkezett jogviszonyok. A legutóbbi közé tartoznak azok a jogviszonyok is, amelyekben a dolgozóknak az állami ügyekben való aktív részvétele realizálódott.)

f) Az államjogi jogviszonyok alanyainak jogosultságai túlnyomórészt személyhez kötöttek és helyettes, illetőleg képviselő útján nem gyakorolhatók. Ez vonatkozik például a választási jogosultságokra, az országgyűlési képviselők és tanácstagok jogaira stb.

g) Az államjogi jogviszonyok alanyai az őket megillető jogosultságról rendszerint nem mondhatnak le. Gondoljunk ezzel összefüggésben például a képviselőket megillető interpellációs jogra,

a mentelmi jogra, a tanácsok jogaira végrehajtó bizottságaik irányában stb. (Ez a tétel természetesen nem jelenti azt, hogy a képviselő, a tanácstag ne mondhatna le a mandátumáról.)

h) Az államjogi jogviszonyok jelentős része alá- és fölérendeltségi tartalmú. Erre a sok közül példa az országgyűlés és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa közötti viszony, az Elnöki Tanács és a tanácsok közötti kapcsolat stb.

9. Foglalkoznunk kell a *jogi cselekményekkel* (aktusokkal) összefüggő néhány, az államjogot közelebbről érintő alapvető kérdéssel is.

A) A jogtudomány a jogi tényként érvényesülő aktusokat többféle — gyakran egymással keresztező — szempont szerint csoportosítja. — Így többek között :

a) *Közhatalmi* aktusokról beszélünk, amikor állami szerv hatáskörében eljárva, kötelező erővel hoz létre, változtat meg, vagy szüntet meg jogviszonyokat; szembeállítva ezeket az aktusokat azokkal, amelyek mögött *nem* jelenik meg *közvetlenül az állam kényszerítő ereje*, mint a realizálás biztosítója.

b) A közhatalmi aktusokon belül az adott esetben eljáró állami szerv típusa szerint beszélhetünk *államhatalmi, államigazgatási, bírói és ügyészi* aktusokról (ún. „formális osztályozás”).

c) Ugyancsak a közhatalmi aktusokon belül az *aktusok tartalma* szerint beszélhetünk *normatív, irányító, felügyeleti, szervező, alkotó* (kreatív), *megengedő* (engedélyező-elutasító), közszolgáltatást kivető, jogvédelmi jellegű stb. aktusokról.¹¹

B) Az állam- és jogtudományok körében — az általánosan elfogadott szóhasználat szerint — aktuson általában az állami szervek *minden jogi hatást előidéző cselekményét* értjük. Tehát a normaalkotásra felhatalmazott állami szervek *normaalkotó tevékenységét* is. Még pedig függetlenül attól, hogy ezzel esetleg nem hoznak létre közvetlenül (nem változtatnak meg, nem szüntetik meg közvetlenül) jogviszonyokat, hanem megteremtik a jogviszonyok alapját (előfeltételét) azáltal, hogy az állampolgárokra, valamint az állami és társadalmi szervekre kötelezően érvényesülő általános szabályokat írnak elő. Ezek a *normatív aktusok*, szemben az egyes jogviszonyok keretében jogi tényként érvényesülő *konkrét* (egyedi) aktusokkal.

A *közhatalmi* aktus tehát az állami szerveknek jogi jelentőségű cselekménye, amely vagy kötelező magatartást szabályozó normaként jelentkezik, vagy (esetleg : és) konkrét jogviszonyok keletkezését, módosulását, illetve megszűnését eredményezi.

C) Amikor valamely közhatalmi aktus (vagy aktuscsoport) természetét közelebbről vizsgáljuk annak megállapítása érdekében, hogy milyen

¹¹ Vö. I. Sz. Szamoscsenko : A szovjet állam funkciói megvalósításának jogi formái. Cikkgyűjtemény. 1956. 7. sz. 307. old. Nevezett szerző szerint a szovjet állami funkciók megvalósításának formái : 1. jogalkotó, 2. operatív rendelkező és 3. jogvédelmi tevékenységre tagozódnak.

módon biztosíthatjuk érvényesülését, alá vessük-e a felülvizsgálatnak, ha igen, milyen szerv és milyen módon kapjon erre felhatalmazást, stb. —, a vizsgálatot nem szabad kizárólag az aktusok osztályozásának egyik vagy másik módjára alapozva végigvezetni. Ellenkezőleg: párhuzamosan elemezni kell a különböző osztályozásokból folyó összes következményeket és az így nyert eredmények összehangolt értékelése alapján kell a megoldást megkeresni. Kétségtelen ugyanis, hogy a közhatalmi aktusok megítélése szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy az aktust ki hozza létre (ezért nélkülözhetetlen a formális osztályozásból levonható következmények figyelembevétele), de ugyancsak döntő jelentőségű az aktus tartalma. Végül mindenkor figyelemmel kell lenni arra is, hogy normatív vagy egyedi aktus problémájáról van-e szó, már csak azért is, mert míg az egyedi aktus mindig az élet valamely konkrét jelenségével összefüggésben jelentkezik és mindig konkrét jogviszonyt érint, a normatíva mindig általánosító jellegű, tehát bizonyos absztrakciót is magában foglal.

Ezzel a témával összefüggésben meg kell említenünk, hogy a magyar szocialista államjogászok és az államigazgatási jogászok (így e tanulmány szerzője is) hosszú ideig az aktusok osztályozásának döntő (szinte kizárólagos) szempontként az aktust létrehozó szervek különbözőségét értékelték és teljesen háttérbe szorítottak, másodlagosnak tekintettek minden más szempontot.¹² Ezzel lényegében a formális osztályozás vált uralkodóvá. Az utolsó évek kutatásai nyomán viszont felismertük, hogy ez a szemlélet dogmatikus, hogy a formális osztályozás kizárólagos, merev alkalmazása sok hibának lehet forrása, különösen azért, mert az egységes államszervezet belüli valóban elkülönült, de a működésük során feltétlenül dialektikus egységbe tartozó és egymástól el nem szakítható, különböző típusú állami szervek közé „áthatolhatatlan”, mesterséges válaszfalat épít.

10. A tárgyalat jogágnak „államjogként” történt elnevezése első tekintetre félreértésre adhat okot. A jog fogalmi jelei közé tartozik ugyanis, hogy valamely *államnak a joga* (állam nélkül nincsen jog); a jogot alkotó magatartásszabályok éppen az által valónak joggá, hogy állami kényszerre támaszkodhatnak. Ebben a gondolatkörben mozogva egyes szocialista jogtudósok az államjog kifejezésnek kettős értelmet tulajdonítanak: szerintük az összes többi jogág bevonható az államjog körébe, ha ezen az állami tevékenység során keletkezett kötelező magatartás-szabályok összességét értjük (*államjog tágabb értelemben*); *szűkebb értelemben* viszont az államjog szerintük is azokból a jogszabályokból összetevődő jogágzat, melynek jogtételei az állami berendezkedés lényegére vonatkoznak.¹³ Az államjog-fogalomnak ezt a kettős értelmezését nem tartjuk indo-

koltnak; véleményünk szerint ez a megkülönböztetés tudományos szempontból semmitmondó s így felesleges, sőt egyenes félrevezető. Egyrészt relativizálja a jogrendszernek ágazatokba történő felosztását, másrészt eltorzítja az államjog és a többi jogág közötti sajátos kapcsolatot.

A szocialista szerzők ma már általában elfogadták az „államjog” megjelölést, bár még mindig vannak olyanok is, akik az „alkotmányjog” kifejezést is használják.¹⁴ Kétségtelen, hogy az államjog alapvető kérdései legtöbbször egyben alkotmányos kérdések is és a szóbanforgó jogág gerince valóban az alkotmánytörvény. Ezért elvileg nem lehet teljesen hibásnak tartanunk az alkotmányjog elnevezés használatát. Mégis pontosabbnak és ezért tudományosabbnak találjuk az „államjog” megjelölést, már csak azért is, mert az alkotmány ugyan legfontosabb, de nem egyetlen forrása az államjognak, és így ha az alkotmányjog megjelölést választanánk, lényegében a *részsel* jelölnénk meg az *egész*et. Ez nemcsak félreértésre adhat okot, de olyan álláspont elfogadását látszanék tükrözni, hogy az államjog kizárólag az alkotmányba foglalt normák összessége.

A burzsoá magyar jogirodalom általában a „közjog” megjelölést használta. Ritkábban és rendszerint a közjoggal egybekapcsolva alcímként találkozunk az államjog elnevezéssel. Még ritkábban volt használatos a magyar jogirodalomban az „alkotmányjog” fogalom.

A külföldi burzsoá irodalomban színes változatban jelentkeznek a különböző elnevezések. A francia jogírók általában vegyesen használják a „droit public” (közjog) és a „droit constitutionnel” (alkotmányjog) kifejezéseket. Az angolok szinte kivétel nélkül „constitutional law” (alkotmányjog) elnevezéssel tárgyalják a szóbanforgó anyagot. A svájci szerzők többségükben „Staatsrecht” (államjog) címmel írják műveiket. A német burzsoá jogirodalom az elnevezések használatában valamennyivel következetesebb: „Öffentliches Recht”-nek (nyilvánjognak) nevezik mindazon jogszabályoknak az összességét, amelyek az állam közhatalmi tevékenységével összefüggő jogviszonyokra vonatkoznak, és ennek egyik ágaként kezelik az államjogi materiát, amelyet viszont már vagy „Staatsrecht”-nek (államjog), vagy „Verfassungsgesetz Recht”-nek (alkotmányjog) neveznek.

II. Az államjog helye szocialista jogunk rendszerében, viszonya a többi jogágakhoz

1. Az államjogi jogviszonyokat kifejező jogszabályok analízise során már említettük, hogy azok egyik főcsoportja csak alapvető vonásait illetően jelentkezik államjogi szabályként. Ezeket neveztük „áttételes” államjogi jogviszonyoknak.

Népköztársasági alkotmányunkban az ilyen áttételes államjogi jogviszonyokat kifejező jogi

¹² Vö. G. I. Petrov: i. m. valamint Az államigazgatási jog helye a szovjet jogrendszerben. SZGP. 1957. I. sz. 94. old.

¹³ A. J. Visinszkij: i. m. 48—49. old.

¹⁴ Vö. Ljevin—Ketek—Kleinman: i. m. valamint Magyar Alkotmányjog. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1951.

tételek egész sorát találjuk. Csak néhány példát ragadunk ki:

a) Az alkotmány 4. § (1) bekezdése megállapítja: „A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek, vagy szövetkezetek tulajdonában van. Termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek.” Az alkotmány 8. §-a szerint: „A munkával szerzett tulajdont az alkotmány elismeri és védi. A magántulajdon és a magánkezdeményezés a köz érdekeit nem sértheti. Az öröklési jogot az alkotmány biztosítja.”

Kétségtelen, hogy ezek az alkotmányos tételek olyan áttételes államjogi jogviszonyokat fejeznek ki, amelyek a polgári jog normáinak talaján mint *polgári jogi* jogviszonyok realizálódnak.

b) Az alkotmány 9. §-ának (2) bekezdése a következőképpen szól: „Minden munkaképes polgárnak joga, kötelessége és becsületbeli ügye, hogy képességei szerint dolgozzék.” Az alkotmány 45. §-ának (1) bekezdése a következőképpen hangzik: „A Magyar Népköztársaság biztosítja polgárai számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást.” Az alkotmány 46. §-ának (1) bekezdése ezt mondja: „A Magyar Népköztársaság biztosítja a dolgozóknak a pihenéshez és üdüléshez való jogát.”

Ezen alkotmányos tételek mint *munkajogi jogviszonyok* realizálódnak.

c) Az alkotmány 7. §-ának (1) bekezdésében a következőket olvashatjuk: „A Magyar Népköztársaság elismeri és biztosítja a dolgozó parasztnak jogát a földhöz és kötelességének tekinteti, hogy állami gazdaságok szervezésével, mezőgazdasági géppálmásokkal, az önkéntes társulás és a közös munka alapján működő termelőszövetkezetek támogatásával elősegítse a mezőgazdaság szocialista fejlődését.”

Ebben az alkotmányos tételben elsősorban a *termelőszövetkezeti* jog számára megalapozó jellegű áttételes államjogi jogviszony normáját kell felismernünk.

d) Az alkotmány 51. §-a a következő: „A Magyar Népköztársaság védi a házasság és a család intézményét.” Az alkotmány 52. §-a pedig így szól: „A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére; következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit.”

Ezek kétségtelenül olyan áttételes államjogi jogviszonyokra vonatkozó normák, amelyek elsősorban a *családjoghoz* vezetnek át.

e) Az alkotmány 49. §-ának (2) bekezdése lerögzíti: „A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek, vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.” Az alkotmány 61. §-ának (2) bekezdése a következő szövegű: „A hazaárulást, a katonai eskü megszegését, az ellenséghez való átállást, a kémkedést, az állam katonai hatalmának minden csorbítását, mint a hazának és a dolgozók ügyének elárulását, a törvény a legszigorúbban bünteti.”

Ezek az alkotmányos tételek többek között az államjog és a *büntetőjog* kapcsolatát szemléltetik.

f) Az alkotmány 40. §-a így hangzik: „A bíróságok tárgyalásai — a törvény által meghatározott kivételektől eltekintve — nyilvánosak. A vádlottat a bírói eljárás során megilleti a védelem joga.”

Ezek olyan államjogi normák, amelyek az *eljárás jogok* normái alapján, mint eljárásjogi jogviszonyok realizálódnak.

g) Az alkotmány 22. §-a értelmében: „Az államigazgatás legfelsőbb szerve a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa (Forradalmi Munkáspártus Kormány).” Az alkotmány 33. §-ának (1) bekezdése viszont így szól: „A helyi tanácsok végrehajtó intézkedő szervei és végrehajtó bizottságok, amelyeket tagjaik sorából választanak.”

Ezek olyan államjogi normák, amelyeknek egyrésze a Minisztertanács és a végrehajtó bizottság működését szabályozó *államigazgatási* normák alapján, államigazgatási jogviszonyként realizálódnak.

Az áttételes államjogi jogviszonyokat meghatározó államjogi szabályok a szocialista jogrendszer egyéb ágazatainak alapvető tételeit határozzák meg: az államjog ilyen értelemben a jogrendszer alapvető ágazata, melyre jogrendszerünk egésze felépül.

2. A tiszta államjogi jogviszonyokat kifejező államjogi normák adják meg az egységes államjogon belül azt az anyagot, amely a jogágak egymás közötti kapcsolatának szempontjából a többi jogághoz hasonló természetű. Minthogy pedig a jogágakat az egységes jogrendszeren belül — gyűjtőnéven — „szakjogágaknak” is szokták nevezni, az államjogi normáknak ezt a részét az államjog szakjogági anyagának tekinthetjük.

Az államjog mint szakjogág közvetlenül általában csak a nemzetközi joggal, az államigazgatási joggal és a pénzügyi joggal határos; a többi jogághoz túlnyomó részben az államigazgatási jogon keresztül kapcsolódik.

a) Az államjog és a nemzetközi jog elhatárolása — e két jogág tárgyának és alanyainak egymáshoz mért határozott különbözősége folytán — sem elvileg, sem gyakorlatilag nem okozhat különösebb nehézségeket. E két jogág között azért keletkezik mégis közvetlen kapcsolat, mert a nemzetközi jog az állam szuverenitásának területén mozog, amely pedig — annak belső oldalát tekintve — az államjogi normák egyik legfontosabb hatóterülete. Ilyen találkozás esetén pedig nem az a feladat, hogy a konkrétan adott normát (normákat) az egyik vagy másik jogág keretébe vonjuk, hanem az, hogy a konkrét kérdést külső oldalát illetően az államközi normáknak megfelelően, belső oldalát illetően pedig a belső (állam) jog rendelkezései szerint, egymással összhangban — de a belső (állam) jog elsőbbsége mellett — oldjuk meg.¹⁵

b) Az államjog és az *államigazgatási jog* (valamint az államigazgatási jogból a fejlődés során kivált *pénzügyi jog*) egymáshoz való kapcsolatának jellegét alapjában az határozza meg,

¹⁵ Más természetű, e tanulmány keretein kívüleső elvi — gyakorlati probléma, a nemzetközi jog és a belső állami jog közötti viszony értékelése.

hogy ez a többi jogágnál jóval szorosabban illeszkedik az államjoghoz. Az államjog az államigazgatási joggal és a pénzügyi joggal együtt éppen ezért „jogágcsoportot” alkot a szocialista jogrendszeren belül. Méltán mondhatjuk, hogy az államjog és az államigazgatási jog a szocialista jogrendszer egységén belül „ikertestvérek”, amelyek közötti határvonal kialakításához az államjogi normák sajátosságát képező közvetlenebb politikai tartalom (I. I. rész 4. pont) adja meg a mérőeszközt.

Az államjog oldaláról nézve az e jogtételek közötti határvonalat, azt kell látnunk, hogy az államjog, mint alapvető jogágazat az államigazgatási jognak nemcsak alapvető elveit határozza meg, hanem az állami szervezetre vonatkozó alapvető szervezeti és működési megoldásokat is rendezi, amelyeket azután az államigazgatási jog normái fejtenek ki részletesebben. Ebben az összefüggésben az államjog megalapozó normái már nemcsak áttételes jellegűek, hanem — annak ellenére, hogy az ezeken alapuló államjogi jogviszonyok teljességükben mégis államigazgatási jogviszonyok útján realizálódnak — mint az államjog szakágazati körébe tartozó normák is jelentkeznek, vagyis speciális átmenetet mutatnak az áttételes jellegű és a közvetlenül érvényesülő szakjogi normák között. Gondoljunk például az alkotmányban az előbbieken már hivatkozott 33. §-ára, amely nemcsak azt állapítja meg, hogy a helyi tanácsok végrehajtó és intézkedő szervei a végrehajtó bizottságok (ezzel meghatározva a végrehajtó bizottságok, mint igazgatási szervek alapvető jellegét), hanem rendezi egyben a végrehajtó bizottságok megalakulásának alapvető elveit és tevékenységüknek alapvető tartalmát is, ami már ezen túlmenő szakjogi probléma, hiszen e szabályok már megadják a végrehajtó bizottság tényleges megalakulásának közvetlen rendjét is. Így speciális összefüggés keletkezik az államjog és az államigazgatási jog normái között, amelyek nemegyszer szinte egymásba folynak.¹⁶

Az államjog és az államigazgatási jog közötti határvonalat illetően helyesnek kell elfogadnunk azt a most már általánosnak mondható álláspontot, hogy az államjogon belül helyezkednek el az egész állami szervezet rendszerére, tagozódására, feladatkörének és létrehozásának jellegére, továbbá az államhatalmi szervekre vonatkozó összes és a Minisztertanácsra (mint az államigazgatáson túlnövő kormányzati tevékenységet ellátó szervre) vonatkozó egyes normák; a szabályozásnak az államigazgatási szervekre vonatkozó további része már az államigazgatási jog körébe tartozik.

3. Az előrebocsátottak összefoglalásaként most már megállapíthatjuk, hogy a szocialista államjognak, mint alapvető jogágazatnak, kettős jellege van. Egyik részében a szocialista jogrendszer összes többi jogágazatait megalapozó normák összessége, magában foglalja tehát a többi

jogágazat legalapvetőbb tételeit, — másrészt ugyanakkor a szakjogágak egyike is, amely részleteiben is szabályozza az állami szuverenitás belső oldalával és az államhatalmi szervek létrehozásával, működésével kapcsolatban jelentkező kérdéseket, valamint az állampolgárság ügyét.

Az államjognak ez a kettős jellege azt eredményezi, hogy az államjogi szabályoknak a fenti csoportosítás szerinti első csoportba tartozó normái fölérendeltségi viszonyba kerülnek a hozzájuk kapcsolódó, más jogágbeli normákkal — a másik csoportbeli normák viszont a többi jogág normáihoz viszonyítva részben mellérendeltek.

Az államjog ezen belső tagoltsága ellenére egészében egységes egészet képez. Az egységes államjogon belül kell tehát a leírt differenciálást elvégezni és az államjogot egészében mint a jogrend alapvető jogágazatát kell kezelni (vö.: I. 4. pont).

4. A burzsoá jogtudomány képviselői általában keveset foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy az egymás mellett létező „közjogi” és „magánjogi” szabályoknak mi az egymáshoz való kapcsolata. Ennek oka, hogy végső fokon nem sikerült a közjog-magánjog megkülönböztető jegyeit félreérthetetlenül kimunkálniuk. Ez kifejeződik abban is, hogy a közjog és a magánjog közötti határvonalat általában nem tartják határozottnak és nem egy burzsoá tudós úgy találja, hogy a magánjog „át van szöve” közjogi, a közjog pedig magánjogi elemekkel. Lényegében ilyen értelemben foglal állást ebben a kérdésben például Moór Gyula. A közjog-magánjog határvonal teljes relativizálása jelentkezik Grosschmidnek a jogszabályok jellegével foglalkozó fejtegetéseiben is: „A magánjog és a köz- vagy nyilvánjog határai — írja — nem egyenes vonalak, miként az Amerikai Egyesült Államok egyes államai közötti határok. Hanem csipkések, vagy mondjuk a fűrésze emlékeztetők, mint ahogy a Manzoni az ő I. Premessi Spesi-iban a Cano tavát környező hegyeknek a panorámáját leírja. A határvonal ügyét minden egyes ponton éppen ezért külön kell vizsgálni. Az úgyszólván, minden egyes ponton külön van beszerveve!”

A jogágaknak a közjogon és a magánjogon belüli elhatárolása általában még kevésbé foglalkoztatja a burzsoá jogirodalmat. Nem meglepő tehát ebből a szempontból Csekey István állásfoglalása, aki a közigazgatási jognak és a perjognak az alkotmányjogtól való elkülönülését egyszerűen csak *célszerűségi okokkal* indokolja és nem is törekszik feltárni ennek az elkülönülésnek a jogrendszer fejlődéséből adódó belső törvényszerűségeit.¹⁸

A közjogi, vagy a szorosabb értelemben vett közjogi (alkotmányjogi) szabályok elsődlegességének gondolatát is csak formálisan ismeri el a burzsoá irodalom. Érthető is, hogy a magán-

¹⁷ Grosschmid Béni, *Jogszabálytan*. Budapest. 1905. 9–10 old.

¹⁸ Vö. Csekey István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, 1943. 31–32. old.

tulajdonra épített társadalomban a jogrend élen nem az államjogi, hanem a magánjogi szabályok állanak. Ennek megfelelően írja Moór Gyula: „... a közjogi jellegű szabályok — amelyek magának a jognak a megalkotására, érvényesítésére és kikényszerítésére vonatkoznak, logikai értelemben megelőzik a magánjogi szabályokat, amely utóbbiak már feltételezik annak a jogalkotó és jogot érvényesítő hatalomnak a létét, amelyet a közjog szabályoz. Ebben, *de csakis ebben*¹⁹ az értelemben beszélhetünk a közjog primátusáról a magánjoggal szemben. Kitűnik az elmondottakból az is, hogy jogi jellegére nézve, éppen fordítva, a magánjog az erősebb jog... ezért van az, hogy a magánjogi szabályok általában a közjogiakénál nagyobb állandóságot mutatnak. A közjog megingása nem kell, hogy a magánjog felbomlását is maga után vonja, a magánjog összeomlása azonban csupán a közjogi rend rombadőlésével kapcsolatban következhetik be.²⁰

Ebben a fejetetejére állított okoskodásban igen élesen tükröződik, hogy a burzsoá jogelmélet e vonatkozásban is megreked a formáknál és nem tud a társadalmi jelenségek valóságos tartalmához, tényleges értelméhez, belső törvényszerűségeihez eljutni.

III. Az államjog rendszerének kérdéséhez

I. A jogrendszer egészének (mint valamely adott állam összes jogágait magában foglaló rendezett normatömegnek) rendszerzési — elrendezési problémájáról, már az I. rész 2. pontjában szóltunk. Most *egy jogágon* (konkrétan az államjogon) belül kell ugyanezt a témát röviden megvizsgálnunk. Három alapvető tételt előre kell bocsátanunk:

a) Az államjog mint jogág, maga sem normák rendszertelen halmaza, hanem az államjogi normák különböző (az általuk kifejezett jogviszonyok hasonlósága — különbözősége — alapján kialakult) csoportjainak összefoglalt rendszere.

b) A jogágon belüli rendszer jellege is a társadalmi felépítmény része, tehát egyrészt az adott alaphoz kapcsolódik, másrészt sajátos, szolgálati szerepe van.

c) Az előző tételből folyóan a jogágon belüli rendszerezésnek is igen nagy (elméleti-, politikai-, gyakorlati) jelentősége van.²¹

A kérdés tárgyalásánál félreérthetetlenül *el kell különítenünk az államjogtudomány rendszerét az államjog (a jogág) rendszerétől*. Az államjogtudomány rendszerén azt az elrendezést értjük, amelyben a tudományág körében felmerülő problémákat kutatjuk — tárgyaljuk. Az államjog mint jogág rendszere, ennél *szűkebb*: jelenti azt az összefüggő elrendezést, amelyben a jogág körébe

tartozó normacsoportokat (és azon belül az egyes normákat) felsorakoztatjuk.

2. Az államjogtudomány feladata, hogy az államjog normái által szabályozott társadalmi viszonyok leglényegesebb tartalmi jegyei alapján felkutassa a különböző csoportokba összefoglalható normákat és ezt követően jelentőségük és egymáshoz való kapcsolatuk figyelembevételével — az alapelvektől a részletek felé haladva — meghatározza az államjog rendszerét. Meghatározza tehát mind a normacsoportok tárgyalásának sorrendjét, mind az egyes csoportokon belül az egyes normák egymásutánját. E műveletben irányadó szempontként kell érvényesítenie, hogy:

a) a megállapított sorrend megfeleljen a normák által szabályozott társadalmi valóság leglényegesebb sajátosságainak,

b) az egész normatömeg könnyen áttekinthető legyen és ennek megfelelő logikai rendben helyezkedjenek el az egyes tételek.

Az államjogtudomány rendszerének — éppen azért mert e rendszert sem határozhatjuk meg önkényesen, hanem kizáróan az államjogi normákban szabályozott társadalmi viszonyok összefüggése, belső logikája alapján — az államjog rendszeréhez, mint a társadalmi valóságban adott rendszerhez, kell igazodnia.

Az államjog mint jogág rendszerétől ugyan csak különböző fogalom, egyrészt az *államjog mint tantárgy* (disciplina) rendszere, másrészt az alkotmány, mint *államjogi kódexnek* a rendszere is. Mindkettőnek alapvetően az államjog rendszeréhez kell igazodnia, de ennek alárendelten figyelembe kell vennie más objektív tényeket és követelményeket is. A disziplina rendszerének elsősorban a didaktikai követelményeket — az alkotmány rendszerének az adott történelmi helyzetet, az alkotmányban mint alaptörvényben rendezendő kérdések fontosságát stb.

Megint más fogalom *általában* valamely államjogi törvény rendszere, — már csak azért is, mert ebbe a törvénybe esetlegesen alapvető államjogi tartalma ellenére szükségszerűen belekerülnek más jogág normái is (pl. a választójogi törvénybe — büntetőjogi normák; a tanácstörvénybe — államigazgatási normák stb.)²²

3. A *szocialista államjog tudományos rendszere* átfogóan *első ízben* a Szovjetunió 1936. évi alkotmányában jelentkezik. Ennek tartalmát beható tudományos vizsgálódás eredményeként foglalták rendszerbe annak alkotói. A szocialista állam- és jogtudományok művelői ezt a rendszert fogadták el általános irányelvül. Ebben a rendszerben az államjogi normák a következő főcsoportokban helyezkednek el: I. A társadalmi rend alapjai. II. Az állam szerkezetére (a föderációra) vonatkozó alapelvek. III. Az Unió legfelsőbb államhatalmi szervei. IV. A szövetséges köztársaságok legfelsőbb államhatalmi szervei. V. Az

¹⁹ Kiemelés tőlem. — B. J.

²⁰ Moór Gyula, A jogrendszer tagozódásának problémái. Bp. 1937. 17. old.

²¹ Vö. Szovjet büntetőjog (Egyetemi tankönyv, szerk.: Menyásgin. Magyar fordítás. Bp. 1951. 11. old.

²² Vö. A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. (Tervezet.) Bpest, 1957. 111. old.; Világhy Miklós: A törvényalkotás elvi kérdései. (Különnyomat.) Bp. 1954. 243. old.

Unio legfelsőbb államigazgatási szerve és az államigazgatás központi szervezetének alapjai. VI. A szövetségi köztársaságok legfelsőbb államigazgatási szervei és államigazgatásuk központi szervezetének alapjai. VII. Az autonóm köztársaságok legfelsőbb államhatalmi szervei. VIII. Az államhatalom és államigazgatás helyi szerveire vonatkozó alapvetés. IX. A bíróságra és az ügyészségre vonatkozó alapvetés. X. Az állampolgárok alapvető jogai és kötelezései. XI. Az Unió választási rendszerének alapjai. XII. Az Unió címere, zászlója és fővárosa. XIII. Az alkotmány megváltoztatásának rendje.

Az államjog rendszere természetesen felöleli — megfelelő helyen beillesztve — azokat az államjogi normákat is, amelyek az alkotmánytörvényen kívül eső, más államjogi jogforrásokban jelentkeznek.

4. A *szovjet államjogtudomány* ehhez a rendszerhez igazodik. Kiegészül azonban azokkal a témákkal és abban a terjedelemben, amint az államjogtudomány az államjognál bővebb. Kiegészül főleg a következő témákkal;

a) A szovjet államjogot egészében érintő bevezető elvi kérdések (pl. a szovjet államjog sajátosságai, különbözősége és magasabbrendűsége a kapitalista államjoggal szemben, a szovjet államjog tárgya, fogalma, rendszere, a szovjet jog forrásai, stb.).

b) A szovjet államjog és alkotmány kialakulásának jelentősebb szakaszai.

c) Az egyes államjogi intézmények történelmi vázlata.

d) Az egyes államjogi intézmények vagy intézmény-csoportok elméleti problémái.

e) Más államok, különösen a szocialista államok intézményeinek összehasonlító feldolgozása.

A szovjet államjog különböző képviselői e rendszer elvileg elfogadva, kisebb-nagyobb részletbeli változtatásokkal, ilyen értelemben építik fel a Szovjetunió államjogi problémakörét egészében átfogó államjogtudományi műveiket.

5. A *magyar államjog* általánosan elfogadott rendszere (a szocialista országokban egységesen elfogadott nézetekkel összhangban) elvi alapjait illetően, ugyancsak magáévá teszi a szovjet szocialista állam rendszerét, azonban az elvi alapok csorbítása nélkül, a Magyar Népköztársaság államjogának speciális adottságaihoz mérten ezen különböző módosításokat eszközöl.

A Magyar Népköztársaság alkotmányában a magyar államjog rendszerének alapja a fő normacsoportok következő elrendezésében fejeződik ki:

I. Államforma- hatalmi rendszer. II. Gazdasági rendszer. III. Az államhatalom legfelsőbb szervei. IV. Az államigazgatás legfelsőbb szerve és az államigazgatás központi szervezetének alapjai. V. Az államhatalom és az államigazgatás helyi szervezetének alapjai. VI. A bírósági szervezet és tevékenység alapjai. VII. Ügyészségi szervezet és tevékenység alapjai. VIII. Az állampolgárok alapvető jogai és kötelezései. IX. A választási rendszer alapjai. X. Címer, zászló, főváros.

A szovjet szocialista rendszertől eltérően, alkotmányunkban külön csoportként vettük fel a hatalmi rendszerre és külön csoportként a gazdasági alapra vonatkozó normákat. Ennek legfőbb oka, hogy amíg alkotmányunk elfogadásakor hatalmi rendszerünk elvileg már egészében megfelelt a proletár diktatúra követelményeinek, addig gazdasági rendünk még erősen tükrözte a kapitalizmusból való átmeneti korszak jellegét.

A magyar államjog rendszerében nem alkotunk külön csoportot az államszerkezetre vonatkozó normákból, figyelemmel arra, hogy népköztársaságunk nem összetett állam.

A szovjet szocialista rendszertől eltérően külön csoportot alkotunk az ügyészségre és külön csoportot a bírósági szervezetre — tevékenységre vonatkozó normákból, mert a szóban forgó szervek jellegbeli különbözősége meggyőződésünk szerint a rendszerbeli különválasztást indokolja.

Mint a szocialista Szovjetunió államának rendszerével kapcsolatban erre már utaltunk: a magyar államjog rendszere ugyancsak felöleli nemcsak az alkotmányba, hanem más államjogi forrásokba felvett normákat is. Így az államjog rendszerén belül helyezkednek el pl. a legfelsőbb államhatalmi szervek működésével kapcsolatos ügyrendek és más jogforrások továbbá a választások rendszerét meghatározó részletes normák, valamint az államhatalom és az államigazgatás helyi szerveinek jogi helyzetét, megalakulását és működését rendező tanácstörvény legtöbb tétele stb.

A magyar államjog rendszerével összefüggésben felmerülnek olyan problémák, amelyekben még nincsen egységesnek mondható álláspont. Így pl. vitás, hogy az államjog rendszerén belül hol kell elhelyezni az állampolgárságra vonatkozó szabályokat. Az általunk is elfogadott többségi álláspont szerint ezek — mint az állam szerkezetével összefüggő alapvető kérdések — a gazdasági rendszert követően, de az államhatalom legfelsőbb szerveit megelőzően helyezkednek el, külön csoportként. Van viszont olyan felfogás is, hogy ezeket az állampolgárok alapvető jogainak és kötelezettségeinek körében kell elhelyezni. Ugyancsak problematikus, hogy a rendszeren belül, hol van a választási rendszert szabályozó normák helye. A többségi — általunk is képviselt — álláspont szerint ezeket — mint az állampolgárok alapvető, de speciális jogait (politikai jogait) — az állampolgárok alapvető jogai és kötelezettségei után, külön csoportban kell tárgyalni. Van viszont olyan álláspont, amely azt hangoztatja, hogy ez a témakör az államhatalmi szervek problémakörével van szorosabb kapcsolatban és ezért ezekhez kapcsolódva kell az érintett normákat a rendszerben elhelyezni.

6. A *magyar államjogtudomány* rendszerének elvi alapjai megfelelnek a magyar alkotmányban tükröződő rendszerbeli felépítésnek. Azokkal a megfelelő kiegészítésekkel, amelyekről a szovjet államjog és a szovjet államjogtudomány rendszerét egybevetve már szólottunk. Kiegészül továbbá a magyar államjogtudomány az állam-

szerkezetre vonatkozó elvi tanításokkal is, amelyeket a magyar államjogi szerzők többsége, mint az államszervezetre vonatkozó bevezető tanításokat az államhatalmi szerveket megelőzően tárgyal.

7. Összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy az államjog rendszere sem változatlan kategória, hanem mint a felépítmény egy része, az alap változásával, sőt a felépítmény egészének változásával is módosul, fejlődik.

Egy adott államtípuson belül is — tehát az adott elvek azonossága mellett — a konkrét állam speciális sajátosságai alapvetően befolyásolják az államjog rendszerbeli felépítését.

8. Befejezésül: a burzsoá jogirodalomban nem alakították ki sem az államjogtudomány, sem az államjog tudományosan megalapozott, következetes rendszerét. Ezt hangsúlyoznunk kell annak ellenére, hogy a burzsoá államjogtudomány egyes haladó művelői, a burzsoá állami intézmények elemzése során a részleteket illetően komoly kutatási eredményeket értek el. A burzsoá államjogtudomány rendszerbeli kialakulatlanságának fő oka, hogy a burzsoá szerzők nem a társadalmi valóság és a jogi szabályozás összefüggésében keresik a felmerülő problémák megoldását, hanem általában az államjogot is önmagában: a társadalomtól elszakítva vizsgálják és dolgozták fel. Jellemzően írja Engels, hogy mind a hivatásos politikusoknál, mind a közjog teoretikusainál és a magánjogászoknál is veszendőbe megy az összefüggés a gazdasági tényekkel"; „azt hiszik, hogy a jogi forma minden és a gazdasági tartalom semmi. A közjoggal és a magánjoggal úgy vannak, mintha önálló területek volnának, amelyeknek megvan a maguk független történeti fejlődése és amely területeket önmagukban minden belső ellentmondás következetes kiirtásával rendszeresen lehet és kell tárgyalni”.²³

A burzsoá államjogászok a legkülönbözőbb változatokban rendezik az államjogtudomány körébe tartozó témákat és lényegében ez fejeződik

²³ L. Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. IV. Magyarul: Marx—Engels Válogatott Művek, II. köt. Bp. 1949. 392—393. old.

ki a burzsoá alkotmányok rendszerbeli felépítésében is. A burzsoá államjogirodalom igen sok termékének összehasonlítása alapján sem következtethetünk ezért elméletileg kidolgozottnak mondható államjogi rendszerre. Még akkor sem, ha egyes államok alkotmányait és államjogi műveit illetően — a spontánul ható objektív tényezők létezése folytán — van bizonyos rendszerbeli hasonlóság, sőt van néhány olyan vonás is, amely a burzsoá művek jelentékeny részére jellemző.

Igy felismerhető, hogy a burzsoá államjogi művek általában a burzsoá államfogalomból kiindulva: a *terület — nép — főhatalom* csoportosítást alkalmazzák rendszerbeli alapelveként. A főhatalom tárgyalásán belül viszont általában érződik az államhatalmi ágak elválasztására vonatkozó tanítás befolyása és ennek megfelelően: *törvényhozás — végrehajtás — bíráskodás* csoportokban tárgyalják a problémákat.

Nincs egységesnek mondható álláspont abban a tekintetben sem, hogy az államfő (császár, király, köztársasági elnök) problémáit a törvényhozó hatalom, vagy a végrehajtó hatalom keretében oldják-e meg. A magyar burzsoá szerzők pl. többnyire a törvényhozó hatalmat megelőzően, külön témakörként foglalkoznak ezzel az anyaggal.

Általánosnak mondható az a felfogás, hogy a föderatív államok államjogának tárgyalásánál előrebocsátják a föderáció problémáit. Általánosnak mondható, hogy a francia államjogászok (első sorban a haladó jellegűek) előrebocsátottak az állampolgárok jogainak elemzését stb.

Érdemes megemlíteni, hogy a burzsoa államjogi tankönyvek túlnyomó többségben egyáltalában fel sem vetik az államjog rendszerének kérdését, holott más jogágak tankönyvei (polgári jog, büntető jog stb.) ezzel legalább vázlatosan foglalkoznak. A magyar tankönyvek közül egyedül Csekei említi a „rendszer” fogalmát, de nála is csak teljesen formálisan merül fel a kérdés; nem is lát benne tudományos problémát, hanem tisztán célszerűségi és didaktikai szempontok érvényesülését.²⁴

Beér János

²⁴ Vö. Csekey i. m, 32—35. old.

Az Egyetemes Postaegyesület, mint a hidegháború színtere

Az Egyesült Nemzetek, midőn azt a feladatot tűzte maga elé, hogy rendszerükre tekintet nélkül az összes békeszerető államokat egy egyetemes nemzetközi szervezetbe tömörítse, nemcsak azzal kívánta a béke és biztonság megóvását szolgáltni, hogy az erőszak, illetőleg az erőszakkal történő fenyegetés bárminő módon való alkalmazásának tilalmát lerögzítette, hanem azzal is, hogy nemzetközi összefogás, a tagok kölcsönös támogatása útján a gazdasági, szociális, kulturális, nevelési és egészségügyi fejlődést, az államok ilyen irányú működését előmozdítja. Ezeket a területeken jelentkező nemzetközi feladatok megoldása

céljából hozott különböző szakosított intézményeket az Egyesült Nemzetekkel kapcsolatba, melyek a kormányok közötti megállapodások útján jövén létre, jelentős nemzetközi feladatokat látnak el, illetőleg határozta el további ilyen intézmények létesítésére vonatkozó államközi tárgyalások kezdeményezését. E szakosított intézmények között egyike a legrégebb idők óta működőknek az *Egyetemes Postaegyesület* (Union Postale Universelle), amely az 1874-ben Bernben aláírt egyezmény alapján létesült, az egyezményt azonban a tapasztalatok alapján a később tartott kongresszusok megjavították és kiegészítették.

Az Egyesület 1948 óta az Egyesült Nemzetekkel kapcsolatba hozott „szakosított intézmények” közé tartozik. Mi sem természetesebb, minthogy e szervnek az a feladata, hogy a nemzetközi postaforgalmat, az államoknak e téren szükséges együttműködését az Egyesült Nemzetek szellemében minél tökéletesebbé, sűrűdésmentessé tegye. Ilyen értelemben születtek a különböző kongresszusi határozatok és ilyen értelemben működött az Egyesület végrehajtó szerve, a Bernben székelő *Nemzetközi Postairoda* is.

A hidegháború mesterei azonban abban a törekvésükben, hogy az államok együttműködését mentül több területen zavarják, kiterjesztették figyelmüket az Egyetemes Postaegyesületre is. A végrehajtó szerv pedig készséggel állt rendelkezésre, hogy e törekvés szolgálatába állva az intézményt a hidegháború eszközévé tegye. Erre mutat az ellentét, mely a *Német Demokratikus Köztársaság* kérdésében felmerült.

Az 1952-ben tartott brüsszeli kongresszuson létrejött egyetemes Egyezmény 3. cikke akként rendelkezik, hogy az eddigi tagságok fenntartása mellett új tagnak az Egyetemes Egyesületbe történő felvételéhez a tagok kétharmadának hozzájárulása szükséges. Külön rendelkezés intézkedik azonban Németországra vonatkozólag, mely a háborút megelőzőleg már az Egyesület tagja volt, a háborút követő időben pedig a Szövetséges Ellenőrző Hatóság engedélye rendezte a megszállva tartott nyugati illetőleg keleti rész viszonyát az Egyesülethez. A jelzett egyezmény zárójegyzőkönyvének XIX. cikke ugyanis kimondja, hogy „Németország jelenleg akadályozva lévén, hogy az Egyezményhez és az ahhoz tartozó Megállapodásokhoz csatlakozzék, csatlakozhatik majd a felelős hatóság által megfelelőnek ítélt időpontban anélkül, hogy a 3. cikkben előírt alakosságoknak magát alávetné.” Egyben e cikk 2. pontjában előírta, e csatlakozás akként történik, hogy az arról szóló bejelentést „az érdekelt kormány diplomáciai úton közli a belga kormánnyal, mely azután notifikálja azt az Egyesület tagállamainak”, vagyis a német állam taggá felvétele automatikusan megtörténik, mihelyt a kormány diplomáciai úton a csatlakozást bejelenti, amely bejelentést aztán a belga kormány, mint e nemzetközi szerződés letéteményese a többi taggal közli. E notifikálás megtörténtével Németország felvétele tehát semmiféle további eljárást nem igényel.

A *Német Szövetségi Köztársaság* brüsszeli nagykövetsége 1955. március 21-én letette a belga kormánynál az 1955. évi Egyezményhez és az ahhoz tartozó Megállapodásokhoz való csatlakozását, kérve ennek notifikálását, amit a belga kormány március 28-án teljesített. A Nemzetközi Iroda azonban a tagállamok postaigazgatóságaihoz intézendő megfelelő körértesítés kiállítása előtt, április 15-én közölte, hogy aggályosnak tartja a notifikálást, mert a belga kormány nem állapította meg, vajon jogilag helytálló-e a csatlakozás. A nehézséget abban látta, hogy Németország és az Egyetemes Postaegyesület viszonyát a Szövetséges Ellenőrző Hatóság hozzájárulásával

szabályozták és ez a szabályozás vonatkozik úgy a Német Szövetségi Köztársaságra, mint a Német Demokratikus Köztársaságra: „aggályos tehát az adott rendszer minden megváltoztatása a négy hatalom (USA, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió) hozzájárulása nélkül”. A belga kormány azonban június 21-én azzal felelt, hogy neki, mint letéteményesnek nem áll jogában a nála letett szerződést, illetőleg a XIX. cikk hiteles magyarázatát adni, mely a tagállamokat kötelezhetné. „A belga kormány tehát úgy véli, hogy a Nemzetközi Iroda által kívánt megállapítás felesleges és súlyt helyez annak hangsúlyozására, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kormányát tartja az egyetlen szabadon és törvényesen alkotott kormánynak, mely jogosult ezáltal arra, hogy Németország nevében és mint nemzetközi ügyekben a német nép képviselője, nyilatkozzék.” Erre aztán az Iroda elfogadta, hogy a Szövetségi Köztársaság csatlakozása jogszzerűen megtörtént és az Egyetemes Postaegyesület tagja lett.

Amíg azonban ilyen készséges elintézészt nyert a Szövetségi Köztársaság felvétele, a vonatkozó szervek nem tartották szükségesnek, hogy az akörül kifejtett állásfoglalásukat alkalmazzák, ha egy szocialista államról van szó. A Német Demokratikus Köztársaság még a másik német állam előtt, 1955. február 11-én letette a belga kormánynál nyilatkozatát, mellyel az 1952. évi Nemzetközi Postaegyezményhez és egyes Megállapításokhoz csatlakozik. A belga kormány azonban letéteményesi kötelezettségét figyelmen kívül hagyva, nem eszközölte a notifikálást. Ez okból a NDK nem is kapott meghívót az Egyetemes Postaegyesület XIV. kongresszusára, melyet 1957. augusztus 14-én, Ottavában tartottak. Ennek folytán a NDK nem vehetvén részt a kongresszuson, a csehszlovák küldöttségnek adott meghatalmazást, hogy az Egyezmény 11. cikke értelmében őt képviselje. A mandátumvizsgáló bizottság azonban olyan javaslatot tett, hogy a meghatalmazást ne ismerjék el és a plenáris ülés 21 küldött tartózkodása mellett vita nélkül így határozott. Ezen az ottavai kongresszuson elhatározott Egyezménybe már nem vették fel a régi XIX. cikket, amibe a csehszlovák küldöttség is beleegyezett, azon okból, mert immár mindkét német állam bejelentette csatlakozását, tehát a jelzett cikk tárgyalanná lett. Az elnök erre kijelentette, hogy a NDK nem tekinthető tagnak és a plénumot ilyen értelmű harározat hozatalára szólította fel, azonban a bjelorusz küldött tiltakozása folytán a szavazás elmaradt.

A kongresszus befejezése után, 1957 októberében a belga kormány mint az Egyezmény letéteményese *notifikálta* végre a tagállamoknál a NDK már több mint két év előtti csatlakozási nyilatkozatát és ezzel egyrészt a belga kormány teljesítette letéteményesi kötelezettségét, másrészt a NDK az Egyesület tagja lett, mivel a XIX. cikk által a Németország részére előírt feltételek: a csatlakozási nyilatkozat és a notifikálás megtörténtek. Ennek folytán a NDK kormánya cseh-

szlovák közvetítéssel a svájci kormányhoz, mint az Egyezmény ügyvivőjéhez fordult a tagsági járulék megállapítása céljából, jelezve egyben, hogy a legmagasabb osztály szerinti járulékot kívánja fizetni, mivel Németország ebbe az osztályba van a Postaegyezmény végrehajtási rendelkezése szerint besorolva.

A besorolást azonban megakadályozta a hidegháborús tendencia, az a törekvés, mely a szocialista államokkal való együttműködés felborítását előbbrevalónak tartja, mint a nemzetközi jog és az egyezmények kifejezett rendelkezéseinek tiszteletét.

A belga kormány 1957 december elején újabb jegyzéket intézett a tagállamokhoz, melyben kifejti, hogy mint letéteményes, úgy vélte, nincs joga a Német Demokratikus Köztársaság belépésének notifikálását mellőzni, de ezzel nem ismerte el, hogy ennek a notifikálásnak bármilyen jogi hatása lenne. Ilyen jogi hatást — most már nem mint letéteményes, hanem mint az Egyesület tagja — nem is hajlandó tudomásul venni. Úgy véli, hogy a Német Szövetségi Köztársaság az egyedüli állam, mely jogosítva van nemzetközi vonatkozásokban a német népet képviselni és mivel ez a csatlakozást a XIX. cikk értelmében bejelentette, ezzel Németország tagsága rendeztetett, a jelzett cikkben tartalmazott lehetőség ki van merítve, miért is a NDK belépési nyilatkozatát tárgyalatlannak tekinti.

A svájci kormány politikai osztálya nem késlekedett hasonló álláspontra helyezkedni, és 1958. január 9-én közölte a csehszlovák követéssel, nem foglalkozhatik a NDK osztályozása kérdésével a Nemzetközi Postairoda költségeinek viselése tárgyában, mivel az ottavai kongresszuson a többség — bár a tagság kérdésében nem határozott — a NDK mandátuma igazolásának megtagadása mellett foglalt állást. Ennek folytán úgy véli, hogy kizárólag az Egyesület illetékes szervei dönthetnek, hogy a NDK tagnak tekintendő-e.

De ekkor a svájci kormány már tudomással bírt arról, hogy a Nemzetközi Postairoda december 21-én állást foglalt és a belga kormány második jegyzékére, valamint arra a körülményre hivatkozva, hogy az ottavai kongresszus többsége elfogadta a mandátumvizsgáló bizottság javaslatát, mely szerint a NDK képviselőt nem igazolja — kijelentette, hogy a Német Demokratikus Köztársaság postaigazgatását nem tekinti az Egyesület tagállama igazgatásának.

Az elmondott tényállásból világos, hogy jogellenesen, az érvényes egyezmények megsértésével kívánják a felsorolt szervek az NDK-t az Egyetemes Postaegyesületben megszerzett tagságától megfosztani. Ennek az Egyesületnek nem az a feladata, és nem is az a joga, hogy a különböző hatalmak vitáiban részt vegyen és az imperialista állásfoglalást igyekezzék támogatni, hanem az, hogy a szakmai célkitűzéseket megvalósítsa. Az 1952. évi Egyezmény 1. cikke értelmében „azok az országok, melyek ezt az egyezményt megkötötték, a levelezésnek kölcsönös kicseré-

lése céljából Egyetemes Postaegyesület elnevezéssel egységes postaterületet alkotnak” és pedig azzal a céllal, hogy „a különböző postai ágazatokat megszervezze és tökéletesítse, és hogy e területen támogassa a nemzetközi együttműködést”. Ámde az egységes postaterületet megbontja a jelzett állásfoglalás, mert Európa egyik legforgalmasabb részét ki akarja abból vonni. És micsoda támogatása az együttműködésnek az olyan elhatározás, mely az Egyezményben biztosított ezirányú joga dacára egy nagy államot ki akar zárni az együttműködésből.

A belga kormány szerint a Német Szövetségi Köztársaság kormánya az egyedüli képviselője a német népnek és a Postaegyesületnek nem lehet más német tagja. Tán nem tudná a belga kormány, hogy a NDK területén az az „egyedüli” német kormány a postaigazgatás tekintetében semmiféle intézkedést sem tehet és hiába vállalna bármilyen kötelezettséget az Egyesület keretében, vagy azon kívül, ennek e területen semmiféle kihatása nem lenne? Márpedig nem lehet postai érdek az, hogy a nemzetközi forgalom vonatkozó szabályainak alkalmazása Hamburgnál megszakadjon, hogy aztán csak Görlitz-nél kezdődjék újból. Az ilyen állásfoglalás nem jelenti sem a postaágazatok működésének jobb szervezését és tökéletesítését, sem az államok együttműködésének e területen történő támogatását, vagyis nem jelenti az Egyesület céljainak szolgálatát, hanem ellenkezőleg, mind a postai érdek, mind az együttműködés érdekének figyelembevétele nélkül csak a hidegháború, a szocialista államok elleni akciók eszközeinek kell azt tekinteni.

De nemcsak az Egyesület általános célkitűzéseit, hanem az Egyezmény tételes rendelkezéseit is súlyosan sérti a belga, a svájci kormányok és a Nemzetközi Postairoda eljárása.

Az Egyezmény pótgjegyzőkönyvének XIX. cikke világosan intézkedik a német állam tagsága ügyében és meghatározza, ha 1. a bejelentés és 2. a notifikáció megtörtént, a bejelentő automatikusan elnyeri tagságát, anélkül, hogy bármely szerv elhatározását kellene kérnie. Az Egyezmény megkötésekor Németország nevében még a megszálló négy nagyhatalom Ellenőrző Hatósága beszélt, de megalakulván német területén a két szuverén állam, kétségtelen, hogy ezek mind-egyikére áll a Németország javára felvett szabály és annak alkalmazásából valamelyiket kizárni senkinek sem áll jogában. Mindkét államot elismerte nagyszámú külső állam (az Egyesület tagjai) és mindkettő vonatkozásában hiányoznak még bizonyos elismerések. Nem a postai szervek feladata vagy joga, hogy az elismerés tárgyában döntsenek, vagy válasszanak, hanem alkalmazkodni kötelesek a tényekhez: a két szuverén állam létrejöttének és fennállásának tényéhez.

† A belga kormánynak, mint letéteményesnek — akár elismerte Belgium a NDK-t, akár nem — ennek belépését az Egyesületbe notifikálnia kellett, amint — bár nagy késéssel — a notifikálást teljesítette is. Hogy van-e a notifikálásnak jogi kihatása és mi az, nem a belga kormány dönti el,

hanem az Egyezmény, mely annak igenis jogi hatást tulajdonít, mert ez teszi a tagság elnyerését teljessé. A belga második jegyzék nem a letéteményes állam, hanem a közel 100-at kitevő tagok egyikének jegyzéke, mely tehát egy ilyen tagnak nézetét fejezi ki, de annak semmiféle kihatása a szabályszerűen taggá lett NDK tagságára nem lehet. Maga a belga kormány is leszögezte a svájci kormányhoz 1955. június 21-én intézett jegyzékében, hogy „az 1952. évi világposta egyezmény egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel a letéteményes államot, ez esetben Belgiumot, hogy a XIX. cikk hiteles magyarázatát adja, mely az aláíró államokat kötelezhetné”.

Éppen ezért tarthatatlan és jogellenes az ügyvitelt végző svájci kormány magatartása. Semmiféle jogalap nincs arra, hogy a NDK besorolását megfelelő tagdíj kategóriába megtagadja, és midőn ezt tette, kétségtelenül nem jogi megfontolás, hanem politikai elfogultság vezette, márpedig ilyenek — különösen egy szakosított intézmény keretében — nem szabadna kifejezésre jutni. Arra hivatkozik e kormány az 1958. január 9. levelében, hogy tartózkodik a besorolástól, mert a belga és a német szövetséges köztársasági és számos más delegáció az ottavai kongresszuson a Szövetségi Köztársaságot jelentette ki az egyetlen kormánynak, mely Németország nevében nyilatkozhatik és ezért a kongresszus a NDK mandátumát nem is igazolta. Ámde ez az érv erőszakolt mellébeszélésnél alig egyéb. Maga a svájci kormány is leszögezi a csehszlovák követtséghez intézett ebben a jegyzékében, hogy a kongresszus a tagság kérdésében nem határozott, másrésztől döntő jelentőségű, hogy a kongresszus megtartásának idején a letéteményes belga kormány még nem notifikálta a tagállamoknál, a NDK belépési nyilatkozatát, vagyis még nem volt teljes a XIX. cikkbe előírt feltételek végrehajtása. De meg a kongresszus nem is lett volna jogosult a tagság ügyében határozni, mert annak tényét már maga az Egyezmény eldöntötte. A kongresszuson nem a tagság elismerése, hanem legfeljebb egy már taggá lett állam kizárása képezhetné a döntés tárgyát, ennek azonban egészen más feltételei vannak és ilyesmi még csak szóba sem került.

Nem egyéb tehát diplomáciai ügyeskedésnél a svájci politikai osztálynak az a kibúvója, hogy nem eszközli a NDK besorolását, míg az Egyesület illetékes szervei a tagság kérdésében nem határoznak. Ilyen határozatra nincs szükség és ilyenek meghozatalára egyik szervnek sincs joga. A bejelentés és a notifikáció megtörténtével a NDK az Egyesület tagja lett, tehát a besorolást az ügyvivő svájci állam végrehajtani köteles.

Hivatását és feladatát megszöveg magatartást tanúsít azonban a Nemzetközi Postairoda is. Maga ez a szerv aggályosnak jelentette ki 1955. április 15-én a Német Szövetségi Köztársaság felvételét, amíg a Német Demokratikus Köztársaság vonatkozó kérdését nem rendezik. De nyomban elnémult az aggálya, midőn a belga kormány kijelentéséről értesült, mely szerint az nem tekinti magát illetékesnek arra, hogy a XIX. cikk magyarázatát foglalkozzék, miért is a Szövetségi Köztársaság tagságát automatikusan bekövetkezettnek kell tekinteni. Ezt az állásfoglalást az Iroda szó nélkül elfogadta. De ellenkező véleménye támadt, midőn a NDK tagságáról volt szó. Itt már aggálya támadt, mert egyes tagállamok a kongresszuson kétségbe vonták, hogy ez a tagság bekövetkezett-e és ez az aggálya most már akkor sem oszlott el, amikor a belépés notifikálása megtörtént, vagyis a belépésnek az Egyezmény XIX. cikkében meghatározott feltételei hiánytalanul teljesítve voltak. Az Iroda megfélekedett arról, hogy szakmai végrehajtó és nem politikai szerv, tehát a fennálló szabályok és nem egyes államok vagy saját maga politikai irányzatának megfelelőleg tartozik eljárni. Annál inkább, mert ezek a szabályok nemzetközi jogilag pontosan és szabatosan le vannak rögzítve és oly világosak, hogy semmiféle magyarázatot nem igényelnek.

Mindenkinek, aki a békének és a nemzetközi együttműködésnek híve, megdöbbenés kell tudomásul venni, hogy a hidegháború diplomáciája még ilyen tisztán szakmai területet sem kímél meg attól, hogy jogtiprás árán ott is egyenetlenséget és szakadást szítson. A jóhiszemű emberek és államok határozott fellépésének kell a nemzetek békés együttélését zavaró, ezekkel a törekvésekkel leszámolni.

Hajdu Gyula

A szocialista jogalkotás főbb kérdései

A szocializmust és kommunizmust építő társadalomban a jog aktív szerepe különösen fontos az alap megerősítésében, fejlesztésében és védelmében. Az állam és jog kiemelkedő jelentősége összefügg a kizsákmányolásmentes társadalom állandó progresszív fejlődésével, amelynek fővonalát nem érinti az a körülmény sem, ha a dialektikus mozgás sajátosságának megfelelően átmenetileg bizonyos megtorpanások, sőt néha kisebb jellegű hanyatlások is észlelhetők. Az állam társadalmi feladatait a jogszabályokon keresztül is érvényesíti, tehát az a körülmény,

hogy az állam és jog mennyire tud megfelelni aktív, a haladást előmozdító szerepének, nagymértékben függ attól, milyenek azok a jogszabályok, amelyeken keresztül e feladatot megvalósítja. Ez a feladat különös jelentőséget ad a jogalkotásnak.

A jogszabály lényegét az alap, vagyis a termelési viszonyok összessége határozza meg — hiszen a jog a felépítmény része. A jog az uralkodó osztály akaratát juttatja kifejezésre, amelyet az alap határoz meg. Kétségtelen tehát, hogy lényegében a szocialista társadalomban is a szocialista

jogszabályok az objektív társadalmi törvények által vannak meghatározva. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jogszabályok előkészítése és a jogszabályok megalkotása mechanikus folyamat lenne. Az uralkodó osztály akaratának kialakítása, az osztályakarát kifejezése, különböző módon történhet és ez a jogalkotás menetében és a jogszabályban jut kifejezésre. A jogalkotás folyamata rendkívül sokoldalú, bonyolult, nagy körülményt igényel és ebben a tudománynak fontos szerepe van.

A szocialista állam nyíltan tárhatja fel a jogalkotás osztálytartalmát, leplezetlenül tűzi ki céljait és így világosabb, határozottabb lehet a jogalkotó munkája, mint a kizsákmányoló államé.

A társadalom objektív törvényei alapján a marxista-leninista párt határozza meg a társadalom előtt álló célokat, az objektív lehetőségek között. Meghatározza a célok megvalósításának módját, a célok között válogat, megállapítja melyek a megvalósíthatók, melyek azok, amelyek fontosságban is megelőznek más feladatokat. Ez a tevékenység tehát tudományosan megalapozott. Ennek főbb vonásait, lényegét a párt adja meg, végrehajtásában azonban az államnak és a jognak is megvan a maga szerepe. Az állami szervek tevékenységét, az emberek magatartását a jogszabályok meghatározzák. Természetesen egyéb társadalmi szabályoknak is van szerepük, de mindaddig, amíg az állam létezik, a társadalmi szabályok közül a jogszabálynak van a legnagyobb jelentősége, amelyet az állami kényszer biztosít.

A jogszabályok részletesen határozzák meg a tennivalókat, a feladatokat, előírják, hogy az állampolgároknak és az állami szerveknek mit kell tenni, mitől kell tartózkodni. Bizonyos magatartásokat kifejezetten előírnak, másokat pedig tiltanak; egyeseket megengednek. Természetesen marad a magatartásoknak olyan köre is, amellyel a jogszabályok kifejezetten nem foglalkoznak, amelyek jogilag nem relevánsak. A jogszabályok köre ezen túlmutat (szervező, hatáskört megállapító stb.), amelyek kiegészítik a fentebbi jogszabályokat.

A jogalkotó tevékenység a már kialakult osztályakarát jogszabályokba való formálása. Az osztályakarát kialakítása tehát még nem tartozik a jogalkotás területére, de annak előfeltétele, szorosan összefügg a jogalkotással. A felismert osztályakarát államilag biztosított normában való kifejezésre juttatása már a jogalkotó tevékenység lényegét alkotja.

A jogalkotás tehát meghatározott állami szerv tudatos tevékenysége, amely arra irányul, hogy az erre hatáskörrel bíró szerv meghatározott írott formában jogszabályt hozzon létre.

Már az eddigiekből is látjuk, hogy a jogalkotó tevékenység nem automatikus. Kétségtelen, hogy a jogalkotó tevékenységet az objektív materiális tényezők meghatározzák, de épp a tudomány törvényeinek felhasználásából adódó lehetőségek, a fatalizmus és a szubjektív idealizmus elkerülése

érdekében a jogalkotó tevékenység objektív oldala mellett ennek szubjektív oldalát is figyelembe kell venni.

A társadalom olyan feladatokat tűz maga elé, helyesebben az uralkodó osztály csak olyan feladatokat tűzhet maga elé — ha nem kerget utópiákat —, amelyeket objektíven lehetséges megvalósítani. Ez meghatározza a jogalkotás tárgyi terjedelmét is. Természetesen a kizsákmányoló osztálytársadalomban az elnyomott osztály is tűz maga elé bizonyos feladatokat: a kizsákmányoló uralkodó osztály megdöntését, amelyet azonban az uralkodó osztállyal szemben csak forradalmi úton tud megvalósítani. A kizsákmányolásmentes társadalomban a társadalom fejlődése a szocializmus, illetve a kommunizmus győzelme felé halad. Az állam és a jog ezt a fejlődést mozdítja elő. A jogalkotási tevékenység tehát olyan jogszabályok megalkotására irányul, amely ennek a célnak megfelel.

A szocialista társadalomban tehát a jogalkotás elsősorban a politikával függ össze. A kizsákmányoló társadalomban is a politika határozza meg a jogalkotó tevékenységet, de a kizsákmányoló társadalom nem tárja fel nyíltan ezt az összefüggést. Ebből következik, hogy a kizsákmányoló társadalomban az írott jog alkotása helyett gyakran szokásjogi úton keletkeznek új jogszabályok s maga az írott jog sohasem lehet olyan világos, egyértelmű, osztálytartalmát soha nem tárhatja fel, így természetesen kihat a jogalkotásra is.

A szocialista államban a párt vezető szerepén keresztül érvényesül a politika és a jogalkotás összefüggése. A párt nemcsak a program és a célok meghatározásával veszi ki részét a jogalkotásból, a párt vezető szerepéből a proletárdiktatúrában következik a jogalkotás területén is kezdeményező és ellenőrző tevékenysége. A szocialista és nem szocialista jogalkotás között a legalapvetőbb különbséget épp a marxista—leninista pártnak a jogalkotásban való szerepe különbségében láthatjuk. A tőkés államban is vannak politikai pártok. A parlamentáris burzsoá demokráciában a kormány a többségi pártokból kerül ki. Még sincs a tőkés rendszerben a burzsoá pártoknak olyan szerepe a jogalkotásban, mint a szocialista társadalomban a pártoknak. A Kommunista pártoknak a jogalkotásban való részvétele a jogalkotás tudományos megalapozottságát biztosítja.

A tőkés társadalom írott jogának megalkotásakor a burzsoá jogtudomány szempontjából történik az előkészítés. Csak a szocialista társadalomban válik ez a tevékenység valóban tudományossá, mert a jogalkotás nemcsak a szocialista jogtudományra támaszkodik, hanem a társadalmi fejlődés objektív törvényeit is figyelembe veszi. A burzsoá jogtudomány is dolgozott ki bizonyos elveket, amelyeket a jogalkotás menetében alkalmaz, a szocialista jogtudomány azonban világnezete, módszere és az objektív körülményei miatt magasabbrendű, mint a burzsoá jogtudomány, ez kihat a jogalkotásra is. A társadalomtudomány csak a marxista—leninista világnézet

alapján vált igazi tudománnyá. Csak a szocialista jogtudomány tárja fel a jognak társadalmi vonatkozását, és mutat rá magának a jogalkotásnak is sokoldalú társadalmi szerepére. Ez a tudományos megalapozottság, illetve az ebben jelentkező minőségi különbség szintén alapvető a szocialista és nem szocialista jogalkotás között. Mindez összefügg a szocialista jogalkotás magasabbrendűségével. E tudományos megalapozottságból is következik, hogy a szocialista jog jellegzetes formája az írott jog és ez a jogalkotás fontosságát húzza alá.

A párt vezetése és a politika tudományos megalapozottsága a szocialista jogalkotás felsőbbrendűségének alapja. Szükség van azonban a jogalkotás főbb kérdéseinek a megvitatására, mint-hogy ez a szocialista jog fő formája s így a szokás-jog egyre inkább háttérbe szorul.

Az osztályakarát kialakításában különös szerepe van a pártnak, amely a marxizmus—leninizmus segítségével tudatosítja az uralkodó osztálytá vált proletariátus és az általa vezetett szövetséges dolgozók, elsősorban a dolgozó parasztság érdekeit és ennek megfelelően alakítja az egységes osztályakaratot. Nemcsak felismeri tehát az uralkodó osztály akaratát a marxista—leninista párt, hanem elősegíti ennek kialakulását, fejlődését, formálását is. A szocialista jogtudománynak az a feladata, hogy az osztályérdekeknek megfelelő osztályakarát érvényesítésére legalkalmasabb módokat megkeresse, ennek megvalósulását és védelmét szolgáló jogszabályokat megalkossa. Mint-hogy a dialektikus összefüggés következtében lényegében egységes folyamatról van szó, természetesen a marxista társadalomtudomány és a jogtudomány szerepe is szoros egységbe fonódik a jogalkotás menetében.

A tudomány törvényének objektív jellegéből folyik, hogy az állam nem mindenható, tehát a jogalkotás sem mindenható. Nem elég az, hogy megalkotjuk a jogszabályt, ezzel még nem oldottuk meg a kérdést. Hogy milyen jogszabályt alkothatunk, illetve, hogy a jogszabály milyen magatartást írhat elő, ez függ az objektív körülményektől. A jogszabály nem tűzhet ki olyan feladatokat, amelyek az adott körülmények között még nem valósíthatók meg, de alá kell húznunk, hogy a jogszabály a lehetőségek korlátai között a szocialista társadalomban mindig előremutató, tehát nem szorítkozhat egyszerűen a regisztrálásra.

A tudomány törvényeinek olyan felhasználása, amely kedvező hatásukat fokozza, káros hatásukat csökkenti, szintén kihat a jogalkotásra. A jogalkotás tehát az objektív törvények felhasználásával elősegíti azok kedvező hatását és csökkenti azok káros következményeit.

A szocializmust építő társadalomban vannak még antagonisztikus osztályok és vannak nem ellentétes, hanem szövetséges osztályok is. Így vannak antagonisztikus ellentmondások és nem antagonisztikus jellegű népen belüli ellentmondások. Más módszerekkel járunk el a két ellentét esetében, az osztályjellegű ellentét esetében következetes harcot folytatunk, a népen belüli ellent-

mondást pedig a meggyőzés eszközével próbáljuk felszámolni.

A jogalkotásban is figyelemmel kell lenni a két fajta ellentmondásra. Más jogkövetkezményt fűzünk az antagonisztikus ellentmondásból fakadó, mást a népen belüli ellentmondásból fakadó cselekményhez. E kérdésnek különösen a jogalkalmazás során van jelentősége, de a jogalkotónak olyan jogszabályokat kell alkotnia, amelyek az ilyen jellegű jogalkalmazó tevékenységet lehetővé teszik.

A szocialista jogalkotásnak a fentieket figyelembe kell venni. A kizsákmányoló társadalom is különösen a jogalkalmazás során, de már a jogalkotásban is érvényesítette a maga osztályszempontjait, bár ezt igyekezett elleplezni. A szocialista jog a többség, illetve a szocializmus győzelme után az egész nép akaratát fejezi ki és érdekét védi, tehát nyíltan feltárhatja osztályjellegét.

A marxizmus—leninizmus tudománya alapján kell elemezni az ellentmondások jellegét, a társadalom osztályszerkezetét és kell kidolgozni azokat a magatartási szabályokat, amelyek a proletariátus és az általa vezetett osztályszövetség érdekeinek megfelelnek. Így a tudományos alapon kidolgozott eredmények a jogalkotás során értékesíthetők.

A jogalkotás előkészítése tekintetében lényeges különbség van a burzsoá és a szocialista jogalkotás között. A fontosabb szocialista jogszabályok előkészítése a közvélemény ellenőrzése mellett történik. A szocialista demokratizmus érvényesül a jogalkotásban is. A legfontosabb jogszabályokat a legfőbb államhatalmi szervek alkotják, az országgyűlés, illetve a népköztársaság elnöki tanácsa, de a demokratizmus már a jogszabály előkészítésében is érvényesül. Külön bizottságok, amelyben a tudomány és a gyakorlat dolgozói vesznek részt, készítik elő a tervezeteket, azokat ankétokon vitatják meg és így azokhoz nemcsak a jogászok, hanem a dolgozók széles rétegei is tehetnek észrevételt, gyakorolhatnak bírálatot és módosító javaslatokkal hozzájárulhatnak ahhoz, hogy jó jogszabályok jöjjenek létre. Tehát azok szólnak hozzá a tervezet elkészítéséhez, akiknek a jogszabály szól és ebben érvényesül a jogalkotás demokratizmusa. A szocialista jog osztályjellege teszi lehetővé a széleskörű nyilvános előkészítést, mert azok szólnak hozzá a tervezet-hez, akiknek érdekét védi és szolgálja a jogszabály. A tapasztalat szerint a dolgozók valóban igen aktívan vesznek részt ezeken a vitákon. Lelkiismeretesen áttanulmányozzák a tervezeteket és javaslatokkal segítik a jogalkotást.

A szocialista jogrendszerben következetesen érvényesül a jogszabályok hierarchiája. A kizsákmányoló jogszabályok között is ismerjük e különbséget, azonban a kizsákmányoló jog gyakran félreveszi ezt az elvet, ha az uralkodó kisebbség ezt követeli meg. Ennek az elvnek a következetes érvényesítése azt jelenti, hogy fontosabb kérdéseket csak törvény vagy törvényerejű rendelet szabályozhat. Alacsonyabb jogszabály nem helyezhet hatályon kívül magasabbrendű jogsza-

bályt. Lehetőleg kerülni kell azt, hogy magasabbrendű jogszabály, kivételes esetektől eltekintve, felhatalmazást adjon alacsonyabbrendű jogforrásnak, saját hatáskörébe tartozó kérdés szabályozására. A nép szuverenitásának legfőbb szervei alkotják a nép összességét érintő magatartási szabályokat. Viszont a szocialista demokratizmusból következik az is, hogy a helyi tanácsoknak joguk és kötelességük a helyi vonatkozású kérdéseknek tanácsi rendeletek útján való szabályozása. A jogszabályok hierarchiájának a szocialista demokrácián alapuló elvéből következik az is, hogy a szokásjogot mint jogforrási formát ki kell iktatni és a jogszabályok szocialista formája azírott jog, amelyet demokratikus szervek hoznak létre.

A szocialista jogalkotás további fontos alapelve a jogszabályok kihirdetése. A címzetteknek meg kell ismerniük a jogszabályokat és ennek előfeltétele a jogszabályok közzététele. A szocialista társadalomban nem elégedhetünk meg a jogszabályoknak a hivatalos lapban való kihirdetésével, hanem fontosabb jogszabályok esetében mindent el kell követni, hogy a norma címzettjei valóban megismerjék a jogszabály tartalmát. Ezért igénybe kell venni a sajtót és a rádiót, az új fontosabb jogszabályok ismertetésére. Népszerűsítő, ismertető előadásokon kell a dolgozók előtt megmagyarázni a jogszabály tartalmát. Ez emeli a dolgozók szocialista jogtudatát, elősegíti a jog önkéntes követését és ezáltal szilárdítja a szocialista törvényességet is. A törvényeknek a hivatalos lapban való megjelenésével — amely alkotmányjogunk értelmében a kihirdetés módja — még nem tettünk meg mindent. Ezért van szükség a fentebb részletezett módszerekre, hogy a dolgozók valóban megismerjék a jogszabályok tartalmát és ennek ismeretében követelhetjük tőlük azok megtartását. Természetesen nem mehetünk el odáig, hogy bizonyítást engedjünk abban a kérdésben, hogy a norma címzettjei a kihirdetett és hatályba lépett jogszabályt ismerték-e, de meg kell teremteni a reális előfeltételeit annak, hogy mindenki megismerje a hozzá intézett jogszabályt.

A szocialista jogszabály alapelve a felsoroltakon kívül a jogalkotás stabilitása. Gondosan előkészített jogszabályokat kell alkotni és kerülni kell a jogszabályok gyakori változtatását. Lazítja, gyengíti a törvényességet, a jogrendet a gyakori változtatás. A jogrend szilárdsága függ a jogszabályok stabilitásától. Kerülni kell a túl sok jogszabályt, mert ez csak áttekinthetlenné teszi a jogrendszert. Bizonyos átmeneti időszakban elkerülhetetlen a gyakoribb változtatás, vagy a jogszabályok nagyobb száma. A fejlődésnek azonban arra kell irányulnia, hogy a fentebbi elvek mielőbb érvényesülni tudjanak.

Viszont, ha a jogszabály elavul, vagy kiderül, hogy bármilyen szempontból helytelen, bátran kell folyamodni a jogszabály megváltoztatásához. A stabilitás és a jogszabályok változásának dialektikája az objektív társadalmi folyamat által van meghatározva, s így az adott konkrét társadalmi viszonyok tanulmányozása nélkülözhetetlen a szocialista jogalkotás menetében.

Egyik fontos problémája a jogalkotásnak, hogy a jogszabály mennyire legyen általános, illetve mennyire legyen részletes. A burzsoá jogalkotásban találkozunk olyan felfogással is, amely a legapróbb részletre kiterjedő kazuisztikus jogalkotás mellett tört lándzsát. Az imperializmus korában azonban inkább keretjogszabályokat alkotnak és ezzel lazítják a burzsoá törvényességet.

Nem helyeselhetjük a keretjogszabályokat a szocialista jogrendszerben, mert a szocialista törvényesség érvényesülése szempontjából ezek nem megfelelőek, de nem helyeselhetjük a kazuisztikus jogszabályokat sem, mert ebben a részletek miatt az elvi vonal szenved csorbát. Helyes az általános elvi tételeket tartalmazó jogszabály, amely azonban nem elégszik meg a keretek felállításával, hanem tartalmilag hatáfozza meg a jogterület szabályait. Az életben előforduló tipikus eseteket szabályozza a jogszabály, de a gyakrabban előforduló kivételekre is legyen tekintettel. A társadalmi fejlődés menete, a konkrét objektív viszonyok jellege és az osztálytagozódás is befolyásolja, hogy a konkrét esetben a jogszabály mennyire legyen általános vagy részletező. Gyorsabban változó időszakban helyesebb a kevésbé részletező jogszabály. Kialakult viszonyok között a jogszabály jobban kiterjedhet a részletekre.

A szocialista jogalkotás sajátossága, hogy egy-egy jogág területére tartozó összes jogszabályokat egységes kódexbe foglalja. Találkozunk kódexekkel a burzsoá jogrendszerben is, de a szocialista jogrendszerben a kodifikáció általánosabb, nagyobb jogterületre terjed ki és a fejlődés minden szakaszában időszerű. A tőkés társadalomban találkozunk olyan periódusokkal, midőn a kódexeket a szokásjog váltja fel. Ez összefügg a tőkés társadalom hanyatlásával és osztályjellegével. A szocialista társadalom mindig progresszív, és így az uralkodó osztály érdekeit, amely a többség, illetve a szocializmus győzelme után az egész nép érdeke, a kodifikáció tudja megvédeni. Az elavult kódexek helyébe a szocialista társadalomban új kódexet alkotnak, ennek példáit látjuk most a Szovjetunióban. A kodifikáció során érvényesülnek mindazok a szempontok, amelyeket a jogalkotással kapcsolatban kifejtettem.

A szocialista állam a jogszabály szövegére nagy gondot fordít, s így világos, szabatos a jogszabály szövege, amelyet a dolgozók könnyen megértenek. A kizsákmányoló társadalom jogszabályai nem a dolgozó néphez szóltak, a kizsákmányoló osztálynak érdeke volt, hogy a jogszabály értelme homályos legyen. Így a jogalkalmazó szükség esetén félretehette a jogszabályt, ha ez felelt meg az uralkodó osztály érdekének.

Vitatott kérdés, hogy felvethető-e a jogszabály helyességének a kérdése. Kétségtelen, hogy a marxizmus a társadalmi objektív törvényeit tárja fel, és a materialista tényezők meghatározóak a jogalkotást is, de nem hanyagolhatjuk el a szubjektív tényezőket sem. Ezért a helyesség

kérdését vizsgálhatjuk, amely többféle vonatkozásban vetődik fel, nem az teszi az elméletet idealistává, vagy materialistává, hogy vizsgálja a helyesség kérdését, vagy sem, hanem hogy milyen alapon.

Az idealista jogfilozófia a helyességet a priori értékmérő alapján vizsgálja és a tételes jog mögött valami külön természetjogot ismer el. Az értékmérő, az etika, a vallás stb. és ezen az idealista alapon vizsgálja a jog helyességét. A materialista jogtudomány a jog helyességét azon az alapon vizsgálja, hogy elősegíti-e a társadalmi haladást, vagyis jelenleg: a szocializmus, illetve a kommunizmus építését.

Megállapíthatjuk, hogy tévedhetünk a jogalkotásban. Téves lehet a politika, amelynek megvalósítását segíti elő a jogszabály, de téves lehet a helyes politika végrehajtását elősegítő módszer, téves lehet az a szabályozás, amely a helyes politikát nem helyes eszközökkel akarja megvalósítani, tehát téves lehet maga a jogalkotás folyamata. A jogalkotás nem egyszerű mechanikus folyamat, hanem bonyolult, a társadalmi tudaton keresztül ható tevékenység. A jogszabály az osztályakaratot fejezi ki, de előfordulhat, hogy a jogalkotó nem ismeri fel az osztályakaratot és az osztályérdeket, vagy a helyesen felismert osztályakaratot nem helyesen juttatja kifejezésre. Mindezek a körülmények tehát indokolják, hogy a jogalkotás eredményét kritikailag megvizsgáljuk.

A helyesség kérdését mindig konkrétan kell vizsgálni, figyelembe véve a konkrét helyet, időt és egyéb társadalmi vonatkozásokat. Az elmélet és gyakorlat egysége érvényesül a jogalkotásban is, és a jogalkotás helyességét is elsősorban a társadalmi gyakorlat bizonyítja. A jogszabály bizonyos fokig a társadalmi valóság tükröződése, tehát tudati tevékenység, amelyben a szubjektív tényezőknek is lényeges szerepe van, így az adekvát tükröződés kérdése a jogalkotással kapcsolatban is felvethető. A jogalkotás történelmi és társadalmi fejlődés eredménye, és helyessége ebből a szempontból is feltárható. El sokoldalú vizsgálatot a szocialista jogtudomány elsősorban a marxizmus—leninizmus és a dialektikus logika segítségével végzi.

Marx, Engels, Lenin gyakran foglalkoznak műveikben a politika helyességének kérdésével és rámutatnak arra, hogy tévedhetünk a politikában és foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy hogyan kell kijavítani, ha felismerjük a politika helytelenségét. Elismerik azt is, hogy tévedhetünk a politika végrehajtásában is. Lenin és Sztálin külön is aláhúzzák a bíráló és önbírálat szerepét a szocializmus építésében és a bíráló és önbírálat vonatkozik a jogalkotásra is. A jogalkotásban is érvényesülni kell a dialektikus módszernek, amely nemcsak arra vonatkozik, hogy a társadalmi jelenségeket sokoldalúan összefüggésükben és fejlődésükben vizsgáljuk, hanem arra is, hogy a társadalmi fejlődést elősegítő jogszabályok megalkotásának folyamatában a bíráló és önbírálat módszerét is alkalmazzuk.

Nem foszthatjuk meg magunkat a bíráló és önbírálat fegyverétől az új jogszabályok tekintetében, sem pedig a régi jogszabályok vonatkozásában. Kétségtelen, hogy a jogszabályok stabilitása mellett nekünk bátran kell hozzányúlni a jogszabályok megváltoztatásának eszközeihez is, ha ennek objektív feltételei fennforognak. Tehát nemcsak akkor alkotunk új jogszabályt, ha az alapul szolgáló társadalmi viszonyok változnak meg, hanem akkor is, ha a jogszabály elavult, vagy bármilyen vonatkozásban módosításra szorul. Ezt éppen a kritika segíti elő, tehát feltétlenül szükség van arra, hogy a jogszabályokat bíráljuk. A bírálatról való lemondás a fatalizmus hibájához vezetne el bennünket, mert a mechanikus szemlélet a mindenbe való belenyugvás hibáját vonná maga után. Téves az a nézet is, hogy a jogszabály mindenható és hogy a jogszabály segítségével mindent el lehet érni, ezért is bírálunk kell a megalkotott jogszabályokat, mert különben könnyen a szubjektív idealizmus hibájába esünk azáltal, hogy a megalkotott jogszabályt feltétlenül helyesnek ismerjük el.

Lenin a jogalkotással kapcsolatban rámutat a statisztikai felmérés jelentőségére¹ is, ezzel is bizonyos előzetes és utólagos ellenőrzést kíván gyakorolni, tehát részben a megalkotás előtt, részben a jogszabály hatásának vizsgálatával. A statisztikai összefüggés csak egyik oldal, természetesen sok egyéb szempontból is kell vizsgálni a jelenségeket mielőtt a magatartást jogilag szabályozzuk. A jogszabály megalkotásával nem fejeződött be a társadalmi folyamat és így a megalkotott jogszabály hatását is vizsgálni kell. Az örök változás dialektikus szabályából is következik az, hogy a társadalmi jelenségek és a jogszabály összefüggését állandóan figyelemmel kell kísérni, mert különben nem vesszük kellő időben észre a jogszabály elavulását.

Téves az a nézet, hogy egy adott társadalmi viszonyoknak csak egy meghatározott jogi szabályozás felel meg. Engels több helyen mutat rá arra, hogy a burzsoá gazdasági rendben egyes jogintézmények szabályozásában milyen eltérések lehetnek (Anti-Dühring, Schmidthez intézett levél² az örökjoggal kapcsolatban). Tehát a különböző jogi szabályozás lehetőségét a klasszikusok is elismerik. A különböző lehetőségek között pedig nem vitásan vannak olyan megoldások, amelyek jobbak, vannak olyanok, amelyek kevésbé felelnek meg az adott viszonyoknak. A lehetőségeket bizonyos fokig meghatározzák az objektív tényezők, de szerepe van a jogtudatnak — mint egyik szubjektív tényezőnek — is, amelyet ugyan végső fokon a materiális tényezők határoznak meg amellelt, hogy viszonylagos önállóságát és aktív visszahatását is elismerjük.

A szocialista társadalomban is vannak olyan objektív tényezők, amelyek következtében a jogi szabályozás különféle lehet. Emellett azon-

¹ Lenin Művei, 30. köt., 305. old.

² Engels levele Schmidthez, Válogatott levelek, 498. old.

ban a fentebb hivatkozott tévedések is befolyásolhatják a jogi szabályozást. A téves nézetek is kihatnak a jogi szabályozásra. Így a revizionista nézetek károsan befolyásolják a jogalkotást is. Tehát nem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy a jogalkotással szemben nincsen helye a bírálóknak, hogy a jogalkotással szemben a helyesség materialista értelemben ne lenne felvethető.

Mindezek alapján a szocialista jogalkotás főbb alapelveinek az a jelentősége, hogy elősegítik a helyes jogalkotást és segítséget adnak a megalkotott jogszabályok bírálatához. A marxista jogelmélet nem ismer el semmiféle természetjogot. Tehát a tételes jogszabályokat nem valami jogfeletti szempontból fogja bírálni, hanem a társadalom belső objektív törvényei és a jogtudományi alapján. Ez a körülmény is fokozza a marxista jogtudomány jelentőségét a jogalkotásban.

A társadalmi fejlődés a szocializmus, illetve a kommunizmus építése felé halad. Ez az a végső objektív szempont, amelynek alapján mi a jogszabályokat, magát a jogalkotás folyamatát is bíráljuk. Nem tekinthetjük tétlenül a jogszabályok hatását és így ezt a kérdést is behatóan vizsgálnunk kell, ez azonban inkább a jogalkotás területére tartozik.

A jogalkotás elősegíti a jogtudat fejlődését. A megalkotott jogszabályok meghatározzák a jogilag helyes emberi magatartást s a jogtudat elősegíti a jog önkéntes követését. Ez a körülmény is arra kötelez bennünket, hogy a megalkotott jogszabályokat széles körben tudatosítsuk, hogy a dolgozókat megismertessük a jogszabályokkal, ennek során meghallgatjuk a norma címzettjeinek véleményét s megfelelő bírálattal értékeljük azokat. Ennek segítségével elkerüljük azt, hogy a tömegek uszályába kerüljünk, de ugyanakkor figyelembe vesszük a dolgozók indokolt észrevételeit. A jó jogszabály fokozza a tömegkapcsolatokat, aktivizálja a dolgozókat, míg a hibás jogszabály taszít, mélyítheti az állam és a dolgozók közti szakadékot, és gátolja a szocialista fejlődést.

A nyílt, őszinte bírálatot lehetővé teszi az, hogy a szocialista jognak nincs leplezni valója, hogy a szocialista jog a többség, illetve a szocializmus győzelme után az egész dolgozó nép érdekét szolgálja. Lehetővé teszi a bírálatot az, amint fentebb rámutattam, hogy a fontosabb szocialista jogszabályok megalkotását széleskörű vita előzi meg és ankétokon épp a tervezet helyességét vitatják meg a hozzászólók. A megalkotott jogszabályok széleskörű ismertetése módot ad arra, hogy a jogszabályokat a legkülönbözőbb szempontokból vizsgálják, ez is a bírálat lehetőségét segíti elő. Lenin a szocialista jogalkotás gyorsabb jellegét húzza alá, szemben a burzsoá jogalkotással. Kiemeli, hogy ha szükség van rá, bátran hozzá kell nyúlni a jogszabályokhoz s új jogszabályt kell alkotni. A bírálat elősegíti ezt a folyamatot, hiszen a bírálat mutat rá arra, hogy valamely jogszabály elavult és új jogszabályt

kell alkotni. Ha a jogszabály nem felel meg azoknak a társadalmi feladatoknak, amelyeket meg kell oldani, félre kell tenni és újat kell alkotni.

A párt politikája kidolgozza a soronlevő feladatokat, amelyek a főbb funkciók megoldását segítik elő. E feladatok megoldására mozgósítanak a jogszabályok, tehát a jogalkotásban erre is figyelemmel kell lenni. Ismertetni kell a feladatokat, azok megoldásának módszereit és olyan magatartást kell a jogszabályban előírni, amely e célokat elősegíti. A szocialista jogalkotásban tehát a megoldásra váró feladatok és célok határozzák meg a jogalkotás irányát. E célokat azonban a társadalom objektív törvényeinek ismeretében határozzuk meg és így a szocialista jogalkotás nem az idealista teleologikus szemlélet alapján áll, hanem a materialista célszerűségi szempontokat követi. A jogalkotásnak azonban figyelemmel kell lenni azokra a korlátokra is, amelyek keretei között a célok megvalósíthatók, hiszen a társadalom csak olyan feladatokat vállalhat, amely objektíve lehetséges.

A szocialista állam egyik fontos tevékenysége a bürokratizmus elleni harc, a tervszerűség érvényesítése, ebben a vonatkozásban is fontos szerepe van a jogszabályoknak, mert a helytelen jogalkotás a bürokrácia elburjánzását segíti elő, míg a helyes jogalkotás gátat vet a bürokratizmus terjedésének. A hatáskörök pontos meghatározása, a megfelelő anyagi és eljárási szabályok megalkotása elősegíti a helyes államvezetést és ezáltal elősegíti a szocialista állam előtt álló feladatok megoldását. A jogszabályok biztosítják a polgárok jogait és köteleességeit, de ugyanígy meghatározzák az állami szervek jogait és köteleességeit is. A jogszabályok fejlesztik tehát a szocialista demokráciát, és gátat vetnek az antidemokratikus törekvések érvényesülésének. Ezeknek a szempontoknak is érvényesülni kell a jogalkotásban.

Amint fentebb rámutattam, a szocialista jogszabályoknak fontos nevelő szerepük van. A helytelen jogszabályok azonban nem nevelnek, sőt akadályozzák a szocialista fejlődést. A helyes jogalkotás azonban fokozza a jog nevelő hatását és így a bírálat és önbírálat segítségével a nevelő hatás szempontjából is vizsgálni kell a jogrendszert.

A fentiek alapján a jogforrás szocialista formája az írott jog, mert az írott jog alkotása során érvényesülhetnek azok a követelmények, amelyeket a jogalkotásról kifejtettünk. A szocialista társadalomban érvényesülő tervszerűség a jogalkotás menetében is jelentkezik és ez utóbbi szempont is az írott jogforrás mellett szól.

A jogalkotásnak feladata, hogy elősegítse a szocialista törvényesség érvényesülését. A törvényesség megvalósításához ugyanis elsősorban jogszabályokra van szükség, minden jogszabály egy-egy láncszem, amely alkalmazása során szilárdítja a jogrendet és így erősíti a törvényességet. A szocialista jogrendben olyan jogszabályokra van szükség, amelyek a szocializmus, illetve a kommunizmus építését mozdítják elő. A helyes jog-

alkotás, a jog önkéntes követése és a jogalkalmazás teljessé teszi a szocialista törvényesség formai és tartalmi megvalósítását. A szocialista jogalkotás főbb szempontjainak érvényesülése összefügg tehát a szocialista törvényesség szilárdságával. A szocialista törvényesség az az alapelv és

módszer, amely egységbe foglalja a jogalkotó és jogalkalmazó tevékenységet. Fentiek alapján világos, hogy a szocialista jogalkotás útján a tárgyi jogszabályokat alkotjuk meg, mert enélkül nem követelhetjük meg a szocialista jogszabályok érvényesülését.

Vas Tibor

A szabadalmi kényszerengedély fejlődése*

Az összehasonlító jogi konferenciáknál általában más a helyzet és a célkitűzés az egyes országokból beérkező rapportoknál, mint a kongresszusi tárgyalásoknál. Míg egy-egy országra szorító konferenciák, kongresszusok megrendezésénél az előzetes vélemények és a kongresszusi előadmány célkitűzése egy síkban mozog, értve alatta, hogy úgy az előzetes vélemények, mint a kongresszusi előadmány egyformán vitairat az egyéni álláspontok kifejezésének területén, addig az összehasonlító jogi konferencia alkalmából az egyes országokból bekért jelentések tulajdonképpen beszámolók arról, hogy mi az illető országban a mindenkori téma tekintetében az adott helyzet. Itt tehát az előző jelentések descriptív jellegűek, amelyeknek értékét a létező jogi elrendezés visszaadásának hűsége, megbízhatósága adja meg. Az előadó előtt álló feladat a descriptív jelleget meghaladja — bár az előadónak kétségtelenül a beérkezett jelentésekre kell támaszkodnia — az, hogy a „legyen” irányában tegyen javaslatot. Az egyes országokból beérkező jelentések alapján megállapíthatók a különböző országok jogi elrendezésében megmutatókozó hasonlóságok és eltérések. Ebben az értelemben az összehasonlító jog módszere ugyancsak a való helyzet feltárása. Ennek a való helyzet feltárására irányuló munkának azonban nemcsak a hasonlóságok és különbségek felőli tájékoztatás a célja, hanem ez a tájékoztatás szinte előkészítő munkája az egységesítésre irányuló törekvésnek. Különösen erősen nyomul előtérbe a jogegységesítés érdekében teljesítendő feltárási munka azokon a jogterületeken, amelyeken már nemcsak egy a jövőben teljesítendő egységesítési törekvés van adva, hanem bizonyos mértékű egységesítő jogalkotások, egységesítő szervezetek állanak fenn. Az összehasonlító módszer kimunkál egy oly eredményt, hogy az azonos társadalmi rendszerben élő, azonos célokat maga elé tűző államokban is másmásképpen történik meg az azonos célok megvalósítása. Az azonos célok szolgálatára többféle megvalósítási eszköz áll rendelkezésre, ami az egyes államok vonatkozásában a történelmi fejlődés, az ország speciális helyzete stb. okozta eltéréseknek a következménye. A jogi szabályozás nem egyszerűen egy fennálló társadalmi és gazdasági rend mechanikus lenyomata és a társa-

dalmi-gazdasági rendszernek a jogalakulásra kiható alapvető jellege mellett megfér a különleges vonatkozásoknak a jogi szabályokban végbemenő honorálása. A szolgálni kívánt célok azonossága bizonyos fokig megkönnyíti a megvalósítás eszközeiül szolgáló jogi szabályozásbeli eltérések ellenére is az egységesítés sikerét. Mennél sűrűbb valamely jogterületen a nemzetközi érintkezés, annál inkább jelentkezik erőteljesebben a jogi szabályozásnak legalább az alapvető kérdésekben való egységesítése, lényegben egységes elvi alapokra való helyezése. Ahol a nemzetközi kapcsolat nagyobb mértékű, ennek a mértéknek arányában nő meg a szükségérzet az egységesítésre, az egységek alapelvek megállapítására való törekvés.

Ilyen sűrű, mindennapos nemzetközi kapcsolatot felmutató terület a szellemi javak jogvédelme. Már ezen egyetlen tény teszi érthetővé, hogy ezen a területen aránylag korán jöttek létre nemzetközi egyezmények és nemzetközi szervezetek, amelyek egyrészt az azonos jogi szabályozásra, másrészt az egyes országok lazább vagy erősebb kooperációjának megteremtésére hivatnak életre. Ennek a jelenségnek életbeli megnyilvánulása egyrészt a szerzői jogi, másrészt az iparjogvédelmi nemzetközi egyezmények. Bár a szerzői jog, szabadalmi, védjegy és versenyjog (ez utóbbi csak kisebb mértékben) a szellemi javak joga gyűjtő fogalmában egyesülnek, a szerzői jog a többi idevágó joganyagtól élesen elkülönül és ennek az elkülönülésnek külső jele, hogy külön-külön nemzetközi egyezmények keletkeznek a szerzőjogra és az ipari jogvédelemre. Ez az elkülönülés azonban nem teljes és úgy az alapelvek terén (kizárólagossági jog biztosítása), mint a részletes szabályozás terén mindkét jog területén aktuálissá válhatnak azonos jogi fogalmak, jogi szabályozások. Ilyen a részletvonatkozásokban felmerülő érintkezési pont a szerzői jog és az ipari jogvédelem terén a kényszerengedély kérdése is, amely kongresszusunk anyagául szolgál. A kényszerengedélynek, mint jogi instrumentumnak azonossága mellett erősen érezhetővé válik a két jogág — egyrészt a szerzői jog, másrészt az ipari jogvédelem — közötti különbség és így, ha mindkét jog területén — persze nem egységesen — ismeretes a kényszerengedély, mint jogi instrumentum, a szabályozás részleteiben a két jogág által védeni kívánt jogok gazdasági rendeltetése, illetve annak eltérése erősen visszacsapódik a kényszerengedélynek a két jogterületre eső szabályaiban. Szinte azt lehetne mondani, hogy csak a

* Az „Académie Internationale de Droit Comparé” felkérésére készült, a részvevő országokból beérkezett referátumok egybe foglalásával, a Brüsszelben megtartott konferencián bemutatott előadói jelentés.

kényszer-engedély mögött meghúzódó jogi forma — a vonatkozó jogok egyoldalú megszerzése a jogosított hozzájárulása ellenére — a közös, de ezt meghaladóan más-más jelleggel alakul ki a kényszerengedély a szerzői jog, mint az ipari jogvédelem terén. A beérkezett jelentésekből is kitűnik a kényszerengedélynek a két jog területén megmutatózó másfélesége. Az ipari jogvédelem, nevezetesen a szabadalmi jog területén a kényszerengedély gondolata jóval erősebb és a gondolatból jóval több országban alakult ki a kényszerengedély, mint élő megvalósult jogintézmény, semmint a szerzői jog területén. Ez egymagában nemcsak a tárgyalási anyagnak a kettéválasztását, a szerzőjogi és a szabadalmi jogi kényszerengedély szétválasztását indokolja, hanem azt a tárgyalási sorrendet is, hogy elsőnek a szabadalmi jogi kényszerengedéllyel foglalkozunk.

Bár a szabadalmi jog területén a kényszerengedély sok ország jogrendjében, mint arra utaltunk, élő jogintézmény, ennek ellenére tovább folyik a vita a kényszerengedély jogintézményének, létjogosultságának szükségessége felől. A kényszerengedélyi ügyek hatósági elintézése sok országban aránylag csekély számban mutatkozik és az intézmény ellenzői egyéb érvek során (amelyek egyéb érvek közül az USA alkotmányjogi alapelvekre támaszkodó ellenzésével még majd külön foglalkozunk) arra is támaszkodnak az intézmény feleslegességének igazolására, hogy a hatóságokat kényszerengedélyi ügyekben aránylag ritkán veszik igénybe. Ez az érvelés szem elől téveszti a kényszerengedély intézményi elgondolását. Amint a büntető törvények területén helytelen volna arra hivatkozni, hogy valamely büntető jogszabály nem hatályosul, mert annak hatóság általi alkalmazására a lakosságnak lélekszám szerinti kis töredékében kerül sor, éppen a kényszerengedélyi intézménynek is a jogrendbeli hivatása nem az, hogy annak igénybevétele (hatósági alkalmazása) minél sűrűbben történjék meg, hanem éppen az, hogy lehetőleg csökkentse a felmerülő viták hatósági elintézését és hasson a kényszerengedély lehetősége, igénybe vehetősége ösztönzésül arra, hogy a felek magánúton a hatóság igénybevétele nélkül rendezzék el jogi kapcsolatukat. A büntető jog is igen nagymértékben éppen azzal „hatályosul”, hogy a felek tartózkodnak annak elkövetésétől, amit a törvény büntető szankcióval sújt. Ily értelemben a kényszerengedély, mint intézménynek megteremtése is azáltal hatályosul, hogy a kényszerengedély létezésének fenyegető creje a felek magánmegegyezésére szorít. Jogrendi hivatását a kényszerengedély túlnyomó többségében éppen azzal tölti be, hogy alkalmazására (a hatóság közreműködésére) szükség ne adódjék. Persze statisztikailag nem lehet kimutatni, hogy a magánengedélyek (licenciák) közül hány % erejéig jött létre a szerződéses licencencia éppen a kényszerengedély intézményének potenciális ereje folytán. A kényszerengedély ezen potenciális erejére egyébként a szabadalmi jogi irodalomban eléggé sűrűn történik utalás is. A rapportok közül Troller beszél a kényszerengedély

„potentielle Abwehrkraft”-jától. Komolyabb ellenvetés az USA idegenkedésének alátámasztására felhozott érv: az észak-amerikai alkotmányra való összeütközés. Az alkotmányra való hivatkozással az a gondolat nyer kifejezést, hogy az alkotmány védi az egyéni jogokat és így az egyéni jogok teljességének akárminő korlátozása az alkotmányba beleütközik. A nem amerikai jogi írók regisztrálják ugyan az alkotmánnyal való ellentétre támaszkodó érvelést és azt, mint amerikai különlegességet kezelik, de legyen szabad reá mutatni egyrészt arra a később részleteiben is tárgyalandó mai érvényű tényre, hogy az USA joga is ismeri a kényszerengedélyt a szerzői jog területén, ahol ugyancsak a szerző egyéni jogának korlátozásaként jelentkezik a kényszerengedély és így a szerzői jog területén az amerikai jogban is bevezetett kényszerengedély tulajdonképpen megerősíti az 1787-ben megalkotott alkotmányra történő hivatkozást. De éppen az észak-amerikai alkotmánynak közel 200 évvel ezelőtt történt megalkotása óta a jogi felfogásban mondhatnók a jogfejlődésben mutatkozó átalakulása erősen meggyöngíti az ellenvetés meggyőző erejét. Az egyéni jogok korlátlanlansága, illetve korlátozási lehetőségének éreztetésére elég néhány törvénykönyvnek a tulajdonjogra, mint legalapvetőbb egyéni jogra adott definíciójának erős változására hivatkozni. A Code Civil 544. szakasza szerint: *La propriété est le droit de jouir et disposer des choses de la manière la plus absolue, pourvue qu'on n'en fasse pas un usage prohibé par les lois ou par les règlements.* Ebből a definícióból érdemes kiemelni a „de la manière la plus absolue” kitételét. A Code Civil megalkotási ideje tudvalevően az 1804—1808-as évekre esik. Az osztrák általános polgári törvénykönyv 1811-ben keletkezett, 354. §-a a következőképpen szól: *Als ein Recht betrachtet, ist Eigentum das Befugnis, mit der Substanz und den Nutzungen einer Sache nach Willkür zu schalten, und jeden Andern davon auszuschliessen, amely szakaszból kiemelendő a „nach Willkür” szavak és ehhez hozzá tehetjük, hogy ehelyütt még csak a törvényi korlátozásokról sincs szó. Az 1896-ban megalkotott Német BGB. 903. §-a szerint: *Der Eigentümer einer Sache kann, soweit nicht das Gesetz oder Rechte Dritter entgegenstehen, mit der Sache nach Belieben verfahren und andere von jeder Einwirkung ausschliessen.* Ezen §-sal kapcsolatban megemlítjük egyrészt, hogy az osztrák polgári törvénykönyv „nach Willkür” kifejezése, ha nem is élesen, de mégis tompult a nach Belieben kifejezés révén és hogy ez a § a Code Napoleonnal egy időben utalt a törvény és harmadikok joga ellenzésére. A szocialista törvénykönyvek pedig még ennél is messzebb mennek, mert nemcsak, hogy negatív korlátozzák a tulajdonost a tulajdonjognak gyakorlásában, hanem egyenesen pozitív kötöttséggel terhelik a tulajdonost, hogy tulajdonával akként éljen, hogy a társadalom érdekével összhangban legyen. Az egyéni jogok korlátlanlanságára a 18. század végén, tehát az USA alkotmányának keletkezése idejében fenn-*

állott közfelfogása is szemmel láthatólag az azóta eltelt idő alatt erős tartalmi átalakuláson ment keresztül és éppen az angolszász jogokban nyer a kontinentális jogoknál nagyobb mértékben az up to date alkalmazást. A régi jogszabályoknak a fejlődés figyelembevételét kizáró alkalmazásának hátrányosságára mutatott rá egy magyar író (gr. Széchenyi István) azzal a mondatával, hogy a régi jogszabályok révén „a holtak kormányozzák az élőket”. Széchenyinek ez a gondolata egyébként nemzetközi viszonylatban is, ha más stilizálással is, sűrűn visszatér.

Az amerikai jognak a kényszerengedély gondolatával szemben tanúsított magatartását a beérkezett rapportok közül Prof. Riesenfeld (University of Kalifornia) igen kitűnően jellemzi, amikor az Egyesült Államok magatartására azt írja: quite hostile to compulsory licenses. Dr. Fredrik Neumayernek (Svédország) a Grur 1958. január 1. számában megjelent cikke, ha enyhítetten is, akként jellemzi az USA-nak a kényszerengedéllyel szemben elfoglalt álláspontját, hogy a kényszerengedély gondolata az USA-ban „niemals volkstümlich gewesen”. Az amerikai alkotmány megalkotása idején — és utána még jó ideig — uralkodó volt a szellemi javak tulajdonjogi elmélete. Ennek túlhaladottságára kitűnően mutat rá Eminescu Georgescu (Románia) riportja.

A kényszerengedélynek az amerikai jogban való ismeretlenségét valló felfogás a teljes amerikai jogi szabályozás figyelembevételének mellőzését mutatja. Valójában teljes képet a kényszerengedély intézményének az USA-ban való sorsa felől csak akkor nyerhetünk, ha a kényszerengedély intézményének az amerikai szabadalmi jogi törvényekben hiányzó szabályozásán felül meglátjuk azt is, hogy egyrészt már az amerikai trösztellenes jogalkotások (Sherman Act) mellett újabban az atomenergiáról szóló jogi szabályozásában a kényszerengedély gondolata elismerést nyert, ugyanúgy, mint a Tennessee Valley Act-ban. Az igaz, hogy ezek az újabb amerikai jogalkotások csak mint egyik, a törvényben kitűzött célok megvalósítására szolgáló intézkedést tekintik a kényszerengedély megadását, tehát a kényszerengedély azzal csak egyedi létet nyert, viszont mégis csak élő intézménnyé vált az USA jogában is. Ma már tehát nem az a jogi helyzet, hogy az USA, szemben a kényszerengedélyt ismerő országok jogával, megtagadná a kényszerengedély intézményi létét.

E vonatkozásban érdekes Pretnar jugoszláviai professzor állásfoglalása, amit Miodrag Jancicnak a jogoszláv jogra vonatkozó, a kongresszushoz benyújtott riportja is említ és ezenfelül Neumayer Grur-beli cikke is utal rá. Pretnar azt az álláspontot képviseli, hogy a kényszerengedélyi intézmény lényegileg a fejlett iparral rendelkező államok érdekeit szolgálja a fejletlen iparral rendelkező országok rovására. Bár Pretnar véleményének van bizonyos helytálló magja, a fennálló jogi szabályozási helyzetnek sem felel meg, amit éppen az USA-nak fentebb tárgyalt jogi

szabályozása élenken mutat. Az USA nyilván az iparilag fejlettebb országok közé tartozik és így az USA-ban a kényszerengedély intézményével szemben tanúsított merev, bár lazuló ellenzést nemigen alkalmas arra, hogy Pretnar állásfoglalását igazolja. Még Jancicnak — Pretnar honfitársának — a riportjából is, noha Pretnar állásfoglalását kifejezetten nem is bírálja, némi habozást annak helyessége iránt ki lehet olvasni. Egyébként is a kényszerengedély elismerése nemcsak a szabadalomtulajdonost, de a kényszerengedély megkérőjét is érdekli és ugyanaz a vállalat mindkét minőségben, tehát úgy mint szabadalomtulajdonos, de úgyis mint a kényszerengedély kérője váltakozóan jut szerephez. A kényszerengedély intézménye, fölösleges talán még kárhozthatandó nyúgként jelentkezik is a szabadalomtulajdonos szemében, viszont ugyanaz a vállalat, ha más szabadalomtulajdonostól kíván engedélyt szerezni, egyenesen jó barátként üdvözli a kényszerengedély intézményét. Az intézménynek ez a Jánusarcúsága a ma nekem, holnap neked ősi bölcsességének eseti megmutatkozása.

A kényszerengedély intézmény minden államban élő jog, ott ahol az állam az Iparjogvédelmi Unió tagállama. (Ez a tétel természetesen a szabadság okából megszorítandó oly értelemben, hogy csupán azon tagállamokra vonatkozik, amelyek az Unió egyezmény hágai szövegét is ratifikálták, amely egyezmény iktatta be a kényszerengedély intézményét). Arra az álláspontra kell tehát helyezkednünk, hogy a kényszerengedély jogilag ismert minden olyan országban, amely akár az Unióhoz való tartozás következtében, akár pedig a tagsági hozzátartozásra való tekintet nélkül a kényszerengedélyt jogi szabályozás tárgyává tette. Sőt a kényszerengedélyt nem ismerő államok polgárait is érdeklél bír a kényszerengedély intézményi léte és pedig egyképpen arra az esetre, ha a kényszerengedélyt ismerő államban szabadalmat szerzett, mint akkor, ha egy ilyen államban más javára fennálló szabadalomra ő igényel engedélyt.

(Azt a kérdést, hogy a viszonyosság hiánya vagy a retorzió elve alapján kérhet-e kényszerengedélyt ismerő államban oly állam polgára kényszerengedélyt, amelynek jogrendje nem ismeri a kényszerengedélyt, ehelyütt tárgyalni nem kívánjuk).

Reá térve a kongresszushoz beérkezett egyes jelentésekre és az azokból levonható javaslatokra, előbb ismertetni kell, hogy mely országokból érkeztek javaslatok: *Argentína* (Isidoro Satanowsky, Buenos-Aires-i ügyvéd); *Belgium* (Alfred Vander Haegen dr. brüsszeli egyetemi előadó); *Egyesült Államok* (Harry G. Henn, a cornelli egyetem tanára és Stefan A. Riesenfeld, a kaliforniai egyetem tanára); *Görögország* (Ioanon Tassos ügyvéd a semmitőszék mellett); *Franciaország* (Paul Mathély, fellebbezési bírósági ügyvéd, Párizs); *Luxemburg* (Eugène Enringer, igazságügyi attaché); *Nagy-Britannia* (A. Kynric Lewis, a londoni Bar tagja); *Lengyelország* (Stefan Rittermann, krakkói egyetemi tanár); *Romá-*

nia (Yolanda Eminescu-Georgescu, a Román Akadémia jogi intézetének előadója); *Spanyolország* (C. E. Mascarenas, barcelonai ügyvéd); *Svájc* (Alois Troller, Fribourg-i egyetemi tanár); *Jugoszlávia* (Miodrag Jancic, az összehasonlító jogi intézet munkatársa Beograd) és *Magyarország* (e sorok írója).

Bár egyes országok az Iparjogvédelmi Unió egyezményének hágai szövege előtt is bevezették jogrendjükbe a kényszerengedély intézményét, mégsem lesz helytelen, ha a hágai egyezményre utalással indulnak el a következő kifejtések. A hágai egyezmény 5. §-a a kényszerengedély intézményét nem jogszabályként mondja ki, hanem mint a megvonás egyik tényállási elemeként említi, hogy a belföldi szükséglet kielégítéséről kényszerengedély útján sem történhet intézkedés. Minden állam jogrendjében fellelhető a jogi szabályozásnak az a módja, hogy nem rendelkezés formájában jelenik meg valamely szabály, hanem tényállási elemként és ebből lehet arra következtetni, hogy amit tényállásként a törvény megemlít, az ezzel együtt már legalizálódik is. A gondolat érzékeltesítésére legyen szabad megemlítenem azt, hogy pl. a pénzügyi jogi törvény elrendezi a korlátolt felelősségű társaság adóztatását oly államban amelynek joga egyébként a korlátolt felelősségű társaságra jogi szabályozást nem ad. Ilyen a tényállásba burkolás útján eszközölt jogi szabályként jelentkezik a hágai egyezménynek a kényszerengedélyre való utalása is. Ennek a jogszabályszerkesztési módnak alkalmazását a nemzetközi egyezmény annál könnyebben vehette igénybe, mert a nemzetközi egyezmény nem kívánta a tagállamokat megkötni a kényszerengedélyre vonatkozó szabályok megalkotásánál, illetve pozitíve minden ország belső jogalkotásának tartotta fenn a kényszerengedély részletes szabályozásának kiépítését.

A fejlődés menetét — azt, hogy a kényszerengedély a megvonáshoz kapcsolódóan jelentkezett a hágai egyezményben — érthetővé teszi az a körülmény, hogy úgy a megvonásnak, mint a kényszerengedélynek gazdaságpolitikai célja, hogy lehetőleg gondoskodjék arról, hogy a szabadalom megadása a valóságban is szolgálja az ipari fejlődést, annak technikai tökéletesedését és ennek nyomán a szükségletek jobb és kedvezőbb kielégítését. Ennek a gazdaságpolitikai célnak a szolgálásához viszonyítva a megvonás és a kényszerengedély intézményét, megállapítható, hogy a megvonás negatív fenyegetően hat a szabadalomtulajdonosra szabadalmának gyakorlatba vétele vonalán. A megvonásnak egy másik ugyancsak negatív jellemzője, hogy a megvonás a szabadalom megszűnésével operál. A kényszerengedély sem mentes az elsőnek említett negatív fenyegető jellegtől, mert a kényszerengedély ugyancsak arra kíván ösztönzést adni a szabadalomtulajdonosnak, hogy szabadalmát megfelelő terjedelemben gyakorlatilag is hasznosítsa, de már elesik a kényszerengedéllynél a megvonásnak az a másodiknak említett negatívuma, hogy a fenyegetés a szabadalom megszűnésének veszélyére, lehetőségére

utal, míg a kényszerengedély a szabadalom további létét nem érinti, azt épségben tartja. Az azonos gazdaságpolitikai cél felismerése juttat el annak a kérdésnek a felvetésére, hogy szükség van-e az azonos célt szolgáló eszközök kettősségére, a megvonásra és a kényszerengedélyre. A jogi szabályozás terén eléggé sűrűn fordul elő, hogy ugyanazon cél szolgálatában több jogi eszköz áll, a jogi eszközöknek ez a szaporítása logikailag akkor mutatkozik helyesnek, ha mindegyik eszköznek meg van a maga külön haszna, ami pl. adva van akkor, ha ugyanazon tényállásnak van egy enyhébb és van egy szigorúbb szankcionálása, de egyéb körülmények is indokoltá tehetik az ugyanazon célt szolgáló jogi instrumentumnak többségét. Önmagában tehát nem feltétlenül felesleges, hogy a megvonás és a kényszerengedély formájában több jogi instrumentum álljon rendelkezésre és ez idő szerint a kényszerengedélyt ismerő országok jogában a megvonás mellett párhuzamosan vezetett be a kényszerengedély. Ennek a párhuzamosságnak, a megvonás és a kényszerengedély együttes intézményi léteének magyarázata a jogalkotói óvatosság, amely éppen nemzetközi egyezményeknél, ahol számolni kell a különböző tagállamok felmerülhető nézeteltéréseivel, még különösebben ajánlatos. Radikális újítások helyett a nemzetközi egyezmények módszere inkább a lépésről-lépésre való haladás. Nyilván ezért történt, hogy a kényszerengedély nem, mint a megvonást felváltó, a megvonás intézményét elejtő jogi instrumentumként került be a hágai egyezménybe. Ma már azonban az idő talán megérett arra, hogy a kényszerengedély mellett a megvonás fölöslegessége nyilvánvalóvá váljék. Általános tapasztalat szerint az egyes országokban ritkaság számba ment a megvonási per, noha a per actio popularis jellege elgondolás szerint éppen a perek szaporodására engedett volna következtést. Már fentebb a kényszerengedély aránylag ritka (de a megvonási pernél mégis csak sűrűbb) igénybevétele kapcsán utaltunk valamely jogi instrumentum igénybevételenek ritkaságára, és arra, hogy ez nem szolgál bizonyítékul az intézmény gyakorlati használhatatlansága felől. A szabadalmi jog kialakulásának időpontjában a megvonási per actio popularis jellege nyilván azért képződött ki, mert ennek útján vélték a köznek a találmány használatbavételéhez fűződő érdekét a szabadalom megszűnése, szabaddá tétele útján szolgáltni. Ez a felfogás, amely logikailag tetszetős volt, gyakorlati szempontból megerőtlenedett. Függetlenül a szabadalom megadásának rendszeri különbségétől, a szabadalom megadása nem zárja ki azt, hogy a találmány gyakorlatbavétele kcckázattal jár és az ipari felhasználásnál a rentabilitás elmarad. Az a szabadalom, amely rentabilisan nem hasznosítható, önmagától elhal — ami különösen érvényesül a nyereség-elérését szem előtt tartó kapitalista rendszerben — és a találmányok a megvonással elérhető szabaddá tétele a rentabilitás hiányában a találmány felhasználását szabaddá válása után sem teszi a nyereségre dolgozó vállalkozók számára kívánatosá és így a

megvonással elérhető szabadabb tétel nem fogja szolgálni az ipari fejlődés közérdekét. Az esetre, ha a szabadalomtulajdonos a szabadalmát nem veszi használatba, noha a felhasználás rentabilitást ígérne, ez az államra egyelőre csak ígélet és a felhasználás veszteséggel járható kockázatát nem zárja ki, különösen, ha a találmány gyakorlati igénybevétele nagyobb tőkebefektetéssel jár, aminek még az amortizációja is, és még inkább a nyereségsége mindenképpen csökkenti a vállalkozói kedvet, viszont a vállalkozói kedv vonalán erősítőleg hat a szabadalommal járó kizárólagosság, az ár megszabásának a konkurenciamenteséggel járó nagyobb szabadsága és e révén a várható rentabilitás kiszámításánál, ennek a szabad ármegeállításnak az előkalkuláció során való alapulvétele. A találmánynak a megvonás nyomában jelentkező szabaddáválása a kizárólagosságot oldja fel, illetve szünteti meg és így aki a szabaddá válta találmányt hasznosítani kívánja, nem számíthat a kedvező ármegeállításra; a mindenkinek nyitva álló felhasználás — éppen akkor, ha az rentabilitást ígérő — kitenyészti a konkurenciát, ami az ár leszorítását vonja maga után, esetleg oly mértékben, hogy a kizárólagosság esetén elérhető magasabb ár, mint a rentabilitás alapja elesik olyannyira, hogy a rentabilitást egyenesen kirekeszti.

Az itt vázolt megfontolás alapján problematikussá válik, hogy a kizárólagosságot fenntartó kényszerengedély intézménye nem jobban szolgálja e a közérdeket, mint az értéket jelentő kizárólagosság megszűnését előidéző megvonás. A kényszerengedélynek éppen ezen a vonalon a szabadalomtulajdonosra is meg van az a hatása, hogy a szabadalomtulajdonos egyéni érdekét jobban védi a szabadalom megmaradása és a vele járó kizárólagosság, mint a megvonási per és a találmánynak nyomában járó szabaddátétele.

Ez a gondolatmenet valójában, bár a végső következtetés levonása nélkül érezte erejét a hágai egyezmény megoldásánál is, amennyiben az egyezmény 5. cikke éppen azt a szerepet juttatta a kényszerengedélynek, hogy amennyiben a szabadalom megfelelő hasznosítása kényszerengedély útján is elérhető, úgy ez a megvonási per eseti sikerét kizárja. A gondolat következetes megvalósítása ezt meghaladja annyiban, hogy a kényszerengedély intézménye nem teszi-e feleslegessé a megvonási per létét, a megvonásnak, mint jogintézménynek megszüntetését. Mathély (Franciaország) referátuma anélkül, hogy a fenti gondolatmenetre utalna, beszámol arról, hogy az 1953. évi szept. 30-án kibocsátott decret-loi bevezette a francia jogba a kényszerengedélyt és ez a rendelkezés elejtette a szabadalmi törvény 32. §-át „en supprimant la decheance pour défaut d'exploitation”. Eminescu-Georgescu rapportja is említi a megvonás elkerülését — de csak a licenciacapásán. Tudtommal a jogirodalomban vitás, hogy vajon a kényszerengedély bevezetése a megvonásról rendelkező jogi szabályok automatikus hatályon kívül helyezését jelentik-e (a rapportok közül a kérdésre kitér a francia és a

görög rapport) — mindenesetre megfontolásra érdemes maga a téma. Első javaslat: vajon nem volna-e indokolt akár a nemzetközi egyezményben, akár pedig egyes államok belföldi törvényhozásában kétséget kizáróan a nemgyakorlás, vagy a nem kellő gyakorlás esetére megadott megvonásról szóló szabályokat hatályon kívül helyezetteknek tekinteni. A kényszerengedély intézményének a hágai egyezményben a megvonás szabályozásának tövén történt ez a bevonulása a kényszerengedély helytfoghatóságának esetkörét károsan leszűkítette. Egymagában okszerű volt, hogy a megvonás lehetőségének elkerülése eljuttatott ahhoz a gondolathoz, hogy helyesebb, az egyéni érdeket és az ipari fejlődést jobban szolgáló (a szabadalom megszűnését maga után nem vonó) kényszerengedély útján keresni a megoldást, mint a szabadalmat megszüntető, a kizárólagosságot elenyésztető megvonás. De a kényszerengedélynek a megvonással való kapcsolatosága ráháritotta a kényszerengedélyre a gyakorlatba nem vétel (non exploitation) ténybeli alapját, de nemcsak ráháritotta, de rá is korlátolta. Holott a kényszerengedély nem csupán a nemgyakorlás esetére jelentkezik kívánatosként, hanem egyéb esetekben is, amelyek közül a legönállóbb, elvi alapjaiban a nemgyakorlás gondolatától legjobban elkülönülő: a függő szabadalom. A közérdekűség tetszetősége aránylag gyors sikert tudott biztosítani annak, hogy a törvényhozások elfogadják a kényszerengedély tényalapjául a „közérdeket” — ami azonban hozzátapadt a közérdek sérelmével járó tartott nemgyakorlás orvoslásához. (Hogy a nemgyakorlás nem mindig sérelme a közérdeknek, elég utalni az elvetélt, gyakorlatilag be nem vált szabadalmak jelentékeny számára.) Ezzel szemben a kényszerengedélyt a függő szabadalom tulajdonosának egyéni érdekét toltá előtérbe, sokaknál akkora erővel, hogy nem is láttak mást, mint a köz részéről való honorálásra igényt nem tartó egyéni érdeket. Ez az értékelés a szabadalmi jog gondolatvilágát téveszti szem elől. Hiszen a megvonás intézménye éppen annak köszönhetette létét, hogy a szabadalom tulajdonosát az ő egyéni érdekét szolgáló, az ő feltalálói érdemét jutalmazó kizárólagossági joggal párhuzamosan megrótták a gyakorlatbavétel kötelezettségével, és a gyakorlatbavételi kötelezettség felállításával vélték éppen a közérdeket szolgálni. A gyakorlatbavétel kötelezettségének a közérdekbe esése gondolatáról való elfeledkezés az olyan jogi helyzet kialakulása, amely a függő szabadalom tulajdonosát a reá is kiterjedő gyakorlatbavételi kötelezettség teljesítésében meggátolja, — ha egyszer az előző szabadalom tulajdonosa nem hajlandó részére licenciaciát adni. Abstracte nem érthető meg, hogy általában a gyakorlatbavételben lássuk a közérdek szolgálatát (persze nem egyedül ebben — a közérdeket szolgálja a szabadalmi törvényeknek az a szabálya is, hogy a szabadalmi leírásnak oktató jellegűnek, a majdani szabaddáválás esetére a mások általi felhasználást lehetővé tevőnek kell tenni, ami minden szabada-

lomra egyaránt kihat, de ugyanakkor a gyakorlatbavétel kötelezettsége alól nem mentesített függő szabadalom tulajdonosát az előző szabadalom tulajdonosának engedélye hiányában megátoljuk a törvény által ráhárított kötelezettség teljesítésében. Concrete: a két szabadalom értékét (ipari jelentőségét) egybevetve alakulhat az eseti viszony akként, hogy a második — „függő” — szabadalom jelentősebb, mint az első. Vajon nem a közérdek megtagadását jelenti-e, ha ez a nagyobb értékű, a közre jelentősebb szabadalom az előző szabadalom oltalmi ideje alatt az előző szabadalomtulajdonos önkényének legyen kitéve — és esetleg parlagon maradjon. A függő szabadalom egyik változata (elméleti besorolás ez, független a tételes jogi szabályozástól) a tökéletesítés, a perfectionnement. A törvények bizonyos időtartamra az előző szabadalomtulajdonosnak elsőbbséget adhatnak más feltalálással szemben a pótszabadalmi engedély elnyerésére, de a megszábot időn túl a másik feltaláló részére is adható szabadalom egy tökéletesítési találmányra. Ez a szabályozás már a szembenálló egyéni érdekek compromissumos megoldását nyújtja. Miért álljunk meg itt a compromissumos megoldásnál, a szembenálló egyéni érdek összeegyeztetésénél — ami egyúttal a közérdeket is szolgálja?

Második javaslat: nemzetközi egyezmények és a belső törvényhozások fogadják el kifejezetten a kényszerengedély alapjául a függő szabadalmat.

Legyen szabad rámutatni arra is, hogy az oly országokban, amelyeknek joga a kényszerengedélyt „közérdek”-ből megadhatónak tartja, és a közérdeket a függő szabadalom esetén is megállapíthatónak tartja, nem egyenértékű azzal, hogy a függő szabadalom önállóan legyen a kényszerengedély igényelhetőségének alapja, ne csak mint a közérdekben (esetleg) bennrejlő nem kifejezett lehetőség. A hároméves határidő alkalmazása terén mutatkozik majd még az önálló alap elismerésének jelentősége. Erre alább még visszatérek.

Noha a függő szabadalom sokirányú szabályozás és irodalmi tárgyalás anyagául szolgált, aránylag elhanyagolt téma a kényszerengedélyhez való viszonya. A magam riportjában utaltam arra, hogy a magyar szabadalmi törvényt megelőző tanácskozások során javaslat történt, hogy a függő szabadalomtulajdonos javára teremtsék meg a kényszerengedélyt, de a javaslat nem talált elfogadásra. Miodrag Jancic riportjából kitűnik, hogy a jugoszláv jog ismeri a függő szabadalom tulajdonosa javára a kényszerengedélyi igényt, sőt az 1922. évi jugoszláv szabadalmi törvényben ez volt az egyetlen alap a kényszerengedély igénylésére. Ugyanez a helyzet a svájci jogban, ahol Troller professzor riportja szerint az első szabadalmi törvényben ugyancsak egyetlen alapként szerepelt a függő szabadalom. Érdeemes utalni arra, hogy Troller professzor beszámol a jelenleg érvényben levő szabadalmi törvény 36. §-áról, amely szerint a kényszerengedély megadása ahhoz is köthető, hogy a későbbi függő sza-

badalomtulajdonos ugyancsak adjon engedélyt az előző szabadalom tulajdonosának. A kölcsönös engedélynyújtást rendeli Ionnan Tassos riportja szerint a görög jog is és A. Kynric Lewis riportja szerint az angol jog is.

Még azon országokban is, ahol a függő szabadalom tulajdonosának joga van a kényszerengedélyre, nincs külön szabály arra vonatkozólag, hogy a saját szabadalom alapján a kényszerengedély megkérése mentesülne attól az idői korláttól, hogy a kényszerengedély csak a szabadalom megadását követő három év elteltével kérhető. A hároméves (vagy bárminő más) időtartam előírása valójában indokolt a „non exploitation” okából kért kényszerengedélynél. Ily időtartam megszabása logikai kényszerűség — hiszen az, hogy a szabadalom tulajdonosa nem vette gyakorlatba találmányát, csak valamely időtartam eltelte után vethető a szabadalomtulajdonos terhére. A függő szabadalomnál — különösen, ha az első szabadalom megadását gyorsan követi a függő szabadalom megadása, a három évi határidő vesztegárt rendel a függő szabadalom gyakorlatbavételére. Ezt a helyzetet honorálja az angol jog, amely Kynric Lewis riportja szerint felmentést ad a „non working” alól — de ez a honorálás távolról sem kielégítő. A kényszerengedélynek a függő szabadalom alapján való kérelmezését és megadását mentesíteni kellene attól az időtartamtól, amelynek előírása indokolt a non exploitation okából kért kényszerengedélynél.

Harmadik javaslatunk: a) A függő szabadalom ismertessék el a kényszerengedély kérése alapjául és b) ez a kényszerengedély mentesítésék a várakozási idő kötelező terhetől.

Mathély riportja szerint a francia törvény (1953. szept. 30.) a gyógyszerészeti árukra igényelhető kényszerengedély megkérését nem köti semmi határidőhöz.

További kérdésünk a kényszerengedély exclusiv vagy nem exclusiv jellege.

Ez a kérdés a benső törvényhozásnak engedhető át, úgy, hogy a benső törvényhozás viszont eseti elbírálásra bizza a kérdés rendezését. A magyar szabadalmi jog (1932: XVII. tv.) túlmerev, amikor a kizárólagos kényszerengedélyt statuálja. Helyes van der Haeghen álláspontja, hogy jobb a nem exclusiv engedély. A függő szabadalomtulajdonos a legtöbbször csak a saját találmánya keretében kívánja az előző találmány használatára való feljogosítását a kényszerengedély alapján és nem kívánja az előző szabadalmat önállóan kiaknázni. A legnagyobb eltávolodás — önállóság — abban jelentkezhetik, hogy a függő szabadalomtulajdonosa a saját árujába csak „beépíti” az előző szabadalmat, de a két szabadalomtermék elkülönülő, más-más szükséglet kielégítésére szánt. Úgy, hogy a két termék nem is jelentkezik versenyrúként. Eljárási szabadalomnál is lehetséges, hogy a szabadalmazott előző eljárási szabadalom útján előállított terméknek a függő szabadalom alapján (amely lehet termékszabadalom, éppúgy, mint eljárási szabadalom) előállított áru nem versenycikke. A függő szabadalomnak adott enge-

dély ily körülmények között az előző szabadalom tulajdonosa által gyártott cikkek forgalmát még gondolatban sem csökkentti, a jövedelmezőségét az engedély nem érinti. A függő szabadalomtulajdonos által fizetett licencia — olyan többlet-haszon, mint egyes gyártási ágaknál a hulladék (sokszor nem is kis összeget jelentő) értékesítése. Ez a körülmény a licencia díj nagyságát befolyásolhatja, de az engedély jogi természetén nem változtat. Az esetre, ha a függő szabadalom verseny-cikket állít elő — ebben a helyzetben a kölcsönös engedély érintett rendszere segít.

A most tárgyalt kérdések elvezetnek a kényszerengedély korlátozásának problémáihoz. Feltehetően az időbeli, területi korlátozás, vagy az engedélynek egyes igénypontokra való korlátozása. Azt hiszem, hogy a korlátozások kérdése sokszorosan érint nemzetközi vonatkozásokat, különösen a külföldi részére megadott szabadalomnál. Egyenlenségre, súrlódásokra ad alkalmat, ha a külföldi részéről szerzett szabadalom az illető belföldi jog olyan szabálya alá kerül, aminőnél a külföldi hazai joga kedvezőbb szabályozást nyújt, amelyet az a kérelmező is élvezhet, amelynek hazai törvénye ezt a kedvezőbb szabályozást nem nyújtja. Az az elv, hogy minden ország olyan védelmet nyújt, ahogyan azt saját törvényei elrendezik, csak formai egyenlőséget teremt; az egyéb vonatkozásban is ki nem elégítőnek bizonyult. Az alaki viszonyosság sokszor nem éri el a tartalmi viszonyosságot. „A legtöbb kedvezmény elv”, amely a külkereskedelmi szerződéseknél oly nagy szerepet játszik bizonyos iparjogvédelmi nemzetközi egyezményeknél is jelentőséghez juthat. Ez okból a leggyakoribb korlátozások esetek egységes nemzetközi szabályozást igényelnek, hogy így a tagállamok belső törvényhozása a nemzetközi egyezményhez igazodva az egyenlenségeket, súrlódásokat elkerülje. Így elrendezhető volna a nemzetközi egyezményben a kényszerengedély nem exclusív jellege (ez ma is érvényes elv), a kényszerengedély időtartami korlátoltsága, hogy a kényszerengedély rövidebb időre is adható, mint a szabadalom oltalmi ideje és ugyanígy a területi korlátoltságnak is legyen helye. A francia jog Mathély riportja szerint mindkét irányú korlátozást lehetők tartja. A magyar jog (1932: XVII. tv. 2. §) szerint a kényszerengedély a szabadalom érvényvesztéséig tart, rendszerint az ország egész területére és az egész szabadalomra vonatkozik, de kifejezett kérelemre adható az ország területének valamely meghatározott részére és a szabadalom egy vagy több igénypontjára. Egy igénypontnak egy részére nem adható kényszerengedély.

A kényszerengedélynek az igénypontok szerinti megosztása — amit pl. a magyar törvény kizár — szintén megfontolásra érdemes. Tetzner ismert könyve szerint a német gyakorlat ismeri az igénypontok egy részére korlátolt kényszerengedélyt. A bitorlási ügyekben sokszor fordul elő, hogy a szabadalomtulajdonos csak az igénypontok egy részének jogosulatlan használatát sérelmezi, aminek oka legtöbbször az, hogy a bitorlónak nincs is szüksége az általa nem bitorolt vala-

mely más igénypontra. Az ilyen megosztás lehetősége is biztosítandó volna.

Az eddigiekkel összefüggő, de mégis külön kérdés az ideiglenes intézkedés a kényszerengedély megadása iránti eljárásban. Fentebb a függő szabadalommal kapcsolatosan javasoltam a 3 évi időtartam mellőzését, amint azt a francia jog említett szabálya a gyógyszerárakra már is ismeri. De a nemgyakorlás alapján folyó engedélyigényléseket, kivéve ahol az eljárás korábbi megindítása meg van engedve, és csak a határozathozatal van kötve a három év leteltéhez (ilyen szabály van a magyar jogban a megvonási keresetre, amely két év eltelte után már megindítható, de határozat csak a 3 év letelte után lehetséges) — a 3 évi időhöz kötöttsége kényszerűen megnövekszik a kényszerengedély megadási eljárás alatt folyó idővel, amely időbeli megnövekedés nem elhanyagolható. Az igaz, hogy elméletileg a kényszerengedély megadása constitutív jellegű, és a kényszerengedély a benne rejlő felhasználási jogot csak a jogerős megadó határozat teremti meg, azonban a határozat constitutivitásának elméleti jellege okából nem tagadható meg annak a gyakorlati érdeknek honorálása, hogy az engedélyt igénylő fél javára már az eljárás tartama alatt ideiglenes intézkedés adja meg — az igénylő vesztélyére és az általa adandó biztosítéknyújtási kötelezettség mellett — a szabadalom felhasználását. E tekintetben nagyérdekű a svájci jog, amely Troller professzor riportja szerint „non exploitation” alapján kért kényszerengedély iránti eljárás során a bíróságot feljogosítja, hogy a felperes kérelmére a végítélet fenntartásával a használatot megengedje a felperesnek, biztosíték ellenében (1928. évi novella 37. § 3. bek.). A függő szabadalom alapján induló eljárásban ez a szabály nem érvényesül. Azt hiszem a svájci jognak ez a szabálya a nemzetközi egyezménybe is beiktatható volna még pedig a svájci jogot meghaladóan, nemcsak a „non exploitation” alapján kért kényszerengedély iránti eljárásban. Troller professzor riportja a megkülönböztetést azzal indokolja, hogy a függő szabadalom alapján kért engedély iránti eljárás jóval hosszadalmasabb, és komplikáltabb kérdések merülnek fel, és a törvény azért nem adott szabályt az előzetes feljogosításra. Az eljárás hosszabb tartama csak jobban megkívánja az előzetes feljogosítást, mert ennek híján a kérelmező megvárakoztatása terhesebb; a komplikáltság pedig — ha az igény valószínűsítését kitolja — megkapja a maga honorálását az előzetes feljogosítás megadása esetén is, hogy a bíróság az előzetes feljogosítást csak az eljárás azon időpontjában adjameg, amikor az engedély megadása előre veti árnyékát, amikor a kérelmezés jogossága — bár teljes bizonyítást nem nyert — de a valószínűség fokát elérte. De a komplikáltság foka is enyhíthető. A mai svájci — de más államok joga is tartalmaz hasonló szabályt — a függő szabadalom tulajdonosának a kényszerengedélyre való jogát ahhoz köti, hogy a függő szabadalom namhafte technische Erfindung legyen. Az ilyen megszorítás az

első szabadalomtulajdonos nagyobb védelme oldaláról szemlélve, igen tetszetős, de nem látom be, hogy az első szabadalom tulajdonosa az egyszerű találmányra megkapja a szabadalmat anélkül, hogy a találmány nagyobb jelentőségű legyen és érje el a „namhafter Fortschritt” fokozott rangját, akkor a függő szabadalom tulajdonosa miért legyen a saját szabadalma felhasználásában — amely az első szabadalomra nyert engedély hiányában nem gyakorolható — gátolva az előző tulajdonos engedélyt megtagadó álláspontja esetén. A függő szabadalom sem lehet „másodrangú”.

Az az ellenvetés, hogy az előzetes feljogosítás perjogi szabály, amely a mindenkori belföldi jogra tartozik, nem lehet akadály. Hiszen már ma is vannak eljárásjogi szabályok, amelyeket nemzetközi egyezménybe foglaltak. Némi nehézséget fog ugyan jelenteni ez oly államokban, mint aminő Svájc is, ahol a perjogi törvényhozás az egyes tagállamok (kantonok) jogkörébe esik, de ez a nehézség sem leküzdhetetlen.

Az ideiglenes intézkedés tárgyalása egyéb eljárásjogi kérdésekre is rátereli a figyelmet. Nem egységes a szabályozás, mert a kényszerengedély megadása iránti eljárás egyes államokban közigazgatási útra (szabadalmi hivatal, minisztérium), vagy a bíróságok elé van rendelve. Korábban domináló volt oly felfogás, amely azt vallotta, hogy az olyan ügyek, amelyek felőli döntés erősebb célszerűségi megfontoláson nyugszik és ezzel velejáróan széleskörű discretionárius jogkörben a közigazgatási út volna ajánlatos. Ez a felfogás reá támaszkodott — rendszerint nem bevallottan — arra a tényleges helyzetre, hogy a bírák közigazgatási képzettsége, életbeli tájékozottsága aránylag alacsony fokú és így a bíróságok nem igen alkalmasak a célszerűség mérlegelését megkívánó eljárásra. Ma már, éspedig nemcsak a szocialista országokban, a bíróság tagjainak közigazgatási képzettségére is nagyobb súlyt fektetnek és a közvélemény mindenütt megnyugtatóbbnak látja, ha a szembenálló egyéni érdekek vitája feletti döntés a bíróságok kezébe van letéve. Az Aippi* egy konferenciája állást is foglalt oly értelemben, hogy még az esetben is, ha a kényszerengedély megadása közigazgatási útra tartozik, módot kell adni, hogy végső soron a bíróság elé is vihető legyen az ügy.

Ugyancsak eljárásjogi az a kérdés is, hogy a meghozott kényszerengedélyi határozat utólag módosítható-e, vagy sem. Ez a kérdés, ha lazán is, de összefügg a fentebb tárgyalt hatásköri kérdéssel. Tetzner ismert szabadalmi kézikönyve példának okául a módosítás lehetőségét azzal utasítja el, hogy Németországban, ahol a kényszerengedély megadása a Patentamt (tehát közigazgatási hatóság) alá tartozik, a ZPO. 323. §-a, amellyel egyező tartalmú szabályt más perjogi törvények is adnak, nem alkalmazható. Ezt az ellenvetést erőtlennek tartom; általában elfogadott elv, hogy

a közigazgatási határozatoknak anyagi jogereje nincs, tehát új eljárásnak, különösen, ha a tényállás változik, ami huzamos tartamú jogviszonyoknál természetszerűen sűrűn adódik, nincs akadálya az újbóli elbírálásnak. De, ha akként állana a dolog, hogy a közigazgatási jog az újbóli elbírálást, tehát a módosítást nem ismerné, kizárná, úgy ez csak növeli annak az álláspontnak súlyát, hogy a kényszerengedély megadása bírói ügykörbe utaltassék.

Ugyancsak az eljárás területén vetődik fel, de tartalma szerint anyagi jogi, vagy tompítottan szólva, az anyagi jogtól függő a kényszerengedély birtokosának actoratusa a szabadalom bitorlása esetén. Mathély rapportja szerint a francia jog megadja az actoratust a kényszerengedély birtokosának. Részemről ezt a szabályt tartom általában követendőnek. A licenciarius actoratusa az egyes államok jogában elég tarka képet nyújt. Elvi felfogásom (amelynek csak egy töredékes alkalmazási területe az actoratus kérdése) az, hogy csupán a társadalmi fejlődés által már meghaladott szemléletmód az, hogy a jogi szabályozás valamiféle két személy között fennálló közvetlen kapcsolatot kíván meg ahhoz, hogy A perrel léphessen fel B ellen. Itt nincs tere a bővebb kifejtésnek (amelynek lényegét a Revue trimestrielle de droit français 1937. évfolyamában megjelent tanulmányban megkísértem kifejteni) és be kell érni, hogy a probléma casuistikájából egy-két kérdést kiragadjak. Így a balesetet szenvedett fél igénye a biztosító társaság ellen, az esetre, ha a kárt okozó fél (autótulajdonos!) szavatossági biztosítást kötött. Ma már számos jogalkotás tette túl magát azon a vélt akadályon, hogy a balesetet szenvedett kívül esik a szavatossági biztosítási szerződés személyi körén, és elismeri a baleseti károsult közvetlen fellépését a biztosító társaság ellen. A régi álláspont uralkodik a második példa területén, amikor a korábbi haszonbérlet, aki bizonyos megművelési munkák elvégzésével volt kénytelen a haszonbérletből távozni, perelhető-e az új haszonbérlet részéről, akinek az elmaradt munkálatok hiánya a kisebb terméshezammal érzékeny kárt okoz. Aki a szabadalmat bitorolja, nyilván kárt okoz a kényszerengedély birtokosának. Ez a kártétel elfogadandó az actoratus alapjául, amit a tisztán dogmatikus formai érvelés megtagad.

Az eljárási jogra vonatkozó negyedik javaslat tehát:

vitattassék meg úgy az ideiglenes intézkedés, mind a hatáskör, mind a meghozott határozat módosításai lehetőségének kérdése.

Az előzőleg előterjesztett javaslatok természetesen, bár azokban már egyéni állástoglalás is van, lényegileg szintén a megvitátást célozzák. (Az itt most előterjesztett javaslatok stilizálása kétségtelenül tompító jellegű, de a korábban előterjesztett javaslatokhoz (amelyek nemcsak megvitátást, de állásfoglalást is tartalmaztak) való viszony emlékeztet a marasztalási pernek a megállapításához való viszonyra abban a vonat-

* Association internationale pour la protection de propriété industrielle

kozásban, hogy a marasztalás logikai előzője a megállapítás.)

Több rapportban az eddigiekben nem érintett témák is érintve vannak. Így nevezetesen az állam igénye bizonyos szabadalmak magához vonására és az előző használó jogállása. Helyesen történt utalás arra az egyes rapportokban, hogy az állami igénybevétel (ami expropriációt jelent), éppúgy kívül esik a kényszerengedély gondolatkörén, mint az előző használó eximáltsága a szabadalom hatálya alól. Ezek tehát nem a kényszerengedély problémakörébe eső kérdések.

Ugyanígy a kényszerengedélyt érintő, de tulajdonképpen nem a kényszerengedélyre vonatkozó kérdés a svájci jognak az a helyettesítő szabálya, hogy a bíróság megvonási perben hivatalból (?) reá térhet arra, hogy a fél által érvényesített megvonási igény helyett kényszerengedély ítéltessék meg. A korábbi magyar gyakorlat vetett fel egy olyan ügyet, amely erősen alátámasztja a svájci rendezést. Még a kapitalizmus korszakában merült fel ugyanis az az eset, hogy a feltaláló szabadalmat kapott oly találmányra, amely ha alakilag nem is, de az akkori adott helyzetben lényegileg csak egyetlen monopóliumot élvező vállalat keretében lett volna hasznosítható. Ez a vállalat vonakodott a találmányra a feltalálótól engedélyt kérni, ellenben magát a találmányt mégis igénybe vette és bevárta a 3 év elteltét abban a tudatban, hogy a szabadalom tulajdonos nem tudja majd szabadalmát gyakorlatilag felhasználni és megvonási pert indított a szabadalom tulajdonosa ellen. Ez a kereset ugyan elutasításra talált, de az elutasító ítéleten felül a kényszerengedélyi intézmény azon időpontbeli ismeretlenségére tekintettel kényszerengedély megítélése, eltekintve attól, hogy a kényszerengedély megadása iránti kérelmet a vállalat saját kiéheztetési politikájának megfelelően nem is terjesztett elő, mód sem volt. Ha helyesen értekem a svájci jog említett szabályát, úgy ez tulajdonképpen a bíróság részéről történő keresetváltoztatás, amely szembe helyezkedik a ne eat index ultra petita partium elvével, bár ugyanakkor a bírói gyakorlat az elv sérelmét azzal igyekezett elhárítani, hogy az előterjesztett kereseti kérelemben az in maiore in-est et minus konstrukciója alapján bennrejlőnek tekintette a formailag elő nem terjesztett, de a bíróság által megítélt kérelmet. A kényszerengedély ilyen megadásánál azonban a kényszerjelleg nem a szabadalomtulajdonos terhére, hanem a szabadalmat felhasználó fél terhére jelentkezik. Az ilyen eljárás nyilván nem lesz oly sűrű, amely nyomatékosan sürgetné a kényszerengedélynek a szabadalmat használó fél javára, de egyúttal terhére való megítélését is.

A jelentésnek a szerzői jogi kényszerengedélyre tartozó fejtegetései esetleg később kerülnek közlésre.

*

A magyar olvasó számára néhány megjegyzéssel kell kiegészíteni a jelentést.

Szemben az amerikai jogra fentebb idézett megállapítással, hogy az amerikai jog sohasem volt barátságos, sőt inkább ellenséges a kényszerengedély gondolata irányában, a szocialista jogi felfogásba nemcsak belefér, de egyszerűen beleilleszkedik a kényszerengedély gondolata. Amíg az amerikai felfogás individualista karaktere az alkotmányra támaszkodással a magántulajdon sérthetlenségét axiómának tekintette és elzárkózik minden olyan gondolattól, ami a tulajdonjog teljességét csorbítja (bár mint fentebb láttuk, a gyakorlati élet érdekeinek nyomására szingularitásként az amerikai jogba is behatoltak egyes ellentétes irányú szabályok), és ezért a kényszerengedély intézményét, ami tagadhatatlanul az egyéni jog teljességét kikezdi, elvileg elhesegeti, addig a szocialista jog elvileg is a közérdek és az egyéni érdek harmóniáját, összeegyeztetését vallja alapelvül és ennek eseti kivetítése a kényszerengedély intézménye. Persze a közérdeknek más a tartalma, súlya, köre a kapitalista rendszerben, mint a szocialista rendszerben. A kapitalista rendszerben a közérdekre ráillik Goethe mondása: Was ihr den Geist der Zeiten nennt, ist nur der Herren eigener Geist. Szélső individualizmus az osztálytársadalomban sem érvényesül és nem érvényesülhet — a közösség jelentőséghez jut az osztálytársadalomban is, csak hogy a közösségi érdek itt redukálódik az osztályérdekre, az uralkodó osztály érdekére. A szocializmus világában az a változás — és ez nem kevés — hogy a közérdek valóban az osztatlan, senkit ki nem rekesztő közösség. A kapitalista jogban az egyéni érdeket a többi kapitalista (akiknek összességét tekintik a közérdek hordozójának) javára korlátozza és szorítja háttérbe a kényszerengedély; a szocialista jogban a kényszerengedély az egész társadalom érdekeit szolgálja. A szocialista jog a kényszerengedélyben oly intézményt lát, ami az ő gondolatvilágából egyenesen következik, amit egy szokásos mondás szerint, ha még nem léteznék, fel kellene találni.

A második megjegyzés a jelentés egyik javaslatára vonatkozik, nevezetesen a megvonási per megszüntetésére, intézményi kiiktatására. Ez a javaslatot kívánjuk a szocialista jog szempontjából megvilágítani.

A jelentés a megvonási per megszüntetésére indokul a szabadalomtulajdonosnak a szabadalom fenntartásához fűződő, tehát egyéni érdeknek szolgálatát tolja előtérbe. Szocialista szempontból a megvonási per ellen szól a külföldön szerzhető (szerzett) szabadalmi jogok megmenetése. Ez teszi kívánatosá a megvonási per eltörlését. A külföldön szerzett szabadalom esetén a megvonási per lehetősége komoly fenyegetés. A szabadalom elnyerésével vele jár a gyakorlatbavétel kötelezettsége, és ennek nem teljesítése esetén a megvonási per szankciója. Minél értékesebb egy találmány, annál inkább érdemes a több országban való szabadalmaztatás. Aligha várható el, hogy minden országban, ahol a szabadalom megadatott, a szabadalom gyakorlatbavétele érdekében a magyar szabadalomtulajdonos üze-

met létesítsen. Hasonló helyzet a többi szocialista országok tekintetében is. Ilyen körülmények között közel esik a kikoplaltató politika. Csak be kell várni azt a néhány évet, amit a megvonási per előfeltételeként a törvény előírt és máris

nagymértékben fenyeget a szabadalomnak a megvonási per alapján való megszűnése. Gazdasági és ez alapon jogi érdekünk tehát a megvonási per intézményének kiküszöbölése.

Beck Salamon

A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata

A bűnözés okainak és törvényszerűségeinek tudományos vizsgálatához szükséges széleskörű ténybeli alapot csak akkor lehetett megteremteni, amikor a hivatalos statisztika az állami élet mind nagyobb területeit felölelve, az igazságszolgáltatási szervek működésére vonatkozó adatok rendszeres összegyűjtésére és feldolgozására is kiterjedt. Ennek fontosságát már Bentham¹ (1778) és Ragyiscsev² (1801) részletesen kifejtették, gyakorlatilag először Franciaországban valósult meg, ahol 1826-tól kezdve közöltek rendszeresen igazságszolgálati statisztikai adatokat.

Az ily módon rendelkezésre álló statisztikai anyag alapján először a *statisztikusok*, különösen Quetelet³ végeztek rendszeres tudományos kutatást a bűnözés törvényszerűségeinek megállapítása céljából. A büntető jogtudomány akkori művelői a klasszikus büntetőjogi irány hatása alatt a bűnözés jelenségeinek konkrét tanulmányozása iránt nem mutattak érdeklődést, és az ezzel való foglalkozást nem tekintették hivatásuknak. Ezzel szemben Quetelet a kérdésnek rendkívüli fontosságot tulajdonított, és így a modern statisztikát megalapozó művében⁴ a bűnözés törvényszerűségei központi helyet foglalnak el. Később, a XIX. század második felében a problémakör alapvető jelentőségét a jogtudomány művelői is felismerték, ami az igazságszolgálati statisztikai vizsgálatoknál új irányt és lendületet adott.

Különösen az első világháború után a bűnözés konkrét törvényszerűségeinek tanulmányozásában nagyarányú fejlődés indult meg. Miután a magyar irodalomban Földes Béla⁵ munkássága óta nem foglalkoztak rendszeresen a kriminál-etiológiának statisztikai vonatkozásokat is felölelő alapkérdésével, indokolt, hogy e problémakört jelen dolgozat keretében vázlatosan áttekintsük. Említést érdemel, hogy Hacker E.⁶ kiváló munkássága elsősorban a bűnözés nemzetközi összehasonlításának szemszögéből vizsgálta a kriminál-etiológiai problémákat. A nemzetközi irodalomban eddig nem foglalkoztak behatóbban a kapitalista és szocialista államokban végzett újabb kriminál-etiológiai kutatások összehasonlításával,

ezért a jelen dolgozatban ezekre a kérdésekre különös súlyt fektetünk.

A bűnözés törvényszerűségére vonatkozóan Quetelet olyan széleskörű és alapvető kutatásokat végzett, hogy joggal tekinthető a kriminál-etiológia első tudományos művelőjének, akinek munkássága a későbbi kutatásokat is messzemenően befolyásolta. Ezért rövid ismertetése nélkülözhetetlen a modern problémák megértése szempontjából is. Quetelet fő művében, a bűnözés kérdéseit azért emeli ki különös hangsúllyal, mert ezek szerinte a legdöntőbb bizonyítékát adják annak, hogy a társadalmi élet területén *számszerűleg konkretizálható törvényszerűségek* érvényesülnek. Viszont a közzelfogás addig az erkölcsi élet és bűnözés területén az ilyen törvényszerűség létezésére nem gondolt, miután az egyéni körülményektől függő szabad akarathoz döntő jelentőséget tulajdonított.⁷ Ezzel szemben Quetelet nyomtatékosan rámutatott arra, hogy a franciaországi 1826—31. évi statisztikai adatok szerint a bűnözés mértéke kevésbé változott, sőt a gyilkosságoknál még az elkövetés eszközeinek a gyakorisága is évről évre majdnem állandó. Az így megnyilvánuló törvényszerűséget fejezi ki híres mondása: „Van egy költségvetés, amelyet az ember felelmetes pontossággal tart be, ez a börtön, gályarabság és a verpad költségvetése.”⁸

A bűnözés törvényszerűségeinek magyarázata Quetelet elmélete szerint abban áll, hogy a társadalomban kétféle erők működnek. Az egyik típusba tartoznak az ún. *természeti erők*, amelyek növényi és állati társadalmakban egyedül hatnak. Az emberi társadalomban ezek mellett még fellelnek olyan más típusú erők, amelyek az ember értelmes és erkölcsi természetéből származnak. Ezeket Quetelet perturbációs *erőknek* nevezi, mert módosítják a természeti erők hatását.⁹ A statisztika feladata a természeti és perturbációs erők hatásának külön-külön való felmérése és elemzése. A bűnözés szempontjából a perturbációs erőknek különös jelentőségük van. Ennek meghatározása céljából nagyszámú egyén viselkedését kell vizsgálni. Az így kapott adatok azt mutatják, hogy az egyének ismérvei általában valamilyen átlag körül ingadoznak, amikor az ingadozás mértékét a *nagy számok törvénye* szabályozza. Ennek következménye ugyanis, hogy az átlagokban az egyedi eltérések kiegyenlítődnek, és így a véletlen befo-

¹ Works, ed. Bowring (1843) 4. köt. 29. old.

² Izbrannie filozovszkie i obszesztvo-politiceszkie proizvedenija. Moszkva (1952) 460. old.

³ Recherches statistiques sur le Royaume des Pays-Bas (1829)

⁴ Sur l'homme et le développement de ses facultés ou essai de physique sociale (1835)

⁵ Statisztikai előadások (1905).

⁶ Kriminalstatistische und Kriminalätiologische Berichte I. (1941.)

⁷ A. Quetelet: La physique sociale (1869) I. köt. 93. oldal.

⁸ Quetelet, loc. cit. I. köt. 96. old.

⁹ Quetelet, loc. cit. I. köt. 146-147. old.

lyása azokban csak igen kis mértékben érvényesül.¹⁰ Ha ily módon elsődlegesen az átlagoló tanulmányozzuk, akkor ezekre nézve határozott törvényszerűségek megnyilvánulását állapíthatjuk meg. Mint Quetelet hangsúlyozza, e törvényszerűségek sokszor nagyobb szabályosságot mutatnak, mint egyes természeti tömegjelenségek, pl. a hőmérséklet, csapadék alakulása.¹¹

Az ilyen jellegű vizsgálatok azt mutatják, hogy az egyéni szabadakarat befolyása nagyszámú egyéni cselekmény átlagából épp úgy kiesik, mint ahogy általában a véletlen okok hatása a tömegjelenségek átlagos lefolyásában nem szerepel. Az erkölcsi statisztika tudománya éppen azért lehetséges, mert az egyéni elhatározások az átlagban nem érvényesülnek.¹² A *morálstatisztika törvényei* tehát nem az egyéni cselekedetekre, hanem az *átlagos emberi viselkedésre vonatkoznak*. Az átlagos emberi viselkedés megvalósítója gyanánt Quetelet bevezeti az átlagember fogalmát, ami ugyanolyan fikció szerepét tölti be a társadalomban, mint a testek súlypontja a fizikai rendszerekben, amely körül ingadoznak az anyagi pontok.¹³

Quetelet krimináleiológiai felfogása a társadalom egészére vonatkozó elméletének a folyómánya. A bűnözés szerinte társadalmi eredetű, ezt fejezi ki híres megállapítása: „A társadalom magában rejtja a bűnözés csiráit, a társadalom készíti elő azt, és a büntettes csak a végrehajtás eszköze. Minden társadalmi rendszer velejárája a bűncselekmények bizonyos száma és rendszere, ami szervezetének szükségszerű következménye. Ez a megállapítás első pillanatra csüggesztőnek, közelebbről vizsgálva azonban mégis vigasztalónak tűnik fel, amennyiben megmutatja az emberek megjavításának lehetőségét, ha az intézményeket, szokásokat és műveltséget módosítjuk.”¹⁴ Quetelet művének több helyén nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a *bűnözés törvényszerűségeit nem szabad fatalista módon értelmezni*. A törvényhozó megváltoztathatja a környezetet, amelyben az ember él, és így megjavíthatja a társadalmi viszonyokat.¹⁵ Az embernek van erkölcsi ereje a társadalmi viszonyok módosítására, ez az erő azonban csak igen lassan működik.¹⁶

Quetelet a bűnözés statisztikai tanulmányozása céljából bevezette a bűnözési hajlam fogalmát, ami a mai terminológia szerint nem egyéb, mint a *kriminalitási arányszám*, vagyis a különböző ismérvek (pl. nem, életkor stb.) által jellemezett egyének meghatározott számára (pl. 100 000 fő) átlagosan eső bűncselekmények száma. A különböző ismérvek által jellemzett csoportokra vonatkozó kriminalitási arányszámok segítségével Quetelet első ízben állapította meg a nem, életkor, foglalkozás stb. hatását a bűnözésre.

Az igazságügyi statisztika megalapozása körül Quetelet mellett nagyérdemű munkásságot fejtett ki még Guerry¹⁷, akitől a morálstatisztika elnevezés származik. Guerry főleg a bűncselekmények földrajzi eloszlását vizsgálta, és így a kisebb körzetek bűnözésében mutatkozó sajátosságokat tanulmányozta. Végül meg kell említeni Ducpetiaux¹⁸ nevét, aki elsősorban a bűnözés és a nyomor kapcsolatát világította meg.

A Quetelet és Guerry által megalapított morálstatisztikának Európa különböző országai-
ban, de különösen Németországban sok művelője támadt. A német morálstatisztikusok egy része, az ún. quetelisták, Quetelet felfogását fenntartás nélkül magukévá tették, így különösen E. Engel¹⁹ és A. Wagner.²⁰ A Quetelet-féle megállapításokkal szemben azonban csakhamar kritikai észrevételek merültek fel többek részéről. Ezek között a legelsőek Marx és Engels, akiknek a munkásságával később foglalkozunk. Egyébként Németországban voltak, akik teljesen szembefordultak Quetelet nézeteivel, így különösen Rhenisch²¹, Windelband²² és Wassermann²³. Ezek az ún. antiqueteletisták kétségbe vonták a társadalmi törvényszerűségek fennállását, és így azok statisztikai megállapításának lehetőségét. A német morálstatisztikusok többsége közben álláspontot foglalt el, így különösen Oettingen²⁴ és Mayr²⁵, amennyiben rámutattak arra, hogy Quetelet túlozta a bűnözés állandóságát, néhány év adatait elhamarkodottan általánosítva, továbbá kifogást emeltek az átlagember fogalma ellen is. Egyébként azonban Quetelet érdemeit elismerték, és megfelelő korrekcióval igyekeztek a Quetelet által megadott módszerekkel a bűnözés törvényszerűségeit megállapítani, figyelembe véve a *bűnözés változásait* is. Egyidejűleg többen²⁶ kifogásolták a morálstatisztika tárgykörének meghatározását, amely szerintük az erkölcs fogalmának bizonytalansága folytán nem volt eléggé elhatárolva más statisztikai ágaktól. E kritikák hatása alatt a morálstatisztika egyes részei, pl. az öngyilkosságok, válások stb. problémái más statisztikai ágakba kerültek át úgy, hogy a morálstatisztikából csak az igazságügyi statisztika maradt meg, mint önálló statisztikai tudományág. Ennek feladata azután nemcsak a krimináleiológia, hanem az igazságszolgáltatási szervek működésének a vizsgálata is lett, ami által a *büntető és polgári eljárásjog* továbbfejlesztésének nagy fontosságú eszközévé vált.

¹⁷ Essai sur la statistique morale de la France (1833).

¹⁸ Le pauperisme dans les deux Flandres (1850).

¹⁹ Die Bewegung der Bevölkerung im Königreich Sachsen (1852).

²⁰ Die Gesetzmässigkeit der scheinbar willkürlichen Handlungen (1864).

²¹ Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik (1876—77.)

²² Die Lehre vom Zufall (1870).

²³ Begriff und Grenzen der Kriminalstatistik (1909).

²⁴ Die Moralstatistik in Ihrer Bedeutung für eine Sozialethik (1868).

²⁵ Gesetzmässigkeiten im Gesellschaftsleben (1877).

²⁶ A. A. Gercenson, Bírósági statisztika, Bp. (1951) 37. oldal.

¹⁰ Quetelet, loc. cit. II. köt. 366. old.

¹¹ Quetelet, loc. cit. I. köt. 107. old.

¹² Quetelet, loc. cit. II. köt. 146. old.

¹³ Quetelet, loc. cit. II. köt. 7. old.

¹⁴ Quetelet, loc. cit. I. köt. 97. old.

¹⁵ Quetelet, loc. cit. II. köt. 248. old.

¹⁶ Quetelet, loc. cit. II. köt. 317. old.

Az igazságügyi statisztika önállósodását egyúttal nagyban előmozdította az a körülmény, hogy a XIX. század utolsó negyedében a büntető jogtudománynak akkor kialakuló új elméleti irányai mind fokozottabban igazságügyi statisztikai adatokra támaszkodnak. Így az új büntetőjogi iskolák közül a Lombroso által alapított kriminálantropológiai iskola kezdettől fogva különös súlyt fektetett a bűnözés tényeinek adatszerű vizsgálatára. Az ilyen irányú vizsgálatokat Garofalo,²⁷ az irány egyik fő képviselője nyomán *kriminológia* néven, mint új tudományos diszciplinát, foglalták össze. A kriminológia legfontosabb feladatköre a bűnözés okainak meghatározása, aminek megjelölésére van Hamel²⁸ vezette be a *krimináletiológia* elnevezést. Ebből kifolyólag, és egyes kriminálantropológusok alaptalan állításaiból ered az a teljesen téves felfogás, mely szerint a krimináletiológia megalapozása a Lombroso-féle irány úttörő érdeme volna. Ezzel szemben — mint láttuk — Quetelet és Guerry majdnem ötven évvel megelőzték a kriminálantropológusokat a bűnözés törvényszerűségeinek konkrét tudományos vizsgálatában.²⁹

Lombroso³⁰ alaptételei közül a legfontosabbak a következők: A bűnöző egyén veleszületett sajátosságai folytán külön antropológiai típust képvisel. A született bűnözők bizonyos antropológiai és fiziológiai ismérvek, ún. stigmák (rendellenes koponyaalkat, erősen fejlett alsó állkapocs, különleges formájú fülek stb.) segítségével felismerhetők. Lombrosora különös hatást gyakorolt Broca, az antropológia tudományának egyik megalapítója, aki nagy fontosságot tulajdonított az antropológiai méréseknek és azok statisztikai elemzésének. Ezért Lombroso tételeinek alátámasztására maga is kiterjedt statisztikai vizsgálatokat végzett, így 3539 büntetett antropológiai adatait használta fel. A Lombroso-féle iskola vizsgálataiban ily módon a statisztikai módszereknek igen lényeges szerepük volt, egyes kritikusok szerint klinikai vizsgálatok helyett inkább statisztikai adatgyűjtéseket végeztek.³¹ Mint a kritika megállapította, Lombroso és követői vizsgálatait a *statisztikai felkészültség nagyfokú hiánya* és teljes kritikátlanág jellemezte. Ilyen módon Lombroso tanítását a minden oldalról ellene irányuló kritikai támadások hatása alatt kénytelen volt többször módosítani. Így a született bűnözők hányadát az összes bűnözők sokaságában az eredeti 100 százalékról 35—40 százalékra szállította le az utolsó művében.³² Az antropológiai iránnyal szemben fellépő súlyos kritika további hatása az volt, hogy Lombroso leghíresebb követője Ferri³³

az elméletet úgy módosította, hogy a bűnözés tényezői három csoportba sorolhatók: 1. fizikai tényezők (klíma, évszak, hőmérséklet stb.); 2. antropológiai mozzanatok (anatómiai, fiziológiai, pszichikai sajátosságok); 3. társadalmi tényezők.

A Lombroso-féle elmélettel szemben rögtön megjelenése után különösen heves támadásokat intézett a francia *szociológiai, illetőleg milieu iskola*, melynek megalapítója Lacassagne³⁴, aki elutasította a született bűnöző feltevését, mert szerinte a bűnöző a társadalmi környezet származéka. Ezért felfogása szerint a *bűnözésben a biológiai mozzanatoknak csak egészen korlátozott szerepük van*; amennyiben előtérbe nyomulnak, úgy elmebeteggel és nem bűnözővel van dolgunk. Híres megállapítása szerint a környezet a bűnözés táptalaja; a bűnöző mint mikroba csak akkor lesz jelentős, ha megfelelő táptalajra talál. A francia szociológiai iskola kezdettől fogva nagymértékben Quetelet és Guerry statisztikai munkásságára támaszkodott, és mintegy annak továbbfejlesztése gyanánt tekintette magát. Különösen nagy fontosságú a statisztika szerepe legkiválóbb képviselője, Tarde³⁵ műveiben; Tarde hosszabb időn át a francia igazságügyi statisztika irányítója volt. Ilyen módon bő statisztikai anyaggal, továbbá a kriminálantropológusok által használt adatok helyes elemzésével mutatta ki a Lombroso-féle tanítások tarthatatlanságát, és a társadalmi tényezők döntő szerepét a bűnözés etiológiájában.

A Lombroso-féle elméletre vonatkozóan a legalaposabb statisztikai vizsgálatokat Goring³⁶ végezte a modern statisztikai módszerek (standard hibaszámítás és korrelációs elemzés) alkalmazásával. A vizsgálatok keretében mintegy 3000 visszaeső bűnöző antropológiai és pszichológiai sajátosságait hasonlította össze egyéb ismérvek (nem, életkor stb.) tekintetében azonos jellegű nem-bűnöző egyénekkel. Kétségtelen megállapítást nyert ily módon, hogy a bűnözőket a nem-bűnözőkkel szemben semmiféle, a Lombroso által megjelölt stigmáknak megfelelő eltérések nem jellemzik.

Az első világháború előtti krimináletiológiai kutatásokkal kapcsolatban feltétlenül említést érdemel a Liszt által Németországban kialakított *bioszociológiai vagy közvetítő irány*, amely a kriminálantropológiai és a francia szociológiai iskola összeegyeztetésére törekedett. Liszt³⁷ szerint minden bűncselekmény két tényezőcsoportra vezethető vissza, ezek egyrészt a tettes egyéni sajátosságai, másrészt az őt környező fizikai és társadalmi mozzanatok. Egy későbbi terminológia szerint ezek az ún. *endogén* és *exogén* tényezők. Liszt egyidejűleg hangsúlyozta, hogy a tényezők konkrét szerepének megállapítására az igazságügyi statisztika hivatott, amely ezért nélkülözhetetlen a büntető jogtudomány megalapozása szempontjából. Az igazságügyi statisztika további, a jogtu-

²⁷ Criminologia (1885).

²⁸ Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft, 21. köt. (1901) 345. old.

²⁹ A. Lindesmith and Y. Levin: The Lombrosian myth in criminology. American Journal of Sociology 42. köt. (1937 March).

³⁰ Uomo Delinquente, (1876).

³¹ R. Sommer, Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft 31. köt. (1911) 121. old.

³² Uomo Delinquente, III. köt. (1899).

³³ Nuovi Orizzonti del Dritto e della Procedura Penale (1881).

³⁴ La Criminalité des villes et des campagnes (1882).

³⁵ La Criminalité Comparée (1886).

³⁶ The English Convict (1913).

³⁷ Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 18. kiad. (1911) 38. old.

omány szempontjából nagy fontosságú feladata a büntetések hatékonyságának konkrét megállapítása a kriminálpolitika megalapozása céljából. A Liszt-féle irány Magyarországon uralkodóvá vált, amennyiben a büntető jogtudománynak a kriminológiai vonatkozásokkal is foglalkozó magyar művelői, így különösen Vámbéry R., Irk A. és Hacker E. lényegében csatlakoztak hozzá.

Az igazságügyi statisztika előzőekben vázolt fejlődésével párhuzamosan bontakozik ki fokozatosan a szocialista szerzők idevágó munkássága. Így Marx és Engels³⁸ *mutattak rá először* a Quetelet-féle *moralstatisztika túlzásaira*, illetve hibáira, ami különösen a bűnözés állandó jellegének kihangsúlyozásából következik. „Belgium, a minta-állam” (1848) c. cikkükben összehasonlítják a bűnözés adatait az elszegényedés mértékével, és megállapítják, hogy amilyen arányban növekszik a pauperizmus, úgy emelkedik lényegesen a bűnözés is. Engels már előzetesen „A munkásosztály helyzete Angliában” (1845) c. művében kimutatta, hogy Angliában a XIX. század első felének 37 éve alatt a bűnözés hétszeresére emelkedett. Ugyanakkor Engels még minőségileg is jellemezte a kapitalista társadalom bűnözésének fejlődését. Megállapította, hogy elsősorban a vagyoneellenes bűncselekmények növekednek, a bűnözés növekedésének mértéke aránylag magasabb a nagyvárosokban és ipari körzetekben, mint a mezőgazdasági vidéken, továbbá a bűnözés növekedése lényegesen felülmúlja a népesség szaporodását.

Engels³⁹ (1856) később részletesen kifejti, hogy a tőkés kizsákmányolás a lakosság egyes rétegeinek teljes elnyomorodásához és demoralizálódásához vezet. Ezeket a rétegeket kiüzi megszokott létfeltételeikből és hivatásos bűnözőkké teszi őket. Ez magyarázza meg a bűnözés állandó növekedését is, mivel a gyűlevész proletariátus romboló hatást fejt ki a dolgozók állhatatlan és elmaradt elemeire, s ezáltal bűncselekmények elkövetésére ösztönzi őket. Marx⁴⁰ (1859) „Népesség, bűnözés és pauperizmus” c. fontos cikkében még közelebről vizsgálja a bűnözés változását a gazdasági helyzettel kapcsolatban. A megfelelő statisztikai sorok összehasonlítása nyomán megállapítja, hogy a bűnözés Angliában határozott növekedési tendenciát mutat, noha egyes években átmenetileg csökken is a gazdasági élet fellendülése nyomán.

Marx említett munkáját kiegészíti Lafargue,⁴¹ aki különösen behatóan vizsgálta a gazdasági válságok és a bűnözés kapcsolatát. A gazdasági helyzetet részben a gazdasági bukások számának, részben a lisztáraknak az alakulásával jellemezve kimutatja, hogy ezek a statisztikai sorok kétségtelenül párhuzamosságot mutatnak a bűnözés alakulásával. Az első világháborút megelőző marxista szellemű igazságügyi statisztikai művek

közül kiemelkedik W. A. Bonger⁴² munkája. Bonger a történelmi materializmus tételeiből kiindulva részletesen kimutatja, hogy a kapitalista fejlődés szükségszerűen az ember önző törekvéseit növelte a kooperatív hajlamokkal szemben. Részletesen foglalkozik a fiatakorúak bűnözésével, statisztikai adatok segítségével igazolja a gyermekmunka kriminogén jellegét, amennyiben a fiatalok ezáltal túlkorán érintkezésbe kerül a társadalom egoista és kriminális elemeivel. Hasonlóképp a bűnözés statisztikailag kimutatható tényezője a proletariátus családi életének a kapitalizmus következtében bekövetkező demoralizálódása, amit a nők kedvezőtlen feltételek mellett való foglalkoztatása, munkanélküliség, gazdasági bizonytalanság, rossz lakásviszonyok stb. idéznek elő.

A Szovjetunióban a szocialista statisztika sajátosságait a szovjet statisztikusok rendszerbe foglalták, és tovább fejlesztették, a marxizmus—leninizmus klasszikusainak műveiben található statisztikai irányelvek alapján. Ez természetesen visszahatott a szocialista igazságügyi statisztikára is, nevezetesen Quetelet statisztikai elméletének és módszertanának szocialista értékelése részletes kidolgozást nyert. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy Marx⁴³ (1869) elismerte Quetelet nagy érdemét, ami elsősorban abból áll, hogy kimutatta a társadalmi élet látszólag véletlen jelenségeiben érvényesülő belső törvényszerűségeket. De ezen törvényszerűségek megvilágítása már nem sikerült neki. Quetelet ugyanis túlbecsülte a nagy számok törvényének jelentőségét a társadalmi jelenségek magyarázatában. A valóságban a nagy számok törvényének szerepe csak abból áll, hogy lehetővé teszi a véletlen hatások kiküszöbölését a statisztikai mutatószámokból, pl. átlagokból. Ezáltal előmozdítja az objektív törvények kimutatását, de önmagában nem magyarázza meg a jelenségek színvonalát vagy dinamikáját. A törvényszerűségek magyarázata szempontjából társadalmi, gazdasági kategóriák és minőségi szempontok alapján való elemzésre van szükség a statisztikai vizsgálatok keretében is.

Ezért a szovjet statisztikusok kongresszusa által 1954-ben a szocialista statisztikára nézve elfogadott alapvető meghatározás szerint a statisztika tárgya a társadalmi jelenségek mennyiségi oldalának vizsgálata, azok *minőségi* sajátosságaival való elválaszthatatlan kapcsolatban. Az utóbbi okból kifolyólag a szocialista statisztika alaptudománya a *történelmi materializmus* és a *politikai gazdaságtan*, míg a *matematika*, illetőleg valószínűségszámítás csak a *segédtudomány* szerepét tölti be. Ezen elvek értelmében a szocialista igazságügyi statisztika döntő mértékben támaszkodik a szocialista büntető jogtudomány elméletére. A szocialista igazságügyi statisztika fontos feladata továbbá a polgári statisztika kritikája,

³⁸ Marx és Engels Művei, IX. köt. 89—90. old. (oroszul).

³⁹ Gercenson loc cit. 180. old.

⁴⁰ Marx és Engels Művei, XI. köt. 246. old. (oroszul).

⁴¹ Die Kriminalität in Frankreich (1890).

⁴² Criminalité et Conditions Economiques (1905).

⁴³ Marx és Engels Művei, XXVI. köt. 7. old. (oroszul).

illetőleg az abban megnyilvánuló *apologetikus tendenciák* feltárása.

A szocialista igazságügyi statisztikának ez a kritikai oldala nyilvánul meg pl. a morálstatisztika értékelésében. Mint Osztroumov⁴⁴ részletesen kifejti, a morálstatisztika kifejezetten a polgári erkölcsen alapelveiből indul ki. A legtöbb morálstatisztikus végső konklúziója az, hogy a bűnözés főképp a népesség szegényebb rétegeiben mutatózó erkölcsi züllöttségnek az eredménye. Ezzel a morálstatisztika eltereli a figyelmet a bűnözés igazi okairól, amelyek a társadalom szerkezetében, illetőleg a tőkés kizsákmányolásban rejlenek. A szovjet statisztika ezért a morálstatisztikának, mint a statisztika külön ágazatának, a létjogosultságát tagadja, és a bűnözésnek erkölcsi szempontokból való magyarázatát apologetikus elméletnek minősíti.⁴⁵

A szovjet statisztikusok az igazságügyi statisztikának az újabb polgári büntetőjogi elméletekkel való kapcsolatát a szocialista jogtudomány szemszögéből⁴⁶ ítélik meg. E tekintetben figyelembe veendő, hogy a XIX. század utolsó negyedében a kapitalizmus az *imperializmus korszakába* lép, amikor a kapitalizmus belső ellentétei különösen kieleződnek. A gazdasági válságok következtében mind nagyobb mértékű munkanélküliség és bizonytalanság a bűnözésnek rendkívül erős emelkedését eredményezte, amit már nem lehetett a morálstatisztika elvei alapján magyarázni. Apologetikus szempontból sokkal alkalmasabbnak minősült Lombroso elmélete, amely szerint a bűnözés okai nem a társadalmi viszonyokban rejlenek, hanem a bűnöző biológiai sajátosságaiból következnek, és így ezért a kapitalizmus nem felelős. Ez az elmélet továbbá alapot nyújtott arra, hogy a fennálló politikai rendszereknek nem tetsző egyének a legsúlyosabb büntetésben legyenek részesíthetők tetteik súlyosságától függetlenül. A Lombroso-féle elmélet számára továbbá ideológiai alátámasztást nyújtott az akkor kialakuló *szociál-darwinizmus* is. Ez az elmélet H. Spencer nyomán biológiai törvényeket alkalmazott a társadalmi jelenségekre is, és így a bűnözőket biológiailag csekélyebb értékű egyéneknek minősítette.

A szovjet büntető jogtudomány egyszerűsített hangsúlyozza, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben még nem voltak meg a társadalmi, gazdasági feltételek az antropológiai iskola tanításának általános érvényesülésére. Ezeket csak később a fasizmus teremtette meg Németországban és Olaszországban. Ily módon érthető, hogy Lombroso irányzatával szemben a szociológiai iskola tért hódított Európában, mivel a kapitalizmus apologetikáját leplezettebb és a polgári liberalizmus számára elfogadhatóbb formában valósította meg, mint az antropológiai irány. Ugyanakkor a veszélyes állapot fogalmának szociológiai és statisztikai alátámasztásával lényeg-

ben ugyanazokat a kriminálpolitikai elveket vezette le, mint a Lombroso-féle iskola.

A szociológiai irány alapelveit az ún. *tényező-elmélet* foglalja össze. Eszerint a bűnözést különböző társadalmi tényezők: munkanélküliség, élelmiszerárak, családi állapot stb. hatására lehet visszavezetni. A tényezők befolyásának kimutatására leggyakrabban használt módszer az, hogy a vizsgált tényezők számadatait és a bűnözés volumenét jellemző statisztikai sorokat grafikusán ábrázolva egymással szembeállítják. A sorokat feltüntető vonalak *párhuzamos* ingadozásai és tendenciái a vizsgált tényezőknek a bűnözésre gyakorolt befolyását szemléltetik; minél erősebb a befolyás, annál nagyobb a két sor közötti párhuzamosság. A kapcsolat erősségét a *korrelációs együttható* segítségével számszerűleg lehet kifejezni. Az ilyen típusú kutatások hibája, hogy egyrészt a két sor párhuzamosságából nem lehet szükségszerűen okozati összefüggésre következtetni. Másrészt a bűncselekményre hatást gyakorló tényezővel kapcsolatban figyelmen kívül marad, hogy a tényező maga is származékos jellegű.⁴⁷ Ezek a hibák onnan származnak, hogy a *bűncselekmény törvényszerűségeit* tisztán mennyiségi statisztikai módszerekkel minden *minőségi, szociológiai elemzés nélkül akarják megállapítani*, ami a kvantatív vizsgálatnak a túlbecsülését jelenti. Ezzel szemben Marx és Engels ismételtén rámutattak arra, hogy a bűnözés törvényszerűségeinek magyarázatánál előzetesen fel kell deríteni a bűncselekmény fogalmi tartalmát és annak kapcsolatát a társadalmi viszonyokkal. Ez a vizsgálat megmutatja, hogy a bűncselekmény fogalmának konkrét tartalma a történelmi korszakok szerint változik. Ebből következik, hogy a *bűnözés törvényszerűségei* mindenkor *származékos jellegűek*, és így összefüggésben állnak a társadalom általános fejlődési törvényeivel.⁴⁸ Ilyen módon a bűnözés tanulmányozásának előfeltétele, hogy felderítsük a társadalom fejlődésének törvényeit.

E szemszögből tekintve, meg kell állapítani, hogy a tényező-elmélet a társadalmi jelenségeket különálló, elszigetelt tényezők hatásaira bontja szét. Következésképp az elmélet nem ad választ arra a fontos kérdésre, hogy mi a jelentősége az egyes tényezőknek a társadalom egésze szempontjából. A tényező-elmélet tehát ellentétben áll a történelmi és dialektikus materializmus elveivel, amennyiben a tényezők kölcsönös összefüggését elhanyagolja. Ezért ez az elmélet a bűnözés valószínű társadalmi összefüggéseit nem hogy feltárná, hanem inkább elpalástolja.⁴⁹ A társadalmi jelenségek és így a bűnözés tanulmányozása nem állhat egyes elszigetelt, önkényesen kiválasztott és a társadalmi élet felszínén működő tényezők vizsgálatából, hanem csak a bűnözés és a termelési viszonyok, továbbá az osztályharc formái közötti kapcsolatok sokoldalú, konkrét elemzéséből. Ezért a bűnözés törvényszerűségeinek tanul-

⁴⁴ Vesztnyik Statisztiki (1951) 4. sz. 69. old.

⁴⁵ Gercenzon, loc. cit. 38. old.

⁴⁶ B. Sz. Utevszkij: Isztoria ugolovnovo prava burzsuaznich goszudarsztv (1950).

⁴⁷ Gercenzon, loc. cit. 21. old.

⁴⁸ Gercenzon, loc. cit. 173. old.

⁴⁹ Gercenzon, loc. cit. 22. old.

mányozásánál nem az egyes tényezőkből, hanem a bűnözés gyökereinek feltárásából kell kiindulni. Csak ezután következhet a bűnözés konkrét formáinak és méreteinek a megállapítása, amiben természetesen a statisztika szerepe alapvető és nélkülözhetetlen. Ugyanakkor azonban a szocialista statisztika elvei szerint figyelembe kell venni a minőségi, szociológiai mozzanatokat is és a társadalmi viszonyok kölcsönös összefüggését.

Kétségtelen, hogy a büntetett magatartását személyi tulajdonságai és életkörülményei határozzák meg, mint *közvetlen okok*. Azonban a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek, a magyarázatánál felmerül a bűnözést meghatározó, *alapvető okok* feltárásának a szükségessége.⁵⁰ A tényező-elmélet módszere következtében viszont eltűnik az alapvető, a bűncselekmény társadalmi természetét meghatározó feltételek megállapításának a problémája. A történelmi materializmus szempontjából ezért módszertani hibát jelent a szociológiai iskola minden olyan eljárása, amely csak a tényezők összegyűjtésével és lemérésével foglalkozik, s ugyanakkor elmulasztja az alapvető, döntő tényezők vizsgálatát. A szocialista statisztika számára azért nem a különböző másodrendű származékos tényező kutatása a főfeladat, hanem azoknak az alapvető feltételeknek a meghatározása, amelyek a bűnözés tényezőit kialakítják.

Ily módon a bűnözés társadalmi törvényszerűségeinek vizsgálatánál az első lépés a bűncselekmény közvetlen konkrét egyedi okainak a felderítése. A következő lépés annak a vizsgálat, hogy a közvetlen tényezők milyen összefüggésben állnak a társadalmi jelenségek összességével, amihez az alapvető okok szerepét kell tisztázni. Ezt az eljárást szemlélteti Marx és Engels igazságügyi statisztikai munkássága is. Ennek keretében nagy szerepet játszik a XIX. századbeli tőkés társadalom vagyontalan rétegei helyzetének jellemzése. Így a munkafeltételek, élelmezési és lakásviszonyok a nincstelenség túlnyomó részénél olyan természetűek, hogy ezek a bűncselekmény elkövetésének közvetlen okai. Ugyanakkor Marx és Engels részletesen kifejtik, hogy a kapitalista társadalmi viszonyok összessége miképpen idézi elő az említett közvetlen kriminogén tényezőket. Ezek fellépésének alapvető oka tehát maga a társadalmi rendszer és nem annak egyes fogatékossága.

A bűnözés közvetlen okainak a kapitalista országokban való vizsgálatánál végül rá kell mutatni arra, hogy ez az első világháború előtt majdnem kizárólag a *hivatalos* igazságügyi statisztikai adatokra támaszkodott. Ily módon a bűnözés fogalmának ama meghatározása irányítja, amely megfelel a polgári tételes büntető törvényhozás jogszabályainak. Ezáltal olyan súlyos bűncselekmények, mint a munkások testi épségének megsértése a baleset-védelem elhanyagolása folytán, a gangszterizmus, a szédelőgő úzérkedés, meg-

vesztegetés stb. a vizsgálat hatáskörén kívül maradnak, minthogy ezek a cselekmények vagy nincsenek benne a polgári büntető törvénykönyvekben, vagy ha elvétve találunk is rájuk vonatkozó rendelkezéseket, a valóságban büntetlenül maradnak, és így nem szerepelnek a hivatalos igazságügyi statisztikában.⁵¹

Tehát a kapitalista államok bűnözésének teljes feltárásához szükséges egyrészt azoknak a jelenségeknek a beható vizsgálata, amelyeket a polgári büntető törvénykönyvek nem tartanak bűncselekményként számon, amelyek azonban a *szocialista jogtudat* szempontjából mégis kriminális jellegűek. Másrészt figyelembe kell venni azt, hogy igen nagyszámú bűncselekedet, amely a polgári büntető jog szabályaiba ütközik, de amelyet a burzsoázia képviselői az ipar, kereskedelem és az államigazgatás területén követnek el, *büntetlenül marad*, mivel az elkövetőknek számos eszköz áll rendelkezésükre az ilyen cselekedetek büntetőjogi következményei alól való kivonásuk céljaira.

A szocialista statisztikusoknak az előzőekben ismertetett kritikája főleg az első világháború előtti polgári igazságügyi statisztikára vonatkozik. Mint látni fogjuk, az első világháború után a nyugati kapitalista államokban is igen erőteljes kritikai észrevételek merültek fel az igazságügyi statisztika módszereivel kapcsolatban. Ezek hatása alatt az igazságügyi statisztika a kapitalista államokban több irányban előrehaladást ért el. Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy a hivatalos statisztikai felvételek mellett különleges tudományos adatgyűjtések is indultak meg, továbbá a statisztikai módszerek is lényegesen tökéletesedtek.

A hivatalos igazságügyi statisztika kiegészítésére elsősorban azért volt szükség, mert az csak a rendőrség tudomására jutott, illetőleg a bírósági eljárás tárgyát képező bűncselekményeket tartalmazza. A rendőrség tudomására nem jutott, illetőleg fel nem derített ún. *latens vagy rejtett bűnözés* ilyen módon teljesen ismeretlen marad. Amennyiben elfogadható volna Quetelet⁵² ama feltevése, mely szerint a valóságos és a számba vett bűnözés volumene változatlan arányban áll egymáshoz, akkor ez nem volna a bűnözés vizsgálata szempontjából túlságosan hátrányos. Az ismert bűnözés akkor mintegy kicsinyített, de hű képét adná a valóságos bűnözésnek. Az igazságügyi statisztika fejlődése azonban megmutatta, hogy ez a feltevés nem helytálló. Nyilvánvaló ugyanis és tapasztalatilag igazolható, hogy a tényleges és a statisztikailag számba vett bűnözés közötti arány függ a rendőrség bűnüldözésének intenzitásától, az ügyészi és bírói gyakorlat, továbbá a kriminálpolitikai felfogások változásától. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy az említett arány egyes bűncselekmény-fajták szerint különböző, súlyos bűncselekményeknél ki-

⁵¹ Gercenzon: Bűnözés az imperializmus országában, Bp. (1952) 7. old.

⁵² La Physique Sociale, II. köt. 251. old.

⁵⁰ Gercenzon, loc. cit. 24. old.

sebb, mint a csekély jelentőségű bűnözés körében.

A hivatalos statisztika által a bűnözésről nyújtott kép továbbá azért is nagyon tökéletlen, mert az előzők szerint a burzsoázia képviselői által a gazdasági tevékenységük során elkövetett bűncselekmények ebben úgyszólván egyáltalán nem szerepelnek. Az Egyesült Államokban ez a Sutherland⁵³ által *fehér galléros bűnözésnek nevezett kriminalitás* különösen nagyarányú. Elsősorban a csalás, vesztegetés, valamint a zsarolás tartoznak ide, amelyek a valóságban Sutherland szerint⁵⁴ a legelterjedtebb bűncselekmények Amerikában, de számszerű volumenük nem állapítható meg.

Az igazságügyi statisztikai adatok tehát változó mértékben torzított képet adnak a tényleges bűnözésről, és így önmagukban nem alkalmasak a bűnözés törvényszerűségeinek a megállapítására. A statisztikai módszertan szempontjából a *hivatalos igazságügyi anyagot* a bűnözésre vonatkozóan nem teljeskörű, hanem *csak reprezentatív felvételnek kell tekinteni*, amikor a reprezentáció a valóságot lényeges és változó mértékben torzítja. A torzítás által okozott hibákat meg kell becsülni és a vizsgálatoknál figyelembe kell venni. E célra különleges ellenőrző vizsgálatokra van szükség; ezeket az említett tudományos jellegű kutatások keretében lehet megvalósítani, amelyek szintén reprezentatív jellegűek.

Az igazságügyi statisztikában újabban nagy fontosságot nyert a részleges megfigyelés monográfikus változata is, az ún. *eset-vizsgálat, vagy klinikai módszer*, amelynek keretében kisszámú bűnöző egész élettörténetének és életviszonyainak minél több részletét lehet megállapítani. Különösen W. Healy⁵⁵ munkássága révén épült ki ez a módszer, főképp pszichiatriai vizsgálatok körében. Az esetvizsgálatoknál törekedni kell az ismérvek legpontosabb fogalmi körülírására, valamint az észlelési eljárás szabványosítására a célból, hogy az így nyert eredmények egymással, továbbá a statisztikai tömegfelvételek eredményeivel összehasonlíthatók legyenek. Ellenkező esetben a megfigyelő csak azt látja meg, ami megfelel előzetes elgondolásainak úgy, hogy az adatoknak nincs objektív értéke. Az esetvizsgálat jelentősége egyrészt a tömegmegfigyelés minőségi szempontok által való kiegészítésében, másrészt bizonyos hipotézisek beható ellenőrzésében áll.

A krimináletiológiai statisztikai kutatások alapmódszerének lényege, hogy valamilyen, a bűnözés szempontjából fontosnak vélt ismerv pl. a gyengeelméjűség gyakorisága megállapítást nyer a bűnözők nem, életkor, családi állapot stb. által jellemzett csoportjaiban. Az így meghatározott gyakoriságot azután össze kell hasonlítani a nem bűnözőknek ugyanilyen ismérvek által jellemzett csoportjával, az ún. ellenőrző csoporttal.

A vizsgált ismerv és a bűnözés között akkor áll fenn szoros összefüggés, illetőleg korreláció, ha az ismerv a bűnözők körében lényegesebben gyakrabban fordul elő, mint a nem bűnözők csoportjában. Itt hangsúlyozni kell, hogy az eljárás lényege a *kétféle gyakoriság meghatározása és egybevetése*. Az első világháború előtti időben, sőt még utána is, különösen a kriminálantropológusok rendesen csak a bűnözők csoportjára nézve állapították meg a kriminogén jellegűnek vélt ismerv gyakoriságát. Amennyiben ez a gyakoriság véleményük szerint elég nagy számérték volt, úgy minden további nélkül az illető tényező kauzális hatására következtettek. Ez egészen téves és félrevezető eljárás. Az újabb krimináletiológiai vizsgálatokat éppen az jellemzi, hogy a vizsgált ismerv előfordulását egy megfelelően kiválasztott ellenőrző csoportban is megállapítják. Ez sokszor nagy körültekintést és tekintélyes munkát igényel, azonban nélkülözhetetlen a vizsgált tényező kriminogén jellegének objektív megállapításához.

Ugyanakkor rá kell mutatni arra, hogy a *statisztikai korreláció még nem jelent feltétlenül okozati kapcsolatot*. Ha pl. szoros korreláció állapítható meg a fiatalok bűnözés és a szülők alkoholizmusa között, akkor ebből még nem tűnik ki, hogy a korreláció miből származik. Lehetséges, hogy a gyermek és a szülő bizonyos alkati gyengesége az oka a bűnözésnek és az alkoholizmusnak egyaránt. Az is lehetséges, hogy a fiatalok azért válik bűnözővé, mert szülői alkoholra költik azt a pénzt, amit nevelésére kellene fordítani, vagy pedig a szülők alkoholizmusa olyan családi életet teremt, amelynek következményeképp a fiatalok bűnözők társaságába keveredik. A statisztikai korreláció tehát voltaképp csak jelzi valamilyen összefüggés fennállását, ami néha nem okozati jellegű, hanem abból származik, hogy a vizsgált mozzanatot és a bűnözést egyaránt egyidejűleg valamilyen közös harmadik tényező befolyásolja. Itt kell megemlíteni, hogy különleges bonyolultságú a korrelációs elemzés akkor, ha valamilyen örökletes alkati (konstitúciós) sajátoságnak a bűnözéssel való kapcsolatát akarjuk kimutatni. Ilyenkor ugyanis mindig figyelembe kell venni a környezeti tényezők befolyását is. Tehát itt nem két mozzanatot (az örökletes tényező és a bűnözés) közti összefüggésről van szó, hanem több tényező között fennálló, ún. *többszörös korreláció* problémájával állunk szemben. Ennek figyelmen kívül hagyása jellemzi igen sokszor a bűnözés örökletes konstitúciós tényezőinek kimutatására irányuló vizsgálatokat, ami azután téves következtetéseket eredményez.

Az előzőkből következik, hogy a statisztikai korreláció meghatározása csak az első lépés a bűnözés magyarázata során, a következő lépés a bűnözést determináló tényezők működési mechanizmusának a megállapítása. E célból a tisztán kvantitatív korrelációs elemzés minőségi, szociológiai vizsgálattal kell kiegészíteni. Ezzel szemben a kriminálszociológusok körében, különösen az Egyesült Államokban, még mindig nagyon elterjedt az ún. soktényezős, vagy egyszerűen tényező-

⁵³ The Annals of the American Academy of Political and Social Science (1941, sept.) 122—128. old.

⁵⁴ Principles of criminology (1947). 38. old.

⁵⁵ The Individual Delinquent (1915).

elmélet, amely megelégszik a korrelációban szereplő tényezők meghatározásával anélkül, hogy a bűnözésre gyakorolt befolyásuk módját és egymás közötti kapcsolatukat tisztázná. Ezen elmélet hívei, különösen W. C. Reckless⁵⁶, álláspontjukat azzal indokolják, hogy a bűnözés jelensége annyira összetett, hogy részletes kauzális magyarázata egyelőre nem építhető ki. Ezért leghelyesebb az empirikus tényezők pusztán lerögzítésére szorítkozni, amiből majd később valamilyen elfogadható elmélet kiépíthető. Ennek a felfogásnak a súlyos tévedése abból áll, hogy gyakorlatilag a különböző tényezőket egyenlő jelentőségűek gyanánt kezeli, és így nem veszi figyelembe, hogy azok a társadalmi rendszer egészével, valamint egymással különböző kapcsolatokban állnak, úgy hogy egyes tényezőknek döntő súlyuk van. A korrelációs vizsgálatok elmélyítése és gyakorlati alkalmazása az utóbbi évtizedekben mind jobban megmutatta a tényező-elméletnek hiányait. Több amerikai kriminálszociológus, elsősorban Sutherland⁵⁷ nyomtatékosan hangsúlyozta, hogy a krimináletiológia előrehaladása érdekében feltétlenül szükséges, hogy a korrelációs elemzés által meghatározott tényezők működési mechanizmusa szociológiai szempontból tisztázást nyerjen, és ezzel kapcsolatban egységes elméletbe legyen összefoglalva. Enélkül ugyanis a statisztikai megállapítások helyesen, illetőleg objektív módon nem is értelmezhetők. Mint látjuk, a nyugati kriminálstatisztika újabb fejlődése részben abba az irányba esik, amelyet a szocialista statisztikusok által felvetett kritikai szempontok kijelölnek.

A továbbiakban vázlatosan ismertetjük, hogy az újabb kriminálstatisztikai módszerek milyen eredményekre vezettek az első világháború után folytatott etiológiai kutatás körében. Hangsúlyozzuk, hogy adott keretek között csak a legfontosabb újabb kriminológiai vizsgálatok rövid kritikai elemzésére szorítkozhatunk. Miután a Lombroso-féle irányzat eredeti elgondolásai tarthatatlanná váltak, már a XX. század első évtizedében, előtérbe nyomultak a bűnözés pszichiátriai vonatkozásai, amelyekkel már Esquirol, Pinel és Morel a múlt század első felében foglalkoztak. Az ilyen irányú újabb vizsgálatokra támaszkodva alakult ki az ún. neolombrosiánus irány, amelynek keretében a morfológiai sajátosságokkal jellemzett született bűnöző helyét elfoglalja a büntetett pszichiátriai, illetőleg pszichopatológiai típusa, akit endogen hajlamai készítenek a bűnözésre.⁵⁸ Ugyanakkor a bűnözők pszichiátriai tanulmányozása fokozatosan kibővült olyan értelemben, hogy a pszichikai sajátosságoknak a bűnözők alkati (biológiai és konstitucionális) ismérveivel való korrelációját igyekeznek megállapítani.

Ilyen irányú kutatásokat végzett Belgiumban Vervaeck⁵⁹, aki szerint a visszaeső bűnözőknek

mintegy 90%-a örökletes alkati és pszichikai rendellenességeket mutat. Hasonló kutatások alapján Vjernstein Bajorországban, Lenz Ausztriában megalapítja az ún. *kriminálbiológiai* irányt⁶⁰, amely főleg az esetvizsgálat módszereivel statisztikailag kimutatható korrelációt vél találni a konstitúciós ismérvek és a bűnözési hajlam között. A bűnözési hajlam a kriminálbiológusok véleménye szerint a bűnözést nem szükségszerűen determinálja, hanem arra csak *prediszponál*, amennyiben a társadalmi helyzethez való alkalmazkodást megnehezíti, és így annak kedvezőtlen alakulása esetén bűnözést eredményez. Ugyanakkor a kriminálbiológusok nyomtatékosan hangsúlyozzák, hogy az endogén bűnözési hajlam örökletes jellegű. Ezért a kriminálbiológia központi kérdése lett bizonyos kriminogén konstitúciós és pszichikai sajátosságok átöröklésének a kimutatása. E célból az örökletes endogén és a környezetből származó exogén tényezők hatásának szétválasztására van szükség, amit rendkívül megnehezít az a körülmény, hogy a két tényező mindig együttesen lép fel és változik.

Az átöröklés biológiai törvényszerűségeinek exakt vizsgálata vezetett a XIX. század utolsó évtizedeiben a *statisztikai korrelációs* számítás kialakítására. Ezért kezdetben az endogén kriminogén sajátosságok átöröklésének kimutatását ettől a statisztikai módszertől várták. Ezen az alapon azonban ezideig nem sikerült egyetlen bűnözésre prediszponáló endogén sajátosság örökletes jellegének a kimutatása sem. Ezért a kriminálbiológia művelői a biológiai kutatás egy másik módszerétől remélték a kérdés tisztázását, amelyet Lange⁶¹ kezdeményezett. Az ilyen vizsgálat lényege, hogy kétféle típusú ikrek viselkedését hasonlítják össze kriminológiai szempontból, egyrészt a *közös petesejtből származó (monozygota) ikreket* és a *két különböző petesejtből (dizygota) fejlődő ikreket*. A monozygota ikrek biológiai szempontból teljesen azonos örökletes sajátosságokkal kell, hogy rendelkezzenek. Tehát amennyiben a bűnözést örökletes hajlam determinálja, úgy egyforma környezetben felnevelkedve két ilyen ikernek egyformán bűnöznie kell lennie (konkordancia). Ezzel szemben dizygota ikreknél gyakran előfordulhat, hogy az ikrek közül csak az egyik bűnöző, a másik nem (diszkordancia). Lange vizsgálatai szerint monozygota ikrek közül az esetek 77%-ában volt a bűnözés tekintetében konkordancia, míg a dizygota ikreknél csak 12%-ban. Tehát a monozygota ikrek viselkedésének hasonlósága 6,4-szeres, a dizygoták viselkedésével szemben. A kriminálbiológusok ezt döntő érvek tekintették, a bűnözési hajlam örökletessége mellett.

Lange azonban csak igen kisszámú esetet vizsgált, úgy, hogy itt a véletlen hatások nincsenek kiküszöbölve. Később számos kutató hasonló kriminológiai ikervizsgálatokat végzett, ezek adatait is figyelembe véve, a monozygota ikreknél a

⁵⁶ Criminal Behavior (1940)

⁵⁷ Principles of Criminology (1955) 61. old.

⁵⁸ Von Rohden: Archiv für Psychiatrie, 92. köt. (1930) 140. old.

⁵⁹ Syllabus de cours d'anthropologie criminelle (1926.)

⁶⁰ Criminalbiologie (1927).

⁶¹ Verbrechen als Schicksal (1929).

kriminológiai konkordancia esetei már csak 1,4-szeresen múlják felül a dizygota ikrekét. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy felnőtt ikreknél nagyon nehéz megállapítani, hogy azok melyik kategóriába tartoznak a kétféle típus közül, továbbá, ha tekintettel vagyunk az összetartozó ikrek bűnözésének súlyosságában mutatkozó, gyakran igen nagy eltérésekre, akkor a fent említett arányszám reális értéke legfeljebb 1,1-re becsülhető. Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag alig van különbség a monozygota és dizygota ikrek kriminológiai viselkedése között. Amennyiben némi különbséget mégis megengedünk a két típusú ikrek magatartása tekintetében, akkor sincs igazolva, hogy ezt a különbséget örökletes mozzanatok okozták. A vizsgálatok szerint ugyanis a monozygota ikrek környezete általában kedvezőtlenebb volt, amikor egyébként is egy család tagjai gyakran együttesen válnak bűnözővé; tehát a monozygoták konkordanciája ezért is gyakoribb, mint a dizygotáké. Továbbá a dizygoták külsőleg és főleg pszichikailag nagyobb mértékben különböznek egymástól, s így még ugyanazon családon belül sem tekinthetők teljesen azonos környezetben élők gyanánt, viszont a monozygoták környezete inkább egyező. A környezeti hatások tehát az ikervizsgálatoknál sem voltak egyformán közömbösítő, és így a vizsgálatok egyrészt nem bizonyították be a kriminogén hajlamok örökletes jellegét, másrészt nem sikerült közelebről meghatározni, hogy mi az a konstitúciós mozzanat, vagy kriminogén hajlam, amely állítólag öröklődik.⁶²

A kriminálbiológiai irány különösen fontosnak tartja a fizikai konstitúció egyes mozzanatait és a pszichikai ismérvek közti kapcsolatok meghatározását. Ilyen szempontból említést érdemel Kretschmer⁶³ tipológiája, amely eredetileg bizonyos fizikai alkati típusok és elmebetegségek között állapított meg kapcsolatot. Kretschmer vizsgálatai azonban túlságosan szubjektív intuitív jellegűek voltak. Az Egyesült Államokban végzett statisztikai vizsgálatok azt mutatták, hogy a Kretschmer-féle alkati típusokat objektív módon nem lehet egymástól elhatárolni, és különösen sok önkényesség mutatkozik az általa megadott pszichiatricai, illetőleg karakterológiai típusok megállapításánál. A fizikai típusok és karakterológiai sajátosságok közötti kapcsolatok, amelyeket a Kretschmer-féle tipológia alapján kriminológiai szempontból törekedtek egyes kriminológusok alkalmazni, az előzők szerint még kevésbé tekinthetők tudományosan megalapozottnak.⁶⁴ A fizikai alkat és pszichikai sajátosságok közötti összefüggés problémája a bűnöző egyénnel kapcsolatban sokat foglalkoztatta az olasz kriminológusokat is. Ezek a Lombroso-féle elmélet olyan újabb változatát dolgozták ki, mely szerint a bűnözők jelentékeny részét, különösen a visszaeső bűnözőket különböző morfológiai és fizioló-

giai anomáliák és ezekkel kapcsolatos pszichika rendellenességek jellemzik, amelyek együttese az ún. *kriminális konstitúció*.⁶⁵ Ez szerintük biológiai csekélyértékűséget jelent, ami azután a bűnözésre predisponál. A kriminális konstitúció biztos diagnózisát azonban nem sikerült megadni. E vizsgálatok során az olasz neolombrosiánus iskola hívei különös jelentőséget tulajdonítottak az *endokrin mirigyek* működésének. Az ezekkel kapcsolatos hormonzavarok Pende vizsgálatai szerint bizonyos konstitúciós abnormitások kifejlődésére vezethetnek. Ilyen módon számos olasz, német és egyes amerikai kriminológusok hajlandók voltak a kriminális konstitúció kialakulását, és bizonyos bűncselekmények elkövetését az endokrin-mirigyek rendellenes működésével magyarázni. Az amerikai endokrin-kutatás kiváló képviselője, Montagu⁶⁶ azonban megállapítja, hogy a hormonzavarok és a bűnözés közötti kapcsolatra vonatkozó egyetlen megállapítás sincs tudományosan megalapozva. Egyrészt ugyanis az endokrinrendszer normális működésének mértéke nincs megállapítva, másrészt nem történtek összehasonlító vizsgálatok a bűnözők és nem bűnözők hormonzavarai tekintetében. Pende⁶⁷ egyébként a II. nemzetközi kriminológiai kongresszuson kifejtette, hogy véleménye szerint az *endokrin zavarok* kauzális értelemben nem determinálják a bűnözést, hanem *csak a bűncselekmény elkövetésének a módoszatait befolyásolják*.

Az Egyesült Államokban a konstitúciós mozzanatok és a bűnözés közti kapcsolatok vizsgálatát egyes kriminológusok igyekeztek a modern statisztikai követelményeknek inkább megfelelően elvégezni. Így Hooton⁶⁸ 18 873 fegyencen végzett antropológiai és pszichiatricai méréseket, amelyeket 3205 nem bűnöző mérési adataival hasonlított össze. Eredményeiből azt a következtetést vonta le, hogy a fegyencek konstitúciós csekélyértékűség jeleit mutatják, amelyek szerinte örökletes jellegűek. Ezért a bűnözés elleni küzdelem egyetlen hatékony módszere a sterilizáció. Hooton vizsgálatait a szociológiai irány képviselői részéről igen élesen, főleg statisztikai érvekre támaszkodó kritikai támadások érték. Egyrészt rámutattak arra, hogy az ellenőrző csoport tagjai nem voltak eléggé gondnal megválasztva, másrészt a megállapított, aránylag kismértékű konstitúciós eltérések bűnözők és nembűnözők között egyáltalán nem jelentenek biológiai csekélyértékűséget, továbbá örökletes jellegük sem nyert bebizonyítást. Ugyancsak az Egyesült Államokban újabban Sheldon⁶⁹ végzett a fiatalok bűnözőkre nézve egy általa kidolgozott ún. szomatotipikus rendszer alapján vizsgálataikat, amelyek szerinte egyes alkati mozzanatok és a bűnözés

⁶⁵ Di Tullio: Trattato di Antropologia Criminale (1945).

⁶⁶ Annals of the American Academy of Political and Social Science (1941. szept.) 55. old.

⁶⁷ Actes du II. Congrès International de Criminologie II. köt. (1951) 201. old.

⁶⁸ Crime and the Man (1939).

⁶⁹ Varieties of Delinquent Youth (1949).

⁶² E. Sutherland, loc. cit. 101. old.

⁶³ Körperbau und Charakter (1921).

⁶⁴ W. Reckless, loc. cit. 196. old.

között korrelációt állapítanak meg. Sheldon szomatotipikus indexei azonban jórészt szubjektív, intuitív mérlegeléseken alapulnak, továbbá a fiatalok bűnézésére általa felhasznált ismérvek szintén nem voltak teljesen objektívek, úgyhogy megállapításai statisztikai szempontból épp úgy nem tekinthetők tudományosan megalapozottaknak, mint Hooton kutatásai.⁷⁰

A konstitúciós sajátosság és a bűnözés közti korreláció megállapítására végzett kutatások kudarcjai érthetővé válnak, ha figyelembe vesszük az újabban végzett, ún. *biotipológiai vizsgálatokat*. Ezek a bűnösségtől függetlenül statisztikailag kifogástalan és objektív módon törekednek az alkati és lelki sajátosságok korrelációjának megállapítására. Az így megállapított korrelációk mértéke 0,3 között mozog, ami igen alacsony érték.⁷¹ Ez lényegében azt jelenti, hogy bizonyos konstitúciós mozzanatok, és pszichikai sajátosságok között csak az átlagokban mutatkozik valamilyen kapcsolat, egy-egy vagy kevés számú egyén esetében viszont a fizikai konstitúcióból a pszichikai tulajdonságokra nézve semmi határozott következtetést sem lehet levonni. A kriminálbiológiai, illetőleg konstitucionális irány által feltételezett szoros korreláció tehát tudományosan mindeddig nem nyert bizonyítást, még kevésbé megalapozott az az elgondolás, hogy bizonyos konstitúciós, illetőleg pszichikai sajátosságok a bűnözésre predisponálnak.

Az Egyesült Államokban az említett statisztikai vizsgálatok hatása alatt a neolombrosiánus irány az európai hasonló irányokkal ellentétben nem törekszik általában a bűnözést fizikai alkati sajátosságokkal összekapcsolni, hanem a bűnözés individuális kriminogén tényezői gyanánt tisztán egyes pszichiatriai sajátosságokat tekint, amelyeket minden további bizonyíték nélkül örökletes jellegűnek minősít. A pszichiatriai sajátosságok közül kriminológiai szempontból elsősorban a gyengeelméjűség és a pszichopatológiai sajátosságok szerepét tekintik fontosnak.

A *gyengeelméjűség* kriminogén befolyásának a század elején Goddard⁷² döntő szerepet tulajdonított. Az első világháború után azonban a huszas években az időközben lényegesen tökéletesített *intelligencia* és más *pszichometriai* tesztek segítségével végzett mérések azt mutatták⁷³, hogy a bűnözők és a nem bűnözők ellenőrző csoportjai között a gyengeelméjűek gyakoriságának aránya 1,2 : 1. Chassel⁷⁴ vizsgálatai szerint az értelmi képesség és az erkölcsi érzék közti korreláció mértéke 0,1—0,3, vagyis igen alacsony értékű. A bűnözők és nem bűnözők összehasonlításánál azonban figyelembe kell venni, hogy a letartóztat-

tottak, illetőleg szabadságvesztésre ítélték csoportja a gyengeelméjűség tekintetében nem teljesen reprezentatív jellegű a bűnözők összességére nézve, amennyiben az értelmesebb bűnözők általában kevésbé kerülnek a rendőrség kezei közé. Ily módon megállapítható, hogy a gyengeelméjűség és a bűnözés közötti kapcsolat általában igen laza úgy, hogy a *gyengeelméjűségnek nincs különösebb szerepe a bűnözés előidézésében*.

A *pszichopatológiai ismérvek* befolyása tekintetében végzett újabb vizsgálatok, amennyiben a pszichopatológikus állapot *szabatos* meghatározást nyert (ami igen sok pszichiatriai vizsgálatnál hiányzik), nem állapítottak meg általában lényeges különbséget bűnözők és nembűnözők csoportjai között⁷⁵. A legfontosabb pszichopatológiai jellegzetességet Healy és Bronner⁷⁶ tárta fel a fiatalok bűnözőkre vonatkozóan. Az e célból végzett vizsgálatok során 105 fiatalok bűnözőt nem, életkor és társadalmi körülmények szempontjából azonos jellegű nembűnözővel hasonlítottak össze. Míg a bűnözők csoportjában az egyének 91%-a szenvedett *emocionális egyensúlyzavarokban*, addig a nembűnözők körében ilyen zavarok csak az esetek 13%-ában fordultak elő. Bár e vizsgálatok pontossága nem volt egészen kifogástalan, mégis itt bizonyos szignifikáns eltérés mutatkozik a bűnözők és nembűnözők csoportjai között. A vizsgálatok nem terjedtek ki arra, hogy az emocionális zavarok megelőzték-e vagy követték-e a bűncselekményt. Egyébként az emocionális labilitás önmagában nem magyarázza meg a bűnözést, mint azt a nembűnözők körében észlelhető 13%-os gyakorisága is mutatja. Emocionális egyensúlyzavar származhat pl. a családi élet felbomlásából, illetőleg feszültségeiből. Az ilyen egyensúlyzavar fellépése általában csak azt eredményezi, hogy a fiatalok elszakad az otthonától, és ezáltal kriminogén környezetbe kerül.

A fentiek szerint tehát az emocionális labilitás önmagában véve nem kriminogén tényező. Hasonló módon bírálható el az amerikai pszichiatriai irány által megállapított más pszichotikus, vagy pszichopatológikus sajátosságok és a bűnözés között fennálló korreláció. Ezek általában sokkal kisebb mértékűek, mint az emocionális labilitásnál megfigyelhető kapcsolat. Általában az amerikai pszichiatriai vizsgálatok, amennyiben *preciz* statisztikai ellenőrzés mellett történtek, azt mutatják, hogy *bizonyos pszichotriai mozzanatoknak van befolyásuk a bűnözésre, de ez nem kauszális jellegű*, hanem olyan természetű, mint a *nem vagy életkor ismérveinek a befolyása*, amelyeknek pedig senki sem tulajdonít meghatározó szerepet a bűnözésnél. Egyidejűleg meg kell állapítani, hogy a statisztikai korrelációs vizsgálatok szerint a pszichotikus vagy pszichopatológikus tényezők általában a bűnözéssel sokkal kevésbé szoros kapcsolatban állnak mint a nem vagy életkor ismérvei.

⁷⁰ Sutherland, loc. cit. 106. old.

⁷¹ E. Scheider: La Methode Biotipologique, Actes du II. Congrès International de criminologie, II. köt. (1951) 111 old.

⁷² Juvenile Delinquency (1921).

⁷³ L. D. Zeleny: Feeble-mindedness and Criminal Conduct, American Journal of Sociology (1933. jan.) 564. old.

⁷⁴ The Relation between Morality and Intellect (1935).

⁷⁵ H. Cason, Journal of Criminal Psychopathology (1943. jan.).

⁷⁶ New Light on Delinquency (1936).

Összefoglalóan az előzők alapján lerögzíthetjük, hogy az európai és amerikai vizsgálatok mind-éideig nem mutatták ki tudományos szempontból elfogadható módon a fizikai és pszichikai konstitúciós tényezők kauzális szerepét a bűnözés keletkezésében, a különböző neolombrosiánus irányzatok ezzel ellentétes állításai téves statisztikai következtetéseken alapulnak. Ezeknek az irányzatoknak a tudományos cáfolatuk dacára való fennmaradása azoknak a reakciós osztályterdeknek tulajdonítható, amelyekre a Lombroso-féle iskolával kapcsolatban rámutattunk. A szocialista statisztika szempontjából ezeket az elméleteket ezért is el kell utasítanunk. Végül meg kell jegyezni, hogy újabb, különösen az Egyesült Államokban a *pszichozisok és a pszichopatólogikus zavarok* keletkezésére vonatkozóan végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy azok *előidézésében a társadalmi tényezőknek igen erős befolyásuk van.*⁷⁷

Helytelen tehát az európai kontinensen és nálunk is elterjedt felfogás, amely a pszichiatriai sajátosságokat egészükből a bűnözés endogén tényezői közé sorolja. Ezzel feltételezi, hogy azok egyrészt a környezeti tényezőktől függetlenek, másrészt kriminogén hatásuk szempontjából egyenrangúak lehetnek az ún. exogén tényezőkkel. Az előzők szerint ez a feltevés jogosulatlan, mivel egyfelől a pszichiatriai sajátosságok kétségtelenül legalább részben a környezeti hatásokból származnak, másfelől a bűnözés szempontjából nincs kauzális szerepük, hanem csak a bűncselekmény elkövetésének módját befolyásolják.

Míg a modern statisztikai módszerekkel végzett vizsgálatok a kriminálbiológiai, és kriminálpszichiatriai irányzatok által felállított, a bűnözés keletkezésére vonatkozó tételek és hipotézisek teljes cáfolatára, vagy azok lényeges módosítására vezettek, addig a kriminálszociológiai kutatások a bűnözésnek a társadalmi környezetben rejlő közvetlen okaira vonatkozó megállapításait a pontosabb statisztikai módszerek részben megerősítették, részben tovább fejlesztették. Ezeknek a statisztikai és szociológiai szempontból egyaránt tanulságos kutatásoknak az ismertetése azonban már messze túlhaladná a jelen dolgozat kereteit. Csak megemlítjük, hogy különösen beható vizsgálatok tárgyát képezte a *fiatalkorú bűnözés* kriminogén tényezőinek a megállapítása. E tekintetben a legfontosabb közvetlen tényezők közé tartoznak: a fiatalkorú lakóhelye és annak közvetlen környezete, rossz lakásviszonyok, a *családi életnek* különböző okokból bekövetkező *felbomlása*, végül a *fiatalkorúak barátai, illetőleg társas kapcsolatai*. Ez utóbbiak az Egyesült Államokban különös kihangsúlyozást érdemelnek, mert mint a felnőttkorú bűnözőknél, úgy a fiatalkorúaknál is, bűnszövetkezetek kialakulására vezetnek. A társas kapcsolatoknak a fiatalkorúak bűnözése szempontjából való fontosságát mutatja, hogy Shaw és McKay⁷⁸ Chicagóban végzett vizsgálatai szerint itt a fiatalkorúak 88,2%-a nem egyedül

követte el bűncselekményét, a bűncselekményben résztvevő társak száma az esetek 33%-ában 2, 30,9%-ában 3, 11,8%-ában 4 és 13,3%-ában több mint 4 volt.

Az amerikai kriminálszociológiai irány legkiválóbb képviselője, Sutherland⁷⁹ a fenti és hasonló irányú vizsgálatokra, továbbá a gangszterizmusra való tekintettel a bűnözés alapvető kriminogén mechanizmusát abban látja, hogy a bűnöző a normális (nem kriminális) társas érintkezéstől különböző kapcsolatokba (differential association) keveredik, amelyek jellege, intenzitása és gyakorisága szabja meg a bűnözés természetét. A *differenciális asszociáció* fellépését pedig az amerikai kriminálszociológusok többsége szerint különösen előmozdítja az amerikai népességnek a bevándorlások következménye gyanánt még mindig fennálló heterogénitása, továbbá a gyors technikai, gazdasági fejlődés következtében különösen a városokban fellépő *társadalmi dezorganizáció és kulturális konfliktus*.⁸⁰

A kriminálszociológusok kisebb része azonban a rendkívül nagyarányú amerikai bűnözés magyarázatát nemcsak egyes dezorganizációs folyamatokban keresi. Így elsősorban Taft⁸¹ részletesen kifejti, hogy csak a közönséges bűnözés szempontjából van a társadalom dezorganizált részeinek jelentősebb szerepe. A fehérgalléros bűnözés a társadalom vezető rétegeinek a terméke, és így annak magyarázatát magában a társadalmi szervezetben kell keresni. Ezzel kapcsolatban Taft rámutat arra, hogy az amerikai társadalom sajátosságainak jelentékeny része kriminogén jellegű. Egy dinamikus, versenyre épített és anyagi nyereséget hajhászó társadalom, amelyben a gazdasági kizsákmányolás általános jelenség, szükségszerűen számottevő bűnözést termel ki magából. Az éles gazdasági küzdelemben és versenyben milliók kudarcot vallanak. Ilyen módon könnyen olyan differenciális asszociációkba keverednek, amelyek azután a közönséges bűnözésre vezetnek. Ebben csak követik a fehérgalléros bűnözők példáját. A differenciális asszociáció, valamint az ezt elősegítő nyomornegyedek, a családi élet felbomlása, az egyéniség pszichiatriai rendellenességei, továbbá a gangszterizmus gyökerei végeredményben az amerikai társadalomban keresendők. Ugyancsak ebből származik az a másik fajta differenciális asszociáció is a gazdasági élet vezető rétegeiben, ami a fehérgalléros bűnözés eredményezi. Taft elismeri, hogy kriminológiai elmélete bizonyos hasonlóságot mutat Bongernek az előzőekben vázolt felfogásához. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a bűnözés szerinte nemcsak gazdasági tényezőkre vezethető vissza, hanem ebben nagy szerepe van az amerikai társadalom *kulturális* konfliktusainak, amelyek a különböző eredetű lakosság csoportok eltérő érték-szemléletéből könnyen keletkeznek, végül az amerikai úttörő hagyományoknak, amelyek a tör-

⁷⁷ E. Sutherland, loc. cit. 120. old.

⁷⁸ Juvenile Delinquency and Urban Areas (1942).

⁷⁹ Principles of Criminology (1947) 6. old.

⁸⁰ Th. Sellin: Culture Conflict and Crime (1938).

⁸¹ Criminology (1950).

vénytelenséget bizonyos fokig megengedhetőnek minősítik. Megjegyzendő, hogy Taft kriminológiai elmélete nagyon vázlatos, és statisztikai adatokkal főleg gazdasági vonatkozásokban nincs eléggé alátámasztva; a gazdasági tényezők szerepével behatóan nem is foglalkozik.

Általában az amerikai kriminálszociológia jellemzője, hogy a társadalmi, gazdasági szervezetnek a bűnözéssel való kapcsolatát részletesebben nem elemzi, hanem erre nézve megelégszik néhány általános megjegyzéssel. Az amerikai kriminálszociológiának ebből fakadó hiányosságait jól jellemzi A. K. Davis,⁸² aki az újabb kutatások átfogó értékelését törekszik megadni. Szerinte az amerikai kriminálszociológiai elméletek egyrészt nem számolnak eléggé a társadalmi fejlődés törvényeivel, másrészt túlságosan empirikus jellegűek. Így megelégednek a statisztikai korrelációk megállapításával és az egyes közvetlen tényezők meghatározásával. Ugyanakkor nem törekednek a statisztikai korrelációt megmagyarázó mélyebb kapcsolatok feltárására, mint ezt különösen a tényező-elmélet mutatja. Davis ezeket a hiányokat arra vezeti vissza, hogy az amerikai szociológusok pozitivistá felfogás alapján állva egyrészt etikai neutralitásra törekednek, és így nem akarnak állást foglalni társadalmpolitikai kérdésekben. Másrészt minden ideológiai megállapítást a tudomány feladatán kívül állónak minősítenek, s ezért kerülik a bűnözés és a társadalom osztály-szerkezete közti kapcsolatok feltárását. Ez szerintük ugyanis ideológiai jellegű megállapításokra vezetne, ti. azt mutatná, hogy a bűnözés gyökeres megszüntetése csak a társadalom szerkezetének átalakításával érhető el. Davis megállapítja, hogy az *amerikai kriminálszociológusok igen nagy arányú értékes statisztikai kutatómunkát végeztek, sok fontos korrelációt állapítottak meg, az adatok mélyreható elemzését és a következtetések levonását azonban jórészt mellőzték.*

⁸² Social Theory and Social Problems: Philosophy and Phenomenological Research (1957 dec.).

Az előző megállapítások bizonyos fokig hasonlók a szovjet igazságügyi statisztikusoknak a nyugati államokban folytatott kriminálstatisztikai kutatásokra vonatkozó kritikájához. A szovjet statisztikusok a Davis által is említett irányban végzik az amerikai és európai államok bűnözése és a kapitalista fejlődés közti kapcsolatok kritikai elemzését. Így Gercenson⁸³ részletesen tanulmányozza az imperializmus országaiban fellépő bűnözés növekedését és új formáit. Ezzel kapcsolatban különösen kiemeli a *szervezett bűnözés* jelentőségét az Egyesült Államokban, ahol a hivatásos bűnözők bűnszövetkezetei mindinkább előtérbe nyomulnak úgy, hogy szinte elmosódik a határ a bűnözők világa és a gazdasági vezető rétegek között. Nyikiforov⁸⁴ külön tanulmányban vizsgálja az amerikai szervezett bűnözés társadalmi problematikáját.

A szocialista igazságügyi statisztika ily módon a kapitalista államokban fellépő bűnözés tanulmányozására és az ilyen tárgyú polgári szerzők műveinek kritikájára irányuló feladatát messzemenően teljesítette. Hátra maradt azonban még mint feldolgozandó problémakör a Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban fellépő bűnözés etiológiájának részletes feltárása.⁸⁵ E feladat megoldását a kriminálstatisztika újabb módszerei, mint az előzőkből következik, különösen a *hivatalos igazságügyi statisztikának reprezentatív felvételekkel való kiegészítése*, nagyban előmozdíthatják. A szocialista igazságügyi statisztika ilyen irányú továbbfejlesztése kétségtelenül igen jelentékeny mértékben hozzá fog járulni a szocialista országokban a bűnözés elleni küzdelem eredményességének fokozásához és így a bűnözés lényeges csökkenéséhez.

Theiss Ede

⁸³ Bűnözés az imperializmus országaiban, Bp. (1952).

⁸⁴ Organizovannaja presztupnoszty v Sz. S. A. na szluzsbe monopolii (1954).

⁸⁵ Sz. Sz. Osztroumov: O szudebnoj sztatistike, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, (1957) I. sz. 60. oldal.

A burzsoá magyar bírósági és ügyészségi szervezet fejlődésének fő vonásai

I.

1. A magyar állami és jogi intézmények múltjának a tanulmányozásakor azzal a feltűnő jelenséggel találkozunk, hogy az államszervezet egyik olyan fontos része, mint a bíróság, a társadalmi fejlődés egy egész korszakának idejére úgyszólván teljesen kiesik a történeti vizsgálódások köréből. Ez a korszak időbelileg viszonylag rövid ugyan (kb. egy évszázad), de jelentőségét nézve mégis kiemelkedő, amennyiben éppen a magyarországi kapitalizmus fejlődésének teljes időszakát öleli fel.

A magyar bíróság szervezetében a kapitalizmus korszakában beállott változások vizsgálá-

latának elhanyagolása annál is feltűnőbb, mivel a feudális magyar államszervezet fejlődését a polgári korszak jogtörténeti kutatásai igen széles körben világították meg, s egyebek között a bírósági szervezet fejlődésére nézve is gazdag anyagot tártak fel.¹ 1848 azonban nem csupán

¹ L. különösen *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt (Budapest, 1899). amely az 1526-ig terjedő időszakot tárgyalja és a korabeli pozitivistá történettudomány legmagasabb színvonalát mutatja; majd ennek folytatása *Vinkler János*: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás, a mohácsi vésztől 1848-ig, I—II. köt. (Pécs, 1921. és 1927.)

a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet határmesgyéje Magyarországon, hanem egyben — úgy látszik — záró időpont is a bírósági szervezet alakulását vizsgáló jogtörténeti kutatások számára.

Mi ennek a jelenségnek a magyarázata? Vajon miért állott meg a polgári magyar jogtörténettudomány 1848-nál és miért nem vizsgálta a bírósági szervezet fejlődését az 1848 utáni időszakban?

Nyilvánvalóan nem fogadható el kielégítő magyarázatként a „történelmi távlat” állítólagos hiányára való esetleges hivatkozás, hiszen ennek alaposságát azonnal megcáfolja az a nagykiterjedésű irodalom, amely a tőkés magyar államszervezet egyes egyéb intézményeivel foglalkozik. Sokkal közelebb jár a valósághoz az a magyarázat, amely a tőkés magyar bírósági szervezet vizsgálata mellőzésének okát abban a gyakran megfigyelhető jelenségben keresi, hogy a polgári történetírás bizonyos körülmények között idegenkedik a polgári korszak egyes intézményeinek tanulmányozásától, tartózkodik ettől az önvizsgálatszámába menő művelettől.

A polgári történetírás általában nagyon jól tisztában van azzal a *feladattal*, amely reá hárul a kapitalista rendszer szolgálatában, és rendszerint ismeri azokat a *határokat* is, amelyeket nem léphet túl a történeti tények összefüggéseinek feltárásában és ideológiai magyarázatában.

A polgári magyar jogtörténetírás uralmon volt irányzatai közül sem a magyar sovinizmus, sem a Habsburg-dinasztiához való „hűség” (később: az ún. legitimizmus) gondolatrendszerét képviselő irányzatnak (akár szellemtörténeti válfajában is) nem fűződött érdeke ahhoz, hogy elmélyedjen a magyar bírósági — és általában az egész igazságszolgáltatási — szervezet 1848 utáni fejlődésének tanulmányozásába. Ha ezt megtették volna, olyan következtetésekre kellett volna jutniuk, amelyek nyilvánosságra kerülés esetén egyáltalán nem növelték volna a tömegek szemében sem az első világháború előtti, sem a két világháború közötti magyar államrendszer népszerűségét. Az ilyen irányú kutatások eredményei ti. feltétlenül *illúzióromboló és teleplező* jellegűek lettek volna.

Az ún. „ezeréves magyar alkotmányosság”, az „autochton, jellegzetesen magyar jogfejlődés”, a „magyar nemzeti jogi hagyományok folytatása” és egyéb efféle jelszavak, amelyekkel nem győzött eléggé hivatkozni a polgári magyar jogtudomány, menthetetlenül „elveszett illúziókká” váltak volna a kutatás fényénél, amely nem hunyhatott volna szemet afölött, hogy csaknem az egész nemzeti jellegűnek hirdetett burzsoá magyar törvénykezési szervezet (bíróság, ügyészség, ügyvédség, közjegyzőség) osztrák-német és részben francia mintára épült ki a XIX. század harmadik harmadában, sőt nem egyszer éppen azoknak az intézményeknek a közvetlen újrafelépítésére révén, amelyeket az 1848—49-es forradalom és szabadságharc leverése után a magyar nép szemében indokolatlan gyűlöletes osztrák abszolút rendszer idején honosítottak meg Magyarországon.

A tárgyilagos történeti kutatás ugyanakkor azt is kiderítette volna, hogy a tőkés magyar törvénykezési szervezet változásainak vizsgálatából a századfordulótól kezdve egyre határozottabban bontakozik ki a retrográd, antidemokratikus jellegű fejlődés képe, olyan fejlődésé, amely végül is a Horthy-fasizmus lereakciósabb törvénykezési szervezetét alakította ki. Az 1867 utáni, gyakran viszonylag haladó jellegű igazságügyi reformokat már az első világháború előtt, majd még erőteljesebben a két világháború közötti időszakban visszafejlesztették és fokozatosan kiküszöbölték belőlük a polgári demokráciára jellemző eredeti vonásokat.

Ilyen körülmények között érthető, hogy elmaradt az 1848 utáni bírósági szervezet alapos történeti tanulmányozása. A magyar burzsoázia nem engedhette meg magának sem a korabeli igazságszolgáltatási szervezet körül kialakított *nemzeti mítosz* megdöntését, sem pedig a fejlődésében egyre jobban megmutatkozott *antidemokratikus irány* leleplezését.

2. A törvénykezési szervezet történeti szempontú tanulmányozása terén fennállott helyzet sok vonatkozásban magyarázatot nyújt a tőkés magyar törvénykezési szervezet egykorú *tételes jogi* vizsgálata terén mutatkozó sajátosságokra is. A törvénykezési szervezetre vonatkozó pozitív jogi tudományos munka ti. a századfordulótól kezdve szintén a *hanyaglás* képét mutatja Magyarországon. Az ilyen tendenciájú folyamat egyébként az előrehaladottabb európai tőkés államokban már valamivel korábban indult meg.

A kapitalizmus *feljéle ívelő fejlődése* idején a polgári jogtudomány igen nagy súlyt helyezett az igazságügyi szervezet kérdéseinek tanulmányozására, sőt a burzsoázia demokratikus szellemű reformkövetelése sorában kiemelkedő hely jutott a bírósági szervezet átalakításával kapcsolatos követeléseknek. Ez a jelenség teljességgel érthető is; magyarázatát abban leli, hogy a feudális államszervezet fontos részét tevő bíróság szervezetének, személyi összetételének és eljárásának átalakítása egyik fontos előfeltétele volt annak, hogy a feltörekvő burzsoázia megfelelően részesedhessen az államhatalomban, azt kezébe ragadhassa és saját érdekeinek megfelelően meg is szilárdíthassa. Ezért követelte mindenütt a polgárság a bíróságok átszervezését, többek között az esküdtbíráskodás (egy-egy országokban ehhez hasonló rendszerű, más megoldás) bevezetését és az eljárás demokratikus reformjait.

Az esküdtszéki rendszer lényegileg a polgári osztály képviselőit juttatta be a bírósági szervezetbe, a bírósági eljárás demokratikus szellemű új elvei (nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség stb.) pedig alkalmasabbá tették a bíróságot a kapitalista termelési viszonyokból eredő jogi viták gyorsabb, a burzsoázia érdekeit hatékonyabb módon szolgáló eldöntésére.

A burzsoázia reformkövetelése közé tartozott a bíráskodásnak a közigazgatástól való elválasztása is, valamint a modern burzsoa ügyészségi és ügyvédségi szervezet felállítása. Valamennyi

reformkövetelés természetesen a burzsoázia osztályérdekeit és a kapitalista fejlődés céljait szolgálta. Ezt demonstrálja egyebek között az elkülönített közigazgatási bíraskodás intézménye is a tőkés államokban. A burzsoá közigazgatási bíraskodás egyáltalán nem valaminő hatékony megszilárdítása, betetőzése a törvényesség biztosításának, hanem ellenkezőleg: a kapitalizmus közigazgatási centralisztikus törekvéseinek, az általános bíróságok hatásköre szűkítésére irányuló tendenciának az eredménye.²

Mindezek a körülmények magyarozatát adják annak a nagy fellendülésnek, amely a törvénykezési szervezeti jogalkotásban és jogi irodalomban a XIX. század során európaszerte bekövetkezett.

A kapitalizmus hanyatlásának időszakában, legfőként azonban az *imperializmus* idején a törvénykezési szervezet kérdéseinek tudományos feldolgozása szemmel láthatóan háttérbe szorul a tőkés államokban. Ez a jelenség is érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy hatalmának megszilárdítása után a polgárságnak már ahhoz fűződött érdeke, hogy minden módon leplezze az igazságügyi szervek és intézmények osztályjellegét. A bíróság, az ügyészség stb. a tőkés osztály hatalmának erős eszközeivé váltak és nagyon is nyilvánvaló módon töltötték be szerepüket, a dolgozók elnyomásának, a kapitalista profit biztosításának feladatát.

Az igazságszolgáltatás szervei és intézményei gyakran még más állami szerveknél is nyersebb módon mutatják tőkés osztály-rendeltetésüket. A polgári jogtudomány törekvése ennél fogva arra irányult, hogy — akárcsak az egész tőkés állam és jog vonatkozásában — elködösítse a burzsoá igazságügyi szervezet osztálylényegét, reakciós mivoltát, elhitesse osztályfeletti, elfogulatlan jellegét. E törekvés sikere azonban eleve kétséges, éppen a bíróság és az ügyészség államszervezeti szerepének, elnyomó feladatainak nehezen leplezhetőségénél fogva. A polgári jogtudomány tehát azt az utat választotta céljainak elérésére, hogy kikapcsolta vizsgálódásai köréből az igazságügyi szervezet *elvi* kérdéseit és az egész anyagot alárendelt jelentőségű *technikai* szabályokra redukálta. Így próbálta kendőzni a polgári jogtudomány a bíróság, az ügyészség *politikai jelentőségét* a tőkés állam szervezetében. Ennek a folyamatnak volt azután a következménye az, hogy a monopolkapitalizmus korszakában az igazságszolgáltatás szervezetére vonatkozó joganyagot rendszerint már csupán az *eljárásjogok függelékeként* kezelték és a vele kapcsolatos tudományos munkát is elsorvasztották.

Nagyban-egészben ugyanilyen tendenciát mutat az igazságszolgáltatási szervekkel és intézményekkel kapcsolatos tudományos munka fejlődése Magyarországon is. E fejlődés vizsgálatából sajátos összefüggések tárulnak fel, és a kapitalista

jogfejlődés dialektikájának egyes jellegzetes vonásaira, ellentmondásosságára derül fény.

A feudalizmus hanyatlása és a kapitalizmus hajnala idején Magyarországon is előtérbe nyomultak a feudális bírósági szervezet felszámolására és a korszerű bíraskodás megteremtésére irányuló törekvések. A bírósági szervezet burzsoá szellemű átalakításának reformprogramja a XIX. század első felében már egyre nagyobb erővel sürgette az egész igazságszolgáltatás átszervezését. A reformkor magyar közéletének haladó szellemű vezéralakjai (*Kossuth, Széchenyi, Deák, Kölcsey, Szalay, Eötvös* stb.), akik maguk is jogászok voltak, habár különböző pártokhoz tartoztak, valamennyien síkraszálltak a feudális magyar bíraskodás polgári-demokratikus szellemű átalakításáért, a kapitalista fejlődés igényeinek megfelelő demokratikus igazságügyi reformokért. Követelték a törvény előtti egyenlőséget, az úriszék eltörlését, az esküdtbíraskodás bevezetését, a peres eljárás átalakítását a nyilvánosság, a közvetlenség, a szóbeliség stb. elvei alapján. A harc egy időben folyt politikai és tudományos síkon. A politikai harc színtere elsősorban az országgyűlés, a megyei gyűlések és a sajtó voltak. Szalay László munkáiból (*Codificatio, 1840.*; a büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtszékekre, 1841., *Büntető eljárás, 1845—1846.*) a polgári-demokratikus igazságügyi jogalkotás egész programja bontakozik ki.

Az 1848—49. évi polgári forradalom és szabadságharc vérbefojtása után a jogi tudományos munka is csak hosszabb szünet után indult meg Magyarországon. A hazai irodalomban a hatvanas években jelennek meg újból az igazságügyi szervezet modernizálását, a tőkés fejlődés igényeihez való alkalmazását követelő hangok. A kapitalizmus időközi magyarországi fejlődése most már elodázhatalanná tette a törvénykezés korszerűsítését. A jobbágyság megszüntetése, az ősiség eltörlése, az ipar és a kereskedelem fejlődése megteremtette a reformkövetelések sikerének előfeltételeit. A kiegyezést követő években ehhez képest gyors ütemben valósult meg a törvénykezési szervezet joganyagának kodifikálása is. Mindamelllett a törvénykezési szervezeti jog mégsem tudott megizmosodni és még egységes magyar bírósági szervezeti törvény sem jött létre. Mi ennek a magyarozata?

Néhány évtized eltulodással nagyban-egészben ugyanaz következett be Magyarországon is, ami a fejlettebb kapitalista államokban már előbb végbement. Amikor a kialakult burzsoá jog rendszerproblémái tudatossá váltak a tudományban és megindult a felgyülemlett hatalmas jogszabályanyag rendezése, a jogágak és a jogtudományi diszciplinák „profilozása”, közelebbről pedig: véglegessé vált az eljárásjogok önállósulása, elszakadása az anyagi jogoktól (a magánjogtól és a büntetőjogtól), akkorra (a XIX. század második felétől, főként pedig a harmadik harmadában) már fokozottan előtérbe nyomult a burzsoá jog és jogtudomány leplező feladata, a társadalmi és jogi valóság meghamisításának,

² Részletesebben erről a kérdéstről l. *Szerző*: Az államigazgatási per néhány alapkérdése. *Jogtudományi Közlemény, 1958. évi 1—2. szám. 38—40. old.*

az állam és jog osztályfelettsége hirdetésének követelménye. Ennek a feladatnak a betöltésére azonban sokkal alkalmasabbnak mutatkoztak az eljárásjogok: a polgári és a büntető eljárásjog. Nem véletlen tehát, hogy ez a két jogág és a velük foglalkozó tudományos munka a XIX. század második felétől viszonylag nagy fellendülésen ment keresztül, míg a törvénykezési szervezeti jog, amelynek — az egykori haladó polgárság demokratikus igazságügyi reformköveteléseivel való legszorosabb összefüggéseivel fogva — tulajdonképpen erőteljesebben kellett volna kifejlőnie, a valóságban visszafejlődött, elsorvadt. Elsorvadt, mert az eljárásjogokhoz képest kevésbé volt alkalmas a burzsoá államapparátus reakciós, antidemokratikus lényegének kendőzésére. A törvénykezési szervezeti jog a társadalom osztályerőviszonyait, az államhatalom osztályalapját, politikai mibenlétét sokkal közvetlenebb formában tárja fel, semhogy a burzsoázia veszély nélkül megengedhetné magának a vele való alapos, széleskörű tudományos foglalkozást. Különösen éles formában mutatkozik ez a jelenség az imperializmus időszakában. Nemhiába panaszkodik pl. a nyugatnémet Eduard Kern arról a „mostoha bánásmódról” amelyben a törvénykezési szervezeti jogot a Német Szövetségi Köztársaságban részesítik.³

A monopolkapitalizmus kialakulása Magyarországon is azt eredményezte, hogy az igazságügyi szervezet kérdéseiből igyekeztek kivonni a politikai tartalmat, fokozottabban kendőzni a bíróság, ügyészség stb. szerepét a kapitalizmus védelmében. Ennek megfelelően céltudatosan csökkentették az igazságügyi szervezettel kapcsolatos tudományos munka jelentőségét és mérő technikai szabályok összességéként igyekeztek beállítani az idevágó joganyagot. A Horthy-féle ellenforradalmi korszak fasiszta igazságügyi rendszabályai egyenesen a törvénykezési szervezet polgári demokratikus vívmányainak a kiküszöbölésére irányultak, és ezt támogatta a büntető és polgári eljárásjogtudományokhoz képest egyre kevesebb önállóságot mutató, azoknak itt is függelékeként fellépő törvénykezési szervezeti jogi tudományos munka.

Az elmondottakból kitűnően a szocializmus útjára lépett magyar népi demokrácia jogtudományára maradt az a feladat, amelyet a magyarországi kapitalizmus korszakának jogtudománya elmulasztott elvégezni: az 1848 utáni magyar törvénykezési szervezet fejlődésének feldolgozása. Emellett természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a feladat sem, hogy a magyarországi feudalizmus korszaka igazságügyi szervezetének fejlődését, amelyet a polgári magyar jogtörténetírás már feldolgozott, szintén meg kell vizsgítani a magyar jogtudománynak a marxizmus tudományos módszerével. Az előbbi teendő azonban természetesen sürgősebb, nemcsak a kimunkáltság szinte teljes hiánya miatt,

hanem azért is, mivel a korábbi magyar törvénykezési szervezet egyes intézményei a magyar népi demokrácia létrejöttét követően, 1945 után is, megmaradtak még néhány évig, — többé-kevésbé változatlan formában, de alapvetően megváltozott osztálytartalommal és rendeltetéssel.

A jelen tanulmány csak előmunkálatnak tekinthető az említett feladat monografikus jellegű végrehajtása terén. A tőkés magyar törvénykezési szervezet két legfontosabb intézménye, a bíróság és az ügyészség fejlődésének fő vonalait vizsgálja csupán, s talán fogyatékoságai révén is ösztönzésül szolgálhat az ez irányú szélesebbkörű marxista jogtörténeti kutatásnak.

II.

3. A bírósági szervezetnek, mint a gazdasági szerkezet felépítménye egyik elemének, a fejlődését elsődlegesen mindenkor a társadalom alapjának, a termelési viszonyoknak a fejlődése határozza meg, de befolyással van rá maguknak a felépítmény egyéb elemeinek, főként az egész államszervezetnek a fejlődése és a társadalom jogtudatának az alakulása is. A bírósági szervezet történeti változásai az *osztályharc* alakulását tükrözik a társadalom fejlődése során az egyes államokban.

Így volt ez Magyarországon is mind a feudalizmus kialakulásának és megszilárdulásának, majd később hanyatlásának és bukásának idején, mindpedig a magyarországi kapitalizmus korszakában. A második világháború utáni magyar bírósági szervezet fejlődését alapvető módon szintén ezek a tényezők szabták meg.

Az 1945 előtti és a népi demokrácia létrejötté utáni magyar bírósági szervezet fejlődésében a meghatározó tényezők *formai* azonossága mellett mindazonáltal gyökeres *elvi* eltérés áll fenn. Ennek az eltérésnek az alapja lényegileg ugyanaz, mint a szocialista állam és az összes megelőző államok *hatalmának jellege* közötti eltérése. Az 1945 utáni magyar bírósági szervezet fejlődését a *mindenféle kizsákmányolás fokozatos felszámolását* tükröző termelési viszonyoknak, a *munkásosztály legdemokratikusabb államhatalmának*, a lakosság óriási többségét tevő dolgozó nép érdekeit érvényre juttató államszervezetnek és a *dolgozók* egyre mélyebb *szocialista* tartalommal telítődő *jogtudatának* a fejlődése szabja meg. Az 1945 előtti magyar bírósági szervezet fejlődését a feudális, majd a tőkés *elnyomás és kizsákmányolás* szolgálatának a folyamata, a második világháború utáni magyar bírósági szervezet fejlődését pedig a *dolgozó nép érdekei* szolgálatának, a *demokratizmus* egyre tökéletesebb megvalósulásának a folyamata jellemzi.

A feudális és kapitalista Magyarország bírósága a népelnyomó államhatalom szerve volt, mely a lakosság kisebbségét tevő uralkodó osztályok érdekeit védte és a dolgozó többség kizsákmányolását biztosította. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar nép a múltban — az 1919.

³ Eduard Kern: Gerichtsverfassungsrecht. München und Berlin, 1954. VI. old.

évi Magyar Tanácsköztársaság fennállásának hónapjait kivéve — a bíróságokat sohasem tekintette a magáénak, hanem csupán a vele szemben ellenséges osztályuralom szerveinek. „... Annyi megvásárolható bírák, Bileam-követő ügyvéd, igazságtalan perek, erőszakoskodások, zaklatások és zsarolások, a nép közt annyi panasz, sírángozás, sóhajlás és nyögés” — így jellemzi a korabeli bíráskodást 1656-ban a magyar filozófiai gondolkodás úttörője, *Apáczai Cseri János*, kolozsvári rektori beköszöntőjében.

„Történetünkben nincs korszak, amelyben az ország igazságszolgáltatási intézményeivel meglett volna elégedve” — ismeri be a polgári magyar perjogtudomány egyik vezető alakja, *Magyary Géza*.⁴ Magyary azonban a helyesen megállapított ténynek teljesen idealista magyarázatát adja. Szerinte a múltban „a *korszellem* nem kedvezett a jó igazságszolgáltatásnak”. Azon egyáltalán nincs mit csodálkozni, hogy saját korának, a magyarországi kapitalizmus imperialista korszakának a bíráskodását Magyary „rendkívül magas tökélyű”-nek tekinti.⁵

A *feudális Magyarország* rendi osztálybíráskodásának felszámolása 1848-ban indult meg. A régi magyar bírósági szervezet alapján véve az ország rendi, illetőleg osztálytagozódásának felelt meg: egymástól elkülönített bírósági szervei voltak a földbirtokos nemességnek, a városi polgárságnak, a jobbágyparasztságnak és az egyháziaknak. Nagyban-egészben valamennyi bíróságnál az ítélkezés is magának az illető osztálynak, illetőleg rendnek a kezében volt, kivéve éppen a jobbágyság bíróságát, az úriszéket, ahol a földesúr (illetőleg tisztjei) és a nemesek ítélkeztek a jobbágyok ügyeiben.

Az úriszéki bíráskodás igen hatékony eszköze volt a jobbágyparasztság elnyomásának és gazdasági kizsákmányolásának.⁶ Polgári ügyekben való ítélkezését *Széchenyi István* röviden úgy jellemezte, hogy abban „bíró s alperes egy személy”.⁷ A földesúri bíráskodási rendszer tarthatatlansága, a kapitalizmus útjára lépést is hátráltató jellege a múlt század első évtizedeiben már olyannyira nyilvánvalóvá vált, hogy némi módosítására még a nemesi országgyűlésnek is el kellett szánnia magát. Az 1836. évi X. törvény kimondotta, hogy a jobbágyoknak a földesurat is érintő peres ügyeiben sem a földesúr, sem tisztjei nem bíráskodhattak. Az úriszék ezekben az ügyekben más személyektől (részben a földesúr által választott bírákból, részben megyei tisztviselőkből) alakult meg. Ez a reform merőben formai természetű volt, az úriszéki bíráskodás alapvető visszasságait nem érintette. Ime a kortárs jellemzése erről az új rendszerről: „Az úri-

szék elnöke s tagjai, ha maga a földesúr és annak rendesen fizetett tisztjei nem voltak is, de a földbirtokos nemes, és így a földesúrral egyazon érdekű osztálynak a földesúr által tetszés szerint választott, általa meghívott, élelmezett, napidíjazott, többnyire a földesúri kastélyban szállásoló tagjai, a földesúrnak barátai, vendégei, lekötelezettei voltak... A szabály pedig az emberi gyarlóság törvénye volt, mely az úriszéki bírák nagyobb részét oda tántorította, hogy saját osztályuk érdekeit lehetőleg őrizték, s az őket jó étellel, itallal, napidíjjal és szép szóval bőven ellátó földesurat legyezzék, pártolják”.⁸ Széchenyi korábbi szavai tehát lényegileg 1836 után sem váltak tárgytalanokká.

Az 1839—40. évi országgyűlés ún. Országos Választmányt küldött ki a büntetőjog korszerű kodifikációs munkálatainak elvégzésére (1840. évi V. törvény). A Választmány által készített három javaslat (anyagi büntetőjog, büntető eljárásjog, büntönügy)⁹ közül a második számos bírósági szervezeti reformindítványt tartalmaz. Ilyenek voltak: az úriszék eltörlése, az esküdtszék meghonosítása, politikai bűnperek elbírálására külön állambíróság felállítása stb. Ezek az 1843—44. évi reformjavaslatok, melyek a kapitalizálódó ország haladó közvéleményének az álláspontját juttatták kifejezésre, a reakciós mánásosztály ellenállásába ütköztek; az országgyűlés felsőháza, a főrendi tábla elvetette őket.¹⁰ Egy részük mindamellett — változott formában ugyan — megvalósult a későbbi jogalkotás során.

4. Az 1848-as törvényhozás lényegbevágó (de az egész bírósági szervezetet következetesen kérésztül nem vitt) változásokat eredményezett. Az 1847—48. évi országgyűlés a jobbágyság eltörlésével kapcsolatban megszüntette az úriszéki bíráskodást és a földesúr hatáskörébe tartozott ügyeket részben a szolgabírák, részben pedig a megyei törvényszékek hatáskörébe utalta (IX. és XI. törvény). A megyei törvényszék hatáskörét emellett kiterjesztették a megye összes lakosaira, kivéve az ún. szabad királyi városok lakosait. Ugyanakkor a városi bíróság hatáskörét kiterjesztették — a katonák kivételével — a város valamennyi lakosára, közöttük a városban lakó nemesekre is (XXIII. törvény). Ez a rendelkezés is áttörte a feudális rendi joghatósági szabályokat. Jelentős intézkedése volt az országgyűlésnek az esküdtszék felállítása sajtóbűncselekmények elbírálására (XVIII. törvény). Mindenesetre jellemző azonban az is, hogy az esküdtképesseghoz a törvény 200 forint évi jövedelmet kívánt meg.

⁸ *Tóth Lőrinc*: Elméleti s gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pest, 1857. 234. old.

⁹ *L. Fayer László*: Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I—IV. kötet. Budapest, 1896. és 1898.

¹⁰ *Vö. Sándorffy Kamill*: Törvényalkotásunk hőskora. Az 1825—1848. évi reformkorszak törvényeinek története. Budapest, 1935. 143—188. old.; *Finkegy Ferenc*: Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából. Budapest, 1942. 27—37. old.

⁴ *Magyary Géza*: Magyar perjogi reformmozgalmak. I. Összegyűjtött Dolgozatainak (Budapest, 1942.) I. kötetében, 4. old.

⁵ Uo. 5. old.

⁶ *Vö. Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Budapest, 1954.

⁷ *Gróf Széchenyi István*: Stádium. Lipcse, 1833. 154. old.

Az 1848. évi XVIII. sz. sajtótörvény elfogadását s ezáltal az esküdtszék intézményesítését is igyekezett megakadályozni az országgyűlés főrendi táblája, ezúttal azonban (1848 március végén!) már eredménytelenül. Az esküdttörvények felállításáról az első magyar felelős miniszterium igazságügyminiszterének, Deák Ferencnek 1848. április 29-i rendelete intézkedett.¹¹ E rendelet az esküdttörvény szervezetét és eljárását az 1843. évi második javaslat alapulvételével, sőt jelentős részben annak szövege szerint szabályozta. Az ilymódon csupán a sajtóbűncselekményekre felállított esküdttörvények 1848 folyamán néhány esetben ítéleztek is.¹²

Az 1848—49-i népképviselői országgyűlés debreceni ülészaka 1849. február 13-án fogadta el a forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb bírósági szervezeti jogszabályát, a *vésztörvénytörvényekről* szóló 1849. évi I. törvényt (törvény „a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítása, szerkezete, eljárása — s ítéletük alá tartozó esetek meghatározása tárgyában”).¹³ A törvény célja: a hazaárulók gyors felősségrevonása. Az 1849. május 3-i országos határozat (1849. évi VI. törvény) visszaható erővel ruházta fel a vésztörvényt, és a törvény életbelépése előtt elkövetett hazaárulási bűncselekményeket is a vésztörvénytörvények hatáskörébe vonta. Az országban összesen 17 vésztörvénytörvény működött (a főserg mellett szervezett tábori vésztörvénytörvényekkel együtt).

A feudális Magyarország legfelsőbb bíróságát, a Kúriát (az ún. hétszemélyes táblát és a királyi táblát), amely hűtlenné vált a magyar nép forradalmához és kiszolgált a megszálló osztrák uralmat, a kormány feloszlatta és helyébe új főtörvénytörvények szervezését rendelte el. Az új Országos Törvénytörvények 1849. június 23-án kezdte meg működését.

1849 júniusában a kormány néhány hónapos működés után megszüntette a vészbíróságokat és egyetlen országos központi vésztörvénytörvények felállítását rendelte el. Ez azonban mindössze két esetben ítélezett s ekkor is az ügy áttételét rendelte el.¹⁴ A vészbírósági felszámolása már a kormány fokozódó jobbratolódásának volt határozott jele.

Az 1848—49-es évek jogalkotása néhány alapvető jelentőségű, de csupán részleges kihatású reformot honosított meg, amelyek alkalmassak voltak a feudális magyar bírósági szervezet forradalmi átalakítási folyamatának megindítá-

sára. A forradalom bukása meghiúsította ugyan e folyamat természetes előrehaladását, de nyilvánvalóan nem vette és nem is vehette le napirendről a korszerű bírósági szervezet létrehozásának kérdését.

5. A *kapitalizmus* magyarországi fejlődése, a tőkés termelési viszonyok kialakulása és megszilárdulása egyre sürgetőbben hozta előtérbe a bírósági szervezet teljes átalakításának a követelményét. Az ipari, majd a monopolisztikus kapitalizmus fejlődésének általános ellentmondásain kívül a burzsoá magyar bírósági szervezet alakulására rányomták bélyegüket az osztrák uralom alatt, majd a monarchia idején a magyar nemzet függetlenségi törekvéséből, valamint a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldatlanságából fakadó ellentmondások is. A kapitalizmus általános válságának időszakában újabb, a magyar bírósági szervezet fejlődésére is kiható történelmi tényezőként jelentkezett a világ első szocialista államának, a szovjet államnak a léte is. A szovjet szocialista köztársaságok megszülése, majd a Szovjetunió létrejötte és megszilárdulása — különös tekintettel az 1919. évi szocialista magyar forradalom eredményeire is — a közeli jövő perspektívájába hozta a kapitalizmus rendszerének végleges bukását Magyarországon is. A Horthy-korszak bírósági szervezetének és bírósági szervezeti reformjainak a főlele ezért irányult elsősorban a munkásmozgalom és általában a demokratikus haladás eszméi ellen.

Az 1848—49. évi forradalom és szabadságharc bukása után az osztrák *abszolútizmus* polgári jellegű reformokat vitt végbe a magyarországi bírósági szervezet terén is. A magyarországi közigazgatás 1849 novemberi „provizórius” (átmeneti jellegű) átszervezése után az egész országban „császári és királyi” bíróságokat állítottak fel. Elsőfokon a járásbíróságok és (fontosabb ügyekben) a törvénytörvények ítéleztek. A másodfokú eljárás (a járásbíróságokon indult ügyekben) a törvénytörvények és (a törvénytörvényeken indult ügyekben) a Sopron, Nagyszombat, Eperjes, Debrecen és Pest székhellyel felállított kerületi főtörvénytörvények hatáskörébe tartozott. Harmadfokon a járásbíróságokon indult ügyekben szintén a kerületi főtörvénytörvények jártak el. Újból megszüntették a szabadságharc kormánya által is feloszlalt hétszemélyes táblát és elrendelték egy magyarországi legfőbb törvénytörvények felállítását is. Ez utóbbi megszüntetésére azonban nem került sor; helyette a bécsi legfőbb törvénytörvényeken állítottak fel egy magyar osztályt.

Az átmeneti rendezést 1853. január 19-én a közigazgatási és törvénykezési ún. „definitívum” (végleges rendezés) követte. Eszerint elsőfokon a kerületi székhelyen levő vagy különlegesen fontos ügykörrel bíró 6 országos törvénytörvények és a megyéknél felállított 31 megyei törvénytörvények, a szükséghez képest felállítandónak jelzett kereskedelmi törvénytörvények, valamint a járásonként megszervezett 244 szolgabírói hivatal jártak el. A szolgabírói hivatal a legalsóbbfokú közigazga-

¹¹ A szövegezés Szalay László munkája volt. Vö. *Ferenzi Zoltán*: Deák élete. Budapest, 1904. II. köt. 101. old.

¹² L. *Sarlós Béla*: Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. (Kandidátusi értekezés tézisei.) Budapest, 1956. 9. old.

¹³ A vésztörvény szövegét l. „Az 1848—49. évi népképviselői országgyűlés” (szerk.: *Beér János*). Budapest, 1954. 717—720. old.

¹⁴ A vésztörvénytörvények működésének adatait közli *Sarlós Béla*: id. mű, 12—13. old. A 17 vésztörvénytörvények összesen 365 ítéletet hozott, ezekből 122 volt halálos és 107 felmentő ítélet, 136 pedig az ügy áttételét rendelte el.

tási és igazságügyi szolgálatot látta el a járás területén. Hatáskörébe tartozott az ítélkezés kisebb büntető ügyekben, valamint a jelentősebb büntető ügyek előkészítése a törvényszéki eljárás számára; a polgári peres ügyekben a törvényszék által rájuk bízott teendőket végezte. Emellett a szolgabírói hivatalok a rendes alsófokú közgazgatási ügyintéztést is ellátták. Az öt kerületi főtörvényszék, valamint a bécsi legfőbb törvényszéken szervezett magyar osztály hatáskörét érintetlenül hagyta az 1853. január 19-i definitívum. A bíróságok illetékességére, belső szervezetére és ügyrendjére vonatkozó részletes szabályokat külön császári pátensek tartalmazták. Erre az időre esik az osztrák polgári és büntető perrendtartási törvénykönyvek magyarországi hatálybaléptetése is.

Az Októberi Diploma után 1861 januárjában összeült *Országbírói Értekezlet* elhatározta a régi magyar bírósági szervezet visszaállítását. Az igazságügyi szervezet átalakítása a jogfolytonossági gondolat, az 1848 előtti jogállapothoz való visszatérés jegyében ment végbe. „Nem az a feladatunk — mondotta Zádor György, volt legfőbb ítélőszéki bíró —, hogy újból szervezzük a bíróságokat, hanem hogy amennyiben lehetséges, az előbbi törvényes állapotot állítsuk vissza”.¹⁵

Az Országbírói Értekezlet Ideiglenes Törvénykezési Szabályai lényegileg visszaállították a régi magyar rendi bírósági szervezetet: a kir. kúriát (a kir. táblát és a hétszemélyes táblát), a kerületi táblákat, a megyei, városi és kerületi törvényhatósági törvényszékeket. Alapjában ez a bírósági szervezet állott fenn — az 1861. november 6-tól 1865. június 8-ig tartott ún. provizórium alatt hatályban volt eltérésektől eltekintve — egészen az 1867. évi kiegészítést követő új bírósági szervezet felállításáig.

Az Országbírói Értekezlet bírósági szervezeti rendelkezései nem voltak életképesek. A magyarországi kapitalizmus fejlődése akkor már túljutott azon a fokon, hogy az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok nemzeti és osztályszempontokkal motívált — lényegileg feudális maradványokat feltámasztó — bírósági szervezeti intézkedései időállóknak bizonyulhattak volna. Az Országbírói Értekezlet idevágó harározatai nem voltak összhangban a tőkés termelési viszonyok továbbfejlődésének érdekeivel. A feladat megoldása az 1867 utáni jogalkotásra maradt.

Az 1867. évi *kiegyezés* után nagyszabású kodifikációs munkálatok indultak meg Magyarországon. A jogalkotás fellendülése annak volt a következménye, hogy az 1867. évi XII. törvénybe foglalt kiegészítés révén a magyar uralkodó osztályok, a nagybirtokosság és a nagyburzsoázia, viszonylag szabad kezett nyertek az országon belül való berendezkedésben, a gazdasági, politikai, közigazgatási vezetésben, a dolgozó osztályok kizsákmányolásában és a nemzetiségek el-

nyomásában. Emellett természetesen továbbra is biztosítva maradt Ausztria uralkodó osztályainak külpolitikai, pénzügyi és katonai vezető szerepe Magyarországon. A vagyonos osztályok viszonylag önálló berendezkedése Magyarországon a kapitalizmus igényeinek megfelelő, korszerű bírósági szervezetet követelt meg.

Az első lépést e vonatkozásban az 1868. évi LIV. törvénybe foglalt *polgári törvénykezési rendtartás* tette meg, amely megszabta a megyei és városi törvényszék tanácsának határozott létszámát, kivette a kir. táblát a Kúria addig egységes szervezetéből és az addigi hétszemélyes táblát Kúria elnevezéssel két osztályra tagolta: semmitőszékre és legfőbb ítélőszékre. A törvény deklarálja a *törvény előtti egyenlőség* polgári demokratikus elvét is: „Személyek vagy javak nemesi és nem-nemesi minősége se a bírói hatáskörre és illetőségre, se az eljárásra nézve különbséget nem tesz” (15. §).

A kapitalista fejlődés céljait határozottabban szolgáló intézkedéseket irányzott elő a *bírói hatalom gyakorlásáról* szóló 1869. évi IV. törvény. A törvény legnagyobb jelentőségű, polgári demokratikus szellemben fogant rendelkezését az 1. § tartalmazza, mely kimondja, hogy „az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönítettik. Sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak”.

Az igazságszolgáltatás és közigazgatás egymástól való elválasztásának a hangoztatására a burzsoáziának szüksége van avégből, hogy alá tudja vele támasztani a burzsoá bíróság állítólagos elfogulatlanságára, osztályfölöttiségére, függetlenségére irányuló propagandát. A dolog lényegén ez az intézkedés nem sokat változtatott. A rendi bíráskodás megszűnt ugyan Magyarországon, de megmaradt, sőt egyre intézményesebb biztosítékokat nyert az osztálybíráskodás, most már a tőkés fejlődés érdekeinek megfelelően. Az 1869. évi IV. törvény kimondotta, hogy az ítélőbírákat az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett a király nevezi ki, megállapította a bíróvá való kinevezés előfeltételeit, a bírói összeférhetlenség szabályait, a bírák elmozdíthatatlanságának és áthelyezhetetlenségének burzsoá elvét stb. Az összeférhetlenség kérdéskörének szabályozásából jellemző a törvénynek az a rendelkezése, mely a munkásmozgalom és a haladó irányzatok hatásától még azáltal is távol kívánta tartani a bírákat, hogy eltiltotta őket „valamely politikai, vagy munkás-egyletnek, illetőleg gyülekezetnek” a tagságától, valamint azok gyűlésein való részvételtől is (11. §).

A kiegészítés utáni új típusú *elsőfokú* (ún. „elsőfolyamodású”) burzsoá bíróságokat csupán a két évvel később meghozott 1871. évi XXXI. és XXXII. törvények állították fel. Időközben azonban az 1871. évi VIII. törvénnyel rendezték a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségének (a hivatali büntetteknek, a fegyelmi vétségeknek, a fegyelmi eljárásnak, a felfüggesztésnek és a bíró vagy bírósági hivatalnok vagyoni felelősségének), majd az 1871. évi IX. törvénnyel a bírók

¹⁵ L. Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában. Közzétette *Ráth György*. Pest, 1861. II. köt. 387. old.

stb. áthelyezésének és nyugdíjazásának a kérdéseit. Az 1871. évi XXXI. törvény elsőfolyamodású bíróságokként a kir. járásbíróságokat, a kir. törvényszékeket és a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéket állította fel. A járásbíróságok egyesbíróságként, a törvényszékek társasbíróságként jártak el. Az 1871. évi XXXII. törvény 360 járásbíróságot és 102 elsőfolyamodású törvényszéket állított fel.

A századfordulóig az elsőfokú bíróságok így kialakított szervezetén — néhány kisebb módosítástól (pl. az elsőfokú bíróságok újabb átszervezéséről szóló 1875. évi XXXVI. törvény, a bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló 1891. évi XI. törvény) eltekintve — lényeges változtatások nem történtek. Alapvető jellegű reform volt azonban az elsőfokú bíróságok körében egy új intézmény, az 1848-ban sajtóvétségekre felállított és 1867. május 17-én a 307. számú igazságügyminiszeri rendelettel a nyomtatvány útján elkövetett bűncselekményekre újból megszervezett *esküdtszék* viszonylag széleskörű intézményesítése. Ez a reform az esküdtbíróságokról szóló 1897. évi XXXIII. törvényhez fűződik.

A magyar esküdtbíróság összetett jellegű bíróság volt: három bírói tagból (*bírói tanács*) és 12 esküdtből (*esküdtszék*) állott. Elnöke a bírói tanács egyik tagja volt, aki amellet, hogy elnöke volt a bírói tanácsnak és vezette az esküdtek tanácskozását is, az egész esküdtbíróság elnöki funkcióit is ellátta. Az esküdtbíróság hatáskörébe egyes politikai bűncselekmények (felségsértés, királybántalmazás, a hűtlenség és lázadás egyes esetei), a súlyosabb (legalább öt évi szabadságvesztéssel büntethető) közönséges bűncselekmények (gyilkosság, szándékos emberölés, halált okozó súlyos testi sértés, közegészség elleni bűntett, rablás, gyújtogatás, megvesztegetés stb.), valamint a sajtóvétségek tartoztak. Az esküdtbírászkodás bevezetése a századfordulón az új magyar *bűnvádi perrendtartás* (1896. évi XXXIII. törvény) elfogadása kapcsán történt.

Az esküdtbíróság jellegzetesen burzsoá-demokratikus intézmény, habár jogtörténeti gyökerei a polgári forradalmakat évszázadokkal megelőző időkre nyúlnak vissza. A burzsoázia érdekeinek a biztosítására való törekvés világosan kiderül a mi esküdtbírósági törvényünknek az ún. *esküdtképessegre* vonatkozó rendelkezéseiből. A törvény magas *vagyon*i cenzust (évi húsz korona állami egyenes adó, vagy ennek megfelelő értékű vagyon) és súlyos *képzettségi* cenzust (esküdtek lehettek „értelmiségüknél” fogva: a köztisztviselő, a lelkes, a magyar tudományos akadémia tagja, tudor, okleveles: tanár, ügyvéd, mérnök, építész, hajóskapitány, gazdász, gyógyszerész, vegyész, erdész, bányász, tanító, sebész, állatorvos, továbbá az, aki a felsőbb művészeti vagy más felsőbb szakiskolát elvégezte, végül aki a középiskolai záróvizsgát letette) szabott meg annak feltételül, hogy valaki esküdt lehessen. Az említett feltételek mellett az esküdtképessegehez megkivánták még a magyar állampolgárságot és a 26. életév betöltését. E feltételek fennforgása esetén

is ki voltak azonban rekesztve az esküdtek köréből a nők, valamint azok a magyar állampolgárok, akik nem értették a magyar nyelvet, illetőleg nem tudtak azon írni és olvasni (nemzetiségiük és analfabéták). Leplezetlenül osztályjellegű a törvény 6. §-ának 6. pontja, amely szerint az egyébként fennforgó esküdtképeség esetén sem vehető fel az esküdtek jegyzékébe „a napszámos, vagy a szolga”. Igen jellemző a korabeli polgári magyar jogtudomány képmutatására a törvény egyik szerkesztőjének, Vargha Ferenc akkori főügyész-helyettesnek a vagyoni cenzus szükségességét indokoló magyarázata: „Az adófizetés korántsem azt akarja kifejezni, mintha a vagyonosabb emberek a szegényekkel szemben kedvezményben részesülnének, hanem azt, mint vagyoni cenzust azért fogadta el a törvény, mert az a tapasztalat, hogy akik jobb sorsban vannak, akik nem kénytelenek a legnagyobb nyomorban élni, jobban iskoláztak, tehát értelmesebbek, mint azok, akik egész életükben csakis a megélhetés súlyos gondjaival küzdenek”.¹⁶

Ilyenformán az esküdtszék is, akárcsak a hivatalnokbíróságok, kifejezetten osztályintézmény volt, amelyből a munkásság és a dolgozó parasztság képviselői lényegileg ki voltak zárva. Mindamellet az esküdtbírászkodás tartalmazott bizonyos, viszonylag demokratikus elemeket. Ez volt az oka annak, hogy állandó szállka volt a reakció szemében, akárcsak Oroszországban is az 1864-ben meghonosított esküdtszék.

A *felsőbbfokú* bírósági szervezetben jelentős változást vezetett be az 1881. évi LIX. törvény, amelynek 2. §-a újból egyesítette a Kúria két osztályát, a semmitőszéket és a legfőbb ítélőszéket. A kir. ítélőtáblák szervezéséről az 1890. évi XXV. törvény intézkedett: decentralizálta az ítélőtáblákat; az addigi két (budapesti és marosvásárhelyi) ítélőtábla mellé még kilencet állított fel (Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged és Temesvár székhellyel). A decentralizáció kapcsán a táblák elnökei felügyeleti jogot nyertek a kerületükben levő összes bíróságok felett. Ezáltal hatékonyabbá vált a törvényszékek ellenőrzése, melyek eddig közvetlenül az igazságügyminisztérium felügyelete alatt állottak. A decentralizáció előnye a későbbiek során megmutatkozott a fellebbviteli eljárásban a szóbeliség előtérbe nyomulásával kapcsolatban is.¹⁷

A kapitalista fejlődés igényei tették szükségessé 1895-ben a szabadalmakkal kapcsolatos kérdések elbírálására a Szabadalmi Hivatal (későbbi elnevezés szerint: *Szabadalmi Bíróság*) felállítását (1895. évi XXXVII. törvény).

A századvége burzsoá jellegű reformjai között kell megemlíteni a Közigazgatási Bíróság felállítását is (1896. évi XXVI. törvény). Előfutára az

¹⁶ Vargha Ferenc: Az esküdtek kézikönyve. Budapest, 1893. 4. old.

¹⁷ Vö. Degré Miklós: Visszapillantás ötven esztendő bírósági szervezeti változásaira. Kolosváry- emlékkönyv. Budapest, 1939. 111–113. old.

1883-ban (a XLIII. törvénnyel) létesített és 1896-ban megszüntetett Pénzügyi Közigazgatási Bíróság volt. A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság egyfokú bíróság volt, amely két osztályban (általános közigazgatási és pénzügyi osztály) működött. Rendkívül szűken megvont hatáskörébe tartozott egyes, taxatív módon felsorolt községi, törvényhatósági, vasúti, adó-, illetmény- stb. ügyekben hozott közigazgatási határozatok elleni panaszok elbírálása. A közigazgatási bíróság felállításával látszat jogorvoslati jogot nyújtottak egyes ügyekben, ahelyett, hogy az általános bírósági eljárás útját nyitották volna meg előttük. A közigazgatási bíróságnak már a felemás összetétele is biztosította azt, hogy teljesen a kormány kezében legyen: felerészben a magasabb bírói hivatalra képesített személyekből, felerészben pedig magasabb hivatali állást betöltött közigazgatási tisztviselőkből állott. A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróságot francia mintára, de német — osztrák közvetítéssel szervezték meg. Létesítésével a monopolkapitalista fejlődés útjára lépett Magyarországon a kormány elérte, hogy az 1848 előtt az általános bíróság elé tartozott vitás közjogi és közigazgatási természetű ügyeknek a legnagyobb része nem került újból bírói hatáskörbe, hanem végleges eldöntést a közigazgatási szakszerveknél nyert, s az ügyeknek egy kisebb, jelentéktelenebb csoportjára nézve az új szakbíróság, a közigazgatási bíróság kapott döntési hatáskört.

A magyarországi *klasszikus kapitalizmus és az imperializmusba való átmenet* korszakának (1848—1900) *eredményei* a bírósági szervezet fejlődésében: a feudális maradványok jelentős részének felszámolása és a polgári demokratikus reformok során korszerű bírósági szervezet kiépítése. Az új bírósági szervezet nagyban-egészben alkalmas volt a tőkés termelési viszonyok védelmében és fejlesztésében reáharulól felépítményi szerep betöltésére. Egységes szerkezetű bírósági szervezeti törvény azonban nem jött létre, és ennek megalkotását a későbbi polgári magyar törvényhozás sem tudta elvégezni.

6. Az *imperializmus* korszakába lépett Magyarország bírósági szervezetének első fejlődési mozzanata egy elkésett burzsoá-demokratikus reform képében jelentkezik: az 1907. évi LXI. törvény felállította a *Hatásköri Bíróságot*. Csaknem egy évtized telt el tehát, míg a törvényhozás valaminő szervezeti garanciát is teremtett a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egymástól burzsoá felfogás szerint való elválasztásának az 1869. évi IV. törvényben kimondott elve vitás esetekben történő érvényesülésére. A Hatásköri Bíróság az általános bíróság és a Közigazgatási Bíróság (ill. közigazgatási hatóság), valamint a Közigazgatási Bíróság és közigazgatási hatóság között felmerült hatásköri összeütközéseket bírálta el az elnökkel együtt héttagú, részben a Kúria, részben a Közigazgatási Bíróság bíróiból alakított tanácsban. A Hatásköri Bíróság elnöki tisztjét — három évenként váltakozva — a Kúria, illetőleg a Közigazgatási Bíróság elnöke töltötte be.

Az imperialista korszak további bírósági szervezeti reformjai lényegileg már határozottan a polgári demokratikus garanciák fokozatos leépítésének a vonalán haladnak. Ezek sorában mindenekelőtt az 1909. évi XVI. törvény említendő meg, mely a formális jogegyenlőség burzsoá elvének a figyelmen kívül hagyásával felállította a *Főudvarnagyi Bíróságot*. A Főudvarnagyi Bíróság a királyi ház tagjainak, a király által odaaltalt más személyeknek stb. egyes *polgári* peres és perenkívüli ügyeiben járt el. Valójában tehát egy feudális intézménynek próbáltak burzsoá szervezeti formát adni. A Főudvarnagyi Bíróságnak már a felállítása is anakronisztikus volt Magyarországon a XX. század első évtizedében.

Az igazságszolgáltatás korszerűsítését szolgálta az 1911. évi I. törvénybe foglalt új magyar *Polgári perrendtartás*. Néhány polgári demokratikus igazságszolgáltatási alapelv (pl. szóbeliség, közvetlenség stb.) mellett már kifejezésre jutottak benne az imperializmus korszakára jellemző polgári eljárásjogi vonások is (a tárgyalási és rendelkezési elv korlátozása, kötelező ügyvédi képvislet stb.).¹⁸

Az egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról szóló 1912. évi VII. törvény tovább lazította a bírósági eljárás törvényességét, amidőn lényegileg bírói jogkörbe tartozó cselekmények (pl. polgári nem peres ügyben bírói határozat hozatala, polgári peres vagy büntető ügyben megkeresés vagy kiküldés alapján bírói cselekmények foganatosítása) végzésére egyes *bírósági jegyzőket* (ún. önálló működési körrel felruházott jegyzőket) is feljogosított. Ugyanez a törvény leszállította a *bírósági tanácsok létszámát is*: a Kúria ettől fogva öt tagú, a táblák pedig három tagú tanácsban határoztak.

A *kapitalizmus általános válságának* előszele az első világháborút közvetlenül megelőző években további antidemokratikus reformokra indította a reakciós Tisza-kormányt Magyarországon. Balogh Jenő, későbbi akadémiai főtitkár, igazságügyministerségéhez fűződnek az 1913. évi XXXIV. és az 1914. évi XIII. törvényben az *esküdtbíráskodással* kapcsolatosan végrehajtott megszorító intézkedések. Amit az oroszországi reakció már 1887-ben keresztülvitt (a politikai bűncselekmények elvonása az esküdtszék elé), az nálunk 1913-ban következett be, midőn a királyság intézménye, a király személye és a monarchikus államforma ellen elkövetett bűncselekményeket kivették az esküdtszék hatásköréből, majd 1914-ben, midőn a kérdésfelvetési eljárás módosítása, a tanácselnök instrukciós, valamint a Kúria fellebviteli jogkörének kiterjesztése révén véglegesen sterilizálták az esküdtbírói törvényt. A kormány szándékaira, egyben az akkori igazságügyi politika cinizmusára fényt vet Balogh felszólalása a parlamenti vita során: „Olyan naív mégsem vagyok, hogy erről a javas-

¹⁸ Vö. Szerző: A Magyar Népköztársaság új polgári eljárásjogi jogalkotása. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1956. évi 4. sz. 80. old.

latról azt képzeljem, hogy népszerű lesz, vagy ki fogja elégíteni az igényeket. Azt hiszem, aki az esküdtbírósnak ellenese ma Magyarországon, az két módon szerezhetne népszerű fogadtatást. Az egyik a nyílt, két szakaszból álló javaslat, mely a hatáskört megszünteti, vagy korlátozza; a másik a ravaszabb: hagyni úgy mindent, ahogy van és akkor ez az intézmény néhány év alatt úgy lejárhatja magát, hogy okvetlenül meg kell szüntetni. Én azonban nem a népszerűséget keresem, hanem meggyőződésemet iparkodtam követni. Jól tudom, ki leszek téve és ki lesz téve a kormány a legerősebb támadásoknak, hogy ismét merényletet követünk el a közszabadságok ellen, hogy az alkotmánynak utolsóelőtti vagy nem tudom hányadik bástyáját romboljuk le”.¹⁹ A valóság ezzel szemben az, hogy a kormányt egyáltalán nem jogi természetű, hanem kizárólag politikai megfontolások vezették az esküdtbírósi hatáskör szűkítése és az eljárási szabályok módosítása alkalmával. A burzsoázia nagyon is jól látta az esküdtszéki intézmény polgári demokratikus garancia-jellegét. Az esküdtbíráskodás későbbi sorsa, teljes megszüntetése is bizonyítja ezt.

Időközben két másik, politikai szempontból kevésbé jelentős változás is bekövetkezett a bírósági szervezetben: az 1913. évi XXV. törvény a budapesti IV., V., VI., VII. és VIII—X. kerületi járásbírósgok egyesítése útján megszervezte a *budapesti központi járásbírósgot*; az 1913. évi VII. törvény pedig a büntető hatáskörrel rendelkező törvényszékeknél, valamint egyes járásbírósgoknál megalakította a *fiatalkorúak bírósgát*. Ez utóbbiak egyesbírósgként jártak el.

A századforduló után az első világháború végéig eltelt időszak *mérlege* a magyar bírósági szervezet fejlődése terén: egynehány elkésett polgári demokratikus reform mellett alapjában véve megindult a XIX. század utolsó harmadában megvalósított polgári demokratikus bírósági szervezeti vívmányok felszámolásának az imperializmus korszakára jellemző folyamata.

7. Az első világháborút közvetlenül követő 1918. évi magyarországi *polgári demokratikus forradalom* meghirdette ugyan az igazságszolgáltatás demokratizálásának programját, de számottevő eredményeket nem ért el e téren. Az előterjesztett *javaslatok* egy része már több-kevesebb határozottsággal a szocializmus irányába mutat (egyeses bírósági szervezet, néprészvétel stb.).²⁰ más indítványok viszont nem mennek túl a polgári demokrácia gondolkörén, sőt félreérthetetlenül elhatárolódnak a szocializmus jogpolitikai elgondolásaitól.²¹

A népkormány bírósági szervezeti *jogszabályi intézkedései* jellegzetesen polgári demokra-

tikus tartalmúak: az *esküdtbírósg* helyreállítására szélesebb hatáskörrel (a „fontosabb” büntető ügyekben esküdtbírósg ítélezik, sajtó- és politikai bűncselekmények tárgyában pedig minden esetben; hazaárulás vádja esetére felállítják a vádzsürit) és az esküdtképeség kiterjesztése mindenkire, akinek volt községi választójoga,²² *munkaügyi bírósg* szervezése a járásbírósgokon egy elnöklő szakbíróból és egy-egy munkaadó, illetőleg munkavállaló ülnökből,²³ a *főudvarnagyi bírósg* likvidálása (átalakult egyrészt „*állami zárlati bírósggá*” a volt koronajavak, udvari, kincstári birtokok, a volt királyi magán- és családi alapítványi vagyon zár alá vételével, leltározásával és zárgondnoki kezelésével kapcsolatos intézkedések céljából, másrészt pedig a „*területenkívüliek bírósgává*”, a nemzetközi jog szerint területenkívüliséget élvező személyek peres ügyeinek eldöntésére önkéntes alávétel esetén),²⁴ *kisajátítási vegyes bírósg* létesítése a földreformmal kapcsolatos kisajátítási ár, kártérítési összeg és egyéb feltételek megállapítására, ha az érdekeltek nem fogadják el az Országos Birtokrendező Tanács határozatát²⁵ stb.

Mindezek a rendelkezések azt mutatják, hogy az 1918—19. évi Magyar Népköztársaság lényegileg csupán meg akarta szabadítani a magyar bírósági szervezetet az 1867. után, különösen pedig a századfordulót követően végrehajtott reakciós „reformoktól” s ezen tovább terjedő intézkedéseivel sem ment túl a *liberális demokrácia* követelményein.²⁶

Az 1919. évi magyarországi *porletárforradalom* a *szocialista demokrácia* megvalósításának feladatát tűzte maga elé.²⁷ Ennek a feladatnak a megoldását szolgálták a régi, burzsoá államszervezet és ezen belül a bírósági szervezet forradalmi átalakítására tett intézkedések. Az 1917. évi Oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom tanulságai és a lenini útmutatások nyomán a munkáshatalom az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság idején nem a polgári kor-

²² Az 1918. évi III. néptörvény a nép esküdtbíráskodásáról.

²³ Az 1918. évi IX. néptörvény a munkaügyi bíráskodásról. Figyelemreméltó, hogy néhány hónappal később az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsának XXVIII. számú rendelete szerint felállított munkaügyi bírósgok ülnökei kizárólag a munkavállalók sorából kerültek ki.

²⁴ 6165/1918. M. E. számú rendelet Vö. még a 6694/1918. M. E. számú rendelettel.

²⁵ 1919. évi XVIII. néptörvény a földműves nép földhözjuttatásáról.

²⁶ Alapjában véve igaza van *Vámbery Rusztemnek*, bár megállapításának értékét leszállítja önigazoló célzata: „Akár a néptörvénynek, akár a Károlyi-kormány egyéb rendeleteinek jogi tartalmát vizsgáljuk, azokból hiányzik a forradalmi törvényhozás sajátos jellege: a jogfejlődés vonalát megtörő cenzúra, a rendelkezések tartalmi szembehelyezkedése a korábbi jogállapottal... A Károlyi-kort alig érheti jogosan a vád, hogy a magyar jog folytonosságát forradalmi módon megszakította volna.” (Jog és forradalom. Az „Öt év múltán, a Károlyi-korszak előzményei és céljai” című kötetben, Budapest, 1923. 66—67. és 79. old.)

²⁷ L. a „Magyar Tanácsköztársaság, 1919” című kötetben. Budapest, 1949. 73. old.

¹⁹ Igazságügyi Javaslatok Tára, 1914. évi 2. sz. 101. old.

²⁰ Vö. *Láday István*: Az igazságszolgáltatás demokratizálása. Jogtudományi Közlöny 1918. évi 46. sz. 245—246. old.

²¹ *Szladits Károly*: Jogrendszerünk átalakulása. jogtudományi Közlöny 1918. évi 51 sz. 385—386. old.

szak bíraskodási intézményeinek megreformálásához fogott hozzá, hanem szétzúzta azokat és kiépítette a maga új, proletár igazságszolgáltatási szervezetét.

A kommunista és a szociáldemokrata párt egyesüléséből létrejött Magyarországi Szocialista Párt, valamint a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-én megjelent „Mindenkinek” című kiáltványa bejelenti, hogy „a törvényhozói, végrehajtói és bíraskodó hatalmat a Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja”. Már a proletariátus hatalomátvételét bejelentő kiáltvány tartalmazta tehát a proletár igazságszolgáltatás legalapvetőbb elvét, a szocialista demokratizmusból fakadó *népi bíraskodás* elvét.

Ugyanez az elv jut kifejezésre a Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. április 2-i keltezésű ideiglenes Alkotmányában, amelynek 1. §-a kimondja, hogy „a munkás-, katonai- és földművestanácsokban dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja azokat végre és bíraskodik azok megszegői felett”. Az 1919. június 23-án elfogadott végleges Alkotmány („A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya”) 2. §-ának (3) bekezdése csaknem teljesen azonos szövegezésben ismétli meg ezt az elvet. Az Alkotmány egyben leszögezi azt is, hogy a bíraskodás szervezetének a megállapítása a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének hatáskörébe tartozik (16. § 17. pont). A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének együtt nem léte idején „a legfőbb törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat” a Szövetséges Központi Intéző Bizottság gyakorolta (20. § (1) bek.).

A régi burzsoá bíróságok működését az 1. I. N. számú igazságügyi népbiztosi rendelet függesztette fel a forradalom másnapján.

A munkáshatalom első újtípusú igazságszolgáltatási szerveit, a proletárhatalom vívmányait védelmező *forradalmi törvényszékeket* a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-én kelt IV. számú rendelete állította fel. A diktatúra első szervezési időszakában még a falvakban is alakultak forradalmi törvényszékek, a későbbiek folyamán azonban csak Budapesten és a megyeszékhelyeken maradtak meg.²⁸ A Forradalmi Törvényszék elnökből és két tagból (ülőkökből) állott. Igazi népi bíróság volt, amelynél semmiféle (képesítési, vagyoni, nemzetiségi, nemi stb.) cenzus nem érvényesült: tagjai (az elnök és az ülnökök) a dolgozók köréből kerültek ki, akiket kezdetben a Forradalmi Kormányzótanács nevezett ki, később, 1919 májusától pedig a megyei munkás-, katonai- és földművestanács (illetőleg Budapesten: a központi tanács intézőbizottsága) választott.

A forradalmi törvényszékek szervezetét és eljárását részletesen szabályozó XCIV. számú Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet szerint a Forradalmi törvényszék hatáskörébe olyan

bűncselekmények tartoznak, „amelyek a Tanácsköztársaság fennmaradását és biztonságát s általában a dolgozók uralmának forradalmi rendjét sértik vagy veszélyeztetik” (6. §). Az idevont bűncselekményeknek a hatáskör általános jellemzését követő példaládó felsorolásából megállapítható, hogy a proletárhatalom a forradalmi törvényszéket lényegileg általános büntetőbírósnak tekintette.

A Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete intézkedéseket tartalmazott a forradalmi törvényszék fellebbviteli fórumának, az *Országos Forradalmi Főtörvényszéknek* a felállítására nézve is. Ez utóbbi az elnökön kívül négy bíróból álló tanácsban ítélezett volna. Elnökét és tagjait a Forradalmi Kormányzótanácsnak kellett *megválasztania*. Az Országos Forradalmi Főtörvényszék megszervezése azonban a bekövetkezett események miatt már nem nyert befejezést. A vidéki forradalmi törvényszékeknél kialakult az a gyakorlat, hogy egyes ügyeket felülvizsgálatra a budapesti forradalmi törvényszék elé terjesztettek, amelynél *fellebbezési tanács* alakult.²⁹

A jobboldali szociáldemokraták Ágoston Péter igazságügyi népbiztos vezetésével mindent elkövettek a forradalmi törvényszékek működésének hatástalanítására. Még azt is sikerült keresztülvinniük, hogy az 1919. június 24-i ellenforradalmi katonai puccs tizenegy vezetője ellen hozott halálos ítéletek sem kerültek végrehajtásra.

A Magyar Tanácsköztársaság gondoskodott a „Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmét sértő katonai büntettek” felett ítélező *forradalmi katonai törvényszékek* felállításáról is. A forradalmi katonai törvényszékeket a forradalmi törvényszékekhez hasonló módon szervezték meg azzal az eltéréssel, hogy az elnököt és az ítéelő tanács két tagját Budapesten a Központi Tanács, másutt pedig a helyi tanács választotta a katonák, illetőleg a katonaviselt munkások vagy földművesek sorából.³⁰ 1919. június 10-én a Forradalmi Kormányzótanács CXV. számú rendelete elrendelte *Országos Forradalmi Katonai Főtörvényszék* felállítását. E főtörvényszék az elnökön kívül négy bíróból álló tanácsokban ítélezett. Az elnököt és a tagokat a Forradalmi Kormányzótanács *választotta*. A megbízás bármikor visszavonható volt.

Mind a köztörvényi, mind a katonai forradalmi büntető bíraskodás szervezetéből látható, hogy a *néprészvétel* szocialista elve mellett megvalósult a bírák és ülnökök *választásának*, valamint *visszahívhatóságának* a követelménye is.

A *kihágási bíraskodás* megszervezéséről a Forradalmi Kormányzótanács CXXV. számú és az Igazságügyi Népbiztosság 21. I. N. számú rendelete gondoskodott. A kihágási bíróságok a budapesti kerületi, a járási, illetőleg a városi tanácsok által választott háromtagú ítéelő tanácsokban döntöttek el az eléjük tartozó (régebben rend-

²⁸ L. Rákos Ferenc: Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Budapest, 1953. 83. old.

²⁹ Vö. id. mű 95. old.

³⁰ A Forradalmi Kormányzótanács LIII. sz. rendelete 1. §-ának (3) bekezdése.

őri büntető eljárás, vagy közigazgatási hatóság elé utalt, illetőleg a proletárdiktatúra idején a forradalmi törvényszékek által a kihágási bíróság elé utalt) ügyeket.

A büntető bíraskodás új szervezetének kiépítése mellett az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság gondoskodott a régi rend alatt indított bűnügyek átvizsgálásáról is. Ennek az eljárásnak az volt a célja, hogy a szocialista állam „azokat a proletárokat, akiket a régi rend csupán a kapitalizmus érdekében állított a büntető bíróságok elé, a büntetéstől mentse, másrészt pedig azokat, akik a dolgozó proletárok ellen vétkeztek, szigorúan megbüntesse” (a Forradalmi Kormányzótanács LXII. sz. rendeletéből). Az átvizsgálás foganatosítása céljából minden megyében külön tanácsokat állítottak fel. A külön tanács hatásköre kiterjedt a megye területén működött valamennyi régi bíróságnál függőben maradt összes bűnügyekre. A külön tanács a munkások, katonák és földművesek megyei tanácsának intéző bizottsága által kinevezett elnökből és két tagból állott. A felülvizsgálat nem csupán a be nem fejezett ügyekre terjedt ki, hanem a jogerősen befejezett ügyekre is abban az esetben, ha az elítélt a büntetést még nem állotta ki. A külön tanács elrendelhetette a büntető eljárás folytatását vagy megszüntetését és rendelkezett a kiszabott büntetés végrehajtása vagy annak mellőzése felől. A Forradalmi Kormányzótanács LXII. sz. rendeletének végrehajtása során a külön tanácsok több tízezer régi büntető ügyet vizsgáltak át és ílymódon orvosolták a régi rend büntető bíróságai által a dolgozók érdekei terhére elkövetett sérelmeket.

A Magyar Tanácsköztársaság a proletárhatalom szocialista igazságszolgáltatásának fokozatos kiépítése során megtette az első lépéseket a polgári ügyek különféle kategóriáival kapcsolatos ítélkezés megszervezésére is. Ezen a téren a legsürgősebb feladatot a munkaügyi bíraskodás megindítása volt. A Forradalmi Kormányzótanács XXVIII. sz. rendelete munkaügyi bíróságokat állított fel. A munkaügyi bíróság szintén elnökből és két elnökből álló tanácsokban ítélkezett. Az elnököket kizárólag a munkavállalók sorából jelölték ki. A munkaügyi pereket a legsürgősebben kellett elintézni és az érdemleges tárgyalást legkésőbb 15 napon belül meg kellett tartani.

A továbbiak során szükségessé vált egyéb jellegű polgári ügyek bírósági elbírálásának a megszervezése is. 1919. május 13-án a Forradalmi kormányzótanács elrendelte a munkaügyi bíróságok mintájára alakított bírósági tanácsok felállítását „sürgős természetű peres ügyek” eldöntésére.³¹ Családi ügyek tárgyalása esetén az ülnököknek legalább egyike nő kellett legyen. A 13. I. N. és 20. I. N. számú igazságügyi népbiztossági rendeletek ezekre a sürgős természetű ügyekben eljáró polgári tanácsokra bízta az atyaság megállapítása iránti, valamint a holtak nyilvánítási bírósági eljárás soronkívüli lefolytatását is.

Az 1919. évi szocialista forradalom fontos további reformokat vett tervbe a polgári ítélkezés szervezetének kiépítése terén. A Forradalmi Kormányzótanács LV. számú rendeletéből kiderül pl., hogy a házassági, családi stb. viszonyokkal kapcsolatos perek intézésére külön ún. családügyi bíróságot szándékoztak felállítani. A LXXXIX. számú Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet a sürgős természetű polgári peres ügyekben meghozott ítéletek ellen benyújtható felülvizsgálati kérelmekkel kapcsolatban utal a felállítandónak jelzett Országos Főtörvényszékekre. Ezeknek az új bírósági intézményeknek a megszervezésére azonban már nem kerülhetett sor.³²

Az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaságot az imperialista hatalmak intervenciója megakadályozta a szocialista igazságszolgáltatás új szervezetének teljes kiépítésében. A végrehajtott részintézkedések is mutatják azonban azt a forradalmi céltudatosságot, amellyel a magyar munkáosztály 1919-ben hozzáfogott a proletárdiktatúra vívmányainak és a dolgozók kiharcolt jogainak igazságszolgáltatási eszközökkel való megvédéséhez.

8. A Magyar Tanácsköztársaság elbukása után a külföldi imperialista segítséggel uralomra juttatott Horthy-féle ellenforradalmi rendszer azonnal megsemmisítette az 1919. évi szocialista forradalom demokratikus igazságszolgáltatási vívmányait és hozzáfogott az egész igazságügyi szervezet és bírósági eljárás faszálásához.

A Peidl-féle ún. szakszervezeti kormány már 1919. augusztus 4-én hatálytalanította a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatási szervezeti szabályait és visszaállította a régi bíróságokat, amelyek változatlan szervezeti formában folytatták működésüket 5/1919. M. E. 13. sz. rend.) Újból felállították tehát a Kúriát, az ítélőtáblákat, a törvényszékeket és a járásbíróságokat, továbbá a különbíróságokat.

A szakszervezeti kormányt leváltó ellenforradalmi Friedrich-kormány 1919. augusztus 19-én kiadott 4038/1919. M. E. számú rendeletében már megállapította, hogy „a törvénykezés terén a jogfolytonosság helyreállt, vagyis újból működik” a burzsoá bírósági rendszer. Ugyanaznap kelt a kormány 4039/1919. M. E. számú rendelete a gyorsított bűnvádi eljárásról. Ennek a rendeletnek az alapján indultak meg a tömeges statáriális perek „a Tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottai . . . , a Tanácsköztársaság fegyveres erejének tagjai”, valamint azok ellen, akik „a Tanácsköztársaság megalapítása, fenntartása vagy visszaállítása érdekében” fejtettek ki tevékenységet. Az ellenforradalom szempontjából politikailag teljesen megbízható bírákból összeállított törvényszéki ötös tanácsok ítélkeztek ezekben a kommunista-ellenes terrorperekben, amelyeknek az eljárási szabályai még a szokványos rögtönítélő bíraskodási szabályoknál is szigorúbbak voltak.

³² Az 1919. évi szocialista forradalom polgári eljárásjogi természetű intézkedéseiről bővebben I. szerző: A Magyar Tanácsköztársaság polgári eljárási jogalkotása. Jogtudományi Közlöny 1958. évi 3. sz. 129. old.

³¹ A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIX. sz. rendelete.

A gyanúsítottat le kellett tartóztatni, vizsgálatnak, alakszerű nyomozásnak nem volt helye, az ítélet fellebbvitellel nem volt megtámadható, egyszerű szavazattöbbséggel lehetett halálos ítéletet hozni és az ítéletet nyomban végre kellett hajtani, ha a tanács az elítéltet nem ajánlotta kegyelemre.

A rendelet nyomán teljes erővel indult meg az ellenforradalmi terror bírósági gépezete. Még az egykorú reakciós szellemű sajtóbeszámoló is kénytelen volt megállapítani: „A kommunista vádlottak ügyeiben eljáró tanácsok és a statáriális bíróságok — amint az előre látható volt — egyre-másra hozzák a halálos ítéleteket, úgy hogy *egy hónapon belül a fővárosban több kivégzés történt, mint előbb esztendő alatt.*”³³ Horthyt azonban még a Friedrich-kormány statáriális rendelete sem elégítette ki és a miniszterelnökhöz, valamint a belügy-, hadügy-, igazságügyminiszterekhez stb. küldött átirataiban a „bolsevistákkal szemben a bírói eljárás” további meggyorsítását és szigorítását sürgette.³⁴

A megtett intézkedéseknek nem is maradt el a hatása. A bíróságok a továbbiak során még engedelmesebb kiszolgálói lettek a Horthy-fasizmusnak és a maguk eszközeivel támogatták az ellenforradalmi rendszer népelnyomó politikáját. A Horthy-korszak bírászkodására mindvégig rányomja bélyegét a *rögtönítélő eljárás*.

Meg kell jegyezni, hogy a Horthy-korszak rögtönbíráskodása még a monarchiabelinél is sokkal reakciósabb jellegű volt. Míg azelőtt a statárium csupán *háború* idején és csupán a törvényben *taxatív*e felsorolt *büntettek*re volt bevezethető, addig a Horthy-korszakban a statárium úgyszólván „*békeintézménnyé*” vált, amelyet emellett lényegileg *bármely bűncselekményre* el lehetett rendelni. A rögtönítélő bíróság a Horthy-korszaknak legjellegzetesebb törvénykezési szervezeti intézményévé lett, melynek kiemelkedő szerep jutott a haladás gondolatának képviselőivel, a munkásmozgalom harcosaival, a kommunistákkal való fasiszta igazságügyi leszámolás végrehajtásában. Ezt tanúsítják a későbbi nagyszámú kommunista-perek is: a Rákosi-per, a Sallai és Fürst-per stb.³⁵

Az 1919. évi szocialista forradalom igazságszolgáltatási vívmányainak eltörlése és a fasiszta rögtönbíráskodás intézményesítése után az ellenforradalom hozzálátott a régebbi bírósági szervezetről megmaradt egyes *burzsoa-demokratikus elemek fokozatos felszámolásához*. 1919. december 30-i kelettel megjelent a Huszár-kormány 6898/1919. M. E. számú rendelete, mely „a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről” alkotott 1912. évi LXIII. törvényre való szemforgató (*béke* idején történő) hivatkozással „az esküdtbíróságok működését ideiglenesen valamennyi tör-

vényszéknél felfüggeszti”. A bírászkodásban való néprészvétel megoldásának még ez a burzsoá formája is túlzottan demokratikus volt a Horthy-fasizmus számára.

Az 1919-ben „ideiglenesen” felfüggesztett esküdtbíráskodást az ellenforradalmi rendszer soha többé nem állította vissza Magyarországon, annak ellenére, hogy annak méregfogát a fentebb említett 1913—1914. évi reformok már kihúzták. E vonatkozásban szinte elszólásként hat az ellenforradalom egyik jogászának részben a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatására, részben a Horthy-korszak első hónapjainak igazságügyi szervezeti reformjaira utaló megjegyzése: „A népbírászkodásból... minél kevesebbet kérünk a jövőre. Az esküdtzéki intézmény nagy luxusára sincs feltétlen szükségünk, bár ez az intézmény a Balogh-féle novella óta már nem oly veszedelmes.”³⁶

Az igazságügyi „reformok” fővonalai a Horthy-korszak idején:

a) a társasbíráskodás fokozatos leépítése és a törvényszéki *egyesbíráskodás* egyre szélesebb kiterjesztése mind a büntető, mind a polgári ügyekben (a polgári eljárásban a 3329/1920. (IV. 22.) M. E. sz. rendelettel kezdődően, a büntető eljárásban pedig az 1921. évi XXIX. törvénnyel kezdődően);

b) a fellebbviteli értékhatároknak (elsősorban a dolgozókra hátrányos) állandó felemelése és a *perorvoslatok korlátozása* (I. az 1925. évi VIII. törvényt, a régi Pp. novelláját, az 1928. évi X. törvényt, a régi II. büntető novellát, a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvényt stb.);

c) a *bírói függetlenség* burzsoá látszatgaranciáinak a felszámolása (az 1936. évi III. törvény szerint pl. az ítéldbíró fegyelmi eljárás nélkül is áthelyezhető volt, ha működése addigi székhelyén, vagy addigi alkalmazásában „az igazságszolgáltatás érdekében nem egyeztethető össze”);

d) egyre több köztörvényi ügynek *katonai bíróság* hatáskörébe vonása (különösen a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvény alapján);

e) az uralkodó osztályok különféle rétegeinek érdekeit szolgáló *különbíróságok* szertelen elburjánzása (Országos földbirtokrendező bíróság, a villamosenergia törvény alapján felmerült egyes vitás kérdések elbírálására a Kúrián alakított különbíróság, a kartellbíróság, a Felsőház bírósága, a magánalkalmazottak nyugdíjának ártértekelésével kapcsolatos ügyek eldöntésére a Kúrián alakított különbíróság, uzsorabíróság stb.).

Az ellenforradalmi bírászkodás fasiszálásának jóformán betetőzését jelentette a második világháború idején a hírhedt *vezérkari főnöki különbíróság* megszervezése, majd a nyilas rendszer végvonaglásának napjaiban az ún. *számonkérőszék* felállítása. A nemzeti függetlenségi mozgalom és a Kommunista Párt hős harcosainak ezrei által dozatául e vérbíróságok eljárásának.

³³ Magyar Jogi Szemle 1920. évi 1. sz. 124. old.

³⁴ L. Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon, 1919—1921. (Szerk. Nemes Dezső) II. kiadás. Budapest, 1956. 158. old.

³⁵ Vö. Domokos József: Kivételes hatalom és rögtönbíráskodás a Horthy-uralom alatt. Budapest, 1946.

³⁶ Mendelényi László: Tanulságok. Magyar Jogi Szemle 1920. évi 1. sz. 48. old.

A horthysta ellenforradalmi rendszer vég-eredményben befejezte a magyarországi bírósági szervezet burzsoá-demokratikus jellegű elemei felszámolásának részben már az első világháború előtt megindult folyamatát, következetesen megvalósította a törvénykezés fasizálását, és ezáltal teljesen le is züllesztette a bírászkodást.³⁷

III.

9. A polgári értelemben vett modern ügyészségi intézmény Magyarországon csak a XIX. század második felében alakult ki. Azideig Magyarországon egységes ügyészségi, vádhatósági szervezet nem volt. Így pl. a XV. század végéig a magánosok elleni bűncselekmények ügyében magánvádlóként a *sértett* járt el. A XVI. század végétől hűtlenségi, felségsértési stb. perekben a királyi tábla előtt „a királyi ügyek igazgatója és a szent korona ügyésze” (causarum regalium Director et Sacrae Coronae Fiscalis procurator) képviselte a vádat.

A XVIII. század elejétől jelentős szerephez jutnak a — lényegileg törvényhatósági jogtanácsosi funkciókat betöltő — megyei és városi *tiszti ügyészek* (fiscus magistratualis), akiket a nemesség választott. Ezek vádkereseteket adtak be a megyei vagy városi törvényszékekhez; egyben vizsgálóbírói funkciót is végeztek, sőt egyes ügyekben a védelem ellátása is az ő feladatuk volt. Az úriszéki bírászkodásban a földesúrtól közvetlenül függő *uradalmi ügyvéd* képviselte a vádat.

A meg nem valósult *1843—44. évi javaslatok* az angol típusú vádrendszert akarták meghonosítani: a királyi tábla előtti eljárásban a korona-ügyészt, a törvényszék mellett pedig a megyei tiszti ügyészt kívánták megbízni a közzvád képviselővel.

Az *1848—49. évi törvényhozás* az általános bíróságok előtti vádképviselőt addig fennállott rendszerén átfogó jellegű változtatást nem eredményezett. Az 1848. április 29-i rendeletben szabályozott esküdtszék előtt ún. közzvádó képviselte a vádat. Az 1849. évi I. törvény szerint a vészbíróóságok előtt a vádképviselőt szintén ún. közzvádó látta el, akit a Honvédelmi Bizottmány nevezett ki.

A burzsoá típusú ügyészség kialakításának első valódi jeleit az *abszolutizmus korszakának* erős szakosan bevezetett intézkedései tartalmazták. Az 1803. évi, majd az 1853. évi osztrák büntető perrendtartás életbeléptetésével és a bírósági szervezet átalakításával kapcsolatosan osztrák mintára nálunk is felállították az *államügyészséget*. A főtörvényszékek mellett főállamügyészek működtek; alájuk tartoztak az államügyészek és az államügyészhelyettesek. Az abszolutizmus idején ezek látták el a megelőzőleg a kincstári jogügyi igazgatóság és a törvényhatósági tiszti ügyészek

hatáskörébe tartozott összes büntető eljárási teendőket. A bécsi Legfőbb Törvényszék mellett működtek a legfőbb ügyész (Generalprocurator) és helyettesei (General-Advocaten). Ez az egész ügyészségi szervezet, amelynek felállításakor már Ausztriában is a francia típusú ügyészség példájából indultak ki, az igazságügyminiszternek volt alárendelve.

A hatvanas években az *Országbírói Értekezlet* után ismét a törvényhatóság tiszti ügyésze és a kincstári jogügyi igazgatóság feladatává lett a vádképviselő ellátása a büntetőperben. Egyre nyilvánvalóbbá vált azonban, hogy a kapitalizmus magyarországi fejlődési igényeinek ez a feudális rendszerű megoldás már egyáltalán nem felel meg. A bírósági szervezet burzsoá-demokratikus szellemű átalakításával, különösképpen a közigazgatás és a bírászkodás formális elválasztásával napirendre került a vádképviselő újrendszerű megszervezésének a szükségessége is.

10. A burzsoá magyar ügyészségi szervezetet — lényegileg francia mintára — a kiegyezés utáni kodifikáció egyik alkotása, „a királyi ügyészségről” szóló 1871. évi XXXIII. törvény állította fel. A törvény első szavai szerint a királyi ügyészségnek az a *feladata*, hogy „az igazságszolgáltatás körül az állam közérdekeit” képviselje (1. §). Ez a meghatározás elég jellemző módon fejezi ki a burzsoá ügyészség sajátosságait:

a) a feudális típusú, széttagolt és bonyolult rendszerű vádképviselő helyett ezután az *állam* szerve látja el a vádhatósági funkciókat. Erre utal többek között magában az elnevezésben a „királyi” szó is, kiemelve az ügyészség központi (és nem helyi önkormányzati, törvényhatósági) szervejellegét;

b) az ügyészség funkciói alapján véve a *bíróságok büntető ítélkezésére* korlátozódnak és nem fogják át egyéb állami szervek tevékenységét, pl. a közigazgatást;

c) az ügyészség olyan beállítást nyer, mintha az *egész társadalom érdekét* („az állam közérdekeit”) képviselné és védelmezné az eljárás során. Ez a beállítás nem egyéb, mint kísérlet arra, hogy a tőkés és földbirtokos osztályérdekeivel helyettesítsék az egész társadalom érdekeit, és az ügyészség ne a kapitalista Magyarország uralkodó osztályai érdekének, hanem „az egész társadalmat képviselő állam” érdekeinek a védelmezőjeként legyen feltüntetve. Az 1871. évi XXXIII. törvénynek tehát már az 1. §-a is a burzsoá ügyészség osztálylényegének a leplezésére van hivatva.

Az újonnan felállított ügyészségi szervezetnek valójában az volt a feladata, hogy az ediginél hatékonyabb módon érvényesítse a bírászkodásban az uralkodó osztályok szempontjait, szolgálja a központosított burzsoá államhatalom megerősítését, a dolgozók igazságügyi eszközökkel való elnyomását.

Az ügyészség *funkciókörébe* tartozott a nyomozás teljesítése (elrendelés, foganatosítás, megszüntetés stb.), a közzvád képviselő a büntetőperben, a büntetésvégrehajtás foganatosítása stb.)

³⁷ Még az egykorú szemlélő is kénytelen volt megállapítani: „...nem vitás, hogy az utolsó évtizedben az igazságszolgáltatás színvonala alászállt”. (Teller Miksa a Jogállam c. folyóiratban, 1928. évi 8—9. sz. 423. old.)

Az ügyészség szervezetét a bíróságokkal párhuzamosan állították fel. A Kúria mellett a *koronaügyész* és helyettesei működtek. (A koronaügyési állást csak az 1896. évi Bp.-ben szabályozott szóbeli eljárás bevezetése után töltötték be.) Az ítéltábla mellett a királyi *főügyészek* és helyettesei működtek. Az akkor elsőfolyamodásúnak nevezett törvényszékeknél a királyi *ügyészek* és alügyészek látták el az ügyészi funkciókat. (Az alügyészi állásokat 1917-ben megszüntették.) A járásbíróságok mellett az 1896. évi Bp. óta az ún. *ügyészségi megbízottak* jártak el az ügyészi feladatkörben. (Az ügyészségi megbízottat a helybeli ügyvédek, közigazgatási tisztviselők és a bírói segédszemélyzet tagjai közül az igazságügyminiszter jelölte ki; nem volt tagja az ügyészségnek, esküt nem tett, esetről-esetre járt el díjazás ellenében.)

Az egész ügyészségi szervezet a közigazgatást kezében tartó kormánynak, közelebről: közvetlenül az igazságügyminiszternek volt alárendelve és annak utasításai szerint működött.³⁸ Az ügyészeket az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett a király nevezte ki, és az igazságügyminisztert megillette az a jog is, hogy az ügyészség bármely tagjától bármikor megvonja az ügyészi megbízást. Ez utóbbi esetben az ügyészt megfelelő bírói állásra kellett kinevezni.

Az ítéltáblák decentralizálásakor 1890-ben a királyi főügyészségeket is decentralizálták (számuk tizenegyre emelkedett), majd tovább erősítették az ügyészségen belüli felügyeleti rendszert is: 1891-től a királyi főügyész felügyeletet gyakorolt a kerületébe tartozó összes ügyészségek felett.

A további fejlődés során egyre jobban érvényesült az ügyészi hatáskör fokozatos *bővítésére* irányuló tendencia. Az 1874. évi régi ügyvédi rendtartás beavatkozási jogot biztosított az ügyésznek az ügyvéd ellen folyó fegyelmi eljárásba, majd a közvádoló jogkörét nyerte el az ügyész a közjegyző elleni fegyelmi eljárásban is. Tagja lett az ügyész a törvényhatósági közigazgatási bizottságnak és ő tett indítványt a kormányközegek elleni fegyelmi vizsgálat befejezése után. Az 1894. évi házassági törvény feljogosította az ügyészt a házassági semmisségi per és a fejletlen korban kötött házasság megtámadása iránti per indítására is stb.

Az *imperializmus* kibontakozását követően a századforduló után meghozott törvények tovább szélesítették az ügyészi hatáskört. Az 1911. évi polgári perrendtartás általában feljogosította az ügyészt a házassági perekbe való beavatkozásra. A háború esetére szóló kivételes intézkedések tárgyában kiadott 1912. évi LXIII. törvény mélyen belenyúlt a sajtószabadság elvébe és a *sajtócenzúra* jogával ruházta fel az ügyészt, aki ezáltal lehető-

séget nyert a sajtótermékek előzetes vizsgálatára és terjesztésük megtiltására.

Az első világháború befejeztéig Magyarországon végbement monopolkapitalista fejlődés ügyészségi jogszabályai és az ügyészi munkának — többek között az időközben keresztülvitt antidemokratikus bírósági szervezeti reformokkal is összefüggő — belső átalakulása révén a burzsoá magyar ügyészség egyre jelentősebb szerepet töltött be a polgári demokratikus szabadságjogok felszámolásának a folyamatában.

11. Az 1918 októberi *polgári demokratikus forradalom* semmi lényeges változást nem eredményezett a magyar ügyészség szervezetében. Az egyes ügyészi szervek megjelöléséből elmaradt a „királyi” szó és a törvényszék mellett működő ügyészség az „államügyészség”, az ítéltáblák mellett működő ügyészség a „főállamügyészség”, a Kúria mellett működő ügyészség pedig a „legfőbb államügyészség” elnevezést nyerte.³⁹

Az 1919. évi *Magyar Tanácsköztársaságnak* az államszervezet szétzúzása során meg kellett semmisítenie a dolgozókkal szemben gyakorolt igazságügyi terror egyik legfontosabb eszközét, a burzsoá ügyészséget is, és fel kellett állítania a maga új típusú, szocialista ügyészségi szervezetét. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-i VIII. számú rendelete az igazságügyi népbiztost felhatalmazta arra, hogy „addig is, amíg az igazságügyi szervezet végleges átalakítása meg nem történik”, az ítéltáblák mellett az ügyészeket is rendelkezési állapotba helyezze. Figyelemmel arra, hogy az I. I. N. számú igazságügyi népbiztosi rendelet már három nappal előbb felfüggesztette valamennyi régi bíróság működését, a korábbi ügyészségek tevékenysége lényegileg megszűnt. Ezeket az intézkedéseket gyorsan követte a Tanácsköztársaság új, szocialista ügyészségi szervezetének a kiépítése.

Az ügyészi feladatkört az 1919. évi szocialista forradalom idején a *vádbiztosok* látták el. A vádbiztosi intézményt a forradalmi törvényszékek és az Országos Forradalmi Főtörvényszék mellett a Forradalmi Kormányzótanács IV. és XCIV. számú rendelete, a Forradalmi Katonai Törvényszék mellett a Forradalmi Kormányzótanács LIII. számú rendelete, az Országos Forradalmi Katonai Főtörvényszék mellett pedig a Forradalmi Kormányzótanács CXV. számú rendelete szervezte meg.

A vádbiztosok alapján véve a vád képviselői voltak a forradalmi törvényszékek előtt. Ebben a szerepkörben azonban lényegesen szélesebb körű és más jellegű tevékenységet fejtettek ki, mint a régebbi ügyészek. A forradalmi törvényszék belső szervezeti tagolásának megfelelően politikai és bűnügyi vádbiztosok működtek. A vádbiztos a proletariátus államát képviselte a büntető eljárásban: a Tanácsköztársaság intézményeit és a dolgozók érdekeit védte a bűnözőkkel, az osztályellenséggel szemben. A vádbiztos készítette elő a tárgyalást, ő szerezte be a szüksé-

³⁸ Az országgyűlési ellenzék hevesen támadta az ügyészségi törvényjavaslat 5. §-át, amely egyebek között leszögezte az ügyészség igazságügyminiszteri alárendeltségét. Az ellenzék módosító javaslatát, mely szerint az ügyészség a kormánytól független szervként működött volna, a kormánytöbbség — nem nagy szavazatkülönbséggel ugyan (111 : 94) — elvetette.

³⁹ 54.725/1918. I. M. számú rendelet 4. §.

ges bizonyítékokat és mindezek alapján referálta az ügyet a bírósági tanács előtt. A vádbiztosnak a vádképviselőt megtagadására és a vád elejtésére nem volt joga. Vádbeszédében a vádbiztos tárgyilagosan ismertette mind a súlyosító, mind az enyhítő körülményeket.⁴⁰ A fellebbviteli jog a vádbiztos nemcsak a vádlott terhére, hanem javára is megillette. A büntetés végrehajtása a vádbiztos felügyelete alatt történt. A régi rend alatt indított bűnügyek átvizsgálásával kapcsolatban a vádbiztosnak véleményadási joga volt.

A Forradalmi Törvényszék vádbiztosait eredetileg a Forradalmi Kormányzótanács nevezte ki. A későbbiek során azonban, a jobboldali szociáldemokrata befolyás megerősödésének eredményeképpen a XCIV. számú Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet ezt a jogot (és az Országos Forradalmi Főtörvényszék mellett működő vádbiztosok kinevezésének jogát) az igazságügyi népbiztosra ruházta. Rendkívül figyelemreméltó a Forradalmi Kormányzótanács LIII. számú rendeletének az az intézkedése, mely szerint a Forradalmi Katonai Törvényszék vádbiztosa nem kinevezés, hanem *választás* útján nyerte el megbízását: a munkások, katonák és földművesek helyi tanácsa (Budapesten a Központi Tanács) választotta a katonák, katonaviselt munkások vagy földművesek sorából. A XCIV. számú Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet ezt az intézkedést is módosította és kimondotta, hogy a Forradalmi Katonai Törvényszék (valamint az Országos Forradalmi Katonai Főtörvényszék) vádbiztosait a hadügyi népbiztos nevezi ki.

A vádbiztosi tisztség elnyerése nem volt kötve semmiféle képesítési kellékhez. A budapesti forradalmi törvényszéken szervezett rövidtartamú jogi tanfolyamokon a jogi képzettséggel nem rendelkező vádbiztosok is részt vettek. A vádbiztosok túlnyomórészt a munkásság köréből, részben pedig a forradalomhoz hű jogászártelmiségből kerültek ki. Nők is betölthették a vádbiztosi tisztséget.

Az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság vádbiztossága újszerű, forradalmi intézménye volt a proletár államhatalomnak abban az időben, amidőn még nem alakultak ki teljesen a szocialista típusú ügyészség szervezetének és működésének új alapelvei és jogi megoldásai. A Tanácsköztársaság vádbiztosai forradalmi öntudattal és elszántsággal töltötték be a szocialista állam vívmányainak, a dolgozók érdekeinek megvédésében rájuk hárult feladatokat.

12. A Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után uralomra jutott horthysta *ellenforradalmi rendszer* az 1919. évi szocialista forradalom demokratikus igazságszolgáltatási vívmányainak megsemmisítése során eltörölte a vádbiztosi intézményt is. A Peidl-kormány 1919. augusztus 4-i rendelete visszaállította a forradalom előtti ügyészségeket, amelyek ismét a régi szervezeti formában folytatták működésüket. Újból megszervezték tehát a koronaügyészséget (eleinte

Legfőbb Államügyészség néven), a főügyészségeket és az ügyészségeket, ismét megkezdték működésüket az ügyészségi megbízottak.

Az ellenforradalom rémuralma idején lefolytatott kommunistaellenes perekben kiemelkedő szerepet játszott az ügyészség. A budapesti ügyészség pl. már 1919. augusztus 14-e előtt felhívást intézett minden miniszteriumhoz a kommunisták és a politikailag „veszélyes magatartásúak” összeírására. Az ügyészség kérte a jegyzékek folyamatos megküldését, hogy azonnal megkezdhesék a letartóztatásokat.⁴¹

A Friedrich-kormány statáriális rendelete különleges hatáskört biztosított az ügyészségnek. A vizsgálóbíró megillető jogkört is az ügyész gyakorolta. Az ügyészség intézkedései ellen nem volt helye jogorvoslatnak. Az ügyészség vezető szerepet vitt a kommunisták és más haladó gondolkodású személyek üldözésében, bírósági tárgyalások megrendezése mellett történt sorozatos kivégzéseiben, az ellenforradalmi terror egész gépezetének a működésében. Az ügyészségek kezükre játszottak a fehér terror különítményeinek és fedezték garázdálkodásaikat. A szolnoki főügyész helyettes pl. 1919. novemberében beengedte a fogház zárkáiba az egyik tiszt különítmény tagjait, akik ott brutálisan bántalmazták a kommunista foglyokat. A számtalan gyilkosságot elkövetett kecskeméti Héjjas-féle különítmény vezetői ellen az ügyészség semmiféle eljárást nem indított, a hazai és nemzetközi közvélemény felháborodására letartóztatott gyilkos kulákok (a különítmény tagjai) elleni eljárást pedig a csendőri ügyészség megszüntette.⁴²

Az ellenforradalmi reakció amellet, hogy az ügyészi hatáskört tovább bővítette (pl. az adóesalási ügyekben a vádképviselőt jogával, az ügyvédi kamarai felvétellel kapcsolatos ügyekben a felvétel elleni fellebbezés jogával felruházta az ügyészséget), egyben igyekezett minél jobban kezében tartani a számtalan eszközzel amúgy is magához láncolt és a kormánytól függő ügyészi (valamint bírói) kart. Többek között ezt a célt szolgálta az 1920. évi XX. törvénnyel szabályozott külön *bírói és ügyészi státus*. Ennek keretében a bírákat és ügyészeket hat fizetési csoportba, azokon belül pedig fokozatokba osztották. Az egyes fokozatokból, illetve csoportokból a következőbe való átlépéshez meghatározott „várakozási idő” (három év, illetőleg két év) elteltére volt szükség. A bírák és ügyészek további politikai demoralizálását és korrumpálását szolgálta az a rendelkezés, mely szerint az igazságügyminiszter a várakozási időt a bíró vagy ügyész „átlagos mértéken messze felülemelkedő munkateljesítménye” alapján megrövidíthette. Magában az ügyészségi szervezetben egyébként az ellenforradalmi rendszer idején lényeges változások nem állottak be.

A Horthy-rendszer ügyészsége, mint a földbirtokosok és nagytőkések kormányának, az

⁴¹ L. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon. 1919—1921. Id. kiadás 144. old.

⁴² L. uo. 218—219. és 225—228. old.

igazságügyminiszternek, közvetlenül alárendelt burzsoá állami erőszakszerv, az ellenforradalmi korszak idején mindvégig kiemelkedő jelentőségű intézmény volt a fasiszta népelnyomó politika megvalósításában. A munkásmozgalom harcossai és vezetői ellen indított büntető perekben a legszemérméletlenebbül lepleződött le a horthysta ügyészség, mint az uralkodó osztályok terrorgépezetének a szerve.

*

A magyar kapitalizmus fennállásának egy évszázada alatt sem tudta végrehajtani az ország korszerű polgári átalakításának feladatát: a magyar kapitalizmus a nagybirtokrendszer teljes fenntartása következtében igen erős feudális vonásokat őrzött meg, és nem tudta biztosítani sem az ipar szabad fejlődését, sem a magyar nép nemzeti függetlenségét. Ehhez járult még az egész magyarországi kapitalista fejlődés elkésztettségére is: a polgári átalakulás szokványos, viszonylag haladó jellegű elemei nem tudtak valóságosan érvényesülni, mert mire kibontakozhattak volna, Magyarország már az imperializmus korszakába lépett. Ez azt eredményezte, hogy a polgári demokrácia

számos politikai, államszervezeti követelménye egyáltalán nem valósult meg Magyarországon, azt a néhány polgári demokratikus reformot pedig, amelyet még keresztülvittek a XIX. század utolsó harmadában és a századfordulón, már az első világháborút követően megkezdődött években megkezdtek felszámolni, majd be is fejezték ezt a folyamatot és faszalták az egész államszervezetet a Horthy-rendszer negyedszázados uralma alatt a két világháború között. Ez a fejlődés ment végbe a burzsoá magyar államrendszer általunk vizsgált szűkebb területén, az igazságszolgáltatási szervezetben is.

A magyar munkásosztályra várt az a feladat, hogy az országnak a szovjet hadsereg által 1945-ben végrehajtott felszabadítása után a dolgozók erőinek összefogásával megvalósítsa az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc demokratikus reformprogramját és továbbhaladva, a népi demokrácia útján átvezesse a magyar népet a szocialista építés új történelmi korszakába. A Magyar Népköztársaság a néphatalom teljesen új államszervezetét alakította ki és ezen belül új típusú szocialista bíróságot és ügyészséget hozott létre.

Névai László

A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyv-tervezetének felelősségi rendszeréhez*

1. Cikkemben azokkal az elméleti alapokkal kívánok foglalkozni, amelyekre a tervezetben a kártérítés mint az egész felelősségi rendszer legfontosabb kötelezettsége felépül. Amint ismeretes, ezek a kérdések a szocialista típusú polgári jogban is a legidősebb, de sajnos legvitatottabb kérdések közé tartoznak. Időszerűségüket az adja meg, hogy bármint kerüljenek is az egységes jogrendszer egyéb jogágainak (pl. a munkajognak, mezőgazdasági termelőszövetkezeti jognak) felelősségi rendszerei a dolgozók érdeklődésének középpontjába, kiinduló pont és végső mentősvár mégiscsak a polgári jog marad. A polgári jog elmélete haladt ugyanis legelőbbre a problematika ideológiai alapjainak tisztázása terén és elvégezte a részletkérdéseknek a gyakorlat által megkívánt mértékben való rendezését is. Az így nyert eredményekből indulnak ki azután a többi jogágak annak a kérdésnek a megoldásánál, hogy az általuk szabályozott társadalmi viszonyok terén tanúsított emberi magatartások különlegességei és az e különlegességektől függő jogpolitikai megfontolások saját specifikus területüket illetően kívának-e a polgári jogtól eltérő szabályozást (az a funkció és cél, amelyet ez az intézmény ebben vagy abban a jogágban betölt, megkívánhatja például,

hogy a felelősség köre és módja eltérő legyen, jóllehet a felelősség alapja itt is, ott is a vétkeség). Másfelől az ily módon tisztázott kiinduló pont mellett bizonyos elvi húzódozást is tapasztalhatunk a többi jogág részéről abban a tekintetben, hogy felelősségi rendszereiket minden részletben menően szabályozzák, úgy hogy azután szüntelenül a polgári joghoz folyamodnak segítségért. (Ez vagy úgy történik, hogy a többi jogág nem szabályozza a felelősségi tényállás valamennyi esetét — illetve valamely eset összes kihatásait —, úgy hogy azokat azután a polgári jogszabályok analog alkalmazásával kell megoldani, vagy úgy, hogy az illető jogág közvetlenül hivatkozik a polgári jogi szabályok kiegészítő érvényére.) Arról a jelentőségéről, amelyet a magyar jogászok e kérdésnek tulajdonítanak, tanúskodik az a tény, hogy az eddig közzétett hozzászólások túlnyomó része éppen ezt a problémakört érinti. A kérdéseknek csehszlovák szempontból is jelentőségük van, minthogy a kártérítés intézményének a csehszlovák polgári törvénykönyvben történt szabályozásáról sem lehet azt állítani, hogy minden tekintetben átgondolt és megnyugtató módon rendezett.

2. A tervezet XXIX. fejezete (a kártérítés általános szabályai) által megoldandó főkérdés az volt, hogy az okozott kárért való felelősséget a vétkeségi elv alapján kell-e szabályozni (vétkeségért való felelősség), vagy a pusztán okozás elve

* A Právník csehszlovák folyóirat f. évi 9. számában megjelent tanulmánynak a magyar olvasó részére a szerző által átdolgozott változata. Fordította: Dr. Trócsányi László.

alapján (felelősség a vétkességre tekintet nélkül, objektív felelősség). Az a megfontolás döntötte el a kérdést, hogy a felelősség a jogrendszer által helytelenített emberi magatartás következménye. A jog reagál az emberi magatartásra és azt igyekszik befolyásolni, aminél fogva nem mondhat le annak értékeléséről sem; a felelősség tehát a tervezet szerint a vétkesség elvére épül, ami azonban nem zár ki egyes kivételeket az objektív felelősség javára.

Ha most egybevetjük a tervezet szabályozását a csehszlovák polgári törvénykönyv szerinti hatályos szabályozással, a következő megállapításokat tehetjük:

a) Nincs különbség abban az elvi kérdésben, hogy a felelősséget a vétkességért való felelősség elve alapján kell-e szabályozni, vagy pedig az objektív felelősség elve alapján. A csehszlovák polgári törvénykönyv szerint is a felelősség előfeltétele a vétkesség (polgári törvénykönyv 337. §-a), ami azonban itt sem zárja ki azt, hogy az objektív felelősség javára egyes kivételeket tegyenek (l. pl. polgári törvénykönyv 344., 345., 351. §-ait) ugyanúgy, ahogyan a tervezet is teszi.

b) Szemben a csehszlovák polgári törvénykönyv 337. §-ával, a tervezet 309. §-a nem tesz említést a vétkesség különböző formáiról (szándék, gondatlanság), a vétkességnek általa bevezetett objektív mértéke azonban a vétkesség mindkét formáját felöleli. Magában foglalja mindenképpel a vétkesség szándékos formáját, mégpedig mind a közvetlen szándékot, mind a közvetett szándékot (vö. csehszlovák Btk. 30. § (1) bek. a) és b) pont). Mindkét esetben ugyanis a szándéknak mind tudati (intellektuális), mind akarati oldala van és ha a tudati oldal adva van, akkor a tervezet objektív kritériuma szerint is vétkességgel van dolgunk, mert ha a károkozó tudta, hogy a kár bekövetkezik, vagy bekövetkezhet, és a jogellenes cselekményt mégis elkövette, akkor világos, hogy a kár elhárítása érdekében nem tett meg mindent, amit a társadalom az adott körülmények között fejlődésének ilyen vagy olyan fokán tőle elvár. A gondatlanság a csehszlovák jog szerint vagy abban áll, hogy a károkozó tud a jogellenes eredmény lehetőségéről, de anélkül, hogy erre kellő okai lennének, bízik abban, hogy ez az eredmény nem következik be (tudatos gondatlanság), vagy abban, hogy a károkozó nem tudja, hogy a jogellenes eredményt előidézheti, jöllehet ezt tudnia kellett volna (nem tudatos gondatlanság). A meghatározás többé-kevésbé a büntetőjogból származik (Btk. 30. § (2) bek. a) és b) pont), mégis szemmel látható eltérés van. Míg a büntetőjog a bűnösség gondatlansági formájának kritériumát szubjektív értelemben fogja fel („jöllehet azt a körülményekre és saját személyes viszonyaira tekintettel tudhatta volna” l. Btk. 30. § (2) bek. b) pont), a polgári jogtudomány nálunk¹ arra a felismerésre

jutott, hogy ezt a kritériumot csak objektíven lehet felfogni; és emellett konkrétan kell alkalmazni. A tudatos gondatlanságnál a kritérium objektív volta azt jelenti, hogy „kellő okokként” csak olyan okokat ismernek el annak a vélekedésnek a kialakulásához, hogy az eredmény nem következik be, amelyek társadalmunk minden olyan tagja számára „kellőeknek” mutatkoznak, aki a szocialista együttélés szabályainak megfelelő gondosságot fejt ki, és nem olyanokat amelyek a károkozó számára, ismereteire és személyi viszonyaira tekintettel mutatkoznak „kellőeknek”; eme objektív mérték alkalmazásának konkrétsága azután azt jelenti, hogy tekintettel kell lenni a konkrét helyzetre, vagyis vizsgálni kell, kellőeknek mutatkoztak volna-e azok az okok társadalmunk ilyen tagja számára abban a konkrét helyzetben, amelyben a károkozó volt. Az objektív kritérium konkrét alkalmazása nem tudatos gondatlanságnál viszont abban áll, hogy a jogellenes eredmény okozásának a lehetőségére vonatkozó tudat fennforgását a károkozó oldalán csak akkor lehet megkövetelni, ha olyan következtetésre lehet jutni, hogy mindenki, aki a szocialista együttélés szabályainak megfelelő gondosságot fejt ki, abban a konkrét helyzetben, amelyben a károkozó volt, tudhatott volna a jogellenes eredmény lehetőségéről. A mi objektív kritériumunk is különböző lesz társadalmi fejlődésünk különböző fokain (a tudomány és a technika színvonalával összefüggésben is); szigorúbb lesz, ha a szocialista tulajdonban álló vagyoni védelméről lesz szó (polgári törvénykönyv 21. §). Másfelől nem lesz sablonszerű és nem lesz mindenkivel szemben azonos még a társadalmi fejlődés azonos fokán sem, minthogy határai között tekintettel kell lenni a károkozó személyével kapcsolatos konkrét helyzetre is (szakképzettség, a szervezett kollektíva fokozott lehetőségei stb.). Látjuk tehát, hogy a tervezet objektív mértéke magában foglalja a vétkességnek nálunk kialakult gondatlansági formáját is, úgy hogy a vétkesség fogalma a tervezet és a csehszlovák polgári törvénykönyv felfogása szerint tulajdonképpen egyezik. A tervezet természetesen a polgári jogtudomány újabb eredményeiből merített, és ennek expressis verbis kifejezést is adott; az ilyen megoldást már azért is előnybe kell helyezni, hogy a jövőre vonatkozóan legalább is de lege lata kizárja a nézeteltéréseket és az elméleti vitákat, amelyek a gyakorlatot csak zavarják. Egyébként úgy vélem, hogy a tervezet objektív kritériuma nálunk is gyorsan meg fog honosodni, és pedig a csehszlovák igazgatási büntető törvénykönyv 4. § (1) bekezdésének segítségével, amely szerint amennyiben nem kívánnak meg a szabálysértés elkövetéséhez szándékot, a tettes büntetőjogilag felelős, ha nem fejt ki a gondosságot, amelyet a társadalom tőle megkíván (a bűnösség mértéke tehát itt is „a társadalom követelménye”), ami a kérdést lényegesen leegyszerűsíti.

c) Szemben a tervezettel, polgári törvénykönyvünknek nincs kifejezett rendelkezése a bizonyítási teher megfordításáról a vétkesség meg-

¹ Vö. Luby: A polgári jogi felelősség rendszere és alaptételei. Právnické Studie, V. évf. 218. old., részleteiben azután „A prevenció és a felelősség a polgári jogban” című mű VII. fejezete (előkészítés alatt, kéziratban).

állapításánál. Az affirmanti incumbit probatio elve értelmében a kereseti tényállást a felperesnek kellene bizonyítania (vö. csehszlovák Pp. 88. § (1) bek.-el). Ez a bizonyítási kötelezettség perjogi intézmény, ezzel azonban összefügg a bizonyítási teher, amely azonban már nem csupán perjogi intézmény, hanem elsősorban polgári jogi (ez a jog határozza meg, ki léphet fel felperesi minőségben és kit fognak tehát terhelni annak anyagi jogi következményei, hogy a kereseti tényállások nem nyertek bizonyítást). A tárgyalási elv szocialista felfogása, amely a bíróság köteleességévé teszi, hogy a határozat hozatala számára szükséges tényalap megállapítását maga biztosítsa, lényegesen enyhíti a bizonyítási teher következményeit, de nem mondhatjuk, hogy ez az intézmény egyáltalában elvesztette volna jelentőségét; még a bíróság aktív ténykedése mellett sem biztosítható, hogy mindent, ami megtörtént, a bíróságnál bizonyítani is fognak és azt meg is állapítják. A bizonyítási teher jelentősége még fokozódik a vétkességnél, amely pszichikai állapot, és mint ilyen közvetlenül nem érzékelhető; a bíróság arra más tényekből következtet, amelyek érzékelhetőek, és így közvetlenül bizonyíthatók. Ezek a tények rendszerint jól ismeretesek a károkozó előtt, de kevésbé a károsult előtt, aki azokról rendszerint csak utólag szerez tudomást, abban az időben, amikor a károkozónak már lehetősége volt azokra fátyolt borítani, esetleg más színben feltüntetni stb. A „bizonyítási szükséghelyzetnek” ezekkel az eseteivel a csehszlovák bírói gyakorlat hamarosan találkozott. Az irodalom fokozatosan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a polgári törvénykönyv 337. §-a megkülönbözteti a relatív és abszolút jogviszonyok megszegését, amely megkülönböztetésnek jelentősége az, hogy amennyiben vétkes jogellenes cselekménnyel relatív jogviszonyt sértettek meg, a vétkesség kérdésében a bizonyítási teher a károkozóra nehezedik (exculpációs rendszer), míg az abszolút jogviszony megszegésénél a károsultra (probációs rendszer).² Azok a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy ezt az álláspontot elméletileg is megindokolják, hajótörést szenvedtek; azokat az érveket, amelyeket emellett felhoztak, valamennyit meggyőzően visszautasították.³ A bírói gyakorlat, amennyiben ez a Csehszlovák Bírósági Határozatok Tárában⁴ közzétett határozatokból megállapítható, elméleti megalapozásra nem törekedett, a dolgot inkább természetesen tartja, és hallgatással siklik rajta át. Az irodalomban ezt az álláspontot is bírálták.⁵ A bírálat de lege lata célzatú, mégis úgy tűnik, hogy a kifogások elvi ter-

mészetűek, és távolról sincs egységes vélemény abban a tekintetben sem, miként legyen a kérdés de lege ferenda szabályozva (nem egészen világos, hogy a bírói gyakorlat ezen álláspontja csak a relatív vagy pedig az abszolút jogviszonyok megszegésének eseteire is vonatkozik).

¶ Ez az elméleti tisztázatlanság odáig vezetett, hogy ma az egységes csehszlovák jogrend különböző jogszabályai különböző álláspontot foglalnak el ebben a kérdésben. A polgári törvénykönyv 337. §-a a bizonyítási teherről hallgat, a nyomában kialakult bírói gyakorlatról pedig éppen szóltunk. A szocialista szervezetek kötelmi jogviszonyainak megszegését szabályozó 33/1955. Sb. sz. kormányrendelet 39. §-a pedig a bizonyítási terhet — a magyar tervezethez hasonlóan — kifejezetten megfordítja. Az alkalmazottak anyagi felelősségét szabályozó törvénytervezet ezzel szemben — nyilván a polgári jogi gyakorlathoz alkalmazkodó munkajogi gyakorlat kialakulásának lehetőségétől tartva — kifejezetten és kellő nyomatékkal hangoztatja, hogy a vétkességet a károsultnak kell bizonyítania és csak bizonyos kivételes esetekben (hiányok) hárítja a bizonyítási terhet a károkozóra. Távolról sincs tehát egységes rendelkezésre kilátás.

Úgy vélem, hogy a kérdés velejére mégiscsak a bírói gyakorlat tapintott rá. Ha ugyanis a vétkesség pszichikai állapot, mely a bíró által közvetlenül nem észlelhető, akkor ezen a törvény hallgatása folytán érvényesülő actori incumbit probatio elve, de még a törvény azon kifejezett rendelkezése is, hogy a vétkességet a károsultnak kell bizonyítania, mitsem változtathat. A károsult sohasem fogja a károkozó pszichikai állapotát mint illet bizonyítani, hanem mindig csak közvetlenül észlelhető tényeket, amelyekből a bíró azután a vétkességet illetően ténybeli következtetéseket von le, azaz a vétkesség megállapításához logikai folyamattal jut el. Az esetek *tulnyomó többségében* a károkozás összes körülményeiből a bíró a vétkességet megállapíthatja anélkül, hogy a károsultnak ezt a „pszichikai állapotot” kellene közvetlenül bizonyítania. Ha a felperes előadja és bizonyítja, hogy az alperes éjnek idején behatolt a raktárába és onnan árut vitt el, akkor a bíró az eset körülményeiből a vétkesség szándékos formájára fog ténybeli következtetést levonni; az alperest azonban semmi sem gátolja abban, hogy a maga részéről igyekezzék előadni és bizonyítani olyan tényeket, amelyek az előbb említett ténykövetkeztetés helytelenségére utalnak (pl., hogy a cselekmény elkövetése idején nem volt vétőképesége). Igaz, hogy így is „bizonyítási szükséghelyzet” állhat elő, mert a károsult még csak azokat a tényeket sem ismeri, amelyekből a bíró az ímént változt módon jutna el a vétkesség megállapításához. Ezen segít a vétkesség objektív kritériuma. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy vétkes az, aki a kár elhárítására nem tett meg mindent, amit tőle a társadalom megkíván, akkor a vétkesség gondatlansági formája már a kár tényéből úgyszólván önként következik, mert hiszen, ha a károkozó minden elvárható megtevése volna, a kár nem kö-

² Ezt az álláspontot a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete által a polgári jogi és családjogi dolgozók részére Liblicén, 1956. XI. 22. és 23. napján rendezett második tudományos konferencia is magáévá tette, vö. Kanda: Beszámoló a polgári jogi dolgozók tudományos konferenciájáról. Právník, 1957. 283. old.

³ Vö. Luby: A vétkesség bizonyítása és védelme kártérítésnél, Právní Obzor, 1954. 478. és köv. old.

⁴ Vö. pl. 117/1955. Sb. sz. határozattal.

⁵ Vö. Luby: A 3. alatt említett cikkben.

vetkezett volna be. Nem a károsult fog tehát *negatív tényeket* bizonyítani (hogy ti. a károkozó nem tett meg minden elvárhatót), hanem a károkozó fog *pozitív tényeket* bizonyítani (hogy ti. mi mindent *tett meg* a kár elhárítása érdekében). — A „dolgok természetében” rejlő ezen adottságokra utal a csehszlovák bírói gyakorlat, midőn a bizonyítási terhet a vétkesség kérdésében a károkozóra hárítja. Ebből a szemszögből nézve a kérdést, azután már nyilvánvaló, hogy a vétkesség bizonyítása tekintetében nem lehet és nem is kell különbséget tenni relatív vagy abszolút jogviszonyok megsértése között (nem is beszélve arról, hogy minden relatív jogviszonynak megvan a maga abszolút oldala és hogy legtöbbször uno iectu relatív és abszolút jogviszony megszegésére kerülhet sor).

Kifejezetten fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy itt nem valamiféle vélelem (prezumpció) felállításáról van szó. Amennyiben ugyanis prezumpcióról lenne szó, a Pp. 90. §-a érvényesülne, amely szerint nem kell bizonyítani az olyan tényeket, amelyekre a törvény vélelmet állít fel; a felperesnek tehát bizonyítási kötelezettsége nem lenne és — amennyiben kétség nem merülne fel — a bíróság nem léphetne közbe hivatalból, minthogy az a kötelezettsége, amely a Pp. 88. § (2) bekezdésén alapul, csupán az olyan cselekmény kiegészítésére vagy pótlására irányul, amelyet a fél nem végzett el, és amennyiben erre a határozathozatal érdekében szükség van. Ezzel szemben a bizonyítási terhel egyszerű megfordítása egyáltalában nem mentesíti a felperest a Pp. 88. § (1) bekezdésével számára előírt bizonyítási kötelezettség alól; a felperes ugyanis köteles indítványozni és megjelölni azokat a bizonyítási eszközöket, amelyekkel a kereseti tényállításokat bizonyítani akarja, és ilyen irányú késedelmeskedését a bíróságnak a Pp. 88. § (2) bekezdése szerint hivatalból kell kiküszöbölnie. A felperes által ilyképpen előadott és bizonyított tényekből a bírónak nem kell feltétlenül és minden esetben (az esetek túlnyomó többségéről beszéltünk) a vétkesség megállapításáig eljutni; ilyenkor sikerült az exculpatio és ez a kereset elutasítását vonja maga után. Ha azonban az exculpatio nem sikerül, azaz, ha a bíró a köztapasztalat alapján a felperes által előadott és bizonyított tényekből a vétkességet megállapítja (ténybeli következtetéssel), akkor az alperes pervesztes lesz, holott a vétkességet mint pszichikai folyamatot a felperes közvetlenül nem bizonyította és nem bizonyíthatta. A bizonyítási terhel megfordításának nézetem szerint csak ennyi a jelentősége és ezt a jelentőségét nem lehet összetéveszteni a vétkességnek valamilyen „vélelmével”; ilyen vélelmet a csehszlovák jog nem ismer. A bizonyítási terhel megfordításának ez a jelentősége is elegendő ahhoz, hogy az alperest, jóllehet a törvény bizonyítási kötelezettséget számára nem ír elő, mégis arra szorítsa, hogy a maga részéről is indítványozza és megjelölje azokat a bizonyítási eszközöket, amelyekből vétlenségére lehet következtetni (exculpáció). A bizonyítási terhel ily értelemben felfogott megfordításánál az anyagi

igazság megállapítása következetesen megvalósul és maximális mértékben biztosítva van, anélkül hogy emellett tisztán az alperesnek az egyébként bizonyításra nem szoruló prezumpció megcáfolására irányuló tevékenységére kellene támaszkodni.⁶ A tervezet sem állapít meg nézetem szerint semmiféle prezumpciót, csupán a bizonyítási terhel kérdését szabályozza, úgy hogy az anyagi igazság megállapítását itt sem akadályozza valamiféle prezumpció, és a felperes késedelmeskedését a vétkesség bizonyításánál a bíróság a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 164. §-a szerint küszöböli ki. Ezért véleményem szerint jobb a tervezet által megvalósítani kívánt egységes szabályozás. Egyrészt világos útmutatás ez a bíró részére, másrészt nem kelt téves látszatot, mintha a károsulttól pszichikai állapot bizonyítását várnánk el (vagyis ez a megoldás nevelő szempontból is előnyösebb).

d) Ezzel szemben nem látom egészen helyénvalónak a tervezetnek ezzel összefüggésben adott egy másik szabályozását. A kártérítés reparációs és prevenciók céljának összhangba hozatala érdekében a tervezet fenntartja a rendkívüli bírói mérséklési jogot, de ennek során az eddigi jognál tovább megy, mert lehetőséget ad a bírónak, hogy a kártérítést egészen elengedje. Az eddigi magyar joggal összhangban a tervezet a rendkívüli bírói mérséklési jogból csupán a szerződési viszonyok megszegésének eseteit zárja ki, és pedig szemben a mi szabályozásunkkal, amely csak a szándékosan és nem végszükségben okozott károkat rekeszti ki (polgári törvénykönyv 358. §). A szóbanlevő rendelkezéseket az indoklás azzal magyarázza, hogy nem lenne indokolt mérsékelni vagy elengedni a kártérítést ott, ahol a károkozót szerződés köti és így előre láthatja az így megalapított viszonyból származó kötelezettségeket. Itt is érvényes az a kifogás, amelyet nálunk a bizonyítási tehernek a relatív jogviszonyok megszegésénél történő megfordításával szemben felhoztak. A szerződési viszonyok megszegésének az abszolút jogviszonyok megszegésénél szigorúbb megítélése nem indokolt; az abszolút jogviszonyokból származó kötelezettségek a szocialista társadalomban éppen olyan jelentősek, ha nem jelentősebbek, mint a szerződési viszonyok, minthogy szemben az utóbb említett viszonyokkal úgyszólván mindig az egész társadalom érdekeit juttatják kifejezésre. Az előreláthatóság egyébként nem csupán a szerződési kötelezettségek szükséges ismerve; ugyanolyan jól előre láthatja a polgár az abszolút jogviszonyokból származó kötelezettségeit is.

Amint mondtuk, a csehszlovák polgári törvénykönyv 358. §-a rendkívüli bírói mérséklési jogköréből csupán a szándékosan és nem szükségben okozott károkat zárja ki, míg a tervezetnek ebben a vonatkozásban semmiféle korlátozása

⁶ Bírói gyakorlatunk nem beszél prezumpcióról. Az irodalomban is csupán a bizonyítási terhel áthárításáról van szó, és nem prezumpcióról. Vö. Knapp: Fejtegetések a polgári jogi felelősség köréből, Stát a právo, I. 69. old.

nincsen, az indokolás azonban kifejezetten megjegyzi, hogy a gyakorlatban aligha lehet elképzelni, hogy az ilyen esetben rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények forognának fenn.

3. Érdekes módon oldja meg a tervezet a károsult együttes vétkességének kérdését. A 310. §-ban kimondja, hogy a károsult köteles minden elvárható megtenni a kár elhárítására, illetőleg csökkentésére; a kötelezettség elmulasztását a kártérítés megállapításánál figyelembe kell venni.

A csehszlovák polgári törvénykönyv kifejezetten nem mondja ki a károsultnak azt a kötelezettségét, hogy a kár elhárításában vagy csökkentésében működjek közre; a 348. §-ban azonban kimondja, hogy amennyiben a kár előidézésében a károsult vétkessége is közrejátszott, a kárt arányosan viseli.

Nem csupán nevelő, hanem elméleti szempontból is a tervezet szabályozását kell jobbnak tartani. Nem fér kétség ahhoz, hogy a szocialista társadalomnak érdeke fűződik az értékek megőrzéséhez, és amennyiben a károkozó vétkességének mértékét felemeli, akkor a károsulttól is el kell várni, hogy fokozott gondosságot fejtson ki a vagyonával való rendelkezés terén. E kötelezettség kifejezett hangsúlyozásának elsősorban nevelő hatása van, egyszersmind azonban kiküszöbölődnek azok az elméleti nehézségek is, amelyek a csehszlovák jogban a jogellenesség kérdésének eldöntésénél a károsult együttes vétkessége esetében fennállanak.

A vétkesség, mint a károkozónak saját jogellenes magatartásához és annak eredményéhez való viszonya — amint ez ebből a magatartásból kitűnik — feltételezi ugyanis a jogellenességet, ami az objektív joggal való szembenállást jelent. Igaz, hogy a szocialista jogban a volenti non fit iniuria elve teljes mértékben nem érvényesül, és így a saját magának való károkozás is jogellenes lehet. A saját magának való károkozás jogellenessége adva van a Btk. 133. §-ának esetében, amely szerint tulajdonnal való visszaélés az olyan cselekmény, amellyel a tettes a közérdeket szándékosan veszélyezteti azzal, hogy magasabb értékű vagy nagyobb gazdasági jelentőséggel bíró dolgát megsemmisíti, megrongálja, használhatatlanná teszi, vagy eltékozolja; adva van az igazgatási büntető törvénykönyv 438. §-ában is, amely szerint tulajdonjoggal való visszaélés, ha valaki vagyonát, különösen termelő eszközeit megsemmisíti, megkárosítja, használhatatlanná teszi, visszatartja, elrejtja, vagy eltékozolja azzal a szándékkal, hogy az ilyen vagyon tartásával kapcsolatos kötelezettsége alól kivonja magát, vagy azzal a szándékkal, hogy meghiúsítsa vagy megnehezítse azt a kötelezettségét, amelynek teljesítéséhez e vagyonra szükség van, avagy azzal a szándékkal, hogy az ilyen vagyont a közösség javára történő gazdasági felhasználása elől elvonják. A saját magának való károkozás jogellenessége a csehszlovák jogban általában mindenütt adva van, ahol az ilyen cselekmény közérdekbe ütközik, minthogy a polgári törvénykönyv 3. §-a szerint senki sem élhet vissza a jogai-

val a közösség kárára (vö. továbbá a május 9-i alkotmány preambuluma utolsó bekezdésével, a 9. § (3) bekezdésével, és a 161. és 164. §-okkal, és ami a tulajdonjogot illeti, a polgári törvénykönyv 108. §-ának második mondatával is). Egyébként azonban a saját magának való károkozás nem jogellenes és így nem lehet vétkes sem. A polgári törvénykönyv 348. §-a azonban ilyképpen nem különböztet, és abból indul ki, hogy a károsult vétkes jogellenes cselekményt minden esetben elkövethet, tehát ott is, ahol abban az esetben, ha kizárólagosan saját magának okoz kárt, jogellenességről nem lenne szó! (pl. egy ruhadarabban együttesen okozott kárnál a polgári törvénykönyv 348. §-a szerint a károsult vétkes jogellenes cselekményéről akkor is szó lehet, amikor jogellenességről egyáltalában nem lenne szó, ha a kárt a károsult kizárólag saját magának okozná.) Ha azután a tervezet 310. §-a úgy rendelkezik, hogy a károsult köteles minden elvárható megtenni a kár elhárítására vagy csökkentésére, ezzel a jogellenesség kérdése világosan meg van oldva; ha a károsult ennek a kötelezettségének a teljesítését elmulasztja, olyan cselekményt követ el, amely az objektív joggal ellentétben áll, tehát jogellenes, és pedig tekintet nélkül arra, hogy ezáltal ellentétbe kerül-e még valamilyen más jogszabállyal (pl. büntető jogszabállyal) vagy a közérdekkel is. A csehszlovák jogban a kérdés megoldása jelentős elméleti nehézségekkel jár.

Más kérdés a vétkesség kérdése.

Ugyanolyan elvekből, mint a tervezet 310. §-a, indul ki a gazdasági szerződésekről szóló 33/1955. Sb. sz. kormányrendelet 39. §-a is. Nem mondja ki ugyan kifejezetten a károsult szervezetenek azt a kötelezettségét, hogy a kárt elhárítsa vagy csökkentse, ezt a kötelezettséget azonban egészen egyértelműen fejezi ki az a szövegezés, amely szerint „a kártérítés összegének megállapításánál figyelemmel kell lenni arra, hogy a károsult megtett-e mindent a kár szükséges csökkentése vagy elhárítása érdekében.” A 33/1955. Sb. sz. rendelet 39. §-ának rendelkezését a csehszlovák jogtudomány úgy fogja fel, hogy itt objektív felelősségről van szó, a károsult vétkességére nincs szükség, a szankció (olyan formában, hogy a károkozó felelőségének mértéke mennyiségileg [kvantitatíve] csökken) akkor fogja sújtani, ha (vétkesen vagy vétlenül) nem tett meg minden szükséges intézkedést a kár elhárítására vagy csökkentésére.⁷ A tervezet koncepciója szerint nincs kétség abban a tekintetben, hogy itt is vétkességért való felelősségről van szó, vagyis a károsult jogellenes cselekménye nem elegendő, hanem a károsult oldalán is vétkességnek kell fennforognia. A tervezet 309. §-ában ez ugyan kifejezetten nincs kimondva, de ez következik abból a szövegezésből, hogy „nem tett meg minden elvárható” (vagyis a károkozó olda-

⁷ Vö. Knapp: A gazdasági szerződések jogi szabályozásának egyes kérdései az új magyar és csehszlovák jogban. *Právník*, 1956. 114—115. old.

lán a vétkeesség fokozott objektív mértékére emlékeztető formulázásból); ez az indokolásból is következik, amely kifejezetten hangsúlyozza, hogy a tervezet elvileg egységesen ítéli meg (a károkozó általi) károkozást és a kár elhárítására irányuló kötelezettség nem teljesítését. Ha ez így van, akkor a vétkeesség kérdésében nincs különbség a tervezet 309. §-a és a csehszlovák polgári törvénykönyv 348. §-a között.

A csehszlovák bírói gyakorlat azonban gyorsan felismerte, hogy a polgári törvénykönyv 348. §-ának szövegezése túlságosan szűk. Mind a károkozó, mind a károsult oldalán vétkeességről beszél, az élet azonban a maga sokrétűségében számos olyan helyzetet teremt, amikor a károsult oldalán vétkeességről nincsen szó, mégsem lenne igazságos az egész felelősséget a károkozóra hárítani. Nincs kétség abban a tekintetben, hogy amennyiben a tervezet 310. §-a törvényt válik, a magyar bírói gyakorlat gyorsan hasonló nehézségekbe fog beleütközni.

Viszonylag kevésbé gyakorlati a károsult vétkeességének találkozására olyan körülménnyel, amelyért valaki objektíven felel. Ha pl. a munkás az által szenvedett balesetet, hogy egy különösen veszélyes üzemben gondatlanul bánt egy fokozott veszélyforrást jelentő géppel, akkor éppen egyfelől a károsult vétkeessége folytán keletkezett kárról, másfelől egy fokozott veszélyforrás hatásáról lesz szó, amelyért az üzemeltető objektíve felelős. Mind a tudomány, mind a gyakorlat ezt a esetet a polgári törvénykönyv 348. §-ának analóg alkalmazásával dönti el, úgyhogy a kár arányosan megoszlik a károsult és az objektív alapon felelős személy között.

Sokkal nagyobb jelentőségű fejlődésünk adott szakaszában az az adott eset, amikor a károkozó vétkeessége a károsult oldalán a kár együttesen történő vétlen okozásával találkozunk (a bírói gyakorlat azt szokta ilyenkor mondani, hogy a károsult oldalán objektív okok forognak fenn). Igen sok esetben a szocialista kereskedelem alkalmazottai a keletkezett hiány megfizetése iránti eljárás során arra hivatkoznak, hogy a kár részben a munkaadói szervezet magatartására vezethető vissza, amely az alperes számára az áruda rendezéséhez szükséges valamennyi feltételt nem biztosította, pl. nem bocsátott rendelkezésére szakképzett segédszemélyzetet; bebizonyosodott azonban, hogy e helyzet miatt a munkaadói szervezetet rendszerint semmiféle vétkeesség nem terheli, minthogy objektív okokról van szó, amelyen nem lehetett változtatni (pl. szakképzett munkaerők teljes hiánya). A gyakorlat nálunk ezeket az eseteket is a csehszlovák polgári törvénykönyv 348. §-ának analóg alkalmazásával oldja meg, és a kárt megosztja, jöllehet a károsult oldalán együttes vétkeesség egyáltalában nem forog fenn. Ez ellen az álláspont ellen azonban rendszerint azt szokták felhozni, hogy a polgári törvénykönyv 348. §-ának ezzel az analóg alkalmazásával szélsőséges megoldásokhoz jutunk el és ellentétbe kerülünk a pozitív jogi szabályozással, amely az objektív károkozásért kártéri-

tési kötelezettséget csak kivételesen, külön megállapított esetekben ír elő; a polgári törvénykönyv 348. §-ának analóg alkalmazása állítólag csak ott lenne helyénvaló, ahol a károsult saját maga a kár előidézéséhez nem járult ugyan hozzá vétkeesen, de amennyiben harmadik személy szenvedett volna kárt, érte objektív felelősség címén a törvény által kifejezetten megállapított esetekben felelős lenne.⁸ Helyesnek látszik az az álláspont, amely azt a találkozást is a polgári törvénykönyv 348. §-ának analóg alkalmazásával oldja meg. Ugyanúgy, mint a károsult együttes vétkeessége, az objektív ok (véletlen) is azt jelenti hogy a károkozó vétkeessége nem kizárólagos, és azért nem lenne igazságos a felelősség minden következményét reá hárítani. Kifejezett törvényi rendelkezés hiányában ugyanis az analógia útján való megoldás a helyénvaló (argumentum a pari), és nem a per exclusionem megoldás (argumentum a contrario).

Az analógiát kell alkalmazni a károkozó objektív felelősségének a károsult objektív felelősségével való találkozásának megoldásánál is.

Ugyanez érvényes a károkozó objektív felelősségének az objektív okkal (véletlennel) való találkozására is.

Ebből következik, hogy a tervezet 310. §-ának rendelkezését revízióknak kell alávetni a most mondott szempontokból.

4. Új gondolatok jutnak kifejezésre a tervezetben több károkozó együttes vétkeessége kérdésének szabályozásánál is. A kérdésre a 322. § vonatkozik, amelyben, összevetve azt a csehszlovák polgári törvénykönyv rövid szövegével, eléggé széleskörű szabályozásról van szó.

Ugyanúgy, mint a csehszlovák polgári törvénykönyv 340. §-a, a tervezet 322. §-a sem tartalmazza az együttes vétkeesség fogalmának meghatározását. Polgári jogtudományunk az együttes vétkeességet úgy határozza meg, hogy az valamely káros eredmény okozása több károkozó közös vétke magatartásával. A vétkeességnek, mint pszichikai viszonynak, itt fel kell ölelnie nem csupán a saját jogellenes magatartást hanem a többi károkozó jogellenes magatartását és ezeknek a magatartásoknak a közös eredményét is (csupán az együttes vétkeesség egyik fajtájánál, vagyis a segélynél elegendő, ha a segéd vétkeessége mint pszichikai viszony felöleli az elkövető vétkeességét, és nem szükséges, hogy az elkövető a segélyről tudjon). Az együttes vétkeesség ebben a felfogásban lehet dolozus és kulpozus. Ha itt együttes vétkeességről a mondott értelemben van szó, akkor közömbös, hogy a károkozók mindegyike az egész eredménynek csupán egy részét idézte-e elő (amely esetleg nem állapítható meg pontosan), illetve hogy mindegyikük az egész káros eredményt előidézte-e, a többi együttes vétkeességre tekintet nélkül is; valamennyien egyetemlegesen és oszthatatlanul felelnek. Más a helyzet, ha az egyik vétkeessége nem öleli fel a másik

⁸ Vö. Luby: Az 1. jegyzetben említett előkészítés alatt álló mű hetedik fejezetével.

vétkességét is (mindegyik károkozónál tehát csak saját jogellenes magatartásához és annak eredményéhez való pszichikai viszony forog fenn) ennek ellenére több károkozó (önálló) vétkességével ugyanannak a károsultnak okoznak kárt. Ebben az esetben több károkozó kumulatív vétkességéről beszélhetünk. Ha mindegyik károkozó önálló eredményt is okozott, érte arra való tekintet nélkül felelős, hogy ugyanannak a károsultnak még valaki más is okozott-e kárt (itt nem lesz szó közös kötelezettségről és így a szolidaritás sem jöhet szóba). Ha azonban egy eredményt okoztak, és nem állapítható meg, ki mit okozott, pl. ha az önállóan cselekvő károkozók mindegyike egy eredményt okozott, ez az összefüggés ismét csak szolidáris felelősséget alapít meg. (Némely törvényhozás az utóbb említett esetben a megoldást az igények elektív konkurenciájának formájában keresi, vagyis úgy, hogy a károkozók mindegyike felel az egész kárért, de az egyik felelősségének kimerítésével a károsultnak a többivel szemben fennálló igényei megszűnnek, mint-hogy a károsult csak egy kártérítést kaphat; ezért annak a károkozónak, aki az egész kárt megtérítette, de azt maga idézte elő vétkeesen a maga egészében, nincs visszkeresete a többi károkozóval szemben.)⁹

A csehszlovák polgári törvénykönyv 239. §-a szerint közös kötelezettség esetében a passzív egyetemlegességet az indokolás azzal magyarázza, hogy amennyiben ugyanarra az egész teljesítésre több személy kötelezi magát, ezzel mindegyikük a közös kötelezettség általános felfogása szerint azt az akaratát juttatja kifejezésre, hogy az egész adóssáért kötelezve legyen, ha nem köt ki valami mást. Több károkozónak a polgári törvénykönyv 340. §-a szerinti egyetemleges felelősségét az indokolás annyira természetesnek tartja, hogy azt nem is indokolja. Bebizonyosodott azonban, hogy ez az elv nem illik arra az esetre, ha szocialista szervezetek kötelezettségeiről van szó. Nem illik a vagyoni jogi felelősség széles területeire a munkajogban és mezőgazdasági szövetkezeti jogban sem. Az állami szocialista szektor már a kormánynak 1954. május 4-i irányelvei szerint alkalmazottaival szemben egyetemleges felelősséget csak a szándékosan okozott kárknál érvényesített, egyébként a kártérítést minden károkozó tekintetében külön kellett megállapítani (részkötelem). Ez az újabb szemlélet egyébként annak az álláspontnak az elfoglalásához vezetett, hogy a polgári törvénykönyv 340. §-ának rendelkezése csak diszpozitív jellegű, amely nem zárja ki a felek ellenkező megállapodását.¹⁰

A magyar tervezet megvitatása során az irodalomban olyan kifogás jelentkezett, hogy a

fő szabály a részleges kötelem legyen, és az egyetemlegesség legyen csak szubszidiarius; a bíróság ezt ott mondhatná ki, ahol a károsultra figyelemmel idevonatkozóan különös méltánylást érdemlő okok forognak fenn, és a kártérítést egyébként biztosítani nem lehet; ezenkívül egyetemlegességet kellene megállapítani, ha a kárt közös akurattal okozták, ami alatt azt kell érteni, hogy szándékosan okoztak, és végül akkor is, amikor a károkozók mindegyike vétkes jogellenes cselekményével az egész kárt okozta. E kifogás indokolásaképpen felhozzák, hogy a vétkességért való felelősség elve mellett is a károkozóval szemben kártérítés csak valami olyanért állapítható meg, amit okozott, ami egyébként abból is következik, hogy a felelősségi kötelezettség előfeltétele az oksági kapcsolat; a károsult szempontjából csak az a fontos, hogy a reperációt megkapja, de nem kell számára privilegizált jogállást biztosítani annyiban, hogy kiválassza magának a károkozók közül azt, akit ugyan a kárért a legkisebb vétkeség terhel, és azt perelje, minthogy az igény vele szemben a legkönnyebben érvényesíthető. Ha az igény az együttes károkozók közül valamelyiken nem hajtható be, akkor a vétkességért való felelősség elvéből az következik, hogy senki nem felel azért, amit nem okozott vétkeesen, ami azt jelenti, hogy az ilyen esetben a kár be nem hajtható részét maga a károsult viseli; a perökönómia is állítólag amellet szól, hogy az ügyet egy bírósági tárgyalás keretében rendezzék, nem pedig előbb a károkozó és a károsult közötti viszonyban, és csak azután a károkozók között kölcsönösen.¹¹

Ezzel szemben rámutatnak arra, hogy az együttes vétkességnél az egyetemlegesség kiküszöbölésére irányuló törekvések a polgári jogba a munkajogból hatolnak be, anélkül, hogy tekintettel lennének azokra a különbségekre, amelyek itt fennforognak. A munkajog a prevenciót tartja szem előtt a dolgozó nevelése útján és itt a reparáció a nevelésnek nem egyedüli eszköze (ezek közé tartozik még a munkakollektíva befolyása, a munkahelyen kialakult közvélemény, a munka- és egzisztenciális feltételek); ezzel szemben a polgári jog a prevenciót elsősorban a reparáción keresztül szolgálja. Ugyanúgy, mint a büntetőjog, a munkajog is inkább figyelembe veheti az elkövető személyét, a felelősségnek akár alapjáról, akár mértékéről legyen is szó. A polgári jog ugyan a felelősség alapját a károkozó magatartásában látja, a felelősség mértékét azonban a károsult sérelmének nagysága szerint határozza meg. A prevenció ugyanis az egyetemlegességet nem csupán ott kívánja meg, ahol a károkozó a kárt szándékosan okozta, hanem ott is, ahol az egyikük vétkessége, mint pszichikai viszony a másik vétkességét gondatlan cselekményeknél is felöleli. Ha valaki elhanyagolja ellenőrzési tevékenységét, szükségképpen számolnia kell a sikkasztás lehetőségével további károkozó részéről, objek-

⁹ Vö. Luby: Az 1. jegyzetben említett cikkel: ezeknek a bonyolult kérdéseknek a részletes elemzését a szerző előkészítés alatt álló és ugyanebben a jegyzetben említett művének VII. részében a hatodik fejezet 9. és 10. pontja tartalmazza.

¹⁰ L. Vagyoni felelősség a hiányért. Igazságügy-minisztérium Jogi Intézetének kézikönyve. Prága, 1957. 18. oldal.

¹¹ Kemenes: A többek károkozásának vitás kérdései a Ptk. tervezet tükrében. Magyar Jog. 1953. 2. szám 51. és köv. old.

tíven tehát olyan helyzetet teremt, amely a bűncselekmény elkövetését lehetővé teszi, a szubjektív oldalt illetően pedig gyengíti az elhárító mozzanatokat hatását; a kártérítés prevenciók célja itt közvetlenül megkívánja, hogy a gondatlan károkozó is számoljon ezzel, hogy a körülményekhez képest az egész kárt sajátjából kell megtérítenie és nem nyugtathatja meg magát azzal, hogy legrosszabb esetben csak a kár egy részét fogja megtéríteni. Más a helyzet, ha nem számolt és nem is számolhatott további károkozó jogellenes cselekményével, tehát olyan esetekben, amelyeket a kárnak több károkozó általi kumulatív okozásának hívunk, ahol tehát az egyik károkozó vétke (pszichikai állapota) nem öleli fel a többi vétkecséjét. Ha valaki egy másikat megsebesít, nem számol és nem is kell számolnia azzal, hogy elhibázott orvosi beavatkozás következtében a sebesült személy meghal. Itt részleges felelősségnek van helye. A polgári törvénykönyv tervezetének 322. §-a és ennek indokolása a vétkecségeknek nem a tudati és akarati oldalára helyezi a súlyt, hanem a többi károkozó által elkövetett jogellenes cselekmény vétkecsé okozásának objektív összefüggésére, ami felölelné az utóbb említett esetet is, aminél fogva e nézet szerint is felül kell vizsgálni a tervezetet és e rendelkezés szövegét az indokolással együtt pontosabbá kell tenni.¹²

Úgy vélem, hogy a tervezet 322. §-át valóban felül kell vizsgálni és különösen megfelelően módosítani kell indokolását, amely mai formájában, szemben a tervezet indokolásának többi részével, túlságosan szűkszavú. Véleményem szerint elméletileg az lenne a leghelyesebb, ha főelvéként az együttes vétkecséért való egyetemleges felelősség elvét fektetnék le, vagyis ezt kimondanák azokra az esetekre vonatkozóan, amikor több károkozó közös vétkecsé okozása egyetlen káros eredményt idéz elő; („közös vétkecsé okozás” alatt azt értjük, hogy a károkozó pszichikai viszonya nem csupán saját jogellenes magatartását öleli fel, hanem a többi károkozó jogellenes magatartását és e magatartások közös eredményét is); az nem lényeges, hogy szándékosan vagy gondatlanságból okozott kárról van-e szó; a kártérítés prevenciók célja, amelyhez itt a reparáció segítségével el akarunk jutni, ebben az esetben egyetemlegességet kíván; „ezt a dolog szubjektív oldala alapítja meg, anélkül, hogy vizsgálni kellene, lehet-e vagy sem az egyes részeket meghatározni (a károkozók mindegyikének itt szűkecséppen számolnia kell az egész kár megtérítésével, tehát annak a folyamatnak az összeredményével, amelybe bekapcsolódott). Ha azonban a kárt több károkozó csupán kumulatív okozta (a károkozók pszichikai viszonya a jogellenes magatartáshoz nem öleli fel a többi károkozóknak a jogellenes magatartáshoz és a közös eredményhez való pszichikai viszonyát), a szolidaritás mint fő szabály csak ott lesz helyénvaló, ahol a károkozók mindegyike önálló jogellenes magatartásával

az egész kárt okozta (pl. két személy, anélkül, hogy egymásról tudnának, ugyanarra a sértettre lóttek, egyikük agyvelejét, a másik szívet találta el); ha nem idézi elő a károkozók mindegyike az egész káros eredményt, csak saját részét illetően felelős; ha azonban nem lehet az egyes részeket megállapítani, az lenne helyénvaló, hogy a kárt azonos részben térítsék meg.

Azokat az eseteket, amelyekben nézetem szerint egyetemlegességet kellene megállapítani, a tervezet 322. §-ának (1) bekezdése mai szövegében felöleli. Új szövegezést tulajdonképpen csak a 322. § (3) bekezdése igényel, és pedig úgy, hogy magában foglalja a kumulatív károkozásnak fent említett azt az esetét, amelyben az egyetemlegesség nem áll be (ha a kumulatív vétkecségnél az elkövetők mindegyike más-más eredményt idézett elő, erre az esetre a 309. § (1) bek.-be foglalt alaprendelkezés vonatkozik, és a kérdésnek semmi köze sincs a több károkozó által okozott kár megtérítésének kérdéséhez.) Az indokolás feladata lenne azután e nehéz rendelkezés tartalmát és körét megfelelő módon megvilágítani.¹³

A nézetek nem egységesek abban a tekintetben sem, hogy a károkozók egymás közötti viszonyában a károkozónak a károkozásban való részvételük szerint vagy vétkecséjük mértéke szerint kell-e helytállniuk. A csehszlovák polgári törvénykönyv 340. §-a szerint a károkozók egymás között vétkecséjük jellege és mértéke szerint viselik a kárt. Ezzel a megoldással szemben azonban fel szokták hozni, hogy a lopásnál valamennyi tolvaj bűnössége azonos, kölcsönös viszonyukban azonban az a döntő, hogy a lopott dologból ez vagy az mennyit tulajdonított el. Elméleti szempontból pedig ellenvetésképpen fel szokták hozni, hogy amennyiben a károkozók mindegyike az egész eredményt okozta (akár együttes vétkecséggel, akár kumulatív vétkecséggel), rendszerint az lesz helyénvaló, hogy csak a károkozók valamelyike viselje az egész kárt, jöllehet a másik is vétkecsésen járt el (ha az ellenőrző szerv nem teljesíti kötelezettségét, amelynek következtében a sikkasztás lehetővé vált, aligha lesz lehetséges a károkozók közötti kölcsönös viszonyban a kárt a károkozók között vétkecséjük mértéke szerint megosztani); ha azonban olyan együttes vétkecségről van szó, amelynél a károkozók mindegyike a kárnak csupán egy részét okozta, ismét csak az „okozás” lesz döntő, és nem a vétkecsé mértéke.¹⁴

Úgy vélem, hogy a vétkecsé elvére alapított felelősségi rendszerben a károkozók egymás közötti viszonyának kölcsönös elrendezésére sem kell más alapot keresni, hacsak nem akarjuk az ügyet feleslegesen komplikálni. A tervezet 322. § (1) bekezdését tehát felül kell vizsgálni ebből a szempontból is. Az általam helyesnek tartott megol-

¹² L. Eörsi: Felelősség több személy együttes károkozásáért. Magyar Jog 1958. 3. szám 72. és köv. old.

¹³ E tanulmány megírása után jelent meg egy vitacikk, amelynek szerzője lényegében hasonló megoldást javasolt. Vö. Hámori: Többek kártérítési felelősségének alapja a Ptk. tervezetében. Magyar Jog, 1958. 7. sz. 197. oldal.

¹⁴ Vö. Hámori: i. h.

dással szemben felhozott kifogásokat azzal lehet elhárítani, hogy nem csupán a vétkesség mértéke döntő, hanem a vétkesség *jellege* is; a törvényalkotó (nem lélek nélküli, mechanikus) végrehajtása során a népi demokratikus bíróság számára nem lehetne kétséges, hogy a javasolt rendelkezés elegendő lehetőséget ad a konkrét eset körülményeihez képest a rugalmas döntésre; nem fér kétség ahhoz, hogy egymás közötti viszonylatban a bíróságnak az egész kárt a sikkasztóra kellene háritania, és nem a hanyag kezelőre, stb.)

5. A vétőképeséget a tervezet a csehszlovák polgári törvénykönyv 347. §-ával szemben nem köti bizonyos korláthoz. (319. § (1) bekezdése.)¹⁵

A tervezet 319. §-ának (2) bekezdésébe foglalt rendelkezéssel a tervezet a méltányosság címén való felelősséget tette magáévá, jöllehet egyébként a kártérítési kötelelem keletkezésének ilyen címét — szemben az eddigi magyar joggal és az OSZFSZK Ptk. 406. §-ával — a tervezet nem ismeri. Szemben a csehszlovák joggal a különbség itt csak annyiból áll, hogy a tervezet szerint ilyen felelősséggel a vétőképeséggel nem rendelkező személy csak akkor terhelhető, ha a gondozó felelőssége nem áll fenn, míg a mi jogunk szerint (polgári törvénykönyv 347. §) az ilyen károkozó felelős lesz amellet a személy mellett, aki a kellő felügyeletet elhanyagolta.

Nem találkozott általános helyesléssel a tervezetnek méltányosság címén fennálló, vagyis az olyan kárért való felelősséggel kapcsolatos negatív álláspontja sem, amelyet a károkozó ugyan nem okozott vétkesen, de amelyet mégis megtérít, mert ez az eset körülményeire és az ő, valamint a károsult szociális viszonyaira tekintettel igazságosnak mutatkozik. Felhozták, hogy ez a felelősség a gyakorlatban él, és állítólag nem szól semmi amellet, hogy eltérjünk tőle.¹⁶ Sokkal fontosabb azonban az a megjegyzés, amely a tervezet következtelenségét kifogásolja abban a tekintetben, hogy amennyiben olyan személy okoz kárt, akinek fiatal kora vagy elméleti fogyatékosága miatt a vétkes okozás fel nem róható, bizonyos feltételek mellett (ha nincs gondozó vagy a gondozó felelősségét nem lehet megállapítani), a szóbanlevő felelősséget a tervezet 319. §-ának (2) bekezdése szerint vele szemben meg lehet állapítani, míg ha a kárt épelméjű és normálisan fejlett személy okozza, erre lehetőség nincsen.¹⁷

¹⁵ Ez a megoldás egyszerűbb, mint a csehszlovák polgári törvénykönyv 347. §-ában választott megoldás, amely szerint a vétőképeség általában a 15. évvel kezdődik, ha azonban a károkozó előre láthatta cselekményének káros következményeit, előbb is (a megállapított korhatár tehát relatív, minthogy a törvény maga ismeri, hogy a belátási képesség korábban is fennforoghat, ugyanakkor a 15. év betöltése után sem kell megennie, úgy hogy ez a korhatár teljesen szükségtelen).

¹⁶ Vö. Dobos Sándor: A kártérítési kötelelem a Tervezetben. Magyar Jog, 1958. 3. sz. 80. old.

¹⁷ Vö. a különböző anketokon kialakult vitákról szóló beszámolókat a Magyar Jog hasábjain, 1958. 120. old. Ez a gondolat tulajdonképpen Martontól származik (vö. Magyar magánjog, Bp. 1942. IV. köt. 816—819. old.). Marton már felismerte, hogy a római jog individualista szemlélete (a merő reparáció) meghaladott, és

szükségképpen nyomul előtérbe ennél a jogintézménynél is a társadalom érdeke (a megelőzés szempontja). Ezért a méltányosság elvére helyezkedik, amely mint az objektív felelősség hívének egyébként is rokonszenves és az a véleménye, hogy két irányban kellene érvényesülnie, egyfelől a felelősség keletkezése címe alatt ott, ahol a vétkességért való felelősség uralkodó elve szerint a károkozónak ilyen kötelezettsége nem állna fenn, másfelől a mérséklés címe alatt — a kártérítés elengedése címe alatt ott, ahol a felelősség egyébként adva lenne; ily módon a gyakorlatban szűk térre lehetne szorítani az esetleges méltánytalanságokat, és a rugalmas ítélkezés tekintettel lehetne a társadalom érdekeire (a károkozó irányában fennálló társadalmi érdek gyakran felülmúlja a károsultnak a reparációhoz fűződő érdekét).

Marton vázolja, hogy a méltányosság elve hogyan hatol be a természetjog hatása alatt a porosz Landrechtbe; annak a felelősségnek az indokolására szolgált, amely a károkozó és a károsult vagyonai viszonyaira tekintettel igazságosnak mutatkozott, jöllehet egyébként a károkozó vétőképes nem volt, és ezért a vétkességet neki nem lehetett felróni. Később ezt az elvet a többi törvénykönyv is átvette (különösen az Optk. 1310. §-a). Arra az ellenvetésre, hogy a szegénység és gazdagság nem lehetnek érvek a jogi döntésnél, Unger (Handeln auf eigene Gefahr. Jena. 1893), azt válaszolta, hogy „richesse oblige”. De később sem ütközött meg senki azon a kiáltóan következtetlen állásponton, amely abban állott, hogy méltányosság címén felelőssé tették az örülte és a gyermekek, de a jómódú épeszü embert nem; a különböző törvényhozások átvették a vétőképeséggel nem rendelkező személyeknek ezt a privilégium odiosum-át, de visszariadtak attól, hogy azt általánossá tegyék, és az elvet kiterjesszék olyan személyekre is, akik vétőképesek. A BGB. előmunkálatai során erre kísérlet történt, de sikertelenül. Csak az 1913. évi magyar javaslat tette magáévá ezt a gondolatot, és a magyar bírói gyakorlat érdeme, hogy ez a rendelkezés nem is egészen egy évtized alatt, élő szokásjoggá vált. Minthogy ez még az OSZFSZK polgári törvénykönyve (406. cikk) közrebecsátása előtt történt, Marton meglegeződel állapítja meg, hogy Magyarországnak ebben a kérdésben a kultúr-nemzetek között elsőbbsége van (az 1928. évi tervezet 1737. §-a szerint is a bíróság felelősséget állapíthat meg, ha úgy látja, hogy ez igazságos „tekintettel a körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyonai viszonyaira”).

A haladó tudósok a méltányosság elvének bevezetését felfelé és lefelé is (azaz méltányosságból a felelősség megállapítását, illetve ugyanilyen okból a marasztalás mérséklését vagy megszüntetését — ford. megj.) a szociális törvényhozás részének tartják, amely a múlt század alkonyán vette kezdetét a polgári jog etizálásának keretében; mint ilvet melegen üdvözölték, Marton gondolatait 1938—1942-ben tette közzé, és nem fér kétség ahhoz, hogy amennyiben a kapitalizmus viszonyait tartjuk szem előtt, különösen egy olyan ország gazdasági viszonyait, ahol annvira kiélezettek voltak az osztávellentétek és égbenvülőak a vagyonai különbségek, mint a Horthy-féle Magyarországon, nézeteivel egyet kell érteni.

Ami az OSZFSZK polgári törvénykönyvének 406. cikkét illeti, amely szerint a bíróság ugvancsak felelősséget állapíthat meg vétkesség nélkül is, ha az a károkozó és a károsult vagyonai viszonyaira tekintettel igazságos, a következteteket kell megjegyezni:

A rendelkezést a NEP korszakban emelték törvényerőre. Ennek a rendelkezésnek az állam elleni ügyekben való alkalmazását már 1926-ban kizárták, és nem fér kétség ahhoz, hogy ennek a rendelkezésnek az alkalmazása kizárt a szocialista szervezetek elleni ügyekben is, és általában véve a szocialista szervezetek egymás közötti ügyekben. Minthogy a szocializmusban a polgárok anvagi jólétének szüntelen emelkedése mellett eltűnnek a vagyonai viszonyaik tekintetében fennálló éles különbségek, ma a helyzet olyan, hogy az OSZFSZK polgári törvénykönyve 406. cikkét a polgárok közötti viszonylatban úgy szólván egyáltalában nem alkalmazták. Vö. Szovjet polgári jog. Főszerk. Bratusz, cseh nyelvű kiadás, Prága, 1955. második rész, 339—340. old.

Egyet kell érteni a tervezet álláspontjával. Már említés történt arról, hogy a méltányossági felelősség elve a 309. § (2) bekezdése szerint a vétőképeséssel nem rendelkező személyeknél csak korlátozott mértékben érvényesül, vagyis olyan feltétel mellett, hogy a károkozónak nincs gondozója, vagy felelőssége nem forog fenn (minthogy felügyeletének ellátására megtett mindent, ami elvárható volt). Ezek éppen határese-tek, amelyekben a károkozó belátási képessége legalább bizonyos mértékben valóban adva van, mint nehezen megállapítható pszichikai viszony azonban a bírói eljárás során teljes bizonyossággal nem tisztázható. Itt a prevenció szempont szükségképpen megkívánja, hogy felelősséget lehessen megállapítani legalább ott, ahol ezt az eset körülményeire és a vagyoni viszonyokra tekintettel a méltányosság megkívánja. Más eset az olyan személyek felelőssége, akiknek a vétkekesség felróható. Ha a törvény a vétkekességért való felelősség elvi alapján áll, nem hagyható olyan hátsó ajtó, amelyen a gyakorlat becsempészj azt, amit elől kidobtak. És erre nincs is szükség. A tervezet a vétkekesség fokozott objektív mértékét vezeti be, amely — szemben a kapitalista joggal — nem elégszik meg valamiféle átlagos gondossággal, hanem tekintetét a szocialista társadalom legfejlettebb tagjainak magatartására szegezi. Ez kétségtelenül helyes, minthogy a társadalom e fejlett tagjai számára ösztönzésül szolgál, hogy képességeiket teljességgel kifejtsék, ami nem lenne így, ha e fejlett tagok felelősségét valamilyen átlagmérték szerint bírálnák el, amelyen azok éppen tútesznek;¹⁸ egyszersmind a társadalom kevésbé fejlett tagjait arra szorítja, hogy eljárásukban a legfejlettebb tagok szintjéhez alkalmazkodjanak, vagyis példájukat kövessék. Ez azt jelenti, hogy a károkozások eseteinek többségét a vétkekességért való felelősség fel fogja ölelni, és néhány kétséges kivétel valóban eleshetik.

6. Amint ismeretes a csehszlovák polgári törvénykönyv hallgat a jogi személyek felelősségéről e jogi személyek szervezeti képviselői, megbízottai, alkalmazottai és tagjai jogellenes cselekményei által okozott kár esetében. E kérdések megoldásánál azonban a gyakorlatban számottevő nehézségek merültek fel.

Általában az a nézet tekinthető túlnyomónak, hogy a jogi személy olyan deliktumokért felel, amelyeket szervei funkciójuk ellátása során, vagy azzal összefüggésben követtek el, és csupán azokért a deliktumokért nem felel, amelyeket szervei természetes személyek minőségében követtek el. Az nem lényeges, hogy a szerv megmaradt-e saját jogkörének korlátai között, illetve a jogi személy által a szervnek adott jogkörön belül, vagy talán túllépte hatáskörét; döntő egyedül

az, hogy deliktumról van szó, amelyet e szerv funkciója gyakorlása során vagy ezzel összefüggésben követett el.

Nehezebb annak a kérdésnek a megoldása, hogy a jogi személy felel-e megbízottainak vagy tagjainak vétkekességért. A gyakorlatban az a nézet uralkodik, hogy ez a felelősség fennforog, amennyiben olyan deliktumról van szó, amelyet ezek a személyek megbízásuk vagy szolgálati ténykedésük gyakorlása során, illetve ezekkel összefüggésben követtek el. A polgári jogtudományban azonban olyan nézetekkel is találkozunk, hogy a jogi személy a megbízottai, alkalmazottai, vagy tagjai vétkes jogellenes cselekménye által okozott kárért csak a polgári törvénykönyv 344. és 345. § szerint felel. Ez azt jelenti, hogy a jogi személy a fennálló jogviszony keretében objektíve felel a teljesítési segéd — aki a szóbanlevő személyek egyike is lehet — által vétkesen okozott kárért (polgári törvénykönyv 344. §), és hogy a jogi személy akkor is felel, ha e személyek közül ügyeinek ellátására alkalmatlan személyt vett igénybe, vagy jóllehet erről tudott, veszélyes személyt alkalmazott, és ezek a személyek feladatuk ellátása során okozták a kárt. Az első helyen említett álláspontot azzal indokolják, hogy a jogi személy tevékenységét nem csupán képviseleti szervei révén fejt ki, hanem megbízottai (képviselői), alkalmazottai és tagjai útján is, így tehát egyenesen szükséges, hogy az említett körben felelősek is legyenek.¹⁹ A második helyen említett nézetet azzal indokolják, hogy a jogi személy és az említett személyek közötti viszonynak azonosnak kell lennie, legyen szó akár jogszerű cselekményről, akár jogellenes cselekményről, de ha arra az álláspontra helyezkednénk, hogy az említett személyek vétkekessége magának a jogi személynek a vétkekessége, és pedig azonos körben, mint ahogyan ez a képviseleti szerveknél van, ez azt jelentené, hogy amennyiben jogellenes cselekményről van szó, semmiféle különbség nincs ezen szervek és a képviseleti szervek között, és nem lenne következetes semmiféle különbség, a jogi cselekményeket illetően sem. Ez azonban ahhoz a képtelen következtetéshez vezetne, hogy az említett szervek minden vonatkozásban egyenjogúak a képviseleti szervekkel.²⁰

A tervezet az említett kérdések megoldásában tovább ment, mint a csehszlovák polgári törvénykönyv. Nem lehet azonban azt mondani, hogy átütő szabályozásról lenne szó, amely a fent vázolt valamennyi kételyt eloszlatta volna.

¹⁹ Vö. Knapp opponensi véleményét dr. S. Luby, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja doktori disszertációjára, Právník, 1957. Vö. továbbá Dvorák: Kártérítés az elosztás során, Právní Obzor, 1954. 467. old., továbbá Matvejev: Vétkekesség a szovjet polgári jogban. Kiev. 1955. 219. old., Joffe: Felelősség a szovjet polgári jog szerint. Leningrád, 1955. 70. old., Bratusz: A polgári jog alanyai, Moszkva, 1950. 218. old. és köv. Szovjet polgári jog. I. 17. jegyzet. 329, 330. old.

²⁰ Vö. Luby: Az I. alatt említett cikk 209. és 210. oldal.

¹⁸ Ennek az absztrakt átlagmértéknek erre a negatív oldalára a burzsoá irodalomban már Rümelin rámutatott (Culpahaftung und Causalhaftung, 1898. 296. old.) Idézi Marton a 17. jegyzetben említett műben, a 816. old. — Annál inkább érvényes ez a szocialista társadalomban, amelyben a fejlett és öntudatos emberek száma egyre növekszik.

A szóbanlevő kérdéseknek a tervezet 316—319. §-ai vannak szentelve.

Az indokolás az említett rendelkezésekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a jogi személy képviselőre hivatott szervezeti képviselő cselekményéért való felelősség kérdése a személyi jogi részben szabályozott kérdés. Valójában itt olyan rendelkezések vannak felvéve, ki hivatott a jogi személyt képviselni (pl. a 34. § az állami vállalatnál, 49. § a szövetkezethöz), nincsen azonban kifejezett rendelkezés a jogi személynek a képviselők jogellenes vétkes cselekményeiért való felelősségéről. Nyilvánvalóan abból kell kiindulni, hogy az ilyen képviselő cselekményei magának a jogi személynek a cselekményei, akár jogszerű cselekményről, akár jogellenes cselekményről legyen is szó. Ez ugyan igaz, de a gyakorlat érdekében az állna, hogy a felelősség köre (az excessus kérdése) kétséget kizáró módon legyen megoldva.

Egyébként a tervezet abból indul ki, hogy a munkáltató szervezet nem más, mint az alkalmazottak szervezett kollektívája, amit az igazgató vezet, aminél fogva az alkalmazott vétkességét úgy kell tekinteni, mint a vállalat vétkességét. Ezzel összhangban a 316. § (1) bek. úgy rendelkezik, hogy ha az alkalmazott okoz munkakörében vagy hatáskörében harmadik személynek kárt, a károsulttal szemben a munkáltató felelős. Másképp van szabályozva a megbízottért való felelősség, akinek nem kell a megbízóval állandó viszonyban állnia. A megbízott által ilyen minőségben okozott kárért a tervezet 317 §-ának (1) bekezdése szerint a megbízó és a megbízott közösen és oszthatatlanul felelősek; a megbízó akkor mentesül a felelősség alól, ha bebizonyítja, hogy őt a megbízott megválasztásában, utasításokkal ellátásában, és felügyeletében mulasztás nem terheli, és nincsen fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytató személyek felelősségéről szó. Állandó jellegű megbízási viszony esetében, továbbá akkor, ha a megbízó és a megbízott egyaránt szocialista szervezet, a bíróság a károsult

és a megbízó viszonyában az alkalmazottak károkozásért való felelősség szabályait alkalmazhatja (317. § (3) bek.).

Ebből nyilvánvaló, hogy a tervezet is megfelelt a szocialista jogi személyeknek (pl. termelőszövetkezeteknek) tagjaik vétkességéért való felelősségéről (akik nem alkalmazottak és akiket nyilvánvalóan nem lehetne megbízottaknak sem tekinteni).

7. Befejezésül meg kell még jegyezni, hogy a csehszlovák polgári törvénykönyv 345. §-ával szemben a tervezet 317. § (3) bekezdése kimondja, hogy a törvényes képviselő károkozásáért a képviselt személy nem felelős. Egyébként azonban a tervezet is elismeri a teljesítési segédért való felelősséget, azonban azt a kötelmi jog általános részében szabályozza (288. § (2) bek.). A törvényes képviselőért való felelősség kérdésében elfoglalt állásponttal egyet kell érteni.

A csehszlovák polgári törvénykönyv 343. § első fél mondatával szemben a tervezet a végszükségben okozott kárt nem tekinti jogellenesnek, ellenkezőleg az a vélemény, hogy a végszükség a jogellenességet kizárja. Ezt a kérdést azonban a tulajdonjog szabályozásával összefüggésben rendezni (tervezet 91. §), és arról úgy beszél, mint a tulajdonos kötelezettségéről, hogy a szükséghelyzetben történő cselekvést tűrje. Ennyiben egyet kell érteni ezzel az eltéréssel is, amely jogunkkal szemben fennáll (a végszükség-helyzetben való beavatkozás társadalmilag kívánatos és nem lehet érte a védekezőt felelőssé tenni). A továbbiakban azonban a 91. § (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a károsult a szükséghelyzetbe került személytől kártalanítást követelhet. De ha lenne valaki, aki a szükséghelyzetet vétkesen okozta, a felelősséget reá kellene hárítani. Jóllehet ezt talán le lehet vezetni a tervezet 309. §-ának (1) bekezdésében foglalt alaprendelkezésekből, mégis ajánlatos lenne ezt a kérdést kifejezetten szabályozni, minthogy kétséges lehet, hogy van-e okozati összefüggés a végszükség előidézése, és a végszükségben történő cselekvés okozta kár között.

Eliás József

333.2 : 347.23

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony

I. A mezőgazdaság szocialista átalakítása a falun új társadalmi viszonyokat teremt. Ezeket az új viszonyokat — figyelemmel az átalakulás tartalmára és formájára — mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyoknak nevezzük. Mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyok eszerint azok a szocialista társadalmi viszonyok, amelyek a falun a parasztság termelőszövetkezetbe való önkéntes tömörülése folytán jönnek létre.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszony a szocialista társadalmi viszonyok egyik legfontosabbika. Az a különös út valósul meg benne, amelyen a parasztság halad a kommunista társadalom megvalósítása felé. A mezőgazdasági ter-

melőszövetkezeti viszony objektíve és organikus egységes társadalmi viszony, amely a valóságban létezik és egyesíti magában a tag és a termelőszövetkezet között a társas gazdálkodás folytán keletkezett összes viszonyokat.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszony alapvetően különbözik az egyéni kisparaszti gazdálkodás viszonyaitól. Köztudomású, hogy az egyéni kisparaszti gazdálkodás alapja a termelési eszközök magántulajdona. A dolgozó paraszttok mezőgazdasági termelőszövetkezetben egyesülve, társadalmisítják termelési eszközeiket és létrehozzák a nagyüzemi mezőgazdaságot. Megváltozik gazdasági tevékenységük termelési alapja,

megváltozik a munka jellege is. A mezőgazdasági termelészövetkezet mint gazdaságtípus a szocialista gazdaság egyik formájává válik. A mezőgazdasági termelészövetkezetben nincs osztály, amely meg lenne fosztva a termelőeszközöktől. A mezőgazdasági termelészövetkezeti termelés alapja a termelési eszközök szocialista tulajdona és a termelészövetkezet tagjainak kollektív munkája.

A parasztság azzal, hogy termelészövetkezetbe tömörül, nem szűnik meg külön osztály lenni. A munkásosztály és a parasztság közötti osztályhatárok ezzel nem tűnnek el. A két osztály különbségét több tényező határozza meg. Ezek közül az egyik az, hogy a munkásosztály munkája az állami tulajdonon, a termelészövetkezeti parasztság munkája pedig a szövetkezeti csoporttulajdonon nyugszik. Ez az egyik tényező, amelyből az osztálykülönbség fakad és annak az útnak a sajátos volta is, amelyen a munkásosztály és a parasztság eljut a szocializmushoz.

A tulajdon említett két formája mellett ott van a magántulajdon is — a tagok által bevitt földek egy részének képében — és ezek jelenléte a termelészövetkezeti termelésben sokféle viszony bonyolult komplexumát eredményezi, mégsem állíthatjuk, hogy a termelészövetkezeti viszonyok sajátosságát egyes-egyedül ez határozná meg. A termelészövetkezeti viszonyok ugyanis sajátos viszonyok, amelyeknek megvannak a maguk, a népgazdaságnak csakis erre a területére jellemző specifikumai. Ezeket a viszonyokat a termelészövetkezeti termelés megszervezése, a termelészövetkezeti igazgatása, valamint a termelészövetkezeti tagok háztáji gazdálkodása együttesen alakítja ki, s így sajátosságait is ezek összessége határozza meg. Végső fokon a tulajdon formáinak, az állami irányításnak és a szövetkezeti demokráciának jelenléte az ezekből fakadó összes követelményekkel együtt hozza létre a termelészövetkezeti viszonyok sajátosságait.

A termelészövetkezeti viszonyok sajátos vonásai ezeket a viszonyokat egyben az állami vállalatok viszonyaitól is elhatárolják.

Az elmondottak összegezéséül meg kell állapítanunk, hogy a mezőgazdasági termelészövetkezeti viszonyok sokrétű, sajátos társadalmi viszonyok. Ezek a viszonyok az anyagi javak termelésének módja folytán elválaszthatatlanul összefüggnek egymással és egységet képeznek.

2. A mezőgazdasági termelészövetkezeti viszonyok sajátosságai meghatározóak ezen viszonyok jogi szabályozásának módját is, mely összhangban van a termelészövetkezetre háruló feladattal.

A termelészövetkezeti jogviszonyok a mintaalapszabály és az azt kiegészítő jogszabályok alapján keletkeznek. Ezek a jogszabályok meghatározott magatartást írnak elő, az alanyokat jogokkal ruházzák fel, illetve kötelezettségeket rónak rájuk. A jogviszonyok résztvevői a jogszabály szabályozó hatásának eredményeképpen alanyi jogok és kötelezettségek hordozói.

A termelészövetkezeti jogviszonyok jogi kifejezői a termelészövetkezeti gazdálkodás teremtette termelési viszonyoknak. Megállapítható az

is, hogy a termelészövetkezeti jogviszonyban a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagság akaratára és a társadalom egészének érdekei fejeződnek ki, más szóval, hogy ebben a jogviszonyban a tagok akarata egybeesik az uralkodó osztály akaratával. A társadalom egészének érdeke ebben a vonatkozásban úgy vetődik fel, mint amely azonos az uralkodó osztály érdekeivel, illetve akaratával. A mezőgazdasági termelészövetkezeti jogviszonyban tehát az általános akarat a jogviszony alanyának, a termelészövetkezetnek, illetve a tagságnak különös akaratával találkozik. Az általánosan kifejeződő akaratnak és a különösen kifejeződő akaratnak az alapját a termelési viszonyok határozzák meg.

A termelészövetkezeti gazdálkodás által létrehozott termelési viszonyok, ennek következtében a termelészövetkezeti jogviszonyok is a dolgozó parasztszocialista építési tevékenységének útját jelzik.

Ebből indul ki I. V. Pavlov is, amikor a termelészövetkezeti jogviszonyt elemzi. Az ő felfogása szerint a szocialista jogviszonyok egyike a termelészövetkezeti jogviszony, amelynek megvannak a maga jellemző sajátosságai. Ezek a sajátosságok — mondja I. V. Pavlov — annak az útnak sajátos voltából fakadnak, amelyet a parasztság tesz meg a szocialista építés folyamán, és amelynek legfőbb jellegzetessége, hogy a tulajdon két formáját egyesíti.¹ A termelészövetkezeti viszonyok sajátosságait L. I. Dembo szerint is az az út határozza meg, amelyen a dolgozó parasztság a munkásosztály vezetésével a szocializmus felé halad.²

Így hát a szovjet jogászok között nincs vita sem a termelészövetkezeti jogviszony létét, sem pedig sajátosságainak kritériumát illetően, valamint abban sem, hogy ezek a jogviszonyok a jogi szabályozásnak önálló tárgyai.

Vita merült fel azonban a tekintetben, hogy mennyire széles a termelészövetkezeti jogviszonyok köre. A jogirodalomban erre vonatkozólag elfoglalt álláspontok közül elsőnek az 1939-ben kiadott kolhozjogi tankönyvben kifejtett nézettel kell foglalkoznunk. Eszerint a termelészövetkezeti jogviszonyok körébe elsősorban a termelészövetkezeten belüli viszonyok tartoznak, és pedig azok, amelyek a vagyontárgyak társadalmisításával, a munka megszervezésével, a jövedelem elosztásával stb. vannak összefüggésben. Ugyanezen szerzők szerint a belső viszonyokon felül a külső jogviszonyoknak is van olyan köre, amely ugyancsak a termelészövetkezeti jogviszonyokhoz tartozik. Megjegyzik azonban, hogy nem minden olyan jogviszony, amelynek a termelészövetkezet az alanya, tekinthető termelészövetkezeti jogviszonynak. Ilyennek csakis azok minősíthetők a) amelyek keletkezésükben jogilag összefüggnek a termelő-

¹ I. V. Pavlov: A kolhoz-jogviszony lényege és fogalma és az igazgatási szervek szerepe ezen viszonyok fejlesztésében. A kolhozjog és a földjog kérdései című gyűjtemény. 1951. 78. old. (oroszul).

² L. I. Dembo: A kolhozjogviszony és a jogrendszert. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1950. 7. sz. 46. old.

szövetkezeti tagságon nyugvó belső viszonyokkal, b) amelyeknek szabályozása a mintaalapszabályon és a termelőszövetkezetre vonatkozó egyéb jogszabályozáson nyugszik, c) amelyek akkor keletkeznek, amikor a termelőszövetkezet úgy lép fel, mint a termelőszövetkezeti parasztsók sajátos egyesülése, melyet ebben a minőségben más jogalany nem helyettesíthet.³

N. D. Kazancev „A kolhoz tulajdonjog” című munkájában ugyancsak két csoportra osztja a termelőszövetkezeti jogviszonyokat. Az első csoportba azok a belső jogviszonyok tartoznak, amelyek a tagsági viszonyok alapján jönnek létre, a második csoportba a termelőszövetkezet és az állami és a szövetségi szervek, valamint a harmadik személyek között keletkezett viszonyok közül azok, amelyek a mintaalapszabály és az azt kiegészítő jogszabályok alapján jönnek létre.⁴

L. I. Dembo véleménye szerint a külső jogviszonyok körébe azok a viszonyok tartoznak, amelyek szervesen összefüggnek a belső jogviszonyokkal.⁵

De találkozunk a szovjet jogirodalomban másféle nézetekkel is. I. V. Pavlov szerint a termelőszövetkezeti jogviszonyok körébe csak azok a jogviszonyok tartoznak, amelyek a termelőszövetkezet igazgatási szervei és a termelőszövetkezeti tagok között jönnek létre. Ami a termelőszövetkezet és az állami szervek közötti jogviszonyokat illeti, azok nem a termelőszövetkezeti jogviszonyok körébe, hanem a jogrendszer valamely másik ágába tartoznak.⁶ I. V. Pavlov ezt a tételét az alapszabályból vezeti le. Azt mondja, hogy a termelőszövetkezet alapszabálya egyrészt belső viszonyokat szabályoz, másrészt a termelőszövetkezet más szervekkel és személyekkel való tevékenységének rendjét határozza meg. Mégis — teszi hozzá —, a viszonyoknak ez a két formája nemcsak mint jelenség, hanem jogi természetére nézve is különbözik egymástól és a részletekben az egyiket is, a másikat is más-más jogi normák szabályozzák.

Ebből kiindulva I. V. Pavlov arra a következtetésre jut, hogy „mindazokat a viszonyokat, melyek a termelőszövetkezet igazgatási szervei és a termelőszövetkezeti tagok között keletkeznek és amelyeket a mintaalapszabály szabályoz, a termelőszövetkezeti jogviszonyok körébe tartozóknak kell tekinteni.”⁷ A termelőszövetkezet és az állami szervek közötti jogviszonyok I. V. Pavlov

szerint nem az alapszabály alapján, hanem speciális normatív aktusokkal keletkeznek, ennél fogva más jogterületre tartoznak.

Ezt az álláspontot A. A. Ruzskol bírálja.⁸ Szerinte nem lehet a jogviszony jellegét az alapszabálytól elvonatkoztatva meghatározni, mint ahogy azt I. V. Pavlov teszi. I. V. Pavlov álláspontja lényegében azon alapszik, hogy termelőszövetkezeti jogviszonyoknak tekintendő jogviszonyok mind a termelőszövetkezeti tulajdonnal vannak kapcsolatban.⁹ Ezt Ruzskol is elismeri és helyesnek tartja, de hozzáteszi, hogy a tagsági viszonyok folytán a jogviszonyok jó része a közös munka alapján keletkezik, s ezért az alapszabályt mint jogviszonyt keletkeztető normát tágabban kell értelmezni, de mégsem olyan tágan, mint amely még a termelőszövetkezet és más szervek közötti jogviszony keletkezésére is kiterjed.

Mindezek alapján végül is arra a következtetésre jut, hogy helytelen azoknak az álláspontja, akik szerint a belső jogviszonyokon kívül más viszonyok is beletartoznak a termelőszövetkezeti jogviszonyok körébe.

A termelőszövetkezeti jogviszony A. A. Ruzskol szerint azokat a viszonyokat fejezi ki, amelyek a termelőszövetkezet és annak tagjai között a termelőszövetkezeti tulajdon és a közös munka alapján keletkeznek. Végző fokon A. A. Ruzskol meg egyezik I. V. Pavlovval, amennyiben is csak a termelőszövetkezet és a tag között az alapszabály alapján létrejött viszonyokat tekinti termelőszövetkezeti jogviszonyoknak, minthogy csak ezek tükröznek vissza egynemű társadalmi-gazdasági viszonyokat.

Ezt az egyneműséget A. A. Ruzskol arra vezeti vissza, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon csoporttulajdon és ez a körülmény egységbe foglalja a termelőszövetkezeten belül kialakult jogviszonyot. Ezzel egyben el is határolja a termelőszövetkezeti jogviszonyokat a többi jogviszonytól, összhangban azzal a kívánsággal, amelyet Sz. N. Bratusz hangoztatott 1954-ben a jogtudomány művelőinek ülésén.¹⁰

A felvetett kérdésben uralkodó álláspontok nem veszik kellőképpen tekintetbe a termelőszövetkezet jogi személyiségéből fakadó azt a helyzetet, amelyet az állami szervek viszonyában elfoglal. A termelőszövetkezet állami irányítása, a szövetkezeti demokrácia érvényesülése következtében elüt minden más jogi személy irányításától. Olyan sajátosságok érvényesülnek itt, amelyek sehol másutt nem találhatók meg. Az irányítás jogviszony jelleget ölt. A felek jogosítva és kötelezve vannak. Olyan viszony ez, amilyen más jogi személy és az állam között nem fordul elő. Ilyen jogviszony csak azért keletkezik, mert az állam irányítja a termelőszövetkezeteket, de ugyanakkor tekintettel van a szövetkezeti demokráciára.

⁸ A. A. Ruzskol: A kolhoz-jogviszony. Doktori disszertáció. 1953. (oroszul).

⁹ Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1953. 1. sz. 33—34. old.

¹⁰ Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 2. sz. 124. old.

³ Kolhozjog. Tankönyv. 1939. 21. old. (oroszul).

⁴ N. D. Kazancev: Kolhoz tulajdonjog. 1948. 10—11. old. Meg kell jegyezni, hogy a „Kolhoz-jogviszonyok a Szovjetunióban” című tanulmányában N. D. Kazancev korrigálta felfogását. Ld: Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1953. 4. sz. 98—100. old.

⁵ L. I. Dembo: A kolhoz-jogviszony és a szovjet jog rendszere. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1950. 7. sz.

⁶ I. V. Pavlov: A kolhoz-jogviszony lényege és fogalma és az igazgatási szervek szerepe ezen viszonyok fejlesztésében. A kolhoz és a földjog kérdései c. gyűjtemény, 1951. 91. old. (oroszul).

⁷ I. V. Pavlov: A kolhoz-jogviszony lényege és fogalma és az igazgatási szervek szerepe ezen viszonyok fejlesztésében. A kolhozjog és a földjog kérdései c. gyűjtemény. 1951. 91. old. (oroszul).

Termelőszövetkezeti jogviszonyról van itt szó, bár az az állam és a termelőszövetkezet között áll fenn. Így hát azt mondhatjuk, hogy nemcsak a tagsági viszonyon nyugvó belső jogviszonyok termelőszövetkezeti jogviszonyok, hanem az állami irányításon nyugvó külső jogviszonyok is.

Azt jelenti ez, hogy a termelőszövetkezeti jogviszonyok körét tágabban értelmezzük a fenti álláspontnál, de hozzátesszük, hogy mégsem olyan tágan, mint az az álláspont, amely a termelőszövetkezettel kapcsolatos viszonyokat szinte kivétel nélkül termelőszövetkezeti jogviszonyoknak tekintti. A termelőszövetkezeti tagsággal kapcsolatban külső jogviszony nem jöhet létre. A termelőszövetkezeti tagok tagsági jogviszonyaikon kívüli jogviszonyaikban a termelőszövetkezettel szemben is úgy lépnek fel, mint bármely más természetes személy. A tagsági jogviszony nem hosszabbítódik meg külső jogviszonyokká.

Lehetséges-e, hogy a termelőszövetkezetekre vonatkozó egyéb jogszabályokon nyugvó összes viszonyokat termelőszövetkezeti jogviszonyoknak tekintsük? Ez az értelmezés túlságosan tág volna, úgyhogy a termelőszövetkezeti jog olyan viszonyokat is abszorbeálna, amelyek a termelőszövetkezettel egyáltalában nincsenek, vagy csak alig vannak összefüggésben. Ez utóbbiak közül termelőszövetkezeti viszonyoknak csakis azok tekinthetők, amelyekben a termelőszövetkezet úgy lép fel, mint a dolgozó parasztnak, sajátos egyesülése, amelyet ebben a minőségben más jogalany nem képviselhet. Ennek a mozzanatnak a kiemelése azért is fontos, mert a termelőszövetkezetek léte által kialakult társadalmi-gazdasági viszonyok köre ezzel lezárul.

3. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony alanya az egyik oldalon csak mezőgazdasági termelőszövetkezet, a másik oldalon csak mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag vagy valamely állami szerv lehet. Különbözik ebben a polgári jogviszonytól, amelynek alanyai lehetnek egyfelől az állam polgárai, másfelől bármely állami, szövetkezeti vagy társadalmi szervezet. Ez a termelőszövetkezeti jogviszony első alapvonása.

Második alapvonása a termelőszövetkezeti jogviszonynak a jogviszony alanyai jogainak és kötelezeteinek egysége.

Az alapszabály következetesen az egyéni tagság elvét vallja. Az összes tagok ugyanazokat a jogokat élvezik, valamennyiüket ugyanazok a kötelezettségek terhelik. A tagsági jog nem függ valamilyen fajhoz vagy nemzetiséghez való tartozástól és nem köthető időhöz és feltételhez. Az államnak minden olyan polgára, aki a követelményeknek megfelel, beléphet a termelőszövetkezetbe. Az alapszabály a tagok jogegyenlőségét nemcsak a belépéskor biztosítja, hanem a jogviszony tartama alatt a jogok és a kötelezettségek gyakorlásában is. Annak köszönhető ez, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás megszabadítja a parasztságot a kizsákmányolástól.

A termelőszövetkezeti jogviszonyban a jogok és a kötelezettségek tekintetében kidomborodó

egység a munkához való jogban is megnyilvánul. A tag legfőbb joga a munkában való személyes részvétel. Ezt az alapszabály külön is hangsúlyozza. Mivel azonban a termelőszövetkezeti tevékenység munkavégzésre van felépítve, ez a munkában való személyes részvétel nemcsak jog, hanem kötelezettség is. Ez az előfeltétele az igények egy egész sorának.

Egy további alapvonása a termelőszövetkezeti jogviszonynak, hogy benne az egyéni és a társadalmi érdekek összeegyeztetésének elve érvényesül. A termelőszövetkezeti jogviszony keletkezésével a tagok jogot nyernek a munkára és ha saját érdekükben többet és alaposabban dolgoznak, nemcsak ők maguk részesülnek nagyobb mértékben a termelt javakból, hanem ezzel egyben a társadalmi szükségletek is fokozottabban kielégíthetők. Minél nagyobb a munkaaktivitás, annál hatékonyabban elégül ki mind az egyéni, mind a társadalmi érdek.

A tagság egyéni voltából következik a termelőszövetkezeti tag jogainak és kötelezeteinek személyi jellege is. Szoros összefüggésben van ez a személyes munkán alapuló termelőszövetkezeti tagsággal és a legteljesebb összhangban a jövedelemelosztás termelőszövetkezeti formájával.

Abból, hogy a termelőszövetkezeti jogviszony alanyainak jogai és kötelezetei személyi jellegűek, következik, hogy ezek a jogok és kötelezettségek másra át nem ruházhatók. A termelőszövetkezeti jogviszony tehát nem ismeri a jogviszony alanyainak helyettesítését. A jogok és a kötelezettségek annyira személyhez kötöttek, hogy nem teljesítésük a termelőszövetkezeti tagság megszűnését vonhatja maga után.

A termelőszövetkezeti jogviszony alapvonásaihoz tartozik még, hogy a tagsági jogviszony némelykor többségi akarattal jön létre úgy, hogy a kisebbség ennek aláveti magát.

4. Minthogy a termelőszövetkezeti jogviszony azokat a társadalmi viszonyokat fejezi ki, amelyek a termelőszövetkezetben a termelőszövetkezeti tulajdon, a munkaszervezés, a termelőszövetkezeti igazgatás stb. alapján keletkeznek, ez a jogviszony a szocialista jogviszonyoknak történelmileg szükséges formája. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog létrejötté minden olyan társadalomban, amelyben a szocialista forradalom győzött, objektív szükségszerűség. Az ilyen társadalomban előbb-utóbb kialakulnak a termelőszövetkezeti viszonyok, ezeket az állam jogilag szabályozza és ezzel létrejön a jogrendszer önálló ága: a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Együtt vannak ebben mindazok a sajátos jogviszonyok, amelyek a jogág alapját képezik. A való életben egységesen mutatkozik meg ez a jogviszony — mint ahogy a társadalmi viszonyok is egységet alkotnak — nem pedig úgy, mint különféle konkrét jogviszonyok sokasága.¹¹

¹¹ Ennek ellenkezőjét vallja A. E. Pasersztnyik (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1957. 10. sz. 9. old.) szemben N. G. Alekszandrovval (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 5. sz. 117. old.).

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog nem pusztán összegezése a termelőszövetkezeti jogviszonyoknak. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jognak, mint a jogrendszer önálló ágának határait egymással összefüggő jogi normák és az ezeknek megfelelő jogviszonyok jelölik. Mint már említettük, ezek a normák nemcsak belső jogviszonyokat szabályoznak, hanem külsőt is. A kétféle viszony közötti kapcsolat nem mechanikus. Gyökere a kétféle viszony jellegében van. Az állam csakis a termelőszövetkezeti viszonyok figyelembevételével szabályozhatja a gazdasági életet, ugyanígy irányító tevékenységét is csak így fejtheti ki.

A termelőszövetkezeti jogviszony alapvonalai egyben arra is utalnak, hogy mely jogágakkal vannak kapcsolatai a termelőszövetkezeti jognak. Ezek a kapcsolatok szükségszerűek. Minden jogág a társadalmi viszonyok egy meghatározott körét szabályozza, de ezek a körök nincsenek egymástól mereven elválasztva, s így a jogágak között sincs kínai fal.

A társadalmi viszonyok különbségei mégis elválasztják egymástól a jogviszonyokat. Peschka Vilmos ezzel kapcsolatban a jogviszony tartalmára utal, melyet az általa kifejezett társadalmi viszonyok határoznak meg. Ezért szerinte a jogviszonyok különféle fajtáit legegyszerűbben úgy állapíthatjuk meg, ha „a jogviszonyokat aszerint csoportosítjuk, hogy milyen társadalmi viszonyjogi kifejeződéseiket jelentik.” Minthogy azonban az egynemű társadalmi viszonyok többféle jogviszony formájában is kifejeződhetnek, a jogviszonyfajták elhatárolásához más ismérveket is kell találnunk. Ilyen ismérvekül kínálkoznak a jogi normák eltérő szabályai.¹² A jogviszonyok egymástól való megkülönböztetésében a szabályozás tárgyából indulunk ki. A tárgy azonban egymagában nem elegendő a jogviszonyok elhatárolásához. A törvényhozás bizonyos módszereket érvényesít a társadalmi viszonyok jogi szabályozásában, amelyek a jogviszonyok elhatárolásához is kritériumul szolgálnak. A kettő együtt — a tárgy és a módszer — az a kritérium, amely a jogviszonyokat egymástól elválasztja. Más szóval a jogviszonyok elhatárolásához a társadalmi viszonyok sajátosságai objektív alapot szolgáltatnak, de ha ez a teljesen egyértelmű elhatároláshoz nem volna elegendő, elhatároló ismérvül figyelembe kell venni a szabályozás módszerét is.

A termelőszövetkezeti jogviszony tárgyából és szabályozási módszeréből megállapítható, hogy azt más jogágaktól el lehet határolni. Ez az elhatárolás azonban korántsem jelenti azt, mintha a termelőszövetkezeti jog el volna szigetelve egységes jogrendszerünk egyéb ágaitól. Ellenkezőleg, számos ponton érintkezik azokkal, hisz a termelőszövetkezeti jog szerves alkotórésze jogrendszerünknek.

Legtöbb az érintkezési pont a polgári joggal, a munka- és a földjoggal.

A polgári jog és a termelőszövetkezeti jog között a kapcsolat abban áll, hogy vagyoni viszonyokat ez utóbbi is szabályoz. A termelőszövetkezeti jog szabályozta vagyoni viszonyok azonban elkülönülnek az egyéb vagyoni viszonyoktól, mert mind a tulajdont, mind a használatot illetően csak a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban léteznek. Foglalkozik a polgári jog a termelőszövetkezet jogi személyiségével is, de csak mint a jogi személyek egyik fajtájával. Ezzel szemben a termelőszövetkezeti jog tudományában a termelőszövetkezetek jogi helyzete s a termelőszövetkezeti tulajdon központi helyet foglal el. Ezeknek az intézményeknek a feldolgozása és tanulmányozása éppen ezért a termelőszövetkezeti jog tudományának területére tartozik.

Ami a munkajoggal való kapcsolatot illeti, eleve meg kell állapítanunk, hogy nem a munkajog az egyetlen jogág, mely a munkaszerződés szocialista formáját szabályozza. Utalunk itt N. G. Alekszandrovra, akinek az az álláspontja, hogy a termelőszövetkezeti munkaviszony a tagsági jogviszony része és így szabályozása is a termelőszövetkezeti jogba tartozik.¹³ Ezt az álláspontot magunkévá tesszük. A termelőszövetkezeti tag munkához való joga és kötelezettsége a termelőszövetkezeti jog szerves és elválaszthatatlan része.

Az a tény, hogy a termelőszövetkezeti munkaviszony a tagsági jogviszony része, nem jelenti azt, hogy a termelőszövetkezeti viszonyt szabályozó normatív aktusok minden esetben érintik a munkaviszonyt. A normatív aktusok az esetek többségében mégis olyanok, hogy érintik a tag munkaviszonyát is, lévén ez utóbbi a tagsági jog folyamánya.

Legszélesebbek a kapcsolatok a termelőszövetkezeti jog és a földjog között, s főképpen a földhasználat viszonyaiban jutnak kifejezésre.

Meg kell jegyeznünk, hogy az érintett összes jogviszonyoknak közös kritériuma, hogy a szocialista társadalom termelési viszonyait tükrözik vissza és hogy a termelőszövetkezetek vonatkozásában azonosak társadalmi-gazdasági céljaik.

A termelőszövetkezeti jogi és a polgári jogi, valamint a munka- és a földjogi jogviszony tartalma közötti különbségek határozzák meg a jogviszonyok strukturális sajátosságait is.

5. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony alanyai a termelőszövetkezet és a tag, illetve a külső jogviszonyban az állami szervek lehetnek. Nézzük csak a termelőszövetkezet tagját mint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony alanyát.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja a termelőszövetkezeti jogviszonyban úgy lép fel, mint a jogviszony alanya, aki meghatározott jogok és kötelezettségek viselője.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagnak a termelőszövetkezettel szemben fennálló

¹² Peschka Vilmos: A jogviszony elmélet fő kérdései. Kandidátusi disszertáció 1947. 211. old.

¹³ N. G. Alekszandrov: A munkajog és a kolhozjog helye a szovjet szocialista jog rendszerében. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 5. sz. 123. old.

jogait és kötelezettségeit az alapszabály foglalja magában.

A termelőszövetkezeti alapszabály a tárgyi jog, amely a jogalanyok alanyi jogait és kötelezettségeit megállapítja. Ezt kiegészítik más jogszabályok, amelyek az alapszabállyal összhangban szűkítik vagy bővítik a tagság jogait és kötelezettségeit.

Termelőszövetkezeti jogviszony alanyává a tag a felvétellel válik. Ez teszi jogképesé olyan jogok gyakorlására és olyan kötelezettségek vállalására, amelyeket a jogszabályok (az alapszabály és az azt kiegészítő jogszabályok) megállapítanak. A termelőszövetkezeti tag alanyi jogában osztályérdekek és egyéni érdekek fejeződnek ki. Az alanyi jogokban és kötelezettségekben a termelőszövetkezet alapszabálya valósul meg. Az alanyi jogok és kötelezettségek a termelőszövetkezetben egymást feltételezve valósulnak meg.

De a termelőszövetkezeti tagok a termelőszövetkezettel való jogviszonyukon kívül más jogviszonyoknak is alanyai. Természetes, hogy az állampolgárok jogképességének tartalma és terjedelme, ugyanígy a termelőszövetkezeti tagoké is, más-más jogviszonyban más és más. Sőt, mi több, a jogképességgel összefüggő egyes kérdéseket jogágakként is más-más képpen döntenek el, úgyhogy a gyakorlatban összeütközésekkel is találkozunk. Így például a polgári jogi jogképesség a születéssel kezdődik, a cselekvőképesség a teljeskorúsággal; a termelőszövetkezeti jog szerint a jogképesség és a cselekvőképesség meghatározott kor eléréséhez van kötve.

A termelőszövetkezeti tagok viszonyában különbséget kell tenni az összes állampolgárokat egyformán megillető polgári jogi jogképesség és a csak őket megillető különös jogképesség között. A leglényegesebb különbség a termelőszövetkezeti jogképesség és a polgári jogi jogképesség között az, hogy a termelőszövetkezeti jogban a jogképesség együtt keletkezik a cselekvőképességgel.

A termelőszövetkezeti jogviszonyban a vagyoni viszonyok létesítése elválaszthatatlan egységben van a termelőszövetkezet közös termelésében való részvétellel. Amde a személyes közreműködés cselekvőképességet feltételez. Az alapszabály a belépést, illetve a cselekvőképességet a 16. életévhez köti. Ekkor válik a termelőszövetkezet tagja a termelőszövetkezeti jogviszony alanyává.

Érthető, hogy olyan jogokat és ezekkel összefüggő kötelezettségeket, mint amilyenek a termelőszövetkezetben vannak, csakis személyes közreműködéssel lehet szerezni. Ezért elengedhetetlen a termelőszövetkezetbe lépéshez a személyes akaratnyilvánítás. Ennek logikus következménye az, hogy a termelőszövetkezeti jogviszonyban a jogképesség elválaszthatatlan egységben van a cselekvőképességgel.

Mint látjuk, a termelőszövetkezeti jogviszony szerinti cselekvőképesség nem esik egybe a polgári jog szerinti cselekvőképességgel. Az állampolgárok teljes cselekvőképessége a 18. életévvél, vagyis a teljeskorúság beálltával kezdődik.

A polgári jog számol azzal, hogy a nem teljeskorúak igen sokszor már a 14. életévtől kezdve munkát vállalnak és azért a törvényhozás is érvényesnek ismeri el azokat az ügyleteket, amelyeket ezek a személyek keresetükre kötnek. A 14—18 év közötti, nem teljeskorú személyek a munkajogi cselekvőképesség mellett azonban csak korlátozott cselekvőképességgel rendelkeznek.

Másképpen áll a dolog a termelőszövetkezeti jog szerinti cselekvőképességgel. Itt a 16 év ugyanazokat a jogokat és kötelezettségeket biztosítja, illetve rója a termelőszövetkezeti tagokra, mint a teljeskorúakra. Az alapszabály egyetlen esetben sem tesz különbséget kor szerint. Mindenkire, aki termelőszövetkezeti taggá vált, egyenlő jogokat és kötelezettségeket állapít meg.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 16 évvel elért cselekvőképesség nem vonja maga után a polgári jog szerinti teljes cselekvőképességet. A 16 éves termelőszövetkezeti tag megválasztható mindazokba a funkciókba, amelyeknek elérését az alapszabály a termelőszövetkezeti tagnak lehetővé teszi. Igen ám, csak hogy a termelőszövetkezet polgári jogviszonyokat is létesít. Nyitva marad tehát a kérdés, hogy ha vagyoni jogviszony létesítéséről van szó, a nem teljeskorú vezetőségi tag vállalhatja-e az ezzel járó kötelezettségeket? Minthogy nem termelőszövetkezeti jogviszonyról van szó, nem kétséges, hogy ilyen jogviszonyokat a nem teljeskorú termelőszövetkezeti tag nem vállalhat. Reá nézve a polgári jogi általános cselekvőképesség szabályai érvényesek ebben a vonatkozásban, ahol azonban kivételként szerepel az a lehetőség, hogy mint képviselő, meghatalmazott a rábízott vagyoni ügyekben eljárhat. A belső jogviszonyok létesítésében nincsenek ilyen korlátok. A károkozás szempontjából aszerint teszünk különbséget, hogy a kárt mint a termelőszövetkezet tagja munkájával kapcsolatban követte-e el, vagy pedig mint harmadik személy okozott-e kárt a termelőszövetkezetnek. Ettől függően a termelőszövetkezeti jogi, illetve a polgári jogi szabályozás tételei érvényesek.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony keletkezése éppúgy, mint minden más jogviszonyé, jogi cselekményhez van kötve. A cselekménynek ez esetben a termelőszövetkezeti jogviszony keletkezésére kell irányulnia.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony keletkezéséhez két jogi aktus szükséges. Az egyik az akaratnyilatkozási aktus, annak a kinyilvánítása, hogy az illető személy a termelőszövetkezetbe akar lépni, a másik a termelőszövetkezet illetékes szervének határozata, amely a jelentkezőnek a termelőszövetkezetbe való felvételét kimondja.

A felvétel a közgyűlés hatáskörébe tartozik. Ebben az aktusban az egyéni tagság elve érvényesül, ami más szóval azt jelenti, hogy a termelőszövetkezetbe minden tagot egyénileg kell felvenni.

Tekinthető-e a közgyűlés határozata a termelőszövetkezeti jogviszony keletkezése időpontjának? Igen, a termelőszövetkezeti jogviszony

keletkezésének időpontja a közgyűlés felvételi határozata. A jogok gyakorlása nem köthető a jogviszony keletkezésével együttjáró kötelezettségek teljesítéséhez, a belépő termelési eszközök társadalmisításához. Ez utóbbi már folyamán a jogviszony keletkezésének és ha a tag ezt megtagadja, jogsértést követ el, amely jogkövetkezményeket von maga után.

A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony keletkezése eszerint nálunk mindig kétoldalú, a tag akaratán és a közgyűlés határozatán alapuló jogi aktus. Másképpen áll a dolog azokban az országokban, ahol az államigazgatási szervek határozatával is keletkezhet tagsági jogviszony.

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a termelőszövetkezetbe való belépés — a termelőszövetkezeti jogviszony keletkezésének alapesete, melynek folytán a termelőszövetkezet és a tag között belső termelőszövetkezeti jogviszony keletkezik. A jogviszony keletkezésének ez az esete azonban nem az egyetlen, s korántsem meríti ki az összes belső termelőszövetkezeti jogviszonyokat. A termelőszövetkezeti igazgatási szerveknek erre irányuló tevékenysége további belső termelőszövetkezeti jogviszonyokat keletkeztet. Ilyen például a háztáji földhasználat kijelölése vagy a közös munkában való részvétel.

6. Mi tekinthető a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony tárgyának?

A szovjet jogi irodalomban erre vonatkozólag háromféle nézettel találkozunk.

I. V. Pavlov azt vallja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony tárgya a termelőszövetkezet gazdasági tevékenysége.¹⁴ A. V. Szmirmov tagadja ezt és azt állítja, hogy a termelőszövetkezeti jogviszony tárgya a termelőszövetkezeti tevékenység eredménye, azok a javak, amelyeket előállított.¹⁵ A. A. Ruzskol szerint a termelőszövetkezeti jogviszony tárgya a termelőszövetkezet tagjainak a termelési eszközök társadalmisításán és a kollektív munkán alapuló gazdasági tevékenysége.¹⁶

Alapulvéve azt a megállapítást, hogy a jogviszonyt jogilag szabályozott társadalmi viszonynak tekintjük, a termelőszövetkezeti jogviszony tárgyának olyan magatartást kell tekinteni, amelyre a jogviszony alanyai jogosítva, illetve kötelezve vannak.

A jogviszony mindig személyek közötti viszonyt jelent. A társadalmi jelleg kizárja ember és dolog közötti viszony létezését, hisz a jogviszony emberek magatartására irányul. Csak az emberi tevékenységnek van szerepe jogviszonyok létezésében, a dolognak nincs. Ez azonban nem jelenti, hogy bizonyos jogviszonyokban, és pedig éppen a vagyoni jogviszonyokban a jogviszony

alanyainak magatartásán kívül nem kellene megkülönböztetni azt a dolgot is, amelyre a jogviszony alanyainak magatartása irányul. Az a magatartás, amely a termelőszövetkezeti jogviszony tárgya, irányulhat dologra, de ugyanígy irányulhat munkavégzésre, illetve igazgatási cselekményekre.

7. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony tartalmát azok a jogok és kötelezettségek alkotják, amelyek a termelőszövetkezeti jogviszony alanyait megilletik, illetve terhelik. Ezek a jogok és kötelezettségek a következő három csoportba oszthatók: 1. a termelési eszközök társadalmisítására irányuló jogok és kötelezettségek, amelyek magukban foglalják a) a föld társadalmi használatba adására irányuló kötelezettséget és a háztáji földhasználatba való jogot (földjogi viszonyok), b) az alapszabályban meghatározott termelési eszközök társadalmisítására irányuló kötelezettséget (vagyoni jogi viszonyok); 2. a termelőszövetkezeti munkához való részvételből származó jogok és kötelezettségek (munkaviszony); 3. a termelőszövetkezeti igazgatással összefüggő jogok és kötelezettségek (igazgatási viszonyok). Vizsgáljuk ezek után ebben a sorrendben a termelőszövetkezeti jogviszony tartalmát.

1.) A termelőszövetkezet alapszabálya arra kötelezi a belépőket, hogy adják közös használatba földjüket és közös tulajdonba alapvető termelési eszközeiket.

A föld közös használatba adásából származó viszonyok tárgyalását helyszűke miatt mellőzzük és utalunk a Jogtudományi Közlöny 1958. évi 4. számában megjelent „A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyai” című tanulmányra.

2.) A munkához való jog minden állampolgárnak általános jogképességéhez hozzátartozik. Amint láttuk, a termelőszövetkezetbe való belépés a tag és a termelőszövetkezet között jogviszonyt hoz létre, amelynek egyik eleme a közös munkában való részvétel jogában és az ezzel összefüggő kötelezettségekben jelentkezik. Ez esetben a munkához való jogot nem úgy fogjuk fel, mint a termelőszövetkezeti tag általános jogképességének elemét, hanem mint a termelőszövetkezet és tag között keletkezett konkrét jogviszony elemét.

A munkához való jog a termelőszövetkezeti tag személyi joga. A termelőszövetkezeti munkajogviszony alanyai egyfelől a termelőszövetkezet, másfelől a termelőszövetkezeti tag.

A termelőszövetkezeti munkajogviszony kétoldalú jogviszony. A termelőszövetkezet is, meg a tag is jogosult is, meg kötelezett is egyszerre.

A közös munkában való részvétel joga arra kötelezi a termelőszövetkezetet, hogy a tagot fizikai képességeinek és tudásának megfelelő munkával lássa el. A kötelezettség a termelőszövetkezeti alapszabályban benne foglalatik. Az, hogy a termelőszövetkezet köteles a tagot a közös munkába beosztani, persze azt is jelenti, hogy vannak évszakok, amikor más munkával is foglalkoztathatja, ez azonban az alapelvek nem éjt esorbát.

¹⁴ I. V. Pavlov: A kolhoz-jogviszony fogalma és lényege és az igazgatási szervek szerepe ezen viszonyok keletkezésében és fejlődésében. A kolhozjog és a földjog kérdései c. gyűjtemény. Moszkva, 1951. 81. old.

¹⁵ A. V. Szmirmov: A kolhoz-jogviszony. Kandidátusi disszertáció. Moszkva, 1952. (oroszul). Lenin könyvtár.

¹⁶ A. A. Ruzskol: A kolhozjogviszony. Doktori disszertáció. Moszkva, 1953. (oroszul). Lenin könyvtár.

A termelőszövetkezet követelheti is tagjaitól, hogy a közös munkában részt vegyenek, és ha valamelyik tag az előírt munkaegység-minimumot sem teljesíti, vele szemben a termelőszövetkezet eljárhat.

A jövedelemben — mindenki képességeinek megfelelően dolgozva — mindenki munkája után részesül. A jövedelmet pénzben és természetben osztják el. A díjazáshoz való jogot jogilag úgy jellemezhetjük, hogy arra a munkaegységnek megfelelő pénzösszeg és terménymennyiség erejéig van joga a termelőszövetkezeti tagnak.

A jövedelemelosztásnak két jogi aktusa van. Az egyik az az igazgatási aktus, amely megállapítja a termelőszövetkezeti tag munkaegységeinek számát, a másik, amely a munkaegységekre eső pénz- és terménymennyiséget határozza meg. Mindkét aktus a munkában való részvétel eredője, része a tag és a termelőszövetkezet közötti munkaviszonynak.

A munkaviszonyból következik a tagok premizálása is, mint ahogy ebből ered a termelőszövetkezetnek az a kötelezettsége, hogy a tagra eső pénz- és terménymennyiséget tartozik neki kiadni.

A jövedelemelosztásra a gazdasági év végén kerül sor. A tagnak azonban ezelőtt is szüksége lehet előlegre. Az alapszabály lehetőséget ad ilyen előleg folyósítására. A tagnak ehhez való joga a tagsági viszony folyamánya, egyébként pedig része a munka díjazásához való jognak.

A munkajogviszony folyamánya a termelőszövetkezeti tagnak a pihenéshez való joga, melyet az Alkotmány egyébként minden állampolgárnak biztosít.

3.) A termelőszövetkezet igazgatásával összefüggő jogok és kötelezettségek mind a termelőszövetkezeti demokráciában gyökereznek. A tagsági jogviszony folyamánya, hogy

a) a tagság résztvesz a termelőszövetkezeti élet minden fontos kérdésének eldöntésében; minden, ami a termelőszövetkezetben történik, közvetlenül az ő akaratuktól függ;

b) a termelőszövetkezet igazgatási és ellenőrző szerveit a termelőszövetkezeti tagok maguk választják;

c) a termelőszövetkezet igazgatási és ellenőrző szervei működésükért felelősséggel tartoznak a tagságnak; az ügyek intézéséért való felelősséget a demokrácia önmagában hordja: ennek érdekében köteles minden választott időről időre beszámolni és számot adni választóinak arról, hogy sáfárkodott bizalmukkal;

d) a tagok szabadon bírálhajták az igazgatási szervek és a termelőszövetkezetekben dolgozó alkalmazottak ténykedését;

e) a termelőszövetkezet igazgatási szerveit meghatározott időre választják, a szervek elmozdíthatók, tagjaik közül azokat, akik a bizalomnak

nem felelnek meg, vissza lehet hívni. Ennek az elvnek Lenin igen nagy jelentőséget tulajdonított. A demokrácia közvetlen érvényesülését látta benne. Azt mondja, hogy „bármilyen választott szerv vagy küldöttközgyűlés csak akkor tekinthető igazán demokratikusnak és valóban a nép akaratát képviselőnek, ha elismerik és alkalmazzák a választóknak azt a jogát, hogy visszahívhatják választottaikat.”¹⁷

Ezek az igazgatásnak azok a szerteágazó mozzanatai, amelyek együttesen biztosítják a mezőgazdasági termelőszövetkezeti demokráciát.

7. A jogok és kötelezettségek teljesítését büntetőjogi, polgári jogi és államigazgatási jogi szankciók biztosítják. A feladat az, hogy a bírói utat szélesítsük, mert a jogi biztosítékot fokozni kell.

Ezek a jogi biztosítékokon felül a termelőszövetkezeti jog mint a jogrendszer önálló ága olyan szankciókat is ismer, amelyek az alanyi jogot csak a termelőszövetkezeti jogra jellemző módon védik. Más jogágban ezek a szankciók nem alkalmazhatók. Ilyen az a jog, hogy az igazgatási szervek a hanyag termelőszövetkezeti tagokat 5 munkaegység erejéig büntethetik, sőt ki is zárhatják a termelőszövetkezetből.

A fegyelmi eljárás az állami vállalatokban lefolytatható fegyelmi eljárástól abban különbözik, hogy a termelőszövetkezetben nemcsak a jogszabályban felsorolt cselekményekért lehet fegyelmit indítani, és nemcsak az ott meghatározott büntetést lehet kiróni. A termelőszövetkezetben a belső rend szabályai is állapíthatnak meg fegyelmi vétséget és olyan szankciót, amelyeknek egyike sincs benne az alapszabályban, de összhangban áll azzal.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony a termelőszövetkezeti jog tudományának alapkérdése. A termelőszövetkezeti jog tudományos meghatározása ennek a jogviszonynak elemzése nélkül el sem képzelhető. De nemcsak a termelőszövetkezeti jog önállósága szempontjából van erre az elemzésre okvetlenül szükség, hanem a termelőszövetkezeti jog intézményeinek és kategóriáinak tanulmányozása szempontjából is.

Teljesen igaza van Walter Ulbrichtnak abban, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog szerepe napról napra nő, annak arányában, ahogy növekszik a termelőszövetkezetek száma a népgazdaságban.¹⁸ A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony elemzése nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is jelentős. Ezért kíséreltük meg ebben a tanulmányban felvázolni mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásait.

Medve Zsigmond

¹⁷ Lenin Művei 26. köt. 346. old.

¹⁸ Walter Ulbricht: Die Staatslehre des Marxismus-Leninismus und ihre Anwendung in Deutschland. Staat und Recht, 1958. 4. sz. 344. old.

JOGIRODALOM

Egy hasznos kezdeményezéshez

A közelmúltban valóban hézagpótló jellegű munka jelent meg, amely a második világháború befejezésétől napjainkig terjedő időszak legfontosabb nemzetközi okmányait tárja az olvasó elé, magyar fordításban.*

Szinte érthetetlennek tűnik, hogyan volt lehetséges az, hogy mostanáig komoly nemzetközi szerződésgyűjtemény kiadására nálunk nem került sor. Bár a tényeknek nem felel meg teljesen a most megjelent mű előszavában foglalt megállapítás, hogy ez az első magyar nyelven közzétett általános jellegű nemzetközi okmánygyűjtemény, anynyi kétségtelen, hogy a szükségleteknek valamennyire is megfelelő, alaposabb művet korábban nem adtak ki nálunk.

Ha a szerkesztő bizottság fenti megállapítását ennek ellenére korrigáljuk, ezt azért tesszük, mert a történelmi hűség kedvéért meg kell emlékeznünk Horváth Jenő 1921-ben, négy füzetben megjelent művéről, amely „Nemzetközi szerződések” cím alatt az 1809-től 1920-ig terjedő időszak legfontosabb szerződéseit tette hozzáférhetővé a magyar közönség számára. Horváth Jenő műve azonban a nemzetközi jogász szükségleteit nem elégíti ki. Már maga a mű terjedelme is jelzi ezt: több mint egy évszázad okmányai csupán mintegy 240 oldalt vesznek igénybe, míg a most megjelent munka tizenhárom év szerződéseit 326 oldalon közli. De a Horváth-féle összeállításnak nem ez a legnagyobb hibája. A nemzetközi jogász szempontjából a mű hasznavehetőségét az rontja le leginkább, hogy Horváth Jenő a történész szempontjait helyezi előtérbe és a nemzetközi okmányokat önkényesen megrövidíti oly módon, hogy a szerződéseknek jórészt csupán a történelmi kutatója számára érdekes részeit közli. Azok a magyar nemzetközi jogászok, akik munkájuk során Horváth szerződés-gyűjteményének használatára kényserültek, tapasztalatból tudják,

hogy ez az önkényeskedés mennyire lecsökkenti a mű értékét.

Vajon mi lehet az oka annak, hogy nálunk nemzetközi szerződés-gyűjtemények kiadására nem került sor, sőt erőteljesebb követelések sem hangzottak el ez iránt. Külföldön évszázadok óta kiváló szerződés-gyűjtemények állnak rendelkezésre, amelyek a nemzetközi jogászok nélkülözhetetlen segédeszközei. Csak példaként említjük meg a már klasszikussá vált művek közül a nagy Leibniz „Codex iuris gentium diplomaticus”-át a XVII. század végéről, a XVIII. századból Dumont nagy „Corps universel diplomatique du droit des gens” című művét, amely Nagy Károly korától 1731-ig gyűjtötte össze a nemzetközi okmányokat. Minden nemzetközi jogász ismeri a felbecsülhetetlen értékű Marbe-féle szerződés-gyűjteményt, amely 1761-től tartalmazza a legfontosabb nemzetközi dokumentumokat. A XIX. és XX. század külföldi nemzetközi jogi művelői is bőven adtak közzé nemzetközi szerződés-gyűjteményeket és ezekhez csatlakoznak később a nemzetközi szerződések bizonyos fajtáit, pl. a békeszerződéseket, a politikai, a kereskedelmi és egyéb szerződéseket összegyűjtő okmánytárak. Meg kell emlékezni az egyes államok által kiadott szerződés-gyűjteményekről is, amelyek az illető államok nemzetközi kapcsolatait kitűnően tárják fel. Különösen említésre méltó ezek között a szovjet szerződés-gyűjtemény, amely évenként adja közzé a Szovjetunió nemzetközi szerződéseit.

Az első világháború befejezése óta az államoknak csaknem összességét átfogó politikai világsszervezet: előbb a Nemzetek Szövetsége, majd az ENSZ is feladatának tekintette, hogy közreműködjék a nemzetközi szerződések nyilvánosságra hozásában és szerződéstáraink az Egyezségokmány, illetve az Alapokmány értelmében bejegyzett nemzetközi okmányok nagyértékű gyűjteményei.

Csak néhányat említettünk meg a legismertebb szerződés-gyűjtemények közül, de így is igen szembeötlő a különbség a magyar irodalom ezen a téren mutatkozó szegénysége és a külföldi okmánytárak nagy gazdagsága között. Ha ennek az okát keressük, azt nem találhatjuk meg egyben, mint a nemzetközi jogra vonatkozólag nálunk régen kialakult téves felfogásban, amelynek egyes

nyomai még ma is fellelhetők. A természetjogi felfogás következtében nálunk még a Horthy-korszakban is jórészt a „jogbölcselet” részeként kezelték a nemzetközi jogot, amit az egyetemi szigorlati szabályzat is mutatott. Ennek a felfogásnak egyeses következménye volt az is, hogy a nemzetközi jogot nem tekintették tételes jogágnak és annak szabályait kizárólag elvont elvi tételekbe próbálták rögzíteni. Ilyen felfogás mellett a nemzetközi jog elméleti művelői — egyes kivételektől eltekintve — nem helyeztek súlyt a nemzetközi szerződések megismerésére és nem látták szükségét magyar nyelvű, nemzetközi szerződés-gyűjtemény kiadásának.

Ez a természetjogi reminiscencia még ma sem veszett ki nálunk teljesen. De megtalálható másutt is, például a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol az egyetemeken a nemzetközi jog oktatása jórészt az egyetemek állam- és jogelméleti intézeteiben történik, ami természetesen a tételes jogi jelleg háttérbe szorítását eredményezi.

Ilyen körülmények között különösen üdvözlőni kell a most kiadott magyar nyelvű nemzetközi szerződés-gyűjtemény megjelenését. Helyeselni kell azt is, hogy a szerkesztő bizottság először is a második világháborút követő időszak nemzetközi szerződéseinek közzététele mellett döntött. Az ENSZ megalakulása rendkívüli fontosságú esemény volt a nemzetközi jog fejlődésében és (bár nem osztom azt a nézetet, amely ezzel kapcsolatban „új nemzetközi jog” létrejöttéről beszél) az sem kétséges, hogy a fasizmus feletti világtörténelmi jelentőségű győzelem az államok közötti kapcsolatokban igen messzemenő változásokat eredményezett. A nemzetközi jogász ma nagy részben ennek a kornak a nemzetközi szerződésanyagával dolgozik és ezért azt az elsőbbség ebben a vonatkozásban mindenképpen megilleti.

A szerződés-gyűjtemény a második világháború óta eltelt időszak lényeges nemzetközi okmányainak leg-többjét felfogja. A könyv átlapozása szinte megeleveníti előttünk most már csaknem másfél évtized egész történetét, az imperialista diplomáciának a hidegháború kifejlesztésére irányuló politikáját és a szocialista tábor békekezdeményezéseinek egész sorát.

*Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945—1958. Szerkesztő- és fordító-bizottság: Dr. Hajdú Gyula, Dr. Halmosy Dénes, Dr. Sebestyén Pál, Dr. Vitányi Béla. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958.

A második világháború befejezésének évét az összeállításban mindenekelelt az ENSZ Alapokmánya és a potsdami megállapodások képviselik. E korszakot a szocialista és a kapitalista nagyhatalmak együttműködése jellemzi, bár ma tudjuk, hogy az imperialista táborban már akkor megindult az aknamunka a Szovjetunió és a kibontakozó népi demokratikus államok ellen. A potsdami megállapodások átolvasása különösen világossá teszi mindenki előtt, milyen messzire tértek el az imperialista hatalmak az európai béke reális alapjait lerakó okmányba foglalt kötelezettségektől. És nem véletlen, hogy míg a Német Demokratikus Köztársaság a potsdami Cäcilienhofot, a megállapodások aláírásának helyét valóságos nemzeti kegyelettel veszi körül, addig a bonni kormány és nyugati szövetségesei mindent megtesznek annak érdekében, hogy az általuk lábbal tiport potsdami megállapodásokat minél jobban elfeledtessék a közvéleménnyel.

Az Alapokmánnyal kapcsolatban hadd mutassunk rá egyben egy hiányosságra is: a szerződésgyűjtemény nem közli a Nemzetközi Bíróság Statutumát, holott ez az Alapokmány szerves részét alkotja. Az előszó szerint a szerkesztő bizottság ctekinthetett a „csak nemzetközi jogi jellegű okmányok” közlésétől és minthogy ezek közé sorolta a Statutumot is, ez a szabályzat egyik áldozata volt ennek az elgondolásnak. Nem akarom vitatni annak a felfogásnak a helyességét, amely szerint elsősorban a külpolitikai és nemzetközi jogi szempontból egyaránt legjelentősebb dokumentumok magyar nyelvű kiadása volt szükséges, de azért mégis indokoltnak tartottam volna, hogy a Nemzetközi Bíróság Statutumaival kivételt tegyenek. Elsősorban is azért, mert az Alapokmány integráns részéről van szó, márpedig az ENSZ Alapokmánya valóban a mai nemzetközi kapcsolatok alapvető dokumentuma és annak szerves része is a nagyközönség elé kívánkozik. De különösen indokolt ez azért, mert az Alapokmányt becikkelyező törvényünk sajnálatos módon ugyancsak nem foglalta magában a Statutumot, az Alapokmánynak a Statutummal együtt eddig kiadott magyar szövegei viszont alig hozzáférhetők. Ha még figyelembe vesszük azt az előszóban

hangoztatott szempontot, hogy a mű szerkesztői az egyetemi oktatásnak is hasznos segédeszközt akartak nyújtani, amit kétségkívül meg is tettek, akkor úgy hiszem, nem kell tovább érvelni amellett, hogy a nemzetközi jogi oktatásban valóban elég nagy szerepet játszó Statutumnak helyet kellett volna szorítani a most megjelent munkában.

A következő évek anyagának átolvasása mindenki előtt úgyszólván kézzelfoghatóvá teszi a hidegháború imperialista szervezőinek aknamunkáját. Szemünk előtt vonul el többek között az Északatlanti Szerződés, a japán különbékeszerződés és az ehhez kapcsolódó amerikai-japán biztonsági szerződés, a SEATO, látjuk az 1954. évi hirhadt párizsi szerződéseket, amelyek megteremtették az alapot Németországnak a fennálló nemzetközi szerződések semmibevevésével történő újra felfegyverzéséhez és elolvashatjuk a bagdadi paktumot, amelyet az imperialista hatalmak közel- és közép-keleti pozícióik megszilárdítására és az arab nemzeti törekvések leigázására hoztak létre, de amely végül is az arab népek összességét ellenük fordította és így visszahatásánál fogva az arab világ felszabadulásának és egység-törekvéseinek ösztönzőjévé vált.

A szerződésgyűjtemény a helyes arányok megtartásával ugyanakkor bemutatja a béketábor nem lanckadó erőfeszítéseit is a világbéke megőrzése érdekében. A szocialista táborhoz tartozó országok önzetlen baráti együttműködésének példáját mutatja a magyar-szovjet barátsági szerződés, amely a békeszerződés megkötése után lehetővé tette, hogy hazánk minden téren gyors fejlődésnek induljon. Közvetlenül megismerteti az olvasóval a Szovjetunió és Kína közötti legszorosabb kapcsolatok egyik alapvető fontosságú okmányát, az 1950. évi szerződést, amelynek döntő jelentőségét igazában csak az azóta lezajlott események fényében érthetjük meg, majd az ezt kiegészítő 1954. évi megállapodásokat. Igen hasznos dolog, hogy a háború előkészítését szolgáló Északatlanti Szerződés mellett olvashatjuk a varsói szerződés szövegét is, amellyel az európai szocialista országok az ENSZ Alapokmányának keretei között egyesítik erőiket a párizsi szerződésekkel megerősített NATO hatalmai által folytatott nyilvánvaló háborús ké-

szülődésekkel szemben és ilyen módon erejük növelésével is lefogni igyekeznek az agresszor háborút kiobbantani akaró kezét. Említsük meg még a béketábor sikereit tükröző dokumentumok közül a koreai és az indokínai fegyverszüneti okmányokat, a Pancea Sila ma széles körben elfogadott tételeit, a bandungi nyilatkozatot és az osztrák államszerződést, valamint az ahhoz fűződő osztrák semlegességi törvényt.

Persze az ilyen okmánygyűjtemények kiadása kapcsán mindig hiányolni lehet egyik vagy másik dokumentum kihagyását. A Nemzetközi Bíróság Statutumát már fentebb megemlítettük. Rá szeretnénk mutatni arra, hogy helyes lett volna bizonyos gazdasági jellegű nemzetközi szerződéseket is bemutatni. A szocialista és imperialista tábornak egyaránt vannak igen fontos gazdasági megállapodásai, amelyekből legalább egy-kettőt helyes lett volna közölni. Aligha állhatja meg helyét a mű előszavában foglalt megjegyzés, hogy ezekkel más könyvek is foglalkoznak, mert az okmányok szövege a magyar olvasó számára nem hozzáférhető.

Nem lett volna érdektelen néhány olyan ENSZ szakosított intézmény alapokmányát is közölni, amelynek Magyarország is részese, bár el kell ismerni, hogy ez már erősen megduzzasztotta volna a kötet terjedelmét.

Összegezve az eddigieket, meg kell állapítani, hogy a szerkesztő bizottság jó és hasznos munkát végzett az anyag kiválogatásánál. A fordítások is, amennyiben nem pusztán átvett szövegről van szó, általában gondos munkára vallanak. Igen hasznosak a szöveghez fűzött jegyzetek is. Ezekkel kapcsolatban csupán azt hiányoljuk, hogy nem jelzik a szerződések hatálybalépésének időpontját, bár ez sokszor igen fontos a nemzetközi jogász számára.

Ezeket a rövid megjegyzéseket azzal a reménnyel zárjuk, hogy a külső kiállításban és tipográfiailag is izlées, gondos, nemzetközi színvonalú mű kiadása csupán az első lépés volt a legégetőbb hiányok pótlására és reméljük, hogy a jövőben további nemzetközi szerződés-gyűjtemények számolják fel a múlt hibájából mutatkozó elmaradásunkat.

Haraszi György

E lapszámok (XIII. új évfolyam 11–12.) szerzői: *Dr. Beér János* egyetemi tanár. — *Dr. Hajdu Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Beck Salamon* egyetemi tanár. — *Dr. Theiss Ede* egyetemi tanár. — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Éliás József*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetének tudományos munkatársa (Prága). — *Dr. Medve Zsigmond* tanszékvezető egyetemi docens. — *Dr. Haraszi György* egyetemi docens.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: *Dr. Kádár Miklós*

Szerkesztőségi titkár: *Dr. Pap Tibor*

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328—727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a M. N. B. 47. sz. folyószámlájára)

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviselői